

કાવ્યેમુ રમ્યા કયા

એ વધે દિલીપ મુનઈથી દેસ-
માં આવ્યો.

ગાડી પર પાસે આવીને જીભી
મેટલે પરમાઈ તેની પત્ની નીલા-
પરી અને પુત્ર કિરીટ બદાર
આવ્યા. પત્ની સાવભરી આંખે પતિ
કામું જોઈ રહી, 'જો કિરીટ !
આ તારા બાપુ આવ્યા.'

'પણ દિલીપનું તેમના તરફ

આન ન હતું. એ ગાડીવાળા સાથે ઝગવામાં પડ્યો
હતો. 'આસ હવે, ગરબ નહિ. ચાર આના પાછા
આવ. વતનમાં આવતાં થતો અવગો સત્કાર. પ્રથમ
હાથે નહેલી પીધા.'

'પણ સાહેબ ! પેલા રોકને ઉતારવા ગયા તેનું
કંઈ નહિ ! ગાડી મારે કેટલી ફેરમાં ભેની પડી !'
ગાડીવાળો અપીસ કરતો હતો.

'તે પહેલેથી નહોતું કહ્યું કે સુમનશાઈને ઉતારવા
પડશે ! હાથમાં આવેલી રૂપિયાની નોટ. તેમાં
ગાડીવાળાને લાગેલો લોભ. ચાર આના પાછા
આંખે જ છૂટકો.'

'પણ સાહેબ ! છૂટા નથી. તમારી પાસે પર-
ચૂરણ હોય તો...'

'પણ પરચૂરણ ! મારી પાસે પરચૂરણનો અસ્થવ.
તેથી જ તને આવેલી નોટ' અને વળી જરા વિચાર
કરીને, 'પરચૂરણનું સ્થિત નહોતું. પૈસા પડાવવાની
તરખી મુસાફરના મનમાં જાગેલો અવિશ્વાસ.'

સારે નીલાંબરી બોલી, 'મૂકાને હવે વાત. બસે ચાર
આના એ ગણે.' મુસાફરીમાં ધૂળ ધૂળ થયેલા પતિના
વાળમાં અંગળોઆ પડેલવા તે અધીરી બની હતી.

અખખાર

નો

અભ્યાસી

લેખક

નાથશાસ દવે

દિલીપે જોયા અવાજે કહ્યું:

'આમ જ વળતું દેસનું સત્તાનાય.
અન્યાયને સહન કરવો તે જ અપા-
નક અપરાધ. હાથે અને પગલે ફરક
ગરવાજખી વાતનો પ્રતિધાર.
મુખેસ અને જોડાઈ, અવસ્થિત
સામનો; વાતાવરણમાં ગાળ રહેલા
એના પડખા. એ વગર સમાજ
સુધરે ! લોકોમાં ઠંડી તાકાત આવે !

સત્તાના મદથી હોસા અમલદારોની આંખ જીપડે !
નહિ, નહિ ને નહિ ! ! ! પ્રભુ તમારે અન્યાયનો પ્રતિ-
ધાર કરતાં શીખે ત્યારે જ અપતાની સસ્તનતનાં
ચિંહાસન કમગવા લાગે.'

દિલીપની બોલવાની છટાથી નીલાંબરીને અપાર
નવાઈ લાગી.

ગાડીવાને પિરસામાંથી ચાર આના કાઢ્યા અને
દિલીપના હાથમાં તે મૂકી, સધામ બરી, ગાડી
હંઠારી ગયો.

દિલીપ બોલ્યો, "હું નહોતો કહેતો ! કેમ પૈસા
આપી દેવા પડ્યા' દક્ષિત કોમોનો વધતો જતો ભુસ્મ.
આજકાલ જાહેર જૂઠાં જાળા ને ફેરનાં ફાંસા ફેલાઈ
ગયા છે. કોઈના વચન પર ધૃતભાગની ઈમારત ચક્ર-
વાથી પશ્ચાતાપના અગ્નિમાં પ્રવળણ પડે છે. ગાડી-
વાળાની સામે ઉમ્ર મોરચો ન અંજો હોત તો આજના
અર્ચની ટોચ પર ચાર આનાની કમળી ચડી ચૂકી
હોત."

* * *

સાંજ પડી.

નીલાંબરીએ પતિને પૂછ્યું, 'સુમનશાઈ જોમ
આપણે ધેર ન બિતર્કા !'

“આજે બાલુજને ઘેર ઉતારા કાને સવારે
ગોઠવેલી આપણી મુલાકાત.”

“પણ એ વરસથી તમે એમની સાથે રહો છો
તો પછી એમને આપણે લાજ સાવવા જોઈએ ને ?”
મુખ્યમાં દિલીપ મુનરાયની ઓરડીમાં રહેતો
હતો તેને પોતાને નોકરી મળી હતી પણ રૂમ મળ્યું
ન હતી તેથી ઓને દેરામાં નાખી તેને મુખ્ય એકલું
રહેવું પડ્યું હતું

દિલીપે કહ્યું “આગ્રહ કર્યો પણ તે નિષ્ફળ
જૂના સગવડનું જોર, બાલુજ પરનું અગાધ વાતસલ્ય,
તેથી મિત્રના પ્રેમને મળેલો પરાજય.”

થોડી વારે નીલાબરી બોલી, ‘ગાડીમાં કેવીક
તકલીફ નહીં ?’

એકદમ ઊંચા અવાજે દિલીપે જવાબ આપ્યો,
‘અસલ ! અસલ ! અધીરા મુસાફરોની ધડાધડી,
ગાડીમાં પારાવાર ધોધાટ, રૂમ જેવાં બાગીકા-અવિધ્યના
ઘડેરીઓની બુઝાબુઝ, રેલ્વે અમલદારોની ગુનાહિત
બેદરકારી લાચરુસ્વતની બદીલી સહેલું આપ્યું તત્ર
પામાર્ગથી જ પરિવર્તનની ઊંચી થોલી આવશ્યકતા
વિરમમામની દોષખબારી, અનેક મુસાફરોનાં અપમાન,
મરીન જનતા પર ગુજરતો ત્રાસ સમસ્ત આમચર્ચનો
જાગેલો પુણ્યપ્રકાપ વર્તમાનપત્રોએ હોઠવેલી જોડાદ -
પણ મોઢકાગણીની સરકારે કરેલી ઉપેક્ષા.’

નીલાબરીએ કહ્યું, ‘લારે તો ખૂબ યાત્રી ગયા
હશે ?’

દિલીપે કહ્યું, ‘યાત્રી વાત અસ્થાને છે સમસ્ત
આમ જનતાના કુખનો સગળો પ્રજા વ્યક્તિગત
અગવડનો સવાલ નથી પણ હશે, પોલીસતત્ર બગ
વાન છે, તો કાળ તેથી પણ વધારે નગવાન છે
કાળના બગ આગળ આ સત્તાનત શી વિસ્માતમાં
છે ? સામાજ્યો બૂસર્ધ જન્ય છે મહેનતોન ખંડેર
બને છે, ગર્વિષ્ટ રાજની તાજ જમીનરોસ્ત યાચ છે
મલમારી કઢી ગયા છે કે—

સૂઝા ફીકા મે રાહઆવમના જાણ માગવા થેરીએ.”

દિલીપના મુખ સામુ તાકીને નીલાબરી જોતી
હતી આજ સ્વામી આ શી વાતો મેરે છે ? કે તો
તેને આમ બોલતા સંકલ્પા નથી.

રાતે પધારીમાં એ પતિની બાજુમાં સૂતી હતી

આકાશમાં ચંદ્ર હતો ખારી પાસેથી ચમેલીની સુમધ
આવતી હતી

ફિરીટ સર્પ ગયો હતો

પતિના હાથ પર માથું મૂકતી એ બોલી, ‘હાથ !
કેટલા દહાડે તમારા હાથનું ઓશીકું મળ્યું ? મુખમાં
પગાર મળે ને રૂમ ન મળે એ કેવી મોટી સળ છે ?
મારે ક્યાં સુધી અહીં રહેવું પડશે ?’

દિલીપે કહ્યું, ‘સરકારી નિવમન નાકામયાજ
નીવશ્ય છે પામડીના રિવાજે મધ્યમવર્ગને પોતાની
શયતાની શૂઝમાં જકડેલો છે મૂઢીદાર મકાનમાનેશો કંડે
કહેજે ભાડાં ખાપ છે, તેમને મિટાયા વગર બીજો ઈલા
જ નથી રોજ જ્યારે હાડોહાડ ફેલાઈ જાય ત્યારે જલદ
દયિયારોની જરૂર પડે છે પણ હશે, એક દિવસ કાળનો
પ્રવાહ પહોંચે લેશે આકાશમાં આસાના રંગો ઝળ
હજો આઝોડીના આસ્માનમાં સુખના મગલ સ્વસ્તિકો
આલેખારો કોઈ પ્રજા કાયમ પરાધીન રહેતી નથી
જનતાની તાકાત કુર્મ મિદ્ધાને બેઠી નાખે છે,
ગુલામીની વજ્રધુ ખલાને ઊજાલિત કરી નાખે છે.”

લારે નીલાબરી પધારીમાં બેળે યઈ મઈ અને
ગમરાછને તે પતિના મુખ સામે જોવા લાગી ‘તમે
રૂમ આવી રીતે બોલ્યા કરો છો ?’

‘રૂમ ? કેવી રીતે બોલું છું !’

‘કેવી રીતે શું ? સાવ અર્થ વગરના મોટા મોટા
ચબ્બો અઘાળે જાય છો !’

‘એમાં તું ન સમજે કાપા તો જુસ્સાદાર જ
વાપરવી જોઈએ એકાદ, કુબેચ ને જુલમ જેવા
ચબ્બોથી ઝમાનમાં જોસ આવે છે, સહુને એ પસંદ
પડે છે—‘અલ્યાચાર’ આગળ ‘અમાનુરી’ શબ્દ તાપરવો
જ જોઈએ અવાજ તો ‘જુનદ’, લાડીય જ તો
‘બીપણ’, મહારા તો વિશ્વવદ્ય, મેદની તો ‘પ્રયક’
અથવા ‘છલકાતો માનવ-મહેગમણ’, મામતો તો
‘વીરને’, કેસ હોય તો ‘અકચારજર્મો’, ખનાવ તો
‘સનસ્નાનીજર્મો’, એમ વિરોધજોની બજાં લપામ
છાંટવી જોઈએ. ‘લેકો’ ભૂખે મરે છે’ એમાં શું !
‘કુબાગનું લપાનક તાડવ એમ બોલવું જોઈએ
‘વિદ્યાર્થિઓને પોલીસે ફટકાવ્યા’ એ કેવું ફિક્ક
લાગે છે ? ‘દમનતો વીંઝતો લપાનક કોડો’, ‘એ
કહીએ તો લોકોને અસર યાચ.’ -

નીલાંબરીએ કહ્યું, 'તે હા થતી. પણ અત્યારે તો શાંતિથી વાત કરો.'

દિલીપ કહે, 'ગુલામોને વળી શાંતિ કેવી! રાત-દિવસ પરાધીનતાનો દાવાનળ લાટીની પેઠે ધખધખે છે, આરે બાલુ એકામ સત્તાના પકડનો પ્રભને પીસી રહ્યાં છે, અસંખ્ય હસિતોનો આત્મનાદ અસ્માનની નિદ્રાને ઉઠાડી મૂકે છે, ત્યાં આ કમનસીબ રાષ્ટ્રમાં દાઈને શાંતિનો અધિકાર નથી. અહીં શાંતિ છે પણ તે સ્વશાનની. અધિકારીઓ આસન વાળીને બેઠા છે પણ તે સૂતેલા નવાળામુખી પર. એક દિવસ એ બ્રાહ્મણ મુખી પૂણી બેઠશે, ધમધમતો લાવા ચોગેર જાંઘશે, વિરાટ ભગશે, બૂકપોના પાવા વાગશે...'

'શાના પાવા વાગશે?' નીલાંબરીએ પૂછ્યું.
'બૂકપોના.'
'શાના?'
'ધરતીકંપના અવાજને પાવા કહે છે.'
'કાણે કહે છે?'
'સૌરાષ્ટ્રના શાયર, મેવાણી.'
'તે ક્યારે એ ધરતીકંપ થવાનો છે? તમને ક્યાંથી ખબર?'

'એ તો એક ગીતમાં આવે છે.'
'હા! હું તો ગભરાઈ ગઈ. માફી ર! કવી પાતો કરો છો? હોય સર્પ નવ દહે. કલે પાવા પાગે.' નીલાંબરીએ કહ્યું.

તે રાતે નીલાંબરીને નિદ્રા ન આવી.
સવારે સુમનરાય મળવા આઘ્યાત્મ્યારે તેમને એક બાલુએ બોલાવીને નીલાંબરીએ પૂછ્યું, 'આમને

શું થયું છે? વારે વારે આવેશમાં આવી જાય છે અને બોલબોલ કર્યા કરે છે! પડેલાં તો આંખું કાંઈ ન હતું. તમે બે વરસથી તેમની સાથે છો તે જાણતા હશે. તમને એમનામાં મગજની નજાણી કે એવું કંઈ લાગ્યું છે?'

સુમનરાયે કહ્યું: 'પતિની શુદ્ધિ વિશે પત્નીને જાગેલી શંકા. ઢિંદું સમાજમાં જાગેલો જટિલ કાયડો. મદદ કરવા ઇચ્છતા મિત્રની મૂંઝવણ.'

નીલાંબરીના વિસ્મયનો પાર ન રહ્યો. તે બોલી, 'તમે પણ એમની જેમ જ વાત કરો છો!'

સુમનરાય કહે, 'સોગત તેવી અસર. સમાનશીલો વ્યક્તિયુ સખ્યમ, 'વદ્યોતરમ'નું બે વરસનું નિયમિત વાચન. અગ્રભેખોનો એકધારો અભ્યાસ. તેની દિલીપ તથા મારા પર થયેલી ઉમ અસર. સમર્થ અખ્યાનરવેશ સામગ્રીસ ગાંધીની તાકાત અને તાઝીબરી કસમની પ્રસાદીનું પરિણામ.'

નીલાંબરી કાંઈ બોલી ન શકી. તેને હસવું કે રાવું તે સમગ્રનું નહિ. અખ્યાનોના અભ્યાસી બને મિત્રો મારે આ મુઠ્ઠા તે બંદર જતી રહી.

ગુણવંત શર્મા

[હરતરેખાચારી અને સુખાકૃતિવિચારક]

કૃષ્ણનગર-ચોસ્ટ ઓફિસ પછીની ગલીમાં

પોસ્ટ નં. ૯૬૦

કૃષ્ણનગર-સાવનગર

અસ્થાનને થતાં હાડા, બેઠી, તાર, ફરિનો બપદ્રવ, કુડ આવાથી પેટનું સાદું થવું, દાણપગ બળી નવા, દસ્તાની કબજાવાત, ધાવણ કે ફરનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરેક અસાધ્ય રોગત આપનારી અમૃત તુલ્ય ઔષધિ.

કાંઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી

વાપરે [૨૯૨૮૬૬]

હાંથી કાપતાં હાલશે બાળકે આશિષ્ય આનંદ અને નવચેતન થાયનાં છે.

દો. હળી એકતા આના બાર. (બી. પી. પી. જી.)

વેલ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડ. કાંઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કાપો—ઔષધો—સાવનગર

મુખર્જીમાં મળવાનું ઠેકાણું—કેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧લી સુતારગલીના નાકે—મુખર્જી નં. ૪.

બા. બા. પા ને બા. જ કો સાથે જે સી વાંચી શકે તેવાં નવાં

== હાસ્યરસિક આઠ પુસ્તકો ==

મસ્તકફીરનાં હાસ્યરત્નો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

પંડિતજીની હાસ્યપ્રભા

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

બુદ્ધિવિલાસ

કિંમત રૂ. ૫-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

ખીરખલની ચિત્રમય બાલવાતો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

લગ્ને લગ્ને કુંવારા ને ખીજ વાતો

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

બુદ્ધિધન ખીરખલ

(આમ ૧-૨ તેમ જ ત્રિશી વિગ્રહોના નવા ન ૧૫૨૫માં)

કિંમત રૂ. ૬-૧૨-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

બુદ્ધિનો બાદશાહ

કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

ટુંકું - એને ટચ

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

આ આઠ પુસ્તકોના સેટના રૂ. ૨૯ (વી. પી. ખર્ચ લુહું)

આખો સેટ યા મનેપસંદ પુસ્તક મંગાવી લો. ખસાસ થતાં ફરી મળશે નહિ.

એન. એસ. ઠક્કરની કંપની

બુકસેલર્સ, પબ્લીશર્સ

:

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ

અકબરના હાસ્યરત્નો તેવાં જેવીકે હાસ્યરત્નો
ભણીલા ઝવેરી સા. મસ્તકફીર કૃષ્ણ વલ્લુ
શિખામાં રત્ન હરે છે બધી વાર્તા નવીન છે.

બાલસાહિત્યના ભણીલા સેખા શ્રી.
નામદાસ શ્રી. પટેલ આ પુસ્તકમાં પંડિત-
જીનાં હાસ્યરસિક પરાક્રમે રત્ન હરે છે.

જ્ઞાન, ગુમન, અને વિનોદ સાથે બુદ્ધિને
હસોડીએ ચલાવી મનને પ્રફુલ્લ કરવું
આનંદી પ્રકાશન, જેમાં પાંચસો દારૂ-
રસિક કોષાદા જાણી વગેરે આપ્યા છે.

પચાસ વિગ્રહોના પાંચક બાલવાતાં
આ પુસ્તક બુદ્ધિનો વિલાસ કરી
સંકાર રેડે છે.

ભણીલીન્દ્ર દવે, મસ્તકફીર, કનુ મુનશી,
લીલાવતી મુનશી, ધનસુખલાલ મહેતા,
ચાલિયા જોશી, મુશરામ અંભરિયા વગેરે
સર્વકેષ ટાઈપોગ્રાફી રસ ને રસધરી
દારૂરસપાઓ.

‘આમપાલી’ના કર્તા શ્રી રામચંદ્ર ઠાકર
કૃત આ રુજન નવલકામાં વિનોદ ને
ચાલુક્ય ભૂતિ ખીરખલને નવા ન
૧૫૨૫માં રત્ન હરે છે.

જ્યાં વલ્લુભા કામ નથી કરી સહી રવાં
બુદ્ધિ જેવું કામ કરે છે તે આ બુદ્ધિવર્ધક
પચાસ વાતોમાં દારૂરસધરીતે ભણીશ્યા.
શ્રી મુશરામ અંભરિયાની ‘નવચેતન’માં
જાણી ‘નિવ નવી વાતો’ના પાંચ વર્ષના
પરિવાકોથી ચૂંટી કદામેલી હાસ્યરસ
રમુલોના સંગ્રહ.

રે રાનથી થોડે છે ગાડી ઊભી રહી. આ તરફ હજી રેશન પાણી આવ્યાં નથી. રેશનની થોડી ખાલી જગ્યામાં આજ ચાર દિવસથી બૂખ્યા ને નિરાધાર માથુસોએ આશરો લીધો છે. પીવાનું પાણી પણ ડોળું યઈ ગયું છે તે સંબંધી માર્ટર મહાશયે અમને સાવધાન કર્યા હતા. વળી દુકાળ અને મરજી પણ શરૂ થયાં છે.

સ્વયંસેવકોની એક ટોળી ગાડીમાંથી પાટાની ધાર પર ઊતરી પડી. હવે પછીની ગાડીમાં ચોખ્ખા, દાળ, ખટાટા, કાપક, બળતણ અને કોલેરા તથા મેલેરીઆની દવાઓ આવી પહોંચે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. એટલે મારે અહીંયાં ક્યાંક રાહ ભેળવાની હતી. કેંકેકાણે સેવાસમિતિનાં કેન્દ્રો ખોલવામાં આવ્યાં હતાં.

હોનારતથી ત્યાં જુઓ ત્યાં ચોગરે પાણી રેલાઈ ગયું હતું. જમીનનું નામનિશાન પણ દેખાતું નહોતું. ફક્ત નાશ પામેલાં ધાનપક્ષેત્રો તથા તારાજ થયેલાં ગામડાંનાં અરપટ્ટ ચિહ્નો જ ક્યાંક ક્યાંક દેખાતાં હતાં. રેલ્વેની સડક ઉપર ગોડો પવન સુસવાટા મારતો દોડ્યો જતો હતો. નવીનખાણ આમતેમ ભેઈ ખોલ્યા, 'નહી પશ્ચિમ દિશામાં લાગે છે ખરું ?'

સ્વયંસેવકો એકગ્રીબ સામું ભેલા લાગ્યા. નહીં કંઈ દિશામાં હતી એની કોઈને ખબર ન હતી. માર્ટર મહાશય સિવાય બધા જ અજાણ્યા હતા.

નવીનખાણ કાન માંડી ખોલ્યા, 'દૂર પાણીનો હડેકાટ સંભળાય છે. હ...એ જ દિશામાં લાગે છે. જુઓ પણ શું દેખાય છે? પવન પણ એ દિશામાંથી જ સૂસવે છે.'

કોઈએ જવાબ ન આપ્યો. સર્વની કુવલકરી ઝાંઝા ચિંતામય બની; દિગ્ગંતવિરત પાણીનાં મેદાનો તરફ ધૂમવા લાગી.

સુરેશ્વર બિહાર તરફનો હતો. એને હોનારતનો અનુભવ નહોતો. તે ખોલ્યો, 'માર્ટર મહાશય ! આપણે રહેવાની ગોઠવણ કર્યાં યશો ! મનુષ્યનું તો કર્યાંય નામનિશાન નથી.'

નવીનખાણ હસતા હસતા ખોલ્યા, 'આપણે શું અહીં રહેવા મારે ખાખ્યા છીએ કે કામ કરવા ? આપણામાંથી મધુને મોકલો કે લાકડા ઉપર તરતાં

તરતાં રાત વિતાવવી પડશે. ત્રીસ વરસ પહેલાનું પૂર એ તેં જોયું હોત તો.....'

'આપણે હવે કંઈ દિશામાં જવાનું છે ?'

'ચાલો સડકની પશ્ચિમ બાજુએ યઈને જવાનો પ્રયત્ન કરીએ. તું ફરી તો નથી ગયો ને ?'

બધાની સાથે દરેકજનો બહુ જરૂરી કંઈ ને કંઈ સામાન હતો તે બધાએ પીક પર જોડ્યો લીધો. થોડા પગલાં ચાલ્યા ત્યાં અવનિ ખોલ્યો, 'હરતો નથી માર્ટર મહાશય, પણ તરતાં શીખીને સ્વયંસેવકોની રેવા આવ્યા હોત તો સારું.'

બીજા સાથીઓ હસતા હસતા ખોલ્યા, 'એ જ ખરો બપ છે, અવનિ !'

પશ્ચિમ તરફ રસ્તો નહોતો. લાંબે રસ્તે જ જવાનું હતું નહિ તો રસ્તાનો સંગ્રહ ન મળે. હજી હમણે જ એક ઝાપડું વરસી ગયું હતું એટલે રસ્તો કાઢવાળો યઈ ગયો હતો. વખતની પણ ખબર પડે તેમ નહોતું. કદાચ બારે વાગ્યા હશે. આકાશમાં બનધાર વાદળો ડગાવેલાં ને કપારેક કપારેક ગીધનાં ટોળાં માથા ઉપરથી ઊડીને જતાં હતાં. સ્વયંસેવકો બારે મને રેલના પારે પારે ચાલવા લાગ્યા.

'ત્રીસ વરસ પહેલાં પણ રેલ આવી હતી તેમાં પણ હું સ્વયંસેવક યઈને આવ્યો હતો.' નવીનખાણ ખોલવા લાગ્યા. 'ત્યારે કોલેજમાં હતો. તમલુકના એક ગામમાં જો દક્ષ મેં જોયું છે તે કદી નહીં જુઝું.'

ચાલતાં ચાલતાં બધાએ તેમના તરફ કાન મોઝા. તેમણે આગળ ચલાવ્યું. 'બાવીસેક વરસની એક મરેલી ઝીને એક વાધ તોડી તોડીને ખાતો હતો. વાધ પણ પૂરના પાણીમાં તજાઈ આવેલ ને બૂખ્યો-ઈસ હતો. યાજ્ઞના જમાદારને બોલાવી બંધૂકથી એને મારવામાં આવ્યો. એક ગોળી વાગતાં જ ઢળી પડ્યો. જાણે મરવાની એ વાટ ભેઈ રહ્યો હતો.'

થોડે દૂર આવ્યા એટલે રેશનમાં માથુસો નખરે પડ્યો. તેઓ બધા જ ગરીબ હતા. નવીનખાણ ખોલ્યા, 'તેજાનું જંઘું તજાઈ ગયું છે. પાસે જશું તો આપણને થેડીને ગૂંડી નાખશે. આપણી પાસે કંઈ નથી એ વાતની જો તેઓને અત્યારે ખબર પડશે તો આપણને ગાલો ફેરી ને આપણું અપમાન કરશે.

જૂનના કુઃખથી તેઓ મરવા જેવા થઈ ગયા છે. જુઓ આપણને ખોલાવી રહ્યા છે. હવે આગળ જવામાં સાર નથી. જૂનિય અને રેલ એ મનુષ્યસમાજને મોટી આફતરૂપ છે.’

રેશનમાં આવ્યા પછી માસ્તર પાસેથી જાણવા મળ્યું કે રાતે આ તરફ પાણીની રેલ આવવાનો સંચાર ખરા. કારણકે આજ સવારે વળી નદીનો બધ સાત ટેકાણે તૂટી ગયો હતો. હસ ગામના ધેરાવામાં લગભગ તેર મામ તથાઈ ગયાં હતાં. મનુષ્યો કેટલા મરી ગયા તેની સંખ્યા હજી જાણવામાં આવી નહોતી અને નોંધ વિના પગે ચાલીને સહાય પહોંચાડવાનો કાઈ ઉપાય નહોતો. માત્ર થોડેક સુધી પગે ચાલી જઈ ચક્રાચ તેમ હતું. પણ સાવધાન રહેજો. હવે ક્યાંય પોલીસ-પટ્ટેરા નથી, કાલથી ચોરઠાકુઓના ઉપદ્રવ બહુ વધી ગયો છે. હથિયાર-બથિયાર કંઈ છે કે ?

‘ના, જી.’

‘તો તો આફત. વળી પાણીની રેલ ચડે છે, એટલે આ તરફની શિયાળો દરકાર થઈ જાય છે. એ જો કાંઈને કરડી તો પછી કાંઈની મમદૂર નથી કે એને બચાવી શકે. રેલમાં જંગલી જનાવરા પશુ ગામ-માં ઘૂસી ગયાં છે. અહીં હવે વસવા જેવું નથી રહ્યું.’

‘એવું કંઈ હતું નહિ તોપણ હાજર હતા તેટલા બધા મનમાં મનમાં એને જાણે અનુભવ કરવા લાગ્યા. એવામાં બે માણસો ક્યાંકથી હજિનાઈશિયા આવી રેશન માસ્તરના પગમાં પડી પોક મૂકી રડી પડ્યા, ‘બાણુજી! અમારું સત્યાનાય નીકળી ગયું. અમારું નખોદ નીકળી ગયું. અમારા બાપાને સાપ કરજો છે. તેમને બચાવો.’

સ્વયંસેવકો ચચળ થઈ ગયા. રેશન માસ્તર બોલ્યા: શાંતિ રાખ, રડીશ નહિ એમનું ઉમર કેટલો છે ?

‘સાઠ હશે. કાંઈ રીતે એમને બચાવો બાણુ, તમારે પગે પડે.’

‘જા હોરીથી ઠાંડું બાંધી દે. તારા બાપા બચવાના હશે તો બચશે પણ હવે વહુ-એનની સંભાળ લે. મહારાજ, આ સાત દિવસમાં જોજામાં જોજી પચીસ ઓંચો ચોરાઈ ગઈ. જા, જલદી જા, અહીં જોડી થા મા. આપ ખૂંપ સાવધાન રહેજો. પૂરમાં તથાઈ આવેલા સાપ માણસને ભેટા જ કરડે છે. એમનાં ધરા પશુ પાણીથી ભરાઈ ગયાં છે.’ એટલું

બોલી રેશન માસ્તર અકારણ દસતા મંચા.

પેસો માણસ કારે હૈયે ચાલ્યો ગયો. નવીન-બાણુની ટુકડી તેમની સાથે ગઈ. કદાચ પેલાને જિવાડી ચક્રાચ તે માટે કંઈ ઉપાય કરવા પણ અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં વૃદ્ધને કેમે થ બચાવી ન શકાયો. નવીન-બાણુ અને તેમના સાથીદારો જોડી વેદના સાથે ધીરે ધીરે ત્યાંથી બીજે ગયા. હોનારતમાં કેવળ પાણીથી જ મૃત્યુ નથી.

બીજા ટ્રેનમાં જ્યારે મોરારાજનો સામાન તેમ જ બીજા વસ્તુઓ આવી પહોંચી ત્યારે અદુર થઈ ગયું હતું. કલકત્તાથી ઉત્સારી નવજવાનોની ટુકડી પણ આવી હતી. ગાડી જીભી રહી કે લોકોનો કાલાહલ શરૂ થયો. જૂન્યા માણસોએ ગાંડાની માફક ગાડી ઉપર આક્રમણ કર્યું. તેમણે કાંઈની મનાઈને પણ ન અણકારી તેમ જ તેમને અપમાન જેવું પણ કંઈ નહિ. આવેલા નવજવાનો લગભગ બધા જ નવીનજાણુ-ના જોગખીતા હતા. તેઓ સ્વયંસેવકોની સાથે ત્યાં જઈ લોકોને વારવા લાગ્યા.

કલકત્તામાં આમ ધક્કામુઠ્ઠી ચાલી રહી એટલી વારમાં થોડા સ્વયંસેવકો જમને હોડીની વ્યવસ્થા કરી આવ્યા. આવતી કાદે સવારે દૂરનાં ગામમાંજો તરફ પ્રસ્થાન કરવાનું હતું. જ્યાં સુધી ચાલીને જવાય ત્યાં સુધી મોરારાજનો માલ ટેલાગાડીમાં અને કુકોને માથે લઈ જવાનો હતો.

કલકત્તાની કંઈ પાંર નહોતો. ગોઠણ સમાજ પાણી, ટોડા સસવતો પવન, ઝરમર ઝરમર વરસાદ ને પીક ઉપર થોટલાં-એવી અવસ્થામાં નવીનજાણુ અને તેમના અથિયાર યુવાન સાથીઓ રસ્તો કાપવા લાગ્યા. જોતજોતમાં વર્ષાઝડની સંખ્યા ગાઠ થવા લાગી. દરકાર શિયાળ અને સાપના બપથી સૌ સાવચેત હતા અને તેથી ક્યારનાં વ ઝાડોની કાળોમાંથી સોટા તૈયાર કરી લીધા હતા. પણ ખરે ટાણે એનો ઉપયોગ કરવાની ચકિત રહેશે કે કેમ એ જ પ્રશ્ન કોને મૂંઝવતો હતો.

નવીનજાણુ ચિંતામાં ડૂબી ગયા હતા. પ્રત્યેક ક્ષણે કામ બધારે કાંઈ અનુભવ હતું. જાતજાતની સમસ્યા ખડી થતી જતી હતી. સ્વયંસેવકોનો ઉત્સાહ થોડો ઝાસરી ગયો હતો.

મહામહેનતે અનેક કુખો વેડી આખરે ગણ

માઈલનો રસ્તો હોખીને એક ગામમાં પહોંચી પહોંચી રહેલાં છાપરાઓ પાસે આવી પહોંચ્યા. રેલ્વેના માસ્તરે જ એ ગામ ચીંધું હતું. ધરો ગરીબોનાં નમૂના હતા. વાવાઝોડથી અને રેલના પાણીથી રક્ષણ મારે જગ્યા સલામત ન હોવાથી તે પશુ આ સિવાય આજની રાત ક્યાંય ક્યાંય તેમ નહોતું. જાણે કોઈ દુર્ભાગ વસ્તુ હાથ લાગી હોય તેમ સુરેશ્વર, અર્વાન, વગેરે અપકાનાં એટલા ઉપર ચડ્યા.

એક કાંધો કૂતરો એક બાલુ ચૂપચાપ બેઠો હતો. તે ન બરોડો કે ન હાથો-આથો. એમને એમ સુન-મૂન બેસી રહ્યો. અમારો સંજળ સાંભળી પાછોની એક કાટડીમાંથી એક વૃદ્ધ બહાર આવ્યો. તેને મોટી ધોળા દાઢી હતી. માથાના વાળ પશુ ધોળા. જાતે મુસલમાન હતો અને છુંગી પહેરીલી.

નવીનપાણી આગળ આવી બોલ્યા, 'મિયા-સાહેબ! આજની રાત અમારે પડ્યા રહેવું છે, જગ્યા રેશો ને !'

વૃદ્ધ વિનયપૂર્વક હસ્યો. કહ્યું: 'આપ સદૃશકર્યોને તકલીફ પડશે. ક્યાંથી, કલકતાથી આવો છો ?'

'હા મિયાસાહેબ, જમ આવ્યા છીએ એ પશુ આપને ખબર પડી ગઈ હશે. આ કૂતરો રાતે કરડશે તો નહિ ને ?'

'તા, તા બાલુ, એનામાં એવું બળ જ નથી રહ્યું. ઉપવાસ કરી કરી...' એટલું બોલી વ્યથિત દૃષ્ટિ સામેના મેદાન ઉપર ધેરાતા અંધાર તરફ જઈ એકવાર નજર નાખી.

અર્વાન બોલ્યો, 'આપ એકલા જ અહીં રહો છો કે બીજું કોઈ છે મિયા ?'

'એકલો જ છું. સ્ત્રી મુજરી ગઈ છે. છેડકો આસનસોલના રેલના દોરખાનામાં તોડરી કરે છે. મારાથી આજે પશુ છાપરાની માયા છૂટતી નથી એટલે રહ્યો છું. પશુ હવે લાગે છે કે ઊઠવા પડશે. નહીં તો બંધ તૂટી ગયો છે.' એટલું કહીને તેણે એક પ્રકારનું અફસુન હાસ્ય કર્યું.

ચારેક દરિકન સાથે જ હતો-સળગાવ્યા. સુરેશ્વર બોલ્યો, 'અહીં બળતણ મળશે કે ?'

'હા, છે તો ખરું' પશુ પલબલું. રાધલું છે !'

'હા, પાણી ક્યાં મળશે ?'

વૃદ્ધ હસ્યો, 'પાણી ય છે પશુ મારું' ... પાણી.

આપ તો દિંદુ રહ્યા.'

નવીનપાણી બોલ્યા, 'અમારે હવે અમે દિંદુ નથી, હવે જવળ મનુષ્ય છીએ. વારુ, જરૂર પડશે ત્યારે પાણી માગી લેશું. આપને પણ આજ અમારી સાથે જમવાનું છે.'

કૂતરાએ મોઢું ઊંચું કરી એકવાર સતૃપ્ત દૃષ્ટિ નેચું. વૃદ્ધ તેની પીઠ માંડી બોલ્યો, 'તને પણ બાળુઓ નહીં જાણે, સમજ્યો બેટા રહમન.'

'એવું નામ રહમન છે ?' અર્વાનએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

'હું એને રહમન કહીને જ બોલાવું છું.' એટલું કહી, વૃદ્ધ બળતણને પાણીની બચરવા કરવા માથા ગયા.

મકાનમાં એ ચોરડી હતી. બારી કે કપાટ કંઈ જ નહોતું. અંદર દાખલ થવાની કોઈનીય દિંમત ન ચાલી. સાપ કે હકકાચું સિવાય અંદર નહીં હોય. એની શી ખાતરી ? ચોસરીમાં જ રાત માળવાનો નિમ્મલ કરી બધા ય પીઠનાં પોટલાં ઊઠાવા ને પધારી પાયરવા લાગી ગયા.

બળતણ આવ્યું, પાણીની પણ ભેગવાઈ થઈ ગઈ. બીજી સળગેડો પણ વૃદ્ધ ચૂપચાપ કરવા લાગ્યો. એના મોં ઉપર જરાય હિંમત નથી. આગતા-સ્વાગતામાં પશુ હોંશની કંઈ ખામી નથી. કૂતરો જરા આગળ આવીને બેઠો. ક્યાંય કોઈ એને જાણી નાંખે તો ! એ ય બધામાંનો એક જીવ છે ને ?

વિપિન બોલ્યો, 'તે પાણીની રેલ આવે તો હવે પછી તમે ક્યાં જશો મિયા ?'

ધરડા મુસલમાનની ધોળા દાઢીમાંથી અને માથાના વાળમાં ચર્મને એક પ્રકારનું હાસ્ય રમી ગયું. એનો અર્થ છે પણ રહસ્યથી બરપૂર. પૂરની હોનારતથી પૃથ્વી જળખંભોળ થઈ ગઈ છે, તો પશુ આ સંધ્યા-કાળના અટલ ધૈર્યમાં લેશ પણ ઊંચપ નથી આવી. કંઈક આવો અર્થ એમાં છુપાયેલો હતો એમ મને લાગે છે. તો ય તે મુઠકડો બોલ્યો, 'જેવો અઘાડનો દુઃખ.'

વાત સામાન્ય અને દરેક સાંભળીએ છીએ તેવી છે, પરંતુ આના બેઠું મહદ સત્ય સંસારમાં મોંજી એક ય નથી. બધા એકબીજા તરફ નેવા લાગ્યા. આ પછી વિપિનને કંઈ બોલવાપણું રહ્યું નહિ.

સંધ્યા વીતી ને રાત્રિ અંધારવા લાગી. નેરથી વરસાદ રડે થયો અને સાથે સાથે વાવાઝોડ. સામે જ.

ધી બોમ્બે લાઇફ એસ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

એક સદ્ગત સ્વદેશી વીમા કંપની

૧૯૪૪માં મેળવેલું કામકાજ

રૂ. ૨,૭૯,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

એજન્ટો માટે ઉદાર શરતો

એજન્ટો માટે અગર વીમાની
પોલીસી માટેની વિગતો માટે

લખો—

વિજેન્દ્ર એલ. મહેતા

એજન્ટ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ

ખારગેષ્ટ : ભાવનગર

બાપા. હવે મારો થાક જીતરી ગયો છે. તેને કે
એટલું ચાલીશ.'

એટલું લઈ ચક્રાય તેટલું મિયાએ માથે લીધું
ફરો પછી બગાસું ખાઈ સાથે થયો. ઈશ્વર પ
માથે ઉપાડીને બે લ્યો, 'ચાલો મિયા! તમારી
હું પછી નીકળું. ચાલ જોઈ જુનિ. પછી આજ
ચાલવાનું છે હો !'

નરીનખાણની ટોળાને બોગક વહેંચવાનો
એટલે તેઓ પછી તેમની સાથે નીકળી પડ્યા. વ
સવારની આદ્ર ઠંડીથી બધાને ટાક વાતી હતી
પાછા દૂર પૂરનાં પાણીના ધુપવાટા સંજોગવા લા
મિયાસાહેબે પાછું વાળીને જોયું પછી નહિ
માયાજોહને વસ થાય એવા નહોતા. તેઓ બો
'આ પૂરમાં છું છે, તે' ને જીનુંની સાલતું પૂર
હોત.....'

એટલું બોલી દૂર જતકાળમાં હતી ગયા.
નવીનખાણ એમ્મા, 'પાણીની આફત લાય
છે. એના જેવી લાયકર આફત જગતમાં બીજી
નથી કેમ મિયાસાહેબ !'

'ખરાબર છે બાણી.' દાપસી પૂરી
ચાલવા લાગ્યા.

જુનિ હાકતાં હાકતાં બોલી, 'હે બાપા !'
'હું બેટા !'

'પાણીની આફત વધારે કે અમિની !'

હોકરીના આ પ્રશ્નથી બધા પ તેની સામે
રજા. એનું કુતૂલ તો સામાન્ય હતું પછી કે
વાતમાં અને આ સર્વમાસી હોનારતનો ઉદ્ધર્માં ચ
કેવો તુચ્છ છે એ સૌએ અનુભવી લીધું. પૂરમાં
એટો. જી.મ. એ. પૂરના. પાણીમાં તરતું એનું જી
નાની હોકરીના આવા પ્રશ્નથી બહિષ્ટ ઈશ્વ
વિચાળ વેદપિંજર અત્યંત ઉમ ઉત્તજનાથી સ્થુ
આદિસિત થઈ ગયું. જૂતકાળની એક ઘટના યાદ
કંપતે કંઠે બોલ્યો, 'જગમાં વિપદ નથી બેટા. કે
એ હોય તોય આપણે જીવતા છીએ પછી આ
આફત તો.....'

તે વાત પૂરી ન કરી શક્યો. અમિથી એની પ
નહિ પછી હૃદય દાગી ગયું છે—એનું જીવન વ
થઈ ગયું છે. આંખો બંધ કરી, જુનિનો દાયક
સર્વની સાથે મૂર્ગા મૂર્ગા ઈશ્વર રસતો કાપવા લગે

ધુતારાની ઠીકરી કહે: 'તે તમને કેતાં ય આવડે ને લેતાં ય આવડે?'

તો કે: 'મારી પાસે તે છે શું કે કહે ને વળા કહે?'

તો કે: 'આલ્સો તમારો હાર?'

તો કે: 'જર જેવો એક જોખલો. આખલે કંઈ કાળનાં જોડાં દર. દરમાં કાણુ નજી કાણુ વસતાં હશે? એવા અવાવરુ દરમાં હાર અલેખ થઈ ગયો. હું તે કાની પાસે શવ દરિયાદ કરું?'

તો કે: 'ને મેં લીધો હોય તો?'

તો કે: 'તે તમે એમ માનો છો કે તમારે માથે હાથ ફેરવવાળો મલકને માથે કાઈજ નથી?'

તો કે: 'અમે તો ધુતારાના ધુતારા. અમને જે ધૂતી નય એના પગની ધૂળ ચાટીએ.'

તો કે: 'તમને ત્યારે આંધી વાતની ખબર જ નથી. આલ્સો આલ્સુ ને ધુતારાવાળાં વાત.'

તો કે: 'ઈ વળી શી વાત છે?'

તો કે: 'એક હતો આલ્સુ. બિચારો સાવ ગરીબ. માયામૂડીમાં પડે ઉપર એક પોતડી, મેલીદાટ જોતોઈ ને માગી આવા માટે એક તાંબડી. આલ્સુ આ ગામ તે ગામ માગી ખામ ને ત્યાં ધસ્તી આચાર આપે ત્યાં પડ્યો રહે.

ફરતો ફરતો આલ્સુ એક દિવસ એક ધુતારાના ગામમાં જઈ ગયો. એને કાંઈ આ ધુતારાનું ગામ છે એવી ખબર નહિ. એ તો સવારથી સંજ સુધી ઘેર ઘેર રમ્યો, પણ કાંઈએ ચપટી લોટ તો ન આપ્યો. પણ ઉપર જતાં તાંબડી આંચકી લીધી.

આલ્સુ મીઠીકે તો વિચારમાં પડી ગયો, પણ એણે તો ગામેગામનાં પાણી પીધાં, એ સમજ ગયો કે આ તો ધુતારી વસ્તી છે. આપણી તાંબડી હવે પાછી મળવાની નથી. પણ એ ય ધુતારાનો ધુતારો હતો. ધર ધરનું અજ ખામ એટલે જાતેજાતના સંસ્કાર આવે ને. એણે નાકી ક્યું કે આજ તો આ ધુતારા મને ધૂતી ગયા છે પણ એને માથે પણ હાથ ન ફેરવે તો હું આલ્સુનો ઠીકરો નહિ.

એક એ દિવસ જવા દઈને આલ્સુ ચોરે પહોંચ્યો: 'તમારા ગામની તે શી વાત? પૃથ્વીના પક ઉપર આવું ગામ જોયું નથી. તમારા ગામમાં બધી વાતે સમરથિ છે, પણ એક વાતની મોટી ખોટ છે.'

સુખી કહે: 'અમારે વળી ખોટ શી? ખોટ હોય તો અખબડી પૂરી કરીએ. મલકમાં નો મળે ઈ અમારા ગામમાં મળે?'

તો કે: 'તમારા ગામમાં ગોર જજમાનનો નાતો જ નથી'

સ ગ ઇ સં ગાર

લેખક

મયૂર

તો કે: 'ગોર શું ને વળી જજમાન શું?'

તો કે: 'ઈજ મોટી વાત છે ને! તમે કાંઈને ગોર કરી શાધો નથી, એમાં તો તમારું પાણું કામ થતું નથી. કાલા ફેરા ને રખકપાટ કરવા પડે છે. ગોર હોય ને ટીપણું જોઈને મૂરત આપે તો ખસ જોડો પાર થઈ જાય. ગોરના દેખાણ કાંઈ ઠી એવે ન જાય. એ તો અફર થા જ સમજ લ્યો.'

તો કે: 'ધાર્યાં નિશાન પડે?'

તો કે: 'ધાર્યાં નિશાન પડે.'

તો કે: 'તથે તો મારાજ! તમે જ અમારા ગોર.'

તો કે: 'જોગ ગોર કોઈ કાંઈ ગોર થઈ ગયા? રહેવાને ધર આપો. ધર અલાવવા ખાપડી આપો. સીધું સામાન આપો.'

તો કે: 'ખીલું બધું તો ઠીક, પણ અમારી ઠીકરીને તમે પરણ્યો?'

તો કે: 'એ જ વાત છે ને. કહ્યું છે કે જુદાંપો એટલો જુદાંપો. લોકોનો મેળ ન મળે ત્યાં સુધી કાંઈ ઠી ન વળે. એ તો જજમાનની સાથે એક થઈને રહે એ જ ખરો ગોર. જેટલો આપો કાગે એટલી એની વિદ્યા આપી કાગે.'

તો કે: 'હવે તો મારાજ! તમારી વાતનો બંદોબસ્ત થઈ જાય.'

ને આલ્સુની ગોરપદે થાપના થઈ ગઈ. આલ્સુ શાજ ટીપણું દહેણી મુગત આપે ને એનું દોષિયું મુરત ઈશ્વરને કરવું કે ને તે સાચું જ પડે. આલ્સુ તો દેવની જેમ પૂજવા લાગ્યો. આલ્સુ કહે એટલું જ થાય. પછી તો વાત એટલે સુધી વધી કે ખજાનાની ચાવી પણ આલ્સુના હાથમાં આવી.

હવે આલ્સુ જેની વાટ જોતો હતો એ જાગ મળી ગયો. એક વળત એણે ધુતારાને એવે બિધે રસ્તે ચાલી દીધા કે આઠસ દિવસ સુધી અટવાય વ પા ન ચડે. ધુતારાને મન તો

જોખ

એ જ ખરે ખોલ હતો. એટલે એ તો દીધે મુરતે
જીપડી ગયા ને ગાયમાં એકલા બાકી-છોકરા જ રહ્યા.

બેરા-છોકરા પચ્ચ આઠ દિવસ સુધી ધરતી
બહાર ન નીકળે એવી થે એણે જોગવાઈ કરી.
ધેર ધેર જતેષ કહી દીધું કે બરાબરનું દિશાયજી છે.
જે ધરતી બહાર નીકળશે ને સરજવંદ્રને ઝોળાયે
પડશે તો તમારા ધરના આઠમી ફાટી પડશે.

એમ બાહ્યે બધા પુરુષોને આડેઅવળે ચઢવી
દીધા. બેરા-છોકરાને ધરમાં પૂર્ણ ને બાહ્યે વચને
ને સરજવંદ્રની સાથે એ જેટલી માયા હતી તે બધી
ઉપાડી ત્યાંથી છપંચા બાણી ગયો.

એમ શેરને માથે સવાશેર મળ્યા જ રહે, એ
વાતનો એકાર નકામો છે સુંદરી !

તો કે : 'અમે કુતારા છીએ એ તો તમે અમને
જમણે પિણાણી લીધા. પચ્ચ તમે કુતારાને ય કુતી
જાએ એવા છે એતી તો ખરે ખજરું પડે.'

તો કે : 'હવે ઈ વાતની તથ્યા મૂકા સુંદરી ! હું
તો લૂંટવા થે નથી આવ્યો ને લૂંટાવા થે નથી આવ્યો.
આલો આપણે હેતપ્રીતની વાતો કરીએ.'

એટલી વાત થાય છે ત્યાં કબીલી કલાલણુ ધમ-
ધમાડી કરતી આવી પહોંચી છે, ને આપુને ધમલાવવા
મંડી છે : 'તમારે તે કોઈ કામધંધો છે કે હાલિ સવા
રના પોરમાં જ હેતપ્રીતની વાતો મંડી બેઠી છે ?'

મહેમાન કહે છે : 'આ તો ઉચારતની વાત થતી'તી.
હેતપ્રીતની વાતો તો વાતમાં આવતી'તી. મારે
અનુપયા મુલકમાં વળી હેત શું ને પ્રીત શું !'

તો કે : 'અટાણના પોરમાં વળી શેની વાત
મંડી'તી !'

તો કે : 'કુતારાના મુલકની કુતારી વાત.'

તો કે : 'તે આપુ, મેમાનને સમજાવે કે આ
કોઈ કુતારપુરના કુતારાના આવાસ નથી.'

તો કે : 'આવા રૂઠા આવાસ છે ને જ્યારે રૂઠા
દિવસ છે, એમાં કોઈ કુતારાના ઢોંગ થોડા જ હોય ?'

ત્યાં તો આપુ બોલી બેઠે છે : 'તે તમારી વાત
તો પૂરી કરો મેમાન.'

તો કે : 'હવે એમાં વાત ક્યાં અધૂરી રહી છે ?
પછી તો રાજકંવર કુતારાની દીકરીને ને કુતારાની
મામમતાને સહને રાતબુડો નીકળી ગયો ને આપુ
પીધું ને રાજ કહ્યું.'

કલાલણુ કહે છે : 'તે તમારે કોઈ ખાતુ પીધું
છે કે બસ વાતો જ ક્યાં કરવી છે ?'

તો કે : 'હું તો પારકે પતારે પબ્બો. મને તો
જેમ કુકમ કરો તેમ મારે કરવાનું.'

કલાલણુ કહે : 'સાંભળ્યું ને આપુ' તમે વાતમાં
ને વાતમાં વખત કાઢી નાખ્યો ને મેમાને આપણને
બોલામણુમાં મૂકી દીધા. હવે ઝટપટ મેમાનને માટે
જમવાબુવાની તેવો કરો.'

આપુ બોલી પડી ભાગી છૂટી ને કલાલણુ હાસ્યનાં
મરકમમાં વેરતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

મહેમાનની આગતાસ્વાગતામાં જન્દા થે બીજુપ
નથી. મહેમાનને માટે ઝોશરીમાં હીરબરેલો આકળો
દાળી દીધો છે. રૂપાની ઝારીએ પાણી બરી દીધાં છે.
દાઢી દાતણુ કરી કરાવીને મહેમાનને પાંકડીએ મુખ
ભેંટું છે. ત્રાખાકુડીએ જીર્ણ પાણીનાં નાવણુ દીધાં છે,
નાદીધાઈ ને મહેમાને કેસર કસ્ટરી ને બદામ એલચી
નાખેલાં કલિયસ દૂધ પીધાં છે. બત્રીશ જાતનાં શાક
ને તેત્રીશ જાતનાં જોબન આરોગીને મેમાન સવા-
મણુની તળાઈમાં આડે પડ્યો થયો છે.

કલાલણુ આવી છે : 'જન્દા મુખસેજ કરો મહેમાન.
હું સરખી સાહેલીઓને દળીમળી આપું.'

તો કે : 'અમારે કાળે સુંદરી તમારાં કામ તો
વિસારવાં.'

તો કે : 'પચ્ચ અમારો તો આશરાધમ છે ને !'

રમજુમ કરતી કલાલણુ આતી નીકરી છે.

સાહેલીઓ કેવી ને વાત કેવી ? એનું પીધું એતી
વાટ જોઈ બેઠું છે. એના આંધળો એના હાથનું રંગેલું
પાણી પીવા માટે બોલી મઈ રહ્યા છે. કલાલણુ પાંકે
જઈ બેઠી છે. દામ થયે છે ત્યારે દારૂના ને પાચ છે
દામબોજ પાણી.

થોડી વાર થઈ છે ને કલાલણુને ધેર મહેમાન
જતેલો પદમણીનો બેરિયો પથારીમાંથી બેઠો થયો છે.
'પથારીમાં પથા પડ્યા તે કેમ વખત જાય ? આવ્યો
હું ત્યારે નગર બેઠું, નગરના માટ બેઠું, માનવી
બેઠું, માનવીનાં મંદિર બેઠું, અનુપયાને ય આવાં
આદરમાન મળે છે એ નગરના રંગ રોનક તો નજરે
કરી લઉં. બેઠું કરીને પાછો આપું છું.'

એમ કહી કારતીને બેરિયો હાલી નીકળ્યો છે ને
સીધા ગારુડીને ડેરે પહોંચ્યો છે. પછી તો ગારુડીએ

રજવાડી વાધાવરતર ઉતારી નાખ્યા છે, કાળી કંયા પહેરી લીધી છે. માથે મોટી જટા વધારી છે. અંગ આખે કાચત ઝોળી છે. ગાંભીરી સ્વભાવ દૂરી આજીને રંગી લીધી છે ને ખભે ઝોળી કાઢાવી, હાથમાં ચીપિયો અખડાવતો કાગળગારી નગરીનો એ કિમિયાગર બિલી બજારે અદાલેક પુકારતો દાલી નીકળ્યો છે.

પહેલી પોળમાં પેસતાં કળલી કલાલજીનું પીકું આવ્યું છે. પીકાના ચકા ઉપર કલાલજી રૂપનાં બહુ જગાવતી બેઠી છે. પીકામાં મનખેલો કપાઈ માતો નથી. ધીને ધિપૂર બનેલા માનવી હાથમાં રંગરંગની ખાલી લઈ દિલને રંગત ચકાવી રહ્યાં છે ને 'વાય કલાલજી ! વાય તારાં રૂપ !' એમ બહુ રલા છે.

વેરાગીએ પઠિ પહેલીને અદાલેક પુકારી છે: 'કારે રંગ-કટોરા.'

પણ કલાલજી શું કામ સાચું જ નુએ ? એની દુકાને બરાડીનો પાર નથી. પસાની ટંકાણે પડતીલી. એવા દાલીમવાલી તો રસ્તા પર કોણ જાણે કેટલા મ રખડતા હશે !

વેરાગીએ ફરી અદાલેક પુકારી છે: 'એઈ કલાલજી ! બીખના નામ પર એક ખાલી વારી દે.' કલાલજી વેરાગીની સામે જોઈને ને હજી કહ્યો: 'દાલી બલ્યાજ ને કાઈ મલકના પુતારા. તારા જેવા બગત-બિખારા માટે અદાલેક કાઈ સદામત નથી માંજી.'

તો કે: 'સદામત હું શું માંજીતી વેરાગીરામ ! સદામત તો મારા નાથે માંડી રાખ્યાં છે. આ બહુ રૂપ ને રાનક હું કયે સુલક રજવા મઈતી ! એ બધો કહારો મારા નાથે આપ્યો ત્યારે તો હું આ દુકાન માંડી બેઠી છે.'

તો કે: 'કહ્યું છે ને કે માગજીને મત ચોડી ને મિજાજ આજો. તારી જેવા વેરાગી સાથે વાદ કરવા બેઠું તો પાર ન આવે. બધાને એમ ને એમ દેવા બેઠું તો સાંજે પર ઉભેચાઈ જાય. આ તો દુકાન માંડી છે દુકાન.'

તો કે: 'બીખમાંથી થે લાગ પડાવજ કલાલજી !'

તો કે: 'અહીં તો હામ આપે તે હાથ પીએ.'

તો કે: 'પેસા પેસા શું કરજ કલાલજી ! પેસાની મારાજના દરબારમાં ક્યાં તાણુ છે ? કહે તો આખી ઝોળી કાઢવી દઉં.'

ને વેરાગીએ ઝોળી અખડાવી છે. રામા સેનીયા

ને રૂપિયા એમાં લાખાં છે.

કલાલજી શીશો હાથમાં લીધો છે ને અંદરથી રાત્રીએ પાણી ખાલીમાં રાંધ્યું છે. ખાલી વારીને એણે વેરાગીને આપી છે.

વેરાગીએ ખાલી લીધી એવી જ કલાલજીના મોં ઉપર ફેંકી છે. એની કાપા મુરસાથી રાત્રીપીળી ચર્ધ મઈ છે. એની આંખો અંગારા વરસે છે.

શું મગેજો મધ, હું વારે આપઈએ પાણી; વેરાગી એસે જાણી કુક કાતી કમાઈએ !

'એલી કલાલજી ! મેં હાથ માગ્યો ને હું તો પાણી વારી લાવી ! મને વેરાગી જાણીને આપું કુક કરજ-તે શરમ નથી આવતી ?'

કલાલજી તો વિચારમાં પડી મઈ છે. આજ સુધીમાં કંઈ કેટલા થે એને પઠિ આવીને હાથ પી ગયા. કાઈને એણે હાથ પાથો નથી. બધાને રાત્રીએ પાણી પાણું છે. તો મ બધા હાંફી રંગત ચકાવી પઠિયા પાછા વળ્યા છે. કાઈને એની કરામતની અજર પડી નથી ને આ વેરાગી પાણીને પાણી કહે છે એ તે કેવી વાત છે ?

એ કહે છે: 'મારાજ ! કાઈ હો હાથ માગ્યો છે !' બાલ્યા કારબ્યા વિના હાથને પાણી કહેા છે તે તમ જેવા વેરાગીને હાંફી શી મતામમ હોય ?'

તો કે: 'તે' હોયો ઈજા ને હાથ હોય તો પછી તારા હાથમાં રંગ જ છે રંગત નથી.'

તો કે: 'રંગત વિના આ બધા રંગે ચકા છે !' પીકામાં બેઠેલા બધા મ ખાલીના પીવંદા ધેનમાં ધિપૂર હતા.

તો કે: 'એમને' તો કે મગેજો છે તારી કામાનો. તારા રૂપની રંગતે એ બધા રંગાણા છે. અગે તો જેગી વેરાગી. માનવીના રૂપના રંગ આમને તો જાડે. તારી પાસે અરેખર હાથ હોય તો કે નહિતર ના કહી દે, કું મારે રસ્તે પકું.'

કલાલજીને ચાનક ચકી મઈ છે. એણે સાચોસાચ હાંફો શીશો લીધો છે. ખાલી વારીને વેરાગીને આપી છે.

વેરાગીએ વળી પાછા ખાલીને રંગ કલાલજીના બંન ઉપર ઘાંટ્યો છે. 'તારી દુકાનમાં હાથ ન હોય તો ના પાડી દે કલાલજી !' આમ પાણીની ખાલીઓ વારી વારીને મલકને ઉતરવાનો ધધો લઈ બેઠી છે તે એ તારો વેપાર ક્યાં સુધી ચાલશે ?'

તો કે: 'ખાવાજી! આ વખતે તો સાચુકરો દારૂ જ હતો. તમે નાહકનો ઢોળો નાખ્યો.'

તો કે: 'દારૂ જ હોય તો તારા અંગ ઉપર એની ચમક નો આવી જાય કલાલજી?'

કલાલજી શીશામાં જોયું છે. જોયું છે તો શીશામાં ચાતા રંગનું ટાહુંબોળ પાણી છે. એજે દુકાનના શીશોશીશા ઉધાખી જોયા છે. કાંઈ ઝળના સમરી રાખેલા એના દારૂનાં પીય ઉધલાખ્યાં છે. કાંઈ કરતા કાંઈમાં દારૂની ગંધ સરખી પણ આવતી નથી.

એ જોઈને તો કલાલજી વેરાગી સારથે તકરાર કરી બેઠી છે: 'સુવા નન્દરખધિયા! મારા દારૂનું પાણી કરી નાખ્યું.'

વેરાગી ખડખડ હસે છે: 'તં વળી કયે દહાડે દારૂનો વેપાર કર્યો'તો? દુકાન માંડીને બેઠી છે ત્યારથી બધાને જુ પાયુ છે.'

તો કે: 'જુ જ પાતી હોઈય ને!'

તો કે: 'હવે એ કાશે વાદ જવા દે. સખો સચર્યો દારૂ પાવો હોય તો એકાદી ખાલી પાઈ દે.'

તો કે: 'દારૂ હતો એ તો પાણી થઈ ગયો. હવે દારૂ ક્યાંથી લાવું?'

તો કે: 'હાલિ એક વેરાગીના વળગાડે દારૂનું પાણી થઈ ગયું?'

તો કે: 'તને પગે લાગું, મારા કડો છાક. મારી મરાઈ પોટી ચાપ છે. હું તારાથી દારી, માગજ.'

તો કે: 'પેટીપટારા દહોળી જો, કલાલજી. ક્યાં-કયો દારૂના શીશા જડી આવશે.'

તો કે: 'પેટીપટારામાં જ દારૂના શીશા સંધર્ષા હશે ને?'

તો કે: 'જોતી હો તો જો, સંધરેલી વસ્તુ પછી ખપ નહિ લાગે.'

કલાલજી પટારો ઉધાખો છે. જુએ છે તો અંદર જોતી જાતના દારૂના શીશા હારખંધ પડ્યા છે. દુકાન માંડીને બેઠી છે ત્યારથી આ જાતનો દારૂ જોયે વેચ્યો નથી ને આ શીશા પટારામાં ક્યાંથી આવીને પડ્યા? એ તો ધડીક શીશા સાચું ને ધડીક વેરાગી સાચું જુએ છે.

વેરાગી કહે છે: 'કયા આઘાતને માટે આ શીશા સંધરી રાખ્યા'તા કલાલજી! આઠાક કરતાં વેરાગીનાં મૂલ વધારે હોય છે. એક ખાલી ભરી દે. એક ખાલી

તું જે પી. તારું દિલ પણ ડોલી બીકશે.'

કલાલજી એ ખાલી ભરી છે. એક ખાલી વેરાગીને આપી છે ને એક ચોતે પીધી છે. વેરાગી ખાલીનો પદારથ પી કરીને મૂલ ચૂકવ્યા વિના ચાલી નીકળ્યો છે. કલાલજીમાં દામ માગવા જોટું ચેતન નથી. એ તો વેરાગીની કરામતનો વિચાર કરી રહી છે.

એના મનમાં રહી રહીને ચાપ છે કે રખેને વદમણીને બેરિયો તો નહિ હોય? પણ એને દારૂની રંગત લાગી ગઈ છે. એનું મરતક ડોલી રહ્યું છે. એની આખો નાચી ગઈ છે, ને ખીજ પળે તો એના પીઠામાં ઈંદસબાનો નાટારંભ ચરૂ ચાપ છે.

સાંજ પડી ને કલાલજી ઘેર આવી. એની આંખડી દહળુ જે ધેને ધેધૂર, છે. એનાં પગલાંનું નૃત્ય દહળુ ચમ્યું નથી.

ઘેર આવીને જુએ છે તો મહેમાન ડેસિયામાં આરામથી પઓ છે. પઓ પઓ આજાસ મરડે છે.

'હાં મેમાન! છે તો સુવાણુ ને!'

તો કે: 'સુવાણુ તે કાંઈ જોતીતેતી સુવાણુ છે! આવા આદરમાન તો કેવળ વાતોમાં જ સાંભળેલાં.'

તો કે: 'તમને ગોઠી ગયું હોય તો હાલિ, અમારી મહેનત લેજો.'

તો કે: 'ગોઠી તો એવું ગયું છે, સુંદરી, કે અઢીથી જવાનું મન જ થયું નથી.'

તો કે: 'આ સુખવાસરા તો દો દિન કા આસરા છે. તીસરે દિન તો પછી ખાસકાં મળે.'

તો કે: 'ખાસકાં ખાતાં જે આ નવનીંધ-ખળતી હોય તો ખાસકાં ખાધાં થ પરમાણુ છે.'

કલાલજી તો મહેમાનની વાત સાંભળી હસી પડી છે. હસતી હસતી ધરને કામેકાળે વળગી છે.

એમ કરતાં રાત પડી. રાત પડી ને કલાલજી બેઠી ચણગારી. રૂમાં રૂઠનાં તોરણ ટાંચ્યાં. માણેકોતીએ દીવાકા પ્રગટ્યા.

અંગ ઉપર રૂઠને ઓળિયો કરીકારતીને કલાલજી એમાનની પાસે આવી.

'મેડીએ પધારો' તો એમાન! એ પડી રંગત માણીએ.'

તો કે: 'મેડીએ ચઝાનાં અમારે નીમ છે. અમે પર-થમીની પરકમાએ નીકળેલા. અમથી રંગત ન મણાય.'

તો કે: 'ખીજું તો કાંઈ નહિ, એકાદ ખાજ

ચોપાટ બેલીએ.

તો કહે: 'તમારી ચોપાટ હારણતની હોય શી સુંદરી?'

તો કહે: 'હાડુ' તો પગ નીચેથી નીસરી નહિ. છતુ તો ગુલામ કરીને રાખુ' ને બજારે દરાણ બેલાણું.'

તો કહે: 'આજની રાત રહેવા લો સુંદરી. લાંબા પંચને ચાકોડો છે. કાલે ચોપાટ મોકલું.'

તો કહે: 'કાલે તો પરદેશી પંથ પરિવાણુ કરશે?'

તો કહે: 'તમારી સાથે ચોપાટ રમ્યા વિના ને નહિ, હાઉં.'

તો કહે: 'બહે તો કાલે ચોપાટ મોકલું. આજે સુખરાત કરો.'

કુગઝુમ કરતી-કલાલણુ ચાલી નીસરી છે. જઈને એની મેડીએ બેઠી છે.

મધરાતને ચંજર થયો છે ને એની મેડીએ દીનકા બોલવાં છા છે.

બેરિયો પધારીમાં પછો પછો જાગે છે. એને મધરાત પછીના કલાલણુનાં કરતુક જોવાં છે. જોયે તો કામ વણ્ણી જાય તેમ છે, એ તો જાગતો પછો છે ને દીસતો અધારીની જેમ ધોર છે.

મેડીએથી બીતરીને કલાલણુ મેમાનને ઓરડે આવી છે. આને તે કાંઈ કારણુ વળ્ણુ' છે? કાંઈ કારણુ વળ્ણુ' છે? કાનના પડા ફેડી નાખે એવા નસકાળુ બોલે છે, કેણે અજો કયાંય કાળતો અધારી છે!

કલાલણુ મેમાનના ઢાલિયા ફરતી પાણીની ધારા-વાડી દીધી છે. મંતરી કરીને મેમાનને માથે પાણી છંટકાયું છે, 'સવાર પહેલાં જાગે તો તને આવન વીર ને ચોસક જોગણીની આણુ.' આણુ ઇઈ કરીને એ પાછી ફરી ગઈ છે.

એણે જોજનનો ચણુગાર ઉતારી નાખ્યો છે નાહી-ધોઈને પવિત્ર થઈ છે. વાતની વાતમાં જનોય જોજન રાંધી નાખ્યા છે. એક ચાળમાં જોજન ખીરરણું છે.

ખીજ ચાળમાં પૂજનની સામગ્રી લીધી છે. ધૂપદીપ ને ફેડણપાન-લીધા છે. કુમકુમ અક્ષત ને ચંદન લીધાં છે. બધું સઈ કરી અંગ ઉપર ટાંચાં હીર ને ટાંચાં આશુવણુ પહેરી છૂટા ફેરી એ ધરની બહાર નીસરી છે.

ધરની પાસે એક પીપળો છે. કલાલણુ પીપળે ચડી છે. પીપળાને ત્રણ ટકારા મારી બોલી બે: 'જોડ્યે રે પીપળાપખી ત્નાં સિદ્ધચુર તપ તમે.'

એટલું હેતમાં તો પીપળો જનીનમાંથી બીજડી

પછો છે. એની કાળાઓ પાંખો સમી જતી ગઈ છે. પીપળો આકાશ-માર્ગે જાયો છે.

બેરિયાના ઢાલિયા ફરતી કલાલણુ પાણીની ધારા-વાડી દીધેલી. આવન વીર અને ચોસક જોગણીની આણુ દીધેલી. પણુ કલાલણુને ખજાર નહિ કે આ તો લખ ચુરનો મેલો છે; તેપનમો વીર છે. એને રોકતાં કાઈ શેકી રોકે તેમ નથી. એ આણુ દેતી રહી ને બેરિયો એતું ઉધાપન કરતો ગયો. કલાલણુ ધરની બહાર નીસરી ફે વાસે બેરિયો પણુ ધરની બહાર નીસર્યો.

બહાર નીસરીને બેરિયાએ ખેચર વિદ્યાનું આરાધન કર્યું. મંત્ર બચ્ણતાં તો એને જાણે પાંખો આવી છે ને પીપળાની પાછળ પાછળ બેરિયો જોડી નીકળ્યો છે.

જાગે જાગે જાય છે. આગળ પીપળો ને પીપળા ઉપર કળાઈ કલાલણુ. પાછળ પવનની પાંખે સવાર થયેલો પદ્માણીનો બેરિયો.

જોડતાં જોડતાં ઉજેણી નગરી આવી છે ને ઉજેણીનું મધરણું મસાણુ આવ્યું છે. ગસાણીની માલીયા આવન વીર ને ચોસક જોગણીઓ ખિખિપાટા કરતાં નાચે છે. અનેક બૂતપિરામ પ્રસવના શસમ મેતાં કિંકારી કરી રહ્યા છે. કાક ઠેકાણે ચિતામાંથી ભક્ષા જોડી રહ્યા છે, તો કાક ઠેકાણેથી બૂતના ભક્ષા હવામાં ફૂદકા મારી રહ્યા છે. આરે તરફ હાડકાં ને પોપરીના ઢગલે ઢગલા પછો છે ને મદો પેસી પેસીને પવન જાત જાતના શોર મચાવી રહ્યો છે. એવા કાળબેરવના કીડંગણુ સમ્રાજે દેશને જવાનક સમયાનમાં એક સિદ્ધવડ જીભો છે. સિદ્ધવડ નીચે બેઠાં બેઠાં સિદ્ધચુર મસાણુના દેવોની મેલી સાધના કરે છે.

ફરતું ફરતું કયું છે. વડા, બાળા, લાકુ, ખીર ને નરખાંસનાં નેવેર તૈયાર રાખ્યાં છે. એક મહાને નવમચી, શુદ્ધ કરી, ચંદનનો મેપ કરી, સાલ પ્રુપ્તની માળા પહેરાવી તેના ઉપર સિંધે વાસન જમાણું છે.

મંત્ર બજાવી લાણીને બૂતપ્રેનોને વડા, બાળા, લાકુ, ખીર ને નરખાંસનું બલિદાન આપે છે. વડેર કિંકારીઓ પાડતાં અને ચિત્રવિચિત્ર પિદામણા આધાર-વાળાં બૂતમાંનાં ધોડેધાડાં અદરથી જ એ બલિદાન ઉઘારી જાય છે ને વધુ ને વધુ શિડિયારમણુ બોલાવે છે.

આમ અધી બૂતાવળ આરે તરફ દેશરો મચાવી રહી છે, તો જ જગતે જીક વગર સિદ્ધ પદાસન જમાવી અજેચર વિદ્યાની આરાધનામાં મગ્ન થઈ બેઠા છે.

કલાલયનું પીપળપંખી સહસ્રાટ કરતું સિદ્ધવંતી પાસે જીતયું છે. બંને હાથમાં બોજન અને પૂજનના માળ લઈ ફરી કલાલય નીચી જતરી છે ને સીધી સિદ્ધના ફૂંકાળા પાસે પહોંચી છે, ફૂંકાળાની ફરતી તો ખાવન વીરની ઝોષી છે. કલાલય એ ઝોષી વડાવી શકે તેમ નથી. એ તો ફૂંકાળાને કિનારે જીભી રહી ગઈ છે. એની આસપાસ શૂતાવળ ખદબદી રહી છે. એના કાનમાં કારમે શોર મચી રહ્યો છે. એની નજર સામે આગના કુંભાડિયા જીજળા રહ્યા છે. માનવી જોતવેત જ ફાટી પડે એવું શૈલતાઈવ ચારે કાર મચી રહ્યું છે. તો મ કલાલયને દેવે માફ નથી, ધન-કારો પે નથી. એ તો જીભી જીભી સિદ્ધગુરુને વંદના કરી રહી છે.

બેરિયે રમચાનનું આ બેંકાર રૂપ જોયું. અપારી જેવા સિદ્ધને સાધના કરતો જોયો તે સામે હામ જોડી જીનેલી કલાલયને જોઈ. જોતાં શું એ તો જોઈ જ રહ્યો છે લખગુરુના એકાને આ રમચાનની સમુદ્ધિનો કે સિદ્ધની સાધનાનો અચંબો નથી. એણે તો ખેચર, ગોચર, ને અગોચર, લઘુલાધરી ને અદૃષ્ટ વિદ્યા સાધેલી છે. એની એને અચરજ નથી. પણ એને અચરજ થઈ છે એક નારીજાતની અજબ દિશ્મતની. વાત સાંભળે ત્યાં જ માનવી ફાટી પડે એવી પિયાચ ભૂમિમાં આ માખણના પિંડા જેવી મુલામમ ને શુભાળની કળી જેવી કામળ સુદરી આવીને જોઈ છે ને એની છાતીએ જરાકે યથરાટ નથી. બેરિયાનું હૈયું કંઠ પુરી જોડે છે: 'રંગ છે કલાલય! રંગ છે તારી છાતીને !'

પછી તો કલાલયે એક પછી એક વસ્ત્ર ને આભૂષણ ઉતારવા માંડ્યાં છે. ઉતારી કરીને બધાં એક કારાણે મૂંઝી દીધાં છે. ચરીર ઉપર સ્તરને તાગડો પે રહેવા દીધો નથી. રૂતિવાર સોનાની વાળાં પે અંગ ઉપર રાખી નથી. બધું જ ઉતારી કરીને એક હાથમાં બોજનની માળા ને બીજા હાથમાં પૂજનની સામગ્રી લઈ કલાલય ગુરુને જણાવી રહી છે: 'શુક મહારાજ! હું આવી પહોંચી છું.'

પણ સિદ્ધ એની આરાધનામાં મથગૂલ છે. ચારે કારથી શૂતાઈ ખાઈ ખાઈ કરતાં ઝગૂંબી રહ્યાં છે. અલિહાન ઉપર અલિહાન આપે જાય છે તો મ એમની ભૂખ સમતી નથી ને દવે નો ગુરુની સામગ્રી પે ખૂટવા આવી છે, સિદ્ધ મૂંઝાણો લાગે છે. એને મન

દરી કે આ શૂતાઈની ભૂખ તે કિમાં કાળથી સંધરી રાખી છે ? આજે તો મને પણ ખાઈ જશે કે શું ? પણ એમ મૂંઝાણું કામ આવે તેમ નથી. આવી તો અનેક કાળરાત્રિઓ એણે જોઈ નાખી છે. આરાધનામાં જરાકે જીજ્ઞાસ રહેતી ન જોઈએ નહિતર વિદ્યા વહેરાવા જતાં વિદ્યા જ વેરી નાખશે. સામગ્રી ખૂરી છે ને ગુરુએ ચગડની છરી હામમાં લીધી છે. પિંડી તોડી તોડીને માંસના લોચા ચારે કાર ઉજાળવા માંડ્યા છે. શૂતાઈગંતમાં તાગ માનવમાંસે આનંદ આનંદ મચી રહ્યો છે. થઈ થઈ નાચ કરતાં શૂતાઈ ત્રમ મઈ મઈને ધીમે ધીમે અદૃષ્ટ થવા માંડ્યાં છે.

ને શોડી વારે શોરખાર રાખી જાય છે. રમચાનની ભૂમિને નંદરે ઘેરી છે. એ ભૂમિના જીવ ઉપર પારણ જીનમાં છે.

કલાલયે ફરીથી વેણ નાખ્યું છે: 'શુક મહારાજ! હું કપારની વાટ જોતી જીભી છું.'

પિંડમંસનું અલિહાન પૂરું મયું છે. શૂતાઈની લીલા સંકેતાર્થ ગઈ છે ને ગુરુએ આંખ જોતી ફરી કલાલય સામું જોયું છે. 'આ ગઈ કલાલય !'

તો કે: 'હ મહારાજ !'

'આજ અવજા અવસર દે કલાલય ! આજ દેવતા બહોત પ્રસન્ન દે. આજ તેરી સાધના...' ગુરુની વાણી અધૂરી રહી ગઈ છે. એવું સિંહાસન એકાએક ડાલી જોડ્યું છે. અત્યાર સુધી સુપુષ્પાવસ્થામાં પડી રહેલા મુદામાં કાણ જાણે કપાથી જીવનનો સંચાર મયો છે. તે સળવળી જોડ્યું છે. કોર ચિહ્નાર કરી ગોઠણુભર યઈ ગયું છે. ગુરુનું પદ્માસન છૂટી ગયું છે. બંને તરફ પગ ભરાવી માંડ માંડ ગુરુએ પંડને જાળવી રાખ્યો છે.

ગુરુએ ત્રાક નાખી છે: 'રંડા ! કિસકો સાય લે કર આઈ દે !'

ત્રાક સાંભળી કલાલય ગભરાઈ ગઈ છે: 'કોઈને નહિ શુક મહારાજ ! આવી કાળરાત્રિએ કોના દેન છે કે મસાણુમાં સયવારો કરાવે ? વસ્ત્ર આભૂષણ પણ કારાણે મૂંઝી દીધાં છે. ફક્ત બોજન અને પૂજનની સામગ્રી હાથમાં ધરીને જીભી છું.'

'નહિ, વ જુઠ્ઠ બોલતી દે. તેરે સામગ્રે કોઈ દે. દેખ મેરા આસન ડોલ જોડા દે. મંત્રજપ્તે કિસીને કિસે સળગ કર દીધા દે. બોલ, કોન દે તેરી સામ

રંગા! શુરુ મળના કરે છે. તે સાથે તેનું આસન પથ્થુ બીજા છે. કલાલેકલાળા મારવા મરે છે. શુરુ માં-માં સમતુલા બળતી રાખે છે.

તે લખગુરુને એવો ભેરિયો અદ્દષ્ટ વિદ્વાન આરાધન કરી અદ્દશ્ય રણો રણો હસી રણો છે. મંત્રબળે સિદ્ધતા મુક્તિને નવાવી રણો છે.

કલાલજે આરે તરફ નજર ફેરવી છે. એક તરફ બેંગાર વડો બોમો છે. એની પાસે એના બચોબિયા જોવા પીપળા નિમારો થઈ પડ્યો છે. દર દર સુધી આરે તરફ નિબિઙ અધકાર ફરી વળ્યો છે. કાઈક કાઈક રથજે હાકા થઈ ધમને હોલવાઈ જાય છે. એ સિવાય કશું જ કલાલજીની દૃષ્ટિએ પડતું નથી.

તે ગુરુની રાઝ વધે છે: 'બોલ કે રંગા! કોને દે તેરી સાથ?'

કલાલજી રાઈ પડે છે: 'કાઈ નથી, મહારાજ! કાઈ જ નથી.'

'કાઈ નહિ દે! તો...' તે ગુરુની વાણી ફરી બધૂરી રહે છે. એના આસને ભેરથી ફૂટા માર્યો છે. શુરુ ચતાપાટ ધરણીએ ઢળી પડ્યા છે તે આસન શુરુ પર આસન જમાવી બેઠું છે. 'ઓ...ઓ...' ગુરુનું મળું લીસાઈ રહ્યું છે.

કલાલજી કંઈકો બીડી છે: 'શુરુ મહારાજ! શુરુ મહારાજ!'

સિદ્ધ દર અધારી ચીલો અહો સાધના કરે છે. સાધના કરતાં એને યુગ વીતી ગયા છે. સ્મરણનમ્બિના બધા ય જીવ એના સહવાસી બન્યા છે. કલાલજી પથ્થુ ચોદો ચોદો પૂજન અને ભોજનની સામગ્રી થઈ સિદ્ધ ગુરુની વંદના કરવા અને મંત્રજિદ્ધિ મેળવવા અહો આવે છે. દર વખતે શુરુને પ્રસન્ન કરી કાંઈ ને કાંઈ સિદ્ધિ મેળવી એ પાછી વળા છે. કાઈ દિવસ શુરુને આવો પરાજય એજે ભોયો નથી. આજે આ રો હલા-પાત મચી રહ્યો છે! તો શું ખરેખર એની પછવાડે પછવાડે કાઈ આજુ છે! મંત્રમજે કરીને શુરુને પરાજિત કરી રહ્યું છે! કલાલજી મૂંઝાઈ રહી છે. મૂંઝાઈને આરે તરફ બેઠું છે. કાઈ કરતાં કાઈ નજરે પડતું નથી.

તે આ તરફ શુરુને ગળે દૂંપો આવી રહ્યો છે. તેની હાથ બહાર નીકળી પડી છે. પડી એ પડીમાં મજા નીકળી જાય એમ થઈ રહ્યું છે.

કલાલજીને માથે છે કે પોડીને શુરુ મહારાજને હોડાતું. પથ્થુ આડી આજુ ફરી વળા છે. એ આજુ ઉપાવનાની એની સક્તિ નથી. એ કૂંડાળાની અંદર પથ્થુ બરવાની એની તેજ નથી. એની એટલી વિદ્યા હજી અધૂરી છે.

તે ભેરિયે કાવુંતું તે કરી લીધું છે. અદ્દશ્ય રહીને પરચો બતાવી દોષા છે. પછી તો એજે એની માથા પૂરી કરી છે. એજે કલાલજીનાં આજુવજુમાંથી કાર, કંચ, નપુર ને જાલ ઉપાડી લીધાં છે. વિદ્યા સમેટી કરીને પવનની પાંખે ચડી એ તેા લાંબી વિદાય થઈ ગયો છે. એને તેા કલાલજીનાં પાછળી રાતનાં ચરિતર ભોવાંતાં એના ચારિત્ર્યની એને કાંઈ કિંમત નથી.

શુરુને ગળેથી દૂંપો દીધો થયો છે. એનું આસન પાથું રાખવત ધરણીએ ઢળી પડ્યું છે. શુરુ મહારાજ મોંઝાઈ બોમો થયા છે. એમને આસ માતો નથી. કોવધી અંગ ધસ્યરી રહ્યું છે: 'કેમ રંગા! આજ કાંઈ વર્ષો કે માઠ તને મેરી સાધના નિષ્ફળ કર દી. ચલ જા વાસે.'

કલાલજી કરગરે છે: 'શુરુ મહારાજ! મારો કાંઈ વાંક નથી.'

શુરુએ ત્રાઝ નાખી છે: 'જાતી દે કે તેરા જી બલિદાન આપુ?'

કલાલજી ધરધરી બીડી છે. શુરુનું આજું ભેરવડપ અને આવી ત્રાઝ એજે ફરી સંભળ્યાં નથી. પડતી-આપડતી હાથ સામ્યાં એટલાં વસ્તર-આજુવજુ પહેરી લીધાં છે તે પીપળે ચડી ઝટ ઝટ સાગી નીસરી છે.

ધેર પડેગી છે તારે જ એનો આસ હેઠો બેઠો છે. એની ઠાવાનો કંપ દૂર થયો છે. [આદ

૮૬

મુબઈ, બિરોડ ધનિયા અને દેશી રાત્રોમાં
ફકમનામાં ફરાવા, લેવું વસમ ફરાવા
લેખો યા મળો
મગનલાલ એચ. ભટ્ટ
આંતરપ્રાંતીય નિવ્યુત, આંધ્ર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિવ્યુત અને વિમા-એજન્ટ
ખખખ બિરોડ, સી. પી. રંગ
મુબઈ ૪

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ

—અક્સીર હવા—

શરદી મશાહનાર

ભૂખ લગાડનાર

દરત સાફ લાવનાર

ઉંઘ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજી બફનાર

—લજ્જતદાર પેય—

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સાજાં, નખળાં,

સખળાં, નાનાં, મોટાં,

સ્ત્રી, પુરુષ સૌને મારે

જીવનવર્ધક હવા !

દ્રાક્ષાસવ સાથે સેવાથી ખેલકે ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

પા. ખા. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

▷ ————— સેખા: હાહાસાલ આનંદિગ કામદાર ————— ◁

: ૪ :

||રા કાકા ચિત્તોર (કાચીન)માં મીઠાંત ઘરાફ તે આર પત્ની પરણ્યા હતા (અલખત આર એકી થે નહિ). છેલ્લાં બાર વર્ષ સુધી તેને ત્યાં પુત્રનો ન થયો નહોતો અને જ્યારે મારાં છેલ્લાં કાકીએ તે જન્મ આપ્યો ત્યારે આખા કુટુંબમાં આનંદ ઈ રહ્યો. પુત્રને ખૂબ લાલનપાલનથી ઉછેરવામાં આવી હતો. તેને મોટે એટલા બધા પૈસા ખર્ચવામાં આવતા કે સીધી યા આકતરી રીતે ઘણા માણસોને (ધી પોતાનું યુગ્મવાન મળી રહેતું.

આ રીતે એક વર્ષ વીતી ગયું. એટલામાં એક યશુનિવાળ દિવસે બાળક મોઠો પડ્યો અને માંડો ખૂબ ગંબીર થઈ પડી. એક વેળા તો સહેરના સારા મણાતા આર ડોક્ટરોને એક સાથે ભેગા કરવા પડ્યા. આર ડોક્ટરોને તેના હવન સંખ્યાથી ચિંતા થવા લાગી. અમારા કુટુંબના દેવ વેંકટેશ હતા. ધરની સંખ્યાબંધ ફીઓએ બાળક સાન્ને થાય એ માટે બાધા લેવા માંડી. એક એવી બાધા લીધી કે 'હું' મારી હજારી વચ્ચે સોમ' રાખીને તિરુવલ્લી ટેકરીની પગપાળા યાત્રા કરીય. બીજીએ બાળ-મોવાળા ઉતારવાની તથા એવી બીજી ટેટલી થે બાધાએ લેવાણી. તે રોજમાં મારાં દાદીમા પશુ હતાં. તેને બાળક પર એટલો ખર્ચો થયો હતો કે તેણે કોઈ ન જાણે તેમ બાળકના વળત જેટલા રૂપિયા દાનમાં આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

સર્વશક્તિમાન પ્રભુની કૃપાથી બાળક એક જ દિવસમાં સાન્ને થયો અને ત્યાર પછી તરત જ 'હું' પચાસ માણસોની સાથે તિરુપટ્ટી ગયો અને ત્યાં બહી ધામધૂમથી મારી દાદીમા સિવાયની બીજી સ્ત્રીઓની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવામાં આવી. આ ઉત્સવના દર્શમાં મારી દાદીમા પોતે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે વાત જ બૂલી ગયાં હતાં. જ્યારે આખી મંડળી તિરુવલ્લી પાછી આવતી હતી ત્યારે જે રોજમાં બાળક હતું તેની દોરી તૂટી ગઈ અને બાળક ટેકરી પર પડી ગયું. અને બધાં બપોથી શિવા-વિમાં થઈ ગયાં અને ખૂબો પામ્યાં તે રમ્ભે દોડી ગયાં. થોડી વાર તો આખું વાતાવરણ હિરોગટમયું થઈ રહ્યું. બાળકને ટેટલી ઈંબ થઈ છે તે જાણવાને

અમારાં હરો કાકી રવાં હતાં કેમકે જે રમ્ભેથી તે પશુ હતું તે જિંવાઈ જોતાં ઈંબ નહીં હોવી ન જોઈએ. જ્યારે અમે બાળકને ત્યાં રમતું જોઈ ત્યારે અમને નિરાંત વળી અને અમે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. તે જ વખતે એક બીના સરીરમાં દેવી આવતાં તે બોલી બહી, 'તમે લોકો બધી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કર્યાં વિના ચાલ્યા જાઓ છો. હું' તેમ થવા નહિ દઉં. જ્ઞાન રાખો. હું' ચેતવણી આપુ છું.'

દરેકની આંખમાં બાવનાં ચિન્હો દેખાયાં અને અમારી છંડા તાળવે ચોટી ગઈ. મારા કાકાએ દરેકને વારાફરતી પૂછતા માંજુ કે કોઈએ પ્રતિજ્ઞા કરી હોય ને પાછળથી બૂલી ગયા હો તો યાદ કરો. દરેક જણે માંજુ કુણાંજુ. આખરે મારી દાદી અત્યાર સુધી જે બૂલી ગયાં હતાં તે તેને યાદ આનું.

વધારે વિષત આપવી નહીં. આખું મંડળ ફરીથી ઉપર ઊપજુ અને રૂપિયાની ગોઠવણ થઈ ત્યાં સુધી જે દિવસ રોકાયું. આખરે બાળકનું વળત કરીને તેના જેટલા રૂપિયા દાનમાં આપી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી.

: ૫ :

અમી વિષય લખવો સહેલી બાબત નથી. આપણા વાતવિષયકો આનાથી અર્ધો રસલાયક વાત આપણને આવી શકતા નથી. તમે પૂછશો કે તેનું શું કારણ છે? કારણ તો એટલું જ કે તે સેખકો પ્રાચીન પુસ્તકો તથા જૂનાં માસિકો (જેમ વધારે જૂનાં તેમ વધારે સારાં)માંથી હટીકત મેળવે છે. વારતવિક હવનમાંથી નહિ. અલખત વારતવિક હવનની વાતોમાં આપણને શંકા આવે છે કેમકે તેમાંની કેટલીક તો સાવ મૂર્ખાઈ બરેલી લાગે છે. આઠ વર્ષ પહેલાં મને કોઈએ જૂતની ઝવેરાતની પેટીની વાત કરી હોત તો હું' તેને ગંધીદાસ જ માની લેત. હું' આવી વાતો કહી માનતો નથી. અને જો મારી બીજી પત્નીની સાડીને આઠ વર્ષ પહેલાં નીચેનો બનાવ જન્મો ન હોત તો અજ્ઞાને પણ હું' આવી વાતો માનત નહિ. આ વાત મનુ હિરોગટમરી નથી પરંતુ તે એકાદમ વિચિત્ર તથા ન સમજાવી શકાય તેવી છે.

૧૯૩૧માં આ બનાવ જન્મ્યો. દિવાળીની સંજ

હતી. મારી બીજી વારની પત્ની શાંતાએ મને ચારણ-
માંથી બહાર મોકલીને કું' તે પ્રસંગે તેને માટે હાલ-
વરમની રેશમી સ્ત્રી લાવ્યો હતો તે તેણે પહેરવા
માંડી. એવું જન્યું કે અમારા લગ્ન પછી મારી તેને
આ પહેલી જ બેઠ હતી. શોડી મિનિટોમાં તો તે તેની
જૂની સાડી પહેરીને બહાર આવતાં મને આશ્ચર્ય
થયું. મેં જોયું કે નવી સાડી વેરવિખેર સ્થિતિમાં
જમીન પર પડી હતી. મારી માતા પાસે શોડી જઈને
મારી પત્નીએ તેના કાનમાં કંઈક કહ્યું. સાસુ-વડુ
વચ્ચે સારો બનાવ હતો. એ જુઓ વચ્ચે થી વાતચીત
થઈ તેની મને ખબર પડી નહિ પણ શાંતાએ નવી
સાડી પહેરી નહિ. અને તેને પેક કરી દુકાનમાં મૂકી દીધી.

તેણે એ નવી સાડી ન પહેરી તેથી મને નવાઈ
લાગી કેમકે સાડી તેની પસંદગીની હતી અને ન્યારથી
સાડી આવી લારથી તે તેનાં વખાણ કરતાં યાત્રી
નહિ. મેં તેને પૂછ્યું: 'તે શા માટે આવી મુંદર
દીધેલી સાડી પહેરી વગર મૂકી દીધી?'

તેની હમેશાની રીત મુજબ હસતાં હસતાં તેણે

કહ્યું: 'કું' છવતાં બળી જવા માગતી નથી. જ્યાં
મેં તે પહેલવહેલાં પહેરી ત્યારે મારા આખા શરીર
માં જાદુરમ આગના બાકા બળતા હોય તેમ મને
લાગ્યું. મેં તરત જ તે કાઢી નાખી, જૂની સાડી
પહેરીને જાને વાત કરી. અલબત્ત તમને તેની ખબર
નહોતી, પરંતુ મેં બહુ વાર તે પહેરવાનો યત્ન કર્યો
અને દરેક વખતે તે પહેરતાં મને બળતરા થતી
લાગતી હતી. આ બધું કાઢ્યાં છે. તેણે મને કહ્યું કે તમારી
પહેલી પત્નીની પહેલી મૃત્યુતિથિને દિવસે સુમંગલી
ને નવી સાડી ન આપવાથી આ બધું થયું છે. મારા
સાંભળવા પ્રમાણે તેથી તેના આત્માને ખૂબ જ દુઃખ
થયું છે. મને જે બળતરા થાય છે, તે મને તેની
માદ આપવા માટે છે.'

આ બનાવ પછી પહેલા જ માંગલિક પ્રસંગે
મેં બીજી સાડી ખરીદ કરી. મારી પત્નીએ યોગ્ય
વિધિ કરીને સુમંગલીને તે આપી.

ત્યાર પછી શાંતાએ જ્યારે રેશમી સાડી પહેરી
ત્યારે તે બરફ જેવી ઠંડી તથા આનંદી લાગતી હતી.

ચોમાસામાં

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગોળો, કબજિયાત, લીવરદોષ,
વગેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે;
એ સર્વે દરદો ઉપર ચોક્કસ ઉપાય

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે

લખો:—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, સુબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત

કરાંચી, મોખ્યાસા, વડોદરા વગેરે

શ નિવારતી સાંજે અમારા ઉપાદાર-ગૃહના દરવાજે હું આંખો ત્વારે મારી મલ્લનીશ સ્વાગત-સદાયિકાએ અને એક બાલુ ઉતારવો બોલાવી ધારથી કહ્યું: 'જુઓ હોને, પેલો એક તરુણ, આપણને મુંઝવે એવું પાત્ર છે. તમે એના સંબંધમાં કંઈ કરી શકશો ખરા?'

પ્રે મ બ જ

જ્યોત

નૃસની ધમાલ અને ધૂંધળા પ્રકારમાં મેં એ ગૂંચળિયા કાળા વાળ અને અર્ધે ઝીંચેલાં નેત્રાવાળા જુવાન અલારીને જોઈ લીધો. તે એક બારી આગળ બેસી હતો. તેની મૂકીઓ સન્નગ્ધ પીડેલી હતી. કેમ જાણે તેણે કાંઈ લખકર વસ્તુ પકડી લીધી હોય અને તેને છોડી શકતો ન હોય. 'ભાઈ અલારી! કેમ છે?' 'શુદ્ધ ધર્મનિગ્મ, સાહેબ!' અવાજમાં નહિ ધારેલી મુદ્રતા અને વિવેક જાને હતો. કદાચ મારી સામે જોઈ એટલું બોલી તે ફરી બારીમાંથી બહાર તાકી રહ્યો. 'નૃસ્યં જ્યાનું' મન યાચ છે?—તો હું કાંઈ જોડે.....'

- 'ના સાહેબ, મહેરબાની.'
- 'સિગાર લેશો?'
- 'ના સાહેબ, મહેરબાની.'
- 'થોડી કાપી અને સેન્ડવીચ લાવશે?'
- 'ના સાહેબ, મહેરબાની.'
- 'હોકલી બરી આપ' તો પીશો?'
- 'ના સાહેબ, મહેરબાની.'

આમ મેં ધણું પૂછ્યું પછી તેનો જવાબ એકનો એક જ હતો; છતાં હું તેને છોડીને જઈ શક્યો નહિ. તે એકલ ઉદાસીને અને તેની જડ મૂકીઓને જોઈ મારા જેવો અનુભવી ધર્મસેવક સહેલાઈથી યાકી નાચ એવું બને જ નહિ.

- જરા રહી મેં ફરી પ્રવળ કર્યો.
- 'તમે ઈંગ્લિશ પ્રેમ છો?'
- 'કોર્નવોલ્સેસ જ, સાહેબ!'

કોર્નવોલ્સમાં તો હું રહી આવેલો. મેં સેટર્ષવ, ફાસ માઉથ, વેનજેન વગેરે રચણો યાદ કર્યાં. ત્યાંના ખરાખાવાળા કિનારાના કિણ્નાઓનાં પ્રાચીન રચગીની વાત શાદી. તે બધામાં તે વિનયથી 'હા-માત્ર બજીતો, પણ તેની વાત એક વાક્ય જેટલી પણ લગાવતો નહિ તેમ જ તેની સન્નગ્ધ વાળેલી કસાયેલા કામની મૂકીઓ જરા પણ લીધી પાડતો નહિ.

ત્રણ-ચાર વાર હું યાદી માગી ત્રણ આરનારાને મળતા કે તે સાંજે સરસ નાચેલા તેમને ઈનામો આપવા કે એવા કાંઈનાના કામે આપોપાલો થતો, પણ દુરત તે બહારની પાસે આવી વાત ચલાવવા મથતો પણ તે તો એક જ શબ્દે અટકી જતો, 'હા, સાહેબ!' અને 'ના, સાહેબ!'

મધરાત કંઈ ચોરાઓ ખાલી પચ્ચ અને અમે

રાત પૂરતું ઉપાદાર-ગૃહ ગમ કરવા લાગ્યા. 'જો ભાઈ, મેં તેને કહ્યું, 'કાંઈને પણ સમજાય કે તારા મનમાં કાંઈ જાંતુ દુઃખ છે. હું કંઈ ખાલી-પીલી પૂછતો નથી, તેમ તારી વાત કલાવવા માગતો નથી પણ અને એમ લાગે છે કે તું નિરાશંગ થયેલો કરી છે. મારુ કહેવું ખરું કે નહિ.'

'હા સાહેબ!'

'એમ ને? ત્યારે એવું કારણ એ કે તારા મનમાં ચાંતિ નથી, સુખ નથી. માટે ઘણી વાર મનમાં જે કંઈ વાર હોય તે કાઢી નાખવાથી રાહત મળે છે. આપણે બે અર્ધો એકલા જ છીએ. તું મનમાં જે હોય તે કહેતાં જરાય સંકાપ પામીશ નહિ.'

એમ છતાં તેની કાકાઈમાં જરાય ફેર પડ્યો નહિ. બહુ નિરાચા અને અધીરતાશરી નજર કરી તે બોલ્યો: 'હા ત્યારે હું તમને કહી ગયો.' નિસાસો નાખી તે નજીકની આરામખુરશી પર બેસી ગયો. તેની મૂકીઓ એકજણ પર રાખી અને જમીન પરના એક કાપ તરફ તાકી રહ્યો. તેનો અવાજ તદ્દવ એકપાશે હતો. 'હું સેટર્ષવમાં ગેટ થયો. મારી બાલુમાં એક છાકરી રહેલી હતી. તેનું નામ જેની હતું. મારાં અને તેનાં કુટુંબીઓને બહુ મેગ હતો અને એક જીજ્ઞાસી હૃદયે રહેતા. શુદ્ધ જાગ્યું અને હું સાવર-સંનિક થયો. કશ્ચિત્તે પેસિફિકમાં મેં મુક્તના ખૂન રંગો જોયા. એક દિવસ મેં જેનીને પત્ર લખ્યો અને મારી જોડે લખ કરવાનું પૂછ્યું. તેણે દુરત રીધો. જનાજ લખી હા પાડી. એટલે અમે અમારી મે જતા બરી કાઢી. તે પ્રમાણે હું પાંચ દિવસ પી રાખ લઈ કોર્નવોલ્સ પહોંચ્યો.

'પાંચ પૂરા દિવસો મહાલવાના હતા. અમે રાજ જતા તે જ દેવગમાં ચુંદર લમવિધિ શેખવાયો, અને તે

પછી જેનીને ઘેર આ-નાસ્તો રાખવાનાં હતાં. એ પતે કે દુરત ખાકીની રજા માણવા અમે બંને નીકળી જવાનાં હતાં. પણ તે દરમિયાન મારે એક ફરજ ખજાણવાની હતી, કે હું રજા પર આવ્યો છું તે જાણત રચાનિક દરિયાઈ અધિકારીને હાજરી આપી આવવાની હતી. એટલે લઘુવિધિ થઈ રહ્યો કે દુરત હું એકમિત્રતાની ઓફિસે ગયો અને હાજરી નોંધાવી જેનીને ઘેર પહોંચવા પાછો વળ્યો. પણ... પણ ત્યાં કશું જ નહોતું.

વચ્ચે જ-મેલા મૌનમાં હું મારા હાથની ધરિયાળની ટક ટક સાંભળી શક્યો. ખલાસી સખત ઘૂંટ ગળી ગયો અને વળી તેના મંદ એકધારા સ્વરે શોધવા લાગ્યો:

‘પહેલાં તો મને મારી આંખોનો વિશ્વાસ બેઠો નહિ. ત્યાં જમીનમાં એક મોટો ઊંડો ખાડો માત્ર હતો. ધર શુભ થયું હતું. તેમ જ જેની, તેનાં સંજ્ઞાજનો અને મારાં પણ—કાઈને ય દાટવાનું ખાકી, રથું નહિ.’

આ પણ મેં મારા એક હાથે તેને ગાય બીડી દીધી હોત પણ હું સમજ્યો કે એમ કરતાં તેનો મૃત્યુમાય જખમ જીજળે તો હું શું ખેલ્યું? આવી આપત્તિ પ્રસંગે એક માનવી બીજાને દિશાસેના અપવા શું કહે? અમે એ ક્રાંખા નૃત્યખંડમાં પાછલા પહોરના અધારમાં જમીન પર તાકતા બેસી રહ્યા.

‘ભાઈ ખલાસી, આખરે મેં વાત કહી, ‘તું મારી સાથે મારે ઘેર માલ. હું તને મારા દીકરાના ખંડમાં રાખીશ. તે પણ દરિયાપાર છે. મારી યત્ની તને ત્યાં જ નાસ્તો પહોંચાડશે અને તેથી અમને બેઠને પણ મળશે.’

‘ના સાહેબ, મહેરજાની.’

‘વળી એનું એ વાક્ય! હવે તો હું અડળાયો. ‘ને ભાઈ, હું મારા આ ધર્મવટો બાલુ રાખું અને આપણે કાઈ સિનેમા ત્રેવા જઈએ. તેથી તારા મનને કંઈ નહું વલણ મળશે.’

‘ના સાહેબ, મહેરજાની.’

‘હીક પણ ને મારી કાર (મોટર) નહોતી છે. હું તને થોડે ફરવા લઈ જાઉં અથવા તારા વહાણ પર પહોંચાડું, તાજા હવાથી તને થોડી ઊંઘ મળશે.’

‘ના સાહેબ, મહેરજાની.’

મેં કંઈ બાકી રાખ્યું હતું? મારી ધર્મશ્રદ્ધા— આ બધા વખતે તે અણુગમતી અને એમ ધારી-ચિચારીને મેં તેનો ઉપયોગ નહોતો કર્યો. આપણાં રહેલી જામી ખાખતનો પ્રયોગ કરતાં અચ્છાઈએ છીએ.

‘તું કદી દેવળમાં જતો!’

‘હા, સાહેબ! હું નાનો હતો ત્યારે જતો અને કાળોમાં સાથ આપતો.’

‘કાઈ કાળોમાં યાદ છે ખરા?’

‘મળ્યાં યાદ છે, સાહેબ!’

‘તારું સૌથી પ્રિય, કાળન ક્યું હતું?’

‘મને લાગે છે ‘પ્રેમજ ન્યાયિતિ તારા હાખરી’ એ હતું.’

‘અત્યારે તું શાઈ શકે ખરા?’

તે હજી પણ જમીન પર તાંકી રહ્યો હતો, એ જ સ્થિતિમાં ટોળે ધીમે ધીમે ઝાંતું થઈ ક્યું—

પ્રેમજ ન્યાયિતિ તારા હાખરી

મુજ જીવનપથ બનજ.

પાર તિમિર આપસે—

તેના અવાજમાં ધીરે ધીરે કૌવત અને ધેરા-પણું આગળ અને માત્ર સંગીતમાં વ્યક્ત યાવ એનું અકસ્મ દર્દ અને નહું જોમ તેમાં પ્રગટ્યું.

ફર પડ્યો તિજ ધામથી હું ને ઘેર ધન અધાર.

તેની આંખો વધારે જીલડી, પહોળી થઈ. જાણે તે ઉપાદાર-ચૂંટની દીવાલો વીધી કોનવોલના દેવળના બાજનમંડળમાં સાથ પૂરી રહ્યો હોય. એક બાજન પૂરું થયું એટલે તે મારા તરફ ફર્યો ને પૂછ્યું:

‘બાલા, સંગાયે રેન્ને’ એ આપને આવડે છે?’

‘હું તારી સાથે સાથે શાઈ શકીય.’

અજાજ નેડી જમી. મારો ચક્કો, મધવળતો સ્વર અને તેનો એકધારા જીવાન સ્વર શ્રદ્ધા અને બાવનાથી ભરેલો જીયકામેલો—

કાઈનો ના સાથ મળે, ના શદાય મળે.

રે સુખશાંતિ વિલાઈ ભય;

અનાયના ભેર, બદાલા, સંગાયે રહેલો.

કલાકો વીતી ગયા, અને અમને તેની ખજાર પડી નહિ. એક પછી એક ગીતો અને અજાજના પર અમે વધતા આસ્વાદ.

આખરે બહાર તોચે રસ્તા પર પ્રમાતનાં કિરણો-ની રેખાઓ પડવા લાગી. મેં ખલાસી તરફ જોયું

તેની આંખમાં પ્રકાશ હતો.

‘કેમ ભાઈ, હવે નિદ્રા આવશે?’

‘હા, સાહેબ! મહેરજાની.’

અમે હાથમાં હાથ મિલાવી સવારમાં જ ચાલી નીકળ્યા. [જેસેદ આરસીક (ન્યુયેર્ક)ની વાતનો અનુવાદ]

આ જ તો રાધાએ બહુ જ સરસ રસોઈ બનાવી હતી. 'શિવપ્રસાદે પોતાની પત્નીને કેહ્યું, અને પેટ ભરીને સ્વાદિષ્ટ ભોજન મગવાથી પ્રાપ્ત થયેલા આનંદનો અનુભવ કરતાં કરતાં તકિયોને અડેલીને ટોંગા લાંબા કર્યા.

તેની પત્નીએ પંખાનો ગતિ વધારી અને પછી પતિ પાસે આવીને બેઠી.

શિવપ્રસાદની આંખોમાં આછી આછી લીધ ભરાવા લાગી. તન્દ્રિય સ્વરે એ બોલ્યા, 'આટલો સરસ પુલાવ તો એણે આજ મુધીમાં કદી નથી ચંતાવ્યો. કોરમું પણ કેટલું સ્વાદિષ્ટ હતું અને દહીંમાં કુંગળીની કચું-ખર મેળવી ઉપર જે કુદીનો છાંયો હતો—ભઈ વાહ, શું લિખત !'

પત્નીએ કેહ્યું, 'એ તો મન દેહાણે હોય છે તો રસોઈ સારી કરે છે નહિતો રોજ વેડ કરે છે.'

'તું તો કોઈ દિવસ કાઠીનાં વખાણુ જ નહિ કરે કંમી. પછી ભલેને એ મરી ગય તિયારી.' ને દસીને શિવપ્રસાદે પડખું બદલ્યું.

'હા હું છું જ એવી દોષીતી નજરવાળી.'

જરાક મોં ફેરવીને શિવપ્રસાદે બોલ્યું. ધૂબંગ થયો હતો અને હોઠ ફફડતા હતા. તે કંઈક જવાબ આપવા જતા હતા પણ સહધર્મિણીની આ આકૃતિ જોઈને એ શાંત રહ્યા ક્યારે શાંત રહેતું, ક્યારે વાત બદલાવતી ને ક્યારે ગરજતું એ બધી જ વાતો શિવપ્રસાદનાજીએ પોતાના ચાર વરસના પરિણિત જીવનમાં સારી રીતે જાણી લીધી હતી. એટલે જોડે અત્યારે તેની પાંપણો લીંધના ભારથી ગિઝાઈ જાય એટલી બધી ભારે નહોતી છતાંયે શિવપ્રસાદને અત્યારે એ બંધ કરી દેવામાં જ પોતાનું કષ્ટાણુ દેખાયું. શિવપ્રસાદ કંઈ જવાબ આપે તો પોતે એના આનંદને થોડો એછા કરવાનો શુભ પ્રયત્ન કરે એની રાહ જોઈને જ શ્રીમતી બેઠી હતી. પણ શિવપ્રસાદજી પે એકના એ ન થયા તે ન જ થયા ત્યારે રાધાએ સાંતુનાસિક મીઠા અને મરોંદાર સ્વરે કેહ્યું: 'બાણુજી, પાન આદિ કે ?'

રાધાને આ સિંગ્ધ સરસ સ્વર શિવપ્રસાદને હંમેશાં સારો લાગતો હતો. એ જવાબ સાંભળી તેને પોતાની સ્વર્ગસ્થ માતાના અવાજનું સ્મરણ થતું હતું.

માતાને એણે કદી જોઈ નહોતી અને માનો કે કદાચ બાળપણમાં જોઈ હોય તોપણ એ સ્મૃતિ એટલી ઓછી હતી કે પોતે કદી એને રેખાઓમાં અંકિત નહોતા કરી શક્યા. માનો લાક-પાર સંબંધી એણે ધણું ધણું વાંચ્યું તેમ જ સાંભળ્યું હતું. અને રાધા જ્યારે એને બોલાવતી ત્યારે એના સ્વરમાં તેને એવી જ તરલતા, કામગીના અને સિંગ્ધતાનો ભાસ થતો હતો. કેમ જાણે પોતાની માતાનો જ સ્વર હોય એમ તેને લાગતું હતું. વળી જોડે રાધા તેને 'બાણુજી' કહીને બોલાવતી હતી છતાં શિવપ્રસાદને તો કેમ જાણે તે 'બેટા' કહીને બોલાવતી હોય એમ લાગતું હતું.

'બાણુજી, પાન દોશો કે ?' સાંભળીને શિવપ્રસાદને લાગ્યું કે 'બેટા, પાન આદિ કે ?' કહીને પોતાની મા પોધારી રહી છે. એક લુણવાર તેને ધ્રુજા થઈ આવી કે બેટાની પેઠે લાડથી એને જવાબ આપું પણ ઘરત જ તેને જાન થઈ ગયું કે રાધા તો નોકરાણી છે ને પોતાની સહધર્મિયારણીની આદા પણ યાદ આવી ગઈ કે નોકરોને હંમેશા પોતાની જગા ઉપર રાખવા જોઈએ. જરાક ટીસા થયા કે બસ એ પોતાનું સ્થાન બૂલી જાય છે ને માથા ઉપર ચઢી બેસે છે. એટલે શિવપ્રસાદનાજી પોતાનો આ જાતની લાગણી-ને દબાવી, વાણી ઉપર કાજૂ મેળવી, સ્વરને જરા માલિક જેવો બનાવી બોલ્યા: 'હા, ભઈ આવ પાન.'

રાધા રકાખીમાં પાન લઈ આવી. શિવપ્રસાદે જરા બેસા થઈ બીકું લીધું. કૃતિથી રાધાએ ઉગાલ-બની લાવીને તેની પાસે મૂકી.

'જલુ જ સુંદર પાન બનાયું છે તે', રાધા !' પાન ચાવતાં ચાવતાં પોતાના માલિકના સ્વરને બૂલીને શિવપ્રસાદ એનો પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. 'ખૂબ ટેસ આવ્યો—ખરેખર.'

રાધાના મુખ ઉપરની કરચળાઓ એક પલ્લભર અદરપ થઈ ગઈ. માથું અને આંખો નીચે ઢળી ગઈ. લાલ લાલ દાંત ચમક્યા જોડ્યા અને ચૂંદરીને પોતાની પાતળી સફાચાચેલી ડાક ઉપરથી ખરાખર લઈ જઈને ચરમાનાં સરમાનાં કચું: 'આપની કૃપા છે બાણુજી.'

'ભોજન પણ આવ સરસ બન્યું હતું.' સાચી વાત તો એ હતી કે 'સરસ' પદેલા

એ 'અમત'નું વિશેષણ લગાવતા ઇચ્છતા હતા પણ એ દરમ્યાન તેની આંખો શ્રીમતી કંચનમાલાની આંખો સાથે મળી ગઈ હતી; એટલે એણે માત્ર 'સરસ' કહેવાનું જ શોધ્યું સમજ્યું. અને અચાનક પણ એવો બનાવી દીધો હતો કે કેમ જાણે એમ કહેતા હોય કે સાહેબ ખૂબ ખુશ થયા છે.

એના જવાબમાં રધિવાનું મુખ સહેજ નમી ગયું. તેના મુખ ઉપર સ્મિત ફરી વળ્યું. અને તેના ગાલ તેમજ દાદી ઉપરનાં નાજવાં જરા ઊપસી આવ્યાં.

પાનને ટેસથી ચાવતાં ચાવતાં અને આનંદથી એના રસનો આસ્વાદ લેતાં લેતાં શિવપ્રસાદે ફરીને ક્ષિલ લાંબાવ્યું. તેને પાન ખાવાનું કંઈ ખાસ બસન નહોતું. કચારેક જ્યારે એને ખાવાનું લાગ્યું હોય તો તે દિવસે એ પાન ખાઈ લેતા. કદાચ એ વસ્તુ તરફ સંકેત કરીને રાધાએ કહ્યું: 'આપ તો ખાતા નથી બાલુછ નહિતો હું તો એવું પાન ખનાવું કે જિંદગી આખી ન જીમાય.'

શિવપ્રસાદે હસ્યા; 'રાધા, દુનિયામાં ત્રણ મીઠા સંજોગવચ્ચાત જ રુચિ અનુસાર મળી શકે છે: પાન, જ્યોત્સના ખાસો અને પલ્લી. આજ જે પાન મળ્યું એનું ખાસો કાલે મળશે એના શો ભરોસો?'

'પતિ તો હમેશાં સાગ જ મળી જતા હશે.' કંચનમાલા જરા હજીકા કરીને બોલી.

'પલ્લીમાં પતિનો સપાવેશ થઈ જાય છે.' શિવપ્રસાદે હસનાં હસતાં કહ્યું. 'હું પતિ છું એટલે મેં પલ્લીનું નામ લીધું. કોઈ પલ્લી આ વાત કરત તો 'પતિ'નું નામ લેત. મેં તો નાનીમોટી બધી જ જાતની હોટકામાં આ પીધી છે. કોઈવાર કોઈ સામાન્ય રેસ્ટોરાંમાં ચાનો ખાસો રુચિ અનુસાર મળી જાય છે. અને કેટલીય વાર મોટા મોટા રેસ્ટોરાંમાં પણ નથી મળતો. જેમાં ચા, ખાંડ, દૂધ પ્રમાણસર હોય અને રુચિ અનુસાર મળ્યા હોય એવી ચા તો કોઈકવાર ફક્ત કોઈક જ વાર મળે છે. પાનની પણ એ જ હાસત છે અને શ્રી—એ મનપસંદ મળતી એ તો એથી ચે વધુ સંજોગની વાત—નસીબની વાત છે.' ને પોતાની આ મસ્કરી પર પોતે જ ખડખડાટ હસતા હસતા તકિયાને અડધીને ક્ષિલ લાંબું કર્યું ને પલ્લી સાચું બોધા વિના જ એણે આંખો બંધ કરી દીધી.

રાધાએ પાનની રકાખી શોઠાણીની આગળ મૂકી.

શોઠાણીએ ત્રાંસી નમરે રકાખી તરફ જોયું ને પછી ભણી તાણનાં તાણનાં પાન કોઠાવ્યું. પણ મોંમાં નાખનવિંત જ બોલી ગઈ: 'આ તો તે પાન બનાવ્યું છે કે, શંભુમેળો! આટલી બધી વરિયાળો ને મુસેલી નાખી દીધાં છે!'

'બાલુછને ખાવું હતું એટલે,' રાધાએ કહ્યું: 'નહિતો હું શોપારી સિવાય પાનમાં કંઈ નાખતી નથી. એલચી સુધાં નહિ.'

'તો શું તું અમને જાનવર-જાનવર સમજાવે છે?' કહીને શ્રીમતી કંચનમાલાએ પાન જમીને થુંકી નાંખ્યું.

'બાલુછને મીઠું પાન ગમે છે બા.' રાધાએ ખુલાસો કર્યો.

શિવપ્રસાદે ત્યાં જ સતાં સતાં ખડખડાટ હસી પડ્યા ને પછી પગ પૂરેપૂરા લગાવીને મોં ઉપર ચાદર ઝાડીને આંખો બંધ કરી દીધી.

એ વખતે રાધાએ જરા પાસે આવીને કહ્યું 'મારી એકે અરજ છે બાલુછ.'

'હં.' શિવપ્રસાદે પહેલાંની પેઠે જ આંખો બંધ કરીને કહ્યું.

'સાંભળ્યું છે કે આ વરસે ગયા વરસ કરતાં જે ખરાબ વખત આવશે. બાલુછ, મહેંની વાત તો દૂર રહી, ચણા પણ રૂપિયાના શેર શેર મળશે. જો આપ કંઈક દવા કરો તો મોટી મહેરબાની.'

તન્દ્રિલ સ્વરે શિવપ્રસાદે કહ્યું: 'હં.'

'નાજખચ્ચાં સૌ આપના શુભ ગારો. આપને આશીર્વાદ આપશે. અમ જરીએનું આપ સિવાય બીજું કોણ છે?'

કંચનમાલાએ ત્યાં આવીને પૂછ્યું: 'તારે જોઈએ છે શું?'

'આ! કદંબ બાવી ગયા છે. બજારમાં રૂપિયાના સાઝતણ ચાર શેર વેચાય છે, પણ સાંભળ્યું છે કે મોઝા દિવસમાં જ લાવ હજી ચે વધી જશે. ને પછી કાણનાં ફર્ન જ દોમસાં થઈ જશે. બા! આપ એકાદ શુભ ખઉં અપાવી દો તો મોટી દવા થશે. ચાર છ મહીના નીકળી જશે. ચણા ભેળવીને ખાધા કરશું.'

'એક શુભ લઈ લે.'

'લોહો સિવાળા મોટે અસારથી ખઉં સંભરવા મંજા છે બા. મોઝા વાત કર છે કે સિવાળામાં ખઉં,

એ તેવી કિંમત આપતાં ય તદિ મયે. કાને ખચર આ ક્ષણમુખી-લક્ષ્મી ક્યાં સુધી ચાલશે ?

કલ્પનમાસાએ ચિંતિત યર્ષને કહ્યું: 'ગયે વરસે પશુ આમ જ થયુંતું. પહેલાં પહેલાં રૂપિયાના છ શેર લઈ, મળતાંતા પછી તથા શેર પશુ સેના મળે. હું તો પ્રભુ ય એને કહેતી'તી કે થોડીક ગુણો ભરી દેવો. પશુએ તો સાંભળતા જ ન હતા. એક રૂપિયાનો લોટ લેવા માટે હું આખી 'ખારી-ખાવણી' ફરી વળી હતી.'

'એટલે જ કહ્યું છું બા, આપને યુદ્ધ થશે, ધરમ થશે. મારા પગારમાંથી વૈસા વાળી લેજો પછી.'

'તારો પગાર છે કેટલો તે વાળી દેશે ?'

'ચાર છ મહિનામાં જ બધું વળાઈ જશે બા.'

'પશુ હવે તો મહિના પૂરા થવા આવ્યો. એનો પગાર ક્યારેના વપરાઈ ગયો. કાસ ખાંડ લેવા ય વૈસા ન હતા.'

'બા, તમ જેવા કાચગથાળાને તે શેની કમર છે. ધરમાં રૂપિયા ન હોય એવું બને !'

'હા હા અપાવી દેશું રાધા.' શિવપ્રસાદે નિદ્રાથી ભારે થયેલા અવાજે કહ્યું, 'સાંજે સંભારી દેજો.'

રાધા એને આશીર્વાદ કરીને ચાલી મઈ એટલે કલ્પનમાસાએ કહ્યું: 'હું એ જ વિચાર કરતી હતી કે આજ આટલું સરસ ખાવાનું જનાલું' તે કાંઈ અમસ્તું ન હોય. જરૂર કાંઈક સ્વાદય હોવો જોઈએ. હવે સમજાઈ ગયું.'

શિવપ્રસાદે આનો કંઈ જવાબ ન આપ્યો. બાંજો બંધ કરીને ચુપચાપ પગા રહ્યા.

પગા તો રહ્યા પશુ એને જાંધ ન આવી. સ્વાદિષ્ટ જોળન કાંસીને આવાથી એની અંખિમાં તન્દ્રાનું જે આકુ' પેન ચઢ્યું હતું તે અગિક ઓના ખેરાકના પ્રસનો વિચાર કરતાં જ સાવ ભીડી ગયું. એની સામે મુદ્દમાંથી પેદા થતી પરિચિતિએ એક પછી એક આવવા લાગી. નિમ્નવર્ગ તેમ જ મધ્યવર્ગ બંનેને આ દિવસોમાં કેવા સંકટનો સામનો કરવો પડતો હતો તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

છોકરાને બાણવવા માટે એક શિક્ષક આવતા હતા. તેના પહેલાં દર્શને તેમની ઉપર પાડેલી છાપે શિવપ્રસાદના અર્ધચેતન મનમાં એના પહેલે એટલો બધો અણગમો તેમ જ ઘુણા પેદા કર્યા હતા કે આજ સુધી શિવપ્રસાદને તેનું નામ સુધા બાણવાની છાપા

યર્ષ નહોતી. છોકરા પાંચમી ટ્રેણીમાં હતો. ગણિતમાં થોડો નબળો હતો; પોતે છોકરાને બાણવવા જેટલો વખત ચવાચી શકતા તદિ એટલે જ એણે મિત્રોને કહી રાખ્યું હતું કે કોઈ સારો શિક્ષક મળે તો મને કહેજો. મુઠ્ઠાને કારણે માત્ર છત્રનારી જરૂરિયાતની ગીબો જ મેંધી યર્ષ હતી એમ નહોતું; પશુ મજૂરી, ગાડીભાડું, નોકરાનો પગાર અને શિક્ષકની ટ્યુશન શી પશુ વધ્યાં હતાં. જે નોકર પહેલાં પાંચ રૂપિયામાં તો રાજ રાજ યર્ષ હતો તે આજ પંદર રૂપિયે પચ્ચર દેવા તૈયાર થતો નહોતો. પશુ હવે તો ટ્યુશન આપનાર શિક્ષકો મળતા જ નહોતા. મેટ્રિક પાસથી માંડીને બી.એ. સુધીના તમામ છુત્તાનો કોઈ અકળ બહુના પ્રભાવથી સેક્રેટરિયેટની આસપાસ પરીકથાની દુનિયા માફક ઊંઘાં યર્ષ ગયેલ અસંખ્ય તખ્ત અને મૂંપડમાં સમાઈ ગયા હતા અને જે બાકી રહ્યા હતા એમની પાસે તો એટલું બધું કામ હતું કે કશી પૂજા કરતાં સીધી રીતે જવાબ પશુ ન હતા.

આમ લગાતાર તથા તથા મહિના શિક્ષકની શોધખોળમાં ગાળ્યા પછી કંટાળીને પોતે જાને જ છોકરાને શીખવવા ખેડા. એટલામાં જ કોઈ મિત્રે મોઢેલ એક મહારાવ એને મળવા આજ્ઞા. એની ઉંમર પિરતાળીય વરસની હતી એ તો એને પાછળથી પૂછ્યા પછી ખચર પડી. પ્રથમ દર્શને તો દેખાવમાં એ સાક વરસના લાગતા હતા. તેણે માથે મેલીપેલી ગાંધી-ટોપી પહેરી હતી અને તેમાં ન સમાયત પુષ્કળ વાજ તેની રુક્તાની ચાડી ખાતા ઊંઘા યર્ષ ગયેલા હતા. ગાલમાં ખામા પગા હતા. જડખાંનાં દાકડાં ઉપર બપોરી આંખોં હતાં. આગળના ચાર દાંત વૂટી ગયા હતા. કાળાધોળા વાળ જાણે આકળી ગયેલી ખીચડી જેવા ફાડીએ વગગી રહ્યા હતા.

ઉપાસ કંકલાવાળું મેઝું એવું ખગીસ અને ઉપર જુનો-પુરાણો કાટ તેણે પહેર્યો હતો. ઘૂંટી સુધીના ટૂંકા પાવનમો જણે કોઈ જુનું-પુરાણું પાટલન કાપીને બનાવ્યો હોય એમ લાગતું હતું. જમ સફેદ છત્રનું પાટલન કારીને નીચેના મેળિયા બીજ રંગીન કપડામાંથી ચઢાવ્યા હતા અને તેની નીચેના પમ મેલાયેલા હતા. અને એ બધાં ઉપર લેવટનું રેંદાં ધીંગાવાળાં પગરખાંનું પરિધાન હતું.

પ્રેક્ષક શિવપ્રસાદે તો એના દિશાં મોંઢેને જ

આવ્યા. પોતે રચાનિક કોલેજમાં પ્રોફેસર હતા. બસો રૂપિયા પગારના મળતા હતા અને મોધવારીએ જોકે એના શૈળ-બ-નોજના છત્રન ઉપર અસર કરી હતી છતાં એના કુટુંબમાં એ, એની પત્ની અને છોકરા સિવાય બીજું કંઈ નહોતું. માખાપ ખાતાં-પીતાં અને મુખી હતાં. ગઈ બે પૈસા હતા એટલે એને આવવાની કંઈ જરૂર નહોતી; છોકરાં એ બે પૈસાની યોજ અડી દીકરાને ત્યાં મોકલારેતાં. આમ હોવાથી મોધવારીના કંબને તીવ્ર અનુભવ એમને હજી થયો ન હતો. એમાં તો જરાય યોદ્ધ નહોતો કે આ વજુ વર્ષમાં પોતા માટે એક ચરમ સૂટ, અને પત્ની માટે ચાર પાંચ રૂબરૂ સાડી સિવાય વધારે ખરીદી શકાયું નહોતું. બજારમાં જ આનાની કિંમતમાં મોજાતો દોઢ રૂપિયા તથા દસ આનાની કિંમતની શીશીના અડી રૂપિયા ધર્ષ ગયા હતા, છતાં એમની પાસે સૂટ, સાડી, મોજા, રૂમાલ અને સામાન્ય જરૂરિયાતની બીજી વસ્તુઓ એટલી વિપુલ પ્રમાણમાં હતી કે તેની કલ્પનામાં પણ એ વાત નહોતી આવી શકતી કે આજકાલ સામાન્ય જરૂરિયાતની વસ્તુઓ ખરીદ કરવી પણ કેટલી મુશ્કેલ અને કષ્ટસાધ્ય ધર્ષ પડી છે.

તેમને દાઢ્ય મુશ્કેલી ભોગવવી પડી હોય તો તે અનાજ ભેળવવાની બાબતમાં, તેઓ ને કંઈ કમાતા તે ખર્ચો નોખતા હતા. બચાવવાનું તેઓ કડી શીખ્યા નહોતા. એટલે ગમે વરસે બજારમાં, કાલસા અને બીજી જરૂરી ચીજો એકઠા ભેગી નહોતા કરી શક્યા.

એક કારણ આ પણ હતું: એમને કાંઈ એ જગ્યાનું હતું કે ધર્ષ ઉપર માખાપથી આવી જવાની છે એટલે અનાજ સારવું ધર્ષ જશે પણ મુશીબત તો એ હતી કે ને વસ્તુ ઉપર માખાપથી આવતી તે જ વસ્તુ કાળાં બજારમાં ચાલી જતી. અને કાળાં બજારમાં જઈને કાંઈપણ ચીજ ખરીદવી તે એના કાનૂની વાત નહોતી. એક દિવસ તે દીવાસળીની પેટી લેવા ગયા અને બે આના આપનાં જે ત્યારે એને દીવાસળીની પેટી ન મળી ત્યારે એના આશ્ચર્યની સીમા ન રહી, 'ખર પડી કે એ જ દિવસે દીવાસળી ઉપર માખાપથી આવી ધર્ષ હતી. ને પડોચીએ પહેલાં દીવાસળીની પેટી આપી તે પાછી લેવાનું બુધી જતા હતા એ હવે એક એક દીવાસળીને દિસાજ રાખવામાં પણ સંકેપાતા નહોતા.

શિવપ્રસાદનો જીવે આસ કંધાવા લાગ્યો. જોકે

ઝોરમાં સતત પંખો ચાલતો હતો. છતાં એ એને એમ લાગ્યું ગરમે ત્યાં પહેલાં કરતાં એ વધારે પામ ચાઈ રહ્યો છે. તે ઝાંઝા. તેણે ઝોરમાં ખાઈ ખાલી નાખ્યું. બહારની ઠંડી લહેર આવી. તેણે આદર ઉઠાવીને બહાર જવાની તૈયારી કરી.

'ક્યાં આપ્યા?' કંચનમાલએ પૂછ્યું.

'આજે મન જરા બારે બારે લાગે છે. વિચાર થયો કે એકાદ લટાર મારી આવું.'

'મર્ડ' અને બજારનું પથ કંઈક પ્રગંથ કરતા આવ્યો. ગમે વરસે કાલસા આઠ રૂપિયા મથુ પણ નહોતા મળતા. રાધાને તો લઈને ડેવા તૈયાર ધર્ષ ગયા. ધરતી કંઈ એ ચિંતા છે. આ વખતે આવના શિવજી સુધીનું અનાજ ભરી લેવા માયું છું. ને તમે ન લાવવાના હો તો કહી દેને હું પિતાજીને કહું.'

'ગમરાજદત્ત પાસે જઈ છું.' તેણે ચિત્તપેશ અને યોગેશ અવાજે કહ્યું. 'એને કહીશ, તું તો જાણે છે કે મને તો આવી બાજતોમાં કંઈ સમજાયું પડતી નથી.' અને લાકડી લઈ એ બહાર નીકળ્યા.

ઝોરમાં આવી કેમ જાણે એન ન પડતું હોય એવી રીતે તેણે બહાર ક્ષિતિજ તરફ જોયું. કાળાં કાળાં વાદળોઆતા થર ભરતા જતા હતા. એમાંથી કેટલાંક, આક્રમણ કરવા માટે તૈયાર થયેલા સેના-નામકોની પેઠે વિશાળ નીલા આકાશમાં થોડાં આગળ વધી ગયાં હતાં. લાગતું હતું કે નિરોપમાનમાં આખા આકાશને કચરી નાખશે.

એક લાંબો શ્વાસ લઈને શિવપ્રસાદ કીપજા. આજેની સામે મુશ્કેલી વિશાળ મગતી આવી ધર્ષ નિર્ભંગ, નિસ્તબ્ધ અને નીલાઅરની પેઠે ત્યાં પણ થોડાં વર્ષ પહેલાં ૨૨૨૭ ધૂણી પડી હતી. એવામાં ઉદ્ધ મેષતી પેઠે જર્મનીનો આતવાની દિલ્લર ભયો ને મટ્ટું સારીએ એટલા વખતમાં તો તેણે સમસ્ત મુશ્કેલીને રૂઝાન મિત્ત અનાવી દીધી.

શિવપ્રસાદ સીધા સાદા શાંતિપ્રિય માણસ હતા. કોલેજમાં અભિન શીખવતા હતા. પોતાના શિષ્યકાળ દરમ્યાન અને આજ સુધી પણ તેઓ પોતાના અધ્ય-અભિન, જીમ્નિતિ, ત્રિજીવનિતિ અને કિરેન્દ્રવલ કેસાપુ-લારમાં એટલા ગયા અટકાઈ રહેતા હતા કે ગાનનની, અર્ધસાથ, કલિદાસ વજેરમાં રસ ધર્ષ ચક્રા નહોતા. માણસ માણસના લોહીથી હોળી ખેલીને કેમ પ્રસન્ન

થતા હશે એ જ એ સમજી શકતા નહોતા. એના મનમાં સવાલ ઊઠતો હતો કે પોતાના જ બાઈનું ગળું શપત્તી કેમ માથુસને કાઢી પથ્થુ પ્રકારનો આચોક્ષા લાગતો નથી? સુખ અને શાંતિથી તે શા માટે રહેતો નથી? 'સ્વયં' છવો અને બીજાને છવવા દો'ના સોનેરી સિદ્ધાંતને માનીને ને શું કામ ચાલતો નથી? આ પ્રકારના વિચારના ગૂંચવાડામાં ને આશ્વા જતા હતા એટલામાં અચાનક કોલાહલ નેના કાને પડતાં જ એ ચોંકી ઊઠ્યા. એક ડુકાન ઉપર ખૂબ બીડ જમી ગઈ હતી અને અગ્નિજ્વળ મજૂરો ચાદર, પહેડી, ફાળિયું જે હાથ લાગ્યું ને લઈ લોટ લેવા માટે પકાપડી કરતા હતા.

શિવપ્રસાદ ધડીક તો હેમતાઈ ગયા અને ઝકધડી પગલાં ભરતા આગળ ચાલ્યા. પોતે હમણું રામ-ભજવત પાસે જઈને કહેશે કે ગમે નેમ કરીને મારે ને તારે માટે પાંચ છ ગુણી ધડીની વ્યવસ્થા કર. પોતે તો પ્રલયકાળ સુધી પ્રવૃત્ત કરે તો પથ્થુ આ ગંદા, અબધુ અને અસભ્ય મજૂરો સાથે લડી-ઝકધડીને બનાવ મેળવી શકે નેમ નહોતું.

રામભજવત ગલી-ખતાશમાં રહેતો હતો. બજાર-ગાદી, ચેન્ના, દાંગાને સાર્કકલની બીડ વટાવીને ક્રોડાઈની ડુકાનોમાંથી આવતી દસકડી જાતના વનરપતિ-લીની કુર્મ ધડી બચવા માટે મોઢું ચાદરના છેડાથી દાંડીને એ રામભજવતના ઘેર પહોંચ્યા. દાદર પાસે જ ખાંડની ડુકાન હતી. ત્યાં એટલી બીડ હતી કે લાધી આગળ વધવું મુશ્કેલ હતું. શેર જશીર ખાંડ માટે લોકો એક બીજા ઉપર તૂટી પડતા હતા. અને આ બજારમાં ગોળ-સાકર અને ખાંડનો એટલો છતારો હતો કે સાંજ-સવાર બીડનારી મધમાખીઓ અને બીડને લઈને ત્યાંથી પસાર થતું મુશ્કેલ યઈ પડતું હતું.

ક્રોડાઈસર શિવપ્રસાદે રામભજવતને કટલી ય જૂસો પાડી. પથ્થુ ત્યાં એટલો બધો કોલાહલ ઋચ્યો હતો કે પૂરા નેરથી ખૂબ માંદગા છતાં અવાજ ત્યાં સુધી ન પહોંચી શક્યો. એટલે પછી ગાઈ ને કાઈ રીતે બીડમાંથી રસ્તો કરી લઈ ને દાદરા પાસે પહોંચ્યા અને જઈને ચાકના માયાં આરામપ્રુસી ઉપર ઢળી પડ્યા. આ તાજાતાથી તેની રેશમી ચદર પથ્થુ ફાટી ગઈ, ઝખ્ખો એળાઈ ગયો અને નેના ઉપર ફરચળીઓ પડી ગઈ.

'આ કમખખત લડાઈ કાણ જાણે ક્યારે મ પૂરે યશે?' થોડી વાર સુધી આરામ લીધા પછી તેને રામભજવતને કહ્યું. 'છવતું મુશ્કેલ યઈ ગયું છે. લોટ ઘી, ખાંડ, બજારપથ્થુ, કોલસા કાંઈ પથ્થુ મળતું નથી બીજા વાંત જવા દો પથ્થુ આ કમખખત દીવાસળીની પેડી પથ્થુ એક કીમતી વસ્તુ બની ગઈ.'

'એ તો પહેલેથી જ ખબર હતી.' રામભજવતે અવિશ્વેતાની માફક કહ્યું: 'પથ્થુ.....'

પથ્થુ એ શું કહેવા માગતા હતા ને શિવપ્રસાદ બાણ નકી ન કરી શક્યા.

રામભજવતે કહ્યું: 'મેં તમને ગમે વરસે પથ્થુ કહ્યું હતું પથ્થુ તમે એવા બધા માથુસ છો કે માન્યું નહિ. મારી સાતું જુઓ. વ્રસભરતું રાશન અત્યારથી સંધરી રાખ્યું છે.' ને ગર્વસંદિત તે શિવપ્રસાદને અંદર લઈ ગયો. અંદરની ઓશરીમાં એક ઉપર એક એમ લઈની દરા ગુણે ખકોલી પડી હતી.

'આટલા ધડ' છે ને અંદર જોદામમાં એ ગુણ ખાંડની રાખી છે.' રામભજવતે ગર્વભર્યા અવાજે કહ્યું: 'અને મજા તો એ છે કે મેં કૃપિયાના છ શેર ધડ ખરીદીને સંધરી રાખ્યા છે. એ વપરાઈ જશે એટલા વખતમાં નો હું બીજા પથ્થુ મ ખરીદ કરી લઈશ'

શિવપ્રસાદે ઇર્ષામિશ્રિત આશ્ચર્યથી તે દુરદેશ માથુસ તરફ જોયું ને પછી કેમ જાણે લાચારી પ્રગટ કરતો હોય તેમ કહેવા લાગ્યો: 'માઈ! એમ તેમ કરીને મારા માટે શિયાળા સુધીનું રાશન તેમજ બીજા જરૂરી બીજાનેતા પ્રગથ કરી આપ. કંચન મારો છવ ખાઈ ગઈ છે અને તું તો જાણે છે કે મારી પાસે આ બીડમાં લડીઝકધડીને વસ્તુ મેળવવા માટે શકિત નથી, હિંમત નથી કે ભય નથી.'

ને એ આવીને ચૂપચાપ ખુરશી ઉપર બેસી ગયા. એ પછી પોતાની આ સફળતાથી કુલાઈને રામભજવત પોતાનાં પરાક્રમે સંખધી જે વાનો સંભળાવતો રહ્યો નેમાંથી એક પથ્થુ તેણે ન સાંભળી એનું મગજ તો દિવસે દિવસે ગૂંચવાતી જતી આ પરિસ્થિતિને ઉઠાવતું તેમ જ ગૂંચવતું રહ્યું. એના મન ઉપર એક એવી ઉદાસીનતા, એવી શિથિલતા અને કાઈ એવી હીન લાગણી છવાઈ ગઈ હતી કે રામભજવતની કાઈ વાતનો જવાબ આપવાનું તેને માટે કોણ ધર્મ થતું હતું. વીસ-પચીસ મિનિટ સુધી આ રીતે જ બેસી

રહ્યા પછી એ જીંદીને જીઆ થયા અને રામજાજીદતને રાશનનો પ્રબંધ કરવાની પ્રાર્થના કરીને નીચે જીનરી ગયા.

નીચેની બીક પહેલાં કરતાં થે વધી ગઈ હતી: કેટલાક માણસો આ બીકમાંથી રસ્તો કરવાની અશક્તિને લીધે યાત્રી-દારીને આસપાસની દુકાનનાં ખાટિયાં પર બેસી ગયા હતા. 'આ માણસો ને દારૂખંધ જીઆ રહે તો સૌને સહેલાઈથી બધી વસ્તુઓ મળી જાય અને વખત પણ ઓછો લાગે.' શિવપ્રસાદ વિચારતા હતા. પણ બળિયા માણસોને તૈમતે આ મત મંજૂર નહોતો. પરંતુ એની પેટે લડનારા આ માણસો ઉપર એક ઉપેક્ષાની નજર ફેંકીને ગમે તેગ કરી બીકમાંથી મારગ દાદીને તે બહાર નીકળ્યા.

'સાંત્રાન્યના બીજા નંબરના શહેરમાં માનવતાનું દેવાળું' હાપા વેચનાર ડોકરની બૂમથી એ ચોંકી જઈયા. તેમણે એક હાપું ખરીદ્યું. પહેલાં જ પાના ઉપર મોટા અક્ષરોમાં લખ્યું હતું:

'હલકાની સડક ઉપર લોહી થોડાં-જઠરાંની માફક મરી રહ્યાં છે.'

'અંગાળમાં ફુર્કિફનો કાળો રેર.'

શિવપ્રસાદ એક નજર ફેરવી સડકનાં જવા સમાચાર વાંચી ગયા. સમાચારની સાથે સાથે હાપામાં દુકાળપીડિત લોકોનાં અત્યંત કષ્ટજાળનક ચિત્રો દર્શાવેલાં. શિવપ્રસાદનું આખું ચરીર કંપી જઈયું. એ વખતે તે નવા જન્મર પાસેથી પસાર થતા હતા. જાને બાલુ આકતિયાઓની દુકાનો અનાજની ગુણેથી કંસોઈસ બરી હતી. બજારમાંથી એકા, ગાર્મ, અને ગારી-ઓને લઈ જવાનું મુશ્કેલ બની ગયું હતું. હજી થોડા દિવસ પહેલાં જ એમણે સાંકળ્યું હતું કે આ વખતે પાક ધોળો સારો થયો છે છતાં પોરોચના પ્રાંતના લોકો જુએ મરી રહ્યા છે. આ છત સુધી લાદેલી અનાજની ગુણે ભેતાં ભેતાં એની નજર સામે રામજાજીદતની ઓસરીમાં પહેલી ગુણે આવો ગઈ અને પછી ન્હાં ૭૭ મિના સુધીનું અનાજ ખરીદીને સપરવામાં આવતું હતું એવા ધણીપનાં ધર એમની ય આંખ આગળ તરવરવા લાગ્યાં. સેકંડો ધરોમાં પોતાની નજર કરનાં ધણું વધારે અનાજ ભર્યું છે અને લાખો માણસો જૂખ અને દુકાળને પોતાના આંગળામાં પાગરી રહ્યાં છે ને એને પણ એ જ વસ્તુ દરજા જતા હતા ને! આત્મઆનિધી એમનું હૃદય કારાઈ ગયું.

સંખ્યા સામયે તે ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે શ્રીમતી કંચનમાલાએ તેમને પૂછ્યું: 'હાં પછી અનાજનું શું થયું?' ત્યારે જવાબમાં એ ચૂપ રહ્યા. પણ રાધાએ ન્યારે આપેલું વચન માદ કરાવી આપ્યું ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે ગમે તે યાજ એતે દર મંદિને અનાજ મેળવી આપવાની ગોઠવણુ કરશે. પણ આમ એક સાથે જરૂરયાત એકઠું કરવાના કાર્યમાં ઓછામાં ઓછું પોતે તો કાઈ જાતની મદદ નહિ કરી શકે.

શ્રીમતી કંચનમાલાએ આ વાત, સંકળી એટલે તેના શુસ્સાનો તો પાર જ ન રહ્યો. હજીકા કરીને આવેશમાં ને આવેશમાં તે રસોડામાં જઈ કામ કરવા લાગી. બીજા દિવસે ન્યારે પ્રેક્ષક સાહેબ કોલેજમાંથી પાછા આવ્યા તો તેણે જોયું કે ઓસરીની છત સુધી અનાજની ગુણીઓની મપ્પી લાગી ગઈ છે. પ્રેક્ષક કોલેજમાં ગયા પછી કંચનમાલા પોતાના પિતાને ઘેર ગઈ હતી ને એ આવે એ પહેલાં જ વરસ સુધી ચાલે એટલું અનાજ ખરીદીને બરી રાખ્યું હતું.

લાચાર શુસ્સાથી શિવપ્રસાદ કંપી જઈયા. એનાથી ધરમાં જોસનું પણ દુખર થઈ પડ્યું. તેઓ જીક્યા અને મકાનની પાછળની બાજુમાં આવેલા બગીચામાં આંટા મારવા લાગ્યા. મનમાં ને મનમાં બળતા હતા: 'મારે ઘેર અનાજ હાપરા સુધી ખાક. છું' છે ને આસપાસ જ દળરો માણસો જૂખમગાથી પીડાઈ રહ્યાં છે. ને આ બધાં મળીને મારો કોઠાર છીનવી લે? એક પગવાર તેની આંખ સામે એ યુદ્ધનું ક્ષત તરવરવા લાગ્યું. પછી ધીરે ધીરે એ યુદ્ધ એક મહા-યુદ્ધના રૂપમાં પસારાઈ ગયું. ધણું જ જાણે એની સામે રખટ થઈ ગયું. પોતાના પ્રજનો જાણે એને જવાજ મળી ગયો. જ્યાં સુધી ફુનિયાના દરેક દેહ, દરેક જાતિ અને દરેક માણસને હવવાનો, ખાવાપીવાનો અને ઉચિત કરવાનો સમાન અધિકાર ન મળે ત્યાં સુધી આ લાકાઈ ચાલ્યા કરશે.

શિવપ્રસાદ જીક્યા. સામે સિતિજ ઉપર ફરી વારજાં ઘેગાં જતાં હતાં. પવન ભેરેથી ફૂંકાતો હતો. ભેતભેતામાં આખું આકાશ અંધારાથી ઢંકાઈ ગયું. શિવપ્રસાદ એક દીર્ઘ નિસંમો મૂળ્યો. આ અંધકાર ને પ્રકાશનું યુદ્ધ. કોણ જાણે ક્યાં સુધી આ અંધારું અજાગ્યાને લંકી રાખશે. તે સુવચાય [અનુસંધાન પાન ૩૫ થી

ના ન ક ડી ક ન્યા

અનુવાદિકા
સૌ બાગીચી દ મહેતા

ક ડી સખન હતી બરફ પડતો / તો સાવ યશુ કે બજે પોતે મેટી મગડી પામે મેડી 'કે તાપ એવો
અધારુ ધર્મ યશુ હવે સાંજ પડી ગઈ હતી
હા, વરસની એ રેલ્લી સાજ હતી એ ક ડી અને
અધારામાં એક ગરીબ કન્યા ખુલ્લે માથે ને ખુ તે
પગે શેરીમાં ચાલી જતી હતી પે ગી એ તીંગી ત્યારે
તેના પગમાં જોડા હતા, પણ એ કામના ન હતા
એ બહુ મોટા હતા પહેલાં તો તેની મા તે પડેગી
રેતા પર મે ગાડીએ વચ્ચેથી આ કન્યા તાસવા
ગઈ ત્યાં ખીચારીના એ જોડા પગમાંથી નીકળી ગયા
એક જોડો જશો નહિ અને કાઈ સોફ્ટર ખીજે જોડો
લઈને નાસી નયો એટલે આ કોઈરીતે બરફમાં ઉતરે
પગે ચાલવુ પડતું હતું અને એના નાના પગ લાલ
અને ભૂરા ધર્મ ગયા હતા તેના બોળામાં શેરી
દીવાસગી હતી અને શેરીક તેના હાથમાં હતી આખા
લિસમ્મા કાઈએ તેની પાસેથી એક દીવાસગી ખરીદી
ન હતી, કાઈએ તેને એક પાઈચે પગમાં ન હતી
જૂથ અને દાંડી ધૂળતી એ અગળ ચાલી,
'આપડી કુખી કન્યા' તેના કંઠની આસપાસ તેના
રેશમી વાળના ચૂચળા પગા હતા તેમાં મગડની
કણીએ બારાઈ ગઈ હતી પણ હવે તેનું એ તરફ
ધ્યાન ન હતું બાલુના મોટા મગનમાંડી જતોને
પ્રમાણ શેરીમાં પડતો હતો અને નાગીમ્મ સી મોકાઈનો
સુવાસ આવતી હતી કાચુ આવતી કાને નવુ વ સ
એસવાનુ હતુ એ સુવાસ લેતી તે પ્રમાણ નરફ નાકી
રહી હતી

એ ધર વચ્ચે ખુલ પડતો હતો ત્યાં એ મેડી
ગઈ એક દીવ ની ત્યાં ગોચ હતી પગનાં દૃષ્ટિ
વાળાને તે મેડી કા છુરે તેને ટાંક બહુ વાતી હતી
પણ તેનાથી શેર કેમ જવાય? આજ એક દીવાસગી
વેચાઈ ન હતી ને એક પાઈ પણ અની ન હતી
તેના બાપ તેને માપ્યા વગર મહે નહિ પડી ધરમાં
પણ ટાંક જ હતી થેર માત્ર માથે જ બાપરુ હતું
એમેરથી પગન કૂકાને ચારે બાલુ લાસ તે ગુણિય
નાખ્યાં હતાં છતાં પગન તો એવો ને એવો જ વાતો

તેના નાનકડા હાથ સાવ ફરી ગયા એકાદ દીવાસગી બે
પોતે કાઢી રાકે તે બીંત સાથે ખસીને એને ચેન વે તો જગ
આજણા? મગમ ફરી રાકય

એટલે સરે તેણે મો દીવ સગી કાઢી તેને બીંત સથે
ખસી અદો! કેવા તણખા કર્યો! કેવી એ સગમી! તેણે
મીઠો બીજો તાન થયો મીથુ તોના જોયો તેના પર
એણે હાથ ધર્યો બારે સગમ દેખાવ હતો એ તેના મનમાં
યશુ કે બજે પોતે મેટી મગડી પામે મેડી 'કે તાપ એવો
તો સરસ થયો અને ગરમી એવું મીઠી લાગી કે એ
નાનકડી કન્યાને ગેરી જુ ગરમીની આશાએ પગ
પણ લાગ્યો કયો પણ લાં તો હો રાગ બોલવઈ
ગઈ સગડી અદર ધઈ ગઈ તેના હાથમાં દીવા
સગીનું હતુ નાકી રણુ

પડી જીંત માટે તેણે ઊંછ દીવાસગી ખસી
અજણાણુ યશુ બીંત પર તેણે પ્રકાશ પડ્યો દીવાલ
તેણે કે લા રાંક બની ગઈ અને કન્યાને અદરુ
પણ દેખવા લાગ્યુ દેવત પર રહેવ હપહુ પાથરું
હ ઉપર કાગળા રચ્ચ વાસણ ને તેમાં તાંછ
મગમ મીઠાઈ પીરસી કે એની મીઠી વામ આરે છે
મીઠાઈનો ગાખી જલે કે એ નાની કન્યા પાસે
ચલી આવે છે લાં વડી દીવાસગી બોલવાઈ ગઈ
મેડી ક ડી દીવાલ તેની સામે જતી હી

તેણે ફરી દીવાસગી સગમથી પોતે મોટા જુમર
આગળ જબી કે પેતા ધનવાન વેરાડીને લાં તેણે
જોયેલું તેના મનમાં આ મેટુ જુમર છે ચારે
બાલુ જતો બત્તી એના ગો મે જોઈ રહે છે
તેણે હાથ લાગ્યો કયો ત્યાં તો દીવાસગી છુટક ધર્મ
મગમ પ રોડની ચતી હતી દીવા આકાશના
તારાની જેમ ગ્રમગતા હતા ગોક તારો અર્થો
આકાશમાં લાગ્યો દિસેટો થયો નાનકડી કન્યાને વાદ
આજુ કે કેઈક અજ અરી જરો હા તેની
દાં માએ એ વન ફરી હતી દીવાને તેના પર
બહુ વહાલ હતુ તે નો શુન્દરી ગયાં હતાં તેમજે
તેને મ્યુ હતુ કે તારો બારે ત્યારે રમજનુ કે કેઈ
શર રવજો જનમ હ

પછી તેજ એક દીવાસગી બીંતે ધરી ચારે કેર
અજવળુ અજણાણુ ધર્મ ઉ નસમાં દીવા
સામે આવે તે જમા લા એવાં જ રાત અને રોડાજ
એ કવા મોલી જમી મા મા નને તમાગી સાથે
તેડી જવ દીવાસગી બોલવાય ત્યારે તમે પેલી મીઠાઈ
[અનુસંધાન પાન ૩૫ મે

પ્રસિદ્ધ કેંચ નવલકથાકાર બાદશાહના જીવનના એ ત્રણ પ્રસંગો નોંધી પાત્ર છે તેણે ૧૪૪ નવલકથાઓ દારમાળાની યોજના કરી હતી અને તેમાં ૯૩ નવલકથા તો લખી નાખી હતી.

જીવનની શરૂઆતથી જ તેને પોતાના સાહિત્ય-વિજયની જરા પશુ શંકા નહોતી. એક બાલુ બપોરે લેણદારો તકાલો કરી રહ્યા હતા ત્યારે ચોંચરેલા કપડાં પહેરી ભૂખે મરતા તેણે તેની બેન પરના પત્રમાં લખ્યું હતું કે 'તને જાણ્યો કે આપણા દેશ પર ચાર માણસોનો ખૂબ પ્રભાવ પડ્યો છે: નેપોલિયન, કુવિયર અને ઓકોનેચ. હું ચોચો થવા ધારું છું. પહેલો યુરોપના રક્ત પર જીત્યો હતો; બીજાનો પૃથ્વીના ઝોળાધારેના પક્ષ લીધો હતો, ત્રીજો તો જનતાના અવતાર જેવો હતો; હું, આખા સમાજને મારા મરતકમાં લઈ જઈશ.

બાદશાહ બહુ બડાઈખોર હતા. તેને મને ક્રોધ હતો. તેની બડાઈ વધતી ગઈ. એક વખત સાહિત્ય-સંમેલનમાં ભોજન-સમારણ વખતે સાહિત્યના કોપી-રાષ્ટ્ર-ભંગના પ્રશ્ન પર વાત નીકળી.

એણે થયેલ સભ્યો પૈકી કોઈ બહુ ઓછા જાણીતા સભ્યે કહ્યું: 'હા, સદ્યુદરથો, આપણે સાક્ષરોએ આ અટકાવવા માટે ખરેખર મંડળ રચાવ્યું નેહંએ.'

બાદશાહ તિરસ્કારભરી રીતે બડાબડાટ કરી પડ્યો. તે ખૂબ પાડી ઊઠ્યો, 'તમે સાહેબ! તમે અમારી સાથે સરખામણી કરવાની ધૂણત કરો છો? આમ આવો આમ. અહીં દાની સાથે બેઠાવાનું તમને માન મળ્યું છે તે તમે જાણતા નથી. તમે અહીં આધુનિક સાહિત્યના 'ફિલ માર્શલો' વગેરે બેઠા છો.'

બાદશાહ પોતાના જીવનથી પોતાની શેખી સાચી પાડી હતી. તે દિવસના સરેરાશ બહાર કલાક કામ કરતો અને કેટલીક વખત તો તેને હજમત કરવાનો કે જમવાનો સમય પશુ નહોતો મળતો. વીસ વર્ષમાં તેણે ૮૫ લાંબી નવલકથા, કેટલાંક નાટકો, સેંકડો લેખો, પરચુરણ નાનાં પુસ્તકો તથા તેની બેન પર તથા પ્રેમસી પર અસંખ્ય પત્રો લખ્યા હતા.

તેની વિશિષ્ટતા એ હતી કે તે દમોદાં અસંલ વિત કાર્ય કરવાનો ચત્ન કરતો હતો. તેની કારકિર્દીને

વિદેશી વિભૂતિઓની

જીવન-સૌરભ

લેખક

હોરાલાલ માનસિંગ કામદાર

અપ્રતિમ છે. તેના જ્ઞાન બહાર કોઈ માન્ય રહેતી નહિ. ૧૮૫૧ન ઓગસ્ટની ૧૮મી તારીખે પોતાનું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક 'જીમન કામેડી' પૂરું કરવાની ચિંતાને અંગે તેણે ડૉ નેકર્ટને બોલાવીને પૂછ્યું: 'હું આ પૂરું મતાં સુધી જીવીશ કે કેમ?'

નેકર્ટ પૂછ્યું: 'તે પૂરું કરતાં તમને કેટલો સમય લાગશે?'

બાદશાહે કહ્યું: 'જ ગાંડિના.' નેકર્ટે ડોકું ધુણાવ્યું. 'શું? તમે મને જ ગાંડિના પછુ નથી આપતા? તો પછી જ આકાશિકાં આપો!'

ડોક્ટરે ફરીથી માથું ધુણાવ્યું.

બાદશાહે કહ્યું: 'મારે શેની આશા રાખવી? હું ધારું છું કે તમે મને જ દિવસ તો આપી ચક્રો. મનુષ્યની ઇચ્છાશક્તિ અમકાર કરી શકે છે. જે જગતનું મેં સર્જન કર્યું છે તેને હું અમર જીવન આપી ચક્રીશ. સાતમે દિવસે હું આરામ લઈશ.'

છતાં નેકર્ટે કંઈ ઉત્તેજન આપ્યું નહિ.

તેણે પૂછ્યું: 'આરા વદાસા મિત્ર, એક રજાક પછી શુ થાય તે કોઈ કહી શકે નહિ. આપારે તદ્દન સાજા-સારા માથાસે તમારી પહેલાં પશુ મૃત્યુ પામે. પશુ તમે મને સત્ય કહેવાનું કહ્યું છે. તમે તમારું વસિ-યતનામુ કરવાનું કહેતા હતા ને?'

'વારુ, ડોક્ટર.'

'તમારે તમારું વસિયતનામું આજે જ કરી નાખવું—તમારે કાલ સુધી શદ બેવી ન બેઠાં.'

'શું? માત્ર જ જ કલાક?'

ત્યારે બાદશાહે ત્રણ સત્ય સમજાવ્યું. તે પધારીમાં ફરીથી ચતો અને મૃત્યુ સુધી બેઠાન રહ્યો.

★

પ્રસિદ્ધ ડોક્ટરીય રોગલોક હે મસના સર્જક ડૉ. જાનન કોઈલની ચરિત્રાવતરી રિચિત ખૂબ જ ગરીબ હતી. ડોક્ટર તરીકે તેનો ધધો મિલકુલ આલતો

ન હોવાથી ચોતાના શાગીના સાથી કો બહાની સથે તે બાગીદારીમાં જોડાયે હતો કો નક કઈ પશુ લીધા વિના સેઠકો દર્દીઓની સારવાર કરતો હતો

કો બહાની સારવાર કરવાની જાસામાન્ય પ્રથા ડોઈલની માતાને પસંદ ન પડ્યાં બાગીદારી છૂટી થઈ અને ડોઈલ પોતે પ્રેક્ટીસ ચાર્જ વા સાઉથસી ગયો તેના થ મા ફક્ત ત્રણ પાઉન્ડનું ફેરનિચર હતું તે વસ્તુ તે તે વખતે ફેરનો ગરીબ હતો તે ગતાવે છે તેના ચયનશૃંખા ફક્ત એક લોકોનો પનગ હતો પશુ તેના પર પાથરવાનું ગાંધુ નહોતું બીજી વસ્તુ ઓની પશુ તે જ રિયન હતી

દરરોજ બે પેન્સના ખર્ચે તે સુક્ષી ટેડી, સુક્ષી માછી વગેરે લઈને ગુજરાન ચલાવતો હતો વર્ષમાન પત્રો ખરીદવા માટે તેને માખણ તથા તમકુ છોડી દેવા પડ્યાં હતા મોટી રાત્રે જ્યારે પાડોશીઓ સૂઈ જતા ત્યારે યુવાન ડોક્ટર બરકામ કરી નાખતો ઓરડો વાળવાનું કે ચોતાના નામની, જહાર ચોડેવ પિત્તળની તખ્તીને અળગાટ આપવાનું કાચું ત્યારે જ થતું હતું

ધીમે ધીમે દરદીઓ આવવા મળ્યા પશુ તેમની સખ્યા એટલી ઓછી હતી કે સમય વિતાડવાને તેણે વાતાંબી લખવા માડી આ વાતાંબી જ તેને બિવિધમા પ્રખ્યાત મનાવવાની હતી

તેને શરૂઆતમા તો બહુ જ નિગાયાજનક અનુભવ મળ્યો પહેલું શેરલોક હોમ્સ પુસ્તક 'એ રટડી ઈન રકાર્ટ' નો એક પછી એક પ્રકાશકે અસ્વીકાર કર્યો હતો આખરે માત્ર ૨૫ પાઉન્ડમાં તેના નિકાલ કરતાં ડોઈલ નાજ થઈ ગયો

ડોઈલ જ્યારે ચોતાનાં લાપણીને છેલ્લી દારખાળા માટે રજીસ્ટ્રેશન વિધા કરી ત્યારે તેની ઉમર સિત્તેર વર્ષની થઈ હતી અને તેનામા થાક તથા વૃદ્ધાવસ્થાના ચિહ્નો જણાતા હતા તેને જાતીમાં અસહ્ય પીડા થતી હોવા છતાં તેને સામગ્રીવાને મેશા થતા દાખરો મનુષ્યોને નિરાશ કરવાની તેણે ના પાડી

તે માદા માણસની ખુસ્તીમાં બેસીને ઈંગ્લાંક પાકો આવ્યો જે તજગ ડોક્ટરે તેને તપાસ્યો તેણે તેને સંમૂળ્ય આરામ લેવાની સલાહ આપી ડોઈલે તેને જવાબ આપ્યો કે 'આવતી કાલે હું યુરુવિરામની બે મોટી સમામ્ લાપણુ આપવા ધારુ છું.'

તજગે કહ્યું 'તમે તે રીતે તમારી જિંદગીને નોખમમાં નાખો છો.'

રસ્તામા જ વૃદ્ધ મનુષ્ય પર દુખાવાનો સખન દુષ્કરો ધરો અને ગાડીમાંથી તે ગતરી રહે તેમ નહોતો છતાં તેણે 'પ્રેટ્સેમ' પર જઈ લપણુ આપવાનો આગ્રહ ગમ્યો આ તેના છેલા લાપણુ દર્તા લાગ પડી તે થોડા મહિના છુલ્યો

તેના છવનટર્જીતમર મિ પીમર્સનના ચમ્પોમાં 'તેને માટે મૃત્યુ ફક્ત નવા અને અદ્ભુત સાહસની શરૂઆત હતી માટે આપણે મીએ કે ૧૯૩૦ના જુલાઈની જમી તારીખે સવારના સાડા નવ વાગ્યે મુસાફરીની શરૂઆત કરી તે અગળ વખતો'

★

અખાદમ સિંકન યુવાવસ્થામા એક રોરો માર્લિક હતો એક કડંછા માફક એક વખતે તેને જૂમ પાડીને કહ્યું 'મિ. લિકન! તમે ઉતરપિડી કરો છો મે મારા નાના ઉકારાને તમારી પાસે બેસતો જરદાનુ લેવા મોકલ્યો હતો અને તમે તેને શેક રતલ જ આપ્યા હું આ ખાતરીપૂર્ક કહું છું કેમકે છોશ થેર આવ્યો ત્યારે મે ચોતે જરદાનુનું વજન મ્યું છે'

લિકને શંકિતથી જવાબ આપ્યો 'બાઈ સાહેબ! છોશના પશુ વજન કરી જુઓ તેમ હું ચકત્તા કરુ છું'

★

વિટિશ અને ખાસ કરીને અમેરિકન વર્ષમાન પત્રોમાં કિમિયા પર્લિસ સંખધી લખીનેનો આરો આવતો નથી સોનિયેટ આનિયપ સ્વામત બરપૂર હતું

ત્રણે મહારથીઓ સખત કામ કરતા હતા અને તેમની ટૂટી કુરસદના સમયનો ઉપયોગ મેરીને દંડ બનાવવામા કરતા હતા લામા સમયની બેચ પછી તેઓ એકમીબ સાથે આનંદથી વાતો કરતા હતા અર્થિને કહ્યું 'મે હું અગ્રેજ ન હોત તો મે અમેરિકન થવાનું પસંદ કર્યું હોત'

રુલેવેટ જવાબ આપ્યો 'મે હું અમેરિકન ન હોત તો મે અગ્રેજ થવાનું પસંદ કર્યું હોત.'

રેસિન યુ કહે છે તે બંધુવાની આતુરતાથી જન્ને તેના તરફ તાકી રહ્યા તેણે ચાત અવાજે કહ્યું 'મે હું રશિયન ન હોત તો મારે થરમાનુ પડત'

★

શ્રી ઝોસોફિકલ સોસાયટીના સ્વ. પ્રમુખ ગિ.
જી. ઝોસ. ઝેન્ડેલના સાત સ્વભાવ સંબંધી
'શક્તિ વીક્લી' માં એક રોબર્ટ દાખલો આપ્યો છે.
હોમરની ચળવળ વખતે મિસિસ પીસ્ટ તથા તેના
શિષ્ય ઝેન્ડેલને સરકારે યોગ્ય વખત માટે કેદમાં
રાખ્યા હતા. દિ'દી દેશબંધ તરીકે એક અંગ્રેજની
ધરપકડ થાય તે જરા સનસનાટી બરેલ હતું. તોરંટ
બંધને એક પોલીસ અધિકારી મિ. ઝેન્ડેલની
ધરપકડ કરવા માટે 'ન્યુ ઇન્ડિયા' ની ઓફિસમાં
આવી. મહાસના ખૂબ પ્રવૃત્તિશીલ વિભાગ જ્યોર્જ
ટાઉનમાં બધે બખર ફેલાઈ ગયા હતા અને દરેક
સાથે દિ'દી આ ધરપકડથી ઉચ્છેદાર્થ ગણે હતો.
પરંતુ આ નાટકના મુખ્ય પાત્ર પર તેની કંઈ અસર
યથ નહોતી. તેણે ખૂબ જ શાંતિથી પોલીસ અધિ-
કારીનું સ્વગત ક્યું, અને તે બિચારાના મદદ આશ્રમ
વચ્ચે શાંતિથી તેને પૂછ્યું: 'મારા વક્ત્રા મિત્ર,
તમારા કેટલાં બે બંદન ઝોઈ બાગે છે તે બંદન
દોષી દેવામાં હું તમને મદદ કરું?' આ પ્રસંગ
ખતાવે છે કે અણીના પ્રસંગે પણ મહાપુરોએ સહા
શ્રીત હોય છે અને તેઓ તેમની અંગત લાગણીઓને
તેમની સ્વસ્થતા પર વિશ્વ મેળવવા દેતા નથી.

★

જે વાત કહેનાર વારંવાર અટકીને સાંભળનારને
પૂછે કે 'આ વાત તમે અગાઉ સાંભળી તો નથી તે ?
તેવાથી માર્કટ્ટેલેન ખૂબ જ કંટાળી જતો. એક વખત
તેને એક એકટર મળ્યો. પોતાની વાત શરૂ કરવા પહેલાં
તેણે તેને ઉપદેશિત પ્રશ્ન પૂછ્યો. માર્કટ્ટેલેન સમજતા
ખાતર જણાવ્યું કે 'મેં આ વાત અગાઉ સાંભળી
નથી.' પછી વાત કરતાં કરતાં એકટર તે જ પ્રશ્ન
પૂછવા માટે વચ્ચે બે વખત અટકી ગયો. દ્વેષને
ઉત્તરે જણાવી દીધું કે 'હું એક વખત જૂકું બોલી
શકું; સમજતા ખાતર બે વખત જૂકું બોલી શકું' પણ
ત્યાં જ હું હંદ બાંધી રહું છું. ગમે તે વોગે હું ત્રીજી
વખત જૂકું બોલી શકીશ નહિ. મેં આ વાત મારા
સાંભળી જ નથી. તે શોધી કાઢનાર પણ હું જ છું.'

★

શ્રી સમિતિદાનંદ સિંહાએ બિહાર સરકારના સભ્ય
તરીકેના પોતાના અનુભવનું વર્ણન એક

લેખ દ્વારા ક્યું છે. ન્યારે પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સે—જે પાછ-
ળથી ઇંગ્લેન્ડના રાજા આઠમા ઓલ્ફર્ડ થયા—દિ'દીની
મુલાકાત લીધી અને ન્યારે તે બિહાર પ્રાંતમાંથી પસાર
થયા ત્યારે બિહાર સરકાર ખૂબ લખાલખાં પડી ગઈ
હતી. તેના માનમાં સંખ્યાબંધ સમારંભો ગોઠવવામાં
આવ્યા હતા. તે પૈકી એક સમારંભ પટણાના સરકારી
મહેલામાં ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. ન્યારે મહેલાનાની
પ્રિન્સ સાથે ઝોળખાણ કરાવવામાં આવે ત્યારે
મંત્રીઓ તેમને યોગ્ય રીતે સંબોધન કરી શકે તે
ખાતર મહેલાના પોતાનું નામ પોતે જ લખે તેવા
હેતુથી કોરા કાઢી તેમને આપવામાં આવ્યા હતા.
એક મહેલાનને અંગ્રેજ આવવાનું નહોતું પણ બિરિસ
રાજ્યની તેણે બળવેલ સેના માટે તેને રાયબહાદુર
બતાવવામાં આવ્યા હતા. પોતાને રાયબહાદુરને
ખિતાબ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થયો તે પાટલીકુમાર જાણે
તેથી તેની ઈચ્છા હતી. તેથી તે એક યુવાન બેરિસ્ટર
પાસે ગયા અને કાર્ડમાં પોતાનું નામ લખવાનું કહ્યું.
પોતાના નામ કરતાં પોતાના ખિતાબ મોટા અણ-
શમાં લખાય તેવા તેણે આમ્રદ ક્યો. યુવાન બેરિ-
સ્ટર ખૂબ રમૂજ હતો. તેને રાયબહાદુરના ડોળથી
મળક કરવાનું મન યથા આવ્યું. તેણે રાયબહાદુરનું
કાર્ડ બારી દીધું. રાયબહાદુરે થોડા વખત પછી તે કાર્ડ
એક સેક્રેટરીને આપ્યું અને તે વાંચતાં તે સડક થઈ
ગયો. તેણે ક્રોતાવળથી તે કાર્ડ બીજા અધિકારીને
આપ્યું અને તે પણ કપાઈ ગયો! તેણે તેટલી જ
ક્રોતાવળથી ત્રીજા અધિકારીને કાર્ડ આપ્યું અને તે
બિચારાને વાંચતું પશું કેમકે પાટલીકુમાર સાથે રાય-
બહાદુરની ઝોળખાણ કરાવવાનો સમય થઈ ગયો
હતો. તેથી અધિકારીએ કાર્ડ પર જેમ લખ્યું હતું
તેમ મોટે ભાગે જૂઠા પાડી: 'મિ. ગવેશા!' આપો
દોસ ગજારાથી સાંત થઈ ગયો. પણ રાયબહાદુરને
અંગ્રેજોના કક્કો પણ આવક્રોતા નહોતો અને તેથી
ન્યારે પાટલીકુમારે તેની સાથે હરતપૂનન ક્યું ત્યારે
તેની મદદવાકાંક્ષાની પરાકાષ્ટા આવી પહેંચી હતી!
પાછળથી પાટલીકુમારે કેવા દસ્તા દેશે!

વૈશાખી પુનમ

(માર શતકમાં) —

કવચ : મયૂર : પાઈ : પદ : મિ. ૨-૧૧-૨૦

[આ વિભાગમાં અન્ય કોઈ સમાચારમાં આવી જશે]
ફરી ફરી નાંચવા થોભ્ય દેખત લેવાનું રાખ્યું છે. તારી]

ફરી ફરી વાંચો

એક ડોશીની આત્મકથા

નવીની વાત સાચેસાચ ઢાંસી ઉઘાડવા જેવી છે ?
'અમારા સમયમાં ધણીને સામાન્ય નોકરી હોય તો
તે રૂ. ૭ થી ૧૫ મુખીનો પગાર લાવતો અને આ
રકમમાં જ અપારે ધર નમાવતું પડતું હતું.'

મેં એક ડોશીમાને પ્રશ્ન પૂછ્યો: 'ત્યારે તમને
ખૂબ જ મુશીબત પડતી દશે.'

'મુશીબત તો કીક, પરંતુ અમારો મુદબ્બરદાર
વમારે મુદ્દર રીતે ચાલતો હતો.'

મારા મગજમાં એ વાત ઊતરતી ન હતી. તેમણે
આગળ ચલાવ્યું: 'આ ચિમનના દાદાને શરૂઆતમાં
રૂ. ૭ નો પગાર મળતો અને પાછળથી રૂ. ૧૧ થયેલો.'

'તે વખતે વરતુઓ ધણી જ સરતી દશે।' મેં
વાત ખરાબર આગળ ચાલે તેટલા માટે કહ્યું.

'સરતુ તો ખરું જ, પરંતુ અમારી રીત જરા
લુહા હતી, મદિનો થાય એટલે આઠ આનાનું તેલ,
ફિપિયાનું ઘી, ફિપિયાનાં લાકડાં, ચાર આનાનો ઉસ
કપડાં ધોવા માટે, અને મરચું, મીઠું, ફાળેપાણી
વગેરે તો અમે વરસ દહાડાનું કરી લેતાં. તમે પાલીસ
કરેલા ચોખા વાપરો છો તેવા ચોખા અમે ખાતાં
નહોતાં. ડાંચર અમે હાથે ખાંડનાં હતી. અનાજ બધું
હાથે સાફસફ કરીને કોઠીઓમાં વાંચી લેતાં. આજનાં
બેરઝો લુઓ તો ખરેખર દરામ દાકાનાં ચર્ધ
ગયાં છે. તેમનાથી વાકું' થે વળાવું નથી. આજો
દિવસ નોકર વિના ન ચાલે. ત્યારે એમનાં શરીર
ફેલાં ચર્ધ ગયાં છે! તેમની આંખો પર ચક્રમાં, દત
હાલતી હોય, વાન વાતમાં શરદી ચર્ધ જાય. વગેરે
વગેરે મધ્ય કહ્યું.

'પણ તમે દૂધ પગારમાં આ બધું બચાવ્યું
જેવી રીતે ?'

'એ જ તો બધી વાત છે જે. મેં તમને કહ્યું
તો ખરું કે તમારા જેવી મોલકારી નદિ અને ઉડ ઉ-
પણ પણ નદિ. આઠ આનાથી નવમા આનાનું તેજ
ન જતું એક એ. એક ફિપિયાથી બેપર એક આનાનું
ઘી ન જાય. આ તો અમારી નાનરની વાત ચર્ધ
ખીજ ન્યાયતમાં આવી થે ઝોણું ખર્ચ.']

'મહેમાનોનું ને વખતે બહુ ભર નહિ હોય.'

ખોટું લાગ્યું હોય તેમ તેમણે કહ્યું: 'એવું
કંઈ હોય? મહેમાનો તો ચાલુ જ. અમે ન ખાઈ
પણ મહેમાનને ખવડાવ્યા વિના ન રહીએ. અમા
તો પાછાં ચચચાર છોકરાં સંભાળવાનાં. બે પહેરણ
એ ધોતિયાં અને બે પંચિયાં છ મદિના ચલાવવાનાં
વચ્ચે માથે તો પણ મળે નહિ. સવારે છોકરાંઓને પદ
નારતામાં એક ઘાખરી, ઝાળ અને અઘાણાની ચો
જ સીર. આતું બધું છતાં થે અમારાં શરીર ભેરાં
હોય તો પડાક જેવાં. આ ચિમનિયો આવો છે,
બાકી તેના દાદાને ભેળા હોય તો ખારસા છૂદ
જાયો.' એટલામાં એક તારકસજવાળાએ ખૂબ પાકી
'ડોશીમા, કસન આમો છો કે ?' ડોશીમાએ કહ્યું:
'સત રૂપિયા આપવા હોય તો આપી જા.']

કસનવાળો ચાલતો યથો એટલે ડોશીમાએ મને
કહેવા માંડ્યું: 'અમારા વખતનો કસન પણ કોરો!
એમાં નરી ચાંદી જ. આજનો કસન લુઓ તો કોઈને
હાથમાં પાડવાનું મુદ્દા મન ન થાય. અમે બધાં બપોરે
કસન બરવાનું કામ કરીએ. વેપારીઓ ઘેર આવીને
કામ આપી જાય અને કામ લઈ જાય.'

મેં પૂછ્યું: 'સુરતમાં એ મધો ખરો ?'

'અરે અહીંનો કસન પણ ખૂબ વખણતો હતો.
અહીં પણ તે વખતે કસનનાં કેટલાં થે કારખાનાં
હતાં. અમે બધાં જ બેરઝો બપોરના વખતે નરો
પડીએ ત્યારે કસન કરીએ. વરસ દહાડે ત્રીસ-
ચાલીસ ફિપિયાનું કામ કરીએ અને તેનાં બરેલાં
ખર્ચાંએ. આ ચિમનની વધુ પહેરે છે તે મેફેસ અને
લોકીટ તો મારાં બરેણાંમાંથી બનાવ્યાં છે.'

'કસન સિવાય બીજાં કોઈ ધંધો તે વખતે
ચાલતો હતો ખરો કે ?'

'કેટલીક જગ્યાએ એઓ દોરાનાં બટન બનાવે,
કાં તો દોરાની ફિફ્ટીઓ બરે, દાળ વણે, બરવા-
મૂઠાનાં કરે. બધું મધ્ય' થે કામ હતું અને આજે ૫
કલાં નથી. પણ દરવું હોય તેને ને ! અને વળી
૫ છે. અમારે તો બરદાર સાચવવાનો. હમમસને
નાતો કરવાની. બધું થે એમાંથી ને એમાંથી.'

હું રસ્તે ચાલતો ચાલતાં વિચારે ચંદ્રો કે
ખરેખર મોહવારીએ આપણી આ રિયતિ કરી છે ?
સીએ પહેલાં મુદ્દખર્ચમાં ફાળો આપતી ન હતી ?
આર્થિક સ્વતંત્રતાનો પ્રશ્ન તદ્દન નવો છે ? મુદ્દખર્ચદાર
મલાવવાની કળા શું સીએ ગુમાવી બેઠી છે ?

['ગુજરાત સમાચાર'માંથી]

કહાની

ખટકો

[પાન ૨૬ નું સાંખણ]

અંધારામાં જ આંધા મારવા લાગ્યા. આંધા મારતા
હતા ને વિચારતા હતા. ધીરે ધીરે ધટા વીખરાઈ ગઈ,
ચંદ્રમા ફરી ચમકવા લાગ્યો. ને વિશાળ નીલ ગગન
જલ્દી એની ન્યોતરનામાં નાલી કરીને ઝગમગી ઝીઝી-
ખાગતી દીવાલને અંદેશીને લીલા લીલા શિવપ્રસાદ
અનિમેષ નજરે એ ન્યોતિપુર્ણને જોઈ રહ્યા, જે આ
ધટા વીખરાઈ ગયા પછી વધારે પાવન, વધારે પવિત્ર
ને વધારે તેજસ્વી કેખાતો હતો. શિવપ્રસાદને થયું
જલ્દી ચંદ્રમાની એ પવિત્ર ન્યોતરના એના હૃદયમાં
પ્રવેશ કરી રહી છે ને હૃદયની અંધારી જાડી યુક્તને
અજ્ઞવાળી રહી છે !

નાનકડી કન્યા

[પાન ૩૦ નું સાંખણ]

ની રક્ષાળી અને ખતીવાળો ઝુમ્મરની જેમ જતાં
ન રહેતો. ' અને દાદીમા જતાં ન રહે તે માટે ઉતાવળ
કરીને ત્રણચાર દીવાલગી એક સાથે ચેતાવી. ખૂબ
અજ્ઞવાળું થયું. એનાં દાદીમા કેવાં મોટાં ને સ્પષ્ટ
દેખાતાં હતાં ! દાદીમાએ તેને બાથમાં લીધી, અને
બંને જોયાં જોયાં જોયાં, આ ધરતીથી કેવાં ય દૂર,
ન્યા હંડી નહિ, ખૂબ નહિ ત્યાં, આથે આથે, ન્યા
વરસાદ નહિ, ખરફ નહિ, તોફાની પવન નહિ, પણ
આખું વરસ ઉખામયાં જીજળા દિસેલો હોય છે.

હિમ જેવા હંડા સવારમાં લોકો ટાળે વળ્યાં.
નાનકડી કન્યા ભીંત પાસે બેઠી છે. ગાથ લાલ છે;
હસતું મુખ છે; આગલી રાતે એ ટાકમાં ફરી ગઈ
છે. એના નિર્જીવ શરીર પર નવા વર્ષના સૂર્યનો
તારો આગ્યો. તેની મુઠ્ઠીમાં હજી દીવાલગીઓ રહી
ગઈ છે. થોડી દીવાલગી સળગી ગયેલી છે. લોકો
વાતો કરવા લાગ્યા કે ' એ વડે એણે તાપવા પથન
ક્યોં કર્યો. ' પણ તેણે કેવાં સરસ હસ્યો નેખાં છે
અને દાદીમા સાથે નવા વરસના આ પ્રસાદે તે કેવા
આનંદમય પ્રદેશમાં પ્રવેશ પામી છે તેની ખીળ ડાઘને
ખખર પડે તેમ નથી.

‘કહાની’

જે. એચ. બ્વીલરના
છુક રટોલ પર લેવાય છે

સપ્ટેમ્બર 'ઉટ્ટરી નિયમિત પ્રગટ થતું'
ગુર્જર મુસ્લિમોનું અજોડ માસિક

કારવાં

તંત્રી : 'વહશી'

દર અંગ્રેજ માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.
જ. મેકારની 'આવાજકી કુન્યા', ધરસામી શિશુજી,
રા. વર્ણુઆરાની 'પોક', કૃતાવા, ગજલો અને
ગઝલ-સાહિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ
વિશિષ્ટતાઓ છે. જો આપે એને ચેક જોયો ન
હોય તો સાત આના મોઢલી નમૂનો મંગાવો.

નમૂનો મુફત મોકલતા નથી

વાર્ષિક લવાજમ ટાંક ૩. ૫-૦-૦

પરદેશ શિલિંગ ૧૦ (૩. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહશી સાહિત્ય કાર્યાલય

ટાવર રોડ : સુરત

પ્રણયત્રિકોણની અનોખી

નવલકથા

લિમિલા

લેખક : પારાશર્ય

સમકાલીન સાહિત્યમાં ખરે અસિદ્ધિ ૧૫
અણુય ને તેથી ફરી ફરી રસાસ્વાદને પાત્ર
દોષ તેવા ૧૯૪૩ના અખતર-પુસ્તકોમાં
'લિમિલા'ને સ્થાન છે (માનસી)

કિંમત ૪-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ-સાવનગર

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.નું

રિકાર્ડ્સ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓર્ગેન

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

:: અને ::

અશ્વિન બારસોપ

★

બધે જ વેચાય છે-પૂછો:

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ મિટેડ

ઓફિસ:

ન્યુમિલ્કી બાગ સામે, પોસ્ટ બોક્સ નં. ૮૨ : વડોદરા

ગુજરાતના એલન્ડસ
'રસદા' એજન્સી

કારખાનું
સમલાયા
(બા.બા.)

૨૨૭ કાઠિયાવાડના એલન્ડસ
આધવજી કલ્યાણજીની
કંપની

૪ રંગવાળી માર્કેટ
રેલ્વેપુરા : અમદાવાદ

★

બો ટા દ

હેવે તું ઠાઈરીતે જઈશ ? ત્રણ વાગ્યા. જરા સૂવા
 કે તો બગવાન તારું બહુ કરશે. ' દિનેશ કહ્યું.

' જાઉં જ તો. આવડો મોટો લીધણરી કપારનો
 ધણો ! જા સૂઈ જા, સવાગના સાત સૂધી ઠાઈ તારું
 તામ ન શે. ' બાબુલાલે જવાબ આપ્યો.

' જ્ઞાત વાત્તામાં મને જગાડવાનો નથી હો કે,
 આવીશ તો માર જ ખાઈશ. અગિયાર પહેલાં બીડીએ
 તો રજાનો અર્થ શો ! '

' તોપણ હજી એક કલાક જેસીએ. ચાર પહેલાં
 કાઢીએ તો આઝાદીનો અર્થ શો ! '

' ના હવે એક મિનિટ પચી નહિ. તું ઉપર જા
 કે એકસો જેસીને તારી આઝાદી મોગવ. ' કવી દિનેશ
 પારખું બંધ કર્યું.

બાબુલાલ દસતો દસતો દાંદર ચમ્પો. ' હા,
 આઝાદી જ તો. તું હજી પરણ્યો નથી એટલે તને
 ખચર નથી. '

તેની પત્ની લલિતા ત્રણે બાળકોને લઈ આજ
 માટુંગા ગઈ હતી. ત્યાં ઠાઈ સંજીવીને ત્યાં સત્ત-
 નારાયણની કમા હતી. રાતે આવતાં મોકું થાય એટલે
 ત્યાં જ સૂઈ રહેવાની હતી. ' બાળકો લીધી ગયાં હોય
 પછી ફેરવવાં મુશ્કેલ પડે. જવારે જ આવીશ ' એમ
 તે કહેતી ગઈ હતી. પત્ની અને બાળકોની ઉપાધિ એક
 રાત મટી ગઈ એને બાબુલાલ આઝાદી માનતો હતો.

પત્નીની જેરહાજરીનો લાભ લઈ તે દિનેશ સાથે
 ' હમરાહી ' ભેવા ગયો. છેલ્લા શોમાંથી છૂટવા પછી
 અને મિત્રો ફરવા આવ્યા. ચાંદની રાત, નિરુન રસ્તા,
 મોટાં માનની આસપાસ તેજ-જાવાની નાદુર્ઘ
 કરામત. બે વાગ્યા સુધી અને રખાયા. આઝાદીનો
 પૂરા ઉપભોગ થયો. દિનેશ ' પલાલાલ દેસ'માં બીજો
 માળે રહેતો હતો, બાબુલાલ ચીજો માળે. દિનેશ ચા
 બનાવી, બનેલો પીધો. વાતોમાં ત્રણ વગાડ્યા.

છેલ્લે જ્યારે દિનેશને ઉપરાઉપરી બગામાં આવવા
 માંમાં ત્યારે વાતોએ ચડેલા બાબુલાલને તેણે પરાણે
 બીમા કરીને ઉપર મોકલ્યા.

પછી દિનેશ પયારી ઝાટકા અને ચોતાનાં કપમાં
 બદલાવ્યાં. બતી બંધ કરીને એ સૂતો ત્યાં તેના જોરણ
 પર ધમધમ અવાજ ધણો. ' ચરે દિનુ ! ઉઘાડ. ' બાબુ-
 લાલનો અવાજ આવ્યો.

' અગિયાર પહેલાં નહિ. ' દિનેશ સૂતાં સૂતાં કહ્યું.
 ' ઉઘાડને હવે ડાહ્યો થતો ! '

અજણ અતિથિ

લેખક
 નચિકેત

' ના, હવે નહિ. '
 ' ચરે, પચી મારે કમ ઠાઈએ ખોલો છે. '
 ' તે તારે મહેનત આપી. સાલા ! તું જ બૂલકણો
 છે. તાણું નહિ વાસ્તું હોય. '
 ' તું ઉઘાડે છે કે બૂલ પાડું ? આખી આલી
 બગશે. '

દિનેશ બારણું ખોલ્યું.
 બાબુલાલ કહે, ' ગયા ત્યારે તાણું બરાબર માણું '
 હતું. ઉપર જઈને ભેલું હતું તો ખાલી જ બારણું
 બંધ ! ધકો માર્યો ત્યાં લીધરી ગયું. બતી કરીને ભેયું
 તો ટેંગલ પર મારી પેન નથી, ધડિયાળ નથી, ટોરી
 પર કપડાં નથી, ખીલી પર મારો આવરજાટ નથી.
 તને દસવું શે આવે છે ! '

' મારાં લાભી બહુ અંદર મૂકીને ગયાં હશે. '
 ' ના, એ તો એમ જ મૂકીને મઈ છે. બંધ કરતો
 વખતે બહુ હતું, મને યાદ છે. '

' જા, જા. જઈને જો; ચું ચું થયું છે તેની
 તપાસ કર. પોલીસને ખચર કરીએ. ' દિનેશ કહ્યું.

બાબુલાલ ઉપર ગયો અને તરત જ પાછો આવ્યો.

' અંદર કેંડ છે. '
 ' કોણ છે ? મોર ? '
 ' ના, ઠાઈ બી છે. '
 ' ચું કરે છે ? '
 ' સતી છે, મારી જ પયારીમાં. '
 ' મહેમાન હશે. '
 ' મહેમાનની આ રીત છે ! આવીને પયારીમાં

સૂઈ જાય ! '

' તું જ નસીબદાર છે, ' દિનેશ કહ્યું : ' લાભી
 ગયાં ત્યાં બીજું ઠાઈ આવ્યું. અહીં તો ત્રીસ વરસથી
 વાટ જોઈ છું. ઠાઈ સાથે યુ ભેલું નથી. '

' મશરી રહેવા દે. ગોલ, હવે હું થું કરું ! '
 ' તે એને જ પૂછ તે. '
 ' એ તો લાય છે. બતી કરી તો ય જાગી નહિ. '
 ' ઉમર કેટલીક લાગે છે ! '

‘શી ખમર ? જીત તરફ મોઢું છે. અંધોડો વિખાયેલો છે. પીઠ પરથી સામલો સરી ગયો છે પણ પર શામ ઓઢીને સૂતી છે.’

‘આ તો નવાઈની વાત છે. ચોર માલ લઈ જાય. પણ બદલામાં કોઈને મૂકી જતા નથી. જોજો, ક્યાંક ખૂન થયું ન હોય ! પથારીમાં લોલીના કાપ કે એવું કંઈ તે જોયું ?’ દિનેશને તેજે વચ્ચેલી કોટકોટી નવશે માઢ આવતી હતી.

‘ના, મારું ખ્યાન નથી.’

‘જો, જો ખરાખર, ને જોવાને જગ્યા.’

‘હું ઉપર તો આવ.’

દિનેશનો કાપ પકડી બાથુલાસ તેને ઉપર ખેંચી ગયો.

બંને હળવે પગે અંદર દાખલ થયા. પથારી પાસે જઈને જોવા રહ્યા. કોઈ યુવાન સ્ત્રી સૂતી છે. બાલ સામલો, બરેલી કાંર. અંધોડોનો છુટો થયેલો ઓઢો. ઓશીકા ઉપર અસ્તવ્યસ્ત પથરાયેલો છે. બરાવડાર ગૌર કાચા છે. એક કાપ પર માથું મૂક્યું છે, બીજો કાપ શાલની બદાર છે. કાનમાં એરિન, કાપમાં સોનાની પાતળી બંગડી છે. કચી ફિકર વગર લહેરથી એ લેખે છે.

થોડી વાર બાથુલાસ તથા દિનેશ એકબીજાની સામે જોતા જોતા, ત્યાં તે સ્ત્રીએ ‘ઉઠા !’ એવો ધીમે અવાજ કર્યો અને પડખુ ફેરવ્યું.

હવે તેનું મુખ આપણુ દેખાયું. ખૂન સુંદર ચહેરા છે. કપાળમાં કંકુની મિઠી છે. સેથીમાં પણ કંકુ પૂરેલ છે. નેણુનો મોઢક વળાંક, ગિઝયેલી રેશમી પાંપણો, કારેલા ગાલ, હોઠોના મધુર મરોહ. આ મુખ બાથુલાસે ઠરી જોયું નથી. દિનેશને તેજે કાંકુની છુદા અને ચહેરાના અગ્નિનયથી સમજાયું કે આ સ્ત્રીને પોતે જોળખતો નથી. કોણ કહી ? સામે નજર કરી તો અંદરના ઓરડાનું આરણું બધ છે અને તેને તાણુ મારેલ છે.

બાથુલાસને વધારે નવાઈ લાગી. જે તાણુ પોતે બહારના બારણે વાર્યું હતું તે અંદરના ખંડમાં કોણે લગાવ્યું ?

બહાર શાંતિ છે. ઘડિયાળોના ટકટક અવાજ આવે છે. આલીમાં અર્ધા સપ્ત ગયાં છે. આસોપાલવનું એક લગાવ્યું કાઠ નંચે જીલું છે. તેના પર અંદરનું તેજ અંધ છે.

બંને મિત્રો નીચે ગયા અને જોવાને સાઢ પાકે ‘રામુ !’ એ રામુ !

‘રામુ બસવસાટ જીંધનો હતો. દિનેશ ત્રણચા જુઓ મારી સારે તે ‘દા’ કયા ? કયા દે ? કો દે ?’ કરતો જાયો. પછી પરિરિચિત સમજનાં જોયો : ‘કોને બાથુભાઈ સેઠ ! આપના દેસવાર ઓરત આવેલી છે.’

ગુસ્સે થઈને બાથુલાસે કહ્યું : ‘મારે વળી બીઃ ઓરત કેવી ? શું બંધ છે ?’

જોવાએ કહ્યું : ‘નંદિ, નંદિ. હસરી નંદિ. વેા આપ દે ન આપકા દેસસે ? વેા હમકા એસ જોલતી થી ?’

‘કયા જોલતી થી ?’

‘યહી તો. વેા આપકે ગાંવવાલી દે. ગાડીમેં રાન કા કંધર આઈ. આપ નંદિ થે. મેને કહા સેઠ નંદિ દે. ઉસને કહા, મેં અપ જતી હું. મેને કહા, હાં જાઓગી ? ઉસને કહા, મેં કયા કર ? મેને કહા, મેં ચાવી લાતા હું. મેને કમરા જોલ દિયા.’

‘તે તું ચાવી ક્યાંથી લાઓ ?’

‘ચાવી મેરી પાસ થી.’

‘અરે તારી લાલી ચાપ. પણ એ કાણ છે એ તો પૂછ્યું હતું ?’

‘વેા આપકે ગાંવવાલી દે’

‘રામુ હવે; તો હું એને ન જોળખું ? એનું નામ તેં પૂછ્યું ?’

‘નંદિ. ઉસને કહા બાથુભાઈકા કમરા ખતાજો. મેને જનાયા. તાલા જોલ દિયા. આધીરાત; અંબપ્રી ઓરત લોખ કંધર જા સકતી ?’

‘તે અંદરના ઓરડાને તાણું તેં માર્યું છે ?’

‘હા, હેઠાં ઉંઠકા સામાન અંદર રખાઈ દે. દૂંક, મિતર; ઓર આપકા સામાન બી-કોટ, ધડી, ઈન્ડિપેન સગ કુછ અંદર દે’

‘ચાવી એને આપી છે ?’

‘નંદિ, મેરી પાસ દે. ઉસકા મેને કહા, ચાવી રખાયો. ઉસને કહા, નંદિ, હમ રખાયો. સુમેમે આકર કમરા જોલ દેના. મેને કહા...’

‘સારું સારું. તું તારે સપ્ત જા’ કહી દિનેશ તથા બાથુલાસ દાંદર ચલા.

બાથુલાસ કહે : ‘આ તો મુસીબત થઈ હવે શું કરીયું ?’

દિનેસ કહે: 'મુસીગત રી! ચાર તો યવા આવ્યા છે, હમણાં સવાર પડશે. સતું હોય તો થડીક સૂઈ જા, નહિતર આંટા માર.'

બાણુલાલે કહ્યું: 'મને જાંબ ન આવે, પરમાં અજણી સ્ત્રી...'

દિનેસ કહે: 'એને જાંબ આવે છે ને તને ન આવે!'

બાણુલાલે કહે: 'ના, ન આવે.'

'તો આંટા માર, આજાદી મળી છે તે. હું તો સૂઈ જાઉં છું.'

'હું તારા રૂમમાં સૂઈ રહીશ.'

'ના, તારું કામ નથી.'

'અહીં મને નહિ કાવે.'

'હું જાણતો જ હતો. તારામાં આ બેરી જેટલી યે દિગત નથી.' દિનેસ કહ્યું.

પેલી અજણી રૂમણી તો નિશ્ચિત ભાવે નિરાશિ નિદ્રા કરતી હતી. તેના તરફ કુવૃંદસપૂર્ણ આકર્ષ-મિશ્રિત દીર્ઘ દષ્ટિ નાખી હતી છુઝાવી, દળવેથી ખાશ્વત્ બધે કરી બાણુલાલ તથા દિનેસ નીચે ચલા. જમીન પર ચઢાઈ પાચરી બાણુલાલ સૂતો. પોતાનો પલંગ પચાવી પાકનાર આ અપરિચિત નવપૌરના કાણુ દશે એ વિચારે તેને કેમેય જાંબ ન આવી.'

થોડી વારમાં સવાર પડ્યું. 'પત્તાલાલ ટેરેસ ના ચારે માળની વસ્તી જગી. વાસણ માંજનાના, પાણી ભરવાના, કપડાં ધોવાના જવાન આરે જેર ચાલુ ચલા. પાછળ માંડેડાના પુષ્પ પર દામનો ધરધરાટ ચડે ચર્ષ ગયો.

બાણુલાલ જગીને પોતાની ચઢાઈ સંકેલી ઉપર ગયો. ત્યાં પેલી સ્ત્રી સાલ જોડીને પડંગ પડ બેઠી હતી. આખમાં દહ જોસરતી નિદ્રાની અસર હતી. મે હાથ જોડ્યા કરી 'હાસા!' કરી તેણે આજસ મરડી. પોતાના કપડાં સરખા કરતી તે બોલી: "તમે જ બાણુભાઈ કે?"

બાણુલાલે હા કરી.

"તમારા મકાનમાં હું રાત રહી છું. તમને મુરોલી તો નથી નડી ને?"

બાણુલાલે એનાં વિશળ નેત્રો સામે જોયું. 'કાણુ દશે આ!' કહ્યું તેને કાઈ સમજતું ન હતું. જવાબ આપ્યો: 'ના, દશી તાલીફ નથી નડી.'

પધારી પરથી બીમી ચતાં ચતાં તે બોલી: 'તો

તો સારું. મને તો બીક લાગતી હતી, કે રાતમાં શનું શું થશે.'

'પણ તમે કાણુ છો? હું તમને જાણખતો નથી.'

દસીને સદગંભાવે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો: 'કપાંથી જાણજો? રાતે કાકિયાવાડની ગાડી બહુ મોડી હતી. સેંદ્રલ રોજને આવીને જોઉં છું તો અમારા 'એ' મળે નહિ. મેં તાર કરેલો. પણ એમને મળ્યો નહિ હોય. હું પહેલવહેલી જ મુખર્ષિ આવું છું. દહ ગઈ સાલ મારાં લમ ધપાં. એમનો કાગળ આવ્યો કે હું તેડવા આવું છું. મેં લખ્યું કે તેડવા શું આવે? એકથી મુસાફરી કરતાં મને ન આવડે એમ? પણ ભુજોને, આવું થયું.'

'તે તમારા પતિ ક્યાં રહે છે!

'શી ખજર? અખતવાડી, અનંતવાડી, ખેત-વાડી-એવું કાંઈક સિરનામું છે. પણ મને મોઢે માદ નથી. બેગમાં કવર પર લખેલું હતું. પણ વીરગગામ મારો સામાન જકાતવાળાએ વીખ્યો. બહુ ઉપર-નીચે કરી નાખ્યું: આમતેમ બહુ ફેંકે ને પાછા ફેટલી ઉતાવળ કરે. 'ઝટ ઉઠાવ, ઝટ ઉઠાવ.' નયોં ભુલમ જ છે તો. તેમાં કવર કપાંક પડી ગયું. અધીરાત. કાઈ સાથે નહિ. હું તો મૂંઝાણી. હવે જનું કપાં? રોજનથી ગાડી કરીને હું આ તરફ આવી. બેગમાં કવર તો રોષતી હતી. કું અજણી ને એકલી છું એમ ગાડીવાળાને ખજર પડી જાય તો મારી દે. પછી મને બીક લાગી. રસ્તા પર કાઈ નહિ. ત્યાં મને 'પત્તાલાલ ટેરેસ'નું નામ વાદ આવ્યું. અમારા ગામમાં સરિતા-બહેન મુંમઈથી આવતાં ત્યારે 'પત્તાલાલ ટેરેસ' અને 'પાર્વતી મેન્સન'ની વાત કરતાં. તે મને એક બે નામ વાદ રહી ગયેલાં. એટલે ગાડીવાળાને મેં તો રાફેરેર કરી દીધું: 'લઈ લે 'પત્તાલાલ ટેરેસ' પર.'

બાણુલાલ કહે, 'પછી મારું નામ તમને કપાંથી મળ્યું?'

'તમારું નામ? એ તો એક સાદી વાત છે. દિનુએનો લયો ને મોટું મકાન હોય ત્યાં એક બે બાણુભાઈ હોય જ. બાણુભાઈ, દિગતભાઈ, કાંતિભાઈ-કાઈ ને કાઈ મળી આવે. એટલે મેં લેવાને જગાઓ. કહ્યું કે બાણુભાઈનો રૂમ જતાવ. હું એના ગામથી આવું છું. એટલું જૂડું બોલી. શું ધાર! બાણુભાઈની ના કહેત તો કાંતિભાઈને ત્યાં ચાલ એમ કહેત.

માનેલું કે જી કે જાળીએ હશે એટલે એમને સ્થિતિ સમજવીને એક રાત ઠાડી નાખીય. પથુ અહીં તો રૂમ પર તાણું, ગાદીમાં જળમની બીડ હતી. માથુસો મોંમાંની જેમ ચડે. આપણે તો ભીંસાઈ જ નહીંએ. હું તો એવી થાકી ગઈ હતી કે ચાલીમાં જ સૂઈ જાત. ચોવીસ કલાકની એમાં એમાં મુસાફરી કરવી એટલે શું? આપું ચારીર અકાઈ ગયું હતું. હૈયો ખીચારો સારો તે તાણું ખોલી આપ્યું. મેં એને એક રૂપિયો આપ્યો એમાં બધી સગવડ થઈ મઈ. કહે કે શેઠ બહાર ગયા છે અને આવે કે ન આવે. નેહ તો તૈયાર પમારી. આંખમાં જીંધ, ફરીરમાં માક-જસ, મેં તો એકે વાતની ફિકર કરી વગર સૂઈ જવાનું જ નહીં ક્યું. સવારે જો હશે તેની સાથે ખુલાસો કરીશું. કાંઈ ફિસીએ નહિ જવું પડે. વળે જેનું નામ બાથુ-ભાઈ હોય તે તકરાર કરે તેવા નથી હોતા. સ્વભાવના નરમ હોય છે. કેમ, મારી વાત ખોટી છે !

‘ના, સાવ સાચી છે.’ બાથુલાલે કહ્યું.

પોતાનું નામ આટલું સામાન્ય ગણાય છે એ વાતનું યાન બાથુલાલને પસંદ ન પડ્યું. પથુ તેનો કાંઈ કંજાજ ન હતો. તેમણે પૂછ્યું: ‘આ તો કું હતો. પથુ કાંઈ ખરાબ માથુસને ત્યાં જઈ ચર્ચા હોત તો ?’

‘તો વળા શું થઈ જવાનું હતું ? ઉચિરની કુપાથી કંઈ સારો છે. મોટે અવાજે જૂમ મારું તો અપું’ ગામ સાંભળે. આવી મોટી ચાલી હોય ત્યાં બીકે ચાલી ! પાંચદસ માથુસ જળીને ન આવે એમ મોડું બને ! ખરાબ માથુસ હોત તો ૫ પહોંચી વળત. પેલા રસ્તા ઉપરના મોડીવાળા કરતાં તો સારા હોત કે નહિ ?’

બાથુલાલે કહ્યું: ‘તમે જાણતા હો. બીલુ’ શું કહ્યું ?’

જવાબમાં તે હસી અને વાત આગળ ચલાવી: ‘તમારી બીલો અહીં બહાર હતી. મને યશુ, રજે તેમાંથી કાંઈ ઓછી થાય તો મારા પર આવે. તેથી લેવા પાસે મેં એ બધી અંદર મુકાવી. સારો સામાન પથુ અંદર મુકાવ્યો, માથુસ તરીકે. લેવાને વહેમ પડ્યો હોય એવું લાગ્યું. તે માટે એની કંઈ નિર્ણય કરવી ને ! ક્યાં છે એ ? બોલાવોને, ચાવી એની પાસે છે.’

બાથુલાલને આ બીના કબ્બોથી પારાવાર નવા માગતો હતો. પંદર વરસથી એ વીમા કંપનીના મોડરી કરે છે. સાકું સીધું જીવન ગાળે છે. આ સરસ સાદાજિજ્ઞ રીતે વાત કરનાર કાંઈ તેને મળ નથી. આ સ્ત્રી દુક્રમ કરે છે તેમાં પથુ નિર્ભા સરસતા છે, સત્તાનો રાફ કે રૂપનો અકંકાર નથી જાણકની જેમ તે ઘણી વાત કરે છે. અચપથથી સર્વ પર અધિકાર ચલાવવાના સંસ્કાર એને મળ લાગે છે.

‘મારી પાસે ચાવી છે, જોમા રહે, ખોલી આપું હતીને બાથુલાલે અંદરનો ચોરડો ઉઘાડી આપે ભેધું તો એક ખૂણામાં ભેગ, ગિરતર અને ભાતાને કમિયો પર્મા હતો. નાની ટીપાઈ પર પોતાની બકિયા ઇન્ડીપેન વગેરે ચીજો પડી હતી.

‘મને કાંતિયો આપોને જરા, વાગુ તો સરખ કરું.’

બાથુલાલે તેને કાંતિયો આપ્યો અને તે વાળ જોળવા લાગી. શ્યામ દીર્ઘ કેચ તે રમણીની કમ સુધી ઢળા રહ્યા.

‘તમે આ પીએ છો કે ?’ બાથુલાલે પૂછ્યું.

‘હારતો, કેમ નહિ ? સમજી માથુસો આ પીએ જ. હું હમણાં જરા તૈયાર મઈ જાઉં.’

બાથુલાલ રટવ પેઠાવી આ બનાવના એકા અં એ અઘાતા પ્રવાસિની રનાન કરવા માટે અંદર મઠ મોડી વારે બાથુસમાંથી ગાઈ ગીતને-ધીમે ધીમે અવાજ ચાર થયો.

બાથુલાલ રટવને પંપ મારતા મારતા વિચારતા હતા કે કેવી બેફિકર આ સ્ત્રી છે ! બાથુસમ કહેરથી ગાઈ છે. જલ્દી પોતાનું જ મર હોય એ એ અહીં રાત રહી. ધરમાં નિરાંતે ફરે છે. માં તેલ નાખે છે, વાળ જોળે છે, સાથુ લે છે, નેપકિ લે છે, કંકુનો આંકેશ કરે છે. એને પરાણું લાગ્ય નથી. પોતાનો પતિ શું કહેશે તેની ચિંતા ૫ તેના મુખ પર દેખાતી નથી.

પાણી જોળવા લાગ્યું. બાથુલાલે ખાંક નાખી.

ત્યાં તો અંદરથી એ ખોલી: ‘લ્યો, આ રજું કમર ! હાથ આપ ! ભેગને ઉઠ તળિયે જવું રહેવું. હું તો શોધી શોધીને ચાલી. હાસ ! બાથુભાઈ, ભૂંચો તો આ એમનું ચિરનામું. અહીંથી કેટલું દૂર છે !

બાણલાલે કવર કીધું. ઉપર સરનામું લખેલું હતું:—

ડો. અ. વ. દેસાઈ

બીજી ફ્લુસવાડી, મુંબઈ નં. ૨.

‘હર તો છે. રાતે તમને હાથ જ ન આવત.’

‘તોપછી લેવાને કહેને મારે માટે ગાડી બાધી બાને. સાડું થયું ને હું ચઢી જ આવી તે.’

બાણલાલે લેવાને ઉપર બોલાવ્યો: ‘જા, રામુ! ગાડી લઈ આવ.’

રામુ ગાડી લેવા ગયો અને બાણલાલે ચાના પ્યાસા ભર્યા.

કપડાં બદલાવીને એ ઓ બહાર ગયા. અને પાટલી લઈ તેના પર બેઠો. નવી ફેસરી સાડી તેણે પહેરી હતી. કાનના એરિંગ પણ તેણે બદલાવ્યા હતાં. નર્વા મીનાકારી આરમાની એરિંગ તેના મુખના ઊજળા રંગ સાથે આખાદ મેળ લેતાં હતાં. આજ બધાની રંગોના કપડાંને તેની નવી સાડી સાથે બંધ બેસતો ચતો હતો. રાણુની તાજ આછી સુગંધ હવામાં ફેલાઈ. હાવવપનું મોલું જલે કે આવીને બાણલાલની સુગંધ દિશી સામે પધરાઈ ગયું.

‘અંદર બોલિયું છે. બધા કપડાંલતા છે. મારા કામી કપડાં બહારગામ ગયાં હાથે છે?’

લાલી! કુડુંજ સાથે સંબંધ બાંધતાં પથ્રુ આને વાર લાગે તેમ નથી.

‘ના, માટુંગા ગયાં છે. બોલસનો સમય થયો છે. થોડીવારમાં જ આવશે.’

‘કઈ પ્રસંગ હશે?’

‘ના, એક મિત્રને ત્યાં સત્વનારાયણની કથા હતી. પછી બધાં ત્યાં જ સહી ગયાં હશે. રાતે મોડું થાય ને!’ તે બોલી. ‘સત્વનારાયણની કથામાં કુંચ માનું છે. પંચમા અખામ પછી સાંજે રસ ભરે છે.’ પ્રસાદ વિશે આ વાત છે તેના ખ્યાલ બાણલાલને આવતાં તે હસ્યા.

‘મા મજાનો ખની છે.’ તેણે કહ્યું. બાણલાલ કંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં તો ‘તેણે ઉમેયું’: ‘હા, નહિતો પ્રકોપને કંઈ આવડે જ નહિ.’

‘એમ હોય?’

‘નહિ ત્યારે. પુરુષોને શું આવડે? તકગારે કરે, શરૂગોળા અને જોખ બતાવે. એમાં શું? એ તે કંઈ

આવડત છે? એથી કોણ સુખી થાય છે? મીઠાઈ, ફરસાણ, પાપડ, ચા, પૂરી, શાક-એ જેને આવડે છે તેની દેવાને સૈનિકા કરતાં વધારે જરૂર છે.’

બાણલાલ દલીલમાં બિતરવા માગતા ન હતા. પણ વાતમાં તેને મજા પડતી હતી. કંઈને મધુર રજીકાર તેને મીઠો લાગતો હતો.

ધરિયાળમાં આંકના ટકારા થયા.

‘હું’ જઈ હવે. રખેને ‘એ’ વળી શોધાશોધ કરી મેં હા, એનું બહુ પૂછવું. આ સહેર છે, કંઈ જંગલ નથી. છતાં એક રાત કોઈ ન જડે તો કેમ જલે લેકો ખાઈ જવાના ન હોય! ટોટમટોટ આસે. જે થયું હોય તે ખરું. ઘેર ગયે ખમર. બનતાં સુધી તો કંઈ નહિ હોય. જે રહેશે ન આવે તે બીજું શું કરે!’

બાણલાલને ઘડું ઘડું કે આ ઓ બધાં જ રહે ને આમ વાતો ક્યાં કરે. પણ તેને તેની ઓ લાંબરી રવળ જેવી આ વાતનો હવે અંત આવશે તે તેને માદ આવ્યું અને તેણે એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

તેનું મન આ અપરિમિતા સાથે પોતાની પત્નીની સરખામણી કરવું હતું. ત્યાં ગાડી આવી.

બાણલાલે કહ્યું: ‘ધર જડે કે સાથે આવું!’

‘ના, શોધી લઈશ. તમને આટલી તકલીફ આપી એ કોણી છે. લેવાજી, ધારે સામાન ગાડીમાં મૂકો તો.’

રમુ બેગ, મિસ્તર, કંચિયો વગેરે નીચે લઈ ગયો.

‘સાડું થયું તમે હતા તે. મને તો બીક લાગતી હતી કે અનવવા ધરમાં આવતી ચૂં તે પોલીસ કોઠાએ જવું પડશે કે શું!’

‘રાતે જે રીતે બંધતાં હતાં તે પરથી તો તમારા મનમાં બીક જેવું જણાવું ન હતું.’

‘રાતે તમે અંદર આવેલા?’

‘એક નહિ પણ બે જણ. ગતી કરેલી. ચઢાઈ લઈને હું નીચે ગયો તો મ તમને ખમર ન પડી.’

‘હું’ બિખતી હોઈ લારે મારું ખૂન કરી નાખે તો મ મને ખમર ન પડે. જેની બંધ સારી તેનું આચખ્ય લાલું. તેથી તો આ કહે છે કે હું અવાસો વર્ષ છવરાની છું.’

‘અહીં રહો છો તે તમારા પતિ કંઈ નહિ કહે!’

‘એમને પોતાનો ધંધો નહિ ને મને શું કહેવાના હતા? અક્ષય હોય તો તો રહેશે જાના ન

આવે !' કહી એ દસી. એની આંખમાં જે વદાલની ચમક આવી ગઈ તે બાણલાલે જોઈ. નવાં પરણેલાં જ એ રીતે વાતો કરી રહ્યાં.

રામુએ આવીને કહ્યું કે સામાન ગાડીમાં મુકાઈ ગયો છે અને લોકાના બે રૂપિયા ઠરાવ્યા છે.

'હો, ત્યારે હું રંગ લઈશ. તારી માફ કરશે.' કહી તેણે દસીને હાથ જોડ્યા અને ધમધમ પગથિયાં ઊતરવા લાગી.

એ અજણી રમણીને દાદર ઊતરતી બાણલાલ જોઈ રહ્યો. 'કેવું સૌન્દર્ય ! કેવું નિખાલસ સ્વરૂપ દિવ !' 'તું' નિર્ભય મુક્ત મન !' કોણ જાણે ક્યા પ્રવચના કળા પે આ સ્ત્રી એક દિવસ પોતાને આંગણે આવીને ચાલી નીકળે છે ! જરા વધારે સારી રીતે વિદાય આપવાની ઇચ્છા થઈ.

'રામુ ! આ ખાલા સાફ કર. અને મારી ચીજો પાછી હતી તેમ જોડવી દે' હું પેલીને મારી સુધી મૂકી આવું.' કહીને બાણલાલ ત્યાં દાદર ઊતરવા જાય છે ત્યાં પોતાની પત્ની લલિતાને તેમણે દાદર ચડતી જોઈ, તેની પાછળ બાણલાલ ત્યાં આવતાં હતા.

'શીલ જાણે છે !' પત્નીએ પૂછ્યું.
'હું હમણાં આવું છું.' કહીને એ જવાબમાં પત્નીને ઊતરી ગયા.

માના બેરથ ૧૫ ખાલી પડેલા જોઈ લલિતાએ પૂછ્યું : 'આટલી બધી આ અત્યાચારમાં કોને માટે બનાવી ?' રામુ કહે, 'વે આરત થી ન ? મહેમાન !'

લલિતા કહે, 'આરત ? કઈ આરત ?'
રામુ કહે, 'વે મહેમાન થી. આપકે ગાંવવાથી.'

લલિતા કહે, 'મારા ગામવાળા ? કોણ ?'

રામુ કહે, 'આપણા દાદર પર મીલી નહિ !'

લલિતા કહે, 'મને સામી મળી એ ! હું તો એને ઝોળખતી થે નથી.'

રામુ કહે, 'લેખિન શિક્ષા વે પદચાનતી થી. રાત્રી ક્ષણ સોનેકે લિયે આઈ થી.'

લલિતા વિસ્મયેત તેને રામુની સામે જોઈ રહી.

ચોટી વારે ત્યારે બાણલાલ પાછો આવ્યો ત્યારે પત્નીએ પૂછ્યું : 'કોણ હતી એ ?'

બાણલાલે કહ્યું : 'મને શી ખબર ?'

લલિતાએ કહ્યું : 'એમ અજણવા ન થાવ. એનું નામ શું હતું ?'

બાણલાલ એ પૂછવાનું જ મૂકી ગયો હતો.

'કામવાનના સમ જો મને ખબર હોય તો.'

'કામવાનને વચ્ચે ન લાવો. કહો તો ખરા મદો શું કામ એ આવી હતી !'

'અહીં ! શું કામ ! રાતે સૂતા જ તો.'

લલિતાનો અવાજ ઉમ થયો : 'અર ! તમે શું જોસો છો તેનું કાંઈ જાન છે ? કાંઈ લાજદરમ છે કે નહિ ?'

'શું તું તે કાંઈ સમજે નહિ તો !' બાણલાલે કહ્યું.

પણ જરા રો. આચળ કામચલાં સાર નથી. પછી પતિપત્ની વચ્ચે શો સંવાદ થયો હતો તે બધા પરણેલા વાચકો સહેજે અમસ્ત થઈ તેમ છે.

[Marguerite Steen's 'Strange People' વાંદા પરથી સુચિત]

શક્તિ માટે

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય

'જેનસ'

નં. ૩૦૨

વીરવિકારના તમામ દર્દો જામણમાંથી દૂર કરી જનતામાંથી કારપૂર અને પ્રદુષિત બનાવે છે. નિસ્તેજ ચહેરાને કલિવાન અને આનંદી બનાવે છે. મગજની કમજોરી, બદનનો કુખાવો, માંદગી પછીની નબળાઈ, અચ્ચી, અપચો, હાલસા અને કામચલાંની નબળાઈઓ દૂર કરી નસોની શીધીલતા મટાડે છે. દરેક અવસ્થામાં એકાદ જોડાણ આપે છે. કિ. ૩૨ ટીકડીઓની ૧ ટ્યુબના ૩. ૨) ૮. ૫. ૧૬. દરેક બર્ણીતા દવા વેચનારને ત્યાંથી બધાં ચહેરામાં મળી ચકશે.

રોગાપ્ત—કંચનલાલ વાડીલાલની કં. જો. એન. શેઠના-નડીઆદ

મંગળાસ રા. પ્રિન્સેસટ્રીટ—મુંબઈ

[ગુજરાત]

નીલમપરી

લેખક મધુર

કોઈ એક દેશ અને એ દેશનો એક રાજા. રાજાને એક કુંવર. એનું નામ નીલમ-કુમાર. એકનો એક કુંવર એટલે રાજા એને ખૂબ જ જાતન કરીને રાખે. ક્યાંય એકલો ન જવા દે. જ્યાં જાય ત્યાં સાથે હાસિદાસીઓનાં લંગરનાં લંગર.

નીલમકુમાર મોટો થયો. બહુમજાની હેરાશિયાર થયો. એને તો જાતજાતનાં હથિયાર વાપરતાં આવડી ગયું. પછી રાજમહેલમાં પડ્યા પડ્યા તે કેમ મોઢે ? એક દિવસ એને શિકારે જવાનો વિચાર થયો. રાજા આગળ એણે વાત કરી.

રાજા તો એ સાંભળી બોલી બિઠ્યો: 'ના રે કુંવર ! જંગલમાં તો જવાય જ નહિ. જંગલમાં હિંસક પ્રાણીઓ વસે, ઝેરી સાપનો પાર નહિ. ખાડોટકરા, નદીનાળાં ને મોટાં મોટાં કાંટાળાં બાઠ. આપણે શિકારે નથી જવું.'

પણ કુંવરે તો ગરાળર હઠ લીધી: 'શિકાર કરવા જઈ જઈ ને જઈ. ના કહો તો ય જઈ ને હા કહો તો ય જઈ.'

કહ્યું છે ને કે રાજાહઠ કરતાં બાળહઠ ચહે. રાજા ક્યાં સુધી ના પાડે ! આખરે તો નમતું આપવું પડ્યું. એણે શિકારની તૈયારી કરાવી. શિકારીઓની એક મોટી બંધી ફોજ સાબરી કરી. બધાને હરાવી હરાવીને કહ્યું: 'કુંવરની ગરાળર સંભાળ રાખજો, જોજો આધાપાછો ન ચર્મ બચ.'

નીલમકુમાર મોટારસાલા સાથે શિકાર કરવા નીકળી પડ્યો.

એક જંગલ વટાવ્યું ને બીજું જંગલ આવ્યું. બીજું વટાવ્યું ને ત્રીજું જંગલ આવ્યું. એમ કરતાં કરતાં સાત જંગલ વટાવ્યો. ચારે દોર ભેતા બચ છે. નદી, નાળાં ને કોતર ઢંઢોળતા

એમ કરતાં કરતાં તો બધા મધ્યે ફર નીકળી ગયા. ખરા બપોર થયા છે. તડકો ઠંઠે માડું કામ. તરસે છવ જાય છે, પેટમાં પાપડી બોલે છે. બધા અકળાર્થ ગયા છે.

શિકારીઓ કુંવરને વીનવે છે: 'હવે પાછા વળી જાઓ રાજકુમાર. આજ શિકાર નહિ મળે. કાલે ફરીથી આવશું.'

પણ રાજકુમારને તો શિકારની બરાબર રહ લાગી છે. એ તો કહે: 'શિકાર કરું તો જ પાછો કરું. ત્યાં સુધી પાછું પગલું ન મારું.'

શિકારીઓ બાપડા શું કરે ! બધા કુંવરની પાછળ પાછળ આઠ્યા બચ છે.

એટલામાં તો એક હરણ નજરે પડ્યું. સોનાવરણી એની કાપા છે ને ઉપર રૂપેરી બુટ્ટીઓ છે. સોનાની શીંગડીઓ છે ને રૂપાની ખરીઓ છે. એ તો ચારે પગે ફરે છે ને ગેલ કરે છે.

નીલમકુમારે હરણને જોયું ને એ ખુશ ખુશાલ બની ગયો. 'શિકાર ! શિકાર !' એ તો ઘોડાને નચાવવા લાગ્યો.

શિકારીઓએ શિકાર જોયો એટલે તરત જ મોરચો રચી દીધો. હરણને ચારે તરફથી ઘેરી દીધું. હરણ ક્યાંયથી છટકી ન શકે એની યુક્તિ કરી. રાજકુમારે પણ હરણ પાછળ ઘેડો મારી મૂક્યો.

પણ એ તો હરણ. ચારે પગે રબરના દડાની જેમ બિછળે. ઘોડાને ને ઘોડેસવારને પણ ઠેકી બચ. ગમે તેવો ઘેરા ઘાલો ને. એને છટકી જતાં વાર રી ? રાજકુમારે ઘોડો તબડાવ્યો. હરણ ચારે પગે નાહું. શિકારીઓ આડા ફરે ફરે. એટલામાં તો હરણ ઘેરામાંથી છટકી ગયું અને પાટીએ ચડ્યું.

નીલમકુમાર અને હરણની બરાબરની ચારત

ખસે દોઢયાં જ જાય છે, દોઢયાં જ જાય છે.
એમ કરતાં કરતાં બસે ક્યાંનાં ક્યાં નીકળી ગયાં.

આખરે હરણ યાકી ગયું. નીલમકુમારે
ભાલો જીચક્યો. મારે એટલી જ વાર.

ત્યાં તો હરણ એકાએક બોલી ઊઠ્યું:
'રાજકુમાર, મને બચાવ.'

રાજકુમાર કહે: 'હવે તને બચાવું?
દોઢાવી દોઢાવીને મારો હમ કાઢી નાખ્યો છે.'

હરણ કહે: 'તું કહે તે આપું' દાખોનો
ખજનો આપું.'

રાજકુમાર કહે: 'ખજનાની મારે ક્યાં
? હું તો રાજનો કુવર'

કહે: 'આખી દુનિયાનું રાજ અપાવું'
કુમાર કહે: 'મારે રાજપાટ કાંઈ જ

હું તો તને મારીને તારું ચામડું
લઈશ.'

કહે: 'તું કહે તો તને મારા ઉપર
આખી દુનિયાની સુસાકરી કરાવું.'

સુસાકરીની વાત સાંભળી રાજકુમાર લલ-
ચાયો. હરણ ઉપર બેસવાનું મળે અને દુનિયાના

દેશ જોવાનું મળે. કેવી મજા પડે? નીલમકુમાર
રાજ રાજ થઈ ગયો. કહે: 'કબૂલ.'

એ તો થોડા ઉપરથી જિતરીને હરણ ઉપર
ચડી બેઠો.

હરણને જાણે પાંખો આવી હોયને એમ એ
તો તરત જ આકાશ-મારગે ઊડ્યું. નીચે એક

પછી એક જુદા જુદા દેશ પસાર થાય ઘડી
ક્રમાં મોટાં મોટાં જંગલો દેખાય તો ઘડીકમાં

જાગ્યા જાગ્યા હુંગરા દેખાય ઘડીકમાં મોટી મોટી
નદીઓ આવે, તો ઘડીકમાં મોટાં મોટાં શહેરો

નજરે પડે. એમ હરણ તો ઊડ્યે જાય છે ને
રાજકુમાર દેશ પરદેશ જોતો જાય છે

એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ, એમ
કરતાં સાત દિવસ ને સાત રાત પસાર થયાં.

શરૂઆતમાં તો નીલમકુમારને આકાશી

સહિલથી ભારે મજા આવી. પણ જેમ જેમ
દિવસ વીતતા ગયા તેમ તેમ એને ચકર ચઢવા
લાગ્યા. જાંચે જાંચે ઊડવાનું. ખાવાપીવાનું કાંઈ
ન મળે. જૂળ કહે માડું કામ. એ તો મૂંઝાવા
લાગ્યો. પોતે ક્યાંનો ક્યાં નીકળી ગયો છે
એની એને ખબર નહિ. પોતાનો દેશ પાછો
જડશે કે કેમ એની પણ એને ચિંતા થાય.

એ તો ધીમે ધીમે ભાન જાગવા લાગ્યો.
થાક કહે માડું કામ આપું દિલ ભાંગે. સમુ-
સરણું બેસાય પણ નહિ. પડયો કે પડશે એમ
થવા લાગ્યું. આખરે આઠમા દિવસની સવારે
હરણે એને એક અજાણી ધરતી પર ઉતારી
મૂક્યો. રાજકુમાર તો તે વખતે બેભાન બની
ગયેલો.

થોડી વારે ભાન આનંધુ એટલે જોયો થઈ ને
નીલમકુમાર મારે તરફ જોવા લાગ્યો. સાવ
અજાણી ધરતી. મારે તરફ મોટા મોટા હુંગરા.
જાડપાનનું નામ-નિશાન નહિ. ક્યાં ય કરતાં
ક્યાં ય માણસનું જથ્થું ન મળે

એ તો માણસની શોધમાં આમ ફરે છે
ને તેમ ફરે છે. મારે તરફ રથવાયો થઈ ને ફરે
છે. પણ ક્યાંયે માણસ નજરે પડતો નથી.

એને તો કંકડીને જૂળ લાગી છે. તરસે
જીવ જાય છે. પણ ખાવાનું કાંઈ હોય તો
ખાય ને? પાણી હોય તો પીએ ને?

થાકી થાકીને એ તો લમણે હાથ દઈ ને
એક ઠેકાણે બેસી ગયો. હમણાં જાણે જીવ
નીકળી જશે એમ થઈ રહ્યું છે.

ત્યાં સામેથી એક ડોંસો આવ્યો આવે.
ખખડી ગયેલી કાવા આજે ડિલે મોટા મોટા વાળ.
લાંબા લાંબા નખ. મોટો નર-વાનર જેવો લાગે.

ડોંસો રાજકુમારને પૂછવા લાગ્યો: 'કાણ
છે? ને ક્યાંથી આવે છે?'

રાજકુમારે માંડીને વાત કહી.
ડોંસો કહે: 'અરે તું તો રાજાના સુલક-

માં આવી અઠયો છે. તારો દેશ તો અહીંથી લાખો ગાઉ દૂર છે. હવે ત્યાં કેવી રીતે જઈશ ? હમણાં રાક્ષસો આવી પહોંચશે તો તને કાચો ને કાચો ખાઈ જશે. ’

રાજકુમાર કહે: ‘ રાક્ષસોથી હું ડરતો નથી. પણ મને કંકડીને ભૂખ લાગી છે. ભૂખ-તરસ આગળ લાચાર થઈ ગયો છું. થોડું ખાવાપીવાનું મળી જાય તો પછી મને કંઈની પરવા નથી. ’

ડાસો કહે: ‘ ખાવાનું નોંધતું હોય તો ચાલ માટે ઘેર. ’

રાજકુમાર ડાસાની સાથે ચાલવા લાગ્યો.

થોડેક દૂર ગયા ત્યાં પેઢો ડાસો એકએક અક્ષોપ થઈ ગયો. તેની જગ્યાએ એક મોટો બધો રાક્ષસ બેસેલો.

રાક્ષસ કહે: ‘ માણસ ગંધામ માણસ ખાઈ. ’

રાજકુમાર કહે: ‘ એક વખત મને ખાવાનું કે ને. પછી તને પણ ખગર પાડી દઉં. તું રાક્ષસ છે તેથી શું મઈ ગયું ? ’

રાક્ષસ કહે: ‘ બહુ બડકમઠારી કરે છે પણ અહીં તારું કશું ચાલવાનું નથી. આ તો રાક્ષસોનો દેશ. રાક્ષસ સિવાય બીજું કંઈ અહીં ન રહી શકે. ’

રાજકુમાર કહે: ‘ હું તો રાક્ષસોને છૂટીને એનો રાજા થાઉં. ’

રાક્ષસ કહે: ‘ સાળાશ ! સાળાશ ! તારો છે પણ ખરો બહાદુર છે. હું તને આ મુલકનો રાજા બનાવવા જ લઈ આવ્યો છું. હું જ પેઢો હરણ છું. તેં મારો જીવ બચાવ્યો છે એટલે તને કંઈ કંઈ જ નહિ કરી શકે. ’

એમ વાતો કરતા બંને ચાલ્યા જાય છે ચાલતાં ચાલતાં રાક્ષસનું મર આગ્યું. મોટો બધો મહેલ છે. અંદર કંઈ વસ્તુની ખાતરી નથી. જે નોંધ્યો તે હાજર છે. રાક્ષસ નીલમકુમારને દીકરાની જેમ રાખે છે. કુમાર તો રાક્ષસને

રાક્ષસને કંઈ આ એક જ મહેલ નથી. એવા તો એકસો મહેલ છે. એક જુઓ ને બીજાને બૂલો એવા. બધા મહેલની ફરતા મોટા મોટા બગીચા. અંદર જાતજાતનાં ઝાડ, ઝાડ ઉપર રંગરંગનાં ફળ. ઠેકણે ઠેકણે સંગે-મરમરની બેઠકો ને રંગબેરંગી જળના કુવારા. બગીચાને ફરતા બિંચા બિંચા કોટ ને હરેક કોટને દરવાજો મણુ મણુનાં તાળાં.

રાક્ષસે નીલમકુમારને બધા મહેલની આવી-ઓ આપી કહ્યું: ‘ નંબાણું મહેલ ઉઘાડજે, પથ્થુ સોમો ઉઘાડીશ મા. ’

રાક્ષસ તો આજો દિવસ બહાર ફર્યા કરે રાતે ઘેર આવે. ઘેર આવે ત્યારે નીલમકુમાર માટે જાત જાતનાં વાનીઓ લેતો આવે.

નીલમકુમાર તો રોજ રોજ આ મહેલ ને તે મહેલ જોતો ફરે. જોતાં ધણય નહિ એવી બધી શોખા. રાજકુમાર તો ધ્રુણધ્રુણાલ છે. એને પોતાનો દેશ સાંભરતો નથી, માળાપ સાંભરતાં નથી. એને તો રાક્ષસના દેશમાં ખૂબ જ ગમી ગયું છે.

જોતાં જોતાં એણે નંબાણું મહેલ નોંધ નાખ્યા. સોમા મહેલનો વારો આવ્યો.

સોમા મહેલ ઉઘાડવાની રાક્ષસે ના પાડી છે. રાજકુમારને વિચાર થાય છે કે ઉઘાડું કે ન ઉઘાડું ? ના પાડી છે એટલે તો એની ઇતે-બરી વધી ગઈ છે. માણસનો જીવ જ એણે કે જેની ના પાડો એ કામ એ પહેલું કરે. ’

આખરે એક દિવસ રાક્ષસ ફરવા ગયો હતો. રાજકુમાર તરત જ સોમા મહેલને દરવાજો જઈને બેસી રહ્યો ને અટ લઈને દરવાજો ખોલી નાખ્યો.

મહેલ ફરતો એણે મળતો બગીચો હતો કે જોતાં ધરાઈએ નહિ. રાજકુમાર મનમાં વિચાર કરે છે કે આવો મળતો બગીચો છે

કેવો હુઆ છે. આવો મનનો મહેલ જોવાની મને ના પાડી. પણ હું જોઉં ત્યારે જ નીલમ-કુમાર ખરેખર.

એણે તો મહેલનું બારણું ઉઘાડ્યું. બારણું ઉઘાડે ત્યાં તો અંદર મોટા મોટા કાળોતરા નાગ. કુંક્રાકા મારતા નીલમકુમાર ઉપર ધસી આવ્યા. લાલ લાલ આંખો, કુંક્રાકા મારે ત્યાં ઝેરની વરાળો ઊઠે અને એકલા સાપ જ થોડા હતા? હરેક ભતનાં ઝેરી છાંયેજંતુ. બધાં રાજકુમાર ઉપર હલેલો લઈ આવ્યાં.

રાજકુમારે તો જલદી જલદી બારણું બંધ કરી દીધું. સાડું થયું બારણું બંધ કરી દીધું; નહિતર એ તો ઝેરના વેગથી જ બગીને ઢગલો ગયો હોત કાઈસાહેબ ઊભી પૂછડીએ નાકા. બગીચામાં થોડીક વાર ફર્યો ત્યારે જ એને 'ઈશ શાંતિ યર્ધ'.

બગીચો તો વારે સરસ હતો. સાવ ગાઉમાં એનો વિસ્તાર. અંદર સોનારૂપાનાં ગાંઠ ને હીરા-માણિકાં ફૂલ. કોઈ કેમણે મોતી પરવાળાનાં હુમખાં લટકે. કેમણે કેમણે સંગેમરમરના હોજ કુવારા, કુવારામાંથી રંગબેરંગી ધુગંધી પાણી ઊઠે. રંગબેરંગી ચતંગિયાં નાચે ફરે ને પક્ષીઓ મઝનાં ગીત ગાય. રાજકુમાર બગીચો જોઈને ખુશી ખુશી ચર્ધ ગયો. એ તો જોતો ભય ને આગળ ચાલતો ભય.

એમ કરતાં કરતાં એ એક ગાંઠ નીચે આવી ચડ્યો. ગાંઠને પાંદડે પાંદડે દીવા બગે ને એના થડ ઉપર વેલખુદાની ખાત. નીચે સંગેમરમરનો ચોતરો. ચોતરના ઉપર સોનાનો પલંગ ને મલંગ ઉપર મખમલ મથરૂની તળાઈ જિજાવેલી.

રાજકુમાર બગીચામાં ફરી ફરીને ખૂબ જ ચાહી ગયેલો. એટલે થોડી વાર એ પલંગ ઉપર બેઠો. બેઠાં બેઠાં એની આંખો ભારે થવા લાગી એટલે એ પલંગ ઉપર આડો પડ્યો ને થોડી વારમાં તો ઊંઘી ગયો.

હવે નીલમ પર્વતના રાજા નીલમરાજની કુચરી નીલમપરી રોજ એ બગીચામાં રમવા આવે. એની સાથે એની સોળસો સાહેલીઓ હાથ ને બધી ભેગી મળી એ ગાંઠ નીચે નાચે ફરે ને ગેલ કરે.

રોજના વખતે નીલમપરી સોળસો સાહેલીઓ સાથે બગીચામાં રમવા ઊતરી જાય તો સોનેરી પલંગ ઉપર શુભાભવા થોડા નેવે રાજકુમાર સૂતો છે. રાજકુમારના રૂપનો ક્યાંયે બોટો નથી. એના રૂપે સૂરજ ચંદ્ર બાંધા પડી ભય છે. નીલમપરી રાજકુમારને જોતાં જ મોહી પડી. એ તો કીશી ઊભી નીલમકુમારને પાંખ વતી પવન નાખવા લાગી.

હવાનો ઝંકિ આવ્યો એટલે નીલમકુમાર ભગી ઊઠ્યો. બગીને જુએ તો સામે છંદની અપસરા ઊભી છે. રૂપનો કોઈ આરિવાદો નથી. હવાની જેમાં બારીક કપડાં પહેર્યાં છે. ફૂલના ચણુમાર સજ્યા છે. રૂપેરી કામા છે ને માથે સોનેરી વાળ છે. રાજકુમાર તો એકીટથી થરીને જોઈ રહ્યો, જોઈ જ રહ્યો.

નીલમપરીએ કહ્યું: 'હું નીલમ પર્વતના નીલમરાજની કુચરી. માડું નામ નીલમપરી. કેટલાય વખતથી તમને થોધતી હતી આજે એકએક મળી ગયા. હવે તો તમને પરણું પરણું ને પરણું.'

આવી રૂપાળી પરી પરણવા આવે એ કેને ન ગયો? રાજકુમારે તો ન કોઈને પૂછ્યું, ન કોઈને કહ્યું ને તરત જ હા પાડી દીધી.

બાળે જણું પલંગ પર બેઠાં બેઠાં વાતો કરે છે ત્યાં તો રાક્ષસ આવી પહોંચ્યો.

સોમો મહેલ ઉઘાડવાની ના પાડેલી. છતાં ય નીલમકુમારે એ ઉઘાડેલો. એટલે રાક્ષસ તો ખૂબ ગુસ્સે થયેલો. એ તો પૂંવાપૂંવા થતો આવ્યો. ખલુ નીલમકુમારને અને નીલમપરીને સાથે એક કરતાં જોયાં, એટલે એનો ગુસ્સો ક્યાંના ક્યાં

હી ગયો. એ તો નાચવા અને ગાવા લાગી ગયો:

સરખે સરખી બેઠ મળી !

કેવી મળતી બેઠ મળી !

રાજકુમાર કહે: 'નીલમુખર્વતના નીલમ-
રાજની કુંવરી આ નીલમપરી છે. એ મને
પરણવા આવી છે.'

રાક્ષસ કહે: 'હું ન જોળખતો હોઉં
ત્યારે ને !' વળી પાછો એ તો નાચવા અને
ગાવા લાગી ગયો:

કેવી મળતી બેઠ મળી !

સરસ મળતી બેઠ મળી !

કુંવર કહે: 'તોપછી અમે પરણી જઈએ ને ?'
રાક્ષસ કહે: 'એમાં પછે છો શું ?' રૂપાણે
રાજકુમાર રૂપાણી પરીને ન પરણે તો બીજા
કોને પરણે ?

પછી તો નીલમકુમાર અને નીલમપરી
પરણી ઊતર્યાં. રાક્ષસે તો એમનાં લગતમાં
ખૂબ જ ધામધૂમ કરી.

બન્ને રાક્ષસને ઘેર રહે છે, ખાય છે,
પીએ છે ને મોજ કરે છે. રાક્ષસને બન્ને ઉપર
ખૂબ જ હેત. બન્નેને પેટનાં છોકરાંની જેમ
રાખે. જરાય આંગ આગળથી આધાં ન કરે.
રાતે ચારે બરીને ઘેર આવે કે બન્નેને જાલાવે.
હેતપ્રીતની વાતો કરે. ને બન્નેને કલાવા-
મલાવા કરે.

એમ કરતાં કરતાં કેટલાંય વરસ વીતી
ગયાં છે. એક દિવસ નીલમકુમારને પોતાનો
દેશ સાંભર્યો છે. માળાપ સાંભર્યો છે. બાઈળંધ
દોસ્તાર સાંભર્યો છે. એ તો ઉદાસ થઈ ગયો છે.

એને ઉદાસ બોધેને પરી પણ ઉદાસ થઈ
થઈ ગઈ છે. રાજકુમારને પૂછે છે: 'આજે
ઉદાસ કેમ છો ?'

એટલે રાજકુમારે એને માંડીને વાત કરી
છે. વાત પૂરી કરીને કુંવર કહે છે: 'અરે
મારાં ઘરમાં માળાપનું શું થયું હશે ?'

નીલમપરી કહે છે: 'તો પછી આલોને
તમારા વતનમાં આંટો મારી આવીએ.'

નીલમકુમાર કહે છે. 'મને ય ઘેર જવાનું
મન થાય છે. રાક્ષસ આવે એટલે વાત.'

રાત પડી છે ને રાક્ષસ ઘેર આવ્યો છે.
ઘેર આવીને જુએ છે તો નીલમકુમાર અને
નીલમપરી ઉદાસ બની બેઠાં છે.

રાક્ષસે પૂછ્યું: 'તમને શું થયું છે બેટા !
કોઈએ ગાળભેળ દીધી ? કોઈએ અણુકેજણુંકો
કર્યો ? તમને આંગળી ચીંધનારની આંગળી
કાપી નાશું.'

એટલે તો રાજકુમારે કહ્યું છે: 'ઘણું ઠંડાડે
માનીતર સાંભર્યાં છે. મનમાં એમ યામ છે કે
એક વખત જઈને એમના ખબર કાઢી આવું.'

રાક્ષસ એ સાંભળી બોલી ઊઠ્યો: 'અહીંથી
જવાની-તો વાત જ ન કરવી. તમે ચાલ્યા
જાઓ, પછી મને કેમ જોડે ?'

એ તો રાજકુમારની વાત પણ પૂરી સાંભળ્યા
વિના ચાલ્યો ગયો. પણ રાજકુમારની ઉદાસીનો
પાર નથી. એ તો ખાતો નથી, પીતો નથી.
આખો દિવસ ધુમધુમ બની પડ્યો રહે છે.
એ તો દિવસે દિવસે ઝુકાતો બંધ છે. એનું
જોઈને નીલમપરીની કાયા પણ ગળવા માંડી છે.

પછી તો રાક્ષસને દયા આવી છે. એણે
બન્નેને કહ્યું છે: 'જવું હોય તો જઈ આવો.
પરંતુ આટલાં વરસમાં તો દુનિયા બદલાઈ
ગઈ હશે.'

રાજકુમાર કહે: 'માળાપને મળી કરીને
તરત જ પાછાં ચાલ્યાં આવશું.'

રાક્ષસ કહે: 'સલે તો જાઓ. કોઈ સંકેત
પડે તો મને યાદ કરજો. હું ત્યાં હઈશ ત્યાંથી
મદદ કરવા આવી પહોંચીશ.'

એણે રાજકુમારને પોતાનો એક વાળ
આપ્યો છે: 'ત્યારે કોઈ સંકેત પડે ત્યારે આ
વાળ સળગાવજો. હું તમે ત્યાંથી હાજર થઈશ.

નીલમકુમારે તો અટઅટ તૈયારી કરી. બેઝર્તી ચીજ વસ્તુ સાથે લઈ લીધી. એ અને નીલમપરી આલી નીકળ્યાં.

થોડે દૂર ગયાં હશે ત્યાં તો રાક્ષસ પાછો આવી પહોંચ્યો: 'જિભાં રહો! જિભાં રહો!'

બન્નેને ધયું કે ખુશી ધર્મને રજા આપી છે. વળી પાછળ શું કામ આવ્યો હશે? એમની છાતી ધડકવા લાગી.

રાક્ષસ કહે: 'આમ આવતાં આવતાં જશો તો તો કોણ જાણે ક્યારે ય પહોંચ્યો! તમારો દેશ તો અહીંથી લાખો માઈ દૂર છે. રસ્તામાં અનેક સંકેત આવી પડશે. એના કરતાં તમે આંખ મીચીને જિભાં રહો હું હમણાં જ તમને તમારે દેશ પહોંચાડી કપ્પશ.'

બન્ને જણાં આંખ મીચી જિભાં રહી ગયાં. રાક્ષસે પોતાનો બદ્ધ ડંડો બન્ને ઉપર ફેરવ્યો. ત્યાં તો બન્ને આશ્ચર્ય મારગે જીડયાં છે. આંખના પલ્લકારામાં નીચે એક પછી એક દેશ પસાર થતા જાય છે. થોડી વારમાં તો બન્ને નીલમકુમારના વતનમાં આવી પડ્યાં.

વતનમાં આવીને જુએ છે તો રાક્ષસે કહ્યું હતું તેમ જ થયું છે. આખી દુનિયા બદલાઈ ગઈ છે. રાજરાણી મરણ પામ્યાં છે. એમનું રાજ કોઈ જુલમી રાજાએ ખૂંચવી લીધું છે.

નીલમકુમાર તો ચહેરામાં શેરીએ શેરીએ ફરે છે. કોઈ કરતાં કોઈ એને ઝાળખતું નથી. સામા મળ્યા કોઈને પોતે ઝાળખતો નથી. એ તો ચારે તરફ ભેટો ભેટો આગળ ને આગળ આવ્યો જાય છે.

એમ કરતાં કરતાં એક ઘરડો શિકારી મળ્યો. શિકારીએ રાજકુમારને ઝાળખી કાઢ્યો એ તો નીલમકુમારને ભેઈ ને ખુશ ખુશ થઈ ગયો.

નીલમકુમાર એને પૂછવા જાય છે, ત્યાં તો શિકારીએ નાકે આંગળી મૂકી અને સુપ રહેવા કીધું ને પોતાની પાછળ આવવા કહ્યારે.

કર્યો. નીલમકુમાર શિકારીની પાછળ પાછળ એને ઘેર ગયો.

ઘેર પહોંચ્યા પછી શિકારીએ કુમારને બધી વાત કરી. કેવી રીતે રાજાએ રાજકુમારની શોધ કરાવી? કેવી રીતે રાજરાણી રોધ રોધને આંખે આંધળા થયા? કેવી રીતે પેલા જુલમી રાજાએ રાજરાણીને મારી નાખી રાજ જૂંટવી લીધું. 'વગેરે વાત સાંભળીને નીલમકુમારની દિલગીરીનો પાર રહ્યો નથી.

વાત પૂરી કરીને શિકારીએ કહ્યું: 'રાજકુમાર તમે આવી પહોંચ્યા, એટલે મારા આનંદનો તો પાર નથી. પણ તમારે માથે તો મોત બંધે છે. નવા રાજાએ જે કોઈ તમારું માથું કાપી લાવે એને મોટું ઈનામ આપવાનો હંડેરો પિટાવ્યો છે. તમે શું કર્યો કુમાર?'

નીલમકુમાર તો બરાબરનો મૂંઝાયો. આહીં સુધી ચાઈ ચલાવીને આવ્યો છે. હવે ક્યાં જવું? એને કોઈ રસ્તો સૂઝતો નથી, એ તો કહે છે: 'માર કે જિવાડ. તારે આચરે આવ્યો છું. તું મારા બાપનો વફાદાર સેવક હતો તું જ મને રસ્તો સૂઝાડ.'

શિકારીએ થોડો વખત વિચાર કરીને કહ્યું: 'તમે આવ્યા છો કુમાર, તો પછી હું જાકારે શી રીતે છઈ ચાકું? ખુશીથી મારે ઘેર રહો. મારા ઘરમાં મારી આંધળી મા સિવાય બીજું કોઈ નથી. કોઈને ખબર નહિ પડે છાનામાના પડ્યા રહેજો. પછી કોઈક રસ્તો કાઢ્યું.'

નીલમકુમાર શિકારીને ઘેર રહ્યો. રાજ શિકારી સાથે શિકારે જાય છે. રાતે નીલમપરી સાથે શુલતાન કરે છે. કોઈને ખબર પડી નથી કે પોતે રાજાનો કુવર છે.

એક દિવસ નીલમકુમાર શિકારી સાથે શિકારે ગયો છે. નીલમપરી નાહીધોઈ ને સોનેરી વાળ સૂકવતી બારીમાં બેઠી છે. ત્યાં એ રસ્તે થઈને ચહેરાનો કોઈ વાળ થોડે ચડીને નીકળ્યો.

કોટવાળની નજર બારી તરફ ગઈ તો રૂપના અંબાર જેવી પરી બેઠેલી. એના સોનેરી વાળ હવામાં ગેલ કરે.

કોટવાળને નીલમપરીનું રૂપ જોઈને ચકરી આવી ગઈ. એ તો ઘસ કરતો ઘોડેથી ઊડી પડ્યો.

નોકર ચાકર દોડ્યા. બંધાએ મળી કોટવાળને ઉપાડી લીધો. કોટવાળનાં માનસાન ઊડી ગયાં હતાં. એ ગાંડા જેવો બની ગયો એ તો એક માત્ર લવન ક્યાં કરે: 'સોનેરી વાળવાળી પરી! સોનેરી વાળવાળી પરી!'

નોકરોને કાંઈ ખબર નહિ. એમણે કાંઈ દીઠેલું કારવેલું નહિ. નીલમપરીએ કોટવાળ ઘોડા ઉપરથી પડી ગયો કે તરત જ બારી બંધ કરી દીધેલી. એટલે નોકરો તો માનવા લાગ્યા કે કોટવાળને કાંઈ વળગાડ થયો છે. બધા તેનાથી આધા આધા બાગે.

તે કોટવાળ તો બસ એક જ લવન ક્યાં કરે: 'સોનેરી વાળવાળી પરી! સોનેરી વાળવાળી પરી!'

ચાલતી ચાલતી વાત રાત્ર પાસે પહોંચી. રાત્રએ હુકમ કર્યો: 'જઈને તપાસ કરો. એ ઘરમાં કોઈ રહે છે કે નહિ.'

એક કરતાં એકવીસ વછૂટયા ને ગયા તેવા પાછા આવ્યા: 'એ ઘરમાં તો ખુદો શિકારી ને તેની ડોશી રહે છે. બીજો તો કાળો કાગડો ચે નય.'

પણ કોટવાળ કહે છે: 'મેં મારી સગી આંખે પરીને જોઈ છે. રૂપાળી છે. કંઈનવરણી કાય છે. સોનેરી વાળ છે.'

રાત્રએ તો ફરી માણસો દોડાવ્યા છે: 'અંદર જઈને ખૂણેખૂણે તપાસી આવો.'

વળી પાછા સિપાઈ એ શિકારીને ઘેર આવ્યા છુટ્ટી ડોશી કહે છે: 'ઘરમાં તો કોઈ ચે નથી બાઈ. રૂપાળી પરી ચે નથી ને બૂંડીબૂખ ડાકણે નથી. કોઈ કરતાં કોઈ નથી.'

પણ સિપાઈએ કહે છે: 'અમને રાત્રનો

હુકમ છે. અમે ખૂણેખૂણે તપાસીયું.'

ડોશી કહે છે: 'તો ભલે જોઈ હોયને. એ ઘર પડ્યું.'

સિપાઈએ એક એરડો તપાસ્યો છે ને બીજો એરડો જુએ છે. એમ કરતાં એ તો નીલમપરીવાળે એરડે આવ્યા, છે જુએ છે તો એરડો અંદરથી બંધ.

સિપાઈએ બારણાં ખખડાવે છે: 'ઉઘાડો.'

નીલમપરી તો મૂંઝાઈને બેઠી છે. નીલમપ્રભાર શિકારે ગયો છે. શું કરવું એની એને સૂઝ પડતી નથી એ તો બેઠી બેઠી વિચાર કરે છે.

સિપાઈએ બારણાં તોડવા માંડ્યાં છે.

આ તો હમણાં બારણાં તોડી નાખ્યો! નીલમપરી તો ખૂબ જ મૂંઝાઈ છે. પણ મૂંઝાઈને બેઠે પાર આવે તેમ નથી. રાત્રપ્રભારની વાટ જોવી પાસાય તેમ નથી. એણે તો મનમાં નક્કી કરી લીધું છે. છાપરામાં કાણ પાડ્યું છે ને પારેવડી યઈને નીલમપરી કાણામાળી બહાર નીકળી છે.

ઊડતી ઊડતી એ ડોશી પાસે આવી છે. ડોશી તો નિરાંતે લાંબા પગે કરી બેઠી છે. એને તો જરા ચે ઉફડકો નથી. ઉફડકો ચેનો હોય? એને કાંઈ ઘોડી જ ખબર છે કે ઘરમાં રૂડી રૂપાળી નીલમપરી વસે છે?

નીલમપરી ડોશી પાસે આવી છે. ડોશીના કાનમાં કહ્યું છે: 'નીલમ પર્વત ઉપર મારા આપનું ઘર છે.' ને પછી ખરેખર કરતી એ ઊડી ગઈ છે. હવામાં અલોપ યઈ ગઈ છે.

સિપાઈએ કાલી હાથે પાછા ફર્યા છે. જઈને રાત્રને કહ્યું છે: 'ઘરનો ખૂણેખૂણે જોઈ લીધો. ઘરમાં કોઈ કરતાં કોઈ નથી.'

સાંજ પડી છે ને નીલમપ્રભાર શિકારેથી પાછો આવ્યો છે. જુએ તો ઘરખાર સૂતાં પડ્યાં છે. નીલમપરી અલોપ યઈ ગઈ છે.

ડોશીએ બધી વાત માંડીને કહી છે. કહ્યું

છે: 'કોઈ મારા કાનમાં કહેતું હતું કે નીલમ પર્વત ઉપર મારા જાપનું ઘર છે.'

નીલમકુમારે નિસાસો નાખ્યો: 'ત્યારે તો નીલમપરી જાપને ઘેર ચાલી ગઈ.'

હવે અહીં રહેતું નહોતું છે. નીલમપરીને ગોત્યા સિવાય છૂટકો નથી. પરંતુ નિલમ પર્વત ક્યાં આવ્યો એની તો એને ખબર નથી. તોય એ તો પહેરેલે લૂગડે ઘોડે ચડીને ચાલી નીકળ્યો છે.

એ તો ચાલ્યો જ નય છે, ચાલ્યો જ નય છે એમ કરતાં કરતાં તો કેટલાય દિવસ ચીલી ગયા. તોય નિલમ પર્વત દેખાતો નથી.

એક દિવસ તો એ યાત્રીને લોથપોથ થઈ ગયો. આ લવમાં તો હવે નીલમપરી પાછી મળે તેમ લાગતું નથી. હવે છવીને પણ શું કરવું છે? રાજકુમારે ગળે ફાંસો ખાવાનો વિચાર કર્યો.

પણ ત્યાં તો એને પેટો રાક્ષસ યાદ આવ્યો. રાક્ષસે દીધેલા વાળ યાદ આવ્યો. એણે ઝટ લઈ ને વાળ સળગાવ્યો. થોડી વારમાં રાક્ષસ માર માર કરતો આવી પહોંચ્યો.

રાક્ષસ ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયેલો. એ તો નીલમકુમારને વધવા જ માંડ્યો: 'મેં નોતું દીધું કે દુઃખી થયો. બોલ હવે શું કામ છે?'

નીલમકુમાર કહે: 'મારે નીલમ પર્વત ઉપર જવું છે.'

રાક્ષસ કહે: 'નીલમ પર્વત ઉપર જવું એ કાંઈ ઊઠારના બેલ હશે? મારી આંટલી અવસ્થા થઈ, પણ મેં મેં નીલમ પર્વત નથી જોયો. એટલે હવે નીલમપરીની વાત મૂકી દે ને બીજી રૂપાળી કુંવરી જોઈને પરણી જા.''

રાજકુમાર કહે: 'નીલમપરીને મેળવું તો જ હું નહીં ના. મરી જઈ પણ દેટા ન મૂકું.'

નીલમકુમાર તો રાક્ષસના ખગમાં પડી બીનવવા લાગ્યો. એની આંખમાંથી આંસુની ખારા ચાલી નીકળી. રાક્ષસને કુંવરની દયા આવી.

એ કહે: 'હમણાં તો મારે ઘેર આવ. પછી જીવું થઈ રહેશે.'

ગળે જણા થોડી વારમાં રાક્ષસના દેશમાં આવી પહોંચ્યા.

દિવસ ઉપર દિવસ ચાલ્યા નય પણ રાક્ષસ નીલમ પર્વતનું નામ ન લે.

એક દિવસ રાજકુમાર ઉતાવળો થઈ બોલી ઊઠ્યો: 'આમ ને આમ ક્યાં સુધી ગેસી રહેવું? મને નીલમ પર્વતને રસ્તો બતાવવો હોય તો બતાવી દો નહિતર હમણાં જ પેલા સોમા મહેલમાં જઈને પડીશ.'

રાક્ષસ કહે: 'તું તો બહુ ઉતાવળો બાઈ. નીલમ પર્વતની મને જ ખબર નથી ત્યાં તને રસ્તો કેવી રીતે બતાવું?'

કુંવર કહે: 'તોપછી મને અહીં ચા માટે લઈ આવ્યા?'

રાક્ષસ કહે: 'તું એક કામ કર. અહીંથી આગળ ચાલતાં બીજો રાક્ષસદેશ આવે છે. એ દેશમાં મારો બાઈ રહે છે. તું એની પાસે જા. એ તને દહાડા નીલમ પર્વતને રસ્તો બતાવશે.'

નીલમકુમાર તો તરત જ બીજા રાક્ષસ-દેશમાં જવા તૈયાર થઈ ગયો.

એ જોઈને રાક્ષસ દુસી પડ્યો: 'તારા મનમાં એમ હશે કે વાત કરી એટલે પહોંચી જ્યાં કાં? અને બાઈ! આ તો રાક્ષસોના સુલક. ચારે તરફ મોટા મોટા વિકરાળ રાક્ષસો રહેલા હોય, એમની વચ્ચે થઈ ને રસ્તો ક.હવે એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. એ જાણ તો માણસનારણુ માણસને જુએ કે કાચો ને કાચો ખાઈ નય. રાક્ષસોના દેશમાં કોઈથી પેસી પણ ન શકાય. પણ તું મારો જાનુઈ કંઈ લઈ જા. એ હાથમાં ને હાથમાં રાખજે. ભૂલેથૂકે પણ નીચે ન મૂકીશ નીચે મૂક્યા લેશું તારું મોન સમજજે. આ કંઈ તારા હાથમાં હશે ત્યાં સુધી તારો વાળ પણ વાંકો નહિ થાય.'

રાક્ષસે નીલમકુમારને બહુ ઢંડ આપ્યો. નીલમકુમાર રાજ રાજ થઈ ગયો. એ તો રાક્ષસને પગે પડી આગળ ચાલી નીકળ્યો.

રસ્તામાં બતબતના રાક્ષસો સાથે મળે. નીલમકુમાર સામે ટોળા ડબકાવે, હાંત કચકચાવે, મોટા મોટા હુંગરા ને જાડવાં લઈને મારવા દોડે પણ રાજકુમારના હાથમાં તો બહુ ઢંડ. ઢંડ જુએ કે બધા આઘા આઘા ભાગે.

કેટલાક તો વળી મળનાં રૂપ લઈને એને લોગવતા આવે. હીરામાણિક ને સોનારૂપાની છડીએ લઈ કહે: 'રાજકુમાર, આવો ભૂડોભૂખ જેવો હાડકોનો ધોકો હાથમાં શું કામ રાખ્યો છે? એના કરતાં આ હીરામાણિક ને સોનારૂપાની છડી લેને. એ ઢંડ નાળી દે.'

પણ રાજકુમાર કોઈની વાત સાંભળતો નથી. આગળ ને આગળ ચાલ્યો જાય છે.

એમ કરતાં કરતાં એ પેલા રાક્ષસના બાઈને ઘેર આવી પહોંચ્યો.

રાક્ષસના બાઈને એવી ટેવ કે એ બાર વરસ બિંદે ને બાર વરસ બાગે. એને તો બાર વરસનો દિવસ ને બાર વરસની રાત.

નીલમકુમાર એને ઘેર પહોંચ્યો તે દિવસે એને જાગવાનો વખત થયો હતો. એ જેવો જાગ્યો એવો જ સામે રાજકુમારને ભેળો. બાર વરસની ભૂખ લાગેલી એટલે એ તો 'ખાઉ ખાઉ' કરતો જ ભણ્યો. સામે મનનું ગાજ બિબું હતું. રાક્ષસના મોઢામાંથી પાણી છૂટવા લાગ્યું. એ તો રાજકુમારની સામે દોડ્યો. પણ રાજકુમારને કોની ધીક હતી? એના હાથમાં તો બહુ ઢંડ. ઢંડ એને જ રાક્ષસ થાંત થઈ ગયો.

કહે: 'મારા બાઈએ મોકલ્યો છે ને? જાલ તારે શું લોઈએ?'

નીલમકુમાર કહે: 'મારે નીલમ પર્વત ઉપર જવું છે.'

રાક્ષસે મનુ' ધુણાવ્યું: 'એકસો ને સાઠ વરસથી અહીં રહે છું, પણ નીલમ પર્વત જોયો નથી. ફક્ત નામ સાંભળ્યું છે. ભાઈ, નીલમ પર્વત એમ રહે પડ્યો નથી. નકામી માયાદુટ મૂકી દે. ને બીજું જે લોઈવું હોય તે માગી લે.'

નીલમકુમાર કહે: 'નીલમપરી સિવાય બીજું કંઈ ન લોઈએ. એ મળે તો જ જવું, નહિતર મોતકમોત કરું.'

રાક્ષસને ડહા આવી: 'અહીંથી આગળ રાક્ષસના બીજે દેશ આવે છે. એ દેશમાં મારો મોટોભાઈ રહે છે. એણે આખી દુનિયા લોઈ છે. એની પાસે જ. એ તને નીલમ પર્વતનો રસ્તો જતાવશે.'

નીલમકુમાર તો તરત જ રાક્ષસના મોટાભાઈ પાસે જવા તૈયાર થયો.

એટલે તો રાક્ષસ હસી પડ્યો: 'કહું એટલે ચાલી નીકળ્યો! તારા મનમાં એમ હશે કે મારો મોટોભાઈ મારામાં જ રહેતો હશે કાં? અરે એ તો અહીંથી લાખો બાઉ ફર રહે છે. ત્યાં પહોંચતાં પહોંચતાં જ તું મરી જઈશ. હું તને એક બિડબુપાવડી આપું છું. એમાં બેસીને ત્યાં પહોંચી જા. બિડબુપાવડી હશે એટલે રસ્તામાં તને કશી દરકત પહોંચશે નહિ.'

રાક્ષસે એને બિડબુપાવડી આપી.

બિડબુપાવડીએ ચડીને રાજકુમાર ખરરર કરતો આકાશમાં બિડ્યો. એ તો ખરરર ખરરર બિડ્યો જાય છે ને આગળ ચાલ્યો જાય છે.

એમ કરતાં કરતાં સાતમે દિવસે નીલમકુમાર રાક્ષસના મોટાભાઈ પાસે આવી પહોંચ્યો.

રાક્ષસના મોટાભાઈ આમ તો રાક્ષસ, પણ બધા કરતાં વધુ દયાળુ. એણે નીલમકુમારને જોયો. જોતાંવેત જ એની બધી વાત બંધી લીધી.

એણે કહું: 'નીલમ પર્વત ઉપર જવું છે ને? નીલમપરીને તો એના બાપે ઢંડ કરી છે. સાતધરો કિલ્લો છે ને એ કિલ્લામાં એક

મહેલ છે એ મહેલમાં નીલમપરીને ફેલ કરી છે નીલમ પર્વત ઉપર તો કોઈ કરતાં કોઈ જઈ શકે નહિ. એ તો જંતરમંતરનો દેશ. એ દેશમાં ખીજે કોઈ જઈ ચડે કે તરત જ કાં તો બાળીને બસમ કરી દે ને કાં તો પશી બનાવી દે. હું તને એની સરહદ સુધી પહોંચાડી દઈશ. આગળની વાત તું જાણે

રાક્ષસે નીલમકુમારને ઉપાડી લીધો છે ને બાળને આકાશ માર્યો છે. બાળને બાળતા બાળતા બાળને નિલમદેશની સરહદે આવી પહોંચ્યા છે.

રાક્ષસ કહે: 'હવે તારો રસ્તો તું જોતી કાઢજે. આગળના રસ્તાની મને ખબર નથી'

નીલમકુમાર તો આગળ ચાલવા લાગ્યો છે.

પણ વળી રાક્ષસને કાંઈક યાદ આવ્યું છે. એણે નીલમકુમારને બોલો રાખ્યો. 'તારી પાસે આ જાદુઈ ઢંઢ છે એની અસર રાક્ષસોના દેશમાં જ થાય છે. નીલમદેશમાં એ નકામો છે. આ બિડણપાવડી તને કામ લાગશે ખરો. પણ સહુથી મોટી વાત તો એ છે કે તારે કોઈની નજરે ન પડવું. નજરે પડ્યો કે લોગ લાગ્યા સમજવા. હું તને આ તુંબડી આપું છું. એ તુંબડી માથે જોડી લેશે એટલે તને કોઈ નહિ જોઈ શકે. એ તુંબડી તારી પાસે હશે ત્યાં સુધી તું મને ત્યાં ફરીફરી શકીશ'

રાક્ષસે એને તુંબડી આપી છે ને એ તો પાછો ફરી ગયો છે.

નીલમકુમાર તો આગળ આગળ ચાલ્યો જાય છે.

નીલમદેશની શોભાને કાંઈ પાર નથી કેકાલે કેકાલે નીલમતાં ઝાડ છે. એની કાળીએ કાળીએ નીલમતાં લૂમળાં જૂલે છે નીલમના રસ્તા ને નીલમના મહેલ છે. એ દેશનાં માનવી એ રૂંડાં રૂપાળાં છે. એકને જુઓ ને એકને જુલો એવાં એમનાં રૂપ છે

નીલમકુમાર તો ચારે તરફ નીલમપરીને

શોધતો જાય છે ને આગળ આગળ ચાલ્યો છે. ચાલતાંચાલતાં કુમાર સાતથરા કિલ્લાના દરવાજા પાસે આવી બેઠો છે. દરવાજો મણુ મણુનાં તાળાં મારેલાં છે. કિલ્લાની દીવાલ તો છે આકાશે ટકરા દે છે. કોઈ કરતાં કોઈ અંકા જઈ શકે તેમ નથી.

નીલમકુમાર એક તરફ બેઠો બેઠો વિચાર કરે છે. આ કિલ્લામાં એની નીલમપરી છે ને અંદર જવાનો મારગ નથી. એ તો કોઈ આવીને દરવાજો ઉઘાડે એની વાટ જોતો બેઠો છે. એણે માથે તુંબડી જોડી છે. કોઈ એને જોઈ શકતું નથી.

ચોટી વાર થઈ ત્યાં તો રૂમરૂમ રૂમરૂમ કરતી એક દાસી દરવાજા પાસે આવી બેઠી છે. હાથમાં સોનારૂપાના યાળ છે, યાળમાં મેવા મીકાઈ ને બત્રીસ લોજન ભર્યાં છે. દાસીની હડે સોનાની ચાવીએનો હુમખો લટકે.

એણે તો ચાવી લીધી, તાણું ઉઘાડ્યું ને દરવાજો ખોલ્યો

નીલમકુમાર વાટ જોઈને જ બેઠેલો. જેવી દાસી અંદર ગઈ કે પોતે પણ લાગ જોઈને અંદર પેસી ગયો.

દાસીએ અંદરથી દરવાજો બંધ કર્યો.

અંદર ખીજે કિલ્લો છે. એનો દરવાજો જોડીને દાસી અંદર ગઈ. રાજકુમાર પણ પાછળ પાછળ દાખલ થઈ ગયો.

એમ કરતાં કરતાં સાતે કિલ્લાના દરવાજા ખોલ્યા છે ને રાજકુમાર તો સાતે કિલ્લા વટાવીને રાજમહેલમાં આવી બેઠો છે.

મહેલમાં જઈને જુએ તો નીલમપરી રૂએ છે એની આખે શ્યાવણ શાદરવો વહે છે. એની કાયા તો સુકાઈને છોડિયા જેવી જતી ગઈ છે. એને જોઈને રાજકુમારની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા માંડ્યાં છે

દાસીએ સોનારૂપાના યાળ નીલમપરી

પાસે મૂક્યા. નીલમના કુંભમાં પાણી મૂક્યું. બધું મૂકી કરીને દાસી પાછી ચાલી ગઈ. એ તો એક દરવાજે ઉઘાડે છે ને પાછો બંધ કરી બીજે દરવાજે ઉઘાડે છે. એમ સાતે ય દરવાજા બંધ કરી સાતેને મેઢે તાળાં મારી એ ચાલી ગઈ છે.

નીલમપરીની સામે સોનારૂપાના ચાળ ભર્યા છે. મેવા ત્રીઠાઈ ને જાત્રોસ જાતનાં સોજન મધમધે છે. તો ય નીલમપરી તો ખાતી નથી ને પીતી નથી ને બેઠી બેઠી રસરસ રાયા કરે છે. એની નો ભૂખતરસ બીડી ગઈ છે.

નીલમપરીને સામે જીવો જીવો બધું જોયા કરે છે. એના મનમાં થાય છે કે હમણું નીલમપરીને કહી દઉં કે હું આવી પહોંચ્યો છું. પણ એને તો ઘડીક ગમ્મત કરવાનું મન થયું છે.

એને તો કકડીને ભૂખ લાગેલી. એ તો નીલમપરીની સામે બેસી પડ્યો. યાળમાંથી મેવા ત્રીઠાઈ ખાવા લાગી ગયો. માથા ઉપર તુંગડી બોલી છે એટલે પરી એને જોઈ શકતી નથી.

યાળમાંથી મેવા ત્રીઠાઈ અલોપ થવા લાગ્યાં છે. આનુષાનુ તો કોઈ નથી. પરી ચારે તરફ નજર ફેરવે છે, પણ કોઈ કરતાં કોઈ નજરે પડતું નથી. ત્યારે યાળમાંથી આ બધું કર્યા બિપડી જાય છે? આ તે શું કાલક છે? પરી તો વિચારમાં પડી ગઈ છે.

પણ એ તો જોતી રહી છે ને થોડી વારમાં યાળ ખાલીજમ થઈ ગયા છે.

એટલે તો નીલમપરી મૂંઝા જાડી છે. મૂંઝતે અવાજે તે બોલી છે: 'કોણ છે? કોણ મારા યાળમાંથી ખાવાનું ચોરે છે?'

નીલમપરી તો કાંઈ જોલે કે ચાલે. એ તો કુંભમાંથી દયક દયક પાણી પીવા લાગી ગયો છે.

'કોણ છે? કોણ છે?' પરીએ રાઠ નાખી છે.

નીલમપરી તુંગડી થોડી બંધી કરી. એની કાયા ઝાંખી ઝાંખી પરીની નજરે પડી છે અંજવાના જળમાં જેવો આકાર દેખાય તેવી.

નીલમપરી રાજકુમારની ઝાંખી ઝાંખી કાયા જોઈ વિચારમાં પડી ગઈ છે. એને થયું છે કે આ તે પોતે જોલે છે કે સ્વપ્નનું જુએ છે. આખા મહેલમાં તો કોઈ છે નહિ. એક ચરકલું પણ આવી શકે તેમ નથી. ત્યારે આ મને આજગો શેનો દેખાય છે? રાજકુમાર શું મરી ગયો હશે? એનું ભૂત અહીં આવી ચડ્યું હશે? એ તો હીળકે હીળકાં બરવા લાગી છે.

પણ ત્યાં તો નીલમપરી તુંગડી ફર ફેંકી દીધી છે. રૂઢાણાણો નીલમપરી નીલમપરી સામે જીવો છે ને મરક મરક હસે છે.

નીલમપરીને હજી ભરોસો પડતો નથી. આવા સાતથરા કિલ્લામાં કયો માઈનો પૂત આવી શકે? નહીં સ્વપ્નનું જ લાગે છે. એ તો ફાટી આંખે રાજકુમારને જોતી રહી છે.

ત્યાં તો રાજકુમાર એની આંખમાં બેસી ગયો છે પહેલેથી છેલ્લે સુધી બધી વાત કહી છે. એટલે પરીના આનંદનો તો પાર રહ્યો નથી.

બન્ને પ્રેમીઓ કેટલા ય દિવસે એકબીજાને હળ્યામળ્યા છે. બન્નેના હરખનો કાંઈ પાર નથી. સૂતા રાજમહેલમાં આનંદના ઝંકાર બોલી જાય છે.

બીજે દિવસ થયો છે, ને રૂમઝૂમ કરતી દાસી મેવા ત્રીઠાઈના યાળ ભરી લાવી છે. મહેલમાં આવીને દાસી જુએ તો નીલમપરી કોઈ અજાણ્યા રાજકુમાર સાથે શુભતાન કરી રહી છે.

દાસી તો દોડી દોડી નીલમપરી પાસે રાવે ગઈ છે. રાજ રાખખર્યો આજો છે. એને તો રામ રામ કોષ બ્યાપી ગયો છે. ઉઘાડી તલવારે એ તો કુંવરની સામે ધસી ગયો છે: 'અરેરે કાળા માથાના માનવી! તને ખબર નથી કે અહીં આવનારનું માથું ઉઘાડી દેવામાં આવે છે.'

કુંવર તો આ સાંભળી હસવા જ લાગ્યો. હસી હસીને ઘોટપોટ થઈ ગયો.

નીલમરાજ કહે: 'એલા તને મોતની ચે બીક લાગતી નથી ?'

કુપર કહે: 'મને વળી મોતની બીક કેવી ? મોટા મોટા રાક્ષસોને મેં તાળે કર્યા છે. નીલમરાજ ? તમે નીલમપરીના પિતા છો એટલે જીવતા જવા હવે છું.'

નીલમરાજ જો ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયો 'એમ છે ? એઈ લે તારી કેવી વલે કડું છું તે ?'

એણે તો તાળી પાડી એટલે એકી સાથે ફેટલા ચ સૈનિકો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. 'પકડી લો આ હરામખોરને. ધગધગતા સમુદ્રમાં એને ફેંકી દો.'

પિતાનો ગુસ્સો એઈને નીલમપરી તો મરચર ચરચર મૂળે છે. પિતાના પગમાં પડવા તથ્ય છે પણ નીલમરાજ તો ગુસ્સાથી આંધળો થઈ ગયેલો. એણે તો નીલમપરીને તરછોડી નાખી છે.

પણ નીલમકુમાર તો એવો ને તેવો જીલો છે. સિપાઈઓ એના તરફ ધસી ગયા. પણ કુમ્મરે તરત જ પેલી તુલકી માથે ઝોલી લીધી.

એ તો ઘડીવારમાં અટોપ થઈ ગયો. સિપાઈ એનાં માથાં એકબીજા સાથે અફળાયાં.

નીલમરાજ તો આમ ધૂમે ને તેમ ધૂમે સિપાઈઓ આમ જુલે ને તેમ જુલે. પણ નીલમકુમારનો પત્તો જ ન મળે.

ધરી તો આ એઈને ખૂબ જ હરખાઈ ગઈ. એ તો તાળીઓ પાડવા લાગી ગઈ.

એટલે તો નીલમરાજ એના ઉપર ગુસ્સે થયો તલવાર લઈને એને મારવા ધસી ગયો કહે: 'તું જ આ ઉપાધિતું મૂળ છે.'

પણ ત્યાં તો નીલમપરી અદ્દર અદ્દર ચડવા લાગી. એને તલ્લે ફાઈ જી ચે જી ચે ખેચી રહ્યું હતું. ખૂબ જી ચે ચડ્યા પછી તો એ આવે ને આવે જવા લાગી.

નીલમરાજ ફાટી આંખે એઈ રહ્યો કે શું થાય છે ને શું થશે ?

પણ ત્યાં તો આકાશમાં નીલમકુમાર અને નીલમપરી દેખાયાં. બન્ને, બહુબાવલી ઉપર ચઢી બેઠેલાં. તથ્ય જીઓ, બમ જીઓ.

‘કહાની’ રજૂ કરે છે, ગ્રાહકોની સેવામાં પ્રથમ ભેટપુસ્તક નવો જ ચીસો :

બાર બાર અઠો સુધી ઉલ્લાસ અને ઉજોધન આપનારી થોકળાં પાર્તાઓ પીરસી ચોતાના ગ્રાહકોના હિમાજ પ્રકુલિત રાખી એમના આશયને જાગૃતી અને વૃદ્ધિ આપવા ‘કહાની’ રજૂ કરે છે, એમની સેવામાં આરોગ્યવિવધક સંગીત અને શાસ્ત્રીય કોટ-હિતજ

દંતરક્ષા-વિધાન

લેખક

વૈષ્ણવજી દિગ્ગજીવણ શાસ્ત્રીય ગુપ્તા

(ડૉ. ગુપ્તા) B. M. P. (BOM)

કીમત રૂ. ૨-૪-૦

બહુ જ નજીકમાં ગ્રાહકોને રચના કરવામાં આવશે.

આરોગ્યના પાયા સમા દાંતની રક્ષા કરવા હજીનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિએ આ પુસ્તક વસાવવું જ રહ્યું

☆ કહાની ☆

એ. એચ. બ્રહ્મચરિયા
બુકસ્ટોલ પરથી મળી શકે છે.

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

દેવ અને દાનવ	[પૌરાણિક કથા]	
લે. મધુર		૧-૮-૦
નહું છવતર	[નવસિદ્ધાંત]	
લે. નાવાલાલ દેવ		૧-૦-૦
બુલાવળ	[શૂલકથા]	
લે. મધુર		૧-૦-૦
દેવકુમ્ભ	[રિવલકથા]	
લે. પારાશર્ય		કિ. ૧-૦-૦
સર્પચરુ	[પૌરાણિક કથા]	
લે. મધુર		કિ. ૧-૦-૦
વૈશાખી પૂત્ર	[ચાર શૂલકથા]	
લે. મધુર		કિ. ૨-૧૨-૦
ભર્મિલા	[નવલકથા]	
લે. પારાશર્ય		કિ. ૩-૮-૦
કુવરવચ્ચ છવતર	[ચારોગ્ય વિરોધ પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		કિ. ૨-૬-૦
ઓરાક	[ચારાક વિરોધ પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		કિ. ૧-૧૧-૦
ડોલરિયો	[ભર્મિલા]	
લે. જગદીશ વીરાણી		કિ. ૧-૪-૦
ધરુકુટી	[એકસપાંચી નાટક]	
લે. કમૈય કવિ		કિ. ૧-૧૦-૦
ઝીરી	[દાંપત્યની નવલકથા]	
લે. પારાશર્ય		કાપા ૭

મુખ્ય વિંટા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩

અમદાવાદ

★

પો. બો. ૮૭૮

મુંબઈ-૧

— છ પા થ ૭ —

Is Ayurved Naturopathy ?

આંખનાં ચરમં

આયુર્વેદ કે નેચરોપથી ? (ભા. ૨ ભે)

: પ્રાસિદ્ધાન :

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : બાવનગર

છૂટક “કહાની” મેળવવાનાં

સ્થળો—

મૈસૂર એ. એચ. બ્રહ્મચરિયા રેલ્વે બુકસ્ટોલ

— આફ્રિકામાં —

બર્મર ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૧૨૦, મોમ્બાસા

મૈસૂર વોરા બ્રધર્સ—

પો. બો. ૭૬૩, મોમ્બાસા

— : લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો : —

અમદાવાદ : આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

પનજીબાઈની ફેક્ટરી સામે, રાયબક રોડ

કલકત્તા : એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ

લાવનગર : નારાયણ નવનીતરાય મહેતા

C/o. વૈદ એન. એચ. મહેતા

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોમડી હીપો, અંબાચોક

કુર્કુળના દરેક સભ્યને રુચે તેવાં ત્રણ નવાં જ પ્રકાશનો

સર્પયજ્ઞ

[રસપ્રદ પુરાણકથા]

લેખક : મધુર

પૌગણિક કથાને બાળકો સમક્ષ રસપૂર્વક કહેવાના પ્રયોગમાંથી આ નાના પુસ્તકનું સર્જન થવા પામ્યું છે. એ લખાઈ છે પણ બાળ-શ્રોતાવર્ગને ખ્યાનમાં રાખીને જ; એટલે રમૂઆન, બાપા, વાર્તાસ એ સૌ બાળમાનસને મદદજુ કરવામાં સુલભ થઈ પડે તેવાં સાદાં, સીધાં, ને નિર્દોષ છે. આ પુસ્તિકાનું ૬૬ ખજ બાળજગતને ગમી જાય તેવું નાનકડું છે. બાળકો માટે બાલુ સાદુ, પૌરાણિક કથાવસ્તુવાળું, શૈષ્ટાત્મક અને પ્રેમક સાહિત્ય સાદી શૈલીમાં રચવું તે નાનાં છોકરાંના બેઠક તથી.

સંદેશ ૧૫-૩-૪૫

કિંમત ૧ રૂપિયો

••

દેવ અને દાનવ

લેખક : મધુર

ઉપરની જ શૈલીમાં લખાયેલી દેવો અને દાનવોના મુદ્દની આખાવટોને ગમી જાય તેવી અત્યંત રસમયી આકર્ષક પુરાણકથા.

કિંમત ૧૧૧ રૂપિયો

[પાકું બાઈન્ડિંગ]

દેવકુસુમ

[ખેતરમ દેવકથાઓ]

લેખક

પારાશર્ય

પુરાણમાંથી નાનો એવો કથાપ્રમંથ ચૂંટી, તેને આધુનિક જમાનાને અનુકૂળ થાય તેમ ચોતાવી કથનાના રંગે રંગી, તેમાંનાં દેવી પાત્રોમાં કથાક કથાક આપણા માનવમાવેાનું આરોપણ કરી વિદ્વદેમ જ ભોક્ષમાજ સમક્ષ રમૂ કરવાના પ્રયાસના ફલરૂપે 'દેવકુસુમ'ની આરે, નાનીબોટી રંગબેરંગી તેમ જ ખાટીમીટી પાંદડીઓનું અવતરણ થયું છે.

આરે વાર્તાઓમાં રા. પારાશર્યનું પ્રાવીણ્ય નાની છતાં ઉત્કૃષ્ટ કલાકૃતિને પામેલ 'મૃત્યુ' વાર્તા-કલાનીમાં વધારે રહેતું છે. પ્રમંથોચિત ધીરમંથીર બાપા-શૈલી, કથાનો સતત વહેતો પ્રવાહ, જ્ઞાતાતનું સંકુલપણ, મૃત્યુનું સમરેખ કરણાભર્યું અસ્તિત્વવશ્ય અને અર્થવાહી વાર્તાવાપ-આ સર્વેથી વિભૂષિત નાની એવી 'મૃત્યુ' કલાની કલાકૃતિનો બેનપૂન નમૂનો બની રહે છે આ વાર્તાઓ આગાઓમાં કિંગોરોને રસપ્રદ સાહિત્ય પૂરું પાડશે.

કળવણી-પત્રિકા : ૨

કિંમત ૧ રૂપિયો

સરસ્વતી સાહિત્ય શ્રેણી

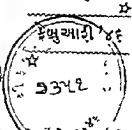
પ્રકાશક

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર
પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેના,
હાલુપીઠ : ભાવનગર

મુખ્ય વિકેના

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.
પો. બો. નં. ૬૭૮, મુંબઈ - ૧
પો. બો. નં. ૭૩, અમદાવાદ

અંક ત્રીજો

કાળેપુ રમ્યા કયા

પૂજનાં વાસણ

રસનિધિ

શ્રદ્ધા માણીને દરેકની કિંમત હોય છે. આ પુત્ર લાચુસ્વતથી કામ લેનારો કહે છે. એ દરેકની દૃષ્ટિએ ખરાબ છે. કાંઈની એક બીજીની કિંમત હોય છે, કાંઈની માના પાલાની કિંમત હોય છે. કાંઈ પેસાથી રીછે છે, કાંઈ માનથી અને કાંઈ ધુરતીના કયાથી. માત્ર કયા માણસની રી કિંમત છે તે જાણવું તે હુદિનું કામ છે. અમારા જિસ્લામાં એક મામલતદાર આવેલા તે બહુ પ્રમાણિક ગણાતા. હું થોડોપણે વેપાર કરું છું પણ એ તો માત્ર નામનો. મારી કમાણીનું અને પ્રતિજ્ઞાનું ખરું મૂળ તો સાહેબોની મહેરગાની મેળવવામાં છે. આ સાહેબ બધાને તરછાકી કાઢતા. પરંતુ અનુભવે જાણાયું કે તેઓ તેમની પ્રમાણિકતાના વખાણથી ખૂબ રાજ ચતા હતા. એટલે મારે બપોરે કામ, કદાવલું હોય ત્યારે અસીલને સાથે લઈને સાહેબને લા જતો. અસીલને બહાર બેસાડતો અને તેને સમજાવતો કે મારે તેની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી એમ વર્તવું. હું સાહેબ પાસે જઈ જીને કરી બેસતા. આડીઅવળા વાતો કરતો અને અસીલ વરધી મેગી સાહેબ પાસે બરબર કરવા આવતો. સાહેબ સંકળે તેમ બરબરને હું કહેતો: 'આ સાહેબ કાંઈ બીજા નેવા નથી. હું બોટા હોઈએ તો તારું અહીં નિમકુલ આશી નહિ. સાહેબ પ્રમાણિક છે. જે વાજબી હશે તે કરશે. તારી સાચી દરેક કદી દે.'

અનુદાર એની વાત કહેતો. હું તેમાં ટાપસી પૂરતો અને આ માણસ સાચો છે અને તેના સાચા વાણી દશાખેર છે એમ પરાય રીતે સાહેબને જણાવે. ઉતારતો. જસ, મારું કામ પાર જીતરી જતું.

સામાવણી અને તેને સાચો હોય, તેના મને તેટલા સાહેબો હોય, બધા બોટા અને બનાવટી છે એમ સાહેબ કયાવી દેતા અને હું સાહેબના પ્રમાણિકપણનાં એક વખાણ મુકા કરે કરતો. સાહેબ આત્મસતોષ લેતા કે ચોતે વાજબી ક્યું છે. કેટલીક વખત તેમના હાથે મળું ગેરવાજબી પણ ચતું. લાચ આપીને પણ કામ કરાવવામાં મુશ્કેલી પડે એવું કામ સહેલાઈથી ચતું. ઉચ્ચ મામલતદાર સાહેબ બહુ જ ચીકણા હતા. પ્રત્યક્ષ કે પરાય વાત કરી હોય તો કામને થાંની દૃષ્ટિથી જોતા અને વાજબી રાહત પણ મળતી નહિ. ત્યારે મારે તેમની પાસેના માણસને સાધવા પડતા. અને જોઈ અર્થે કામ પતી જતું. પણ તેમની જાલી યર્ષ હતી. નવા મામલતદાર સાહેબ પણ પ્રમાણિક છે, વિચારથી જોનાર છે. ધરના થીમત છે એટલે પેસાની તેમને મરજ નથી વગેરે મળું સાંભળું હતું. હવે હું યશે એ ચિંતાએ હું તેમને મળવા ગયો. માડીમાંથી તેઓ જીતવું. કચેરીના માણસોએ અને મેં સાહેબને દારતોરા પહેરાવ્યા. રોશનથી ઉતારો નજીક જ હતો એટલે ચાલતાં ચાલતાં ઉતારે આવ્યા. કચેરીના માણસોએ મારી જોગળ સાહેબને કાચી. જિસ્લાની પરિસ્થિતિની લુદી લુદી વાતો અને કરી. કચેરીના કામ સમયે વાતો થઈ. ધીરે ધીરે જીગળ માણસો જોગળ થવા લાગ્યા. જમવાનો સમય ગયો. મેં નમ્રતાવે સાહેબને વિનંતિ કરી: 'સાહેબ, આજ તો સામાનની બપોરમાં સમય જશે. આપની જમવાની ગોઠવણ આજે મારે ત્યાં કરી છે. માટે પધારો.' સાહેબે દારત જ જવાનું આપ્યું: 'મારી સાથે

નાસ્તો છે. હું કાંઈ ને ત્યાં જમતો નથી. એટલે તમારે આમલ ન કરવો. માથુસો બધું જ્વરિયત કરશે ત્યાં અમે જમી લેશું.' "

ચિરસ્તેદારે જરા કિંમત લાવી કહ્યું: " સાહેબ, રતિભાઈ ને ત્યાં જવામાં કાંઈ દરકન જેવું નથી. એ તો દરેક અમલદારનું સાડું માન જાગવે છે. અને દરેક અમલદાર તેમને ત્યાં જાય છે..."

એ આગળ બોલવા જતા હતા ત્યાં સાહેબનો જુદા પ્રકારનો બ્રુટિ-મંગ જોઈ ચુપ થઈ ગયા. તેમની મહેલે આવતાં મેં કહ્યું: ' સાહેબ, હું તો વેપારી છું. મારે કાંઈ કામકાજ આપની કચેરીમાં નથી. અને મારું કામ આવે તો આપ ઠીક પડે એમ કરજો; એને ને આ જમવાને કાંઈ સંબંધ નથી. મારે ત્યાં આવવામાં કાંઈ દરકન નથી. વનની ઓથે સિંદ અને સિંદની ઓથે વન એકબીજાથી શોભે. આપ પધારો એમાં અમારી શેઠા છે. '

સાહેબે કહ્યું: ' ઠીક છે. મારે સાથે સમજા છે એટલે જરૂર નથી. '

- આટલી વાત પછી વધારે આમલ કરવો એ મને થોડા ન લાગ્યું એટલે હેરે હું નેજે કરી શીક્યો.

: ૨ :

થોડા દિવસો તો એમ ને એમ ગયા. મારાં કેટલાંક કામો બજાઈનાં હતાં. હું વિચારમાં હતો કે આ મામલતદાર સાહેબ સાથે કાંઈ રીતે કામ લેવું. કોનાજાના દિવસ હતા. સાહેબને ત્યાં મહેમાન આજ્ઞા હતા. તેમને દહીં ખાવાની ઈચ્છા થઈ. ગામમાં જ્યાં તપાસ કરાવી પણ કચાઈ દહીં મળે નહિ. સાહેબને ત્યાં પટાવાળા રહેતા તેમને હું તેમના પગાર પેટ જરૂર પડે ત્યારે પાંચ-સાત રૂપિયા આપતો. એટલે તેઓ મારા આભાર તણે હતા. અને આગળના અધિકારીઓ તેમને જરૂર પડે તે વસ્તુ મારે ત્યાંથી મંગાવતા એટલે પણ આવા પ્રમોગે મારે ધરે આવતા અને જરૂર પડતી વસ્તુઓ લઈ જતા. એટલે પટાવાળે સાહેબની પત્નીને કહ્યું: ' બા, રતિભાઈ શેઠને ત્યાં કદાચ દહીં હશે ત્યાં ખાવર કાઢું? '

બાએ કહ્યું: ' જા, ખાવર કાઢી આવ. અને હોય તો કોતો આવજો. આપણે ક્યાં મફત લેવું છે! '

, પટાવાળો મારે ત્યાં આવ્યો અને તેણે બધી વાત

કરી. પ્રથમ સામે આલીને આવ્યો હતો. પટાવાળાને મેં ધરે બેસાડ્યો. બીડી આપી તે પીતો બેઠો. મારા પાડોશમાં જ ફુડાણું હતું. તેઓ ઘી કરવા માટે દૂધ મેળવતા હતા. બીજાને તેઓ ન આપે પરંતુ ગમે તેટલું નુકસાન થાય પણ મને ના પાડી શકે તો નહોતું. એટલે તેમને ત્યાંથી ગોમસુ લાવી મેં થોડું ખાવા રાખ્યું અને બાકીનું બધું પટાવાળાને આપ્યું.

બીજો દિવસે હું સાહેબની સજાને ગયો ત્યારે પોતાની ઝોપડી સાથે બલ્કન મારે આભાર માન્યે અને શું પૈસા આપવાના છે તે પૂછ્યું. મેં તરત જ દસીને જવાગ વાળ્યો: ' સાહેબ, એની કિંમત ન હોય. આ ગામમાં દહીં વેચાતું મળતું નથી. મારા પરની ખાવાની ચીજ મોકલવાની એના તે કાંઈ પૈસા હોય. '

સાહેબે જરા કચવાયા જેવી મુખમુદ્રા કરી પણ એ સંબંધે પછી કાંઈ વાત થઈ નહિ. સાહેબ બને ત્યાં સુધી તો મારે ત્યાંથી કાંઈ મંગાવવા નહિ પણ આવા અહતકાના ચાર-પાંચ પ્રસંગો જની ગયા પછી મારો અર્થ તેમનો મેગ બેસી મથેલ હરે મારું કામ તરત કરી નાખવા સાહેબ ચિરસ્તેદારને કહેતા હતા. ચિરસ્તેદારે કાંઈક ક્યું હશે, કે જ્યાંમણુ લઈને કાંઈ આવે ત્યારે કામમાં અવરખ કાંઈક ગોટાળો હશે એવી શંકા લાવી વાજગી અને ન્યાયપૂરઃસરનાં કામોમાં પણ પ્રમાણિકતાનો કૃતિ રાખતા અમલદારો ખોટા ચૂંચણાં ચૂંચે છે અને અરજદારો ખોટી રીતે હેરાન થાય છે. આવું મારા મંત્રણમાં બનતું તે હવે મટી ગયું.

સાહેબના વધારે પરિચયમાં આવતાં મને જણાયું કે સાહેબને પૂળનો સારો શોખ છે. મારી પાસે એક મોટું કામ આવ્યું હતું. જે લાલમાં બીરે તો ઘણો ફાંપો થાય તેવું હતું મારે એક અમીન હોવો. એવું નામ દેવજી. દેવજીની માને વિધવા યશ પછી એક કણુખી સાથે પ્રેમ થયેલો. તેઓ લગ્ન કરી શકે તેવું હતું નહિ પણ આવા વર્ણમાં બને છે તેમ દેવજી અને તેની મા આ કણુખીને ધરે રહેતાં. તેની પરજીવર ગુજરી ગઈ ત્યાં સુધી તો તકરાર ચાલ્યા કરતી પણ પછી ચાર-પાંચ વર્ષે સાડું ચાલ્યું દેવજી ખોટી ઉમરનો થઈ ગયો હતો અને તેણે કણુખીનું બેનીનું કામ પણ ઉપાડી લીધું હતું બાપ દીકરા જેમ જ તેઓ રહેતા. કણુખી મહિનો દિવસ થયા ગુજરી

ગયો હતો. તેની ઘણી જમીન અને ખેતરો તથા ખીછ સારી મિલકત હતી. ગુજરાતનાર કચુખીને પિત-
રાઈઓ હતી. તેમણે ગુજરાતનાર ખેતરો અને જમીન
મેળવવા માટે અરજ-હેરાલ રાફ કરી દીધાં હતાં.
કાપડેસર તો દેવજીને કાંઈ મળી શકે નહિ. પણ દેવજી
ગુજરાતનાર સાથે નાનપણથી રહેતો, ગુજરાતનારે સારો
ખર્ચ કરી પરણાવેલો અને દેવજીએ સેવા-આહારી
સારી કરેલી અને ખેડ પણ સંભાળી હતી. પરંતુ
જે બધાનો કાંઈ ઉપયોગ થઈ શકે તેવું નહોતું. છું
પરંતુ અને સાહેબને ગળે આ વાત કેમ ઉતારવી
બેની વિચારણામાં હું હતો.

૩૩

સાહેબ પૂળમાં બેસતા હતા ત્યારે હું તેમને
ત્યાં ગયો. સાહેબની પૂળ બેએક કલાક ચાલતી હતી
પણ પૂળ કરતાં કરતાં તેઓ વાતો કરતા, જરૂર પડે
માગણીમાં સડીઓ કરતા, પટાવાળાને સાકાપાનની અને
પરમાં રસોઈને અંગે બટલી સચનાઓ પણ આપતા.
મેં થોડી આડીઅવળી વાતો રાફ કરી. ત્યાં પટાવાળો
દેવજીની વરધી લખતે આવ્યો. સાહેબે તેને ઓફિસમાં
આવે તેમ કહેવા હુકમ કર્યો. પટાવાળો જરાક બાર-
બામાં બેસી રહ્યો. મેં સાહેબને કહ્યું: “સાહેબ,
દેવજી મારી પાડોશમાં જ રહે છે. એને આપનું અંજલ
લખ હોય તેમ લાગે છે. તેને છું કહેવું છે કે આપ
કાંઈએ અને પછી જરૂર લાગે તો ઓફિસમાં આવ-
વાનું રહેતો.”

કે સાહેબ બહુ પવિત્ર છે. કમવાનના બગત છે.
એટલે-મેં આપ નાચેલા તે પંચિયાનું પાણી નિચોવી
વાટકીમાં લીધેલું તે મારી વડુને પાણું. અને સવા-
શેર સાકર અને પૂળનાં કામ આપને અરજે કરવાનું
નીમ લીધું હતું. મારી બાધા ફળી અને ઘેર દીકરા
આવ્યો છે. આજે છટો દિવસ છે. માનતા પૂરી કરવા
આવ્યો છું.”

આમ હતી તેણે સાકર ભરેલા કપાનાં પૂળનાં
વાસણ સાહેબની સામે મૂક્યાં.

મેં કહ્યું: ‘સાહેબ, એની વાત તો સાચી છે.
એને ત્યાં જ દિવસ થવા દીકરા અવતર્યો છે. બન્ને
બેઠા હતા હારે પ્રાર્થાવિત આપની દેવસેવાનાં અને
ધર્મભાવનાનાં વખાણ તો કર્યાં હતાં. પણ મને ખબર
નહિ કે દેવજી એ સંભળી આવી માનતા રાખશે.’

સાહેબ વિચારમાં પડ્યા હતા. અચાનક તેમણે
પૂછ્યું: ‘તને એ પાણી કાણે આપ્યું?’

દેવજીએ કહ્યું: ‘આપ, પાણી તો કાંઈ એ આપ્યું
નહોતું પણ રવિચંદ્રે મોંરાજ હતા તેમને પૂછીને
આપનું પંચિયું વાટકીમાં નિચોવી લઈ ગયો હતો.’

રવિચંદ્રે સાહેબને રસોળો દતો. તેને બોલાવીને
ખાનગીમાં મેં સમજણ પાડી હતી અને રુડી કરવા
માટે પંચ રૂપિયા પણ આપેલા. સાહેબે રવિચંદ્રેને
બોલાવ્યો અને ગરમ બનીને આ દગીકત પૂછી.
રવિચંદ્રે બીક તો ગવરાયો અને મારું હસનું મેંડું
બેઈ તેણે દિવસથી વાત કરી, ‘સાહેબ, ધણી મદિના

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ

અઠસીર હવા	
શરદી	મરાઠનાર
ભૂખ	લગાડનાર
ઠસ્ત સાફ	લાવનાર
ઊંઘ	લાવનાર
તાકાત	આપનાર
તાજગી	બક્ષનાર
- લજજતદાર પેય -	

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ શુભ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પ્રશિકારક ખોરાક !
માંદા, સાળાં, નજળાં,
સગળાં, નાનાં, મોટાં,
સ્રી: પ્રરુષ સૌને માટે
જીવનવર્ધક હવા !

દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

અંડુ શર્માસિયુટિકલ વર્કસ લિ.
શા. બો. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

રો ને મારાગઢ એના મનમાં એકનો એક વિચાર ધોળાયા કર્યો છે કે આ તે
 થું કોટક ચયું છે ! પછાણે પરખાણો નથી તે નજરે દેખાણો નથી,
 એકાણીએ એળખાણો નથી તે જાણે કાંઈ સાચો નથી. તો ય કાણે ત્યાં
 દામજીદગી રહીને ગુરુનાં આદર્શો અધૂરાં રાખી દીધાં ! કાણે ગુરુને માથે સો
 સો વાનાં કર્યાં ? એવો તે કાણુ બે સાધારણ એવે ટાણે ત્યાં આવી ચઢ્યો હશે ?
 તે આવી ચઢ્યો હશે તે એટલી વારમાં કયાં અલોપ થઈ ગયો હશે ! કાંઈ દેવ
 હશે, દાનવ હશે ? કે વીર હશે, વેતાળ હશે ? કલાલણે ધણો વિચાર કર્યો છે,
 પણ એની બુદ્ધિ કારગત તીવડી નથી તે અચકાતી-
 કુટાતી એ ઘેરે પહોંચી છે.

રહી રહીને એના મનમાં થાય છે કે રખેને
 આગણે આવેલો પરાણલો પદમણીનો ભેરિયો તો નહિ
 હોય ! આજ તો હી ભગ્યો છે ત્યારથી માઝા મોસાણ
 મળ્યા છે. એક ય વાતે સુખ રહ્યું નથી. આદર્શો એટલાં
 બધાં ય ભાંધાં પડ્યાં છે. આજ સુધી પીઠે ભેરિયો બધાને
 પાણી પાતી ને પાણીનાં થે ધેન ચાલતી, હાં એને
 જ કાંઈ જુ પાઈ ગયો. આખા મલકને આંખને ઈશારે
 નચાવનારીને એક વેરાગીરામ આણીને. પદારથ પાઈને
 થઈ થઈ નચાવી ગયો ને એક કાડીની કરી ગયો.
 રાતે એની મેડીનો શણગાર ચૂનો પડી રહ્યો ને એની
 રૂપની રંગત જમી નહિ. આજ સુધી તો કાંઈ માછીને
 પ્રત એની રંગતે રંગાણા વિના રહ્યો નથી ને આજ
 એક કાલા અમમા પરદેશીએ એના રૂપની અને એની
 રંગતની મશકરી કરી. અધૂરામાં પૂરું એના ગુરુને માથે
 પણ આટાટની પડી ને પોતાને લાંબા પંથનો પક્ષો
 પડ્યો. કલાલણને થાય છે કે રખેને પદમણીનો ભેરિયો
 તો એની માથા નહિ બતાવી રહ્યો હોય ને !

એટલે ઘેરે પહોંચીને પરચમ પહેલો તો એણે
 મહેમાનનો આરડો દંડોળ્યો. મહેમાન તો ટોલિયામાં
 પડ્યો પડ્યો નિરાંતે ઘેરે છે. એના ઉપર જાણે
 કલાલણના મંત્રનું વારણ જીત્યું છે. એ તો કાંઈ જાણે
 છે ! કાંઈ જાણે છે ! કલાલણને યુગ કે દારા એક
 બીક તો મટી ! પદમણીનો ભેરિયો હોય તો વળી
 આવાં વારણ એને માથે ક્યાંથી જીતે ! એણે તો
 રજેરજ મહેમાનની કાયા નારખી છે. ક્યાં ચ કરતાં
 ક્યાં ચ આટલી અમથી રજ લાગી નથી કે અમથો એજ
 રડો પડ્યો નથી. દારા કહીને કલાલણે ટોલિયા ફરતી
 લીધેલી ત્રાણુ ઉપાપત્રા મીંડી છે. દારામાં રૂપકા
 કરી લીધી છે ને ટોલિયા ફરતી ધારાવડી રહે છે.

પરેશું ચરણ વચાવતાં ધરતીને દેખેથી ફૂંકડો
 કાઢ્યો છે ને ટોલિયાને પાથેથી કાલોતરો નાજ પૂછી-
 બરો જોયો થઈ કલાલણની સાગો જૂળી રહ્યો છે.

સ ગ ઇ સં ગાર

લેખક
 મયૂર

'હકથ હકથ, મારા રાયા ! મારા પરમાં તે
 કપાંથી બલાણો !' કલાલણુ અમચીને જાણી રહી ગઈ
 છે ને નાગને જાણે મેણું લાગ્યું હોય એમ રેલો પાછો
 ધરતીમાં સમાઈ ગયો છે.

બીજો ચરણ ય કલાલણે ધરતીના ફૂંકડા મુપવા
 છે ને ત્રીજું ને ચોથું ચરણ પૂરું થતાં એને થયું છે
 કે આ તે શી કાપ છે ! થોડા ને કાઝા ચાર કાળો-
 તરા મહેમાનનો ટોલિયો કાલી બેઠા છે તે ઈ તે
 મહેમાનનો કાળ થઈ આવ્યા છે કે પછી અનવસા
 મુલકમાં પરદેશીનાં રખવાળાં કરે છે ?

મહેમાનને એની કાઝપટ તો નથી લાગી ગઈ ને !
 પણ ના, મહેમાનની કાયા તો મોગરા જેવી મહારી
 રહી છે ને એની છાતીએ ય ચકકારો નથી. એ તો
 સુખાનંદરમાં પડ્યો છે.

આણુ ઉપાપત્ર છે ને મંત્રી કરીને જાળી અંજલિ
 મહેમાન ઉપર છાંડી છે. ત્યાં તો બ્રહ્મ કરતો મહે-
 માન પચારીમાં બેઠો થઈ ગયો છે : 'મોહોહો મુદરી !
 તમે હો ! પરખાતના પહોરમાં શુકન તો ફેરો થયાં.
 નહિતર કાણુ જાણે કેવો થે દિવસ જાત.' મહેમાન
 પચારીમાં બેઠો બેઠો આજસ મરડી રહ્યો છે.

તો કે : 'નકર કાંઈ માઝાં રવપનાં આવેલાં !'
 તો કે : 'માઝાં તે કેવાં માઝાં ! હકથ જ જાણે
 આંખ સામે તરવરે છે.'

તો કે : 'અમારા મુલકમાં તો પરદેશી પરમાતનો
 પહોર થાય ને રૂડી પનિદારીયુનાં મોઢાં જોવા મળે.
 પહોર હી ચડે ને શેરીએ રૂપની રજોગાંજો પુરાવ
 જમવા ટાણે રૂડી રસોધયું મમથે ને જમાકનારી
 સમ દઈ દઈ જમાડે. રાંદે ગુલામ ને મોગરા જાણે ન
 રાખા હોય એવા કામચુકારા ને ઉવજીવીયા ઢાંટે ઢાંટે
 ને વોટપાટે સામા મળે. રાતે તો રૂપની રાજની થાય
 ને રંજના નોખા વાજે. અમારા મુલકમાં તો આંટે
 પહોર ને જાતોસે પડી રંગ ને રંગિયાત. માણું
 આસણે દેખે ન ચડે.'

તો કે : 'તમારા મુલકની વાત હવે અમથી

અછતી નથી રહી, સુંદરી ! આ તો અનન્યતા મુકકની સપનાં હતાં. ઉત્તરસૂતો તો આરોવારો ન હતો, પણ એક કાળનાં ધડિયાળાં વાગવા બાકી હતાં.

તો કે : 'કહેવા જેવી વાત હોય તો કહોને મહેમાન. નજરે દોઢાં નથી એવાં કાને સાંભળીએ તો ખરાં.'

તો કે : 'ઓહોહો મારે તો એક કરતાં બે બહાં. એમ કરતાંય દેવાનો યકકારો એણે યાવ તો, બાકી તો-'

ને મહેમાને સપનાની વાત માંડી છે :

રૂડા રૂપાણે રંગમહેલ હતો ને રંગમહેલને રંગ મંડપે તારોડિવાની બાતે દીવમાળા અટકી હતી. ફરતા બત્રીસ યાંબા હતા ને યાંબાએ યાંબાએ માલેક-મોતી ને હીરા-રતનનાં અક્ષરે અપસરાઓ આણેખી હતી. અપસરાને દેયે ને હાથે, મુખે ને માથે અમરબ દીવકાની ન્યોતો અખડતીંલી ને એનાં તેજનાં ફૂંકાળાં યાંબાકે-મોતીને દેયે પરવરીને લીલાંધીળાં મેઘધનુષ

ગાંતાં. મંડપ વચાણે સંગેમરમરનો ચોતરે ને તારાને ફરતી બત્રીસ બત્રીસ પૂતળાંઓ ગરબા લ્યે.

તરારની ઉપર સાત ધાનનાં સાત ફૂંકાળાં ને ફૂંકાળાં ને કુંક પ્રગટેલો. કુંકની પાસે જવ-તલનાં કુંકાં

ને મઘ, માંસ અને રણતના રંગેલા. કુંકની સામેસામે એક નવચૂની સુંદરી પદ્માસન વાળી બેઠેલી. છટા કેસ છે, કપાળે કંકુની આડ કરી છે, આખે અંગે ફૂલનાં ઉપરણાં આઢ્યાં છે. આંખો મીંચી ચાપી છે.

મોઢેથી ચેનાક જવ જવતી જવ છે ને કુંકમાં જવ-તલ હોમતી જવ છે. યાં એનાં રૂપ હતાં ? પણ

હવે તે મારે રૂપની અચરજ ક્યાં રહી છે, સુંદરી ! રૂપની શગ જેવાં તો તમે સામેસામે બિંમલ છે !

ચોડીક વાર યર્ષ છે ને એક પુરુષ ત્યાં આઓ છે. હાથમાં ઉઘાડી તલવાર સંવળક સંવળક યર્ષ રહી છે. આખી કાપા કોધથી કંપી રહી છે. અપત્તાં-વેત જ એણે તો કાંઈ પૂછ્યું નથી, ગાછ્યું નથી ને સીધી તલવાર જ ઉપાડી છે. હમણાં જ જાણે એક

ધા ને બે કટકા કરી નાખ્યો.

પણ ત્યાં તો સુંદરીની પાંપણ ઊગી. યર્ષ છે. ધડીક પુરુષ સામે નજર નોંધાણી છે. પછી તો નાકે અંગળા અઢાડી પુરવને ચૂપ રહેતા સાનમાં સમજાવ્યો છે ને સુંદરી એના જવ જવવામાં પડી છે.

પુરવને તો આખે અંગે લાય લાય યર્ષ રહ્યું છે, એ તો માર કે મારું, માર કે મારું યર્ષ રહ્યો છે.

પણ કેણું જાણે કેમ્યે ક્યાં પગ ઊપડતા નથી. ધરતી સાથે-જાણે જગાઈ ગયા છે. ધણું બળ કરે છે; પણ એક કમળું યે આગળ લારતું નથી. બોલવા અપ છે, પણ જાણે મોઢું જ નથી, ને એ તો રમવાયો બન્યો છે, તલવારનો ધા કરવા અપ છે, પણ ત્યાં તો સુંદરી-નો હાથ ઊંચો થયો છે. એ જાણે માકારો કરે છે ને એના હોઠ તો એનો મંત્ર જાણે જવ છે.

પુરુષના હાથ હેઠા પડ્યા છે. તલવાર ફૂંકાની જેમ હાથમાં રહી ગઈ છે ને ઈ યે ફૂંકાની જેમ ન્યાંતો ત્યાં ધર્યો રહ્યો છે.

ને પછી કુંકની જ્વાળા વધી છે, દીવકાની ન્યોત વધી છે, રંગમંડપની રાંતક વધી છે, સુંદરીની જવમાળા વધી છે ને રાતીચોળ તપાવેલા તાંબા જેવી એક આકૃતિ કુંકમાંથી પ્રગટી છે. શું એનું ભેંકાર રૂપ છે ? કાળા કિનારું જેવાં બચર ને કાચમાની જેવી આંખો, નીચું ને ચપડું નાક ને લાલચોળ લવડતા હોઠ, ખીલાસરી જેવા મોઢા મોઢા ફાંત ને વચ્ચેથી બહાર નીકળી પડેલી લાખી છમ, લાખી ડોક ને એથી મ લાખી પેટને પનાર પડેલી ઊંતી, ત્રાંખાની ગોળી જેનું પેટ ને હાધીના ગંડચળ જેવા નિતંબ, હાથ લાખા લાંબા ઘૂંટણને અંખિ છે ને પગ તો અંધકા કુંકમાં સમાઈ રહ્યા છે તોય તાંબાની ગીળ ભાગ જેવા લાગે છે. શું વિષાતાએ કાતર ધડ્યું છે ?

જેતાં જ છાતીનાં પાંદિયાં બીંસાય ને મોંમાંથી કાળા રાક નીકળી પડે એનું ભેંકાર રૂપ છે. પુરુષ તો બોમો'તો ત્યાંતો ત્યાં શીંગડું વળી ગયો છે. એની આંખો ફાટી ગઈ છે, હાથમાંથી તલવાર હેડી પડી છે ને હમણાં જ જાણે ધરણીએ ઢળી પારો એમ યર્ષ રહ્યો છે.

પણ સુંદરીને એ રૂપનો અચંબો નથી એ કાળ કાપાની એને જરૂર કળ ચડી નથી. પદ્માસન છોડી કરી એ બિભી યર્ષ છે. 'જવ મા ભેરવી' કહીને, એણે નરમાસનું નેવેલ ધરાવ્યું છે. ભેરવીએ નેવેલ હાથોહાથ લીધું છે. નેવેલ આરોગી કરી શેષ સુંદરીને આખી એ પાછી કુંકમાં સમાઈ ગઈ છે.

સુંદરીએ શેવનાં બે કટકા ક્યાં છે. એક પોતે આરોગ્યો છે, બીજો પુરુષ તરફ ફેંક્યો છે : 'ભાગ્યમાં હોય તો લે આ દેવીની પ્રસાદી.'

પણ પુરુષ તો ખીલો જ યર્ષ ગયો છે. એને જ્ઞાન નથી, સાંન નથી, બોલવાની સો નથી. બોમો

જિભો ટગર ટગર સુંદરી સાથું જોઈ રહ્યો છે.

આદમી જોવો આદમી સામે જિભો છે તો ય સુંદરીને એના ઉધાકા અંગની મોઠિય નથી. સાત ધાનું કૂંડાળું વીંપ્યું છે ને સુંદરી પુરુષની સામી આરી જાબી છે. 'દેવીએ આજે વરદાન દીધું છે, હાહા ભાગ્યમાં તો સમાવું હોય તો ના પાડી દે ને. દેવીની પ્રસાદી રજે રાજાય છે ને જિભો જિભો શું જોયા કરે છે ?'

તે જોવા જ્યેતું હતુંયે શું ? સ્ત્રી જોવી સ્ત્રી સામી જાબી છે. એકે ય અંગ જોધું અદરુ નથી. તો ય પુરુષ એની સામે તાકી રહ્યો છે.

તે પછી તો સ્ત્રીની મુદ્રા બદલી છે. અંગ ઉપર મુલાંટી જાબી થઈ ગઈ છે. આંખોથી અંગારા વરસી રહ્યા છે ને એણે ત્રા દીધી છે: 'આજ તો મારી ગેરરી માનો અનાદર કર્યો. કાલ જીડીને કાણુ જાણે...' તે એણે પુરુષની હેઠે પડેલી તલ્લવાર લઈ લીધી છે ને...ને...

સ્વપ્ન તો જાડી ગયું, સુંદરી ! પશુ સ્વપ્નનાની વેળા દેવે ચડી બેઠી. અરેરે બચાકા પુરુષની શી મત થઈ દરી ! મન મૂંઝવે ચડી ગયું તું, ત્યાં આંખ જીધડી ને સામાં તમને જાણી દીધાં સુંદરી ! પરલાતના પહોરમાં શુકન તો જાલેરાં થયાં. સ્વપ્નનાની આજ-પાંખાળ દેવે નહિ સતાવે.'

સ્વપ્નનાની વાત સાંભળતી ગઈ ને કલાલજી વિમા-સાજમાં પકતી ગઈ છે, મધરાતે ગધરવા મસાજમાં સિદ્ધશુરને કાઢને પડાજાયો લાગેલો. ને આ ટાણે મહેમાન સાધકની ને સાધનાની વાતો કરી રહ્યો છે. બેઈ વાતનો મેળ મળે છે ને મહેમાન તો પધારીમાં પજો પજો આજસ મરડે છે. એને અંગે ને વરતરે પારી ધારીને જોયું છે. લાંબી વાટની એકે ય જોધાણી મળી નથી. ત્યારે શું સ્વોત્સાહ મહેમાન સ્વપ્નનાની વાત કરતો દરી ! એણે બનાવટ તો નહિ આદરી હોય ને ! કલાલજી પૂછે છે: 'મહેમાન ! તમારાં સ્વપ્નનાં તો ત્યારે હેયલાં. આવાં સ્વપ્નનાં તો કાં તો સિદ્ધને આવે કાં સાધકને આવે. તમે બેમાંનાં એકે ય ખરા ?'

તો કે: 'અમે સિદ્ધ નથી ને સાધક નથી. અમે તો વાટેવાટે ફરનારાં. મુલક મલકનાં પાણી પીએ ને મન મનના મોગમ લઇએ.'

તો કે: 'ક્યાંઈયે આવી સાધનાની વાત જોયેલી

ખરી, મહેમાન ?'

તો કે: 'જોઈ તો નથી સુંદરી, વાતોમાં જાણી છે ખરી.'

તો કે: 'એવી એકાદ વાત કરોને મહેમાન ! અંગે યે વાતનો મરમ જાણીએ.'

તો કે: 'આ ટાણે તો એક સધનાની વાત મન-માં રમી રહી છે. તમારે ક્યાંને માંક મન મોકળું થયું છે, ત્યાં ક્યાં વળી એવી બેંઠાર વાતોને રવાડે ચડ્યું ?'

તો કે: 'તો ક્યાં નહિ મહેમાન ! તમને સાગ-નરવા દીકા એટલે નિરાંત થઈ.'

તો કે: 'તમને યે ક્યાં માઠાં સ્વપ્નાં આવેલાં ?'

તો કે: 'સ્વપ્નનાની વાત તરંગી જાણે, બાકી મેં તો પધંગને પાયે ચાર કાળોતરા દીધાં તા.'

તો કે: 'મોટા ફણીધર દેલિયો વાંડી બેઠેલા ! મને તો એમ કે પધંગને પાયે તો રૂા હાર-ગજરા ટાંચા છે. કાગાનિંદરમાં હાય પડેલો તે શુંવાળું સુંવાળું લાગેલું !'

તો કે: 'હાર-ગજરાની હોશ, રહી ગઈ છે મહેમાન !'

તો કે: 'અમારે પરોશીને પારકા મુલકમાં વળી હાર શા ને ગજરા શા ? એ તો મનમાં જાણ્યું ને તમારા મુલકનો એવો રિવાજ હશે. તમારા દેશનાં આદરમાન તો ક્યાંય થઈ નથી ને પાવાં નથી.'

ને મહેમાન તો ખાખા અડખા હસે છે. સામી જાબી કલાલજી પશુ મરક મરક મરકે છે.

ને વળી આજણ ચાસતાં મહેમાન પૂછે છે: 'ને હેં સુંદરી ! તમારા મુલકમાં આમ તો અષ્ટમાસિષ ને નવેનિધિ સુખનો ક્યાં આદોવાદો નહિ. પશુ આપડા નામના ઉત્પાત શા ? એક સામઠા ચાર પાયે બેઠેલા.'

તો કે: 'અમારા મુલકમાં તો માનવીની ને નામની આગિ વટે. નાગનું બી નહોતું રહેવા દીધું. પદમણ્ડિ પૂરા નવસેનવાણું નાચીને ખીસે બધેલા, ને એક બાકી રિયો તો તે વાગીને કુમરામાં બરાણો. દરકા માતર ખાલી ખમ. પશુ હમણાં જોલી ગાર-ડીની જમાત આવી છે ને તે પાછા દરે દરે નાગ બિસરાવી દીધા છે.'

તો કે: 'એવા તે કેવા ગારડી આવ્યા છે તે બેગા રાંધવાની જેમ નાચને ફરે છે ?'

તો કે: 'ગારડીની તો બીજી જમાત છે, પરોશી !

પૂરા એસો ને સાઠ છે. પાદર પાયા છે તે દાલણ મારમ રહેવા દીધો નથી.’

તો કે: ‘એવા ગારુડીને તે યા સારુ ઉતારા દેતા હશે? એની તે કાંઈ જાત છે? પણ ધુધરા બાંધી નામે ને મોટેથી મોરલી વગાડે. ને હોય નાથી અછતની વસત આણી ખતાવે ને નજર બાંધી માન-વીનાં મન હરે. માણસને થાય કે વાહ લઈ વાહ, કાંઈ ખેલ કરે છે, પણ એ તો જાદુખંતરના ઉધામા. એમાંથી એક ચે વાત સાચી હોય તો એ ગારુડી નહિ. એની નજર જ કૂડી ને કામજુગારી.’

તો કે: ‘એટલે જ અમારી પદમણીને થેલાં લગા-ડ્યાં છે ને!’

તો કે: ‘તમારી પદમણી કાંઈ ને નહિ ને ગારુ-ડીને મોલી!’

તો કે: ‘એ તો કશું છે ને કે કામ ન જુએ જાતજાત.’

તો કે: ‘ત્યારે તો તમારી પદમણીમાં થયું શુકર-વાર હશે? એક મુલકમાં બેંચને પદમણી કહે છે. આ તો કાળી ડિંખાણુ જેવી આજો દિવસ માળામાં પડી રહે.’

તો કે: ‘અમારી પદમણી તો પદમણી જેવી પદમણી છે.’

તો કે: ‘તો તો પદમણીને નજરે જેવી પડશે.’

તો કે: ‘રાતે રમત માંડ્યું ત્યારે પદમણીને થ નોતરશું.’

ને રાત પડી છે ને કલાલણે મેડી ચલુગારી છે. કીનખાનની ચોપાટ ઢાળી છે. સાવ સોનાનાં સોળ સોગડાં ને પરવાળાના પાસા લઈ ફરીને કલાલણ મહે-આનની વાટ જોતી મેડી છે.

મહેમાને રજવાડી પોલાંક પહેળો છે. દાથમાં ખટવે દીધો છે. ને કટક દાદર ચડી મહેમાન-કલાલણ-ની મેડીએ જઈ મેડો છે.

કલાલણ મહેમાનની સાથે રમવા મેડી છે. હારે તો પગ નીચેથી નંસરી જાય ને છતે તો ગુલામ ફરીને રાખે ને જાગરે દગાજી બોલાવે એવી એની હોડ છે.

રમત તો બરાબરની ચડી છે. બે થ એકખીખનું માથું ફેડે એવાં સામસામાં ગોઠાયાં છે. દારજીતની વાત તો કેવળ વાતોમાં જ રહી જશે અને રાત પૂરી થશે એમ લાગે છે. ત્યાં તો મહેમાને ટૂંકો કર્યો છે.

‘આવી મજાની રાત છે ને રાતે રંજત આદરી

છે. હોંકારો દો તો કાંઈ અનુભવની વાતો ફરીએ સુંદરી. પાસા તો પાસાનું કામ કર્યું જશે.’

તો કે: ‘વાત કરે તો હોંકારો દઈશ જ તો, મહેમાન.’

ને મહેમાને વાત માંડી છે:

‘એક દી ઉંદસઆનાં અમને તોફાં બાબ્યાંતાં સુંદરી.....’

એટલું વેણ કાઢ્યું છે ત્યાં તો કલાલણ બોલી બીડી છે: ‘તમે તો મહેમાન વગી પાછી સ્વપનાની માયા ચરૂ કરી.’

તો કે: ‘અમે તો સ્વપનાં ચે સાચાં કરી દેખાડ્યું, સુંદરી! તમારે સાંભળવી હોય તો વાત કરું. નહિતર મારે જીભની મોળ યુ’ કામે ઉતારવી જોવે!’

તો કે: ‘હાલે તો મહેમાન સાંભળીએ. બોધએ તો ખરાં, કેવાં સ્વપનાં સાચાં કરી દેખાડો છો!’

ને મહેમાને વાત આગળ ચલાવી છે:

એક દી ઉંદ રાગનાં અમને તોફાં બાબ્યાંતાં, સુંદરી. સરખાપરને મારમ જાતાં ઉંદની વાસે ફેરી દેત્ય પડેલો ને તે દી અમે આઝા પા ઝીલેલા. તે દિવસની અમારે સ્વરગના રાજ સાથે મહોજત. રમ્યાં બેસીને અમે સરખાપર પહોંચ્યા ને શોભા નીરખતાં નીરખતાં અમે ઉંદસઆમાં જઈ અચ્છા.

ઉંદસઆનાં તે ઠાં વર્ણન કરવાં સુંદરી! કહેતાં રાતની રાતો વીતી જાય ને તો થ વગત પૂરી ન થાય એવા એના ચલુગાર દતા. રાજએ અમને સામા ચાલી આદરમાન દીધાં ને અપ્પે આસને બેસાડ્યાં. તે દી તો રાજએ ઉંદાણીછને થ અળખાં કરેલાં, એનાં અમારાં સન્માન ધર્યાંતાં.

સમામાં નાટ્યરંભ ચઈ રહ્યોંતા. એક એકને ઠકર મારે એવી અપ્પેસરાઓ જીનનન હુમ જીનનન હુમ નાચ કરતાંંતા. ગંધર્વોં યાન કરતાંંતા. કિન્નર વીણાં વગાડતાંંતા, દેવ ને દેવીઓ રૂપના અવ્યગા બોદીને હારજંધ ગોંડરાઈ ધર્યાંંતાં.

આ વચ્ચે ને આ રાંકર, આ વરણ ને આ ધર-રાજ, એમ એક-એક ફરીને બધાંની ઉંદરાજએ અમને ઝોળખાણ કરાવી. દેવદેવીની ઝોળખાણ ચઈ રહ્યા પછી આ મેનડા ને આ રંભા, એમ અપ્પેસરાની ઝોળખાણ થયા લાગી. એ તો એકને બુએ ને બીછને બૂલો, વીજળીના સખાકા જાણે નો ધઈ રહ્યા હોય

એવી રૂપાળી, પથુ ત્યાં તો એકની સામી આંખોની આંધાણી. આંધાણી એવી જ આંખો ત્યાંની ત્યાં ચોંટી રહી. એ એક તો એકે હળવી હતી. હાટે હાટે ને વાટેવાટેથી તણ તણ જેટલું રૂપ લઈ કરીને એણે એની કમા મટેલી. અડો ત્યાં હળવર કટકા મઈ જાય એવી સોમમળ અને એજાનિયું જાણે કામરેવનો ગદ.

ઉદરાગ એ કહે: 'એ-તો તિલોતમા.'

જસ મઈ રહ્યું. એજાળાણુ મઈ એવી મનને મુઝાં વળી મઈ સુંદરી. સલામાં જોવાનો કંઈ પાર ન હતો, પથુ અમારે મન તો જસ એક તિલોતમા! તિલોતમા જ મઈ રહ્યું.'

એમ અને તો તિલોતમાને રટણે ચક્ષા ને સક્ષા તો જરખાસ્ત મઈ, કપારે બધા હાલ્યા ગયા એની જે સુધ ન રહી.

ઉદરાગએ બાવકું કંઠેથી જગાજો ત્યારે સાન ઠાણે આવી. સગામાં જોયું તો હાસા દીવકા તજકતાંતા, મથુ જોની ત્યોત તો કપારની જે જોડી મઈ હતી.

'માયા છે એવી ને એવી રાખાને.' કહીને રાખાએ અમને ઉદ્રાણીનો દાર મેટ દીધો. પથુ એ દારને અમારે શું કરવો? તો! એની પહેરનારીને અમે શોધતાંતા ને એ તો આંખ આગળથી જોડી મઈ હતી.

અમે તો સુંદરી, તિલોતમાની પાછળ પેલા જાણે. તિલોતમા! તિલોતમા! કરીએ ને ઉદપુરીની શેરીએ શેરીએ એના નામની બાંધ દેતા બાંધા મારીએ. મારગમાં રંગા મળા, ઉર્ડાશી મળા, ચેનડા મળા, બધીયું દામ જાલી જાલીને એમને મહેલે એવે. પથુ એના મહેલ તો અમને ચતા ચતા લાગે. અમને તો એક તિલોતમાનો વજગાડ લાગેલો. એના દેશ વિનાં અમને ટાઢક વળે તેમ નથી. અમે તો તિલોતમા! તિલોતમા કરીએ છીએ ને તિલોતમા તો ચરજના તેજમાં સમાઈ મઈ છે.

તે દિવસના સુંદરી, અમે ઉદ્રાણીના દારનો બાર વેંદારીએ છીએ. તિલોતમા તો હવે આ લવે મજાવાની નથી ને હાસા દારનો અમને મોઢ શો? તમારે કામ આવે તો સુંદરી તમે કહે ધરા.'

એમ રહીને મહેમાને બટવામાંથી દાર કાઢ્યો છે. દાર કટી કરીને જાજમ ઉતર પાથરી દીધો છે.

દાર જોઈને કલાલણુ ચમકી મઈ છે, એ તો પ્રકી-કમાં દાર સામું તો લડીમાં મહેમાન સામું જાણે છે.

ને મહેમાન કહે છે: 'સ્વપનાની વાતો જે સુંદરી સાચી પડે છે ને? ઉદ્રાગનાની અમારી વાત સાચી ન હોય તો અમારી પાસે વળી સુંદરીના રાજગાર ક્યાંથી!'

પથુ કલ લણુ તો જોલે કે ચાને. એ તો મહેમાન સામું જોઈ જ રહી છે.

ને મહેમાનના પાસા પોતાર પક્ષા છે. ચોચા લાગની જાણ મહેમાન છતી ગયો છે.

દાર તો લઈ કરીને મહેમાને એક મારાણે મૂકી દીધો છે ને જાણ આગળ ચાલી છે. પા લાગની જાણ કલાલણુ દારી મઈ છે એની એને રીસ ચડી છે. દારની વાત જુલાઈ મઈ છે ને ચીપી ચીપીને એ પાસા નાણે છે ને ધારી દા લે છે. પથુ મહેમાને એના માયાનો છે. એ તો જોવા કલાલણુ પડે છે એવા સામા વાળે છે.

ચોડી વાર મઈ છે ને મહેમાને વળી ટકુકા કયો છે: 'મગાં તો રાત કેમ બાંધે સુંદરી? હું વાત કડું ને તમે સાંભળો. પાસા તો જીનું-કામ કયો જશી.'

ને મહેમાને વાત ચડ કરી છે:

એક સમે અમે જગાએ તીકોલા, સુંદરી. દેશ જોઈ, દેશ માયલા દેવનાં દર્શન કર્યાં. તીરથ-જગમાં પાપ યોગ્ય ને દુરતાં દુરતાં અમે કાશી વિધનાયના દરગાહમાં જઈ ચક્ષા.

'દાહને દરગાહ તો રૂડી મંગાજીની ધારા વહે. અંધારે બધાં નીર છે ને બેચ કાંટે રૂઠા વાટ છે. ઘાટે ઘાટે અનેક દેવેરીનાં ધામ છે ને માનવીનો મેળો તો ક્યાંય માતો નથી. સદુ મંગાજીમાં રૂઠા મારી પાપ ધુવે ને દાહનાં દર્શન કરી પાવન ધાય.

સદુ વાટમાં વરોડા મણીકણીકાનો ખાટ. એની જોગ્ય તો જોવા જેડી સુંદરી. પરમાનને પહેર મણી-કણીકાને ઘાટે અમે નાવા ચલા. નાદીધીઈને કારા ચાતાંતા, ત્યાં જગમાં એક કોટક કોટક. જગમાં એક કમળાજી જીવે કોટક. સો સો પાખડીએ સોરભ ક્યાંય માતી નથી ને રૂપે જગાજગાં ધાય છે. કમળા જોતાં અમે જોમા છીએ ત્યાં તો કમળામાંથી કાપા પાપા છે ને શેડી વારે કમળને દેખણે એક કમળામુખી. જગમાં રૂઠા-દા રમતી ને લહેરિયાની બાન પાડતી દીડી છે. અંતે એણે મૂશ રંગું અંતર પડેકું હતું. અંતર જગમાં જોગ્યો જઈને કમળામુખીને અંતે ચોંટી મથુ છે, એ તો જાણે રામગાજાએ રાખાને

ધી બોમ્બે લાઇફ એસ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

એક સદ્દર સ્વદેશી વીમા કંપની

૧૯૪૪માં મેળવેલું કામદાર

રૂ. ૨,૭૯,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

એજન્ટો માટે ઉદાર શરતો

એજન્સી માટે અગર વીમાની
પોલીસી માટેની વિગતો માટે

લખો:—

વિજેન્દ્ર એલ. મહેતા

એજન્સી ઈન્સ્પેક્ટર

ખારગેઈટ : ભાવનગર

આશિંગન દીર્ઘા હોય ને મહારાજના અંગતો રંગ
રાણી રાધાજીને નો લાગી ગયો હોય એવું રૂકું દીસે
છે. અંખલાની જેવી એની ડોક છે ને ડોકને ખરડો
લાઈને એના કેશલાખની લટ ઉપર દેશ ઉપર અંબી
રહી છે, એ તો જાણે સંબુજના દર્શને નામધી
પધારી હોય એવી રૂકી દીસે છે.

અમ્મરી ને કમળમુખીની એકાનજર ધર્મ ને
અખતે એણે સાન કરીને રમના નોતવા. પણ અમે
રહા તપેશરી ને વળી તોરથનો દર્શા. અમે તો કહી
દીધું: 'સુંદરી! અમે રહા તપેશરી. અમધી તોરથ-
મર્યાદા નો લોપાય.' [ચુ]

પૂજનાં વાસણુ

[પાન ૩ બનું સાંધણુ

આ વાત દેવજી ક્યારી નહિ કરે. બાકી એની માનતા
તો લેવી નોઈએ. વખતે ક'ઈક થાય તો એનો દોષ
આપને લાગે.' દેવજી તરફ ફરીને મેં તેને કહ્યું: 'જો,
દેવજી, આ વાત ક્યારી કહીસ નહિ. તું હવે જા.'

દેવજી સાહેબને ફરી પગે લાગી ચાલ્યો ગયો.
તેના મથા પછી સાહેમે પૂજનાં વાસણુ દેવ-સેનાના
કબાટમાં દેવની સામે મૂક્યાં.

હું પણ થોડી વાર બેસી ચાલ્યો ગયો. અઢવાલિયું-
દસ દિવસ જવા દઈ મેં દેવજીના પેસની વાત કરી.
અને કહેવાની જરૂર નથી કે પરિણામ દેવજીના
લાલચાં આગળ.

અમદ ધર્મ ચૂક્યું છે

સ પ ય જ્ઞ

લે. મચ્છર

બાળકોથી માંડીને જુદો સુધીનાને
રસિક વાર્તાવિવાદમાં એની જતી

અનોખી પોરાણિક કથા

મહાભારતમાં પડેલી 'સર્વવ્યાસ'ની કૃતિ-
છવાઈ હજીકેતેની એક સજાંગ વાર્તાવે
લેખકે રસમય શૈલીમાં આગે રન્ન કરી છે.

કિંમત ૧ રૂપિયા

સરસ્વતી પ્રદાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

ના નેપથ્યથી જ મને નાટક-સિનેમા જોવાનો ખૂબ

શોખ છે. અને નાટકવાળાં મારા કાકાના ઓળખીતા હોવાથી નાટક મફત જોઈ શકાતાં. અને એટલે જ ઘરેથી કોઈ પણ નાટક-જોવા જતું હોય ત્યારે વિના કંઠાયે મને સાથે લઈ જવામાં આવતો. અને સવારથી મને ખગર આપવામાં આવતી કે 'આજે રાત્રે નાટક જોવા જવાનું છે. વહેલો સર્પ ન જતો, અને તૈયાર રહેજો. અમે કુશનિયી માણસ ગોઠવ્યું-તને તેડવા.' અને વડીલો ખનતાં સુધી શનિવાર નક્કી કરતાં. કારણ તે દિવસે એક પણ સારો હોય અને વધારે તો એમને શનિવારે સંજે જોજનનો કાર્યક્રમ ન હોય એટલે ઘરે આવ્યા સિવાય સીધા નાટકશાળાએ જવાય. છતાં શનિવાર નક્કી કરવાનું કારણ મને તો એમ જ ખતાડતાં કે, 'કાલે રજા હોય, એટલે તને નિશાળે જોઈ આવે નહિ.' અને હું એટલા માટે મનમાં મગરૂખી ઝાતુભવતો કે મારે લીધે બધા શનિવારે નાટક જોવા જવાનું રાખે છે. પરંતુ સપ્તારની ખીટ એક ચિંતા મજબૂર સવાર થઈ જતી. કાકા પાસે જ સંજોઈ હતું-એ કંઈ દોરતને વાત કરી રહ્યા હતા અને હું અચાનક સંજોળી બોલો હતો કે દરબારી કોઠાર સામેના લીમડા પાસે શૂનં થાય છે. કોઈ વાર કાંકણનો વેશ લે છે અને કોઈ વાર તો છુટ્ટી ડોશી અને છે. મારા કાકાએ એને છુટ્ટીના વેશમાં જોયેલી. એક દિવસ એ નાટક જોઈને આવ્યા આવે. નાટક પૂરું થયા પછી પણ એ નાટક-શાળામાં રોકાયા હતા. નાટકશાળાઓની એક આદત હોય છે, નાટક પૂરું થયા પછી નારતો કરવાની. તે રાત્રે નારતોમાં ભાગ લઈને મારા કાકા ગોડા ગોડા આવ્યા આવતા હતા. આખા રસ્તા પર એકલા કોઠાર નજીક આવ્યા પણ તેમને તો કંઈ વહેમ જ નહિ. પેલા લીમડા પાસેની લીંટ પાસેથી પચાર મચાવ્યું ત્યાં અચાનક એક છુટ્ટી ડોશીને લીંટને ટેકે બેઠેલી ભાંગી એમને તો બહુ આશ્ચર્ય થયું. એક મિનિટ પહેલાં કંઈ ન હતું અને આ ડોશી, તેનું પોટલું, લાંગેલી લાકડી વગેરે ક્યાંથી પેદા થઈ ગયું! પરંતુ એમને આવી વાતને અનુભવ. એટલે એ તો મૂંઝા મૂંઝા આવ્યા લાગ્યા. ત્યાં તો ડોશીએ જ કહ્યું: 'એ! ફારતે રેડતી વાર હશે!'

'વખત થયા આવ્યો છે, માછ.'

'તો તું મને જરા રોચન સુધી મૂક્યા આવીશ!'

'મારું દરો માછ! મારે ગોડું રઈ ગયું છે!'

ભૂતની શોધ માં

લેખક

લાલી ભૂતનાથ

[આ વાર્તા રાતના ૧૨૫૫ વાંચવાની ખાસ ક્ષતામણ છે]

'નાટક જોઈને આવતો લાગે છે!'

'હા, માછ.'

'પાછળ ખીલ માણસો આવે છે!'

'હા, માછ! લોકોનાં બે-ત્રણ ટાળાં આવે છે'

એમ કહીને મારા કાકા તો સીધું જોઈને સામવા માંડ્યા. બાકી લોકો કેમ અને ટાળાં કેમ!

થોડે દૂર જ પોલીસ-ચોકી આવેલી છે. મારા કાકા નજીક ગયા એટલે પોલીસ ગોઠામંથી મોઢું બહાર કાઢીને કહે, 'મિસ્તર! હમણાં કોની સાથે વાત કરતા હતા?'

'કોઈ ડોશી હતી' કહીને ત્યાં પાછું જુએ ત્યાં તો એક લાકડો દેખાણો ન દેખાણો અને બધું અસાધ્ય. ડોશી થે' ન મળે અને પોટલું મ ન મળે.

પોલીસ કહે, 'મિસ્તર! હનુમાનજીતિ' નામ જપતાં જપતાં ધર ભેગા થઈ જાઓ. એમ રાતને વખતે કોઈની નોડે વાત કરવા બોલી ન થયું.' અને મારા કાકા ધરે ચાલ્યા આવ્યા.

બસ, આ વાત સંજોળી ત્યારથી જ નાટક પૂરું થાય કે ચિંતા ચરૂ થઈ જતી. અને હું કાકાને સમજાવતો, 'ચાલોને! આમ ગોટા રસ્તે, યોધાના દરે, વાળ પાસેથી જ જઈએ!'

'અરે! અસારે એટલા દરમાં કોણ ચાલે! આ દૂરે રસ્તે, રોચન પાસે થઈ કોઠાર પાસે થઈને ધર ન જઈએ!'

અને હું મૂંઝા મૂંઝા ચાલતો. કેમ કરીને સમજાવું કે મને એ રસ્તે ખીક લાગે છે. બધા મરાઈ જ દેરેને. અને પછી ખીકજની છાપ પડી જાય એ જોડું એટલે ગુપ્તગુપ્ત ચાલ્યા કરતો. અને પછી કોઠાર નજીક મને અચૂક કેશ આવતી અને કાકા કહેતા: 'એલા! બંધવા આંજો!' અને મારા હાથ ઝાલીને ચાલતા અને હું મનમાં 'હાથ' કરતો અને ભય ભરીલી જગ્યા ઓળંગી જતો. સફાગયે કોઈયે એટલું ન વિચારતું કે આ

છાકરાને કોઠાર પાસે જ શાં માટે હેરા આવે છે ?

મોટે યનાં ભૂતની બીક સાવ મરી તો નહિ જ. બધા વાત કરે કે ભૂત તો, તેમનાથી જે બીજાં એને જ હેગન કરે ! બીજાને તો કંઈ ન કરી શકે. અને પાલકાણુના દીકરાને તો કંઈ ન કરે. જેણે જનોઈને બરાબર વખતસર એક પછી બીજા કયાં વગર કાને ચકાવી હોય, એ ભૂત આવેનાં એ જનોઈ એને દેખાડે તો ભૂત બંજીને હાથમ થઈ જાય. વળી લોકો જતાવાનીએ કે 'જય બજરંગ' એવું બોલીએ કે ભૂત નાસી જાય. અને હું આ બધું સાંચું હતો એમ માર્નને ક્યારેક કોઈ વહેમ લાગેલે રસ્તે રાત્રે એકલા આવતું હોય ત્યારે ત્રણે ઉપાયોની કાળજી રાખી લેતો. અને એટલે જ હું ક્યારેય જનોઈને કાને ચકાવવી બૂલો નથી. કેલેજમાં દોરતો મસ્કરી કરે તો ય સાંખી લેતો. અને ખીસામાં ચપ્પુ કે જૂની ખેડે એવું કંઈક ખરૂં રાખતો. પરંતુ મને એના સાચાપોટની કસોટી કરવાની તક કોઈ દી ન મળી.

ભૂતની મારી બીક તો મટાડી 'કહાની' એ. 'કહાની' હું નિયમિત વાંચુ છું. અને જ્યારે વાંચું છું ત્યારે સૌથી વહેલાં તો 'ભૂતકથા' જ વાંચું છું. મને એમાં રસ પડે છે. અને હવે તો બૂત પ્રત્યે મને ઘણું પ્રેમ થવા લાગ્યો છે. 'મધુર'ના મધારીની છાકરી કે 'મનમથ'ની મિત્ર સ્ત્રી મને મળી જાય તો 'તેવું સાડું' ? એમ મને હવે ઘણીવાર થાય છે. હું તો એને ફાસલાથી એવું કામ કાઢી લઉં કે ભૂતાવળ પછી મારી તારીફ કરે. મને 'ભૂતનાય' યવાના કોડ જાણ્યા છે. એવી કોઈ સ્વરૂપવાન ભૂતવાઈને મારા પર મોહી પડે તો તો ભ્રષ્ટ્ર કમાલ કરી દેખાડું. એને હાથમાં રાખીને ખૂબ પૈસા કમાઈ. એક ફિલ્મ-કંપની જ ન શરૂ કરું કે એને એ ભૂતવાઈને જ એમાં ન ઉતારું ? જેઈ દ્યો પછી દુનિયાભરમાં ભાઈનો કોડ !

પરંતુ કોઈ કહેશે કે જેવી ભૂતવાઈ કયાં મળે ! સાંજબુલું હતું કે કૃષ્ણનગરમાં એવું એક મકાન છે. એક આદ્ય દિવા સુધી સતત આંટા ખાધા ત્યારે પતો મળ્યો. અને એના માદિને ૭૧નાં બીજા ત્રણ દિવસ નીકળી ગયા. દાણાપીકમાં એ સજ્જનની કુકાન હતી. એ કુકાનનાં પચ્ચિમાં ચડીને ગાદી પર બિરાજેલા શેઠ સાહેબને નમસ્કાર કર્યા.

'આવો બેસો, શું કામ છે ?' રહેઘરાક ધારી

વાત કરે કરી.

'છાં સાંજબુલું છે કે કૃષ્ણનગરમાં આપને એ મકાન લાડે આપવાનું છે.'

શેઠ ચમક્યા. એમને યધું કે પોતાના મકાનની ખ્યાતિ આણે સાંજબી લાગતી નથી. કહેવું કે ન કહેવું એની મનમથલમાં થોડો સમય ગૂંચવ્યાઈને અંતે એમણે કહ્યું, 'ભાઈ ! લાડે તો આપવાનું છે. પરંતુ મકાન જરા વહેમવાળું છે. કોઈ ભાડૂત એમાં ટકતું નથી.'

'છાં શું ભાડૂત છે ?' શેઠને એમ લાગ્યું કે ભુવાન જાતીનો કંઈક લાગે છે. એમણે જ પછી મને સમજાવ્યા માંડ્યું, 'ભાઈ ! જલ્દી તમે મકાનમાં રહો એ તો હું મકાનધણી તરીકે જરૂર છાપું. પરંતુ હું તમને જરા ય અવાન રાખવા માગતો નથી. એ મકાન ખરેખર વહેમવાળું છે. ત્યાં જે જે ભાડૂત આવ્યા છે તે બધા ય કુદરૂબમાંથી ગાઈકે મંદિતે કોઈકને ગુમાવીને જ ગયા છે.'

'છાં પરંતુ ભાડૂત શું છે ?' શેઠને કયા ખજાર હતી કે હું આવા મકાનની જ તલાશમાં હતો ? શેઠને પછી યધું કે લહેને રહી જોતો.

એમણે કહ્યું, 'કેટલા વખત માટે જોઈએ છાં ?'

'ત્રણેક માસ રહેવું છે.'

એ જવાબ આપ્યો. તો મને શેઠનો ચોંકાવનારો જવાબ મળ્યો, 'પિરતાળીશમાં આપીશ, જન !' મને યધું એ તો મોહું પડે.

એ કહ્યું, 'એટલું બધું તો ન પરવડે.'

શેઠ કહે, 'અરે તમે સમજ્યા નહિ ! પોણા ત્રણ ને એક આનાના લાવમાં આપીશ. હવે કાંઈ !'

મને તો કંઈ સમજણ પડી નહિ. હું તો બાધાની જેમ શેઠની સાચું જોઈ રહ્યો. મને આમ નવાઈ પામેશે જોઈને શેઠ બોલ્યા, 'કોલેજમાં લણુતા લાગે છાં ?'

એ 'હા' કહ્યું પછીથી હા કરી. મનમાં એમ કે કોલેજમાં રહી મકાનનું ભાડું પોણા ત્રણ ને એ આનાના લાવતું હોય છે એવું કોઈ કહેતાં કોઈ પ્રેફેસરે રીખચું જ નહોતું. અને શેઠના ગુમસ્તા અંદર અંદર દરો રહ્યા હતા. શેઠને પછી દસવું આવતું હતું. શેઠ કહે, 'ભાઈ પિરતાળીશ ઉર્ડે પોણા ત્રણ ને એક આનાનો લાવ એટલે મફત ! હવે સમજ્યા ! આ તો અચારી લાયા કહેવાય ! અને તમારે ત્રણ માસ રહેવું છે ત્યારે બને રહી લુઓ. બધું

હશે તો અઠવાડિયામાં જ મકાન ખાલી કરવા આનશે નહિ તો મારે તો મકાન પરથી વહેમ ટળા જતો હોય તો એના જેવું એકેય નહિ. અરે શાંતિલાલ ! બાઈને જરા મકાનની ચાવીઓના કુમળો આપજો.

હું તો ચાવીઓ લઈને રસ્તે પડ્યો. મનમાં થયું ચાલો, ભૂત ન મળે તો કંઈ નહિ, ત્રણ માસ સુધી બ્યુનગરની દવા તો ખાધું. અને એમ છતાં જો ભૂત નથી જાય તો એના જેવું એકેય નહિ. 'લાગવશાળીને રૂત રણે' એ કહેવત સાચી પાડી દઈ.

અને મેં બીજા ગુરુવારથી રહેવાનો આરંભ કરી દીધો. મને મનમાં એમ હતું કે કોલેજની પહેલી ઈમ' છે. લહેરથી રહેશું. બીજા મિત્રોને પણ જોડાશું, અને આનંદ-હસોલ કરશું. પણ કેટલું જલ્દી મ. જધા દોરતો દિવસના આવે પણ રાત્રીનું આગ-તથુ આપું તો કહેશે, 'ના બાઈ! રીનિપરનું વર્ષ કે, વાંચનું નોંધીને ?' હું મનમાં હસતો. તેમને બીના વધી હતો તે હું જરાખર નીચુતો. કારણ એ પંથા રાત્રે વાંચતા કે સિનેમા જોતા એની મને ખબર હતી. અને હું બીજાને ખાસ આમ્રદ કરતો એ નહિ. મારા હાથ તો એકલા પતાવરા જ સારાં.

પરંતુ એક માસ તો શાંતિથી બીતી ગયો. રાજા પાંચે સુવાસિત ધૂપ અને અમરમતીઓ પેટાવી હું ખારામખુરશીમાં ધુરતો વાંચતો બેસી રહેતો. પરંતુ ઈજન પરચો દેખાય નહિ. ચોમાસાની મેઘલી રાતોમાં ઈસાઈ જ્યારે બહાર મુશળગર પડતો હોય ત્યારે તોજથી વાતાવરણ ગાજી બીડું હોય અને હું રોર-રોડ હોમસ કે એડમાર વોલેસન ધુરતક વાંચીને કંટો-ગતો ત્યારે પણ કોઈ જન મને દર્શન દેવા ન આવવું.

એવી જ એક જમતી રાત હતી, બહાર અનરા-સાર વરસાદ વરસી રહ્યો હતો. રાતનો એક રથો પડ્યો. હું ટીપક છાંયીને સુતાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં બહારથી દાર ખખડાવવાનો અવાજ આવ્યો. હું મોડી બીડો ડટાટ તૈયાર થઈ ગયો. મારા હૃદયને રસી નાખે એવી યલો આવી લાગી હતી. 'જાણ કે ?' મેં સાદ પાડ્યો. જવાબમાં દાર ફરી ખખડા. મને મનમાં થયું કે કદાચ પવનનાં એ ખખડા હોય. કેટલે મેં વધુ નેરથી કહ્યું, 'જાણ કે ?'

'ઉપાડો તો ખરા !' મોડી મંજુલ અવાજ આવ્યો. મને ખાતરી થઈ કે જૂનખાઈ આવી પહેંચ્યાં.

મેં જઈને દાર ઉપાડ્યું. અને હું અચળો પામી ગયો. એક અંતિ સ્વરૂપવાન વિરોધ વર્ષની રી, વરસાદથી ખૂબ પલગેશી, માધા પરથી પાણી નિતા-રવા પ્રપત્ત કરતી દાર પાસે બેઠી હતી. મને વિચાર થયો કે સારે ચાલીને જૂતને આવકાર દેવાય કે નહિ ? એમ વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો તે જ અંદર આવી અને ખારણાં બંધ કરીને મારી સામે બેઠી રહી. રી રીતે વાત શરૂ કરી એના જ વિચારમાં પડ્યો હતો. મને હજી મૂંઝો જ નિદાણો તે ખાઈએ હસીને કહ્યું, 'કેમ બહુ વિચારમાં પડી ગયા ? હું કંઈ જૂતજૂત નથી હો !'

મને આશ્ચર્ય થયું કે મારા મનની વાત આ રી રીતે બહુ ગઈ ! નહીં એ જ લાગે છે.

મેં કહ્યું, 'હું તો ઈમ્પ્રુ'ડું કે તમે જૂત હો !'

'હે !' આશ્ચર્યથી એ મારા સાથું નોંઈ રહી હતી. 'મરમરી કરો છો !'

'ના, ખરેખર, કહું છું. પણ ચાલો આડી-અવળા વાત જવા દો. હું જાણું છું કે તમે જૂત છો. હવે તમારે જૂત શા મરિ થયું પછું એ વાત કરો.'

એ તો હાઈને મારી સાથું જ નોંઈ રહી. પછી હસીને કહે, 'જગરા મરમરી લાગે છે. ચાલો, કંઈ પહેરવાનું વસ્ત્ર આપો છો ? હશે કંઈ ધરમાં કે પછી રામશામ ?'

'વસ્ત્ર કેમ ન હોય ? પરંતુ તમને જૂતને વળી વસ્ત્રની જરૂર રી ! તમે તો મારો તો આ વસ્ત્ર સૂચી નાખી રોડો અથવા બીજાં લઈ આવી રાંધો.'

'અરે, હવે મરમરી પછી કરજો. પહેલાં મને કંઈક વસ્ત્ર આપો. સાવ ફરી ગઈ હું તો.'

'એમ બની જાય એ બીજા. હું કંઈ જૂનથી ખીતો નથી. તમતમારે અહીં શું હાથ પધાર્યાં છો એ કહેને !'

પણ હું વધુ જોશું તે પહેલાં તો વગમચી-પરથી દુવાલ તથા પોતિયું લઈને તે પાસેના રૂમમાં ચાલી ગઈ. હું નિરાંતે આરામખુરશી પર પડ્યો. એક સરસ અમરમતી પેટાવી, અને પછી હવે એની સાથે કેમ વાત શરૂ કરી એના વિચારમાં મુકાયો. એને હવે જરાખર રાખમાં લઈ લેવી નોંઈએ. આવી પળો વારંવાર નથી આવતી. વિચાર કરું છું ત્યાં તો એ આવી. અરે ! વાહ ! પોતિયું પહેરીને ઉતર મારું ખમીસ એ રૂમમાંથી લઈને પહેરી લીધું હતું. વાગ

સાવ છૂટા મૂક્યા હતા. શું રૂપ હતું ! મને સહેજ-સાજ ગર્વે ઊપજવા લાગ્યો. વળા વિચાર આવ્યો કે ભૂતને કપાઈ બદલવાની શી જરૂર ! પણ કદાચ એને ૬૭ ભૂત તરીકે ન ઓળખાવું હોય. સામેની ખુરશી પર એને બેસવાનું કહી મેં પૂછ્યું, 'હા ! આપનું નામ ?' રૂપાની ઘંટડી જેવો મધુર અવાજ આવ્યો, 'મિનાક્ષી.'

હે ! હું ચમક્યો. 'મનમય'ની મિનાક્ષી અહીં ? અને હું બમણો, 'ચિદ્ ચિદ્ ચરર.'

'કેમ ! એમાં તમને અરર કહેવા જેવું શું લાગ્યું ?' તેણે સાથે પૂછ્યું.

'કંઈ નહિ.' મેં કહ્યું, 'તમારે અહીં ચી પરી થયું નહિ પડે.'

'હા ? શું તો ચી પરી ? તમે કેમ આવું બોલ્યા કરો છો ? જુઓ, હું તમને મારી વાત કહી દઉં.'

હા ! હવે કંઈ કેકણે આવી પારી. મેં કહ્યું, 'તમારે કહેવું જ હોય તો હું સાંભળીશ. નહિ તો હવે તો મને તમારી વાતની ખજર પડી ગઈ છે. હું બાથું છું કે તમે કોણ છો અને અહીં શા માટે વસો છો ?'

'હું અહીં વસું છું ? તમને તે થયું છે શું ? અને મારી વાતની તમને ખજર પડી ગઈ ? કંઈ વાતની ? કહો ત્યારે હું કોણ છું ?'

'તમે 'મનમય'નાં મિનાક્ષી છો.' મેં કહ્યું, તે ચમકી ગઈ. મારા સાચું ધારી ધારીને ભેવા લાગી.

'તમે મનમયને ઓળખો છો ?' તેણે પૂછ્યું.

'જી હા, 'મનમય' મારો દોસ્ત છે.' મેં સ્વાસ્થ્ય.

તે વધુ મૂંઝવણ. રૂપાણા મુખ પર મંજૂરજીની રૂપાણી એવી મુંઝવણ લાગતી હતી જણે વાયોલીન પર વાજના સિવરંજનીના સરો. હું તો મુગ્ધ થઈને બેઠો જ રહ્યો.

શેડી વારે તેણે કહ્યું, 'મનમયે તો મને કહી કહ્યું નથી કે લાવનગરમાં એના કોઈ દોસ્ત છે.'

'ક્યાંથી કહે ! મનમય મને ઓળખે તો ને ? એ કંઈ મને નથી ઓળખતો.'

'હે ? તો પછી તમે એના દોસ્ત ક્યાંથી ? મને તો આ બધા ગોરાળામાં કંઈ સમજ જ પડતી નથી. તમે કોણ છો ? તમારું નામ ?'

'મારું નામ ભૂતનાથ.'

'શું ? મહેરજાની કરીને મશ્કરી જવા દો,'

'ના, ખરું કહું છું. મારું નામ ભૂતનાથ અને

હું મનમયને ઓળખું છું. એ મને ઓળખતો નથી. તમારી બહેની મુલાકાત પ્રથમ તો લગભગ પાંચેક વર્ષ પર થઈ હતી. પછી તો તમે અવારનવાર રાણીના બાથમાં અને એમ મળતાં.'

'સાચું, સાચું. પરંતુ અમારા બે સિવાય આ વાત તો કોઈ જાણતું નથી. હા, મારા એક લાઈબ્રેરી રહે છે. એમને ખજર છે શેડીવણી. કદાચ એમણે જ તમને વાત કરી હશે. હા, હા, બસ, એ જ બરોબર છે, કહો, ચંદુએ જ તમને એ વાત કરી છે ને !'

'મારા ઓળખીતાઓના કિસ્સામાં ચંદુ જેવું નામ જ નથી.'

'તો મને કંઈ ખજર પડતી નથી. કાં તો તમે ખૂબ જખરી મશ્કરી આદરી રહ્યા છો અને કાં તો-કાં તો તમે ખરેખર ભૂતનાથ છો.' અને તે વિદ્યુત દ્રષ્ટિથી આમતેમ ભેવા લાગી. બહાર વરસાદ પણ આ દરમિયાન ખૂબ ગમતું હોય તેમ અટકવા સિવાય અમારી તરફ ડોકિયાં કરી રહ્યો હતો.

મેં કહ્યું, 'પછી મનમય તમને મૂળીને ચાલ્યો ગયો. અને તમે ઘણા સમય બાદ મરી ગયાં !'

'હે ?' તે એકદમ ઊભી થઈ ગઈ તેના ડોળા આથળેલી બીકથી એ ચાઈ ગયા હતા. તેણે કહ્યું, 'મહેરજાની કરીને સીધેસીધી વાત કરો.'

'તમે એમ નહિ માનો. તમારી બધી વાત તો મનમયે 'કંઠાની'માં છપાવી છે. હું એ અંક તમને લાવી દઉં.' હું બીજા રૂમમાં જઈ એ અંક શોધવા લાગ્યો. ઘણી ખરાબ ટેવ છે, ખુરકો અને માસિકો ટેકણીસર ન રાખવાની. માંક ગોતીને લઈ ગયો. ભેંઈ

હું તો રૂમમાં કોઈ ન મળે. અરે ! આ શું ! બહાર વરસાદ ખૂબ જોરથી પડતો હતો. ગાજીજ પણ થતી હતી. અને રૂમમાં કોઈ નહિ ! ચત્રે બાલુ ભેંયું.

કોઈ ન મળે. મેં ખૂબ પાડી, 'અરે મિનાક્ષી ! તમે ક્યાં ગયાં ?' જરાયમાં દૂર દૂરથી ખડખડાટ હસવાનો અવાજ સંભળાયો. મને થયું કે કિંમતી પગ જતી રહે છે. મેં ફરી ખૂબ પાડી, 'મિનાક્ષી ! તમે ક્યાં છો ?' અને ફરી ખડખડાટ હાસ્યવન સંભળાયો.

અને સાથેસાથ જખરી કાઢો થયો. બીજાની પડી કે શું ? ના, ના એ બધા મિનાક્ષીના પ્રતાપ. પણ મને પ્રવેદ કેમ વગવા માંડ્યો ? દિગ્ધ કેમ ધૂનવા મંડ્યું ?

હા, એમાં બીજા જેવું છે શું ! મેં ફરી ખૂબ પાડી,

‘મિનાક્ષી, તમે ક્યાં છો? જલદી અહીં આવો.’ અને જવાબમાં ફરી હાસ્યવનિ. આ વખતે તો સ્પષ્ટ સંભળાઈ-જાણે ત્રણસાર જણાં હસતાં ન હોય! મેં ઝટપટ દીવા છુટાવી દીધો. ધૂનતો ધૂનતો પચારીમાં પહોં. રમજી માથે ઝોઢી લીધી. છતાં દહા પેઠો હાસ્યવનિ સંભળાતો હતો. એ અવાજ નજીક ને નજીક આવતો જતો હતો. મેં કાન ખેંચ કર્યો. છતાં મને એ અવાજ વધુ ને વધુ સંભળાવા માંડ્યો. અને મારાં દાર પશુ ખુખર્યાં. હું ‘રામરામ’ નો જપ જપવા માંડ્યો. દાર પર અવાજ ચાલુ જ રહ્યો. જુમ પડી. ‘ભૂતનાથ! બારણું ઉઘાડો.’ હું ચમક્યો. અવાજ ધુરુષનો હતો. મારા ભૂતનાથ નામની ખજર એને કેમ પડી? ફરી અવાજ આવ્યો. ‘ભૂતનાથ! બારણું ઉઘાડો. મરી ગયેલી મિનાક્ષી પાછી આવી છે.’ મેં રમજી વધુ માથા પર ઝોઢી. મિનાક્ષી આ કંઈ ભૂતના સરદારને તેડીને આવી લાગે છે. ખરેખરે ભૂતનાથ આવી પહોંચ્યો લાગે છે. ફરી અવાજ આવ્યો, ‘ભૂતનાથ! બીજો છો શા માટે? બારણું ઉઘાડો.’ મને થયું ઉઘાડવા દેને! નહિ તો એ તો ખરે ભૂતનાથ છે, તોડીને આવશે. જે થાય તે ખરું. અઘણેલી કહીને મેં બારણું ઉઘાડ્યું. સાચે જ મિનાક્ષી અને કમીન જે ભુવાન આગ્યાં હતાં. રેખનકાટ ચડાવ્યા હતા. હાથમાં છત્રીઓ હતી. આ વખતે તો મિનક્ષી પાસે પશુ છત્રી હતી. બધાં અંદર આવ્યાં અને મિનાક્ષીએ કહ્યું, ‘તો, આ જ એ, ભૂતનાથ.’

‘ના, ના, મારું નામ ભૂતનાથ નથી. મારું નામ તો કાન્તિલાલ.’ મેં લોચા વાળ્યો.

‘ના, ચંદુ, એ જ ભૂતનાથ. એમણે જ મને આટલી બધી નિવરાણી દીધી.’

અને ચંદુએ આગળ આવતી કહ્યું, ‘મિસ્ટર કાન્તિલાલ, આ બધો જોડાળો શો છે? તમે તો બહોં એકાદ માસથી રહો છો. આ વહેમાં મકાનમાં રહીને ભૂતનાથ તો નથી થઈ ગયા ને?’

અને ચંદુ પશુ કંઈ ન સમજ્યો. આ ચંદુ કોણ છે! એ મને શા માટે આમ પૂછે છે? મગજ પર દિમ્બી યોપડી બળતી હોય એમ લાગ્યું. હું ખુરશી પર બેસી ગયો. અને સ્વરમ થઈને પૂછ્યું, ‘પશુ તમે કોણ છો? અર્થાં રાત્રે અહીં કેમ આવ્યા છો?’

‘ભુજો તમને મારી વાત કહી દઈ.’ ચંદુએ

કહ્યું. ‘આ મારી કંઈની દોષરી છે. મિનાક્ષી એનું નામ. અઠવાડિયાથી એ અહીં આવી છે. આજે બપોરની ગાડીમાં એ સિંદોર ગયેલી. એની એક બેનપણી ત્યાં છે, અને ફારમમાં એ પાછી આવવાની હતી. સાંજ પછી વરસાદ શરૂ થયો એટલે હું તથા આ જમદીય એને તેડવા સામે ગયા. રોશને તપાસ કરી તો ગાડી એ કલાક મોડી. બે કલાક સુધી ત્યાં બેસી રહેવા કરતાં ચાપાણી પીવા અને નાટક-સાંળા ખાતુ ગયા. ત્યાંથી પાછા જઈએ ત્યાં તો ગાડી એક જ કલાક લેઈટ હોવાથી એને અભ્યાને અર્ધાં કલાક તો થઈ ગઈ હતી. પ્લેટફોર્મ ખાલી હતું. ગાડી પ્રણ એક ન મળે. અને ઝડપેર પાછા વળ્યા. ત્યાં આ ઘોતિલા અને શાર્ટમાં મિનાક્ષીનહેન અમને મળ્યાં.’

હું તો સાવ ક્યારેય ગયો.

ત્યાં તો મિનાક્ષીએ જ શરૂ કર્યું, ‘તમને કાઠને ફાર્ટ પર ન ભેળને પહેલાં તો હું મુંઝાઈ યોડાગાડી પશુ નસીમતેએ એક ય ન મળે. અતે પસળતાં પસળતાં નીકળી પડી. પશુ મકાન જડે નહિ. ત્યાં અહીં બતી બળતી ભેઈ એટલે અહીં આવી. ત્યાં તો આ ભૂતનાથભાઈએ મને ભૂત જ ઠરાવી દીધી.’

‘પશુ ત્યારે મનમથ કોણ?’ મેં પૂછ્યું.

ચંદુએ હસીને કહ્યું, ‘મારા લાવી બનેલી મિનાક્ષીએન જોડે એનાં સ્નેહલક્ષ મવાનાં છે.’

જોડાતારીની લારે જોડાળો કર્યો. મેં કંઈ જોડાયા ચાલ્યા વગર એમને ‘કહાની’ નો અંક જ આપ્યો અને ‘ચિફ્ ચિફ્ ચરર’ ની વાર્તા વાંચી જવાનું કહ્યું; અને એ વચાઈ રહ્યા બાદ, હું ભૂતની શોધમાં નીકળેલો છું એ વાત કરી. બધાં હસી હસીને હમણે થઈ ગયાં.

‘જગરા ભૂતનાથ, તમે તો! જોગ કંઈ ભૂત મળતાં હશે?’ મિનાક્ષીએન જોડ્યાં.

‘હશે, જે થયું તે, હવે ચાપાણી પીને પછી જ જાઓ.’ અને મેં સ્વયં પેટાચો.

આ થઈ ત્યાં સુધી એ લોગો શું દરવાં છે! અને તેમણે તો મારું નામ સાચોસાચ ‘ભૂતનાથ’ ઠરાવી દીધું. રસ્તામાં પશુ હવે જ્યારે મળે છે ત્યારે ‘ભૂતનાથ’ જ કહે છે. મારે તે એનો શો ઉપાય કરવો? પરંતુ ખરેખર હું ‘ભૂતનાથ’ ચઈસ ત્યારે જ મને જાપ વળશે. લગતી લાવટ લાગે એવી ભૂતનાથની શોધમાં હું છું. કહેશે કાઈ એ ક્યાં મળશે?

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.નું

રિક્ષાઈન્ડ ગ્રાઈન્ડ નટ ઓઈલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

:: અને ::

અશ્વિન બારસોય

*

અધેજ વચાય છે-પૂછો:

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

ઓફિસ:

ન્યુબિલી ગામ સામે, પોસ્ટ બોક્સ નં. ૮૨ : વડોદરા

ગુજરાતના એન્ટસ

‘રસદા’ એન્ટર્પ્રાઇસી

૪ રંગવાળા માર્કેટ

રેલવેપુરા : અમદાવાદ

દારખાતું

અમલાયા

(બી.બી.)

*

કચ્છ દાહ્યાવાડના એન્ટસ

ઓધવજી કલ્યાણજીની

કંપની

બો ટા દ

નહિ, નહિ, નહિ ! પ્રતિમાએ કહ્યું અને તે દર ખસી ગઈ.

એ ક સાં જે

લેખક

નવિ કેત

અવિનાશનો લાંબો થયેલો હાથ એમ ને એમ રહી ગયો. પ્રતિમા આઠલે મોટીથી બૂમ પાડે ! બાળુના ખંડમાં એના પિતા સાંભળે તો ? તે પ્રતિમા સામે નેહ રહ્યો. તેની નજર પ્રતિમાને કપડાં આપી રહી. શી બેવફૂરી ! કશું બોલ્યા વગર તે દાદર લીટરી ગયો.

પણ તેના યુરસાનો પાર ન હતો. યુદ્ધાળી સાડી ત્રીચેથી આછા લાલ રંગના કળખમાંથી આવતો સોનાની ખંડીવાળો ગોર, કામળ, સુંદર હાથ તે હાથમાં લેવાતો હતો. અને પ્રતિમાની સ્નેહકરી હસતી આંખો સામે જોવાનો આનંદ ! બસ, તે માટે, હૃદયના મીઠા યજ્ઞકાર-સાથે, તેનું મન તૈયાર થયું હતું. ત્યાં પ્રતિમા પાછી ફરી ગઈ. એટલું જ નહિ, પણ તેણે મોટીથી બૂમ મારી, એના પિતા સાંભળે એમ, છદ્ ! અવિનાશના મનને મોટા અચ્ચકા લાગ્યો હતો. આમ કોઈ કરતું હશે ! હું શું જોને ખાઈ જવાનો હતો ?

હપાટાજથ્થે ડગમ્મ લારતો એ આગળ ચાલ્યો. માત્ર હાથમાં હાથ લઈ તેને રમ્મ લેવી હતી. બસ એટલું જ. કોમાં શું બમડી ભત ? સદુ બલે છે કે પ્રતિમાનાં લગ્ન થયાં છે. તેથી શું ? આટલી છૂટ ન લેવાય ? દસ વરસથી અવિનાશ રાવસાહેબને લાંબાવે-ભય છે. ફટલી વાર પ્રતિમાએ તેની સાથે વાતો કરી છે, હસી છે, મસ્તી કરી છે. લગ્ન થયાં એટલે બસ ? આડી આવડી મોટી દીવાલ ઊભી યઈ ગઈ ?

‘પત્નીએ તો પતિપરાયણ થયું નેહ’ એ તેને જ વફાદાર રહેવાનું. પરંપુરપ...’ પ્રતિમાનાં વૃદ્ધ કાઝીના બોલ તેને યાદ આવ્યા. હી ! પરંપુરપ ! વફાદારી ! બૂના, નિઠુંવ સંતો ! અવિનાશને ઘરાંગીઓની જમાત પર ઝીડ ચડી. ઊઠી જન્નો તારથી ટાટકટ ! વિધવાઓની શિખામણ ! એ જ મુવતીઓ પર રાજ કરે છે ! બધીને કર્મોકળામાંથી દે છે ! પણ પ્રતિમાને તેણે એટલી મૂર્ખ નહિ ધારેલી. જલદમગાં ભય બધાં. બલે ઊઠીઓને પેટીમાં પૂરી રાણે. તિભેરીમાં મૂકીને તાળાં દે. એમનો કિંમતી બળ્લો કોઈ ઉઠાવી ન બળ.

પાછળ મોટરનું હોર્ન વાગ્યું. ફરીને અવિનાશ રસ્તામાંથી ખસી ગયો. તેને યાદ આવ્યું કે પોતે મુંબઈની બજારમાં ચાલતો હતો. દ્રામનું કેસિંગ, બોળંગી એ આગળ ચાલ્યો.

પ્રતિમાનું નામ જ બસ મગજમાંથી મોટી નાખતું પાડી. એને રદ કરી દઈ. બૂરી નાખું. એને કહી યાદ કરવી નથી. કેવી રવાઈ તે મણતરીયાજ ઊઠી ! ઈધરે એ મોટી આંખો આંધી છે તેમાં તો મિનમનનો પાર નથી. કેમ બલે દુનિયામાં એના સિવાય કોઈ કપાળું હોય જ નહિ ! અને વળી પ્રતિમામાં ફપ જેવું છે શું ? એ તો એની ઉંમર એવી છે. અવિનાશને તેના કાઝના બોલ સાંભળ્યા : ‘વીસ વરસની ઊઠી ફપાળી ને શુદ્ધિશાળી લાગે જ. દસ વરસ જવા દો. ત્રીસ વરસની ઉંમરે આજની બજારમાન ધુવતી સાત બેઠું બની બેસશે.’ કાઝના એ શબ્દો અત્યારે તેને સાચા લાગ્યા.

- ને ફટલી વાર પ્રતિમાએ તેને બતાવ્યો હતો ? પોતે પ્રતિમાને માડી કરી ફરવા લઈ જવાનું નક્કી કરે. ‘ચાલો ફપા ! જરા ફરી આવીએ. ખુલ્લી હવાથી તમારી તમિયત સારી થશે. તમારે માટે અવિનાશ માડી લાગ્યા છે,’ કહી પ્રતિમા તેની વૃદ્ધ ફપને સાથે લે. અવિનાશ પ્રતિમા સાથે સિનેમા જોવા જવાનું કરાવે. પ્રતિમાએ એના બે નાના ભાઈ-એને આગળ કપો જ દોય. ફટી એ એકલી તેની સાથે આવી નથી. લુચ્ચી ! સદા ય એને મૂર્ખ બતાવ્યો છે અને તેનું ખિરસું ખાલી કરાવ્યું છે એ વધારામાં.

વરસો થયાં તેણે પ્રતિમા પાછળ આંટા માર્યા છે. તે શાળાએથી ઘેર આવતી હોય ત્યારે શેરીમાં સામે મળવાં અવિનાશ તપ તપ્યો છે. કલાકો સુધી તેને ઘેર બેસીને તેના વૃદ્ધ પિતા સાથે કાવકે મુખે વાન કરી છે. બેવફૂર, અશક્ત ડોસો ! એનો વીમો અને એનો વેપાર ! એનો દમ અને ઉધરસ અને એની દવાઓ અને દાકતરો-ઓહ ! એની તમિયતની વાતો કરવામાં શું જોને રસ હતો ? પ્રતિમાને ખાતર જ ફટલી સંજ તેણે જગાડી છે; શિખાળાની કંડી રાતોમાં અને ચોમાસાની વરસતા વરસાદમાં એ રાવસાહેબને ઘેર જઈ જઈને કલાકોના કલાક બેઠો છે. માત્ર

પ્રતિમાનું હસતું મુખ જોવા, તેના બે મોઝ સાંજળવા. પ્રતિમાને એની કિંમત નથી. અકસ હોય તો કિંમત હરે ને ।

અને અવિનાશને સમસ્ત શ્રીમતિ તરફ યુરસે ચાપ્યો. આ આજની બંહેલી ઠોકરીઓ । પ્રેમ આપવો નથી, બને એટલો લેવો છે. કેવી કળૂંસા ! પ્રશંસા, રનેહ, બકિત એ સર્વની તેને જૂખ છે. પણ સામે પ્રેમ દર્શાવવાની કિંમત નથી. કાયર ! નિહાંવા ! જિંદગીની પ્યાસ ક્યાં છે ? તમજા ક્યાં છે ? પ્રેમના ઝંઝવાતથી તો દૂર નાસવું છે. તેને તો માત્ર દાહ્યા જોઈએ છે, આપકાં જોઈએ છે. સાચી મહોત્તમતને રંગ જુએ ત્યાં તો એ અઘળાય છે, 'નદિ, નદિ' કહી નારી જાય છે. કેવી છીછરી ને નિષ્પ્રાણ !

પ્રતિમા તરફ તેને આવો કંટાળો કદી આવ્યો ન હતો. અધારે તો એ સાચી રહે ને અવિનાશ તેને બે તમાચા ચોઢી દે તો તેને નિરાત વળે. હું ને પોતે આટલાં વરસ મનમાં મોઢ રાખીને ક્યો ? આજથી ખેલ ખતમ. પ્રતિમાને ઘેર ફરી પગ નથી મૂકવો. એવું મોડું ફરી જોવું નથી.

'એ મિસ્તર ! જરા જુઓ તો ખરા !' કાઠ આધેક વપના આદમી સાથે તે અપહાયો. તેની સામે અવિનાશને જોવું નહિ. લેમિંગ્ટન રોડ પર માણસોની ગીરદી જોઈ તે માંદશાના યુવ તરફ જાયો. આજ ખસ, આજના જ કરવાતું તેને મન થતું હતું.

પ્રતિમાના જીવનમાંથી ખસી જવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો. એનાથી હાલર ગાઉ દૂર જવું છે, મનથી-એ સ્વાર્થો ઠોકરીને એકથી મૂકી છે. પ્રેમ, આનંદ, ઉભા એને એ લાવક નથી. બહે રહે એકલી, ટાટી દિમ જેણે. એ અને તેણે પેણે ઈશ્વર પતિ, એકલગમ્યા ઈશ્વરનામાં દહાઈ રહેને એના ઈશ્વર. એ ક્યાં માણસને પરણી છે । એ તો પરણી છે મોટરકારને, પેન્શનવાળી સરકારી નોકરીને. એને પેલા મગશે, પેટ્રોલ મગશે. પ્રેમ નહિ મળે. પેટ્રોલ અને પ્રેમ ! એનાથી જ સંસારનાં ચક્રો ચાલે છે. અવિનાશ ચાલતાં ચાલતાં દરયો. પોતાના વિચારની વિચિત્રતાને તેને ખ્યાલ આવ્યો.

પિટિટ મેન્શન પાસે વળાંક લઈ એ ઈરાની રેસ્ટોરામાં ચા્યો. એક કપ ચા મંગાવી. પણ દુધની મંજીની ચા । એ કેમ પીધી જાય ? પ્યાસો વધે

પડતો મૂકી એ જોયો થઈ ગયો. હાથમાં ટેલિ લીધી. નંબર મેળવ્યો.

'હલો ! પ્રતિમા કે !'

હા, એ પ્રતિમા જ હતી. અવાજ તેણે ઓળખ 'એ તો હું' અવિનાશ. જતાં જતાં મારાથી બૂલ થઈ ગઈ. હાં. તે મારે માશી ચાહું છું. માશી માગવાની જરૂર છે જ. દારતો. મને એટલી લેવાનો અધિકાર શો ? જવા દો. હું તો પરાયો માથ ફરી કદી એવી બૂલ નહિ કહું. જસ ત્યારે, એટલું ને તેણે રિસિવર મૂકી દીધું. એ પણ જાણતી ન પરાયો માથુસ ! કેવી આજ્ઞા સંભળારી ? અધિ શો ? અધિકાર કેમ નહિ ! પ્રતિમાને આજ તે બૂલ સમજાઈ જવાની છે. એટલી તો લામણી કે દરોજ. બહે આજની રાત ઉભાગરો કરે. આ વરસથી પ્રેમની રમત રમે છે. એને થોડી કિ થવી જ જોઈએ.

અને તે લેમનમ રોડ વટાવી હેનિંગ ગા તરફ વળ્યો. ધીરે ધીરે તે પગથિયાં ચાલા લાગ નીચે મુખપટ્ટો વીરતાર તેની દૃષ્ટિ આગળ પથર લાગ્યો. ગામોવીનાં મકાનો, આગળ જીમીની મહેલાતો, દૂર રોડે એશ્યેન્જનું મિલ્ડીમ, અ કુનિવર્સિટીનો ટાવર, ચોપાટીનો વળાંક, મરીન ક્લ વનાં જોવાં મકાનો પર આદ્યમતા સૂર્યનો પ્રકાશ એટ પાસેથી સરતી જતી વોજળીની ગાડી, ન ચોપાટી પર મનુષ્યોનાં ટાળાં. બેન્ડર-ડે-ડ, બાણુવના મંદિર, જૂના રંગનો સમુદ્ર; આધે ક્લિટિંગ પર સ જલ્દ સફેદ સદાચાળ વહાણ અને 'સમુદ્રને મળી જ આકાશ. ખીજ બાણુ વાદળાથી દહાયેલા દૂરના ખરડો. આ વિસ્તાર અવિનાશને જાણે. આજે ૬ તેના મરતક પર ચૂંટને વારા લાગી. ટેકશે ચાપ થમ પછી એ હવા તેને ખડુ સરસ લાગી.

નાની એવી વાતમાં પોતે કેટલો યુરસે થઈ ન હતો ! પ્રતિમા એને ન સમજે તો એમાં શી મો વાન હતી ! શીજો યુરગોને કદી સમજે છે ! આ વરસ તેને લગ થવાને થયાં. તેની પત્ની જ આ નાશને કદી સમજી છે ! હા, એ રમોઈ કરે, એ સમજેલો જાળવે, એવું ધર સાચવે, પતિની સ એના ધરમાં રહે, ધર્મશાળામાં બે મુસાફર રહે તે પણ એના મનની દુનિયા ! એની આકાંક્ષાઓ ! એ

ધમ્મજાઓ ! પત્નીને એની કશી ગતાગમ નથી. આ જ તેના દુઃખનું મૂળ છે. પત્ની સાથે તેને માત્ર દેહનો સંબંધ છે અને તેથી અવિનાશને સંતોષ નથી. એમ નહિ છતાં પતિપત્ની તરીકે સાથે રહેવું, એક ! એ કેટલી ધૃષ્ટાનુપદ વાત છે ! એનું મન કાષ્ઠનો એમ શોષે છે. કાંઈ સહનથી, રનેકાળ, શુદ્ધિમાન સ્ત્રીને તે ઝંખે છે. એણે જેની કામના રાખી છે તે એની પત્ની આપી શકી નથી. નહિતર અવિનાશ પ્રતિમા સામે જોવાની પરવા કરે તેમ નથી.

અવિનાશ સમુદ્ર સામે જોતો બેઠો. અગ્નીઆમાં પ્રગીન કૂંચો ખીલ્યાં હતાં. લીલી ગોદરી પર આળકા રમતાં હતાં. ચિથર નજરે અવિનાશ જલતરંગો પાછળ ઘૂમી જતા સૂર્યગિર્જાને જોઈ રહ્યો. તેના મનમાં બિડી મ્યાનિ ભિકારાઈ આવી. માથાપો યુવકયુવતીઓના સંબંધ જોડી દઈ ફરી વેદનાનાં બી વાવે છે ! મનનો દરોજ જ મેળ નહિ, એની જ સાથે આખી જિંદગી ગાળવી. ગાંઠ પડી તે ન જ છૂટે. વિધાતાના જેવા જ અંદર ભેખ વરીસો લખી ન્ય છે. તે વગર એમને જ વળતો નથી. અને પાછળ ક્ષિતિજ સુધી પધ-રણેલાં મકાનો તરફ નજર નાખી તે જોઈ રહ્યો. શી સમાજભવરથા ! આ નગરીમાં વસતા લાખો મનુષ્યો, એમાંથી કેટલાના સંસાર સુખી હશે ! માનવીનાં દેહાં ! અહો શી એની દરામત ! સુખી યવાની અને ખીજને સુખી કરવાની કેટલી આવડત એમાં ભરી છે ! અને છતાં એ દુઃખી યવા કરે છે અને ખીજને દુઃખી કરે છે !

હંડી હવાની લહરો એના શિર પર યઇને વાવા લાગી. અવિનાશના તપ મરજને હવે સાતાવળતી હતી.

‘ક્યાં હશે એ દુઃખનું મૂળ ?’ અવિનાશને વિચાર આવ્યો. એને પ્રતિમા જોઈતી હતી. એ ન મળી એમાં આટલી વેદના, આટલો ખેદ ! પથુ રા માટે એને પ્રતિમાની જરૂર હતી ! હા, તેના મનમાં શૂન્ય છે, હવેમાં પાસ ભરી છે. પથુ એ કુધા ન હોય તો ! મનમાં એવી કામના જાગવા ન લીધી હોય તો ? ધનિદ્રોગે જેવી રીતે મનને વિમાર્ગે લઈ મન્ય છે ! એ જુદી વાત, છતાં એ જ સાચી હતી. સર્વ ધર્મજાઓ રાખી ન્ય, બધી કામનાઓનો નાશ યાવ ત્યારે જ શાંતિ મળે. ન્યાં સુધી સ્વાર્થ ન હોય, સુખનો મોહ છે ત્યાં સુધી શાંતિ નથી.

‘શાંતિ ! આહ !’ તેણે દિવસે આજ એ શબ્દ

તેને યાદ આવ્યો ! ને તેને સાંભળું ! હા, તેને એ જ જોઈ એ છે. તેની બાકુળ ધમ્મજાઓ, તેની દેહધામ —એ સર્વની પાછળ તેને એ જ ઝંખના હતી, શાંતિની ! પથુ તેની હજી સુધી તેને ખમર ન હતી. આજ એને એ દીવા જેવું સ્પષ્ટ દેખાય છે. બસે પ્રતિમાએ તેને આજ જગ્યર આધાત આવ્યો. તેની તંત્ર થયેલી લાગણ્યોએ લીધે જ આ વાત છેવટ તેને સમજાઈ. કેટલા દિવસ યવા તેણે આમ નિરાતે બેસીને વિચાર કર્યો નથી. નિરાતે એકલા બેસીને માણસ વિચાર કરતાં નથી, તેથી જ તેમનાં મન લૂખ્યાં રહે છે. દેહધામ કરવાથી જ સુખ મળતું નથી તે આમ શાંત બેસતાં સામે આવતી ભૂતું રહે છે. કારણ, સુખનાં બીજ કાંઈ બહાર નથી, એ તો અંદર જ છે, માનવીના દેહમાં. સુખી થતાં આવડે તો સુખી યવાય. અવિનાશનું મન કશીકે તુષિથી ભારાઈ ગયું છે. હવે તે ખાલીખમ લાગતું નથી.

આ અનુભવ તેને મોટે નરો હતો. કશું મળ્યું નથી. છતાં આ સંતોષ શાથી ! માણસની અંદર આવી શી સમૃદ્ધિ છે જેની સાથે સરખાવતાં બકાકુરતું સુખ સાવ તુચ્છ લાગે છે ! ને અવિનાશે વાંચિયા પુસ્તકો તેને યાદ આવ્યાં. કેવા કેવા વિચારોના અધો તેણે વાંચ્યા છે ! બગિની નિવેદિતા અને સ્વામી રામ-તીર્થ, અને વિવેકાનંદ, અર્ચિદેવ અને રાધાકૃષ્ણન, મોક્ષીજી અને ટાગોર, રમણ મદર્ષિ અને પંડી કેટલા પ પરદેશી ભેખકો. ટોફ્ટોટ, શેમે શેલાં અને ઇમર્સન—અને છતાં પોતાનું ચારિત્ર ! એ કેમ તથમાન બાંધે આવ્યું નથી ? તેનું જીવન અને તેનાં મનની દુનિવા એ બેમાં કેટલો ભેદ છે ! કેટલો વિસંવાદ છે ! સારા વિચારો અને તેની અતુમ વાસનાઓ—એ વચ્ચે મેળ ક્યાં છે ! પોતાની જાત આગળ અવિનાશ શો ખુલાસો કરી શકે એમ છે ! બસે ખીજને જવાજ ન દેવો પડે, પોતાને તો સાચો જવાજ આપ્યા વગર છૂટકો નથી.

સૂચનો પ્રકારા ખુપત થયો અને આકાશમાં એક પછી એક તારા દેખાવા લાગ્યા. ક્ષિતિજ પરથી ચાલ્યા આવતા નેર્ય અધકારે સમુદ્રના પાણીને દંડી દીધું.

અવિનાશે પાછળ નજર કરી તો અસ્પષ્ટ ધરોમાં જતીઓ પ્રગટી છે. શરીન સૂર્ય પરના દીવાના લાંબા પાંજાવા પાણીમાં પથરાયા છે. સહેરમાં વસના આ

લાખભલાખ માનવી ! દરેકને ધનની તૃપ્તિ છે, સુખની પ્યાર છે. કોઈ તે કોઈ પ્રિયજન માટે સદુ પરિશ્રમ કરી રહ્યા છે. ધણાને માટે હવનવિગ્રહ વગેરે બીજીયળની ગયો છે. બીયારા નિષ્કિંચન દંગળ લોટા ! ધન નથી, ધરખાર નથી, કશો આધાર નથી. કેટલાક વળા એથી બે કમનસીમ છે, જેમને કોઈના પર પ્યાર નથી, કોઈની મદોખ્ખન જેમને મળી નથી. આખા નગરને રૂંધી વોંટી વળી છે-વાસનાની અદશ્ય દેહ-જાળ ! અને પોતે જે જાન હવે છે એ હવન નથી એની પણ ધણાને ખબર નથી. અને એ વિચારે અવિનાશના મનમાં સારા બે સંસાર તન્ક કરજી છલ-કાઈ રહી. હવે કોઈ અકલ્પ્ય મમતાથી દ્રવી રહ્યું.

ત્યાં એનું કામ એની વાટ નેતું હતું. આટલાં મનુષ્યોમાંથી કોઈને ઉપગોચી થઈ ચકાવ, કોઈનાં બે આંસુ ઘૂંછી ચકાવ ! અગાર સુધી એણે પોતાને જ વિચાર કર્યો છે. પ્રતિભાથી એ દૂર રહે એમાં જ પ્રતિભાનું દિત હતું. પ્રતિભા એ રામજી ને પોતે અત્યાર સુધી એ ન સમજ્યો. ને તેની પત્ની ! એના આધારે હવન હવની ભોળા સ્ત્રી; હંફરે એને એવી સજી છે. એની પાસેથી વધારેની આચાર રાખીને પોતે બેસે પછી નિરાશ થયું જ પડે ને ! સદુને તેમની રીતે હવવા દો. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે બધું થયું નેહજે એ આમક બોરો છે. ત્યાં જ બધી બચાવું મળ છે, પોતાના અદકારમાં. એનામાં રહેવા 'હું'ને તેણે અત્યાર સુધી હવયું 'સિંદાસન આપી દીધું છે, વાસનાના અગિને કૂંડી કૂંડીને ઉદીપ્ત કર્યો છે. એના ધુમ્મથી તેની આંખો વરાઈ મઈ હતી, તેને પોતાની ઈચ્છાએ સિવાય બીજી કંઈ દેખાતું ન હતું.

અને ત્યારે અસંખ્ય નસુનોથી ઊઠરાતા આકાશ નીચે એમણે અવિનાશી હંફર પાસે પ્રાર્થના કરી. કેટલાં વરસ થયાં એણે પ્રાર્થના કરી ન હતી ! મનની બધી કામના સમી જય એવી રહે પ્રાર્થના કરી અને કહ્યું, 'જન માત્ર પણ અદકાર મારામાં ન રહે. હે સચગચરના સ્વામી ! મારે કરી ઈચ્છા ન હો, કર્યા બધન ન હો. મારા હવનમાં તમરી ને ઈચ્છા હોય તે પૂર્ણ કરો. અને તેની અંખમાંથી બે અનુનિદુ આલ્યાં અને તેના ગાલ પર આંખીને અટક્યાં. તો પણ તે આકાશના નક્ષત્રપુલ સામે જોતો બેસે અને તેણે સંસારના સર્વ માનવીઓ સુખી થાય એવી

પ્રભુ પાસે માગણી કરી. તેણે તેના સર્વ મિત્રોને વાંક્યાં, તેના માતાપિતાને વાંક્યાં, તેની પત્નીને વાંકી કરી. ચરનું દલ્યાણ થાય એવી તેણે પ્રાર્થના કરી. અને પ્રતિમાને માટે પણ તેણે હવવા સદશા સાથે પ્રભુના આશીર્વાદ માગ્યા. અસીમ આંકાર તેન મનમાં આવી વરણું હતું. આકાશ સામે દિષ્ટ કરી તેણે અદશ્યને વંદન કર્યાં અને સુખથી છઠ્ઠાતે હોંધર તરફ ચાલવા માંડ્યું.

'બહુ મોડું થયું ?' તેની પત્નીએ કહ્યું.

'હા, મોડું થઈ ગયું. તને ખૂબ વાટ નેવરાવી, ખડું ? રસોણ કરી મઈ દશે.'

મોઝા થવાની વાત કોઈ નહીં ન હતી પણ આજ અવિનાશના જવાબમાં એકની ઉખા હતી. તેની પત્નીને એનો પ્વાલ આગ્યો અને તેથી 'ક્યાં રોકાયા હતા' એમ તેણે પૂછ્યું પણ નહિ.

અવિનાશ જમવા બેઠો એટલે તેની સ્ત્રીએ કહ્યું, 'પ્રતિભાજેનને દોન હતો. બે વાર કોલ આંખો.'

'શું કહ્યું એણે ?'

'આસ કંઈ નહિ, 'હજી નથી આવ્યા !' એમ પૂછતાં હતાં.'

જમી પરવરતે અવિનાશી ગિરીવર દાયમાં લીધું અને એ પ્રતિભા સાથે દોન પર વાત કરવા બેઠો.

'હા, હું બહાર ગયો હતો...ના, મને જોડું નથી લાગ્યું. ચાથી દેડો છો ! જતી વખતના મારા અડેરા પરથી ? ના, એવું કહ્યું નથી...તમે 'જે કયું' તે વાળી જ છે...હા, એ તો જરા ગુસ્સામાં ફેન કરી દીધો હતો...મોઝા ! તમારાં લાલ્લી ! આ રહ્યાં અહીં મારી સામે. મારાં કપડાં મંડેલે છે...ના, કશું નહિ આવ્યું. તમારાં જાલીને લઈને બહાર જવું છે. પરમદિસે ! ના, પરમદિવસ પણ નહિ. પરમદિવસ અને બંને સિનેમામાં જવાનાં છીએ. જમ ત્યારે, ના, હું રિસાવો નથી, ખરેખર કહું છું. એવું કયું મનમાં ન રાખશે.' અને તેણે રિસીસ મૂકી દીધું. પોતે એક મિત્ર સુધાવો બેસશે એવી ચિંતાથી પરનાઈને પ્રતિભા તેને ફરી બોધાવતી હતી પણ આજ અવિનાશના મનની બૂમિકા અદશ્ય રઈ હતી. પ્રતિભાની તેને જરૂર રહી ન હતી.

[અનુસંધાન પાન ૨૧ મે]

કાવેરી નદીના સામસામા કાંઠા પર લગભગ બે માઈલ દૂર વ- તથા મ- નામના બે ગામો છે. ત્યાં નદીનો પટ વિશાળ છે અને મ-ના કાંઠા પાસે ઠીક ઠીક લાંટી નહેરુ છે. ત્યાં ઘર ઉનાળામાં પશુ નદીનો

અપાક ચાલુ રહે છે એટલે બંને ગામ વચ્ચે અવર-જવરનું એક જ સાધન જૂની દગના આગાવાળા વાસના મજવાનું છે. બંને કાંઠા પરની જમીન ખૂબ જ ફળદ્રુપ છે અને સામાન્યતઃ વર્ષમાં ત્રણ પાક ઊતરે છે. પશુ આવા કિસ્સાઓમાં બંને છે તેમ જમીનની ફળદ્રુપતા કેટલેક અંશે ત્યાંના રહેવાસીઓને આપરૂપ બની છે. કેમકે જમીન પર કામ કરનારા મજૂરાનો અપવાદ બાદ કરતાં લોકો આળસુ છૂપ જતીત કરે છે અને તેથી સેતાનને ત્યાં કામ મળી રહે તે સ્વાભાવિક છે. સેતા નછીની બાજતમાં લાંટી પડતા અને અદાસતમાં જતાં તેા ચારતા જ નહિ. અદાસતમાં ચાલતા હોસોમાં બંને પશુના સાહેદોએ સેતાન પર બોલી જુમાની આપતા હતા.

વ-માં બે પાંડોશીઓ રહેતા હતા. આપણે તેને વેંકા તથા કૃષ્ણ કહીશું. વેંકા કંબુસ હતો. તેણે બ્યાન્નોરીથી થોડામણા ઘસા લેતા ક્યાં હતા. તેના દેખાદારો બ્યાન્ન ભરવામાં બહુ નિયમિત હતા કેમકે તે બાલુએ તે એકલે જ કિનારો નાંદુર હતા. એમ કહેવાતું હતું કે તેણે યુવાનીમાં નાના દેવેને સાધ્ય કરવાની કળા પ્રાપ્ત કરી હતી. આ દેવેને મનુષ્યોને દેરાન કરવામાં આનંદ આવે છે. જરૂર પડ્યે, તે પોતાની મેઘી રિવાની ઉચ્ચ સાધના વડે પોતાના પ્રતિરૂપને મારી નાખી શકેતા.

કૃષ્ણ છતાં જ પ્રકારનો મનુષ્ય હતો. ત્યાં તેની ધર્મચૂલતાને બાદ ન આવે ત્યાં તે દહન નિર્દોષ હતો. સવારનું સ્નાન કર્યા પછી કાવેરીએથી પાણી વળતાં રહેને કાંઈ મરુથી તે ઊંચાઈ મળે તે માટે તે બહુ આગળપૂરેક ચાલતો દેખાતો હતો. દેવેચની ધર્મકિયા કરવામાં પશુ તે ખૂબ યત્નથી રાખતો, કેમકે જરાએટલી ભૂલથી રહેને એક અગર બીજા દેવ નારાજ થાજ. વેંકાને મણાં કારણોસર તેને માટે ખૂબ નિરસાર હતો-પહેલું તે એ કે તે સાખપાંડોશી હતો, બીજું એ કે તે કદી પેલા ઝાંઝીના સેતા નહિ.

લેખક

છાયાલાલ માનસિંગ કામદાર

ત્રીજું એ કે વેંકાની જમીન બે એકર હતી ત્યારે માત્ર કૃષ્ણે ત્રણ એકરના માલિક હોવાનું પાપ કર્યું હતું. એક દિવસ ગણેરે ગંજીપાની રમતમાં બંને વચ્ચે કનિયો થયો અને તેમાં બંનેએ મજા પરનો કાપુ શુભાવી દીધો. બીજા દિવસથી કૃષ્ણની કમળખતી બેઠી. કૃષ્ણ ગણેરે જમવા બેઠો હતો અને પચાવળી પર ચોખ્ખા પીરસ્યા હતા. પરંતુ તે ચોખ્ખાને રૂપથી કરે ત્યાર પહેલાં બે દેહાં બોરાક પર ફેંટીને ચાલ્યા ગયા. બોરાક અઘાઘાઈ જવાથી ફેંટા દેવો પડ્યો. કૃષ્ણે ધાકું કે આજે ફગાડારો દિવસ દરો. હું ભૂલી ગયો હઈશ. તેથી તેણે જ્યાં ખાતાનો વિચાર કર્યો, પશુ પહેલાં જગાની ઝાલ ઉમેડતાં તેમાં એક લાંબું ડબકું લટકતું દેખાયું. જ્યારે તેણે પાણી પીવા માટે ખાલો ગોઠા પાસે લઈયો ત્યારે તેના નાકમાં મટરની ગંધ આવી. બીજે દિવસે કાંઈ ફેરફાર સાથે તેને ખાવા-પીવામાં તેવા જ પ્રકારનાં વિદો નહાં. મિચારા કૃષ્ણે ધાકું કે હું કાંઈ દેવેરીના વાંકમાં આવી ગયો હોઈશ. તેથી તે તે જ રાત્રે ગામનાં ત્રણ મંદિરોમાં ગયો અને ત્યાં ખાસ પૂજા કરી. મંદિરના પૂજારીઓએ તેને ખાતરી આપી કે 'તમારા પાપનું પૂરેપૂરું પ્રાપ્તિન થઈ ગયું છે.' અને તે ઘેર આવતો રહ્યો.

એટલી વાત સાચી કે બીજા દિવસથી કૃષ્ણને બોરાક લેવામાં કાંઈ તકલીફ પડી નહિ પરંતુ રાતા-મણીનું સ્વપ્ન બદલાયું હતું. તે રાત્રે તે ચૂનો ત્યારે દર વખતે તેના કાનમાં કાંઈ જમ પાડીને તેને જગાડી દેતું. બીજા રાત્રે તેની ખૂબ નછક ફતરાના ભસવાનો અવાજ આવતો હતો, તેથી તેને મનસુ પડ્યું. જ્યારે તેણે દીવો કરીને એપું દો એકરમાં કાંઈ મળ્યો આવ્યું નહિ. પછી તેણે આખી રાત દીવો સળગેતા રાખવાનો યત્ન કર્યો પણ આ સંજોગ પશુ નામથી નીવડી. જ્યારે આખરમાં જરાગર ઉંચ અઘાઈ ત્યારે તેના ચરીર પર સર્પનો દડો સ્પર્શ તેને જીથ્યો. મિચારા કૃષ્ણનાં તેા હાલ જમી થયાં પરંતુ થઈ

કદાચ કરડે તે બીકથી તેણે ખૂબ પાંડવાની દિ'મત
કરી નહિ. તેની પત્નીને પતિની સ્થિતિની ચિંતા
હોવાથી સફાગયે તે અંદરે આવી અને તે આવતાં
જ રૂપરોની ડબ્બામાંથી અદરૂપ યઈ ગઈ. પત્નીએ
તેની પાસે બેસીને પરિચિતિની ચર્ચા કરી. તેણે
પહેલાં એની સૂચના કરી કે 'આપણા પાંડાણીની
સલાહ લઈએ.' વેંકા એટલા માટે જ બધું કરી રહ્યો
હતો, પણ કૃષ્ણની ધર્મચૂસતતા આડે આવી. તે
મેઘી વિદ્યાને આશરો લે નહિ. પત્નીએ બીજી એવી
સૂચના કરી કે આપણે મ-માં રહેતા જાણુ પાસે
જઈએ કેમકે મને ખાતરી છે કે આ બધાં વિદ્યા
કાઈ મનુષ્યકૃત જ છે.

પણ દિવસ બેઠાં પહેલાં કૃષ્ણના બાગ્યમાં વધારે
કુંચ આવી પડવાનું હતું. સવારે બેઠાં પહેલાં કૃષ્ણને
જણાવું કે તે પોતે લાજવાળા છાપરાના બે મોભને
જોડતા લાકડાને પકાણીને બેઠો હતો, તેને એ
પણ જણાવું કે પોતે પડી ન જાય તે માટે મોભને
આવી રહ્યો હતો. તે બપોળીત હતો છતાં સફાગયે
અમયચક્રતા વાપરી તે પકા મૂકતા ન હતો. તેની
બુદ્ધિથી તેની પત્ની તથા બેત્રણ પાંડાણીઓ દોડી
આવ્યા. અલગત વેંકા તેમાં નહોતો. તેઓ એક મજ-
બૂત રીડી લાવ્યા અને તેને આ બેમભભરી સ્થિતિ-
માંથી છોડાવ્યો. બધાને ખાતરી થઈ કે કાઈ અદરૂપ
શક્તિ કામ કરી રહી છે કેમકે કૃષ્ણ બેઠાં આલનાર
હોત તોપણ તે એટલો બધો બીકણુ તથા નમ્રજો
છે કે આ સ્થિતિમાં મોતાને મૂકી શકે નહિ, તેઓને
વેંકા પર શંકા આવી પણ ભૂલેચૂકે પણ તેનું નામ
લેવાની તેમનામાં દિ'મત નહોતી. તેથી એમ નિર્ણય
કરવામાં આવ્યો કે તે જ બપેરે સાધુના દર્યેને જવું.

જે સાધુનાં દર્યેને જવાનું કૃષ્ણે નક્કી કર્યું હતું
તેનું નામ ઉપેન્દ્રદાસ આવાજ હતું અને તે હંદારથી
પણ દૂરના કોઈ રૂપબેધી આવ્યાનું કહેવાનું હતું. તેની
સાથે ફક્ત એક જ ચેડો હતો. તે હમેશાં પોતાની
સાથે ૧૦૮ શાલિગ્રામની પેટી લઈ જતા હતા અને
હમેશાં એક વખતનું ભોજન લેતાં પહેલાં તે ઘુઘસીની
પૂજા કરતા હતા. સર્વત્ર યાત્રા દર્શિયાને તે આચર-
નવાર નિરુમઘે અને ધીરંગમમાં રહ્યા હતા અને
તામિલ અને તેલુગુ બાપા સારી રીતે બોલી શકતા
હતા. તે જિંચા, દેખાવા તથા ગંબીર હતા, તેનું હંડવ

માથાનું હતું અને તેના મુખ પર સ્મિત ફરકતું હતું.
લોકો તેની શેઠમાં દેખાતા હતા છતાં તેને આદર
હતો. કૃષ્ણ અને તેની પત્ની તેને મજાત ગયા.

જેનાં તેઓ મજાતમાંથી બેઠાંથી કૃષ્ણને પેશાબ
કરવાની હાજત થઈ આવી. તે રેતીમાં નીચે બેઠો
પણ પેશાબનું ટીપું પણ બેઠાંથી નહિ. થોડી જ મિનિ-
ટમાં તેનું પેટ ફૂલીને ફાળકા થયું અને તેને અસહ
પીકા થવા લાગી. તેની પત્નીએ સમયસૂચકતા વાપ-
રીને પાસે બેઠો રહેવા થોડા માણસોને બોલાવ્યા અને
પતિને સાધુ પાસે લેવાવ્યો. સાધુએ દરદી પ્રત્યે
ફક્ત દષ્ટિપાત જ કર્યો અને તેની પત્નીને બેસી જવાની
નિશાની કરી. તે માત્ર એટલું જ બોલ્યા કે 'કરતી
નહિ.' શાલિગ્રામની પૂજા માટે વપરાતું થોડું પાણી
તેણે લીધું અને કૃષ્ણની ઉપર થોડાં ટીપાં છાંટ્યા.
કૃષ્ણ એકદમ બેઠો યઈ ગયો. સારપણી સાધુએ કૃષ્ણની
દરેણીમાં થોડું પાણી રેડ્યું અને આચમનની માફક
ત્રણ વખત પીવાનું કર્યું. આમ કર્યા પછી તેણે દર-
દીને બહાર જઈને પેશાબ કરવાનો હુકમ કર્યો. તેને
સરેશ્વારથી પેશાબ આવ્યો અને તે પીમાસૂત્ર ધઈને
પાછો આવ્યો. પ્રેક્ષકો તો એક નજરે તારી રહ્યા હતા,
પરંતુ કાંઈની એક અક્ષર બોલવાની દિ'મત આવી નહિ.

અજાણી અને જ પૂરી યતી નહોતી. એક કલાક
પછી એક માણસ દોડતા સાધુ પાસે આવતો દેખાયો.
તે મનુષ્ય બીજી કાઈ નહિ પણ પીકાથી બેઠો પાકો
વેંકા હતો. જ્યારે તે પાસે આવી પહેલેથી ત્યારે તે
રડતાં રડતાં નીચે ઠોકર ખાઈને પડ્યો. આવાજને
પૂછ્યું : 'તે' એનું તે કયું પાપ કર્યું છે કે તને આવી
શિક્ષા કરવામાં આવે છે ?' વેંકાએ સત્પને છુપાવવાનું
કર્યું પણ કાઈ અદરૂપ શક્તિએ તેની પાસેથી વાત
કઢાવી. ધીમે ધીમે આખી વાત તેને મોઢેથી જ બહાર
આવવાનું થઈ ગયું. ત્યાં બેઠેલા લોકો તો આવી
ભાવે રૂંધતા, હેતુતાઈ ગયા અને સાધુની ત્યાં હાજરી
ન હોત તો તેઓએ એનાં હાડકાં બાળ્યાં કર્યા હોત.
જ્યારે વાત પૂરી થઈ ત્યારે આવાજને વેંકાને માત્ર
એક કાચી કેરી આપી અને કહ્યું કે 'આમાંથી એક ચીર
ખાજે અને તારી અનિષ્ટ કરવાની શક્તિ અદરૂપ
થશે.' વેંકાએ હુકમ માન્યો અને હજી તો કેરી પર
પોતાના દાંત ન બેસાડ્યા ત્યાં તો તેના આગલા આંક
દાંત-ઉપરનીચે દરેક હાડકાંથી ચાર ચાર-પડી ગયા. તેથી

કરીને અરપટ પશુ ઉચ્ચારાયેલ મંત્રોની ધારી અસર થાય નહિ. પછી બાવાજીએ તેને યોડો પ્રસાદ આપીને કહ્યું: 'તારું ધર તથા જમીન વેળીને આ રખાનો હમેશ માટે ત્યાગ, કરવા માટે ઉપેન્દ્રનારાયણ તને એક મહિનાની મુદત આપે છે. હરદાર જઈને ત્યાં રહેજે. કદાચ, નારાયણ તેની અસીમ કૃપા બતાવી તારા પાપી આત્માની વિશુદ્ધિ કરશે.' આ હુકમને અનાદર કરવા માટે વેંકાને સ્વપ્ને પશુ વિચાર આપ્યો નહિ.

અગ્નિપરીક્ષા

દૃષ્ટિજન્ય મહારાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણોમાં લગ્નો પછી કુળદેવતા સંતિ કરવાના રૂઢાંચક વિચિત્ર રિવાજો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. બ્રહ્મણોમાં પશુ પેટાચાતિઓ છે. તેમની અટક લુદી લુદી હોય છે અને લમ અને ખીલ શુભ પ્રસંગો પછી કુળદેવતાની પૂજન કરવાના તેમના રીતરિવાજોમાં ખૂબ તફાવત હોય છે. અને 'રાક્ષસ' કુળના કેટલાક વિચિત્ર તથા બાપંદર રિવાજોનું હું વર્ણન આપું છું. દેવીને રાત્રી કરવાના તથા નવ-પરિશિત મુગધને લાંબું આકુધ્ધ તથા સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેવા આશીર્વાદ મેળવવાનો આ ક્રિયાનો હેતુ છે.

રસિજન્ય મરાઠા બ્રાહ્મણોમાં 'રાક્ષસ'ની વિશિષ્ટ ભવિ છે. તેઓ ઉપરાઉપરી ચાર દિવસ મુધી લગ્ન-દ્રિષ્ટિ આકુધ્ધ રાખે છે. સદાઈ-આ સુખદ બનાવના અંતે કરવામાં આવતા સમારંભ-પછી એથે દિવસે કુળદેવતાની પૂજન કરવામાં આવે છે. તે રિવસે માત્ર રાક્ષસ કુળના સ્ત્રી તથા કુટુંબો જ તેમાં ભાગ લઈ શકે છે. લગ્નમાં આવેલ ખીલ મહેમાનોને તેમાં ભાગ લેવા-દેખામાં આવતો નથી. સામાન્યતઃ રાત્રિના ક્ય વાગ્યા પછી પૂજન થાય છે, આ પવિત્ર ક્રિયામાં ભાગ લેનારા સજ્જોએ પાણી તથા યોગ્ય દૂધ સિવાય આખો દિવસ કોઈ પણ પ્રકારનો ઘોરાક લેવાનો હોતો નથી. આખો દિવસ તેઓ ખાનમાં જાયો સમાર માટે છે. રાત્રે ક્ય વાગ્યા પછી દેવીની પૂજન શરૂ થાય છે. પૂજન માટે કોઈ ચોરની જરૂર પડતી નથી. લગ્ન થયેલી કન્યાના માતાપિતાએ જ પૂજન કરવાની હોય છે. જરૂરના અને તેના માતાપિતાને આ કાર્યમાં ભાગ લેવા-દેખામાં આવતો નથી. આખી ક્રિયાં મુખપણે

થાય છે. બહારનો કોઈ અંદર ન ઘુસી જાય તે માટે આસ સંભાળ લેવામાં આવે છે.

કન્યા આખો દિવસ ખીલ ચોરમાં ખાનમજા બેઠેલ હોય છે. તેને પૂજન શરૂ થતાં અંદર લાવવામાં આવે છે. પૂજન પછી ફક્ત કન્યાની માતા જ રહે છે. અને ખીલઓને વિનયપૂર્વક ચોરમાંની બહાર જવાનું કહેવામાં આવે છે. પૂજનના ચોરમાંના બારીબારણાં બંધ કરી દેવામાં આવે છે. બહારથી પ્રકાશનું એક પણ કિરણ અંદર પ્રવેશ કરી શકતું નથી. માતા આનમાંથી પવિત્ર તત્ત્વવાર કાઢીને ખાનમાં જોતી રહે છે. દેવીના મુગટમાંથી દૂધ અથવા પાંખડી બરે ત્યાંસુધી તે તે પ્રમાણે જોતી રહે છે. પાંખડી બરે તે માતાને સંતોષાય છે. તે તરત જ કન્યાને પવિત્ર શેતરંજ પર ચાઈ જવાનું કહે છે. શેતરંજને ખૂબ સંભાળ-પૂર્વક સ્વચ્છ રાખવામાં આવેલ હોય છે. આંગળું મટકું માર્યા વિના માતા એક જ દટકાથી કન્યાનું માથું ધકચી જાડું પાડે છે. પછી તે શેતરંજ પર તલવાર મૂકી દે છે અને સાંધી ચાલી જાય છે. જતાં જતાં તે સંભાળપૂર્વક બારણું બંધ કરતી જાય છે.

ખીલ ચોરમાં બધા મહેમાનો કેળનાં પાન ઉપર લુહા લુહા પ્રકારનાં મિથાનો પર દાઢ ચારવા બેસા હોય છે. વી સિવાય બધી બીજો પીરસવામાં આવે છે. મહેમાનો કેળનાં પાન પાસે બેસીને પંદર મિનિટ કંઈદર-આર્પના કરે છે. મહેમાનોને વી પીરસવા માટે માતા પોતાની ગેરદાનર રહેલ ખુનો બેસાવે છે, અચાનક ચોરમાંનાં બારણાં ખૂલી જાય છે અને પોતાના દાઢમાં ગરમ ધીનું વાસણ લઈને ખુનો લાકડાંબેર ચાલતી સરેલે ત્યાં દાઢર થાય છે. તેના શરીર પર લેડીની કોઈ પણ નિશાની-ટીકું પણ-દેખાતું નથી.

પરંતુ આ રિવાજનો દાઢમાં લાગ કરવામાં આવ્યો છે અને 'રાક્ષસ' કુટુંબો રજું રાખવાને બદલે કન્યાના વાળની એકાદ-બે લટ કાપી લે છે અને તે રીતે તે જૂની પ્રથાને આકુધ્ધ રાખે છે. રાક્ષસ-કુટુંબ સિવાયના કોઈ માણસે ખાનગી ચોરમાંનાં ચાલતો આ વિધિ જાનામાના જોઈ લેવાથી દેશને કોષ રાક્ષસ-કુટુંબ ઉપર બેનગો અને તેથી જ કુટુંબના રિવાજમાં આ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે.

આ વાનની સત્વતાની ખાતરી કરવા તથા મન

પવિત્ર તલવારથી પુત્રીનું ગળું ખરેખર લટાવી દે છે કે કેમ તે નજરે નોવાની ઇચ્છાથી એક જિઠાસુ યુવક પુત્રે એરડાના બપોરે પર ચડ્યો. માતા તલવારથી ગળું કાપીને બહાર ચાલી ગઈ, ત્યાર પછી થોડા વખતે તેણે પુત્રીને ઘી પીરસવા બે લાવી પચ્ચ કંઈ જવાળ મળ્યા નહિ. તેણે ત્રણ વખત જૂમ પાડી છતાં પુત્રીના આવવાનો પત્તો નહોતો. અધા મહેમાનોએ એરડાના બારણા પાસે દોડી જઈને તે તોડી નાખ્યું, જ્યારે તેઓએ કન્યાને લોહીના ખાખોચિયામાં પડેલી જોઈ ત્યારે તેમના લપ્ત તથા નિરાશાનો પાર નહોતો. સાથેસાથ ઉપરથી અવાજ સંભળાયો કે 'મદદ કરો, મદદ કરો.' તે મનુષ્ય આંધળો બની ગયો હતો. તે જોઈ શકતો નહોતો. લોહીએ તેને નીચે જીતરામાં મદદ કરી અને તેણે પોતાનો ગુનો કબૂલ કર્યો અને તોળની દુઃખા પાતી. તે રાત્રે કન્યાની માતાના શ્વસન દેવી દેખાઈ અને ખાનગી એરડાનું પ્રકાશ જોવાને બહારના માણસને આવવા દેવા માટે તેને કંપો આપ્યો. દેવીએ ફરમાવ્યું કે 'ગળું કાપવાનો રિવાજ હવે અંધ કરેલો અને તેને ખરેખર ભવિષ્યમાં કન્યાના વાળની લટમાંથી એકાદ બે ઈંચ વાળ કાપી લેવા.

ૐ

એક સાંજે

[પાન ૨૦ માનું સંધ્યુ]

તેની જીને આ વાત સાંભળીને, નવાઈ લાગી. કેટલા દિવસ થયા પતિ એને ફરવા લઈ ગયા નથી અને તેમની સાથે બેસીને ફિલ્મ તેણે બે વરસ થઈ જોઈ નથી.

'આજ માનું નસીબ જીવડી ગઈ લાગે છે!'

દસીને તે જોલી.

અવિનાશ સસ્મિત વસ્ત્ર લાવથી તેની પત્નીના મુખ સામે જોઈ રહ્યો, 'હા, નસીબ-જીવડી જ ગઈ છે,' તેણે કહ્યું અને પત્નીની પીડ પર તેણે વદા-લથી હાથ ફેરવ્યો.

ૐ

મુંબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
દુકાનમાં કરાવતા, લેણું વચન કરવા

લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. બટ્ટ

આંતરરાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિશ્વા-એજન્ટ.

અખબર બિહારી, સી. પી. રોડ

મુંબઈ ૪

‘કહાની’ રજૂ કરે છે, ગ્રાહકોની સેવામાં પ્રથમ લેટપુસ્તક
નવો જ ચીસો : મૌલિક પ્રયાસ

જાર જાર અંકો સુધી ઉલ્લાસ અને ઉત્તેજન આપનારી ચોક્કસ વાર્તાઓ પીરસી પોતાના ગ્રાહકોના હિમાગ પ્રકુલિત રાખી એમના આરોગ્યને લળવણી અને વૃદ્ધિ આપવા ‘કહાની’ રજૂ કરે છે, એમની સેવામાં આરોગ્યવિષયક સંગીત અને શાસ્ત્રીય લેટ-ક્રિટાણ

દંતરક્ષા-વિધા ન

લેખક

વેલ્લુથલુ દિયોરદાસ લાગીરથ ગુપ્તા

(ડૉ. ગુપ્તા) B. M. D. (BOM.)

કીમત રૂ. ૨-૪-૦

જો ગ્રાહકોનું બીજા વર્ષનું લવાજમ વસ્ત્ર આવી ગયું છે તેમને લેટપુસ્તક આ અંક સાથે મોકલવામાં આવેલ છે. લવાજમ નહિ મોકલેલ ગ્રાહકો લવાજમ મોકલી પોતાનું પુસ્તક મેળવી લે.

આરોગ્યના પાયા સમા દંતની રક્ષા કરવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિએ આ પુસ્તક વસાવવું જ રહ્યું

સ ને ૧૬૩૭ના સપ્ટેમ્બર માસનું એક પ્રસાત
 ઊઘડતું હતું. એ ઊઘડતા પ્રસાતના
 પ્રકાશમાં પિપિંગના ણધા જ ચીના વિદ્યાર્થીઓ
 પશ્ચિમની ટેકરીઓમાં ટોળે મળી પિતૃભૂમિ-
 ની મુક્તિ અર્થે વિચારણા ચલાવી રહ્યા હતા.
 એમણે ઘરબાર, અભ્યાસ બધું જ તથા દીધું
 હતું. હયામાં પિતૃભૂમિ અર્થે મરી મટવાની
 તમજા ભરી એ ણધા ત્યાં એકઠા મળ્યા હતા.

એ વખતે બપોનીઓએ પિપિંગ સર કર્યાને
 ક્રુત બે માસ થયા હતા.

ચીનની એ નવશક્તિને યેની ઊલુપ હતી !
 એમની નાડીઓમાં ધગધગતું શોભિત હતું.
 એમના દેહમાં ચતુલ ણળ હતું અને સૌથી વિશેષ
 એમના અંતરમાં પિતૃભૂમિ ઉપરથી ઝાળયોળ
 ધર્મ જવાની લાવના ભરી હતી. જુવાની ફાટફાટ
 થતી હતી. ભેગમો કાંઈ પાર ન હતો. તો ય એક
 વસ્તુની એમને ઊલુપ હતી અને વાન ઉપર વિચાર
 કરવા એ ણધા લેગા થયા હતા.

તેમની પાસે ટાંચાં હથિયારો હતાં. બપોની-
 ઓના રાક્ષસી સરંભમ પાસે ઓની ટોર્ષ જ ગજુ-
 વરી ન હતી અને યોડીઓની રાઈફલો કે પિસ્તોલો
 સાથે બપોનીઓ સામે જંગ ખેલવો એ નરી
 મૂર્ખાઈ હતી. તેઓ વિચાર કરતા હતા, હથિયાર
 ક્યાંથી મેળવતાં અને કે રી રીતે મેળવતાં.

હથિયાર ! હથિયાર ! દરેકના હૈયાને એ
 નાડ હતો.

અને હથિયાર તો દૂર દૂર બપોની બેડા
 વચ્ચે ખડકાયે જતાં હતાં, ખડકાયે જ જતાં હતાં.
 જહાજ ભરી ભરીને ચીનની ભૂમિ ઉપર બપોની-
 ઓનાં તોતિંગ હથિયારો ડહવાયે જતાં હતાં.

એમાંનાં યોડાક મળી વ્દય તો ? યોડાક જ
 મળી લય તો પછી બેટો પાર હતો. એ જુવાનકા
 પછી તો આઠ્યા રહે તેમ ન હતા, વાર્યા રહે તેમ
 ન હતા. પણ એ હથિયારો એમ રેડાં પડ્યાં
 ન હતાં. એની આસપાસ તો ગજબૂત ચોડી-

ચીનની નવશક્તિ

લેખક
 'મન્મથ'

પહેરા હતા. મળુનાલીત બપોનીઓ એની ચોડી
 કરી રહ્યા હતા.

'ભાઈ મેલી ઘો વાત એ હથિયારોની. એ
 આપણે હાથ આવે તેમ નથી.' એક જુવાનકાએ
 અભિપ્રાય રજૂ કર્યો.

'એના ઉપર ત્રાટકવાની આપણી શું બચ
 નથી.' બીબાએ સૂર પુરાવ્યો.

'એના કરતાં તો બીજો કાંઈક માર્ગ કાઢો,
 ક્યાંકથી થોડાંકે હાથ લાગી બચ તો.'

'તો તો પછી મોડલ ફેદખાનું જ દ્યો ને.'

'એ વાત સારી. સંત્રીઓ પાસે થોડાં તો
 હથિયારો હશે ને.'

'થોડી ને ઘણી સાક શર્ફકો છે ને દાક-
 ગોળાનો તો પાર નથી.'

'તો પછી ત્રાટકો મોટલ ફેદખાના માથે.
 હથિયાર મળ્યો ને થોડાક સાથીદારોને થે
 ઉપાડી લાવશું.'

'બસ ત્યારે. આજ રાતે જ.'

'અને ખૂબ જ અધારી રાત હતી ચીની
 જુવાનકાઓએ કૂચ શરૂ કરી બપોનીઓની નેમ
 એમનાં ય ભારે ભારે પગલાં ધરવીને ધણુધ-
 ઘાવી રહ્યાં. એમને મોખરે એક જુવાનકો ચાલતો
 હતો, હાથમાં બપોની વાવેટો લઈને. બપોનીઓ-
 ની જ ટુકડી બાણે કૂચકદમ કરી રહી હતી.

ફેદખાનું આવ્યું. બપોની લાખામાં ટુકમ
 વટ્ટયો: 'દરવાજા ખોલ દો.'

સંત્રીઓ ખજરદાર બન્યા. લોગળો ઊધડી.
 ફેદખાનાનાં તોતિંગ આરણું છુદ્ધાં થયાં. સંત્રી-
 ઓએ માન્યું તપાસ ટુકડી આવી છે.

[મધ્યપ્રાણ પાન ૩૧ મે]

રામુ બનાયાલયનો નોકર હતો. ચરખરો દોડી આવ્યો. રમેશ હુકમ હોજો, 'આ સામાન લઈ જવ. મારા ઓરડામાં મૂકા. આની વ્યવસ્થા કરો. હાથમાં ધોવા માટે ગરમ પાણી લાવો.'

માથે મિસ્તર અને હાથમાં સુટકેસ ઉપાડી રામુ આજના જતો હતો ત્યાં રમેશ પૂછ્યું: 'બાળકો બન્યાં?'

'ના.' રામુએ જવાબ આપ્યો.

'કેમ, છ તો વાગી ગયા! જવ, જગડો, મૂરખ હો કે શું? રાજનું કામ કેમ બૂલી જવ હો? સાત વાગે પ્રાર્થનામાં હાજર થવા પહેલાં એમણે સૌએ હાલજી-પાણીથી પરચારી લેવું જ નોંધ્યું.'

અમે એના ઓરડામાં ગયા. હું કાઠ ઉતારવાનો વિચાર બાલુ પર મૂકી પુરસી પર બેસી ગયો, દર પૂર્વમાં પ્રકટના પ્રપત્ન કરતાં સૂર્યનાં કિરણોને હુમલો પડેલા રોકવા પ્રપત્ન કરતો હતો. ચરદી ધત્તવાને બદલે વધતી જતી હતી. રમેશ બાજુ પર બેસી સંધ્યા-ગંગોત્રી ગાયત્રી કરતો હતો. થોડી જ મિનિટોમાં એણે પોતાનું કામ આટોપ્યું, અને બિઝા યતા પૂછ્યું: 'તમારી આ આવી ગઈ?'

'ના, હજી સુધી તો નથી ગયા.'

'શું હેરાનગતિ છે? આ સેકાને વખતની કિંમત જ નથી. રામુ, એ રામુ!' મારી તરફ ફરતાં બોલ્યો, 'એની હસર નથી. અમે આ પીતા નથી.' કપાળથી બે વ્યાસ લાંબીને રામુ હાજર થયો. વ્યાસ મેજ પર મૂકતાં બોલ્યો: 'આ તો બની ગઈ હતી. પણ બાળકોને જગડતાં મોકું થયું. મીનુ તો કહે છે કે હું પણ આ પીશ.'

'ના, એનાથી એ ન પિવાય.' અધિગ્રસ્ત રમેશ કહ્યું.

મેં આ પીતાનું ચાહુ કરી દીધું. ચરીરમાં જરા ગરમી આવી. હું બોલ્યો: 'એ મીનુને જરા અડી તો બોધાવો.'

રમેશ ગંભીર સાચવતાં બોલ્યો, 'નહિ, એને ખગમ દેવ પડે. એ તેમ તોપણ એ જનાય છે. હાલ રોડે. જરા ન રોકો...'

'નહિ રમેશ, આપણે શંક ન નોંધ્યું. મને આની સાથે શંક જ લેવાની દેવ નથી.'

'હું નહીં છું.' રમેશ હસ્યો. 'ઝડેરમાં રહેવા છતાં ઝડેરનો રંગ હજી તમને પૂરા લાગ્યો નથી.'

અનાયાલયનો ધંડે વાગ્યો. રમેશ ચોંકી ઊઠ્યો. 'હો આરો, સંધ્યાનો સમય થયો.'

હું એની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. એક મોટો ખંડ જેમાં છતો-સાતતો માણસ માર્ક રોકે-તેમાં અમે આવી બિઝા. લીંતો પર મિત્રો હતાં. કેટલાક આર્થ-સમ્રાજ્ય નેતાઓનાં, કેટલાંક દાન આપનાર ધનિઓનાં, તો કેટલાંક દેશનેતાઓનાં. વચ્ચે વચ્ચે આદર્શ વાક્યો પણ તરી આવતાં હતાં. જમીન પર જૂની શેનરંજ ગિઝારી હતી, અને તે પર લગભગ સો બાળકો સરખી દારમાં બેઠાં હતાં. તેઓ ધોળાની મુઠામાં હતાં. તેમને શન્યમાં ધ્યાનમગ્ન બનાવીને મનોવ્યાસની અપેક્ષા રખાતી હતી. છતાં વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ તો તેઓ રાહથી કંપનાં હતાં. એમના હાથો દીંચણ પડ્યા ખસીને એજામાં છુપાવા પ્રપત્ન કરતા હતા. લગભગ સર્વની આંખો ઉપાડી હતી, અને એ છૂપી નજરે આમતેજ તાકતાં હતાં. એમની વ્યૂત્તિએ પણ વિચિત્ર હતી. એ સમુદયોનાં ધણી તો દબનીય અને ત્રસ્ત જણાતાં હતાં. ફક્ત અવાજ સફળ બોલે રાખતાં હતાં. બાળકોમાં બામડી, પંજળી, ગંગાળી વગેરે કિત્ર કિત્ર પ્રાંતીય હતાં. સદુના અવાજ બિન્ન હતા, ઉચ્ચાર પણ બિન્ન. એમની આસતી પ્રાર્થના હું સાંભળી જ રહ્યો. મારી હપના કપાંતી કપાં પહેંચી ગઈ. મારાં દશપાયાનું સગીપ એમનાં સાખાપ ખાં થયાં. સોને પોતપોતાની માતાઓની ગોદમાં છુપાવવાં ભેવાં. રડતાં બાળકોને આનંદભાવે ગોદમાં લેનાં-દેસનાં માખાપ ભેવાં, ઠાણ બળે ગોદમાં લેનાં માખાપોના દિશમાં કેટલાંયે આચાર્યો-ઉચ્ચારો દરો! આમાંનાં કેટલાંક બાળકો તો એવાં દરો કે જેમને એમની વિદ્યાસિતી માતાઓએ રસ્તા ઉપરનાં દેખાયાના રૂપમાં તણ દીધાં હશે.

પ્રાર્થના સમાપ્ત થઈ. સદુએ એક સાય મીત ગાડું: 'દે દયાનય હમેં જગજો મુદતરે દોનિય' પછી શાંતિ-પાઠ કરીને સદુ બેઠાં. એક કનારમાં સદુ બહાર નીકળ્યાં.

હું નવો અનિધિ હતો. સદુએ મને ભેગો અને મેં એમને ભેગાં. એમની નજર ખાલી હતી. કારણકે એમણે પોતાને જાગરને કરામે છોડી દીધાં હતાં. એમનો પહેલેલો લગભગ સમાપ્ત હતો. પીનું પેરણ અને ચૂંચી અને ઉપર-ગાંધી ધનિ પોતાનાં પાપોનો

બાર હલકો કરવાને જન કરેલાં-સરતાં રહેતર હતો.
કન્યાઓ-જેઓ સગમગ બધી જ જગણી હતી તેમણે
સાદી સાદીઓ ઝોડી હતી. ધીમે ધીમે તેઓ મારી
નજદીક ચર્ચી નીકળી. સહસા મેં એક છોડીને જોઈ.
આંખમાં અદ્ભુત આકર્ષણ અને ભોળપણના કાવ
ચમકતા હતા. એ જ તે મીનુ. મેં એને બોલાવીઃ
'મીનુ !' એ એકદમ ચંબી. મને ઝોળખવા પ્રવૃત્ત
કરતી હોય તેમ આશ્ચર્યથી જોઈ ગઈ.

મેં ફરી પૂછ્યું: 'તારું નામ મીનુ ને ?'

એ વગર બોલ્યે હકારમાં મરદન હજાવતી મારી
સામે જોઈ રહી.

હું હસ્યો. 'મારી પાસે આન.' મેં કહ્યું.

એણે મારી પાસે આવતાં રમેશ તરફ જોયું.
રમેશ સંગીત આપી. હું મીનુને સાથે લઈ બેઠકના
ઝોરમાં ગયો. આઠસા વખતમાં તો મીનુમાં અદ્ભુત
પરિવર્તન જણાયું. એ મારાથી સહેજ પશુ યરમાઈ
નહિ. એણે જ પૂછ્યું: 'આપે આ પીધી ?'

'હા.' મેં કહ્યું. 'તને મળી હતી ?'

'ના, મને હમ મળે છે.'

'અરે ! ત્યારે તમે તો નસીમદાર છો. આ કરતાં
હમ સારું છે.'

એણે આશ્ચર્ય સહ મારી સામે જોયું. બોલી, 'ના,
મને તો આ મીઠી લાગે છે. હમ નહિ. અમારા દેશમાં
સરસ આ ચાય છે.'

'તારો દેશ કયો !'

'ચટગ્રામ. ત્યાં તો આપુછ ધણી આ લાવતા.'

'બેન, તારા બાપુ શું કરતા ?'

'ખજર નથી.' એણે કહ્યું.

'અને મા ?'

'મા ?' એણે મારી સામે જોયું. 'મા તો ધરે
જતી રહી.'

'અને તું ?'

'હું પણ જઈશ. આ લોકો મોકલતા નથી.
કહે છે કે ત્યાં ખાવાનું નથી, કપડાં નથી. શું સારી
વાત ? ત્યાં કપડાં અને ખાવાનું નહિ ! મા શું
ખાતી હશે ?'

મેં એને ગાળમાં લીધી અને પૂછ્યું, 'તું અહીં
શી રીતે આવી ?'

'મામે મોકલી.' એણે કહ્યું. 'એ કહેતી હતી કે

તને સુધરે કપડાં ને સરસ ખાવાનું મળશે. મેં
બેનને પણ એણે એ પ્રમાણે મોકલી દીધેલી. મને
'કેમ જાડીમાં બેસાડીને લઈ ગયું. એ રાતી હતી.'

મીનુ આ બધું સહેજ બાવે બેસતી હતી. પરંતુ
મારું હૃદય વિચાર જતું હતું. શું, એ નિરાધારને
મોટે જીવનનો કાર્ષ્ણ અર્થ નથી ! મેં પૂછ્યું: 'ત્યાં
ખાવાનું મળતું હતું ?'

'પહેલાં તો મળતું હતું, પણ પછી તો થોડું જ
મળતા મોકલ્યું. મા કહેતી હતી કે બોળા તો દુરમતો
હોડી ગયા. દુરમતો આવેલા ને, તે મારા બાપુએ
પણ પકડી ગયા. બાપુએ આવશે ? ક્યારે આવશે ?
અમને પણ તમે ત્યાં લઈ જાવને.'

'મારી સાથે આવીશ ?'

'હા, હા.' આનંદથી એની આંખો ચમકી.

'ચટગ્રામ જઈશ ?' ત્યાં જ જઈશ ? ત્યાં મા
હશે, બાપુ હશે, બેન હશે, દાસી અને સોના હશે.'

એની બોળા આંખોમાં આનંદ હતો, અને મારી
આંખો આંધુથી ભરાતી જતી હતી. મેં વાત પકડી,
'તું શણે છે ?'

'બાઈ છું. તો ખરી પણ જીવ નથી મોડતો.'

'રમવાની ઈચ્છા થાય છે ?'

'રમવાનું બહુ ગમે છે. ધરે દાસી, સોના, બપુ:
અને બધાં કામજતી હોડીઓ તરાવતાં. મારા દેશમાં
તો બહુ જ મોટી નદી છે. એ તો સાગર કહેવાય.
અમાં મોટી મોટી હોડીઓ ફરે છે.'

અને વાતો કરતાં હતાં ત્યાં રમેશ આવ્યો.
જાણ્યો, 'મીનુ ! આ તારા દેશના માણસ છે; એમની
સાથે જઈશ ને ?'

'હા, હા. જરૂર, જરૂર જઈશ.' એ હસી બીડી.

'અમને મૂકીને ?' રમેશ સહેજ કંપ સહ બોલી.

મીનુ થોડી વાર બેઠકા. બોલી, 'તમે પણ ચાલો.
આપણે બધાં જઈએ. ત્યાં આ ખૂબ ચાય છે. ભાત
પણ ખૂબ. ખૂબ મોઝી છે.'

મેં રમેશને અંગ્રેજીમાં કહ્યું: 'છોડી બહુ જ
જાણી છે. બિચારીને દુકાળની ભયંકરતા, અને
દુર્દશાનો આશ સરખોય નથી. એ માને છે કે
એનાં માઆપ જીવે છે.'

રમેશ ધીમેધી બોલ્યો: 'વખતે એનો વિચાર
અરે પણ હોય. રિપોર્ટ પ્રમાણે એની મા એને એ

રૂપિયામાં લેતી ગઈ. એનો બાપ બરમામાં બાપાર કરતો હતો ત્યાં જ રહ્યો. એની બેન ક્યાં ગઈ તેનો પતો નથી. સંભળવા પ્રમાણે એમના જિલ્લામાં ઘરઘરની મોટી ડાબણી છે. સ્ત્રીઓ બધી ત્યાં આવી ગઈ છે. મરનારાઓને મરણ અગાઉ એમની જરૂર હોય તે ।’

વાત કરતાં કરતાં એના મુખ પર તિરસ્કાર ફેલાયો. સદન અટકી આગળ બોલ્યો: ‘બૂખ્યો ક્યું પાપ ન કરે ! તેથી તો મેં વિચાર કર્યો છે કે મીનુને હું જ સંભાળીશ. તમારી બાળીના મરણ પછી હું પરણ્યો નથી, પરણીશ નહિ. જસ આ સંતાન. જસ મીનુને સંભાળીશ.’ એ અટકી ગયો અને મુખચાપ મીનુ તરફ ભેંજી બોલ્યો: ‘આ પીસા મીનુ !’ મીનુ એકદમ ખુશ થઈ ગઈ. ‘હા’ પાડી બીડી.

હું અત્યાર સુધી કદમનાની પાંખો પર બેઠો હતો. એની આ વાત સંભળીને થોડી બેઠ્યો. ગજવા-માથી પગ રૂપિયાની તોટ કાઢી રમેયના હાથમાં મૂકતાં બોલ્યો: ‘આને બધા બાળકો કાલે પેટ ભરીને મીઠાઈ અને ફળ ખાય; સાથે આ પાણુ પીએ.’ અને એના જવાબની અપેક્ષા વિના એરડામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

: ૨ :

કેણ જાણે કેમ પણ હું આશ્રમમાં ચોલી ચડ્યો નહિ. રમેયનો આગ્રહ છતાં તેજ સંજો દેન પછી. માત્ર મન બિન બની ગયું હતું. અને તે આશ્રમનું દરમ બૂલવાને માટે બીજી પ્રતિષ્ઠા પરાવાવા છાજતું હતું. જતાં સુધીમાં મીનુને ફરી મગતની ઢિંમત પણ ન કરી ચક્રો ત્યારે હું બહાર નીકળ્યો ત્યારે નજરોએ એરડામાંથી મીનુનો ટહુકો સંભળાયો. એ બીજી છોડીએને કહેતી હતી: ‘હેવે હું મારે ઘેર જઈશ. જા અન્ના છે તે એ અમારા રેડના છે ।’ આ વાક્યો સંભળતાં માત્ર ‘ચૂં’ લાગી ગયું. અંજોમાં પાણી આપ્યું. એની દષ્ટિ મુગમી દું જણી જણી રહેવાનું પહેંચી ગયો. રિંદી આવીને બીજાં કામોમાં મન લગાડવા છતાં, એ હજી રવરમ રંતું નહોતું. આશ્રમનું દરમ જુવાનું નહોતું. દર-સરમ ઉદ્ધિગ રહ્યાં કનું. લખવા માટે કામ દાવમાં લઈ કદકો સુધી ચન્નમાં ભેંજી રહેતા.

હું આ પ્રમાણે એક દિવસ ચન્નમાં તાડતો બેઠો

હતો, ત્યાં કાઈનો દવાદ-કામળ રવર સંભળાયો:

‘હું આવી ચડું છું !’ હું ચમક્યો.

મારી સામે એક મુવતી આવીને બીડી. એણે એક છાપેલી મામૂલી સાડી પહેરી હતી. પગમાં સામાન્ય ચપ્પલો હતી. ખુલ્લા મસ્તક પડ્યા લાંબા કાળા વાળના ગૂંથાયેલા એ ચોટલા લટકતા હતા. મારા ઉત્તરની રંદ ભેગા વિના જ અંદર આવી એણે એક ચિટ્ટી મારા હાથમાં મૂકી, અને બોલી: ‘આપ જરા આ વાંચશો.’

મેં વાંચ્યું. અંજોમાં લખ્યું હતું: ‘આ ડોકરી બંગલના બીજા વિભાગનો ભોગ થઈ પડી છે. એનાં માબાપ મરી ગયાં છે. કાઈ બેન્કમાંથી મૂલ્ય પામ્યો છે. એ બૂખનું દુઃખ લેતી આટલે આવી છે. ઉચ્ચ જુગતી છે. બીજા મગતાં આવડતી નથી. આશા છે કે વાંચનાર એના પ્રત્યે દયાભર્યો હાથ લંબાવશે.’

વાંચી રહ્યા પછી સ્ત્રી તરફ જોયું. જારે આશ્રમ લાગ્યું: ‘તો આપ...’

એ ગદગદ કંઠે બોલી, ‘જો બૂખ્યાં છીએ, અમારું સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ ગયું છે. અને દુઃખમાં રિજાતાં આપને આશ્રમે આવ્યાં છીએ. અમને મારા આરો. અમારું એક માગક મરવા પશું છે.’

‘જુઓ, અડી બંગાળી મહિલા છે. હું ચોરનાં કામડેકાણું વાપું. ત્યાં જઈએ; એ લોકો તમારે માટે કાંઈક વ્યવસ્થા કરી આપશે.’

એ બોલી, ‘અમને ખબર છે. અમે ત્યાં ગયેલાં, પણ એ અમને મદદ આપી ચક્રતાં નથી.’

‘કેમ !’

‘અમે મોટી સંખ્યામાં છીએ.’

‘ક્યાં રહો છો !’

એણે એક રથાનનું નામ બતાવ્યું. અને દવાદ રવર બોલી, ‘કાંઈક આપો બાણુ.’

એ કીક ન લાગ્યું. એની આંખોમાં ચમક હતી. અને તે દુઃસ્વિક્ષ કરનાર-ધેસાઈ સોજોના જેવી મને લાગી. હું બોલ્યો: ‘હું કાંઈ જ કરી શકું તેમ નથી.’

‘પણ બાણુ...’

‘નહિ. અત્યારે મને મારું કરો.’

‘માણુ, આપ કંઈક છે. આપે જરૂર મદદ આપતી ભેંજીએ.’

હું એની વાત માનો ચક્રો નહિ. એ નિરાશ

યર્ષ આવી ગઈ. જતાં જતાં બડાડતી હતી:

‘તમે દિંદુ નથી. સાચો દિંદુ જરૂર મદદ આપે.’

એ શું કહેવા ક્ષમ્ય હતી તે હું ન સમજીયો, પણ મેં એમનો પતો મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સંધ્યા સમયે એણે બતવિને રથને પહોંચ્યો. એની વાત સાચી હતી. ત્યાં કેટલીક બંગાળી મહિલાઓ હતી. મેં જોયું તો એમનાં વંદો ફાટવાનું થયું ન હતું. વાળ ઝાળેલા હતા—અને બેરથ બાદ કરતાં બાકી સર્વ યુવતીઓ હતી. અત્યારે તેઓ એક આખર ઘડીએ પહોંચેલી સ્ત્રીની આસપાસ ટોળું વળી બેઠી હતી. દર્દીઓ બહુ જ ખુરી ફાલતમાં હતી. જર્મર વંદોની નીચે જર્મરિત કાપા દંકાયેલી હતી. વાળ વીખરાયેલા હતા. આંખો બિંદી પેસી ગઈ હતી, અને શરીર સિથિલ થતું જતું હતું.

‘એને શું થયું છે?’ મેં એક સ્ત્રીને પ્રશ્ન કર્યો.

સહુએ મોંઝાને મારી સામે જોયું.

‘બાહુ, દુકાળનો ભોગ બનેલી છે. એનું સર્વરૂપ નષ્ટ થયું છે. એ પથુ દરે બેચાર દલાઈમાં છૂટે છે.’

આ જ વખતે એ દર્દીઓ જોશી બિડી, ‘નહિ, નહિ, હું પાછી જઈશ. મારાથી એ પાપ નહિ થાય. મારી છાતી, મારી ખચ્ચી...’ મેં જોયું કે દર્દીના આ જોશ ખીંચી સ્ત્રીએને તીર સમાન લાગ્યાં. ‘બાહુ’ સ્ત્રીમંડળ ખગલળા બેઠું. એક પ્રૌઢ સ્ત્રીએ દર્દીને ધમકાવી: ‘પેટમાં અનાજ પડતું એટલે અત્યારે પાપ-યુવની વાત સાંભરે છે!’

અને મારી તરફ જોતાં જોતી, ‘બાહુ તારા સખત છે. આ તારાનો લવારો છે. કાંઈક દવા બતાવજો!’ મેં પૂછ્યું: ‘તમે શું કરો છો? શી રીતે નિભાવ કરો છો?’

એ જરા ગમતારાં બોલી, ‘આપ જેવા બાહુ-લોક પાસે માંગીએ છીએ. અને મળે તે પર નમાવી લઈએ છીએ.’

શગિણી સહસા બેઠી યર્ષ ગઈ! એની આંખો કોધની મારી જાણે બહાર તરી આવતી હતી. એ ઉચ્ચ સ્વરે બોલી બિડી: ‘ક્યાંથી ખાવ છે? બાહુજી, અત્યારે મોંઝાનરેને કાણ આપે છે? બધી જવાત છે, એ જવાનીનું મૂલ ખાવ છે.’

હું કંપી ગયો. ખીંચી સ્ત્રીઓ ગુસ્સામાં એના પર પૂટી પડી, ‘જવાનીનું મૂલ ખાઈએ છીએ તેમાં તારે

શું છે? જવાની તો પોતાની છે. તે તારી છે. વેશવાના દલાઈને ઢાંચ વેચી એ બૂલી બંધ છે એ આમી જાત ઉઘાડી કરવા બેઠી છે!’

મારું હૃદય ધબધબી બેઠું. મેં શગિણીની આંખો જોઈ. એમાં કાણ જાણે શું હતું, પણ મારા હૃદય એ જવાની રહી હતી. સહસા મને મીનું વાદ આવી શરીર કંપ્યું. હું કાંઈક બોલું તે પહેલાં શગિણી બોલી ‘સાચું કહે છે. મેં મારી પુત્રી વેચી છે. મને એનું કુલ છે. હું પાછી જવા માગું છું. હું મારી છાતીને ઉઘાડ લઉં.’ મારી તરફ ફરતાં બોલી: ‘બાહુ, બાહુ, મારી છાતી પાછી અપાવી શકશો? મારી એ બોળી ખચ્ચી!

મેં હચમચે દળાવ્યું. સ્થિર ક્યું? અને એક સ્ત્રી પૂછ્યું: ‘આ શી વાત કહે છે? આ કાણ છે?’

આ પ્રશ્નનો જે સરિસ્તર ઉત્તર મળ્યો તેને સારાંશ એ કે ‘એક દિવસ એ સુખી કુટુંબનું મૃદિણી હતી. પતિ, પુત્ર અને બે પુત્રીઓ હતી અચાનક લાકાઈ ભગી. દુકાળના ઓળા બેન્યાં. લોકો બૂબે મરવા લાગ્યાં, આનો પતિ બરમાઈ હતે એટલે આવી ન શક્યો. પુત્ર, લાકાઈમાં ખપી ગયો એટલે કારણે એને ઘર છોડ્યું—પાછું. શરીર વેચ નારીઓ તો અત્યારે અલસ-ઠટમાં પથુ મળ કરે છે આ પથુ ધારે તો શરીર વેચી શકતી હતી. પા એનું મન કબૂલ ન થયું. શહેરમાં ગઈ પથુ લાંબે બધણી યુરીઅત! ન ખાવાનું મળે, ન ઊંઘા રહેવાનું થ મળે. છેવટે એક માણસ મોટી છાતીને પાળવાનું ખાતરી આપી લઈ ગયો. એણે જતાં જતાં પંડ રૂપિયા આપ્યા, પથુ એ ક્યાં સુધી ચાલે! દરેક વેચ્યું પાછું. એક દિવસ સરકારે એને પકડી શહેરમાંથી બહાર કાઢી મૂકી. એની નાની છાતી કાંઈ અનાયાસમાં મોકલી દીધી.’

‘અનાયાસમાં!’ મારાથી બોલ્યું થયું.

‘હા, વાત તો ચોવી જ સાંભળી છે.’

‘એનું નામ?’

શગિણી બોલી બિડી, ‘કાનું નામ? મારી છાતીનું? એટીનું? વિનોદ અને મીનું.’

‘મીનું! હું જાણ પર કાળ ન રાખી શક્યો. આં એણે મારી તરફ એવી આકાંક્ષાકરી દૃષ્ટિએ એ કે જાણે હું અધું જાણું છું. ‘હા, હા, મીનું. મુંત મીનુંને ઓળખો છો?’

મેં મારા બેઠાજી ચતા દિલ પદે કાજી મુક્યો.
“ના, ના, હું તમારી મીત્રને જોળખતો નથી. મારી
એક પુત્રીનું નામ પણ મીત્ર છે.”

આ સાંભળતાં એ ઠંડી પડી મઠી જાણે એની
એના હૃદયના લાગી. કીધું સ્વરે બોલી: ‘બોલો,
બાણ, એટલું બોલો કે હું મીત્રને જોળખું છું, મેં
વિતોદને ભેઈ છે-આટલું કહો તો મને શાંતિ વળે.
હું અકાશથી...’

કહે કહે મારા દિલમાંથી અત્રાજી ઊઠતો હતો,
‘હા, ભેઈ છે. મેં મીત્રને ભેઈ છે. એ સુખી છે.’
પણ જાણ જાણે કેમ મુખેથી સ્વરો નીકળતા ન હતા.
મુત્યુદને જઈ ચૂકી આ સ્ત્રી સાથે મીત્રનો સંબંધ
ભેઈયા દિલ ચાલતું ન હતું. ‘મીત્ર’ હમેશાં માનવી
રહે કે એની મા છવે છે. એ પોતાને ધરે સુખી
અને સંતુષ્ટ છે.’ આ જ વખતે રાગિણી યીસ પાડી
ઊઠી. સદુ બોલી ઊઠ્યા. હું સદુને ખસેડી રાગિણી
પાસે જઈ બેઠા અને જાણી ગોઠ્યો:

‘સાંભળો બાઈ, મેં તમારી પુત્રી મીત્રને ભેઈ
છે. સાચું કહું છું એ સુખી છે. જૂન ગમતો છે.’
એણે આંખો ઉઘાડી પણ હવે જોઈથી તેજ
જોણું હતું જતું હતું.

એનો કીધું સ્વર નીકળ્યો, ‘સાચું, તમે મીત્રને
ભેઈ છે!’

‘હા. તે સુખી છે.’

‘હા.’ રાગિણીએ ઠંડી આદ વારી આંખો મીઠી
દીધી. સંતોષની ધેરી રેખાઓ એના રૂતડીન મુખ
પર તરી આવી. એ બોલી: ‘બાણ, વિતોદ મોઢસ

ખમરમાં છે. શોધી સરો! એને જમાવી સરો!
એનો કંઠસ્વર દબાતો જતો હતો. કંઠત ગામના
જેવો જ હવે અત્રાજી આવતો હતો. હું એના કા
પાસે નમ્યો તે નેરથી બોલ્યો: ‘વિતોદને અત્ર
શોધી કાઢીશ. જમાવી લઈશ. ચિંતા છોડી દો.’

પણ કહીને એણે સાંભળ્યું-ભણે આશીર્વા
આપતી હોય તેમ તેનો જમણો હાથ ઊપજો. કે
બેઠા થતા અપતન કર્યો પણ ખલાય, હાથ પડી ગયો
ગરબન લગી પડી. હું મોંઘી ઊઠ્યો. ‘અરે આં
તો દેહ છોડો!’

આશ્ચર્ય એ કે હું શું ભેલા આપ્યો હતો અં
શું ભેઈને જતો હતો!

[ટિંકી પરથી]

ચીનની નવરાક્તિ

પાન ૨૫ તં સંધ્ય

પરંતુ ત્યાં તો ચીની લુવાનડા સંત્રીઓ પા
ત્રી પડ્યા. ગંધાને બંધે કર્યા. હથિયાર દાડ
ગોળો હાથ કર્યા.

જૂલે જૂલેથી પોઠાર ઊઠ્યો: ‘પિતૃભૂમિને
જય.’

અને આંધું હતું તેમ જ એ લુવાનોનું
સરથસ દેહખાનાનાં હથિયારો, દાડગોળો અને
આરસો જેટલા ઢેરીઓમાંથી વણસો જેટલા નવા
સાચીદારો મેળવીને પાછું વળી ગયું.

૦

શક્તિ માર

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

૨૭૨૬૬ ટૂંકમાઈ

‘જેનસ’

નં. ૩૦૨

વીરવિદ્યાર્થી તમામ હોઈ જમ્મૂમાંથી દૂર કરી જાત તાકાતથી લશ્કર અને પ્રત્યક્ષ જનારે છે,
નિરતેજ નેરોને કવિતાન અને આનંદી જનારે છે. મગજની કમજોરી, બાનને દુઃખોને, માંઘી
પાડીની નજાઈ, અરુચી, અપચો દત્તાદી અનેક પ્રધારની નજાઈઓ દૂર કરી નરોની ચીધીલતા
મટાડે છે. દરેક માનુષ્ય મોઢસરો મુખ ગામે છે. કિ. ૨૧ ટીકડીઓના ૧ ટયુબના ૨. ૧) ૨. ખ. ૧૬૬.

દરેક બદલીતા દવા વેચનારને ત્યાંથી બધાં ચરેરામાં મળી ચાશે.

રોગીન- કંચનલાલ વાડીલાલની કં. જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

મંગળા સ રોગ, પ્રિન્સેપલટીટ-મુંબઈ

[મુંબઈ]

પેટના જણ્યાની વાટે

લેખક

રામભાઈ કુરુષ પાઠક

એ ગોરાણીમા....એ....હાલો હવે હાલો હવે હાલો, ઘર બારાં નીકળેા અટ; કયે આવશ્યુ' આપણે પાછાં; આમ દી સામું' તો જીવેા; જપેાર લટકી જાવા આવ્યા છે; હમણાં એક વાગ્યાની રેલગાડી પણ નીકળશે.'

લીબડી ગામના ખેડૂતોનાં તે મતધારી ગેરાના ટોળાએ ગામના ગોરાના ઘર આગળ આવી સાંઠ દીધા.

એકસા ને પાંચીય ઘરની વસતિના આ ગામડામાં ગોરા ગોરા જેમ એક જ ઘોડુંગ્રામું બાણેલા બ્રાહ્મણ અને ગામના કુળગોરા હતા અને શુકત-અપશુકત, મૂર્હુર્ત-કમૂર્હુર્ત, રાચી-પનોતી, પંચક-વીંછીકા વગેરે જોઈ આપવામાં જેમ એકા ગણાતા, તેમજ તેમની સ્ત્રી રજિયાત ગોરાણીએ પણ પોતાના જીવનની પ્રખર ફેલેણીકરણીથી આખા ગામની સ્ત્રીઓનાં મન જીતી લીધાં હતાં અને ઉપવાસ, પ્રદોષ, પુણ્યદાન, મત વગેરે કરવામાં હરેક સ્ત્રી તેને અનુસરીને જ ચાલતી.

આજ સાંઠચાર મહિના થયા, ગામની સ્ત્રીઓએ મહાદેવજીના દોરાતું મત લીધું હતું. ૧૩૫ દિવસનાં એકટાણાં સેવ્યા પછી આજ કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની એકાદશીની પુણ્યતિથિ હોઈ મતના દોરાતું ઉજવણું કરવા હરેક સ્ત્રી હરજાણેટી યર્ષ રહી હતી. અગિયાર વાગ્યાને સુમાર થતાં તો ઝંગોળજ ચુરમાના લાડુ ફરી, નાહી, ચણિયો, ઠાપડું અને મજલીના ટોરેકાકાક સાડલો પહેરી, ગામથી એક માર્ગલ દૂર આવેલા એકલેરા માટેવના મંદિરે લાડુ ધરવા અને માટેવજીની જે વાર્તા કહેવા તે ખેડુ સ્ત્રીઓએ ટોળે મેળી રજિયાત ગોરાણીને

સાંઠ દીધો, 'ગોરાણીમા - હાલો....નીકળેા અટ ઘર બહારાં. કયારે આવશ્યુ આપણે પાછાં; આમ દી તો જીવેા, જપેાર લટકી જવા આવ્યા છે; હમણાં એક વાગ્યાની રેલગાડી પણ નીકળશે.'

'એ હાલો...માડી...હાલો....હમણાં હટ લાડુ વાળી પરવારી, તમાકુની ચપટી બરીં પગ વાળીને બેઠી હતી.' એમ કહી, રજિયાત ગોરાણી, મત-ઉપવાસથી સૂકલકડી જેવા બન ગયેલા શરીરને રાખોડી રંગના ધોયેલ સાંઠામાં ઢાંકતાં, ઘરના બારણાને તાણું લગાડી, આગળ થયાં.

રંસ્તે ચાલતાં મોટા, મુખીપટેલની વહુ દિવાળીએ પૂછ્યું: 'પછી રજિયાતમા, તમારા ઈન્દરબાઈના કાંઈ વાકડ છે કે નહિ?'

રજિયાતમા જાણે કે તે જ વિચાર કર્યા હોય તેમ જવાબ વાળ્યો, 'મારા ઈન્દરની રખવાળ તો, દિવાળીવહુ, આ એકલેરા જેવો મહાદેવજી કરે છે. આપણા ગામથી તો ઈંડો જાઉં માથે જ બેઠો છે પણ વિલાયત તો ઈંડો પણ ત્રણલોકની ઈંડો ખગર રાખે છે હો!'

'હા, સતીમા,' મુખીપટેલની વહુ સતી જોલી બેઠ્યાં, 'માટેવજીને તો આમય, પાલવ ને પૂથવીતા માનવિયુંની ખગર રાખવાની છે પણ માડી, અમને તો એટલું જ, પેટમાં ભરે કે, તમારા જેવું દુઃખ તો જેને માથે અજ પડેકો હોય એને જ પડે. રૂપાણે રાજકુંજ જેવો દીકરો. અણભોલાં દુઃખ વેડી અજ બણાવ્યો, ગણાવ્યો અને માળાપને ત્યારે કુખને અવસર અને દુખનો આરો દેખાણો ત્યાં દીકરો ચાર ચાર વર્ષ થયાં વિલાયત નજરે દીકરો છે અને તે જ પાછો કયાં છે કયાં નહિ એના કાંઈ વાકડ-જ નથી. આટલું આંહી જો તો કાંઈ કાંઈક રજવાડાની દીવાની હોય નહિ તે ન્યાયીય તો હોય જ ને?'

સાંભળીને રજિયાતમા જોડ્યાં: 'ખૂંદરીએ માડી, મારો વાલો જેમ રાખે જો

હોએ; નહિ તો મારા ઈન્દરને લાણવાવામાં વેઠેલાં દુઃખો કાંઈ ભૂલ્યાં ભુલાય એમ નથી. અહીં જરેલીમાં જ્યારે ઈન્દર મેટ્રિક મણુતો ત્યારે, તમારા ગોરળાપા, ઘોડા માથે, હોટ, લાળુ, અને ગળતણ પણુ, ગોઠણ સુધીને મારો ખૂંદતા, લઈ જતા. 'ઈ તો માડી કાંઈ સમજણુ જ પડતી નથી કે એને વિલાયત જવાનું કેમ સૂઝયું.' વડીલાતની પરીક્ષામાં આવ્યાર વર્ષ પહેલાં ઈ પહેલે નંખરે પાસ થયો અને સરકારને ધ્યાનમાં આવી ગયો તે, તેના ગર્થે પ્રાસ્ટર થાના, વિલાયત મોકલ્યો. તે આવની ઘડી ને કાલેનો દી, મારા તો સાતે ય જન્માશનાં પાપ લેખો મળ્યાં હોય એમ લાગે છે. પેટના દીકરાએ અને સરકારે તો દુઃખમાં ગોરી દીધાં છે, માડી.'

'એમ વલોપાત કરો મા ગોરાણીમા, ને તમારા દીકરાને હમણાં હીમખીમ ઘરે આવ્યો હેખાડું, ઈ તો તમારો ઈન્દર, વિલાયત ગયો અને આ લાકડાં ફાટી નીકળી એટલે એને અહીં ઘેર આવવાની મના થઈ ગઈ છે, નહિ તો તો ઈ પ્રાસ્ટર ધઈને કે' દિવસનો આવી થયો હોત અને તમારી જેવું સુઃખી આજ હોત કાણ?' ગોમતી પટલાણીએ આત્માસન આપ્યું.

'ગોમતી વહુ, હવે સુઃખી કે દુઃખી, પેટનો જવથો આવે કે ન આવે, મારે મન તો ગણું ય સરખું છે, ત્યાં આજ ખડેડો હોય ત્યાં કાંઈ ચીંગડું ઈઈ શકાય નહિ. આજ આઠ જમણુ ધર્યાં તમારા ગોર સુખઈ જઈ ને બેઠા છે. આપણા ગામના શુભાગરાય વડીલનો સુખઈથી કાગળ હતો કે એક સ્ટીંગર વિલાયત ભાણીથી, સુખઈ ને ખાળે આવવાની છે તેમાં તમારો ઈન્દર હોય તો હોય; બે હથે તો હું' વર લીમનો મોકલી હઈશ અને તમારે બે આવવું હોય તો આવજો. અગ્ની ખમર તો માડી આવ જાર ચાર ચાર ચથા રોજ આવ્યા કરે છે. હવે તો ખેળિયામાં હજ છે ત્યાં સુધી મરતીને માથે પગલું વારવું

પડે છે, અને 'પછી તો રાગોડી થઈને પડયું જ ને?' એમ કહેતાં કહેતાં રણિયાતમાએ નજીક આવેલ એકલેવા મા'દેવના મંદિર તરફ ઠપકાલરી નજરે એણું. મા'દેવજીનું મંદિર આવતાં, મતધારી કણુણે પસાળનેા ઘટ વગાડી, ગોળો પાથરી પાથરીને પગે લાગી યોડી. વારમાં એકઠી થઈ, મહાદેવજીના પોઠિયા આસપાસ ટોળે વળી બેડી એટલે રણિયાતમાએ, નિયમ સુગળ વાર્તા કહેવાનું શરૂ કર્યું:

એક દિવસને સમયે, ભગવાન શંકર, વનમાં તપશ્ર્ચ્યા કરવા જવા તૈયાર થયા એટલે પાર્વતીજીએ પણ હઠ પકડી કે, 'પ્રભુ, મારે પણ તમારી સાથે આવવું છે.' શંકર ભગવાને તો પાર્વતીજીને ઘણું ઘણું સમજાવ્યા કે, 'સતી, વનમાં આવવું રહેવા ઘો. ત્યાં કાંટા, કાંકરા, ઝાંખરા હોય, પગલું મૂકવાનો ય માર્ગ પણ ન જડે, વળી ભૂખતરસ છિપાવવા પણ કાંઈ જ મળે નહિ.' પણ સતીમા તો એકના બે ન થયાં. એટલે, ભગવાને તો નમતું આપ્યું અને શંકર-પાર્વતીજીની બેઠલી-ઈશ્વરપાર્વતીજીની બેઠલી વનમાં જવા સંગાથે આલી નીકળ્યાં. આવતાં આવતાં અધોર વન આવ્યું. અંદર ક્યાં ય નાળી નજર પહોંચે નહિ અને પગલું મૂકવા જેટલી ય જગ્યા જડે નહિ. રૂઢ ભગવાન તો આટલા જ તથ્ય છે આટલા જ તથ્ય છે. પાછળ પાર્વતીજી પણ ઠકણુ મન કરી આટલાં તથ્ય છે જેઠ મહિનાનો તાપ માથે અંગારા જેવી રહ્યો છે. એવામાં પાર્વતીજીને ગળે શેષ પડના મંડયો. યોડી વાર તો સતીમા કાંઈ બોલ્યાં નહિ, પણ જલ વિના દેટલી વાર રહી શકાય? છેવટે પાર્વતીજીએ કહેવું પડયું, 'પ્રભુ, મને તરસ લાગી છે.'

શંકર ભગવાને તો બિશા રહી કપાળ પરના પરણેનાં મોતિયાં લૂંછી નાખ્યાં અને પાર્વતીજીને હેતથી કાઢેા આપવા લાગ્યાં:

'સતી, હું' તમને નહોતો વારતો; હવે આ પારે અહીં જળ ક્યાંથી લાવવું; ત્યાં ફર

જુવો: કાગડા, કાગર, પોપટ વગેરે પક્ષીઓ, ઊતરતાં જણાય છે, ત્યાં ઠંધક જળાશય જેવું જણાય છે; ત્યાં બાવ અને જો સરોવર કે જળાશય હોય તો ત્રણ અંજલિ-જોળા પાણી પીને પણ ત્રણ ઉપર ચોથો પીશે મા.'

સતી પાર્વતી તો ઉતાવળાં ઉતાવળાં પક્ષીઓ ઊડતાં હતાં એ તરફ ગયાં. જઈને જુએ છે ત્યાં તો રૂપાણું હ્રદ જેવું સરોવર બધું હતું, પાર્વતીજીએ તો પગથિયાં ઊતરી પાણી પીવાનું શરૂ કર્યું; એક પહાલી પાણી પીધું; બીજી પહાલી પાણી પીધું અને ત્રીજી પહાલી પણ ગટગટાવી ગયાં. પણ સતીજીની તરફ તો ગિલ-કુલ છીપી નહીં પાર્વતીજી તો વિચાર કરવા માંડી ગયાં, 'અરે, ભગવાને મને ત્રણ જોળા પાણી પીવાનું કહ્યું છે પણ મારા પેટમાં તો પૂરું પાવણું પાણીયે ગયું જણાતું નથી. હીક જે તે ખરું.' એમ કહીને ત્યાં ચોથો અંજલિ પાણીની ભરી ત્યાં તો સરોવરમાંથી હાથે લીલા પીળા દોરા વળગ્યા આવ્યા.

પાર્વતીજી તો ઉગતાઈ ગયાં, અને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા, 'અરે ભગવાને મને ના કહી હતી પણ મેં અભાગજીએ તો આરાતનું ઉદ્ધંધન કરી ચોથો જોળો પાણી વાળ્યું તો આ લીલાપીળા દોરા વળગ્યા આવ્યા. હીક ચાલ હવે પ્રભુને જઈને વાત તો કરું' એમ વિચારી, શંકર ભગવાન પાસે આવી સર્વ વાત કહી.

ભગવાને તો કોઈ ભતની ચિંતાનું કારણ જતાંયું નહીં અને પછી હોળાનાથ અને ગૌરી, ઝાડ નીચે ટીમણ કરવા ગેસી-ગયાં.

દેવ દેવીએ તો નિરાંતે આરાગી, પાણી પીધું અને સૂર્ય જરાક નમે એટલે સુસાદરી આગળ ચલાવવાનો વિચાર રાખ્યો. એટલામાં ભગવાન શંકર બોલ્યા: 'ચલો સતીજી, આપણે ઘડીભર ચોપાટ ખેડીએ.'

સાંભળી પાર્વતીજી બોલ્યાં: 'પણ આપણા

હાથ ખરાખોટા છે એની સાક્ષી કોણ પુરાવશે! ભગવાને ઉત્તર વાળ્યો: 'સતી, તમારા અંગનો મેલ ઉતારી બહુલો રચાવો.'

સતીજીએ તો ચોતાના અંગનો મેલ ઉતારી બહુલો ઘડી ધોઈ; રૂઢ ભગવાને તો અંજલિ ભરીને પાણી છાંટ્યું એટલે બહુલો સરજીવન થયો.

તાંડવ-ભગવાન અને હિમમુતાએ તો અથોર વન વચ્ચે ચોપાટ માંડી.

પહેલો દાવ પૂરો થયો અને પાર્વતીજી બોલી ઊઠ્યાં: 'કહે બહુલા કોણ હાથું અને કોણ છાંટ્યું?'

— બહુલો તો મશ્કરી કરતો હોય તેમ બોલી ઊઠ્યો: 'માતા હાર્યા કેમ કહ્યું, પત્યા હાર્યા અને માતા છાંટ્યાં.'

રમત આગળ વધી. બીજો દાવ પૂરો થયો. 'કહે બહુલા, કોણ હાથું અને કોણ છાંટ્યું?'

બહુલો કહે: 'પત્યા હાર્યા કેમ કહ્યું! માતા હાર્યાં ને પત્યા છાંટ્યાં.'

ત્રીજો દાવ નાખ્યો અને ત્રીજી વખત પણ બહુલાએ ખોટી સાક્ષી પૂરી: 'માતા હાર્યા કેમ કહ્યું? પત્યા હાર્યાં ને માતા છાંટ્યાં.'

બહુલાએ તો આમ ચારેય વખત ખોટી સાક્ષી પૂરી. રૂઢ ભગવાનને તો પગથી માથા સુધી કોષ બ્યાપી ગયો, અને ભણે-અજાણે શ્રાપ દીધો: 'જા તું ગળત કોઢીઓ ચર્ધ ભા.'

બહુલાની કંચનવર્ણી કાયા તો જન્મનો કોઢીઆ જેવી, રક્તપીતથી ઉગરડાએથી જની ગઈ. અસહ્ય કોઢમાં તેનું શરીર રિંગાવા લાગ્યું.

ભગવાન શંકરે તો વ્યાધયર્મ ખંજેરી ચાલવા મોકલ્યું. પાછળ પાર્વતીજી પણ ભીડી ચાલ્યાં. પણ ચાલતાં જ, તેમણે પેટના જડવા જેવા બહુલા માટે, ભગવાનની કામા યાચી. પાર્વતીજી ભગવાનને વિનવવા લાગ્યાં: 'તપસ્વીજી, ગમે તેમ તો ય બહુલો આપણો પુત્ર ગણાવો.'

તમે જ તેને અંજલિ લરી પાણી છાંટી સજીવન કર્યો છે; ખાજક છે, તેનું રમત અને જોડ કરવામાં જ ધ્યાન હોય, તેણે જાણકયુદ્ધિથી આપણી રમતની જોડી સાક્ષી પૂરી છે, આપણા-માળાપના પ્રેમને ચકાસી લેવા માટે. તેને ક્ષમા કરો, તેનો ઉદાર કરતા બલ નહિ તો વિધનું આપણે માથે મેલું રહી જશે. '

જહુલો પણ આ સાંભળી ભગવાનના પગમાં, જેમ લાકડી પડે તેમ પડી ગયો. '

'પ્રભુ! મારો શુનો મૂક કરો, મારો ઉદાર કરો. '

લોખનાથ તો લલો જ છે. એણે તો શવણ લેવાને રાજપાટ આપ્યું છે. જહુલાને તો કંડું. અહીંને બેઠો કર્યો અને કહેવા લાગ્યા: 'આ લે આ દોરા, ગામોગામ ફરજે અને દોરાનો મતનો મહિમા ગાજે; તારી કંકુવર્ણી કાયા થઈ જશે. '

જહુલો તો ચાલી નીકળ્યો. ગામોગામ ફરે છે ને ભગવાન શંકરના દોરાનો મહિમા ગાય છે.

ચાત્રતાં ચાલતાં એક, આપણા ગામ જેવું ગામ આવ્યું. જહુલો તો ચેરીએ ચેરીએ લમે છે અને સાઠ પાડે છે:

'લ્યો, જાણું કોઈ મા'દેવળના દોરા-લ્યો, જાણું કોઈ મા'દેવળના દોરા. ' ગામમાં ભમતાં ભમતાં એક નાકા પરના ઘેર આગળથી સાઠ પાડતો નીકળ્યો. ત્યાં એક કુંભારણ એથરીમાં અનાજનું દળણું કરતી હવી તેણે છોકરાને બોલાવ્યો.

'એલા છોકરા, શું વેશ છ ? '

'ડોશીમા, હું મા'દેવળના દોરા વેચું છું. '

'દોરા લીધે શું થાય ? '

'માડી, મા'દેવળના દોરાનું મત કરવાથી ધન ન હોય તેને ધન મળે, પુત્ર ન હોય તેને ઘેર પાસવું બંધાય. મા'દેવળના દોરા તો નવે નિદ્રિ અને અટમા સિદ્ધિ આપનાર છે. '

'હીક, મત કેમ કરવું ? '

જહુલો કહે: 'સાડાચાર માસનાં એકટાણું કરવાં. હરરોજ નાહી, ભગવાન શંકરની પૂજા કરી, તેમની બેવાર્તા કહી, આપણે જમવું. કાર્તિક મહિનાની અજવાળી અગિયારથ આવે ત્યારે દોરાનું ઉજવણું કરી, મતની પુર્વાહુતિ કરવી. '

કુંભારણે તો મા'દેવળના દોરાનું મત લીધું છે. જહુલાની તો કંચનવર્ણી કાયા થઈ છે અને પ્રભુમહિતમાં જીવન ગાળવા ચાલી નીકળ્યો છે.

ડોશીમા તો હોંશથી રોજ નાહી ભગવાનને મંદિરે દર્શને બાય છે અને વાર્તા કહી પછી જમે છે. જે દિવસે વાર્તા કહેનાર મળતું નથી તે દિવસે પોતે અપવાસ ખેંચી કાઢે છે.

એમ કરતાં કરતાં સાડાચાર મહિના પૂરા થયા. કુંભારણનો તો હરખ ક્યાંય માતો નથી. મતના ઉજવણાના દિવસે તો તેણે ધમાકે કામ પતાવી, લોટ, ગોળ, ઘી લઈ આવી લાડુ ણનાવ્યા છે. એક લાડુ ગાયને દીધો, એક ગાયના ગોવાળને દીધો, અને એક મંદિરે મૂકવા જવા પોતાની એકતા એક દીકરાને કહ્યું:

'આલે બેટા, આ લાડુ, આપણા કામેશ્વર મા'દેવળના મંદિરે દોલ્યો દોલ્યો મૂકી આવ; પછી આપણે મા-દીકરો જેય જમવા બેસીએ. '

દીકરો તો, હરખથી કિલકિલાટ હસી બહ્યો. જટ દર્ધને લાડુ લઈને દોલ્યો. જ્યાં જાંપાની જહાર નીકળ્યો ત્યાં તો એની ચોરમાન મા પાણી ભરીને સામી મળી. તેણે પૂછ્યું: 'એલા છોકરા, ક્યાં જા છ ? '

છોકરો બોલી બહ્યો, 'માડી, હું તો મંદિરે લાડવો મૂકવા જાઉં છું; હમણાં શંકર ભગવાનને હાથોહાથ લાડુ પુગાડી જટ પાછો આવું છું. પછે હું ને મારી મા લેખાં ખાવા ગેસશું. '

એમ કહીને છોકરાએ તો દોટ મૂકી. શોકના મનમાં તો અદેખાઈ સળગી લાડી આજ છ છ માસથી તે પોતાની શોકને મનના

નીમમાં વળગી રહેલી ભેતી. તે મનમાં બળકી,
'સંડે ભાઈડાને તો વધ ક્યો પથુ બગવાનને
ય વધ કરવા બેડી છે.' તેણે તો ઘાટ ધડવાનો
નિશ્ચય કર્યો.

આ જાણુ છોકરા તો હાથમાં લાડુ લઈ
'હ્યો મા'દેવણ લાડુ, હ્યો મા'દેવ લાડુ'
કરતો દોડ્યો જાય છે. મંદિરે પહોંચી સડ-
સડાટ બગવાન ચંકરના યાળા આગળ બેસી
ગયો અને લાડુ આગળ લંગાવી 'હ્યો મા-
દેવણ લાડુ, હ્યો મા'દેવ લાડુ,' બેલવા માંડ્યો.

છોકરા તો બેલતો જ જાય છે. ક્યારે
મા'દેવણ મારા હાથમાંથી લાડુ લઈ હ્યે અને
ક્યારે હું પાછો ફરી મારી માડી હારે જમવા
બેસું એના જ વિચાર કરે છે.

એમ કરતાં કરતાં કેટલોય વળતવહી ગયો.

પાર્વતીલથી રહ્યું ગયું નહિ. તેમણે બગવાનને

'પ્રભુ, આ તો બાળક છે. એ કાંઈ સમજશે
નહિ અને તમારે લાડુ હાથમાં લેવો જ પડ્યો.'

'હા, કેવી. હું પથુ એ વિચાર કરતો હતો.
બાળકને કાંઈ પહોંચાય નહિ.' એમ કહીને
બગવાને તો હાથ લંગાવી લાડુ લઈ લીધો.
છોકરા તો તુરંત પાછો વળ્યો.

'ઝાંપામાં પેસતાં જ તેની ઝ્યારમાન મા
સાગી મળી. તે લહેકાથી બોલી, 'કાં બેટા, લાડુ
દઈ આવ્યો?'

છોકરાએ તો નિર્દોષપથે જવાબ દીધો, 'હા
માડી, લાડુ દઈને જ આવ્યો આવું છું.'

'મા'દેવણએ લાડુ કેમ કરીને લીધો?'

'માડી, મા'દેવણએ લાડુ હાથ કાઢીને લીધો.'

કુંભારણની શોક ઈર્ષ્યા બળી રહી તેણે
મનમાં નિશ્ચય કર્યો, 'આ છોકરાને જો મારી
નાથું ને તો મને નિરાંત થાય.'

તેણે છોકરાને ફેસલાવવા માંડ્યો. ચોતાને
થેર લઈ જઈ તેનું માથું રૂપાણું ધમધમતું
ઝાંધિયું તેલ નાળી ઊંચું. કપાળમાં ચાંદલો

ક્યો અને માળેણે કરીને શેટલો ચોપડી આપી
છોકરાને તો રમતે ચડાવ્યો.

છોકરા તો ચોતાની માડીને અને લાડુને
બૂલી ગયો.

'નાથું, બોનું.' રજિયાતમાએ ચોતાની
વાર્તામાં સુખ કરેલ વ્રતધારી કણુણે પર
વધુ બાંદુ ફેલાવતાં કહ્યું, 'જોજો, આ નવખંડી
ધરતી માથે, કેટ કેટલાં માનવી, કેવી કેવી
અજબજાબા લઈ જન્મે છે. કુંભારણની તે શોક
આ કુમળી કળી જેવા બાળકને ગૂડી નાખવામાં
જે સુખ માનતી હતી તેવું સુખ તેને દીલ્હી-
ના પાદશાહની રાણી બનાવે તોય ન માનત.'

એટલની સીઓ તો એકધ્યાને સાંભળી
રહી છે. રજિયાતમાએ આગળ ચલાવ્યું:

છોકરાને તો રમતે ચડેલો જોઈ કુંભારણની
શોકે તો ઝટ લઈને કહ્યું, 'તું આ ધડામાં બેસીશ'
પ્રભુના ધરના બાળક તો તરંત બોલી બિલ્કો:
'હું...અ...માડી, લાવોને ધડામાં બેસું' છોકરા
તો માડીના ધડામાં બેસી ગયો. કુંભારણે
તો દોડીને ઘડો બિલ્કો કરી નાખ્યો ઉપર માડી-
નાં કાયાં વાસણું ગોઠવ્યાં છે. આસપાસ ખડ,
કડમ, વગેરે જલાઉ બળતણ ગોઠવી દીધું અને
ઘડીમાં તો ડુંગરા જેવડો નિભાટો ખડકી
અગ્નિ ચાંપ્યો.

નિભાડામાંથી વાંસ વાંસ જેવડી લાંબી
જ્વાળાઓ નાચવા લાગી.

આ જાણુ, વ્રતધારી કુંભારણ ચોતાના
દીકરાની વાટ જોઈ જોઈ, વિચારમાં ને વિચાર-
માં, ઉંબરીતું ચોરીકું કરી સૂઈ ગઈ.

બગવાન ચંકર તેને રુખનામાં આવી કહેવા
લાગ્યા, 'ભાઈ, તું સુણે સૂતી કે હુણે?'

બાઈએ તો લાગલો જ ઉત્તર વાળ્યો:
'પ્રભુ, હું તો તમારા પ્રતાપે સુણે સૂતી છું.'

બગવાન કહે: 'સુણે સૂતી હો તો બસે
મર્જુ તારી શોકે તારા છોકરાને નિભાડામાં

પૂર્યો છે માટે ઝટ ખેડી ચા. ઉતાવળી યદ્યપિ મા. તારા ઘરમાં, ઘંટી સાથે હ્રધની ટણુડી પડી છે; પાણિયારામાં ખંપાળી પડી છે અને નેવા માથે સોનાની સાંખે અને રૂપાની આડે નીસરણી પડી છે. ગામના પાંચ ડાહ્યા માણસો-ને લેગા કરજે અને નિભાડો વીંછી નાખજે, બધું સમુસુતરું થશે.’

એટલું કહીને ભગવાન તો સ્વપ્નામાંથી અંદર ચલા. તપસી બાઈ તો બેબાકળી આંખો ચોળતી ચોળતી બેઠી થઈ ગઈ. જુએ છે તો હ્રધની ટણુડી, નીસરણી અને ખંપાળી કહેલાં સ્થાને પડેલાં જોયાં.

બાઈ ગલરાટમાં દોડી અને ઊભી બગરે દોડી જાય છે. થોડે દૂર ગઈ ત્યાં તો ગામની ચારપાંચ મોટી ગણાતી સ્ત્રીઓ ટોળે વૃણીને ઊભેલી જોઈ. બાઈ તો જઈને ભાંગ્યાતડયા થપ્પોમાં કહેવા લાગી, ‘બાણુ, બેનું હાલો તો બદ, મારી થોડે મારા, છોકરાને નિભાડામાં પૂર્યો છે. મારો કલેયા કુંવર જેવો છોકરો હમણાં બળીને બહુ ધઈ જશે.’

બાણુએ તો સામે જવાબ વાળ્યો: ‘અરે બાઈ, ગાંડી મૂક દે કે શું? અજ્ઞ અજિઞ-રશને દિવસે, નિભાડો જલાવવાની જ મનાઈ છે ત્યાં તારી થોડે તારા છોકરાને નિભાડામાં ખડકવાની શી ગાંડી વાત કર છ? ’

બાઈ તો કરગરવા લાગી, ‘બેનું, હું સાચું કહું છું; મા’દેવજી મને સ્વપ્નામાં આવી કહી ગયા છે. તમ વિના મને નિભાડો વીંખવા દેશે નહિ અને મારો એકનો એક પેટનો નવજો હમણાં રાખનો ઢબલો ધઈ જશે. જુઓ મા’દેવજી મને આ નીસરણી, ખંપાળી, હ્રધની ટણુડી પણ આપતા ગયા છે.’

સાંભળીને તે સ્ત્રીઓ ‘ટોળું’ કુતૂહલતાથી બડસડાટ બળતા નિભાડા તરફ ચાલી નીકળ્યાં.

નિભાડા પાસે જઈને જુએ છે તો અગ્નિ

જ્વાળાઓ ચોક્કસ જોગણીઓનાં નામની જેમ, આકાશે અઠવા મથી રહી છે અને હુમ્મણના ચોટેમોટા નીકળે છે.

કુંભારણુ ટોશીએ તો, અગ્નિ ફરતી પરિ-ક્રમણ કરી હ્રધની ધારાવડી દીધી; અપાટાળંધ સોનાની નીસરણી માંડી ચપ ચપ ઉપર ચડી ગઈ અને ટોચ માથે જઈને ત્યાં ટચલી આંગળી અડાડી એટલે નિભાડો, રમવાના પાનાનો બંગલો પડી જાય તેમ ખડેડી પડ્યો.

અંદરથી કુંભારણુનો દીકરો, ચૂંદડી એટલે કન્યા સાથે ફૂલદંડે રમતો રમતો બહાર નીકળ્યો. કુંભારણુ તો ખંપાળી વતી સોનાનાં અને રૂપાનાં વાસણો ઘર લેગાં કરી દીધાં. ને જોખણં થયેલ ઠીકરાનાં વાસણો પાછળ અદેખી શોકને રહ્યાં.

‘હું ભગવાન! એને તુઠ્યા એવા સૌને તુઠજો.’ એ છેલ્લું વાક્ય રણિયાતમાની સાથે હેરેક્ર મતધારી બાઈ બોલી અને બોલતાંની સાથે સાથે હાથમાંના ચોખા ભગવાન ચંકરની મૂર્તિ તરફ ઊરાડી ચોવારણાં લીધાં.

વાર્તા પૂરી થતાં બાઈએને અંદર અંદરે વાતો કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો અને શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રીઓ બોલવા લાગી, ‘ભગવાનની તો બલિકારી ન્યારી જ છે. ધરતીને માથે એક ટોડીનો માનવી પોતાના સ્વાસ્થ માટે અધાર પાપ કરે છે પણ પાપનું ફળ લોગવ્યા વિના છૂટકો નથી અને ભક્તિ કોઈની ભત્તી નથી. આપણે માથે દુઃખના કુંગર પડ્યા હોય પણ ભક્તિ-ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ઈજ સાચું છે. ભક્તોનાં સુખદુઃખની વ્યાધિ તો ભગવાન જ કરે છે.’ વગેરે સાંભળી વધારે ગંભીર બની મોં પર જરા વિચારની છાયા સાથે રણિયાતમાએ બીજી વાર્તા ઉપાડી:

અંકર ભગવાન તો મર્ત્ય દેહમાં આવ્યા. પાર્વતીજીએ તો હક લીધી કે હું તમારી સાથે આવું! અંકર ભગવાન તો પાર્વતીજીને કહે,

‘સતી, મર્ત્ય લોકમાં આવવું રહેવા ધોરૂ ત્યાંનાં માનવીઓ તો ધર્મ, - દયા વગેરે વીસરી નઈ દૂઠ-કપટ, કાણુધોણું કરવામાં કાબલ બન્યાં છે. તે જોઈને તમારા મનને વિશાદ જ ઉત્પન્ન થયો. મર્ત્ય લોકમાં આવવાની હક છોડી ધો.’

પણ પાર્વતીજી તો એકનાં જ ન થયાં. જોટલે ભગવાન તો પાર્વતીજીને સાથે લઈ ચાલી નીકળ્યા છે. મર્ત્ય લોકમાં ફરતાં ફરતાં એક આપણા ટીળડી ગામ નેવા ગામડામાં, એક સુખી કેળાતા ઘેર જઈ ‘આહાલેક’ કરી બિનાં રહ્યાં છે. રખારીના તે ઘેર ઘરડઘમ ઘરડઘમ હાથ ટોવાઈ રહી છે. લેશોનાં હુણાણું ટોવાઈ રહ્યાં છે; એત્રણ ગોલા ટોરેને નીરણુ નાખવામાં રોઝાઈ ગયા છે; ત્રણચાર કામગરી બાચું છાણુવાસીદું કરવામાં ધમાકે કામ પતાવે છે. જોશરીના પગથિયા પાસે ગામની દસળાર વહુઆરીઓ મોટા ધૂમટા તાણી હાથ લેવા જોઈનાઈ ગઈ છે.

ધરતી સ્ત્રીઓ દોરાં છોડીને ચારવા લઈ ગોવાળોને લાયાં-હાથ અને રોટલો અને નાં લાયાં બાંધાવે છે. ઘરમાં જે ધિગી કુઓ સામસાગી બિધી રહી હાથને ઘરડઘમ રડમમ ગળવી રહી છે.

રખારીનું આ એક જ ઘરનાનાયા નેસડા જેટલું કામમાં આટોપાઈ ગયું છે. કોઈ ને જોયું જોઈને તજર નાળવાની ય કુરસદ નથી.

એવે વળતે સાધુ-સાધ્વીનાં વેશધારી ચંકર ભગવાન અને પાર્વતીજીએ ‘આહાલેક’ કરી બિશ્વાનો ચવાલ નાખ્યો. પણ સાંભળે કાણુ ? ઘણી વાર સુધી માંદેરજી અને પાર્વતીજી પામર માનવીઓની ઘેલી પ્રવૃત્તિઓ જોઈ રહ્યાં.

પરસાળમાં એક નિવૃત્તિ પામેલ ડોસા બેઠા હશે. તેમનું ધ્યાન ગયું જોટલે હુણાની અણી મોંમાંથી ફર કરી બોલ્યા, ‘જોલા આ મારાજ્યાં ક્યારનાં બિનાં છે તે કોઈ ટાંઠો દુકડો હોય તો દોને એને.’

પણ કોઈએ સાંભળ્યું હોય તેમ લાગ્યું નહિ. ઘોડી વાર રહી વળી એસાને મનમાં આન્યું તે બોલ્યા.

તેના જવાબમાં ઘરમાંથી, લાજના ધૂમટામાંથી અલબેલી વહુ જામડતી હોય તેમ લાગ્યું : ‘હા, ઠારી મૂક્યું છે અટાણમાં જાવા હોડે થઈને; હજી તો રખેપિયાને લાયાં ય નથી બંધાવ્યાં ત્યાં ખાવાને દેવાનું કેંય છે. એવા તો નવરા કેટલા ય હાલ્યા આવે.’

વાત બગડતી જણાઈ એવામાં એક ડોશીનું ધ્યાન પડ્યું જોટલે ધીમે ધીમે ઘરમાં જઈ, કોઠી ચાછળ ઉંદરના તાણી ગયેલા રોટલાના કટકા એંચી કાઢયા અને ઘીન છોકરાના એંઠા શ્રીકાક મેળવી, જઈને સાધુની ઝોળીમાં ફગાવ્યા.

ચંકર ભગવાને તો પાર્વતીજી સાચું જરાક મોં મરડાવી, રોટલાના કુકડા આંખે અડાડી કોર પર મૂકી દીધા અને ત્યાંથી અંતર્ધ્યાન ચઈ ગયા.

વાટમાં ચંકર ભગવાને પૂછ્યું : ‘સતી, જોયાંને મર્ત્ય લોકમાં માનવી ?’

પાર્વતીજી તો દિગ્મૂઠ જાની પછી રહ્યાં, ‘પ્રભુ, મર્ત્ય લોકમાં તમામ માનવીઓ આ પ્રમાણે રિદિરિદિ પાછળ ફેના ધાય છે ?’

‘ચલો સતી, બીજે ઘેર જઈએ. પછી તમારી મેળાએ જ જોઈ લેજો.’ એમ કહીને ચંકર ભગવાન અને પાર્વતીજી ફરીથી સાધુ-સાધ્વીનું રૂપ લઈ એક ડોશીમાને ઘેર જઈ બિનાં રહ્યાં.

ઘરમાં ડોશીમા અને તેના દીકરો જે જ રહેતાં. દીકરો ગામનાં વાહડુ ચરાવી પેટ પૂરતું રળતો અને ડોશીમા કોઈનું છાણુવાસીદું કરી જે-ચાર રૂપિયા કામતાં આમ માંદેકરો પિટવડિયાં શુજરાન ચલાવતાં.

પોતાને ઘેર સાધુ આવેલા જોઈ ડોશી તો હરણવેલાં બની ગયાં.

સાધુ-સાધ્વીના પગમાં પડી જઈ કહેવા

લાગ્યાં, 'અહો, મારાજ, આજ મારાં ધન્ય થઈ, ધન્ય લાગ કે તમ જેવાં મેંમાન મારે ઘેર આવ્યાં.'

ડોશીમાએ તો ખાટલી તાખી દીધી, ઉપર ગોઠડું પાયરી દીધું અને સાધુને બેસારી, ઝટપટ ચૂલો સળગાવી, પાનનું હાંડલું ચઢાવી, પંટેલનું ખાડું છૂટું કરી તે છાણ લેવા દોડી ગયાં.

ઘણી ઘણી વાર સુધી બેઠા રહ્યા પણ ડોશીમા પાછાં આવતાં જણાયાં નહિ. એટલે ચંકર ભગવાને પાર્વતીજીને કહ્યું: 'સતી, યાત્રી વાર યઈઁઁ પછુ ડોશીમા પાછાં આવતાં જણાયાં નથી અને ચૂલે કાંઈક મૂકીને ગયાં છે, જરા જઈને જુઓને કાંઈ જાણી નથી જતું ને!'

'હા, પ્રભુ, હું પણ બઈ-હમણાં બઈ અને તપાસું એમ વિચાર કરતી હતી.' એમ કહીને પાર્વતીજી ઘરમાં જઈ ચૂલા માથેના હાંડલાની હાંધણી જાણે છે ત્યાં તો પીળી ધરમક જેવી ખીચડી ખદગદતી માલમ પડી.

સતીજી તો મનમાં સમજી ગયાં અને ખદાર આવી મરક મરક હસતાં બેસી ગયાં. એટલામાં તો ડોશીમા ઝપાટાગંધ છાણતો સૂંડલો ભરીને આવ્યાં અને ફળીમાં ફગાવી દઈ, છાણવાળા હાથ ધોવા લાગ્યાં. એટલે પાર્વતીજીએ કહ્યું, 'ડોશીમા, ઉતાવળાં ચરો નહિ; હું સંધણું જોઈ આવી છું.'

સાંભળી ડોશીમાએ ઉત્તર વાળ્યો, 'અરે માડી, સંધણામાં શું જોવાનું છે; મૂઠી ચૂલી ચોરીને ગઈ છું.' એમ કહી ચૂલા પાસે જઈને હાંડલામાં નજર કરે છે ત્યાં પીળી ધરમક ખીચડી ખદગદ છે. ડોશીમા તો તરત કળી ગયાં કે મારે ઘેર ચહેમાન જેવાતેલો સાધુ નથી પણ સાક્ષાત ભગવાન જ લાગે છે. ડોશીમા તો દોડીને ચરણમાં પડી ગયાં.

'મારાજ, તુકચા ત્યારે તો પૂરા તુકા મારા દીકરાને કાંઈક વરદાન આપતા બાવ.

જાગવાનું હરે તો જાગણ પાળ્યો, 'ડોશી-

મા, ધર્મકર્મ બળવો છો તેવાં જ સાચવતો અને સાંજે તમારો દીકરો ઘેર આવે એટલે એને કહેજો કે કાલથી કાંઈનાં વાહડુ ચરાવા ન બંધ. લ્યો આ ડાંગ, આ ધાળળી. સવારમાં વહેલો ભીડી, ગામને ગોંદરે જઈ કાંટાનો વાહડુ લિયો કરે; હાથમાં ડાંગ રાખે, ખલા પર ધાળળી રાખે અને ઉગમણી દિશાએ જિલો રહી 'હીરાલય....પરવાલય' કરે એટલું તમારે ગાયું નું ધણ આવશે.'

એમ કહીને ચંકર ભગવાન અને સતી ગૌરી અંતર્યામિ ધર્મ ગયાં.

સાંજે દીકરો ઘેર આવ્યો એટલે, ડોશીમાએ તો જાત કહી. અને વાહડુ નેનાં હતાં તેને સોંપી આવવાનું કહ્યું. છોકરો તો ચરમાતો ચરમાતો, વાહડુ પાછાં ભળાવા ગયો, 'કાલથી હું તમારાં વાહડુ ચારવા નહિ બઈ; મારે ઘરે સાધુ આવ્યા હતા તે મારી માને વરદાન આપતા ગયા છે.'

સાંભળીને વહકણું ઊંચાં તો જાળડવા લાગ્યાં, 'હા....હા....તું તારે બતો નહિ અમારાં વાહડુ ચરાવવા. તારે ઘરે ગાયુનાં ધણ આવશે ઈ જ ચરાવજે ને....ખાડું ચેડું જખડું.... ચપટી દાણા રળી ખાતો ઈ ય તને નો પોસાણું તે' તું તારે તાડું ખાડું ચરાવજે."

સવાર પડતાં તો છોકરો વહેલો વહેલો ભીડી માતાના આરીવાંદ લઈ, ગોંદરે આવ્યો. દાંટા લાવી વાહડુલિયો જતાવ્યો અને સૂર્ય મારાજે કોર છાદી ત્યાં ખંતે ધાળળી અને હાથમાં ડાંગ રાખી, 'હિરાલય....પરવાલય' એમ બોલ્યો ત્યાં તો ગાયું આવે દાટકાટા દોડિયું. રાત્રી ને ગોરી, ને પાંકણ શીંગડિયાળી અને ધાળેળી ગાયું તો એક પછી એક આવતી જ બંધ છે, અને વાહડુ લિયામાં તો લીંસાલીંસ ચવા મંડી, છોકરો મનમાં વિચાર કરી રહ્યો, 'અરે, આ વાહડુઓ તો ભરાઈ ગયા અને હજી ગાયું આવતી જ બંધ છે તે દેહલીદ બલે છે?' એમ કરીને ત્યાં

પાણું વાળી જુએ છે ત્યાં તો સોનાની શીંગડી-
વાળો અને રૂપાની ખરીવાળો એક ધણખૂંટ
દોડ્યો આવતો હતો. ધણખૂંટની આગળની
ગાયો ડોશીમાના દીકરાના વાડુલિયામાં આવી
અને ધણખૂંટની પાછળની ગાયો અલોપ ચર્ચાઈ.

‘હે મા’રાજા! એને તુઠ્યા એવા સોને
તુઠ્ઠો.’ વાર્તાનું છેલ્લું વેણ, હરેક મતધારી સી
બોલી અને ભગવાન શંકરને ચોખે વધાવી
આવારણાં લીધાં.

‘ત્યો હાલો હવે હાલો, ગાયું. કેવું ટાલું
થયું છે. છોકરાં ભૂજે ટળવળતાં હયો.’ મોટી
પટલાણી બોલી ભઠ્યાં એટલે સીઓનું ટોણું
ફરીથી ખોળો પાયરી પાયરી, પગે લાગી:
‘હે ભગવાન! આવતે વર્ષે, તમે હીમખીમ,
સાળનરવાં રાખશે અને તમારો હુકમ હશે
તો ફરી પાછાં આવશું.’ કહી ચાલી નીકળી.

રસ્તામાં કોઈ કોઈ સીઓ, શદ્દા અને

ભક્તિની વાતો કરતી હતી. પણ રળિયાતમા
તો કાંઈ બોલ્યાં જ નહિ.

ઝંપામાં પેસતાં પેસતાં અવલ ડોશી બોલતાં
હતાં, ‘માડી, દુઃખના સમઢર ભર્યા હોય ને, પણ
ભક્તિ હોય, શદ્દા હોય, ધર્મકર્મ કર્યાં હોય અને
પુણ્ય ભેગું કર્યું’ હોય ને તો ઈ સમઢરે ય વલો-
વાઈ ન્તય છે. પ્રભુના ઘર આગળ શું થતું નથી.’

એટલામાં ધની આઈની મેધુ પાણીનું બેડું
છલકતું લઈ ચાલી આવતી હતી તે રળિયાત-
માને નોઈ, બોલી બીડી:

‘ગોરાણીમા, વધાર્ધ આપું છું. રંગપુરને
માર્ગેથી, ગાડું નેડી મારા ગોરણાપા અને
ઈન્દરભાઈ. હાલ્યા આવે છે. એક વાગ્યાની
રેલગાડીમાં ભિટર્યા છે.’

સાંભળીને મતધારી સીઓના વીખરાઈ
જતા ટોળાએ રળિયાત ગોરાણીને મરક મરક
હસતાં નેયાં. ૭

ચોંમાસામાં

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગોળો, કબજિયાત, લીવરદોય,
વગેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે;
એ સર્વે દરદો ઉપર ચોંકકસ ઉપાય

ગેસ્ટો

ચેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલણદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : : હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોખાસા, વડોદરા વગેરે

કોઈ એક ગામમાં સાત ચોર રહે. છ ચોર
ને એક ચોરનો સરદાર. મલક બધામાં
ખાતર પાડે. પણ કોઈ પગેડું ચ નો કાઢી શકે
એવા બડકમદાર ચોર. ગામના રાત્રીએ ચોરને
પકડવા આક્રમ-પાતાળ એક કપા પણ કોઈ
માઈનો પૂત ન નીકળ્યો કે ચોરને ચોરી કરતાં
પકડી શકે. ચોર તો દિવસે છતરાયા ચર્ધ ને દુર-
દુર ને રાતે ગણુશિયો લઈને ચાહુકારનાં ઘર ફાડે.

રાત્રીએ ગામમાં ખીડું ફેરવ્યું: 'એ કોઈ
ચોરને પકડી લાવે એને એક હજાર સોના-
મંદોર ઈનામ.' ખીડાદાર આળા ગામમાં
શેરીએ શેરીએ ને ચીંટેચોરે ફરે. પણ કોની
માએ ચોર સૂંઠ ગામી હોય તે ખીડું અડધે ?

હવે એ ગામમાં એક હજમ ને હજમડી
રહે. હજમ કહેવાય ત્યારે હજમ, પણ પૂરી
હજમત કરતાં ચ નો આવડે. વાળ કાપવા એસે
તો લોગા કાન પણ કાપી લે, ને દાઢી મૂંડવા
મંડે તો ગાલના ગાગડા પાડી દે. એવાની પાસે
કોણ હજમત કરાવે ? હજમમાઈનો ધધો
જરાય નો ચાલે. ને એમ કરતાં કરતાં હજમના
ઘરમાં તો એક એની હજમડી ને બીજે એનો
અસ્તરો એ બે વાનાં જ પાડી રહ્યાં.

હજમ આમ અકસ્તો બારદાન ને આગ-
સુનો પીર, પણ એની ગાયડી લારે ચાલક.
એની બુદ્ધિ સજીવાની ધાર નેવી. ને નેવી
બુદ્ધિ એવી જ એની છલ. એ તો રાજ હજ-
મને ગળો લાંડે. 'તમે આવા છે ને તેજ
છો. કામતા નથી, ધામતા નથી ને પડ્યા પડ્યા
ખાઓ છો.'

પણ હજમને એનું કોઈ જ નહિ ગમે
એટલાં માથે માહણાં મુએને પણ એ રામ તો
એના એ. એ તો કહેત કહેતો કહે: 'હું કામ્યો
નથી, કામતો નથી ને. કામીય પણ નહિ.'

હજમડી ખૂબ ગુસ્સે ધઈ લય: 'તો શું
લીળ માગ્યો ?'

હજમ કહે: 'આપણને એ પણ નો
આવડે.'

એમ હજમડી એક વેણ કહે તો હજમ
સામા સો ઉત્તર વાળે. એ તો હોઠ સાજ તો
ઉત્તર ગાઠા હજમડી ગિચાડી મુંઢરે ? આખરે
તો સીની નતત ! જહુ કહે કારવે તો હજમ
મારવા ધોડે. એ તો કહું જ છે ને કે નળો
માડી જૈયર પર શૂરો.

હજમ ને હજમડીનો આમ ઘાટ ચાલે.
ત્યાં શેરીમાં રામનો ખીડાદાર ફરી વળ્યો: 'એ
કોઈ ચોરને પકડી લાવે એને એક હજાર સોના-
મંદોર ઈનામ.'

હજમડીએ વિચાર કર્યો કે આ વારે સરસ
લામ છે. ચોર પકડાયે તો એક હજાર સોના-
મંદોર મળશે. એણે તો કમ લઈને ખીડું અડધું.

ખીડાદાર હજમડી સાચું જોઈ રહ્યો: 'તારે
ગન આ ખાંડી બોગડીના ખેલ હશે ?'

હજમડી કહે: 'તું તારે બતો હોય ત્યાં
લને. મારું દામ હું કરીય.'

ખીડાદાર કહે: 'એમ ખીડું નહિ જાવાય.
પહેલાં કચેરીમાં આવવું પડશે.'

હજમડી કહે: 'કચેરીમાં આવે મારી બૂખ-
રાત. રાત્રીને તે ચોરનું કામ છે કે મારું કામ છે ?
છ મકિનામાં સાતે ચોરને કચેરીમાં ખસ ન
કરી હઈ તો અકંઘરા.'

હવે હજમડી વિચાર કરવા લાગી કે ખીડું
અડધતાં તો અડધી લીધું, પણ હવે ચોરને પક-
ડવા કેવી રીતે ? પોતે તો અચીની બત. પોતાનું
જોર કોઈ ચોર નેવા ચોર પાસે ધોડું જ ચાલે ?
કોઈ એવી સુદ્ધિ લગાવવી પડશે કે ચોર જ
એની ગેળાએ સપડાઈ નય.

વિચાર કરતાં કરતાં હજમડીને એક યુક્તિ સૂઝી ગઈ. એણે હજમને કહ્યું: 'તમે રાત્રી પાસે જઈને થોડી જમીન માગી આવો.'

હજમ કહે: 'ખાઈનો માલ હશે કાં? એમ રાત્રી જમીન આપી જ દે ને. કારણ ન મારે - તો મારું નામ નહિ. હું તો કંઈ જવાનો નથી.'

હજમડી કહે: 'નહિ જાઓ તો પછી ખાઓ શું?'

હજમ કહે: 'તે શું જમીનનાં ણટકાં ભરીશ?'

હજમડી કહે: 'તમે એકવાર જઈ આવો પછી જતાવું કે જમીનનું શું કરવું છે.'

માંડ માંડ હજમ રાત્રી પાસે ગયો. રાત્રીને હજમની દયા આવી એટલે પાદરમાં એક ખેતર હતું તે હજમને લખી આપ્યું.

ખેતર મળી ગયું એટલે હજમડી ખુશ ખુશ થઈ ગઈ. સવારના પહોરમાં ઊઠીને હજમને કહે: 'આલો, ખેતર જઈએ.'

હજમ તો મારે આજસુ કહે: 'ખેતર જઈને શું કરશું?'

હજમડી કહે: 'તમારે બીલું કંઈ કરવાનું નહિ. હું કરું તેમ તમારે કર્યાં કરવું.'

હજમ કહે: 'ઠીક'

હજમ ને હજમડી ખેતર આવ્યાં. હજમડી તો ખેતરમાં એક ખૂલેથી બીરે ખૂલે ને બીરે ખૂલેથી ત્રીજે ખૂલે આંટા મારે. નીચી નજરે જોયા કરે ને આંટા મારે. ઠાંક ઠેકાણે વળી નીચે જોસી જાય ને જમીન વરખોળવા લાગે. હજમને તો બીલું કંઈ કરવાનું નહિ. એ તો હજમડીની વાંસે વાંસે કરે ને હજમડી કરે તેમ કરે.

એમ કરતાં કરતાં સાંજ પડવા આવી.

હવે એ ખેતરની પાસે મોટું બધું જંગલ ને એ જંગલમાં પેલા સાંતે ચોર સંતાયેલા. સવાર સવારનાં હજમ ને હજમડી ખેતરમાં આંટા મારે ને પેલા ચોર બેઠા બેઠા જોયા કરે.

ચોરને વિચાર થાય કે આ હજમ ને હજમડીનું એવું તે શું ખેતરમાં ખોવાઈ ગયું છે તે સવાર સવારનાં આંટા મારે છે?

ચોરોના મનમાં ચટપટી થવા લાગી. પછી તો એમની ધીરજ રહી નહિ એટલે સાતમાંથી એક ચોર હજમડી પાસે આવ્યો, 'હજમડી! હજમડી! શું ગોતે છે?'

હજમડી: 'તારા બાપનું કપાળ! રોયા! તું તારે રસ્તે પડેને અમે કરતાં હશું તે કરશું!'

ચોર કહે: 'તારું કંઈ ખોવાયું હોય તો ગોતવા લાગું.'

હજમડી કહે: 'આવ્યો છે ગોતાવાવાળો! એમ કરીને તારે અમારો માલ જોળવી જવો છે કાં?'

ચોર કહે: 'એવી બધી કિંમતી ચીજ ખોવાઈ છે?'

હજમડી કહે: 'થોડા ને ઘણા સાત ચડુ ખોવાયા છે. તારે મન એ કંઈ જ નહિ હોય!'

ચોરને તો વાત સાંભળી ગલગલિયાં થવા માંડ્યાં. એણે પૂછ્યું: 'કયે ઠેકાણે પડી ગયા?'

હજમડી કહે: 'મૂવા અક્કરમાં! આવડા મોટા ચડુ પડી ગયા હોય તે નો દેખાય? આ તો મારા દાદાએ જમીનમાં દાટયા છે. કયે ઠેકાણે દાટયા છે એ કીધા વગર મરી ગયા ને અમારે મહેનતનો પાર ન રહ્યો. કાંઈ થોડી માયા છે? સોનામહોરના સાત ચડુ છે.'

ચોર કહે: 'ત્યારે એમાં મારું કામ નહિ.' એમ કહીને એ તો ચાલ્યો ગયો.

હજમડીને એટલું જ ભેઈતું હતું. એને ખગર જ હતી કે પેલા ચોર જંગલમાં રહે છે. એટલે હવે ખરા ચોર હશે તો સાતમાં ચડુ ખોદી કાઢવા આવ્યા વગર રહેશે નહિ. સવારે ખેતર ખોદી નાખ્યું હશે તો ખાતરી થઈ જશે. હજમ ને હજમડી બંને ઘેર ચાલ્યાં ગયાં.

પેલા ચોર જઈ ને પોતાના સાથીદારને

વાત કરી. બધા કહેવા લાગ્યા કે એ ચડુ વળી હજમડી લઈ જશે ? એ ચડુ તો આપણા જ. રાત પડે એટલી વાર. ચડુ ન થોધી કાઢીએ તો આપણે ચોર શાના ?

‘રાત પડી એટલે બધા ચોર કોઢાળી-પાવડા લઈને હજમડીના ખેતર ઉપર તૂટી પડ્યા. ખોટી ખોટીને આપું ખેતર ઉચ્છવાયલ કરી નાખ્યું. સાતઘરી ખેડ કરી હોય તો ય ન ખેડાય એવું સરસ ખેતર ખેડાઈ-ગયું.’

ચોરો તો મહેનત કરી કરીને અધમૂઆ થઈ ગયા. પણ કાંઈ હાથ લાગ્યું નહિ. અંદર ચડુ હોય તો હાથ લાગે ને ? બધા યાકીને દૂસ થઈ ગયા ને સવાર પડ્યું એ પહેલાં તો જંગલમાં સંતાઈ ગયા.

સવારમાં હજમડી જુએ તો આપું ખેતર ખોડાઈ ગયું છે. એને ખાતરી થઈ ગઈ કે એ જ પેલા ચોર છે. પણ હવે પકડવા કેવી રીતે ? એટલે એણે ખીછ શુક્તિ-અજમાવી.

આમેય ખેતર ખેડાઈ ગયું હતું. એમાં વાવેતર કરે તો ખૂણ પાક યાય. એણે તો ખેતરમાં કમોદ વાવી દીધી.

બાગવાનને કરવું છે તે ખેતરમાં એવો સરસ પાક થયો કે હજમડીને ખજાં ને દળાં થઈ ગયાં.

બસ હજમડીને ભેઈતું હતું તે મળી ગયું. એણે તો કમોદ ભેચીને રૂપિયા ગાંઠે બાંધ્યા. આપું ગામ ભાળે તેમ ખડીંગ ખડીંગ રૂપિયા ખખડાવતી ઘેર આવી.

એ ભેઈને પેલા ચોરોની અહેળાઈને પાર ન રહ્યો. એ તો અંદર અંદર વાતો કરે કેમકે-નત આપણે કરી ને માલ હજમડીને મળ્યો. એ તો પહોંચ્યા હજમડીને ઘેર: ‘હજમડી ! હજમડી ! અમારો ભાગ લાવ.’

હજમડી કહે: ‘ભાગ દેવો ને વાત કેવી ?’

ચોર કહે: ‘ખેતર અમારી માસે ખેડાવ્યું

ને ભાગ નહિ આપે ?’

હજમડી કહે: ‘મેં કયાં તમને જોલાવ્યા’ના ? અંદર હમિયાણી ભરી હશે એટલે લાલેલેલે ગયા હશે.’

હજમડીએ તો ચોરોને અંગૂઠો ખતાવી દીધો. ચોરો બૂડું મોહું લઈને આજ્યા ગયા.

પણ એમને એવી ખીજ ચડી કે ન પૂછો વાત. એ તો કહે: ‘આજ રાતની રાતમાં એના રૂપિયા ન ઉપાડી લાવીએ તો પછી ચોરી કરવી જ હરામ’

રાત પડી એટલે એક ચોર હજમડીના ઘરમાં કોડી વાંસે સંતાઈ ગયો. બીજા ચોર ગડાર લપાઈને ખેડા.

હજમડીએ ચોરને ઘાડી આંખે ભેઈ લીધો. પણ એ તો બાણે ચોરને એવો જ નથી એમ ઘરતું કામ કર્યા કરે.

કામ કરતાં કરતાં એણે હજમડીને બધી વાતે પોપટની જેમ પડાવી દીધો ને પછી હજમડીને હજમડી સોઠો તાણીને સૂઈ ગયા.

થોડી વાર થઈ એટલે હજમડીને હજમડીને પૂછ્યું: ‘એલી સાંભળ છે કે ?’

તો કે ‘શું કહે છે ?’

તો કે ‘આજ્યા રૂપિયા કયાં મૂક્યા છે ?’

તો કે ‘કેકાણાસર જ છે.’

તો કે ‘વાત તો કર, કયાં મૂક્યા છે ? મારા છત્રને નિરાંત તો યાય.’

તો કે ‘કેકાણામાં પાટિયો છે ને એમાં રૂપિયા સંતાડી દીધા છે ને ઉપર ગોળપાપડી ઢાંકી રાખી છે. કાંઈ ને ખગર જ નો પડે.’

હજમડી કહે: ‘વાહ તારી જુદી ! તું તો રાતની રાખી ધવાને લાયક છે.’

એમ કહીને હજમડી તો પાછો મોઢે ચોડીને સૂઈ ગયો ને નસકોરાં બોલાવવા લાગ્યો. થોડી વારે હજમડી પણ ખોટાં ખોટાં નસકોરાં બોલાવવા લાગી.

પેલો ચોર બધું સાંભળે. હજમ હજમમડી
જાંઘી ગયાં, એટલે ચોર કોઠી વાંસેથી બહાર
નીકળ્યો. ધીમે ધીમે જ થું કામ ?' સીધો
કોઠવા પાસે પહોંચ્યો. કોઠવા ઉઘાડીને પાટિયો
ઉપાડી લીધો. પાટિયો ઉપાડીને છાનોમાનો
ઘરની બહાર નીકળી ગયો.

ચોર ઘરની બહાર નીકળ્યો એટલે હજમ
હજમમડી હસવાં લાગ્યાં. હસી હસીને ઢગલો
થઈ ગયાં. હજમમડી કહે: 'ભલેને ગયાડા ગેળ
પાપડી ખાય. ખાશે ત્યારે ખમર પડશે કે
ગેળપાપડી છે કે ગેળપાપડી ! રૂપિયા તો
અહીં આશીકે દળાવીને સૂતી છું.'

એ તો નિરાંતે જાંઘી ગયાં.

પેલો ચોર સીધો એના સારીઓ પાસે
પહોંચ્યો. સરદાર કહે: 'દાં પત્તો મળ્યો ?'

પેલો ચોર કહે: એકલો પત્તો જ મેળવવાયો
હતો ? અરે આખો લગદો ઉપાડી લાગ્યો છું.
સરદાર તો એ સાંભળી ખુશ ખુશ થઈ
પોયો. કહે: 'ફત્તેક !'

બધા લૂંટનો ભાગ પાડવા જંગલ તરફ
ગયા.

જંગલમાં જઈને સરદારે પાટિયાનો કળતો
લીધો અંદર હાથ નાખી ધીમે ધીમે એનાંક બટકાં
ભરેલાં: 'એલા ! આમાં તો એનાંક બટકાં છે'

ચોર કહે: 'એ તો રૂપિયાની ઉપર ગેળ-
પાપડી દાળી છે.'

સરદાર કહે: 'ત્યારે તો ખડેલાં ગેળ-
પાપડી જ ઉડાવીએ પછી રૂપિયાનો ભાગ
પાડશું.'

ગેળપાપડી કોને ન ગમે ? બધાના મોઢામાં
પાણી આપ્યું. ચોરના સરદારે પાટિયામાંથી
થોડાંક બટકાં બહાર કાઢ્યાં. બધાને એકે
બટકું વહેંચ્યું. પોતે પણ એક લીધું.

બધા ખાવા લાગી ગયા.

પણ ત્યાં તો યુ યુ યુ યુ યુ ચારેકોરની
બધા યુ યુ યુ કરવા લાગ્યા.

સરદાર કહે: 'એલા આ તે કેવી જાતની
ગેળપાપડી છે ?'

એક ચોર કહે: 'ગેળનાં બટકાં જ લાગે છે.'

'આ ધીન બટકાં આખો તો !'

ધીન બટકાં પણ ગેળનાં જ. સરદારે
આખો પાટિયો જાંઘી વાળ્યો. અંદરથી ગેળનાં
બટકાં સિવાય છીનું કંઈ જ ન નીકળ્યું.

ભાઈસાહેબો આખાદ બન્યા. સરદાર કહે:
'સાળી હજમમડી ! આપણને છેતરી ગઈ. પણ
વાત છે એની. કાલે એના રૂપિયા ન ઉડાવી
લાવું તો હું ચોરનો સરદાર નહિ.'

ધીન દિવસની રાત પડી ને વળી એક
ચોર ઘરમાં સંતાયો.

સૂવાટાણું થયું એટલે હજમે હજમમડીને
ખુશ: 'પેલા રૂપિયા ક્યાં મૂક્યા છે ?'

હજમમડી કહે: 'તમે તો ત્યારે ને ત્યારે
રૂપિયા રૂપિયા જ ક્યાં કરો છો. રાતે તે રૂપિયા
થું કામ સંભારતા હશે ?'

હજમ કહે: 'તને ખબર છે, ચોરની કેવી
બીક છે ? રૂપિયા જેવા રૂપિયા છે. કંઈ રહેશે
થોડા જ રખાય છે ?'

હજમમડી કહે: 'આજે તો ભલેને ચોર
આખા ઘરમાં આંટો મારી જાય. રૂપિયા જડે
જ નહિ.'

હજમ કહે: 'તો થું કંઈને ઘેર મૂકી
આવી છે ?'

હજમમડી કહે: 'તમારામાં તે અછલ્લ ક્યારે
આવશે ? રૂપિયા કંઈને ઘેર સુકાતા હશે ? આ
જમાનામાં કંઈનો વિશ્વાસ નો થાય.'

હજમ કહે: 'તો યદી ક્યાં મૂક્યા છે તે
દહી દે ને. નહિ કહે ત્યાં સુધી બિંધ નહિ આવે.'

હજમમડી કહે: 'પણ કોક સાંભળી જશે તો ?'

હજમ કહે: 'અત્યારે કોણ સાંભળવા
બેઠું છે ?'

હજમમડી કહે: 'રૂપિયા તો ફળિયામાં

લીમડાનું ઝાડ છે ને એની જાંચી ડાળે પોટકી
ખાંધીને લટકાવી દીધા છે.

હબમ કહે: 'સાળાશ! હબમકી, તું પણ
ખરી યુક્તિજાન છે. તું રાજાની રાણી થવાને
લાયક છે.'

એમ કહીને હબમ જાંચી ગયો. હબમકી
પણ જાંચી ગઈ.

પેલા ચોરને તો એટલું જ જોઈતું હતું.
એ તો ધીમે રહીને જહાર નીકળ્યો ને પોતાના
ભાઈજાણેને ખાંધી વાત કહી.

વાત સાંભળીને ખાંધા લીમડાના ઝાડ નીચે
બેઠા થયા.

આજથી મોટી રૂપિયાની પોટલી કાંઈ છાની
રહે? એ તો જાંચી ડાળે લટકતી હતી. ચોર
તો પોટલી જોઈને ખુશ ખુશ થઈ ગયા આજરે
હબમકી લાગમાં આવી.

એક ચોર તો તરત જ લીમડા ઉપર ચડી
ગયો. ચડતો ચડતો પેલી પોટલીવાળી ડાળ
ઉપર પહોંચી ગયો. જ્યાં પોટલીને અડવા નય
ત્યાં તો ચટકા એના સાથળ ઉપર કાંઈક કરડ્યું.
ચોર સાથળ ચંચવાળવા લાગી ગયો.

ચોરને સરદાર ને ખીજા ચોરો નીચે જિજ્ઞા
જિજ્ઞા જુએ. એમણે પેલા ઉપર ચડેલા ચોરને
સાથળ ખંજવાળતો જોયો. એમણે માન્યું કે
પેલો ચોર પોટલીમાંથી રૂપિયા સંતાડે છે.

સરદારે કહ્યું: 'અદ્યા રૂપિયા સંતાડ છે ને?'
પેલો ઉપરથી કહે: 'ના રે ભાઈસાહેબ!'
કાંઈક કરડી ગયું તે ચંચવાળું છે.'

નીચેવાળા કહે: 'જૂઠું જોલે છે હરામખોર!
અને તજરોનજર જોઈએ છીએ ને.'

ત્યાં તો ઉપરવાળાને બળી છાતીએ કાંઈક
કરડ્યું. એ છાતી ચંચવાળે ને નીચેવાળા કહે:
'એ ખીજાં બરવા લાગ્યો.'

એક ચોર કહે: 'જિલે રહે તારી વાત છે?'
એમ કહીને એ ઝટઝટ લીમડા ઉપર ચડી
ગયો.

ચોરભાઈ પેલી ડાળી પર પહોંચ્યા કે એને
પણ કાંઈક ચટકેચટકા ભરવા લાગ્યું. એ તો
જાણે હાથ આમથી તેમ ને તેમથી આમ ઉઘાળે.
નીચેવાળા કહે: 'આ સાળાએ તો ફાંટ
ખાંધવા માંડી.'

ત્રીજો ચડ્યો ને ચોથો ચડ્યો. એમ કરતાં
છ ચોર લીમડે ચડ્યા. છયેની સરખી દયા થઈ.
ચારે ઠેરથી ચટકેચટકા. એક જગ્યાએ ખંજ-
વાળે તો બીજી જગ્યાએ ચટકા. ચોરો તો ઠેકઠે-
ઠેકડા નાળે ને ચારે તરફ હાથ પટાપટ લગાવે.

ચોરના સરદારને થયું કે આ તે ખાંધા
સંખી ગયા છે કે શું? ઉપર ને ઉપર જ ખાંધા
રૂપિયા પહેંચી લેશે કે શું? પોતાના ભાગમાં
તો કાંઈ જ નહિ આવે. એ પણ લીમડે ચડ્યો.

હવે વાત એમ હતી કે જેને રૂપિયાની
પોટલી ધારી લીધેલી એ કાંઈ રૂપિયાની પોટલી
ન હતી. એ તો મોટો ગધેા મધપૂડા હતો.
મધપૂડામાં મધમાળો નિશંતે સૂઈ ગયેલી તે
આ ચોરની કિલચાલથી ભગી બીડી. પહેલાં
એક બે ભગી ને ચોરને ચટકા ભરવા લાગી.
પછી તો આખો મધપૂડો ભગીભણી જાયો.

ચોરને સરદાર એ ડાળી પર પહોંચ્યા કે
મધમાળોનાં ઝુંડનાં ઝુંડ તેની ઉપર તૂટી પડ્યાં.
અહીં ચટકા લે ને ત્યાં ચટકા લે. ચારે તરફ
ચટકેચટકા ભરે. ચોરોથી આમ ન નસાય ને તેમ
પણ ન નસાય. એ તો જરાજરાના સપડાણ.

જોછામાં પૂરું એક જ ડાળ ઉપર સાતે ય
જણા જિલેલા. ડાળ તે ફેટવાને લાર ઝીલી
થકે. એ તો ફસકાણી ને ફટકાસ કરતી લાગી.
ખાંધા ચોર ભુલંગ કરતા નીચે પટકયા. કોકનાં
ગોઠણ છોટાઈ ગયાં, તો કોકના વાંસા વડંગી
ગયા. કોકના શુંડા ચંગાઈ ગયા તો કોકના હાથ-
પગ ગરડાઈ ગયા. ખાંધાની ઉપર મધપૂડો તૂટી
પડ્યો. ખાંધા મધમાં લોપટલોપડ થઈ ગયા.
ટરીરે જામોજામકી ને ઉપર જતાં મધના

લેવા. એ તો ઓળખ્યા ન ઓળખાય એવા બની ગયા.

પડતા આખડતા માંડ માંડ છત્ર બચાવીને વાળ્યા.

માંડ માંડ મહિને દહાડે બધા ચોર સાળ સમા થયા. સાળ થયા કે બધા હાલતમીના ઘર તરફ જીપડ્યા. હાલતમીને કંઈ ખબર નહિ. એને તો એમ કે બધા પડે પડ્યા છે તે કાણ જાણે ક્યારેય સાળ થશે. એ તો નક્કરી થઈને હરેફરે. બારીબારણાં ફટાર રાખીને સૂવે.

ચોર બહાર બેઠા બેઠા ઘરમાં પેસવાની પેરવી રહે. એમની સણબણ સણબણ વાતો હાલતમીએ સાંભળી. એ તો પથારીમાં બેઠી થઈ. જુએ તો ભાઈબંધ આવી પહોંચ્યા છે.

ચોરોને જોઈને હાલતમી તો વિચારમાં પડી ગઈ. એને થયું કે આ વખતે ખૂરીનીતે સપડાયાં. આ વખતે જરૂર ચોર રૂપિયા ઉપાડી જવાના. એ તો ઘણો વિચાર કરે, ઘણો વિચાર કરે પણ કશો રસ્તો મૂકે નહિ.

એકાએક એની નજર હાલતમી કોથળી ઉપર પડી. નજર પડતાં તો એ રાણ રાણ થઈ ગઈ. એણે કોથળીમાંથી અસ્તરે લીધો ને છાનીમાની બારી પાસે બેસી ગઈ.

એક ચોર ધીમે ધીમે ઉપર ચડ્યો. હાલતમી વાટ જોઈને જ બેઠેલી. જેવું ચોરનું મોઢું બારીમાં ડેખાયું કે જગ કરતુંકે હાલતમીએ એનું નાક પકડી અસ્તરથી ટીચકું ઉડાવી દીધું.

ચોરના નાકમાંથી તો લોહી નીકળી દાહ્યું; નીકળ્યું. એ તો ભસ કરતોને નીચે પડ્યો. બધા ચોર દોડ્યા આવ્યા. ‘એલા શું થયું?’

ચોરભાઈને પોતાનું નાક કપાઈ ગયાની ખબર. પણ એવી વાત એ શનો કરે? કરે તો પોતે નાકકટો બનીને ફરે ને બીજાનાં નાક અણીશુદ્ધ રહી નથ. એને થયું કે મોડું નાક કપાયું તો ભલે કપાયું; બધાનાં નાક કપાયું ત્યારે જ હું ચોર ખરો.

એ તો કહે: ‘કંઈ નહિ, એ તો કાંક વાળી ગયું.’

બીજો ચોર કહે: ‘હેઠ બાયલા! એમાં નીચે ચાલ્યો આવ્યો? હવે જોઈએ ભાવડાના સપડા. બંદા કામ ક્યાં વિના પાછા નો જ ફરે.’

એમ બહાઈ હાંકીને બીજો ચોર ઉપર ચડ્યો. હાલતમી અસ્તરે તૈયાર રાખીને બેઠેલી. બીજા ચોરનું નાક પણ ફટાકે કરતુંને ભડી ગયું.

એ ભાઈ પણ ઢગલો થઈને હેઠે પડ્યા. ત્રીજાનો વારો આવ્યો. એ પણ નાક ગુમાવીને પાછા પધાર્યા.

એમ કરતાં કરતાં છ ચોરોનાં નાક હાલતમીએ કાપી નાખ્યાં.

સાતમે ચોરનો સરદાર બાકી રહ્યો. એ તો ચોરનો સરદાર. બહો હુલ્લો. એને થયું કે આ બધા શુંગણું કરે છે તે રખેને હાલતમી ભગવી હોય ને બધાનાં નાક કાપી નાખ્યાં હોય! સરદારને એના નાકની ખેવના હતી. એ કહે: ‘હાલો હાલો, આજે અપશુકન થયું છે; ફરી કોઈ દિવસ શુકન જોઈને આવશું.’

ને ચોરનો સરદાર નાક સલામત રાખીને બીજા નાકકટા સાથે નાસી છૂટ્યો.

હાલતમીએ પછી તો દીવો ક્યો. દીવો કરીને છ જે ચોરનાં નાકનાં ટીચકાં ભેગાં કર્યાં. ભેગાં કરીને બધાંય એક ડાબલીમાં મૂક્યાં ને ડાબલીને સાચવીને સંતાડી દીધી. પછી નિરાંતે સૂઈ ગઈ.

ચોરભાઈનાં નાક ડુંગળીએ એટલે વળી પાછા એ હાલતમી સામે મેદાને પડ્યા. હાલતમીને તો હવે ચોરની જરા જે બીક નહિ. એણે તો બહાર ફળીમાં પોતાનો ખાટલો ઢાળેલો ને નિરાંતે જોયો.

ચોરો આવીને જુએ તો હાલતમી ફળીમાં ખાટલો ટાળીને ઘસઘસાટ જોયો.

ચોરોને ઠીક લાગે મળી ગયો. બધાએ અંદર અંદર સંતોષસ કરી કે આ વખતે તો

હજમડીને જ ખાટલા સોતી ઉપાડી જઈએ. હજમડી હાથમાં આવી પછી રૂપિયા નહિ કાઢે ને જશે ક્યાં? વ્યાજ સોતા ઓકાવશું.

નક્કી કરીને ચાર જણાએ હળવે રહીને હજમડીનો ખાટલો ઉપોડ્યો. ખાટલો ઉપાડીને સાતે ચોર ચાલી નીકળ્યા. હજમડીને કાંઈ જ ખબર નહિ. એ તો ખાટલામાં પડી પડી ઘસઘસાટ ભયે, ને ચોર તો ઉતાવળે ખમલે બચ લાગ્યા.

ખાટાખડિયાવાળો રસ્તો એટલે ચોરના પગ ભંચાનીચા પડે એટલે ખાટલો ય ભંચો ન થો આડોઅવળો થાય ને હજમડીને હક દોલા લાગે. હકદોલાયા હજમડી જાગી ગઈ. જુએ તો ચાર જણાએ ખાટલો ઉપાડ્યો છે ને વજુ જણા વાંસે ચાલ્યા આવે છે

આ ભેંધને હજમડીનાં તો હાલ્ જમડી ગયાં હવે આ જમતા મોઢામાંથી કેમ ઉગરાશે? આવી જાન્યું. હજમડી તો ખાટલામાં પડી પડી વિચાર કરે ને ચોરો મોટી મોટી કંદિ ભરતા આગળ ચાલ્યા બચ

ચાલતાં ચાલતાં એક મોટું જંગલ આન્યું ને જંગલમાં મોટું વડનું ઝાડ આન્યું. વડઠા નીચે ચોર વિસામો ખાવા ભિમા. ગંધા ચાકીને કે થઈ ગયા હતા. કાંઈ થોડો ભાર ઉપાડેતો

હજમડી ખાટલામાં પડી પડી ચારે કોર લેયા કરે. ભેંતાં ભેંતાં વડવાની એક વડવાઈ લીડી. મોટી જાપી વડવાઈ જરાજરા મામા પર જ લટકે. હજમડી તરત જ બેઠી થઈ ગઈ. વડવાઈ પકડીને એ તો વડવા ઉપર ચડી ગઈ ને વડવાની ઘટામાં સંતારી ગઈ.

ચોર ભિમા ભિમા વિચાર કરે કે આ વડવા નીચે જ રાતવાસો રહીએ તો કેમ? મોટું કામ તો પતી ગયું છે. હજમડી હાથમાં આવી ગઈ છે. હવે ખીખાં મં મામ છે!

હજમડીનો ખાટલો હેઠે ઉતાર્યો. મોઢાનો ફૂલો પડેલો એટલે કોઈને જરા સરખો વહેમ ન આવ્યો કે હજમડી વડવે ચડી ગઈ છે.

ચોરનો સરદાર કહે: 'છ જણ સૂએ ને એક જણ પહેરા ભરે. પહેલો વારો આપણો.'
છ થે ચોરો મોઢા તાણીને સૂઈ ગયા ને સરદાર પહેરા ભરવા લાગ્યો.

હજમડી ઉપર બેઠી બેઠી જુએ. ભેંતાં ભેંતાં ચોરા મનમાં વિચાર થયો કે છ ચોરનાં નાક તો ક્યાં છે, પણ આ એક અણીશુદ્ધ રહી ગયો. એને લાજમાં લઉં તો જ હું હજમડી સાચી.

એણે તો મોઢા ઉપર લાજનો ધૂમટો તાણ્યો ને ધીમે રાગે ગાવાનું શરૂ કર્યું.

અજવાળી' દૂધ જેવી રાત છે. ઝાડપાન પશુપંખી ગંધાંય જંખી ગયાં છે. નીચે ચોરનો સરદાર પહેરા ભરે છે ને ઉપર બેઠી બેઠી હજમડી ધીમા રાગે ગાય છે. એ તો એવું મીઠું મધુકું ગાય છે કે સહુને સંભળવાનું મન થાય.

સરદારે ઝીતનો અવાજ સાંભળ્યો ને જીંચું જોયું જુએ તો કોઈ બાઈ વડવા ઉપર બેઠી બેઠી ગાય.

એને થયું કે આ તે ચળીતર છે કે શું? વનવનડામાં આવી માત્રમ રાતે ડેર કાઢવું વિના ખીજું દોણું જંગલમાં આવી શકે? કાઢવુંનો વિચાર આવતાં તો સરદારના ટાંટિયા યર યર ધૂજવા લાગ્યા.

હજમડીને તો જાણે કરી ખબર જ નથી. એ તો વધુ ને વધુ મીઠા રાગે ગાયે જાય છે.

ચોરનો સરદાર વારેવારે જીંચું જુએ ને વિચાર કરે. વિચાર કરતાં કરતાં એને થયું કે રખે ને પરી કેમ ન હોય. આવી અજવાળી રાતે તો પરીએ ફરવા નીકળે.

પરીનો વિચાર આવતાં ભાઈનું ઘ લહેરમાં આવી ગયા એને થયું કાલને પકડી લઉં. મનની

એ તો ચડ્યો વડલા ઉપર. એને ચડતો જોઈને હનુમતીએ ગીત ગાંધ કયું. સરદાર જેમ જેમ પાસે આવતો જાય તેમ તેમ હનુમતી ઊંચી ઊંચી ડાળે ચડતી જાય. એમ કરતાં કરતાં એ તો છેક ઊંચી ડાળે જઈ બેઠી.

સરદાર એની પાસે પહોંચી ગયો: 'કોણ છે? ડેર છે? ડાકણ છે? જૂત છે? પક્ષી છે? છે કોણ?'

હનુમતી તો કાંઈ બોલે કે આવે.

'જવાબ દે કોણ છે? પરિસ્તાનની પરી છે કે કોઈ દેવદન્યા છે?'

હનુમતીએ લાજનો ધૂમટો સહેજ ઊંચો કરી સરદાર સામે જોયું ને એક નિસાસો નાખ્યો.

સરદાર કહે: 'નિસાસા કેમ નાખે છે? તને શું ઠુઠું છે?'

હવે હનુમતી ધીમે અવાજે બોલી: 'દુનિયામાં કોઈએ દીકરી ન હોય એવી હું સળજપરી છું. ચારેકોર મારા લાયકનો વર થોડું છે. પણ કોઈ કરતાં કોઈ મળતો નથી. જેટલા મળે તેટલા ગધા અણિયાળા નાકવાળા!'

સરદાર સળજપરીનું નામ સાંભળી લહેરમાં આવી ગયો. અહા સળજપરી! દુનિયામાં કોઈએ ન દીકરી હોય એવી સળજપરી! સામે સળજપરી આવીને ઊભી છે, પણ એ તો ઉસાસા-નિસાસા મેલે છે. એને તો અણિયાળા નાકની સૂગ છે.

સરદાર કહે: 'સળજપરી! હું તો છ ચોરનો સરદાર. રાજાના ગહેલ ફાંડીને ઝર-ઝવેરાત લઈ આવું. રાણીનાં ચીર ચોરી લાવું. તું કહે તે હાજર કરી દઉં. મારા નાકથી શું કામ સુગાય છે?'

હનુમતી કહે: 'અણિયાળા નાકનો વિશ્વાસ નહિ. એ ગધા ય બેવફા. અરેરે! મારા લાગ્યમાં બરથાર નહિ લખ્યો હોય. મળે છે એ ગધા ય અણિયાળા નાકવાળા.'

સરદાર કહે: 'તું કહે તો મારું નાક કાપી નાખું.'

હનુમતી કહે: 'નાક કાપ્યે તો નાકકટા કહેવાય. એવો વર તે દોને ગમે? મારે તો અણિયાળું ન હોય, ખૂંડું ન હોય, બેઠું ન હોય એવા નાકવાળો પતિ જોઈએ.'

સરદાર કહે: 'સળજપરી! અહા સળજપરી! તને પ્રેમીના દિલની પરખ નથી.'

હનુમતી કહે: 'દિલની પરખ તો છે, પણ એનું પારખું કોણ કરવા દે?'

સરદાર કહે: 'તું કહે તે કરવા તૈયાર છું.'

હનુમતી કહે: 'અમે પરિસ્તાનનાં વાસી અમારી જામમાં બહુ જીલેજામ અડાડું કે જેવું હોય તેવું જડી આવે. તારા દિલમાં ગરબ પ્રેમ હોય તો તારી જામનું પારખું જોવા દે.

સરદાર કહે: 'જોહો એમાં તે શી મોટ વાત છે? લે કરી લે પારખું આ દિલ તે દિલાવરીનો હરિયો છે.'

એમ કહીને સરદારે તો લાંબી લથ જામહાર ઠાઠી. હનુમતીએ ધીમે ધીમે પોતાનું મોઢું પાસે લઈ જઈ એક જ ઝપાટે સરદારનું જામ કરડી ખાધી. મોઢું બધું વડચડું લઈ લીધું.

સરદાર તો ઢાળી ચીસ પાડી ઊઠ્યો ને ઢાળી ઉપરથી. ગળકતો ગળકતો નીચે જઈ પડ્યો એના જોડીદારો સૂતા હતા, એમની ઉપર જ પડ્યો.

એ તો ધરધર ધરધર ધૂળે ને ગમગમગ કરે. ચોર ગધા ચમકીને જાગી ગયા. 'શું થયું? શું થયું?' કરતા સરદારને વીંટી વળ્યા.

સરદાર તો ગમગમગ કર્યા કરે ને જાંચે જાંચ તરફ આંગળી ચીંધે. જામ કપાઈ ગઈ હતી, એટલે એનાથી બોલી ચકાય એમ થોડું જ હતું? પેલા તો કાંઈ સમજે નહિ. અને શું થયું, શું થયું પૂછ્યા કરે. આમાં કોણ દોને રામજીવે?

ચોરો કહે: 'નહી કાંઈક વળગાડ થયો છે.'

સરદાર બોલવા જાય પણ બોલી શકે નહિ.

ને જાંચ તરફ આંગળી ચીંધ્યા કરે.

ચોરાએ જાંચે જાંચ ઉપર જોયું તો જોય

મારા બાપ ! ધોળાં લૂગડાં પહેર્યાં છે, મોઢા ઉપર ધૂમટો તાણ્યો છે ને દાંળી તાડ એવી એક બાર્થ વડેલા ઉપર બેસી છે. એ તો હાથપગ હલાવે છે ને હાઉ હાઉ ખાઉ ખાઉ કરે છે.

ચોર તો બાઈને બોઈને એવા બી ગયા કે બંને હમણાં જ ફાટી પડશે. સરદાર સરદારને ઠેકાણે રહ્યો ને બધા બિલી પૂછીએ બાગ્યા. પાધું વાળી બુએ એ બીના.

ચોર બાગ્યા પછી ચોરનો સરદાર કાંઈ બોલો રહે ? ને એણે તો બરાબરનો પરચો આપેલો. એ પણ બધાની વાંસે બાગી નીકળ્યો.

ચોર બાગી ગયા એટલે હલમડી નાંચે ભતરી. પોતાનો ખાટલો હતો તે ઉપાડી લીધો ને હીમખીમ ઘર ભેળી થઈ ગઈ.

રાતને છ માસની સુદત આપેલી તે પૂરી થવા આવી તો ય હલમડીએ ચોરને રજૂ કર્યા નથી. એટલે રાત્રીએ સિપાઈને હુકમ કર્યો : 'તમે પેલી હલમડીને બોલાવી લાવો.'

એક કરતાં એકવીસ વજૂઆ તે તાળકોતળ હલમડીને લઈ આવ્યા.

'કેમ પેલા સાત ચોર ક્યારે રજૂ કરે છે ?'

રાંઝા આટલું પૂછે છે ત્યાં તો તે જ વળતે સાતે ચોર કચેરીમાં દાખલ થયા. 'ફરિયાદ ! ફરિયાદ !'

રાજા કહે : 'શેની ફરિયાદ છે ?'

ચોર કહે : 'આ હલમડી અમારા પૈસા રાખી રહી છે તે આપતી નથી.'

રાજાએ હલમડીને પૂછ્યું : 'કેમ રે હલમડી ! શી વાત છે ?'

હલમડી કહે : 'રાજાસાહેબ ! એ તમારા સાત ચોર. લાવો અગાડું ઈનામ.'

રાજા કહે : 'મેં પૂછ્યું એનો જવાબ દેતી નથી ને આડાં જાનાં જતાવે છે ?'

હલમડી કહે : 'પૂછ્યું એનો જ જવાબ છે. આ તો ચોર ઠેકણાને દંડવા નીકળ્યા છે.'

રાજા કહે : 'એ જ ચોર છે એની શી સાબિતી ?'

તરત જ હલમડીએ એક ડાળદી ઠાડી. ડાળદીમાં છ ચોરનાં નાકનાં ટીચકાં ને સાતમા ચોરના સરદારનું છાતનું ટેરનું રાત્ર પાસે રજૂ કરી દીધાં. 'લ્યો રાજાસાહેબ ! આ સાબિતી.'

ચોરને તો વાઢો તો લોહી ન નીકળે. એમને હોં બારે થઈ ગઈ. સાતેયને રાજાએ કાળકોટીમાં પુરાવી દીધા.

ને હલમડીને મોઢું ઈનામ આપ્યું. પાધું, પીધું ને રાજ કર્યું.

૦

☆ કલાની ☆

એ. એચ. બહીલરના
રેલ્વે બુકસ્ટોલ પર મળી શકે છે.

શ્રી. સુનીલાલ વ. શાહ કૃત

— નવલકથાઓ —

તપોવન	(સામાજિક)	૩૫
મણુચ અને પરિણુચ	"	૪૫
ભસ્મરેખા	(સત્યપરના)	૩૫
રૂપાનો પંદ	(નવલિકા)	૨૫
નીલકંઠનું ખાખુ	(અંતિદાસિક)	૩૫
સગદર્યા	"	૪૫

એકવાર વાંચવા માંડ્યા પછી પડતી પ્રતિષ્ઠા નહિ
ઉત્તરો કરીને પણ વાંચવી જ પડશે
દરેકનું ટપાલખર્ચ હઈ

૦

ખાંગેડો માટે

બાંદીવ બાળજનવાચક વા. ભા. રૂ. ૧	રૂ. ૧૧
બાંદીવ ખાલોધાન ખાસા ૮૦ પુસ્તકો	રૂ. ૩૫
ખંડોરપટેલ	૨૦ ભાગ રૂ. ૬
કુમારમાળા	૧૧ પુસ્તકો રૂ. ૨૦
આલો બાળવીએ	૧૨ ભાગ રૂ. ૧૨

રૂ. ખ. હઈ : અનૂદિત ગ્રંથો

બાંદીવ સાહિત્ય મંદિર : મુરત.

‘લખમી, બળદિયા ય હાલતા નોંતા ને મને ય તારા વચર એન નોંતું. પડતું.’ કાસને પાછો લેવો શક્યો એ બળદને પાછા ખેંચતો હતો. આટલું બોલતાં બોલતાં, નગર એની લખમી ઉપર એવી મંડાતી કે લખમી લાજની મારી બીજી તરફ ભેઈ જતી ને લાત નીચે જમીન પર ઉતારતી : ઉતારતી બોલતી :

‘હવે આ બળદિયા બીલા રહી ગયા ! અને એલી-કાર તમારા બાપા બીલા છે. એવું તો જાન રાખો !’

‘ઈ શું ? કેરો ? કેરો કે લખમી આવી દશે. એને ભેઈ બળદિયા બીલા રઈ ગયા હશે ને મારુતિ જરા મોજમાં આવી ગયો દશે.’

‘હવે એવું, બોલો મા. કાકને તો એમ જ લાગે છે કે તમને જેટલા આ બળદ વાંધા છે એટલી ય હું નહિ હોઉં. અરે હા, હવે કાઢ જલદી બિનાવળે બિતાવળે કાઢો. હું ય બાપાને કપારા વળાવવા જઈ.’ એમ બોલીને એ ત્યાંથી લાગતી.

કાસ હકિત હકિત મારુતિ લાંબે અચાજે ગીતો ગાતો. લખમી એના તાનમાં ને તાનમાં એના સ્વસરને મદદ કરાવ્યા કરતી. જ્યુ’ કામ પૂરું થતાં ત્રણે ય જણા કાસ છોડી શેટલા બાવા બેસતાં. સવારની સાંજ કેમ પડતી ને દિવસ કપારે વહી જતો તેવું તેમને જાન રહેતું નહિ.

દિવસ આશરે માનકા પોતે આગળ ચાલી ગામ લાણી વળતા. પાછળ દીકરા-વહુ ધીરે ધીરે ટાળ-ટાળી કરતાં, હસતાં રંગતાં ધર તરફ આવતાં. માન-જાના મનમાં પોતાના ધરના ઝાંખામથી આ લાગ-ચાળી દીકરા-વહુને આવતાં જોઈને પોરસ કર્યા ય માતો નહિ.

એને જ માત્ર નહિ પરંતુ આખા ગામના માણસોને પણ લક્ષ્મી-મારુતિની એકી લક્ષ્મી-નારાયણની એકી એની લાગતી, ગામ આખામાં આમના જેવા ધરસંસારની બીજી જોડ ન હતી.

પોતાનું ડરજ શીટી રહ્યું એટલે માનકાએ પોતાના ખેતરની અંદર જ એક સાધારણ ગારનું ધર બનાવ્યું. એ બળદ વેચાતા લીધા હતા. પડખે જ એને માટે કોલ લેવાર કરી હતી. માનકા પોતાના દીકરા-વહુ સાથે અહીં જ રહેતા. મારુતિના આ સંસારમાં અને આ ધરમાં જાણે કે ‘અરેખરુ’ નંદનવન

ખડું થઈ ગયું હતું અધારામાં પકડાયકડીની રમત રમતાં એમને બારે મળ પડતી. ચાંદની રાતે પોતાના માનની ઓસરીમાં કે ફૂવા પાસેની આબલીના ઝામની નીચે બેસીને મધ્યાં ભારતા એમના આનંદ અને સુખની સીમા રહેલી નહિ. એમની નાની એવી કુનિયા આગળ આ આકાટ જમત વિસારે પડતું. ઉપરાંત એમણે આજીવાણનાં એયાર ગામમાં સિચાય બીજું કશું એવું પણ થું હતું ?

પરંતુ આ એમની રાંત્રી-આ એમનો આનંદ લાંબો સમય ટક્યો નહિ. એમની મૈત્રીમાં ગામસોજાની નગર પકી અથવા માનજાની માનવતા મુજબ કોઈકે એમના પર કામચુ કયું, ગમે તે હો પણ એક દિવસે લખમી અને મારુતિ ચાંદનીમાં બેઠાં હતાં ત્યાં કાઠમાં બળદ કંઈ તોફાન કરતા હોય એવું તેમને લાગ્યું. કોઈ જનોવરની વાસ આવતાં જનાવરો ને રીતે કુંદામ મારે અને ખાસો તોડી જામવા પ્રયાસ કરે એવો કંઈક બનાવ બનતો હોય એવું મારુતિને જણાયું મારુતિ કપાટાબંધ બેઠો અને ગમાણ તરફ જતાં જતાં લખમીના માથ ઉપર હળવેથી ટાપસી મારીને બોલ્યો, ‘જરા વાટ નેજે હો, અમમદીએ આપ્યો.’

એ ગમાણમાં હતું જાણે છે જાણે છે ત્યાં તો ‘અરે બાપ રે, મરી ગયો રે મરી ગયો. કાળા નાગે મને ચટકાવ્યો રે. મારુતિ આ રીતે બીસો નાખતાં નાખતાં જ નીચે ગળડી પડ્યો. માનકા કોથા, લખમી તો કોડીને મારુતિની જાતી ઉપર પછાકાઈને મોં મોકળું મૂળી શેવા લાગી. માનકાથી ય રહેવાયું નહિ. એ ય આકંઠ કરવા લાગ્યા. આડોશી-પાડોશી એકઠાં થઈ ગયાં. ગામનાં માણસો ભેગાં મળ્યાં. કાઈથી કશું ન વળ્યું. આવેશાં સૌ એકઠાં મળી મારુતિને અગ્નિ-સંસ્કાર કરી પાછાં ફર્યા.

તે દિવસથી લખમી માત ને દિવસ ફૂવા પાસે માંડાની જેમ અંધા મારતી ને બોલતી, ‘મારુતિ, મારુતિ, તું ક્યાં છે ?’ પોતાને મારુતિ ફૂવા પાસે ક્યાંક લપાઈને બેઠો દશે એવું તેને લાગતું. અધા-રામાં ક્યાંક લપાઈને એ બેઠો દશે અને અચાનક કુંદા મારીને આવશે અને ‘લખમી’ કહી મને જમ પાડશે એવું તેને ચપા કયું હતું.

‘લખમી, તું કેવી રૂપાળી દેખા છે...લખમી, આજ તો ચટણી કેવી બારે જતાવી છે...લખમી...’

એવા જુદે જુદે પ્રમંથે બોલાવવા મારુતિના બોલ એક-સરખા તેના કાનમાં યુગ્મના કરતા હતા. દરણીની જેમ તે બેમાઠણી બની ક્યારેક ક્યારેક 'મારુતિ, મારુતિ' એવી બૂમો પાડતી એતરમાં દોડાદોડ કરી મૂકતી. થોડી જ વારમાં એને યાદ આવતું કે એ તો પોતાને છોડીને ચાલ્યો ગયો છે. ક્યારેક ક્યારેક જે જગ્યાએ મારુતિને અગ્નિદાહ આપ્યો હતો તે જગ્યાએ તે દોડી જતી ને આખી રાત ત્યાં બેઠી બેઠી આંસુઓ સારતી. એની આવી સ્થિતિ જોઈને માનસાને છવ જોડી જતો. પોતે પોતાનું દુઃખ યાજે પાડીને લખખીને ચાત કરવા પ્રવૃત્તો કરતા:

'લખખી, બેટા! મારુતિ તો ગયો અને તું ચ તે આમ રાઈ રાઈને આ રોસાને છોડી જઈશ શું? મારુતિ તો ગયો, પણ તું છે. તું એના રુદ્ધવાની દરવાન હતી-મારા દીકરાની લાડખી વડુ તું મારી પાસે છે એટલે હું આ દુઃખમાં સુખ મોતી સાંસ લઉં છું...તું' રા મા. હવે એ ગયો તે કાંઈ પાઠે આવશે!...' આ રીતે એ વારંવાર લખખીને ચાત પાડવા મહેનત કરતા. એમ કરતાં કરતાં ઉચટે તો એનું ચ લખખીની સાથે દેખું ખાલી યથા સિચાય રહેવું નહિ.

આટલું કરવા છતાંય ઉચટે માનમાએ લખખી આપને તેડાવતે તેને પિપર મોકલી દેવાનું નક્કી કરતું પછું એ તો જતી જ ન હતી લગભગ તેને ઉપાડીને જ તેના બાપે ગાડામાં બેસાડી દીધી. તે તો રજા જ કરતી હતી. 'મારુતિ'ના નામને કલ્પાન દર્શાવે હતી હતી. ગાડુ હલુ ગામ બહાર ન નીકળ્યું ત્યાં તેણે ગાડામાંથી કૂદકો માર્યો ને મારુતિના ઘર બહારી લાગી. એ-ચાર બહુએ પાછળ દોડી તેને પકડી ફરી ગાડામાં બેસાડી.

'...આપાછ, આપાછ, મારા વગર મારો મારુતિ જૂખ્યો રહેશે.'

પાંચ છોકરીનાં આવા પામવ વચનો સંભળને ગામના માણસોનાં હૈયાં હલો જ્યાં; માનમા તો ઘરમાં બેસી જાતી ફાટી નવય તેમ મેટે મેટેથી રેલા:

અને છટ્ટે મહિને એમને કાને વાત આવી:

'લખખીએ ફરી ઘર માંડી.'

માનમાએ પોતાનું કપાળ કૂદવું.

પાંચે જતાવરે ૫ તે બોવાઈ નવય તો દુઃખ

માય છે તો લખખી તો એના દીકરાની વડુ હતી. એના મારુતિની લાડખી વડુ હતી. મારુતિએ જ માત્ર નહિ પણ માનમાએ પણ એને ખાતર બધું જ કરી છૂટવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું ન હતું. એવી એ લખખીએ છ મહિનામાં જ મારુતિની પાછળ ખીજું ધર ક્યું એમ એણે જ્યારે સાંભળ્યું ત્યારે 'સીમત એટલે જ હરામી' એનું તેને લાગવા માંડ્યું.

માનમા તમકાને લીધે પોતાના એતરના મકાનના ગારાના ધરમાં પડ્યા પડ્યા આ અને આવા બીજા વિચારો આવતાં પોતાની જિંદગીનું સિંદાવધોડન કરી રહ્યા હતા. અને જેનો વિષે વિચાર કરતાં કરતાં તેમને તિરસ્કાર વડૂરી રહ્યો હતો તે જ માનમાના પગમાં આરો લેવા દોડતી દોડતી આવી રહી હતી.

'મારુતિ...મારુતિ...'. એમ કાંઈક દૂરા પાસે આવી સાદ પાડતું હોય એવો તેમને લાસ મયો. અચાન તો લખખીનો જ હતો...હા! એ મનમાં ને મનમાં દરશ અને બન્યા: 'એ તે શા સાડુ આવે! ફરી ઘર માંડી બેઠેલી બાઈ, આગલા ઘણીને યાદ કરતી શા સાડુ પાછી આવે!'

ફરી એ જ સાદ સંભળાયો.

બહાર આવતે એમણે જોયું તો મંડાણ પકડીને કૂવામાં ભેતી ભેતી, આંખમાંથી ચોધાર આંસુઓ વરસાવતી લખખી 'મારુતિ'ને બોલાવી રહી હતી.

માનમાને જોતાં એ દોડતી એમની આગળ આવી. ધમ કરતી એ નીચે બેસી પડી અને એમના પથ પકડી બોલવા લાગી, 'આપાછ, આપાછ, અને આરો આવ્યો. મારો મારુતિ અહીં જ મરી પરવાયો. મને ચ તે અહીંવાં જ એની પાછળ જવા દો.'

'આધી ખસ, અને અડ મા. લખખી, આવી ખસ. તેં તો ફરી ઘર માંડ્યું છે. છ મહિના ન વીરસ ત્યાં તું મારુતિને બૂધી ગઈ. મારી લખખીને ને સાવિત્રી જેવી માનેથી અને તેં...તેં આ શું ક્યું?' તું મને શું મોં દેખાડે છીં'

લખખી જોશી ઘઈ ગઈ ને બોલી:

'હા, મારું ખીજું ધર થયું છે. પણ પેલા સાડુ મારા બાપે એ ક્યું છે. એણે પેલા સાડુ મને ફરી વેંની...પણ આ સરોર અગાડ્યું નથી. આ કાપા મારુતિની છે. મરું' મને ચ તે મારુતિનું છે. હું છું ફરી એની...અને તમારી. મારા બીજા ધનું નક્કી

યતાં જ હું અહીં ભાગી નીકળી છું. મારે અહીંયાં જ મરવું છે...આ જ ખેતરમાં...

રેતા રેતાં જ પોતાનો નવો ધણી અને બાપ કવી રીતે પોતાની પાછળ પડ્યા છે તે માનસાને જણાવ્યું. માનસાને હતું જ કે તેઓ અહીં આવી પહોંચશે. લખમીને પણ એ ખીક હતી જ. એ ખીક સાચી પડી.

એ બંને ભેડીને ધરમાં જાય ત્યાં જ લખમીનો બાપ અને એનો નવો ધણી સાં આવી પહોંચ્યા અને એમની જ પાછળ ધરમાં યુરયા. એના ધણીએ લખમીનો નેરથી હાથ પકડ્યો, 'આલ પાછી...ભાગી નીકળી ?'

અને એવું કંઈક બોલતાં બોલતાં તેણે પેલા ખેતરની નજર સામે જ લખમીને લાતો મારવી શરૂ કરી. એના બાપ અને સસરા વચ્ચે પડે ત્યાં જ તે બેસ્યો, 'ખખરદાર, હું એનો ધણી છું. એ મારી બાંધકી છે. મને ફાવે તો હું એનું માથું ફેડી નાખીશ. ફાવે તે કરીશ. બશે રૂપિયા તમને મળી ગયા ને ? હવે ખીલું શું...'

લખમી ય હવે ત્રાસી ગઈ, ચિડાણી અને ઝાપ કરતી ભીલી યઈ ગઈ. સામે જણામાં ખીલા પડ્યા હતા એમાંથી એક તેણે ફેડીને ઉઠાવ્યો ને વાંધજની જેમ નવા ધણીના અંગ ઉપર ફેડીને બોલી, 'માય' મય' મૂવા...હું ય તને પહોંચીશ. નેહ છું, કે તું ફેવાક મને મારછાં મૂરાને જીનની બાપડી નેહએ છે !'

અને ભેત ભેતામાં તો એ ખીલો એણે એના નવા ધણીના માથામાં લગાવ્યો. તરત તેના બાપે તેને પાછળથી નેરથી પકડી લઈને ભીલી કરી દીધી.

એના ધણીને ય પારાવાર ગુસ્સો આવ્યો હતો. એક બાઈમાથુસ અને એ ય તે પોતાની ધરધરણાની બેરી પોતાના શરીર પર હાથ ઉપાડે અને પોતાનું માથું ફેરડે એ વિચારે જ એ ચિડાયો અને લખમીને એક લાત મારીને નીચે પાડી દીધી અને ગૂંદવા મંડ્યો. માનસાથી આ દશ ન બેવાયું. એણે લખમીના નવા ધણીને હાથ ખતાડ્યો. લખમી એના લાલ લઈને ભેડીને ફેવા તરફ ભાગી.

'હું નથી આવવાની...કમે કરી નથી આવવાની ...એ મરવું ધર હું નથી મંડવાની. મારુતિની આ કપાને હું ફેડી છું. અપાકાવીશ નહિ. મારે મારુતિ દેવલોકમાં રહ્યો રહ્યો મને શું કહે ? એ મારી પર યુદ્ધ જ ને ?'

માનસા ને લખમીનો બાપ તો મૂક જેવા બની ગયા. લખમીને નવો ધણી કોપનો માર્યો ધરધર ધ્રુગતો હતો અને લખમી તરફ જતો હતો.

'મને અજો છે તો છવ દઈશ. આગળ તો આવ...'

'લખમી, આવ, મારી પાસે આવ. મારા પેટના દીકરા જેવી તું છે, બહેને ગમે તે યાપ. તને અહીં યી હું નહિ જવા દઉં. આવ બેટા, લખમી, આવ ત્યાં ભીલી ન રહે. કદાચ પડી નહિય. ફવાને કોરો ય નથી. આટલું બોલીને માનસા લખમી પાસે ગયા. એનું માથું પોતાની છાતી સરસું ચાંપીને ગ્રેમથી એના વાળ ઉપર એ હાથ ફેરવવા લાગ્યા. 'એમની અંખિમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં.

એટલામાં પેલો આગળ આવ્યો અને લખમીનો

કાંઠીયાવાડી બ્રાહ્મમૃત સોગડી પાપરો [૧૯૨૨૬૬]

ઈંદી દગાતાં હજાર બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. રહી એકલા આના ખાર. (પી. પી. પી. નંદી)

વેધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૨. કાંઠીયાવાડી બ્રાહ્મમૃત સોગડી કોષ—આંખાચોક—ભાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું દેશાલુ-દેશકલ્યાણ મરાઠા ડીપો, ૧ લી મુતારગણીના નોક-મુંબઈ નં. ૪

હાય પડી તેને જોરથી દસડી.

‘બરો’ રૂપિયા કાંઈ ફેગળતા નથી ખચ્યા. એમ કાંઈ હું આને હાથથી નથી જવા દેવાનો.”

‘આપાણ, હું’ રહી ચ નથી જવાની...મારો મારુતિ અડીજ જોવાયો ને હું ૫ અડોવા જ મરવાની.’

હવે માનભાઈ રહેવાયું નહિ. એ આગળ આવ્યા. એના દુઃખનો પાર રહ્યો ન હતો. તેણે એના નવા પ્રણીને જોરથી એક લાત મારી નીચે ગચડાવી દીધી. લગ્નની જાગીને ફીધી દૂવાને યંદે પહેલો અર્ધ જોત જોતામાં તેણે દૂવામાં પાતું મૂક્યું. ‘ધનાક’ એના અવાજ આવતાં પહેલાં ‘મારુતિ’ના નામની ચીસે માનભાઈના કાનમાં ધાક પાડી દીધી ને મગજને સ્તબ્ધ કરી દીધું.

[‘મોહર’ નામની દસ રૂપિયાય કચેરાની મરાઠી વાર્તા પરથી]

વાર્તા મોકલનાર માટે

- ૨૨ “કહાની”માં વાર્તા સિવાય બીજું કંઈ છપાવું નથી.
- ૨૩ “કહાની”માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા બાલ પુસ્તકાર દેવામાં આવે છે અને તેને અંચર્ય કરવાના દસ લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે.
- ૨૪ વાર્તા મોકલનારે વાર્તાનો સીકર-અસીકર બાથુવા ૦-૦-૯ ની ટપાલ-ટિકિટ ખીડવી.
- ૨૫ વાર્તા પરત જોઈતી હોય તો તે માટે પશુ આવરણક ટપાલ-ટિકિટો ખીડવી.
- ૨૬ આવરણક ટપાલ-ટિકિટો મળ્યા સિવાય કાર્યાલય કોઈ જ પત્રવ્યવહાર કરવા બંધાયેલ નથી.

હંતરક્ષાવિધાન આરોગ્યવતું આ શારીરિક અને ઉપયોગી પુસ્તક ‘કહાની’ના લેખક-પુસ્તક તરીકે પ્રગટ થયું છે. આડક ધર્મ આપની નકલ મેળવી લેશે.

સપ્ટેમ્બર ‘૩૯થી નિયમિત પ્રગટ થતું
ગુજરાત મુસ્લિમોનું અંગ્રેક માસિક

કારવાં.....

તંત્રી : ‘વહશી’

દર અંગ્રેજ માસની તા ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.
જ. બેઠારની ‘આવાજકી કુન્વા’, ‘ધરલાગી ચિથણ, સાદિતવું સગસ, ફતાવા, ગઝલો અને ગઝલ-સાદિલને લગતા લેખો એ એની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ છે. ને આજે એના અંક ભરેલા ન હોય તો સાત આનાં મોડલી નમૂનો મંગાવે.
નમૂનો મુફત મોકલવા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ દિંદ રૂ. ૫-૦-૦

પરેશ શિલિંગ ૧૦ (રૂ. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહશી સાહિત્ય કાર્યાલય

લાવર રોડ : સુરત

છૂટકે ‘કહાની’ મળવાનાં સ્થળો

મેસરઁ એ. એચ. જહીસર રેલ્વે બુકસ્ટોલ

—આફ્રિકામાં—

જાકર ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૬૨૦, મોમ્બાસા

મેસરઁ વોરા બ્રાથર્સ

પો. બો. ૩૬૩, મોમ્બાસા

●

—: લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

ધનંજીભાઈની ફેક્ટરી સામે, રાયખડ : અમદાવાદ

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલ્લા રોડ : દલકતા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ સિ.

મીરાજ બિડીંગ, કાલ્યાદેવી રોડ : મુંબઈ

ફરંગીજી પુલ નોએ, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

मा.च. '४६

७३५९

୧୫୩

શ્રી
મહિમ ગોર્ધ
અનુવાક
નાથાનાથ દ્વે

ધૈષ્ટ્યથી મન અજ્ઞાતાં દર્તાં, ધૃત નાકમાં અને
 આંખમાં ભરાર્થ જતી હતી. શરીર તાપમાં ચોકાઈ જતાં
 દર્તાં. એટલામાં બારના ડંકા થયા. સીટીએ લાગી.
 ધૈષ્ટ્ય ધીમે ધીમે એડો થવા લાગ્યો. માણસોની વાતો
 અને પાણીને અવાજ ચોકાઈ અંજાવા લાગ્યાં. મનુ-

રોને જન્મવાની છુટ્ટી મળી. મજૂરો નાનાં નાનાં ટોળાંમાં
 ઊંચકેડો શેઠી સાથે આશ્ચર્ય ઊભા પાત્યાં જેમી ગયા. એ
 વખતે મિસ્ત્રા એકાકી ત્યાં આંટા મારતો હતો. એ
 મોટા ચરાળી અને ચાલાક ઉઠાવગીરને સદુ જોળ-
 ખતા હતા ઉઘાડે વગે અને ખુસ્તે માથે ચોક જૂતો
 ફટકો કોટ પહેરીને તે ફરતો હતો. તેની અર્ધી
 માંચિલી આંખો અને પીપરાવકા વાળ જેતાં ખપાલ
 આવે કે એ હમ્મણ જ જીંધમાંથી ઉઠ્યો હશે. એ
 જિંધો પાતળો આદમી હતો. મજૂરોનાં ટોળાં તરફ
 નસી નમરે તે જોઈ લેતો અને પાછી તેની લીંદણ
 આંખો માલની થપ્પીઓ પર દાંપી રહેતી. તેના અંદર-
 નો દેખાવ ગીધના દેખાવને મળતો હતો, અને હાથે

કે શિકારને શોધતી હોય તેમ તેની આંખો ક્યાં કરતી હતી. બધા મનુષ્યો તેને નોંધતે તેને બોલાવતા કે હાથ ઝાંચો કરતા. સહુનો એ પરિચિત હતો. પણ આજે તેનું મન આનંદમાં ન હતું કે કોણ નવું ચાથી પણ તે સહુને દૂંઝાટય જવાબ આપી પતાવી દેતો હતો.

માલતી ઘણી આડે આંખો પોચાક પહેરીને એક ચોક્કોદાર ઊભો હતો. ચેલકાસની આડે એ એક હાથ લગાવી ઊભો રહ્યો અને બીજા હાથ તેણે એની મરદન ઝાલવા લાંબો કર્યો.

‘એમ, ઊભો રહે ! ક્યાં ચાલ્યો ?’

ચેલકાસ એક કમળ પાછું ખસ્યો. ચોક્કોદાર સાથે તે થોડી વાર નોંધ રહ્યો અને દરચો.

ચોક્કોદાર ધમડી આપવાનો હાથ ચહેરા પર લાવવા ગયો. તેના કપાળમાં કરચળાં પડી, આંખો બંધાર આવી, દેખાવ ઊંચો દસનું બમણે તેવો થયો.

‘તને કેટલી વાર કહ્યું ? તારે આંખોકાર આવવાનું નથી. હવે અડધી ચલતી પડ્યા !’

‘કેમ હો જમાદાર ! ધણી રીઝે આજ મળ્યા !’ શાંતિથી ચેલકાસે કહ્યું અને હાથ લપાટ્યો.

‘તો નોંધ હવે, તને ન મળવામાં જ સાર છે.’ જમાદારે કહ્યું છતાં એની સાથે તેણે હાથ ગેળ્યા.

‘તમે ઝીંડને એમ જોતો છો ? તમે મિસ્કાને ક્યાં જોયો ?’

‘મિસ્કા ? ક્યાં મિસ્કા ? તું જાને બાઈ ! હવાસદાર તને જાણશે તો વળા ઉપાધી ચશે.’

‘તમે જોગખ્યો નહિ ? પેલો મિસ્કા-વાંકડા વાળવાલો. અમે સાથે કામ કરતા.’

‘સાથે ચોરી કરતા એમ જોલ ને. એ તારો મિસ્કા તો મોઢા દવાખાતે. લોહું ફેરવતાં પગ લાંગળો. ચાલ, તો નોંધ હવે.’

‘આજ નમે આમ અઢોણા શું થયા હો, જમાદાર !’

‘હવે ખાલી બમણટ ન કર, કહીને ચોક્કોદાર ચેલકાસને ધક્કેલીને બહેરબાન ગયો પણ ચેલકાસે તેનો હાથ પકડી રાખ્યો.

‘ઉપાજના ન થાય; મારા મહેરબાન ! મારે તમારી સથે થોડી વાત કરવી છે. હું જોલો, બાલજીવ્યા કેમ છે ? ગદાં મળ્યાં ?’ ચેલકાસની આંખમાં ચમક આવી. ‘મને ઘણી વાર એમ યાદ છે કે તમારે લાંબા પથ પર...’

‘આ મારે ? આતર પાડવા ?’

‘અરે શું જોલો છો ! અહીં ક્યાં માલ થોડો છે ! આ જુઓ તો ! અહીં તો બગવાનની મહેરબાની છે.’ ચેલકાસે કહ્યું. અને પછી થોડી વાર તે હસતો હસતો પાછો વળ્યો. જાનને બાલુ જે મળે તેની સાથે અખાં મારતો મારતો તે ધીમે પમડે ચાલવા લાગ્યો.

સાંક વટાવીને એ સામે એક પથર પર બેઠીને બેઠો બંદર પર કામનો ધોંધાટ પાછો સર થયો હતો. પણ ચેલકાસનું મન લહેરમાં હતું. તેને આજે રાતે જે કામ કરવાનું હતું તેમાં તેને થોડી મહેનત તેમ જ ચાલણોની પછું જરૂર હતી. તેને વિશ્વાસ હતો કે એમાં વધી નહિ આવે. એ આંખો અધીં મીંચીને, પોતે કેવી રીતે કામ કરશે તથા કાલે તો ખીસામાં તોડો કેવી સજવળતી હશે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી તેને તેના સાથી મિસ્કા યાદ આવ્યો. એનો પગ લાંગળો ન હોત તો રાતે એ કામ ચાલત. મિસ્કા વગર એકલે હાથે કામ મુશ્કેલ થઈ પડશે એમ તેને લાગ્યું. આજની રાત કેવી હશે ? ચેલકાસી આકાશ સામે નેચું અને પછી શીરી તરફ નજર ફેરવી.

થોડે દૂર સામેના પથર પર એક યાંગળાને બેઠેલીને એક જુવાન બેઠો હતો. તેણે નવું ભૂં ખમીસ અને પાટયુત પહેધાં હતાં. પગમાં દેરી નેડા હતાં. માથે ફોટેલી રાતી ટોપી હતી. તેની બાલુમાં એક થેલી અને હાતરકું પડ્યાં હતાં. એના ખજા પહેળા હતા, એનું ચરીર મજબૂત હતું. તમકા ખાઈ ખાઈને ચહેરાનો રંગ કાળો પડી ગયો હતો. એની થોડી જૂરી આંખો ચેલકાસ સામે માંડી એ બોળા જુવાન તેને નોંધ રહ્યો હતો.

ચેલકાસ એની સામે નોંધ દરચો. પછી કુલ કાઠીને એણે બચકર ચુપચુપ કરી અને ડોળા કાઠીને તે જુવાન તરફ તાડી રહ્યો.

જુવાનને પહેલાં તો નવાઈ લાગી. પછી એ ખડખડાટ દરી પડ્યો. હસતાં હસતાં એ બોલ્યો : ‘તું તો ટાઈ લહેરી આદમી લાગે છે.’ અને પછી પોતાની થેલી ઉઘાળીને તે ચેલકાસ પાસે આવ્યો.

‘સફર કરીને આવ્યો છે કે શું ?’ તે બોલ્યો.

‘હા, એમ જ છે,’ ચેલકાસે કહ્યું. આ તંકુ રસ્તે સાદા નિખાલસ જુવાન પર તેને વિશ્વાસ બેઠો. ‘ક્યાં ગયો તો-ગણી કરવા ?’

‘હોવે. થોડાક પૈસા માટે આખું બેતર લગ્ન પડે છે. સાવ નકામે ધંધો છે. આ દુકાળ પડ્યો છે તે લોકોના ટોળેટોળાં અહીં આવી આવે છે. તેથી મનુરી ઘડી મઈ છે. કલુમાનમાં સાઠ દોષેક મળતા અને પહેલાંના જમાનામાં તો, બધા, કહે છે કે, ત્રણ કે ચાર રૂપસ જેટલી રાંછ મળતી.’

‘પહેલાંના જમાનામાં? અને એ વખતે તો રસિયનને કોઈ નજરે લુએ કે ત્રણ રૂપસ હાથમાં મૂકે. હું એ જ ધંધો કરતો. બેતર કે વારી આજીવન જઈને ફક્ત કહેવું પડે કે ‘હું રસિયન છું.’ એટલે એ લોકો ગસ મોહું નોઈને ત્રણ રૂપસ આપી દે. અને ખાવા-પીવા આપે એ વધારામાં.’

ચેલકાશની આ વાતથી પહેલાં તો લુવાનને નવાઈ લાગી. પણ પછી તેને સમજાયું કે એ તો અપાં મારે છે ત્યારે તે મોટા અવાજે હસી પડ્યો.

‘તું તો જાણે સાચી વાત કરતો હો એમ જ બોલવા માંડો ને હું સંજીવણી રહ્યો. પણ જૂના જમાનામાં, ખરેખર!...’

‘હું એ જ વાત કરું છું ને!’

‘યે રાખ હવે. તું ક્યો ધંધો કરે છે? મોઝીનો? દરજીનો?’

‘હું?’ ચેલકાશ સામે પૂછ્યું અને પછી એક પણ વિચાર કરીને બોલ્યો: ‘હું મચ્છી પકડવાનું કામ કરું છું.’

‘મચ્છી પકડવાનું? ખરેખર?’

‘અહીંના માછીમાર કંઈ માછલી જ પકડે એવું નથી; હુએલા માછલો, જૂના લંગ, બાગિલા વડાજુના હુકા-એવું પણ હાથ લાગે.’

‘પૈસા એક તોડવાનું ગીન ગાય એવા માછીમાર?’

‘તે’ એવા કોઈ નેવા છે!’

‘ના, નેવા નથી, વાતો સંજીવણી છે.’

‘એવા તને ગમે છે?’

‘ગમે? હા, કેમ નહિ? એ દેવા અઢાદરને આજીવ લોકો હોય છે!’

‘આજીવ! તારે ને એ વાતને શું લેવડેવા?’

‘વાડરે, કેમ નહિ! સ્વતંત્ર રહેવું, કાવે ત્યાં જવું, ગમે તે કામ કરવું. કાળની આપડન હોય ને સીધી રીતે આલીએ તો એના જેવું શું છે? બસ આનંદ કરવાનો! માથે ભગવાનનો દર રાખવો એટલું જ!’

ચેલકાશને એ વાત પસંદ ન પડી તે મોહું ફેરવીને બીજી તરફ નેવા લાગ્યો.

પેલા લુવાને તો ઉત્સાહથી વાત શરૂ કરી:

‘આ ગારે જ દાખરો છે. મારા બાપ મરી ગયા છે;

જમીન સાવ સૂકાઈ ગઈ, મારે જીવવું તો રહ્યું ને?

ધંધો શો કરું, બોલ નોઈ? કોઈ પૈસાદારની છોકરીને

પરણું? પણ એનો બાપ ના પાડે છે, કહે છે કે

‘ગારે ત્યાં સાથી રહે તો છોકરી પરણાવું.’ એટલે

ગારે શુકાગ થઈને રહેવું? વરસો સુધી! પણ નો

મારી પાસે સો-દોઢસો રૂપસ હોય, તો હું મારા પગ

પર બેસી રહું. મહીના આપને સીધી વાત કરી દઉં

કે ‘મહીને મારી. સાથે પરણાવે છ કે નહિ? નહિ

એમ? તો ગામમાં કંઈ છોકરીઓનો દુકાળ નથી.’

અને હું સ્વતંત્ર મંછને કરું.’ પછી એ નિશ્વાસ

નાખીને બોલ્યો: ‘પણ એ વાતમાં સાર નથી. મારે

સસરાને ત્યાં જઈને સાથી રહેવું પડશે. મને એમ હતું

કે હું કલુમાન જાઉં, બસોએક રૂપસ કમાઈ આવું,

ગૃહસ્થ બની જાઉં. પણ અફસોસ! આટો ખાલી

ગયો. મારે સસરાને ઘેર નેહર ચઢીને રહેવું પડશે.’

લુવાનને સસરાને ઘેર નેહર રહેવાની વાત પર

જદુ અચ્છરો દતો. એનો અહેરો ઉઠાસ બની ગયો.

ચેલકાશ પૂછ્યું: ‘તું અસારે ક્યાં જવાનો?’

‘ક્યાં કેમ? ઘેર જ તો. બીજે ક્યાં જાઉં?’

‘એની શી ખાતરી? રાતમાં તો તું તુફરતાન

પહેંગી ના?’

‘તુફરતાન! ત્યાં મારે શું છે? જેની વાત કરે

છે? કહી વળી એ હસવા લાગ્યો.

‘મરણ છે સાવ.’ કહીને ચેલકાશ વળી મોહું

ફેરવી લીધું. આ તંદુરસ્ત ગામડિયાએ એના હૃદયમાં

કંઈક એવી લાગણી ઉત્પન્ન કરી હતી કે રાતના કામ

વિશે તેનું મન હજી સ્થિરતાથી વિચાર કરી શકતું

ન હતું. આંખ ઝીણી કરી એ નોઈ રહ્યો. વાતનો

આમ અંત આવી જાય તે એને ગમ્યું નહિ. પેલા

લુવાનને પણ યશું કે આ જરાક પીધેલ છે. વાતનો

અંત આવે તો સારું. ‘તું આજની જેમ રોજ ચારાખ

પીએ છે કે શું, એમ માછીમાર!’ એવું કંઈક એ

પૂછવા જતો દતો. ત્યાં ચેલકાશ એકદમ તેના તરફ

ફર્યો અને તેને પૂછ્યું: ‘ચાલ વાત કર. આજે મારી

સાથે કામે આવીશ?’

‘શું-કામે ?’

‘હું કહું તે, આજ મઝી પકડવા જવાનો છું, તું હોડી લઈશ ?’

‘હોતો. પણ નેજે, ક્યાંય સપડાવી દઈશ મા. તું જરા ઊંડો અને મીઠો લાગે છે.’

ચેલકાસને ખીજ ચડી. ધીમે સારે એ બોલ્યો: ‘તારી છાશ તારે વરા રાખવી પાશે. તને શું લાગે છે એ તું મનમાં રાખ, સમજ્યો ! નહિ તો માથું ભાંગી નાખીશ.’ અને મૂકી વાળીને તે જુવાન સામે જોતો રહ્યો.

જુવાન જોતો ઘઈ ગયો. બંને એકબીજાની સામે જોઈ રહ્યા. ચેલકાસના મનમાં રાખ લગાયો હતો, કારણકે આ જુવાનની મોટી ભૂરી આંખો હતી. તંદુરસ્ત ખંઈવર્ણી ચહેરા હતો, મજબૂત સરીર હતું. ફરના કાઈગામમાં એને ક્યાંક પર હતું, કાઈ શ્રીમંત ખેડૂતોનો એ જમાઈ થવાનો હતો, અને સ્વતંત્રતા એને આટલી વધારી હતી. ચેલકાસને આમંધી કંઈ ન હતું, તેથી જીંડો અઘાત દેખ તેના મનમાં જાગી રહ્યો હતો. ‘બોલ, કામે આવીશ કે નહિ ?’ તેવે પૂછ્યું.

જુવાને કહ્યું: ‘કામે કામ તો હું ગોતું જ છું. તારું કે કાઈ ખીજનું કામ તો મારે કરવું જ પડશે ને ! પણ તું કામ આરે એવો લાગતો નહોતો. મારી જૂઠ્ઠા ઘઈ લગા બગવાન ! શરાખી તો મેં કેટલાય જોયા છે, અને તાગ કરતાંય વધારે ખરાબ.’

‘કામે, કામે. તું આવીશ ત્યારે ?’

‘હા. કેટલા પૈસા આપીશ, બોલ.’

‘એવો કામ ઉપર આધાર-અજમાયું શું આવે તેના પર. પાંચે રૂપય તો તને મળી રહેશે.’

પણ એ પૈસાની વાત હતી. અને તેમાં યુવાન કિસાનને સ્પષ્ટતા બહુ પડતી હતી. ચેલકાસ પાસે થયું તેજી સ્પષ્ટતાની આશા રાખી.

‘એમ કામ ન થાય.’ એણે કહ્યું.

‘માથાકૂટ મૂકી દે. આણી કાર ચાલ.’ ચેલકાસે કહ્યું. શરીરમાં તેણે સાથે જીપકા, પણ જુવાનને વિશ્વાસ પડતો ન હતો.

‘તારું નામ શું ?’ ચેલકાસે પૂછ્યું.

‘ગેવરિલા.’ જુવાને જવાબ આપ્યો.

એક નાના ગંધ ઉપદારશૂદમાં જઈને ચેલકાસે આ-નાસતો અને પછી વેચકાની પ્યાલા મગાવ્યા.

અને ત્યારે ચેલકાસે કહ્યું: ‘બધું મારે નામે લખી લેતો’ ત્યારે ચેલકાસની અડી આટલી બધી આજ્ઞા જોઈ ગેવરિલાને તેના પર વિશ્વાસ બેઠો.

‘તું જેસ અડી. હવે આપણે બધી વાત નક્કી કરશું. જરા જોતો રહે હું હમણાં આવું છું.’ કહી ચેલકાસ બહાર ગયો.

ચેલકાસની સામે એક શરાખી બેઠો હતો. પાછળ બે સ્ત્રીઓ કંઈક બજાવતી હતી. ઘરાકો ધોવાટ કરતા હતા. ઉપદારશૂદમાં ગેવરિલા એકસો મૂંઝાવા લાગ્યો. તેને ફેર આવતા હોય તેમ લાગ્યું. થોડી વારે ચેલક ય આવ્યો અને બંનેએ મળી બોજન શરૂ કર્યું. ત્રીજો પ્યાલો પીધો ત્યાં તો ગેવરિલાને નશો ચઢ્યો, તે આનંદમાં આવી ગયો અને ચેલકાસને સાંતું લાગે એવું કંઈક કહેવાનું તેને મન થયું કારણકે બંને ચેલકાસ એને અસારે પ્રિયતાની આપતો હતો. તેના મગમાં શબ્દોના તરંગો જીભરાવા લાગ્યા પણ તે બોલી શકતો નહોતો. તેની છાશ બારે બની ગઈ હતી.

ચેલકાસ તેની સામે જોઈને હસ્યો: ‘તું તો અધાસ ઘઈ ગયો, ફક્ત પાંચ પ્યાલામાં. હવે તું કામ કેમ કરવાનો ?’

‘ઘોરતાં તું નેજે તો ખરો’ ગેવરિલા બજાવ્યો.

‘લે ત્યારે હજી એક’

અને ગેવરિલા પીધે જ ગયો. તેની દૃષ્ટિ સામે બધી વસ્તુઓ ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગી. તે તેને મગ્યું નહિ અને તેના ચહેરા પર કંટાળો દેખાયો. પાછો તેના મુખ પર બેઠો ઉત્સાહ પથગયો ચેલકાસ ખાનપૂર્વક એ જોતો રહ્યો.

‘ચાલ ત્યારે જીક હવે.’ હોટલમાં ધોવાટ વધતો ગયો એટલે ચેલકાસ બોલ્યો.

ગેવરિલા જીકવા મથો વધુ તેનાથી જીજા થવાનું નહિ. એ બેસી ગયો અને પાછો હસવા લાગ્યો.

ચેલકાસ તેની સામે બેઠો.

ગેવરિલા તેની સામે જોતો જોતો અકારણ્ય હસ્યે જતો હતો. ચેલકાસ તે જોઈ વિચારમાં ડૂબી ગયો. તેના શિકારી પંતમાં આ કિસાન યુવક પૂરેપૂરો સપડાઈ ગયો છે. એના જીવન સાથે ચેલકાસ ફાવે તે રમત રમી શકે તેમ છે. મંજીખાનાં પત્તાની જેમ તે એના ત્રીરા કરી ઉઠાડી દઈ શકે તેમ છે. નહીં રીતે તેને આકાર આપી શકે તેમ છે. તેના ધીવનની

વેલકાશને ઈર્ષ્યા આવી. સાથોસાથ તેના મનમાં ક્યા ઉત્પન્ન થઈ, કંઈક તિરસ્કાર પશુ આવ્યો. 'એ-સર્વ લાગણીઓએ મળીને વેલકાશના હૃદયમાં આલિંગની વત્સલ વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરી. એ કિશોર માટે તેના મનમાં દુઃખ થયું પશુ એના વગર તેને ચાલે તેમ ન હતું. ગેવરિલાને ઊંચો કરી, તેના હાથ પકડીને એ તેને બહારના યોગાનમાં લઈ ગયો. ત્યાં એક લાકડાની દીવાલની આગે તેને ખેસાડ્યો અને પોતે બીડી સળગાવી. ગેવરિલા હસ્યો, કંઈક બમડ્યો. અને પછી ઊંઘી ગયો.

: ૨ :

'ચાલ, તૈયાર કે?' વેલકાશે ધીમા અવાજે પૂછ્યું. ગેવરિલા હલેસાં સરખાં કરતો હતો. તેણે જવાબ આપ્યો: 'હોવે. આ કડી વાંધી થઈ ગઈ છે, જરા હપ્તારુ' કે ?'

'ના, ના. અવાજ યામ. હાથથી જરા ધક્કો માર એટલે સીધી થઈ જશે.' તેણે બંનેએ એક હોડી ધીમેથી ઊંડી. ચાત પ્રાધારી હતી. આકાશમાં કાળાં વાદળાંના યર ભમ્યા હતા. દરિયાનાં પાણી ચાંત, કાળાં, તેજ જેવાં દેખાતાં હતાં. બીની બારી હવા વાતી હતી. મોળાં વહાણો સાથે જેલ કરતાં હતાં. અધારામાં દૂર વહાણોના આકારો દેખાતા હતા, તેમના સદો પર ભાતભાતના રંગવાળી બતીઓ બળતી હતી. દરિયામાં એ બતીઓનાં પ્રતિબિંબ પડતાં હતાં. કાળાં સુંવાળાં પાણી પર એ બતીના પડછાયા સરસ લાગતા હતા. દરિયો અત્યારે કિલસાસરના કામથી ચાંદિલા મનુરની પેઠે માદ નિદ્રા કરતો હતો.

વેલકાશે જે વહાણો વચ્ચેથી નેર કરીને હોડી આગળ કાઢી. ચાંત જળસપાટી પર હોડી તીરની જેમ ફરી. હોડીની પાછળ પાણીમાં બૂરા તેજસ્વી લિસોરો ચમકી રહ્યો.

વેલકાશે માથાગાથાં અવાજે પૂછ્યું: 'કેમ છે અને હવે ? માથું દુઃખે છે હજી ?'

'ગળજનું દુઃખે છે, માથા પર હથોડા-માદવાનું મન યામ છે. હું જરા પાણી ઊંડું.'

'લે, આ જરા પી લે, આણું થઈ જશે.' ગેવરિલાએ શરાબનો શીશો મેદે માંચો.

'શરાબ મારો છે ને ? લે બહો પીધો, બસ કર વધારે પીધ મા હવે.'

વહાણો વચ્ચે રસ્તો કરતી હોડી આગળ ચાલી. વહાણોનાં જુથ વટાવી તેણે આગળ આંધ્યા. હવે ખુલ્લો સમુદ્ર આવ્યો; અસીમ અને વિરાટ એવો એ સમુદ્ર તેમની આગળ પથરાયો હતો. આકાશમાં વાદળાં ભમતાં જતાં હતાં. ક્યાંક પીગાશ પડતાં, તે ક્યાંક પાણીના રંગ જેવા લીલા રંગનાં, તે વળી ક્યાંક રાખોડી રંગનાં વાદળાં પાણી પર કાંચા પડછાયા પાચરતાં હતાં. એ વાદળાં એકબીજા પાછળ હળવેથી ખસે જતાં, એકબીજામાં મળી જતાં, તેમના રંગો અને આકારો એકરોક થઈ જતા. આ નિબાણુ અજબપુરેના ધીમા પરિવ્રજાણુમાં કરીક સવાનકતા રહેલી હતી. અણુ કે આ વાદળાંનાં વિરૂપ ટાળાંએ દરિયા પર રખસા જ કરવાનો અને પેલા રંગભરી આંખોથી દુનિયાને નિહાળતા તેજસ્વી તારાગણોના પ્રકાશને અહીં સુધી ન પહોંચવા દેવાનો દેવભયો નિર્ધાર કયો હતો.

'કેવો સહેસ છે આ દરિયો !' વેલકાશે કહ્યું.

'હા, પશુ અને મનરામણુ યામ છે.' હલેસાં મારતાં મારતાં ગેવરિલાએ જવાબ આપ્યો. લાંબાં હલેસાં પાણીમાં અંજાળાતી વખતે ધીમે અવાજ કરતાં હતાં અને પાણીમાં બૂરા સહેસ ઊભસ થતો હતો.

'મનરામણુ ! ના હવે, મૂરખ !' વેલકાશે કહ્યું.

એ હતો ચોર પશુ, એને દરિયો વહાલો હતો. એની તીલણુ કુતૂહલમયી આંખો સમુદ્રનો આ અંકાદ મુક્ત વિસ્તાર નિહાળતાં થાકતી નહિ. પોતાના પ્રિય દરમ વિરોના સરાવનો આવો જવાબ મળ્યો તે તેને ગમ્યું નહિ. સુકાન આગળ બેઠો બેઠો એ મૂંગો બની આસપાસ જોઈ રહ્યો.

સમુદ્ર પર તેના મનમાં હંમેશા એક વિશાળ ઉઘાર લાગણી જન્મ પામતી. તેથી એનો સમસ્ત માથુ ડોળાછલ બરાઈ જતો અને તેના રોજના છત્રની મલિનતા ધોવાઈને ચાલી જતી. તેને આ મમતું પાણી અને મુક્ત પવન વચ્ચે તેના મનમાં જે આનંદ થતો તે તેની પ્રિય વસ્તુ હતી. અહીં ચિંતાનો બાર હળવો થઈ જતો. નિદ્રિત રાત્રિનો શુદ્ધ ખ્વનિ સમુદ્ર પર સંજળાયા કરે છે અને આ અસીમ ખ્વનિ મનુષ્યના આત્માને ચાંતિથી ભરી દે છે; તેની દુર્વા-

સનાઓ શાંત થાય છે અને ઘેર રવાનો જાય છે.
'પણ આંકડી ક્યાં છે?' ગેવરિલાએ આશ્ચર્ય પૂછ્યું. એકકાસ ચગકી ગયો.

'આંકડી? એ મારી પાસે છે.'

'કેવી બનાવટની છે?' ગેવરિલાએ ફરીથી પૂછ્યું.

પોતાના સરસ વિચારોમાં આ ખેડૂત છોકરાએ સવાલ પૂછીને બંધ પાડ્યો તેથી એકકાસ ચિદાયો. એના મનમાં તેમ જ કંઈમાં કંઈશતા ઊભરાણી. રાખથી તેણે ગેવરિલાને કહ્યું: 'તું મૂંગો મૂંગો તારું કામ કર. હોડી ઢાંકવા તને સાચે લીધો છે તે બેટો બેટો ઢાંક, ને છબ સખણી રાખ.'

હોડી જરા દલીને ઊભી રહી. દલેસાં અટકી ગયાં. 'ઢાંક કહું છું, ઢાંક હોડી.'

દવામાં એક અપચત્ત સંભળાયો. ગેવરિલાએ દલેસાં દલાયાં. હોડી પાણીમાં અવાજ કરતી વાંકી-ચૂંકી ચાલવા લાગી.

'હળવે.'

એકકાસ ઊભો થયો અને પાસે આવી ગેવરિલાના મોંઠા સામે ખિન્ન ને નેઈ રહ્યો.

'કાણું છે એ?' દરિયા પરથી કોઈનો અવાજ માળ્યો.

'દવે એ જૂત! ઢાંક, ઢાંક કર, નહિ તો મારો લખજ. ચાલ ચાલ, ઉતાવળ કર, ને અવાજ ક્યો છે તો તારું માથું વાંચી નાખીય.'

'પ્રભુ! પ્રભુ!' બીક અને માથાથી ધ્રુજતો ધ્રુજતો ગેવરિલા બચતો હતો.

હોડી હળવેથી જાદર તરફ વળી નેઈ રમ રમજની બતીઓ ને વઢાણેના સંઘના યાંત્રિકાની દિશામાં ચાલી.

'કાણું છે એ?' ફરી અવાજ આવ્યો. પણ આ વખતે એ અવાજ દૂર પડી ગયો હતો. એકકાસ શાંત થયો. ગેવરિલા હજી બચવાનને ગંભીરી રહ્યો હતો.

'જંચી મરો, દોસ્ત! તારાં નરીય જોર કરે છે આંજ. ઝોશા સેતાનનાં જમ્યા આંખી રડા હોત તો માર્યા જ ના.''

એકકાસ દવે નિરાંતે હસતો હસતો વાત કરતો હતો પણ ગેવરિલાની છાતી બીકથી ધક ધક ચલી હતી. એ કાલાવાલા કરવા લાગ્યો: 'મને જરા દે, લાઈ સાંખ! લાગવાનની ખાનર, મને જરા દે. મને કંઈ મૂખ આવ, હું તને શા અપમા આવાનો છું? મેં આવાં

કામ કર્યાં નથી. આજ હું પહેલવહેલો તારી સાથે આવ્યો છું. હું માર્યો નહિ. હું ક્યાંથી તારે દાવ પજો? આ તો પાપ છે, મારી જિંદગી હું રાખ નાખીય. આ તે કેવાં કામ!'

'કેવાં કામ! દે, પછી!' એકકાસે પૂછ્યું. તેને આનો ગમરાટ નેઈ મઝા પડતી હતી. પોતે બધાંય ચાલુસ છે એવા ખ્યાલથી પણ તેને આંતર યતો હતો.

'કાળાં કામ. કંઈરને ખાતર મને જવા દે. મારે તને શે અપ છે?'

'તું મૂંગો મર, તારી લવરી બધે રાખ. તારે અપ ન હોય તો તને સાચે લઈ રું કામ!'

'બચવાન!' ગેવરિલાએ નિસાસો મૂક્યો.

'ચાલ, દવે કામ કર ખાનગાનો.' કહીને એક કાસે તેને ચૂપ કર્યો.

પણ ગેવરિલા શાંત થયો નહિ. તેં રાવા લાગ્યો, લીમકાં બરવા લાગ્યો, પણ તેનાં દલેસાં ચાપુ રહ્યાં. મોટાં વઢાણે વચ્ચેથી પાણીની છાંકડી શેરીઓમાં હોડી ચાલવા લાગી.

'ને અહીં કાંઈ તને કાંઈ પૂછે તો બેસતો નહિ. મૂંગો મરજે-છવતાં પાળાં જવું હોય તો. સમજ્યો?'

આ સલાહથી ગેવરિલા વધુ મંઝમો. 'આજ મારું મોત થવાનું છે, ખીણું કાંઈ નથી.'

'અવાજ નહિ.' એકકાસે ધીમેથી કહ્યું.

ગેવરિલાની સમજનશક્તિ નદિવત્ જની ગઈ અને દવે તે માત્ર ચંતવત્ કામ કરવા લાગ્યો. આફત ના બપથી તે ધૂજ રહ્યો. દલેસાંને પાણીમાં હુખાડે, શરીર પાણું નાખે, દલેસાં એ એ અને ફરી પાણું હુખાડે પણ એ ક્રિયા દરમિયાન તે ચમ્પલાવે પોતાના પપ તરફ નેઈ રહ્યો હતો. વઢાણે સાથે મોળાં અઝગાઈ ને અવાજ કરતાં હતાં, છવે તેઓ ધક્કા આગળ આવી પડેન્ચા મહુમોને અવાજ ગંભીરા લાગ્યો.

એકકાસે એના કાનમાં કહ્યું: 'જસ દવે. દલેસાં બંધ કર, દાખથી ધક્કા માર. આમ દીવાસ તરફ દે. અવાજ નહિ એવ! ધીમે ધીમે!'

એક પરચરનો ખૂણે પકડી દઈ ગેવરિલાએ હોડી ચંબાવી.

'જસ. અહીં ઊભી રાખજે. લાવ દલેસાં આ તરફ, અને તારા પાસપોર્ટ ક્યાં છે? થેલીમાં? થેલી

મને આપી દે. એ તું ઊપડી ન ગયે એટલા માટે છે, દોસ્ત. અહીં બેઠો બેઠો વાટ નોળે. જરા ય ઇચ્છાનીએ થઈશ મા, ને ઉપર ડોકિયું કયું? છે તો, પ્યાન રાખજે, ઇવતો નહિ છોડું.

અને પછી કંઈક પકડીને ચેલકાચ જાંઝે ચણે અને દીવાલ ઉપર થઈને અદસ્ત થઈ ગયો.

ગેવરિલા ક્યૂંતો હતો. પેસો ચોર જરા ફર ગયો તેથી તેના મનને બાર બોલો થયો. હવે નાસી જવાશે? તેણે આસપાસ નજર કરી. બાલુમાં કાળા ધાખા જેવી લોખંડની સ્ટીમર બેઠી હતી. તેની સાથે અથાઈને પાણી આઠો અવાજ કરતું હતું. એક જલુ ધક્કાની દીવાલ વાંકીચુંકા સર્પાકારે પચાઈ હતી. પાછળ સમુદ્રના મૂક વિસ્તાર પર તોફાનનાં વાદળાંઓ રમણતાં હતાં-મોટાં, વારે, બાર ઉપખંડે તેનાં. આ બધું સ્તબ્ધ, નિર્જન, સ્વામ દસ્ય તોઈ ગેવરિલાને વધારે બીક લાગી. એલકાસ કરતાંયે આ કંડી નીરવતા વધારે ભયાનક હતી. ગેવરિલા ગોટો વળીને છાનોમાનો હોડીમાં બેસી રહ્યો.

સમુદ્રના ધીમા નિઃશ્વાસ. બીજે કશો અવાજ નહિ. આકાશમાં વાદળાંની જ ચા-બેનર અને નિદ્રા-લીન શાંત પાણીના ધીમે સળવળાટ. અધારમાં એની એમકતી થેરી લીલાસા. આ સ્તબ્ધતાના બારથી ગેવરિલા ક્યૂંતો જશે કે શું? તેને ઇચ્છા થઈ કે હવે તો એલકાસ પાછો આવે તો સારું. એ નહિ આવી શકે તો? તેને વળત બહુ ધીમે ધીમે પસાર ચતો લાગ્યો. વાદળાંઓ વધરા લાગ્યાં, સ્તબ્ધતા વધારે ભયાનક ચતી ગઈ. દીવાલ પરથી કંઈક લસરવાનો અવાજ આવ્યો. ગેવરિલાને યશું કે પોતાની છાતી બેસી જશે કે શું?

‘એ? ઊંઘી ગયો કે શું? હે, સાચીને ઉપાડો.’ ઉપરથી એલકાસનો અવાજ આવ્યો.

ઉપરથી તેણે કાંઈ લાંબી બારે ચીજ ઉતારી. ગેવરિલાએ તે હોડીમાં મૂકી દીધી. પછી એવું જ કાંઈ બીજું આપ્યું. પછી એલકાસ દીવાલ પરથી ઊતર્યો. એની સાથે હલેસાં પશુ આવ્યાં. ગેવરિલાએ થેલી તેના પગ આગળ પડી. અને નોરથી શ્વાસ લેતો લેતો એલકાસ હોડીમાં બેઠો.

ગેવરિલા તેની સામે બેઠો રહ્યો. ‘ચાકી ગયો કે?’ તેણે બીતાં બીતાં દરમિને પૂછ્યું.

‘ચાક તો લાગે જ ને! હવે હંધારી મૂક, દોસ્ત!

રિલ દરમિને કામ કરજે. અરધી વાત તો પતી ગઈ. હવે પેલાની નજર સુકાવીને નીકળી જઈએ. એટલે તું છુટો. તારા પૈસા હાઈને ઊપડી ગયે.’

ગેવરિલાએ ખૂબ મહેનત આદરી. હાથ તો બંધે લોહના હોથ તમ તે હલેસાં મારવા લાગ્યો. હોડી નીચે પાણી ખળખળ કરતું વહી જવા લાગ્યું. ગેવરિલા પાસેવાથી રૂબરૂ થઈ ગયો, પશુ એનાં હલેસાં ધીમાં ન પડ્યાં. આ ભેખમમાંથી હવે એને છૂટું હતું. આ માથુસ પાસેથી પશુ છૂટીને હવે તેને જમીન પર પગ મૂકતો હતો. એ ક્યાંક એને મારી નાખે કે કેદખાને સપકાવે તો? હવે તો મૂંઝા મૂંઝા કામ પાર પાડી દેતું. ગેવરિલા એક અક્ષર પશુ બોલ્યો નહિ. મનમાં એણે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી, અને હલેસાં અસાચે રાખ્યાં.

એલકાસ એની ગીધ જેવી તીક્ષ્ણ આંખે અધારમાં બેઠો રહ્યો હતો. પોતાનું કામ સફળ થયું તેથી તે ચાટ ચલો હતો અને તેના હાથમાં સપકાવેલા આ જુવાનને તેનાથી કરતો તોઈ તેને આનંદ થતો હતો. એને મહેનત કરતો તે નોઈ રહ્યો. મનમાં એના પર ક્યા આવી. એને જરા પ્રેતસાહન આપવાની તેને ઇચ્છા થઈ.

જરા દરમિને તેણે મુઠુ બવાનો કહ્યું: ‘ખૂબ બીક લાગીતી કે?’

‘નારે’ ગેવરિલાએ કહ્યું.

‘હવે ઉતાવળ નથી. એક જ ચોટી પસાર કરવાની બાકી છે. જરા આરામ કર.’

‘ગેવરિલાએ આઠા માની. કપાળ પરથી તેણે પસીનો લુછ્યો.

‘હવે ધીમે હાકજે, અવાજ ન ધવા દેતો. એ સાચો ગોળાગાર કરે એવા છે. ધીમે ધીમે!’

હોડી અવાજ વગર સરવા લાગી. રાત વધારે અધારી થઈ હતી. વાદળોનાં ઘર ગમ્મા હના આખું આકાસ દંકાઈ થયું હતું. સમુદ્રનો રંચ કાળજી જેવો કાળો બની ગયો હતો. પશુ પરથી બીની ખારી ગંધ આવતી હતી.

‘વરસાદ વરસે તો મન પડે.’ એલકાસે કહ્યું.

‘તો સરસાટ આપ્યા જવાય, આડો પડો જ આવી નવ જાણે.’

હોડીની બંને બાજુએ મોટાં વહાણો ફેરીનાં

મકાનોની જેવાં ઊભાં હતાં. એક રથથી પ્રકાશ આવતો હતો. કોઈક જતી ક્ષણે ચાલતું હતું.

‘ચોક્કાદાર !’ એલકાશે ખૂબ ધીમેથી કહ્યું.

ભયથી ગેવરિલાનું શરીર ઝડપેથી ચાલ્યું. ધીમે ધીમે યાદથી એનાં અંગે અંગે તૂટી પડતાં હતાં. એના મનમાં એક જ વિચાર ચાલતો હતો. છાતી ધમધમી જેમ હાકતી હતી. ક્ષણે ક્ષણે તેને ખીક લાગતી હતી, હમણાં કોઈ ‘અનરદાર, ખડે રહે !’ કહીને સાદ પાડશે. એલકાશને અવાજ સંભળી તે રડવા લાગ્યો થઈ ગયો. સાદ પાડીને માથાસોને મારે બોલાવવાનું તેને મન થયું, એ ઊભો થવા ગયો, એનું બોલીને ત્રીસ નાખવા ગયો પણ અપાર ભયથી પાછો એ ખેંચી ગયો. તેણે આંખો બંધ કરી દીધી.

કિતિજ પર સામે કાળાં પાણીમાં શૂરા રંગની પ્રકાશની તેજસ્વી તલવાર જેવાણી. આકાશના અંધકારને ખીચતી એ રેખા સમુદ્રની છાતી પર અંધારું મઈ, રાતના અંધારા પડમાં લપાઈ ગયેલાં વદાણો તથા સહેલા આકારો દેખાવા લાગ્યા. અનેક વદાણો પાણી પર દહવા લાગ્યાં અને તેની પાછળથી પ્રકાશની એ નાજુલી તલવાર જોયે મડી ખીંચ રિસાએ વળી. ન્હાં ન્હાં એનો કિસોટો પડ્યો ત્યાં અત્યાર સુધી અદૃશ્ય રહેલાં નવાં નવાં વદાણો દેખાવા લાગ્યાં.

એલકાશની હોડી જલે કે મૂંઝવેને ચંબી મઈ. ગેવરિલા મુખ પર હાથ લીંટાને આડો પડી ગયો. એલકાશ તેને ‘પગલું’ ફેરવી મારીને ધીમે અંધારું પછી ખૂબ શરસે મળીને બોલ્યો : ‘શરમ એ તો જાત-વાળાની લોચ છે. એ વીજળાની જતી હતી. ઊભો થા, અનર ! જતી ક્યાંક આપણા પર મંડાશે ! ચાલ એય ! મોડું ને તારું બેસતું સત્યાનાથ રાજનું છે કે શું !’

પીક પર ખીંચ લાત પડી એટલે વળી ગેવરિલા ઊંચો અને હલેલાં મારનાં શરૂ કર્યાં.

‘ધીમે, એય ! અંધારું ન કર. તારું નજીક, જાણ, એકા ! સંભળતો નથી ! આટલો બધો કરી રાખી ગયો ! જતીથી ! હલેલાં હળવાં દાંડ. એ ચોરને પકડવા નીકળ્યા છે. પણ એ તો હવે આપણા નીકળી ગયા. હવે ખીંચ મા. આપણે પકડવાના નથી.’ અને પછી આસપાસ નજર કરી નિજેતાની ચેંડે એલકાશ બોલ્યો : ‘કામ પતી ગયું. હવે એ આંખી રહ્યા.

તારાં નસીમ ચઢિવાતાં છે. સાંભળે છે કે એય ગમાર !’

ગેવરિલા મૂંઝો રહ્યો. એનાં હલેલાં ચાલુ હતાં. હજી એની નજર પેલા પ્રકાશ પડ્યો હતો તે તરફ જ હતી. ભય જતો રહ્યો એની વાત પર એને વિશ્વાસ બેસતો ન હતો. યંત્રવત્ તે હોડી હાકતો હતો. મનમાં કશી લાગણી રહી ન હતી. એનું હૃદય ખાલીખમ, નિષ્પ્રાણ જતી ગયું હતું. આજ રાતના અનુભવોએ એને અશ્વાસ કરી નાખ્યો હતો.

પછી એલકાશ હલેરમાં હતો. એનું મન હવે હજી ગયું હતું. એ મૂંઝાને વળ દેવા લાગ્યો. એની આંખમાં અંધકાર આવી. એ ધીમે અંધારું કંઈક ગાવા લાગ્યો અને ફરિયાની ભીની હવાના ઊંડા શ્વાસ લેવા લાગ્યો. અંધકારમાં એ ચારે બાજુ જોયા કરતો હતો અને ગેવરિલા તરફ દૃષ્ટિ જતાં એ જરા હસતો હતો.

પરન શરૂ થયો. સમુદ્રમાં નાના નાના તરંગો જાગ્યા. વાદળોએ આછાં પારદર્શક ની નવાં હતાં. પરન વાતો હતો છતાં હજી વાદળોએ કંઈક ઊંડા વિચારમાં પડી મઈ હોય તેમ જરા ય અસતી ન હતી. ‘ચાલ હેરત, હવે જરા દટાર થા. એમ સાવ ટીકો શું મઈ ગયો છે, કાપળા જેવો ! હવે ખીંચ નથી.’

ગેવરિલાને આ અવાજથી કંઈક ધીરજ મળી.

‘ચાલ, એમ લોચ ! તું અંધો બેસ. હલેલાં લાવ મારી પાસે. તું ચાડી ગયો હઈશ.’

ગેવરિલા કષ્ટરતે પડે ઊભો થયો અને જગ્યા બદલાવી. એના ધૂનતા પગ જોડીને એલાશને એના પર દયા આવી તેની પીઠ યાગડી એ બોલ્યો : ‘ચાલ, ચાલ, હેરત હવે બીવાનું ન હોય. અંધારું ખૂબ રહ્યો. તને પૂરેપૂરો પેસા આપીશ. બોલ, પચીશ કેમ કણા કે નહિ !’

‘મારે કંઈ જોતું નથી. કિનારે પહોંચું એટલે બસ.’

એલકાશ હલેરથી હાથ ઊઠાવ્યા અને પછી હલેલાં મરવા લાગી ગયો.

સમુદ્ર હવે જાગ્યો હતો. તે નાનાં નાનાં મોજાં ઊઠાળી તેના પર રુદ્ધ કિનારે જનાવી તેમને પરસ્પર અકાશવચની રમત કરતો હતો. મોજાં અકાશમાં હસીને લાગી પડતાં. અંધારું હજી એવું ને એવું જ હતું.

‘બોલ એઈ, તું તારે જામ જઈશ, પચીશ,

એતી કરીશ, તારી બીને બાળકા થશે. પૂરું ખાવાનું નહિ મળે. આખી જિંદગી શૂન્યમરે વેળીશ. એમાં શી મજા પડે તેમ છે ?

‘મજા તો શું ?’ ગેવરિલાએ બીતા બીતા જાણ આપ્યો. પવને વાદળોને પડેલા ચીરી નાખ્યો. વચ્ચે બૂરા આકાશમાં બે તારાઓ દેખાયા. એનું તેજ સમુદ્રના પાણી પર નાચવા લાગ્યું.

‘હવે સમજ્યો ખરા.’ ચેલકાશે કહ્યું: ‘આપણે હવે કંઈ પહોંચ્યું એટલે વાત પતી જશે. એક રાતનું કામ ને, જે પાંચસો રૂપય પીસામાં મૂક્યા. બેસ, મુંઢે છે તું !’

‘પાંચસો રૂપય !’ ગેવરિલાને નવાઈ લાગી. ‘હોડીમાંથી ગાંસડીને દેખું મારી તેણે પૂછ્યું: ‘આમાં એનું તે શું છે ?’

‘કિંમતી માસ છે. મનર-ભાવે વેચીએ તો હજાર રૂપય લીપજે. પણ હું સરતામાં આપી દઈ છું. બોલ ક્ષમા કરશનવાળો છે કે નહિ ?’

‘હોવે. ને એટલા પૈસા મારી પાસે હોય...’ ગેવરિલાએ નિશ્વાસ મૂક્યો. એને પોતાનું ગામ માદ આપ્યું. એની જમીન, એતી મરીખી, એની માતા, એ અર્ધાં તેને કેટલાં પ્રિય હતાં ! એમને ખાતર તો પોતે પરદેશ બેઠા નીકળ્યા હતા અને આજ રાતની આફત વહોરી હતી. પકાડના પેટાળમાં જોઈ જાડોડની પેટામાં દંપત્યે પોતાનું ગામ એને માદ આપ્યું. ‘તો તો કેવું કામ થાય ?’ હોતે તેણે ફરી નિશ્વાસ નાખ્યો.

‘મને ખાતર છે, તું તો સીમા માટીની ટિફ્ટિ કલાવે તેવો છે. અને તારા ગામની ઊંડરીઓ તારી પાછળ માંડી યાય, કેમ ? તું મને તેને પસંદ કરીને પરણે. પછી એક મકાન બાંધે. નાં પણ એટલા પૈસામાં મકાન ન બંધાય.’

‘ખરી વાત-મકાન ન બંધાય. લાકડું અમારા બધી મોંઘું છે.’

‘તારે ત્યાં ઘોડો તો હશે.’

‘હા. છે એક, પણ ધરડો એવો.’

‘તો પછી તું નવો ખરીદે, ખડું ને ? અને ગાય, ઘેટાં, મરઘી...’

‘એ વાત રેવાં કે, લાકડાં મારી પાસે પૈસા હોય તો તો હું શું શું ન કરું ?’

‘તારી વાત હું સમજું છું. મારે પણ પરદેશ

એક મર હતું. મારા બાપા ગામમાં સૌથી વધારે પૈસા-દાર હતા.’

ચેલકાશે હળવે હળવે હવેસાં મારતો હતો. હોડી પાણી પર રમતી જતી હતી. ગેવરિલાનું મન જરા આનંદમાં લાવતા ચેલકાશે આ ગામમાંની વાત ઉપાડી હતી. પણ એડૂનના છવનની વાતોમાં ધીમે ધીમે એ તણાઈ ગયો. આ કિસાન મુવકને તેના મામજીવનની વાતો પૂછવાને બદલે પોતે જ તેનું વર્ણન કરવા લાગ્યો.

‘એડૂનના છવનમાં મોટામાં મોટી વાત તો દોરત, એતી સ્વાધીનતા છે. કોઈની યુવામી નહિ. પોતાનું ઘર, પોતાના પૈસા. કોઈપતી પણ પોતાની જમીન જમીન પર આપણી જ દફમત માંડે, જાત-મહેનતથી રાંદલો રળવાને. કોઈથી વચ્ચે ન આવે, આપણું નામ ન લેવાય, ખરું કે ?’

ગેવરિલાને રસ પડ્યો. ચેલકાશે મારેનાં તેના બધ જતો રહ્યો. તેને લાગ્યું કે પોતાનો સાથી એ પણ કિસાન જ છે—જમીન પર વહાલ ધરાવનાર, સડી-એના પરિશ્રમથી ધરતીને જેણે પોતાની કરી લીધી છે, ધરતીની સાથે જેના બધપણનાં ગીંદાં રમરમ્યાં શૂંચાઈ ગયાં છે, ધરતીને જેણે એકવાર ત્યાગ તો કર્યો, પણ હવે જે એના વિશેષથી વધુ અટુલાવે છે.

‘હા બાઈ ! તારી વાત સાચી છે. ને તે તું જ, જમીન એડીને તું શહેરમાં આવ્યો તમાં તારી કેવી દશા થઈ ! ધરતી તો, દોરત, આપણી જનેતાં જેવી છે; એને શે જીલાય ?’

ચેલકાશે વિચારમાંથી જાગ્યો. આ હેડારા પર એને ચીક ચડી. ‘બેસ બેસ હવે, મુંજો મર. લે આ દલેસાં છાપ.’

ચેલકાશનું અભિમાન ધરાયું. જગ્યા ખાંચતી વખતે તેને આ એડૂનને લાત લગાવી દરિયામાં પાકવાની ઠગ્ગ થઈ.

વાત તો પછી આગળ ન ચાલી પણ ગેવરિલાના મોનથી જ ચેલકાશનું મન ધરતી તરફ ખેંચાઈ ચાલ્યું. સુકાન ફેરવાવું પણ તેને માદ ન રહ્યું. મોળાં હોડી સાથે એલ કરતાં રહ્યાં. ચેલકાશને તેના બધપણના દિવસો માદ આવ્યા. ત્યારે પોતે નાના બાળક હતા. તેની માતા, રાતી શકીવાળો તેના કઢાવર પિતા; સ્વામલ આંબોવાળી તેની સ્ત્રી-એનકિસા; પછી તો ચેલકાશે લરકરમાં સૈનિક તરીકે ગયેલો. લાકડાંમાંથી

એ પાછો આવ્યો ત્યારે આખા ગામે એનો સત્કાર કર્યો. એના વૃદ્ધ પિતાના યર્વને તે દિવસે સીમ્પ ન હતી. જૂતઝાળનાં એ સ્મરણો-જે પત્થરને પથ્થુ સજ્જન કરી દે છે અને એકવાર પાપેલા એમાં પથ્થુ અમૃતનાં ટીપાં રેડે છે...

ચેલકાશને વતનની એ મીઠી હવા યાદ આવી. માતાની વદાલભરી વાણી; પિતાના માનપ્રેરતા બોલ; ધરતીમાતાનાં નવાં નવાં રૂપ અને સુખ; એડેલી ધરતીનાં નિરંતર; ઊંઘરાતા અનાજના રેશમી ફાલ; ચેલકાશને અત્યારનું જીવન એકસવાયું, દયાનનક અને 'અર્થવિહોણું' લાગ્યું.

'અરે પથ્થુ, આપણે જીવું છે ક્યાં?' ગેવરિલા લાગે પૂછ્યું.

ચેલકાશ ચરકચો. એણે આસપાસ નજર કરી.

'અરે, આજી નીકળી ગયા. પથ્થુ દરકત નહિ.

એજ જરા, આપણે હમણાં પહેલી જમ્યાં.'

'વિચારમાં પડી ગયો'તો કે?' ગેવરિલાએ દસીને પૂછ્યું.

'મને યાદ સાચો છે.' ચેલકાશે કહ્યું.

'પકાણું' તો નહિ ને?'

'તું તારે નિરાત રાખ. હમણાં પેચા પથ્થુ પતી જશે.'

'પાંચસો રૂપય?'

'એથી જરા વધુ' નહિ.'

'મારી પાસે એટલા પૈસા હોય તો હું કંઈનું કંઈ છું.' એટલું બોલી ગેવરિલા વિચારમાં પડ્યો.

ચેલકાશ કંઈ બોલ્યો નહિ. વરસાદ શરૂ થયો. મોજા પર પાણીનાં ટીપાં પડવા લાગ્યાં. હોડી એક વદાણ પાસે આવી ત્યારે ચેલકાશે હુકમ કર્યો: 'ચોગાન હવે.'

હોડી ઊભી રહી. વદાણ પરથી લટકતું દોરડું પકડીને ચેલકાશે કહ્યું: 'બધા જાંઘી ગયા છે કે શું? નીસરણી નાખો, એથ! અને આ વરસાદ! પહેલાં આવતાં એને શું થતું હતું?'

'જાણ, ચેલકાશ છે!' ઉપરથી કાંઈએ ધીમેથી પૂછ્યું.

'આવો, નીસરણી ઉનારો.'

'કાલીમેરા! ચેલકાશ આગ્યો.'

'નીસરણી નાખો, બધા વ બહેરા મુઝા છે!'

'જો તો, એ કેવો ચિણ્યો છે!'

'ઊહ, ગેવરિલા! જરા ટેકા આપ.' ચેલકાશે તેના સાથીને કહ્યું. એ વ જથ્થુ ઉપર ચડ્યા. પેલા શેઠા ચેલકાશના સાથી સામે જોઈ રહ્યા. ચેલકાશ સાથે તેમણે હાથ મેળવ્યા. પછી થોડી વાતચીત થઈ.

'સવારે પૈસા તૈયાર રાખજો; હવે હું સમજાઈ છું. ગેવરિલા! તને જૂખ લાગી છે?'

'ના. મને જાંઘ આવે છે.' ગેવરિલાએ કહ્યું. પાંચ મિનિટ પછી વદાણના એક મંદા ખૂણમાં એ પસ-પસાટ જીંધરા લાગ્યો. ચેલકાશ તેની બાજુમાં બેઠો તેણે જોડા કાઢ્યાં. ધડીકે તે વિચારમાં પડ્યો.

પછી કાંઈ મીતની લીટીએ મળ્યુમળ્યા લાગ્યો થોડી વાર પછી હાથનું 'એચીકું' કરી તેણે થરી લખાવ્યું. તેને નિંદા આવી મઈ.

વદાણ મોજા ઉપર ધીમે ધીમે હલતું હતું ધીમે વરસાદ વરસતો હતો. મોજાએ વદાણની સા આજ્ઞાતાં કર્યાં. એ સર્વને લીધે કાંઈ તિરાથ માન નાં હાસરજાં જોવા એકધારે અને ગમગીન બન્યા થતો હતો.

૧૩૩

ચેલકાશ પહેલો જાગ્યો. એ બે કલાક ક્યાંક જઈ આવ્યો ત્યારે પથ્થુ ગેવરિલા ઊપતો હતો.

'ઊહ એવ,' કહીને ગેવરિલાને તેણે હથેલું ફેંચું માર્યું. ગેવરિલા જાગ્યો, આંખો ઝાળી. થોડા વાર તે ચેલકાશને ઝાળખી શક્યો નહિ. પછી તે હસવા લાગ્યો. 'અરે, તારો તો દેખાવ જ કરી ગયો કેઈ ન કહે કે તું ચોર કરો.'

'કરી જ ના પો! કાલે તો જીવ મમરાતો'તો!

'એ પડેલી જ વારતું હતું એટલે.'

'હવે કરીધી તું આવે કે?'

'કરીધી!... કેમ કહેવાય? પૈસા મળે તો...'

'ધાર કે જસો રૂપય મળે તો?'

'તો તો કેમ ના કહેવાય?' ગેવરિલા હસ્યો

'આસ લે, હવે ગામ બણી જીપડીએ.'

વદાણમાંથી કીતરી અને હોડીમાં બેઠા. ગેવરિલાએ હસેલાં લીધાં. આકાશ પર વાદળોના પટ જામી ગયે હતા. ઢરિયા પર આજુ'ધુમ્મસ પથરાયું હતું. વદાણે ઝાલ્યો બધાં દૂર દૂર લાગતાં કર્યાં.

'બોલ, કેટલા પૈસા મળ્યા તને?' ગેવરિલાએ પૂછ્યું.

‘ને,’ કહીને ચેલકારો પાછાટ કાઢ્યું. ગેવરિલા રંગીન નોટોની થોકડી નોઈ રહ્યો.

‘કેટલા છે?’

‘પાંચસો ને ચાળીસ.’

‘અરે? એટલા બધા!’ ગેવરિલા આતુર દૃષ્ટિથી નોઈ રહ્યો.

‘આને લહેર કરીશું,’ હોસ્ત! મજા પેસા આળ્યા છે. તને હું ચાળીસ રૂપસ આપીશ. બોસ, નેતા હોય તો દમચું આપું.’

‘લાવ ત્યારે, તને વધી ન હોય તો.’ ગેવરિલાએ કંપતા અવાજે કહ્યું. એના મનમાં કાંઈ જુદી જ શાશ્વતી જાગી રહી હતી.

‘લે. આટલા બધા પૈસાને હું કરું છું? જરા ભાર લળવો થાય. લે.’

ચેલકારો ચાર નોટો ગેવરિલાને આપી. ગેવરિલા જુખ્યા માથુસની નેમ એ પૈસા સામે નોઈ રહ્યો. પછી તેણે તે પોતાના ખીસામાં ભરી દીધા. એના હાથ ધ્રુજતા હતા. આંખો ચકળવળ ચલી હતી. નજીકે કંઠાની બીક ન હોય!

‘એલા તું તો લોભિયો લાગ છે. એ કીક ન ગણાય. પણ ખેડૂત ખરો ને!’ ચેલકારો કહ્યું.

‘પણ પૈસા હોય તો શું શું કરી શકાય!’ ગેવરિલા એકદમ બોલી ઊઠ્યો. એ પોતાના ગામની, પૈસા હોય તો ત્યાં કેવું જીવન ગાળી શકાય તેની માત કરવા લાગ્યો. પ્રતિક્ષા! માન! આનંદ!

ચેલકારા સાંભળી રહ્યો. એ કંઈક વિચારમાં પડી ગયો હતો. હોડી કિનારે પહોંચી. ‘માલ, કામ પૂરું થયું,’ હોસ્ત! હોડી જરા કઠિ ખેંચી લે. એ લોકો આવીને લઈ જશે. હવે શહેર અંદરથી બહુ દૂર નથી. તું શું કરવાતો? શહેરમાં આવે છે કે!’ ચેલકારા ગેવરિલા સામે દસતો દસતો નોઈ રહ્યો.

‘ના, મારે નથી આવતું,’ ગેવરિલાએ કહ્યું. એનો અવાજ ધ્રુજતો હતો. ચેલકારા તેની સામે નોઈ રહ્યો.

‘તને થયું છે શું?’ તેણે પૂછ્યું.

ગેવરિલાનો ચહેરો બદલાઈ ગયો હતો. એના મનમાં કાંઈક ગમથલ આંધતી હતી. ચેલકારાને આ સુવાનના દેખાવ નોઈ નવાઈ લાગી. ગેવરિલા દસતા લાગ્યો અને ચરમાઈને નીચું નોઈ ગયો.

‘કેમ રે, તને થયું છે શું?’ મારી સાથે ગ્રેમ-

માં પચો તો નથી ને! જુદા પકવામાં આટલો બધો મંજબ છે શું? છે, વાત તો કર.’

‘હું જતો ન રહીશ.’ ગેવરિલાએ મોટેથી કહ્યું.

તેના અવાજથી રેતીબરો કિનારાનો વિસ્તાર જાણે કે ચમકી ઊઠ્યો. પવનમાં રેતીની લહેરો ઠપી રહી. ચેલકારા પણ ચમક્યો. ગેવરિલા એકદમ તેને પગે પકો; તેના બંને પગ પકડી લીધા અને ચરમાતો ચરમાતો આજીજી-ભણે અવાજે તે કહેવા લાગ્યો:

‘હોસ્ત! મને આપી દે-એ પૈસા મને આપ, ખુશને આતર. એટલા પૈસાની તને કંઈ કિંમત નથી. તું તો એક રાતમાં તે ઉઠાડી મૂકીશ. મને આપ. હું તારે માટે રાજ પ્રાર્થના કરીશ, તું તો ઉઠાડી મૂકીશ એ પૈસા, હું તેને ઘરતીમાં વાપરીશ. તને એમાં શી ખોટ જવાની છે? એક રાતમાં તું તો ફરી એટલો હાથ મારીશ. હા હર, હોસ્ત! મને એ પૈસા આપી દે.’

ચેલકારા અજાણતા અજાણતા ઘુસે ઘુસે નોઈ રહ્યો. આને તે કહેવું શું? ગેવરિલાએ તેના બંને પગ પકડી રાખ્યા. ખીસામાંથી નોટોની થોકડી કાઢીને ચેલકારો કહ્યું: ‘લે, બિખારી કુત્તા! જા લઈ જા.’ આ કંજૂસ ખેડૂત માટે એની આંખમાંથી તિરસ્કાર વરસી રહ્યો. પૈસા ફેંકતી વખતે તેના મનમાં થયું કે પોતે કાંઈ મહાન પુરુષ છે.

‘મને એમ હતું કે તને બીજી રીતે મદદ કરું. કાલે તારી વાત સાંભળીને મને તારા પર દયા આવી’તી. તને મને ચકાવત. પણ સાલા દરામી! પૈસા માટે આમ બીજા માગવા ખેડો! ચરખા! ખેડૂતો આવા જ હોય છે. કાંઈ પાંચ કોપેક આપે તો એના ગુનામ ચાઈ ખેસે.’

‘હોસ્ત! જુદા તારા પર દયા કરે. બસ, આજ મારી પાસે પૈસા આવ્યા.’ ગેવરિલા દસતો દસતો જોતો થયો. તેના આનંદનો પાર ન હતો. પૈસા તેણે ખીસામાં મૂક્યા. ‘હું તને કાંઈ દી જુલ્મીશ નહિ. રાજ તારે માટે પ્રાર્થના કરીશ હું, મારી સ્ત્રી અને અમારાં બાળકો-અર્ધાં પ તારે માટે પ્રાર્થના કરશું.’

ચેલકારા એની સામે નોતો હતો. એના મનમાં ચતું હતું કે ગમે તે સ્થિતિ હોય તેપણ પોતે આમ બીજા ન માગે. બધે પોતે ચોર રહ્યો. પણ આમ પગે પડીને કલાવાલા કરે એ બીજા પોતે નહિ. એકાંત

સમુદ્રકિનારે જેવરિલાની સાથે સાથે ચાલના તેને પોતાની સ્વતંત્રતાના વિચાર આવતા હતા.

તેના હાથ પકડીને જેવરિલાએ કહ્યું: 'હેરત! તં મારું દુઃખ ટાળ્યું છે.' ચેલકારા જોલ્લે નદિ, તે માન હર્યો. જેવરિલા તો જોલ્લે જ જતો હતો: 'હું શું વિચાર કરતો હતો તેની તને ખબર છે? હવેલાં હાકતાં હાકતાં તારા હાથમાં મેં પૈસા ભેંસા ને મને થયું: - આને એક દલેસાનો સપાટો લગાવું' માથા પર, તો પૈસા મારા હાથમાં આવી ગયા! મોજ તપાસ કરે એમ હતું? તારી ડોને ખોટ પડવાની હતી? હું કંઈ જેવો માણસ નથી કે તારી પાછળ ચેલીસ દોડ્યામ કરે-ખરું કે નહિ?'

જેવરિલાની ગરબ પકડીને ચેલકારા ગાળ્યો: 'પૈસા પાછા કાઢી નાખ.' જેવરિલા તરફવા લાગ્યો. તેની ડાહની આસપાસ ચેલકારાના હાથે સાપની જેમ લપટા લીધા. એ રેતી પર પડ્યો. ચેલકારાનું ખમીસ ચિરાવું હોય તેમ લાગ્યું. ચેલકારા તેને પડતો મૂકી ઊભો થયો. એના મુખ પર ખંધું દુષ્ટામયું હાસ્ય હતું. આખી જિંદગીમાં તેને આવી રીતે કંઈએ આપાત કર્યો ન હતો. તેને ખૂબ રીસ ચડી હતી.

'તને નિરાંત થઈ હવે?' કહીને તિરસ્કારથી એ-હર્યો અને પીક ફેરવી શહેર તરફ ચાલી નીકળ્યો. એણે માંડ એ કમરમાં લપાઈ દરો લાં જેવરિલા ઊભો થયો. નીચા નમીને એક મોટા પદપર ઉપાડી તેણે પૂરા ભેરથી ચેલકારા તરફ ફેંક્યો: 'લે, લેતો જા.'

ચેલકારો ચીસ નાખી. એના જંને હાથ તેણે ગરબ પર મૂક્યા. તે લયગ્રો. અને જેવરિલા સામે ફરીને ગોંધાર રેતી પર પડ્યો. તેના પગ ધસવા લાગ્યા. ચોડી તાર જેવરિલા એ ભેંસ રહ્યો અને ધબકી લાગ્યો. મોટું વાદળ રેતીના વિસ્તાર પર નીચું ઢળી રહ્યું હતું. દરિયો ગાળતો હતો. પવનમાં રેતીની ડમરીઓ ચડતી હતી. મોજાં ઊઠતાં હતાં અને હવામાં તેની ઝબકી ઊડતી હતી.

વરસાદ વરસવા લાગ્યો. પાણીનાં ઝાપડાં આડે સમુદ્ર અને કિનારે જંને ઢંકાઈ ગયાં. જેવરિલા વરસાદના પડકારમાં અદશ્ય થઈ ગયો. ચોડી વાર માત્ર વરસાદ અને રેતી પર પડેલા ચેલકારા સિવાય કંઈ દેખાતું ન હતું. પણ ચોડી વાર જેવરિલા વરસાદમાં ફોડતો પાણી આગ્યો. ચેલકારા પાંચે તે જોતો ગયો

અને તેને ચત્તો કરવા મહેનત કરવા માંડ્યો. તેના હાથ કાંઈ ઘોડણા પદાર્થથી ભીંજાયા. ચોડી! જેવરિલા મૂઝી ઊઠ્યો. લયથી તેનો ચહેરો પીળો પડી ગયો. 'ચેલકારા! બાઈ! ઊં.' તેણે ધીમથી ચેલકારાના કાનમાં કહ્યું.

મોડા પર પાણી પડતાં ચેલકારા વાનમાં આગો જેવરિલાને ભેંસ તેણે મોટું ફેરવી લીધું: 'આથો મર, તું જતો રહે આંદાથી.'

'હેરત! મને માફ કર. સેતાને આજ મારી મતિ ખમીરી નાખી.' જેવરિલા ચેલકારાના હાથ ચૂમવા લાગ્યો.

'જા હવે, જતો રહે.'

'મને માફ કર, બાઈ! મારે માથે પાપનો ભાર ચડ્યો છે.'

'જા કહું છું. શું છે તારે હવે?' કહેતો ચેલકારા જિતો થવા ગયો. પણ એ લયગ્રો. જેવરિલાએ તેને કાઢી રાખ્યો. 'તારું કાણું કર અડાધી. તારું કામ પૂરું થયું. હવે શું છે તે જોડો છું!'

જેવરિલાનો વિવર્યું ચહેરો પોતાની સામે ભેંસ તે વધારે ચિત્તયો. 'યૂ' કરીને એ થક્યો.

નમ્રતાપૂર્વક થક લૂછીને જેવરિલાએ કહ્યું: 'તારે કરવું હોય તેમ કર. હું કંઈ જ જોલવાનો નથી. ખુશને ખાતર, મને મારી આપ.'

'સાલા મરખા! તને ખદમાશ થતાં પણ આવડવાતું નથી.' હાંન કચકઆવીને તિરસ્કારથી ચેલકારા જોલ્લે. ખમીસ કાઢીને તેણે માથે પાટો બાંધ્યો. પોતાના ખીસામાં હાથ નાખી તે જોલ્લે: 'પૈસા તે' લીધા!'

'ના, બાઈ! હું અડ્યો ય નથી. હવે મારે એવું કામ નથી.'

ચેલકારો નોટાની ચોકડી કાઢી અને જેવરિલાના હાથમાં મૂકી. 'લે લઈ જા.'

'મારે નથી જોતા પૈસા તું મને માફ કર.'

'લે, કહું છું.' ચેલકારો રાઝ પાડી.

'જાલે, પણ મને મારી આપ,' જેવરિલાએ કહ્યું.

રેતી વરસાદથી ભીંજાઈ ગઈ હતી. જેવરિલા ચેલકારાને પગે પડ્યો. જેવરિલાનું માથું જાંચું કરી ચેલકારો પૈસા એના ખીસામાં લગાવી દીધા. એટલી મહેનત પડતાં તો તે હાંસવા લાગ્યો.

'લઈ જા તું તારે. તે' કંઈ એાછી મહેનત નથી કરી. મારું જૂન કરવા જેટલી હરે ડું ગયો એમાં

ગમરા નહિ. કાંઈ તને કાંઈ કહે એમ નથી. માણસો
જાણે તો તારો ઉપકાર માને-મારા જેવા ઉઠાવશીરને
ઉઠાવી દેવા માટે.

ગેવરિલાએ જોયું કે એલકાશ હસતો હતો. તેના
મન પરથી બાર ઓછા થયો. તોટો તેણે લઈ લીધો.
બાઈ, મને માફ કરીશ ને ? રહતે રાજે તે જોઈશે.

‘માફ જ છે, મારા બાઈ! એમાં શું કષારનો
રાસડા તારું છે ? એવો કયો મોટો યુનો તે ? કરી
નાખ્યો છે ?’ કહીને એલકાશ દસ્યો. ગેવરિલા તેની
સામે જોઈ રહ્યો. એલકાશના સાથા પરનો પાટો
વધારે ને વધારે લાલ થતો જતો હતો.

વરસાદ ધોધમાર પડી પડ્યો. સમુદ્ર ઘેરો અવાજ
કરવા લાગ્યો. મેજાની કિનારા પર પહોંચી જતાં
હતાં અને રેવસર્પા નાદે ચાલ રહ્યાં હતાં.

‘ચાલ, આવજો ત્યારે.’ એલકાશે કહ્યું. તેને તમ્બર
આગ્યો. તેના પગ ધૂળતા હતા. માથું તેણે બે હાથે
પકડી રાખ્યું હતું. લથડતે પડે તે ચાલી નીકળ્યો.
જમણો હાથ તેણે માથાના મા પર રાખ્યો હતો,
અને હાથે તે યુનોને વળ દેતો હતો.

વરસાદમાં તે દેખાયો ત્યાં સુધી ગેવરિલા તેની
પાછળ જોઈ રહ્યો. પાછળી પૂર જોડામાં પડવા લાગ્યું.
સૌંદ પહોંચ્યાં જાણી દિશાએ ટકાઈ ગઈ.

પછી ગેવરિલાએ પોતાની પલળી મચેલી ટોપી
લીધી; છાતી પર હાથ મૂકી પ્રાર્થના કરી અને
હિંડો આસ લઈ ને તોટો ખીસામાં રોડી દીધી. પછી
એલકાશ ગયો હતો તેનાથી અગાળી દિશાએ મોઝાં
દડ કગડાં ભરતો ચાલી નીકળ્યો.

સમુદ્ર ચાલ જાણને કિનારા પર મોઝાં મોજા
પહોંચી ઝળ ઊઠાડવા લાગ્યો. પરત ગઈ ના કરતો હતો.
વરસાદ ધરતીના દેહ પર પાણીની ચાલુકા કટકારતો
હતો. સમસ્ત પૃથ્વી જાણે કે વેદનાથી ચીસો પાડતી
હતી. વરસાદ આડે આકાશ કે સમુદ્ર દેખાતા ન હતા.

વરસાદે થોડી વારમાં એલકાશ પગો દતો તે
જગ્યા ધોઈ ને સાફ કરી નાખી. કિનારા પર એલકાશ
તથા એ એકલુ યુવાનનાં જે પગતાં પડ્યાં હતાં તે
પણ ખૂંસાઈ ગયાં. આ બે મનુષ્યો વચ્ચે જે નાનું
નાટક ભાગવાઈ ગયું તેની સમુદ્ર-કિનારા પર જરા
જેટલી વિચારની પગ નહી નહિ.

ધી બોમ્બે લાઈફ એસ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

એક સદ્ગર સ્વદેશી વીમા કંપની

૧૯૪૬માં મેળવેલું કામકાજ

રૂ. ૨,૭૯,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

એજન્ટો માટે ઉદાર શરતો

એજન્સી માટે અંગર વીમાની
ચોલીસી માટેની વિગતો માટે

- લખો:-

વિજેન્દ્ર એલ. મહેતા

એજન્સી ઈન્સ્પેક્ટર

ખારગેઈટ : ભાવનગર

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.નું

રિક્ષાઈન્ડ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓઈલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

:: અને ::

અશ્વિન બારસોપ

★

બધે જ વેચાય છે-પૂછો!

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

ઓફિસ:

ન્યુમિલી ગામ સામે, પોસ્ટ બોક્સ નં ૮૨ : વડોદરા

ગુજરાતના એનન્ડસ
'રસદા' એનન્ડસી
૪ રંગવાળા માર્કેટ
રેલ્વેપુરા : અમદાવાદ

કારખાનું
સમસાયા
(બી.બી.)

★

કનઈ કાઢિયાવાડના એનન્ડસ
ઓધવજી કલ્યાણજીની
કંપની
બો ટા દ

હું યાજ્ઞદાર હતો. જે દુર્ભાગીએ લહેલું ભર્યું ન હોય તેને લાં જામી લઈ જવાની મારી અણ-ગમતી ફરજ હતી. આવા પ્રસંગે ઓછા બને તે માટે હું પ્રયત્નશીલ રહેતો અને આવે ત્યારે યાજ્ઞવા પ્રયાસ કરતો.

રામજી એક ખેડૂત હતો. તેની ખેરી મઈ સાથે મુન્દરી મઈ હતી. તે લગભગ આખું વરસ મીઠી રહી હતી. તેનાથી ખેડૂનું કામ ખરેખર ચર્મકર્યું નહોતું અને પરિણામે તેની પાસે મહેસુલનું લહેલું બાકી રહી ગયું હતું. ઉપરથી ઈર્ષિય થતી હતી અને આવા એક ફિરસતમાં જૂન રક્ષમ બાકી ન રાખતી તેઈએ એવો હુકમ થયો હતો. મને રામજીની સ્થિતિની 'મહેસથી જ ખખર પડી હોત તો કદાચ હું જમી કરવા ન મત પચુ પહેલે કહેલું કે હું જમી કરવા જઈશ કે મુરત જ રક્ષમ પતી જશે અને જમી કરવાની જરૂર પચુ કદાચ નહિ પડે.

હું, પંચ, પોલ અને ગામના બીજા માણસો જેઓ અપલવદારને મદદ કરવામાં ગીરવ લે છે તેના બાકિયા સાથે રામજીને ધરે ગયો. ઉનારામાં તેને પથ્થું સમજામો હતો પચુ તેણે તો એક જ જગ્યા આપ્યો: 'મારી પાસે કંઈ નથી. કોઈ ધીરજ નથી. જમી કરવી હોય તો કરો.' એટલે બીજાને ઉપામ નહોતો.

ઈજિપ્તમાં મારે માટે ખાટલા દર્જી. ઉપર ગોઠવું પામવું અને તડિયાને ઉગુ સારવા ઝોરીકું મારવું. હું ખાટલા ઉપર ખેડો અને ઝોરીકા ઉપર મારી નજર પડી. હું સ્તબ્ધ બની ગયો. ઝોરીકાતું બગત બેનમૂન હતું. ફીરના ભરતમાં આપો જરૂરી હતી. આવી ધારીગીરી ગામનાના કંઘાળ માણસના ધરમાં કઈ રીતે કદાચ રાકાય ? હું ઝોરીકું બાળામાં મૂકી તેને જોતો ગેઝો અને નિરાશાના અવતાર સંગે રામજી ઘડીકમાં મારી સામે તો મરીકમાં પોલ અને પંચના માણસ ધરમંથી વાસણ કાઢી ઝોરીકામાં મૂકના હતા તે તરફ જોતો હતો. અને તેનો પાંચેક વરસતો ઊંડો રોતો હતો તેને છતાં ગમતના નિષ્કળ પ્રયાસ કરતો હતો.

ઝોરીકામાં પહેલે કંઈ: 'કાળ, હવે બીજું કંઈ નથી-કાળ કરો.'

મેં ઝોરીકું ગાલુ પર મૂક્યું અને વ્યતરમાંથી કાળ કાઢી જમીનું પંચાતપામું લખવું ચરૂ કર્યું. કોઈ લખા એ પોતે કહ્યું: 'પોલ રામજીને સમ-

ઓ રી કું

લેખક
રસનિધિ

જ્યો. જો એ ભરી દે તો આ પંચાત કરવી મરી ભય.'

પહેલે કંઈ: 'રામજી, તું કંઈક સમજ. તારી પાસે હોય તો તેમ અને નહીં તો કોઈના લે. પચુ આ કીક નહિ.'

રામજીએ નિષ્વાસ નાખી કંઈ: 'કું શું કરું? તમે તો જાણો છો મારી પાસે આવનાં ય કાણો નથી. જે-તણે દેકાણે તમે બોલાઓ તો ત્યારે જ જતો બાળ્યો હતો પણ કોઈએ હા નો પાડી. તમે આપો. હું તમને ખજાણાણે બેઠકા આપીશ.'

સારી ઝોરી વાતચીતને અંતે બે દિવસની મુઠલ આપવાનું નક્કી થયું. એ બે દિવસમાં લહેલું ન ભરાય તો ફરી જમી કરવાની વિધિ ન કરવી પડે એટલે કાળો તો પૂરા કર્યા અને જમના લઈ બેનો માસ એને સોંપી અને ઉતારે આપ્યા.

મારું ચિત્ત હજુ તે ઝોરીકામાં હતું. હું ને પોલ એકલા પડ્યા ત્યારે મેં પોલને વાત કરી: 'પોલ, રામજી ને તા ખાટલા પર મૂક્યું હતું તે ઝોરીકાતું ભરત બહુ સરસ છે.'

પહેલે જવાબ આપ્યો: 'હાહ. એની વધુ બહુ સાકું ભરતકામ બંધાતી હતી. એનું બરેનું દરો. નાઈ બહુ સારી-તેનું નામ હતી. જો મઈ અને રામજીનો દી આપ્યો ગયો. એની કમવખતી બેઠી છે.'

મેં કંઈ: 'રામજી ઝોરીકું ન આપે? આપણે મૂત નથી એનું.'

પહેલે ઉત્તર આપ્યો: 'ન શું આપે? આપને એનું દોય તો લઈ આવું.'

'રામજીને સાથે તેડના આવળે.' પોલ જવા કીકા એટલે મેં કંઈ.

ઘેડી વારે પોલ રામજીને લઈ પાછા આવ્યા. રામજીના હાથમાં ઝોરીકું હતું. મેં રામજીને પૂછ્યું: 'રામજી, મને તારું ઝોરીકું મૂકી મ્યું છે. તે આપવામાં તને વધિ નથી ને ?'

'ના બાપુ, રાજો. એમાં મને હું વધો હોય.'
'તને શું આપું ?'

‘કાંઈ નહિ. એમાં શું આપવું?’ માલ વસ્તાર વગરની વાત છે. આપને ગમતું હોય તો ખુશીથી લઈ લેવ.’

‘એમ તો હું નહિ લઉં. બોલ, પાંચ રૂપિયા આપું તો ખુશી છે ને?’

‘પણી આનાકાની પછી તેણે પાંચ રૂપિયા રાખ્યા. રામજી ગયો. ઓશીકું દફતર સાથે બંધાઈ ગયું. ગામના એક વેપારીને બોલાવીને રામજીને તૂટતી રકમ ધીરવાની મેં બજામણ કરી અને હું ગામથી ધેર આવી.’

૨૨ :

મેં દફતર છોડી ઓશીકું કાઢ્યું અને મારી બેઠકમાં લાકડાના ટિડોળા પર ગાદી પાથરી તે પર હું બેસતો ત્યાં તમિા તરીકે મૂક્યું. મારા નાનો દીકરો. ભરત મારી પાસે બેઠો હતો. તેણે તે ભેંયું. તે તો ઓશીકાને દાય ફેરવવા લાગ્યો અને મને પૂછ્યું : ‘બાઈ, આ ઓશીકું ક્યાંથી લાવ્યાં?’

મેં ટૂંકા ઉતર આપ્યો : ‘ગામથી.’

તેણે તેની બેનને સાદ ક્યો : ‘સાવિત્રીબેન, આંદી આવ તો.’

સાવિત્રી આવી. તેને નેઈ ભરતે કહ્યું : ‘ને તો બાઈ કેવું સગમ ઓશીકું લાવ્યા છે!’ બાઈ કાંઈક ખાવાતું લાવ્યા હશે તેમ માની મંલુ પણ પાછળ આવી. અને ઘરનાં બધાં આવીને વારફરતી ઓશીકું નેઈ ગયાં. કાંઈએ બાત વખાણી, કાંઈએ ભરત કું : એમ સૌ ખુશી થઈ ગયાં.

મારા મિત્રો બેસવા આવેલા તેમણે પણ આ નવી વસ્તુ નેઈ. શહેરના માણસો ગામડાનું સાદું ભરત નેઈને પણ ખુશી થઈ જાય છે તો આ તો અનોખી, રીઝાઈનવાળું સુંદર ભરત હતું. તેમણે વખાણ કર્યાં અને તેમને માટે પણ આપું ભરત બરાબી આપવા કહ્યું.

રાત પડી. નવી વસ્તુનો મોહ થોડા દિવસ તો જલુ રહે છે. તેમાં આ તો સુંદરતા અને કલાના નમૂના સમી બીજાં! તે દિવસે તે ઓશીકું મેં પચારી પર મૂક્યું અને તેની ઉપર માથું મૂકી હું સૂતો.

મારી આંખ જરા મળવા આવી ત્યાં કાંઈ ઓશીકું એંચતું હોય એવો કાસ થયો. મારી આંખ બંધી ગઈ. મને લાગ્યું કે કંચન હશે. મેં ચારે કોર ભેંયું.

ત્યાં કાંઈ નહોતું. ભરત ટિડોળા પર બેઠો થઈ રહ્યો હતો. ખાલી બમ ગણી હતી સૂતો. ફરી જાંબ આવ લાગી. અચાનક મારી ડોક અચાણી. ઓશી પચારી નીચે પડ્યું હતું. ફરી ઓરડામાં ભેંયું તે કાંઈ નહોતું. ધમિયાળમાં ભેંયું તો એક વાતવા થોડી વાર હતી. જાંબમાં આમ થયું હશે એમ માનું ફરી ઓશીકું સરખું મૂકી હું સૂઈ ગયો.

મને લાગ્યું કે ઓશીકાની બધી ખાંચો આંખ બની ગઈ છે. તે બધી આંખો મારા તરફ નેઈ રહી છે. તેમાંથી આંસુ ટપકે છે અને એક છોડરાન રક્તનાં ફરુણ અવાજ આવે છે. હું ઓશીકા ઉપરથી માથું લઈ લેવા મથું છું. પણ માથું જાંચું થતું નથી. અને એ આંખોમાંથી નીકળતાં આંસુ વડે મારું માથું ગાસ અને ડોક કાંબાય છે. મને બધ લાગ્યો કે એ પ્રવાહમાં હું તણાઈ જઈશ કે રું! હજી વલોવી નાંખે એવું ફરુણ રુદનતો એકધારું સંમળાયા જ. ફરુણ હતું અચાનક મારું આંખું રારીર કાંઈ લલાવતું હોય એમ લાગ્યું. જાગી ગયો. આંખ ઉઘાડી નેઈ, તે કંચન મને ટંકાળી રહી હતી અને કહેતી હતી : ‘અ ભરત કપારનો રાવે છે. તમે સાંભળતા નથી! અરે આટલો બધો પરસેવો કેમ લાગે છે? રાતમાં તાવ આવ્યો તો?’

૨૩ :

. ફરી એ ઓશીકું દફતરમાં ખાંધી દીધું અને રામજીને ગામ ગયો. વધરી હતી નહિ એટલે ઉંચાર ને તાળું હતું. ઓશીકું એક ચેલીમાં સંતાડી ચેલી લઈ હું રામજીને ત્યાં ગયો અને પડાવાગાને દફતર સોંપી પોછને બોલાવી બેઠક કરવાનું કહેતો ગયો. આગલે દિવસે જાંચી કરવા ગયો હતો એટલે રામજીનું ઘર મેં ભેંયું હતું. બનતાં સુધી રસ્તામાં કાંઈ ગળે નહિ એની સાવચેતી લેતો ઉતાવળે પગમે હું રામજીને ત્યાં પહોંચ્યો. છોકરો રાતો હતો, રામજી તેને કાંઈક સમજાવતો હતો. મને નેતાં જ તે એકદમ બેઠો થઈ ગયો. બેસવા માટે કાળિયું પાથર્યું. હું બેઠો અને ચેલીમાંથી ઓશીકું કાંદી મેં તેને આપ્યું અને કહ્યું : ‘રામજી, મારે આ ઓશીકું નથી નેતું. તારો છોકરો તેમાં જ રહે છે ને?’

રામજીના હજીમાં બધ અને આશ્ચર્ય થયું. બધ એટલા માટે કે ઓશીકું હું રાખી ન શક્યો તેથી તેને

ધારે નુકસાન કરું. અને એક દિવસમાં હું ઓશીકું
પાછું આપવા આવ્યો એવું મું બન્યું. દરો તેનું મરણ
થી નહિ શકવાથી તેને આશ્ચર્ય થયું હતું.

તેણે તે શાવો દર્શાવી કહ્યું: 'શેઠ પૈસા મારે ખાને
પીધાં દતા તે પછે અને આપી દીધા છે તે આજે
મરવા આવવાના દતા. હોદરા તે સાજ, અમથો વેન
રે છે. મા વગરનો એટલે વધારે લાડકો થઈ ગયો છે.'

મેં કહ્યું: 'હું પૈસાની ઉપરાણી કરવા નથી
આવ્યો. એ તો પટેલ આપી ભત. પછુ ગને થયું કે
ઓશીકું તને પાછું આપી હઉં.'

'કેમ, આપને મન્યુ'તું ને ?'

'મઈ રાતના બનુભાની વાત રામજીને કહેવી કે
કેમ એનો વિચાર હું કરતો હતો. અને લાગ્યું કે તે
કાંઈ સમજશે નહિ એટલે મેં તેને પૂછ્યું: 'હોદરાને
આ ઓશીકું કેમ બહુ મો છે ?'

'આપવાણું અને ચીતરવાણું એટલે,' રામજીએ
જવાબ આપ્યો અને કહ્યું. 'જાણ તો સાજ, મારી
પરવાણી વરસ-દીથી મંદી હતી. તેનાથી કાંઈ કામ-
કાજ થઈ શકતું નહોતું. મેં હીર ને આપો તેનો
માથાએ બરવા લાવી આપ્યાં દતા. પછુ તેને જગી નીક-
ળ્યું હતું કે તે માથા પહેરી શકવાની નથી એટલે
હોદરાને સમજાવવા તેણે ઓશીકું લખ્યું. તથા-ચાર
મંદીને પૂરું થયું હતું. બરાતું જળ અને હોદરા શેવે
ત્યારે તેને સમજાવે કે ને ટપ, હું તારા મારે આ
ઓશીકું બાટું છું. તે રોઈયા તો પૂરું નહિ કરું. એ
સાંજથી હોદરા છાનો રહેતો. મરવાને આગલે દી
તેણે ઓશીકું રૂં બરી સીવીને તૈયાર થયું. રાતે તેના
હાથે જ હોદરાને શિરાણે મૂક્યું. આખી રાત હોદ-
રાના માથે દાગ ફેરવતી તે જાગી હતી. બીજે દી
એ મરી ગઈ. આ કહેતાં રામજીની આંખમાં આંસ
આવ્યાં. મારી આંખો પણ સજ્જ થતી.

આંસ લૂછી રામજીએ આજ્ઞા કહ્યું: 'એની જાને
આવાં બીજાં ચોથરાં પણ લખાં છે. તેમાંથી એકનું
ઓશીકું મેં કાલે જરી રાખ્યું છે. તમે તમારે હાથે
એ હોદરાને આપો એટલે મોંઘ મશે.' વળા ચોડી વાર
અટકી તેણે કહ્યું: 'પછુ સાજ, તમે કાલ મારે ત્યાં
આવા ત્યારે અટકતાં દતા એટલે મઈ બોલી શકતો
નહોતો. હું આ બહુ. જગપણીએ મોરસ ને આ
લઈ આવું.' હીર તે જાગ્યો.

મેં કહ્યું: 'રામજી, આ રૂપિયો લે. હોદરા માટે
એ રૂપિયાનું બ આવાનું લેતો આવ.''

તેણે ઘણી ના પાડી. પછુ મારો આમદ તેને
માનવો પડ્યો. તેણે હોદરાને કહ્યું: 'ટપ, તું સાજ
પાસે જેસ. હું તારા માટે ખાવાનું લઈ આવું છું.'

હોદરા મારી પાસે એકલો રહે એમ નહોતું.
એટલે હોદરાને લઈને તે ગયો. એક ફાંટમાં શિંગ,
ખલુર, દાળિયા એવું મામડામાં મળતું ખાવાનું અને
આ-ગોરસનાં પડીકાં તે લઈ આવ્યો.

હોદરાની ખાવાની ધીમેથી દગલો નેઈ હોદરા
ખુશી ખુશી મઈ ગયો. રામજીએ આપેલું બીજું
ઓશીકું મેં હોદરાને આપ્યું અને મેં પૂછ્યું: 'કેમ
ટપ, તને આ ઓશીકું મપશે ને ? અને આ ઓશીકું
હું લઈ જઈ ને ?'

હોદરાએ દરમીને હા પાડી. રામજી આ મૂકતો
દતો તેને મેં કહ્યું: 'રામજી, હું આ પીતો નથી.
ચોકું ફૂંક લાવ. હોદરા જધા. વાટ નેતા દરો. મેં
કાઠને કહ્યું નથી. તું મઈને કહેતો નહિ.'

દર પી હોદરાના હાથમાં બીજો એક રૂપિયો
મૂક્યો ને ઓશીકું ફરી પાછું ચેલીમાં નાખી હું મર
બહાર નીકળી ગયો.

ઓશીકું મને ખૂબ મન્યું હતું એટલે પાછું આપવા
લઈ ગયેલો છતાં તે, હોદરાને ખુશી કર્યો છે, મફત
લીધું નથી, એના આત્મસંતોષ સાથે પાછું લાગ્યો
અને તે ઝેંશીકું મારી એક શોભાવે છે. છતાં ફરી
તે ઝેંશીકું શિરાણે મૂકી શકવાની દિગ્ગજ મેં અજ
સુધી કરી નથી.

મુંજઈ, જિંદીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાત્રીમાં
હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વચ્ચે કરવા
લેખો યા મંજો
મગનલાલ એચ. ભટ્ટ
આવરમાંતીય નિષ્ણાત, આપાર-સંનિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિદ્યા-એગ્રન્ટ.
જાજર બિસીન, સી. પી. રેન્ડ
મુંજઈ ૪

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ

અચ્છીર હવા

શરદી મધાડનાર

ભૂખ લગાડનાર

દરત સાફ લાવનાર

ઊંઘ લાવનાર

તાકાત વ્યાપનાર

તાજગી બદનાર

લજજતદાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સાખાં, નળખાં,

મખખાં, નાનાં, મોટાં,

સી, પુરખ ગ્રીન મારે

જીવનવર્ધક હવા !

દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બહુ ફાયદો થાય છે.

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
શા. ખા. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

આજ સવારથી જ વીજળી

નું મુખ ચિતાથી વ્યથ
હતું. આજે એણે સુંદર નીલમંતી
વીંટી ગુમાવી હતી. કળાટ એણે,
પેટી જોઈ, તાકાં ભેળાં, બારીઓમાં
જોઈ વળી, અરે એકેએક કપડું
છુટું પાડી પાંડીને ભેળું, પુસ્તકો
અને નોટા-કાગળો ઢંઢોળ્યાં પણ
વીંટી નહારદાં વાસણો ફેરવી વાળ્યા,
ચાંસિદ્ધી ખંખેરી, પાણીની માટલી સુઢાં ન જોડી
પણ વીંટી ક્યાંઈથી ન મળી. નાદવાની ઓરડી, સુવાનો
ઓરડો, રસોડું, એકેક સમજું સાફ કરી નાખ્યું, છેવટે
પાખાનામાં ધે નંગર ફેરવી લીધી. નાના મહાનનો
ખૂણખૂણો શોધી વળી, પણ વીંટીનો પતો ન જ
લાગ્યો. જોખ-તલાશમાં બર્થનો કલાક વહી ગયો,
પણ વીંટી નંગરે ન જ ચડી.

એનો પતિ વિનોદ બજારમાંથી ધર આવ્યો ત્યારે
જ એને જ્ઞાન આવ્યું કે ઓફિસનો સમય થવા આવ્યો
છે. જલ્દી જલ્દી વાત-રોટી પકાવી ગ્રહાગરમ
પીરડી દીધાં. પતિને જમાડી પાન આપી વખતસર
ઓફિસ તરફ વિદાય ક્યો; અને ફરીથી વીંટીની
શોધખોળમાં પરાવાઈ.

એક તો એ કે એ વીંટી સોનાની હતી. એમાં
સુંદર નીલમ જડેલું હતું. આજલાલ સોનાની કિંમત
મધ્યમ કરતાં ત્રણ ગણી હતી. અને વીંટીની આ
વિશેષતાઓ વખતે જતી કરાય તોપણ મહત્વનું એક
કારણ એને જતી કરી શકે એમ નહોતું. વિવાહ-
સમયે લક્ષ્મકંપ વચ્ચે એને પતિએ આપેલી એ ભેટ
હતી. એની પાછળ કોમળ, મધુર, પવિત્ર જાવનાઓ
છુપાયેલી હતી. વખતે તાંબા કે પિત્તળની હોત તો
પણ એ વીજળીની દૃષ્ટિએ અમૂલ્ય હતી.

પરડી ચાકરખાઈને પૂછ્યું, તો: એણે તો સાચા
પ્રેમો આરંભ્યા: 'વદુછ, તમે મેં તો કેવીકે ખૂંટી
કે આમ જોવાય! અરે રામ, બારે દુઃસાન રહ્યું.'
તો શોધમાં સામિત તો થઈ, પણ એની વાગ્દારા
અમન વધતી આવી: 'જોવાઈ' તો ક્યાં જોવાઈ!
જોવાય કેમ! અહીં દશેડે એને કંઈ પાંખો છે કે
ડી મળે! શું કાંઈ જૂન ઉડાવી ગયું! કેટલું બારે
દુઃસાન... ' વગેરે.

વીજળીની દૃષ્ટિ આજે એ વીંટીની સાથે

વીંટી

અનુવાદક
કુર્મરભાઈ છા. પટેલ

ખંખા જેટલું શાંત નહોતું. એ તો
વીંટી શોધવામાં મગમગ હતી. હવે
એ પ્રયત્નો પડતા મૂડી વિચાર પર
આવી: 'ખલ્લું ખરું સવારે હું નાહ-
વાની ઓરડીમાં અર્ધત્યા સુધી તો
એ આંગળી પર હતી. પછી!
વખતે એ પાણીમાં તથાઈ મઈ
હોય! સંભવ છે.' કંઈક આશા
ખંખાઈ મેઠી સારી પહેરી લીધી.

હાથમાં સાવરણી લઈ શંદી ગટરને સાફ કરી નાખી.
ગટરના બહારના ભાગમાં બારીક તપાસ કરી, પણ
બર્થ, વીંટી ક્યાંઈથી ન મળી.

'ઝાડુવાળી વખતે હજમ કરી મઈ હોય!' અરે
રામ, એ તો બિચારી પરાઈમાં સફાઈ કરી મઈ છે.
અને વીંટી આઠ વાગતાં સુધી તો મારી આંગળી
પર હતી. અને આ નોઠરખાઈને માટે વિચાર સરખો
કેમ આવે! એ બંને મૂર્ખાં હશે પણ પ્રમાણિક તો
છે જ. એનો ફેળાવ જ એ ચોર ન હોવાની ખાતરી
આપે છે. એણે આજ સુધીમાં કદી યે કાંઈ મીજ
તરફ જાતો હાથ લાંબાવ્યો નથી. પણ ત્યારે વીંટી
ભાગ ક્યાં? 'ખ્યાસ પર ચોડ્યું' રિસ હતારા થઈ ગયું.
કમાળ પર પસીનાનાં જિંદુઓ તરી આવ્યાં. અંખોને
બીજવતાં અંધુઓએ એમાં સાથ પૂર્યો. રડવા ભેગે
અંદરે એ ગિરતર પર પડી. પાખાપીધા વિના જ રડતી
સરતે ચિંતામય રિયતિમાં એ પડી રહી.

આખર વીજળીની ઉમર કેટલી? એ પત્ની બની,
પણ છેલ્લે તો બાલિકા જ ને! સત્તર વરસ પૂરાં થવામાં
પણ હજુ ચોરા મદિના ખાજી છે. એને પરંપરે હજુ
હમણાં જ સાત મદિના પૂરા થાય છે. શૂદ્રસાથ
શું એનું જ્ઞાન તો હજુ એને ધીરે ધીરે થાય છે.
એણે હજુ દુનિવા ક્યાં જોઈ છે? અને તેની નાની
નાની આપતિઓમાં પણ એ શમરાઈ મળે છે. હા,
એ સાચી રે. એટલે તરત જ પોતાની અવને ચંચળા
હે છે. પણ આજની રિપતિ જવાથી અડિયાતી છે.
વિનોદનો ખમાર શું? મદિને પંચ) ફૂપીઆ. વીમા-
કંપની એથી એને વધારે આપવા તૈયાર નથી.
મેનેમર કહે છે કે આ રિવાજમાં ને કામ વધે તો
પ) ફૂપીઆ વધારી શકાય. આ ચોંખવાડી એમાં
પંચ) થી પૂરું થે થાય! ને હવેનું સુરસાન સદજ
અરેમીગી આલે રે અને બનાં બેમાંથી એકે ફૂપી

નથી. ત્યારે વિનોદને દોડસો મળતા હોય એવી સફાઈ અને સફાઈથી-ઝાઝી આવકમાં પણ વીજા મુંદર રીતે ધરવ્યવહાર ચલાવે છે. ખરેખર એ સાક્ષાત અનપૂર્ણ છે. ત્યારે એની દાઝરી જ ધરમાં કોઈ મીઠાની ગણપ જણાવા દેતી નહોતી.

વિનોદ એના પર અત્યંત પ્રસન્ન હતો. વીજાના સરળ અને સ્નેહપૂર્ણ સ્વભાવે એને પૂરેપૂરો મોહમુગ્ધ કરી દીધો હતો. અને વીજા? એણે તો પોતાનું સર્વસ્વ વિનોદના હાથમાં જ સમાવી દીધું હતું. અને એક-બીજામાં મરત હતાં. એમની નાની સરખી દુનિયા માનવહૃદયની કલાનો સાચો ખ્યાલ આપતી હતી.

‘પણ આજ આ એમિતી આકૃત કથાંથી આપી પડી? વિનોદ તરફ જશે કે મેં? વીડી ગુમાવી, તો એના હિંમને અસહ્ય નહિ પહેંચે? નાના સરખા પગારમાંથી થયેલી ખચનરૂપ આ વીડી, વિનોદના મંગળ પ્રસંગની સુમધુર ભેટ, અને તે મારી બેઠકસરની કારણે જોવાય? નહિ, વિનોદને આ વાતની ખબર નહિ જ પડ્યા હોઈ. નોકર પણ એને કંઈ જ ન કહે.’

ધોર ચિંતા અને માનસિક ઉપશ્વેદપાથકને અંતે એણે એક રસ્તો કાઢ્યો. એણે પોતાના મનથી જ એક નિર્ણય કરી લીધો. અને નિરાશા, અસહાયતા આદિ નિર્જનનાઓને ફગાવી દઈ તે જીતી ચર્ચા ગઈ. કોઈ નવી હિંમતે, કોઈ નવી ઉમ્મીદે એને જાગૃત કરી. સાંજના ચાર વાગે સાદી પણ સફાઈમય સાડી પહેરીને એ ઝેરી બજારમાં ગઈ. એણે સોનામાંદી-નાણાઓની ચાર-પાંચ દુકાનો પર તપાસ કરી, પણ અસહ્ય રીઝાઈનની તીક્ષ્ણ જોડેથી વીડી એના ત્વેદામાં ન આવી. અડધી બજાર રણડી ત્યારે એક દુકાને તપાસ કરતાં અચ્ચત નંચેદાર વીડી એની નજરે ચડી. ત્યારે સવારે અદરપ થયેલી તે જ વીડી અહીં આવી ન હોય! હા, એની પર ફક્ત પાલીસ અને ચમકદમક વધેલી જણાવી હતી. ‘યસ, હીઝ છે. આ જ વીડી ખરીદી છે. મળી ગઈ, એ જ મળી ગઈ. એની કિંમત!’

દુકાનદારે કહ્યું: ‘જહેન, તેનીસ રૂપિયા સાઘતેર આના.’

‘ઝાહ, તેનીસ રૂપિયા સાઘતેર આના?’ વીજા-એ કંઠી આઢ લારી. અનારે એની પાળે નવ રૂપિયા સાઘાણિય આનાથી ગેર પાઈ પણ રિસે નહોતી.

જરા ઉત્તેજનાપૂર્ણ અનારે એ બોલી: ‘લુઓ હવે છા! આ બીજા કોઈને આપશે નહિ. હું એ ખર્ લઈશ. મને એ પસંદ પડી છે. સમજ્યા ને? કા આપશે મા. જરા અલગ રાખી લેજો. થોડા વખતમાં બાફના રૂપિયા લારી જઈશ. અનારે બાનામાં આ પાંચ રૂપિયા, ના ના આઢ રૂપિયા...’ નવ રૂપિયા સાઘાણિય આના લઈ લો. ‘વીજા પોતાની મૂડી રખૂ કરી દીધી.

‘ના ના, એની કંઈ જરૂર નથી. લુઓ તમા દેખતાં જ આ વીડી અલગ લુઢા જ કપાટમાં ચા હોઈ છું. તમારા સિવાય બીજા કોઈનેય એ ના આપું. યસ?’

‘ના, બાનું લઈ લો, નહિ તો વળતે આજ ગરમ થાય. બાફના રૂપિયા પછી આપીને વી લઈ જઈશ.’

‘હાને, તમારો આમ્રક માની લઈ છું. બીજા કોઈ, જરા આ રૂપિયાની પહેંચ આપો ને.’

‘ના રે ના, મારે પહેંચ-બહેંચ નથી ભોઈન આપની દુકાન પ્રખ્યાત છે. અહીં એકી જ ઉતા પિંડી છે કે મારે પહેંચની જરૂર પડે? યસ જ્યા હું એ વીડી લેવા આવેશ, ત્યારે એકદર અહીં આપી દેજો. પણ લુઓ, બીજા કોઈને આપી દેના. કંઈ ગરમ ન થાય. મારું નામ વીજા મં જ આપવાની છે. આમ કહીને દરખાતે હૈયે એ મ તરફ વળી.

એ ઝેરીને એપડે વીજાના નામ પર રૂ. દાન જમા થયા. રસીદ બની અને તે વીડીની કબ્બીમ મુકાઈ આ પછી કોઈ અજાન માઢક હોવાનો ખ્યાલ કરતાં કરતાં શિક્ષિત એ કબ્બી કપાટમાં મૂકી.

સાંજે વિનોદ ઘરે આવ્યો. પણ વીજાએ દિવસ ની અજાન ઘટનાનો ખ્યાલ સરખો એના ખ્યાલ પ આવવા ન દીધો. એણે ભોજન સમયે રિમન સહ વીજાને પૂછ્યું: ‘અરે, તારી અંગળી આજ ખાઈ કેમ? વીડી ક્યાં?’

વીજાનો સ્વેદેર સહજ રીકા પડે ન પડે ત્યાં તે એ દિવસ પર કાળ મેળવતાં બોલી: ‘મૂડી દીધી છે.

‘સા માટે પહેરતી નથી?’

‘વાહ, એમ રાજ રાજ પહેરીએ તો એનું મદરન થી ન જાય? એ તો ખાસ ખાસ પ્રસંગ પર પહેર

વાની મીન, વિવાહની વર્ષગાંઠ કે તમારા જન્મદિવસના ઉત્સવ પર, સમજ્યા ને ?

આ બંને ઉત્સવોને હજુ પાંચ-છ મહિનાનું અંતર હતું. વિનોદ ફક્ત દસીને જ અટકી ગયા. વીણાએ એની આખ તરફ દૃષ્ટિ કરી હોત તો એના દિલનો જાવ સમજાઈ જત. પણ અહીં જ ચોચાં અટકતાં એને શાંતિ વળ્યા.

૨૨ :

દિવસો પર દિવસો વરી ચાલ્યા. એક દિવસ સવારે જોકતાં જ વિનોદે અનાયાસે પૂછ્યું : 'વીણા ! તું આમ દિવસે દિવસે સુકાતી કેમ જાય છે ? શું કારણ છે ?'

'કાણુ, હું ? ના રે ના, હું તો મનમાં છું.'

'ઈર્ષ્યુમાં જરા સૂત તો નો. આજે તરી આવી છે. ચહેરા ફિક્કો પડ્યો છે. કાંઈ ખીમારી લાગી છે કે પછી કાંઈ ચિંતામાં પડી ગઈ છે ?'

'રજે જોડા વહેમ જમા કરતા; ખીમારી થે નથી જાને ચિંતા થે નથી. વગર કારણે ખીમારી શાની ! જાને તમારી સાથે રહેતાં ચિંતા શી ! મારા જેટલી લાગ્યે જ કાંઈ સુખી હશે.'

વીણાની આંખોનું તેજ એનાં વચન સત્ય હસવડું હતું. પણ એનું નમ્રું પડતું શરીર વિનોદના દિલમાં ચિંતા પેદા કરે એ સ્વાભાવિક હતું.

'નોનો, મનમાં સદાજ પણ ચિંતા ન રાખના એ તો આ વસ્તુ જ ચોવી છે કે શરીર સુકાઈ જાય. ચિવાગાની કંડી સારૂ ચર્ષ જાય પછી નોનો કે હું કેવી તદ્દરસ્ત લાગું છું.'

કેટલી થે જગાએ સાંધીને ઠીક હતું' છતાં ય કંપાઈકે ક્યાઈકે તો ફરિદ્દુ જણાઈ જ આવે છે. બસ હવે થોડીક ધીરજ રાખવાની છે. આવતા મહિનામાં તો વાંટી મળો જશે. વિવાહની વર્ષગાંઠ પહેલાં !' આગ મનોરાજ્યની કંદપનાઓમાં એના ચહેરા પર આનંદ ચમકી રહ્યો.

થોડા દિવસ પછી...વળી વિનોદે પૂછ્યું : 'વીણા, આવતા મંગળવારે શું છે, ખબર છે !'

'વાહ રે વાહ ! એ દિવસની પણ મને માંદ આપવી પડે ! એ શી રીતે જીલામ દે એ દિવસે તો મને મારા જાગરેજ મળ્યા હતા.' એ સાબિમાન બોલી.

'ના રે ના, એ દિવસે તો મને મારી લાગ્ય-લાક્ષી પ્રાપ્ત થઈ હતી.'

'જુઓ, તે દિવસે તમે ઓદિરાગાંધી રમ મારી લેજો. ખ્યાન રાખજો. જીલામ નહિ.' વીણાએ વાત બદલતાં કહ્યું : 'એ દિવસ આપણે સારી રીતે જીજવવાનો છે.'

'જાણે, કયું છે. આપણે એમ કરીશું.'

૨૩ :

મંગળવાર—મંગળ સ્મૃતિએનો એ પવિત્ર દિન છેવટે આવી પહોંચ્યો. વીણા સવારથી જ ઉત્સાહમાં હતી. વહેલી ઊઠી, જલદી નાદીધોઈ રસોઈના કામમાં પડેલાઈ. આજે બાચડી-પૂરી તૈયાર કરવાની હતી, કારણકે વિનોદને એ પ્રિય હતી. વિનોદ નવી સાડી લાવવા ખબરમાં ગયો હતો. ઘરે પાછા આવતાં જ એણે દરબારત મૂકી : 'વીણા ! તું મને હમેસ પહેલાં જગાડે છે પણ આજે તો આપણે સાથે જમીશું.'

વીણા સદાજ સંકુચિત પણ પ્રસન્ન મને બોલી :

‘આ વીંટી ક્યાંથી !’

‘પહેલાં નહેતું હતું કે વીંટી મેં મૂકી રાખી છે ! રાજ રાજ પહેલાંથી તો એનું મદત્તર થતી જાય. આજે એ વીંટીનો દિન આવ્યો ત્યારે તો એ પહેરી જ નોંધ્યો ને ? કેમ હીક લાગે છે ને ?’

‘પણ, પણ એ તો મુમ યઈ યઈ હતી ને !’

‘ક્યારે ! ક્યાં !’

વિનોદે એક લુગાના કાકામાં બાપેલી સાડીની પોટલી છાડી. પોટલી છૂટતાં વીણાના આશ્ચર્યોતો પાર ન રહ્યો. સાડીની ઉપરની ઘડ જીખળતાં જ પેલી નીલ-મની વીંટી ચમકી પડી.

‘અરે, આ ક્યાંથી, ક્યાંથી મળ્યા !’ એકા આસે વીણા બોલી જોડી.

‘મારી પાસે હતી.’ વિનોદે સહજ હસતાં કહ્યું.

‘એક દિવસ તું એ નાહવાની ચોરડીમાં ભૂલી ગયેલી. વખતે સાડીના કપડાં એ બાજમાં પડી ગઈ હશે. મેં નોંધતે ઉપાડી લીધી. અને સહજ મળકતી ખાતર આ પોટલીમાં મૂકી રાખી.’

‘એહો !’ વીણાના મુખમાંથી આશ્ચર્યોદ્ગાર નીકળી પડ્યો, અને તે રતબ્ધ યઈ યઈ.

‘પણ તું આ ખીંછ વીંટી ક્યાંથી લાવી !’

વિનોદે ફરીથી વાત ચાર કરી.

‘એરીની દુકાનેથી પરમદિવસે જ લાવી.’

‘કેટલી કિંમતે !’

‘તેનીસ રૂપિયા સાડાતેર આને. મહાયુક્તેલીએ

અમદ યઈ ચૂક્યું છે

સર્પ યજ્ઞ

લે. મચ્છર

બાળકોથી માંડીને જૂનો સુધીનને

રસિક વાતોપ્રસાદમાં એની જતી

અનોખી ધૌરાણિક કથા

મહાવારતમાં પડેલી ‘સર્પયજ્ઞ’ શ્રદ્ધી-

છવાઈ હજીકતોને એક સર્ગ વાર્તાએ

લેખકે રસમય શૈલીમાં અને સર્વ કરી છે.

કિંમત ૧ રૂપિયા

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણપીઠ : લાખનપર

મળ્યા. દુકાનનો નોકર તો દહેતો હતો કે આ કિંમતમાં ન આપાય. સોનાના ભાવ પાંચ મહિનામાં તો દોઢા વધી ગયા છે. પણ એક અઢી જ પ્રમાણિક, કહે : ‘વધારે પૈસા ન લેવાય મેં તેનીસ અને સાડાતેર આના કથા હતા.’

‘પણ એટલા રૂપિયા તું લાવી ક્યાંથી !’

‘વાહ ! પાંચ મહિનામાં એટલા પણ બચાવી ન શકાય !’

‘અરે વીણા !’ બોલતાં બોલતાં વિનોદ ગદગદ કંઠ યઈ ગયો. એની આંખમાં પ્રેમાશ્રુ ઊભરાયા પાંચ મહિનાથી વીણાનું ઘસાતું જડું ધરી, તરી આવતી આંખો, ફિક્કો પડતો જતો ચહેરો, આ મૂક ત્યાગનાં કારણો બધા યઈ ગયા. ‘હવે બધી વાત સમજમાં આવે છે; દેરી ! તું સાક્ષાત લક્ષ્મી છે. ખરેખર તે ઉણવેલી જહેમતે મને લાગત કરી નાખ્યો છે.’

‘કેમ, એથી નુકસાન થું થયું ? આપણી પાસે હવે એકને બદલે એ વીંટી યઈ. લાભ જ થયો છે ને !’

‘અરે માંડી, વીંટી બે નહિ એક જ છે. મેં તને જ આ વીંટી ભેટ આપેલી તે તો ઇમારેશનની (નકલી) છે. અને આ નીલમ નથી પણ નીલો કાચ જડેલો છે. કિંમત કેટલી જાણે છે ! ફક્ત સાડાત્રણ રૂપિયા. એ વખતે સાચી ખરીદવાને મારી પાસે રૂપિયા જ ક્યાં હતા !’

‘મને તે હો. મારી દૃષ્ટિએ તો એ સાચી જ છે. તમારી આપેલી ભેટનું મૂલ્ય મારે માટે એ અમૂલ્ય છે. લાભ એ વીંટી તો મને જ આપેલ અને આજ વિવાદની વર્ષ માંડેને શુભ દિને મારા તરફની આ ભેટ તમે સ્વીકારો.’ આટલું કહેતા કહેતાં તો વીણાએ અસત વીંટી પહેરી લીધી અને સોનાની કિંમતી વીંટી પરાંએ વિનોદની આગળી પર પહેગતી દીધી.

‘વીણા, વીણા !’ ખમ એટલું બોલતા સિવાય બાવાવેસમાં વિનોદ આગમ કોઈ જ બોલી રહેલો નહિ. એણે વીણાને પાસે બેસી લીધી અ બોમ્બાઈ પાણી વહી ચાલ્યું. એને ખ્યાલ સરખો નહે તો કે એક નાની સરખી મળકતું આ પગિણા આરો.

વીણાએ પોતાનું ગાયું વિનોદના વશમથ પર ટેકવું. એની આંખોમાંથી પણ આનંદાતુ સરી રહ્યાં હતા વીણાએ જ્યુ કે પોતાના હાથ પર પોતાનાં તેજ જ પરિનાં નવનર્તર એકર થતાં હતાં.

[શ્રી અનંત ગોપાળ સેવકેની ‘નોલમની અગ્રી’ નામક વાર્તા પ્રાચી ચતુર્નાદિત]

કોઈની લીલી બોડી વિખાસો મા

લેખક

રામભાઈ કુરળ પાઠક

જ્યોતી રે શાલજી મહિનો સરવડા નાખી
રહ્યો હતો અને ટીલડી ગામની
સીમમાં કેડ કેડ સમી મોલાત ઊભી નીકળી
પવનમાં હિલોળા લઈ રહી હતી ત્યારે જોઈ-
યોયનું મત જાળવવા ગામની ધુંવારકાથી માંડી
વનમાં પ્રવેશતી ડોશીઓ સુધીની સીમો
હળકી ઊડી.

જોપાર નમતો તો બાલવલ્યમાન જોરેલું
નદીએ નાહી, કરિયાવરમાં લાવેલ અને જલન
કરી સાચવી રાજેલ રાજલીનો સાડલો, અમરડું
કાપડું અને પટોળાનો ચાલિયો પહેરી ગાગડિયા-
ના પોકળામાં જોયે ચાહે ગીત ગાતી ગામ લાણી
વધી રહી હતી. જળને માથેમાં ઊડી ગાગડિયાની
વેળાએ ગીતનો પડયો ઝીલી રહી:

કાળા કરશનજી, રસરિયા રે વાપા
ત્યાંથી તે વાલો ખાસ સીમડીએ આવ્યા,
ગોવાળા માળે છે દાન રે કરશનજી મથુરાના વારી,
સાત સાત મીનાંજોર વાલો દાનમાં દીધી
ચૂક્યા છે ગોવાળાના દાન રે કરશનજી મથુરાના વારી.
'ઓ, હાલો હવે હાલો અટુ પગ ઉપાડો
સડેડાટ. આગ પછે જુઓ ગાગડિયાના જોકડા-
માંથી ધણ ગામ લાણી વળી નીકળ્યું છે અને
મારી-ગાપુડી પણ વાહજુને ભેટવા કાંક વરતી
હાલી નીકળી છે'

ટોળાનાં મોવડી રળિયાતમા, સીમોને ઉતા-
વળે ચાલવા કહી રહ્યાં.

પગમાં પહેરેલ કાંળી, કડલા અને જોડીના
ઠંણમરંમાં અને અકડ પોથાકના હડકડાટમાં
ટોળામાંની અર્ધી સીમોએ રળિયાતમાનું કહેલું
સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું અને ટોળું તો ગામ
વાળી ધપી રહ્યું.

ગામનો અંધા આવતાં તો સીમોએ બીલું
ગીત ઉપાડ્યું:

પહેવે દોહોરે ગોરી સીમડીએ આવ્યાં,
બીજે દોહોરે ગોરી કાપડીએ આવ્યાં,
નોજે દોહોરે ગોરી ખીલે જ આવ્યાં,
જોડે વાહજુ, તમે ચાચાં ધાવણ ધાવો,
થેલી માતાજી થેલું જ વડો
અચું તે ધાવણ કાવો લીવડો.

પોતપોતાનું ઘર આવતાં તો ટોળામાંનું
સીમોએ ખરી જવા લાગી. 'ધન્ય પગલોનો ચા
આવતાં તો ટોળામાંની છેલ્લી ત્રણચાર સીમો
ય ગીત પકડતું મૂકી પોતપોતાને ઘેર સરી ગઈ
ગાય પૂજવાનું ટાણું યતાં તો હરેક સી
ત્રાંજાના ત્રાંસડામાં કે કપરાટમાં ઘડે તથ
અજાની કે પછી જાનરાની ઘૂંઘરી લઈ, હાથમ
નામલી, ચોખા, કંઠાવટી વગેરે લઈ ગામનું
વજેરિયે ગામોડીની ગાય પૂજવા અને પોતાન
મનના મનોરથ પૂર્ણ કરવા જોકડી ઘઈ ગઈ.

ચાલુ વર્ષ સત્તર આની પાકયું હતું. તેર્થ
ભર્યા અને, અને પોતાના ઘરની શિદ્ધિસિદ્ધિ
જતાવવા કે પછી કાંઈ ખીજ કારણે પછુ ઘણી
ગરી સીમો, ટીનખાળના શરત અને આભલિદે
શરત પોથાક પહેરીને આવી હતી, તો કાંક
વળી ડોકમાં હાંસડી ને હુંમલું, તો કાંઈ વર્ણ
માથા પર તાંત અને ટીલડી પહેરીને આવી હતી.

સીવુંદના આવા લેખાસથી ગામોડીની ગાય
રથવાઈ ઘઈ હતી અને પૂલ કરાવનાર બ્રાહ્મણ
તરકથી પોતાની જાંચી પૂંછડી લઈ ધાવતા
વાહજુ તરફ જોતી હતી અને વસ્તુસ્થિતિ પાર-
ખવાનો પ્રયાસ કરી રહી હતી.

સીમો ગાય ફરતું ફૂંડાણું વળી જોસી ગઈ.
ગામના ગામોડી ગેરહાજર હોઈ જોકે વૃદ્ધ
બ્રાહ્મણ પૂલ કરાવવા લાગ્યો:

અંબે જળ અડાડો,
કામમાં જળ આવી રાખો.

આમદેવતાઓ નમઃ ।

કુળદેવતાઓ નમઃ ।

સર્વ દેવતાઓ નમઃ ।

યાસોત્તમ માસે, પુષ્ય પવિત્ર માસે, શ્રાવણ માસે, કૃષ્ણપક્ષે, ચંદ્રવાસરે, મમ લાભાર્થે, મમ મનઃ કામના પારપૂર્ણાર્થે થી ગૌપ્યજનમ્ અહં કરિએ.

આચાર્યના કહ્યા પ્રમાણે સ્ત્રીઓએ ગાયના કપાળમાં ચાંદલા કર્યા, શીંગડી પર નાગલા ચડાવ્યા; સપેલ ઘૂઘરી પીરસી અને ગાય ફરતી પરિક્રમણા કરી, રહ્યું સંહ્યું જળ ગાય તથા વાહુડની પૂંછડીએ રેડી, 'ભાવેથી કલાવેથી વેળાએથી કવેળાએથી, સૂરજની સાક્ષીએ અને પ્રાણણને વચને મેં જે તમારું મત કહ્યું છે તે કૃલ નહિ તો કૃલની પાંચડી સગત માની લેજો.' કહી ગાયના કાનમાં મંદ સ્વરે કહ્યું:

શંકર-પાર્વતીની ભોલી,

ધૈર્ય-પાર્વતીની ભોલી.

એ મુજળનું વરદાન માગી, ગામોટીના ઘર તરફ રણિયાતયા પાસેથી માતાજીના મતના મહિમાની વાર્તા સાંભળવા ચાલી નીકળી. રણિયાતમા તો પોતાના ઘર આગળ બેઠાં રહી સર્વે સ્ત્રીઓને આવકાર આપી રહ્યાં હતાં: 'આવો, દિવાળીવહુ, આવો. આવ મણી, આવ. હી આવી જાણુ તું તારે સાસરિયેથી ? છે તો નરવી ને ? આવો કેસરમા, આવો, બેસો માડી, બેસો.

'આજ તો મારાં ધન્ય થકી ધન્ય ભાગ્ય છે ટીળડી ગામની કુવારકાઓ, વહુઆડુઓ અને પુણ્યયાત્રી ઠોરીઓ મારે ઘેર બેળબોધ જેવા મતને મહિમા બિજવવા એકઠી થાય છે.—આવ કૃલમાર્ગેન આવ માડી, કયાં સંતેકયા ?—એ જાણુ શ્રદ્ધાથી કરજો, જે કંઈ કરો છો ધર્મ, કર્મ અને પુણ્ય કર્યાં આપણી હારે આવયો; બીજું કંઈ નહિ હાલી નીકળે; મનપાદેહ મળ્યો છે, તો પુણ્ય પરમાર્થ અને ધર્મકર્મ કરવા માટે છે. યાદે મનની મનમાં રહી ન

જાય છો ભેજો; ભક્તિ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક થાય એટલું જ આપણું; છં યકી જ આપણે બિજ્યાં છીએ અને તેમાંય બેળબોધ જેવા મતનું પુણ્ય તો જેના અહોભાગ્ય હોય એને જ થશે છે માડી; બેસો માડી, બેસો જાણુ, દયો કેધળા પાથરી હઉં. પટલાણી, આમ આ ખાટલી માયે બેસો ને ? જાણ, તમ થકી તો ગાય આણું ફેડું.'

ગાયની પૂજા કરીને જેમ જેમ સ્ત્રીઓ રણિયાતમાની ઝોઘરીમાં આવતી ગઈ તેમ તેમ તો રણિયાતયાની નાનીશી ઝોઘરીમાં સંકટામણ યાંડી થવા, એટલે આળાખોલી જવલવહુ બોલી બીડી:

'ખાઈજી, હવે તો ખોરાં કાંઈક પહોળાઈ વાળાં કરાવો તો ? આમ મ'માન આવ્યે બોલ નથી પડતાં; હવે તો ભગવાનની તમારા પર મહેરબાની છે પંજી જાહુ લોલ શું કરવો ?'

રણિયાતમા જવાળા વાળવા જતાં હતાં ત્યાં તો વચ્ચે જ જવલ આઈ બોલી બેઠ્યાં:

'તયને કયાં ખગર છે જવલવહુ, ખોરાં હજી ગોરાણીમાની માલિકીનાં કર્યા ગણાય છે ? બનેચંદેયેકે ગોરળાપા પાસે કાંઈક લેણું કાઢ્યું છે તો, કહે છે કે, ગોરળાપાનાં ખોરાં, વાડો અને જમીન સરકાર દાખલ થાય તેમ છે. પછી શું થયું, સતીયા ? પછી શું નિવેડા આવ્યો, સતીમા, બનેચંદના લેણુને ? રોયો બનેચંદેય, મૂડીના એકારમાં જમીનથી અદર હાલ્યો જાય છે.'

સતીમા કહી રહ્યાં: 'નિવેડા તો જાણુ, હજી કાંઈંયે આવ્યો નથી અને કેણુ જાણે શું ચે આવશે ! પણ સાચને માંયે ટાંચ ન હોય, માડી. અમારા વાંકા હી હશે તો તો બનેચંદ અમારાં જમીન, ખોરાં અને માલમત્તા સરકાર દાખલ કરાવશે અને અમારું રહ્યું રહ જશે અને પ્રભુ જો અમારો પાંસરો હશે તો તો ભલેને આવા લોભાંથી ભાલા બેગે; બનેચંદને ઘટે ઈર્ષને સવળી બુદ્ધિ સૂચ્યો. પણ' માડી,

અમારાં ઓઢ્યા ભવનાં પાપ રહી ગયાં હશે તે અમારે માથે આવી કાળી ટીલી બેસવા લાગી છે; નહિ તો તો કાંઈ બનેયંદ જેવો દુધપુત્ર વાળો વાણિયો અમારી જેવાં ભામણુ હારે વાંકો હાલે? મારો ઇન્દર મેટ્રિકમાં પાસ પડી અમદાવાદ ભણવા ગયો ત્યારે બનેયંદ પાસેથી રૂપિયા ૪૦૦ લીધા ને ૩૦૦ રૂપિયા લીધા મારી ઉજામતું કન્યાદાન દીધું ત્યારે; તેમાંથી તો ભુઓને અમારાં દશ વીધાના કટકામાં ગાંડુતૂર વણુ ભમી પડ્યું અને માર જોરી કપાસ થયો અને રૂ. ૪૦૦ ના વાવમાં વેચાણુ. ઈ વરરા (૨૫૦) ૨૫૦)ના બે કાંધા બરી દીધા છે; જોડું નહિ બોલાય, કાકર મહારાજ, આજ બોળાયેય જેવું મત મારા મોંમાં છે ને; તે છતાં ય બનેયંદ આજે ૭૦૦ રૂપિયા મૂળગા અને ૭૦૦ રૂપિયાનું સાત વર્ષનું ધ્યાજ ગણી ૯૦૦ રૂપિયા લેવા કાઢે છે અને ગામમાં ભાલા ભાલા વા લીછો છે કે ભામણનાં જોરડાં, વાઠો, જમીન હરરાજ કરાવું. તે શું એમ ઈ લાંઈ લેશે અનર્થના પૈસા ?

આ સાંભળી અવલ આઈ જોલી બેઠ્યાં: 'તે, ગોરાણીમા ! આપણે ય હોય એવું જ મુણ્ણવી દો ને ઈ ત્રણ દોડકાના વાણિયાને. ગામના ઠોઈ બીચારા જેટલને સરમાપી બંધ; તમારે તો ઇન્દરભાઈ જેવો મોટા મુંદસદીને ય મુળવી દે એવો બડ દીકરો છે; તો ય ઈ વાણિયો લોમાંથી ભાલા ઉગાડશે ?'

રણિયાતમા જોઢ્યાં: 'અવલ આઈ! ઇન્દરભાઈ તો તમને ખબર છે ને, સાત સાત વર્ષના વિલાયતના વસવાટ જેડી હાથે આવે છે અને બનેયંદને એમ થયું કે આ ભારિસ્ટરની ગોટ્ટી પરીક્ષામાં પાસ થઈ હાથે આવે છે તે મારું લેણું નહિ કે. એટલે એણે તો અરજી કરી હુકમનામું મેળવ્યું. મારો ઇન્દર ઘેર આગ્યો અને તમારા ગોરણાપાએ બનેયંદે કૈલેલ કરતકની વાત કરી તે દીનો ઈંચું મોં લઈ ઠોઈ સાગી મીટ માંડી ચકતો નથી. કાણુંધમ મોં

લઈ બજારમાં ચાલ્યો ત્યજ અને ચાલ્યો આવે. દીકરાની બળતરાએ અમારા પેટમાં લાય લાગી છે. અમારાં તો અલ ને બળ લેડી ગયાં છે.'

'તે ગોરાણીમા ! ઇન્દરભાઈને મોકલોની વિજયનગર. ઈ મહેસૂલીની ઠેરાટમાં જઈ પાંચરૂં કરી આવે ?'

'એમ તો ઇન્દરભાઈ ને તમારા ગોરણાપા આજ ૧૧ જમણુ થયાં વિજયનગર ગ્યા છે, તે ને પ્રભુ લેરાયે હશે અને અમારા જાપ દાદાતું પુણ્ય આડું આવશે તો તો સવણું થઈ જશે; પણ એમ કાંઈ સરકાર થોડું બાંધવું છે તે જાંજેરી લેવાય ? એમાં ય પાછા માંલકારી, તળાટી, કારકુન, બધા ય બનેયંદના વસીલા. ઈ અમારી જેવા ભામણુનું બિપજવા દે ખરા ?'

'પણ ગોરાણીમા ! તમારી માલમત્તા માથે હાય નાજે ઈ તો કાળો ગજળ કહેવાય આ તો ઠીક છે, લેણું નથી અને હોય તો ય તમારી લીલીવાડી વિખાવા દેવાય ?' પોલીસ પટેલની વહુ બોલી બેઠ્યાં.

'કેમ કરીએ માડી ! એમાં કાંઈ આપણું થોડું બિપજે છે ? અમલદારોને ય કેવું અવળું સૂચે છે ? કાચી બુદ્ધિના તો કાંઈક ખરાજ ને, નહિતર કાંઈ અમને એમ કહે કે લાવો તમારા જમીન, જોરડાં અને વાડાના લેખ ? અમે તો મહારાજ લીમદેવના વખતના ટીમડી ગામના ગાગોટી હીએ; એવું કાંઈ લખત હોય તો ય ઈ ઠેરાટના એપટે જ હોય ને; ઈ વળનમાં તો જોહાનો બોલ ઈ જ લખત. એક દુકાનીના કાગળના દટકા માથે, કાળા અમરથી લખત માંડી દેવું ઈ બાપુ આ જમાનામાં નેયું; તો ય કહે કે લેખ હાજર કરને તમારી માલમિલકતને, નહિતર બધું ય કાયદા દાખલ થશે અને બનેયંદનું દેવું તેમાંથી વસૂલ લેશું. ઈ તો માટી, અમારાં ઠોઈકે ઓઢ્યા ભવનાં પાપ રહી ગયાં હશે તે અમારી આમરૂ માથે ચાલી લેખાવા બેડી છે. જોરડાં, જમીન અને વાઠો

જેને મરનો આશરો કહેવાય છે ઈ તો જેની કાળી કલ્પાઈ હોય એનાં જ નાચ ને? હાએ રૂપિયા રબ્યા રદ થશે પણ કોઈની લીલી-વાડી વિખારો મા ?

એમ કહી રણિયાતમા, પોતાની વિચારસર-ણીને બીજે વાળવા વૃથા પરિશ્રમ કરી રહ્યાં.

‘હાલો માડી, હાલો. એમ વલોયાત કર્યે’ કાંઈ વળવાનું છે? લગવાને માંડ્યું હશે એમ થાશે. આ પહુડા, આ દેહાણુ ગાય, આ કુલી બોંચ, આ બીજી ખડાઈ, આ વછેરી, ગાંધાં ય કાંડાં કરડાવીને ઉછેર્યા છે અને આ કમકાણુ વિખાવા એહું હશે તો આપણને શી ખજર પડે માડી! દીનેનાથ એક જ નાણે; નહિતર માડી, મહારાજા લીમદેવના વળતથી દરજારી કાગ-ળિયાં ચાણામાં પુગાડવાની નોકરી અમારું કુળ કરતું આબું છે અને ગદલામાં આ જમીન, ખોરડું અને વાડાનો અમને વંશપરંપરા લોગ-વટો આપ્યો છે એના વળી પાકા લેખ અને લખત ને એવું માગવાનું હોતું હશે; પણ માડી, નથી કહું કે-

સમે સમે જગવાન હે

નદિ પુરુષ જગવાન.

આ તમે પૂછને હાલ્યાં આવો છો ઈ ગાય માતા-ની ઈચ્છા હશે અને અમારું તપ તપતું હશે તો તો નાણે અમને કે અમારાંને જીની આંચ નહિ આવે, અને નહિ તો તો અવળું ચઈ ને જીલું રહેશે અને ધનેચદ તો શું પણ ગામનો એક પિંજરો ય, ખોરડાં દરજાર દાખલ કરાવી શકે...કીક, માડી, કીક; જેમ માંડ્યું હશે એમ ચઈ રહેશે. અમારાં કર્મ અમારા માથે, નકામા તમારા આત્માને આજ પર્વને દિવસે હું કાં હુઝી કરું છું! આ તો તમે વાત ઉચારી એટલે કાઠો કાલબો; ગાકી તો પડ્યા લોગવવા છે; અને એમ કયાં, તપ પરવારી એકાં બીજે? જેની આથા મેલી હતી એવા દૂધપુતરને ય

લેટો કરાવ્યો ઈ પ્રભુ, એક નવસેંહ રૂપરૂ સાડુ તપતું નામ જોળાવા દેશે? હ્યો હવે માતાજીની વાત કરું ને? અવલ આઈ, તમે ટાપરી પૂરતાં જાઓ

રણિયાતમાએ પોતાની વાણીના શબ્દે શબ્દ માંથી શ્રદ્ધા અને લક્ષિતા પડ્યા ઝીલતા સ્ત્રી સમુદાયને વધારે મુગ્ધ કરતાં વાર્તા શરૂ કરી:

એક આપણા ગામ જેવું ગામ હશે શ્રાવણ માસના કૃષ્ણપક્ષની ચોથ આવતાં તો સ્ત્રીઓ જોળચોથ રહી. બપોર નમતાં તો સ્ત્રીઓ, ટોળે વળી નદીએ નાહવા ગઈ. તેમાં ગામના ગામેટીની સ્ત્રી તો મોવડી જ હોય ને? નાહવા જતાં પહેલાં પોતાના દીકરાની વહુને ગામેટીની ડાશી કહેવા લાગી: ‘વહુ, ખેટા, હું સૌ સ્ત્રીઓ સાથે નદીએ નાહવા જઈ છું; નાહીને આવ્યા પછી તમામ સ્ત્રીઓ આપણી ગાય પૂજવા આવશે તો; તમે ગાય સાડુ ઘઉંલો ખાંડી મૂકજો.’

વહુએ તો જવાબમાં ‘હો, ગાઈજી,’ કહું એટલે, ગામેટીજી તો નવ નિરાંત કરી, નદીએ નાહવા ગઈ.

હવે એવું જાન્યું કે, ગામેટીની ગાયને તાજેતરમાં જ એક વાછડો આવેલ. કૂણી માખણ જેવી તો એની કાય; અને વાછડો રજે ઘઉંવણે હોઈ ગામેટીના ઘરે તેવું નામ ઘઉંલો પાડેલ.

ગામેટીના દીકરાની વહુને તો લુલ્હિ ફક્ત પાનીએ જ હતી એટલે એ ફૂવડ તો એમ જ સમજ કે મારી સાસુએ આ વાછડાને ખાંડિયામાં ખાંડી, ગાશી મૂકી રાખવાનું મને કહું છે - ડાશી તો, પોતાની ગાય પૂજવાની હોઈ, હરખાતી હરખાતી સ્ત્રીઓના ટોળાને ગવરાતી ગવરાવતી નદીએ ગઈ.

પાછળથી કમારજા વહુએ તો કાચના રમ-કડા જેવા વાછડાને ગળે દાતરડું મૂકી રાય રાય જેવડું ટુંકડું કરી નાખ્યા અને ખાડિયામાં

ઝોરી સામેલું ચલાવવા મંડી પડી. ઘડી વારમાં તો હાંડલામાં ઝોરી હર્ષ, નીચે તાપ થયો.

ગામોટીની ડોશી તો ટોળાને નહીંએથી પાછું લાવી; અને ઘેર આવી વહુને પૂછ્યું:

‘દાં બેટા, ઘઉંલો કરી રાખ્યો છે ને? અગધરી સ્ત્રીઓ પૂજવા આવી દેખાડું.’

કઠારબા વહુ તો હરખાતી હરખાતી બોલી: ‘હં-અ, બાઈજી, ઘઉંલો હાંડલામાં ક્યારનો ચ ચડી ગયો છે. પછુ, બાઈજી, ઘઉંલાએ રાંઠો ખહુ પાડી હો!’

સાંભળીને ડોશીના પેટમાં મેઘધતુષં જેવડો ચેરડો પડ્યો; હૈયું હ્રાહારની ધમણની જેમ હાંફવા માંડ્યું; ડોશી તો કોડીને રસોડામાં બર્ષ હાંડલામાં ભુજે છે ત્યાં તો માંસજ રંધેલું લાવ્યું અને તેના મોંમાંથી અરેરાટી નીકળી ગઈ.

‘અરે, મૂર્ખ! તેં તો ગમળ કર્યો. આપણા શામણનો અવતાર અને હું તને આ પોઠીઆ જેવા વાછડાને રંધવાનું કહેતી ગઈ હર્ષશ?’

ગામોટીની સ્ત્રીનાં તો સાતે ચ ઘરણુ મરી ગયાં. હમણાં ગામ આપ્તું મારે ઘેર ગાય અને વાછડાની પૂજા કરવા આવશે અને હું શું મોં બતાવીશ? તે વિચારમાં ને વિચારમાં તેની છાતી ભેસી ગઈ. પછી, માંસવાળું હાંડ્યું હર્ષ દોડી ને નજીકમાં ઉકરડો હથેલેમાં ઊંઠો ખાંડો ખોદી દાટી આવી, અને ઘરના બારણાને અંદરથી લોગળ મારી, ગાયમાતાનું નામ જયતી ભેસી ગઈ. ઘરમાં રામચાન જેવી શાંતિ ફરી વળી. ડોશીનું હૈયું તો મુસકે મુસકે વડોપાત કરતું હતું: ‘અરે, હું કર્મહીણી, મારાં જોડ્યા બવનાં તે શું એનાં પાપ કે આજ મારે માથે રામકાળી રહેવા ભેડી છે? હે ગવતરી માતા, મેં ને મન અને કર્મથી તારી સાચી સેવા અત્યાર સુધીમાં કરી હોય તો મારી લાજ રાખજે.’

ઘડી વારમાં તો ગોરાણીના ઘર આગળ ગાય પૂજવા આવનાર સ્ત્રીઓનું ટોળું જમા

યઈ ગયું. અને ટેટલીક સ્ત્રીઓ કમાડનાં પાટિયાં વચ્ચેથી અંદર નજર દોડાવતી કહેવા લાગી:

‘અરે, ગોરાણીમા! આ શું કરવા બેઠાં અત્યારે? બારણાં કેમ બંધ કર્યાં છે? આ ગામ આપ્તું તમારી ગાય પૂજવા હાલી નીકળ્યું છે અને તમે વળી આ બારણાં બંધ કરી કવખતે શું કરવા મંડ્યાં; ઉઘાડો અટ ઉઘાડો.’

ઘરમાં ગોરાણી તો ઘોર ઘોર જેવડાં આંસુ સારતી ખૂણામાં લપાઈ ગઈ છે. કઠારબા વહુ પછુ વીહું મોં કરી, વાંકો ફેરવી ભેસી ગઈ છે.

જોડલામાં તપસ્વી ગોરાણીએ કઠારના સ્ત્રીના ટોળાને બોલતું સાંભળ્યું: ‘ગોરાણીમા! હવે ઉઘાડો ને? આ તમારી ગાય પછુ આવી ગઈ છે અને આ વાછડો બધું ચ ધાવણુ ધાવી નાચ છે; અને આ વાછડાના ગળામાં કીંકરાનો કાંઠો કેમ નાખ્યો છે?’

‘ગોરાણી તો કાન માંડી સાંભળી રહી અને મન મનાવવા લાગી: ‘અરે, આ બાઈએ મારી ઘરડા માણસની મરકરી કરવા લાગી છે. કીક્ર, જોડ્યા હાંડલું ઉકરડામાં દાટી આવી છું તેની, ધણુમાંથી આવેલી ગાયને વાસ આવી લાગે છે. જાળર કરીને તેણે ઉકરડો આજો ફેંદી નાખ્યો હશે અને હાંડ્યું બહાર પડી ગયું લાગે છે; જોડલો સ્ત્રીઓ, આવાં ફિટકારનાં વેણ કાંટે છે.’

બહાર સ્ત્રીઓનો ચોરબંદાર તો વધુ ને વધુ ઉચ જનતો જણાયો. છેવટે યાકીને સ્ત્રીઓ બોલી: ‘ગોરાણીમા! ઉઘાડતાં હો તો ઉઘાડો; નહિતર અમે આ હાથ્યાં બીજાની ગાય પૂજવા અમારે ચોધારિયું વીવી નાચ છે. ક્યારનાં વળી કહીએ છીએ કે ઉઘાડો, ઉઘાડો પણ ઉઘાડતાં જ નથી તે કાંઈ તમારે એકને જ ગા નથી; અમે તો આ હાથ્યાં કીરપાચંદર મારંડાજની જોડકી પૂજવા; આ તો અમારે એક કે ગામોટીની ગાય પૂજાવી હોય ત્યાં સુધી બીજાની ગાય ન પૂજવી. અને વળી ગાય માતા પછુ તૈયાર

યર્ધને જ ઊભાં છે; રૂપાળો ઘડંબો વાછોડો પણ લોંબે અડતા આઉમાં, માથું ઉઠાળી ઉઠાળી ધાવણનાં ખચકારા ખોલાવી રહ્યો છે અંને શીલુ તો જાણ છે મોઢે હાથ્યાં; અટાલે, શું એવા મોટા ચરી કરવાના કામમાં રોકાઈ ગયાં છે તે આખા ગામની સ્ત્રીઓના મતનું સત્ સુકાવા બેઠાં છે ?

‘ગાયું, જહેનું, જોજે આ એક તપને પ્રભાવ;’ રણિયાતમા, પોતાની વાર્તાના પ્રવાહમાં સુગ્ર ખનેલા સીસમુદાયને વધારે જોજસમાં આંજી દેતાં કહી રહ્યાં: ‘તપ તો, માડી રાજનું’ ય સરખું અને આપણી જેવા રંકનું ય સરખું. એક મોટો રાજ હોય અને સો જગન (યસ) કરે તો ય એને ય એટલું જ પુણ્ય મળે; અને આપણે એક જોળજોળ જેવું મત કરીએ કે, આતવાર જેવા વારવરતોલાતું એકટાલું કરીએ તો આપણને ય એટલું જ પુણ્ય મળે; દેવદેવીએ તો તપને આધીન છે, માડી.’

દુઃખના ડુંગર નીચે ખડકાઈ ગએલી ગોરાણી તો વિચાર કરી રહી: ‘અરે, આમિ ય મારે કમાડ ઉઘાડ્યા વિના છૂટકયો નથી; છેવટે મારે કહેવું તો પડશે ને કે, ગાયુ, મારા ઘડંબા અને મારી ગાયને ભૂલી જાવ અને બીજાની ગાય પૂજવા જાવ; અને વળી આ શું બધી સ્ત્રીઓ ઘડંબાને ધાવતો લાગે છે તો જરાક નજર તો કરું.’ એમ કહી જ્યાં લોગળ ઉઘાડી ઉકરડા તરફ નજર કરે છે ત્યાં તો ખરેખર, ગાયને જોખર કરતી અને ધનાઈ જ ઘડંબાને જાંચી પૂંછડી લઈ, ફાટફાટ ચત્રા આઉમાંથી ધાવતો જોયો. અને ટોશી તો દોડતાંકને ગાયના ચરણમાં પડી ગયાં: ‘મારી માવડી! તું દેવી અને અમે તો મર્ત્યલોકનાં માનવી; તું તપ શ્રીયાળી અને અમે તો મેલાવેલાં સ્વારથી, મનખડાં. તેં આજ મારી લાજ રાખી છે એવી સૌની રાખજે. દુનિયાનાં માનવીયું ઉપર કદીયે કદામહેરમાની કરીશ મા, નીકર ધરતીમાંયેથી

દુઃખાળો વેલો હાલી નીકળ્યો ગવતરીમાતા! મતધારી સ્ત્રીઓ કુતુહલતાથી સ્તબ્ધ બની જોઈ રહી. ગાય તો ટોશીને ખરબચડી જીલથી ચાટી રહી હતી.

ગાયુંએ તો તેને બાવડું પકડી બેઠાં થયાં. તેમણે વહુનાં કરતકની વાત કહી અને પોતે હાંકલું ઉકરડામાં દાટી ગાળ્યાં તે પણ કહ્યું.

‘હે મોતાજી! એને તુકયાં એવાં સૌને તુકજો.’ છેલ્લું વાક્ય હરેક સ્ત્રીએ ઉપાડી લીધું અને ગાય તરફ જોખા ઉઠાડી જોવારણાં લીધાં.

ગાયમાતાને શીય નમાવી, પગે લાગી, જોવારણાં લઈ, વાર્તા કહ્યા પછીથી ધ્રમ ઉતારતાં - હોય કે પછી કાંઈ બીજી ઘટના થાક આવી હોય તેને લીધે રણિયાતમા ચૂપ રહ્યાં.

મતધારી સ્ત્રીઓ અંદરોઅંદર મતના મહિમા વિશે પોતપોતાની રીતે વાતો કરવા લાગી. કેહવે કઈ ખોલતાં સંભળાયાં:

‘ઠારડાંખરનું’ અને તેમાં ય ગાયમાતાનું થત તો એવું છે, માડી. એના જો આશીર્વાદ લીધા હોય ને તો ભગવાનને ય ભજવે ન પડે; એની મેળે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય કહ્યું છે ને કે પ્રભુમહિત અને પહુડાની ભક્તિ એક જ છે. કૃષ્ણ પરમાત્મા વૃન્દાવનમાં હિલોળા મારતા તે ઈ ગાય માતાજીએના આશીર્વાદ થકી. દુઃખના ડુંગર કાપવા હોય ને તો આપણા આશિર્વાદનું રક્ષણ કરવું. એટલાથી જાસ થાય-અરે, જો પગે જાલતા, સ્વારથી માનવીને આચરો આપે અને જાટકું ચોટવો ખવડાવ્યે, પહાડ જેટલું પુણ્ય મળે છે ત્યારે આ તો જાચારાં ચારપગાં મૂંગાં, પટમર્યાં પ્રાણી. એને તો જેમ રાખીએ એમ રહે એના જો આશીર્વાદ લીધા હોય, એનું જો મત કહ્યું હોય તો સો યસ જેટલું જ ફળ મળે ને, માડી! અજીવિતચાં દુઃખ માથે આપીં પડ્યાં હોય પણ એને કાપી નાખવા જોળજોળ જેવું પ્રશુભક્તિનું મત જાસ થઈ પડે.

કેહર કઈ હજી વ્રતનો મહિમા પૂરો જોલી ન રહ્યાં ત્યાં તો રળિયાતમાની ખરકીમાં ગામના સુખી પટેલને, ખાખી સાક્ષે બાંધેલ, ચાળિયાતું દેશબંધનું બાંધેલ અને તસતસતી ચોરણી ને અંગરખા ઉપર દુપટ્ટો બાંધેલ, મહારાજાધિરાજના સ્ત્રીબાળી નોકરને લઈ દાખલ થતા જોયા.

ગામના હકૂમતી સુખી પટેલને જોઈ જોકેલી વહુઆરુઓએ ધૂમટા તાણ્યા.

સુખી પટેલ નજીક આવી જોડ્યા: ‘રળિયાતમા, જોરખાપા કે-ઈન્દરભાઈ ઘેર છે? આ યાણામાંથી માણસ આવ્યો છે તે ક્યારનો તમારું ઘર જોતો છે.’

અસવારને સંદેશો લઈ આવેલો જોઈ રળિયાતમાને પેટમાં કાળું પડી કે નહીં જોરમાં, જમીન, વાડો હરરાજ થવાના માઠા સમાચાર! તે હેખતાઈ ગયાં.

સુખી પટેલ આગળ જોડ્યા: ‘કેમ, જોડ્યાં નહિ જોરાણીમા, છે ઈન્દરભાઈ ઘરે? આ ખજાર બાણ્યાની સહી કરવી પડશે તે કોઠની જરૂર પડશે.’

રળિયાતમાએ હિંમત લાવી કહ્યું: ‘કાન-લભાઈ! ઈન્દરભાઈ ને તમારા જોર તો આજ દસ-ગાર જમણુ થયાં વિજયનગર ગયા છે; બનેચંદના હારેનો સુકઈમો હતો- મહેસૂલી કોરાટમાં એટલે, અને કાંઈક ઈન્દરભાઈ ને એની કોલેજમાં પણ કામ હતું. તે બાઈ ચેના ખજાર લાવ્યા છે-આ અસવાર માલિકારી સાહેબની આફિસમાંથી?’

‘હીક ત્યારે, કદા કંકુના સલીમા! સહી તમારે કરવાની છે, ખજાર બાણ્યા જલવળી, અને ખજાર બાણ્યાના છે, જોરાણીમા, બનેચંદ હારેના તમારા સુકઈમાના ફેંસલ થયાની રૂબો નામદાર સરકાર તમને આ ગામનાં તમારા કબજ-હક-લોગવટાનાં જમીન, જોરમાં અને વાડો વંશપરંપરા રહેવા લખી આપે છે. પ્રભુ

પાંચરો તેતું બધું ય પાંચરું; અવળા નાખે પણ સવળા પડે. તમારી તપશ્રયની તો હંતાર હાય-વાળો આધીન થયો છે. મા, હ્યો સાંભળો, મહાલકારી સાહેબનું લખાણ આમ છે.

રળિયાતમા મરક મરક હસી રહ્યાં. ખીલે બાંધેલ આય ઘૂઘરી ખાવાની પડતી મૂકી, સરવા કાન કરી સાંભળી રહી. મતધારી સ્ત્રીઓનું ઝુંકે સાંભળી રહ્યું. સુખી પટેલ બાવવાહી લખાણ વાંચી રહ્યા:

મહાલકારી પ્રગળે મેંદરડા

શ્રી સરકારજાહુર વિજયસિંહજી, સંસ્થાન વિજયનગર વિધાન: પ્રગળે મેંદરડાના મહાલ-કારી જોગ મોજે ટીજડીના વિમ્મ જોવા મીકાને માલુમ થાય, જે ગામ મજદૂરના ગામેટી તરીકે, તમે તથા તમારા પૂર્વજોએ, નામદાર સરકાર-શ્રીની જાળવેલ નોકરી જલ્લ, ગામ મધ્યે હાલ તુરતનાં, તમારા લોગવટાનાં જમીન, જોરમાં અને વાડો, કોઈપણ બંતગી, કારમ સુખી, ચોથ કે ઈતર લેવાણુ સિવાય, તમને તથા તમારા વંશવારસોને, આ ઉપરથી, કબજ-હક-લોગવટામાં સોંપવામાં આવે છે, તો તે તે જાળવટના પાક લેખ, આ ઓફિસેથી લઈ જવાના તથા પૂંટ વગેરેની વિગતના નકશા પ્રગળા મજદૂરના મોજણીદારની ઓફિસેથી તુરતમાં મેળવી લેવાતું ધ્યાનમાં રાખી આ નીચે તમારી સહી કરવી. સંવત ૧૬૪૦ના અશાઠ શુક ૧૨ ને લોમવાર તા. ૨ જી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૪.

સહી

મહાલકારી,
પ્રગળે મેંદરડા

‘હ્યો જોરાણીમા, છાપો અ જુઠો અને કરી કતેહ.’ સુખી પટેલનું અંતઃકરણ હસી ઊઠ્યું.

‘પણ શાહી વગર અંજુઠો થેનામી છાપું?’ રળિયાતમા કહી રહ્યાં.

‘એટલી શાહી ચે ઘરમાં નથી, માલી?’

સપ્ટેમ્બર '૭૯થી નિયમિત પ્રગટ થતું
ગુર્જર મુસ્લિમોનું અંગ્રેક માસિક

.....કારવાં.....

તંત્રી : 'વહશી'

દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. જ. ખેઠારની 'આવાઝી દુન્યા,' ધરવાખી ચિદ્ધશ્ચ, સાહિત્યનું સરકસ, ક્રતાવા, ગઠસો અને ગઠસ-સાહિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ છે. ને આપે એનો અંક જોયો ન હોય તો સાત આના મોઢી નખો મંગાવો.

નખો મુદત મોઢલતા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ દિંદ ૩. ૫-૦-૦

પરદેશ ચિકિત્સ ૧૦ (૩. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહશી સાહિત્ય કાર્યાલય

ટાવર રોડ : સુરત

'નારે માડી, ઈન્દર તો ઈન્ડીપેનથી લખે છે, તે ઈ હારે લેતો ગ્યો છે: એક આખાના ફાણા જેટલી ચે ચાહી નથી, બાઈ.'

'ત્યારે, ઈ તો ભારે મૂંઝવણ કરી. એનું કેમ કરશું? ભારે બહારે વાણિયાની હાટડિયે લેવા જાવું પડશે.' એમ જ્યાં મુખી પટેલ રણિયાતમાને મૂંઝવણ કરાવતા હતા ત્યાં તો કુંવારકા મેધું જોડી જીડી: 'રણિયાતમાં, આ સવાસો કંકાવટીયું તમારે ઘરે આજ લેગીયું થયું છે ઈ' હું કામની છે? રૂપાળો કંકુવાળો અંગૂઠો કરીને છાપેને સરકારી કાગળિયામાં તે, અંગૂઠાની રેખાઓના શેરકા, લાલ હીરના હોરા જેવા જીડી આવશે.'

અને રણિયાતમા કંકુવાળો અંગૂઠો કરી તુમારમાં છાપી રહ્યાં તે જાણે, એકકા થયેલા સમુદાયના હેયામાં છપાઈ રહ્યો.

શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ કૃત

રાજહત્યા

[અમરોઈ અંધાવલિ : ૩]

અતિ વેગવાન ગતિએ દોડતી, પ્રાચીન ગુજરાતના જીવનનો હૂબહૂ ખ્યાલ આપતી, અસલી રાજકાન્તિઓનું ચિત્ર દોરતી ઐતિહાસિક નવલકથા

રાજા અજયપાળની ધૂતી વાજપલ્લિએ કેવો અનર્થ જાણે કર્યો?

કિંમત રૂ. ૪ : ૮. ખ. જુડં

તેયાર છે: એ જ લેખક કૃત.

બરમરેખા રૂ. ૩૦ : નીલકંઠનું ખાણ રૂ. ૩૦ : રૂપાનો ઘંટ રૂ. ૨૦

તપોવન રૂ. ૩૦ : પ્રણય અને પરિણય રૂ. ૪૦

ગાં ડી વ સા હિત્ય મંદિર : સુરત

ધર્મના જે આચાર્યો દિંદમા ધર્મ [આ વિશાલમાં અન્ય કોઈ સામર્થ્યમાં આવી ગયું] ફરી ફરી વચનાં ચોખ્ખો લેવાનું રાખ્યું છે. તો ત્રી] ફરી ફરી વાંચો

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસજી

લેખક

હાકોરકાશ શ્રીપતરાય હાકોર

અમા તમાં શ્રી રામકૃષ્ણ પરમ-
હંસજીનું સ્થાન વિશિષ્ટ પ્રકારનું છે.
જેમ શ્રી ભગવદ્ગીતા કોઈ સંપ્રદાયનું
પુસ્તક નથી પણ સર્વ ધર્મો સ્વીકારી
શકે એવું મહાન પુસ્તક છે તેવી જ
રીતે પરમહંસજી કોઈ એક સંપ્રદાયના
પ્રતિનિધિ નહોતા. દુનિયાના બધા લોકો સ્વીકારી શકે
એવો સર્વજ્ઞ એમનો ધર્મ હતો. ધર્મની જે સંકુચિત
વ્યાખ્યા બહારે સ્વીકારવામાં આવે છે તેને પરમ-
હંસજીને લાં સ્થાન જ નહોતું, કારણકે કાલીમાતાના
સાનિધ્યમાં રહીને પણ પુરતોતો આકર્ષી અભ્યાસ
કર્તા વિના તેઓને અંતર્દાન થયું હતું કે ધર્મની
હોદ્દો આપણા હૃદય અને કર્મોની શુદ્ધતા ઉપર અવ-
લંબે છે, જેમ હનુમાનજીને રામનામ વિનાની કોઈપણ
વસ્તુ સ્વીકાર્ય નહોતી તેમ હૃદયની શુદ્ધતાથી નહો
પ્રેરાયેલું કોઈપણ કર્મ પરમહંસજીને સ્વીકાર્ય નહોતું.
તેથી જ્યારે જ્યારે પરમહંસજી પાસે અનેક માણસો
આવતા ત્યારે તે કૃષ્ણભજનાનની માફક એક જ ઉપદેશ
આપતા અને તે એ હતો કે હૃદય શુદ્ધ રાખી વ્યાકુળતા-
પૂર્વક કર્મો કર્યો જાઓ. પરમહંસજીની ધર્મની ઉદાર
આવનાતું આ એક ખાસ લક્ષણ હતું. પોતે કાલી-
માતાના પરમ ભક્ત હોવા છતાં કાલીમાતાની પૂજા
એ જ સર્વસ્વ છે એવું કોઈ દિવસ પ્રતિપાદન કરતા
જ નહો. પોતાના શિષ્યોને તેથી પોતાને અનુકૂળ
હોય તે ધર્મ સ્વીકારવાનું કહેતા; જેની પૂજા કરવી
હોય તેની પૂજા કરવાની શ્રદ્ધ આપતા; દેવ-અદેવતા
કે સિવ-વિષ્ણુના ઝગમગાં તેઓ પડતા જ નહો.
પોતાની ગામડી પણ અલંકારિક આપામાં પગલે પગલે
એક જ વસ્તુ તેઓ કહેતા: 'જે સેવમાં હો તે સેવમાં
હૃદય શુદ્ધ રાખી કર્યો કર્યા જ કરો. વ્યાકુળતાથી
અને શુદ્ધતાથી કરેલાં કર્મોમાંથી તમારો જીવનમાર્ગ
મળી રહેશે.' પરમહંસજીના માનસની આ ઉદારતા
અને શુદ્ધ કર્મચોગની ઉપાસના કેવા પ્રારંભની દત્તી તે
આપણે તપાસીએ.

પરમહંસજી બધાને એક જ ઉપદેશ આપતા:
'ઈશ્વરને મળે તે રીતે બાળે પણ વ્યાકુળતાથી બાળે;
હૃદય શુદ્ધ રાખીને બાળે. દુનિયાને દેવતા માટે ભજવો
નહિ. દેખાવ માટે ભજવો નહિ. ભજવવાન મન હુંએ
છે. અમુક માણસ યં કામ કરે છે તે ઈશ્વર જોતો

નથી પણ ક્યા હેતુથી તે કરે છે તેના ઉપર ઈશ્વર
લક્ષ આપે છે. ઈશ્વર તો આવનાદી છે. જેમ મુસલ-
માન લોકો મહિનદમાં બેસી પુકારે છે તેમ ઈશ્વર માટે
પોકાર કરો. ધાવણું છોકરું જેટલી વ્યાકુળતાથી મા
તરફ દોડે છે તેટલી જ વ્યાકુળતાથી ઈશ્વર તરફ જાઓ
અને તેના માટે પોકાર કરો.

'વિલાડીનાં જમ્યાં મિયાઈ મિયાઈ કર્યા કરે છે
તેઓ કોઈ સમજતા નથી. તમે તેને પકડેગ ઉપર
સુવાડો તોપણ મિયાઈ મિયાઈ કર્યા કરે છે. તેવી
રીતે તમે ઈશ્વર માટે આર્દ્ર કરો. હું તો ઈશ્વરને
ઝોળખવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. હું તો વિલાડીનાં
જમ્યાંની બાફ મિયાઈ મિયાઈ કરું છું. માને જે
કરવું હોય તેમ કરે. જેમ ગાય વ્યાકુળતાથી વાહરકા
તરફ દોડે છે તેમ ઈશ્વરને મળવા માટે વ્યાકુળ બનો.
જ્યારે જેટલી વ્યાકુળતા થશે ત્યારે ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ
થશે એમ સમજજો.'

આ વ્યાકુળતા અને એકાગ્રતા જેવી જોઈએ તેનાં
દર્શિતા પરમહંસજી બહુ આપતા. તે દર્શિતા આ છે:
એક શિકારી પક્ષીનો શિકાર કરવાને નિશાન
તાકતો હતો. તેની પાસે જ ધર્મને વરમોડો ગયો,
સામેલાએ ગળા અને જનૈયા ગળા. શાયની, વાળ
અને ગાડીધોડાની દાર ચાલી ગઈ પણ એ શિકારી
પોતાના લક્ષ્યના ધ્યાનમાં એવો તો પરાવાહ ગયો હતો
કે આટલી બધી ધામધૂમની એને કશી અસર થઈ નહિ.

એક માણસ તજાવ ઉપર માછલી પકડવા બેઠો
હતો. પાણીમાં નાખેલો ગસ માછલીએ પકડ્યો અને
તેને જ પેલી દોરી માછલીના બારથી ખેંચવા લાગી.
તે સોટી દાગમાં લઈને એકચિત્તે દોરી ખેંચવા
લાગ્યો એવામાં એક મુસાફરે તેને પૂછ્યું: 'ભાઈ,
ક્યાણાગાઈનું મગાન કર્યા છે?' આ માણસે ફરીથી
સત્તાલ કંઈ પણ સત્તાલનો જવાબ મળ્યો નહિ. પછી
પેલા મુસાફરે મોટા અવાજે પાંચ-છ વાર પૂછ્યું પણ
જવાબ નહો મળવાથી તે ખિન્ન થઈને જતો રહ્યો.

માછીમારનું ચિત્ત તેા માછલીમાં જ હતું. પછી એક-ચિત્તે માછલી કાઢવા પછી તે મુસાફર પાછળ દોડ્યો અને બૂચો પાડી પૂછ્યું: 'તમે મને તે વખતે શું પૂછતા હતા?' મુસાફર ચિદામને કહ્યું: 'તમને પચીસ વારે તેા પૂછ્યું' તો ય તમે મને કહો છો: શું પૂછતા હતા?' માછીમાર કહે: 'મારો મલ પાણીમાં ડૂબ્યો હોવાથી મેં તમારું કહેવું જરા યે સમજ્યું નહીં.'

એક ચિત્ત હોવું જોઈએ અને સંકલ્પ કેવો હોવો જોઈએ તેનાં અનેક દર્શાત પરમહંસજી આપતા.

એકવાર દુકાળ પડ્યો. એક ખેડૂન ખૂબ ટેકરાળો અને આગ લુસ્સાવાળો હતો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે જ્યાં સુધી ખેતરમાં પાણી ન આવે ત્યાં સુધી અજ-પાણી દરામ. વખત પસાર થતો ગયો. બપોર થયાં. નાહરાનો વખત થયો. તેની છોકરી તેડવા આવી અને કહ્યું: 'આપા! જમરાતો વખત થયો, ચાલો.' ખેડૂન કહે: 'તું અહીંથી ચાલી જા, મારે હજી કામ છે.' પાછલો પહોર થયો તોપણ ખેડૂતે કામ ચાલુ રાખ્યું. 'આવાતું' પણ તે ભૂલી ગયો. અંતે એની સ્ત્રી જાતે આવી અને કહેવા લાગી: 'આવાતું' ટાકું ચર્ધ ગયું છે. ચાલો, ખાઈ લો. ખાઈને કામ કરતો. આજ ન ચાપ તો કાસે કરતો.' ખેડૂત બોલ્યો: 'તને અક્કલ નથી. વરસાદ પડતો નથી. ખેતરમાં કંઈ વાવેતર થતું નથી. છોકરાં શું ખાશે? જા, ઘેર જા. મેં તો સંકલ્પ કર્યો છે કે ખેતરમાં પાણી આવે નહિ ત્યાં સુધી મારે નાહવું નથી અને ખાવું ય નથી' એમ બોલી તે પાછો કામે લાગી ગયો. સાંજ સુધી તન-તોડ મહેનત કરી નહીં અને નહેરવું જોડાયું થયું અને પાણી ખેતરમાં આવ્યું તે જોઈને એનું મન શાંત થયું. પછી તેણે કાદાળીપાવડા કેંડા ફીકા અને સીને જઈને કહ્યું: 'ચાલ દુકો લાવ.' પછી તે નાલો, જમ્યો અને ધરાપસટ ઊઘી ગયો.

બીજો ખેડૂન લુહા પ્રકારનો હતો. એને ચેતાના ખેતરમાં પાણી લાવવું હતું. તેની સ્ત્રી ખેડેર જઈને કહેવા લાગી: 'ચાલોને ખાવાનું તૈયાર થયું છે. અને કામ તો થયે એની શી ઉતાવળ છે?' તરત જ ખેડૂતે કાદાળીપાવડા દૂર નાખ્યા. પછી એણે ધણી મહેનત કરી પણ એના ખેતરમાં પાણી આવ્યું જ નહિ.

ત્રીજા સંકલ્પ માટે પરમહંસજી એક બીજું દર્શાત આપતા: ચાતક પક્ષી. તરસથી મરણ જેવું દુઃખ વે

છે. તેની છાતી ફેંકાઈ જાય છે. તેની નજર આશ્ર-સમુદ્ર, નદીઓ પણ હોય છે. પણ એ પાણીનું એ પણ ટીપું ચાખતું નથી. તરસથી પ્રાણુ જાય તો પણ એક ટીપું લેવું દરામ છે. સ્વાતિ નક્કરવા વર-સાદનું ટીપું આકાશમાંથી પડે તે માટે જ તે ઉત્સુકતા-થી રાહ જુએ છે. પરમહંસજી આ પ્રકારના આશ્રક માટે બીજી દર્શાત આપતા. તેઓ કહેવા:

'વ્યાકુળ થઈને માની પાસે ઢક કરો. ઢક કરીને માનો તો તે આપ્યા વિના નહિ રહે. દાખલા તરીકે એક છોકરા પતંગ લેવાને માનું લખડું પકડીને પેમે. માગે છે, મા પાડોશણો સાથે ગયાં મારે છે, અને તેથી સમજાતી નથી. આડું મોં રાખીને તે કહે છે, 'મારાથી નહિ અપાય, તારા બાપા ના કહી ગયા છે. તે આવશે ત્યારે કહીય.' પણ છોકરા છોડે એવો નથી. તે રડવા લાગ્યો-કકળવા લાગ્યો. 'ઓ મા, ઓ મારી મા!' એમ કહી માને વળગી પડ્યો. તે તો પેસો લેવાની ઢક લઈને બેઠો. ત્યારે તે સ્ત્રી પાડોશણને કહે: 'જીમાં રહો, જરા એને ટાકો પાકું.' એમ કહી ઘરમાં આવી છોકરાને પેસો આપે છે. ત્યે પણ એ જ રીતે મા પાસે ઢક કરીને માગે અને પછી જુઓ એ દર્શન આપે છે કે નહિ. પણ દર્શન માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. ઈશ્વર છે એમ જાણેથી દશે કાયદો નથી. મને તેમ કરીને એની સમજ, પહેલો જાણ્યો, એકાંતમાં જઈ એને માટે પોશાર કરો, તેની પ્રાર્થના કરો, બ્યાકુળ થઈ આકંદ કરો. જેમ તમે સ્ત્રી અને પેસા તરફ ગાંઠા ચર્ધ જાણો છો તેમ તેને માટે પણ ચર્ધ જાણો. થોડા દિવસ બને તો જહું કામકાજ છોડીને તેની જ પ્રાર્થના કરો.

'ઈશ્વર ઈશ્વર જાણેથી કાંઈ ઈશ્વર મળે? સમુદ્રમાં જે મોટી માછલીઓ છે એમ જાણવાથી કાંઈ માછલી મળે! જળ જતાવો અને પણીમાં નાખો. ટેટલીક વાર પછી જોડા પાણીમાંથી માછલી ઉપર આવશે અને પાણી લાલવા મોડશે. કાંઈ વાર માછલી ફક્ત દેખાત ધઈને ચાલ્યાં જશે અને કાંઈ વાર ધ્યાન કરીને ઉપર પણ આવશે.

'દૂધમાંથી માખણ કરવું હોય એમને એમ મળતું નથી. પહેલાં દહીં બનાવવું પડે છે, પછી ઊસ કરવી પડે છે; ઊસને વડોવરી પડે છે ત્યારે માખણ નીકળે છે. તમે એમ કહો કે ઈશ્વર અમને બતાવે, અમે

કાંઈ જોડીને બેસી રહીએ; માથેથી અમારા મોંમાં મૂકો. એમ કંઈ મહેનત ન કરીએ તો ન ચાલે.

‘સોની લોહા ન્યારે સોનું’ માળવા બેસે છે ત્યારે કેટલી મહેનત કરે છે! બૂંચળા, ચીપિયા વગેરે કાંઈને એકચિતે તે બેસે છે. અને સાગલગાટ ફૂંકે આપ્યાં જ કરે છે. ન્યારે સોનાનો રસ થાય છે ત્યારે જ તે નિરાતિ દમ લે છે. અને કહે છે કે ચાલો હવે જરા ખીટી પીએ.

‘આપણા મનની અવસ્થા એવી તીવ્ર જોઈએ છધરને પણ આપણે કહી શકીએ: ‘હું શું જગતનાર છું? મારા ઉપર દયા લાવે છે કે નહિ?’

‘પણ ધણી માણસો છધરની સમક્ષ પણ દગો ફેરે છે. હાથરસેવાના ચોરડામાં બંજન થાય છે, ચંદન ધસાય છે, નૈવેદ્ય તૈયાર થાય છે, પણ તે વખતે છધરની સુદૃઢ વાત નહીં. ‘કર્મ આને કઈ રસોઈ થવાની છે? આને તો જાનરમાં સારા સાક તો ન મળ્યાં. કાલે ભોંડાનાં રૈયાં કેવાં સરસ હતાં...તમારા હાક-શનો વિવાહ થયો તે કેટલું પહેલું ચલાયું?...મારાં...હરીશ તો એવો છે કે મને જરા પણ છુટી મુક્તો નથી.....એ આને છિલાલીમ કરીમના ૧૫૦ મોલાવા...પાંચ દાઢાના ખરીદ્યો.

‘ચોપટ શબ રાધાકૃષ્ણ બોલે છે પણ ન્યારે બિલાડી જોને પકડે છે હારે ‘કા કા’ કરે છે. આ લોહા ચોપટ જેવા છે.

‘નાના છોડરાઓ પણ એકબીજાને કહે છે કે પરમેશ્વરની તમે આજ છે, પણ આ રીતે છધરનું નામ ન દેવાય. ખરડી ડોરાઓ પણ કહતી વખતે ‘તને છધર પૂછે’ એમ એકબીજાને કહે છે તેમ સંસારી લોહા છધરને પૂછે તો એમાં કાંઈ વળે નહિ.

‘છધર તો કાવગાહી છે. તમે દિંદુ હોકે’ મુસલમાન, પારસી કે ખ્રિસ્તી, વૈષ્ણવ કે શૈવ-એ જુદી જુદી વસ્તુ છે. તમારું હૃદય કેવું છે તે છધર જુએ છે. તમારા હૃદયની શુદ્ધતા એને જોઈએ છે.

મણા શિષ્યો યરમદંસજને પૂછતા: ‘મદારાજ, અમે કેવી બક્ષિત કરીએ? અમે મર્તિ પૂજા કરીએ કે છધરનું આન જ કરીએ?’

યરમદંસજ ફરકને જુદી જુદી સલાહ આપતા ને જવાબ આપતી વખતે સલાહ પૂછનાર કેટલી કાટિએ

પહેચિયો છે તે જાણી લેતા અને તેની સાધકાત મુજબ જવાબ આપતા. પણ ફરક વખતે તેઓ એક જ વસ્તુ કહેતા: ‘તમને જેમ થોડા લાગે તેમ બક્ષિત કરા પણ શુદ્ધ હૃદયથી કરો.’ બક્ષિત કેવી કરવી તે અનેક દર્શનથી તેઓ સમજાવતા:

‘એક માને ચાર-પાંચ ઊંકરાં હોય, મા ફરકને અનુકૂળ ધાન્ય આપે છે. કાંઈને ખીર આપે છે, તો કાંઈને રાજડી આપે છે. પણ હેત તો સરખું રાખે છે. તેમ છું’ કાંઈવાર પૂછા કરું છું’ તો કાંઈવાર હસ્તિના કરું છું’, તો કાંઈવાર રત્નિત કરું છું’, તો કાંઈવાર સમાધિમાં જતો ગદું છું.’

‘રામનું’ નામ એક જ છે, પણ તેનાં નામ દબારા છે. નદી એક જ હોય છે. પણ લોકો અનેક માટે રનાન કરે છે. દિંદુઓ આ પાણીને ‘જળ’ કહે છે. મુસલમાનો ‘પાની’ કહે છે, ખ્રિસ્તી ‘વોટર’ કહે છે. દિંદુઓ પાણી બરવા કહેવા વાપરે છે, મુસલમાનો મચક વાપરે છે. પણ પાણી મૂળ એક જ છે.

‘હીરામાંથી પ્રકાશ પસાર કરીએ તો જુલ જુલ રંગનો દેખાય છે. પણ મૂળ રંગ તો એક જ છે.

‘તમે વેળાની ખાવા બેસો, ત્યારે આડી ખાઓ કે જાગી, ખાઓ પણ એ એકસરખી જ ખીટી લાગશે.

‘કબીર કહેતા: ‘નિર્મુખ મારા ખાપ છે, અને સમુદ્ર મારી મા છે. હું જોને વંદુ અને જોની નિંદા કરું.’

‘માટે તમારી શ્રદ્ધા બેસતી હોય એમ કરો. તે સાકાર છે અને નિરાકાર નથી એમ કેમ કરેવાય? કૃષ્ણ ભગવાન સાકાર જની અવતરણ એ પણ સત્ય છે અને શ્રદ્ધાવાને છધરે નિરાકાર દર્શન આપ્યાં એ પણ સત્ય. શ્રી ભાગવતમાં સ્તુતિ છે કે દે પ્રભો! તમે સાકાર છો અને નિરાકાર છો. તમે મનુષ્યરૂપે પ્રખટ યાજો છો અને વેદમાં તમને વાણી અને મનથી અતીત પણ કલા છે.

‘શ્રદ્ધાદ છધરને પિતા મળ્યો, યગોદા કૃષ્ણ-ભગવાને પોતાના જાળક મળ્યો, અર્જુન કૃષ્ણ ભગવાને મિત્ર મળ્યો, ગોપી કૃષ્ણને પતિ સમાન મળ્યો. અમે તે લાવે છધરને બચ રાખા છે.

‘પાણી અને ખરડ એક જ વસ્તુ છે. અત્યંત કંડીને લાંબે જેમ નિરાકાર પાણી સાકાર ખરડ થઈ જાય છે.

તેજશની પાઠશાળામાં તે ઊંઘ આવે. ક્યાંથી? વસુદેવ

સં સારજનક પ્રાણીને સરં વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે. અને એમાંય અધિક આવશ્યકતા છે ઊંઘની. અને હું ઘોડી વારે આખા મીઠી સૂઈ છું એમાં શું ખોટું છે? કાઠને કાઠ ને કાઠ શોખ દોષ જ છે. અને એવી રીતે ઊંઘવાનો શોખ છે-પરંતુ મારી શીમતીછને ઊંઘ ઉઠાવવાનો. અને વળી એ ઉપરત મને આગમ પણ કહે અને બીજા કોઈ કામકાજમાં મિત્ર પણ નથી એને ય કહી શકે.

એવા એક દિવસની વાત છે. આખા મ દિવસનો ઘાંઘોપાઘો એવી આશાએ ધરે પરોઁઓ કે કટપટ વાળુ પનાવીને ધૂઈ જઈ. પણ ઉઘરામાં પપ મૂકતા જ શીમતીછનો એટો રહી ગયો-અગાધો. તો ય ઉતાવળે મેં પૂછ્યું: 'આવાનું તૈયાર છે ને?'

'હું?' એકદમ ભણે સળગી બીડી ન હોય તેમ શીમતીએ કહ્યું: 'કેમ! આને ચાટલી બધી થી પાક મારતી છે! છડી-સવારી જવાની છે તો નિંદરપરીને ત્યાં ને?'

જસ એવી તો એક જ વાત: મારી બાથે એનું તો ભલે શું થયે બગાડ્યું' હશે કે આમ હાથ ધાઈને એ એની પાછળ પડી છે!

'મેં જરી કશાતા અવાજે કહ્યું: 'ના રે, મને ક્યાં જાણ આવે છે! અરે જો ઊંઘ જ આવતી હોત તો તો મારા ધરીરની આજ આ હાલત ક્યાંથી હોત!'

શીમતીનો મેજા કસિમે પેરા અવાજ કહ્યો: 'એવારી! જ્યારે ઊંઘ આવતી નથી ત્યારે તે એવી હાલત હોય છે કે ઊંઘરા માટે જ નવું નવું દો મુઠી કાઠ પૂછવા-ગાછવાની તક જ ન મળ્યા હોય. અને જ્યારે ઊંઘ જ આવવા લાગે ત્યારે તો ભલે શું થયે હાલત થશે એ તો જાગવાન જ ભલે!'

હું તો ખૂબ જ મુંઝવણમાં પડી ગયો. વાતને જલદી પતાવવા કહ્યું: 'મારે થોડું ઉતાવળનું કામ હોવાથી એમ કે જલદી વાળુપાણી પતી જાય તો કીક.'

પરંતુ શીમતી એમ ક્યાં સરવું છોડે તેવાં હતાં! એકદમ પ્રશ્ન છૂટ્યો: 'એવું તે શું કામ છે ભલા!'

જસ આકૃત જ આ છે ને! મને ચલું કે અત્યારે તો સામેથી ખસી જવામાં જ માફ છે, અને સવાના કોરા-તરફ ચાલ્યો ગયો.

બીડીએ ક્યાં ટાંચતા ટાંચતા પલંગ ઉપર સહે ચાંચીયા મિઠાના ઉપર એક ઊંઘસોડુપ નાખી નિરુપાયે પાસેની ખુરસીમાં બેસી ગયો. નહા ના ઘોડામાંથી ડેલીય મોપડીઓ લે-મૂક કરી પણ એકદમ મન લાગ્યું નહિ. ખૂબ વિમાસજીને અરે સજીયું કે અંદરથી આરણું વારીને એક ઝોડું મૂકી શીમતી દોષ તો કેમ! આશા સાથે જિભા મતાં આરણું પાસે પરોઁઓ કે રસોડામાંથી શીમતીછનો અવજ આળ્યો: 'એ ચાલો, ઘાળી પીરતી છે.' આરણું બંધ કર્યું છોડી ફરી એકવાર પલંગ તરફ નજર કરી રસોડા તરફ ગયો.

રાત્રિ અમકારમાં ધીમે કમલે ને પડે-ધપી રહી હતી. કસ વાગી ગયા હતા. પણ અહીં તો શીમતી છની આંખોમાં ઊંઘનું તામનિદાન શોષ્યું જ મળ્યું ન હતું. ઊંઘને અને એને કોણ ભલે ક્યાં બંધનું વેર હશે! એ ન સૂએ તો ખરે મુસીબત તો એ હતી કે એણે તો બીજાની પણ ઊંઘ દરામ કરાવી હતી.

સવાના કોરામાં ભણે અત્યારે જ બધું સજીયું કરવાનો માંક અવકાશ મળ્યો છે. જેટલી દોષ તેટલી તાકાતથી ક્યાં ચાટલી ચાટલી સહેલીને ક્યાંટમાં મૂકે છે. વચ્ચે પરોઘા ટેમલને દૂર મૂકવા જતાં કિચકાને બદલે દસડીને જેટલો બની શકે તેટલો વધારે અવજ કરે છે. આખરે ચાકાને હું બીજો કોઈ ઉપાય ન સૂચના ગોઠાના ખુલ્લેથી થોડું કે એથી, અને કાનમાં બગારી મોં ઉપર ગોઠું મેંની પાછું ફરી ગયો.

હજારે હજારે આંખ ધેરાઈ રહી હતી. એક ઝોડું આંખ ન આંખ ત્યાં તો યસક યસક યત્રા કાઠ નિધુર અવાજે. કાપેલ ફની આરપાર થઈ મને અજાણી દીધે. થોડું ઉપાડી નેહું છું તો સામે ખુરસીમાં શીમતીછ નિરાશમાન છે. પાસે ટેબલ ઉપર લેખપત્રી તેજસી વિખા સળગી રહી છે. મારા સામે નેહું એ ખડખડટ દસી પડી. મને તો એના આ અજાણ્ય દારમથી એવી તો ખીજ ચેડી હતી. પણ ત્યાં તો હાથ લાગતી તેણે મારા કાનનાં પૂંઘડાં ખેંચતાં કહ્યું: 'ચાટલા ફૂંકી શું થરાયું છે? આંખી યે રમજીતું' કે કાનમાં એકાંકી તો ય આજ તો સૂતા પામવાના નથી જ નથી.'

ત્યાપાસપમાં બુધ્ધિય કરવાની તક મળે તે પહેલાં

તકસીરવાન કરાવતો હુકમ છટે ને સંભળતાં માણસ
ભારાઈ ગયો તેમ મારા તો છકા છટી ગયા. તો મ
દેખત એકી કરતાં કહ્યું: 'આખરે છે શું?'

અને મારા એ ચાંપે સંભળતાં જ શીમતીછતું
કારણ જાણે ક્યાંય જીડી ગયું અને એકદમ મોહું જાણે
મધ્યએકતું બનાવી દેતાં બોલી: 'આમ સાવ ગીચલા
અને કંઈ નહિ આવે. આને તમને ખાસ જરૂરી
રાતો પૂછવાની છે અને કહેવાની પણ છે. કેટલાય
તેજસથી રાહ નોઈ રહી છું પણ તમારી લીધે આટે
તક મળતી જ નથી ને! બધાને મારે રાજ રાજ
કેટલા બનાવડી જવાળ દેવા! હું તો હવે યાકી છું.
આમ ક્યાં સુધી ચાલશે! એટલે આને તો એ બધી
વાતોનો ફેસલો કર્યો જ છુટકો છે, કે કાલે મારે
કાઈની પાસે શરમાવાપણું તો ન રહે.'

હવે તો માથે ચડીને આવેલી બધાને પૂરા જવાળ
આપે જ છુટકો છે જાણી કહ્યું: 'એવડી લાંબી
શુભિકા બાંધા સિવાય જ ને કોઈ પૂછવાનું છે તે
કેશ ચર.'

શીમતીછતું કહ્યું: 'મહારાવ મા, આજ તો મેં
બધીય તૈયારી કરી લીધી છે. હું જાણતી જ હતી કે
તમે 'જલદી પતાવો, જલદી પતાવો' જ કરવાના હો,
પણ એમ જલદીમાં એકાદ વાત રહી મર્ષ તો પછી
વર્ષો સુધી એ રહી જશે... એટલે તો મેં બધીય
કડીકતોની નોંધ કરી લીધી છે.' એમ કહેતાંની
સાથે એક ખાસો મોટો ખરડો ઉગેલો. કડીકતોનો
ખરડો જોતાં જ મારા તો રામ રમી ગયા. આવડો
મોટો ખરડો! રાતભરમાં પૂરા થશે કે કે ને પડખ
ફેરવતાં કહ્યું: 'સો કોશ ચર.'

પણ શીમતીછતી જોડી ફુલ્લ છે. તે ખિમઈ
બોલી: 'વાહ રે સાહેબ, આપ તો વાસો ફરી સત્યા
અને મારે પ્રજાવલી વાંચે જવી અને કિતર કાળ
આપશે! દીવાલ આપને એમ! આપ તો પડખું
ફરી ધોરવા માંડશે. અને મારે તો બસ વાંચે જણી!'
ગળખનું ફૂલ લઈને ઊંચની બધા આને તો
શીમતીછતી દારા મારી પાછળ પડી હતી.

ખીનો કોઈ ઉપાય રહ્યો ન હતો મેં પડખું ફેરવ્યું.
શીમતીછતે વચવા માંડ્યું:

'નંબર-૧' સકાન આપાને અંદર અને જલારથી
ફરેડો ફેરવાવવાનો છે. એનું જીવન' કામ ફેરવું

છે. બિંધક રાખનાર પૂછે છે: કેટલા ફિપ્યા ફેરો!'

મેં જવાબ આપ્યો: 'વિચારીને કહીશ.'

નંબર-૨... બાપર ન રહી કે શીમતી છું વાંચી
મર્ષ. હજી ઊંચમાં સરકી ગયો તો. જ્યારે શીમતીએ
પૂછ્યું ત્યારે મેં મહારાતાં કહ્યું: 'હું' અને બાગપદોએ
સદાવતા કરી-શીમતીછતી પ્રશ્નો જવાબ 'હું' પી
જ પતી જતો હતો. અને અનામાસે 'હું' જ મોગાંધી
નીકળી ગયેલા.

શીમતીએ આગળ ચલાવ્યું: 'મોટી હોકરોને
સાસરીથી કાળજ આઓ છે.'

મેં કહ્યું: 'હું.'

શીમતીછતું કહ્યું: 'એમાં લાગે છે કે...'

મેં જીમતા ધનમાં જ 'હું' કાર કરી દીધી.

શીમતીછ આ વારે તો ચિદાઈ જીડી: 'તો એનો

સો જવાબ દેવો!'

મેં મહારાતાં ક્રુરતાતાં પૂછ્યું: 'શેનો!'

શીમતીછ: 'કેમ, એ કાળજનો!'

'ક્યા કાળજનો! મેં પૂછ્યું.'

'એનો, હમણે જ વાત કરી મર્ષ નહિ! શીમ

તીછ ઘૂરકતાં બોલ્યાં.

એને અધાનક માફ આવી ગયું. છાકરીના સારા
રથી આવેલા કાળજની કંઈક વાત છે, મેં પૂછ્યું:
'તો સારાપણવાળા છું કહે છે!'

શીમતીછતું કહ્યું: 'એ તો હું આપને વચાવી
રહી હતી. પરંતુ આપ તો અંતર્ધર્મી બાગવાન તીકળ્યા.
કાળજ વાંચના કાગળા વગર જ આપને તો બહુ સમ-
જર્ષ મળું છે કે એવડા એ પત્રમાં કેવળ 'હું' જ
લખ્યું છે જાણે. હું તો જાણતી જ હતી કે આપ
આપની ઊંચ રાકો ચાકવાના જ નથી. એ આપને
પૂછ્યા વગર કંઈ કરી લઈ તો એમાં વાંધાવચકા
કેશ છે. અને જ્યારે પૂછું છું તે વેળાએ જવાબ નથી
મળતો. હવે આપની સાથે મારા સમય નથી ગુમા-
વવાની. લાગે આપ મર્ષ નાંખો.'

હું પનગમાં ખેંચા ધઈ ગયો. શીમતીને કહ્યું: 'સો
હવે નહિ ચૂક. જોસો છું કહેવું છે!'

પરંતુ શીમતીછતી રીસ અર્ધ નહી. ન જાણે
શું ચે બચાવતી હતી.

મેં કહ્યું: 'લાલો નોઈએ. કાળજ વાંચીને જવાબ
લખી નાખીશ.'

‘સખી મુઝા. હું...’ શ્રીમતીજીએ મોઢું વધારે મઠાવતાં કહ્યું.

મુસીમતમા મુસીમત આવી પડી. નાનો બાળો ઉપમથી જંગી ગયો અને રાવા લાગ્યો. શ્રીમતીજી જોડી; કહેતી ગઈ. ‘તમે જરી બેસતને બાળો જોડો છે, એને સુવાડી આવીને તમને બધી વાત વિચતવાર કહું છું.’ અગર ને આજ તમે આ બધાનો ફેંસલો ક્યાં વગર સૂઈ ગયા છે. તો પછી આફતના એળા ન જોત્યાં સમજાએ.’

બોડો બોડો શ્રીમતીજીના પાઠ આવવાની ગદ્ ગદ્ રહી છું. ‘પણ બધા એ કથાથી પાછી ફરે! કેટલી મ વારે મેં યાદીને ખટિ પાડ્યો. ‘એ સાંભળો છો કે!’

શ્રીમતીજી બાળો યોગતા યોગતા બોલ્યા ‘આજ ન કરો. બાળો જંગી જશે.’

હું મૂપ થઈ ગયો અને ત્યાં તો બાળાને બદલે બાળાની બાનાં નસોગનો અવાજ આવવા લાગ્યો. હેરાન હેરાન છું. સજ્જ જોયા પહેલાં કાંઈ શ્રીમતીના જોડવાની આસા નથી. અને ને જ્યાંહુ તો બાળો

જોડી જવાનો કથ છે. મારે શું કરવું? વિષ્ટ માથે છે. આમાં તે કોમ આવે કથાથી!

[‘મનોહર કલાનિર્મા’ મોની વાર્તા પરથી]

ફરી ફરી વાંચો

[પાન ૩૩નું સંપૂર્ણ]

જ્ય છે તેમ અત્યંત લક્ષિતને લીધે નિરાકાર ધ્યા સાકાર બની ભક્તને દર્શન આપે છે. પછી જ્યારે યાનરૂપી સૂત્ર જો છે ત્યારે સાકાર બરફ નિગાહર બની જાય છે. વળી કેટલાક ભક્તો એટલી બધી લક્ષિત ક્યાં કરે છે કે તેમનો બરફ પીગતો જ નથી અને તેઓ સાકાર જ રહે છે.’

ધર્મની આવી ઉદાર ભાવના કેળવો, કોઈની શુદ્ધતાનો આશ્રય લેવી, દરિદ્રનારાયણની સેવા એ જ લક્ષિતયોગ કે ધર્મયોગ છે એવી તમજા પોતાના અનેક શિષ્યોમાં ઉત્પન્ન કરનાર આ મહાન પ્રરુપને અનેક નમસ્કાર દો.

[‘શરમદ’સહસ્ત્ર ‘જીવનમયન’ નામક એ પ્રકાર પ્રસ્તુત ‘ગુજરાત સમાચાર’માંથી]

ચોમાસામાં

અરુચિ, મંદાગ્નિ, થૂંક, ગોળો, કબજિયાત, લીવરદોષ, વગેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે; એ સર્વે દરદો ઉપર ચોક્કસ ઉપાય

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલ્યાણેવી રોડ, સુબધ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાંબાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત

કરાંચી, મોરબાસા, વડોદરા વગેરે

લેખક

છોટાસાલ માનસિંહ કામદાર

આ પત્ની વાંચકોએ મનુષ્યની ગેરમર્મ પ્રકારી ગણેલ એર ચૂસી લેતા સર્પની વાત તો વાંચી છે. હવે તેઓને સર્પનું વિલાસી વર્તન જાણવામાં રસ પડશે. પોતાની મનુષ્ય-પ્રિયતામાં હવન નહિ થતાં પોતાનું હવન પણ વ્યર્થ છે તેમ જાણતાં તેણે મનુષ્યોની મેડી સંખ્યાની હાજરીમાં આપઘાત કર્યો.

આ દરમિયાન રથાન મધ્ય ત્રાવણકોરમાં આવેલ પેરિલાકરા નામના નાના ગામમાં આવેલ એક ઘરમાં છે. કિલ્લે દમણી જ ઊંચો હતો. ઘરની ઝોસરી પ્રેક્ષકોથી ભરાઈ ગઈ હતી અને વાડામાં તેમ જ બહાર પણ માણસો માતા નહોતા. ઘરના ચહેરા પર લાજ, ઉત્ક્રાંતિ તથા આશ્ચર્ય દર્શાવતી થતાં હતાં. તેઓ જ્યાં કાઢેની રાહ ભેઠે રહ્યા હતા. ચોડો વખત આ રીતે વીસો. રરતાના ઘરના છેડેથી એક આધિક વયનો મનુષ્ય-ઉચ્ચ સાતિતો નાંખીને આવતો હતો. તેના ચહેરા પર તથા હાથ પર સુખ તથા ભરણ લગાવેલ હતા. પ્રેક્ષકોએ માનભેર તેને માથું ફરી દીધા. તે ઘરના આગળ ગારણા પાસે ગયો. ટોળાની ચિંતા વધતી ગઈ. આરણ્ય જીવજીવ અને માણસો અંદર પગ મૂક્યો. તેણે જે દરમિયાન તેણે દરમિયાન મનુષ્યની આંખોએ કદી જોયું નહોતું.

ત્યાં પચારીમાં પચારીક વર્ષની એક સ્ત્રી પડી હતી કાંઈવાર અનિયમિત શ્વાસ લેવા ઉપરાંત તેનામાં હવ હોવાના કંઈ ચિહ્નો જણાતાં નહોતાં. આ શ્રુત અથવા અર્ધશ્રુત સ્ત્રીના ગળા પર એક મોટા સર્પ બોંટાળાઈને પકો હતો અને તેની ફેણ તેની છાતી પર હતી. નવા આગંતુકને જોઈને સર્પે પોતાનું માથું ઊંચું કરી મુસવાટો કર્યો. આ પરથી મંત્રવાદી આદ્યજ્ઞ સ્ત્રીના શાસ્ત્ર જોઈને જમીન પર ભેગો અને પોતાની પાસેની કાળસીમાંથી થોડા પીંદાં લઈ, જમણા હાથના અંગૂઠા વડે કાળા હાથની દબેણીમાં મસગવટ લાગ્યો. તે દરમિયાન તે ધીમા અવાજે મન્યાનું ઉચ્ચાણ કરી રહ્યો હતો. આ રીતે એક કલાક પીતી ગયો. પછી મંત્રવાદી પોતાની જગ્યા પરથી ઊઠીને સ્ત્રીની નજીક ગયો અને પોતાના કાળા હાથ વડે સર્પની પૂંછડી પકડીને તેના જમણા હાથને તેના માથા પર મેળ મેળ ફેરવ્યો સર્પની ચૂસ ફર રંગોને મંત્રવાદીને પ્તન નિષ્પજ ગયો. પોતાને સત્તા-વનાર મનુષ્યને છાત્ર ન કરવાની ઇચ્છાપણા ગુરસે

થયેલા સર્પે પોતાની ચૂસ એવા ભેરથી સખત કરી કે તેણીની નિશ્ચિન સ્ત્રીને પાછું ફરવાની તથા માલિકા અવાજે ચીસ પાડવાની ફરજ પડી. કંઈ પણ ઈંગત વિના સર્પને છોડી પાડવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થવાથી મંત્રવાદી ચોરકાની બહાર નીકળ્યો અને બહારના માણસોને જણાવ્યું કે-અહારના અસાધારણ મનોગોને પહેાંચી વળવા માટે ખાસ તૈયાર કરેલ સાધન હું જઈને લાવું છું.

દરમિયાન સ્ત્રી અત્યંત ભેરેન ઘઈ જમીન પર આગોટના લાગી. સર્પે તો તેના ગળામાં બોંટાળેલો જ હતો. અચાનક તેના ગળામાંથી લાખી ચીસ નીકળી. તેણે તેની આંખો ઉઘાડી અને ચક્રિત નામને આજુ-બાજુ ભેવા લાગી. ઉધરસના અવાજ સાથે એક ચીસ અને પછી બીજી ધીમા ચીસ તેણે પાડી. પછી બધું શાંત થઈ ગયું. તે મંદુર ઘઈ પડી હતી.

થોડી મિનિટ પછી અદ્ભુત બનાવ બન્યો. સ્ત્રીના શ્રુતથી ઉદાસ બનેલા સર્પે ચૂસણું છોડી નાખ્યું અને તેની આસપાસ ત્રણ વખત પ્રદક્ષિણા કરી તેના ચહેરા પર ઇચ્છી દષ્ટિ નાખી અને આરણ્ય તમ્ક પાછો ઠક્યો. આસપાસ અને દૂર મનુષ્યોનું ટોળું હોવા છતાં તે દિશતભેર આરણ્યમાંથી નીકળી ગયો અને બહાર આરસના પથથિયા પર માથું મૂકી આરામ લેવા લાગ્યો. પ્રેક્ષકો તો જ્યાં આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈને જોઈ જ રહ્યા હતા. વીજળીની ઝડપે સર્પે પોતાનું માથું ઊંચું કર્યું અને ખૂબ ભેરથી પથથિયા પર ત્રણ વખત પછાણું. તેના મોઢામાંથી થોડી નીકળવા માણું. તેના જમણી માથામાંથી કંઈક વહેવા લાગ્યું. તેણે પોતાની પૂંછડી જમીન પર પડાડી. તે ચૂસણું વળ્યો. ગોળ ચક્રર ફર્યો અને થોડી મિનિટમાં શ્રુત પામ્યો.

તે કમવસીગ સીતું નામ પાવતી હતું. ઉપર કહેલા ગામના શ્રીમંત કુટુંબની તે સ્ત્રીની એક સ્ત્રી હતી. કુટુંબકરણ-ભેજો તેને આગળતા તે તેને વહાલથી કાજુના ટુંકા નામે યોલાવના-પાડોશમાં રહેતો ધુવર

ધુવકે હતો. તે પાર્વતીથી થોડા મહિના નાનો હતો. ને નિશાળમાં કસ્ટ્રુ માસતર હતો તે માઈ-ઈન-એક્ટ-ની શાળાના મેનેજરના જન્મદિવસની મિળ્લાનીમાં તેઓ મહેલવહેલાં મળ્યાં હતાં. ત્યાર પછી, તેઓ અવારનવાર મળતાં હતાં. જોળણાશુ ઝડપથી વધતી ગઈ. આખરે તેઓ પ્રેમીઓ તરીકે જાણીતાં થઈ ગયાં. કશું સુવાન હતો. પરંતુ બપવે કુશળ હતો. તે મરી જ હતો. પાર્વતીની અનાથ અવસ્થા તથા તેની દોહતને લાભ લેવામાં તેણે સેસ આનાકાની કરી નહિ. તેથી તેણે સામાન્ય વાતચીતમાં લમ્પની દરખાસ્ત મૂકી અને તેના આશ્ચર્ય વચ્ચે પાર્વતીએ સત્વર દા પાડી. તેમનાં લમ્પ ચર્ચ ગયાં. પાંચ વર્ષ સુધી તે એકમીબનાં સુખકુટુંબમાં ભાગ લીધો હતો.

પાંચ વર્ષ સુધી તેઓ એકમીબનાં વિયોગ લડી પણ સફળ નહોતાં કરી શક્યાં.

સમયનું શક મનુષ્યજીવનમાં રિચિત્ર અને અશુભારથી પરિસ્થિતિ લાવે છે. તે પ્રમાણે આ દંપતીના જીવનમાં પણ બન્યું. કશુંતો બાપ હાલિ તથા ખૂબ દેવાદાર હતો. તેના લાગમાં ઘસેા રહેતો જ નહિ. હવે તેના જીવનમાં દિવાળું કાઢવાની પરિસ્થિતિ આવી. પોતાનાં પિતાની આર્થિક મંજૂલ્ય જોઈ કસ્ટ્રુ પિતાના દેવા માટે જામીન થવા અથવા તેની સામે થયેલ લુકમનામાનો નિકાલ કરવા માટે કેટલીક જગીર વેચી નાખવાની વિનંતિ કરી. પાર્વતીએ તેમ કરવામાં આનાકાની કરી. તેના પતિએ તેના પર બેવડાઈનો આરોપ મૂક્યો. પરિણામે સખન કનિયો થયો. આગળનો ઉત્સાહ ધીમે ધીમે ઓસરવા લાગ્યો. પતિની પત્નીના ધરની મુલાકાતે જોઈ થવા લાગી. પાર્વતીનું ચેઈ જીવન. જીવન. તેણે પતિ પર બેવડાઈનો આરોપ મૂક્યો. કસ્ટ્રુ તે તેને કસ્ટ્રુ કે મારાથી મોટી હિંમરની સી સાથે લમ્પ કરવા માટે મારું હલ્લ કંબે છે. પછી પાર્વતીના મનમાં લલ્પજનક રાંડ ઉપરિયત મઈ. મારા પતિ મારા ત્યાગ તો નહિ કરે ને! લમ્પનાં શિમિલે બંધેનાથી તે પરિચિત હોઈ તથા છટાઉશની વિધિ સંજોથી કંઈ ન જાણતી હોવાથી તે પ્રમાણિક-પણે એમ માનતી થઈ કે મારા પતિ પીછા સી સાથે લમ્પ કરવા માટે રતતજ છે.

વડે પોતાની ઈચ્છા પૂરી કરવાની આશા તેના હલ્લ-માં ઉપરિયત થાય છે. એમ નકી કરવામાં આલું કે વડીકસ્ટ્રુ મંત્રથી પ્રસિદ્ધ થયેલ અમુક મંત્રવાદી પાસે આ આખી પરિસ્થિતિ જણાવી.

મંત્રવાદીને જણાવતાં તેણે વચન આપ્યું. મારી કળા વડે કસ્ટ્રુ તારી સાથે જિંદગીભર રહે તેવું કું કરી ખતાવીશ. મંત્રવાદીએ મંત્રથી ભરપૂર એક કેળું તૈયાર કરી, કસ્ટ્રુને ખવડાવવા પાર્વતીને આપ્યું. પાર્વતી ધારતી હતી કે આજરોજે કસ્ટ્રુ જરૂર આવશે તેથી તે તેની રાંડ જોઈને બેઠી. પણ તે રાત્રે તે આવ્યો નહિ. આથી નિરાશ મઈને તેણે કળાને વાડામાં ફેંકી દીધું અને તે સઈ મઈ.

રાત્રે પરિભ્રમણ કરતી વખતે મઈને પાકા ફળની મંલ આવતાં તે ફળ શોધી કાઢી તે આનંદથી મળી ગયો. તેની જાડૂઈ અસર મઈ. રાઈ પોતાની મરણ મુજબ દાલીઆથી શક્યો નહિ. તે શીધા પર તરફ આપ્યો, કુશળતાથી લીલાસ પર અમો, ખુલ્લી બારી વાટે ધીમેથી ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો અને મરતાં સુધી જુદા ન પડાય તેવી રીતે પ્રેમથી સીને કળાને લીધો. સીની છાતી પર પોતાનું માથું રાખીને તથા તેના મેળાની આસપાસ પોતાના શરીરને વોશળી હઈને તે રાતરિન પણો રહેતો હતો. અને અંતે પ્રિયતમાની પાછળ તેણે પ્રાણ નિજાવર મયો.

વહેમનું ઓસડ

વેંકુ હેઈ વેંકુ ટીગુ હેઈ વેંકુસ જમારા વર-નું જીવન કામકાજ કરે છે. ઉપરાંત તે ચોટા કરવાનો, રિક્ષા ખેંચવાનો, પાણી જરવાનો તથા લાકડાં લાવવાનો ધંધો પણ કરે છે. તેની પત્ની વેંકુની તેના જીવનની તેમ જ કામની સાથી હતી. ધરકામમાં સીએને લગતું કામ તે કરતી હતી. તેને અંગે આ મુગલ વિના ધરના માણસોને ચાલે તેમ નહોતું. એક વખત વેંકુ રમૂજ રીતે મોઢિ પગો તથા વધારે રમૂજ રીતે સામે થયો. વાત એમ જતી કે વેંકુને સત્તામાં કાંઈ, પાણી-માં ઉકાળેલ ચોખાંની કણકા તથા લીલાં ગરમાંની ચટણી નાંરના તરીકે આપવામાં આવી હતી. તે કાંઈ ખીતો હતો. વેંકુ જૂની ચટીમાંથી કાંઈને રમતી હતી. અચાનક વેંકુએ કુદાડ માર્યો અને કશું: 'હું છરતી કેડરોળી મળી ગયો છું'.

મનુષ્યજીવનની નળી સુજોમાં ન્મારે મનુષ્યના મનુષ્યમાં કુટ્ટ વિચારો પ્રવેશ કરે છે ત્યારે કુટ્ટ સાધનો

અહીં પર ડેડગેરોળી હતી તે જલદીથી ચાલી જઈને અચાનક અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી. વેંકુએ માન્યું કે પોતે તે ગળી ગયો. તેણે તાત્કાલિક ઉપાય લેવા શરૂ કર્યાં. તેણે ગળામાં આંગળી નાખી જિલડી કરી. પરંતુ ડેડગેરોળીનું કંઈ નામનિશાન નહોતું. છતાં તે તો એમ જ માનતો હતો કે ડેડગેરોળી મારા પેટમાં છે. તે પેટમાં ચાલતી હોવાનું તેણે જણાવ્યું. અચાસે તે અહીં છે, હવે ત્યાં ગઈ, તેમ પેટ ખતાવી ખતાવીને તે કહેવા લાગ્યો. તેને કારણે આપવાના ખર્ચા વધતો નકામા નીવડ્યા.

તેણે ખોરાક લેવાની ના પાડી. તે તો પથારીમાં પડી રહ્યો. ધરના કામકાજમાં અવ્યવસ્થા થઈ રહી. ધર ઉપર-નળે થઈ રહ્યું. વેંકુના પેટમાં જીવતી ડેડગેરોળી હોવાની માન્યતાના કારણે આ બધું થયું હતું. તેને લાગ્યું કે હવે મૃત્યુ નજીક છે. તેણે વેંકુને તે મુજબ કહેતાં તે રડવા લાગી. તેણે રડતાં રડતાં તેનું હૃદય ખોલી મને કહ્યું: 'અરમા, અરમા ગરુ, મારા પતિને બચાવો, મારા લાલિની કલ્પના કરો, દાકતરને બોલાવી તેનું પેટ વિશ્લેષીને ડેડગેરોળીને બહાર કાઢો.'

અને તેના ક્ષ-કિરણોનાં ફોટા લેવાયો. પેટમાં ડેડગેરોળી નહોતી. વેંકુ માને તેમ નહોતો. તે કહે કે અગ્રેજ દાકતરને ધૂળ ખગર પડે છે. તેથી અગ્રે દેશી વૈદને બોલાવ્યો.

અને તે સુઘ પુરુષને અમારા કુઃખની સર્વ કથની કહી. તે કંઈ જાણતો હોય તેમ કહ્યો અને વેંકુને સાંભળે કરવાની અમને તેણે ખાતરી આપી. તે આગ્યો ત્યારે સાથે પૈટી, ગોળીઓ, દવાની બુક્કી, ચાટણ તથા વૈદનું મોઢું પુસ્તક લેતો આગ્યો હતો.

વેંકુને ખતાવવામાં આગ્યો. વૈદે તેના પેટ ખાસે મન રાખીને ખૂબ પાડી: 'હું ડેડગેરોળીનો અનાજ ચાકણું છું. હું હમણાં જ તેને બહાર કાઢું છું.' તેણે વેંકુને થોડી સફેદ બુક્કી આપી અને તેને જિલડી થાય ત્યાર પહેલાં આગે પાટા બાંધી દીધા. વેંકુને જિલડી થઈ વૈદે પોતાની સાથે છૂપી રીતે લાવેલ મરેલ ડેડગેરોળીને જિલડીમાં મૂકી દીધી.

વેંકુએ આગ્યો ઉધાડતાવેત મરેલ ડેડગેરોળીને જોઈ. તે આનંદથી કૂદકા મારવા લાગ્યો અને બોલ્યો: 'અને જ હું ગળી ગયો હતો. હારા, મારું મંડિ જુઓ.'

ધરમાં આનંદ આનંદ મળી રહ્યો. અને બધું પૂર્ણ થયું. ચાલવા લાગ્યું.

ગૃહદેવતા

નીચે હું જે બતાવતું-વર્ણન કરું છું તેવી સત્યતા વિશે હું ખાતરી આપું છું. જોકે જે પોતે તેને નજરેનજર જોયેલ નથી. પરંતુ મારાપિતા, તે માટે ખાતરીથી કહે છે અને મારા કુટુંબના કેટલાક માણસો, મારા કેટલાંક સ્વર્ગ તથા જે ગામમાં તે બનાવ બન્યો તેના રહેવાસીઓનાં તે વાતને ટેકા મળે છે.

ગામઝાનું નામ પેરીમપુલીપકમ છે. કાલિદરમથી તે ગાદરરતે લગભગ બારમાઈલ થાય છે. ગામઝાના નામનો અર્થ 'વાધ-પ્રેર' એવો થાય છે. આ-નામ કેવી રીતે પશ્યું તે હું જાણતો નથી. ગામઝાવંસીઓ તો તેને પ્રાચીન કાળના, વાધ જેવા રાક્ષસી રાજાના નિવાસસ્થાન તરીકે ગણે છે. મારા મત પ્રમાણે આ અર્થ બદલેલો નથી. જગ્યાનું નામ પેરિમ-પણ-પકમ એટલે મોટા સર્પોના પ્રેરણ હોયું જોઈએ. કારણકે એટલામાં જુદા જુદા પ્રકારના અને નાના-મોટા દરના ધણી સર્પો રહે છે.

જે પોતે ઘણી વાર ધણી મોટા સર્પો જોયા છે. એક વખત છ ફૂટ લાંબો કાળો સર્પ આ ગામમાં થઈને વહેતી નહેરમાં તરતો જે જોયો હતો. આ નહેર કડી સુકાઈ હોય એવું બન્યું નથી. તેનું નામ યોગ્ય રીતે જ 'સર્પ-નહેર' પડ્યું છે. જોકે તેનું 'ખરું' નામ 'ડામલનહેર' છે. આ નામ પડવાનું કારણ તેનો સર્પ જેવા વર્ગક એ છે. એકા સાથે ત્રણેક વારના અંતર સુધીપણ તે રીંધી વહેતી નથી, પણ મોટા સર્પની માફક આમતેમ વગરકે લેતી ચાલે છે.

આ નહેરના કાંઠા પર સંખ્યાબંધ નાગપ્રતિષ્ઠાના જોદરના માનમાં બધાવવામાં આવેલ દેહરીઓ-એઈ ચકાષ છે. સામાન્ય રીતે સંતતિની-અને તેમાં બે ખાસ કરીને પુનની ઈચ્છા ધરાવતા લોકોએ આ બધાવેલી છે. મારા પિતાએ પણ આવી એક દેહરી ચલાવી હતી કેમકે તે વખતે તે નિઃસ્તંભ હતો.

મારા પિતાની મેરોર પરચણામાં ધીકલી વધીલાલ ચાલતી હતી. લાગણી-પ્રાધાન્યતાને અને તેમને આ દરના ગામઝાનું આકર્ષક થયું. કેમકે ત્યાં તેમના આપણાનું ધર હતું ત્યાં તેમણે જમીન પણ ખરીદી

કરી અને વર્ષમાં એકાદ-બે વખત રત્નઓમાં ત્યાં જઈ પણ આવતા. આવા એક પ્રસંગે અદ્ભુત કહી શકાય તેવી પણ સત્ય હતના બની.

સત્તારના લગભગ આઠ વાગ્યા હતા. ધરના અરધા ભાગમાં રહેતાં મારાં સર્ગા-વહાલાં સાથે મારા પિતા વાતચીતમાં મગ્ન હતા. તે જ વખતે ચાંદરોએ આવીને ખચર આપ્યા કે કુટુંબી આવ્યા છે અને બહાર રાહ લુએ છે.

તમને આશ્ચર્ય થશે કે આ 'કુટુંબી' વળી શું? તામિલ ભાષાના આ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ 'વાળનો ચોટલો' થાય છે. પણ તેનો અર્થ ગામડામાં વાદી પણ થાય છે. તામિલનાં લગભગ બધાં ગામડાંમાં રહેતા 'કુટુંબી' બટકતા બિખારી-વાદી કરતાં જુદી હોય છે. કુટુંબીને 'સર્પ-દાહતર' કહી શકાય.

ની જાતને. લાગેવળે છે ત્યાં સુધી તે, આપણા-માની ન શકાય તેવા, ચમત્કાર કરી બતાવે છે.

તું એક સામાન્ય કામ તો જ એર ચડી ગયેલ બ્યક્તિને યુનજીવન આપવાનું છે. તે મંત્રો બોલીને બ્યક્તિને ફરિયાદો સર્પને બોલાવે છે અને તે જગ્યાએ કંઈ મારી એર રેણુ હોય છે તે જગ્યાએથી તેની પાસે જ એર મુસાફી લે છે.

સામાન્યન: કુટુંબી સર્પ-દાહતરના ધંધા સિવાય બીજા ધંધા કરતો નથી. પણ જે કુટુંબી મારા પિતા પાસે આવ્યો હતો તે ખેડૂત હતો, તેમ જ તે અમારી જમીન ગણેતો ખેડતો હતો, આ સંબંધમાં મારા પિતાની સલાહ લેવા માટે તે આવ્યો હતો.

બરાબર તે જ સમયે રસોડામાંથી કારમી ચીસ સંભળાઈ અને મારાં કાકી રસોડામાંથી હાલ્તા હાલતાં બહાર આવ્યાં. તેમની આંખો ભયથી વિદૂળ બની ગઈ હતી, રસોડા તરફ આંખો ચોંધી તેમણે ખૂસ પાડી: 'સરપ! સરપ! બાપરે, કેવો મોટો સરપ!'

દાશમાં જે આવ્યું તે લઈને માણસેલું ટાળું રસોડામાં કપાટાબેર પણ સાવચેતીથી અંદર ધર્યું. તેઓએ મોઢા કદના સર્પને આહાર પર નેચ્યો. પરંતુ તે વળાંકોમાં તરત જ અદૃશ્ય થઈ ગયો. માણસો તો મૂંઝાઈ પડ્યા. સર્પ કઈ જાતનો હતો, તે મારા કાકી કહી શકે તેમ નહોતું. તે તો ફક્ત હાથ વડે બતાવીતે આવેડો મોટો સર્પ હતો તેમ તમા પોતે કેવી યુક્તિથી બચી ગયાં તે કહેતાં હતાં.

મારા પિતાએ બહાર રાહ નેતા કુટુંબીને સત્તર અંદર બોલાવી, હવે શું કરવું તે પૂછ્યું. બીજા માણસોએ તથા મારા કાકી સહીએ તેને રસોડામાં જવા દેવાની સંમતિ આપી. આદર્શિયુ રસોડું ત્યાર પછી શુદ્ધ ચર્મ રાશી પણ રસોડામાંથી સર્પને કાઢી તે રમ્યાન ભયમુક્ત તો બનાવવું જ નોંધ્યો.

કુટુંબીએ, માર્મિક દાસ્ય ક્યું અને જણાવ્યું: 'રસોડામાં મારું જયું નિર્ચય છે. મેં તે સર્પને અત્યાર અગાઉ ધણી વાર આ ઘરમાં આવેલો નેચ્યો છે. તેને 'મનેપંચુ' એટલે ગૃહદેવતા કહેવામાં આવે છે. તે આ કુટુંબની કેટલીય ચેટીઓથી અહીં વસે છે. તમને ખચર તો દશે કે સર્પ સેકેડો વર્ષ સુધી ટ્વી શકે છે. તે કુટુંબના ઠાઈ પણ માણસને ઈર્ષ્ય કરતો નથી પણ તમારામાંથી કાઢીને જીવંત છોડે તો તે આખા કુટુંબનો નાશ કરી નાખશે છે તે ધ્યાનમાં રાખજો. હવે, હું તમને તે વાત સાબિત કરી દર્શાવું.'

પછી તેણે પરિચયિત સંભાળ લીધી અને અમુક જગ્યાએ પાણી વડે સાફ કરવાનું મારાં કાકીને કહ્યું. પછી તેણે ચોખાના લોટ વડે સાધિયા કાઢ્યા. થોડું કપુર તથા દૂધથી ભરેલ થાળીની આગળી કરી અને બધાં માણસોને પગ ધોઈને નિર્દિષ્ટ રથને એક સાથે જોમાં રહેવાને કહ્યું. પોતાની સૂચના સિવાય ઠાઈ પણ પ્રકારની દિકચાલ ન કરવાનું કહ્યું, નહિ તો તેમના જીવનું નેખમ છે એમ પણ જણાવ્યું.

પછી તે પહાડી વાળીતે જમીન પર બેઠો અને મોઢા અગાળે મંત્રોચ્ચાર કરવા લાગ્યો. શું બનશે તેની જિદાસાથી આશુ'યે ટાળું સંક્રામણે બેઠું હતું. પછી કાકીએ ખૂસ પાડી પરંતુ કુટુંબી સમને નજર પડતાં તે એકદમ સાંત થઈ ગયાં ને રસોડાની દિશામાં તેની આંખો ચોંટી રહી હતી. બધાં માણસોની નજર એ તરફ જતાં તેમની આંખોમાં પણ ભયની ચમક આવી ગઈ કેમકે તેઓએ રસોડામાંથી બહાર નીકળીતે પોતાના તરફ ધીમે ધીમે સરકી આવતા એક સર્પને નેચ્યો. કુટુંબીએ ટાળાને એમ જ હાલ્તા-આટ્યા વગેરે જોવા રહેવાને કુકમ કરવાનો અને મંત્રોચ્ચાર ચાલુ રાખ્યો.

સર્પે જ્યારે થોડી વાર અટકી, સુસવાતા નાખી, માથું ઊંચું કરીને પોતાની ભયંકર ફેણ પ્રસારી ત્યારે ટાળામાં ફરીથી ભય બપાવી રહ્યો. તે બાર કૂટ લાંબો

રાક્ષસી સર્પ હતો. પુખ્ત ઉમર પહોંચેલા મનુષ્યની ઊંચાઈ કરતાં તેની લંબાઈ વધારે હતી. તેની ફેણ આમતેજ ફર્ક હતી હતી. તેની વિનાશક આંખો પરિસ્થિતિ નિહાળી રહી હતી અને તેની છસ લખ લખ કરતી અવારનવાર બહાર નીકળતી હતી—આવા લાખકર દરેકે તે ટાળાને લાખ અને આશ્ચર્યથી મંત્રમુગ્ધ બનાવી દીધું હતું.

કુકુમી તો શાંતિથી પોતાની આટલી નજીક આવેલ સર્પની દરકાર થયું કરતો નહોતો. તે તો મત્રા બોલે જ જતો હતો. ફેણ સીધી રાખીને સર્પ તો ખાદશાહી રીતે, કાંઈ મંત્રસાક્ષિતથી મુગ્ધ થઈ ને, ધીમે ચાલતો હતો. ચોખાના લોટના સાચિયાથી નિહિત ચણેલ ર્યાને તે પહોંચ્યો. લાં તે ફેણ સીધી રાખીને મૂંચણું વળી ગયો અને કુકુમીને કંઈ પૂછે તો હોય તેમ તેના તરફ જોવા લાગ્યો.

કુકુમી થોડા વલ્લે પડે તે મત્રાચાર તો ક્યો જ જતો હતો. તેની આંખો સર્પની નજર પર ચોટી હતી. તે સર્પની તદ્દન નજીક આવ્યો ત્યારે તો પ્રેક્ષકોના આંસ થઈ ગયા. કુકુમીએ કપુરનો પૂપ ક્યો અને સર્પની નજીક મૂકીને પોતાના મત્રાચારના અવાજમાં ફેરફાર ક્યો. અને પછી તો આ અદ્ભુત બનાવની સત્થ પડવા બની. સર્પે પોતાનું આખું શરીર લંબાવ્યું—ખરેખર આ દૃશ્ય લખલખ હતું—અને જોસથી સુસવાટા કરતાં ચારે દિશામાં દિધે ક્યાં પછી જાણે મૂર્છામાં હોય તેમ, હુકમને માન આપી સગવડા કપુર પાસે તેની ફેણ નમાવી અને ઉપરાઉપરી તથ્ય

વખત જમીન પર ફેણ નીચી કરીને ફરીથી સુસવાટા કરવા લાગ્યો. પછી તેણે પોતાની અસત્ સ્થિતિ ધારણ કરી લીધી.

કુકુમીના પ્રત્યક્ષાતની અટકળ તેના કપાળ પરના પ્રવેશથી થઈ શકે તેમ હતી. તેણે ફરીથી મંત્ર બદલાવ્યા. સર્પ પથ્થુ યાગીમાંનું કુખ પી ગયો અને પછી વિરલ દમામથી તેની ફેણ અગાડીના જેવી થઈ ગઈ અને તે પાછો જાગ્રુથી સરખી ગયો.

કુકુમીએ જોયા થઈને ચોટીથી કહ્યું: 'જોયું ને, તેણે વચન આપ્યું છે, નામદેવતાએ કપુર સમક્ષ વચન આપ્યું છે કે તમારા કુકુમીમાં તે જાણને ઈજા કરશે નહિ. તમે લોડા ધ્યાન રાખજો કે તેને કંઈ પથ્થુ ઈજા ન થાય. આ જ રમણે દર પખવાકિયે તેના માટે દૂધ મળી રાખજો. તે પીને શાંતિથી રાહશે જશે.'

જ્યાં પાંચ મિનિટ સુધી તો અવાજ થઈ રહ્યો. પછી તો તેઓ કુકુમીનો ખૂન આશાર માનતાં તેની સાથે વાતે લગ્યા.

મારા પિતા અને કહેતા હતા કે સાર પછી આ સર્પ ધરમાં જોટલી બધી વખત દેખાતો હતો કે મારા કાકોને તેના જગા પથ્થુ લાખ રહ્યો નહોતો. તે જાણે થરતો એક અંતેવાસી થઈ ગયો હતો. પરંતુ તેણે કાકોને ઈજા કરી હોય તેમ કદી જાણવામાં આવ્યું નથી. એમ લાગે છે કે આજ સુધી સર્પે પોતાનો કાલ પાળ્યો છે અને કંઈ પથ્થુ ધમાલ વિના આજે પથ્થુ તે એકાદ વખત ધરમાં દેખાય છે.

○

શક્તિ માટે

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક

'જેનરા'

નં. ૩૦૨

વીર્યવિહારનાં તમામ દર્દો જામૂજમાંથી દૂર કરી જાન તાકાતથી વારંવાર અને પ્રદુષિત બનાવે છે, નિસ્તેજ અદેશને ક્રાંતિવાન અને આનંદી બનાવે છે. મયૂજની કમજોરી, બલગો કુષાગ્રે, મોંઘી પાણીની નબળાઈ, અફમી, અપચો હાલત અનેક પ્રકારની નબળાઈઓ દૂર કરી નસોની શીથિલતા મટાડે છે. દરેક કસ્ટમાં એકસરખો ગુણ આવે છે. કિ. દર ટીકરીઓની ૧ ટકુખના ૨. ૨) ૮. ખ. ૮૬૬. દરેક બલ્લીતા દવા વેચનારને ત્યાંથી જ્યાં સહેરામાં મળી સકશે.

રોકાઈ—કંચનલાલ વાડીલાલની કં. જે. એન. શેઠના-નડીઆદ મંચળાસ રોડ, પ્રિન્સેસટ્રીટ—મુંબઈ [સુવરાત]

એક દત્તો રાજા. એને બે કુંવર. એકનું નામ બળકુમાર ને બીજાનું નામ સબળકુમાર. રાજાને બંને કુંવર ઉપર પ્રગળ છેલ. બંને વહાલા વહાલા દિન જેવા લાગે. સવારમાં બેઠીને રાજા કુંવરનું મોઢું લુએ પછી જ બીજું કામ કરે.

પણ બળવાનને કરવું છે ને રાજાની રાણી મરણ પાગી. રાજા પરદે ગયેલ નવી રાણી પરણી લાગ્યો. ઠગ છે ને કે સાવધાં જોટલાં સાવધાંને પોતાનાં જોટલાં પોતાનાં. નવી રાણીને આગલી રાણીના પુત્ર ઉપર કંઈ થોડું જ દેન હોય ? એ તો એને કદાચ વળ જેવા લાગે. કુંવર તો નવી રાણીને આંખના કણાની જેમ ખૂંચે.

નવી રાણી તો એમને મારે, કંઈ મારે ? વાંક હોય તો ય મારે ને વાંક ન હોય તો ય મારે, ખાવામાં તો કે ખેડી ભરનો રોટલો ! પહેરવામાં તો કે સાત થીગડાંવાળાં લૂગડાં ! કુંવર તો એવા દુઃખી છે, એવા દુઃખી છે કે ન પૂછો વાત. એમના દુઃખની વાત તો કોઈ આગળ કદી જાય એમ નથી. એ તો બેઠા બેઠા બેઠા બેઠા આંખે રુએ છે.

રાજા તો નવી રાણીનો વેચાણ યથા ગયેલો. નવી રાણી કહે જોટલું જ રાજા કરે. એ ન કહે એવું કંઈ ન કરે. નવી રાણીના બાદમાં રાજા કુંવરને ભૂલી ગયો. ઠાના કુંવર ને કોટું કંઈ ? કુંવર ક્યાં પડ્યા છે ? શું કરે છે ? શું ખાય છે ? શું પીએ છે ? સુખી છે કે દુઃખી છે ? એની કંઈ રાજાને પડી નથી. એ તો એક નવી રાણીને લુએ છે.

એક દિવસ તો પછી બંને કુંવરને વિચાર થયો કે હાલોને છત્તવા ગામ-પરગામ નીકળી જઈએ. ત્યાં અંજળ હાલોપાળી હશે ત્યાં રોટલો રણી ખાશું. આ દુઃખ તો હવે સહેવાઈ નથી. આ મહેલોટોલાથી તો ચાલ

બહુ. બંનેએ લેખા લેલી મનસુબા કર્યો છે ને એક દિવસ પહેર્યો લૂગડો એક ટારકા થોડા ઉપર ચડીને કોઈને કહ્યા કારત્યા વિના બંને ભાઈઓ દેશદેશાવર હાલી નીકળ્યા છે.

બંને ભાઈઓ ચાલ્યા જાય છે. ચાલતાં ચાલતાં એક મોઢું જંગલ આવ્યું. જંગલમાં મોઢું વડલાનું ઘાઠ. બંને ભાઈઓ વડલા નીચે રાતવાસો રહ્યા. ત્રણ ત્રણ દિવસના ટાકા થયેલા પેટમાં જજ જળના ખાડા પડ્યા હતા. કંઈ કરતાં કંઈ ખાવાનું મળ્યું નહોતું. વિચારા દુઃખી દુઃખી થઈ ગયેલા. બંને વડલા નીચે બેઠા બેઠા બીલેલાં બીલેલી વાતો કરે.

ત્યાં તો એ ઝાડની ઠાળે એક પોપટ આવી. ને બેઠો ને બીજી એક મેના આવી ચઢી. મેના પોપટ વચ્ચે તો બેંચી ઠાળે બેસવાની વડછક ચાલી. પોપટ કહે : હું મોટો. બેંચી ઠાળે હું બેઠું. મેના કહે : હું મોટો. બેંચી ઠાળે હું બેઠું. પોપટ કહે : 'તું આજઠાલની છોકરી મારા કંતાં મોટી ? હું જ મોટો છું. બેંચી ઠાળે તો હું જ બેઠું.'

મેના કહે : 'હવે રાખ્ય રાખ્ય. બીજે ક્યાંય આશરો નહોતો ત્યારે મહીં આવી ચડ્યો ને હવે મોટો થવા બેઠો છે ! હું તો ત્રણ વ બેંચી ઠાળે બેઠું.'

પોપટ કહે : 'તારામાં તે એવી કંઈ લાયકાત છે કે મોટી થવા આવી છે !'

મેના કહે : 'માડું માંસ તો ખહુ મોંઘું. ને કંઈ મને મારીને ખાય એ જાતે કહાડે રાજાનો પરધાન થાય.'

પોપટ કહે : 'પરધાન જ ને ? એમાં શું ? મને કંઈ મારીને ખાય તો એ બીજે જ દિવસે મોટા રાજાનો રાજા થાય.'

આમ એ પંખીમાં તો વાદ ચલાવે છે ને બંને કુંવર નીચે બેઠા બેઠા સાંભળે છે.

ખતેને યથું કે આ તે સતવાદી પંખી હશે કે શું? લાવને પારખાં લઈએ.

ખતેએ તીર લીધાં ને નિશાન તાકીને એકી સાથે છોડ્યાં. એકે મેના પાડી ને બીજાએ પોપટ પાડ્યો.

પછી તો બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે વાદવિવાદ શરૂ થયો. ઠાણુ મેના ખાચ ને ઠાણુ પોપટ ખાચ? મેના પ્રધાનપદું અપાવે ને પોપટ રાજ અપાવે

મોટાભાઈ નાનાભાઈને કહે: 'તું નાનેરો છે. તું પોપટ ખા. હું મેના ખાઈશ.'

નાનોભાઈ મોટાભાઈને કહે: 'તમે મોટેરા રાજના ધણી તમે કહેવાઓ તમે પોપટ ખાઓ હું મેના ખાઈશ. હું તો તમારી સેવા કરવા ને જ લાયક છું. કારભારી બનીને તમારી આકરી કરીશ.'

આમ મોટેરા મોટાઈ મૂકતો નથી ને નાનેરો નાનપ છોડતો નથી. હાનના કરતાં છેવટે મોટાએ પોપટ ખાધો ને નાનાએ મેના આરોગી

ખાઈ કરીને બન્ને ઘોડે ચડીને સ્વાંથી ચાલી નીકળ્યા. આયેરાક જાય ત્યાં તો નાનાભાઈને ચાળખો સાંભર્યો.

'મોટાભાઈ! ચાળખો તો વડલા નીચે પડ્યો રહ્યો. તમે ચાલતા ચાઓ હું હમણું જ ચાળખો લઈને આવી પહોંચીશ.'

મોટાભાઈ કહે: 'તું નાનો છે, ચાહી જશે હું જ લઈ આવું.'

નાનો કહે: 'તમે તો રાજ. હું તમારો પ્રધાન પ્રધાનને જ કામ કરવું જોઈએ ને? રાજ તો હુકમ કરે.'

મોટો કહે: 'તો તું ઘોડો લેતો જા. હું હળવે હળવે ચાલતો યાઉં.'

નાનો સળંગકુમાર ચાળખો લેવા ખાહો રૂંધો ને મોટો જળકુમાર ધીમે ધીમે આગળ ચાલતો ચલ્યો.

હવે જે વડલા નીચે બન્ને ભાઈઓએ રાત-

વાસો કરેલો, એ વડલામાં નાગદેવતાનું ચાનક નાગદેવતા ચારો ચરવા ગયેલ, તે હરમિયાન બન્ને કુવરો ત્યાં આવી ચઢેલ. અને નાગદેવતા ચારો કરીને પાછા ફરે તે પહેલાં તો બન્ને ભાઈઓ ત્યાંથી ચાલી નીકળેલ. એટલે બન્નેમાંથી કોઈને નાગદેવતાના ચાનકની ખબર નહિ.

નાગદેવતા ચારો ચરીને પાછા ફર્યા ચાનકે આવીને જુએ તો કોઈએ પોતાનું ચાનક અમડાવી મારેલું. ચારે કોર પંખીનાં પીંછાં ને હાડકાં પટેલાં નાગદેવતા તો આ જોઈને ખૂબ જ ખિન્નયા. એ તો કૂં કૂં કૂંકાડા મારે ને ચારેકોર ચડરાવા હવે

ત્યાં તો નાનોભાઈ વડલા નીચે આવી પહોંચ્યો. અને નાગદેવતાના રાખની કાંઈ ચે ખબર નહિ એ તો ઘોડેથી નીચે ઊતર્યો ને જેવો ચાળખો લેવા જાય છે ત્યાં તો નાગદેવતાએ ઠોડીને અને ડંચ દીધો. વાતની વાતમાં કુવર લીલાદાસ જળીને ધરતીએ ઢળી પડ્યો.

આછીકોર મોટો જળકુમાર તો આગળ ને આગળ ચાલ્યો જાય છે. ચાલતાં ચાલતાં તો એક મોટા શહેરમાં આવી અડ્યો

હવે એ શહેરનો રાજ સાત દિવસ યથાં મરણ પામેલો. એ દેશમાં એવો વિવાજ કે રાજ મરણ પામે એટલે હાથણી શબ્દમારે. હાથણીને શહેરમાં છૂટી મૂકે. હાથણી જેની આગળ ઘૂંટણીએ પડી નમન કરે ને સૂંઢ લાગી કરી સલામી આપે એ માણસ એ દેશનો રાજ ચાય સાત દિવસથી રાજ સવારે હાથણી શબ્દમારે ને શહેરમાં ફરવા મોકલે હાથણી ચેરીએ ચેરીએ ને ચોટે ચોટે ફરે ચાનખ્યો તો ખતરે માથ નહિ રાહુને રાજ ચવાના કોઠ. પશુ સાત દિવસથી એવો કોઈ સાચ્યચાળી મળ્યો નથી સાત દિવસથી હાથણી આખો દિવસ ફરે છે ને રાત પડે દરબારગઢમાં પાછી આવે છે.

ગામમાં તો ચારે તરફ કાળો કળખાટ ચાઈ રહ્યો છે. સાત દિવસથી રાજ વિના સિદ્ધાસન

મનું પડ્યું છે, લોકો કહે છે કે આ તો દેવનો કોપ છતરી આવ્યો સાત સાત દિવસથી રાજા ન મળે એ કાંઈ જેવીતેવી વાત છે !

આઠમા દિવસની સવારે પણ રોજના નિયમ સુજળ હાથણી શબ્દગારીને ચહેરામાં ફરવા મોકલી છે. હાથણી ફરતી ફરતી રાજામાર્ગે આલી જાય છે સામેથી ગળકુમાર આવ્યો આવે છે. એ તો બધા માણસના મોઢા સાચું જોતો જાય છે ને આગળ આવ્યો જાય છે. માણસો બધા ધુમધુમ છે. બધાના મોઢા ઉપરથી નૂરતેજ છીડી ગયાં છે. કોઈ કોઈની સાથે બાલતું બાલતું નથી બધા મીથુના પૂતળાની જેમ હાલેઆલે છે પણ કોઈના મોઢામાં જીભ જ નથી

આ બધા શું કામ લેગા યયા છે ? એમના ઉપર શું દુઃખ આવી પડ્યું છે ? એની ગળકુમારને કાંઈ ખબર નહિ એ તો આગળ ને આગળ આવ્યો જાય છે. સામેથી આવતી હાથણીએ એને દીઠો છે. દીઠો છે ને દોટ કાઢી છે. દોડીને એ તો કુંવરના પગમાં પડી છે. સૂંઢ જોઈ કરી સલામી આપી છે લોકોના સુખ ઉપર આનંદ આનંદ ફરી વળ્યો ચારે તરફથી ગળકુમારના નામનો જયજયકાર ઘોડી છકચો દોડતા દોડતા પ્રધાન આવ્યા ને બીજા કારવારી આવ્યા. બધા વાજતેગાજતે ગળકુમારને જોવા લાઈ ગયા કચેરીમાં જઈ કરી સાડું... જોઈ કરી ગળકુમારનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. રાજામાં ગળકુમારના નામની આજી ફરી વળી.

પછી ગળકુમારે તો તાળકડોબ નાનાસાઈ સળકુમારની શોધ કરાવી ચારે તરફ માણસો ફરી વળ્યા. ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ બધી દિશા માણસો જોઈ વળ્યા પણ ક્યાંયથી સળકુમારનો પત્તો ન મળ્યો એ તો બધા જેવા ગયા હતા તેવા પાછા આવ્યા ભાઈનો પત્તો ન મળ્યો એ જાણીને ગળકુમારને દુઃખ યથું પહોં રાજપાટના કાગકોજમાં એ વાત વિષયે પડી હવે આળીકેર સામગળકુમારને

આજણ્યો છે, એ તો હીલોકાય યઈ ને પડલા છેકળ પડ્યો છે ત્યાં એ રસ્તેથી એક જાદુગર અને તેની સ્ત્રી નીકળ્યાં.

જાદુગરે કુમારને જોયો એણે તો જાણ્યું-અજાણ્યું કયું. પણ સ્ત્રીનો જીવ છે ને ! જાદુગરની સ્ત્રીએ આવા રતન જેવા કુંવરને મરણ પામેલો જોયો ને એનો જીવ તરફડી છીક્યો. એણે જાદુગરને કહ્યું : 'તમે તો કહો છો ને કે હું ગમે તે કરી શકું ? મરેલાં જીવતાં કહું ?'

જાદુગર કહે : 'તે એ વાત કાંઈ આજ કાલની છે ? આઠ-નુગથી એ પ્રમાણે કરતે આવ્યો છું.'

સ્ત્રી કહે : 'તો આ કુંવરને સજીવન કરો જાદુગર કહે : 'તારે તો બીજો કાંઈ ધધો જ નથી. આ કરો ને તે કરો, એ જ વાત છે. હું તો કાંઈ એવી લપમાં પડતો નથી.'

સ્ત્રી કહે : 'ત્યારે એમ જ કહો ને કે તમને તો કાલી ખડાઈ જ હાંકતાં આવડે છે ?'

જાદુગર કહે : 'કાલી ખડાઈ જ ?'

સ્ત્રી કહે : 'ખડાઈ નહિ તો બીજું શું ? વાતો તો આખી દુનિયા કરે. પણ જે કરી બગાવે તે જ સાચો કહેવાય'

સ્ત્રીની વાત સાંભળીને જાદુગરને તો હાથે-હાંક લાગી ગઈ. એણે તો ગમચો હેઠો પજાડ્યો. ગમચામાંથી એક કાચડી કાઢી કાચડી કાઢી ને એની સ્ત્રીને આપી કહે : 'જોવા વડલામાંથી ઝરણું ઝરે છે એ આ કાચડીમાં ચીકી લે.'

વડલાના ધડમાંથી એક ઝરણું વહે. મળતું ટાડુંગોળ પાણી જે કોઈ પીએ એનાં કાગળોં કરે. સ્ત્રીએ તો જાદુગરે કહ્યું તેમ કર્યું. કાચડી ઝરણા હેઠળ ધરી. ઝરણાનું પાણી કાચડીમાં પડવા માંડ્યું. થોડી વારે તો આખું ઝરણું કાચડીમાં ઘસવાઈ ગયું. વડલાનો પ્રવાહ બંધ થઈ ગયો.

જાદુગર કહે : 'ગમ હવે એ સાચવી

સીએ તો જેમ કહ્યું તું તેમ કર્યું.
જાદુગર કહે: 'આલો હવે રસ્તે પડીએ.'
સી તો વિચારમાં પડી ગઈ. એ કહે:

'આમાં કુંવર તો કંઈ જીવતો યથો નહિ.'
જાદુગર કહે: 'તું તારે જોયા કરજે ને.
જેણે એને માર્યો છે એ જ એને સજીવન કરશે.
એને હાથે જ કુમારને જીવતો કરું તો જ હું
જાદુગર સાચો.'

જાદુગર અને તેની સી તો આગળ આલી
નીકળ્યાં.

વડલાતું ઝરણુ તો નાગદેવતાને પિયારો.
એ ઝરણુ વગર બીજું પાણી પીવાની એને
બાધા. નાગદેવતા આવીને જીવે તો એનું ઝરણુ
સુકાઈ ગયેલું. પાણી વિના નાગદેવતા તો તર-
દોરે તરફેડા નાખે. એક દિવસ થયો, બે દિવસ
થયા. નાગદેવતાને ગળે થોપ પડે. તરસે એનો
જીવ જાય. નાગદેવતા તો માર્યા પછાડતા જાદુગર
પાસે આવ્યા. જાદુગરને કહે: 'મારો ઝરો પાછો
સજીવન કરી દે.'

જાદુગર કહે: 'પહેલાં પેલા કુંવરને કંઈ
હીધો છે એને જીવતો કરી દે.'

નાગ કહે: 'એણે મારું યાનક અબડાળ્યું
છે. એને હું જીવતો નહિ કરું.'

જાદુગર કહે: 'અજણ્યા ને આંધળા એ ચ
બરાબરા. એને કંઈ થોડી જ ખબર હતી કે
ત્યાં તારું યાનક છે?'

નાગ કહે: 'એ હું ન જાણું. હું એને
સજીવન નહિ કરું.'

જાદુગર કહે: 'તારું ઝરણું ચે ત્યારે સજી-
વન થઈ રહ્યું.'

એ તો જેમી નાગદેવતાની વટ, એવી
જાદુગરની ચે વટ. એય એકબીજાના વડિયા, પણ
નાગદેવતાને તો તરસે જીવ જાય ને જાદુગર-
ને તો કંઈ નહિ. એ તો બેઠો બેઠો હશે.

તરસ્યા તે ક્યાં સુધી રહ્યાં શકાય? સાખરે

નાગદેવતાને નમતું આપવું પડ્યું. એણે જઈ-
ને સળંગકુમારનું એર ચૂસી લીધું કુંવર બાક
કંઈને બેઠો થયો.

જાદુગરે તરત જ કાચલીનું પાણી વડલા-
ના ચકમાં કાલવી લીધું. નાગદેવતાનું ઝરણુ
સજીવન થઈ ગયું. પાણી પી, પોતાની તરસ
છિપાવી નાગદેવતા એના યાનકમાં અલોપ થઈ
ગયા. જાદુગર પણ પોતાને રસ્તે પડ્યો.

સળંગકુમાર બીડીને જીત્યો થયો. એને તો
નાગદેવતાની કે જાદુગરની કંઈ જ ખબર નહિ.
એને તો એમ જ કે પોતે જીંધી ગયેલા. કંઈ
જીંધી ગયેલા! કંઈ જીંધી ગયેલા! ઝડ ઝડ બીડીને
એણે આગળો લઈ લીધો. પાસે જ ઘોડો ચરતો
હતો. ઝડ ઝડ ઘોડો હવર ચડી બેઠો ને ઘોડો
મારી મૂક્યો. પણ ઉતાવળને લીધે એને બાન
રહ્યું નહિ. એ તો ખરો રસ્તો મૂક પડતો ને
જીંધે રસ્તે ચડી ગયો.

આલતાં આલતાં એક ગામ આવ્યું. ગામને
પાદર એક ભરવાડણુ સામી મળી. કુંવર કહે:
'ખાઈ દે ખાઈ! મને તારે ઘેર રહેવા દઈશ?
હું તારાં ઘેરાંગકરાં ચારીશ.'

ભરવાડણુ તો ઘરડી ખખ એને ઈંપાંછાકરાં
કાંઈ નહિ. એને યથું કે ભલેને બચાડો પડ્યો
રહે. ઘેટાં-બકરાં ચારશે ને બટકું રોટલો ખાશે.
એણે તો કુંવરને હા પાડી ને સળંગકુમાર ભર-
વાડણુને ઘેર રહ્યો. ઘેટાંબકરાં ચારે ને લહેર કરે.

એક સાંજે સળંગકુમાર ઘેટાંબકરાં લઈને
ઘેર આવ્યો. ઘેર આવીને જીવે તો ડોશી બેઠી બેઠી
રોટલા ઘટે. કંઈ કેટલા ચે રોટલા ઘડી નાખેલા.
એ તો રોટલા ઘડતી જાય ને રચરચ રોટી જાય.

સળંગકુમારને યથું કે કોઈ દિવસ નહિ
ને આવે ડોશી કુજે છે કેમ? એ તો હવે
ભરવાડણુને આ કહીને જ બોલાવતો. એણે
પૂછ્યું: 'એવું તે શું? હું આવી પડ્યું છે
મા! કે ભેડાં એવું કુજો છે?'

ઠોરી કહે: 'કાંઈ નહિ ભાઈ, અમરચું જ.'
સળગક્રુમારે તો બરાબરની હક લીધી:
'હકો તો જ હા નકર ના.'

પછી તો ડોશીને છૂટકો રહ્યો નહિ. ડોશી
કહે: 'ભાઈ, આ ગામમાં એક રાક્ષસ આવીને
રોજ કેટલાય માણસને ખાઈ જતો. રાત્રીએ
રાક્ષસને મારવા ઘણી મહેનત કરી; પણ રાક્ષસ
તે મરે? એ તો રોજ રાતે આવે ને માણસોને
મારી ખાય. પછી તો રાત્રીએ એવું કર્યું કે
રોજ એક ઘરનો વારો આવે. જેનો વારો હોય
એ રાક્ષસને માટે એક ઘેટો, પાંચ માણના
રોટલા ને એક જીવાન માણસ એટલાં વાનાં
પહોંચતાં કરે. એટલાં વાનાં રાક્ષસને રોજ મળે
એટલે એ બીજાને ન રંગડે. આજે મારો વારો
છે. મારી પાસે ઘેટાં તો પાર વગરનાં છે.
એક કહેતાં એકવીસ આયુ. રોટલાનોય કાંઈ
તોટો નથી. પણ મારે જીવાન માણસ કયાંથી
કાઢવો? ઘરમાં માણસમાં માણસ હું એક.
મારા જેવી ઘરડી ડોશી કાંઈ રાક્ષસના મનમાં
આવે? એને તો તાજેમાજે જીવાનનોધ માટી
નોધએ એવો જીવાનનોધ હું કયાંથી લાવું?
એટલે રાક્ષસ પાછો ખિનશે ને મારા પાપે
કરીને ગામના વળી પાછા માઠા દી આવશે.'

વાત સાંભળીને કુવર કહે: 'એમાં તે શી
માટી વાત છે તે ક્યારના રોયા કરે છે? હું
તમારા દીકરા નથી? હું તો જીવાનનોધ હું
ને! આજે તો હું જ રાક્ષસ પાસે જઈશ.'

ડોશી કહે: 'ના રે ભાઈ. તું તો મારે
અમર ચયું ને રાત રહ્યા જેવો, તને કાંઈ રાક્ષસ-
ને થોડો જ સોંપાય છે? તને રાક્ષસનો લોગ
ખાનાવીને હું કયે ભવે છું?'

કુવર કહે: 'તમે ચિંતા કરો મા, માડી!
હું રાક્ષસને પહોંચી વળીશ'

ડોશી કહે: 'રાક્ષસને પહોંચી વળવું એ
રમતવાત હશે? એવા તો કાંઈક આવેલા. બધા
કહે રાક્ષસ શી બિસાતમાં છે? એવા તો અમે

અનેક રાક્ષસો મારી નાખેલા! પણ કોઈ કરતાં
કોઈનો ગજ વાગ્યો નહિ. બધાને રાક્ષસે મારી
ખાધા. રાત્રીએ તો ગામમાં ઢંઢેરા ટીપ્પો છે
કે જે કોઈ રાક્ષસને મારી નાખશે એને અમર
રાજપાટ આપીય ને કુંવરી પરજીવીય. પણ
રાક્ષસનું નામ પડે ત્યાં જ બધા લાગી બપ.
રાક્ષસ સામે કોની તાકાત કે ભલો રહી શકે?
ના રે ભાઈ! આપણે નથી જવું. ગામનું જે
થવાનું હોય તે થાય'

કુંવર કહે: 'આજ તો તમે હા કહેશો તો
ય જવાનો ને ના કહેશો તો ય જવાનો, જવાનો
ને જવાનો, આજ તો રાક્ષસ છે ને હું છું.'

ઠોરી બિચારી કું કરે? એનો વારો કાંઈ
થોડો જ સળગક્રુમાર ઘર રહેવાનો હતો?

રાત પડી ને સળગક્રુમાર તૈયાર થયો
એણે તો સારો મળનો ખૂબ ખાધેલો ખીધેલો
ઘેટો લીધો. પાંચને જાહેર પચીસ માણના
રોટલા લીધા. બધું લઈ કરીને એ તો રાક્ષસને
લોગ આપવા બેસ્યો.

ગામને સીમાટે એક મોટો બધો વડો ને
એ વડા નીચે રોજ રાક્ષસ પોતાનો લોગ
લેવા આવે. સળગક્રુમારે વડા નીચે જઈ કરીને
ઘેટાને વડાના યડ સાથે બાંધી દીધો રોટલા-
નો ખડકલો નીચે મૂકી દીધો. ને પોતે એક
તરફ છાનોખાનો લપાઈને હાથમાં ઉઘાડી તલ
વાર રાખી બેસી ગયો.

બરાબર મધરાત થઈ એટલે જાઉં ખાઉં
કરતો રાક્ષસ આવી પહોંચ્યો. લાંબા લાંબા
હજનના તુંબા જેવા દાંત મોઢામાંથી જહાર
નીકળી પડ્યા છે. આંખમાંથી ધગધગતા અંગારા
વરસે છે. હાથે પાવડા પાવડા જેવા નખ છે.
મોટો બલ્લે તાડનો મોટોમાઈ ન હોય એમ
બાંલ બાંભના લાંબા ભરતો રાક્ષસ વડા નીચે
આવી પહોંચ્યો છે.

આવતાવેતજ એણે વડાને યડે ખાધેલો

વેટા ભેગો. વેટા તો ખાઈપીને માતેલા સાંઠ
જેવો જની ગયેલો. વેટા ભેઈને રાક્ષસ તો ખુશ
ખુશ થઈ ગયો. આવો મોટો જાણે વેટા તો એવો
કોઈ દિવસ ખાધેલો નહિ એ તો વેટા ઉપર
તૂટી પડ્યો ને થોડી વારમાં વેટાને ઠાથો ને
ઠાથો ખાઈ ગયો. પછી એણે રોટલા ઉપર
ત્રાપડ દીધી. ખાધા ન ખૂટે એટલા જાણે રોટલા
હતા. રાક્ષસ તો ધરાઈ ગયો. હોઈયાં હોઈયાં
કરવા લાગી ગયો. એની કાંઠ કાટકાટ થવા લાગી.

પણ માણસના લોજન વગર એને માથું
પડતું વળે.

માણસ ગધામ ! માણસ ખાઉ !

માણસ ગધામ ! માણસ ખાઉ !

કરતો કરતો એ તો જ્યાં સળળક્રુમાર બેઠો
હતો ત્યાં ઊપડ્યો.

સળળક્રુમાર તો તૈયારજ બેઠો હતો. એણે
તો તરતજ રાક્ષસની સાથે લડાઈ થઈ કરી દીધી.
રાક્ષસ કાંઈ જેવોતેવો હતો ? એ તો ખૂબજ
જોરાવર. સળળક્રુમાર જેવા મગતરાને તો એ
ચાંચડની જેમ ચોળી નાખે. પણ ભાઈસાહેબે
આજ તો કાંસી કાંસીને ખાધું. એનું તો ચેટ
કાટકાટ થાય. એને તો જગાસા ઉપર જગાસાં
આયે. ભાઈજન'ધનું' હિલ્લ બારે થયેલું એટલે
લડતાં ફાવે નહિ ને એછામાં પૂરું ઊંધ આવે.
ઊંધતાં ઊંધતાં તે કેટલું લડાય ? સળળક્રુમાર
તો લાગ ભેઈને તલવારના ઘા કર્યે રાખે

પછી તો રાક્ષસભાઈને એવું જોરથી જગાસું
આવ્યું ને તે એટું ડાચુંજ કાટ્યું રહ્યું ઊંધ
કહે માડું કામ. એ તો ધબ દબને નીચે ઢળી
પડ્યો. સળળક્રુમારે તરતજ માણસનો પિંઝો
ઉતારી લે તેમ રાક્ષસનું માથું કાપી લીધું.

માથું કાપી લઈને એણે પોતાના રૂમાલ-
માં ગાંધી દીધું ને મછી એ પણ ખૂબ ધાકી
ગયેલો એટલે જાડ નીચે સૂઈ ગયો.

હવે રાખનો એવો હુકમ કે સવાર પડે તે
પહેલાં વડલા નીચે હાકા-હોતરાં પડ્યાં હોય

તે જમાં વળાઈ ચોળાઈને જગ્યા સાફ થઈ જવી
ભેઈએ. રાક્ષસની સાથે એવી ઘરત પહેલેથી જ
કરેલી. વડલા નીચે જરાકે જરાકે હોય તો
રાક્ષસને ન ગમે ને એ ખીજી જાહે. એટલે રાજ
સવાર પહેલાં એક ભંગી આવીને બધી જગ્યા
વાળીને ચોળીને સાફ કરી નાખ.

એટલે રાજના નિયમ મુજબ ભંગી આવ્યો
ત્યારે વડલા નીચે રાક્ષસ લાંબો લય થઈને
પડેલો ને એક તરફ રાક્ષસનું માથું જોશીકા
નીચે દગાવી સળળક્રુમાર ઘસઘસાટ ઊંધે. ભંગી
તો આ ભેઈને વિચારમાં પડી ગયો. એને થયું કે
આવડા મોટા રાક્ષસને આ છોકરાએ માર્યો હશે !

પણ રાક્ષસ મરી ગયો હતો એ ચોક્કસ
વાત હતી વિચાર કરતાં કરતાં ભંગીને થયું કે
બારે સરસ લાગ છે. લાવને હુંજ રાક્ષસનું
માથું લઈને રાજ ખાસે પહેાંચી જાઉં. અરુ
રાજ મળશે ને રાજની કુંવરી પણ મળશે.

સળળક્રુમાર તો ઘસઘસાટ ઊંધે. એને તો
એવી ઊંધ આવી ગયેલી કે ન પડે વાત. ભંગીએ
આસપાસ ભેઈને કોઈ નથી એની ખાતરી કરી
લીધી. મછી સળળક્રુમારને ઊંધડીને ખાસેજ
પૂડખાણું હતી તેમાં નાખી દીધો. નાખી દઈને
ઉપર પૂડ વાળી દીધી. પછી રાક્ષસનું માથું
હાથમાં લઈકાવીને તે ગામ તરફ ઊપડ્યો.

એ તો જાણી જાનરે ચાલ્યો જાય છે, મોટી
મોટી કાંફા ભરતો જાય છે ને જાણને રાક્ષસનું
માથું જતાવતો જાય છે. એ તો કહેતો જાય
છે : 'આ રાક્ષસને મેં માર્યો, મેં માર્યો.'

આખા ગામમાં તો ખગર ફરી વળ્યા કે
ભંગીએ રાક્ષસને મારી નાખ્યો. રાક્ષસનું માથું
જેવા આવ્યું ગામ ઊલટ્યું. જાનરે માનખ્યો
કયાંઈ માતો નથી.

ભંગી રાક્ષસનું માથું જાણને જતાવતો
જાય છે ને જાણતો જાય છે : 'આ રાક્ષસને
મેં માર્યો, મેં માર્યો !'

‘કથેરીમાં જઈ કરીને એણે રાક્ષસનું માથું રાજ સામે મૂકી દીધું. જૂડીને સલામ કરી ને રાક્ષથી કહ્યું: ‘આ રાક્ષસને મેં માર્યો! મેં માર્યો! લાવો માટું રાજ! લાવો તમારી કુવરી!’

રાક્ષસનું માથું ભેગને રાજ તો વિચારમાં પડી ગયો. એક ભંગી આવડા મેટા રાક્ષસને મારે એ વાતમાં કંઈ માલ નથી. એ તો રાજ ત્યાં જાડું મારવા જતો હતો. એનામાં તાકાત હોત તો તો કે દહાડાને રાક્ષસને મારી નાખ્યો ન હોત! ગમે તેમ વાતમાં કંઈક લેલ છે. પણ લેદનો તો કંઈ ઉકેલ નથી. કાંઈ માર્ગનો પૂલ આવીને ફરેતો નથી કે આ રાક્ષસને મેં માર્યો! મેં માર્યો! ને આ ભંગી એકદો કહે છે કે આ રાક્ષસને મેં માર્યો! મેં માર્યો!

રાજ પચને જાંઘાણે હતો. એણે તો ન હોય સોપ ભંગીને અડધું રાજ આપ્યું. ભંગી અડધા રાજનો રાજ ધર્મ રાજ અલાવવા હાથે. એ તો પોતાની જાતને ભંગીરાજ કહેવડાવવા હાથે.

પણ ભંગી કંઈ એકલું અડધું રાજ લઈ ને જ થોડો છોડવાનો હતો? એને તો રાજની કુવરી પરણવી હતી! એ તો રાજને રાજ કહેવડાવે: ‘હવે કુવરી ક્યારે પરણાવે છે?’

ભંગીને કંઈ રાજની કુવરી પરણાવ? રાજને તો જોય વાતે દુઃખ કુવરી ન પરણાવે તો પોતાનું વચન જાય ને પરણાવે તો લોઠા વાતો કરે કે કાંઈને નહિ ને ભંગીને કુવરી પરણાવી રાજ તો ખૂબ જ મૂંઝાયો. પણ આખરે એણે એક સુક્તિ શોધી કાઢી ભંગી-રાજને કહેવડાવ્યું કે કુવરીને એક વરસનું છે ત્રણ પૂરું ધર્મ જાય પછી વાત. રાજી કુવરી પરણાવીશું.

ભંગીને રાજ તો મળી ગયું હતું. કુવરી-ને પરણવાની કંઈ ખાસ ઉતાવળ ન હતી એણે કહ્યું: ‘ભલે એક વરસ પછી વાત.’

આ તરફ સવાર પડ્યું એટલે એ જામળા કેટલાક કુંભારો પૂઠખાણમાં માટી ખોદવા ગયા. જે ખાણમાં પેલા ભંગીએ સળગકુમારને દાટી દીધેલો એ જ ખાણમાં તેઓ માટી ખોદે. ખોદતાં ખોદતાં પોતું પોતું લાગ્યું એટલે કુંભારએ હાથેથી પૂઠ વરખોળી તો અંદરથી રૂઠો રૂઠો રાજકુમાર નીકળી આવ્યો. લગવાનની મહેર હતી કે કુમાર સાંભસમો હતો.

સળગકુમારે તો આમ ભેયું, તેમ ભેયું. ચારે તરફ ભેયું. ભુલે તો ન મળે રાક્ષસ કે ન મળે રાક્ષસનું માથું! એ તો વિચારમાં પડી ગયો. એને થયું કે આ તે શું હશે? ત્યારે રાવના પોતે રાક્ષસ સાથે લડેલા ને રાક્ષસને મારી નાખેલા એ શું સ્વપ્ન હશે? એ તો કુંભારોની સાથે ભેતો ઊસી રહ્યો.

કુંભારો કહે: ‘એલા ભાઈ, તું અહીં પૂઠ-ખાણમાં કર્યાથી-દટાર્મ ગયો!’

રાજકુમાર કહે: ‘કાણ જાણે. મને તો કંઈયે ખબર નથી. હું તો આ વડલા નીચે સૂતો’તો, એટલી મને ખબર છે.’

કુંભારો કહે: ‘તારાં કાંઈ અંગવદાતાં છે. ખતાં!’

કુમાર કહે: ‘મારે કાંઈ કરતાં કાંઈ નથી. તમે મને તમારે ઘેર રાખો તો તમારું ણધું કામ કરી આપીશ.’

કુંભારોને તો આવે પેટવડિયો ચાકર મળે એટલે એ તો ખુશી ખુશી ધર્મ ગયા કહે: ‘ભલે અમારે ત્યાં પડ્યો રહેજે.’

કુંભારો સળગકુમારને પોતાને ત્યાં લઈ ગયા. એ તો કુંભારને ઘેર રહે, કુંભારનું કામ કાજ કરે ને માટ વડતાં શીખે

એમ કરતાં કરતાં તો કુમાર કુંભારી કામમાં હુશિયાર ધર્મ ગયો. એના ઘાટ તો ઘેર ઘેર વખણાય. દેવદેવમાંથી એની કારી-ગીરીનાં, મોર્ગાં આવે.

ભંગીરાજાને ખબર પડી કે કુંભારને ઘેર એક છોકરા આવ્યો છે ને એવા સરસ ઘાટ ઘડે છે કે ન પૂછે વાત ભંગીરાજાએ તો છોકરાને ઘોલાવ્યો ને ભેતાવેત જ ઓળખી કાઢ્યો કે આ તો પેટો રાક્ષસને માર્યો હતો તે છોકરો. એને જીવતો ભેતાં તો એને કાળ પડી.

ભંગીરાજાએ વિચાર કર્યો કે આ છોકરાને જલદી ઠેકાણે કરી દેવો ભેઈંશે એ જીવતો હશે ને કોક દિવસ ઠેકાણે રાક્ષસ માર્યાની વાત કરી ખેસશે તો ઉપાધી થશે. ભંગીરાજા તો સળંગકુમારનો ઘાટ કેમ ધડી નાખવો એની ચિંતામાં પ્રત્યો.

એવામાં એ મામતા જાંઘરમાં કોઈ એક પરદેશી વેપારીનાં સાત વહાણ નાંગર્યાં. સાતે વહાણ તેજમતુરી ને બતબતનાં મરી મસાલાનાં શરેલાં. વેપારીઓએ માલ વેચીસાટી નવો માલ ખરીદી વહાણ ભરી ઊપડવાની તૈયારી કરી. પણ પવન અતુકૂળ થાય જ નહિ. વહાણ થોડેકે ચાલીને પાછા જાંઘરમાં ભરાઈ જાય. વેપારીઓને વતનમાં પહોંચવાની ખૂબ જ ઉતાવળ ને વળતસર ન પહેલે તો આ તો વેપારના માગલા. એસમ ખલાસ થઈ જાય ને મોટું તુકસાન થાય. વેપારીઓ તો ખૂબ જ ઉતાવળ કરે, પણ વહાણ એક ડગલુંયે આગળ નો ચાલે.

વેપારીઓએ ભેંશીકા ઘોલાવ્યા ને ભેંશ નેવડાવ્યા. ભેંશી કહે: ‘હરિયાપીર રૂંધ્યો છે, જત્રીશ-લક્ષણોનો લોગ ચડાવો એટલે જીંજ ધડીએ વહાણ ચાલી નીકળશે.’

હવે વેપારી તો રદ્દા પરદેશી એમનાં વહાણ ઉપર જત્રીશ-લક્ષણો કોઈ કરતાં કોઈ નહિ. શહેરમાં કોઈને જાણે નહિ. જત્રીશ-લક્ષણો લાવવો ક્યાંથી? ને એમ કાંઈ જત્રીશ-લક્ષણો ખમરે ઘોડા જ વેચાય છે?

વહાણવટીઓ તો રાજા પાસે આવે ગયા. રાજાને કહે: ‘માનો એટલાં મૂલ આપીએ. એક જત્રીશ-લક્ષણો આપો. અમારાં વહાણ

જોટી થાય છે. અમારા વેપારવજુજ જોરનો ચડ્યા છે.’

રાજાને તો એટલું જ ભેઈંતું હતું. એણે તો તરત જ હુકમ કરી દીધો: ‘કુંભારને ઘેર એક છોકરો છે તે પૂરો જત્રીશ-લક્ષણો છે. એ છોકરો આ વેપારીઓને સોંપી દો.’

રાજાનો હુકમ થતાં તો એક કરતાં એકવીસ જાત્રીશર વહાણ સળંગકુમારને મુશ્કેટાટાળાંપીને વહાણવટીઓને હવાલે કરી દીધો.

સળંગકુમારનું આ રીતે કાસળ નીકળી જશે એમ માનીને ભંગીરાજા તો ખુશી ખુશી થઈ ગયો એને તો ટાંકે પાણીએ ખસ ગઈ.

વહાણવટીઓને જત્રીશ-લક્ષણો મળી ગયો. એટલે એમણે તાળકટોળ દરિયાપીરને લોગ ચડાવવાની તૈયારી કરી. એક ધડીને જોટીપો એમને પોસાય તેમ ન હતો.

સળંગકુમારને નવડાવ્યો ધોવડાવ્યો, ઝરિ-માનનાં વાઘા પહેરાવ્યા, કૂલની માળા પહેરાવી. સળંગકુમાર તો ઢીપી ઊઠ્યો.

વહાણવટીઓને આવા રૂપાળા છોકરાને ચડાવી દેતાં કંપારી આવી. પણ શું થાય? એમનાં વહાણ ચાલતાં ન હતાં ને એમને લાગોની તુકસાની સહન કરવી પડે તેમ હતો.

ખપી તૈયારી થઈ ગઈ. લોગ ચડાવી દે એટલી જ વાર. ત્યાં સળંગકુમારે કહ્યું: ‘તમારે વહાણ ચાલે એટલું જ કામ છે કે મને મારી નાખવો છે?’

‘વેપારીઓ કહે: ‘વહાણ ચાલતાં હોય તો કોઈને મારી નાખવાનું અમારે શું કામ? અમને કાંઈ માણસ નેવો માણસ મારી નાખવો ગમતો હશે! આ તો નજીકે કરવું પડે છે.’

સળંગકુમાર કહે: ‘તો મને એક છરી આપો.’

વેપારીઓએ કુમારને છરી આપી. છરી લઈને કુમારે પોતાની ટચલી આંગળી કાપી. લોહીનું એક ટીપું હરિયામાં નાખ્યું ત્યાં તો

એ વહાણ સડસડાટ કરતું ચાલી નીકળ્યું. જીને ટીપે બીજું વહાણ, ત્રીજે ટીપે ત્રીજું વહાણ, એમ સાત ટીપાં પાણીમાં પડતાં તો સાતે વહાણ પૂર ઝડપે ચાલી નીકળ્યાં.

આ ભેદને વહાણવડીઓ તો રાજકુમાર ઉપર ખુશી ખુશી થઈ ગયા એમને થયું કે આ દોષ સાધારણ છેકરો નથી. ખરેખર દોષ દેવાંશી પુરુષ લાગે છે. એ વિના આમ વહાણ ન ચાલી નીકળે. એમને તો રાજકુમાર ઉપર ખુશ જ હેન ભભરાઈ નીકળ્યું. વહાણવડીઓ રાજકુમારને પેટના દીકરાની જેમ રાખે ને અછો અછો વાનાં કરે.

એમ કરતાં કરતાં વહાણ તો એક ઘંઠરે નાંચ્યાં. ઘંઠરમાં ધીકતો વેપાર. વ્યતભવના માલ મૂલવાય ને કેશકેશના સોઠાગર ત્યાં આવે-ભય. વેપારીઓ વહાણ સળગકુમારને સોંપી કરીને ખચર ભેવા ને બતારની રૂપ ભણવા બેસી ગયા. રાજકુમાર એકલો બેઠો બેઠો વહાણનું ધ્યાન રાખે છે.

દેટલો ય વખત વીતી ગયો. સાંજ પડવા આવી તોય વહાણવડીઓ પાછા ફર્યા નહિ. સળગકુમાર એકલો બેઠો બેઠો મૂંઝાય કેમ્પે કર્યો વખત વીતતો ન હતો. એકલાં બેઠાં બેઠાં એને જૂના કિંવસોની યાદ આવતી હતી ને, એનો આત્મા ફેરફારો હતો.

વહાણ ઉપર ન સોરબ્યું એટલે એ કિનારે જતર્યો ને કિનારાની રેતમાં રમત રમવા લાગ્યો. રમતાં રમતાં તો એણે રેતીમાં ભતભતનાં ને ભાતભાતનાં આગેખન કર્યાં. પોતાના બાપનો રાજમહેલ બનાવ્યો. ફરતા બાગબગીચા ચીતર્યા. જળીયાનાં ઝાડપાન ને પશુપંખી જેખ્યાં. રાજાની કચેરી બનાવી ને સિંહાસને

બાપને ચીતર્યો. અજખામણી નવી માનું ભ્રમ દોર્યું ને સહોદર સાઈ ને કંદાર્યો. વનવનનાં ઝાડવાં આગેખ્યાં ને જંગલના છવને ટાર્યા. બલી ભરવાડજી લખી ને બોંધાર રાખઠ-

ને ચીતર્યો. જૂઠાં ભંગીરાજનાં હરણુ દોર્યાં ને એમ કરતાં તો દરિયાની રેત પણ ખૂટી ગઈ તોય આગેખનનો આરો આવ્યો નહિ.

એ તો આંખમાંથી આંધુસાં વરસતો ભય, દરિયાની રેત પલાળતો ભય, રજેરજ સંભારતો ભય ને લખતો ભય.

સળગકુમાર આ પ્રમાણે એની છવન-ટથા લખતો હતો તેવે સમયે એ નગરના પ્રધાનની કુંવરી સરખી સાહેલીઓ સાથે દરિયાને કાંઠે સહેલાણી નીકળી. પ્રધાનકુંવરીના રૂપનો કાંઈ પાર નહિ. એના રૂપ પાસે આદો-સૂરજ ઝંખવાય ને મોટા મોટા જૂખત બાન ભૂટી ભય. એ તો ચાલે ત્યારે કંકુનાં પગડાં પડે ને જોલે ત્યારે માતીડાંના મે વરસે.

પ્રધાનકુંવરીએ સળગકુમારને રેતીમાં આગેખન કરતો જોયો. કુંવરી ત્યાં બાવી ચડી. જીભી જીભી ચિત્રામણ જુએ છે ને ચિતારાને જુએ છે. જેનાં એનાં ચિત્રામણ છે એવાં ચિતારાનાં રૂપ છે. પ્રધાનકુંવરી તો એને ભેતાં જ મોહી પડી છે મનમાં ગાંઠ વાળી છે કે ઘસ પરણું તો આ કળાના બાવંદને જ પરણું. નહિતર પ્રાણ છાંડું.

એ તો સડસડાટ ઘેર ગઈ છે. જઈને દૂટચૂટ ખાટલી ઢાળી છે. સાત ચીખડાંવાળાં લૂગડાં પહેરી દૃઢિયાં વાળી ખાટલીમાં પડી છે ને હીબકાં ભરી ભરીને રુએ છે.

ઘરમાં તો સમાચાર ફરી વળ્યા છે કે કુંવરી રિસાયાં!

પ્રધાન પત્નીને પૂછે છે: 'કાંઈએ એને અજુકોજબુકો કર્યો? કાંઈએ એને ગાળલેખ દીધી? આ કાચું કુંવરી રિસાણી છે?'

પત્ની તારૂં છે: 'ગાળ દે એની છવ દાખી નાણું. મારી દીકરીને ટુંકારો કરે એનો દાંટિયો કાપી નાણું. મારી દીકરીને શું હુણ છે તે દીકરી રિસાય?'

સરખી સાહેલીઓ કહે છે: 'નથી કોઈએ તું કંઈ કર્યો. નથી કોઈએ ગાળવેળ લીધી કે નથી કોઈએ આંગળી ચીંધી. સચુદરકંઠે કરવા ગયાં તાં. બંદર પર પરદેશી વેપારીનાં સાત વહાણ નાંગર્યાં છે. વહાણવટીનો છેવો દેવીનાં મેલમેલાતું રચે છે. એ દેખીને કુવરીને ચેટક થયું છે.'

પ્રધાન કહે: 'પરદેશીના છેવાને બાંધીને લઈ આવે. એનું ઘાણીએ ઘાલીને તેલ કઢાવે. મારી દીકરીને ચેટક લગાડનારો એ વળી કોણ?'

મા કહે: 'પણ દીકરીને તો કોઈ પૂછે. શા કાળે એ રિસાણી છે?'

મા-બાપ દીકરી પાસે ગયાં છે. દીકરીને મનાવવા બેઠાં છે.

દીકરી કહે: 'બસ પરણું તો એ પરદેશીના છેવાને જ પરણું. બીજા બધા બાઈબાપ.'

પ્રધાન તાડૂકે છે: 'એવા ભગત બિખારા તો મલકને માથે કંઈક હાલી નીકળ્યા છે. એમ હાલીમવાલીને વળી પરણાતું હશે? કાંઈક જાત ભેળી ભેળંએ, કાંઈક વાત ભેળી ભેળંએ. કે બસ હાંડિ? એને જ પલણું, એને જ પલણું રિસાણી તો સહે રિસાણી. આકુડી ઠેકાણે આવી જશે.'

પ્રધાન તાડૂકે તો સહેને તાડૂકે. એનો હુકમ એની કચેરીમાં ફાલે. ઘરમાં એનું રતિભાર ચલણ નહિ. ઘરમાં તો પ્રધાનપત્નીનું ભેર. એ કહે તેટલું થાય. એ ન કહે એટલું ન થાય.

એકની એક દીકરી છે. લાડકાડથી ઉછેરીને મોટી ઠરી છે. એ આમ દૂરચુટ ખાટલીમાં જૂળી ને તરસી રિસાઈને પડી રહે એ માને કાંઈ થાડું જ ગયે? એણે તો દીકરીને મનાવવા માંડે છે:

'બેટા, કહે તો રાણીબયા સાથે પરણાતું.'

દીકરી કહે: 'પરણું તો એ વહાણવટીના છેવાને જ પરણું નહિતર છામ કરડીને મડું.'

માએ તો આ વર બતાવ્યો ને તે વર બતાવ્યો પણ દીકરીએ તો બરાબરની હઠ લીધી છે. એ તો એકની એક વાત કહે: 'પરણું તો એ વહાણવટીના છેવાને જ પરણું.'

પછી તો પ્રધાનને છૂટકો રહ્યો નથી. પણ એ તો પ્રધાન. બારે હુશિયાર. હુશિયાર ન હોય તો એનાથી રાજકાજ કેમ ચાલે? એણે તો તરત જ ચેલા વહાણવટીઓને બોલાવ્યા.

વહાણવટીઓને તો ફાળ પડી. દાણચોરી કરી નથી. રાજનેયે શુંનો કર્યો નથી ને પ્રધાન શું કામ બોલાવતા હશે? એ તો ખીતા ખીતા પ્રધાન પાસે આવ્યા.

પ્રધાને એમની સાથે છાની વાત કરી: 'તમારો છેલ્લો બહુ હરામખોર છે.'

વહાણવટી કહે: 'એણે રાજનેય કાંઈ શુંનો કર્યો હોય તો કરબાર ધણી છે. એનું ઘાણીએ ઘાલી તેલ કઢે.'

પ્રધાન કહે: 'એમ નથી. તમારા છોકરાને એવો ત્યારથી મારી દીકરી એક જ વેન લઈને, બેઠી છે કે પરણું તો એ છોકરાને જ પરણું.'

વહાણવટી કહે: 'છોકરો પૂરો બત્રીચ-લક્ષણ છે, પ્રધાનભાઈ!'

પ્રધાન કહે: 'પણ એમ કાંઈ પ્રધાનની છોકરી વહાણવટીના દીકરાને પરણે? પણ એણે તો બરાબરની હઠ લીધી છે. એ તો લીધી વાત મૂકતી નથી. એટલે તમને બોલાવ્યા છે.'

વહાણવટી કહે: 'તમે હુકમ કરો એ અમારે કબૂલ.'

પ્રધાન કહે: 'તમારા છોકરા પેરે હું મારી કુવરી પરણાતું, પણ લગન થાય કે તમારે તરત જ વહાણ હંકારી મૂકવાં. મધદરિયે જઈને એ છોકરાને તમારે દરિયામાં નાખી દેવો ને આજથી થોથે દિવસે મારી દીકરી મને પાછી સોંપી દેવી આટલું કરો તો તમારું દાણ માફ કરીશ.'

વેપારીઓ તો રાજ રાજ થઈ ગયા. એમને તો થયું કે હાથ માફ થાય છે પછી આપણે બીજું શું નોંધવું? છોકરો ક્યાં આપણો છે? આપણે તો એને બત્રીસો ચઢાવવા લીધો હતો ને! એમણે પ્રધાનની વાત કબૂલ કરી લીધી.

પ્રધાને તરત જ ઘડિયાં લગન લીધાં. સળગકુમાર પ્રધાનની કુંવરી સાથે પરણી જિતર્યો. પ્રધાને પેટીઓ ભરી ભરીને દીકરીને કરિયાવર આપ્યો. દીકરીને વળાવી બધાં વહાણમાં ચડી બેઠાં. સને ચવને વહાણ ચાલી નીકળ્યાં. પ્રધાનની દીકરી માટે વહાણવટીઓએ એક સરસ મળનો ખંડ કાઢી આપ્યો. સળગકુમાર તો બીજા બધાની સાથે રહે છે. ને મોજ કરે છે એના આનંદનો તો પાર નથી. આવી મઝની કુંવરી મળી છે તે આનંદ કેમ ન હોય?

વહાણ તો દરિયાના પાણીમાં હાલ્યાં જાય છે, હાલતાં હાલતાં બીજા દિવસનું પરભાત થયું. એટલે તાજ નોંધને વહાણવટીઓએ સળગકુમારને દરિયામાં ધડેલી લીધા તરત જ વહાણ પાછાં વાળી દીધાં.

હવે સળગકુમાર પાણીમાં જઈ પડ્યો એ તો ડૂબું ડૂબું થઈ રહ્યો પણ એનું નસીબ જોર કરે પ્રધાનની કુંવરી જે ખંડમાં રહેલી હતી એ ખંડમાંથી એક દોરડું જહાજ લટકે સળગકુમારે દોરડું નોંધું, એટલે તરત જ દોરડું પકડી એ ઉપર ચડી ગયો.

પ્રધાનકુંવરી તો એને નોંધને વિચારમાં પડી ગઈ. પણ સળગકુમારે બધી વાત દહીં એટલે, હાળમાં કાંઈક કાઢ્યું. છે એમ સમજીને ચતુર પ્રધાનપુત્રીએ કુમારને એક પેટીમાં સાંતાડી દીધા. કુંવરને પેટીમાં સતાડ્યો છે એની કોઈને ખબર પડતી ન દીધી.

વહાણ તો પાછાં ફરી ગયાં તે એથે દિવસે પાછાં જાંદરમાં આવી પહોંચ્યાં. વહાણવટીઓએ વહાજ પ્રમાણે પ્રધાનકુંવરી પ્રધાનને પાછી એંધી

અને છોકરાને સમુદ્રમાં નાખી દીધાની વાત કરી. પ્રધાને વેપારીઓનું હાથ માફ કર્યું.

પ્રધાનકુંવરી તો રંગેચંગે રમેજમે છે, એટલે પહેરે છે, હરેફરે છે. એને તો કશી વાંતનું દુઃખ નથી. પ્રધાનને થયું કે દીકરીની સાન કેકાણે આવી જણાય છે. એના મગજ ઉપરથી મણમણને બોલે જિતરી ગયો.

સળગકુમારવાળી પેટી પ્રધાનકુંવરીએ સાચવીને પોતાના એરડામાં સુકાવેલી. રાત પડી ને કુંવરીએ પેટી ઉઘાડી. પેટી ઉઘાડીને કુમારને અંદરથી જહાજ કાઢ્યો નવઢાવી ધોવડાવીને રૂઢી રીતે જમાડ્યો આખી રાત જાગે એ આનંદમાં વિતાવી.

સવાર પડ્યું એટલે સળગકુમારે દાસીનાં કપડાં પહેરી લીધાં એ તો ઘરમાં હરેફરે છે, કુંવરીનું આહવતું કરે છે. ઘરમાં કોઈને કશી ખબર પડી નથી. નવી દાસીનું કામ નોંધને બધાં હંગ થઈ જાય છે. એવું સરસ કામ કરે છે કે બધાં કાન પકડી જાય.

હવે એ જ શહેરમાં એનો મોટો બાઈ બળકુમાર રાજ કરે. સળગકુમારને તો ફરતાં ફરતાં આ વાતની ખબર પડી છે. માનો જવથો બાઈ સાંભરતાં એને દુઃખ થયું એની આંખમાંથી જોર જોર જેવડાં આંસુડાં પડે છે. એને થયું છે કે અરેરે નસીબ તો જુઓ! માનો જવથો બાઈ રાજ કરે છે ને હું અહીં સ્ત્રીનાં લૂગડાં પહેરી દાસીપણું કરું છું.

બાઈને મળવાના એને મનસૂણ થયા છે. પણ કેમ કરતાં લાગ મળતો નથી.

પણ એક દિવસ એને વળત મળી ગયો પ્રધાનનો એક બત્રીસો. તેમાં જાતજાતનાં ને રંગરંગનાં ફૂલ સાથે આખા રાજમાં ક્યાંઈયે ન હોય એવાં ફૂલ એ બત્રીસામાં સાથ એ બત્રીસાનાં ફૂલના હારગજરા ગૂંથી રાજ માળી રાજ માટે લઈ જાય.

સળગકુમારને આ વાતની ખબર પડી એટલે એણે માળીની દીકરી સાથે સહીપણા કર્યાં. એક દિવસ માળીની દીકરીને કહે: 'લાવને આજ તો હું હારગજરા ગૂંથી લઉં.'

એણે તો મમતા હારગજરા ગૂંથ્યા. એવા હારગજરા તો એક એના દેશમાં જ ગૂંથાય એવી કળા તો બીજા કોઈને ન આવડે. એવા હારગજરા તો એક એના બાપને જ ચડે હારગજરા ગૂંથી કરીને કુમારે માળીની દીકરીને આપ્યા દીકરીએ બાપને હાથે હારગજરા સોંપ્યા માળી તો કારીગરી જોઈને ખુશ ખુશ થઈ ગયો. એને થયું કે આજે તો રાત્રી જરૂર ઇનામ આપશે. હરખાતો હરખાતો માળી રાત્રદરબાર પહોંચ્યો.

રાત્રીએ હારગજરા જોયા ને એની કળા પારખી. હારગજરા જોઈને એ તો વિચારમાં પડી ગયો. આ તો પોતાના દેશની કારીગરી. આવી કારીગરી દુનિયામાં બીજા કોઈ ન જાણે. એક એના બાપનો માળી જાણે ને બીજા ભાઈ સળગજાણે. બાપનો માળી તો મરી ગયો હશે ને કાં મરવા પડ્યો હશે ત્યાં રહેને ભાઈ સળગ આવી ચડ્યો હશે ?

રાત્રી તો માળી ઉપર ખોટો ખોટો ગુસ્સો થયો 'સાચેસાચું કહી દે, આ હારગજરા કોણે ગૂંથી દીધા ?'

માળી તો રાત્રીનો ગુસ્સો જોઈ યરથર ધૂનવા લાગ્યો. એનાં ઇનામનાં સ્વપ્નાં ઊડી ગયાં ને ચાચું ભોત ઊઠું બાજ્યું. એણે યરથરતી જણે કહ્યું: 'મારી દીકરીએ ગૂંથી દીધા છે, અન્નદાતા.'

રાત્રી કહે: 'જોટી વાત. સાચેસાચું કહી દે, નહિતર ઘાણીએ ઘાલી તેલ કાઢીશ.'

માળી કહે: 'સાચી વાત એમ છે કે પ્રધાન કુંવરીની એક દાસી છે એ દાસીએ આ હારગજરા ગૂંથી દીધા છે.'

રાત્રી કહે: 'તો કાલે એની પાસે બીજા હારગજરા ગૂંથાવી લાવજે તો તારી વાત સાચી. તો તારો શુનો માફ.'

માળી તો હીમખીમ ઘેર બોલ્યો. ઘેર આવીને એણે દીકરીને વાત કરી. વાત સાંભળીને દીકરી શ્વાસભેર પોતાની બહેનપણી પાસે ગઈ. બહેનપણીને માંડીને વાત કરી. વાત સાંભળી કુંવર કહે: 'એમાં તે શી મોટી વાત છે ?'

એમ કહીને એણે એમી થે સરસ હારગજરા ગૂંથી આપ્યા ગૂંથી કરીને એમાં એક ચિટ્ટી મૂકી. ચિટ્ટીમાં પોતાનું નામ લખ્યું.

માળી બીજા દિવસે હારગજરા લઈ કચેરીમાં હાજર થયો. કારીગરી જોઈને રાત્રી ખુશ થયો. રાત્રીએ પેલી ચિટ્ટી પણ વાંચી. એણે માળીને મોટું ઇનામ આપ્યું.

રાત્રીએ ચિટ્ટી વાંચી એટલે એની શંકા મજબૂત બની. એને થયું કે આ હારગજરા ગૂંથનાર બીજા કોઈ નથી. પણ પોતાના ભાઈ ન છે. પણ એ ભાઈ જ હોય તો પછી સીના વેશમાં કેમ રહેતો હશે ? એટલે વધારે ખાતરી કરવા એણે માળીને કહ્યું: 'તારી દીકરીની બહેનપણીને પૂછી જાણે કે એને બળ-સળગની વાત આવડે છે ? પૂછી કરીને મને ખબર આપજે.'

માળીએ તો બતાવેલ જ કુંવરને પૂછી જાણ્યું. કુંવર કહે: 'બળ-સળગની વાત કેમ ન આવડે ? જેટલી લોહી જાણે છે એ પણ આવડે ને જેટલી લોહી નથી જાણતા એ પણ આવડે. રાત્રીને વાત સાંભળવાનું મન હોય તો આપણે ગળીએ તેડી લાવજે.'

માળીએ જઈને રાત્રીને ખબર આપ્યા. રાત્રી તો બળ-સળગની વાત સાંભળવા અધીરો બન્યો.

ગમીયામાં આગોપાલવના ઝાંઝ નીચે બેઠક કરી છે. મગમલ મથરના ગાલીતકિયા ગિજાવી બળરાજ ગિરાન્યા છે. એક તરફ પ્રધાન પટે-

લિયા બેઠા છે ને બીજી તરફ બેઠી પ્રધાનપુત્રી-
ની દાસી વાત કરે છે.

પહેલે દિવસે તો વાત મેના-પોપટના
બોજન સુધી પહોંચી છે ને અધૂરી રહી છે
દાસીએ કહ્યું છે કે મારે તો ઘરમાં વાસીલાં
વાળવાં છે ને એ તો ચાલી ગઈ છે.

બીજે દિવસે તો વાત રાક્ષસના વધ અને
ભંગીરાજ સુધી પહોંચી છે. દાસીએ કહ્યું છે કે
મારે તો કુંવરીને અંધોળ કરાવવાં છે ને એ તો
ઉતાવળે ઉતાવળે ચાલી નીસરી છે.

ત્રીજે દિવસે વાત માંડી છે ને વાત પ્રધાન-
પુત્રીનાં લગન ને વહાણવટીના ઠાવાઠાવા સુધી
પહોંચી છે. દાસીએ કહ્યું છે કે મારે તો હાર-
ગજરા ગૂંથવા છે ને એ તો ચાલી ગઈ છે.

ચોથે દિવસે વાત હારગજરા ગૂંથતી દાસી
સુધી પહોંચી છે.

ને એટલી વારમાં તો બળકુમારે પોતાના
ભાઈ સમળકુમારને જોળખી લીધો છે. એણે
તો બેઠો તો ત્યાંથી ઢોટ દીધી છે ને સગાભાઈ ને
હેલથી એ તો બેઠી પડ્યો છે પ્રધાન પટેલિયા
તો બેઈ રહ્યા છે, બેઈ જ રહ્યા છે.

પછી તો રાજાએ ફાટ પાડી છે ને પોતાના
સગાભાઈની મહુને જોળખ આપી છે. વાત
જાણીને તો બધાના આનંદનો પાર રહ્યો નથી.
પ્રધાન તો આવો રૂઠો રાજાનો ભાઈ જમાઈ

તરીકે મળ્યો જાણી હરખે ઘેરો બની ગયો છે.

એણે તો પ્રધાનપદું સમળકુમારને આપ્યું
છે ને પોતે જાત્રા કરવા ચાલી નીકળ્યો છે.
સમળકુમાર રાજકાજ સંભાળે છે ને પ્રધાન-
પુત્રી સાથે ખાયા છે, પીએ છે ને આનંદ કરે છે.

પછી તો રાજાએ જ્યાં ભંગીરાજ અડકું
રાજ કરે છે ત્યાંના રાજાને સદેશો મોકલ્યો
બધી વાત વિગતે લખી જણાવી. વાત વાંચીને
રાજા તો ભંગી ઉપર એવો ગુસ્સે થયો, એવો
ગુસ્સે થયો કે ન પૂછો વાત. એણે તો એનું
ધાણીએ ધાલીને તેવ કાઢ્યું. ને પોતાની કુંવરી
સમળકુમારને પરણાવવા માટે લગનોની લખી
માઠલી છે.

સમળકુમાર કહે: 'હું તો પ્રધાનપુત્રી સાથે
પરણી રૂક્યો છું. હવે તો મોટાભાઈનો વારો છે.'

ને બળકુમાર સાથે રાજાની કુંવરીનાં લગન
થયાં છે.

પછી તો બધાંએ ખાધુંપીધું ને રાજ કર્યું.

☆ કહાની ☆

એ. એચ. જીલરના

રેલવે યુક્ટેટોલ પર મળી શકે છે.

અમ્યઝિરેવતાં કાઠી, ભેલી, તાવ, કુમિરો બિપદ્રવ, યુદ્ધ ખાવાથી પેટનું મોટું થઈ, દાવ પગ મળી જવા, દરતની
બળજવાત, ધાવણ કે કુપનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદી મદદી અખૂટ રોગના આપનારી અમૃત તુલ્ય ઔષધિ

કાઠીયાવાડી બાલમૃત સોગડી વાપરે
[૨૪૨૪૬૬]

દર્દી દખાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કી. રબી એકના આનંદ બાર. (વી. પી. યે. ૨૫૬)

વેલ નવનીકરાય હરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલમૃત સોગડી ક્રિયા-આંખાનોડ-બાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ટેકાણું-કેરાકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગડીનાં નાકે-મુંબઈ નં. ૪

સમાજ અને સાહિત્યની નવા જૂની

[એમાં કંઈક કપાતું વાત હોય એવા અખબારી ખબરી અને સાહિત્યપ્રવૃત્તિની માહિતીઓ અહીં સંપાદી છે]

સમાજ

તાલેવરમાં એક દલમની દુકાનમાં ચાર અમેજના છોકરા પાળ કમાવવા એકા હતા. દરમિયાનમાં ત્યાં એક મનદાર નામનો વિદ્યાર્થી આવે કમાવવા ગયો.

ત્યાં પોતાના રિવાજ મુજબ તેણે દલમને 'જય દિક' કહેવા જ છોકરા અમેજ છોકરાઓ બિનમજૂર મળ્યા હતા અને મનદાર ઘેર જતો હતો ત્યારે તેના પર દડી પડી એટલે મનદાર સુધી તેને મારી મારી હતો.

વિશ્વસપાત્ર રચણેથી સમાચાર લખવા છે કે ધારાસભાની ચૂંટણીમાં કેમિસની સાથે બીમા રહેલા રાષ્ટ્રીય કેમિસાર વિનુસાઈ પટેલને એમની પોતાની પત્નીનો મત વધુ અપેક્ષા નથી. એમની પત્નીએ કેમિસ ઉપરના વારને પોતાનો મત આપવાની હડીકવ બહાર આપી છે.

કેટલાક સ્પર્ધાએ તેા કેમિસના હરીફ કેમિસારીના પોલીસ એજન્ટો પશુ પોતાની ફરજ કરવા હાજર રાખે નથી અને કેમિસ કેમિસારીને મતદાન કરી મળે છે.

શિવરાત્રીના દિને એક વિશે સાહુદગ્રા ખૂબ બામ પીને તોફાન મચાવવાના ખબર મળ્યા છે. કહે છે કે આ પ્રાણી ભાંગના નશામાં હોયને 'જયશિવ' બોલવાનો આમક કહેતા અને ન પોણે તેને મારવાનું શરૂ કરેલું. બાક તે એક કૂખમાં પડેલા અને કદવા જનારને પણ મારતા હતા. અતિ તેને દોડાથી બાકીને ઘેર લઈ જવામાં આવી. નરોા બીલી મળા

બાંધે અથ મહાદેવના તાકત કેમણે આપ્યા હતા.

નવસારી શહેરમાં આવતા સદ-કારી અનાજ મરજીની અંદર કામ કરતા મઝી રણુછાડેલ જમવાનલ દેસાઈશ. રૂ. ૬૦૦ કરપરની ગેરવામ કરી હુમ થવાની ફરિયાદ પોલીસમાં થતાં તોફાનદારના પરત્વી જઈને કરતાં એક પત્ર દાખ આપ્યો છે જેમાં તેમણે તાણા કરાવેલ કાર્યદં વધા પોલી ઉપરધામમા મવાનું જણાવ્યું છે. પોલીસ તપાસ ચાલે છે. આ બનાવથી સદકારી જકારના રેર ધરાવનારોના બાદ ગમસાટમાં પડ્યા છે. પોલીસ તપાસ ચાલે છે.

એક બનાવથીસ નામના રાખસના પરામાંથી તે ગદારમામ અણેસા તે વડનો લાસ લઈને તેનો જ પુત્ર લગભગ રૂ. ૮૦૦ના લાંબીના ચોરીને સાથે ગયેલો.

આ છોકરાની પોલીસે સોંપીયાના ચેરર કનડ પાસેથી મુશ્કાલ સારે મારપકા કરી છે.

'મહાપુજારાજ ગજવ મંડળ' તરફથી 'કપની મજલમુદ્દિ' નામનો જલકરડાવે પ્રગટ થનાર છે. એ સંસ્થામાં મંડળના દરેક સભ્યની ૬૯૪૫ ના વર્ષે ફરમિયાન રચણેથી ર એમ પ્રકરો રૂ. ૬૨૫નું કામવામાં આપ્યું છે. સંસ્થાના સંપાદકો દરેકે જ. ભોલાર, દિસાર, ગમીન આગા, હંદુ અને હર્ષીચૂડાણ છે.

'મહી-સુવન' નો ગાલ' બંધે 'મહાવિજીતો નાનાવાવ સમુદ્ધિ' બંધે

સાહિત્ય

પત્રો છે. એના સ પાકો પ્રો અનંદરાય રાવળ, શ્રી હંદુમતી મહેતા, શ્રી રાંકેરકત રાસો છે. ધૂમકેતુ, સંકરમ, પ્રો. મનસુખલાલ ઝવેરી, પ્રો. રમણલાલ યાત્રિક, પ્રો. કેશવરામ રાસો, પ્રો. મંદુલાલ મજમુસાર, પ્રો. મીરભાઈ કકર, પ્રો. મગેશરાય પાકેલ, શ્રી સુ કરંત ગાભી, દોડીમતલાવ અભરીયા, દી. બ કૃષ્ણલાલ ઝવેરી વગેરે લેખકોના મુદ્દા મુદ્દા રચિતેણવાળા વિવેચનાત્મક ને સંસ્મારણાત્મક છે. પો વરે અંક મુલવતો ગમ્યો છે.

નવલકાળ કાળીકા તારૂં પી, નર-હરિ દા. પરીણે તૈયાર કરેલ 'માનવ અર્થશાસ્ત્ર' તેમજ શ્રી. ગમનભાઈ દેસ ઉપર રાહદેપરૂવ પિત્તકા ૧૭ કરક નો કરેલો અનુવાદ 'કળા કહેલે હા' અને શ્રી. વિઠ્ઠલકાશ રાસોની સંપાદિત પુસ્તક 'મગેરિયા' એટલાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

'દીનખંધુ' એ નામે સ્વ. દીન-ખંધુ એન્ડ્રુએલ્ડે અખનમરિન શ્રી રમણભાઈએ હિ દી પાથી લેવાર કહ્યું છે તે પુસ્તકાલય સ સ મંડેલે પ્રગટ કહ્યું છે.

'દેવ અને દાનવ' એ નામે શ્રી. મગનલાલ ત્રિવેદી (મથુર) રચિત પુસ્તક-કથા સારસવતી પ્રકાશન મદિર : ભાવ-નગર, તારૂં પી પ્રગટ થઈ છે.

લાલ કિલ્લોનો સુકડો : સોલ એજન્ટ ભારતી સાહિત્ય સંપ, મુમબઈ. આગાશ હોજના તથુ અંકસેરો પર દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં ચાલેલ સુદામનો અહેવાલ વિરોધત 'દિલ્લવાન રાહસિ' ના અહેવાલને આધારે લેવાર કરીને શ્રી મહેન્દ્ર મેથાણીએ એમની ચીપ્તલરી સેલીમાં અનુવાદ મહાં રખૂ કર્યો છે.

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

વાર્તા મોકલનાર માટે

મેસર્સ ઓ. એચ. બ્રીસર રેલ્વે બુકસ્ટોલ

★ "કહાની" માં વાર્તા, સિવાય ખીણું કશું જ નથી.

—ઓફિસમાં—

બેન્કર ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૬૨૦, મોમબાસા

મેસર્સ વોરા બ્રધર્સ

પો. બો. ૩૬૩, મોમબાસા

—: લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

ધનજીભાઈની ફેક્ટરી સામે, રાયખડ : અમદાવાદ

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા રોડ : દલકતા

ભારતી ગ્રાહિત્ય મંદલ લિ.

મીંગરાજ મિસ્ત્રી, હાલખાદેવી રોડ . મુ'બઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુન નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

રાડીયે જ સામે, રાયપુરા : વડોદરા

★ 'કહાની' માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા ગદ્ય પુસ્તક દેવામાં આવે છે અને તેને મફત કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે

★ વાર્તા મોકલનારે વાર્તાના સરનામ-અસરીકાર જણવા ૦૦-૯ ની ટપાલ-ટિકિટ ખીણી.

★ વાર્તા પરત મોકલતી હોય તો તે માટે પણ આવરખ ટપાલ-ટિકિટ ખીણી

★ આવરખ ટપાલ-ટિકિટ ખાતે સિવાય કશુંકય કશું જ પત્રવ્યવહાર કરવા જવાયેલ નથી.

'કહાની' રજૂ કરે છે, ગ્રાહકોની સેવામાં પ્રથમ ભેટપુસ્તક

નવો જ ચીલો

મૌલિક પ્રયાસ

ગાર ગાર અકે સુધી ઉત્સાહ અને ઉત્સાહન આપનારી ચોક્કસ વાર્તાઓ ખીરસી પોતાના ગ્રાહકોના હિમાગ પ્રકુલિત રાખી એમના આરોગ્યને જાળવણી અને વૃદ્ધિ આપવા 'કહાની' રજૂ કરે છે, એમની સેવામાં આરોગ્યવિષયક સંગીન અને શાસ્ત્રીય ભેટ-કિતાબ

દંત રક્ષા-વિધા ન

લેખક

વેવલુપ્પુ કિરોદાસ લાગીશ્વર શુપ્તા

(ડૉ શુપ્તા) B. A. R. (BOM)

કીમત રૂા. ૨-૪-૦

જે ગ્રાહકો ખીજ વર્ષનું લવાજમ વચ્ચે આવી ગયું છે તેમને ભેટપુસ્તક પહેલું

યઈ ગયું છે લવાજમ નહિ મોકલેલ ગ્રાહક લવાજમ મોકલી પોતાનું પુસ્તક મેળવી લે.

આરોગ્યના પાયા સમા દાંતની રક્ષા કરવા ઇચ્છનાર અત્યેક વ્યક્તિએ આ પુસ્તક વસાવવું જ રહ્યું

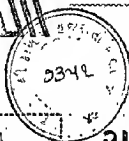
હિલ્લા સં અને ઉદ્ધોધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

અંક પાંચમો

કાવ્ય

એપ્રિલ '૪૬

કાવ્યેષુ રસ્યા કવ્યા

મો ઢેથી નનૈયો તો બવરો છે, પણ મન તો નોખા જ મનસ્યા
ધરી રહ્યું છે. આવો રૂઝ સમો છે ને વળી એકાંત છે.
ગિરિ રૂપરૂપના અંધાર જેવી સુંદરી સામી મળી છે સામી મળી છે
મે વળી સાંઢ કરે છે, સુંદરીએ તો અમલધાનાં પાણી ઉતારી નાખ્યાં
છે ને! પરાકરને મત્સ્યરૂઢા મળ્યા મર્ધ ને ત્રિશતમિત્રને મેનકા મૂઢતી
મર્ધ તો હું જેના મગતરાનો હિસામ શો?

ને વળી એકાંતને તો કામદેવના આપને ડોકાણે યાપ્યો છે ને!
ધારાનગરીના રાગ ભોળને ય એક દિવસ એવી એકાંતનો અનુભવ થયેલો.
કાઠમાં નહિ ને સુંદરીના સગમ્યાં છવ વળગ્યો તે ન ભોના બેઠો દિવસ
કે ન ભોઈ શત, નં પૂછી પરણી કે કુંવારી કે ન પરખી જડ કે ચેતન.
એ તો ન કરવાતું કરી બેઠો ને પાછળથી પડિત મર્ધ કાગિદાસને પૂછ્યા
બેઠો કે 'કવિ! કામદેવનો પિતા કોણ?'

કવિ તો કહ્યુંના કરી જણે ને વણપ્રીણી વરતનાં ઢેખાં ઉડવે. કવિ
કહે: 'કામદેવ તો મનોજ છે. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ એવા એવા
તો એના ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા આપ. ક્યે ટાણે ક્યો આપ જની
એસે એની ખચર કેમ રહે?'

તો કે: 'તમે તો મહાકવિ! તમે નહિ કહો તો કોણ કહેશે? આઠ
દિવસમાં મારે જવાખ બેઠેજો. જવાખ નહિ મળે તો
ખાણીએ ઘાલી તેલ કાઢીશ.'

એ તો રાગીનો બોલ ને જમતો કાલ. કવિ જેવો
કવિ મૂંઝાણો. રાગ કોણ જણે કોને ય મનમાં કામ-
દેવનો આપ ધારી બેઠો હશે. એની સાથે મળતો
જવાખ આવે તો જ આપડ રહે. ને બીજાના મનની
વાત એક અંતર્જામી વિના બીજો કોણ જણી શકે?

કવિ તો મૂંઝાઈને ઘેર આવ્યો. ઘેર આવ્યાને ઘરને
પૂણે લમણે હાથ રધેને બેસી ગયો. ન આમ, ન પીએ,
ન બોલે, ન ચાલે. એ જણે કવિ કાગિદાસ જ નહિ.

કરતાં કરતાં આઠ દિવસમાંના સાત દિવસ વીતી ગયા.

કવિને એક દીકરી. દીકરીનું રૂપ તો ક્યાંય મોખ
નહિ ને જોખન હજારા મારે. દીકરીએ આપની પીડ
પારખી ને આપની વહારે ચડી: 'બોહો! એમાં તો
શી મોટી વાત છે? તમ તમારે આગોળીએ ને લહેર
કરો. કાલ સવારે હું એના જવાખ આપીશ.'

દીકરીએ આતમાતનાં ભોજન ખનાવ્યાં. હેતેપ્રીતે
આપને જમાઓ. ને રાત-પડી એટલે ચોપાટ માંડી
આપની સાથે રમવા બેઠી.

કુલકની સુગાસ મહેકતીતી. બરાસ કરતુરી ને
કેસરની અચરજનાં હોશ વણ્ટી રહ્યા હતા. દીવડો

સ
ગ
દ
સં
ગા
ર

લેખક
મયૂર

આક્રમણ હોવા ને સામે શુગરરસના ઝરા જેવી સુંદરી બેઠી હતી. રૂપની નોખત વાગતી હતી, જોખનના રાસ એવે ચઢ્યા હતા અને કાંમદેવતાનો જન્મ થવાને હવે વાર ન હતી. કવિ એ સુંદરીના રૂપમાં સમાઈ રહ્યો હતો. બાપ-દીકરી અદસ્ય થઈ રહ્યાં હતાં. અને પુરુષ અને સ્ત્રી સામોસામ બેઠાં બેઠાં એકબેઠે તાણી રહ્યાં હતાં.

હજુ છ ને કે અધરની મીઠાચને, નેણાની તીખાચને ને કવિતાની કિલ્લજતને તો અનુભવી જ નાણી શકે. કાળિદાસ તો કવિનો કવિ. રૂપ, રસ, અર્થ, અર્પુષ્ય પારખી શકે. પારખી શકે ને પરમાણી શકે. એ તો એની કવિતા જેવું જીવન હતું. એણે સામે બેઠેલી સુંદરી ને, રાસ મળતી રાત બેઠ ને વળી એકાંત બેઠાં બેઠાં બસ થઈ રહ્યું. કાણ બાપ ને કાણ બેટી! એણે કંઈ મારીને દીવો બોલતી નાખ્યો.

દીકરીએ બધી મણતરી કરી રાખેલી ને બાહુ બરાબરની ગોઠવેલી. પડસાળમાં જ દારી બધીકણીને બેઠી હતી. દીકરી સરી ગઈ ને દારી એની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગઈ.

રંગની રંગત બોલતી ને કવિ પલાતાપ કરવા લાગ્યો: 'અરેરે મેં અધમે પેઠતી જણી ઉપર...'

સૌ તો દીકરી હાથમાં દીવો લઈને દાદર ચડી ને સામી બેઠી બેઠી ખડખડ હસવા લાગી. દારી ભૂંડાં સમાનમાં કરતી લાગી છૂટી.

કવિ બોલ્યાના બની ગયો: 'દીકરી! બાજુ તો મારી લાજ રાખી.'

તો કે: 'તમારી સમસ્યાનો જવાબ મળી ગયો ને બાપુ!'

તો કે: 'કઈ સમસ્યા!'

તો કે: 'જેને ઉકેલવા સાત સાત દિવસથી મુશ્કેલી રહ્યાં હતાં તે કામદેવનો બાપ કાણ એ.'

તો કે: 'ઉકેલ તો નથી મળ્યો, દીકરી.'

તો કે: 'હજુ ય ન સમજ્યા બાપુ! આટલે અનુભવે પણ એ ઉકેલ અપૂરો રહ્યો! એકાંત જ કામદેવનો ખરો બાપ છે. એણે બાપ-દીકરીનો સંબંધ પણ લુલાળ્યો.'

ને એની એકાંતિ મને ય સુંદરી સામી ચઢી હતી. સામી મળી હતી ને સાદ કરતી હતી. મોટેથી બોલતી હતી. પણ અનુભવે અનુભવે થતી હતી.

તો સામેથી સુંદરીના મીઠા મુખનો રજૂઆત આવ્યો: 'એવાં તપ તો મોટા ક્ષત્રિયુનિઓ તપાતા. તીરમને કંઠિ. વળી પાપ ચાંને પુલક ચાં આવે! આવે! સોદામણો સમે છે ને આછા આછ નીર છે. પધારો, જળમાં જળજળિયાં કરીએ.'

અમે તો વળી પાછું મોં બારે રાખી રહ્યું. જળમાં જળદેવતા વસે. જળમાં મગ કરે એ કાં તે મગ ને કાં માછલાં.'

તો કે: 'જળમાં મગ ન હોય. મગાણું તે પતીતને ય પાવન કરે.'

'મારા સમ! તમારા સમ!' માતા લાગ્યા. મોં લાલી રહ્યો, તોપણ હેડું હાથ રહ્યું નથી. તો મ જળ દેવતાની મરજદ લોપાતી નથી. કીધું કે 'મોટે આવે ને સુંદરી! અમે ય એ પડીતું સુખ ખાણીએ.'

તો કે: 'અમે જળનાં રહેનારાં. જળજિંદુની અમારી કાયા પડેલી. પૃથ્વીની ટોચે અમારાં મોતીંડાં ફૂટી જાય.'

અમે હજુ: 'જરા ય ટોચ નહિ લાગવા દઈએ, સુંદરી! અમને ય જીવન જમ જળજળ આવડે છે.'

ને સુંદરી મનાણી છે. સાંસાટ કરતી વાટ પાછે આવી છે. કમળનાળ સરખા એનાં સુખદ પાકી અમે એને જળમાંથી થગમાં લાવવા મથ્યા; પણ જળની રહેનારીને થગના વાસ વસમા લાગ્યો. જળમાંથી કંડારેલી એની કાપ જળમાં મળી અંધ. કમળનાળ હાથમાંથી સરી ગયા ને રહી ગયાં બે કંઠેણુ તે દીનાં સુંદરી! અમે એ કંઠેણુની પહેરનારીને શોધી રહ્યા છીએ.'

ને એમ કહીને મહેમાને બટવામાંથી કંઠેણુ કાઢીને કલાલેણુની સામે મૂકી દીધાં છે.

કંઠેણુ જેવો ને કલાલેણુને તો વાઢો તો મોઢો ન નીકળે. એ તો એવી ચમત્કે જે બહે માથે લીધે પડી. કંઠેણુ તો બહે પોતાના જ હતાં પણ એ મહેમાનના બટવામાં કેમાંથી આવી પાયાં! એણે તો કંઠેણુ પ્રકાશને અંગે ધ્યાનમાં, તે દીધી જરા ય અંગમાં કંઈ નથી. ફક્ત ગઈ રાતે ચુરને વાંદવા મઈ હતી તે વખતે આજુબજુ ઉતારીને ટોરાણે મૂક્યાં હતાં. કલાલેણુ તો વિચારે ચડી મઈ કે રાતે પોતે કંઠેણુ લાવી હતી કે કંઠેણુ પીસરી હતી! મન ચરડાણે ચડ્યું છે. કમળીયે વાતને બોલાવે રહ્યાં નથી. એ

તો વારે વારે કંઠે સામું જુએ છે તે વળા વળી અહેમાનના મોઢા સામું જુએ છે. એમ કરતાં કરતાં એનો દાઢ ખૂલ્યો છે. એના કચાખાર પકા છે ને અધી બાજ મહેમાન છતી ગયો છે.

‘આ કંઠે તો હવે તમે જ રાખો, સુંદરી! જગમાં રહેનારી પરધખીનો છવ કચાધી પામશે! મારે એટલો બધો દ્વાર હજવો યથો!’ ને મહેમાને કંઠે કચાલણની પાસે મૂકી દીધા છે.

‘બહોલા પહેરાવવાને હજુ વાર છે, પરદેશી!’ કચાલણના મનમાં, બોલું બોલુ થાય છે, પણ મોટે તાળાં દેવાઈ ગયાં છે. એ તો કંઈ બોલે કે ચાલે. એના છવ જોડો બેનરને જાય છે. એ મતમત ભૂલી રહી છે.

ને મહેમાન કહે છે: ‘અધી બાજ દારી મૂકા, એમાં કાં મૂકાઈ બેઠાં સુંદરી! હજુ અધા બાગની બાજ તો બાકી રહી છે.’

તો કે: ‘હું તો કંઈયે મૂકાતી નથી, પરદેશી. તમારા મનમાં છતનો જો આવી ગયો લાગે છે. પણ મહેમાન! અમે તો ગયાં કટક પાછાં વાળાએ.’

ને બાજ આગળ ચાલી છે.

ચોટી વારે વળી મહેમાને દડકો કર્યો છે: ‘માનમ રાતના અમે શેરીએ જોવા નીસર્ખાંતા સુંદરી...’

તો કે: ‘મારે તો કંઈએ સંભળવું નથી. મારે તો બાજ દારમાં છે.’

તો કે: ‘આટલી વારમાં મૂકાઈ ગયાં, સુંદરી! કહેતાં હો તો બાજ બધા રાખીએ. અમારે દાર-છતના કંઈ એરતા નહિ. પણ આવી મળની રાત છે. રાતની રાત છે ને સુંદરીનો સયવારો છે. વાતને વળગીએ તો છવને ધમતળ બોલી થાય.’

ને મહેમાને વાત આગળ ચલાવી છે: ‘માનમ રાતના અમે શેરીએ જોવા નીસર્ખાંતા, સુંદરી! સૂતી શેરીએ અમારાના ઉત્પાત હતા ને જગતની રાતની તો ક્યાંયે દોડી નજરે પકતી ન હતી. નગર દોઢા બતા ધર ધર જોતાં અમે આગળ જઈ રહ્યા હતા, ત્યાં એકએક સૂતી શેરીએમાં કામદેવની તોજત રાગી રહી. અમમતા દીકરા જેવા કાઈ સુંદરી અભિસાર-રિઠા બનીને પ્રીતમને મળવા પરવરતી હતી. પૂતમનો યદિ જલે પૂથી ઉપર રમવા જતરોંતો. રૂપનો અચળો એકી અધારી રતે એ એના હાના અભિસાર છતાં કરતીતી ને ઉપર જતાં કામદેવની તોજત વગાડતીતી.

અરે અભિસારિઠા! તારે એવડી તે રી ઉતાવળ આવી પડીતી કે પગનાં અંજર કાઢીને કોરાણે મૂકવાનું વે વીસરી ગઈ! આ તો બાઈ તારું જાનું છત-રાણું કરવા હાલી છે. તારો આ અભિસાર લોકની નજરે પડતો તારે લાજ મરવું નહિ પડે!

ને એમ એક દિવસ જાનું છતરાણું યઈ જતાં તોતાણની નથી વહુને જવાબ દેવો બારે યઈ પકવોંતો...’

કચાલણને વાતમાં રસ પકવો છે. એણે પાસાં એક કોરે ઉઠાડીને પૂછ્યું છે: ‘એ વળી શી વાત પરદેશી?’

તો કે: ‘જરી વિજરીની વાતો કહેતાં અમને બોંકપ લાગે છે, સુંદરી! પણ તમે સંભળવા બેઠાં છો ને અમે કહેવા બેઠાં છીએ ત્યારે અમારે વાત તો પૂરી કરવી જોશે ને!’

ને મહેમાને વાત આગળ ચલાવી છે:

‘વંકાદાની રહેણાક સાઠીને વસ્તાર બહોળો, તે નાનો તોતાણા કુખને સૂએ ને નાની વહુ ધરનું કામ-કાજ પરવારી અધરાતે પરવ્યાની પ્રીત માણવા હાટ-ડીએ જાય. રાતનાં અંધારાં, વાટ લાંબી ને વચમાં વસમાણુ ઝાઝી, તે કપારે આડોઅવળો પગ પાશે એની નાનીને રોજ ચિંતા થાય. પણ સામુ-સસરાને એનો ઝાઝો વિચાર નહિ. એ તો વહુ વસિા વાળે કે રહે-ણાકનું બારણું બીડે ને હાટડીએ બેઠો બેઠો પરવશે પ રોડો તાણે. વહુ સાંજે અખાસે ત્યારે જગીને બારણું ઉઘાડે ને વળી બીડી દે. એમ વહુની કાંઈને ઝાઝી એવના નહિ. પણ વહુ જેની વહુ છે, બાઈ માણસનો અવતાર છે, રાતના વાળામાં કાઈ દરાગી હવાલી મળ્યો તો શી રિયતિ થાય? એ મૂંઝવણે શેરથી પગલાં ઉપાડે ને હાટડીએ પહોંચે એટલા વામાં તો વહુને છવડો હાસકલોલક થાય. પણ એ તો ઝંઝરને જોરે શેરી જળવતી હારી જાય ને મન વાળે કે સારું છે કે ઝંઝરના કણધારનો સયવારો છે, નહિ તર આ રોપાજીને તો કાઈને કંઈ પડી નથી.

પણ એક દી તો એનાં ઝંઝરે જ મૂંઝવણ બેસી હતી. એક વાંકો ને વરણુગિયો ઉસ રાજ એ ઝંઝર સંભળે ને ઝંઝરની પહેરનારીના મારમ સામું જોઈને બેસી રહે. એક દી એનાથી રહી સમાપ્ત નહિ તે એના મારમની આડે આવી બેસો. એણે તો!

બાર માઉમાં જીજ્ઞાસા બાળ્યું હશે ને! ને કહ્યું છે ને કે બીને બમણો આદાર, ચોમણી લગ્ન ને સોળમણી કામ હોય છે. ને વળી કહ્યું છે ને કે અસી રહે તો આપણી ને ભય તો સગા આપણી. એકાંતના અધારમાં નાનીએ ઉલજારને બાળ્યો છે ને પાણીમાં પતાયું ગળી ભય એમ સુંદરી ગળી ગઈ છે.

પછી તો નાની વહુ નિત પહેલો પોરો પ્રીતમને ઘેર લ્યે છે ને બીજો પહેરો હાટડીએ પરણ્યાની ખબર લ્યે છે. સાસુ-સસરાને એમ છે કે વહુ તો દુકાને ગઈ છે. પરણ્યાને એમ છે કે ઘરે કામ આડે મોડું થયું હશે. ને એમ સહુના મનમાં વાતનો મેળ મળી ગયો છે ને આણીકાર નાની વહુ રોજ રોજ પ્રીતમ સાથે રંગેળ કરે છે.

પ્રજ્ઞા એક દિવસ તો એનાં અંજાર એનાં રેડી ઘઈ પડ્યાં છે. ચોરે ભવેલા રમે છે. રાત્રી જૂંઝૂં વાગે છે ને તાતાયે તાતાયે ઘઈ રહ્યું છે. નાનીએ જૂંઝૂં સાંભળ્યાં ને દોડી દોડી પ્રીતમને જઈ મળી: 'આજ તો ભવાઈ દેખાડો તો જ હા નક્કર ના.'

તો કે: 'હાલને મારી ક્યાં ના છે!'

ને પ્રીતમ ચેપસીને રમત દેખાડવા લઈ ગયો છે.

માનખ્યો ક્યાંઈ માતો નથી. રમતની આડો નેલે માનવીને મદ રચાણો છે ને નાનો નાનું માળ, એ ગડ લીધીને રમત ક્યાંથી નીરખી થકે? એ તો કહે: 'પ્રીતમ! કેડે બેસાડો તો રમત નેઈ આંખો ઠારીએ.' ને પ્રીતમ કહે: 'કેડે શું કરવા! અધેલે ચડ ને. તું તો મારે મન ફૂલની માળા છો.'

નાનાં ને મોટાં સહુ રમત ભેવા મળ્યાં છે ને તેમાં નાનીનો સમરો યે એક ઠોરાણે બેઠો બેઠો રમત જીએ છે. રમત ભેતાં ભેતાં એણે નાનીને અધેલે ચડેલી નેઈ છે, નેઈને કોણે સળગી જાડ્યો છે. અરરર! આ વહુએ તો કાલો ઝગમગ કર્યો. હલકા ઝૂંજનીએ અમારાં મોટાં બોરડાં વગોળ્યાં! કાંઈ નહિ ને ભવાઈ ભેવા આવી છે. ને વળી અધેલે ચડી બેઠી છે.'

એ તો ઘાંત બોસતો બિલો થયો છે. હમણાં માર્શો મારશે એમ ધડ રહ્યું છે. પશુ વાણિયાની ભંત ને! એણે મનને મારી રાખ્યું છે: 'અંધાણે કાંઈ નહિ, સવાર પડવા દે. સવારે એની વાત છે.' શીરખંડાર કરે ને ધરની વાત ખંડાર કરે એ વહે-

વારિયા નહિ. એ તો ગ્રાછો બેસી ગયો છે.

પશુ વળી એને ધણું છે કે સવારે કોડીને કપો હેથ કરશું ને વહુ નાચુકર જશે તો? એ તો બેરોતો ભાંધી બિલો થયો છે. વહુની પાસે પહેલી કરીને કાના પગલું ઝેર ઉતારી લીધું છે. અંજાર લઈ કરીને ઠોને ખભે વહુ ચડી બેઠી છે એ ભેલા તપાસ્યા વિના મૂંઝાણો વાળીને ડાસો નાંઠો છે.

અંજારનો ઝમકારો થયો ને વહુએ પમ સંભળ્યું છે. જીએ છે તો પોતાનો સગો સસરા કા પગલું ઝેર ઉતારી ભાગી છૂટ્યો છે. વહુનાં પં મરી ગયાં છે, એનાંથી બોલાઈ ગયું છે. 'ભોમ લાગ્યું કલાલણ વચમાં કહે: 'ભોમ જ લાગ્યા તો. એ એ પાણીએ એના અભિસાર કાંઈ જાના થોડા રહેલોનાં હતાં!'

મહેમાન કહે છે: 'સુંદરી! એ જ ખરી મ છે ને! જરી કરતાં પકાઈ જાય ને વિજરી કરી જાય તો પછી એ નારી જરી થી રીતે રમી ચકવા લેતી! નાનીએ ભેળું કે તાલ ખમડી મેલે. સગો સહો એવાણ ઉપાડી ગયો. હવે શું થાય! એ તો જ કરતી ને હેંડે ફૂદી પડી. પ્રીતમને કહે: 'તું હવે બે પહેલી જ. વાત વણસી ગઈ છે. વાતનો મારે ઉપા કરવે પડશે.'

ઉતાવળો ઉતાવળો એ હાટડીએ પહેલી દે સૂતા ધણીને જગાડો છે. ને હાવભાવ કરવા ભેરી છે 'મોડું કેમ થયું સુંદરી!' પરણ્યાએ પૂછ્યું છે તો કે: 'અમે આવતાં તો ને મારગમાં ભવેમ રમતાં તો. લોકોને મદ તો ખડુ વસમેલ. અમારાં કેમ બેસાડે? હાલિ પથે પૂજતાં અમને મોડું થયું. ને કયને ડાકે વળગી પડી છે. એ તો પાણીથી પાતળ થવા માંડી છે.

ને એમ કરતાં કરતાં ધણીને એણે વચ ક્યો છે ને સુંદરીએ વાત કાઢી છે. 'તમે આવો તો ભવાઈ ભેવા જઈએ. એવી રમત તો કદી યે દીડી નથી.

ને પરણ્યા પત્નીને તેડીને રમત ભેવા નીસર્યો છે રમતની આડો તો ગડ હતા. નાની કહે 'આડ તો માનવીનાં ઠોટ છે. અધેલે ચડાવો તો રમત નેઈએ. કાંધેલા પતિએ પત્નીને અધેલે ચડાવી છે ને જન્મે રમતમાં મરાગૂલ થઈ ગયાં છે.

થોડી વાર મઈ છે ને નાનીએ રાહ સાધી છે.

મારો શરણો! મારું જીવન જેની ગયો.

પતિ ગમરાયો: 'કોણ હતું? કોણ હતું?'

તો કે: 'કોણ હોય! તમારો બાપ. જેવામને તમે લાગ્યો છે. મર્યાદા આજીવન કરે છે. આજ જરા બાળકોમાં થઈ કે અપ્રત્યક્ષ કરી ગયો ને જીવન પણ ઊપાડી ગયો. એ દોષનો ભાગ.'

નાની ખેંચેલી પડી પડી દોડવા લાગી છે. પતિ પણ પાછળ દોડ્યો છે. ને અસરો તો કામ ન આવ્યો. પણ કાટડી આવી ગઈ છે. 'સવારે ડોસાની વાત છે!' કહીને બેને સવાર સૂધી કાટડીમાં સંતાઈ જોઈ છે,...' 'ને પછી?' કહાણી પૂછી રહી છે.

'પછીની વાત હવે પૂજવાની રહી છે! સુંદરી! અમે તો અધિકારિકાની વાત કરતાં તો ને વાતને વમજેથી પાછા વળાએ છીએ ત્યાં તો જીવનનો અનકારો જલોપ મળી ગયો છે ને શરીરની ચત્રી પડી છે. આ મારગ તે મારગ આમડીએ છીએ ત્યાં અમને સુંદરીનાં જીવન જડી આવ્યાં. પણ જીવનને આપણે મૂકી દેવાં તો આપણે સુંદરીનું પહેરું કાઢવું, એની જાણ તો અમે ન લઈ શક્યા ને પછી અમને શી ખબર પડે કે કોના મરતી સુંદરી ને કોને ધેર મળે! તે કિંવસના, સુંદરી! અમે આ જીવન વેંદારીએ છીએ.'

ને મહેમાને બેઠવામાંથી જીવન કાઢીને કહાણીની સામા મૂકી દીધાં છે.

જીવન એકદમ કહાણીની અચરજના પાર રહ્યો નથી. એનો પગ કાઠો કાઠો ધરતીએ દેકા દે છે. પણ એ પગે જીવનનો અનકારો નથી. કહાણી તો વિચારે ચડી છે કે આ તે શી મત છે! આ કાદ, આ કંઠણ, આ જીવન મારાં છે છે ને મારાં નથી. મારાં હોય તો મારે બંધ ને મારે! મહેમાનના બેઠવામાં ક્યાંથી સમાઈ ગયાં! સોનારાએ સરખે-સરખા કાદ પડ્યા હોય એમ કેમ ન બને! પણ તો મારા ચણગાર ક્યાં! આ બધું મું મહેમાને ચોરી લીધું હશે! પણ એ તો ચોરો શે ચોરાય! પડાવ્યાં છે ત્યારથી બંધેથી બળમાં ક્યાં નથી. તો પછી... તો... પછી.

એને મર્મ મતનાં ગુરુજનાં વેણ વાદ આવે છે: 'રંકા કિલ્લો સાય લે બાઈ હૈ.' એનું મગજ બની રહ્યું છે. એ મહેમાનની સામે જોતી બેઠી છે. પણ મહેમાન તો એની રમતમાં મગ્ન છે.

એણે જ નાખ્યો છે ને જા પડ્યો છે. કહાણી પોણા બાળની બાળ કારી બેઠી છે.

કહાણી મતમત વીસરતી ભાગે છે ને ચોપાટની બાળ તો આગળ ચાલી છે.

વળી પાછી મહેમાને વાત વહેતી મૂકી છે: 'એક સમાની વાત છે સુંદરી...'

ને કહાણી વચમાં બોલી બિટી છે: 'આ બાળ પૂરી કરી લેવા તો પરદેશી! પછી તમારી વાત સાંભળાએ.'

તો કે: 'વાતમાં કંઈ માલ નથી. બે વેળમાં પૂરી થઈ જશે. વાત નહિ કરું ને વીસરી જઈશ તો વળી નહિ કહીને વસવસો રહી જશે.'

ને એણે આગળ વાત ચલાવી છે: 'એક સમાની વાત છે સુંદરી! સનખમપુરના ચોકમાં રાસ રચ્યો તો. ને અમે તે જોવા નીસમાં હતા. ધેરધેરની સરખા સરખા રમવા આવી હતી. એમને કહે જાણે વીજા વાગતી હતી, પગને કહે જાણે મૂંઝવે જોવા રહ્યાં હતાં ને અમે જાણે પવનને મૂંઝવે મૂકી રહ્યાં હતાં. અમે એ રાસની રમકડાંમાં બાળ કૂદી બેઠાંતા. રાસ ક્યારે પૂરો થશે ને બધી રંગની રસ ક્યાં સમાઈ ગઈ એની અમને થય ન રહી. રસકાંડી ધરતી ઉપર રસની ચટ્ટીઓ વીણતા અમે ફરી રહ્યા હતા ત્યાં અમને સુંદરી, બે ઝાસ જડી. કોક સુંદરીને કોનેથી કમળકૂલ નીચે સરી પડ્યાં ને કવિને કહે પૂછ્યું કે 'કવિ! આ પ્રસંગનું વર્ણન કરા.' ત્યારે કવિએ કહે રમતી સુંદરીની વાતમાં વાત બેગવીને કહ્યું કે સુંદરીના સ્તનનો આકાર ધારણ કરીને આ દોઢાં અવનિર્મા અવતર્યો તે રીસે બળા બળાને સુંદરી એને ધરતીને માથે પગાડે છે. કમળકૂલને યથું જેલું જે સુંદરીના નેત્ર સરખું છું' તો રમતે મારી જે એ દલા કરશે તો શું થશે એમ ધારી કોને વારાવેલાં એ કમળકૂલ સુંદરીને ચરણે નમી કહી રહ્યાં છે કે મને માફ કરજો બચવાને જ અમને જોવાં પડ્યાં છે. એમાં અમારો દોષ નથી.'

ને એમ કોક સુંદરીની ઝાલ એવી કંઈક બેચદમી જલ્મ ક્રમાવાચના કરતી સુંદરીને ચરણે પડી હશે ને સુંદરી એની અવગણના કરી ચાલી નીકરી હશે. પણ અમે તે કોના કાન જોવા જઈએ! કાન જોવા જઈએ છું' તો ગાલની લાલી આડી બાવે છે ને મારો જે કાન કોક ઝાલશે એવી દહેશત સામે છે. એ

હવે તો સુંદરી મારે જ એતો ભાર વેઠાવે પડે છે.
તે મહેમાને જાતનામાંથી ઝાલ કાઢી દીધી છે.
એસ ચર્ચ રિયું. ઝલ જોતાં તો કલાલજી ટપ્પેલા
ચર્ચ પડી છે. નક્કી ચારે આમુષજી પોતાનાં જ છે.
તો શું મહેમાન બીજામાં આભાસેટ લગાડી એ આમુ-
ષજી ઉતારી ગયો કે પછી.....

એ વિચારે ચડી છે તે દાદા ઉપર આજર રજુ-
કર્તા છે. પાતાળકૂવામાંથી કમળકૂલ અગટે તેમ પદ-
મણીનું મોહું ઉપર ફેખાણું છે.

મહેમાને છેલ્લો દા નાખ્યો છે. કલાલજીમા બાજી
રમવાની હવે મુશ્કેલી નથી. મહેમાનના દા સવશ પડ્યા
છે તે કલાલજી બાજી હાને બેળે છે.

મહેમાન કહે છે: 'હવે તો પગ હેંઠેથી નીસરીખ,
કલાલજી !'

કલાલજી શું ખોલે ? એ તો નીચુ મોં ગળી
ધરતી ખોતરે છે. પશુ દાદર ઉપર જીલી જીલી પાતાળ-
પદમણી કહે છે: 'હું તે કેટલીને પગ હેંઠેથી કાઢીશ,
ભોગદર !'

કલાલજીની આંખો કાઢી રહી છે. તેણે જાણ્યું
જોયું છે: 'પદમણીને ભેરિયો !'

તો કે: 'હજી ચે ન ઓળખ્યો બહેન કલાલજી !'

તો કે: 'હું તે કયે એવાણે એતે ઓળખ્યું બેન
સગઈ ! મારી આંખે તો મતાંપીળાં આગ્યાં છે.'

'વેરાગીને, વેરા પીડે આવી પાણીને પાણી કીધું,
દારનો કે ઉઠાકચો ને કાલા શીશામાં કેડે મરી દીધો...'

તો કે: 'આ વેરાગીએ !'

'સિદ્ધવઝની હેંઠે સિદ્ધગુરનાં આદર્શ અધૂરાં રાખી
દીધાં...'

તો કે: 'તારા આ ભોગદર !'

'કલાલજીનાં દાર, કંકણ, ઝાંઝર તે ઝાલ ઉપાડી
લીધાં...'

તો કે: 'હું ક્યાંથી બધું જાણે બેન સગઈ !'

'તે આ જીતી બાજી દારી બેળી'

તો કે: 'આમે વ જીતી બાજી તો હાને બેળી જ

હુ ને. પદમણી જેવી પદમણીનું પાણી જીતી મળું
ને કાઢતે નહિ ને ગારડીને જવા બેળી; તો મારી
રેડ તે ક્યાં સુધી રહેવાની હતી !'

પદમણી કહે: 'હું તો બહેન કલાલજી ! પારેવ-
ળીની એમ માગ પલખને પાથ લાગી તારે ને બેન

તગઈને જરા કુંપક હતી તે બેન તગઈએ ગવેલીને
અવનાર લીધી તે એક ભવમાં બે ભવ ક્યાં તે હું
વાટે ને માટે લૂંટાણી.'

તો કે: 'હજી સાવ લૂંટાઈ ગઈ નથી, બેન સગઈ.'

તો કે: 'તારે તો હજી ભરી બળરે વેચાણું દરી !'

ને ભેરિયો બને, બેનપણીના વાદાદમાં વચ્ચે
પડ્યો છે. 'તમે તે બેનું બેનું મળેને હાલાં વાદ
શીદને કરતાં દરી ! આમાં કોણુ કાણું ને કોણુ જીવું !
દારજીતનાં પારખાં કરવાવાળાં આપણે તે વળી કોણુ !
એ તો મનના માગબો છે. જે માગ જઈને ખેડો એ
માગ પોતાની. ખીજી બધી સુધી સોનાની દોર તો
ચે પિત્તળ બરાબર.'

કચલી પૂછે છે. 'તે હે બહેન સગઈ ! સાચોસાચ
હું ગારડીને ધણીપરે ચાપીશ !'

તો કે: 'હવે એ પૂછું બાકી રહ્યું છે, બેન
કલાલજી ! હું તો રીડો ત્યારથી એની ચર્ચ રહી છું;
આ તો તમે બે જણીયું વચમાં વાટે ચડી તે આટલી
વિલંબ થયો. ચાલો જે મળું તે કીડું જ મળું. તમારા
એ એ કાર જીતરી ગયો ને !'

કલાલજી સુપ ચર્ચ ગઈ છે.

ને સગઈએ ભેરિયાતો હાથ પકડ્યો છે: 'હવે તો
કાઈ મારગ શોધીને જીવું નહિ રહે પ્રીતમ ! ચારે માંસે
પમારો મહારાજ ! આ મેડી તો બળખરે માથે છે.
માગ રંખોલ આમ તો દેખાનાં ઓધાર છે.'

ને ભેરિયો સગઈની સાથે દાર જીતરવા જાય છે
ત્યાં સગઈની બહેન તગઈ દાર ઉપર સામી મળી છે.

'અમથી હવે ના નહિ કહેવાય બેન સગઈ. પશુ
તારે એક વાતની આખડી છે એનું તો તને ઓઝાણું
છે ને ! એ વાતની ચાદી આપવા જ આવી છું.'

તો કે: 'હું તો મન એવરત બધું વ લીસરી બેળી
છું. બાખા-આખડીની કાઈ ચે મનાગમ રહી નથી.

મારું તો દેખું જ બુઝાણું ચર્ચ મળું છે.'

તો કે: 'તે તો નવસેનવાણું નાખતે નાશોને
ખીસે બાખ્યા છે, નવસેનવાણું ખીસે બાધનારી
એક ઝાંઝા બાંધ્યા બેળીના વાઈ જીવિયાને

જીવી અઈ !'

ને સગઈના હાથમાંથી ભેરિયાતો હાથ સરી
પડ્યો છે: 'ઓહોહોહો ! પ્રીતની આમ કાઈ ચોમ
કાઈમગા જીમ ક્યાં છે ! એવાં તો ઓઝાણે ક્યાંથી

હેલો કે મનનો મા'રાજ આવી મળશે ને તેવે ટાલે
આ મંતરરતોલા દરવાજા રોકીને લોકો રહી નથી.

ભેરિયો પૂછે છે: 'એવાં તે આકરાં શેનાં વેત
લીલાં છે, સુંદરી!'

તો કે: 'આ તો જીતનાં આજાવાળાં વાત છે.
પરજમ જેટલે માથે પદમણીનું રાજ થયાણું ને પદ-
મણીને એકાદ થયે કે પરથમીને માથે પદમણીથી
વરેરું કાઢે નહિ. પદમણીની આણુ ઉઘાપી પરથમ
પહેલાં દરમાં રહેતા નાગોએ. તે પદમણીએ નાથી
નાથીને પૂરા નવસે નવાણું ખાસે બાંધ્યા. એક
બાંધ્યા બેલીનાં બાઈ જુજગિયો કાઢતાણાં કાઢે
જીટી ગયો. તે દીનાં પદમણીને નીમ છે કે જુજ-
ગિયાને નાંધીને ખેલે ને આંધુ ત્યાં સુધી પ્રસ્થ
નામનો સંગ નો કડું.'

તો કે: 'જુજગિયો વળા કાણુ છે ને કિમ
સુખમને રાજ છે?'

ને પદમણીએ બાંધ્યા બેલીનાં બાઈ જુજગિયા-
ની વાત મોટી છે. [ચાલુ]

અગેમ્બર '૩૬થી નિયમિત પ્રગટ થતું
ગુજરાત મુસ્લિમોનું અગ્રેડ માસિક

.....કારવાં.....

તંત્રી : 'વહુશી'

દર અંગ્રેજ માસની તાર ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.
જ. બેકારની 'આવાકરી દુન્યા', ઇસ્લામી
શિક્ષણ, સાહિત્યનું સારકસ, ફતાવા, ગઝલો અને
ગઝલ-સાહિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ
વિશિષ્ટતાઓ છે. ને આપે એના અંક બેયો ન
હોય તો સાત આના મોકલી નમૂનો મંગાવો.
નમૂનો મુફત મોકલતા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ દિ'દ રૂ. ૫-૦-૦

પરદેશ સિલિંગ ૧૦ (રૂ. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહુશી સાહિત્ય કાર્યાલય

દાવર રોડ : સુરત

અમરુચિ, મંદાગિ, ચૂંક, ગોગો, કબજિયાત, લીવરદોષ,

વજેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે;

એ સર્વે દરદો ઉપર ચાલ્કસ ઉપાય

ગેસ્ટો

ચેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, સુખાઈ ર,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : : હાઈ રોડ, સુરત

કરાંચી, મોખાસા, વડોદરા વગેરે

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ

અક્સીર દવા

શરદી મથાકનાર

ભૂખ લગાડનાર

હસ્ત સાફ લાવનાર

ઊંઘ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજગી બદાનાર

લગજતદાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અનખ શુભ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સાત્ત, નળખાં,

સખખાં, નાનાં, મોટાં,

ત્રી, પુરુષ સૌને માટે

જીવનવર્ધક દવા !

દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
પા. બો. નં. ૫૫૧૩ મુંબઈ ૧૪

અં ધારેલાં વાદળાં વરસવાં ચરૂ થયાં કે મંદગતિ ધમાલ મચી ગઈ. પધારીમાં સૂતાં સૂતાં જેને જેમ ફાવે તેમ બધા માવા માંડ્યા. જાણે કે ધણી દિવસથી આઠલી મળની સવાર માથુવા પાખા નહેતાં!

પાસેનાં જોરડામાં ફાઈલ બે સાથે અંગ્રિય કવિતા લલકારતું હતું. વિષયની પસંદગી ગમે તેવી હો પણ તેના ઉચ્ચારણમાં ઠીક ઠીક માધુર્ય હોઈ સંભળતો જ માન માંડવાનું મન થાય તેમ હતું.

હજુ કાલરાત્રે જ અહીં આવીને બેઠો છું. ફરવાળે પતરા ઉપર 'wanted members' (સભ્યો નોઈએ છે) લખેલું. વંચીને અંદર ધૂરી મૈયા, નામ નેધાવી દાખલ પણ થઈ ગયો.

સવારે જોકે પછી મંદગતિ વાતાવરણ સાથે આસે આસે પરિચિત થવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો પણ પાદરિમાંથી અધારેલા આકાશ તરફ નજર જતાં એ વાત વીસરાઈ ગઈ. આપણે મહિનાનો પ્રથમ દિવસ બસે ન હોય પરંતુ આવા દિવસે 'મેથડન'ના એકાદ બે મેટો એકાએક વાદ આવી જાય તો તેને રોકી શકાય જ રખાય છે?

પરંતુ પહેલેથી જ કહી રાખું કે હું શ્રેયમાં પડ્યો નથી અને એ વિષય તરફ મારી એવી આજ્ઞાપાજ પણ નથી. મને જોડી રીતે ન સમજતા; બસ એટલું જ.

જોકાલ રાત્રે આપ જ આગ્યા ને! 'પાછળ ફરીને નોંધુ તો એક મુદરંય મારા જોરડામાં દાખલ થતાં થતાં મને પૂછતા હતા. તેમણે કે કેમ પચિયું વીટલું, અંદર આવી વળી જોશ્યા: 'કાસે જોડી ગતે આવી આપને તરફે દેરી ઠીક ન લાગી. મને ચાલું કે હવે સવારે જાઉંને જ પચિયવ કરીશ.' પરિચય કરવાનો આમ્રક મને જરાય ગમતો નથી. અજ્ઞાત મન જણાડે 'મેથડન'ના મેટોમાં પાછળે રોકાવા મુજબ હોય ત્યારે તો નહીં જ. તો ય કહ્યું: 'મધું સરસ. આવો બેસો.'

નવાઈની વાત છે કે એ મુદરંય છટ પાછરણ ઉપર બેસી ગયા. કેમ જાણે પરિચય કરવા હું અજ્ઞાત આગ્રહ હોઈની!

'લક્ષ્મીમાં આપ સાવ નવા આગ્યા લાગે છે?' જરા દર્શાવે કહ્યું: 'એક રી સાવ નવા હતો

પણ ત્યારે, મારી ઉમર માત્ર ચાર વરસની હતી.'

મુદરંય ઉમર ઉમર મારી સાંતુ નોઈ રહ્યા. વાત પૂરી સાંભળ્યા વિના છોડે તેમ ન લાગ્યું એટલે મેં મહિને વાત ચરૂ કરી 'હા ત્યારે મારી ઉમર માત્ર ચાર વરસની હતી મારાં મામાય ત્યારે ગુજરી ગયાં હતાં. તેમના મગજ પછી ફરતી સમાધ કાઢી કાઢ વિધવા સ્ત્રી કુટુંબી હોવાનો દાવો કરી કચાંચી જોગો નીકળાને મારે ત્યાં અલીને રહી. તેમ જ રવેન્ડાપી મને ઉઠેરવાની જવાબદારી પણ પોતાને કીર લઈ લીધી. ચોક્ક મહિના પછી મને સાથે લઈ ગયા-રતાન કરવા કલકલે આવી. પણ જતી વખતે મુરંય સંચયની ઉતારણમાં ને ઉતારણમાં મને મરે પાછો લઈ જવાનું તદ્દન વીસરી ગઈ એટલે શૂલી જલુ સમરંય હતું મારા ચિતા થોડી સંપત્તિ મૂકી ગયા હતા. ત્યારે થી મહિને આજ સુધી લક્ષ્મીને વારંવાર મુઠમ સાથે પરિચય રખાવાનો પ્રયત્ન કરતો ફાઈલું છું.'

થોડી વાર મારી સામે બાધાની જેમ એ મુદરંય નોઈ રહ્યા. જોશ્યા: 'હવે શું કંઈ કામપેશી કરો છો?'

વળી મને હસવું આવ્યું. કહ્યું: 'જલુ મોહું કામ છું છું. નોકરી મોહું છું.'

પણ તેથી તેજો રાજ ન થયા. તોપણ જરા મુક રીને દસી મસકનાપૂરક જોશ્યા: 'ત્યારે તો આજુ મંદગ જ એક Unemployed's Problem (બેકારોનો કાપડો) થઈ ગયું (માત્ર મંદગ નહિ પણ આખો દેશ એમ કહેવું ઉચિત હતું) આપણે બધા જ એક સમસ્યા વાઈ અગા જઈય ત્યારે.' અને એ આલ્યા ગયા.

આવી જોરડામાં જોડાએ બેસી રહ્યો 'મેથડન'નું વાંચિતું રચન ફરી ન સંધાયું ધણા દિવસે આવી મુદર સવારે સપાડી હતી હાં આ જાઈ...ત્યાં દો. એમનું નામ રાજુ લે? પણ આ બધા તો જતા કેમ રહ્યા? જલું બિયું વળી નામ્મુ ત્યારે મોહું વધુ નેમીને જઈ સંક્યા હોત. આજ સવન દિવસે મુઠમ ને જામનાવસ્યામાં હોય તો એકાએક સમય નથી વિતાવી ચકનો.

મુદરંયમાર વરસાદ વરસે છે વરસે વરસે વીજળી પણ ચમકી ગઈ છે. સદ્માએ રવિવા લખનાં આવ મન નથી. નહીં તો કામ્ય રવિવા લખી બેસાને-

એણે વિદ્યુતલિલા
આમાર પરાણે કેને તમિ આજિ
દાશિરમનરાડા :

પણ અત્યારે એમ યામ છે કે કવિ થઈ શક્યો
હોત તો થે કઈ જોડું નહોતું તો આથી એકાંત નિસમ
વેળા કાવ્યલક્ષ્મી સાથે પ્રેમજનન કરી વ્યતીત કરી
સકાત તો ખરી પણ ને થનાનું નથી તેનો વિચાર
કરી માથું ખરાબ કરવાનો હશે અર્થે પણ નથી
પાસેના એવાકામાં તે વખતે પેલો ઉકટ કાવ્ય
રસિક આરડનો હતો

એમન દિને વારે બધા બધ

એમન પનપાર બરિયામ

આરોથી કોઝા થઈ તેના આરણા પાસે ગયો
તકમાંથી નેપુ તો ઓગડાના એક ખૂલે બાસલેતેનો
દીવો બળે છે તેની બાગેની ચીમનીમાં એટલી તો
મરા વળી થઈ છે કે કાચ ફૂલો ન હોત તો પ્રકા
ચનુ અરિતાન સમજવું મુશ્કેલ પડત બોતલિયે એ
સાદી છે તેના ઉપર ૩ તીરણી ગયેલા એક બાલ
સિયાને રૂંકે ખેડીને એક માણસ એ ! ખાલ છે ને
અરિતન કવિતાના ઉદ્ગાર કાઢે છે અંખા પ્રકાસમાં
મેની રેખાઓ ઉકલી ચકાતી નહોતી પણ ચાયાના
વાહિયા વાળ બરાબર નજરે પડતા હતા સામે જૂમ
લેવાડેલા એ શીશા હના અને એની પાસે ચીનાઈ
ચાળેતો એક ટુપો પાને પડો હતો આખા એવાકા
માં હાલ વાસ પ્રમદી રહી હતી એ ને નાકમાંથી
પેગમા બાલ તો નશો ચડી ગયો

અથવા આમે શરીરે મને કપારી આવી થઈ
આવા મૂર્તિમત નગરમાં હું ક્યાં હેવા આલો ? એવા
વિચારથી મન ખિત થઈ ગયું પાડે કરતો હતો
ત્યા મનમાં કોણુ જાણે શું વિચાર આલો કે નાકે ક્યાલ
દમાવી બા બ ઠેલીને બહાર દાખલ થઈ ગયો

પણ અદર ન ગેરો હોત તો જ સરુ હતું
પાસે ગેરો એટલે પેશાએ માથુ ઊંચુ કરી પારી
મે નેપુ વળી નીચુ લક્ષી દાખમતો કે હોડ
ઉપર કોથો વાળાને લાંબા ટાળી ગામ્પે ત્યાર પછી
પુખ વિદુન ખી એ તગડ પનાથ રજા નીચે ઉનારી
કેડગી રીતે ડોલવા લાગ્યો

કઈ પણ વાત કરી રિનાજ હું પાડે આલ્યો
આવતો હતો બારણા સુધી આલો કે એ બોખરા ને

મેંડા બવાને બોલી જાણો 'બસ ચાન્ત! આલ્યો ?
આલ્યો ? મેં મને ઓળખી ન શક્યો ? સુન થઈ
હોય તો કોનો ન રહીશ પણ સાચે જ તારા મિત્ર
નહોને તું ન ઓળખી શક્યો ?'

હું અવારુ થઈ ગયો એમ કહુ તે બરાબર નથી
ઓંકર ગયો ગિરિનદા !

દોડ મૂકા પાસે બઈ ગો નેપુ તો ગિરિનદા જ
પણ કેટલું પવિત્રતા ! મેંડેથી હું બોલી જાણો
'ગિરિનદા ! તું ?'

અગાઉની માફક તે અકબચાટ હસ્યો એ હાસ્ય
કેરળ ગિરિનદા જ હસી શકે ત્યાર પછી તૂટલા મુખમાં
વળી થોડો સરામ રેડ્યો એજે હોડ એ વાર ચાલવા ને
બોલ્યો 'જલ્દી ને આલ્યા ઉમર અધ્યામને ! અને કો
કવિ એમ કહી ગયો છે *eat, drink & be merry*
(ખાઓ, પીજો અને મેલો) ! એના કરતાં મહાન
સત્ય ખીણુ કયુ છે ! આ પૃથ્વીમાં કિનારી કવિઓ
ને સમજના તે હું જ બરાબર સમજ્યો છું, હો !
હું કવિ નથી, પણ કવિની વાણીમાં મને શ્રદ્ધા છે

વળી એક છૂટકો લરી બોલ્યો બીલે એક
ઈનાની કવિ છું કહે છે એ ખબર છે ! કહે છે કે હું
મું ત્યાર મોદામાં અગૂના રસ લારી અગૂના
ઝા નીચે મને લાડ માટે પોનાડી દેને ને મારી
ઉપર અગૂના પડાં ખરડા દેને મને ને કાઈ
પૂકે કે મરા મરણુ સમયે હું શું છપ્પુ છું, તો હું
કલોલ 'લાલો, લાલો એક કપ તાંબુ રંગી મરિસા
અને એક કુમારીના નિષ્કંત એકાધરનું સુગન !'

એની વાત તરફ ખ્યાન આપ્યા વિના મેં પૂછ્યું
'તું અહીં ક્યાંથી ! અને શરીરના તે આ હાલ ક્યાં ?'

• ગિરિનદા વળી દુયો બોલ્યો 'તું આજે ય સર
માણ વહુ નેવો જ રહ્યો ચાત ! હા . તું શું કહેતો
હવે ? કપાડે અહીં આલ્યો ? એ જ ને ! હું શું એવો
દિસાન ગાખી દિવસો વિતાવુ છું ? એ છું નથી
જાણતો ! અ ને પણ એમ જ ચાલે છે, ચાત ! વળી
વાર જતલ સાથે મારા જગતનો જગત મેળ નથી
ચાલ એટલું સમજુ છું કે હું છુડુ છું અને હાથમાં
આ માડુ !

કપમાંથી એક છૂટકો લરી અપુરુ વાક્ય સમ
જામી દાખુ માથુ નાંખી આંખો લોંબી પડો રહ્યો
આચિતા મેં પૂછ્યું 'ઉમાના શું ખબર છે !'

હાજોળા સળંગે તેમ ગિરિનદા ભાડી ઊઠ્યો:
'ઉમા ! ઉમા હવે મારી કાણુ ? ઉમા મરી ગઈ...'
તે બાલસિયા ઉપર નિહાવતી માફક પડતું મૂક્યું.
પછી ન કીધું 'ભેયું' કે ન કંઈ પણ વાતચીત કરી.
પછી વાર સુધી એમનો એમ પછો રહ્યો. આખી પૃથ્વી
નજી તેની આંખ સામેથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

: ૧ :

છવ્વનનાં એક સામટાં દસ વર્ષ-એ કાંઈ ઓછાં
વરસોતી વાત ન કહેવાય. ગિરિનદાનાં બા તે મારા
પણ બા હતી. તેઓ ગર્ગોળા બાટ પરથી મને ધરે
લાંબાં, નદિ તો ક્યાંકનું તરણું કરતીનાં પાણીમાં
ક્યાંય વહ્યું જાત...ચૂંતિ મંત કરુણાકરે આવી તેમણે
જ મને જવાબો. એમનાં જોણમાં નેટકું ગિરિન-
દાને સ્થાન હતું તેટલું મને પણ હતું. પણ કહેવત
છે ને કે બાજોતિયાનો બજેલી ત્યાં જાય ત્યાં.....

યોગા દિવસોમાં જ ગિરિનદાનાં બા ઈલેસોક ગયાં.
ત્યાર પછી એની વિધવા કૃષ્ણા પોતાની દીકરી
સાથે ગિરિનદાને ત્યાં આવી રહ્યાં. આખા સંસારમાં
ગિરિનદાનું જવારે કોઈ નહોતું ત્યારે એ નિર્મળ વર્ષ
દૂર કેમ રહી શકે ? ગમે તેમ તો ય લોહીની સગાઈ !

ગિરિનદા પ્રત્યે કૃષ્ણાના અતિરેકને લીધે જ પછો
સંભવ છે કે મેં એમનો સ્નેહ-સ્નેહલક્ષિ પણ ખોઈ.
આ ધરમાં મારો કેટલો અધિકાર છે એ વાત કૃષ્ણાએ
મને પહેલેથી સમજાવી દીધી હોત તો મારા હવેને ય
પછી નિરાંત રહેત.

ત્યાર પછી જે ગરબા મચી ગઈ તેનું નિમિત્ત
ગિરિનદા જ બન્યો. ઉમાનો સ્વગાવ સ્વર્ગતતાનપ્રિય
હતો. તેમ જ તે રેનેલાજ અને મિલનસાર હતી.
ગિરિનદા અને મારી સાથે તે યોગા દિવસોમાં કળી-
મળી ગઈ.

ગિરિનદાની ઉમા પ્રત્યેની દૃષ્ટિ ગરોબર કેંપાચ-
ના કંટા જેવી હતી. ઉમાનાં સર્વ કામોમાં ગિરિન-
દાનો હાથ હોય જ. ઉમાને લખનાં નાંચતી ધીબરવા
એનો કેટલો ખોલો આશ્રદ ! રોજ જાતે નેને નિઠાએ
મૂંઝી આવતો તે છૂટી થયે પાઠો તેની આવતો.

હાલમાં ઉમા એમ માનતી હતી કે કંજામ પ્રતિ
ગિરિનદાની વ્યા માર અગ્રીમ કૃપા છે. તેથી કૃતજ્ઞતાના
આ શાંત બંધનને કળવું કરવાની દરખો તે કમ્પ્લેક્સ

કરતી. પોતાનો પશ્ચાત્તર વખત ગિરિનદા અને મારી
તત્તેવશમાં ખર્ચો નાંખતી.

પણ હું મનોમન દસતો. કારણ, હું બપોળી સક્રો
હતો કે ઉમા મને ગમે તેટલું હેતરવા પ્રયત્ન કરે
પણ એ બંધન કળવું નથી થવાનું. કૃતજ્ઞતાનું ત્રાણ
અણ કરવા જતાં તે પોતે જ જકાઈ ગઈ. કોઈએ
એ વાત એને પૂછી નથી એટલે ઉમા સમજ શક્યા
નહોતી પણ આજ ને પૂછવામાં આવે તો આ
વસ્તુનો તે ઈન્કાર કરી શકે !

એક દી ગિરિનદાએ મને કહ્યું : 'ચાન્ત ! ઉમાને
હું ચાહું છું.'

મેં કહ્યું : 'એ હું જાણું છું.'

તેથી ગિરિનદાને લેય પણ આશ્ચર્ય ન થયું.
કોણકું મારી વાતથી તે રાહ થયો.

ત્યાર પછી યોગા દિવસે એકાંતમાં ગિરિનદાએ
મારા કાનમાં કહ્યું : 'હું ઉમા સાથે લગ્ન કરીશ.'

મેં પૂછ્યું : 'ઉમાની કૃપા છે ?'

ગિરિનદાએ મધકાઈને કહ્યું : 'હા, અને એનું
મુખ લાલ લાલ થઈ ગયું. એ પુરી કરેલું મુખ
આજે પણ મારી આંખ સામે તરવરે છે.

હું ચાલ્યો જતો હતો ત્યાં ગિરિનદાએ મારો
હાથ એની કમ્પ : 'આમ ભારેખમ મોઢું' કરી બસ
જતાં રહેવું છે ? પૂરું સંભળ તો ખરું.'

હું સાંચે જ ગંભીર થઈ ગયો હતો કે નહિ તે
નથી જાણી શક્યો. પણ દસીને બોલ્યો : 'એક કણ-
માં કોઈને સમાદ થતાં જોઈને દસનું આવે કે
ગિરિનદા ?'

એકાએક બોલી તો જતાયું' પણ તરત જ બપોથી
ગિરિનદાના મોં સામે જોઈું પણ બીજાનું કંઈ કારણ
નહોતું. ગિરિનદા રાહ જ ચલ્યો હતો. મારી ખીટ
ધ્રુવો મારતાં તેણે કહ્યું : 'તેં સાચું કહ્યું, ચાન્ત !
ઉમાએ જવારે હા પાડી ત્યારે મને એમ જ થયું હતું
કે કોઈએ મને એક જ ધણે સમજાવ્યા સિંહાસને
મેસારી દીધે. પણ ચાન્ત, હું જાણું છું ઉમા એવી
મૂરખ હોયતી છે કે પહેલાં તો તે મારી વાત ન
સહી શકતી. પણ પછી...'

હતાવળે હું ચાલ્યો આવ્યો. ચાલના આવનું દીક
નહોતું થયું એ શું ? હું પણ ન સમજ શકું !
અંતરમાં ખરે કેમણે જ હોતો થયો.

ઈર્ષ્યાની પાસે હું વાત કહીને ચોંટાળીને
તેણી ને મોઢ્યાં તેને સમતિ તો કહી જ ન શકાય
અને ચને પણ એ ન કહેવું જ શક છે તરત
જ તેણી ગિરિનદા પાસે ફેરી ગઈ. 'હું આજે જ
આ ચાલી તારે ત્યાં જાવી માત્ર સત્યાનાથ થશે એવી
ખબર હોત તો તારા ધરમાં પણ ખચ ન મૂકે
ભાઈ-મહેનતી લમ ક્યાં જ સંભાળ્યા છે? તું કેઈ
દીવાનો ચર્ચ ગયો? એમ ગિરિનદાને ખૂબ શંકા
હોયો. આ ઘેર કશિયુગમાં જનધરમ જના બેઠા છે'
એવો નિસામો નાખી ભગવાન સમર્થ

'આજે જ ચાલી જઈ છું' એમ તેમણે કહ્યું ખરું
પણ કાગળજ કરતી વખતે જનાનો ઉત્સાહ ક્યાં જ
જાણ્યો નહીં જરૂર અચૂક તે તો ઉપાને માટે
મૂર્તિયાની શૈલ્યો

મૂર્તિયો મળી પણ મોઢા કારણે ઉમા જેવી
કન્યા મટે અત્યારના ભારે મોઢા ખબરમાં પણ
એની ખેડ નહોતી ઉમાની તુલના એક ઉમા જ હતી
પણ એ મૂર્તિયાની વાત સાંભળી ગિરિનદાએ
કુદમાને ગભીર કહે કહ્યું 'ઈર્ષ્યા, ને ઠાકરીને એ
ત્યાં ફેરી હોય તો ખીજે ઠાઈ ઠાકણે જઈને દેશે
પણ તું છત્ર છું ત્યાં સુધી મારે પરે ઉમાનો શર્બપ
એની સાથે ઠાઈ રીતે નહીં થયો ફર'

થોડી વાર રહી વળી કહ્યું 'અને ને હું ત્યાં
હું ત્યાં ઉમાને પરજીવવા સમત હો તો મારું
ધન્યાર ને અધી માલમિત્ર અને ઉમાને દાવબમાં
લખી આપીશ અમાઈ પણ અહીં આવીને બેને રહે'

આમ સોનેરી તક કષ્ટ મા જ્યાં દેડ ઈર્ષ્યાને
મોટે સ્વર્ગીય દોષિન અગ્રી જોવી

એક ખૂબીમાં બોવાની ગિરિનદાને મે પૂછ્યું
'ઉમા તું કેઈ જ ન જાણી?'

થોડી વાર મૂઠા રહી ગિરિનદાએ કહ્યું ના

પણ ઘણું પગી એકાએક મારો હાથ એની
જીતી ઉપર દમાની ગડી પાતાં કહ્યું 'ને હજી પણ
ડી સુખ્ય મધ્યગતે મારા એ રામા આવી મારી
તી પર એ આવચુ-ભાદરવો વ સમી ગઈ તું એ
નહીં કંપી શકે ચાન્તા ઉમાને મે પાછી મહાર મોઢા
દીધી તે વધુ ન મોડી ચક્રો વિરાટ રુદ્રાવેને
તેનો કક કવી ગયો આપુ ચરીર સમૂદના દિશ્મીન
માફક ડોલવા કારણુ.

ગિરિનદાના ધરમાંથી તે જ રાતે અંધારે મે વિદાય
લીધી હતી

૩૩

આજે હાથ પાંચ વરસ પછી ફરી આ મુખાત
આ મ્હાન આક અને એકને એમ લાગે છે કે ગિરિનદા
છવન પણ એના જેવું વધુ લીન, ઉત્સાહી ને નિર્વિકાર
એની જ જેમ તેના છવનનો બધો પ્રાણ આજ
સાવ બલેવે

વર્ષાઋતુની દવા મગન ખાગડની માફક કેમે મે
ચાંત રહેલી નથી એમ માય છે કે ધેરાતી રાતના
મ્હાન અધારમાં સ્તબ્ધ થઈ બેસી રહું! ધરમાં રોવો
પણ ન કરું

મારા છવનના એ મુગણા દિવસો આજ પાછા
ફેરવા મન માય છે મારા મે ગિરિનદા ને એ ઉમા
મને પાછાં મળે તો કેવું સારું!

મારણે ઠાઈએ દાક મારી 'સાતિ છે કે?'

પૂરો જવાબ આપુ તે પહેલાં મારણ ઉપાડી
ગિરિનદા અદર દાખલ થયો

એણે પૂછ્યું 'દીરો કેમ નથી ક્યો?'

'બહારના અધારને દર ક્યો' શુ વળવાત હતું,
ગિરિનદા

'જસ છ તો તરજાનની જ વાતો કરવાનો હવે
તો મારા છવ ખાઈ જવાનો પર છ જ્યાં સુધી મારું
'ઉમા અધાર' મારી પાસે છે ત્યાં સુધી કરું તેમ નથી,
સમજ્યો? એમ કહી ગજામાંથી 'ઉમા અધાર'ની
રુખામિતનુ પુરત કારણ ને ખાગડાટ દરમિયાન
એ વેળા એકાગ્રી દીવાલો પણ કંપી જોડી વળી
આજ અદાણુ 'ઉમા અધાર' મારી મીતા છે
મીતા, એક કડી સાંભળીશ?—

'સુધા છવન આમિ કવિ બલો ભાર

રુધને દીધા નાથ પાપખતિ માર

આમાર કજાર હોતે ઉત્સાહિયા દિવસરજનો

સુધાર સુરભિમાર અભોધિત કવિને પરજી

ને કેદો આગિયે ચેર સમાધિર પાસે

પ્રીતપુલકિત હોમિ આસવ-સુવાસે.

છવનસમરજાનુ આપુ રુખામિત થોડીક લીની
એથ પીલુ ઠાઈ ફરી કાચુ છે, ચાન્તા

સુરસાથી મે કહ્યું 'રાખ હવે રાખ તારા સમરજા
તુ રુખામિત, ખીજ બેચાર વાતો કર, આજ પાંચ

કરી નાખતો હતો. અમારા ઓરડામાં બે જણ પાસે પાસે સ્તબ્ધ થઈ બેસી રહ્યા. જાણે અમારી સર્વ વાત ખલાસ થઈ.

- ૪

ત્યાર પછી બે દિવસ ગિરિનદાનો પત્તો ન લાગ્યો.

ત્રણચાર દહાડા પછી એક રાતે મડળમાં દાખલ થતાં જ પાસેના ઓરડામાં કાલાદળ સંભળ્યો. વાત શું છે તે જાણવા ત્યાં ગયો. ગિરિનદાને જમીન ઉપર સુવડી રાખ્યો હતો. માથે પાટા બાંધેલો હતો. રાતે અત્યંત ચક્રવર્ત અવસ્થામાં તેને કેટલાક માણસો મડળમાં પહોંચાડી ગયા હતા. રસ્તે પછાક આવાથી કપાળમાં કૂટ થઈ હતી એને એ રિથતિમાં બે જણા એ દનાવી રાખ્યો હતો.

હું પાસે ગયો કે ગિરિનદા બપોર ખૂબ પાડી હતી પગો. એ હાસ્ય જાણે કેમેય ચાત થવા નહોતું સર્જાયું. હાસ્યના પ્રયત્ન વેગથી એની આંખમાંથી ખાણી વહી રહ્યું. કંઈ બોલવા જતાં એનાથી સ્પષ્ટ બોલી શકાયું નહીં. કંઈ કંઈ ધ્રુષ્ટિ થયો ને બંને આંખો રંગીન જ્વાલમુખની માફક લાલધૂમ થઈ ગઈ.

સવારે જગી પધારીમાં પડ્યા પડ્યા મારી બહાર નેચું. આકાશમાં ઝાળાં વાદળાં ધૂમી રહ્યાં હતાં ને નૈવેદિત સૂરને વારે વારે ઢાંકી દેતાં હતા. હું તરત બેઠો થઈ ગયો. મઠરાતની ધટના શબ્દ આવાથી પાછું મન બારે થઈ ગયું. જીદીને ગિરિનદાના ઓરડામાં જવા નીકળી પડ્યો.

પણ જઈને નેચું તો દિન થઈ ગયો. ગિરિનદા નહોતો. એટલું જ નહીં પણ તેની ફાટલી કમળા તેમ જ ફૂલી એલી સુટોસની પેગી પણ અદૃશ્ય થઈ હતાં.

આજણ પાસેથી પેલા સજ્જન-મડળમાં સૌ પહેલાં મારી સાથે મૈત્રી બાધી કૃતાર્થ કરી ગયા હતા તે-અઝાઉ પહેરી અઝાક અઝાક મરતા જતા હતા. નદરકે તેમને જ ગિરિનદા સમીપી પૂજપૂજ કરી.

તેમણે હાથ 'વાહ' એ તો વહેલી સવારે ચાલ્યા.

એ માણસનું ચારિત્ર્ય ગમે તેવું હો. પણ માયાળુ બારે, મહાશય! સ્વભાવે પણ ખૂબ મિલન સાર. દોષ ફક્ત એટલો કે નશાને ખડુ શોખ અમારા મડળમાં

એ બાપણ સંભળવા જેવી મનની નિયતિ નહોતી.

તેથી વચ્ચે જ કહ્યું 'વારુ, મારે વિષે કંઈ કહેવું યોગ્ય છે.'

સજ્જન આશ્ચર્યપૂર્વક બોલ્યા 'જતી વખતે તમારા ઓરડામાં નહોતો આવ્યો? તમને કંઈ નર્મ કહેતો યોગ્ય?'

ત્યાંથી તરત મારા ઓરડામાં ગયો. ટેમલ ઉપર એક ચિઠ્ઠી દમાવેલી પડી હતી. બ્યાકુળ હાથે લઈ વાચવી શરૂ કરી.

'હું આજે ચાલ્યો જઈ છું. શાન્તા! તને મળવા આવ્યો હતો, પણ તું નિરાતિ બિજતો હતો તારી સંતિમય નિંદા બાંજવાની ઈચ્છા નહોતી.'

ત્યાર પછી લખ્યું છે કે યોતે એકવાર સંજે ઉમાને મળવા ગયો હતો. ત્યાં જઈ તે ઘરમાં કોઈ અપરિચિત વદ્ધ પાસે સંભળ્યું કે દેવા પેટ પ્રકુલ્લે એ અધારી કોટડી સિવાય સર્વ તે જલને વેચી માર્યું છે. પ્રકુલ્લ હાર પીએ છે. રાતે મોટી બાજે બંધ આવતો નથી ને આવે છે ત્યારે લક્ષ્મી જેવી વહુને મારેમૂઠે છે વજેરે.

આવા ખચર સંભળી ગિરિનદા ઉમા પાસે ગયો. ઉમા એટલી બદલાઈ ગયેલી કે ઓળખવી પણ મુશ્કેલ પડે. બ્રાસલેટના દીવાના અજવાળામાં એક શેગી છાંડરને ઓળખાઈ લઈ મેડી હતી. ગિરિનદાને ભોત જ હસે હસે નહીં પડી તેની માથેલા દિવસ પહેલાં જ મુજરી ગયાં હતાં.

ગિરિનદા ને ઉમા પેટ બારી વાતો કરતાં હતા. એવામાં ચક્રવર્ત અવસ્થામાં પ્રકુલ્લ આવ્યો. આતુ દસ્ય નજરે પડતાં જ એનું સ્વામિત્વ રુદ્રવેળે સળગી ઊઠ્યું. ને એ અધિકાર વડે તે રડતી ને શેગી એને પાટું મારી તેનો નારીજનન ધન્ય કરી દીધો. ઉમા તેનો ધક્કો સહન ન કરી શકવાથી ગિરિનદાના પગમાં ઢળી પડી.

ગિરિનદા એ જાતનપૂર્વક એને એક બાળુ બેસાડી બાંધો ચક્રવર્ત મારી પણ ઉમા દેડીને વચ્ચે પડી ગિરિનદા એ તરફ દુર્વક્ષ કરી હાંતની કચડાતી સાથે છુટ્ટો ઉમાનીને પ્રકુલ્લ સામે ગયો. ઉમા તરવાથી વચ્ચે આવી જીબી રહી ને મોટેથી મોલી જોડી 'મારા ધરત્યાં ધૂસી મારા પતિનું ખૂન કરવા માંગો છો! અત્યારે જ બહાર નીકળી જાઓ. નહિ તો પોલિસને બોલાવીશ નીકળો છો કે નહિ?'

પછી ગિરિનદાને ત્યાં જાગ્યું રહેવું બેઠાંવારે થઈ પાડ્યું. વધારે રહ્યો હોત તો કદાચ ઉમાનું ય ખૂન કરી

મેસત. પણ ગિરિનદા બહાર નીકળી ગયો ને પાછળ તરત જ પરમા દારૂધિયાનું અટકાવ ને પ્રકારથીલા સરૂ થયાં.

ચિટ્ટીમાં છેલ્લે લખ્યું હતું: 'ઉમાએ થોડાજ જ ક્યું' છે, શાન્તા! દારૂધિયા વળી દારૂધિયાને દંડવા ક્યા મોઢે જઈ શકે? આ મનનું બળ પણ જો પહેલાં દેખાઈ હોત તો રૂઈયાના પંખમાંથી ઉમાને શું હું ન બચાવી શકત? તો કદાચ મારા જીવનનો પ્રવાહ પણ જીલડી દિશામાં વહેતો હોત. આજે હું નશાગાજ હું પ્રકુલ્લ પણ...'

મારી આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. મનોમન કહ્યું: 'હા, તું નશાગોર છે... પ્રકુલ્લ પણ પરંતુ તારા 'જેવું' હવે પ્રકુલ્લનું હોત તો?'

ધીરે ધીરે બહાર નીકળી પડ્યો. કેમ? એ ખબર નથી પણ એમ યાદ છે કે ઉમાને મારી પણ કદાચ આજ જરૂર હોય.

પણ ગિરિનદા જો ઉમાને મૂકાને ચાલ્યો જઈ શક્યો છે, પ્રકુલ્લે પણ પાટુઓ મારી કુળની રક્ષા કરી છે તો પછી મારે શું? પણ હું કોઈને ય જીવન સાથે જામના નથી ઇચ્છતો, તેમ ધક્કો મારી દૂર

ગિરિનદા કરતાં ઉમાને હું કમ આદરો નહોતો?

પ્રાંચ વરસે ઉમાને હું મળ્યો એ દિશાએ વાતચીત અદ્ભુત જ કહેવી જોઈએ. મને જોઈને તે જોશી: 'આભા! આવશે એ હું જાણતી જ હતી હાં તો ગિરિનદા અમવા તમે. મારું' બીલું' કાણ છે કહે! જોઈએ?' કહેતાં જ રડી પડી.

થોડી વાર પછી જોશી: 'બસુ કાલે રાતે જ શુભરી ગયો. દવા વિના છોકરો રિખાઈ રિખાઈને ગયો, શાન્તાબાણ! મારું' યવું. એ બીચારો રાક્ષસી-માના પંખમાંથી છૂટ્યો. જવા દો. પાછળ હવે કોઈ જવાબદારી રાખીને હું જતી નથી, એ જ મારું' સંતનન છે.'

ત્યાર પછી દરવાજા તરફ આગળ વધી જોશી. 'આલો શાન્તાદા! હું' કાલ રાતથી તૈયાર થઈ બેઠી છું. એટલે જ કહેતી હતી કે તમાગમાંથી કોઈ આવશે એ જાણતી હતી!'

અવાક થઈ મેં પૂછ્યું: 'ક્યાં જવા આદો છો?' ઉમાએ ગદગદ કહે કહ્યું: 'ગિરિનદા પાસે. એમને મેં' જ્યાંતેના વેણા સલામોઆ છે તે ચારા હાથમાં થળતી રહે ખટકે છે.'

પણ ઉમાને હું કેમ કરીને કહું કે જેને શાંતિ તે સંન્યાસિની યવા નીકળા છે તે ગિરિનદા હવે દેવાસ-માં નથી. તે અત્યારે જગતની રમસાનશૂંભિમાં ભરમ જોળા રખે છે. તેની સતી શુભરી ગઈ છે-મનન ભરમ થયો છે.

અગત્ય થઈ ચૂકી છે

બાળકોથી મોટાને હજો સુધીનાને
રસિક વાતચિત્તાલમાં જોઈ જવી
એ આનોખી પૌરાણિક કથાઓ

સર્પ યજ્ઞ

લ. મધુર કિં. ૧ રૂ.

દેવ અને દાનવ

લ. મધુર કિં. ૧૫ રૂ.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણપીઠ : વાવનગર

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.નું

રિફાઈન્ડ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓઈલ

(મગફળીનું વિશ્લેષિત તેલ)

:: અને ::

અશ્વિન બારસોપ

*

બધે જ વેચાય છે-પૂછો:

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

બોમ્બે :

ન્યુમિલી બાગ સામે, પોસ્ટ બોક્સ નં. ૮૨ : વડોદરા

ગુજરાતના એલ્મન્ટસ
'રસદા' એજન્સી
૪ રંગવાળા માર્કેટ
રેલ્વેપુરા : અમદાવાદ

કારખાતુ
સમઘાયા
(બી.બી.)

*

કચ્છ કારિયાવાડના એલ્મન્ટસ
ઓધવજી કલ્યાણજીની
કંપની
બોટાદ

ગા મને ચારે બેસીને એક ગઢવીએ કરેલી આ વાત છે.

રા મ રા જય

એક વખત એક રાજા હતો. એને તેના બાપાનો સાથે સારું બનતું. તેના અંત્રમાં રૈયત સુખ અને આબાહીમાં રૈયતી હતી.

લેખક
મનોગમ

એકવાર પોતાના જન્મદિવસે રાજાએ કાઠથી દરબાર ભર્યો. ઘણું માણસ લેખું થયું હતું. તેમાં એક ભાટ આવ્યો અને કાષ્ટક મોં રાખીને રાજાનાં યથોચાન ગાવા લાગ્યો. રાજાનાં જેમ કાવે તેમ વખાણ કરવામાં તેણે મજા ન રાખી. કવિત ગાતાં અતિશયોક્તિ કરતાં તેણે કહ્યું: 'હે રાજા! તમે રાજા રામનો અવતાર છો. જેવા રાજા રામ, તેવી રામની પ્રજા. મારી અંખે હું ફરી રામરાજ્ય બાણું છું. તમારા બાપાત બાણે વીર લક્ષ્મણનો અવતાર. ત્યાં રાજા રામ હોય ત્યાં પછી બધું ય એના જેવું જ હોય ને ?'

મોટે અવાજે લલકારીને ભાટ બોલતો હતો. ત્યાં તેની પાછડી પર ઊંચેથી કાગડો ચરકમો. રાજાનું ધ્યાન ત્યાં ગયું. ભાટે નજર કરીને જોયું ને સમજાવ્યો કે મારે કાગડો ચરકયો. પણ તેણે પોતાનું કવિત ચાલુ રાખ્યું ને આગળ બોલ્યો: 'રાજા રામનો સમય જીવે હતો. આપે તો આ હઠકહતા કળજગમાં સત-જીવ હેનાલ્યો. હે રાજા! તમારાં મૂલ શે યાય ?' એ કવિત પૂરું કરે તે પહેલાં એની પાછડી પર કાગડો ફરી ચરકમો.

રાજાએ કહ્યું: 'ગઢવી! જરા ખમી. તમે મારાં બારે વખાણ કરો છો પણ આ કાગડો તમારા પર બે વખત ચરકયો. તમારાં વેણમાં બાણે એ વિશ્વાસ રાખતો નથી.'

ભાટે મૂંગા થઈને ઊંચે જોયું તો કાગડો ચક્રવર્તીન આંખે દરબાર ભણી ભેટો હતો. ભાટને તેના પર ખૂબ દાઝ થયી.

ત્યાં ઠાણ બાણે કેમ કાગડાને માણસની વાથા ફેટી. તે બોલ્યો: 'હે ગઢવી! હું જોતાં સુખમાન ગાય છે. હે રાજા! આ લેખો તને નમ્રમી ફેલાવે છે. રામરાજ કેડું હતું, રામ-

લક્ષ્મણ ડેવા હતા તે તેઓ બાણતા નથી ને રામની તોલે વને સરળાવે છે.'

'તું હુર્યો છે.' ભાટે કહ્યું 'કાગડો જન્મથી બૂઠું જોલે છે.'

'હું સાચો છું, ગઢવી!' કાગડાએ કહ્યું.

રાજાએ કહ્યું: 'તું સાચો તેવું પારખું થું ?'

'હું પારખું આવું તો તેના બહોલો થું ?' કાગડે પૂછ્યું.

'ત્યારે તું બહોલો લેવા માટે વાત કરે છે કે ?' ગઢવીએ પૂછ્યું.

'મારે બહોલો નથી ભેટો.' કાગડે કહ્યું.

'પારખું લેશો પછી મારી વાત તમારે ગળે ઊતરશે. અને આવા ભાટલોઠોની વાત વગર વિચારે સારી માનીને ફેલાશે નહીં.'

પારખું લેવાનું નક્કી થયું. કાગડાએ કહ્યું: 'રાજાના બે પૂરા વિશ્વાસુ નોકરો આવે અને પ્રજાના ખાસ સેવક ગણાતા હોય તેવા એ માણસ મહાજન આવે. ચારેય જણ મારી સાથે આવે. અને પાછા આવીએ એટલે પારખું કરી દેયો.'

રાજાએ કહ્યું: 'હીક.' ને તુરંત કાગડાના માગવા મુજબ ચાર પ્રતિષિત માણસો કાગડા સાથે મોકલ્યા.

એ ચારેય જણને કાગડો ઉત્તરડ વગડામાં લઈ ગયો. ત્યાં એક જાડ જતાવીને તેણે કહ્યું: 'તમે અહીં જોહો. ને નીકળે તે આપણે રાજા પાસે લઈ જશું. તમે જોહો તેટલી વારમાં હું બીજો જઈ આવું.' આટલું કહી કાગડો બીજી દિશામાં ઊડી ગયો.

ચારેય જણાએ જોહવા માંડ્યું. ચોટક ઊડું જોયું ત્યાં એક મોટો સોનાનો ઘાળ હીરા-માણિક્ષી સમયગ કરેલો તેમને મળ્યો. તેને ઊંચડીને જાહાર કાઢતાં ચારેય અચંબો પામી

ગયા. બે વૃક્ષોના રાજસેવકો ને બે લોકસેવકો
આરેયનું મન આ હીરામાં ગયું. સામગ્રામે
જોઈ તેઓ કહેવા લાગ્યા: 'આવા પાસાવાર હીરા
એ' તો કદી જોયા નથી.'

'આપણા રાજસેવકોમાંય આવા હીરા નથી.'

'આવાં હીરા-માણેક હોય તે તો આજ
ખબર પડી.'

એક રાજસેવકે કહ્યું: 'રાજાનાં નસીમ
આજ આપોઆપ ઊધડી ગયાં.'

'રાજાનાં નસીમ મોટાં હોય. પણ તેમાં
તમને શું લાલ ?' એકે કહ્યું

'કંઈક તો હશે જ ને? નહીં તો આપણે
જ શા માટે અહીં આવ્યા?'

'હવે સહુ પોતપોતાના મનની વાત જોલો'
ચીજાએ કહ્યું

આરેય જ્યાં અંદર અંદર સમજી ગયા
કંઈ કોઈએ ગણ્યા છે કે આપણે બે-ચાર લઈ
લઈએ તો ખાવડાં-પકડશે? આપણે ક્યાં પર-
સ્પર વેરછેર છે? આપણે શા માટે જોલવું?'
આમ નહીં કરી દરેકે પોતાની પાંચડીમાં બંને
હીરામંદિર જોતીને સંતાડી દીધી. ને હીરાના
યાજમે જાંચડી બરાણ પચાવ્યા રાજધાની તરફ.

પાઠવમાં કાગડો માગો મળ્યો તેણે પૂછ્યું:
'કેમ આવી ગયા? જોડવાથી કાઈ નીકળ્યું
કે મહેનત ખપી માથે પડી?'

'મહેનત માથે તો નથી પડી.' તેઓએ
કહ્યું ને અંદર અંદર જુસ્સી વધા. દરજેર વળા
વિષે અલાણુ છે

હરી દરબાર બરાણ છે. આ બાજુ રાજના
બાબાતો ને અધિકારીવર્ગ છે. સાગી જાણુ
નગરજન છે પેલા કાઠને ખાસ જુહુ આસન
આપી બેસાર્યો છે. રાજાની સામે કાગડો બેઠો
છે બરાબર વચમાં હીરાને યાજ મૂકી ઉપરજુ
કાઠી ચાર જણા ઊભા છે. હુકમ થતાં એક
નોકરે જુહુડું યાજુએ ખેંચવું છે. રાજાની નજર
યાજ પર ચાલી છે. ચારમાંથી એક જણ કહે

છે: 'કાગડા કેવા સુખ્ય એક આંડ નીચેથી
ખોલી લાવ્યા હીએ'

રાજા કહે: 'અહોહોહો! આવા હીરા લો
હવે ક્યાંય મળતા નથી. પણ એ તો બીજી
વાત થઈ. કે કાગડાબાઈ! કહો આનો અર્થ
શું? તમારો સુદો સમજાવો.'

કાગડો કહે: 'મહારાજ! આની પાછળ
લાંબો ઇતિહાસ છે.'

'શું છે બોલો.' રાજા પૂછે છે.

કાગડો માંહીને વાત કરે છે:

જુહુ જુહુની વાત છે. બે વખતે રાજા રામ
રામ્ય કરતા હતા રાજમાં એક વાણિયો રહે.
બારે તવંગર. એને એક દીકરા ને દીકરાને
એક વહુ. આ વહુને સ્ત્રીમંત આવ્યું ત્યારે
તેણે વાત કરી કે મને સતી સીતા અહીં
આવીને કાળિયો બરાવે તો જુહુ એવી કંઈ
થઈ છે. મારા મનકોડ પૂરો તો હા નહિવર ના.'

એકના એક દીકરાની વહુ ને વળી બેજીવ
સોતી એવું વેણ પાળવું જોઈએ શેઠાણીએ
વાણિયાને વાત કરી વાણિયો પણ વિચારમાં પડી
ગયો પણ વાણિયો ખરો ને? એટલે શ્રીક
વાર રહી બસે ખેસ નાખી ગયો રાજદરબારમાં.
રાજા રામને વાત કરી. સીતાજી પાસે બેઠાં હતાં.

'આપો જવાબ' રામે સીતાજી ને કહ્યું.

'એમાં જવાબ શો?' સીતાજીએ કહ્યું

'બે જીવ સોતી બાઈના મનકોડ પૂરવા જવું જ
જોઈએ જોડાવે. રથ કમણાં જ જઈ આવું.'

સીતાજી તો વાણિયાને ત્યાં ગયાં.

'હું?' રાજાએ વચમાં પૂછ્યું: 'રામે
જવા દીધા?'

'સાંભળો,' કાગડે કહ્યું. 'સીતાજીને ના કહે
તો એ રામ નહીં સીતાજીએ તો બે જીવ સોતી
વહુને રૂપાની યાજીમાં કંસાર કરીને તેમાંથી એક
કાળિયો બરાવ્યો જ્યાં બીજો કાળિયો બરાવવા,
બંધ છે ત્યાં વહુ કહે: 'હાંઉ હવે નહીં મારે'
તો જવાબ રાજાએ એક જ કાળિયો ખાવો તો.'

સીતાલએ એકાં ઘઈ હાથ ધોઈ નાખ્યા. વહુને જમાડી એ રાજમહેલે જવા નીકળ્યાં. ત્યારે વાણિયે એક સોનાનો યાળ લીધો. હીરા માણેથી સગોસગ બરી સીતાલને પગે ધર્યો. સીતાલએ પૂછ્યું: 'આ શું?'

વાણિયો કહે: 'મારું આંગણું પાવત ક્યું મહારાણી! નજરાણું તો ધરવું ભેઈએ ને?'

'રાખો,' હસીને સીતાલએ કહ્યું: 'હું તો મારી દીકરીને જમાડવા આવી'તી, તમારું વચન રાખવા નો'તી આવી. દીકરીનું મન કાંરવા આવી'તી.' કહીને સીતાલ તો ચાલ્યાં ગયાં.

પણ વાણિયો તો યાળ ઉપાડીને પાછળ પાછળ દરબારમાં ગયો. રામને ખબર પડી. વાણિયાને બોલાવી રામે કહ્યું: 'તને આજ નથી સમજતી પણ આ વાત પછી સમજશે. સીતાલ એ બરાબર ક્યું છે. તું આ યાળ પાછો લઈ જા.' પણ વાણિયો માને શેના? એ તો કહે: 'હું તો યાળ મૂકીને જ જઈશ.'

ખૂબ રકબક ધઈ રાત પડી એટલે દરબાર ગઠના દ્વાર પાસે એકમાં યાળ મૂકી લઈને વાણિયો ચાલ્યો ગયો. એક દિવસ ગયો બીજો દિવસ ગયો. અકવાહિયું ગયું. મહિના ગયા. વરસ ગયાં. વાણિયો મરી ગયો. એની પેદીની પેદી બદલાઈ ગઈ. રામ ગયા. એની ગાદી પર ચણા રાત બદલાઈ ગયા. દુનિયા પલટી. ગામડાં ચહેર ધયાં. નદીઓએ વહેન બદલ્યાં. એમ કાળ બદલતાં એ નગર ઉત્પન્ન થયું. પેલો યાળ ત્યાં જ પડ્યો રહ્યો. તેના પર ધીમે ધીમે પૂજા વળતી ગઈ.

એકાએક પેલો બાટ વચમાં બોલી બિહો: 'રસ્તે જતું આવતું' કોઈ એ હીરામાણિક બિહો ન ગયું?'

'બારોટલા એ જમાનાનાં કોઈને હીરા-માણિકની ભૂજા ન હતી. પરસેવાનાં ટીપાં પડે છતાં આંખોએ અભિમાન હતું. એ યાળમાં કોઈનેાં ય છવ નો'તો જતો.' કાગડે કહ્યું.

થોડી વારે રાતએ પૂછ્યું: 'પણ નાણું કે

કેઈ જાતની કુચાવર-જંગમ મિલકત બિનવારસ કરે તો તે દરબાર ઢાળવ યાચ તેનું કેમ?'

'એવું' તો આજે દરબાર ઢાળવ યાચ છે, નામદાર!' કાગડે કહ્યું: 'તે હી એ વિચાર નો'તો. એક પ્રજાજન બિનવારસ મંરણ પામે તો તે મંદભાગીનો વારસદાર આજે રાજ્ય પામે છે. એવાનું નાણું રાજ્ય પેટમાં નાખે છે. રાજ તો ગરીબને બેઠી છે. એ પ્રજાને બાપ કોકેનું રંજેનું ધત લેવા કેમ લલચાય? હે રાજ! એ જમાનાનો આ યાળ છે. એને યોગી લાવનાર આ વફાદાર રાજસેવકો ને પ્રજાસેવકો, જેના પર તમે ને પ્રજા બંને પૂજા લેસો રાખો છો. એ ચારેય સારા કુળમાં જન્મેલા રાજસેવા તથા પ્રજાસેવાની વાતો કરે છે. તેઓ પોતાની પાઘડી ઉતારી તમને પગે લાગવા માગે છે' આમ કહી કાગડાએ પેલા ચારેયને પાઘડી ઉતારવા કહ્યું.

ચારેયનાં મોં ઝાંખાં બેપટ પડી ગયાં. બહુ સંભાળથી પાઘડી ઉતારવા છતાં ઘણા ના હીરા બહાર બિહો પડ્યા.

કાગડે કહ્યું: 'હે રાજ! આ છે વફાદાર સેવકો. એ છે રાજના ને જે છે પ્રજાના. આ યાળ બચકવાની તેમની સેવા ભુજો. આ બાટની વાત કરેલી સાચી તે તમે નહીં કરો. રાજ રામની સાથે બાટ તમારી સરખામણી કરે છે. દરેક રાજાએ રામ જેવા ધવા માટે ઉમેદ રાખવી ભેઈએ. એ માટે આચરણ સુધારતાં જરૂં ભેઈએ. રામ સાથે સરખાણી કરવાને શું અર્થ છે? તેમ કરવાથી તો રામને હલકા પાડવા જેવું યાચ છે. માટે હે રાજ! રામનાં કામ ભુજો, તેનું દિલ ભુજો ને તે જેવા માટે રામના શુભ માટે ગઢવીને આજ્ઞા આપો. પ્રજા એ સમજતાં શીખે તેનું આચરણ શીખવે.'

આટલું કહી એ કાગડો રાજસભામાંથી બિહોને બહાર વગડમાં ચાલ્યો ગયો.

અનુવાદક

૬ ખન્નોની ચોક નામની સુપ્રસિદ્ધ ગલીમાં સવા-
રના વખતે જઈ ચમા હો અને તનિવત
ટેકાણાસર ન રહે તો ખાસ આશ્ચર્ય જેવું ન કહેવાય.
એ વેળાનો ત્યાનો ચૌવનશૃંગાર એટલો વેરવિખેર
થયેતો નજરે ચડે છે કે સાધારણ મનુષ્યનું મન
કાબૂમાં ન જ રહે. અધૂરી ઊંચની ધેનકરી આંખો
ને આગલી રાતના ચાકે આળસ લઈ અંજનાં મરોડ
એ સંધ્યું એકાએક હૃદયને વિચલિત કરી મૂકે છે.
ગાલ ઉપર રાતે પોતેજ પાવડરના કોઈ કોઈ જગ્યાએ
રહી ગયેલા થર અને કપાલની અવનરી કુંકુમ બિંદીઓ
અને આંખોમાં ભરેલું કાજળ આ સંધ્યું બલ્કે રંગના
કેલિ-ચિત્રકારની ચટકીલી રંગરોરી સમું દીસી રહે
છે. આવો ચૌવનશૃંગાર જ્યાં વિખરાયેલો અનાયાસે
નજરે ચડે ત્યાં લોકોનું મન કામાડોળ થઈ જાય
એ સદન છે.

અને જો કોઈ રંગરાગની પ્રેમીજન દિવસના
સાંધી નીકળ્યો તો તેના તો ચિતમંદને આકર્ષવા
માટે ત્યાં બીજી ધણી તરફ તરફની લહેરો ચાલી
રહી હોય છે. ચાસ્તીય ગાયનનો શોખીન 'સારે મ મ
પધની સા'ની સુરીલી તાન સાંભળી ત્યાં જ અડો
જમાવી દેશે. અને કોઈ સામાન્ય જન તો ચટકીલી
ગઝન, કુમરી કે દાદરાની ગત ઉપર જ રીઝી જોડે.
કોઈ એકાદ કોઠામાંથી સારંગી સાથે ગવાય રહેલું:
"મસીદા ખનકે બિમારોં કા ફિસ પર છોડે જાતે
હો" ના સુર પગને ત્યાં જડી લે છે. તો સામેના બીજા
કોઠામાંથી સુરીલા કંઠમાંથી નીકળતો: "જય ના
પઈ હો દમારી ગલી આઈ કે" નો ફરિન ખરેખર
આપણને ત્યાં જ રોકાઈ જવાનું આમંત્રણ દેતો લાગે.
ને ત્યાં તો કોઈ પોંદનું:

".....મત ધિરાયા કરે, " માત્ર મનને પ્રસન્ન
કરવાનો પૂરતું થઈ પડે.

અને રાત્રે તો લોકો ત્યાં રોકાવા માટે તો જાય
જ છે. મલીની કુકાનોમાંથી પવનની હજારી લહેરો
સાથે આવતી અમર અને દિનાની મહેક મનને મરત
બનાવી દે છે. માથે ત્રીજી મૂંઝેલી ટોપી અને કાજળ
આંજી આંખોના કાંઠા લુવાનેને આંખો નયનના,
અને નજીકના કોઠા ઉપરથી ખટખટાટ દારવનો અવાજ
સાંભળી મનોમન એ કાંઠા ઉછાછીલા લુવાનો

અને એ મોજ લુંટતા માણસો તમ્ક ઈશનિ અમિ
સહેજે પ્રજવળી ઊઠે છે. દિલમાં ચેરી મદમદી થઈ
આથે છે કે જટ દહને કોઈ સુંદરીના પગમાં જઈ
ભરાઈએ નિત્ય કમવાળા લોકો તો આંખો નમાવશે,
મો મલકાવતું કે સામેથી: 'પધારો સરકાર' તું સ્વા-
ગત સંભાળવાપણું નહિ રાખતા રવથ રવગની સીરી
ચડી જતા હોય છે.

દૂકામાં દરતરફના લોકો માટે ત્યાં કોઈપણ
વેળાએ આશ્ચર્યજનક બધું પડ્યું છે. પરંતુ શું એ લોકો
જો દિનરાત ત્યાં જ એ જ વાતાવરણમાં રચ્યા રહે
છે તેમનું મન શુ આવા બધાં દરેકોથી કંટાળી ભરાઈ
નહિ જતુ હોય ? શું તેઓનાં મન આ બધાંથી કદી
દમિની બૂમિગએ નહિ પહોંચતાં હોય ? કહે છે કે
બાંસુની પુરુષમાં પુરુષાતન છે ત્યાં સુધી આ બધાંથી
શે ધરાય ? વાત ! એ તો ત્યાં દિનરાત રહીને જ અનુભવ
કરે એ જ પુરુષ કહી શકે.

પરંતુ ઉસ્તાદ મુબનખાને જોઈને તો એમ જ
થતું કે એને માટે ત્યાંના સૌંદર્ય અને આકર્ષણો
તેના ઉપર હવે બાગે જ જરી થે પ્રભાવ પાડેના હોય,
દશાથને જ કોઈ રસ અનુભવ રહી ગયો હોય. વરસોથી
આ બધું જોઈ-રહેલ એના મનને એમાં કરી નરીનતા
નહોતી રહી. ચોક ગલીની દરેક વૈરાગ્યને એ ઓગળ-
તોતો. કોઈનીય તરફ એને કોઈ પ્રકારનું કુતૂહલ કે
વાંછા નહોતી રહી અમર એ કોઈ નરી 'મીજ' ત્યાં
આવી ચડતી તો ઉસ્તાદ મુબનખાને તો કેવળ
ચેતાના કામ સાથે નિરમત રહી હતી-કે તેને માથન-
વાદન શીખવી આવતું

મુબનખાનાં કેટલાંક વર્ષોં લેલાં વર્ષોં વહી ગયાં
હશે તેની ખાસ માદ તેને નહોતી રહી. અને આ
પહેલાં જીવનમાં તેણે કદું કદું હતું કે નહિ એનો
જો એ વિચાર કરવા માગે તો એ વિચારતાં જ એને
બારે પડી જાય એમ હતું. કેટલાં વર્ષોંથી એ બહોળાં
દતો તે તો એને. ચોક્કસ અમર નહતી, પરંતુ અંખું-
પાખું શાહ હતું કે ખૂન લાંબા આસાથી એ આ જ
ધંધો કરી રહ્યો છે.

મુબારકખાનની મ એ ઉસ્તાદ મુબનખાને મુબારક
માટે ચોક ગલીમાં અલ્લે દતો. એ વખતે મુબન
મુબારકખાનની માના ઉસ્તાદની યાગિર્દી કરતો હતો.

પછી તો ધીરે ધીરે સુખારક અને સુખારકની હેડીની વેશ્યાઓને શીખવતા શીખવતા ચોક ગલીમાં એને પૂરતું કામ મળી ગયું હતું. અને હવે તો તેની પાસે થોડાક દિવસ પણ શીખી ન હોય એવી એકાદ વેશ્યા પણ ભાગ્યે જ મળી આવે.

મુનનખાંએ પહેલાવજેલા જાપે આ દુનિયામાં પ્રવેશ કર્યો હતો ત્યારે તેની પણ એ જ દાલત હતી કે જે ત્યાંની જે જ કરવા આવનારની યાચ છે. ત્યાં તેણે ધણું જ સુમાવ્યું. 'ખરું' કહીએ તો સુખારકખાનની માતી અને પછીથી 'સુખારકખાનની એની ઉપર ખાસ મહેરબાની હતી એટલે બધું' જે ખોચા પછી થ તે ત્યાં ચોક ગલીમાં રહી શક્યો.

અને પછી સંજવ છે કે એમ બન્યું હોય કે ત્યાં રહી રહી એનું દિલ ત્યાંની સખળી વાતોથી ભરાઈ ગયું હોય. 'સંજવ છે કે' એમ કહેવું કિચિત લાગે છે કારણ કે 'પુરુષાતન' વાળા કથનમાં માનનારાની ગચ્છતરીએ હજી એની ઉંમર એ બાલુ ઉદારીન થઈ નય એવડી તો ન હોતી. છતાં કેખાચથી તો એ બધાથી ઉદારીન જ લાગતો. હવે તો બસ પોતાના કામથી જ કામ રાખતો. નાનામાં નાની કે જુવાનમાં જુવાન છોકરીઓને એક સરખા અવિચલિત ભાવથી ગાળવવાન શીખ્યો જતો.

આ દુનિયાના જીવનપ્રારંભના દિવસોમાં તો એ ગુલામહુસેનના નાળા પાસે એક મકાનમાં રહેતો હતો. અને કારજવાનીમાં દિવસોમાં તો મધ્યખરું ચોડમાં જ કાઢતે કાઈ જગ્યાએ પહોં રહેતો. અને પછીથી પાછળની સાંકડી ગલીમાં એક ઝોરડી લઈને ત્યાં નજીકમાં જ વસવાટ કરી લીધો. પરંતુ આ ઝોરડી સાથે સંજવ માત્ર એટલો જ હતો કે કાઈ રાત્રે કાઈપણ કેમકે જલસો ન હોય ત્યારે જ આંખોને તેમાં પડવું.

સવારના ઊઠનાં જ તે કામ ઉપર ચડી જતો. અને ત્યાં તો લગભગ હમેશા નરી નરી અને 'રાત્રી' છોકરીઓ આવ્યા જ કરતી. જેને 'સા' પણ સરખા દંડે ઉચારતા ન આવતું અને મુનનખાંનું કામ આથી કામી છોકરીનાં ગળાં મવરાથી મવરાવીને સાફ મુકાબમ બનાવીને બનવરામાં મૂકી દેવાનું રહેતું અને હવે તો જુવાન છોકરીઓને પણ અગાઉની માફક નકાસારેલી આંખે, સ્ત્રીપ્રતિ શાકુજિક નરમાય કે

લાકષ્મ્યારથી પુપલાવીને નહિ લાકષ્મ્યારથી કામ લેતે હતો. અને એનું મન એમની જુવાની જોઈને હંચળી ઊઠતું નહોતું.

પોતાની ઉંમરની વેશ્યાઓ સાથે પણ મધ્યી વાર સારંગી વગાડવાનું થતું. અને આવા પ્રસંગે ધણુંખર કાંઈ મદ્યુર ગાતી વેશ્યા ઉપર બિયલી પડે તોપણ તેની આંગળીઓ તો સારંગી ઉપર પૂરવત આવડા કરતી. જાહ યાચ તો પોતે ઊભો ચઢીને જાદાર આરંધો જતો.

આના મદ્યુર વાતાવરણમાં પુરુષ મુનનખાંના હૃદયમાં શું ઈર્ષ્યાનો અગ્નિ પ્રગ્વલી ન ઊઠતો? શું પોતાના જ દાચ તથા તેષાર ચણેલી નવી નવી તાજ કુંવારી છોકરીઓને બીજાના દાચ મચળાતી જોઈને એને જરા પણ બળતરા નોતી થતી? જરૂર એના દિલમાં કાંઈ વેદના તો સળગી જ રહેલી હોવી જોઈએ. પરંતુ આતું પ્રતિદિન નીલાળી નીલાળીને એની પણ એક દેવ જ ચર્ચ ગઈ હતી. અને જે કે હજુ પણ અંતરમાં તો એની એ ભાવના સળવળી જતી હશે, પણ એના નિત્યક્રમમાં એ કેખાઈ આવતી નહોતી.

સુખારકખાનને દિન પ્રતિ દિન પોતાની બીતરતી જુવાની જોઈ એ જ ચિંતા ધમા કરતી હતી કે જુવાનમાં ગાહ કેમ મચશે? અને જીવ એવો તો ગેરી હતો કે કાઈ જુવાન છોકરીના પૂરા તાણાં ખર્ચે રાખી લઈને કામ આગળ મુકાવે રાખે. ગમે તેમ તો જે આવી કારગી કમાણી શું બીજા માટે કરી છે?

પરંતુ દૂર કાળે એનો કેડો ઊઠ્યો નહિ. હવે વખત એવો ભરાઈ ગયો કે જલદી કાંઈ નરી છોકરી પાછળ ૧૦૦-૧૦૦ તો શું પણ દબાર સુધી ખર્ચે નાખીને લેવા તેષાર થઈ ગઈ. અને ત્યારે રૂપિયા તેષાર દોષ છે ત્યારે કઈ વસ્તુની કમી રહે છે? એક દિવસે એ પંખળી નવાનહીન એક પઢાડી છોકરી એની પાસે લઈ આવી.

હજુ છોકરી ઠીક ઠીક નાની લાગતી હતી. એ-વાર વર્ષ તો પોતાની પાસેથી જ ખચરાવતુ પડે તેમ હતું. એ વખતસર વધી ગઈ તો તો ત્રીજે વર્ષે જ જાનરમાં એરી નય. સુખારકખાને કહ્યું: 'હજુ તો થયું જ નાની છે.'

['અગિયારું' છે.' નવાનહીને રૂઆપથી કહ્યું.

‘પણ મળ્યા દિવસ સુધી એની કપાણી દેખવા-
પણ નથી.’

‘પહાડી બચ્ચું છે, મુનારકળન! બે વર્ષમાં જ
એ એને મોટી તાણ બની જશે ને કેટલી યે જીવનને
પાછળ પાડી દશે.’

અને હવે પણ એમ જ. એાં કંઈ ખાસ જ્યાં
જેક ન કહેવાય છતાં જ બદન તોં ક્યાં ક્યાં માંસધી
ધોળા ચામડી વડે ઠીક મદાયેયું હતું. જોટમોળ
માંસજ આટલું અને મોરની જેની બરાવદાર મરદનશાળી
એ ખીસતી કિશોરીના નવાબદીન પોણા બે હળર
માગી ગયો હતો.

“અરે મુનારકળન! જરી ‘મીજ’ ની તો
પણ કદર કરો. કેવા લાલચટક પરવાળા સમા હોઠ
છે; કાળી કાળી મોટી આંખો;” છેકરીને એક હાથ
પોતાના એક હાથમાં રાખી પોતાને બીજા હાથે તે
ઉપર ફેરવી રહેલા નવાબદીન તે પહાડી બચ્ચીની
દેહછટા વધુથી રહ્યો હતો, “અને આ બરાવદાર
ગોળમોળ બાહુ...”

પરંતુ મુનારકળન એમ પીગળે તેમ નહેતી,
પહેલાં તો તેણે પાંચસોથી એક ગતી પાછું પણ
વધારે નહિ એમ પધકું માર્યું. ત્યારે તો નવાબદીનને
જ પીછેહઠ કરવી પડી. પાછા હતા અને આગળ વધતા
આંસોએ સોદા ટીપાઈ ગયો.

બંને રાહ હતી. મુનારકળન એક હળર ખર્ચવા
તૈયાર થઈ ગયેલી એવા તેના સંજોગ હતા અને વાત
તો આંસોમાં પતી ગઈ. ત્યારે નવાબદીનને તો મોરો
નહિ જ હતો. એને આ છોકરીનું કંઈ બેહુ ન હતું.
એને તો એ કપાડી લાગ્યો હતો. હા રસ્તામાં, તેને
ખુશ રાખવા થોડાંએક ખવરાવવા પીત્તગવવામાં પાંચ
દહનો ખર્ચ થયો હોય એ જ.

છોકરીનું નામ કોઈ બહુવું ન હતું. મુનારકળને
એનું નામ બરી રાખ્યું. બરી “બન” કે બહરી
“બાહ” એ તો એના પહેલા પ્રેમિક જે ઇચ્છે તે
રૂપે.

બહરીને તો ખાવાપીવામાં શહેરી બહુ અને રમ
વામાં ખૂબ હૃદયી નાચવાકુદરનું મળી જતાં રાજના
રેક થઈ ગઈ. હજી તો નાળકથી હતી, આ નવા
ચટકદાર વાતાવરણે તેને એકદમ આર્પિત કરી લીધી.
બહરી સુધીમાં તો મુનારકળન નેડે ચટક વાતો

કરતા પણ મંડી ગઈ.

બીજા દિવસે સવાર પડ્યાં જ મુનારકળનની
નોકરાણી શુલચન ઉત્તાદ મુનખાની શોધમાં નીકળી.
પહેલાં તો ઉત્તાદની બોરડીએ પહોચી. ત્યાં તો તાણું
હતું. ત્યાંથી નાનગાઈને ત્યાં પહોચી. એણે પોતાને
ત્યાંથી સામેના ઢોઢા ઉપર ગયો છે એમ ચાંપ્યું.
ત્યાં પણ ઉત્તાદ ન મળ્યા ત્યાંથી ખજર મળ્યા
કે મુનીબનને એક નવી ગઢલ બેસાડી દેવામાં મદદ
ગૂચ છે. શુલચન ઉત્તાવણી હકિતી મુનીબનને ત્યાં
પહોચીને ઉત્તાદને મુનારકળનનો સંદેશ આપ્યો.

‘બં, આ આગ્યો.’ કહી ઉત્તાદ ફરી સારંગી
મેળવવા લાગ્યા.

મુનીબને પણ આને મુનારકળને કેવી છોકરી
બરી છે તેનું ક્યાંય આણું કુતુહળ નહોતું. તેણે
બંમમાં કહ્યું: ‘ઉત્તાદ, જઈ આવો ને. હું તો વળી
દિવસભરમાં બેસાડી લઈશ.’

બેમને મુનખાં જોતો થઈ આવ્યો ગયો. મુનારક-
ળનને ત્યાં પહોંચતાં જ શઢ જોઈ રહેલી મુનારક
ધણી ઠાક સાથે ચલાયું: ‘ઉત્તાદ, તમે તો મને
હવે સાવ ભૂલી જ ગયા છો.’

‘બૂલીશ કેમ, મુનારકળન! પણ હવે તમે
જાતે જ ગાવા બળવવામાં એટલા કુશળ છો કે તમને
હું છુ રીખવું!’

‘મહેરગાતી બધી તમારી છે. હવે આ છોકરીને
પણ હાથમાં લો અને તમારી નિગાહ દશે તો એ
પણ નામ કાઢશે.’

મુનખાંએ બીજું કંઈ પણ પૂછ્યાગાછ્યા
સિવાય સારંગી ઉગાડીને બહરીને પૂછ્યું: ‘ક્યા
સ્વરથી ગા છે? કે હજી સુધી સાજ સાથે, ગાયું
જ નથી!’ બહરી કંઈ સમજ્યા વગર એની ગંભીર
મુખમુદ્રા જોઈને હસવા લાગી.

‘ચૂપ રહો!’ મુનારકળન તાકુટી. ‘જેમ
ઉત્તાદ કહે એમ કર.’ અને મુનારકળન ત્યાંથી
જીતે ચાલી ગઈ.

મુનખાંને લાગ્યું કે છોકરી સાવ કાચી છે, એટલે
તેણે સારંગી સાથે સૂર મેળવી— ‘આ...આ...આ’

કરી કહ્યું: ‘આમ જ આ સારંગી સાથે ગાવ.’
બહરીનું મોં તો સાઠું હતું. ધીમા દબાયેલા
અવાજે તેણે ત્યારે આ-ગાયું તો એ સારંગીના

‘સા’થી ઘણા જ ઊંચો હતો. મુજનખાંએ પોતાની સ્વર નીચો ઊંચો કર્યો: ‘આ...આ...આ’ને બદલી નો ભરથી દસી પડી ને બે હાથ વચ્ચે મોં ઢાંકી દીધું.

મુજનખાં ગાયું ‘બમ કરી ખીજાઈ ગોકલો. ‘આ કંઈ મનક નથી. શીખવું હોય તો શીખો. નહિતર મને કંઈ પડી નથી.’

પછીથી તો બદરી સમગ્ર ગઈ કે ઉસ્તાદ ખૂબ ગંભીર માણસ છે, એની સાથે રમત નહિ ચાલે. પછી તેણે હસતું બમ કહ્યું. એક ખ્યાન થઈ ગયા મોંકાં:

‘સા, રે, ગ, મ, પ, ધ, ની, સા;

સા, ની, ધ, પ, મ, ગ, રે સા.’

નીચે મોક મલીમાં ચર ગૂંચ રહ્યા ખીડી વાળતા ઘખધીરનું માયું ડોકા તરફ જાયું થયું ને બોલી ગોકલો: ‘વાહ, કેવું સુંદર ગળું છે?’ પાન લેવા કોલેસ એક કોલેસ અને પાન ચોપડી રહેલ લેલાને પૂછ્યું: ‘કંઈ ખાઈછો છે, લેતાછ?’ અને આસ-પાસની ખીજ વેશખાંએ પણ ખારીએ ‘ડોકાઈ ભોઈ રહી કે આજ આ કાણુ ગાઈ રહ્યું છે.

વારે વારે એ જ સા રે ગ મ ના સુ ધારંગી સહ કંજકળી જોડી અશિશન દેશવી રહ્યા હતા.

એકેક દિવસ સુધી તો ઉસ્તાદે એને કેવળ સા રે ગ મ નો જ પાઠ આપ્યા કર્યો

એકવાર જ્યારે એના એ સુ બદરી થંચજ વાર બોલી ગઈ એટલે મુજનખાંએ ધીરથી સારંગી નીચે મૂકી દીધી, ‘સા-રે-ગ!’ સુધી તો બદરી બોલી ગઈ પણ ‘મ’ એકદમ ગાંધાર સુધી જીવરી આવ્યો. એ અટકી ગઈ.

‘સ્વર પકડીને ગયા હશે.’ મુજનખાંએ કહ્યું. બદરીને હસતું આવ્યું ‘એકલ્લીના સેકામાં મોં સંગાડી બાંડી ફરી ગઈ. પરંતુ એના ગાસની લાંબી અને આંખ પાસેની આમડીના સોઝાન-પ્રસરણથી મુજનખાં ભોઈ રહ્યો હતો કે બદરી દસે છે.

‘કેમ, શું છે? ધમકાવતા ઉસ્તાદે પૂછ્યું.

‘કંઈ નહિ.’ એકદમ હસતું રાહતા બદરી બોલી.

‘મુજારકતન!’ મુજનખાં ધીરથી ગોકલો.

‘શું છે ઉસ્તાદ?’ એકદમ ઝોરકામાં આવતાં મુજારકે પૂછ્યું:

‘આ હમવામાંથી નવરી પડે તો કંઈ હું એને ખાવાનું શીખવું ને.’

‘કેમ, બદરી?’

બદરી વળી પાછી હસી પડી. હસતાં હસતાં બોલી: કહે છે ‘સ્વર પકડીને ગાય.’

‘બેચબર, સ્વર પકડીને જ ગવાય.’

‘સ્વરને ત્રી રીતે પકડવો!’ હજુ એ હસી રહી હતી.

‘હજુ મિલકુમ નાદાન બચ્ચી છે.’ ભતાં ભતાં મુજારકે પણ હસીને ઉસ્તાદ સામે ભોઈ કહ્યું.

આમ કરતાં કરતાં મુજનખાં બદરીના હમવાથી ટેવાઈ ગયો અને બદરી એની ખાસિવતથી પરિચિત થઈ ગઈ અને કામ હજુ મુજબ આગળ ચાલવા લાગ્યું.

દિરોરી બદરી સાંજના નીખ પહેરે જ્યારે ચાવાખખવાનું પૂરું કરી ડોકા ઉપરથી નીચે જીતરી ચલ્લીમાં આમતેમ આંટા મારતી ત્યારે જણે અધારા ઝોરકામાં લીરાડમાંથી પ્રકાશનું તારકું આમતેમ હુલસી રહ્યું હોય એમ લાગતું. અને એ અંધાર મલ્લીમાં નખૂંદરસે ય તડો મોંક કઢાકે પણ ન દેખાતો ત્યાં આવતાં જતાંની આંખમાં પ્રકાશની આનંદની એક અજબ લહરી લારી દેતી.

અને બદરી આ પણ સમજતી જ હોય તેમ ખૂબ ચોરસક ધીમે પગલે ડોકાથી ચાલતી. કહેલ વાયલ ઉપર કાજળ કાળી પહેળી કિનારની સુંદર સાડીને છેડો તો કપારે ય માથે ટકા દેતી નહિ; ખખા સુધીના જમ્પરની ખાંખમાંથી એના ગોળવરોળ જરાવર બાહુ આગળપાછળ બુઢાવતી પટક પટક ચંપલ પટકાવતી પાનવાધાને ત્યાં પહેળીની ને પાનનાં બમે ખીડી અને ગયોર્કામાં ભરી દેતી. અને ગાલ ફૂલી ગોકતા અને હોકના એક ખૂંજેધી થોડી રતાય જકાર નીકળી આવતી. ને ત્યાંથી કાઈ માળીને ત્યાં જઈ જીભી રહેતી અને વળી ત્યાંથી કાઈ અતરવાલા ને ત્યાં. દુકાનદાર એને ભોઈ પારદર્શી આવથી મરડી જતા. મલીના નાનામોટા ‘રખડુ ઉકાડો’ સામ સામી જાણી મરી બદરી સામે ઈચારો કરી હસતાં અને અંદરોઅંદર કંઈક ગ્રમપ્રસ કરતા. બદરી ખીજાઈને આગળ ચાલી જતી. અને ત્યાંથી બંદીવાગાની દુકાને પહેળીની કે સામેના કંઠા ઉપર સુનીયાઈને ધૂગલી ભોઈ એકદમ ધર તરફ જાયી જતી.

એકાંત વેશખાંએ અને ગુંડાંએ બદરીના કપ કરતાં બદરીના જગાને કર વધારે હતો. તેના જોગ;

મરોળ માંસમયો બાહુ અને લાલ મોટા હોઠથી તો એ સહે માંસની પુતળા જેવી લાગતી, પણ એનું ગળું—મચ તો બાહુ ! જ્યારે એ ગાતી ત્યારે એનો સર ઝુંબરવ કરી રહેતો. ઉસ્તાદ મુનનખા ઉપર પણ એનો સર બહુઈ અસર કરી ગયો હોવો ભેઈએ. એને શીખવવામાં એ ખૂબ પરિશ્રમ લેતો. એ કે એનો વર્તીવ હજુ પણ પહેલાની માફક ઉઘસીન અને રૂબો સહો તો હતો જ. છતાં શીખવવાનું કામ બાહુ ઉમગથી કરતો. બીજી વૈશ્યાઓને એકાદ બે મઝન ગવરાવીતે બોલો થઈ જતો તેમ આંહી નહોતું બનતું. આંહી તો 'સારંગમ' પછી ટેલવાય તાનપલટા બદલી પાસે કરાવાતા ને ત્યાર પછી મણીવારે ગાવાનું ચરે ગતું.

પણ ચોક્કસ વેશ્યાઓને એક વાતનું આશ્વાસન હતું કે બદલી હજુ નાની છે, ચોડી ઉમરલાયક યતાવેત તેના મુળામાં જરૂર વિકૃતિ આવી જશે.

એક વર્ષમાં તો બદલી મઝમ માવામાં તો નિપુણ થઈ ગઈ, બેતજ મઝમમાં તો એ એટલી હદ કરતી કે ઉસ્તાદ મુનનખા પણ ડોલી જતો. આવે સમયે વળી બદલીને હસવાનું મળી આવતું. એ જાણતી હતી કે ઉસ્તાદ એક વિચિત્ર પ્રાણી છે. એની ઉપર પોતાના એનચાળાની કોઈ અસર પડતી નથી. અને આથી તો એના તરફ કોઈ પડપાતી બાવ હજુ બદલીને થયો ન હતો. અને જ્યારે ઉસ્તાદની કોઈ ખામી જણાય આવતી ત્યારે તેને હસવાનું મળી આવતું અને ખૂબ આનંદ લઈ લેતી, આમ તો બદલી હજુ નાની હતી. આવી જાંવી વાતોનું હાઈ નહોતી જાણતી. પરંતુ સોસહજ સ્વચાલથી જ ઉસ્તાદને ચીડીને આનંદ લેવામાં બદલીને પોતાનો વિજય દેખાતો હતો.

આવા પ્રસંગો બાદ જ્યારે જ્યારે મુનનખા બદલી ત્યારે તે પોતાની જાત ઉપર બીજી કોઈ અંતે પોતાની આસપાસના અસ્પૃશ્ય વાતાવરણની સનગી હકીકતો તરફ "ઉફ" કરી મોં મચકોડી ઉપેક્ષા વૃત્તિ દર્શાવતો. અંતે પછી આખા માંસીને કલાકોના કલાકો ખાટલામાં પડ્યો રહેતો ને વિચારખૂંદે ચડી જતો.

મીઠાં સમરસોના બાળદિ'એથી પ્રતિદેહીના દલકા ધકાએ ચોક ગલીના ચૌકનખૂંદે ચડી જતો; કેટકેટલા પરિશ્રમથી જેની સાવ કાચી અને નાની તે જુવાન છોકરીએને ગાયનવાદન શીખવતો. આવે ટાણે એમનાં દિલ એકમીન' સાથે કેવાં હળી

જતાં. અંતે આવાં એ દિલ પણ કેવાં સુધી હળોતે રહેતા !...ને એ અસ્ફુટ રીતે દસી પડતો. આમ એ સમરસુખ મધુરખૂંદે દિવ્યોબાધા કરતો. જ્યારે નિમાજનો સમય થતા પાસેની મરિજદમાંથી મુદલાં બામ પોકારી બેઠાના કે કોઈકને ત્યાંથી તેકું આવતું ત્યારે જ આમાંથી જાગવાનું થતું. અને તૈયાર થતા વિચારતો કે મન પણ કેવું ઉઘાસ થઈ ગયું છે ! પહેલાં તો ધરે જ આવવાનું મન જ થતું નહિ. જ્યારે હવે ધરે તેકું આવ્યે બહાર નીકળવાનું થાય છે.

એક વર્ષ પીરુ' પણ પસાર થઈ ગયું હવે બદલી હુમરોને દાદરો પણ માર્છ થકતી હતી એનો દાદરો તો જાણે હવે ઉપર કરવતી ફેરવી જતો. હતો. જ્યારે એ—

'તોડ લાઈ ચપ્પેલી કલિયા' ની પકિતથી ચરે કરતી ત્યારે મુનનખા આખા બધ કરી દીવાલના સકારે માથું નાંખી દેતો.

'શું થયું ઉસ્તાદ !' બદલી ખમર પૂછતી.

'હ', માયા કરો. ખરાબર છે.' એ આંખો ઉઘાળા વિના જ બોલી જતો. પરંતુ એની મુખ-મુદ્રા ને અવાજ ઉપરથી સાફ સાફ જણાઈ આવતું કે એ કાંઈક બીજું જ વિચારી રહ્યો છે—શું ? એ તો એ પોતે પણ જાણ્યો ન હતો.

"તોડ લાઈ ચપ્પેલી કલિયા
ચાલ્યા છી ખમરિયા."

અને મુનનખાની બધ આંખો સમક્ષ એક મુશ્કળર બાજ ખડો થઈ જતો ને તેમાં નાચતીફૂદતી પખણી સમ એક છાપથી બીજે છોડે ફૂત ચૂંટતી કોઈ સુંદર છોકરી તરી રહેતી.

અને "હા" કરીને બદલી જ્યારે એ કડી ફરી બોલતી ત્યારે તો એ 'હા' ના સ્વર સાથે કેલેગના હાથામથાથી નીકળેલી તીવ વેદના કળી જતી લાગતી. ચોડી એક પળો તો મુનનખા સાનસાન બૂલી જતો વળી પાછી એની મુખમુદ્રા એકાએક મળીર મળી જતી ને આંખ કાઢી અકાઠ થઈ બોલતો: "બસ, બધ કરો, " અને ત્યાંથી જોડી કોઈએક બીજાની વેશ્યાને ત્યાં જઈને બેઠો ને તેની અસ્પૃશ્ય વાતચીત અને એનચાળાથી ખૂબ જ કંટાળી જાય ત્યાં સુધી એની પાસે બેસી ઘેર ચાલ્યો આવતો.

અને બદલીને આમ વચ્ચેથી પોતાનું માથું બંધ

કરવું મમતું નહિ. એમ થતું કે ઉરતાદ કારે ગર્વિલો છે. અને બહરીને મુજનખાની વીતી જતી જુવાની પ્રત્યે કાઈ ખાસ સહાનુભૂતિ ન રહેતી.

ચોક્ક મલીની બીજી વેશ્યાઓની ધારણા મુજબ જ બહરીને તેરમું ખેસતો તેના સ્વરમાં પરિવર્તન માલુમ પડ્યું.—બૌતનના ઉપરમાં તેનું એક પાણું પડ્યું. જુવાનીના ચિદ્ધ એનામાં દેખાવા લાગ્યાં હતાં. તેના હોઠ કવિ-પ્રશસિત નારંગીની પાતળી ચીર સમા નહિ પરંતુ સારી પેઠે માંસશર્મા જ્વાલ હતા. તેવ-તરબોળ વાળની લાંબી લટ મુખ પર આબોધે દિસતી જ હોય. આબોધમાં ખૂન કળળ અને અંગે અતિ આશ્ચર્ય એ તો એના ખાસ શોખ હતો. અને ગળા ઉપરનો ગળપટ્ટો તો કેવળ ગાણા પહેલાં તો ઊતરતો જ નહિ. જોકે ચોક્ક મલીનો વેશ્યાઓની આબોધમાં બહરી ખાસ મુર નહોતી લાગતી. પરંતુ બૌતનચરિત એનાં સર્વ અંગોમાં એક અતીવ આકર્ષક અને ઉન્મત ઉપાઃ ઊભરી રહ્યો હતો. હવે એના નાકમાં સોનાની એક નય પથ્થ પહેરાવવામાં આવી હતી.

બહરીના ગળામાં એ ઊપાતી જુવાનીએ એક પરિવર્તન કહ્યું: એનો સ્વર વિકૃત બન્યો—એના અવાજમાં તીખાસ આવી. પરંતુ આશ્ચર્ય તો એ થયું કે એનો આ સ્વર તો પહેલાંના કરતાં અધિક માલક હતો. જયપથ્થનો અવાજ મીઠો હતો, જ્યારે જુવાનીનો આ અવાજ માલકના મહેકાવી રહ્યો હતો. એમાં રસરંજિત કામિનીના સ્વરની વિકૃતિ હતી, નહિ કે કાંટતા વાસના અવાજ થી વિકૃતતા. એનો આ વિકૃત અવાજ શ્રાવણતા બાજે કે આપણે ઈશાદા પૂરકે કાઈ આશ્ચર્યજના આશ્ચર્યથી તીક્ષ્ણ એવી કરવત આપણા પોતાના હૃદય ઉપર ફેરવી રહ્યા બીએ એમ લાગતું કારણકે એથી ઊઠતી પીઠા ખૂન જ મધુર, ખૂન જ માલક લાગતી. અને આવા ગળામાંથી ટપટી રહેલા ગાણા દરમિયાન બહરી ક્યારેક ક્યારેક તીરછી નજર કરીને એવું ક્ષીમું હસી રહી કે પોતાની આ ઊપજતી જુવાનો—મુક્ત સ્વરોવલિ સારે કેવી બહુષ અસર ઉપજાવી રહી છે !

મુજનખાએ પહેલે દિવસે જ્યારે આ નવીન સ્વર ઓળખ્યો ત્યારે તેને થયું કે પોતાની અંદરના કાઈ એક પાકો સગથી કાઢ્યો છે. એ પાકા પાછળ કાઈ

એક અતિ આકર્ષિત ચીજ હતી, પરંતુ એ શું ? તે એ ન પારખી ચક્ર્યો.

મુજનખા એ ગળા ઉપર મોહિત થઈ ગયો. અં-રિતે તો તેણે આ વાત કહી કરી નથી છતાં બહરી તેના હૃદયમાં ઉપરથી કહેવા કરતાં ય વધારે સ્પષ્ટ રૂપે આ વસ્તુસ્થિતિ પામી ગઈ હતી અને પછી તો તેને રીઝવવાનું તેણે ઊઠી ઊઠ્યું. એ લાવવાનુંથા તો કિશોરાવરમાં સાથે જ આવી ગઈ હતી. બહરીની એક અપળ લાવના તેનામાં ઊઠી રહી હતી તે મનોમન કહેતી હતી કે જ્યારે મન માઠું મુજમાં શેપી રીઝવા કટકું મ કહ્યું ત્યારે તો અક્રમશઃ બનાવી. લે તો આ હવે તો અહીં કંઈ તારી પડવા નથી.

બહરી પોતાની જવાનીતું મહાર સમજના લાગી હતી. કાઈક વેળા નીચે મલીમાં જવાનું થતું તો હવે પોતાનાં અજ બરોગર હમી રાંતી; બનું કે એને ય જોવાના દામ પડશે ! અને દેહવિકાસની નિપુણ સોદ મર મુખારાગ્મન હવે તેને વાસ્તવ્યર કાઠા ઉપર ખેસામી પણ ખરી. જે વસ્તુ વેશ્યાની હોતી નથી એ જ વસ્તુની જેમ વધારે માંત્ર સાધ એવા જ દંમથી મુખારાગ્મન બહરીનું મૂલ વધારી રહી હતી. અને ક્યારેક ક્યારેક કાઈ શીર્ષત શેક બહરીની લાલચે ઉતર ચડી આવના તો મુખારાગ્મન એને પોતાના કૃષિનામાં તો લઈ જ લેતી અને કહેતી 'અજ સરકાર ! બહરી તો હજુ અરથી છે.' અને 'બહરી' માટે પછી શું કાઈ કાંઈ બોલી શકે ? પરંતુ કવિઅની લાલચે મુખારાગ્મનને પસન મખરા શીર્ષત શેક કસવાનું મજૂર રાખી સમય વિતાવો ચાલ્યા જતા.

અને કાઈ રાત્ર કે નવાજ આવી ચક્ષા તો તેમની અંદર પૂરતું બહરીને ચોડી પડી માટે તેમની નજરે પાડતી પણ ખરી. પણ તેના પૂજા દામ લઈને જ.

અને આ બધી કુચિત્રમયુચિત્રી બહરીનું મૂલ દિનમિતિદિન વધતું જ રહ્યું હતું

અને જ્યારે મુજનખા બપોરના બહરીને થીજવડા ખેસતો ત્યારે નીચે મલીમાં વારે શીઠ જમા રઈ જતી. સંક્રાંતી હોવાના દેખાવ ક્રતા લેકો પણ આ વેળા કાઈ પતનગામી કુશને પાન લેવામાં રોકાઈ જતા કે અતરંગાગામી કુશને લાવવાસની વર્ષ ઝીક કરના અને નિલંબજ ગ્રામ કહેવાતા લોકો તો કાઠા તરફ

ઘીચી ગરદન કરી, દસી તાલ પથુ દઈ બિડતા. બદરીના
ગાવા સાથે જ મુજનખાનું અક્કર મન પથુ બોલી
બીનું: 'એહ! કેવું સુંદર ગળું, કેવું અજમ ગળું !'

બદરી થોડી વાર પછી ગરદન ઉપરનો ગળપટો
દૂર દસી અને એની માંસલ રિંગળ ગરદન મુજનખા
ના દિલમાં એક અજમ ગલીપટી મચાવી દેતી. ફરી
મુજનખા મંગમન કહી દેતો: 'કેવું અજમ ગળું છે !'

પરંતુ એ પોતે જ સ્પષ્ટ સમજતો ન હતો કે
એ ક્યા ગળાની પ્રસંસા કરી રહ્યો છે. સ્વરખચિત
કે હાડમાંસ ને ત્વચામંડિત ? છતાં ય એનું મન વારે
વારે બોલ્યે જ જતું: 'કેટલું સુંદર ! કેવું સુંદર !'

લખનોની પ્રસિદ્ધ નૌમન્ની આડે બેઝેક માસ રહ્યા
હતા. મુજનખા બદરીને નૌચન્દીના મેળામાં ગાવા
માટે સારી સારી કચ્ચાલીઓ મહેનતપૂર્વક શીખવી
રહ્યો હતો. મુખારગ્ગન નૌચન્દી ખાસ બદરીને
ખાનરમાં મૂકી દેતાનું વિચારી ગઈ હતી. મુજનખા
ખીખાં કામકાજ બહી કચ્ચાલી શીખવવામાં જ સારો ય
સમય વ્યતીત કરી દેતો-એવો બદરીના ગળએ એને
ગળપટો કરી મૂક્યો હતો, પરંતુ રહી રહીને એક
વાતનો એને તીવ્ર વેદના ચાપ આવતી કે મુખારગ્ગન
દબે કાંઈ કાંઈવાર બદરીને કાંઈ મોટા અમીર કે
શ્રીમંત જેંકે સમક્ષ ગાળું મચાવવી અને મુજનખાને
ચાપ આવતું કે મેં આટઆટલો પરિશ્રમ આ બેઝેક
ને નાસમજ લોકો માટે ઉઠવ્યો છે ! ઉઠવાં કેહ્યાં
ય વર્ષોથી એના મનમાં કહી પથુ આવો લગ્ન નહિ
હોતો. સંમત છે કે આ પહેલી જ વાર મુજનખાએ
માનનું હોય કે આ મોટા શ્રીમંત અમીર આહો આ
નિગળા ગળાને યોગ્ય ન હોય. અને વળી માનનો કે
બદરીના ગળાની પૂરી પસંદ-એની પૂરી સમજ માત્ર
તેના એકમાં જ છે અન્ય સમક્ષ બદરીનું ગળું મુજ-
નખાને પોતાના પરિશ્રમે વેઠ્યા જેવું લાગતું હતું.
તો ય પોતે તો છું કરી શકે ! આખર એનો તો આ
ધધો જ હતો. તેને અમળાતા દિલે સમીન આ ગળું
સહેવું પડતું

અને વાતવાતમાં નૌચન્દી પથુ આવી પહોંચી.
સાદમીનામાં એ રાતે ચોકની સળી વેસ્યાઓ પથુ
પહોંચી મઈ હતી મુખારગ્ગન પથુ બદરી એ આ
તકે ચમકી મઈ તો મોટા શ્રીમંત રહેતાં એની પૂરી
જાણ મઈ જશેનું વિચારી બદરી

હતી કેટલા મ નવાળ, જાગીરદાર, શ્રીમંત સેંકો
આવ્યા હતા.

અને બદરી જેમ ન ચમકી બેઠો ! હીંગાનું લેખ
કઈ અછતું રહે ! એ બિલકતી જવાની, એ માલ
સ્વર લોકોને આકર્ષિત કર્યા વગર રહી શકે ખર્મ !
જેવી મુખારગ્ગનની સાથે બદરીએ એની પ્રિય કચ્ચાલી:

"મરે દિલ કે ખ્યારે માલિક

અલવાદ વાલી વહે"

આરંભી કે લોકોની હા ડોલી બીડી. કેટલા તો
માથાની સાથે સાથે ચપડી ને તાળીથી તાલ આપી
રહ્યા. કોઈ અંદરોઅંદર કાનાકૂસી કરવા લાગ્યા,
'અરે વાર, આ કોણ પરીખાન છે !'

જે કોઈના દિલમાં એ તીખાસગર્યો 'અલવાદ'
સ્વર જિતરી જતો તે આંખો મીચી મંગમન કહી
બિડતો: 'અરે, કું જ એનો અલવાદ બની જઈ.'

અને બદરી શરમાઈ રહી હતી. ધધો તો જરૂર
હતો. પથુ આખરે તો એ એક સ્ત્રી હતી. આટલી
બીક સામે તો એ પહેલી જ વાર ગાતી હતી આ
અજરાઈમાં વારે વારે કયાળ ઉપરનો પરસેવો લૂણી
અને મોં પર બૂધતી કેલકટને હીક કરી લેતી. વેણી
મામી છટી અજમ થયેલી એ બૂધતી લક વીજગીની
ચમકીલી રેશનીમાં પાવર પોતેલ એ ગોરી ચામડી
ઉપર એ કાળી રેખા બાજે પાપની મેખ બનો જવા
તરારી રહી છે. માથું પૂંઠું કરી હારખ ઇંચી રહેલ
અહેરે બદરી છધંગ મારીને બાણ ખસી મઈ

એ રાત્રે મેદાનમાનુની બદરી હતી.

અને હવે એને ખાનરમાં મૂકવામાં આવી ખીજે
પેઢારથી એનો સાજશુઆર સાર થતો. ત્રીજે પેઢાર-
થી માંડી રાત્રિના મોડે મુખી રેશમાં બેમી તે આંખો
નચાવતી. હવે એનો લાવતાલ ધવા લાગ્યા હતા.

મુજનખાએ બદરીની પહેલી રાત માટે એક મઠહર
પુરાણી ચીજ પસંદ કરી:

"અશી બલિખાં ન પકડો,

જવાન હોને રો."

મુજનખાએ સારંગી મેળવી. અને આ-આ-અ
કુનું ને ચોકવાર માઈ પથુ ગયો. પછી બદરીએ
ઉપાકયું:

"અશી બલિખાં ન પકડો

અશી રોડે રો."

મુનનખાં જીઝળીને મોરેથી બોલી બહુયો: 'એક બહરી! હું કમાલ કરે છે' અને ખરેખર એ પકિતએ જોના ગળામાંથી નીકળી ખંજર જેમ મોઢાઈ રહી હતી. મુનનખાંની જેમ તો એ ગાઈ શકી નહોતી. 'અદિયા'ને બહેને 'બઈયા' ઉચ્ચારતી અને ઉતાવળે બોલી જતી. અને 'જવાન'—શબ્દને તેના તીખા ગળામાંથી ખૂબ જોડી લંબાવતી. ગાણુની આ નવી જ તરજ હતી. સારા મે ગાણુનો લાવ-સાકાર થઈ રહ્યો હતો.

મુનનખાં ઘણે જ બેચેન બની ગયો. વારે વારે જોના કાનમાં જસદીથી બોલેલ 'બઈયા' અને તીખા સ્વરે બેચેલ 'જવાન' શબ્દની સરાવલી યુગ્મ રહી હતી:

અલી બઈયાં ન પકડે
જવાન હોને રે,
અલી બઈયાં ન પકડે
જવાન હોને રે.

પછી તો દિવસભરમાં આ સરાવલી એણે સેંકડો વાર ગાઈ હતી. અને ગાણુનો મૂળ રાગ શુદ્ધી જઈ બહરીની નવી તરજની ધૂનજ મુનનખાંના દિલમાં ઘૂંટી રહી હતી. અને પછી તો તેણે બહરીને આ ગીતનો મૂળ રાગ બતાવવાની ઉતાવળી ન જ દાખવી.

મુનનખાંને કોઈ એક વસ્તુ તરફ એક ઉત્કટ અભિલાષા અને તીવ્ર યાદના થઈ રહી હતી. પશુ એ હઈ વસ્તુ તે જોનું મન ખુદ પશુ પારખી શક્યું ન હતું. જોના વિચારમાં બેસતું જ નહોતું કે જે રંચરસથી જોનું મન તૃપ્ત થઈ ગયું હતું એ જ ફરી ઇચ્છી રહ્યો છે. યાદના તો જોના દિલમાં હતી પરંતુ એ શેની? જોની પૂરી સમજ હજી દહાઈ નહોતી. અને આ આધૂરી યાદનામાં જોનું મન બેચેન બની રહેતું. અને પછી તો ધરમાંય મન ખૂંચતું નહિ કે કોઈ સિધ્ધાએને શીખવવામાં પશુ મન લાગતું જ નહિ. અને ન તો કોઈ હમદર્દ જૂની વેસ્યા પાસે જઈ મન બહેવારી લેતો. અજગ દાલ-દવાલ થઈ ગયા હતા. વારે વારે એ બેચેનીનું કારણ શોધવા કરતો હતો કે ખરેખર તે સ્વયં શું ઇચ્છી રહ્યો છે? અને આમ આખરે બેચેની ખૂબજ વધી જતી હારે મુખારજનનને ત્યાં પહોંચી જતો અને બહરીને ગાવા-અભવવાનું શીખવવામાં લાગી જતો.

અને આ તરફ મુખારજનન બહરીનું જૂઠું જૂઠું

રહી હતી. જોની પહેલી મુલાકાતના એક હમર માગતી હતી. એકે આ તો સોદા મારેનું પથકું માંડવાની વાત જ હતી. અને દેવાવાળા તો ૨૦૦-૨૫૦ થી જ વાત ચર્ચ કરતા. છતાંય જેમ જેમ દિવસ પસાર થતા જતા હતા તેમ તેમ માગણી કરનારની જોડેની પશુ વધતી જતી. અને આખરે કોઈ એક નવાજ બહાએ રૂપિયા ૭૫૦ માં સોદો નક્કી કરી લીધો.

આજ બહરીની પહેલી રાત હતી. મુનનખાંએ પશુ સારંગીસદ દીવાનખાનામાં હાજર રહેવાનું હતું. એ રાતના એક તીમ વેદના મુનનખાંનું ઠાંગણું ઢોરી રહી હતી. કે શું આ લોકો માટે જ મેં પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો?

તોપશુ તેણે બેચેન મને સારંગીના ચર મિલાવ્યા. સ્વર યુગ્મ બેઠા—બહરીએ 'આ-આ-આ' કરી ચરખાત કરી લીધી:

"અલી બઈયાં ન પકડે
જવાન હોને રે."

વાહ વાહ! બહરીનન! સુબદાનઅશા! અમ કમ જવાન હોમી! નવાખનના સાહેબ બેઠો બેઠો.

મુનનખાંની આંખ સામેથી બધા અંતરાય દૂર થઈ ગયા. જે કોઈ તે શોધી રહ્યો હતો—સમજવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો તે તેને મળી ગયું. આ કારણે જ એ બેચેન હતો. મનોમન એ બોલી બેઠો: 'હું બહરીને યાદું છું', અમ કમ જવાન હોમી બહરીનન!'

જોની આંખનીએ સારંગી ઉપર ધૂનતી હતી. બહરીએ સાક્ષર ખીમતરી દરિયા મુનનખા તરફ નેનું. પરંતુ એ તો બેચુદ્ધ હતો. અને બહરીએ ખીમ સારંગીવાળા પાસે જઈને ગાવાનું ચર્ચ કરી લીધું.

મુનનખાંની વળેથી સુખ તૃષ્ણા આજ ફરી સંગમી બેઠી હતી. અનેક વેરનાં જોને તૈયાર કરવામાં આજ સુધી લીધેલ પરિશ્રમ કેવળ ખીમએને મારેને જ હતો. એ બધા દિરસોની અપરાધ કર્યા આ જ સાક્ષાત રૂપે તેનામાં આપી ગઈ 'અમ કમ જવાન હોમી!' નવાખનના એ બોલે જોનામાં દગાઈને પડેલો-જુઠાઈ મેલો લાવનાએને સમજાવી ચૂકી.

સારંગીના સ્વર જાહે સ્વનત્ર રીતે વૃદ્ધી રહ્યા હતા. જાણે આજ સારંગી ગાણુને ગારે ઉત્તરના દિવનાં તોફાન વ્યક્ત કરી રહી હતી. પરંતુ બહરીના તીખા સ્વરે જોને પાછળ પાડી લીધી.

‘મુનનખાં મનોમન કહી રહો હતો: ‘બદરીબન અને જ મગરો. બદરીબન ઉપર પહેલો અખતિયાર મારો જ છે’

વારે વારે એનું મન પૂછી રહ્યું હતું: ‘અમ કમ જવાન હોગી! અમ કમ જવાન હોગી!’

ગાણું પૂરું થયું ત્યાં મુધીમાં તો મુનનખાં પોતાની સધળી જ્ઞાનજ્ઞાન ગુમાવી ચૂક્યો હતો. બીજા વાનિત્રવાળાઓ તો એક પછી એક ઊડીને ચાલ્યા ગયા હતા. બદરીના ઈશ્વારાએ નવાખનદા સાહેબ પણ ઉપરની મેડીએ પહોંચી ગયા. બદરી પણ દાદરા બહાર ચાલી. ત્યાં મુનનખાં પોદારી જીક્યો: ‘બદરી!’

‘કેમ ઉસ્તાદ!’ કાઈ અગમ્ય આજ્ઞાના સ્પષ્ટતામાં હાંસી રહેલી બદરીએ પૂછ્યું.

‘સાબિથો બદરીબન!’

‘મુનનખાં દાદરાનાં બેતણુ પગથિયાં ચડી ગયો. બદરી પણ એક પગથિયું કીતરી આવી. બરોબર એ મુનનખાંની સામે આવી રહી. મુનનખાંએ પોતાના અને પંજ ફેલાવી, તેની સુંદર સ્તિગ્ધ ગરદન ઉપર કપેડી પોતા તરફ ખેંચી.

‘કેમ ઉસ્તાદ!’ બદરી અજાણેને મોલી ગઈ.

‘તું જવાન થઈ ગઈ છે, બદરીબન!’

બદરી ગરદન ઊઠાવવા કરતી હતી. પરંતુ મુનનખાં પોતાની જાતપી પર થઈ ગયો હતો. એણે એક ગરદન કરીને પકડી અને પોતા તરફ ખેંચી. બદરીએ અહેસા ખીકતો માર્યો સહેદ પૂછી નેવો થઈ ગયો. અને મુનનખાં તો ગરદનને જોરથી કીસીને પોતા તરફ વધારે નજીક ખેંચી ગયો હતો. આમ થતાં બદરીના લાલ લાલ હોઠ કાપડી ગયા અને મુનનખાંએ પોતાના હોઠ એના ઉપર આંધી લીધા અને બદરીનું જીભું કે હોઠ એમ જ ખૂણા રહી ગયા. અને મુનનખાંએ પોતાના હોઠ હાડાની લીધા ત્યારે બદરીની લાલ લાલ જીભ બહાર નીકળી આવી હતી. એની મોટી કાળી આંખોની પૂતળીઓ ચડી થઈ હતી.

બદરીબન મરી પરવારી હતી (છતાંય) મુનનખાંના દાઢ તેની સુંદર સ્તિગ્ધ ગરદન ઉપર એમ જ કીસેલા રહી ગયા હતા.

[“મનોહર કહાનિયાં” માંની વાર્તા પાથી]

શ્રી સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ કૃત

રાજહત્યા

[પ્રેમશૌર્ય અથાવલિ : ૩]

અતિ વેગવાન ગતિએ દોડતી, પ્રાચીન ગુજરાતના જીવનનો હૂબહૂ ખ્યાલ આપતી, અસલી રાજકાન્તિઓનું ચિત્ર દોરતી ઐતિહાસિક નવલકથા

રાજા અજયપાળની ધૂની રાજપદતિએ કેવો અનર્થ ઊભો કર્યો?

કિંમત રૂ. ૪ : ૮. ખ. હુકું

તેયાર છે: એ જ લેખક કૃત:

બસ્મરેખા રૂ. ૩૦ : નીલકંઠનું બાણ રૂ. ૩૦ : રૂપાનો ઘંટ રૂ. ૨૦

તયોવન રૂ. ૩૦ : પ્રણય અને પરિણય રૂ. ૪૦

ગાં લી વ સા હિ ત્ય મં દિ ર : : સુ ર ત

સુ. મધુર સમીરની લહેરીઓ ચોપાસ પ્રસરી રહી હતી. સાગરનાં નાનાં નાનાં અસંખ્ય મોજાઓ સાસકાટ ચાલી જતી સ્તીમર સાથે અગાડાં હતાં. આશેશમાં તારમાંએ મથકી રહ્યા હતા. અંદર વાદળમાં છુપાઈ જવાથી સહેજ અંધારું થયું. અંદરની ખરાબરી કરવાનું સામર્થ્ય અમરતા તારસાઓમાં નહોતું. આવી વેળાએ વીસ વરસનો એક યુવાન સ્તીમરના વૃક્ષ પર ઊભો ઊભો પ્રકૃતિનું આ અવનવું સ્વરૂપ નિહાળી રહ્યો હતો. સાગરનાં મોજાઓ સ્તીમર સાથે અગાડાવાથી સ્તીમરની ચોતરફ ધોળાં રૂપાળાં શીશુ ફરી વળતાં હતાં.

ચોડી વારમાં જ વાદળાંમાંથી અંદર અંદર નીકળ્યો. એની મનોહર ચાંદની ચારે બાજુ પ્રસરી ગઈ. સમુદ્રના જલસતરગોથી ઉત્પત્ત થતાં દરેકો અનુપમ અને મોહક હતાં. ચોપાસ નીરવ શાંતિ છવાઈ હતી. માત્ર સ્તીમરના એન્જિનનો અવાજ આ શાંતિમાં ભંગ પાડતો હતો.

જ્યારે પ્રકૃતિએ આવું મોહક રૂપ ધારણ કર્યું હતું ત્યારે આ પ્રકૃતિસૌભાગ્ય નીરખના યુવાનના અંતરમાં અચંચ આંધીનાં લાવાઓમાં ચાલતાં હતાં. માત-પિતાનો દુકાળો સાથે ઊંડી દૂર દુનિયા દેશાવરે એકલા જટકનાથી એ યુવાનનું હૃદય વિચાલ્યુકત બની ગયું હતું. પોતે નિનઅનુભવી હોવા છતાં યીન તરફ એકદમ જઈ રહ્યો હતો. ત્યાં એનાં કાંઈ સમર્પણેરી કે મિત્રો નહોતાં. ત્યાંના લોકોની ભાષા, રીતરિવાજ, શાસનપદ્ધતિ અને સામાજિક આચરણ સંબંધી કંઈ પણ જાન નહોતું. આથી એ મનમાં તે મનમાં મૂંઝાનો હતો. સ્તીમર પણ નાની હતી, અને એ દિવસ પહેલાં સહેજ તોફાનમાં ઝડપાઈ હતી. એ તોફાનમાં કેક ઉપર ઊભેલા યુવાને મોટો ત્રાસ ભોગવેો પડ્યો હતો. એ વેળા મોજાઓએ સ્તીમર પર પાણી રેલાવીને પ્રવસી-એને અને એમના સામાનને લીંબવી નાખ્યા હતાં. આખી રાત ઢાઢમારી વચ્ચે, લીંબવેલાં વસ્ત્રો પહેરીને પ્રવસીએને આગવી પડી હતી. હજી એ અંદરની ભાષા એના અંતરમાંથી જુસાઈ નહોતી.

એ વખતની સ્તીમરે હજી નવી જ શોધાઈ હતી એટલે એમાં મુખજનવોને જરા જ અવગણ નહોતો.

કાલસાની રજાઓથી પ્રવસીએને ખૂબ હેરાનગતિ ભોગવવી પડતી. ઉંચે વચા હંટાળાજનક મુસાફરી પૂરી કરી યુવક હોંઘામના કિનારે ઊતર્યો. કાંઈએને સામે લેવાને આખું નહોતું અને આવે તેમ પણ નહોતું. એણે એક અનિચ્છા વાડે કરી લીધી અને તેમાં એસીને એ પોતાના એજન્ટ ચાંદુકને લઈ ગયો. એજન્ટ ચાંદુકે કાંઈક નવાસવા માધુર્યને આવેલો. એક દુભાષિયા યીનને બોલાવ્યો. એ દુભા-વિષે અગ્રેષ્ઠ અણુતો હતો. એણે જમશેદજીનાં લાભ-મહુપત્રો ચાંદુકને વાંચી સંભળાવ્યાં. ચાંદુકે એને આવકાર આપી એક નાની યીનાઈ ફોટલમાં ઉતારે આવ્યો.

જમશેદજી નસરવાનજી તાતા, નસરવાનજી તાતાને ત્યાં ઇ. સ. ૧૮૭૮માં જન્મ્યા હતા. નવસારીમાં ગુજરાતી મહેતાજી પાસે દેશી નિલામમાં યોડું ગુજરાતી બણીની, તેર વરસની ઉંમરે તેને લઈ નસરવાનજી તાતા મુંબઈ આવ્યા. અને ત્યાં એલિફન્ટાઈન ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં અગ્રેષ્ઠ બણાવવાનું શરૂ કર્યું. લગભગ એક દાયકા એમણે અગ્રેષ્ઠનો અભ્યાસ કર્યો. બણાવામાં જમશેદ ખૂબ જ ઉત્કર્ષી હતા. સાહસિતા અને ખૂબ એમને એમના પિતાએ વારસામાં જ આપ્યાં હતાં.

ચીન તરફ આ વખતે દિલ્લી અરીજુની મોટી નિકાસ થતી. યીનથી રેશમ અને રા દિલ્લીમાં આવતાં. યીનના લોકો અરીજુના ખૂબ શોખીન બની ગયા હતા. દિલ્લી મોટા પ્રમાણમાં અરીજુ ચીન ખાતે જતાં હતાં. આથી ચીન અને દિલ્લી વચ્ચે મોટો વ્યાપારી સંબંધ હતો. યજ્ઞાતમાં ચીન ખાતે દિલ્લી વહાણો અરીજુ લઈ જતાં હતાં, પરંતુ હવે સ્તીમરની શોધ થઈ હોવાથી વહાણોની જગ્યા સ્તીમરેએ જ લીધી હતી. વેપાર પ્રવેશારે દિલ્લી વેપારીએના હાથમાં જ હતો અને વેપારમાં કસ પણ સારો હતો. પણ સાથે સાથે નેજમ પણ એટલું જ હતું. સાગરમાંથી હજી અગિયારેએને સવ નાખ્યાં રયો નહોતો. તોફાન પણ વારંવાર થતાં હતાં.

ચીન એક વખતે જમનમાં સર્વશ્રેષ્ઠ સંપ્રતિ હરાવનાર રેશ હતો. વિદ્યા, કળા, દુશ્કરિયો અને સમૃદ્ધિમાં ચીન આજના પાશ્વર્યવાન શોખાવું હતું.

એની સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ તો પાંચદહાર વર્ષ જેટલો જૂનો છે એના બાદશાહો પણ ચતુર, હુદિવાન અને પ્રમુખાલક હતા એમણે વિદ્યાશળા અને શિક્ષણને ખૂબ ઉત્તેજન આપ્યું હતું પાંચદહાર વર્ષો સુધી ધીનાઓએ સર્વોત્તમ સમૃદ્ધિ ભોગવી હતી જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ગણાતી પ્રમુખોમાં ધીનાઓ પણ એક મુખ્ય પ્રભુ હતી યુરોપ એ વેળા જ ગતી અવસ્થામાં હતો હાપવાની કળા-સુદૃશ્યતા તોપે અને દારૂ ગોળા ધીને જ શોધ્યા હતા ધીનાઇ વાસલો બનાવવાની કળા અને કવિતા, ઇતિહાસ, સાહિત્ય અને મોટા વિશ્વકોષોની રચના વગેરે કળાઓમાં ધીન અગ્રગણ્ય હતા

ધીનાઓની એ ઉન્નતિ છેલ્લા બસો વર્ષોમાં અવનતિમાં પરિણમી છે ગુલામખીરીની નિયાની તરીકે ધીનાઓને ચોટલી રાખવી પડી ઓઝોના પગમાં એક પ્રકારના લોહાના બોડા નાનપણથી જ પહેરાવી એમની પ્રગતિ રૂપી અશીશનું બચકર વ્યસન પણ શરૂ થયું અશીશ બહુ હિદયી આવતું રોકા એને જૂનગમાં ગરમ કરીને પીતા એના નશામાં એમને અવર્ણનીય આનંદ સંપાદો આ અશીશનું વ્યસન કાદવા ધીનના એક લઘા બાદશાહે પ્રયત્નો કર્યા અશીશનો વેપાર બંધ કરવાનું એણે અંગ્રેજોને સૂચવ્યું પરંતુ આ વેપારમાં અંગ્રેજોને મોટો લાભ હોવાથી આ વેપાર બંધ કરવાની એમણે ચોક્કસ ના પાડી આથી ધીનના સુલતાને કે-ટોનને કિનારે પહેલી અશીશની ૨૦ દહાર પેગ દરિયામાં ડુબાડી દેવાનો હુકમ કર્યો અને એ હુકમનો અમલ થવાથી અંગ્રેજોએ લાકર્ષ અંગ્રેજ કરી લશ્કર ઉઠાવ્યું અશીશનું વ્યસન ઊઠવાના સુલતાનના આદેશને માન આપી ધીનાઓ બહાદુરીથી લજા પણ હાર્યા આથી અંગ્રેજોને હોમોફેમ બંદર અને બીજી રાજક રકમ આપવી એ શરતે સમ્મતિ થઈ અને ધીનની દુર્દશાની

શરૂઆત થઈ

હિદમાં અશીશની પેગોનો લીલામ થતું કલકતા બંદરથી અશીશ હોમોફેમ તરફ ચાલતું પણ વેપાર બંધો મુજબના ગુજરાતીઓના હાથમાં જ મુખ્યત્વે હતો પારસી વાણિયા અને યોગ્યો આ વેપાર ક્ષમણાકાર સ્થાવતા જમરોદહતા પિતાએ પણ ધીનમાં અણેજ મોકલવાનો વેપાર શરૂ કર્યો હતો

પણ એમાં વધારે કસ રહેનો નહિ કારણકે આંધ્ર તિવાઓ જ સારો નફો મેળવી લેતા હતા આથી વેપારમાં વધારે નફો ન મળવાથી પોતાનો રાજ અંશત માણસ ધીનમાં બંધ તો માલ વેચવાની જાગતમાં કાળજી રાખે અને વેપાર પણ વધે આથી નસરવાનજ શહે જમરોદહને સાગા ઊઝા પછી તરત જ હોમોફેમ મોકલ્ય માછની જેમ પાણીમાં પડના જ તરતા મંડે તેમ જમરોદહ પણ વેપારમાં અનુભવી મની થયા એમને ધીનમાં સારો વ્યાપારી અનુભવ મળવાથી એમનું મન પણ હવે પ્રસન્ન રહેવા મંડું એમણે પોતાનું સમય ચિત વેપારમાં પડેલું

એમણે હોસિયારી અને ઉત્સાહથી કામ કરવા મથ્ય થોડા વખતમાં સારો નફો મળ્યો નાણાની હેરફેર પણ ખૂબ જ ચપલતાથી થવા લાગી નસ વાનજ શહેને જમરોદહની દીર્ઘદૃષ્ટિથી તજી વર્ષમાં દહાર રૂપિયાનો નફો મળ્યો જમરોદહ હોમોફેમ રહી ધીનની લજા શીખી ગયા ધીનની સંસ્કૃતિનો પણ એમણે અગ્રાસ કર્યો

મુનાઇકે રેટ્સ બોર્ડ અમેરિકામાં થોડા અંગ્રેજો યુરોપથી આવી વસ્યા હતા ઇંગ્લાંડની રાણી મેરી ટ્રેજે સિકે સપ્રદાયની હતી પ્રોટેસ્ટન્ટો પર તે જુલમ ગુલમતી હતી આથી થોડા પ્રોટેસ્ટન્ટ કુટુંબો સિમનથી અમેરિકામાં આવી વસ્યાં હતાં પછીથી એમણે ત્યાં પોતાના સરયાનો બનાવ્યાં ધીમે ધીમે લાખો અંગ્રેજો આવી આ સરયાનોમાં વસ્યાં સિમનના રાજની સાથે કરવેરાની બાબતમાં વાંધો પડવાથી અમેરિકાએ બંગલો પોષાયો આ લાકર્ષમાં સિદ્ધિ સૈન્ય હારી ગયું અને અમેરિકાનો ઈ સ ૧૭૭૭માં સ્વતંત્ર થયા

અમેરિકામાં પુષ્કળ ફળદ્રુપ જમીન અને સુદર દવામાન હતાં પરંતુ એ વખતે વરાગવત્રો હજી રોધાયાં નહોતાં યુરોપથી વધારે પ્રમાણમાં વસાહતીઓ આવતા નહોતાં ફળદ્રુપ જમીન અને સારા વસાહતો લાભ ખેડૂનો લર્ષ સંક્રા નહોતાં આથી મજૂરી મેળવવાની યુરોપી કેમ ટાળવી એ ગભીર પ્રશ્ન થઈ પડ્યો કપાસનો પાક આ જમીનમાં થઈ શકે તેમ હતો પરંતુ એ માટે મજૂરી નહોતાં ઈ લાંક સાથેનું મુદ્દા હમણા જ પૂરું થયું હતું એમાં ધણું માણસો થવાં હતાં અને માર્ચ ગયાં હતાં તેમજ રાગચાનો પણ મોટા પ્રમાણમાં ફાટી નીકળ્યો હતો આથી પહેરોથી પણ

અહુ જ થોડા માણસો અમેરિકામાં આવવાનું કરતા. મળુરો ન મળે ત્યાં મુઠ્ઠી કપાસના મોટા પાક અને બીજા પાકો થી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય ની ખાસ કરીને યુ. સ્ટે.ના વિજાગમાં મળુરોની વધારે તગી રહેતી.

આફ્રિકાએ પશ્ચિમ સુલક ગણાવે છે. ત્યાંના હાથરી સજ્જત પરંતુ પ્રાથમિક દલાખાં છે. આફ્રિકામાં આરબોએ પોતાના સંસ્થાનો રચાયાં હતાં. આ આરબો જુઝાન સીદી મુરોએ અને સીએને પકડી જંગલમાં લાવના, ત્યાંની બજારમાં આ લોકો સોથી દોહસો રૂપિયાની કિંમતે ગુલામો તરીકે વેચાતા આ ગુલામો ઉર અનહદ જુઝમો એના માનિકા વર્ણવતા. ગુલામોને વેપાર અહુ જ મોટા પાયે ચલાવે હતા. ઇંગ્લાંડમાં પણ સીદી ગુલામો કામ કરતા. તેમ દિંદમાં પણ એ સીદી ગુન મો આધાન થતા. રજવાડાઓમાં પણ ગુલામો તરીકે તેઓ કામ કરતાં. દર વરસે આવા લાખો ગુલામો વેચાતા હતા. અમેરિકાએ પણ આ ધીમતા વેપારને અપનાવ્યો. એણે મોટી પ્રમાણમાં ગુલામો આફ્રિકામાંથી ખરીદી પોતાના દેશમાં મગાવવા માંડ્યા. ત્યાં આ લોકોને મળુરોનું કામ આપવા માંડ્યું દિનપ્રતિદિન આ વેપાર વધતો ચાલ્યો. અત્યારે આ ગુલામોના દેશરોડ વચ્ચે અમેરિકામાં વસે છે.

અમેરિકામાં અસાધ્ય લિંગ પ્રેસીડન્ટ થયા. એમણે ગુલામીની પ્રથાને વિનાશ કરવાનું વિચાર્યું. ગુલામીની પ્રથા માનવજાતના મહાન કલક સમી હતી એમ એમને લાગ્યું. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના રાષ્ટ્રીય વિજાગને આ વિચાર ધક્કે પડ્યો નહિ. ઉત્તર વિજાગના લોકોએ વિંકનસ વિગર વધારી લીધો. આથી બને વિંક મો વચ્ચે સંદેશાઓ અને વાટાવાટ ચાલી પણ સમાધાન થયું નહિ. આથી તેઓ વચ્ચે લડાઈ શરૂ થઈ. એવરોમાં કામ કરતા બધા માણસો લડાઈમાં પડવાથી એવરોમાં વાવેતર ઘટી શક્યું નહિ. ઠાળો એકર જમીન ઉજાગ જની મઈ લાખો માંસડી કપાસ થતો હતો તેને જાહે એક માંસડી પણ કપાસ પાક્યો નહિ પરિણામે કપાસની માંગ મોટા પ્રમાણમાં ઘટી લાગી

દિંદમાં પણ જૂના વખતથી જ કપાસ પેદા થાય છે. દિંદીઓ વોથી ગુલોલોમ દારા સરસ પ્રપ્ત જનારી પદ્ધતિ આતે ચલાવના હતા અમેરિકામાં કપાસનો રાક વધતથી દિંદી કપાસની માગ ઘટી હતી પરંતુ આ લાખને લીધે દિંદી કપાસની માંગ વળી

વધી પડી. એના લાવો વધી ગયા. શેઠ પ્રેમચંદ રાય. મટે મુંગઈમાં કપાસનો મોટો સરો ઉપાલો: જમરો દહના પિના નસરવાનજી શેઠ પણ એ વેપારમાં જોડાયા. બંને મળીને કપાસના બાગ દોહસો રૂપિયામાંથી આઠસો રૂપિયા સુધી લઈ ગયા. લોકો પોતાના ગાદ્યાં ઉભેળાને પણ કપાસ વેચવા માંડ્યા. નસરવાનજી શેઠ આ સદ્ગામી લાખો. રૂપિયા કપાસ, એમનું ચિત્ત દબે અધી-ધુના વેપારમાં રજું નહિ. સાધારણ રિયતિમાંથી તેઓ મોટા લાભામિપતિ વેપારી બની ગયા.

દિંદમાંથી કપાસ અને બીજા વસ્તુઓ મુરોપ ખાતે મોટા પ્રમાણમાં ચાલી. મુરોપથી પાકી વસ્તુઓની દિંદમાં આવતા થતી. દિંદી વેપારીઓને લિટિસ એક સારી સગવડો આપતી નહિ આથી દિંદી વેપારીઓ ખૂબ મૂઝાતા. પ્રેમચંદ રાયચંદ મુંગઈની મોટી મેંક સાથે સંજલ ધરાવતા હતા. એમણે નસરવાનજી સાથે મળી વિલાયતમાં બેઠી રાખા બોલાવતો વિચાર કર્યો તે કામ મટે ધરના ઠાઈ લાયક માણસની જરૂર હતી પરંતુ તેણે માણસ એમને મળ્યો નહિ. આથી નસરવાનજી શેઠ જમરોદહને મુનઈ બોલાવી લીધા. મીનની અંશીજીની પેટી બંધ કરી જમરોદહ અને ૧૮૬૩માં મુનઈ આવી પહોંચ્યા. લડન ખાતે જવાની તૈયારી કરવાની ગિતાએ પ્રવને રચના આપી.

સમુદ્રમાં ભગતી પડી એટ પણ બારે છે. નસરવાનજી શેઠે લાખો રૂપિયાની કમાણી કરી હતી. દબે એમને કરોડોનાં સ્વપ્નાં આવતાં હતાં એમણે મોટી રકમનો કપ સનો વેપાર ચાલુ રાખ્યો. અમેરિકામાં લડાઈ બંધ થવાથી ત્યાં કપાસનો નવો પાક સારો જતથેઈ આવે ગયડી ગયા નસરવાનજીને મોટી નુકસાની આવી. આથી જમરોદહને વિલાયત મોકલવાનો વિચાર બંધ રાખ્યો પડ્યો. હોંગકંગની એલિસ બંધ કરી હતી. પણ વિલાયત જવાનો વિચાર પણ માંડી વાળવે પડ્યો અધુરમાં પૂરું થકી પણ લગભગ અધાસ મઈ હતી. દબે બીજો ધધો કરવાની જરૂર હતી

એનિસિનિયામાં એસિનેનાં દિતો એખપાયાં. ત્યાં ગાદ્યાદ ધિયોડારે એસિનેના દહો જાળવ કંઈક વધો લેવા માંડ્યા ત્યાંના તાના સમુદ્રમાંથી આફ્રિકાની સુવિખ્યાન નીલ નદી નિકળે છે એના પાણીના દહો આવતમાં તકરાર થઈ. ઘર આલ્સ નેપિયરના

હાથ નીચે એક લશ્કર ત્યાં મોકલવામાં આવ્યું. બ્રિટિશો વિરુદ્ધ વલ્લુ જતાવવા માટે ચહેનસાક થિયોડોરને પદમ્પટ કરવામાં આવ્યો. આ યુદ્ધમાં હિંદી મોઢું સૈન્ય મોકલવામાં આવ્યું હતું. તેને આધાએરાકી પૂરી પાડવાનો ફન્ડાક્ટ જમશેદજીએ લીધો. આમાં જમશેદજીએ થોડા લાખ રૂપિયા પેદા કર્યાં. પરંતુ એમના સાહસિક મગજને આથી શાંતિ નહોતી વળી. ઇ.સ. ૧૮૭૭માં જમશેદજી તાતાએ કાંતવા-ચણવાની એક મોટી એમ્પ્રેસ મિલ સ્થાપી. એમાંથી સારો નફો પાતા મુંબઈમાં રહેલી મિલ સ્થાપી.

જમશેદજીને દરેક વાતમાં લોડા કોનરવાની ટેવ હતી. જાતે તપાસ કરી કર્યાં કર્યાં ખામીઓ છે તે તેઓ શોધી શકતા હતા. હિંદમાં દૂધ તારતો કપાસ પેદા થતો હતો. તેમાંથી ૧૦ આંકેથી નાર્યું સુતર નીકળતું હતું. આથી હિંદમાં માત્ર બહુ કાપડ તૈયાર કરાતું હતું. ઝીણું સુલાયમ કાપડ બિલનના લેફ્ટ ચાપરમાંથી આવતું હતું. દર વરસે હિંદમાં ૬૦ કરોડ રૂપિયાની હિંમતનું કાપડ આયાત કરવામાં આવતું. આથી હિંદમાં ઝીણું કાપડ પેદા કરવાની લગ્નની જમશેદજીને લાગી. એમણે સારું ઊંચી જાતનું કે પીલવાને માટે પોતાનું જન કાઢ્યું અને ઝીણા લાગ તારતો કપાસ આ દેશમાં પેદા થાય તે માટે જમીનમાં વાવેતરની અને સારા બીજોનો ગોઠવણ કરી. ઇ.સ. ૧૮૮૦માં લાંબા તારનું પુષ્કળ કપાસ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે જન-અનુભવ લેવા માટે એઓ જાતે ઇ.સ. ૧૮૮૦માં ત્યાં એતરો ખૂદી, જમીનની માટી, બીજ, પાણીની જવરયા અને આપોલવાનો અનુભવ લીધો. તેની વિગતવાર સમજણ આપતું એક પુસ્તક એમણે લખી પ્રગટ કર્યું અને કપાસની એતીથી માંડીને કાપડ તૈયાર કરવા સુધીનું સમગ્ર કામ પોતાની ફેબરેજ નીચે કરાવવા માંડ્યું.

આ સમયે હિંદમાંથી કાપડ અને સુતર મોટા પ્રમાણમાં ચીન ખાતે નિકાસ કરાતા હતાં. પરંતુ આખા દેશમાં જમીનની માલિકીની હોવાથી તુરતો આવ વધારે લેતી હતી. અંગ્રેજ સરકારનો એમને આડકતરી રીતે ટેકો હતો જમશેદજી રોડને નક્કો મોટો બાગ તુરમાં ચાલ્યો જવ એ વાત ગમી નહિ. એમણે અંગ્રેજ સ્ટીમર કંપનીઓને તુરના બાગો

પટાડવા વિનંતી કરી. પણ અંગ્રેજ કંપનીઓએ બાગ પટાડ્યા નહિ. આ વખતે દેશી-વેપારીઓએ સ્વપાયાં નહોતાં. જમશેદજીએ સર્વે દેશી કાપડ વેપારીઓને પોતાને ત્યાં બોલાવી સમજાવ્યા અને અંગ્રેજ કંપનીઓ મોટા તુર લઈ વેપારીઓનો નફો રીતે લૂંટી લે છે એ સમજાવ્યું. દેશી વેપારીઓ એમની આગેવાની નીચે સંપૂર્ણ કરી, અંગ્રેજ સ્ટીમર માં માલ મઢાવવાનું બંધ કર્યું. જમશેદજી તાતા પત્રવહેવાર કરી, લામચળ લગાવી જપાનીઝ સ્ટીમર કંપનીને હિંદમાં બોલાવી. સૌએ એ જપાનીઝ સ્ટીમર કંપનીને માલ આપવા માંડ્યો જપાનીઝ કંપની માલ મળવાથી અંગ્રેજ સ્ટીમરો ખાલી જતા માંડ આથી અંગ્રેજ સ્ટીમર કંપનીઓએ માત્ર નામનું બાકું રાખવાનું જાહેર કર્યું. દેશી કાપડના વેપારીઓ લાલચને અટકાવી શક્યા નહિ. એમણે નક્કી આ અંગ્રેજ સ્ટીમરોમાં માલ મઢાવવા માંડ્યો. આ રીતે અંગ્રેજ સ્ટીમરોને ફરી માલ મળતાં જપાની સ્ટીમરો આવતી બંધ થઈ. એટલે અંગ્રેજ સ્ટીમર કંપનીઓએ વળી પાછું તુર વધારી લીધું. જમશેદજી દેશી વેપારીઓની લાલચ અને પરાધીનતાનો ખૂબ દુઃખ લાગ્યું.

જમશેદજી શેઠ વારંવાર યત્નો અને શરખાનાંઓ ના અનુભવ મેળવવા માટે વિધાયત પ્રવાસે જતા હિંદમાં મોટા પ્રમાણમાં ઇંગ્લાંડથી લોડું અને પોલા આયાત થતું. આ આયાતમાં હિંદને સ્વાસ્થ્યની ખતર વધારો જમશેદજીની ઇચ્છા રહ્યો. પોતાને ખર્ચે એઓ ઇંગ્લાંડથી લોડાની ધાતુઓના અનુભવીઓને લઈ આવ્યા. તેમને મોટા પગાર આપી, મોટું ખર્ચ કરી લોડાનો ધાતુ માટે હિંદના જુદા જુદા પ્રાંતમાં તપાસ કરાવવા માંડી. જમશેદજીએ એ પર વલ્લુ ખર્ચ કર્યું. છેવટે નિકારમાં લોડાનો ખાણો શોધી કાઢ્યાં. ત્યાં લોડું મોટા પ્રમાણમાં હતું. એમની આ શોધએ જાતે લીધે એમના ઊંચારાઓએ ઇ.સ. ૧૮૯૦માં તાતા આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ કો. લિ. એ. કોર્પોરેશન સ્થાપી કાઢી. ત્યાં લોડાનું મોટું કારખાનું સ્થાપ્યું છે. એને વિકાસ કરી જમશેદજી તાતાના ઊંચારાઓએ ત્રીસ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ્યા છે. દર વરસે ૧૦ લાખ ટન પોલાદ અને ૧૫ લાખ ટન લોડું એ કારખાનાંઓમાં તૈયાર થાય છે. એ સ્થળે જમશેદજીનું મોટું શહેર

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

★ લેખક : છાંદાસ આનંદસિંહ કામદાર

ઉપકારનો અદ્ભુત

નિઃશ્વસ સરકારના મહેન્ટુ પનગર પ્રાંતમાં અમરા-
બાદ નામનું શહેર છે. તેની ગોડી વરતી ચિચોર
નામની જંગલી જાતિની છે. ચિચોર લોકો ખરેખર
નિઃશ્વસ છે તેમની રહેણીકાણી આપણાથી તદ્દન
લુહા પ્રકારની છે. તેમનો મુખ્ય યોગક ચિચિગદા
નામનું કદ છે. તેનો આશીને ઉચ્ચેમ કરવામાં આવે છે.
સામાન્યતઃ એવું કહેવાય છે કે તેથી અમરાબાદના જંગ-
લી રોજ મંત્રમુગ્ધ બને છે. વાહણીપણ જેવા ભવંકર
પ્રાણીઓ તથા બીજાં પ્રાણીઓ ઘેરો દિવસે શહેરની
સરહદમાં બટકતા હોય છે તે વાત સાચી છે. બપો-
રનો ત્રણ વાગ્યા પછી લોકો ભવંકર પ્રદેશમાં પ્રવેશ
કરવામાં સાવચેતી ગણે છે. પરંતુ સાથેસાથ એ વસ્તુ
પણ સાચી છે કે ચિચોરનાં પશુઓ પર આ પ્રાણીઓ
કદી દુશ્મણી કરતા નથી કે ચિચોર જાતિના મનુષ્યને કદી
પણ ઈન શક નથી. વળી ચિચોર લોકો અસાધ્ય
રોગોને અજબ શક્તિથી મટાડી દે છે. જોકે તેમની તે
રીત માટે કંઈ વૈજ્ઞાનિક કારણ આપી શકાતું નથી.

ચોડા વર્ષો પહેલાં એક તાલુકાદાર મહેન્ટુ પનગર
આવ્યો. તેનું નામ યુસુફુદીન હતું. તેને ગરીબ મનુષ્યો
પ્રત્યે ખૂબ મમતા હતી. વર્ષે એક વખત અમરાબાદ
આવવાને તેનો રિવાજ હતો. જ્યારે જ્યારે તે ત્યાં જતો
ત્યારે ચિચોરનાં સ્ત્રી-પુરુષો વચ્ચે પચાસ ધે તિથાં
તથા સાડી વહેચી જતો. તેમના પ્રત્યેનું તેનું વર્તન
ખૂબ માયાળુ હતું ચિચોર જાતિના લોકો તથા તેમના
મુખી પર તેની ઉદારતાની ખૂબ અસર થઈ હતી.
એક સમયે અમરાબાદના તેના નિવાસ દરમિયાન
દિવસે તે પોતાના તબીબાં જોડો હતો ત્યાં અચાનક
તેને ખનગર ગળ્યા કે ચિચોરુ લોકોના મુખી તેને અગા
આવ્યો છે. તેણે તેને અંદર આવવા દેવાનું કહ્યું

કેટલીક સામાન્ય વાતચીત પછી મુખીએ તાલુકા-
દારને નીચે પ્રમાણે કહ્યું: 'સરકાર! આપની ઉદાર
રીતચાન માટે અમે આપના ખૂબ આભારી છીએ
અને અમારી લાગણી દર્શાવવા અમારી પાસે પૂરતા
શબ્દો નથી. આપે એ આપના ઉપકારનો અદ્ભુત

ખતો આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે. આપ તે કદી
નહિ. મહેરબાની કરી મારી સાથે ચાલો. સાથે તમારા
ચોદાક સિપાઈઓ તથા સંતોઓ લેશો. પચાસ નામ
તથા પચાસ ધામળા લેવાનો તમારા માણસોને કુશ
કરો અને પછી જંગલમાં મારી પાછળ ચાલ્યા આવો.

તાલુકાદારે તો મૂંઝાઈ ગયો. પહેલાં તો તેણે માન-
ણીનો સ્વીકાર કરવામાં આનાકાની કરી. પણ ચોદા
ધામળ પછી તે તેમાં સંમત થયો. મુખીના કલા
પ્રમાણે દરેક વસ્તુની ગોઠવણ કરવામાં આવી અને તે
મુખીની શાલગ પેતાના માણસો સાથે ગયો. જ્યારે
મુખી નિશ્ચિત રથાને પહોંચ્યો ત્યારે તેણે માણસોને
શાંત બેસી રહી જોતાં રહેવાનું કહ્યું. પછી તેણે ધંધ
બોલવાનું શરૂ કર્યું.

આમ તેણે બે દિવસો વિતાવી દીધા. પરંતુ ઈ
ખણવા જેવું બન્યું નહિ. મંત્રોચ્ચારનું કામ પૂર
જેસમાં ચાલતું હતું. ત્રીજે દિવસે જ્યારે સાંજ પડી
ત્યારે હવામાં કંઈક અસાધારણ જણાયું અને સૂર્યાસ
પહેલાં જમીનમાંથી કંઈક નીકળતું જોઈને પ્રેક્ષકો જાન-
બીન દાઇ થયા કંઈક જણ જેવી વસ્તુ આકાશમાં ધુમા-
મની માફક ઊઠી જવા લાગી. મુખીએ મંત્રોચ્ચાર
બંધ કર્યો. અને તલવારધારીઓને ઝાઝ પર સતર
તલવાર મારવાનો કુશ કર્યો. તેના કલા પ્રમાણે ફર
વામાં આવ્યું અને ઝાઝમાંથી બે ઈંચ લાંબો કટો
છટો પડ્યો. દરમિયાન હેલુસિડિક માટે નંદક બોલી
રાખવામાં આવેલ ખાડો ખાડાઓના લોહીથી ભરી
દેશમાં આવ્યો. લોહી તો વહેવાની માફક વહેતું હતું
મુખીના કુશ મુજબ ખડાની કતલ કરવામાં આવી
હતી. અને તેને ધાખળા સાથે ખાડામાં નાખવામાં
આવ્યા હતા. ઝંક સીધું આકાશમાં ઊંચે ચાલું ગયું.
ખાળા કહેલ ઝાઝનો બે ઈંચનો ટુકડો મુખીએ લઈ
લીધો. તે કટોમાં માછલીના માંસ જેવો રેખાતો હતો.
કાંઈ જીવંત વસ્તુની માફક તે કંપતો હતો. મુખીએ
તેને કાંઈ પણ પ્રકારે શાંત પાડ્યો. અને હવે ખરે
ખર અજતરાનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો.

મુખીએ તાલુકાદારના માણસો ગોઠવી અમરાબાદ
એક ખાડો મંજાવ્યો. પછી તેણે ઝાઝનો બે ઈંચનો

દુકડે તેને બળે બાંધ્યો અને તલવારધારીઓને એ બહારને ભારી નાખવા માટે તલવાર ચલાવવાનો હુકમ કર્યો. પૂરનોસથી લગભગ પચાસ થા મારવામાં આવ્યા. પણ એક પણ અસરકારક નીવડ્યો નહિ. પછી તેણે પોતાના માણસોને બંદૂકોના ઉપયોગ કરવાનું કહ્યું. તે પણ નિષ્ફળ નીવડ્યું. હવે અખતરો પૂરો થયો હતો.

મુખીએ કહ્યું: 'સરકાર! હવે હું તે તમારી કાળી 'નખમાં સીવી લઈશ અને તમને કાંઈ પણ અજીબનાં કરી સફરો નહિ.' તરત જ તેના કહેવા પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું. પછી તેણે તાલુકદારના પગ પર કંઈ લેપ લગાડ્યો. તેથી કરીને એ કસાક્તી અંદર કંઈપણ પીકા અગર રોગ નિવારક રજાઈ બેયો. 'હા પૂરું' ચર્તા મુખીએ તાલુકદારની રજા લીધી અને તેને ખાતરી આપતાં કહ્યું: 'હવે તમે ફરીથી નવજવાન બની ગયા છો અને કંઈ પણ ભય વિના તમે ચાલો પણ સામનો કરી સફરો.'

જે લોકો તે તાલુકદારના પરિચયમાં આવ્યા હતા તેઓએ તેના અદ્ભુત બળ તથા આશ્ચર્યની સાક્ષી પૂરી છે. તેઓ મુખીના કાવાને મંજૂર રાજે છે અને કહે છે કે તાલુકદાર માત્ર માણસો પર જ સરસાઈ ભોગવતા નહોતા પરંતુ તે જંગલમાં ધણી વાર વાઘ સાથે એકલા લડતા અને તેમને સહેલાઈથી અંતુલમાં લઈ સજતા હતા.

વાતોના છેલ્લા ભાગ વધારે અદ્ભુત છે. જીવનનાં એ વર્ષ પૂર્ણ થઈ પછી તાલુકદાર જ્યારે મરવા પડ્યા ત્યારે તેણે પોતાના મોટા દીકરાને મૃત્યુ સખા પાસે બોલાવ્યો અને મૃત્યુ પછી પોતાની નખ ચીરી નહુઈ જુલોને અદ્ભુત દુકડે રોધી શકવાનું કહ્યું. પરંતુ જ્યારે તાલુકદાર મૃત્યુ પામ્યા અને તેની નખ બોલવામાં આવી ત્યારે આખા પગની કાળજી-કરી તપાસ કર્યા છતાં કપાંચે નહુઈ જુલોને દુકડે રાખ્યો નહિ. કદાચ તે જોગળાને લોહી સાથે લગી ગયો હશે.

ન માની શકાય તેવા જોડિયા બાળકો

લગભગ ચાલીસ વર્ષો પહેલાં બનેલા આ બાળકો વને લગતી વાતોની મેં ખાતરી કરી છે અને મારી માતા આ વાત સાચી હોવાનો પુરાવો આપે છે.

સાત્તીઆર તથા તેનું કુટુંબ લાંબા સમયથી

અમારું પાડોશી હતું. તે બૂના વિચારના સનાતની ધાંજણ હતા. સુખી ધનાર્થી બધા સાધેના તેને પ્રાપ્ત થઈ હતાં. આમ છતાં તે દુઃખી હતા. એકે તેનાં લગ્ન થયેને વર્ષો વીતી ગયાં હતાં છતાં તેને ત્યાં બાળક અવતરવાનાં કાંઈ પણ પ્રયત્નો ચિહ્નો દેખાતાં નહોતાં. પોતાના જોડી દુઃખી અને નિરાશ પત્નીને તે સતત દિશાસો આપતા રહેતા. તેઓએ એક પણ પ્રયત્નો પૂર્ણ કર્યા વિનાને બાકી રાખ્યો નહોતો, એક પણ મંદિરમાં ગયા વિના રહ્યા નહોતાં કે એક પણ સંત પુરુષને મળ્યા વગર રહ્યા નહોતાં. આખરે વર્ષોના તલસાટ પછી બન્ને ઇશ્વરે તેમનો પ્રાર્થનાનો અસુતર વાળ્યો હોય તેમ સાત્તીઆરની પત્ની સીતા-માને ગર્ભ રહ્યો, આ આદુર યુગલને તેથી અવશ્યનીય આનંદ થયો. તેમાં સાત્તીઆરે પોતાની ઇચ્છાની પૂર્તિ જોઈ. યુગલે આવતા બાળકની આશાએ ઇશ્વરનો આભાર માન્યો.

મહિનાઓ વીતી ગયા. એક રાત્રે નવા બાળકના રડવાનો અવાજ સાત્તીઆરના આદુર કાન પર પડ્યો. તે સમયે તેના જોડી કાંઈ સુખી નહોતું. પોતાના લોહી તથા માંસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ નાના બાળકને જ્યારે તેણે જોયું ત્યારે તેની આંખમાં ચળકાટ હતો.

આનંદ અને આશાપૂર્તિ તથા સ્વપ્નસિદ્ધિના આ સમયે એક બીજી લાગણીનો ઉદ્ભવ થયો. તે લાગણી નરદમ લગતી હતી. સપનયુદ્ધમાં ખાટલાના પાયા પાસે લગભગ આઠ ઈંચનો એક સર્પ જોવામાં આવ્યો. સીતામાએ ચીસ પાડી. સાત્તીઆરની આજે-વાની ઢોળ ધરના માણસો દોડી જતાં તેઓએ જોયું કે એ નાનો સર્પ ખાટલા પાસે ધીમે ધીમે સરકતો હતો. સર્પની હાજરી તેમને કાંપકારક થઈ પડી.

દેટલકે બૂમ પાડી કહ્યું: 'તેને મારી નાખો, વાંધી નાખો. તેને જીવતો જવા દેવા નહિ.' પણ સાત્તીઆરના ચાંત અવાજનો વિચય થયો: 'જુઓ, આજે આપણા માટે ખુશાલીનો દિવસ છે. આપણે આપણા જાળકનું ભહું ઈન્દુનું નેહ્યું. એ બાળક સર્પને ઈન્દુ ન કરતા કેમકે તેમ કરવાથી કદાચ આપણા બાળક પર આક્રમક જીવરે. સર્પ પણ આપણું બાળક છે. તેને મારી નાખીને આ પ્રસંગ ક્રાંતરવાની તમારી કાંઈની ઇચ્છા ન હેય.' લાગણીથી બેલાયેલ તેના આ શબ્દોએ અસર કરી અને વહેમી બનેલા

લોકો એ નાના સર્પનાં છવનનો અત લાવતા અટકી ગયા. યાત્રીઓ આર યુક્તિથી સર્પ નહક ગયા અને તેણે લોકોને પાછા જવાની આજ્ઞા કરી. પંડી તેણે એક મોટા થાળ લઈ સર્પને જરા પણુ ઈજા કર્યા વિના તેની આસપાસ મૂકી દીધો. ત્યાર પછી તરત જ તેને વાઙમાં લઈ જઈ દૂરે મૂકી દેવામાં આવ્યો.

યાત્રીઓના ધરમાં બાળકના આગમનથી આનંદનું વાતાવરણ છવાઈ રહ્યું હતું. તેમને બાળક ગોપી ત્યારે બાલુ હાસ્ય તથા હિંસા દેવાની રહી હતો. દિનપ્રતિદિન તે મોટા થતા જતા હતા. નાની નાની પગલીઓ બહારને તે માતપિતાને આનંદ આપતા અને તોફાન કરીને તેમને ચિંતામાં પણ નાખી રેતા હતા.

પ્રેમાળ વાતાવરણમાં જ્યારે બાળક મુખેથી બહાર રેતા હતા ત્યારે વાઙમાં ફેંકી દીધેલ તથા લાંગા સમયથી છુપાઈ ગયેલ નાનો સર્પ પણ મોટા થતા જતા હતા. યાત્રીઓ સનાતનો તથા વડેમી હોવાથી તેણે આ સંજોગને દિતકારી દૃષ્ટિથી લેવા. અને પત્નીના બધને ચાત કર્યો. તેણે દુઃખ કર્યો કે જ્યારે જ્યારે સર્પ ધરમાં આવે ત્યારે તેને દૂધને ખાતો પાતો. તેણે દલીલ કરી કે તેથી સર્પ રાહ રહેશે. આપણા ગોપીને હાઈ ઈજા નહિ થાય તેવા મને વિશ્વાસ છે. સીતામાએ પતિની આજ્ઞાનું અદરશઃ પાલન કર્યું.

એમ બન્યું કે પેદા સર્પને મૈત્રીભર્યા વાતાવરણમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. પોતાના ભેટિયા ભાઈની ઝાંખી કરવા તે ઠાઈવાર આસપાસ ફરતો. પણ તે વખતે તે જરા પણ અજાજ ન કરતો અને ઘોડી વાર રહીને ધીમેથી ચાલો જતા. થયું વખત તે પારણ પાસે જઈને સુનેલા બાળક પર પોતાની ફેણ પ્રસારતો. ત્યારે ગોપીની માતા તે નિર્ઝંપણે દીવડા નાખ્યા કરતી પણ જો કાઈ પણ અલગવો માણસ આવી અડતો તો સર્પ જેવી ચાંતિથી આવતા તેવી ચાંતિથી ચાલો જતા લોકો ધારતા હતા કે સર્પ અને ગોપી વચ્ચે કાઈ આત્માત્મિક મુગ્ધ હોવા ભેટિયા.

રમનગમતમાં ગોપીનાં સાત વર્ષો વીતી ગયા. તે તેના પિતાને લાગ્યું કે ઉપનવન-સંસ્કાર કરવાનો સમય આવી ગયો છે. સમારંભને માટે યાત્રીઓને બધી તૈયારી કરી. સર્ગલોકાલોને આમંત્રણે મોકલાયાં. યાત્રીઓના સામાજિક મોક્ષ પ્રમાણે ઉપનવન-વિધિનો બધ સમારંભ ઉજવવાનો હતો.

યાત્રીઓના ધરમાં આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. સુંદર રીતે શણગારેલ ધરમાંથી વેદના મંત્રાઓ સર્પ રક્ષા હતા. ગોપીને આશીર્વાદ આપવા માટે નહક અને દૂરથી સર્ગલોકો આવ્યા હતા. બાળકે પણ મોટી મંત્રાઓ કરતા હતા અને મુખેથી વરસાદ વરસાવતા હતા. જોઈને કિનારવાળું ધોલિયું પહેરીને ગોપી બાળક પર બેઠો હતો. તેની પાસે પવિત્ર અમિ સળગી રહી હતો. તે ગોરની સૂચના એના અમલ કરતો હતો.

ગોપીને પહેરવા માટે જોઈ આપવામાં આવી બધાએ તેને આશીર્વાદ આપ્યા. બાળકે તે જણે ઠાક નવા તેજથી પ્રકાશી રહ્યો હતો. ધરની બહાર બે વાગ્યું હતું યાત્રીઓના માણસો પાન-સોપારી ફાંપાઈ ફેરવી રહ્યા હતા.

યાત્રીઓના ધરના રસોડામાં ધમાલ મચી રહી હતી. ખૂબ ઠાકપૂરક ભોજનની તૈયારી ચાલી રહી હતી. જ્યાં તમે નજર નાખો ત્યાં મોડામાં પળી આવે તેવી વસ્તુઓ દેખાતી હતી. ય...ય... ત્યાં નજર તો નાખો. કાઈનું મ્યાન ન પડે તેવી રીતે સર્પે દમામથી રસોડામાં પ્રવેશ કર્યો. તે ચૂસા પાસે જઈને મૂંચળું વળાને ખેંચી ગયો. તેણે આસપાસના દરમ તરફ નજર નાખી. દૂધપાક કરવા માટે પંદર-વીસ થીસના વાસણમાં દૂધ ભીજાડું હતું.

દૂધ ઉકાળે આવી જતાં રસોડો ચૂસા પાસે આવ્યો અને વાસણને ચૂસા પરથી ઉતારી નાખી નીચે મૂક્યું. તે વખતે વાસણ નીચેથી કાઈએ કહી પણ ન સાંજોલ્ય એવો બારંકર સિસકારો નીકળ્યો. ત્યાં તો ગોપી અચાનક રસોડા તરફ દોડ્યો. તેણે પણ ચીસ પડી. ય-ય દૃષ્ટિએ ઉપર નજર નાખી એકદમ ફિક્કો થઈ ગયો અને બેજાન થઈને તે જમીન પર પડ્યો.

ધરમાં અચરસ થઈ રહી! બાવા અચાનક જતેલા જનારથી ત્યાં એકલા થયેલ સર્પ માણસો રિગ્મદ બની ગયા. ગોપીને બાનમાં લાવવા બનતા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા પણ તે નકામો નીવડ્યો.

બન્ને તેજસ્વી આત્માનો યોગ બીજે કાઈ રજો સંધાયો ને આ કડુણ ત્રિત પર પડ્યો પડ્યો.

પોતાના જોના એક વદાલા પુત્રની મૃત્યુથી યાત્રીઓ તથા તેની પત્નીને ખૂબ જ લાગી આવ્યું. તેમના છવનનું તે અચાનક અદશ્ય થઈ ગયું હતું.

એક રાત્રે આઠીઆરને સ્વપ્નમાં તેના મૃત્યુ પામેલ પુત્રનું દર્શન મળ્યું. તે કહેતો હતો: 'બાપુજી! રડો નહિ, રસોઈપાઝોએ અખણનાં મારા ભાઈ સપને મારી નાખ્યો. તેના મૃત્યુ સાથે મારા પણ અંત આવ્યો. તમે મને ફરીથી મેળવી શકશો. તમારા લાલિ બાળકને અંત, નામ, અથવા શેષનું નામ આપવાથી મારા સર્પ-ભાઈના આત્માને શાંતિ થશે.' સ્વપ્નથી આ યુગલને આશ્વાસન મળ્યું.

ફરીથી તેમને ત્યાં પુત્રનો જન્મ મળે. તેઓએ તેનું નામ નાગરાજ પાડ્યું.

નહુઈ ખતી

નીચેની વાત મને 'એક બહુ આશ્ચર્ય કારની પ્રિયિતપાઈએ જણાવી છે. આ વાતમાં જે યુવકનો હિલેખ આવે છે તે તેની કમીને માપ' છે. આ વાતની સત્યતા માટે મને તે બાઈમાં પૂરેપૂરા વિશ્વાસ તથા શ્રદ્ધા છે.

મહાપ્રભામાં પાલધાટની સરદાર પર, ખીલ' ધરાયી સહેજ દૂર નાના ધરમાં એક યુવાન યુવત્ર રહેતું હતું. યુવાન પોતાના ધરથી કશા મિનિટના રસ્તા પર આવેલ એક ઓફિસમાં કારકુન હતો. સ્ત્રીને નજીકના સમયમાં સુવાવડ આવવાની હતી.

એક દિવસ ત્યારે પોતે ઓફિસે-નોકરી પર ગયો હતો ત્યારે ત્રણ બંગડી વેચનારા તેને ઘેર આવી પોતાનો માત્ર ખતાવવા લાગ્યા. આ બંગડીઓની વિવિધતા તથા અસામાન્યતા નોંધને યુવતી મોહિત થઈ ગઈ અને તેમાંથી માટા ભાગની બંગડીઓ તેણે પસંદ કરી. તે બંગડીઓની કિંમત એટલી ઓછી માગવામાં આવી કે યુવતી તો ખુશ ખુશ થઈ ગઈ. પાછળથી ત્યારે તેણે આખા બનાવ પર વિચાર કર્યો ત્યારે તેને જણાયું કે બંગડી વેચનારાઓ દેખાતા હતા તેવા નહોતા. 'સામાન્ય બંગડી વેચનાર આવતાં પહેલાં મહિનાઓ વીતી જાય છે. કેમકે તેને મળી જગ્યાએ જવાનું હોય છે. સારું. પણ તેને બહુ લોડો સમય મળે છે ત્યારે દેખાતા શ્રીમત ત્રણ બંગડીવાળા ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યા?' તેને આ વિચિત્ર લાગ્યું હતું હિચરાત આ અધૂરું હોય તેમ આવી વિરલ વસ્તુ માટે માગવામાં આવતી કિંમત મધુર જ ઓછી

હતી. તેથી તેના મનમાં જાગી આવ્યું એટલે તેણે નોકરી સાથે તેના પતિ પર ચિઠ્ઠી લખી મોકલી કે એકદમ ઘેર આવો. સ્ત્રી-સ્વભાવ મુજબ તેણે તેમાં કંઈ કારણ દર્શાવ્યું નહોતું.

પતિ બહુતો હતો કે સુવાવડ આવવાને હતું એકાદ મહિનાની વાર હતી. છતાં સુવાવડનું કંઈ કહેવાય નહિ. એટલે તેણે રમતી માગણી કરી. રમતી ના માગવામાં આવતાં તેણે રાજીનામું આપ્યું અને તે ઘેર જવા ચાલી નીકળ્યો. આ સમય દરમિયાન, પતિને બોલાવવાના પોતાના અધિચારી પગલા માટે પત્નીને પશ્ચાત્તાપ થતાં, પતિ આવે એટલે તેને બારણેથી જ પાટો મોકલવાનો તેણે પત્ન કહ્યો. પતિએ હસીને કહ્યું કે હું તો નોકરી છેડીને આવ્યો છું. તે ઘેર જ રહ્યો.

રાત પડી. પતિ અને પત્ની બન્ને આનંદથી સ્વપ્ન કર્યા અને સારી રીતે જાગ્યાં. રાત્રિના લગભગ આઠ વાગ્યા હતા એક કલાક પછી કારકુનનો શોક નો એક આપરિશ્ત હતો-પોતાના બે શિકમરી ફૂલ રાજો તથા કારકુનના ધરનો રસ્તો ખતાવવા સે મહાપલી પટાવાળા સાથે નીકળ્યો. તેને આસાક સુવાવડ કારકુન પ્રત્યે લાગણી હતી અને જે રીતે તે આવ્યો ગયો તેના પર તેણે આખો દિવસ વિચાર કર્યો હતો. વળી આવી વર્તણૂકનું કારણ બહુવાની તેને જિજ્ઞાસા હતી. તેને થયું કે જરૂર એ યુવક કંઈક મુશ્કેલીમાં હોવો જોઈએ. અને તેથી તેને મદદરૂપ થવા વિચાર કર્યો. આથી જોગ્યન કર્યા પછી પોતાના ઘરવાનો રસ્તો તેણે આજે જાલ્યાઓ અને એ જ વખતે તેણે કારકુનને મળવાનું નક્કી કર્યું. વળતાં કંઈ શિકાર મેળવવાના આશયથી તેણે સાથે બંદૂક તથા ટોર્ચ રાખી લીધાં હતાં.

ત્યારે આ આખી મંડળી પેલા યુવાન કારકુનના ઘર પાસે પહોંચી સારે તેઓએ ધરની આસપાસ એક નાની જતીને ફરતી નોંધી. તેણે ધરને ત્રણ ફેરા માર્યા અને પછી આગલા બારણા પાસે તે સ્થિત રહ્યો. પહેલાં તો જે જાણાઈએ જતી ફરતી હતી તે નોંધને આવરિયે નવાઈ લાગી. જમીનથી લગભગ દસ ફૂટ ઊંચે જતો ટાણ પડી રાખતું હતો તે નોંધને તેણે અંધારામાં પોતાનાથી બની શકે તેટલી અંધો બેચી, પરંતુ કંઈ ન ભેળાં તેણે તેના પર ટોચનો પ્રહાર ફેંક્યો. જતીને પકડીને 'ઠાઈ જીવું' નહોતું. ધરની

કરે દોવાલની સામે બસી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી, પણ તેને ક્યાનો આધાર નહોતો.

આયરિશ શેડ પોતાના કારકુનના નામની જૂમ પાડી, પરંતુ કંઈ જવાબ ન મળતાં તે પટાવાળાઓ સાથે ચપનગૃહની બારી પાસે ગયો. તેણે જોયું કે કારકુન અંદર બમ્બસાટ બેઠો રહ્યો છે. તેને જગાડવાના પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા. તેની પત્ની બાજુમાં સતી નહોતી પરંતુ તેના સ્થાને તેની સાડી પડી હતી. શું કરવું તે વિચારમાં તે પાછો ફરતો હતો ત્યાં તેના એક પટાવાળાએ હિંમત કરીને કહ્યું કે સોફાને લલ્લાની તેમના બરથી દૂર લઈ જવા માટે સળગતી જતો એક રીન છે. આયરિશ શેડને ખાલી પધારીનું સ્મરણ થયું અને જે બારણા પાસે તેણે જતો જોઈ હતો ત્યાં તે ગયો, ત્યાં બસી નહોતી. પણ આખું બારણું ઉઠાડું હતું. આસપાસ નજર નાખતાં એક પટાવાળાએ જંગલના રસ્તામાં લલ્લા પચાસ વાર દૂર જતોને આસતી જોઈ અને તે વાંકા સેવાની તૈયારીમાં હતી. ફરીથી એક વખત ટોચનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. પરંતુ બસી ઝાંઝનાર કાંઈ ન દેખાયું. બસીની પાછળ દશ વાર પર એક વિચિત્ર આકૃતિ-સુંદર યુવાન સ્ત્રી, તદ્દન નગાવરધામાં અને દેખીતી રીતે ભારે પેટે ફરતી હતી. ત્રણે જગ્યા સત્તર સ્ત્રીની પાછળ નીકળી પડ્યા. આયરિશ શેડ પટાવાળાઓને બને તેટલો એણે જવાજ કરવાનું કહ્યું. પાછળ ફરતા આવે છે કે કેમ તે જોતાં જણાયું કે તેઓ સદંતર અદશ્ય થઈ ગયા છે.

... થોડી મિનિટ ચાલ્યા પછી સ્ત્રી સીધા રસ્તા પર આવી. ત્યાં તેના પર અમિતો થોડો પ્રગટ્ય પડ્યો. તેની આંખો બંધ દેખાતી હતી. જગીન પરના ડોળાવને અંગે થોડા સમય માટે પાછળ જનારાઓની નજરથી

તે દશ્ય દેખાતું બંધ પડ્યું. પાછળથી જ્યારે તેઓએ તે જોયું ત્યારે સ્ત્રી જરા ઊંચાણ પર પીકાતર થતી હતી. ત્રણ બંધાર આકૃતિઓ તેના પર ત્રીવી નખી હતી. સ્ત્રી ઉપર બસી તે જ ઊંચાઈએ-દશ ફૂટ જેણે અંધારે પથ રહેલી હતી.

આયરિશ શેડ અને તેના પટાવાળાઓ સીધા રસ્તા પર જઈને પેઢી ત્રણ આકૃતિ પાછળ દોઢા જાડુગરોને કંઈ પણ ક્રિયા અજમાવના-રિના ત્યાંથી નાંધી જતું પડ્યું. આયરિશ શેડે પોતાની બહુ વડે એકને પાડી નાખ્યો અને બીજાની પાછળ દોઢો. થોડી વાર પછી તેઓ બેને પાડીને સીધા રસ્તા પર પાછા લાવ્યા. મલાલથી પટાવાળાઓએ ધીતિમાં વડે, બંધને લંકા દોધી અને તેને ઘેર લઈ ગયા-શેડ ને ફેડીનો સાથે તેની પાછળ જતો હતો. સ્ત્રીને તેના પતિ પાસે સુવાસ્રવામાં આવી. પેઢાં ધીતિમાં લઈ લેવામાં આવ્યાં અને તેના પર સાડી ઓઢાકામાં આવી.

કમ્પાઉન્ડનો બહાર લણી સમજાવટ પછી બેને લાગ્યોએ યુગલપરથી ઊંચતું જાડું દૂર કરવાની હા પાડી. જ્યારે તેમ થયું ત્યારે ચોરકાની અંદર અવાજ સંભળાવવા લાગ્યા. આયરિશ કારકુનને જૂમ મારી બરમાં ગયો. હોલમાં ખુરશી પર બેસીને તેણે રાત્રિના અનાવનું વર્ણન કર્યું. જ્યારે તેઓ જે સ્થળે પટાવાળાઓને ફેડીઓને સોંપીને આવ્યા હતા તે સ્થળે આવ્યા ત્યારે તેઓએ પટાવાળાઓને જોયા પરંતુ જાડુગરોને પત્તો નહોતો. તેઓ પટાવાળાઓને પજાડીને અદશ્ય થઈ ગયા હતા

જંગલના સપાટ રસ્તા પર જાડુગરોનાં નામ નિશાન નહોતું-જેને ગોળી લાગી હતી તે માણસનો પણ પતો નહોતો! થોડો સમયના અંતારા, એક બાજુ બગ્ગે ગયેલ જાડા દોરાનો નાનો ટુકડો, આજુ દોરકું ચરખી અથવા તેલથી ચીકણું થઈ ગયેલ-આ બધી વસ્તુઓ બતાવતી હતી કે આ માત્ર સ્વપ્ન નહોતું.

સ્ત્રીને તો માત્ર એટલું જ યાદ હતું કે રાત્રિએ તે અચાનક જાગી ઊઠતાં પોતે તદ્દન નમ્મ હતી અને તેથી અજાણેર કપડાં પહેરીને ફરીથી સૂઈ ગઈ હતી. બીજા બનાવોથી તે તદ્દન અજાણ હતી. આ વસ્તુ કદાચ તેના માટે ક્રેસકર હોય.

... મુબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
... હુસનામાં કરાવવા, લેણું વસત્ર કરવા
... લગ્નો યા મળો
મગનલાલ એચ. ભટ્ટ
આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.
જમખર જિલ્લો, સી. પી. ૨૦૪
મુબઈ ૪

હોડી કે ઘોડી ?

લેખક

રસનિધિ

[હોડી અને ઘોડી બન્ને વાહન છે. અને તે બન્ને વડે રામાય ખડાં ધડાં બધાં તેવાં પરાક્રમે ચલાય છે. અગાધ લુપ્ત આગરતરંગો પર હોડી દોડી જાય તરતી દિશ્વત્ત્વા નિશ્વત્ત્વા દેશપરદેશને પરિચય કરાવે છે. પારેશાની ભરેલી વહી લાવે છે. હોડીનાં ધુવો કલ્પનાને પણ સ્થગિત કરી દે તેવાં હોય છે. ઘોડીનાં પરાક્રમે પણ કાંઈ એકા રામાયક નથી તે હલ્લુ-

હલ્લુ, ચનચનતી, ફાળ ભરતી દુરમનોના દળકલ્પ વરેડાં ભરે ધરતી ધુલવે છે. અરિઓનાં લેખાં ક'વાવે છે. મહાધુવોમા દુરમનના દળમા પેસી જઈ બધાં કલ્પકાવ મચાવી તેના માલિકને સ્વીકારાવત પર પાછો લાવે છે. હોડી અને ઘોડી એ બેમાં હવત યુદ્ધ એવી ચર્ચા આ રમણે હોવાનો સંભવ પ્રથમ કલ્પને થાય, અગર કોઈ પરીકથા, જેમા કોઈ પરી રાજકુમારને અકલ્પ-અચેત્ત પશ્ચક્ર મળે એવાથી યુદ્ધ આરંભ થાય તેથી વસ્તુસ્થિતિલાપણી આ વાત હોય એવું પણ અનુમાન રાંચનાર કરે તો તે અસ્વાભાવિક નથી.

પરંતુ હાલની હોડીને સમુદ્રના જળ સાથે અને ઘોડીને ધરતીના તળની સાથે નિસ્પન્દ છે મગર તે બન્નેથી નિશ્ચયે આ હોડી અને ઘોડી મારી માનસી સુધિના છે. તેવા કોઈએ એવા હોય કે હલ્લુ તો તે આ જ છે કે કલ્પાં તેમ કોઈએ ચાની લેણુ મિથ્યા છે.]

૬ જા. નં. ૧૦૫

મે. આ. વ. સા. દબ્બુમાં

સસામ દીવર અજ તરે આ વહી ની પ્રણામ-પૂર્વક વિનંતિ કરવાની કે રા. નં. ૭ના દરગાચી ખાતાદાર કલ્પથી કેચવ રામકલ્પે તેના ખાતાની જમીનના સ. નં. ૧૦ માં વાદ ચોપરા માટે મિથા-રણુ તરીકે રૂ. ૧૫૦) અ કે દોડસો રા. મળવા માટે અજ કરેલ છે. તે બામતમાં તેના ખાતાની નકલ, પોલ તથા પચોતો જવામ, કલ્પલત, હાંપી ખત વગેરે રામજો પેટામાં છે. અરજદાર પાસે ખાતાની રકમ કાંઈ ખાકી લેણુ નથી. તેમ જ તમાવીનું પણ કાંઈ લેણુ નથી. તમાવીના હેડે આ મદાલે રૂ. ૨૦૦૦) ફળવતમાં આવ્યા છે તેમાં આ રકમનો સમાવેશ છે. તો અરજદારના માગવા મુજબની તમાવીની રકમની મળૂરી ફરમાવવા મહેરમાની કરેલો તા. ૧૫-૫-૧૯

જ. અ. અ.

અ. આ. નં. ૨૨૦

જવાબમાં લખવાનું કે

અરજદાર શેરડીનું બી કાની પાસેથી લેવાનો છે અને જેની પાસેથી તે મિથારણુ લેવાનો હોય તેની પાસે તમાવીનું કાંઈ લેણુ છે કે કેમ? તે લખી મોકલાવશે તા. ૨૫-૫-૧૯

આ. વ. અ.

૬. આ. નં. ૧૧૨૩

ઉત્તરમાં નમ્રનાપૂર્વક વિનંતિ કે

આ બાગમાં તમાવીના કરાવતાં અરજદાર અજ

મહેર થાય છે ગોપાળ મદવ પાસે રૂ. ૧૦૦) તમાવીના લેણુ છે. જે આ રકમમાંથી વધતુ આવી જશે. તે આપ સાહેબને વિનંતિ થાય તા. ૩૦-૫-૧૯

જ. અ. અ.

અ. આ. નં. ૩૧૦

જવાબમાં લખવાનું કે

આ તમાર જે પાકીમાં આવેલ છે તે પાકીદ ઉપર જે નંબર ચકાવેલ છે. જ્યારે આ એક જ તમાર તેમાંથી નીકળેલ છે. તો પાકીનો નં. ૪૬ નો તમાર થી બામતનો છે અને તે કાની મફતથી આઈ આવવા પામ્યો નથી તે બાબે રામ કરનારનો ખુલાસો મેળવી લખી મોકલશે. તા. ૧૦-૬-૧૯

આ. વ. અ.

૬. આ. નં. ૧૧૭૫

ઉત્તરમાં પ્રણામ દીવર વિનંતિ કે

નં. ૪૬ નો તમાર નદીમાં પૂર આવતાં લોડી તણાઈ જતાં તે બાગતની હકીકત મે. વ. જા. સા. દબ્બુર હકીકત મહેર કરેલી તે બાબેનો છે. રામ કરનારની ભૂલથી પાકીદ ઉપર નંબર લખવામાં આવ્યો હોય તેમ જણાય છે. તે બાધ સાહેબને રાસન થાય.

વ. અ. અ.

અ. આ. નં. ૩૫૦

જવાબમાં લખવાનું કે

આત્મરતના અસાધારણ સમયમાં કાંઈ જા પાતી

જોડી લખ્યું હોય કે 'હોડી' લખ્યું હોય, અને તે

હકીકત જણાવ તો તે જાહેર કરવા માટે ફરમાન છે. એટલે તે હોડી કાઢી હતી તેમાં કેટલા માણસો હતા? હોડી ફાળી જતાં શું તુકાની થયા પાછી વગેરે માખતમાં મટતી તજવીજ કરી વેગાસર આ નીચે લખી મોકલાવશે તા. ૨-૭-૧૯

આ. વ. સ. ૨૧.

તા. ૬

જે કારકુને નગર લખવામાં કચર કરી હોય તેનો આપના અધિકારથી ચેત્ત્ર દંડ કરી લખી મોકલાવશે કે જનિયમાં આવા મુદતખથી જરૂરી ઘુમારે સવાલજવાખમાં લખાણ થાય નહીં. તા. સદર ૨૧. ૧. ૨૧

ક. આ. નં. ૧૨૨૦

આજમ મહેરમાન અ. વ. સા. તરફ

સલામ સાથે લખવાનું કે આપના મહાસત્તા કા. જમોદન વિશ્વનાથે પાકીટ ઉપર નગર લખવામાં બૂલ કરેલી હતી તેમ રજિસ્ટર ભેતા જણાય છે. તેથી તેનો રૂ. ૦-૨-૦ દંડ કરવામાં આવે છે તેની ખદબી આપ સાહેબના મહાસમાં થઈ છે તો દંડની રકમ વસૂલ કરાવી લખી મોકલાવશે. તા. ૧૦-૭-૧૯

અ. મ. અ.

વ. આ. નં. ૭૦૧

ઉત્તરમાં સલામ સાથે લખવા હાંસલ કે

કા. જમોદન વિશ્વનાથનો જવાબ પેટામાં છે. તેમાં બૂલ પોતાની યજ્ઞ નથી પશુ કા. સંતિલાલ અમૃતલાલની બૂલ હોવાનું તે જણાવે છે. તે આપ સાહેબને રાસન થતાં દંડની રકમ કા. મજૂર પાસેથી વસૂલ કરવાનો હોય તો મુજબ મેંથી લખી મોકલાવશે કે દંડની રકમ કા. મજૂર પાસેથી વસૂલ કરી મોકલાવે ચેત્ત્ર થઈ તો ૧૯-૭-૧૯

અ. મ. અ.

ક. આ. નં. ૧૨૯૯

મે. આ. વ. સા. ની હજૂરમાં

સલામ દીગર વિનંતિ કરવાની કે આપ સાહેબના ફરમાન અનુસાર તજવીજ કરાવતા મે. બ. વ. સા. પર પ્રમાણે હકીકત જાહેર કરે છે તેથી આપ સાહેબને રાસન થશે.

સ્વાર પોતાની ઘોડી કે જેને માટે તેણે લોન લીધી છે તે પોતાની ઘોડી તજાઈ ગયાનું જાહેર કરે છે. જુનારે કેટલાક હોડી તજાઈ ગયાનું જાહેર કરે છે.

તે આ માખતમાં ચી રીતે કરવાનું છે તે માથે મરજી અનુવ દુકમ ફરમાવવા મેરમાની કરશે. તા. ૨૭-૭-૧૯

અ. મ. અ.

અ. આ. નં. ૪૦૯

જવાખમાં લખવાનું કે

આંદોના નં. ૩૫૦ તા. ૨-૭-૧૯ ના દુકમ મુજબ અમત કરી લખી મોકલાવશે. તા. ૫-૮-૧૯

આ. વ. અ.

ક. આ. નં. ૧૩૪૦

આજમ મહેરમાન ક. વ. સા. તરફ

સલામ દીગર લખવા હાંસલ કે ઉપરના દુકમથી આપ સાહેબના જાણવામાં આવતાં આપ સાહેબના મહાસના કોઈ ગામે હોડી તજાઈ આવેલ હશે તો તજવીજ કરી લખાવી મોકલાવવા મેં કરશે તા. ૧૭-૮-૧૯

અ. મ. અ.

વ. આ. નં. ૪૭૪

મે. વ. અ. સા. ની હજૂરમાં

નમ્રાપૂર્વક પ્રજ્ઞા સાથે વિનંતિ કરવાની કે જે વર્ષ પહેલાં નિકાલીયા ગામની સીમમાં નદીને કાંઠે એક હેડી તજાઈ આવેલી તે માખતમાં હકીકત નહીં જાહેર કરવાના કારણસર પટેમ જોખા પેયાનો રૂ. ૨૦ દંડ અમારા અધિકારથી કરવામાં આવ્યો હતો. જે પૈકી રૂ. ૧૫) દંડ વસૂલ આપેલ છે. તે રૂ. ૫) ૪૫ તા. ૧૭-૧૦-૧૯ મેં જમા કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ આ માખતમાં આપ સા. હજૂર અપિલ થતાં તેમાં રૂ. ૧૫) દંડ માફ કરી રૂ. ૨૫) દંડ કાયમ રાખવામાં આવ્યો છે. તે મુજબ પોતે જાહેર અને પાછળથી માફ થયેલ રૂ. ૧૫) પાછા મળવા પટેલ મજૂર અરજ કરે છે. એટલે રૂ. ૧૫) રીફંડને હેડે લખી આસામી મજૂરને પહેલે લઈ ચુકાવી આપવાની મંજૂરી ફરમાવવા મેં કરશે. રીફંડ અર્થેને હેડે તેટલી રકમનો સમાસ છે તે આપ સાહેબને નિશાહ રાસન થાય.

સદરજુ મંજૂરી હાંસલ થઈ આવ્યે કાયમ રહેલ દંડના રૂ. વસૂલ કરવા મટનું કરવામાં આવશે. તેમજ હોડીના કાકડાં મેં. તરી વડીવટદાર કમળે લઈ ફરમાન કરી તે ખાતાની ઉપજમાં લીધેલ છે. ખરી

રાક્ષસ-કુંવરી

વર્ધમાન નામનું એક મોટું શહેર ને એ શહેરનો વીરભુજ રાજા વીરભુજ રાજાને એક સો રાણીઓ તેમાં સહુથી નાની રાણીનું નામ શુભવરા શુભવરા જેવી રૂપાળી, તેવી જ ડાહી રાજાને એના ઉપર બહુ જ હેન રાજા શુભવરા રાણીને જ મહેલે બાથ, બીજી કોઈ રાણીને મહેલે ન બાથ શુભવરા કહે એમનું જ રાજા કરે, બીજી કોઈ રાણીનું બોલ્યું કાન ઉપર પથ નો ધરે એટલે બીજી રાણીઓ શુભવરા ઉપર ખૂબ જ ગાર રાખે એ તો એવી યાગે કે ન પૂછે પાત.

વીરભુજ રાજાને બધી વાને સુખ, પથ એક શેર માટીની ખોટ બગવાને બધું દીધું, પણ એક દીકરો ન દીધો સો સો રાણીઓ રાજાને વંચિતમોલ્યું રહ્યું રાજા તો પચ્ચર એટલા દેવ કરીને પૂજે છે તપ કરે છે, તીરથ કરે છે બાધા આપડી રાખે છે તોય રાજાને ઘેર એ વાનગી ખોટ રહી ગઈ છે, તે યુગલી નથી.

એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ એક વૈદ મળી આવ્યો વૈદ કહે 'દીકરો દીકરો શું કરો છો? કહો એટલા દીકરા આપું'

રાજા કહે: 'તો તો બાઈ, તુ દેવ કરતાં મોટો.'

વૈદ કહે: 'એક જંગલી બકરો પકડી મંગાવો'

રાજાએ જંગલમાં બાજુસો મોકલ્યા. ચારે-કાર શોધ કરીને તેઓ એક મોટો તગડો બકરો પકડી લાવ્યા.

વૈદરાજે બકરાનું માંસ રધાવીને તેના રસ તૈયાર કરાવ્યો. પછી બધી રાણીઓને લેગી કરી. બધી રાણીઓ ઉતાવળે ઉતાવળે આવી પહોંચી એક શુભવરા રાજાની સાથે ખૂબ કરવા ગયેલી તે ન આવી. વૈદરાજે તો

બધી રસ રાણીઓને વહેંચી દીધો.

રાજા ખૂબ કરીને આવ્યો ને વૈદરાજે પૂછ્યા લાગ્યો. 'શુભવરા માટેનો રસ કયાં?'

વૈદ કહે: 'રસ તો રાણીઓને વહેંચી દીધો.'

એ સાંભળી રાજા ખૂબ ગુસ્સે થયો. 'કોઈને માટે નહિ ને શુભવરા માટે જ રસ ન રાખ્યો?'

વૈદ કહે: 'એમાં ગુસ્સે શું કામ થાઓ છો, મહારાજ! શુભવરા રાણી માટે આપી ચે સરસ રસ બનાવી આપું'

વૈદે રસોયાને બોલાવી પૂછ્યું: 'બકરાના માંસમાંથી કાંઈ કરતાં કાંઈ વધ્યું છે?'

રસોયો કહે: 'એકલાં ચીંગડાં વધ્યાં છે'

વૈદ કહે: 'એ ચીંગડાં લાવ ચીંગડામાંથી તો સરસ રસ બને.'

વૈદે ચીંગડામાંથી રસ તૈયાર કરી શુભવરા રાણીને આપ્યો

રાણીઓને પૂરા કિંસે પુત્રનો પ્રસવ થયો. કાંઈ ન હતું ત્યાં એકી સાથે સો સો પાંચલાં બધાણાં એમ બગવાને રાજા ઉપર મીઠી નજર કરી ને એની શેર માટીની ખોટ પૂરી કરી.

શુભવરાનો કુમાર ચીંગડાના રસથી થયો, એટલે એનું નામ રાખ્યું શુંગભુજકુમાર.

કુંવરો તો દિવસે ન વધે એટલા રાતે વધે, ને રાતે ન વધે એટલા દિવસે વધે રાજાએ કુંવરો માટે સરસ રાજાની નિયાળ બંધાવી મોટા મોટા પંડ્યા રાખ્યા. કુંવરો બાણીગણીને પાવરધા થવા માડ્યા

બધા ય કુંવરોમાં શુંગભુજકુમારનું તેજ નોખું તરી આવે. એ તો એક પાંક પૂછે ત્યાં બે પાંક કહી બતાવે બાણુવામાં પહેલો ને રમવામાં ચે પહેલો રાજા-મંત્ર બધાનું એના ઉર હેવ ઢોંગાઈ બાથ એ તો બધાને વહાલો વહાલો કિંમ જેવો લાગે.

મોટી રાણીએને શુશ્રુવરા રાણી ઉપર આજે
ય ખાર. એમાં નાના કુંવરનાં માનપાન વધ્યાં
ને પોતાના કુંવરે અળખામણા રહ્યા, એટલે
એમની અદેખાઈનો પાર રહ્યો નહિ. બધી ય
લેખી મળીને વિચાર કરે કે કેમ કરીને નાની
રાણી ને એના કુંવરને કાઢી નીકળી લાય.
વિચાર કરતાં કરતાં એમણે નક્કી કર્યું કે નાની
રાણી ઉપર આજ ઓઠાકું ને એમ એનું
કાસળ કાઢી નાખવું.

એક દિવસ રાત્ર એક મોટી રાણીને મહેલે
અથા કે મોટી રાણી બોલી બીડી: 'અરે રાત્ર!
તમારી નાની રાણીના દંડ તો જુઓ. કાઢીને
નહિ ને એક અમથા કાઢવાળને ગઈ છે.'

સાંભળતાં તો રાત્ર ઉપર જાણે પકાડ તૂટી
પડ્યો. એ તો બોલો હતો ત્યાં ને ત્યાં સડાક
મઈ ગયો. એ તો વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ તે
મોટી રાણી બોલે છે કે બહે છે? શુશ્રુવરા રાણી
તો શુશ્રુને બંધાર છે. કાઢી દિવસ જાણી આંખે
એવાની. ટેવ જ નહિ. રાત્ર સિવાય બીજા
પુરુષનું મોડું પણ ન જુએ. આ તે કેવાં આજ
માથે આવી પડ્યાં છે? પણ રાત્ર એ ટલે
તો ગમ ખાઈ ગયો. કાંઈ બોલ્યો કે ચાલ્યો.
સડવડડગડ મોટી રાણીને મહેલથી પાછો વળી
ગયો ને બીજી રાણીને મહેલ ગયો.

બીજી રાણીએ પણ એની એ વાત રાત્રને
કરી: 'અરે રાત્ર! તમારી નાની રાણીના દંડ
તો જુઓ. કાઢીને નહિ ને એક અમથા કાઢ-
વાળને ગઈ છે.'

રાત્ર તો તરત ત્યાંથી ચે પાછો વળી ગયો
ને ત્રીજીને મહેલ ગયો. એમ કરતાં કરતાં
નવાણુ રાણીને મહેલ રાત્ર કરી પડ્યો. બધેથી
એકની એક વાત રાત્રને સાંભળી.

તો ય એ તો રાત્ર. રાત્રકાજ સંભાળે.
મનનાં સુખદુઃખની વાતો સાંભળે. લોકોના ન્યાય
કરે. એમ કાંઈ એ કાંઈની બાંહેધરીથી બોલવામાં

લાય એવો થોડો જ હતો!

પણ માણસનો જીવ છે ને! એને યથું
કે રહેને વાતમાં કાંઈ આવ હોય! લાગે તેવ
એડ, તેલની ધાર એલ.

એણે તો તામડેગળ કાટવાળને બોલાવ્યો.
આંખો લાગ લાગ કરી કહ્યું: 'તે' પ્રસન્નતા
કરી છે.'

કાટવાળ તો સાંભળતાંવેંત એવો અમી
પડ્યો કે પડતો પડતો રહી ગયો: 'મહારાજ!
શું વાન કરો છો? પ્રસન્નતા તો રાજ પૂજ
કરું છું. મેં વળી પ્રસન્નતા કે'લકાડે કરી?'

રાત્ર કહે: 'મેં સાંભળ્યું છે એ જોડું
ન જ હોય. તારે પ્રાચલિત કરવું પડ્યો.'

કાટવાળ કહે: 'હુકમ કર્યો તે ઉકવરા
સેવક લેવાર છે. પણ આ તો વગર વાંકે સળ
યાય છે.'

રાત્ર કહે: 'વાંક કે વગર વાંક. ચાર
તીરપની ભાત્રા કરી એક વરખમાં પાકો આવ
એ તારું પ્રાચલિત.'

કાટવાળ કહે: 'મહે નેવો હુકમ.'

કાટવાળ ભાંગલ ટાંટિયે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.
એને તો વાઢો તો લોહી ન નીકળે.

કાટવાળની સૂરત એક રાત્રને નક્કી કર્યું
કે આ કાટવાળ તદ્દન નિર્દોષ છે એટલે
રાત્રના મનમાં ને થોડાપણે વહેમ પેસી
ગયો હતો તે દર થયો.

પછી શુશ્રુવરાની પણ પરીક્ષા કરવાનું એને
મન થયું. એ નવી રાણીને મહેલે ગયો.
મોડું એવું રડમસ 'બનાવ્યું' કે બહે હમણાં
રહી પડ્યો.

રાત્રને ઉઠાસ એકને શુશ્રુવરાએ પૂછ્યું:
'કેમ આજે આમ લીલા લીલા છો?'

રાત્ર કહે: 'કહેવાની વાત નથી.'

રાણી કહે: 'કહો તો હા, નકર ના.'

રાત્ર કહે: 'આજ કચેરીમાં એક ભોળી
આવ્યા હતા. ભોળીમહારાજ કહે હમણાં અડ

વાંસા આવે છે. નેપીએ તો કહ્યું છે કે એક વરસ સુધી મારે વમાડું મોડું ન ભેવું. જુદ્યે-જુદ્યે ય ન ભેવું. કો મોડું ભેવું તો કાં તો મારું રાજ જશે, કાં તો. મારો જીવ જશે.

શુશ્રુવરા તો એ સાંભળી રોવા જેવી થઈ ગઈ. કહે: 'તો તો મને ઝટ ઝટ સંતાડી દો. રાજ નાથ એ પણ પોસાય તેમ નથી ને તમારો જીવ નાથ એ તો કોઈ રીતે ન પોસાય.'

રાજા કહે: 'પણ તને કયા સંતાડવી એ જ મૂંઝવણ છે.'

રાણી કહે: 'એમાં વિચાર ચાનો કરવાનો? નગર ન પડું એવી રીતે ક્યાંક સંતાડી દો.'

રાજા કહે: 'મેં એક વિચાર કર્યો છે, તને પસંદ આવે તો આપણા રાજમહેલની નીચે એક લોયડું કરીએ ને એક વરસ સુધી તારે એ લોયરામાં રહેવું.'

રાણી કહે: 'બહુ સરસ! બહુ સરસ! ઝટઝટ કરિયા-દાડિયા બોલાવો ને લોયડું તૈયાર કરાવો.'

રાજા કહે: 'પણ રાણી, એક વરસનો કાળ છે, તમને મૂંઝવણ તો નહિ થાય ને?'

રાણી કહે: 'એ તે શું કંડો છે, મહારાજ! તમને સુખ થતું હોય તો એક વરસ શું બાર વરસ સુધી લોયરામાં પુરાઈ રહેવા તૈયાર છું.'

રાજાએ તરત જ રાજમહેલ નીચે લોયડું તૈયાર કરવા હુકમ કરી દીધો. લોયડું તૈયાર થઈ ગયું એટલે શુશ્રુવરા રાણી ઉંડે શું કર્યા વગર લોયરામાં જઈ ને રહી.

રાજાને ખાતરી થઈ ગઈ કે શુશ્રુવરા માથે એકાદ ડેલું કલંક હેઠેલું જુઠાણું છે.

પણ મોટી રાણીઓના હરખનો ખાર રહ્યો નહિ. એમને ક્યાં સાચખેટનાં પારખાં કરાવનાં હતાં? એમને તો શુશ્રુવરા રાણી રસ્તામાંથી દૂર થાય એટલું જ નોઈતું હતું. શુશ્રુવરા લોયરામાં પુરાણી એટલે એ તો ખુશી ખુશી થઈ ગઈ.

હવે શુંગલુજકુમારનો કાંટો નીકળી તો બસ.

શુંગલુજકુમારનું કાસળ કાઢી નાખવાનું મોટી રાણીઓના કુમારોએ માથે લીધું.

કુંવરો તો રોજ તરેહતરેહની સુખિ અજમાવે પણ એ વાત કાંઈ રસ્તામાં નહોતી પડી કે શુંગલુજકુમારનો કાંટો એમ નીકળી નાથ એ તો શુંગલુજકુમાર હતો. બધા કુમારો ને પહોંચીને પાછો વળે એવો.

કુંવરો તો રોજ રોજ કાંઈક ને કાંઈક કાપા દાવા કરે. એવામાં એક દિવસ એમને લાજ મળી ગયો.

બધા કુમારો રાજમહેલના ચોગાનમાં રમતા હતા, તેવામાં એક મોટો બધો બગલો રાજમહેલની અગાસી ઉપર આવીને બેઠો. કુંવરો તો બગલાને નોઈ રહ્યા, નોઈ જ રહ્યા આવડો મોટો બગલો કાંઈ દિવસ દીઠેલો જ નહિ. એમાં એક કુંવરને ટીળળ કરવાનું મન થયું તે એણે બગલાને તીર માયું. પછી તો બધા કુંવરો બગલાને વીર મારવા લાગ્યા. પણ કાંઈતું તીર બગલા પાસે ન પહોંચે.

શુંગલુજકુમાર એક તરફ જિલો જિલો નોયા કરે. એની પાસે તીર ન મળે. એ શું મારે? તેવામાં એક સાધુ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સાધુ રાજકુમારોને કહે: 'તમે એને તીર મારો છો, પણ એ કાંઈ બગલો નથી. એ તો અગ્નિશિખ નામનો મહાલયંકર સક્ષસ છે. બગલાનું રૂપ હવે ને આવ્યો છે ઝટ ઝટ ભાગી જાઓ, નહિતર બધાને ઉપાડી જશે. એ તો રાજ નાના છોકરાઓને ઉપાડી આવે છે.'

વાત સાંભળીને નંગાણુ થે કુંવરો જોશી પૂછીએ નાસવાં લાગ્યા. એકલો શુંગલુજકુમાર જોતો રહ્યો એ તો ખરો બહાદુર. એ શેનો લાગે? એ કહે: 'મારી પાસે તીર નથી. નહિતર એ રાક્ષસને પણ ખજર પાડી દઉં.'

એક મોટા કુંવર પાસે રાજાને તીર હતું.

સોનાનું તીર ને એની પીછીમાં હીરામણેક જડેલાં. એણે શૃંગભુજકુમારને કહ્યું: 'તીર એતું હોય તો સોનાનું આપું. બહુ જકાદુરી હોય તો બતાવી દે.'

એણે તરત જ નાના કુમારને તીર આપી દીધું. એના મુનમાં એમ કે જગલાને તીર બાગશે એટલે જગલો કુંવરને ઉપાડી જશે.

શૃંગભુજકુમારે તો જરાજર નિશાન તારી-ને તીર છોડ્યું. તીર જગલાના ચરીરમાં ખૂચી ગયું. જગલો ચીસેચીસા પાડતો બિડી ગયો. પેછું તીર પણ એના ચરીર સાથે ચોંટ્યું રહ્યું.

જગલો નાના કુંવરને ઉપાડી ન ગયો, એટલે મોટા કુંવરે નિરાશ થયા. પણ તીર જગલો લઈ ગયો, એટલે પણ એમને તો ભેઈંધું હતું તે મળી ગયું: એ તો કહે: 'આમાડું તીર લાવી' દે, લાવી દે ને લાવી દે.'

નાનો કુંવર તીર ક્યાંથી લાવી આપે ? તીર તો જગલો ઉપાડી ગયેલો.

તો ય પેલા તો કહે: 'તીર લાવી દે તો હા, નકર ના.'

એ તો વાઈ જામી પડો. મોટા કુંવરે તો રોતા માંડ્યા. રોતા રોતા રાત્ર પાસે શરે ગયા.

શૃંગભુજકુમારને થયું કે આ તો ભારે ધર્મ. આ જાધા રાત્ર પાસે ફરિયાદ કર્યો. રાત્ર એ માને તો લોંબરામાં પૂરી દીધી છે. મને પણ પૂરી દેશે તો ? એના કરતાં તો નાસી છૂપું જ સારું છે. તીર મળ્યું તો પાછા આવશું; નહિ તર પછી ત્યાં નસીજ લઈ લય ત્યાં.

એ તો ચાલી નીકળ્યો. જગલો જે મારગે નામી છટેલો, એ જાલે મારગે લોહીની ધારા વહી પડેલી. કુંવર તો લોહીની ધાર એતો લય ને આગળ આગળ ચાલ્યો લય.

ચાલતાં ચાલતાં શૃંગભુજકુમાર એક મોટા ચહેરામાં આવી ચડ્યો. ચહેરા બહાર એક સરસ

જાગીયો. ઠોરી ઠોરીને જ ગોઠ્યાં હોય એવાં ઝાડ ને ઝાડ ઉપર ફલનાં લુખએ લુખ્યાં. અંદર આછા આછા પાણીની સરવાણીઓ ચાલી લય. હંસ કારંડવ ગેલ કરે. જાગીયો ભેઈંતે રાજકુમારનો અડધો ચાક બિતરી ગયો. એણે તો એક ઝાડ નીચે મળાની છાયા ભેઈંતે લંબાવ્યું: લંબાવ્યા લેગે જ તે જાંધી ગયો.

હવે એ નગરનું નામ ધૂમપુર ને, પેલો અગ્નિશિખા રાક્ષસ એનો રાજા. રાક્ષસ ને રાક્ષસના પરિવાર સિવાય એ નગરમાં કોઈ કરતાં કોઈ માનવીનું જન્મ્યું નો મળે. રાક્ષસ આજો દિવસ જંગલમાં ચારો ચરવા લય. રાત પડે ને ઘેર આવે. આસપાસ બાર બાર ગાઉ, સુધી રાક્ષસની હાંક ફરી વળેલી. પશુપક્ષી પણ ન ફરે. રાક્ષસને એક સો કુંવરી. જાધી એકસરખી. એકસરખાં રૂપરંગ. એકસરખો પહેરવેશ. ગદલી ગેલલાઈ લય ને એકથી ગીજી જુડી ન પડે એવી.

સો યે કુંવરીમાં સહુથી નાની કુંવરી રાક્ષસને ખૂબ જ વહાલી. એતું નામ રૂપશિખા. રૂપશિખા તો રૂપશિખા. એના રૂપનો દુનિયામાં જોટો નહિ. એના વિના રાક્ષસને ઘડીએ ન ચાલે. રાક્ષસ જંગલમાંથી આવે કે તરત એને જોલાણે. જંગલમાં લય જુદારે એને પુછીને લય નેટલો વખત રાક્ષસ ઘરમાં રહે તેટલો વખત રૂપશિખા એની પાસે ને પાસે.

રાક્ષસે રૂપશિખાને જાધી વિદ્યા બાણાવેલી. નેટલી કળા રાક્ષસ ભણે, એટલી કળા કુંવરી ભણે. નેટલી માયા રાક્ષસને આવડે, એટલી કુંવરીને આરડે. રાક્ષસની જોડખાંપણ, ગતમત ગધાની રૂપશિખાને જાગર.

રાક્ષસ જંગલમાં લય એટલે રૂપશિખા નગર બહાર આવેલા જાગીયામાં રમવા નીસરે. સાંજ સુધી જાગીયામાં હરેહરે. રાક્ષસને આવ-વોતો વખત થાય એટલે કુંવરી પાછી મહેલમાં પહોંચી લય. એ જાગીયામાં રૂપશિખા સિવાય

બીજું ઠાઈ ન જઈ શકે એવો રાક્ષસનો હુકમ હવે આ તરફ શુંગભુજકુમાર બગીચામાં જાડ નંચે સૂતેલો, ત્યાં રૂપશિખા આવી ચડી. રાજકુમારને જોતાં જ એ તો મોહી પડી. આવો ફોટો રૂપો! રાજકુમાર એણે ઠાઈ દિવસ જોયેલો જ નહિ.

એ તો ઊભી ઊભી રાજકુમારને લુએ ને વિચાર કરે કે આ અજાણ્યો માનવી આ રાક્ષસના સુલકમાં ક્યાંથી આવી ચડ્યો હશે? હમણાં મારો બાપ આવશે તો આને મારી નાખશે.

એ તો એમ વિચાર કરે છે ત્યાં રાજકુમાર જાગી ઊઠ્યો. લુએ તો સામે રૂપની કમળો વેરવી સોળ વરસની સુંદરી ઊભેલી. સોળ શુભાંગ સજેલા, ને અંગે અંગે અજમગે છે. રાજકુમાર તો એને જોતાં શું જોઈ જ રહ્યો.

રૂપશિખા કહે: 'અરે હે કાળા માયાના માનવી! તારે માથે મરણનો લે નથી? તને ખબર છે આ તો રાક્ષસોનો સુલક છે હમણાં મારો બાપ આવશે ને તને કાચો ને કાચો ખાઈ જશે. છવ વહાલો હોય તો ઝટ ઝટ અહીંથી ચાલ્યો જા.''

શુંગભુજ કાંઈ એમ કાચોપોચો થોડા જ હતો? એ કાંઈ રાક્ષસના નામથી બી જાય એવો ન હતો એણે કહી નાખ્યું: 'આ નગરનો રાજા અગ્નિશિખ રાક્ષસ માડું તીર ચોરી લાવ્યો છે. એ તીર લેવા હું આવ્યો છું. તીર લીધા વિના જવાનો નથી.'

રાક્ષસકુંવરી કહે: 'મારા બાપને તીર માગેલું તે તમે જ મારેલું? એવું જાડું પેસી ગયું હતું કે માંડ માંડ છ મહિને ઘા રુચ્યો એ તીર તો મેં રમવા રાખી લીધું છે.'

રાજકુમાર કહે. 'એ તીર મને આપી દે, એટલે હું ચાલ્યો જાઉં.'

રાક્ષસકુંવરી કહે: 'એ તીર હવે મળી એવું મજાનું સોનાનું તીર કાંઈ પાડું મળશે. રાજકુમાર કહે: 'આપીય તો ય લઈ ને નહિ આપ તો ય લઈશ. તીર લીધા વિના પાછો જવાનો નથી.'

રાક્ષસકુંવરી કહે: 'પણ હવે અહીંથી જવા જ નહિ હઈએ ને.'

રાજકુમાર કહે: 'જોઈ છું કેમ નહિ જવા દે. રાક્ષસના આખા સુલકને ખેડાન મેડાન કરી નાખું છું કે નહિ?'

રૂપશિખા એની હિંમત જોઈને ડંગ થઈ ગઈ. એ તો રાજકુમારને જોતાંવેંત જ મોહી પડેલી, તેમાં એની ભહાહરી સાંભળી એટલે એના આનંદનો પાર ન રહ્યો એ કહે: 'હું તો તમને પરણીને મારી પાસે ને પાસે રાખીય પછી કેમ જઈ શક્યો?'

કુંવર કહે: 'એ કેમ બને? રાક્ષસના દેશમાં મારાથી કેમ રહેવાય?'

કુંવરી કહે: 'તમે તો બહાદુર છો, પછી તમને કોની બીક છે? મારો બાપ હમણાં આવી પહોંચ્યો તમારે એની પાસે જઈને સીધી મારી માગણી કરવી. હું પાસે હઈશ એટલે એ કાંઈ નહિ કરી શકે.'

કુંવરને તો વાત ગમી ગઈ આવી રૂપાળી કુંવરી મળતી હોય તો પછી બીજું શું જોઈએ? એણે તો ઝટ લઈને હા પાડી દીધી.

રાક્ષસને આવવાનો વખત થયો એટલે રૂપશિખા ચાલી ગઈ.

ચોડી વાર યઈ ને રાક્ષસ આવી પહોંચ્યો આવતાવેંત જ એ તો કહે:

માણસ ગંધાવ, માણસ ખાઉ !
માણસ ગંધાવ, માણસ ખાઉ !

કુંવરી કહે: 'પહેલાં મને ખાઈ જાઓ. પછી માણસને ખાજો.'

રાક્ષસ કહે: 'તને ખાઈશ એ પહેલાં તો

હું મારા જ વડચકાં નહિ બડું? પણ આપણા નગરમાં કોઈ માણસ આવ્યો છે એ વાત ચોક્કસ છે. મને માણસની ગંધ આવે છે.’

કુંવરી કહે: ‘રૂટે રૂપાળો રાજકુમાર આવ્યો છે. તમને પેલું સોનાતું તીર મારેલું ને, એ રાજકુમાર તીર પાછું લેરા આવ્યો છે.’

વાન સાંભળીને રાક્ષસ તો ધસધસ ધૂજળા લોગી ગયો. કહે: ‘અટઅટ એનું તીર આપી એને વળાવી દે. નહિતર એ મને મારી નાખશે.’

કુંવરી કહે: ‘એ તમને કાઈ નહિ કરે. એને તો હું પરણવાની છું.’

કુંવરીથી બોલતાં શું બોલાર્થ ગયું. પણ એ સાંભળી રાક્ષસના ગુન્સાનો પાર ન રહ્યો. ‘કેમ રે છોકરી! તારી બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે કે શું? માણસ તો આપણું જાજ. એને તું પરણવાની!’

કુંવરી કહે: ‘હા કહેશો તો ય પરણીશ ને ના કહેશો તો ય પરણીશ નહિ પરણાવો તો ઝેર પીય.’

કુંવરીએ તો બરાબરની હઠ લીધી રાક્ષસને ધયું કે આ છોકરી સીધી રીતે નહિ માને. સુદ્ધિથી કામ લેવું પડશે.

એણે કહ્યું: ‘કીક જા, રાજકુમારને બોલાવી લાવ.’

તરત જ રૂપશિખા બિપટી ને શૃંગભુજકુમારને લઈ આવી.

એને એનાં જ રાક્ષસે કમ મિઠાવ્યો: ‘કેમ રે દાજા માયાના માનવી! તને જાગર છે આ તો રાક્ષસોના મુઠક છે! અહીં કાળો કાગડો ય ન આવી શકે. તું કેમ આવ્યો?’

રાજકુમાર કહે: ‘અમારા દેશનાં જંગલ બળી ગયાં છે. બાપી જમીન ઉઝાજક પડી છે. જેતી માટે હજા મળતાં નથી રાક્ષસનાં દાંત મળે તો એનાં દંતાળ બતાવવાં છે. એ

માટે હું રાક્ષસના દેશમાં આવ્યો છું. તને મારીને તારા બગીચે દાંત લઈ લઈશ ને તારી કુંવરીને પણ પરણીશ.’

રાક્ષસે એક વખત તીરનો સ્વાદ તો ચાખેલો, એમાં રાજકુમારની આ વાત સાંભળી એટલે તો ખૂબ જ ઠરી ગયો એને ધયું કે આને નહિ પહોંચી શકાય. એની સાથે પણ કળથી કામ લેવું પડશે.

એણે કહ્યું: ‘રાજકુમાર! તું તો બડો બહાદુર છે તું અહીં આવી પહોંચ્યો. એ સાડું યયું. નહિતર મારે તને બોલાવવા મોકલવો પડત. હું તો તને મારી કુંવરી પરણાવવા માગું છું.’

રાજકુમાર કહે: ‘ને મારું તીર પણ આપી લેવું બોધ્યો.’

રાક્ષસ કહે: ‘તાડું તીર પણ આપી દઈશ. પણ કહે તો ખરો મારી કુંવરીએમાથી તે જેને પસંદ કરી છે એને તું શી રીતે જોગબી શકીશ? મારે તો એક સો કુંવરીઓ છે.’

કુંવર કહે: ‘સોમાંથી મેં પસંદ કરેલીને હું જોતી કાઢીશ.’

રાક્ષસ કહે: ‘તો હું તને એની સાથે પરણાવીશ. પણ એ જુલ્હેજુલ્હે બીજી કુંવરી તરફ આંગળી ચીંધી છે, તો એ તને ખાઈ જશે.’

કુંવર કહે: ‘કળુલ.’

શૃંગભુજકુમાર અને રૂપશિખા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યાં. રસ્તામાં રૂપશિખાએ કુંવરને પોતાની સુદ્ધિ બતાવી દીધી: ‘આમ તો તમે મને નહિ જોગબી ચડો પણ હું મારા હાથમાં માળા રમાડવી હઈશ એ એંધાણીએ જોગબી કંઢજે. બેબે જૂલ ન ધાય, નહિતર તમાડું આવી બનશે.’

કુંવર કહે: ‘જૂલ ધાય જ નહિ તો.’

બીજી સવારે રાક્ષસે સો ચે કુંવરીને લેગી કરી. બધીના એકસરખા વાન એકસરખાં દપડાં પહેરેલાં. ફૂલની માળા પણ એકસરખી

ને એક જ ભતના કૂવની. કોઈ કોઈથી ભુદી ન પડે, બીચી નહિ તેમ નીચી નહિ બધી સરખી સમાવડી.

રાક્ષસ રાજકુમારને કહે: 'હવે આમાંથી તું પરણવા માગે છે તે કુંવરી બનાવ'

રાજકુમારે તો તરત જ રૂપશિખાને બનાવી દીધી

રાક્ષસ કહે: 'બસ, કાલે જ લગન કરીશું'

પણ એમ કાઈ એ કુંવરીને પરણાવે તેમ ન હોતો એણે બીજી સુક્રિત થોધી કાઢી. રાજકુમારને કહે: 'મારે' તો શાઈ બહુ કામ છે ને માડું જેતર વાળ્યા વગરતું રહી જશે આમને પાંદર જેતર છે ને ખેતરને શેઠે તલના ઢગલા પડ્યા છે. એ જેતર ખેડી, એમાં તર વાવી સાંજ સુધીમાં પાછો આવી પહોંચે. જો એ પ્રમાણે નહિ કરે તો તને કાચો ને કાચો ખાઈ જઈશ'

રાજકુમાર જેતરે પહોંચ્યો ભુજે તો મોટું બાર ગાઉનું જેતર. મોટા કુંગર જેવડા તલના ઢગલા પડેલા એક દિવસમાં આવડું મોટું જેતર ખેડાય કેવી રીતે ને વગાય શી રીતે? એ તો મૂંઝાઈને એક તરફ લગભગ હાથ દબાવે બેઠો એને થયું કે હવે આપણું આવી બન્યું. જરૂર રાક્ષસ મને કાચો ને કાચો ખાઈ જશે

ત્યાં તો રૂપશિખા આવી પહોંચી 'આમાં તે શી મોટી વાત છે તે મૂંઝાઈ ગયા? આલો બાવા થાઓ. હું કહું તેમ કરો આ લાકડી લો. એનાથી જેતરમાં આડા ને બિસા ત્રણ ત્રણ લીટા કરો. એના ઉપર થોડા તલ છાંટે. બસ આખું જેતર આંખના પલકારામાં વગાઈ જશે' | કુંવરે તો કહ્યું તેમ કર્યું ને ઘડી વારમાં આખું ખેતર વગાઈ ગયું

કુંવર હરખલેર ઘેર આવ્યો ને રાક્ષસને વધામણી દીધી. રાક્ષસે જઈ ને ભેળું તો સાચો. માત્ર કુંવરે આખું જેતર વાવી દીધું હતું.

રાક્ષસે તો વળી નવી સુક્રિત અજમાવી, કુંવરને કહે: 'અરે શાઈ! એ તલ તો કામના હતાં એ કાંઈ વાવવા માટે થોડા જ હતા? હવે પાછા જેવા હતા તેવા તલના ઢગલા કરી દે. આજ સાંજ સુધીમાં તલના ઢગલા નહિ થાય તો તને કાચો ને કાચો ખાઈ જઈશ.'

વળી પાછો કુંવર મૂંઝાચો. પણ આ વખતે સીધો જેતર ન જતાં રૂપશિખા પાસે પહોંચ્યો. જઈને બધી વાત કરી. રૂપશિખા કહે: 'એમાં તે કાચો મોટો ગીર મારવાનો છે! આ મારો વાળ લઈ જાઓ વાળને જેતરમાં નાખજો ને થોડી વાર આંખ મીંચીને બિસા રહેજો તલના ઢગલા જેવા હતા તેવા તૈયાર થઈ જશે'

કુમાર જેતરે ગયો ને રાક્ષસકુંવરીએ કહ્યું હતું તેમ થયું. આંખ મીંચીને ઉઘાડે ત્યાં આખા જેતરમાં ડીકીએના ધણુ બિસરાઈ નીકળ્યાં હતાં. જમીનમાંથી એકેએક તલનો દાણો વીળી લાવીને ઢગલા કરે. થોડી વારે તલના ઢગલા જેવા હતા તેવા થઈ ગયા ને ડીકીનાં કટક અલોપ થયાં

રાજકુમારે રાક્ષસને ખમર દીધા. રાક્ષસે આખું જેતર ખોદાવી ખોદાવીને ભેળું, પણ અંદરથી તલનો એક દાણો ચે હાથ ન આવ્યો.

તો ય એ તો રાક્ષસ હજાર સુક્રિત પ્રયુક્તિ બાજે એણે કુંવરને કહ્યું: 'હવે એક કામ બાકી છે અહીંથી થોડે દૂર એક 'શંકરનું' દહેડું છે ત્યાં મારો શાઈ ધૂમશિખા રહે છે એને લગનનું નોતડું દઈ આવ પછી કાલે સવારે લગન કરશું'

રાજકુમાર હવે બીજે બાય જ શાનો? એ તો સીધો પહોંચ્યો રૂપશિખા પાસે. બધી વાત કરી રૂપશિખાએ એને સરમ મગનો થોડો આપ્યો થોડી ધૂળ આપી એક ટળૂડીમાં પાણી આપ્યું. થોડા ઘંટા આપ્યા ને એક ઢાચકીમાં દેવતા આપ્યો. બધું આપી કરીને

એણે કહ્યું: 'નોતરુ' દઈ કરીને તરત જ પાછા
વળી, જો એટી થયો તો રાક્ષસ ચારી આવે.
રાક્ષસ જો પાછળ આવે તો પહેલાં પાછળ
ધૂળ નાખી દેજો. તો ય પાછળ આવે તો પાછી
ઢાળી નાખજો. પછી કાંટા ફેંકી દેજો ને છેવટે
દેવતા નાખી દેજો એટલું કર્યો તો તમને
કાંઈ કરતાં કાંઈ નહિ થાય ને હીમખીમ
પાંછા આવશે.'

શુંભુજકુમાર ઘોડે ચડીને ચાલી નીક
લ્યો. ઘોડો તો પાછીપથો એક કલાકના સાઠ
માઠ ચાલે. વાતની વાતમાં કુમાર ચંદ્રને દહેરે
પહોંચી ગયો. દહેરામાં જઈને ચંદ્રના દર્શન
કર્તા. પછી ધૂમશિખ પાસે ગયો. ધૂમશિખ તો
એવો બિહામણો કે જોતાં ચેતન માણસ ફાટી પડે.

કુવરે તો અટઅટ એને નોતરુ' દઈદીધું છતાં
મારી ઘોડા ઉપર ચડી એઠો ને ઘોડો ચારી મૂક્યો.

ચેલો રાક્ષસ જો જો તેટલી વારમાં તો
કુવર ક્યાંનો ક્યાં નીકળી ગયો. ચેલો રાક્ષસ
તરત જ કુમારની પાછળ દોડ્યો. એ તો
રાક્ષસ વાંક વાંકની ડાંફા ચારતો આવે ને
ફરકડું ફરકડું નસકોરાં જોલાવતો આવે.

રાક્ષસ તો કુમારને આંખું આંખું ધઈ રહ્યો
પણ કુમારે સમયસૂચકતા વાપરીને ચેલી માટી
પાછળ નાખી દીધી. માટી પડી તે જગ્યાએ
ઘોડો પર્વત બની ગયો. રાક્ષસ એક તરફથી
પર્વત ચડીને બીજી તરફ જતારે એટલી વારમાં
તો કુમાર ક્યાંનો ક્યાં નીકળી ગયો.

પણ રાક્ષસ તો હવાની જેમ, દોડે. રાજ
કુમાર જલેને ગમે તેટલો ઘોડો કળકાવે, પણ
વાતની વાતમાં રાક્ષસ તેની નજીક જઈ પહોંચ્યો.

રાજકુમારે તરત જ પેડું પાછી પાછળ
ઢાળી દીધું. માટી જગ્ગર નહીં બની ગઈ.
પાછી તો સેલારા મારે. રાક્ષસ નદીમાં તણાવા
લાગ્યો. એ તો તણાતો જાય ને તરતો જાય.
માંડ માંડ સામે કિનારે પહોંચ્યો. તેટલી વારમાં
કુવર ખૂબ દૂર નીકળી ગયો.

કિનારે પહોંચીને રાક્ષસે દોટ દાટી. ને
ચોડી વારમાં કુવરને પહોંચી ગયો. કુવરે
તરત જ કાંટા પાછળ વેરી દીધા કાંટા નીચે
પડ્યા કે બાર ગાડમાં બનધાર જંગલ બની
ગયું. રસ્તો સૂએ નહિ ને એકલા કાંટાજા
ઝાડ, એવું અજાણીડ જંગલ.

રાક્ષસ જંગલમાં અટવાતો અટવાતો, મોટાં
મોટાં ઝાડવાને ઉગેડી ઉગેડીને દૂર ફેંકતો ને
ચાલે કરતો માંડ માંડ જંગલમાંથી બહાર
નીકળ્યો ને પાછો ડાંફા ચારવા લાગ્યો.

પણ રાજકુમાર પાસે હજી એક વસ્તુ બાકી
હતી. એણે સળગતા અંગારા પાછળ દેંકયા.
અંગારા પડ્યા કે આખું જંગલ સળગવા
લાગ્યું ચારેકાર આગના મોટા મોટા લડકા
જેવા લાગ્યા. જાંબે જાંબે આકાશ સુધી
એની લાગ જોડે.

રાક્ષસ હવે ખરેખરનો મૂંઝાયો એ તો
આમથી તેમજાય ને તેમથી આમજાય ચારે-
કાર માર્ગ થોધે, પણ ક્યાંયથી રસ્તો ન જડે.
ચારે તરફ લડકા જ લડકા રાક્ષસ દાઝવા
લાગ્યો. એની વામડી ચકચક સળગવા લાગી.
એ તો ચીંચો પાડતો પાછો વળી ગયો.

ને કુવર સાજો સારો ઘેર આવ્યો.

એને જોઈને અગ્નિશિખ રાક્ષસના અચંબા-
નો પાર રહ્યો નહિ એ તો કહેવા લાગ્યો:
'તું' ગયો જ નથી.'

પણ કુવરે બધી નિશાનીઓ આપી.
ધૂમશિખતું આગેફૂળ વર્ષુન કરી બતાવ્યું
એટલે રાક્ષસને એની વાત માનવી પડી.

પછી બીજે કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહિ એટલે
રાક્ષસે શુંભુજકુમાર સામે રૂપશિખાનાં લગ કર્યાં.

રાજકુમાર તો રાક્ષસ નગરમાં રહે, ખાવ,
પીએ, ને મોજ કરે. એમ કરતાં કરતાં એક
દિવસ એને એવું વચન સાંભળ્યું. માન્યાપ
સાંભળ્યાં. બાઈબાઈ દોરતાર સાંભળ્યાં. રાજકુમાર
દશસ બની ગયો ખાવ નહિ, પીએ નહિ,

કોઈની સાથે જોડે નહિ, ચાલે નહિ ને ધૂમ-
સૂમ પડ્યો રહે

રૂપશિખાએ કુમારના મનની વાત જાણી
એટલે એ તો કહે: 'એહો! એમાં તે શી
મોટી વાત છે તે આમ ધૂમસૂમ પડ્યા છે!
આજે રાતના જ છાનામાના નાસી જુશું.
રાક્ષસને ખબર જ નો પડે ને ને ખબર પડે
તો ય શું? એ તો એ છે ને હું છું.'

રાત પડી એટલે બન્નેએ તૈયારી કરી
સરસ મળનો ઘોઠો લીધો. લિવાય એટલું
જવેરાત લીધું ને બન્ને ચાલી નીકળ્યાં સવાર
પડ્યું ન પડ્યું એટલામાં તો ફેટલો ય પંથ
ઠાપી નાખ્યો.

સવાર પડી ને રાક્ષસ બાગ્યે બાગીને તરત
એણે રૂપશિખાને જોડાવી. રૂપશિખાનું ગોઠું
બુલે, પછી જ બીજું કામ કરે એવું એને
નીમ. રૂપશિખા તો નાસી છૂટેલી સાથે પેલો
રાજકુમાર પણ નાસી ગયેલ રાક્ષસ તો એવો
ખિંબાયો, એવો ખિંબાયો કે ન પૂછે વાત

એ તો એકદમ આકાશ-માર્ગે ઊડ્યો.
ઘરર ઘરર એક સાથે એક સો બહુ ન
ઊડતા હોય એવો અવાજ થાય ને રાક્ષસ બધ
ઊડ્યો, બધ ઊડ્યો

રાજકુમાર ને રૂપશિખા તો ચાલ્યાં બધ
રાજકુમારને તો જરા ય ઉડકડો નથી ફેટલે ય
દૂર નીકળી ગયાં છીએ હવે રાક્ષસ ક્યાથી
આંખી શકવાનો હતો? એ તો મળની વાતો
કરતો બધ ને ધીમે ધીમે આગળ ચાલ્યો બધ

પણ રૂપશિખાને રાક્ષસની રજેરજ ખબર
એ તો એના બાપની કીકરી હતી એને
ખબર ન હોય તો બીજા કોને ખબર હોય?

મે તેટલા દૂર નીકળી ગયા હો, પણ રાક્ષસ-
મન એ રમતવાત હતી એ તો વાતની
વાતમાં પહોંચી વળે. રાક્ષસકુંવરી રાજકુંવર
સાથે વાતો કરતી બધ ને ચારે તરફ ધ્યાન
રાખતી બધ

ત્યાં તો આકાશમાંથી ઘરર ઘરર અર્ગ
સાંભળ્યો. અવાજ કાંઈક તો જ એ
ભીડી: 'મારો બાપ આવી પહોંચ્યો.'

કુંવર તો એ સાંભળી ગર્ભરાઈ ગયે.
એ કહે: 'હવે શું થયે રાક્ષસ આપણને
કાચા ને કાચા ખાઈ જશે'

રૂપશિખા કહે: 'તમતમારે લહેર કરો ને
આપણને કાંઈ જ થવાનું નથી તમે બાબુની
ઝાકીમાં સંતાઈને જોયા કરો જોને હું એને
કેવી બનાવું છું'

કુંવર ઘોઠો લઈને ઝાકીમાં સંતાઈ ગયો.

રૂપશિખાએ તરત જ કઠિયારનો વેશ લઈ
લીધો. ફાટય તૂટયાં દૂમડા હાથમાં મોટા
જખર કુકારો એ તો આગાહ કઠિયારો બની
ગઈ ને ફડાફડ લાકડાં ફાડવા લાગી ગઈ.

રાક્ષસ તેની પાસે આવીને પૂછવા લાગ્યો:
'એલા બાઈ કઠિયારા તેં આ રસ્તેથી કોઈ
ચી-પુરુષને જતાં જોયા?'

રાક્ષસકુંવરી સાંભળે જ શાની? એને બંધે
કાન જ નથી. એ તો ફડાફડ લાકડાં કાપે બધ
રાક્ષસે ફરીથી પૂછ્યું. 'એલા એ સામ
જતો નથી આ રસ્તેથી કોઈ ચી-પુરુષ
નીકળ્યાં તો?'

રૂપશિખા કહે: 'ચી કેવી ને પુરુષ કેવો?
કાને ખબર છે રસ્તેથી કોણ બધ છે ને કોણ
આવે છે? મારે તે કોમના કોઈ પાર છે? કોણ
બંધે ક્યારે ય પડુ થયો?'

રાક્ષસે પૂછ્યું: 'એટલું બધું તે શું કામ
છે?'

કુંવરી કહે: 'તમને ખબર નથી? અમારા
ગ્રામનો રાજા અગ્નિશિખા મરી ગયો છે એને
જાળવા માટે આ લાકડાં કાપું છું' કોણ બંધે
ક્યારે ય કપાઈ પડેશે? કાંઈ શેડા લાકડાં
કાપવાનાં છે? મોટા બધા રાક્ષસને જાળવાનો
છે' એમ કહીને એ તો પાછી લાકડાં કાપવા
મંડી પડી

કઠિયારાની વાત સાંભળીને રાક્ષસ વિચારમાં પડી ગયો. આ કઠિયારો તે બોલે છે કે બહે છે? હું અગ્નિશિખા તો અહીં એના મે દામોદ બોલો છું. તો હું હું ખરેખર મરી ગયો છું? ચાલ યેર જઈને ખાતરી કરી આવું.

એમ વિચાર કરીને રાક્ષસ પાછો પોતાના નગર લાડી વળી ગયો.

રાજકુમાર તો રૂપશિખાની ચાલાકી જોઈ ખૂબ જ દસી પડ્યો એ તો દસી દસીને દગલો પડે ગયો.

બન્ને હાથતાળીઓ દેતાં ત્યાંથી અગાડા બંધ રસ્તે પડી ગયાં.

રાક્ષસ દોડતો દોડતો પોતાના મહેલમાં આવ્યો. મહેલમાં આવીને બધાં નોકરચાકર સગાંસાંઈને લોગાં કર્યાં. લોગાં કરીને બધાંને પૂછવા લાગ્યો: 'બોલો હું જીવતો છું કે મરી ગયો છું?'

રાક્ષસનો પ્રથમ સાંભળીને બધા વિચારમાં પડી ગયાં. આતું તે મગજ ખસી ગયું છે કે છું? જુઓ તો ખરા કેવો પ્રશ્ન પૂછે છે.

પ્રધાને કહ્યું: 'આ તે તમે શું પૂછો છે? તમે તો જીવતા છો.'

રાક્ષસ કહે: 'જંગલમાં એક કઠિયારાએ મને કહ્યું કે હું મરી ગયો છું' અને ખાળવા માટે એ લાકડા કાપતો હતો.'

પ્રધાન કહે: 'કઠિયારાએ તમને બતાવ્યા. મરેલો માણસ કાંઈ બોલી શકે ખરે. તમે તો મજાની વાત કરો છો. તમે જીવતા જ છો.'

એટલે રાક્ષસને ખાતરી થઈ કે પોતે જીવતો છે એ તો પાછો પોતા બન્નેને પકડી પાડવા લાગ્યો.

રાક્ષસને આવતો જોયો એટલે વળી કુંવર જંગલમાં પંતાઈ ગયો ને રૂપશિખા દાસદિયો બની દોડવા લાગી એના હાથમાં એક કમળ. આજ તો ક્યો ચ ખાધ નહિ

એને જોઈને રાક્ષસે પૂછ્યું: 'એના બાઈ દાસદિયા! આ રસ્તેથી કોઈ સી-પુરુષને જતાં જોયાં?'

કુંવરી કહે: 'મને તો ઘડીની ચે નવરાજ નથી.' એમ કહીને એ તો દોડવા લાગી.

રાક્ષસે પૂછ્યું: 'એવું બધું ઉતાવળનું તે વળી શું કામ છે?'

કુંવરી કહે: 'મરે વાત પૂછો મા, અમારા દેશના રાજા અગ્નિશિખા રાક્ષસને બીજા દેશના રાજા સાથે લડાઈ થઈ. લડાઈમાં અમારો રાજા હારી ગયો. એ તો લડાઈના મેદાનમાં મરણ-તોલ થઈને પડ્યો છે મરતો હશે કે મરી ગયો હશે એણે એણે એણું રાજપાટ એના બાઈ પૂત્રશિખને લખી આપ્યું છે. એનો કાગળ લઈને હું પૂત્રશિખા રાક્ષસ પાસે બઈ છું.'

રાક્ષસ વિચારે કે આ તે શી વાત છે? લડાઈ શી ને વાત શી? તો હું ખરેખર લડાઈમાં મરી ગયો છું? ખાતરી કરવી પડશે. એ તો પોતાના નગર તરફ પાછો વળી ગયો ને રાજકુમાર અને રાક્ષસપુત્રી પોતાને રસ્તે પડ્યા.

યેર પાંચીને રાક્ષસે પૂછ્યું: 'આપણે કોઈની સાથે લડાઈ થઈ છે?'

પ્રધાન કહે: 'ના'

'લડાઈમાં આપણું લશ્કર હારી ગયું?'

પ્રધાન કહે: 'ના.'

'લડાઈમાં હું ઘાયલ થઈને પડ્યો?'

પ્રધાન કહે: 'કેણે કહ્યું?'

રાક્ષસે જોશ્યોરથી પૂછ્યું: 'સાચેસાચું કહે, હું મરી ગયો છું કે જીવતો છું?'

પ્રધાન કહે: 'પણ તમને મરી ગયાનું વાર વાર કહે છે કોણ? અને તમે પણ એ વાત સાચી માનીને દોડ્યા શું આવો છો? એટલું તો વિચારો કે મરેલો માણસ કાંઈ હાથે ચાલે? કઈ બેઠક કરે? તમને પાછા કોઈએ બતાવ્યા' એટલું સાંભળતાં રાક્ષસ પાછો પડ્યો.

પણ એ રાજકુમારને પહેંચી જાય તે પહેલાં તો બન્ને પોતાના શહેરમાં આવી ગયાં હતાં. રાક્ષસનું કાંઈ જોર આદ્યું નહિ વીલે મોઢે તે પાછો વળી ગયો.

રાજકુમાર આંખો ને સાથે રાણી પરણીને લાંબો. એનાં વધામણાં રાજદરબારે પહેાવ્યાં. રાજા તો એ સાંભળી હરખમાં થયો બળી ગયો રાજકુમારનાં વાજતેગાજતે કામૈયાં કર્યાં. આખા નગરમાં ઉત્સવ થઈ રહ્યો.

પછી તો રાજાએ કુંવરને વાત પૂછી ને કુંવરે વિગતેથી વાત કહી સંભળાવી વાત સાંભળી રાજા-ને તો પગથી તે માયા લગી ઝાળ ઊડી. હમણાં ને હમણાં એ બધા કુંવરને કાળે થેડે ને કાળે લૂગડે દેખવડો દઈ લો. પણ શૂંગભુજકુમાર વચ્ચે પડ્યો. એ કહે: 'એમાં કુંવરોનો કાંઈ શુનો નથી એમના મેણાથી તો હું પદમણી પામ્યો.' રાજાને ધયું કે શુભવરા ઉપર મોટી રાણી-ઓએ આળ ઓઢાડયું છે ને શુભવરાને લેય રાંમાં પૂરી છે શુભવરા તો વાચકા છે, દનિત્ર છે એની રાજાને ખાતરી છે તો ય હવે એ વિચાર કરે છે કે આજને સાયખોટનાં પારણા લઈ મોટી રાણીઓના કુંવરોએ જેમ નાના કુંવર ને દેધ તમાઓ, તેમ આ ચે મોટી રાણીઓનું તરકટ કેમ નહિ હોય ?'

રાજા મોટી રાણીને મહેલે ગયો રાણીએ રાજા ને ફૂલડે વધાવ્યો રાણીનો હરખ તો માય નહિ. આજ ઘણે દિવસે રાજા પોતાને મહેલે વધાર્યા હતા. મોટી રાણીને આજે ઉત્સવ હતો. રાજાએ પણ મોટી રાણીને કલાવી મલાવીને કાંસાકાંસ દાડ પાથો. રાજા ને ફૂલમાં રાણી તંદ્રામાં પડી ને રાજા જાગતો ગ્રેહ ત્યાં તો મોટી રાણીને બક્ષાટ શરૂ થયો એ તો કહેત કહેતી રહે: 'શુભવરાને જોડું આળ ચડાવી લેયરામાં ન પુરાવી હોત તો રાજા મારે મોલે ક્યાંથી આવત !'

રાજા કાનોકાન સાંભળે છે ને રાણી નકે વાટ કથે જાય છે.

ખાતરી કરવી લી તે કરી લીધી ને રાજા અંધારી રાતે રાણીને મહેલથી હેઠો ઊતરી ગયો.

સવાર પડયું ને રાજાએ શુભવરા રાણીને લોંધરામાંથી બહાર કાઢી નવડાની ધોવડાનીને કથેરામાં બોલાવી. એને તો પટરાણી કરીને માપી ને મોટી રાણીઓનાં માનપાન એણાં કરી દીધાં એ તો એમને માથે મૂકો કરી, શુનો ચોપડી, બવળે ગધેડે બેસાડી ગામ બહાર તગડી મૂકવા હુકમ કરત, પણ શુભવરા રાણીએ હાથેપગે પડી આ ફજેતી બધ રખાવી.

શૂંગભુજકુમારને શુભવરા પદે પામ્યો ને પછી બધાએ ખાધુ પીધું ને મીઠા કરી.

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કાસેરા, સંમદણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીનિકર સંધિવા, અરુચિ, સોજો, અજીર્ણ, અત્યો, અત્સી શ્વાસ, દમ, દાંત-દાઢમાં કળતર, જેરી કામ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની ફૂંઝ, પેટની ચૂંક, રાગ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અમુકજ, દરેક જાતના તાવ મા પડવો, લોહી ન કળવું, પત્તાદિ અનેક જાતનાં દરોગમાં તેમ જ રેરે, સ્ત્રીમર મા મોટરની યુંસાફરીમાં તાકાલિક ઉપચોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ કિમત મોટી નાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી નાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની નાટલી રૂ. ૧૧૧ પો. જીડ. દરેક ડોઝે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'લેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

સ માં જ અ ને સાહિત્ય ની નવા જૂની

[નેમાં ક્યાનું કઈ વત્ત હોય એવા અખબારી ખમરો અને સાહિત્યપ્રતિની માહિતીઓ અહીં સારી છે]

સમાજ

અમારી પાછળ ફેલેન હેરાન ન કરીયો, અમારી અવિમલિષા એક જ ચિતામાં કરીયો, છવતા સમાજ અમને એક માન્ય ન કરી શક્યો પણ છેલ્લા સંસ્કાર સાથે જ કરીયો. કાળીને વપરની મલજનના લખાણ સાથે જે પ્રજાસીઓએ સમાજના બંધનેથી ફરામાં પડીને પોતાના છવનને અત્ત આપ્યો છે તેવાય છે કે ખલાલ તાબાના દયોદ્ધા જામના કડવા પરેલ જાતિના એક યુવક અને યુવતિ બન્ને વિવાદીત દેવા છતા પ્રેમમાં પડેલા જાતિના વિનાજ મુજબ એક પત્ની હોય ત્યાં સુધી બીલુ લગ્ન થઈ શકે નહિ તે મુજબ યુવકે પોતાની પ્રથમ પત્ની સાથે દુહાઉદા લીધા પણ યુવતિને જાતિ અને તેના પતિ તરફથી છતાડેલા ન મળી શક્યા, જાતિએ પણ તેમની વિનંતિ માન્ય ન શખી અને બન્ને પ્રજાસીઓ સમાજમાં ખુલ્લી રીતે સાથે ન રહી શક્યા સમાજની સારી બળને ન જમાવી શક્યા અને પોતાને આખરી રાદ મુલુને લેલવા મામ બહારના ફરામાં પડી પોતાના છવનને અત્ત આપ્યો.

આ પ્રજાસીઓની ખૂબ જ સમજનાથી ફેલાઈ છે. બન્ને પ્રજાસીઓની અવિમ મામજી માન્ય શખી જાતિજનોએ બંનેઓ એક જ ચિતામાં અનિસરકાર કર્યો.

જોડાના એક મિટા અધિકારીની ફરતીને થોડા વખત પહેલાં મુબમ્મા ફરદી કલાસમાં ચોક્કસવામાં આવી હતી આ ફરતીનું મુબમ્મા અવસાન થતા તેને ફરદી કલાસના કબ્રસ્તાનમાં પડેલા લાલવામાં આવી હતી અને તેની અવિમવિધિ કરવામાં આવી હતી. ખાજાના વાડુકાના દાસમગામમાં એક અખબારી ખમરો અખબારી માહિતી

દાસમ મામમાં રહેતા રહેમાન

વિચારણા નામના એક છંદમને તે જ મામમાં રહેતા છવત માદા અને બીલુઓ સાથે ન્તી અદાવતને કારણે તાલેવરમાં ગપડો થતા બચકર માનમાંથી ચલા મામી હતી.

આ મામમાંથી રહેમાન ચખત રીને ધવરો દેવાથી તેની પત્નીએ બીકના માર્ગો પોતાની અને પોતાના ઓકરાને બન બનાવવા માટે પોતાના મકાનના બારણા અંદરથી વારી કીધા હતા. આથી ઉરકરાયેલા છવત માદા અને તેના સાથીઓએ રહેમાનના મકાનના બારણા તોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો પરંતુ તેમાં નિષ્ફળતા સાપડતા મકાન ઉપર સુઘમતા પુત્રાએ નાખી તેને બાળવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ તેવામાં ગામનેડો આથી પદાધિત આવેને પાણીના સતત માસખી પુત્રાની નાખવામાં આવી હતી આ વર્ષેકે માસમાંથીના પરિણામે રહેમાન, તાલુ દમર, કરમાન મિયામઠ, દુરોન અને રચલ નામના સખીઓને ગલારી ઈલો પડોથી દેવાનું જણાય છે રચલની રિપતિ પછી જ ગલારી દેવાનું જણાય છે.

૧૮૬૬ના વર્ષનો રજાજિતરામ મુબમ્માદક શ્રી સુલુવ વરાય આપ્યાને અર્પણ કરવાનો મુજરાવ સાહિત્ય સમાજે નિમ્નું કર્યો છે.

સુ વ સોસાયટીને વેધશાળા સ્થપવા માટે બેરોશિ મિલિસાર, શ્રી નહલાલ બોડીરાજાદયા તેમના વિનો એક ૧૦૦૦ ચોકતી આપીને એકુંડ ચ દુ સખવાનું બજાવતા સોસાયટીની કારખાનીએ કરણું છે કે તેમણે ૨૫૦૦૦ રૂંડ કોકડું કરી આપુ અને ત્યાં સુધી એ રકમ અનામત વરીકે રાખવામાં આવશે.

ગામગામ વર્તમાનવર સોસાયટી

સાહિત્ય

તરફથી નીચેની કૃતિઓ પ્રગટ થઈ છે, ખા વિજયરામ કે વૈદ્ય રચિત 'ગુહતાર' શ્રી રામલાલ યુનીલાલ મોદી રચિત 'બાલજી, વર્ધન અને બીમ', દી બ. કૃષ્ણલાલ બેરોશિ રચિત 'કુજરાતીઓએ લખેલા ફારસી થયો' અને શ્રી ગોવિંદ રાવ પાટુર ન બામવત રચિત 'જાથીની રાણી લક્ષ્મીમાઈ'.

હિ હના પૂર્વે કિનારે પોલીસરી (એ હેન્ય કબાલમાં છે અને ત્યાં શ્રી અરવિંદ પોમની કથાસના કરે છે) પાસે રોમન સામાન્યના પ્રાચીન અરોશો સારોખરોને મળી આવ્યા છે. પોલીસરીના ફરામાં પાસે છે સ પૂર્વેની બીલુ સદીમાં એક રોમન નગર હતી એમ અરોશો પછી સ રજતિના અભ્યાસીઓ મળે છે લકનમાં સેડનહોલ સ્ટ્રીટ પાસે પણ રોમન રાહેસના અરોશો તાલેવરમાં મળી આવ્યા છે.

મુબમ્માદક મુનિયરિંડીએ પશ્ચિમ કિલ્લાં છે સ ૩૦૦થી ૧૩૦૦ સુધીના સિદ્ધો વિશે સરોખાન કરવા માટે પેલ મંત્રુવાય મજમુદાર (ખોડાસ કોલેજના મુજરાતીના પ્રાધ્યાપક) ની રિપ્રાઇસ રિસર્ચ સોતર વરીકે નિમજુક કરી છે.

રિપ્રાઇસબહારના ફરામાં વર્ષનો પ્રથમ અક ધર્મીક વરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે હજારા અકમાં નિબધો, સાનિક કથાઓ કાળો વગેરે વિષયો છે અક સચિત છે. 'અરહદપાન સુલપ' ની ઉત્તમ-વર્દ મીસોતારાન મૂળ અલેઝ લખાણને શ્રી નિરજન વર્મા અને શ્રી જયમલ પરમાર કરેલા અનુવાદ બારતી સાહિત્ય સર્વે પ્રગટ કર્યો છે.

'અધારના સીમાડા' એ નામે રાખેલાના Poon of Dardanaનું શ્રી નૂતણ કર મો બટે કરેલ વેશાનવર પ્રસિદ્ધ થયું છે.

'નરુ છવતર' નામે શ્રી. નાયાયાય ફરોના ન વિકાસ મદ સરસ્વતી પ્રાનન મદિરે (જાવનવર) પ્રગટ કર્યો છે.

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

ગેસર્મી એ. એચ. બ્રીલર રેલ્વે યુકસ્ટેશન

—આફ્રિકામાં—

જાહેર ન્યુસ શર્વિસ

પો. બો. ૬૨૦, મોમ્બાસા

ગેસર્મી વોરા થ્રાફર્સ

પો. બો. ૩૯૩, મોમ્બાસા

—: લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

ધનજીભાઈની ફેક્ટરી સામે, રાયખડ : અમદાવાદ

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલ્લા રોડ : કલકત્તા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બિરડીમ, હાલમારેલી રોડ . મુંબઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ અમદાવાદ

મોડીગેજ સામે, ગાંધીપુરા

વડોદરા

વાર્તા મોકલનાર માટે

☆ "કહાની" માં વાર્તા સિવાય બીજી કંઈ
છપાવ નથી

☆ "કહાની" માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વર્તા
ખદલ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને પ્રચલ
કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે મૂળ
અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી
લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે

☆ વાર્તા મોકલનારે વાર્તાના રચીકાર-અચીકાર
જાણવા ૦-૦-૯ની ૮૫૬-ટિકિટ બીજી.

☆ વાર્તા પરત ભેઠકીટી દોષ તો તે માટે પણ જવાબદાર
ટપાલ-ટિકિટ બીજી

☆ આવરણક ટપાલ-ટિકિટ મળ્યા સિવાય કાર્યાલય
કરો જ પત્રવ્યવહાર કરવા નિષાધેલ નથી.

'કહાની' રજૂ કરે છે, આરોગ્યાવ્યયક સગીન અને શાસ્ત્રીય લેખપુસ્તક

દંત રક્ષા-વિધા ન

લેખક . વૈવલ્લુજી કિરીટદાસ ભાગીરથ ગુપ્તા (ડો ગુપ્તા) B.A. (Hons)

કોમલ રૂા. ૨-૪-૦

જે આદ્યોત્ત બીજા વર્ષે લવાજમ વચ્ચે આવી મળે છે તેમને લેખપુસ્તક પહોંચતું

ચર્ચા મળે છે લવાજમ નહિ મોકલેલ આદ્ય લવાજમ મોકલી પોતાનું પુસ્તક મેળવી લે.

આરોગ્યના પાયા સમા દાંતની રક્ષા કરવા ઇચ્છનાર ભત્રેકે બ્યક્તિએ આ પુસ્તક વસાવવું જ રહે

બ્યક્તિને મળે ત્ર ડા, લલ્હી, લાલ, રૂમિતો લેખક, પુલ આવાથી પેટનું મિલક વડું, દાયકાન બળી ભવા, દસ્તાવી
કબજવાત, ધાવજ કે કુધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદે આદ્યી અખટ કોમલ આપનારી અમૃત મુલ્ય ઔષધિ

કઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંધી

દંતથી કમાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે

હી રૂબી એકના બાળકો બારે (બી પી પી બુડ)

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૬. કઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંધી કીપો-આબાચોડ-લાવનજ

મુંબઈમાં મળવાનું દેકાણુ-કેરાકલ્યાણુ મસાલા કીપો, ૧ લી સુતારગઢીના નહિ-મુંબઈ ન ૪

અંક છઠ્ઠો

મે '૪૬

કાવ્યેષુ રમ્યા કવ્યા

જસ સ્ટોપ

રસ્તાને ઠહિં આવેલા વિદુત્તત્ત્વ સાથે
પાટિયું લટકતું હતું : 'જસ સ્ટોપ'

દોડી જતી જસને લાંબાં વિરગવાનું હતું. એ
પાટિયા નીચે વિરામ લેતી-જસની રાંધ બેતી
વ્યક્તિઓને ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચાડવાની હતી.

વટહાર વચ્ચેમાં સંતત ચણેલા એક શુદ્ધ
એ પાટિયા નીચે ઊભા હતા. સોનાની ફેમ-
વાળાં ચરખાંમાંથી ચારે પાસ એમની વેધક
નજર ફરતી હતી.

રસ્તા પરથી પસાર થનારાં એમની તરફ કુતૂહલભરી નજર દેંકતાં જતાં હતાં. બિનેલ
શુદ્ધને એ કુતૂહલ સમજાતું નહોતું.

એમ ને એમ ધણી પળો વીતી ગઈ. ન જસ આવી કે ન જબનો બેસનાર ઠાઈ
ચોતાના જેવો ઉતાર.

રાહ જોવાની મ ઠાઈ હદ તો હોય જ ને ? એ કટાણા. એ કદમ
આગળ વધી એક ચઢહારીને પૂછ્યું : 'ભાઈ ! અહીં જસ ક્યારે મળે છે ?'

'જસ !!' જેવો સાથર્થ બોલી ઊઠ્યો.

'હા હા, જસ જ તો.'

'શ્રીમાન ! આપ ભૂખમાં તો નથી ને ?'

'ભૂખમાં કેમ ?'

'આ મુંબઈ-અમદાવાદ નથી.'

'એટલે ?'

'એટલે એમ કે અહીં જસ ચાલતી નથી.'

'પણ આ પાટિયું છે ને !' એમણે પાટિયા તરફ
આંગળી ધીંધી.

'જસ સ્ટોપ' પેલાએ જાયું એમને વાંચ્યું
'જોડ !' એ હસી પડ્યો.

'કેમ હસો છો ?'

'અહીં જસ શરૂ થવાને હજી વા...ર છે.' બોલતાં

લેખક
આંદરુત

બોલતાં એણે 'હજી વાર' પર ખાસ ભાર મૂક્યો.
'સમજ્યો, સમજ્યો. આ તો માત્ર જસની
બહેરાત જ છે.'

હસતા હસતાં બંને ભુખ પડ્યા.

એ વર્ષ પછી—

મજર વ્યક્તિ એ જ 'જસ સ્ટોપ' તરફ
પગલાં માંડી ગઈ હતી. તેની નજર પાટિયા પર પડી.
નજર પાટિયા પર ફરી ન ફરી ને પાટિયા પરથી
નીચે સરખી પડી.

'આ શું ?' તેવાથી બોલાઈ ગયું.

એક દિવસ ન્યાં પોતે એકલા જ અપોદા ક્યાક

સુધી જિભા રહી જતાઆવતા રાદદારીએના કુપ્રહલનો વિષય યદ્ય પડેલ ત્યાં—

આજે બસ માટે રાદ નોઈ જિભેલા ઉતારુએની લંગાર લાગી પડી હતી. પુરુષો, ઓએ, બાળકો એકકતાર યદ્યને જિભા હતી. જિનાગાને ધીખતો બપોર હતો, છતાં જાણે કાઈને તડકાનો સ્પર્શ સરખો થતો નહોતો.

એ ગૃહસ્થ હજી ઉતારુએની કતાર પાસે પહોંચે પહોંચે ત્યાં તો આગગાડીના કબા જેવી લાલ બસ આવીને જિભી રહી. કંડકારે 'બસ સ્ટોપ'નું નામ પોઝરી બૂલકણા ઉતારુએને એમને જિતરવાના રથળની યાદી આપી.

જિતરનારગિને જિતરવા દીધા વિના ચડનારાંએ ચડી જવા માટે ધક્કામુક્કી કરવા લાગ્યાં. બધી બેઠકો ભરાઈ ગઈ. આઠ જણુ રહી ગયાં. બીજી બસની રાદ નોવાનું એમણે ચડે કરી દીધું. પોતાને લાગ્યયાળી માનતાં, બસમાં બેસી ગયેલાં ઉતારુએ સાલની બસે એમની તરફ સગરું નોઈ રહ્યાં.

'ભાઈ ! કેટલો વખત થયો બસ ચડે થવાને ?' પેલા ગૃહસ્થે પોતાની આગળના ગૃહસ્થને પૂછ્યું.

'દોઢેક વર્ષ થવા આવ્યો હશે. કેમ પૂછતું પડ્યું ?' 'અમસ્તાં જ. જાણવા પૂરતું જ.'

પાંચ મિનિટમાં તો બીજી બસ આવી જિભી બધાં અંદર ગોઠવાયાં એટલે બસ જિપડી.

દોડી જતી બસમાં બેઠાં બેઠાં ગૃહસ્થને બે વર્ષ પહેલાંને પેલો કંટાળાભર્યો અડધો કલાક માદ આવ્યો.

પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં.

પેલા ગૃહસ્થ ફરી એ નગરમાં આવી ચડ્યા. પળેપળ પલટાટી દુનિયામાં પાંચ વર્ષમાં તો કેવા કેવા પલટા થઈ જાય છે ! એ નગરમાં પણ ઘણાં ઘણાં પરિવર્તનો થઈ ગયાં હતાં.

રસ્તામાં ક્યાં જ બસ ન દેખાણી એટલે ગૃહસ્થ થાથથ પાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં એ પેલા પરિચિત થાથસા પાસે જ આવી જિભા. ઉપર નોંધું તો 'બસ સ્ટોપ'નું પાટિયું હજી લટકતું હતું.

પણ.....પણ આ શું ? ત્યાં પાંચ વર્ષ પહેલાં ઉતારુએની કતાર લાગતી હતી ત્યાં આજે એક પણ

બ્યક્તિ નજરે કાં પડતી નહોતી ? એમનું આશ્ચર્ય અને જિજ્ઞાસા પળેપળ વધી રહ્યાં હતાં. એમણે વિચાર કરી જોયો પણ કંઈ નિવેડો આવી શક્યો નહિ. ફરેક મિનિટ એમ ને એમ વધી ગઈ. બસ ન આવી.

'અરે, ગયા વખતે તો તુરત જ બસ મળી હતી. પૂછવા દે કાંકને. આ બધો શો જોડાળો છે !' એ મનોમન બોલી જાડ્યા.

એક સમજન જેવા લાગતા રાદદારીને પડી પડ્યો. પૂછ્યું : 'ભાઈ, અહીં બસ ક્યારે મળશે ?'

'બસ !' એણે તાલુખી બ્યત કરી.

'હા હા, મારે એમાં જનું છે.'

'આપ ક્યાંથી આવો છો ?'

'અમદાવાદથી.'

'હેલો અહીં ક્યારે આવેલા ?'

'પાંચેક વર્ષ પૂર્વે.'

'ઓહ !' એ હસ્યો.

ગૃહસ્થને સાત વર્ષ પૂર્વેના પ્રવેશનું સ્મરણ થયું. જાણે આજ એનું પુનરાવર્તન થઈ રહ્યું હોય એમ એમને લાગ્યું.

'કેમ ભાઈ હસો છો ?' એમણે લગભગ બસ-વરા બનીને પેલાને પૂછ્યું.

'શીમાન, આ સામે જુઓ.' એણે રસ્તા પર કામ કરતા મજૂરો તરફ આંખી ઝીંકી.

ગૃહસ્થે પોતાની નજર ત્યાં સિધર કરી. કંઈ ન સમજાવાથી એમણે પ્રશ્ન કર્યો : 'શું કરે છે એ લોડા !'

'શું કરે છે ? દ્રામના પાટા નાખે છે.'

'દ્રામના પાટા નાખે છે ?'

'હા, શીમાન. સમજ્યા હવે ?'

'એટલે કે બસ.....'

'એટલે કે બસને જમાનો ગયો હવે. હવે તો દ્રામને જમાનો આવ્યો, દ્રામનો. આ દ્રામના પાટા નાખવાનું કામ ચાલે છે એટલે હેલા એકાદ મહિનાથી બસ દોડતી બંધ થઈ ગઈ છે.'

'પણ આ પાટિયું તો છે ને ?' એમણે 'બસ સ્ટોપ'ના પાટિયા ભણી જોઈને પૂછ્યું.

'હા, પણ એમાં શું લખ્યું છે ?'

'બસ સ્ટોપ.'

સુંદરજી કરોડાધિપતિ કેમ થયા?

લેખક

કુંગરશી ધરમશી સંપત

મીરો સુધો ક્યાં છે, બાઈ હીરા!" વૃદ્ધ શ્વેતકોષ્ટ જગનના આંખેથી ભીંચી પડધારવાળી દુઃખનર્મી લાકડી, પેંડા, ગરશી વગેરે મિશ્રજોના

યાળની સામે ખેંડેલા હીરા કદીઈને પૂછતો હતો. "બેટા, આજે ત્રણ ત્રણ દિવસથી એણે મોં દેખાવું નથી."

"મને શું ખબર તમારા સુધાની! મારા ખીંગામાં થોડો જ સંતાઓ છે કે દુઃખ તમને કાઢીને આપી દઈ?" હીરા કદીઈ જરા ઉચ્ચ થતાં બોલ્યો.

"મારા સમ છે, હીરા! સાચી વાત કહે. તું એનો બાઈમંધ છે. તને ખબર ન હોય તો બીજા કોને ખબર હોય? તું તો એનો લગ્નદિવસ દોસ્ત!" વૃદ્ધ શ્વેતકોષ્ટે આજીજી કરી.

"બહો પેલા પેલા કદીઈને ઘેર, રહાય ત્યાં હોય!" હીરાએ કંઠાગીને કહ્યું.

વૃદ્ધ શ્વેતકોષ્ટે લાકડી ઠપકારતો ઠપકારતો પેલા કદીઈને ઘેર આવ્યો. બારણું બંધ હતું. બારણું ખખડાવ્યું. કાઈએ જવાબ ન આપ્યો. વૃદ્ધ લાકડી ભેંસથી બારણા પર ઠોકી.

જનસમૂહ દરેકાં કુતૂહલપ્રિય હોય છે. જરાક કંઈક હોય તો લોકોને એકઠા થતાં વાર લાગતી નથી. ભેતભેતમાં તો પેલા કદીઈના ઘર પાસે પથાસ-સો માણસોનું રોજું ભેળું થઈ રહ્યું.

"પેલા કદીઈના ઘરમાં લુગારીઓ ભેગા થયા

છે. દિવાળી આવે છે એટલે પેલા કદીઈનું ઘર જુગાર ખાતું જ જતી ગય છે," મોટી કાંદવાળા ઠાકરશી શેઠ બોલી ઊઠ્યા.

"સુમરા પોખીને રાજ એને ઘેર જતો હતો જોઈ છું." કાનજી દારડિયાએ ટાપસી પૂરી. "અને પેલાને તો જુગાર સિવાય બીજો કંઈ ધંધો જ ક્યાં છે?"

"દરજીવન બાકિયો પણ એમાં બરાબો છે, આજે સવારે મેં એને આ ઘરમાં જતો જોયો હતો." લખમશી ખત્રો બોલી ઊઠ્યો.

"અરે, પેલો લાલજી લોહાણો ૫ કર્યાં ગાંઠા છે! એ તો પેલાના ધર્મનાં પગો-પાથરો જ રહે છે." નાનજી સોનીએ પણ કહી નાખ્યું.

લોહી વધારે ને વધારે ભેગા થયા માંઝા. થોડી વારમાં તો ખસો-ત્રણસો માણસો ભેગા થઈ ગયા, બધા લુગારીઓ ઉપર ઉશ્કેરાયા હતા. એમણે પેલા કદીઈનાં બારણાં ધમધમાવી નાંખ્યાં. કેટલાક વળી બારણાં તોડવાની પણ સલાહ આપવા લાગ્યા. અંદર ખેંડેલા લુગારીઓ લોકોના ઉશ્કેરાક અને ઉમ્મતા જોઈને એકા ઊઠ્યા. ગભરાઈને એમણે બારણું ઉઘાડ્યું. સાત-આઠ લુગારીઓ નીચું માથું કરીને એક પછી એક ખદાર નીકળ્યા.

પેલો, સુમરા, દરજીવન, લાલજી વગેરે બધા જડ નીકળ્યા. લોકોએ એમના તરફ ખૂબ દિટકાર વરસાવ્યો અને ગાળો ફાડવા માંડી સૌથી છેલ્લે શ્વેતકોષ્ટનો સુધો નીચી નજરે ખદાર નીકળ્યો. ચલા-કાક બારણા પાસે જ બિમા હતો. સુધાને જોઈ એમણે પોતાના હાથમાંની લાકડી એના માથા પર ફટકારી. એક, બે, ત્રણ, ચાર...હસ, બાર લાકડી એમણે કંઈ પણ બોલ્યા વિના એના માથા પર વીંઝી. સુધો બાથવાનો લામ જેતો હતો. ચોતરફ માણસો ઘેરીને બિમા હતા. આખરે લાકડીઓનો ખાર અસલ બનતાં તેણે એક મોટો ફૂટકો માર્યો. તે ઠાકરશી શેઠની મોટી કાંદ સાથે અડકાયો. ઠાકરશી શેઠ બિમા હતા ત્યાં ને ત્યાં ભેસી ગયા. બધા ઠાકરશી શેઠની સાર-વારમાં પગા, કાઈ એમને દવા નાખવા માંઝા, કાઈએ

'સમજ્યા એનો અર્થ?'
'એનો અર્થ?'
'હા-એનો અર્થ એ કે બસ રટોપ (બંધ) થઈ ગઈ.'
'બસ! બસ રટોપ!!'
'હા, બ...સ રટો...પ.' પેલાએ લહેકા સાથે કહી આવતી પકડી.
મુદરથે એક નજર, જમીનના જિગરમાં ધાવ કરતાં કરતાં પરસેવે રેખાએકા યઈ ગયેલા મજૂરો તરફ ફેંકી અને બોલે 'બસ રટોપ'ના પાટિયા તરફ જોયું.
સાત વર્ષ પૂર્વે, માલુ યનારી બમ્બની બહેરાત સમું લાગેલું એ પાટિયું આજ એમને બંધ પકેલી બસના રમારક-રૂપે લકડી રહેલું લાગ્યું.

સુંધાને અને શવાકાકાને બે-ચાર ગાળો પછી ચોપડી દીધી. બેસ વતી હવા ખાતા કાકરશી શેઠ મહા-સુરેલીએ ઊભા થયા. કરકાળીથી તેઓ શવાકાકા તરફ જોતા પોતાના ધર તરફ ચાલ્યા. શવાકાકા ખીચારા પોતાની લાકડી ઠપકારતા ઠપકારતા ધરે ચાલ્યા. આ બધી ધમાધમી સુધી આખાદ છટકી ગયો હતો.

કચ્છના ગુદિયાળી ગામના રહેવાસી શિવજી ધલસત્રીનો પ્રત સુંધો (સુંદરજી) નાનપણથી જ ખરાય સોજતને લીધે વંદી ગયો હતો. શવાકાકાએ એને ભણાવવા ખૂબ માણકૂટ કરી પરંતુ સુંદરજી તો નિરાળગના ચારતરને છટી પાટી મારીને અનેક વખત નિરાળગમાંથી નાસી જતો હતો. તે ધરમાંથી ચોરી કરતો, જુગાર રમતો અને લોફરાની સાથે રાત-દી રખણ કરતો. ખીચારો શવજીકાકા એને ખૂબ સમજાવતો, કહી કહી ધમકાવતો અને મારકૂટ પણ કરતો, કપારેક તો એ તેને ઓરકામાં પણ પૂરી રાખતો, પરંતુ સુંદર ન સુધર્યો તે ન જ સુધર્યો.

સુંદરને શેડુંધણું વાંચતા-લખતા આવજી હતું, પરંતુ એનું ચિત્ત તો જુગારમાં અને વ્યસનોમાં જ હતું. શિવજી આજરૂદાર ગૃહસ્થ ગણાતા. એમણે વેપારમાં થોડો પૈસો ભેગો કર્યો હતો 'પરજીવણું એટલે માથે ધોસરી આવવાની ને સુધો સુધરી જશે' એનું વિચારી શિવજી કાકાએ નાનપણમાં જ એના લગ્ન કરી નાખ્યાં. પણ સુંદર તો દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે બગડતો જતો હતો. ધધો કરવાનું તો એને અમતું જ નહિ. જુગાર, ચોરી અને વ્યસનોમાં જ એ રૂચોપરૂચો રહેતો. એ એક છોકરાનો બાપ થયો છતાં જ એનામાં સુધારાનાં જરા ય લક્ષણે દેખાતાં નહોતાં.

સુંદરજી થોડા દિવસ પહેલાં જ પોતાની પત્નીની સોનાની સાંકળી ઉપાડી ગયો હતો અને કચ્છ-મોડીમાં જઈ પેચી આવ્યો હતો. એની એને ચારમો ફોરી ઊપજી હતી. ગામના આઈ-દશ જુગારીઓ સાથે વેલા કોઠાની ધરમાં એ જુગાર રમતા ગયો હતો. દિવાળી નજીક આવતી હતી એટલે વેલાએ મોઠાંઠાના ટોચા બરી રાખ્યા હતા એટલે જુગારીઓ આ મોકાઈ બજાર કરતાં ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર મથા ભાવે લઈને ખાતા હતા અને જુગાર રમતા હતા. ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી આ જુગારનો અગ્રો ચોવીસે કલાક ચાલ્યો.

આખરે લોકોને શંકા પડતાં વેલા કોઠાના ધર પર દરોડો પાડ્યો હતો.

રાતે આઈ વાગ્યે લપાતો-છુપાતો સુંદરજી ઘેર આવ્યો. ધરમાં મા, પત્ની, બાપ, ભાઈઓ અને અન્ય કુટુંબીઓએ એને ખૂબ ધમકાવ્યો. બધાએ જેમ કહ્યું તેમ એને ગાલો દીધી. બાપે આખ એનાથી કંટાળી એને ભાગ વહેંચી આપ્યો. અ જુલ રહેવા કહ્યું: "જ કપૂત, કમા અને ખા. હ અમારું લોહી પીશ નહિ. જ તારું કાળુ કર. પણ સુંદરજીને ક્યાં ધધો કરવો હતો? એને તે ભાવતું હતું ને વેદે બતાવ્યું. એના હાથમાં પોતાના ભાગની હજાર-ચારસો ફોરી શેકડી આવી. પછી જોઈએ શું? પત્ની અને બાગકને લઈને તે જુરે રહેવા ચલ્યો ગયો. હવે તો એણે કોઈની દરકારખ્યા વિના છૂટકી જુગાર અને ખીજાં વ્યસનોમ પેસા ઉઠાવવા માંડ્યા. એક મદિનામાં તો એણે મધુ સફાચટ કરી નાખ્યું. એની પાસે ફૂટી બદામે રદી નહિ.

આખરે સુંદર કંટાળ્યો. ધરમાં કઈ હતું તે નહિ હવે ધેરીને અને છોકરાને ખવરાવે શું? પણ દિંદુઓમાં એક રિવાજ બહુ જ મજબૂત છે. પત્નીને પોષવાની તેજ ન હોય તો મોકલો પિપર. ખીચાર છોકરીનાં માખાપના ભોગ. એમને તો દીકરીને પાળવ રિવાજ છૂટકો જ નહિ. સુંદરજીએ પણ એ જ માન લીધો. એણે પત્નીને બાળક સાથે પિપર મોકલી દીધી.

સુંદરજી હવે આ જુગારી અને વ્યસની જિંદગીમાંથી ખૂબ કંટાળ્યો. આ બધાં વ્યસનોએ જ પોતાના જીવનની બરગાદી કરી છે એમ હવે એને સમજાયું એણે નાનપણમાં અનેક માણસોએ ભગવાન પાસે તપ આપ્યાની વાર્તાઓ સાંભળી હતી. અનેક તપ કરતાં ભક્તોને ભગવાને પ્રસન્ન થઈ વરદાન આપ્યાનું સમર્પન અનેક વાર્તાઓમાં હતું. એના મનમાં પણ વિચાર ઝમક્યો: 'હું પણ શા માટે તપ ન કરું? પણ ભગવાન વરદાન આપશે?'

ગામને પાદર ભગવાન શંકરનું મંદિર હતું. સુંદરે તો અહીં તપ આપ્યું. સ્નાન કરી મંદિરના એટલા પર પદાસન લગાવી એણે 'જી નમઃ શિવાય'નું મંત્રનો બાપ શરૂ કર્યો. ખાતું પીપું તદ્દન થઈ દીધું. ઉપવાસો કરવા માંડ્યા. એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ દિવસો પસાર થઈ ગયા પણ શંકર પ્રસન્ન થયા નહિ.

આખરે ધીરજની અવધિ આવી. સુંદરને લગવાન પર પુરસો ચઢ્યો. તે પોતાનું માથું શંકરના કિંચ સાથે જોડાડીને મરી જવા તૈયાર થયો. એકાએક એ ચમક્યો. બેના અંતરમાં કાઠકતો અવાજ ઊઠ્યો: 'આપણાત ફરીયા મા. ધીરજ ધર.' સુંદરજીએ મંદિરની બહાર આવી ફરી પચાસન લગાવી 'હૈ નમઃ શિવાય' નો નમ શરૂ કર્યો.

એ જ રાત્રે એને સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નમાં લગવાન શંકરે એને કહ્યું: 'બૂજના નગરશેઠને ત્યાં જા. તારી કમળાઓ પરિપૂર્ણ થશે.'

સવારમાં ઊઠી સુંદરજી ઘેર આવ્યો. ઘણા દિવસ પછી પુત્રને ન જોવાથી વૃદ્ધ બાપ બેવાડો જાતી થયો હતો. એણે એને પાસે બેસાડીને પ્રેમપૂર્વક જમાઓ. સુંદરજીએ પોતાના સ્વપ્નની વાત બાપને કહી. બાપે એને હર્ષપૂર્વક ભૂજ જવાની રજા આપી. સાંજ પડતાં તે બૂજ તરફ આવી નીકળ્યો.

બીજો દિવસે તે બૂજમાં આવી નગરશેઠ શવરાજ સાદને મળ્યો. નગરશેઠ શિવજી ધાલજીની ઝાળખતા હતા. શેઠે કહ્યું: "સુધા, તું હવે મોટો થયો. હવે તારે કાંઈક ધધો કરવો જોઈએ. બીચારા વૃદ્ધ બાપને હોતે દોકરે વિસામો ન મળે એ કેટલું ખરાબ ગણાય?"

"શેઠ, મારી પાસે ફૂટી બહારે નથી. ધધો શી રીતે કરું?"

"મૂઠી માટે ચિંતા ન કર. ધધો કરીશ તો મૂઠીને માટે વાંધો નહિ આવવા દઉં. બોલ, કયો ધધો ફાવશે?" નગરશેઠે પૂછ્યું.

"ધોડાઓનો ધધો કરીશ. ગામના અબજ નાદેળએ અને ધોડાઓને પરખવાનું શિખનાડ્યું છે. હું કમળના ધોડાઓ બીજા દેશમાં વેચવા લઈ જઈશ."

"ફટલી મૂઠી જોઈશ તારે?"

"હમણાં આઠ-દસ હજાર ઠોરી બસ છે." સુંદરે જવાબ આપ્યો.

નગરશેઠે એ જ સમયે મુનીમને બોલાવી દસ હજાર ઠોરી મળી આપી. સુંદરજીએ ગામડાંઓમાં જઈ ધોડા ખરીદવા માંડ્યા. બારેક સારા ધોડાઓ ખરીદી તે માંડવી આવ્યો. વઢાણમાં ધોડાઓ ભરી તે મસખાર તરફ જીપઓ અને ત્યાંના કાનાનેર બંદરે લીધે.

કર્નલ મેટ્રોમરીનો નિવાસ એ વેળા આ બંદર

માં હતો. આ વખતે ટીપુ સુલતાન સાથે અંગ્રેજોને યુદ્ધ ચાલતું હતું એટલે અંગ્રેજોને ધોડાઓની ખૂબ જરૂર હતી. કર્નલે સુંદરજીના ધોડાઓ જોયા. એમને પસંદ આવ્યા. એમણે એ ખરીદી લીધા અને બીજા ધોડાઓ જલદી લાવી આપવાનું જણાવ્યું. સુંદરજીને ધોડાઓનાં બમણાં નાણાં જીપમાં.

સુંદરજીએ બીજા પંદર ધોડાઓ કમળમાંથી લાવી કર્નલને આપ્યા. આમાં પછુ સુંદરજીને સારો લાભ થયો. વળી એણે પચ્ચીસ ધોડાઓ લાવી ટીપુ સુલતાનના આદિવાસીને વેચ્યા. આમ એ ટીપુ સુલતાન અને અંગ્રેજો એમ બંને પક્ષોને ધોડાઓ વેચવા લાગ્યો. આમાં એને સારો નફો મળતો. કર્નલને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે એણે સુંદરજીને બોલાવી બે લાખ રૂપિયાના ધોડા કમળમાંથી જલદી લાવી આપવાનો ઠાન્દાકટ કરી લીધો. સુંદરજીને બે લાખ રૂપિયા રોકડા મળ્યા, પણ આ રૂપિયા કમળમાં શી રીતે પહોંચાડવા એ એને માટે મહાન મૂઝવણનો પ્રશ્ન ધઈ પડ્યો.

આખરે એણે બે લાખ રૂપિયાનાં કામતી મોતી ખરીદ્યાં. ત્યાંથી એ મુંબઈ ગયો. ત્યાં બે લાખનાં મોતી વેચ્યાં. નસીબની ચડતી કળા દોષ્ટે લાખનાં મોતીના ત્રણ લાખ એને જીપમાં. ત્યાંથી તે કમળમાં આવ્યો. ઠાન્દાકટ મુજબ સુંદરજીએ અંગ્રેજોને ધોડાઓ મોકલાવ્યા. કર્નલ ધોડાઓ જોઈ ખુશ થયો. એણે એને સર્ટિફિકેટ લખી આપ્યું. સુંદરજી તે હવે સુંદરજી શેઠ બન્યો. એણે મુંબઈમાં પોતાની શાખા ખોલી. ત્યાં એને કેપ્ટન બેરીની ઝાળખાણ મળી. આથી એને સૈનિકખાતા સાથે ગાદ સમજ બધાયો. સૈનિકખાતાનો તે મુખ્ય ઠાન્દાકટ બન્યો.

સુંદરજીએ પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તાર્યું. હિંદુસ્તાનમાં એની લગભગ ચાલીસેક શાખાઓ જુદા જુદા સ્થળોએ સ્થપાઈ. એને વેપાર વધતો ચાલ્યો. પરંતુ મુખ્યત્વે તો તે અંગ્રેજ સરકારનાં સૈન્યોને જોરાકા, પોસાકા, ગાડીઓ, શસ્ત્રો વગેરે પૂરું પાડવાના ઠાન્દાકટો લેતા હતા. આ સિવાય તેમણે રાજ-રજવાડાઓને અને અન્ય વેપારીઓને નાણાંની ધીરધાર કરવા માંડી.

ધીમે ધીમે સુંદરજી શેઠની સમૃદ્ધિ વધતી ગઈ. મોટાં મોટાં દેશી રાજ્યો પણ આર્થિક મદદ માટે સુંદરજી શેઠ પાસે આવવા માંડ્યાં. અંગ્રેજોના સુંદરજી શેઠ પર આરોપ હતા. રાજ-રજવાડા પછુ સુંદરજી શેઠનો દુકમ

અમલવા એકપગે રહેતાં. જુનાગઢ, પોરબંદર, નવાનગર, ભાવનગર, મોરબી વગેરે રાજ્યોના રાજ્યો સુંદર શેઠના મિત્રો મળ્યા હતા. મોટા મોટા સરકારી અમલદારો પણ સુંદર શેઠના પરમ રોહીયો જેવા બની ગયા. સમય આવે સુંદર શેઠ રાજ-રજવાડાંમાં આર્થિક મદદ આપતાં પાછી પાની કરતા નહિ. કુળના મહારાજ ભારમલજીને અંગ્રેજો તરફથી થતી અડચણો અને ત્રાસોમાંથી આ શેઠ જ ઉગારી દેતા. આથી કુળમાં પણ એમનું માન મોટા ગણમકારામ જોડ્યું હતું એક દિવસનો જુગારી, બસની, ૨ મકુ સુંધી આવે સુંદર શેઠ બન્યો હતો. મોટા મોટા રાજ-રજવાડાં એના ચરણે ચૂમતાં હતાં. રી નસીબની નહિદારી!

સુંદર શેઠના નસીબનો સિવારો દિનપ્રતિદિન વધારે ચમકાર કરતો હતો. બધાં રાજ્યોએ એમની સેવાનો બહોલ વાળવા એમને આક-દસ ગામો વર્ષે કર્યાં હતાં. આ ગામો વસાર પરાની બહિસ હતા. મુખર્જી સરકારે પણ વિધાયતથી પરવાનગી મંગાવી નહિયાદ પાસેનું ઉત્તરસંકા ગામ એમને ત્રણ પેઢી સુધી બહિસ આપ્યું. આ ગામોમાંથી દર વર્ષે એમને લાખખો રૂપિયાની આવક થતી. કાઠિયાવાડનાં રાજ્યોની ખંડણી ઉઘરાવવાનું કામ અંગ્રેજોએ પોતાના હાથમાં લીધું હતું. આથી અંગ્રેજો તરફથી કર્નલ વોકર કાઠિયાવાડમાં સૈન્ય સાથે આવ્યા. ઠાઈ અનુભવી માણસની જરૂર હોવાથી સુંદર શેઠે તેમની સાથે મોકલવામાં આવ્યા. સુંદર શેઠ સંતોષકારક કામ આપનાથી કર્નલ વોકરના તેઓ મિત્ર બની ગયા.

કર્નલ વોકર રજા ઉપર ગયા પછી એની જગ્યાએ કપ્ટન એલેન્ડાઈન આવ્યા. એ જરા દુમાખી સ્વભાવ ના હતા. એને એક કિલોનું આવું સર્વોપરીપણું ખૂમ્યું. આથી એણે સુંદર શેઠની કેટલીક સૂચનાઓનો અનાદર કર્યો. પરંતુ સુંદર શેઠને તે વાંકો વાગ પણ કરી શકે તેમ નહોતું. માત્ર એણે કેટલીક વાર સુંદર શેઠની સલાહને અસમજવા માંડી.

સુંદર શેઠની સમૃદ્ધિનો પર નહોતો. પરંતુ શારીરિક સુખ એમને નહોતું. એમને ભગદર થયું હતું ધણી જ ઉચ્ચાર કરવા છતાં એ મટતું નહોતું. ગતોત્તી રાતો એમને આ ગીકાને લાંબી ઉભાગ કરવા પડતા. એક વખત તેઓ વડોદરા આગળ ત્યાં એકાએક આ બાધી જીપ્સો. તેઓ રાજ્યના મહેમાન તરીકે આવ્યા

હતા એટલે શ્રીમાન ગાયકવાડ જાતે એમની તપિત્તો ભોજા એમના રહેઠાણ પર આવ્યા. આ સમયે મુંબઈ મર્નર પણ વડોદરામાં હોવાથી તેઓ પણ ગાયકવાડ સાથે સુંદર શેઠની તપિત્તો ભોજા આવ્યા. ઠાઈ પણ શુદ્ધસ્થની તપિત્તો ભોજા થીમંત માયકવાડ જાતે આ એ બનતા માટે આ પહેલો જ બનાવ હતો. મર્નર જેવા મહાન સરકારી અમલદાર પણ સુંદર શેઠ કેટલું માન આપતા એ આ દાખલા પરથી સમજી શકે સુંદર શેઠ ધીમે ધીમે વેપાર-કામમાંથી નિર્તર લીધી. આખરે સર્ગારોહીઓની સલાહથી તેઓ પોતાના પુત્રો અને ભત્રીજાઓને વેપાર-કામ સોંપી મોટા રસાલા સાથે બદરીનારાયણની યાત્રા કરવા જીપ્સી ગયા.

આ બધા રસાસો દિલ્લી પહોંચ્યો. દિલ્લીમાં મોટા તબજો બાંધી બધા ત્યાં જીત્યા. ત્યાં તે સમાચાર જળ્યા કે દિલ્લીના બાદશાહ બહાદુરશાહ જાતે સુંદર શેઠને મળવા આવે છે. બહાદુરશાહને સરકારે પદ્મશ્રી કર્યા હતા. એમને વર્ષાસન બપાતું. આ વર્ષાસન બાદશાહી મોલા પ્રમાણે ઓણું હતું. સુંદર શેઠ બાદશાહનું સાડું સ્વાગત કર્યું. બાદશાહે પોતાની મુશ્કેલી એમને કહી સંભળાવી.

રસાસો દિલ્લીથી પ્રયાગ પહોંચ્યો. ત્યાં સુંદર શેઠ મેયુક્ત પ્રાંતના મર્નરને મળી દિલ્લીના બાદશાહના વર્ષાસનમાં યોગ્ય વધારો કરવાનું જણાવ્યું. મર્નરે એમની સૂચના મુજબ કરી આપ્યું.

હરદ્વારમાં પહોંચી સુંદર શેઠ મોટા બંધારો (અડધું જ મજા) કર્યો. આ સમયે ત્યાં કુંભમેળો હોવાથી વીસેક લાખ નેટલા માણસો ભેગા થયા હતા. આ બંધારે એક જ દિવસમાં જમાવાની વ્યવસ્થા કરવી એ જેનું તેનું કામ નહોતું એ માટે હજારો રસોડા ખોલાવ્યા. હજારો મજા લોટ, હજારો મજા ઘી, હજારો મજા ગેળ અને અન્ય વસ્તુઓ દેશવરોમાંથી મંગાવી. સુંદર શેઠ એક માસ હરદ્વારમાં રહી માટે પાંચે તૈયારીઓ કરાવી. એક લાખ મજા લોકુ ખતાવ્યા. સૈન્ય અને પોલીસના હજારો માણસોની મદદ સુંદર શેઠ મેળવીને મંગાવા સામેના કિં એક જ દિવસમાં લાખખો માણસોને સમર્પસ્વત રીતે જાત જા. આ પાછળ સુંદર શેઠને કંઈ ચારીસ લાખ રૂા ૧૫૦ ખર્ચ થયું હતું.

મેંકડો માણસો સાથે એક વર્ષ સુધીની લાંબી ખર્ચણ યાત્રા કરી તેઓ પાછા રૂા. કાઠિયાવાડના

એક ગામમાં બાણુજી નામે એક વાણિયો રે'તો હતો. એના લુવાનીના દિવસોમાં એના જેવો હિરતાદ વાણિયો કાઈ ન હતો. વાણિયામત માટે એ ખૂબ પકાએલો હતો. એણે અઢળક ધન પેલા ક્યું હતું. ગામને પાદર ખેતગવાડી પણ તેણે રાખ્યાં હતા.

છતાં આ બાણુજીભાઈને કાઈ સત્તાન હતું નહીં. લુવાની મઈ એટલે તેને ફિકર થવા માંડી. ધગમતીમ કરવાથી, જોવીયો પાસે જાય કરાવવાથી કે બાધા ગજવાથી છોડતું થશે એમ સાબળાને એ કહે તે પ્રમાણે તે પુણ્ય કરવા ગાંઝો. તો એ બાળક વયુ નહીં અને તેવું કામ કરતા પાણુ વાળાને ન લાગે એવો આ વાણિયો ઠવે મનનો મોટો થવા લાગ્યો હતો. જુદાપધ્ધા આવવા તાગી હતી ઇશ્વરનાં તે પરલોકમાં તેને વિશ્વાસ બેસવા લાગ્યો હતો. રેલાં કામનું ફળ કાં અહીં ને કાં તો આવતે બને ભોગવવું પડે છે એવી વાત તેને ગળે ઊતરી હતી.

એ અરસામાં ગામના પાદરની પોતાની વાડીમાં એક ફૂલો ગળાવતો ચરે ક્યો ને ફૂલો હતો તેથી વાડીને પાણી પૂરું પહેંચતું નહીં એટલે બીજા ફૂલાની અરૂર હતી ફૂલો ગાળ્યો તો ખરો પણ જોડે સુધી બોલવા છતાં તેમાંથી બરાબ પાણી નીકળ્યું નહીં. ફૂલો ગાળનારાએ કહ્યું 'વાણિયાના નસીબ'.

ગામલોકમાંથી ચોક્કસ કહ્યું 'પુણ્ય બોલસર્વ.' આ શબ્દો વાણિયાને ખૂબ્યા પણ કહે શકે પાણી નીકળ્યું નહીં એટલે ફૂલો પામે શુભવી

નાના મોટા દોહસો રાજ-મહારાજાઓએ એમનું સામૈયું કરી સત્કાર કર્યો અને મોટું માન આપ્યું.

યાત્રાએથી આવ્યા પછી સુદૃઢ શેઠ શેઠાજી વર્ષોમાં સ્વર્ગવાસી થયા એમના પુત્રો હુશરશી અને કેરાવજી ઉડાઉ હતા. એમણે શેઠાજી વર્ષોમાં આ અઢળક સંપત્તિ ઉડાવી નાખી. સ્વાર્થી રાજ્યોએ એમને આપેલાં ગામો પાછા લઈ લીધાં આમ મુગજી શેઠાનું જીવન વીજળીના કપકાગની જેમ વગડી વિનીન થઈ ગયું.

[લેખનના પ્રગટ થનાર પુસ્તકનાથી

દેવો એકએ પછી એક દી એકએક વાદળાં ચડી આવ્યા ને વરસાદ શરૂ થયો. એટલે ખરનારાઓ કામે ન ગયા અને તે રાતે જ નસીબનેજે એક મરડી લગડી ગાય વાડીમાં નીકળેલી. ફરતી ફરતી એ પેલા ફૂલા પાસે આવ્યો અને રાતનું અધારુ ને વરસાદ : ગાય ફૂલામાં જાયવી પડી ને મરી મઈ.

બીજો દિવસે જેને એ વાતની ખબર પડી તેણે ગામમાં એ વાત કરી. બાણુજી શેઠની ટીમ કપાનો સ્વાદ ગામલોકમાં વધતો હતો વાત ચલુખડ ચલુખડ વધવાં લાગી. બપોર સુધીમાં તો 'બાણુજી મોહલાસો' એવો પોકાર શરૂ થઈ ગયો. આડોલીપાડોલી વાતો કરતાં તો ત્યાંથી મોટાણીએ સાબળ્યું તેણે શેઠને વાત કરી અને કહ્યું. 'આખું ગામ તમને 'મોહલાસો' કહે છે મોહલાસો મઈ વિચાર તો કરો તમારી કબૂલાઈને હવે છે કે નહિ ? એ દોકડા ખચાવવા માટે ફૂલો પૂર્વે નહીં એમ ગામના માણસો કહે છે. હું તમને શું મોહું બતાવું ?'

શેઠ કહ્યું : 'બારે યઈ છે. પણ તેમાં હું શું કરું ? મારો શો વાક ? વરસા' થયો ને કામ ગામી ગયું તેમાં મારો શો ઇલાજ ?'

'એવાં બાના નો બતાવો હું તમને નાનપણથી જોળ્યું છું બરાબર જોળ્યું છું જીવા ભટ્ટની વિધવા બાધને પાંચ રૂપિયા મરુ તેના ધરમાંથી કમીતી ઈ જ તમે કે બીજા ? અને બોલાવો મો. મારાથી આ પોસાય તેમ નથી આવી કબૂલાઈ ઠવે કાનાં સારુ કરે છે ?

'એવી વાત ક્યાં છે ?' એમ તે કહેવા જતા હતા. ત્યાં ફરી શેઠાણીએ કહ્યું : 'હા હા, આવજ તો બહુ યઈ. હવે આ જીતયે' કાળે ગણે. ભવ બપાડો ખા. તમારે પાપે તો મારે શેર માગીતી બોલ પડી. ઘેર પારણુ નો અધાણુ અઢીનો અવનાર, સત્તાન વિના જીવનાર એવે ગયું.'

'ચનારુ યઈ ચું હવે શું કરવું એ કહેને ! મારો દેવાનું પછી તપ્ત તો કાઈ બોલુ ને ?' શેઠે કહ્યું.

'હું ગાળ હઉ છું ? સાચું કહું છું તો ચ આવી લાચ' છું તમે જો દુકા મેનો દોકા ને નાદાતકીયેથી બીડો જીવ વાડીએ ને ગાયને પાંચ અગિયારસ આપી આવે.'

‘મેં સાત અગિયારસું પુણ્ય દીધું’ પછી વાડીએ જવું પડશે?’

‘હાય રે! તમે તે કેવા છો? મને બીક છે કે ન કરે નારાયણ ને મને કાંઈક થયું તો તમે મને મેલવા ન આવો, જોડા જવું નેશે.’ હાડી શેઠાણીએ શેઠને બેઠા કર્યા.

વાણિયો વાડીએ ત્રણે ત્યાં પાછળ કારભારીનું તેડું આંબું. ઉતાવળે ઉતાવળે વાણિયો કચેરીમાં પહોંચે.

શેઠને આવકાર આપી કારભારીએ કહ્યું: ‘કાં શેઠ, તમારી વાડીએ તો ગળ્મ યદ્ય ત્રણે. પેલાં તો મેં માન્યું નહીં. બાણુજી શેઠ એમ ગાયથી કૂવો ખૂરે એ કેમ મનાય? તમારા દિલમાં કેવું માનું હતો? જારે પાપ યદ્ય ગયું. અગળ્યતાં યદ્ય. પશુ અગળ્યતાં યદ્ય તો પાપ જ ને? આપણા કારભારી પાછા તો શું ન કરી નાખે! એ તો ગોપાલજી અતિપાળ કેવા ન અને આમેય રાજ તો ન્યાય કરે જ છે. બા કાંઈ જેવુંતેવું યદ્ય ગયું છે? ધારે કે કદાચ રાજ છોડે પશુ શું બગવાન છોડશે? બેસો બાણુજી શેઠ, તમારો શું ન્યાય કરવો?’

શેઠની તો મતિ મંઝાઈ ગઈ હતી. તે કહે ‘તમે જેમ કહો તેમ, મને બચાવો તમારા હાથમાં છે.’

‘ઈ શુ બોલ્યા શેઠ? બચાવનારો તો બગવાન છે, અમે તો કાંઈનાં માન-આપર લૂંટાતાં હોય ત્યારે બચાવવા થોડુંક કરીએ. દાખલો તમારો જ હોયો! એવું યદ્ય ગયું છે કે ને કાપડ-કાનૂન પ્રમાણે કામ લઈએ તો તમને જો જારે યદ્ય પરે પશુ તમને ગામમાં રેવા દેવા છે. એમ કરો. રાજ તમારી લાજ રાખશે. દંડ તમારો લેવો નથી. રાજને થોડાં નાણાં આપો. એની પહોંચ-પાવતી હોય નહીં, એનાં ચોપડે નામાં મંડાય નહીં, સમજી લ્યો શેઠ, કે આટલેથી જ રાજ તમારા પર રેમ રાખે છે.’

‘એમ કરવામાં ચાલુથી છું.’ શેઠે કહ્યું.

‘તમારું અહેસાન જીવીશ ત્યાં સુધી કેમ જૂલીશ!’ હાડી નાણાં આપી વાણિયો પાછો આવ્યો.

શેઠા દી યથા તોય વાણિયાને મનમાં જ પવન્યો નહીં. રસ્તે જતાં ગાણુસો એના તરફ અંજળી ઝીંધે છે, તીજેરીમાંથી થોડું ધન કારભારીને રેવું પડ્યું છે, સમેલડિયામાં બેસતાં વાનચીતમાં કાંઈ રસ નથી

લેવું અને ઘેર જાય છે તો ઝોઘારી શેઠાણીની ટોક ટોક ચાલુ જ હોય છે. એમાં વળા ક્યાંક કથાવાની સંજોગવા જાય છે તો પાપનાં ફળ સાંભળે છે, કમની ગતિ સાંભળે છે. શેઠને ક્યાંય નિરાંત લાગતી નથી.

આમ દી જતા હતા. તેમાં એક રાતે ઊંધમાં શેઠનાં નરોરાં બોલવા લાગ્યાં. એના અવાજથી પડખેના આટલામાં મસખસાટ ઊંધમાં સતેલાં શેઠાણી અડખીને જગી ગયાં. ધણીના ગળામાંથી અવાજ નીકળતો સાંભળી તે ગભરાઈ ગયાં ને એકદમ શેઠને દટોળીને જગાડવા લાગ્યાં. શેઠ જગી ગયા.

શેઠાણીએ કહ્યું: ‘ઈ તમારા ગળામાં શું બોલતું હતું!’

‘શું બોલતું હતું!’

‘મેરેથી ધરક ધરક ચાલું હતું. મને લાગ્યું કે ગાયમાતા તમારા ગળામાં આવ્યાં છે. એને જીવ અવગતે જઈને તમારા ગળામાં આવ્યો છે.’ શેઠાણીએ કહ્યું.

‘એમ તે હોય! શેઠે કહ્યું.

‘તમે સાવ નાસ્તિક છો.’ શેઠાણીએ કહ્યું. ‘મને એમ લાગે જ છે કે ગાયનો જીવ ક્યાં કરે છે. પાપ કાંઈને મેલી રેવું નથી. ગાય તમારા ગળામાં બેસે છે. મેં સાંભળી. પરે સાંભળી. દાનપુણ્ય કરવાં જ પડશે, નહીં તો કેાજી જાણે શું ન થશે!’

એટલી અવધાએ, રાતે ઊંધમાંથી જગીને શેઠાણીએ જી ધરમનો બોલ દીધો તેની અસર શેઠ પર યદ્ય. ગળામાં ગાય બેસે તો! એવી કલ્પના કરતાં ખરેખર ગાય ગળામાં બોલવા લાગી છે એવો તેને વહેમ આવ્યો. એ વહેમની સાથે હવે કેાજી જાણે શું થશે નહીં થાય એવો ડર બેસી ગયો.

સવારે જોડી દાનપૂત કરે, ગરીબ ગુરખાને જમાડે, ધણુને ખડ નાખે, છાકરોને સાકર-ખજૂર આપે, બાલજીને સીધાં આપે તોય એથી શેઠાણીને સંતોષ થતો નહીં. એ તો કેતાં: ‘કાજી જાણે કેટલે ભવે છુટશે? કેવું મદાપાતક યદ્ય ગયું છે?’

ફિકરમાં ને ફિકરમાં શેઠનું ચરીર ગળતું જવું હતું.

અંખો જોડી જીનરતી હતી. બોલવામાં ઉત્સાહ રહ્યો ન હતો.

એક દી સવારે બાણુજી શેઠને ડેલે લોટ ખાગવા આવનાર તગરી નામનો બાલજી આવ્યો. એણે શેઠાણીને પૂછ્યું: ‘શેઠને શું થયું છે કે આમ ગળતા

નય છે? નજો રોડ જ નહોતો! કેવા બદલી ગયા છે?’

રોડાણીએ તો મીઠીને વાત કરીને પૂછ્યું: ‘હે કાઈ એ મહાપાતક નિવારવાનો ઉપાય?’

‘શાસ્ત્રમાં દરેક પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લખ્યું છે. આપણને વિચાર પણ ન આપી શકે તેવા પાપનાં નિવારણ લખ્યાં છે. આ તો અનન્યતાં થયેલી ગોઠત્યાનું પાપ છે! પૂર્વે કલિયુગમાં કલાણા કલાણા સમયથી આપણો ગોઠત્યા યર્ષ હતી. તલવારને ઝાટકે હો! ખોટું લાગે છે? પુરાણમાં કથામાં બધી વાત છે. શાસ્ત્રમાં ભો પ્રાયશ્ચિત્ત લખ્યાં ન હોય તો શાસ્ત્ર શા કામનાં? પાપનિવારણની વિધિથી જ સંચાર નબી રહ્યો છે.’

આજે તો સરસ્વતી ચડે કરી.

રોડાણી કહે: ‘તો ખતાવો ઉપાય. મારે તમે જ પરમેશ્વર.’

આજણને ચણું જે ઠીક લાગ મળ્યો છે. વાણિયાની મીઠીમાં માંડ દમડી છૂટે છે. આપણે લામણુભાઈ ગમે તે હોય, કાઈનું લેવામાં બાંધ નહોતો. નયનું ઈલાખ-જુનો ધધો-અરે એ જ છે ધરમ. ગમે તેવાં દાન-દક્ષિણા કામણે લેવાં જોઈએ. મરણુ હોય કે લમળ હોય, મારણુ હોય કે કામણુ હોય આપણે તો દક્ષિણા હારે કામ. લાવ નિયોવાય તેટલો નિયોવું.

આમ વિચાર કરી આજણે કહ્યું: ‘ટીપણું ભેગા પુરો રોડાણી. આ કાઈ જોવાવેલા માણસનું કામ નથી. બૂલ થાય તો કામણુ મરે.’

‘પૂરું પ્રાયશ્ચિત્ત ભેભે ભાઈ, રોડાણીએ કહ્યું. ‘મેં કારી પણ થાય તેનો વધિ નહોતો પણ હવે પણ વેડવું ન પડે તેમ કર્યો.’

‘એમાં તો જેવું પડે.’ કહી આજણે વિધિ જતાવી:

‘સવારનાં રનાન, ચરીરે બાણનું લેવન, બાણનું આસન, અપાસ, આજણને ઝીધી, પાંચ કારી દક્ષિણા, હોમ, નાપ, આજણને વજ્રદાન, સ્તુતિ, ગાય માટે સવાસો કારી દાન, કુંબહન, સુવર્ણદાન, બસ ધણું યર્ષ થયું. ગોઠત્યા માટે ચોડામાં ચોડા બળે સારામાં સારો વિધિ છે. પવિત્ર ચક્રને ચઢા કરવાથી ફળ છે. એટલું છે કે વિધિ કરાવનારને પાપ મોટું પણ તેનો કાઈ વધો નહોતો.’

રોડાણીએ રોકતે વાત કરી: ‘કેના માટે લંધરણું છે? શું વિચાર કરો છો? પડે માટે કરો. અને એથી

વધારે તો પાપ ટાળવું જ જોઈએ. જોહો.’ કહી રોડાણીએ પ્રાયશ્ચિત્ત નકો કરાવ્યું.

રોકે કહ્યું: ‘કદાચ આજણને વચને સિદ્ધિ થઈ નય.’

આજણે તો વિધિ કરાવ્યો ને સુવર્ણદાન તથા સવાસો કારી માટે માધી ઘેર આવ્યો. વાણિયાનો ઠીક લાસ લીધો એવા વિચારે એનો પોરસ આવે ન હતો. એણે તેની જીને બોલાવીને કહ્યું: ‘લો બટાણી, મણાં પેનકર્મ ક્યાં પણ રાજ દારિદ્ર્ય હતું. આજે આ ક્યાં ને દારિદ્ર્ય શીટું.’

બટાણીએ કહ્યું: ‘પારકું પાપ તમે શીદ લીધું? પૂન છંદને પૂન લઈએ પણ પાપનું સાટું ન હોય. ભામણનું એ કામ નહોતું. તમે બહુ ખોટું ક્યું.’

‘તને તો ખોટું જ લાગે ને!’ આજણે કહ્યું. ‘ચપકી લોટ માટે ઘેર ઘેર નારાયણ પ્રસન્ન કરવા જવું પડ્યું હોય તો તને ય સમજાય કે આ કેટલુંક ખોટું છે!’

આજણના મનને ટાઢક હતી પણ એ ટાઢક કાઢા દી રહી નહોતી. એક રાતે લીધાં તેનાં નરકારાં બોલતાં સાંભળી બટાણીએ તેને ભગાડ્યો ને જગામાં અવાજ થતો હતો તેની વાત કરી.

આજણ કહે: ‘એ તો ચૂરણું ખાઈને મરે તો નરકારાં બોલે.’

‘પણ એ ગાય બોલતી નથી એની ખાતરી શી! ગાય પડે ન આવે પણ બામણું પેન આવે. તમે ગોઠત્યાનું પાપ લામા. ભારે કરી.’

આજણ કહે: ‘કદાચ હોય તો હોય. ખાતરી નથી પણ ના કહી સકાય તેવું પ્રમાણ નથી.’

ખીજે દી લોટ માગ્યા જતાં તેણે ભેડું કે લાણુજી રોક્યું સરીકે હવે વળતા માર્ગનું છે. કામમાં આનંદમાં રહે છે ને રોડાણી પણ પુરી રહે છે. એ આજણને બોલાવી રોડાણીએ ‘પાકું સીધું આપ્યું’ ને સંતોષ જતાવ્યો:

‘બહુજી, તમે સારા કે તમે પાપ નિરાણું, નહોતો તો આ લંધરે અમારું પાણુ જાણે શું થાય તો!’

‘હવે રોકના ગળામાં કાઈ દિવસ ગાય બોલતી નહોતો હોય.’ આજણે કહ્યું.

‘ના રે ના. કાઈ દિવસ નહોતો. તમે પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવ્યું તે દીધી બધી સારી આવે છે. જુઓને પડે કેવા થયા છે?’ રોડાણીએ કહ્યું.

રોડાણીની વાત સાંભળી બ્રાહ્મણ ધેર ગયો. બ્રાહ્મણને યધુ: 'દાન-દક્ષિણાના લોકમાં પાપ લેતાં તો લેવાઈ ગયું. શેઠ સારા ચર્ચ ગયા, પાપ મારે માથે ચડ્યું. કરવું કેમ? છટવું કેમ?'

વિચાર ને ચિંતામાં બ્રાહ્મણ તો ગયતો ચાલ્યો. ગાદત્યા મોટી એવો ભય પેસી ગયો. રાતે જાંતમાં ગળા-માં પેસીને ગાય બાંભરે છે એવો ડર લાગી ગયો હતો.

કારભારીની કચેરી આગળ યધુને રોજ બ્રાહ્મણ લોટ માગવા નીકળતો. નાનું ગામ એટલે કારભારી બ્રાહ્મણને યોગ્યે પ્રાથમિક આજીવન કરાવેલું એ વાત યધુ તે જાણતો હતો.

એક દી બ્રાહ્મણ કચેરી પાસેથી નીકળ્યો ત્યારે કારભારીએ તેને બોલાવીને પૂછ્યું: 'તમે ગળતા કેમ નાઓ છો?'

બ્રાહ્મણ પહેલાં બોલી ચક્રો નહોતો. કારભારીએ કહ્યું: 'બોલો ઉઘાય હોય તો અજમાવજી. કેવામાં વાંધા જેવું છે?'

આવડો મોટો માન-આપવાનો માણસ પૂછે ત્યારે કેવામાં શું વાંધો? એમ મની બ્રાહ્મણે પોતે જે ગ્રીતે પ્રાથમિક કરાવેલું તેની વાત કરી ને દાન લેનાં પાપ લેવાઈ ગયું તેથી ગળામાં ગાય પેસી ગઈ છે તે વાત કરી.

'એહો એમાં શું?' કારભારીએ કહ્યું. 'પુણ્ય કે પાપ દક્ષિણા બેમાં આવે ને દક્ષિણા બેમાં નાથ. આવેલી દક્ષિણા કાઢને દઈ દો એટલે પાપનું નિવારણ આપખોલે સર્પ જશે.'

બ્રાહ્મણ કહે: 'ઈ તો હું આજે જ કરી નાખું.' કારભારી કહે: 'આજે જ કરી નાખો. પણ જોજો હો કે દાન લેનાર મુખ પર છે; નહોતો લેનારને દેનાર જીલ્લા વધુ પાપમાં પડશે.'

મુંબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં

હુકમનામાં કરાવવા, લેવું પસંદ કરવા

લખો યા મળો

મગનલાલ ઝોચ. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિબંધાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,

દાવા-નિબંધાત અને વિમા-એજન્ટ

ખખખર બિહાર, સી. પી. ટ્રન્ક

બ્રાહ્મણ તો વિચારમાં પડી ગયો: 'શું કરવું?' 'શું કરવું શું? દાન આવેલી કારી મને આપી નાથ. પાપ બધું મારે માથે. હાથમાં દ્યો પાણી ને કરો સંકલ્પ. લાવો હું રચરિત કરી લઉં.'

બ્રાહ્મણ કહે: 'આથી ફક્ત શું? તમે મને જગારી લીધો.' કહી તેણે સંકલ્પ કર્યો ને ધેર જઈ બધી દાન-દક્ષિણાની વસ્તુઓ લાવી કારભારીને સોંપી દીધી.

કારભારી કહે: 'લીધું-લીધું બાતું રખાય; નહીં તો એનું ફગાવ્યું.'

બ્રાહ્મણ કહે: 'હું બ્રાહ્મણ છું.' કારભારીએ તો કારીઓ બઈ ને ગાદી હેઠે લાખી દીધી.

બ્રાહ્મણ છુટકારાનો દમ ખેંચીને ગયો. બહાણી યધુ રાજ ધર્મ યોગ દીમાં બ્રાહ્મણનું શરીર સાંકે થવા માંડ્યું. ગળામાં હવે અવાજ યતોન હતો. જો નિરાંતથી આવતી હતી.

એક દી આ બ્રાહ્મણ ખભે ખડિયો નાખી શેરે નીકળ્યો હતો. ત્યાં કચેરી પાસેથી નીકળતાં ગયો થવા આવ્યા હતા. કચેરી તરફ નજર કરતાં તેણે જોયું કે તકિયે આવીને કારભારી એકે ગયા છે. આંખો મળી ગઈ છે.

કારભારીને જરા જીંખતા જોઈ બ્રાહ્મણને યધુ કે લાવને જોઈ, એના ગળામાં ગાય બોલે છે કે નહોતો?

એ અંદર ગયો ને જાણીને નીકળે આવી કારભારી તરફ જોવા લાગ્યો.

કારભારી તો બહુ ચપળ હતો. તેણે આંખો જીપાડીને સાચે જોયું ને પૂછ્યું: 'કેમ બહુ, કેમ આવ્યા છો? શું જુઓ છો?'

કારભારી જાણી જશે તેમ બ્રાહ્મણે તોડું ધાડ્યું. તે મુંઝાઈ ગયો ને બોલ્યો: 'હું તો તમારા ગળામાં ગાય બોલે છે કે કેમ? તે જોવા આવ્યો તો. બીજું કંઈ કામ નથી.'

'જુઓ બહુ,' કારભારીએ કહ્યું. 'ગાયની હવે સદ્ગતિ થઈ ગઈ છે. હવે કાર્મના ગળામાં એ ગાય બોલવાની નથી. ગાય તો બ્રાહ્મણ-વાણિજ્યાના ગળામાં બોલે. સુલસદોના ગળામાં ગાય આવી શકે નહીં. એમ ગાય આવે તો રાજકારભાર થઈ શકે નહીં. સમજ્યા? તમે બેહિંદર રહેને બધાં સારાં વાનાં થઈ ગયા છો.' કહીને કારભારીએ એ બ્રાહ્મણને વિદાય આપી.

નનૂમી અથુ રૈહાન

‘અથુ રૈહાન! લોકો તો એમજ માની રહ્યા છે કે તમારા વર્તાશ એટલે ધ્રુવના જ અધર. તમે જે ભાષા તેમાં જરાય મીનમેષ થાય જ નહિ,’ ગિઝીનીનો સુલતાન મહમૂદ બિન નાસિરુદીન બોલ્યો.

ચહેરે બહાર બાદશાહી બગીચામાં સુલતાને પોતાને માટે રંગિયામણું મહેલ બંધાવ્યો હતો. ચારે તરફ વૃંદોની ખટા આવેલી હોવાથી મહેલની અંદર વસવાટ કરનારને કંઈક અને તાજગી મળતાં. ઉપલે મજલે એક મોટા ખંડમાં સુલતાન સવા બરીને બેઠો હતો.

‘નામનર! હજુ સુધી મારી ભવિષ્યવાણી ખોટી નથી પડી એટલે લોકોની મારા પ્રત્યેની ગંભીર અવગત રહી છે.’ અથુ રૈહાને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું.

‘તું બહુ જાણે નનૂમી છે, તો આજે તારી પરીક્ષા કરવા માગું છું.’

‘પુરાણી, સુલતાન! મારા અહોભાગ કે મારા યાનની કસોટી કરવા ખુદ ગિઝીનીનો ધણી તત્પર થયો છે.’

‘હીક ત્યારે, જો, આ ખંડને ચાર બારણાં છે, તેમાંથી કઈ દિશા તરફના બારણામાંથી હું બહાર નીકળવાનો છું, તેનું ભવિષ્ય ભાષી આપ તો તું સમજો.’

‘બલે, કહી આપું.’

‘એમ નહિ. તારે જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે એક કાગળના ટુકડા ઉપર લખી નાખ અને તે ટુકડો મારી ગાદી નીચે મૂકી દે.’

‘નામદારની જેવી આતા.’

અથુ રૈહાને પાટી-વેન મંગાવી તેના ઉપર આંકડા લખવા મંજા. મહેલની ચાલ ઉપરથી રૂબા દેશ નક્કી કરી એક કાગળ ઉપર વર્તારો લખી કાઢ્યો. સુલતાનની ગાદી નીચે મૂકતાં કહ્યું: ‘મારું કમન આ કાગળમાં લખાઈ ગયું છે. હવે આપનો મનચ્છો આ સજા સમક્ષ જાહેર કરો તેની જ રાહ જોઈ રહ્યો છું.’

‘હાકયા અને કારીગરોને જલદી બેલાવો. પૂર્વ તરફની દીવાલમાં એક નવું બારણું પડાવો.’ મહમૂદ ફરમાન લેકયું.

આના અણુધાપા ફરમાનથી સજાજનો દિગ્ગંધ થઈ જાય ત્યાંની શાંતિ ઉપર આને કલંક લાગી

જશે એવી દહેશત ફરકના દિલમાં પેસી ગઈ.

‘સુલતાન! આજે આની કારકિર્દી ઉપર પાણી ફેરવી નાખવા માગે છે કે શું?’ અંદરોઅંદર મથુ-મથાટ થવા લાગ્યો.

પરંતુ અથુ રૈહાનના ચહેરા ઉપર અગ્રતાની લેસ-માત્ર અસર જણાઈ નહિ. તે તો સ્વસ્થ ચિત્તે બધો તમાશો જોઈ રહ્યો હતો.

કારીગરો તીકમ, ટીકણા, પાવકા વગેરે લઈ હાજર થયા. ભેતભેતામાં દીવાલ કારી બારણું પાડી દીધું.

કાંઈ મહાવિજય પ્રાપ્ત થયો હોય એવી અદાથી સુલતાન બીજો થયો અને એણે એ નવા બારણા-માંથી ગર્વભરે બહાર પગ મૂક્યો.

‘નનૂમી! હવે લાવ તારો કાગળ. તારો વર્તારો શું કહે છે?’

હાજર રહેલાઓનો શ્વાસ ખડીભર ધંબી ગયો. કાગળ લઈ વાંચ્યો. વાંચતાં વાંચતાં સુલતાન કાંઈ અચંકા અનુભવી રહ્યો.

‘આ ચાર બારણાં મહેલા એકમમાંથી સુલતાન બહાર નીકળવાના નથી. પરંતુ, ઉગમણી દીવાલમાં એક નવું બારણું પડાવશે અને ત્યાંથી બહાર જશે.’ કાગળના શબ્દે શબ્દે સુલતાનના દિલમાં તેલ રેકયું.

અથુ રૈહાન ચોક્કસ જુદો પડ્યો એવી પોતાને ખાતરી હતી. પોતાની આશા ધૂળમાં મળતાં સુલતાનના દિલમાં કોપાગ્નિ પ્રજ્વળી ઊઠ્યો. મિઝનીનો ધણી સજાજનોની સમક્ષ પોતાની બારણામાં પાછો પડે તે વસ્તુ કેમ સહી જાય?

‘અથુ રૈહાનને અહાંથી નીચે ફેંકી દો.’ યુરસાના આવેશમાં અને પરાજિત સત્તાના મદમાં સુલતાને ટુકમ લેાઓ.

નોકરો જરા જાંચકા ખાઈ ગયા. ‘કેમ દીવ થાય છે? મારા ફરમાનનો અમલ સત્તર થવો જોઈએ.’ સુલતાને આંખ લાલ કરી

સુલતાનએ અથુ રૈહાનને બેચેની બારીમાંથી બહાર ઝીંકી દીધો, તેની સાથે જ સજાજનોના મુખમાંથી હાલકારો નીકળી ગયો.

નીચેની અગાસીમાં પડી પોને આનનાં અટકા વચા માટે એક બળ પામેની હતી મળમાં અથુ રૈહાનનો દેહ આ રાત ગિરત થયો બલે, ખુદાએ

તેને બચાવી લેવા માટે પોતાના ફિરસ્તો કેમ મોકલ્યો ન હોય ! આસ્તેથી જાળમાંથી નીચે જીનરી, ખીન્ને માળ સુધીતાન હતો ત્યાં આવી અણુ રૈદાન સદામ ભરી ઊભો રહ્યો સમાજનો તો આ કૌતુકથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા સગી આખે પોતે ને દૃશ્ય નિર્ધાર ગલા હતો તે સાચુ માની ચકતા ન હતી

‘નામદાર ! આપના સેવકને જરા પણ ઈજા થઈ નથી ખુદા તઆલા મને આ આકૃતમાંથી ઉઠારી લેવા ના છે, તે હુ અઘાઉથી જ જાણુતો છતાં’

‘શા ઉપરથી તુ તેમ કહે કે ?’ સુનતાને કહ્યું

‘નામદાર ! મારી જન્મેત્રીમાં એમ લખેલુ છે આપને ખાતરી કરવી હોય તો મગાવીને આપને વચાનુ’

‘અણુ રૈદાનને ઘેર જાઓ, અને તેની જન્મેત્રી જલદી લઈ આવો’ સુલતાને અધીરાઈથી દુકામ કર્યો

કાચી મિનિટમાં જન્મેત્રી હાજર થઈ ઉઘાડી વાંચતાં નીકળ્યું કે, ‘જીઆ મકાન ઉપરથી અને નીચે ફેંકી દેવામાં આવશે, પણ મને કંઈ ઈજા પહોંચશે નહિ’

શેખ સાદીનું યોગબળ

ખેટા ! આને વળી તને કઈક નવુ તૂટ સંજુ લાગે છે ! આ ગામડિયાનાં કપડાં પહેરી તારે કયા જવુ છે ? આપણા જેવા શ્રીમત અને પ્રતિષ્ઠિત માણસને આવા ધતિગ તે શોભતા હશે ?’ માએ પુવાન પુત્રને કંપકો આપતાં કહ્યું

‘અમ્મા ! આપણા ગામ બહાર, રીયમાં જુઝુનું હત શેખ સાદીનો આશ્રમ છે તે કઈ મધોધાધે ફરતો નથી પોતાની ઝૂપડી નજીક એક વાસમાં ટાપલી ટાપી રાખે છે, ગામના શ્રદાળુ લોકો તેને માટે કઈ ને કઈ ખાવાનુ તેમાં મૂકી જાય છે કહીઆરા લોકો આસમાસના વચ્ચમાંથી લાકડાના બાન બાધી રેચવા માટે શીગડામાં આવે છે ત્યારે તેની ઝૂપડી પાસે વિસામો ખાય છે અને જૂબ લાગી તો પેલી ટાપલીમાંથી વેડા નારતો કરતા પી અને છૂટ હોય કે દરેક શૂખા ગાનસી માટે તે ટાપની સતત્ત્વ સમાન છે

‘અત્રનો યાચક દગોઈ માણસ તેમાંથી વગર કોઈએ અને વગર પ્રતિબંધે કોઈએ લઈ તૃપ્તિ

અનુભવી થકે છે પણ મે તો એટલે સુધી સાંજનું છે કે તે ટાપની મહિના ત્રણ ત્રણ દિવસના ટાપ દુકડામાં શેખ સાહેબ કેઈ અલૌકિક મીઠાશ મૂકી થકે છે અને તેના આરોગનારા કહે છે કે તેમાં તે શાઈ અનેરો રવાઝ કરેતો હોય છે’ માતાએ વચમાં ઉમેર્યું

‘બસ, એ જ લોકવાયકા, તેમાંથી એસા દુકડો ચાખી જેવાને અને મણા દિવસ થયાં લતચારી રહી છે મારી એ ઈચ્છા આને હુ અમલમાં મૂકવા માયુ હુ ગામડિયાનો પોશાક પહેરીને જઈ તે કોઈ યોગબળ પામે નહિ અને કરી પચાત યાય નહિ’ પુત્રના મહેરા ઉપર અધીરાઈ અને જિજ્ઞાસાની રેખાઓ તરવરી રહી

‘તારા પિતા કહેતા કે, શેખ સાહેબ તો એક મહાન સત, ફિલસૂફ અને સૂફી છે હું ન જૂલતી હોઉં, તો અત્યારે તેમની વચ લગભગ સો ઉપર હશે. એમિયાના અવતાર છે, આવા ચમત્કાર તો તેમને માટે સદૃશ ગણાય. પણ તેમની કસોતી કરવાની તારે શી જરૂર ?’ માએ પુત્રને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો

‘જગતમાં શ્રદ્ધા અને ચમત્કારને નામે જે બધુ ચાલી રહ્યું છે, તેમાંથી નવ્વાણુ ટકા તો ધતિગ જ નીકળે છે ભોળાં જનો આવા કહેવાતા સતોનાં છાપ્રપ થતો ભોમ સહેજે નની જાય છે આને તો શેખની પવિત્રતાને મારે કયાસ કાઢતો છે’ અનનની રહેલો મુકક ખેલી જોક્યો

‘લખાઈ’ યોગી-મહાત્માઓનો તાજ લેવામાં કાંઈ સાર નથી શેખ સાહેબ તો સિદ્ધપુષ્પ સમા ગણાય છે, તેની ટીબગ કરનારનુ તો નખોડ નીકળી જાય’ માએ ધમકી આપી

‘એ તો બધા નવળા મનના માનવી માટે વધી રાખેલા બચાવ છે એવા ખોટા વહેમમાં હું માનતા નથી’ માતાના રુબોની અવગણના કરી નાસ્તિક મુખ્ય ગામડિયાના લેનાસમાં રહેર બહાર ચાલી નીકળ્યો શીર જઈ લાગેળ બહાર એક નિર્જન સ્થળમાં કડોના ઝુક વચ્ચે ગેખ સાદીએ એક નાની શી મહુલી બાધી હતી પાસે ખગબળ કરતુ શેખના જાનકજની પવિત્રતુ પ્રતિનિધિ પાડતુ નિર્મળ ઝણુ અવિરત વહી રતુ કદ વાતાવચ્ચમાં અખડ ચાંતિ બાધી ડી હતી સાંજને સમય થવા આવ્યો હતો, આખો દિવસ કઠીની માફક નથી રહેલો અર્ધ

હવે કાંઈક દેડા પાડેા જતો હતો. જગતની ધમાલ સાથે પોતાને કાંઈ નિરુત ન હોય તેમ, શેખ સાહેબ આખો દેડાડો શાંત ચિત્તે મદુલીમાં પડ્યા રહેતા. પોતાના વિશ્વાળ વ્યુભવ અને હોશ કદાપણના નિબોધ રૂપ પુસ્તકો તે આ મદુલીમાં જ લખતા; ફાજલ રહેતા સમય ચિંતન અને ગાનનમાં વ્યતીત કરતા.

ગામડિયાતા વેશમાં સજ્જ થયેલો પેલો યુવાન, મદુલી પાસે ટોપલી ટિંગાતી હતી, ત્યાં ધીમે પગલે આવ્યો. લોકવાયકાને સત્યની કસોટીએ ચકાવવા તત્પર અનેલા યુવકે ટોપલીમાંથી ઢુકડો લેવા પોતાનો હાથ લંબાવ્યો.

પરંતુ લંબાવેલો હાથ એમ ને એમ જરૂરત ચર્ધ ગયો. તેનો દેહ જલ્દી કે ખીલાની માફક ભેંપ સાથે જકાઈ ગયો. પત્યરમાંથી થી કાઢવામાં આવેલ કોઈ પૂતળાની માફક તે સ્થિર થઈ ગયો. પોતાના ભરાવદાર શરીરમાંથી ચેતન સમૂળ્ય એસરી જતું હોય તેમ લાગ્યું. શક્તિ વિહોળો અને નિસહાય ચર્ધ રહેલો યુવાન હવે મૂંઝાવા લાગ્યો. પોતાના મંસલ દેહમાં ભરોભાર

ભરેલાં જોમ અને તનમનાટ ક્યાંય અદૃશ્ય થઈ ગયાં. અડોથી ખસવાનો હવે કાંઈ માર્ગ રહ્યો નથી એમ ખાતરી થતાં તેણે બાલુમાંથી ધસાર થઈ રહેલા કઠીઆરાને પોતાની મઠે બોલાવ્યા. સાચી વસ્તુસ્થિતિની તેમને જાણ થતાં તેઓ મદુલીમાં જઈ શેખ સાહેબને બહાર તેડી લાવ્યા અને પેલા અલ્પમતિ ઓકરા ઉપર દબા કરવા આજીજ કરી.

આસમાન તરફ નજર ફેરવી શેખ બોલ્યા: 'યા ખુદા! આ તો કાચી છુદ્ધિનો બાળક ગણાય. તેની ઉદ્ધતાઈ તરફ નહિ જોતાં, તેના ઉપર રહેમ કર અને આ સ્થિતિમાંથી તેને ઉગારી લે.'

તુરંત જ તેના નિઃપ્રાણ જઘ્યાતા દેહમાં ચેતનનો સંચાર થવા લાગ્યો. બધાઈ ગયેલા હાથપગમાં હવે નવેસર લોહી વહેવા માંડ્યું. તેને તણને ચાલી ગયેલી તાકાત ધીમે ધીમે પાછી ફરવા લાગી. કમલું ભરવાની શક્તિ પાછી પ્રાપ્ત થતાં જ નારિતક યુવક પૂનઃ ભાવથી સંતોના ચરણમાં ઢળી પડ્યો.

૨૨

અમૃત ઉપન

શરીરના પ્રત્યેક અવયવોમાં
ચેતન્યજનક રૂઝ્કર્તિ
અમૃત પ્રવાહ
ઉપન ઉત્તાર.

આર્ય ઔષધિ

શ્રી ડૉ. જી. કે. દવે

એની
ચૂરવીરતાએ
અનેકને
સંજીવની
છાંટી
છે

એની
રસિકતાએ
અનેકને
રોમાંચના
રંગે
રંગી
દીધાં
છે

- ★ નીના
- ★ પૃથ્વીરાજ
- ★ તીવારી
- ★ ભરતવ્યાસ
- ★ રામાવતાર

પૃથ્વીરાજ સંયુક્તા

શાલિમાર પિક્ચર્સનું
ઐતિહાસિક સર્જન

©

લિખ્યન : નઝમ નકવી
: નિર્માતા :
કળાત્યુ : એડ. અહમદ

દરરોજ
૪, ૭, ૧૦
રવિવારે
૧ વાગ્યે

પ્રેક્ષા-૧ થી ૩—
૧૦૧ થી ૧૨, ૧૧ થી ૬

લેમિંગ્ટન

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

★ લેખક: હોદાલાલ માનસિંગ કામદાર ★

જલદુર્ધ વૃક્ષ

અમારા ગામમાં વીજળી દાખલ થઈ ત્યારનો લગભગ એક દાયકા પૂર્વેનો આ બનાવ છે. નવાં નવાં ઘર બંધાતાં ગયાં અને પ્રકાશ માટેની અધુનિક યોગ્ય વજો થતી ગઈ તેમ તેમ અમારા ગામનાર મોટેરાઓ અમારા આખા ગામમાં વીજળીની વત્તીઓ લાવવાને આતુર બન્યા.

અમારું ગામ સીસોનમાં દૂર નદીના કાંઠા પર આવેલું છે. સામે કાંઠાના કાંઠેરે અમને વીજળીનો મંત્રમ આપ્યો તેમાં લાગેલ સમય વીતી ગયો. દરેક કંપાક વધેલ આવડેલ અને અમારું ગામ અનિશ્ચિત સમય સુધી વીજળી વિના રહ્યું. વખત વીતતાં મારા દાદા મુજરી ગયા અને બીજા ક્યેલે લાલુચા જવા માટે હું પણ ગામ છોડી ગયો. મારાં દાદી સાતિયી અમારા ઘરમાં રહેતાં હતાં.

અમારા ઘર પાસેના રસ્તા પહરનો છે. ત્યાં એક વડનાં જાડ સિવાય બીજું કંઈ નહોતું. ઘર પણ તેમાં રહેતાં મારાં દાદીની માફક પડું પડું થઈ રહ્યું હતું. તે સમયમાં અમે મારાં દાદીને ફિઝ્યુરલ અને વહેમી માનતા હતા. પાડોશીઓની માફક તેમને ત્યાં યોદી વાડી નહોતી તે તેમના શોકને વિષય હોય એટલે તે ઘર પાસેના એક વડનાં ઝાડને કાળજીથી જાણેરી મોટું કરતાં હતાં. વડનાં ઝાડને મોટું થતાં સમય લાગે છે. અને ઘણા સમયે વડ ખૂન જ ફાલેપૂર્યો.

વર્ષો પછી જ્યારે હું મોટા થયો અને મારાં દાદીમા પાસે આવ્યો ત્યારે નાનું વડનું જાડ દીવાલથી પણ ઊંચે ગયું હતું અને તેની કાળીઓ રસ્તા પર નમતી હતી.

રાત્રે હું જાડ પાસે જતાં કરતો હતો. એક સાંજે જ્યારે મારાં દાદી દીવો સળગાવીને લકિતપૂર્વક વડની બગેલામાં મૂકતાં હતાં ત્યારે હું આદરપૂર્વક જાડ પાસે ગયો.

મેં દાદીમાને પૂછ્યું: 'તમે આ દીવો યા યાદે ક્યો છે?'

તેણે ધીમેથી જવાબ આપ્યો: 'વૃક્ષમાં રહેતા દેવતા માટે તે દીવો છે. તે દેવતા આપણા કુટુંબનું રક્ષણ કરે છે.'

'પણ જાડમાં દેવતા કઈ રીતે રહી શકે?'

'દેવતા એમાં રહે છે,' તેણે ફક્ત એટલો જ જવાબ આપ્યો.

મારી દૂંડી રજા પૂરી થતાં હું ચાલ્યો ગયો. વડમાં વસતા અદૃશ્ય દેવતાના માનમાં મારાં દાદી રોજ સાંજે નાનો દીવો રજાગાવતાં હોય તે ચિત્ર હું મારી સમક્ષ ખડું કરતો હતો! પછી એક દિવસે મારાં દાદીએ અમારા ગોવાળ સાથે મંદીરો મોકલ્યો કે અમારે અધાએ તાખડતોમ ધેર પહોંચી જવું. અમને ભય લાગ્યો કે તેને મૃત્યુની આગાહી થઈ હશે અને તેથી આ જગતમાંથી વિદાય લેતાં પહેલાં કુટુંબમેળો કરવાની તેને હજી થઈ હશે. પણ અમે જ્યારે ઘર પહોંચ્યા તે તેને સાબંતાબં જોવાં લારે અમને આશ્ચર્ય થયું. ગામના મુખીનો પત્ર હતો કે વીજળીના તારના યોગેલા નાખવાના હોઈ વડની રસ્તા પર પડતી કેટલીક કાળીઓ કાપી નાખવી પડશે.

દાદીમાએ કહ્યું: 'મનુષ્ય કાલે અદ્દા આવી પહોંચશે. તમારે તેને અટકાવવા જોઈએ.' મારા પિતાએ તેને શોત કરતો કહ્યું: 'ફક્ત યોદી કાળીઓ જ કાપી નાખવાની છે, આખું જાડ નહિ.' પણ તે શોત થયાં નહિ. તેણે શોકાતુર અવાજે કહ્યું: 'જો જાડ કાપી નાખશે તો કુટુંબને કંઈક થશે. તેમાં કુટુંબની દેવતા વાસ છે.' પિતાએ આખરે જ્યારે કહ્યું કે, ઠીક, આપણે કંઈક કરીશું, હું મુખીને સમજાવીશ.' ત્યારે દાદી શોત થયાં.

દાદીમાને ખાતરી ગળવાથી તે સમજી ગયાં અને અમે તે વાતની ચર્ચા કરવા લાગ્યા: 'ગમે તેમ, દાદીમા કહે છે તેમાં કંઈક સત્ય હોતું જોઈએ અને વૃક્ષ પવિત્ર પણ છે.' રાતના ખૂન મોઝું થયું હતું. હું તેવના નાના દીપકના તેજમાં વચ્ચું જાણ્યો જોઈ રહ્યો. બીજે દિવસે સવારે તેની શી રિમિતિ થવાની હતી તેની તેને ખબર હશે?

બીજે દિવસે સવારે દાદીમા હજીરાઈ ગયાં હતાં.

તે જોરશોરથી કહેતાં હતાં કે, મને તે ઉપાયે એ કાર્ય અટકવું જોઈએ, પણ અટકવું જ નોંધ્યું. ખરેખર તેમાં દેવતાનો વાસ છે અને હું તમને કહું છું કે જો આપણે જાડની એક ડાળી પથ્થુ કપાવા દેશું તો વૃક્ષદેવતા આપણા ઘર તથા કુટુંબને ખેદાન-મેદાન કરી નાખશે. જો આપણે જાડને એમ ને એમ રહેવા દઈશું તો દેવતા કંઈક રસ્તો જરૂર કાઢશે.

દાદીમાના આ આગ્રહથી અમે બધા જાડ પાસે ગયા અને બહાર પડતી ડાળીઓને જોતાં લાંબા સમય ત્યાં ચર્ચા કરતાં બિતા રહ્યાં. એક ડાળી તો રસ્તા પર લાંબે સુધી પથરાયેલ હતી. તે તો ચોક્કસ પછે વીજળીના તારની આડે આવવાની. નવ વાગ્યે મજૂરો કુઠાડા લઈને આવ્યા. મારા પિતાએ ધીમેથી તેમને સમજાવ્યું: 'હું સુખીને મળી જઈશ. તમે અત્યારે ઘેર જાવ.'

બપોરે સુખી પોને જ વૃક્ષ જોવા આવ્યો.

તેણે કહ્યું: 'રસ્તા પર પડતી લાંબી ડાળીને તો કાપી નાખવી પડશે જ. જુઓ, હું એક ફદિ તેના પર પહેાંચી જઈ છું અને નાનાં છોકરાં રમતાં રમતાં ત્યાં પહેાંચે અને તેમને ઈંગલ થાય. ઉંચે એમ નક્કી થયું કે જે ડાળ નડતરડપ છે તેને જ દૂર કરવી. ખીજે કાંઈ રસ્તો નહોતો. દાદીમા અસ્વસ્થ થઈ ગયાં મજૂરો જાડ પર ચડવા તૈયાર થઈ ગયા. પોતાનું કાર્ય સહેલાઈથી કરી રીતે થઈ શકે તે જોતા તેઓ ચર્ચા કરતાં બિતા હતા.

સુખીએ કહ્યું: 'તમારામાંથી એક ઉપર જાઓ અને તે ડાળીને સોરડું બાંધી નીચે પડતી મૂકા.'

માણસે તેમ કરવાની તૈયારી કરી. પથ્થુ હલુ તેણે યડ પર એક પગ મૂક્યો નહિ ત્યાં તો આખું જાડ, કાંઈ મહાન શક્તિ ડાલાવતો હોય તેમ ડાલવા લાગી ગયું.

તે સમયે જરા પથ્થુ પવન નહોતો અને છતાં એવડો મોટો એ વડ હતી બિંક્યો. ડાળ કાપવા જનાર નીચે બેસી આવ્યો. તરત જ ડાલન બધે થઈ જતાં આગળ માફક બધું સાંત થઈ ગયું.

ઠીક ઠીક દૂર જઈને સુખીએ કહ્યું: 'જાડ જાલુઈ છે.' મજૂરો અમીટ ગયા હતા. મજૂરો માટે ઘેર જવા સિવાય તે દિવસે કશું કામ નહોતું.

જતાં જતાં સુખી હુકમ હોડતા ગયા: 'હું રસ્તો શોધી કાઢીશ.'

સુખીએ તરત જ રસ્તો શોધી કાઢ્યો. એક દિવસે તેણે તાલીમ પામેલા હાથીને જાડની ચકાસણી કરવા માટે મોકલ્યો. પથ્થુ ફરીથી ત્યાં આગળના જોયે જ બતાવ બન્યો અને હાથી બચતીત-ચક્ર મથો. એક જ છઠ્ઠે તે અમારા ઘરવાળ પાસેથી પસાર થઈ ગયો. આખા રસ્તે તે રણુશોભાની માફક અવાજ કરતો મથો. માવન તો ડહાંધને આ જોઈ જ રહ્યો.

દરમિયાન, તાર નાખવાનું કાર્ય અટકી પડ્યું હતું. વૈસા અમર ગામ ખાતર કાંઈ પથ્થુ મજૂર તે જાડ પાસે દાવે જવા માટે તૈયાર નહોતો. ગ્રામ પંચાયતે દાદીમાને નોટિસ મોકલી: 'તમારે એ જાડ તમાગ ખરો એકદમ કપાવી નાખવું.'

મારાં દાદીમાને તો દાવે સામી ધૂન ચડી હતી. તેણે વૃક્ષ-દેવતાને વિનવણી કરી. પરિસ્થિતિમાંથી રસ્તો કાઢવાના સમયો ભાર તેણે દેવતા પર નાખ્યો. જે અડચણ કરતી ડાળી ન કાપી નાખવાની રજા આપવામાં આવે તો પ્રેરણાની ક્ષણમાં તેણે દેવતાને તેલના દીવાને ખસે વીજળીના દીવાનું વચન આપ્યું.

પરંતુ જે ખરેખર બન્યું તે માટે કાંઈ તૈયાર નહોતું. ગ્રામ્યપંચાયતના આખરીનામાં પછી જે રણુ દિવસે, હજુ ડાળી કાપી નાખવામાં આવી નહોતી ત્યારે, ગામના આવેડ વચના માણસો ગામના સુખી સાથે ટોળામંથ આવ્યા. સુખીએ આ પ્રસંગે જવાને બોલાવ્યો હતો.

નવાઈભયું તો એ હતું કે જારે અમે જાડ પાસે ગયા ત્યારે ત્યાં દરેક વસ્તુ તલન જુદી જ હતી. અમે જે નજરે જોયું તે માની શક્યા નહિ. એક જ દિવસમાં જાડની બાંધાઈ અનેક ફેટ વધી ગઈ હતી! અમે જોયે અને નીચે જોયું પથ્થુ એક પથ્થુ ડાળ રસ્તા પર પડતી નહોતી. આખા જાડનો આકાર જ કેમ બંધે ફરી ગયો હોય! તેની ડાળીઓ એટલે જોયે ગઈ હતી કે ત્યાં કાંઈ પહેાંચી શકે તેમ નહોતું. જાડ દીવાલથી છેડે હતું. અમે જે જોયું તે અમે ભાગ્યે જ માની શક્યા!

સુખીએ અગમ્યખીમાં હાપડી પર હાથ ફેરવતાં કહ્યું: 'રસ્તા પર પડતી એક પથ્થુ ડાળ નથી. પરંતુ

હું તમને સોમન આઈને કહું છું કે ગણકાસે એક તેવી કાળ અહીં હતી. એક રાતમાં આ કાળે કાષ્ઠને એક ઠંકાણેથી ઉપાડીને મીઠું ફેંકણે વાળી દીધું ન હોય! અથવા તે કાષ્ઠને કાળા કાળી નાખી હોય તેવા પણ કંઈ નિશાની નથી. અરેખર આ વિચિત્ર છે. અરેખર આખી આખત વિચિત્ર હતી પરંતુ તમે ખાતરી રાખશો કે દાદીમાના મનથી તેમ નહોતું. તેને દેવતામાં અસીમ શ્રદ્ધા હતી અને પોતે માનના માની હતી તે મુજબ પહેલી જ તો જુલના વિચિત્ર નાના દેવતા માટે તેણે નાના કુકર વીજળીનો ગોળો દીવાને બદલે મુકાવ્યો.

પરંતુ તેલના દીવા અગાઉ કરતાં વધારે તેજાં મળે છે કેમકે જલદુર્ધ જુલના દેવતામાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરવા બહોળો ત્યાં મજા દીવા મૂકવા છે.

બ્રાહ્મણનો જીવ

ઈ. સ. ૧૯૦૭માં હું જ્યારે ગોથા ધારણમાં લાગ્યો ત્યારે તે સમયની આ વાત છે. તે વખતે હું તેલીચરીના પરા તિરૂવનગલમાં વિદ્યાર્થીઓની લોજમાં રહેતો હતો. તેમાં લગભગ કંઈ વિદ્યાર્થીઓ હતા. બધા ઉત્તર મલખાદના જન્મી કુટુંબના હતા. અમારી લોજમાં બે નોકરી હતા. એક ખાર વર્ષના ઉમરનો કિત્તન નામનો શોકો હતો. એક દિવસે મને કિત્તનને અંતર પ્રદેશમાં પચીસ માઈલ દૂર અમારા એક સદા-ધ્યાનીના કાકાને પત્ર પહોંચાડવા મોકલ્યો. વજાં તેને તેલીચરીથી વીસ માઈલ દૂર ધરૂકુર નજીક આવેલા ગાદ જંગલમાંથી પસાર થવાનું હતું. માર્યું મરિતનો સખત તાપ પડતો હોવાથી તેને ચાદ લગતાં એક મોટા વૃક્ષ હેઠળ તે આરામ લેવા પશ્યો તેને તરત જ જઈ આવી ગયું. તેને જાંઘાને એક કથાક પૂરા નહિ થયો હોય એટલામાં ઉપર પાંદડામાં ખજ કાટ થવાથી તે અચાનક જાગી ગયો. તેણે લગભગ ચારે બાજુ નજર કરી પણ તેને ખજકાટનું કારણ મળ્યું નહિ. તે તરત જ ત્યાંથી લાગ્યો અને કપાટે ચાલીને સાંજે લગભગ સાત વાગતાં તેલીચરી પહોંચી ગયો. તેણે અમને જંગલમાં પોતાને બીજ લાગ્યાના વાત કરી અને રાતમાં તેને સખત તાપ ચડી આવ્યો.

બીજે દિવસે સવારે લગભગ નવ વાગ્યે તે જાગ્યો. તાપ તદ્દન ઊતરી ગયો હતો. તે નાહવા માટે નજીકના

તળાવે જતો હતો. અમે તેને કપડા આપી સમ્ર જવા કહ્યું. મામાન-પત: આ નોકર બહુ આત્મકિત તથા સાંત પ્રકૃતિનો હતો. પરંતુ અમારા અશ્વર્ વચ્ચે અચાનક કહેવું માનવાને બદલે તેણે તેની અવ-ગણના કરી અને કહ્યું: 'તમે તમારું સંભાળી લો.' તે મીઠો તળાવે ફેડી ગયો અને અમારે પણ શાળાએ જવાનો સમય થઈ ગયેલ હોવાથી અમે તે વાત જૂની ગણાવીને દિવસ સનિવાર હોવાથી અમારે નિશાળે જવાનું ન હતું. તે દિવસે અમને જાણીયું કે સવારે નાહીને આવ્યા પછી તે લોજના એક ન વપરાતા ચોરડામાં જતો હતો. અમારા મીઠેના એક વિદ્યાર્થીએ તપાસ કરતાં તેને પચાસન વાળાને બેઠેલો જોયો અને તે ધાર્મિક પુસ્તકોમાંથી શ્લોકો મોકલે. હતો. અમે જ્યાં તે ચોરડામાં ભેગા થયા પણ કિત્તનનું ધ્યાન તે પ્રતિ બેથાયું નહિ તે તો સંસ્કૃતના શ્લોકો પર શ્લોકો મોકલે. હતો. અમને આશ્ચર્ય થયું કેમકે અમને પૂરેપૂરી ખબર હતી કે તે અ-ચિદ્ધિત હતો. અમારી મનુષ્યા મલયાલમને પણ તેને ક્રોધ આવડતો નહોતો.

અમારા મીઠેની એક તેને નામથી બોલાવી પૂછ્યું: 'રસોડામાં કામ કરવાને બદલે તું શા માટે અહીં બેસી શ્લોકો મોકલ રહ્યો છે?' આથી તે ગુસ્સે થયો અને જૂમ પાડીને બોલ્યો: 'ચૂપ રહો. તમે તમારા અપાસ પર ધ્યાન આપો.' આ પરથી લગભગ અઠાર વર્ષની ઉમરનો, કોશેજમાં પહેલા વર્ષમાં અપાસ કરતો એક વિદ્યાર્થી તેની પાસે ગયો અને તેણે તેના હાથ પકડીને અઠાર બેથવા મત્ત કર્યો. કિત્તન જરા પણ દુઃસોચાલ્યો નહિ. તેણે કહ્યું: 'દસે જન્મ આવી જવ. મને અગ્રીય એક તસુ પણ ખસેડો તો ખરા કહું.' અમે બધાએ અમારું જોર અમમાવી એક પછી તેને પચાસનનાંથી અમે ચળાવી ચડ્યા નહિ. અમારા નિષ્કળ પ્રયત્ન પર તે દસવા લાગ્યો અને પોતાને ઠીક પડે તેમ કરવા દેવા અમને વિનંતિ કરી. બાળકમાંથી પાછા આવેલ બીજ નોકરને અમે બોલાવ્યો અને અમને મદદ કરવાનું તેને કહ્યું. આ નોકરની ઉમર લગભગ સાળીસ વર્ષની હતી. તે મજબૂત બાંધોનો હતો અને તે કિત્તનનો મામેા થતો હતો. તેણે પોતાના માણેજ પાસે જઈને કહ્યું: 'અરે, આ શું સાળા આદર્શ છે? સાલ બહાર નીકળી, અને

રસોડામાં બને મદદ કર. જમવાનું મોકલું યાવ છે.' આ ઉપરથી તે ઠોકરો ઊડ્યો. તેનો આખો મહેશ ખસાઈ ગયો હતો. તેણે મોટા અવાજે ગળીને કહ્યું: 'કાનન, તું શું બોલ્યો? મૂરખ! તું એમ ધારે છે કે હું તારો બાણેજ કિત્તન છું? પણ મૂરખ, બાણી લેજે કે હું એકમન નાંખુદી છું. જરા દુર ઊભો રહે સમજ્યો!'

અમારો વિશ્વાસુ તોફાર કાનન નાંખિયાર મજબૂત બાંધાનો નિર્જય મનુષ્ય હતો. તે ઠોકરાનો આ શબ્દ ચલાવી લે તેમ ન હતો. તેણે રસોડામાં જઈએક મોટી માછલી લીધી અને ફોરીથી તેને આધીને જે ઝોરડામાં અમે બધા બેગા થયા હતા ત્યાં તે પાકો આવ્યો. તેણે કહ્યું: 'હે શુરવર્ષ! આપને હું કદાચ બેટ ધરવાની ઈચ્છા રાખું છું. તમારા મળામાં તે પહેરાવવાની મને અનુદા આપો.' આમ કહીને તેણે તેના બન્નેગળના ગળામાં ફોરી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જરા બેચેનતાથી ચર્ચ અને જે સેકડમાં તેા મામા જમીન પર ચત્તાપાટ પડ્યા હતા અને બાણેજ તેની છાતી પર ચડી બેસી ગયા પર હાથ રાખી તેને ગળેથી પટ્ટો દેતો હતો. કાનન નાંખિયાર તેની પકડમાંથી છૂટવા માટે ચોતાનાથી બનતું કરી ગયો હતો પરંતુ ઠોકરોની પકડ વધારે મજબૂત બનતી જતી હતી અને મામે મદામુરોહીથી જાસ લઈ રહતો હતો, અમને લાગ્યું કે જો અમે ગુપચુપ જોયા કરશું તો જે મિનિટમાં તેનું શ્વજ અમારા હાથમાં આવશે. મામા-બાણેજને જુદા પાડવા માટે અમે સંયુક્ત પ્રયત્ન કર્યો.

લાલચોળ આખો તથા મોટા અવાજે તેણે જૂમ પાડીને કહ્યું: 'આ દેહ મારો છે. તેણે મારું અપમાન કર્યું છે તેનો જીવ લઈને હું બદલો લઈશ' અમે બધા હરી ગયા. શું કરવું તે સંસ્થ નહિ એક જ મિનિટ પછી અમારે ખૂનના કેસમાં સાક્ષીઓ તરીકે ઊભા રહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત! પરંતુ અમારામાં એક જણ હોશિયાર ગણાતો હતો તે ત્યાંથી આગળ આવી ઠોકરાની પાસે જઈ હાથ બેઠીને નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો: 'શુરહેવ! તે બિચારા પર દયા કરો. અમે બાણીએ છોડ્યો કે તેણે આપનું અપમાન કર્યું છે. પરંતુ ગુનેગારને શિક્ષા કરવાનું કાર્ય મહેરબાની કરી અમારા પર છોડી દો. આ પાપી આપનો રપઈ કરવાને પણ લામક નથી.' આ સાંભળી ઠોકરા-

એ પકડ લીધી કરીને કહ્યું: 'ચરે! આ પાપીના મૃત્યુથી મારે અપવિત્ર થવું ન જોઈએ. પણ પ્યાન રાખજો કે તે નાલાયકને પૂરતી શિક્ષા યાવ.' આમ કહીને તે ઊભો થયો અને જાણે કંઈ ન બન્યું હોય તેમ ખુશમાં જઈને બેઠો. તેણે સરકૂત કીર્તન વગેરે બોલવાનું આણું રાખ્યું. નાંખિયારનાં તો હાથ મળી ગયાં હતાં. તે લગભગ મૂર્છાવશ થવાની સ્થિતિમાં હતો, પરંતુ શોક પાણી પીધા પછી તેને બાન આવ્યું. તેને પૂર્વ સ્થિતિમાં આવતાં લગભગ વીસ મિનિટ લાગી. અમે તેને 'મહાત્મા'ના પરો પડી તેમની ક્ષમા યાચવા કહ્યું. અમારી ખૂન સમગ્રવટ પછી તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. ઠોકરાનું તો આ પ્રત્યે પ્યાન નહોતું. તેણે મામાને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની નિશાની કરી.

અમે રસોડામાં સભા બરી. એક જણે એવી સૂચના કરી કે તેને ઘેર મોકલી દેવો. બીજાએ કાર્ડ બ્લેટિંગની સલાહ લેવાની સૂચના કરી. આમ જુદા જુદા મત પડ્યા. બેતજ કલાક સુધી ચર્ચા ચાલી પરંતુ અમે કંઈ નિર્ણય પર આવી શક્યા નહિ. અમારા સફળાગ્યે અમારા એક સાથી કલિયાત એન્જમેનના કાકા ખપોરે આવી ગયા. તે મોટા જેન્મી અને મદાસ યુનિવર્સિટીના ગ્રેજ્યુએટ હતા. તેની સાથે લગભગ બારે તોફારો હતા. તે વેપી બે જણ સાંભળ્યું હતા. અમે તેની સમક્ષ અમારા વિગિત અનુભવનું વર્ણન કર્યું. જેન્મી એક પરની પરદાળમાં એક આરામખુરશીમાં બેઠો હતો અને બે સાંજણો પૈકી એક પ્રખ્યાત વૈદ રત્ન ધકુડી નાંખુંદરી હતા તે પાસે લાકડાની પાટલી પર બેઠો હતો. એન્જમેને ઠોકરાને તેજાવ્યો. અમારામાંથી એક જણે જઈને કિત્તનને કહ્યું કે, 'કલિયાત એન્જમેન તને બોલાવે છે' આ સાંભળી તે બદાર આવ્યો અને પરદાળમાં ગયો. જરા પણ આનાકાની વિના તે બીજા બે સાંજણોની પાસે જઈને બેઠો. અમને બધાને આશ્ચર્ય થયું કે, આ તોફારો ઉત્તર મતપારના મહાન જેન્મીની હાજરીમાં ઉચ્ચ દરજ્જાના સાંજણોની નજીક બેસવાની દિમ્મત કરે છે? એન્જમેન તરફ જઈને કિત્તન બોલ્યો: 'તમે મને એન્જ-ખતા નથી? હું એકમન છું. મને અહીં આવવાને બે સિવસ થયા છે.' પછી એક સાંજણ તરફ જઈને

કહે: 'અરે! છુકડી! તમે પણ મને ઝોળખતા નથી કે તમારી દવાથી મારા પેટના દર્દને જરા પણ ફાયદો થયો નહિ. મારાથી પીડા ન ખમતાં જરૂરમાં જાણ પર લટખીને ગળાફાંસી ખાઈને મારે મારા જીવનનો અંત લાવવો પડ્યો.'

ઝેળમેનને શું કહેવું કે કરવું તે સુઝ્યું નહિ. ત્યાં હાજર રહેલ અમે દરેક જણ એકબીજાની સામે નોવા લાગ્યા. થોડીવાર શાંતિ રહી. આખરે ઝેળમેન બોલ્યો: 'જે તું ખરેખર એકામન નહિ હો તો અમારી સમક્ષ સૂર્યનમસ્કાર કરી બતાવ.' જરા પણ આનાકાની વિના કિત્તે પાણીતું વાસણુ લઈ પોતાના હાથપગ ધોયા અને તે વાકામાં ગયો. તેણે બરાબર સૂર્યનમસ્કાર કર્યા. તે મોટેથી મંત્રો બોલતો હતો જેથી ઝેળમેન તથા ધાકણ તે સંભળી શકે. સૂર્યનમસ્કાર કર્યા પછી કિત્તે શાંતિથી પાછો ફર્યો અને ઝેળમેન પાસે પોતાની બેઠક લઈને બોલ્યો: 'કમ, નાભિપર, હવે તો તમારી શંકા ટળી ને?' કાંઈ પણ નાચર ઝેળમેનને આ પ્રમાણે સંબોધન કરવાની દિશા ન કરે, તે નિર્દેશ કરવો જરૂરી છે. કહિયાત ઝેળમેનને 'નાભિપર' કહેવાનો માત્ર રાગભો તથા ધાકણોને હક્ક છે. 'નાચર' છોકરાએ ઝેળમેનને 'નાભિપર' કહેવાની ઘુજતા કરી તે ભેઈ બધા ઉપાઈ ગયા.

ઝેળમેને જવાબ આપ્યો: 'હા અને શંકા રહી નથી. પણ તારે આ છોકરને શા માટે દુઃખ દેવું ભેઈએ? તારે શું ભેઈએ છે?'

કિત્તે જવાબ આપ્યો: 'છોકરો તારો કાગળ લઈ જતો હતો, મને જજાણું કે હું તને જાણી મળી

ઢાળીશ. હું તારા ઘેર આવ્યો હોત પણ તારા મુદ-કેવતા વચચુરકારિયર અને આવવા ન દે. હવે મારે તને ગળવું તો હતું. કાઠણે મારા કુટુંબના લોકો મરીખ છે તે તું જાણે છે, મને આપવાત કપને લગભગે છે મહિના થવા આવ્યા પરંતુ મારા જીવને શાંતિ મળે તેવી વિધિ મારો પુત્ર કરી શક્યો નથી. આવશ્યક વિધિ કરવા માટે મારા પુત્રને પૂરતા પૈસા આપવાની કૃપા કર.'

ઝેળમેનને શાંતિ થઈ. તેણે કહ્યું: 'આજથી ચાલીસ દિવસની અંદર તારો પુત્ર બધી કિંમત કરશે તેવું હું તને વચન આપું છું. હું તેને દરેક પ્રકારની મદદ આપીશ. તારા આત્માને શાંતિ મળે.'

કિત્તેને સંતોષ થયો હોય તેમ લાગ્યું. તેણે કહ્યું: 'નાભિપર, આભાર. હવે હું આ શરીરમાંથી ચાલ્યો જઈશ.'

કિત્તેને મૂઝાં આવી ગઈ અને તે જમીન પર પડી ગયો. તેના મોઢા પર પાણી ઝાટવામાં આવ્યું. કિત્તે ધીમે ધીમે આંખો હિયાદીને જમીન પર ખેંચી. તેણે આસપાસ જોયું. આટલા બધા લોકોને ભેઈ તેને આશ્ચર્ય થયું. તેની નજર કહિયાત ઝેળમેન પર પડતાં તે જીતો થયો અને શેઠથી દવાઈ જઈને બીજા ઓરડામાં અંદર દોડી ગયો. બે દિવસ સુધી તે કાની બહાર જ નીકળ્યો નહિ. અચાહની માફક તે આશ્ચર્યકિત કાવ્યપરાયણ કિત્તે થઈ ગયો. તે અમારા પાસે બે ત્રણ વર્ષ તોડર રહ્યો. તે દિવસથી 'જા' તેના અંત સુધી તેને કાઈ સરમાં આવ્યું નહિ.

અનેક રોગની એક જ દવા

જીવનધારા

કોસેરા, સંત્રહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બહનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, આસ, દમ, દાંત-દાદમાં કળતર, એરી કંબ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂક, રાગ, પેટ-પેહુનો દુઃખાવો, અચુંબ્ય, દરેક જાતના તાવ, શા પડવો, લોહી નીકળવું, પત્યાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રહેને, રહીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાકાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૫૫, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૭૫૫ પો. બ્રુક. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'લેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ

—અક્સીર હવા—

શરદી મરાઠનાર
ભૂખ લગાડનાર
દરત સાફ લાવનાર
બિંધ લાવનાર
તાકાત આપનાર
તાજગી બક્ષનાર
લજ્જતહાર પેય—

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અયવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન.

—પૃષ્ઠિકારક ખોરાક !—

માંસ, સાજા, નખખાં,
સખખાં, નાનાં, મોટાં,
ઝી, પુરપ સોતે માટે

—જીવનવર્ધક દવા !—

દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
શા. જો. નં. ૫૫૧૩ મુંબઈ ૧૪

પણ ભગવાનને કરવું છે ને તે એક દિવસ કોણ બાણે શિયાય કાસણે સાન્નેનરવો ને ધગડધિંગો નરશી પટેલ અનરવો યદ્ય ગયો. અનરવો યદ્ય ગયો પણ કોણ બાણે કેવોય રોગ આબવો કે મોટા મોટા ધનવંતરીના ય ક્રમ્યામાં નો આવે. પરમી પટલાણીએ દગદાડમાં કાંઈ ગાકી નો રાખી, ઝોસડવેસડનો આરોવારો ન રાખ્યો, પણ પટેલ તો રોજ રોજ ગળતો બય. જેટલું કરો એટલું સાચું પડે ને પટેલ તો રોગે બરાબરનો ઘેરાઈ ગયા.

પટેલ પથારીએ પડ્યો છે એની એડ રખડે છે, એનું કામ વધુસે છે, એનાં ઢોર રેકારોળ ફરે છે ને એનું ગધું ચાનરાન ને પાન પાન રોગાઈ રહ્યું છે.

પટલાણીએ તો ચીંધી એટલી દગ કરી, તોય પટેલને ફેર પડતો નથી. દગદાડ કરી કરીને યાકી પછી તો પટલાણીએ દેવદેવીને મનાવવા માંડ્યાં છે. માનતા રાખવામાં કાંઈ બાકી રાખી નથી, ગાધાઆખડીનો ચાર રાખ્યો નથી. ભૂવા જોગી ને જતિનેય ટાપો ભેગા છે. કાકાં ગેસકાકાં છે. ભૂવા ધુણાવ્યા છે દોરા-ધાગા ને માદળિયાં કરાવ્યાં છે. દાણા જોવડાવ્યા છે ને ચકડેચકડે ઉતાર મેલ્યા છે. તોય નરશી પટેલને મંદવાડ ગયો નથી.

પટલાણી કહે: ‘બાઈ! મેં તો વરત કરવા-માં બાકી નથી રાખી મારે તો બાધાઆખડી આડે બધી ચે ગાળસ્તાની અગડ છે. પાણે પાણે દેવ કરી ધાખ્યા છે ને નવાણે નવાણે તીરથજળ કરી પૂજ્યાં છે, તોય મારા પટેલને સુવાણ ચાલી નથી.’

‘તોય પિતાંબર ગોરનું વરત લઈ જીએને, પટલાણી!’

‘હ્યોને બાઈ! પિતાંબર ગોર વરત છે ને હું વરત લઈ. કેમયે કરતાં મારો પટેલ આજે થતો હોય તો.’

ને પરમી પટલાણી પિતાંબર ગોરને ઘેરે ગઈ છે.

ફળિયામાં પીપળો છે ને પીપળા નીચે શિવજી ધાખ્યા છે. આંગણમાં તુળસીકવારો છે ને જોશરીમાં બેઠા બેઠા પિતાંબર ગોર માળા ફેરવે છે.

પટલાણી આવીને ગોરને પાચ પડી છે: ‘ગોરદાદા! ગોરદાદા! અમને વરત હો ને.’

ગોર કહે: ‘તમથી જત થાય નહિ, પટલાણી! ને અમથી જત દેવાય નહિ.’

પટલાણી કહે છે: ‘થાય તોય હો ને નો થાય તોય હો. વરત લીધે જટકો છે, ગોરદાદા! જેવાં દેશે તેવાં વરત લઈશ.’

ગોર કહે: 'મત લઈને શું કરશે પટલાણી?'

'વરત લઈને મારા પટેલને સાન્ને કરીશ, ગોરદાદા! મારા તો પટેલ ખાટલે પડ્યો છે. મારાં કામકામ રખડે છે. બધું રેટરેણ છે. અમને વરત લો.'

ગોર કહે છે: 'મત લેવા આવ્યાં છો, પટલાણી! પણ કાંઈ છાનુંછપનું રાખ્યું હોય, મનમાં કાંઈ ફૂડકપટ ચિંતવ્યું હોય તો એ ત્રધું ઘેરે મૂકી આવી પવિત્ર યર્ધને આવો તો મત દઉં.'

પટલાણી કહે છે: 'હું તો નાહીધોઈ પવિતર યર્ધને આવી છું, ગોરદાદા!'

ગોર કીધું છે: 'કળરશે પાણી દોળ્યે દી નો વળે, પટલાણી. મનનો માયલો મેલ કાઢી નાખ્યો ભેંઈએ. નહિતર લીધાં મત ફેકે યાય ને દેવ બિલટાના હંડ લે.'

'મારા તો મનમાં ચે કોઈ દી મોઠો વિચાર આવ્યો નથી, ગોરદાદા! ભગવાને દીધું છે, પછી ક્રિયા ભવ સાડું હીણું કરમ આવરીએ?'

ગોર કહે: 'પટેલને પૂછી આવો પટલાણી. એણે તો કાંઈ હીણું ચિંતવી રાખ્યું નથી ને?'

'મારો પટેલ તો લોગો પાદયા છે.'

ગોર કહે: 'આ તો કળિકાળ છે, પટલાણી! કોણ ભણે ક્યારે મતકમત સૂઝી આવે? એક વાર પટેલને પૂછી આવો. પછી મત દઈએ.'

પટલાણી દોઢી દોઢી ઘેર આવી છે ઘેરે આવીને પટેલને પૂછવા બેઠી છે: 'પટેલ! પટેલ! ચેટછૂટી વાત કરજો. મનમાં કોઈ દી ફૂડકપટ ચિંતવ્યું છે? કોઈ દી હીણો વિચાર આવ્યો છે? જેવું હોય તેવું કહી દેજો અમારે વરત લેવાં છે. ફૂડકપટિયાંને વરત નો દૂજે ને સામા દેવતા હંડ લોગવવા પડે.'

પટેલ તો પધારીમાં પડ્યો પડ્યો કણુસે છે: 'વરત લઈને શું કરશે, પટલાણી?'

પટલાણી કહે: 'મારા પટેલને સાન્ને કરીશ.'

પટેલ કહે છે: 'પટલાણી! સાચેસાચું મું છું, કોઈ દિવસ સપને ય માહું જોસાણ આવે નથી.'

'તો આ રોગ કયાંથી આવ્યો હશે પટેલ?'

'કોણ ભણે, કાંઈ કળ્યામાં આવતું નથી પૂર્વ જનમનાં કોક પાપ આંખી વળ્યાં હશે.'

પૂછી કરીને પટલાણી પિતાંબર ગોર પારે આવી છે, ગોરને બધી વાત કરી છે. વાત કરીને પટલાણી મત લેવા બેઠી છે. 'ગોરદાદા! ગોરદાદા! વરત લો.'

ગોર કહે: 'અમે મત દઈએ ને તમે મત લ્યો, પટલાણી! મનમાં ફૂડકપટ હશે તો મત નહિ દૂજો.'

'અમારા મનમાં જેવું હશે તેવું ભગશે, ગોરદાદા! તમતમારે વરત લો ને વાર્તા કરો!'

પિતાંબર ગોરે કંઠાવટી લીધી છે. કંઠાવટીએ કંકુ ઘોળ્યાં છે. સાત સતરના તામ્ર લીધા છે. સાતેને લેળા કરી સાત ગાંઠો વાળે છે. સાતે ગાંઠે કંકુના સાત આંહલા કર્યા છે દોરો કરી પટલાણીના હાથમાં દીધા છે. અપર્ડ જોખા પટલાણીને દીધા છે ને પોતે ય અપર્ડ હાથમાં રાખ્યા છે.

પિતાંબર ગોર વારતા કહે છે ને પટલાણી બેઠાં બેઠાં સાંભળે છે. વેણે વેણે 'કણુદેવતા' કહેતાં બળે છે.

'કણુના કણુસલાતું' મત છે, પટલાણી! એકના સહસ્ર કરે ને માનવીની બળા ભાંજે કણુ સમાન કોઈ મોટો દેવ નથી ને કણુની ચોરી જેવું કોઈ હીણું કામ નથી.

'ચંકર ને પારવતી હતાં. એક દિવસ પારવતીએ શિવજીને કહ્યું છે: 'શિવજી! મરત લોકની વાર્તા દેહો ને.'

'શિવજી પૂછે છે: 'મરતલોકની વાત સાંભળીને શું કરશે સતિ?'

‘સતીએ તો હઠ લીધી છે: ‘કહો તો’ કહા નકર ના.’

‘ને શિવજીએ કહ્યું છે: ‘તો સતિ! સાંભળવા કરતાં નજરે જ જુઓ ને.’

‘સતી કહે: ‘ઓહો એનાથી વળી રૂડું શું?’

‘ને નંદી ઉપર ચડીને શિવપારવતી મરત-લોકે જોવા આવી નીકળ્યાં છે.

‘આલતાં આલતાં મારગમાંથી એક કણસલું જુડ્યું છે. કણસલામાં માતીડાં જેવાં કણ જગારા મારે છે.

‘કણસલું જોઈને સતીને અચરજ થઈ છે. એમણે તો શિવજીને પૂછ્યું છે: ‘ભગવાન! આ શું છે?’

‘શિવજી કહે છે: ‘જો ભૂખ્યાનું અટ છે, તાગાનું વસ્ત્ર છે, નિરધનિયાનું ધન છે. મરત-લોકનું જો અમૃત છે, સતિ! એના એક એક કણમાંથી સહસ્રગણાં કણ થાય.’

‘આ કણસલું આપણે કૈલાસે લઈ જઈએ, સ્વામીનાથ!’ કણસલાનું રૂપ જોઈને પારવતીજી-ને હોમ લાગ્યો છે.

‘શિવજી કહે છે: ‘તમારા દિલમાં હોલનેનો જન્મ થયો, સતિ! મેં નો’તું કીધું, મરતલોક-ની વાત મૂકી દો. મરતલોકના પડછાયા પડ્યા ને તમને ય મતકમત સૂઝી.’

‘શિવજીનો કપડો સાંભળીને સતી ડોળાં પડ્યાં છે. એમની આંખે શાવણ ને ભાદરવે વરસવા માંડ્યો છે. ‘કહેતા હો તો કણસલું નાજી દઉં, પ્રભુ!’

‘સતીને દુઃખી જોઈને શિવજીએ કીધું છે: ‘યયું ન યયું થવાનું નથી, પણ હવે જો કણ-સલું ક્યાં ચે આડું અવળું મૂક્યો મા.’

‘આડું અવળું મૂક્યે શું થાય?’

‘આડું અવળું મૂક્યે ભારે ઉત્થાત થાય, સતિ! એને દાણે દાણે તમારા મનનો હોમ ભર્યો છે. જેના હાથમાં એના દાણા પડ્યો એને

તમારી જેમ મતકમત સૂઝ્યો. હોલનેનો જન્મ થાય, એટલે લક્ષણ ભાય. પણ હવે થાવી હતી તે થઈ ગઈ છે. એનો તો હવે ઉપાય નથી.’

‘સતી ચંબુજીના પગમાં પડ્યાં છે: ‘તમે બધા દેવમાં સમરથ તમે ઉપાય નહિ જતાવો તો કોણ જતાવો?’

‘સતીની વિનવણી સાંભળીને શિવજી પ્રસન્ન થયા છે: ‘તમે કહો છો ને અમે સમરથ છીએ એટલે એનું નિવારણ કરીએ છીએ. આ કણ-સલાને કૈલાસે લઈ જાએ, સતિ! કૈલાસને માથે રૂંધેં જેતર જેડીને જોડી કરીને માંહી દાણા છાંટીએ. ઉપર પાણીની ધારાવડી કરીએ. સાંજ-સવાર એનાં રખોપાં કરીએ. એના એક કણમાં-થી સહસ્રગણાં કણ થશે. કણ લઈ કરીને એના મરતલોકને માથે વરસાદ વરસાવશે. તમારા તપના પ્રભાવે અને અમારા વચને જો દાણા મરતલોકનું કદમાણુ કરશે. આટલું કર્યો એટલે સતી તમારો ચે શાપથી ઉદ્ધાર થશે.’

‘સતીએ કહ્યું છે: ‘ભલે શ્રામીનાથ.’

‘ને શિવપારવતી દરતાં દરતાં પાછાં કૈલાસે આવ્યાં છે.’

‘કણદેવતા’ પટલાણીએ હોંકારે ભણ્યો છે.

‘કૈલાસે આવીને શિવજી સમાધિમાં પડ્યા છે ને પારવતીજી ઘરમાં એકલાં પડ્યાં છે. સગ-વાને તો સતીને જેતર જેડીને કણસલાના દાણા વાવવાનું કીધું છે. પણ માતીડાં જેવાં કણ જોઈને પારવતીનું મન માનતું નથી. જો તો મનમાં મનમાં ચિંતવે છે કે અરેરે આવાં રતન જેવાં કણ પૂજમાં તે દાટી દેવાય? ચંબુજીને તો ટીપ્પણ કરવાની ટેવ છે. મનમાં એમ ચિંત-વીને સતીએ કણસલાને પેટી પટારામાં સંઘરી દીધું છે. ને પછી તો ઘરના કામકાજમાં સતી કણસલાની વાત વીસરી બેઠાં છે.

‘કણદેવતા’ પટલાણીએ કહ્યું છે.

‘કણના કણસલાનું મત છે ને કણદેવતા તો પટારામાં પુરાણા છે. પૃથ્વી ઉપર ચારેકારથી

કણ્ઠદેવતા રિમાઈ રિસાઈને અઘોષ ધઈ ગયા છે. બાળટાળને મોઢેળી, બ્રાહ્મણ સરમણને હાથેથી, ઘરધણીની કાકીમાંથી ને વાણિયા વેપારીના કોઠા રિયામાંથી કણ્ઠદેવતા અદૃશ્ય ધઈ ગયા છે ગાયનું તરણું ઝૂંટવાણું છે, શીમડીને શલ્કગાર વણસી ગયો છે, ઘરે ઘરે અન્નપૂર્ણા રિસાઈ ને બેઠી છે, ને સતીના સંતાપ્યા કણ્ઠદેવતા પટારામાં પડ્યા પડ્યા કણ્ઠે છે.

‘જમરાળની બરી જમાત છે. જમાતને આંટાફરાનો કાંઈ પાર રહ્યો નથી. જમરાળના દરબારમાં બીડ ક્યાં ચ માતી નથી. ચિત્રગુપ્તના ચોપડા બિંધા પડ્યા છે ને વિધાતા ચે બલ્લે લખતાં ભૂલી ગઈ છે ભગવાને જેવાં ચાખ્યાંતાં એવા સતીએ ઉધાખ્યાં છે ને સતીને તો એનું એસાણું નથી એ તો ઘરમાં નિચંતે આંટાફરા કરે છે મરતલોકની લીલી વાડી સુઠાવા લાગી છે ને હસતાંરમતાં માનવી કાળાં જાડ જની મળ્યા છે. વાયટુ આવે ને જાડનાં જાડ બિખડી પડે એમ ચારેકાર માનવી ટપોટપ મરી રહ્યાં છે.

ને શિવજી તો કૈલાસને ચિખરે બેઠા બેઠા તપ કરે છે.’

‘કણ્ઠદેવતા’ પટલાણીએ ટોકા કર્યો છે.

‘મહાદેવજી તપ કરે છે, સતી યરના કામકાજમાં પડી ગયાં છે કણ્ઠદેવતા પટારામાં પડ્યા મૂંઝાય છે ને પૃથ્વીના જીવને ઉત્પાતને પાર રહ્યો નથી. ને એ ઉત્પાતથી યાકીને જમરાળએ વિધાતા સાથે વઢવાડ માંડી છે: ‘અરેરે વિધાતા! તમે તે આ કેવા લેખ લખેલા કે એકી સાથે એકે ટાણે માનવીને ગાયે મોત બિતરી રહ્યાં છે?’

વિધાતા કહે છે: ‘મેં તો એનું કાંઈ ચે લખ્યું નથી ને કાંઈ ચે કુડું ચિંત્યું નથી. આ તો કાક દેવતા ઘરના કાપ પૃથ્વીને માથે બિતર્યો છે.’

જમરાળ વિધાતાને જ્વલ કરીને બ્રહ્માજી

પાસે પહોંચ્યાં છે. બ્રહ્માજીને કરી વાતની કે કરી ચીતની ખબર નથી. એ તો મહાદેવજી પાસે જઈ ને બિમા રહ્યા છે.

‘શિવજીની સમાધ છૂટી છે ને એમણે સઘની વાત બાણી છે. વાત સાંભળીને એમણે સતીને બોલાવ્યાં છે. ‘સતી! તમારાં બેતર બેઠાણાં!’

‘સતી કહે છે: ‘બેતર તો કાંઈ ચે ખેજાં નથી ને વાઘ્યાં નથી.’

‘સતીની વાત સાંભળી શિવજી એમની ઉપર દોષે બળ્યા છે. ‘અરેરે સતી! ત્યારે તમે કણ્ઠમડું ક્યાં સંધરી મૂકેલું?’

‘સતી કહે છે: ‘મોતીડાં જેવા ઘણા હતા, તે ભગવાન! અમે તો એને પટારામાં સાચવીને મૂકી રાખ્યાં છે.’

‘શિવજીએ કીધું છે: ‘સતિ! તમારા લોભને તો ઘાસ જ નથી. તમારા લોભે તો મરતલોકને માથે સો સો વાનાં કથાં છે. તમે ભૂખ્યાંનું અન્ન ઝૂંટવી લીધું, નિરધનિયાનું ધન લઈ લીધું, તમે તો ધરતીમાતાને રસકસ ચોરી લીધો તમે બહુ મોડું પાપ કર્યું છે, સતિ!’

‘સતીએ કીધું છે: ‘પાપ કર્યું હોય તો ચાપ દો સ્વામીનાથ! ને મોટા ભેગીનતિ છે તો ચાપનો નિવારણ કરો’

‘ને શિવજીએ સતીને ચાપ દીધો છે: ‘મરતલોકનાં માનવીને દ્વંષન્યાં છે, સતિ! તો બળ્યો મરતલોકમાં જનમ ધરો. પૃથ્વીને પટે રસકસ રૂપે અવતરો, માણસ તુલુસને રાંધણિયે અન્નપૂર્ણા ધઈને બેસો. લોકોના આંગણમાં રિહિસિદ્ધિ ધઈને આંટા મારો. કાંઈ ભૂખ્યું નો રહે, કાંઈ દુખ્યું નો રહે એવી તેવડ રાખો.’

‘અમારી એવરી તેવડ ક્યાંથી હોય, સ્વામીનાથ?’

‘શિવજીએ કીધું છે: ‘અમે સમય છીએ તે તમને તેવડ સોતાં મોકલશું. મરતલોકને માથે બાણચેઅભણે દુઃખના કાવાનજ બિતર્યા

છે તે અમે રસની રેલમછેલ કરી દેશું, સતિ । આ કણના કણસલામાંથી એકના સહસ્રગણ થયે ને સહુ લેખાં મળી વેચીસાટીને ખાશે તો કોઈ દી ખૂટશે નહિ. સંધરે પાકશે એવું સમૂહું બશે ને કોઈ નો દાળો જશે એના ભાણામાંથી અક્ષદેવતા રિસાઈ જશે. ’ ને એમ કહી કારવીને શિવજી અંતર્ધાન થઈ ગયા છે.

‘તે દિવસનાં પારવતીજી અષ્ટ મહાસિદ્ધિ ને નવે નિધિનાં જૂજનાં ૩૫ લઈને મરતલોકનાં માનવીની ભૂખ ભાંગતાં મરતલોકે વસી રહ્યાં છે.

‘જેવાં શિવ પારવતી મરતલોક પર ટૂંક માન થયાં એવાં સહુ ઉપર ધાતો.’

‘કણના કણસલાનું’ મત છે, પટલાણી ! કણ સમાન મોટો કોઈ દેવ નથી. કણદેવતાને ક્યાં ય ફૂંધી રાખ્યા હોય, કોઈએ કળખ્યા હોય તો એના બંધ છોડાવળે, આળેજાળેથી ગોતી ગોતીને એની પૂજા કરજો. કણના કણસલા જેવું કોઈ મોટું’ મત નથી. એ મતના પરતાપે કરીને તમારો પટેલ સાંભળરવો થઈ જાયે.’

વારતા પૂરી કરીને ગોરદાદાએ પટલાણીને કપાળે કંકુનો માંદલો કર્યો છે. ઉપર ચોખા ચોખ્યા છે. પટલાણીએ ચોખા આંખે અડાવ્યા છે, બે હાથા માથે અડાવ્યા છે ને ગોરદાદાને પાય લાગી પટલાણી ઘેર આવી છે.

બીજા દિવસનું સવાર પડ્યું છે. પટલાણી નાહીધોઈ છે. બીનો દીવો કર્યો છે. દોરાને કંકુના ઊંટા નાખ્યા છે. ચપટી ચોખા લઈને પટલાણી પટેલની સામી આવી છે.

‘કણના કણસલાનું’ વરત છે, પટેલ ! તમે સાંભળો ને અમે વારતા કરીએ.’

પટેલ પૂછે છે : ‘વરત લીધે શું થાય પટલાણી ?’

‘વરત લીધે અષ્ટ માસિદ્ધિ ને નવે નિધિ ઊભરાય. નિરધનિયાને ધન મળે. જૂખ્યાને અન્ન મળે, વાંઝિયાને ઘેર પારણું બંધાય ને

રોગિયાનો રોગ જાય. કણદેવતા લીલાલહેર કરે ને સહુને સાનનરવા રાખે.’

પટલાણી વારતા કહે છે ને પટેલ પયારીમાં પડ્યો પડ્યો સાંભળે છે. વેલૂ વેલૂ ‘કણદેવતા’ કહેતો જાય છે ને વારતા સાંભળતો જાય છે.

વારતા પૂરી થઈ છે ને પટલાણીએ કીધું છે : ‘મારે દેવતાની પૂજા કરવી છે, પટેલ. આળે-આળે ક્યાંઈ લરાવી રાખ્યા હોય તો મારા દેવતાને છૂટા મેલો.’

પટેલ કહે છે : ‘કણસલાં તો રાજદરબારે લઈ ગયા, પટલાણી વધ્યાં તેટલાં વેચીસાટી ધરનો વહેવાર ચલાવીએ છીએ. કણસલા વિના શેની પૂજા કરશો ?’

પટલાણી કહે : ‘રાજદરબારે ગયાં હશે તે તો જૂખ્યાદુખ્યાને મોઢે જશે. રાજના કોઠાર તો ઢાળેદુઢાળે સહુને કામ લાગે. તમે ક્યાંઈ દેવતાને ઠાટી કપટી મેઢ્યા હોય તો જેવું હોય એવું કહી દેજો. કણના કણસલાનું’ મત છે ને કણ સમાન કોઈ મોટો દેવ નથી.’

‘કણદેવતા ફેરે તો શું થાય પટલાણી ?’

‘સંધ્યાં રજની પડે ને આઘ્યાં અધૂરાં રહી જાય. સતીમાતાને માથેય સો સો વાનાં વીત્યાં તો.’

વાત સાંભળી છે ને વાતનો મહિમા સાંભળ્યો છે. સાંભળીને પટેલને હૈયે ધ્રાચકો પડ્યો છે. એ તો ખાટલામાં પડ્યો પડ્યો બે હાથ બેડી બોલ્યો છે : ‘મારો આટલો વાંક માફ કરો દેવતા ! મેં’ તમને કષ્ટમાં મૂક્યા.’

‘પટેલ ! પટેલ ! તમે વળી ઠાને કષ્ટમાં મૂક્યા ?’

‘વાડાના ઝાઘા વરખોળી જુઓ, ગાયની ગમાણ હેઠે યોદ્ધા જુઓ. કણદેવતા ન્યાં પડ્યા પડ્યા કણતા હશે.’

સાંભળીને પટલાણી તો શ્વાસભરી દોડી છે. આળેજાળેથી ગોતી ગોતીને કણદેવતાને બહાર કાઢ્યા છે. બહાર કાઢીને ફૂળી વચાળે

ઢગલો કર્યો છે. ઢગલા ફરતી પાણીની ધારાવડી કરી છે. કંકુના છાંટા નાખ્યા છે. પાલવ ઢાળીને પટલાણી કણદેવતાને પાથ પડી છે. બે દાણા માથે ચડાવ્યા છે

ને પછી પટલાણી પટેલને પૂછવા બેઠી છે: 'અરેરે પટેલ! તમારે તે શી વાતની જોટ હતી કે કણદેવતાને મૂંઝવ્યા?'

પટેલ કહે: 'દેશમાં હાથકારો સંભળાતો'તો. ધાન મોંઘાં થવા માંડ્યાં'તાં. માણસ વાતું કરતાં કે માનવીનાં જણ્યાંને અન્ન મળવાં સુરકેલ થઈ પડશે. રાજદરબારની નજરે પડે, આડોશી-પાડોશીના ભાળાદેખ્યામાં આવે ને પછી એ ગદ્યાં લૂર્ણલસડીને ઉપાડી જાય, પછી આખું શું થાય, પટલાણી! એ બીકે આટલો સંઘરો કરી રાખ્યો'તો.'

'પણ તમારે તે કે'લી કે'ડીએ ધાન ખૂટેલાં તે આમ આળેઝાળે ઘસાવી રાખેલું?'

પટેલ જવાબ લે છે: 'સંઘરો તો સહુ ચે કરે, પટલાણી! ચોર કરે ને ચાહુકાર કરે. સંઘરો કાળદુકાળે કામ લાગે સઘસમાં કાંઈ હીણું કરમ થોડું જ છે?'

'વધ્યા-ઘટયાના સંઘરો સહુ ચે કરે કાળ-દુકાળ માટે બધા ય સંઘરો કરી રાખે પણ માણસ જેવાં માણસ બૂખે તરફડનાં હોય ને દુકાળના વરસમાં ચે માણસ કાઠીનાં મોં બંધ

રાખે તો એના જેવો પાપિયો બીજો કોણ હોય? અજવાન તો દે છે ઈ વાવરવા માટે જ છે ને ખાતાંપીતાં વધે તો સાચવી રાખવાની કોણ ના પાડે છે? આ તો તમને ય સતીમાતાની જેમ લોભ લાગ્યો તે લોભ કરીને તમારાં લખણ ગયાં. એને પાપે કરીને તો આ કાયા અનરથી થઈ અઈ હશે કોને ખબર છે? હવે જોડો. જોડો વાર લગાડો મા. દેવતાને પગે પડો, એની માફી માગો! કણદેવતા સહુ સારાં વાનાં કરશે.'

પટેલને તો લોંકામણ થઈ છે. એ માંડ માંડ જીલો થઈ ને કણદેવતાને પગે પડ્યો છે. ચપટી જરીને માથે ચડાવ્યા છે. બે દાણા આંખે ચડાડી કપાળે ચોડ્યા છે. હાથ બેઠી માફી માગવા બેઠો છે: 'મને મતકમત સૂઝી, દેવતા! ને મેં તમને મૂંઝવી માર્યાં. મારો એટલો શુભ માફ કરો હવે ઠોઈ દિવસ આવું કામ નહિ કરું. ધરતીમાતા દેશે એ બધું વરે પાડીશ.'

ને પટેલે આડોશી-પાડોશીને બોલાવ્યા છે. બૂખ્યાં-દુખ્યાંને લેખાં કર્યાં છે. પટલાણી કણદેવતાની વાર્તા કહેતી જાય છે ને કણદેવતાને વરે પાડેતી જાય છે.

ને કણદેવતા પટેલને ફળ્યા છે 'એને રોગ યગી ગયો'એ એની કાયા કંચનચરણી થઈ થઈ છે કણદેવતા એને ફળ્યા એના સહુને ફળશે.

૨૨

જન્મજિને ચતા જોડા, ઠહી, તાવ, ફમિને લખદ્રવ, લુક માવાયી પેટનું મોઢું થઈ, હાથ પગ ગળી જવા, ફરતી કમજ્યાત, ધાવજ કે ફધનું પાવન ન થયું વિગેરે અનેક દરજો મહાડી અખૂટ કોષત આપનારી અમૃત તુલ્ય ઔષધિ વાપરે

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી [૧૯૨૮]

દર્દથી દબાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કા. રબી એકના આના બાર. (બી. પી. પો. હાઈ)

વૈધ નવનીધરાય હુરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી કીપો—આબાચોક—બાવનગર

• મુ'બઈમાં મળવાનું કેકાણુ-કેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગલીના નામે-મુ'બઈ નં. ૪

આ જનો દિવસ જ કંઈક
જરાય જીવો હતો.

સિંહા સંન

લેખક
રસનિધિ

સમજીને પૈસા આપી લો.
મોટીએને માને આપો વધ
બહાર આવતાં પૂછ્યું: 'ગંગા,
કાશુ છે ?'
મેં કહ્યું: 'અમીચંદકાકા

જાની તળિયત સારી નહોતી
એટલે શતમાં થોડોક ઉભરશે
મરો હતો. સવારમાં દૂધવાળાના
સાથથી જંગી, મોટીએને જમાડી હું દૂધ લેવા ગઈ ત્યાં
દૂધવાળા સાથે માધાત્રીક કરવી પડી-એમાં એનો વાંક
નહોતો. એ પૈસા માગતો હતો અને મારી પાસે
તેને આપવાના પૈસા નહોતા. જે એક-એ દિવસમાં
પૈસા નહીં મળે તો દૂધ બંધ કરી દેશે એવી ધમકી
આપી તે માલ્યો મરો દૂધ અંદર મૂકી, ઝટકાતણપાણીથી
પરવારી હું વાસીકામ કરવા લાગી. મોટીએન ગા કરી
ખાને પાવા મર્યા.

એટલામાં બહારથી સાદ આપ્યો: 'કાશીએન !
એ કાશીએન !'

એ જોતો સાદ છે તે હું જાણતી હતી એટલે
થોડો વખત તો હું કંઈ ન બોલી. ખરકી બહાર
ખાંડા ગાણુ હતો. હવે મને લાગ્યું કે એ જવાબ લીધા
સિવાય અંધ તેમ નથી અને વધારે તાણીને સાદ
પાડશે તો બા સંભાળશે એટલે ખરકી અંધબોલી
કરી મેં પૂછ્યું: 'કેમ અમીચંદકાકા અત્યારમાં ?'

'કાશી કહી ગઈ હતી કે તે પરમ દિવસે પૈસા
આપવા આવશે. તે પરમ દિવસે ન આવી, કાલે વ ન
આવી એટલે દુકાને જતાં હું અટો આગ્યો છું.
હિસાબના પૈસા મરો વખત મર્યા બાકી છે તે લાગે.'
અમીચંદ કહ્યું.

એ સ્વસ્થતા જરા અરજરતા કાઢે જુઠું. 'જાકા
મારી જાની તળિયત જરાબર નથી ને...'

છે. પૈસા લેવા આવ્યા છે.'

મોટીએનેને જોઈ અમીચંદ કહ્યું: 'કેમ કાશી, તું
પરમ દિવસે પૈસા આપવા આવવાનું કહી ગઈ હતી
તે ન આવી ? મારે અટો થયો. તમારી સ્થિતિ
જાણું છું એટલે જત્યાં મૂંઝી આકરી ઉત્તરાણી કરતો
નહોતો પણ એમ તો તમે લંઝાળે જવ છો. સૌને
વેંવાર છે. વેંવાર તો રાખ્યો રે'. મારા હિસાબ આજે
હવે આપ્યો નહીં તો મારી દુકાનનો અને તમારો
સાન પેટનો વેંવાર તૂટી જશે. પછી તમે જાણો.'

મોટીએનની આંખમાં આંસુ હતો. તેણે ધીમેથી
કહ્યું: 'કાકા, મારી જાની તળિયત આજ વધારે
જરાબર છે અમારી સ્થિતિ તો તમે જાણો છો.
આટલા દિવસ લાચલું તો હવે થોડા દિવસ જાણવી
જાવ. તમારા પૈસા પૂરેપૂરા આપી દેશું.'

'મર્યા દી જાણશું. ધરમદો કરવા જેવી મારી
સ્થિતિ નથી નહીં તો એમ સમજત કે એટલા લાચા
નાખ્યાંતા. મારે ખાઈડીછોકરો છે. વેંવાર સાચવવા
છે. ધરાકે પૈસા ન આપે તો મારે દેવાણું કાઢવું પડે.
જે કાલ-પગમદી પૈસા નાં આપે તો હું કાલે કરીશ.
ને જોતાં જોતાં વચ્ચે કરીશ. પછી કે શે કાંઈ નોંતું.
આમ કહી અમીચંદ ચાલ્યો ગયો.

એ ખરકી તાણતાં પૂછ્યું: 'કે મોટીએન ! જાની
તળિયત આજે જરાબર નથી ?'

આ પાપ અત્યારમાં ક્યાં આવ્યું? હું કિંમતમાં જીભી જીભી સાંભળી રહી. તે કહેતો હતો: 'આર મહિનાનું ભાડું ચક્રું છે તે કાલ નહીં આપ તો હું સામાન બદલ ફેંકી દઈ ખાલી કગચી નાખીશ. સાગળે છે શું તારા મનમાં? ભાડું ચ આપતું નહીં અને ઘર ખાલી થે ન કરતું? એવી ઘણાંમીરી આંદો નહીં ચાલે.'

એ તો વળી જલદી ચાલ્યો ગયો. મોટીબેન બારણું દઈ અંદર આવ્યાં. હું તને વગમી ગયી પડી. રોતાં રોતાં મેં પૂછ્યું: 'મોટીબેન, કંઈ શુ યશે? બાને હવે સારું નહીં જ થાય? ને આ બધાને પેસા ક્યાંથી આવે?' આવુ આવુ કંઈક હું રોતાં રોતાં બોલી પથ્ય તેણે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. ફક્ત તેના અસુએ મારુ માથું જીગચી દીધું. એમ અને એ બહેનો ક્યાંય સુધી ખૂબ ગમ્યાં.

પહેલાં તો અમારી રિપાત ઘણી સારી હતી. વેપારધંધા ધણે સારો ચાલતો. ધરે ધોડાગાડી હતી. મોટું મકાન હતું અને ઘરેજીનાં તો પાર નહોતાં. મારા પિતાને વેપારમાં મોટી ખોટ આવી. બધુ ચ વેચાઈ ગયું. ધરખાર, ગાડીપોડા બધું ચ ગયું. એ અરસામાં મારી મોટીબેન કાશી વિધવા યઈ. એનાં સાકરિયાંએ એને ન રાખી. તે અમારે ત્યાં આવી. મારાં લગ્ન થયાં હતાં. પણ મારો વર દારૂગિયો નીકળ્યો. તે કોઈ ખાઈને લઈને નાસી ગયો. તેનો પત્નો જ નહોતો. મારે પણ ખીજો આધાર નહોતો એટલે હું ચ ધરે આવી. આ બધાથી મારા પિતાને આપાત લાગ્યો. તેમનું હૃદય બધ યવાથી અચાનક ગુજરી ગયા. હવે અમે બે બેને: અને અમારાં બા એમ ત્રણ જણ રહ્યાં. હું થોડુંક લાલેસી હતી. એટલે મારા પિતા હતા ત્યાં સુધીમાં વધારે લાણી અને એ ગુજરી જતાં નિશાબમાં સિદ્ધિમાંની નોકરી લીધી. એમાંથી અને મોટીબેન કાશી-સીવવાનું કરતાં તેમાં અમારું ગાડું માંડ માંડ દેડતતાં. એવામાં બા માંદી

પડી અને આ રિપાત આવીને જીભી રહી.

બંને રક્તમાં ચાકચાં એટલે મોટીબેન કહ્યું. 'ગંગા, એમ રાયે પાર આવવાનો નર્થ. તું નાહી, પૂજા કરીને રસોઈનું કર ત્યાં હું ના લઈ આવુ અને દાકતર લે આવે તો તેડતી આવુ.'

તે મોટું ધોઈ દવાની લીધી લઈને દવાખાને

ગયા. હું બા પાસે જઈ આવી. તે એમ ને એમ સૂતાં હતાં.

હું નાહી અને પૂજા કરવા બેઠી. પૂજામાં પંચવેલી નાની મુર્તિએ હતી. તે નાના સિંહાસનમાં ગોઠવી હતી. આ પૂજા અમારી પેઢી દર પેઢીથી ચાલી આવતી હતી. સિંહાસન સોનાનું છે એમ ધરમાં બોલાતું મેં સાંભળ્યું હતું. દેવને તરબાણમાં નવરાવવા મૂકી મેં સિંહાસન ફેરવી ફેરવીને બેસ્યું. ધસીને લુંછી બેસ્યું. ચળકાટ અસહ્ય સોનાનો હતો. તેમાં કાંઈ કાંઈ ઠેકાણે નંચ બેઠેલાં હતાં. સિંહાસન નાનું લગભગ ત્રણથી ચાર ઈંચનું જ હતું પણ એની કારીગરી અને કાતરણી અદ્ભુત હતી. સિંહાસન સંભાળપૂર્વક લૂછી દેવને નવરાવી તેમાં ગોઠવી દીધા. ધીમે ધીમે કરી પાણું સિંહાસન તેને ઠેકાણે મૂકી દીધું. એ વખતે મને વિચાર આવ્યો: 'આ સિંહાસન વેચી દઈએ તો કેટલા પેસા આવે?' અને આ વિચાર પછી તો મારા મનમાં ચાલ્યા જ કરતો હતો. મેં રસોઈની ચર્યાકાત કરી દીધી. મોટીબેન હજી કેમ ન આવ્યાં? હું તેની વાટ જોતી હતી અને બધીરી થતી હતી. બેત્રણ આંટા બા પાસે જઈ આવી. તે તો એમ ને એમ સૂતાં જ હતાં. મેં બોલાવ્યાં: 'બા, કાંઈ લાતું?' બાએ ફક્ત આંખો ઉઘાડી અને વળી લીંચી દીધી. શરીરમાં જીવનની માત્ર આટલી જ નિશાની હતી.

આખરે ખમ્મી જીવડી અને મોટીબેન આવ્યાં. ફરી રાવાથી તેની આંખો સ્પષ્ટ થયેલી લાગતી હતી. મેં પૂછ્યું: 'દવા લેતાં આવ્યાં, દાકતર ક્યારે આવશે?'

મોટીબેનની આંખમાં ફરી અસુ આવ્યાં. તેણે કહ્યું: 'દાકતરે કહ્યું, પહેલાં શી લાવો અને ગાડી લઈ આવો તો આવું. અને દવાની શી ચડી મઠ હતી એટલે દવા પણ ન આપી. પછી ધર્માંદા-દવાખાનેથી હકીકત કહીને દવા લાવી છું. એ દાકતરને આવવાનું કહ્યું તો તેણે પણ શી માગી. શી વગર એ પણ ન આવ્યા.'

'મોટીબેન, એક વાત કહું!' મેં અચ્ચકતાં પૂછ્યું.

'શું?'

'આપણે પૂજાનું સિંહાસન મોનાનું છે તે વેચી દઈએ તો?'

'ધરેજી અને સારી ચીજવસ્તુ તો આપણે વેચી પણ પૂજાનું સિંહાસન વેચાય?'

‘કેમ ન વેચાય ? આપણે પૈસાની જરૂર છે. ઘરમાં ખીજું કંઈ નથી. દેવને તરલાણામાં કે નાની પાટલી પર ખેસાડશું. દેવ તો ભાવનાના બૂખ્યા છે. દેવને બધું જ સરખું છે.’

‘પાપનું’ તો ઠીક. પણ આપણા આપણા એ સિંહાસને દેવ પૂજતા આવ્યા છે. આપણાનો જૂનામાં જૂનો વારસો છે. એ કેમ વેચાય ?’

‘આપણાનો વારસો આપણે કર્યા સુધી રાખી શકશું ? એ સિંહાસન વેચશું’ તો જોહામાં જોહા પાંચસો રૂપિયા તો જરૂર આવશે ને દેવું બધું જ આપણે જશે. આ મારે સારી દવાની સગવડ થઈ શકશે. દાકતરને જોહાની શકશું. દાકતરે આ મારે ખીજા પેન્ટ દવાઓ લખી આપી હતી તે લાવી શકતા નથી તે પણ લવાશે. પૈસા આવતાં ઈન્જેકશન કે એવું કંઈ આપણની દાકતર વાત કરતા હતા તે અપાસે અને આ સાળું થઈ જશે.’ આવી મેં ઘણી વાતો કરી ત્યારે ક્યવાતે મને તેણે વેચવાની રજા આપી. અને કહ્યું : ‘મને વેચવામાં કંઈ અજર ન પડે. તું જમીને પછી જાજે અને વેચી આવજો.’

મેડીએને ખાને ચમચીથી ધીમે ધીમે દવા પાછને એ-ચાર અમચી આ પાઈ અને પછી મેડીએન જમવા બેઠા અને હું આ પાસે બેઠો. મેડીએન જમી રહ્યાં એટલે તે આ પાસે બેઠા. પછી મેં દેવને તરલાણામાં જોડાવી દીધા અને સિંહાસન ખાલી કયું; સિંહાસન ખાલી કરતાં એક તરફથી માડું હાથ રડતું હતું અને હું વિચારતી હતી : ‘અહો, આ સિંહાસને અમારા ધરના આ દેવો કેટલાં જ વર્ષોથી બિરાજતા હશે ! તેની શામે મારા પિતા, પ્રપિતા અને અનેક પૂર્વજોએ ભાવ અને ભક્તિથી ચિર નમાવ્યાં હશે. તે વખતે તેમના મનમાં જરાયે કદપના આવી હશે કે તેમની અજાગી દીકરીઓ આ દેવના સિંહાસનના પૈસાની આશા કરી ખેસશે અને વેચી નાખી દેવને આસનગ્રાહ કરશે ?’

આવી આવી અનેક વિચારોની તરંગમાળા મારા મગજમાં ઊભરાતી જતી હતી. અને એક તરફથી વિચાર આવતો : ‘રહેવા દે તારો પૂર્વજોએ સિંહાસન મોનાનું ન બનાવ્યું હોત અને પિતૃગણ જ કયું હોત તો તું યાદ રહેત ? એમ સમજ કે એ પિતૃગણ રે’ પણ એમ કેમ સમજવું ? સોનાનું છે એ દર્શાવત હતી. અને વેચાણના જે પૈસા આવે તેની ઉપર

કેટલી આશાની ઈમારતો ચણાઈ ગઈ હતી ! કેટલાં જો લેણા ગાટે બસે છે ને કરડવાં થોડે છે-તેમનાં મોં અટીકે ચાપ, દેવું અપાઈ જાય, ખાની સારી દવા થાય, આ સાળું થાય અને.....

એ સિંહાસનની કિંમત આવે તે પર અનેક આશાઓના કિલ્લા રચ્યા અને જમી લીધું ત્યાં સુધી રચાવે ગયા. કપડાં બદલી શૂન્યતા હાથે અને ઘડતા હાથે સિંહાસનને થેલીમાં નાખી હું બજારમાં ગઈ.

અમારો ઓળખાતો એક સોની હતો. અમારી સારી સ્થિતિ હતી ત્યારે તે અમારે ત્યાં દાગીનાઓ મારે ઘણી વખત આવતો. હું તેની દુકાને ગઈ. થેલીમાંથી સિંહાસન કાઢી મેં તેના હાથમાં મૂક્યું.

તેણે પૂછ્યું : ‘કેમ બેન ?’

‘આ વેચવું છે.’

તેણે સિંહાસનને ચારે તરફ ફેરવી જોયું. તોળી જોયું. કસોટીએ ધસી જોયું. પછી ઓછી અનરડીથી ત્રણચાર કેટાણે ધસી તે પર એસીકનાં ટપકાં મૂકી લૂગડાથી ધસી જોયું અને પાછું મારા હાથમાં આપ્યું. મેં કહ્યું : ‘કેમ, શું આવશે આતું ?’

તેણે કહ્યું : ‘બેન, સિંહાસન તો પિતૃગણનું છે. મને પણ પહેલાં વહેમ પડ્યો હતો. આમ તો સોના જેવું લાગે છે. સોનાનો પાકો ડોળ છે. તમે કંસારાની દુકાને જઈ, તોળાવી બજાર શું જાણે છે તે પૂછી કિંમત કરાવજો. તે ને કિંમત કહે એથી એક રૂપિયો હું વધારે આપીશ. મને આ સિંહાસનની કારીગરી જમી છે એટલે તમારે વેચવું હોય તો આવ કરાવી મને વાત કરજો.’

‘હે, આ પિતૃગણનું છે ?’ મારા મનમાં ધ્રાસકો પડ્યો. હું તે માની રાફી નહીં. મને લાગ્યું કે મારી સ્થિતિ જોઈ મને બનાવી લઈ લેવાનો તેનો દુષ્ટ ઈરાદો હતો. પણ હું એમ કંઈ આપી દઈ તેવી નહોતી. હું બીજા સોનીની દુકાને ગઈ. તેણે પણ એ જ વિધિ કરી એને તેણે અને મંજીર મુખ રાખી કહ્યું : ‘બેન, આ અમારો જર નથી.’

આનો અર્થ હું સમજી તો ખરી પણ વધારે ખાતરી કરવા મેં તેને કહ્યું : ‘કંઈ મોણું મોણું છે ?’ તેણે જવાબ આપ્યો. ‘ના બેન. એ પિતૃગણ જેને હું અત્યાર સુધી મોનાનું માનવી હતી તે પિતૃગણ છે તેમ ખાતરી પૂરે સંમજવા છતાં માની

શકી નહીં. બાલિયુ બકરો અને સાત ઠગની ઘાત
મને યાદ આવી અને આ બધા સોની નને છેનગતા
તો નહીં હોય ને ? એ વિચાર એ આચાર્યા એક
મોની દાગીના ધડવાનો ધધો કરતો હતો તેની છામરી
મારા કલાસમાં બજીલી હતી એટલે એણેખાણુ હતી,
તેની પાસે ગર્ધ અને સિદ્ધાસન બત વી હતું 'મઝા,
જરા આ જોઈ દો ને ફેરુ સોનું છે તે !'

તેણે સિદ્ધાસનના એક વાળાને અંગનતી અમ્યા
મૂકી તાવી જોયો અને કહ્યું 'જેન, આ તો સોનું
નથી પિત્તળનું સિદ્ધાસન છે'

હું દત્તાત્રય ચર્ચ ગઈ થા ! પણ ભાંગી ગયા અને
સિદ્ધાસન ફેંકી દેવાનું મન થયું પણ તેમ કરવાથી
મને કોઈ ગાંડી ધારશે એ ભયે સિદ્ધાસનને ફરી ચેલીમાં
નાખી હું ધર તરફ વળી

ખરૂંમાં રેસતા જ મોઝીમેનના તાળી રોવાનો
અવાજ મારા કાને પડ્યો અને ઘણો એક તરફ ફેંકી
હું બાની પધારી તરફ દોડી

૬

પ્રણયત્રિકોણની અનોખી
નવલકથા

ડી. મિ. લા

લેખક પારાશર્ય

સમકાલીન સાહિત્યમાં ખરે અસિદ્ધિ રૂપ
ગણાય ને તેથી ફરી ફરી રસાસ્વાદને પાત્ર
હોય તેવા ૧૯૪૮ના ગણવંત પુસ્તકોમાં
'ડી. મિ. લા'ને સ્થાન છે (માનસી)

કિંમત ૪-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ-ભાવનગર

કહાની એ. એચ. જીલરના

રેલ્વે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

તમારા કાડાની સુદરતા તમારી ઘડીયાળથી જ નથી—

પગ તુ સાથે સુદૃઢ પટ્ટાની જરૂરીયાત પણ છે

દરેક જાતના

• ઘડીયાળના પટ્ટાઓ

• જેન્ટલ પટ્ટાઓ

• બાકરો

• લેડીઝ કોર્ડ

• ચાવીની સાકળીઓ

• દાતીઆ

• લેડીઝ પટ્ટાઓ

• ચાવીની કડીઓ

• મરલરી સાગાન

વિગેરે સામાન માટે તુરત લખો:—

સતીશ એન્ડ કું.

૫, મોરારખાગ, ૩૧ ખતરગલી, મુબઈ ૪.

ગદાગોમના

ગોડરે ઉપર

પૂરણ પ્યાન

આપના આને છે

૦ ગામે ગામ એજન્સી આપવી છે

૦ ઉત્સાહી કેન્વાસરો નેઈએ છે

૦ ઉદાર ગરતો આપવામાં આવે છે

આઈ. મ. માન

મે મ્તાની શકે

તેવી સદર

ચેદીએ લખવું

મને લઈ આવેલી મોટર અડસડાટ કરતી રાયસાહેબના ઝાલીયાન
અંગણ પાસે ઊભી રહી. રાખેતા મુજબ એ નોકરે બારણું ઉઘાડી
સલામ કરી. એની સલામ કરવાની પદ્ધતિમાં જ મને કાંઈક નવીન લાગ્યું.
હું આ ગંભીર આવનો—જેનો હોવાથી આ નોકર નવો છે એ તો તરત જ
ખ્યાલ આવ્યો. હાથમાં થેલી કપડાં હું દારદારનાં પગથિયાં ચડવા લાગ્યો તે

તે જલ

લેખક
તખ્તસિંહ પરમાર

વખતે ‘કાં તેજલ, ફક્ક લુવાન છે ને ?’ એવા અસ્પષ્ટ
શબ્દો મારા કર્ણપટે અપડાયા. મને થયું કે આ શબ્દો
કોઈ નોકરડીને ઉદ્દેશીને બોલાયા હશે. સાથે સાથે
આપણા નોકરોના અનીતિમાન છવન વિશે પણ એક
વિચાર મારા મગજમાંથી જસદી પસાર થઈ ગયો.

દિવાનખાનામાં હું થોડીક વાર બેઠો, ત્યાં એ
મોટરનું દાર ઉઘાડનાર નોકર જ પ્રવેશ્યો ને બજાવ્યું:
‘આજ જરા બેસજો. સાહેબ હમણાં પધારે છે.’
નોકર પાછો ચાલ્યો ગયો. નીચે બીજા નોકરો એક
બીજા સાથે તાળીએ લઈ-દઈ કેઈક ગુસપુસ ગુસપુસ
વાતો કરી રહ્યા હોય એમ મને લાગ્યું. એ વિશે
વધારે વિચારુ તે પહેલાં તો એ નોકર ફરીથી આવીને
જણાવી ગયો: ‘સાહેબ પધારે છે.’

તરત જ રાયસાહેબ આવ્યા. મેં ઊભા થઈને
નમસ્કાર કર્યા. રાયસાહેબના કુટુંબ સાથે મારો પરિ-
ચય જૂનો હતો. એમનો મોટો પુત્ર મારી સાથે વાણતો,
એમના બીજા નાના પુત્રોને અભ્યાસ કરાવવા હું
અનેકવાર અહીં આવતો એટલે એ મને પણ પુત્રવત્ જ
ગણતા. ‘ખરું’ હું તો હું એમના કુટુંબનું એક અંગ
હોઉં એમ જ મને લાગતું.

મારા મોટેજીવનમાં મેં એજિનમાં હું અત્યાર-

‘મારું’ પ્રથમ પુરતક આપને અર્પણ કરવાની
મારી ઇચ્છા છે. આંખ સ્તીકારશે ?’ જરા આનંદ-
તાઈ મેં દહ્યું.

‘એઈશુ.’ કહી એમણે વાત ઉઘાડી. થોડી
વાર પછી તે બોલ્યા: ‘ત્યારે તું બેસ—અથવા કાંઈક
વાંચ. મારે કલમમાં જવાનો સમય થયો છે. તારા
જૂના રૂમમાં જ તારી વ્યવસ્થા કરાવી દઉં છું.’

એમણે ઘંટડી વગાડી. ઘંટડીના જવાબમાં મોટરનું
બારણું બોલનાર નોકર દાખલ થયો. ‘કિરીટસાહેબાજો
ફમ સાફ કરી આપો. એમને જ સગવડ એઈએ
તે આપજો.’ સૂચના આપી રાયસાહેબ કલમમાં ગયા.

હું થોડી વાર એમ ને એમ બેસી રહ્યો. નોકરો-
માં થતી વાતચીત મારા કાન પર આવતી હતી:
‘અરે તેજલ! મહેમાનની સરજારા તો બરાબર કરી
છે ને ?’ મને ઉપર બેઠાં બેઠાં લાગ્યું કે આ વખતે
આખર્નાં નતન જરૂર થયાં હશે. બધા ખડખડાટ
હસવા લાગ્યા. પેસો નોકર મને બહુ દાંત લાગ્યો. એણે
જવાબ જ ન આપ્યો. ફરીથી પેલાએજી જણાવ્યું:
‘ઠીક મોકા મળ્યો છે હો !’

‘તમે ય ટેમ—એમ બહો કે નઈ કે પાછા
મશરી જ કર્યા કરશો ?’

ખડા રહેતા, સામાન્ય પુરુષથી ૨૫૯ લુદ્ધ લક્ષ્યો
ધરાવતા નોકર સામે જોઈ રહ્યો લેખક જનસમૂહમાં
ધૂમી પોતાની કૃતિમાં સાચા પ્રાણવાન પાત્રો રજૂ
કરવા જોઈએ એવી મારી માનતા હેઈ આ પુરુષ
તુ માનસ જાણવા મે એના સાથે વાતચીત શરૂ કરી

‘તમારું નામ શું લાઈ?’

‘રધુ એણે મંથરાતા ઉત્તર આપ્યો

‘અહીં કેટલા વખતથી હો?’

‘ચાર-પાંચ મહિનાથી’

‘તમા જ મે તમને ન જોળખ્યા હું તો અહીં
અવારનવાર આવું છું જ્યેન્દ્રભાઈ મારી સાથે લજ્જતા’

‘હા’

ધીમે ધીમે એનો સ કામ ઓઠો ચતો જતો
હતો એટલે મારા મનમાં જે પ્રશ્ન ઘોળાયા કરતો
હતો એ મે પૂછ્યો-અન્યતઃ સ કાચથી, એને માફ
ન લાગે એ રીતે જ-

‘રધુ! તમને અહીં તો જન્મ કેમ કહે છે?’

એ જગ શરમ થો એ શરમ પુરુષ કરતાં સ્ત્રી-ઉચિત
વધારે લાગી થોડી વારે એ બોલ્યો ‘અમરતા જા’

‘એનું કાર્ક કારણ તો હોય જોઈએ ને!
તમને હરકત ન હોય તો કહે ને’ મારા લેખક
વાંચી માનસે રિનવણી કરી એમ કહું તોપણ આવે
એણે ધીમે ધીમે જવાબ આપ્યો શરૂ કર્યો ‘એ
તો હું માંડવે રધુ છું એટલે જ રતો ઝડપના વેશ
માં તેજસ્વિની પાંડ લઉં છું’

‘તમે તેજસ્વિની પાંડ શા માટે લ્યો છો?’

‘વાત એમ છે સાંભ કે મારી માને ઓકરા
ઊઝરતા નોંતા, એટલે નોચરાશ મા આગળ એણે
બાધા લીધી કે ‘હે માતાજી! મારે નો ઓકરા ઘરો
ને ઈ ઇવશે તો એ તમારી આગળ ધાધરી પેરીને
નાચશે’ એટલે નાનપણથી જ હું માતાજી આગળ
નાચું છું’ એણે સ્પષ્ટતા કરી

‘ત્યારે તો આ નચરાત્રિના જ દિવસો છે ઝડપનો
વેશ કેદી છે! મારે ખાસ લેવા આવવું છે’

‘આજે જ છે પધારજોને સાહેબ!’ મારી તત્પ
રતાથી એને આનંદ થયો હોય એમ લાગ્યું ‘આપ
લગભગ એક વાગે પધારજો નહિ તો પેલાં પ્યાચણ
કામાનો ને એવા જ વેશ આવે છે આપને મળ
નહિ આવે’

‘એમ! ત્યારે તો હું મે વાગે જ આવીશ’
મે જવાબ આપ્યો

*

મારા અભ્યાસકાળ દરમિયાન નાટક અને ભાર્ષ
વિશે વાંચેતુ-વિચારેતુ એ મધુ આજે રધુના આમ
ત્રણે તાલુ થયું નાટકની પૂર્વશ્રમિકા એવી ભવાઈ
પણાં વર્ષો જોરા ૧જોને એમાંથી કાર્ક તત્ત્વો મારા
સમજનમાં કે ભવાઈ વિશેના નિમકપાં પછુ પરિ
ભ્રમે કદાચ!

પ્રથમ તો રાતના મે કેમ વગાડવા એ પ્રશ્ન થયો
પછી તપાસ કરાવતાં ખજાર પડી કે સહેરના એક
છમીધરમાં ન્યુથીએટસંતુ ‘સોગદ’ ચાને છે, એટલે
ઠેકા એનમાં હું ને જ્યેન્દ્ર એ જોવા ગયા સારામાં
સારી મેંક પર અને ખડકાયા રજતપટ પર એ બન્ધ
કરુણ ચિત્રના એક પછી એક દરજો મારી આંખ
સામેથી પસાર થતાં હતાં, પછુ હું એનો આનંદ
આપી શક્યો નહિ મારા મનમાં તો રધુ સ્ત્રી જેવો કેમ
બની ગયો, આવા અનેક પુરુષોની આવી દશા કેમ થાય
છે એ જ વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો હું વિચારમાં
તદનીત હતો વિશ્રાંતિ પડી તોપણ અને તો ખજાર
ન પડી જ્યેન્દ્રે અને ધબ્બો મારીને કહ્યું ‘ઘેતુ
ચિતવન ચલે છે લેખક મદાસપ!’ મે કાર્ક જવાબ
આપ્યો નહિ

કૂરીથી ચિત્ર શરૂ થયું ફેરેરી પડ્યા પર રજુ
થતાં એક પછી એક દરજો પૂર્ણ થવા ને છેવટે મોટા
ભાઈનો બન્ધ ત્યાગ નિદાળી હું પછુ મુગ્ધ બન્યો
માર મા રહેલા લેખકને થયું ‘જાવી એક કલાકુતિ
ગૂંચરાત સમક્ષ પરી હોમ તો!’

અમે બહાર નીકળ્યા જ્યેન્દ્રને મે કહ્યું ‘ચાલ,
ઝડપનો વેશ લેવા’

‘અરે નારે! તારે જવું હોય તો જા અને તો
બીધ આવે છે એવા ટાયલા પાછળ બીધ સા માટે
બગાડી?’

હું તો માઢવીએ ગયો સાજ સજવા જતા રધુએ
મને કહ્યું ‘પધારો, પધારો’ પછી પોસને કહ્યું
‘કાર્ક માટે ચાકળો લાવજો’ સાનિદાઓ બેઠા હતા
ત્યા મારા ચાકળો નખાયો ભવાઈતુ પદ (Stage)
મારી સમક્ષ જ હતું

ધીમે ધીમે પ્રેક્ષકો વધવા લાગ્યા. સાજિંદાઓએ બૂંગળા વગાડવા શરૂ કર્યાં ને જંડાના વેશ માટે પૂર્વ-તૈયારી કરતા હોય એમ એ વિચયની તુફા બોલવા લાગ્યા: 'હાને રે, હાઈ હાઈ' વગેરે ચબ્બે વાતા વરણમાં વીંઝાવા લાગ્યા. મને સંસ્કૃત નાટકોની પ્રસ્તાવના યાદ આવી. એમાં સૂત્રધાર પાત્રોના પરિચય આપે છે. તે પાત્રોના પરિચય આપનાર મવાઈતો મેવાડી એ પશુ સૂત્રધાર જ ને!

થોડી વારે હાથમાં એ સળગતા કાકડા લઈ તેજલે પ્રવેશ કર્યો. પ્રથમ તો હું રધુને ઓળખી જ ન શક્યો. એણે મારી સામે દર્શિ કરી ત્યારે જ એ રધુ છે એમ હું માની શક્યો. ઝીનો પોવાક એને ખૂબ શોભતો હતો.

એણે પડમાં આવી 'સરસતીમાતાને વીનહું ને વળી શુભ-પત લાગું પામ.' નેવાં ગીતો મંજુમ રવરે ચરૂ કર્યાં. એના પતિ માટે તેજલે અંતરેજ વ્યક્ત કર્યો ત્યારે અરે-અર રધુ મને અસંતુષ્ટ એ નેવો જ લાગ્યો. એના પરી-શ્ચિત અભિનયે હું મુગ્ધ બન્યો. બાવા બહાકારો રંગમૂંઝિ પર હોય તો જરૂર સફળતા મેળવે એમ પશુ મને થયું.

હડો આગ્યો સારે પ્રિયતમને મળવા ઉત્સુક થયેલ પ્રિયતમાની અદાથી એ (રધુ) સામે ગયો ને સંવૃષ્ઠ થઈ પોતાના પ્રિયતમને રીજવવા લાગ્યો.

જંડાનું આત્મકથન શરૂ થયું ત્યારે તે મારી પાસે આવીને જરા સંકેતથી બેઠો. થોડી વાર રહીને પૂછ્યું: 'આપને કેવો લાગ્યો વેશ ?'

'બહુ સરસ.' ફરી વાર એના મુખ પર સરમ-ની લાલી પ્રસરી ગઈ.

એણે બીડી પીવી શરૂ કરી, ત્યાં એનો હાકારો આ લઈને આવ્યો. 'શ્યો આપા! આ.' અન્ન-વેશમાં બેઠેલ પિતાને ભોઈ હાકારો જરા પશુ ચરમાયો હોય એવું લાગ્યું નહિ.

ફરી પાછી એ મુરિલમ જંડા સાથે વહિજનારી તેજલની પ્રણયગાથા શરૂ થઈ. બવાઈના અંત સુધી હું મુગ્ધ બની નોઈ રહ્યો. રધુનું આજુ-દત્ત કરતું ચરીર, એની ઉચ્ચારણ-છટા, એનું તાદાત્મ્ય એ સર્વે ભેદને હું મોહ પામ્યો હતું તો જરા વ એકું નથી. સામાન્ય માનવીઓમાં આવા અદાકારો પછા છે એ

જાનથી મારી જાતી બીજી રહી.
જવાઈ પૂરી થઈ. મેં રધુને ધન્યવાદ આપ્યા.
બીજે દિવસે સવારે બરાબર આઠ વાગે તે આ

લઈને હાજર થયો, ત્યારે અન્ય નોકરોએ એની મરકરી કરી. મેં કહ્યું: 'ગઈકાલે રાતે તો તમે કમાલ કરી! તમે કઈં જાણ્યા હો તો લાગવગ લગાડી કાઢ નાટક કંપનીમાં ગોઠવી દઉં.'

'ના જી. બહુશો નથી. ને બહુશો હઈ તો વ મારાથી નાટકલાળા પર તો ન જ નચાવ. આ તો મારી માએ આધા રાખેલી એટલે વેશ કાઢવા પડે છે-વૈસા માટે નહિ.'

મે મારી દલીલ આમળ વધારી: 'અહીં તમારી કદર કોણ કરે!'

'એમ હોય સાહેબ! ગમે વરસે જ ફોજદાર સાહેબે ખુશ થઈ પાંચ રૂપિયા આપ્યાંતા!'

માનવી જેટલો સંવૃષ્ઠ છે પોતાની દુનિયામાં!

છએક માસ પછી મને લઈને આવેલી મોટર એ જ બંગલા પાસે બેળી રહી. એક નોકરે બારણું કિલાડી મને સલામ કરી પશુ એ રધુ નહેતો. એ ક્યાં ગયો દરો? મને અંતરમાં પ્રશ્ન થયો. પશુ નોકરો હસે એ ઠીક નહિ એમ ધારી તેમને એ પ્રશ્ન ન પૂછ્યો.

રામસાહેબને મેં માડું પહેલું પુસ્તક 'તેજલ અને બીટ વાતો' ધર્યું ત્યારે એ ખુશ થઈ ગયા ને પુસ્તક હાથમાં લઈ પાની ફરવતાં બોલ્યા: 'સાખાચા! પહેલી વાર્તા પર એમની નમર કરતાં તેમણે કહ્યું: 'અરે, તમે તો અમારા રધુની વ વાર્તા લખી ને શું?'

'જી હા! એ કેમ દેખાતો નથી?' આવ્યો ત્યારથી મનમાં ધોળાઈ રહેલો પ્રશ્ન મેં પૂછ્યો.

'વશતો હશે કોઈંની પાછળ! એવા માણસને સરકારી કુટુંબમાં વધારે વખત રાખવો એ ઠીક નહિ. એના આપણા પુત્રો પૂરે કેવા ખૂરા સરકાર પડે!'

રામસાહેબની તાર્ત્વિક દર્શિ સાચી દરો. પશુ અત્યારે તો મને રધુ જ વધારે યાદ આવ્યો ને જેને મેં રધુના છવન આસપાસ વણાયેલી વાર્તાવાળું પુસ્તક અર્પણ કર્યું હતું એ રામસાહેબ પ્રત્યે માન-સિદ્ધિ અણગમી થયો! *

ર સ ક યા રી

વિગતો અંકના પાછળના પૃષ્ઠ પર

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.

તમારા કુટુંબની સેવામાં
સહયોગ કરે છે

રસદા

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ઘી]

:: અને ::

અન્ય બનાવટો

રિક્ષાઈન્ડ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓઈલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

સાથુ

પગે

— તમારા ગામના વેપારી અને એજન્ટ પાસે માંગો —

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ મિ.ટેડ

આધિક્ષક :

શુભચંદ્રી બાગ સામે, પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૮૨ : વડોદરા

શુભચંદ્રી એજન્ટસ
'રસદા' એજન્ટસ

હરખાનુ
સમલાયા
(બી.બી.)

કચ્છ કાઠિયાવાડના એજન્ટસ
'ઓધવજી કલ્યાણજીની
કંપની

દેવેપુરા : અમદાવાદ

★

બો ટા દ

કોઈની ચડતી દેરડી ભાંગશો મા

લેખક

રામભાઈ કુરુષ પાઠક

એ કહેરા મા'દેવ તો ટીકડી ગામથી એક ગાઉ જેટલા દૂર નાજિયેરીના વેંકળાને સારે કાંઠે આવેલા છે, પણ ગામના અધિક્ષતા દેવ તો ગામની વૃષ્ણેવન્થ બિરાજેલા પ્રગટનાથ મા'દેવ જ છે. અને પ્રગટનાથના મંદિરની પાછળના ભાગમાં જમીનના એક નાના કટકાને ફરતી, ગોઠણ જેટલી ઊંચી પાણીની વાડ કરી, ફૂલવાડી રોપી, ધના ભગત તેની સાથે પેતાનું નામ અમર કરતા ગયા છે. ધના ભગતની ફૂલવાડીની વૃષ્ણે એક આલીયાન પીપળો વાદળ સાથે વાતું કરતો બિલો છે. પણ તેણે ફક્ત ડાળો જો જ દેહાવી છે અને ઈ ડાળો પણ જિંચે આશમાં નવા જ મધી રહી છે. તે સિવાય, ફૂલવાડીમાં એક રાતા ફૂલની કંચેણ, એક પીળા ફૂલની કંચેણ, એક સમઘરસોળની વેલ, એક નૂરૂંની વેલ અને ત્રણ-ચાર ખતુરાના ફૂલના રોપ, એટલા જ આકર્ષક છે. ફૂલવાડીની જમીન પર ખર્ચે વેળ પાથરી દીધી છે; જેથી અગર જોકે સૌરભ અને છાયાની અછત છતાં; ચોખ્ખા-ચટ તે સ્થાનમાં ઘડી એ ઘડી બેસવાનું મન થાય તેવું છે; ફૂલવાડીની ઢબણાડી હઠ ગામની બગર સાથે મળી જતી હતી અને આયમણી બાનુએ ગામના કુળગૌર ગોવા પાકકનું ઘર આવેલું છે.

અધિક્ષતાસ પરશોતમ ચાલતો હોઈ, પરો-હિયામાં પ્રાગડના દોરા ફૂટતાં તો ગામની સ્ત્રીઓ જિંચે સાદે પરભાતિયાં ગાતી ગાતી પરિક્રમણ કરી આવી હતી અને પછીથી શેત્રુંજી નદીએ નાહી, કાંઠાગોરની પૂંજ કરી, સાબુને ટકર મારે તેવા ખારાથી ધોયેલાં સ્વચ્છ ચણિયા-કાપડું અને સાડચી પહેરી, રસ્તામાં એકઠેરા મા'દેવનાં દર્શન કરી, નદીની વેળમાં બેઠકેલા

કોઈ તાંબાના તો કોઈ પિત્તળના લોટામાં જળ ભરી, હમણાં જ ગામમાં દાખલ થઈ હતી અને પ્રગટનાથની ફૂલવાડીમાંના આઝડ પીપળા ને ચક્રચકિત લોટામાંનું જળ રેડી રહી હતી; તો કોઈ સૂતર અને નાગલા ચડાવતી હતી; તો કોઈ વળી સોપારી ને ત્રાંખાનાણું ધરી ચોખા અને કંકુએ વધાવી રહી હતી. એવામાં જળવ વહુ બોલી: 'રજિયાતમા ! આ સૂતરના નાગલા, સોપારી અને ત્રાંખાનાણું ખરી રીતે તમારાથી ન લેવાય હો; ઈ તો ઈન્દરભાઈની વહુ જ લઈ શકે-અટાલે આંહી હોય તો; કોઈ ઘરડે ઘડપણ જીવનભેષ પીપળાના સ્વરૂપમાં કૃષ્ણ ભગવાનના વાદા તમારાથી ન ઉતારાય હો ?'

હાત મળ્યો નાણી સંતોષ પટલાણીએ પણ ઠહી નીખ્યું: 'હા, હો ગોરાણીમા. હું થ તમને કેહુની 'પૂછું પૂછું' એમ કરતી હતી; તમારે ઈન્દરભાઈની વહુવાડી હવે કેંદી લાવવી છે ? તમારે લીધે તો માડી, અમારે થ કંઈક લગવાવાનો વખત આવી નય છે; અમારે વેવાઈ વેલા અમારે ઘરે મેમાન આવે છે તે દ અમને પૂછે છે કે 'તમારા ગોરને એની નાત નાત-ખારા મૂકવાની છે ને ? એનો છોકરો વિલાયતમાં સાત વરસ સુધી જઈ આવ્યો એટલે; અને ઈ તમારો ગોર નાતના કહ્યા પ્રમાણે નથી વર્તેતો એટલે. તે તમારે જીભે ગોર ગામ સમસ્ત માટે લાવવો પડ્યો ને ?' તે ગોરાણીમા ! હવે ઈન્દરભાઈનાં લગન કરી નાખોને ચોણુચાલ, એટલે માણસો તો અવળી વાતું કરતાં બંધ થાય; કે પછી છે કાંઈ, ઈ વાતુંમાં સાચું જોડું ?'

'શું સાચું કે શું જોડું; ભગવાનની માયા

છે માદી જાધી ચે-દીકરા, દીકરીયું, વહુઆરુ, જાંઠારાં. ઈન્દરની વહુ લાવવી હોય તો અઝઘડી એક ધુમાડે આવે પણ મારે કયાં જોવી મોંયા મૂલની વહુ લાવવી છે? મારે તો સાતખોટનો દીકરો દીમખીમ ઘેર આવ્યો ઈ વરઘોડિયાં આવ્યાં જરાજર જ છે. અને માડી, નસીમમાં કહ્યુંજીના જોગ લખ્યા હોય ત્યાં સુધી આવું જાયું ય થયાં કરે; એક સાંધીએ ત્યાં તેર તરે; અમને તો બધે હમણાં બગવાને કસોટીએ ચડાવ્યાં છે તે કોઈ વાતે કયાં ય પાંચડું જ પડતું નથ; ઈ તો ઠીક છે બગવાનને એકનિઘાથી લગ્ન્યા છે નીકર અટાણે દેહનાં બટકતાં વેરાગી યઈગ્યાં હોત ’

અવલઆઈ વાત બાપી લેવા જોલી કિઘ્યાં:

‘તે માડી, હવે આ વેચાખ મહિને લગન કરોને ઈન્દરશાઈનાં; વેવચાજ રૂઢા નાતના પટે-લને ઘેર કયું છે તે પછી બટુ લાંબુ શું કરવું? અને પછી કાંઈ ગાદ આવતો હોય તો પછી જેમ નાત કેય એમ કરી નાખો ને! નાતમાં રહેવું અને નાતની અવગણના કરવી એમ કાંઈ બને?’

પીપળા નીચે આછા આછા છાંયડામાં ઘેરો જળી બેસી ગયેલ મોપીયુંને રજિયાતમા કહી રહ્યાં: ‘હં અ માડી, વેવાઈ તો રૂઢો મણિધર જેવો મળ્યો છે ઈન્દરના સાસરા અમારા નાતના પટેલ શું, અટાણે ઈ નાતમાં કર્તાકર્તા છે. વેલજી મહેતો તો તમને જાગર છે ને માડી, અમારી નાતમાં ‘સાકરિયો’ કહેવાય છે. નાત-તેશં તો અત્યાર સુધીમાં ઈ વેલજી સાકરિયાના જ વંશમાં થયાં છે. અને જ્યારે જ્યારે નાત-તેશં થયાં છે તે દી જોખલે સાકર અને ધારેદી પિરસાણું છે, જાપા! ઈ વંશજાળીના મહેતાને આંગણે. ઈ તો અમારા પૂર્વજના પુણ્ય અને ઈન્દરની માથે સરસ્વતીમાએ હાથ મૂક્યો છે એટલે ઈ વેલજી સાકરિયા જેવો લોકેકો આદમી અમારે ત્યાં એની દીકરી ધોળો ધર્મ ઈઈ ગ્યો છે, નીકર માડી, અમારી જેવા ફગળા પ્રાણજીને પરણવું હોય

તો રૂપિયા ચારથી પાંચ હજારની કોથળિયું કાલવવી પટે. અને વળી નાતમાં એની આજી દેવી? એને! પડ્યો જોલ જીજવા નાતીલા તૈયાર રહે છે પણ નાતીલા/હૂખાળા ફૂટતા રહે અને એની દીકરી અમારે ન્યાં પરણાવી છે તો જ એને કોઈ એક વેણ કઠવું ન કહી શકે; પણ એને ય પાછું નાતમાં રહેવું છે હો માડી; મોલો આજ છે ને કાલ નથી; અને તેથી જ ઈ નાતના પાંચ માણસને પૂછીને જ પગલું ભરે એવો સમજી છે. અને માડી તમે ઈન્દરનાં લગનની વાત કરો છો પણ ઈ નાતની અને ઈ વાતની તમને ખબર પટે તો તમે ય ના પાડો હો!

‘ઈ ઈન્દરનો સાસરો વેલજી સાકરિયો આજથી ૧૦ જમણ મોર અમારે ન્યાં મેમાન થ્યો’તો અને ત્રણ દી રોકાણો. પણ ત્રણ દી સુધી મોંમાંથી હડક ન કાઢી; એનો પડ્યો જોલ જીજવા જમે ધરનાં ખડાં ધઈ રહીએ પણ મૂળ મોંમાંથી કુવાલ જ ન કાટે ને, બાણે મોહું સીવી લીધું હોય નહિ? બાણે મોંમાં ગિલકુલ જીમ જ ન હોય એમ અનમાં ને મનમાં જાગ્યા કરે અને ટગર ટગર જોયા કરે. અને તો જાપ, અકળાઈ ગ્યાં, વેવાઈની આ વર્તણુકથી.

‘છેવટ એને ઘરે જાવાને વખત થ્યો અને ઘોડીના તંગ ખેંચી, વૈથારી કરી, પેયડામાં પગ નાખી જઈ ઘોડી માથે પલાણ્યો અને તમારા ગોર એની રજા લઈ રહ્યા હતા: ‘દયો, મેતા, આવજો દયાસાવ રાખજો. બાકી તો કર્તાકર્તા પરમેશ્વર છે.’ ઈ વળતે બાપુ, ઈ પાંચ હાથ પૂરા પડજી વેલજી સાકરિયો માથે આંટિયાળી પાયડી અને અંગે ધોળું બગલાની પાંચ જેવું તસતસતુ અંગરણું પહેલેલ, જેમ પવન આવ્યા-થી લાકડી બિડી પડે એમ, તમારા ગોરના પગમાં, ઘોડી માથેથી બિતરી પડ્યો અને પાયડી ઉતારી કરગરવા લાગ્યો:

‘ગોવા પાઠક, બાપ તું ભલે થઈને એક વખત તારા દીકરાને વાંશ્યાળી લઈ આવ અને આટલાં જ વચન કહે, કે ‘ભાઈઓ નાતની ઉપર-વટ કાંઈ મારે જાણું નથી; દીકરો મારો પર-દેશ જોડીને આવ્યો છે અને પરદેશમાં કાંઈ બધા ય દિવસ સરખા ન બન્ય; કોઈક વખત અણુઘટતું કામ થઈ ગયું હોય તો ઈ માફ કરો. અને અમને જાન લઈ વાંશ્યાળીમાં આવવાની રજા આપો.’—જસ આટલું જ કહે બાપ તું. ઝાઝું તારે ન જોવડું, બાકીનું હું જોઈ લઈશ, અને શું કામ તું મારા એક ભવમાં બે ભવ કરવા જિજ્ઞાસી થયો છો?’

‘તમારા ગોરે તો એના વેવાઈને આવડું જાણી ગેઠા કર્યા અને કહ્યું:

‘વેલજી મેતા, તું ભલે આજ દીકરીને બાપ હો પણ ગમે તેમ તો ય તારી નાતમાં ફેં ફોટે છે હો! તું અમીરનો દીકરો છો અને બળી રાવતવાળા જેવા દરબારનો કામદાર છો. જોજો હો, હાથે કરીને હીજી પડીય મા અને મને હીજી પાડીય મા. તું દીકરીનો બાપ હો તો ભલે પણ દીકરી હાડુ ચંક બની, તું ઈ ત્રણ ત્રણ હાથની કાછડિયું પહેરતારા લામટાવને હાથ ભેડીય મા હો. દીકરી કાંઈ તારી ઠેક મારી ઘરબારી નીકળી નહી બન. અને તને અને મને ફોરકામાં રાખવાની નાતની આ એક બાજી છે હો! એમ તો હુંયે ય નાતના પગની રજા છું અને નાત થકી મારી જાતને રૂડો માનું છું પણ દીકરી વિદાયત બાણીને આવ્યો એટલે ઈ વટલાઈ ગયો એમ કહે ઈ નાતને તો હું ખાહડે માડું હો! અને છતાં ય નાત મને ‘બાકારો’ દેશે તો મારે માથે વિજયસિંહ જેવો દરબાર મહારાજા છે; એના ટીબકી ગામનો હું ગામેટ છું; ટીબકી ગામના હું કુળગોર છું; હું લોમાં પાડુ મારી મારો રોટલો પેઠા કરીય અને દીકરી-દીકરા તો જ્યાં વિધાતાએ અજળ-પાણી લખ્યાં હશે ત્યાં વરીપરણી લેશે; બાકી

બગર વાંકે શુડાવા હું વાંશ્યાળીની નાતને તો નમન નહિ જ કરું, અને વેલજી સાકરિયા! તને કોઈ એ બરમાવ્યો હોય તો ઈ વેરે ય તું તારા મનમાંથી કાઢી નાખજો હો બાપ. તું અહીં ત્રણ દી મારો રોમાન થયો પણ તેં પેટ જોલીને વાત નથી કરી પણ હું તારી મૂંઝવણ કળી ગયો છું હો! મારો ઈન્દર બારિસ્ટરનું ભણ્યો છે. તેં તારી દીકરી એને દીધી છે અને તું લજેશરી છો એટલે તું મારા છોકરાને જગવે દસવીય હમર રૂપિયા નાખ તો જ હું પરણાવું, નહિતર નહિ ઈ વાતમાં કાંઈ માલ નથી હો; પણ બાપ, ઈન્દર બારિસ્ટરની પરીક્ષામાં પાસ થયો ઈ તમ જેવાના પુણ્યપરતાપે; તેં તારી દીકરી એને દીધી ઈ વિધાતાના લેજે, અને તું લજેશરી છો ઈ, બાપ તારા પૂર્વજના પુણ્યપરતાપે. આ બધું ‘જેઈ’ મારી આંતરડી કરે છે બાપ, એમાંથી પાંદડું હલાવી વિધાતાના આળેખ બગાડવાનું મન મને જશ ય નથી થાતું હો! વિધાતાએ નિર્માણ કર્યું હશે તો ઈન્દરની જાન તો તારા ઘરે જ આવશે, સાકરિયા! એમ ગોવો પાઠક ખૂટલ નહિ થાય. અને મારો ઈન્દરે ય કાંઈ એમ આકેલ ખૂટિયા જેગ ઠેકુ ભરવા નથી મંડી પડ્યો. અને બાપ, તારી જેવા સગાના તો હું પગ હાઠથી ગળકી બાઈ; હું કાલ સવારનો વરહડાને લોટમંગો બ્રાહ્મણ; આજ મારાં ધન્ય ઘડી ધન્ય બાગ્ય કે વાંશ્યાળીની નાતનો મોસિયો મારો વેવાઈ થયો છે; અને એમ ક્યાં ગાગ્યે મારો ઈન્દર જગ છતી ગયો છે; જગત તો સારે છતે કે જ્યારે ગોવા પાઠકની ઈકાતેર પેઢીને તારે એવી અમીરાત મોમાંથી વરસાવે, અને કાંઈ વિધા વેચવા સારુ ચરસ્વતીદેવી મારા પુતર પર પ્રસન્ન નથી થઈ; તું તારે વાંશ્યાળી દીમની મોકળે મને ઘોડી મારી મૂક અને લાજો રળતો હો તો કરોડો રળ.’

‘કેદરમા, આમ ‘ઈન્દરની વહુ વહુ’ કરે છે પણ મારે આમાં વહુ લાવવી ક્યાંથી ?

એમ હાંઈ પારકી દીકરીને બાવડું પકડીને લઈ અવાય છે ? અને આપણે હાંઈ ચોરાં નાત કે ગામ જહાર મુંગાઈ નેવા શરેરમાં રહીએ છીએ તે બે-પાંચ માણસને ઝોળખીતા-પાળખીતાને લેગા કરી, લેજળાં લૂઠમાં પહેરી, વેવાઈને ઘેર ભઈએ અને દીકરાની વટુને દૂધમાં ગાડીમાં બેસારી ઘરે લઈ આવીએ ? આપણે તો બાપ, રપ, પ૦ સગાં-સંબંધીને લેગાં કરવાં ભેઈએ, નાતીલાને લેગા કરવા પડે અને પછી રૂડી બાન લઈ ભઈએ અને વાજતેગાજતે દીકરાને પરણાવી લાવીએ; અને ઈ તો તમે જુઓ છો ને હાંઈ અટ દઈને યાય એમ નથી, અમારા સાચું બગવાને જોયું તે દીનું અમારા નાતીલાની આંખમાં અમારી પાતીનું ઝેર પડ્યું છે, બગવાને અમારો દી વાળો તો નાતીલા અમારો દી ભાંગવા તૈયાર થયા છે તે બાપ, ચાર નાતીલા લેગા થયા હોયને તો બીજી વાત નહિ, અમારી જ બોલગી. અમારી જ નંદા. તે વાત કરો મા-દોઈ નાન બાર મુકવાની વાત કરે તો દોઈ પાંચ-સાત હજાર રૂપિયા ધર્માદામાં નળાવાની વાત કરે, તો દોઈ વળી હસ હજાર રૂપિયા હંડમાં આપવાનું કહે આમ હાલી જ મળ્યા છે આમ ધા ગોર દીડા પડ્યા છે. બાપ, દીકરો તો રજતો રજશે અને હકૂમત ચલાવતો ચલાવશે પણ ઈ મોર અમારા નાતીલા અમને બંધણીમાં રાખવા મંડી પડ્યા છે તે કેમ જાણે કાલ સવારે ઈન્દરને મોટી સૂળાગીરી મળવાની હોય અને ઈ અઢગક ધન રજી હોવાનો હોય; હજી તો બાપ ઈન્દરને ભણાવવાના ખર્ચામાંથી બેચાં નથી આવ્યાં અને જમીન, ગોરડાં અને વાડો છાત્રાડિયામાં જઈ પડ્યાં હતાં તે ઈ તો પ્રજા પાંચરો હતો તે માંડ બચ્યાં. હવે આમાં મારે નાતને હંડ સરવો ક્યાંથી ? અને ઈન્દરની વટુ લાવવી ક્યાંથી ? હું પોને જ દીગડી ગામનું ગોરપડું ધર્માદામાં ખાઈ છું; તમારો ગોર પોતે જ મહારાજ

વિજયસિંહજીની જમીન ધર્માદામાં ખાય છે એમાં એની નાતને દેવા દશ-વીસ હજાર રૂપિયા લાવે ક્યાંથી ? અને ઇયેય તે કુત્ર એનો છેકરો વિજાયનમાં જઈ લાણી આવ્યો ઈ વાંક, અને ઈ શુના ચારુ !

‘ઈરખાના તો માડી, આવા ધમરોળિયા છે’ રજિયાતમા ગોપીયુંના ટોળાને વાઢ્યાતુરથી કામણ કરી રહ્યાં:

‘ઈરખાને તો દુનિયામાં દોઈ પહેંચું’ ય નથી અને દોઈ પહેંચશે ય નહિ; તેમ જ ઈરખા દોઈ રંક, તવંગર, શ્રીમંત દોઈને જોવે નહિ. દિરદીના બાદશાહને વણોડી કાઢવો હોય તો ઘડાકમાં એક રૂડી જહામ જેટલો કરી મુકાય. અને એમાં ય માડી અમારી નાતની ઈરખાએ તો, ધરતી માથે આટો આંક વાળ્યો છે. કેમ દોઈ નાતીલાનું ભુંડું ધાય, કેમ ઈ વાડો પડે, કેમ ઈ સાંજ પડયે ત્રણ ગામનો લોટ માગી પગ ઉપર સૂંડલો પૂડ ચડાવી ઘરલેગો ધાય એમાં જ રાજી રહે; હે મારાજ, હે સૂરજનારા યજુ, દોઈ દોઈની અડતી દેરડી ભાંગશે મા.

એમ કહી રજિયાતમા સૂરજનારાયણ સામ હાથ જોડી, પગે લાગી રહ્યાં પવનની ઝાંસેર આવવાથી પીપળાનાં પાન ખડખડાટ કરત હલી બિડ્યા અને સૂરજનારાયણના તેજમ હમી રહ્યાં.

‘દીક, માડી, નાત ઈ નાત. સમદર જેવ ગણાય નાત. સમદર જેમ રાજ છે એમ નાતે એક જાતનો રાજ છે. ઈ થકી દોઈ મોટું નથી દદદીને બાદશાહ છે એને ય નાત છે અં આપણા ગામનો રણેહર છે એને ય નાત છે નાત વગરનું પૃથ્વી માથે દોઈ નથી; ઈ નાતનું નંદા કરીને દે. ભવ છૂટયું ? આ તો વાતમાં વાત નીકળી જોટલે મારે કાલવો પાડવો પડ્યો અને ભાટકું ગોઢવું પડ્યું; અને માડી તમે જ કહો, નાતને સમદરનું પેટ રાખવું જોઈ ને નાતીલાના શુના, વાંક, દોષ બધું ય પી જવું

નેહ એ. એને બદલે નાત ભીડીને જ સાગમાં પગલાં ભરે અને કોઈ નાતીલાને લીંસી દેવા જોડે, ત્યારે તો પેટમાં ભડકા જોડે હો?

‘હીક હાલો, માડી હાલો આપણે આપણું વ્રત કરીએ. આપણે શું કામ છે ઇન્દરની વહુનું અત્યારે, કે ઇન્દરનું? અને એમ હું કયાં ઇન્દરની વહુની. લાંબી ડોક કરી, આપાદના મેહુલાની એમ વાટ નેહ રહી છું; અને મેં અત્યાર સુધીમાં કેટલી એની વાટ નેહ? શું આજ કે શું બે વર્ષે ગોર; ધરે ત્યાં દૂધપુતરને જોયો હતો ત્યાં દૂધપુતરની વહુની વાટ કેને હોય? દીકરા વિનાની કાંઈ વહુ આવે? અને કોને ખબર છે કે કેવી આવશે કેવી નહીં? વહુમાં ફિંગરો દહાકો ન હોય એવી વહુ કરતાં તો પંડાપંડ કરી, લઈએ છં શું જોડું? જાળતરામાં જોરાવું અને ટોડી ટોડીને છાગના કયા વણી જાય ત્યારે વહુલાડી એક કામ કરીને વે. ઈ વહુને તે શું શુકળી હોય? હું તો આવી વહુ-બહુની કાંઈ ફિકર રાજતી જ નથી અરે માથે મોટા પહાડ જેવડાં દુઃખ આવી પડ્યાં અને ચાલ્યાં ગયાં એની આગળ આ વહુની વાત તો ફાંટી જ થઈ જાય ને? આ પરસોતમ બગવાને પ્રાણબુના દીકરાનું રૂપ લીધું અને વહુલાડી સાથે પર-વ્યા; ઈ મારે ઘેર વહુલાડીનું રૂપ લાવશે અને એમ કયાં ઈ કરવું નહું છે; અત્યાર સુધીમાં સોળ વરસની સુંદરીનું રૂપ એણે ઘણી ફેરું લીધું અને દીધું.’

પીપળામાં ફરી એક પવનની સેર આવ-વવાથી પાંદડાં હલી ભીંક્યાં અને સૂર્યના તેજમાં નાચી રહ્યાં

‘હીક, માડી, હીક. સૂરજનારાયણ તો જુઓ આજ આકાશમાં જો એ વધે જ જાય છે. કેવું ટાણું થવા આવ્યું છે; હમણાં બધવારિયું હોત ગામબારી નીકળશે દેશો હું વાર્તા કહી લઉં: એક આપણા ગામ જેવું ગામ હતું. તેમાં એક ગોર અને ગોરાણી રહે. ભગવાનને

કરવું છે ને તે પ્રાણબુ પાસે અઢળક નાણું લેવું થયેલું પણ વિધાતાનું દીધેલ એકે ય સંતાન ન હતું. ગોર-ગોરાણી તો ભગવાનને આધીન રહી, પર્મકર્મ, વ્રત, નિયમ વગેરે કુર્ચે જાય છે અને જિંદગી શુભરે જાય છે. એમ કરતાં કરતાં પરસોતમ મહિને આવ્યો. ગોર-ગોરાણી તો મોટી ધામધૂમથી પરસોતમ મહિને નાચ છે. એવામાં એક દી ગોરાણીએ ગોરને કહ્યું:

‘આ હું અને તમે એય જહાં તપ-ભક્તિ કરવામાં રોકાયેલાં રહીએ છીએ તે મારાથી ધરવું કામ કાંઈ થઈ શકતું નથી અને ધરવું કામ કરવા બહાં છું તો રોજના વ્રતમાં ભંગ પડે છે તે તમે દીકરાની વહુ લઈ આવો ને તે મારાથી શુભે વ્રત-તપ તો થઈ શકે. અને દીકરાની વહુ ધરવું બધું ય કામ આટોપી લે. આ આપણા ગામમાં બધે ય ધરે મારી સારથની આપેડ બાવું તો તપ-જપ કરવામાં રોકાયેલી રહે છે અને દીકરાની વહુઆકુઓ-કેઈકે કેઈકે ત્રણ ત્રણ કોઈ કેઈકે ચાર ચાર ધરવું બધું ય કામ ધુળાકે પતાવી વે છે તે તમે ય જાવ ને, આપણા ધરવું કામ કરી શકે એવી કોઈ વહુ જોતી આવો ને.’

સાંસળીને તો ગોર ગોરાણીને કહે:

‘તું કાંઈ ગાંડી થઈ છે? આપણે કર્મે દીકરો નથી અને દીકરાની વહુ વે કોણ? દીકરા વિનાની તે વહુ મારે લાવવી કયાંથી?’

જોટણે ગોરાણી તો રીસ કરી અડમડવા માંડ્યા: ‘હવે તમે તો છો જ એવા; અધરથી જવાળા વાળો છો તે જાવ તો ખરા એક વખત, એક આંટો આપણી નાતમાં. તમારે તો પગે હાલીને જાવું છે અને મોટે જોડાવું છે. ગસ એટલું જ કરવાનું છે બાકીનું કામ તો આપણી આ અઢળક લક્ષ્મી કરી લેશે. નસી-ળમાં જોટલું સુખ માર્યું હશે તો મળી રહેશે. એમાં તમે શું કામ પહેલેથી નનૈયો ભણી અપશુકન દેવો છો?’

ગોર તો મનમાં સમજી ગયો કે આ સ્ત્રી-હક છે અને પોતાનું ધાર્યું કયું રહેશે. હાલને હું થેય નાતમાં આટો મારી આવું, જોઈએ તો ખરા નાત કેવોક સત્કાર કરે છે.

એમ વિચાર કરી બ્રાહ્મણ તો સોનામહોર અને હીરામાણિકનો ખડિયો ખસે મૂકી દીકરાની વહુ ગોતવા હાલી નીકળ્યો.

હાલતાં હાલતાં એક ગામની નજીક ગયો ને ત્યાં સૂરજનારાયણ આધમી ગયા અને રાત પડી જવા આવી, એટલે બ્રાહ્મણે તો ગામને પાદર આવી ગામમાં જ રાતવાસો કરવાનો વિચાર કર્યો ત્યાં પાદરમાં જ ગામની છોકરીનું ઘોલકી-ઘોલકી રમતી હતી તે સાંજ પડી જવા આવી હોવાથી ધૂડમાં આગેબેલી ઘોલકીનું બગાડી નાખી, ઘરભણ્ણી હાલી નીકળવા માંડીયું. એમાં એક બ્રાહ્મણની દીકરીને ગોરે બોલતી સાંભળી: 'એ...બાપુ, મારી ઘોલકી કોઈ બગાડયો મા-હું કોઈની ઘોલકી બગાડતી નથી; મારો ઘડ્યો ઘાટ જે બગાડશે એનું ઘર ભાંગશે.' પાદરમાં બેસેલો બ્રાહ્મણ તો આ શાણી છોકરીને તખત થઈ જોઈ રહ્યો અને નજીક જઈને એને જ પૂછ્યું:

'દીકરી, બેટા, આ ગામમાં કોઈ બ્રાહ્મણનું મોરડું છે? અને મને રાતવાસો કરવા દેશે? હું ગામતરે જવા નીકળ્યો છું. પણ આ ગામ આવતાં દી આધમી ગયો, છે અને મને કોઈ પ્રત રહેવા છે તો ઠીક.'

એટલે છોકરી તો બોલી બીડી:

'હં...અ, મારાજ, અમે જ આ ગામમાં બ્રાહ્મણ છીએ; તે તમ તમારે હાલો અમારે ઘેર. તાતની રાત ગાળી સવારે તમારે માર્ગે જાઓ.'

બ્રાહ્મણ તો ઈ છોકરીને ઘેર ગયો પણ ત્યાં ઈ છોકરી સિવાય બીજા કોઈ જણને પાળ્યાં નહિ એટલે પૂછ્યું: 'બેટા, તારાં મા-પાપ કયાં ગયાં છે? અને કેંઈ આવશે?'

એટલે છોકરી તો ઝટ લઈને બોલી:

'દાદા, મારાં માબાપ સામે કઠિ ગામ છે ત્યાં ગયાં છે તે ને આવશે તો નહિ આવે અને નહિ આવે તો આવશે.'

બ્રાહ્મણ તો પૂછી રહ્યો: 'કયે ગામ ગયાં છે બેટા? અને આવશે તો નહિ આવે અને નહિ આવે તો આવશે' એટલે શું?'

'તમે જ કહો ને, દાદા, ઈ કયું ગામ? સામે કાંઠે; દ્યો ઈ ગામનું ઉપાણું કહું. એના ઉપરથી વર્તી કાઢો ઈ ગામને—

અડ બાળીને કાળું કીધું, ખડને નામે નામ, શેતુછને સામે કઠિ, ગોતી લો ઈ ગામ

'કહી દ્યો દ્યો, દાદા, ઈ કયું ગામ?'

બ્રાહ્મણ તો આ જુવરી છોકરીની હોશિયારીની મનમાં ને મનમાં તારીફ કરી રહ્યો ત્યાં છોકરી જ બોલી:

'દાદા, ઈ ગામ, ખડકાળું અને આવશે તો નહિ આવે અને નહિ આવે તો આવશે' એનો અર્થ એમ કે ચોખાસાનો વખત છે. નદીએ ગાંઠાં પૂર હાલ્યાં જાય છે; આ અમારા ગામમાં તો જે દિવસ થયા વરસાદ નથી પણ ઉપરવાસ ગરમાં જે વરસાદ ત્રાટક્યો હોય અને શેતુછમાં જે કાંઠે પાણી હાલ્યું જાયું હોય તો મારાં માબાપ સામે કાંઠેથી આણીકોર આવી ન શકે પણ જે શેતલગંગા ન આવે અને આજનો દી મારી ઉપર પ્રસન્ન રહે તો તો મારાં માબાપ વાળુ ટાણે પણ ઘરે આવ્યા વિના ન રહે. હવે સમજ્યા ને?'

બ્રાહ્મણ તો મનોમન વિચાર કરી રહ્યો: 'અરે, મારે ને દીકરા હોય અને આવી વહુ મારે ઘેર આવે ને તો તો મારા ભવો-ભવનાં પાપ ટળી જાય'

એટલામાં ગામની મંદિરની આરતી કરવાનું ટાણું થયું ને ત્યાં તો દીકરીનાં માબાપ ઘરે આવ્યાં અને બ્રાહ્મણને જોઈને પૂછવા લાગ્યાં:

'બેટા, દીકર! આખું ઘેર મેમાન હોય છે?'

દીકરીએ તો જવાબ પાળ્યો: 'ઈ તો

મોલડીના પ્રાણજી છે તે ગામતરું કરવા નીકળ્યા છે અને વચમાં આપણે ગામ આવતાં રાત પડી જવાથી આપણે ઘેર રાતવાસો કરવા હું તેડી આવી છું.’

‘ટીક બેટા, સાડું ક્યું. પણ તેં કંઈ મેમાન સાડું રાખ્યું?’

એટલે હીરજીએ જવાબ દીધો: ‘હું જાપા, મેં તો લાપચી ને જાત ને એવું રાખ્યું છે.’

એટલામાં વાળુ-ટાણું થયું એટલે પ્રાણજી, અતિથિ પ્રાણજીને કહેવા લાગ્યો: ‘લ્યો, દવેલ, હાલો બોઠો વાળુ કરવા.’

એટલે મહેમાન પ્રાણજી તો કહે: ‘વાળુ કરવા તો હું એમ નહિ ભાડું. હું જે કામે આવ્યો છું ઈ ને તમે કબૂલ રાખો તો જ હું વાળુ કરવા ભાડું નહિ તો મારે વાળુ નથી કરવું.’

એટલે ઘરધણી પ્રાણજી તો કહેવા લાગ્યો: ‘પણ તમે વાળુ તો કરી લ્યો પછી આપણે તમે જેમ કહેશો એમ કરી દેશું. વિધાત્રીના લેખ હશે અને લોળાનાથનો હકમ હશે તો તો એમાં વાંધો નહિ આવે.’

એટલે અતિથિ પ્રાણજી પોતે જે સોના-મહોરોનો ખડિયો ભરીને લાવ્યો હતો ઈ ખડિયો જ ઘરમાં આપી દીધો અને પોતે પ્રાણજીની સાથે ગેસી નિરાંતે વાળુ કયું.

વાળુ કરી દીધા પછી પ્રાણજી અને પ્રાણજી અંદરોઅંદર એ ય ધણી-ધણિયાણી રાત કરવા માંડ્યાં. છેવટે પ્રાણજીએ પોતાનો વિચાર જણાવી દીધો, કે ‘દીકરો હોય તો ય ભલે અને ન હોય તો ય ભલે; દીકરી તો સુખી થયે; અઠળક દોલત પાસે છે તે આપણી દીકરી બેઠી બેઠી ખાશે અને પ્રભુસજન કરશે. અહીંયાં ખડિયો ભરીને સોનામહોરું લાવ્યો છે ઈ ઘરે શું નહિ હોય?’

સવાર પડ્યું અને એ ય ધણી-ધણિયાણીએ પોતાનો નિશ્ચય પ્રાણજીને જણાવી દીધો કે અમે અમારી દીકરી તમારે ઘેર દર્ધ ચૂકયાં છીએ.

અતિથિ તો એ દિવસ વધુ રોકાણો અને સારું સુહૃત્ લઈને ગોરગોરાણીએ-દીકરીનાં માખાં પોતાની દીકરીના ફેરા પોથી સાથે ફેરવી દીધા અને દીકરીને તો પોણું પાનેતર પહેરાવી, ઘોળો ચૂડો પહેરાવી, સેંથો પૂરી, કપાળમાં કંકુ ભરી, માથે મીંડવો ચૂંથી અતિથિ પ્રાણજી સાથે સાસરે વળાવી.

પ્રાણજી તો દીકરાની વહુને લઈને કર્મ-સંબોળના ખેલ ઉપર વિચાર કરતો કરતો પોતાને ગામ આવી પહોંચ્યો અને સાંચેયું લઈ આવવા પોતાને ઘરે પાગર પહોંચાડ્યા. નવી વહુ આવેલી જોઈને માખનાં છોકરાં તો ગોર મારાજ અને વહુ ફરતાં વીંટળાઈ વળ્યા અને ગોરને ઘરે જઈને પૂજામાં બેઠેલાં ગોરાણીને કહેવા લાગ્યા:

‘ગોરાણીમા, ગોરાણીમા! અમારા ગોર-ગાપા તમારી વહુ લઈને આવ્યા છે તે સાંચેયું કરવાનું કહે છે.’ પણ ગોરાણીએ કંઈ સાડું માન્યું નહિ અને પોતે માળાના મણકા વધુ જોસથી ફેરવવા લાગી.

ત્યાં ગામની બાથું આવી કહેવા લાગી: ‘ગોરાણીમા, ગોરગાપા વહુ લઈને આવ્યા છે તે સાંચેયું લઈ આવવાનું કહે છે. તે હાલો આપણે જડ જઈ, નીકર પાછું દી આધમી ભરે તો ચોઘડિયું સારું નહીં રહે અને રાત-નો બાધ નહો.’

ગોરાણી તો જવાબ દઈ રહ્યાં:

‘બાથું, બેનું, મારી ગળદા માણસની તે શું કામ મરકરી કરે છે? મને બળેલને શું કામ બાળો છો? અને મારે દીકરો જ કયાં છે, તે મારે દીકરાની વહુ આવે!’

બાઈઓ તો કહે:

‘અરે, પણ તમે હાલો તો ખરાં. અમે સાચું જ કહીએ છીએ અને દાંડિતમાગી જેવા ગળદા માલુસની થોડી મફકરી કરતાં હર્ષશું?’

ગોરાણી પાદર આવી જુએ છે ત્યાં સાચે જ પાનેતરનો ધૂમટો તાણી ઊભેલ વહુને જોઈ.

ગોરાણીએ તો હરખાતાં હરખાતાં સાંભળ્યું ક્યું અને વાજતોગાજતે વહુને ઘેર લાવ્યાં.

અને ગોર-ગોરાણી તો ણમણી શ્રદાથી પરસોતમ મહિને નાવા મંડી ગયાં છે પણ ગોરાણી નાવા જતાં પહેલાં વહુને રોજ શિખા-મણ આપી બય:

‘વહુ, બેટા! તમે ઘર રેહું મૂકીને ક્યાંય આઘેરાંય જશો મા, અને ઘરે ને ઘરે રહેજો. આડોશીપાડોશીના ઘેર મૂળ પગલુંય દેશો મા, અને ચૂલામાં દેતવા બિલકુલ હોલાવા દેશો મા હો!’

એવામાં જોક દિવસ, ગોર-ગોરાણી નદીએ નાહવા ગયાં છે. વહુ ઘેર એકલી જ છે અને રસોઈ મૂકવાનો વખત થયો. એટલે ચૂલામાં બ્યાં જઈને જુએ છે ત્યાં તો દેતવા સાર કરી ગયેલા વહુએ તો પોતાને ઘેર પડસાળમાં બિસાં બિસાં પાડોશી પાસે દેતવા માગ્યો.

હવે એવું બન્યું કે ઇ જ સમે જરાજર પાડોશણુ બાઈ અને તેના દીકરાની વહુ સામ-સામી વઢતી હતી. બ્રાહ્મણની વહુએ દેતવા માગ્યો એટલે તો પાડોશણુ બાઈ તેની દીકરાની વહુને કહે:

‘સંક, કલારબ્દ, જરાક જો તો ખરી, આ બ્રાહ્મણની, દીકરા વિનાની વહુ છે તો ય સાંજ પડ્યે કેટલું કામ કરે છે; જોક ધુળાકે ઘરનું બધુંય કામ પતાવી છે છે અને ઘરને તો આમ અબકાશ મારતું જોકણું ચણેાડી જેવું રાખે છે અને તું તો આખા દીમાં તરણુંય તોડીને બે કરતી નથી; જાણે કેમ મોટી નગરની ઘોણુ લાવી હો તેમ, પડી પડી રોટલા બગાડ

છ અને ડિવ્ર માથે કોહ એક લોહી ખડકી રહી છો.’

બ્રાહ્મણની જીવાન વહુ તો આ સાંભળી મથામણમાં પડી ગઈ. પોતે અધુંપધું બ્રાહ્મણી તો થઈ હતી એમાં પાડોશણુ પૂરું ક્યું.

જીવાન વહુને તો તે દિવસે ક્યાંય ચેન પડ્યું નહીં. રાંધણુંય કાંઈ ચૂલે રાધ્યું નહીં અને સંજવારી, કામ, વાસણ, વાશીકું બધુંય જેમતું તેમ પડ્યું રહ્યું.

એટલામાં ગોરાણી અને ગોર નદીએથી નાહીને આવ્યાં; પણ રોજની જેમ, વહુએ તેમના હાથમાંથી ધોતિયાં-પોતિયાં સૂકવવા લીધાં નહીં. બ્રાહ્મણો તો ઘરમાં આવી જુએ છે તો બધુંય રણવિણણુ રેડજેક પડ્યું છે. ડોસી તો મનમાં કળી ગઈ કે નક્કી આજ વહુને કોઈકે બરમાવી છે.

ડોસી તો વહુને પૂછવા લાગી: ‘વહુ, બેટા, કેમ હજી આજ કામ બધુંય એમ ને એમ પડ્યું છે; ક્યાંય ગયાં હતાં તમે? કે તમને આજ શરીરે આરામ નથી? કે પછી તમને કોઈએ કાંઈ કંઈ વેણુ કીધાં છે?’

વહુ તો બટ લઈને બોલી: ‘મને તો પાણીય નેથી પડ્યા, બાઈજી. પણ આજ મેં પાડોશણુ બાઈ પાસે દેતવા માગ્યો તે એણે પોતાની વહુને આમ ધમકાવી: ‘કે જો તો ખરી કે આ દીકરા વનાની વહુ છે તો ય કેવું ધુળાકે કામ કરે છે અને તારે તો જીવાન જોધ માટી છે અને પેટે વેળ વળગી છે તો ય તારામાં તો આખસનાં ગાડાં બર્ધાં છે! તો હેં, બાઈજી! તમારે દીકરા નથી?’

એટલે ડોસી તો કહે: ‘હવે, રાખો વહુ, દીકરા તો કેનારીને નહીં હોય; મારે તો રૂકા કરાનજી જેવા દીકરા છે. અને વહુ, તમે ય એવાં બોળાં તે પાડોશીના કહેવા ઉપર રીસ કરી અમારો પોખો કરો છો? છાનાંમાનાં ઘરનું

કામ કરો અને અમારી ડોસી-ડોસાની બનતી આકરી કરો. તે તમારે ઘરે જટ પારણું જમાવ.' ડોસીએ તો એમ કરીને વાત પતાવી દીધી. પણ એકાંત મળી એટલે પોતાના મનની મૂંઝવણ ધણી આગળ ઠાલવવા લાગી: 'આ વહુ તમારો દીકરો, તમારો દીકરો' કરે છે તે મારે દીકરો કાઢવો ક્યાંથી? આ તો બૂંડાઈની થાવા બેઠી છે; આ તો પહુડા જેવી ઊગતી દીકરીની કહવા મને લાગવા બેઠી છે; અને અરે રે રે મને આવો વિચાર સૂઝવો ક્યાંથી? આવી રૂપાળી કુણી માથણી જેવી છવરી છોકરીની જિંદગાની મેં બગાડી. આ પાપમાંથી હું કરે ભવ છટીશ?'

પ્રાણજી તો પ્રાણજીને કહે: 'પણ તું ઘરની ચાવીયું હારે લઈને ફર છ તે ચાવીયું તો વહુને આપી દે. એટલે એટલા પૂરતું તો એલું મન માયામાં પરોવાય અને એટલી ઘડી તો ઈ ધણીને ભૂલી જાય.'

ડોસીએ તો ઘરની ચાવીયું વહુને દેવા માંડી: 'ક્યો બેટા, આ ઘરની ચાવીયું'ને ઝૂંઠા. અમારે નાહવા જવું છે, પૂન કરવા રોકાવું પડે છે ને ઘણી વાર ચર્ષ જાય છે, તે વખતે તમારે જરૂર પડે તો કામ લાગે; આ ચાવીયુંથી આણી પાના આ છયે ચોરડા ઉધાડજો પણ આ સામેનો સાતમે ચોરડો, ભલાં ચર્ષને ઉધાડ્યો મા.'

ડોસી-ડોસો તો વળી, ચિંતાને અળગી કરી નદીએ નાહવા, પૂન કરવા ચાલી નીકળ્યાં અહીં પાછળથી વહુ તો ધડાધડ ચાવીયું લગાડી ચોરડા જેવા મંડી પડી: કાંઈકમાં ઝગઝગાટ કરતું ઝવેરાત ભર્યું હતું, તો કાંઈકમાં હીરામાણેક અને નીલમ ભર્યાં છે તો કાંઈકમાં વળી સોનામહોરો અને રૂપાનાણું ભર્યું છે. પાંચમે ચોરડો ઉધાડતાં તો હીરચીર અને પાંબડીની સાચી અટલસના રેશમી વાઘની ચાપીએ ભરેલી નજરે પડી અને છઠી

ચોરડામાં તો જલેળી, સાટા અને કંસારની સોડમ મધમઘાટ કરી રહી.

ગહન જિંદગીના આરે પગલાં માંડતી જીવાનજોધ વહુ તો આ બધી માયા જેઠ ભગવાનની અકળ ગતિનો વિચાર કરી રહી.

ઘડીકમાં તો છયે ચોરડા જેઠ વળી અને સાતમે ચોરડો ઉધાડતાં પહેલાં ઘડીક તો અટકી ગઈ.

'અરે, મારી સાસુ મને આ સાતમે ચોરડો ઉધાડવાની ના પાડતાં મયાં છે તે એમાં શું હશે? આ છ ચોરડામાં તો ઝવેરાત ભરી છે તે વળી આમાં શું ભર્યું હશે તે ઈ, ઉધાડવાનો ગાધ છે? લાવ ને લેગાલેગ ઈયેય જેઠ વળું! એમ કરીને જ્યાં ફૂંચી લગાડી સાતમે ચોરડો ઉધાડે છે ત્યાં તો ઘીની બે દીવીયું ઝગઝગાટ બળી રહી છે અને હીરા, માણેક, મોવી-જડિત ખાજેક પર પરસોતમજી પીળાં પિતા-બર-ઝરકથી ઝામા અને લાલ પાંબડી તથ માથા પર ચોરના પીંછાને ઝુગટ ધારણુ કરે બેઠા છે અને પોથી વાંચી રહ્યા છે.

'હે ભગવાન! એને પ્રસન્ન થયા એવા સૌંદર્ય પ્રસન્ન થાજો, એને દર્શન દીધાં એવાં સૌંદર્ય દર્શન દેજો.' મોખીયું તું ટોણું ઉપર પ્રમાણે બોલી, જાણે કે સાક્ષાત ભગવાન તેમની સાથે બેઠા હોય તેમ નમન કરી રહ્યું.

રણિયાતમા, સાક્ષરનેય જૂ પાઈ દે તેવી વાણીમાં આગળ કહી રહ્યાં:

'એ પ્રાણજીના દીકરાની વહુ તો ભગવાનને એઈ સાડીનો છેડો પાથરી પથે લાગતી હતી ત્યાં તો પરસોતમ ભગવાન કહી રહ્યાં:

'હં... અ, હમણાં ઉધાડ્યો મા; મારા વાંચનમાં ખલેલ પરશે. પણ જ્યારે મારી જરૂર પડે ત્યારે સાસુ-સસરાને કહેજો એટલે હું અવધરે આવી બેસો રહીશ.'

વહુ તો ઈ સાંભળી ઝમ દર્ષને પાછી

વળી ગધ અને બારણાં પાછાં હતાં તેમ ને તેમ બંધે કરી દીધાં.

બાઈના હૈયામાં તો નવ ત્રિશંત ચર્ધ; ને બત્રીસે કોઠે દીવા થવા અને બમણા-ત્રમણા ઉમળકાથી ઘરનું કામ કરવા મંડી પડી. બાઈના હૈયામાં તો હરખની છાશું ઊડવા માંડી.

એમ કરતાં કરતાં તો પરસોતમ મહિનો પૂરો થવા આચ્યો; અમાસને તો ક્ષત પ્રજા દિવસની જ વાર રહી એટલે વહુ તો સાસુને કહેવા લાગી:

‘હું, બાઈલ! આપણે અમાસને દિવસે પ્રાણણ જમાડવા છે ને? તમે અને મારા સસરા પરસોતમ મહિનો નાદાં તેનું ઉજમણું કરવું છે ને?’

ડાસી તો હવે અરેખરી મૂંઝાણી. વહુને ‘હા’ કહ્યા સિવાય છૂટકો ન હતો અને વહુ તો લાડીલી યધ વધુ ને વધુ ચીવટથી કામ ક્યેં નાથ છે.

‘ત્યારે બાઈલ, હું લાડું કરવા ઘઉં છજું ને? અને અમાસને દિવસે આપણે જઘન કરવો છે ને?’

ડાસી તો મનમાં ને મનમાં ખાંટીધૂટીમાં પડી ગઈ: ‘અરે આ વહુ આપણી માથે રામકાણી રાખવા બેઠી છે હો; ગામ આખાને લેજું કરી આપણને નક્કી ભૂંડાં લગાડશે; ઠીક પલ્લ, જે થાય તે ખરું. દીકરાની વહુ એને માની છે એટલે એને ઠાંચવી તો નથી જ; ઈ જેમ કરે એમ કરવા દેવું છે; બાકી તો મારો વાલો સંભાળી લેશે.’

‘ગોપીયું, બાપુ, જોજો પરસોતમ ભગવાનની આ એક અક્ષળ ગતિ. માગ્યા વિના લાખો છે અને માગીએ તો બટકું રોટલોય ન દે. કરમમાં લખ્યું હોય તો પાંદડું હલાવીએ ત્યાં અટળક મળી રહે અને કરમમાં ભમરોજ લખ્યો હોય તો લાખ પ્રયત્ન કરો તોય બે પાંદડે ન થાય; ખરે ટાણે આવીને

લેવાયે થાય ઈ જ ભગવાન. હુનિયામાં માઠી, એક નામચા જ સાચી છે. અને એ ભગવાનનું નામ. બાકી તો શું દીકરો કે શું દીકરાની વહુ કે શું દોલત? ઇ કાંઈ કામ નથી આવતું બાપુ, અવસર પડે કામ એક હરિતું નામ આવે; તે જ્યારે ટાણું પડે ત્યારે હાજર ને હાજર

રજિયાતમાં સ્ત્રીઓનાં હૈયાં ડોલાવતાં કરે રહ્યાં: ‘એમ કરતાં કરતાં તો પરસોતમ મહિ નાની અમાસ આવી એને વહુ તો સાસુને કહે ‘ત્યારે બાઈલ, હું બધાંયને નોતરાં દર્ધ આ ને આપણે ઘેર જઘનમાં હાજર રહેવાનું અને જઘન પૂરો થયે સૌને જમીને જવાનું!’

સાસુ તો ચંત્રવત ‘હા’ કહી રહી. એટલે વહુ તો ધમધમ કરતી ગામમાં નોતરાં દેવા બિપડી ગઈ.

ગોરના ઘરનું નોતરું ગામ આખામાં ફરે વળું; એટલે નાતીલા તો લેગા મળી હાંસી કરે રહ્યા કે ‘આને શું જોઈ નોતરાં દેવા મોકલી હશે? આને ઘરે દીકરો-દીકરી કાંઈ ચે નથી અને આ જીવાનજોધ વહુની પડખે સાંતક કોને ખેસારશે? ઠીક ચાલોને, આપણે તો નોતરાં ઝીલોને, નોતરાં ઝીલવામાં શું નાથ છે? ખેલ થાય ઈ જોશું જઘનના મંડપમાં. દીકરા અને વહુને સાંતક ખેસારે તો જ આપણે જમવું નીકર તો જઘન અને રસોઈ બધુંય બગાડી ચાલી નીકળશું.’

પ્રાણણને ઘેર તો મંડપ નંખાયો છે. મંડપને ઢેળના ઘંભોથી ચણગાર્યો છે. મકાનની દીવાલોને ધોળ કરાવેલ છે; અને તોરણ, ચાકળા ટાંગી દીધાં છે. ફળિયામાં અમિત્રુંડ કર્યો અને માલીપા ધીની અને જવતલની આહુતિયું દેવાય છે અને ઓશરીની કોર પર ભેસી કસૂળલ જૂંદડી અને કાંબીકલતા પહેરેલી ખેડુ સ્ત્રીઓ ઝીણે સાદે ગીત અને ધોળ ગાઈ રહી છે.

વહુ તો ઘૂમટો તાણી ઘરમાંથી બહાર

અને એશરોમાંથી ફળીમાં ધૂમી રહી છે; ઘડી-કમાં પટારામાંથી ઘાણ ને ખૂમયા ને એવું એવું કંદે છે તો ઘડીકમાં પેટીમાંથી રેશમી ધડકી અને દીનખાખનાં ગાદલાંતકિયા ઠાલી આપે છે તો વળી ઘડીકમાં હવન કરાવનાર ગોર મહારાજને (હોત્રીને) સરવી બરીને થીલું ધી હોમ કરવા આપે છે.

સાસુ-સસરા તો એક બાબુ બેસી મૂંઝાય છે, ભગવાનનું નામ જપે છે અને મનમાં ને મનમાં ચકળાય છે કે આ શું થાવા બેઠું છે ? ઘરડે ઘડપણ અમારી માથે આવાં દુઃખ કેમ આવી પડ્યાં ? આ હોમ-હવન કરવાની અને પ્રાણજ્ઞ જમાડવાની મેં હા જ કેમ લાણી કરી જ સૂઝ નથી પડતી.

છેવટે સાસુએ તો ત્રણ લોકના નાથને સંભાર્યા અને મનાવી રહી : 'હે પરસોતમ ભગવાન ! તમે તો હાજરાહજૂર છો અને સ્ત્રીડ પડયે સૌની વારે ધાયા છો; મેં જો મન, વચન, કાયાથી આ મહિને માસ તમારી સાચી ભક્તિ કરી હોય ને તો આ અવધર સાચવી લેજો અને મારી લાજ રાખજો.' એટલામાં જ ગોર આરાજે મોટેથી સાદ કપો : 'યજ્ઞમાન અને યજ્ઞમાનપત્નીને સાંતક બેસવા મંડપમાં બોલાવે, આધારિયુ વીતી જાય છે, 'એમ જ્યાં ટોચીમા પોતાની પ્રાર્થનાનું અને ગોર મારાજ પોતાની આરાનું છેલ્લું વેણ મોંમાંથી ઉચારે છે ત્યાં તો ઠાસીમાની નવે નિદ્રિ અને અણમા સિદ્ધિથી ભરેલા સાતમા એરણનાં બારણાં બડાક કરતાં બિઘડી ગયાં અને લાલ ચાંબડિયે ચડી, પીળાં પિતાંબર પહેરેલ, મસ્તક પર મોરમુગુટ ધારણ કરેલ અને હાથમાં પોથી રહી ગયેલ પરસોતમ પ્રભુ તો ચટાક ચટાક કરતા મંડપમા આવી બિભા રહ્યા; વહુલાડી હાથ એકઠો ધૂમટો વાણી પડ્યો આવી બિલાં રહી ગયાં છે.

ગોર મારાજે વરમાળા નાળી; વરઘોડિયાંની છેડાછેડી ગાંધી અને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી.

દીકરા વિનાની વહુ અને પરસોતમ પ્રભુની બેઠલીએ આહુતિ આપી.

'હે પરસોતમ ભગવાન ! પ્રાણજ્ઞ-પ્રાણજ્ઞીને તુકયા એવા સૌને તુકજો, એમની લાજ રાખી એવી સૌની લાજ રાખજો.'

ગોપીયું માત્ર રળિયાતમાનાં ઉચારેલાં છેલાં વેણ ફરી ફરી બોલી; ભગવાનને પ્રસન્ન થવા પ્રાર્થી રહી અને પુરુષોત્તમ ચોગીરૂપી પીપળાને નમન કરી રહી.

આકાશમાં સૂર્યનારાયણ પણ સ્ત્રીઓના ટોળા સાથે પીપળાને વંદન કરી રહ્યા.

વાર્તા પૂરી થતાં વ્રતધારી સ્ત્રીઓએ વાત દરમિયાન ગાંધી રાખેલ છબને છૂટી મૂકી અને અલકમલકની વાતો કરવા મંડી પડી.

કેહર ક્ષેપ બોલતાં સંભળાયાં : 'એવું છે માડી, ભગવાનની કસોટીનું. કસોટીએ ચડાવે ત્યારે તો બલભલાની શ્રદ્ધા ડગમગાવી મૂકે. અત્યારના કળણગમાં તો શ્રદ્ધા રાખવી માડી, બહુ દોયલી છે. ગોદ્રણના ગોળાની જેમ જગત આણું ચકરાવે ચડયું છે. ઇતો જોણે પૂરા પૂંજ્યા હોય એનું જ મન ભગવાન તરફ વળે બાકી તો 'આ મારું ને તે મારું' કરતાં કરતાં છુલકો એળિયામાંથી ઘડી વારમાં બિડી જાય છે, માડી.'

કુવારકા મેધુ પૂછી રહી : 'હે રળિયાતમા ! આ અમે બધાંય તમારી વાંઠે વાર વરતેલાં રહીએ છીએ; અને મોદિવજનું અને બોળચોયનું અને આ પરસોતમ મહિનાનું ને એવાં વ્રત કરીએ છીએ તે અમને તો અમારી શ્રદ્ધા પ્રમાણે જેટલું મળતું હશે એટલું એનું પુણ્ય મળજો, પણ તમે આ બધાંય વ્રત-નિયમમાં અમને દોરવણી દો છો અને ભગવાનની વાર્તા કહેવામાં એકમેક ચર્ષ જાય છે અને ભગવાનને અમારી આગળ, ખડા કરી દો છો તે તમને આ બધા પરમાર્થનું જેટલું પુણ્ય મળતું હશે ?'

છોકરીના તે સવાલને જવાબ રળિયાતમા આપે કે ટોળામાંની કોઈ સ્ત્રી આપે કે પછી

મેધુ પોતે જ કંઈ કહે તે પહેલાં ગોવા ગોર
આમેથી પાહાળંધી કહિયું અને ચાર છેડે પહેરેલ
પોતિયામાં સજ્જ થઈ, કાઈ આગંતુકને સાથે
લઈ આવતા જણાયા.

નજીક આવી પાસે જ બેઠેલી કુંવારકા
મેધુને પૂછ્યું: 'કાં બેઠા મેધુ, તારી ગોરાણીમા
છે આંહી?'

'હું અ...બુઝોને આ વચમાં બેઠી. હજી
હમણાં જ વાર્તા પૂરી કરી ચોખલિયે વધાવ્યા
પરસોતમજી પ્રભુને.'

ગોવા ગોરે રણિયાત ગોરાણી તરફ બેઠી
કહ્યું: 'આ લગનિયો આવ્યો છે; વાંચાળીથી
ઈન્દરનું લગન લઈને તે વેશાળ સુદ ૧૨ નાં
લગન નિરધાર્યાં છે તે વધાવી લેશું ને?'

રણિયાતમાનુ મોં મરકી ઊઠ્યું.

ગોપીયું માત્રનું અંતઃકરણ વાહ વાહ

પોકારી ઊઠ્યું.

આનંદનો ઊભરો સમાવર્તા રણિયાતમા
કહી રહ્યાં: 'તે એમાં મને શું આંહી કેવ
આવ્યા? દીકરાનું લગન તો વધાવી જ લેવાનું
હોય ને?'

'એમ નથી; ઈ પૂછવાનું નથી; પૂછતા
તો ઈ છે કે, સાચાસાચ વેલજી મેતાએ કહે
વરાવ્યું છે કે વરેંડીને દિવસે તમારે વાંચાળીની
આખી નાત જમાડવી પડશે એવો મેં નાતને
કેલ દીધો છે; અને, પોતે ચોરીને દિવસે નાત
જમાડવાના છે, તંબુ ધૂરસું અને ધારે ઘીએ;
એટલે, બાંધે ભરમે એમ કહેવરાવ્યું છે કે ભો
તમે પોગી શકો તેમ ન હો તો પછી પોતે
તૈયારી રાખે, ઈ જો મ પ્રસંગની; એને તો
એક ખર્ચ આપવું છે, તો સાચાસાચ બીજું ય
થઈ નય, એમ કહેવરાવ્યું છે તો એને શું
જવાબ દેવો છે?'

'તે પલ્લ એમાં મને શું પૂછતા આવ્યા છો?'

ગેરટો

[પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે.]

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગોળો,
કબજિયાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવી મુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોર્મ્યાંસા, વડોદરા વગેરે

નાત જમાડે કાંઈ ખાધ નહિ પડી લાઈ. પાંચસેક માણસ જમતું હશે તો હજાર જમશે અને હજાર જમતું હશે તો હોઠ હજાર જમશે; એમાં શી મોટી વાત હતી? 'રજિયાતમાં એ સુધાવી દીધું.

ગોવા ગોરનું ગળું રણકારા કરી રહ્યું: 'ઈ જ હું કહેતો હતો. આ લગનિયાભાઈને કે ભાઈ જેરામ, તું તારે વેલણ મેતાને કહેજે કે પોતે ખુમાણ રાવતવાળાનું કામદારું કરતા હોય તો ભલે કરે; પૈસો કાંઈ એણે એકે જ હુનિયામાં નથી ભાજ્યો, સમજ્યો ને? અને નાતના પગની તો અમે રજ કહેવાઈએ. નાતને જમાડવા કેણુ રાણ ન હોય? અમે કાંઈ જગતને ને નાતને ત્યજી નથી દીધાં. હા, આ ઘડીદેશ-પીથ હજાર રૂપિયાની કોથળી ઠાકવની પડતી હોય તો તો રેખું ભાંગી લય, ઈ વાત સાચી. પણ કાંઈ વાંચાળીની નાત જમાડે ગોવા પાકકના ઘરમાં ભૂખ નહિ ગરી લય. તું તારે કહેજે સાકરિયાને કે વૈથાખ મુઠ ૧૨ નાં લગન છે, અને વૈથાખી પૂનમને! વાંચાળીનો મેળો છે તે હું ઈન્દરની લાન લઈને આવીશ ને ત્યારે, વરેંડીને ઢિવસે, ઈ એના ગામ વાંચાળી ના મેળોનો હુમાડો આપીશ; જત એનાથી થાય એટલી સોઈ કરી રાખે, યાકીની સોઈ મારા મહારાજા વિજયસિંહનું નામ કરશે.'

ગોવા પાકક બોલી રહ્યા અને ત્યાં બેઠેલ ગોપીજીએ લગનગીત બોલડ્યું:

ગજેશ દ્વંદ્વાના ને મોટી દ્વંદ્વાના,
પ્રથમ ગજેશ બેહારો રે મારા ગજેશ દ્વંદ્વાના.

૦

☆ ક હા ની ☆
એ. એચ. બ્હીલરના
રેલ્વે બુકસ્ટોલ પર મળી શકે છે

વપરાયેલી

ટપાલની ટિકિટો

નીચે દર્શાવેલા
દેશાવરની ટિકિટો
કાયમ જથ્થાખંધ
સ્ટોકમાં
ખરીદીએ છીએ

એકન, આફ્રિકા, ઇન્ડો, યુગાન્ડા, ટાંઝાનીકા,
સાહિય આફ્રિકા, ટ્રાન્સવાલ, ન્યાસાલેન્ડ, ઝાંઝી-
બાર વગેરે. બરમા, હોંગકોંગ, મલાયા, સોમાલી-
લેન્ડ, માડાગાસ્કર, મેલ્ડેવમ, કાંગા, પોર્ટુગીઝ,
આફ્રિકા શીજ, વગેરે.....

સિવાય—

બુતાન, ગ્વાટેમાલ, પતીઆલા, નાલા, ઈર, બોપાલ, ઇન્ડોર, તાલુકાગ, કોચીન, નિઝામ વગેરે સ્ટોટની.....

ઈંગ્લેન્ડ, જર્મન, જાપાન, અમેરિકા વગેરે દેશોની કોઈપણ સ્ટેમ્પ જરા પણ ફાટેલ ન હોવી એજેએ.

ભાવતાલ માટે ફોટોગ્રાફની સ્ટેમ્પ મોકલો

— ધી —

કોરોનેશન સ્ટેમ્પ કંપની

[K. B.] ૩૩૩, ડકન રોડ,
સુબર્બ નં. ૪

જંગલનો રાજ

કોઈ એક નાતું એવું ગામ ને એ ગામનો નાના એવો દરબાર. દરબારનું નામ સજનસિંહ.

મધપૂઠે મધમાખ લેગી મળે, એમ દરબારને ય બાઈબંધ-દોસ્તદારનો પાર નહિ. દરબારને દાયરે બધા ય પાટસવાદિયા લેગા ધરેલા. ઊંચે ગળે દરબારનો માલ ખાય તે આજસુની જેમ પડ્યા રહે.

દરબારને એક કારભારી. કારભારીનો અવગતિયો છવ. વરે ત્યારે દરબારનું ને કારભારી માને કે પોતાનું લૂંટાઈ જાય છે. એક દિવસ કારભારીએ દરબારને કહ્યું: 'બાપુ! આ બધાને મફતમાં ખવડાવો-પિવડાવો છે તે એમની પાસે કાંક કામ તો કરાવો.'

દરબાર કહે. 'તમ તમારે થતું હોય તેમ થાવા દો. બાઈબંધ બાઈબંધનું નો ખાય ત્યારે બીજું કાણ ખાય?'

કારભારીએ તો તે દિવસથી કાન વાળ્યો. એ તો જોયે ઈ બીજા. એને એમ કે આપણું શું? આપણા બાપનું ક્યાં વરે છે? વાજનું-ગાજનું માંડવે આવે તે હી વાત.

ને ખાધે તો મોટા માન્યતાના ચે બંડાર ખૂટી જાય. તો આ નાના એવા ગામના નાના એવા દરબાર પાસે વળી કેટલી માયામૂઠી હોય? ચોડા દિવસમાં તો એની તેલુરીનાં તળિયાં દેખાયાં.

કારભારી કહે: 'બાપુ! હવે તો તેલુરીનાં તળિયાં દેખાયાં.'

પણ દરબાર એનું સાંભળે ત્યારે ને? ખજનો ખાલી થયો તો ય દરબાર બાઈબંધ-દોસ્તદારને બકારો ન દે. એને એમ કે બિચાડા મારે આશરે પડ્યા છે. મને મૂંઝીને બચાડા ક્યાં જાય?

એણે તો ઘર વેચ્યાં છે, ઘરની ઘરવખરી વેચી છે, ગરાસ વેચ્યો છે, ગામ વેચ્યું છે ને છેવટે બાપનું નામ પણ વેચી નાખ્યું છે એમ કરતાં કરતાં દરબારનું હતું તે બધું વેચાઈ ગયું છે. દરબારને તો જાણે આજ ને નીચે ધરતી રહ્યાં છે.

દરબારને થયું જે આપણી પાસે હતું ત્યાં સુધી દોસ્તોને ખવડાવ્યું. હવે નથી ત્યારે દોસ્તો મને નહિ ખવડાવે? એ તો કહેવત છે ને કે વારા પછી વારો ને મે પછી મારો.

દરબાર તો એક બાઈબંધને ઘેર ગયો છે. બાઈબંધ સીધો અંગૂઠો જ બતાવી દીધો છે. 'તારા જેવા ફતમ ફીનાગિયાને ખવડાવવા બેઠું તો ક્યાં આરો આવે?'

દરબાર બીજે ઘેર ગયો છે ને પછી ત્રીજે ઘેર ગયો છે. એમ કરતાં કરતાં બધા ય બાઈબંધને ઘેર ફરી વળ્યો છે. બધેથી એક જ જવાણ મળ્યો છે. કોઈ કરતાં કોઈએ એને બટકું વોટવો આપ્યો નથી.

પછી તો દરબારને ધં પસ્તાવાનો પાર ન રહ્યો. એને થયું કે અરેરે હું કેવો મૂરખ! દુનિયાને જરા ય નો જોણખી શક્યો. પણ હવે રાંડમાં પછોટું ડહાપણ શા કામનું?

એને તો દુનિયા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો છે. એણે વિચાર્યું છે કે આવી નગણી દુનિયામાં રહીને શું કામ છે? ન્યાં અહેસાન જેવી બત નથી, ન્યાં આંખની ચે ચરમ નથી, એવા સુલકમાં રહીને શું કરવું છે?

દરબાર તો પહેર્યે લૂગડે જંગલની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે.

ચાલતાં ચાલતાં એક દિવસ થયો, બે દિવસ થયા. એમ કરતાં કરતાં આઠ દિવસ થયા. એ તો ચાલ્યો જ જાય છે, ચાલ્યો જ જાય છે.

પાછું વાળીને પણ જોતો નથી. એને તો હુનિયાનો એવો અખર્જો આવી ગયો છે.

પણ આખર તો એ પણ કાળા માથાનો માનવી છે. મરવાનું મન કરે, પણ મોતને સાચું લાગે ત્યાં સો ડગલાં પાછળ હઠે. જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી દેહના દંડ એને લોગબ્યા વિના છૂટકો નથી. એને તો બૂખ લાગે ને તરસ પણ લાગે. બૂખ ને તરસ કંઈ કોઈનાં સગાં થોડાં જ થયાં છે ! દરજારને તો આઠ આઠ દિવસના નોકોરના અપવાસ થયા છે. બૂખે જીવ જાય છે. તરસે પ્રાણ તરફ છે. એને તો ધાય છે કે કોઈ બટકું રોટલો આપે ! કોઈ પાવનું પાણી પાય !

તરફડતો તરફડતો એ તો ચાલ્યો જાય છે. ત્યાં જંગલમાં એક નાની એવી ઝૂંપડી દીરી ને એને થયું કે ત્યાં કોઈ રહેતું હશે ? રહેતું હશે તો બટકું રોટલો આપશે. હાલને એની કોર જાઉં.

સજનસિંહ ઉતાવળો ઉતાવળો ઝૂંપડી પાસે આવ્યો. જુએ તો ઝૂંપડીનું બાર બંધ. અંદરથી જરા ધે સંચાર સંભાળતો નથી. એણે તો બાર ઉઘાડ્યું ને અંદર જઈને જુએ તો કોણ જાણે કેટલા ય કાળથી ઝૂંપડી અવાવડુ પડી છે. અંદર ઉંદરે મોટાં મોટાં ઠર કર્યાં છે. ચારે તરફ ઉંદરાના ડગલા છે. કરોળિયાનાં બળાં આંટે દશ સૂઝતી નથી.

સજનસિંહ ઝૂંપડીની દશા જોઈને નિસાસો મૂક્યો : ‘એય જીવવા ! નસીબ છે ને કાંઈ !’

એણે તો ઝૂંપડીમાં આમ જોયું છે ને તેમ જોયું છે. ખૂલે-બચકે જોયું છે. કાંઈ કરતાં કાંઈ મળી આવે ! જોયું છે ત્યાં તો એક ખૂણામાં નાનકડી પેટી દીરી છે.

સજનસિંહે તો તરત જ પેટી ઉપાડી લીધી. પેટી ઉઘાડી તો અંદર બીજી પેટી. બીજી પેટી ઓઢી તો અંદર ત્રીજી પેટી. એમ કરતાં સાત પેટી એક પછી એક નીકળી છે. સાતમી પેટી

ઉઘાડે તો અંદર એક મેલો દાટ જેવો કાગળનો કટકો.

એણે તો કાગળનો કટકો હાથમાં લઈને કપાળ ફટકું. ‘એય ધાડના ! આ તો ધમ્યું સોનું મૂળ મળ્યા જેવું થયું. રણી રણીને આખરે તો એક કાગળનો કટકો જ રહ્યો !’

સજનસિંહ તો કાગળનો કટકો ફેંકી દેવા જાય છે. એ તો કહે છે કે આ કાગળના કટકામાં તે માડું કશું દાળદર ફોટવાનું હતું ? પણ ત્યાં એના મનમાં એક તરંગ ઊઠે છે. આવો મેલો દાટ જેવો કાગળ આટલાં જતન કરીને શું કામે બળવી રાખ્યો હશે ? આ કાગળમાં તે કાંઈ એવી બધી કરામત હશે ? એ તો ઝૂંપડીની બહાર આવ્યો. બહાર આવીને કાગળનો કટકો આમ ઉઘાડ્યો ને તેમ ઉઘાડ્યો. આખા કટકા પર ડાઘાનો પાર નથી ને ડાઘા ઉંઠળ કાંક ઝાંખું ઝાંખું દેખાય છે. એણે તો કાગળ ઉપર કાંક અક્ષર લાગ્યા છે. લાગ્યા છે ને અક્ષર ઉકેલ્યા છે : ‘ભૂરિયા બેટા ! હાજર થા.’

‘ભૂરિયા બેટા ! હાજર થા.’ એટલું જોલતામાં તો હવામાંથી અવાજ આવ્યો છે. ઘોઘરો ઘોઘરો ને માણસ બી મરે એવો : ‘જી સરદાર.’

અવાજ સાંભળીને સજનસિંહ થડકી ગયો. આજુબાજુ જુએ તો કોઈ કરતાં કોઈ નથી ને આવા લોકોર વનમાં માનવીનો અવાજ ક્યાંથી ? એણે તો આડું જોયું ને પાડું જોયું ; બીચું જોયું ને નીચું જોયું. કોઈ કરતાં કોઈ નથી.

એને તો અચરત થઈ પડી. ફરી વાર એણે કાગળના અક્ષર વાંચ્યા : ‘ભૂરિયા બેટા ! હાજર થા.’

ત્યાં તો ફરીથી એનો એ અવાજ આવ્યો : ‘જી સરદાર !’

સજનસિંહ થડકી ગયો. પણ મનમાં વિચારે કે કહો ન કહો, પણ કાગળમાં કાંક કરામત છે. એણે તો જોર કરીને પૂછ્યું : ‘કોણ છેતું ?’ જવાબ આવ્યો : ‘ભૂરિયા બેટા !’

સજનસિંહ કહે: 'ભૂરિયો બેટો કોણ ?'

જવાબ આવ્યો: 'ચિઠ્ઠીના આકર.'

સજનસિંહ કહે: 'ભૂરિયો બેટો શું કરે ?'

જવાબ આવ્યો: 'હુકમ કરે તે હાજર કરે.'

સજનસિંહને યથુ' કે આ તે ખાલી મનના ઉઠાવા છે કે સાચોસાચ કોઈ ભૂરિયો બેટો હુકમ ઉઠાવવા હાજર થઈ ગયો છે ? એને તો એમ જ છે કે ભૂખ્યા પેટના ખાલી તરંગો જ છે ભૂરિયો બેટો કેવો ? ને વાત કેવી ? તો ય એને ખાતરી કરવાનું મન થયું. એણે રૂઆબથી કયું: 'ભૂરિયા બેટા! મને ભૂખ લાગી છે પાવાનું હાજર કરી દે.'

એટલું કહેતાંમાં તો જંગલમાં ખરરર ખરરર અવાજ થવા લાગ્યો છે. કોઈ જાણે બપોટાબધે બિડી રહ્યું છે. થોડી વારમાં તો આકાશમાંથી એક મોટો ગધેા યાજ બીતરી આવ્યો છે. સોનાનો યાજ ને રૂપાના વાટકા; અંદર જાત જાતની વાનીઓ પીરસેલી.

સજનસિંહને તો ખરાખરની ભૂખ લાગેલી. પીરસેલો યાજ જોયો. એટલે એ તો જમવા લાગી ગયો. વાનીઓ પણ એવી ઘરસ કે કોઈ દી થાએલ જ નહિ એણે તો ખૂબ લાપડ દીધી.

જમી કરીને એણે પાણી મગ્યું. રૂપાના લોટામાં પાણી હાજર થઈ ગયું. કાથ-ગોંધોઈને એણે પાણી પીધું. ને આડકાર ઉપર આડકાર ખાવા મંજ્યો.

ખૂબ જમેલો એટલે એને તો ઊંઘ આવવા માંડી દેટલા ય દિવસથી નિરાંતે ઊઘેલો નહિ. ભૂખે પેટે ઊંઘ થાની આવે ? એ તો જમીન ઉપર લંબાવવાનું કરતો હતો; ત્યાં એને ભૂરિયો બેટો યાદ આવ્યો. ભૂરિયો બેટો મળી ગયો છે; હવે જમીન ઉપર શું કામ સૂવે ? મનને છત્રીપલંગ નો માગી લે ?

તરત જ ભૂરિયા બેટાને કરમાન છૂટ્યું: 'મને ઊંઘ આવે છે. પથારી પાયરી દે.'

ભૂરિયા બેટાએ એક મિનિટમાં મનને છત્રીપલંગ હાજર કરી દીધો. સોનારૂપાનો પલંગ,

મખમલની તળાઈઓ અને મથકૂનો ગાદ મશૂરિયાં, બોઠવા માટે રેશમી રમઝ. સજનસિંહ પથારીમાં પડ્યો એવો ઘસઘસાટ ઊંઘવા લાગ્યો.

એ તો એવો ઊંઘ્યો એવો ઊંઘ્યો કે : બીજા દિવસની સવારે જાગ્યો. હવે ખાવાધીરા તો ચિંતા હતી જ નહિ. જે જોઈ એ તે ભૂરિ બેટો હાજર કરી દે. હુકમ કરે એટલી વાર સજનસિંહને તો લહેરલહેરાં થઈ ગયાં એ તો આખો દિવસ જંગલમાં રખડ્યા કે ભૂખ લાગે ત્યારે ભૂરિયો બેટો પાવાનું હાજર કરે, તરસ લાગે ત્યારે પાણી પાય સૂચ મા મળે. છત્રીપલંગ. એને શી વતની ખોટ હતી.

પછી તો એને યથુ' કે આવી વૃદ્ધિ અંપકીમાં પડ્યા રહીએ છીએ એના કર: એક મોટો રાજમહેલ બનાવીને એમાં જ રહીએ ? ને એમાં એને પૈસા ક્યાં ખરચ પડે તેમ હતા ? એ તો કહે એટલી જ વા.

વિચાર થયો પછી વાર શી ? એણે ભૂરિયા બેટાને કહી દીધું: 'દોસ્ત! સર મનને રાજમહેલ બનાવી દે.'

રાતની રાતમાં રાજમહેલ તૈયાર. સરે મરમરનો સાત માળનો મહેલ ઉપર સોના નળિયાં. અંદર ચોરકાનો તો પાર જ નહિ લુલુલુલામણી જ જોઈ લો. ચોરકે ચોર જાત જાતના શણગાર. કોઈમાં છત્રીપલંગ, કોઈમાં હિડોળાખાટ, કોઈમાં ગાદીયા, કોઈમાં ગાદીતકિયા. કોઈમાં કંઈ-ને કોઈ ટાંઈ. એક લુગો ને એક ભૂલો એવી રચન.

મહેલને ફરતો સાત ગાઉનો બગીચો અંદર ન જોયેલાં ને ન સાંભળેલાં ગાઝ. આ ઉપર રંગરંગનાં ફૂલ. અંદર મેનાપોપટ કહેલાં કરે ને ચોરલા યતગન યતગન નાથે.

બગીચાને ફરતો સાત થરો કિડેલો. સાતે મોટા તોલિંગ દરવાજા દરવાજે દરવાજા કીડીપહેરો.

સજનસિંહ દરબાર માટે તો મજની રિયા-
સત ખૂંટી યર્ધ ગઈ.

હવે એ જંગલની ખાબુમાં એક મોટું
શહેર ને એ શહેરનો એક રાજા. રાજાને એક
કુંવરી, કુંવરી રાતે જુઓ તો બહુ આલનો
આદિ હેઠે આવ્યો ને દિવસે જુઓ તો બહુ
તેજનાં કૂંડાળાં પડે, એવી રૂપાળી.

સજનસિંહે કુંવરીનાં વખાણ સાંભળ્યાં ને
એને કુંવરીની રહ લાગી. એ તો કહ્યું કુંવરીને
એક વખત નજરે ભેઠું તો જ ચેત પડે.

રાત પડી ને એણે ભૂરિયાને ઘોલાવ્યો:
'ભૂરિયા બેટા! ઘોલા રાજાની કુંવરી અહીં
ઉપાડી લાવ.'

ભૂરિયાને વાર શી? વાતની વાતમાં એ
તો કુંવરીને પક્ષમાં સોતી ઉપાડી લાવ્યો.

કુંવરીનું રૂપ તો ચારે તરફ ડોળાઈ બધ.
આખો મહેલ ઝળાઝળાં ઘઈ ઊઠ્યો: સજન-
સિંહ કહે: 'પરણું તો આ કુંવરીને જ પરણું.'

ત્યાં તો કુંવરી બગી જાડી, જુઓ તો સામે
દામદેવના અવતાર જેવો કુમાર જાણો છે એ
તો ભેતાવેલ કુમાર પર મોહી પડી.

સજનસિંહ કુંવરીને કહે: 'કુંવરી, હું તને
પરણું.'

કુંવરી કહે: 'મારી નાં નથી. પણ મારા
ખાપુને કહો. એ હા કહે તો પરણાવું.'

સજનસિંહ કહે: 'બલે હું રાજાને કહીશ.'
કુંવરીને તો શહેરમાં પાછી મોકલાવી દીધી.

સવાર પડ્યું એટલે સજનસિંહ જાનીકનીને
કચેરીમાં ગયો.

કચેરીમાં જઈ ને રાજાને કહે: 'મને તમારી
કુંવરી પરણાવો.'

રાજા કહે: 'તમે ડિયા મુલકના રાજા?'

સજનસિંહ કહે: 'અમે જંગલના રાજા.
અમારા મહેલને માથે મોનાનાં નળિયાં.'

રાજા કહે: 'જંગલનો રાજા સિંહ કહેવાય'

સજનસિંહ કહે: 'અમારે દરવાજે સિંહ

પ્રકેરો બરે ને વાઘ વાસીદાં વાળે'

રાજા કહે: 'અમારો પ્રધાન ખબર કાઢી
જશે. સાચું હશે તો કુંવરી પરણાવશું ને ખોટું
હશે તો ઘાણીએ ઘાલીને તેલ કાઢશું.'

સજનસિંહ કહે: 'બલે પ્રધાનને મોક-
લો.'

સજનસિંહ ઘેર આવ્યો. ઘેર આવીને એણે
ભૂરિયાને ઘોલાવ્યો: 'આપણા મહેલને સિંહનાં
રખવાળાં. સિંહ ફરતા પહેરા બરે. વાઘ
વાસીદાં વાળે. હાથી પાણી છંટકોરે ને શિયાળ
કામ ઊટકે. આપણે તો જંગલના રાજા.
આપણું લશ્કર જંગલનાં બનવરનું.'

ભૂરિયા બેટાને તો કહ્યું એટલી જ વાર,
એણે તો તરત બધી તૈયારી કરી દીધી.

સવાર પડ્યું ને રાજાને પ્રધાન સાજન-
માજન સાથે આવી પહોંચ્યો. પ્રધાન દરબાજામાં
પેસવા બધ ત્યાં તો ગેડ તરફથી બધા કાલા-
મયા સિંહ ત્રાઠ મારતા ધસી આવ્યા ને રસ્તો
રોકી જાલા.

પ્રધાન તો પાંચ કળાં પાછો હટી ગયો.

સિંહની ત્રાઠ સાંભળી સજનસિંહ અંદર
થી પડકાર કર્યો: 'એ તો આપણા મહેમાન
છે. એમને અંદર આવવા દો.'

હુકમ આંજળીને સિંહ પાછા હટી ગયા.

પ્રધાન નવાઈ પામતો દરબાજામાં દાખલ થયો.

જંગલના રાજાએ પ્રધાનને ફરી ફરીને બધી
રચના બતાવી. કિંદવાની ઠારીગરી ભેઈ, બગીચો
ભેયો, બગીચાના ઝાડ ભેયાં. પાણીના ડોળ-
કુવારા ભેયા મહેલ ભેયો. મહેલની રિયાસત
ભેઈ. સાયબીના કાંઈ પાર ન હતો. જે ભેઈએ
તે હાજર હતું. એક ચે ચીજ દેવા જવી પડે
તેમ ન હતી.

પ્રધાને શહેરના રાજાને જઈ ને બધી વાત
કરી. કહ્યું: 'રાજા! પરણાવો તો જંગલના
રાજાને જ કુંવરી પરણાવો. કુંવરી સુખમાં પડશે.'

પ્રધાનની સલાહ પડી પછી પૂછવા વાટ

માં જોવાની હતી? કુંવરી તો કચારની પરણું
રહું' યર્ધ રહી હતી. રાજાએ તો ઘડિયાં
ગન લીધાં.

જંગલનો રાજા શહેરના રાજાની કુંવરી
પાછે પરણ્યો.

પછી તો અંતે લહેરથી રહે છે, ખામ છે,
પાછે છે ને મોજ કરે છે.

કુંવરીને તો ત્યાં ખૂબ જ ગોડી અયુ. જે
કેળે તે હાજરનું હાજર છે એ તો ખાતલેથી
ખાતલે ને ખાતલેથી ખાતલે. મહેલમાંથી બગી-
માં ને બગીચામાંથી મહેલમાં હરે છે, ફરે
ને લહેર કરે છે.

એમ કરતાં કરતાં કેટલાય દિવસ વીતી ગયા.
એક દિવસ રાત પડી છે ને જંગલનો

જા છત્રીપલંગ પર પડ્યો છે. ત્યાં એકાએક
મજરકાનીને હવાનો એકો લાગ્યો. સજનસિંહ
પાછે તો તેના એરકામાં દોઈ આવીને બીજું
કોણ છે તે એળખાતું નથી, પણ અંજો
એ એળો ટુચાય છે.

સજનસિંહ પથારીમાં એકદમ, બેઠો યર્ધ
પાછે: 'કોણ છે?'

જવાબ મળ્યો: 'એ તો હું, સંહાર!'
સજનસિંહ કહે: 'અત્યારે કંઈ કામ નથી.
તારે આરામ કર.'

ભૂરિયો કહે: 'આરામ ક્યાંથી કરું? મારી
નોકરી જ એવી. મારે ચોવીસે કલાક ખડે
જે રહેવું જોવે.'

સજનસિંહ કહે: 'ભૂરિયા! તેં મારાં યજ્ઞાં
ચું કામ કરી આપ્યાં છે. હવે મને કેઈ
પતની ખોટ નથી. તારે થોડા દિવસ જવું
પાછે તો જા.'

ભૂરિયો કહે: 'પણ મારાથી જર્ધ જ ન
કાય. હું તો ચિટ્ટીનો આકર'

સજનસિંહ કહે: 'પણ કામ હોય તો ગ
હ ને ન હોય તો ચ રહે!'

ભૂરિયો કહે: 'હા રહેવું જ પડે'

સજનસિંહ કહે: 'પણ હું તને છોડો કરું તો!'
ભૂરિયો કહે: 'તો ય ન જર્ધ રકાય.'

સજનસિંહને યજ્ઞું કે ભૂરિયા પાસે ઘણી
આકરી કરાવી છે. હવે તો આપણને કશી
વાતની ખોટ નથી. મહેલમાં જે ભેઈએ તે
હાજર છે. ભૂરિયાને હવે શું કામ હેરાન
કરવો ભેઈએ? એને થોડા દિવસ રજા આપીએ
તો શું વાંધો છે? એણે કહ્યું: 'પણ હું તને
થોડા દિવસની રજા આપું છું ને?'

ભૂરિયો કહે: 'રજા આપતા હો તો પેલો
કાગળ આપી દો.'

સજનસિંહ ભૂરિયાની વાત સાંભળી ચમકી
પડ્યો. કાગળ આપી દઉં ને પછી ભૂરિયા પાછો
ન જ આવે તો?

એણે કહ્યું: 'કાગળ તો ન આપાય.'
ભૂરિયો કહે: 'તો પછી હું હાજર જ છું.'

એમ કહીને એણે એક નિસાસો મૂક્યો

સજનસિંહને ભૂરિયાની ખૂબ જ દયા આવી.
એની પાસે ખૂબ ખૂબ કામ કરાવ્યું છે. ભલે
ને બિચારો થોડા દિવસ કરી આવે. સજન-
સિંહ કહે: 'આ લે તારો કાગળ. પણ થોડા
દિવસ પછી પાછો આવ્યો આવજો.'

કાગળ ભેજો એટલે ભૂરિયે ઝડપ મારીને
કાગળ આંચકી લીધો. કાગળ હાથમાં આવ્યો
એવો એ તો સંસકાટ આવ્યો ગયો. ન આમ
ભેયું, ન તેમ ભેયું, સજનસિંહને જવાબ
પણ ન આપ્યો ને પોત્રારા ભણી ગયો.

સજનસિંહને નવાઈ તો લાગી. પણ
એણે મનમાં માન્યું કે બિચારો છૂટો થયો
છે એટલે આનંદમાં આવી ગયો છે!

એ તો થોડી વારે લાગી ગયો.

સવાર થઈયું ને જંગલનો રાજા આવ્યો.
જંગલને જુએ તો મહેલ કેવો ને વાત કેવી!
એની એ ફાટીવટી ઝૂંપડી છે. ઝૂંપડીમાં
જમીન હપર પોતે પડ્યો છે. પાસે રાજકુંવરી
બેઠી બેઠી રસરસ રૂવે છે.

કુંવરી કહે: 'આ બધું શું થઈ ગયું? આપણે ક્યાં આવી ગયાં?'

કુંવરીને ભૂરિયા બેટાની કાંઈ જ ખબર નહિ. સજનસિંહ એ વાત કુંવરીને કહેલ જ નહિ. એવી વાત કહે તો એમાં એની બહા-
દુરી શી? પણ હવે તો વાત ક્યાં સિવાય છૂટકો હતો. એણે કુંવરીને કહ્યું: 'જ્યાં હતાં ત્યાંનાં ત્યાં આવી પહોંચી છીએ. આ બધી ભૂરિયા બેટાની કરામત હતી. કાલે રાતે એ કાગળ ઉપાડીને આવ્યો ગયો. ને જતાં જતાં બધી રિયાસત લેતો ગયો.'

એમ કહીને કુંવરીને એણે માંડીને બધી વાત કહી.

વાત સાંભળીને કુંવરીને તો હસવું ને હાણ થયાં. પણ એ તો રાજની કુંવરી હતી. કાંઈ જેવીતેવી ન હતી. કુંવરી કહે: 'જે થયું તે થયું. ગઈ વાતનો અક્સેસ કરવો નકામો છે. ચાલો આપણે કોઈ શહેરમાં જઈ રહીએ. મારી પાસે મારા બાપે દીધેલા ઘરેણાં છે. એ કાંઈ તમારો ભૂરિયો લઈ ગયો નથી. એ લેચીને આપણે ખાશું પીશું.'

સજનસિંહ કહે: 'મારા પાપે તું શું કામ હુખી ચાલ્ય? તું તારે તારા જાપને ઘેર જઈ રહે. હું તો ગમે ત્યાં રખડતો રહીશ. વળી કોઈ દિવસ સારો વખત આવશે તો તરત જ તને બોલાવી લઈશ.'

પણ કુંવરી કહે: 'એ તો જ્યાં તમે ત્યાં હું.' આમ બંને વાદવિવાદ કરતાં હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરતાં બેઠાં છે.

હવે શહેરના રાજાને એવી ટેવ કે સવારમાં જાહતાવેત તે રાજમહેલની અગાસીએ ચડે. અગાસીએ ચડી એ જંગલના રાજાનો મહેલ જુએ. મહેલનાં સોનાનાં નળિયાં સૂરજના તેજમાં ઝળાંઝળાં થતાં હોય. એટલું જોઈ કરીને એ નીચે ઊતરે ને પોતાને કામે લાગે.

રાજના નિયમ મુજબ શહેરનો રાજા આવે

પણ અગાસીએ ચડ્યો. જુએ તો રાજમહેલ ક્યાંય દેખાતો નથી. એણે તો આમ જોયું ને તેમ જોયું. આંખો ચોળીને જોયું. પણ રાજમહેલ નજરે ન પડે ચારે તરફ મોઢું બંધ જંગલ પથરાયું છે ને જંગલનાં ઝાડવાં પવનમાં ઢાલે છે.

રાજાને થયું કે આ તે કેવી વાત! એક દિવસમાં આવડો મોટો મહેલ ક્યાં ગડપ મઈ ગયો? કાંઈ અકસ્માત થયો? કાંઈ વીજળી પડી? થયું શું?

એણે તો ઝટ ઝટ નીચે ઊતરી જંગલના રાજાના મહેલ તરફ માણસો ઢોડાવ્યા. 'જાઓ, જંગલના રાજાના મહેલના ખબર કાઢી આવો.'

માણસો તાગડતોળ ઉપડ્યા ને ગયા તેવા જ પાછા આવ્યા. પાછા આવીને શહેરના રાજાને જેવી હતી તેવી વાત કહી: 'મહેલ કેવો ને વાત કેવી? ભૂંડીભૂખ ખૂંપડી છે. ખૂંપડીમાં જંગલનો રાજા ને રાજકુમારી બેઠાં છે.'

વાત સાંભળીને શહેરનો રાજા તો એવો શુસ્સે થયો, એવો શુસ્સે થયો કે ન પૂછે વાત. એણે તરત જ સિપાહીઓને હુકમ કર્યો. 'જાઓ, એ હરામીને સુરકેડાટ ગાંધીને લઈ આવો. કોઈ બહુમર જણાય છે. મોટા મોટા મહેલ બતાવી મને છેતર્યો ને મારી કુંવરી ઉપાડી ગયો.'

હુકમ થતાંમાં તો સિપાહીઓ સજનસિંહ અને રાજકુંવરીને પકડી લાવ્યા.

રાજા કહે: 'હું એવું મોઢું જ જોવા માગતો નથી. એને કાળકોટકીમાં પૂરી ઘો ને સવારે ફાંસીને માંચડે લટકાવી દેને.'

રાજાનો હુકમ સાંભળી કુંવરી તો એવી ડુવે એવી ડુવે કે ન પૂછે વાત. એ તો હાથ એડી કરગરે છે, રાજાના પગમાં આળોટે છે, 'મારા ધણીને બચાવો. એનો કાંઈ વાંક નથી. એ મારી નાશે પછી માડું શું થશે?'

પણ એવું કોણ સાંભળે? રાજા તો ખૂબ ખૂબા ગિભાયો હતો. એણે તો કુંવરીને પણ

સા. જા. જા અને સા. હા. ત્ય ના ન વા. જૂ ના

[એમાં કયાંય કઈક તત્ત હોય એવા અબખારી ખળેરા અને સાહિત્યપ્રદર્શિની માહિતીઓ અહીં સુધરી છે]

સમાજ

ભામકા ગામના બે કાઠી રાણીય અને છવાયે થોડા દિવસ પહેલાં પોતાને ત્યાં કામ કરતી એક કોણજી બાઈ કેરાળાથી અમરેલી ખડારામાં જતી હતી ત્યારે થોડા ઉપર આડા ફરીને ખડારા અટકાવી નાંખે તેમાંથી ખડારા એ આ કાઠી, પરંતુ ઉવારઝોએ પચમાં પડી કાઠીએને સમજાવીને જાણીઆ એમાં ક્યાં અને ત્યાં પોલીસને સોંપ્યા. પોલીસે તેમના ઉપર સી-લરજુની કોશિય કરવાનો આદેશ મૂકી અમરેલી મોકલેલા ત્યાં તેમને ભગીન પર ઠાક્યા છે કહે છે કે આ બાઈ ઉપર ત્રાસ પર્વતે તેથી થાકીને બાઈ તેના બાઈ અને મા સાથે સાગીને ખાતી જતી રહેલી. પરંતુ કાઠીએને વાવડ મળતાં આ બંને કાઠી તેને પાછી લઈ જઈને પોતાને નોક લગવવા માટે આવેલ.

ભાણીતા ખડારાની આ ભુમખા મુત્યુ બાઈ પોતે ફરતી પોલીસે ઉચ્ચ

સુમર કે જેના માટે મોખી રકમનું કન્યામ બહેર કરવામાં આવ્યું હતું તેની ભૂનામક રાજ્યના સીડારાક રહેલે રહેલન પરથી ધરપકડ કરી છે. ઇસા સુમર છેલ્લા ૩૫ દિવસથી રહેલન ના ઝેરપેન દારીકે કામ કરતો હતો.

સુરતમાં સમય વૈષ્ણવ સમાજને યોગાથી મુકે એવું લગ થયું છે. મોટા મ દિનના મહાસજા શ્રીમજરન લાલજ મહારાજના નામાં યુવો શ્રી. મંજુલા બેલીએ તેમના જ બનેલા શ્રી રામો સાથે છપાં લગ કરી લીધી છે. શ્રી. મંજુલાનો બેન દલાલ છે અને તેમને બે સંતાન પણ છે.

સુરતની નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક સમિતિએ સને ૧૯૪૦થી ૪૪ સુધીનાં પાંચ વર્ષે દરમ્યાન પ્રગટ થયેલ સર્વોત્તમનિબધકવિમળદેનો નર્મદ સુવર્ણ-ચંદ્રક 'રંગરંગ' સામ ૧ થી ૫ ના કદાં મુપ્રસિદ્ધ દારપથેખક શ્રી. જયીવીન્દ્ર દ. દવેને આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

: અમને એણેલો :

પ્રામદર્શન : એખક 'રસનિધિ' : પ્રકાશક દોમોર ત્રિવેદી : સાવનગર : ડિ. ૩. ૧

આપણા ગાંધીજીની ભૂતપૂર્વ આભારી, 'વૈવંમોન' અવદાસ અને સાવિ ઉત્તરવેદી રમ દર્શન આ વર્ણનકાલ કરાવવામાં આવ્યું છે. સરળ, વિચાર અને હૃદયંગમ ભાનીઓ પહેલુ મુખ્યવેલું આ કાવ્ય એના પ્રાપ્ત વાચ રસાસ્વાદ પૂરે પાડવા ઉપસાવ આમપુનર્પટવાના દરિજિનું માર્ગદર્શક નીવડે તેવું છે. શ્રી 'રસનિધિ' આપ ઉત્તમ કાવ્યકવિઓ આપે એમ ઉચ્છળે.

ભાગ્યવિ : હીરકમહોત્સવ પ્રકાશન મુંબઈ. ડિ. ૩. ૨

નામદાર આગાખાનના હીરકમહોત્સવ પ્રસંગે બીજા અચરમ્બ પનોની સાથે પ્રગટ થયેલ આ પ્રકાશન એટલા જ વિશેષ આવકારપાત્ર છે કે એ થોડાએક વચ્ચાની નવજવાનોની ધવચનું પરિણામ છે. આપણા કેટલાએક નામાં સાહિત્યકવિઓ કવિઓ સાથે બીજી રકમમ સાહિત્યસામગ્રી સુંદર સંલગ્નતા સાથે કરવાનો પ્રયત્ન નોંધપાત્ર 'ભાગ્યવિ' ના આ પ્રકાશન બાંધ તેના નવજવાન કાવ્યકવોને અસિન્દુબ આપી એમની ધમસ આપી અલિપ્ત સફળ માં પરિણમે એમ ઉચ્છળે.

સેતલ : એવન સાહિત્ય મંદિર : આનંદ ભવન : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ-૨

'સેવા અને વધુ સેવા કરવાની' સાવના લઈને જન્મેલ આ નવું માસિક હાફિક આવકારને પાત્ર છે અને સાહિત્યસામગ્રી સાથે આકર્ષક રૂપરંગમાં પ્રગટ થશે આ પ્રથમ અંક એના ઊજળા સાવિની આગાહી આપે વિવિધતાની સાથે સાથે સંગીતવા સપાથી તે આ માસિક અવરમ આપણા સામયિકજનતામાં થોડું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે.

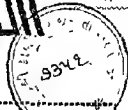
—ઉ. માં.

અંક સાતમો

જૂન '૪૬

કાન્હેપુ રમ્યા કથા

મી, મારે હવે નવી સપાટો ભેઈએ છે. આવી જૂની અમારે ક્યાં સુધી વાપરવી ?

નોર્વેના ક્રોએન ગામમાં એક નાનકડા પથ્થુ ઠાવકા ઘરમાં એક નાનકડો ચાર વરસની ઉંમરનો છોકરો પોતાની મા પાસે પોતાના હાથમાંની જૂની બરફની સપાટો ખીજમાં ફેંટી દઈને બોલી બેઠ્યો. બાળકની બેડી નીલવર્ણી આંખોમાં થમકાર દેખાવા લાગ્યો.

આ બાળકનું નામ ફ્રિડ્રીક નાનસેન. નાનસેન-કુટુંબ નોર્વેનું ધણું જૂનું અને ખાનદાન કુટુંબ હોવાનું હતું. તે કુટુંબમાં સુસાકરો, વડીલો, રાજદારી પુરોએ અને વિવિધ પ્રકારના શક્તિશાળી માણસો પાક્યા હતા. આ જ કુટુંબમાં એક વડીલને ત્યાં નાનસેનનો જન્મ થયો હતો.

નાનસેનની માતા પણ ખૂબ સંસ્કારી કુટુંબની બાઈ હતી. પણ તે ઉપરાંત નોર્વેમાં બરફની સપાટો પર દોડવાની શરતોમાં બામ લેનાર એ પહેલી જ સ્ત્રી હતી. જો આ કુટુંબની સ્ત્રીએ 'આવી' ભાવકાની શરતોમાં બામ લે, તે નોર્વેના સમાજમાં નવી વરસુ હતી. પણ નાનસેનની માતા પોતાની જુવાનીમાં પુરુષોને પણ આ શરતોમાં હારવાતી હતી.

આમાં માતૃપિતાને ત્યાં ઇ સ ૧૮૬૧ના ઓક્ટોબરની ૧૦મી તારીખે નોર્વેના ફ્રિડ્ટિયાનિયા શહેરની નજીકના ક્રોએન નામના ગામમાં નાનસેનનો જન્મ થયો.

ચાર વરસની ઉંમરે તે ઘરમાં વપરાઈ વપરાઈને જૂની વર્ષ ગયેલી બરફની સપાટો પહેરીને નાનસેન ફર્યા કરતો. તે સપાટ નાના મોટી હતી. વળી નાનસેનના માપ કરતાં ઘણી જ મોટી હતી પણ એ સપાટોને પણ તે મૂકતો નહિ.

તેના બાપનો ધંધો વડીલનો હોવા છતાં તે કુટુંબના દરેક બાળકને નાનપણથી જ ખડ-તલ જીવનની તાલીમ મળતી હતી. વળી નોર્વેનો

દેશ પોતે જ આ તાલીમ આપનાર મોટા શુરુ સંગ્રો હતો. કુદરતી દૃષ્ટિએ જેતાં નોર્વે સાહ સને ટેળવનારો દેશ છે. વળી કુદરતી સૌંદર્ય તે તે દેશમાં સમર બહુ છે. જાડા જાડા ક્યોર્ડે, જો આ જો આ પર્વતો, લીલીછમ ખીણો, ખીણોની અંદર આરસી જેવાં પટેલાં સરોવરો, ખીણોમાં અને પર્વતો ઉપરનાં મોટાં જંગલો, શિયાળામાં બરફથી છાંયેલ ટેકરીઓ, આ બધું નોર્વે-જીવન બાળકના લોહીમાં ધમધમાટ મચાવી મૂકે તેવું છે. વળી આખો આટલાંટિક સાગરને

ના
ન
સે
ન

લેખક
શ્રીજશંકર
સો. બટ

ઠાઠે પાઘડીપને પથરાઈને ઠેક ઉત્તરધ્રુવ વર્તુળ-
ને સીમાઠેથી સુરોપની જૂમિ, સુધી પહેલો
છે. આથી ધ્રુવપ્રદેશોની ઠંડી તથા આટલાંટિક
સાગરના ગરમ પ્રવાહો એ બન્ને ત્યાં મળે છે.

નોર્વેના ક્યોર્ડેનું સૌંદર્ય અપ્રતિમ છે.
જાચી જાચી કરાટોની વચ્ચેથી સમુદ્રનાં પાણી
કોઈ કોઈ જગ્યાએ નોર્વેના મધ્યભાગ સુધી
ધૂસી ગયેલાં હોય છે. તે કરાટો ઉપર કોઈ કોઈ
જગ્યાએ ગડુડનાં માળાં જેવાં નાનકડાં ઘરો ઝૂકી
રહેલાં છે. હંસ જેવી હોડીઓ આ ક્યોર્ડેનમાં
તરતી હોય છે. ત્યારે આખું દરય કોઈ સ્વપ્ન
સહિ જેવું લાગે છે.

આ કુદરતી સૌંદર્યનું ધાવણ પી પીને
અને કુદુંજની ખડતલ ફેળવણીથી કસાઈને
ખાળક નાનસેન હજી ચાર વર્ષની ઉંમરે તો
તેની મા પાસે બરફ પર ઢોડવા માટેની નવી
સપાટો માગી રહ્યો છે. ફરની ડુંગરમાળ,
ક્યોર્ડેનની લેખડો, બરફના ઢાળો તેને સાદ
કરી રહ્યાં છે.

નવી સપાટ માટેની તેની ઝંખના ફેવળ
એક કોતુક કે નવા રમકકા માટેના કુતૂહલ
ન હતી. એક પાઠાશીએ તેને સપાટ
માટેના કનિયો પતાવવા તેને આવતે ચિયાળે
નવી સપાટ લઈ આવવા માટે વચન આપ્યું.
કલ્પ્ય તેની મા અને પાઠાશી બન્ને આ વાત
ભૂલી ગયાં હશે. પણ ચિયાળો શરૂ થતાંની
સાથે જ નાનસેન પેલા પાઠાશીના માર્ગમાં
આડો ઊલો રહીને પૂછવા લાગ્યો: ‘પેલી
સપાટો ક્યારે આવશે ?’

અને આખરે બરફની નવી સપાટો મેળ-
વીને જ નાનસેન જાયો.

નાનસેનની સાહસોની તાલીમ અને અસર-
તાની તાલીમ એક સાથે જ શરૂ થયાં. શાળા
ઘરથી ત્રણેક માર્દલને છેટે હતી. તે બીજાં ખાળ-
નાના માટે ગાલીને આ ત્રણ માર્દલ દર આવેલી

શાળાએ ભણવા જતો. ચિયાળામાં તો આખું
રસ્તા ઉપર બરફ જાયો હોય, ત્યારે બધું
છોકરાઓ પગમાં બરફની સપાટો પહેરીને ઢાળ
ઉપર ચડીને ખીણેનો ઢાળ ઊતરતા; અને એ
રીતે રસ્તો કાપતા. શાળાના આરામના સમયમાં
પણ વિદ્યાર્થીઓ આસપાસની ટેકરીઓ ઉપર
લપસવા નીકળી પડતા. શિક્ષકો પણ આ મનમાં
વિદ્યાર્થીઓની સાથે જ રહેતા, અને એ રીતે
આખું વાતાવરણ ચેતનમય રહેતું. શાળામાંથી
પાછા ફરતી વખતે પણ આ જ પ્રમાણે જાચી
ટેકરી પર ચડીને લપસતાં લપસતાં ઠેક પોતાના
મકાન સુધીની ખીણ સુધી આવી પહોંચતા.

ચિયાળામાં બરફ પરની સુસાફરી થતી તો
વસંત કે ઉનાળામાં તરવાની તાલીમ મળતી.
તરવામાં પણ નાનસેન નાનપણથી જ ધણે
કુશળ હતો.

નાનસેનનું પહેલું સાહસ એની લગભગ
દસ વરસની ઉંમરે થયું.

નોર્વેમાં દર દરસે ક્રિસ્ટિયાનિયાની પાસેની
એક ટેકરી ઉપર ચિયાળામાં બરફઢોડ તથા
સપાટ-કૂદની શરૂઆત થતી. નોર્વેના સારામાં
સારા સપાટ પર ઢોડનારા લોકો ત્યાં ભેગા
થતા. અને ફર ફરથી લોકોનાં ઢોળેઢોળાં આસ-
પાસની ટેકરીઓ પર બેસીને આ રમતો જોતાં.
આ રમતો ખૂબ ખતરનાક હતી. તેમાં ઘણી
વાર સારા સારા બેલાડીઓ પોતાના હાથપર
લાંબી બેસતા એટલું જ નહિ, પણ કોઈ કોઈ
વાર તો બન પણ શુભાવી બેસતાં. ટેકરી પરના
એ ઢોળાવ પર કોઈ જગ્યાએ એક સામટો રપ-
થી ૩૦ ફૂટ હવામાં ફૂટકો લઈને નીચે ઊત-
રવાનું હોય છે. આ ફૂટકામાં શરીર પરનું સમ-
તોલપણ જાળવવું એ ખૂબ મુશ્કેલ હોય છે.

આ શરૂઆત વખતે નાનાં નાનાં છોકરાંએને
તો ત્યાં જોવા માટે પણ આવવા દેવામાં નહોતાં
આવતાં, કદાચ કોઈ ખાળક આ ફૂટકો બેઠો

જળી જાય ! બાળક નાનસેનને આ શરતોના દિવસોમાં ઘેર રહેવું પડતું. ઘર પાસેની ટેકરી પર જોડીને છાતાંમાનાં આ દૂરની ટેકરી પર આલ્લી રમતો જોવા તે પ્રયત્ન કરતો પણ ત્યાંથી તે બધું તો કેમ જોઈ શકે ? એટલે એ પોતાનાં કદપના-અધુઓથી આ બધું દ્રશ્ય જોતો. નાનસેન હાલસાગ દસેક વરસની ઉંમરનો થયો, ત્યારે એકવાર છાતાંમાનો પોતાનાથી મોટી ઉંમરના છોકરાઓ સાથે છટકીને તે ટેકરી પર પહોંચી ગયો. મોટી ઉંમરના જુવાન છોકરાઓ અવિધ્યના જોલાડી જાનવા માટે તાલીમ લઈ રહ્યા હતા. બધા પોતાની તાલીમમાં મથગૂલ હતા. એકાએક તેમણે નાનસેનને હાજી ઉપરથી લપસતો જોયો. તેના પગમાં સપાટો હતો. હાથમાં લાકડી હતી. ઘડીક તો બધાને થયું કે નાનસેન જૂલથી લપસી ગયો છે. પણ નાનસેન ટટાર છાતીએ ઢોળાવ પરથી વીજળી-વેગે જીતરી રહ્યો છે. આખરે એકાએક મોટી કરાડ આવી. નીચે વીસેક ફૂટ ઊંડો ખાડો છે. નાનસેન કરાડની ઢોટે આબો, અટકી ન શક્યો, ત્યાંથી ફૂલો ને જોતજોતાંમાં તો નીચે ગરફના હાલમાં બીધે માથે પડ્યો. છોકરાઓ દોડ્યા. બધાએ ધાધુ' કે નાનસેન મરી ગયો. છોકરાઓએ તેના ગહાર દેખાતા પગથી ખેંચી કહ્યો. નાનસેન જીવાન હતો. પણ તેનામાં જીવ હતો. થોડી વારે તે જાતમાં આવ્યો. આ વાત તેને ઘેર પહોંચી કે નહિ, તે ખગર નથી. પણ જે પહોંચી હોય તો તેની માને અંતરથી તો ખરેખર પોતાના પુત્ર પર ગર્વ થયો હશે.

નાનસેનનો આ પહેલો પાક હતો. અને તે પછીથી તેનાં સાહસો એક પછી એક એમ ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યાં. અને થોડા જ વખતમાં શરતોના મેદાનમાં નાનસેન આખરે આવવા લાગ્યો. દર વરસે થતી શરતોમાં નાનસેન જ પહેલું ઇનામ લઈ જતો. આ પ્રમાણે તેણે લાગલાગટ ૨૦ વરસની ઉંમર સુધી ઇનામો

લીધાં. પછી, તેણે શરતોમાં બાગ લેવાનું છોડી દીધું. જીજ્ઞાસા વારે તો આવવા દેવો ને !

પણ નાનસેનનો આ શોખ તો તેના અનેક શોખોમાંનો એક હતો. તેને ખરી મજા આવતી તે તો ભટકવામાં ને ચિત્તર કરવામાં. દિવસોના દિવસ સુધી તે ઘરમાંથી અદ્રશ્ય થઈ જતો. ખિસ્સામાં રોટીના ટુકડાં, દીવાસળીનું બાકસ, અને માછલી પકડવાનો એક કાંટો, આટલું જ લઈને તે જંગલમાં નીકળી પડતો. જંગલમાં દેવતા સળગાવીને ત્યાં ને ત્યાં માછલીઓ શેકી, માછલી-રોટી ખાઈને જંગલમાં બાક નીચે રાત પડ્યો રહેતો. આવી રીતે અકાર્યાઈઓ તે ગાળી નાખતો. તે નિશાનબાજીમાં પણ પાવરધો થઈ ગયો હતો પણ તેના મનના બંધારણમાં એક એવો કામળ ખૂણો હતો કે ચિત્તર ઉપર તેને અનહદ શોખ હોવા છતાં તેનું દિલ આ નાહકની હિંસાથી ઘડીબર થરથરતું પણ પાછો તેના ચિત્તર-શોખ તેના મનને જીતી લેતો. વસ્તીથી દૂર એકલા એકોત્રતાં ભટકવાનો તેનો શોખ હોવા છતાં તે મિત્રો પણ કરી શકતો, અને મિત્રો તરફનો તેનો પ્રેમ વર્ણન સ્વાભાવિક રૂપમાં દેખાતો.

કુદરત તરફથી અને વારસામાં તેને જે શરીર મળ્યું હતું, તે પણ તેના જીવનને વેગ આપે તેમ હતું. ૧૫ વરસની ઉંમરે પણ નાનસેન પૂરો જુવાન જેવો દેખાતો હતો. તે શરીરે જાણે હોવા છતાં તેનું શરીર સપ્તમાણુ દેખાતું હતું. તેનો અહિરો જોતાં સૌથી પહેલી છાપ એ પટે કે આ છોકરામાં પૌરુષ ભાસે-ભાર બહુ' છે. છતાં તેના મુખ પરના ભાવોમાં કામળતાનો ભાવ પણ જળકતો હતો. તેની ઊંડી, જૂરી, વેધક અને જાણે કે કોઈ દૂર દૂરનાં સ્વપ્નમાં રાચતી હોય તેવી આંખો, તેના આનનબાહુ, તેની વિશાળ છાતી, આ બધું તેને જીજ્ઞા છોકરાઓથી જુદું પાડી દેતું હતું.

તેનો સ્વભાવ રખડાઉ હોવા છતાં અભ્યા-

સમાં તે સૌથી મોખરે હતો. કોઈ પણ વખતે તે પરીક્ષામાં નિષ્ફળ તો નહોતો જ ગયો પણ અનેક પ્રકારના વિષયોમાં તેણે ખાસ પ્રવીણતા પણ મેળવી હતી.

તેની વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ તેનામાં નેતા-ગીરીનો શુભ પણ સ્પષ્ટ દેખાતો હતો. રમત-ગમતમાં તે સૌથી મોખરે રહેતો, એટલું જ નહિ, પણ પોતાની ટુકડીને કેમ રમાડવી, તે કળા પણ તેને સહજ હતી.

જેમ જંગલોમાં ભટકવાનો તેને શોખ હતો તેમ જ તેને ઘરિયા ઉપર પણ એટલી જ પ્રીતિ હતી. નાનકડી ઢોડી લઈને નદી-ઝામાં સહેલગાહે બિપટી જવું, તે તો તેને લગભગ રોજના કામ જેવું હતું. પણ ધણી વાર તો બહેલનો શિકાર કરવા જતાં મોટાં વઢાણામાં બેસીને તે દૂર દૂર સુધી મુસાફરી કરી આવતો. એ વઢાણાના ખલાસીઓનાં પરાક્રમોની વાતો તે ધ્યાનથી સાંભળતો, અનેક પ્રશ્નો પૂછીને ખલાસીઓને પજવતો. પણ ખલાસીઓ છોકરા પર એટલા મુગ્ધ થતા કે તેમને આ પજવણી પણ ગમતી. કોઈ કોઈ વાર નાનસેન ઉનાળામાં નદીમાં કલાકોના કલાકો તર્યા કરતો અને દેટલીક વાર તો શિયાળામાં નદી ઉપર બરફ ભરી ગયો હોય તો બરફમાં મોટું ઘાણું પાડીને અંદર ડુબકી મારીને નાહતો. આ બધાની વચ્ચે તે પોતાનો અભ્યાસનો સમય કઈ રીતે કાઢતો, તે શી ખમર! પણ કોઈ કોઈ વાર તે અભ્યાસની પાછળ દિવસોના દિવસો સુધી એવો લાગી પડતો કે ગાવાપીવાનું પણ ભૂલી જતો.

આ રીતે બાળક નાનસેન જીવતાનીને કાંઠે પહોંચ્યો. તેને મૂછનો દોરો ફૂટ્યો.

મૂછનો દોરો ફૂટવાની સાથે જ નાનસેનના દિલમાં અનેક પ્રકારના નવા અંકુરો ફૂટવા લાગ્યા. પછી તેને ન સમજાય એવો ધનગનાટ આ તંદુરસ્ત, ખડતલ અને મુંદર દેહમાં બિછળવા લાગ્યો.

પણ નાનપણથી જ કસાયેલું તેનું શરીર એ મન કેવળ આ ધનગનાટનું મંથન અનુભવી બેસી રહે તેવાં ન હતાં. તેના પ્રવાસો, તેનું રમતો, તેનો અભ્યાસ એ બધાંમાં એક ના પ્રકારનો વેગ આવ્યો. તેનું પૂર્ણ યૌવનમાં પ્રવેશતું પકઈંદ શરીર જોનારની આંખો ભરી મૂંતેવું હતું. અનેક વિદ્યાર્થીઓ તેનાં હાથ નીંચીને કામ કરવામાં ગર્વ અનુભવતા તેનાં માતૃ પિતાએ પણ નાનસેનને તેના વિકાસ માટે પૂરત સ્વતંત્રતા આપી હતી. પણ નાનપણથી જ કેજ વેલા બે શુણોએ તેને તેના આ કામમાં સૌથી વધારે મદદ કરી. એક તેનું નિશ્ચયમળ ને બીજું તેનું ખડતલપણ. જે વાત તેના મનમાં એકવાર ઠસી તે ફરી ગમે તે સંયોગોમાં પૂરી કરવી એવી તેનામાં દૃઢ નિશ્ચય-શક્તિ હતી. અને આ પૂરી કરવા માટે કોઈ પણ ભતતું શારીરિક કે ઉઠાવવા તેનું શરીર તૈયાર હતું. આ ઉપરાંત નાનપણથી તેનો એક મનોવૃત્તિ, કુતૂહલ-કેજ નાનપણનું જ-એક લક્ષણ બનીને અટકી ગયું ન હતી પણ દિવસે ને દિવસે વધારે ને વધારે સતેજ ગળતી ગઈ. તેની આસપાસની સૃષ્ટિને તેને નાનપણથી જ પરિચય હતો પણ તે પરિચય સાથે જિજ્ઞાસા સળગાવી તેની અભ્યાસ-પરાયણતા ખીલી નીકળી. એનો અર્થ એમ નથી કે શાળામાં તે ખૂબ હોશિયાર વિદ્યાર્થી ગણાતો. તેની અભ્યાસ કરવાની રીત પણ નિરાળી જ હતી. તે કુદરતની વચ્ચે જ તેનો અભ્યાસ કરતો. પ્રાણીઓ, છત્રજંતુઓ, વનસ્પતિ આ બધાંનો અભ્યાસ તે તેની વચ્ચે જ રહીને કરતો તેના શિક્ષકો આ છોકરો કેમ પાસ ચર્ચ શકે તેની ચિંતા કરતા. તેના અભ્યાસના અહેવાલમાં શિક્ષકની નોંધ હતી: 'બહુ જ અસ્થિર છે. અમુક વિષયોમાં તેનો અભ્યાસ ઘણો અસંતોષકારક છે.' પણ કોઈ કોઈ વિષયમાં તે શિક્ષકોને પ્રતિસાધી અમકાવી દેતો. અંકગણિતના દાખલાઓના ઉકેલ તે જુમિતિથી કરતો. નાનસેનને આ પોતાની

શક્તિઓનું બાન ન હતું એમ નહિ, પણ તે દેવળ પોતાની શક્તિથી કુલાઈને બેસી રહે તેવો ન હતો. બેસી રહેવું તે તો તેના સ્વભાવમાં જ ન હતું.

૧૮૮૦માં નાનસેન મેટ્રિકમાં ઘણા જ સારા માર્કે પાસ થયો. શાળાના ઓરડામાં બેસી શ્યામ રાખનાર અને રખડાઈ નાનસેન આવી રીતે પાસ થાય તેથી શિક્ષકો નવાઈ પામે એ સ્વાભાવિક છે. પણ પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાનમાં તો તે સીધી મોખરે આવ્યો હતો.

આ પછી આગળના અભ્યાસ માટે તેણે પ્રાણીશાસ્ત્રના વિષયને પોતાના પાસ વિષય તરીકે પસંદ કર્યો. જોતજોતાંમાં ફિઝિક્સના નિયાતી વિદ્યાર્થીઓમાં આ જુવાન વિદ્યાર્થીએ પ્રાણીશાસ્ત્રી તરીકેની પ્રતિષ્ઠા જમાવી દીધી.

ત્યાં ૧૮૮૨માં, તેની ૨૧ વરસની ઉંમરે નોર્વેના એક, સ્વીડનના શિકાર માટે નીકળેલા વહાણમાં યુસાફર તરીકે જવાનો લાભ મળી ગયો. તેના અધ્યાપકે પ્રાણીશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે નાનસેનને આ સ્ટીમરમાં મોકલવા માટેની ભલામણ કરી હતી.

નાનસેન આ તક જવા તો શેનો જ કે? તેણે તો આને પોતાના જીવનની એક મોટી તાલીમનું સાધન જ ગણ્યું. ગ્રીનલેન્ડના પૂર્વ કિનારે જ્યારે આ નાનકડી સ્ટીમર ૨૪ દિવસ સુધી ગરફમાં બસાઈને પહોં રહી, ત્યારે નાનસેન દિવસોના દિવસો સુધી સ્ટીમરના યાંત્રિક લાની ટોચ પર બેસીને દૂરબીન લઈને પશ્ચિમ દિશામાં નજર માંડી રહેતો. તે લખે છે: 'આ અણુદીક ભૂમિનાં રહસ્યો ઉઠેલવા માટે મારા જેવા જુવાનના દિલમાં એક, અદ્ભુત ઝંખના બેસી થાય તેમાં શી નવાઈ?'

નાનસેનને આ પ્રવાસમાં બે લાલ થયા. એક તો તેનું પ્રાણીશાસ્ત્રનું જ્ઞાન વધ્યું અને બીજો લાલ એ થયો કે ઉત્તરધ્રુવ-પ્રદેશના

મહાસાગરનો તેને પ્રત્યક્ષ પરિચય થયો. તેના પ્રવાસો, ગરફનાં તરતાં મેદાનો, તેમાંથી વહાણનો માર્ગ કેમ ઠાઠવો જોઈતો જ્ઞાન તેને આપીઆપ જ મળ્યું. પોતાના અધ્યાપક પાસેથી મળેલી સૂચના પ્રમાણે તેણે યુસાફરી કરમિયાત પકડેલ ફરેકે ફરેકે દરિયાઈ પ્રાણી કે પક્ષીનો ખૂબ ખારીકાઈથી અભ્યાસ કર્યો, અને આ રીતે આ છ મહિનાનો પ્રવાસ તેની ઉત્તમોત્તમ શાળા બની ગયો.

આ સફરમાં તેણે મેળવેલ જ્ઞાન તથા માહિતી તેણે જુદાં જુદાં માસિકામાં આપવા માંડી. વિજ્ઞાનનાં પત્રોમાં વિજ્ઞાન સંબંધે અને શિકારમાં રસ ધરાવતા લોકો માટે તે પોતાના શિકારનાં વર્ણનો આપવા મંજ્યો. તેનું સફર અવલોકન, તેની વર્ણનાત્મક શક્તિ અને તેની પાછળ તેના બ્યક્તિત્વનું જોર, આ બધી વસ્તુએ નાનસેનના લેખો તરફ લોકોમાં ખૂબ આકર્ષણ બિંબું કર્યું. આ છ મહિના કરમિયાન તેણે લગભગ ૫૦૦ સીલ તથા ધુવ્ પ્રદેશના ૧૪ રીંછોનો શિકાર કર્યો હતો. તેની નિશાનબાજી અત્યેક હતી. અને તેમાં તેની નિર્ભયતા બળી એટલે શિકારમાં તેનું નિશાન લાગ્યે જ પચાલી જતું.

૨૨ વરસની વયે નાનસેનને ગર્જન થયેલો. મોટા સંગ્રહસ્થાનનો આચાર્ય બનાવવામાં આવ્યો. આટલી નાની ઉંમરે આવી મોટી પદવી મેળવવી એ નાનસેનની એક મોટી ફતેહ હતી. તેણે ઉપરાઉપરી પ્રાણીશાસ્ત્રમાં કરેલી શોધોએ ઉપરનાં નાનાંમાંનાં યુસ્તકો લખી પાડવા માંડ્યાં. અને સાથે સાથે અનેક નાના-મોટા પ્રવાસો પ્રજા પેઢવા માંડ્યા. નોર્વેના જંગલો, ખીણો, ફોર્સો અને પર્વતો તે ખૂંદી વળ્યો. વૈજ્ઞાનિક જગતમાં તેણે જોતજોતાંમાં વૈજ્ઞાનિક તરીકેની કીર્તિ સંપાદન કરી. થાંદ, ઇન્દ્રામ, અને પદવીઓ તેના ખેળામાં આવીને પડવા લાગ્યાં. પણ આ કીર્તિની ધૂંકણ જોઈમાં

તેનો રણડું છુવ ઠાઈ રીતે જ'પ અનુભવતો ન હતો તેની નજર તો દૂર દૂર ક્ષિતિજને પેઢે પાર જોવા અને જવા તલખતી હતી તેની મને-દશાનું વર્ણન તેના જ શબ્દોમાં ભ્રેષ્ઠજી: 'હું જોઠાં જોઠાં બેધ્યાનપણે આજના છાપાના સમાચારો વંચાતા સાંભળતો હતો તેમાં એક તાજ સામાચારના તારે મારા કાન અમકચા 'પ્રખ્યાત મુસાફર નોર્ડન સ્કીએલ્ડ ઓનલેંડના મધ્યભાગ સુધી પ્રવાસ કરીને પાછો સહીસલામત આવી ગયો છે. ઓનલેંડના મધ્યભાગમાં લીલી હરિયાળી ભૂમિ છે, એવા ચાલ્યા આવતા જમને તેણે લાંબો છે ત્યાં ઓનલેંડના મધ્યભાગમાં પણ ખરફ જ છવાયેલો પડ્યો છે' આ નવાર સાંભળતાની સાથે જ કોણ બાણે મારા / જમાં એક વિચાર અમકી ઊઠ્યો થા માટે 'એડને એક છેડથી બીજે છેડે સુધી 'ગવા ન નીકળવું' ?'

ઓનલેંડ અમેરિકાની ઉત્તરે આવેલ એક દાપુ છે તેનું નામ જ ઓનલેંડ (લીલી ભૂમિ) છે બાકી લગભગ આપો બેટ બારે ય મારા ખરફથી છવાયેલો રહે છે. આજથી ૧૦૦૦ વરસ પહેલાં આ નાનસેનના જ દેશના સાહસિક વાઈકિંગ લોકો દરિયા ધૂમતા ધૂમતા આ ઓનલેંડ પર આવી ચડ્યા હતા, અને તેમણે જ આ બેટ ઉપર બીજા લોકો આકર્ષાઈને આવે એ માટે તેનું નામ ઓનલેંડ પાડ્યું હતું. આજ નાનસેનની નસોમા વહેતું આ વાઈકિંગનું લોહી ઓનલેંડનું નામ સાંભળી ધમકવા લાગ્યું હતું. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં ઉત્તરધ્રુવના મહાસાગરમાં તેણે જે છ મહિના સફર કરી હતી, તે જ વખતે તેના મનમાં આ વિચાર આવ્યો હતો. પણ ત્યાં ફરીને પડાય તેમ નહોતું નાનસેન તે વિચારને પોતાના મગજમાં સેવતા સેવતો તેને યોજનાનું સ્વરૂપ આપા લાગ્યો હતો. તે લપ્પયો, વિજ્ઞાનના પુસ્તકો લખવા લાગ્યો, તેણે પી. એચ.ડી. ની ઉપાધિ મેળવી, ચાહો

મેળવ્યા, પણ આ બધાં કામોની સાથે તેના મગજમાં ઓનલેંડ તો ઘૂમી જ રહ્યો હતો. તેણે ઓનલેંડ ઉપર જેટલાં જેટલાં પુસ્તકો લખાયાં હતાં તે બધાં ય વાંચી-કાઢ્યાં. ખરફની સપાટો ઉપર ચાલવાની તાલીમ તેણે વેગથી ચાલુ કરી દીધી

આખરે આ બાવીસ વરસના બુવાનિયાએ પોતાની ઓનલેંડના એક છેડથી બીજા છેડના પ્રવાસની યોજના બહારમાં મૂકી. અને સાથે સાથે તેને માટે પૈસાની મદદની માગણી કરી. લોકોએ તેને પહેલે જ અપાટે હસી કાઢ્યો, ત્યાં મદદ તો ક્યાંથી જ મળે ? આવી છેકરમત માટે કોણ પૈસા વેડી કે ? આખરે નાનસેનને તેની વૈજ્ઞાનિક તરીકેની દેશ-પરદેશમાં ફેલાયેલી પ્રતિષ્ઠાને આધારે ૫૦૦૦ કોનેમ (લગભગ રૂપિયો)ની મદદ મળી, અને તે પણ પરદેશમાંથી નાનસેને તરત જ ઓનલેંડના પ્રવાસની તકામાર તૈયારીઓ કરવા માંડી. નોર્વેના લોકો આ તૈયારીઓ તરફ કેવી દ્રષ્ટિથી જોતા હતા, તેના દાખલા નોર્વેના એક છાપામાં આ પ્રવાસની જાહેરાત જે રીતે થઈ હતી, તે પરથી મળે છે: 'આવતા જૂન માસમાં ડો. નાનસેન ઓનલેંડના મધ્યભાગ ઉપર ખરફની સપાટ પહેરીને દોડવાના તથા ફરવાના પ્રયોગો કરી બતાવશે. આ માટેની જોડકાં ત્યાંની ખરફની ચિરાડોમાં આગળથી રોડી લેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. ત્યાં માટેની બતવળતની (રીટર્ન) ટિકિટ દહાવવાની જરૂર નથી.'

પણ નાનસેન નાસીપાસ થાય તેવો ન હતો. તેને પોતાની શક્તિ તથા જ્ઞાન ઉપર વિશ્વાસ હતો, અને સાથે સાથે આ પ્રવાસમાં રહેલ જોખમોનો તેને પૂરો ખ્યાલ હતો. તેણે પોતાની તથા પોતાની ટુકડીના માણસોની સલામતી માટે જેટલી સારથેતી તેના ખ્યાલમાં આવી, તે બધી લીધી હતી સૌથી પહેલાં તો તે આ પ્રવાસના અનુભવી મુસાફર નોર્ડન

સ્કીઓહ પાસે ગયો, અને તેની સલાહ માગી. નોર્ડેન સ્કીઓહ હસ્યો તેના હસવામાંથી 'હજુ તારે વાર છે' એવો ભાવ નીકળતો હતો પણ નાનસેન એમ તેને છોડે તેમ ન હતો. તે અતિથય નમ્રભાવે પણ આશ્ચર્ય પોતાની યોજનાને વળગી રહ્યો. સલાહ માટે આશ્ચ કંરવા લાગ્યો. આખરે તે પીઠ મુસાફરની તેણે સહાનુભૂતિ, સલાહ અને મદદ મેળવ્યાં.

નાનસેનની તૈયારી ધમધાકાર ચાલવા લાગી. તેને ઊપડતાં પહેલાના ૬ મહિના તો ધડીકની ચ નવરાશ ન હતી. આજે ઈર્જનમાં તો કાલે ક્રિસ્ટિયાનિયામાં ત્યાંથી પાછો કોઈ ફ્યોર્ડોમાં જાય છે, તો ત્યાંથી પાછો આવીને શ્રીનલેંડ ઉપર ભાપણો આપે છે. વળી પાછો એકાદ રાતે કોઈ પર્વતની ટોચ ઉપર કડકડવી કંડીમાં તંબૂ તાણીને પકાવ નાખે છે, તો પાછો વળી પોતાની ડાકટરની પદ્ધતિ માટેનાં વ્યાખ્યાનો આપવા ક્રિસ્ટિયાનિયામાં આવે છે. એપ્રિલની ૨૮મીએ તો તેણે વ્યાખ્યાન થાય છે અને મેની ૨ જી તારીખે તેને શ્રીનલેંડ માટે ઊપડવાનું છે.

આખરે શ્રીનલેંડ માટેની તૈયારી પૂરી થઈ ગઈ. અત્યાર પહેલાંના શ્રીનલેંડના પ્રવાસો માટે લાગે તેના પશ્ચિમ ગાળુતા વસ્તીવાળા લાગથી ઉપાડવામાં આવ્યા હતા. નાનસેને શ્રીનલેંડના પૂર્વ તરફના ઉજ્જડ કિનારાથી પોતાનો પ્રવાસ

શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એ વધારે જોખમી માર્ગ હતો. પણ પહેલાં મુશ્કેલી લોચવવી સહેલી છે, અને પ્રવાસને અંતે મુશ્કેલીઓ વધતી જાય તો તે મુશ્કેલી જીવ-લેણ નીકળે એમ નાનસેનનું માનવું હતું.

નાનસેનની સાથે પ્રવાસમાં ભમવા માટે ચાળીય માણસો ઉમેદવાર થયા હતા. તેમાંથી નાસિને ફક્ત પાંચ જ પસંદ કર્યા. અને તેમાં પણ જે તો લેપલેંડના લેપ લોકો હતા. ચરંભમમાં એક કિનારા પર ઊતરવા માટે જ આસ મજબૂત હોડી, ખરફગાડીઓ, રૂવાના કોથળાઓ, વિજ્ઞાનનાં સાધનો, ખોરાક, એ બધું બહુ જ કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૮૮૮ના મેની ૨જી તારીખે નાનસેન કોપેનહેગનથી આ પ્રવાસે ઊપડ્યો ડેન્માર્કથી સીધો આર્કસલેંડ ગયો. અને ત્યાંથી એક સીલના શિકાર માટેની નાનકડી સ્ટીમરમાં ચડીને શ્રીનલેંડના કિનારાની નજીક આવી પહોંચ્યો. અહીં તેમને સ્ટીમર છોડવી પડી. શ્રીનલેંડના કિનારા સુધી તેમને આ સ્ટીમર લઈ નય તેમ ન હતું. એટલે ત્યાંથી એક હોડીમાં પોતાની હુકડી સાથે તે શ્રીનલેંડના દૂર દૂર દેખાતા કિનારા તરફ ઊપડ્યો.

[આમદક્ષિણામૂર્તિ-આંખલા તરફથી પ્રગટ થનાર પ્રવાસ કથાઓમાંથી]

ગત્યજિને થતાં લોકો, ઊલ્ટી, લાવ, કુમિનો ઊપદ્રવ, મુડ આવાથી પેશું મેદું ચડે, લાચ પગ જળી જવા, ફરતની કબજાવાત, પ્રાણજી કે ફુધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દાદો વચ્ચે ગળત કોવત આખારી અમૃત તુલ્ય ઔષધિ વાપરો

કાઠીયાવાડી આભામૃત સોગડી

[૨જીસ્ટર્ડ]

હાંથી કખાતાં હળરો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. હળી એકતા ચાના ખાર (પી. પી. પી. જી.)

વૈદ નયનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૧. કાઠીયાવાડી આભામૃત સોગડી કથો-આખાઓ-ભાવનગર

મુખ્યમાં મળવાનું કેદાણું-કેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી મુતારગડીના નકિ-મુખ્ય નં. ૪

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.

તમારા કુટુંબની સેવામાં
સહર્ષ રજુ કરે છે

રસદા

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ઘી]

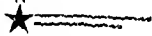
:: અરે ::

અન્ય બનાવટો

રિકાર્ડ્સ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓઈલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

સાબુ

પગે

—તમારા ગામના વેપારી અને એજન્ટ પાસે માંગો—

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ મિટે

ઓફિસ:

ન્યુનિવી બાજ સામે, પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૮૨ : વડોદરા

યુજનાતના એજન્ટસ

‘રસદા’ એજન્ટરી

૪ રંગવાળા માર્કેટ

રેલવેપુરા : અમદાવાદ

દારબાગ

સમલાયા

(બી.બી.)

કચ્છ કાઠિયાવાડના એજન્ટ

, ઓધવજી કલ્યાણજીની

કંપની

બોટાદ

મને ગામમાં જોવાનો ખૂબ શોખ છે. કેમકે
વાપરતાં આવડે છે એટલે ઘણી વખત હું
રત્નઓમાં બહાર નીકળી પડું છું; તે રીતે ગયા
ઉનાળામાં પણ નીકળી પડ્યો હતો. ગામમાં સુંદર
દરરો, બીજાથી લુણં તરી આવે એવાં ઓ, બાળકો
અને યુવકોનાં ચિત્રો કેમકેમાં મેં ઝાપી લીધાં હતાં
અને આગળ ને આગળ ચાલ્યો જતો હતો.

વૈશાખી પૂનમ હતી. ઉનાળાના તાપમાં ચાલવા
કરતાં સૂર્ય ઢળતો ચાપ ત્યારે હું એક ગામથી બીજો
ગામ જતો. તે પ્રમાણે હું બીજો ગામ જતા માટે
તૈયાર થયો અને રસ્તાની માહેતી પૂછી ત્યારે અને
કહેવામાં આવ્યું કે સામે ગામ સીમમાં એક મદા-
દેવનું મંદિર છે. તે ધણું પુરાણું અને રથાપતના
અસલી વ્યવરોળના નમૂના રૂપ છે. તે ગામે તમારે
સાડકે ઉપર જવું દરો તો લગભગ ચારેક માઉ થશે
અને કાંટમાં ફેડી પડે છે તે રસ્તે જશે તો ચાલે
અઢી માઉ પડશે પણ એ રસ્તે રાત્રે કોઈ જવું નથી.

આટલી યત્નના સાથે હું મામ બહાર નીકળ્યો.
અને પાદરે આવી ક્યા રસ્તે જવું તેનો ક્ષણભર વિચાર
કરવા લાગ્યો. ફેડીએ જઈ તો લગભગ સંખ્યા સમયે
મંદિરે પહોંચી જઈ અને સંખ્યાના પ્રકાશમાં મંદિર-
નો ફોટો સર્પ નિશ્ચિતિથી મંદિરે જોઈ ગામમાં ચાલ્યો
જઈ અને સવારમાં આગળ જઈ ચડું. અને રસ્તે
જઈ તો વધારે ચાલવું પડે, ફેડી લેવાનો અવકાશ
રહે નહીં એટલે બીજા દિવસ રોડમાં પડે. એટલે
ફેડીએ જવાનો જ મેં નિર્ણય કર્યો.

ફેડી સાંધી અને ચાલવામાં સુગમ હતી. જેમ
આગળ ચાલ્યો તેમ ઝાડોની ધટા આવવા લાગી.
સૂર્યનો પ્રકાશમાંથી લીવના જતી હતી. પવન મંદ
મંદ પુશ્તુમાં વાતો હતો. આજે મારું મન કોણ
જાણે શા કારણથી પ્રકુલ હતું. ધીમે સાહે એક
ગીત લલકારતો હું ચાલ્યો જતો હતો.

અચાનક મારી નજરે એક દરય પશુ અને મારા
પગ જમીન સાથે જ ચોટી ગયા. હું દિગ્ભ્રમ પામી
થયો. એક કિશોરી જાણે મારી માર્ગ-પ્રતીક્ષા કરતી
હોય તેમ રસ્તા તરફ જોતી લાગી હતી. તેવું રૂપ !
વિદ્યાતાએ જાણે નારી-દેહનો નમૂનો બનાવ્યો હોય
તેવું અદ્ભુત હતું. વસ્ત્રાભૂષણ મધ્યયુગના હતા.
કંચુકમાં બે કપોતો છુપાવ્યા હોય તેમ તે કંપતી
હતી અને અરત પામતા સૂર્યના ગુલામી ફરજો તેમાં

ફોટો ગ્રાફ

લેખક
રસનિધિ

હારેલી આપમાં પ્રતિબિંબિત થતાં વદાર્પણે તેજસ્વારા-
ઓ નૃત્ય કરતી લાગતી હતી. હવાના દિવોળ પાલવ
ફૂલતો હતો. આંખનાં ઝાંઝા ફાણી ટેકવી તે કાંઈની
વાટ જોતી લાગી હતી.

હું ઝાડની ઓથે થયો. મને ખાતરી થઈ કે તેણે
મને જોયો નથી. મેં કેમકે તૈયાર કર્યો અને તેનો
ફોટો પાડી લીધો. પાછો કેમકે ખભે બાંધી હું લાગ્યો
રહ્યો અને તેને જોતો હું જઈ હતો ત્યાં લાગ્યો જ રહ્યો.

સૂર્ય અરત પામ્યો એટલે તે કિશોરી નિરાશ
વદને પાછી જવા ફરી ત્યાં તેની મારા પર નજર
પડી. નજરેકે હું પણ આગળ ચાલ્યો અને તેની
પાસે જઈ મેં તેને પૂછ્યું: 'મામ કેટલું દૂર છે?'

'આ રહ્યું,' તેણે જવાબ આપ્યો અને પૂછ્યું:
'મામમાં ફોટો છું?'

મેં કહ્યું: 'સમજડતા મળે તો વિચાર છે.'

તેણે કહ્યું: 'તો માસો, મારા બાપા મુખી છે.
મકાનની પડતા છે.'

અમે ગામ તરફ ચાલ્યાં. કોણ જાણે કેમ માગતી
પુછાઈ મધું: 'કોઈની વાટ જોતાં હતાં?'

તેણે જવાબ આપ્યો: 'હા, જાન આવવાની હતી.'
મેં ફરી પૂછ્યું: 'કાંતી?'

તેણે લિડા લપંકર નિઃશ્વાસ નાખી જવાબ આપ્યો:
'મારી. મારાં આજે લગ્ન થવાનાં હતાં.'

સાથે ચાલવાનો આનંદ હું કઈ રીતે કહી શકું?
ચપ્પો નથી. તેવું ઘર આવી મધું. હેલીમાં દાખલ થતાં
તે સ્વસ્થાટ ચાલી ગઈ. હું કળીમાં લાગ્યો રહ્યો. ચારે
તરફ ધમાલ જમી રહી હતી. હેલીના દરવાજા પાસે
ટોચ અને સરજાઈ વાગતાં હતાં. કળીમાં માંડવો
ચણાગરેલો હતો. કેટલાક માણસો પાથરેલી જાળમાં
પર જોડા હતા. બધાનાં મુખ ઉપર અધીરાર્થ હતો.
જાણું? ખ્યાન હેલી તરફ હતું. મને જોતાં જ એક
આંખી મારી પાસે આવ્યો અને મને પૂછ્યું: 'તમે
ક્યાંથી આવો છો?'

મેં ગામનું નામ આપ્યું.

તેને પ્રતીતિ ન પડી હોય તેમ ફરી પૂછ્યું:
'એ ગામ કઈ તરફ આવ્યું ?'

એમના મામથી ફક્ત ઘડી ગાઉ દૂર બીજું ગામ
છે તેની તેમને માહેતી નથી એ જોઈ મને આશ્ચર્ય
થયું. મેં તેમને દિશા કહી. તેમણે પૂછ્યું: 'એ
તરફથી કોઈ જન આવે છે ?'

'કોઈ જન આવતી મેં જોઈ નથી.' મેં કહ્યું.
તે સ્વગત બોલતો હોય તેમ બોલ્યો: 'એમ કેમ
બને! આવતી જ નોઈ એ. ધણું મોડું થયું છે.'

તે આદમી ધરમાં જઈ આવ્યો અને બીજા સાથે
જન સંબંધી વાતો કરવા લાગ્યો. હું આ બધા વચ્ચે
અનુસર્યો અને અપરિચિત હતો એટલે મને પહેલાં
તો ત્યાંથી આદમી જવાનો વિચાર આવ્યો અને હું એવી
તરફ વળ્યો.

મને જતો જોઈ સાબરમાંથી એક જણે જે
આદમી મારી સાથે વાત કરતો હતો તેને કહ્યું: 'પર-
શોતમકાકા, ચંદા સાથે આવેલા મહેમાન જાય છે.'

પરશોતમે મને પાછળથી સાદ ક્યો: 'એ બાઈ,
ક્યાં આસા !'

મેં પાછા ફરી કહ્યું: 'મારે રાતવાસો રહેવું છે
એટલે જીતરવાના કોઈ રથળની તપાસ કરું.'

તેણે કહ્યું: 'બીજે ક્યાં જશો ? આટલા બેગા
એક વધારે. સાતે કેવા છો !'

'પાછાજી.'

'કેવા પાછાજી ?'

મેં તેમને મારી જાત કહી. તે સાંભળી તેણે
કહ્યું: 'ત્યારે તો તમે અમારી નાતના. સાડું સાડું.
ધણે લાભ થયો. ધરની પાછળ મારી દુકાન છે ત્યાં
એસો. જમવાનો વખત થશે ત્યારે બોલાવીશ.'

'મારે જમવું નથી, જૂન નથી. જમીને નીકળ્યો
છું. માત્ર સૂઈ રહેવું છે.' હી હું દુકાનમાં જઈ
ગાદી-તકિયા પાથરેલાં હતાં ત્યાં જઈ બેઠો. ચંદાની
મૂર્તિ મારા માનસઘટ્ટ સામેથી ખસતી જ નહોતી.
એવું રૂપ, એવો કંઠ-રજુકાર મેં મારી જિંદગીમાં
જોયા કે સાંભળ્યા નહોતાં અને હું તેના વિચાર
કર્તા જ કરતો હતો. ધરના એવી તરફના ભાગજાની
બોલચાલ અને ધમાલ તરફ મારું ધુલ્લ ખાન નહોતું.

વિચારમાં કેટલો વખત ગયો તેવું કોઈ જાન
નહોતું. બાંબે લિંબ ભરાવા લાગી. એટલે મારું

ધ્યાનજાળ જોઈું તો દસ યવા આવ્યા હતા. સહેજ
ચરીર લંગાવવા ગાદી ખખેરી સરખી કરી તો
દાખની લખેલી બેન્ડરૂ કંઠાત્રીએ મારી નજરે ચડી.
કુલદલ યતાં તે વાંચવા પ્રેમત્ન ક્યો. અક્ષરો જૂની
સુજરાતીના બોલિયા હતા. ચંદાનાં લમની કંઠાત્રી
હતી. ઉવટ સંવત લખેલી હતી પાંચસો વર્ષ પહેલાંની!
આમકાના માણસ, લખતાં જૂલ ઘઈ લાગે છે. વળી
મારી નજર ચોપડા પર ગઈ. તેના પૂંકા ઉપર પશુ
એ જ સંવત લખેલી હતી, આમ કેમ ! આ વિચારો
મારા મનમાં ધોળાતા હતા ત્યાં પરશોતમને મેં
આવતા જોયા. તેમની આંખમાં આંસુ હોય એવે
મને ભાસ થયો. આવીને તુરત જ મને પૂછ્યું
'તમારું જોત કયું ?'

મારા જોતનું આમને શું કામ ! એ વિચારું ત્યાં
ફરી એ જ સવાલ પુછાણે. જવાબ આપ્યા સિવાય
હટી નહોતો. મેં મારા જોતનું નામ કહ્યું. તે સાંભળી
તેને કોઈકે નિરાંત થઈ હોય એમ મને લાગ્યું. તેણે
કહ્યું: 'મારી લાજ રાખશો !'

મેં પૂછ્યું: 'શું છે ?'

'મારી દીકરી ચંદાનાં બાળે લમ છે. જન બાવી
નથી. કોઈકે વધે પડ્યો લાગે છે. મુદ્દત જાય છે.
લીધે લમને કન્યા કુંવારી ન રહે. હું આગમનો મુખી
અને આખરાર વેપારી છું. મારી આખર જાય છે.
જામમાં મારી દીકરી આપી સડું એવું કોઈ નથી.
તમે મને તે સ્થિતિના હો. મારી દીકરી સાથે લમ
કરો. એવી મારી વિનતિ છે.'

ચંદા મારી ચેતાની ધાવ હાથ દર્શાવે
નાચી જોક્યું. મારે સર્ગમાં એક ફક્ત મારા બા હતો.
મેં કલ્પના કરવા માંડી: અમે બન્ને જઈ તેમને પડે
લાગ્યું. બા તો આશ્ચર્યચકિત થઈ જશે અને દર્જથી
ત્રાંકા થશે. હું ખરેખર દર્જથી ત્રાંકા યવાની અણી
પર હતો. મારા મિત્રો મારા શોભાયક લમની વાત
જાણશે અને-આ બધા કલ્પનાના ઘેને મેં કોઈ પશુ
વિચાર વગર દા પાડી દીધી. અને એમાં વિચારની
જરૂર પશુ શી હતી !

મારા બાવી સસરા પરશોતમ ખુશી યતા યતા
ગયા. તેમને ગયાને પાંચેક મિનિટ થઈ દશે ત્યાં
તુષારનો રમઝૂમ અવાજ મારા કાને પડ્યો. અને લમ
મોટે વજાજૂલજૂ સગેલી ચંદા આવી. પૂર્ણિમાનીમુખ

ત્યોત્તરનામાં મેં તેનું મુખ નિહાળ્યું. જાણે ચંદ્રિકા પૃથ્વી પર રમવા નીકળી. તે મારી સાથે આવી બેઠી રહી. તેના મુખ પર વિશાદ હતો. તેણે મને પૂછ્યું: 'તમે મારી સાથે લમ કરવાની હા પાડી?'

'હા. કેમ તમને ન ગમ્યું?'

'મને ગમવાની વાત શી? પણ તમારે સગામાં કોણ છે? માઆપ છે?'

'આપ નથી. જુદા મા છે. બીલું કોઈ નથી.' મને લાગ્યું કે મારી સાથે લમ કરી મારે ત્યાં આવતા પહેલાં મારા સગાસંબંધીની માહેતી તે મેળવે છે.

તેણે કહ્યું: 'તો તે માની ખાતર તમે મારી સાથે ન પરચુશી.'

'કેમ? એવું કારણ?'

'કારણતો જવામ હું આપી શકું એમ નથી.'

'જો કોઈ કારણ ન હોય તો મને પરમેશ્વર તારા જ્યાં સુધી આવે છે તેની હું ના સા માટે પાકું? લક્ષ્મી માફલો કરવા આવે ત્યારે મારે મોહું ધોવા જવું નથી.'

તેણે મને મણે સમજાવ્યો. પછી આખરે તેણે મને કહ્યું: 'હવે વખત નથી. તમે લગ્ન કરશો તો પૂરા પડતાશો. તમારે મારી જરૂર હોય તો તમે ચંદ્રિકાની નીકળી જાવ અને આપણે બાબાં તે ગામના સામા છેડે મંદિર છે તેના ઝોટા પર મારી રાહ લુગો. હું ત્યાં આવું છું પણ મારી સાથે લગ્ન તો ન જ કરશે અને જલ્દી માલ્યા જાવ-તમારે જીવવું હોય તો.' આમ કહી તે ઝડપથી માલી ચર્ધ.

હું સમસ્તમાં પડ્યો. આ શું? મોટે આવેલ પાલો આમ કેમ ટોળાઈ જાય છે? કાંઈક ખટખટ લાગે છે

અને મારા જનનું જોખમ જાણી તેણે મને ચેતવ્યો છે. પણ તે આવવાની છે પછી શું? હું કેમેરા અને થેલી ખંભે બરાબ પાછલે બારણેથી ચાલી નીકળ્યો. ચંદ્રિકાએ ખતાવેલ મંદિર ચંદ્રના પ્રકાશમાં મેં જોયું. હું તેના ઝોટલા પર બેઠો. જ્યાં વખત બેઠો. આખમાં જોઈ બારણા લાગી એટલે થેલી માથા નીચે મૂકી જંગવાના મિથ્યા પ્રયત્નો કરતો સૂઈ ગયો.

*

સર્પના તકકાએ મારી જોઈ ઉઠાડી. ચંદ્રિકાએ મને બનાવ્યો હોય એમ મને લાગ્યું. મને પાછા ગામમાં જવાની ઇચ્છા ચર્ધ. રસ્તો શોધવા લાગ્યો પણ ત્યાં માવ ફેરી હતી અને જુલોનાં બુંડ હતી.

એક માણસ ત્યાં લાકડાં કાપતો હતો. તેને મેં પૂછ્યું: 'ભાઈ, આટલામાં ગામ હતું ને? કઈ ખાલુ રસ્તો છે?'

પછીક તો તે મારા સામે જોઈ રહ્યો. તેણે કહ્યું: 'ભાઈ...ગામ આવીથી એક ગાઉ છે. અને...ગામ એક ગાઉ છે, આ ફેરીએ જરો તો પહોંચી જશો.'

હું તેની સાથે વધારે સવાલજવાબ કરવા શેકાયો નહોતો. અને ગામના રસ્તો લીધો. લગભગ અગિયારેક વાગે ગામમાં પહોંચ્યો. ત્યાં મારા એક જોળાખાતા રહેતા હતા. તેને મેં રાતની વાત કહી. તેણે કહ્યું: 'ત્યાં કોઈ કોઈ વખત ચળાંતર ધાય છે ખરું. મળ્યાં વર્ષો પહેલાં આણું ગામ ત્યાં ગારત ચર્ધ ગયેલું એમ કહેવાય છે.' હવે મને સમજાયું. મેં ફિશ્મ-શલ કાઢી ધોઈ જોયું તો ચંદ્રનો ફેરો તો હતો. તે દિવસની નિશાની તરીકે ચંદ્રનો ફેરો મેં હજી મુઠી સાચવી રાખ્યો છે.

૭

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કોલેરા, સંક્રમણ, ચરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બનનો દુઃખાવો, પાણુવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાદમાં કળતર, ઝેરી કંબ, પ્રવર, પ્રમેહ, મોઢાની ફૂંચ, પેટની ચૂક, શૂળ, પેટ-પેટનો દુઃખાવો, અમુકજી, દરેક જાતના તાવ, લા પડવો, લોહી નીકળવું ઇત્યાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રહેલે, સ્ત્રીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપચોગી ચર્ધ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૫૫, લચલી જાટલી રૂ. ૧૫ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૦૦ પો. લુકું. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ

અક્ષીર દવા	
શરદી	મરાઠનાર
જૂખ	લગાડનાર
હસ્ત સાદ	લાવનાર
બિંધ	લાવનાર
તાકાત	આપનાર
તાજગી	બક્ષનાર
લજ્જતહાર પેય	

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પ્રતિકારક ખોરાક !	
માદા, સાજ, નખખાં,	
સખળા, નાના, મોટાં,	
સી, પુરપ સીને માટે	
જીવનવર્ધક દવા !	

દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
પા. બા. નં. ૫૫૧૩ મુંબઈ ૧૪

સખાવતસમ્રાટ હાતિમ તાઈ

અમનના બાદશાહના લગ્ન મહેલમાં મહેલિશ ગોઠવાઈ રહી છે. આસપાસના પ્રદેશોમાંથી ઉમરાવો અને જાગીરદારો, સાક્ષરો અને વિદ્વાનોને નોતરવામાં આવ્યા છે. મહેલિશમાં સર્વત્ર આનંદનું સાકાગ્ન્ય જાગી રહ્યું છે. બાદશાહની ઉદારતાની પ્રશંસા ભારે ભાર થઈ રહી છે. દેશવિદેશમાં બાદશાહની સખાવતની વાતો ફેલાતી રહી છે.

દરેક જુઓ માનવીને બાદશાહના દ્વારે લોજન મળી રહેતું. શાહના બોજનલયેથી કોઈ પણ બિચુક રોટી જમ્યા વગર પાછો ફર્યો સંભળ્યો નથી. ધનનનો શાહ એટલે મર્તિમંત ઉદારતા.

પોતાની સખાવત-ગયા દિગંતમાં ગાછ રહી છે તેની શાહને સંપૂર્ણ જાણ હતી. કરમના કાળમાં, પોતાની બેરાબરી કરી શકે તેવો કોઈ માનવી પૃથ્વીને પાછલે દયાંત હોય એમ તે સ્વીકારવા તૈયાર ન હતો. જગતભરમાં પોતે અદ્વિતીય હાતાર છે એવું કીકું લાન તેના દિલમાં સદા વસી રહેતું. તેના ઉમરાવો અને અનુચરો તરફથી પણ તેના આ ધર્મકેને કાયમ પ્રુષ્ટિ મળી રહેતી.

મહેલિશનો કાર્યક્રમ પૂરો થવા આવતાં, સામાન્ય ચર્ચા નીચળી ત્યારે એક ખારોટ સહેજ ટમકું મૂક્યું. 'આજકાલ હાતિમ તાઈની ઉદારતાનાં વિરલ દર્શનો પ્રકાશમાં આવતાં જાય છે. કેટલાકનું તો એટલે સુધી કહેવું થાય છે કે પદોપકારના કાર્યમાં હાતિમનો જોડો જરૂરો મુશ્કેલ છે. તેની કાર્તિની સુવાસ એટલી હદે ફેલાઈ ગઈ છે કે આજુબાજુના મુઝકમાં કોઈ બાળક પણ તેના નામથી અપરિચિત નહિ હોય.'

જસ, ખારોટના આટલા ઝખ્ખે તો શાહના પગાંડી જિમરને વીધવા માટે પૂરતા હતા. સખાવતની ખાખતમાં પોતાથી ચઢે એવો માનવી જગતમાં આસ લઈ રહ્યો છે, એ ક્યને શાહને કંપાવી મૂક્યો. આ તો પોતાના ઉત્તરવળ નામને ઝાંખપ હામવા જેવું થયું. હાતિમનું ચરિત્રત્વ હશે ત્યાં સુધી પોતાના નામના ડકા વગાડવા સહેના નથી, એવી તેને ખાતરી થઈ ગઈ. તે સાથે જ કોઈ પણ ઉપાયે પોતાના હરીફનું નિકંદન કાઢવાનો મનમાં મનસૂરો કરી લીધો.

મિજબાની પૂરી થતાં મહેમનો વીખરાવા લાગ્યા, ત્યારે પોતાના ખાસ અંગરક્ષકને બોલાવી તેના કાનમાં આદેશ આપ્યો, 'કે ગમે તે બોલે મારે હાતિમ તાઈનું મસ્તક જેઈએ. ફરમાન મળતાં જ અંગરક્ષક પોતાનું કાળું કૃત્ય પાર પાકવા રવાના થઈ ગયો.

કેટલાક દિવસની રખડપટ્ટી પછી હાતિમના વતનની તેને જાણ લાગી. ગામની લાગોળે, એક સામાન્ય જણોતા પરંતુ પ્રભાવશાળી આદમી તેને સાચો મળ્યો. 'ભાઈ! મેં સાંભળ્યું છે કે હાતિમ તાઈ નામનો એક સખી મુદરથ આ પ્રદેશમાં વસે છે. મારે તેને મળવું છે; તો મને જરા તેનું રહેઠાણ ખતાવવા કૃપા કરશો?' મુસાફરે પૂછ્યું.

'પણ, હાતિમ! હા, હું તેમને સારી રીતે જાણું. અઢીથી થોડેક અંતરે તેમનું મકાન છે, પરંતુ તમે ખુદ અમિત જણાવ્યો છો, વળી લાંબી સફર જેડીને આવતા હો તેમ લાગે છે. માટે મારે ધેર આવી. ત્યાં થોડી વાર આરામ લો. સાંજનો સમય થવા આવ્યો છે. મારે ત્યાં બોજન કરી આજની રાત ગાળો. આવતી કાલે પ્રકાતે હું તમને હાતિમના રહેઠાણ ઉપર મૂકી જઈશ.' નગરજને મુસાફરને પ્રેમપૂર્વક આમંત્રણ આપ્યું.

અગળવા મુસાફરને પોતાને ત્યાં લાવી બોજન કરાવ્યું. તમામ જાતની સરકાર કરી. પોતાના અંગત સ્નેહીને પણ મળવું દુર્લભ એવું સ્વાગત મુસાફર પામી રહ્યો. કેટલી અદ્ભુત પરાયણત.

'આ આરમની વાણીમાં શી મહુરતા! ચહેરા ઉપર કેટલું નિખાલસ રિખત! મારા સત્કાર અર્થે ખડે પગે થઈ રહ્યો છે. ચરીરનો બધો કંટકો સુદઢો ચહેરાની નમસ્કાર અને અવયવોની સપ્રમાણતા એટલી જ નેધિપાત્ર! બાજુ અને આંતર સૌંદર્યનો કંટકો સરસ સુમેળ!' મુસાફર મનમાં ગણગણી રહ્યો. બોજનમાંથી વરનાર્માં બાદ આરામ મુદરથે પોતાના અતિથિને પૂછ્યું: 'તમારે હાતિમનું યું કામ છે?'

'મારે તેનું અંગત કામ છે.' મુસાફરે ઢૂંકમાં પતાવ્યું.

'તમારે તેની સાથે કંઈ ખાનગી વાતચીત કરવી હોય તો મારે તે બાજુવાની ધ્રુજા નથી. પરંતુ હાતિમ મારો રહેઠી છે, તો હું તમને તમારા કાર્યમાં

કદાચ મદદગાર થઈ શકું, એ હેતુથી મેં તમને પૂછ્યું હતું.’

પોતાના મિજબાનના કબજે ઉપર મુસાફરને વિશ્વાસ ખેસવા લાગ્યો. તેના ચહેરા ઉપર નિર્દોષતાની છાપ જોઈ તેની આગળ પોતાના હિસતું રદત્ત ખોલવાનું મન થયું.

‘ભાઈ, મુસાફરીની આટલી દાકમારી વેઠતો અહીં સુધી આવ્યો છું, તે માત્ર એક જ હેતુકર. મારું વતન યમન ઝોડીને, આ અગ્નિપથ મુશ્કેલી બાંટકવા આવ્યો છું, તેવું કારણ માત્ર એક જ છે. મારા શાદને હાતિમનું મસ્તક જોઈએ છે.’ મુસાફરની બોલી જવાયું.

‘જરા એમજે, હું દમણાં આવું છું.’ એમ કહેતોય ‘આરમ ઉતાવળે પગલે પાસેના ખંડમાં ગયો. થોડી વારે હાથમાં નાગી સમરોર સદિત પાછો ફર્યો. મહેમાનના પગ પાસે તરવાર મૂકી, તેના બોળામાં મસ્તક મુકાવી બોલ્યો: ‘આ રમું હાતિમનું મસ્તક જે હાતિમનું માથું મેળવવા તમે આકરી ચકર ખેડી રહ્યા છો તે હું પોતે જ. હો આ તરવાર, ચલાવો મારી ગરદન ઉપર, ઉતારી મો આ મસ્તક. ધરમાં પથ્ય હું બધે તપાસ કરતો આવ્યો છું, સૌ જ પી મળ્યાં છે. એટલે તમારા કાર્યમાં વિધન આવે તેમ નથી.’ મુસાફર અવાચક બનીને સંભળી જ રહ્યો.

‘પોતાને અંગણે આવતો માણસ જે વસ્તુની માગણી કરે છે તે વસ્તુ હાતિમ હંમેશાં દરતે વધતે આવે છે. આજે તો મારાં અહોભાગ્ય ! કે ખુદ યમનને શાદ મારા નાચીક મસ્તકની ખેવના કરી રહ્યો છે !’

‘આ હું શું સંભળી રહ્યો છું ! તારું કુટુંબની જાહેસાતી આટલી કડે નર્મ શકતી હશે ! પોતે પોતાને હાથે મસ્તક ઉતારી આપવા માનવી તૈયાર થાય !’ મુસાફર આશ્ચર્યચકિત થઈ રહ્યો.

‘ભાઈ, વિશ્વંન કરવામાં સાર નથી. તમારું કામ જલદી પતાવી લો. પ્રકાશ થતાં લોકોમાં જાણ્યું યશે તો ઉરફરાટ ફેલાઈ જશે. તમે મારું મસ્તક લઈ રાતો-રાત અહીંથી પલાયન થઈ જાઓ. પછે ડેલીમાં મારી પવનવેગી ધોડી બાધેલી છે, તેના ઉપર સ્વાર થઈ અહીંથી દૂર નીકળી જાઓ.’

શો જવાબ આપેલા તેની મુસાફરને કંઈ સમજ પડતી નહોતી.

‘મારું મસ્તક તમારા ચરણ આગળ ધરી દઉં એટલેથી મારું કર્તવ્ય સમાપ્ત થઈ ચકતું નથી. પરંતુ, તમે સદીસલામત તમારા શાદ પાસે હાજર થઈ જાઓ, ત્યાં સુધીની બધી વ્યવસ્થા કરી આપવી એ મારો ધર્મ થઈ રહે છે.’

‘પથ્ય થયું. જમતના જવાંમંદ ! હદ કરી દુનિયાના હાતાર ! તમારું શિર મને ન ખપે. તમારો વાળ સરખો પથ્ય જે મારા હાથે વાંકા થવા પામે તો ખુદાતાલા મને દોષખમાં જ ધોલી મૂકે. હું કેટલો પાતકી કે આવા ફિરસતાનું માથું ઉતારી લાવવાનું બીકું મેં ઝાપ્યું !’ મુસાફરની અખમથી દાદા અશ્રુ ટપકી રહ્યાં.

‘ભાઈ ! આ સૂચિક આવેશના ઊભરામાં તમે તમારી કર્તવ્યનિષ્ઠા ચૂકી રહ્યા છો. તમારા શાદની આગાનું ઉશ્કેળન કંવાનો દાપ તમારે શિરે આવી પડે છે. મારા મસ્તક કરતાં તમારા શાદના ફરમાનનું મૂલ્ય વિશેષ છે.’ હાતિમે મુસાફરના કંપતા હાથમાં સમરોર આપતાં સમજાવ્યું.

‘શનવીર હાતિમ ! તમારા આ દૈવી દેહ ઉપર તલશાર ચલાવવાનું દયાણુ કરી મને શા માટે મહા-પાતકનો બાગીદાર બનાવે છે ! મારા ઉપર વધારે દયાણુ કરશો તો આ જ સમરોર મારી ગરદન ઉપર ઝીંકારી અને મારા પાપી પગથી અપવિત્ર બનેલું તમારું આશરું મારા રક્તથી ધોવાશે.’ તલવાર ફેંકી દઈ, ધ્રુરે ધ્રુરે રડી રહેલા મુસાફરે જવાબ આપ્યો.

‘તારા કર્તવ્યપાલન ઉપર, હૃદયની લામણીઓ ખોટી રીતે વિજ્ય મેળવી રહી છે. તારા શાદને શો જવાબ આપીશ !’

‘મારા શાદને મારા તરફથી હવે જ સાચો જવાબ મળી શકશે. જરૂર દરખાસ્તમાં પોકારીને કહીશ કે શાદ ! હાતિમના ચરણની રજ થવા જેટલી પથ્ય તારામાં સાવકાત નથી. તું બહુ બહુ તો રાત્રીની તિમેરી-મીંચી ધનનું દાન આપી શકે છે; પથ્ય હાતિમ તો દસતે મોઢે રવદરતે માયાનાં દાન કરી શકે છે. ધન-જૂખાને ધન આપવામાં કદાચ તું સેકાચ નહિ રાખતો હોય; પરંતુ તારું કુટુંબના કષ્ટો તો પોતાનો જન પરાણને ચરણે ધરતાં જરા બે યાચકો અનુભવતા નથી. હો, ખુદા હાફિઝ.’ મુસાફરે બાગવા માંડ્યું.

પોતાને આંગણેથી, ઇચ્છિત વસ્તુ લીધા વગર

પરોણને ચાલી નીકળતો જોઈ દુઃખી હૃદયે હાતિમ તેની પાછળ અધારામાં વ્યર્થ મીટ માંડી રહ્યો. મુસાફરની અસ્પષ્ટ આકૃતિ માઢ અધકારમાં સમાઈ ગઈ.

જીવતહાનથી મળેલું પુનર્જીવન

મારું દરદ દિનપ્રતિદિન ધટવાને બદલે વધતું જાય છે. અફસોસની વાત છે કે સારામાં સારા શણાતા હકીમોની દવાઓ હારગત નીવડી શકતી નથી. શરીરમાં કારમી બળતરા થયા કરે છે. બેએની અને અમુખને તો કાંઈ પાર રહેતો નથી. ગમે તેની અમુદ્ય ઔષધિ હોય, પણ મને સાજો કરી આપવાની કાંઈ બહિષ્કરી આપે તો તેની પાછળ, મારા રાજ્યની તમાગ દોલત ફના કરવા હું તૈયાર થઈ ગયો છું.' પેતાના પલંગ પાસે બેઠેલા વજરને ઉઢેલીને બાદમાં કે તેની પાસેથી કાંઈ રામમાણ ઉપાવની પૂછપરછ કરી.

'જઠાપનાદ ! બીજી દુ-પવી વસ્તુઓમાં, માનવી ધારે તો ભાગ પડતી રહે છે, પણ માંદગી એવી અજાણ બીજી છે, કે તેમાં ભાગ લઈ માંદા માણસનું દરદે હળવું કરવાની કાંઈની મારફત નથી. પ્રવનમાં આપણે જરા ય કયાસ રાખી નથી. અનેક હકીમોની દવાઓ આપણે અજાણી ચૂક્યા, પણ એકથી ફાયદો જણાતો નથી. આપ નામદાર પલંગમાં પડ્યા રહી માંદગી ભોગવી રહ્યા છો, અને આપની ચાતનાઓ, નિસદાયપણે નિહાળવાનું માત્ર અમારા લાગમમાં રહ્યું છે.' વજરે બીમાર શાહને આશ્વાસન આપવા માંડ્યું.

'એ તો હું યે સમજું છું કે દેહના દંડ તો દરેક પ્રાણીએ જાને જ ભોગવવા પડે છે. પણ આ મંદ-વાકથી હું એટલો બધો કટાણી ગયો છું કે, આવી પીડા સહન કરવા કરતાં તો મોત હજાર દરતને સારું. શું બધા ય હકીમોની એક જ મત ચાય છે કે મારા દરદે અસાધ્ય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે ?' બાદ શાહે સવાલ કર્યો.

'ગઈકાને પેલા યુનાની હકીમ આવ્યા હતા તે એવું નિદાન કરી ગયા કે અમુક તાસીરવાળા છેકરાના પિત્તાસખનું બાદશાહને સેવન કરાવવામાં આવે તો તેમનો રોગ જવા સંભવ છે.' વજરે ઉપાય રજૂ કર્યો.

'તો પછી શા માટે દીલ કરી રહ્યા છો ? હકીમે વર્ષોબા મુજબનો છેકરો શોધી કાઢો અને ગમે તે ભોગે તેને અહીંયાં હાજર કરો. તે માટે તેનાં મા-

આપને જે કાંઈ આપણું પડે તે વિના સંકાપે આપો. પરંતુ હવે તો કાંઈ પણ ઉપાયે મારો રોગ નાબૂદ થવો જોઈએ.' શાહે આશા આપી દીધી.

'એક નિર્દોષ જાળકના બોલે આપ સાન્ન થવા ઇચ્છો છો કે કમ તે અમારે પ્રથમ જાણવું જોઈએ ને ? આપ ફરમાવતા હો તો તે પ્રમાણે અમલ કરવાની અમારી કયાં ના છે ?' અંતરમાં વિરોધ હોવા છતાં બહારથી વજર શાહની આગને આધીન થયો.

તપાસ કરતાં કરતાં એક ગામડામાં, હકીમે વર્ષોબા મુજબનો છેકરો મળી આવ્યો.

'કેમ પટેલ ! તમારે કેટલા દીકરા ?' શાહનાં માણસોએ પૂછ્યું.

'સામે બેસો તે મારે એક જ દીકરો છે.'

'તમને મનમાનતી રકમ આપીએ. તો આ છેકરો અમને વેચાતો આપો ખરા ?'

'આ તે શું ગાય-ભેંસ છે, કે વેચવાની વાત કરો છો ? પૈસાને મારે શું કરવા ?'

'દુનિયામાં પૈસો એ જ સાચો ઈશ્વર છે. અણીને વખતે ધરમાં એ પૈસા હોય તો ખપમાં આવે. દીકરા કાપે કાંઈ દીકરા નથી થઈ જતા. લક્ષ્મી હશે તો આપું જગત સયું થવા આવશે, માટે તમારે જોઈએ તે રકમ માગી લો.'

'પૈસા તો હાથનો મેલ છે. હું મજૂરી કરીને મારું પેટ ભરીશ અને તેમ છતાં નહિ ભરાય તો ફેડી નાખીશ. પણ આ છેકરાને વેચવાની વાત મારી પાસે કરશો મા.'

'જુઓ, આપણા બાદશાહ લયંકર માંદગીમાં સપડાઈ પડ્યા છે. કાંઈ દવા લાગુ થતી નથી. છેવટે એક યુનાની હકીમે સચચું છે કે, અમુક તાસીર-વાળા જાળકના પિત્તાસખનું સેવન કરવામાં આવે તો બાદશાહનું જીવન બચી જાય. હકીમે જે નિશાનીઓ બતાવી છે તે બધી તમારા આ પુત્રમાં મોજૂદ છે. તમે કરજમાં રૂપી મથા છો, કાળી મજૂરી કરશો તો ય આ દેહમાંથી છૂટવાના નથી. મેં-માણું નાણું અને અતારે શાહ પાસેથી તમને અપાવી શકીએ તેમ છીએ. વળી શાહની જિંદગી બચી જશે તો તમારા ઉપર શાહની કાપમતી અબીદણિ રહેવાની, અને રાજદરવારમાં તમે બેપકાં નહિ બેપડો.'

પૈસાની લાલચ અને ઉજળા લાવિના સ્વપ્નથી

કંગાળ ખેડૂતનું મન પસળવા લાગ્યું.

‘તમારા એક પુત્રનો અસિદ્ધાનથી, અનેક માણસો ના પાલનદાર, એવા આપણા સુસતાનનું જીવન બચી જવું હોય તો, એ તો મહાસદ્‌ભાગ્ય સમજો. વળી બાદશાહ તમને ઉમરાવ બનાવી દેશે અદ્યત્ન સંપત્તિ તમારા ચરણમાં આવી પડશે. નોકર-આકરનો કોઈ પાર નહિ રહે. સમૃદ્ધિના શિખરે પહોંચી જશો. તમારું આખું જીવન પલટા ખાઈ જશે. ઝૂંપડાનો ત્યાગ કરી મહેલમાં વસવું હોય તો તમારા હાથની વાત છે.’

શાહના માણસોએ ગરીબ ગામડિયાને મરાખર ભગમાં લેવા માંડ્યો. લક્ષ્મીના લોકની ગરમી પાસે પોતાના પુત્ર પ્રત્યેનો વાતસલ્યભાવ એમણવા લાગ્યો.

‘વળી તમારા દીકરા દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવવાનો છે તેની તમને શી ખાતરી! ધારે કે તેને કાંઈ ગંભીર બીમારી આવી અથવા બનવા કાળ હોય અને જેરી સાપ રસ્યો, તો તે વખતે તમારી કારી ફાવવાની નથી. તેનું લેણું લેવાનું તમારા ભાગ્યમાં નહિ હોય, તો તમે કેવી રીતે લઈ શકવાના! મને ત્યારે તમારે તેનો વિચાર તો સહન કરવાનો જ છે. માટે અમારુ કહેવું’

‘દક્ષીણેના મારો આલ્યો.

‘પણ છોકરાની મા હા નહિ પાડે તો!’ ગામડિયાનું મન કડી ગયું.

‘એ તો અમે તેને સમજાવી લઈશું.’ શાહના માણસોને પોતાના પ્રયત્નમાં સફળતા મળવા લાગી.

મા-આપને આહું અવળું સમજાવી, અદ્યત્ન ધનની લાલમ આપી છોકરાને ખરીદી લીધો અને શાહ પાસે ખડો કર્યો.

‘જહાંપતાહ! જે પ્રકારનો બાળક આપના ઉપચાર માટે જરૂરી હતો તે મળી ગયો છે.’ માણસોએ આનંદપૂર્વક, બીમાર શાહને શુભ સમ્બાર આપ્યા.

‘આખરે તમે ધાર્યું કામ કરી આવ્યા તેથી હું બહુ જ ખુશ થયો છું. તમારા કાર્યની સફળતા કે નિષ્ફળતા ઉપર મારા જીવન-મરણનો પ્રજ્ઞ લટકતો હતો. પરંતુ, આ બાળકની મા-આપને સારી રહે સતોષ્યા છે ને!’ શાહના દિલમાં સાજા થવાની હવે આશાઓ સફરવા લાગી.

‘તેમને જરાય કમવાતા દીર્ઘા નથી. તેઓ માંગે તેટલું દ્રવ્ય અપાવવાનું અમે વચન આપેલ છે.’

‘હીક ત્યારે, પણ હજી એક અગત્યની બાબત

નો નિકાલ કરવાનું બાકી રહે છે. આપણા રાજ્યના મુખ્ય કાજ આ બાળકનો વધ કરવાની, કાપેસર રીતે મંજૂરી આપે તો જ આપણું કામ સિદ્ધ થાય.’ શાહના અંતરમાં હજી એક મૂંઝવણ લીધી હતી.

‘આપ નામદારના જીવનનો સવાલ, નર્મી ત્રાજ-વાર્માં તોળાઈ રહ્યો હોય, ત્યાં કાજની મંજૂરી મળવી એ કાંઈ મોટી વાત નથી.’ હાજીરોને મન તો આવી મંજૂરી સદાજ હતી.

વરિષ્ઠ અદાલતના કાજને બોલાવવામાં આવ્યા. વજરે બધી પરિસ્થિતિથી તેમને વાકિફ કર્યા. સંતોષે લક્ષમાં લઈને તેમણે કતવો આપ્યો કે-

‘સમસ્ત રૈયતના શાસનકર્તાનો જીવ બચાવવા માટે એક પ્રયત્નનું લોહી રેકવું પડે તો કાલો તેમાં પ્રતિજ્ઞા કરતો નથી.’

કાજનો કતવો મળતાં જ બાળાના વધની તૈયારી થવા લાગી. જહાંપતાહને તૈયારી કરતો નોઈ, આસમાન તરફ દ્રષ્ટિ કરી બાળક અકબ્રાટ દલવા લાગ્યો. મંદગીના બિહાને પડેલા બાદશાહે પૂછ્યું: ‘તારા વધની તૈયારી થઈ રહી છે ત્યારે તને દસવું કેમ આવે છે!’

બાળકે જવાબ આપ્યો: ‘આ જગતની ધન-લેણપતા અને સ્વાર્થરૂપિતા મારા ચતુરને સમયે પણ મને હસાવી રહી છે. પોતાના મામાપના બોળામાં નિર્ભયપણે રહેવાનો અને લાકમાં જીજીરવાનો દરેક બાળકનો હક છે, પણ મારા કિસ્સામાં તો ખુદ મારા માતા-પિતાએ લક્ષ્મીના બદલામાં મને વેચી માર્યો. બીજું અદલત-સાફ આપવાનો જે કાજનો ધર્મ છે, તેણે જ મારું લોહી રેડવાની કાપેસરની મંજૂરી આપી. ત્રીજું રાજ્યના ધણી પાનેથી દરેક પ્રજાજન નિષ્પક્ષ ન્યાય મેળવવાની આશા રાખે; પરંતુ ખુદ બાદશાહ પોતાની નિંદગી બચાવવા ખાતર, મને જીવતો રહેડે, મારું પિતાચય મેળવવા અધીરા થઈ રહ્યા છે. તો પછી મહાન ઈશ્વર સિવાય મારે બીજા કોનું ચરણ શોધવાનું રહ્યું! મામાપે દગો દીધો, કાજએ અન્યાય અમર્યો, અને શાહે પોતાનો સ્વાર્થ શોધ્યો; તો હવે એક સરજનદાર સિવાય બીજું કોણ મારા પક્ષ લઈ મને ઉગારે તેમ છે!’

છોકરાના શબ્દોએ શાહને વિચારમાં તાપી દીધો.

‘મારો જન બચાવવા ખાતર, આ નિર્ધી

બાળકની કતક કરવા હું કેમ તૈયાર થઈ ગયો ? મારો જીવ જેટલો મને વહાલો છે, તેટલો જ આ બાળકને તેનો જીવ વહાલો નહિ હોય ? મને મરવું ગમતું નથી તો આ બાળકને મરવું ગમતું હશે !' શાહના મનમાં આવા સવાલો ધોળાવા લાગ્યા. અંતરમાં ભગેલી સ્વાર્થવૃત્તિને રચાને માનવબાળ પ્રત્યેનો દયાભાવ સ્થાપિત થવા લાગ્યો.

‘આ બાળક તેનાં માબાપને પાછો સોંપી આવે. હું સાંભળે ન થાઉં તેની મને પરવા નથી. મારું મોત કાલે આવતું હોય તો આજે જાને આવે. આ નિર્દોષ બાળકના ખૂનથી મારા હાથ રંગી મારે મારી જીવનદોરી લંબાવવી નથી. બહેતર છે કે અત્યારે જ મારા પ્રાણ કાલે નીકળી જાય. ’ શાહની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. બાળકને પોતાના પગખામાં લઈ બેઠી પડ્યો. તેની નિર્દોષ સુખમુદ્રા ઉપર હજાર ચુખન વરસાવી દીધાં. પછી પુષ્કળ નવાજેશ આપી રવાના કર્યો.

ઈતિહાસકાર કહે છે કે કાંઈ ગેબી શક્તિએ એક અંગવાદિયામાં જ આદલાહને માંદગીના બિહાનેથી બેઠા કરી દીધો.

ન્યોતિધી ઉમર ખયામ

બદખ નગરીમાં અમીર-ખૂ-સા’દના મકાનમાં ખ્યામ ઉમર ખયામે ઉતારો કર્યો હતો. ફારસી સાહિત્ય-બગતમાં તેમની રુખાવાતે સુંદર વર્ચસ્વ જગાવ્યું હતું. કોઈ વિદ્વાન વ્યક્તિનું નામમાં અમરમર થવાની ખબર પડે કે તુરત સાહિત્યશોખીન વર્ગ તેને મળવા માટે એકઠો યામ તે સ્વાભાવિક છે. ઉમર ખયામના આગમનને લીધે અમીર-ખૂ-સા’દનું મકાન આજે વિદ્યારસિકો અને સરસ્વતીના પૂજકો માટે એક ધામ બની રહ્યું હતું.

સારા યે બદખ શહેરના કવિઓ અને પદ્ધિતો, ચિંતકો અને વિચારધ્વની મંદળો ભળી રહી હતી. સાહિત્યનાં વિવિધ અંગો ચર્ચાઈ રહ્યાં હતાં. એવામાં એક સમયે ન્યોતિધીને વિષય ઉદઠાં કહ્યું: ‘ન્યોતિ ધીએ લાખ્યા મુબબના બનાવો સોયે સો ટકા સાચા નીવડતા હોય તેવાં દર્શાવે જાહેર જોઈ છે.’

‘ન્યોતિવશાસ્ત્ર પોતે અપૂર્ણ નથી; પરંતુ તેના બહુકાર આ જમાનામાં મરી ખૂટ્યા છે.’ ખીબજે સાદ પુરાવ્યો.

‘ન્યોતિવશાસ્ત્ર સાચા બહુકાર મરી પરવામાં છે, એમ કહેવું તે વધારે પડતું છે.’ ઉમર ખયામે વચમાં પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

‘અમારી દૃષ્ટિએ કાંઈ એવો માનવી પડે નહિ ત્યાં સુધી અમે અમારી માન્યતા કેવી રીતે ફેરવે શકીએ ?’ પેલો માધુસ પોતાના મતને વળગી રહ્યો.

‘શોધવા નીકળ્યે કાંઈ તેવી મહાન વ્યક્તિએ હાથ લાગી જતી નથી. જ્યો, હું મારી પોતાની બવાત કરું. હું ન્યોતિવ-વિદ્યાનો નિષ્ણુત હોવાનો દાવે કરતો નથી. પરંતુ અત્યારે આ સવાલ નીકળ્યો છે તો તે સંબંધે શોધું કે કહી નાખું. મારા મૃત્યુ પછી મારા લખતી સ્થિતિ શી થશે, તેનો વતારો અત્યારથી લાખતો જાઉં છું.’ ચર્ચાની ઉચ્ચતા વધતાં ખયામથી બોલી જવાયું.

‘પરંતુ તે વખતે, આપના શબ્દો સાંભળે કરી બતાવવા આપ અમારી વચ્ચે નહિ હો.’

‘તમારું કહેવું યથાર્થ છે, તે વખતે મારી હયાતી નહિ હોય; પણ મારો મૃત કેહ મારી લવિખવાણીની સાખ આપતો ત્યાં પડ્યો હશે.’

‘આવી બાબતમાં સહેલાઈથી શંકા ખેસી જતી નથી, તેથી કંઈ અવિનય થયો હોય તો ફરજીદર કરશે. આપનું લવિખ બહુવા અમે ઉત્સુક થઈ રહ્યા છીએ, માટે નિખાલસપણે આપ કહી નાખો.’ ઉમર ખયામના શિષ્ય નિઝામીએ વાત ફેરવી.

‘તો સંભજો. મારા શબ્દને કચ્છરતામાં એવું સ્થાન મળશે, કે જેના ઉપર મારે માસ ફરેતની દૃષ્ટિ થવા દરશે.’

તદ્વન રવાનાવિક છે કે આવી લવિખવાણી સાચી માનવાને કાંઈ તૈયાર ન થાય. શ્રોતાવર્ગનાં ચહેરા ઉપર પણ આવો જ અશ્રદ્ધાનો ભાવ સ્પષ્ટ વર્તી શકાતો હતો. ખયામનો શિષ્ય નિઝામી કે જે પોતાના ગુરુ પ્રત્યે પૂજન ભાવ ધરાવતો, તેના મનમાં પણ આ વચનેતી સત્યતા વિશે શંકા બેઠી. ખ્યામ ગદાએ મૌન સેવતું ઉચિત માન્યું.

મજહૂર પ્રસંગ ઉપર પંદરેક વર્ષનાં વદાણાં વાઈ મર્વાં. નિઝામીને કામ પ્રસંગે એકવાર નીશા પુર જવાનું થયું. સારે અસાઉની વાત તેના મનમાં તાજ થઈ.

‘હું નીશાપુર આવ્યો છું તો મારા ગુરુની કબરની

મારે જિવારત કરવી જોઈએ. વળા તેમની ભવિ-
ષ્યવાણી કેટલી હદે સાચી નીવડી છે તેની ખાતરી
પણ કરતો હતો. 'નિઝામીએ મનમાં વિચાર કર્યો.

એ ગામ બહાર કબરસ્તાનના માર્ગે રવાના થયો.
ત્યાં એક વયોવૃદ્ધ આદમી સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો.

'દાદા! આ ગામમાં તમે સૌથી વૃદ્ધ હો તેવું લાગે છે.'

'હા બાઈ. મેં તો ચાર પેઢી જોઈ નાખી. મારા
બાપા જોડીદારો તો ક્યારના થે મરી પરવાઈ.'

'તો તો, તમે ખવાળ ઉમર અપ્યામનું નામ
સાંભળ્યું હતો?'

'ઉમર અપ્યામ! તેને કોણ ન જાણે? શાયર
તરીકે તેનું નામ તો મુલકમસદ્દર છે.'

'હું તેમનો શિષ્ય છું. શાકિત્ય અને વિદ્યાના
પાઠો તેમને ચરણે ખેસીને હું શીખ્યો છું. આજે
તેમની પાક કમરની આરે જિવારત કરવી છે. તો જરા
મારી સાથે આવી તેમની કમર મને બતાવી જશો?'

'એમાં શું? ચાલ મારી સાથે.'

ઝાસો નિઝામીને કબરસ્તાનના એક દરના ખૂણે
હાજર ગયો. ફક્ત એક ગંજ પછો હતો તેના તરફ
આગળથી ચીંધીને તેણે કહ્યું: 'આ પુખ્તના ઢગલા
ને તારા શુરુ ખવાળ ઉમર અપ્યામ સૂતા છે.'

નિઝામીએ જોયું તો કમર ડેક દીવાલ પાસે હતી.
તેને ઝડીને એક બગીચો આવેલો હતો. અપ્યામની
કમરને ઉમરગથી બેઠવા માટે, પોતાના બાહુ બંધાવી
રહ્યા હોય તેમ તે બગીચા મહિનાં બે વૃક્ષ પોતાની
ચાખાઓ કમર ઉપર ઝુકાવી રહ્યા હતાં.

'આ બે ઝાડ જોયાં? એક આહુતદામનું છે
અને બીજું જમરુપનું છે. આ બંને ઝાડની વિશિષ્ટતા
એ છે કે, તેમાંનું દરેક, વાગ ફરતી છ છ મહિના
સુધી ફૂલ આપે છે. તેથી કરીને અપ્યામની કમર આરે
માસ કૃષ્ણી દેકાવેલી રહે છે.' ઝાસાએ ખુલાસો કર્યો.

'મારા જેવો આપનો અદનો શિષ્ય તો આપની
જિવારતે આવે એમાં કંઈ નવાઈ નથી; પરંતુ કુદરત
પોતે જ આપને અંજલી આપવા માટે આરે માસ
પુખ્તવૃદ્ધિથી આપની કમરને નવાજી રહી છે.' આશ્ચર્ય-
મુગ્ધ બની ગયેલો નિઝામી બોલી ઊઠ્યો.

પોતાના શુરુએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો પર તે વખતે
પોતાને વિશ્વાસ ખેસતો ન હતો, તે વાતનું દુઃખ
અત્યારે તેના દિલમાં બાપી રહ્યું.

હઝરત ઉમરની ન્યાયપ્રિયતા

બુઝદાદની ધરતી ઉપર રાત્રીએ પોતાનું સામાન્ય
ખરાખર જમાવી દીધું હતું. તે સમયે નગરના બહારના
ભાગમાં, ધીમે પગલે ચાલતી બે વ્યક્તિ અંધારામાં
પોતાનો માર્ગ કાપી રહી હતી. સર્વેન શાંતિ બાપી
રહી હતી; કવચિત્ પડખેના ઝાડમાંથી એકાદ બીજ-
રીનો અપશુકનિયાળ શબ્દ સંભળાઈ જતો.

'પેલી બૂંપડીમાંથી કંઈક પ્રકાશ આવતો લાગે
છે, તે તરફ જરા નજર તો કર, ઝેડ!' અંધારી
રાતે નગરવચ્ચાં જોવા માટે નીકળેલા હઝરત ઉમરે
પોતાના સાથીદાર ઝેડને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

'ત્યાં દીવો બળી રહ્યો હોય તેવું લાગે છે, વળા
તેના આજી પ્રકાશમાં બીંત ઉપર કાઈ માણસનો
પડખો પડતો હોય તેવું મને તો જણાય છે ચાલો
તે દિશા તરફ જઈએ અને ખાતરી કરીએ કે આવી
અંધારી રાતે, આવી એકાંત જગ્યાએ ત્યાં શું થઈ
રહ્યું છે.' ઝેડે પોતાને અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતાં કહ્યું.

બંને જણે પોતાની ગતિ વધારી, અને બૂંપડી
પાસે પહોંચતાં અંદર નજર કરી તો એક કબ્રાલ
જગ્યાતી ડોસી થૂલા ઉપર હાડકું મૂકી તેમાં કંઈક
પકડી રહી હોય તેમ લાગ્યું. ચીંધેદાલ અને ડુકા-
જિયા જેવાં લાગતાં બે બાળકો તેની પાસે જમીન
ઉપર ઊંઘતાં પડ્યાં હતાં. અવારનવાર ડોસીના
મુખમાંથી ઉદગાર સરી પડતા: 'હે ખુદા! આ તારા
ઉમરને ખરાખર શિક્ષા કરને. પોતે તો પેટ ભરીને
જોજન કર્યા બાદ નિરાતે પલંગમાં પોટી ગયો હતો.
અમે ત્રણ જણ બે દિવસથી જૂએ મરીએ છીએ
છીએ તેની તેને ક્યાં પડી છે?'

'આ ડોસી તો મારી વિરુદ્ધ પુણ પાસે ધા
નાખી રહી છે! ઝેડ! ચાલ તેની પાસે જઈએ અને
વસ્તુવિધિત શું છે તેની તપાસ કરીએ.' હઝરતે
ઝેડનો હાથ પકડી, ધીમેથી બૂંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો.

'માણ! અહીં વેશનમાં આવા કવચતે. આ
હાલમાં શું પકાવી રહ્યા છો? કંઈક અચકાતે
સ્વરે પરંતુ વિનયપૂર્વક હઝરત બોલ્યા.

'જેટા! અમે બન્ને દિવસ યથા મૂખ્યાં છીએ.
આ મારાં બે ગરીબાં બાળકોને અકાલકીય કલાક
ક્યાં શેડીના દીદાર પણ થયા નથી. તેઓ શેડીને

હુડે માગી ધમાલ કરતા હતા. રખેને તેમને આવજા ઠાક પડેલી સાંભળે અને આગરી કંગાલ સ્થિતિની તેને જાણ થઈ જાય તો મારી ખાનદાનીને ઝાંખ લાગે, જે કરથી તેમને ફાસલાવી હું અહીં સીમમાં તેડી લાવી છું. તેઓ મારી પાસે આવવાનું માગે છે ત્યારે, હું ખોટી લાલચ આપી તેમને ફાસલાવું છું કે આ હાલમાં મેં તમારે માટે ખીર રાધવા મૂકી છે. તે તૈયાર થશે ત્યારે આપીશ. માટે હમણાં તમે ધાઈ જાઓ, તમે જાગશે ત્યાં સુધીમાં આવવાનું તૈયાર થઈ જશે. આશામાં ને આશામાં તેઓ સૂઈ ગયા છે. હવે તેઓ જાગશે ત્યારે મારી સ્થિતિ કેટલી કફીરી થશે, તેનો તું જરા વિચાર કરી ને.' ડાસીના ચબ્દોમાં આશાભાર નિસહાયતા અને કચ્છા હતી.

'માણ ! ઉમરને તમે શ્રાપ આપતા હો તો ભલે. પણ અહીં કલાક થોડી જાણી જાણી. હું હમણાં આવું છું.' એમ કહી હઝરત ખૂંપડી બહાર તીકળી ગયા. 'હીં ! હું આવું ત્યાં સુધી તું અહીંથી ખસતો નહિ.' એમ બોલતા જ તેમણે અંધારામાં શહેર તરફ હોટ મૂકી. થોડાક સમય વીત્યો નહિ હોય એટલામાં તો હઝરત દાંડતા દાંડતા પાછા આવી પહોંચ્યા. તેમના બસે ખલા ઉપર એક વજનદાર થેલો લિંચાયેલો હતો. તેમને બોલે જિંદગીને આવતા લોઈ ઝીં જમ પાડી : 'હઝરત સાહેબ ! આ બે વારે થેલા આપ મને આપી દો. લાવો મારી પાસે હું જિંદગી લઈશ.'

'મારા ખલા ઉપરનો બોલો, હું અત્યારે તો જિંદગી, કદાચ મને ભારસુકા કરી ચકાચ. પરંતુ ક્યામતને દિવસે મારા દુઃખગી કુંગરને હજારો કરવા કાણ સક્તિમાન થશે !' પચાતાપસુકા રવરે હઝરતે જવાબ આપ્યો.

ખૂંપડીમાં પ્રવેશ કરતા જ બંને થેલા ડાસીના પગ પાસે મૂકીને કહ્યું : 'માણ ! આ થેલા સંભાળી લો. એકમાં આટો ને બીજામાં ચોખા છે. હવે સુજેથી રસોઈ શરૂ કરો.'

દુરત જ ડાસીએ રાધવા મંજૂ. રસોઈ તૈયાર થતાં જ બાળકોને જમાવ્યાં. બેશકની દહન માગી બાળકો આનંદમાં આવી નાચી બેઠ્યાં. ત્રણ જણ પેટ ભરીને જમ્યાં. બે દિવસની લાપજ પછી આવી સ્વાદિષ્ટ રસોઈ મળવાથી બાળકોની તૃપ્તિની ઠાક શીમા રહી નહિ.

તેઓ બોજનમાંથી પરવાનાં એટલે ઉમર તેમને પોતાની સાથે ઘેર તેડી ગયા. એક આસન ઉપર આદરપૂર્વક ડાસીને બેસાડ્યાં અને નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યા : 'માણ ! તમે મિચારા ઉમરને નાહક શ્રાપ આપતા નહિ કારણકે તમે આવી કંગાલ સ્થિતિમાં આગી પકાઈ હશે તો તો ખ્યાલ પણ નહિ હોય.'

'ભાઈ ! ખુદાના નામથી સાચું કહેજે, તું જે તો ઉમર નહિ ને !' અચકાતાં ડાસીએ સવાલ કરે 'માણ ! તે દોષિત અને કમબાગી ઉમર થોત જ.' હઝરત સખેદ તીસું લોઈ રહ્યા.

'હીડરા ! અમે ત્રણ જણને તેં અનધાન આં પુનજીવન બક્ષ્યું છે; તો ખુદા પણ તારી કમર જ દરમુજર કરશે.' સમજ નયને ડાસી બોલી.

૭

પ્રણયનિકેણની અનેખી

નવલકથા

બિર્મિલા

લેખક : પારાશય

સમકાલીન સાહિત્યમાં ખરે અસિદ્ધિ ૧૫ જણાવે તેથી ફરી ફરી રચનાવાને પાત્ર હોય તેવા ૧૯૪૭ના જણદાર પુસ્તકોમાં 'બિર્મિલા'ને સ્થાન છે. (માનરથી)

કિંમત ૪-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ-સાવનગર

મુંબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં હુકમનામાં કરાવા, લેણું વસૂલ કરવા લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. લટ્ટ

આંતરરાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ, લાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

ખખખા બિહારી, સી. પી. ટેન્ક

મુંબઈ ૪

આરીન્દ્રની પરીક્ષા

લેખક

નરહરલાલ મ. છુચ

આ સાલ આરીન્દ્ર મેટ્રિકમાં આબો દતો. ખાસ ભણ્યા વિના કે વાંચ્યા વિના પણ તે શી રીતે મેટ્રિકમાં આબો તે વાતમાં જોરે જોરે જાણવાની જરૂર નથી. તે મેટ્રિકમાં આબો દતો એ વાત ખરી હતી. જાનેવારી માસ બેઠો ને તેણે વાચવાનું શરૂ કર્યું. આગલા વર્ષોની સરખામણીએ આ વર્ષે તેણે વાંચવાની શરૂઆત વહેલી કરી. કાગળ તેને પોતાના વંશમાં નવો ચીસો પાડવાની ઇચ્છા થઈ આવી. તેના પિતામહ મેટ્રિક સુધી પહેંચેલા જ નહિ અને પિતા પાંચમે વર્ષે મેટ્રિક પાસ થયેલા. તેને થયું કે હું પહેલે વર્ષે જ નંકળા બધું પ્રયાશિ તોડું. એટલે તેણે વાંચવું શરૂ કર્યું. ફાઈમ મળવાની આખતમાં તો તેને ચિંતા ન હતી. શાળાની નીતિ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી કાંઈ પણ વિદ્યાર્થીને ન શકવાની હતી. આચાર્ય અને ઉપાચાર્ય જાણે કે મારી મારીને કહેતા કે આ વર્ષે તો હવે ફાઈમ શકવા પડશે, પણ આરીન્દ્ર તે જાણેને ખામી મળે દતો અને તેને ખાતરી હતી કે આજણ કસાઈનું કામ કરી શકવાને નથી જ. પણ મોટી પરીક્ષામાં પહેંચી ચકાવ તે હેતુથી તેણે વાંચવાનું જાનેવારીથી શરૂ કર્યું.

આરીન્દ્રને આપા દતો, બા ન હતી; પણ બાનું રથાન પૂરે તેવી પોતાથી ઉમરમાં થોડી નાની એક બહેન હતી. તેનું નામ માલતી હતું. માલતી પોતાના પિતા અને પોતાના એકના એક ભાઈ માટે જ જીવતી હતી. નાની ઉમરમાં પણ તેણે કુટુંબની જવાબદારી સંપૂર્ણ રીતે ઉઠાવી લીધી હતી. ખર્ચના કપાડકાં, ખાનું પીવું અને તબિબત સાચવવાનું કામ નાની માલતી કરતી.

આરીન્દ્ર વાંચવામાં મશગૂલ થઈ ગયો. આખો દિવસ તે વાંચ વાંચ કરતો. પણ અત્યાર સુધી તેણે બહુ વાંચેલ નહિ એટલે તેને વાંચ્યા કરવું ફાવતું ન હતું. વાંચતાં વાંચતાં તે જાણી જતો; જોકે તેને ન્યાય કરવા ખાતર કહેવું જોઈએ કે તેને સ્વપ્ના વાંચવાનાં જ આવતાં. ગમતાં તે અભ્યાસની જ વાતો અને નિશાણે કર્યા કરતો. જોકે કેમિસ્ટ્રીને ઉચ્ચાર તે હજી

સુધી ગેમિસ્ટ્રી કરતો, પણ બહેન પાસે પાણી માગવા ટાળે 'H₂O' લાવ' કહી પાણી માગતો. બહારથી આવી ધરનાં બારણાં ખખખાવતો અને અંદરથી માલતી પૂછતી 'કેણુ?' ત્યારે જવાબ દેતો: 'સમ દિશુજ ત્રિકોણ.'

બહેન પૂછે: 'ભાઈ, આને ખીચડી થાની કરવી છે? ટુવેરની કે મગની?' ત્યારે જવાબ મળે:

'ઈતિહાસ-શૂગોળની.' અને તેણે પ્રિસિપિનરીના ઉચ્ચપત્રોમાં તો ઇતિહાસ-શૂગોળની ખરેખર ખીચડી જ કરી હતી. જમવામાં એક દિવસ વડા દતો ત્યારે પેલા મૂખ પડિતોની વાર્તા યાદ આવવાથી 'છિદ્રેષ્વનર્થાં મહુકી મવન્તિ. કપાંક હું નાપાસ થાઈ' તો! 'કહી ખાતો જાઓ થઈ ગયો. આખરે બહેને કાણાં વિનાનાં વડાં કરી આપ્યાં ત્યારે જ આધાં. અને તેનો અભ્યાસ ચાલતો. તેની આવી સ્થિતિ જોઈ એકવાર બહેને કહ્યું: 'ભાઈ, આ તો તે શું મોક્ષ છે? આનું તે વાંચવાનું હોય!' ત્યારે તેણે કહ્યું: 'બહેન, મેટ્રિક તો થવા દે. જરા વટ પડે.' બહેને કહ્યું: 'હવે ભાઈ, કલેને નોન-મેટ્રિક રહો. તેને બદલે તારે માટે મેટ્રિક થયેલી વહુ લાવું તો? પેલી જુદામકાંકાની બાંધાં છે ને તે મઈસાલ કવે' મેટ્રિક થઈ છે.' આરીન્દ્રે કહ્યું: 'તો તો મારી આખરે જાય ને! હું નોન-મેટ્રિક ને વહુ મેટ્રિક!' માલતીએ કહ્યું: 'એમ તું જ કહેતો દતો ને કે પત્ની પતિની પૂરક હોવી જોઈએ! તો તારામાં પૂરવા જેવી જીજીપ હોમ તો પત્ની પૂરક થાય ને!'

ફાઈમ તો મળ્યું એટલે આરીન્દ્રે વાંચવાનો અને જીજીવાનો વેગ વધારી મૂક્યો. દિવસે કેમ ગયા તે ખબર પડી નહોતી અને દૂર ક્ષિતિજમાં દેખાતી પરીક્ષા જાણે કે એનાએક સામે આવી જાણી રહી.

પરીક્ષાના બધા પેપરની આવશ્યેલ તે બહેન આપાને આપતો. ગણિતમાં તો આકાંક્ષા પાંચ રાખ્યા કરવાના દતો તેને બાંહે પોતે બધા ગણી 'એ તે પાંચ તપાસી લે' તેમ લખ્યું છે એમ જાહેર કર્યું. બહેન અને આપા કુલાશાં. તેમને થયું કે આપણે આરીન્દ્ર ખીજે ગોખેલે યશો પણ આરીન્દ્ર પોતે મનમાં સમજતો દતો કે વાતમાં ઠીક માલ નથી. પણ અત્યાચારથી બહેન કે આપાને નિરાશ થા માટે કરવા!

પરિણામનો દિવસ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ તેની મુંઝવણ વધતી ગઈ. નાપાસ થવાનું આવે તો આ પહેલી જ વખત આવવાનું હતું. તેને ખરેખર

નિરાશાના અનુભવ થયો. એક વખત તો તેણે આપ
ધાત કરવા સુધીનો વિચાર કર્યો. પણ તેમ કરવામાં
ધણી મુશ્કેલી તેને લાગી. પોતાની વહાલી બહેન અને
પ્રેમાળ પિતા કેટલા દુઃખી થાય ? અને વળી આપ-
ધાત કરવો પણ શી રીતે ? એર પીએ ? એર કેવું હોય
તે તેણે બેબુબાઈ નું ન હતું પણ કાવું હોય તેમ
ગોલવામાં અપાતી ઉપમા પરથી સમજી લીધું હતું
તો આ દુનિયામાંથી વિદાય લેતી વેળાએ કહેવું સ્વાભ-
વિક માટે લેતા બહુ ? ત્યારે શું પિસ્તોલ આપ ? પણ
પિસ્તોલ તો પરદેશી વસ્તુ અને પોતે સ્વદેશી ચીજોનો
આમલ રાખતો. છરી કે કટાર કેશી મળે પણ કાળી
હથિયે છરી-કટારનો ઉપયોગ થોડા ન મળ્યા. ટુંકમાં
મરવા માટે હાર્ટફેલ યવા સિવાય કાંઈ પણ રીત તેને
થોડા લાગી નહિ અને હાર્ટફેલ કાચની વાત હોતી
નથી. આમ મંચન ચાલતું હતું ત્યાં તેને અચનક
થેલી 'જીવતો નર લદ્દા પામશે' વાળી કહેવત યાદ
આવી મઈ. બસ તેને નિર્ણય મળી ગયો-જીવતું જમ
જીવતું. થોડા દિવસ પહેલાં જ બહેને જુદાગઢાકાની
ઠાકરી વિશે સાંભળી અને તેની સચના કરી હતી, તો
હવે જીવતું જ જેથી લદ્દા પામી શકાય.

પરિણામનો તાર કરવા માટે તેના પિતાએ મુંબઈ
વહેતા પોતાના એક સંજોગને લખ્યું હતું. એ શુદ્ધ
બહુ બહેલા ન હતા અને પરિણામનો તાર કરવાનો
આ પહેલો જ પ્રયત્ન હતો; પણ તેમણે તાર કરવાનું
મુશ્કેલ હતું.

પરિણામને દિવસે આખા ગામમાં સોયી પહેલો
તાર બારીન્દને મળ્યો: 'Barindra pass
becomes.' તાર વાંચીને તેના પિતા ખુશ થયા
અને તેની બહેન તો ગાંઠી ગાંઠી થઈ મઈ. બારીન્દ
થોડી વાર તો આશ્ચર્યમાં પડી ગયા. તાર માનવો
કે ન માનવો ? પણ તાર આવ્યો જ હતો. એટલે
થોડી સમય સંઘર્ષમાં ગાળી બારીન્દે વાન સાચી માની
અને હર્ષમાં ને હર્ષમાં જમન મારી તેની બહેનને
વળગી પડ્યો. બંને નીચે પછાયા અને હસતા હસતા
ઊભા થઈ ગયા.

દિવસ આજો તેઓ બધાનો આનંદમાં ગયા.
મિશ્રન પણ ખાધું. પણ સાંજે અઘવાવાદના છપા
આખા તેમાં બારીન્દનું નામ નહિ પિતા અને
બહેને માન્યું કે છાપખૂલ હશે. બારીન્દે કહ્યું કે મારા

મિત્રના એક મિત્ર મુંબઈમાં રહે છે તેને તારથી
પુછાવી જોઈ. ખાતરી તો કરીએ. તારના જવાબમાં
થતે તાર મળ્યો: 'Sorry. Try again.'
બહેન મિત્રારી નિરાશ થઈ રહી પડી. પણ બારીન્દ
કહ્યું: 'બહેન, તું નિરાશ થા માટે થાય છે ? મેં તો માત્ર
પરિણામ પહેલેથી જ મળી લીધું હતું. ઉત્તરપત્રો લખ-
નાર તો હું હતો ને ? તાર ખોટો હશે તેમ મને સંઘ તો
હતી. કારણકે તાર કરનાર બાઈ બહેલા નથી એટલે
તેમણે પરિણામનો નંબર બેવાને બદલે પરીક્ષાર્થો.
ઓની માટીમાં નામ બેબુ હશે, કારણ એ ચાલુ
પાસે બીજા ઓછી હોય ને ? એવું બહુ વાર બંધુ
છે. હશે, હવે તું દુઃખી ન થા.'

'પણ, તારે તું કેમ કહેતો હતો કે મેં બહુ
સારું લખ્યું છે ?' બહેને રાખથી પૂછ્યું.

'તે શું હું તને અને બાપાને પહેલેથી જ
નિરાશ કરી દઉં ?'

'પણ તું તો કહેતો હતો કે મેં બાદમાં લખવા
મળી અને તે પાંચ તપાસી લેવા પરીણને પાસ કર્યો
છે ?'

'હા, તે વાત સાચી જ હતી. બાદમાં મળી
અથવા પણ એક મળ્યો નહિ અને બધા જ ખોટા
છે એવી મારી ખાતરી થઈ. પછી Examiners
કાન્ટ્રી ફિલ લખવામાં શો વધો ? પરીણક અને તેટલો
ચિત્રા પણ એક પણ માર્ક ક્યાંથી કાપી શકે ?'

બહેન દત્તી પડી. તેને તેના કાન્ટ્રી નો
આનંદી કાન્ટ્રી જેવો સ્વભાવ મળ્યો.

બાપાએ તો કહ્યું: 'બેટા, હજી તો તારે ચાર વાર
નાપાસ થવું પડશે. ત્યાં સુધી મારી તોલે નહો આવે.'

છાપામાં, મેટ્રિકમાં નાપાસ થવાથી આપધાત
કરનારઓના બહેવાલ વાચી બારીન્દ તિરકારથી
હસતો. જીવનની સરખામણીએ જોતાં પરીક્ષા જેવી
નહોતી વસ્તુને આ મૂર્ખોએ કેવું મોટું સ્વરૂપ આપી
છે ! અને એવું મોટું સ્વરૂપ આપી આપધાત કર-
નારા કેવા હૈયાપૂરા ? એના કરતા જીવતા રહી લદ્દા
પાવવાનો વિચાર કેટલો સરસ !

બીજે દિવસે સવારે બાપા બહાર ગયા પછી
બારીન્દે બહેનને કહ્યું: 'બહેન હું નોન મેટ્રિક રહી
એ મારી જીજીપ તો કહેવાય જ ને ?'

યાતનાનો લોકપ્રકોપ

ચંદ્રભાઈ કા. લાર ૭

તમે માનવજાતના ફાસીવાદી બની દુસ્મનને પિઠાયા વિના તેનો સંહાર નહિ કરી શકો.' ૧૯૪૧ના મેના પહેલા દિવસે સોવિયેટોનો મહા-સેનાની સ્થાલિન બાબાનકે જનીને બોલતો હતો.

અને શ્રમમાનવોનો સોવિયટ દેશ હોઠ પર માન-વતા, ખાંધવતા અને સમાન રચનાને રહતો જન્મ્યા પછી પહેલી વાર દૃઢ બનતો પિઠારતો હતો. એના કટ્ટર કોપનો પ્રચંડ પ્રાણ જર્મન ફાસી પર જમા થતો હતો.

'પેલી આડીના પેલે પારનું' ગામ...નામ...'

'નામ શું, કેમરે કમાન્ડર!'

'નામ! પણ ત્યાં ગામ જ નથી...અર્ધા ધરખાર, અર્ધા નરનારીઓ...અર્ધા ખાળક-ખાળકીઓની ત્યાં રાખ પડી છે.' ત્યાલ સેનાના સરદારની મુખરેખાઓ સંકેતોથી રાંત કઠાવતી બોલી: 'નામ એકસ.'

અને પછી લોક-આક્રમણે ત્રાડ દીધી. આડી આખી કિતરાર્ધ ગઈ. આડીના ઝૂંક સાથે જર્મન પાલુઓની વિચરાળ કોપણી થઈ ગઈ. આડીનાં કાક-પિંજરોમાં લપેટાયલા જર્મન પશુઓનાં ચરિરા ક્ષતાર્થ પડ્યાં હતાં. આડી અને પાછળના પીંખાઈ ગયેલા ગામની ધૂળમાં રડોળાવમાં નાજી જલ્લાલોનાં કસેવરોનું કષ્ટસ્તાન ગંધાર્થ ઊઠ્યું.

મહાસંહારમાં એક જર્મન આક્રમણીને તેનું લીલું મેલું હતું. એક લાલ સૈનિક એના દેહ પર વદાલથી રંધાળતો હતો: 'મારા મીઠલા-આ અર્ધા ઉત્પાતમાં હું એકલું કેવી રીતે જીવી ગયું!'

'હા, પણ તેમાં શું થઈ ગયું!'

'ના, થઈ તો કંઈ ન ગયું' પણ એ બિજુપ રૂપા માટે કંઈક મોઠવણ તો કરવી જોઈએ ને? કંઈ રૂંકે જોઈએ ને?'

માલતી સમજી ગઈ અને 'હુગ્યા' કરી બાઈને એક ધણો મારી બોલી: 'હું આપને કહીશ કે ૪૬૨ મહાકા મોડે વાત કરે.'

'હા, હા, જરૂર કહેજે-આજે જ હો! બહા પાગવા માટે તો હું આપવાત કરી મરી જવાને જલ્લે જીવતો રહી છું.'

અને પાછળ તરુના ચિરાઈ ગયેલા ધમધમી અરતા રસને દેખતો એક બીજો લાલ સૈનિક રંધેલે સેતો હતો: 'હું તારું વૈર લઈશ...અને બોલશેનું કદી બુલતા નથી...કદી માફ કરતા નથી. શ્રમ-માનવોના ભલિમ દુસ્મનોને...'

અને થોડે દૂર વિચરાળ કાળ જેવા બેઠેલા એક લાલ સરદારે મળું ખોંખારી કહ્યું: 'સાથી...તે'એ શું કહ્યું...!'

લાલ સૈનિક સેફ્ટેનન્ટ જીરાસીમોલ તરફ જોઈ રહ્યો. તોપ-ગોળાએ પાડેલા એક ખાધરાની કિનારી પર બેઠો હતો. દમધ્યા જ દુસ્મનોના એક ટેક-આક્રમણે પાછું દહાવીને પોતાના સુકા ચહેરા પર મંજીર છામા ફેરવતો હોય તેમ એ જોઈ રહ્યો હતો. એણે એની સળગતી નજરોડીવાને ઉપરનો સવાલ પૂછ્યો.

'કામરે કમાન્ડર, હું...!'

'તું જર્મનો! વિરે વાત કરે છે ને...' બોલતો એ વચમાંથી જ અટકી જતો હોય તેમ અટક્યો અને કાળે પડ્યે ડોક ફેરવીને ત્રણ જર્મન લુદ્ધકો-ઓને લઈ જવાતા દેખતો કિતો ધઈ ગયો અને તેમને લઈ જતા એ લાલ સૈનિક તરફ તરફી જીઘ્યો: 'જીવતા જર્મનો...' એ આમળ બોલી ચક્રો નહિ. એ જીવતા જર્મનોને જોવા ના પાડતો હોય તેમ ખાધરાની અંદર કિતરી ગયો.

અને ખાધરાથી થોડે દૂર થક આમળ કિલેસો સૈનિક આમળ આવ્યો, અને બીજા બે સાથીદારો તરફ બોલ્યો: 'તમે તમારે ભવ...એવો એવો આવેય છે...એ જર્મનોને કદી લઈ આવ્યો હતો પછી જીવતો જર્મન જુલે છે અને એને એવું થઈ જાય છે...ખાત કરીને, જીવતા જર્મન જલ્લાલોને એ સફળ નથી કરી ચક્રતો...એટલે જ ટેકા લઈને એ રહે ચડે છે ત્યારે મહા વિચરાળ બનીને ૩૨ વરતાની મૂકે છે. હું એ વાર કામરે જીરાસીમોલની સરદારી નીચે ચડ્યો છું...શ્રેષ્ઠ ઉડાવ એવો મહાસંહાર મચાવતો મેં એને નજરોનાજર દીધો છે...પણ એ જરૂર મરે દેહીને જુલે છે ત્યારે દેહીને મરી નાખવાની મના, અને સંહારવેગ વચ્ચે લક્ષ્યતો એ શરમ અને છે, કંડો યાવ છે, આંખો મીચે છે, અને મરણ જોવા મળે છે એવી ઘેરો રહે છે અથવા એ પશુઓ તરફ જોવાને જલ્લે જતો રહે છે.'

અને પેલા આસા ગયા.

પછી અધારામાં ટંગમગતા હોવાના અનુભવામાં એક લાલ સૈનિક જીરાસીમોલ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો: 'કામરેક કમાન્ડર, પેલા મહેલા જર્મનના અનુવામાંથી નીકળેલી નોંધપોથી લાવ્યો છું.'

'કાની !'

'ફરફ ગી કુકડીને જર્મન શીશ્ક-પોલીસ, નામ ફેરીક-રગીટ.'

'વાંચો એક.' એણે કાન માંજા.

'ફેજુઆરીની પમીએ ચક્ર દરાવલી એ નોંધ મેની પમીના એના આપરી દિવસે પૂરી મર્ક છે.' એણે નોંધ વાંચવા માંડી.

'ફેજુઆરીના ૨૫ મે દિવસ રૂપાળો ઊઘ્યો. ચેકોસ્લોવાકીયાના ગેરીલા ઊઠીને વીંધી નાખ્યા પછી ગેરેવીલીનના ચાર વરસના બાળકને છંદી નાખવામાં આવ્યું તોય એણે ચીસ પાડી નહીં. ૫ મી અઠાર વરસની રૂપાળી એવી ચાર ઊઠીએને ચીરક-મથી આજુબાજુ આવી અને કારાગારની ચોરડીમાં એમના ચિહ્નકર સંભળાયા જ હતા. કેવા બધા જર્મન હતા એ...એ બોલ કહી દેવામાં એમને શું થતું હશે !

'૨૬ મે દિવસ અરેખર મરિયાતો નીકળ્યો. પેલા છ ઊઠારાઓ સાથે પકડાયેલી તમારાતું ૩૫ તો અસાધારણ હતું. એની સાથે ચાપ એટલી રમત કરી સાંચ એવું ફેંકાઈ ફરક્યું નહિ. એને પોપી નાખી તોય એવું આંસુ ટપક્યું નહિ, એના પર વીંજાતા ફેટકાથી મારા હાથ કુખવા તોય એના ખિડાવલા હોઠ ખૂંધ્યા નહિ.

'પાછો ઠંડો પવન ફૂંકાવા લાગ્યો છે. પાછા બીજા પંચ ઊઠારાઓ નવા આવ્યા છે. એ બધાને બળે બળે એક સાથે ફટકા મારે છે પણ કોઈ કશું જ કમજબતું નથી. લાલ કેડીઓ ઝાંઝની કાળ પરથી ફાંસોદાર પર દોંચકા ખાન છે.

'તા. ૨૭ મી. બધું ઠીક ઠીક ચાલે છે. રાજ ને રાજ ગેરીલા આવતાં જાય છે...બધું રાજેતા મુજબ ચાલે છે. રુસી ભોમમાં પોલી જવાની કમરેક તો એ પોલક જ બોલે છે પણ એમને અમારે પૂરવા પડે છે-ધરખીને, નહિ તો મધરાતે મરણમથી પણ જગી ઊઠે એવા એ લોક જગલી છે.

'માર્ચની ૮ થીની સવારે આજે કારપોલ્ક

ચિત્રંગવોશ્ક તથા મોરીકમેન આવી પહોંચ્યા છે. સાથે સંખ્યાબંધ કેડીઓ છે. ઊઠારીઓના સંખ્યા પણ ઠીક ઠીક છે. એમાંની એક ચેકોથી આવેલી સત્તર વરસની હાંપરવાળી તો અરેખર રૂપાળી છે. એને સીધી કરવાની તક અને નહિ મળે તો મારે આવ્યા દિવસ એણે જવામે છે. મને મર્ક રાતના રવખ આવ્યું. એમાં મેં પૂરા કરેલા પેલા ત્રીસ જુવાનો મારી લીધ બજાવતા હતા. આજે પાછા તેમીસને વીંધવાતું મારે સાથે છે. પણ પેલી ખાઈ તો લખવાય ઊઠારાઈ મર્ક છે. મરદાના આવા ઢગ-એ એકવાર જીવતાં મર્ક જાય તો અને હું પકાઈ જઈ તો...! જલે મને બીક લાગે છે.

'માર્ચની ૧૧ મી. એક સત્તર વરસનો જુવાન. એનો ૫૭ વરસનો બાપ અને એનો જમાઈ જર્મન મદાપ્રાન તરફ સરકારી રીતે નહિ વર્તવાનો એમનો યુગ છે. એમને સંસ્કાર શીખવવા ફટકા મારવા વિના બીએ કોઈ હિસાબ છે જ નહિ...ઉવટે એમની આંખ ઊતરડી લેવામાં આવી...એમને નવી ખાઈમાં મખમલી દેવા પડશે, ત્રણે ભેરુબંધ, બાપ, ખેટા અને જમાઈ...

'બસ બસ—' જીરાસીમોલ બરાબરો. 'જગતના સાદિતમાં જર્મન પિસાએ નોંધેલું મરણ ચંભાવી દે, એ કપારે મૃત્યુ !'

'મેને પાંચમો દિવસ.'

'અને આજે !'

'મગીઆરમે—'

'હા, હા. આપણે મધરાતે આકમજુ કરીએ છીએ, ત્યાં સુધી આરામ કરો.'

અને મધરાત પર એક બાયનક આકમજુ જર્મન જાવણી પર ધરી ગયું અને જર્મનોનાં રામથી છવા-લી રજમિની એક કરાકમાં બેસેલી જીરાસીમોલ આસપાસ વીંદળાવવા લાલ સૈનિક સાથે વાતો કરતો એક ચિલા પર પીક ટેકવીને હોકલી ફૂંકેતા બેઠો હતો.

'પાપી !' એ પૂછ્યું.

'પાપી કાંઈ નહિ.....'

'ના, ના ત્યાર પહેલાં ?' બીએ બોલી ઊઠ્યો.

'ત્યાર પહેલાં તું ?'

'તમારું જીવન.....'

અને અંધારા ભૂતમાંથી ઝળાતા ઝળન જેવો લાલ સરદાર ટટાર થતા હતો.

‘યુદ્ધ પહેલાં હું પશ્ચિમ સાંઘીરિયામાં એક દાર-ખાનામાં મેકેનિક હતો. આજે ત્યાં જ મારો અધ્યયન બાપ છે, મારી સ્ત્રી તથા બે બાળકો છે. એમને લાલ સલામી ભરીને મેં જુલાઈના દિવસે મેરયા પર પહોંચવા વિદાય લીધી. મારી સ્ત્રી ને મારા બન્ને બાળકો વીંટળાયલાં બિંબાં હતાં. મારી સ્ત્રી મને વીંટળાઈને કહેતી હતી: ‘આપણી મા-બોમ્ અને શ્રમ-લોકોને છેવટ સુધી બચાવતાં જીવન જાપી બધ તો કહે, પણ આપણે જીવવાનું જ છે, આપણને એ વિના ચાલશે જ નહિ.’ અને હું ખાખાટ દરચો. એની અંખમાં આંસુ ઇલકાયાં. એ દસી સડી નહિ. અને મને વળાવવા આવી.

‘અને મારા બાપાએ મિહાનામાંથી બેઠા થઈ જતાં સાદ દોષો: ‘વિઠ્ઠર, રખે બૂલતો, આપણું જીરાસીમોલ-કુળતું’ નામ સામાન્ય નથી હો... બાપણે તો કાન્તિ પહેલાંથી લોખંડ ખોદતા આવ્યા છીએ, આપણી પેઢીએએ લોદના ગંજ ખડકા છે... આપણી સરકારને આપણે જ લોખંડની મડી છે ...તારે મેરયા પર પોલાણ બનવાનું છે, એટલે !’ ‘હા, બાપા’ મોલીને મેં વિદાય લીધી અને અમને કાંઈને બિપાતી ગાડીને ટેકવતો અમારો પાર્ટ-આગેવાન મને કહેતો હતો: ‘કોમરે, જીરાસીમોલ... તમે દશ વરસ આપણા પક્ષની ફરજ બજાવી છે. પણ તમારામાં વિશ્વાસ છે. જર્મન પશુ પર કચારે ચ દયા બતાવશો નહિ’ અને અમે ભેટયા.

‘પછી અમારી ગાડી બિપડી. મારી સ્ત્રી મારો હાથ દલાવતી થોડે સુધી ગાડી સાથે દોડી, અને મોલી: ‘વીત્યા, વીત્યા સમાલજો, સાચવજો, સાવધ રહેજો,...’ અને અમે છૂટા પડ્યાં. ચાલતી ગાડીએ હું વિચારે ચડ્યો. મને જર્મની યાદ આવ્યું. જર્મન કામદારોએ ધોડાં યંત્રો આપણે જર્મનીથી મંગાવતા હતા. એક મેકેનિકની રીતે મેં એ યંત્રને કાવધો તપાસ્યાં હતાં. એ યંત્રોના બતાવનાર લોક તરફ, દેશ તરફ મને માન હતું. પણ પછી ઢિલકર જેવા પિશાચ તીએ એતારાયેલા લોકોની મને દયા આવતી.

‘પણ ૧૯૪૧ના જૂનના ૨૨મા દિવસે આપણા દેશ સાથે હું ચ અમીને જાગ્યો. મને આપણા યંત્ર-આયુધ યાદ આવ્યાં. મને યંત્ર-આયુધોના મંદારથી-એ જેવા જર્મનો પર પહેલો પિકાર આવ્યો. હું

સત્તર પડતાં જ મારું નામ તેલાવવા ગયો. મારા દિલમાં જર્મનો સામે લડી લેવાની તાલાવેલી ચાંદ્રાની.

‘જુલાઈની આખરે અમારું’ મટક મેરચે પહોંચ્યું જુલાઈની ૨૭મીએ અમે જર્મન કબજા તીચેના એ ગામ પર ચડ્યા. અમારા પર જર્મન તોપોએ મૂશળદાર વરસાવ્યો પણ અમે તેમને એક ગામમાંથી દટાવ્યા અને પંદર જર્મન સૈનિકોને કેદ પકડ્યા, અમે કેદીઓ સાથે માનથી વરતા હતા. અમે એમની પીઠ યાજ-ડતી પૂછતા હતા: ‘કોરતો, તમે અમારા દેશ પર કેમ ચડ્યા છો !’

‘અને પછી અમે આક્રમણ કર્યું’. અમે એમને, કેટલાંક ગામોમાંથી મારી દટાવ્યા અને મેં મારી નબરોનબર આપણી તારાણ દીડી. એમણે ગામનાં ગામ સજામાં દતાં. સેંકડો સ્ત્રીઓ, પૂઠો અને બાળકોનાં શબ રખાતાં હતાં. સેંકડો જીવતાં સજાગી મર્ગા હતાં. આંકની ડાળીએ પરથી ફાંસાના દોર પરથી જુલાનો લટકતા હતા.

‘મેં પહેલો આપાત અનુભવ્યો. મારા લોહીમાં પહેલો તાપ મજાળી બેઠ્યો. મને આગ લાગી હોય તેમ કું બરામો.

‘મારી બોપરીમાંથી એક યરીર કહતું જ નહોતું. એક બગીચામાં પડેલાં શબો ભેગી અગિયાર જ વર-સની એક ઊંઘીરતું એ બનાતક બનેલું કસેવર હતું. એ નિશાળે જતી પકાકાં દરી. જર્મન જલ્લાદોએ એના પર અત્યાચાર કરીને એનું મરણ નિપજવ્યું હતું. એની મઝાગાંકમાં હળુપ એનું દહતર હતું. એના બિડામણા એહરા પરની નબર ફાટી ગઈ હતી. ખાર-કાંદે લખેલી બૂગાળ એની પાખે પડી હતી. મારી દીકરી પણ એ જ પુરતક બચતી હતી. મને મારી પોતાની દીકરી યાદ આવી. મારી માંબ આગળ દેશ દેશની કુમળી દીકરીઓ બિલારાઈ. હું કંપી બેઠ્યો.

‘એ જગ્યા ફ્રીન નામના ગામની હતી. પછી અમે રક્ષીરી પહોંચ્યા. ત્યાં બયાનક યાતનાઓમાં ટળજળતા અને મરી પરવારેલા લાલ સૈનિકોનાં યરીરો છેલ્લા શ્વાસમાં તરફીને મર્ગાં હતાં. કેટલાંકનાં માર્ગાં ઊંઘાં હતાં, કેટલાંકનાં અંગ પર લોહી ધીન્યાં હતાં. કેટલાંક કસેવરના હાથપગ કાપી લેવાયા હતા. કેટલાંક યે હોંઠા પરનાં આમ બિતરડાયાં હતાં. વૃદ્ધા માંસના કટકા ભેગાં અંગતી ઢગલીઓ ખડકાઈ હતી. કું

પગથી માયા સુધી કંપી ઊઠ્યો. તમને કદાચ લાગશે કે મેં 'બધું' જોયું તે તમને કહી શકવાની તાકાત મારામાં હશે....હું' હજુ ય શબ્દો વિનાનો સળગ્યું છું.' જોણેતો છરાસીમેલ બવાક બનીને જોઈ રહ્યો.

'કામરેડ કમાન્ડર.....' એક સૈનિક એકસળગતી હોકહી ધરી અને છરાસીમેલ ધુમાડાની સેર પર તાકતો આગળ જોડ્યો:

'અને અમે મરણિયા યદ્ધને લક્યાં. આપણા યુદ્ધની તસુએ તસુ જમીન અમારા ખમીરથી ખરડાઈ છે. એકેએક ગામ અને ધર પર અમે લકાયક વહાલ કર્યું છે. અમે પાછા હઠતા દરેક કચલે દુઃખ અનુભવ્યું છે. અમે જોવા તો દિલગીર કચલે પાછા હઠતા હતા કે એકબીજાની અખમીરને યદ્ધ શક્તા નહોતા.

'પણ મને ખ્યાલ નહોતો કે હું જર્મનેનો યુદ્ધકેદી બનીશ. સપ્ટેમ્બરની ૨૧મીએ હું બીજી વાર બવાયો, અને ડેનીસોવકા-પોલટાવા પ્રદેશમાં અમે પકડાયા.

'ત્યારે આકાશમાં એક વાદળ નહોતું. તપતા સૂરજ નીચે અમારા હોડ તરસથી કાળા પડી ગયા હતા. અમે એક બીજી જિતરતા હતા ત્યારે ભરાબર અમારી આગળ એક ગોળો ફૂટ્યો. મારી ટોપીમાંથી એક કારતૂસ પસાર થઈ ગઈ. મારા ખભામાં એક ફાયર બોક્ષાઈ ગઈ, અને હું મેલાન પડ્યો.

'હું બગ્યો ત્યારે કેદી હતા. મારો પોશાક ઉતારી લેવામાં આવ્યો હતો. મારા ધા પર લોહી ખાંડી ગયું હતું. મારી આસપાસ ચાર જર્મનો વિકરાળ હસતા ઊભા હતા. મેં ચીસ પાડી: 'કાળ-પગાઓ મને મારી નાખો.'

'મારી મજાક કરતું હોય તેવું એક અટકારવ ખખડી ઊઠ્યું. મને ઊભા યદ્ધને ચાલવાનો હુકમ થયો. હું બપજ્યો: 'મેાતનો પરાજય થશે...' અને ઊઠીને ચાલવા લાગ્યો.

'મારા પગ પાછા પડતા હતા. મારું માથું બમતું હતું. ખભામાંથી-લોહી ઝરતું હતું. મારા કંઠમાં તરસનો કારગો તલસાટ સળગતો હતો. મારી અખ આગળ અધાર તરવરતા હતા.

'મથા બધા યુદ્ધકેદીઓની એક લંગર આગળ હું અટક્યો. ચોક્કસ તો મારી પોતાની રેશમેન્ટમાંના હતા. લગભગ બધા જ બવાયેલા હતા.

'એક જર્મન સરદારે લાગેલી રશિયનમાં બરાડો પાડ્યો: 'કામીસારો અને સરદારો આગળ આવો.'

'કાઈ આગળ આવ્યું નહિ. અને એણે બીજી વાર બરાડો નાખ્યો પણ કાઈ કાન્યુ માન્યું નહિ.

'પછી પેલાએ અમારી લંગરમાંથી કાળા વાળવાળા અને બુખરા હેખાતા પંદર બપુને ચૂંટી કાઢ્યા અને દરેકને યદ્ધકેદી કક્ષેને અમારી સામે જ લીધી નખાવ્યા.

'પછી અમારી શોધખોળ સરૂ થઈ. પછી અમને પશ્ચિમના રસ્તા તરફ હાંકવામાં આવ્યા. હું મે વાર લથડી પકડ્યો પણ ચાલ્યો. રસ્તા પર પડતા બેરુ-બધોને સંગીનની અણીથી ધોચાઈ જતા અને પડતા મુકતા મેં દોડા. મેં ઉલ્લા આસ સુધી ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો.

'મારો સાથીદાર ચીસ પાડીને લથડ્યો. એ ઊઠી જ શકતો નહોતો. એણે એક બીજી ચીસ પાડી: 'લાલ સલામ, સાથીઓ...' અને એ ધોચાઈ ગયો.

'મારી અખ આગળથી એ હજુ ય જતો નથી. આપણે રુસ દેશનો એ દીકરો કેવો જીવાન હતો! દરેક કચલે એવું લોહી ઝળું હતું. પાતનાની એની અખમાંથી આંસ ટપક્યાં હતાં. મેં એને અનેક વાર હાય આપ્યો હતો પણ હવે એના જીવનનું ઉચ્છ્વ નેમ ખરચાઈ ચૂક્યું હતું.

'શેરેક છંટે હું ય પકડ્યો મારા મોઢામાં ધૂળ ભરાઈ ગઈ. મને કાઈએ ઉતાવળો ઉઠાડ્યો ને કહ્યું: 'ઊઠી જવ... નહિ તો પેલાઓ ધૂળમાં જ રગોળા દેશે... દિગતથી ચોક્કસ જ કદમ ઉઠાવે તો આપણી સામે પેલી નદી...'.

'અને હું ઊઠ્યો. અમારી સામે એળંગવાની નદી હેખાઈ. આપણી મા-સોમના વહેણાએ મારામાંથી દેવાઈ ગયેલો દીવો ફરી પેઠાવ્યો.

'પણ અમારી પાછળ દોડતી રશુગાડીઓનો અવાજ અમારા કાન પર અચકાયો. જર્મન જલ્લાહો અમારા પર લગાવક મજાક ખેલતા અને તેમ માડીએ દોઢાવતા આવતા હતા. અમારામાંથી મથા કચકાઈ ગયા, મથા લીધાવલા પક્યા. તો ય મથા બચી ગયા હતા. હું બચેલામાંનો એક હતો. હું નહી જિતરતાં પાણી પીતો હતો. નવી તાજગી મેળવતો હતો. નદીવાર પાછી અમારી મજાતરી યદ્ધ. અમારામાંથી અરધા ઉપર રસ્તામાં જ લીધાઈ કે કચકાઈ ગયા હતા.

‘અને સંખ્યાકાળ થતાં અમે ફેરીએને રાખવાની ડાવણી પાસે પહોંચ્યા. અમને બાંદુકના કુંડા મારતાં મારતાં અંદર ધોલવામાં આંખા. અંદર બીજા ધણુ દતા. અમે બધા ખીચોખીચ કરાયા.

‘એ કારાગારની આરેકાર કાંટાળા વીજળિક તાર દતા. એ કારાગારની અંદર એસવા જેટલી જ જગા નહોતી. એ કારાગારમાં એક જગજગ દતું નહિ. એ કારાગારમાં કાદવ અને બદમે બદખદતાં દતા. અમને એક વખત ગંધાતું કાડતું આપવામાં આવતું અને દિવસમાં એકવાર પાણી મળતું.

‘અને અમારા કારાગાર પર વરસાદ પડ્યો. અમે કાદવમાં ઊભા, કાદવમાં જ અમારી દાખતો કરી. કાદવમાં કાદવથી સેળભેગ કાડતું પીને કાદવમાં આળોટ્યા. ગંધાતી બદમે અમારા ચરીર પર લપેટાઈ દતી. અમારામાંથી રોજ મરતાં ચરીરા વધતાં દતા. અમારી અંદરથી મર્યાના દમ ગંધાયા પછી ખસેડાતા દતા. કાઈ પછુ નરકાગારની કંપના આપી વધારે કપરી નહિ જ હોય.

‘મારા ધા અંધાવલા નહોતા તે બગડતા દતા. અમારી કારાગાર ડાવણીની બહારના દરવાજા પરના એક જર્મન ચોકીદારની આંખ મારા પર ફરી દતી. મને એ સવાર-સાંજ ન્યારે લુભે ત્યારે બહાર બોલાવીને લાતો મારતો દતો. એને એમાં આનંદ દતો અને રોજ રોજ ટેવાતો જતો હોય તેમ નિરતિ મારા પર લાતો વરસાવતો દતો.

‘અને તોય હું મરતો નહોતો કારણકે જીવંતની મારી ઈન્જા દણુ નયળી પડી નહોતી.

‘અને થોડા જ દિવસમાં આ ટુનિશમાં ન હોય તેવા પ્રાથમિક દશાના હેવાતો જેવા નરકા-ગારમાં સહતા માનવીઓ દતા. અમારી બૂખ કપારેક કાવાનક બનતી દતી. અમારી તૃષા કપારેક કારખી બનતી દતી. અમને બખે દિવસ બૂખ્યા રાખીને કાઈકાઈ વાર, અમારી વચ્ચે મરેલા થોડાનાં શય કાપીને નાખવામાં આવતાં અને અમારામાંના બૂખે મરતા બૂખના કુખમાં મડામાંસ ખાતા. અમારી ડાવણીમાં બીજે જ દિવસે મરકી જતી. એમ સેંકડો ટપોટપ મરતા અને તેમનાં શય બહાર સુકાયા કરતાં.

‘કાઈ કાઈ વાર જર્મન સંત્રી આવીને કહેતા. ‘કાપી બાલુ રાખ વહેંચવામાં આવશે’ અને અમે

બૂખના બરકા જેવા કાપી બાલુ પર પડાપડી કરતા ગોઠવાતા અને કહાકો સુધી ઊભા રહેતા. અમારા દાડપિંજર દેહો પર સૂસવતો કડો પવન છરીની ધાર જેવો પ્રસાતો.

‘અને એકાએક જમણી બાલુથી થોડાનો મસિના ટુકડા ફેંકાતા. અમે ગાંડાતર બનીને બૂખના મારાં દોડતા. અને કાદવમાં ખરકાયલા ટુકડા પર પડાપડી કરતા. અને એકાએક અમારી પડાપડી પર બાંદુકની ગોળાઓ વરસતી. પડાપડી ચંબી જતી. લોહી વહેતાં થતાં, ચિહાર સૂસવતા બનતા અને ધરાવલા ને કચકતા અમે કાપી બાલુ ધડતા-અખખડતા ઊભરાતા.

‘અને એક ત્રોટા ખુશાલીનો અવાજ કરતો જર્મન જલસાદ અટકાવ્ય કરતો.

‘એવા અનેક ભંતના વિકરાળ આનંદોના જર્મન ખેલ અમારા પર સખવાતા.

‘અને તો જ હું કેવી રીતે જીવતો રહ્યો તે મને થોતાને જ સમજતું નથી. પછુ પછુ થોડામાંના હું એક જીવ્યો ખરો.

‘પછુ મારો દેહ ગંધાતો દતો. મારા અંખ અંખ પર માટી લપેટાઈ દતી. મારી આંખો નિસ્તેજ ને ઊંડી થઈ દતી. મારા અંદરો પર એકસી ચાતના પય-રાઈ મઈ દતી. મારો દાડપિંજર દેહ શિકામણો બન્યો દતો. એવા બીજો દેહોથી કરતો દતો. અમે દરતા-દરતા દતા તે સાચેસાચ જીવતા હોઈશું જે કેમ તેની અમને આશંકા થતી દતી. મારા માથામાં ધસાકા થવા કરતા દતા. મારી જીભ લથડતી દતી. ન મારી આંખ બધારી બનતી દતી.

‘ત્યારે ચિખાળો દોડતો આવતો દતો. અને ફર ફરતા અવાજ અમારા કાન પર પડતી ઊંઘા.

‘એકે કહ્યું: આપણો પધારો આવે છે અને જીવતા કાન ધસારાના ઝીંકા ધડાકા પર મંઠાયા. અમારી આંખોમાંથી સુકાવલાં અંખી વહેતાં થયાં. મારાથી ફસાં દેવાઈ ગયાં. મારી સાથેનો એક ભેરુ મોટેથી રડી પડ્યો.

‘અને અમારા કાંઈ જાણેલા અવાજ સધાતા એકઠા થયા. મરેલાનાં દાડપિંજર કડકતાં હોય તેવો અવાજ અમારા કંઠમાંથી ઈન્ટરનેશનલ ગાઈ પડ્યો.

‘અને અમારા પર મચીનગન તતડી ઊડી. ‘ભોંય સાથે ચાઈ બવ...’ જે વીસ પાડી. અમારામાંથી સેંકડો ઝોળા થઈ ગયા.

‘પછી થોડા દિવસે અમારામાંથી કેટલાકને જાહ રતા કામે લઈ જવાયા. હું તેમાંનો એક હતો. અમારા રસ્તામાં એક ગામ આવતું હતું. ગામનો વસવાટ અમારા રસ્તા પર ઘોરાકના ટુકડા વેરતો લપાઈ જતો હતો. ગામ પર ગોળીબાર થતા હતા, અગ્નિજ્વળ વરસતી હતી. અને અમને દોડતા ચાલવાનાં ફરમાન મળતાં હતાં. તો ય અમારી જૂખની ચાતનાં છવનના નેખરે પથ્થુ રસ્તા પર પડેલા ઝાંઝ રાટીનો ટુકડો દોડતા પગ નીચેથી ઉપાડી લેવાની ફરજ પાડતી હતી. એ યુના માટે ધણી લીધાઈ ગયા હતા. ખીન કામ કરવાની જગ્યા પર પહોંચતા હતા. હું ય હતો.

‘એક ત્રીજા દિવસની એ સંજ હતી. અમે કામ ચલાઉ કિલ્લેયેથી બાંધતા હતા. હું ખીન કેટલાક સાથે તીકમ લઈને બોદતો હતો. મારા જર્મન બલિમ થોડેક દૂર બેઠો હતો.

‘મેં બોદતાં બોદતાં નેક લીધું. ખીન જર્મનો થોડે દૂર આનંદ કરતા ખીનચો પર નજર રાખતા હતા. મારા માથામાં એક ઝકારો ચરો. ઉતાવળા વિચારનો ધક્કો ખાતો હતું બપોળો. ‘મેં પેલા જર્મન તરફ જતાં વચમાં જ કહ્યું... ‘મારો તીકમ તૂટી ગયો છે’ અને ખીન છલંગે હું એની સામેસામ પહોંચી ગયો. મારી આંખમાં એની આંખ મળી અને એ અમણેને ખબર લટકાવેલી બંદૂક ઉતારવા બપોળ તો ખીન ઝમકારા નેવો મારા તીકમનો ધા એની બોપરીમાંથી ચહેરા પર ઘસતે ઉતરી આવ્યો.

‘મેં એની બંદૂક લઈ લીધી અને નાંઠો. મારી ખાળા અવાળો દોડતા હતા, ગોળાઓ સસવતી હતી. હું હતું એટલું છેવટનું બધું જોર જમાવીને દોડતો હતો. મારા પર અધારું પથરાતું હતું. હું ચાકીને પગો તપાસે છુપાઈ ગયો હતો એમ મને લાગ્યું. પછી હું જેરીલાના એક ધટક બેઠો ચઢીને પાછો પહોંચ્યો. હજી હું બગીચા જ પરસનો છું’ અને એકઠા ઝડ નેવો જાનરમાન છું હોં...મારા વાળ પર ઘોળા રંગ ચડ્યો છે, મારા ચહેરા પર ફિફું તેજ ફરે છે તે તો બધું મારી ચાતનાંઓની ઉલ્લી ડાયા જ માત્ર છે.

‘ચાતનાની ડાયા સરીખો હતું... લોકચાતનાને લોકપ્રગાપ બનીને જર્મન જલસાડો પર ઝાંઝ બેંજ... કાઈ પ્રીતેક બનીને મરી ફોડું એ જ એક આળે તો મારા છવનનો સંચાર છે...નહિ તો છવતો જર્મન જોતાં મને લાયાનક આવેસ શું કામ ચર્ક જાન!’

વપરાયેલી ટપાલની ટિકિટો

નીચે દર્શાવેલા
દેશાવરની ટિકિટો
કાયમ જરૂયાબંધ
સ્ટોકમાં
ખરીદીએ છીએ

એકન, આફ્રીકા, કેન્ડા, મુગાન્ડા, ટાંગાનીકા,
સાઉથ આફ્રીકા, ટ્રાન્સવાલ, ન્યાસાલેન્ડ, અંજી-
બાર વગેરે. બરમા, હોન્ડેગ, મલાયા, સોમાલી-
લેન્ડ, મડાગાસ્કર, એલજીયમ, કંગા, પોર્ટુગીઝ,
આફ્રીકા શીછ, વગેરે.....

સિવાય—

બુનાયત, ગ્વાલીયર, પતીઆલા, નાલ્લા, ઈરે,
ભોપાલ, મન્દોર, ત્રાવણકોર, કાચીન, નિઝામ
વગેરે સ્ટેટોની.....

ઈજીપ્ત, જર્મન, તુવાન, અમેરીકા વગેરે દેશોની
ઝાંઝપણ સ્ટેમ્પ જરા પથ્થુ ફાટેલ ન હોવી જોઈએ.

સાવતાલ મટિ દોઢઆનાની સ્ટેમ્પ ચોકસો.

— ધી —

કોરોનેશન સ્ટેમ્પ કંપની

[K. B.] 333, ડંકન રોડ,

મુંબઈ નં. ૪

સગઈ સંગાર

લેખક
મયુર

પત્તમખેટને માથે પદમણીનાં સિંદાસન ચંદ્રાણી ને તેવે ટાણે પ્ત્તમખાં પાવર પરગણામાં બાંધ્યા બેલીના બાઈ ભુજંગિયાનું બારી ભેર. એને કૂંકાડે બીજા ને બીજા કુંગરા ડોલી બેઠે, આકાશના કાર્યાલય ચર્ચાન્ય ને માનવીની કાયા બળાને દમકો થાય. આંગાર ભુજંગિયા નાગની ફે ફાટે. ઠાંઠ એને ઝોળાયે યન બીતરે.

એમ પાવર પરગણામાં ભુજંગિયો ભેર પછાડે ને પત્તમખેટને માથે સગઈ સંગારના રૂનાં રાગ્ય આવે. એના કામચલુટમણીના લીસાપીળામાં કંઈક અટવાઈ અટવાઈને માનવીના પશુ ને પશુના માનવી સરખા. એક જાણે કે કૈષ્ણ માંડી કૂંકાડા મારે ને બીજા જાણે મોરલી વગાડી જગાને વચ કરે.

ભુજંગિયાને એના કૂંકાડાનું ને દેવામાં સંધરી રાખેલા વિષનું ભેર ને પદમણીના ઝંગારના ય કંઈ પાર નહિ. એના મનમાં જાણે મલકમાં એના રૂપનો ભેરો જ નથી. એના રૂપનું એને અભિમાન ને ઉપર જતાં કામચલુટમણી કરામત. કાના દેન કે પત્તમખેટને માથે પગ મૂકી શકે !

ને પદમણીના રૂપની વાતો તો દરોદેક ને ઘેર-ઘેર થાય. એહોહોહો ! એનાં તે કંઈ રૂપ હતાં ! કંઈ રૂપ હતાં ! બગવાને જાણે રૂપનો સાગર એને એકને માથે જ ઢોળા નાખ્યો હતા.

પંચ લઘુ, પંચ દીર્ઘ છે, પંચ રાવડા પૂર;

પંચ ઉત્તર, પંચ પાવળા, નારીમાં બહુ નૂર.

સામુદ્રિકનાં એકાએક એક શુભ લઘુષુ બગવાને એનામાં જ ભેળાં કર્યાં છે. માથે સવા ગજનો ચોટલો ને વચ્ચોવચ્ચ આકાશગંગાની દાર જેવો સેથો, કમળકૂલ સરખું વદન ને મીનની જેવાં ચપળ ચક્કુ, કાન સુંધી ખેંચાયેલી લગ્નમર, પ્રવાળ સરખા અધર ને દાડમી દાંત, પોપટની ચાંચ જેવી નાસિકા ને કપોત જેવી ડાક, કેળના પાન કરુણે વાંસો ને પેલ-ણીના પાન જેવું પેટ, કાળના સંપૂટ જેવાં પયોધર, ને દાધીના મંડરથળ જેવાં નિર્ભય, સિંદ જેવી કટી ને જાંઘો જાણે કળીયંબની ભેડ, દાધીની ચંદ જેવા ડોલતા હાથ ને અજાતો લગાડી રાખ્યો ન હોય

એવા રાતો માળો પાનાઓ : બગવાને પાનાં એકવાર તો એને ભેંજ જ રહ્યો હશે ને !

ને આ સુંદરીમાં તો જાણે નવે મહે વાસો રહ્યો હતો. એના મુખમાં ચંદ્ર, કેશકલાપમાં રાહુએ, સેથી વચ્ચેના સિંદરમાં સૂર્યે, ભૂકુટિમાં કેતુએ, હોઠ ઉપર મંગળે, પયોધર ઉપર ગુરુએ, મધુર વાણીમાં શુક્રે, મંદ ગતિમાં શનિએ, સૌમ્ય કટિપ્રદેશમાં બુધે, એમ નવે મહે એના દેહમાં વાસ કર્યો હતો. એ તો જોને રૂણા એના નવે પાધરા ને જોના ઉપર રૂડી એના નવે વાંકા.

એ રૂપની પાછળ ઘેસા ઘેસા બની કંઈક જોમન-વંતા ને ઉલજીમીલા, વાંકા ને વળી વરણાગિયા મારજ બલી પદમણીના પછારો પૂજી રહ્યા હતા. પણ પદમણી કાંઈ ને ન ગાંઠે. એની તો બહુ આકરી શરત. જે એને પાણી પાઈ છે એના પગ હેંટથી એ નીસરી જાય, બીજાને પોપટ કરી પાંખે પૂરે. પદમણી ને મનાવવા ધણી દીડી ન દીડી, સાંભળી ન સાંભળી એવી કંઈક મયામણ કરે, પણ એ તો કહ્યું છે ને કે એક કંચન ને બીજા કામની બે ય અખિત છે. એવા તો કંઈક આખ્યા ને કંઈક ગયા, પણ પદમણી કાંઈની ન ચર્ચ નસીય પાધરાં હતાં તે હીમખીમ પાછા વળી ગયા ને દાધારીમાં કંઈક પત્તમખાઈને કુંજરે પોપટ બનીને પંખીની બોલી બોલતા હશે !

એમ પદમણીનું રૂપજોખનિયું જેમ હેલારે આયુ'નું તેમ એની વાત પણ વંટાળે યડી. ચાતી ચાતી ચાતી વાત ભુજંગિયા નાગ પાસે આવી. વાત સાંભળી ભુજંગિયે કૂંકાડા માર્યો : 'કૂંક મારુ' ત્યાં કુંગરા ખાખ ચર્ચ જાય. તો એક અમથી બચાડી અસતરી શું ખિસા-તમાં છે ! જે કાંઈએ ન ક્યું' તે આપણે કરીએ. હં મારો બાપો, યદ્દ જાણે સાખદા ! પદમણીને નો લાવીએ ત્યાં સુંધી પાવરનું પાણી હરામ છે.' ભુજંગિયે સર્ગસાંધને સાખદા થવા કહી દીધું.

ભુજંગિયો પત્તમખી પદમણીને વચ કરવા જાય છે એ વાત આખા પાવર પરગણામાં ફરી વળી. જાણે જાણે પદમણીનો પરચો જાણ્યો હતો તે ધર-યરી બીકચા, પદમણીએ જોને દાદ નહોતી દીધી તેઓ જાણે કે વેર વળશે એમ જાણી પોરસમાં આવી ગયા. ને જોને પદમણીનો અનુભવ ન હતો એના કંઈક ભુજંગિયાની જેમ બોલી રહ્યા : 'અરે બાર છે એના !'

ભુજંગિયો સાખદાઈ કરે છે ને એ વાત ભુજંગિયાના દસોદી બાટે સાંભળી. વાત સાંભળી એને

પ્રાસંગિક પદ્યો ને દોહડો દોહડો એ કચેરીમાં આવ્યોઃ
'અમા, અવગતતા. અમા માઈબાપ! આ દળકટક
કયાં હાકયાં ?'

તો કે: 'પરજમાઈના બેટ હાપર સોનેરી કમળ-
ફૂલ ખીલ્યા છે. કમળફૂલની પથારીમાં આબોદી
લેવાની જરા ધમ્મજ થઈ છે, બારોડ.'

તો કે: 'કમળફૂલ લેવાં દોષદા છે, બાપા એક તો
જાણે એમ કે કમળફૂલ કાદવમાં ખીલે. દ્યો દ્યો એટલી
વારમાં તો માણમાં ખૂંચી જાઓ ને બીજી વાત
એ કે કમળફૂલ તો દિવસે ખીલે ને રાતે ખિમ્મત જાય.
કમળની મીઠી સુવાસ અને સુંવાળી સેજ તો ભોગી
ભમરા જ માણી જાણે. બંદીવાસ સદન કરવાની
તેવડ હોય છ'જ રંભરાગ માણી રહે.'

તો કે: 'અને અમર નદિ, તો ભોરીજ. અમારો
તો સ્વમાવજ એવો કે કરે કોક ને અમે ભોમતીએ.
ભમરા અચાડે અલે કેદખાનામાં પડ્યો રહેતો. અમે
તો ફૂલની પથારીના પેદનારા.'

'તમે નામદાજ વળી માનવીની માયામાં કયાંથી
લપટાણા ?'

તો કે: 'અમે તો માનવી થઈ મરનચોક્કમાં
મદાલીએ ને ભોરીજ બની પૃથ્વીના પેટાળ વાંધીએ.
અમારો તો દેહ એક ને જુજવાં રૂપ.'

તો કે: 'એવો એક દિવસ ગયો'તો નામકુમાર
મરતલોક્કની માનવીને માણવા. પણ મોજ નસતી પડી
મઈતી, હો નામદાજ.'

તો કે: 'તમારે ભાટચારણને તો વાતની જ
વરોઠાઈ. વાતો કરો ને વળી વાતમાં મોણુ પાલે.'

તો કે: 'અમારો વહીવંતો. ધધો. અમારે
ચોપડે સતલુગથી માંડી આવજ લગીનાં લખાણ-
જેમાં લખ્યાં હોય એવાં હાકલીએ. અમારાં લખ્યાં
એકેએ બોટાં નહિ.'

'ને એકેએમાં સતી વાર નહિ.' જુજગિયાએ ગોં
મરડ્યું.

બારોડને નેણુનું ચટકું લાગી ગયું. પણ એ
જાણી ગયો. 'એ તો જેની જેની આંખ, નેણું એને
દેખાય. આંખના ને સુધી આંખની ધરો તો ચ દેહનાં
દરશન એને થોડાં જ થાવાનાં હતાં? મોઘાંથી તો
પાવણું ધૂંક જ બેઠે, બાપ, મોઘાંથી કાંઈ અનરસદાર

આવ તો ગળે સરજ ચંદરની સાથે વકાએ વહી
લખી ને અમેય લખીએ છીએ. અમારાં લખ્યાં આવે
ચ વંચાય છે ને મલકમાં એની વાતો થાય છે.'

જુજગિયા કહે: 'તમે તો વાતની વાતમાં બદલી
ગયા ને મેણુટોણા બોલવા લાગી ગયા. ઠીક, મેણે
ઈ વાતને. તમારે ચોપડે એવ્યા નામકુમારની જાંક
વાત માંડી છે એ તો કહો.'

બારોડ કહે: 'હવે વાત કરું? વાત સાંભળીને
વળી વગદારી કરવા બેસશો.'

તો કે: 'એક વેણુ બોલું' તો મારા જવના સમ
એ. વચમાં દેહકારા સિવાય બીજું કાંઈ નો બાણું.'
ને બારોડ મનાણા છે ને એણે વાત માંડી છે:
વાસુકી નાગનો એક કુંવર. રમેરૂપે જાડીવો
જામમણો. પાતળી સોટા જેવી કાયા ને ફેણુ માંડી
ડાલવા સાથે ત્યારે વાચનાગ દેવતા! એને માથે મણિ
ને એનાં અવવાળાં બાર ગાંઠમાં પડયા.

નામકુમાર એક વખત પૃથ્વીના પર્યટણે નીક-
ળ્યો, દેશપરદેશ ભેટો જાય છે ને આગળ આલ્થો
જાય છે. આલ્તા આલતા એક નગરી આવી. રૂડી
ભેતિર પગર શોભી રહી છે. શિરાશી ચોટામાં માન-
ખ્યો ક્યાંઈ માતો નથી. દાટે દાટે વણજવેપાર
ધમધામ ચાલે છે ને ઘેર ઘેર છાપન હાપર ભેર
વાળે છે. નામકુમાર તો નગર ભેટો ભેટો આગળ
આલ્થો જાય છે ને આલતા આલતા રાજમહેલ પાસે
પહોંચ્યો છે. રાજમહેલને રૂા અરખા મે ને અરખે
રૂપાળી રાજકુમારી ભેડી છે. વાળે વાળે મોતીમાં કોસ્વા
છ ને સોનાને વીંજણે પતન ખામ છે ભેટાં શું રાજ-
કુંવરીને ભેઈ ને નામકુમાર ચંબી ગયો. નામકુમારનું
મન કુંવરી હાપર ઘૂંટી ઘૂંટી થઈ રહ્યું ને એણે તો
ઝંઝ વાળી કે પરણું તો કુંવરીને જ પડણું.

પણ પોતાની નામની જાત, કુંવરીની માન-
વીની જાત. એણે એટલો ચ વિચાર ન કર્યો કે આ
મેળ ક્યાંથી મળવાનો હતો કે એ તો મનના મનચલા
મદતો જ્યાંના ત્યાં જોતો છે. જોતો જોતો કુંવરીની
કાયા નીરખી રહી છે. એની કાયામાં કંઈયે કશા
પૂરા છે એના રૂપમાં સરજચંદ્રે સાંધ્યા પૂર્ણ છે,
એના ભેમનમાં મદાસાગરે લહેરો મૂકી છે.

ચોડી વાર ચઈ ને કુંવરીને અંદરથી તેડું આવ્યું.
એ તો અરખેથી આજલ થઈ ગઈ. એને તો અખરે
નથી કે એણે કાંઈનું દેહું દરી લીધું છે.

‘રાજકુમારી ! રાજકુમારી !’ કરતો નાજકુમાર ચારે તરફ રૂઢવાયો યમને ફરે છે. મહેલના ખૂણામાં ભરાય છે, બાળકાળને ઢેરે ચડે છે. હામ હામ કરીને સદૃષ્ટ એને કાઢી મૂકે છે ને રાજકુમારી તો તે હી ઠીઠી ધ્રં ઠીઠી, ખીજ વાર નજરે પડ્યું ચડી નથી.

ધણું ય વલખાં માર્યાં, ધણું ય વલખાં માર્યાં પણ નાજકુમારને રાજકુમારી મળી નથી ને નિરાશ યથા ને બાંગલ ટાંચિયે એ જંગલની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે. જંગલમાં જઈને એક ઝાડ નીચે એ લમણે હાથ દઈ બેઠો. બેઠો બેઠો એ વિચારે ચડ્યો ને મનચૂખા ધડવા લાગ્યો. વિચાર કરતાં કરતાં એને કંઈ સૂઝી આવ્યું. સૂઝી આવ્યું ને એ કદાને કદિ આવીને બેઠો.

હવે એ રસ્તે યમને એક બાહણ નીકળ્યો. કાટયા-તુટયાં છગડાં, મેથોમેથો પંદ, ખભે ખડિયો ને હાથમાં તાંબડી. ગામપરગામ માગીલીખીને ધર બણી જાય છે.

નાજકુમાર બાહણને જોઈ રસ્તામાં મંચિ યમને પડ્યો. બાહણે મંચિ ઠીઠો. મંચિ જોઈને ધડીકાર તો એ જોઈ જ રહ્યો. બાપડોતર કોઈ હી મંચિ કેવો હોય એ સાંભળ્યું હોય તો ને ? એ તો જોયો જોયો વિચાર કરવા લાગ્યો કે એકોહોહો ! યી જગવાનની પાપા છે ! કેવા કેવા રંગ મારો વાંલોજ સરજે છે ! છ તો એક નાનકડો પાણી જ, પણ એને ઢેરે ય કેવા રંગના અટાપટા પડ્યા છે ! હાલને ધેર લઈ જાઉં. છાંકરને રમવા કામ આવશે.

એમ વિચાર કરીને બાહણે માંચિ ઉપાડી લઈ કડે ચડાવી દીધી ને પછી એણે તો બેપટ મારી મૂક્યા. બાહણ ધેર પહોંચ્યો ને જુએ તો રોગી રીંદિયા-રમણ અચી રહી છે. છાંકરાં સવાર સવારનાં જૂખ્યાં છે ને આરબેરક મચાવી રહ્યાં છે, એને સમજાવવા તો દૂર રહ્યાં, પણ સંખણી જેવી બાહણી ડારા દઈ રહી છે ને ઉપર જતાં જમ આવે એમ ભાંડી રહી છે. ‘મરેરે મરે બાપ તમારો ! ધરમાં ફૂટી કાઢી નહિ ને રાવાના કપાળમાં બે ભરો. એક ગામ માગે તો ય ધ્રં ને સાત ગામ માગે તો પ ધ્રં. કોઈ દિવસ ધરછતે માન જાણું નહિ. મારા તે શા ભોગ લાગ્યા તે આ જૂજને પનારે પડી ! ને જોજમાં પૂરું આ જૂડણું માર વળગ્યું. દુકાળમાં જાણે અધિકમાસ.’ જૂડણ પોતાની જરૂરને ભાંડી રહી છે. કરમે લખ્યા પતિ-

દેવનો તો એ સતિ સી પાસે જરા યે વકર નથી. બાહણને બોલ્યો કે તરત જ બાહણીએ હાથ મીધો તાંબડી આંચકી લીધી. રૂપાંતા તો સવાર સવારના ને એક ચપટી લોટ ન મળ્યો ! આખો દિવસ કયાં ગુમાણું તો ? કમાવું નહિ, ધમાવું નહિ ને રોજ રખડ રખડ રખડ.

બાહણીએ તો બાહણને બરામરનો લીધો. એ તો વડકણીનો વળગાડ. લાગે એને ચોટ. એનું તો વડ નહિ તો વડનાર દે એવું.

બાહણ રાજને ટેવાઈ ગયેલો. કરમે સંખણી લખેલી તે હવે કોઈ પદમણી ચાવાની નથી. ને ધ્રં કોઈ કુંકારના ધરનું હાંક્યું થોડું જ હતી તે ફાડી નંખાય ! બાઈ ટકટક કરતી રહી ને બાહણ છાંકરાની આસનાવાસના કરવામાં પડી ગયો.

કડે પડ્યો પડ્યો મંચિ સળવળવા લાગ્યો ને તરત જ બાહણને ઢેરે ચડ્યો, બાહણને ધણું ‘આવો મળ્યો પાણો છે. છાંકરને રમવા માટે તો લાલો છું.’ બચ્ચાંએ કાંઈ દિવસ રમકડું રે લાલ્યું નથી. લાવને રમવા આવું, છાનાં રહી જશે.

મંચિ કડેથી કાઢ્યો ત્યાં વળી વિચાર થયો, ‘જરીજનાં છાંકરને વળી રમકડાં શાં ? કોઈ શેડ ચાહુ-કારની દુકાને વેચ્યું તો પાલી બાજરો મળશે.’ ને બાહણ તો નમ્મર બણી હાલી નીકળ્યો.

બાહણી વાસે પપડતી રહી : ‘છે કોઈ ! આવ્યો ન આવ્યો ને આ જીવજો ! ધરમાં ટાંચિયો ટકે છે ?’

પણ બાહણના તો કાનના પડા જ ફૂટી ગયેલા. બીજું બધું સાંભળે, બાહણીને એકમે જોલ એને કાને ન પડે.

એ તો જાગરે જઈ એક શેડની દુકાને જોયો : ‘શેડ ! શેડ ! આ રમકડું રાખો. તમારાં છાંકરાં રમશે. જલ્લામાં શેર-શેર બાજરો આપી શકો તો આપો.’

શેડ મંચિ હાથમાં લીધો. વાણિયાનો દીકરો છે. રતનપારજી છે. એણે તો મંચિને મંચિ તરીકે જોળખી કાઢ્યો ને મંચિ ચે કાંઈ જેવોતેવો નહિ; મંચિ જેવો મંચિ, વાણિયો તો. ધડીક મંચિ સામું જુએ ને ધડી : બાહણ સામું જુએ.

બાહણને ધણું આ એક ચપટી માને આવવાનો નથી. એ તો કરગરવા લાગ્યો : ‘શેડ એમ માન્યો કે આટલો ધરમોદો કર્યો તો. ધરે છાંકરાં સવાર

સવારનાં જુખ્યાં છે, થોડું ઘણું આપશો તો ખાઈને આશીર્વાદ દેશે.

રોકતા મનમાં થાય છે કે બાહ્યજીને મણિ મળ્યો છે તે જ્યે તો પાણી પાણી ફૂટે છે. આ તો અપાત-રતે, ધન મળ્યા જેવું થયું છે. ને બાહ્યજી મણિને મણિ તરીકે જાળખતો નથી એટલે શું? એનો મણિ કંઈ જાળવી થોડો જ લેવાશે? વાણિયો દાનરતો છે, એણે બાહ્યજીને કહ્યું: 'મહારાજ! પાણી પાણી ફૂટો છો. પણ આ તો મેંકિ મૂલનો મરક્ત મણિ છે, એની કિંમત કરવાનું મારું ગળું નથી. એનો મૂલ તો રાજદરબારે થાય.'

બાહ્યજી કહે: 'મરકરી શું કરે છે! મૂકી ધાન આપશો એથી કંઈ તમારું ખૂટી નહિ જાય. ને આગે વ બાહ્યજીનો દીકરો છું. પ્રુપ્ત થશે.'

પણ શેઠે તો બીજાં ચર્ચ બાહ્યજીનો દાયકા ઝાલ્યો ને જોર કરીને એને કચેરીમાં દસડી મથે.

કચેરીમાં જઈ કરી વાણિયાએ વચ્ચોવચ્ચ મણિ મૂકી દીધો. આખી કચેરી ઝળાંઝળાં થઈ જાડી.

રાજાએ પૂછ્યું: 'આ શી જોડ લાવ્યા છે, શેઠ?'

શેઠ કહે: 'જોડ નથી! બાહ્યજીની મિલકત છે. એનાં મૂલ કરવાનું મારું ગળું નથી. રાજા મૂલ કરે ને બાહ્યજીને મૂકે.'

મણિ જોઈને રાજા પુણ્ય પ્રુપ્ત થઈ ગયેલ. એણે ખાનનગીને કુકમ ક્યો: 'આ મણિનાં મૂલ નથી. ખાનનાં મોઢાં ખુલ્લાં મૂકો ને બાહ્યજી બિપાડી શેઠ એટલી સોનાગઢોર આપો.'

બાહ્યજી સોનાગઢોર ફાટી બાંધી દસતો-રમતો ઘેર ગયો ને રાજા દાયકામાં મણિ રગાડતો રાજમહેલમાં ગયો. જઈને મણિ રાણીને સોંપી દીધો: 'રાણીજી! આવો મણિ તો એક વાસુકિ નાગને માથે સંભાળ્યો છે. એનાં ઝાઝાં કરીને જતન કરજો.'

રાણીએ મણિને ઢેંચા સાથે ચાંપ્યો, સુખકની મોટીનધી પેટી કરાવી અંદર રૂની ગાદી પાથરી ને અંદર મણિને મૂકી કરીને રાણીને પેટી બંધ કરી દીધી. સોનાની ચાવી અંબોડાને દેરે બાંધી દીધી.

એ વાત તો વિસારે પડી ને એમ કરતાં કરતાં છ માસ પીતી ગયા. છ મહિને રાજાને મણિ સંભાળ્યો: 'રાણી! રાણી! આપણે મણિ ક્યાં?'

'મણિ તો સુખકની પટારામાં મૂકી દીધો છે ને ચાવી અંબોડે બાંધી છે.'

'લાવો ને રાણી! મણિ જોઈએ, મણિનાં તેજ જોઈએ. કાંઈ વખતે કે ઘટનાં?'

રાણી તો દોડી દોડી મણિ લેવા ગઈ પેટી ઉઘાડી અંદર જુએ તો એણે તો અચરજ દીડી. મણિને જલ્લે છ માસનો બાળ મોઢામાં અંબોડે ધાવતો ઘુધવાટા કરે છે. જોતાં જ ધરાઈએ એવો બાળક છે.

રાણી દોડી દોડી રાજાને વધામણી દેવા મઈ છે. 'દાલો રાજાજી! મણિમાંથી મણિકુમાર જન્મ્યા છે.'

રાજાએ બાળકને દોડો છે. દોડો છે ને એ મૂક્યા પાછળ દડી ગયો છે. 'આને કલક મૂકી આવો. આને અંબોડો દૂર કરો. આ તો કાંઈ બદ્દુર લાગે છે.'

રાણી આડી પડી છે. 'તમે તે કેવી વાત કરો છો? શારા શુકનનો મણિ સાંપક્યો ને એણે દીકરા જોયો દીકરો દીધો. જાતે જનમારે દીકરાનું મોઢું દીડું ને દબે એને દેશવટો દેવો છે!'

પણ રાજા કહે: 'આને જંગલમાં પૂરી આવો. એ જનદુર છે. મહેલમાં રહેશે તો મહેલ ઉઘાડી મૂકશે. રાજામાં રહેશે તો રાજાપાટ બેઠાનબેઠાન કરી મૂકશે.' રાજાએ તો કાંઈનું સંભાળ્યું નહિ. મણિકુમારને પાંદડામાં વીંટી જંગલમાં મોકલાવી દીધો.

નાગકુમારની બધી મહેનત નકામી ગઈ. એને ૬૦૦ કે બાળક જાતોને રાજમહેલમાં અવતરીશ તો કુંવરીને જાણે રમવાનું તો મળશે. પણ આ તો જન્મતાંવેત જ જાકારો મળ્યો. કુંવરીનું તો મોઢું પણ દીડું નહિ.

પણ નાગકુમારની પાસે લુકિતનો ક્યાં આરોવારો હતો? નોકરચાર જંગલમાં બાળકને મૂકી વાંસો વળ્યા કે મણિકુમાર પાંદડાના પડમાં વીંટી બહાર નીકળ્યો ને ઠાપા વધારવા લાગ્યો. જોતજોતમાં એ જીવાન જોધ જાની ગયો. માથે વાંકડિયાં જીરૂં, મોઢે મૂળનો દોરો વરજામિયો વેરા ને કામદેવ જોયો વાન. ખજે ઢાલ ને કડે તલવાર, જાણે કાંઈ જત્રીય-લક્ષ્મી રહે ચાવ્યા સાજો થયો છે.

રાજા કૂંડાડે બીનો નથી, બાળક દેખી રીજ્યો નથી, તો દબે પરાક્રમ કરી પ્રસન્ન કરું એવો મનસ્યો મન સાથે બાંધી નાગકુમાર નગરની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે.

હવે રાજાના નગરને માથે એક રાક્ષસીનેા બારે ઉત્પાત રાજ રાન પડે ને ન હોય ત્યાંથી રાક્ષસી આવે ને મળ્યા એટલા માનવી ભરખી ભય રાજાના વસ્તી જિજ્ઞાસ થાય ને રહાસચાલક હિચળા ભરવાનો તેવડ કરે. રાજાને થયું ત્યા તો નવરી વેરાન થશે. માણસ વગરનાં કંઈ શહેરનાં મૂલ છે ને યોવા ખટ્ટે નગરનાં રાજ ભોગવવામાં રાજવટ પશુ શી રાજાએ રાક્ષસીને મનાવી છે રાજ એક જુવાનનો મનસિંચા અગવવાની શરતે રાક્ષસી રાજ ઝાઝી મર્ડ છે.

તે રાતે એક ડોશીના દીકરાનો વારો ને નાગ કુમાર હરતોફરતો એને ઘેર જઈ થયો. ઘરમાં જુએ તો ડોશી રાટલા ધસી ભય ને મીઠીકાં રાવે ને વળી ધડીકમાં દસવા માંડે.

નાગકુમાર કહે: 'માડી! આ તો રાનક જેવું છે. ધડીકમાં રાવો છો ને ધડીકમાં દસો છો.'

તો ક: 'દીકરા સુખદુઃખ તો સંભાળિયાં છે ને સ્વપ્નાં આવે ત્યાં હતી પડાય ને દુઃખને પડાછે રાહું આવે.'

નાગકુમાર કહે: 'એવાં તે શાં દુઃખ આવી પૂઆં છે, માડી!'

તો ક: 'મારે બાઈ વળી દુઃખ કેવું!'

નાગકુમારે તો હઠ લીધી: 'જેવું હોય તેવું કહી નાખો. કહેવાય તો ય કહો ને ન કહેવાય તો ય કહો.'

પછી તો ડોશીએ માંડીને વાત કરી છે. 'એકનો એક દીકરો છે. એનો આજે જનીસો અગવવો પડશે. એ કંઈ જેવુંતેવું દુઃખ છે!'

તો ક: 'એ તો દુઃખ જેવું દુઃખ. પણ એમાં કસવાંડું કપાંથી જમે છે!'

તો ક: 'દીકરો ગામને ખપ આવશે ને એનો માનખ્યો સુધરી જશે, એ કંઈ જેવોતેવો સંતોષ છે!'

તો ક: 'માડી! આજ તો તમારે દુઃખે નહિ ને સુખે નહિ. આજ તો મારો વારો.'

ડોશી હા ના કરતી રહી ને રાત પડી ને નાગ કુમાર રાક્ષસીને બાણ પહોંચાડવા જાપાયો.

એ તો નાગકુમાર. વાસુકિ નામનો પુત્ર. એણે તો ધડીપળમાં રાક્ષસીને રાણા નાખ્યું ને એણે માથું ને હાથ ટાંધી ઘડી મળે દરવાજો ટાંચી દીધાં. હાથ-માથા ટાંચી કરી એ તો ઘેર આવી નિરતિ સર્જી ગયે.

સવાર પાંચું ને લોકોએ રાક્ષસીને મળે દરવાજો દીડી. દીડી ને લોકો જીભી પૂછીએ નાહા. જઈને રાજદરબારે રાવ ખાધી: 'મળે કંઈરે રાક્ષસી મૂળી રહી છે.'

'ક્યા અકરમીએ એને ખીજી? રાતે રાતે વારો હતો! નારાગામને મનો જમાડો ને ધાણીએ ધાલીને તેલ કાઢે.' રાજાને હુકમ વડત્તે.

ધિપાઈ સપડાં છૂટ્યાં ને ડોશીને ઘેર આવ્યાં. ડોશી કહે: 'રાજા! તમારે તે આંખો છે કે કાંઈ છે! જીવતા મૂવાને તો પારખતા શીખે. રાક્ષસી તો સધામ પહોંચી મર્ડ છે, એનો મારનાર એ નિરતિ ઉઠે.'

'મળે દરવાજો જમને ભેડું તો રાક્ષસીનું માથું ને હાથ જ ચોંટાડ્યા છે, દેહનો પતોજ નથી. વધામણી રાજદરબાર પહોંચી.

રાજાએ વાજતે-માજતે નાગકુમારનાં ભાગ્યેઈ કર્યાં. કચેરીમાં ર્યાં બેસ્યાં આખાં. પાનખીમ અવશબ્યા. નાગકુમાર રાજાને ખૂબ જ મમી ગયો. એણે તો મૂત બેઈ નાગકુમાર સાથે રાજકુંવરી પરજાણી ને અધા રાજનો ધણી કરી પાંથો.

ને એમ નાગકુમાર નજરમાં બાલીતી એ કંવરીને એ પરવ્યો ત્યારે જ એને જન્મ વળ્યો.'

અપૂરી વાતે જીજ્ઞાસો વચમાં બોલી જાયો. 'એમ છે ત્યારે. અમે તો કંશીલી જાત. લીધી વાત નો મૂળીએ.'

'ને તમારા કંઈ ઉતારનાર વાદીઓ કુનિમાને માથે કંઈ ચોપા નથી. એ તો શેરને માથે સવા શેર ભગવાને ધડી રાખ્યો છે. પણ જવા ઘો તંત. એાલી રાજકુંવરીને નાગકુમાર પરવશે ને ખન્ને વચ્ચે પ્રીતિ બેસાણી. પણ ગામમાં તો આંગળા ચીંધામણું થયું. જેની જાત જાણી નથી, જાત જાણી નથી, જેનાં સર્માંસાઈ, બાઈભાંડ, વંચવેલ કરાના વાવા નથી એને લોકો તો કટન કરે. પછી કહેને રાજાને ધણી હોય ને જાણિયા સાથે બાપ બીડનારો હોય! નાગકુમારની સામે આંગળા ચીંધામણું તો થયું પણ રાજકુંવરીને ય હેડું ભેખા જેવું થયું. બાઈ બાતરી ને કાંઈ મળે એ એક જ વેણ કહે: 'અરે કુંવરી! તારો તે કેરો નસીમ! તારા માથે તો હકીમી અગવારો કર્યો.'

સાંભળી સાંભળીને કુંવરી વિમાસણમાં પડી ને એક દિવસ તો એણે નાગકુમારને પૂછી નાખ્યું: 'તમે કઈ માડીના જાપા ને કીયા મુલકના રાજપાઈ તમારી વાત કહો તો હા નકર ના.'

નાગકુમાર અમર થયો. એ વાત તો કસા જેવી ન હતી. પોતાની ઝોળખ આપે પછી તો એને ધર-લીમાં જ સમાઈ જવું પડે. એણે કહ્યું: 'કુંવરી, ખીલું બધું પૂછજો, પણ એ વાત પૂછીશ મા.'

તે કુંવરી વાઠે ચડી. રોજ એની એ વાત પૂછે. સોઠાનાં મેલું એનાથી સંજળાતાં નથી. એ તો કર-ગરે છે, પગમાં પડે છે, આંખે આંસુકા લાવે છે. પણ કુમાર તો એકનાં એક વેળુ બને: 'કુંવરી, ખીલું બધું પૂછજો, એ વાત પૂછીશ મા.'

પણ કુંવરી અરાખરતી ઢઠે બારાણી. કહે: 'વાત કહો તો જમું રમું, નહિતર જૂએ પ્રાણ છડું.' નાગકુમાર વીનવે છે: 'કુંવરી! એ વાત જૂલી ન. એ વાત જાણવામાં સાર નથી.'

તો કે: 'સાર હોય તો ય કહો ને ન હોય તો ય કહો.'

'પછી પસ્તાવાનો પાર નહિ રહે મુંદરી.'

તો કે: 'જે થશે તે ખરી. સોઠાને મેયી મોઢું ખતાવાતું નથી.'

નાગકુમાર નિસાસો નાખી કહ્યું: 'હાલો નહીને કઠિ. પાણીમાં જીરો રહીને વાત કહીશ.'

એ નહીને કઠિ પહેલ્યા. નાગકુમાર મોઢાંબાર પાણીમાં કોતર્યો એ કુંવરીને વળી વળી વીનવે છે: 'કુંવરી! હળુ ય વિચાર કર. એ વાત સાંભળવામાં સાર નથી.'

પણ કુંવરી લીધી વાત મૂક્તી નથી. એ તો કહેતોતી રહે છે: 'મને તો એણે મેલું મારે છે.'

નાગકુમાર કેઠ સમાણા પાણીમાં જીરો રહ્યો છે: 'હળુ ય માની જા કુંવરી. પછી ખાજ હાથ નહિ રહે.' તો ય કુંવરી કહે છે: 'સોઠાને મોઢે હું શું જવાબ દઉં!'

કુમાર ગળાખડ પાણીમાં જીરો જીરો કરગરે છે તે કુંવરી અરાખરતી ઢઠે બારાણી છે.

તે નાગકુમાર કહે છે: 'કુંવાસુકિ નામનો કુમાર. અમારી નામની જાત. તને મોઢીને આબોં તો પણ હવે જાત પ્રગટ થયા પછી અમારાથી ન રહેવાનું લે

કુંવરી, રામરામ.' તે નાગકુમારે પાણીમાં કુચકી મારી દીધી છે. પાણીનો રેસો પાણીમાં સમાઈ ગયો.

તે ભુજંગિયો મોલી જીકયો: 'હં મરખા! અસ-તરીની જાતને આપડી ચકાવવી શી? એક અજોત મેલી હોત તો ઠેકાણે આવી જાત.'

આરંભ કહે છે: 'નાગરાજ! હજી વીરનારી વળગી નથી ત્યાં સુધી આ બધું જોર પહોંચ્યું છે. એકાદી મળવા દો, પછી તમારા આ કુંદામાં ફેરુંક જોર રહે છે એ જોશું. નામે કંઈ દીધો હોય તો એનો જિતારનાર કોરે વાદી જડી આવે, પણ એના કદાક્ષથી લયસેલા માણસને મારે તો કઈ જ ઝોસક નથી.'

તો કે: 'હવે એ ઝોસક-ઝોસક બધું કીક છે. બાકી તો એલી મોજરાનવાળી વાત સાંભરી છે ને! એક દિવસ જોજ રાજા જમવા મેકાંતા ને પ્રજા-વતી રાણી બેડી બેડી વીજણો વાળીંતી. ત્યાં બે કીડીઓ આવી ચડી ને વાદકોદ કરવા લાગી. જોજ-રાજા પશુપંખી, હજવનું બંધની મોલી જાણે. કીડી-ખાઈના વાદકોદ સાંભળી રાજા હસી પડ્યો. રાજા હસ્યો ને પ્રજાવતી રાણીએ પૂછ્યું: 'શું હામે હસ્યા!' રાજા-થી વાત કહી જાય તેમ ન હતી. કહે તો રાજાનું મોત થાય. એણે જવાબ વાલ્યો: 'કાંઈ નહિ, ગામરયું જ.' રાજા કહે કું વાત ન કું ને રાણી કહે કું સાંભ-લ્યા વગર ન રહું. એ તો અરાખરતી ઢઠે બારાણી. ખાવ નહિ, પીએ નહિ ને લીધી વાત મૂક નહિ. રાજાને યયું વાત તો કરવી પડશે. ને વાત કહેતાં તો પ્રેતાનું મોત છે. તો હાલને તીરજને કાંઈ તીરજ ને કઠિ પંક પડે તો સદ્મતિ તો થાય. રાજાએ કહ્યું: 'હાલો રાણી! કાશીએ જઈ વાત કરયું.'

રાજા રાણી સામઘં થઈ ચાલી નીહળ્યા. આલતાં આલતાં મારગમાં એક કુંગરો આવ્યો. ઊંચો ઊંચો તાક જોતો ને માથે હરિયાળો ચારો. એક ખરો ને એક ખરો એની ઉપર નજર મારી જોતો. ખરો કહે: 'ઓલ્યો ચારો લાવી આવ્યો તો જ ખાઈ, નહિતર જૂએ છાં છાં.'

ખરો કહે: 'વેવલી થા મા. ત્યાં ચકા જાજ' તો નીચે ખીણમાં જ પડું ને. તારે કીક છે, છાં જાય તો ચારો જ જાય.'

ખરો તો રિસાઈને બેડી. ખરો કહે: 'સે હવે ખરોગી થા. કાલીની થા મા. હું કાંઈ રાજા જોજ

જેવો મરખ નથી. એ તો એ દાયે કરીને મરવા દાલી નીકળે, તારી જેવી તો મને કેટલીએ મળી રહેશે.’

ને બહારની વાત સંભળી બોજ રાખને ય માન થઈ ગયું. ગમ્ત બદલી ગયો. હેં શું ? પાછો દાલી નીકળ્યો. રાણીને કહે: ‘દાલ મોઢામળ થા. નહિતર પછી ચૌરસું રતન બતાવી દઈશ.’

ને એમ બાપડીને કાંધે કાંધે છવ થોડો જ દઈ દેવાય છે ? એ તો એ મૂરખ. મૂરખને એટલી થે બજાર ન રહી કે બાપડી બદલાવવી એટલે પગનાં પગરખાં બદલાવવાં. પણ મેલો ઈ વાતની લપ. એલી રાજકુમારીની શી ગત થઈ ?

‘નાગકુમાર તો પાણીમાં સમાઈ ગયો ને કુંવરી કાંઈ રૂવે કાંઈ રૂવે ? એણે તો પાણીમાં જાણે નખાવી. દેશેદેશમાં બાળ કદાવી. બરવરતીમાં પડેા વગાડ્યો: ‘જે કાંઈ મારા રાખને ગોતી લાવે એને એક લાખ સોનામહેર આપું.’

પરંતુ કાંઈ કરતાં કાંઈ રથેયથી નાગકુમારનો પત્તો ન લાગ્યો ને કુંવરી તો સુકાઈને સહ થઈ ગઈ. એની આંખે બારે માસ શ્રાવણ બાદરવો વરસ્યા કેરે એ તો ખાખ નહિ, પીએ નહિ ને નાગકુમારને લંબ્યા કેરે.

એવામાં એક દિવસ એક નાવકા કુંવરીની પાસે આવી ને કૌતુકની વાત કરવા બેઠી:

‘હનધાર જંગલ ને જંગલ વચાળે વસેા વસેા ઘેર ગંબીર. વડલા નીચે કંઈ કાળજૂનાં નાગ દેવનાનાં યાતક હજો. રાત પડે ને ત્યાં રેતક યાય. બે નાગ આવી જમીન વાળી ખપ, ખીજ બે આવી પાણી ઇંટકોરી બપ. ખીજ બે આવે ને પથરણાં પિછાવે. સોનારૂપાનાં સિંહાસન ચંદ્રાચ ને સિંહાસને નવકુળ નામ બિરાજે. નાગરાજની સખા જરાવ ને સખામાં નાટારંભ યાય. રૂપાણી નાગ લાલન વાય, ચાવન ગાય ને થેઇ થેઇ નાચે. વડલાને પાને પાને દીવા પ્રગટે ને એનાં બજવાળાં બાર ગાઉમાં રેલાય.’

કુંવરી નાચકાને પૂછે છે: ‘તું તે બાઇ સંભળી વાત કરજ કે દીડી વાત વરણુવે છે ?’

તો કે: ‘મારગ જતાર વનમાં બૂલી પડીતી ને વડલા ઉપર રોતવાસો રહીતી. બહુ ય નજરે દીકું છે ને વાતે રહી સંભળાવ્યું છે.’

‘તો આપણે ય ઈ રેતક જોવા જોઇએ.’

રાત પડી છે ને કુંવરી નાવકા સાથે વનને મારગ ગઈ. વડલા નીચે થેઇ થેઇકાર મચી રહો છે. રૂપાણી નાગકુમારો ને છેલછાલીલી નાગ-કુમારીઓ જાત જાતના ચણગાર સજા નાગરાજની સખામાં નાચી રહ્યાં છે. એમનાં કિલ ડાલે છે જો તરુવરની યાખા દિલેળે ચડી છે. કુંવરી તો કુનું સુખ બહુ વીસરી નાટારંભ નીરખી રહી છે.

કાંઈએ રાત રહી ને એક નામકુમાર આવ્યો : કામારો કંઈ પાર નથી. ફેણ માથે મોટા બધા મઠા જગરા મારે છે. પણ કુમારની દેહ દૂગળા છે ને વા-રીકા છે. વારે વારે નિસાસા નાખે છે ને દાલતાં પ લથડે છે.

કુંવરીએ નામકુમારને દીકા ને જોતાવિંત ઝાળખ કાઢ્યો છે: ‘આ તો મારો રાજ. બરેરે! બેઠાલ જન ગયો છે.’

નાવકા કહે: ‘તું આઠાં સુકાઈને પોટા વળી ગઈ છે ને તારો રાજ ત્યાં રહો રહો વિરહમાં બૂરે છે.

‘કાંઈ પણ દિસાળે એને મેળગી દે મારી બેનડી.’

‘નાગરાજ રીજે તો બવની લાવક લાગે.’

‘દાલને બેની, નાગરાજને મનાવીએ.’

નાવકા કહે: ‘હું નગરની નાવકા. મારા ચરણમાં મોટા જૂપ માથાં નમાવે. હમણાં જ જઈને નાગરાજ પાસે જૂલ્ય કરું. નહિ રીજે ને જશે ક્યાં ?’

કુંવરી કહે: ‘ના બેની, હું જ મારા દેવનાને મનાવીશ. તું મને જૂલ્ય શીખવી દે.’

છ મહિનામાં તો કુંવરી જૂલ્યકળા શીખી ગઈ છે. હંદરાજની અંધસરા પણ એની આગળ ભેંકી પડે.

ને નાગરાજ સખા કરી બેઠા છે ત્યાં મોટે જૂરબો દાળી ઝુંડરી નાચવા લાગી છે.

નવતરો નાચ છે ને નવતરે નારી છે. નાચ જોઇ નાગરાજ તુંહી તુંહી ચઈ ગયા: ‘માગ ! માગ !’

‘મરિા રાજ મને પાછોં આપો, નાગરાજ !’

ને નાગરાજની આંખ લાલધૂમ બની છે ! અને નવકુળ નાગની જાત. માનવીનો પડછાયો પડે તો ય અમને આજાહેટ લાગે. તું મારા જોળા કુવરને રૂપનાં બહુ છાંદી જોળવી ગઈ ને દવે આલન એને મોગવા આવી છે !’

કુંવરી કહે: ‘મારો રાજ પાછો દો ને કાંઈય દો.’

પણ નાગરાજ તો બેમાંથી એક ય નો છે.

પછી તો કુંવારીએ દોડીને એના રાજનો હાથ પકડી લીધો છે તે બન્ને ભાગવા લાગ્યાં છે. પણ ત્યાં તો ઝળ ઝળ ઝળ પૃથ્વી બળવા લાગી છે...

નાગરાજ ! માનવી સાથેના પરવાસ એવા દોષલા છે. હાં તો પંકે જય તે હાં તો પરતીત જય. પદ-મણીની વાત મૂકી દો.'

બારોડે વાત પૂરી કરી.

ભુજગિણી કહે: 'તમારી વાતમાં કંઈ માલ નહિ,

બારોડે, અક્ષય એાઈ ને વળી જતનો કપાતર નહિ. તર વળી દેન છે માનવીનાં કે અમને બનાવી જાય ! અરે અરે' વરસની ધરડીબખ લમિયા બણીકણીને રાજબંધ વરનાં એડીંતી જે રાજબંધે અપરે ન રહી કે આ નાગણી છે.'

બારોડે કહે: 'ઈ વળી કયા મુલકની વાત છે ? એવી વાતનાં એસાણ નથી રલાં.'

ભુજગિણી કહે: 'કાશ્મીર દેશ તે અલીમદેન શાહ. એના જંગલમાં બરોડે વરસની ખૂટી લમિયા રહે. લમિયા થાય તેવાં રૂપ લઈ શકે. સોજ વરસની સુંદરી બની જાય તે મોટી વિકરાળ રાણસી થે બને.

એક દિવસ લમિયાએ અલીમદેન શાહને લાલચો તે ભોતવેત એને થયું કે આ નર ભોગવવા જેવો છે. વિચાર થયો એટલી જ વાર. સોજ વરસની સુંદરી બની રાજના મારગમાં બેઠી.

રાજ સિંહારથી પાછો ફરે છે તે કાલ સરોવરને કંઠે સિતળ જાડની છાયામાં એક રૂપસુંદરી ઢીડી છે. 'સુંદરી રસરસ રૂપે છે તે એની આંખથી મોતીમાં બરે છે.

રાજ કહે: 'સુંદરી ! તું કાણુ છે તે ચીંધને રૂપે છે !'

સુંદરી કહે: 'હું ચીન દેશની શાહનદી. સાહેલી-એ કાચે વનજંગલ જેવા નીસરીંતી. મારગમાં વટોળિયો ચઢ્યો ને અમે સૌ જોડી જોડીને દેશપરદેશ જઈ પડ્યાં. કોણુ જાણે કયા દેશમાં આવી પડી છું ! અમારો મુલક અહીંથી કોણુ જાણે કટતો થે દૂર હતો ! હવે ત્યાં રેવી રીતે પહોંચીશ ? મારગમાં તો દીકા નથી.'

અલીમદેન કહે: 'અમારો કાશ્મીર દેશ. અમારા દેશની શોભાનો પાર નહિ. સુંદરી, ઘેર ન જવું હોય તો મારા મહેલ તારા જ છે.' રાજ સુંદરીને ભોમને પાણી પાણી થઈ ગયો હતો.

સુંદરી કહે: 'હું ચીનની શાહનદી પારકે સ્થાનરે કેમ રહું ?'

તો ૧: 'સુંદરી ! તું પરણી કે કુંવારી ? કુંવારી હો તો રાણી કરીને રાણુ' ને પરણી હો તો કહે ત્યાં પહોંચાડું.'

તો ૩: 'હું તો બાળકુંવારી. રહું તો રાણી થઈને રહું.' ને અલીમદેન ચીનની શાહનદી સાથે પરણ્યો.

એટલી વાત થઈ ત્યાં તો બારોડે વચમથી વાત મરડી છે. 'નાગરાજ ! હવે વાત હૈયે ચડી. તમારી વાત સાચી. લમિયા અલીમદેનને પગણી ખરી પણ સુંદરીની વાતની વચર છે !'

તો ૩: 'પછીની વાતમાં શું જણાયો જોતું છે ?'

તો ૩: 'ત્યાં જ સાચી મળ છે. અધારામાંથી માણસ બેઠાર અજવાળામાં આવે ત્યારે પરેશાં તો અંજળ જાય. પણ પછી અજવાળાં આંખને ગોઠે ત્યારે અજવાળાં થ અંખાં અંખાં લાગે. લમિયા અલીમદેનની રાણી થઈને રહી. રૂઢા રાજમહેલમાં, કાલ કરોવરનાં નીરમાં, શાલીમારના બાગમાં રાજરાણી આનંદાચોલ કરે છે ને વખત કયાં જાય છે એની બેમાંથી એકપતે ખખર નથી. પણ રાજ દહાડે દહાડે ધોળા પૂણી જેવો થતો જાય છે. એની રાજને પોતાને પણ ખખર નથી ને લોહા વાતો કરે છે કે બા તે રાજને કંઈ વળગાડ થયો છે કે છે શું ?

એવામાં એક દિવસ એક લગોટો શાલીમારના બગીચામાં આવી ચડ્યો. બાવો રાજ ચુકચ માટે મગોત્રીનાં નીર કાચીએ પહોંચાડે. આજ રસતામાં જરા પોરો ખાવા રાકાણે તે હંડા પવનની લહેર આવી તે આંખો મિચાઈ મઠ.

હવે રાજનો એવો હુકમ કે શાલીમાર બાગમાં રાજની આઠા વિના બીજે કોઈ દાખલ થઈ શક નહિ. એ બાગ તો રાજરાણીના આનંદ ઉત્સવ માટે જ રાખેલો. રાજ ફરતાં ફરતાં પેલા લગોટા પાસે આવી પરેશ્યા અને એક બાવાને બાગમાં દાખલ થયેલો નેહ નવાઈ પામ્યા. રાજએ બાવાને દંટોળને જગાડ્યો ને કારો દીધો: 'કમરે લગોટા ! અમારા બાગમાં કેમ દાખલ થયો ?'

બાવો કહે: 'અમારે સાધુને વળા પારખ્યા તો પોતાનાં ચા ! ધરતી ન્યાં મારગદે ત્યાં સમાઈ જઈએ.'

તો કે: 'તું કયાંના આવો ને કયા ગુરુને ચેલો? અદ્ધા શા કારણે આવી ચલો?'

આવો કહે: 'મારા ગુરુ કાશીએ વસે. ગુરુના સ્નાન માટે રાજ ગંગોત્રીના પાણી લઈ જઈ' તે ગુરુના પગ પખાળી ચરણામૃત લઉં.'

તો કે: 'કયાં કાશી ને કયાં ગંગોત્રી? એક દિવસમાં એટલી એ પૂરી કરે?'

આવો કહે: 'ગુરુ પરતાપે એક દિવસમાં આજુ ને પાછો જઈ.'

તો કે: 'તારો ગુરુ એવો એટલો સમરથ છે?'

આવો કહે: 'મારા ગુરુ સિદ્ધેના સિદ્ધ, મારામાં સિદ્ધિનો છાંયો નહિ. ગુરુની દીધેલી કામળી મને પવનપાવડીએ ઉઠાડે.'

આવાએ ગુરુની દીધેલી કામળી રાખને દેખાડી ને રાખએ કામળી આંચડી લીધી. 'કહેને તારા ગુરુને સાચો સિદ્ધ હોય તો એની કામળી પાછી લઈ જાય.' ને લાત મારી લંગોટાને તગડી મેલેયો.

આવો રાતો કઢળતો, પડતો આખડતો એ વરસ ને છ મઢિને કાશીએ પહોંચ્યો.

ગુરુ એની વાટ જોઈ બેઠેલા. એ વરસ ને છ મઢિનાતું નાવણ ચડી ચડ્યું છે. ગુરુને ડિસે કાળાં કાંપરાં વળગ્યાં છે. અદ્ધા વરસના એને ઉપવાસ પડ્યા છે.

કયું બચ્ચા ઈતની દેર લગી?'

ને એલાએ બધી વાત કહી સળગારી છે.

'રાજ અલીમદન કા ગુમાન મે મદન કર્યા.' તે ગુરુ પવનપાવડીએ ચડી જિજ્ઞાસે છે.

કાલીમારના બાગમાં રાજ રાણી લમિયા સાથે અમનઅમન ઉઠાવે ત્યાં આકાશ-મારએ ગુરુ હેઠા બેસ્યાં. 'ગુરુને દીકા ને રાજ દોડીને પગમાં પડ્યો; 'ગુરુનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા હતી એટલે આટલી તરદી આપી.' એણે ગુરુની કામળી ગુરુજીના ચરણે ધરી.

ગુરુએ રાખને આપને બદલે આશીર્વાદ દીધા ને રાખની સામું જોયું. રાખનો ધોળો પૂણી જેવો ચહેરો જોયો ને રાણી સામું જોયું. રાણીના રૂપમાં સંતાયેલી સાત રૂણાવાળી છુટી લમિયાને જોળખી લીધી. ને રાખને કહ્યું: 'બેટા તેરેકુ કુછ કહેના હૈ?'

'જી મહારાજ.' રાખ ગુરુને એકંતે તેડી ગયો.

એકંતે જઈ કરીને ગુરુ મહારાજે રાખને કહ્યું: 'હેય રાખ! તારી આ રાણી ચીનની કાદમી

નથી કે કાષ્ટ દેશની માનવી નથી. એ તો બસો વરસની છુટી નાગણી લમિયા છે. એનું વિષ તારે રૂપે રૂપે પરવરતું જાય છે. એનાથી એટી જા, નહિ-તર તારો કાળ દૂર નથી.'

રાખ તો એ સમજી દસરા લાગ્યો: 'ગુરુજી! તમે અગમ-નિગમનું જણ્યતા કરો! પણ આમાં તો બીંત જોલો છો.'

ગુરુ કહે: 'સંતાનાં પારખાં ન હોય: બચ્ચા! પણ આજે રાતે સાચખોટનાં પારખાં લેજો. તારી રાણી કાષ્ટ દિવસ લવણ નહિ ખાતી હોય.'

તો કે: 'મીઠો ખાતજ ખાય છે.'

ગુરુ કહે: 'આજે રાતના ખીચડી રંધાવજો. ખીડી ખીચડી ને ખારી ખીચડી ખારી ખીચડી રાણીને પીરસજો તે મીઠી તું ખાજો. રાતને વખતે રાજમહેલમાં કયાંઈ પાણીનું ટીપું સરખું' એ રાખીયં મા. બસ બચ્ચા સવારે આવીને વાત કરજો.'

એમ કહીને ગુરુ મહારાજ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યાં છે. રાખને વિશ્વાસ બેઠો નથી, તો ય પારખું લેવા મન કયું છે. ખારી ખીચડી રાણીને પીરસી મીઠી ખીચડી પોતે લીધી. એક યાળમાં એ ય જમવા બેઠો છે. રાણીને ખાતું ખાતું ધૂધવા જેવું લાગે છે, પણ રાખ નિરાંતે જમે છે ને રાણીએ ય પરાણે પરાણે ખાધું છે. જમી કરીને સહુ ચર્ચિયા સ્તો. સ્તો રાખ જાણે છે તે રાણીની ચર્ચા જુલો છે.

નિમઝ ખાધેલું એટલે અકાંધી રાતે રાણીને તરસ લાગી. રાજમહેલનાં પાણિયારે પાણિયારાં દંડોળો જોયાં. કયાં ય પાણીનો ધામવો નથી. પાણી તો કેકે કાલ સરાવરમાં બપોં છે ને તરસે રાણીનો કંઈ સુકાય છે. પેટમાં પાણીની ધમ ઘર્ષ છે.

નાગણી માનવી બની છે. દિવસે ચાપ ત્યાં માનવીને વેરે હરેફરે. રાતે બહાર જવું હોય તો નાગણી યદને જવું જોવે. આવી છે ત્યારથી આજ લગીમાં કાષ્ટ દિવસ સંજ પછી મહેલ બહાર રાકાઈ નથી. ને આજ દવે રાતે બહાર જવાની વેળા આવી છે.

એણે તો આડું જોયું, પાણું જોયું. કાષ્ટ કરતાં કાષ્ટ ને દીકો નથી. રાખ સંતાળને ચર્ચા જોતો જોતો છે, એ ય રાણીની નજરે અડીક રહ્યો છે. ને લમિયાએ પોતાનું મૂળ રૂપ ધારણ કયું. સાત રૂણા છે ને સાતે મોઢામાંથી લાંબી જીભ લપકારા કરે છે. મોટી તોતિંગ

કામા છે તે બેંકાર રૂપ છે. રાજાએ એ રૂપ જોયું તે એ પડતો પડતો રહી ગયો. એને વ્યજે કંપારી વહ્ણદી ને માંક માંક પધારી બેળા થયો.

સવાર પડી ને રાજા શુરુ મહારાજ પાસે પહોંચ્યો: 'શુરુ મહારાજ! આ બલામાંથી બચાવો.'

શુરુ કહે: 'બચાવ, કરતા મત. એક મોટી બધી કઠાઈ તૈયાર કરાવ. ઉપર મળખૂત દોરણુ કરાવજો. એને ચારે બાજુ સાકળથી બાંધજો. કઠાઈ નીચે ચૂથો ખોદાવજો. કઠાઈમાં તેલ ભરજો ને મદદી પૂરીએ તળાવ. રાજારાણી બેળા મળી રાંધજો. ને રાણીનો વારો આવે ત્યારે લાગ જોઈ કઠાઈમાં રાણીને નાખી દેજો. ઉપરથી દોરણુ વાસી દેજો.'

'ને એમ, નાગરાજ! હમિયાને તેલમાં તળી નાખી અલીમદન માંડ એ બલામાંથી બચાવો.' આરોડે ઉપાડેલી વાત પૂરી કરી.

આપનો ગ્રાહક નંબર

૫૨૦૫૫૬૧૨ વેળા અવશ્ય લખજો

સંસ્કૃત્યર 'કુલ્લી નિયમિત પ્રગટ થતું'
ગુજ્જર મુસ્લિમોનું વ્યજોડ માસિક

.....કારવાં.....

તંત્રી : 'વહુશી'

દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.
જ. બેકારની 'આવાંકરી કુત્તી,' ધરલાખી
શિલ્પ, સાદિત્યનું સરકસ, કૃતાવા, ગઝલો અને
ગઝલ-સાદિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ
વિશિષ્ટતાઓ છે. એ આપે એને એક એવો ન
હોય તો સાત આના મોકલી નમૂનો મંગાવો.
નમૂનો મુક્ત મોકલતા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ ફિંદ રૂ. ૫-૦-૦
પરદેશ શિલ્પ ૧૦ (રૂ. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહુશી સાહિત્ય કાર્યાલય
ટાવર રોડ : સુરત

ગેસ્ટો

[પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે]

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગાળો,
કબજિયાત, લીવરદોષ, બિગેરે;
માણસને ગબરાવી મુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક શર્મસી

૪૪૬ કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : : હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોમ્બાસા, વડોદરા વગેરે

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

© ~~~~~ લેખક : છાત્રાલાલ મોનસિંગ કામદાર ~~~~~ ©

વિચિત્ર વાકરણી

જાદુગીરીના સફળ ચત્ર પણ જોવિંદન ઘેર પાછો આવતો હતો. એક શ્રીમત યુવાન સરખાં સ્ત્રીના શરીરમાં કોઈ મેલા દેવે પ્રવેશ કર્યો હતો. સ્ત્રીના પતિ તથા પિતાએ બધા ભણીતા જાદુગરોને બોલાવીને તેના શરીરમાંથી ભૂતને દાકી કાઢવા મોકલેડા રૂપિયા ખર્ચ્યાં હતા, પણ તેનું કંઈ પરિણામ આવ્યું નહોતું. જોવિંદ આ કળામાં પાવરલો હતો. પરંતુ તે તદ્દન સાદો હોવાથી ફક્ત આસપાસના થોડા જ ગામમાં ભણીતો હતો. તેના કાને આ સ્ત્રીની વાત આવતાં તેના પર તેને દયા આવી અને તેણે સામેથી પોતાની સેવા અર્પવાની માગણી કરી. જ્યારે થોડી જ મિનિટો મંત્ર બોલીને જોવિંદને તે સ્ત્રીમાંથી એક ને કાઢી મૂક્યું ત્યારે આખું ગામ રતબ્ધ થઈ ગયું. તેને કિંમતી ભેટો તથા પૈસા આપવામાં આવ્યા. પણ તેણે તે બિનિશાનમાંથી બાકી રહેલ એક નાળિયેર તથા ડોળાની લૂમ સિવાય બીજું કંઈ પણ સ્વીકારવાની ના પાડી. તેણે દુવાલના એક છેડામાં નાળિયેર તથા ડોળા બાંધી લીધાં અને તેને ખસા પર ટિંગાડ્યાં. તેલમાં કપડું બોળાને તે લાકડીના છેડે વીટાડ્યું. તેની મશાલ જનાવી. તેનું ધર ત્રણ માર્ગે દૂર હતું. ધરનો રસ્તો ખતાવવાને મશાલની જરૂર હતી.

જોવિંદન કુંવારો હતો. તેને ફક્ત એક જ દે માતાની સંભાળ લેવાની હતી. માતા ઘેર ન હોત તો તે ત્યાં જ રાત રોકાઈ ગયો હોત. પોતે જ ગામ ગયો હતો તે અને તેના ગામ વચ્ચે અર્ધો રસ્તો આવેલ કાંચરના ખેતરમાં યધને તે પસાર થતો હતો. ત્યારે તે તેના મનમાં માતાને જ વિચાર કરતો હતો. અચાનક તેણે મશાલના પ્રકાશમાં જૂઠ્ઠા ફૂલ જેવી સફેદ સાડી પહેરેલ એક સ્ત્રીની આકૃતિને જોઈ. રાત્રિના આવા સમયે, એકાંત જગલમાં એક સ્ત્રી ? તે પોતે જ ને જોયું તેને સાચું માની ચક્રો નહિ તેણે ત્યાં અટકીને મશાલને પોતાના આગ પર બાંધી કરી અને તે આકૃતિ પ્રત્યે પોતાની દૃષ્ટિ તાકી. તેના કાળા લગ્નર નેના વીળરાયેલા જમીન-

આગ વાળ સાથે તે ઝુપઝુપ શાંત દેખી હતી. જોવિંદને ખોખારો ખાધો અને ધીમેથી કંઈક અચાનક કર્યો. પણ સ્ત્રી તો ત્યાંથી હાલીચાલી નહિ કે તેણે પાછું વાળાને જોયું નહિ. જોવિંદન બહુ સાવચેતીથી આસને ચઢાવીને તથા તેનો પગરવ ન સંભાળ્યો તેમ થોડા કચ્છાં આગળ વધ્યો. તે પણ આગળ વધીને હંસમતિથી ચાલવા લાગી. જોવિંદન અટકી ગયો. તે પણ અટકી ગઈ. તેની પાસે પહોંચવાને જોવિંદને પોતાની ઝડપ વધારી. સ્ત્રી પણ હંસમતિની ચાલ છોડી દઈ તેટલી જ ઝડપથી ચાલવા લાગી. જોવિંદન ફરીથી અટકી ગયો. સ્ત્રી પણ અટકી ગઈ. જોવિંદન અટકતો તો તે અટકતી અને તે ચાલતો તો તે ચાલતી હતી. આ ક્રિયા લગભગ દસેક વખત ચાલુ રહી, પરંતુ તેની પાસે પહોંચવાને જોવિંદન ગમે તેટલો ચત્ર કરતો છતાં તેમની વચ્ચેનું અંતર ધટતું નહોતું. જોવિંદન મૂંઝાઈ ગયો. તેણે વિચાર કર્યો, કદી મૂંઝવણભરી પરિસ્થિતિ છે !

જોવિંદને પોતાની રાત્રિચર્ચામાં ધણાં ભૂતપ્રલિત જોવાં હતાં. પરંતુ તેણે કદી પણ આવું જોયું ન હોતું. તે ભૂત હતું કે કોઈ સાચી સ્ત્રી હતી ? તેણે પોતાના મનમાં આ પ્રશ્ન પૂછ્યો. પોતાની નિર્બંધનાને દૂર કરી તેણે પૂછ્યું : 'કાણ છે એ ?' કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ. તેણે ફરીથી તે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો પણ કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ તેણે પોતાના પગરખામાંથી એક ખોસો કાઢી થોડો મંત્રોચ્ચાર કરી તેને જમીનમાં ધરબી દીધો ને શાંતચિત્તે તેણે આગળ પગલું ભર્યું અને તે સ્ત્રી ચાલે છે કે કેમ તે જાણવા એની તરફ જોયું. તે જગાઈ ગઈ હતી. તે તેની પાસે પહોંચ્યો અને વિવાદભરી દૃષ્ટિએ અર્ધો રોકડ તેના તરફ જોઈ રહ્યો પોતાની પાછળ આવવાની તેને નિશાની કરીને તે જમીન થી તેટલી શાંતિથી રસ્તો કાપવા લાગ્યો. તે મૂળ પાંચેલ પ્રાણીની માફક તેની પાછળ જવા લાગી. હજી અર્ધો રસ્તો બાકી હતો પરંતુ છેવટ સુધી જોવિંદને કે તે સ્ત્રીને એક પદ દરકર નહોતું. ક્યો નહિ. જોવિંદને તે આખા રસ્તે માત્ર ૧૦ મિનિટો અંતર હતો તેના જ વિચાર આવ્યા કરતો હતો.

ગોવિંદન ધરની નજીક આવી પહોંચ્યો હતો. સ્ત્રી પશુ આગળની માફક યુગયુગ તેના પગસે પગસે ચાલી આવતી હતી. ધરમાં અંખિ દીવો બળતો હતો. તે જતાવી આપતું હતું કે મા હજી મગની હતી. ધરે પહોંચતાં તેણે ધીમેથી ટકારે મારે તેની માતાએ ખાચું ઉઘાડ્યું અને પુત્રની સાથે અભણી સ્ત્રીને નોંધ તે મહારાષ્ટ્ર મઘ. ગોવિંદને કહ્યું: 'માજી, મહારાષ્ટ્ર નહિ. તમે વધોથી ધરનું કામકાજ તથા રસોઈ એકલા કરી રહ્યા છો. હું તમારા માટે ચાકરી લાવ્યો છું. તે રસ્તામાં જુલો પડી હતી. તે એકલી જ છે. તે તમારું બધું કામ કરી આપશે.'

માતાએ તેને આમંત્રણ આપતાં કહ્યું: 'બેટા, અંદર આવ. પુત્રવધૂ માટે કેવી સરસ પદ્ધતી કરી છે? તું ક્યાંથી આવે છે?'

'માજી, આપણે તે આખત પાછળથી વાત કરીશું. તે બહુ શરમાળ છે, એટલે તેને પ્રશ્નો પૂછી મૂંઝવી નાખતાં નહિ.'

'પશુ મને તેનું નામ તો કહે.'

ગોવિંદને કહ્યું: 'મોહિની.'

માતાએ કહ્યું: 'નામ તો સરસ છે. પરંતુ તેવા નામવાળી આસરા જેવી તે નહિ હોય તેમ ધારું છું.' 'જરૂર નહિ.' એમ કહી ગોવિંદન પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો.

તે દિવસથી મોહિની ધરનું બધું કામકાજ કરવા લાગી. ગોવિંદની માતા પરથી મોટા બોલો દૂર થયો. મોહિનીને તેના પર એટલો બધો પ્રભાવ પડવા લાગ્યો કે મોહિનીનાં મા-બાપ કુળ, કે કમા સંનેજોમાં તે અહીં આવી ચડી છે એ સંબંધી તેણે તેને પ્રશ્નો પૂછ્યા નહિ. છુટ્ટી માતાને પશુ મોહિની પર એટલો બધો પ્રેમ થીપળ્યો કે તે જાણે પોતાની પુત્રી હોય તેમ તેની સાથે વર્તવા લાગી, તેના અંતિમ હેતુ તેને પોતાની પુત્રવધૂ તરીકે સ્વીકારવાનો હતો. તેણે એક વખત ગોવિંદન પાસે પોતાની આ ઇચ્છા વ્યક્ત પણ કરી. પરંતુ ગોવિંદને તે પ્રતિ દુર્લભ કરતાં, અવિભાગ માં કાષ્ટ યોગ્ય સમયે આ વિષય સંકલ્પનું માતાએ યોગ્ય ધાર્યું.

એક દિવસે એવું બન્યું કે ગોવિંદને કપડાદારી કામે બીજે ગામ જવું પડ્યું. તેણે તેની માતાને કહ્યું કે હું બે દિવસ ત્યાં રોકાઈશ. કેમકે મારે ચારેક કસો

તપસવાના છે. તેમાં જોહામાં જોહી બે રાત તો ચો. મને ખાતરી છે કે મોહિની જેવી વિશ્વાસપાત્ર ચાકરી હોવાથી તેમને કાષ્ટ પ્રકારની દરકત આવશે નહિ પછી સામાન્ય વાત કરતો હોય તેમ તેણે ખાસ ચેતવણી આપતાં કહ્યું: 'તમારે તેના માથામાંથી જુ કાઢવી નહિ.'

ગોવિંદનના ગયા પછી બીજા દિવસે બપોરનો સમય હતો. જમ્યા પછી મોહિની તથા ડોશી ગપ્પાં મારતાં બેઠાં હતાં. મોહિનીની આંખમાં ઉધિ ભરાતાં તે આંકી પડી પરંતુ ડોશીએ તેનું મથું લપ્પને પોતાના જોખામાં મૂક્યું. મોહિનીએ ઉધિવાને ડાળ ક્યો. વઢાલમાં ડોશીએ તેના વાળમાં પોતાના આંગળાં પરા-વ્યાં અને કુદરતી રીતે જ અંગળાં અંદર જતાં જૂને શોધવા લાગ્યાં. અચાનક ડોશીએ જૂમ પાડી: 'મા!'

મોહિની જાણે ચમકી ગઈ હોય તેમ બોલી: 'શુ!'

ડોશીએ આશ્ચર્યથી કહ્યું: 'આ શુ! તારા માથામાં ખીલો કઈ રીતે ડોહાયો છે?'

મોહિનીએ જૂમ પાડીને કહ્યું: 'ખીલો જેમી લો, જેમી લો.'

માતાએ જરા પશુ આનાકાની વિના પોતાના બધા બળ વડે ખીલો ખેંચી કાઢ્યો. ગોવિંદન મોહિનીને રાત્રે લાવ્યો ત્યારે જે ખીલો તેણે જમીનમાં ધરળ્યો હતો તે જ આ ખીલો હતો. માતાએ શું બોલ્યું કે ન બોલ્યું! મોહિની દવામાં અદસ્ત થઈ ગઈ! આશ્ચર્યચકિત થઈને માતાએ આસપાસ નજર કરી પછી મોટેથી જૂમ પાડીને તે ટળી પડી.

મૃત્યુની માળા

વિગ્રાજ પરચણામાં ધાર વિશાગમાં કેટલાંક વર્ષો સુધી મહાનંદ જન્મલ અધિકારી તરીકે નોકરી કરેલ મારા મિત્ર શીયુત સહ્યે કહ્યું: 'તે બપોર રથાનથી છોટા ચર્ના મને આનંદ થયો. અંગત રીતે તો હું કદી લાખમાં આવી પહોં નહોતો. દરજ્જારસિક બનાવો પુષ્કળ બને છે. માત્ર તેટલાથી જ હું દુઃખી ન થાત પરંતુ આ કુરુજાનંદ બનાવોના આંતરપ્રવાહો વિષે મને જે શોકુલ્ય માન પ્રાપ્ત થયું તે જ મને દુઃખી કરવા માટે પૂરતું હતું.' પછી તેણે અમારી સમક્ષ તેના એક અનુભવનું વર્ણન કરી મતાવ્યું.

આખો પ્રદેશ ખીણોથી भरપૂર છે. દરેક દિશામાં નાના નાના ટેકરા હોય છે. ખીણો મારે ગાણુ ચોમા-સાની ગીચ લીલોતરીથી આગળાદિન હોય છે, પરંતુ દરેક નાની બખોલમાં જંગલવાસીઓ વસેલા હોય છે. આવાબેક લમ્બગ સોડું પડાના ગામડામાં કમભાગ્યે બે પુરોહિત-મુદુમરો રહેતા હતા. આપણે એકને ક તથા બીજાને ગ કહીશું. બંને પ્રતિસ્પર્ધિ ટોળાના સભ્ય હતા. ગ શુદ્ધ એવું હતો અને તે પોતાની પત્ની તથા બે બાળકો સહિત ગામડાના પશ્ચિમના છેડા પર રહેતો હતો, ગ ગોડ જાતિનો હતો. તે બીજા છેડા પર પોતાની પત્ની તથા પાંચ વર્ષના યુવ સાથે રહેતો હતો.

ફાલ્ગુન માસની પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો. તે દિવસે લોકો હોળિડા ઉત્સવ જીભે છે. બધા યુવો તેની ઉજવણી માટે પાચેની ટેકરીના ચિખર પર ગયા હતા. ધણીખરી સ્ત્રીઓ તથા બાળકો પણ ત્યાં ગયા હતા. પુરોહિત તરીકે શ્રી ક તથા ગ સૂરોદય પહેલાં જ ત્યાં પહોંચી ગયા હતા. તેમની પત્ની તથા બાળકો પાછળથી ત્યાં જવાના હતા. બંને જણાએ સ્વાત સપાટ કાળા પત્થર બાળને વડાને છેડે હારખે ગોઠ-વ્યાં હતાં. આ પત્થરોને કંકુ તથા અગ્નિલ શુભલથી પવિત્ર બનાવવામાં આવ્યા હતા. દેવીને રીઝવવા માટે બાળકો ઘેટાનો બોન ધરવામાં આવ્યો હતો અને તેનું માંસ ચોખ્ખા સાથે રધાનું હતું.

અચાનક કોઈએ બૂપ પાડી. બૂપ પાડનાર બીજામાં કંઈક બનાવતો હતો. ટોળું ત્યાં દોડી જતાં જણાં કે એક ઝૂંપડીને આગ લાગી હતી અને તે બહુ સળગી ગઈ હતી. આ ઝૂંપડી કની હોવાથી તેણે પોતાનું માથું ફેરવ્યું અને તે દોળાવવદી નીચે જવા દોડ્યો. ત્યારે એ તે સ્થળે પહોંચ્યો ત્યારે તેની ઝૂંપડી બળને રાખ થઈ ગઈ હતી. તેની પત્ની બહાર બે-શુદ્ધ પડી હતી અને બાળકોના પતો નહોતો. તેનું પહેલું કાર્ તેની પત્નીની સંભાળ લેવાનું હતું. કંઈ પાણી છાંટીને તથા મત્રાચ્ચાર કરીને તે તેને શુદ્ધિમાં લાવ્યો ત્યારે તેણે તેની પાસેથી દુઃખદાયક બખંદર વાત સાંભળી:

‘પૂનરીઓની માફક બાળકને સાંજ સુધી અપરાધ કરવાનો ન હોવાથી ચોખ્ખા રંધિવા મેં ઝૂંપડીથી દૂરેક વાર દૂર અગ્નિ પ્રગટાવ્યો હતો. અચાનક મેં એક જૂતને

સળગતું લાકડું લઈને ઝૂંપડી તરફ દોડ્યું એવું મેં તેને અટકાવવા મત્ન કર્યો હતો પરંતુ બખંદર દેખા-વના બે રાક્ષસોએ બારણા પાસે મને મટકાવી. ફર-પિવાન તે જૂતે ઝૂંપડીને આગ લગાડી હતી. બાળકો બહાર દોડી આવ્યાં પણ રાક્ષસોએ તેમને અંદર ધક્કેરી દીધાં. પછી હું મૂર્છાવશ થઈ ગઈ. મને ખાતરી હતી કે મારાં વડાલાં બાહ્યમાં અગ્નિમાં બળી ગયાં છે.’

આ પ્રવાણે તેની દહીકત હતી. બાળકો ચોક્કસ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં કારણકે બીજા દિવસે ઝૂંપડીના ખૂણામાં બે નાનાં દારૂચિખર મળ્યાં આવ્યાં હતાં.

ત્યારે શ્રી. શ-ને અખર પડી ત્યારે તે નપાસ કરવા ગયા પરંતુ કોઈના પર સામિત યાચ તેવું કશું ને તેને જણાયું નહિ. આગ અકસ્માતના પરિણામે લાગી હોય. તે દિવસે પવન ઠીક પ્રમાણમાં વાતો હતો અને ઝૂંપડીના પરાગના ડાપરા પર અગ્નિને તણખો પડ્યો હોય. જૂતની વાત જંગલના મૂંઝવેવાસી-ઓની કપનાના પરિણામ રૂપે હોય પણ ક જાણતો હતો કે પરિસ્થિતિ તેથી જીલ્લી છે, ચક્રમાતની દિલગીરીના થોડા દિવસો પછી તેના મુખ પર ચોક્કસ વિષાદના આવ દેખાવા લાગ્યા. એકે બીજા બધી બાબતોમાં તે આમળના જેવો જ હતો. આ બનાવ માટે દરેક જણને ગ ઉપર થક આવતો પરંતુ કની તેના પ્રવેશની રીતક્રાંતિમાં સહેજ પણ ફેર દેખાયો નહિ. છતાં ફેરફારના અભાવથી મને ચિંતા યવા લાગી અને તે પ્રસંગોપાત ચિંતાતુર દેખાવા લાગ્યો.

બીજા ઉત્સવ-દિન પોષ માસમાં આવતો હતો. તે દિવસે ક ત્રિવિધરંગના નાના કાચના પારાની માળા લઈને મના હોકારને ભેટ આપવા મને ઘેર ગયો. બાળક તે પહેલાં પછી જણાયું કે તે આઠ સરતી માળા હતી. મેકો નંબર અપશુકનિમાળ ગણાતો હોઈ કબ્બે એક સર કાઢી લીધી. અને બાકીની માળા બાળકની રોકમાં પહેરાવી. તે દિવસથી એ જ જણાયું કે ક પોતાના કબ્બના એક છેડામાં હમેશાં સર લઈ જતો હતો. કોઈ કોઈ વાર તે બહાર કાઢીને મિનિટો સુધી તેના તરફ તાકી રહેતો હતો એમ પણ જણાયું હતું. ગ આ બધું જોતો હતો પરંતુ તેણે તે બાબતને ખાસ મહત્ત્વ આપ્યું નહિ. ફરીથી ફાલ્ગુન માસ આવ્યો અને ફરીથી ટેકરીના ચિખર પર પૂરખદારથી મહોત્સવ ઉજવાવા લાગ્યો.

નિયમ મુજબ બે દરીદ્ર પસેા માટે પવિત્ર પ્રયત્નોની બે દાર હતી. ક પોતાની પત્ની સાથે પોતાના પત્ન-ની દાર પાસે બેઠો હતો પરંતુ તે મરી દારની સામે મોઢું ગાળીને બેઠો હતો. અમારી પાસે જ તથા તેના માણસો બેઠા હતા. ડોકરોએ હલુ માળા પહેરી હતી પરંતુ રમવાને બદલે બપોરે તે અસાધારણ બડ લાગતો હતો. ક માળાની સર મદાર કાઢીને ચાલ કરતો હોય એમ દેખાતો હતો. અચાનક ડોકરો જી પાડીને ફૂલો અને ખૂચ નાચવા લાગ્યો. બધાની દષ્ટિ તેના પર પડી કેમ કે દરેકે માણુ કે માતાશ તેના સરમાં આભાં ડે. પરંતુ જા આ વખતે દાબર હતો. તેણે પોતાની દષ્ટિ ક ઉપર રાખી હતી. તેને જણાયું કે ક નાચતો હોય તેમ માળાને ઉપર-નીચે ફેરવતો હતો. થોડી વાગ રહીને કએ 'દેખો' ક્યું અને ડોકરો મૂર્છા ખાઈને નીચે પડી ગયો. પછી જ્યારે માળાને ખેંચવામાં આવી ત્યારે ડોકરો પછુ લાંબો મધને ચાલવત પડી ગયો. આમ થોડી મિનિટ આશુ. નેકે અંગન રીતે મિ જાને થોડો

વહેમ હતો કે માળા અને ડોકરો વચ્ચે કંઈ ચુમ સંબંધ હોવો જોઈએ. પરંતુ એક સગદારી તોડર તરીકે જાહેના માત્ર વહેમ તરીકે તે કંઈ પગનાં લઈ શકે નહિ જ્યારે કએ માળાના બે દુકડા કરી નાખ્યા ત્યારે ડોકરોનાં અંગે બે-ત્રણ વખત ખેંચાયાં અને ઉઘટે તે મૃત્યુ પામ્યો.

પાછળથી મિ જાને ટોળીના મિત્રો તરફથી ખબર મળી કે કનો જાહેરી વિશ્વય થયો હતો. ડોકરોના છાત્રને માળામાં કંઈ કરીને પોતાનાં જાળકાની મૃત્યુ નિધિને દિવસે તેણે જ ઉપર વેગ લાગુ હતુ. મારા મિત્રે પૂર્ણાવૃત્તિ કરનાં કહ્યું: 'તે કુરુક્ષેત્ર ખતાનથી મારુ મન તે રથના પગથી જોડી ગયું અને મને જ્યારે મારી જાદલીનો દુકમ મળ્યો ત્યારે હું રાજ મદ્ર ગયો.'

કહાની એ. એચ. જીલ્લરના

રેલ્વે બુકરટોલ પર મળી શકે છે

અયુર્વેદ ઉપન

શરીરના પ્રાયેક અવયવોમાં
ચૈતન્ય અને સ્ફુર્તિ
અળટ મવાક
ઉત્પન્ન કરનાર.

આયુર્વેદ

મૃત્યુ-મિલન

અનુવાદક
ચાંદ સુત

મુશિંદાખાદની મોતી-ઝીલના તટ ઉપર મોતી-મહેલ જોવા દતો. નવાજ સિરાજને મટે એક નવી મેગમ લાવવામાં આવી હતી, જે મોતી-મહેલના એક ભાગમાં રહેતી હતી. નામ એનું 'સમરૂ' એ સિરાજી હતી. સિરાજી એ પોતાના પતિ સાથે દિંદુરતાનમાં આવી હતી. દુનિયાના ફોલતખાના સમાન દિંદુર પોતાના કિસ્મતને અજમાવવા જતાં મસરૂ પોતાના આ એકના એક રત્ન-સમરૂ-ને પણ ગુમાવી દીધું. બપોરે જુરખામાં છુપાયેલી સમરૂને લઈ મુશિંદાખાદના દર-બારમાં એ નોકરી મેગવવા હાજર થયો ત્યારે એનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું. સમરૂ મોતી-મહેલમાં પુરાઈ ગઈ અને મસરૂ કયા ચાલ્યો ગયો એની બાજુ કોઈ ને ન હતી-કોઈ એ રાખી ન હતી.

સમરૂ હજી સુધી કાખમાં આવી નહોતી એને મનાવવા નવાજ સિરાજે ચાર કાનિસ બાંદીઓને એની પાસે રાખી હતી પણ સમરૂ જમરી દહામચી હતી. એ દિવસનાર બાંદીઓની ટકટક મૂંઝે મોઢે સદન કરી લેતી. પરંતુ સાંજ પડ્યા પછી એ કોઈનું પણ સાંભળતી નહિ. સાંજ પડ્યાં એ બધી બાંદીઓને ખદાર પકેલી છઈ પોતાના મહેલનું દાર વારી દેતી. બે કોઈ એમાં આવવા પ્રયત્ન કરતું તો એ જાહેસ-યલી નામણીનું સ્વરૂપ ધરતી.

મોતી-ઝીલના એક કિનારા પર મોતી-મહેલ જોવા દતો અને ખીલ કિનારા પર ધાન્યોનાં ખેતરોની વજીર હતી. બાંદરો પૂરો થવા આવ્યો હતો, વપાને વળામણી અપાઈ ગયાં હતાં, ચરદના ઉત્તરજ અજાદથી જીવન ભરાઈ ગયું હતું સમરૂ મોતી-મહેલના દાર પર જીભી જીભી મ્હાન દહિયો ભેટી હતી-ધાન્યથી લચી પડતાં દરિયાળાં ખેતરો, ન્યાં સુધી નજર પહોંચતી હતી ત્યાં સુધી દરિયાળી જ પાયરેલી હતી, કયાંક ઘેસો તો કયાંક આઠો એમ ઠેર ઠેર દરિયાળીએ વિવિધ રંગો ધારણ કર્યા હતા-એક જ વસ્તુની અનેક રંગી તસ્વીશી ધાન્યના છોડની નીચે કયાંક એકઠાં થયેલાં નિર્મળ નીર અમમી રવાં હતાં, ધાન્યના છોડ માધું નમાવી, ગરદન હલાવી આગેમ કોણી ભણે આપનામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ ભેટા દતા.

થોડી થોડી વારે સમીરની લહેરી ધાન્યનાં ખેતરોને પિરાણ રંખની ઝોલણી પેઠે અદ્વિલિત કરી મૂકી પસાર થઈ જતી. સામે દહિ પહોંચતી હતી ત્યાં સુધીમાં એક પણ ઝાડ નહોતું, માનવ-વસ્તી પણ નહોતી. માત્ર ખેતરોના મધ્યમાં ઠીક ઠીક ઊંચે માંચડા બાંધી ધાન્યનાં ઘનુ પાખીઓને નસાડી રહેલા ખેડૂનો નજરે ચડતા હતા.

મોતી-ઝીલના આરા પર મોતી-મહેલની લગભગ સામે જે એક માંચડો હતો એ ઠીક ઠીક ઊંચો હતો. એ માંચડાનો રણક મોતી-મહેલના દાર પર એકી નજરે ભેટો ભેસી રહેતો. સમરૂ પણ એ કિસાનની દહિની અવગણના કરી ચાલી જતી નહિ.

દારની સામે ભેટાં ભેટાં રણકો આવ્યા દિવસ પસાર થઈ જતો. સંધ્યાનું આગમન થતાં એ એક-તેલનો દીપક પ્રગટાવી એક લાંબા વાંસ સાથે એને ટાંચી દેતો. દિવસના પ્રકાશની સાથે સાથે બપોરે અખિનો પ્રકાશ પણ વિલાઈ જતો ત્યારે બે રાશની એકબીજાને એકીટસે નિહાળી હૃદયની સમસ્ત પ્રીતિ જલાવી આખી રાત ઉગ્રમરમાં વિતાવતી.

સંધ્યા પછી બપોરે દોઢીમાં તોખત માથુ ઊઠતી, બપોરે મસ્જિદોમાં અઝાનના લલકાર થકી થતા ત્યારે માંચડા પર પેલા કિસાનની બંસરી રુદન-સ્વરો ઉડી નિજરની અગ્નિ વેદનાથી આખા જે ખેતરને ભરી દેતી અને સમરૂ પણ પોતાની દિલ્હરખાના તાર ઉડી એની સાથે પોતાના સ્વરોનું એકથ સાધતી.

આ રીતે દિવસ જતો ને રાત આવતી અને રાત જતી અને દિવસ આવતો. એકએક એક દિવસ સમરૂ એગમને પતંગ ચલાવવાની ઇચ્છા ધઈ. બેગમની ઇચ્છા અને તે પણ નવી બેગમની ઇચ્છા!

જાતબતની રંગબેરંગી પતંગો અને ચરખીઓ એના ચરણોમાં આઠોટકા ઘાઘ્યાં. એમ કાહોઆની પાતળા કાગળની પતંગ એમના હૃદય-તલના ધમ-કાર સાથે નૃત્ય કરી ફરફટા કરતી પેલા કિસાનના માંચડા તરફ દેખેલાં જીડી જતી. આ ભેઈ કિસાનને પણ પતંગ ચલાવવાની ઇચ્છા ધઈ. પછી તો અનેક વાર કિસાનની પતંગ એક બાબને સમરૂના સીનાને ચૂંચી ફરફટા કરી જીડી લાગી જતી. ક્યારેક સમરૂની પતંગ કિસાનની પતંગને અસંખ્ય અલિંગનો આપી પેચ લગાવતી. એક દિવસ સમરૂએ કિસાનની એક પતંગને કાપી નાખી લૂંટી લીધી. એ પતંગ પર સુર હરતાધરોમાં ઠવિ હાકિઓ એક રોર લખ્યો હતો-

સમ ક્રમ હાફિઝ બસાતી રોમે રાજ
આક્રિષ્ટ રોડી બિયાબી કામ રહ

(એ હાફિઝ ! વિપત્તિમાં રાતરિન ધેવે ધર, વારી
સુચનરીખીને સમથે વારી કામના પૂજ્ય રયો.)

પતંગ પર લખેલી કવિતાની પાંક્તિઓ વાંચતા
વાંચતાં સમરૂની અચુદાનીઓ ઊલકાર્થ ગઈ. એ વાર-
વાર ઓઢણીના પાલવથી આંખો લૂછવા લાગી.

આ રીતે દિવસે ચિંતા કરી અને રાત્રે ઉભયરા
વેડી સમરૂની પુણ્ય જેવી સુંકામળ કાયા સુકાવા લાગી.
આ તરફ ખેતરનો રક્ષક પશુ સૂઈનો તાપ અને
વર્ષાની ઝડીઓ સહી ફીધુ અને વ્યાધિમરત જનવા
લાગ્યો. એક દિવસે તાને કિસાનને દ્વંદ્વ આશિર્વાદ આપી
હયમચાવી મૂક્યો. એના અંજે અંગમાં આમ બાપી
ગઈ અને એ તરફથી ઊઠ્યો.

એ દિવસે પશુ કિસાને મઠા કપ્પે પોતાની
પતંગ ચગાવી પશુ પતંગ ગળનમાં ઊડવાને બદલે
ધાન્યના ખેતરના કાલ્પમાં બઈ પડી. સંધ્યા સુગવ-
ના આકાશમાં નક્ષત્ર-માળા કમી ઊડી. મોતી-મહેલ-
ની બારીઓમાં સમાદાન પ્રકાશી રહી પરંતુ એ રાત્રે
કિસાનના માંચડા પર દીપક ન પ્રગટયો. સમરૂએ
સમાદાન હાલી ધણી પોકારો. ક્યાં પશુ માંચડા
પરથી કાઢીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ. સમરૂની
દિલ્લુખાએ રડી રડીને ધાન્યના ખેતરના રક્ષકને
વારંવાર બોલાવ્યો; માંચડા પરના રક્ષક પશુ પોતાની
જંસરીમાં કૂંક મારી પશુ આજે જંસરીમાંથી અવાજ
ન નીકળ્યો. સમરૂ દાર પર આંધી જીતી અને અંજો-
માંથી ટપકતાં આસુઓને લૂછી માંચડા તરફ જોડી
ટસે જોવા લાગી. ચરદપૂર્ણિમા હતી. સોનેરી ધાન્યો
પર રૂપેરી ચાંદની પથરાઈ ગઈ હતી. માંચડા પ્રેતની
જેમ રતબ્ધ જોભો હતો. સમરૂ હવે રહી ન ચડી.
'મસરૂ ! મસરૂ...તમે ક્યાં ચાલ્યા ગયા ! તમને
શું થઈ ગયું !' કહી એ જમીન પર પાથરેલી
વિદ્યાગ જાજમ પર ઢળા પડી, અને રહ્યા લાગી.

મસરૂ માંચડા પર પડ્યો પડ્યો વિચારવા લાગ્યો.
માત્રો કે એ પરી છે. ચંદ્રના પ્રકાશ જેવી પીળા રંગ-
ની એ પતંગોની પાંખો ફૂકાવી એ ગૂંચ આકાશમાં
જડે છે. એને ઘેરી રળીને સમરૂના ગીત સાથે દિવ
રુખાનો સ્વર નૃત્ય કરે છે અને દિના અને જાહુલની
સુવાસ એ રતરમાં ઢેકા આપી રહી છે. આસમાનના

દેવા પર તરતો પૂર્ણિમાનો જોળ ચંદ્રમા જાણે એની
પાસે આંખો, માત્રો કે એ ચાંદ નથી-સમરૂનું મુખ
છે. નિકટ, હજી નિકટ, વધારે નિકટ સમરૂનું ચંદ્ર
જેવું મુખ સરડી આવ્યું. સમરૂની કાળી કાળી,
સુરમે આંજોલી જે આંખોની લાંબી પાંપણોના કામળ
સ્પર્શનો જાણે પોતાના માલોએ અનુભવ કર્યો. એણે
પોતાની રહીસહી તમામ શક્તિથી પોતાના મે હાથ
ઉપાડી સમરૂનું મુખ હૃદય સરસું ચાંપી દીધું.

*

બીજા દિવસની સવારે કિસાનોએ જોયું કે એક
દોરો જરાબર મસરૂના માંચડાથી મોતી-મહેલ સુધી
ઝૂલી રહ્યો છે, ડરતાં ડરતાં કિસાનોએ એ વાત
નવાજ સાહેબના દરબારમાં પહોંચાડી. નવાજ શિરાને
માંચડા પર જઈને જોયું તો એક શિરાજી એક
પીળા રંગની પતંગને જાને હાથો વડે હૃદય સાથે
જાણી ચિરનિદ્રામાં પોટી ગયો હતો અને એ પતંગ-
માં નવી બેગમની તસ્વીર ચીતરેલી હતી.

ઘિંટાળી પોતાના ઓછને કરડીને નવાજ સાહેબે
ટુકમ આપ્યો : 'નક્લી સમરૂ શા માટે, અસલીને જ
એની સાથે હૃદય કરી દો.' [ઢિંલો પથરી]

છૂટકું 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

મેસર્સ એ. એચ. બુડીસર રેલ્વે છુટકોટાલ

—આફ્રિકામાં—

બાંદરે ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૬૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા બ્રધર્સ

પો. બો. ૪૯૪, મોમ્બાસા

©

—: લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

ધનજીભાઈની ફેક્ટરી સામે, રાનખા : અમદાવાદ

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા રીટ : કલકત્તા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમશા બિહારી, કાલ્યાણેરી રોડ : સુબર્મ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

ગોડી પોંગ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

વસંતનું મહાધુનું પ્રભાત હતું શીતળ પાનના આપટા જૂથ, ફેતકા અને ગુલાબ આદિ ફૂલોની સુવાસ પ્રસરાવતા સમુદ્રના તરંગોની માફક ખારી રસે અંદર આવી જોરકાની દીવાલો સાથે અફળાઈ વળી પાછા બહાર ચાલ્યા જતા હતા. સાથેસાથ પરિચિત અને અપરિચિત પંખીઓનું મધુર સંગીત પણ રવિદેવના રશ્મિનું સ્વાગત કરી રહ્યું હતું.

સ્નાન-ધરમથી જોરકામાં જતા વચ્ચે રવેશ માંથી મારી નજર નીચે ખીલી રહેલી ફૂલવાડી ઉપર જઈ પડી. એક તરફના ગોળ ક્યારામાં ગુલાબ ખીલી રહ્યા હતાં. ખીજા તરફના ક્યારામાંથી ગુલછડી મહેળી રહ્યું હતું. વડીના ફાળકથી મીડીને અંગતના અગ્રણ્ય સુધી અલભેલી જૂથ મીડી બીની સુગંધ પવનમાં મેળવી બૂલી રહી હતી રંગમેગમી ફૂલોના સૌંદર્યે એક પ્રસન્નમધુર દરપ બહુ દરી દીધું હતું.

વનસ્પતિ-જગતનો આ વૈભવ માત્ર તમારા માળાની ઉપજવેલી સૃષ્ટિમાં જ સમાઈ જતો ન હતો. રસતા ઉપરનાં વૃક્ષો પર પણ નવી નવી ફળો ને દરિયાળા દિલોળા રહી હતી. નાનામોટાને વેડ દેનાવી માતા પ્રકૃતિ જાણે આજે પોતાનાં સમગ્ર સંતાનોને વનમંત્રો ઉપહાર વહેચી રહી હતી.

વસંતની આ અનુપમ છટાનું માધુર્ય તીરજવાના ધરાદે હું થોડી ક્ષણ ત્યાં રવેશમાં રોમાંચ મળે.

‘ઓ રામકલી! તું તો બધું ધૂળમાં રસોળા નાખીય.’ શોભાનો ઝીણો મોઠો અવાજ દૂરથી સંભળાયો.

આ શોભા ક્યાંથી બોલે છે? આરે તરફ ઉત્સુકતાપૂર્ણ નજર ફેરવી. યાકના ક્યારાઓની પેલી મેર મેં જોયું. અમારા માળીની નવવધૂ રામકલી અને શોભા આમથી તેમ દોડી દોડીને વસંતી રંગની એક સાડી ચૂકવતાં હતાં.

મારી શોભા જેમ જેમ મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ તેની જરૂરિયાત અને ઇચ્છાઓમાં પણ પરિવર્તન થતું રહે છે. હવે ટીંગળીઓની રમતમાં જોને રસ નથી રહ્યો. હવે જોને ચોકચેટ કે પીપરમેન્ટ મેળવીને સતોષ નથી થતો. એનું મન હવે તો મોતીનો ઢાર કે વિવિધ જાતનાં કમ્પ્યૂટરમાં ગૂંથાઈ જાય છે અને હવે તો જોને નવનર બાનની સાડી

અને છેલ્લા ઘાટની ચૂડી મેળવવાની ઉપાધિ થવા માંડી છે. જ્યાં આજમુલક કામજાતા, ગોળપ અને અચળતાની ઝલક હજીય તેનાં મહેરા ઉપર રજા દેખાય છે. અત્યારે બાલ રવિનાં રેશમી રશ્મિઓ લપાટા-છુપાટાં એના મુંદર મહેરા ઉપર રમવા દોડી રહ્યાં હતાં. બરડા ઉપર જોડી રહેલી મુંદર સ્વચ્છ દીર્ઘ કેશાવલિ અને મોં ઉપરની શ્રમજનિત ગુલાબી રંગે જાણે એને ફૂલવાડીનું એક અલખીધુનું ફૂલ જ બનાવી દીધું હતું. જાણે વસંતનું આ શૈશવ રૂપ હતું.

ખીજા તરફ યુવાન રામકલીના અમ અંશથી પ્રગ્લભ યૌવનનો ઉન્માદ જિમ્મી રહ્યો હતો. એની મોટી કાળી આંખોમાં વસંતની સર્વ માદકતા છલકાઇ રહી હતી. એ એના સુડોળ શરીરને કારણે શામળા રંગમાં ચ અતિ આકર્ષક લગતી હતી. આંખોના શોભાની સાથે એનું આમતેમ દોડવું એવું જણાતું હતું કે જાણે ગુલાબનું એક સપૂર્ણ વિહસિત ફૂલ એક અલખીધી કળીની સાથે પવનમાં દિલોળી રહ્યું હતું.

ફૂલવાડીનાં ફૂલ અને માનવજગતનાં પુષ્પની સરખામણીમાં હું મમ્મ હતો એવામાં પાછળથી શોભાએ મારો હેડો એ ચી કહ્યું:

‘પા! જુઓ હું તમારું ટેટુ બધું કામ કરું છું. અત્યારમાં જ રામકલી પાસે તમારી સાડી રંગાવી લીધી.’ હીક અમ બાળત છે! મેં તો માની લીધેલું કે શોભારાણી કોઈ નવી માગણી લઈ આવી હશે.

‘તું તારી મેળે કાઢીને લઈ મળે હતી! સાડી લાવ જેમ્મએ.’

શોભાની માગણી તો હવે નીકળી: ‘પા, રામકલી કહે છે કે આજ વસંત છે. એણે નવી ચૂડીઓ પહેરી છે અને નવાં કપડાં પણ. એના જેવી ચૂડીઓ મને પણ લઈ દો.’

‘મીડી! તને તો સવાર સવારમાં જ ચૂડીનું ભૂત વળગી ગયું છે. ખસ આજો દી રામકલીની દોસ્તીમાં જ. લાવ, સાડી તો આપ.’

‘પહેલાં આવી ચૂડીઓ અપાવો પછી દર્શન.’ નટખટ હાકરી સાડી દમાવીને આમતેમ દોડવા લાગી.

‘હીક બાપુ, ચૂડીઓ લઈ દર્શન. સાડી તો આપ.’ શોભાના હાથમાં વસંતી રંગની મલમલની ખારીકે સાડી જોતાં જ મારું હૃદય ઊઠળી પડ્યું.

એક સુખ ભાવ જાગી ઊઠ્યો. શોભા પાસેથી સાકી લઈને ચૂકી અપાવવાનું રહેલું થયું. વચન આપી કહ્યું: 'તું નીચે જઈ સુખન સાથે ચા પી લે. હું ડમણી સાકી પહેરી આવું છું.'

લગભગ સોળ વર્ષથી ગુહચર્યામાં ગૂંચાઈ રહેવાથી સાજા સજવાનો હિમંગ અને નવનવા વસ્ત્રાભૂષણ પહેરવાનો શોખ ધણે જ ઓછો બાકી રહ્યો છે. પરંતુ આજ આ વસંતી સાકીને પહેરી હું જાણે સોળ વર્ષનો લાંબો ચાળો વટાવી નવચૌવનના પ્રારંભિક દિવસોમાં પ્રહોંચી ગઈ હિમંગનું તોફાન જોરથી વહેવા લાગ્યું. ઢાળી સિસામની પેટીમાંથી લીલી મખમલની કાળી કાઠી જૂની-નવી ઢબનાં ખંખે આભૂષણો પહેરવા લાગી. સુવર્ણ, હીરા, મોતી, પત્થાની લીલી, પીળી અને શ્વેત કણકથી આખો જ ઝોરડો ઝગમગી રહ્યો. આવો ઝગમગાટ જોઈ ગર્વિત મને સ્વયં પોતાનો ફરજિયાત નીરખવા સુંગરના મોઢા કપાટના આખા કંઠના અરીસા સામે જઈ ઊભી. પરંતુ સંગીન સસના પક્ષપાતી ઈર્ષ્યે મારા હૃદયમાં ઊંચલપાચલ મચાવી દીધી. મારું મન એકાએક બિચ થઈ ગયું.

સફેદ કમળ તુલ્ય હાથોમાં સાચાં મોતીની સફેદ ચૂકીઓ ખૂણ દીધી રહી હતી. પરંતુ સાચોચાચ એના ઉપર લીલી લીલી રેખાઓ પશુ ઊપસી આવેલો દેખાઈ રહી હતી.

જગમાં ચંદનકાર એવી જ અદાથી સોદહો હતો. પરંતુ એની પાસેની ડોઝાતી દાંસળીઓએ ફરી એકવાર મને ઉદ્વિગ્ન કરી મૂકી.

ધણી જ સફાઈથી ઓળેલા વાળમાં બે-ચાર અંકોજી સફેદ વાળ તરી આવ્યા. નાકનાં જને પડખે ચરખાનાં ચાકાં જોઈ હજુ હમણે જ નિરાશ થઈ હતી ત્યાં તો જને આંખો નીચેના કાળા જોળ આઝ મારી નંબે ચડી આવ્યા.

હું હમણીન થઈ ગઈ. મને મારી અવસ્થા સામે પડેલ કુળની રક્ષાળીમાં રાખેલ કાસમીરી સફેદજન જેવી લાગી, જે ચારેક દિવસથી ત્યાં પડ્યું હતું: જેની ચુલ્યાળી રંગત ધીરે ધીરે કરચળીઓમાં વિલીન થઈ રહી હતી.

એ ખાકા, હાકા અને લીલી નસેતે ફરી એક સાથે જોઈને હું અધીર થઈ પડ્યો. એકો બોલી ઊઠી:

'ઓહ! આજ વસંત છે કે પાનખર!'

મારો સ્થિતિ ઉન્માદ ચાલ્યો ગયો. હવે મને સ્પષ્ટ દેખાઈ રહ્યું છે કે નિખર કાળ એની તીવ્ર અને અચૂક અસર અદસ્ય રીતે સંભાળથી ઉછેરેલા શરીર ઉપર મૂકી જતો દેખાય છે. શાસોન્ધ્રવાસની આ ગતિમાં, સ્વયંચંદની આ આંખમાં ચામણીમાં અને દિનરાતની આ દેરેરમાં મારી આ ધૌવન-વસંત વીખરાઈ પડી હતી.

એ સ્વયંપૂર્ણ-સ્થિતિ અચળ મહાશક્તિ! તને આ સુંદર સૃષ્ટિને ધીરે ધીરે વિકસાવીને ફરી એને ચન્દ્રમાં સમેટી લેવાની આટલી ઉત્સુકતા કેમ થઈ રહી છે! તારા શાસનમાં આટલી તો અસ્થિરતા, આટલી કઠોરતા, આવું પરિવર્તન ક્યા માટે!

દિવસ ધણે ચડી ગયો હતો અને જ્યારે શોભા અને સુખને પાછળ બારણા પાસે હસતાં સંભળ્યા ત્યારે હું જહુ સોસ પામી. જહુ એ જને મને સામેના અરીસા સમક્ષ કારટૂન જેમ ઊભેલી નીરખી હાસ્યની હાળો હિઠાડી રહ્યાં હતાં. ['હા ફૂલ' હિંદીમાંથી]

વાર્તા મોઝલનાર માટે

- ★ "કહાની" માં વાર્તા સિવાય બીજું કંઈ જાણ્યું નથી.
- ★ 'કહાની' માં જાણી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા જદલ પુસ્તકાર દેખામાં આવે છે અને તેને અચર્ય કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે.
- ★ વાર્તા મોઝલનારે વાર્તાનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર જણાવ્યો ૧-૦-૬ ની ટપાલ-ટિકિટ ખીડવી.
- ★ વાર્તા પરત જોઈતી હોય તો તે માટે પણ આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટો ખીડવી.
- ★ આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટો મળ્યા સિવાય કાર્યાલય કોશ જ પત્રવ્યવહાર કરવા બંધાયેલ નથી.

કહાણી કહું કેયા

વિગતો અંદાજ પાછળના પૃષ્ઠ પર

સ્ત્રી યદને એકા ધુઃ.

મારા પગ ઉપર માથું નાખી મારી સ્ત્રી પડી છે. એના કેશ જમીન પર વીખરાઈ પથ્થા છે ને એનું રક્તપૂં દબાવેલું હોવાથી રુદનના આવેગથી તેનું શરીર વારે વારે ધ્રુજ રહ્યું છે.

શું બોલું! જીભ કોપકતી નથી.

ગૃતકાળનાં ત્રિશેષ મારી નજર સામે ખડા થાય છે. હું જ્યારે રૂદ્ધમાં લાગ્યો તો હતો એ દિવસની એ વાત છે. ત્યારે હજી મારી કિશોરાવસ્થા પૂરી નહોતી થઈ. ત્યારે સ્વપ્નની સાથે સત્ય પણ આટલું જાણ મળ્યું નહોતું.

રૂદ્ધમાં તકુ અર્થાત્ ત્રિશેષ મારા મિત્ર હતો. એ મૈત્રીનો ય મોડો ઇતિહાસ છે. હું બેઝિંગમાં રહેતો ને તકુ ઘરે રહેતો. ગામકાની રૂદ્ધમાં મને શિષ્યવૃત્તિ મળવાથી કોંઈરની હાઈસ્કૂલમાં જી. ધોરણમાં હું દાખલ થયો. બરાબર તે જ વર્ષે એ જ રૂદ્ધમાં પાંચમા ધોરણમાં પહેલે નંબરે પાસ થઈ તકુ જી. ધોરણમાં આવ્યો. તકુ મોંસંતાકુ ને બોલો હતો. રૂદ્ધના શિક્ષક તો ધૈદાની લાકાઈ જોવામાં મત પડશે એવા મનોભાવથી અમારા બંનેની પીઠ ચાનકવા લાગ્યા.

ને શિક્ષકના આગ્રહથી હું આ રૂદ્ધમાં દાખલ થયો હતો તેમજ મને બોલાવીને કહ્યું: 'આ તકુને મને તેમ કરીને દબાવેલા પડશે. કેમ હોવાથી ચકીય ને?'

મેં ડાકું ધુણાવી હા કહી હતી એવું મને યાદ છે. ત્યારે મને ખબર નહોતી કે તકુ એટલે શું?

તકુને પણ એક શિક્ષકે આનંગીમાં કહ્યું હતું: 'પેલા છોકરાને મને તે થાય તો ય દરાવવો જોઈએ. સાંભળ્યું છે કે છોકરા હોશિયાર છે. પણ લંતેને મને તેવો હોશિયાર હોય, આવે છે તો ગામકામાંથી ને? એનું અંગ્રેજી તો નખળું જ હોતું જોઈએ. તું પ્રયત્ન કરીશ તો તને નહીં પહોંચી શકે.'

પ્રયત્ન કર્યો હોત તો તકુ મને સહજમાં દરાવી દઈ શકત. એમાં મને લેણ પણ લાંઘા નથી. પણ તકુએ પ્રયત્ન જ ન કર્યો. તેથી પેલા શિક્ષક પાસે મારું ચાન જળવાઈ ગયું. પણ તકુ હતો કંઈ. તેજે તો કવિતા લખવી શરૂ કરી દીધી. જ્યોતેદ્રી ને સંસ્કૃતની ધાતુઓ ગોખે તેવો હોશિયાર છોકરો એ નહોતો.

એની કવિતાઓ પણ એવી હતી કે મારા પહેલે નંબરે પાસે થવાના ગૌરવને આંખું પાડી દીધું. નવા જોગેલા સૂચના પ્રકાશમાં ઈલેક્ટ્રીક લાઈટ જેમ આંખી પડે તેમ. ચાત-દી જુદેમત ઉઠાવી હું માનપુર રૂદ્ધનો ફર્ટ રફુડન્ટ બન્યો ને તકુ જનસાહિત્યનો જીવો કવિ ગણાવા લાગ્યો. આ તકાવત એ કેવો મોટો તકાવત છે એ સમજાવવાની કઈ જરૂર નથી.

*

અમારી મૈત્રી રૂદ્ધની ચાર દીવાલોમાં જ બાંધી ચાર ન રહી. બહાર પણ અમે હળવામળવા લાગ્યા. એક દિવસ તકુ મને તેને ઘરે તેડી ગયો. તેનાં માતા માથાળુ હતી ને તેમના રનેહામળ બપોરથી હું જલુ ખુશ થયો. પરંતુ ખીજ એક વ્યક્તિએ તો મને આંજ નાખ્યો. એ હતી તકુની બેન. એનું રૂપ અસાધારણ હતું. અસાધારણ એટલા માટે કહ્યું છે કે તેથી સુંદર ને સચોટ રાખ્દ મારી પાસે નથી. એવી સુંદરી સાચે જ મેં જોઈ નહોતી. એની કાયા પાતળી ને બાંધી એકવરિયો હતો પણ આંખ, નાક ને મુખ અજુત હતી. માથે સુશોભિત મૂલ્યગિયા વાળ ને શરીરનો રંગ! એ પણ અપૂર્વ. જાણે ચંપાના કુશમાં ગુલાબી આભા! મને તો એમ લાગ્યું કે કોઈ સ્વપ્નાવિષ્ટ શિદ્ધીની કલ્પનાએ એકાએક ચત્તરચતુષ્ ધારણ થઈ છે.

એનું વર્તન તો વળી એથી ય વધુ આશ્ચર્યકારક હતું. દય વરસની નાનકડી છોકરીમાં કેટલું જાણ ગંભીર! હું તો જક થઈ ગયો. મારી સાથે એજે વાત પણ ન કરી. વાણીથી ને વર્તનથી તેજે મને સ્પષ્ટ સમજાવી દીધું કે મને તો તે ગણતી પણ નથી. મારી બાળતમાં તે તદ્દન નિર્વિહાર હતી. મારું આત્મ-સન્માન ધવાયું પણ હું મૂંગો રહ્યો. બોલવાનું પણ શું હતું!...એ દિવસ આજે મને સ્પષ્ટ યાદ છે.

*

તકુને ઘરે ઘણી વાર નોતરું ગળતું. લગભગ દર ગિવારે. એટલે વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ પડ્યો ખરો. મને બરાબર યાદ છે કે પહેલે દિવસે જ તેજે મને કહ્યું હતું: 'દાદાના વર્ષમાં આપ જ ફર્ટ રફુડન્ટ છો ને?'

મેં સાચી વાત કહી હતી: 'હા.'

જવાબમાં એ શું બોલી એ સંજોગનું છે.

'જોખીને તો બધા પહેલેા નંબર રાખી ચક્ર પશુ દાદાના જેવી સુંદર કવિતા લખી શકે છે.'

એના પ્રશ્નથી હું સરમાઈ ગયો. પણ મેં ગળું જોખારીને કહ્યું હતું: 'હું તમારા દાદા જેવો નથી તો? એવા યવું' પશુ નથી.'

'યર્ષ પશુ નહીં શકે.'

દશ વરસની છોકરી, પણ જેવી બેલકી!

*

એતએતામાં ચાર વરસ વીતી ગયાં. એ દરમિયાન તકુને ત્યાં ઘણી વાર જવાનું બન્યું છે. પરંતુ માલતી સાથે અર્થાત્ તકુની બેન સાથે ઘણી ઓછી વાતચીત થઈ છે. જ્યારે જાહેર ત્યારે તે કાં તો ભરીસામાં મેહું જોતી હોય, કાં તો સાડીની પાટલી વાળી પહેરતી હોય કાં તો તેના મૂંચળિયા વાળ જોળતી હોય અથવા તો એવું જ કંઈ કરતી હોય. પોતાને વિવિધ રીતે યજ્ઞ ગારવાનું તેને બહુ ગમતું. જ્યારે તે અરીસા સામે જોઈ રહેતી ત્યારે એમ લાગતું કે તે પ્રજ્ઞીના મુખ બાણી તારી રહી છે. તે પોતે પોતાના પ્રેમમાં પડી હતી. પોતે અપૂર્વ રૂપસી છે એ તે જાણતી હતી અને એક ઘણું પણ તે જાણતી નહીં.

એની ઉંમર જેમ વધવા લાગી તેમ માદકતા પણ વધતી ચાલી. મારા સહઅગ્રત ધીવન-ચિતારમાં—વધારે દેહ દહાપણ કરી વખત નહીં યુગાનું—આપ જેની આચાર કરે છે તેવું જ બન્યું. જીવનમાં પહેલવહેલાં હું પ્રેમમાં પડ્યો. અને તે પ એવી છોકરી સાથે કે જે મારી સાથે મન દઈ વાત પણ કરતી નથી. જેના હાવભાવમાં ને બેલચાલમાં મારા પ્રત્યે દરેક ઘણું અનર્થ જ પ્રગટ થતી. પ્રેમનો નિષ્પત્તિ કેવો અજબ છે! હું એની નાતના જ હતો ને સારા મરતિમાં મારી ગજવરી હતી. માલતીએ જો મેહું-ઘણું મન આપ્યું હોત તો લગ્ન જરૂર થઈ જત. પણ તેણે મન દીધું જ નહિ.

એક દિવસ તેને એકાંતમાં મળવાનું બની ગયું. મારા મનની વાત મેહુંથી મેહુંને કહેવા મારી ઈચ્છા હતી પણ હું શેષવાતો હતો. મારા હાથમાં એક માલતી દરમિને બોલી: 'આપ જે કહેવા માગો છો તે હું સમજી ગઈ છું. પણ ન કહો તો જ

સારું. તમે તમારું મેહું કહી અરીસામાં જોયું છે.'

એટલું કહી તે તરત જ ચાલી ગઈ. તે દિવસે સાંજે રજૂના મેહાનમાં ઘણી વાર સુધી બેઠેન બની એકલો એકલો ફર્યો હતો. પણ એ વાદ છે કે બાવા બારે આપાત પછી પણ માલતી ઉપરથી મારું મન ઊઠી ન ગયું. ઊલટાનો તેના પક્ષ લઈ મેં મારી વિરુદ્ધ દલીલો કરી હતી. જેને ગર્વ કરવા જેવું રૂપ છે તે એના ગર્વ કરે જ. એમાં નવાઈ શી! રૂપસી માત્ર ગર્વિષ્ટ હોય છે. ગર્વ સૌંદર્યનો અગ્રંકાર છે. ઘણી ઘણી તપશ્ચર્યાને અંતે જ સુંદરીનું મન જીતી શકાય વગેરે કેટલીક દલીલો.

મેટીકની પરીક્ષાના દિવસો હતા એટલે વાંચવાનું વિશેષ હેવાધી મને તકુને ત્યાં જવાનો વખત મળતો નહોતો. થોડા દિવસો તો પુસ્તકાલયમાં જો જાયું જ ન થઈ શક્યું. પછી પરીક્ષા આપી મારે ઘેર આવતાં રહેવું પડ્યું. માનપુર ફરી જવાનું પછી કાંઈ કારણ ન મળ્યું.

*

ત્યાર પછી પણ દોઢેક વરસ વીતી ગયું. મારી ઉપર ઘણું વાવટાળ વાઈ ગયા. આ યુજરી યર્ષ જાપા પણ યુજરી ગયા. સંસારમાં મારું મણાય એવું બીજું કાંઈ ન રહ્યું. કલકત્તાની લોજમાં એકલું અટ્ટલ જીવન જીવતો હતો. માલતીને હજી સૂથો નહોતો. ને હુલાય તેમ નહોતી એટલે જ. અલગત તેને પામવાની વ્યાજા ઘણા વખતથી તજી દીધી હતી. કપારેક કપારેક તકુના પત્રો આવતા હતા.

તકુ સાહિત્યસાધનામાં એવો તન્મય થઈ ગયો હતો કે મેટ્રીકમાં પાસ પણ ન થઈ શક્યો. એકે તેને માટે તે મારું પ સહેલું હતું. તકુની સ્થિતિ કાંઈ સારી ન હતી. તેમાં તેના બાપા યુજરી ગયા એટલે વિશેષ ખરાબ થઈ. એક દિવસ તકુને કાગળ આવ્યો. એમાં લખ્યું હતું કે માલતીને માટે મારે સારા મરતિયાની તપાસ કરવી. મરતિયો બીજી રીતે અને તેવો હોય પણ સુંદર તો હોવો જ જોઈએ કારણકે જે મરતિયા કાળા હોવાને લીધે તેમની સાથે પરજુના માલતી સંબંધ થઈ નહોતી. જવાબમાં મેં લખ્યું: 'સારા મરતિયાને શોધતો રહીશ પણ જોશેતો, જાહેસો એક મરતિયો મારી જાણમાં છે. પરંતુ મેહું રૂપાણું નથી. માલતીને પસંદ તો નહીં પણ કહે તો વેશવાળ કહું.'

આતુરતાથી પતની રાહ ભેઠ રહ્યો. કંઈ જવાન ન મળ્યો.

*

એમ, એ માં બાથું છું. મનુષ્યનું મન કેવું આશ્ચર્ય-કારક છે ! એક દિવસ એમિતા માલમ પાંચુ' કે મારા મનમાંથી માલતી શાશુ બાથે કપારે સરી ગઈ છે અને એનું સ્થાન રાઈ બીલુ' પગાવી બેઠું છે. એ મિત્ર મૃદુદાસિની ને મૃદુભાવિણી મિસ મિત્ર, મિસ મિત્ર મારા સાથે બાથતી હતી. લાપચેરીમાં એની ઝોળખાણ થઈ. એમિસનો એક અપરેલ બામ સમજવા મિસ મિત્ર મારી પાસે આવી હતી અને એમાંથી જ ઝોળખાણ થઈ. સામાન્ય રીતે ઝોળખાણ જેમ માલતર થતી ત્યારે તેમજ થઈ. મિસ મિત્ર મુદર છે એમ નથી પરંતુ એનાં અખિ-એ પર એવી સરકારી નમણાઈ, એવું ગેરત, મધુર ને શુદ્ધિદીપ્ત રૂ. મેં જોયાં કે મને લેહ લાગી ગઈ... થોડા દિવસો પછી મને ખબર પડી કે હું એની ગેરદાનરીમાં પણ તેના જ વિચાર છું છું. તબયે અત્યયે તેનું હાલતું ચાલતું નિહાળું છું કંઈ કંઈ સાદી તેને શોભે તેનું પૃથક્કરણ છું છું અને વર્તમાં તે કપારે આવશે એવી આશાથી આરણ તરફ ભેઠ રહું છું.

*

જ્યારે મિસ મિત્રની સાથે મારા વિવાદની વાત નક્કી થઈ ગઈ-થોડા દિવસ પછી લગ્ન પણ મવાનાં હતાં ત્યાં એકાએક તકુ આવ્યો.

તકુને મોઢે બધી દડીકા સાંમળી હું દિગ્મુદ થઈ ગયો. મેં કહ્યું : 'હવે શું એમ થઈ શકે ?' તકુએ કહ્યું : 'શકે ન શકે એ હું નથી સમજતો, ભાઈ. પણ હવે એને કેણુ પરણશે કહે ભેઠજી ! રહવ સળખાવવા જતાં થોડીક બેઠાજી...અર...કેવો સત્તાનાથ વળી ગયો ! માથે તારી પાસે આવવા કહ્યું. તારા સિવાય બીજા કે.કને આગ્રહ કરવાની દિગ્મત પણ ન આવી.' એટલું કહી તકુ એકાએક રડી પડ્યો.

એની આંખમાં પાણી ભેઠું હતું અત્યંત વિચલિત થઈ ગયો. એને સમજાવીને કહ્યું : 'જો તકુ, હવે મારાથી એમ ન થઈ શકે. વાત બધી પાકે પાયે થઈ ગઈ છે. ચાલ માને આવીને હું સમજાવું.'

માનપુર ગયો.

*

મારા પગમાં પડી મારી સ્ત્રી બોલી રહી છે. 'કપારેય તમે મને ચાહતા નહોતા-કપારેય નહીં. એક દી પણ તમે મને ચાહી નથી. તમને ચાહનાં પણ આવડતું નથી. મારી ઉપર તમે ફક્ત દયા કરી છે. કેણે તમારી દયા માગી હતી ? તમે મારા પર કેમ દયા કરી ? કેમ...કેમ...' મંડાની માફક મારી પત્ની બોલ્યે જતી હતી.

એના હાથ પકડી મેં કહ્યું : 'માલતી, સંજીવ ભેઠજી. મારી સામે જો ભેઠજી.'

તેણે આસુભરું મોઢું ઊંચું કર્યું.

માલતીનું અનિવસન રૂપ પહેલાં જોણે જોણું છે તે આ રૂપ ભેઠને ધૂલ જોડે. બીલાસ, બળેનું ને વિકૃતાગર ! બેકાળજીથી રહવ સળખાવવા જતાં આપું, મોઢું બળી ગયેનું.

મિસ મિત્રનો ખુલ્લો કામળ પાસેજ પડ્યો છે.

['પ્રવાસી'માંથી]

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય લ. મયૂર [પ્રોત્સાહક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ "	૧-૬-૦
વૈરાળી પૂનમ "	[ચાર ભૂતકથા] ૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ "	[બૃત્તકથાઓ] ૧-૦-૦
મેઠકુકુમારી "	[પરીકથાઓ] ૦-૧૨-૦
જંગલનો રાજા "	" ૦-૧૨-૦
ભીમિલા લ. પારાશર્ય [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુલુમ "	[રેવકથાઓ] ૧-૦-૦
નડું જીવતાર [નવલકથા]	
લ. નાથલાલ દવે	૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન [આરોગ્ય વિશેનું પુસ્તક]	
લ. અમનલાલ મા. વેણુવ	૨-૬-૦
ઓરાક [ઓરાક વિશેનું પુસ્તક]	
લ. અમનલાલ મા. વેણુવ	૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : લાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩

પો. બો. ૮૭૮

★

અમદાવાદ

મુ.બ.૧-૧

જંગલનો રાજ

પાદર જોઈને જુએ તો ફાંસીના માંચડા ઉપર ફોઈ કરતાં ફોઈ લટકતું નથી. કુંવરી તો વેચારમાં પડી ગઈ. આ તે શો ગજબ? ફોઈ નહિ તો કુંવરની લાશ તો ટિંગાતી હોય ને! પણ આ તો લાશ પણ નથી. તો શું? કુંવરને મરતું ઉપાડી ગયાં હશે? એ તો આદે તરફ ચકળવકળ આંખે જુએ છે. પણ અંધારું યથાગતું છે. ફોઈ કરતાં ફોઈ નજરે પડતું નથી. ને કુંવરી તો રાવા લાગી છે.

હવે વાત એમ બનેલી કે સજનસિંહને ફાંસીને માંચડે લટકાવીને ફાંસીગરો આવી નીકળ્યો. માણસને ફાંસીએ ટેકે ધરી વારમાં જ તેના પ્રાણ નીકળી નય. પણ સજનસિંહનો જીવ જતો નથી ને એ તો માંચડે લટકતો રહ્યો છે. સજનસિંહ તો વિચાર કરે છે કે આ દેશનો ફાંસી કેવાની આ તે કેવી રીત છે? આમ ને આમ કયાં છુધી લટકતો રહીશ? કેણે જાણે ક્યારેય જીવ જશે? આમ ને આમ રાત પડશે તો મસાણાનાં ગીધકાં તૂટી પડશે ને સાતસારા મારા દેહને એ બધાં કોચી ખાશે. આ દેશનો તે સિવાજ કેવો?

એ તો ફાંસીગરાને શાપ લે છે: ‘અરેરે! ફાંસીગરા! આ તે તારો ગાળિયો કેવો? સવાર સવારનો લટકું છું તોય જીવ જતો નથી.’

સજનસિંહ આમ વિચાર કરે છે ત્યાં આવેથી ગાઠનાં પેડાંને ખડખડાટ સંભળાય છે. આંખ ઝંપી કરી જુએ તો સામેથી ઘોડાં ને ઘણાં સાત ગાઠાં ચાલ્યાં આવે.

અંધારી રાતના આ ગાઠાં મસાણાને મારશે ઘડને કયાં જતાં હશે? એ વિચાર કરે છે એટલામાં તો ગાઠાં પાસે આવી પહોંચ્યાં. ગાઠાંમાં શરેલા પાર જોઈને સજનસિંહના અચાંખા નો પાર જ ન રહ્યો. બધાં ગાઠાંમાં જૂના જોડા

બરેલા. એકએ જોડાનું તળિયું સાંબૂત ન મળે.

ગાઠાં એક પછી એક માંચડા પાસેથી પસાર થાય છે ને સજનસિંહ વિચાર કરે છે કે આટલા બધા જૂના જોડા તે કેણે સંઘરી રાખ્યા હશે? આવો જૂના જોડાનો વેપારી તે વળી કેણે હશે? એના વેપારને ય રંગ છે! ફોઈ નહિ ને જૂના જોડાનો વેપાર કયો છે!

છ ગાઠાં પસાર થયાં ને સાતમું ગાઠું માંચડા પાસે આવી પહોંચ્યું. ગાઠામાં જોડાના દમલા ઉપર એક છુટ્ટો બેઠેલો. છુટ્ટાના હાથમાં એક કાગળ.

સજનસિંહને વિચાર થયો કે લાવને આ ડાસાને કહું તો મને માંચડેથી ડેહો ઉતારે.

પણ એ બોલે તે પહેલાં તો પેલો ડાસો જ બોલી ઊઠ્યો: ‘કાં! કેવું વેર લીધું? કેવું વેર લીધું? કામ કરાવી કરાવીને મારો દમડો કાઢી નાખ્યો. સાત ગાઠાં ભરીને જોડાનાં તળિયાં ધસાઈ ગયાં. પણ જોયા ને ભાવડાના સપાટા! ફાંસીએ લટકાવ્યો ને! ઘસ હવે લટક્યા કરે. હમણાં મરતું આવશે ને ફાંસી ખાશે.’

ડાસો તો ખૂબ જોલમાં આવી ગયો. એ તો ગાઠાં ઉપર ઊતરો યઈ નાચવા લાગી ગયો.

અવાજ ઉપરથી સજનસિંહ ડાસાને જાણખી લીધો. આ તો ભૂરિયો બેટો! એના હાથમાં જ પેલો કાગળ છે. ફોઈ રીતે કાગળ પાછો હાથમાં આવી નય! કાગળ મળી નય તો એને પણ ખબર પાડી કંઈ.

એ તો લાગ જોઈ રહ્યો છે.

ડાસો તો નાચ્યા જ કરે, નાચ્યા જ કરે. નાચતાં નાચતાં એણે સજનસિંહને સુકી મારવા હાથ ઉગાર્યો, ત્યાં તો જગ ઘડને સજનસિંહે ઝોંટ મારી ને ડાસાના હાથમાંથી કાગળ આંચકી લીધો.

કાગળ હાથમાં આવી ગયો એટલે સજન-
સિંહ માટી થઈ ગયો.

ભૂરિયા બેટાના રામ રમી ગયા. એ તો
નરમ થેંસ જેવો બની ગયો. એને થયું કે આ
તો કંઈ મર્યો નથી. અમરથો જ લટકી રહ્યો છે.
તરત જ સજનસિંહે હુકમ કર્યો: 'ભૂરિયા
બેટા !'

તો કે: 'હ સરદાર !'

'મને માંચડેથી નીચે ઉતાર.'

તરત જ ભૂરિયા બેટાએ સજનસિંહને
ફાંસીને માંચડેથી નીચે ઉતારી લીધો.

બેટાનાં ગાડાં નધણિયાતાં આગળ ચાલ્યાં
ગયાં ને સજનસિંહ પાસેના ઝાડ નીચે જઈ
બેઠો બેઠો વિચાર કરવા લાગ્યો. પહેલાં તો
એને એમ થયું કે ભૂરિયા બેટાને કહું તે
કુંવરીને લઈ આવે પણ વળી વિચાર થયો કે
મહેલ વિના કુંવરીને રાખીશ ક્યાં? એટલે
દરત જ ભૂરિયા બેટાને હુકમ કરી દીધો:
'આપણું મહેલ જેવો હતો તેવો બનાવી દે'

ભૂરિયો બેટો તો તાબડોતોબ મહેલ બના-
વવા ઊપડ્યો ને સજનસિંહ તેના આવવાની
નાટ બેતો ઝાડ નીચે બેઠો.

આ પ્રમાણે સજનસિંહ ઝાડ નીચે જઈ
બેઠેલો એટલે કુંવરીએ એને જોયો નહિ ને
એ તો કંઈ રૂવે ! કંઈ રૂવે !

હવે સજનસિંહે ફાંસીના માંચડા પાસે
એક કાળો પડખો હાલતો-ચાલતો જોયો.
એને થયું કે મસાણના ભૂતપ્રેત મઠમાં ખાવા
આવી પહોંચ્યાં હશે પણ ત્યાં તો એણે
રાવાનો અવાજ સાંભળ્યો. એને થયું કે નક્કી
ચળીતર છે.

એ તો જેમનો તેમ બેઠો રહ્યો.

પણ દુદનનો અવાજ વધતો જ ચાલ્યો
એટલે સજનસિંહ છાતી મજબૂત કરીને માંચડા
પાસે પહોંચ્યો.

ત્યારે તો એક બાઈ બેડી બેડી રૂવે.

સજનસિંહે પૂછ્યું: 'બાઈ ! તું કોણ છે ?
કેર છે કાકણ છે ? તને શું દુઃખ છે ? આં
ટાણે મસાણમાં આવીને શું કામ રૂવે છે ?'
કુંવરીએ તરત જ સજનસિંહને અવાજ
જોળખી કાઢ્યો. એ તો છાતી રહી ગઈ. કહે
'હું તો મારા સજનસિંહને શોધું છું.'

સજનસિંહ કહે: 'કોણ કુંવરી ?'

બંને હેતથી હજ્યાંમજ્યાં.

ત્યાં તો ભૂરિયો બેટો ખબર દીધો: 'મહેલ
તૈયાર છે.'

સજનસિંહ અને કુંવરી બંને મહેલમાં
પહોંચી ગયાં.

બીજા દિવસનું સવાર પડ્યું એટલે શહેર-
ના રાજાએ સજનસિંહની તપાસ કરાવી. ખબર
મળ્યા કે ફાંસીને માંચડે કુંવરી નથી કે કુંવરી
લાશ પણ નથી. કુંવરીની ખબર કહાલી
તો મહેલને આરડે કુંવરી ચે નથી. શહેરનો
રાજા તો અગાસીએ ચડ્યો. ત્યારે તો જજ
લના રાજાનો મહેલ ઝગઝગાં થઈ રહ્યો છે.

રાજાએ તો માણસો દોડાવ્યા. ગંધા દોડ્યા
દોડ્યા ખબર કાઢી આવ્યા કે જંગલનો રાજા
ને રાજકુમારી તો મહેલમાં બેઠાં બેઠાં શું-
તાન કરે છે.

શહેરનો રાજા વિચાર કરે કે આ તે શું
અચરજ છે ? મહેલ નહોતો ત્યારે કંઈ ચે ન
હોતું. ને આ બધું પાછું ક્યાંથી આવી પડ્યું !
એણે તો પ્રધાનને મોકલ્યો છે. જંગલના રાજાએ
પ્રધાનને બધી વાત કરી છે. પ્રધાને આવીને એ
રાજાને કહી સંજાણવી છે. રાજાની તાબુબીનો
પાર રહ્યો નથી. એને થયું છે કે જમાઈ હશે
તો આવા જ હશે

શહેરના રાજાને રાજાનો વારસ ન મળે
પ્રધાન કારભારીઓએ સલાહ દીધી કે 'આવો
મજનો જંગલનો રાજા છે. એને જ શુવરાજ-
પદે સ્થાપો ને.'

ગુજરાતની જિંદગી ગણાતી
એક યાત્રિમાં શ્રીમતીનો
જન્મ થયો હતો. પિતા-

[આ વિશાળમાં અન્ય કોઈ સામયિકમાં આવી ગયેલું
કેરી કેરી વાંચના યોગ્ય લેખન લેવાનું રાખ્યું છે. તારી] કેરી કેરી વાંચો!

શ્રીમતીની જીવન-સફર

[એક સત્ય ઘટના]

લેખક : ગેટુભાઈ ગો. ધ્રુવ

ની એ બહુ લાક્ષી હતી. શાળા
માં અગ્રણી પાંચ ધોરણ સુધી
એ લક્ષી હતી. લગભગ નવ વર્ષની
ઉંમર થઈ ત્યારથી પોતાની યાત્રિ-
ના એક ચંચળ છોકરા સાથે એને
મૈત્રી થઈ. બન્ને મોટા થતાં ગયાં, તેમ તેમની મૈત્રી
ગાઢ થતી ગઈ. શ્રીમતીનાં માતાપિતાને પણ આ
છોકરા ગમી ગયો અને આગળ ઉપર શ્રીમતીને
એની સાથે સંબંધ કરવાનો એમનો વિચાર હતો.

પરંતુ છોકરા જરા સ્વચ્છ હોય ત્યાં માર્ગો અને
યાત્રિમાં એક બીજા સારા કુટુંબના ગણાતા છોકરા
તરફથી શ્રીમતીનું માથું આવ્યું, એટલે તેના પિતાએ
તેર વર્ષની ઉંમરે તેનું સગપણ એ છોકરા સાથે કરી
દીધું. શ્રીમતીએ તો પેતા પિતાકિન સાથે જ પરણી
વાનો મનથી નિશ્ચય કરેલો હતો. પણ એટલી નાની
બાળાનું શું યાલે? છોકરી મોટી થાય અને કદાચ
સગાઈ કરેલી જગાએ પરણવાની ના પાડે, એ લાગ્યો
શ્રીમતીનાં પિતાએ 'શારદા કાવદા'ની પરવા કર્યા વિના
તેને સૂર્યકાન્ત સાથે પરણાવી દીધી. બિચારી શ્રીમતી
આંખમાં આંસુ સાથે પરણી ગઈ.

શ્રીમતીના પિતા બૂપતરાય એકંદરે સત્કર્મ
માણસ હતા, એટલે પિનાકિન સાથેના સંબંધ ચાલુ
રાખ્યો અને એ કુટુંબ સાથે એ અમાઉની માફક
હળેહો રહ્યો. શ્રીમતી સૂર્યકાન્ત સાથે પરણી તો ખરી
પણ એનું હૃદય તો પિનાકિન સાથે નેહાવેલું હતું.
શ્રીમતી સોળ વર્ષની થઈ, ત્યાં એના પિતાનું અવ-
સાન થયું. બૂપતરાયને પાછળથી જણાયું કે સૂર્ય-
કાન્ત જોયા કુળનો કહેવાતો પણ જોઈ શકેલો
અને શ્રીમતી જેવી કપાળા અને ચંચળ છોકરી માટે
બરાબર લાયક ન હતો પણ હવે ઉપાય ન હતો.

પિતાના મરણ પછી છ માસ પછી શ્રીમતી
સાચરે ગઈ. એના પતિ સૂર્યકાન્તમાં ખાસ કંઈ દ્રષ્ટુ
ન હતું પણ એ માણસ મીઠા વગરનો હતો. બાપના
ધાકે લીધે છેક રાંકડો બની ગયો હતો. શ્રીમતીએ
હૃદય બીજાને અર્પેલું હોવા છતાં સંસાર-બંધન
સાસરામાં જ ચલાવવો પડ્યો ને એ વર્ષો દરમિ-
યાને પિનાકિન અને શ્રીમતીનો મેળાપ અનેક વખત
થતો, અને માતા, ભાઈઓ અને સાસરાનાં માણ-

સોથી પણ આ વાત છાની ન હતી. પિનાકિન અને
સૂર્યકાન્તનો સંબંધ પણ એકંદરે મિત્રાચારીનો હતો.
દરમિયાન શ્રીમતીને એક પુત્ર થયો.

પુત્રના જન્મ પછી સાસરાનાં માણસોને પિના-
કિન અને શ્રીમતીના પરિચય પ્રત્યે અણગમો થતો
ગયો અને ધીમે ધીમે અણગમણે પ્રત્યક્ષ વિરોધનું
સ્વરૂપ લીધું. દરમિયાન શ્રીમતીના પ્રીત ઉંમરના સસ-
રાએ તેની પ્રત્યે અવરિત વર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો;
એમ શ્રીમતીને લાગવાથી એણે તે બાબત સૂર્યકાન્તને
ફરિયાદ કરી, સૂર્યકાન્તે એ વાત માની ન હોય, કે
પિતાને કહી ન શક્યો હોય, પણ એ ઉપર કંઈ
લક્ષ આપ્યું નહિ.

શ્રીમતીને સાસરામાં રહેવું હવે બહુ વસતું લાગ્યું.
સૂર્યકાન્ત એના મનથી હવે છેક જોતરી ગયો, પિનાકિન
ઉધારી રીતે એનો બચાવ કરે કે રક્ષણ આપે એ
બની શકે એવું ન હતું. એટલે શ્રીમતી માતાને ઘેર
રહેવા ગઈ. માતા એને ચોતાને ઘેર લાંબો વખત
રાખવા પુરી ન હતી. મે-આર માસમાં શ્રીમતીને
કરી સાસરે આજ્યા જવું પડ્યું.

સૂર્યકાન્ત સ્વસાને નરમ તો હતો પણ જોઈ
સમજણ હોવાને કારણે ચકાકિ હતો, તેના કેટલાક
મિત્રોની શીખવણીથી શ્રીમતીને એણે વારે વારે
કપડા દેવાનું શરૂ કર્યું, અને પછીથી તો હાથ પણ
ઉગામવા માંડ્યો. માર સહન કરે એવો શ્રીમતીનો સ્વ-
ભાવ જ ન હતો. એણે...ના સંવાદને બંધી વાત
કરી અને એમની સંસ્થામાં રાખવાની માગણી કરી.
માતા તથા ભાઈઓ આની વિરુદ્ધ હતા; તેમ છતાં
એ સંસ્થામાં મંગીત શીખવાનો બદોખત કરવામાં
આવ્યો. સંગીતના શિક્ષણ ઉપરાંત સંસ્થાના બીજા
કાર્યક્રમમાં પણ શ્રીમતીએ ઉત્સાહથી ભાગ લેવા માંડ્યો.
રસ્તે આવનાર્-જતાં કાંઈ વાર પિનાકિનનો મેળાપ
થઈ જતો. પાછળથી એ બંને સંકેતથી અનેક વખત
મળતાં રહતાની એક બાલુએ એક વખત પિનાકિન

હક એવો થતો નથી. જ્યારે તને જરૂર લાગે ત્યારે તું અંકધી રાતે મારે ઘેર આવી શકે છે. તારે માટે મારું ઘર શદાને માટે ઉપાડું છે' સુરેશનાંતરી આટલી બધી ઉદાગતાની શ્રીમતી ઉપર ખુબ અસર થઈ. જૂત કાળનું પોતાનું જીવન, નવા સંસારમાં સુખનો રવનાં અને અત્યારની સ્થિતિ વિષે તેને અનેક વિચારો આવ્યા, એ રાતથી શ્રીમતીની સ્થિતિ વધારે ગંભીર થતી ગઈ.

પિનાકિન દેવે તો શ્રીમતીના સાથ મંદવાડથી કંઠાઓ પછી બતાવવા લાગ્યો. એ બાળા માટે એણે ન્યાત, જાત, સગાં, સજાધી સર્વ સાથેને સખધ છોડ્યો, જેને માટે એ જિંદગીભર કુવારો રહ્યો, તેની સાથે જ-સાત પાસ સંસાર ભોગવ્યા પછી એ તો મંદવાડની પચાગીએ પડી, અને દેવે તો એને જિંદગીભર માંદી શ્રીજ વેડવાની, એ વિચારે એક નિરાશ થઈ ગયો. ધૈર્યદે એ ખલાસ ધઈ ગયો હતો ને કદીમાં નિયમસર અને વખતસર ન જવાતું હોવાથી ત્યાં પછુ ઉપરીનો કપોડો વારંવાર ખાવો પડતો હતો. સુરેશનાંત મળવા આવી ગયો અને પચાસ રૂપિયા શ્રીમતીની પચારીમાં મૂકી મયો હતો એની પછુ એને ખબર પડી હતી શ્રીમતીએ પોતે જ એને બધી હજીકત વિખતવાર કહી હતી. આ ઉપરથી એને જરા ધૂર્ણ પછુ ઉત્પત્ત થઈ હતી.

શ્રીમતીના મંદવાડ વધતો ગયો. દાકતરાએ એની

છોડી દીધી તેની માતાને પિનાકિને ખબર

1. માતા પિનાકિનને ઘેર આવી. શ્રીમતીએ પોતાને ઘેર લઈ જવાની માગણી માતા પાસે કરી. માતાએ એવી શરત મૂકી કે પિનાકિન ત્યાં રહે નહિ, એટલું જ નહિ પછુ એવા પછુ ન આવે તો હું તને મારે ઘેર લઈ જાઉં. મરણ-પચારીએ પડેલી-આખરની મહામાન-પોતાની દીકરીની ઉલ્લી આવા પૂરી કરવાને વખતે આ બાઈને ન્યાત, જાત અને આખર જવાનો ભય નહયો! શ્રીમતીએ આ શરતને તિરસ્કારથી અસ્વીકાર કર્યો: 'તમારા કરનાં તો સુરેશનાંત કેટલા બધા ઉદાર! એનું ઘર મેં લાંબુ, એનું જીવન મારે લીધે રહ થયું છતાં એનાં બારણાં મારે માટે ઉઘાડાં છે અને તમે-મારી જાનેતા-મને આખરના મંદવાડ વળને ઘેર લઈ જવાની પછુ ના પાડો છો! કુંડળ, ધા-બાર, ન્યાત, જાત, મનાજ જમું તછરે એને આશરે હું અહીં છું તેના જ છાપરા નીચે હું મરીશ' આમ કહી શ્રીમતીએ મોઢું ફેરવી લીધું.

રાત્રે શ્રીમતીએ પ્રાણ મુક્યો.

એના તકિયા નીચેથી બે ચિઠ્ઠીઓ મળી આવી- એક સુરેશનાંત ઉપર હતી: 'મને માફ કરશો! પછુ આશી રી રીતે માથું! તમારી ઉદાગતાં દેવી છે' બીજી ચિઠ્ઠી પોતાના બાળક કમળ ઉપર હતી 'મરતી વખતે તારું મોઢું જોવાની મારી છપ્પા અધૂરી ગઈ ગઈ! પાકીટમાં એક સોનાની સેર છે એ તારી વડાલી મા તરફની ઉલ્લી ભેટ' 'જ્યોતિષ'ર/મંજી

જંગલનો રાજા

[પાન ૫૦નું સંપૂર્ણ]

રાજાને ય એ વિચાર ગમી ગયો. એણે તો જંગલના રાજાને બોલાવી રાજપાટ સોંપ્યું છે ને પછી પોતે તીરથ કરવા ચાલી નીકળ્યો છે.

સજનસિંહ તો રાજ કરે છે. કુંવરી સાથે રમે રમે છે. ખામ છે, પીએ છે ને મોજ કરે છે.

પછી તો સજનસિંહને ભૂરિયાની ચે દયા આપી છે. એણે ભૂરિયાને બોલાવ્યો: 'મારે તને છૂટો કરવો છે.'

ભૂરિયો કહે: 'મારો કામળ મને આપી દો, એટલે હું છૂટો.'

સજનસિંહ કહે: 'કામળ તો તારા હાથમાં ન આવું પાછાતું મારા હાલકલાલ કરી દેતો?'

ભૂરિયો કહે: 'આ રાજ કાંઈ હું થોડું જ લઈ લઈશ! હું તો માડું દીધેલું લઈ લઉં.'

સજનસિંહ કહે: 'પછુ તારો વિશ્વાસ કાણુ કરે? એતા કરતાં એમ કહું કે કામળ મારા હાથમાં ય ન રહે ને તારા હાથમાં ય ન આવે.'

ભૂરિયો કહે: 'લલે તમને મરણ પડે તેમ કરો.'

સજનસિંહે એક શીશો મંગાવ્યો. કામળ ને શીશામાં ઉતાર્યો. ઉપર મજબૂત ખૂચ મારી લીધું. ખૂચની ઉપર સીલ ક્યું. બધું કરી દારૂની મસાઈમાં બે માથોડાં ઊંડા ખાટા કરાવ્યો. ખાટામાં શીશો જાંઘરી લીધો ને ઉપર ખાડું ચણતર કરી લીધું.

હંજુએ તે શીશો લોખાં પડ્યો છે.

સ. મા. જ અને સાહિત્યની નવા જૂની

સમાજ

આ સિનેમાનો સ્ટંટ નથી પણ કલાકારમાં તો ૧૦મીની રાત્રે અનેલી તફાં સત્ત્વ પડતા છે.

વાત એમ છે કે અગ્રેના સુખી-મલાહાર કુટુંબના રા. કુલાભાઈ દેસાઈભાઈના પુત્ર બીખાભાઈને તેની ધણીઆણી ગાઈ શાન્તાએ ખરમદિવસે રાતના બે વાગ્યાના સુમારે 'મને તોપોલીઆં ધર્મા છે અને મનેથી માટી લેવા જઈ છે, માટે ચાલો મારી રાધે' એમ કહી તેના પતિ બીખા-ભાઈને ગામ બહાર લઈ ગઈ. રાત્રિની નીરવ શાંતિમાં તે એકાએક બીખા-ભાઈ ઉપર રણ્ણી આક્રંક તરી પડી. અને તલવારના ધા કપાં, લીધે નાસવા જતાં જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો હતો, આથી શાન્તાએ તેની છાતી ઉપર ચઢી બેસી, બીજ કંઈક વધુ યા કંઈ હતો. મહં મટિની બેસી સંસળી આલુભાળુના ધારણાએ ભગી ગયા હતા અને ત્યાં દોડી જઈ ગાઈને પકડી લીધી હતી. આ વાતની ખબર પડતાં પોલીસપાટી પતાવવાએ રુબે પહોંચી ગઈ હતી.

બીખાને સારવાર વાસ્તે કપડાંબંધ સરકારી હોસ્પિટલમાં ખસેડ્યો છે તથા બાઈ શાન્તાને આટકમાં લીધી છે. આ બનાવ પાછળ કુટુંબ રહસ્ય સમાયકું દોવાનું આનવામાં આવે છે.

ભાર્ગવમાં એક ઋષિકુમારદાસ નામના એક બાવાએ આની ચીંટ દિવસ સુધીના એક સમયાગ કર્યો હતો. આ યજ્ઞમાં ધી અને બીજા આય પદાર્થો દોખવામાં આવ્યા હતા. યજ્ઞ થઈ રહ્યા પછી મહારાજના ભક્તોએ યજ્ઞભોજન રાખ્યું હતું. તેની ખબર મળતાં માવજાઈ આવતા ઈન્સ્પેક્ટરેએ ફોટો પાસે હતો.

ભવતોડો 'મહારાજ વ્યવસ્થા કરે છે' એમ કહી આધા ખતી મથા

હતા. ત્યારબાદ આ મહારાજને એક ડબ્બર ફિયાના ભમીન પર ઠોકવામાં આવ્યા છે. મહારાજના લક્ષ્માં સોનું બેવડું બનાવવા જતાં સોનું ગુમાવનારા પણ છે.

જલ્લાલપોર લાલુકાના એક ગણે કુવર એકરજી દેસાઈ નામના ડોસા ૧૦૭ વર્ષે મરણ પામ્યા છે. મરનારના શિમાં ફાંટા હતા અને મરતાં સુધી સ્થસ્ત હતા. ડોસાએ પોતાની આર પેઢીનાં ઠોકરાં જોયાં હતાં.

ઉગરાણાના કણુધી પ્રામને એ-એક વર્ષથી ભૂંડો યથેચો મોટો રીકડો રવજ જમીનમાં પોતાનો લાજ આપી દેવાની માગણી કર્યા કરતો તેથી ચૂક-હસે ચલતો આજલા બુખવાર બપોરે તારીમાં બીજું કોઈ હતું નહિ તે વખતે રવજ ત્યાં પહોંચ્યો અને ગાપાના માથામાં કુદાડીના ત્રણેક યા કરી લીધા પશુમાં પ્રામ ટુરત મરણ પામ્યો.

પાટણમાં અઠાએ એક કસજ અકસ્માત બની જવા પામ્યો છે. વિવત એવી છે કે ચાલુસ્મા બાલુ એક કુંબાર પોતાના રીકડાના ઘડે કરવાને પાટલુ લાલુકાના કેળવા ગણે લગ્ન માટે ભન લઈને આવેલ. બપોરના ભન પાટલુ સ્ટેશન કોતરીને ધર્મચાળામાં ગયેલ આ ભનનો ખાવાપીવાનો બદોખસત કરવા માટે વરોના ગાપ ગામમાં લાકડાં તેમ જ બીજે સામાન લેવા ગયેલ. સામાન લઈને પાછા આવતાં રસ્તામાં સ્ટેશન બાજુથી આવતી એક ખાનગી મોટર સાથે અકસ્માત યવોં ત્યાં ને ત્યાં કુંબારનું મરણ નીપળ્યું હતું. લગ્ન અટકી પડ્યાં અને ભન ચોરી-કળતી પોતાને ગણે પાછી ફરી.

★

શ્રી મયૂર ક્વ નવો જૂલક્યા-સમ્રાટ 'જૂનાવળ' સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિરે (લાલનગર) પ્રગટ કર્યો છે.

'દહાણી કુંડુકા'ની નવી પરી-

સાહિત્ય

કથા એણી સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિરે તરફથી રાજ થઈ છે. તેનું પ્રથમ પુસ્તક મયૂરકવ 'મીઠકુંભારી પ્રગટ થયું છે.

શ્રી મણિલાલ મે. ભટ્ટ. ૨૯ વર્ષની યુવાન વયે દેંક માંદગી લોગલી ખઈ તા. ૩ થીએ સ્વર્ગવાસી થયેલ છે. સ્વ. સામળદાસ કોવેજમાં ૧૯૪૨ માં ગુજરાતી કોનસ' લઈ બેન્કયુએટ થયા હતા. તેમના અભ્યાસ દરમિયાન કલાલેખમાં ભાત પાડતી હવતા માણસોના અગ્રસૌક્યને શિક્ષકલાની બ્યવસ્થિત મર્યાદામાં ગોલવાની થોજના થોજ તેમણે, મૌલિક સર્જન-થી કોવરણી, રમિલાવદિ, અને આદ્યેખન ઉપરાંત શિક્ષકવિધાનની નવી જ દિશા દર્શાવી હતી.

સાહિત્યને ચિન્તનક સ્વરૂપમાં સમૃદ્ધ કરવામાં એમને કૃણા મોટો હતો. મણી સાળાઓએ તેમજ સંસ્થા-ઓએ તેમની રોવાને લાભ મેળવ્યો હતો. મિલનસાર અને પ્રતિસરણ સ્વભાવના શ્રી. બાકુનું શસ્ત્રુવાન વયે નીપળ્યું અવસાન તેમના મિત્ર સમુદાયને શોકમસ્ત બનાવી ગયું છે.

પંતબ યુનિવર્સિટીની સેનેટ સર્વિયમતે એવો નિર્ણય કર્યો છે કે યુનિવર્સિટીની વતીમાં સાળાઓ અને હોયિજમાં દાલ શીખવવામાં આવતી ઈતિહાસની વતીમાં ચોપણીઓમાંથી ભૂતના વખતના હિંદી રાજ્યોને લગતી બોટી હકીકતો કાઢી નાખીને ફરીથી લખાવવી તેઈએ. કપુરથલાતા કેળવણી ખાતાના વડા ડીરેક્ટર દીવાન રાજ-કુમારે એ કંરાવ રહ્યું કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે આપ કરવામાં યુનિવર્સિટીને હેતુ એવી એતિહાસિક હકીકતો ભહેરમાં લાવવાનો હોવો જોઈએ ૨ ને હિંદીમાં વસતી ચૂકી ભૂટી કેમીમાં સામાન્ય સંસ્કૃતિની રજી કરવામાં મદદરૂપ થાય.

૭૩ વાર્તાઓ] ૨ સ્ કયા રી [૪૫૦ પાનાં

આલુ પુસ્તકોના કદનાં ૯૦૦ કરતાં વધારે પાનાંના ભરપૂર વાંચનમાં ૧૦ વાર્તાસંગ્રહો જેટલી એક એકથી ચડિયાતી વિવિધ વાર્તાનો દળદાર સંગ્રહ જેમાં નીચેની દરેક પ્રકારની, ગુજરાતના સિદ્ધહસ્ત લેખકોની વાર્તાઓ છે

દેવકથા	સામાજિક કથા	માનસિક કથા	હાલનકથા
મંત્રદીપ્ત	પરિણામ	વરણી છવ	કસ્તુરબા
નય	બાપ	ગરબી	પ્રકુલવ્યવસ્થા
ચુદ્ધિનિશ્ચય	દુધ	હા છ	ખાન અ. ગદ્યખાન
નચિંતતા	એક કુગોળો	નથી ચીરિયા	ચિટ્ટો કેસપ કરે
વિશ્વરૂપ	વોદી	મેં જ પદાનુ	પીર સાવરસ
અભિરામ	સર્વેશ્વર	નરીગની બિહારી	મી રમણ મદર્સિ
પુત્ર	નવાલો મોદી	વકેદારી	છઠ્ઠા કેમ વાલ
સ્વર્ગોદિપતિ નટુપ	પ્રણયકથા	કિના	હારિયકથા
ભૂલકથા	વચનમંત્ર	કોટો કલબો	મેકલે ડુ ડુ
વાસનામૂર્તિ	રોડી ને ગ્રેમ	પરબીયા	નનામા કાપો
અક્ષત અંક	કસ્થાલો	રમૂલ કેસકથા	સાંતકથા
હરીલાખ ખડેરામા	નુસ્કો	કે. ફી. બ. ન. ૭૦૨	મીના કાગલ
પ્રભળ વાસના	નય તનો એકસર	બેલકના નાણાં	પુરાણકથા
શોક શીક ચરાર	સ્મરણો	દે. અ. ન. ૭	સર્પચંદ્ર
બુલબુલ રે	નહિનીના આસુ	બાલુસકથા	દેવ અને દોલન
સાંતકથા	પત્ર	ખૂની કોણી	કામણકથા
પેશિર માટ શોધ	કુર્ચકથા	રાતી ટાળી	સર્પ સંજાર
નયપ્રસાદની વાતો	છવનનો હાલ	ભતીયકથા	નારીકથા
કોનાં પાપે	સમર્પણ	મોદાનો હાથી	દા
પ્રવાસકથા	નાતિકથા	સ્વૂળ પ્રલોભન	પરીકથા
કિસનસિંહ	કાલકલ અને લુહાસ	ફપકથા	મોહાનુભારી
નર્તી છવતર	વર્ણકથા	બાકનો દુકો	પ્રસંગકથા
	સ્વપ્ન	પ્રધાનચિત્રી	સાચી પલ્લ અદ્ભુત વાતો

કિંમત રૂ. ૮ આઠ : વી પી. પોસ્ટેજ ૧૨ આના

ઓર્ડર નોંધાયવામાં લેવાયે છે અને જતાં એક અપૂર્વ તક-ગુમાવવી પડે તેમ છે

કહાની કાર્યાલય : દાણા પીઠ : ભાવનગર

... : 'કહાની' નું લવાજમ ભરવાનાં સ્થળ : ...

ભા ૨ તી સા હિ ત્ય સં ધ . લિ મિ ટે ૩

મીમરાજ ગિરડાંગ, મીજે માગે

ફરનાકાંચ પુત્ર નીચે

મીપોળ સામે

કાસબાદેવી : સુંખઈ-૨

ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

રાવપુરા : વડોદરા

કે દલા સ અને ઉદ્દાધન આપતી વાંતો આનું અને ખું માસિક

અંક આઠમો

કાવ્યેપુ રમ્યા કથા

મુઝ-મધુર અને બહાર આવ્યા અને બારો બાર કલ્પના પહેંચ્યા, પણ તે પછી કલ્પના શાન્તિ કામ પ્રત્યે મન નીરસ બની બેઠું.

[ઉદયશરના નૃત્યપ્રયોગો જોવાની ઝંખના તો મણા વખતથી થયેલી. પશ્ચિમને નૃત્ય દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિની જુલાયેલી કળા-ચક્રમતાનો પરિચય કરાવી રહેલાનું એ ક્ષેત્રે બહુમાન કરી રહેલા એ નૃત્યકાર માટે પહેલેથી જ અનુરાગ લાયકો હતો. અને એમાં એના નૃત્યે અસાધારણ ઉમેરો કરી દીધો. નૃત્યમાં અમને એવી કાંઈ સાંખી યજ્ઞ તો નહિ, હા, જોડી લાગણી અને ધીરમંદીર સહ્યાવ ખરા. પણ નૃત્ય જોયા પછી થોડી સમજણે ને અનદદ આનંદથી અંતર હાથ રહ્યું એ જીવનના બહુમલા શુષ્કપ્રસંગોમાંના એક તરીકે સ્થાન પામનારા માટેનું હતું.

એટલે અમારું ટેમલ આને ધોજતી દીકરા નજીક મગજ રોકી શકે તેમ ન હતું. પ્રચલિતકારી વિવેચનામાં જ્યારે અમારી નજીકના ટેમલવાળાએ હતું બ્યાન પણ બેઝી શક્યા હતા. એકધારાપણા અને વૈવિધ્ય વચ્ચેની પસંદગીમાં વૈવિધ્યનું સ્થાન હરવખતે હરસ્થિતિમાં સહાય બિનદરીક રહ્યું હોય તેમ સહુ ખુરસીએ નજીક બેઝી પાસે ગોઠવાયા.

‘એણે ને રાસનૃત્ય કહ્યું’ તે તેની ઉલ્લાસમાં ઉલ્લાસી તેવારીમાંનું છે. અદ્યોપથી ઉદયશર તેના એક-એ સાથીએ સહિત ગામડાંએ ઘૂમી આવ્યા તે એ શીખતા પણ આવ્યા.’ વાતને હમેશાં વેગ આપવા પૂરતું શરૂ શરૂમાં લખી પછી મોટે વજ્રે ચૂપ રહેતા એક શ્રી મહેતા બોલ્યા. લોકો વિષે વિગતવાર માહિતી નહીવાની રિથિતિમાં રહેતા એ મુદ્દાએ વળી ઉમેર્યું: ‘એને માટેના શૃંગાર પણ ત્યાંથી જ ખરીદતા આવ્યા છે.’

કળાયેલ ખાંગો

લેખક

ઉમેશ કવિ

‘આભલાવાળા ચાંચુલા તે કપડાં, બોલકા તે રંગબેરંગી કુમરતાવાળો નાડી, લીલી મગજ મૂંઝલા લાલ ફટકા તે ચંદરવા તે ભરત ભરેલા ચાંચુલા ઘણું લાભ્યા છે. મોટે માથું ચૂકવીને હો!’ એવી ખાતમી પ્રામવામાં બહુધા અંતરથી અને અવગત રહેનારાઓ વચ્ચે સ્પર્ધા જેવું હોઈ શકે તેવો ખ્યાલ આપતા બીજા એક શ્રી શાહ નામે મુદ્દસ બોલ્યા.

વાતોના એક બહારલાવ તરફ જતા રોજી મેં કહ્યું: ‘એ રાસનૃત્ય આપણા મૂળરાતીઓને કદાચ ન પણ આંખે બાકી બિનમૂળરાતીઓમાં એ ભારે જીવકાવ.’ ‘પણ ખૂબી જોઈ ને! આપણી જ વસ્તુ એને હાથે ફેરી સરસ ચલી!’ અમારામાં નૃત્ય વિષે જેમના મત પ્રમાણુચૂત માનવો પડે તેવા મારા એક મિત્ર શ્રી પરીએ કહ્યું.

‘ખરી કમાલ તો એણે તાંકવમાં કરી!’ મહેતાએ વળી વેગ આપ્યો.

‘કે પછી આપણને ને ખૂબ મરુતુ તો આપણી જાજ વાગ વાજવતી હોય!’ મેં કહ્યું.

‘એપ્રિસિએશન મોટી વાત છે. બાકી સામાની પ્રવીણતા પણ ખરી. ગમે તેવો બોધો પણ બે ઘડી ચલી રહે તેવું એના તાંકવમાં છે!’ મહેતા બોલ્યા.

‘કરી જ ગતાગમ વગરનાને પણ તાણુમ કરી શકે તે કળા!’

‘તાંકવમાં સુખ આપક તરવ મહાદેવનું ઉદ્ધાર-લભ્ય ચરિત્ર છે.’ પરીએ બોલ્યા અને ઉમેર્યું: ‘આપણા

પુરાણ-પિતા ભગવાન શંકરના બક્ષિતત્વની એ વિશેષતા છે એવી વિશ્વવિભૂતિના આહવાદ અને વિષદે એના વિષદ અને વિષમ હોય. તોડવ પછવાડે એના મકાન દેવી જીવનના વિરાટ સત્ત્વે વણાયા છે. જગત-જીવનના વિધાયક તરોને પ્રતિનિધતા કરુણાસિન્ધુ મહાદેવના પાપવિરોધક કલ્યાણકામી જીવનના પ્રવાહોને મૂર્તિમાન કરવા મથતા આ તોડવમાં, સુષ્ટિના અંતિમ વિનાશ તરફ ધપતા શિવના સ્વસ્થાલને સચોટ કરતા ઘેરા સુરધોષનું ઉદયશંકરનું વાદ-આયોજનને જોયું ને? સંતપ્ત અને સંકુલ્પ મહાદેવના કાપશમન માટે સ્તુતિ અર્ચન કરતા મંગા અને પાર્વતી તથા ગણે દેવોની કરુણાં પશુ એને લખ જનાવી રહેતાં હતાં ને? અને એ બધાને રૂપ, વેગ અને અર્ધધન ખતાવતાં આનુષંગીઓમાં સમૃદ્ધ વજ્રાલંકાર, તાલ-નાદ આદિ તથા પુરાણકાલીન વ તોવરણ જમાવરામાં મદદ કરતાં ઇતિહાસનું ગાન પશુ એટલા જ લામ લાજવી નય છે।

‘એવા લાવ-ખરચ તે ઉદયશંકરને પોતાપ આઈ’
પેલા સાહે પાછું સોંપા-મોંધાનું’ ખઝર સર ક્યું.’

એમને જ જવાબ આપતા ધાગે તેમ પરીખ બોલી બીક્યા : ‘પશુ તેથી ગરીબોમાં નૃપલાવના નથી એવું કાંઈ નથી મિ. શાહ! સાધન-અઢાવે કે સાહિત્યતાના અગાને ગરીબોની કલા દિગ્વિખ કે કૂજડી ધાગે તે હશે પશુ તે કલા મટતી નથી.

‘હું એના સમર્થનમાં મારા જ ગામનો એક કિરસોં દહું, ચાલો।’

‘કહો કહો.’

‘હા હા એ હીક છે.’

‘ચર કશે, ચલાવો.’

‘લાઈ સાંભળો.’ કહેના બધા કુતૂહલજર્વા સાંભળવા તત્પર બન્યા.

‘એક મિનિટ ધીકાં’ કહેનાંક સાહે તાળી પાડી છાકરાને બોલાવ્યો અને ચોમેર નજર પાથરી વાતમાં રસ લેતા સહુને વિનયથી પૂછ્યું : ‘આપ કોઈ કશુંક લેશો!’ અને એમના પોતા માટે લેમન-ફોલનું ફરમાવી સહુના સાભાર નકાર સ્વીકારતા નિરમ્યા : કાંઈએ આ તકે સિગરેટો સળગાવી તો કાંઈએ પાન ખતાવવા માંડ્યા

‘સાંકે વર્ષ પહેલાં બની ગયેલો આ કિરસો છે.

અમારા ગામમાં આને પશુ કાળીની વસ્તી હીક। છે. તે કિરસોમાં પશુ હતી. આને પકપેના ગામે પકપેના પછી કાળીઓ ધસાતા ચાલ્યા છે. બાકી કિરસોમાં સહુ સુખી હતા ને આ કિરસોં એવા કે કાળી માડીએવરનો છે. જેનો કૂખો દંજી જોતો છે વંચવેલો ય ચાલતો છે. આપ સહુ જાણો છો કે ત્યાં ખાતે જમીન છે. ધરખેડ છે. આ કાળી શરૂ અમારું લોક હતો.’ દરમિયાન મહેતાએ પરીખને એ પાન લખાવ્યું તે મોમાં મૂકતાં પરીખે આગળ ચાલ્યું.

‘મેટે ભાગે ગામ-અંધે કાળીઓનાં ખેતમાં કેટલાકને તો સારાં ધર છે. બાકીનાઓ તો આ કૂખાઓમાં જિંદગી ખેંચી નાખે છે. હવે તો કલા નમૂના દાખલ. એકાદ-બે કૂખા માર્ક છે. શંકુમાળ યતી જુવાનોની આ વાત. એ કિરસો ધી, કુલ બાંધના. રૂપાળો ય ખરા. રંગીલી તો એ આખી ના છે. એમિયાં રાખે. કાંતરી બેરતી હોય. તેમથી મળ તરમતર હોય. ધોણેલાં કપડાં અને શ્રમભારે જળવ થેતું તંદુરસ્ત બદન. સાચા નીરામી શરીર વાં આપણે ન સમજી શકીએ કે તૃપ્ત અને કૌતલતા જીવાન બદનને કેવો સંબંધ છે. એની બાબડી ચે જી રસીલી બાઈ. જીવાન જોધ. છાકરું છેડું કાંઈ નહિ દંજી નવતર. કોઠકરી એ કાળજી અને કાળી એના માખાપે જીલ્લા કરીને ફટી મૂકેલાં. ઈ બેકે નવા કૂખામાં સંસાર માડી દીધેલો. અને એ દિલેળા કરતાં રહે.

‘આપ સહુ જાણો છો કે ગામડાંઓ નેટક સાચી કહાની નજીક છે તેટલાં ચહેરા નથી. ગામડાંઓનાં ધરગથ્ય વાસણો અને રાખે માટે પ્રકિત્ત્વકાર રુકિમણદેવી અરડોલનું બ્યાખ્યાન આપે સહુએ સાંભળ્યું હતું. તેમણે જ કહ્યું હતું કે આપ કિંદી ગામડાંના રસોઈનાં માડીનાં કામોના ધ પેરિસ-લંડનના ઉમરાવ-ધરોની શોભા બની બેઠાં તેટલાં કલાત્મક છે. તેવું સાંભળીએ ત્યારે બહુ આપણે દેશગૌરવ અનુભવી ફટીએ તેટલું જ. એ આપણે પહેલ કરી ધારી શકીએ તે કિરસોં છે. છેડા છે.

‘એવું જ ગામડાંનું રંગબિધાન. એવી વજ્રકલા ધેરવાળાં કેડિયાં જે આપણા કશું પહેરે છે તે પહેરીને તો ઉદયશંકરે આપણને

વેગ આપતી એ વસ્ત્રહલાની દૃષ્ટિ આપી. તેમ ગામ-
કાંઠા મનુના તાલ સાથે જીવે છે. એ પશુ આપણા
સહુના ખ્યાલની વાત છે. આપણા દેહલાક તહેવારે।
તો મનુના મહાત્મ્ય જ છે, એ બધું આ સંજુકના
વખતમાં એની પૂરી કલામાં સચવાઈ રહેલું. અને એ
બધા પ્રત્યેના ગામઢવારીએતો રસ અને જુજ પશુ.
એ પછી તો વિદેશી મીજવસ્તુઓથી આપણા શહેરી
જાગરો ઊભારતાં આલ્યા. તે હટાએ આવેલો ગામઢિયો
દરિકન ફાનસથી માંડીને ચાનાં પડીકાં કે પ્રાયશસ
પહોરતો યઈ ગયો. તાવડી-વાળની અલિદારી તો
મને ય વાદ છે. કારણકે મેં ય નાનપણુ ગામઢામાં
ગાળ્યું છે.

‘એટલે સંજુકની નાડીના ફૂમકાને રંગ એની
છડીના ફૂમકા સાથે ‘મેય’ યતો હતો કે નહિ યા
એના ફૂમાના ષાટ તથા પ્રમાણ એના વાડાના શક-
પત્રોના વેલા, કે ક્ષણઉ ઝાડો કે એની પાછળની ટેકરીઓ
અને બૂખરા આકાશની ‘એક કાઉન્ટ દારમની’ જળ-
વતી હતી કે કેમ, કે એ ફૂમામાં વસનારાં આ માટી-
બેયરની ઊંચાઈને ઊભીકાં પાડતાં હતાં કે કેમ તે બધી
વાતો જવા દઈએ. એક વાત હીવા જેવી હતી અને તે
એ દિવસોનાં આપણાં ગામઢિયાઓનાં બધાં બધાં
જીવન. ઉત્સાસ અને ઉત્સાહે યનગનતાં. હાયવગી
જોમવાઈમાં રાચતાં, સંતોષહયાં. નૃત્ય ગાટેની એ
રનાભાવિકતા છે. અંતર જ્યારે હળવુંફૂલ હોય, ક્યાંય
ભારણુ વગરનું નિષ્ક્રિય મન દુન્યવી ઉપાધિઓથી
મુક્ત અને વિરમૃત હોય તો જ અને ત્યાં જ સાચું
નૃત્ય સંભળી શકે.

‘આરોગ્યભરી જવાનીની તાજગી, નફિરકાઈ
અને સંતુષ્ટ આમજીવન એ હાયવગી સાધતો વચ્ચે
મુખ્યએનમણું વીતે છે. એ દર્શકત છે. ઉપરિવામણમાં
આ દંપતી વચ્ચે ભારે મેળ હતો. એકબીજાં એકએક
સારુ મરી પડે તેવો. અરસપરસ માટે જેહ ગાંડાં,
પાછી શું બાકી રહે! ઉનાળો ઊતરીને ચોમાસું જેહનું
હતું. એ દિવસોમાં ગામકુગામ કામકુ હોય. એ તો
આપણે જ જાણીએ. એ તો ગામઢ્ર આજે દવે આઠ-
મહિના જેકારે જતી ગયાં. એ દિવસોમાં એવું ન હતું.
ગામઢિયો નવરો જ ન કાળો. ખુલ્લા આકાશમાં
વાદળાં-આંટા દેતાં ને ચોવટ કરતાં યઈ ગયાં હતાં.
ઝીંબના કરાજ તાપમાં શોષાઈ ને-તપીને ધરતીથી

માંડી વનરપતિ, પશુ-પક્ષી સાથે ગામઢિયાં પશુ મીટ
માંડી બેઠાં હોય છે.

‘એ જ તો આપણાં કૃષિજીવનનો એકમાત્ર આધાર
છે: તેમ પાણું એવો એમાં એમને રસ પશુ હોય છે.
સંજુકો એકુ તો ન હતો. ખેતરનાં મૂલમજૂરી,
ધાસવકામજુ અને ઊભાકેધક કામ ઉપર એવું યુગરોન
ચાલતું. એ દુરની વાડીઓ અને કુંગરના ધાસની
રોચાગીરી પશુ કરતો.

‘એ દિવસોમાં કુંગરધારથી એક દી એ ગામ
તરફ આલ્યો’ આવે: ગામ સીમાએ એક વાઢળું વરસીને
ચાલી મયેલું. એટલે ધૂળ ભેરી ગયેલી. ઝાંઝા
રનાન-સ્વચ્છ બની ગયેલાં. પહેલવાઢ વરસાદથી થોડી
પલળેલી જમીનમાંથી એક મીઠી ખુશખો ફેલાઈ
રહેલી. ગામતજી તરફ આવી રહેલા સંજુકે વૃથો
વચ્ચે રોઢાતાં ખોરડાની ક્ષિતિજ, ગામમાં સમકાઈ
ચૂલકા ચૂલાઓના ધુમાડે છાઈ ગયેલી ભેઈ. દિવસ
આયમવાને હજુ થોડી વાર હતી. સુરજ કુંગરની
ઝોચાણે આવી ગયેલો અને પછી આરોપ્યાર આયમી
જવામાં હતો: ત્યારે એ ગામની સજોલજ પહોંચ્યો.
ખીલી ઝીટેલી સંધ્યાએ જતા સુરજના મકાશ પાયર-
વાનું જનજે માથે લીધું હોય તેમ દિશાઓના કાટ
વચ્ચે થોડો વખત મકાશ ફેંધાઈ રહ્યો. હાયલા
થોરની કુદાની હીલાલવાળો રસ્તો વટાવી એ ટૂંકી
ટૂંકીએ પોતાના ફૂળા તરફ વળે ત્યારે વચમાં એક વાડો
આવે. એ ગામમાં સધરેકાં ખડની એક મંજુ હતી.
છતાં રસ્તો ટુંકાવવા લોકોએ એમાં એ ચીકાં પાડી
કેડી કરી હતી. તે આજની વાઢ ફરતી ધિંગી વાઢ
તો અખંડ હતી, વાડોએ કાંઈ નાતો ન કહેવાય.
આસો નાનકડી તળાવડી જેવડો. પશુ એમાંડી અને
એકાંતિક રચાન. મંજુ યે જીનવાણી હતી. એની ઉપર
અને આસપાસની વાડો સહિત સુકાઈ ગયેલા વગાઉ
વેલાઓ છાઈ ગયેલા. એથી મંજુ થોડી રળિયામણી
પશુ સોદતી અને કાળાં પડી ગયેલાં કયાંક કયાંક
નજરમાં કરતાં ખડનાં ધાળાં પૂરતી તિદામણી પશુ.
કુંગર- હાળા ચીકાથી સંજુ વાઢમાં પગ મૂકે તો
ખોર હેલની એક મંડળો મકાનાં નાચે. ખોરે કળા
પૂરેલી અને આઠસ ટેલડીઓ કુંડાળે પડેલી. એટલે
એ છાનો ધીરે જોતો અટકી ઊભો. સજિના આ
નાનકા કાગમાં નૃત્ય વાટે જીવનરસ ઊભરાવતાં

આ મનોહર પદ્મીચોના નીરવ પ્રેમોપાલ્લભતા ઓન-
સમારંભે એને આર્થી લીધા. અને એમ મંછળના
છાયાદળ્યા પગમાં નાચતા ગોર અને અણુઆણુ
ફરતી ઢેસો ભોવાઈ એ તલ્લીન બની ગયો. સંખ્યાની
સુરખીમાં સોદામણી હામતા આ મોરદેસોને બરાબર
એવી જ ઊલટથી મામદાજાના શીંડે ઊભી એની
બેચર-પાતી પણ ભેતી હતી. ધણીની રાહ ભોઈ કંટા-
ભલી વરસાદની બીકે માથે કુંચુ નાખી એની સામે
આવી નીકળેલી અને ભે ઉપરવાસ વરસાદ હોય કે આવે
તો અપ પારી ધારી, યંજુડા મારે એની બહી છત્રી
લીધેલી પણ એવ અદા જમાઈ ગયેલી. બેક લેરખાં તો
ભેતાં ધરાત નહિ પણ એકાદ નડીને આ સ્ત્રીપ્રેક્ષકની
હાજરીને ખ્યાલ આપ્યો. હશે કે પછી યાજીને,
તુલ્યકળાએ એમનો નાચ સંકેતી લીધો કે તરત
માટીબેચરે ચોરના શીંડાની નજીકના આથાલેથી ચાલવા
માફતા અરસપરસને ભેખાં, પહેલાં તો તુલ્યલાધી ધીર
જંબીરાઈથી અને પછી મીઠું મરકતાં હસી પડતાં તુલ્યની
અસરમાં મૂંગા મૂંગા મારાં કાપી ધેર પહેાંચ્યાં.
પ્રથમ છત્રા પ્રથમ ચર્ચ સંજુગને. એણે થોડું મોરનાં
તલાવાનું અનુસરણ કરી લીધું. તે એની ધરવાળા
મંદ મંદ દસતી એને ભોઈ રહી. ખાવાનું ખાવાને
કાણે હતું અને દરમિયાન માટીબેચર આ આવે
મૈત્રી આ.

“યુ પીટલાં રૂપાણું નાચતાંતાં!” ધરવાળા
જ મયુરતુલની અસર માણતી હતી. આડીઅવળા
મજાતી બાંડી ઢેસો અને વારે વારે કરાસના કળા
પાથરેલા મોરમાં ભેવા બેસીએ તો તુલ્યને બદલે કર્યા
લીળ જ તરતો મળી આવે પણ નકરા મોરદેસની
રફદીની એ અસર ન હતી. રૂપેલાં માનવી-હૃદયને
ચતાં કરી મૂકનાર યંત્રોએની સક્રમતા છુદ્ધિગર
ત નથી. માનવીના સુખ અને ભયોં મનને જ્યાં
જર નાખે ત્યાં સુખ, આનંદ અને સંપત જ વસ્યાં
જે એવા દિવસો સહુના જીવનમાં એકાદી વાર
પાવે છે. આને માટે પણ તેવું જ.

“તે તું થે જાડ ને!” યંજુડે પાતીને આહવાન
કું. “રાસકામાં તો ત્રમજીત બોધાવસ, અર્ધ તો
પણી દેખાયા!”

“દેસ એકલી ન અરધે! પાંચ-દસ ભોઈએ,
ઈ આપ્યા!”

“આવનારીયું તો આવે પણ તુંથી સંખ્યું નહિ
ભવ પાણું!”

“ત્રેલ હોઈ તો લાભ ને! દાણા તારે પૂરવા
પડશે, મારે તો કામમાં સચવાશે થાશે! જશે ન
ભેથો હોય!”

“લે જાડ જાડ! તું મારે એકે દહાળાં છે!” કહેતા
સંજુડે એને હાથ પકડીને મેડી કરી.

‘માટીબેચરને બહુ તો નવરાગના દિવસોમાંની
ભવાઈ કે રડીખડી કોંકે રામલીલાના સરકાર બરા
એટલે કિસાદી પાતીએ સાહસોની માત્રી વાળી લાઈ
વસે કાને લાગે, મામડામાં વપરાય છે તેવી ડાનોગિ-
માની સાવરણી ખોસી, દેસની પૂંછડીની અદા ઊભી
કરી સંજુડને જક કરી લીધી. તો યંજુડે કૂખમાં
પેતાને વસે જામે જાયો નાનેરા ખાટો કૂખમાં
પડેમે તે જીંચણિયા વડે કસકસાવીને બાંધી મોરની
કળા પ્રગટાવી લીધી; તારે દૈયે જંધરેલી કોઈ ગુપ્ત
અજ્ઞ અભિલાષા યા-મોતી અધુકલો પીણી, દૂંકા
દૂંકા પગ કરતી પાતી કૂખની માંભલી આસપાસ
ફરવા લાગી હતી. આમ મોર-ઢેમે ચાંભલી આસપાસ
અકરાવા લેવા ચરે ક્યાં મોર જણે પોતાના હૃદયની ગૂઢ
અભિમત કામનાઓ અપરંગી કલા દારા અભિપ્રેત
કરતો ન હોય! મથૂર ચા યંજુની જીવન-કલા-
જવામાં સોદાગન દેસ શી પાવતી જીવનઆનંદ ન
માણતી હોય!

‘મૂંમાં ધીરો મૂઠ મીઠું મરકતાં ભતાં આ માટી-
બેચર બાલ બાન બૂલી બેઠાં. અ-યોન્યના તલસાટને
અભાવતી, અ-યોન્યને ધેરા અનુરાગ વડે ગૂંચતી,
અ-યોન્યના હિરપ્રચાહોને એક સાથે વહેવાવતી; જીર્મ
ઓનાં, રચિતઓનાં, કાવિ સુખભાવોનાં સંહન શી
એ પળની તેમની આહરેલી-સરવશુદ પ્રેમલીલાનું
સંજોપન કોઈ પણ સરકારી માવવીથી જીતરતું ન હતું.
‘અવશ્યિત જીવપ્રાણીઓથી જીભરાતી રહેતી પૃથ્વીમાં,
જીવનની પળેપળને સાચી ગંભીરતા વડે મૂકવી રહેલા,
દેશકિલત માત્રથી મનુવિકાસોની ઉચ્ચ ભૂમિકા પર
જઈ બેઠેલા બે સુકત અને પુષ્ટ આત્માની દીપ્તિથી
કૂખનું વાતાવરણ એવું ઉજ્જ્વળું બની ચું હતું કે
તેમાં ખૂણાની ઘંટી પાસેની લાકડાની દીવીના આંધ
સાથે દેસની પૂંછડી (ધાવરણી) અડી ભતાં લાગી
હી તારે જ એ બનેની તુલ્યસમાધિ જીતરી-બને

એક સાથે ચોક્કસ કાઢ્યાં. પણ સાથે સાથે વળગણીનાં નીચાં લટકી રહેલાં ચોક્કસ લૂગાં પણ આગની આગે પકાઈ ગયેલાં. વાતવાતમાં તો આગની નવાળાઓએ આગળ ખડના છાપરાને પણ ધરખવા મારેલું.

‘આધાની જેમ ધડીક તો અન્નેએ ચરસપરસને ટીક્યા ક્યું’, ત્યાં સુધીમાં કૂબો ધુમાડા વડે ધરાઈ ગયો હતો. જૂંળાતી ટેલ તો એક જલારે કૂબાની અદાર ડેરી પડી. ને પૂછડી જમીન સાથે પસી ઝાલવી નાખી. ધુમાડે આવેલા કૂબાના આરણ પાસે લીલાં રહી, અંદર પોતાના કલાકારે અદાર નીકળવા અશક્ત મોરને કહ્યું:

‘કળાયલ! ખાંચો!’ એટલે ચોક્કસ વાકાં વળી આટલો આરણ અદાર કાઢી લે. પણ આટલો ઊંચો કસકસાવીને મળજી અધિવો. એના અંધ અને નીચાં પડી ગયેલી ગંઠિને ઝાડવાનું કરતો ચંજુડો ધુમાડે ગોટવાઈ ગયેલો મંજાઈ રહેલો હતો.

‘લૂગાં બળવાની ગંધે તથા તરત ધુમાડા સાથે જાડા વચ્ચે ધરાઈ ગયેલા કૂબા પાસે આસપાસનાં સહુ એકાં તો ઘઈ ગયેલાં. એમ તો ચંજુડાનાં માથાપ પણ જાંચે જીવે આવી પહોંચેલાં, અને એમ સારું ગમેલું એકલું થતું આવેલું.

‘પણ એ અંધી દિલચાલ અલે બેશાન રહેલી પાતી તો ધેલજાગરી બોલ્યા કરતી સંજગાવા કરી કે ‘કળાયલ! ખાંચો!’

‘અને વાક્યું’ ઘઈ જાય તે પહેલાં ચંજુડાને એની કળાના અંધ સાથે લેણાએ અદાર બેંચી કાઢ્યો. પણ ખૂરી તો એ ઘઈ કે બળી ગયેલા સાવરણીના કૂંડાની લટકતી પૂંછડી સાથે પાતી અને આટલો

અધિવો ચંજુડો ખુલ્લા પડી ગયાં હતાં. એ બેંચેની કળાપ્રીતિને લોકોએ પોતાની રીતે ખૂચી-ગિરદાવી ને જીવતી પણ રાખી. અને ન્યારે નાના હતા, ત્યાં સુધી ચંજુ જીવતો હતો, ત્યારે ચંજુને તેના નામથી ગામમાં અમારી હેડીના તો કાઈ પણ જોળખતા નહિ. રીઝાં ‘કળાયલ’ નો ગીઠો ટૂંકો અને ખીજમાં ‘ખાંચો’ કહીને જ સહુ એને બોલાવતાં.

‘એટલે સાધનના અભાવે કે સારોય ધાનના બેખાલે કળા અલખત ગરીબ ઘાને છે પણ કળા મટતી નથી!’ કહી પરીખ બોલતા અટક્યાં.

છેવટનો ઘૂંટ ગળે ઉતારી ગ્લાસ ટેબલ ઉપર ધોઘતા યાદ બોલી પડ્યા: ‘અહુ કરી તમે તો પરીખ!’

‘આ તમારા ગામનો કળાયલ ‘કલાપી’ પહેલાં ઘઈ ગયો, ખરું!’ મહેતાએ વાતને વેગ આપવાનું ક્યું. પરીખે કહારમાં ડાકું છુલ્લું.

હું બોલ્યો: ‘ચંજુડાને ઠેકાણે કાઈ રાજા હોત ને એને કલાય મધુરદત્તનું ધેલું લાગ્યું હોત તો ખાસા કનનઅંધ-મોરલાઓના ચિહાર થયા હોત ને દગલાખમ સાચાં પીછાં વડે એકાદ દુર્ભરિયો મોર અને થોડી વમારણેને ચોપડો આંધીને ટેલો અનવું પડ્યું હોત!’

‘કે ઉવચકાંકરો, આના પાવલોવા, રામીની, રુકિમણી જેવાં સાધનસંપન્ન અને કલાપદુ નૃત્યકારોએ મધુરદત્ત વાટે પ્રેમ કારુણ્ય જલતાં માનવજીવનને રૂપ આપ્યું હોત, મૂર્તિમંત કવિતા રચી હોત, એ સવાલ જ નથી.’ પરીખ બોલ્યા.

‘લઈ-એવાઓને પોતાની વાત કિ. પહેંચતાની અલિધારી છો’ કહેતા યાદ કાઢ્યા.

○

અભ્યાસિને યદાં કાકા, લક્ષ્મી, લાલ, કમિને જિવદ્રવ, ધુલ આવાથી પેટનું મેલું’ યદું, દાપપત્ર અગ્નિ જવા, દસતની કબજાપાદ, પાવણ કે કુપનું પાચન ન યદું વિચરે અનેક દરો મશાઈ અખૂટ કોવત આપનારી અમૃત દુલ્લભ ઔષધિ વાપરે

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી

[૧૪૨૨૬]

કઈથી દખાતાં દખારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કી. રબી એકના આના બાર. (વી. પી. પો. નં. ૧૬૬)

વૈદ નવતીધરાય દુરજીવનદાસ મહેતા

૧. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી રીપો-અંગાચોક-બાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ટેકાણું-ટેકાદવાણ મસાલા રીપો, ૧ સુનારચીની નોક-મુંબઈ નં. ૪

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ

—અક્ષીર દવા—

શરદી મથાનનાર

ભૂખ લગાડનાર

ઠંડત સાફ લાવનાર

ઊંઘ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજગી બક્ષનાર

—લજ્જતદાર પેય—

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાણાવલેહ એટલે જીવન

—પુષ્ટિકારક ખોરાક !—

માંદાં, સાજાં, નબળાં,

સખળાં, નાનાં, મોટાં,

સી, પુરુષ સૌને મારે

—જીવનવર્ધક દવા !—

દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

ચા. બા. નં. ૫૫૧૩ મુંબઈ ૧૪

આજ સુધી એણે લશ્કરી નકશાઓ દોર્ષાઈ હતા, લશ્કરી ચાળાના વિચારોએ અને પ્રેરણાનું લશ્કરી મૂલ્ય શીખવ્યું હતું. આજ સુધી પ્રદેશનાં જુદાં જુદાં રૂપને એણે લશ્કરી દૃષ્ટિએ જોઈ વળાનો પ્રવળ કર્યો હતો. એના મોટા ટેબલ પર પુસ્તકો પડ્યા હતાં. એક મોટો નકશો એણે ટૂંકાતી નજરને તાણી તાણીને તૈયાર કર્યો હતો. એ નકશો લેનિનગ્રાડ પ્રદેશનો નકશો હતો. ખીમ ઘણા નકશાઓ એના મોટા ખંડની દીવાલ પર લટકતા હતા.

એક મોટા બવાળે એને ટેબલ પર દેખતી નજરને સંકેલવાની ફરજ પાડી. 'હવે જોઈએ તેવું દેખાતું નથી.' એ બયાર્યો.

પણ એની અંદરની આંખ સામે લેનિનગ્રાડની આસપાસનો પ્રદેશ—એના બધા અદાવ તે ઢાળવાળો જોવાનીચો ચર્મ રહ્યો. એ પ્રદેશની તમામ રેખાઓ આ જુદા પ્રોફેસર સામે બધાનંક વાસ્તવતા ધરી રહી. ગામમાંની હરોળો, લેનિનગ્રાડથી જોડાતા જતા અનેક બ્લકાઉટરોએ એ બધું એને સાફ સાફ દેખાતું હતું.

'આ જોઈશી વધતી વનરાજિઓ, દિલોળા લેતી લીલોતરી, ઉપરના બૂરા આકાશના રંગો ઓઢીને વહેતી જતી લેનિનગ્રાડની મરુચ્છેયા જેવી તેરા...' પ્રોફેસર એની વિચારમાળાનો દોર પકડીને નેવાનાં પાણીમાં તણાતો એકદમ અટકી પડ્યો. એના કાનમાં ફરતો એક અચાનક મગડતો આવ્યો.

એ એ'શી વરસના જુદે એના વિચાર સંકેતો અને ખંડની બારી બહાર ડોકું કાઢી નહિ દેખતી આંખે જોઈ રહ્યો.

ચોટી વારે એણે ખૂસ પાડી: 'ઓહ્યા, ઓહ્યા!' સામેના ઓરડામાંથી એક જુવાન ઓઢી આવી.

'હા, હાહા!'

'જરા દેખને દીકરા, મારાથી હવે દૂર દેખાતું નથી.'

'શું જોઈ?'

'આપણે મહાન પ્રદેશ—' જુદાં જુદાં ગળામાં ગદગદ બવાળ ઘૂંટાયો. અને એણે જીવનભર દોરેલા નકશા ચૂંટાતા દેખાયા.

'એ તો કંઈ નહિ, હાહા...એ તો...હજી ઘણું દૂર છે...'

'કાણું?'

'જમન જલ્લાહો.'

'પણ તું કહેતી હતી કે આપણાં લેનિનગ્રાડની હદનાં ગામો સળંગે છે. તે શું અરેખર સળંગે છે?' જુદે એની એ'શી વરસની સંજોગાતી લખમરે. પર હથેળીની જાણલી કરી દૂર દેખવા માગતો હોય તેમ પૂછ્યું.

'હા.' એની આંખી જુદ કાપા પર હચરવાણું કરતો ઘણું જોઈવાયો.

'તો લાવ મારી.....' જુદ કહેવરનું આખું મોઢું તપી ગયું. એના હોઠ ધૂણ રહ્યા.

'મેં તૈયાર કરી રાખી છે, તમારી રાઈફને! અને લેનિનગ્રાડમાંથી ખસેડવામાં પણ મેં તમારું નામ કાઢી નંખાવ્યું છે.'

'તો તેડું કેમ નથી આવતું...?' મ...મને છેતરે છે—આટલા મોટાને!'

'ના, હાહા હજી તો એ દૂર છે.'

'પણ ગામમાં સળંગે છે ને...?'

'હા, દૂર...દૂરનાં.'

'તો લાવ મારા બધા નકશા.'

'કેમ?'

'મારે બધા સળંગાચી મૂકવા છે...મારે એની જરૂર નથી, મારે રાઈફની જ જરૂર છે, મારા મજબૂતો એ બધા નકશા જીવતા છે.'

'પણ જેમના મજબૂતો નકશા જીવતા નથી ચર્મ મધા તેમને જરૂર પડે ને...!'

ઓહ્યા હતી.

જુદ વિચારમાં ગરબી પડતો હોય તેમ બયાર્યો:

'તો રાખ, વાત સામી હો!'

એવો એક દિવસ પસાર ચર્મ ગયો.

ખીમ દિવસની મધરાતે પાછો જુદ એની ઓહ્યાને બારી બહાર ડોહાઈને ખૂસ પાડતો હતો: 'ઓહ્યા, ઓહ્યા!' પણ ઓહ્યા હતી નહિ. લેનિનગ્રાડ પર બહાર વરસતા એ'શો નીચે રેલાતી આગ, મોત અને સર્વનાશની સારવાર કરવા—એ ઉપડી ગઈ હતી, જુદને એ વાત યાદ આવી અને એ દેખી રહ્યો.

'સળંગતાં ગામમાં, સળંગતાં બનગાલ, સળંગતાં લેનિનગ્રાડ. બધાં ગામ સળંગે ત્યાં તો હોલવનારું મ કાઈ નહિ હોય ને!'

એની આંખ સામે ખાલી ચર્મ ગામો, નાસતાં નરનારીઓ, રજગતાં પાળકો, હોઈતાં

‘ના, ના.’

‘તો ખસ, લેનિનગ્રાડ તારાજ થયું નથી, થવાનું નથી.’

‘આજે તું તાતમા છે દીકરી...’ વૃદ્ધ ઝોલ્ગાનું માથું પાસે જોતી કપાળ ચૂમું ને ધીમેધી ઝેનાં યુદ્ધમાં આગળાઓ પરાતીને પૂછયું: ‘પણ ઝોલ્ગા, એ લોક કેટલેક છે હવે?’

‘કાણ?’

‘જર્મન જલસાદો, નાઝી પશુઓ, જર્મનો, જર્મનો, આપણા ખૂનથી આપણી ધરતી ધોનાર, આપણા જનમાસ, આપણી ધરતી ને ધાન, આપણે શ્રમ ને પેદાર, આપણા આજકા ને શાષ્ટિઓ, આપણા ખવડો શિકાર કરવા આવેલા ફાસિસ્ટ પશુઓ...’ ઝોલ્ગા વૃદ્ધ કંપી બેઠેલું શરીર અકક ચર્મ ગયું. ‘.....એ કુકરના બચ્ચાઓ અને જેડાની ચોલાઓ આપણે અહીં જ કચરા ખેંદીશું...’

‘દાદા, દાદા, આમ આવેશ કયે’ રુ’ ચાપ ફે’ ઝોલ્ગાએ વૃદ્ધને રાત કરતાં કહ્યું.

‘તો હું આટલી ઉમર...’ એક મોટા પર્વત પરથી વૃદ્ધ અખડો હોય તેમ ભેદે રહ્યો.

‘હું કર્ચા મરી ચર્મ છું’ મોરચા પર લડતો મારો માપ તમારો જીવાન ભેષ કર્ચા ચાકી ગયો છે?’

વૃદ્ધ કંઈ બોલ્યો નહિ, પાછું એણે પૂછ્યું: ‘પણ એ કેટલેક આવ્યા છે? બોલ બોલી નાખ...યુદ્ધની બાબતો એવે-યુ એમના હાથમાં છે? એમની તોપ-ના જોળા જેડીના મહાલની દીવાલો પર પડે છે? પેટરોલક આખો તારાજ ચર્મ રહ્યો છે? કાલપીને પાસે એમની તોયો ખખડે છે?’

‘બાપા! બાપા! આ કેવી કારમી કલ્પનાઓ!’ ઝોલ્ગા બમરી.

‘પણ લેનિનગ્રાડ પાસે નહિ...આજ સુધી એણે દુસ્મનનું શરણ કદી સ્વીકાર્યું નથી.’ વૃદ્ધ આખો ચ કંપી બેઠો.

‘હું બહા!’ ઝોલ્ગા બમરી થઈ.

‘રાખ રાખ...’ વૃદ્ધ ઉતાવળે થયો, ‘એક જ વાત...’

‘શું?’

‘મેં જમીનની પલટાટી કાપાનો અન્યાસ કયો છે. પતન ને પાછાના વેગે કુંજરા ને પર્વતોને ધોઈ

નાખ્યા છે ને ઉઠાડી દીધા છે.’ દરિયા હતા ત્યાં કુંજરા ડોલ્યા છે. પર્વતમાળ હતા ત્યાં રેતીના રણ બિચાં છે, પણ લેનિનગ્રાડ.....

‘પણ રાખ, રાખ...મારે પૂછવું હતું એમ કે...’ વૃદ્ધનો અવાજ ધીમે થયો—

‘કે, આજે ત્યાં નાઝીનાં વિમાની ગીધાં સંહાર વરસાવે છે તે લેનિનગ્રાડના આકાશમાં પડીઓના કલશવ, આજે ત્યાં મોતની ઝડીઓ વરસે છે તે નેવાનાં પાણી પર આનંદો યુગલોનાં ગીતની લહેરો, આજે ત્યાં મકાનો ગળે છે ત્યાં લેનિનગ્રાડની કલ્લોલની માનવતાનાં તેસાં, આજે ત્યાં મોતનો સામનો કરતાં મરણના મરણનો ખચ છતરા પાપટી કરે છે ત્યાં લેનિનગ્રાડનો સોવિયટ જીવન-બવકાર.....આજે ત્યાં આપણે બધાં એકમેક સાથે જીવતાં હતાં ત્યાં જીવનનો ફરી વાર...’

‘પણ રાખ રાખ!’ પાછી વૃદ્ધ ખૂમ પાડી.

‘પણ આ હું બધું કદી ગયો તેવું કદી હતું ખરું’ અને એવી આવી યાદ જ...ભમણા!’

‘એવું હતું જ...એવું છે અને એવું રહેશે...’

‘ના, ના, એવું હતું જ નહોતું.’ વૃદ્ધ વિચિત્ર નજર નાખીને એણે, એ તો એક સ્વપ્ન-મારી આંખ બોલીને જતાવ તો બેટા...’ અને ઝોલ્ગા ગઈ, પણ એ પાછી આવી ત્યારે ઉતાવળે પૂછી રહી: ‘દાદા, દાદા...તમે ચ સીવો છો? દેખાતું નથી ને...?’

‘જટન ટાંકવાં તેમાં!’ વૃદ્ધ જટન ટાંકતો હસ્યો. બોલ્યો: ‘આ તો બધાં ના પાડે છે પણ હું જટન ન ટાંકું તો...’

‘તો તમારી ઝોલ્ગા દાદામાં ફરી ગયો!’ ઝોલ્ગા વૃદ્ધ કવેચરમાં લેનિનગ્રાડનો નકશો કાતરાતો ભેદે રહી, અને પાછી વખત થતાં ચાલી ગઈ.

બીજા દિવસની સવારે ત્યાં વૃદ્ધ જટન ટાંકતો નહોતો બેટો, મોરચા પર જતી એક મોટરલોરીમાં એની છેલ્લી ઇચ્છા માટે કરગરતો બેસી ગયો હતો.

કહાની એ. એચ. વહીલરના
રેલ્વે બુકસ્ટોલ પર મળી શકે છે

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.

તમારા કુટુંબની સેવામાં
સહર્ષ રજુ કરે છે

રસદા

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ઘી]

:: અને ::

અન્ય બનાવટો

રિફર્ઈન્ડ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓઈલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

સા બુ

વગેરે

— તમારા ગામના વેપારી અને એજન્ટ પાસે માંગો —

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ મિટેડ

આફિસ :

ન્યુબિલી બાગ સામે, પોસ્ટ બોક્સ નં. ૮૨ : વડોદરા

ગુજરાતના એજન્ટસ

દારખાતું

કચ્છ કારિયાવાડના એજન્ટસ

‘રસદા’ એજન્ટસી

સમલાયા

જોધવજી કલ્યાણજીની

૪ રંગવાળા માર્કેટ

(બી.બી.)

કંપની

રેલવેપુરા : અમદાવાદ

★

બો ટા દ

દોઝખની ચોતનામાંથી ઊગરી ગયેલો સુલતાન મલેકશાહ

અહીં આગળ આ છિન્દાદ નદીને કાંઠે પકાય નાખો.' શિકારની સહેલગાહે નીકળેલા સુલતાન મલેકશાહે પોતાના માથુસોને હુકમ આપ્યો.

ખપોરનો સમય ચલા આખો હતો. મધ્યાહનનો સૂર્ય અગ્નિના ગોળા સમો તપી રહ્યો હતો. નદીમાં રફલિક જેવા નિર્મળ જળનો પ્રવાહ ધીમી ગતિએ વહી રહ્યો હતો. કિનારા પાસેની લીલી દરિયાળી ઉપર શાહના તંજુઓ તણાવા લાગ્યા. અમુક માથુસો રસોઈ પકાવવામાં રોકાઈ ગયા; ખાડીના માથુસો ચાક અને ગરમીથી ખચવા માટે નદીના કંઠા જળમાં રનાન કરવા ચાલ્યા ગયા.

પકષે મેદાનમાં એક ગાય ચરતી હતી. સુલતાનના માનીતા શુલામની નજર તેના ઉપર પડી. 'આજે તો આ ગાયના ગોસ્તતું બોજન ઉઘાડીએ.' શુલામના મનમાં વિચાર રુક્યો.

'અલ્યા! તમે જે જથ્થા ધર્મને પેલી ગાય ચરે છે તેને પકડી લાવો. 'ગાય ચરતી હતી તે વિચાર તરફ આગળથી આંધી શુલામ બોલ્યો.

'કેમ? તે ગાયનું તમારે શું કામ છે?'

'તમે સમજ્યા નહિ. તેને દલાલ કરીને તેના ગોસ્તની મિજબાની ઉઘાડીએ. 'શુલામે ખુલાસો કર્યો.

'પણ તે ગાયના માલિકને ખબર પડશે અને સુલતાન પાસે ફરિયાદે આવશે, ત્યારે આપણી શી રીતિ થશે તેના કોઈ વિચાર કર્યો?'

'મારી મંજૂરી વગર સુલતાનના તંજુ પાસે ફરકવાનું કોનું ગણું છે? સુલતાન સમસ, મારી વિરુદ્ધ, એક દરફ સરખો ઉચ્ચારવાની કોષનામાં સજિત હું દેખતો નથી.' શુલામના દિલમાં મર્વની માત્રા વધવા લાગી.

'સુલતાનની તમારા ઉપર સંપૂર્ણ મહેરજાતી છે તે અને ક્યાં નથી જાણતા? છતાં જે પક્ષ તમે લરી રહ્યા છો તેનું પરિણામ બહુ ગંભીર હશે. તમે બહુ ભારે જવાબદારી ઉઠાવવા તૈયાર ચલા છો.'

'આ કામની તમામ જવાબદારી મારે શિર રહે છે. તમે તેને પકડી લાવો અને બેધડક કાપી નાખો.

તેમાં અચકાઓ છો શા માટે?' સત્તાની ખુમારીમાં શુલામે ખચવા માંડ્યું.

'તો અને આ ચાલ્યા, અમારી ક્યાં ના છે?' માથુસો બિખર્યા.

*

'માણ! તમારી ગાય ઘેર આવી?' ગામના જુવાનિયાએ એક ડોસીને પ્રશ્ન કર્યો.

'સીમમાંથી દરેકજા તો વહેલી આવી ગય છે, આજ હજુ સુધી આવી નથી, એટલે ક્યાંક ગોખર કરવા રોકાઈ ગઈ હશે.' ડોસીએ જવાબ આપ્યો.

'હવે પાછી આવી રહી. એનું તો કલ્યાણ ચર્ચ મળ્યું. સુલતાન મલેકશાહના શુલામે તેને વધેરી નાખી અને તેના ગોસ્તતું બોજન પણ પરસાઈ ગયું.' જુવાને સાચી વાત રજૂ કરી.

'મારી ગરીબ ડોસીની ગાયને કંઈએ કરી નાખી! હું અને મારા બાળકો જેના દૂધ ઉપર શુભરો અલાવતાં તે અમારી જીવાદારી પેલા શુલામે કાપી નાખી.' વજ્ર જેવો કારી મા ડોસીના દિલ ઉપર વરસી ગયો.

'હા માણ, તમારા પેટ ઉપર પાકુ પડી ગઈ. આ કાળા કામનો કરનાર પેલા નાનીચો શુલામ છે. પણ શાહના તેનો ઉપર ચાર દાય એટલે આપણું શું ચાલે?'

'એટલે આપણા અનામતું કોઈ ધણી ધોરી જ નહિ ને? હું હમણાં શાહ પાસે પહોંચી જઈ.'

'પણ શાહની મુલાકાત ચપી જ અસકલ છે. પેલો છોડે શુલામ તમને શાહનાં દર્શન પણ કરવા દે તેમ નથી. અર્થેથી પાછાં પકેલવાનો.'

'તો નદીના પુલને છેડે, શાહના માર્ગમાં, અગાઉથી જઈને બેઠી રહીશ.'

*

સાંજનો સમય ચલા આખો. લારે સૂર્યે પોતાનાં ઉમ શિરેણ સહેલવા થોંચ્યા. નદીના કાંઠા ઉપરથી સુલતાનના તંજુઓ બિપકવા લાગ્યા. શાહને રસાલે ધીમી ગતિએ પાટનગરના રસ્તે પડ્યો. શાહ ચનચનતા અરજી ધોધા ઉપર સવાર ધર્મને ગોખરે ચાલ્યો આવે છે. બરાબર તેની લગોલગ પેલા દૂર, મહાધ શુલામ પોતાના ધોધાને દંકારી રહ્યો છે.

પુલને બીજે છેડે, ડોસી શાહ નેહી બેઠી હતી ત્યાં શાહ પહોંચ્યો કે તુરત ડોસીએ છઠ્ઠાં મારી

પોતાની લગામ પકડી લીધી. ડોસીને માર્ગમાંથી દૂર ધકેલવા પેલા ગુલામે ચાણુ ઊંચક્યો અને ફટકારવા જાય છે ત્યાં—સુલતાને તેને રોકતાં કહ્યું: ‘સજ્જ, આ ડોસી ખરેખર દુઃખી જણાય છે; તેની વાત મારે સાંભળવી પડશે.’

‘ડોસીમા! તમારે જે કંઈ કહેવું હોય તે ખુશીથી કરી નાખો.’ ડોસીને ઉદ્દેશને સાદ બોલ્યો.

‘સુલતાન! આ પુલ ઉપર જો તું મારો ઈન્સાફ નહિ ચૂકવે, તો ખુદાના દરજ્જામાં તારે તેનો જવાબ આપવો પડશે. ખોલ, મારી ફરિયાદ તારે સાંભળવી છે કે કેમ?’ અન્નાયથી કઠણી બેઠેલી ડોસીએ સુલતાનને બીધો લીધો.

‘તમારી ફરિયાદ રજૂ કરો. તેનો સુકારો હમણાં જ આપી દઉં.’ મલિક ડોસીની દિગ્ભિત અને દેખાવ ભેદ ખંચકાઈ ગયો.

‘તારી પકડે બેઠેલો આ તારો ગુલામ, જે તારી હાજરીમાં મારા ઉપર ચાણુ વીંચવા તૈયાર થઈ ગયો, તેણે મારી ગાયને દલાલ કરી નાખી, માત્ર જીવન ધૂળમાં મેળવી દીધું છે. તે ગાયના દૂધમાંથી અમીઝું ગુજરાન ચાલતું અમારી મરીમની દાંડણી ફૂટી જતાં, હવે અમારી કેવી ક્ષુદ્રી દાલત થશે તેનો ખ્યાલ કર.’ પોતાના ઉપર ગુજરી ગયેલા સિતમની કહાણી ડોસીએ રજૂ કરી.

‘આવા બધા ગુલામ મારા રાજદરજ્જામાં મારે ન ભેદજો. તેને ખતરફ કરો, અને આ ડોસીને એક ગાયના બદલામાં સિતરે ગાય લઈ આપો.’ સુલતાને વજરને હુકમ કર્યો.

*

થોડા સમય પછી સુલતાન ભયંકર માંદગીમાં પડીકાઈ ગયો. એ તે જીવલેણ બ્યાધિએ તેનો બોળ લીધો. પેલી ડોસી દંજુ દલાલ હતી. દરરોજ મધ રાતે તે ડોસી સાદની કબર પાસે આવતી અને દુવા ગુજરતી કે ‘હું અદલાદ! આ તારો જાદો જે અત્યારે ખામમાં ચૂંતે છે, તેણે કોઠાડીની વેળાએ મને ઉગારી લીધી હતી; તો હવે તું તેના ઉપર રહેમ લાવી, તેનાં પાપ માફ કરી તેને શિશ્માંથી ઉગારી લે.’

તે ત્રામના એક સંત પુરો, બીજી રાતે-મલેક-શાહને સ્વપ્નમાં ભેળ્યો. અને પૂછ્યું: ‘કેમ સુલતાન! ખુદાના દરજ્જામાં તને કેવો ફેસલો મળ્યો!’

‘અરે સાઈ! હું તો પેલી ડોસીની દુવાથી બચી ગયો, નહિતર મારો એકેય આરો ન હતો. ડોસીની અંતરની વ્યુષ્ઠિ મારી મહેન ન આવી હોત તો હું દોષખની અસલ પાતનાઓમાં ધોસાઈ ગયો હોત.’ સુલતાને જવાબ આપ્યો અને અદરમ થઈ ગયો.

મહાન ચિકિત્સક અણુ અલી સીના

વૃજીર સાહેબ! આ સાહજદાતું સરીર દિન-પ્રતિદિન ઘસાણું જાય છે. કોઈ દવા લાગુ પડતી નથી. વૈદો અને હકીમોએ તમામ તુસ્ખાઓ અજમાવી નેવા, પણ કોઈની કંઈક કરી ફાવતી નથી. સુલતાન કાળસ મિંતાતુર વધેને બોલ્યો.

‘જી હા, હજાર સાહજદાનો રોગ કોઈ કળી શકતું નથી. સરીરમાં તાવ જેવું થઈ રહેલું નથી છતાં, દિવસે દિવસે સરીર ગળતું જાય છે. આ તે કંઈ જાતનો રોગ દર્શાવે છે કે અમારા વૈદક-ચાત્રમાં આવા પ્રકારની માંદગીનો ક્યાંય ઉલ્લેખ મળતો નથી.’ વૃજીરે સુલતાનના શબ્દોને સમર્થન આપ્યું.

‘કોઈ એવો હકીમ તમારી જાણમાં હોય તો નામ સમજાવો એટલે આપણે તેની સલાહ લઈ ભેદજો.’

‘નિષ્ણાત ગણાતા તમામ હકીમો પાસે આપણે ઉપચાર કરાવી નેવા, પણ તેમાંના કોઈને જરૂર મળ્યો નહિ. એક બીજા હકીમનું નામ મને યાદ આવે છે. શુરંગાનનો તે વનની છે અને અણુ અલી સીના તેનું નામ છે. કહેવાય છે કે નાડી-પરીક્ષામાં તે અણેક છે અને તેની ચિકિત્સાપદ્ધતિ પણ અદ્ભુત ગણાય છે.’

‘જસ ત્યારે. ચાણુસ પોતાની તેને તુરત બોલાવો. સાહજદાતું આગળ દશે, અને કોઈ સારો હકીમ નિમિત્ત તરીકે ગળી જાય, તો છેલ્લી ઘડે પડેલો હોવા છતાં, કદાચ એકો રાઈ જાય.’ સુલતાનના દિલમાં આશાનો સહેજ સંચાર થયો.

*

‘હકીમરાજ! તમારી નામના સાંભળીને અમે તમને તેજાગ્યા છે. અમારા સાહજદાનની બીમારીએ અસાધ્ય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. તેના દરદનું કોઈ વચાઈ નિદાન ફરી શકતું નથી. અમે તો તમામ આશા મૂકીને એકા છીએ. તમે હવે કંઈક તમારી મારી

અજમાની શકા તેમ હો તો જીએ. સુલતાને હકી અને દુકાં સધળો પ્રતિદાસ સમજવી દીધો.

નામવર! ખુદ તા'લાની રહેમ દશે, તો આ કામમાં કદાચ અને વશ મળી જશે. હકીમે ગંભીરતા-પૂર્વક જવાબ આપ્યો.

પછી હકીમે શાહજહાની નાદી હાથમાં લીધી. તેના ધનકારાનો બરાબર અભ્યાસ શરૂ કર્યો, અને બહુ ઝીણવટથી નાદીની ગતિનું અવલોકન આદર્યું. થોડી વાર પછી નાદી મૂકી દીધી; દરદીના ચહેરાનું નિરીક્ષણ કર્યું. પછી શાહને ખંડની બહાર આવવાની હિચારત કરી.

આ શહેરના એકેએક રસ્તાનું નામ જણતો હોય તેવો માણસ મારી પાસે હાજર કરો' હકીમે જોલ્યો.

રસ્તાને જણકાર આવી પહોંચ્યો. હકીમે તેને શાહજહાની પલંગ પાસે બેસાડીને કહ્યું: 'આ શહેરના તમામ રસ્તાઓનાં નામ એક પછી એક જોલતા આવે.'

માણસે નામ જોલવા શરૂ કર્યો; હકીમે શાહજહાની નાક હાથમાં લીધી. અમુક રસ્તાના નામનો ઉચ્ચાર થતાંની સાથે દરદીની નાદીનો વેગ વધ્યો. તુરંત જ હકીમે કહ્યું: 'સખર, આ રસ્તા ઉપર આવેલી તમામ શેરીઓનાં નામ જણતો હોય તેવા શખસને જોલાવો.'

એવો એક શખસ સત્તર તા' હાજર કરવામાં આવ્યો. ને તે રસ્તા ઉપરની શેરીઓનાં એક પછી એક નામ જોલાવા લાગ્યાં. અમુક શેરીનું નામ આવતાં દરદીની નાદીના ધનકારા બહાવા. હકીમે સચ્ચા આપી: 'બસ, હવે આ શેરીમાં રહેતાં તમામ કુટુંબોનાં નામ મારે જોઈએ.'

અમુક કુટુંબનું નામ આવતાં જ દરદીની નાદી ઉપર અસર થવા લાગી. હકીમે કહ્યું: 'હવે આ કુટુંબનાં તમામ માણસોનાં નામ મારે જણવાં છે.' તે કુટુંબનાં માણસોનાં નામ જોલાવાં શરૂ થતાં. તેમાં એક કન્યાનું નામ આવતાં દરદીનાં હિલો ઉઠેરાટ, તેની નાદીમાં વરતાવા લાગ્યો. હકીમે નાદી મૂકી દીધી. સુલતાનને એક બાળુ' લઈ જઈને કહ્યું: 'શાહજહાની રોગ અસાધારણ પ્રકારનો છે, તે ઈશની ખીમારીથી ખીઠાઈ રહ્યો છે. પોતાનાં હિલોની વાત

આપની સમક્ષ જાહેર કરવાની તેની દિ'મત આશતી નથી. પરિણામે તેના અંતરમાં છુપાઈ રહેલો રોગનો આતંક, તેને ધીમે ધીમે જરૂરી રહ્યો છે. માટે આ શહેરમાં ફલાણા રસ્તા ઉપર, ફલાણી શેરીમાં રહેતા ફલાણા કુટુંબની ફલાણા નામવાળી કન્યાને મહેલમાં હાજર કરો.'

સુલતાનના ફરમાન મુજબ તે બાકને શાહજહાની પલંગ પાસે હાજર કરવામાં આવી. બાઈ અત્યંત સ્વચ્છવાન નવધોરના હતી. શાહજહાની રોગનું મૂળ તેના અસલ સ્વરૂપમાં સજીવપણે હાજર થયું. પોતાની સનમનાં દર્શન થતાં જ તેના ચહેરા ઉપર તમિ, આનંદ અને લજ્જતની મિશ્રિત લાગણી તરવરી બેઠી.

નામદાર! આ બનેલાં લજ્જતની જાહેરાત કરી દો એટલે શાહજહાને નખમાં રો રોગ રહેશે નહિ.' હકીમે નિદાન કરીને ઉપચાર બતાવી દીધો.

સુલતાન આસુદીનનો મુકદ્દમે

સુલતાન! ગળન થઈ ગયો! પેશુ દરજી તો

આપાદ છટકી ગયું અને બદલામાં આપની કાલિલ જોળાએ, એક નિરોધ બરવાડના ઉકારાનો જાન લઈ લીધો.' ખીણ તરફથી દર્શિતા દર્શિતા આવીને સાધી-દારે સુલતાન આસુદીનને ખજર આપ્યા.

શિકાર માટે નીકળેલો સુલતાન એક કુંબરાળ બાગમાં આવી ચઢ્યો હતો. સાંજ થયા આવી તો પશુ એક જ શિકાર આજે સુલતાનના હાથમાં આવ્યો નહિ. સર્વ અસ્ત થવાનું તૈયારીમાં હતો; ધરતી ઉપર અંધારું જોતરવું શરૂ થઈ ગયું હતું. તેવામાં નજીકની ઝાડીમાં કંઈક ખડખડાટ થયો. એક હરણ ત્યાંથી નીકળી પવન-વેગે સામેની ખીણમાં અદસ્ત થઈ ગયું. કાચી મિનિટમાં શાહે નિશાન તાકયું, પરંતુ મંદ ચતા જતા પ્રકાશમાં, શાહ નેમ ચૂકી ગયો અને ખીણમાંથી ચાલ્યા આવતા એક ગોપપાળને વાંધી નાખ્યો.

'મારું નિશાન કદો અદર ગયું નથી. અને દેરયોગે આજે ગયું, તો બાળકલ્યાની કાળી ટીલી મારે કપાળે ચોટી. પશુના શિકાર અર્થે નીકળેલો હું, આજે મનુષ્યવધનું કારણ બન્યો.' ગામ તરફ પાછા ફરતાં સુલતાને નિસાસો નાખ્યો.

સુલતાનની ગોળાનો ભોગ બનેલો કિશોર, તેની નિષ્ઠા માતાનો એકનો એક પુત્ર હતો. ગામલોક

પાસેથી, તેની માતાને ખબર પડી, કે પોતાનો પુત્ર સીમમાંથી ચાલ્યો આવ્યો હતો ત્યારે, એક શિકારીએ બૂલથી તેના પ્રાણ લીધો. ગરીબ માતાને ખબર નહોતી, કે પોતાના પુત્રનું મૃત્યુ સુલતાનના હાથે થયું છે. તેથી તે કુખી બાઈએ ઘુરત જ કાઢી પાસે જઈને ફરિયાદ નોંધાવી.

‘મારી જીવનદેરી સમાન, મારો એકનો એક પુત્ર, હું ગુમાવી બેઠી. મારી અધિજાની લાકડી ખૂંચવાઈ ગઈ. મારી અનાથ સ્થિતિ તરફ દશ દારી, આપે મને તે શિકારી પાસેથી સંપૂર્ણ બરોડો અપાવવો નોંધ્યો.’ બાઈએ ન્યાયાધીશને કરગરીને કહ્યું.

‘જેન, તમે નાહક શા માટે કુખી થાઓ છો? આવતી કાલે તે ગુનેગારને હું મારી કચેરીમાં બોલાવીશ અને મૈત્ર્ય ફેસલો આપીશ.’ કાઢીએ બાઈને આશ્વાસન આપ્યું અને બીજા દિવસે કચેરીમાં હાજર રહેવા મુજબ્યું.

તપાસ કરતાં ખબર પડી કે સીમમાં જો ખૂનનો કેસ થયો હતો તેના આરોપી ખુદ સુલતાન આસુદીન પોતે હતો. કાયો-પેચો ન્યાયાધીશ સુલતાન ઉપર તહોમત મૂકવાની દિમત કરી ચક્ર નહિ. પરંતુ આ કાઢી પોતાનો ધર્મ બરાબર સમજતો હતો. તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે ‘કાયદાની નજરે, રામ અને રંક સરખા છે.’ બીજા દિવસે ગેઝેટી કચેરીએ હાજર થવાનો હુકમ કાઢી તરફથી શાહ ઉપર છૂટ્યો.

સુલતાન કોર્ટમાં હાજર થયો.

‘સુલતાન! આપ ગઈકાલે સાંજે શિકારે પધારેલા ત્યારે આપે આપની બંદૂકી ગોળાથી આ બાઈના એકના એક પુત્રનું મોત નિપજાવ્યું છે, તેવો આપના ઉપર આરોપ છે, તે વિષે આપને કંઈ રહેવું છે?’ ન્યાયમૂર્તિએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘નામદાર કોર્ટને મારી અરજ છે, કે તે ગુનો મારાથી અબલુતાં થવા પામ્યો છે. છતાં તેની તમામ જવાબદારી હું સ્વીકારી લઉં છું.’ સુલતાને ગુનાનો એકરાર કર્યો.

‘ત્યારે આ બાઈ માંગે, તેટલી નુકસાનીની રકમ તેને ચૂકવી આપો.’ કાઢીએ ફેસલો સંભળાવી દીધી. કાઢીનો ચુકાદો સંભળતાં જ, લોકો અંદરોઅંદર ગલુગલુવા લાગ્યા:

‘સુલતાનનો રંક કરવામાં, કાઢીએ વધારેપડતું સાદસ ખેંચ્યું છે.’ એક પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

‘કાઢીનો ફેસલો વાજબી છે. કાયદાની નજરમાં રામ અને રંક બન્ને સરખા છે.’ બીજાએ વિરોધ બતાવ્યો. ‘સુલતાનને સળ કરવાનાં પાંચણાંમે કેવો ભય કર આવે છે, તે સમય આવ્યે ખબર પડે.’ એક નવો અવાજ સંભળાયો.

કેચેરીનું કમકાજ સમાપ્ત થતાં, કાઢી પોતાના ન્યાયાસન ઉપરથી નીચે જતથો. અને સુલતાન જોતો હતો ત્યાં આવીને તેની સમક્ષ માથું નમાવી બોલ્યો: ‘સુલતાન! આ ન્યાયાસન ઉપર બેસીને ઇન્શાઆપવાનું પવિત્ર કાર્ય આપે મને સોંપ્યું છે. આજને કિસ્સો મારે માટે એક અગ્નિ-પરીક્ષા સમાન હતો તેમાંથી અણીશુદ્ધ બહાર આવવાની મેં દિમત કરી છે. માત્ર અંતઃકળ મને કહી રહ્યું હતું કે સુલતાનનો ગુનો સાબિત થયો, માટે તારે તેને સામાન્ય નાગરિક ગણી, મૈત્ર્ય મળ કરવી જ નોંધ્યો.’

‘કાઢી! આજનો ચુકાદો મારા જીવનમાં એ અમૂલ્ય પ્રસંગ બની રહે છે. ખરેખર મને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો છે, કે માત્ર સોંપેલું કાર્ય તમે નીચરતા પૂર્વક અને સત્યાધર્મી પાર ઉતાપું છે. સાથે સાથે એટલું ઉમેરી લઉં કે જો મારાથી કરી જઈને આ બાઈને તમે અન્યાય કર્યો હોત તો આ તલવાર તમારી ગરદન ઉપર ફરી વળત.’ પોતાના ઝબ્બા નીચે સંતાડેલી શમશેર ખતાવતાં સુલતાને જવાબ આપ્યો.

‘નામવર! માફ કરજો. હું બહાવજાની રજા લઉં છું, કે મેં આપેલા ચુકાદાનો જો આપે અનાદર કર્યો હોત તો સામાન્ય તહોમનદારની પીઠ ઉપર પડે છે તેમ, પેલા કોરડા આપની પીઠ ઉપર વીંઝાઈ ગયો હોત.’ દીવાલ ઉપર દિગાતા કોરડા તરફ આંખણી ચાંધી કાઢીએ કહ્યું.

મુબઈ, સિદીય ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
હુકમનામાં ફરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લગો ચા મળો

મગનલાલ ઝોચ. લકૃ

આંતરપ્રાંતીક નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

ખખખ બિદલિ, સી. પી. ટન્ક

મુબઈ ૪

તે જે આવેલ ટપાલ બેઠ, તેમાંથી
જે પત્રો લઈ તે મારી પાસે
'હું રસોડામાં જમતો હતો ત્યાં આવી.
તેણે કહ્યું: 'આજની ટપાલમાં જે પત્રો
તમને રસ પડે તેવા આવ્યા છે.'

'તમે વરંવાર શિખામણ આપો છો કે જમતી
વખતે વંચાય નહીં. અને આજે તમે જ પાછાં પત્રો
આવી લાવો છો ?'

'તે તમને વાંચવાનું કાણુ કહે છે ? હું તમને
વાંચી સંભળવીશ. અને તમે સાંભળો. વધારે ખવાઈ
નય તો મારે માથે નહીં. એક પત્ર છે 'કદાની'ના
સંપાદકનો અને બીજો તમારા ઉપર આફ્રીન થયેલા
બક્ત પ્રભાસકરનો. 'કદાની'ના સંપાદક લખે છે:—
પ્રિય વાઈક્રમી,

આપની વાર્તા અને પત્ર યશા સમયે મળ્યાં મળ્યાં.
આપની વાર્તાઓ માટે અધિક પુરસ્કાર આપવાનો
પ્રત્યેક કરવામાં આવ્યો છે. આ વખતની આપની વાર્તા
મણીજ રસમય છે. એ ટકની વાર્તાઓ મોકલતા
રહેવાની કૃપા કરશો.

સિ. આપનો—

'પ્રભાસકર અમરેલીથી લખે છે કે—

પૂન્ય મુરબીથી,

અવારનવાર પ્રસિદ્ધ થતી આપની લગભગ બધી
નર્તલકાઓ મેં ધણી રસપૂર્વક વાંચી છે. અને
મને તે ગમી છે. વાર્તાલેખનના સંબંધમાં મેં
આપને એક-એ પ્રશ્નો પૂરે પૂછવેલા. જેનો ઉત્તર
આપે સંતોષકારક આપ્યો હતો. તે માટે આપનો
આભાર માનું છું. આપની વાર્તા-લેખનની શૈલીથી
શુભ જાતી હું આપને મારા વાર્તા-લેખનના ગુરુ માનું
છું. આ હું ખરા અંતઃકરણપૂર્વક લખી રહ્યો છું.
દમણજી મેં આપની એક વાર્તા 'એશીકુ' અને
બીજી 'ફોટોગ્રાફ' વાંચી છે. એ બંને વાર્તાઓ
વાંચવાથી એમ લાગે છે કે જાણે તે આપના ઇવન-
નર્મ અનેલા પ્રસંગો જ ન હોય! હું ફાઈ વખત
વાર્તા લખવાનો પ્રયાસ કરું છું. એટલે એ નજીવાની
ધ્રુવિજા થાય છે કે 'ફોટોગ્રાફ'માં વર્ણવેલી ઘટના
શું આપના ઇવનર્મ ખરેખર જાતી છે ? આપે ચંદાને
ખરેખર જોઈ છે ? અને તેનો ફોટોગ્રાફ આપની
પાસે મોજૂદ છે ? કે અ માત્ર આપની વિચાર કલ્પ-
નાના તરંગો જ છે ? એ જણાવવાની કૃપા કરશો તો

છળ

લેખક
રસનિધિ

હું વાર્તા-લેખન માટે વસ્તુસંકલનાની
શોધ કર્યાં કરું છું તેમાં મને ખરે
માર્ગદર્શન મળી રહેશે.

આજકાલ આપ કાર્યગતી બંને
આલુએ લખો છો કે એક જ તરફ ?

અને આપના લેખો રજિસ્ટર્ડ પોસ્ટથી મોકલાવો છો
કે સાદા છુક પોસ્ટથી ?

ઉત્તર માટે કાઈ સાથે મોકલ્યું છે. તકલીફ આપી
છે તે માટે ક્ષમા કરશો.

લિ. આપનો પ્રભાસકર

'આ લાઈલ તો તમારી ખૂબ પ્રશંસા કરે છે. અને
તમારી કલા પર મોહી પડ્યા છે.' તેણે મને ચીકવવા કહ્યું.

'મારી વાર્તાઓ સંબંધે શ્રીમતીનો શું અભિ-
પ્રાય છે ? તમને એ બંને વાર્તાઓ કેવી લાગી ?'

'એશીકુ' તો મને યાદ પશ્ય નથી. 'ફોટો-
ગ્રાફ' મને એટલી બધી નથી ગમી.' તેણે કહ્યું.

'આપના અભિપ્રાય માટે આભાર.' મેં કહ્યું.

આપના અભિપ્રાયને મારે વધારે મદત્ત આપવું
જોઈએ. કારણકે પૂજારી જે દેવને દેવ માને તો
સમજવું કે તે દેવમાં ખડું દિવત્ત છે. 'ફોટોગ્રાફ'
તમને એટલી બધી ન ગમી હોય તો ધોડીક ગમી
રહેશે તોમ તમને સારું શું લાગ્યું ?

'તેમાં ચંદા નામકને કેવી રીતે વિશ્વસ કરે છે
તે પ્રસંગ મને ખરેખર ગમે છે. વાંચતી વખતે એમ
લાગે કે જાણે આખો પ્રસંગ આપણી નજર સામે
તાલસ જતી રહ્યો છે.'

'તમને એ પ્રસંગ ગમે તેવું કારણ છે.'

'શું ?'

'ચંદા સાથે નામકનાં લગ્ન તે કારણથી ન થઈ
શક્યાં તેથી.'

તેણે નાક પર અંગળી ચૂંટી.

પ્રભાસકરે મારી વાર્તાઓ માટે જે અભિપ્રાય
બક્ત કર્યો હતો તે માટે મારે તેનો આભાર માનવો
જોઈએ એમ વિચારીને મેં સુંદર સાધુની ભાષામાં
તેને એક પત્ર લખી નાખ્યો અને અનુક્રમતાએ
ફેરફાર મળી જવા આમંત્રણ પણ આપ્યું.

(૨)

હું જમીને જ્યાં આરામ સેવાની તૈયારી કરતો
હતો ત્યાં જંગમનું કાટક બિપ્રાદો યજ્ઞજ મારા
હાને પશ્યો. મેં મારીમાંથી જોયું તો એક યુવક કાટક

વાસી અંદર આવતો હતો. આરથ ઉઠાડી મેં તેને આવકાર આપ્યો.

તેનું માથું ઘુસ્સું હતું. મોઢું પહેલું અને રંગ ગોરો હતો. આંખો મિઠાડી જેવી હતી. દાદી-મૂઠ મૂકેલાં સાફ હતાં. મેં કાણ જાણે કેમ એવું અનુમાન કર્યું કે આવનાર પ્રભાસંકર છે. મારા આમ-તથુને માન આપીને મને મળવા આવેલ છે. મેં પૂછ્યું: 'આપનું નામ પ્રભાસંકરભાઈ?'

'હા.' તે દસીને થોડી વાર મૌન રહ્યો. પછી બોલ્યો: 'આપે જેવી રીતે જોળખી કાઢ્યો?'

'અમરેલીથી આસા આવતા લાગે છે. હજુ જમ્યા નહીં હો. ચાલો, જમવાની તૈયારી કરો.' મેં ખેંઠકના ઝોરકામાં આવતાં કહ્યું.

'આપ મારા માટે ચિંતા ન કરો. આપને એ તકલીફ મારાથી ન આપાય.'

'અરે, વાહ! વાર્તાલેખન કાર્યમાં તો તમે મને તમારો શુરુ માનો છો તો પછી મારે શિષ્યતો આદર-સન્નિધિ કરવો જ નોંધ્યો ને?' મારાથી આમ બોલાઈ ગયું. કારણકે મારા મનમાં એક વિચિત્ર પ્રકારના અભિમાનનો ઉદય થયો હતો. સારાં સારાં માસિકામાં મારી વાર્તા છપાય, તંત્રીઓ મને લેખો મોકલવા આગ્રહભર્યા પત્રો લખે અને વિદ્વાન સાહિત્યકારો મારા લેખોની પ્રશંસા કરે ત્યારે સામાન્ય રીતે અભિમાનનો ઉદય થાય અને મને લાગે કે હું કંઈક છું એમાં અનુભવ સ્વભાવની નજીક નેતાં આશ્ચર્યકારક નથી. આ પ્રસંગ જન્યો તે પૂર્વે મેં મારી કાંઈ વિશિષ્ટતાનો વિચાર કર્યો નહોતો. પરંતુ સાહિત્ય જગતના છેલા બે પત્રોએ ને પ્રભાસંકરની સુલાકાતે મારા અંતરમાં અનેકવિધ ભીમિઓ જાગી. વાર્તા કહાના અનેકવિધ અંશો સંબધે મેં પ્રભાસંકર સાથે ચર્ચા શરૂ કરી. અને તેમાં મેં વિરોધ મારી જ સાહિત્યિક શૃવનકથા કહી. બાલ્યાવસ્થામાં 'ભક્ષ' નામનું દસ્તાવિજિત માસિક કાઢવું શરૂ કરેલું પછી 'અંકુશ', 'ચિત્રમંજર', 'સાહિત્ય', 'કુમાર' ઇત્યાદિ શિષ્ટ સામયિકમાં જેવી રીતે વાર્તાઓ લખવી શરૂ કરી તે વાત, વાર્તાની વસ્તુસંબંધતા જેવી રીતે, હાલતાંચાલતાં સમાજમાંથી ઉઠાવી સકાય છે તે ઉદાહરણરૂપે મેં તેને સમજાવ્યું.

પ્રભાસંકર પાસેથી જરા રમ્ય લઈ હું અંદર ગયો. અને ધીમતીને કહ્યું. 'ઝટ થાગા પીરસો.'

'તમે તે કાંઈ કાળમાંથી આવ્યા છો?' તેણે કહ્યું: 'હમણાં જ જમીને ડેલે કાગળે જાવ છો તે બૂલી ગયા?'

'આવી ધાનચોર કર્યાંથી ધણ! કુધાર્યોને ખાવાનું તો દેવું નોંધ્યો ને?'

'આંહિ તો બધું સફાઈ છે.' તેણે ખુબર આવી માડું દસવું ઊડી ગયું. મેં ગંભીર બની કહ્યું: 'હું મારા માટે પીરસવાનું નથી કહેતો, જેનો પત્ર તે મને વાંચી સંભળાવ્યો હતો તે સ્વયં પધાર્યો છે.'

'કાણ, 'કહાનીના' સંપાદક?' તેણે પૂછ્યું. 'ના. અમરેલીવાળા પ્રભાસંકરભાઈ છે.'

'હીક. તો શું તે પોતાને માટે બોજન તૈયાર કરવાનો હુકમ કરે છે? ધરેથી ખાઈને કેમ નથી આવતા.'

'તું પણ અજાણ છો. આપણે ધરે કાંઈ મહેમાન આવે તો શું એમને એમ કહેવું કે ધરેથી ખાઈને કેમ નથી આવ્યા?'

'પણ આ કાંઈ લોજ કે વીંચી છે કે ચોવણી ક્યાં થૂંદો ચાલતો હોય?' તે જરા ચિંતાળો બોલી.

મેં એક રમત કરી. મૂંઝે મોઢે હું પાઠો જવા શરૂ.

'તમે ય હીક છો! એમ નથી કહેતા કે મહેમાન જમનાર છે. માટે રસોઈ તૈયાર કર. અને મોઢું ચઢાવી ચાલવા માંડો છો.'

પાછા ફરવાનો પ્રસંગ મળ્યો તે માટે મેં ઈશ્વરનો ઉપકાર માન્યો. જો તે સુખ રહી હોત તો પ્રભાસંકરને શું મોઢું ફેખાડત. મેં કહ્યું: 'હીક, હવે કૃપા કરીને મહેમાનને માટે બોજનની તૈયારી કરો. જસ બાપી તો, સમજીને સાન અને...'

'ત્યારે હું બેવડું ફેખાડું!'

જેણે એ વાક્ય સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ હું પાઠો કર્યો.

પ્રભાસંકરની આવતા-રવાગતા કર્યા પછી મેં તેના શૃવન વિષે પૂછ્યું.

'ખીલું' પછી કહીશ. પણ પહેલાં આજનો બનાવ વર્ણવું. તેણે કહ્યું: 'આજે આપનાં ફરજનને સંકલ્પ કરી નીલાચી અને ગાડીમાં ખેડો. માંઝ માંઝ

જગ્યા મળી. ખૂબ બીડ. ગાડીના કપાસાં બારણા પાસે એક ગુદર્ય જેવો જગ્યાતો યુવાન બેઠો હતો. મને તેની પાસે જગ્યા મળી હતી. હવા તે તરફથી આવતી હતી. તેના રૂમાલના સંચાલનથી ઉદ્ભવતી માદક સુરંગિ મારા શ્વાસ સાથે મળી. અને મને જરા તંદ્રા આવવા લાગી તંદ્રામાંથી નિદ્રા ક્યારે આવી તેનું ભાન રહ્યું નહિ. જ્યારે જાગત થયો ત્યારે બારણા પાસે બેઠેલ યુવાન જણાયો નહિ. મારા મન બેઠક નીચે મૂકેલી બેગને સ્પર્શવા માટે ગયા તો ખાલી ! મને ધ્રાસકો પડ્યો. મેં સુરેલેલીથી બીડમાં જિભા ધર્ષ બેઠક નીચે નેહ્યું તો બેગ ગુમ થવાની ખાતરી ધર્ષ. બેગમાં પચાસ રૂપિયા, ફાઉન્ટન પેન, ધરિયાળ, બે નોડી કપડાં વગેરે હતું. મેં બીજા મુસાફરોને પૂછ્યું તો જણાવ્યું કે તે યુવાન યોગા બંદરને ઊતરી ગયો હતો. તેના હાથમાં બેગ હતી. હવે શું કરવું ? આદો સ્ટેશને આવી મેં પોલીસને ખબર આપ્યા. તેમણે રિપોર્ટ લખી લીધી. એ વિચારા ખીજું શું કરે ?

હું આ સાંભળી બહુ દિલગીર થયો. મેં પૂછ્યું : 'તમારે આદોથી ખીજે ક્યાં જવાનું તો નથીને ?

તેણે કહ્યું : 'મારો વિચાર તો હતો આપનાં ફર્શન કરી પ્રેરણા મેળવી પછી અમદાવાદ જવું એવો કાંઈ કમ રાખ્યો હતો. પરંતુ હવે શું બને ! હવે તો હું આદોથી પાછો અમરેલી જઈશ અને ત્યાંથી કપડાં વગેરે લઈને અમદાવાદ જઈશ. ખેર ! આપ દિલગીર ન થશો. એટલી રોક ચલા કરે ત્યું રો ખાજી છે. આપનાં ફર્શનથી મને સ્વપ્ન મૂર્તિમતી કલાનો સાક્ષાત્કાર થયો એ લાસ એટલો છે ?

'હું એટલી બધી પ્રસન્ન થયો છું કે ખાત નથી.' મેં નમ્રતાવે કહ્યું.

'એ આપનો વિનય છે. આવા મોટા કલાકાર છો છતાં કેવી નમ્રતા આપનામાં છે.'

'જવા દો એ વાતને. આપને માટે હું શું કરી શકું ? આપને કાંઈ રૂપિયાની જરૂર હોય તો વિના સંકોચે કહો.'

'પ્રથમ મેં ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે કે બેગમાં પચાસ રૂપિયા હતા....'

'તો હું તમને પચાસ રૂપિયા આપું.'

'ને આપને ગુરૂલ ન હોય તો. અમરેલી

પહોંચ્યાં પછી હું આપને રૂમમાં રૂપિયા પહોંચાડી જઈશ, અગર તો એ મોકલીશ.'

'મારી પાસે શેકડા રૂપિયા નથી. એ લખી આપું તો ચાલશે ?'

'હા.'

મેં મારી ટેચ મુખ્ય બેગમાં એ લખી આપ્યો.

'આપનો ક્ષણ ઉપકાર થયો.' કહી તેણે એ ગિરજામાં મૂક્યો.

'બીજું કાંઈ ?'

'જસ. આપની કૃપા માત્ર.' એ વિચારી રહ્યો. હતો કે રાતની ગાડીમાં જવાનું છે. રસ્તામાં કંડી લાગશે....'

'કીક કહ્યું. એક ધાબળો, એટલીક અને એક ચાદર લેતા જવ.'

'આપને એટલી બધી તકલીફ....'

મેં વચમાં કહ્યું : 'એમાં શું ? પછી પાછાં મોકલાવી આપજો.'

જતાં જતાં તેણે મારો બહુ બહુ આભાર માન્યો. અકા-ચોણા કલાક પછી વળીને ફરી પાછો આવ્યો અને કહ્યું : 'એકવાળો મને ઓળખતા નથી. એટલી ઓળખાણ માટે છે. એ સ્વાભાવિક છે. આદો મને કાશ્ય ઓળખે આપના સિવાય ? એટલે હું પાછો આવ્યો છું.'

તેને થયેલી તકલીફ માટે મેં ક્ષમા-માગી અને બેગમાં એ લખી આપ્યો. તેણે મને ખૂબ વિનયસહ નમસ્કાર કર્યા અને ચાલ્યો ગયો.

(૩)

ઓઈસમાંથી સળે હું ઘરે આવ્યો ત્યારે બારણામાંથી મને ખબર મળ્યા કે બેઠકમાં ચોરકામાં એક ગુદર્ય ગારી રાહ નેહીને બેઠા છે. મેં લઈ જઈને નેહ્યું તો એક અપરિચિત યુવાન ખુરશી પર બેઠો હતો. મને નેહીને તે વિનયથી જિનો થયો અને મને નમસ્કાર કર્યા.

મેં પૂછ્યું : 'આપ.....'

'આપણે પત્ર દ્વારા પરિચિત છીએ. મારું નામ પ્રતાપજીર હું અમરેલીથી આવું છું.'

આ સાંભળી મને આશ્ચર્ય થયું ચિંતા અને વિચારમાં હું દિબ્બ જિનો રહ્યો.

મને મૌન ઊભેલો જોઈ તેણે કહ્યું : 'આપ કંઈ કામમાં તો નથી ને ? આપને અત્યારે સમય ન હોય તો—'

'ના ના. કંઈ નહીં.' મેં મારી અમતી છુપાવવા નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

'આપ કંઈક ગજરાટમાં હો તેમ લાગે છે. ચિત્તની સ્વરચતા નથી જણાતી. કંઈ અન્યું છે ?'

'ના, કંઈ નહીં. અમરતું આપને લાગે છે.'

'સુમા કરજો. આપનો પત્ર વાંચી આપનું કલ્પનાચિત્ર મેં મારા માનસરસક પર દોઢું' હવું તે જોઈ કહ્યું છે. મેં આપને જાણાવ્યા કલ્પના દતા.'

'શું ધારું' હવું ?'

'સ્વસ્થ, સુંદર, રસિક, રસના ભિન્નિતરજો સદાય નાયતા, પ્રકુલવદન...'

'આપે મારા મારે જે ખ્યાલ આપ્યો હતો તે માટે આભાર. આપની નિરાશા માટે દિલગીર.' મેં કહ્યું. 'પરંતુ એક સુસીમત ઊભી યઈ છે.'

'શી સુસીમત છે ?'

'એ વાત આપ ન પૂછો.'

'કહો તો ખરા. મારાથી કંઈ બની શકે તો ?'

'હવે એ વાતને જાણ દો.'

'કંઈ વાત. શું આપે કોઈ નવી વાર્તા લખવી શકે છે ? અને એના પાત્રનું નિષ્પથ આપને ખાતરી રહ્યું છે ?'

'છે તો એવું જ કંઈક. આપણું જીવન પણ વાર્તાનો પ્રવાહ છે. કેટલીક વખત તેનો વેગ કલ્પનાને

પણ સ્થગિત કરી દે એવો વેગવાળો હોય છે. અંતરજા કહેવત છે કે 'Truth is stranger than Fiction.' પતિ-પત્ની એ જીવનનાટકની નાયક-નાયિકા છે. પતિને એક અતિથી જાણ કરી છેતરે છે. પતિ ગજરાય છે. કથાના સંકલનમાં તો પતિને રસિક પાઠ લખવતો ખતાવવાની કલા પ્રાપ્ત છે. પરંતુ વાસ્તવિકતામાં કલ્પના કુદિત બની જાય છે. પતિ વિચારમાં પડી જાય છે. તેનો રસિક સ્વભાવ, રસપ્રસરી ભિન્નિતરજાઓ ભોગાવાની નદીનાં નીર પેઠે છુપાયેલ છે, માત્ર પત્નીનાં વાગ્યાલોની કલ્પના જ તેના સર્જક મગજમાં ઊભરાય છે.'

'આપે જે વસ્તુ-વિસ્તાર કયો તમારો મને કંઈ સમજાય પડતી નથી.'

'એ પણ ઠીક નથી.'

'ઠીક કેમ ?' તેણે પૂછ્યું. 'મેં આપની દરેક વાર્તા અભ્યાસની દૃષ્ટિથી વાંચી છે. અને જોઈ છે કે આપની વાર્તા કયા ખીલી ઊઠે છે. આપની આ નરી રચનાને ન સમજાય શકે તો મને કેટલું દુઃખ થશે ! મને આપે સમજાવવું જોઈએ. આપ તો મારા શરુ...'

આ સ્પષ્ટ સંભળતા મારું અભિમાન નમત થયું. મેં તેને સવારે અનેલી બટના કહી સંભળાવી. 'હવે ?' તેણે પૂછ્યું.

'હવે શ્રીમતી જે વાગ્યાલો હોશો તેનો પ્રતિષ્ઠા કંઈ રીતે કરવો એ વાસ્તવિક કથાનો સુસીમત વાળો લાગ છે.' ['મનોહર કદાનિશ' પરથી સંચિત

અનેક રોગની એક જ દવા - જીવનધારા

કાલેરા, સંક્રમણ, યરદી, હાય, પગ, માથું તથા બનનેતો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અક્ષતિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસ, દમ, દાંત-દાંતમાં કળતર, ઝેરી કંબ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, શળ, પેટ-પેટનો દુઃખાવો, અમુઝાજ, દરેક જાતના તાવ, ધા પાવો, લોહી નીકળવું છત્પાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રહેલ, સ્કીમર તથા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપચોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી ખાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની ખાટલી રૂ. ૧૧૦ પો. જુદું. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'લેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

બાળકો અને બુઝૂર્ગો

રોજ રાત્રે સૂતાં પહેલાં ધરનાં બાળકો તાપ-છીની આસપાસ ભેગાં થતાં, હાથપગ શેજીને ઠંડી હિમાત્તા હિમાત્તા મનમાં જે આવતું તેની વાતો કરતાં. બારીના કાચમાંથી સંખ્યાની લાલી ત્યાં ઝંપી કરી જતી ને બાળકોના લંબાતા જોળા પાસેથી કંઈ કંઈ નવીન વાતો લઈ જતી પછી જ રાત પડતી.

બાળકો મનમાં આવે તે કહેતાં. પણ એમની વાતોમાં હમેશા તાજગી અને આનંદ જ રહેતાં. બલિષ્ઠ એ વાતોમાં લાંબા તેજોમય સુખી દિવસો જેવું રહેતું ને ફીરટમસ ને ફરટર વચ્ચે કોઈ અંતર રહેતું નહિ. ત્યાં, ફૂલોના પગા વચ્ચે જીવન હસતું હસતું, ફેલતું, રપ્તેલું, આનંદતું, શાંતિથી પ્રકાશમાંથી પ્રકાશ તરફ વલે જતું હતું. જે શબ્દો બોલાતા તેમાંથી અર્થ જ સમજાતા. વાતો થતી તેમાં ચોક્કસાઈ કે પદ્ધતિ જેવું કંઈ હતું નહિ. વાતોના અંત આવતો જ એવું પણ નહોતું. ધણી વાર તો ચારે બાળકો એક સાથે બોલી બેસતાં, છતાં કોઈ કેઈને ગોરાળો ભોલો કરતું નહિ. કોઈ વાર વાતો કરવાને બદલે, સંખ્યાના સોનેરી પ્રકાશમાં ઊગતા આકાશના તારાઓને જોતાં અંતરમાં જીવારાતી સ્તબ્ધતામાં શાંત બની, સૂંછિની સુંદરતા પણ અનુભવી રહેતા.

બાળકો એકબીજાને એટલાં બધાં મળતાં આવતાં કે સંખ્યાના લાંબા પ્રકાશમાં સૌથી નાના ચાર વર્ષના ટાન્ડેકને સૌથી મોટી દસ વર્ષની લોહકામાંથી બાળખી કાઢેલા યુરોફ હોતો. બધાના ચહેરા લાંબા ને આંખો પહેળાં ને વિચાળ હતી. નજર માંડનાં જલે બધાની જ દૃષ્ટિ અંતરમાં જાળાતી.

તે એક સંખ્યાએ કોઈ અનુદયા પ્રદેશમાંથી, કોઈ અનુદયા હાથે કોઈ અનુદયી વસ્તુ જલે કે તે સ્વર્ગમાં પ્રકાશથી બરેલા વાતાવરણમાં ચૂપી ઢીપી હતી. રુબાઓ, દંતકથાઓ ને પરીઓના પ્રદેશમાંથી તેમને જલે કે કોઈ બીજા પ્રદેશમાં દાંડી કાઢવામાં આવ્યાં હતાં. ટપાલથી સમાચાર આવ્યા હતા કે બાપા હટાસીની ધરતી પર 'પગ્લા' હતા. કંઈક ન સમજાય એવું મગજમાં જલે કે બળ કરીને પેસી જતું હતું. સામે જ જલે કે કંઈક જીવું હતું પણ ધા કે માથા

વચરતું અને આંખો વચરતું. પણ તેમના કિલકિલાટ બરેલા જીવનમાં તે કોઈ દિવસ દેખાતું નહોતું, ને આજ એમાંથી કોઈ જલે ક્યાંથી આવી ચઢ્યું હતું!

સમાચાર આનંદજનક તો નહોતા જ પણ અતિ-શય શોક પણ તે જગાવી ચકચા નહોતા. બાળકોને જલે કે તે અસ્પૃશ્ય જ હતા-જીવંત નહોતા. આંખોથી જોઈ-સમજ ન શકાય કે મોટથી કદી ન શકાય એવું કંઈક હતું. તે મહાકાળ બપોર પાસે વિચાર પણ જલે કે થંબી જતો હતો. દીવાલ પાસે જ જલે કે તે મૂંઝે મૂંઝે વિચાર કરતું જીવું હતું. 'પણ, તે પાછા ક્યારે આવશે?' ટાન્ડેક સાક્ષર્ પૂછતું.

લોહકાએ તેના તરફ રાત્રી આંખ કરી: 'પગ્લા, પછી હવે તે શી રીતે પાછા આવે?'

બધો સુખ થઈ ગયાં, જલે તેમની સામે જ કોઈ આરપાર ન જોઈ શકાય એવી દીવાલ બની થઈ મઈ. 'હું પણ લગાઈમાં જઈશ.' અચાનક સાંત વર્ષનો માદિસે બોલી બેસ્યો. તેણે જલે કે કાપડો ઉઠેલી નાખ્યો હતો.

'હું તો બહુ નાનો છું.' સદૃશી નાના ટાન્ડેકે વાંધો લીધો.

માની મોટી શાકમાં દંકાઈ પોટકાની જેમ પોલી મિત્રા, જે સૌથી પાતળા ને માંદલી હતી તેણે પૂછ્યું: 'પણ, લગાઈ એટલે શું?'

માદિસેએ જવાબ આપ્યો. 'લગાઈ લોહા એક-બીજાને ઘસા દુધાવે ને તથાવરથી કાપી નાખે ને જાળાથી વાંધી નાખે એ લગાઈ. બીજું શું? તમે જેટલા વધારે ખાજોસા મારો તેટલું વધુ સારું. કોઈ તમને રોઈ નહિ-કારણ, એમ જ થવું જોઈએ. બસ, એનું નામ લગાઈ.'

'પણ, તેજો એકબીજાને શું કામ કાપી નાખે?' મિત્રાએ પૂછ્યું.

'શબને માટે, દેહને માટે.' માદિસેએ જવાબ આપ્યો ને ફરી શાંતિ છાઈ.

હર અંતરિક્ષમાં જલે કે કંઈક જીવું હતું-વિચાળ ને રક્તવર્ણ. તેજો નિમલ બની બેસી રહ્યાં. આસ પણ જલે કે માંડ માંડ સરકી જતો દેખ તેમ આકતો હતો.

માદિસેએ જાણે કે ફરી એકવાર પોતાના વિચારોને બેગા કર્યાં ને શાંતિના જંગ કર્યો: 'હું' પણ દુશ્મનો સામે લડાઈ કરીય.

'દુશ્મનો કેવા હોય, તેને શીંગડાં હોય?' મિત્રોને તીણે અવાજ આવ્યો.

'શીંગડાં તો હોય જ ને, નહિ તો દુશ્મન કેવા?' ટોન્સેએ કહ્યું આ વખતે માદિસેને પણ ખરા જવાબની ખબર નહોતી એટલે તેણે અચકાતાં કહ્યું: 'ના ના. હું માનું છું કે તેમને શીંગડાં નથી હોતાં.'

'શીંગડાં શી રીતે હોય?' તે પણ આપણા જેવા માણસ જ હોય.' સૌથી મોટી લોઈગ્રા એ હી ને વળી ઉમેર્યું: 'તેને આત્મા ન હોય એટલું જ.'

વળી શાંતિ છવાઈ ને થોડી મિનિટો પછી ટોન્સેએ કહ્યું: 'પણ, લડાઈમાં માણસ પડે શી રીતે? આમ પાછળ?' તેણે અભિનય કરી ખતાવ્યો.

'તેને મારી નાખે.' માદિસેએ કહ્યું.

'આપાએ મને ખાંદ્રક લાવી આપવા કહેલું.'

'પણ તે પગ પછી શી રીતે ખાંદ્રક લાવે?'

લોઈગ્રાએ ટોન્સેને ધમકવ્યો.

'તે લોઈગ્રાએ તેમને મારી નાખ્યા?'

'હા, મારી નાખ્યા.'

શાંતિ અને દિલગીરી બન્ને એ વિશાળ આખમયાઈ અધારા તરફ તાકોને જોઈ રહી ને કંઈક અમન્ય, ન સમન્ય તેવું ઉલ્લસાને બંધ પ્રવરન કરી રહી એ જ વખતે ધરની બહાર બાકા ઉપર દાદા ને દાદી બેઠાં હતાં. સૂઈ જીવેલા લાલ કિરણ, બગીચાની વનસ્પતિની વિદાય ભેટ યજ્ઞ હવું, ને બધે શાંતિ હતી. તેમાં એક, લાંબા વખત સુધી દયાવી રાખેલું, હસડું સજળાયું-વેદનાથી પૂર્ણ પશુલાગા તરફથી એ આવડું હવું-ધરની વિધવા એક વહુ એ બાલુ ગઈ હતી એ સાસુ-સસરાને યાદ આવ્યું.

તે બંને જુદો માથું નીચું નમાવીને બેસી રહ્યાં. ને ધણ વખતથી નહોતો સાલ્યો તે એકબીજાને દાય સાહી રહ્યાં. પૃથ્વી ઉપરથી પ્રકાશ માત્રને જિસરડી લેતી સંધ્યાને તેઓ અનિમેષ નેત્રે જોતાં રહ્યાં-એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના *

કલાકારની કલા અને ચોરતની છાતી

તે જેલ હતો અને લોહી આફ્રીન પોઝરના ગામડે ગામડે ને ચહેરે ચહેરમાં, નહિ ને ચોટે બાગીચા, યુરોપો, સીઓ, યુવાન, જુદા બધાં તેના જેલ જોઈ જીમટતાં. એના હેરતબમાં પ્રયોગોને અતે સૌંદર્ય મોહમાં એક જ શબ્દ રમી રહેતો: અદ્ભુત.

તે કાંસો મચ્છર હર્યો હતો. પચાસ રૂબા અંતરેથી, છરાની અણી પોતાની બે આંગળી અને અગૂડા વચ્ચે પકડી તે એવી સિક્કતથી છરો ફેંકતો કે ધારેલા નિશાનમાં એક તસુમાનતો ફેર પડ્યા વગર છરો નિશાન વીંધતો. છતાં, કમાણી ખાતર તો એને નાકે ને ચોટે તમાશા જ કરવાના હતા-કારણ, સમાજની નજરમાં તો એ એક નાચીજ હર્યો જ હતો.

લોહો તેની સિક્કતને વખાણતા, પણ લોહો કરે તો કરતા એની સોખતણની. હર્યો છરા ફેંકતો અને સોખતણ નિશાન બની જીભી રહેતી. પાન ખરી ગયેલ કાંસની થડ જેવી જ ધિગી ને રુક તે બડીખમ જીભી રહેતી ને તેની ચારે બાલુ છરાનો વરસાદ વરસતો. માથે, ખરાખર ટોપીને વીધી જાય એમ, બે લંબાવેલ હાથની કાંખની બરાખર નીચે, પાછળ રાખેલ લાકડાના પાટિયામાં ચપોચપ પેસી જાય તેમ, લંબાવેલ અને હાથની દબેલીએના પહોળા કંઠેલ પગની અંગળીઓ વચ્ચેની જગ્યામાં ચાર ચાર છરા, આંગળીના ટેરવાને પણ અજા વગર સનસારી કરતા ચાલ્યા જાય તેમ; અને ખલાની ઉપર ગરદનને જકડી લે છતાં ગરદનને છરો પણ ક્યાં વગર જીંતા જાય તેમ, એમ અવનવી રીતે એના ઉપર છરાનો વરસાદ વરસતો, અને, તે દિલમાં જરા પણ યકાટ વગર જાણે કે હોંશથી તેમાં નાહતી.

જોનારની છાતીના ધગધારા અનેકમણા વધી જતા. કેટલાક જાદુ પોચા હલવાના લોહો ધણીવાર એક અધ-વચેથી બંધ કરાવતા. પણ એ ચોરત! કદી એક ઈશારેથી પણ ખીંકે પોતા પાસે ફરકવા દેતી નહિ. એવી હતી એ ચોરત અને એવો હતો એ હર્યો. વર્ષોથી તેમણે એકબીજાને સહવાસ કેળવ્યો હતો ને સુખદુખનાં એ સાથી અદરાયા ન છતાં, અદરાયા જોશ હતાં. તે એનો આદર કરતી, કલાકારને ઉચિત માનથી, ને તેને આદરો દરદાનીધી.

નથી. એની દિશા, જાતી ઉપર જ એની કલાનો નાચ દતો!

પથ હાય એ છાતી!

એ છાતી ત્યારે એણે એક ઉમંગવાળા દાઘ નીચે ચોળાતી જોઈ, ત્યારે એનો વર્ણનો વિશ્વાસ લાગી ગયો. જે વસ્તુની કદી તેણે કલ્પના જ નહોતી કરી. હા ધણી વાર તેને ડર-રહેતો—પથ એ ડર તો જુદી જાતનો તેણે કલ્પ્યો હતો. ધણી વાર તે જીતે કે પીવારા આવીને એક દિવસ તેને કહેશે કે ‘સેગ્યુ-અથ, લવ, હવે આ રમત ખેડ કર,—હવે આ છાતી ઝાંઝો વખત થકકયા વગર તારા જરાના ધા ઝીલી શકે તેમ નથી. આપણે ખીલું મોં તે કર્યું પથ આ રેન્જિન્ડું મોત હવે નથી જોઈતું.’

રાશ વૃત્તવાની આ વાત સાંભળને પથ તે, તેને બાથમાં સર્જને કહેતા: ‘પિવારા! હું તારા શબ્દોની રાહ જ જોતો હતો. આલ પિવારા, નોમ્ડીના એક ખુણે એક નાનકડું ‘મૂંડું’ ને એક એતર મારી ને તારી રાહ જુએ છે. મેં ‘અધું’ જોઈથી રાખ્યું છે.’

આ તેનું સ્વપ્ન હતું પથ એક પગમાં-તે જોડી મધું. હાય રે આરત!

ખીજે દિવસે પં જરાના ખેલ વખતે તો-એ એમ ને એમ જોઈ રહી. ‘એની એવકાઈની મને ખજર છે, એનું એને તો જ્ઞાન જ કપાઈથી હોય?’ તે ખમજો. અચાનક એક લાચકર વિચાર તેના મગજ-માંથી પસાર થઈ ગયો: ‘ત્યારે બંને યાં જાય,’ એવો મનથી નિશ્ચય કરી તેણે જરા ઉપાગો ને નિશાન તાક્યું.

પિવારાએ તેની સામે જોયું ને તેની આંખ જોતાં જ તે ચોંકી. ફક્ત એક જ પગ. ખીજ જ પગ તેણે પોતાની નજર લાગી લીધી. અને જાણે કશું જ ન જોયું હોય તેમ દૂર અંતરિક્ષમાં તાકી રહી. તેણે પહેલો જરા ફેંક્યો. તેના ટોપાને ઉઘાડીને તે દૂર પગો. તેણે ખીજા જો જરા વધારે મક્કમતાથી હોલ પીસી, હાથમાં લીધા ને બંને હાથે ફેંક્યા.

લોકો અજાયબ થયા. જરાગર જે રાંધ નીચે જરા પડેલ્યા હતા. ખેલ જરાગર આલતો હતો પથ ખેલ કરનારને કંઈક જોડાળો થતો લાગ્યો.

ત્યાર પછી તેણે ચાર જરા લીધા ને એક પછી એક કપાટાખંધ ચારે ડાંગ હાથની સાંજીઓ વચ્ચે

ચડીને પસાર થઈ ગયા. ફરી ખીજા ચાર-ને જમણા દાઘની આંગળીઓ મદાઈ મદાઈ હવે છેલ્લા જો જ વાકી હતો. તે બંને, ખજા ઉપર ડાકને બાંધી રૂ તેમ ફેંકવાના હતા. તેણે બંને હાથમાં એક જ જરા લીધી. ફરી એક વાર પિવારાએ તેની આંખમાં પેમે વિચિત્ર ચમકારો જોયો. ફરી તેણે જાત સંભાળી પગમાં દૃષ્ટિ એવી લીધી, જેમાંથી એક જ જરા જો સહેજ આડો ખંડ તો જરાગર ગરદન પર આવે અને ગરદનની શ્વાસનળી જો કપાય તો...! હરિયાએ જરા ફેંક્યા. લોકો અદ્ધર શ્વાસે અંતરિક્ષમાં ગતિ કરતા જરા જોઈ રહ્યા. પછી પછી તો લોકોની તાળીઓથી મેદાન માથુ જોડ્યું. જરા જરાગર ખજા ઉપરની ડાકની બેડે બાલુ સમતોલ આવી જીગા હતો. ‘અદ્ભુત! અદ્ભુત!’ લોકો બોલ્યા.

‘આહ!’ કરતો હરિયા તેને ફસાઈ પગો.

‘હા, હા, હા.’ તેની સોમતલથી ખડખડાટ કરી જવાયું.

કલાકારની વેરવૃત્તિ ઉપર કલાકારની કલાનો એ વિજય હતો ને કલાકારની મૂર્છામાં હતો એની વેર-આવનાનો પરાજય. પિવારાના હાસ્યમાં હતી કલાના વિજયનાદની મકકરી.

પથ આખરે પિવારાને કલાનો એ વિજય સમ-જાયો ત્યારે તેણે પિવારા ઉપર પથ વિજય મેજબો. ત્યારે જ એને સમજાયું કે કલાકારની કલા તેની જાતી વગર પથ જીવી શકે તેવી છે. એ સમજવા પછી, તેણે એ જાતી સદાને વાટે કલાકારને દવાવે કરી—આજ મુઠ્ઠી કરી હતી એમ કલાકારની કલાને દવાવે નહિ પથ કલાકારને પોતાને દવાવે, અને એમ કરીને એણે કલાકારની કલા ઉપરનો પોતાની જાતનો વિજય સ્થાપિત કર્યો

[ફ્રેંચ લેખક મોંપાસાની એક વાર્તાને આધારે]

પરીકથાઓનાં બે નવાં જ પુસ્તકો

મેકકુમારી

જંગલનો રાત્ર

૦-૧૨-૦

૦-૧૨-૦

લેખક: મધુર

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર: લાવનગર

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

© ~~~~~ લેખક : ઇશ્વરભાઈ માનસિંગ કામદાર ~~~~~ ©

અમરકારિક પડીકાં

ગાથો અને વાણી. હલુ પણ મારો આજ વેપાર છે. ધણી વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે જન-વરપારખુ છું. મારા પ્રત્યેના માનથી આ કહેવામાં આવે છે કે કેમ તે હું જાણતો નથી પરંતુ મેં સેકેડો જનવરણની લે-વેચ કરી છે તેમાં એક પજ સોદામાં મારે પરતાવું પડ્યું નથી. નીચેની વાતને માથ ને વાછા સાથે કરી લેવા-દેવા નથી પરંતુ મેં હું દોરતો વેપાર ન કરતો હોત તો આ વાત કદી પ્રગટમાં આવત નહિ.

આઠાંચ વર્ષ પહેલાં રિસેપર મદિનાની એક સાંજે હું જરા આનંદમાં હોઉં તેમ લાગતું હતું. હું એક ગાવને ઘેર લઈ જતો હતો અને આ પ્રાણીને-વેચ-વાધી કેટલો નફો થશે તેના અંકિશ મનજમાં મૂકતો હતો. ટાઠ સખત પડતી હતી અને અંધારું માઠ બનતું જતું હતું. પુરાસવળગમ જવા માટે મેં મૂર માફેટનો દુંડો રસ્તા લીધો. ત્યાં રસ્તામાં મને એક સાધુ મળ્યો. તે વિશિષ્ટ પ્રકારનો 'વૈરાગી' હતો. તેણે તેની અસાધારણ લાંબી જટા માથા પર ચકાકારે વીંટી હતી. તેના પેટ પર જરમ લગાવી હતી અને મદી જોડાટી તેણે પહેરી હતી. તેની વેધક આંખો અને

જા અવાજ હલુ પણ હું ભૂલી ચકનો નથી. તેના 'વર્મા' લિખારી જેવું કશું' એ ન હોવા છતાં તેણે મારી પાસે બિશ્વા માગી.

મને તેમ પણ મારા પર તેનો પ્રભાવ પડ્યો હતો. જ્યારે તેણે કહ્યું કે મારે તો ફક્ત ભોજન જ ભેજવું છે અને એક પજ પાછું રોકી ભેજતી નથી ત્યારે મેં તેને સરસ ભોજન આપવાનો નિર્ણય કર્યો. સાધુને નિરામિય ભોજનની જ ચારત હોવાથી હું તેને મૂર માફેટના પછવાડેના ભાગમાં આવેલ હોટેલમાં લઈ ગયો. અને હોટેલના માલિકને મારા અર્થે સાધુને જમાડવાનું કહ્યું. માલિક મારો માલક હતો.

સંતોષથી જોડકાર ખાતો સાધુ થોડી વાર પછી પાછો આવ્યો અને થોડી વાર ગુપચુપ મારી પાછળ ચાલ્યો. તે 'વત્સ, તે' મારી કુધાને ઓત

કરી છે. મારા ઉપકારના પ્રતીક રૂપ અહીં તારા માં કંઈક છે. આ બે પડીકાં લે.' એમ કહી મારે હથેળીમાં બે નાનાં પડીકાં આપ્યાં.

તેણે કહ્યું: 'હવે, સંજોળ, એક પડીકું તાર કોઈ કાલિયા મિત્રને આપજો. પછી કાલે હાઈ જાં તેટલું વધુ' હોય. અંકવાલિયામાં તે સાંભળે યજ્ઞ જશે ખીજ પડીકામાં તે જ ભુક્કી છે તે તું લેજો. તેનાથી તું ઘોડા જેવો મનખૂત બની જઈશ. ચાક શું છે તેની તને ખબર પડશે નહિ.'

હું ખિશાસ વૃત્તિવાળો મનુષ્ય નથી, પરંતુ મારી બેપરવાઈથી સાધુને ગુસ્સે કરવાનું મને હીક લાગ્યું નહિ. તેનામાં અગર તેના પડીકાંમાં મને રસ છે તેમ જાણવા મારે તેને વાપરવાની વિગતો પૂછી પડી.

તેણે કહ્યું: 'વત્સ, જ્યારે આ ભુક્કી મને તેના કાંદને એક અંકવાલિયામાં મટાડી દે છે, ત્યારે તારા જેવા તંદુરસ્ત મનુષ્યને તે કેવી અસર કરે તેનો વિચાર કર. જો તારા કોઈ મિત્રને કોઈ હોય તો તેને કેસ સમા વહેતા પાણીમાં તદ્દન નગન લીધા રહેવાનું કહેજો. ત્યાર પછી તેને રંચ તથા સ્વાદવચનની ભુક્કી આપજો, તે અસહ્ય, ન કંપી સહાય તેની જૂખની ફરિયાદ કરશે. જ્યાં સુધી જૂખની ફરિયાદ કરે ત્યાં સુધીને તેનું રગીની ગરમ રાગ આપ્યા કરજો જ્યારે તેને લાગે કે હવે પાણીમાં વધારે સમય બિહુ રહી ટકાય તેમ નથી ત્યારે તેને પાણીની જઘાર નીકળી જવાનું કહેજો. એક જ અંકવાલિયામાં તે સાંભળે યજ્ઞ જશે. તારા માટે તેવું કંઈ કરવાની જરૂર નથી. તું તો તે અત્યારે જ અથવા હીક પડે ત્યારે લઈ ચકે છે. ફક્ત એક પડીકો તારા માટે છે અને ખીજ તારા કાલિયા મિત્ર માટે છે.'

સાધુ તેને રસ્તે ચાલ્યો ગયો અને ત્યાર પછી મેં તેને કદી ભેજેલ નથી.

સાધુ ગયો કે તરત જ હું તેમને તેની પડીકો વિધે જ્યું જુલો ગયો તે મારે કબૂલ કરવું ભેજવું. ખીજે દિવસે વેલોરની નજીક વહાળખેટ હું ન ગયો હોત તો ભુક્કીની અસરની પરીક્ષા કરવાની મને તક મળી ન હોત.

નવ ગાયત્રી ખરીદી વિશે વાટાઘાટ કરતાં હું તેના માસિક સાથે વાતોમાં પડ્યો. માસિક જનવરને શ્રીમંત વેપારી તથા દાનવીર હતો. થોડી વાર પછી પોતાના ભયંકર હૃદ-કાદ-વિશે વાત કરતાં તે રડી પડ્યો. તેનું શરીર જોતાં મારા શરીરમાં એક પ્રજાળ કંપારી આવી ગઈ.

તેના દુઃખની હૃદયબોધક વાત સંભળતાં મેં તેને સાધુની તથા મને આપેલ જુકીની વાત કહી. મારી પાસે પડીકાની માગણી કરતી વખતે તેની આંખમાં આવેલ પ્રકાશ ન્યેહ સકાય તેમ હતું. જ્યારે મેં તેને કહ્યું કે પડીકા અહીં મારી પાસે જ છે ત્યારે તેની આંખમાં હર્ષોદ્વ આભ્યાં.

નદી પાસે રંગીની રાખ રાખવાની સત્તર તૈયારી કરવામાં આવી અને થોડા વિધાસુ નોકરાની સાથે અમે અહીં કલાકથી જોછા સમયમાં નીકળી પડ્યા. અર્ધધારામાં અમે એકાંત સ્થળ શોધું. મારે મિત્ર નંદ્ર યદને કેક સમા પાણીમાં જોભો રહ્યો. તેણે પડીકા લીધી અને પોતે સાતે યદ્રાજ્ય તેવી અંતઃકરણ-પૂર્વક પ્રાર્થના કરી. પંદર મિનિટ સુધી કંઈ થયું નહિ. પણ ત્યાર પછી, તેણે સખત શૂખ લાગવાનું કહ્યું. તેને ગરમાગરમ પુષ્કળ રાખ આપવામાં આવી. માને કે ન માને પરંતુ તે એક આપું તપેકું ગરમા-ગરમ વીકણી ગ્રામ પી ગયો. એક કલાકે જ્યારે તેની સુષ્મા શાંત થઈ ત્યારે પાણીની બદાર આગો દશ દિવસ પછી તેણે મને લખ્યું કે હું ભય-કર હઈશોથી એવો મુક્ત થઈ ગયો છું કે મને એક વખત તે હૃદ હતું તે પણ કેક માને નહિ.

સાધુએ કલા મુજબ હવે બીજી પડીકા મારે લઈ લેવી જોઈએ તેમ મને કહી વિચાર જ આપ્યો નહિ. જોકે તેમાં ભેદરકારી કે અવિનય નહોતાં.

એક મહિના પછી, એક વખતના કેલવાળા જનવરને શ્રીમંત વેપારી મારે ત્યાં આપ્યો. અને એક શ્રીમંત જમીનદારની મને જોગખાણ કરાવી. તે પણ આ હર્ષના ભોગ થઈ પડ્યો હતો અને તેણે દવા પાછળ હનરો રૂપિયા વેડી નાખ્યા હતા. તેણે મારી પાસેના બીજા પડીકાની માગણી કરી. જાણી રહેલ પડીકામાં રહેલા મારા દારૂ પર જ્ઞાન ન આપતાં મેં આવરણ સચનાઓ સાથે તેને બીજું પડીકું આપ્યું.

મને ખબર મળ્યા કે તેણે મારી સચનાઓનો અસરકારક અમલ કર્યો હતો. પણ કશું ખન્યું નહિ. તેને સખત શૂખ લાગી નહિ. તેનો કાદ દૂર થયો નહિ. સાધુએ મને કહ્યું હતું કે બંને પડીકાં સરખા જ અસરકારક છે. અને બીજું પડીકું મારે લેવું તેવો તેનો આગ્રહ હતો.

ત્યારે જ્યેમ કેમ ખન્યું કે એક પડીકું અસર-કારક ખન્યું અને બીજાની અસર ન થઈ? મેં સાધુની સચનાની અવગણના કરીને બીજું પડીકું પણ આપી દીધું તે કારણ કશે? મને એક જ પ્રશ્ન મૂંઝવે છે કે યુધ્ધ શોમાં હતો-જુકીમાં કે હર્ષની સહાયતામાં? તે કહેવું સુરેષ છે.

કહાણી કહું કૈયા

વિગતો અંકના પાછળના પૃષ્ઠ પર

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય	લે. મધુર [પૌરાણિક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ	" "	૧-૬-૦
વેદાંતી પૂનમ	" [આર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ	" [ભૂતકથાઓ]	૨-૦-૦
ગેડકુંભારી	" [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
જંગલનો રાજા	" "	૦-૧૨-૦
ભિંમલા	લે. પારાશર્ય [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુંભ	" [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નહું જીવતાર	" [નવલકથાઓ]	
લે. નાયાલાલ દવે		૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન	[આશાજી વિરોધ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વેખૂવ		૨-૬-૦
જોરાક	[જોરાક વિરોધ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વેખૂવ		૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

જાણાપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

ચો. બો. ૭૩

ચો. બો. ૮૭૮

અમદાવાદ

સુબર્ધ-૧

મા મરી ગયા પછી સીતાંશુના અનમાં સૌ પહેલાં સામે પડેલું વિશાળ ને નિર્વિઘ્ન જીવન ખડું થયું. માને તે ચાહતો નહોતો કે તેના મૃત્યુથી તેને દુઃખ નહોતું થયું એમ કહી શકાય નહીં. બીજાની માફક તે પણ પોતાની માને ચાહતો— કદાચ વધારે. પણ તે માનતો હતો કે પોતાના જીવનમાં સૌથી મોટું વિઘ્ન તેની મા હતી. નિશાને માટે એને ચિંતા નથી. તે બેન છે. એક દી તેનાં લગ્ન થઈ જશે પછી તેની કાંઈ જવાબદારી નહીં રહે પણ માનો બધો ભાર તેા તેની ઉપર જ હતો. તેથી ભગવાન ઉપર ક્યારેક ખૂબ ગુસ્સે થતો. બીજી પછી માતાએને તો એકથી વધારે દીકરા હોય છે અને પોતે જ કેમ તેની માતાને એકમાત્ર પુત્ર ને એક બાઈ હોત તો! તેથી મા જ્યારે ગુજરી ગયા ત્યારે એને લાગ્યું કે તેની મુક્તિનો રસ્તો ખુલ્લો થઈ ગયો. અલગત એવી ઈચ્છાથી માનું મૃત્યુ તેણે ઈચ્છ્યું ન હતું. એ સમજતો હતો કે મૃત્યુ તો કાળાધીન છે. માતાની તબિયત તરફ જાન આપવાનું એક મોટું કર્તવ્ય હતું પોતાનું આ જીવન જ્યારે તૂટી ગયું ત્યારે તેણે જરૂર ભગવાનને આશ્વાસ આપી દેશે.

હવે તેની એકમાત્ર જવાબદારી નિશાને વિવાહ કરી નાખવાની રહી. આ પહેલાં એ વાત જ્યારે તેની મા કાઢતી હારે તેણે જરા પણ ચિંતા બતાવી ન હતી. એનું મૂળકારણ એમ હતું કે નિશા સસરે ચાલી જતાં મા એકલા પડી જાય તે પોતાને પરચુવાને આગ્રહ શરૂ થઈ જાય.

સીતાંશુને વિવાહ કરવા નથી. એને માટે એ અસંભવિત છે. તેથી નિશાના વિવાહનો ય કોઈ પ્રયત્ન કરી ન હતો. પણ હવે બીજા કોઈ બાધા રહી નથી. એકાએક નિશાના વિવાહ માટે તે એટલો બધો ચિંતાતુર થઈ ગયો કે બીજા સંબંધી તો અચ્છે જામી ગયાં. નિશા મોટાભાઈથી હંમેશા કરતી. કાંઈ દિવસ 'ઈ કામ પડે તો પણ પૂછવાની દિનિત ન કરતી.

બાબતમાં તે ચૂપ રહી. સગરિનેદીએમાંથી પછીએ : 'આટલી બધી શી ઉતાવળ છે! મા હજી હમણે જ ગુજરી ગયા છે એટલામાં તેના વિવાહ કરી નાખીશ

તો એ ક્યારેક કે પોતે તેને ક્યારે પડે છે એટલે આ ઉતાવળે લગ્ન કરી નાખે છે.' સીતાંશુ તો આવી પાઈ ફલીલનો કંઈ જવાબ દેતો નહીં ને પોતાનું કામ કંઈ જતો. એકવાર તેને જે સારું લાગ્યું તે કરતાં પાઈ તેને અટકાવી શકતું નહીં.

માની માંદગીને લીધે દક્ષિણમાંથી તેણે લાંબી રજા લીધી હતી. રજાના ચરૂઆતના દિવસોમાં જ મા ગુજરી ગયાં. એણે નક્કી કર્યું કે આ રજાના દિવસોમાં જ નિશાને પરણાવી દેવો. આખો દી વરના શોભમાં લટકવા લાગ્યો. ક્યાંય સારો છોકરો છે તેમ સાંભળે કે ત્યાં દોઝો જાય પણ જેવો ભેઈએ તેવો મુરતિયો લાગતો નહીં. ભેંકે તેની આશા બહુ મોટી નથી. રાખે તો પણ તેમ ચાલે! નિશા દેખાવે બહુ સુંદર નથી. બહુ બણીમણી પણ નથી અને તેણે એકદી કરેલી પૂંછ પણ બહુ નથી. માત્ર એક બેન છે. એટલે લોકોના મન પ્રમાણે બ્યાન્ને નાણાં લઈને ય પરણાવી દેવી એ ઉચિત હતું. પણ આ બવબદાર તેને રુચતો નથી. ઉધાર નાણાં ભરપાઈ કરવાનાં રહે. એટલે વળી થોડા મદિના વધુ નોકરી કરવાની રહે. એમ બે કરે તો તો પછી પોતે.....તેથી તે એવો કાંઈ વર પડે છે કે જેનું આરિય સારું હોય, બદ સમાજમાં હજારા મળવા જેટલું ભણેગણે હોય, અને પોતાનો સંસાર ચલાવે એટલો કમાઉ હોય એની માન્યતા હતી કે આ કોઈ વધુ નથી. પણ બીજા અનેક બાબતોની માફક વિવાહના બજારની તેને બહુ જ થોડી ખજાર હતી. આવી જાતના વરનો પણ જન્મ-દર દેવો એ તેને માટે કેટલું કંઠક હતું એ તે જાણતો નહોતો.

કંઈ નક્કી નહીં થતું હોવાથી સીતાંશુ ખૂબ જ ચિંતામાં પડી ગયો. તેના એક સગાએ એક છોકરાનો પત્તો આપ્યો. તે સગાના એક મિત્રનો હતો. છોકરાની રીતભાત કાવળી હતી—આગળે જ જોવા મળે એવી. સિયારેટ કોઈ દી પીતો નહીં. વળી બાપને એક જ છોકરો છે. તેના પિતા પણ અત્યંત સાદાઈથી રહેતા. વળી પૈસે-ટકે કોઈ સુખી હતા. સીતાંશુએ વિચાર્યું : 'કંઈ એટું નથી.' એનું મન માની ગયું. છોકરી પણ સામાવાળાને પસંદ આવી, પૈસાની કંઈ લમાલ

૧ યઈ. ઠાકરાનાં માખાપ આશીર્વાદો દિવસ નક્કી કરી ગયાં. બધું આટલી સહેલાઈથી પતી જશે એની સીતાશુને કલ્પના પણ ન હતી. ખસ હવે લમ ચમ તબ એટલે પલું. બધાં સર્ગાસંબંધીઓને કહેવું નહોતું. પણ એમાં ખીન ડોઈ શું કરે? મુરતિવાને પણ પોતે જ તેની એફિસમ જઈ જોઈ આગ્રો હતો. ટીક સરળ અને શરમાવ સ્વભાવ. દેખાવે ય ઠીક. ગરે-ખર એવો જ વર તે ઇચ્છિતો હતો. એના હાથમાં નિશા મુખી મશે એમાં એને ડોઈ શંકા રહી નહોતી. સગીપ આવતી મુકિતની આશાથી સીતાશુએ નિર્ણય અનુભવી.

*

અગર વેળાએ ખૂબ યાદને સીતાશુ ધરે આગ્રો. લિધો પોતાના ઝોરકામાં જતો હતો પણ નિશા હજી આધા વિના તેની વાટ જોઈ બેઠી હતી એમ વાદ આવતાં નિશાના ઝોરકામાં ગયો. સીતાશુની તળિયત સારી નહોતી એટલે તરત આવા બેસી શકે તેમ નહોતું. ઝોરકામાં નિશા નહોતી પણ તે તરફ ધ્યાન લેવા જેવી તેની સ્થિતિ થે નહોતી. સાથે એક જથ્થો બેઠું છે. એ નિશા સિવાય ખીનું ડોઈ હોઈ શકે એ વિચારવાનું પણ કારણ નહોતું. તેથી તે બોલ્યો: 'તે હજી આધું નથી? મારી વાટ જોઈ શું કામ બેસી રહે છે?'

...વાત પૂરી થતાં પહેલાં જ જને હૃદયને તે બોલ્યો હતો તેણે જવાબ આપ્યો: 'નિશા નીચે મળે છે. બોલાવું?'

'ના જરૂર નથી...ઠીક ઠીક બોલાવ. તું ક્યારે આવી?'

'થોડી વાર મઈ. નિશા-તમારે માટે ખટ ચિંતા કરતી હતી. હમણે જ નીચે મઈ.'

'હમણે તું આવતી નથી કેમ? તું આવે છે તો એને સોખત મળે છે. હું તો આખો દી બહાર રહું છું.'

'એના વિવાહ પછી આપ.....'

'શું કરીશ? ખાસ કંઈ નક્કી નથી કયું. જો તેમ પણ દિવસો તો વીતી જ જવાના. ચિંતા શું કામ કરવી?'

'તમારી ચિંતામાં નિશાને પોતાના વિવાહની જરા ય ખુશી નથી.'

'મારી વાત હું જ વિચારી છું. મારી તળિયત ખરાબ છે. તેને કહે કે આઈ લે. મારી વાટ ન જુઓ.'

સીતાશુ ગયો કે તરત જ નિશાએ નીચેથી આવી પૂછ્યું: 'અગદાબેન, હાલ શું બોલ્યા? વાતચીત કરી?'

'એમનું શરીર ઠીક નથી, તું આઈ લે.'

'મોટાભાઈને શું થયું છે? કંઈ વાતચીત કરી?'

'ના' -

'ભારે શું કરતીંતી? આટલો વખત મળ્યો તો પણ કંઈ ન બોલી? તારી હાથ ડોઈ દી ખૂબવાની જ નહીં કે?'

'બોલ્યે શું વળવાનું છે બેન? પત્થર કેમ થે બંગે કે? અમર્યા અમર્યા હલકા શા માટે પાડ્યું? સન્માન ત્યાં એક દી પાછું મળવાની આશા હોય ત્યાં જ બોલ્યું વાલવે'

'મોટાભાઈ સાથે મેં ડોઈ દી વાત કરવાની હિમત કરી નથી પણ હવે કરીશ.'

'ગાંડી મઈ! એ શું કારણ?'

'શરમ રાખીશ તો કંઈ નહોં વળે. મોટાભાઈએ શું નક્કી કયું છે-ખરર છે? નોકરી છોડી સંન્યાસી થવાનું'

'એમની ને એવી જ ઇચ્છા છે તો કાણ શકે વાનું છે કહે જોઈએ?'

'તું એને આહતી નથી?'

'આહું છું પણ એનું વળતર શું? તેણે તો મને લેશ પણ આહતા નથી. કદાચ તિરસ્કારતા હશે.'

'કેમ, તેં શું અપરાધ કર્યો છે?'

'ખી વખતે શું અપરાધ જ હોય છે? ના-ના તું કંઈ કહેવું રહેવા દેને.'

'વારુ મોટાભાઈ ને સાથે જ સંસાર છોડી દેવા માગતા હોય તો તને દુઃખ ન થાય?'

'કેમ કહું? તેમનો આદર્શ કેવો મોટો છે?'

'આદર્શને શું ખી જ ખાતતમાં રખાય છે?'

'તોપણ પ્રવત્ન કરવામાં વાધો શું? મનુષ્યની સક્રિયતા પરિચય પ્રવત્નમાં છે. કેટલું કળ મેળવ્યું તેમાં નહોં. વારુ પણ તું ય ખરી સો. એમની તળિયત ઠીક નથી એ બૂલી મઈ? જા ખરર કાદ.'

'બૂલી નથી. જાઈ છું પણ જઈને-શું બોલું? કંઈ સંભળજો નહોં. રાજ કહું છું કે આટલે મોટે સુધી આધા વિના રખોશ નહિ પણ કાને ધરતા નથી. મઈકાલથી આખમાં કેટલી પીડા થાય છે પણ એ ય કહેતા નથી. હું હમણે આવું છું. તું જઈશ મા.'

નિશા મોટાભાઈને સારી રીતે ઝોળખતી એટલે જ બોલી હતી કે જઈને શું કરીશ ? ચોરકામાં જઈને જોયું. મોટાભાઈ આખો વીંચી સતા છે. એમના મોઢા સામું જોતાં સમજી શકી કે તગિયત સારી નથી. નિશા તેનાથી સદા કરતી આવી છે. દિવસ કરી કોઈ દી પાસે ગઈ નથી. આજે પણ એની બીક દૂર નથી થઈ. મહામહેનતે દિવસ ભેગી કરી તેણે પૂછ્યું : 'શું થયું છે, દાદા ?'

એની સામે જોયા-વિના જ સીતાંશુ બોલ્યો : 'કંઈ નથી થયું. તું ખાઈ લે જા કેટલી વ વાર કહ્યું છે કે મારે માટે વાટ જોઈ બેસવું નહીં.'

પણ નિશા ન ગઈ. ચૂપચાપ જીભી રહી ધણી વારે તેની સામે સીતાંશુએ જોઈ કહ્યું : 'કેમ જીભી ? કંઈ કહેવું છે ?'

નિશા ન ચી દરિએ જીભી હતી. ધીરે ધીરે બોલી : 'મને કાઢી ચૂકવા આટલા ઉતાવળા કેમ થયા છે ! મા હોત તો...'

'મા હોત તો ઉતાવળ કરવાની જરૂર નહોતી પણ હવે જીભી થઈ છે. મારા બલિયનું કંઈ ઠેકાણું નથી એટલે તેનાથી તને અલગ કરી દેવા માગું છું.'

'તો શું તમે હવે મારી સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો અંધ નહીં રાખો ? તમારા વિના મારે બીજું...'

'હા અત્યારે નથી પણ થશે. જેથી રુઝું થાય તેવા પ્રયત્નમાં જ છું. તારા વિવાહની જવાબદારી મારી છે. મારાથી ખતી થશે તેવી બ્યવસ્થા કરવા પ્રયત્ન કરું છું. પણ સુખી થવું ન થવું એ મનુષ્યના પેતાના હાથમાં નથી. તારા ભાગ્યમાં સુખ લખ્યું હશે તો સુખી થઈશ પણ જો દુઃખ હશે તો તેમાંથી હું તને બચાવી નહિ શકું.'

'આખરે કેપાડવા દાકતર પાસે ગયા હતા !'

'ના હમણે થોડા દિવસ લે બને તેમ નથી. પછી જો કરવું હશે તો કરીશ.'

'આજે તમારે એવું શું કામ, હવું કે દાકતર પાસે પણ ન જઈ શક્યા ?'

સીતાંશુ નિશા સામું જોઈ રહ્યો. જોણે કોઈ દિવસ તેની પાસે આવવાની દિવસ કરી નહોતી તેના મોઢે થી એકાએક આટલી રૂંટ વાતો સાંભળી તે આશ્ચર્ય પામી ગયો. નિશાએ આજે બધો વાત કાઢ્યો મહામહે નતે છતી લીધો હતો.

જો વાત કહેવા આવી છે તે હવે તેણે કંઈ જોઈએ, એમ તેણે મનોમન નક્કી કરી નાખ્યું. સીતાંશુ કોઈ કહે તે પહેલાં જ તે બોલી : 'તમારી રૂબરૂ કોઈ દિવસ કોઈ વાત કરવાનું સાદસ કહી ક્યું નથી, દસ આજ મને માફ કરજો. તમે હવે પછી ક્યાં રહેવાના !'

'તે કહી નક્કી નથી. પણ અહીં તો નહિ જ આ ઘર તારે નામે લખી દઈશ.'

'હું મારે માટે નથી પૂછતી. મારે ઘર નહીં જોઈવું.'

સીતાંશુના વિચારની માત્રા વધતી ગઈ. તેણે પૂછ્યું : 'તો કોને માટે પૂછે છે ?'

'અમુદિનું શું થશે ?'

'એ હું શી રીતે કહી શકું ? હું અહીં રહું ન રહું એમાં એને શું લેવા-દેવા ? તું કહેવા શું થયે છે-રખવાત કર ને.'

'તમને આટલું બધું રૂપટ કહેવું પડશે એમ મેં નહોતું ધાર્યું. અમસા સખેય તમારી કંઈ જવાબ દારી નથી !'

'જવાબદારીનું કોઈ કારણ હોય તેમ મને નથી લાગતું. એની મા છે, ભાઈ છે; બે દી પછી વળે તેનાં લગન થઈ જશે.'

'તમે ચૂપ રહો. મોટાભાઈ, તેની હાવ નેટલો અન્યાય ક્યો છે એ જ બસ છે-હવે એમાં હિમેશ કરો મા.'

'બીજું કોઈ આ રીતે મારું અપમાન કરવાની દિવસ ન કરત-તારી અમુદ પછી નહીં સમજી !'

'એટલા માટે જ તો મેં દિવસ કરી છે. એની આંસુ પણ શું તમારા રસ્તેથી તમને પાછા વાળી શકે તેમ નથી !'

'તું કહી થઈને જ અહીંથી બને તારી અમુદ દિને કહે કે તે અહીં ન આવે તો હું સુખી થઈશ.'

'કોઈ દિવસ મેં તમારા કંઈ અપરાધ ક્યો નથી મોટાભાઈ-મને ક્ષમા કરો. હું એને ખૂબ ચાહું છું. એનું દુઃખ મારાથી તમે જ જોયું જવું નથી.'

થોડી વાર ચૂપ રહી સીતાંશુએ પૂછ્યું : 'એની પ્રત્યે મેં શું અન્યાય ક્યો તે કહીશ ?'

'માએ ધણી દી પહેલાં તેનાં બાને આશા આપી હતી ત્યારે તમે તમારી અનિચ્છાને જણાવી નહીં. જણાવી હોત તો તેઓ સારવાન થઈ જાત.'

‘વચન માએ આપું’ હતું, મેં નહો. મારી હા-નાની તો વાટ પચુ નહોતી જોઈ.’

‘કારણ મા જાણતાં કે તેમનું ભોલેપું તમે પાળી જ. એટલું ધારી લેવામાં ખૂબ અન્યાય નથી થયો.’

‘જણું’ ય ધારી લેવું ન’આલે. વ્યક્તિગત મતામ-તનું મૂલ્ય માણસને બહુ હોય છે.’

‘વારુ પચુ, તમે જે ધારી લીધું છે કે આ વિવાહમાં મારી અસંમતિ નથી એ કેવી રીતે? હું કોઠરી છું એટલે જ ને?’

‘તારો ભાર મારી ઉપર પડે છે એટલે જ એ માર હું ઉતારવા માણું છું. તારી-મારી રિયલિટી સરખી નથી, પચુ આ બધી વાતો શા માટે? જે અસંભવિત છે તેની કથા માયાદિત્યી લાભ શું?’

‘અસંભવિત કેમ? તમે શું સાથે જ એમ માને છે કે એ પચે તમે ચાલી ચક્રો?’

‘તેની ચર્ચા તારી સાથે નથી કરવા માગતો.’

નિશાનું મોં લાલ થઈ ગયું. તે બોલી: ‘ના, મારી સાથે ચર્ચા કરવાની દિશ્નત પચુ મારામાં નથી. ક્યાં હું તો પૂછતી હતી.’

‘વારુ, હવે જ અને જોટલા દિવસ અઢી સો ત્યાં હુધી આ બધી વાતો ન ઉઘાપીશ. મેં કાંઈ ને ન મારું ખરું કહી દિધું’ ય નથી. કાંઈ જો આપ મેલે ડુપ્પી યાય તો તેમાં મારા શું ઉપાય?’

*

નિશાને કાંઈ વધી આપ્યો નહો. વિવાહનું ઠીક થઈ ગયું. નિશાને સારી પેઠે માલમ હતું કે સીતાંશુ જે સારું માને તે ક્યાં વિના રહેતો નહો. એમાં કાંઈ તેને અટકાવી ચક્રનું નહો. તોપણ તેણે એકવાર અપ્ત કરી ‘જોયો હતો પચુ આ એક દિવસ સિવાય સીતાંશુએ તેને અમલા સંબંધી કાંઈ વાત કહવા દીધી નહો. અમલા તેની પાસે આવતી, હસી વાતો કરતી પચુ નિશા એની સામે જોઈ નજરે જોઈ ચક્રતી નથી. એને એમ થતું કે પોતે અમલાની અપ-રાધી છે. અમલા એમ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતી કે જે યાય તે કહ્યા માટે. પચુ કેમે હા તેને ગળે જીતવું નહો. એને તો થતું કે આમાં જરૂર કંઈક મોટી જૂલ રહી ગય છે.

લમ વખતે સર્ગસ્ત્રોત્રીએ ધણી આપ્યાં હતાં. તેઓ તેમનું કામે-વણમાંગ્યો ઉપદેશ આપવાનું-

અમળા વિના રહ્યાં નહો. જીએ લમની વાત કાઢતો તો સીતાંશુ હસી ઉઠાવી દેતો; પુરુષો વાતો કાઢતો તો જનમ આપ્યા વિના ત્યાંથી ચાલ્યો જતો. એના રંગદંત્ર જોતાં બધાએ હસે નક્કી થયું કે એમ કંઈક એવું રહસ્ય હોવું જોઈએ જે લોકો પાસે જોલ. વાતું તે સાક્ષ કરી ચક્રતો નથી.

કાંઈ કાંઈ તો તેના ચારિત્ર્યમાં શંકા કરતાં આંચકા ખાતા નહો. આ બધું જ સીતાંશુ જાણતો. ક્યારેક ક્યારેક એમ થઈ આવતું કે બધાંયને કાઢી મૂકી પંચાત ટાળું. પચુ એમ થઈ ચક્રનું નહો. હેરાન થવાનો વખત પચુ હવે કેટલો છે? નિશાના લમ પતે જ એનો અંત આવી જશે. નાહકનું શા માટે મન. દુઃખ જીણું કરું?

લમ પછી નિશાના સ્વામી સરતને તેણે પોતાની પાસે જોલાવી કહ્યું: ‘નિશાને તમારા હાથમાં સોંપી દેને હું નિશ્ચિંત થવા ચાલું છું. કાંઈ દિવસ હું એની ખબર કાઢી ચક્રીક કે નહો તે કહી ચક્રતો નથી.’ બનેલી તો આશ્ચર્ય પામી ગયો. પૂછ્યું: ‘કેમ?’

‘હું ક્યાં હોઈશ તેનું કેમણું નથી. માય કાલે જ અઢીથી આપ્યો જઈશ. ખીછ એક વાત. મારી પાસે મારું કહેવાય એવું કંઈ હોય તો આ એક વાર છે. એ ય તમારે નામે રજિસ્ટર કરાવી દઈશ. આ સ્થો મૂકી દો. હમણે આ વાત નિશાને જણાવશે નહો.’

‘વર મને આપી દેવાનો અર્થ? આપે પોતાની વ્યવસ્થા શું કરી છે એ જાણી ચક્ર?’

‘ના-એની જરૂર નથી.’

‘મારે ધરની ખૂબ જરૂર છે એવું તો મેં કંઈ’ કહ્યું નથી.’

‘મારે એની જરૂર ન હોય પચુ તમારે હોઈ શકે. એમ સમજોને કે મારી બહેનને આપું છું.’

‘તો એને જ આપો ને. એની વતી પચુ હું ધરની જવાબદારી નહોં લઈ શકું.’

સીતાંશુ એની સામે કેટલીક વાર જોઈ રહ્યો. જાજ પહેલી વાર જ તેણે જાણ્યું કે સામાન્ય સંસારી પચુ ધનને માટે માણસાઈ ખૂલી જતો નથી. આવા પતિના હાથમાં નિશા દુઃખી નહોં યાય એ ચોક્કસ. સીતાંશુને એ જોવા-તેણે લાભ નહોતો. તેની અંતિમ જવાબદારી પચુ એની કાંધેથી આટલી સહેલાઈથી સરી પડી તે જોઈ તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહોં.

સાસરે જતી વખતે નિશાએ સીતાશુને પ્રણામ કર્યા ત્યારે ધણીએ ધાધું હાલું કે તેની અંખ બીની યશો પશુ એ તો ખૂબ સદજ રીતે બોલ્યો: 'જ્યાં જાય છે તેને આજથી તારું' પર સમજાવે. ત્યાં જઈને તું સુખી ન થઈ શકે તો બીજે ક્યાંય સુખી નહીં થઈ શકે.'

આજકાલના કોઈ યુવાન પાસે કપવચુનિની માફક ઉપદેશ સલાહવા પડશે એમ એણે નહોતું ધાધું. સીતાશુના આ વર્તનમાં કેટલો ડોળ છે તે એ નક્કી કરી ચકી નહીં.

*

સીતાશુના રંગદંડે જોઈ આખી ઓફિસ અવાક થઈ ગઈ. એના બળવાન ભાગ્યને લીધે જ આટલી નાની ઉંમરે આવી મોટી નોકરી તેને મળી હતી એમ કહેવું જોઈએ. તેથી ધણી તેની ઈર્ષા કરતા. એકાએક નોકરી છોડી દેવાના વિચારથી કોઈએ એમ કહ્યું કે તેનું મગજ ભગી મગ્યું લાગે છે, કોઈએ એમ કહ્યું કે ચક્રમ થઈ ગયો છે, કોઈએ વળી તરંગી ને તોરી કહ્યો. કોઈએ એમ પણ કહ્યું કે બીજે વધારે પગારની નોકરી જોધી કાઢી દશે.

સાહેબની એના પર ખૂબ પ્રીતિ હતી. સાહેબે મુશ્કેલીવાળા પ્રયત્ન કરી જોયો પણ કંઈ વળ્યું નહીં. એને સીતાશુએ નોકરી છોડી દીધી. નિશા કે સરતને તે ખુશ પશુ ન પડી.

સીતાશુને ઘરે તાણું વાગ્યું તેની સૌ પહેલાં ખબર પડી અમલાને. નિશાના લગ્નની સાથે સાથે તેના ઘરનાં બારણાં બંધ થઈ જશે એમ કોઈએ ધાધું નહોતું. અમલાએ ધાધું કે સીતાશુ થોડા દિવસ માટે ક્યાંક બહાર ગયો હશે. તેથી નિશા સાસરેથી આવે ત્યાં સુધી વાટ જોતી રહી. નિશા આઠ દિવસ પહેલાં આવે તેમ નહોતું.

અમલાનાં બાબીએ પૂછ્યું: 'આ બધું એમને શું થયું છે? બહેનનાં લગ્ન પત્ની એટલે બસ હવે જ્યાં-ત્યાં ભટકવાનાં?'

અમલા બોલી: 'મને શું ખબર? જ્યાં તમે રહો છો ત્યાં હું પણ રહું છું.'

'બરાબર શું એમ છે? ના અમલાબા, એમ નથી હું તમારા કરતાં ધણી દૂર છું. વળી એ ઘરના કોઈને માટે હું કશી ખબર ન રાખું તો ચાલે પણ તમારે.....'

અમલાએ તેને અટકાવીને ગદગદ કહે: 'બાબી! તમારે પત્ર પડું. એ વાત ન પૂછશો.'
'લ્યો રહવા મંડ્યા! હું તો મરકરી કરતી હતી. પણ બેન, આમ તમે ક્યાં સુધી છવી શકશો!'
'મને નથી ખબર.'

'તમારા મોટાભાઈ પરાણે તમને બીજે પરણી દે તો તમે શું કરશો?'

'એ મ નથી ખબર.'

'આ છોકરમત છોકવાનો પ્રયત્ન કરવામાં લગ્યો છે, બહેન. વખત જતાં બધું ઠીક થઈ જશે. કેટલીય સ્ત્રીઓને એ જોઈ છે. વિવાહ પછી આગલા જીવનને મોટી બલ તરીકે કબજા કરી છે.'

'તેવી રીતે એમ કરી ચકી હશે?'

'તેવી રીતે કેમ? હિંદુ સ્ત્રીઓએ બાલ્યકાળથી સ્વામીને માટે મનમાં એક સ્થાન નક્કી કરી રાખ્યું છે. લગ્ન પછી સ્વામીની ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરે છે. લગ્ન પહેલાં જો કોઈ પસંદ પડે તો તેને બરાબર લાં કેમેય બેસાડી શકતી નથી.'

'તમારી જેમ એ બધું મેં કોઈ દી નથી વિચાર્યું. બાબી, એ હું સમજી પણ નથી શકતી.'

અમલાને આ બધી ચર્ચા અમતી નહોતી. તેણી સંબંધી કોઈ ચર્ચા કરે કે સદાનુભૂતિ દેખાડે તે તેનાથી સહન નહોતું થતું. ખાળપણથી જ કપારે ન કોઈ પાસે તેણે ફરિયાદ કરી નથી. કોઈની માદ લેવામાં તેનું આત્મસન્માન ધવાડું.

સરતને સાથે લઈને અમલાના ઘરે નિશા આવવાથી સૌ આશ્ચર્ય પામ્યાં. સરતે અશોકની માને કહ્યું: 'આપને આશ્ચર્ય થતું હશે પણ કહો જોઈએ એવું અસારે કાણુ છે! નિશાને બેસવા જતું હોય તો એ હવે ક્યાં જાય? એના પરિચિતમાં એક આપ છે એટલે આપની સાથે પરિચય બાંધવા આવ્યો છું.'

અશોકની મા ખુશી થતાં બોલ્યા: 'તમારા જેવા ભણેલ-મણેલને કંઈ કહેવું પડે તેમ નથી. સીતાશુ નિશાને તણ દૂર રહી શકે. હું નથી રહી શકતી. એને આ શું સમજ્યું?'

સરતે કહ્યું: 'કંઈ સમજ્યું નથી પકતી પોતાની ઉચ્ચતિ માટે તેણે જો એમ કહ્યું' હોય તો કંઈ બોલવા જેવું ન મળાય. પણ મને એમ થાય છે કે એણે કરવા જેવું કામ હાથ નથી ધર્યું. પાંચ-દસ દિવસ

પછી કલકત્તા છોડીને ગયો હોત તો તેમાં તેનું શું અગતી જવાનું હતું ?

‘મને ય નથી સમજતું પણ તેની માએ જ બધું બગાડ્યું. તેઓ તેને જીવનના બધા ખવાસો આપી ન ગયા. વળી બરોબર તેની અપરિણીત અવસ્થામાં સ્વર્જવાસી થયા, એટલે સાવ નફરો થઈ ગયો.’

નિશાએ અમલાની સાથે શરતની ઓળખાણ કરાવી. શરતે કહ્યું : ‘સીતાશુભાશુ પર મને જરા ય રોષ નથી. તેમના જીવનમાં કોઈ દુઃખ હશે નહિ તો કોઈ આમ બધું છોડી ભાગ્ય ખરું ?’

નિશાએ અમલાને છાનામાના કહ્યું : ‘તને એક વાત કહેવી છે-પણ માફ નહીં લગાડવાનું હો.....તું હવે પરણીશ, જે તારું મધ્ય ન સમજ્યા તેમને માટે...’

‘મને કોઈને ય માટે કંઈ થતું નથી. હું નથી પરણવાની એમ પણ મેં કહ્યું નથી, અને એમ કહું તોપણ શું વળે ? ચોતાના પગ ઉપર બેસા રહેવાની કમવશી મેં થોડી લીધી છે ?’

‘ભગવાન તને એવું ન સુઝાડે, જેના કાંઈ દિવસ જો તેઓ આ તરફ પાછા આવે તો એમને લાગે કે કોઈ તેમને માટે વાટ જોઈ મેકું હતું.’

‘જે ભય છે તે પાછા ફરવા માટે નથી જતા, બહેન.’

‘પણ જતું એ જ મૌથી મદત્તવાની વસ્તુ નથી અને બધા ભય છે તે જવા માટે ભય છે તેમ પણ હું માનતી નથી. જવાનો મોઢ હોય છે એટલે જ ધણી જાય છે.’

‘એ બધી વાત જરા દે. તારા ઘરને તાણું કેમ માયું છે ? ભાડે દઈ દેને ?’

‘મારે શું લાગેવળગે તે હું ભાડે દઈ ? એ કહેતા હતા કે લગ્ન પછી ઘર બમને આપી દેવા માગતા હતા. તેમણે ના પાડી.’

અમલાનો ઈરાદો વાત બદલાવવાનો હતો પણ આ વાત પણ નિશાને બહુ દુઃખદાયી નીવડી, એ જોઈ થોડી વાર ચૂપ થઈ ગઈ પછી બોલી : ‘વખત મળ્યો આવતી રહેજે. બહેન. તારા વર તો મનના માણસ લાગે છે. પછો બોલ ઝીલી લેશે.’

‘લગ્ન પછીના થોડા દિવસો તો બધા જ વર સારા હોય છે-વાતો પણ બધો જ કાન દઈ સાંભળે.’

‘ના, ના, તારા વર તો પછી પણ સાંભળશે.’

‘એમ કે ? એકવાર એવાયો જ ઓળખી લીધા ?’ નિશા હસી પડી.

થોડી વાર પછી અમલા બોલી : ‘મા તારા સાસુને તને તેહવા માટે કાગળ લખશે.’

‘કેવળ લખ્યો નહીં ચાલે, અમારે ત્યાં તું ન આવે તો મને તારે ત્યાં શાનાં મોકલે ?’

‘કુંવારી છોકરીને જ્યાં-ત્યાં જવાનું હશે કે ?’

‘કુંવારી છે તે શું થઈ ગયું ? ક્યાં કોઈ સોગંદ દઈ અટકાવે છે ? બરોડકાઈને હું કહી ભઈ છું કે.....’

‘વારુ, બહાદુરી કરવાની કંઈ જરૂર નથી. હું મારી ચોતાની મેળે એટલી બધવસ્યા કરી ચકીચ.’

શરતને દસ વાગે ઓફિસે હાજર થતું પાછું એટલે નવ વાગે તેને ત્યાં લમણ મચી જતી. નિશાને નવવધુ હોવા છતાં સ્વામીને શું શું જરૂર છે તેનું ખ્યાલ આપતું પાછુ. એકાએક નિર્વાનકમનો ભંગ થયાથી આશ્ચર્ય અસ્થિર પામી ગયું. નવ વાગી ગયા છતાં શરત આવ્યો નથી. માએ પૂછ્યું : ‘હું વધુ, ઓફિસે આજ નથી જવાનું એમ કંઈ કહી ગયો છે કે ?’

એવું પૂછવાથી નિશા થોડી મંઝાઈ, કહ્યું : ‘ના’

‘ક્યાં ગયો છે એ કંઈ કહ્યું છે ?’

‘ના.’

‘એ છોકરે તો મને દેશન કરી મૂકી. આવી રીતે.....’

તેથી વધુ કંઈ બોલે તે પહેલાં શરત કાગળે નીંટાળેલાં કેટલાંક જંકુલ સહિત ઘરમાં પ્રવેશ્યો. મા કંઈ બોલે તે પહેલાં જ બોલી : ‘પૂન ખિન્નઈ હતી ને ?’

‘ન ખિન્નય-ઓફિસને મોકલું થાય છે તે !’

‘આજ ઓફિસે નથી જવાનો.’

‘શું કહ્યું ! કેમ નથી જવાનો ?’

‘મદારગામ જવું છે એટલે રજા લીધી છે. આ વસ્તુઓ ને કપડાં મુઠકેસમાં મૂકી દેવાનાં રે. બારતી દેનમાં જવાનો છું.’

‘ક્યાં જાય છે, કેમ ભય છે એ તો કંઈ કહેતો નથી.’

‘કાશી સુધી જવાનો છું. ખાસ કામ છે.’

‘બહુ દિવસ તો નહીં રાહ ને ?’

‘કામ જલદી પતી નથી તો રોકાવું નહીં-પરે મારા બાપુએને બધી વાત કરી છે.’

મા આત્મા ગર્ભ કે સરતે નિહાને કહ્યું: ‘માને તો જવાબ આપ્યા, હવે તારો વારો!’ નિયા કંઈ ન બોલી, એટલે સરતે કહ્યું: ‘એક-ન જઈ’ છું’ એટલે ખૂબ ગુસ્સો ચડે છે ને! મારી લક્ષ્મી, માહું ન લગાડીશ. ખાસ-જુદ જરૂરી કામ છે એટલે જવું પડે છે.’

નિયા સુદોસમાં કપડાં ગોઠવતા લાગી, થોડી વારે બોલી: ‘બિહાનું નથી લેવું!’

‘ના, જરૂર નથી એક જ્યુને ત્યાં જઈ’ છું. થોડા દિવસો માટે એ બધા કાર કેણ વેંદારે! વારુ, તારે જવું હોય ત્યારે અમલાને ત્યાં જાજો. મા કે બાપા કાઈ નહીં રોકે.’

‘અમુદિ પાસે જવાની મારી દિ મત નથી ચાલતી.’
‘એ બધું છું’ જાણું છું’ પણ એમાં આપણે નિરુપાય છીએ.’

નીચેથી મા બોલ્યા: ‘મોકું કરીશ નહીં-જાત પોરચા છે.’

*

ત્યારે અલ્લાપાદમાં કુંભરજીની તૈયારીઓ ચાલતી હતી. આખા વેશમાંથી સાધુએ એતરી રહ્યા હતા. ‘જાત જાતના સાધુઓ! કાંઈ કાંઈ ઉપર સપ રહે, કાંઈ ધૂણી ધખાવે, રાત-દી પચાસન સ્થિર બેસી રહે, કાંઈ એક હાથ બીજો રાખી બીન સેવે, કાંઈ શામાલ્ય વાંચે, કાંઈ ઔષધો આપે.

સીતાશુને થયું કે નસીબ તો જુદું સારું છે. જ્યારે આખા ભારત દેશના સાધુ-સંન્યાસીઓ એકત્ર થવાના હતા ત્યારેય તે જ વખતે એને પણ સુકિત મળ્યા ગઈ. તે આખો દિવસ સાધુઓમાં રમજવા મંજો. આજે એક સાધુ પાસે તો કાંસે વળા બીજા પાસે. એમ એક પછી એક અનેક સાધુઓ પાસે જવા લાગ્યો. તેમની સેવા કરે, તેમની સાથે ચર્ચા કરે પણ કાંઈની સાથે જાણે એને મેળ મળતો નથી. એક સાધુ પાસે થાકી જાય એટલે વળા બીજો સાધુ ગોતે, જૂન-તરસ, યાદ-તરો કે રાત-દી નેશા વિના એ કાટકી રહ્યો છે. થોડા દિવસોમાં તો એને ચહેરા એવો કુરૂપ થઈ ગયો કે કાંઈ એકદમ એજાણી પણ ન થકે પરંતુ એ તરફ ખાન આપવાની વાત એને કુરુદ ન

હતી. અ-વો સુધેગ જીવનમાં ફરી ક્યારેય જ્યારે પણ એને સૌથી થોડી મુશ્કેલી તો એ નહીં કે જે જેના પર થકા રાખતો તે જ તેનો કાર પણ પૂજા નહીં. ક્યારેક તો કાંઈ સાધુ એની ઉપર ગુસ્સે થ થકે જતો. પણ તોય સીતાશુએ હળુ આશા છોડી નહીં

એક સાંજે સીતાશુ ગંગા તરફ જતો હતો. જામે દિવસ એણે કાંઈ ખાધું ન હતું. થાક પણ જુદુ લાગે તેની આમળ આમળ જે જાણ્યા આશ્વા જતા હતા. તેન થી હીક દૂર હતા પણ એટલા ધીરે ધીરે જતા હતા કે થોડીક વારમાં જ સીતાશુ લગભગ પહોંચી થક્યો. પેર ધીમે ધીમે વાત કરતા હતા પણ સીતાશુને સમજવા થ મુશ્કેલી ન પડી. બંને જંગળો હતા. એક જણે થા પહેર્યો હતો તે બોલ્યો: ‘સાધુ કુંભરજીમાં જાવો તો પણ આવી નિર્જન જગ્યામાં કેમ રહ્યા હશે! જન સાધુ-સંન્યાસીઓ સાથે મળતા-મળતા પણ નથી.

‘મને છે કે નહીં એ કેમ રહી થક્યા! હું તે એમને વિશે જુદુ જાણતો નથી પણ કાંઈક શો જતા-આવતા ફરી.’ બીજાએ જવાબ આપ્યો.
‘હું જ્યારે પહેલવહેલાં એમની સંજાની વા કરતો હતો ત્યારે મને એમ લાગતું હતું કે તો એમણે જુદુ થકું.’

‘એટલા મારે તો તને ત્યાં સપ જવો પડ્યો એવું ને કેવી જલોકિત સકિત છે!’

‘નજર સામે જ લોખંડનું કું સાવ સોનાનું મં નાખ્યું’ તેની કેમ ના પડ્યા!’ એટલું રહી બીજા સજાને જવાબમાંથી સોનાનું કું બહાર કાઢ્યું.

બીજાએ કહ્યું: ‘કેમ હવે તો વિશ્વાસ પડ્યો ને રહે એકંજે હવે કે તારા સંન્યાસી તને જેવા વિન બધી વાત કરેલી એ એને માટે જસંજવિત છે!’

‘એને માટે મિલકુથ સંજવિત લાગે છે.’

‘મજની વાત તો એ છે કે તારા જેવા જનિ આશુ હોય છે તેમને તે કાંઈ એક જ વાર સકિતે જાયો પરિચય જતાવે છે.’

સીતાશુને હવે ચૂપ રહેવું જસંજવિત હક આદગ આવીને કહ્યું: ‘તરડી માફ કરીશ. આપન વાન થોડીકધી સંજાણ છે. એ સાધુએના પડા ક્યા છે તે મને જાનવડો!’

તેમણે સીતાશુને જ્ઞેષ્ઠ સમકથા. ‘ત્યાં જવું થોડ નથી. તેમણે ગુરમે થકી.’

‘હું તેમને તકલીફ નહીં આપું. કુંભના લગ્નલય બધા સાધુ. જોયા એમને ય જોવાની ઇચ્છા થાય છે.’
સંતવાળાએ પૂછ્યું: ‘તમે સંસારત્યાગ કર્યો છે ? માનું છું કે આતું પૂજવાથી આપને માનું નહીં લાગે.’

‘ના જ એમાં માનું શું લાગે ? એક રીતે લગ્ન-લગ્ન સંસાર છોડીને જ આવતો રહ્યો છું.’

‘તો તો આપના જેવા માણસથી સાધુજી ચોક્કસ નહીં બિભળ્યા વારુ આપ એક કામ કરો. કાલે સવારે આ જગ્યાએ બેસીજર સાત વાગે આવતો. અમે પણ આવશું તમને સાથે લઈ જઈશું.’

નમસ્કાર કરી સીતાંશુ છટો પડ્યો.

×

શહેરની બહાર ખૂબ નિર્જન સ્થાને સ્વામી જટિકાનંદનો અસ્થાન આશ્રમ હતો. સ્વામીજી દુઃખ-સુખની સંસારી દુનિયા બહાર જવા છતાં પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય પ્રત્યે તદ્દન હાસીન નથી એ માલમ પડી આવતું. એનાઓ મુંઝવા નથી. ફક્ત એક માણસ જ એમની સાથે હોય એમ લાગ્યું. સ્વામીજીના વાળ અને કાઠી સફેદ પૂણી જેવાં હતાં પણ મોઢા સાતું ભેતી એમ લાગે કે ભિમર બહુ મોટી નથી. સીતાંશુને થયું કે આ જ કાચા સંખાસી. સ્વામીને ભેઈ તેને આંતરિક શ્રદ્ધા બિપજ. સીતાંશુ અને ગઈ સાંજે જેની ઓળખાણ થઈ હતી તે બંનેએ સ્વામીજીને પ્રણામ કર્યા સ્વામીએ હાથ ઊંચાં કરી બંનેને આશીર્વાદ આપ્યા. ત્યાર પછી સીતાંશુને પાસે બોલાવ્યો. સ્વામીજીએ ઇલાચો કરવાથી પેલા બે ચાલ્યા ગયા. સીતાંશુને પૂછ્યું: ‘કેટલા ય દિવસથી રખડે છે પણ શું પામ્યો ?’ સીતાંશુ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો: ‘એ વાત આપ બોલો છો ?’

‘થોડું થોડું જાણું છું. હવા કરી બગવાન જેટલું બગવા દે છે તેથી વધુ બગવાનો પ્રયત્ન નથી કરતો.’

‘સ્વામીજી હું હજી હંતાય નથી થયો. દુઃખોમાં તાલીને બગવાન મારી પરીક્ષા ભલે કરે. હું પાર બિતરંશ એમાં મને પૂરો વિશ્વાસ છે.’

‘ધર છોડી બહાર આવતો રહ્યો પણ તું એમ માને છે કે મન ધરને માટે બાકુળ નહીં ચાય ?’

‘હાજી, આપની કૃપાથી નહીં ચાય.’

‘વાહ તું તો ખૂબ બહાદુર દેખામ છે. પણ તને

હું સહાય કરી શકું એમ મને નથી લાગતું. હજી ય પૂર્વશ્રામ માટે ક્યારેક તારું મન ચંચલ થઈ જાય છે.’

‘આપની વાત હું કંઈ નથી સમજી શકતો પણ મારે હવે કાંઈ બંધન રહ્યું નથી.’

‘જાહેનના વિવાહ થઈ ગયા એટલે શું બંધન તરી ગયા ?’

ક્રમશઃ સીતાંશુનો વિરમય વધવા લાગ્યો. સ્વામીજી મનોભાવ સમજી ગયા: ‘એમાં એટલું બધું આશ્ચર્ય ચાય છે ! એ તો આંતરસામાન્ય વસ્તુ છે. પ્રયત્નથી સૌ કાંઈ મેળવી શકે.’

‘સ્વામીજી, હવે હું કાંઈ રીતે પાછા ધરે નથી જવાનો.’

સ્વામીજી હસતા હસતા બોલ્યા: ‘મર શું તું છોડીને આવ્યો છે તે કહે છે કે ધરે પાછા ફરવાની મારી ક્યાં નથી ?’

‘બંજાળથી આવેલે દૂર તો ચાલ્યો આવ્યો છું.’

‘તારો દેહ આવ્યો છે-તું નથી આવ્યો. વારુ, તું સંસાર છોડી આવ્યો છે ને ? તો ધરનું ઈત હજી સાથે કેમ રાખ્યું છે ?’

સીતાંશુને માદ આવ્યું કે ખત હજી બિરસામાં જ પડ્યું છે. બાકુળ ધઈ બોલ્યો: ‘જેને દેવા ક્યાંથી હતું તેણે લીધું નહીં. શું કહું કહો ભેઈએ !’

‘સ્તતામાં ફેંટા દેવું હતું’

‘સ્તતામાં ? કાંઈને હાથ આવે તો...’

‘તો તેમાં તારું શું બત ? તારી પાસે એવું કંઈ મૂલ્ય હોતું હોયિત નથી.’

‘તો એને નાખી દઈ ?’

‘નાખી દઈ કહેવાથી નાખી દઈ શકીશ !’

સીતાંશુએ મંજવામાંથી ખત કાઢી જમીન ઉપર ફાંપ્યું.

સ્વામીજી હસતા હસતા બોલ્યા: ‘હજી પૂરું નથી થયું, હજી તો તે તારું જ કહેવાય. કાંઈ ખીમને નામે લખી દે.’

સીતાંશુએ સ્વામીજીને નામે લખી દીધું.

‘હવે સાતું કહેવાય. પણ આ સિવાય બીજું કાંઈ રહ્યું નથી ને ?’

‘રહ્યું હોય તો મને માદ નથી આવતું. આપ બતાવો.’

‘કાંઈ માણસની વાત ક્યારેક ક્યારેક માદ આવે છે કે ?’

‘ના છ.’

‘આટલી બધી હિતાવળથી જવાબ ન આપ. જરા વિચારી ને. એમ નથી થતું કે કોઈ રહે છે, કોઈને તે અન્વાય ક્યો છે...મારા મનમાં તો જાણે એમ થાય છે કે ખુદ દૂર ક્યાંક કોઈક તારે માટે રહી રહ્યું છે.’

‘મેં જાણી નેઈ તે કોઈને કુઝાદીયું નથી. કોઈ પોતાના હાથે જીભા કહેલા કુઝે રહતું હોય તો તે તરફ જોવાથી મારે રસ્તે હું કેમ કરી જઈ શકીશ ?’

‘કોઈનાય કુઝે રહતો ન આવડે તો એ રસ્તે આશવાથી શો લાભ ?’

સીતાશુ ઉત્તર આપતા મૂંઝાયેલ થોડી વાર ચૂપ બેસી રહ્યો. સ્વામીજી તેની સામે તોડી બોલ્યા: ‘સાચે જ તે કુઝ નથી દીધું પણ એના કુઝ માટે તેઓ શું તને મોટે ભાગે જવાબદાર ગણી શકે તેમ નથી ?’

સીતાશુને યશુ કે સન્વાસીની વાતોએ તેને અભિભૂત કરી નાખ્યો છે. તેણે કહ્યું: ‘મને વિચારવા માટે વખત આપો.’

‘વારુ આજે જ પણ બધી વાતો મન રિચર રાખી વિચારી ને. પછી નિર્ણય કરીને આવજો.’

સીતાશુ પ્રણામ કરી માથેથી મથક પેલા બે સાથી-દારોની તપાસ કરવા જેવી તેના મનની રિધિત રહી મોકળાઈ. એને એમ થયા કરતું હતું કે સન્વાસી જાદુગર છે. એણે તેને સંમોહન કયું છે. એની વાતો શ્રવણને જોમ જોમ પ્રવેશ કરવા લાગ્યો તેમ તેમ તેની વાતો જોડાઈ એવું ગણું પકડવા લાગી. એને યાદ આવ્યું કે થોડા દિવસ પહેલાં નિશાએ પણ આવી બધી વાતો કરી હતી પણ તેને પોતે ધમકાવી કાઢી હતી.

*

ડાક્ટર ચેટરજીને ત્યાં રાજની માફક આજે પણ બીઠ જમી હતી. સવારથી દર્દીઓ આવવા મંડતા તે એક-વાઝા સુધી ત્યાસ લેવાની પણ ખુરસદ મળતી નહોતી. ખુદ દૂર દૂરથી લોકો આવતા. તેમને પાછા જવા પણ કેમ કહેવાય ? ક્યારેક ક્યારેક એટલી વેળા થઈ જતી કે તેના મા ગુસ્સે થતાં પહેલાં તો ડાક્ટર હસી હંકારી દેતા પણ આજકાલ હવે એમ નથી થતું. આ સિવાય એક બીજા જણને પણ અકારણે મોટે સુધી શ્રદ્ધા રહેતું પડે છે.

દસ વાગી ગયા હતા. કામ કપાટાબંધ પતાવી

રહ્યા હતા. જે થોડા દર્દી બાકી હતા તેમને તથાકે લેતા ખુદ વાર લાગે તેમ નહોતું. પણ તેમની તપક પૂરી થાય તે પહેલાં એક બળદગાડી આવતીને જીવ ડાક્ટર નારાજ ન થયા એમ ન કહી શકાય. તેમણે ધાધું હતું કે આ દેશનો જ કોઈ આજુસ દરો પણ હિતરનાર અપરિચિત ખંજાળો હતો. તેમ છતાં જગત આશ્ચર્યચકિત ન થયા. પૂછ્યું: ‘ક્યાંથી આવો છો ?’

‘લગભગ છ કોશ દૂરથી.’

‘શું થયું છે આપને ?’

‘શું થયું છે એ ખબર નથી પણ આંખે અલગ પીડા થાય છે.’

‘આપ થોડી વાર બેસો. હમણે તપાસું છું.’

આંખો તપાસી ડાક્ટરે પૂછ્યું: ‘આપ શું જ તરફ રહો છો ?’

‘ના છ, હમણે જ આવ્યો છું.’

‘ક્યાં રહો છો ?’

‘કલકત્તા.’

‘જુઓ તમને બધી વાત સ્પષ્ટ કહેવી થોમ સમજું છું. પણ વરેલાં આપને ચિકિત્સા કરાવી નેછતી હતી. ખુદ મોટું થયું છે. પણ હવે દીવ કરીશો નહીં. કલકત્તા જતા રહો. ત્યાં સિવાય બીજે ક્યાંય આ ‘કેસ’ કોઈ હાથ નહીં ધરી શકે. એ દવા આપું છું, દેનમાં વાપરજો. પીડા ઓછી થઈ જશે પણ હવે એક દિવસની પણ દીલ ન કરો.’

‘આંધળો તો નહીં થાઉં ને ?’

‘ના ના એવું કંઈ નથી. કલકત્તા જઈ સારી ટ્રીટમેન્ટ લેશો તો સાડું થઈ જશે અહીં લધો કરીને છીએ પણ અંધી જોગવાઈ નથી.’

‘અહીંથી પોસ્ટ ઓફિસ કેટલે દૂર છે ?’

‘કેમ ? આપને કંઈ કામ છે ?’

‘એક તાર કરવો છે.....’

‘ખુદ સારું-આપ લખી આપો-હું મોકલાવી આપું છું.’

‘માફ કરજો, નાહકની આપને તરફી આપું છું.’

‘ના ના એમાં તરફી શાની ? આપના દેહબંધ પાસેથી એટલી પણ આપ આશા ન રાખો ? બોલો શું થયું ?’ એમ કહી ડાક્ટરે જ કાળજીભર્યો હાથ ધર્મી ‘શરતરામ...અપર સરકયુલર રોક.....’ વચ્ચે જ અટકાવી ચેટરજીએ પૂછ્યું: ‘શરત આપને શું થાય ?’

‘શરતને શું તમે ઝાળખો છો ?’
 ‘અલબત્ત, પહેલાં ફક્ત મિત્ર હતો હવે તો સાધુ
 બાઈ પણ થયો.’
 ‘સાધુબાઈ કેવી રીતે ?’
 ‘એક ગામમાં પરવ્યા છીએ એટલે જ તો તેના
 સાળાના ઘરની પાસે જ મારા સાળાનું ઘર છે
 એટલે પૂછ્યું.’
 ‘કાનું ઘર છે કહો તો ?’
 ‘કેમ ? ત્યાં કોઈને ઝાળખો છો કે શું ? ઝાળ
 ખોળ ને, અશોકખાણુ.....’
 ‘વારુ, આપની ઝાળખાણુ યવાળી આનંદ થયો.
 અચ્છા...અચુમ.....’
 આમ ઉપરથી ચરમાં ઉનારતાં ઠાકતર બોલ્યાઃ
 ‘કેમ કેમ ! અત્યારે ક્યાં જશો ? દેન તો.....’
 પૂઠું બોલવા દીધા વિના સીતાશુએ કહ્યું : ‘તમે જ
 તે દિવસે મને સાધુ પાસે લઈ ગયા હતા કે ?’
 ‘હા, એક દિવસ એક જ્યુને લઈ ગયો હતો
 પણ તે શું આપ છો ?’
 ખુરશીમાંથી ઊઠી ઊભો થઈ સીતાશુ બોલ્યાઃ
 ‘ઠાકતરી સાથે મહાશય ખીન્ને ધંધો પણ ચલાવતા
 હાજે છે.’
 ‘આપ શું કહેવા માગો છો ?’
 ‘એ પોલીસ આપને સમજાવશે.’
 ‘મારે ઘરે બેસી આપ ક્યા અધિકારે મારું
 અપમાન કરો છો ?’
 ‘એક ક્ષુતારાને સાધુ ખનાવી એની પાસે મને
 ક્યા અધિકારે લઈ ગયા હતા ?’
 ‘સ્વામી જટિકાનંદ શું ક્ષુતારા છે ?’
 ‘ક્ષુતારો નહીં તો શું ? પોતાને તોમે જળ
 જળરીધી મારું ઘર તો લખાવી લીધું.’
 ‘તે તમે શું કામ આપું ?’ એ તો આપણ કહ્યું
 નહોતું. ખત આપી દીધું છે તેથી થઈ પણ શું ગયું ?
 માનશો તો પાણું આપી દેશે.’
 ‘દેવાનો જ તો ! ક્યાંય પલાયન કરી ગયો છે.’
 ‘સ્વામીજી શું જતા રહ્યા ?’
 ‘હા જતા રહ્યા છે પણ બોઈ છું ક્યાં જાય
 છે તો !’
 ‘આપ તો સંસારત્યાગ કરી આવ્યા હતા. ધર
 ને ક્ષુતારાનો કાંઈમાં જાય તો પણ.....’

‘બહુ મધું મહાશય, વધુ ખાજો મા.’ સીતાશુને
 ઝાળખાળી ચાલ્યો જતાં બોઈ ઠાકતર બોલ્યા : ‘વાહ
 તમે તો ચાલ્યા ? આપનું નામ તો કહો. કેસમાં
 લખવું પડશે અને હવા દીધી એના પૈસા.....’
 ‘સમજતી આપે ઠાકતર સામું તાકી સીતાશુએ
 પૂછ્યું : ‘કેટલા પૈસા ?’
 ‘આર આના.’
 રૂપિયો ફાળવી સીતાશુ ચાલવા લાગ્યો.
 ઠાકતરે કહ્યું : ‘તમાગ ચાર આના લેતા આવ્યો.’
 પણ સીતાશુએ પાણું વાળી ન ગોળું.
 *
 શરત ઘરે આવ્યો એટલે માએ ખૂબ વલવાનું શર
 ક્યું. વાંકે તો એટલો જ હતો કે ગયા પછી એક જ
 કાગળ લખ્યો હતો. નિશાને પણ ખૂબ ગુસ્સો ચઢ્યો
 હતો. પણ નિશાને એણે કહ્યું : ‘યોગ દિવસ પછી
 તારો ગુસ્સો ઉતરી જશે.’
 ‘નિશા કંઈ ન સમજ શકી. શરતે કહ્યું : ‘સાંજળ-
 આપણે યોગ દિવસ તારા લાઈના ઘરમાં જઈને
 રહેવું પડશે.’
 ‘કેમ ? હું તો ત્યાં નહીં આવું.’
 ‘સાંજળ તો ખરી-તારા ભાઈ કસકા આવે છે.’
 ‘મોટાભાઈ ! એ શું ? તમને કેમ ખબર પડી ?’
 ‘મારા એક મિત્રે તાર કહ્યો છે.’
 ‘મોટાભાઈને તેણે ઝાળખ્યા શી રીતે ?’
 ‘તારે તો પપૂજી બહુ ઝાળખ્યા શું મુશ્કેલ
 છે ? તે ઝાળખે છે એટલે જ તાર કહ્યો છે.’
 *
 સીતાશુ ઘરે આવી શરત અને નિશાને બોઈ
 આશ્ચર્ય પામી ગયો.
 શરતે કહ્યું : ‘સાફ કરજો. ઘર ખાલી પહોં હતું
 ને એટલે જતા....’
 ‘સાફ ક્યું.’ વારુ, અલાહાબાદમાં તમારો કોઈ
 ઝાળખીતો છે ? ઠાકતર...’
 ‘હા, મુનીલ ચેટરજી-ને મારો ખાસ દોસ્ત છે.
 બહુ મળતો માણસ...’
 ‘મને તો કંઈ એવો અનુભવ ન થયો.’
 ‘શું કહો છો ? બહુ અચ્છો માણસ છે-તમારા
 સાથે શું કંઈ ખરાબ વ્યવહાર કયો ?’
 ‘એ બધી લાંબી વાત છે, પછી કહીશ. નિશા
 ક્યાં ?’

નિશા આવી પ્રજ્ઞામ કરી રેવા માંડી. સીતાશુ
માથે હાથ ફેરવતાં-બોલ્યો: 'કમ રહે છે? દબે હું
પાછા આવતો રહ્યો છું-શરત ક્યાં જતો રહ્યો?
વારુ બેસ તો.'

નિશાની સાથે અલાદાબાદની વાતો કરતાં કરતાં
કેટલી વેળા પીતી મધ એની ખમર ન રહી. એમિતા
સ્વામી જટિલાનંદને સામે ઉમેલા ભેષ તે ચમક્યો.
તે કંઈ બોલે તે પહેલાં જ સ્વામીજી, બોલ્યા: 'તું
મદા અવિશ્વાસુ છે. તને સંન્યાસદીક્ષા નહીં આપી
શકું. આ લે તારા ઘરનું ખત.'

ખત ભેષ-શરવી સીતાશુ બોલ્યો: 'આ શું
ક્યું? કાને નામે...'

'જેને મળવું ભેષજી તેના નામે-લખી દાખુ
છે. અમલા હાજર હોત તો એને આશીર્વાદ દેતો
ગત.'

નિશાએ સીતાશુના કાનમાં કહ્યું: 'મોટાભાઈ!
સંન્યાસી સાચા નથી લાગતા. લુએને ધોળા વાળ
નીચે કાળા વાળ દેખાય.'

સીતાશુએ એકદમ ગેમા થઈ જટિલાનંદના વાત
બેચ્છા. સંન્યાસીનો નવો અહેસા ભેના નિશાએ મારે
સાથે બેંચી લીધો.

સીતાશુએ કહ્યું: 'આ બધી તારી ચાલખાટ
હતી ને?'

શરત હસતાં હસતાં બોલ્યો: 'ન કરું તો શું
કરું-કહે ભેષજી. એક બાલુ નિશા રહે અને પીછ
બાલુ અમલા રહે અને દૂર.....'

'દૂર વળા શું?'

હરમિયાન નિશા અમલાને બેંચી લાવી હતી.

[અંગાળા પ્રવાલીઓ]

પ્રત્યેક પ્રકારની ઉડ વાર્તાનો સંગ્રહ

૨ સ. ક્યા રી

કિં. ૮ રૂપિયા

વી. પી. પોસ્ટલ ૦-૧૨-૦

કહાની કાર્યાલય : દાણપીઠ, લાવનગર

ગેસ્ટો

[પેટના વાયુ (ગેસીઝ) મારે]

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગાળો,
કબજિયાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવી મુકતા વિકારો
ઉપર ચાકકસ ઉપાય છે.

લખો ૧—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોમ્બાસા, વડોદરા વગેરે

૬ ચ વરસના લાંબા ગામતરથી વિશ્વકાર મહારાજ પાછા આવી ગયા હતા ને 'ગામડામાં જન્મે જીવ સંચર્યો' હતો. એને જુવાનડાઓ જ્યારે નમતે પહોંચે એરે ચડ્યા ત્યારે તો કાયરો ચક્રાક્રંત જમી ચડ્યો હતો. નાનામોટા સદૃશ વિશ્વકાર મહારાજના કારેખમ મોઢા સામું તથાગી રહ્યા હતા. મહારાજે જન્મે વરના ગાય (Master of Situation) નો મોજો માણતા હોય તેવી તેમની કાયમી સુખસુદા પારણુ કરી બેઠા હતા. પડખાની નાની ઠોંધ જોવા એક-દાંજિયામાં વાળદે ચાતું રંગેકું ચડાવ્યું હતું ને કસુંબાના રંગે દાંજ-કાયરાના ચહેરાનો રામો 'જીવન' જીજ્ઞાસુ હતું. આયમતા સરજનારાણજીનો કિરજો એકઠા થયેલા સકુના ભાવને ઊઠાવ આપતાં હતાં. ઉનાળાના આજ તેર દિવસો હતા.

પલાંડી મારી, બેઠે પગે ફાળિયું ચોટાળી આરામ થી બેઠા મહારાજ બડ્યા હતા:

'આંકથી નીકળ્યો તે સીધો કુવારેકાં ગિયો પેલાં તો. તે તિમાં આગળ મહિનામાંસ સંતસમાગમમાં નીકળી ગિયો. જુનનાયતો દરઆર જગતમંદિર, એની શી વાત-યાય કે જન્મ-મારો ગાળીયો' તોય ધરવ ન થાય. તિમાથી એક સંબંધી હારે જીવડ્યા કાશી. એય ને ગંગાના મહુમજી-કણકા ધાટે જોળિયું જોળ્યું. ને તિસવેસર મારાજનાં દરજન ક્યાં ને કાશીયાનું છે ક્યાંય મારા ખાપી એય ને રૂપ પંડિતોના ચાસ્રાઈ દોસે. આમ લાગું પંડિત જેવો તે ઈ અધા પૂઠે કે હાલો ચાસ્રાઈ કરવા. પછુ સંધ તો પાછો ફરી ગયો મૂજો નિસાસો નાખું કે વો દિન રહ્યા કે...આપણા રમતે મિયું કે ઝોરતો રઈ ના જાય. હે જીવ! હાલ્ય દિમાજે. ફેરો લેખે ફરી લીધો મોટી વાત છે આપ. પાછું ફરી ફરીને ખવાનાર નથી ને મનખાદેનો બરાસો કેવો? એટલે હું એકલો જીવડ્યો. પેલાં દરકુવારે. અઢો-હોહો શી ફડી ભોમકા છે! અખ-ભરી ભરી નવ નીરખ્યા જ ફરીએ જાણે. આપુ ને દેશ દેશનો મનજો જમટયો રિયો. સાધુગ્રાવા સ્વામી હડફે ચડે. શ્વાણો ધાટ ને દીકણું મંદિર. જ્યાં જુવો ત્યાં ધરમ, ધરમ ને ધરમ. જાણે સતજીવ વર્તી રિયો છે.

નિયાં રિયો યોહું-ને ત્યાં. પહોંચ્યો દિમાજાના પેટાજે. ઠાક દી એકલા, ઠાક દી વળી ઠાક સાધુ

મળી જાય તો તેવા સાથે ફરતાં માંજો દિમાજો ચડવા. મૂજોનો ને જન્મોનો, અમરનાથ ને કપલાસ ને ચાતો માનસરોવરને તીર પહોંચ્યો. લીલાં કમળ ને કાળા જમ. રામથી ધણું હોય જાણે. આથે ને પાસે દૂર ને નજીક જ્યાં નજર નાખીએ ત્યાં ખસ ધોણું, ધોણું ને ધોણું. દિમની મોટી પાટયું તરતી હોય-એવાં સારસખેલડાં ચ એય ને રિયાં પીછે ચાંચું સાફ કરતાં ફર ફર કરે મજાની.

'ખસ આપુ-એનાં વરણુન શું કરવાં? આપણું મળું છે કે યઈ ચકે ?

૧. 'પછુ અચરજ તો દીહું આપુ પાછો ફર્યો ને રરતો શૂદ્યો તઈ. ભોમિયો નંધ, ભણું નંધ. કારે ઘઈ માથે. ઘણું કે જ્યાં તો દાવલની ઘઈ. પછુ પરણું રખવાળું મોટી વાત છે ને !

'પાસણુ જીયાં જીયાં કાકડાં ને એની ધડામાં અજવાળું ચ જાંચે ને જાંચે રિયે તેવાં-નીચે વેલા, કાક ને ખાનના મંજ સાગી રિવાંતા. નામ પત્રમાં આટા લેતા જમ. દરજી તજીખલાવાળે મોઢે ટગર ટગર જોતાં રિયે ને વાપતા દોઢાટા આથે આથે રિયા સંભળાય આપા જોવા-તેવાના તો છકા છટી જાય-પછુ આપણા ગામનું પાણી તો જાણે છે ને મૂળવાજી-આપુ! તમ સહુના પરતાપે ને પ્રુન ખરા ને, ને કોક આગલા ભરની કરણી આડી આવી ફરો તે ઉખરા ને જીખતો જાણેજાણે એક ન ઘઈ જાઉં ત્યાં અખ તાર લાગ્યો આપુ—

'નજીક એક મોટો પાણો પડ્યો હતો. તિયાં યાગ્રતે એસવાનું હતું તો નીચે દરવાજા જેવું દેખાણું. પાસે એક કપતર-નોડી ગેલ કરે તે હું જેવો જોવા જાક્યો તો જીડીને પેલા દરવાજામાં યઈ અંદર જીડી ગયાં. તેના ફરકાટો અચાજ સંભળતો હું ચ વાસે વાસે અંદર જાતયો. લાગ્યું કે કાઈ તપસીની યુક્ત હશે. અંદર આથે ચાલવા માંજો તો ખડું અંધારું થેર. કાઈ ન સહે. તો ચ અધકાતો-ભટકાતો આગળ વધ્યો. હાથે-પગે દીવાલ તથા રરતો ફરજીતો આક્રમો જ જાઉં છું. જાણે વરસો વીતતાં જાય છે તેટલું છેડું કાપે જાઉં છું. ઘડીન લોપચોય યઈ ગયાં તો. ચલતાં ચાલતાં જિંધ ને જીખયા આથે અંધારાં આવતાં તો. છતાં મજીકમાં વચર મારગ કયો ગિયો.

મનમાં એક વાતની ધરપત કે ને જોગનુજોગ કાઈ સિદ્ધ મા'તમાને બેઠો યઈ જાય તો જન્મારા લેજે યઈ જાય. કેટલીક વારે દૂર થોડો અજવાસ ડોકાણે, ત્યાં થોડો તો એક મોટા ચોત જેવું ચોખવાળું આવ્યું. ને ચોકની વચાથે આસન વાળીને એક જોઈએ બેઠેલા જોયા. બસ પછી જાન ન રહ્યું. જગીને જોયું તો મા'તમાને દાયમાં જરી લઈ જમા જોયા. મારાં આખ-મેં બીનાં હતાં. ને એમ એ જલા સ્થાએ જાનમાં આવ્યો ને નાની સોટીમાંથી ચમચે કરી મને કાંઈક પિવરાવ્યું-જડીચડીનાં હાંઈક હશે પણ બાપુ! શું એનો સવાદ! અમૃત જોઈ યો. ફૂર્તિ આવી ગઈ. જૂન જડી ગઈ. પાંચ પકવાન જગીને જાડ્યા હોઈ તેવા જોડકાર આવ્યા.

ચોતાની આંખ આડે આવતાં બરતિના ભારે દાય-થી જાણે હરી, આડી નજર માંડી મા'તમાએ પૂછ્યું: 'હયું બેટા! આજ તો ફીક દે નહીં!'

'મેં કીધું: 'મા'રાજ! તમ પરતાપે નવો જનમ પામ્યો છું, હવે તો આપની સેવા કરવા દેલો.'

'મા'તમા તો કેટલાક જુવથી આસન લગાવી બેઠા હશે, પણ આપણે લેલું ખરું ને ને સમાધીમાં જાયું કે એક માણસ આવી ચમચે છે તે આસના-વાસના કરવા જગ્યા ને એમનું રૂપે કેવું બેઠાર, મૂગવાળા બાપુ! જોયું ન જાણે જોવા-તેવાથી. જતા ને કાઢીમાં પત રિયા અટવાય ને પડી જાય ને હાથપગના નખમાં તો ટેકપરોળોએ ઘાં મૂક્યાંતાં. આંખે દિલે ચમરી જેમ મોવાળા જોગી ગયેલ. પાપણ સુપડા જેટલી મોટી પથરાઈ ગયેલ. પણ મારી ચાકરીયાં પરસન થયા-તમ સદુના પુને છેવટ સેવા ફળો જરી ને કેક વરસની સમાધીમાંથી જગી આગિય દીધી ને કીધું કે જા હવે તું, તારે હજી સંસારમાં જવાનું છે ને આ લે આ સંભારણું લેતો જા. કહી એક મોતીની માળા આપી.'

વાત સાંભળતાં સદુ માળા જોવા અધીરા થઈ ગયા કે જાણે હમણું પહેરણું બિચું કરી જાવોજ માળા હેખ કરી પણ વિચારે મા'ગને તો વાત આગળ ચકાવી:

'મેં કીધું: 'મા'રાજ! મારે આ માળાને શું કરવી છે! જાણે આવાં મોતી જાણુડીપમાં નથી પાકતાં ને રાત્રમહારાત્રનાં જાળનામાં ય થાંક દાય આવે પણ

મારે તો મા'રાજ, કાશીના પકિતોને પાણી દેખાડું છે ને હું ચાસતર બપોળે નથી. એવો આશીર્વાદ આપો કે હું ચાસતરની વાદાક્રમમાં એ બધાપને જીવું.' કહી માળા મેં ગળામાં પેરી લીધી.

'મા'રાજે કીધું: 'જાવ બચ્ચા! એસા હોવા! ને પાછી સમાધી લગાવી લીધી. ને મેં બહાર નીકળીને સીધી પાછી કાશીની વાટ પકડી.

'પકિતોની સમા બેડી'તી ત્યાં જઈને બેઠો ને ક્યો પકાર તથા વાદાક્રમ કરી. ને શું! આ તમ સદુના પરતાપે જીવ્યો. બીજું શું! મામતી નોક જાય શું, મૂગવાળા બાપુ! તો તો યકંચકા ને કે એકસો ને આઠ પકિતોને દરાવ્યા, તે જગ્યાડાએનાં મોઢાં જીતરી મ્યાં. મને દયા આવી કે આ વાદાજુના દીકરાએ છેવર કિંદવી દહાં થઈ, એટલે એકેક મોતી. ઈ સદુ કરામજીને દાનમાં ઈ દીધાં અને ખુશી થયો. આ તિથાં આગળથી ઈ સદુ વળાવવા આવ્યા ને બધા ય શું વીનવે કે પકિત વિચારજી! તમારે તો કાશીમાં રેવું જોવે. તમારા જેવો પકિત હોય તો અમારા કાશીના પકિતોની ચાસાર્થમાં કાઈ તમ જેવો લાજ તો ન લૂંટી જાય!

'મેં કીધું કે લાજ જાણે લૂંટી જાય બાકી આવાં મોતીની લાજ તો નહિ કરી જાય. ને જેવો હું ઈ બધાથી છૂટો પડી આગળ લાલું ત્યાં તો સદુ સદુની પાસેથી જોઈને મોતી બધ ય પાછાં માળા ચઈને મારા જગામાં પકાં. કેકે જેમને છેડે તો કેકે ફાળિયાની માટે રાખેલાં. મને તો ભારે વિચાર થયો કે આ મોતી મારા સિવાય કાઈને જરે તેમ લાગતું નથી. ને મારે આવાં ચરિતળાં મોતીને શું કરવાં છે-એટલે થિયું કે હાલ મા'તમાને ઈ માળા જ પાછી આપતો જાઉં.

'જ્યાં પાછો મુકનાં કરવાજ પાછળ પેચિયું તો જોઈને કંજૂરતરને બહેલે મેં ધૂંક જાડીને અંદર ભાગ્યાં પણ તો મ મને ગરજીને અક્રમ ન આવી કે આ મારાં સકન થાય છે.

'હું તો મારે અંદર ચોક સુધી પહોંચી ગયો તો તિથાં તો જાણે નાટારંભ દાસે છે. ચેયેકાર થઈ રિયા છે ને એકસો આઠ જામજણીયુંની હારની હાર માળાને આકારે જેવ ને રૂડી નાચી નહીં. ઈ. ફૂલ, અતર ને ધૂંડની મીઠી સુગંધ આવી રહી છે ને જાડતા છેડે અધી કોવાદેખાતેમ કાંકેલુમડેદેહનાં તેજ દેળતી અપસરાઈ

એવને ખીલખીલાટ મચતી રહીયું છે. મુલાજ ને કવચને મધમધાટ ને ઈ રૂપપરીઓના નાટારંભ પેચા માંતમા લુપે છે. એ-પાંચ એમના યોગામાં લખાણીયું છે ને એ-પાંચ પંખો નાખે છે; એ-પાંચ પાનખીયાં ખનાવી રહી છે, એ-પાંચ કાચના કચોળામાં શરૂ પાછ રહી છે ને કયાં જઈશાં સહુએ મને જોયો. માંત માએ જોયો જોયો કે હું તો હેખતાઈ ગયો ને આંખુ તખતગાવી આ ખલી લીલા જાળીને બાણાં ખીકમાં હું તો અરધો એવાન ઘઈને ઢળા રિયો છું છ અણી માંતમાને પડયા મૂકી એલી અધી ચોટલા ખાળિયું મને વોટળાઈ વળા-કોડ કાઢીએ દાઘ નાખે ને કોઈ ગરમદિવાં કરે ને કોઈ જયમાં ધાલી ખમીયું ભરે. મૂળવાજ બાણાં આકસમાં વાદળાની સાથે આપણને લાગે કે આપણે સર્ગાધીરોએ જઈ ગયા છેએ જાણે. આ એવું વરણન શું કરવું. છ તો જનુ શવની મજાતું છે. પશુ હું બાહ્યો ને! મેં છ સાર જિંશાઉને આધીયું ટેલી માંતમાને પડકારી કે મારાજ આ તમારી સિદ્ધિયને સંકેલી હ્યો ને નકર તમરાં તમે જોગવો. આ લીયો તમારી માળા. કહી એલો માળા એમના યોગામાં ફેંકી. બસ જેવી માળા એમના હિસને બઢી કે એલું બધું એલો પ થઈ ગયું. ને આજળની જેમ મારાજ જાણે સમાધીમાં જોડાતા ને હું તો અચંખામાં મરકાવ થઈ ગયો.

મારાજે આંખુ એલી ને મને એસ્વા મંદારો હ્યો. મેં પૂછ્યું: 'મારાજ! આવી જાદુગરી માળા મને આપે શું કામે આપી છ કિયો બાઈચાખ?'

'માલા દી ન હેતી તો તુમ પ્રિય ફિર ખાતે કયા! સુએ તુમારા કામ હૈ! એસા કરો તુમ ઇસ આર એકે દક્કા અપને મિલ જાકર કુટુંબજતરા કરકે ફિર વાપસ ઇપર આવ-ફિર ઇસકા બેદ હમ તુમહે દિખાયેગે!'

ને એટલે આ દસ વર્ષે વળી ગામનાં ઝાકવાં દેખવાં લાગ્યે હશે તો આવી સકયો છું તે પાસે આવતે યનિવારે જીપડી જઈશ. પછી તો અદલાગેલી, પાગ અચામ ન અવાપ પશુ આજે જાત-મુલાગી જુનાર ગજીને આપલાગે! કહેના મારાજ અટકાયા કેમકે જોમતો જુવાન દોરો ચોરાનાં મુલકિયાં ચડતો દેખ્યો હતો. ડોકરાના દાઘમાં ટપાવતું એક પતુ હતું.

'માપા! આ કાકતો કાગળ આવ્યો છે'

ચાનો વાટો મારાજ આસે મૂકતા વાળે પતું

વચોથી ઝડપી લીધું ને વાંચના માંડતાં જોલ્યો:

'હ્યોને હું વાંચી દઉં' કહેતો કાગળ વાંચતો હોય તેમ જોલ્યો: 'અલેખ મુદ્રાઈ' માંતમા લખાવે છે કે તમે જેળાસર ચોમાસા પહેલાં આઈ આવી જાઓ નકર તમને તેડવા મેલીની માળા મોકલવી પડશે.'

અને દસવું ખાળતો પતું મારાજના યોગામાં પાતું મૂકી ખીજને માટે માની જોડવણી દરવામાં ગૂંથાયો. સહુ હસી પડયા કેમકે એ અલણ હતો એમ બાણુ ગામ જાણતું હતું. મારાજને જનમના નરસતાળ ગયોડી હતા ને એ સમજાવ્યું તથા લાવનાને એકકા થયેલા સહુની આખના ખૂણામાંથી કોઠાતી બોઈ ચકાવ તેમ હતું. તેમ મહારાજ પોતે એ જાણતા હતાં તે લાવને નિદોષતાને ઘરને છાઈ ચકતા હતા.

પરંતુ કે વાત્રાએ જઈ આવતા મામવાસીઓના અનુભવો ઝીલી મારાજાં સદા ગ્રામજીવન સાથે તાલ લેતાં રહ્યાં છે. વિશ્વભર માગજને આવકારવા એકકા થયેલ માગવાસીઓનું કુતૂહલ આ મિસાલનું હતું.

દસ દસ વરસનું તીર્થાટને મહારાજને બદલી શકયું ન હતું. ગામડાના 'જીવન'ના લલિતકળાના પાસા સમા થઈ પડતાં વિશ્વભરોને ચ રધાન હોય છે. ધટતા વૂટતા જીવનદસ ગામડાં તેવાઓથી પામે છે.

'માળા અદકાં! હું જાણું છું કે તું કહાને ચોડ્યો કો-કપાતર! તું કેડનો લખતો-ચાંચતો રિયો!'

'આપણે મારે પ્રોઈશક્ષણનું કેન્દ્ર રાખ્યું' સમજના ને મારાજ! એમા ઈ થે વાચતા-લખતા સીખ્યો. રૂઝરાજ આપણે ખુલાસો કર્યો.

ને સહુ પાછા હસી પડયા.

['સવિચિત્ર'ના તંત્રી શ્રી, ધીરસિદ્ધહ વહેણવાઈ જોહેલે કહી સંભળાવેલી વાત પરથી

અગદ થઈ ચૂકી છે

એ અનેખી પૌરાણિક કથાઓ

સ પ ય જ

કિ. ૧ શ.

દેવ અને દાનવ

લે. અધૂર કિ. ૧૫ શ.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દણપીઠ : જાવનગર

વીંટી

લેખક
રસનિધિ

જગતસિંહનો જન્મ થયા પછી થોડા વખતે તેના પિતા ને એક મોટા રાજ્યના રાજા હતા તે શુજરી ગયા. રાજા વગરના રાજ્ય પર હુશમનો ચડા આજ્યા. સેનાપતિ અને પ્રધાન બેવડા બની હુશમન સાથે બળી ગયા. રાજ્ય હુશમનોએ કબજે કર્યું એટલે જગતસિંહને લઈ ને તેની માતા ચાલી નીકળી. ફરના પ્રદેશમાં ત્રિશી-માળાની તળેટીમાં એક નાનું ગામ હતું ત્યાં આવીને રહ્યા. જેમ-તેમ કરીને જગત મોટો થયો. નાનું એવું એક ખેતર બાઠે રાખ્યું. તેમાં એક ઝૂંપડી હતી. તેમાં રહેવા લાગ્યાં. જગતને બધાં જાણે કહી બોલાવતા. જગતે સારંગીનો ખૂબ શોખ. બળવતાં પણ સાડું બાજુતો. તેની મા બૂતકાળ સંભારી દિલગીરી થાય ત્યારે સારંગી વગાડી તેની દિલગીરી મટાડતો અને એમ મા-દીકરા દિવસો પસાર કરતાં.

એક વખત દુકાળ પડ્યો. ખેતરમાં કાંઈ પાકેલું નહીં. ખાવાના સાસા પડવા લાગ્યા. ખેતરનો માલિક બાડું ઉધરાવવા માટે વારંવાર આવતો અને આકરી ઉધરાણી કરતો પણ જગત બાડું ક્યાંથી લાવે? છેવટ બે દિવસનો વાયદો થયો.

બે દિવસમાં બાડુ ક્યાંથી લાવી આપશે? તેનો મા-દીકરા વિચાર કરવા લાગ્યાં. જગતે કહ્યું: 'બા, ટેકરા ઉપર જાડવાં છે તે કાપી બારા બાંધી લાવું. તેના પૈસા આવશે એમાંથી બાડું આપી દઈશું.' જગત લાકડાં લેવાં કરવા ટેકરા તરફ ચાલ્યો. દુકાળ હતો. ગામનાં બીજા માણસો પણ લાકડાના બારા ઉપર શુજરાત ચલાવતા એટલે લાકડાં મેળવવા માટે તેને ખૂબ ફરવું પડ્યું. ફરતાં ફરતાં એક ખાડા ઉપર ઘાસ અને ઝાંખરાં વળી ગયેલાં તેમાં ભૂલથી તેનો પગ

પડ્યો. ને તે ખાડામાં જઈ પડ્યો. જ્યારે તેની પછાડની કળ ઊતરી અને આંતુબાંતુ ભેંચું તો તે પર્વતની અંદર કોતરી કાઢેલા જોર-હામાં પડ્યો હોય તેમ તેને લાગ્યું. છત તરફ ભેંચું તો તે ક્યાંથી પડ્યો હતો તે તેને સમજાયું નહીં. જોરહાની છત તો સુંદર રંગેલી હતી અને ઝુમ્મરે ટાંગ્યાં હતાં. ઝુમ્મરમાં ઝાંખા દીવા બળતા હતા અને દીવાના સુગંધી તેલની સુવા સુધી જોરહો મહેકતો હતો. દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં ચારે તરફની દીવાલ પર હાથ ફેરવી ભેંચું તો તે કાળા આરસની બનાવેલી હતી.

બહાર નીકળવાના બારણા માટે તેણે ચારે તરફ હાથ ફેરવી તપાસીને ભેંચું તોપણ ક્યાંઈ બારણું જણાયું નહીં. આથી તેને કોતુક અને ગભરાટ થયા. આ કેદખાનામાંથી બહાર કેવી રીતે નીકળવું તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. ચારે તરફ ફરી ફરીને તેણે ભેંચું તો ક્યાંઈ બારણાની નિશાની તેને દેખાઈ નહીં. માત્ર એક ઠેકાણે એક નાનું એવું કાણું જણાયું. જોરહામાં તે ચારે તરફ ફરી વળ્યો. તેણે ફરી ફરીને ભેંચું પણ ક્યાંઈ બહાર જવાનો રસ્તો ન ભોળો. જોરહામાં સોનાનો પલંગ, સોનાના રતન-જડિત બાજેઠ અને બેડકે, મથરૂના સુંવાળા ગાદીતકિયા અને બીજા કિંમતી અને શોભાવાળા મોટા રાજધિરાજના દીવાનખાનામાં હોય તેવા ચણગાર હતા. પણ આ કોઈ વસ્તુથી તેનું મન રીઝ્યું નહીં. હવે પોતાનું શું થયે? એની ચિંતા તેને થવા લાગી. ધીરે ધીરે ખતીનું તેજ વધવા લાગ્યું અને જોરહો રોશનીથી આકર્ષમાળ થઈ ગયો. કાણામાં કાંઈ કારીગીરી હોય અને તેમાં કોઈ છૂપા બારણાની આવી હોય તો તે ઝીણો નજરે જોવા લાગ્યો. એટલામાં કાણામાંથી બોરનો કળિયો દડતો આવતો હોય તેમ જણાયું. તે દડતો દડતો જોરહાના મધ્ય ભાગમાં આવ્યો. અને ધીરે ધીરે તે મોટો થવા લાગ્યો. કળિયામાંથી તે નારંગી અને પછી એથી પણ મોટો

યતો અને માણસનો આકાર ધરતો લાગ્યો. જશુ કોચની પાછળ ખૂણામાં સંતાઈ ને જોવા લાગ્યો. પેલી આકૃતિ ધીરે ધીરે મોટી થવા લાગી. છેવટે ધારના ઠળિયામાંથી એક મોટો દેવ બની ગયો.

દેવે ખિસ્સામાંથી સોનુંરૂપું અને અવેશ-તનો હંગલો ક્યો અને ફરીને તે તપાસી જઈ એક તીવ્રુરીમાં ભરી દીધું. પછી ખિસ્સામાંથી બે માણસો કાઢ્યા તે બયથી થર થર ધ્રુજતા હતા, દેવે કાંઈ મંત્ર બોલી એક ખંજર બંનેના માથા ઉપર આડું માડું એટલે ગતેનું માંસ શેકાઈ ગયું. પછી દેવે છરીથી કાપી કાપી તે ખાવા માંડ્યું. બધું ખાઈ-પી એકઠકાર ખાઈ તેણે સૂતાની તૈયારી કરી. સૂતાં પહેલાં તેણે ટચલી આંગળીમાંથી એક વીંટી કાઢી અને ટેબલ પર મૂકી તે કોચ પર લસલસાટ ઊંધી ગયો.

જશુ તો ભયભીત બની ધ્રુજતો હતો. તેણે વિચાર કર્યો કે જો રાક્ષસ ભગશે અને તેને દેખશે તો તેને પણ મારીને ખાઈ જશે. મોત-ગાંથી બચવા માટે શું કરવું તેના વિચાર કરવા લાગ્યો. રાક્ષસની બાજુમાં ખંજર પડેલું તેણે જોયું. ધીમે પગલે તે તેની પાસે ગયો. હઠ મન કરીને તેણે ખંજર હાથમાં લીધું અને ઊંઘતા રાક્ષસ પર તે ટૂટી પડ્યો. રાક્ષસ તો સ્વધામ પહોંચી ગયો. એટલે એ વીક તો તેની એાળી ઘડ પણ બીજી શણે જ પોતે આહો પુરાઈને બૂળથી મરી જવાનો છે તેના તેને ખ્યાલ આવ્યો. તે નિરાશ બનીને ટેબલ પાસે ઊભો હતો ત્યાં તેની નજર વીંટી પર પડી. રમતમાં તે લઈને પોતાની આંગળીમાં નાખી એક તો તેને બરાબર ચર્ચ રહી જાણે પોતાના માટે જ બનાવી ન હોય !

વિચારમાં ને વિચારમાં તે વીંટી ગોળ ગોળ ફેરવવા લાગ્યો. વિચારમાંથી ઝબકી તેણે જોયું તો ટેબલ જાણે એક મોટો વિશાળ હિમાલય પર્વત હોય તેવું લાગ્યું અને પોતે વેંતિયા

જેવડો બની ગયો હતો. તેને ખાતરી ઘઈ કે વીંટી આંગળી પર ગોળ ગોળ ફેરવવાથી તે નાનો થતો જતો હતો. તેણે વીંટીને વધારે ને વધારે ફેરવવા માંડી. આખરે તે પેલા કાણા-માંથી જઈ શકે તેટલો નાનો બની ગયો અને કાણામાંથી સડસડાટ બહાર નીકળી ગયો. બહાર આવી ફરી વીંટી બીજી તરફ ફેરવી પોતાનું અસલ રૂપ ધારણ કરી લીધું અને મળ્યા તેટલાં થોડાં લાકડાં લઈ તે ઘરે આવ્યો.

તેની મા તેને જોઈને શુરસે ઘઈ અને પૂછવા લાગી: 'આટલો બધો વખત કયાં ગયો હતો ? કંઈ ખાધું છે કે ભૂખ્યો જ છે ?'

જશુએ જવાબ આપ્યો: 'બા, હું તો જૂલો પડી ગયો હતો. મેં ખાધું નથી. બહુ ભૂખ લાગી છે.'

માએ કહ્યું: 'મ' પાટોશમાંથી મકાઈનો લોટ લાવી રાંટલો કરી રાખ્યો છે. અને કચારની વારી વાટ જોડે છું.' આમ કહી જશુની બાએ મકાઈનો રાંટલો શીકા ઉપરથી ઉતાર્યો અને માંદીકરાએ મહેચી ખાધો. રાંટલો ખાઈ, પાણી પી જશુ અને તેની મા બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં ત્યાં ખેતરનો માલિક ભાડાની ઉપરાળી કરવા માટે આવ્યો. તેણે કહ્યું: 'ડાશી, ભાડું લાવો.'

ડાશીએ કહ્યું: 'ભાઈ, ભાડું તો બેશું થયું નથી. છોકરો લાકડાં લેવા ગયો હતો પણ જૂલો પડી ગયો એટલે કાંઈ કમાણું નથી.'

ખેતરના માલિકે શુરસે ઘઈ કહ્યું: 'આજ તો હું તમને મારા ખેતરમાંથી બહાર કાઢ્યે જ રહીશ. આ કંઈ ધર્મશાળા નથી. બોચી ઝાલીને બહાર ધકેલી દર્મ્ય. સમજો છો શું તમારા મનમાં ?'

ડાશી આંસુ પાડતી ઠરઠરતી હતી અને ખેતરનો માલિક વધારે ને વધારે દમઘાટી કરતો હતો. તેની નજર જશુ સામે ગઈ અને તે ખૂબ બયભીત થયો. જશુનું માથું છાપરે

અડતું હતું અને પગ એક હીવાલને અડેલી તે બેઠો હતો ત્યાંથી સાગી હીવાલ મુખી પહોંચ્યા હતા. આવો રાક્ષસ ઝૂંપડીમાં ! ખાઈ જાય તો ! બાગો મારા બાપ ! ! એક ચીસ નાખીને ખેતરનો માલિક બિલી પૂછડીએ ભાગ્યો.

ઠાશીને આશી આશ્ચર્ય થયું અને તેની જશુ સામે નજર જાય તે પહેલાં જશુ ઝપાટા બંધ વીંટી બિલટી દિશામાં ફેરવી અસલ રૂપમાં આવી ગયો હતો.

હવે જશુનું છવન કાંઈક મુખમાં વીતતું હતું. ખેતરનો, માલિક ગયો તે ગયો જ. ફરી વખત ઝૂંપડી સામે નજર કરતાં પણ તેને બીક લાગતી હતી. રાત્રે રાત્રે જશુ માટું રૂપ લઈ રાક્ષસના બળથી ખેતર ખેડી નાખતો. બિપજ પણ ઠીક આવતી અને તેમનો વ્યવહાર મુખરૂપ આદ્યા કરતો.

એકબે વર્ષ એમ ગયા અને ઠાશી સ્વપ્નામ પહોંચી ગયાં.

હવે જશુ એકલો પડ્યો. તેને ગમતું નહીં. તેથી તે દેશ-પરદેશ ભ્રમણ નીકળી પડ્યો. સાથે એક સારંગી લીધી એક ગામથી બીજા ગામ જાય. સારંગી વગાડે. અને જે મળે તે પાઈ-પી વળી આગળ આવે.

એક દિવસ તે એક માટા શહેરમાં આવી ગયો. ગામના દરવાજામાં પેસતાં જે માણસો તેને મળ્યા તે બધા બહુ જ ગમગીન જણાતા હતા. આણું શહેર શોકનું ધામ હોય તેમ જણાયું. કોઈના મોઢા પર આનંદ-ઉલ્લાસ જણાતો નહોતો તેણે એક માણસને પૂછ્યું : 'ભાઈ, આ ગામમાં બધાં શોકમાં કેમ દેખાય છે ?'

તે માણસે જવાબ આપ્યો : 'તમે પરદેશી લાગો. છો એથી તમને ગખર નથી લાગતી આ ગામના રાજાનો પાટવી કુંવર ઘણાં વર્ષોથી શોકમાં રહે છે તે કોઈ દિવસ હસતો નથી, ખાલતો નથી, જાડી દિલગીરીમાં હોય તેમ રહે છે. કોઈ કોઈ વખત રહે છે. આથી દિવસે દિવસે

સુકાતો જાય છે. કારણ કાંઈ કળાતું નથી. આથી રાજા અને પ્રજા ચિંતામાં પડી ગયા છે કે હવે શું થશે ?'

'તે એનો કાંઈ ઉપાય નથી કરતા ?' જશુએ પૂછ્યું.

'ઉપાય તો ઘણા કર્યા. ધન્યંતરી વેદને લાવ્યા. બુવાને લાવ્યા. બહુમંતર બાળુનારને લાવ્યા પણ કોઈ કળી શકતું નથી. કોઈ એને સાજો કરી દે એને અહ્યું રાજા અને પાટ આપવાનો શબ્દો દેરો પિટાવ્યો છે.'

જશુને થયું કે મારી સારંગીના પ્રભાવે હું રાજકુમારને જરૂર હસતો કરી શકું. તેની મા ઘણી વાર આગળના દિવસો સંભારી શોક કરતી ત્યારે તે તેની સારંગીના સરોદે તેની માને ઉલ્લાસમાં લાવી શકતો. આથી તે રાજા પાસે ગયો અને પોતાની ઇચ્છા બહાર કરી.

રાજાએ કહ્યું : 'ભલે તમે પ્રયત્ન કરો. તમે તમારા પ્રયત્નમાં સફળ થશો તો તમને હું ખુશી થઈને માટું અહ્યું રાજપાટ આપીશ. પણ તમે પહેલે દિવસે કુમારની તબિયતમાં સુધારો નહીં કરો તો તમને દેશનિકાલ કરવામાં આવશે બીજા દિવસે ફરી પ્રયત્ન કરવાની તમારી ઇચ્છા હશે અને એમાં સફળ નહિ થાય તો ગામ વચ્ચે ચોકમાં તમને પથીય ફટકા મારી સીમાડા બહાર મૂકી આવવામાં આવશે. અને આ શિક્ષા લોગવ્યા પછી પણ તમને પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા હશે તો અને તેમાં તમે નિષ્ફળ થશો તો તમારું ઘણીએ ઘાલી તેલ કાઢવામાં આવશે ને અમે આવી ચરત ન રાખીએ તો ઘણા ઉમેદવારો આવી અમને નાહક હરાન કરે. ને તમને આ ચરતો કબૂલ હોય તો અને તમને વિશ્વાસ હોય તો પ્રયત્ન કરી જુઓ.'

જશુએ તો સુકાવ્યું. સાંજ પડી. કુમાર જમીને પોતાના શયનખંડ તરફ જતો હતો ત્યારે જશુ પણ તેની સાથે ગયો. કુમારે તો

ઝોરડામાં જઈ તુરંત બારણું વાસી દીધું. જશુ બહાર બેઠો અને સારંગીની ગતો વગાડવા લાગ્યો. તેણે સારંગીની અનેક ગત વગાડી. એમ સવાર સુધી વગાડ્યા જ કરી પણ કુંવર ઉપર તેની કાંઈ અસર થઈ નહીં. સવારે કુમારે બારણું ઉઘાડ્યાં ત્યારે પહેલાં જેવી જ સ્થિતિમાં તે હતો.

જશુને દેશપાર કરવાની તૈયારી થઈ. તે રાત્રી પાસે ગયો અને ફરી પ્રયત્ન કરવાની રજા માંગી. રાત્રીએ ફરી શિક્ષાની માફ આપી. જશુએ તે છતાં પોતાનો ફરી પ્રયત્નનો આગ્રહ રાખ્યો. રાત્રીથી ના પડાય એમ હતું નહીં. વળી સાંજે કુમાર જમીને પોતાના થયનખંડ વરફ જતો હતો ત્યારે જશુ તેની સાથે ગયો.

પહેલા કિવસની જેમ આજે પણ કુમાર બારણું બંધ કરી અંદર ગયો અને જશુ બારણું પાસે બહાર બેઠો. સારંગી વગાડતાં વગાડતાં તેને વિચાર આવ્યો કે રજા ને કુમાર તેની સારંગી સાંભળતો જ ન હોય તો! એ વાતની ખાતરી કરવા તેણે વીંટીને વજ આપી પોતાનું રૂપ નાનું કીડી જેવું કરી નાખ્યું અને તડમાં થઈને તે ખંડમાં ગયો.

ઝોરડામાં જઈ તેણે જોયું તો કુમાર ભર-નિદ્રામાં હતો. ચર્ચા જોવા માટે તે એક બાલુ બેસી રહ્યો. હાંગલગ મધરાત થવા આવી ત્યાં બારી પાસે ઘોડાનો હથુડજીટ સંભળાયો. તે સાંભળી કુમાર જાગ્યો અને પોપાક પહેરવા લાગ્યો. જશુ તો હજી કીડી જેવડા જ રૂપમાં હતો. તે કુમારનાં કપડાંને વળગી ગયો. કુમાર બારી ઠેકીને બહાર આવ્યો અને ઘોડા પર સ્વાર થઈ ઘોડો દોડાવી મૂક્યો.

પાણીપંથા ઘોડાને પાંખો ફૂટી દોય તેમ બેઠવા લાગ્યો અને વનો-વનથી અને પર્વતો વટાવી એક મોટા કિંદવાના દરવાજા પાસે આવીને બેસી. દરવાજાની બંને બાજુએ મંદોન્મત હાથી

જેવડા મોટા બે સિંહ ગર્જના કરતા હતા. સિંહો નજરે પડ્યા એટલે ઘોડો અટકીને બેસી. કુમાર ઘોડેથી ઉતરી, સિંહોને વટાવી દરવાજામાં ઠેવી રીતે જવું તેનો વિચાર કરતો બેસ્યો. સિંહ સામે લડવાની તેની હિંમત ચાલવી નહોતી. દરવાજા બીજી કઈ રીતે વટાવી શકાય તેની તેને કલ્પના પણ આવતી નહોતી. આમ બેઠા બેઠા જ સમય વીતી ગયો અને આકાશમાં અરુણોદયની લાલિમા પથરાવા લાગી. કુમાર નિઃશ્વાસ મૂકી ફરી ઘોડા પર ચઢ્યો અને ઘોડો પાછો વાળી મૂક્યો.

ફરી પાછો પોતાના ઝોરડામાં પગ મૂક્યો ત્યાં સવાર થવા આવ્યું. કપડાં ઉતારી કુમાર પાછો પથારીમાં પડ્યો. જશુ આવ્યો હતો તે રીતે જ પાછો ઝોરડા બહાર નીકળી ગયો. પોતાની સારંગીની કેમ અસર થતી નથી એની હવે તેને ખબર પડી. તે પાછો વીંટી ફેરવી અચલ રૂપમાં આવી બારણું પાસે બેઠો અને પોતે રાત્રે જોયું હતું તેનો વિચાર કરતાં સારંગી ખીંચે સરોડે અબવા લાગ્યો.

સૂર્યોદય થઈ ગયો. કુમારના ઝોરડાના દરવાજા ખુલ્યા અને કુમાર પૂર્વવત શોકની મૂર્તિ સમો બહાર નીકળ્યો. રાત્રીના સેવકો જશુને પકડીને રાત્રી પાસે લઈ ગયા અને હકીકત જણાવી. રાત્રીએ નિયમ પ્રમાણે ફટકા મારવાનો હુકમ કર્યો.

હાંત સીંચી, હિંમત રાખી ફટકાની સહ સહન કરી લીધા પછી દેશનિકાલ કરવા માટે લઈ જતા હતા ત્યારે ફરી પાછો તેણે રાત્રીને મળવાની ઇચ્છા બતાવી. અનુચરો જશુને રાત્રી પાસે લઈ ગયા. જશુએ રાત્રીને છેલ્લી તક આપવા વિનંતી કરી.

રાત્રીએ તેને ઘણા સમજાવ્યો અને કહ્યું: 'લાઇ, તારા જેવા યુવાનના માતલું કારણ થતાં મને બહુ દુઃખ થાય છે. બે દિવસોના પ્રયત્ન નકામા ગયા હવે શી આશા છે? મને

એની ખબર જ હતી અત્યાર સુધી કોઈ સફળ થયું નથી. ઘણા યુવાનો કુમારને સામે કરવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ જતાં મરણ પામ્યા છે તેમાં મારે તારો ઉમેરો કરવો નથી. તું આલ્થો જા.'

રાજાની સમજવટની કાંઈ અસર થઈ નહીં. જશુએ કહ્યું: 'મહારાજ, મારું મૃત્યુ એ જહાને માંડ્યું હશે તો કેમ મિથ્યા થશે? આ છેલ્લા પ્રયત્નમાં હું નિષ્ફળ જાઉં તો પછી હું આપને તકલીફ આપી શકું એમ નથી. માટે મને છેલ્લી તક આપો મારા નસીબમાં યશ લખ્યો હશે તો મળશે.'

રાજાએ કથવાતો મને રજા આપી.

ફરી સાંજ પડી. કુમાર તેના નિયમ પ્રમાણે તેના ઓરડામાં ગયો અને જાણી બાંધ કરી દીધાં. અવરજવર ચાલુ હતી ત્યાં સધી જશુએ સારંગી વગાડ્યા કરી આભુઆભુ કોઈને જોયા નહીં એટલે તેણે વીંટીને વળ દેવો શરૂ કર્યો ફરી નાનું રૂપ લઈ તે કુમારના ઓરડામાં ના અને કુમારના કાન પાસે જઈને કહ્યું: કુમાર, ગભરાશો નહીં હું તમારો મિત્ર છું. તમારા દુઃખની વાત કરો તો ઉપાય કરું.'

કુમારે આંખો ઉઘાડી ચારે તરફ જોયું તો ઓરડામાં કોઈને દીકું નહીં. જામ થયો હશે તેમ માની તે ફરી સૂઈ જવા લાગ્યો. વળી પાછો એ જ અવાજ. કુમારે કહ્યું: 'જે હા તે મારી આંખ સામે આવે એટલે હું વાત કરું, તે સિવાય કેવી રીતે યાચ?'

જશુ પલંગની પાછળના ભાગમાં ગયો અને પોતાનું અસલ રૂપ લઈ પલંગ નીચેથી કુમારની સામે આવ્યો. જશુને જોઈ કુમાર તો ખૂબ નવાઈ પામ્યો. જશુએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું: 'કુમાર, ગભરાશો નહીં. હું તમારો મિત્ર છું અને તમને મદદ કરવા માટે આવ્યો છું માટે તમારા દુઃખની વાત કહો.'

કુમારે માંડીને વાત કહી: 'આંદોળી દર એક બીજા રાજાનું રાજ્ય છે. તે રાજાને એક કુંવરી છે. એક દિવસ હું દર શિકારે નીકળી ગયો હતો. મેં તેને તેની સખીઓ સાથે નદીમાં જલવિહાર કરતી જોઈ અને તેનું રૂપ જોઈને અને શુણની પ્રથંસા સાંભળીને તેની સાથે લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. હું આ સંબંધમાં કાંઈ તજવીજ કરું તે દરમિયાન તે રાજા ઉપર એક બદલગરનો કૌપ જીત્યો અને રાજકુટુંબનો નાશ થયો. રાજાની નગરી વિકટ વન બની ગઈ. અને સાંભળ્યું છે કે કુંવરીને બદલગરે એક થાંભલા સાથે બાંધી રાખી છે અને આસપાસ ચોકી મૂકી છે. જે કુંવરીને છોડાવે તેની સાથે તે પરણે એવું બલિષ્ઠ ભાષ્યું છે. હું છોડાવી શકતો નથી એનું મને મોટું દુઃખ છે.'

જશુએ હસીને કહ્યું: 'એકાદા! એમાં શું મોટી વાત છે! હું તમને મદદ કરીશ અને તમારી ઇચ્છા પૂરી થશે આજે તમે તમારા નિયમ પ્રમાણે ઘોડા પર બેસીને નિર્ભયતાથી જાઓ હું તમારી સાથે જ છું છતાં મને શોધ્યો નહીં. જરૂર પડશે ત્યારે આવીને જીવો રહીશ. હવે તમે આરામ કરો.'

કુમાર આનંદ અને આશ્ચર્યથી આશાના મિનારાઓ બાંધતો સૂતો જશુ પાછો પલંગ નીચે સરકી ગયો અને ત્યાં નાનું રૂપ પારી પ્રસંગની વાટ જોતો બેઠો. જારી બહાર ઘોડાને હજીકણાટ સંભળાયો અને કુમાર ઊઠ્યો. પોષાક પહેર્યો અને બારીમાંથી ઠેકી ઘોડાની પીઠ પર જઈ બેઠો. જશુ કુમારના શરીર પર વળગી રહ્યો હતો. કુમારને તેની ખબર નહોતી.

દુર્ગના દરવાજાનું રક્ષણ કરતા સિંહોને જોઈ ઘોડો જીવો રહ્યો. કુમાર ઘોડા પરથી ઊતર્યો. કુમાર લગભગ છોડી દઈ રસ્તાની ધૂળ ખંખેરે છે ત્યાં જશુએ ઘોડાની ઓઘમાં જમા રહી વીંટીને વળ દઈ અસલ રૂપ ધારણ કરી

લીધું. તે કુમાર પાસે આવ્યો અને કુમારને કહ્યું: 'તમને સિંહ પાસેથી નીકળી જવાનો કાર્મ ઉપાય સૂઝે છે?'

મોટા હાથી જેવડી કાયાના ભયંકર રૂપ વાળા સિંહો ત્રાડ મારી રહ્યા હતા. તે છલંગ મારી પોતાને કથારે મારી નાખશે તેના ભય યમતો નહોતો ત્યાં તેમની પાસે જવાની વાત જ કેવી રીતે થાય? કુમારે તો નિરાચારી માથું ધુણવું.

જગુએ કહ્યું: 'કાર્મ ફિકર નહીં. મારે રૂમાલ તમારી આંખો પર મને બાંધવા હો.' એમ કહી જગુએ ખિસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી કુમારની આંખો બાંધ્યા. અને વીંટી આંગળી પર ફેરવવા માંડી. મોટા તાડ જેવડું રૂપ ધારણ કરી, કુમારને ખિસ્સામાં મૂકી તે સિંહ તરફ ચાલ્યો.

જગુને દરવાજા તરફ આવતો ભેંઈ સિંહ લાયક ત્રાડ મારી અને જગુને ગિફ્ટ કરી જવા ફાળ બારી. સિંહ તેના ઉપર આવે તે પહેલાં જગુએ સિંહની પૂંછડી પકડી પાડી તેને માથા ફરતો ચકર ચકર ફેરવી ફર ફેંક્યો. સિંહ તો માંધેલા ફર જઈ પડ્યો બીજા સિંહની પછી એ જ દશા કરી. દુર્ગની છાંયી હીવાલ ઠેકી લાંબી ફાંગો બરતો જગુ અંદર ચાલ્યો. એકાદ માઈલ ચાલ્યો હશે ત્યાં બીજો ગઢ દેખાયો અને તેના દરવાજે બે ભયંકર ગુરૂડ જેવાં પક્ષીઓ દેખાયાં. તે સિંહ કરતાં પણ જબરાં હતાં, બે હાથ જેવડી તેમની આંખ હતી. સૂર્ય જેવડી તેમની આંખો હતી. મોટી તરવાર જેવડા પગના નખ હતા. આંખ અને મોઢા-માંથી આગના ભડકા નીકળતા હતા. આવા ભયંકર પક્ષીની જગુએ કદી કદવના પણ કરી નહોતી. તેણે વળી પોતાનું શરીર વધાર્યું અને એક મોટું ઝાડ હતું તે ખેંચી કાઢ્યું. જગુને આવતો ભેંઈ બન્ને પક્ષીઓ આકાશમાં બિડ્યા અને જગુ ઉપર તરાપ મારી. જગુ તે

માટે તૈયાર જ હતો તેણે ઝાઝા એવા ભેંટી ચક્કર ચક્કર ફેરવ્યું કે બન્ને પક્ષીઓ તે ઝાડની ઘટામાં અટવાઈ ગયાં. અને જગુએ ભેંટી તે ઝાડ જમીન પર પછાડ્યું. પક્ષીઓના રામ રમી ગયા.

બીજે દરવાજા ઠેકી તે અંદર આવ્યો. આંધારી પાંદો બાંધેલા રસ્તા એક સ્ફટિકના મહેલ તરફ જતો હતો. અરુણોદયના અજવાળામાં તે મહેલ ઇમારા મારતો હતો. જગુ તે તરફ ચાલ્યો. મહેલના દરવાજા ખુલ્લા હતા. દરવાજા પાસે કાર્મ ચોક્કી નહોતી એટલે કુમારને ખિસ્સામાંથી બહાર મૂકી જગુએ વીંટી ફેરવી અને પોતાઈ અસલ રૂપ ધારી લીધું. કુમારની આંખેથી રૂમાલ છોડી નાખ્યો.

કુમાર અને જગુ દરવાજાના બારણે ગયા ત્યાં જોરકાના મધ્યમાં એક મોટો સ્થંભ હતો. તેની સાથે જ સોનાની કડીઓથી કુમારને બાંધેલી ભેંઈ. બે કડી બે પગમાં હતી. બે કડીથી બે હાથ બાંધેલા હતા. એક કડી ડોક ફેરવી અને એક મોટી કડી ટેક ફેરવી બાંધેલી હતી.

જગુ બારણા પાસે બેસી રહ્યો. કુમારે કુમારી પાસે જઈ કહ્યું: 'ગભરાયો નહીં. હું તમને છોડવા આવ્યો છું. આ કડીઓ કેવી રીતે છૂટશે તે તમે જાણતા હો તો કહો.'

કુમારીએ નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું: 'કુમાર! એ કામ સોચી આકરું છે. જાણે ધૂમટની છતમાં ફૂંચીને ઝૂંડા લટકે છે તે મળે તો આ કડીઓ ખૂલે.'

કુમારે ભેંટું તો એક ફૂટ પહોળો કાચનો લપસણો જોળ દાદરો સાત વળાંક લેતો ધૂમટ મુઠીના હતો.

જગુએ કુમારને કહ્યું: 'કુમાર, તમે છવને જોખમમાં ન નાખો. હું ફૂંચી લાવી દઈ.'

પણ કુમારે તે કબૂલ ન કર્યું. 'જે જગુને બધું જ કામ કરવા હો તો પોતાની બહાદુરી શું? અને કુમારી પોતા માટે શું ધારે? આ

વિચારે કુમાર હઠે ચડ્યો કુમારીએ સમમલતાં
કહ્યું: 'ઘણુ યુવાનો મને છોડાવવાની ધૂનમાં
આંહી મૃત્યુ પામ્યા છે. તમે ભોખમ ખેડુ
રહેવા દો. મારા ભાગ્યમાં હશે ત્યાં હું સુધી
હઃખ ભોજવીશ તમારો ઉપકાર માનું છું
અને વિનંતી કરીને કહું છું કે તમે તમારે ઘરે
સુખેથી જાવ.' :

કુમાર એમ માને એવું નહોતું. તેણે દાદર
ઉપર સાચવીને ચડવા માંડ્યું. પાંચ વર્ગાંક તો તે
ચડી ગયો. હવે તો કૂંચીને ઝટ આંખી બાઉં એ
વિચારે જરા ઉતાવળ કરી અને તેના પગ લપસ્યો.
ધડાક દઈને કુમાર હેઠે પડ્યો અને તેના પ્રાણ
જતા રહ્યા જશુ ખૂબ દિલગીર થયો. કુમારના
શરીરને બહાર લઈ જઈ છેવટની ક્રિયા કરી
તે પાછો આવ્યો. તેણે કુમારીના આંખે પોતાનો
રૂમાલ કાઢી પાટો બાંધ્યો અને દાદરાના છેલ્લા
પગથિયે પગ ટેકવી વીંટી ફેરવવા માંડી. તેના
હાથ ધૂમટની છતે આડે ત્યાં સુધી લે ચો થતો જ

ગયો છેવટ તેના હાથ કૂંચીના ઝૂડાને અડયા
અને કડીમાથી તે ઝૂટો લઈ લીધો. ફરી પાછી
અવળી દિશામાં વીંટી ફેરવી તેણે અસહ
રૂપ ધારણ કરી લીધું.

- કુમારીની આંખો પરથી પાટો છોડી લીધો
અને કુમારીના કહેવા સુજળ કૂંચી લાગુ કરવા
માંડી. કેટ ઉપરની છેલ્લી કડી છૂટી ગઈ અને
ભયંકર અવાજ થયો જશુએ કુમારીને પકડી
રાખી. બંને ભયથી વીંચાયેલી આંખો ઉઘાડે
છે ત્યાં થાંભલો, દાદરો બધું ય અદૃશ્ય થયું.
અને રાજકુમારીના મહેલમાં જશુ અને કુમારી
લેમાં હતાં.

કુમારીના બાપનું રાજ્ય ફરી વસી ગયું.
જશુનો જગતસિંહ થયો. જગતસિંહ અને
કુમારીનાં લગ્ન થયાં તેમણે સુખપૂર્વક રાજ્ય
કર્યું અને દિવસો આનંદમાં વિતાવ્યા.

તમારા કાંડાની સુંદરતા તમારી ઘડીયાળથી જ નથી—

પરંતુ સાથે સુંદર પટ્ટાની જરૂરીયાત પણ છે.

ફરેક જાતનાં

• ઘડીયાળના પટ્ટાઓ

• લેડીઝ કોડ

• લેડીઝ પટ્ટાઓ

• જેન્ટલ પટ્ટાઓ

• ચાવીની સાંકળીઓ

• ચાવીની કડીઓ

• બાકસો

• દાંતીઆ

• કસ્ટરી સામાન

વિગેરે સામાન માટે તુરત લખો:—

સતીશ એન્ડ કું.

૫, મોરારખાગ, ૩૧ ખતરગલી, મુંબઈ ૪.

બહારગામના

ઓર્ડરો ઉપર

પૂરતું ખાન

આપવામાં આવે છે

• ગામે ગામ બોજનરી આપવી છે

• ઉત્સાહી કેન્વાસરો બોર્ડર છે

• ઉદાર શરતો આપવામાં આવે છે

આફ્રિકા માલ

મોકલાવી શકે

તેવી સહર

પેટીએ લખવું

કોઈ એક ગામમાં એક અનાથ છોકરી રહે. છોકરીનું નામ કુલમણી. કુલમણી તો કુલ જેવી ગોરી ગોરી ને ફલની સુવાસ જેવી મીઠી મીઠી.

પણ જિયારીને આગળ પાછળ કોઈ કરતાં કોઈ નહિ. નહિ મા, નહિ બાપ, નહિ ભાઈ, નહિ ભાંડુડાં એકલી રહે, ને એકલી રમે. ઘરમાં એક દિવસનું ખાવાનું નહિ. ને પંઠ પર પૂરાં લૂગડાં ચે નહિ. જિયારી કાંઈ દુઃખી થાય! કાંઈ દુઃખી થાય! એ તો ગામને આશરે રહે ને ગામને આશરે જીવે.

તો ચ કુલમણી તો રૂપાળી રૂપાળી એનાં રૂપ તો આરે ઠાર ફરી વળેલાં. એના રૂપની તો ઘેરે ઘેરે વાતો થાય.

ગામની છોકરીઓ રોજ લેગી થાય ને લેગી થઈ ને કુલમણીને જાનાવે. સહુ છોકરીઓને કાકા-દાદા, મામા-માસા, ભાઈ-ભાભી. ને કુલમણીને તો કોઈ કરતાં કોઈ નહિ. એ તો લેગી મળીને કુલમણીને કહે: 'મારા કાકા આ લાવશે ને તે લાવશે. મારા ભાઈ આ લાવશે ને તે લાવશે: તારે કોઈ લાવવાવાળું છે ખરું?'

પણ કુલમણી એમ કાંઈ લીધી ન લેવાય. એ તો છોકરીઓને કહે: 'મારા કાકા છે ને એ તો આવે આવે દેશ રહે છે. એને ઘેર તો પેસાની-રેલછેલ છે. મારે માટે તો સૂંઠલી ભરીને ઘરેણું ને પેટી ભરીને લૂગડાં મોકલશે.'

છોકરીઓ તો હાંત કાઢીને ઢગલો વળે. ને કુલમણી જિયારી ચિયાવિયા થઈ બંધ.

એ તો મૂંગી મંતર થઈ ને બેસી રહે. એનો કાકો કોણ બંધે દિયાં ચે સુલકમાં વસે છે!

હવે એક દિવસ એક દિવસે ગામમાં ફરી કરવા આવ્યો. બાતબાતની વચ્ચે લઈ ને શેરીએ

શેરીએ ફરે. શેરીએ શેરીએ ફરે ને બાતબાતની વચ્ચે પાડે: કોઈ આ લ્યો ને કોઈ તે લ્યો.

ફરતો ફરતો ફેરિયો છોકરીઓ રમતીતી ત્યાં આવીને જીલો છોકરીઓ કુલમણીને જાનાવે ને કુલમણી એના ફર દેશના કાકાની વાતો કરે. છોકરીઓ ખીખી ખીખી કરીને હસે ને કુલમણી મન વાળીને બેસી રહે

ખાધી વાત સાંભળી કરીને ફેરિયો તો રસ્તે પડી ગયો.

હવે એ કાંઈ ખરેખર ફેરિયો ન હતો. એ તો ફેરિયાના વેપમાં મોટો લૂંટારો હતો. લૂંટારો ફેરિયાને વેપ લઈને આવો દિવસ ગામમાં ફરે. ઘર ઘરની વાતો જોઈ બાધી બાધ ને રાત પડ્યે ચોરી કરે. એવો એ ફેરિયો.

કુલમણીની વાત સાંભળી ફેરિયો તો રસ્તે પડી ગયો. બટબટ પેતાને રહેઠાણે પહોંચ્યો. એણે તો કિંમતી લૂગડાંની પેટી ભરી, ઘરેણાંની સૂંઠલી ભરી. લૂંટારાને ઘેર ચીજ-વસ્તુનો કાંઈ આગેવાદો ન હતો. ખંધુ ભરી કારખીને એ તો કુલમણીનો કાકો જાનીને કુલમણીને ઘરે આવી પહોંચ્યો.

'ક્યાં ગઈ બેટા કુલમણી?'

કુલમણી આવીને બુએ તો આંગણમાં કોઈ પરદેશી જીલો છે. કુલમણી તો એને જોળખતી કરતી નથી. એ તો સામું જોતી જીલી છે.

લૂંટારો કહે: 'હું તારો કાકો થાઉં બેટા કુલમણી.'

કુલમણી તો કાકા આવ્યા તાળીને હરખાઈ ગઈ એ તો ઢોડી ઢોડી કાકાને બાઝી પડી. 'મારે માટે શું લાવ્યા કાકા?'

લૂંટારો કહે: 'સૂંઠલી ભરીને ઘરેણું લાવ્યો. પડારો ભરીને લૂગડાં લાવ્યો. મારી લીડરી માટે

ડાશી કહે: 'તો દીકરી ! મારા વાળ તારી જેવા બનાવી દર્શા ? માથે સુંડો તો મહુ મૂડો લાગે છે.'

ફૂલમણીને તો એટલું જ ભેદનું હતું એ તો કહે: 'હાલો ને માડી, એમાં ક્યાં વાર લાગવાની હતી ? બે સાંભેલાં માર્યાં કે વાળ લાંબાલસ થઈ જવાના.'

મોટો બધો ખાંડલિયો છે ને મોટું બધું સાંભેલું છે ડાશીએ તો માથું ખાંડલિયામાં નાખ્યું ને ફૂલમણીએ સાંભેલાં ગાપટવા માંડ્યાં. ત્રીજે ને ચોથે સાંભેલે તો ડાશીના માથાનો ફૂલો થઈ ગયો. ડાશીના રામ રમી ગયા.

ફૂલમણીએ તો પછી ઝટઝટ ડાશીને નવાં નકેર લૂગડાં પહેરાવી દીધાં. વહુરાણીની જેમ શણગારી કરીને ડાશીના મડાને બાજે ઉપર બેસાડી દીધું પોતે ડાશીનાં ફાટલતૂટલ લૂગડાં પહેરી દીધાં ને છાતીસાની સરકી ગઈ.

લૂંટારો લગતનો સામાન લેવા ગયેલો ત્યાં રસ્તામાં એક ઘંટીનું પડ પડેલું. એનો તો લૂંટારાને છાર એને તો જે મળે એ લઈ 'તું' એ જ વાત એને થયું કે ઘંટીનું પડ તો ઘંટીનું પડ. વહુ પરણ્યું ને નવું ઘર માંડ્યું એટલે ઘરમાં ઘંટી પણ ભેગે ને. એણે તો ઘંટીનું પડ માથે ઉપાડી દીધું ને ઘેર મૂકવા ચાલ્યો.

ઘેર આવીને જુએ તો નવાં નકેર લૂગડાં પહેરીને લાજનો મોટો બધો ધૂમટો તાણીને વહુરાણી બેઠાં છે. એને થોડી જ ખજર છે કે એ તો ડાશીનું મડું છે ? એને તો એમ જ કે ફૂલમણી બનીઠીને બેઠી છે. લૂંટારાએ સાદ ક્યો: 'એલી એ ! આ ઘંટીનું પડ ઉતારી લે.'

પણ મડાં કાંઈ બોલે જરા ?

લૂંટારાએ ફરીથી ખૂમ માડી: 'એલી એ ! સાંભળતી નથી ? આ ઘંટીનું પડ ઉતારી લે માથે બાર લાગે છે.'

પણ કેણુ જવાબ કે ?

જવાબ ન મળ્યો એટલે લૂંટારો તો એવો

ખિખલો, એવો ખિખલો કે ન પૂછો વાત એણે તો ધડ કરતું ને ઘંટીનું પડ ડાશીના મડ ઉપર પછાડ્યું. ડાશીના આંખે રામ રમી ગયેલું એમાં ઘંટીનું પડ પડ્યું એટલે તો એના માથાનાં ફાલેલાંકાંકાં બેઠી ગયાં. ડાશી લગલો ધડ ને નીચે ટળી પડી.

લૂંટારો જુએ તો ફૂલમણી ઈલા ને વાવ કેવી ? એ તો એની ડાશી એ તો ચમકી ગયો. આ ડાશીને અહીં બનાવી ઠનાવીને બેસાડી દીધી ત્યારે પેલી ફૂલમણી ક્યાં સટકી ગઈ ! એણે તો ચારે કોર શોધ ચલાવી. પણ ફૂલમણી શેની હાથ આવે ? ત્યાં હોય તો હાથ આવે ને ? એ તો બીજે રસ્તેથી પોળારા ભણી ગયેલી.

લૂંટારાને તો ખૂબ જ ચુસ્તો ચડપો એ તો કહે: 'ફૂલમણીને આનું ફળ ચખાડું ત્યારે જ હું લૂંટારો ખરો.' એ તો ડાશીને બાળી-કરીને ફૂલમણીને પકડવા બેસડ્યો.

પણ ફૂલમણી એવી પછી કે ડાઇ દિવસ ઘેર જ રહે નહિ લૂંટારો રોજ એક-બે ચક્કર લગાવી જાય, પણ ફૂલમણીનું ઘર બંધનું બંધ. ફૂલમણી તો આજે આ ઘરે રહે તો કાલ બીજે ઘરે રહે. એ તો રોજ રોજ જુદી જુદી બહેન-પણીએને ઘેર રહે ને લૂંટારો રોજ આવીને પાછો જાય.

પણ પારકે ઘેર રહી રહીને ક્યાં સુધી રહેવાય ? ને એમ લૂંટારાથી બીને આખો જન-મારો થોડો જ નીકળવાનો હતો ? બહેનપણીઓ તો ઘણી વારે, પણ ફૂલમણી કહે: 'રહું તો મારે ઘેર રહું ને લૂંટારો આવે તો એને પણ બતાવી દઉં.'

ફૂલમણીએ તો એક મોટું બધું દાતરડું દીધું. કકરાવીને ધારદાર કર્યું. ફૂલમણી દાતરડું પાસે ને પાસે રાખે. દિવસે પણ રાખે ને રાત્રે પણ રાખે. એ તો એને ઘેર રહે, ને કહે: 'લૂંટારો આવે તો માથું જ ઉડાવી દઉં'

પણ એનું જોર એની પાસે રહ્યું ને એક

રાતે લૂંટારો એના ત્રણ ભાઈઓને લઈ કરીને ફૂલમણીને ઘેર આવી પહોંચ્યો ફૂલમણી તો ખાટલામાં પડી પડી ઘસઘસાટ ઊઘે.

લૂંટારો કહે: 'આજે જરાબર લાગ આવ્યો છે. ખાટલા સોતી જાઉં પાડી જઈએ !'

આરે જણાએ ખાટલાનો અડેક પાંચો પકડ્યો. પકડી કરીને ખાટલો અદર ઊઘડી લીધો. ખાટલો ઊઘડીને આરે જણા ચાલી નીકળ્યા. ફૂલમણી તો ખાટલામાં પડી પડી નિરાંતે ઊઘે. એને તો વાતની કાંઈ ખબર નહિ.

ઘોર એવું જંગલ આવ્યું. જંગલમાં વાઘ-વરુ ઝળુકું દે. પવન સુસવાડા કરે. ફૂલમણી જાગી ઊઠી. જુએ તો આરે તરફ ઘોર અંધારું. આરે કાર બિહામણું જંગલ. ટાઢોબોળ પવન ફૂંકાય.

ફૂલમણી તો વિચાર કરે કે પોતે ક્યાં હતી ને ક્યાં આવી પડી છે.

એણે તો આંખો ખોલી નેયું તો મોઢું બધું જંગલ છે. જંગલ વચ્ચે ખાટલો ચાલ્યો નય છે ને પોતે ખાટલા ઉપર સૂતી છે.

ખાટલો તે કાંઈ ચાલે? એ તે કાંઈ જાણ પાવડી થોડી જ છે? એણે ફરીથી ઝીલું આંખે નેયું તો આરે ખૂણે આર કાળા કાળા જોળા છે. ખાટલા સાથે સાથે આરે જોળા ચાલે છે.

પછી તો એને ઘડ્યું કે નક્કી પેલા લૂંટારાના જ કામા. લૂંટારો પોતાને ખાટલા સોતી ઉપાડી નય છે.

ફૂલમણી તો ગભરાઈ ગઈ. એને ઘડ્યું કે આ વખતે તો લૂંટારો જરૂર મારી નાખશે. એ તો એવી મૂને એવી મૂને.

મૂનતાં મૂનતાં એનો હાથ ક્યાકને અડ્યો. એ તો ફૂલમણીનું દાતરડું હતું. દાતરડું તો એ બૂલી જ ગયેલી. દાતરડું ડેયું એટલે એને હિંમત આવી. એણે ભેર કરીને દાતરડું હાથમાં લીધું. એક ઝટકે એક, બીજે ઝટકે બીજે ને ત્રીજે ઝટકે ત્રીજે. ત્રણ ઝટકામાં એણે ત્રણ

ઘોરનાં માથાં ઉઠાવી દીધાં. એણે લૂંટારો ખાટલો પછાડીને લાગી છૂટ્યો, એ તો પાસેના ઝાડ પર ચડી ગયો.

ફૂલમણી ઝાડ નીચે પહોંચી. નીચે ઊભી ઊભી કહે: 'હેઠે આવી ને. હેઠે આવી ને.'

એના હાથમાં ધારદાર દાતરડું ચમક ચમક થાય.

લૂંટારો નીચે ધાનો આવે? એ તો જાણી જાણી ડાળે ચડતો નય.

પછી તો ફૂલમણીએ સૂકાં લાકડાં લેવાં કર્યાં. પાંદડાંનાં ઢગલો કર્યો. ચક્રમક વતી દેવતા પાડ્યો પાંદડાં સળગ્યાં. મોઠો બધો ભડકો થયો. પવન કહે મારું કામ. ભડકો તો ઝાડની ડાળે ડાળે પરવરી ગયો. એ તો લીધુંય બળે ને સૂકુંય બળે.

લૂંટારો તો આ ડાળેથી પેલી ડાળે નય ને પેલી ડાળેથી આ ડાળે આવે. આગના ભડકા પાછળ ને પાછળ, ત્યાં નય ત્યાં દાઢે.

લૂંટારો તો ખૂબજામ પાડે: 'ખણું છું કે ખણું છે.'

નીચે ઊભી ઊભી ફૂલમણી તાળીએ તાળીએ પાડે: 'લે લે, લેતો ને.'

લૂંટારો ઠાલાવાલા કરે: 'જોતલી નાખ. જોતલી નાખ. તારે પળે પડું.'

ફૂલમણી કહે: 'જોતલું જ ને? માંક, લાગમાં આવ્યો છે!'

પછી તો લૂંટારાથી આગના ભડકા સહેવાયા નહિ. એણે તો આંખ મીચીને નીચે જંપલાવ્યું નીચે તો આગની બહી ધપધપે. લૂંટારો જરાબર બહીમાં પડ્યો. પરતાં લેગો ભડક્યું ઘઈ ગયો.

પછી તો ફૂલમણી લૂંટારાનો બધો માલ ગાડાં ભરી ભરીને લઈ આવી.

ને જાણુપીધું ને રાજ ક્યું.

કાલિંદીનો ધરસંસાર

અનુવાદક
ચંદુલાલ વ. ભટ્ટ

કાલિંદી ટ્રેસિસ સ્વયંસેવકદળમાં તાલીમ લઈને પાછી ફરી ત્યારે સાવ થાકીને લોથ ધઈ ગઈ હતી. રવિવારની સવાર હતી એટલે લાંબા વખત સુધી ધ્યાયત કરવાની હતી. ઘેર આવીને જરા નિરાંતે લાંબું ડિલ કરવાનું એને મન હતું. પરંતુ ઘેર પહોંચી ત્યાં તો એની મા એની રાહ જ એતી હતી. 'કાલિંદી, ખેટા, જરા ઉતાવળ રાખ. દેશપાંડેને ત્યાંથી આવે તને નેવા આવવાના છે. હમણાં જ એમને ત્યાંથી આ સમાચાર આવ્યા છે.' કાલિંદીની મા જરા વિનવણીભર્યા અવાજે બોલી. નેવા આવવાના બધા જ પ્રસંગોએ કાલિંદી ખૂબ ગુસ્સે ધઈને જ તેપાર થતી, એવો એની માને છેલ્લા બે-ત્રણ વખતનો અનુભવ હતો જ. પરંતુ એ ય તે કરે શું? ઉપરાંત, એના બાપુજીએ પણ તેને દેખાડવાનું કંઈ સત્ર ચરૂ કર્યું ન હતું. બહુ જ સદાજ રીને જો કર્યાં ય ચોખ્ખું સ્થળ મળી આવે, અને બંધબેસતું ધઈ જાય તો પતાવી દેવું એવો એમનો ધરાહો હતો.

તુરંત જ કાલિંદીએ બહાજતા બહાજતા વાળ , વેણી બરાવીને સાડી બદલી લીધી. સાડી તો બહુતાં હમેશ પ્રમાણે એના મનમાં વિચારો આવવા લાગ્યા: આજ આવનારા મહેરમાન તે કોણ હશે? દેખાવમાં કેવાકુ હશે? એમના વિચારો કઈ જાતના હશે? પોતાના સાથી સાથે પોતે અભેખમા મેળવીને કાઈ કરવું, અને તો પ્રેમલગ્ન કરવા, એવી તેની પોતાની ઇચ્છા હતી. અને એટલે જ નેવા આવનારાઓને પોતે પસંદ પડતી નહિ ત્યારે તેને એક રીતે નિરાંત થતી. વળી પોતે અત્યારે જુનીઅર બી.એ.માં હતી, એટલે પોતાનું આકીર્ણ દોઢ વર્ષ અધૂરું રહી ન જાય એની ય એને ચિંતા રહ્યા કરતી.

જેનારાંઓ આવ્યા. સાસુ તો ન હતી એટલે દુરનાં એક એરમાન માશી 'કામચલાઉ' સાસુ બનીને આવ્યાં હતાં. તેમને તેણે જૂની રીતે નમસ્કાર કર્યાં. બહારનાં જરા આધુનિક પદ્ધતિથી દ્રેમાં આ આણી આપી. એમ કરતાં તેણે 'તેને' જરાજર નેપ લીધા. 'હીક છે, આની સાથે જો મેળ ખાઈ જાય તો કંઈ

'આશ નહિ.' એવું એના દેખાવ ભોત કાલિંદીના મનમાં ચમ આલ્યું.

અર્ધા જ ગયા પછી ધરમાં હમેશ મુશ્મ મચ્યાં ચરૂ ધઈ કાંઈ પણ લોકો આ રીતે નેવા આવી ગયા પછી, આવનારાની સ્થિતિ અનુસાર 'કાલિંદી હવે તો દાકતર થવાની' અથવા તો 'કાલિંદી હવે તો હાથખાનાના મકાનમાં રહેવા જશે.' અથવા તો 'હવે કંઈ કાલિંદીએ પગે ચાલવું નહિ પડે' એવી જાતનાં વાક્યો સાંભળવા મળતાં કાલિંદીને આ બધું સાંભળી બારે ગુસ્સો આવતો અને છતાં એવાં વાક્યો મારફત સામા પછની પરિસ્થિતિનો એને કંઈક અંદાજ મળી આવતો એટલે એક રીતે તો એને સાડું ય લાગતું. અત્યારે પણ એનાં માણનું ભાવણ ચરૂ થયું: 'કાલિંદી, ખેટા, પણ અહીં તારે સાસુ નથી હો. ધરતું બધું જ કામ સંભાળવાનું તારે માથે આવી પડવાનું.' 'હા, ઉપરાંત કોલેજ નહિ હોય છતાં ય સમય કેમ પસાર કરવો તેની ય તેને પછી ચિંતા નહિ રહે.' એની માએ ઉમેર્યું: 'અરે પણ વખત કેમ પસાર કરવો એની ચિંતા જીબી થવાની જ નહિ.' કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા એના મારીઆઈ બાઈએ ટાપશી પૂરી. 'વસંતરાવ જાય છે ઢિંદુમઢાસભા સંધમાં અને જોન જાય છે કેશિસ સ્વયંસેવકદળમાં. એટલે એ એ ય જણાં પોતપોતાના પછના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરવામાં જ પોતાનો સમય વિતાડી રહે.'

પરંતુ કાલિંદીના મગજમાં જુદો જ વિચાર પ્રવાહ ચરૂ થયો. ઢિંદુમઢાસભા સંધ વિષે નાનપણથી જ તેના મનમાં અધુક પ્રકારની ગાંઠ બધાઈ ગઈ હતી. જેમ તેના વર્ગમાં છોકરીઓની જુદી જુદી ટોળાંઓ બંધાયેલી હતી, તે જ પ્રકારે પોતાના સામાજિક જીવનમાં પણ વાડા જીભા થયા હતા. લાંબી કાળી ટોપીવાળા ઢિંદુમઢાસભા સંધના સમયો હાથમાં લાકડીઓ ફેરવતા ફેરવતા જ્યારે રસ્તા ઉપરથી પસાર થતા ત્યારે બીજા અહેનપણીઓની સાથે કાલિંદી પણ એમની મશ્કરી કરતી. એ જ સંધનો સમય પોતાનો પતિ પણ હોય એ એને ન ગમ્યું. એવું મન આ વિચારથી અરસરસ બની મડું. એમ થાય તો પોતાની બેનપણીએ પોતાને કેવી ચીકવશે એ વિચારે પણ એ મૂંઝાઈ ગઈ. જે સંધમાં જાય એની સાથે પોતે લમ નહિ કરે એવું એણે પોતાના મનમાં નકી કરી લીધું. રાત્રે જમતી વખતે

પેતાના પિતાને આ વાત જાહેર કરવી, અને એ પણ કદ રીતે એ માટે એ થોડાં વાક્યોય તૈયાર કરવા લાગી, પણ કોમેય ક્યાં એના મેળ, બેસે નહિ. એટલે રાત્રે જમતી વખતે પેતાના પિતા એક દર-દીની ગમતભરી વાત કહેતા હતા તેમાં કે વગેરે પેતાની આ હાથ સંબંધની કાઈ કાઈ વાતો કહેતી હતી તે કોઈ જ વાતમાં તેનું ધ્યાન ન હતું. એ તો બસ આ વાત પૂરી થાય એટલે મારી દબીકા રખા કરી હતી એવું એવું નક્કી થઈ હતી હતી. છતાં એક વાત પૂરી થાય તોય પેતાથી બોલાય નહિ અને બીજી વાત ચરૂ થઈ જાય એવું આશ્ચર્ય હતું. છેવટે પેતાના પિતાએ હાજબાત કીધા ત્યારે તેનાથી રહેવાયું નહિ. 'બાપુજી...' એ બોલી અને પછી ને રીતે કોઈ વિદ્યાર્થી પેતાનું બાપજી બોલે કરીને લાગ્યો. હોય અને સખા સમક્ષ આવીને બોલતા 'પ્રમુખ મહાશય' થી આગળ બોલવાનો એકેય ચ શબ્દ વાદ કરી બોલી ન શકે તેવી કાલિદાસી રિપતિ થઈ. 'હવે આ મોકો જવા ન દેવો નોંધજે' એવા વિચારમાં એ ચરકાય હતી. એટલામાં એને સ્તબ્ધ બની મથેલી નોંધને એના પિતાએ કહ્યું: 'તું કહ્યું, બેટા!' આ રીતે નિયમ મુજબ પેતાના પિતા આતિથ્ય પ્રેમભર્યા બવાને બોલતા તેની મુઝવણનો પાર ન રહ્યો. બધાની જ નજર અને ધ્યાન પેતા તરફ છે. એ જોતાં એ તો ચરમની મારી દબાઈ મઈ. છતાં છેવટે ભેદ કરીને બોલી કહ્યું: 'હાજ હંડી થઈ ગઈ હતી, થોડી ગરમ હતી.'

'ના, ના. ગરમ છે.' એમ બોલીને એના પિતાએ જમવાનું પૂરું કહ્યું: જમી બીડી, હામ ધોઈ, મેં લૂછી, સોપારી વગેરે ખાઈ, ફરી પાછા કાંટ પહેરી જહાર જવા બિપજા. આ દરેક ક્રિયા વખતે કાલિદાસી લપી જ ધીરજ એકઠી કરી બેઠવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી પરંતુ 'આ મોકો હવે જવા ન દેવો નોંધજે' એવું મનમાં ને મનમાં નક્કી કરવા સિવાય વિશેષ તે કંઈ જ ન કરી શકી.

પરંતુ જે વાત તે પેતાના પિતા આગળ ન કરી શકી તે પેતાની જા આગળ કરી દીધી. બાળકા ને રીતે કાઈક વાત અસંભવ રીતે કહે એ રીતે એણે પેતાની વાત પેતાની જાને દલી. જાએ એ વાત કહી બગતી જ રીતે એના પિતા સમક્ષ રખા કરી છેવટે એમણે કાલિદાસી પેતાના આરમામાં બોલાવી

'કાલિદાસી, મારી કોઠરી! એ સંધ્યામાં જમ છે એમાં ચર્ચ શું? મધ્ય રાત્રે એ થોડો આમક કરે છે ત્યાં જવાનો! તુંય તે ખુશીથી તારા સ્વપ્નસંવિધા-દળમાં જાગે ને! આમાં તને ખરાબ શું લાગે છે? તેઓ જ્યાં જાય છે ત્યાંથી પણ, તને તો તેમના ઘડી માન. જ મળવાનું છે.'

'એ વાત તો ખરી જ છે, પિતાજી! પરંતુ એકબીજાના મત લુછા હોય...'

'અરે, પણ તારો તો મત કેવો? હાથ ધપા પછી પતિની સાથે પતિના મતને પણ ઓળો પેતાની જ મત કરી લે છે!' એમ બોલી એ દસવા લાગ્યા 'અને એકાદ બાળક યથા પછી તો મત દેવાય કારણ સરખું નહિ રહે, સમજ?'

'ના, હો બાપુજી, હું કાંઈ મારું' દળ ઓળવાત નથી. જરા છછોટા કરીને કાલિદાસી બોલી. ના કહેત છતાંય છેલ્લાં એ વર્ષથી તે સ્વપ્નસંવિધાદળમાં જતી હતી. પેતાનાં નાનાં કાંકરડાઓને પણ તે સાથે જ જતી, અને ત્યાં જવાનું શીખવતી. ક્રેમિસ તથા તેનું સ્વપ્નસંવેક-દળ વિષે તેને એક પ્રકારનું મનથી અજિ માન હતું. અને એટલે જ ઘણીય વાર સાંજને ટાઈ તેને. પેતાના પિતા સાથે આ બાળતમાં અચ્ચા થતી તેઓ દલીલ કરતા: 'દિંદુસલા શું, ક્રેમિસ શું?' ક્રેમિસનિરંતર શું, સૌને જ સ્વાતંત્ર્ય નોંધે છે. સૌના રસ્તા ફક્ત લુછા છે. અને તમે ક્રેમિસવાળાઓ દિંદુ સલા વિષે અને દિંદુસલાવાળાઓ ક્રેમિસ વિષે ટીકા કરવાના જ. કેટલુંક આ પડતું. ખરું કહો, કેટલુંક પેલા પડતું ખરું કહો. અમારે હાકતર લોકોને શું? બધું જ સરખું!'

આ વખતે પણ તેમણે કાલિદાસીને એવી જ મત લખતું જણાવ્યું: 'તું કહેને સાંજે તારા સ્વપ્નસંવિધા-દળમાં જાગે અને એ કાલે એના સંધ્યામાં જાય. એમાં બગડી શું જવાનું છે?'

'ખરેખર! સાંજે એ જાગે સંધ્યામાં અને હું બઈક સ્વપ્નસંવિધા-દળમાં. એમાં ઠરત યી છે! જાગેનું કાંઈકેર લુડું દોષ તેથી શું મધુ? પતિ હાકતર અને પત્ની રિપિહા દોષ એમાં ઉછઠરેલો ક્યાં નથી? એવું જ આ! પેતાના મન પ્રમાણે બધું જ ન થાય એ ખરું, પરંતુ બધું જ આપણા મન પ્રમાણે જ થવું નોંધે એ એવી હાલ થઈ બેગીએ

તો પાર ક્યાંથી આવે ! બીજી બધી જ રીતે એ સારા છે. કોઈ એકાદ વાતમાં મતભેદ હોય એમાં શું યર્ષ જયું !' કાલિંદીની વિચારસરણી હલુદળુ બદલાઈ.

*

લમ પછીના એ માસ કેમ પસાર થઈ ગયા તેનું તેને બાન સુદ્ધ ન રહ્યું. ગ્રેમની મરતીમાં એ રંગાર્ધ મઈ હતી. તેના મન અને સરીર ઉપર કચાકોના ફેર ચઢ્યો હતો. ધરમાં સામુ ન હતો એટલે ધરનું બધું જ કામકાજ તેને જ સંભાળવું પડતું. પશુ કોઈ વાર શાક સમયાર્તા આગસા દિવસને એકાદ મોટા પ્રસંગ યાદ આપી જતાં એ મોટા રોમાંચ અનુભવતી. વીજળી ચગકારો કરી અંધ તેવો બાવ તેને ચઈ આવતો. પોતે એકલી એકાદમાં હોય ત્યારે કેટલી જ વાર બાજે કે પોતે પોતાથી 'ચરમાઈ' જતાં અને એ વખતે એને મનમાં થતું : 'અરે ! લમ પહેલાં તે હું કેવી કેવી કુચકાઓ કરતી હતી !'

ક્યારેક ક્યારેક તેને વસંતરાવની નજર કામુક જણાતી. પોતાના સૌંદર્યનું એની મિત્રમંડળીમાં થતું વર્ણન ક્યારેક તેને અનુચિત લાગતું. છતાં જેમ એકાદ મિત્રાણ જમતાં જમતાં વચ્ચે એકાદ કાળિયામાં કાંકરી ચાલી જાય, અને પછી બીજી ગાળિયો આવતાં કાંકરીનો આગલો અનુભવ વિસારે પડે છે તેવું જ તેનું થતું.

વસંતરાવ કોટમાંથી ધરે આવ્યા પછી મોટો બાજે એ ગમે કરવા જતાં. એમ થતાં એમનું સંધનું કામકાજ પણ અડધું રહેતું. એ રીતે દિવસો એમના આનંદમાં નિર્જમન થતા. પણ પહેલી ઊંકારો હળવે હળવે શમક લાગ્યો. અતરનાં ચાર ટીપાં નાખતાં બધે જ મધમધાટ ધઈ રહે છે, છતાં જે-ચાર કલાકમાં એની વાસ ઊડી જાય છે. દૂધ સમયમાં ધરની ચાર દીવાલ વચ્ચેનું જગત એમને અધુરું જણાવા લાગ્યું. સાદી દિનચર્યાના જીવનની ચડ્યાવટ યઈ ચૂકી. એક-બીજામાં મસ્ત રહેનારાં એ બંનેમાં અદાર નબર કરવાની વૃત્તિ નામત ધઈ. વસંતરાવ ધીરે ધીરે સ્વપ્ના કામમાં નોકાયા-કાલિંદીએ પણ સ્વપ્નસેવક-દળમાં જવાની વાત કાઢી. મામાજીનું કહેવું હતું : 'દીવાલોએ મરતી લદમીએ અદાર શા સારુ રહેવું !' વસંતરાવનો કંઈ એવી જાતનો વિરોધ ન હતો. ફક્ત એમની જેમ સંધના કાર્યકર્તાની પત્ની 'ગ્રેમિસ સ્વપ્નસેવક

દળમાં જવા લાગરો તો લોકો શું કહેશે એ જ એમને ખુદો હતો. અને છતાં જ કાલિંદી તો સ્વપ્નસેવક-દળમાં જવા લાગી. તેને લાગ્યા માંજુ : 'ખરેખર, તેઓ સાંજે સંધમાં જશે, અને હું અર્ધજ સ્વપ્નસેવિકા દળમાં.'

એક દિવસે વસંતરાવ જરા ખુશખુશાલ ધેર આવ્યા. આંગેશમાં દરીયાના ઉત્સવ નિમિત્તે એમને અખચ્છ તરીકેનું આમંત્રણ આવ્યું હતું. કાલિંદીને તેઓ સાથે લઈ જવા ધારતા હતા. કાલિંદીએ ધણી જ અહાવાં બતાવ્યાં, પરંતુ ફક્ત ઉત્સવમાં જવામાં એનું શું ભય છે એવે વિચારે એણે જવાનું નક્કી કર્યું. અને એ મઈ પશુ ખરી. ત્યાં જંતુ પ્રમાણે દરતા-ફરતા અને વંતંતો માણસો વચ્ચે ભઈને રહેવામાં એને ખરા મનઝવણુ જોડું લાગ્યું. લાગણીઓ ઉઠીને તથા તઈલીન લાગે તેવાં કેટલાં જ બાવણે ત્યાં થયાં. એ બધું એકને તે બચબીત મની. શું ફરી ફરીને આવ્યા ઉત્સવોમાં આવવું પડશે એવો વિચાર પણ એના મનમાંથી પસાર થઈ ગયો. વધારામાં ત્યાંથી પાછા ફરતાં એણે ન ધારેલો એવો સવાલ વસંતરાવે થણી ઉતકંઠાથી પૂછ્યો : 'હા, ઉત્સવ કેવો લાગ્યો !'

તેના નાનો રેર પણ સંધમાં જતો. કાલિંદી ક્યારેક તેને જવાદરલાલ નંદિનની વાત કહેતી અથવા તો 'સ્વપ્નસેવિકા-દળ' વિષે માહિતી આપતી ત્યારે વસંતરાવ સાથે જ નાંગાજ યઈ જતા. તેઓ કહેતા : 'તાડું મુંસું' એના મગજમાં ન બરતી. તમે ઓઝો રાજકારણમાં શું સમજો !' અને પછી તો એના દરને પશુ એ વાત સ્વાગી લાગતી. 'ખરેખર લાભી તે આપણને શું. ચીખવવાનાં હતાં ! આપણે પુરુષ છીએ, અને એટલે એમના કરતાં આપણે ડાહ્યા છીએ જ છીએ.' અને પછી સહજ મરંજેર એ બાબતે કહેતો : 'લાભી, માડું ચૂદ' અને ચડી આજે ધોઈ રાખતો. કાલે અમારો ઉત્સવ છે.' એણે કે તેને દુક્રમ કરાવે તો તેને પોતાને અધિકાર જ હતો. ત્યારે કાલિંદીને પોતાના ગ્રેમિસ સ્વપ્નસેવક-દળમાં જનારો લાઈ વાદ આવતો. સ્વતંત્ર-દિનને આવે દિવસે તે પોતે જ પોતાનું પહેરણ તે ચડી ધોવા બેસી જતો. ધોવાં પુરું આવડે નહિ એટલે પથરા પર એ પટકવા લાગે. એ અવાજ સાંભળી કાલિંદી હસતી હસતી એની પાસે જઈને ધોવાનું લઈ લેતી અને

પોતે ઘોવા લાગતી. જવાબમાં એ કહેતો: 'એમ ત્યારે મોટી જાહેન, તું ઘોષ આપે છે।' આ બધું ૫ પાદ આવતાં એની આંખો જીતી ચક્ર આવતી. પછી પછી તરત જ એ સાવધ ચક્ર જતી. આવી નાની બાળતમાં શા માટે બોલવું ને ઝગડો કરવો? આવી બાળતો પ્રત્યે તો 'ફુલ્લ જ કરવું' જોઈએ! અને પછી એ પાછી પોતાના કામમાં મૂકાઈ જતી.

*

તે દિવસે સાંજે સ્વયંસેવિકા-જીની જાવણીનો ઉદ્ધાટન-સમારંભ હતો. ખેર સાહેબનું બાપજી હતું કેટલીક નવી ગૈનિયુઓને લઈને કાલિંદી લીં જવાની હતી. બપોરની આ એણે જરા વહેલી કરી નાખી અને પછી જવાની તૈયારી કરવા લાગી. જાવણીમાં જઈને પોતે રહી ચક્રે નહિ તેવું તેને દુઃખ થતું હતું જનારી ગૈનિયુઓ ત્યાંની બધી જ કમીકત કહેશે એ વિચારે એણે સમાપાન મેળવું હતું. અને ઉત્સાહમાં પથ્રુ હતી. નીકળવાની એ તૈયારીમાં જ હતી. ત્યાં જ વસંતરાવે મળવા કાંઈક મહેમાન આવી ચક્કા. પથ્રુ! વસંતરાવે આ મૂકવાનો દુકમ આપ્યો.

'મારે છે ને, જરા જરૂરી કામ છે, અહારે ખેર સાહેબને કાચે જાવણીની ઉદ્ધાટનક્રિયા થવાની છે. મારે લાં જવું' પડશે. એટલે...' કાલિંદી બોલી.

'કામ-આમ કાંઈ નહિ, ત્યાં જવાનું તો દમેશનું છે જ. એક દિવસે ત્યાં ન ગઈ તો બચી શું જવાનું?'

'એ' કહ્યું ને કે આજે ખાસ કાર્યક્રમ છે.'

'તારા વિના કાંઈ કાર્યક્રમ અટકી નહિ પડે ને?'

'પથ્રુ એના સિવાય માત્ર અટકી પડશે ને? ઉપરાંત હું ચોટી નવી ઉઠાડીએને એમને ઘેરથી તેડીને ત્યાં જવાની છું.'

'ચાનો સમારંભ છે? કાંઈ ખાસ વિશેષ હોય તો જવા હો એમને. મારે કાંઈ ચાની એવી જરૂર નથી. ઉઠાડીએ વગેરેને લેઈ જવાની એ વાત કરે છે ને...' મહેમાન જરા વિવેકભરી રીતે બોલ્યા.

પથ્રુ વસંતરાવ તો કહે બારા જોવું થયું. હવે એ 'તાર્તિવક' પ્રશ્ન બન્યો હતો. 'કઈ ઉઠાડીએ ને શી વાત! આ ચાર-પાંચ જાત-કળાત ઉઠાડીએ ભેગી કરીને ત્યાં દેશકામ કરવા બાપમાં! પહેલાં ધર-કામ કરો, અને પછી દેશકાનું!' તે બોલ્યા.

'આજેના દિવસ તમારા કાંઈ આ કરી આપ્યો,

તેઓ અહારે અમર્યા એકા છે.' તેણે જરા નમ્રતાથી જવાબ વાલ્યો.

'તો પછી મારે કાંઈ શું કામ? હું જ કરી દઈશ. હું ૫ નંબરે જ ગેઠો છું. પ્રવૃત્તિ ક્રમ તારે જ છે.'

'એવું હું ક્યાં ક્યારે ૫ બોલી છું? નકામું શા માટે નાખી દેવા જેવું બોલો છો? એક તો મારે મોહું થયું જ છે, અને જવું છે એ ચોક્કસ છે.' કાલિંદી જરા અકામને બોલી.

વસંતરાવે આટલું સાંભળતાં આગળ વધી દલીલો કરવા માંડી: 'જે એક પતિને સુખી કરી શકે નહિ, એ સમાજને તે શું સુખી કરવાની હતી?'

મહેમાનની હાજરીમાં જેટલી ફજેતી થઈ એટલી પૂરતી હતી એમ સમજી, સમજાણપૂર્વક કાલિંદી મનમાં બળતી બળતી રસોડામાં જઈ કાંચ દધને રટવ એટલી જોર જોરથી ૫૫ મારવા લાગી.

જેમ-તેમ કરીને એણે આ તૈયાર કરી આપી. આંખોમાં આંસુ ઝીબરામાં કરતાં હતાં. જાન્યોનાં એ લઈ નાખી એ કામ કરવા લાગી હતી. એ આંસુ સંતાપ અને નિરાશાનાં હતાં. સમારંભમાં પોતે નવી ઉઠાડીએની ભરતી કરાવી આપવાની જવાબદારી પાર પાડી ચક્ર નહિ તેવું તેને વધારે દુઃખ હતું. વિશેષમાં આ માન આજના પ્રસંગ પૂરતો જ સવાલ ન હતો. આપું તો પછી દમેશ બને. ઉપરાંત આ એની એકલીનો સવાલ ન હતો. આખા દળનાં કામ-કાજ અને વ્યવસ્થામાં આવે લીધે, આંચણે જીભી યાવ તેવું હતું. એટલે એવે પ્રસંગે કાં તો પરિસ્થિતિની ઉપરવટ જવાનું સાદસ કરવું જોઈતું હતું અથવા તો દળમાંથી પોતાનું નામ કમી કરાવવું જોઈતું હતું. કાલિંદીએ પાછલી રસ્તા સ્વીકાર્યો. એમ કરવામાં અજાણત એને પારાવાર દુઃખ થયું.

કાલિંદીને હવે કરી ખાસ પ્રવૃત્તિ ન હતી. દિવસ ભર એ એકલી રહેતી. એ પોતે જ ન સમજે એ રીતે એની કાવ્યક્રિયા ખીલી જડી. નવા નવા અર્થો બરેલી કવિતાઓનો લોટીઓ એ રચવા લાગી. જુનાં કાલ-રસમાં નવી લક્ષણોના ભાવ એ ભરવા લાગી. રસિયાના રોજિના કાચમાંની રાજસથા પરતો જર્મ-નીનો હલ્યો અને એથી મનેશો હાહાકાર, દેશેદેશમાં મચેલી ક્રાંતિની તૈયારીઓ ને દેશભક્તોની એ ક્રાંતિમાં

મરી શીટવાની ગર્જનાઓ એ ગર્ધુજ એનાં કાવ્યોમાં વણવા લાગ્યું. પારશ્યામાં પોદેલા બાળકને એ બધાં યમથી પ્રેરણા મેળવી, આવતી કાલે એની પોતાની છે એમ સમજી, લોકકાષ્ઠ માટે તૈયાર થવાની જાણે કે મીઠી મીઠી વાણીમાં એ કાલક કરતી હતી. પોતાનાં રચેલાં આવાં કાવ્યો એકવાર વસંતરાવના હાથમાં આપ્યાં. ‘હું’ એવો ઉચ્ચાર કરી એમણે એ નોટણું નીચે મૂકી દીધી. ‘પ્રાસ તો ખરેખર સરસ છે. હો. તારામાં કાવ્યશક્તિ પણ જરૂર છે. છતાં આ કુનિખાતું રાજકારણ એમાં શું લખ્યું? જો મને ય તો કાંઈ એનો અર્થ સમજતો નથી, તો પછી બાળકો તે શું સમજવાનાં હતાં?’

કાલિંદી ખૂબ ગુસ્સે યઈ ગઈ. પરંતુ બીજે જ દિવસે વસંતરાવ બોલ્યા: ‘કાલિંદી, તારી કાવ્યશક્તિની કદર થાય એવો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે.’

કાલિંદીને લાગ્યું કે પોતાનાં કાવ્યો કોઈ માવાનું હશે કે છાપવાનું હશે. ત્યાં તો કાંઈક નવું જ નીકળ્યું. વસંતરાવ બોલ્યા: ‘આપણા મહારાજને ત્યાં કુંવરનો જન્મ થયો છે. પુત્રજન્મના આનંદની તું એકાદ કવિતા કર. આપણે તેમને ભેટ કરીએ.’

‘એટલે? એને દીકરા જન્મ્યો એમાં હું કવિતા શા માટે કરું?’

‘કેમ, આપણે એ આનંદનો પ્રસંગ છે મણે. કોઈકને દીકરા આવે તો તને આનંદ ન થાય?’

‘ગમે તેને દીકરા આવે તો નહિ. કોઈ સારા માણસને ત્યાં આવે તો જરૂર આનંદ થાય.’

‘અરે પણ એ તો મોટા મહારાજ છે. મને તે તને બેયને ખૂબ માનમરતબો મળશે ને ગૌરવ લેવા જેવું એ કાષ્ઠ ગણાશે.’

‘એમ કે? આ બધું ગૌરવ લેવા માટે છે! પણ તમે યાદ રાખજો કે હું મારી કાવ્યશક્તિ વેચવાની નથી. ઉપરાંત ખરાબ રસતે તેને ઉપયોગ પણ થવા દેવાની નથી.’ જરા ગુસ્સાભરી રીતે એ બોલી.

‘એમ કે? તો પછી પર્જા રહે. અહીંયાં જ એકની એક રિયતમાં!’

‘હાલે! મારી કાવ્યશક્તિ અહીંયાં જ આની આ રિયતમાં ખલાસ યઈ જાય તો ય વધી નહિ!’

‘પરંતુ એમાં આટલું ચિંતાવા જેવું શું છે? આવડી એવી વાતને આવડું મોડું સ્વરૂપ કં આપે છે!’

‘આવડી એવી વાત! દરેક પ્રસંગે આવડી એવી વાત જ લાગે છે. પરંતુ હવે આવડી એવી વાતો લખી જ એકઠી યઈ છે. અને એટલે જ આ આવડી એવી વાતનો લ્લોચ મોટો અર્થ છે. કોલેજનું મારું એક જ વરસ બાકી રહ્યું હતું. તે વખતે પણ તમે એવું જ ક્યું. મારાથી ધરતું કામ અને કોલેજને અભ્યાસ એ બન્ને નહિ બની શકે એવા પ્રેમકલા આમલે મારો અભ્યાસ તમે બંધ કરાવ્યો. તમારે કારણે જ મારે સ્વયંસેવિકા-દળ છોડી દેવું પડ્યું. આમ છતાં મારે તમારી સાથે બંધમેસતા થવું જ એમ માનીને તે પ્રમાણે હું વર્તી-એ બધા પછી પણ મારે કંઈક બુદ્ધ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ હોઈ શકે તેના તમને ખ્યાલ જ નથી આવતો. અથવા તો તેમાં તમે કરો પણ શું! એ પ્રમાણે વર્તવું એ તત્ત્વજ્ઞાનનો એક ભાગ જ છે.’

‘મારા-તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધે કશું જ બોલવાનું અત્યારે કારણ નથી. મૂંઝી જ બેસ. તું વધારે પડતી આશય જા હો.’ વસંતરાવ ડરાવતા બોલ્યા. એમની આંખમાંથી જણે કે તથુખા ઝરવાં લાગ્યા હતાં એમની ભૂકુટી ચઢી ગઈ હતી. ખૂબ જ વેધક નજરે તેઓ તેની સામું જોઈ રહ્યા હતા.

કાલિંદી બિભી રહી-તેનું આખું ઘરીર ધૂળતું હતું. કપાળ ઉપર પરસેવાનાં ટીપાં જમી ગયાં હતાં. અંદર ઉકળાડનો ચરુ લીકળા રહ્યો હતો. હૈયું જણે કે કાટી પગલું હતું. આમ છતાં ઉદ્વેગનાં માર્યાં ધાર્યાં શબ્દો નીકળી શકતા ન હતા. વટકે વટકે રીતે છતાં જોરદાર રીતે તે બોલતી હતી: ‘હું મૂંઝી નથી બેસવાની. આજ સુધી દરેક વખતે મૂંઝેમૂંઝા સહન ક્યું, પણ હવે નથી કરવાની. બલકારના તથા હવનના દરેક પ્રસંગમાં તમારી આ સંકુચિત વૃત્તિ-કૂપમંડૂક વૃત્તિ હું જાણું છું. ફક્ત જરા નેટલી દાળ ખારી યઈ જાય તો ય તમે ગુસ્સો કરો છો. જણે કે હું એકાદ ચંત્ર હોઈ એમ, રસોઢામાંની કોઈ નાની એવી રસોઈ ની ગૂંધ પણ તમને ઉશ્કેરી મૂંઝે છે. મેં સંતતિ-નિયમનની વાત શાદી-તમે એ ઉઠાડી મૂકી. મામાજીને વૃદ્ધાવસ્થામાં યોગામાં રમનારા લાણિયો જોઈએ છે એવી દલીલ કરવામાં આવી. તમારા લાઈને રમવા માટે લગીને જોઈએ છે. ચાર માણસોને દેખાડવા માટે અને ગરં લેવા માટે તમારે દીકરા જોઈએ છે!

આ બધામાં મારે પુત્રની ઇચ્છા છે કે નહિ, અથવા તો એ બાબતમાં મારે કંઈ લાગેવળે છે કે નહિ તેની તમે કદી દરકાર જ કરી નથી ! હું એટલે કંઈ જ નહિ !

‘તને ‘કંઈક’ માની એ જ મારી બૂધ. તે દિવસે મહેમાનની સામે મારી સારી ફરેલી હતી !’

‘ફરેલી કાણે કરી ? જે કે તમે ? બીજાની દેખતાં તમે મારું અપમાન કરું...’

‘કાલિંદી !’ વ્યતરાવે બૂધ પાસે. ‘હું કોની સાથે બોલે છે ? શું બોલે છે ? તને અહીંથી શી વાતની કમી છે ? ધરમાં જે જોઈએ તે બધું જ છે તારે તારા અભિપ્રાયની શી જરૂર છે ? તું મારે માથે ચડતી જ છો. તું બહુ કાઠી છો તે મને ખબર છે. પરંતુ તારું એ કદાચ બૂધા આગળ ને કં તો તારી મૈત્રિભૂતિ આગળ દેખાડો, મારે એ નથી જોવું.’ બૂધે કે કોરે અવાજે એ બરાડતા હતા.

‘મારો ને તમારો મેળ ખાવો શક્ય નથી ! જે પ્રયાસ પ્રજ્ઞે મ કરી જોયો, બહુ સહી લીધું.’ કાલિંદી ત્રાસીને બોલી, ‘બધા જ તમે એક માળાના પાશ છો.’ આટલું બોલી હતાસ બની તે નીચે બેસી ગઈ. વર્ષતરાવ બગડતા બગડતા બહાર ચાલ્યા ગયા. કાલિંદીની નજરે અંધારા આવતાં હતાં. તેનાં અંધુ સુદાં હવે તો સુકાઈ ગયાં હતાં. હમ પછીના દરેક પ્રસંગને સ્પષ્ટ અર્થ તેને સમજવા લાગ્યો. હવે તેને સમજ્યું કે સંજો દવ્ય રેવિકા-દળમાં જવાને માટે સંધ્યામાં જવા પૂરતો જ આ પ્રસંગ ન હતો. ગાંધી-રોષીને બદલે કાળી રોષી પૂરતો જ આ ચલાવ ન હતો. હમેશા બનનારા આ બનાવોનો જીવનના તત્ત્વજ્ઞાન સાથે સીધો સંબંધ હતો.

જન્મ ! સિવાય તે ત્યાં ને ત્યાં જ ઊભી થઈ. ચરીર તાવથી ફફડી ઊઠ્યું હતું. વરોણિયામાં અટવાયેલા પાન જે રીતે ધૂમરી ખાય તે રીતે તેના વિચારો ચકરાવે ચક્રા હતા. પોતે જાણે કે એક પવંતનું ચક્રાણુ ચડે છે, સિખર ઉપર કાંઈક ઝાંખી દિવ્યમૂર્તિ પોતાને દેખાય છે અને પોતે વેગે કરીને ઉપર જવાનો પ્રયાસ કરે છે; પરંતુ પગથાર પાસે જોતે વર્ષતરાવ જાણે કે પોતાને પાછી એવી ગ્રહેલ છે. એવું અસ્પષ્ટ ચિત્ર એની નજર સમક્ષ ઊઠ્યું રહ્યું ! તે જમી ત્યારે આઠ લાગ્યા હતા. તેને આ જગ્યાએ

રહેતું અશક્ય જણાતું નથી. તે ઝપટબેર ઊભી થઈ. અપાટાબધ એ સારીઓ ચેલીમાં લઈ લીધી. હાથથી પોતાના વાળ સરખા કરી, ચેલી હાથમાં લીધી.

‘પરંતુ તું ચાલી આવી શા માટે ?’ લોકો એને પૂછશે. આનો ઉત્તર આપવો કંઈ રીતે શક્ય હતો ? તેનાં સર્વાવકાશો સુધરેલાં હતાં; કદાચને તેનો પતિ દારૂખાર પીતો હોય તો તેને તેઓ સમજાવી શકે, પરંતુ અત્યંત એટલે શું ? તેમાં જુદાપણું કે એક હોય તો જ જીવન સાથે એને શો સંબંધ એ તેઓ સમજી શકે તેવું ન હતું. તે લોકોને એની સૂઝ જ પકડાતી નહિ.

ઉપરાંત કાલિંદીને બાળકનું બંધન પણ વળગ્યું હતું. પોતાના બાળકને તો એ તાલીમ આપી ચકરી જ એ આશાએ એણે પોતાના મનનું સમાધાન કરી લીધું ને અટકી ગઈ.

સંજોને ટાણે એ દરવાજા પાસે આવીને ઊભી રહેતી ત્યારે આસપાસનાં બાળકોને જુદા જુદા ઘેર-ઘામાં સ્વપ્નસેવક-દળમાં જતાં તે જોતી. તેમના તરફ તે મમતાથી જોતી. તેનું મન વલોવાઈ જતું. પોતે પણ કાંઈ સમયે આસપાસથી આ રીતે બાળકોને એકઠાં કરે, તેમને હાથને સ્વપ્નસેવક-દળમાં લઈ. રમેટું અને સખાન બોલથી એકઠાં ‘યેલેલી પોતાની બેન-પણીઓ આજળ ગર્વબેર બેસે એવું એને થઈ આવતું. પરંતુ આજની કાલિંદી માટે એ ક્યાં શક્ય હતું ? શરદેમાં આજળ પડતો ભાગ લેતી, નવા નવા વિચારો-ને પોતાના કરી ચૂકેલી કાલિંદી આજે વર્ષતરાવની પ્રતિજ્ઞાને ધક્કો ન લાગે એટલા ખાતર ઉંમરે ન જોળવાય તે માટે સાવચેતી રાખતી હતી ! તેની કાળી લામ્બર, જોણ નાચતી આંખોમાં હવે કડુણા ભરી હતી. અસહાયતા એમાં પ્રત્યક્ષ ચતી હતી !

પોતાના બાળકને હાઈ ને હજી મ તે પેલાં બાળકો તરફ જોતી ઊભી રહે છે. દરવાજામાં જોલેલી કાલિંદીને જોઈને કાંઈને મ કાલિંદીના સુખની ઇર્ષ્યા આવતી હશે. હાંબમાં મીઠું મળતું ગોળમરોળ બાળક, પતિ પ્રજ્ઞાત વક્રીલ, ત્રણમાળનું સુદર મકાન, ને ચરીર પર ધરેણી-માર્ગ ! અને આમ છતાં એક કાળે નાચી ઊઠતી એ કાળી લામ્બર આંખોમાં ઊભારાતી જીવનની કડુણતા ! તે ફક્ત એ એકલીને જ લાગે બનુભવવાતી હતી !

[ચક્રાવવા નરવણેની મરાઠી વાર્તા ‘કાલિંદી ચા ચંદાર’ પરથી]

સમાજ અને સાહિત્યની નવા જૂની

સમાજ

અમરેલી પ્રાંતના ચણાના કાઠી સજવના ઈનામી રામપરા ગામના એક માધ્યમારે કાઠીએ ગામની ચોંટલી સ્ત્રીઓને કહેવાતી સોનાના માફળીઆની ચોરી કરવાના પ્લાનના તળે ધમધંગતા તેલના તાવડામાં દાધ બોળાવ્યા હતા આ સનસનુડીમયી સમાચારે પ્રભમાં અરેરાટી ભાપી ગઈ હતી. ત્રણેક સ્ત્રીઓને કાઠા સુધી બળવાથી ગળીત ઈલ થઈ છે. ભારે ખીલ સ્ત્રીઓને ઓછી વધતી ઈલ થવા પામી છે. ગામમાંથી સમાચાર બહાર ન જાય તે માટે માધ્યમારે માણસોએ તકેદારી રાખી હતી અને પ્રભડગળના કાથે કરો આવે તો ગ્રામીણો કાર કરી દેવાની અફવા પણ વહેતી મૂકવામાં આવી હતી. પોલીસને આ બનાવની જાણ થતાં રિવર બાદ થતાં નામજ ફોજદાર, ડોહર ગેરે બનાવવાળા રથેજે જવા બેપડી ગયા હતા.

અજમેરમાં એક નવું ચણાઉં મકાન બેઠાએક વડી પડતાં અત્યાર સુધીમાં ચોંટ રાખેલા માર્યા ગયા હતા અને રપ માણસોને ગંભીર ઈલા પહોંચી હતી. મકાનમાં કામ કરતાં માણસોના ચોક્કસ આંકડે હજુ સુધી જાણીયા નથી. પરંતુ એમ ધારવામાં આવે છે કે આશરે ૫૦ માણસો તેના કામ કરતાં હતાં મકાનનો ત્રીજો માળ સંધ્યાઈ રહ્યો હતો દટાઈ ગયેલા માણસોના મૃતદેહો સંઘારમાંથી બહાર ખેંચી કાઢવામાં આવ્યા હતા. દટાઈ ગયેલાઓમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકોના પણ સમાવેશ થાય છે.

આસા સરોવરમાં તા. ૨ છના રાજ 'વીટિયા' નામનું જહાજ ડૂબી જવાથી તેમાંના ૨૬૫ મુસાફરો ડૂબી મૃત્યા હતા. આ બધા મુસાફરો ના. આગાખાનના અનુયાયી ઈસ્લામીઓ હતા અને ના. આગાખાન હીરે

મહાસ્ત્રવામાં સાથ લેતા ન્યાસાલેન્ડ જઈ રહ્યાં હતા. જહાજ ફોરે-સેના અખાતમાં પચનથી તોફાનને લીધે ઊધું વળી ગયું હતું. ૨૬૫ ઈસ્લામી-ઓમાંથી પ્રોટેક્ટ મામતના રાખેલા ડૂબી ગયા હોવાની ધારતી છે. ફક્ત પાંચ રાખેસોને બચાવી લેવામાં આવ્યા હતા.

નાગપુર યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચેન્સેલર શ્રી. પુરાણીકે જણાવ્યું હતું કે નાગપુર યુનિવર્સિટીની કારોબારી સમાજે નિર્ણય કર્યો છે કે ૧૯૪૭ના જુલાઈ માસથી યુનિવર્સિટીમાં તમામ વિષયોના સિદ્ધાંત માટે ફરજિયાત મધ્યવર્તી ભાવણી તરીકે દિંદી, મરાઠી અને ઉર્દૂનો અગ્રહ કરવામાં આરંભે. ગઈ સાલ યુનિવર્સિટીએ નાગપુર અને ગઈની કોલેજોમાં તેમજ કોમર્સ કોલેજોમાં દિંદી ભાષાઓના સિદ્ધાંતના મધ્યવર્તી સાધન તરીકે ઉપયોગમાં લેવાની શરૂઆત કરી હતી અને તેમણે એ સમગ્રરોને લાભ પેંચે લીધો હતો. આ નવા અખતરાનાં પરિણામો થણાંજ સારાં અર્થમાં હતાં. વાઈસ ચેન્સેલરે એવી આશા વ્યક્ત કરી હતી કે મધ્યપ્રાંતની ક્લેસમેન્ટ પણ આજુ પચતું લેશે. આ યોજનાને ફરજિયાત રીતે માન્ય કરવામાં આવે તે અગાઉ દિંદી ભાષાઓમાં પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરવા માટે એક સાય રૂપિયાની ગ્રાન્ટ યુનિવર્સિટીએ સરકાર પાસે માંગી છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આગામી સંમેલનના મંત્રીઓ તરફથી નીચેનું નિવેદન સહાર પાડ્યું છે:

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ શ્રી રાજકોટ સાહિત્ય સભાના અધ્યક્ષ-ને સ્વીકાર કર્યાં હોવાથી, સોજાનું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન શુક્ર, રવિ અને રવિવાર તારીખ ૧૮, ૧૯, અને ૨૦ મી ઓક્ટોબરે રાજકોટમાં શ્રી ધર્મેન્દ્રસિંહજી કોલેજમાં ભરવાનું નક્કી કર્યું છે. તે પ્રસંગે

સાહિત્ય

સર્વ સાહિત્યરસિકોને ધારવા સહકાર વિનંતિ છે. સંમેલનની સાથે કળા પ્રદર્શન યોજવાની ગોઠવણ પણ કરવામાં આવી છે. સાહિત્ય પરિષદ સંમેલનના આયોજિતેયનમાં (૧) સાહિત્ય (૨) ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર (૩) વિજ્ઞાન એમ ત્રણ મુખ્ય વિભાગે રાખવાનું વિચારવામાં આવ્યું છે. કળાપ્રદર્શન યોજવાનું નક્કી કર્યું હોવાથી કળાવિશાલ જ્યોતી રાખવાનું જરૂર જણાય નથી. સર્વ સાહિત્ય કારોને લલિત, લલિતેતર, અને બા સાહિત્ય વિષયક નિબંધો તા. ૧૯ ઓક્ટોબર સુધીમાં 'મંત્રીઓ સોજાનું' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન, ધર્મેન્દ્રસિંહજી કોલેજ પો. બો. નં. ૫૪ રાજકોટ' કે સિરનામે પ્રોત્સાહી આપવા આમંત્રણ વિનંતિ છે. સમય દરેક હોવા છતાં સાહિત્યકારો તરફથી આ વિનંતિને સારો પ્રત્યુત્તર મળશે એવી આશા છે.

*

રાજકોટ સાહિત્ય સભાના નવ વર્ષના અધિકારીઓ નીચે પ્રમાણે ચૂંટાયા છે:

પ્રમુખ: ડા. રમણલાલ ક. ધાણિક અને મંત્રીઓ પ્રો. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા, શ્રી બળદેવસાઈ મહેતા અને શ્રી મહાસુખ ઉઘાણી.

*

મીતાના અણુલ કલામ આગ્રહાંએ રવ. મહારેવ દેસાઈએ લખેલા અંગ્રેજી છબન ચરિત્રનો શ્રી ચંદ્રશેખર પ્રાણશંકર શુકેએ કરેલો અનુવાદ વોરા બેન્ડ કંપનીએ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

*

પ્રો. અનંતરાય રાવળના નિવેદનલેખોના સંપ્રદ 'સાહિત્યવિદાર' એ નામે ભારતી સાહિત્ય સંઘ દિલ્હી ટાંક તરફથી પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

ઉદ્ભાસ અને ઉદ્ભાધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

કાવ્યેષુ રમ્યા કવ્યા

આ અંકની

સા
મ
શ્રી

વાતાને મળાને જ વાર્તા અને વાર્તાકારનાં નામ આપવાની પ્રથા જાતી નાખવાનો અપતરો આ અંકમાં કરવામાં આવ્યો છે. વાર્તા અને વાર્તાકારનાં નામ આ પાને આપવામાં આવ્યા છે.

— સંપાદક

ક્રમ	વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧	છાયાપુરુષ	ઉમેશ કવિ	૧
૨	હું રૂનર્ધ આવીશ	નાયાલાલ દવે	૯
૩	પરસાદિત્યના કથાપ્રસંગો	દિંમતલાલ એલ. ગાંધી	૧૧
૪	આગલી પેઢી	અનુ. ચંદુલાલ વ. બટ	૧૩
૫	રાજકન્યા	અનુ. શક્તિલાલ અલગારી	૨૦
૬	ઘટનાકથાઓ	બાબુભાઈ બ્યાસ	૨૩
૭	કલકથા	જડજરત	૨૪
૮	સાચી પણ અજ્ઞાત વાતો	ઉદાલાલ માનસિંહ કામદાર	૨૮
૯	દાણિક મૃત્યુ	રશ્મિનિધિ	૩૧
૧૦	લેટ...લેટ...લેટ !	અનુ. રમણીક મિયાળી	૩૫
૧૧	અજબ ઘરફાટ	અનુ. ર. મ. રા.	૩૬
૧૨	સાગરની ગોઠમાં	અનુ. ચંદુલાલ વ. બટ	૪૩
૧૩	સમાજ-સાહિત્યની નવાજૂની	...	૫૪

‘તો ડોસીમાએ ગોખ્યા કે ઈંકામાંથી ચીજ-વસત ઝેંટીએ તેમ હાય પસવારી-ખંભાપધોર લંબાવી કંઈક આંચકતા હોય તેમ ઝટકો કરી, કેડ સુધી વાળી પછી પાછો પેલા પૂછનારને કંઈક આપતા હોય તેમ ધર્યો-તો હાથમાં સડી હતી.

‘અને સહુ આભાં યઈ ભેઈ રહ્યાં.

‘પેલાએ ડોસીમાના હાથમાંથી સડી લઈને ભેઈ તો ખેમે ઘેરથી લેતો ચરેસો તે જ નામવાળા સડી. કચ્છી બનાવટની.

‘ડોસીમા બોલ્યાં: ‘લે. હવે પતીજ પડીને, સમઘાં અરે ગોડાં! હવે જાવ મેટા. કાગળ લખી પૂછને તું તારે. ને શેકને ય હારે એક ચમરખી બીકને. કંઈ કે છેકરાને એક આટા મોકલે. પછી પરણીને પાછો આવશે ને તમારી બંધણીનાં વરસ પૂરાં કરી જરી.’

‘ઐલાએ ખેમાને કાગળ લખ્યો ને ઠપકા દીધો કે જૂંકા, સુખમાં હોઈ તેથી ભોમકા નો જુલીએ. માવ તર ને બાકુને વિસારી નો ખેસીએ. ને તાછ કલમ કરી લખી પૂછ્યું કે ક્ષણે દિવસે આપણા આમમાં ઐલાં માછ પાસેથી તારું સરનામું મેળવી તારો પવો કઠાવ્યો તે દી ચાતા ખપોરે તું શું કરવો હતો તે પછુ લખને.

‘ત્યાંથી જવાળ આવ્યો તે કાગળ લઈને ડોસીમાને ઈં વંચાવવા આવેલા. ખેમલે લખેલું કે હું કાગળ લખું લખું કરતો રિયો. એક તો તમ સહુને પૂછ્યા વગર ચાલી આવ્યો એનો વાંકુનો હતો તે મારો હાય ભાંગી ગયેલો. લખતાં છવ જ ન હાલે. હું તમને સહુને ને વતનને ખૂન ખૂન ચાદ કરી કરું છું ને તિર્વા આવવા કંખું છું. ને તમ સહુના પુણ્યપ્રતાપે અહીં સુખચેનમાં છું. તાછ કલમ કરી એલે ય લખ્યું કે તમે પુછાવ્યું કે હું તે દી ખપોરે શું કરતો હતો તેના જવાબમાં જાણને કે હું તે દી જમીનૂડી અગાસીમાં ટેલતો હતો. સોપારી વાંતરતો હતો. એમાં જાણે કમ કરતી એક સમડી આવી ને મારા હાથમાંથી સડી ચૂંટવી ખેપટ વઈ ગઈ.’

કહી માછ શેડુંકે ચૂપ રહી બોલ્યાં: ‘ડોસીમા એવું બધું કાંક વિઘાળી-મેલી સાધનાથી જાણતાં એમ અને સાંભળેલું.’

સરોને પૂછ્યું: ‘બાપુહા! આ વાતનો ખુશસો કરી બતાવો, દયો! એ કેમ બન્યું હશે, કહો!’

‘હા કહો એને ‘સુદ્ધિગમ.’ શ્રીમતીએ ટોણે માર્યો. હરવાત, હરનવાવ સુદ્ધિપૂર્વક સમજતાં શે વાની મારી વાતની શિખામણું એ પરિણામ કે જે મારે આ કિરણમાં પછુ રચાવી દેવાનું આજે ભેઈ હું શેડો વિચારવા ચંખ્યો તો આ મારી વધા આખ્યાં લાગે તેમ બોલ્યાં: ‘તું ભરત! એક એ બીજી વાત સાંભળી ને. તને કદાચ એથી મદદ પડશે ને વઢુને પછુ એ વાર્તા સંભળાઈ જશે.’

‘તો કહો ને! આપણને તો ‘હૃદયગમ’ વાત નિસખત છે.’

‘હા. કહો બા! ભેઈ એ કેમ ‘હૃદયગમ’ કરી શકે છે સુદ્ધિથી સમજના વગર!’ મેં મ શ્રીમતીને ટોણો માર્યો તો બબડો બિકતાં શ્રીમતી બોલ્યાં ‘સુદ્ધિથી સમજાયેલું થકા પેલા કહે છે કહો, ખરાખર!’ ‘હા.’ મેં કબૂલ્યું.

‘તો પ્રથમથી જ થકા રાખી માની લીધું શું એટું કહો ભેઈ નાંક સુદ્ધિને કસરત આપવી, એટલું જ ને! ‘તારી વાત આમ તો ખરાખર છે. પછુ છુડિ વડે સમજ-સોચીને માનેલું થકા ભીમી કહે છે તેમ ભારે ખળ બેઠું હોય છે. એ થકા વાત વાતમ ચળી જતી નથી સમજ! હું બા, તમે તમારી વાત કહો, પછી એની વાત.’

‘મારી છોડણી લઈ આવ તો બેટા!’ સરોને આધી આપેલી છોડણીને સમઠો ખેંચી બાએ ઘર ક્યું: ‘જમનગરમાં બપોરે સતો જમ માડીએ હતા ત્યારની આ વાત અત્યારે રજુનિત જમ...’

‘ના બા, રજુનિત જમ છે.’ મેં માહિતી આપી ઉમેર્યું: ‘રજુનિત જમની પછી તેનો જાગીને બેઠો છે.’

‘હું એ રજુનિત જમ પહેલાં આ સતો જમ હતા ને તે પહેલાં વિમો જમ ને તે પહેલાં આ સતો જમ હતા સમજ સરોજ!’

‘હું હાદીમા!’ સરોને હોંકારો પૂર્ણ.

‘ત્યારે જમ કળાવકમાં-સીતળાના કળાવકમાં એક બહુ સારા ભેરી રહે-દેવત કલા જાપ તેવા. એમને ચઢ્યું કે સડી અ બ્યું કે એકાદ રાણીને પૂરા દી છે તે પોતે કુંડળી મૂકીને ભેડું તો લાગ્યું કે દરબારને દરખ કરવા નેવું છે. એ પાજા મામ દરબારી વર્ષાસન ખાતા તે જવું થે ભેઈએ એટલે સામલ યઈ બિપમા નમર.

‘નમનગરને દુકામી ‘નગર’ કહે છે સરોજી.’
શ્રીમતીએ હેઠાસે પૂરો.

‘વચન-અરધાક પંચ કાપો દરો ને નેશી
જૂઝ્યા મથા. સાથે ટીમણુ હતું. નદીને કાઢે, આંખાની
મટા ને એકાંતિક જગ્યા નેઈ એટલે નેશીએ ખોલેથી
ખરિશે જાને દૂંઢે લટકાવી એમિયું બોળા લીધું ને
હટપટ સંખ્યાનપ પતાવી બેઠા ટીમણુ કરવા-મસિયો
કે સામયો ને કંઈ ગોરાણીએ બંધાવ્યું હતું તે. બાપા
માણસને એવું વધુ માફક આવે. બપોરા કરી, દાઘ
ધોઈ, પાણી પી ખરિશે એશીકે મૂકી દેવતા માર્યા
યોગા આડે પડે યવાનું કરે ત્યાં સામેથી જોઈ રમે-
સર જેવો ગામેકુ ડોકાણો. એ તો સીધો તેમની પાસે
જ આવ્યો. આવીને બેઠાથ નેડી માણું નમાવી બોલ્યો:
‘એ ગોર માંરાજ! પડે લાગીએ!’

‘તો નેશી કહે: ‘આશીવાંદ, બાઈ.’ બીજી એને
કંઈ પૂછે તે પહેલાં તો એણે જ પૂછ્યું નેશીને:
‘કહો નેશી માંરાજ! નગર નરો ને!’

‘તો નેશી કહે ‘હા, બાઈ.’
‘રાણીને જોધાન છે ને તમે કુંડળી માંડી છે,
ઈ સાચું ને ગોર બાપા!’

‘તો થોડું કંઈવાતાં નેશી બોલ્યા: ‘હા, બાઈ.’
‘ને કુંવર આવશે એવો ભેગ બેઠો છે ને બાપા?
બારે ઉદાર ને દાની નીકળે એવો, નામજા કાઢે એવો
સાચું ને નેશી માંરાજ!’

‘તો નેશી કહે: ‘ઈયે સાચું, બાઈ.’
‘નેશી એને કંઈ આગળ પૂછે તે પહેલાં તો
એણે આલતી પકડી. કહેતો ગયો: ‘તંઈ આપણે આજથી
દસ દી પછી આ જ વેળા, આ જગ્યાએ વળી મળ્યું,
બાપા. એ રામરામ.’

‘નેશી તો ક્રવાચક યઈ ગયા. એને થયું કે
રાણીને જોધાન આવવાનું ને જન્મદાયર લઈને નગર
ભઈ છું એ તો દહાય એ મને જોળખતો હોય તો
અનુમાન કરી છોડે ને નગર આવતો-જતો હોય ને
રાજદરબારમાં એનું કોકે સચુંસાઈ જતું-આવતું હોય
તો તે પશુ ભલે. પશુ આ કુંવર આવશે ઈ એણે
કેમ કરતાં જવડું, ઈનું ખડું! કદાચ કુંવર બોટા-
કૃત્રિમ બેસાડી દેવાય છે ઈ રજવાડાની બાલી વાત.
પશુ એનાં લશ્કરે એણે ગામે વરણ્યા.

‘દસ દી વીતી મથા. ઈ જ નદીને કાઢે. ઈ જ
આંખાની છાયા. ને ઈનું ઈ બધું આટોપી નેશી
કિલ લંબાવે ત્યાં તો એસો રમેસર ડોકાણો. માંરાજ
સડપ કરતા બેઠા યઈ ગયા ને બોલી પડ્યા:

‘‘એ આવો બાઈ.’
‘તો એ બોલ્યો: ‘બાપા રામરામ! આવી પોંચ્યા
છે ને! હવે જો નેવું નહિ સારું ક્યું’ દરબારના સખા-
ક્યુને વળાવી દીધા ઈ. હવે કાળાવક ક્યાં છેડું છે!’
‘કપાતાં નેશી માંક બોલી ચક્યા: ‘હા.’

‘‘આ તમે બાપા પોંચ્યા પશુ મેંકે ખડું ને. દર-
બારે આદર-માન દીધાં, કુંડળી વધાવી ને કિનારા
દીધા ને રોક્યા. ને છોડે દી તો કુંવરે જન્મ્યા, ને
ઈ વખત લઈને તમે પાછી જો બીજી કુંડળી મૂકી
તે ને આગલી બેઠે મળતી આવી ઈ નેઈ દરબાર
લડીકે તો જન્મ યઈ મથા સાચું ને! ને અંકર રાણી-
વાસમાં ઈ મોકલી ને વધાવું થયું. ને તમે રજા
માગી તો દરબારે તો બહુ તાણુ કરી કે શોધાઈ જવ
નેશી! પશુ તમને ધરને ઉચાટ બારે ને પછી આવ-
વાનું કહી માંક રજા મેળવી.

‘‘દરબારે શીખ દીધી તે પાંચસો ફારી. અંદરથી
પશુ તેટલી જ રકમનો વધાવો ને યાલ-કુચાલ, કાંઈ,
વેલ-વીંટી ઠીક મળ્યું કહેવાય. માપા! હવે ગોરાણી
માને ઈ બધું હેમબેમ મુપરદ કરો તો સાડું બાપા!’
‘‘કાં? કુંડળી નેશીથી પુણાઈ ગયું.

‘‘તમે રિયા ઉદાર છવ. અમારાં ગોરાણીમાને
જ ઈ પાંતોતો કિચાટ! આટલું ઢમકાળયે કમાણુ
પશુ ગાંધે કાઢ દી યવા ન દીધું.’

‘‘પશુ આ બધું તમે નજો છો કેમ કરતાં ઈ
તો કહો બાઈ! હું પૂછું પૂછું કરતો રહી ગયો છું.
જતી વખતે જ પૂછું પૂછું કરતો રહી ગયો ને તમે
આલ્યા મથા. પશુ આવખતે એમ ને એમ નહિ જવા
હવે. કહો બાઈ આ બધું તમે કેવી રીતે જવડું!
એ કંઈ ગિલા છે તમ પાસે!’

‘તો એણે કહે: ‘ઈન જાણે ત્યાં મુધી સાડું
છે, ગાપા! અમારી રમેસરની ગિલા તો જાણે
- - -

‘કોઈ દી, ક્યાં મેલી ન હોય બાઈ! વિદ્યા જ એક નિમળ છે બાપુ!’

‘ઈ હશે બાપા! પણ આ વિદ્યા એવી નથી.’

‘જેથી કહે: ‘નહિ, તમારે મને શીખવવી જ પડશે. શાઈ, હું કાશી જઈને બપોલે. મોટા ધુરધર વિદ્યાનોને શુરુ કર્યાં પણ બાઈ તમારી વિદ્યાનો જોઈ ક્યાંઈ જોયો નથી. મને તમારા શિષ્ય કરેલ પણ વિદ્યા તો શીખવો જ.’

‘વેલાએ જોશીના પત્ર ઉપર ખીટ મારી, તે તરફથી ધૂળ લઈ, આખ-માથે અડાડી છલ કચરી કહ્યું: ‘બાપા! એવું બોલશો મા! મને પાપમાં નાખ-શો મા. હું તો જનમ જનમનો અપરાધી થાઉં છું. આ એક જનમ ખસે છે, બાપા! એમાં શીખવા જેવું કંઈ નથી, આપ સમા તપસી બાલજીને જાણાયે જોશો રહી ન શકું તેવી વિદ્યા છે હું પાસે બાપા! આપના તો પગની રજતું ગળું નથી મારી વિદ્યાનું. બસે આટલું આવું જાણી જઈ છું, પણ આપની પાસે પણ આવી ન શકું એવી આપની માવત્રી (ગામત્રી)નું રખેણું છે. પવિતર ઈ પવિતર ને મેલું ઈ મેલું મા’રાજ. મને જાણું પૂછશો મા! જગવાન આપને એવી વાતથી છેડા રાખે. આપના જેવાથી તો આ સંસાર જીજ્ઞા છે બાપા! ને અમ જેવાથી તો જીમિનેય બાર છે.’

‘તો જોશી એને જોઈ રજા આધારન આપતાં મોલ્યા: ‘તો મારું કોટલ તો બાજો બાઈ, હું તો આમાં કંઈ જ સમજતો નથી. મારે ઈ જાણવું છે કે આવું મૃત, બલિષ્ઠ ને વર્તમાન ત્રણે કાળનું તમે જાણી જાણ છે. એ શેને કીધે! એમાં તમારે બસે મેલી વિદ્યાથી પણ ફી રીતે સાધના કરવી પડે એ તો મને કહેજો!’

‘તો કહે: ‘મા’રાજ! ઈ હું કહેવા માડું તો મને તપસીને ન કહી શકું. મારી જમ જ દુઃખ જાણ, જેવું હું બોલું કે. એમાં એટલું જાણું કે જાણું મ મેલું ને મેલું જ. અખખો, સુગ, ચીતરી ચડે તે તે જાણું કરવાનું. હોય દુઃખમાં કહી દીધું. આશીર્વાદ નો, બાપા, કે હવેનો જલ કાંઈક માણસ જેવા માણસની જેમ જીવવા મળે. તો આ દરજન ક્યાં ને પાવન ચક્ર પરમાણુ.’

‘કહેતો એ ગયો. ને જોશીએ કાળાવડનો રસ્તો ગયો.’

‘હો આ બીજી વાતે પૂરી થઈ. હવે કહે એ સાધનાનું ગોપ્ય જો જોશો રખેસર ત્રિચારો કહેવું અચકાતો-લજવાતો હતો.’

‘ના બાપુજી ન કહેશો. એ મારે નથી સંભ જાવું!’ કહેતી સરોજ બાગી છૂટી. હું હસી પડતો શ્રીમતી પાસેથી પસાર થતો તેને એક ચૂંટી બધુંતો ગયો. આ ન બાળે તેવી મારી એ ચૂંટી જાહેર કરતાં શ્રીમતી ફફડી ગયાં:

‘જોમ મા! હું તો મરી ગઈ જોશો રખેસરને પાપે!’

‘રખેસર કાશીશ્વરનો અપભ્રંશ છે, હો સરોજ!’ કહેતો હું પ બાળ્યો.

એવો એક કિસ્સો હું જાણું છું તે કહું, ચાલો! કંઝીરાના જાદુઆદમાં સુમારે ૪૦-૫૦ વરસ પહેલાં બનેલો, કહેવાય છે, લાંબલમ પંત ફરીને જો દક્ષિણી બાહજ રહેતા માણસ વારે સન્નજન. તરી જાતાના કામમાં કારકુન હતા. હતા સાચો ધાર્મિક જીવ. પૂજાઅનુક્રમ કરનારો પવિત્ર ને પારશીકિક વ્યાખ્યા સાંભળે એક વેપારી કબજાન (એનિસિનિયા)ના કાંઈક ખંદર માટે માલ બરી વહાણની સતમી-ચીડી વહેલી મેળવી લેવાની ઉતાવળમાં પંતજીને ઘેર બાલ્યો. પંતજી તે વખતે પૂજામાં બેઠેલા. વેપારી કહે:

‘પંતજી! જગવાન કરે ને વહાણ એ અતારના પાણીએ ઊપડી જાય તો મગ નાકા ને જો કેમે કરતાં વખતસર પહોંચી જાય. ત્યાં આગળ થોડાક માલ નોરી રાખ્યો છે તેનો ત્યાંના આક્રિતિયાનો કાગળ છે કે એક આ તરફ આવનારા ખતેલામાં બરાવાનું લગસત નક્કી હતું તે ખંદર-શરિ પહોંચાડી ચે દીધો છે. પણ વહાણમાં જગ્યા ન રહી એટલે ખંદરે પહોંચે છે. ઈ હવે આપણા ગળામાં પહોંચે કહેવાય ને જાણ-રાતું તો જાણો છે ને! મધસધ પહોંચવી જોઈએ આપણા વેપારીએને. તે જો આપણા કોટિયાને સન્ના (અનુક્રમ પવન) ચક્ર જાય તો બારે રંગ રહી જાય. એવે કંઈ જોણી લાંબી છે! પૂરા ત્રણ મહિનાની અતવળતની. બારે ચક્ર છે. પંતજી!’

દયાળુ પંતજીએ સુવાળા શેઠનો કડકો ચારખેલો લાખોનાં સાહસ એકનારાની ધીરજ તથા દિમતનાં જાણણું નીરખ્યાં. કૃપાભર્યાં એમનાથી સહસા બોલાઈ

બાપુ: 'એમાં અણગણી જેવું કંઈ નથી, રોકા દેખે કરવું હોય તો ત્રણ મહિનાના ત્રણ દીમાં વઢાણ વળતિયું. માય.'

'આપણે તો પંતછ, ત્રણના પાંચ મહિના ન માય તો ચ બગવાનની મહેર થઈ, ભણે.'

'ત્રણ સારાં વાનાં કરશે, રોકા.'

કહી પંતછ સામઠા થયા. ને રોકાની સાથે ચાલ્યા કચેરીએ. ત્યાં આગળથી ઉપયોગી કામગિયાં રોકાને હવાલે કર્યાં. ટૂંકેલ નીચે કાગને ડાળે રહ્યો જોડો દત્તો. કાલ-સતમી હાથવળાં કરતો એ ચ બેપજો ને વઢાણ દંકારી મૂક્યું.

અરખી સમુદનાં પાણી લગલગ આવ્યાં હશે ને હંગાસાનની દૃષ્ય સાંધી સુકોન મરડે ત્યારે મધરાતનો અમુચ થયો. ઢશે અખિપાઈ હાલ ને સફેદ તારોડિયાનું નિશાન લે ત્યાં એકાએક આજખીજ ને તોફાન ફાટી નીકળ્યું. હાંચું. અમરતું ચે અંધારું ધોર હટું એમાં પડખેતું માથુસ ગાંઠ બાળ્યું જ્ય તેવું ધેરું કિયાંગ ખની મધું ને વા-વટોળ કહે માડું કામ. કરા કરા જોવામાં જાંટાની ઝડી. ને વઢાણ હાલકોલક થાતું દિલોળા લેતું જ્ય. ટૂંકેલ ખલાસી જિયારા સત્યા-ભંકારામાં ઘૂસી ગયા. માનતા-આખડી ને રામ-નામનાં રટણ આહરી દીધાં.

ઉપર આવું આકતું બેકાર તાંડવ ને નીચેના વરુણ દેવની કરમકાં—ખારવાએ તો જિયારાએ આંખ મીચીને ઝંપી રહ્યા. જણે એવનાં ખારણ વળા ગયાં.

પણ સતારતું થાવું, તોફાનનું ચમતું, ને હજ સાનનાં સુલકને જે અંદરે નાંચરતું હટું ને ખાળામાં વઢાણતું હાખલ થવું, બધું સાથે જન્યું તે જણે સ્વપ્નું જોતા હોય એમ વઢાણવાળાએ જોઈ રહ્યા. મહે તેવા ગાંઠ નાખવાની છાતી બેસારી દ, મતિ મૂંઝાય જામ-અકલ એર મારી જ્ય પણ એ તો સામરના આળ, સમરના એકતાંગ. છત્રની હાલચ આવડીના ચૂસે-ચૂસીએ મુખીને ધર છોડનારા. સમરથના અડળ એકને એવાજ પચાંવી રહે.

નાજિયેર પધરાવી, લંચર લોડી નાખોદો દરખ-એર કિતથો. કાગળિયાં સોંપી, માલ બેપટ ખાલી કરી નાખ્યો ને જોલો કાઢે પડેલો માલ વઢાણવગા કરી લીધો-જસ એનાં તૈવાર કાગળિયાં હાથ કરતાક

સાંજને પાણીએ બગવાનતું નામ લઈ વઢાણ ઉપાડી મૂક્યું મારે વાલીડે. કે વહેલું આવે બહારખાદ. ને એને બીજો કાંઈ ઉચાટ નોતો. ત્રણ ત્રણ મહિનાનાં ખાનપાન તો ભયોંતાં બંકમાં ને વઢાણે અરખી એય તો એક રાતમાં પૂરી કરી નાખીંતી કાંઈ તિલ-રમાતી કરાખતથી.

ચરાખર મોટાં પાણીએ વઢાણ પહોંચ્યું ને એણે બહારખાદની દિશામાં સુકાન ફેરવી મૂક્યું. તો આવસા દીનાં-જ્યાં એધાણ ડોહાયાં. પણ એને આ વખતે તો દરમત રહી. થયું કે આમાં કાંક દેવતો હાથ છે. ફંચાકું ચ ખાડું ચનાર નથી. એટલે ઈ બરોસે ધરપત રાખી સદુ પાછા બંકગિયામાં બરાઈ બેઠા.

સતારે જગીને જુએ તો બહારખાદની ખાડીનાં પાણી સહસ્રાટ કાપતુ વઢાણ હાખલ થઈ ગયેલું. સદ સંકેસવા મોડી સદુ અંદર ઉપર ફરફરતો વાવટો જોઈ રહ્યા, ને તેની પાછળનાં ચોતાનાં ધરના ઉત્સુક ચહે-રાની કલ્પનાએ મોઢે તેજ પામ્યાં.

બગવાનની આવી મૂંઝ લીલા જ્યુતગતી અરખે ઘેલે થઈ ગયેલો ટૂંકેલ કાલ-સનમી લઈ મકાની રેતી માથે ઉઠાડતો કિતરીને સીધો વહીવટદારની કચેરીએ બેપજો.

નાંચરેલો કે દંકારસ કરતા એના જનબાઈએને તો લાગ્યું કે નકી આ કમનસીમને કંવા નમો દશે. ને આવતલ નાંખેલો કપાંક વાખીને આવ્યો ન હોય. એ રોકાની પેડીનાં પખપિયાં અમો ત્યારે એને જોઈ રોકનાં ચ ધરણ મરી ગયાં પડેલાં તો. પણ પછી ત્યારે ખરા ખચર જવવા ત્યારે એને અચરજનો ખાર ન રહ્યો. સીધા પંતછ પાસે બેપજા. પંતછ પૂજમાં જ બેઠેલા હતા. વાત કરી સારા સમાચારની. તો સ્વાભાવિક વાન સંબળતા હાથે તેમ નયા બગવાનની કરુણામાં કૂનઠમાથે અઢા દહ થતી હોય તેવા પંતછ બોલ્યા: 'દેવને શું અચમ, રોકા! બગવાને તમારું કામ પાન પાડી દીધું' દવે જાગમે જ કરાવો, બહેકા જમાડો, જોરણીયુને ચીર જોડાડો, જાન.'

રોકા મયા. ને પંતછ પાછા પૂજમાં પેરાવાયા.

તો ખાનમાં દેવને દીઠા પતે ક્યવાતે મોઢે બેઠ્યા ભણે: 'પંન! દવે આવું નેણ ન નીકળા જ્ય ઈ સોચતા-સંબળતા રહેજો, હો! મારે તરખ કાંઈ જોઈથી થઈ નથી. જુલો અડી-કહેનાં વસો.'

ખતાબો. પતે જોયું તો ખરડો દરિયાઈ કાદવ, ખાર
ને લોહીથી છાંચાયેલો-ખરકાયેલો જોયો.

ચોખા-પઉની ગૂણની જેમ આપું વદાણુ વાંમે
ઉપાડીને દેને સામે બદરે દોટ મૂકી પાણુ આ બંદરે
મૂકી દીધું હતું.

કચળા કીકતા પંતે ભોંલી જોયા: 'કમા કરો
નાથ. મેં પાતકીએ આપને પારાવાર કષ્ટ આપ્યું છે.
હું તો બોલતાં છું' બોલી ગયો ભગવાન. આવકું
અસાધ્ય સાધ્ય થાય તેવું ત્રણ મહિનાની વાટ ત્રણ
દીર્ઘા થઈ જાય તેવું પ્રભુ. મેં નોતું મણ્યું.'

દેવે આશ્વાસન દીધું ને અદશ્ય થઈ ગયા.

પણ પછી પતણે નેકરીનો સરાદ કીડી ગયો
ગામ એમનો જીવ ખાઈ જાય ઈ મોઢા આજળ એમણે
રાજનામું આપી રોતાના વતન કોકળની વાટ પકડી ને
કદાચ જીવતા હોય તો લગવડભક્તિ કરતા હશે આજે.

પણ આવી વચનસિદ્ધિ ને તેમ દેવની સદાય
થવી દોહાલી છે. એવા જીવ નિરપદ ને નિર્ભય હોય
છે. દયા-ભાવાનાં માર્યાં ક્યારેક આમ એમનાથી જીવ

ક્યારાઈ જાય તો લંકાવતસલ દેવ એમની વધારે
ધાર્ધ લાજ રાખે છે.

'સાચું છે બરત. આપણા વેવાઈના એક એક
ખીતા છુઝરગ સબધીને વચનસિદ્ધિ જેવું હતું. પણ
ખિચારા બારે ચેતતા રહે. પાછા ખિનજો ખૂન
એટલે પાટી ઉપર લખીનેજ બોલે. બસ એવી રીતે
એ જમ ખાઈ જાય-પણ નો જુલ્મેચૂરે કાંઈ
એનું રાજ-કરાજનું બોલાઈ જવાય તો જસ કાં તો
સામાનું આવી અને ને કાં લીલા લહેર વરસાવે.'

પ્રત્યેક પ્રકારની ૭૩ વાર્તાનો સંગ્રહ

રસ ક્યારી

કિં. ૮ રૂપિયા

વી. પી. પોસ્ટલ ૦-૧૨-૦

કહાની કાર્યાલય : દાણાપીઠ, ભાવનગર

ગેસ્ટો

[પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે]

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગાળો,
કબજિયાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવી મુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલ્યાણદેવી રોડ, સુંબઈ રે,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોખાસા, વડોદરા વગેરે

ની કીર્તિને કાણુ જલે શાથી એમ થયું કે 'મથ, મારે મુંબઈ જવું છે.'
 હા, એ ચાર વરસની યર્ષ પછુ ૬૭ તેણે મુંબઈ જોયું નથી. પિતાને
 તેણે જણાવી દીધું: 'બાપુહા! આ વખતે હું મુંબઈ જાવીશ. પિતાએ કહ્યું: 'એમ!
 જરૂર આવજો હો બહેન।' અને પાછા એ પોતાના કામમાં મુંબઈ ગયા.

તેવાર, બેન્ક, મિત્રો, સર્ગાસંબંધીઓ એ સર્વમાં
 પિતા રોષાઈ રહે છે. કીર્તિને મુંબઈ ઘઈ જવાની
 પોતે હા પાડી છે તે તેમને યાદ પચુ નથી રહ્યું.

પચુ કીર્તિ કંઈ બહે તેમ નથી. પોતાનાં કપડાં
 સફાઈને એ કપાટમાં બુલંદ રૂકે છે. રમકડાંની પોટલી
 બાંધે છે. તેની બંગડીઓ, માથાનાં ફૂમાં એ સાચ-
 વીને રાખે છે. બાને કહે છે: 'મારે મુંબઈ જવું છે
 ને એટલે. પછી જવાનું થાય ત્યારે જડે નહિ ને આ.'

આ કહે છે: 'હા, બરાબર છે. સે આ તારું
 ફરક કાઢી લે. એ પચુ સાથે લઈ જવું પડશે.'
 અને કીર્તિ ફોકની ધડી કરવા બેસે છે.

મુંબઈની વાત થાય તો એ બહુ રસથી સંભળે
 છે. પિતા ન્યાયી હલવો, મોસળી અને કેરીના કર-
 ડિયા લાવ્યા કરે છે તે મુંબઈ. મુંબઈ વિશે તેના
 મનમાં બહુ વિચિત્ર ખ્યાલો છે. રમેશ કહે છે કે ત્યાં
 દ્રામગાડીઓ ધરધર બવાજ કરતી ચાલ્યા કરે છે.
 મોઝાં મકાનો, ગાડીઓ, મોટરો, વીજળીની ગાડી, અને
 રસ્તા પર પાર નહિ એટલા માણસો. મેટ્રો સિનેમા-
 ન્યાં ટારજનની ફિલ્મ ચાલે. પચુ સિનેમામાં ૬૭
 કીર્તિને રસ નથી; રમેશ પાસેથી તેને એટલી વાતો
 સાંભળવાની મળે છે કે સાથે સિનેમાની વાત આવી
 જાય તેમ જીલ્લો એ જિલાલો લે છે. બપોર રહે તો
 મુંબઈ એટલે પિપરમીટ, ચોકલેટ અને બિસ્કિટનાં
 પેકેટ જ યાદ આવે છે.

રમેશ આઠ વરસનો છે. મોટરખસમાં બેસીને
 બાળમંદિર જવાની તેની વાત કીર્તિને ખાસ પસંદ
 પડી છે. ઘણી વાર રમેશ ક્રાઈવર બન્યો છે અને
 કીર્તિ તેનું ખખડ પકડીને મોટરખસ બનીને રમી
 છે. રમેશ જ દિલિટ ફાડી છે, ટન ટન કરી મોટેથી
 ટોચી વગાડી છે અને સાથે દ્રાઈફ્ટનું પચુ ખાન
 રાખ્યું છે, એક પચુ અકસ્માત વગર આ વાઈપહેનની
 ખસ સહીસલામત ચાલ્યા કરી છે.

છવટે એ દિવસ આવી પહોંચ્યો. દુકામાં કપડાં
 બરાબ છે. બિસ્તર તૈયાર થાય છે. પિતાજીનાં કપડાં
 હમીયા મપે છે. સાથે મોપડાના મોઝાં મંજુ છે.
 કીર્તિ પૂછે છે: 'આ બધું શું કામ બહાર કાઢ્યું છે?'

આમે કહ્યું: 'તાગ બાપુહા કાલે મુંબઈ જવાના છે.'

લે, અને કીર્તિને ૬૭ કોઈએ વાત પચુ કરી
 નથી! એક રાતમાં પોતે કેમ કરીને તૈયાર થઈ શકશે!

સાંજે તેણે પિતાને જણાવ્યું: 'બાપુહા! હું મુંબઈ
 જાવીશ.' તેની સામે જોવા વગર જ પિતાએ જવાબ
 આપ્યો: 'આવજો.'

ને કીર્તિ પોતાનો સામાન બાંધવામાં મગ્ન થઈ
 ગઈ આખી રાત તેને મુંબઈનાં સ્વપ્નાં આવ્યાં. ગાડી
 હંપથી ચાલી ગય છે. એન્જિન, બિસેવ, હબ્બા ને
 માણસો, માણસો. પિપરમીટ, ચોકલેટ, મકાનો બધે
 બિસ્કિટનાં પડીકાનાં બનાવેલાં. રસ્તા પર મોટરો,
 દ્રામ અને બસ. રમેશનો હાથ પકડીને પોતે આખું
 મુંબઈ ભેઈ નાખે છે.

સવાર પચું 'આ બાપું' કરે છે. પિતાજી કામમાં
 છે. ધરમાં બધું અરતબરત પચું છે. પેડીઓ, બિસ્તર
 બે પોટલાં. કીર્તિની વાત સાંભળવાની કોઈને
 કુરસદ નથી.

એનું જમણું જોવાઈ ગયું છે. રવા નેવી થઈને
 એ બાને તથુ તથુ વાર પૂછે છે પચુ કોઈ જવાબ
 આપતું નથી. શરસાંથી કીર્તિની આંખો લાલ થઈ
 ગય છે. એના પાટલા, હાથ! બાએ કાણુ લણે એ
 ક્યાં મૂકી દીધા છે!

મહામહેનતે બધું મળ્યું. પોતાની મેળે જ એ
 નાહીપોષીને તૈયાર થઈ. વાગ જોખ્યા, કપડાં પહેવાં,
 પિતાની સાથે બેસીને થોડું જમી. પોતે શું જાને છે
 તેનું પચુ કીર્તિને ખ્યાન નથી. રહેઠાને જવાનો સમય
 થયો. થોડાગાડીમાં પિતાનો સામાન ગોઠવાયો એટલે
 કીર્તિ પચુ પોતાની પોટલી લઈને આવી. ગાડીમાં
 ચડીને બેઠી.

પિતાએ સડુને 'આવજો' કહ્યું. આવી આંખો
 ભેઈ હોય તો આંખથી હલહલ. કીર્તિ કહે છે:
 'હું બાપુની સાથે પાછી આવતી રહીશ.'

પિતા કહે: 'હવે તું ઊતરી જ, બહેન!'

લો, આ થી વાત છે! પોતે તો મુંબઈ જવાની
 છે ના ઊતરી કેમ જવાય! ગાયું હલાવી એ ના
 રહે છે.

સપ્ટેમ્બર '૭૯થી નિયમિત પ્રગટ થતું
ગુર્જર મુસ્લિમોનું અબેડ માસિક

.....કારવાં.....

તંત્રી : 'વહુશી'

દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.
જ. બેઠારની 'આવાઝી દુન્યા,' ઈસ્લામી
શિક્ષણ, સાહિત્યનું સરકસ, કૃતાવા, ગ્રંથો અને
ગ્રંથ-સાહિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ
વિશિષ્ટતાઓ છે. જો આપે એનો અંક જોયો ન
હોય તો સાત આના મોકલી નમૂનો મંગાવો.
નમૂનો મુક્ત મોકલતા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ દિંદ ૩. ૫-૦-૦

પરદેશ શિલિંગ ૧૦ (૩. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહુશી સાહિત્ય કાર્યાલય
ટાવર રોડ : સુરત

પણ પિના એક અક્ષર, બોલ્યા નહિ. હજારો
કાર્તિને લિયકોને તેની બાના હાયમાં આપી દીધી.
હકમસ, મોટી કમારત મલે તૂટી પડી. અકળામણ
રુદન, હાયપગના તડકાટ, એનું સ્વપ્ન વીખરાઈ ગયું.
એકએક બધી યોજના ભંગી પડી. ગાડીને સજિયો
કાર્તિએ પકડ્યો. હાયમાંથી તે પલ્લુ છૂટી ગયો.
પોતે નાની છે. ખીજાં બધાં પોતાથી જોરાવર છે.
કાર્તિનું કાંઈ ચાલે તેમ નથી. આનું કોણે હાથું હતું!

કાર્તિ પગ પછાડતી રહી. ગાડી ચાલી ગઈ.
મુંબઈ દૂર સરી ગયું. મારા માનસશાસ્ત્રી મુરબી
કહે છે કે આવા અનુભવથી બાળકમાં અસ્પતાની
અધિ પાડવાય છે, તેનું અદ્ભુત ખંડિત થાય છે. સફ-
બાએ કાર્તિને એવું કંઈ ન થયું, એ રિસાઈને હોડ
કાઢીને બેઠી હતી. ત્યાં રમેશ આવીને સાથે હેમ
કાઢ્યો. 'મુંબઈ જવું' તે, લે, લેવી ખા.' કહી
તેણે અંગૂઠો બતાવ્યો! કાર્તિ તેની પાછળ દોડી.
જંગલની આસપાસ ખીલું ચક્કર લખાવતાં એણે
રમેશને પકડી પાછો અને તેની સાથે લડવામાં એ
મુંબઈની વાત જાણી ગઈ.

તમારા કાંડાની સુંદરતા તમારી ઘડીયાળથી જ નથી—

પરંતુ સાથે સુંદર પટ્ટાની જરૂરીયાત પણ છે.

ફરેક જાતનાં

● ઘડીયાળના પટ્ટાઓ

● જેન્ટલ પટ્ટાઓ

● બાકસો

● લેડીઝ કોર્ડ

● ચાવીની સાંકળીઓ

● હાંતીઆ

● લેડીઝ પટ્ટાઓ

● ચાવીની કડીઓ

● ઇટલરી સામાન

વિગેરે સામાન માટે તુરત લખો:—

સતીશ એન્ડ કું.

૫, મોરારબાગ, ૩૧ ખતરગલી, મુંબઈ ૪.

અદારગામના
ઓર્ડર શી ઉપર
પૂરતું ધ્યાન
આપવામાં આવે છે.

● ગામે ગામ એજન્સી આપવી છે ●
● ઉત્સાહી કેન્વાસરો બોર્ડર છે ●
● ઉદાર શસ્ત્રો આપવામાં આવે છે ●

સાફીશ માથ
ગોડલાવી શકે
તેની સદર
પેડીએ લખવું

વીહા આ પાણી કેટલું મીઠું? આવું સ્વાદિષ્ટ પાણી તો મેં જિંદગીમાં ક્યાંયે ઠીકું નથી.' પાણીના ઘસે લાઈને દોનો તેમાંથી એક બોલો કરીને પીતાં આરબ મનોમન બોલી ગેલો.

આરબ આરબ - નિવાસી હતો, કાઠકણું છવન માળતો. આજ દિવસ લગી મીઠા પાણીનાં તેને રસ ન થયા ન હતાં. તેના રખડુ છવન દરમિયાન તેને ખાઈ અને ભાજી પાણી જ પીવા મળતું.

જે ખાઈ પાણી પીવા પોતે રેવાયેલો હતો, તેની સરખામણીમાં આ ઘરાનું પાણી અતિશય ગુણવત્તા. એટલે આરબના મનમાં થયું કે 'આ કાઈ દેવી જન-જનકાદાર હશે. સ્વર્ગમાં વહેતા અમૃતના ઝરાનું પાણી જરૂર આના કરતાં વિશેષ મીઠું' તો નહિ હોય.'

પેટ કરીને પાણી પીધા પછી તેના મનમાં વિચાર આવ્યો: 'આમાંથી એક મચક કરીને પાણી સાથે લઈ લઉં અને અલીફા મામૂનને ભેટ કરું. એક ઘૂંટડો પીશે કે તુરંત મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ જશે અને મને કંઈક સારું હનામ આપશે.'

મચક પાણીથી કરી લીધી અને બગદાદને રસ્તે ઊપજો. પરંતુ અલીફા મામૂન દિશાર અર્થે જંગલમાં આવેલા, એટલે આરબને જંગલમાં જ તેમને ભેટો થઈ ગયો.

'આપને માટે એક સ્વર્ગીય મીઠા ભેટ તરફ દાખો છું.' અલીફાના પગ પાસે મચક મૂકી આરબ બોલ્યો. 'આમાં કંઈ સ્વર્ગીય વસ્તુ તું મારે માટે કરીને દાખો છે?' મચક તરફ અંગૂઠા વીંધી અલીફાએ પૂછ્યું.

'નામદાર! આમાં એક અઘોરિક વસ્તુ કરેલી છે. હું જંગલમાં આવ્યો જતો હતો ત્યારે એક જળાશય તરફ, અમાનકે મારી દટિ મઈ. મને તરસ લાગી હતી તેથી મેં તેમાંથી થોડું પાણી પીયું. પાણી એટલું મધુર લાગ્યું કે, મને થયું કે, પૃથ્વી ઉપરનું સાક્ષાત અમૃત જ છે. આવું પાણી આપે કદી ચાખ્યું નહિ હોય. તેથી મને લાગ્યું કે આમાંથી મચક કરીને અલીફા માટે ભેટો જાઉં.' આરબે પ્રકાશો કર્યો અને તેમાંથી ખસો કરીને અલીફા પાસે ધસે

અલીફાએ ખામો લાગ્યા લઈ તેમાંથી એક ઘૂંટડો પીધો. મણી અત્યંત કાંઈનું અને ગેરવાદ હતું. છતાં મેં લાગ્યું રાખીને બેસા: 'તું સારું કહે છે. પાણી બહુ મીઠું છે. આવું સ્વાદિષ્ટ પાણી મેં મારી

જિંદગીમાં મહેલી વાર આજે ચાખ્યું. ખરેખર મારે તારી કદર કરવી જોઈએ. આ મચક તું મારે માટે મૂકેલો જ. એક હજાર ફતાર હું તને બદલ સતીકે આપું છું' તે લેતો. જા. જે મારે' તું ચાલ્યો તે જ રસ્તે પાછો જતો; તારું કુંડું તારી સાથે જોડેલું હશે.'

આરબ પેસાની થેલી લઈને ખુશ થતો થતો પોતાને મારે પહો.

'આપે અમને મચકનું પાણી અમાણું નહિ. અને આરબ જે રસ્તે ચાલ્યો હતો તે જ રસ્તે પાછો જવાની આપે તેને કલામણ કરી. આ બે વસ્તુને બેદ કૃપા કરીને અમને સમજાવો.' સાધી-દારોએ અલીફાને વિનવત કરી.

'મચકનું પાણી મેં તમને ચાખવા આપ્યું નહિ, તેનું કારણ એ હતું કે, તે અત્યંત ગેરવાદ હતું. જે તમે તેમાંથી એકાદ ઘૂંટડો પીધો હોત તો તમે તુરંત મેં બગાડી નાખત અને બિચારા આરબને કષ્ટ આપત. હવે ખરી વસ્તુ રિયાત જોઈ છે કે, આ આરબે આખી જિંદગી ખારું પાણી પીને વિતાવી છે, એટલે આ પાણી તેની નજરે ક્ષિત લાગ્યું. તેમાં તેનો વાંક ન હતો. ખીલુ જે રસ્તે તે આવ્યો હતો, તે જ રસ્તે મેં તેને પાછો લાવ્યો. તેમાં ખૂબી એ હતી કે જે તે બીજે મારે ચાલત તો તેના રસ્તામાં ટાક મીસ નદી આવત, અને તેનું પાણી જે તે ચાખત તો તે આપણે મનમાં જલ્દ પસતાત. કારણ કે ટાકમીસ પાણી આ મચક કરતાં અનેકગણું મીઠું છે. તે રિપીટમાંથી તેને હમારી સેવાના દેવથી મેં તમને પાણી અમાણું નહિ અને આરબને તે જ રસ્તે પાસે લાવ્યો. વળી દરેક રાખીતો એ ધર્મ છે કે, પોતાને જાતે જે કાંઈ માણસ કંઈ આચારથી આવો હોય, તેને નિગાહ વડે જાણે દરવા દેવો જોઈએ નહિ. અલીફાએ પોતાના પતનનું બધું કારણ પ્રગટ કર્યું.

નવશીરવાનનો હન્સાફ-ચંદ
પોતાના અમલ દરમિયાન કાંઈ પણ માનસીને જરા સરખો પણ અમાન ન થવા પામે એ વિચે આદરકા નવશીરવાન જલ્દ ચંદ શખતો. કાંઈ અધિ-

ઠારી તરફથી રૈયતના કાઈ પણ માણસ ઉપર જુલમ, ગુજારાની ફરિયાદ તેની પાસે પહોંચતી, તે તે અધિકારીને સખત સજા કરવામાં આવતી. પોતાના અમલ તળેના સધળા પ્રદેશોમાં, જનતાને શુદ્ધ ન્યાય મળે તે વસ્તુ પ્રત્યે તે હંમેશા જાગૃત રહેતો. નાનો સરખો પણ સિતમનો ફરિયાદો તે જતો કરતો નહિ.

‘જનતા માટે મારા મહેલનાં દારૂ યોગીસે કલાક ખુલ્લા રહે તે ખાખત મારે કંઈક પ્રજા કરવો જોઈએ.’ નવશીરવાનના મનમાં એક વેળા વિચાર આવ્યો.

અને પોતાના દિલની ધારણા જરૂર લાવવા માટે તેના અધ્યક્ષની અગાસીમાં તેણે એક ઘટ ટંકાવ્યો. તેની સાથે રેશમી દોરી ખાંધી, તે દોરી મહેલ બહારના ખુલ્લા યોગાનમાં, એક થાંભલા સાથે બરાબી અને એવો પ્રજા કરાવ્યો કે જે કાઈ માણસ ફરિયાદ માટે આવે, તે પેલી દોરી ખેંચે, એટલે અગાસી માંહેનો ધંટ ગાજી ઊઠતો. આથી કાંઈ દુઃખી માણસ ફાદ ભાગવા માટે આવ્યો છે એમ શાકને લગ્ય મતી. ઘુસ્ત ફરિયાદીને પોતે બોલાવતો, તેની હડીકત સાંભળી યોગ્ય ફેસલો આપતો. શાકની આ પ્રયાથી રાજ્યનો કાઈ પણ અમલદાર કાંઈને જરા સરખો પણ ત્રાસ આપી શકતો નહિ. પરિણામે રૈયતમાં સતોષ અને સલામતીનું વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું.

એક વખત દૈવયોગી સીમમાંથી ચરતો ચરતો એક ગધેડો રથજ સાથે ધંટની દોરી ખાંધેલી હતી ત્યાં આવી અજો. ઘરીરમાં ખંજવાળ આવવાથી ગધેડાએ પોતાનું શરીર પેલી દોરી સાથે ધસરા માણું. દોરીને અચોક્કસ લાગતાં શાકની અગાસીમાં ટંગેલો ધંટ ગાજી ઊઠ્યો.

‘જુઓ, તપાસ કરો. કાંઈ દુઃખી માણસ ફરિયાદ કરવા આવ્યો જણાય છે.’ શાહે હુકમ કર્યો.

‘નામદાર! ત્યાં આગળ કાંઈ માણસ નથી. એક ગધેડો ત્યાં ચરતો ચરતો આવી ચડ્યો છે, તેણે દોરીને આંચકો માર્યો હશે.’ તપાસ કરવા જનાર માણસે પાછા આવી હડીકત રજૂ કરી.

‘દોરી હલાવનાર કાસે ગધેડો હોય, પણ મારે તેને વિષે તપાસ કરાવવી પડશે. તે મૂંઝા પ્રણીને જરૂર કંઈક ફરિયાદ કરવાની હોવી જોઈએ, નહિતર તે આ યોગાનમાં આવે નહિ. આ તરફ આવવાની

અને દોરી હલાવવાની ખુદાએ તેને પ્રેરણા કરી હશે. તેના માલિક કાણ છે અને તેને શા માટે રખાડે મૂક્યો છે, તેની તપાસ કરી લાવો.’ શાહે ફરમાવ્યું.

‘જહાંપનાહ! આ ગધેડો એક ચક્ષીવાળો છે. અશક્ત અને ધરડો ધર્મ જતાં તે હવે કામ આપી શકે તેમ નથી. તેથી તેના ધણીએ તેને હાડી દાઢ્યો. છે. તે હવે ભ્યાંત્યા ચરી ખાય છે.’ માણસોએ એ આવી ખુલાસો કર્યો.

‘ગધેડાના શરીરમાં બળ હવે ત્યાં સુધી તેની પાસે કામ પોંચાણું’ અને હવે અશક્ત ધર્મ ગયો એટલે કાઠી મૂક્યો! તેના શરીરમાં લોહીનું છેલ્લું ટીપું રહ્યું ત્યાં સુધી તેની પાસે બોલો જોયકાઓ અને હવે ખાપડો હાંપિંજર જેવો ધર્મ ગયો એટલે રજાગતો મૂકી દીધો!’ શાકના દિલમાં ગધેડાના નિર્દય અને સ્વાર્થો માલિક પ્રત્યે રોષ પ્રગટ્યો.

‘ખિચારાં મૂંઝાં પશુઓનો કાણુ બાવ પૂછે! દુર્બળ અને નાકમાં ધર્મ જાય, એટલે તગડી મૂર્ખા એ તો સાવ સામાન્ય વાત માર્મ માર્મ છે.’ એક શુકામે સર પુરાવ્યો.

‘પશુઓને પણ ન્યાય માગવાનો હક છે. તેઓ પણ સરજનદારની સંજિદું એક અંમ છે. માનવી જેટલો જ જીવવાનો તેમને પણ અધિકાર છે. માટે તેમના ઉપર ગુજરી રહેલા અત્યાચારમાંથી તેમને ખચાવી લેવાં તે શાસનકર્તાની ફરજ ધર્મ પડે છે.’ શાહે રપટ કરતાં કહ્યું. ‘તે ગધેડાના માલિકને બોલાવો અને મારા નામથી ફરમાવી દો કે, આ ગધેડો જીવે ત્યાં લગી પોતાના ધરમાં તેને સંભાળપૂર્વક રાખો: તેના ખાસચારાની તમામ વ્યવસ્થા કરે અને તેની પાસેથી કાંઈ પ્રકારનું કામ લે નહિ. તે ઉપરાંત આખા રાજ્યમાં દરેક પિટાવી દો કે, જે કાંઈ માણસે, જે કાંઈ પણ પાસેથી તેની યુવાનીમાં કામ લેશે, તે માણસે, તે પશુની તેની વૃદ્ધાવસ્થામાં સંભાળ રાખવી પડશે.’

પરીકથાઓનાં ત્રણ નવાં જ પુસ્તકો

મેડકુમારી જંગલનો રાજા ફૂતમણી

૦-૧૨-૦

૦-૧૨-૦

૦-૧૨-૦

હેબક : અમુર

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : લાલનગર

શ્રી. અરુણનો પત્ર વાંચીને અમને બન્નેને જાગેરો આપાત પહોંચ્યો છે, અનિ-
લના ગયા પછી તને તથા ચિ. પ્રદીપને શાદ કરીને અમે દુઃખમાં સુખ માની લીધું
છે, તું બજે છે જ કે માલતીને તારા પર પેટની દીકરી જેટલું જ વધાલ છે. તારી

મરણ વિરુદ્ધ તને અહીં બોલાવીને, તારા દુઃખી
મનને વધુ દુઃખી ન કરવું એમ સમજાવીને જ તેને
તને અહીં બોલાવતાં મેં વારી છે. આ પાછલી
બિંદુગીમાં, પુત્રશોકથી વિહ્વળ બનેલા અમારા જીવન-
માં તારી એકલીનો જ અમારે આધાર છે.

અમારો વિચાર કદાચતે તું ઊંડી કે, પરંતુ તારે
પ્રદીપ તરફ પશુ જોવું જોઈએ. પિતા વિહોળા એ
બાળકને તારો જ ફક્ત આધાર છે અમારી જેવાં
ચોટક દાદા-નાદી તે એની કેટલોક સમય સંભાળ
રાખી શકે? આ નવા સંબંધથી તો પ્રદીપ
પોતાની માને પશુ ગુમાવશે અરુણ મને તેટલી
આતરી આપે, છતાં બીજાના બાળક પ્રત્યે તેને કેટલુંક
પોતાપણું લાગશે?

મેં માલતી સાથે પુનર્જન્ન કર્યાં એટલે તું પશુ
તારા આ પુનર્જન્ન માટે મારા અપારીવાદ માગે છે.
પરંતુ આ બન્ને સંબંધમાં કેટલું અંતર છે તેનો તં
વિચાર કર્યો? માલતી એક બાળવિધવા હતી. તેને
કોઈના આધાર નહોતો, તેમજ તેના પર કોઈનો આ-
ધાર નહોતો. મારા જીવનનો સાથ આપી મેં એને મારી
અર્ધાંગિના બનાવી. આજ અનિલ જતાં તારા પર પશુ
દુઃખનો ડુંગર ઊઠી પડ્યો છે એ કું બજે છું. છતાં
શું તું માલતી જેમ સાવ એકલી-અટૂલી છે? મામાપ-
ની જેમ તારા પર પ્રેમ રાખનારાં અમે સાસુ-સસરા
છીએ. ઉપરાંત આ પ્રદીપ! એ ત્રણ વર્ષની નાના
બાળકની તે તારા વિના શી વેલ થશે? આ બધી બાજ-
તોનો વિચાર કરીને તું તારા આ પુનર્જન્ન કરવાના
વિચારને છોડી દે એવું અમને બંનેને અંતથી લાગે
છે. અને આમ છતાં તને આ વાત ગમે ન જ જિતરે તો
હેવટ પ્રદીપને તો અહીં પહોંચાડી જજે. અમ નૈક
લોકાથી જેટલું એનું લાલન-લાલન થશે એટલું અમે
કરી છટું અનિલની સાથે તને વ બોધ એમ અમે
માન લઈશું. ચિ. પ્રદીપને પ્રેમપૂર્વક આશિષ.

હાલ તારા

તા ક. અરુણને કું હવે કંઈ લુકું લખવાને નથી
આ જ પત્ર તેને પશુ વંચાવજે.

દમણ જ આવેલો. પત્ર નીલા ધડકતે ટીપે બીબી

બીબી વાંચતી હતી. એની સાડીનો છોડા બેંચી બેંચીને
એ કાગળ પોતે મેળવવા પ્રદીપ મહેનત કરી રહ્યો
હતો. પત્ર પૂરો થયો કે તરત જ નીલાએ પ્રદીપને તેડી
લીધા અને પોતાની આથમાં દબાવી દીધો. એના
મેળમટાળ માલને બધી ઘરતા ઘરતા પોતાની આંખ-
માંનાં આસુ રોકવાં તેને મુશ્કેલ જણાવાં. માતા
પ્રેમનો આ આવેશ પ્રદીપને માટે નવો ન હતો.
એવા પ્રેમાળ ભાવથી કાંઈ એ સેતાન પોતાનો કાગળ
મેળવવાનો પ્રયાસ એણે જ છોડી દેવાનો હતો!
પત્ર પછાડી પછાડીને એની આથમાંથી એ છૂટી
ગયો અને તરત જ તેના હાથમાં પત્ર બેંચવા
લાગ્યો નીલાએ બેંચેલા એનો હાથ અંદરના
પત્ર ઉપરથી સેરવા દીધો અને ખાલી દર એના
હાથમાં જવા દીધું. દર મળતાં પોતાને જોઈતું બધું
જ મળી ગયું જાણી એના આનંદમાં ને આનંદમાં,
દરમાં હવા બરવા ૧ ૧ ફોડા મારતો એ ઓરડાની
બહાર રોડી ગયો. એના નાના એવા મનમાં, પોતાની
માના વિચારમંથનની તે કપના કંઈ રીતે આવી શકે?

જે દરવાજામાંથી પ્રદીપ બહાર ગયો તે દરવાજા
તરફ નીલા કેટલાય સમય સુધી જોતી રહી. આજ
નીજે વર્ષે, તેનો પ્રદીપ બજે કે એનો બહાર ફરતો
પ્રાણ હતો. અને ગયાં બે વરસ તો અનિલની પાછળ
એ એના પ્રેમનું સર્વસ્વ બન્યો હતો હવે ફરી કહી જ
ન મળનારા અનિલની પ્રતિમા બનીને પ્રદીપ એનું
સર્વસ્વ લાગતો હતો, અને આજ પ્રદીપનો તું
વિચાર કર એવી એના તાત્પ્રાની સલાહ પડી હતી.
અરુણ સાથે પુનર્જન્ન કરે તો પ્રદીપને તાત્પ્રા પાસે
મૂકી આવવાનો, અને એમ યતાં અનિલની રમૂતિના
અવશેષને ગુમાવી દેવો! ખરે જ, તાત્પ્રા આવું તે કંઈ
રીતે લખી શક્યા હશે? તેમના પુનર્જન્નનો પ્રસંગ
જુલો, અને આ પુનર્જન્નનો પ્રસંગ જુલો! સામ્રાજ
નિરાધાર અને હું આધારવાળા? સાસુ-સસરાના આધારે
મારા જેવી યુવતીઓ છૂંચી શકે તો પત્ની માતાપિતા-
ને આધારે યુવનો તથા યુવતીઓ કાં અખંડ રીતે
છૂંચી ન શકે? પછી લગ્ન અને પુનર્જન્નની ભાંજક
જ દા સાડુ!

સાસુની સ્થિતિ તો એક રીતે સારી હતી. બાળપણમાં જ વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું એટલે તેમણે સંસાર-સંખનના માફકતાને અનુભવ નહોતો કર્યો. મારા જીવનમાં તો પતિપ્રેમને લગભગ એ વર્ષ અનુભવ લીધા પછી, તે માદીનાં વહેણમાં આખો જન્મકાલે તે સ્ત્રી રીતે કાઢવો ? અને હવે હું પણ પુનર્જન્મને માટે તૈયાર થઈ તે શું હું અનિલને વીસરી ગઈ એ માટે ? આ એ વર્ષના ગાળામાં જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓમાં મન પેરાવીને અનિલને વીસરવાનો પ્રયાસ હું કરી રહી છું. તાત્કાલ પાસે જઈને જો હું રહી શકી હોત તો આ નોકરી ય શું કામ કરત ? પરંતુ આ વૃદ્ધાવસ્થામાં તાત્કાલ ઉપર જ પોતાનો અધો ભાર ન નાંખવો એ વિચાર કરતાં ય પોતાના મનને વધુ વિચારને ચક્રોળે ચક્રવા દેવાનો અવકાશ ન આપવો એ દૃષ્ટિએ જ એ આ આખા દિવસની નોકરી સ્વીકારી. પ્રદીપને પણ એનાથી જરા તકલીફ થાય છે, છતાં એનાથી દિવસભર બાળતા વિચારે તો સતારી ચક્રતા નથી એ એક સાંત્વન છે. રાત્રે ફક્ત મનને કોઈ પણ ભાવનું બંધન રહેતું નથી. આમ અનેક રાત્રિઓ તે મારે કંઈ રીતે વિતાવવી ?

નીલાના એ કુખ્ય મન પર મધા દોઢ-એ વર્ષના કેટલાક પ્રસંગો પહેલાંના જેવી જ તીવ્ર લાગણી ભરી રીતે ફરી અંકિત થવા લાગ્યા. નોકરી નિમિત્તે જ તેની અરુણ સાથે જોળાણાય થઈ હતી. પોતે જ ઓફિસમાં કારકુન તરીકે કામ કરતી, ત્યાં એ એક અધિકારી હતો. તેની જોળાણાય કાંઈ કોઈ અવિશ્વરૂપીય પ્રસંગે થઈ ન હતી. ફક્ત કામ નિમિત્તે જે બંનેને આખા દિવસમાં એક-એ વાર બોલવા નો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો. મધા વર્ષ સુધી આ પ્રસંગ ફક્ત ઓપચારિક રીતે જ બનતા. એથી કોલેજ, આ મધા વર્ષમાં તેમના આ સંબંધનું સ્વરૂપ ક્યારે અને કેમ બદલાયું તે તે બંનેમાંથી કાંઈ જોડાઈ રીતે રહી શકે તેવું ન હતું. ક્યાંથી અને કઈ રીતે કાણ બંને, પરંતુ નીલાની નમી જ બહાઈતથી અરુણ વધિક્ક થઈ ગયા હોતો, અને અરુણની બહાઈતથી નીલા વધિક્ક થઈ ગઈ હતી. અરુણના સાદા અને ઉદાર સ્વભાવની નીલાને પૂરેપૂરી ભણ્ય થઈ ગઈ હતી. પ્રથમ પરિચયે, સ્ત્રીઓ સાથે અચાકાઈને ગર્વતા ધનારી અંમત નીલાએ કેટલી ય વાર જોઈ હતી પરંતુ

પૂરા પરિચય પછી પોતાના માટે અરુણના મનમાં કેટલી મમતા વધારી હતી તેનો અનુભવ એ હવે પ્રત્યક્ષ લેતી હતી. મોટો અધિકારી હોવા છતાં નીલાની માફક બીજા અધા જ તેના હાથ નીચે માણસો સાથે તે સહુકારથી વર્તતો. પોતાની કંઈ બૂલ યઈ ભૂલ તો પોતાના હાથ નીચેના લોકો આગળ કબૂલ કરતાં તે જરા ય અચકાતો નહિ. મોટાઓના કડક વર્તણૂકને તેનામાં જિજ્ઞાસુ અભાવ જ દેખાતો. ઉપરાંત આ અનુભવ કાંઈ એકલી નીલાને જ ન હતો, એના બીજા સહકાર્યકરોનો પણ એવો જ અનુભવ હતો. અરુણને પણ, ઉપરથી દેખાતી નીલાની અંબીરતામાં, સામગ્રીઓનું પટલું ઊંડાણ છે એ સમજાઈ ગયું હતું. પરિચયથી સંબંધ વધતાં વધતાં પ્રદીપનો બાળકિલો અરુણે કપારનો ય સ્પર્શ કરી લીધો હતો. દર રવિવારે પ્રદીપ, અરુણની ભૂમ્યા વગર રાહ જોતો.

તે રિવસે નીલાને જન્મદિવસની રમ હતી કંઈ પ્રવૃત્તિ ન હોવાને લીધે મનમાંનાં દુઃખો વધુ સતારે છે. અપોરથી નીલાનું હૈયું ખૂબ જ ભરાઈ આવ્યું હતું. ટેબલ પરના પેપરવેટેને જોતાં જ, અનિલે અને પોતે તે કંઈ કુદાનેથી લીધેલ, તે વખતે પસંદગી નાપસંદગીની કેવી ચર્ચા થઈ હતી એ જ દરથો તેની નજર સમક્ષ ખાડાં યવાં લાગ્યાં. અકાશ પરથી અનેક પુસ્તક લાઈને વાંચવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પહેલાં જ પાના ઉપર અનિલના હસ્તાક્ષરથી લખાયેલું નીલાનું નામ હતું. નીચે તારીખ હતી. અનિલના મૃત્યુ પહેલાંના પાંચ જ મહિના પહેલાંની તે તારીખ હતી. નીલાએ કેટલાક પાનાં ઉઘસાવીને વાંચવાનો પ્રયાસ કર્યો. છતાં તેની નજરે તો એ પહેલું પાનું અને અનિલના હસ્તાક્ષરો જ ચક્રવા લાગ્યાં. રમતિના તાર અનિલના અંતસમય સુધી પહોંચી ગયા. 'નિલા, મારી તને લોકવાની જરા ય ઇન્જા નથી હો.....' અનિલ એને કહેતો હતો.

હાથમાંનું પુસ્તક નીચે પડી જઈ નીલાનાં આંધુથી તરબોળ થઈ ગયું. બારણાં ખખડવાના અવાજે તે કમળાને કોબી થઈ ગઈ. પ્રદીપ, અરુણના હાથ મંડિા લાગે ચૂંટવનો અંદર આવતો હતો નીલાની રાત્રી આખો જોનાં જ અરુણ અચકાચો તેના એકાં તમાં પોતે લાંબ પાછો એની મંજૂરચૂમાં એ પાસે ફરતા માટે બારણાં તરફ વળ્યો ય ખરો.

‘આવો ને અરુણ.....’ નીલાએ જ પોતે જરા સ્વસ્થ થઈ જઈને તેને પાછો બોલાવ્યો. ખારાનો ભાગ મળી જતા પ્રદીપ તો ક્યારેનો જ અંધશ્રાવ્ય પસાર થઈ ગયો હતો. અરુણ અંદર આવીને નીલાની સામેની જ ખુરશી પર બેઠો. થોડો સમય બંનેને શું બોધવું તે યત્નથી નહિ. છેવટે અરુણે જ શરૂઆત કરી. ‘નીલા, શું તમે રહતા હતા?’ એણે પૂછ્યું.

‘આજ મને અનિલની યાદ બહુ બહુ આવે છે.’ નીલાએ જેમતેમ કરી આ શબ્દો બોલી કાઢ્યા, અને પછી અસહાય બની સમેતા ટેબલ પર પોતાનું માથું ઢાળી દઈ, મોં ઢાંકી દીધું. દીવાદાં ભરવાથી એનું આંખું શરીર ભીજીતું હતું.

થોડી વારે એને શાંત કરવાના ઉદ્દેશથી અરુણ બોલ્યો: ‘આમ રહવાથી શું વળવાનું છે; નીલા?’

‘હવે રહવા શિવાય તથા અંદર ને અંદર વળવા સિવાય મારે માટે બીજું શું બાકી રહ્યું છે?’ નીલાએ જવાબ આપ્યો.

‘જીવનમાં એકાદ સુખની આપણને જોટ આવી પડે તો તે જોડને પૂરી કરવાનો આપણે બીજો શક્ય હોય તેટલો પ્રયાસ ન કરવો જોઈએ! ને વસ્તુ આપણા હાથથી કરી ગઈ તેનું દુઃખ તે કેટલાક દિવસ સુધી લગાડ્યા કરવું!’ અરુણ સહાનુભૂતિપૂર્વક બોલ્યો.

‘પરંતુ મારી આ જોટ બીજી કશાથી જ પુરાવાની નથી, અરુણ. મારો અનિલ થને કાઈ પામે હાલો આપી શકશે!’ નીલાના શબ્દોમાં ભારોભાર નિરાશા ભરી હતી.

‘તમે જો જરાક શાંત ચિત્તે વિચાર કરશો તો આ જોટ પણ કદાચને પુરાઈ જશે!’ અરુણ બોલ્યો. ‘માનાના પુત્રપ્રેમને, તેના જીવનમાં પતિપ્રેમના જેટલું જ રચન હોય છે. પરંતુ એવા પુત્રપ્રેમોનું દુઃખ સુદાં કાળાંતરે બીજું બાળક ધરમાં રમતું ચર્તા વિસ્તારે પડે છે. તો પછી તમારું આ દુઃખ પણ કાળાંતરે એાહું થઈ જવાની આશા નથી શું?’

‘અરુણ, તમે મારા પુત્રવંશનની વાત કરો છો તે પરંતુ મારા અનિલ જેટલો પ્રેમ મારા જર કાઈ કરી શકે નહિ ઉવરાત મારો પ્રદીપ...’

‘નીલા, તારો પ્રદીપ અને કેટલી વડાનો છે તે તું જુએ છે જ. તારા પરના નિઃશીમ પ્રેમની કસોટીમાંથી

જો કું પાર બીતરું તો તું શું મારી બનીશ?’ નીલા સ્તબ્ધ બની જોભી રહી. અરુણ તરફથી આવી આશા તેણે કરી ન હતી. તેને યાત્રી કમી હતી! કીર્તિ, જીવાની, રૂપ બધું જ કંઈ તેને વધું હતું. તો પછી નીલા જેમના કાગેસા જીવનને આધાર આપવા તેણે શા માટે આગળ આવવું જોઈએ! એઆકળાં બેઠી નીલાના મોમાંથી કંઈજ ઉદ્ગાર નીકળતા ન હતા.

‘ત્યારે હું જઈ છું.’ તમે શાંત ચિત્તે આનો વિચાર કરો.’ એટલું બોલીને અરુણ ચાલ્યો ગયો. નીલા કેટલી જ વાર સૂધી એની ખાલી પડેલી ખુરશી તરફ જોઈ રહી.

*

આઠાસ દિવસ પહેલાં અરુણે પૂછ્યું: ‘નીલા, તું શું મારી બનીશ?’ એ પ્રશ્ન નીલાને એકધારે સતાવતો હતો. ઓફિસમાં તો હમેશ મુજબ તેની મુલાકાત થતી જ હતી. એ મુલાકાતમાં ઉપરના મની ગણેલા પ્રશ્ન અને પરિણામે કરી જ ફેરફાર થયો ન હતો. એનું એ જ ઉદાર વર્તન, એ જ સૌમ્ય અને એ જ કાર્ય-રતતા કેખાતી હતી. નીલાએ તથા આઠાસ દિવસમાં તેના તરફથી ચતા ચર્તાવામાં કંઈક વધુ આત્મીયતાની અપેક્ષા રાખી હતી અને દરેક વખતે એ આશા ફળીભૂત ન થતાં અમુક જાતનો આશ્વાત એ બનુ-ભવતી. ખરી રીતે તો તે દિવસે જની ગણેલા બનાવ પછી બીજે દિવસે ઓફિસમાં જતાં જ નીલા અવરાતી હતી. તે દિવસે સવારમાં એક દિવસની રજા લઈ લેવાનું જ તેના મનમાં થતું. પરંતુ પાછળથી કદાચને અરુણને કંઈક ગેરસમજણ થશે એ વિચારે એ ઓફિસમાં ગઈ જ. ઉપરાંત કદાચ તે પોતે ન જાય, અને અરુણ ઘેર પોતાના સમાચાર પૂછવા બાતી ચડે તો પોતાની શી સ્થિતિ ધ્યાન એ વિચારે પણ એણે પોતાનો નિર્ણય અદ્વેશે. ઓફિસમાં તથા પછીના અરુણના વર્તણૂકથી એના મનમાંની બધી જાનની બીક ટળી ગઈ. એથી બેઠકું કપારેક કપારેક એને એમ લાગવા માંડ્યું કે ખરેખર શું આ એનું દિવાલખ-હું કે શું! શું એ પોતાની લાગણીઓની જ રમન હતી! એ પ્રશ્ન ખરેખર તાજો જ બની ગયો હતો અને છતાં એણે કે કેટલો જ કળ વચ્ચે વહી ગયો હોય તેવું તેને લાગવા માંડ્યું. વિચારવનમાં ચરેલા

તેના મનને હવે ક્યારેક ક્યારેક અરુણની સ્મૃતિ અંશતઃ ગળે ઊતરવા લાગી હતી. કાને ખજર કઢાયને પોતાના અનિલની ખોટ અરુણ જેવો એકાદો કાઈ ભરી કાઢે ચ ખરો! પરંતુ પોતાના પ્રદીપતું શું? પોતાના નવા જીવનમાં એનું સ્થાન કયું? આને માત્ર પોતાના કદ્યની સાક્ષીએ સમાધાનકારક જવાબ મળતો ન હતો. પોતે કદ્યને ફરી સુખી થઈ શકે તો તે અરુણના સહવાસમાં, એવી એને ત્યારથી ખાતરી થઈ ચૂકી હતી. પરંતુ પોતાના સુખને માટે પ્રદીપને દુઃખી કરવાની તેની તૈયારી ન હતી.

આને સ્વિચારે સવારથી જ 'અરુણભાઈ ક્યારે આવશે? ક્યારે આવશે?' એમ પછી પછીને પ્રદીપ નીલાનો જીવ ખાતો હતો. તે ચ તે અરુણ આને આવશે કે કેમ એ વિચારે અસ્વસ્થ બની હતી. 'એમને! સમય થશે ત્યારે આવશે' અથવા તો કયા રેક 'હમણાં થોડી વારમાં આવશે' એવું કંઈક કહીને દરેક વખતે તે પ્રદીપને સંતોષ કરતી હતી.

પ્રદીપને લઈને પોતે જ ક્યાંક પસાર થઈ જવું એવું પણ એને થઈ આવ્યું. પાતુ આ બીરુ વિચાર એને પસંદ પડ્યો નહિ. ક્યારેક પણ પોતે જ હાનનો ઉત્તર આપવો જ જોઈએ એવું તેણે નક્કી કર્યું. આ વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાંથી તો જ વહેલો છૂટકો થાય તેવું હતું.

સાંજને સમયે તો નીલા બહુ જ અસ્વસ્થ બની પડીક તેને લાગે કે અરુણ આવશે, પડીક તેને થતું કે નહિ આવે પરંતુ આખરે મોડો મોડો પણ અરુણ આવ્યો. પ્રદીપે તેના આવવાની સાથે જ પોતાને કર વચ્ચે કરી લીધી. માત્ર અરુણે તેમ તેના બાજ આપ્યા પછી તરત તેને બહાર પસાર થઈ જવા દીધો નહિ. તેને બેઠામાં બેસારીને તેની સાથે બાંધી-અંબળી વાતો કરવા લાગ્યો. પ્રદીપ જેવા નાના બાળકની સોબત પણ અત્યારની આ વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં અરુણને આધારરૂપ બની ગઈ. છતાં ખાવાનો ભાગ ને ટોળાટપ્પાં પૂર્ણ થતાં, પ્રદીપતું બાળમન થોડું જ એને લાંબો સમય ત્યાં રોકવા દે તેવું હતું? તે તો તુરત બેઠામાંથી ઊતરીને ભાગી ગયો. અરુણ તથા નીલાને એકબીજા સાથે શું બોલવું તે સંજ્ઞા ન હતી. થોડી વાર પછી અરુણે જ પૂછ્યું: 'નીલા, મારા પ્રશ્નોને તું વિચાર કર્યો?'

'અરુણ, રાત્રિવિષ એનો વિચાર કરું છું. છતાં મને કાંઈ સંજ્ઞા નથી. જુઓ અરુણ, તમે ગેરસમજ કરશો નહિ. તમારા જેવા ઉદાર અને પ્રેમળ પુરુષના સહવાસમાં કદ્યને મારા અંતરની બધા દુર થશે પરંતુ આ સ્વાર્થો આશાએ હું પ્રદીપને કંઈ રીતે ભૂલી જઈ? હું એ એકલી હોત તો તો મેં હા કહી જ દીધી હોત. પરંતુ પ્રદીપ ખાતર મારે આ મોહ જતો કરવો જોઈએ, નહિ?'

'પ્રદીપની સારસંભાળ મારા તંદુરસ્ત પૂરેપૂરી લેવાશે એમ તને નથી લાગતું, નીલા? મારી અને એની કેવી દોસ્તી બની છે, તે તું નથી જોતી! તેના ઉપર હું પિતાની જેવો જ પ્રેમ રાખી કસી રહ્યો છું મને પૂરી ખાતરી થવા પછી જ મેં આ પ્રયત્ન તને પૂછ્યો છે. માત્ર મારો અને તારો જ વિચાર નથી કર્યો.'

'પરંતુ અરુણ, અત્યારે એવું લાગતું એ જુદી વાત છે, અને એ વસ્તુ હમેશાં ટકવી એ પણ જુદી વાત છે. આપણા સહજીવનમાં આગળ ઉપર ક્યારેક પ્રદીપ, તમે અને હું એવો ત્રિજોગ્ય નિર્માણ થાય તો!' નીલાએ પોતાના અંતરની બીકની રજૂઆત કરી.

'નીલા, તારા જીવનના ધાગા પ્રદીપમાં કેટલાં જોડાયેલાં થયા છે એ જાણી લીધા પછી, તેને વીસરીને હું તારા પર કહી જ ઉતરત પ્રેમ કરી શકવાનો નહિ.' અરુણ લાગણીભર્યા અવાજે બોલ્યો. થોડી વાર બધે જ ચાંતિ પસરી રહી. પોતાના બોલવાનું નીલા પર શું પરિણામ થાય છે તેનું માપ અરુણ લેતો હતો. અને અરુણના બોલવામાં અને તેના હૃદયમાં રહેલી લાગણીઓ એ બન્નેમાં કેટલી એકરૂપતા છે તેનો જાણે કે નીલા એના મોં ઉપરથી તામ લેતી હતી.

'... અને જો નીલા...' અરુણ એકદમ બોલ્યો. 'હું ચ તે એક સામાન્ય માણસ છું. કદાચ હું બૂધ પણ હોઈ શકું. કદ્યને કાંઈ, પ્રસંગે મને પ્રદીપ તરફ પારકાપણું લાગી ચ જાય. કહી ન જ લાગે તેમ તો કાણ કહી શકે! છતાં હું તારી લાગણીઓને સમજી છું. તેને કહી જ દૂલવવી ન જોઈએ એટલે તારે માટેની મારી મમતા મને પોતાને મારું સમ તેલિપણું સંભાળવામાં મદદ કરશે. અને એટલે જ એવા પ્રયત્નમાં હું મારા મન ઉપર વિશ્વસ મેળવી શકીશ એવો મને વિશ્વાસ છે. તો પછી તું મને એવો અવસર આપીશ?'

‘અરુણ, મને જરા વધુ વિચાર કરવાની તક આપો.’ એટલું બોલીને નીલા ઊભી થઈ. હવે પોતે પણ જવું જોઈએ એવી આ સૂચના હતી એમ સમજીને અરુણ ત્યાંથી ચાલી ગયો.

*

આગલા અઠવાડિયામાં નીલાએ પોતાની શંકા-કુશંકાઓ પર વિજય મેળવ્યો. ચનિવારે ઓફિસમાંથી નીકળતી વખતે ખાસ ઈરાદાપૂર્વક અરુણને મળીને તેને બીજે દિવસે સાંજે ચાર વાગે પોતાને ઘેર આવવાનું જણાવ્યું. અરુણ અવવાનો હતો એટલે એણે પોતે જઈવાનું તૈયાર કર્યું હતું પ્રદીપ પણ ‘અરુણભાઈ આવવાના છે, આવવાના છે.’ એમ બોલતો બોલતો નીલાની પાછળ પાછળ ચક્રર મારતો હતો. આજે નીલા થોડી ઈત્સરતાથી અરુણની વાટ જોતી હતી. અરુણને આવતો જોઈ, એ જોડી સામી થઈ અને જરા ઉત્તેજિત આવાજો બોલી: ‘અરુણ, તમારા સવા-લનો દશરમાં જવાબ આપવાનું મેં નક્કી કરી લીધું છે.’

અરુણે પણ એકદમ લાગણીપૂર્વક એના બંને હાથ પોતાના હાથમાં લઈને ફાપ્યા અને બોલ્યો: ‘સાચું કહે છે, નીલા!’ તેનો આ પ્રથમ સ્પર્શ તે વખતે નીલાને ચિરપરિચિત અને સુખક લાગ્યો. હજુમાં જ તેણે પોતાના હાથ ઊઠાવી લેતાં કહ્યું: ‘સાચે જ.’ ‘પરંતુ પ્રદીપ ક્યાં છે?’ એ અરુણના બીજા પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં ‘રસોડામાં ફરી મહેરમાનને આજ ત્યાં જ વધુ રસ પડ્યો છે.’ એમ કહીને એણે પ્રદીપને ખૂબ પાડી અને પોતે અંદર ગઈ. ‘પ્રદીપ, એ પ્રદીપ! આ જો તારા ભાઈ આવ્યા.’

પ્રદીપ દોડતો પોતાની જા પાસે આવી પહોંચ્યો. એ વીતે તેણે અરુણના હાથમાંના પિપરમેન્ટના પાકીટ ઉપર ઝડપ મારી. નાતું એવું પાકીટ હતું, છતાં પ્રદીપ એનાથી પારાવાર ખુશ થઈ ગયો. આમ છતાં આજે એ બહાર રમવા ચાલ્યો ગયો નહિ. આજના આગલા ભોજનના કાર્યક્રમની તેને ખબર હતી. એણે અરુણની બોળામાં પોતાનું રચાન જમાવ્યું. એ રિયાતમાં જ ત્રણે જણનું ભોજન પણ સમાપ્ત થયું.

પ્રદીપ બહાર ચાલ્યો ગયો ત્યારે નીલા બોલી: ‘તો પછી આપણે આ નિર્ણય આજે જ તાત્કાલે જણાવીએ. તમે જ એમને પત્ર લખો. આ નિર્ણય તેઓને કેવોકે રુચશે એ કાણ જાણે?’

‘કેમ? તાત્કાલે આમાં અલુપ્ત’ શું લાગવાનું છે? તેમણે પોતે જ તો પુનર્જન કર્યાં છે. તેઓ તો રાજી થઈને આપણને આશીર્વાદ જ આપશે.’

અને તે જ દિવસે બંનેએ ખૂબ જ વિચાર કરીને પેલો પત્ર તાત્કાલે લખી કાઢ્યો. અરુણે લખ્યું હતું- ‘તીર્થ’ સ્વરૂપ તાત્કાલે સાહેબ સાહે,

સચિનજી જણાવવાનું કે પૂર્ણ વિચારને અંતે મેં આપની નીલા સાથે પુનર્જન કરવાનું નક્કી કર્યું છે. આપ પાછલી પેઢીના સુવારક છે. અમારાં હૃદયો તો આપ જ પોગ્ય રીતે વાંચી ચકશે. મારા સહ-વાસમાં નીલા મુખી થશે એવી મને ગ્રહા છે. ચિ. પ્રદીપને પણ એનાથી પિતાની ઘોટ સાલશે નહિ. નીલાને પણ આ લક્ષ્યી ગયેલું મુખ પાછું મળશે એવી આશા છે. એટલે આ પ્રસંગે આપના જેવા વડીલ લોકોના અમને આશીર્વાદ મળે એવી અમે આશા કરીએ છીએ.

આપનો રોહકલ્પી
અરુણ ગોખલે

આ જ પત્રનો તાત્કાલે તરફથી આવેલ ઉત્તર વાંચીને નીલા ખૂબ જ સુખ જની હતી. કેટલીક વાર પછી ખચકારીને તેણે જણાવ્યું તરફ જોયું. અરુણનો આવવાનો સમય થયો છે એવું વાદ આવતાં તે ઝડપથી જીડી. હાથમાંના પત્ર તેણે ટેબલના ખાનામાં મૂક્યો. અંદર જઈને ઠંડા પાણીએ પોતાનું મોં ધોયા પછી તેને કંઈક ઠીક જણાયું. ભીત ઉપરના આવનામાં જોઈને પોતાના મોં પર એણે પાવડર છાંટ્યો. અને પહેલાની માફક કપાળમાં કંકુનો ચાંદલો કર્યો. અત્યાર સુધી જે ભતતની સુખ્યતા તેણે અનુ-ભવી હતી તેનો અરુણને પત્તો ન હોય એટલા ખાતર આ બધો એના પ્રવાસ હતો.

પરંતુ અરુણ આવતાં વાર જ સમજી ગયો. તાત્કાલે નો પત્ર આવ્યો છે કે શું! નીલા તરફ જોઈને તે બોલ્યો.

‘હા’ એટલું જ બોલીને તેણે ખાનામાંથી પત્ર અરુણને આપ્યો. અરુણે પત્ર વાંચ્યો અને તેની પ્રશ્ન-સૂચક નજર નીલાના નજર સાથે મળી.

‘તાત્કાલે ગમે તે લખ્યું હોય છતાં આ જો આપણે વિચાર ખાલેલો ન જોઈએ ખરું ને અરુણ!’ નીલા ચંબીરતાથી બોલી.

તાળે ચડી ગમ. પ્રદીપને પાસે ખેંચી જોના મચિ
૧૫ ફેરવતી એ બોલી: 'પ્રદીપ, આ માતું નામ પ્રકાશ
ખલે રાખવાનું છે, હો.' નીલાને વાક્ય પૂરું કરવા
ધા પહેલાં જ એણે પૂછ્યું: 'તો પછી મારું એકલાનું જ
નામ પ્રદીપ સાહે શા માટે? હું મ જોખલે કેમ નહિ?'

'અરે પ્રદીપ! તું મારો ને તું જનમ્યો ત્યારે
તું નામ સાહે હતું; અને એટલે તું સાહે. આ
ખો છે તારા અરુણભાઈનો અને એટલે એ જોખલે.
મેમનું નામ જોખલે છે.' પ્રદીપનું આ જરાજ્યી
ભાષાન ચમ્. જાને વળગીને એ બોલ્યો: 'તો
પછી આ માથો અરુણભાઈને આપી દે.' પરંતુ
મદદમાં એના વિચાર બદલાયો અરુણભાઈના
માળામાં ફેફસા મારીને એ બોલ્યો: 'નાદતર, આ
માપણે એમ કરીએ, હું અરુણભાઈ નો બની જાઉં,
અને એ આખો તું રાખ.' અરુણને મળે વળગી
હીને પ્રદીપ આગળ બોલ્યો: 'અરુણભાઈ હું થાઉં છું
પ્રદીપ જોખલે ખતે આ જાનાને પ્રકાશ સાહે જનવા
ના માથો ને?'

અરુણ પછુ આ ચર્ચાથી મૂકાયો. પોતે આટલું
મમતોલપણું શુભાશુ તેથી તેને પોતાને શરમ આવી.
જ્યો આખ કરી એ નીલા સામે ભેઈ ન શક્યો.
જો પ્રદીપ પોતાને મળે વળગી એટલે એને ધીરજ
આવી, એણે પોતે પરિચયિત સલાળી લીધી અને
પ્રેમથી પ્રદીપને ખચી ભરી કહ્યું: 'તારી બા તને
જોખલે થવા ફરી કે કેમ એ તેને પૂછી બે.'

નીલાએ અરુણના મનની રિચોત એજાખી લીધી.
અરુણે પોતાનું મમતોલપણું મેળવી લીધું એ પછુ
તેણે જાણ્યું બન્યા તરફના પ્રેમનો અનુભવ તેને

નવો નહોતો. અરુણનો આ પહેલો જ અનુભવ હતો.
તે વસ્તુ નીલાનાં પ્ધાનમાં હતી. 'હું પછુ એક
સામાન્ય માણસ છું. પરંતુ તારા પરના પ્રેમથી મામ
મન પર વિજય મેળવીશ.' એ અરુણના બોલ તેના
કાનમાં ગુજતા હતા. મતી શયેલા પ્રસંગેને જુદી
દિશા આપવા તેણે મમતભરી રીતે કહ્યું: 'અને
તારા અરુણભાઈ પછુ માખાને માટે બનવાની રજા
ક્યાં આપે છે?'

પ્રદીપને પોતાના ખલા પર બેસીને અરુણે
કહ્યું: 'અરે પ્રદીપ, ખલા દે. નામમાં તે એવું બધું
શું છે? તું નામથી સાહે પરંતુ ખરેખરો મારો
અને આ આખો નામમાં જોખલે અને ખરેખરો જોની
આનો. હવે પછુ ને?'

'સરમ સરમ! પ્રદીપ અરુણભાઈનો અને
પ્રકાશ ખાનો.' એમ બોલીને એ અરુણના ખલા
પર બેતો ચર્ધને, આનંદથી તાળીએ પાક્યા લાગ્યો.

નીલા આશ્ચર્યથી એકવાર અરુણના ખને બેતેલા
પ્રદીપ તરફ જોતી હતી અને બીજી વાર પોતાના
જોખામાં મુતેમ આખા તરફ જોતી હતી. તે બન્ને
ખાળકા તેના જ હતા. તેને પોતાને માટે એ બેમાં
શો ફરક હતો? અરુણ પોતાના ખલા પરના પ્રદીપ
તરફ જોતો તેનું સમતોલપણું ન બધ તેની કળજી
રાખતો હતો અરુણને માટે પ્રદીપ, પ્રકાશમાં બેદ
હોવાનું સંભવિત બનશે? આજના એ બધાના
અંદર અંદરના સમયો જોતાં તો એ નીલાને
અચકચ જ લાગતુ હતુ.

[સી. મમ્. ભાટિ, બી. એ. બી. ડી. ની
મરાઠી ભાર્તા પુલ્કા ટપ્પા પરથી]

બચ્ચાંબિને યતા અકા, પદદી, તાવ, કમિને બિષદ્રવ, મુઠા ખાવાથી પેટનું બેદ શુનું. હાથ પગ મળી બવા, દસ્તાની
કળજીગત, ધાવણ કે કુદ્યનું પાચન ન થતું વિચેરે અનેક દરદો મટાડી બજૂર મોલત આપનારી અમૃત તુલ્ય ઔષધિ

કાઠીયાવાડી વ્યાસામૃત સોગઠી વાપરો [૨૪૨૯૩૬]

દર્દથી દખાતાં હળવે જાળકો આરોગ્ય આપતું અને નવચેતન પામ્યાં છે.

હા. હજા એકના આના ખાર. (બી. પી. પો. નં. ૬)

પૈલ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૨. કાઠીયાવાડી વ્યાસામૃત સોગઠી કીધા—આજાચેકા—ભાવતજય

મુખ્યમાં મળવાનું કાણુ—ફેરાકલ્યાણ મસાલા કીધો, ૧ લી મુતારાજીના નંકિ—મુખ્ય નં. ૪

પ

પાં

ય વરસનો જાળક બાના પાખામાં સૂતો છે. બા બિંદવા સળવળી કે બા. આજો મટમટાવી બા સામું જોઈ રહી.

વિલા સૂઈ રહી ને વહી: 'તોફાની, હજી સૂતો નથી! તારા બાપાનો આવરો સમય થયો. એમને વાળુ પીરસવું હશે કે નહીં!'

બાને ગળે વળગી જાળક બોલ્યો: 'હે બા! પછી શું થયું?'

વિલા વાર્તા કહેતી હતી તે પાછી શરૂ કરવી પડી: 'રાજકુમાર પાંખાળા ઘોડા પર બેસીને ચાલ્યો. ફેટલા ય દેહ, ફેટલી ય નદી ને પવન તેણે ઝોળ્યા ને આખરે વાદળ વાંધી એક દેશમાં આવી પહોંચ્યો. પાંખાળા ઘોડાને એક ઝાડે બાંધી જરા આગળ ગયો તો એ મોટી રાજપુરી. ને તેમાં રાજાનો મર્મનો મહેલ. દરવાજો પહેરગીરા પહેરા ભરતા ભરતા બિંદી ગયા છે. આળુબાળુ ખીબ સૈનિક-સંત્રીઓ પથુ બજસજ સાથે સૂઈ ગયા છે. રાજકુમાર તો અંદર ગયો અંદર તો જરા ય સંચળ નથી. રાજાને મોરસો પથુ સોનાના સર્જણ પર બિંદી મેલે છે. ધીકમાં રાજકુમારે બધું જોઈ લીધું' પથુ આ બધાં કેમ સૂઈ ગયાં છે, ક્યારે જાગશે એના કંઈ ખબર એને ન પડી. પછી તો એ રાજમહેલમાં દાખલ થયો તો ત્યાં સોનાના પલંગમાં એક રાજકન્યા સૂતી છે...'

'પલંગ એટલે શું બા?'

'આ ખાટલા જેવો જ હોય પથુ એમાં નકશી હોય ને સોના-રૂપાથી મહેલો હોય ને ઉપર સોનાના ચોર ખેસાડા હોય... પથુ તારે હવે સવું નથી? સૂઈ જા છાત્રામાને.'

પાસેના રાજમહેલના કંઠા-ધડિયાળમાં દન દન છતા નવના ટોરા ચલા.

જાળક પૂછ્યું: 'એ શું બા?'

'રાજમહેલના ઘટમાં નવ વાગ્યા. તારે હવે સવું છે કે નહીં!'

'...તારા પછી બા!'

વિલાએ વળી પાછી વાત શરૂ કરી: 'રાજકન્યાના વાળ મેથવણી ને રૂપ તો ચણેલી જેવું તે આખો ઝોરડો એના રૂપથી ઝગદગ ચાલ. દાસીઓ ચામર નાખતાં સૂઈ મઈ છે ને રાજકન્યાના વાળ પલંગ ઉપરથી નીચે ઝૂટે છે.'

'એમ તો તારા ય વાળ ઝૂટે છે તે છું છું' રાજકન્યા છે!'

બાએ જરા હસીને કહ્યું: 'ના, સાંભળ જોઈએ એમાંથી એક સોનાની ને એક રૂપાની છડી હતી રાજકુમાર તો એનાથી રમવા લાગ્યો. રમતાં રમતાં રાજકન્યાના કપાળ ઉપર છડી ચડી ગઈ જોત જોતાં બધાં જાગી ગયા. હાથીયાળામાં હાથી જાગ્યા ઘોડાદારમાં ઘોડા હણહણ્યા. એટલે રાજકુમાર તો રાજકન્યાને ઉઘાડી પાંખાળા ઘોડા ઉપર બે ચાલ્યો આવ્યો.'

'હે બા! એ રાજકન્યાને કેમ લાલ્યો!'

'સાથે રમીશ એમ સમજીને હવે તારે જાવું છે કે નહીં!'

જાળક ધીકે ધીકે ચૂપ રહ્યો. ઘોડી વારે પાસેના રાજમહેલને ઉદેશીને પૂછ્યું: 'હે બા! પેલા રાજમહેલમાં પાંખાળા ઘોડો છે?'

હાથે જોડાને અવાજ થયો. વિલાએ ઉતાવળે બોલ્યું: 'કંઠાજોલા અવાજે કહ્યું: 'નથી ખબર. તારા બાપા આવ્યા છે. હવે એકલો સૂઈ રહે.'

જાળક આંખો વાંચીને વિચારવા લાગ્યો: એ પાંખાળા ઘોડા પર ચડ્યો છે. સાંજે આકાશમાં ને સોનેરી કિનારવાળાં કાળાં વાદળાં તેણે જોયાં છે તેમાં સોસરા ચાલ્યો જાય છે ને આડાં આવતાં સોનેરી વાદળાં તથાવાથી વાંચી વાંચી કાપી નાંખે છે. ઘોડો પથુ પૂરપાટ દોડી રહ્યો છે ને જોત જોતાં જોત જોત પેલાં વાદળાંઓની ય પેલે પાર સૂતેલી રાજપુરી પાસે આવી પહોંચ્યો છે. ત્યાં રાક્ષસી આવીને રસતો રાક્યો.....

બાપા કંઈક બોલતા હતા.

જાળક નિદાના ધેનવાળી આંખો વીંચી સૂઈ ગયો.

બીજે દિવસે સવારે પતંગ ને દોર લઈ ને માળા અંગ્રજીમાં રમતા હતા. પતંગમાં તો કાગળનું નાક નિશાન પથુ રહ્યું ન હોતું તો પથુ તનમય પથુ એને ઉડાવવાની કોશિશ કરી રહ્યો હતો.

બાએ આવીને કહ્યું: 'ખેટા કપાલ જતો નહીં

'નહીં જાઉં. જોને અહીં પતંગ ઉડાવું' ને

બા ચાલી ગઈ. જાળક આકાશ સામું ને

રહો. જોરખર એવા જ વાંછ્યા! બાળક વિચારે છે: એ મેઘરાજની પછી જ પેલી સુનેલી રાજપુરી છે. ત્યાં વાળ છૂટા મૂકી કેટલાય વખતથી રાજકન્યા સૂતી છે. અને દાસીઓ દાયમાં ચામર લઈ જીભ વાલુ દોળે છે.

પક્ષીરાજ ધોડા ઉપર ચડી ને દિવસ તે રાજકન્યાને લઈ આવશે તે દી માં કહેશે: 'ક્યાં ગયો'તો ખેટા!'

રાજકન્યાને સંતાડી એ કહેશે: 'તું કહે નોંધએ ક્યાં ગયો હઈશ?'

મા અચરજ પામશે પછી રાજકન્યાને બહાર કાઢી તે દસશે અને રાક્ષસીને કેવી રીતે મારી નાંખી તેની વાત વિસ્તારથી કહેશે.

દાયમતિ પતંગ પવનમાં બે-ચાર ગુલાટ ખાઈ મરે. બાળક રહી રહીને એ જ વિચારે છે: 'જો પોતે રાજકન્યાને આજ જ લાવી શકે તો જાને સાથે મળી પતંગ ઉડાડે. રાજકન્યા પતંગની કમાન પકડી આકાશમાં ફોગળત ને તે દોર પકડી દોટ મૂકત.

બપોરે યાદેલી વિભા એરડામાં આવી લુએ છે તો હાકારે પચાગ ખોલી તલ્લીન થઈ ચિત્તો લુએ છે. રસોઈ પતાવી, સ્વામીને જમાડીને ઓફિસે ક્યારનાય રવાના કર્યા છે. પછી દમોડા એક મેલાં કપડાં ધોવાથી ચાકી ગયેલી વિભાએ ઓકારાને કહ્યું: 'ખેટા, અહીં આવ નોંધએ આપણે સુઈ જઈએ.'

'ના બા, મારે ચિતર નોવા છે,'
'ના, તારાને ધડીક સુઈ મ. આવ નોંધએ. જો હું પણ સુઈ નહિ છું.'

બાળક આજીજીખ્યાં કહે મોદયો: 'હું ક્યાંય નહિ જઈ. ચિતર નોંધને સુઈ જઈશ.'

ચાકેય વિભા સૂતાં જ જોવી મઈ.

બાળક ચિત્રો નોતાં નોતાં આડી નજરે લુએ છે તો બા ઘીંબે છે. બીના વાળ એકસરી પર વીખરાઈ મવા છે-મને પર રાજકન્યાની નેમ જ!

બપોર વેળાની સ્તબ્ધ શાંતિ છે. ક્યાંય કરો કવરવ નથી. ઝાડનાં પર્જકાં સુકાં ફલતાં નથી. બાળક આમતેમ નોંધ ધીમે ધીમે નીચે જતથો. રસ્તાની ધારે તરુની ડાયામાં એક ફૂતરું ગૂચળુ વળી સવું હતું એની પૂછડી એવવાની ઇચ્છા મઈ આવી પણ

મનમાં મનમાં એકવાર તેણે વિચાર્યું કે તના દાયમાં તથવાર તો નથી. જો રાક્ષસી આવી પહોંચશે તો તે શું કરશે? ધર સામે બકુલકડની નીચે બયલીત ચઈ સતેલા ફૂતરો પાસે જીવો રહો. સામે જીવે જીવે નોંધુ' તો વાંછ્યા બહુ નથી. રસ્તો નોંધએ તેવો સાફ છે. એની આ રાણી નથી એટલે જ પાંખાળા ધોડા તેને આપી શકી નથી. મને તેમ હો પણ તે આજ સ્વપ્નપુરીની સુનેલી રાજકન્યાને બા જાને તે પહેલાં જ લાવીને હાજર કરશે.

એક ધરડી જિખારણુ ધખધખતા રસ્તા ઉપર લાકડી ઠોકતી ચાલી જતી હતી. બાળક ચૂપ ચઈ બયલીત દૃષ્ટિથી નોંધ રહ્યો છે, આ જ પેલી રાક્ષસી. પણ દાયમાં કશુંય નથી. એ ઝાડની જોથે બરડાં મરે. જિખારણુ ધીરે ધીરે ચાલી મઈ. બાળક છુટકારાતો શ્વાસ લઈ આગળ વધ્યો.

હન હન કરતા બે ડકા વાગ્યા.

બાળક તાડીને નોંધુ: આ જ એ રાજપુરી. માએ કહ્યું છે કે રાજમહેલમાં ઈંકો-મંદિપાળ વાગે. બાળક ઉત્સાહિત થઈ ચાલવા લાગ્યો.

ચિદહારે એક ચિપાઈ બધૂક મધે રાખી રટલ પર જીપતો હતો. આખો તરફ તાડીને નોંધુ' તો સાચે જ સૂતો હતો. તારેયું વાંછ્યાઓ વીંધ્યા વિના જ સુનેલી રાજપુરીમાં તે આવી પહેાંચે!

પાંજરામાં મોરલો પણ સૂતો છે. બસ આ જ એ સુનેલી રાજપુરી. ચોક જોળગી મહેલના દાદરે આવી પહેાંચે.

ચોરણી જિતરી જાતી હતી એને મજબૂત પાંધી લકષ બીજે દાદરે ચઢવા ગય છે ત્યાં એક ફૂતરો આખો ઉરાશી સામે નોંધ રહ્યો. સુનેલી રાજનગરીમાં શવતામગના ફૂતરાનો વિશ્વાસ કરવાની ઇચ્છા ન થઈ. એકદમ દાદરો ચડી ગયો. પછી એકવાર ફૂતરા સામે નોંધુ'. ફૂતરે પાછી આંખ વીંચી દીધી હતી.

કમઠ આગળ જીવો રહી બાળક નોંધ રહ્યો. એવો જ એરડો ને એવી જ આરસપાણુની લાદી પણ પથંગ ક્યાં? એરડામાં દાખલ થયો તો ત્યાં પણ ઉપર એક રાજકન્યા સાચેસાચ જીવે છે. એના મેખવન્ધ્યા વાળ નીચે ઝૂલી રહ્યા છે. છાતી ઉપર એક ઉથાડેથી ચોપડી આસેઆસની સાથે કાંપી

બાળકે માથું ધર તપાસવા મંડિયું. રૂપા ને
સોનાની હડી ક્યાં? પદ્મ નીચે નેપું. એની મા
એવા જ ડોઢાંજે સહરપારાતી પેટી છુપાવી રાખતી.
ક્યાં જ સોના કે રૂપાની હડી હાથ આવી નહીં બહાર
નીકળવા જતો હતો ત્યાં એકવરણુ વાગ્યો એનો રસ્તો
અંધ યદ્ય મળે. એને ખસેડી તે બહાર આવતો રહ્યો.

અદ્ભુત! સોનાની હડી રાજકન્યાના કપાળમાં
અંધા વિતા તે જાગી યદ્ય! એની પાસે જઈ બાળકે
પૂછ્યું: 'તું રાજકન્યા છે?'

રાજકન્યા વિસ્મયથી નેઈ રહી. બાળકે ફરી
પૂછ્યું: 'તારી પાસે પંખાળો થોડો છે?'

રાજકન્યા હસીને બોલી: 'હું તારે નેઈએ છે?'

'દોલે.'

'શું ફરીય?'

'રાજકન્યાને બેસાડીને લઈ જઈશ.'

'પછી?'

'રાજકન્યા લઈ જઈને બાને આપીશ.'

'રાજકન્યાને શું ફરીય?'

બાળકે કહ્યું: 'એની સાથે રમીશ.'

'શું રમીશ?'

'પદ્મ ઉડાડશું.'

'તારું ધર ક્યાં?'

બાળકે અડ્ડ ઉઠાસ ચહેરે ને ફાવી તે એક દિશા

ખતાવી દીધી.

પ્રણયનિકોણની અનોખી

નવલકથા

ઉર્મિલા

લેખક : પારાશર્ય

સમગ્રલીન સાહિત્યમાં ખરે જાનિતરૂદ્ધિ રૂપ
નવાચ ને તેથી ફરી ફરી રચનાવાને પાત્ર
દેવ તેવાં રચકનાં નવવર પ્રસ્તુતમાં
'ઉર્મિલા'ને સ્થાન છે. (માનસી)

ક્રિમલ ૪-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

હાલુપીઠ-સાવનગર

'અહીં કેવી રીતે આવ્યો?'

'પણે આવીને.'

'કેમ?'

બાળકે કુઞ્જિત કંઈ બોલ્યો: 'મારી બા પા
પંખાળો થોડો નથી એટલે.'

રાજકન્યા ફરી હસી પડી.

રાજકન્યાએ ઘસીને કહ્યું: 'આ મોઢો કે
એ તે ખબર છે?'

હસી બોલી: 'આ તો સરતપાણુ-આપણા શામ
દારનો રીકરો છે.'

રાજકન્યા બોલી: 'એને મુકી આવ. એ અહીં
આવ્યો કેવી રીતે?'

ઘસીએ બાળકને તેડી પૂછ્યું: 'ધર જવું છે ને?'

બાળકે ડોઢું છુપાવી કહ્યું: 'જવું છે પણ રાજકન્યા
તો સાથે નથી આવતી.' તેણે રાજકન્યાને પૂછ્યું: 'તું
નહીં આવ?'

રાજકન્યાએ હસીને પૂછ્યું: 'મને લઈ જઈ
શું ફરીય?'

'રમીશ, તું પદ્મ પકડી રાખજે.'

'પછી?'

'બાની પાસે લઈ જઈશ.'

રાજકન્યાએ હસતાં હસતાં કહ્યું: 'વારુ, એ
દિવસ આપીશ.'

બાળકનાં મોઢાં નવનોમાં બાંધ મરાઈ આવ્યાં.
રાજકન્યા તો ન આવ્યાં! ઘસીના ખભા ઉપર હતાક
યદ્ય તેણે માથું ઢાળી દીધું.

એકાએક બાને બોલતી સંભળ્યા: 'ક્યાં ગયો
હતો મોઢો?'

બાને વળગી પડી કુરકે કુરકે રહતાં રહતાં તે
બોલ્યો: 'બા, રાજકન્યા તો ન આવી.'

બાએ કહ્યું: 'એવો મસ્તીબોર યદ્ય મળે છે
ને, તું મળેતો ક્યાં?'

રાતે સૂતાં સૂતાં બાળકે સંભળ્યું બા બાપને
ફરિયાદ કરે છે, 'એવો તોફાની યદ્ય મળે છે!
મારાથી હવે નેથી સંચરતો. આવ જોડો એકઠે
એ રાજમહેલના રાણીવાસમાં ઘૂસી મળો હતો.'

[શ્રી. પૃથ્વીરાયદ્ર કદાનાયક
પ્રવાલીમાં પ્રગટલી નાવો ધર્યો]

[વાર્તાનું મૂળ તો માત્ર એક પ્રસંગ, ધટના કે લેખકના હૃદયને ઢાલવા મૂકનાર કોઈ એક વાચ માત્ર જ હોય છે. તેને લેખક પોતાની શૈલીમાં લાંબી-ટૂંકી રચનામાં આપે છે. એવી જ ધટના હોય છે જે સ્વયં જ વાર્તા હોઈ એને લેખકની કલ્પનાની જરૂર નથી પડતી. આવી ધટનાઓ ધરી હોય તે જ સ્વરૂપે અને નિયમિત રહી કરવા માટે આ લેખકશ્રીને સદૃશર મળેલી છે.

—સપાદક]

મત્સ્ય-ધટિકા

એકાસોનેક્રીખા પર નાઝીઓએ આક્રમણ કર્યું. તે દિવસોની આ વાત છે. ઓઠકાર સેલેક નામનો ૮૦ વર્ષનો એક ડોક્ટર રહેતો હતો. આખા ગામમાં તે ખૂબ જાણીતો માણસ હતો. જૂના જમાનાનાં ધડીઆળા ભેળાં કરવાનો તેને શોખ હતો. તેણે ૫૦૦ જેટલાં જુદી જુદી જાતનાં ધડીઆળા ભેળાં કરેલ હતાં; અને દરેકેદરેક ધડીઆળાનું મિનિટેનીકમ, કોણે ખનાવ્યું, કઈ સાલમાં અને ધડીઆળાનો આખો પૈ છતિદાસ તે કહી જતો.

એક ધડીઆળા વિષે તે કંઈ જ કહેતો નહિ. દેખાવમાં તે બહુ જ જૂનું લાગતું. ઝોરકાની મખમાં તેને રાખવામાં આવ્યું હતું. જોકે તે ચાલતું નહિ, અને કોઈ એ વિષે ડોક્ટરને પૂછતું, તો હસતાં હસતાં તે કહેતો: 'જરૂર હશે ત્યારે તે ચાલશે.' તે ધડીઆળાનું નામ તેણે 'મત્સ્ય-ધટિકા' રાખ્યું હતું.

નાઝીઓએ તે ગામનો કબજો લીધો. ચાર જામસી અમલદારો ડોક્ટરને ઘરે તેડો જુવાન દીકરો કે જે દુરમતો સામે ગામના જુવાનોને એકઠા કરી ગેરીલા-અદતિમાં રાકાયો હતો, તેની ભાગ મેળવવા આવ્યા. તેઓએ ડોક્ટરનું આ નાનું મ્યુઝીયમ જોયું, અને તેને હુકમ કર્યો કે આ સંગ્રહ તો જાલિનમાં જ રાખો. ડોક્ટરે તે બંધ રાખ્યું, અને તેમને રાતના અગીઆર પછી આવવાનું કહ્યું અને પોતે આ સંગ્રહમાંના દરેક ધડીઆળાનો વિગતવાર છતિદાસ આપશે અને ખાતરી આપી કે 'તેમાં આપના જેવા આદા દરજ્જાના ઓફિસરને મજા આવશે.'

રાત્રે ચારે જામસી પોતાના બે ઉપરીઓને સાથે લાઇને આવ્યા.

રાત્રીની ઠંડીમાં ગામ આખું એક મોટા ધડાકાથી હલમલી બેઠ્યું. ડોક્ટરે તેની 'મત્સ્ય-ધટિકા' ને ચાલુ કરી હતી. અને તેમાં ખારે વાગ્યા હતા.

જંખાઓ આવ્યા તે પહેલાં તો આખું ઘર જળને ખાખ થયું હતું. સવારે સાત જળા ગયેલાં ચરીશ જઘ્યાં. જેમાં ડોક્ટર પણ હતા.

ધડીઆળાના સંગ્રહમાં ખાસ કોઈ રહ્યું ન હતું. થોડીક કમાનો, ચક્રો, પતરાના કટકા અને પેલી 'મત્સ્ય-ધટિકા' નું કાચલ પડેલ હતું, જેના પર લખ્યું હતું: 'દરેક જણને છેલ્લી ધણી તો એક જ જાતની હોય છે.'

હીરા-પારખુ

એક હંગેરીઅન કેવલરી ઓફિસરને જુગાર રમવાની બહુ ટેવ એક વખત તે ૩૦૦૦ પાઉન્ડ દારી ગયો. તેની પાસે પુરાતન હીરાજ્વિત વીંટી હતી, તે તેણે વેચી નાખવાનો વિચાર કર્યો. 'વેચવી કાને?' એમ પૂછતાં તેના મિત્રે તેને કહ્યું: 'પાસેના ચરેમાં મિ. રુકુર્ડ નામે એક હીરામાણેકનો વેપારી છે. જોકે જરા એવનાણુ કરે તેવો છે, પણ તેની સિવાય આવી જૂની વીંટી ખીજે કોઈ દેશે નહિ.'

તેણે વીંટી એક લાલ ચામડાના પાકીટમાં પેક કરીને પેલા વેપારી પર મોકલી અને સાથે એક ચિઠ્ઠી લખી મોકલી કે, 'જો વીંટી રાખવી હોય તો ૩૦૦૦ પાઉન્ડ તેની કિંમત પારશે. તેનાથી એક પેની પણ ચોછી હું લઈશ નહિ.'

ખીજે દિવસે પેલા અનુભવી વેપારીને નીચે મુજબ જવાબ આવ્યો:

'વીંટીની કિંમત ૩૦૦૦ પાઉન્ડ જરા વધુપડતી છે, બહુ જુદું તો હું ૨૦૦૦ પાઉન્ડ આપીશ.'

પેલા ઓફિસરે લખ્યું: '૩૦૦૦ પાઉન્ડથી એક પેની પણ ચોછી થઈ ચક તેમ નથી. અને લાંબી આથાકૂટ મને પસંદ નથી.'

'ખીજે દિવસે પેલા વેપારીને પત્ર આવ્યો: 'તમારો બહુ આગ્રહ છે તો ૨૫૦૦ પાઉન્ડ આપીશ, બાકી બહુ ખેંચો દોરડું પછ વડે!'

આ કાગળ વાંચીને ઓફિસરનો તો પિતો જ ગયો. તેણે તાર કર્યો: 'વીંટીના ૩૦૦૦ પાઉન્ડ હોય તો વચવી છે. નહિ તો પાછી મોકલો.'

બે દિવસમાં ઓફિસરને વીંટીનું પારલલ મળ્યું. તેણે તે ઉઘાડ્યું તો તેમાં સંખાળપૂર્વક પેદાં લાલ ચામડાનું પાકીટ સીધ કરેલું હતું, અને સાથે એક

એ મિના એક પ્રસિદ્ધ સુધારાવાદી પ્રગટ કરીને, શહેરના ગરીબ માડીવાળાઓ પ્રાં
ચરીફવર્ગમાં અવિશ્વાસની આગ-બાજીવાળી દીધી હતી.

પાણી-શેરડાની પનિદારીઓથી માંડી રમથાનના
કાઠુઓ સુધીનાં શહેરીઓમાં ચક્રને ફેલાવી આવતી
એ વાતમાં હંકારેલાં પાત્રોને જોળખી કાઢવા માટે
વક્ત્રવાળાં કે કાઠીમાં સહુ અક્ષય લક્ષ્યવાળાં હતાં. શહે-
રના નવરા બેકારો કે બેકારુઓ બધાં 'સબ-સુધ-
રચના-હરીફાઈ' જેટલી જ ઊલટથી અનુમાન-
પ્રમાણના પતંગો ચલાવી રહ્યાં હતાં.

શહેરના નામચીન કે ઊમતા-આમમતા પ્રેમીઓ
માથે આ અફવા-પાણી બંધબેસતી કરવામાં તો
કોઈ એ બોલું 'દેવવવામાં ચાના પાણી કરી ભવ તેટલાં
એકતાર જતી જતાં હતાં રહ્યાજવાસુ તથા મમ-
બેદુ માનવજાતને આવા એક 'ગોપ્ય'ના ઉકેલ પછ-
વાડે લખવાચી કે સરખા અંકિપ્રાયોની આપ-લે
પૂરતાં સહકારી કરી મૂક્યાં હતાં.

નિંદા-રૂપથી કે બદબોધને નામે વખોડતા કેટલાક
માનવજાતોની સરખા ભણવા મનનારી મનોદયાનો
પાશે ખૂબ જીએ ચડાવી મૂક્યો હતો. હાવાવાળાએ
આપેલા તેના ખખરપત્રીએ મોકલેલા સમાચારનો પાક
આમ હતો:

'સિનેમાના છેલ્લા શોમાંથી દૂરની સોસાયટીઓ-
ના જનરમાને જવા નીકળેલી એક અટ્ટલી સુવતીએ
લાજ લેવાને ઇંગ્લિષ પોતાને બળતે જ રહે એ લઈ
જવાનો પ્રયાસ કરવા માટે વચમાં આવતી એક પોલીસ
ચોકડાએ ઊતરી પડીને એક લાડતી ધોડાગાડીવાળાને
અટકમાં લીધો હતો એને કોઈ અકળ કારણે છોડી
મૂકલ હોવાનું કહેવાય છે.'

નગરજીવનના વાહનવ્યવહાર જેવા આ પ્રકારમાં
સામાજિક તેમ જ આર્થિક, નૈતિક તેમ જ ધાર્મિક
શહેરી જીવનને જોખમાવવું તત્ત્વ એ પત્રને દેખાતું હતું.

અમુક જગ્યાએ જવા આવવા જેવી સામાન્ય જ
કરમાં પણ રહસ્ય, પોલ, કે એવું કાલમેલિયું તર
ચૂંચાણેનું હોઈ શકે તે વાતની હાવાવાળાને મન દેતી
જીવનના નિર્ભય દેખાવો પાછળની કાંજાજા
'કલકલ્યા' હતી-જે કદાચીના પ્રકાશમાં એક નવે
ઉમેરા કરવા ઉપરાંત જાહેર તો જે તે દિવસક
છાંચાની નકલોની વેચાણ-સંખ્યા પરથી તેઓ નક્કો
કરતા હતા:

જે જે દિવસ પછી એને શું કે શું હાખો
તેમનો ખાસ ખખરપત્રી કે શું એ નિશ્ચયની માહિ
વાળો કે પેલી પુરુષ સમોવડી સુવતી-સહુ જાણી
મર્મ હોઈઈ. અને એ જ હાખાએ મમાવે મોટ
અણે મૂક્યા કોઈ બીજા સમાચારોની સહિ પાછા
એવી કોઈ જાહેર વાત શાંજા સમાચારના અણ
આકાશના હવામાનમાં ચોરાઈ ગયેલી કોઈ વાળ
જેવી વીખરાઈ ગઈ હશે.

અને ઉવાનમાં કોઈ જણના નીચે કે કોઈ વેલ-
લીટયા મંડપમાં ખરાયેલા ચેન્કાએળના મસાલે
નિરંગી ખતેનું એ હાખાણું જાહેરનામી કામગીરુ
'કચરો' જતી મટરમાં ફલવાળું ને દેલાણું દરિયા
દેવને ચડ્યું હશે.

રેલિનમાડના ઐતિહાસિક રશિયન ખચાવ અને
જલસંત શેરફેલ સામનાનું પાણી માપતા જર્મન
દફલાના કે એવી કાળ-જીની લક્ષ્યોથી દુનિયાને
ઉમારી લેવાના ધરાર પ્રયાસ સમાં એટલાંટિક ખા
નામાં માનવજાતની યાજ્ઞ યાત્રિ કંખનારાઓને
ચોંટાળે આર્થિકન સમા સમાચાર-નકમાં આજ
વહેતિપા દેવાનું શું રમાનાં.

કે લોકચાહીઓની દાનત તથા નિયત માટે ચકા

પત્ર હતો જેમાં લખ્યું હતું: 'એક હીરાપારખુ
તરીકે હું તમને ખાતરી આપુ છું કે આ ચીટીના
કિંમત ૩૦૦૦ પાઉન્ડ તો નથી જ પણ મને
તમારો વેપારી જેવો સ્વભાવ ગમે છે અને તેથી જ
મને તમારી સાથે સાડું કરવાનું મન થાય છે. ઉપરતમાં
હું તેના ૨૮૦૦ પાઉન્ડ આપીશ. ઉપર પ્રમાણેના સોદા
મનુર હોય તો પાકીટ ઉપાડ્યા શિવાય પાકું મોક-

લવો અને નહિ તો તમારી વોટી સંભાળી લેજો.'
પણ પેલો તો લરકરી માણસ હતો. એક વખત
૩૦૦૦ પાઉન્ડ કદા પડી, પછી કિંમત નક્કી
લેવા કરતાં, 'બીજો વેચીશ' એમ કહી તેણે પાકીટ
આપ્યું તો અંદરથી વોટીને ખલે એક ચિટ્ટો નીકળી
જેમાં લખ્યું હતું: 'હીક હીક, હવે હું રાખી ન-ન-
૩૦૦૦ પાઉન્ડ આપીશ.'

ગુમાવી રહેલા દિનની નેતાઓની પકાપકાડી સામે દિમાગ ગુમાવી મેલેલા થોડા આકાળા દેશજનોની બાંકડાડો અને બંધ નિશાળો, નવરા નખોદિયા પંતુઓને ને સંમુદ માનિયોને મંજરતા દેશવેળી વિદ્યાર્થીઓનાં વંદરવેળાં કે તારટપાથખાતાને ખોરવી નાખનારી, પાટાગાડીને ઉચલાવી પાકનારી પ્રતિભાઓ આડે એવા સમ્રાટાર સહેરી છવેને તે કટકુંક આકર્ષી શકે !

એમ એનાઓથી ચતી જતી પસ્તીના પડીકામાં બંધાતા એ છુપરાવવામાં દટાઈ મથેલા એ સમ્રાટાર કાળમક્કીના કુચ્ચામાંથી કંકરડા ભેગા ગળી ગયા હતા.

સ્થાનિક સદેશ-વાદકની શોધથી તે હાપાને તથા ફેનદારી હોરીને થોડી ફાળાઈ કામગીરી પૂરી પાડી શકેલા એવા સમ્રાટાર, મોડી રાતે ઠાલવતી પાટાગાડીમાં ફું જ પોતે બહાર ગામથી આવ્યો ત્યારે ભૂલી મથો હતો.

રોશન નજીક આવ્યું તે જોરી એક તો બીજા ઠોઠાતી ધઈ. ત્યાં સુધી આ પી પાને માંક રહેલી તે હું તો જામી ગયેમો. થોડેર આવી ઉઠાકથો ત્યારે શરમને હરી કાલતાં થેલી લેતા બનરી પડ્યો. ભેલે તો રોશન કટાકના રાખાખકચા માણસો સિવાય દેન પ્લેટફોર્મ બધું આલી. ને મુસાફરા સહુ ગામ-બર ભેગાં. ફરવાળે ખાલી રૂલ પર દિલિટ મૂકી બહાર ન કળું તો ટેલી થોડાકાડી થે રોશનનું કમ્પાઉન્ડ વટાવતી હતી. થેર જતી રહી-ખડી મળ્યું હે. સિવાય એવડા વિદ્યાળ મેદાન પર કંઈ જ નથી.

ધર પણ કંઈ જોણું ફર નહિ. ખાસા ત્રણ માર્કલ-નવા વિરાગેમાં. ધયું, ગામની એકાદ પોલીસ આવડીએ ટેલિફોન કરી રોન્ક પર ગાડી હોય તે મંગાવવાને રસ્તો કાઢું. વિચારતો નેમ કરવા રોશન મારતરની વાર લઈ તો ત્યાં એક યુવતી સાથે ડેપુ-ટીને વાતે મુઠાયેલા બેવા.

જટના અવાળે બેઠું જોતાં મને ભેળો તેવી વાત બધે કરી બેસી પડ્યા: 'અહો ભરત! તમે કયાથી ફૂટી નીકળ્યા અત્યારે ?'

તેમના સરમની સંકોને રપઈતાં મેં કહ્યું: 'ફારટમાં જ આવ્યો. સૂઈ રહેતો.'

'કી રુપું તમે રહી ગયા તે. આ જાહેને નિચારા રખડી પડ્યાં છે. તેમણે ખબર તો કરેલા પણ

તેમના પતિ કદાચ જીવી ગયા હશે. એ વ વિચારાં તેમની રાહ જોતાં રહ્યાં ને ડેવટે મારી પાસે મારી મુંઝવણ ઠાલવી. તમારી નજદીકમાં જ ધર લીધું છે. હું ગાડી મંગાવી દઈ છું. એમને થેર પહેંચાડી દેવાનું હવે તમારા ઉપર. હું તો એમની સગવડ મારે ત્યાં કરવાનું વિચારતો હતો.

ગાડી-ટેડી વાનો ધઈ. મારતરે યંગોસમાંથી આ પાર્ક પાન બનાવી આપ્યું. ત્યાં ગાડી થે આવી ગઈ. એટલે પોતે ખુરસી પરથી ઝડતાં સંકેશ-ખાટને પડનાં બગાસતાં બોલ્યા: 'હાથ બેપડો ત્યારે! સવારને કંઈ લાંબી વાર નથી. જે થોડી નીંદર ધઈ એ.' કહેતાં માથે ગોડી પોડી ગયા.

મેં થેલીઓ-મારી તથા થેલી યુવતીની-લઈ લીધી ને ગાડીવાળાને સોંપી બારણું ખોલી આપ્યું. તેઓ બોર્ડ એટલે હું ગાડીવાળાની પાસે બેસવાનું કરતો હતો તો તેમણે અમેટમાં રબરે શબ્દ વીધી કાઢ્ય તેવી છટા, મુરાવિસ ને આઘાની દબે કહ્યું: 'અંદર બેસો.'

હું બેઠો. ગાડીવાળાને ટેકાણું આપી ચલાવવા કહ્યું તો કંઈક બીતાં બીતાં તે બોલ્યો: 'દેડ ફિલિ. લઈશ, રોકા!' જોગબીનો હતો તેને આમ બાકું આગળનું નક્કી કરતો ભઈ મેં સદશ પૂછ્યું: 'હા, પણ તે આજે તે' હાથ ફુંકવા કેમ માડી !'

તો કહે: 'દૂધનાં દાકર્યાં જ તો !'

'તમારા ખાડીવાળાનું' બપુ પૂજુ બાઈકામ! જોતો વ જમાતો છે ને, રોકા! બેસુ ત્યારે ગાડીમાં ને ગડિયી પેસા છૂટે નહિ ને રક્ષક કરે કાલા. ને હાથે ચાકાં આપની આંખે કરે ઉપરિમામજીમાં.'

'જધા કંઈ થોડા હા રાધાગા દોપ, ગાંડા!' હું બોલ્યો.

'હા ઈ ખડું. પછુ એવતા નર સદાય સુખી!'

'પછુ હાપાવાળાયા કેમ બાકા છો ?' મેં પૂછ્યું.

'એવો વ જમાતો છે ને! થોડા દી પહેલાં એક જાઈ હતી કાક પરદેશી જેની-બેડી. ટેડ સોસા-છડીને પડ્યો ને આપી ત્યારે આઘાની. ને મને કાગ બડ્યો તે ફેડી પાછા. મેંથી બોલાઈ જવાયું કે ખાઈ! આઘાન તો તો આ થોડાની લાદની ટોપલી થે નો આવે !

'આપણે જતા જમાના આખા ને સાન્ની વાતમાં

કાની સાડીમાર! તે તડતું ફક ચોડીએ. પણ એવીયું-
તો ખરો ન જોવા જોવો. બસ, ચંપલ કાઢ્યું જ
છે. પંજુ આ વળી વિચિતર માયા, મારા બાપ!
સુધેલ ગાળ્યુંની તરી મોલાગ્યે જાન. રોપા-પીટ્યા
કિયે તો તો એની મા મૂર્છા લેજે પણ નાલાયક ને.
પાછા ને ગધેલા સ્વર કિયે. નવાજાનલા દં દરામજલા,
આઈ આપણાથી સંખ્યું જાતું નથી, ભાઈસાખા! તે
મેંથી કેવાઈ ગિયું કે હવે રે રે મોટી માડીમાં
મેસનારી ભેઈ ન હોય તો, તારા જેવીયું તો ઘણી
ભાળી. સહુને તારા જેવા ભાળ્યા! બસ ક્યાં કીધું
જાણે. એનો ધરનો માડી હોય એમ એણે તો ઉપાડીને
એક ધોલ વળગાડી દીધી. ને ભોગ જોજે સાખી
પોલીસ ચોડી હતી ત્યાં બાવડુ પડી જેવી મઈ
ને ગોટપીટ કરતી પેલાને બળાવતી માણસ એકું
યામ તો મોર તો હાલતી યઈ ગઈ પોલીસને તો
તૂબડીમાં કાઢીને ને ઈ આવા કપામાં ગોતતા ફરે એને
સામે આલીને બોલાઈ આવ્યું તો સાકર જેવું જ ને!
'આપણે તે દીધી એવી નેગમાવાવતું બાડું
જ છોડી દીધું છે. હા પણ જે ચિખાણ્યા તે. ને
આપણે રિવા બચરવાલ માણસ રણવું કે આમ
રોચાતા રેવું, ને જાતે જન્મારે ખોટા ધન્યરે
ચડવું!'

'ત્યારે તે દી તમે હતા એમ ને! મારી જીવ
જોડી ગઈ હતી મને પેલી જાપાની વાત તાજી રહ
...ની હતી. પેલાં યુવતીને વાતમાં રસ પડ્યો
લાગતો હતો.

'હા ભાઈસાખા કેમ જાણ્યું!'

'જાપામાં વાંચેલું તે યાદ રહી ગયું!' ને કહ્યું.

'જાપામાં તો ભાઈસાખા, નરસાતળ નરોલો જ
ગમ્યાવેલો.'

'પણ ગાંધા! તારે જાપાવાળાને બન્યું તેવું લખી
જણાવતું ને! તો સાચું સુધારી લેત.'

'એટલી અક્ષર જોવે ને! ને એટલું બધરા
હોઈ તો આ ગોલાધું શેતું કરીએ! ને આવું ખોટું
જાપાવે તો એવું બહુતર શું દી વાળે જાય! માડી-
વાળાવને ન માંખોન હોય ને કિયે-લાજ લેવાનું-
અરે હ માયાને ભેઈ હોત તો ખજર પાત કે લાજ
કાની લેવાઈ જાય! મારી તો દાંતની બત્રીસી દલાવી
નાખી છે, બાપુ!

'આરને ખેટા!' ધોડાને વાંકમાં ધીરા પાત
એણે કચકાવ્યો. ને પોલીસે ટપાચો તેનો જવાબ વાળે
બોલ્યો: 'રેવત, કાકા'

અને દસી પંચાં.

'પણ પછી ભાડું પૂરું મળ્યું કે પેલી આઠાની
મે ખોઈ!' પૂછનાં મે વાતનો દોર પકડ્યો.

'હ વાત જ ન પૂછે ભઈસાખા! પચવીસ
અધિજ મૂકવું તે દી! છોડીના છઠા મૂળીને પેલા
ભાઈ તે હજી પંડાણને ત્યાં જ પડ્યા છે.

'બસ ખેટા!' કહી એણે ધોડાને રોક્યો. ન
આવી મળ્યું હતું. હ જીતરવાની એટા કરું તે પરેશ
પેલાં યુવતીએ મારો હાથ પકડી ભઈ ધીમેથી
અંકેજમાં કહ્યું: 'હ પણ અહીં જ જીતરી પડ્યું
ચલતી જ નહક. એને જવા દે.'

'ભલે!' કહી મેં પાટીટ માડી પેલાને મે રૂપિ
યાની નોટ લખાવી.

'ભાઈ, મારી પાસે ફટા નથી. આ તમારી હજી
પેલી જ ખોણી છે. જોડીને સીધો ચાલ્યો આવું છું.'
થેલીઓ આપતાં એ બોલ્યો.

'કાંઈ વાળે નહિ. માડીની આઠાની તો તે દી
વાળાં એ બહેનની ગળ્યો. હ જીરડે.'

'તમે ન કીક છો ભઈસાખા! તે ઈ માઈ તમને
કાંઈ માય!'

'હા; ઈ મારે બહેન માય. ધેરાં એવાં જ હોય.
પેસો ખરચતાં એમના છવ અચકા. ને સાવખી
માણતરી કાને ન ગમે! પણ આપણે માન ને વિવેકથી
વર્તવું જોઈએ, સમજ્યો ને!'

'ઈ સાચું છે સહુની એન-દીકરીયું સરખી.
કહેલો એ સચો.

'ચાલો હું આપને મૂકતો જાઉં.' કહી હું યુવતી
સામે જોઈ તો એણે રૂપિયાની નોટ લખાવી રાખ
હતી. હું સમજ્યો કે માડીનું ભાગે પડતું એ ભાડું
આપે છે.

'ભલે, લાવો. અનવચાનો અનવચો રાખી કે
ગણી જો મારી ચાલવી સેવા પે સ્વીકારતી ન હોય
તો.' કહી જરા ફરતી રસ્તાની વીજળાની ભત્રીયા
પ્રકાશે જોડતા તેના મુખમાલો જોતો હું પેલા હજી
તો નોટ દાખતા તેના અંગૂઠાની નીચેની આરજાની
મારા પ્યાનમાં ન આવેલી તે પડી મઈ. તીચેથી તે

ઈ એ મિતભાષી બાઈની રીત પ્રત્યે અસમજસ-
ભે હું બોલ્યો: ‘અરધું લાકું’ તો બાર આના થાય,
પરના આઠ આના...’

‘પેલી બહેનના તમે આપ્યા ને તમારા પાછા.’
‘એવું ક્યેમ કે મધ્ય હું લઈ જઈ તેટલું જ સાંપી
। શક્યાં? તેવા ભાગીનાવા માટે તમને ક્ષમાવાદ!’
‘એ હું જ હતી. એટલે મારે જ આપવા બોલ્યો
યે!’ કહી એ ઢસી પડી. ‘એના હા તમે હોશી
પાપળો, બસ!’

હું દગ ચર્મને બોઈ સાંભળી રહ્યો. એ વળી
સાક્ષી: ‘લોકાનું ટોણું’ વળે ને એને પોલિસ કેઈસનું
પ મળે તે મને પોસાતું નોંતું એટલે મેં ચાલતી
કોઠેલી, ને એનું લાકું આપવું રહી ગયેલું.’

સાનનાથનું અનુભવતો હું એને બોઈ રહ્યો.

‘એક તો હું ગૂંચરાતી ઝોણું જાણું’ ને અર્ધોના
માઠાના દોઢા પાછી વાઈ નહિ. એટલે મેં બાક
માતા આપ્યા હતા. પણ એ તપીને વાત કરતો
તો. ને સન્માનપૂર્વક વલો નહિ તેનું મને આટી
ધું. પછી તો મને એવા ગરીબ ને અગાનને કપા
મારી બેઠી તેનું કુઝેલ વરડું ને મારી મૂર્ખાઈએ સમજાઈ
હું એવા અનાદી ને અન્ય પાસેથી સન્માનની
આશા રાખું તેને બદલે તે મારી પાસે રાખવાનો
અધિકારી હતો. એવાએમાં તેનું આવડાં હતું
મે પેદીએ લાગશે, મારા જેવી અનુભવી મહારની
બ્રી સાથે જમારે તેવા આપું વર્તે તો તેમની મરની
બ્રીએ સાથે કેવું વર્તતા હશે એ વિચારે મને ખૂબ
ખીબ ચડેલી. હશે નાહક માર્યો ને ખુવાર થયો જાયસો.’

ત્યાં તેનું મર આવી ગયું હતું. બધ હતું. તાણું
પાસેનું બોઈ તેની ચિતા મારી કરતો હું બોલ્યો:

‘મરે તો બધ છે બીજે રસ્તે આપને સેવા આપના
લાયી કદાચ રોકેને મયા હોમ તેમ લાગે છે કે
પહારામ. કુંબી છે ને? નહિ તો મારે ત્યાં પધારો.’

એ હસતાં હસતાં મૂળી જ રહી. મને માપતી
રહી દયા ને કૃપાહારી. હું એ તેજ એ દિશિ ને એ નિર્મિત
મંગળ પવિત્ર નારીત્વ બોઈ રહ્યો. હું બધું સમજી ગયો હતો.
પરતંત્ર દેશનાં ઘસતલ સામે દુર્ગામાઈ પડેલી જિ-
દેશી રાજની ફરેખાગાને કાપતી, દેશજનોની અગાન
બંધ હાડી આવી સમારીતું ગુપ્ત કાર્ય-ગૂંચાઈવાસી-
વડું મને આજ રહ્યું. પ્રીતિ ને પ્રકિત અનુભવાતે

સંતુષ્ટ ને ચાંત બનતો એટી એવા બક્ષિતવની
અવિશુદ્ધ મમતા, ન્યાયનીતિ ને સમવેદનાની નીતિ-
માંથી મહાપેલી એ નારીની સમતા બોઈ રહ્યો.

દેશનાં સ્વતંત્ર્ય, સમૃદ્ધિ ને સુખચાંતિ સુરાજ
તથા સ્વરાજ્ય માટે બૂંઝના મનમનતાં યુવક-યુવતિઓનાં
સમાજવાદી ભૂમ્ય એ વિખ્યાત ભૂમર્મ પ્રતિધારી
નારી નેતા હતાં. હેલી મહાસમાનની બેઠકમાં સગ-
મતી રાજની જેવી એ જાણીને મેં પડાલમાં રહ્યાં
મંચ ઉપર હાકતી બોઈ સાંભળી હતી. હું એ ચહે-
રાની રેખા એ રેખા વીણી રહ્યો. બોલ્યો: ‘બીજું
તો મધ્ય શકું નથી. આપ સમાની આટલી સેવા
સર્વનિધિ પામું તોય ગતીમત છે પધારો!’

‘પણ લેવા! તમારે ત્યાં અપાડો જામે છે ને
મારે નાહક ગેમાઈ રહેવું પડે.’

હસતાં હસતાં હું બોલ્યો: ‘અઠોની જેમ ત્યાં
પણ બહાર લાણું દઈને તે ટાળી મરડી. પણ હવે
તો નહિ છોડું. પિનાછનાં કપડાં ને કાઢીમાં તમે
દીપી નીકળશો.’

‘તમને માફ રહું છે ખરું’ ત્યારે-હું તમારે ત્યાં
એમ આવી તો ખરી પણ તમારી ખીક બહુ લાગેલી
તમે ઝોણા અનુભવ છે કાઈ!’

‘હું પણ તમારી નગર તથા ટાંપમાંથી મુક્ત
ન હતો, ખરું? બહેન! આ અમારા હાપાવાળા,
ને રોજનવાળાએ ઉધે છે એવો દેશનો આ ખૂણો જાણે
અધાર-જીવમાં જ છે. એવી દુનિયાને તમારે પકડવી છે-
પલોટવી છે, ખરું ને, ખૂબ મુશ્કેલ કામ છે-લાગે છે ને!’

હસી પડતાં તે બોલી: ‘હા-ને પકડે તેનાં અઠોના
કામ માટે તમારા જેવાની સેવાની જરૂર છે!’

‘હું તે કસોટીમાં પાસે થવામાં માનું’ લાગ્ય
સમજી છું.

‘હું તમારા જ કામમાં હતી. અખર હતી?’

‘નાં!’

‘ને તમને જગાડવા પોર્ટરને મેં જ મોકલ્યો
હતો ને હું મારતર પાસે રાહ બેઠો બેઠો હતો.
અમે તમારે માટે ખૂબ સાજાવડું હતું-અરસપરસ
વિરોધી. જુનોતે મારતર મધ્ય તમને જાણીને વાત
પકડી હતી. અમને એવા એક મજાસની જરૂર છે
સમજ્યા. હું નાહી કરી આપું છું. આ તમારી સાથે
પીચ. કસાક મશે.’

પુત્રિમતી જાડવાદી સંસ્કૃતિના ભેદના સિત્તર વર્ષથી થઈ રહેલા ગ્રામી
રૂઢિવાને અંગે આપણા પૂર્વજોમાં અદ્યતનપણે ખીલી રહેલ કેટલીક અદ્વિત

ગુપ્ત શાસ્ત્રીઓ અદ્વિત થઈ ગઈ છે. આવી શાસ્ત્રીઓ-
નાં પણાખરા પ્રચલન લેખાશુ નાલ હતી, તે કેટલાક
તરફ સચાં હતી. કમકે તેનો દેવ પ્રચલન કરવાનો
ન હતો. મારા પિતા પણ આવી શાસ્ત્રી ધરાવતા હતા,
જોકે તેમાં કદ અસામાન્ય હોવાનું તેને લાગતું નહોતું.

આ શાસ્ત્રીઓનો પરંપરા અનુસાર ઈ. સ. ૧૮-
૧૯ માં ધરાવતું મને ૨૫૯ રમરજુ છે. તે વખતે અંગે
બેભારી પ્રાતર્ભા દોરણેમાં રહેતા હતા. મારા પિતા
ત્યાં રથાનિક કુટુંબી માલની પ્રાથમિક શાળામાં
શિક્ષક હતા અને હું ત્યાં નિશાળમાં લાગતો હતો.
એક દિવસ, જ્યારે તેનાક ધીકવા બહાર ગયા ત્યારે
તેણે એક ગરીબ દુધ વેચનારની દીમ્પીના ચળને
રમથાને લઈ જવાનું જોયું. તેણે એકદમ બહાર
નોકળાતે આમકવા જનારોએ તેના ચૂલ્લું કાઢી
પૂછ્યું. તે સર્વદેશથી ચૂલ્લુ પામવાનું તેને કહેવામાં
આવ્યું. તેણે કાઢીએ ચળને અદર લાવવાનું તરત
કહ્યું વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષક વર્ગો છોડી દઈને ત્યાં
શુ કાપ છે તે જોવાતે ટાળે વળ્યા. મારા પિતાએ
જમીન પર કોડી રેતી પથરાવી તેમાં વિચિત્ર આકા-
ઓ વડે એક તલુઈ આકૃતિ દોરી અને આધિવા
ચળને ત્યાં લાવવાનો તથા અમુક રીતે ત્યાં પ્રવિષ્ટ
કરવાનો કાઢીએ કહ્યો. તેઓએ ખુશીથી
તે પ્રમાણે કર્યું.

લગભગ પાંચલાક પછી તેણે ચળને નીચે મુક્યું.
અને ચળ પરનાં બધેનાં છોડાની નળાબાં, તેણે
પ્રથમી માથા કુધી ચરીર પર કેટલાક ઠેકાણે ૨૫૨
કર્ચો. સ્થળો સમય મંત્રનું ઉચ્ચારણા ચાલુ હતું.
છોડીએ આખો ઉધાડી આમર્ષથી ચારે બાજુ એ
નજર નાખી. તેના ગરીબ માતાપને થયેલ આનંદ
અવર્ણનીય હતો. દીમ્પીતે ઘેર લઈ જવામાં આવી
અને અમારા વર્ગો દમેજ મુજબ ચાલ્યા

x

ખીલે અનુભવ ૧૮૮૦ માં થયો અને તે નાના
સરેના એક રેડે ગરતા હતા. ત્યાંથી પા માઈલના
અંતરે જંગલ થઈ ચૂં હતું. તે ધીમે ધીમે ઉતર
તરફના જંગલમાં મળી જતું હતું. બેભારી સહે
પરંપરા ત્યાં કુધીની જમીન પર વચ્ચી બહુ જાગી
હતી. જંગલમાં આદિવાસી, સર્પોના એક મઠરી
રહેતો હતો. તે વર્ષમાં ચારપાંચ વખત દોરણેમાં
આવી પોતાના સર્પો બનાવતો હતો. દરવખતે તેની
પાસે એકાદ નવો સર્પ પકડેલ હોય. દરવખતે તે
ધર દીક બે આનાનો કાળો ઉત્તરગરતા હતો. તે
અરસામાં આ ગમ સારી પેઠે કોડી રણાન. પરંતુ
કોડી આ જમીની દેખાવના મનુષ્યથી તથા જે પેલા
ન આપે તેના ધરમાં સર્પને મોકલવાની તેની કહે-
વાતી શાસ્ત્રીઓથી ધરતા હતા અને મહાકુરોલીથી
અમાલેલ બે આના આમ તેની શેલીમાં પડતા.

એક વખત તે અમારા ઘેર આવ્યો ત્યારે વજીરો
દિવસ હતો અને મારા પિતા ઘેર હતા. ચઢીએ તે
સર્પ બતાવવા માંડ્યા. નવો સર્પ કુકડ દેખાવો
ને રૂપા જેવો ભેન હતો. તેને કહ્યામાં કોધી રાખ-
વા માટે તે ગુસ્સે થયો હોય તેમ જણાવું હતું. મારા
પિતાને બે આનાના નિયમની ખબર ન હોવાથી તેણે
મારી માતાને એક પેસો આપવાનું કહ્યું. વાદી તો
ગુસ્સે થઈ ગયો અને એક પેસો આપવાની મારી
માતાએ દિ'મત કેમ કરી તે પૂછ્યું. અમારા ધરમંત્રે
એકાદ સર્પને મોકલવાની તેણે ધમકી આપી. મારા
પિતા હવે બધી વાત સમજી ગયા હતા. તેણે પોતાની
કરવાની લાકડીના છેડા વડે એક લીટી દોરી. આ
લીટી અમારા બારણાંથી લગભગ ચાર ફૂટ હેટે કરી
હતી. સાં તે બેકા અને તેણે વાદીને કહ્યું: 'તારામાં
બતે તેટલા સર્પો તું તારે આવવા દે.' વાદી તરફથી
આ અહવાલનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો, બધા
કરંડિયા ખુલ્લા કરવામાં આવ્યા અને મંત્રોનું ઉચ્ચાર-

એ પેસો સવા રૂપિયો તેના પગમાં પાડે મૂકનાં
હસના હસનાં કહ્યું: 'આટલી ગરીબ બાઈની પમલી
સ્વીકારો!'

મને દુઃખજી લઈ, મારે મસ્તક મૂકેલા તેના બેકે
કાચો ચૂપતા પ્રસન્ન મધુર પછું ગદગદિત કંઠે તે
બેલી: 'કાચે વીરા!'

રજ્ય શરૂ થયું. બે સપોર્ટ ફેલુ જીતી કરી અમારા તરફ ધસ્યા, પછી એકાએક ફેલુ નીચી કરી ચાલ્યા મળ્યા.

ફરી ફરીને અનેક સપોર્ટ ઉત્ક્રેશવામાં આવ્યા પછી પરિણામ તે જ આવ્યું. છેવટે વાદીને લાગ્યું કે મરણિયો પ્રયત્ન કરવાનો સમય આવી લાગ્યો છે. તેણે શ્વેત સર્પને આગળ વધવાની આજ્ઞા કરી. ફક્ત મારતો તે આમળ વધ્યો. લીટી પાસે ફેલુ આવી થોડી દુલો જીએ રહ્યો ને પાછા ફરવાની તૈયારી કરી. જ્યારે વાદીએ ફરીથી તેના પર મરતો પ્રયોગ કર્યો ત્યારે તે જંગલી રીતે તેના તરફ ફર્યો તેથી વાદીને પોતાને થોડાં દગલાં પાછા ખસી જઈ પોતાનો પરાજય સ્વીકારવો પડ્યો. જ્યારે તે તેના સપોર્ટ બેગા કરી રહ્યો હતો ત્યારે મારા પિતાએ તેને કહ્યું: 'આમ કમ બતાવી મરી જ લોકો પાસેથી પૈસા પકડવતાં તું શરમાતો નથી?' તે માણસમાં થોડી વણી ખાનદાની હોવા નોંધ્યો કેમકે તેણે મારા પિતાની ચિપ્પામણ માની અને તે ચાલ્યો ગયો.

*

મારા ત્રીજા અનુભવ જુદા પ્રકારનો હતો અને તે ૧૮૮૨ના ડિસેમ્બરમાં મને થયો હતો. પરા પૂરથી માલતા આવતા નિમમ પ્રધાણી બાર વર્ષની ગેરહાજરીની મુદત વીતી જાય તે પહેલાં, મને મારાં સર્ગવિદ્યાઓને બતાવવા માટે મારાં માળાપ મને દક્ષિણમાં લઈ ગયાં. અમે પહેલવહેલાં મારી માતાના જન્મસ્થાનમાં ગયાં. મોહનુર તે સમયે કાચેરી નદીના કાંઠા પર બહુ સમૃદ્ધ ગામ ગણાતું હતું. અમે ત્યાં પહોંચ્યા પછી બાપ-દીકરા બન્ને સવારે કાચેરી નદીમાં સ્નાન કરવા ગયા. સ્નાન કરી અમે ઘેર આવવા નીકળતા હતા ત્યારે મેં લગભગ વીસ વર્ષની ઉમરના એક વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણને નદીની રેતમાં ચાલતો જોયો તેની આકૃતિ એટલી આકર્ષક હતી કે હું તેના પગથી મારી નજર ખસેડી શક્યો નહિ. તે જોયો તથા રૂપાવો હતો. તેનું શરીર તથા અવધવો પ્રાચીન ગ્રીક મૂર્તિની સાદ આપતા હતા. તે મોટે અવાજે સસ્કૃત શ્લોકો બોલતો રેતીમાં અંટા મારતો હતો. મેં મારા પિતાને તેને બતાવ્યો. તેણે તેના તરફ એકાદ-બે વખત નજર કરી નિઃશ્વાસ નાખી દૃષ્ટિ પાછી એમી લીધી. અમે ઘેર આવવા મંથા મંથા ચાલી નીકળ્યા. પછી ઘર આવવાને જરા

વાર હતી ત્યારે મેં મારા પિતાને નિસાસો નાખવાનું કારણ પૂછ્યું, તેણે કહ્યું: 'આ જુવાનનું આયુષ્ય થોડા જ દિવસોનું છે તે જાણી મને દિવગીરી થાય છે. બે દિવસ પછી કાચેરી નદીના કાંઠા પર આવેલ બીજા ગામ મુસ્તરી જવા માટે અમે ત્યાં થઈને નીકળ્યા. મુસ્તરીમાં મારી માની કાઠી તથા તેના મોટી ઉમરના બે દીકરા રહેતા હતા. ત્યાં પહોંચ્યા પછી ત્રીજા દિવસે અમર મળ્યા કે તે યુવક ફક્ત બાર કલાકના તાવમાં આગલી સાંજે મૃત્યુ પામ્યો હતો.

આવા દરેક બનાવનું વિગતવાર વર્ણન કરવા બેસું તો ઘણી જગ્યા રોકાય. તેથી મારા પિતાની અદ્ભુત સંકીર્તિઓ સંક્ષેપ્ત અનુભવનું વર્ણન કરીને આ લેખ સમાપ્ત કરીશ. સેપ્ટેમ્બર ૧૮૮૬ માં જન્મ્યો હતો છેલ્લા બે વર્ષથી તે તદ્દન અધળા થઈ ગયા હતા. તે વખતે અમે મદ્રાસમાં હતાં. મોહનુરના મારા મામા તેના નિર્વાહને અંગે મદ્રાસમાં આવી વસ્યા હતા. પરંતુ બન્ને કુટુંબો એકબીજાથી લગભગ પાંચ માઈલિને અંતરે રહેતાં હતાં. અમારું ઘર જૂના 'બેન્ક ટાઉન'માં વૈરાગી મહાત્મ્ય મહિરની બરાબર સામે હતું. ૩૬મી ડિસેમ્બરે સાંજે હું તથા મારા જેટલી ઉમરનો મારા મામાનો દીકરો બન્ને લોકોના બાગમાં મેળા ભેગા માટે ગયા. તે સમયની ગેરવૈષ્ય તદ્દન જૂના પ્રકારની હતી. કાચ-મલાઉ મોડવાની ભોંતો નાળિયેરીનાં પૂર્ણ પાંદડાંના પડાની હતી. વચ્ચે જગા વાંચકોને ઝોરડીને ટેકા આપવામાં આવ્યો હતો. જગા વાંચકોના બનાવેલા ચાર દરવાજા હતા. અમે બન્ને પ્રવેશ-શીનાં મેં પૈસા આપી એ અદ્ભુત સૃષ્ટિમાં દાખલ થયા.

અત્યારના ફેશનેબલ યુવકની દૃષ્ટિએ અંદરના રેખાવો નજર નાખવા ધાવક પછી ગણાય નહિ. પરંતુ અમારી દૃષ્ટિએ તે અદ્ભુત હતો. સૂર્ય અસ્ત પામવાની તૈયારીમાં હતો અને અમને કહ્યું પૂરે સૂર્યોપ થયો નહોતો ત્યાં અમે અચાનક અમારી પાછળથી એકો આવતી કાલણી તથા દરવાજા પાસે ધકામુકી ચલી જોઈ. અમે પછી મહારાષ્ટ્ર જઈને ટોળામાં જાણી ગયા. અમે જોયું કે નાળિયેરીનાં પાંદડાંની ભોંતો સળગી જીડી હતી અને પવનને અંગે તેના કાકા અમારી તરફ આવતા હતા. ડોડતા અને ધકામુકી કરતાં અમે નજીકના દરવાજા ગયા અને

આપો મીસોને મહાસુકોમાં પડી ગયેલ પુરુષો, સ્ત્રીઓ તથા બાળકોની વચ્ચે મધને મદામુરેલીએ અમારો રસ્તો બદલે. અને દરવાને કેરી રીને એણેજી અપા તેની અમને અખર ન પડી, પરંતુ અમે બહાર તીકલ્યા પછી બહારથી કે આગના બાકા અમા- શરી બહુ જ થોડે દૂર રહ્યા હતા. અને થોડી જ પળો- માં આગળ વધીને પાછળ રહી ગયેલા આશુસોને બાજી નાખ્યા હતા. અમે તો હોશકાશ થીએ ચહેરે ધેર ગયા.

બપોરે હું ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે મેં મારી માતાને રત્ના રત્ના કહ્યું: 'મા, પેન્સુ સહીસલામત છે, મેં હુંકા મધને બપો વાત ન કરી ત્યાં સુધી તે બારા વાતચીત દેખાવ તથા બોલવા પગથી કાઢી મેં સમજી શકી નહિ. મારી માતાએ મારા બિમતા પિતા તરફ આપૂર્વ માનની દૃષ્ટિથી નેત્રું અને અને કહ્યું: 'હમકમ અર્ધા કલાક પહેલાં તારા પિતાએ અને બોલાવીને પૂછ્યું કે ધરમાં કઈ પૈસા છે કે કેમ? મેં જવાબ આપ્યો કે ધરમાં કદાચ એક જ પૈસો છે. તેણે કહ્યું: 'બહાદી નાહી ભે, નાદેલ ભીની કપડાં મહેરોને પાછી આવ, કેસરી રંગના કપડાના ટુકડામાં પૈસા બાંધીને તેને શાલીઆમતી રાખણીમાં મૂકજે અને આપણે મુત્ર સહીસલામત પાછો ફરે તેની હું ખાસ હરપથી પ્રાર્થના કરજે. મૃત્યુ તેની બહુ સમીપ આવી ગયેલ છે અને શ્રીનવાસ દેવ જ તેને બચાવી શકે તેમ છે, નો ઈશ્વર તેને સર્વ લેશે તો મારુ બાકી રહેલ જીવન ધૂળપાણી થઈ જશે. ભે તે બની જશે તો ને લાખો સમય જીવે અને હું એકાદ બે વર્ષમાં ખાંડુ પાણીશ મેં તેની આત્મા પ્રસાદે છું'

અને શક ભોતી બેડી. હોમા જ વખત પહોંચે તે કહ્યું: 'શ્રીનવાસ પ્રભુએ આપણી પ્રાર્થના સંભાળે છે.' અને ભે, સર્વ મધા.'

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય લે. અમર (પૌરાણિક કથા)	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ "	૧-૦-૦
વૈશાખી પૂનમ "	[ચાર ભૂતકથા] ૨-૧૨-૦
ભુવાવળા "	[ભૂતકથાઓ] ૧-૦-૦
મેઠકકુમારી "	[પરીવાઓ] ૦-૧૨-૦
જાનકીના શાલ "	" ૦-૨૨-૦
ભિંમિલા, 'લે. પારાશર' [નવકથા]	૨-૦-૦
દેવસુમ "	[દેવકથાઓ] ૧-૦-૦
નવું જીવન "	[નવકથાઓ]
ભે, નાથાલાલ દેવે	૧-૦-૦
કુડરતમય જીવન [આશા વિશેષ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વેંચુવ	૨-૧-૦
ગોરાક [ગોરાક વિશેષ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વેંચુવ	૧-૧૨-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન, મંદિર

રાણપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩

પો. બો. ૮૭૮

અમદાવાદ

*

મુંબઈ-૧

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કોલેરા, સેમટણી, હરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર સંધિવા, અકાંઠા, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી આસ, દાઢ, દાંત-દાંતમાં કળતર, એરી કંબ, ખરર, પ્રમેહ, મોઢાની ફૂંધ, પેટની ચૂંક, રાગ, પેટ-પેટનો દુઃખાવો, અમુત્તજ, દરેક બદનના તાવ' આ પાવો, થોડી નીચળું છતાં અનેક બદનનાં દરોમાં તેમ જ રોગે, સ્ત્રીઓ મા માદરની મુસાફરીમાં વાર્તાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિમત મોડી બાટલી રૂ. ૩૦, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૭.૦૦ થી. છુટું. દરેક દેશલે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૨૦૧

જે. એન. શેકના : નડીઆદ

મરમાં મેં આજ સુધી મુસાફરી કરી નહોતી. જુને દરિયાની મુસાફરી મને બહુ પસંદ પડ્યું નહોતી. છતાં મારા એક મિત્રના આમંત્રણે મેં એ સાહસ એકાધારે. અમે બંદરેથી સાંજે સ્ટીમરમાં બેઠા. સ્ટીમર ચાલતી થઈ. એકાદ કલાક પછી અમે 'ચાળે પડ્યા અને મેં ઊંઘવાથી તૈયારી કરી. મારા

મિત્રની ઈચ્છા મને ઊંઘવા દેવાની નહોતી, એટલે એક પછી એક ઝવનની વાતો તેણે કરવા માંડી. રમતનું પ્રવેશન બતાવ્યું, સમુદ્રના તરંગ પર નામતી ચંદ્રિકા તરફ પહોંચી મારી રસજ્વલિ દેતી પહોંચી આજે બધા પ્રયત્નોને નિષ્ફળ કરી નિંદાએ મારી ઉપર વિજય મેળવ્યો.

કેટલો વખત ગયો હશે તેની તો મને ખબર નથી પણ કેબીન બહાર થતા અવાજોથી હું બગી બેઠ્યો. અને બહાર જઈને જોઈ 'હું' તો સ્ટીમર દુબાવાની તૈયારીમાં. સૌ મહાગટમાં હતા. મારા મિત્રનો પતો નહોતો. મને થોડું પચ્યું તરત આવાડું હતું પણ અગાધ દરિયામાં તરવું અને ધમ-તળાવમાં તરવું એમાં કેટલો બેદ છે તે મને તરત સમજાઈ ગયું. મારા સફળાગ્યે લાકડાનું એક મોટું પાટિયું ઉપરના ખીલાવાળું મારા હાથમાં આવ્યું. તે પકડી લઈ મેં જીવન-મરણનો સક્રામ શરૂ કર્યો. પાટિયું કંઈ દિશામાં પસારાનું હતું, મને તે ક્યાં લઈ જશે, એનો કંઈ ખ્યાલ નહોતો. એમ તે એમ આખી રાત વીતી. સૂઈનાં કિરણોમાં દૂર દૂર મેં જોયાં જોયાં અને મિનારા જોયાં. મારી તરવાની આવડતને ઉપયોગ પાટિયાને તે દિશા તરફ ધકેલવામાં મેં કર્યો અને થોડાંધણે સફળ થયો. જેમ જેમ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ મુરઝેલી વધતી આવી. મોજાં મને દરિયા તરફ ધકેલતાં હતાં અને હું તે ટાપુ તરફ જવા પ્રયત્ન કરતો હતો. આ પ્રયત્નમાં મોજાં અને હું એમાંથી કાણ સફળ થાત તે કહેવું મુશ્કેલ હતું. દરમિયાન કિનારાના હોડીવાળાની મારી તરફ નજર પડવાનું જણાયું. એક હોડી મારી તરફ આવવા લાગી. જીવનની આશાએ મારામાં બમણું બળ આવ્યું અને મેં તે હોડી તરફ જોરથી પ્રયત્ન કરવાને પ્રયત્ન કર્યો અને બચાવ માટે મારે કંઈ નેટસા જોરથી અવાજ કરી રોકે નેટસા જોરથી પોકાર કર્યો. હોડીમાંથી પણ પોકારતો જવાજ આવ્યો અને દસ-પંદર મિનિટમાં તો મને હોડીમાં ઊંચડી લેવામાં આવ્યો.

અમે કિનારે આવ્યા. વાતચીતમાં તેમની બાપા

મારી જાણને મળતી જણાઈ. અમે એકબીજાનું બોલવું સમજી શકતા હતા. બંદરના અધિકારી જોયાં એક આદમી મારી પાસે આવ્યો અને મને ઘણી હકીકત પૂછી. મારા દેહનું નામ પણ તેમણે સાંભળ્યું હોય એમ એની પૂછતાછથી મને લાગ્યું. અને કુનિયાના કયા ખૂણામાં હું આવી ચડ્યો છું તેનો અને આંદોષી પાછું ફરી રીતે જવાગે તેનો હું વિચાર કરવા લાગ્યો. મારાં બીનાં કપડાં બદલીને મને નવાં કારાં કપડાં આપવામાં આવ્યાં તે પહેરિને હું સ્વસ્થ થયો. એટલે મને તેઓ તેમના રાજ પાસે રાજમહેલમાં લઈ ગયા.

બધાનો સ્વભાવ માયાળુ અને આતિથ્ય-પ્રિય હોય તેમ મને લાગ્યું. એક મોટા મહિમ્મ સિંહાસન પર રાજ બેઠા હતા. જમણી અને ડાબી બાજુ આપણે ત્યાં પાટ હોય છે તેનાં સોનાનાં આસને હતાં. એક પર રાણી અને રાજકુંવરી બેઠાં હતાં. બીજી બાજુ રાજકુંવર અને પ્રધાન બેઠાં હતાં. મારા આવવાની તેમને ખબર હોય તેમ મારી મામ-પ્રતીક્ષા કરતાં તેઓ કંઈક અર્થાં કરતાં હતાં. મેં ત્યાં પહોંચી રાજને પ્રણામ કર્યાં અને બીજાને નમસ્કાર કર્યાં મારા વિનયથી તેઓ ખૂબ રાજ થયાં હોય એમ મને લાગ્યું. રાજાએ મને પ્રધાન અને રાજકુંવરની વચ્ચે બેસવા કહ્યું. હું બેઠો. અને હું ક્યાંથી આવું છું, મારે દેહ કેવો છે, લોકો કેવા છે, શું નીપજે છે વગેરે લુદી લુદી હકીકતો પૂછી. મેં મારા જ્ઞાન મુજબ તેમને બધું સમજાવ્યું.

પછી અમે જમવા માટે બેઠ્યાં. તેમના સ્વજનની પેઠે જ મને ગળાએ પેતાની પાસે બેસાડીને જમાવ્યો. બીજા કરતાં કુંવરીને મારા પ્રત્યે કંઈક વધારે આકર્ષણ હોય એમ મને લાગ્યું. તે મારી સાથે તે સાથે ફર્યા કરતી. અને મને મારા કુટુંબની અને જીવનની હકીકતો બહુ જ ઝીઝવટથી પૂછતી હતી અને હું ને હું તે ખાનપૂર્વક અને મુગ્ધ બાવે સાંભળતી હતી.

સંજાનો સમય થયો. રાજમહેલમાં દીવમાળાઓ પ્રજલી. મારી આંખોમાં ઘેન ભરાતું જઈ હતું. સમામાં સંગીત ચાલતું હતું તે તરફ મારું ધ્યાન નથી તે

ગાળના ભેવામાં આપ્યું. તેણે કહ્યું: 'આપને આ સંગીત રુચિ ન હોય તો તે બંધ કરાવી બીજા કામમાં રાખીએ. કુમારી સુંદર નૃત્ય કરે છે. અમારા ફેરવું તૃત્ય ભેવાની ધ્વજા હોય તો તેની ગોઠવણ કરું.'

મેં કહ્યું: 'આપની મારા પર ધણી કૃપા છે તે માટે આપનો આભાર માનું છું. પણ...'

'શું?' રાજાએ માંડું મન લખવા વચ્ચે જ પૂછ્યું.

'દેવીનું તૃત્ય ભેવાનો મને પ્રસંગ મળે એ મારા અહોવાચ છે. પરંતુ હું પરિશ્રમથી ચાકી રહેા છું અને મને નિદ્રા આવે છે એટલે મને સૂવાની ઇચ્છા છે.'

તેમણે અળવણીમાં પૂછ્યું: 'નિદ્રા! એ શું છે?'

મેં નિદ્રા એટલે શું તે બની શકે એટલી સ્પષ્ટતાથી સમજાવ્યું.

રાજાએ કહ્યું: 'તમે જે નિદ્રાની વાત કરો એ એ તો ધૃષ્ટિક મત્સ્ય છે. એવી ભયંકર રમત કરવાનું સાદસ તમે કેવી રીતે કરશો? અમે કદી ઉધિતા નથી. અને તમને સલાહ આપીએ છીએ કે તમે એ પ્રયોગ કરવો રહેવા દો.'

પછી મારા લખવામાં આવ્યું કે આ ટાણુના લોભા સૂતા જ નથી. બહુ જ યાકી જાણે છે જરા ત્યાગ પડે, આરામ લે પણ સૂવાની વાત જ નહીં. તેમને ભય લાગતો હતો કે સૂતા પછી કોઈકે કેવી રીતે? આથી તેમણે જોખ ગ્રામથી હતી અને ઉધિનું નામ પણ જુલો ગયા હતા. સતત રાત-દિવસ કામ કરી જ રહતા. આથી તેઓ કામ ધણું કરી શકતા પણ તેમનાં આયુષ્ય ટૂંક થઈ ગયાં હતાં. મેં રાજા સાહેબને સમજાવ્યું કે ઉધિનું એ તો મારા દેશમાં રોજ રાતનું કામ છે. ઉધિમાંથી કેમ કોઈકે એ ભય કરતાં ઉધિમાંથી જાગી જવાનો ભય વધારે લાગે છે. ને ઉધિ ન આવવી એ અમારા દેશમાં રોજ ગણાય છે.'

આશ્ચર્યચકિત નેત્રે રાજા, રાણી અને કુમાર મારી વાત સાંજળી રહ્યાં. તેમણે મને એ ભયંકર અને વિકટ સાદસ ન કરવા ધણું સમજાવ્યો. રાજકુમારીની આંખમાં તો આંસુ આવી ગયાં. મેં રાજકુમારીને બહુ બહુ રીતે સમજાવી ત્યારે મને સૂવાની રજા મળી.

રાજાએ પૂછ્યું: 'તમારે એ પ્રયોગ કરવા માટે શું શું સાધન જોઈશે?'

મેં કહ્યું: 'આસ કોઈ જ નહીં. માત્ર એક ચાકી પાથરી દેવામાં આવશે તોપણ ચાલશે.'

'અમે તમારો પ્રયોગ જોઈએ તો કોઈ દરમત છે!'

'ના. પરંતુ ખૂબ પ્રમાણ ન રાખવામાં આવે અને અવાજ ન યાચ તો મને કોઈ દરમત નથી.'

એક વિશાળ ખંડમાં આ માટેની તૈયારીઓ કરવામાં આવી. ખંડની વચ્ચે એક પલંગ ગોઠવવામાં આવ્યો. તે પર બેઠું અને મુલાવમ ગાદિનું પાથરવામાં આવ્યું. મખમલનો એકાદ મિઠાવવામાં આવ્યો.

જોષિતજિમે જાહેરો ગાલિયો પાથર્યો હતો કે આવનાર જનારના પગનો અવાજ ન આવે. ગાર્ડો ખુશ્કા રાખી તેની આકા જાડા કાળા કાપડના પદ્મ નાખવામાં આવ્યા કે જેથી બધું જોઈ શકાય છતાં આંખ ઉપર તીવ્ર પ્રકાશ ન આવે.

હું પલંગ પર જઈ સૂતો. બધાં શ્વાસ થંભાવી બચીત નેત્રે, ધક્કતા હાથે મારા આ મહાભારત વિકટ પ્રયોગ નીરખતાં બેઠાં અને હું ખૂબ જ યાચો હોઈ ખાંચ મિનિટમાં નિદ્રાગ્રસ્ત થયો.

હું જાગ્યો ત્યારે મારી નજર પહેલાં કુમારી પર પડી. તે મારા પગ પાસે એકાદ દૃષ્ટિએ માત્ર મુખ નિહાળતી ત્યાં બેઠી હતી. તેનું અર્ધશૂદ્ધ પંકજ શું બદન મારી આંખો બંધાઈ હતી જોઈ સદાશ્રીમાંથી પીલી બાંધુ 'અદ્ભુત!' કહી તે તેનું ઉવાવણું મુખ મારા મુખ પાસે લાવી અને—

મેં બચી ચારે તરફ જોયું. ચોરડો ખાલી હતો. તે હતી પડી:

'પ્રિય, તમે અદ્ભુત પ્રયોગ કરી બતાવ્યો છે. અત્યાર સુધી આવો પ્રયોગ કોઈએ કર્યો નથી. તમે આંખો મીચી અને આપુ, બા અને આ દેશના મોટા માણસો તો તમને ધૃષ્ટિક મત્સ્ય પામેલા જોઈ રહ્યાં. અધીક કલાક થયો હતો ત્યાં તમારા નાકમાંથી અવાજ આવવા લાગ્યો. આપુ ગભરાઈ ગયા. તેમણે કહ્યું: 'અરેઅર, આ મૃત્યુની વેદનાથી કરાંસનું શરૂ થયું છે.' મને વદવા લાગ્યા. મારા આગ્રહથી જ તમને આ પ્રયોગ કરવા દેવાની રજા આપી હતી. 'અતિથિનું આપણે ત્યાં આ રીતે મૃત્યુ યાચ એ મને કલંક રૂપ છે.' કહી તેમણે અવાજને કરી તમને દંડોળવા નહીં કયું.' મેં તેમના પગે પડીને કહ્યું: 'બાપુ, ગભરાવાની જરૂર નથી. શ્વાસ સારી રીતે અને વધારે ઝડપથી ચાલે છે. આપણે આ પ્રયોગ જોયો નથી. હદાસ એ પ્રયોગમાં પરાજાની સ્થિતિ હોય.

મુંઝવાતી જરૂર નથી. જોઈએ શું થાય છે. 'તેમનાથી રહેવાયું નહીં. આ તો મૂંઝાતું પણ થઈ ગયાં હતાં. સૌ આજ્ઞા ગયાં અને હું તમારી પાસે જ બેસી રહી છું.' પ્રયોગની સફળતાએ અને મારું આ જીવ્ય પરાક્રમ જોઈ તેની આંખમાં દર્શનાં આંસુ આંખ્યાં. હું તેને મારા ઓછોથી ચૂમી લઉં તે પહેલાં તે બહાર દોડી ગઈ.

પથારીમાંથી ઊઠી મારાં કપડાં વ્યવસ્થિત કરું છું ત્યાં રાજારાણી અને એ દેશના મહાન પુરુષો એ ખંડમાં ધસી આબ્યાં અને મને બેટી પકાડ્યાં.

ખપોરે દરબાર બગવામાં આવ્યો અને મંજવર માનવ-મેદનીમાં મારા કૃષિક મૃત્યુના પ્રયોગનું સવિસ્તર વર્ણન રાજા સાહેબે પોતે આપ્યું. દર્શનાદ અને તાળીઓના ગડગડાટથી આવ્યો એ દરબારગઢ ગાંઠ ઊઠ્યો.

સાંજના હું અને રાજકુમારી રૂવા નીકળ્યાં હતાં. રસ્તામાં અચકાતાં અચકાતાં કુમારીએ પૂછ્યું: 'હું કૃષિક મૃત્યુનો પ્રયોગ કરી શકું?'

મેં ઉત્સાહિત બની કહ્યું: 'જરૂર, કેમ નહીં?'
'તો આવો રાત્રે મને તે પ્રયોગ શીખવો'

મેં ઠગ્ગ કહ્યું. અમે રૂવા ગયાં હતાં ત્યાં ખેતરો અને વાડીઓ હતી. તેમાં જોઈ આવે તેવી વનસ્પતિ મેં જોઈ. કુમારીને જન્મથી જ જીવની આદત નથી એટલે જીવની રૂતિ કળવરા માટે કદાચ રૂવાતી જરૂર પડે એ માટે મેં તે રોવાઓ ચૂંટી શક્યા. ફરીને પાછાં મહેલમાં ગયાં ત્યારે તે વનસ્પતિનો રસ કાઢી એક શીશીમાં ભરી રાખ્યો. રાજ-રાણી તથા બીજા અગ્રણ્ય માણસોના મતથી વિરુદ્ધ, તેમને સમજાવતે મેં રાત્રે કુંવરી પર કૃષિક મૃત્યુનો પ્રયોગ આદર્યો.

કુંવરી માટે પણ પવનનું ખિલાવવામાં આવ્યો. તે પવનનું ઉપર ચડી. મેં તેને આંખો બંધી જીવની રૂતિ કળવવાની સૂચના આપી. મેં ધીરે ધીરે તેને પંખાવવા માડી. કલાક દોઢ કલાક વીતવા છતાં તેને જીવ આવી નહીં એટલે મેં તૈયાર કરેલી દવા તેને પીવડાવી. ત્યાર પછી અઘડા કલાકે કુંવરી તેના હૃવનમાં પ્રથમ વખત જ શ્વસનિદામાં પડી.

હું પણ ચર્મિ ગયો.
સવારે અમે મને જાગ્યાં. એકબીજાને જોઈ

દર્શ્યાં. કુંવરી તેના અતુલવતી વાત કહેવા લાગી: 'મેં કૃષિક મૃત્યુમાં હૃવન જોયું...'

'અમે તેને સ્વપ્ન કહીએ છીએ. મેં વચ્ચે કહ્યું.

'એમ! તો મેં સ્વપ્ન જોયું.' તેણે કહ્યું. 'જેવું મધુરું સ્વપ્ન! જાણે એ કૃષિક મૃત્યુમાંથી જાગ્યું જ નહીં એવું થયા કરે છે.'

'સ્વપ્નમાં શું જોયું?'

'હૈં! સ્વપ્નમાં હું અને તમે પરપયા! તેણે લગભગ ઉપાવણી બનતા મુખે નીચે જોઈ કહ્યું. 'અને એવો આનંદ કયો કે જ્યારે મારી આંખો જીવડી ત્યારે મને રહ્યું આશ્ચર્ય. પણ તમે જાણ્યા જ હતા એટલે મારું દુઃખ સમી ગયું. મને લાગે છે કે કૃષિક મૃત્યુ અર્જનત મૃત્યુમાં પસારા જાય તો મારું સ્વપ્ન પણ અર્જનત કળવા લાગે. કેમ ખરું કે નહીં?'

આનો જવાબ મારી પાસે કાંઈ નહોતો. અમે બીજી વાતોએ ચર્ચ્યાં. તે સાંજની રાત્રે જોવા લાગી. સન્નિ તે મારા પહેલાં ચર્મિ ગઈ. એકદમ તેને જીવની અસર થવા લાગી હતી તે જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું. પણ તે અનેક વર્ષોના જાગરણનો પ્રત્યાપાત હોય તેમ મેં મારા મનને મનાવ્યું.

મેં કુંવરીને કૃષિક મૃત્યુની લગાડેલી ઘેલછાથી રાજાજી મારા પર નારાજ થયા હતા. પરંતુ મેં તેમને સમજાવતે પરિણામની જવાબદારી મારે સિરે લીધી ત્યારે તેમને જરાક ચાંતિ મળી.

બીજો દિવસે સવારે હું જાગ્યો. મેં કુંવરીની તપાસ કરી તો તે હજી જાગી નહોતી. રાજાજી રાત્રે સિદ્ધાર ગયેલા તે આવીને કુંવરી પાસે જીમા હતો. બંને દિવસ ચડી ગયો; છતાં કુંવરી જાગી નહીં એટલે મને ફિર થવા લાગી. મેં કુંવરીનું ચરીર તપાસ્યું તો મારા ગમરાટને પાર રવો નહીં. મેં કારણ શોધવા પ્રયાસ કર્યો. મેં તૈયાર કરેલી દવાની શીશી જોઈ અને મને કારણ સમજાઈ ગયું. કુંવરી નમામ દવા પી ગઈ હતી. તે વધારે પ્રમાણમાં લેવાથી મૃત્યુ નીપજે તેની મને ખબર હતી. મેં વૈદ વિશે તપાસ કરી પણ કાંઈ વૈદ આ દવા કે તેના નિવારણનો ઉપાય જાણતો નહોતો. રાજાજીએ દવાની વાતને જાના તરીકે ગણી કાઢી અને મારા જેવા બપોર પ્રયોગ કરનાર માણસને પોતાના રાજ્યમાં ન રહેવા દેવાનો દુકમ કર્યો.

[અનુસંધાન ૩૫ મે પાઠ

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

અંડુ

અયુવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન-બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખળાં સાથે ખીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

==
: મળવાનું ઠેકાણું :

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાહી, કાલજાદેવી મુંબઈ - ૨

જે

ના પર મીઠાના અક્ષરોમાં 'સ્વામ' લખ્યું હતું એવી પોતાની સોનાની વીંટી તરફ અમારા સહુનું ધ્યાન જોડતો દેવેન્દ્રે કહ્યું: 'મારા મિત્ર સ્વામ' સુંદરે આ વીંટી ભેટ આપતાં મને કહેલું કે તું સદાયે આ પહેરી જ રાખજો જોથી હું તારી સ્મૃતિમાં તાજે તે તાજે જ રહું.'

થોડી વાર સુધી એ વીંટી તરફ નોંધ રહ્યા પછી હસતાં હસતાં પરમેશ્વરે કહ્યું: 'જોડતી વાત નોકળી છે તો એક ક્ષણ વાત તમને સંભળાવું. માનવું ન માનવું તમારી ઇચ્છાની વાત છે. હું તો એટલું જાણું છું કે વાત સાચી છે, કારણ આ વાતમાં હું પણ દતો-છું.' નો કેઈને કંઈ ઉતાવળ ન હોય તો સંભળાવું.'

આ તૈયાર થતી હતી. અમે સહુએ એક સાથે કહ્યું: 'ઉતાવળ ચાની? કયા-વાર્તા માટે સમય પણ અનુકૂળ છે. ચાલ ચાલ કર.' ને એણે વાત આરંભી: 'એ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. અમારી કંપનીના પંચાનન્ય એનેજર બની હું દિલ્લી ગયો હતો. મારા બંગલાની બાલુના જ કવાટીમાં એ રહેતો. એ ગ્રેન્યુ-એટ હતી તે કોઈ ગ્રસ' રૂઝગારી વડી શિક્ષિકા હતી. સાંજે ફરવા જતો ત્યારે લમબગ શેઠ એ પણ ફરવા આવતી, અમે પરસ્પરને ભેટાં પણ ઝાળખાણને અમારે નાતમાંતનો વ્યવહાર નહોતો.

એક દિવસ બગીચામાં જઈને ભેટું તો એક હુવારા પાસે એ ઊભી છે. મને ભેટાં જ દુરત એ

ધાન કડનું સંધણ]

મારું હાથ દિમા-ભાવે આકંઠ કરી રહ્યું. મેં કુંવરીના વિશાળ સ્ફટિક ચા બાલને આંધુએ કીંજવી દીધું. તેને એક છેલ્લું સુગમન લીધું અને પહેરણીને મને બાંધીને લઈ ચાલ્યા.

જે દિનારે હું ઊતર્યો હતો તે દિનારે મને લાવવામાં આવ્યો. જે કપડાંબર હું આ દિનારે ઊતર્યો હતો તે કપડાં મને ફરી પહેરાવ્યાં. હોડીમાં ભેસાડી મખ્મ દરિયા તરફ લઈ ચાલ્યા અને મને દરિયામાં ફેંકા દેવા ઊંચક્યો. મારી આંખો લાલથી, કુંખથી અને નિરામારીથી બંધ થઈ ગઈ.

હું પાણીથી લોભઈ ગયો હતો. મને કોઈ દર-ખાશવડ હતું. મેં આંખો ઉપાડી. ભેટું તો મારો મિત્ર કહી રહ્યો હતો: 'આવી જાપ તો કોઈની નોંધ નથી. સર્વ ઊગી ગયો છે. નાસ્તાનો પ્રખત થઈ ગયો છે. ચઢા કરી જાય છે. અને તમે ઊપમાં રોતાં તો કેમ? એવો રાગ છે, કે રૂપ જાણ્યું હતું?'

[સચિત

ત્યાંથી ધીમે ધીમે ટહોલતી ટહોલતી જતી રહી. હું પણ એની પાછળ પાછળ પચીસ-ત્રીસ ફૂટને અંતરે ચાલ્યો જતો હતો. વચ્ચે વચ્ચે એ પાણું વાળ ભેટી ચે જતી. ઓચિંતો એને રૂમાલ નીચે પ મથે અથવા એમ કહો કે એણે એ નીચે નાખી દીં તો ચે જોડું નથી કાઢ્યું મેં એને એમ કરતી બ જર નોંધ હતી. રૂમાલ નીચે સરકવા દઈ એ આગ આવી ગઈ.

અને શીમાન! મારા નાગરિક તરીકે મારી ફર હતી કે હું પેલો રૂમાલ ઉપાડીને એને પહોંચતો કરું મેં કહ્યું પણ એમ જ. રવીશ્વરનાં હસતાં હસતાં એ બોલી: 'આભાર, તમારો, ધન્યવાદ.'

ને મેં પણ હસતાં હસતાં કહ્યું: 'આભાર એ ધન્યવાદની શી જરૂર હતી? આ તો મારી ફરજ હતી અને તીણી નજરે મારી સામે નોંધ એ બોલી 'તમે અહીં આ બાલુ જ રહો છો કે શું! તમોં તો ધણી વાર ભેળા ને.'

'હા, તમારી બાલુના જ અંગમાં હું રહું છું' હૃદયથી થોડા દિવસો થયા જ અહીં આવ્યો છું.'

'હીક હીક, ત્યારે તો તમે પાડોશી થયા, એકાદ નજીકના પાડોશી ને જરા વાર ચૂપ રહી-' પણ આ ચે ગમતની વાત છે કે અટલા પાસે પાસે રહેતાં હોવા છતાં આખે આજ સુધી પરસ્પરને ઝાળખાં ચે નથી!'

જરા ચરમાઇને મેં કહ્યું: 'ચરમા દિલ્લી આવ્યો ત્યારે એકવાર બધા પાડોશીઓ સાથે ઝાળખાણ કરી લેવાનું નક્કી કરેલું, અને થોડાક સાથે કરી પણ ખરી, પણ તમે એક જી-બાઈ બાલુલ રહાં એટલે તમારે ત્યાં આવવાની દિમત ન ચાલી.'

મારી વાત સંભળી એ ખડખડાટ હસી પડી. ને બોલી. 'વારુ, ત્યારે તમે ઓઝાથી બદ્ધ રહો છો એમ ને! પણ ઓઝાથી ફરવાનું કોઈજ કારણ મને તો નથી લાગતું. હવે તમે જો તમારા બવના જૂને લાગશે થોડા તો મારે ત્યાં આવજો. ખરું જ કહું છું કે ઓઝો બદ્ધ નિર્જળ દોષ છે ને સાથોસાથ અતિ કામળ પણ એનાથી કરુ' એ તો બદ્ધ મોટી બૂલ છે!'

એના એ દારૂ અને વાફુદતા પર હું મુગ્ધ થઈ ગયો એ રૂપાળા ન હતી, પણ એને કુરૂપા પણ ન કહી શકાય એની ઉમ્મર લગભગ ત્રીસની આસપાસ હતી. સચકત મેત્રુ ચરીર મોટી મોટી આંખો, અને જોળ-મુઝોળ મેં માથું નીચું, વાળ લાંબા, કાળા ને બેખવાઈથી ઝોળેલા એ-આર લટ વારવાર ચહેરા પર ફોડી આવતી રત્ન ધર્ણવો અને કદ મધ્યમ મલમલનો છાયેલો સાળુ એણે પહેર્યો હતો રૂપાળા સુરાળા ને અર્ધક ચપલ એના પગમાં સોહતા હતા અને એનું નામ શયોગામા પણ ક્યાં આજુ સોદામણ હતું.

તે દિવસે મેં એને પહેલી વાર નિહાળીને જોઈ મારી દૃષ્ટિની એને ખમર હોય તેમ એ સંકોચાઈ છતાં હસતા હસતા જ મેલી નમે વિચિત્ર માથુંસ લાગે છે-મોશે હવે ક્યારે આવો છો ?

‘કાને સાંજે તો તમે ઘેર જ હોશો ને ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા તમે આવો તો નહિ તો રાજની જેમ ફરવા નીકળી પડીશ’

‘તો કાલે સાંજે પાંચ વાગે મારીશ મેં કહ્યું અને અમે છૂટા પડ્યા.

*

શયોગામા અને મારી દોસ્તી ધાર્મ કરતાં થે વધુ જામી હતું પરિણીત છું એ તો તમે જાણો જ છો અને એ સાથે મારી પત્ની રૂપતી સુદરી છે એની પણ તમને ખબર છે એથી હું એમ પણ કહી શકું કે મારી દોસ્તી જરૂરતથી થે વધુ જામી ગઈ એનામાં એક વિચિત્ર પ્રકારનું આકર્ષણ હતું જે સામાન્ય ગૃહિણીઓમાં નથી મળતું-એનું ચિરંજીવ અને એના સરકાર! હું દરરોજ એને ત્યાં જવા લાગ્યો ક્યારેક ક્યારેક તો રાતોની રાતો હું ઘેર નહોતો જતો.

એક દિવસ સવારે જ્યારે મારી આંખ કિધડી ત્યારે માથામાં હળવો એવો દુ ખાવો જણાયો ઊઠીને હું ખાંડો પલમ પર એસી ગયો એ ચોરડો એનો હતો, પણ એ વખતે એ ત્યાં હાજર નહોતી એ બાથરૂમમાં નાહતી હતી અંધવાળાં ટપ ટપ આહના ટોળા યતાં આગસ મગડીને ઊભો થયો ખારી બોલી મૂર્ખ પ્રકાશ જોગડામા પથરાયો રાત્રે જરા મોડો ચલો

હતો માથાનો દુ ખાવો કદાચ એથી જ હતો હૃદય ટેજલના અરીસામા મોહું જોયું આંખો જરા લાલ હતી અને ચહેરા જરા ઊતરી ગયેનો જણાયો એમણેક મારી નજર કૃષિમ ટેજલના ખૂણામાં ચોરેલી એક કાગળની કાપની તરફ મૂર્ખ એમાં કંઈક લખ્યું હતું વાચ્યુ અંગ્રેજીમાં લખ્યું હતું ‘પ્રકાશચંદ’ કાણુ હતો આ પ્રકાશચંદ ? હું એ વિષે વિચરતો જ હતો ત્યાં મેં એનું વેનિગી બોક્સ જોયું ઉપર ઉપરથી તો મેં એ બહુ થે વાર જોયેલું તે દિવસે અદરથી જોયું પાવર, કીમ, સિપરિટ, ગ્રો પેન્સિલ વગેરે સજાવીને રાખ્યું હતું બધું હેરબુ-ફેરબુ એકાએક એને તળિયે એક ચમરખી જણાઈ એમાં લખ્યું હતું ‘સત્યનારાયણ મેં એ બોક્સ બંધ કર્યું’, પણ ‘પ્રકાશચંદ’ અને ‘સત્યનારાયણ’ આ જાને નામોએ મને અજાણ ચકરાવે ચકાવ્યો.

એકાએક મારી નજર જરા દૂર ખૂણામાં પડેલા મામેડોન ઉપર પડી વિચાલુ ચાલ એકાદ રેકડ વગાડે જોયી જરા સમય જાન મામેડોન બોલ્યું અને બોલતાની સાથે જ ચમકીને હું જરા પાસે હટ્યો. અદર એક ખૂણામાં એક લેખલ થે કપુ હતું ને એના પર લખ્યું હતું ‘ખાલીરામ’ ત્યાંથી ખરેખે બાજુમાં જ દારૂગોળિયમ પશ્યુ હતું દારૂ ગોળિયમ વગાડવાની ધુગળ એ ખમણ પર દાખ મૂક્યો, તો ત્યાં ખૂણામાં એક કાપલી ને એના પર ‘બુગ સિંહ’ એ શબ્દ નજરે પડ્યો. ધીરેથી એ બમ્બ કરી કપમાં પડેલાં પણ જોશ પતમ નીચે આધા ફેલાઈ ગયા હતા એ લેવા વાંશ વળ્યો ઉફ! પાવાની પાછળની નાલુએ એક કાગળ ચોરેલો હતો ‘મુદ-મદ સિદ્ધિ ના નામને.

પછી તો મેં ચોરશની પ્રતેક ચીજ ખાનથી જોવી શરૂ કરી દરેક પર એક ચમરખી ચોટાડેલી હતી ને એ દરેકમા એક એક નામ વિલિયમ કર્જો, પેરેતજ પાતનજ પારડીવાલા, રામેન્દ્ર ચેટરજ, થીરૂજી રામજી મહેના, રામનાથ ટકન, રામેશ્વર સિંહ વગેરે વગેરે.

એ નિરીક્ષણથી ચાકીને હું મેરેકે તુલ્ય ચારી બાળા બાથરૂમમાંથી નીકળી હસતાં હસતાં એ બોલી ‘આજે તો જલ્દી મોઝા ઊઠવા !’

માથુ ઝુકાવી મેં જવાબ દીધો ઊઠવાને તો

ધણી વાર યજ્ઞ પક્ષ મેં એક અનુચિત કામ કરી નાખ્યું.
મને માફ કરોશો ?

તે મારી પાસે આવી, મારા હાથ ઝાલી એ બોલી:
'હું જ તમારી છું. પછી મારી માશી યા માટે
માગો શે ?'

'હત્તા થે માશી માગવી જરૂરી એવું છું. એક
વાત પૂછું ? સાચો જવાબ આપશો ?' મેં કહ્યું.

'તમારી સાથે જુદું બોલવાની કસપના પણ મેં
નથી કરી.'

'ના, વચન આપો કે સાચેસાચું જ બોલીશ.'

અને મારા મળામાં હાથ નાખી એ બોલી:
'વચન આપું છું.'

મેં કહ્યું: 'તમારા આ ઓરડાને આજે જ મેં
પહેલી વાર બરાબર જોયો છે, અને એ પણ તમારી
ચેરદાનરીમાં, હું જાણું છું કે એમ મારે નહોતું
કાવું જોઈતું પણ ઉત્સુકતા મારા પર વિજય મેળવી
ગઈ. એણે મને દરાવ્યો. અદાની એકએક વસ્તુ હું
જોઈ વળ્યો, ખૂબ પ્હાનપૂર્વક. પણ એક વિચિત્ર વાત
છે કે એકએક ચીજ પર ચતુરધી છે; એ દરેક પર
એક એક પુરુષનું નામ છે. એવું રહસ્ય પણા પણા
પ્રયત્નો છતાં હું નથી ઊઠી શક્યો. હવે તમે જ
કહેા જો.'

એ હસી પડી, તે હસતી જ રહી. મુઠું કોમળ
સારે એણે કહ્યું: 'એ રહસ્ય તમે ન જાણો એ જ
સારું છે. જાણ્યો તો તમે કુખી થઈ જશો, અને
સંભવિત છે કે મારાથી નારાજ પણ થઈ જાવ.'

'ના, હું કુખી પણ નહિ થાઉં, તે નારાજ
પણ નહિ જવું. કહેા શું છે એના બેદ ?' મેં પૂછ્યું.

'વચન આપો.'

'હું વચન આપું છું.' મેં કહ્યું.

અને એક પુરસ્કી પર બેસી-જવા એક જાણુ
મારા તરફ દૃષ્ટીને એણે ચરૂઆત કરી: 'આ રહસ્ય-
માં મારી નિર્મળતા છે અને સાચે જ મારી કસપતા
પણ. આ જાણી ચીને મને મારા આદેશ તરફથી
બેટ મળા છે. તે એટલું સમજ્યુંમાં રાખજો કે મેં
પ્રત્યેક ચાહક સામેથી માન એક જ વસ્તુ લીધી છે.
અત્યારે મારી પાસે એટલી બધી ચીને યજ્ઞ મહે કે
કે દરેક ચાહકનું નામ વાદ રાખવું મારે માટે અસંભ-
વિત છે. વસ્તુઓ બધી રેખિયા ઉપયોગની છે, એથી

પ્રત્યેક ચીજ પર મેં એના આપનાનું નામ લા-
રાખ્યું છે. એથી જ્યારે પણ હું એ ચીજનો ઉપયો-
કરું છું ત્યારે એ આપનાર મારા ચાહકની સ્મૃતિ
મારા હૃદયમાં જગી જાય છે શું કરું, પરમેશ્વર
હું એટલી તો નિર્જાળ છું કે મારા પ્રેમીએને વીસ
જવા-મૂલવા નથી ઇચ્છતી.'

'તમારી પાસે કુલ કેટલી ચીને છે ?' મેં પૂછ્યું.

'સત્તાણ.'

'એટલી બધી ?' સાથેથી હું બોલી-ના
બરાડી ઊઠ્યો.

'હા, એટલી બધી.' તે એના સાદ પણ ચંબીર
બની ગયો, એ બોલી: 'પરમેશ્વર, એમ ન માનશો
કે મારા લક્ષ નથી થઈ તેથી મારા મનમાં કદી મે
લક્ષની ઈચ્છા જ નથી જાગી-નથી જ-ખી. દરેકનમાં
તો એક સમયે મને-મારામાં લક્ષની પ્રયત્ન ઈચ્છા
જાગી હતી, મારા જીવનમાં આવનાર પ્રત્યેક પુરુષ
ભાવિતું મુખ-સ્વપ્ન જન્મ-ભવનો આવતો, એ પ્રત્યેકને
હું ભાવિ પતિના રૂપમાં જોતી. પણ ઘટું થઈ એ
પુરુષ મારી સાથે આનંદ-વિનોદ માણી શકતો, મને
બેટ આપી શકતો, પણ પોતાની પત્ની બનાવી ન
શકતો. તે ધીરે ધીરે હું એથી રવાન થઈ ગઈ.

'અને રહસ્યમય જીવન ધીરે ધીરે મારે માટે
એક ખેલ બની ગયું. વિચાર કરું છું કે એ દિવસોમાં
હું કેટલી-કેવી બોળી હતી, જ્યારે વિરાહ-લક્ષ માટે
હાથેઓમાં જાહેરખબરો પણ આપેલી. પણ માનવી
મગ્ન બૂલ કરે છે. અને મેં પણ બૂલ કરી. હવે એ
જાણવાની કાંઈ જરૂર નથી. જીવન એક ખેલ છે, જેમાં
સૌથી મુંઝવે ખેલ હૃદયનો, ના, ભોજવિલાસનો ખેલ
છે અને પેટ જીરોને એ ખેલ ખેલી લેવો એ આપણી
કુશલ છે. આ છે મારી સ્મૃતિની કથા, અને મારી
સ્મૃતિના રૂપને તો તમે જોયું જ છે.'

'સામાન્ય માનવી માટે એ બરાબર હોઈ શકે,
મેં જરા અચ્ચાતામાં અચ્ચાતાં કહ્યું.

'સામાન્ય માનવી જ શા માટે ? તમારો નંબર
અજાણ્યો આવશે.' ખડખડાટ હસતાં એ બોલી.

એ વખતે ઠાણ જાણે કેમ હું ઇર્ષાનિક બની
ચલે. શીમાન ! મારા જીવનમાં તે ઇર્ષાનમાં આમ
તો આસમાન-જમીન નેટલું અંતર છે, પણ સદી-
માગાની એ વાત સાંભળીને હું ખરેખર ઇર્ષાનિક

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

મેસર્સ ઓ. એચ. વ્હીલર રેલ્વે બુકસ્ટોલ

—આફ્રિકામાં—

અક્ષર 'યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૧૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા બ્રધર્સ

પો. બો. ૩૬૩, મોમ્બાસા

૭

—: લેવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

મારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બીરોડા કાલખાદેરી રોડ : મુંબઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, માધીમાર્ગ : અમદાવાદ

ઠોઠી પેળ સામે, રાવપુરા : પટોદરા

બાઈશ પુરતક બાંડાર

ધનજીભાઈની ફેક્ટરી સામે, રાવપુરા : અમદાવાદ

મેસ. કે. મેઘાણી

૧૩ અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

વાર્તા મોઠલનાર મટે

☆ "કહાની"માં વાર્તા જિવાય બીલું કંઈ
છપાવું નથી.

☆ "કહાની"માં છપાતી શ્રી કે અનુવાદિત વાર્તા
બદલ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને અચેત્ય
કરવાનાં હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. શ્રી કે
અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી
લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે.

☆ વાર્તા મોઠલનારે વાર્તાનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર
ભણવા ૦-૦-૯ ની ટપાલ-ટિકિટ બીડવી.

☆ વાર્તા પરત ભેઠતી હોય તો તે માટે પણ આવશ્યક
ટપાલ-ટિકિટ બીડવી.

☆ આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટો મળ્યા સિવાય કાર્યાલય
કશે જ પત્રવ્યવહાર કરવા અધીયેષ નથી.

જની મરો. મેં કહ્યું 'સાચી વાત છે. જિંદગી એક
ખેલ છે અને તમાં સુધી આપણે ખેલી સકીએ ત્યાં
સુધી જ એ એક ખેલ છે. આપણે અચકત અનર્તા
એ જ જિંદગી આપણી સાથે એક ભયંકર ને કુરૂપ
લક્ષણ ધારને લીધી રહે છે. તમે વર્તમાન વિશે
વિચારો છો; હું જાણિ વિશે વિચારું છું'—દસ વર્ષ
પછીનો વિચાર કુરૂં છું. એ વખતે તમારા મોં પર
કરચળાઓ પડી જશે. કોઈ તમારી સાથે ખેલ ખેલ-
વાની કલ્પના કરતી રે નહિ કરે, અને પછી-પછી આ
સ્મૃતિઓ તમને સુખ આપવાને બદલે કદવા દોડશે

'તમારે આશ્રય-પાછળ કાપું છે નહિ. ને તમારા
દેખાવ-સ્વભાવને કારણે તમે કંઈ મચાવી પણ નહિ
સકાતા હો, અને આ ખેલ ખતમ થયા બાદ તમારી
પાસે સિલકમાં રહેશે છુદાપો, અસક્તિ, જુખ, માંદગી
અને અત છત્તન વિષેનો પસ્તાવો. આથી હું તમને
એવી એટ આપીશ જે એ દિવસોમાં તમને કામ આપે.
તમારો આ સમય બદલુમ્મ છે, હું વચન આપું
છું કે દસ વર્ષ પછી તમારો આ સમય હું પાંચ
હજાર રૂપિયામાં ખરીદી લઉં છું. એ રીતે આ અભિ-
ચારિત્ર-સ્મૃતિચિહ્ન એ વખતે તમારી સામેથી
ખસી જશે તમે ભગવાનનું બજન કરી સકશો, ભગ-
વાનની સેવામાં જવાની તૈયારી કરી શકશો. અને
જાણે જ પાંચ હજાર રૂપિયાથી તમે જહાવરથાની
તકલીફો પણ એછી કરી શકશો.'

'અને એણે નોકરને બોલાવીને તને થર બહાર
ઠાડી મૂક્યો કેમ?' એ પરમેશ્વરને પૂછ્યું.

પરમેશ્વર હસી પડ્યો ને બોલ્યો: 'ના. થોડી
વાર વિચાર કરી એણે મને કહ્યું: 'જે કાંઈ તમે
કહ્યું એ જાણી જાતો તો હું નથી માનતી, પણ એટ-
લું ખરું છે કે મારી જહાવરથા માટે મોઈ બરચથા
નથી કરી એથી આ બધું હું તમને વેચી દઉં છું.
કેન્ડેડ સાકર કરી દો.' હવે તો બે વર્ષ જ થયા
છે. પરમેશ્વરે જ એનો પત્ર લેતો કે અત્યારે એની
પાસે ૧૧૩ વાતુઓ થઈ છે.

[રજીલેખક શ્રી ભગવદીયરજી વર્મા

કહાની એ. એચ. વ્હીલરના
રેલ્વે બુકસ્ટોલ પર મળી શકે છે.

[મુળલેખિકા કેરિન વિચારિત્ત ડેનમાર્કનાં વતની છે. પણ હાલ અમેરિકામાં વસે છે. આ નીચેની કથા તેમના અંગત અનુસંધર્ષ દર્શાવેલ છે. એમની 'Dangerous Days' નામની નવલકથા યુરોપમાં ખૂબ લોકપ્રિય બની છે. કેરિન ગિયોલિસ દ્વારા પોતાની આત્મકથા લખી રહ્યાં છે.]

ડેનમાર્કમાં ચોરીઓ થતી થતી, પણ તેમાં ખરે-ખર શુના કરનારા કોઈક જ હોય. પણ જ્યારે હેન્સ પીટર્સન ડેનમાર્કના લાયકર મરફાકુ તરીકે જાણમાં આવ્યો ત્યારે દેશભરમાં ખળભળાટ વધી ગયો. ચાલીસ વર્ષ ડેનમાર્કમાં તેણે કાઢ્યાં હતાં, પણ તેની અસર તેની ઉપર લેણ માત્ર નહોતી. કારણકે શુના કરવાની સફળ યુક્તિપ્રયુક્તિની આવડતના અભિમાનને કારણે તે કદી પણ હલકા પ્રકારના શુનામાં પડવાનું કે કોઈ અનુબંધને ધન કરવાનું પસંદ કરતો નહિ.

પીટર્સન પુરાણી વસ્તુઓમાં ખાસ ધ્યાન આપતો અને એક દિવસે એક ઘરમાં ખાતર પાડી, વળતે જ દિવસે પોતાની આ કામગીરીના સમાચાર પોતે જ ઘરેરના વર્તમાનપત્રમાં અને પોલીસપાતાને એ ચોરીમાં એણે શું શું તફાવત છે અને તેનું વાજબી કેટલી કિંમત છે એ વિગતવાર અહેવાલ પોતે જ લખી મોકલતો. કદી તે કોઈ હલકા શોખવાળા માણસના ઘરમાં પેસતો તો કશું પણ લીધા વગર નીકળી જતો. અને તે દિવસની કામગીરીનો અહેવાલ પણ મળતો કે તેના ઘરનું કેટલુંક ફર્નિચર પોતે ફરી વાર દબાવે ગોઠવ્યું છે અને તેના સમઢની ફાણી ચીળે મામૂલી કે નકલી છે.

એનું મજાદર પરાક્રમ તો જ્યારે ચહેરોના મુખ્ય પોલીસ અમલદાર આકાશિયા માટે કુટુંબ સાથે મદાર મામ હવાફેર કરવા ગયો ત્યારે તેના જ ઘરમાં એક અઠવારિયું ગુળાંબું એ હતું અને આ કામગીરીને અઠેવાલ પણ બધાને જાણવા મળ્યો કે તેનું મર મળ્યું છે, પણ પદંગની કમાનો કિચક કિચક કરી રાત્રિની નિદ્રામાં ખસેલ કરે છે અને ચિનાઈ વાસણોમાં ફોટા પડી છે.

ડેનિશ લોકોને કોઈ હસાવે તો સામાન્ય બધા વાંકશુના બૂલી જાય છે-જવું આવતું કરે છે. એટલે આ લાઈસાહેબના કામાઓમાં આખો જ દેશ આમ ખૂન મંજૂ લેતો. એચ. પી. (હેન્સ પીટર્સન) કે પોલીસના હાથમાં પડેલો નેતા કોઈ ખુશી નહોતું અને એક એવી માન્યતા શું, સમજ જ હતી કે

પોલીસ માત્ર પોતાની પ્રતિષ્ઠા ખાતર જ તે પકડવાની દોડાદોડી કરે છે. બાકી એમને પણ જનતાની જેમ જ પીટર્સનની અજબ ચોરીઓમાં એટલે જ રસ છે.

સત્તાધીશોની આગળ તે અસંત વિવેકથી વર્તતો અને સામે તેઓ પણ વિનયનો બદલો વિનયથી જ લાગતા.

છતાં તે એકવાર હડપાઈ ગયો. કોર્ટમાં પોતાનો બચાવ કરતાં જણાવ્યું કે પહેલાં તે એકવાર પકડાયો હતો ત્યારે તે પોતે સારી ચાલચલગત રાખે તો એક શુદ્ધરે તેને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું હતું. પણ તેણે તો એક જૂની ફાટી પાટલન આપી અને બાકી તો એણે મને બૂબે મરતો રાખેલો. તેની આ વાતમાં કોઈએ શકા કરી નહિ. અને આમ થતાં ખૂન નિરાશ થઈ તે સમાજની સામે તેણે ફરી મોરચો મોકલ્યો હતો.

તેણે કોર્ટમાં કબજાં કે ચોરીનો માલ તે લંડન પહોંચાડતો અને એક વિશ્વાસપાત્ર માણસ દ્વારા પુરાણી વસ્તુઓના એક અજબવદાર તરીકેનો વેપાર ચલાવતો હતો પેલા માણસને એ ગમે માલ ક્યાંથી આવે છે એ જાણવું હીકું નથી. એચ. પી. પકડાઈને જોલમાં ગયો અને લંડનના એ દુકાન ખંધ થઈ.

મેં નિશ્ચય કર્યો કે મારે એચ. પી.ને મદદ કરવી. તેને આજરદાર થવાની એક વધુ તક આપવી. તેથી તેને મેં લખ્યું કે હવે તમે છટો ત્યારે સારી રીતે રહેવું હોય તો હું મદદ કરીશ.

તેના પત્રગવહદારથી સમજાયું કે તે પોતે પણ રિયર-ક્રાંતિ જીવનનું જ સ્વપ્ન સેવનો હતો. હું રાજ્ય આગળ મઈ અને આ માણસને મારી આપવા વિનંતી કરી. એમણે મને એમાં જોખમ કેટલું છે તેની સમજ પાડી. પણ મેં કહ્યું: 'નામદાર, એ બધું હું સમજું છું. હું આ માણસને મારા પોતાના ઘરમાં મારી પામે જ રાખીશ અને મુદ્દારીશ.'

એ વેળા તો રાજ્યસભેને કંઈ વચન ન આપ્યું. પણ થોડા અરસા બાદ તેમના જનરલને મારા ઘર-ફાંક મિત્રને છૂટી બાંધવામાં આવી.

છૂટી મળતાં જ પીટસાંતે 'મને 'કાગળ લખ્યો કે દુરોના ટાપુ પરના તમારા નિવાસ પર એક અકવાડિયુ' હું મોડો પહેલીય શરણુ કે સ્વેન્ડનર્મમાં મારે થોડી કામગીરી છે તે પતાવવાની છે.

અને ખરાબર આઠમે દિવસે જ એક મોટર મારા નિવાસસ્થળ સાંમે આવી ઊભી. એક પાતળો થોડો વાંકો વળા ગયેલો સફાઈકર્યના પોપાકમાં સજ્જ થયેલો આદમી તેમાંથી ઊતરી ધીર, ગંભીર પગલે અમારી તરફ આવી રહ્યો. તેને આવતો જોઈ મારી માતા તો તેને કાકુ માની ચકા જ નાંક અને કહ્યું: 'આવો તે કાકુ હોય ખરા? આ તો કાઈ પ્રેક્ષકર હોય તેવો લાગે છે.'

જોજન બાદ મારા અતિથિને મારા વિશાળ બગીચામાંના એક તરફના બગલામાં લઈ ગઈ. તે એક નાની પથ્થુ પૂરતા દવા-ઉત્તરવાળી સુંદર જગ્યા હતી. આર કોર એક નજર ફેરવી તે પ્રસન્ન થતો બોલ્યો: 'આ તો ખરેખર ખર જોડું છે.' અને તેણે ધીરે ધીરે ખૂબ સ્વચ્છતાપૂર્વક પોતાનો સામાન કાઢવા માંડ્યો અને ખૂબ જ બચસ્થિતપણે ગોઠવવા લાગ્યો. એના સામાનમાં કેટલીક પેટીઓ મગરના આમ્રાથી સુંદર રીતે મટેલી હતી. અને આ ઉપરાંત ખીણ થોડી પેટીઓ પણ આવશે એમ પણ તેણે કહ્યું. અને ખરેખર તે પેટીઓ લોખંડની પડીઓથી સફાઈપૂર્વક પેંક કરેલી આવી ત્યારે તેમાંથી એશિયાની શેતરંજીઓ, સુંદર પાત્રો તે એવા જ પુરાણી પુસ્તકો નીકળ્યા પડ્યા. હું સ્તબ્ધ થઈ જોઈ રહી.

એકવાર મને થયું કે તેના ઝોરકાની ખતોમાં ગ્વાસતેલ પૂરતું નથી એટલે હું એક બરેલો શીશી લઈ તેને ઝોરડો પહેાંચી, ઝોરડો અંદરથી ખેંચી લેતા. તેણે મને થોડી વાર રાહ બેસાડી. અંદર સામાન અને ફર્નિચરની હેરફેરના અવાજ યતા હતા. થોડી વારે બારણું ઊઘડ્યું. મને વિનયપૂર્વક અંદર દાખલ કરતા ગુડ નાઈટ બોલ્યો. મેં એટલા જ વિનયથી જવાબ વાળતાં ફરતી એક નજર ફોડાવી લીધી ઝોરકાના દેહાર ફરી ગયા હતા અને એ એક કળાની સજ્જતનો નમ્રતેહાર ઝોરડો બની ગયો હતો.

તેણે મને ખૂબ નિખાલસતાપૂર્વક કહ્યું: 'તમે સામાનને ઠાર્યો હતો. ગોઠવણી કરવી એ એક કળા છે જે બહુ જ ઓછા બહે છે.'

'તમે આ ક્યાંથી મેળવ્યું?' મેં પૂછ્યું.

'તમે સાવ બહાઈ છો! જેલમાં જઈ આવેલા માણસને તમે ઓળખતાં નથી. અહીં આવતા પહેલાં એક અકવાડિયુ સ્વેન્ડનર્મમાં રોકાવાનું કારણ જ એ હતું. મારા માલનો વીમો હતો. ત્યાં જઈ હાથ કપે. આમાંનાં પુસ્તકોની બધી પ્રથમ આવૃત્તિઓ છે. એ કાઈ ઉઠાવી બધ એની મને ખીક હતી.'

એચ પી.ને લોકામાં બળા જતાં પથુ આવડતું. અને થોડા વખતમાં તો તેને એ ટાપુ ઉપર બધે આમંત્રણ પણ મળવા માંડ્યાં. રવિવારે પાદરી બાવા તેને કોશી પીવા બોલાવતા અને કેટલાંય માળકાની ધર્મવિધિમાં તે ધર્મપિતા બનતો. જલ્દી સામાં તો એને ગમલોક ઉપાડી જ ગયા હોય. ત્યાં તે પોતાની ઘાડોનાં વર્ણન કરતો. માયાની પિત વડે તાર્જા કેમ ઉપાડી નાખવાં તેના પ્રયોગ બતાવતો. માયુ' થેસે એટલી જગ્યામાંથી શરીરને-કપડાને વળ ચઢાવી જેમ વીંટીમાંથી પસાર કરવાની વાત છે તેવી જ રીતે-આમણને આખું શરીર કેમ પસાર કરી દેતો તેનું આમેહ્ય વર્ણન સ્તબ્ધ બનીને બધાં સંભળી રહેતાં.

આવાડિયાના બીજા દિવસમાં એચ. પી. તેના ઝોરકામાં બરાબ રહી આત્મચરિત લખવા બેસી જતો. પણ તેનું લખાણ એવું તો આડંબરી અને શબ્દ બડોળ પણ થોડો એટલે વાંચતાં કંટાળો આવતો. મેં તેને તેના એ કામમાં સહાય કરવા કહ્યું. તેણે જવાબમાં ખૂબ જ વિનયસહ પણ દહતાપૂર્વક કહ્યું: 'મારાં માથાણ બહેન, તમે તમારી સુંદર દબે લખો તમાં મારાથી વધારે કંઈ બોલાવ નહિ. એટલે મને મારી પેટી જ લખવા દો.'

તેના કામમાં પણ કંઈ કહેવાપણું નહિ. બહુ સ્વચ્છ અને કાળજીવાળું સાથે એટલું જ ધીમું. જેલમાં સ્વેચ્છાએ મનુરી કરવાથી તેનામાં આવી ધીરતા આવી હતી.

કેટલાક મહિના બાદ એચ. પી.ની લાંબા સમયની મુશક પાર પડી. કેપ્ટનહેનમાં તેણે જૂની અપ્રાપ્ત ચોપડીઓની દુકાન ખોલી. આમાં તેને પૂરતી કમાણી થતી નહોતી પણ તેના જીવનમાં રસ લેનારા વર્ગીસો, પોલીસ અમલદારો અને ગ્રામ્યાધીશો તથા બીજા કેટલાકોએ મળીને તેના મોટે ફાળો કરી આપ્યો.

તેના ઘરાકો પ્રત્યેનું તેનું વર્તન બહુ વિવેકભર્યું હતું. પણ સાથે સાથે લોકોને સુધારવા તેમને બોધ આપ્યા વિના રહી શકતો નહિ. કાઈ ઘરાક આહુ હળવું નવલકથાનું પુસ્તક માગે તો એવા નમાલા વાચન પાછળ છવનનો સમય ન બચાડવા માટે ઉપદેશ આપતો. 'ફિક્કેલીવ વાર્તાઓનાં પુસ્તકો તો તે કુદનર્મી રાખતો જ નહિ. 'લોકોને ખૂલી, શકું કે વહેમી બનાવનાર પુસ્તકો વેચવા મારું મન સાફ ના પાડે છે' એમ તે કહેતો.

એક દિવસે કોપનહેગનના વકીલની પેઢીમાં નોકરી કરતી એક બાઈ સાથે તેને મહોળંગત યઈ. તેના આગલા છવનનો તે પ્રણય-સુંબશમાં જીવે પણ આગળે નહિ અને તે સુપ્રસિદ્ધ વકીલના ઘરમાં તેમના ઘણા મિત્રોના વચ્ચે સમારંજથી તેનું લગ્ન યઈ ગયું. અને તેનું લગ્નજીવન સુખી નીવડ્યું.

જેલમાંથી જે દિવસે તેને માફી મળી હતી તે દિવસની યાદગીરીમાં એક ભેટ અને એક પત્ર તે કામચ મને મોકલતો.

ઉનાળામાં તે તેની પત્નીને લઈને ઘણી વાર અમારા ટાપુ પર આવી પેલા નાના બગલામાં રહેતો. મને જણાયું કે એચ. પી. હવે એક ઉલોગી કુકાન દાર થયો છે. સાથે સાથે કાલો પરઘણી-ઠાંત અને વિનયી મુદરથ પણ બન્યો છે. અમારો નિવૃત્ત બનેલો ધરફાંડ ખરેખર પરિવર્તન પામ્યો હતો.

*

અને પછી તો જર્મનોએ ડેનમાર્કને પંખમાં લીધું. જર્મનોને એચ. પી. વિશે ખૂબ ભણુ હતી અને તેમના કામમાં આવે તેવા લોકોની નામાવલિમાં તેનું નામ પણ હતું. અને તેને જર્મનોએ હાથ કર્યો. અને પછી તો ત્યાં ત્યાં જર્મનો વચ્ચે તે નજરે પડતો એટલે સુધી કે જર્મન ઓફિસરો સાથે આતોપીતો, ઘર પીતો, બેસતો-ઝીંડતો. સરસ સિલાઈવાળો જર્મન યુનિફોર્મ-લરકરી રૂસ-તે પહેરતો અને હોમાગથી નીકળતો.

તેના અમાઉના મિત્રોને તેના પ્રર અણુચમે થયો. એ બધા જર્મનો સામે બૂગર્મ-પ્રવૃત્તિમાં ગેટરી પડ્યા હતા. ઇંગ્લેન્ડ સાથે સાંકળ નાખી સૂચના-સામાન મેળવી જર્મનોની બુદ્ધિપ્રવૃત્તિને નુકસાન પહોંચાડવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા.

રીફોલીઓ (Refshalio) ના ટાપુ પર એચ. પ્લેન ફેક્ટરી જર્મનોએ હાથકરી આણુ રાખી. બૂગર્મ. કાર્મકરોએ તે ઉઠાવી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. સેક્ટરો માણસો તે યોજનામાં ભેડાયા. ફેટલાક સમૂર ખની બેસી ગયા, ફેટલાકે મોટરના અકસ્માતો કરવાનું લીધું, ફેટલાકે આગેના ખૂમાટો કરવાનું નક્કી કર્યું. જેથી હરાવેલ રાત્રિએ કોપનહેગનની જર્મન પોલીસ બીજે દોરવાઈ ભળ્ય.

અંધારપણની એક સંધરાત નક્કી કરવામાં આવી. ફેક્ટરીનું રક્ષણ કરનારા જર્મન સંત્રીઓની સંભાળ લેવાનું ફેટલાકે માથે લીધું. કાષ્ટનેમાઈટ ચોરી લાંબા ને બરાબર ગોઠવાઈ ગયો. વખત નજીક આવતો ગયો.

બધું ખરાબર થયું લાગ્યું. ત્યાં યોજના પડી ભાંગતી લાગી, ઘણે વિચાર કરી જોયો પણ ફેક્ટરીના તોર્તાંગ લોખંડી દરવાજાનાં તાળાં ખોલવાનો પ્રલાખ જઓ નહિ.

જે જ દિવસ રહ્યા ત્યાં એક બૂગર્મ-નાપકને એક ચિઠ્ઠી મળી. આવી ચિઠ્ઠીએ પહેલાં આવતી તેમાં ઘણી વાર જર્મનોની યોજનાઓ યુક્લી થતી પણ તેના લખનારને કાઈ ભણી શક્યું નહોતું. પણ આ ચિઠ્ઠીમાં લખનારે સહી કરી હતી. 'આજથી જે દિવસ પછી હું ફેક્ટરીના દરવાજે હાજર રહીશ. હું જર્મન ચોરાકમાં હાથ. હું તાળાં ખોલી આપીશ.' નીચે એચ. પી.ની સહી હતી.

આ માણસ પર કરોસો રાખી ચકાવ! પણ ઢિંમત લરી નિરાશાથી તેમણે તક લેવાનો નિશ્ચય કરી નાખ્યો.

કંગવેલ સમયે તે જર્મન યુનિફોર્મમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. નજીક ફરતા જર્મન સંત્રીઓને બહુ ખૂબીથી મૂગા માર્યા. કાષ્ટનેમાઈટ લગાડનારા ચોડી વાર આજીવ ખની દરવાજા આગળ બેગા થયા.

'હું મારું વચન પાળવા અહીં હાજર છું.' એચ. પી.એ કહ્યું. 'તમારી ખાસે એક વચન માગી લઉં છું. મને કંઈ થાય તો મારી બદનામી દૂર કરજો મારી પત્ની...' તે આગળ બોલી શક્યો નહિ. વાંકા વળા તાળા પર તેણે કંઈ કરવા માંડ્યું. ત્રણ મિનિટમાં દરવાજો ખુલેલો થયો. અને તે ધારત તો સહાયત આલેશે જઈ શકે પણ તેણે કહ્યું: 'એક બગર્મી હું મતે જ મૂકવાનો છું.'

બધી ભમમરી ગોઠવાઈ મઈ ધ્રુવ રા. યતાં તો
હો ઝડપથી આપા ખસી ગયા. ગધા રાહ ભેઈ રહ્યા
અને ભમમરી મૂકનારાઓ એક યહી એક મકાનની
બહાર ફોડી આવ્યા. સલામત અંતરેથી એક મહાપ્રયંક
ધકાકો થયો. પૃથ્વી ફાટતી લાગી અને આકાશ ભરી
ફેતો અમકારો થયો. ફેટરીનું નામનિશાન રહ્યું નહોતું.
માત્ર વળ ખાઈ ગયેલાં મંત્રો અને છટ-પધરાનો દમ.

હે-મ પીટર્સને જે ઝડપથી તાણું ખોલ્યું એથી
હાલટી જ ધીરજથી તેણે ભમમરી સળગાવી બહાર
લાગી આવનારાઓમાં તે જ ખાકી રહી ગયો હતો
એનો અંત બહુ કમ્પ્ર પ્રકારે આવ્યો.

મને લાગે છે કે એમ. પી. એ પોતે જ એ
અંત પસંદ કરી લીધો હતો. જોણી રહી શકે ! હા
એમ જ હતો

પીવણુ સાપ

સંપાદક : ધીરસિંહજી ગુજરાતી ગોશ્લક

એ ઠેરાકું ભેઈ રહીને હાથિયો મામતી અંદર
આવી એક રાત્રી પૂતને ઘેર રાતવાસો રહ્યો.
બાહ્ય આખી રાત નિદ્રા લેવા પાડ્યો નહિ
હારણકે ત્યાંના લોકોએ નીચે પ્રમાણે વાત કરીને
ચોક્કસ રહેવા કહેલું :

એ ઠેરાકું આસપાસ દસવીસ કોસ સુધીના પ્રદે-
શને ધળંગે મુલક કહે છે. એ આખા દેશમાં પીવણુ
સાપ નામે એક મહા ઝેરી સાપ થાય છે. તે માણુ
સને દસતો નથી. પણ બીજી ઘણી જ ભયંકર રીતે
માણુસનો પ્રાણ લે છે. અને તે જગતા માણુસ પાસે
મિલકુલ જતો નથી.

માણુસ જ્યારે સૂઈ જાય અને જર નિદ્રામાં
આવે ત્યારે તે પીવણુ સાપ સુતેલા માણુસના ઓશીકા
તરફ આવે છે અને તેના માથા પાસે ગોઠવાઈ, ફેણ
આવીને તૈયાર થઈ સુતેલા માણુસનાં (આસ લેવાનાં)
નરોઝારાં તરફ પોતાનું મુખ-ફેણ ઠેરવી માણુસના
આસને પીવા લાગે છે. સુતેલ માણુસ જ્યારે આસ
બહાર કાઢે છે ત્યારે સાપ પોતાનો આસ અંદર
એવીને માણુસનો ભોડોસો આસ પોતાના મોંમાં
ઉતારે છે. અને માણુસ જ્યારે આસ અંદર લે છે
ત્યારે સાપ પોતાનો આસ તેના તરફ ફેરવી મૂકે છે.
એ રીતે માણુસના નાક વાટે માણુસના મગજ સુધી
સર્પનો આસ જેમ જેમ પહોંચે છે તેમ તેમ એ
સુતેલ માણુસને સારી પેટે નીચો (ધારણ) કરાઈને
ગેઝ વધે છે. એમ થતાં ફેટલીક વારે આસ જી પીને
આપ થાય છે ત્યારે પોતાના નસોઝારામંથી

મસોમની માફક યાણીનાં એક-એ ફેરાં પેલાં માણુ
સના નાકમાં પડે છે. આ ફેરાં જેવાં સાપના નરો
રામંથી ટપકીને પડે છે કે દુરત જ સાપ પોતાના
ફેણ માણુસના પ્રાણ ઉપર પછાડીને તૃપ્તિ અનુક્રમ
જે જમાએથી આવ્યો હોય છે તે તરફ તામસો
જતો રહે છે. ને સાપની ફેણના પછાડના માર્ગ
સુતેલો માણુસ બેચાકળો જગી જીડી કહે છે કે મં
બરનિંદરમાં આવી લપાટ કાણે મારી ! મારી જી
જગાડી ! આમ ખોલતાં સુધીમાં તો સાપનાં નસો
રામંથી ટપકાં ફેરાં તેના ગળા સુધી પહોંચે છે
એટલે માણુસના ગળાના કાઠાની પાછળ તીવ દા
વવા લાગે છે. માણુસ ગરવાવા લાગે છે. તીવ દાદ
ના પરિણામે પીવા માટે પાણી માગે તેટલી વાર
તો ગળાના અંદરના કાગમાં મોટા જળેળો કાપ
આવે છે ને તે દુરત જ ફૂટી પણુ જાય છે જે
એ ફૂટ્યો કે દુરત જ બીજો જળેળો કાપડે !
અને તે ફૂટી નીળે, ચોથો એમ એક પછી એ
ચાપચાપ જળેળો કાપડે છે ને ફૂટે છે. આમ મે-ન
દલાક પસાર થાય છે અને માણુસ મરણ પામે છે
આમ એ પીવણુ સર્પનું ઝેર છે એ હારણુ જાણી તુ
જ ઉપાય કરવામાં કાંઈ સારો કોઈટર મળી જ
અને સર્પનાં ઝેરવાળો ગળાની અંદરનો કાગ દુર
જ કાપી ફૂટ કરવામાં આવે તો બચી જાય એમ કાં
છે પણ તેવું બનતું નથી. અને આ પીવણુ સાપન
આ પ્રકારના ઝેર-સિ અનંતી દર વરસે જે-ત્રણ માણુસે
આ ગમમાં કાળને કચણ થાય છે.

પરિચય: આજથી લગભગ ૧૩૨ વરસ પહેલાં સ્વીટ્ઝર્લેન્ડના બર્ન નામના નામ-માં, જેન ડેવીડ બ્લીઝ નામના એક માણસે આ 'Swiss family Robinson' નામનું લખાણ લખ્યું હતું. પોતાનું આ લખાણ છપાવવાની તેની મજબૂતી ન હતી. પોતાનાં ચાર બાળકોની આગળ વિજ્ઞાનની ધણી દક્ષીણે વાર્તાકથે રત્ન કરવાનો એમાં પ્રયાસ થયો છે એને આગલાં વર્ષોના બહોળા પ્રયાસ, આજે જે વખતે વિજ્ઞાનયુગ પૂર બહારમાં વિકસી ચૂક્યો છે ત્યારે જરા સેઠાં બાળકો અને કિરોરો આગળ આ વાર્તા ધણું રસિક વાચન પૂરું પાડશે એમ માનવું વધારેપાડું નથી લાગતું.

આ વાર્તા, વાર્તાલેખકના દીકરા જેન રૂડોલ્ફ બ્લીઝ કે જેએ એક નણીવા પ્રોફેસર હતા, તેની મહત્વસાક્ષીને પરિણામે જ બહાર આવવા પાત્રી છે.

સૌથી પહેલી એની જર્મન આનુષ્ઠિતિ હુરીયમાં ઈ. સ. ૧૮૧૩માં બહાર પડેલી. એમાં વાર્તાનાં પાત્રો સ્વથી બાર વરસ પ્રસાદ સાગરના ટાપુમાં રહે છે, અને પછી યુરોપથી એક વઢાણ આવી ચડતાં તે બધાંએ પોતાની માતૃભૂમિમાં પહોંચી નવ છે એવી વસ્તુચણી છે.

વાર્તાને લેખક પોતાના બાપને એકનો એક દીકરો હતો. પોતાની કેળવણી પૂરી કરી પાતે ઈ. સ. ૧૭૬૬માં લરકરમાં પાંદરી તરીકે જોડાયો હતો ત્યાં એને ફ્રેંચ અને જર્મન ભાષામાં ઉપદેશ આપવો પડતો. એની દુકાદી એ વખતે સારાનીઆમાં હતી અને એટલે જ એણે ત્યાં ઉઠાડીબન લાખા તેા સીખી લીધી હતી. ઉપસાવ વિજ્ઞાનનું ધણું સાદિત્ય તથા દરિયાઈ સફરો, લરકરનું વિજ્ઞાન, જુદા જુદા વેપારો, ખેતીવાડી વગેરે ઇવનનાં અનેકવિધ પાસાંઓનો અભ્યાસ પણ કર્યો હતો. એ બધાંને જ ઉપયોગ આ વાર્તાને સજા-સૂચ કરવામાં તથા તેને વૈજ્ઞાનિક રીતે રસિક કરવામાં થયો છે.

[૧] વઢાણ લાંબું

જે તાં જ આસ થંબી નવ એવાં પર્વત જેવાં
 મોળાં ઉપર અમારું વઢાણ હાલસેલક
 રિશું હતું. માગલાગટ ૭ દિવસ સુધી આ
 ધર્તિમાં અમે પસાર કર્યો હતા. આજે સાતમે
 વસે ૫ તે તોફાનનું નોંઝ વધતું જ આવ્યું હતું.
 લાસીઓ કે મુસાફરો કાપીને ૫ હવે બચવાની
 હિ આસા રહી ન હતી. વઢાણને બચાવવાના
 ધા જ પ્રયાસો એજે કર્યા હતા. સદ ગિરાઈ ગયા
 ફા. સદનાં લાકડાંઓ તરી પડ્યાં હતાં. વઢાણની
 એના જાંઠમાં વઢાણમાં કાણું પડતાં પાણી
 રાવા લાગ્યું હતું. આવી સિમિતમાં કુદરત બચાવે
 જ બચાય તેવું રહ્યું હતું.

મારાં બાળકો અમારી નાની એવી જીનીનમાં
 ની માને વળગી પડ્યાં હતાં. યં બને છે કે ખનરો
 ના વિચારમાં એ બાવરા બન્યાં હતાં. મારી પત્ની
 જુ મિચારી બાબમાં આવતાં આંસુઓ લુછતી
 તો, મારી મંડવણ કંઈ એાજી ન હતી. અને
 તાં હું તો સીતા વડો હતો હું મારી પીરજ એાઈ
 યું તો અમારો આરો ન હતો.

જે એવામાં એાએક એક મોટો કાકો સંબળાયો.
 ને ઘડું કે કડર વઢાણનાં જુકા મોલી ગયા. હવે
 અવાની કાકા આસા નહિ રહે. ચારે તરફ રાસોળ

અને કિંકિયારણ મચી ગઈ. કપાન તરફથી બહે-
 રાત યાદ: 'હવે બચવાની કાઈ જ આસા નથી.
 હોડીઓ નીચે ઉતારો.' આ ચબ્દો મેં ૫ સંભળ્યા.
 મારા હૈવામાં એ તીરની જેમ બોલાયા. હું બાગ્યો.
 વૃત્ત ઉપર પાણીની છોલો ઊછળી ઊછળીને અકુ-
 નાતી હતી. મોળાં ઉપર મોળાં અકુનાઈને પાછાં
 જતાં હતાં. એક મોળાના કપાટે હું લાંબોલસ ઘડ
 પડ્યો. સાવચેતીથી વૃત્તનું એક લાકડું પકડીને હું
 ઊભો થયો. અત્યારે તો મારી બધી જ તાકાત એકઠી
 કરી, ઇવવાનો કંઈક ૫ માર્ગ દેખ તો શોધવાનો હતો.

જરા રિશર બની મેં નખર દોડાવી. વઢાણ પરનાં
 બધાં જ માણસો હોડીઓ ઉતારી ઉતારીને ભાગવા
 લાગ્યાં હતાં. એમને જોઈને હું ચીસો ઉપર ચીસો
 નાખવા લાગ્યો. મને ને મારાં બાળકોને બચાવી
 લેવાની કેટલીય આજીજીઓ અકુળ ગઈ. સૌ સીતા
 બન બચાવવાની તેવડાં હતાં. એ ધૂમવતા સમુદમાં
 મૃત્યુના મોંમાં જ ગયા પાંડી કાણ કોની આસા કરે
 એવું હતું!

મોડી ઘણો તો હું નિરાશ બની ગયા જેમ ઊભો
 રહી ગયો. યજી તરત જ પાછાં મારાં બાળકો ચાર
 આવતાં હું નમત બન્યો. કેમે ૫ કર્યા બચાય તો
 બચવાનો ઈલાખ હું શોધવા માંડ્યો.

આમરું વઢાણ અકાની એક મોટી તરાકમાં
 આવી બચાવું હતું. એને આગેલાં બધી ભાગ એમાં

ભરાઈ ગયો હતો. પાછો ભાગ જાયો થઈ ગયો હતો. મને લાગ્યું કે આ ને આ સ્થિતિમાં તોફાન ચમી જાય તો તો જરૂર કંઈક બની શકે. વઢાણને પછીથી આગળ ફેંકાઈ જવાતો તો હવે ભય રહ્યો ન હતો.

ઉપર ઊભા ઊભા વળી પાછી મેં આસપાસ દૂર નજર દોઢાવી મારી ગજવતી મુજબ દક્ષિણ દિશામાં મને કાંઠો દેખાયો. ખસ. મારા મને એ જગ્યા ઉપર ખસી મહાર ખાધી દીધી. હેયજેમ જો આ તોફાન શમે તો ત્યાં પહોંચું એવો મનથી સંકલ્પ કર્યો. છતાં એને પાર પાડવામાં હવે કુદરત સિવાય બીજું કાંઈ જ આ વઢાણ ઉપર રહ્યું ન હતું.

હું મારી પત્ની તથા બાળકો પાસે પહોંચ્યો. તેઓ મને બાઈ વચ્ચે મેં એમને દિવસ આવતાં કહ્યું: 'હજી સાવ નિગમ થવા જેવું નથી. આપણું વઢાણ એક ખડકની મોટી તરામાં ભરાઈ પડ્યું છે. આગળથી એ નીચું થઈ જઈ એમાં ફસાયું છે. પાછો ભાગ જાયો છે. આ ને આ સ્થિતિમાં જો હવા પડી જાય તો તોફાન શમે તો જરૂર આપણે સામે દેખાતે કાંઠે પહોંચી જઈ શકીશું.'

બાળકોના આનંદનો પાર ન રહ્યો. નિરાશામાંથી આશાનું કિરણ પ્રગટ્યું. દાસકલોલક મતું વઢાણ હવે સ્થિર બન્યું હતું. એક જાલુથી બીજી જાલુ તે બીજી જાલુથી આ જાલુ જીછળી પડતાં સૌ હવે સ્થિરતાથી ભેરી-ઊડી ધક્કાં દતાં. આમ છતાં મારા અંતરમાં તો ગભરાટ પૂરો હતો જ. કેમ કરીને પાર જવાનો એની ગમમથલ મારા મનમાં ચાલુ જ હતી.

સૌજ પડવા આવી હતી. મારા બાળકો જૂઝ્યાં હતાં. મારી પત્નીએ દિવસપૂર્વક વઢાણના રખવાળની રૂબીનમાં જઈને જે મળ્યું તે ખાવાનું આપ્યું. સૌને એકઠાં કર્યા. કુદરતની આક્રમકતાથી બચવા માટે ચરિર સાજા રાખ્યા સિવાય છટકા ન હતા. સૌએ જે ભાવે તે ખાઈ લીધું. ખાઈને મારાં નાનાં બાળકો સૂઈ ગયાં. સૌથી મોટા ફિલીપ અમારી સાથે જાગતો બેઠો.

હજી ય તે તોફાન સાવ શમ્યું ન હતું સામરનો ધુમવાદો તે હવાના મુસવ ટા જેવા તે તેવા જ અમારા દેખાને હચમચાવતા હતા. માત્ર વઢાણ સ્થિર બન્યું હતું. એમ છતાં ય વઢાણના નીચલા ભાગમાં મોજાં અથમઈ અથમઈ તે મોટા કમાકમાક સાથે વઢાણના

નીચેના ભાગના પાટિયાનાં કુરચા ઉઠાડી દેતાં હતાં. એમ થતાં કેટલી ય વાર આપણું વઢાણ ધૂણી બેઠું મારો મોટો દીકરો ચાક્યો હતો, અને જા એ પાંચિતો એાછી થતી ન હતી. કદાચને આવી જ પરિસ્થિતિમાં વઢાણ તૂટીફૂટી જાય તો તે પોતે અંકુશ તો તરીકે ય તે સામે દેખાતા કાંઠે પહોંચીએ એમ તેને લાગતું હતું. એવી સ્થિતિમાં પોતાના નાનાભાઈઓ અને માતું શું યાપ ? એ વિચાર એને ચંચલો હતો. અને એટલે જ 'વઢાણમાં કંઈક વ તરવાના પદાં દશે !', એમ એણે મને પૂછ્યું. 'હાલ ને હોય. ચાલો આપણે તપાસ કરીએ. મેં જવાબ વાળ્યો, અને જઈને બધે જોયું પણ કાંઈ પત્તો ન લાગ્યો.

તો પછાં કરવું શું ? મને એક વિચાર આવ્યો. વઢાણના રખવાળની રૂબીન પાસે જ ખાલી કબજાએ અમને જાડી આવ્યા. એ બે બે કબજાઓને અમે વચ્ચેથી ફાસો વડે બાંધવાનું નક્કી કર્યું. મુશ્કેલી ઊભી યાપ તો એ કબજાની મદદથી મારા નાના દીકરાઓ તથા મારી પત્નીને મદદ મળી રહેશે એવી ખાતરી થઈ. એ બધાં સાધનો તૈયાર કરીને અમે પાછા અમારે સ્થાને આવ્યા. મારો મોટો દીકરો આટલી ખાતરી કરીને પછી સૂઈ ગયો. અમે બે જૂઝ્યાં માત્ર આખી રાત શું બનશે તે શું બને છે તે જોત બેઠાં. છવન-મરણ વચ્ચે એવાં ખાતાં, કુદરત ને મદદ આવે તો અચવાની એકમાત્ર આશાએ ધીરજ ધરી બેઠાં હતાં.

અને અમારાં સૌનાં સહભાગે પાછલી રાતે તોફાન શમવા લાગ્યું. સવારના ભાગમાં તો પાછી ચાત બન્યું. હવા પડી મધ. અમે જોયું તો અમે એ સહામત હતાં. આકાશ ચોખ્ખું બન્યું હતું. પૂર્વ દિશામાં સૂર્ય જાગતો હતો. સારા ઉઠાડવાળા સિંસની એ ખાતરી આપતો હતો.

ખૂબ જ આનંદભર્યા હૃદયે મેં મારા બાળકોને ઉઠાડ્યાં. એમના આનંદનો પાર ન હતો. સૌને ઉઠાડીને પ્રેરત જ હું. 'તુલક ઉપર લઇ ગયો. અમારા સિવાય આખા વઢાણ ઉપર ખીજું' એક ય માનવી રહ્યું હતું. એની અમને પૂરી ખાતરી થઈ.

'ત્યારે હવે આપણે કરીશું' શું ? તમે કંઈ રીતે પહોંચ્યું ?' ફિલીપે સવાલ કર્યો.

‘મને લાગે છે કે ત્યાપણે વઢાણમાંથી મળ્યા વસ્તુઓ એકઠી કરીને એક તરાપો બનાવીએ. આપણે સૌ એને માટે વઢાણના લુદા લુદા લાગમાં શોધ ચલાવીએ. ’ મેં જણાવ્યું અને મારો જવાબ સંભળતાં વાર જ સૌ લુદા લુદા લાગમાં શોધ કરવા બેઠ્યા. હું ને જગ્યાએ ખાવાપીવાની ચીજોને કાઢાર હતો ત્યાં બેઠ્યો. મેં જોયું કે જરૂરનેયું પાણી અને ખાવાનું ત્યાં હતું જ. મારી પત્ની અને નાને દોકરો જ્યાં જનાવરો હતાં ત્યાં પહોંચ્યા. ફિલીપ ને જગ્યાએ બધાં દયિયારો હતાં ત્યાં ગયો અને ટૂંક વઢાણના મિશીના કારખાનામાં પહોંચ્યો. જે જમને કંપાનની કેબીનને દરવાજો ઊઘાડ્યો. દરવાજો ઉઘડતાંની સાથે અંદરથી એ મોઢા કૂતરા દૂધા. આનંદના ગેલમાં એ બંને જેકને વળગી પડ્યા મીઠા આગલા પગ લેવા કરી કરીને એ એને બેઠતા. જેક ગલ રાધો. એને લાગ્યું કે આ કૂતરાઓ તે કાઠી ખાશે. મહારાટમાં એ નીચે પડી મથે છતાં જ્યારે કૂતરાઓએ એને કરી જ ઈજ કરી તદિ ત્યારે એને કિંમત આવી. એ સમજી ગયો કે કૂતરા કરડે એવા નથી. પછી સાઈસાહેબ લોકા ને એક કૂતરાનો કાન પકડ્યો. કાન પકડીને ઉપર સવારી કરી અને એ જ રીતે એ મહેરખાન મારી પાસે આવ્યાં.

એક પછી એક સૌ પાછાં જમારી કેબીનમાં આવ્યાં. જેને ને વસ્તુઓ ઉપેયોગી લાગી તે લાવ્યાં હતાં. ફિલીપ એ પિસ્તાક, દારૂ, તથા પિસ્તાલની ગોળાઓ લાવ્યો હતો. અને ટૂંક એક ઢોટ કરીને ખીલીઓ અને દયોડી લાવ્યો હતો. એ ઉપરાંત એના ખીસામાંથી એક પકડ અને નાનકડી કુદાડી પણ મળી આવી. નાનકડા ફેન્ક પાસે માછલા ગરવાના ફેકડું એક પકડી તથા ફેરી હતો.

મારી પત્નીએ અમને સમાચાર આપ્યા કે વઢાણ ઉપર થોડાં જનાવર પણ હતાં. એમાં એક ગાય, ગેધું, બે બકરા, છ ઘેટાં, એક ઘેટા અને એક જૂઠું એટલા જીવતાં હતાં. એમને તેમણે જઈને પાસ ને પાણી આપ્યાં હતાં. ‘એટલા જનાવરને ધાસ વગેરે આપ્યું તે તે. સારું ક્યું. પરંતુ આપણા નાના જેક-ભાઈ ને બે મોઢા કાચિયા કૂતરા લઈ આવ્યા છે તે તે. બારે પડી જાય તેવા છે. એમને તે કેટલું જીવું ખાવા બેઠશે! એ ક્યાંથી આપણું! ’ મેં ખૂંડજી રજૂ કરી.

‘તમારી એ વાત સાચી છે, આપુ. પણ આપણે કંઈ જઈશું ત્યારે એ આપણને સિદ્ધાર કરવામાં ખૂબ મદદગાર થશે. ’ જેકે જવાબ વાળ્યો.

અને ખરેખર એનું કહેવું જરા મ ખોટું તો ન હતું. પરંતુ અમારો સવાલ હવે કંઈ પહોંચતું કંઈ રીતે એ હતો.

‘ટખમાં તરતાં તરતાં આપણે ત્યાં ન પહોંચી શકીએ! ’ જેકે કહ્યું. ‘ધેર તો હું એમાં તરું છું. ’

ખરેખર એનો વિચાર સરસ જ હતો. અને સૌ વળી પાછા ઉતાવળે ઉતાવળે ખીલીઓ, દયોડી, કર-વત, ચારડી એવાં દયિયારો લઈને વઢાણના બંકમાં પહોંચ્યાં. ત્યાં જઈને જોયું તો એમાં પાણી ભરાઈ ગયું હતું. પાણીમાં સરસ મળનાં મજબૂત પીપ તરતાં હતાં. એમાંથી ચાર પીપ અને બહાર એવાં કાઢ્યાં. એ મજબૂત લાકડાનાં હતાં અને ફરતી લોખંડની ચીપો જડેલી હતી. એ પાણીમાં તરતાં હતાં, છતાં અંદર જરા મ પાણી ભરાયું ન હતું.

મારે મારા કામને માટે જોઈએ તેવાં જ એ હતાં. ટૂંક જ વચ્ચેથી કરવતથી વેરીને એ દરેકના બે ભાગ બનાવ્યા. કુલ ચાર પીપમાંથી મેં આઠ આ-ધિયાં ટખ બનાવ્યાં. એ આદેશને દગતા તુલક ઉપર એક દારમાં ગોઠવ્યાં. એટલું કરીને પછી એક લાંબું લાકડું શોધી કાઢ્યું. એ લાંબા લાકડા ઉપર એ આદેશને ગોઠવ્યાં. એ ગોઠવણ પૂરી થઈ એટલે પછી એ ટખની દારની ખાલમાં બંને ખાલુએ ખીજાં બે પાટિયાં લાવી ખીલીઓથી જડી દીધાં. આટલું ક્યું એટલે એમાંથી એક સકીડી, લાંબી, નાની આઠ ખાનાની હોડી બની ગઈ. હોડીને સરસ રીતે મજબૂત બનાવવામાં આવી હતી. થોડે દૂર જવા માટે, તથા તોફાન ન હોય ત્યારે દરિયામાં એ કામ આપશે એવી અને ખાતરી હતી.

પણ હોડી તૈયાર થઈ ત્યારે એક અમત થઈ. એનો ભાર એટલો બધો વધી ગયો કે અમે સૌ એકઠાં મળ્યાં તો મ એ જરા મ ચસકતી ન હતી! એનો મ તે કંઈક રસ્તો ક્યાં સિવાય છૂટકો નહોતો. મેં એક લોખંડનો સળિયો શોધી મંગાવ્યો. સદનાં બે લાકડાંને ભેડતા ખીજા બે ગોળ લાકડાંના ટુકડા મ મંગાવ્યા. સોધી પડેલાં પેલા લોખંડના સળિયાને

હોડીની નીચે બરાબર અને પછી હોડીને એની મઠ-
થી જોડી કરી. ટુરતજ નીચે પેલા બે ગોળ લાક-
ડાના ટુકડા થોડે થોડે અંતરે આડા ગોઠવી દીધા.
પણ! પછી તેા થોડો ધક્કો મારીએ તેા ય એ હોડી
દડતી દડતી આગળ ધસી જાય એવું બન્યું! અને
પછી તેા અમારે એને સંભાળવી પડી એને પાછળથી
એક દોરડું બાંધ્યું. અને એ દોરડાને સદના એક
લાકડા સાથે બાંધી દીધું.

છાકરાઓ તેા પછી અંદર એસતા ઉતાવળા
થવા લાગ્યા. પણ એમ ઉતાવળ કયે કંઈ ચાલે
એવું ન હતું. હોડી આડીઅવળી જીવી ન વળી જાય
એ માટે શરૂમાં તેા અંદર થોડો માલ ભરી એને
સમતોલ બનાવવાની હતી. એ માટે મેં આસપાસની
જરૂરી ચીજો અંદર ભરી દીધી. અને હળુ આટકું
થવા પછી પછુ હોડી ચલાવવા માટે હલેસાની જરૂર
હતી. તે પછુ અંદરથી લાકડાં લાવી એમાંથી હલેસા
બનાવી પૂરી કરી. હોડીની આગળ અને પાછળ એમ
બે સદનાં લાકડાં બાંધી, એની સાથે એક એક પીપ
જડી હાઈ હોડીને પૂરતી રીતે સમતોલ બનાવવા
તથા તેને ધારી દિશાએ વાળવાનાં સાધન પછુ જોડા
કરી લીધાં. છેલ્લે છેલ્લે હોડીને તૂતક ઉપરથી સીધી
ફરિયામાં વહેતી કરી દેવા માટે, વચ્ચે વઢાણના ડાઈ
ભાગની જે કંઈ આડચ આવતી હતી તે બંધી,
કુઢાડીથી તોડીફોડી નાખી પછી તેા બધું 'પૂરું' થતાં
મુસાફરી શરૂ કરવાની હતી.

તૈયારીઓ તેા પૂરી થઈ, પણ એટલામાં સંજ
થઈ. ફરિયામાં રાત્રે હોડીનું આ સાદસ યથા રૂકે
એવું નહોતું. એટલે રાતવાસો તેા ત્યાં જ થયો.
છાકરાઓની માએ સૌને સરસ મળતું આવતું તૈયાર
કરી આપ્યું. સૌ થાક્યાં થ હતાં. ખાંધપીને સૌ ધસ-
ધસાટ જીવી ગયાં. વાતાવરણુ જોકે શાંત હતું છતાં
અગમથેતી તરીકે પેલાં કંચલાં તેા તૈયાર રાખ્યાં જ
હતાં. મારી પત્નીને પછુ વઢાણમાંથી મળી આવેલ
એક તરવા માટેના પોશાક પહેગવી દીધો હતો.
એની જતી ઉમરે એને આવેા પોશાક પહેરવાનું
મન ન હતું. પછુ કુદરતની આકૃતમાંથી બચવા આ
નાટક બાજબી સિવાય આરો ન હતો.

[૨] નિર્જન બેટમાં

બીજે દિવસે વહેલી સવારમાં શૌ હરખલે
હોડી તૈયાર થઈ ગયાં.

હોડી તેા તૈયાર જ હતી. પરંતુ ન્યાં જઈએ
ત્યાં વસવાટ કરવા માટે જોઈતી સામગ્રી જો અહીં
વઢાણમાંથી સાથે ન હાઈ હાઈએ તેા બીજે કયાંઈ
એ મળે તેવું ન હતું એટલે હળુ બીજું ધણું એકું
કરવાનું હતું. સૌથી પહેલાં તેા ન્યાં જઈએ ત્યાં
આશરો લેવા માટે એકાદ તંબુ જોડો કવો જોઈએ.
અને એને માટે સદનું કાપડ ઉચેગી હતું એ જો
ટપમાં સારા પ્રમાણમાં લીધું. છાકરાઓ તેા બીજું
ધણું લાવ્યા, પરંતુ એમાંથી જરૂરી ફરિયારો, ખીલાનાં
ખોખાં, હથોડીઓ, કવત, પાક, ફરસી, કુઢાડી
વગેરે લીધા. રસોઈ માટે સમગ્રી અને માછલાં પકડવા
માટેની એક જળ લીધી. આ ઉપરાંત જંદૂંઘ, ફારુ,
ગોળાઓ વગેરે પછુ લેવાનું જરૂરી હતું. વઢાણનાં
બધાં ઉતાવળો માટેની જોજન-સામગ્રીમાંથી સડું
માંસ, સૂપ બનાવવાની ટીકડીઓ તથા બીજાં ય ખાદ્ય-
સામગ્રી અમે હાઈ લીધી હતી.

અમારી ઈચ્છા તેા હતી કે અમે બધાં જના
વરોને ય સાથે હાઈ જઈએ. પરંતુ અમારી અમીરી
હોડી એ બધું ઉપાડી શકે એવી મજબૂત ન હતી!
છતાં જ્યારે અમે તૈયારી કરી અમારા બધા આગળેને
સામાન સહિત હોડીઓમાં બેસારી દીધા અને પછી
જોખર્માં તારે કૂકા-કૂકડીઓએ જેર જેરથી ચિલ્લા-
હટ શરૂ કરી દીધી! અમને ખાતરી થઈ કે એ બધાં
અમારા ચાલ્યા જવાથી દુઃખની ચીસો પાડે છે,
અને અમારી સદા માગી રહ્યાં છે. હળુ થોડાં કૂકા-
કૂકડીઓ હાઈ લેવાય તેા હરકત ન હતી, એટલે જરા
થોભી જઈએ અમે એએક કૂકા ને હસેા કૂકડીઓ
હાઈ લીધી. આઠમાંથી એક દંત ખાલી હતું તેમાં
એ બધાંને પૂરી દીધાં ને ઉપર લાકડાના પાટિયાની
જળી જેવું બનાવી દીધું.

આ રીતે થોડાં મગધા-મગધીઓ તેા આજ્ઞાં
અમારી સાથે, પરંતુ એ સિવાયે ય તે ધણાં જ બનાવર
વઢાણ ઉપર હન'. તે બધાં માટે અમે બને તેટલું
ખાવાનું તેમને માટે એકું કરી આપ્યાં હતાં. નાનાં-
મોટાં બતકાં તથા કબૂતરાને અમે વઢાણનાં ઉપરના

પાંજરામાંથી છૂટા કરવામાં આવી હતી-છૂટા હોય તે તેઓ ફાવે ત્યાં જોડી શકે એ આશયથી જ.

અમ, અને પછી તે અમારી હોડી બિપડી. જુદા જુદા ટકમાં મારી પત્ની, ફિલીપ, અનેઈટ, જેક અને હું સામાન ઉપર બેઠાં હતાં. સૌથી નાનો ફ્રેન્ક એની મા પાસે હતો. સૌથી મોટું ટક મેં સંભળ્યું હતું. મારા ત્રણેય મોટા દીકરાઓ પાસે એક એક હથિયું હતું. મારી પાસે પણ એક હતું. એની મદદથી હું હોડી ચલાવતો જ ખરો ને હોડીને યોગ્ય દિશામાં વાળી પણ શકતો હતો.

અમે અર્ધ જ તાજાં ખાવાનો હતો. અમારે માટે આ જરા કપરું કામ હતું. છતાં ભરતીનો સમય હતો અને સામેજ કઠિા અને અને થોડી લીથોતરી જેવું જણાતું હતું એટલે બધી જવાના ઉત્સાહમાં સૌના કાંઈમાં ભેર આપ્યું હતું.

અમારી હોડી બિપડી કે તરત અમને વઢાણ ઉપરના કૂતરાઓનો રકરાનો અવાજ સંભળાયો. એનું શું કવું એનો મને વિચાર આવતો હતો ત્યાં તે અમે એ કૂતરાઓને પાછીમાં ભૂસા મારતા બેઠા. પાછીમાં પડીને તેઓ કપાટાભેર તરતા તરતા અમારા તરફ આવી પહોંચ્યા. કૂતરાઓ પણ કંઈ નાના ન હતા. એમાંનો એક ઢળતા કાન ને લખકતા હોંકવાનો જખરો ઈંકીલ કૂતરો હતો. બીજો ફ્લોસ પણ એવો જ જખરો ડેંગસ ફેરો હતો. એની દયા ખાધ ને અમે હોડીમાં ઉઠાવી લઈએ તે એમને બચાવતાં અમે સૌ પાછીમાં ફૂંપી મરીએ તેવું હતું. આમ છતાં તેમણે તે તેમનો પ્રવલ્ન ચાલુ જ રાખ્યો. તરતા તરતા વચ્ચે ચાકતા તે આમસા પગથી અમારા તરાપા પર તેઓ થોડા આધાર લઈ લેતા. અને વળી પાછા તરવા લાગતા એ સ્થિતિમાં અમારું સાગર-સરખસ ચાલ્યું!

થોડા કલાકની મહેનત પછી કાંઈકની જખીન સાવ સ્પષ્ટ જણાવા લાગી. દેખાવ તે તેનો સાવ ચૂકા-બીજક હતો. બધો જ લાગ ખકવાનો જણાતો હતો. કોઈ પણ જાતની વનસ્પતિ સાવ પાસે તે દેખાતી ન હતી. એટલે શૂન્ય અને ડુઃખની ક્ષપના આવી આવીને મને સતાવી જતી હતી. છતાં અત્યારે તે કાંઈ જ પહેલું ચવાતું હતું. દરિયો ચાંત હતો. આઠાઠ ચોકડું હતું. મેનબો-ધીરી ચતિએ હળવેહળવે કાંઈ સાથે

અગ્નિમાં હતો. અમારી આસપાસ બધે જ સમુદ્રના પાણી ઉપર પીપો, માછની મીસડીઓ, પેડીઓ અને વઢાણનો તૂટેલો કાટમાળ તરતો જણાતો હતો, અમે ધારણું કે એ બધાં પીપોમાં કંઈક કંઈક ઉપયોગી વસ્તુઓ હશે. અને એથી જ દલેસાંચોની મદદથી એમને અમારા તરફ વાળી લેતાં અમે પ્રયત્નો જ કરતા હતા. કઠિા પાસે જ હતો એટલે એમાંનાં જેટલાં હાથ પકાયાં તે બધાને અમારા તરાપા સાથે એવી લેવા માટે અમે કાળજી રાખી.

કઠિા તે સાવ પાસે આવી ગયો હતો છતાં બધે જ ખકો હતો. હોડી અજાણ્ય પડે તે બ્રમા ભોલી જાવ. ઉપરાંત કચાંક કોતરણ મળે તેવું જ નોંધએ ને? હું પોતે તે ફરજીન લેવું ભૂલેલો પણ નાના જેકે વઢાણમાંથી એક શોધી કાઢેલું તે મને આપ્યું. એની મદદથી તારતોની વચ્ચે નાની એવી ખાડી મને જણાઈ. અમારું વઢાણમાંથી છૂટાં કરેલાં જતકાં વગેરે પણ અમારા પહેલાં ત્યાં આવી પહોંચી એ ખાડી તરફ જઈ રહ્યાં હતાં!

મેં જણે કે એમને મારા ચાગંદઈકા જ માની લીધાં. એમની પાછળ પાછળ મેં હોડી અંદર લીધી. મારો આસ હોડા બેઠો. બહુ જ નિરાતે માત્ર હોડી અંદર જ તરતી જઈ ઘેકે તેટલું જ તેમાં પાણી હતું. હોડી ત્યાં જઈને જોબી કરી.

સૌના આનંદનો પાર ન રહ્યો. અમે સૌ નાચતાં ફૂટતાં હોડીમાંથી ફૂટી ફૂટીને બહાર આવ્યાં. નાના ફેકને મેં તેડી લીધો. ફૂતરાઓ પણ લગભગ અમારી સાથે જ આવી પહોંચ્યા. તેઓ પણ જેઠમાં આવી ગયા. કઠિા જઈ પહોંચી, મોટે મોટેથી જુદી જુદી રીતે બસીને એ આનંદ વ્યક્ત કરવા લાગ્યા. જાતકાંચોનાં કબેક કબેક અવાજો પણ સ્પષ્ટ થઈ ગયા. આ બધા અવાજોની સાથે ત્યાં વસતાં જાતકાંચોનાં અવાજો પણ સળી ગયા અને એ રીતે આખું વાતાવરણ હાથે જની ગયું. મને અહીં પંખીઓનો વસવાટ નોંધીને ખાતરી થઈ ચૂકી કે ત્યાં આવા પંખીઓ વસતાં હોય તે સ્થળ સાવ શુધ્ધ કે રુધ્ધ ન જ હોઈ શકે.

અમે તેમ હોય, અત્યારે તે કુદરતની કૃપાથી અમે અમારા જીવનમરણનાં એકમાંથી બધી જઈને અહીં આવી પહોંચ્યાં હતાં. ધીરે ધીરે અમે અમારા

બધા સામાન ઉતાર્યો. ફક્કા-મરખાઓને પોતાનો ખોરાક શોધવા માટે છૂટા કરી દીધાં.

આરે તરફ હરીફરીને, વસવાટને માટે અને એક જગ્યા નક્કી કરી લીધી. અમારે અમારો રાજમહેલ ત્યાં જિભો કરવાનો હતો. હોડીની આમળ-પાછળ જિભા ફરલા બે ડંકાઓમાંથી એક ને એક જગ્યાએ જિભો ખોખો. ખીન્ને એની ઉપર આડો કર્યો, અને એનો એક છેડો એ જિભા ડંકા સાથે બાંધ્યો. એનો ખીન્ને છેડો એક ખડકના પોલા ભાગમાં બરાબરો અને એને મળજાત રીતે બેસતો કરી દીધો. આ મંદાશુ ઉપર અને સહનું કપડું એટાડ્યું. એટાડીને એના બધા જ છેડાઓ જેટલા લાંબે દૂર ખેંચી સ્થાય તેટલા ચારે તરફથી ખેંચ્યા. ખેંચેલા એ છેડાઓ ઉપર જમીનમાં ચારે તરફ લાકડાના ખીલાઓ ખોડી સજ્જત એટાડી દીધા. આસપાસની નીચેની તરડોમાંથી અંદર દવા ન આવે એટલા માટે અમારી સાથેની પેટીઓ અને વધુ વસ્ત્રવાળી વસ્તુઓ અને એ તંબૂની કિનાર ફરતી અંદરની બાજુ ચોક્કસ દીધી. કપડાને છેડે એનો દરવાજો થઈ એક એટલા માટે ફિલીપે એને ઢુક મારી દીધા. રાત્રે એ ઢુક બરાબરી થતે અને એ તંબૂને બંધ કરી દઈ ચકતા.

આટલું થયું એટલે મારા તથા જાળજોને મેં ધાસ એકઠું કરવા પ્રેર્યો. એ આવ્યું એટલે એણે સૂવવા મુખી દીધું. પથ્થરવાળા કંથુ જમીન ઉપર આ પોચી ચીજની પધારી રાત્રે આરામ આપે તેવી હતી.

છાકરાઓએ આ બધું કામ ઉપાડ્યું ત્યારે મેં બધું આસપાસથી પથન શોધી એનો એક મંગાજો બનાવ્યો. સડાં જાળાં, ઝાખરાં ને લાકડાં પણ આસપાસથી સારા પ્રમાણમાં મળી આવ્યાં. એના વડે મેં અગ્નિ પ્રગટાવ્યો.

ચૂલો જાળ્યો અને ચૂલા ઉપર મેં એક ધડો પાણી મુખી દીધું. મારી પત્નીએ એમાં બે મોટી ટીકડીઓ નાખી. છાકરાઓને થી ખજર કે એ શેતી છે નાનો ફેંક એ બોલતો હતો. એણે પૂછ્યું: 'મા, મા ! બાપુને આ શું એટાડ્યું છે ?'

'કાંઈ નહિ, બેટા. એ તો હું સુપ બનાવ્યું છું.'

'અરે પણ કાંઈ ગૂંદરનો સુપ હોય ? આપણે નથી પીવો.'

'હું તે કાંઈ માંડી થઈ છું' કે-તમને ગૂંદરનો સુપ પાઉં ! આ તો છે સ્કા માંસની ટીકડીઓ. વઢાણમાં તાલું 'માંસ મળે નહિ એટલે આવી ટીકડીઓ વઢાણવાળા તૈયાર રાખે છે. વઢાણમાંથી મેં આપણે માટે એ લઈ લીધી છે.'

આટલી વાતચીત તો નાના ફેંક અને એની મા વચ્ચે થઈ.

દરમિયાનમાં ફિલીપ પોતાની બંધક લઈને કાઠિ કાઠિ કરવા બેસી ગયો. હતો. અને રેટ દરિયા તરફ પહોંચ્યો હતો. જેક ખડકમાં છીપલાં શોધવા નીકળી પડ્યો હતો. હું પોતે અમારી સાથેનાં બે પીંથ કાઠિ લાવવા મહેનત કરતો હતો.

હલુ થોડો સમય ગયો ત્યાં જેકની ચીસ સંભળાઈ. હાથમાં કુદાડી લઈને હું એ અવાજ તરફ દોઢો જેક ગોણું ગોણું પાણીમાં જિભો હતો. એક મોટો કરચલો એને પગે વળાયો હતો. જેક એને છાંયવા મહેનત કરતો હતો. હું પાણીમાં ફૂલો મને જોઈને કરચલો ખીને નાસવા લાગ્યો. હું થોડો જ એને છોડું એમ હતો ! એક કુદાડી મારી એને અંધ મૂચો કરી નાખ્યો. એને પકડીને કાઠિ આપ્યો. જેક ખુશી ખુશી થઈ ગયો. ભાઈસાહેબે જમણું કે ડી છે હવે ચાલો એને પકડીને પોતાની મા પાસે લઈ જઈએ. પરંતુ જેવો એને એ અવાજ જાય છે ત્યાં પેલાએ ટપ કરતાં ને ચટકા કર્યો. એણે તો ભેરથી એને જમીન પર ફેંકી દીધો ને રડવા લાગ્યો.

હું હસી પડ્યો એના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો. ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં એણે એ કરચલાના માથામાં ભેરથી એક પયરા માર્યો.

'મરેલાને મારવામાં કાંઈ બહાદુરી નહિ હો !' મેં કહ્યું.

મારા બોલવા તરફ તેણે ધ્યાન ન આપ્યું. એણે જોયું કે હવે તો એ સાવ મરી ગયો છે એટલે ફોડીને એને પકડ્યો ને પોતાના પરકમની પ્રસાદી તરીકે એને પોતાની માની પાસે જઈને ભેટ ધર્યો !

અને રેટ પાછાં આવીને આજુબાજુના ખડકાની તરાડોમાં બરાબેલું પણ હતું તે મીઠું લાવીને એનો એક નાનકડો ઢંભેલો કર્યો.

'જલુ સરસ થયું, બેટા. 'એની માએ એને ધન્યવાદ આપ્યો. 'મીઠા વગરનો આપણો સુપ મોજો જ રહેતો.'

આવેલું મોકું તે મૂળભૂતું હતું. મારી પત્નીએ એને યોગ્યતા પાણીમાં ઓગાળી નાખ્યું. ઓગાળાને એને કપડાથી ગાળી નાખ્યું. જેઠને આ ક્રિયામાં રસ પડ્યો. એણે સવાલ કર્યો: 'આવી બધી માયાકૃત કરવાને બદલે ખાવાની ચીજોમાં આપણે રસિયોટીયું દરિયાનું પાણી જ ધનકાવીએ તો ?'

'અરે એમ કરીએ તો તો ખાવાનું ખૂબ કમું થઈ જાય.' અનેરે પોતાના જાનનું પ્રદર્શન કર્યું. 'દરિયાનું પાણી ન્યારે કાઢે ત્યારે એમાં રહેલો કચો સ્વાદ ખૂબ જ કઠક બની જાય.'

મેં એના આ અભિપ્રાયને સમર્થન આપ્યું: 'સાવ સાચું કહ્યું અનેરે! દરિયાના પાણીમાં 'નિદુગ્ધિ' નામનું તત્ત્વ હોય છે. એનો સ્વાદ લાવે તેવો નથી હોતો. યોગ્યતા કરેલા મીઠામાં એ નથી રહેતું.'

આ બધી ચર્ચા દરમિયાન સુપ તૈયાર થઈ ગયો. સુપ તો ચો પછ સૌને પીવા ચામાં આપેલો! નાનો પછુ જરા મૂંઝવે એવો સવાલ હતો. અનેરેએ એક વિચાર આણ્યો: 'વારુ આપણી પાસે જે નાજિયેરની આખી કાચલીએ હોય તો તેમાંથી જે જે ખાવા બને !'

'કાચલીએ હોય તો ને ?' મેં જવાબ આપ્યો.

'તો તો પછી આપણી પાસે એકાદ કડન રૂપાના ચમચા હોય તો ચ મળ પડે !' 'તો'ની વાત જ ક્યાં કરવાની છે ! જે મળે તે અત્યાર મેળવી લેવું જોઈએ.'

'કીક ત્યારે પેલાં છીપલાં કામ લાગે ?' અનેરે રસેતો ચીંધો.

'જરૂર, જરૂર' હું બોલી ઊઠ્યો. એ ખૂબ જ સરસ વિચાર છે. જાઓ તમે જાણ જ દોડો અને એ એકાં કરી લાવો.' થોડી વારમાં એ જાણ જ થોડા ને થોડી થોડી છીપો લઈ આવ્યા.

દરમિયાનમાં ફિલીપ પછુ આવી પહોંચ્યો. સાચે એક નાનું મારેલું કુકર હતું. એ જોઈને સૌને નનાઈ લાગી. ફિલીપે ટૂંકમાં પોતે પોતાની નાનાઈ એવી સફરની વાત કરી નાખી. ખરેખરી પાછલી બાલુએ જઈને પોતે આ ચિત્કાર કર્યો. એ બાલુ ખૂબ જ વનસ્પતિ હતી. લીલું લીલું માસ હતું, રંગિયમણું બેતરો હતો અને મોટાં મોટાં ધટાવાર થયો પછુ હતો. એ બધી વાત એણે કરી સંભળાવી.

એની વાત પૂરી થઈ ને, સૌ છીપલીએમાંનું

સુપ પીવા લાખ્યા. સુપ પીતાં પીતાં વળી પાછી ફિલીપની વાત ચર્ચ થઈ: 'માયુ, આપણા વઢાણમાંથી જે કાઈ ચીજો ને પેટીએ વગેરે તરે તેવું હતું તે ખુબ જ તરતું તરતું આવ્યા કાંઠા ઉપર આવી પહોંચ્યું છે. આપણે જઈને એ લઈ આવશું ! આ તો એક બેટ જ લાગે છે. પાછલા કામમાં ઢોર ચરી ચક તેવું ચરાણ ને વનસ્પતિ પછુ પુષ્કળ છે. આપણે વઢાણ પરની ગાયો વગેરે લાખ્યા હોત તો દૂધ વગેરે ખાવાની ચ આપણને ખૂબ જ મળ આવત. અહીંની આ જગ્યા કરતાં પેલી બાલુએ જઈને રહેવામાં મળ પડે એવું તે જરૂર છે.'

'થોડી ધીરજ ધર, બેટા બધું જ થઈ રહેશે. આપણે બધું જોઈ કાઢીને પછી નિર્ણય કરીશું. વારુ, પછુ તમે વઢાણમાંથી બચેલાં કાંઠા માણસો ક્યાં ચ જોવાં ચલા ?' મેં પૂછ્યું.

'ના, આપુ. ન કાંઈ દરિયામાં દેખાયું કે ન કાંઈ જમીન ઉપર દેખાયું. અહીંયાં તો કુકર દેખાય છે. છતાં મુશ્કેલી કુકર જેવાં તો નથી જ લાગતાં. એના પંજા સસલાને મળતાં હોય છે. એમને મેં કાસમાં જોયાં. મારાથી એ ખીતાં ન હતો. હું એમની પાસે ગયો. એમના પાછલા પગ ઉપર એ બેઠો હતો. અને પિસેલાલીની માફક બેસીને ખાતાં હતો. એટલું પાસે ગયા પછી હું જરા કાંકપો ને એથી તેઓ કાંકપો ! એટલે એવું એક ચ ન પડાયું.'

અનેરે આમ આગમુ હતો છતાં વાંચતો ખૂબ બેઠેલવાળો ચ સોના કરતાં વધારે ખરો. ફિલીપ ન્યારે વાત કરતો હતો ત્યારે એ પેલા જનાવરને બારીકાં ધ્યાની તપાસતો હતો.

'ફિલીપ, આ કુકર જ નથી.' એણે કહ્યું. 'એને રેશમ જેવા વાળ છે, અને આગળ મોટાં મપવાના ચાર દાંત છે. મેં મારી પ્રાણીશાસ્ત્રની યોપડીમાં વાંચેલ Agoutiના જેવું આ જનાવર છે.'

'સાંભળો ! આપણા વિજ્ઞાન-વિચારણી વાત સાંભળો !' ફિલીપે કહ્યું. 'મારું તો માનવું છે કે એ નાનું એવું કુકર જ છે.'

ફિલીપનો કટાક્ષ લાંબાંને મારે વચ્ચે પાણું પડ્યું. અનેરે ખરો જ હતો. એકાઉટી એક અગેરી. કામાં થતી કુકરની જ જાન હતી. આટલી વાનની યોગ્યવદ થતાં એ વાનોના ત્મા અંત આણ્યો. દરમિયાનમાં પેટનું શાકું પછુ સુધાઈ ગયું હતું.

સાજ પડવા આવી હતી. અમે આજેલ બધા જ સામાન ધીરે ધીરે ગોઠવાઈ ગયો હતો. એક કાચળામાં અમે જુદી જુદી ભતતું અનાજ પથ્થુ બરી આણેલું. કાચળો ઉપાડીને તંબૂમાં મૂક્યો. બધાં બતકાં, કૂકાં, કબૂતર વગેરે સૌ અમારી આસપાસ આંટા મારી જ રહ્યાં હતાં. કાચળામાંથી વેરાતા ઘણાં જોતાં જ તેઓ બધાં આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યાં. એમને બિચારાઓને તો ભણે કે ઉભાથી ચપ્પ પડી !

ખીજ બાલુથી અમારા બન્ને શિકારી ફૂતરાઓ હજુ જૂખ્યા જ રહ્યા હતા. ક્યાંક શિકારની શોધ કરતા હતા. હજુ તેમાં તેઓ ફાળ્યા ન હતા. દરમ્યાનમાં તેમની નજર પેલા ફિલીપે આજેલ એગા-ઉડી ઉપર ફરી. અમે સૌ જરા ખીજ બાલુ કામમાં હતાં ત્યાં તેઓએ એની ઉપર ઝપટ બોલાવીને એને ફાડી નાખ્યું. ફિલીપના શુરસાનો પાર ન રહ્યો. એ તો શોભો બદ્ધ લઈને અને હાથમાંથી છૂટી મારી જ ખરી. એ મેં જોયું ને ફોડીને એને વાથેઃ 'લલા એ ફૂતરાઓને મારી નાખીને આપણા ચોખ્ખાંદારોને જ શું તું નાશ કરવા માંગે છે ? આખા દિવસના જૂખ્યા એ પ્રાણીઓએ આખા ખોડું શું કયું છે ?' ફિલીપ પાછો ફર્યો. મનમાં તો હજુ એ પોતાના શિકારને આમ વેડફાઈ ગયેલો જોઈ ધૂંવાંપૂર્વા થતો હતો, પણ પરિસ્થિતિ એ સમજી ગયો એટલે ચાંત થઈ ગયો.

સાજ પડી. સખ્યાના રત્ર દેખાયા ન દેખાયા ત્યાં તો અધારું થયું. એથી હું નક્કી કરી શક્યો કે અમે જે જગ્યાએ હતાં તે જગ્યા વિપુલવૃત્ત ઉપર જ કોઈક જગ્યાએ હતી. રાતનું ખાણું પણ વહાણમાંથી લાવેલું નિરંકુશ વગેરેની રતાપી સૌ વાહવાંકાકવાં આરામની તૈયારી કરવા લાગ્યાં. પછીજો શોડાં ખડકોની કોતરોમાં, શોડાં નજીની અદરની ઉપરની જગ્યામાં, તે શોડાં દરિયાકાંઠેની આસપાસની વનરપતિમાં જઈ ગયાં. મેં મારી ખંદ્રક બરીને પાસે તૈયાર રાખી. મારા બાળકો ને એની મા સૌ સુઈ ગયાં. હું ભગવાની કાચિય કરતો હતો. અમે ચોક્કા કરવાના પારા ગોઠવ્યા હતા. છતાં ભગવાનો મારો પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો.

એતો અધિકાર મારા પર પડેલું જમાવી પ. થાક્યાપાક્યાં હજુ અમે સૂઈએ સૂઈએ ત્યાં સવારની અજવાળા દેખાયાં !

[૩] શોધમાં ઉપડ્યા

સવારમાં કૂકા બોલ્યા ને વહાણું વાળું. અમારો વસવાટ નક્કી કરતાં પહેલાં અમારા કાંઈ સાથીઓ વગેરે ગળી આવે છે કે કેમ, તેમ જ અમે રહ્યાં હતાં તે કરતાં વધારે સુંદર ને સલામત જગ્યા હતી કે કેમ તેની શોધ કર્યાં સિવાય અમારે કશું એમ ન હતું. એ માટે અમારે શોધખોળમાં નીકળવું જરૂરી હતું. અમે બંને પતિ-પત્નીએ આ વાતનો નિર્ણય કરી લીધો. હું અને મારો મોટો દીકરો ફિલીપ એ માટે યોગ્ય હતા. હાથમાં બેટા, નારતામાં શોડી ચીત્રે, પાછું ની કાચળા તથા વહારામાં સાથમાં અમારો ટર્ક ફૂતરા એટલું અમારે માટે પૂરતું હતું.

ખીજ નાના દીકરાઓ તથા મારી પત્નીને ફિલીપ ફૂતરાની રખેવાળીમાં રાખીને અમે જવાનું કરાવ્યું. નાના દીકરાઓ મણા પ હોં બરાયા, પણ એવું સાદસ કરવું પાલવે તેવું ન હતું. બંને પહે સલામતીની જરૂર હતી. સૌની સાથે સમજાવટ કરીને અમારી ખુસાહરી અમે શરૂ કરી. અમારી મોટી ખંદ્રક ઉપર રાત જે-ત્રણ પિરતોલો, કુદાડી, વહાગની ગોળાઓ, ફાંચ વગેરે જરૂરી વસ્તુઓ પણ સાથે લઈ લીધી.

નીકળતાં પહેલાં મારી પત્નીને મેં સૂચના આપી હતી કે બરેલી ખંદ્રકો હમેશાં તૈયાર રાખવી. કોકરા-ઓને એમની માનું કહેવું માનવાની શિખામણ આપી હતી. અમારી ટપની હોડી સંભાળવાની ખાસ સૂચના કરી હતી. કારણ કે કંઈક થાય અને ત્યારે અમારી એ જવાહોરી હતી.

અને પછી સૂરજનો તાપે વધે તે પહેલાં અમે બીજાવા. કુંજરમાંથી વહી આવતી દરિયાને ભળતી એક નાનકડી નદીને સામે કાંઠે અમારે જવાનું હતું. નદીને આ કાંઠે જઈને અમે અટક્યા. એ જ જગ્યા એથી નદીને ઓળંગવી એ મુશ્કેલ હતું. એમાં મોટા મોટા ખડકો હતા તથા એનો પ્રવાહ પણ ત્યાં વધુ વેગવાન હતો. એટલે ઉપરવાસ કર્યાં એનો પટ નાનો હોય તે તરફ જવા અમે યગ ઉપાધ્યા. ધીરે ધીરે આગળવધ્યા. પટ નાનો નાનો થતો જતો હતો આગળ વધતાં વધતાં આખરે અમે એના મૂળ પાસે પહોંચી લાગ્યા. એક ખડકની બાજુમાંથી પાણી નાના શા પોષની જેમ નીચે પડકાઈને પ્રવાહરૂપે વહેતું હતું.

અમે એની ૫ ઉપરવાસ થઈને નાનાગોટા ખડકો
જોળંગતા, હોયું જોગી ગયેલું ધાસ વીધતા સામે કહિ
પહોંચ્યા. સામે જઈને ૫ પાછા દરિયા તરફ વળવા-
માં જ મુસ્લેમીઓ જોઈની નકશે એમ ધારી કિનારા
તરફ ચાલ્યા.

ચાલતાં જાલતાં એકાએક અમે ધાસમાં કંઈક
ખળબળાટ સાંભળ્યો. ફિલીપ તરત ખજરદાર બની
ગયો. બંદૂકનો ધોડો ચકાવીને જે તરફથી આવજ
આવતો હતો તે તરફ તાકીને જોતો રહી ગયો.
અંદરથી શું ૫ તીક્ષ્ણશે તેની રાહ જોતાં અમે બેઠા.
જેવું તો અમારાથી દસ્યા સિવાય રહેવાયું નહિ.
ઉતાવળે ઉતાવળે તીક્ષ્ણતા અમારા ટકેને લેવાનું જ
અમે ભૂલી ગયેલા. એ મિચારા રહી ગયેલો પાછળ.
અમારી વાસે વસે દોડ દેતો અમને એ આંખો ગયો.
ફિલીપે તો દોડીને એને ખાગમાં લપટ લીધો ને એને
ખમીઓ કાઢવા માંડ્યો.

થોડી વારમાં અમે ખુલ્લા સમુદ્રને કંઈ આવી
પહોંચ્યા. આરે તરફ નજર કરી, ૫ થઈ પાછી
ઉપર ન તો કોઈ હોડી દેખાણી કે ન તો રેતીમાં
કોઈ માણસ કે હોડીનાં નિશાનો દેખાયાં.

‘વારુ, બાપુ, ૫ થઈ આપણને જે લોગા ધાતકી
રીતે એકલા છોડીને ચાલી ગયાં તેની તપાસ કે
પંચાત આપણે શીદને કરવી જોઈએ ?’ મારા દીકરા
મને પૂછતો હતો.

મારો જવાબ તો એને રપટ જ હતો : ‘કુનિયામાં
લક્ષા સાથે બલાઈ તો સૌ કરે છે. બરા સાથે બલાઈ
કરનારા બહુ જોછા હોય છે. ઉપરત મિચારાઓ
પાસે કંઈ ખાવાપીવાની ૫ તે સાધનસામગ્રી નહિ
હોય. આપણને તેમાંનું કોઈ આવી મળે તો તેને
મદદ કરવાની આપણી ફરજ છે.’

‘ત્યારે આપણે એમ કરીએ તો ?’ ફિલીપે
પૂછ્યું. ‘આપણે બંદૂકોના અવાજે કરીએ. નો કોઈ
આસપાસમાં દશે તો એ અવાજે સંભળી આપણને
આવી મળશે.’

‘તારો વિચાર તો સરસ છે; પરંતુ એમ કરતાં
કયાંક જંગલમાંથી જંગલી પ્રાણીઓ તીક્ષ્ણી આવે
તો લેવાલેલા વજરની નવી બાફત બની યાવ ને ?’
મેં જણાવ્યું.

અને આ રીતે વાતો ને ચર્ચા કરતા કરતા અમે
સમુદ્ર-કિનારેથી વળી પાછા જમીનના અંદરના
ભાગ તરફ ચાલ્યા. એએક કલાક ચાલ્યા કોઈપણ ત્યાં
એકાદ ગીચ જંગલની સરખાત યતી હોય એવું
જણાયું. અમે ત્યાં જ એક કાઠ નીચે આરામ લેવા
બેઠા. એની પાસે ખજખજ કરતું એક ઝરણું ચાલ્યું
જતું હતું. અસપાસમાં કેટલાં ૫ પંખીઓ ઉડાઉ
કરતાં હતાં. એમના અવાજમાં મધુરતા હતી એના
કરતાં એમના રંગોમાં વધુ ભાજક જણાતી હતી.

થોડી વાર બેસીને અમે આગળ ચાલ્યા. જરા
દૂર ગયા ત્યાં ફિલીપને કાંઈક ગોળ ગોળ જડપુ.
ફિલીપને લાગ્યું કે એ કાંઈ પંખીનો માથો દશે
એટલે ચારી પાસે લાવ્યો. હું દરો પડ્યો.

‘આટલું ૫ જોળખુ’ નહિ ? આ તો છે નાળિ-
યેર. તોડીએ તો અંદરથી નોકળે સરસ મળતું મીઠું
પાણી ને મીઠો મીઠો માવેલ.’

ફિલીપ તો રાજના રસ થઈ ગયો. ઉતાવળે ઉતા-
વળે એને તોડી નાખ્યું. ત્યાં તો એની નિરાશાનો પાર
ન રહ્યો. થણા જૂના વખતનું એ ત્યાં પછું દશે એટલે
સુકાઈને અંદરથી સડી ગયેલું.

‘આ નહિ ને બીજું.’ ચાલ, ‘હવે તો બહુ થે
દૂર જવાનું છે. ત્યાં માવા કેટલાં ૫ ખજશે.’

અમે અમારી સફર આગળ વધારી.

આગળ વખા તો Gopabત નાં કાંડનાં ખુંક
દેખાયાં. કાંડના થડ ઉપર મોટા મોટા ફુગ્ગા જેવાં
લટકતાં એનાં ફળ દેખાયાં. ફિલીપે ખૂન આગ્રતાથી
મને જોલાવ્યો. મેં એ જોયાં. મારા વાચનથી હું
જણી શક્યો કે એ કોળના કાચલામાંથી તો
જંગલી જાતિઓ ટીટીઓ, ચમચાઓ, કાંડલાવાળી
તપેલીઓ ને એવું એવું ઘણું જનાવે છે. જંગલી લોહા
એ કોળને લીધું હોય ત્યારે વખેથી દોરીથી ખાંધી
દોરીને એ છેડેથી ખેંચે છે. દોરી ખેંચતાં એના
મેં ભાગ થઈ જાય છે. એની એ કાચલીઓ જેવું
યાવ. એને કાંડો જરે. કોઈ પ્રવાહી મરમ કરતું હોય
તો અંદર પ્રવાહી બરી, પથરા મગાવી એની અંદર
નાખે એટલે પ્રવાહી મરમ થઈ જાય. અમેરિકામાંનાર
જંગલી પ્રદેશમાંની ખણી જાતિઓ એના આવા
ઉપયોગ કરે છે.

આ અને આવી બીજી વાતો કરતા કરતા અમે Gourdની કાયલીઓ એકઠી કરી એમાંથી થોડી ચીજો ય જનાવી પછુ એ બધી ચીજો એકઠી કરીને અમારી સફરમાં સાથે લઈ જવી અશક્ય હતી. ત્યાં ને ત્યાં અમે એને રેતીમાં ફાટી રાખી. ફરી પાછા વળતાં એને સાથે લઈ લેવાનો નિર્ણય કર્યો.

આવી નાની વાતોમાં રસ લેવા છતાં અમારી મુખ્ય નેમ અમે વીસમાં ન હતા. અમે અમારા માટે નવો પ્રદેશ નિર્ધારણવા નીકળ્યા હતા. હજુ સુધીની એકેય જગા અમને પસંદ પડી નહોતી એવી કે ઉપયોગી જણાઈ ન હતી. અમે આગળ ને આગળ ચાલ્યા જતા હતા. ચારેક કલાક એ જ રીતે ચાલ્યા કર્યા. એ જંગલમાંથી અમે પસાર થઈ ગયા ત્યારે એક દ્વિપક્ષ્પ જેવું અમે જોયું. એમાંની જાગીનનો સારો એવો ભાગ દરિયામાં લંગ્યા હતા. એ જાગીનને સાવ છેડે એક જીંઘી, સીધા ચઢાણુ વાળી ટેકરી હતી. તે ટેકરી ઉપરથી સમુદ્ર ઉપર ચારેતરફ લાંબે સુધી આસપાસના પ્રદેશ ઉપર દૂર સુધી નજર પહોંચી શકે એમ હતું.

ટેકરીનું ચઢાણુ કઠણ હતું. છતાં ચક્ષુ વગર છટકો ન હતો. ઉપર જઈને જોયું ત્યારે એ ચઢાણુનો ચાક કિતરી ગયો. દૂર દૂર સુધી સમુદ્ર ઉપર નજર નખાતી હતી. દૂર દૂર સુધી અંદર જમીન ઉપરનો પ્રદેશ નજરે પડતો હતો. કાળી ખાલુએ એક અખાત જેવું હતું. એનો કઠિા મળતો દરિયાનો હતો. થોડે જ છેડે જાત જાતની વનસ્પતિ અને વગર વાચે જીંજેલું અનાજ દેખાતું હતું. હજુ અહીં પછુ દરિયા ઉપર કે જમીન ઉપર અમારા કેઈ સાથીદારો તો દેખાતા જ ન હતા, છતાં જૂખના કુખે ખલાસ થઈ જવાની અમારી સ્થિતિ તો નાજુક જ થઈ ગઈ. કુદરતે જલ્દી કે આ જગ્યા અમારે માટે જ નિર્માણ કરી હતી. નવી જ વસાહત કરીને અમારે અહીં રહેવું એવો એનો ગૂઢ ઈરાદો હોય એવું અમને જણાયું.

ફિલીપે ય કદાચ અહીં રહેવું પડે તો બધની માફક રહેવાની તૈયારી ખતાવી. 'ખાપુ, આપણે જરૂર અહીં રહીશું. અમે થોડા વખતમાં મોટા થઈ જશું, તમને બધી જ રીતે મદદ કરવા ખડે ખડે તૈયાર રહેશું.'

ફિલીપના જવાબે મારા હૃદયમાં બહુ જ દામ પ્રગટાવી. અને પછી તો અમારે ખજાના બેરોરમાં

એ ટેકરીનો તાપ છોડી કાઢી જાયો શોધવો જરૂરી હતો. ટેકરીથી નીચે કિતર્યા ત્યાં થોડે દૂર તારની ઝાડોનું એક ઝુંક દેખાયું. મનમાં થયું કે ત્યાં પહોં. ચામ તો સારું. પરંતુ વચ્ચે તો બહુની ગીંચોગીચ જીંજેલી એક ઝાડી પસાર કરવાની હતી. એ પસાર કરતાં કયાંક અંદરથી ઝેરી મોટા છુદ્ધ પછુ કરડી ખામ તેવું હતું. એટલે તેમાં રસતો ખતાવવા ટકીને મેં આગળ કયોં સ્વરૂપજીની ખાતર એક મજબૂત, બડી લાકડી એમાંથી કાપી લઈ મેં હાથમાં લીધી.

ત્યાં હજુ થોડુંક ચાલ્યા ત્યાં મારા હાથના આંગળામાંથી એક ચીકણો પ્રવાહી રસ વહેતો જણાયો. આ રસ ઘાનો હતો તે ન સમજાયું. જરા ચકાસણી કરવા મેં એ ચાખ્યો. એ તો લાગ્યો મળ્યો. મ ખાતરી થઈ ગઈ કે આ કંઈ બહુ ય ન હતાં તે નેતર પછુ ન હતું પછુ જંગલી જાતની શેરડી ગીંચ ઝુંક હતું.

મારા આનંદનો પાર ન હતો. ફિલીપ માં આગળ આગળ ચાલતો હતો. એને આ વાતનું જણુ જ ન હતી. એને જરા નવાઈ પમાડવા મેં હા મારી ને હાથમાં ટેકા રાખવા ખાતર જાણુમાં એકાદ લાકડી કાપી લેવાનું જણાવ્યું.

ફિલીપે ઘુરત જ ઝુંકની વચ્ચેથી જ બે-ચા કંઈને આકાશચળા વાળીને દબાવ્યા એમાંથી એ કાંગી ગયો. એ એણે લઈ લીધો. એમાંથી રસનું તો ધાર નીકળી ને એનાથી એના હાથ ભોળ્યા ચમ્પે ય બોલ્યા વગર એણે પછુ એની ચાખણી કરી જોઈ. એ પછુ હવે સમજી ગયો. હાથ ને આંગળ બહુ જ એ ચાટી ગયો અને પછી આનંદથી કૂદતે એ બોલ્યો: 'ખાપુ, ખાપુ! શેરડી! જરા ચાખો મેં ખરા! પેલા મારા ભાઈઓ ને મારી મા કેવાં રાહ ચરો?' ફિલીપે આટલું બોલતાં બોલતાં મારો શેરડ ચૂસવા. જરા ચૂસી ધરાયો એટલે પછી બોલ્યો 'ખાપુ, આપણે થોડી શેરડી સાથે ય લઈ જશું ને?'

જરૂર, એમાં શી હરકત છે? પરંતુ, એ ભા ઉપાડીને ત્યાં પહોંચ્યામાં આખો એકાદો આવરી! મેં જવાબ વાળ્યો.

મારા જવાબની બહુ પરવા કર્યા વગર ફિલીપે સરસ મળના ખારેક સાકાનો ભારો બાંધી લીધો અને ઉપાડી અમે આગળ વધ્યા.

‘શેરડીનું’ કુંડ પૂરું થયું એટલે અમે નાળિયેરીના ઝાંઝ નીચે આવી પહોંચ્યાં. પહેલિયાની સાથે અમારા ટકં એકાએક ભેરભેરથી ભમવા લાગ્યો. અમે ઉપર ભેડ્યું તો વાંદરાઓનું મોટું ટોળું ત્યાં હતું. અમારું આગમન થતાંને ટકંનું ભસ્તુ સંભળી એમની ફાહફા પાવગરની વધી પડી. કીચુ ભેડ્યું તો ગુસ્સામાં એ બધાઓ અમારી માથે ઝીણી કિલિવારીઓ પાકતાં હતાં અને હાંતિયાં કરતાં હતાં ફિલીપ ચિડાવ્યો. ચિડાવે એણે તો બહુ જ તાકી. ‘એ’ એને અટકાવ્યો. ‘જનાવર હાંતિયાં કરે કે ગુસ્સો કરવા માટે તો આપણે જ બાન બૂલીને એને મારી જ નાખવાં એમ!’

‘ત્યારે કરવું શું?’ એણે ધીરા પડી પૂછ્યું.

‘ને હું એક યુક્તિ કહું છું.’ એમ બોલી એ નીચેથી થોડા પથરા લીધા. એક એક પથરા હું વાંદરા તરફ શોડો શોડો કીચે ફેંકવા લાગ્યો. એક પથર તરફ ઝાંઝની ટાચ સૂધી પહોંચવા હેતો નહિ વાંદરાઓ તો આથી ખરેખરા ચિડાયાં. એમણે તો ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ઉપરથી નાળિયેરો તોડીને અમારા તરફ માંડ્યાં ફેંકવા અમારે એ જ ભોંછવું હતું. એમના ધામધી સિફતથી ખમી જઈને અમારે ભેંઈતી વસ્તુ એકઠી કરી લેવાની હતી ફિલીપ તો આ યુક્તિથી વારે ધુરડી

ચર્ચ મ્યો. હસી હસીને એ હસ્યો ચર્ચ મ્યો.

થોડી વારે નાળિયેરોના વરસાદ અટક્યો. ભેંઈતાં નાળિયેરો એકઠાં કરી, આરામ કરવાની એક જગ્યા અમે મર્મદ કરી લીધી. ત્યાં જઈને એકા. પેટ ભરી ભરીને નાળિયેરો તોડી તોડીને અંદરનું પાણી પીધું. ફાઈ ફાઈ નાળિયેરનું પાણી જરા તેજ લાગતું. મરતુ તેને મિલકત તોડી નાખ્યા પછી અંદરનો માવો બારે મીઠો લાગતો શેરડીના રસ તથા નાળિયેરથી જ અમારું ભોજન સમાપ્ત થયું.

અમારા મુદામેથી નીકળ્યા ત્યારે પેલો ભેંઈને પૂરો વળગેલો કરચલો અમને બાતામાં મળેલો! આવા સુંદર નાસ્તા પછી એવી મીઠમી તે કાજુ મન પાલે! એને મૂક્યો પડેલો અને આપી દીધો ટકંને એ તો એ અટ કરી મ્યો. એની બૂખ તો ધણી જ વધી હતી કરચલા ઉપરાંત થોડાં નાળિયેર ને શેરડીનો પક્ષ એને નારતો આપ્યો.

આરામ અને નારતો પૂરો કરી, અમે સારાં સારાં નાળિયેર એકઠાં કર્યાં. પેલો શેરડીનો બારો જ ખભે ઉપાડ્યો. અને એમ કરી બમારી સવારી અમારાં કુટુંબીજનોની પાસે જવા પાછી ફરી.

[ક્રમશઃ

માયાખાઉ માણસો

હિંદિણુ અમેરિકામાં એન્ડીસ પર્વત પાસે પેશ્માં જાવારો નામની ભયંકર ભતિ રહે છે. આ ભતિ જૂની માન્યતાઓમાં આજે પણ ત્રહા ધરાવે છે. વનરપતિ અને મનુષ્યાણીઓમાં આત્મા છે તેમ માને છે. આ ભતિમાં માર્યા કાપવાની પ્રથા પ્રચલિત છે, તેથી મહા સંરોધકો લા જાય છે. માણસના માથાનો ક્ષિતાર કરવાની રીત ખાસ નિયમાનુસાર ચાલે છે. તેનું અનુસરણ અંગત ક્રમમાં એળા જ કરવામાં આવે છે. ને એક કુટુંબનો પેલો બીજા કુટુંબના સભ્યને મારી નાંખે યા તો બીજા માણસની સ્ત્રીઓ બગાડી જાય તો આ માણસ વેર લીધા તરત જ પતો નથી. તે દુરમનને ત્યાં દરોડો પાડે છે. અને અપમાનના બદલામાં માથું વાઢી લાવે છે.

જવારો માથું લઈ આવે તે પછી તેને કુબાશવાની મોટી વિધિ કરે છે, કારણ કે આ કપાયેલા માથામાં હજી જ ભમતું ભૂત હોય છે. પ્રથમ તો મગા અને ખોપરી માછળ કાપ મૂકવામાં આવે છે પછી આમડી કાપે છે, ખોપરીના વાળ કિતારે છે. પછી ગરમ પાણીમાં તેને ક્રોએગવામાં આવે છે અને હજી થોડી રહેલા માંસને કાઢવા માટે ગરમ પત્થરો તેને મારવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ગરમ રેતી તેમાં મૂકવામાં આવે છે. છેલ્લે તેને આમ ૫૨ લટકાવવામાં આવે છે, અને વિજય જીજવવા ત્યાં બધા ભેગા થઈ નાચે છે.

નિયમ પ્રમાણે એક સાથે એકથી વધારે માથું લઈ કાઢતું નથી. [અજ્ઞાત સમાચાર

સમાજ અને સાહિત્યની નવા જૂની

અમદાવાદ ખાતે જિલ્લાના ધુમાડ નામના ગામ કામાં જુએથી ગાંડા ગની ગયેલા એક સપ્તે પોતાની પત્નીને મારી નાખી હતી. કહેવાય છે કે આ સાચુસ કૃત્તાક દિવસ થયા તેની પત્ની અને બે છોકરા સાથે જુખમરાની કાલતમાં રહેતા હતા.

કોઠાકીનો સમય છેલ્લી કલાએ ત્યારે પડે/એ જ ન્યારે તે જેમ તેમ કરીને થોડોક આટા મેગવી લાગ્યા અને તેમાંથી તેની ઓગે 'જેથુ' 'બાખરી' બનાવી. એમાંથી બે પોતાના બાળકોને આપી અને બાકી રહેલી એક પોતે જુખ સઢન કરી ન શકવાથી ખાઈ લીધી.

પેલો સપ્તે કામ ખરથી ઘેર પાછો ફર્યો અને પોતાને લાગેલી જુખ મિટાવવાને પોતાને માટે કોઈ જ બચ્ચું નથી એ જોઈ મિત્રજ ગુમાવી બેઠો અને ગુસ્સામાં જ તેની ઓને લાતો મારી અને એની લાતના પરિણામે બાઈનું મૃત્યુ નીપત્યું હતું.

અમદાવાદમાં ઘી-મંદા પચાઈની પોળ પાસે આવેલી મોદનલાલની આલીમાં રહેતા એક કાનજી નામના ૫૦ વર્ષના કચ્છી વાણિયાએ તેની પત્ની અને તેના બત્રીજાનું કિરપાણુના સંખ્યાબધે કરપીણ બા મારી કમકમાટીભર્યું ખૂન કર્યાના કરુણ સમાચાર મળે છે.

આ બે ખૂનો સબધમાં તપાસ કરતાં એવા સમાચાર જાણવા મળે છે કે પંચસાઈની પોળ પાસે આવેલી મોદનલાલ શેઠની આલીમાં રહેતા કાનજી આશાશાઈ નામના ૫૦ વર્ષના કચ્છી વાણિયા કેટલાય વખતથી બેકાર હોવાથી અને અથાથ પ્રયત્નો કરવા છતાં ગમે ત્યાં ગમે તેવી પણ નોકરી નહિ મળતી હોવાથી ભારે ખૂંડરણમાં પડ્યો હતો.

ત્યારબાદ નોકરી કરવા માટે સતત ફરિયાદો મારવા છતાં કોઈપણ જગ્યાએ નોકરી નહિ મળતાં તે પોતાનો ધર્મ છોડીને પરધર્મ અપનાવવા માગતો હતો. આ અંગેના કાનજીએ નિશ્ચય કરીને તેની પત્ની માણેક અને તેના બત્રીજા બવાનને જણાવનાં ઘરમાં કપડા સર થયા હતા.

આ પછી કાનજીને પરધર્મમાં પલટાવા માટે તેની પત્નીએ કોઈપણ બોગે નમદું નહિ આપતાં જુખ કંટોળ્યો હતો અને આથી ગઈકાલે

ગત્રે જ્યારે તેની પત્ની માણેક અને તેનો બત્રીજો બવાન ઘેર નિદ્રામાં પધારીમાં સૂતાં હતાં ત્યારે ગત્રે લગભગ એક વાગ્યાને સુમારે કાનજી જાગ્યો હતો અને ઉઠેરાયેલી કાલતમાં મકાનમાંથી કિરપાણુ લાવી સૌથી પ્રથમ તેની પત્ની માણેક ઉપર ખૂની દુમકો કર્યો હતો. અને તેના દેહમાં સંખ્યાબધે બા માર્યાં હતાં.

આ પછી કાનજીએ બાણુમાં મુતેલા તેના બત્રીજા બવાન પર દુમકો કરી તેના શરીરમાં પણ કીરપાણુના સંખ્યાબધે ઊંડા બા માર્યાં હતાં. આથી બન્ને જણા પધારીમાં જ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં. અને આખો ચે જ્યારે સોડીથી છવાઈ ગયો હતો.

આ પ્રમાણે બે કરપીણ ખૂન કરી કાનજી લોહી બીના પ્રુક્ષા કિરપાણુ સાથે પાસે આવેલી ઘીમંદા બોટી ઉપર ગયો હતો અને ત્યાં તેણે કરવા કૃત્યોની પોલીસ ડેડ કોન્ટેનલ સમક્ષ જાહેરાત કરી હતી. આથી પોલીસે તરત જ કાનજી પાસેથી કિરપાણુ લઈ તેને ગીરફતાર કર્યો હતો.

રાજકોટમાં ૧૮ મી જાન્યુઆરી મળનાર, ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના સોળમા અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે પ્રો. રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠકની વરણી કરવામાં આવી છે.

પ્રો. પાઠક ગુજરાતના વિવેકચક્રમાં પ્રથમ પંક્તિનું સ્થાન ધરાવે છે. 'અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં વહેણો', 'કાવ્યની શક્તિ' અને 'સાહિત્યવિમર્શ' એ સંમહોમાં એમની વિવેચના અંચરથ થઈ છે. 'દિરેક્ટી વાર્તા'ના ત્રણ ભાગમાં વહેવાપેલી એમની દૃષ્ટી વાર્તાઓ અને 'રોષનાં કાવ્યો'ની કવિતા એમને સર્જક તરીકે દ્વિતીય પંક્તિમાં માનવર્યું સ્થાન અપાવે તેમ છે. 'સ્વૈરવિહાર'ની નિબંધિકાઓમાં એ હસતા ફિલસૂફીની પ્રતિભા વિશિષ્ટ સ્વરૂપે ખીલી જોડી છે.

પ્રો. પાઠક ફક્ત બી. એ. એલ. એલ. બી.ની ડીમીએ ધરાવતા હોવા છતાં એ સાધુર અને ગ્રાંદેસરને એમ. એ.ના પરીચકપદે નીમીને આપણી મુનિવર્સિટીએ સહાયાં છે. પ્રો. પાઠક ગુજરાતી વિદ્યાપીઠમાં ગ્રાંખાપક તરીકે કાર્ય કરેલું છે. આ વર્ષે અમદાવાદની એસ. એલ. ડી. આર્ટસ કોલેજ

માથી જ્યાં થઈ તેઓ અર્ધમાં નથી રહે થયેલી એમજ મુશ્કેલી આવીસ કોલેજમાં ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપકને તરીકે જોડાયા છે. પ્રો. પાઠક એમનાં કુવાન શિષ્યા શ્રી. હીરાજીવેન સાથે લગ્ન કરી ચક્રે વધે જોડાયા ત્યારે જોડાણ થયેલ; પરંતુ આજે એ અમત જીવનનો પ્રસંગ વીસરી નહીંને ગુજરાત પ્રો. પાઠકના સાહિત્યની કદર કરી રહ્યાં છે તે ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના સભ્યો માટે તેમ ગુજરાત માટે અભિનંદનનો વિષય બને છે.

હિન્દી લેખકોના દિલ્લો રસદારોએ વધે રાષ્ટ્રકવિ ચૈયિલીશરજી ગુપ્તના પ્રમુખપણા હેઠળ, બહાદુરમાં સાહિત્યકાર મેસરની સ્થાપના કરવામાં આવી છે, શ્રીમતી મહાદેવી તેના મંત્રી છે. મેસર હિન્દી લેખકોના પ્રતિક પ્રગટ કરશે અને તેમને ખાલી થકે તેટલું વધારે મહેનતાણું આપશે તેમ કરતાં જો કંઈ નહીં રહેશે તે લેખકોના દિલ્લો આવી વાશે. લેખકોના આરાગ તથા અપાસ માટે સેસર આરોગ્યધામ બંધાવવાની યોજના કરી રહેલ છે. અંશવામીત્વના કાપડાની સુધારણા માટે, લેખકો અને પ્રકાશકો વચ્ચેના સંબંધો વધારે સારા કરવા માટે અને લેખકોમાં વડે જ આજીવિકા ચલાવનારાની સ્થિતિ સુધારવા માટે પણ સેસર કામ કરશે.

ગુજરાત વતીકચુલર સોસાટીની વાર્ષિક સભાએ એ સંસ્થાનું નામ બદલીને 'ગુજરાત વિદ્યાલય' એ પ્રમાણે રાખવાનો સર્વાનુમતે કરાવ કર્યો છે એટલે કે ૧૯૪૬ સોસાટીઓને લગતા કાપડાના જરૂરદારની અનુમતિ બાદ એ કરાવનો અમલ થવા પામશે.

સાહિત્ય પરિષદના આગામી સંમેલનના મંત્રી એએ મન સાહિત્યપરિષદને લલિત, લલિતેતર અને બાળસાહિત્યવિષયક નિબંધો તા. ૧ થી એપ્રિલના સુધીમાં 'મંત્રી'ના, ૧૬ થી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન, પર્મેન્ડસિદ્ધી કોલેજ, પો. બો. નં. ૪૪, રાજકોટ ' એ સરનામે મોકલી આપવા વિનંતિ કરી છે.

સુઅર્ધ જોન કુવક સંધ તથા સુઅર્ધની બીજી કૅલીક સંસ્થાઓના ઉપક્રમથી ગયા કુવવારે સુઅર્ધમાં સુઅર્ધ કુનિવર્સિટી રાનવોકેચન દોષમાં શ્રી. કાશી સાહેબ કલેસકરને પરીપૂતિ ઉત્સવ દી આ કૃષ્ણ સાહેબ મોદનસાથ અવેરીના પ્રમુખપદે ઉત્તરવાયો દતો. શ્રી અંદરારેક માલ સ્વર્ગર્ય મહાદેવભાઈના

અંદરારેકો લખે છે, તે માટે તેમણે અનેક મિત્રોને આમંત્રણો મોકલ્યા છે. સ્વ. મહાદેવભાઈના મોટા જીવનચરિત્રની એક પૂર્તિ રૂપ તે અંધ બનશે. લેખક તથા પ્રકાશક બનેએ પુસ્તકના પ્રકાશનમાંથી ખર્ચ બાદ જતાં બધા નફો માંથીજ હપ્તે તે સેવાકારમાં આપવાનું નક્કર કર્યું છે. જેમની પાસે સ્વ. મહાદેવભાઈના પત્રો વગેરે હોય તે મોકલવાની લેખક વિનંતિ કરે છે.

અંદરાર-સંપાદક : પ્રો. મનસુખલાલ અવેરી; પ્રકાશક : સંસ્કારમંડળ, મુંબઈ; પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૪૮; કાચું પૃષ્ઠ.

શ્રેષ્ઠ અમૃતલાલ દરગીચિંદાસે આજુબાજુ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ એગ્રીકલ્ચરમાં એક એતીવાડી કોલેજ કરવા માટે પોતાના સ્વ. પુત્ર ભાઈ બંદીલાલના સ્મરણાર્થે રૂ. ૫ લાખની રકમ એ સંસ્થાના પ્રમુખ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલને આપવાની ઈચ્છા નક્કર કરી હતી. શ્રેષ્ઠ અમૃતલાલ ગુજરાત કુનિવર્સિટીના કાર્યમાં સારો રસ ધરાવે છે. તેમણે અણખું હતું કે અમદાવાદમાં આર્ટસ, કોમર્સ અને મેડીકલ કોલેજ થઈ ગઈ છે. એન્જનીયરીંગ કોલેજ આજુ કરવાની તજવીજ ચાલે છે. તથા પાંચ લાખ રૂપિયાથી એતીવાડી કોલેજની ખોટ પુરાઈ જશે તોપણ ગુજરાત કુનિવર્સિટીના આઈચોને પહેંચવામાં હજી થયું કામ બાકી છે. હજી એક રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટની જરૂર છે.

સુઅર્ધમાં બીજા દસ નવા દૈનિક પત્રો દેંક સમયમાં જ પ્રગટ થવા લાગશે આ દસમાંથી એક અંગ્રેજી, અને બીજાં દિન્દી, મરાઠી ગુજરાતી તથા બીજી દેશી ભાષાઓમાં દશે એમાંથી પાંચ સવારનાં દેને. આ માટે રૂ. ૫૦ લાખની મૂડીથી એક મોટી કંપની જોડી કરવામાં આવી છે આમાં મોટા રાષ્ટ્રવાદી વેપારીઓનો સાથ દશે ખીરલા, રુકમણ અને ચોધર એ ત્રણે વેડીઓ હીરકર ભોઈમાં દશે. બે મોટાં મકાનો આને માટે ખરીદી લેવામાં આવ્યા છે. પત્રોની નંતિ સંજર્થમાં સલાહ આપવા એ સલાહકરક સમિતિ રચાઈ છે અને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ જેઓ આની પાછળ ખરા પ્રેરક બળ છે તેઓ તથા શ્રી સુનરા, અને શ્રી પાટીલ વગેરે એમાં છે. આ અખજારી બૂદની સ્થાપના કોમિસનના સત્તાવાર હિંદિનું પ્રચાર માટે થયેલી છે.

ર સ ક્યા રી

• [જેમાં શુજરાતના સિદ્ધહસ્ત લેખકોની નીચેની દરેક પ્રકારની વાર્તાઓ છે] •

દેવકથા	સામાજિક કથા	માનસકથા	જીવનકથા
મંત્રવીર્ય	પરિણામ	વરણી જીવ	કર્તુણ
જન્મ	બાપ	ગરમી	પ્રકુલચ દ્રોણ
શુદ્ધનિલય	દુધ	દા જી	ખાન અ. મફતખાન
નથિકેતા	એક ફોળો	નથી ચોડિયા	ધોટા ફેરાવ હરે
વિચરણ	વાંચી	મિ' ન પતાબુ	વીર સાવરક
અભિરૂપ	સર્વેશ્વર	મરીબની બલિદારી	ધી રમણ મદર્લિ
મૃત્યુ	ન્યાયો મોલી	વકેદારી	સદન કેમ વાપ ૧
રવર્થાધિપતિ નદુપ	પ્રજ્ઞાકથા	ફિરના	હાસ્તકથા
ભૂલકથા	વચનભ જ	કોટા કાલંચો	મેઘમે ઉ દુખ
વાસનામૃતિ	રોડી ને પ્રેમ	પરજીયા	નનામા કાવો
અન્નાદ અંક	કથાણી	રમુછ કેસકથા	સંતકથા
હરીલાના ખડેરોમા	ભુલક	ફે. ફે. ન. નં. ૭૦૨	કાળા ભવત
પમળ વાસના	જન્મતો એકરાશ	બેનકા નાણા	પુરાણકથા
ચીક ચીક ચાર	રમણો	રે. અ. ન. ૭	સર્વવક્ત્ર
જાતનું ચેર	નથિના આજુ	અસુભકથા	દેવ અને દાનવ
આકાશકથા	ખન	ખૂની કોણી	કામણકથા
શિર માટિ દોખ	શુદ્ધકથા	રાત્રી ટોળી	સર્વ સંજાર
અનુભવકથા	જીવનનો સાદ	જાલીયકથા	નારીકથા
મધુપ્રસાદની વાતો	સમર્પણ	ચોડાનો હાથી	જુદા
કોના પાપે ૧	નાસિકથા	ચૂન પ્રસાન	પરીકથા
પ્રવાજકથા	કાલકટ અને લુહાસ	રૂપકકથા	મોહકમારી
કિસનસિદ્ધ	વ્યંગકથા	બાકુનો દુકાડો	પ્રસંગકથા
નહી જીવતા	સ્વપ્ન	પ્રધાનત્રિપુટી	સાચા પક્ષ અદુલ્લા વાતો

ઉપરની સામગ્રી 'કહાની'ના પહેલા વર્ષના ૧૧ અંકની છે. આ વાર્તાઓ આપને પસંદ પડી હોય તો વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા ૬-૧૨-૦ (બેઠ-પુસ્તક સાથે) બરી 'કહાની'ના કાયમી ગ્રાહક થવાથી દરેક વર્ષના બાર અંકોમાં આવી લગભગ ૧૦૦ વાર્તાઓ આપને વાંચવા મળશે.

.....: 'કહાની'નું લવાજમ ભરવાનું સ્થળ :-

કહાની કાર્યાલય : રાજા ચીઃ : ભાવનગર

નૂ ત ન

વ

ર્ધા

ભિ

નું

દ

ન

કહાની

ના

માહુકો, લેખકો અને ચાહુકો,

આપને હાર્દિક નૂતન વર્ષાભિનંદન

પાઠવીએ છીએ અને પ્રાર્થિએ છીએ કે

સંવત્સુ આ નવલું પ્રકરણ આપની તેમ જ

આપનાં સ્વજનોની જીવનકહાનીમાં સમૃદ્ધિ,

યશ, આરોગ્ય અને ઉન્નતિના અનેકાનેક

સુવર્ણ પ્રસંગો ઉમેરા.

આપનો

સંચાલક

કહાની સંપાદક

ભા વ ન ગ ર

અંક દસમે.

કાલ્પેશુ રમ્યા કથા

સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૬

પો

હર વસંતનો દિવસટાળ નેરથી ફૂંકાતો હતો. કામનેમાઈના બેગ દેડ પર જાધીને એ વટાળતી ફૂંકતા પરપોટા જેવા ચારે લુગડો એક વાધુવાનમાંથી જમન છાવણીની પીકમાં ફેંકાતા હતા. પૃથ્વી પર કીતરતા વટાળતી ઘૂમરીઓ જેવા એ ચારેના કાનમાં પેલું ફરમાન તાલુ હતું:

‘ફરી વાર જાવ.....ત્યારે મથા હતા પશુ ખાલી હાથે પાછા આવ્યા, આ વાર.....’ કામરેડે કનંદનો એ અવાજ મારેના કાનમાં માજનો હતો.

‘આ વાર એકું નહિ અને કામરેડે કનંદ.’ જહાર ગળે જળ વિમાન પાસે રાહ જોતા ઊઠા હતા. મોથો કનંદના તંજૂના ઉંચરા પરથી ખાતરી માપતો કહેતો હતો: ‘આ વાર એકું નહિ અને કામરેડે કનંદ.’ એ કહેનાર વીલ વરસતો લુગડાનું હતો, કનંદના હાથરેનો એ લેટેનન્ટ હતો. એકતાર એ કામ પાર પાછા વિના પાછો ફર્યો હતો. ફરી વાર એકું નહિ અને એવો એનો મુકમ નિરધાર હતો. એ નિરધારની આરપાર નીકળી જાય તેવી ધારીલી નજર નાખતો વીલ વરસતો લુગડાનું કનંદ ધરમોલીવની રમ લેતો હતો. કનંદ ધરમોલીવ આ ધીર મંજીરીની નજરનો વિનિમય કરતો મહાવ. મતો હોય તેમ ચાનો ઘૂંટડો કિતાવળે જાતો અવાજ કરતો હતો: ‘એલેક્સી!’

એ અવાજમાં કંપ હતો. ઉંચરે ઊભેલો લુગડાનું એ કંપને ઓળખતો મોઢો ઊઠતો હોય તેમ તંજૂની અંદર ગ્રીધેલી નજર નાખતો કિતાવળે પૂછતો હતો: ‘મને રમ છે!’

‘એલેક્સી! અહીં આવ.’ ધીમો જનતો પેલો અવાજ આખા તંજૂને ભરી દેતો હતો. અને એલેક્સી અંદર ગયો.

‘મારી સાથે આ પીતો જા.’ એલેક્સીની આંખમાં જોયા વિના કનંદે કહ્યું.

એક પળવાર એલેક્સી જોઈ રહ્યો. પછી ન સંભળ્યું હોય તેમ હોશિયાર જનતો એ પાછો બોલ્યો: ‘વાધુવાન તૈયાર જીશું છે-મારા સાથીદારો રાહ જુવે છે...કામરેડે કનંદ! મને રમ...’

અને હાથમાં આનો ખાલો કંપાવતો કનંદ કંપ ખાલી રાહ્યો નહિ.

એલેક્સી સાલમલામ બરીને ચાલ્યો ગયો હતો. જાણે બીજા જ પળે કાનમાં આવતો હોય તેવો

કનંદ ધરમોલીવ માદ ફરી રહ્યો: ‘મારાથી સવાથો થવાનો છે. સોવિયેટી બંધી ઓલાદમાં ઠોણ જાણે છું...કામરેડે એને માદ પશુ નહિ હોય...આ જાની જંગમાં કે હું જોતો બાપ...અને એ ફિલ્ડુ દરયો. ‘કામરેડે લેટેનન્ટ એલેક્સી...ભડે ગયો.’ પાછો એ વિચારે આગો. ‘પશુ મારા તરફ એ સખતાઈથી વરતે છે...હું જ એના તરફ...હું પશુ એના તરફ ક્યાં જાણે સખત છું!’ નહીં તો બાપડીકરી એક બીજા તરફ મુલાવમ થઈ જાય ને, મોરચાનું સમાન ચિરાન ખોરવવું જાય...એની તો એ જ સંભાળ કીક રાખતો સાગે છે. પશુ એ મને પાર’ ન ગયો છે.’ જોલતો કનંદ ધરમોલીવ પાછો ફર્યો. ‘હું તો એનું સાગનું નામ પશુ નથી એલેક્સી જ કહું છું. મારાં ફરમાન એ

ક
નો
એ
ક

લેખક
ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ

કપરા હોય છે. એની ફરજની બજારણીની કમી—નાસય-લાગ્યા પાછળ પહેલ જમીનોના ગોળાવાર તલાશી બંધ છું અને એને બાગે જ વખાણું છું એલેક્ઝીના પગના અને સાચી વીંધી નાખ્યા. પણ એ બારે પછો છે... મારી અંદરની મુલાખતો... અને તમે જે બટકીને પોતાના આગેવાનનું ઝાળખી જઈ તે હું એના પુત્ર વહાલ ની મુલાખા મોત નેવું એલેક્ઝી તરફ દોલ અને હાથની બેસું. તે બીકે મારાથી ફર રહેતો ફરે છે. વીસ મીટર જે સંક્રાંતિ એ પાણી માગતો હતો. વરસનો મારો આયોરકા, અને એ લાડીયું નામ ત્રણ માંથી એક આગળ આવીને બગલમાં લટકતા ચંચુમાંથી પાણી રેડ્યું અને મધા બગ્ગ પર પથરાતા લોહીમાં મરણની છબી મેળા મૂક બન્યા.

બોલનો એ જીડીને માંડા મારવા લાગ્યો. એને પોતાની સાથે જ મોરચા પર આવવા તૈયાર થયેલો આ આયોરકા યાદ આવ્યો. ત્યારે એની માતાના વહાલમાં હાથની પકડ પર એ એમ જ નોંધ રહેતો એની આંખ સામે દેખાયો. એણે એની માતાના જીડી જતા ફિક્કા રિમત તરફ પણ એ જ રીતે નેવું હતું અને એની છેલ્લી ગોઠમાંથી નીકળતો, આંધ્રુમારના અમીથી હલકાતો આંખમાં નોંધ રહેતો બહે મારી જ રીતે ત્યારે ૪ એ ટપકતી આંખને ફરતી નિરતેજ રેખાઓ ગણતો હતો. એની માનો લાડીલો અમારો બનિતો એકનો એક બસ એક જ રાતમાં મોસોટાવનો વાયુસંદેશ સાંભળતો કેવો યદ્ય ગયો હતો. બિલકુલ આવો... 'મને જવાની રજા છે કામરેડ કર્નલ' અને પાછો એ મનમાં પુગડીમાં બેસી ગયો, 'પણ મારી ને એની મિત્રાચારી ઉપરથી નિહકુત ઠંડી અને ચિરતવાળી જ છતાં મુલાખમ છે...ને એની માતાનો એ એકનો એક આ બધી ઠંક નીચે ઉમ ગ્રેમથી કપો બપો છે...એ જ અનુરાગ આને સળગતો બન્યો છે ને મોરચા પર નેમ ધારીને...'

'કામરેડ કર્નલ...' એ ચમકીને ઊભો થયો. એને કમજબું...એ તો ખાલી કમજબું હતી.

એટલામાં તો એ ચારે રુસી ફરજ દોને લઈને વાયુયાન જર્મન હાવણીની પીકમાં ફૂંકતા વાવંટો-ગની પાંખ પર ફેકીને એ ચારે જણને જર્મન પર ઉતારવું હતું.

એ ચારેની નેમ પેલા પુલ પર હતી. પુલ પર પહોંચીને એમણે કાનમાં માંડતો બોલો ખાલી કરવાનો ફરજને બજારવાની હતી.

બધું ઠીક થઈ જત પછી એક જર્મન ટુકડી ચારે એ ચારે જણ અચાઈ પડ્યા. અને પુલ તરફ

'મને છોડી જવ...' એલેક્ઝીનો તરફ દોલ પ્રાણ બોલ્યો, 'ફટન-સરગીવ...ઉતાવળો થાવ. પેલા પુલ પરની આપણી નેમ આ વારે એજ ન જવ...હું તમારી સાથે નહિ હેઠ...મને માફ...'

અને સરગીવે ઈશારો કર્યો. એલેક્ઝી ઊભાગયો. એનો અવાજ ફરજરતો રસ્તા પર પથરાતો હતો: 'મને છોડી જવ...'

અને જર્મનો પાસે ને પાસે આવતા જતા હતા. અને પેલો ફરજરતો અવાજ ફૂલ થયેલો ચીસ પાડી જીલ્લો: 'તમારી-મારી ફરજ...મને છોડો... દેશદોહ...' અને સરગીવે કંપી જીલ્લો. અટકી ગયો.

એક નાની ટેકરી પરના એ પથરાને અટકીને એલેક્ઝીનો દેહ આરામ-પુરથી પર ગોઠવાય તેમ ગોઠવાયો. સરગીવે એ જણને કાનમાં માંડત લઈને પુલ તરફ દોલવાનો ઈશારો કર્યો અને, પોતે વિદાય લેતા સાચીદારને છેલ્લી સનામ બરવા નીચો નમ્યો પણ કંઈ બોલી શક્યો નહિ. એલેક્ઝીએ એક હાથે એના કાનને પોતાના હોઠ પાસે લીધો. એક અમા-નુષી અવાજ ગુજતો કરતો હતો: 'મારા હાથમાં મારી લેલી રીચેલ્વર અને પેલો ચંચુ મીઠી જાણી પર...અને મારા મિરાદર, ટુ ઉતાવળો થા...પેલો પુલ...આ વારે આપણે...મને તમે મધા અને મારો બાપ...' અને હું પાતા અવાજે એણે સુધાવું: 'કામરેડ કર્નલ' અને એનું લાન ગયું.

અનિર્મીય બનેલો સરગીવ અવાક બનીને દેખી રહ્યો. એણે એલેક્ઝી પર કંબો આદાઓ ને ગોઠવ્યો ઉતાવળો બોલ્યો: 'આ વારે-અને અનેકવાર-' બોલતો એનો અવાજ એક હસકામાં અટવાઈ ગયો. એણે લાલસલામ કરી અને પાછું નેમા વિના ફોટ દીધી.

એલેક્સી જાનમાં આવી ત્યારે જલ્દી આખી ધરતી
ધણધણી બિડી હોય એવું એને જાન થયું. ધડાકાના
કયાનક અવાજે એનું જાન એકઠું થવા દીધું નહિ.
એ આખો ફાડીને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો.

એ ધડાકા શબ્દો જતા લાગ્યા. એનો હાથ કંઈ
યાદ આવતાં પડ્યાની આસપાસ ફરતો હતો. એના
હાથમાં રીવોલ્વરનો હાથો અથડાયો. એના કાનમાં
ઠાકાના ઠોકવાનો અવાજ આવ્યો.

પેલી કયાનક યાદ એના માથામાં સળવળી. એને
ફેરવાનું મન થયું. પશુ એને પગ નહોતા તે યાદ
આવ્યું. એને લાગ્યું કે પાછું જાન જશે. જાન જાય
તે પહેલાં એણે બે કામ કરવાનાં હતાં. એણે પ્રાણને
પકડી રાખ્યો. એણે આગળતા જાનને એકઠું કરવાનો
પ્રયત્ન કર્યો.

જલ્દી એનું કફન બનવા માગતાં હોય તેવાં
વાંદાં નીચાં ને નીચાં આવતાં હતા. આથમતો સૂગ્ર
એ કફન પર લાલ રંગ છાંટતો હતો. પેલા ફોડતા
અવાજ પાસે ને પાસે આવતા હતા. ધસી આવતા
મોત પહેલાં એની આંખ ખીંચાઈ. એની આંખ સામે
તેજનાં ડુંકાળાં જોરથી ફરતાં યથાં. એ ડુંકાળામાંથી
એક આકાર સરળથો. એ આકાર એના માથાને હચ-
મચાવી નાખતો કહેતો હતો: 'મેટા...મેટા આલ્યો-
રકા...' એ આખો હચમચી ગયો. એને માતા ખાલો
ધરતા એના બાપની છત્રી ટેખાઈ. એણે આંખો ખોલી
નાખી. એની સામે ફેટલાક ફોડતા પડછાયા ટેખાયા.
ધુમ્મસમાંથી ડોકતા ધુમ્મસના અનેલા જર્મન જલ્દારો
પર એણે એક હાથનાં હાણી ટેકવી ખીજ હાથમાંની
રીવોલ્વર દબાવી. ધુમ્મસમાં ધુમાડા બિઝરાયા. ધુમ્મ-
સના પેલા પડછાયામાં ચીસ સંભળાઈ. એક જર્મન
શરીર એની એડને એડીને પટકાઈ પડ્યું. એણે પાછી
જોરથી આંખ ખીજી. એની બોપરીમાં યથા અવાજને
દબાવીને એણે હાતીની પાંસળી સામે રીવોલ્વર દબાવી.
રીવોલ્વરનો મોઢો દબાવતાં પહેલાં એના માથામાં
ઠાકા ધસતું હોય તેવું એને જાન થયું. એના ગાવની
છત્રી પાછી ચીસ પાડતી હતી: 'આલ્યોરકા...'
અને એ અવાજમાં એક ધડાકો થયો. એની પાંસળી-
માંથી એના આખા કસેવરમાં કંઈ ફરતું હોય એવું
એક પગ વાર એને જાન થયું અને પછી જાન મળું.

ત્યારે એ બાપની છત્રી છત્રી સંધ્યાની સુરખી
નીચે હાવણીની તપાસ પછી તંબૂમાં પેસતો હતો.
કર્નલ પરમેશીવ હાવણીમાં પેસીને ફાટ પર પડીને
ફૂંકેતો હતો. એ દિવસથી યજ્ઞ ધરેલો વાવટાળ એના
તંબૂની ઢીવાલો પર ઠોકાતો હતો, અનેક જાતના
અવાજ સૂસવતો હતો. 'ફાટ વાર નહિ અને આજે
એને બીધ આવતી નહોતી. મોડી રાત સુધી મુખ્ય
ગોરચા પગથી સદેશાઓની આપમે આણુ રહી હતી.
એ દમશ્યા જ બીડીને એક અવલોકન-ચોટી પર જઈ
આવો હતો. એને પેલા ચારનો ખ્યાલ સતાવતો હતો.
એને આજે એનો એકાંતમાવ એકાએક સાલી બીડયો.

એની સાથે એની સ્ત્રીની છત્રી ટેખાઈ. પશુ
એ તો સાધુગીરવામાં ફર હતી. એ યાદ પરથી બિડી
બિડીને જલ્દી એની આંખ સામે એણે મોઢેલાં એની
સી પરનાં પરખીડ્યાં પસાર થવા લાગ્યાં. એમાંનાં
ફેટલાક એની સી પર જતાં હતાં, ખીજાં ફેટલાક તા-
થી લખામલાં એના તરફ આવતાં હતાં. 'ફેટલાક તો
દણુ ફરતામાં જ દેશો ને! મારા તરફ આવતા...એના
તરફ જતા પત્રો.' એ બધા પત્રોમાં એની આંખો
વળમતા અક્ષરો જલ્દી બિડતા હતા, 'આપણો આલ્યોરકા-
મિલકલ બાળક છે હો...'

અને એને આલ્યોરકા યાદ આવ્યો. 'અમારો
એકનો એક...' એ જમણ્યો. 'પશુ હવે તો એ
આવી પડેલ્યો દેશો.' એણે મન મનાવ્યું અને
પમલનો અવાજ સંભળવા જાન માંડ્યા. પશુ દણુ
પેલો જુતિયો ફૂંકતો હતો અને કશું જ સંભળવા
હોતો ન હતો. પાઠો એલેક્સી જલ્દી લખરામાં રજા
મામતો બિઝો હતો: 'આ વારે તો...મને રજા છે
કાપરેક કર્નલ!' જેવાં વીરતાથી બિઝરાતાં એનાં
જાન સુધીનાં પગકોમો હતાં! જેવી પ્રાણથી તસનસતી
એના અહેરાની રેખાઓ હતી! જેવો નિરધારની
મક્કમતાથી મહેલો એને ચાંત દબામ હતો! જેવી
સિરતથી તરબોળ એની તમન્ના હતી! અને તો ૫
પોતે જેવો મુલાખમ છે.....નરમ છે તે એવા વીરની
મિત્તા કરે છે એમ એને લાગ્યું.

'મને હવે રજા છે, કાપરેક કર્નલ!' જસ
એકલું જ એણે પૂછ્યું ન હોત અને પોતે ધરેલી આ
સૂપચાપ પી લીધી હોત તો એમ કશું ન લામત

એમ એ વિચારી રહ્યો. પોતે ને પોતાથી અને આયોધ્યાથી છુપાવવા માગતો હતો તે જાણે એના તરફ દસી રહ્યું. કેવો મુશ્કાવમ એનો અનુરાગ હતો? કેવી ઉદાસીનતા એ એની ગેરહાજરીમાં અનુભવતો હતો! આવો મોટો કર્નલ આજે સાવ યોગજનો બેઠો હતો. આજે એનો આખો બ સંસ્કાર એની અંદર તોફાન મચાવતો હતો. આજે એની બધી સખતાઈ, એનું અધું અભિમાન પેલા એકના એકની બાદમાં પીગળતું હતું.

એ પોતાથી જ શરમાયો. એ પચારીમાંથી કીક્યો અને શગડી પાસે જઈને તાપતો બેઠો. એને પોતાનું પહેલું લરકરી જીવન બાદ આવ્યું. ત્યારે આયોધ્યા એની માતાના બોળામાં રમતો બાળક હતો અને પોતે આયોધ્યા આજે છે તેથી થોડા જ વરસ મો. હતો. ત્યારની પોતાની જીવિ જીવેની જેવા સરદારના હોશમાં થોડા પર બેઠેલી દેખાઈ ત્યારે એ વરસતા ગોળાબાર સામે લગામ તાણતો ને દુરમનની તો પટ્ટી જતો તે એને બાદ આવ્યું. આજે એ તો પપ્પાના ના આગેવાન બન્યો હતો, અને જર્મન જલ્લાદિ પર જાળા કીકતો હતો. આજે એને પ્રતિઆક્રમણ પહેલાની ગોલ દાણ પો ફોટો લાં ચડ કરવાની હતી. તે પહેલાં જ જર્મન પીકમાંના પુલને ઉઠાવી દઈને આયોધ્યાએ પાછા ફરવાનું હતું.

એ એકાએક ઊભો થયો અને એણે તંજૂની બારી બહાર નેપું. સવાર થઈ જવા આવ્યું હતું. 'એ આવી પહોંચશે હમણા જ ..' વિચારતો એ કોઈની મુલાકાતની રાહ જોતો હોય તેમ અદરના ટેગલ પાસે તૈયાર થઈ ને બેઠો.

અને થોડીવારે તંજૂના ગારણા પર ટીકારા પડ્યો. 'અંદર આવો.' એણે ઉતાવળો અનુમાત આપી. અને કેપ્ટન સરગીવ જ રે પગસે અંદર દાખલ થયો. એ સીધો જ અહીં આવ્યો હતો. એણે શુભચરનો પોશાક જ બહુ પહેર્યો હતો.

'શા સમાચાર છે?' તાકતો હોય તેવો અવાજ કૂટ્યો. અને પોતાની એક્ઝિમેટીક જર્મીન પર નાખતો સરગીવ કર્નલના બાંકડા પર બેસી પડ્યો.

'થાડી ગયો લાગે છે' બોલતો કર્નલ સરગીવના પર હાથ ફેરવતો બોલ્યો, 'પણ સમાચાર શા છે?' સરગીવ કર્નલની આંખમાં બીધેલો નેહ રહ્યો.

'બવાયો છે?' કર્નલ ઉતાવળો થયો.

'ના, કોમરેડ કર્નલ... ના, ના.'

અને 'ના' શબ્દમાં મરણ દેખતો હોય તેમ મરણ આડો અવાજ ધરતો એ ઉતાવળો થયો. 'જિભાર પડી ગયો છે?' સરગીવે લગાનક મૌનથી નેપું અને સમજી ગયો હોય તેવો કર્નલ બાંકડા પરથી કીકેને ફરવા લાગ્યો. એક જ પળમાં પેલા લગાનક સમાચાર સાંભળવા ના પાડતો હોય તેમ એ અવાજ બન્યો. એના માથામાંથી તમામ ખ્યાલો અને બાદ જાણે કીકી ગયાં. આખા માથામાં એક જ અવાજ લગાનક તોફાન મચાવતો હતો: 'આયોધ્યા... આયોધ્યા...'

'કોમરેડ કર્નલ...!' બોલતાં સરગીવે એને હાથ ઝાલીને બાંકડા પર બેસાડ્યો કર્નલે નેરથી આંખો મીચી દીધી ને કીકાડી. કર્નલના હોઠ પરથી અવાજ ફરી રહ્યો: 'આયોધ્યા...'

'ગયો.' સરગીવે કિંમત એકડી કરીને કહી દીધું.

'ક્યાં?' કર્નલે વિચારણ નજર મીચાડી અને સરગીવ આંખો કંપી કીક્યો. એની આંખ સામે પેલા ખૂંક દેખાયો. એના પર અંદેલેલો આયોધ્યા દેખાયો... એને એણે ત્યાં એકલો છોડ્યો હતો એણે એ લાલચરીની ઉલ્લી સાધીદાર જેવી રીતેફર જર્મનો આવે તો પકડાવા કરતાં આપવાન કરવા છોડી દતી.

'કોમરેડ કર્નલ... પુલ કીકી ગયો' અને કર્નલની નજર ધીરી પડી... 'અને એ પણ...' એણે ઉમેર્યું.

અને કર્નલની આંખ સામે કાવેનેમાછટના ધમાકાથી કીકતા પુલનું કમહાણ દેખાયું. એમાં એના આયોધ્યાની કરચો પણ કીકતી દેખાઈ.

એ કીકો થઈ ગયો. એની આંખ સામે મોરચો દેખાયો. પોતે તંજૂમાં છે તે જાણે કર્નલ વિચારણ બનીને બરાઓ: 'આપણી ગોળાદાણ ચડ કરી દો.'

એની આંખ સામે તોપો તરવરી કીકી. એ મોરચાના લગાનક પ્રેતમાં તરવા વાગ્યો. દરેક તોપમાંથી એનો આયોધ્યા જર્મન જલ્લાદો પર કીકતો એને દેખાયો. એ ઉતાવળો થયો. એના માથામાંથી તમામ વિચારો અને લાગણીઓ ભાગી ગયાં હતાં. એકલા મોરચાથી સળગતો એ બગડ્યો: 'હું એનામાં જીવે... નિલકુલ મારા નેવો... એની બાદમાં હું...'

પણ...પણ...એના મોરચા પરથી ફૂટી નીકળતી આસ્થોશાની જીવાન જનતાની છબી એતો જવાબ માગતી એને રોકી રહી, 'મારું શું? ગારા એકનો એક ...જર્મન જલ્લાદો પર વેર બનીને હું ક્યાં લગુડી બેઠવાની હતી! તો પોતી નેગ તાકીને જર્મન જલ્લાદો પર હું ક્યાં ધકકી પડવાની હતી!' એતો કદમ થંભી ગયો. એ ઉતાવળો બરાકચો: 'કામરેડ...સ્પર્શીવ... તળવીજ કર કે મારી ઓતે...આસ્થોશાની માતાને...' બોલતા એના કંઠમાં ખંજળ વાગતું હોય તેવી પીઠ ધર્ષ આવી અને સરગીવે ઉતાવળી કહ્યું: 'કામરેડ કર્નલ...આસ્થોશાના ખબર નહિ આપવામાં આવે... અને રળ છે!'

'હા,' બોલતો કર્નલ લખાનક રીતે જોષ રહ્યો અને બહાર જતા સરગીવને બોલાવી રહ્યો: 'ઠીક છે, ઠીક છે.'

'શું?' સરગીવ ધીમેથી બોલ્યો.

'એને સમાચાર નહિ પહોંચાડવા માટે-એ તો મને માફ કરશે જ.'

અને સરગીવ ચૂપચાપ ચાલતો થયો.

પાછી કર્નલ પોતાની ધડિયાળ તરફ જોતો, ગોલંદાછ કરતા તોપખાના પર ફરતો હતો. એના ફરક ક્લક્કાને અમગીન અને મઠન બનાવતો રેલો બવાજ દબુલ એના ગાથામાં સળવળતો હતો: 'અમારો એકનો એક'

અને આક્રમણ શરૂ થઈ ચૂક્યું હતું.

*

તેની એને રી ખબર કે એ તો સાઈમીરિયાના એક મામમ્ રહેતી હતી. એના એકના એકની અને તેના બાપની રાફ દેખતી હતી. આસ્થોશાના બાપની જલ્લાદોતની સારવાર કરતી હતી અને ધર મંજાળતી સંભામના સુધવારામાં શ્રમ કરતી હતી, અને જોમના હોકરાઓ અને બાપાઓ મોરચે મુકામ કરવા ગયા હતા તેમના બાળકોને વાર્તાઓ કહેતી હતી અને સોખવતી હતી.

'સંભામની વાત...' બાળકો એને ઠોકતાં નહોતાં.

'આપણે આસ્થોશા આવશે ત્યારે...' એ પતાવતી હતી.

'કામળમાં લખતો હશે ને?'

'કામળમાં કંઈ સંભામની વાતો લખાય કે?'

'ત્યારે શું લખાય?'

'લામણી.' એ હસતી હતી અને ધણી વખતથી નહિ આવેલ પોતાના એકના એકના પત્રની રાફ દેખતી દૂર દૂર અમગીન બનીને જોઈ રહેતી હતી, અને મોરચા પરથી નવા આવતા જખ્ખીઓને જોવા ઉતાવળી જતી હતી. એણે હવે નિશાળ ઉપરાંત સારવારનું કામ પણ બળવરા માંડ્યું હતું. હવે એની નિશાળ પણ વધારે ને વધારે આવતા જખ્ખીઓ માટે ખાલી કરી આપકી પડી હતી. જેટલા થે જખ્ખીઓના ચહેરામાં એ આસ્થોશાની એક દ બીછ રેખા દેખતી દિવસરાતની ફરજ પર મંડી પડી હતી. એકવાર એનું બારણું બોલીને ઠાઈએ એના હાથમાં એક મઢિના પર લખાયેલો કામળ મૂક્યો એ ઉતાવળી આનંદી બીડી અને ફાટી પાસે પહોંચી બોલી: 'ફાટી ...આપણે આસ્થોશા હવે એના બાપની જલ્લાદોતમાં રહીને લડે છે.'

'ઠીક થયું જોડી!' ફાટીએ કહ્યું.

'એ લખ્યું હતું ને...તમારા ઠીકરને કે...ફાટી પણ લખાવે છે-આપણે આસ્થોશા તો બિલકુલ બાળક છે.'

'ઠીક થયું.' પાછી ફાટી બોલી અને આસ્થોશાની સંભાળ માટે જાતી પર કોસનું ચિહ્ન આંખોથી દોરી રહી. 'એનો બાપ...જિંઓ કઠાવર ને મોટો મહારથી...આસ્થોશાને આંચ નથી આવવા દેવાનો હો!?' ફાટી પોતાના ઠીકરને માફ કરી રહી.

'પણ કેવો બાળક છે...આસ્થોશાએ એના હાથથી અણે લખ્યો નથી...ને આ તો એક મઢિના પહેલતો પત્ર છે...'

'હવે આવશે તે આસ્થોશાના હાથનો હશે.' એસી સમજાવી રહી.

એમ થોડા દિવસ વહી ગયા.

અને પછી એક દિવસ એ બારણા પર થના જવાબમાં કમકી બીડી, 'આના, આના પોતાના!' અને એણે બીડીને કામળ લીધો.

[અનુસંધાન થાન ૭ થી

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન-બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જ

વ

ન.

લીલાં આંખળાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી જ નાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજન-સાહી, કાલગાદેવી મુંબઈ - ૨

કેઈ અત્યંતની ખાનગી મસલત યાદે એક રાગ તેના મદામત્રી સાથે સિકારને બદાને જંગલ તરફ ઊપડયા.

વગર પ્રયત્ને મનની રિયરતા ઉપગવી આપવાનું એવાં કેટલાંક સ્થળોમાં સદજ હોય છે. કોઈ પદાકની ટૂંક ટેકરી, કોઈ વહેંતવાણ ઝરણાનું કલકલ જલ-સ્વરણ, કોઈ મન વૃક્ષની ઘટાછાયા, કોઈ પુષ્પવેલીની પ્રસન્નમધુર સૌરભ, કોઈ ખજખજતી નદીનો રીતળ આરો, કોઈ રિયર જળરાશી સરોવરનું. યાજ કે ભવ સાગરનો કિનારો આ વાતની સાક્ષી પૂરતાં આપણી સ્મૃતિએ કેનાં સંધરી રાખ્યાં છે.

કોઈ સાકુ-ફરીરની કુટિર પાસેથી, કલાલના પીઠા પાસેથી કે ખારી-ઝોડી હટકેલ રામજણીના માળિયા પાસેથી, આલ આળતા ચિખર-મિતારે આંખ જારી મૂકતાં મંદિર-મસ્જિદ કનેથી વર્તાતાં આપણી વિચારધારા કેવા બદલાવકા વાકેમરોડ ભેની રહી છે તે યાદ છે ને? તેમાંય આ તો પાછી રાજ-મંત્રણા. સંભવ્યું પાછું સંભળાવી જતાં પોપટ-મેના જેવાં પક્ષીથી થે સાચવીને કરવાની હોય. તેમાં સમ-જતાં કંરેલ પીઠને જે તાત્કાલિક વાત કે બસવની અસરમાં આવી ન જાય-તેમાં મોડેવાયા ન હોય-તેવા

અને પાછી એના કણકણને કચડી નાખતો આલાત એના હવન પર મૂછ ઊઠેલો. એ આખો દિવસ બરમાં ગોંધાઈ રહી ને ધૂન્યા કરી. બધે એક જ રાતમાં બદલાઈ ગઈ. એના કાપાપણ યઈ ગઈ. હવન પર ચાકનાની કપારી જેવી એ આમથી ભચકતી હતી. આજ સુધી ચાકનાને ચૂસતી એ ચિકારમી કૂંદતી હતી રહી.

એ ચિકાર હવે એને ખાઈ જતો હતો. એ ચિકારને બદલ કાઢીને હવવાની એની પાસે એવ વાધ નહોતો. એ એના સુકામળ હાથ તરફ જોતી અને મૂઠીકળીને ટેપક પર પેછડતી અને દામના ખોખામાં આંસુ વિનાના સૂકા ચહેરાને સંતાડતી હતી.

નિરપ્રદ-વિદ્વાન, કુસીન સંરક્ષારી રાજદારી છવો સઘાહે ખપતી. એથી જ એક રાજના સીમ તેવાને વસાવેલા તે ઠેકણે પહોંચ્યા. વાનપ્રસ્થી સંન્યાસીના સ્વામમાં એવા થોડા રાજદારી રાજ ખૂબ ખપના યઈ પડે છે.

થોડાં ચરવા છૂટાં મૂકી, એકેએ નજીક પડોર રાજ્યોમાંના એલમીએ તરફથી બાવેલા સંદેશ બીજી બાતમીએ ઉપર વિચાર ચલાવ્યો. એતર રાજની પ્રજા સખી હોય જ. એમાં મુખ્ય તે પડોસનાં રાજ્યોના રંગદંગ એતા રહેવાના હોય છે એવાએની વદવાડ કે સ્થાગધારી કે ચૂપકીદી બાહુ યા અરણે જ-મુડું ત્યાંથી માંડી પોતે તેમાં સડોવાણું આંખ મીંચામણી કરવાં કે ઉપરિયામણ ધરાવ બેસવું એ બધું જોતાં રહેવું પડે છે. પાકા પાકાએની લઘાઈમાં ઝાંખાને ખો યતો અટકાવવાની એટલે? પોતાનું કોઈ મિત્રરાજ્ય તેમાં ઓઠરાઈ ન જાય તેની, જેણે એ ઝાંખી કાળેએ પોતાના ઊઠારાં માટે હોંચકા કે કાળી બાંધી હોય તેને તે જરૂર ન છૂટકાની. બેસવાની રાજ કપાઈ ન જાય તેની કેખ-રેખથી થોડી તૈયારી સુઢા રાખવી જોઈએ.

મતજી એ ખીની નીતિનું ચિત્રાકેન્દ્ર-નાભી રધાન હોય છે.

મંત્રણા યઈ ગઈ. નિર્ધાય લેવાઈ ચૂક્યો. રાજે પારણ કરવાની નીતિ ધકાઈ ગઈ. એટલે રાગ નકરોડો થયો. એને થયું કે હવે કોઠાક ચિકાર કરીએ કે બકાતું સચવાય. રાજવાનીમાં પડેલા પરરાજ્યોના વેપારીએ એલમીએ, ચરો-ઉપચરો સહ જે રાજની ઝીણમીઠી ઢરફર નોખતા રહેતા હોય, તેવાએની જે થોડી યડપૂજ ને ખણખોડ ઝોળી યઈ.

પણ નિર્માણ છુટું હતું. રાગ પોતે જ એક દિવસ પછીનો ચિકાર યઈ થયો. અણધાર્યાં નીકળી

* એથી કોઈ ખાટસવાદિયો રખે એમ માનવાની કલ્પ કરે કે ચિંહાચન બાવી દરે ને કુચ્છ માથે જામ-બિસતો આવશે.

પડી રાજ ૬૭ પૂરું જુવે કે શું છે તે પહેલાં એણે એને એક થાપે નીચે પાડી દીધો. એતક બચાવે એને બલજત તલ્લજી જ પૂરું કરી દીધું પછી રાજને જુએ તો તે તો નિષ્પ્રાણ જ હતો. મંત્રીની મળરા-મળનો પાર ન રહ્યો. રાજ્યપદે સુવરાજ ૬૭ કિશોર હતો. મંત્રી મંડળ એકરાગી ન હતું ને ખોટાસ તેમ જ દેશનું રાજકીય વાતાવરણ ખીખીવીખી નાખે તેવું ખટપટ ઘેરાયેલું હતું.

સ્વપક્ષે રાજનું આમ અકાળ મૃત્યુ પછી બારે દાનિ કરનારું નીવડે તેવું હતું. પોતાનાં તો ખેર ન રહે. ખીલ દેખી મંત્રીઓ રાજના મૃત્યુ નિરામલવાનો આરોપ મૂકતાં ન અચ્છાદ્ય તેવા ગાજબકતો દતા. એને આવળી અપ્રતિજ્ઞા ને પોતાનો સર્વનાશ સિવાય બીજું શીતું હેખાતું ન હતું. રાજવંશી બીજે રૂંધ્યાં પ્રાણનો નિરાધારીનો વિચારે તે ન સાખી શકયા.

સૌથી વધુ ને હૃદયને અસહ્ય યદ્ય પડે તેવું તો એ કૃપાવંત ને હરખજ રાજનું આત્મીયપણું પેતે શુભાવી બેઠો હતો તે હતું. આવી વિષમ વિપદમાં એ વિચક્ષણ અમાત્યની પછી મતિ મૂંઝાઈ મઈ. એણે બે હાથ બોરી મદમદ કંઠે ઢળતાં આંસુએ ભગવાનને પ્રાર્થ્યા.

પછી ભગવાનનું પ્રતિનિધિત્વ લઈ લા તો માત્ર પમદેવના હતો સિવાય તેની સુતસદી-સુદિને ખીલું સંજતું ન હતું. ઝટઝટ એણે રાજના રાજને કોઈનો સંચાર સંભળાતાં એક ખાસમાં પાંડાં લાંબી છુપાવી દીધું

રાજનું અધાર્મ્ય મૃત્યુ ને નિર્માણ હતું તો એ પછી મહામંત્રીને ત્યાંથી વટતો એક કુંભાર ભેવા મળવો તેને પછી એવું નિર્માણ જ કહી શકાય. બે-ત્રણ ગૃધ્રોએ ઉપરના જાલમાંથી માટી લાદી એ ખબે કાઢાળા-પાવડાને તાલ દેતો નીકળ્યો.

જલદી સ્વસ્થ થઈ જઈ, મુખની સ્વચ્છાવિકતા સાચવી લઈ અમાત્યે અમસ્તી નજર ફરી બેસું તો એ જ અહેરો-મહેરો, એ જ કદમકું એ જ ખાટપૂટ ને રૂપરંગ. મોઢા ઉપર હાસ્ય ફરકે છે. તે બીજે રાજ્યે આવા કુંભારનો વેશ કાઢી પોતાને કેવો હેતરી કે પડી તે સૂચવતું ન હોય! ખમે તેવી મતિ રૂંધાયેલા તો ય રાજનો મહામંત્રી.

અરધા કલાક પછીમાં ને મન્યું તે બે એ

કેકાણે પેલા મૃત રાજનો આત્મા હાજર હોય તો તેણે કે વૃષ્ટદેવતાએને ને દેખાણું, તે રાજ તથા દીવાનનાં ધોડાં મારતે પમદે રાજધાનીને મામે ધૂળ ઉમકતાં ને કાબજાનાં જાંબા પડતા અવાજમાં વિલીન થતાં ને લીચીનીચી ધરતીના વાકધોકમાં પાછાં જમાઈ અદશ્ય બનતાં જુવે. તેવાં પેલાં ગૃધ્રોએને પછી ક્લીકાવીને કાઢી મૂકનાં, જાલકાની ધૂળ ઢોળતાં ધર તરફ લાગી નીકળનાં દેખે કે ૬૭ તે નિર્જન નીરવ પહાડી જગ્યાએ થોડું વધારે ભેવા કરે તો એકલાં ધરે પહેલેલાં લમડાં બેઠાં ફરેલી કુંભારજીને ધણીની ઝોન કરતી, માટીની બેખોડાંથી ત્યાં સુધી સમડે સમડે આવી પહેલેલી જુવે ને પોતાના પતિને કાઈ દિસક પશુએ ચૂંધી નાખેલાં બેઠાં તેની દેખા-ફેટ રાખીટ સામળીને ત્યાંથી ખસી જવાનું કરે.

કે એ કુંભારની અંતિમ કિન્ના સુધી ત્યાં એ પછી જેમ બને કે બનવું ઘટે તે બધું બેઠાં કઠાચ પેલાં ધોડાંઓને આંખી જઈ એના પૃથ્વી અસવારોની સાથે સાથે થોડું જામ તો તેમને ધોડાંને થાક દેતા કે જલસાવતા, કપાઈક બપોરા તો કપાઈક સંખ્યાપાક કરતા, કપાઈક આરામ લેતા ને પાછા દામજલ ફૂથ આરંભી દેતા જુવે, ને તેમની અવિરત ધીમે સારે થતી રહેતી શુક્રેતરો સાંભળે. પછી એમને કોડાં છોડવાનું કઠાચ ન પછી ગમે, તો:

એટલા વખત તથા પક્ષા પંરમિયાન આવસ્થક સચનાઓ દીધા કરી અને સાક્ષ્યે એ બધું મદુ જ-સ્વાભાવિકપણે મન ઉપર લેવાતું બેઠાં મંત્રી ખુશ થતો નિશિત થતો રહ્યો.

રાણીઓ, કુંવરો, કુંવરીઓ, મંત્રીઓ, સેનાપતિ-ઓ, બાબાતો, સર્ગાઓ, શેઠિયા, શ્રીમતો, મહાજન, રાજસભાના સભ્યો, દાસદાસીઓનાં નાગો-દેખાવો-ખસિપતો, રહેણીકરણી તથા તેમનાં ફરજોથી તેણે રાજ-ને વાકેફ કરી દીધો. એટલે સુધી કે નવરતી રચના અને રાજમહેલના અંતરખંડોને ગોઠવણ સુઢાં સમજાવી દીધાં.

મૃત દેહ ઉપરથી અલંકારો તથા પોષાક ઉતારી સજ્જ થયેલા આ જલસાવકા રાજ સાથે કચારેક વાત કરતાં મંદામંત્રી જૂલ ખાઈ જતો હતો કે આ અવેજી રાજ હતો-મુન્નિમ હતો: પછી એ બધું ક્યાં વગર તેને છૂટકો ન હતો: નેખમને પહેલો વળતું જ રહ્યું.

પ્રજાનાં રક્ષણ ને રાજ્યની રક્ષા એ વશર સચવાય તેમ ન હતી.

એ જીકે તો મંત્રી ઠેક રાજને તેના આરામ-ગૃહ સુધી મૂકવા આવ્યો. થોડું કામ દાદી ત્યાં સારું એવો વખત વિતાવ્યો. મહાકાળને બદલે રાજને આરામ કરતો જણાવી મુલાકાતીઓને વળાગ્યા. નાદક ક્યારેક ઘડો ફૂટી જાય ને રંગ બગડી જાય. કેમકે મૂર્ખા રહી તેની સજાદસખનાઓ સાંભળી લીધા સિવાય રાજ હજુ સુધી કંઈ જ બોલ્યો ન હતો. તેથી તેને પતીજ પડતી ન હતી. એની એ ચિંતા જોઈ છેવટે રાજને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:

‘નચિંત યત્ન, હવે મંત્રીજી ! આપ થેર પધારો. પદ પદને સાચવશે. રિયતિ તેને લાયક કરી લેશે. હા, એક વાત ન બૂલશો—જોગે-જગારે સંજોગે અનુકૂળ થાય ત્યારે મને આ પિંગ્લામથી જલદી છોડાજો; નાદક પછી પૂરી ન રાખશો પ્રજા—રાજની અંત્યારની નાજીક દશા ન હોત, જાણો કે આ ઉપાધી લાખ વાતે ય ન વહોરત.’

મંત્રી કપાતાં સાંભળી રહ્યો. રાજમાં ‘જન્મ-રાજત્વ’ જોનાં એને ય પદય વળી મઈ હતી કે મધિ-કાંચો કતીશવીને કાદી મૂક્યા ત્યારે આ માણસે પોતામાદેના કુંભારને ય જાણે વિદાય દઈ દીધી હતી.

સાંજે મરાસક યત્ન. હડીદારાએ તેજી પોકારી: ખંદીજનોએ બિરદાવળી ગાઈ. સાયંસંધ્યા ને હવન પતાવ્યાં. સ્વસ્થાચિને રાજા સિનચ્યા પૂરી કરી પૂજના ઝોરકામાં ભરાઈ બેઠો. એને માટે જે ખરેખરું ‘ધર્મ-સેકટ નેવું’ હતું તે એણે ટાળવાતું હતું. રાણીવાસના ઝોરકાઓનો પ્રકાશ એની રાહ જોવાતી હોવાતું સ્થ-વતો હતો. મોડી રાત સુધી પોતપોતાનું લાગ્ય ઉભ-ગરે હોડે મૂકી ડોઝાઈ ડોઝાઈ રાજની દરફર નક્કી કરવા બારીઓ રોકી કે દારીઓ રોકી થેરાતી જોય રોકી રહી હતી. રાજ પૂજના ઝોરડે છે જાણી છેવટ એ માયાઓ ઝૂપી મઈ. એમણે સહુએ સંપીને એક વાત તો નક્કી જાણી લીધી હતી કે આ વખત ‘કાઈ વધારાની શોધ નહોતી આવી.

મંત્રણા, દાન ને ન્યાય તથા રાજસભાની દાબરી જેવા મુખ્ય મુખ્ય વ્યવસાયો સિવાય રાજને બાકીનો

મોટા લાગતો સમય પૂજમાં ગાળતો મંજો હતો. એ ઉદ્ધા સિદ્ધાર-ગમનમાંથી આવ્યા પછીનો નવો છંદ, નવો વળગાડ છે. ને તે ક્યાં સુધી લંબાય છે તેની રાહમાં ય તે બંધાંઓને રસ પડતો હતો. સિરાય બીજો કાઈ અંદાજ એમાંના કાઈને વરસે નહિ.

મહામંત્રી જે મોદામાં આજણા ધાલી ગયો કે મારે બેટે છું વેશ લાજવી બતાવ્યો છે. ટપલે બહુ કરી!

ક્યારેક કાઠીસી કે માનેલી રાણી રાજને આંતરી બેસતી, રોકી પાડતી, કાંઈ વત્તમાં હોમમાં તેની દાબરી પૂરવા લીનવવા આવતી કે એથી વિધિ ત્યાં આવી પતાવી લેતી, એમ જરૂર જનતું. કાઈ ધીટ રાણી નફટ યઈ બકિતનાં ચાંદુરિય ય પાડી જતી. પણ એમની દેહવાસનાનું વિષ, રાજની માત્ર એક મોટમાં જોતરી જતું. ને ઉલટું કાઈ અદ્યૂત આદમકુખ મીસતી એ જમણા પ્રેમથી એને અનુમતી રહેતી. એવા છુવોને મારે આ અનુમતે નવો હતો. એટલે રાજમહેલના અંતેવાસીઓમાં, દૂરના ઝૂંપડાના લંગી સુદામાં જે એક નવા છંદે ધર ક્યું ‘દત્ત’ તે સૌ પૂજમાં પર્ગા પાથયાં રહેતાં હતાં, તે દત્ત રાજ એ વખત સવાર સાંજ દર્શન આપે એટલામાં તેમને સંતોષ રહેતો. વળી ખટપટો, કાવાકાવાઓ, સ્વર્ષા, અદેખાઈ ને એવાં લાકડાં લાકડી રાજને માત્ર ‘પોતાનો’ અને કેવળ ‘પોતાનો’ કરી લેતાની આગલી ટેવા સદંતર લોપાઈ જતાઈ ગયેલી. એક ખરાય સ્વપ્નું ઘઈ ખરી ગયેલી.

પણ એમાં એક વસ્તુ તો અવશ્ય બની તે મહામંત્રી કહેપડે બની ગયો. માયું મદી ગયો. રાજ-કાર્યમાં એની જ સજાદ અમલી થતી ચાલી. એની ઈચ્છા મુજબ અર્ધું ચાલતું હતું.

બીજા મંત્રીઓના કચવટે મારગ કરવા માંડ્યો—જે સ્વાભાવિક હતું. કેમકે તે ‘મિથ્યા’ કાંઈ થોડું જાણતા હતા કે દકાકત છું? કે? મહામંત્રીને માટે એ પોતે એમ જ સમજા રહે કે રાજને પોતે બેસા-ક્યો છે, રાજ કયો છે એટલે એના દગાચ ઉપરપટ રાજ ઘઈ જ કેમ શકે? પોતાનો બેસારો બેઠો છે એવા મહામંત્રીના ધપડતું ગોખ બીજા મંત્રીઓને શે સમજાય? એમને તો એક જ વાત પ્રત્યક્ષ દેખાતી હતી કે મહામંત્રીએ રાજ ઉપર કંઈક ક્યું છે. વધી-કરણ, અભિચાર કે કામચુ તે તો કેમ કહેવાય પણ

તેમણે પણ અનુબંધન આદરી દીધેલાં.

છતાં-રાજ આ બધું સમજતાં છતાં-સાચવી લેતો હતો બારે કુટુંબી. મદામત્રીની ભૂલો આક્રમકરી રીતે એ સુધારી લેતો. રહ્યો કે અપચત પોતે આદતો રહ્યો તેનાં પચાસાનું વાળખીપણું છુદ્ધી થતાવી ખીખ મંત્રીઓના રાજ દંકિતો રહ્યો. એમ મંત્રીમંડળનો વિખવાદ ઉઘ ૩૫ પકડતો અટકાવી રહ્યો. પણ મદામત્રીને તો એથી બોધું ઉત્તમન જ મળતું ગયું. એ પોતાને કાંઈ તો કાંઈ માનતો થઈ ગયો. સર્વગુણ-કળાસંપન્ન-સર્વ સમો સમજા બોલો.

એક પ્રસંગ લઈએ. કોઈ પણ સાધારણ બનાવ એ સમજવા બસ થઈ પડશે.

મંત્રીમંડળ રાજ પાસે બેઠું છે. બારણે બારણે પહેરગીરી લાગી ગયા છે. ખુલ્લી સમશેરો સાથેની એ નારી દ્રારપાલિકાઓ છે. અચળ ને રુદ્ધ. એ રાજવદરેણો તો શુ સાધારણ વાતો ૫ જાણવા પામી ન શકે તેટલી અબુધાઓ જ છે. કહ્યું ને ખરી ચોક્કી છે. ચાલું થે ફરજી ન થકે.

પડેલી રાજવના સીમાપ્રાંતી રાજમંત્રી એક ચર બાવ્યો છે. સમાચાર લાવ્યો છે. એને સાંભળી લઈ સ્વસ્થ થવા નિદ્રા-આદારાદિ માટે વિદાય કહ્યો છે. ત્યાં ખાતેના આ રાજના સાધિવમંદિરને રાજમંત્રી-કાન્યા પાદમાં પડ્યાની એ વાત લાવ્યો હતો. સ્વતંત્ર ચર હતો. સંધિ-ગાળનીચો હતો.

‘એ એવો નથી મદારાજ ! કાંઈક દિસાએ કરતો હશે.’ વિદેશમંત્રીએ વત ઉભારી

‘હા લાલો લોકો લોટતો લાગે છે.’ રાજ-પુરોહિતે ટહુકા કહ્યો.

‘પણ એને કહેવગતો કે દેખાવ ખરાજ થાય છે. ક્યાંક નાક કપાવે નહિ. ને એણી રાજગુણિકા કોઈ હેવાફૂરી ચાવનતલસી રૂગવિંતા નથી.’ મદામત્રી બોલ્યા.

‘ચોડી રાહ નેકધું તો કદાચ એના તરફનો સંદેશો જ આવી પડેલશે.’ વિદેશમંત્રી બોલ્યા.

‘હા, આપણે એના ઉપર અંદેશ લઈ જઈએ છીએ એવું એ જાણે તો એનો ઉત્સાહ થવાય. અપમાન જેવું લાગે, એ કીક નહિ.’

‘પણ તમે ચરને બોલતો સાંભળ્યો ને કે રાજમંત્રીના લોના પુરરાજની પ્રેમી છે. નાક કપાવે છપ્પુને એના કરતાં એને બોલાવી લીધા સારા.’ મદામત્રી બારેલા અંદેશ બાવે બોલ્યા. એ પોતાનું ધાયું કરવા મથતા હતા.

‘એ દેખાવ સારો ન થાય. ત્યાંના રાજપુરુષો આપણા માત્ર એટલા પચાસ ઉપરથી જ આપણી સ્થિતિ સમજી જાય કે આપણા માથુસો આપણા કાળુ અદાર છે-વિષસનીય નથી. એમાં આપણી સિધ્ધિતા જ રોકાય.’ ન્યાયમંત્રીએ સર પૂરો.

‘એવું કયું ન હોય તે ન દેખાય, મંત્રી !’ મદામત્રી તપી ગયા.

‘પણ મંત્રીશર ! એવો તંબાર માથુસ શુમાવશે આપણને ન પાકવે. આમાં જોકે કાંઈક ખીલું જ હોવું જોઈએ. ને પુરુષ માથુસ છે ને ઓચરિત્ર આગળ બલબલા મકરી ખાઈ જાય છે. પણ મોતાને સંભાળતો રહીને જ એ એમ કરી શકે. એને ૫ પોતાની ને અહીંની પ્રતિષ્ઠા વળગી હોય. ‘વિદેશમંત્રીએ પેલાનું તારવા કહ્યું.’

‘ખુંડું છે, આયુષ્યમન ! તેના વિરુદ્ધ કંઈપણ માની લઈએ ત્યારે આપણે એક વાત ન જૂલીએ કે તેનો પક્ષ અહીં રજૂ થતો નથી. ત્યાં સુધી આપણે તેનો સંનિષ્ઠા રવીકારી, પરિચયિતિ જાણી, પછી જ નિર્ણય કરીએ. એણે ત્યાંના આપણા વેપારી સોદાગરોમાં સારી નામના કાઢી છે.’ બાપાપ્રધાને કહ્યું.

‘તો એમ કરીએઃ દાલ તુરત માટે, તેના જેટલા જ અધિકારથી ખીજે એલચી આપણે ત્યાં મૂકીએ. બાપારી સ્વાગમો એ ત્યાં જાય ને પેલા ઉપર નજર રાખે. કાંઈક કપાડું બને, તે પહેલાં એની જગ્યા સંભાળી પેલાને જીવતોમરો અહીં મોકલી લે !’ મદામત્રીથી રહેવાતું ન હતું.

‘અરે એટલું તો બસ થઈ પડે. ઓલ્યો બોલો અજસક જાણો છો ! ત્યારે તો ઇર્ષ્યાથી-અપમાનથી કાઢી એ આપણને સતા જ રાખે ને !’ વિદેશમંત્રીએ કહ્યું. ‘ને આ ગુનેચર અહીં આવીને આવી ખાતમી આપે તેનો દેખાવ જોએ કરી, એણે આપણી અહીંની રિયતિ જાણવા કાલો ચાંપી જોવાનો હંમ નહિ કર્યો હોય એની શી ખાતરી ! પોતે સાચા સમાચાર

પહોંચાડે તે પહેલાં તે, સમજવા જેટલી આપણી મનોદશા-આપણા મંત્રીઓની જાતિ જાણી લેવા કરતો હોય તો !'

'હા, છે માણે મદરવાકાક્ષી !' મહામંત્રી ફરફટી ગયા. 'પણ ગણિકા પાસેથી ખાતમી કદાવવાના થણા ઉપાય છે. એણે આમ રાકૂડમાં હાથ ન નાખવો જોઈએ. અમે ય માધિવિગ્રહિક દત્તા એટલા માટે આવી રૂપાળી-ફૂટડી ખાઈ ઉપર જીવ જમાવે જ પડે એમાં હું નથી માનતો ! ચારિત્ર્યશિલ્પ માથુ-સો માટે જ્યાંય શોધવા ને તેવાઓને ઉત્તેજન દેવું સારી વાત નથી. અમારા વખતમાં આ વાત માટે આટલા ચૂંચણા ન ચૂંચાતાં. એનો માટ ધૂધાઈ જવાતો. સિરવેલેડ એ એક જ શિક્ષા હતી તે માટે એ જ ગણિકાના મકાનમાં એનું મહકું થઈ જતું. બાકીનું આપણું કામ ગણિકા જ પતાવી આપતી. પણ ખેર ! આપણે એને એક તક જરૂર આપીએ !'

રાજા આ મંત્રીગોષ્ઠી લક્ષ્યપૂર્વક સંકોચે જતો હતો. તેણે ચર્ચા સમેટતા ફરમાવ્યું. 'આપ સહુ એક સખ્તાઈ અમી ખાવ. ત્યાં સુધીમાં મધું પતી જશે !' ફરી રાજાએ સહુને પાનખીઈાં રઈ વળાયા ને પેલા ચરને બોલાવી કહ્યું : 'એ એકસમી મને આવતી કાલે પહેલી રાતે સીમાકાના ફલાણા ગામની અમુક જગ્યાએ મળી જાય. જાવ જલદી જોડો !'

'ને શિકારને બહાને મહામંત્રીના પુત્રને સાથે રાખી, રાજા નિર્જીતરથાને જઈ બેઠો. મહામંત્રીને પુત્રને અધારામાં સૂતા રાખી પેલાને મળ્યો એને કશું જ બોલવા ન દેતાં રાજા જ બોલ્યો :

'તમારી શક્તિ માટે અમે અધારામાં નથી આકળા થાવ નહિ. છેવટે અમને અધારામાં રાખી લાકડાં લદાવતાં ગયો. એમાં દેવને કરડું દશે ને જો કોંઈુ જીતયું' તો તમારી ખેર નહિ રહે. આપણા પ્રકૃતિમંડળમાં ક્ષોભ ઉપજાવી, તમારી મદરવાકાક્ષાથી ડોળા રાજકારણ યુગળાવે નહિ. નિદેશમંત્રી ક્યારના બિચારા નિવૃત્તિ ઝંખે છે. યુરુપૂર્ણિમા-જાજીથી પંદરમે દિવસે તેઓ વાનગ્રસ્થી થાય છે. એ અધિકાર હું તમને સોંપું છું. તમારી જગ્યા સાચવે તેવું તમને કોઈ સૂઝે છે ? છે ખ્યાનમાં ?'

'મારે ત્યાં તો નથી, મહારાજા !'

'હું સાથે લાગ્યો છું. મોરતું ઠંકું છે. ચીતરડું નહિ પડે. તેડતા જાવ ને તમે તેને બધું સોંપી સમજાવી યુરુપૂર્ણિમાના તે ઉત્સવમાં જ હાજર થઈ જાવ. અને તે જ દિવસે આપણે અદાથી રાજપુરોહિતને કુવરીજાતું શ્રીફળ લઈને મોકલવું એટલે તમારી મેરદાજરીનો કરો વિકલ્પ થશે નહિ, સમજ્યા ?'

સાંધિચિત્રદિક તો આગો બની ગયો એ બોલી કીડો : 'મહારાજા ! હું તાલુબ તો એમાં થઈ છું કે અદા બેઠે આપે મારી આપી રમત કેવી રીતે પકડી ? હજી મારા એક સિવાય બીજું એ કોઈ જ જાણતું નથી.'

રાજા કહે : 'એ તો કીક. મારે તમને જે થોડું ચેતાવવાનું છે તે એ છે કે કેવળ તમારી શક્તિઓનો જ પરચો ખતાવવા તમે રાજ્યને તેની નિષિદ્ધ નીતિ ફેરવવાની રિયતમાં મૂકી દે ; તે કહાય રાજનાથ તરફ આપણને વાળા બેસે. લાગ્યા વગર આપણું વર્ચસ્વ સ્થાપી રાકીએ તેવા રાજાથી તો આપણે એવતુ રહ્યું. ને તેવા નખળા રાજાને એપે મૂંડો છે, સમજ્યા ?'

એક એવી નિર્બળ પ્રજા તથા રાજના કચવાઈ માંધી પ્રાપ્ત થયેલું વર્ચસ્વ લાંબો વખત ન દે. આપણે તેના ધુમેજી જ રહીએ. તેને આપણી રક્ષાની ખાતરી ને આપણી ચેત્વતા એનારાં અર્ધમાં આપીએ. એમાં જ આપણી સલામતી છે.'

'આપની આ ચીખને હું યુરુદક્ષિા મણીય, મહારાજા !'

'તો હવે તમે જલદી જોડો. સમય બતીત ન કરો. ને લેખ તૈયાર કરો હું' ચુકા કરી આપ્રું. ને હું જોડી જઈ ત્યારે મંત્રીપુત્રને ઉઠાડી તેને એ આરામ વંચાવજો. મેં એનું મન જોઈ લીધું છે. થોડું તૈયાર કરું છે, રસ્તામાં હો !'

'એકે આપની તહેનાતમાં આવવાની આરાધી મેં સંભાળ કદાવી વાતનો દોર તો મેળવી લીધો હતો. પણ મહારાજા ! આ અંદરની વાત તો મારો અંતરવાસિ એક જ જાણે છે. હું તો ગૂંચસાઈ ગયો છું.' એલચી હજી વણખાતો હતો.

'એ જ અંતરવાસિ જેને જાણવી જોઈએ તેવાને જણાવતો રહે છે.' ફરી રાજા ઠસી પડ્યો. મહેલે

આવી એણે મદામ ત્રીને ત્યાં હથેલવાની મોકલ્યું કે તેણે તેમના પુત્રને કામસર અમુક ઠેકાણે મોકલ્યો છે માટે રાહ ન લેવે ચિંતા ન કરે.

દીકરાને આમ દૂર કરવાની સોગંદી લાંબતા એ દેખાવે મદામ ત્રીને, તેર જાતવતા થયેલા નાનને વશમાં રાખવાની ચિંતા એ ધેરી લીધે

તાબડતોળ એણે એવું પેતરુ લખ્યું એક દયાતા નાનની રાજકુમારીનું શીર્ષક લઈ ત્યારે પુરોહિત હાજર થયા રાજા પાસે તેને લઈ જઈ મગ દગ મેસારી ધીરેથી એણે કયું

‘મદારાજ! આપને અહીં લઈ આવ્યો ત્યારથી મારી હથેલની ચિંતા આજે ટાળવા લગવાને માગ સાંભળે એવું છે જૂના રાગની રાણીઓથી અજાણ રહી આપે પશુ ખૂબ નર એવું કહ્યું છે હવે મારી વિનંતિ માન્ય કરો તો આપણે આ માથું સ્વીકારી લઈએ! કન્યા રૂપસુંદરી છે શુશ્રુવતી છે ને નારીયે છે’

પ્રતિદારીને ફરમાવી મદામ ત્રીને મૂઠવતાં રાજા એ મહારાણીને તેણી ભોલાઈયા યુવરાજને પશુ તેઓ આવે ફરમિયાન રાજા બોલ્યા

‘યુવરાજ ઉમંગલાયક થયા છે ને જેમ ને ત્યારે થવું હશે તેમ કહ્યું’ સાડુ

કુવરી મહારાણીના નજીદીકના મંબલમાં હતી તવી યુવરાજની નજીદમાં પશુ એમને બાવતું કલ્પ્ય શીર્ષક વધાવાયુ ને મગજ વલો વાગી ગઈ મદામ ત્રી હોઠ ફરકતા બાગ્યા એમણે બોલ્યું કે નાજી વજીસતી ચાલી છે

તેવું વાતપ્રસથ થતા વિદેશમંત્રીને વિદાયમાનની હતી સભા મળી ત્યારે મંત્રીના અધિકાર-પેરાક સાથે પેલા સાધિવિમ્બહકની હાજરી ભઈ બેવડાયું કેમકે એણે પોતાના કાઈ આશ્રિતને ત્યાં મૂકવા વિચારી મૂક્યું હતું એને હવે લાગ્યું કે રાજા વહેલું-મોટું પોતાને પાણીયું પરખાવે ને પહેલાં કાઈક માન શોધી લેવો ગયો રાજાજ્યોતિથી હાજર હતા મુહૂત બેવાયાં કુકુમ અક્ષત શીર્ષક રજપુરોહિતને સોપાણ ગજકુમારી ને મહારાણી સહુ ગઈ એટલે પ્રસાસની ૧ તૈયારી સથે પુરોહિતે પશુ વિદાય લીધી મંત્રીના હાથ હેઠા પડ્યા એણે રાજાનાં એ સ્થગી રહ્યા

‘રાજગણિકા સાથેની એ યુવરાજ માટે થઈ વાતમાં તથ્ય હતું કાંઈ?’ નવી મંત્રીને મદામ ત્રી પૂછી ખાતમી અણવા મથતા હતા

‘ગણિકા એક નમ્રોદાર સ્ત્રી છે, મદામ ત્રી! સાચી ગજાલક છે એ પોતે જીદીને બાવિરામનું અહિત કરે એ તો અસંભવ છે પશુ એવું થતું સાખી ન ગઢે તેવી ઉમ્મ છે પાછી એની પાસે કે એની મારફત યુવરાજનું રોતપોતાની કુવરીઓનું ઠેકાણું પાડી દેવા મળ્યાં રજ પેરવી કરતાં હતાં ને નૃત્ય-સંગીત શીખવા-સમજવાને બદલે યુવરાજ પેલી કન્યાના ચિત્ર એવા ત્યાં જતાં આટલી મૂંઝા ને સાચી વાત મદામ ત્રી!’ નવા મંત્રીએ ખુલાસો કર્યો

‘મદામ ત્રીને પ્રભુ જીએ કેમ કાઈ કદમ્બા અનુભવે કે ગણે માણસની સમિષ્ઠામાંથી ગ્રહા જીદી મઈ છે હમણાં નેને એમને કાક તથા આગલી જતાવી દીધા છે!’ નાનએ ટકાર કરી દસી નાખ્યું

‘માણસ માટે આવા આમવા કુતકો-વિકલ્પો આશંકી, તેથી દષ્ટિ તથા બાવને થઈ ચોંધવાનું સાડુ નથી તે સાડુ છે મદારાજ!’ નવા મંત્રીએ મુગ પૂર્યો

એક બોલુ સાડુ કરાયાં મેલેલાને પછી બધે જ તેવું દેખાય કદાચ, મદારાજ! નવા મંત્રી તરફ ફરી મદામ ત્રી બોલ્યા બસ એટલું એવું બળધવા માટે તમે ત્યાં ચકાપાચર્ચા રહતા હતા?

મદામ ત્રીને ચૂપ કરી દેતાં નવા મંત્રી હસતો હસતો બોલ્યો ‘હા મદામમાતૃપત્ર! મારે માટે એ નવી નિયમ થઈ પડી હતી ને પેલી ગણિકા શુભ’

‘શુભશિલ્પીમાં શુ માગ્યું તમારી એ શુભે?’ મદામ ત્રી પ્રગટ રસિક બનતા બોલ્યા

‘આપણા રાજપુરોહિત ને લઈને ગયા ને શીર્ષક માત્ર!’

અથવા તમારું માથું, બરાબર? રાજા વગરે બોલી પડ્યો

‘હાજી ચકિત થતો નવો મંત્રી રાજાને નેઈ રહ્યો એમ વાતને હજીવી મંત્રી મદામ ત્રીએ વિદાય લીધી પશુ ન્યારે રાજા તેના પૂળનાં ઓરાસાં હતા ત્યારે ને ત્યાં એકલા ગયા બારણું બંધ

રહેતું. અંદર આવવાની તો ઠીક પણ વિશેષ કરવાની સખત મના હતી.

‘હું અંદર આવું, મહારાજ !’ બહારથી મહામંત્રીએ પૂછ્યું. અંદરથી પ્રમખચિત્ત અવાજ આવ્યો : ‘આવો ! દાર કોલો.’

મંત્રીએ અંદર જઈ નોંધું તો એ વિચાળ હાંખા પહોળા ઝોરડાની મધ્યે એક પાકી બાધેલી વેદી હતી. પાસે ઊંચો બાલ્કન પડ્યો હતો. હવનની શુદ્ધ પવિત્ર સુવાસ ફેલાતી રહી હતી. પણ એ તો પહેલેથી હતું જ. જે આશ્વન હતું તે ઝોરડાને ચારે બુલે ત્રિવિધ બ્યૂટાકારે ગોડવંદા માટીના નાનાં રમકડાનાં સૈન્યો હતાં તે હતું સૈનિકથી સરદાર, રથી કે પદાતી ચક્રના પ્તલ કે પ્તલરપથી ઉઠેલે અજ-ચરિતા મોટા રમકા સુધીનાં બધું ફૂલ કંતું તાલ-ગદ્દ પપતું હોય નહિ જાણે ! નીચે વનજંગલ કે ખુલ્લાં યોગરહમ મેદાનવાળાં કોત્રો બીચી બોં ઉપગતી રમ્યા હતાં.

પણ આશ્વન મુરસદીનું ને ! તેમાં રાજાને એવું જ રમકડું રંગતો નોંઈ મહામંત્રીના મનમાં વસી આવ્યું : કુંવાર જ ને ! બીજું યા સજે !

રાજા પ્રત્યેના રામે ધૂધાનુ ફપ તો પાકી લીધું હતું. એમાં આ દરથે તેની સામાન્યતા અને પોતાની મહાનતા-હીંચ નીચતા મોઝાવાળાં એનવાતાં આશ્વાસન મુખથી મહામંત્રીને કરી દીધી.

રાજા તેના અભિમાનને ઉત્તર આપતો હેય તેમ વિનમથી બોલ્યો :

‘નવરાત્રો સમય હું આમાં વિતાવી રહું છું. મંત્રીશર ! મને બીજી તાલીમે શું મળ્યું હોય કે કોઈ નહું આવડે. પણ મજાવા નેવું નથી. આજે તમે જ એ નોંધું બીજાં કોઈને અહીં આવવા દીધા નથી. હું ન હોઉં ત્યારે ઝોરડાની બાગોળે વચકડી રેતો જઈ છું. માટી હું જ શિકારે જઈ ત્યારે લેતો આવું છું કે પાર્યંશર અનાવરાને બદાને મંગાવી લઉં છું તે તેવો સદેહ નિર્મળ કરતા ચોક્કા પાર્યંશરે કું છું તે તિસ્તન કરવાને રાખીને મેંથી દડો છું.’

‘જૂના સંસ્કાર રહ્યા ને એ જલદી છૂટતા નથી. એટલે, મં હું આપને આજે અહીં ચેતવવા આવ્યો

હતો. કે આપ કપોક ભેખડાવી મારગો. દવા ને કુપા સાથે કકકાર ને આમ્રહે નોંઈએ રાજામાં !’ મહા-મંત્રી જાણે બહાનું બોળતા હતા.

‘અરજી’ તમારામાં ને અરજી મારામાં મળી રાજા ચઈ રહે છે, પછી શી ચિંતા !’ રાજા મહામંત્રીને કારણ આપવા જાણે નહોતો માગતો.

‘પણ એના કરતાં તો રાજાજામાં આપ મારા જેવા પર વિશ્વાસ રાખી રહો એ જ સાડું છે. જાલે અપજ્ઞકોના ચોટલો અમારે માથે આવે !’

‘અને હું તેમ નહું’ તો મને ગડિા ચણી કેઠ કરવો, એ રહ પતાવી રેતો, ચેલી કહીકત જાહેર કરી પૂતકારી મૂકે ગમ્મદિત સચારો !’

મહામંત્રી સજ્જ થઈ ગયો. રાજાએ તેનું મન વાંચી લીધું હતું. એ સર્વનાથ નોતરવા વરાનર છે. જાણે માઠ દાય આવેલી ખાજ બોઈ બેસવાની.

તેવો જ નાજ બોલ્યો : ‘નાઠક ખઠમ ગઠમ કાઠી રકતપાત કરશે મા. હું જાણું છું કે સાચો રાજા હોત તો તમે આમ વર્તવાની તો ઠીક મનમાં વિમારે સાવજાની દિમત ન કરી શક્યા હોત. પણ તમારી સાચબોટની પરીક્ષા બોરી છે. ગમ્મવચ ચણાતા ઓ-પુરુષના બાગક તરીકે જન્મના ને જ તમારી રાજમક્ષિત અજતી ગેઠે છે એવા મહાભયોમાં દાસદાસીઓ ને એકજાનમનાં સાપનો વચ્ચે બીજરનારામાં જ તમને રાજબીજ દેખાવ, રાજતેજ સાગે છે. એ દરિદ્ર છે મહામંત્રી ! એક પ્રકારનો રાજા જન્મેલો હોય છે; એક બીજા પ્રકારનો રાજા ‘મહાયેલો’ હોય છે. પ્રજાના પ્રેમમાંથી પ્રજાની પીઠબીડની નાતનાઓમાંથી ‘મહા-યેલો’ રાજા, પ્રજામાં પ્રાણ પૂરવા ને ટકાવી ગળવાનું ને પેલો જન્મેલો, પ્રજાને ‘ભોજ’નું સુખ ચોંધારનું ગળતી છૂટવા હોય છે.

‘તમે જુલી મજા સાગો એ તે હું અહીં આવ્યો ત્યારે તમને વાઠ ગળવા કહ્યું હતું કે નો નો લાંબો વખત આ પિંજગમા ગોધાર્ય રહેવું નહિ ફાવે. કમકે હું ‘જન્મેલો’ પણ નથી ‘મહાયેલો’ પણ નથી પણ એક ત્રોજી જાતનો જ છવ છું.

‘મંત્રીશર ! મરવું તો કે જ પણ તમે દેખમાં પડો તેવું મરવું ન ગમે. દરે તમારે બંબી રાઠ નોંઈ નહિ પડે, કુંવરીના લમ રાધોસામ મુવરાજના રબ

અને રાજ્યાભિષેક હું ઉઠેલી સેવા માયું છું. પણ પછી હું આલ્સો જઈશ. તમે નાહક હાય લોકોથી ખરાશો નહિ. કાલું પ્રાપ્તિત ચરણે ને પાછળથી સંતાપ થાય. મને પણ એ જ માત્ર સંતાપ થાય છે કે હું તમારો પ્રેમ ન પામી શક્યો.'

'અત્યંત માણસે એની આશા રાખવાની ન હોય !' મંત્રી બચ્ચા.

'કાણે કાના ઉપર ઉપકાર કર્યો એ ચાત જ ન્યાં ખોટી છે ત્યાં કૃત-અત્યંતતા માટે શું વાદ કરવો. છતાં મેં તમારું હંમેશાં પ્રિય જ ચાલું છે, ક્યું છે. કહો એવું કરવા જેવું કંઈ બાકી રહેતું હોય તો હજી હું કરું !' રાજાએ મહામંત્રીની સામે નેઈ રાખી કહ્યું.

'તમારા પ્રિય-અપ્રિયની મને કદી ફરકાર નહોતી ને નથી. ન્યાં મારું આપેલું જ તમે ભોગવો છાં.' મહામંત્રીનો સમક બોલી બેઠો.

'તો પછી તમે એમ ચાહો છો કે હું કુંભાર જેવી દીનતાપૂર્વક તમારી સાથે વળું !' ને પાછલા કૃતરાની માફક તમારે હાથે મોત પામું ! એમાં તો મેં તમારી સાથેના કરાર તોડ્યો ગણાશે હું રાજા જેમ વળું તો કાષ્ટ કુંભારને મળે. બાકી ક મૂકને રાજ કરતાં મ ન આવકયું.' કહી રાજા હસી પડ્યો. 'તમે સ્વસ્થ થઈ બેસો. આને આપણે કે સરો લાવીએ.' આસન ચીંધી રાજા બેઠો.

'હું બિભો જ છું.' રાજરાતા મંત્રીનું મઠ બોલ્યું.

'તો હું એ બિભો રહું જ્યારે તમારે રાજની અદ-બચામન્યા રાખવી નથી ને તેની આશા માનવી નથી ત્યારે ચાલો હું મ થોડી સમોવકાષ કરું. સંજવ છે ત્યાં સુધી તમારામાં સન્મતિ કદાચ નહિ બને. કહો ખડગખાજ, ગદાખાજ કે ધનુષખાજ કરી લેશું આપણે !' રાજની આંખમાં વીરલની ચમક હતી. મહામંત્રી એ પહેલી જ વખત બેસેલા હતા.

'પણ કદાચ તમને બચાવવું વળે બધાનું મળે જશે કે હું તમારામાં નાનો હોઉં એમ બજામાં ચક્રિ-યાતો હોઈ યકું-ખેર-તમને અંધારામાં રાખ્યા કહી તમે પોતા વચંતા કરી ચોકા કે લોકોમાં ખોટી બચાવ-પ્રચારે, એટલે થોડું અપ્રિય પણ સંજોગ આજ તો

'તમારી મુખસારી ક્યારેક મને-એટલે મારા રાજપાકને અપમાનતી થઈ પડી છે. મૂળ-સાચા રાજના યજ્ઞને અંખવે છે. લગવે છે, તેનું તમારા મંત્રીપદને હિયામે છે. મેં તમને સાંખ્યા કર્યા છે તે તમે જાણો છો. માત્ર કારણ તમે ભુલું માન્યું છે. મારું કારણ તમારી રાજબંધિ, કાર્યકુશળતા ને નિરપેક્ષ સેવાભાવ. પણ છેલ્લા છેલ્લાં તો જાણે આગલા તમે બિલકુલ અદ્યાર્થ ગયા છો.

'તમને હું બસે કુંભારને કુંભાર દેખાઈ, એનો મને ધોખો નથી. કમક કુંભાર તેને કાણે આવેલું કરતો મહામંત્રીપદનું કાણે આવેલું કરતાં પાછાજીવી બિતરતો મને, કદી લાગ્યો નથી. સમદર્શી પંડિતોની સાક્ષીએ હું આમ બોલું છું. અર્ધાં મુત્સરીઓ ને પોતામાહેનું જોખમાવી બેસે છે ને તેણે ને ખૂબ જહે-મતથી રક્ષવાનું હોય છે તે આ જ છે. માત્ર પુણ્ય-બળ સુખી એકધર્મશાળી રિયાતસંપત્તા વચ્ચે જન્મતા રાજાને જ ગળ મળ્યું-તારી એ તમારી પૂર્વમંજિત બમણા છે. હશે તે પણ બસે રહી.

'રાજાને વાધે ચૂંધી નાખ્યો ત્યારથી મને જોયો છાં સુધી તમે ભગવાનની ખૂબ નજીક હતા. આજે વ કાલે તમે આંસુભર્યાં લોચને તેને પ્રાર્થના શરૂ છે ને ! પણ મૃત રાજા ઉપર હતી તે બધી જવાબદારીના કાર તેટલી સરો તમારા પર હતો તેને હાથે એમ જન્મ્યું. એ પછી બધું અનુકૂળ આવતું મયું તેથી તમે એ ઉપર ગણતરી ન રાખશો.

'ત્યારે તો તમારી આરદા ભગવાને સંજોગ હતી ને લાગે રાખી. ત્યારે એમ ક્યેં અર્ધ નહિ સર. સેનાધિપતિ અદરના-બગલના અંકમાં બેઠો છે મારા અગ્રાજની જ માત્ર રાહ છે. પણ જવા દો. મારે એવા કાળની મદદની જરૂર નથી.

'પણ પ્રભુ પરમાત્માની એ કૃપાને તમે ભુલા રૂપે જોઈ તથા માની લીધી.

'ન્યાં દિલક પશુઓની ખોડા હોય ત્યાં-તેટલે દૂર મારી ખોડા ન આવવા જેટલો તો કુંભારે ડાહ્યો હોય છે. છતાં તે ડાહ્યો ન હોય તો એનાં મધકાં તો જરૂર ડાહ્યાં હોય છે. જેને એનાં શિકારી પશુની થણે જેટલો મધ આવતો હોય છે, એટલે એ લાખ વાતે મ પડખે ન દૂકે. પણ ખેર, તે વખતનો રાજા

જેમ અત્યારે તમારી નજરે કાઢી બોટ કુંભાર જ છે.' કહેતાં રાજા હસી પડ્યો,

'બહુ યાચ છે, રાજા ! બધી વાતની હદ સારી.' દીવાન બરાડી ઊઠ્યો.

'એટલે જ કહું છું મંત્રી.' રાજાની બાજુ આંખ ફરી ગઈ. એમાં જરૂરથી મુતસદ્દીની આંખ ઉઘાડી તેણે અગ્નિ દહાડવાનો નિશ્ચય કયો.

એ આગનબાહુ પૂર્ણકાચ મુંદર ને બલિષ્ઠ રાજાની દેહપૃષ્ઠિ તેજ તેજ પ્રકાશી બિડી. આંખ માંડી જતા જેટલી મહામંત્રીમાં કુસ ન રહી. છતાં સંમુદપણે એ જોતો બિન્દો રહ્યો.

હોઠ ખીડી આઝા કરતી હમે રાજાએ એક તાળી પાડી. ને સામે ખૂલેના રમકડાંનાં બોલેલાં સૈન્યને કાંઈ આઝા પાડવતી હમે હાથની ચેટાથી આદેશ આપ્યો. તેણે જ તેજ કણે એ આગને ઠેકાણે મોઢું મેદાન હોય તેવો મહામંત્રીને બાસ થયો. અને રાજાને સહામી આપતાં એ તાલીમજદ સૈન્યે નજીક આવવા એક કદમે કૂચ કરવા માંડી.

શરો તથા વર્ષાબૂજણના તમા પગલાંનાં અવાજથી દિશાઓ માણ રહી જાણે, આગળ આવેલા બે સરદારોએ આગળથી નજીક આવવાની મુદ્રા કરી રાજાએ ગાજતા સૂરે પકાર કર્યો:

'મહામંત્રીને કદ કરો !'

પોતે હજી શરીર સંકારે, હાથપાર ઉઘાડે કે નાસવાનો વિચાર કરે તે પહેલાં પેલા બેજ અલમસ્ત સરદારોએ બાવરેથી મહામંત્રીને પકડી લીધા.

ત્રીભૂતે તેણે મંત્રીશ્રેણ અમિટીને રાજાના પગ પાસે મૂકી દીધું. ને તેમને ત્યાંથી લઈ જવાની સૂચના કરતો બોલ્યો:

'ચાલો ! મોઢા આગળ યાવ, મહામંત્રી !'

મહામંત્રીનો ગર્વ ચૂરા થઈ ગયો. ને સાચી વાતે સમજાઈ ગઈ. એ લાકડાની 'જેમ રાજાના પગમાં પડ્યો ક્ષમા માગી રહ્યો. આંસુભર્યા ક્ષમા પ્રાર્થના બોલ્યો:

'ક્ષમા આયુષ્યમન ! ક્ષમા યોગી પ્રવર !'

પીઠે હાથ પસવારતા જતાં રાજા એને આધારી રહ્યો. એને ક્ષમા આપવાની નહોતી એણે તો આખી

રાખી હતી. કંઈ બોલવા, મંત્રી મોઢું બચું કરી રાજાને જોવા કરે તો તે જાત પ્રસન્નચિત્તે મુકુરુ સ્મિત કરતો હતો. પેલી સેના પાછી રમકડાંની હતી તેમની તેમ થઈ ગઈ હતી.

રાજા મીઠો કપડા આપતો બોલ્યો:

'મંત્રીશ્રેણ ! રાજા થવાનો અલરજો યાચ તે એ પ્રજાનાં પાપ સ્વયં છે. રાજ-અધિકાર તો પારજી યાપજ છે. મરતી મતા નહિ. એમાં શું લલચાયા ! ને લલચાયા તો એનો સાચો માર્ગ કેમ બૂલ્યા ! તમારે એવું પ્રાપ્તિ કરવું પડશે.

'આઝા કરો મહારાજા !' મંત્રીએ સનિવાસ થઈ પૂછ્યું.

'કુંવરી ! સાચે તેને સાસરે સાચે રહી લાંતા સાધિવિમલિકને મહામંત્રીપદ સોંપી દેવું !'

'એ કાંઈ શિક્ષા ન કરી મહારાજા ! એ તો કૃપા કરી આપે. પણ મારા મુન હજી યુવાન છે, પ્રભુ !'

'તમને સાચવ્યા તો એને ય નિભાવી લેશે. તમે જેને પડ્યો તે એને પણ હડી લેશે. હવે જાવ આરામ લ્યો ! ને ખને માટું પ્રાપ્તિ કરી લેવા લો. મારે આજે આટલું ઉપાસા થવું પડ્યું. પ્રભુ મને બે ક્ષમા કરે તો !' હવે રાજાએ આંખ માંડી લીધી. એરડાના દાર વાસતા મંત્રીને માટે જે છેલ્લું દસ્ય હતું તે આ હતું: રાજાની આંખમાંથી એધાર આંસુ ચાલ્યાં જતાં હતાં અને જાણે પોતાની જેમ તે પણ કાંઈ અટકના પગ પકડી ક્ષમા માગી તેના પગ પાંખવા રહેતો અગ્નિ ને બેશુદ્ધ બની ગયો હતો.

*

મુખર્જી, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં કુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. લાટ
અંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, આપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ,
અખબર બિહારી, સી. પી. ટન્ક
મુખર્જી

૬૧ થમાં ચાની દે લઈને પ્રતિભા શ્રીધરના ઝીરકાના દરવાજા તરફ આવતી હતી અંદર ધીરે અવાજે ચાલતી વાનો સાંભળી એ એકદમ ન્યાની ત્યાં સ્થિર થઈ રહી મ્મં પોતાનો હાથપગનો જરા ન અવાજ ન થાય એ રીતે દરવાજાની એણે લપાઈને અંદર ચાલતી વાતચીતને સાંભળવા એણે જાણે કે પોતાનો શ્વાસ પણ ચંભાવી દીધો.

‘કેમ ભાઈ કેમ ? ક્યાં ન લાગ્યો કે નહિ શ્વેતાંબરીનો પત્તો ?’ શ્રીધરે નિનાશાકાર્યા અવાજે પૂછ્યું.

‘ના ભાઈ; આખું ગામ રોધી વ્યથો. પણ ક્યાં ન દેખાઈ નહિ.’ મંગાધરે જવાબ વાળ્યો. મંગાધર શ્રીધરનો દિલોળન મિત્ર હતો.

‘ઝાઢ....!’ એક નિસાસો નાખીને શ્રીધર બોલ્યો: ‘શ્વેતાંબરી વિના તો કાંઈ સૂઝતું ન નથી. લખવામાં ન ક્યાં ન છત્ર લાગ્યો નથી. આ પાંચ-છ દિવસથી તો જરા ન મોઠતું નથી.’

અને એ બરાબર સાચું હતું. છેલ્લા પાંચ-છ દિવસથી શ્રીધર દંમેય પ્રમાણે આનંદમાં જણાતો ન હતો એ પ્રતિજ્ઞાના પ્યાનમાં આબુ ન હતું. શું ત્યારે એનું કારણ આ કોઈક શ્વેતાંબરી ન હતી ?

‘ત્યારે હવે કરવું શું ?’ શ્રીધરનો અવાજ આવ્યો.

‘જોઈ છું. કહે છે કે એ-ચાર દિવસમાં આવશે.’ મંગાધરનો અવાજ સાંભળાયો.

‘હવે તો એનો વિરહ જરા ન સહો જતો નથી.’

એ સાંભળીને મંગાધર હસ્યો એવો પ્રતિજ્ઞાને ભાસ થયો.

એમની વાતચીતે હવે જાણે કે સાચા ગુપ્તગુપ્ત ૩૫ ધારણ કહ્યું હતું.

એ સાંભળવા પ્રતિભા જરા વધુ વાંકી વળી. એનું હૃદય ધક્ક ધક્ક થતું હતું હાથ મૂંચતા હતા. અને એટલે જ એના હાથમાંની દે હલી ગઈ અને અંદરના એકાંકીઆલા ખખડી બોલ્યાં. ખખડાટ કવાની

સાથે જ અંદર ચતો ગુપ્તગુપ્ત અવાજ પણ ખંધ પડ્યો.

પ્રતિભાએ પોતાની જાનને જરા સંભાળી લીધી ચડેરો અને તેટલો નિર્વિઠાર ધારણ કર્યો અને અંદર ચર્મને ટેળા ઉપર ચા મૂકના મૂકના શ્રીધરના અહેરાતું એણે નિરીક્ષણ કયું. શ્રીધરના ચડેરા ઉપર તેના ગુનેગાર મનનું પ્રતિબિંબ દેખાઈ આવ્યું.

ઓને માટે કાંઈ સૌથી વધુ સહન શત હોય તો તે પોતાના પતિને માટેનો સંયમ. પુરુષપ્રાણી એ નંબર એકનું બેષમાન ચંચળ અને વિશ્વાસ-ખાતરી પ્રાણી છે એ જ્ઞાન જાણે કે ઓને અંતર-પ્રેરણાથી મળેલું હોય છે, અને એટલે જ જાણે કે એની નીતિમતા ઉપર પહેરો બરવા માટે જ એ એની સાથે લમ કરે છે ! શ્રીધરના સદ્વર્તન માટે પ્રતિજ્ઞા એટલી બધી કાળજી રાખતી કે પોતાને દર્શા રહેનારી કામ કરવાવાળી ખાઈ પણ જો છુટી હોય અથવા તો કુમડી હોય તો એ એની સાથે મોટી હાથકાત ગણાતી ! શ્રીધરની નીતિમતા સારી છે એવો એણે લમ પછીના ચારપાંચ મહિનામાં અંદાજ કાઢ્યો હતો, છતાં એના ઉપરનો પહેરો પોતે બિલકુલ દીસે ક્યો ન હતો. આજ સુધી કદાચને તેણે કાંઈ પણ જાતની બાજગ કરી ન હોય, તેથી કાંઈ હવેની કાંઈ પણ સહે એ કાંઈ નહિ કરે તેના ખાતરી ન હતી. જ્યે તેમ તો ન તે એક ‘પુરુષ’ જ હતો. આ જાતની ધોખાની સૂચના તેની અંતઃપ્રેરણાને હમેશા જમત રાખતી. શ્રીધર પાસે કાંઈ મિત્રમંડળ આવતી તો છુપાઈને તેમની વાતચીત સાંભળવાને તેનો નિયમ હતો. મંગાધર તો એનો આર્મિત્ર હતો, અને છતાં એની વાતચીત પણ દરવાજા પાછળ લપાઈને સાંભળવાનું એ ચૂકતી નહિ. તેની સાથે ગર્ખા મારતા શ્રીધરની કાંઈક ખાનગી વાત સાંભળવા મળશે એવી એની કલ્પની હતી આટલી કાળજી રાખ ન છતાં ૬૭ સુધી તે શ્રીધરને એકે ન વાતમાં પકડી રાખી ન હતી. એના ઉપર હજારે હજારે એને વિશ્વાસ પણ બેસ ન લાગ્યો હતો. એની આખતમા લગભગ એ નિર્જીવ

ખતી હતી. પરંતુ આજના આ ખતાવે એના વિશ્વાસ-
નું મંઠાણ તૂટી પડ્યું !

“ટાલ ઉપર આ મૂકીને, શ્રીધરના મહેરાનું અવ-
લોકન કરતાં કરતાં ઓરડાની બહાર જઈને પૂં કરતું
એનો કાથકંથ એણે મનમાં નક્કી કરી નાખ્યો. દર-
વાજામાંથી બહાર નીકળતી વખતે અણીનેધને ચાલ-
વામાં તે પગને અવાજ મોટો કરતી ગઈ. એકળે વાર
હાથ દલાવીને બંગડીઓનો અવાજ પણ પેલા બેચ
જણા સાંભળે તેવી રીતે કરતી ગઈ. ધરમાં તે ધરમાં,
ન્યાં સુધી એમનો નજરે પડાય ત્યાં સુધી એ સીધી
ચાલી ગઈ. પોતાને કશોજ સંશય આંખો નથી અને
પોતે પાછળના વાકામાં કામમાં છે એવો ડાળ એણે
કર્ષ્યો. પોતે ભારે ચાલે છે ત્યારે પોતાની બંગડી-
ઓનો અને પગનો અવાજ સામાને ચેતવવા પૂરતો
તો આવે છે જ એવી હાથ પામવાનો પણ એણે
પ્રયત્ન કર્યો. પાછળના વાકામાં એ બે-ચાર મિનિટ
રાકાઈ. એ બે-ચાર મિનિટ પણ એને તો બે-ચાર
ધ્રુમ જેવી જણાઈ. એમની કાંઈ જરૂરી વાતચીત પોતે
ત્યાં પહોંચે તે અમાઉ ન થઈ ભય તેના એના મનમાં
ફેફાડ હતો. ઉઘટે પોતાની આ ચાલ ધીરી યતુપક્ષ
હવે ગાંધેજ બન્યો. હશે એમ માની સંકેતે તે તે તરફ
ગિપડી. તેણે પોતાની બંગડીઓ હાથમાં ઢાંચે ચમકી
દીધી. પોતાની સાડી લફક લફક થતી જરા બજ-
રિયત કરી લીધી. પછી જો જમીન ઉપર પોતે
ચાલતી હતી તેને ય અજર ન પડે એવે ઢળવે પગલે-
લગભગ પોતાના ફજા ઉપર જ ચાલતી ચાલતી તે
પેલા દરવાજાની આકાશમાં જઈને ઊભી રહી.

થોડો સમય ઓરડામાં શાંતિ છવાયેલી જણાઈ.
જેણે કે પોતે એ બેની વાતચીત સાંભળી ન શકે
એટલે દૂર પહોંચે-એની જ રાહ જોતા ચૂપ બેઠા
હતા. થોડી વારમાં ઢળવે અવાજે શ્રીધરને બોલતો તેણે
સાંભળ્યો: ‘કેમ રે, એણે આપણી વાતચીત સાંભળી?’

‘બહેને સાંભળે!’ ગંગાધરનો અવાજ આંખો.
‘સાંભળ્યું હોય તો એમાં થઈ શું ગયું?’

‘ના રે ભાઈ, તેને હજુ આ વાતની ખબર નથી.
હજુ એ આ જાણે એનાથી છુપાવી રાખ્યું છે.’

‘ત્યારે તો તું બારે બીજણ છે!’

‘અરે પણ, આ વાત એ જાણે તો તો મને એ
કાઠી જ ખાસ!’

‘નહિ તો ય આજ નહિ અને કાલે, તારું આ
ચોમળ ફૂટી જ જવાનું. એના કરતાં તો એકવાર સીધે-
સીધું ‘જાણું’ કહી નાખ ને. કરી કરીને વાળી તે શું
કરી નાખવાની છે! એટલે તે બેઠાથી શું બીજે છે!’

આટલું સાંભળીને શ્રીધરને જાણે કે ખિન બતાવે
હસતો તેણે સાંભળ્યો, અને પછી એમની વાતચીત
બીજા વિષય ઉપર વળી.

‘બાબી, માબી’ કહી મેંએ મીકું લગાડનારા
ગંગાધર, પોતાની પીઠ પાછળ શ્રીધરને પોતાની
લાગણીઓની પરવા ન કરવાનું કહેવા જેટલો દૂર દૂરો
એની એને કલ્પના જ ન હતી. તેને તેના ઉપર ખૂબ
જ ગુસ્સો આંખો. પરંતુ હવે તેને ગુસ્સો કરવા જેટલી
પણ કુરસદ ન હતી. પોતાનો જ રૂપો પોટો ત્યાં
બીજાને શો દેવ દેવો! પહેલાં તો સ્વેતાંબરીની આ
શી ગજબ છે તેની તપાસ કરવી જોઈએ. આ વિચારે
એ ચક્રાકેળે ચડી. એ સિવાય એને એને પશું ન હતું.

આ સ્વેતાંબરી કાણ છે! તે શું કરે છે! તેની
ઉંમર કેટલી છે! અલખત એ જુવાન તો હોવી
જોઈએ. ઉપરાંત એ દેખાવે કેવી છે એ બાજ-
તની તેણે સૌથી પ્રથમ તપાસ હાથ ધરી. બપોરે
શ્રીધર ફારટમાં ગયો એટલે પોતે આ નિમિત્તે બહાર
નીકળી. એકાદ ઘુઠખાતાની માલતી મેળવવાને માટે
બહાર પડેલી. માતાદરીને પણ લગવે એટલી ટૂંકી
મુલતમાં એણે સ્વેતાંબરીના છવનની માલતી એકી
કરી કાઢી.

સ્વેતાંબરી એ કોલેજમાં જતી એક છોકરી હતી.
ઉંમર એની વીસ-આવીસ વર્ષ હતી. દેખાવે એ
કાળા રિંગાંચ, ટીપ્પી તમા ખૂબ નંગરનાં ચરમાં
લગાડનારી હતી. પોતાના જેવી સુંદર બેરી મગવા
જતાં, શ્રીધરને આવી છોકરી ઉપર પ્રેમ થયો એટલું
જ નહિ પણ એવી કાણુડીને ‘ગોરાંગી’ કહેવા
જેટલો એ પ્રેમથી આપણા બન્યો એવી પ્રતિભાને
વધુ દુઃખ થયું. આજ છતાં એને એની નવાઈ લાગી.
કારણ ધરુષ ક્યારે શું કરશે એનું નીમ જ નહિ!

સ્વેતાંબરી સુંદર ન હતી. છતાં એના તરફ
શ્રીધર આ માટે આકર્ષાયો એનું પણ એક કારણ

મળા બાળ્યું. સાંભળવા પ્રમાણે સેનાબરી એક કવિ હતી ! તેનું ખરું નામ હતું અંખિસા ગોરે. 'સેનાબરી' એ પોતાનું તખ્તપુસ તેણે ધારણ કર્યું હતું. સાંભળવા પ્રમાણે માર્કિસમાં એની એન્ચાર કવિતાઓ પણ પ્રગટ થઈ હતી. શ્રીધર પણ લેખક હોવા જ. પછી શું પૂછ્યું ? બહુ જ બરાબર મળતું આવી ગયું. 'વાક્યપર્યાવહાર' સંસ્થામાં તે બન્ને મળતાં, અને ઘણે સમય સાહિત્યચર્ચામાં તેઓ ગાળતાં અને એ રીતે પોતાની બૌદ્ધિક બુદ્ધ કે મને તે, પણ એને તેઓ તૃપ્ત કરતાં એ એણે જાણી લીધું હતું. એમના ગામમાં જ કાર્મિક એકાદ નાનું એવું સાહિત્યસંમેલન બનવાનું હતું. તેના સંયુક્ત મંત્રીઓમાં સેનાબરીનું નામ હતું. એ સમેલન માટેની ટિકિટો ખપાવવા માટે એ ચાર-પંચ દિવસથી બહાર ગઈ હતી, અને એટલે જ તે શ્રીધર પતં તિરકવેદનાથી બંધુક બન્યા હતા ! આ બધી વાતોના વિચાર કરતાં, પોતાનું પ્રેમસંસ્કરણ કરણ કરનારી સેનાબરી તે આ જ, એમ એણે નક્કી કર્યું.

મહેસા પુરાવા ઉપરથી શ્રીધરે કરેલી ભેતરપિંડી વિષે તેને ખાતરી થવા છતાં, તેણે આરોપ પોતે એના ઉપર મૂકે તો એને પૂરેપૂરો સિદ્ધ કરી શકાય એના માટે એ અપૂરતો હતો. અપૂરગ પુરાવાથી તેની ઉપર આરોપ મૂકે તો તે એ સાવધ જ થઈ જાય. દાવ-પેચની દૃષ્ટિએ એ કૃષ્ટ ન હતું. એટલે લાઈલાને એણે થોડો વખત થોભી જવું પડ્યું. શરૂ પૂરેપૂરો જળમાં સપડાય ત્યાં સુધી કુશળ સેનાપતિ ધીજી ધરી જાય છે. આમ છતાં ક્યારેક ક્યારેક એને થઈ આવતું કે પોતાની ચંકાએ ખોટી પડે તો કેવું સારું ? પણ એ તે ક્યાંથી શક્ય હોય ? તેના નસીબે તુરત જ એવો એક એક પ્રસંગ એની નજર સમક્ષ ખસા થવા લાગ્યા કે કોલકું તેનાથી તેના સંસમને વધુ જ ભેર મળ્યું !

ચાર-છ દિવસમાં જ 'સીમંકળ'માં 'ઉલ્લો-મુખા' કવિત્રી સેનાબરી'નો કાવ્યગાનનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો હતો. પ્રતિભાને તો સેનાબરી ઉપર એટલો ગુસ્સો, અને તિરસ્કાર વહુટયો હતો કે પહેલાં તો ત્યાં જવાનું જ તેને મન ન થયું. છતાં મનુષ્યસ્વભાવની એ એક વિચિત્રતા છે કે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી માટે પ્રારંભની કંટાળાવૃત્તિ માણસને થાય છે. એને

લાગવા માંડ્યું કે એકના સેનાબરીને ધરાઈ ધરાઈ ને ભેઈ લેવી, અને તો એણી સાથે એચાર વાતો કરવી, અને એના નીચ કૃત્યો પોતાને ખમાલ છે એ વાત એને સંભળાવવી પણ ખરી. ક્યારેક એને થતું : 'ના, ના. એ કાકણું મેં ન મળી ભેળું !' તો ક્યારેક થતું : 'ભેઈ તો ખરી, એનામાં 'એને' એવું તે શું દેખાઈ ગયું !' અને છેવટે એ કાવ્યગાનના જલસામાં ગઈ જ.

સેનાબરીની સાચું જોતાં જ એના રૂપ સમયે એને મહેલી માફિની રેજેરજ ખરી નીકળી એને ધારી વખતે બહાદેવના કારખાનાના સુંદરતાની વહેચણી કરનાર કામદારોએ હડતાળ પાડી હોતી ભેઈઓ તેનું રૂપ ભેઈને પ્રતિભાને જરા શાંતિ થઈ. છતાં એ લાંબો વખત ટકી નહિ. આવી કણુડી, ચીની, ચરખાવાળી છાંરી ઉતર તે શ્રીધરને કઈ રીતે પ્રેમ થયો ! એ સવાલ એના મનમાં ફરી ફરીને ધોળાવા જ કરતો હતો. એ સવાલનો જવાબ, જ્યારે સેનાબરી પોતાની કવિતાઓ ગાઈ બરાવવા લાગી ત્યારે મળી ગયો. સેનાબરીની એને કહેખાઈ થવા લાગી. એની ખામીઓ શોધવા એ મથી રહી, છતાં કાવ્યલના રંગવાળા શરીરમાં કાવ્યલનો કંઈ પંજ હતો એ વાતની કાવ્યગાન સાંભળ્યા પછી એ ના ન કહી શકી. છતાં એ કાવ્યગાનથી ખુશી થઈને ખીજ સ્ત્રીઓએ જ્યારે તાળીઓ પાડી ત્યારે એમાં એ ન જ ભગી એની એ લોકપ્રિયતા ભેઈને એના અંતરમાં આમ લાગી.

કાવ્યગાન સમયનો સેનાબરીનો અભિનય ખીજ સ્ત્રીઓને પસંદ પડ્યો. પ્રતિભાને એનો તિરસ્કાર આવ્યો : 'કેવા લટકાં કરે છે, ડોહી હલાવ્યા કરે છે, તાનો એવે છે-એટલું જ તે એને શોભતું નથી !' આમ એ મનમાં ને મનમાં બોલતી હતી અને હસતી હતી : પણ જેવું સેનાબરીએ એક પ્રેમનું કાવ્ય ગાવાની શરૂઆત કરી કે એનું હસતું સુધાઈ ગયું ! - 'આવ જરા રે સખા !' એવું કાર્મિક શૃંગારવાળું કાવ્ય ડોક હલાવીને, મોં મરડીને એ બોલતી હતી. એ 'સખા' ના વિશેષ નામનો ઉલ્લેખ એ કાવ્યમાં કર્યા ન હતા, પણ સેનાબરીનો એ 'સખા' એટલે પોતાનો શ્રીધર જ છે એ શોધી કાઢતાં પ્રતિભાને વાર ન લાગી.

કાવ્યગાન પૂરું થયું. 'ઉલ્લો-મુખા' કવિત્રી 'ના

સુંદર અને ઠરાવિક શબ્દોમાં વખાણ કરવામાં આવ્યાં અને પછી કોઈક ઝાડ ઉપર બેઠેલ કાગડાના ટોળા ઉપર પથરી ફેંકીએ અને જે જાતની કાગડોળ બેઠે તેવી કાગડોળ 'ઓમંગળ'ના સલામદોના ટોળાએ મચાવી. પછી પ્રતિભા ઉપર એની કરી જ અસર ન થઈ. 'ઓમંગળ'ના હોલમાં ચાલુ રહેલા કોલાલે કરતાં ય મોટો કોલાલ એની હાથમાં ચાલી રહ્યો. એને કાંઈ પચ્છી રીતે રસ્તો આપ્યા સિવાય એ શકેત યામ તેવો ન હતો. એમ કરવા માટે એને તરત જ અવકાશ મળી ગયો.

વખાણથી દુઃખાયેલી સ્વેતાબરી, બહાર નીકળવા માટે જાત જાતના તરકારમાં રાચતી પ્રતિભા પાસે આવી પહોંચી. પોતાનાં ચરમાના જાડ કાચમાંથી પ્રતિભા સામે જોઈને એ બોલી: 'અરે પ્રતિભાબેન, તમો શ્રીધરપંતનાં પત્ની એ મને હમણાં જ ખજાર પડી. મારું એક કામ કરશે ?'

પ્રતિભાને પહેલાં તો થઈ ગયું: 'નથી કરતી જા' એમ સંભળાવી દઉં. પછી ઘૂરત જ બીજા વિચાર મનમાં આવ્યાં ગયા: 'જો તો ખરી, એને શ્રીધર પાસે તે શું કામ છે ?' હેવરે આ ઉત્સુકતા જ પ્રગળ નીવડી અને એણે પૂછ્યું: 'શું ?'

'મેં એક નવી કવિતા કરી છે, તે તમને જતા-વળી છે. આટલું કામ કરશે ?' સ્વેતાબરીએ 'તમને' એ શબ્દ શ્રીધરને ઉદ્દેશીને વાપર્યો એ અસરની પ્રતિભાની મનની રિયાતમાં જરા ખૂંચ્યો ! આમ હતાં પેલી કવિતા એણે કાચમાં લીધી.

તેણે એ કવિતાનું નામ વાંચી બોલ્યું: 'પ્રેમનો સંદેશ !' એટલે શું 'પ્રેમનો સંદેશ' મોકલવાની રીતની આ મેલી ધુક્તિ છે ?

પ્રતિભા આવે વિચાર કરતી હતી ત્યાં સ્વેતાબરીએ જરા બેખાદો ખાઈને કહ્યું: 'ચેક્સ !' એનેા એ બેખાદો પ્રતિભાને ગ્રાસજનક લાગ્યો. એ બેખાદો જાણે કે એકાદ બધ પેટીમાં પૂરી રાખેલી બેની લાગણીએને બહાર નીકળવાને રસ્તો કરી આપ્યો. તે દુઃખપૂર્વક બોલી: 'કેમરે કવિજીગર્હ, બહોં આવીને મોટો અવાજ ઠાકીને અને મોં વાંકા-પૂંકા કરીને કવિતા જ બોલેા છે અને બહોંજોળાં શ્રીએની તાળાઓ ઝીલેા છે, પણ બીજાની માલ-

મતા ઉપર હસ્યો કરતાં તમને શરમ નથી આવતી ?'

તેનું આતું આવેશમયું અને તદ્દન જ અણધાર્યું જાયણ સાંભળીને સ્વેતાબરી ત્યાં બીની હતી જાની ત્યાં જ બેખાદો ગઈ. તેનો અહેસા કોઈ મોરી કરતો મોર પકાક જમ ત્યારે જેવો યામ તેવો થઈ ગયો. આવા અણધાર્યાં હલકામથી તરત જ સ્વરચતા મેળવી એણે વિનવણીઅર્થે અવાજે પ્રતિભાને કહ્યું: 'પ્રતિભાબેન, કૃપા કરીને આ વિષયની વાત અહોં ન કાઠો. આપણે પાછળથી એ વિષે વાત કરીશું !'

'પાછળથી શા માટે ! હું અહોં જ તારું' પોતળ ફાડવાની. મોરી કરવી ને પાછી ઉપર શરબેરી ! મોટી કવિજીગર્હ છે ! હમણાં જ આ બધી ઓએને તારી લાખકાતની વાત કરું છું.'

'ના, ના, પ્રતિભાબેન.' ગમતાવધી સ્વેતાબરી બોલી. આસપાસ નજર કરતી એ બોલી: 'હું તમારે પણ પકું છું. પણ મારી ખાનગી હકીકત બહાર ન પાડશે.'

અસ્માના જાડ કાચની પાછળથી દેખાતાં મોટા જોળા જેવાં એ આંસુ એની આંખમાંથી સરી પડી, એના માલ ઉપરના પાવરને સાથે લઈ નીચે પડતાં પ્રતિભાએ જોયાં. એ બે આંસુથી પ્રતિભાનું હૃદય પીગળ્યું અને એ બોલી. 'વારુ. બહોં તો હું કોઈ નથી બોલતી. પણ એટલું વાદ રાખ કે ફરી એ આ રસ્તે ચડી તો જોવા જેવી થયે !'

સ્વેતાબરીએ ફમાલથી આંસુ લૂછી એ વાત કબૂલી લીધી. પ્રતિભાને પોતે એની ધૂળ કાઢી એમ સમજી અપાર આનંદ થયો. કેવી એક કપાટે માની મઈ કેતું એકકદમ બધું કબૂલ કરી લીધું ? કેવી ઢીલી-પોચી થઈ ગઈ ! અને એનું કારણ એના પરનો આરોપ સો ટકા સાચો હતો એ જા ! એનો અર્થ એટલો જ કે પોતાની ચંકા પ્રમાણે તેનો શ્રીધર સાથે આડો સંબંધ હતો જ.

પોતે રાખેલ આશા વિરુદ્ધ વળી પાછી બેચાર દિવસમાં જ સ્વેતાબરી શ્રીધરને મળવા એને ઘેર પહોંચી. પોતે એની આટલી ધૂળ કાઢી જનાંય શ્રીધરને મળવા આવવાની તેનામાં હિમત રહી એથી અરે જ પ્રતિભાને નવાઈ લાગી. ખનતાં સુધી પોતાનાં 'પ્રેમસંદેશ'નો કહ્યું ૫ કોઈ ઉત્તર નહિ મળ્યો હોય.

એટલે તપાસ કરવા એ આવી હોવી જોઈ એ. કારણ પ્રતિકાએ એના એ 'પ્રેમસદેશ'ને સેન્સર કરી નાખ્યો હતો. સારા એવો સમય એ બંને શ્રીધરના ઓરકામાં ચર્ચા કરતાં બેઠાં હતાં! એમની વાત-ચીતમાં કાળપચર્ચા ઉપરાંત એમના પર આક્ષેપ કરી શકાય તેવી એકેય વાત એના સાંજળવામાં આવી ન હતી. છતાં પણ ચાની દે કાપમાં લઈને જેવી તે દરવાજામાં મૂકી, તેવું જ એક કવર શ્રીધરને તેણે પોતાના ટેબલના ખાનામાં મૂકતાં જોયેલ. તે વખતે તો તેણે પોતાના વર્તોવમાં કશો જ ફરક પડ્યા દીધો નહિ, તેમ જ શ્રીધરે આમ્રક કપોઈ છતાં ચા પીવા પણ તે તેમની સાથે બેઠી નહિ. એ કારણે તો જોતની એણે જોયા રહીને તેની વાતચીત સાંજળવી 'વધુ-ફળદાયી હતી.

એ કવર તે ચાનું હતું? સ્વેતાંબરી હવે ખુલ્લી રીતે શ્રીધર સાથે થઈ બેઠી શકે એવું રહ્યું ન હતું એટલે એકાદો પ્રેમપત્ર બધ કરીને આપ્યો હતો! ખીજા ખાલુથી સ્વેતાંબરી પરગામથી પાછી આવી એટલે જ જાણે કે શ્રીધર મહેરબાન આનંદી જણાતા હતા. ખસ! એ કવર જો કાપમાં આવે તો સરસ મુદ્દામાલ મળી જાય. અને પછી તો આવે વખતે પોતાના જેવી એક તેજ આધુનિક યુવતી શુ કરી શકે એ બતાવી આપવાનું રહ્યું!

સ્વેતાંબરી મ્હ એટલે પ્રતિકા હસતી હસતી અંદર ગઈ. શ્રીધર પણ હસતે મોંએ એનું સ્વાગત કર્યું. 'પુરુષજાત તે કવી કપટી હોય છે।' એના મનમાં વિચાર આવી ગયો. તેણે તો સફળ રીતે ઉપર ઉપરથી હસતાં હસતાં પૂછ્યું: 'કવિવિત્રીબાઈ શા કામે આપ્યાં હતાં?'

'સંમેલનની ટિકિટો ખપાવવા.'

'સંમેલનની કે મિલનની?' પ્રતિકાએ પૂછ્યું.

એની આવી વિચિત્ર ગંભીર સાંજળા શ્રીધર જરા ખસિયારો પડ્યો. એને જોતાંજો ચડેલ જોઈને પ્રતિકા હળવે હળવે ટેબલ પાસે ગઈ. પેલા ખાના પાસે જઈને જાણે કે સાવ જ સ્વાભાવિક રીતે એ ખાનું જોલવા લાગી.

તેણે તેને જરાક ઉતાડ્યું 'ય ખરું! એ કવરને

એક ખુલ્લો દેખાયો ય ખરો. પરંતુ એટલામાં ખાલુમાં જેટલો શ્રીધર સત્તમ બન્યો (અને ખાનું) બંધ કરવા હસેલી દીધું.

'શું છે એ તો જોવા દો!' જરા લાક કરતાં કરતાં પ્રતિકા બેઠી.

'ના, ના. ખાસ જોવા જેવું કશું નથી.' શ્રીધર પણ જરા ગમ્મતભરી રીતે બોલ્યો ખરો, પરંતુ તેના મનમાં ચામેલી બાજગડ ચમી ન હતી.

શ્રીધર પોતાનાથી થોડું કવર છુપાવવા કારે છે એ બાજતમાં હવે જરા ય શંકા ન રહી. પોતે પણ હવે તો એ કવર જોયા સિવાય ત્યાંથી ખસવું નહિ એવો નિશ્ચય થયો.

મન લાકથી કમ સરતું નથી એમ જોઈને એણે થોડી મરતી કરી જોઈ, પણ શ્રીધરે આગળ શું ચાલે? એ મહેનતથી તો એ વિચારી યાદી મૂકી. અને હવે તો એકાએક તેણે પોતાનું ભયંકર શબ્દ (આંધુ) ઉપાડ્યું!

'અરે!' શ્રીધર હસતો હસતો બોલ્યો: 'આ ને શી નવાઈ? આઠાશમાં ક્યાંય વાદળો નથી ને આ વરસાદ તે ક્યાંથી પડવા લાગ્યો?'

પરંતુ એની આ મક્કરી પછી પણ વાદળ વરસતો વરસાદ અટક્યો નહિ. એણે જુદી જુદી રીતે પ્રયત્નો કરી જોયા, પરંતુ બળતો જ વખરે જેટલા હસતા-નહસતાના વરસાદની માફક એ વરસાદ આજુ જ રહ્યો.

'મને ખબર છે એ ખાનામાં શું છે તે!' હીમકાં કરતાં કરતાં અત્યંત નીકળ્યો.

શ્રીધર ચૂપ રહ્યો.

'મારાથી આટલું ને શું છુપાવે છે?...મને બધી જ ખબર છે.' એટલું બોલી ફરી હીમકાંની સરખાત મૂકી.

'ખાનામાં શું છે?'

'સ્વેતાંબરીનું કવર!'

'સ્વેતાંબરીનું કવર?'

'હા, હા, સ્વેતાંબરીનું કવર.'

'ખાસ દેખાડ નહિ તો આદ કર' એવી વાત બની મૂકી થોડી વાર રહવાનું બંધ કરીને પોતાના

શબ્દોની શ્રીધર પર શી અસર થાય છે તે જોવા એ અટકી. પોતાની ધાગણી મુજબ એ શબ્દો સાંભળતા જ એ બહારે એ અને એનું મોં પડી ગયેલું.

પોતાની શંકાનું સમાધાન કરવાનો શ્રીધર જરાય પ્રયાસ ન કર્યો એટલે તો પોતાની રૂપના અર્થસમ દેહ બની, પછી યું પૂજ્યું ! એકાદ મરીનચનમાંથી ગોળાઓ છૂટે એ રીતે એણે હીમકાં બરવાં યકે કર્યાં. એ હીમકાના પહેરા વચ્ચે એક શબ્દ એના મોંમાંથી બહાર પડવા લાગ્યા : ‘હું’ કેટલાય ‘હું’ દિવસથી ‘હું’ સમજ ‘હું’ પડી ‘હું’ હતી. ‘હું’ મને ‘હું... હું’ આનાથી વ્યગ્ર એ શબ્દો એ બોલી તેમાં શબ્દો કરતાં હીમકાં જ વધારે મેળળાતાં હતાં. શબ્દના માયામાં, પેટમાં, હાથપગમાં, પૂંછડીમાં બધાં જુઓ તો તેઓ ધૂસી ગયાં હતાં. ‘હું...હું...હું...આરી...હું...મને...હું...હું...હું...આવી ને...હું હું !’

‘યું કહ્યું !’ શ્રીધર પૂછ્યું : ‘સાફ સાફ કહે, મને તારી આ ‘હું’ની ભાષા નથી આવડતી.’

‘કાંઈ નહિ.’ એની મરમરીથી જાણે કે એના કીરકીરમાં આધુનિક યુવતીએ પ્રવેશ કર્યો ને એ જીજ્ઞાસુ હરી બોલી : ‘એમ કહ્યું કે તમે મને ફસાવી! હવે કંઈગણાકું ?’

‘સાચી વાત છે !’ શ્રીધર એકદમ કમ્બલ ક્યું.

‘તને મેં ફસાવી એ સાચી વાત પરંતુ આજ કે કાલ હું એ બધું જ તને કહેવાનો હતો.’

અરેકું ટેકું અચાનક આગળી જાય તે રીતે આગળતા શ્રીધરને નોંધને એની રિપાઈમાં પછી પ્રતિભાને નવાઈ લાગી. એણે ધારેકું કે શ્રીધર એકાદ એજનો આડસ ઊભી કરીને પોતાની વાતને કુપાવશે. એ તો પોતે તામે યઈ જઈને હટો યઈ મર્યો! એ આગળ બોલ્યો : ‘અરુ જોતાં તો આ કમીકત મારે તને આપણાં લગ્ન થતાં પહેલાં જ જણાવી દેતી જોઈતી હતી !’

‘એટલે ! તમારું આ શ્વેતાંબરી-પ્રકરણ લગ્ન પહેલાંથી આવે છે !’

‘હા, પરંતુ એ મોટે તું આટલું મજાકતાવડનું કામ કરે છે ! અભારના મણા વ સિંહિત લોકો મારી જોવા જ હોય છે.’ ખાસ કરીને લેખકો તો...

‘હા! લેખક! લેખક થયા એથી યું યધુ !’ પ્રતિભા જરા વ્યાનેયી બોલી. ‘હું તમને સાફ સાફ કહી દઈ છું કે તમે એ ગાંધર્વવિવાહ કરીને મારી ઉપર શોક્ય લાવવાના હો તો હું ચાંત નથી રહેવાની.’

‘ગાંધર્વવિવાહ ? શોક્ય ? આ બધું તું યું જોલે છે ! કોની સાથે હું ગાંધર્વલગ્ન કરવાનો, છું ?’

‘કોની સાથે !... પેલી ... પેલી રાંધ શ્વેતાંબરી છે ને મોટી કવચનો ! તમારી ગોરાંગી ! કેમ ખ્યાનમાં આવે છે ! અને બગવાન જાણે તમને તે કઈ રીતે પસંદ પડી ગઈ !’

‘શ્વેતાંબરી ?’

‘હા. તમારો એના ઉપર પ્રેમ છે ને ! ચાર દિવસ એ બહારગામ ગઈ ત્યાં તમે કાઠીની અંદરના બાંજવાનું એમ જાણતા હતા ને ! હું બધું જોયા કરું છું ! તમને એમ દશે કે મને કાંઈ ખબર નહિ પડે. મોઢી આંખો લીચીને દૂધ પીએ છે...’

પરંતુ આટલું બોલીને એણે બાવળ પૂરું ક્યું. શ્રીધરના અંદર ઉપર દાનકર-સાંનં થયે હતા. મહેરા ઉપરની લાચારી અદશ્ય કરી દઈ એ મોટે મોટેથી દસતો હતો. પ્રતિભાનું બોલવું બધ થયાં જ એ બોલ્યો : ‘હા, મને શ્વેતાંબરી-ઉપર પ્રેમ છે ! બિલકુલ હૃદયમાં જ નહિ તો હૃદયની પાસે તો એને જરૂર મેં રાખી છે. હું હંમેશાં એને મુજબ કરું છું !’

એણે બિલકુલ નિર્લજ્જ રીતે બોલાયેલા શ્રીધરના આ શબ્દો સાંભળવા કરતાં, સીતાની જેમ ધરતી માગે તો એમાં સમાઈ જવું એવું પ્રતિભાને થઈ આવ્યું. શ્રીધર અચમક દસતો એથી તો એને બચંકર દુઃખ થયું.

‘અરે બાપર, હવે તો નિર્લજ્જપણની દેહ યઈ ગઈ...હું તો મારે આ ચાલી મારે પિયર ! પછી કરો નિવાંતે પ્રીત તમે ને તમારી શ્વેતાંબરી !’

‘તું જ પછી જ સા માટે ! દમયાંજ, તું જો એ રીતે જ એ પ્રયોગ કરી દેખાડું.’ એમ બોલીને શ્રીધર પેલા દેખવાના ખાનામાંથી એક વસ્તુ કાઢી. એ વસ્તુ પ્રતિભાએ શ્રીધર પાસે હતી જ નોંધ ન હતી. એ એક ‘કોન્સ્ટન સિગારેટ’નું પાકીટ હતું.

‘આ જો મારી શ્વેતાંબરી !’ પછી એક સિગાર

‘હા! તને તેજાવવાનું કારણ ઉપસ્થિત થયું છે. તું જિજ્ઞાસુએક ક્ષય પાસે વિનંતું અધ્યયન કરે છે. તારા અધ્યયન સમયે હું ત્યાંથી પસાર થયો હતો. મને તારા સંસ્કૃત શ્લોકોના કેટલાક ઉચ્ચાર સંશય અસ્ત સાળ્યા તિમેટવાસીના એ ઉચ્ચારો હોય નહિ તું કાણુ છે?’

‘હું જાગવાનું છું અને ચરણકિર તિમેટ દેશનો વાસી છું.’

‘વત્સ! હું તારો ગુરુ છું. મારી પાસે તે દિક્ષા અને વિદ્યા બંને શૃંગળાઓ છે જિજ્ઞાસુ કહી પણ અસત્ય બોલે નહિ તેમાં પણ ગુરુમનો પાસે તો એનાથી બોલાવ જ નહિ માટે જે સત્ય વાત હોય તે મને કહી દે હું તને અમય આપું છું. સાધુ-એ મિથ્યા અભય કહી આપતા નથી. મારામાં તને શ્રદ્ધા છે ને!’

જિજ્ઞાસુ વિચારમાં પડી ગયો. પ્રાણદાનનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો હતો તિમેટમાં પ્રવેશ કરનાર પરદેશીને મૃત્યુદંડની સગ થતી હતી. એનું મૌન અને જગરાટ વિચલન મને જોઈ લીધા. એમણે ધીમેથી કહ્યું: ‘વત્સ, સત્ય બોલી નાખ. મારામાં વિશ્વાસ રાખ. હું પ્રાણપણે તારી નક્ષા કરીશ. તારા વાળને પણ વાંકા થવા નહિ દઉં તું મારો પ્રિય શિષ્ય છે. તારી રક્ષા કરવી એ મારો ધર્મ છે. હું ધર્મ ચૂકીશ નહિ, મેં તને અભય આપ્યું છે.’

જિજ્ઞાસુને સત્ય વાત કરવા સિવાય બીજો દેવે એક વસ્તુ રહ્યો નહિ મહત્ત્વનો એ કૃપાપાત્ર હતો. મહત્ત્વ કૃપાળુ સૌમ્ય, આધ્યાત્મિક વલણ-વાળા અને પ્રસન્ન હૃદયવાળા હતા તે એણે ત્રણ વરસના પરિચયથી જાણ્યું હતું. જિજ્ઞાસુ દેવે પોતાને વધારે વખત હસ્તેશમાં છુપાવી શક્યો નહિ. તેણે ગુરુ સામે હાથ જોડ્યા. ધીમેથી બોલ્યો:

‘મારવું-ઉગારવું આપના હાથમાં છે. હું સત્ય જ વહીશ હું દિદમાં જાગતો વાસી છું. દિદી એને આ તિમેટની હામાં આવવા દેતા નથી, એટલે હું છૂપે વેશે આવ્યો છું.’

‘પરંતુ આ દેશમાં હું જિજ્ઞાસુએક! તું શા માટે આવ્યો છે? બહી મન, વિદ્યા, સમૃદ્ધિ કઈ પણ

તને પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી, બહી આવવામાં તારે કયો ઉદ્દેશ છે?’

‘શ્રદ્ધેય ગુરુ! હું કલકતા વિશ્વવિદ્યાલયનો સ્નાતક છું. બાળપણથી મને ભુદ્ધ ધર્મ ઉપર અન્યથા શ્રદ્ધા હતી આથી મેં પાલી ભાષા અને ભુદ્ધ ધર્મનો આ અભ્યાસ કર્યો હતો. મેં ભુદ્ધ ધર્મના મિષ્ટાન્નનું લીધું હતું ભુદ્ધ ધર્મના વિશેષ અભ્યાસ માટે ધ્યારદેશ, લકા વિગેરે રચાતો અને દેશોમાં ફરી આવે પરંતુ ત્યાં મારા હૃદયને તૃપ્તિ મળે એવો ધર્મને અભ્યાસ થયેલ નહિ તિમેટ વિષે મેં બહુ સાંભળ્યું હતું. આથી વેશપલટો કરીને હું તિમેટ આવ્યો છું.

‘વત્સ! તારી સર્વે હકીકત મને વિસ્તારથી કહે અને એમાં ગ્સ છે વેશપલટો સહેવી વાત નથી.’

‘ગુરુ! એ જાણતો હતો કે તિમેટમાં કાઈ પણ દેશીને માટે પ્રવેશની સ્વતંત્રતા નથી. આથી તે તિમેટના લોકોની રહેણીકરણી અને ભાષા લીખવાને નિમ્મય કર્યો. એ માટે હું ખાસ દાઈસિંગ આવ્યો દાઈસિંગની આસપાસ બેઠાણ ભુદ્ધ મંદો છે તેમાં એકમાં રહીને એક તિમેટિયન લામા સાધુ પાસે તે તિમેટિયન ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો આઠ માસમાં હું તે ભાષા શીખી ગયો. દાઈસિંગમાં હું એક તિમેટિયન વેશારીના પરિચયમાં આવ્યો. એની સાથે મેં દોસ્ત બાંધી એનું કેટલુંક વેપારનું કામ અને એક જગદર્થ વેશારી સાથેના વાંધાને મેં પતાવી દીધા. આથી મેં મારા આભાર તીએ આવ્યો એનું કુટુંબ દાઈસિંગમાં જ રહેતું હતું એમાં હું બેજાર્થ ગયો એની માતા અને સ્ત્રી મારા ઉપર ખાસ મીઠી નજર રાખતાં હતાં એમની પાસેથી હું તિમેટના રીતરિવાજો, ભાષાનું ઉચ્ચાર ક્યા શબ્દ ઉપર કયારે કેવો ઉપર ચૂકવો, ફવી રીવેસાર મંડળોમાં સમ્પત્તા રાખવાની પ્રણાલી રાખવાની છે તે સર્વે હું બારીકીથી જાણી ગયો મેં આ સર્વે લક્ષણોને અવલોકીયાં. એમનું પાસે ફરહો હું તિમેટિયન જેવા જ વસ્ત્રો પહેરતો એમની સાથે અને એમનાં બાળકોના સાથે તિમેટિયન ભાષામાં જ વાર્તાલાપ કરતો હતો. ત્રણચાર મહિનાં હું એમને ઘેર રહ્યો હતો. પછી એકાએક મારે એમનું ધર છોડવું પડ્યું. મેં પછી તિમેટ તરફ આવવાનો વિચાર કર્યો.’

‘વત્સા! તારે આ માટે એ ધર હોડવું પડ્યું!’

‘એ વેપારીની નાની બહેન અપરણીત હતી. એ બાઈની મારા તરફ પડ્યાત હતો. એના બાવ અને એણે મને ગમ્યા નહિ. એની માતા મને એ બાઈ સાથે પરણાવવા માગતી હતી. પરંતુ મને એણે જોતો ઉપાડવાની વૃત્તિ નહોતી આથી એ ધરના મેં ત્યાગ કર્યો. પરંતુ એમને ત્યાં ગદી હતી પાકા તિમેટિયન થયો હતો.’

‘પછી તું અહીં આવવા માટે ક્યારે રવાના થયો?’

‘મેં તરત જ દાહલિંગ હોડવું, તિમેટ આવવાનો મારો દંડ નિશ્ચય હતો. એ પર્વતોનો રસ્તો લખકર અને શુભલુલામણીવાળો છે તે હું જાણતો હતો. આથી દાહલિંગમાં જાઈ સયવારાની વાટ જોતો બેસી રહ્યો. મેં દાહલિંગમાં તિમેટના મળ્યા વેપારીઓ સાથે પરિચય સાધ્યો હતો. એક મારો જોળખીતો વેપારી પોતાની વણગર સાથે તિમેટ જતો હતો. હું પણ તેની સાથે તિમેટપન વેશમાં ચાલ્યો. એની સાથે દશગર દટ્યો ઉપર માલ લાદેસ હતો. એક દટ હાથે એ સ્વાર થયો. બીજા હાથે એકો. અમે દિમાસપ પર્વતના સુંદર વનરાજીથી ભરેલા રમણીય પ્રદેશમાં પ્રવાસ કરી કર્યો. જ્યાં જુઓ ત્યાં સંગીત ગાતાં ઝરણાં, ખળખળ વહેતાં મોટા ઝરાઓ, પૌત્રો-મત સુંદરીઓની જોમ નાચતી રહેતી નદી, બરફમય ઊંચા ઊંચા ગગનચુંચિત શિખરો, પાણીના સીસો, સુંદર ઝીલ ઝાલા રંગેરંગી નિષ્પન્ન પક્ષીઓ, બધવિલ્લમ દરણીઓ અને તેનાં બચ્ચાંઓ અને જોયાં. વનસ્પતિ તો અદારે બાર ત્યાં જોલી હતી. વર્ષતઝડ હોવાથી જમીન નીલા માસથી છવાઈ ગાલીયાની પેઠે સોભતી હતી. તેમાં જાત જાતના રંગેરંગી ફૂલો જોયાં હતાં. જુલો ઉપર પણ ફૂલો ફાવી નીકળ્યાં હતાં. એમની મુગ્ધ અમારી નાસિકાઓને કરી રેતી હતી. રેકરીઓ ઉપર ઘેટાંઓ. જ્યાંયાં ચરતાં હતાં. ઝાડોમાં ખિસકોલીઓ અહીંનહીં નાનાનાસ કરી રમતી હતી. ઝરણાંઓમાં માછલીઓ રમતી હતી. અલૌકિક સુંદર એ દરેકો હતો. મદ મદ વાયુ વાતો હતો દવા રહુર્તિમય હતો. અમે આનંદથી પ્રવાસ કરતા હતા.

‘અમે ગ્યાન્ટસે આવી પહોંચ્યા. અહીંથી આગળ પરદેશોને જવાની મનાઈ છે. અહીં અમેનોતો

પ્રતિનિધિ ક્રાન્સલ પણ રહે છે. મારા મિત્ર સોદામરે અને મારો સાથ હોડવો. એ મને આગળ લઈ જઈ સહે તેમ નહોતું. કારણ કે પરદેશીને તિમેટમાં લઈ જનારને પ્રાણીત દંડ થાય છે. આથી મારે ફરજિયાત ગ્યાન્ટસેમાં પહોંચું પડ્યું.

‘ગ્યાન્ટસેથી હું કેલાસ યાત્રાએ ગયો. શિવરાત્રિ આવી હતી એટલે હું કેટલાક દિવસ સાધુમં-પાસીએ સાથેના સેવમાં મળીને કેલાસ અને માનસરોવર તરફ યાત્રા માટે ગયો. એ યાત્રા પત્રપાળી હતી. કારણ કે પ્રવાસમાર્ગ અત્યંત સૂકો, બરફથી છવાયેલો અને લગભગ સાવ નિર્જન છે. ગામડાં પણ કવચિત જ મળે છે. જમીનમાં માસતું એક તણખતું પણ મળે નહિ. એટલે દટને માટે કાંઈ જોરાઈ મળતી નથી. માથામને માટે ગામડાંઓ સત્તુ (જવ જેવા અનાજનો સોટ) આપે છે તે ઉપર નમવાતું રહે છે. અત્યંત કઠિન અને મુશ્કેલી ભરેલો આ પ્રવાસ છે. પ્રવાસમાં જમને મુશ્કેલીઓ પાર વગરની નહીં.

‘અમે માનસરોવર પહોંચ્યા. માનસરોવર અને રાક્ષસતાલ આ એ સરોવરો એક બીજાની બગસમાં આવેલાં છે. એનાથી થોડે દૂર કેલાસપર્વતનું બરફમય શિખર દેખાય છે. માનસરોવર સેકડો માઈલના વર્તુલન મેટું સરોવર છે. રાક્ષસતાલ એનાથી નાનું છે. એ બંને સરોવરના કિનારે સાબો દસો રહે છે. માનસરોવરમાં પવન ફૂકતો હોય ત્યારે મોટાં મોટાં જીલ્લો છે. એ સુંદર દિવ્ય સરોવરનું ગળા બહુ જ સોતળ દિમ જેવું છે. રનાન કરતાં ઝળઝળાટી થાય છે.

‘સાધુઓ સાથે મેં પણ કેલાસપર્વત જઈ એની પ્રદક્ષિણા કરી. કેલારુપર્વત ૨૩૦૦૦ ફૂટ ઊંચું જેળ તજી જેવા આકારનું શિખર છે. એનો ઉપરો ભાગ બરફ-આગ્રહિત છે. સુંદર દરેક છે પણ સેકા પ્રદેશમાં હોઈ વનસ્પતિ નથી.’

‘કેલાસની યાત્રા પછી અમે માનસરોવર આવ્યા. માનસરોવરને કિનારે તિમેટપન લાખાઓનો મઠ છે. હું તો જુલખની તરીકે ત્યાં સારો આદર પામ્યો. મેં ત્રણ અઢારાઈમાં ખિખીયુના વેશમાં એ લાખાદરી- (પદ)માં ગાળ્યાં. મઠનું પ્રેમી હતો. મારા હાથ એણે આસ પ્રીત દેખાડી ઘેટાનું દૂધ અને સત્તુ ભરવાડો દઈ જતા તે અમે ખાતાં હતાં. મેં અહીં પણ મુઠ

ધર્મનો અભાસ ચાલુ રાખ્યો. હું હવે બોધવ-
ચાલવામાં, વેદમાં અને રીતરિવાજમાં પાંખો તિમેટિયન
બની ગયો હતો.

‘મારે તો તિમેટની રાજધાની દ્વાસામાં પહોંચવું
હતું. એક લામા ટાસા સીરાઈમાં એટલે ટાસી લામાના
મઠમાં જતો હતો. હું એની સાથે નીકળ્યો. રસ્તામાં
ગામડામાં બીજા માંગતા અમે ધણી રજો સહેન કરીને
ટાસી સીરાઈમાં પહોંચ્યા. મને ત્યાં ખજાર પડી કે
ટાસી લામાને તિમેટમાં ખૂબ પૂજ્ય ગણવામાં આવે છે.
દ્વાઈ લામા પછી પૂજ્યતામાં ટાસી લામા આવે છે.
એકે તિમેટની મૂળ ગાજીય અને શાસનસત્તા દ્વાઈ
લામાના હાથમાં છે. જે ટાસી લામાનાં દર્શન કર્યાં.
મને એ પવિત્ર પૂજ્ય પુરુષ લાગ્યા. એમના વિચારમાં
એમની સત્તા છે.

‘હું ત્યાંથી દ્વાસા તરફ એકશે રવાના થયો.
ગામડામાં લામા તરીકે મને સારું માન મળતું હતું.
ખાવાને ઓરાક લીખ માંગતા મળી રહેતા. તિમેટમાં
રાજપરશાસન અને ધાર્મિક સત્તા બંને લામાઓના
હાથમાં છે. પ્રભુ લામાઓને જહુ પૂજ્ય માને છે. જ્યાં
જુઓ ત્યાં મઠો આવેલા છે. આ મઠોમાં હજારો
લામાઓ રહે છે. પરંતુ તેમાં મને વિદ્વાન શોધા જ
મળ્યા. ઘણો ભાગ અજ્ઞાન અને સ્વચ્છંદશચારી હોય
એમ મને લાગ્યું જતરમતર કરી પ્રાંતને વહેમોમાં
રાખે છે.

‘રસ્તામાં એક યુદ્ધ આવી. તેમાં એક જુદ સાધુ
રહેતો હતો. આ યુદ્ધને ચારે તરફ જોઈ ચાલી
દીધી હતી. એમાં ચરીર નીકળી ન શકે એવી એક
નાની બારી રાખી હતી. બરવાડો અને ગામડિયાઓ
એ, બ.રી બરે રેટ્યા અને ચાકતું દૂધ ચાકુને પહેર્યા-
કના હતા. પિસ્તાળીયા વરમો થયા આ સાધુ કર્યા મ
પણ મથા વધારે આ યુદ્ધમાં પુરાઈ રહ્યો છે. ત્યાં
ધ્યાન ધરે છે. એમ મને આસપાસના ગામડિયાઓ-
એ જણાવ્યું હતું. વૃદ્ધ સધુ મૌન માળે છે. જે એ
પવિત્ર પુરુષનાં દર્શન કર્યાં.

‘તિમેટમાં વનસ્પતિ થોડી છે. પંદર હજાર ફૂટથી
જાણે પ્રદેશ છે. ચારે તરફ બરફ-આંધ્રાદિન મિરિ-
શિખરા સૂકાં, બૂખરા રંગનાં કાળ કારાળ જેવાં દેખાય
જે જંગલી વાક જનાવરનાં ટોળાં ભેળાં. તિમે

ટના લોકોનું એ કષ્ટવૃક્ષ છે એમ મને પાછળથી
ખજાર પડી. દૂધ વાક આવે, દાંડ વાક ઉપાડે, માળવા
માટે ગળતણ સારુ જાણી વાક આવે; સ્વારી પણ
કરાય, માખણ પણ એનું જ મળે, પ્રભુ માંસ પણ
વાકનું જ ખાય, કમડાં પણ વાકના ચામડાનાં પહેરે,
એકાં પણ વાકના ચામડાનાં જ બનાવે છે. આ
શિયાળામાં બરફ નીચે જાયેલી લીલ આવે છે. એના
પૂછાના કામળ વાળોની ચમરીઓ દેવમંદિર માટે દિવ-
માં વેચાપ છે. ખીલ જનાવરોમાં પુષ્પળ થેટાં છે. મોઢાં
શિંગડાવાળાં બકરાં ઘણાં થોડાં છે. ચાંપો-મેસો નથી.

‘દિવ જનાવરોમાં શિયાળ અને વરુઓ છે. એ
મુસાફરીમાં વરુઓએ ઘણો ત્રાસ આપ્યો હતો. એજ-
નાથી બચવા માટે મોટી કાંચ મારે રાખવી પડતી
હતી. સંજ્યા પછી હું પ્રવાસ કરતો જ નહોતો. દિવથી
આવતાં ૧૮૦૦૦ ફૂટ જાયેની તકલા પાસમાં મને
એક મોટો બરફનો ચિત્તો મળ્યો હતો. અમે ઘણા
મુસાફરી હોવાથી જાનોમાનો ચાલ્યો ગયો હતો.

‘તિમેટમાં આ ખૂબ પિવાય છે. ચામાં માકનું
માખણ અને માકું મેળવે છે. કાંચા બરફમય પ્રદે-
શમાં જનાજમાં સગુ નામનું ધાન્ય થોડું થાય છે.
પ્રભુ જહુ જ થોડી છે. ઓરાકમાં વાકનું માંસ હોય
છે. હું ગામડામાં ફરતાં ફરતાં દ્વાસા તરફ જતો
હતો. તિમેટિયન ગામડિયાઓ સાદા સીધા, અજાણ,
વહેમી અને લામાઓ તરફ ખૂબ શ્રદ્ધાળુ હતા. સ્ત્રીઓ
ખૂબ સ્વતંત્ર-પુરુષોથી દબાવેલી નહોતી. સ્તુતિદાયક
ઉચ્ચ પ્રેરના દવાપાણીથી લોકો તંદુરસ્ત છે. ટાંઢે
લસિ ક્યારે પણ નાતા નથી. પાણીથી બીએ છે.
ગંદા રહેતા હોઈ ચરીરમાંથી દુર્ગંધ છૂટે છે.

‘આમળ પ્રવાસ કરતાં એક દિવસ હું એક કડીને
માઝે જાયા શિખર ઉપરથી નીકળતા માઝે ઉપર
ચડીને દાકિતો દાકિતો ખીજમાં આવ્યો. ઓમિયા
જમ જેવા પાંચ થોડેસ્વાર મારા તરફ ધસી આવ્યા.
(દ્વાસા તરફ થોડી ખેતી હોવાથી ત્યાં ટટુઓ પાળવા-
માં આવે છે.) આ કાયકર વિકરાળ લૂંટારા હતા. પણ
મને જુદ ધર્મનો સાધુ ભેઈ એઓએ મને જવા દીધો.
મારી પાસે કશુંયે હતું પણ નાંદ. બાકી આ લોકો
મુસાફરોના પ્રાણ અને ધન બંને હરી લે છે. આ સર્વે
મોટા ચરીરવાળા અદ્ભુત નિકામણ માણસો હતા.

‘હું’ રસ્તામાં જનતા સુધી મોકામાં જ ઊતરતો હતો. મારું જીવનમાં નું મુખ્યસ્તંભનું ઠીક જાન જોઈ મને સારું સન્માન મળતું હતું. દરેક મઠ પૂજા વિશાળ હતો. સેકંડો લામાઓ ત્યાં રહેતા હતા. અમારા હિંદુઓમાં સાધુઓ પાછા સંસારી બની શકતા નથી. પણ જીવ સાધુઓ જોઈએ ત્યારે પીળા ચોરસો ઉતારી સંસાર માંડી શકે છે. તિબેટનો કારભાર અને કુલ સત્તા લામાઓના હાથમાં છે. મોટા વર્ગ અત્યંત-અનુભવી છે.

‘તિબેટમાં લાકડાં કે કાલસો નથી, આથી લોખંડ મરણ પામે એટલે બાળતાં નથી. જમીન પરંતુ મધ્ય હોવાથી ઘાટવાનું પાકવે તેમ નથી. એક ઠેકાણે એક માથુસ મૂકાને કાપી કાપીને સમળીએને માંસના દુધા કેંકતો હતો. મને પછી જ ખમર પડી કે તિબેટમાં આ ચાલ સાર્વત્રિક છે.

‘હું ઉપરે દલાસા પહોંચ્યો. એ ચહેરે જૂની બાલધીનું છે. આખા રાજ્યનો યાસક દલાઈ લામા પોતાલાના મહેલમાં રહે છે. એ મહાન ધર્મગુરુ, એક મહાન દેવનો અવતાર અને તિબેટનો માલિક ગણાય છે તે તો મને ખમર હતી. પરંતુ મને ખમર નહોતી કે એના મરણના બરાબર સમયે તિબેટમાં જે છોકરા જન્મ્યા હોય તેની પાછી નોખ તૈયાર કરીને અમુક લક્ષણવાળા છોકરાને દલાઈ લામા એટલે રાજા કરતી તરીકે સ્વીકારાય છે. એના બાળપણ દરમિયાન રિન્પોચે રાજ્ય કરે છે. લામાઓની લાગવગ મોટી છે.

‘પોતાલાના મહેલમાં એક વિદ્વાન સાધુ તરીકે મને દલાઈ લામાનાં દર્શન થયાં. મને એ વિચાર-વંત પુરુષ લાગ્યો. મહેલમાં જ જીવનમાં છે. ત્યાં હમેશા મોટા હિસસો થાય છે. દલાઈ લામા પરણ્યા નથી. દલાઈ લામાએ મને આશીર્વાદ આપ્યા.

‘એક મોટા રાજદારી અને ઉપવહારે મને જમવા બોલાવ્યો. મને ત્યારે જ ખમર પડી કે એની પત્ની તે એના બીજા નાના વજુ બાઈઓની પણ પત્ની છે. મોટાભાઈની પત્ની વારાફરતી નાનાભાઈઓને પણ પારણે છે. તિબેટમાં એક બી એક સાથે અનેકની પત્ની બની શકે છે.

‘એક દિવસ એક યુવતી વાગ્ગામગ્ગ અને સાજ સાથે ધામધૂમથી જતી હતી. મેં તેનું કારણ પૂછતાં જણાવ્યું કે બીજા પ્રજાઓમાં વરરાજા કન્યાને ત્યાં

પરણવા બાજુ છે, તિબેટમાં કન્યા વરરાજાને ત્યાં આજતેવાજને પરણવા બાજુ છે.

‘પ્રજાની બાળકોને શિક્ષણ સાધુઓ આપે છે. ધાર્મિક શિક્ષણ અને અક્ષરજ્ઞાન અને સાધુઓ આપે છે. નિર્વામત સૂર્યો, હાઈસૂર્યો કે કોલેજો ત્યાં નથી.

‘પાછળથી આપની મહાન વિદ્વાન તરીકે કીર્તિ સાંભળી હું આપનો શિષ્ય થયો. આપની પાસે અનેક પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી લોકામાં વિદ્વાન તરીકે પંકાયો. કેટલાક મને કાવિયજ્ઞને મહાધિય માને છે. આ મારી હકીકત આપના મરણમાં નિવહન કરું છું.’

મહાત્મ પ્રસન્ન થઈ મોઝ્યા: ‘સાધુ, સાધુ, તસ! તેં પરિચય કરી વિધાનન કર્યું’ છે. પણ અતિ વિચાર કરતા જણાય છે કે તું અને રહે તે તારી અને મારી બંનેની જિંદગીને બધ રૂપ છે. મારે પહેલી તકે તું ચાલ્યો જા તો, દલ દિવસ પછી અહીંથી મારા એક શિષ્ય મોટા રસાલા સાથે રાજા હોય કારણે હકકતા બધ છે. તું એની સાથે ચાલ્યો જા. હવે અહીં રહીશ નાહ. હું મારા શિષ્યને બાળા મણુ આપીશ. તારા ઉતારેલા પુરતો લઈ જવા માટે તને એક વાક પણ મઠ આપશે.’

સર ચંદ્રલાસ તિબેટથી પુરતો લઈ હિંદમાં આવ્યા. એમના તિબેટના પ્રવાસની કથાઓ વર્તમાન પત્રમાં છપાઈ. તિબેટ સમરતને આના ખમર એમના એલચીએ કરી. તપાસ થઈ. પરિણામમાં પોલા વિદ્વાન મહાધિયને સુદારરમાં હપતે સનાધ લઈ પડી.

સર ચંદ્રલાસનું આ ચરિત્ર છે.

★

તા. ૬. તિબેટ જમતમાં સૌથી જીવો પ્રદેશ હિમાલય પરંતુમાં આવ્યો છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૪૬૬૨૦૦ ચોરસ માઈલનું પરંતુમાં છે; પણ વસ્તી માત્ર ૩૦૦૦૦૦ની ગણાય છે. પારેશીઓને પ્રવેશનિષેધ છે. તિબેટ ચીનાઓના રાજ્ય નાથે હતો પણ હમણાં ચીન વરસો જવા સ્વતંત્ર છે. ધર્મ જીવ છે. હિંદમાંથી પ્રસરી હતો. હિંદમાંથી તિબેટમાં જવા માટે જીવો પરંતુમાં ૧૬૦૦ થી ૨૮૦૦૦ ફૂટ જીવો છે. ચીન સાથે યુધ્ધ નેપાલ છે. તિબેટમાં વારતા સુદેશ છે. પણ રહેવે કે પાછી સહકો નથી. વર્તમાનપરો નથી. આધુનિક યત્રો પણ નથી સેન્યા પણ હજી તોરકામાં કે પોલી જાંઠક તલ-વરો વાપરે છે. દેશમાં ખનીજો છે પણ વણસીયામણી છે. પ્રજા તરીકે પણ સુખી છે.

સુદામાના તાંદુલ

અનુવાદ
'આવાહે આમ'

ધા રાસભાની ચૂંટણીમાં તાલેતમાં જ બહુ-મતીથી ચૂંટાઈ આવેલ અને સેતારા પ્રધાન તરીકે નિભાયેલ થી. દેવચક્રમાઈ સાહેબના બંને સત્તરના આઠ વાઝામાં બે ગામડાના સત્તરનો આવી પહોંચ્યા છે લાલ પામડીવાળા પદાવાળાએ એમને સાહેબના મુલાકાત માટેના 'વેઈટીંગ રૂમ'માં બેસવા કહ્યું છે અને એ બંને સત્તરનો એ ઓરડાનું બારીક નિરીક્ષણ કરવાના કામમાં રોકાયા છે.

ઓરડાની દીવાલો જુલું કલક કરી હોય તેવા કાગળથી મઢેલી છે. પાછલી ભીંતમાં ત્રણ બારીઓ છે, જેમાંથી બહારના બગીચાનો થોડોક કામ દેખાય છે. કાળી તરફની ભીંતમાં એક દરવાજો છે, જે બહાર વરંડામાં પહોંચેલો હોય તેવું લાગે છે. જમણી તરફની ભીંતમાં ત્રણ એક દરવાજો છે જે બંધ છે. વીજળીની પાંચ અતોવાળું ઝૂમર ઓરડાની બરાબર વચ્ચે હત સાથે જડેલું, ઝૂલી રહ્યું છે. દીવાલો ઉપર ત્રણ અતો-ઓ છે જે દીવાલ વચ્ચે એક ખૂણામાં એક ટીપાઈ ઉપર વીજળીના પાંચ છે જેનો એક છેડો વીજળીના બટનના 'સ્વેચ' પ્લગ'માં નોડેલો છે. એક બારી પાસે ટેલિફોનનું ખાલી 'કનેક્શન' છે જેમાં 'પ્લગ' બરાબર ટેલિફોન ત્યાં ચાલુ કરી શકાય ઓરડાની ફરસ શેતરુંખથી ઢાંકાયેલી છે, ને તે ઉપર એક તરફ ત્રણ ચાર માથુસ બેસી શકે એવો એક સોફા, બીજી તરફ આમકાની ગાદીવાળી ત્રણ ખુરશીઓ ને ત્રીજી તરફ એક આરામખુરશી તથા એક મુંઝા-ખુરશી એટલું ફર્નિચર પડેલું છે.

આવેલ સત્તરનોમાંથી એકનું નામ મેધો પટેલ છે ને બીજાનું નામ મેધા થામા છે. મેધા પટેલે કડિયું, ચોરજો ને ફેરા એવો એકનો જ પોચાક પહેર્યો છે ને ઉમર લગભગ ૪૦ ઉપર લાગે છે મેધો જુવાન છે ૨૭-૨૮ વર્ષનો લાગે છે ને ખાદીની કફની તથા લેધો પહેર્યો છે. માથે ખાદીની ટોપી છે ને હાથ એક થેલી છે. પટેલને ખબરે બેસ ત્રણ છે, ને

એસનો ઉપયોગ બતારે તો તેમણે કાર્ક બાંધવામાં કર્યો છે.

પટેલ મુંઝા ઉપર બેઠા છે ને મેધો આમકું મટેલ ખુરશી ઉપર ઓરડો નોવામાંથી નવરા પડી બને એકબીજા સાથું જુલું છે. પરિચય કરવો કે નહીં તેના બહીમર તિચાર કરે છે. આખરે પટેલ શરૂઆત કરે છે: 'કયું ગામ ?'

'અરેસર. તમારું ?'

'કરેલું.'

'વળા માછી ચુપડીદો છવાય છે. પટેલની નજર જે બારણાથી તે દાખલ થયા તેના પર લાકડા બહારો ઓડેલા છે ને Waiting Room એ લખ્યું છે તેના ઉપર જાય છે ને પટેલ તે ઉકેલવા પ્રવળ કરે છે. 'એમ...એ...'

'ઈ, 'એમ નથી, 'કમ્પ્યુ' છે કમ્પ્યુ મેધો કહે છે.

'ના, કાર્ક. ના. 'એમ જ છે, અમારે ૧ અગાડી પેલો મોટાકો ને બહારવાનો વરજ ચાલે લે તઈ મારતર હારે મારે સારી બનતી થેલી. તી ઈમાં મને અમેજ કહોય બોજાખતો કીધેલો. એ, 'એમ જ છે. એનાથી ગેધો હોય એ 'કમ્પ્યુ'.'

'એમ ?' મેધાએ ધાનીના તિરસ્કારથી કસી કહ્યું. 'હા, આમળ વાંચો નેલો.'

'એમ...એ...વન...વન એટલે એકડો હા કે !

'સાવ ખોટું'

'હશે કાર્ક, તમારે તમે વાંચો, બાપલા.'

'જુઓ: કમ્પ્યુ...એ...આઈ...રી...આઈ... એન...સી...'

'સી, છે કે જી ?'

'સી છે સી. ને જુઓ પછી આર...ઓ... ઓ...એમ.'

‘દરો. તે એ શું લખેલું છે? સા’બનું નામ છે?’

‘ઈ કાંઈ મને નથી આવડતું. મેં તો અક્ષર ઉઠાવી આપ્યા.’ આટલું બોલી મેથાએ મૌન ધારણું કર્યું.

‘હા. તમારે, થોડી વારમાં જ પછે પાછી ચર-આત કરી. તમારે સા’બને શું કામ મળવાનું થયું?’

‘દેવશંકરબાઈને, મેથાએ ‘ભાઈ’ શબ્દ ઉપર બાર દાખાં પોતેના ‘સા’બ’ શબ્દ સામે સ્પષ્ટ દર્શાવી છે, પણ પોતેના ‘વાનમાં એ આવ્યું નથી. ‘દેવ-શંકરબાઈ’ને મેથાએ કહ્યું, ‘અમારે જૂની જોળખાણ છે. હું અંદરમાં દરિયન કાપું કર છું. આશ્રમમાં હું હતો ને બાપુની સાથે ત્યાં જ રહેતું હતું. પણ દેવ-શંકરબાઈ કહે કે અમને આવેર કાપું કર બોલો પોસાય નહિ, એટલે પછી હું અંદર આવ્યો ને ત્યાં જ કાપું ચરું કર્યું’. વળી ચૂંટણી વખતે સમસ્ત દરિયન કામના મત જોળવાનું ને મેળવવાનું કામ મને જ સોંપવામાં આવેલું’. દેવશંકરબાઈ આવેલા ત્યારે મને કહે કે અંદરના ને તેમાં શે આસ કરીને દરિયનોના મત માટે તો મેં તમારા ઉપર જ હોડયું છે. ને મેં જ કીધું કે એ જાગત આવે ફિકર કરવી નહિ.’

‘અમારે કંઈકમાં જ ત્યારે ઈમ જ થયેલું તો દેવ-બાઈ સા’બ આપ્યા ને કે’ એવો મેથા પટેલ, આ વખતે આપણું પ્રશ્નનું નોક નો જાવ. મને કહે કે તમારે ત્યાં સગઈન સહથી સારું છે ને એવો હેવાલ પણ મેં જાપાંઓમાં મોકલી આપેલ છે ને એમાં તમારા ફાટુ પણ છે.’ આટલું બોલતાં પટેલ ખેસતી ચાંકી બોલે છે ને એમાંથી એક ફાઈલ કાઢી મેથાને જતાવે છે. ‘આ રિયોઈ ફાટુ ને આ હેવાલ ને આ રાની સાલમાં હું એસમાં ચણેલા તારે જાપાંમાં અગર આવેલા છું ને આ કરેલું મામમાં સગઈન માટે દેવ-બાઈ સા’બ પધારવાના હતા તારે સહુ ચેંસી મારા ઉપર કામજ લખેલો એ. ચૂંટણી વખતના આ એમના પત્રો.’

‘હા.’ મેથા ફાઈલને જતલે કે જર્નલમાં એ જુએ છે. હજુ ખેસમાં એક પડીકું પડ્યું છે એ જુએ છે ને પૂછે છે: ‘પણ, આ શું છે?’

‘આ! આ તો પેંડા છે. દેવબાઈ સા’બને આલખ

માટે. પટલાણીએ પોતાની જાતે મરતી એસના ફાઈલમાં આવના બતાવેલા છે. હું તો ઈમ ને ઈમ આવતો’તો તારે મને કે’ કે ઈમ ને ઈમ તો સુદામાની વધુએ જ સુદામાને કરસન ભગવાનને ત્યાં નો’તા જવા દીધા. આ આટલા પેંડા હોતા જાવ, ને કેવો કે’ સુદામાના તાંદુલ’ છે.’

‘વાહ!’ મેથા ફિક્કું હસે છે. મનમાં તો એ ઘેર ખેલેલ પત્ની ઉપર ચિદાય છે કે પોતાને આનું કાંઈ મોટ લઈ જવાનું તેણે સુઝાઈ નહિ-પણુ બહારથી બેરકારી જતાવે છે.

જે દરવાજો બધા જ તેની પાછળથી કાંઈક અવાજ આવે છે ને પટેલ તથા મેથા જાને ધડીલાર થૂપ થાઈ જાય છે. જાને કાન મારે છે, પણ કાંઈ સ્પષ્ટ સંજ-ભાવું નથી. એટલામાં પટાવાળો ત્યાંથી પસાર થતો દેખાય છે તેને મેથા પૂછે છે: ‘અમારા આવવાના અગર આપ્યા છે ને?’

‘સેક્રેટરી સા’બને ફેરાગ્યું છે.’

‘એ કાણુ વળી?’ મેથા પટેલ પૂછે છે પણ પટાવાળો જવાબ દીધા વગર ચાલ્યો જાય છે.

પાંચ-દસ મિનિટ એમ જ કાંતિમાં પસાર થાય છે, ત્યાં વચ્ચે જાણ દરવાજો ખૂલેલો દેખાય છે અને જાને બીજા મઈ જાય છે દરવાજો ઉઘાડી સેક્રેટરી મિ. કનકપ્રસાદ ઝોરડામાં આવે છે ને જાને પૂછે છે: ‘તમે દેવશંકરબાઈ સાહેબને મળવા માંગો છો?’

‘હા છ’ જાને એકા સાથે જવાબ આપે છે.

‘તમે કાઈ એ ‘એપોઈ-મેન્ટ’ લીધેલી.’ બંનેના મોઢા ઉપર આશ્ચર્ય જોઈ તે વધુ સ્પષ્ટ કરે છે: ‘સાહે-બની પાસેથી અચાઉથી મળવાને દાર્ઝમ લીધો છો’

‘ઠમ શું લેવો’તો! છમણે તો કાંધેલું જ છે કે મારું કામ પડે તો તમારે અડધી મતે પણ આવવું.’

‘ક્યારે કાંધેલું?’

‘ચૂંટણી વખતે મામમાં આવેલ ત્યારે.’

‘કાંઈ દરો. પણ પ્રધાનપદે આપ્યા પછી તમે એમની સાથે મુલાકાત માટે સમય નક્કી કરેલો ખરો?’

‘મેં એમને પત્ર લખેલો જે અંદર ને તેની આસપાસનાં માંસોની દરિયનપ્રવૃત્તિ બંધ થોડી

હે તે! એ કાળે તેા કાછને રવને ન ખ્યાલ નહેતો. કે, હાથમાં ને પેસામાં ઊછરેલો મુલ્યો અન્યુત આવેા મોટા ક્રાન્તિકારી કાર્યકર તીવરો.

પિતા મિયોસોફિસ્ટ હતા. એટલે જ ને બાઈબોને મેદિકલેશન પછી મિયોસોફી પ્રવૃત્તિના પ્રખર નેત્રી થીવતી એની ખેસ ટે રથાપેલી સેન્ટ્રલ ટિંકુ કોલેજમાં મૂક્યા. પછી તેા એ કોલેજ મદાયના પદ્ધિત માલ-વીમજની નિગેહ્યાની નીચે બનારસ ટિંકુ વિદ્યાપીઠ જની. એ વખતના કોલેજના સ્ટાફમાં પ્રિન્સિપાલ તરીકે મિયોસોફીના અગ્રણી નેતા ને પ્રખર વિદ્વાન જ્યોર્જ એરુડેલ ને પ્રેક્ષકોમાં એક પ્રો. પી. કે. તેલંગ હતા. પ્રો. તેલંગ અતિ હિન્દુ કક્ષાના પ્રાધ્યાપક હતા. એમની કને તેજસ્વી છુદ્ધિમત્તા તેા હતી જ, પણ સાથે ખૂબ જ આદિઅશીલ અને હવંત યાન-ગાનના અભ્ય મિશ્રણ જેવા હતા. અને કાષ્ટ્યો પર આ અધ્યાપકોના ગાદી અસર પડેલી કે મહિનચાએ ઉપર અન્યુત પટવર્ધનને કાણુ લાવે કેમ પહેલેથી જ રુચિ નથી. એમાં એ એવા પારંગત પણ નથી. એમની હાઈસ્કૂલની માર્કસીમાં મહિનચાએમાં હમેશાં એ 'શ્રેષ્ઠ'ના (મહેરખાનીના) ગુણ મેળવી પાસ થયેલા. અર્થશાસ્ત્રના વિખ્યાત પ્રોફેસર ડો. યાનચંદના હાથ નીચે તે બનારસ ટિંકુ વિદ્યાપીઠના અર્થશાસ્ત્રના એમ. એ. થયા ને બધુ અભ્યાસથી પુરોપ ગયા. યુરોપ અભ્યાસ પૂરો કરી પાછા આવ્યા પછી એ બનારસ ટિંકુ વિદ્યાપીઠમાં જ અર્થશાસ્ત્રનું પ્રાધ્યાપકપદ એમને મળ્યું. જયપ્રકાશ નારાયણ પણ બનારસ ટિંકુ વિદ્યાપીઠના પ્રોફેસર બની ચૂકેલા છે. એ પણ કોંગ્રેસ સમાજવાદી પક્ષના આ નેતા-ઓની બાબતમાં નોંધાવું એકજે. રાર પટવર્ધન અને અન્યુત પટવર્ધન બંનેએ કોલેજ-કાળમાંથી જ જલ્દેર પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવા માટેલો મોટાકાછએ તેા અખિલ હિંદ આંતર વિદ્યાપીઠ-વક્તવ-ચક્ષ-All India Inter University trophy જીતેલો. અન્યુત વિદ્યાપીઠની પાર્લમેન્ટના વડા પ્રધાન ચૂંટાયેલા.

એ અરસામાં સવિનય કાંગેની ચળવળ શરૂ થી. રાવ પટવર્ધન, રવજાવ પ્રમાણે, પહેલેથી જ હકતમાં ઝુકાવ્યું ને જલ્દેરેલમાં પેડા. હકતે ખૂબ વેગ પામ્યો હતો. બનારસ ટિંકુ વિદ્યાપીઠના જુવાન પ્રોફેસરથો ન રહેવાયું. એમણે પ્રાધ્યાપકપદ છોડી દીધું, ને

હકતમાં કંપચાવ્યું. મુંબઈના બૂગર્મ પ્રધાનમંડળ (Shadow Cabinet) નુ એ સભ્ય બન્યા, અને 'શંકર'ના નામે નવે માર્ગે ક્રાન્તિકારી કૃત્ય કરવા માંડી.

ખરું કહીએ તેા બખ્ષે સવિનય કાંગેની નિષ્ક-જનાઓ સુવાન ક્રાન્તિકારી કોંગ્રેસ કાર્યકરોને ખૂબ સાલી હતી. નિઃસાચા સેનિનના કંડા હેઠળ સ્વરાજ્ય લીધું; તર્કી મુસ્તકા કમાલ પાસાના નેલ નીચે આઝાદ બન્યું; ચીને કો. સુન માટ સેનની આગેવાની નીચે સ્વરાજ્ય કંડાયું કિંદ કેમ દુલુ લગી સ્વરાજ્ય-વર્ચન રહે? આ સુવાન કોંગ્રેસ કાર્યકરોની ગાંધીજી પરની શ્રદ્ધા કમી ગઈ હતી એમ પણ ન હતું. કોંગ્રેસની સમયાઈ વિશે એમને રજા બાર પણ થંકા ન હતી; છતાં આમ કેમ? જુવાનોને કારણ જમ્યું: અવરિથન કાર્યશક્તિનો અભાવ. એમાંથી જ કોંગ્રેસ સમાજવાદી પક્ષનો જન્મ થયો.

અન્યુત પટવર્ધન સૌ પહેલાં પ્રધાનમાં આવ્યા કોંગ્રેસના ઈ. સ ૧૯૩૪ ના અધિવેશનમાં. એમની વિમારસરણી ને વક્તવચક્તિની લાજ સૌ પહેલી ત્યારે જ ઘઈ. ૧૯૩૬ની લખનો કોંગ્રેસના પ્રમુખ પદ્ધિત જવાદરલાજ નેહરુએ કોંગ્રેસ સમાજવાદી પક્ષનો સહકાર માંગ્યો. આચાર્ય નરેન્દ્રદેવ, જયપ્રકાશ નારાયણ અને અન્યુત પટવર્ધનને કોંગ્રેસ કારોબારીમાં જોડાવા આમંત્રણ આપ્યું. એ વેળા અન્યુત પટવર્ધન માત્ર ત્રીસ વર્ષના નવજવાન ક્રાન્તિકારી વિદ્વાન સમાજવાદી પ્રોફેસર હતા. પણ આમપ્રસિદ્ધથી અલિપ્ત રહેવાની કળા, એમના સહકારકર્તા જયપ્રકાશ નારાયણની રીતે વજાઈ ચુકી છે. એમણે વિનયથી એ આમંત્રણને નકાણું ને માત્ર કોંગ્રેસના અઢના સિપાઈ તરીકે જ કામ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું.

સત્યાગ્રહ તેા મેતાળીયનું બારડોલી કહેવાય છે. સત્યાગ્રહી હકતના વીરપુરુષ (Hero) અન્યુત પટવર્ધન હતા. એમની બૂગર્મપ્રવૃત્તિની અનેક શોમાંચક વાતો દિલકરમાં ગાજતી ઘઈ છે. એકવર એમને પકડવા ખાસ પોલીસ પાટી સતારા ગયેલી. અમુક ગામડાઓમાં એ ફરે એ, એવી બાળ પોલીસને મળેલી. નિષ્પૂજ્ય શોધને અતે પોલીસ હાથ પક્ષતી પાછી ફરી. વિધિનું વૈચર્ય કેવુ કે-જે દ્રેષ્ટનમાં પોલીસ પાછી ફરતી હતી એ જ દ્રેષ્ટનમાં આ અન્યેક ક્રાન્તિકાર

મુસાફરી કરતો હતો। એટલું જ નહિ પણ એક જ ધ્યાના એક જ ખાનામાં ૩ પોલીસ અને એનો મુને-ગાર સાથે સાથે બેઠેલા હતા। મુનેગાર માટે રૂપિયા ૫૦૦૦૦૦ ઈનામ પણ સરકારે કાઢ્યું. પણ કુદરત એ દિવસે ક્રાન્તિકારીની તરફેણ કરતી હતી. બીજું શું ?

બેતાળીસની લકતને કાઢીથી પણ વધુ સફળતા પૂર્વક ને કાઢીથી પણ વધુ લાંબો સમય દોરનાર કાઢ પણ અંકિત હોય તો તે અમ્યુત પટવર્ધન છે. ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટથી માર્ચીને ૧૯૪૬ના એપ્રિલ સુધી ૪૪ માસ સુધી કેટલાયે પ્રતિભા ધૂપી પોલીસ ને બીજી પોલીસને એમણે યાદ આપી છે. ૧૯૪૩ના મેમાં સાને શુરુજી જેવા કસાયેલા મરખમ નેતા, નાના સાહેબ અને મહારાષ્ટ્રના ભગતસિંહ તરીકે ઓળખાતા નીરર ક્રાન્તિકાર શિરુ લિમ્બે સુદાં પકડાઈ મર્યા હતા, પણ અમ્યુત પટવર્ધન પોતાની ભતને બાકાત રાખી ચક્રવા હતા.

એકવાર ભૂગર્ભ-કાર્યકર્તાઓની સભા મુમ્બઈમાં મળવાની હતી. પોલીસને આ વાતની ગંધ આવી ગઈ હતી. પોલીસે એકેએક મોટરની જગતી લીધી. અમ્યુતને કાફલર પણ આમાં પકડાઈ ગયો હતો. પણ આવે જ વખતે એમની પ્રત્યુત્પન્નમતિ, મજા જાની અસાધારણ સ્વચ્ચતા ને વિંદી પ્રત્યેતી બે રવાંદ ખીલી નીકળે છે એ વિન્ટોરિયામાં બેસીને પોલીસની વચ્ચેનચ્ચ થઈ દસતે મોઢે ભટકી શકેલા. પોલીસને શી ખજર કે, છુપાતો ફરતો કાવું કર તે આ ઉધાડે છે એ નાસતો ધૂપતો-ફરતો દરો? પણ બીજી મુસ્કેલી ખઠી જ હતી. પોતાનાં બળીનાં બધે વ સ્થળે પોલીસે દરોડે પાલો હોવાની આશંકા હતી એટલે એમણે આખી રાત્રિ વિન્ટોરિયામાં જ ગાળેલી.

નેતા એટલે સૌથી મોટો સેવક. પોતાના સદ કાર્યકરો ઉપર એ મા ને આપ નેટલું વઢાલ લખવે છે. ભૂગર્ભ-પ્રવૃત્તિના એમના તથા સાથીદારો હતા. એ એમની સુચનાઓ ટેકાણાસર પહેંચાકતા, ને અમલ કરાવતા. આ કામમાં એમને મોડું યત્ન, પણ સ્થાન પર પાછા ફરે ત્યારે એમનાં કપડાં પોવાઈને તેવાર થઈ જતાં, ને બોબન પણ તેવાર થઈ જતાં. પહેલાં તે આ સાથીદારોને હાથ કે, કાક આ બધું કરી જતાં હશે. પણ પછી તો ચોરી પકડાઈ. એમને

આગેવાન જ એમનો ચોર હતો। અહીં શાંધીએ પોતાને પણ નાખતાં યાત્રીને જાંધી ગયેલા મહા-દેવભાઈને કેવો પંજો નાખેલો, એ સુપ્રસિદ્ધ વાત સંભારવા જેવી છે.

અમ્યુત પટવર્ધનને બીજો એક સદૃશ્ય પણ પ્રત્યક્ષીય છે. આ શુવાખી લુગાનનું દિવાલર દિસ દોરત અને દુરખન પ્રત્યે સરખું ઉદાર રહી થકે છે.

એમની વિદ્વતા કેટલી ઉચ્ચ કક્ષાની છે, તે તો તેમના શ્રી. અશોક મહેતાના સદકારથી લખાયેલા 'દિંદો કોમી ત્રિકાણ'ના વાંચનથી જણાઈ આવે છે. 'દિંદો કોમી ત્રિકાણ'ને તો સ્વ. મહાદેવભાઈ જેવાએ પણ ખૂબ વખ પડ્યું હતું એ સિવાય પણ એમનો અભ્યાસ ખૂબ જ ઉત્કટ છે. છેલ્લામાં છેલ્લાં યાનવિદ્યાનનાં પુસ્તકોના સપડમાં એ રહે છે, ને કાઈ ને કાઈ વિષય પર એમને કાઈ ને કાઈ નવું કહેવાનું હોય છે.

કોમિસ સમાજવાદી પક્ષમાં જન્મપ્રકાશ નારાયણ પછી બીજું જ સ્થાન એમનું છે, એ વાત તો તાજે-તરની મળનાએ પુરવાર કરી આપી છે. તે એ કે, જન્મપ્રકાશ નારાયણના કોમિસ કારોવારીમાં બેઠાવા પછી કોમિસ સમાજવાદી પક્ષના નેતા તરીકે એમની વરણી થઈ છે.

દિંદો દેશપ્રેમી યુવાનવર્ગ અમ્યુત પટવર્ધનની 'અમ્યુત વેચાર' ઉપર છે, તે સકારણ છે.

[ધ્રુવ આધારમય યુમ્મદ મહેર-અલીફત Leaders of India]

..*

મગદ થઈ ચૂકી છે

એ અનેખી પોરાણિક કથાઓ

સ પ ય રૂ

કિં. ૧ શ.

દેવ અને દાનવ

દ. મયુર કિં. ૨. ૧-૮-૧

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણુપીઠ : વાવનગર

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

લેખક
છાયાલાલ મૈનસિંગ કામઘર ●

જી કુ ૩૨

આ બપોર દિવસોમાં જ્યારે મહત્વાકાંક્ષા, તિરસ્કાર અને નાશના અસરો, જગત પર છટા મુકાયા છે ત્યારે વિશુદ્ધ વિચારો ધરાવતા બહુ જ યોગ્ય લોકો હશે. ઉપેન્દ્રશર્મા આ પૈકીના એક હતા. આધ્યાત્મિક વિષયો પર કેટલાક મિત્રો સાથેની વાતચીતમાં એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો કે મનુષ્યોને વળગતા બધા દેવો મેલા દેવો હશે કે કેમ તથા તેમની સુધારણા શક્ય છે કે કેમ ? શર્માજીને એવો મત હતો કે, મનુષ્યોની માફક તેઓ પણ સાચાણુ વર્તન શાખવી શકે છે અને આ વાતનું તેમણે પોતાની નીચેની અંગત વાતચીત સમર્પન કર્યું.

જ્યારે હું નોકરી કરતો ત્યારે મલખારના દરના ખૂણામાં મારી બઘી થઈ. ત્યાં કેટલાક વર્ષો સુધી રહ્યો. તે વખતે મારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની હતી. હું ત્યાં મારી યુવાન પત્ની, માતા તથા બે ભાગદાને લઈને ગયો હતો. હું જે ગામમાં રહેતો હતો તે નાનું ગામ હતું. તેમાં ત્રણ મોટી શેરીઓ, નાકવા-ધોવા માટે ચાર તળાવો અને એક માછન દર નદી હતી. પરંતુ નજીનું રેલવે સ્ટેશન વીસ માઈલ દૂર હતું. જંગલો-વાળા પશ્ચિમમાંથી આ ગામ એક જ માછલ દર હતું.

લોકો મલખાલમ તથા સંસ્કૃત ભાષામાં સારી રીતે જાણાયેલ હતા અને તેમના ચોક્કસજાણે તો મોંઢકનો પરીક્ષા પસાર કરી હતી. છતાં મને જણાયું કે દરેક માછલ જૂત, પલિત, વળગાડ તથા જાદુશરોમાં માનતો હતો મે રહેરની ઉચ્ચ કેળવણી લીધેલ લોકો થોડા સમય હું તેમના પ્રતિ દ્વાર્દ દર્શિથી નોતો હતો પરંતુ અનુભવે મને મારી બૂલ જતાવી

એક રાતે હું અચાનક ભરનિદ્રામાંથી જાગી ઊઠ્યો અને મને જણાયું કે મારી પાંચે મારી ગર્જવતી પત્ની નહોતી. તે વાકામાં મઈ હશે તેમ માની હું : કાનસ લઈને ડોઝો કેમકે દરેક વાકામાં સર્વો પરંતુ મારા આચર વ્યવે મને જણાયું

કે શેરીમાં પડતા બધા બારણા ખુલી હતા અને મારી પત્ની નીચે નહોતી. હું અંધારી ઉજાડ શેરીમાં દેહડો ગયો, મેં મારી પત્નીને તળાવથી દૂર આવેલી કાઠી તરફ ધીમે પગે યુપચાપ ચાલી જતી નોઈ, જ્યારે હું તેની પાસે પહોંચી ગયો ત્યારે તેની આંખો ખુલી હતી, પરંતુ તેમાં કોઈપણ પ્રકારનો ભાવ નહોતો. મેં જ્યારે તેને પૂછ્યું : 'મધગતે તું' એકલી બહાર કેમ નીકળી છે ?' ત્યારે તેણે કહ્યું : 'મને ખબર નથી,' તેને આશ્વાસન્ય સ્થિતિમાં નોઈને હું તેને ઘેર લઈ ગયો. અને પધારીમાં સુવરાવી દીધી. પરંતુ એક કલાક પછી તે જ વસ્તુ ફરીથી બની અને તે જ પરિણામ આવ્યું. નોકે સવારમાં તે હમેશની સ્થિતિમાં હતી અને રાત્રિના અનાવનો તેને લઈ કંપના પણ નહોતી.

બીજા રાતે તે મોટીથી ખૂમ પાડીને જાગી મઈ અને કહેવા લાગી : 'મારી જમણી આંખમાં કોઈએ સોય લોપી છે.' કાનસ લેવું કરીને નોતા મેં તે આંખમાંથી લે લીડું નાનું દીપ્તું પડતાં નોઈ. પરંતુ ચોપચામાં સોય લોપીવાની કઈ નિશાની નહોતી. ત્યાર પછીની બે રાત્રિએ ઉપરાઉપરી આવ્યા બનાવ અનર્તા મેં એક પ્રખ્યાત આયુર્વેદશાસ્ત્રી વૈદને બોલાવી તેની તબિબત બતાવી તે વખતે ત્યાં ધરિપતાલ નહોતી. વૈદે તેને બરાબર તપાસીને કઈ પણ દર્દ ન હોવાનું કહ્યું. તેણે કહ્યું : 'કદાચ તેને જાનનો વળગાડ હોવ. તમે સ્થાનિક મંત્રવાદીને બતાવી લુઓ.' આ માછલે આવીને થોડા મંત્રોચ્ચાર કર્યો પછી કહ્યું : 'ઝોરિ-રસાના જંગલના પેલા જાદુશરનું આ કામ છે.' આ જાદુશરે તાજેતરમાં પાસેની ટેકરીમાં પોતાનું નિવાસ-સ્થાન કર્યું હતું. પોતાની જાદુઈ વિદ્યા વડે તે મધ-શરતે મારી પત્નીને લઈ જતો હતો. તેણે વિચાર લેવું પેટ ચીરીને, સ્મશાનમાં કાઈ મેલી વિદ્યાની સાધના કરવા માટે ગર્જને લઈ જવાનો હતો મધ-બારના સામાન્ય કક્ષાના જાદુશરો તેની વિદ્યાનો સાધનો કરવા અશક્ત હતા. તેણે મારી પત્નીને કાઈ દરના સ્થાનમાં મોકલી દેવાની સલાહ આપી. મે

તેની સિખામણ માનીને હું મારી પત્નીને તેને પિયર મકુરા મૂકી આવ્યો.

મકુરાથી મને દર અઠવાડિયે પત્રો મળતા હતા. તે પરથી જણાતું હતું કે મારી પત્નીની અસામાન્યતા અદશ્ય થતી જતી હતી, પરંતુ તેની સારીરિક સ્થિતિ બગડતી જતી હતી. જે મહિના પછી પખવાડિયા સુધી કંઈ પણ ન આવતા હું મકુરા જીપડી મણો. મને જણાયું કે તેણે એક તંદુરસ્ત બાળકને જન્મ આપ્યો હતો. પરંતુ તેની સ્થિતિ લાવજનક હતી. જે અનુભવી ડોક્ટર તેની સારવાર કરતો હતો તે કહેતો હતો કે અર્ધર મનુષ્ય-આકૃતિઓ અચરનવાર આવીને મારી આસપાસ ભેસે છે અને મારા પર ફૂદી પડવાની તકની રાહ જુએ છે. અમે સ્થાનિક જીવાને બોલાવ્યો, તે એક ફકીર હતો અને પોતાના વિશુદ્ધ જીવન તથા સાળ કરવાની અદ્ભુત શક્તિ માટે પ્રખ્યાત હતો. તેણે મહામારના લોકોએ કહેલી વાતને ટોકા આપ્યો તથા જે મહિના સુધી પોતાની રીતે મેલા દેવો સામે ઝૂક્યો અને મારી પત્નીને પહેરવા માટે એક તાવીજ આપ્યું.

આ સમય દરમિયાન મારી પત્નીની તંદુરસ્તી મોટા ભાગે સુધરી ગઈ હતી અને હું તેને મહામાર લઈ ગયો. ત્યાં ગયા પછી મને વહેલી ખબર એ મળી કે 'ઓડિયન' (તે જનકુરતું નામ હતું) મારી પત્ની વિશે ખૂબ તપાસ કરી રહ્યો હતો. તદ્દન જઠારનો માણસ મારી પત્નીમાં આવેલ રસ ધરાવે તે વિચિત્ર હતું, અને મને વહેમ આવ્યો. નોકે મારા શ્રેય તદ્દન નાબૂદ થયો નહોતો.

કંઈ પણ અસાધારણ બનાવ બન્યા સિવાય એક મહિના વીતી મથો પરંતુ મને લાગ્યું કે મારી પત્નીમાં કંઈ વિચિત્ર ફેરફાર થતો હતો. સામાન્યતઃ તે આશીર્વાદ પ્રેમાળ પત્ની હતી. જ્યાં તરફ તે હસીને જોતી હતી. તેમજ ધરના કમકાજમાં કંઈ દેખીતો ફેરફાર જણાતો નહોતો. છતાં તેના દેખાવમાં તથા રીતભાવમાં ફેર લાગતો હતો. કંઈ પણ કારણ વિના તે અવારનવાર મારા પ્રત્યે ગુસ્સાથી તાકી રહેતી તેના હમેશના કક્ષિતભાવને અદેધ ધર્મિક ક્રિયા તરફ તે અણગમે જતાવવા લાગી અને કાંઈ વાર તો તે જાપ અને પ્રાણામની મરહી કરવા લાગી. તેણે

આ પરિવર્તન જનકુરતી મેલી વિધાને પાં હોવાનું મને લાગ્યું.

ત્યાર પછી બીજો એક બનાવ બન્યો. તે મારી માન્યતાને યુદ્ધિ આપી. એક દિવસ હું જીરોને મારા મરની પાછળના ખેતરમાં ગયે ત્યાં એકો હતો ત્યારે મારી પાછળથી મારા સર્પ આવતો હોય તેમ મને લાગ્યું. પરંતુ ફરીને જોતાં મને કંઈ દેખાયું નહિ. જે મિનિટ અને ફરીથી તેરી લાગણી ચર્ચ પણ આ વખતે મારી કચેરા પર ચડતો હોય તેમ લાગ્યું. હું હસીને જોતો મથો. મેં આસપાસ જોયું તો લદ્દા વાર છેડે ઓડિયન પોતે જોતો હતો અને સામે તાકી રહ્યો હતો. તેના મેલા પ્રભાવમાંથી પત્નીને બચાવવામાં મેં જે ભાગ મળ્યો હતો માટે તે મારા પર વેર લેવાનો મન કરતો ફરી મારા મનમાં વિચાર આવ્યો. લગભગ ત્રણ વર્ષ હું સામે તાકીને જોઈ રહ્યો. અને મનમાં તો હું 'હમેશની પ્રાર્થના કરી રહ્યો હતો. આ પ્રાર્થના અમને સદાયશુભ થઈ હતી. આ ઇચ્છા-શુભ લગભગ મિનિટ સુધી ચાલ્યું. અંતે તે માણસ કૂતરા લા આવ્યો મથો અને ત્યાર પછી ત્યાં કદી દેખાયો ન.

આ વિજયથી મને વિચાર આવ્યો કે મારી પ પર હું પ્રાર્થનાનો પ્રયોગ કરું. મેં સ્નાનપૂર્વક પછી ધોમેથી તેને પૂછ્યું: 'શ્રીરામ વિષે શો સરસ શ્લોકો તને રીખવુ તો ?' તેણે ગુસ્સે થઈ જવાય આપ્યો: 'તમારા શ્લોકો તમારી પાસે રહેવા દો ને !' પણ હું મારા મનમાં પાછો પડ નહિ. અઠવાડિયા પછી તેણે શ્લોકો સાંભળવાની પાડી પણ તે ઇરાદાપૂર્વક દરેક ચબ્દનો જે ઉચ્ચાર કરવા લાગી. તે શ્લોકો મોટે ફરીને ખુશી બોલવા લાગી તેની પાછળ મારા જ મહિના સાંત્વિકર્થો ચલ્ન દતો. ત્યાર પછી તો બધું ઠંડ ચાલ્યું. તે કક્ષિતપૂર્વક દિવસમાં ત્રણ વખત શ્લોકો બોલતી હતી. જો તેને આગલી અસામાન્યતા થવાં વહેમ પડતો તો તેથી પણ વધારે વખત બોલતી શ્લોકોમાં તો ઈશ જનકુરત કક્ષિત ન હોત તે તો ફક્ત ઇશ્વરશુભિના શ્લોકો હતા. અને તે રક્ષણ કરવાની વિનંતિ કરી હતી.

એક આખું વર્ષ સરજતાંથી વીતી ગયું. એક દિવસ સવારમાં વહેલાં મારી પત્નીએ ઉરકેશટમાં અને જગાકપો અને તેને વિચિત્ર સ્વપ્ન આપ્યું હતું તેની વાત કરી તેણે કહ્યું: 'હું ધારતી હતી કે હું જાગૃત છું' અને એકલી બેઠી છું ત્યાં કેટલાક મનુષ્યો ધરમાં આવી મારી પાસે આબ્યા. સૌથી પહેલો માણસ અહુ જીએ, કાળો તથા મજબૂત આધારો હતો. પરંતુ તેની દૃષ્ટિમાં નરમાઈ તથા તેના હોઠ પર સ્મિત હતું, તેના કપાળ પર વૈષ્ણવનું તિલક હતું. તેની પાછળના માણસો કાળા કાઠ તથા મેડોળ હતા જિયા માણસે અને કહ્યું: 'આઈ તમારે માન તરફથી ઈષ્ટ જાતની ખીક રાખવાની નથી. તમારા પતિએ તમને શાપવેલ મંત્રોથી માગે જપનમાંથી છુટકારો યથો છે અને હવે હું કુષ્ટતાનો યુક્ત રહ્યો નથી. મારી પાછળના લોકોને પણ તમારામાં રસ હતો. તેઓ જરા પણ સુધર્મ નથી. તેથી હું તેમને મારી સાથે લઈ જઈ છું અને તેઓ તમારી પાસે ફરીથી ન આવે તેટલું હું જ્યાં રાખીશ. જે સ્થળે તમે સ્નાન કરતાં હતાં તેની નજીક નહીંના કાંઈ પરના વડના આકર્ષા તેમને મૂકવામાં આવશે. અવિષ્કર્ષ તે સ્થાનનો મહેરબાની કરી ત્યાં કરશે, અને નાહવા માટે ખીજ કોઈ સ્થળની પસંદગી કરશે. હું તમને કાયમને માટે છોડી જઈ છું તેની સાચી તરીકે આ શેરીના દક્ષિણ છેડા પરના પીપળાની નીચેની ખુખ્ખ શાળા હું આગી નાખીશ.' તેઓ બધા અદસ્ત ધર્મ જતાં હું સત્વર નગી જીડી.'

અલગત આના પછી અમે કોઈ જીલ્લી યાત્રા

નહિ અને અર્ધી આશા અને અર્ધી શંકા વચ્ચે અમે ત્યાં બેઠાં-પણ અમારે લાગ્યું સંમય યંત્રમાં રહેતું પશું નહિ. થોડી જ મિનિટોમાં અમે કાપકર કાઢી સાંકળ્યો. શું બન્યું તે જ્ઞાનને કેટલાક પાડોશીઓ સાથે અમે થોડી ગર્વા અને ચોક્કસપણે અમે પેલા પીપળાની તે જ લીલી કાળીને જમીન પર પડેલી જોઈ

આ અનાવ પછી મારી પત્ની ૩૬ વર્ષે હતી. પણ તેના આર્થલા અનુભવનું કદી પણ પુનરાવર્તન થયું ન હતું. આ પ્રેનાત્માઓ મૂળથી કુષ્ટ નથી પણ સંસ્કૃતિને અગે કુષ્ટ બને છે અને જો તેમને ચેગ્ય તક આપવામાં આવે તો અદ્વિતકારીને બાદે દ્વિતકારી અને છે તે બતાવવા માટે આ પૂરતું નથી!

મણુચત્રિકોણની આનોખી

નવલકથા

જિ મિલા

સેખક : પારાશર્ય

સમકાલીન સાહિત્યમાં ખરે અસિદ્ધિ ૧૫ અણખ ને તેથી ફરી ફરી રચાસ્વાદને પાત્ર હોય તેવા ૧૬૪૪ ના અણતર પુસ્તકોમાં 'જિમિલા'ને સ્થાન છે (માનસી)

કિંમત ૬-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણપીઠ-ભાવનગર

બખ્ષિયાને યતા કાઠા, જીલ્લી, તાવ, કૃમિનો ઊપદ્રવ, ધુર ખાવાથી ચેતનું મોટું ચડું, હાથપગ બળી જવા, દસ્તની કબજાવાત, ધાવણ કે કૃપનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દારો તકાલી અચૂર કોવત આપનારી અમૃત તત્ત્વ ઔષધ

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી [વાપરો ૧૯૪૨૨૬]

ઈર્થી દવાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય બાનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. હળી એકતા આના બાર (વી પી પો. ૭૬૭)

વૈદ્ય નવનીકરાય હરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોમડી ડ્રોગ-આખાઝોડ-ભાવનગર

મુ'બ્બમાં મળવાનું ડોકાણ-કેશિકંધ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગણીના નાક-મુ'બ્બ નં. ૪

આ મુગચર્મી ધણી એકઠા થઈ મળી છે, તો તમે પાટનગર એડોઈ જઈ વેચતા આવો, અને માથે કકડકને સિપાવો આવે છે, માટે બાળકો સારુ કંઈક ગરમ કપડાં લેતા આવજો. "એક ખૂણમાં જમા થયેલી મુગચર્મીની ઘણી તરફ અંગૂળી ચીંધી વિલિયમ ટેલની પત્ની બોલી.

વિલિયમ ટેલ નૈસર્ગિક ઇવન ગાળતો, કુંગરામા હરણાના ચિકાર બેસતો અને સરોવરમાંથી માઠણી પણ પકડી લાવતો. જમતના પ્રખંચની કે રાત્રી ખટપટની તેને કંઈ પડી ન હતી. તે તો પોતાના આસપાસના કુંગરાળા મુલકનો સમ્રાટ હતો. તેનું કુર્બુશ શાંતિ અને સંતોષપૂર્વક ઇવન વ્યતીત કરતું. આખા રવીન્ડ્રસેન્ડમાં તેની તોલે આવે એવો એક ન તીરહાજ નહોતો અને તેટલો જ કુચળ નાંવક હતો. ગમે તેવા તોફાન વચ્ચે સમુદાયપૂર્વક વઢાણ હંકારી જવાની આવડત તે ધરાવતો. કલાવર અને માટીયો તેનો ફેલ હતો. તેની આંખોમાં કાંઈ અજબ તેજ પ્રકાશી રહેતું. તેની ચાક્ષર્માં મહમત અને જગત તરફની બેપરવાઈ તરી આવતા.

આને પોતાના વતન બર્મીન્ડનમાંથી, ખરીદી અર્થે તે પાટનગર એડોઈ આવ્યો હતો. નગરના ચોકમાંથી પસાર થતો હતો ત્યાં અચાનક કાંઈએ તેને હાથ ઝાલ્યો. વિલિયમ ટેલે પાછું વળીને જોયું તો, પોતાની પાસે એક ઓરિટ્ટવાન સૈનિક ઢીંગો હતો. પછે એક ચાંલલા ઉપર ત્યાંના કચુકની ટોપી ટિપ્પાતી હતી. તે તરફ આંગળી ચીંધી પેલો સૈનિક બોલ્યો: "કેમું અંગણો છે? આ ચાંલલા પાંચેથી જે માણસ નીકળે તેણે આ ટોપીને નમન કરવું પડે છે. તેમ નહિ કરનારને માટે મોતની સજા હરાવવામાં આવી છે."

જેતજેતામાં તો લોકાનંદ મેદની જમી ગઈ. આખા ચોકમાં નીરવ શાંતિ રચાઈ ગઈ. ફવે શું અને છે તે જાણવા માટે દરેક જગ્યા અંધીરું થઈ રહ્યું. સૌને ખાતરી હતી કે આ પઢાડી માણસ સહેજે મૈત્ર્યો જામ તેવો નથી. .

વિલિયમને અહેરો લાસચોળ થઈ ગયો. કચુકની ટોપી ઉપરથી નજર ઉઠાવી, તેણે સૈનિકના અહેરો ઉપર ઠેરવી. પછી ધીમે મહમ અવાજે બોલ્યો: "મોતની સજાની વાર કરે છે. પણ જે કાંઈ હાથકાને ભંગ કર્યો નથી. હું નો મારે મારે શાંતિથી આવે જાઉં છું."

"તે કચુકની સત્તાનો અનાદર કર્યો છે," સૈનિક કૂટકૂટો.

"એવો તે કેવો દો બહુચો હોય કે આવી ખાલી ટોપીને સલામ કરે! કાંઈ તો હું એમ કહેશે કે આ કચુકની પગરખાં છે, તેને સલામ કર! અમે પઢાડીના વતની કચુકની સત્તા સ્વીકારતા નથી." વિલિયમે તરફતારકુકત ઘડો ફેંકવા માંડ્યા.

આ તકરાર આસતી હતી, ને જિલ્લાના જુલમી સથો જેરસર ત્યાં આવી ચડ્યો.

એક વખતની આઝાદ રીસ પ્રજા ઉપર અભારે ઓરિટ્ટવાના કચુકને અમલ આસતો હતો. સ્વાતંત્ર્યપ્રિય આ પ્રજા અભારે પારકા શાસન નીચે અંગદાઈ રહી હતી. જેરસર પોતાના જિલ્લાની રૈયત તરફ અત્યંત કુરતાથી વર્તતો હતો. તેના આ હમનથી રથાનિક રૈયત ત્રાસી ગઈ હતી. જેરસર એટલે મૂર્તિમંત વ્યસાચાર ને જુલમ. તેની સામે હંકારે કરનાર કંઈકને તેણે કારાવાસમાં ધકેલી દીધા હતા; અને તેની સામે માયું જીવનરત્નો તેણે ભોંખાં મંડારી દીધેલા. આખા જિલ્લામાં જેરસરની હાક વાગી રહી હતી. હજુ પોતાના સિતમની અવધિ આવવી બાકી રહી હોય તેમ તેણે કરમાન ઠાંણું: "જે કાંઈ માણસ કચુકની ટોપીને નમન નહિ કરે તેને દેહાવનું શિક્ષા થશે."

વિલિયમ ટેલ આઝાદ વાતાવચ્ચમાં બહારસેલો હતો. પોતાના મુલક ઉપરનું પાગડું શાસન તેને ચાલી રહ્યું હતું. પોતાના વનનને કુશ્મનીની ધુંસરીમાંથી કેવી રીતે મુક્ત કરવું એ તેની હામમની ચિંતા હતી. જુલમપ્રારોનો કેવી રીતે સામનો કરવો તથા

ખીલું પોતાના કમરપટામાં ભરાવી દીધું. થોડી વાર નીચું જોઈને જોતો રહ્યો. પ્રાર્થના કરી લીધી પાંદડું મડે તોપણ સંજગત એટલી શાંતિ ત્યાં આંગળી છાંયે ગઈ.

થોડી વાર પછી તેણે જીંચું જોયું. આ વખતે તેની આંખમાં સ્થિરતા હતી. તેના હાથ દૃઢ હતા, ચહેરા લોખંડી જણાતો હતો. કામકાની ધેરી ખસા સુધી જેવી આબાદ નિશાન લીધું. લોક દાખી તીર ઝાંઝા, વીંચળીના વેગે તીર સામેના કાંઠામાં કોંકું પેસી ગયું. કાકરાના માથા ઉપરના સફળનનાં જે સરખાં કાકરાં એઈ ગયાં અને તેની બન્ને આંખોએ જોડી પકાં.

આકાશ ચીરી નાખે તેવા આનંદના પોકારો ટેળ્યા માંથી આવવા લાગ્યા. 'નિશાન મારું તારાં હો! પછી તે' એ તીર ત્યાં મારે લીધાં હતાં? 'જેસરે પૂછ્યું.

'પહેલા તીરથી કદાચ મારા પુરને કંઈ ઇજા થઈ હોત તો આ ખીલું તીર દુરત જ તારી છાતી સોસડું નીકળી ગયું હોત.' પોતાના કમરપટામાં ભરા-વેલું ખીલું તીર બદાર કાઢીને બતાવતાં વિલિખમે કહ્યું.

'ત્યારે તો મારી જિંદગી હજી બચી ગઈ. પછી મારે મારું વચન માળખું જોઈએ. તારો વધ હવે મારાથી થઈ શકે નહિ. મારે તને છોડતો રાખવો જોઈએ તે સાથે મારે મારી સલામતી પછી જોવી પડશે. મારા કિલ્લાના કારાવાસમાં તારે તારું આગુધ્ય પૂરું કરવું મરશે, કે જેથી કરીને તારા તીરનો મને કોય રહે નહિ' જેસરે બોલ્યો.

દુરત જ સૈનિકોએ વિલિખમે પકડી લીધી અને ઝાતારા પાસે જેસરનું વઢાણ લાગેલું હતું તેના ઉપર ઉપાડી ગયા.

સરોવરમાં વઢાણ પોતાનો માથું કાપી રહ્યું હતું તેવામાં એકએક તોફાન બગાયું. વઢાણ માંહેના એક-એક માણસ ડૂબી જઈ એવી સ્થિતિ જોઈ થઈ. ઓસ્ટ્રિયન ખાંડેલા વઢાણને કાચમાં રાખી સક્યા નહિ. વઢાણને આક્રમકમાંથી ઉગારી લેવાની તેમનામાં નહાલ તેવડ રહી નહિ.

તેમના આ મહારાટ અને નિરાશા વચ્ચે તેમને માથે આપ્યું કે તેમનો જાંદીવાન વિલિખમ દેલ અડો

નાવિક છે. અને આ કોઠાકરીમાં કદાચ તે ઉપયોગી નીવડે. તેથી તેઓએ દુરત જ સુખાને આ વાતની ખબર કરી.

'તને બંધનમુક્ત કરો અને વઢાણનું સુખાન તેના હાથમાં સોંપો.' મોતની ખીકથી મહારાણેલા જેસરે હુકમ આપ્યો.

વિલિખમે સુખાન સંભાળ્યું. વઢાણને સરખી ચાંતમાં મૂક્યું. આપારે તેના મનમાં જેસર અને તેના સૈનિકોનો વિચાર આવતો ન હતો. ઓસ્ટ્રિયન સૈનિકોના મરુગ ન થેના આ વઢાણમાંથી કેવી રીતે નાસી જઈશું એ વિચાર તેના મનમાં ઘોળાઈ રહ્યો હતો.

સરોવરને કાંઠેથી પાણીમાં આગળ નીકળી આવતો એવો એક ખડક ડૂબી વિલિખમની દૃષ્ટિએ પડ્યો. દુરત જ તેણે વઢાણને તે દિશામાં લીધું. વઢાણ જેવું ખડક નજીક પહોંચ્યું કે દુરત જ. વિલિખમે એક કૂદકો માર્યો અને ખીલ ઘણે તે ખડક ઉપર જઈને જોતો. વઢાણની અંદરના સૈનિકો આજી બનીને આ દશ્ય જોઈ રહ્યા. એક મિનિટમાં આ બધું કેમ બની ગયું તેની તેમને કંઈ સમજ પડી નહિ.

આ અચંબામાંથી તેઓ કંઈક સ્વરથતા મેળવે, તે પહેલાં તો વિલિખમ વાધુવેગે દોડતો કુંગરામાં ભરાઈ ગયો. વઢાણમાંથી કિતલો પછી, જેસર અને તેના સૈનિકો જે માર્ગે પસાર થવાના હતા, ત્યાં રસ્તામાં એક રથને વિલિખમ છુપાઈને જોતો ગયો. જુલમગારના મંજમાંથી પોતાના વતનને મુક્ત કરવાનાં સ્વપ્ન સેવતો, તીર-કામઠું તૈયાર રાખીને જેસરના નીકળવાની રાહ જોતો એક ઝાંખરા પાછળ લપાઈ ગયો.

થોડી વારમાં મહારાના ધનકારા સંજગતો લાગ્યા. તેની માસેથી વઢાણ માંહેના સૈનિકો કૂચ કરતા નીકળ્યા.

'હું એકાદ' પહોંચું એટલી વાર છે. દેશદોલી ટેલને તેના કુટુંબકળીલા સંકિત એક આંકે કાપી નાખ્યું. તેના કુટુંબનું એક બીજા સરખું બાકી રહેવા નથી રહ્યું.' જેસરનો ગર્વિષ અવાજ કાને પડ્યો

ટવેચ કરતો એક અવાજ થયો. સજીસજાટી કરતું એક તીર મરજેના ઝાંખરામાંથી જઈયું, અને જેસરની છાતી સોસડું નીકળી ગયું.

મધ્યરશ્મિ તોફાનમાં એક વઢાણુ ભગિ છે. પિતા, માતા અને ત્રણ બાળકોના એક કુટુંબને વઢાણુમાં જ રાખી સમસ્ત મુસાફરો દોડીઓમાં નાસી ફરે છે. નીચે જળ અને ઉપર આસ એવી નિરાશાસ્પદતામાં છવન-મરણ વચ્ચે એલા ખાતા કુટુંબમાં, તોફાન સમયે છવનની માથા ભરે છે હાથ લાખ્યાં તેવાં સાધનોથી ટકારીને તૈયાર કરી ભગિલા વઢાણુમાંથી લઈ રાક્ષસ તેરલી ઉપયોગી સામગ્રી અને ફૂંટરા, મરપા જેવા છવો સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન યેરમાં આવી પહોંચે છે વસવાટ મટિ તબૂ ભભો કરી ઘોરો નિર્જાતને આસ લે છે વખતે દિવરો બાપ અને ઘોરો દીકરો ફિલીપ બેઠના પ્રવાસે લપડે છે. પ્રદેશની કુદરતી રચના અને વનસ્પતિ એવા એવા બને એક સુદર ટકરી પર આવી ચડે છે અને પોતાનો આધિ વસવાટ ત્યાં કરવાનો ઇરાદો કરે છે. પ્રવાસ દરમિયાન જોડેલા ચેરડીના ઝુડમાંથી ચેરડીનો એક બારો અને ઘોડા પાણીદાર નાળિયેર લઈ પિતા-પુત્રની સવારી એમના નિવાસસ્થાને જવા પાછી ફરે છે

[૪] ઘર ભણી

ફિલીપે ચેરડીનો બારો ખાખ્યો ખરો અને નાળિયેરનો થેયો ભર્યો, પરંતુ એ તથુ ઉઠાવીને મુસાફરી કરવી અપરી દત્તી પોતાની શોધની પ્રસાદીનો લાભ પોતાની મા અને નાના બાઈઓને આપવાનો એને લોભ હતો. ઉપરાંત એ વસ્તુઓ અમારા છવનની અંદોની ઘડ્યાતમ્ય ખેરાકની વિવિધનામાં નવી લાત જેવી દત્તી બાઈ સાહેબ મડીએ મડીએ શેરડીનો બારો એક ખભેથી બીજે ખભે ફેરવતા હતા નાળિયેરનો થેયો પણ એ ગાની નેમ ખમે લીધો હતો મેં ય એમાંથી અધીક બાર તો એણે કરાવ્યો જ હતો. એનો આમદ લીધેલી વસ્તુઓ ઘેર પહોંચાડવાનો હતો જ

શેરડી તથા નાળિયેર ઉપરાંત અમારી સાથે અમે એ-ચાર નાળિયેરના પાણીની બાટલીઓ કૂરીને થેલીમાં નાખેલી. ફિલીપની ગણતરી નાળિયેરના એ પાણીથી એના બાઈ તથા માને ખુશ કરવાની હતી

મે વચ્ચે જ કહ્યું: 'પરંતુ એ પાણી તું ઘેર પહોંચીય ત્યાં કેવું થઈ જશે તે ખગર છે?'

'કેવું તે કેમ વળી? પાણી જેવું પાણી!' એણે જવાબ પાળ્યો.

'નારે બાઈ ત્યાં એતો તથી માથે કેવો ધોમ ધખ્યો છે? એવા તડકામાં તો એ પાણી બેકળાને ફાડે જેવું ઉમ ખની જવાનું. લાગે વખત રહે તો

તો એની અમર ફાડે જેવી જ થઈ જાય ઉપરથી પડે તડકો અને માલીએ ત્યારે એ ડગલે ડગલે થાય એટલે એનું રૂપ ખદવાઈ જાય.'

ફિલીપને તો નવાઈ લાગી અમે ઘોડો વખત થાકે ખાવા એકા એટલી વારમાં એ એક બાટલી ખોલવા લાગ્યો. જેવો ખૂબ ખોલવા જાય ત્યાં તો ખૂબ ઊંચુ. ખરે જ અંદરના પાણીનો સવાદ બહુ લાઈ ગયો હતો ફિલીપને મારા કહેવાની ખાતરી થઈ થઈ ફિલીપે એક બાટલીમાંથી થોડું પાણી પીધું. લાગ્યું તો સરસ જ્યારે મેં પણ એ માખ્યુ ત્યારે એ મંડયો વધુ પીવા. તરત મેં એને અટકાવ્યો. 'બાઈ, વધારે પડતું પીવા મંડીશ તો તો એનો કેકે ચડશે, અને માથું ફરવા મંડશે'

'વારુ, વારુ. પરંતુ મારી માને એ ખૂન ગમશે જ.' એ બોલ્યો. આવી રીતે વાતોચીતો કરતા, અમે અમારો રસ્તો કાપ્યે જતા હતા. ને જગ્યાએ અમે યેલા ઉપરના ઇળમાંથી રક્ષાપીઓ, વાટકીઓ ને અમમ્યા ખતાવેલાં ત્યાં પહોંચ્યા જતી વખતે એ લીલા હતા. ત્યાં જઈને એ કાંઠવાં રેતીમાં ફાટવાથી એ સુકાઈ ગયાં હતાં એને અમારા થેલામાં ભરી દીધાં.

થોડુંક આગળ આથા એટલે અમે આવી પહોંચ્યા પેલા જગલમાં. અમારો ટકો આગળ હતો. વાંદરાના એક ટોળાને ભેળને એ ભુરાયો બન્યો અને મંડયો ભેર ભેરથી લસવા. કૂતરાના લસવાથી લકડીને બધા વાંદરા મંડયા ભાગવા. વાંદરા એક

હતાં બધાં નીચે. એ બધાં જ ફરી ફરીને કાઢ પર ચડી ગયાં. એક વાંદરી છેતા તે ગિચારી એના નાના બચ્ચા સાથે હતી. તે ભાગી ચક્રી નહિ. ટકની ઝપટમાં એ આવી ગઈ. ફિલીપે આ જોયું. શેરડીના કારો ને પોતાની હેટ ત્રણે ફેંકી દીધે હજુ એ વાંદરીને બચાવવા જાય જાય ત્યાં તો ટક વાંદરીને પૂરી કરી નાખી. જૂખને લીધે એ લાવાનક બન્યો હતો. ફિલીપ ખૂબ ખિન્નયો. 'મેં' એને અટકાવ્યો. 'બસા, ચુસ્તો કરીને ય શું માય? હું જોતો નથી કે ટક કેટલો જૂખ્યો છે? આપણી પાસે કશું એવું નથી કે જેનાથી એનું પેટ ભરાય. પેટ ભરવા માટે આ સિવાય એને બીજો કોઈ રસ્તો જ નથી.'

ફિલીપ એક ખાલુ ખસી ગયો. હું ય ખાલુમાં જોસો હતો. પેલું વાંદરીનું બચ્ચું એક ખાલુ પાસમાં બેઠી પડેલું ત્યાં પડ્યું પડ્યું એ દાંતિયા કરતું હતું. છતાં મિત્રાદીના બચાવોના નેવડું એ એથી વિશેષ કશું કરી શકે એવું નહોતું. ફિલીપને જોતાં જ એ ફેલું અને એને માથે ચડી બેઠું. ફિલીપના વાળ કાઠી એ ચોઢી ગયું. ફિલીપના વાળ ખૂબ ખેંચાયા એટલે એ એને લપાટો મારવા માંડ્યો ને ખસો મારવા લાગ્યો. છતાં કેમ ક્યું એ ત્યાંથી બેઠકડું નહિ હું ધડીબર આ બેઠકને ઢસી પડ્યો અને પછી તરત ત્યાં પહોંચી ગયો. મેં ફેસલાવી-પટાવીને એને ત્યાંથી ઉતાર્યું.

'બસા, એની તો ગિચારાની મા મરી ગઈ છે. તને હવે એણે બાપ તરીકે સ્વીકાર્યો છે.' મેં હસતાં હસતાં ફિલીપને કહ્યું. 'વારુ ત્યારે હવે આપણે એને કંઈ જઈએ તો એને ખાવા શું આપશું?'

'આપણે એને નાજિમેરનું પાણી પાશું; ઉપરત પેસા વઢાણ ઉપરથી એ આપણને ગાય કે બકરી જીવતાં મળ્યા આવશે તો એનું એને દૂધ પણ પાશું.' ફિલીપે પૂરું કયું.

અને પાછી અમારી સવારી બેપડી. ઇરમિયાનમાં અમારા ફૂતરાએ પણ પોતાનું ખાંધું પૂરું કયું હતું. 'ફિલીપને બધો ભાર મેં લઈ લીધો અને ફિલીપને ખબર પેલા વાંદરાના બચ્ચાને બેસાડી દીધું. ટક એની પાછળ જ હતો. વાંદરાનો બચ્ચાને જોઈને એ બચ્ચો હોતો અને બસતો હતો. અને ધીરે ધીરે

એની બચ્ચો એકી કરી નાખી. પેટ તો એનું હવે ભરાયું જ હતું એટલે એ ચિંતા ન હતી.

ફિલીપને એક વિચાર આવ્યો. એણે ખીસામાંથી એક દોરી કાઢી. એને ટકના મળા ફરતી બાંધી, અને વાંદરાના બચ્ચાને એની પીઠ ઉપર બેસાડ્યું. પેલી દોરીના છેડો વાંદરાના આગલા પંખમાં આપી દીધો. પછી બોલ્યો: 'કુતાજી, તમે એની માને મારી નાખી છે એટલે હવે એના બચ્ચાને પીઠ પર બેસાડો.'

ફૂતરાને આ વ્યવસ્થા શક્યમાં કંઈ ગમી નહિ. એણે એને હાલવા કહ્યું ફરફ માર્યાં, પણ અને એને સમજાવીને તથા દબાવીને એમ કરતાં અટકાવ્યો. વાંદરાના બચ્ચાને પણ આ બેઠક રુચી ન હતી, પરંતુ અમારા શોક પ્રવાસો પછી રુચી ગઈ.

અને તો જાણે કે કોઈ મદારીનો બેપ કરવા નીજવા હોઈએ તેમ ફૂતરા, વાંદરું અને બીજો સામાન કંઈને આશ્વા જતા હતા. અમારાં કુટુંબનાં માથુસો અમને આ સ્થિતિમાં જોરી ત્યારે કેવાં રાજ મરી ને હસશે એનો વિચાર અમને બંનેને ખુશ કરતો હતો.

આ રીતે જંગલ વટારીને અમે પેલી નદી પાસે પહોંચ્યા. ટકને સામે કાંઠેથી તેના બાંધમધ ફેલોસના ભસવાનો અવાજ સંભળાયો, એટલે એ તો સીધો નદીને તરી જઈને સામે કાંઠે પહોંચી ગયો. અમે ફેર ખાંધને આવતી વખતે, નદીના મૂળ પાસેથી આવ્યા હતા ત્યાંથી સામે કાંઠે પહોંચ્યા.

અમને જોતાં જ અર્નેસ્ટ ને જઈ દોડ્યા. વાંદરાના બચ્ચાને જોઈને તો એ જેલમાં આવી ગયા. કાંઠ્યા ફેલાઈ ફેલાઈ પેસો લાકડીઓના કારો જોઈને તથા પેલાં મોટાં મોટાં ફળ જોઈને અર્નેસ્ટ ને કારે આશ્ચર્ય થયું. 'આજી, મોટાકાંઈ, આ તે બધું તમે શું લાવ્યા?'

'પેલી લાંબી લાકડીઓ તો શેરડીના કાંઠા છે. અને પેલાં જોળ જોળ છે ને, એ તો તને કાવનાં નાજિમેર છે.'

નાજિમેરનું નામ સંભળતાં, પોતાથી બેપડતો ન હતો છતાં આજો પેલાં જંગલને અર્નેસ્ટ આશ્ચર્યવાન પ્રવલન કરવા લાગ્યો. અને શેરડીના કાંઠાનો સવાદ તો સીને પ્યારો હતો. વારાફરતી બધાં જ

એને ઉપાડીને તંબૂમાં લઈ ગયાં. અંદર જઈને સૌ નિરાતે બેઠાં.

મેં અમારી આખી સફરની, સૌને માર્ગીને વાત કરી. મેં જણાવ્યું કે આખા બેટ ઉપર ન તો કોઈ માણસ મળ્યું કે ન તો કોઈ માણસ વસતું હતું. મને તેમ પણ અને બાપ-દીકરા સલામત આવ્યા જણાવેને અમને સૌને પરસ્પર નિરાત થઈ.

ધરની બહારના ચૂલા ઉપર એક બાણ સૂપતો એક ઘડો ઊઠતો હતો. બાણમાં એક ૬૦૦૦૦ શેકતું હતું. બેપાંચ જાતની માછલીઓ ધ્રાવેલા પૃથ્થરા પર શેકાતી હતી. મેં આથી અંદાજ બાંધ્યો કે અમારી ગેરહાજરીમાં અમારા કુટુંબના સભ્યોએ કંઈને કંઈ પુરુષાર્થ કરી પોતાનો લાજ હાજર કર્યો હતો. રસો-કાથી દૂર મોટું પીપ જોઈને મને વધુમાં એક બીજી ખાતરી થઈ કે અહીં રહેનારોએ એક વધુ મોટું કાર્ય પણ કર્યું હતું. એમાં મ કંઈક ખાવાની વસ્તુ બરી પડી હતી.

પણ હવે આ બધું માત્ર જોયા કરવામાં તો ધીરજની તાવણી થઈ રહી હતી. વહેલામાં વહેલી તકે પેટપૂજ થઈ જાય તો સારું એવું થઈ રહ્યું હતું.

સૌ ભેગાં મળીને જે કંઈ તૈયાર હતું તે બધું જ અમારા નવા બનાવેલાં ત્રાસોમાં લઈને આપડી ગયાં. નાજિયેરની કાચલીઓમાંથી પણ ચમચાઓ અને ખાવાઓ બનાવીને અમારા ખાણ વખતે ઉપયોગમાં લીધા. બે જન ઉપરાંત કીકા નાજિયેરના પાણીએ અને એની અંદરના માખણે તથા શેરડીના રસે અમારા આજના દિવસનું ભોજન ઉત્તમ બનાવી દીધું.

દરમિયાનમાં સાંજ પડવા લાગી હતી. વધુ મોટા પ્રમાણમાં આજે સૂકી લીલ અને ધાસ જોડું કરવામાં આવ્યું હતું. એની પધારીઓ તૈયાર થઈ ગઈ.

બધા જ પંખીઓ પોતપોતાને નક્કી કરેલ સ્થાને જ પી ગયાં. અમે મ અમારા કતાંતો આશર માનીને દિવસનો થાક ઉતારવા પોંદી ગયાં. વાંદરીનું બચ્ચું પણ કમાલ કિત્તવેલો નાજિયેરનો રસ ચૂસીને તંબૂમાં અમારી સાથે જ આરામ કરવા ઘૂસી આવ્યું હતું.

સૌ સૂઈ ગયાં એટલે હેવટે મેં તંબૂના કપડાના છેડા હકથી બંધ કર્યાં. સૂતા ભેગો જ હું ધસધસાટ લાવી ગયો.

પણ અમારી એ ઉપમાં અહીં રાતે ખસેલ પડી. પક્ષીઓના ફડફડાટ, કિકિયારી તથા કૂતરાના બસવાએ મારી જાંબ ઉપાડી દીધી. હું બંદૂક લઈ બહાર નીકળ્યો. પાછળ મારી પાની ને ફિલીપ નીકળ્યાં.

માંદનો રાતના અજવાળામાં અમે વરુનું એક ટાણું જોયું. અમારા બહાદુર કૂતરાઓ એમની સામે ટક્કર લેતા હતા. આરેક વરુને તેક એમણે પૂરા કરી હતા, મરતું બાકીનાઓ અમારા કૂતરાઓને વાંડી વળ્યા હતાં. અમે બરાબર વખતસર બહાર નીકળ્યાં. અમારા બેના એ કસકાએ એમાંનાં બેને લાળી દીધાં. બીજા બારમાં કેટલાંક માવલ થયાં ને ભાગ્યાં.

અને પછી થોડી વાર બીજું કંઈ બને છે કે નહિ તે જોઈને અમે પાછા ફર્યા અમારા કૂતરાઓ પણ અમારી સાથે આવ્યા. ફિલીપે ફક્ત પોતાના બાઈઓને પોતાના પરાક્રમની વાનગી બતાવવા એક વરુને ધસડી લાવીને રાખવાની રજા માગી. અમે એ આપી. મોટા જગરા વરુને એકલાએ મહામહેનતે ધસડી આપ્યું. તંબૂની બહાર એક કાતરમાં એને મૂકી દીધું.

તંબૂમાં આવી, ફરી સૌ યાંત બની સવારની આસામાં નીંદને બોળે સૂઈ ગયાં.

[૫] વહાણની મુલાકાતે

હુંને તો દિવસ પછી-દિવસ પસાર થવાના હતા. વહાણમાંથી નીકળી આવ્યા ત્યારે તો કંઈ બહુ લાંબી ગજતરીએ મળી આવેલો સરંજમ સાથે લીધો ન ન હતો. ઉપરાંત એ વખતે અમારી નાનો એવી થોડી વધુ કંઈ લઈ શકે તેવું ન હતું. એટલે આજે દિવસ ઊગતાં સાથે ખરેખરા બરાવેલા વહાણમાંથી જરૂરી વસ્તુઓ લઈ આવવાનું અમે યોગ્ય ધાર્યું. આ નિર્જન બેટમાં કોને ખબર કેટલો મ સમય પસાર કરવાનો હશે !

કંઈ નહિ તો ખાવાની ચીજો, રસોઈ પકાવવાની ચીજો, ફાગોળો, જનાવરો વગેરે બધી જ વસ્તુઓ જે અમે ધીરે ધીરે લઈ આવી સફરીએ તો અમારે માટે એ ખૂબ જ ઉપયોગી નીવડે તેવું હતું. અમારું એ વહાણુ પેસિફિકમાંના એક નવા જ ટાણ ઉપર નવી વસાહત કરવાની દૃષ્ટિએ બપોરનું હતું એટલે એમાં સારા એવા પ્રમાણમાં બધી જ સામગ્રી બરી પડી

હતી. કુદરતે અમને આપેલ તમામ મુખી દીધાં તેા ખરા, પણ છતાં તમામ મુખી તમામ અમને સહારો મળી રહે, તેવી સાધનસામગ્રીની વ્યવસ્થાનો પણ તમને કે આપણે રાખી લીધો હતો.

અને એટલે જ સવારમાં આ વાત મેં મારી પત્ની આગળ મૂકી: 'આપણી પાસે જે કંઈ છે તે તો બહુ જૂન છે. ફરીવાર વળી મોડું તોફાન ઊપડે અને સાથે જ સમગ્રી વસ્તુઓને લઇને પેલું વઢાણ સમુદ્રને તળિયે ભેસે એ પહેલાં આપણે એમાંથી બને તેટલું અર્થ પહોંચવું ફરીએ.'

'જરૂર, જરૂર.' મારી પત્નીએ મને ટેકા આપ્યો. 'તમે તથા ફિલીપ, આપ-દીકરા બેય ઊપડો. હું બીજા બાળકોને સંભાળતી અહીં રહીશ. અને અહીં એક ખંડ પર નિશાન તરીકે એક વાવડો રાખીશ. એ ફરકતો રહે ત્યાં સુધી અમારી સલામતીની તમારે ખાતરી રાખવી. કંઈ મુશ્કેલી ઊભી થશે તો એને નીચે ઉતારશું અને બંદૂકના ત્રેણથી ચાર બાર ફરશું.'

મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. મારી પત્ની બહાદુર હતી. અને એના દીકરાઓ પણ કંઈક મમ નહોતા. તેમણે પણ રાજપુતીથી અમને રળ આપી. વધુ કામને અંતે એકાદ રાત પણ ત્યાં ગળતી પડે તો આગવાની અમને રળ મળી ગઈ હતી.

પછી તો અમારે તૈયારી જ કરવાની હતી. ફિલીપ તૈયારી કરવા લાગ્યો. દરમિયાનમાં એને રાતની વાત માફ આવી ગઈ. પોતે રાત્રે જે વરુનો ચિંકાર કર્યો હતો તે પોતાના નાનાભાઈએને કે ખાસવાતું તો રહી ગયું હતું. તે દોકડો પેલા કાતરમાં ને એ વરુને ધસડી લાગ્યો વરુને ભોત જ અમારા કૂતરાઓ ગાળ્યા ન રહ્યા. મારે સાવધાનીથી બહુ જ કકકાઈથી એ કૂતરાઓને લગાડી મૂકવા પડ્યા. દરમિયાનમાં મારા ત્રણેય દીકરાઓ એ વરુની આસપાસ ફરી વળ્યા. કોઈ કહે કે એ લોકડી છે. કોઈ કહે એ શિયાળ છે, કોઈ કહે એ જંગલી કૂતરો છે. અંદર અંદર એ લોકોને લારે ચર્ચા જામી પડી. તમારે ચર્ચા વધુ ગરમ થઈ લારે મારે વચ્ચે પડીને જણાવતું પડ્યું: 'તમે સૌ થોડે થોડે બંધે ખરા છો. માથું-વિચાનના જાણનારાઓનું કહેવું છે કે તું લોકડી કે તું શિયાળ, તું વરુ કે તું કૂતરો, એ બધાનું

કુટુંબ એક જ ગણાય.'

મારા આ જવાબથી સૌને સંતોષ થયો.

'વારુ, વારુ. ફિલીપ, પણ એ ચિંકાર તે તું કરી આવ્યો ક્યાંથી?' અને રહે પૂછ્યું.

'એ તો મહેરબાન, તમે રાત્રે ધોરતા હતા ને, ત્યારે અમે મારી આવ્યા છીએ. કૂતરાની લાસાલાસ કેટકેટલી જોરજોરથી થતી હતી છતાં તમારી કોઈની બંધ જ લાગી નહિ ને?' ફિલીપે પૂરું કયું.

મારે આ ચર્ચા આટલેથી જ અટકાવવી પડી. અમારે ઊપડવાનો સમય થયો હતો.

નાસ્તો કરીને તરત રવાના થવું હતું નાસ્તામાં આમ તો કારા બિસ્કીટ ખાવાનાં હતાં, પરંતુ તાજું જ મળી આવેલું પેલું પીપ બોલનાં એમાંથી સાચેસાચ ત્રીકાવાળું માખણ મળી આવ્યું. અમારા આનંદમાં એાર વધારો થયો. અમારા નાસ્તામાં માખણ ભળતાં નાસ્તાની મજા અનેકગણી વધી ગઈ. નાસ્તો પૂરો થયો ને અમે હોડી તૈયાર કરવા માંડી. સાથે બંદૂકો સિવાય બીજી કંઈ લેવાની જરૂર ન હતી. વઢાણ પર બધું જ મળે તેમ હતું.

ફિલીપ પોતાના નાના વાંદરા સહિત આવી બેઠો. વાંદરાને ગાય કે બકરાનું દૂધ પાવાની એને ભારે હોશ હતી.

અમારી હોડી ખાડીમાંથી બહાર તીકળી. ફિલીપ જેર જેરથી કસેજાં મારતો હતો. થોડે દૂર આવ્યા ત્યાં બાણમાંથી સમુદ્રને મળતી નદીના પ્રવાહમાં અમે આવ્યા. અમે જાણીજૂઝીને અમારી હોડી એ પ્રવાહમાં લીધી. એ પ્રવાહ અમને અમારી ધારી દિશામાં જવાને ખૂબ જ મદદગાર નીવડ્યો. આવના જે રસ્તો અમે લીધેલો એના કરતાં આ મણો જ દેકા નીવડ્યો.

તમામ અમે નીકળેલા તે જગ્યાએ હોડીને વઢાણ પાસે લાંબરીને અમે વઢાણમાં ધૂસ્યા.

શીધા અમે જનાવરો પાસે ગયા. બધાં જ ખૂબ જ આનંદમાં હતાં. ખાવાપીવાનું અમે એમને નરીને જ ગયાં હતાં. ફિલીપે તો જતાવેત જ પેલા વાંદરાના બચ્ચાને એક બકરીના બાંચળે ચોટાડી દીધું. બકરીએ ગણ બંધે કે રાજપુતીથી

પોતાના બચ્ચાની જમ એને ધાવવા દીધું. હું તો હસતો હસતો એ દરમિયે બેઠી રહ્યો.

વળી પાછાં અમે જનાવરોને નવો ચારો અને પાણી આપ્યાં અને પછી ભેટી, અને જરૂરી વસ્તુઓની શોધખોળમાં લાગ્યા.

નાસ્તાપાણી ફરી પતાવીને કંઈ વસ્તુ વધુ અગત્યની છે તેની અમે ચર્ચા કરવા લાગ્યા. ફિલીપે કહ્યું: 'આપણે સૌથી પહેલાં હોડીને માટે એક સહ બનાવી લઈએ. આવતી વખતે સામી કિશોરોની દવાના ખૂબ જ કપાટા લાગતા હતા. પેલા પાણીના પ્રવાહમાં આપણી હોડી વહી આવતી હતી, એટલે જામી હવા આપણને રોકી રોકી નહિ, પરંતુ જતી વખતે જો આપણી પાસે સહ હશે તો દવાની મદદથી આપણે સામે પ્રવાહે જરૂર સરળતાથી મુસાફરી કરી રોકીશું.' ફિલીપની અગમચેતી અને અકસ માટે મને ખરેખર ખૂબ જ માન લેવનું. અમે એક કડકા બોલો કર્યો. સૂળ સદના કાપડમાંથી સદના ચાપનો એક ત્રિજોષિયો કડકા કાપ્યો. એને કડીઓ ચોંટાડી અને એમાં દોરડાં પડાવ્યાં. એ બધાને ટબમાં કાણું પાડી બાંધ્યાં અને વચ્ચેના કડકા સાથે એના ઉપર બાંધ્યા. હવે જાણે કે અમારી આ હોડી લાંબી સફરને માટે લાયક બની. ફિલીપની ઇચ્છાથી એક ઇંગ્લીશ રેશમી રૂમાલ પણ અમે સદની ટેમ ઉપર બાંધી દીધો અને એને અમારા ફરજતો વાવટો બનાવી દીધો.

આ ઉપરાંત હસેલાં પણ જરા સરળતાથી ચલાવ એકસા ખાતર હોડીની આસપાસ, ઉપરની કિનારીએ બેવડાં દોરડાં અમે બાંધ્યાં. એ બેવડાં દોરડાંની વચ્ચે આડી મારીને હસેલાંઓ ગોઠવી દીધાં. હસેલાં મારવામાં પડતી મહેનત, આ ગોઠવણીથી અને અગણી જોણી થઈ ગઈ.

અને આટલું કરીએ કરીએ ત્યાં તો સંધ્યાની સવારી આવવાનો સમય થયો. હજી અમારું મુખ્ય કામ તો બાકી જ હતું. આગળથી નક્કી કર્યા મુજબ દુરત જ અમે અમારા વઢાણ ઉપર એક વાવટો ચડાવ્યો. અમે ગરે અહીં જ રહેશું તેમ સમજાવવાનો આ સંકેત હતો. અજવાળું હતું તે દરમિયાન જ આ કાર્ય અમે કરી લીધું.

પછી બાકીનો સમય હોડીમાં જે નકામી વસ્તુઓ, માત્ર એનું સમતોલનનું સચવાય એટલા માટે બરી હતી તે બધી કાલવવામાં ગઈ. એને બદલે જરૂરી વસ્તુઓ જ જરૂરવાની અમારી મજબૂતરી હતી. ચાંચિયા લોહા જે રીતે લૂંટનો સાંમાન એકઠો કરવા શોધ ચલાવે તે રીતે અમે કિંમતી ખજાનાની શોધ કરવા લાગ્યા.

ચાલની પસંદગીમાં તો સૌથી પહેલાં અમને મળ્યો તેટલો કાચ અને જોળીઓ લઈ લીધાં. અમારા વસવાટ બહાં ને બહાં કેટલો લાંબો તેની અમે કમ્પનાય કરી શકતા ન હતા. એવા કમ્પેન્સેશન જમણી જનાવરોથી અચવાનું આ જ એક સાધન અમારી પાસે હતું. બીજાં પણ મળ્યાં તે સાધનો અને હાથ-મારો અમે હાથ કરી લીધાં. છતાં એમાં પણ પસંદગી કરવામાં અમારે વિવેક વાપરવાનો હતો. છરીઓ, કાંટાઓ, ચમચાઓ, રંધવાનાં વાસણો, ખાલા-રકાબીઓ, રૂપાનાં વાસણો, વગેરે પણ અમે એમાં કરી લીધાં. જોતાંની જોતીનમણી એક મુંદર ઇંગ્લીશ તથા પીવાના કાનું પીપ પણ મળી આવ્યું. આ સિવાય માંસ શેકવાનો તબો, તપેલીઓ, કાંટલીઓ, કાઈકાં વગેરે નાનીમોટી ચીજો પણ અમે એકઠી કરી. અને એ બધું ટમમાં લઈ જઈને ગોઠવી કાંટુ. આ તો થયાં સાધનો, પણ અનાજ સિવાય કંઈ ચાલે તેવું ન હતું. થોડું માંસ, ધૂં, જવ, ચોખા તથા બીજા અનાજના જે મળ્યા તે થેલાઓ પણ અમે લઈ લીધા. જે કંઈ લઈ શકીએ તે બધું જ અમને ઉપયોગી નીવાવાનું હતું.

થોડી રજાઈઓ, જીવના ધાનગા અને ચાહલાંઓ પણ ઉપયોગી યાવ તેવું હતું એટલે એ પણ ઉઠાવી લીધાં.

આટલું થયું ત્યાં તો અંધારું થઈ ગયું. સામે અમારા તંજ પાસે એક તાપણીનો વાકો અમે જોયેલો તેઓ આનંદમાં અને સલામત હતાં તેની એ નિશાની હતી. વળતી નિશાની તરીકે અમે વઢાણ ઉપર વઢાણના ચારે દિવાઓ સળગાવીને જોયે ચડાવ્યા. એના જવાબમાં એમણે બંધકના એ ખાર કર્યો અને અમારી સલામતીનો એમને ખરાબર ખ્યાલ આવી ગયો હોવાની અમને ખાતરી થઈ.

દોરડાં વળી અમારી હોડીને વઢાણના જમણે રીત કસેવર સાથે બાંધી, અમે અમારી હોડીમાં જ પધારી-ઓ પાથરી લાંબાબુ ને ધસધાસ ઊઠી ગયાં. કિંમત:

એ તું ગરીબકુ મોહું જોતાં એમ ન સામે કે તેને માથે આરોપ ફરો. એ હાથ જોવડો તે પિંજરામાં બોલો છે તે મારી સામે અવિચલ દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો છે.

હું ન્યાયાધીશ છું ને એ ખૂની છે.

આજ એક અઠવાડિયું પીટી ગયું. આ મુરદમાનો છેલ્લો અંક ચાલે છે. હવે પકડે પકડાવે વાર નથી. એક પકડેનો પ્રયત્ન એવો છે કે ખૂનીને સખત નસિયત થવી જોઈએ. સાક્ષી ને પુરાવા પણ પુષ્ટતા લાગ્યા છે. પ્રતિપક્ષ માંજે છે ન્યાય પરંતુ મોઢેથી ને માંજે છે તેમાં મન સહાય દેતું નથી એટલે કેસ નજીબ મઈ ગયો છે. તેપણુ તેમના પોતાના મતનું સમર્થન કરવામાં પ્રયત્નની કાંઈ તાણ નથી.

જ્યુરી આગળ આખી બંટના સવિસ્તાર કહેવાઈ ગઈ છે. નિયમાનુસાર મેં બધી બંટના ફરી વાર કહી સંભળાવી. મેં તદ્દરમ રહીને જ કહેવા છઠ્ઠાથું હતું પણ મારા બોલવામાં ફરિયાદી પક્ષના મતનો પડયો પડ્યા વિના રહ્યો નહિ.

આરોપીએ પોતાની સ્ત્રી અને તેનાં નાનાં બે બાળકાનું ખૂન કર્યું હતું. અત્યારના બારે કોઠરીના દિવસોમાં તે હમેશ તનતોડ મહેનત કરી પોતાની સ્ત્રી અને બાળકાનું બરજુપોષણ કરતો. આરોપીનું કઠાવર સરીર જોતાં જ તે સક્રિયશાળી જણાયું. જોકે તેના કંતાઈ ગયેલા સરીર પર મમના વાધાનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ નજરે પડતાં.

ને રિયાતમાં એણે ખૂન કર્યું હતું તેમાં પશુતા રહેલી હતી. એને શંકા હતી કે તેની સ્ત્રી બદઆહની છે. તે જ્યારે કામે જતો ત્યારે તે પરપુરુષ પાસે જતો. જોકે તેણે કહી કોઈ ને નજરે જોવા નથી પણ તેની શંકા આ જાતની છે. તે પોતાની સ્ત્રીના બવહાગની ઉપર દેખદેખ રાખતો. આવા દારુણ દિવસોમાં બોરાકને અજાણે એની માંસપેશીઓ સુકાઈ ગઈ હતી. તેના બંને પુત્રો પણ કંમે દુખળા યતા જતા હતા પણ તેની પત્નીની તંદુરસ્તી એવી

ને એવી જ હતી. એને જોતાવેત જ એમ લાગે કે એને અજોનો અભાવ નથી. આ એના સહેલને સળગ કરવામાં કારણજૂત થયું ને વાતે વાતે એ એની પત્નીને જીણાવતો. પરિણામે બંને વચ્ચે ઝગઝગ થયો ને એક દિવસ તેની પત્ની રીસમાં ને રીસમાં પતિ-પુત્રને ઓડીને કપાકે ચાલી ગઈ. તે જ રાતે બણી શોષણોળને અંતે મામના જળીનદારના બંધ-લામાંથી પત્નીનો પતો લાગ્યો. તે બનાવટી બહાનું આખી સ્ત્રીને લોકાવી કરે લઈ આવ્યો. ત્યાર પછી સવારે તે પોલીસ યોદ્ધામાં હાજર થયો અને મામને પાદર એક બાબોચિયાને કાઢે તેની પત્ની તથા બંને બાળકોની લાશના કુકડા લોઈલોહાણુ રિયાતમાં મળ્યાં આવ્યા. કોઈ અણીદાર હથિયારથી સ્ત્રીનું રાક્ષસી રીતે ખૂન કરવામાં આવ્યું હતું. ખૂન કર્યા પછી પણ મુલદેહના કટકા કરી નાખ્યા હતા.

પોતે પોતે જ બધું જબ્બ કર્યું છે.

જ્યુરીના પ્રધાને (પ્રમુખે) તેને ઝુનેગાર દરાવ્યો. મેં પણ એ જ નક્કી કર્યું હતું એટલે ફેસલો થઈ નાખવામાં પણ કંઈ વાધો ન હતો. ખૂનના યુના બદલ ફાંસી આપણી એવું ન્યાયનું વિધાન છે.

રાત્રે કોઈય દુશ્મમાં જોઈ એકા આ બંટના વિષે વિચારતો હતો. ન્યાયાધીશ તરીકે ફાંસીને કુદમ આ પહેલવહેલો આપ્યો.

હજી પણ કેવી ફરી છે ! પોતાની પત્નીની ને પોતાના છોકરાઓની હલા ! એમાં ભારે રાક્ષસી ફરતા હતી.

પરંતુ.....

મેં પણ એવો યુનેા નથી કર્યો શું ? મને તો કોઈ ફાંસીની સળ ફરમાવતું નથી. કારણ પુરાવાનો અભાવ છે.

દસ વરસ પહેલાંની વાત છે :

હું ગાઈમાં અગિયાર વાગે જતો ને ઘેર પાછા ફરવાનો સમય નક્કી નહોતો. મારા બંગલામાં સુખમાં એકલી રહેતો. મારા એકને એક દીકરો કારસિમગમાં

બોડિંગમાં રહી અંબાસ કરતો. મારી ગેરહાજરીમાં મારી પત્ની કેવી રીતે સમય પસાર કરતી તેની અને કંઈ ખબર નહોતી.

ખંડલાના ફાટકે મારી મોટર ઊભી રહેતી કે સુષમા રવેશમાં આવી ઊભી રહેતી. અપરાસ્તી ને ખાનસામા પશુ એકોટર ઊભા રહેતા. એ શહેરમાં તબુ વરસથી રહેતો. પશુ ત્યાં આવ્યા ત્યારથી હું જોતો આવ્યો હતો કે સુષમા મારા આવવાની ઠંડી તાલ જોતી નહી.

‘ખાઈ છ કલા હો!’

‘કમરામે’ દે દબૂર!’

દરરોજ આ જવાબ મળતો.

ગોમેજ મારો યુવાન અપરાથી હતો. તે સુંદર ને બળવાન હતો. અહીં આવ્યા પછી ‘સુષમાએ પોતાના કામકાજ માટે અપરાસ્તી તરીકે જણાવતી તેને જ પસંદ કર્યો હતો.

ગોમેજ જનસાહેબનો પદ્માવળો નામનો જ હતો. ખરી રીતે સરકારનો પગાર ખાઈ મેમસાહેબનું ખિનસરકારી કામકાજ કરતું એ જ એનું નિત્યનું કતબ હતું.

એક દિવસ ખંડલામાં દાખલ થતાં જ ગોમેજને હાક મારી પશુ જવાબ દીધો માથે:

‘ગોમેજ કમરામે’ દે દબૂર!’

‘કિસ કમરામે?’

‘મેમસાહેબ.’

સીધા સુષમાના ઓરકામાં જઈને જોયું તો તે ગાલીચા પર સૂતી છે અને ગોમેજ હાથમાં ટુચોલ લઈને પાંખે ઊભો છે.

‘આ બધું શું છે સુધી?’

‘માથું બહુ દુઃખે છે તે કાલનવોટરનું પોતું લગાવરાવતી હતી.’

‘એને ખાસે એકાદ એસ્પિરિન ખાઈ લે ને.’

એટલું કહીને ચાલ્યો આવ્યો. પશુ મને તાલ આવી મેરી એન્ટનેટ અને એના હાજીરિયા ઉકારાની વાર્તા. તેના જોયું તો કંઈ નહીં હોય ને!

શંકા પુરુષના મનમાં આવી જ રીતે પલ્લવિત

થતી હશે. ત્યારથી સુષમા માટે મારે સાવચેત થવું પડ્યું. આકર-અપરાસીઓને બંધસ ‘તરીકે કામે લગાડવા મને પસંદ નથી.

એટલે હું વેળા-કેવેળા ખંડસે આવી જતો. આ બધું ચંત્રવત્ થતું. મને ખબર ન રહે તેમ હું ગોમેજને બૂમ મારી બેસતો કાઈ દી તે આવતો, કાઈ દી ન મળુ આવે. શંકાકર્તા મને સીધા સુષમાના ઓરકામાં જતો ને જોતો કે ગોમેજ મેમસાહેબ પાંખે ઊભો હોય.

‘અહીં શું કરે છે ગોમેજ?’

‘મેમસાહેબે બોલાવ્યો હતો દબૂર!’

‘મારો કબજો લઈ આવ તો.’

‘છૂં ગોમેજ સત્તામ કરીને લેવા જતો રહેતો. આ દરમિયાન શનું યર્ષ પશું હતું. પરિણામે મારા મનની શંકા દબાવવા યર્ષ નઈ હતી.

અંતે એક દી તો સુષમાને ઠંડી પશુ દીધું:

‘આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે?’

‘એટલે!’

‘જ્યારે આવું ત્યારે જોઈ છું તો ગોમેજ તારા કમરામાં જ હોય છે!’

એના જવાબમાં સુષમાએ જે રીતે મારું અપમાન કર્યું હતું તે દારૂપત્ત કબજાનું વજન સરકારી ભાષામાં યર્ષ થકે તેમ નથી. ત્યારથી સુષમાનો સમજો વિશ્વાસ કરતો નહોતો. પશુ એ અવિશ્વાસનો અગ્નિ-પ્રવાહ મોઢેથી બહાર કરતો નહોતો. તે દીધી તેણે સંપૂર્ણ રીતે મારો વિશ્વાસ શુભાગ્યો.

ત્યાર પછી કેટલાક અઠવાડિયાં વીતી ગયાં. એક દી અઢી વાગે ચાલીને ખંડસે આવ્યો. ચોરની માફક સુષમાના રૂમ તરફ ચાલ્યો. પશુ જોડાનો અવાજ અટકાવી શક્યો નહીં. એટલે પાંખેના ખારણેથી કાઈ અપરાધી નીકળી ગયું. ઓરકામાં દાખલ થઈને જોયું તો સુષમા સોફા ઉપર સૂતી હતી. કપડાં અસ્ત-બસ્ત કરતાં ને એનો રેક ટિચિસ હતો. જોતાં એમ લાગે કે કોઈને લીધે નિશ્ચિત છે.

વારુ, જેને મેં ફાંસી ફરમાવી તેના વ્યવહારથી મારો વ્યવહાર કંઈ જુદો લાગે છે! તેણે પશુ શંકા

હરી હતી પણ શંકા હામી રાખી શક્યો નહીં. મેં શંકા બહુ દિવસ હામી રાખી ખરી પણ છેવટ સુધી હામી રાખી ન શક્યો.

અંતે એક દિવસ સુષમા પકડાઈ ગઈ. મારી નજર સામે જ ગોમેજને સુષમાનો હાથ પકડી અસભ્ય ઢંઢમાં ઊભેલો જોયો અને તે સાંજે જ એનો મરણ લાડવો કરી નાખવા મેં કમર કરતી.

બધા આર-અપરાસીને આ દિવસ માટે રજા આપી. સુષમાને કહ્યું: 'હું એ દિવસ માટે મદાલમાં એક અર્ધસરકારી કામે જઈ છું. આથી તે રાજી થઈ કે નહીં તેની કંઈ ખબર ન પડી. તોપણ તેણે બધા તોફાને રજા આપવા ના પાડી હતી. મેં કહ્યું: 'યાદુજ ગુહેશ' તેણે કંઈ જવાબ ન આપ્યો. જો દિવસે જવાનો હતો તે દિવસે અમાનક ગોમેજને જોયો.

મેં કહ્યું: 'ગોમેજ! તું હજી પર નથી ગયો?'

'ના હજીર, આજ રાતની ગાડીમાં જવાનો છું.'

મુકરર કરમે સ્થાયે મેં મોટર ઢાંચી મૂકી. ત્યાર પછી આખો દિવસ મદાલમાં રમી રાત પહેલાં એક સહકાર્યકર્તાને ધરે પાછો આવ્યો. ત્યાંથી મોડી રાત્રે છાનોમાનો ખજાલો આવ્યો. સુષમાના ઝોરડામાં બત્તી બળતી હતી. છુપાઈ ને બારીમાંથી જો જોયું તેમાં લેણ પણ કમ નહોતો. સુષમાનું કહ્યું કામ સગી આપે જોયું. જોતાં જ માથામાં ગરમી ચડી ગઈ. મજબૂરપણે પરિતોલ કાલેક વીજળી-વેગે સુષમાના ઝોરડામાં દાખલ થયો. એક સ્થૂચમાં પડ્યો. ખસેડી નાખ્યો. ગોમેજ અમકયો. એક સેફમાં ગને પડ્યો પડ્યો ફેંકાં હતાં. મને જોતાં જ વીજળી પડી હોય તેમ લાગે ત્યાં ગોમેજ જડ થઈ ગયો.

'ગોમેજ!'

બચના માર્યાં એની જીભ પણ જડાઈ ગઈ હતી. ને આખું શરીર થરથર ધૂનતું હતું. મારા હાથમાં પરિતોલ હતી. સુષમા પણ પત્થર જેમ સ્થિર થઈ ગઈ હતી.

'ગોમેજ! જાગ અહીંથી, બદમાશ!'

ગોમેજ જીવ લઈને નાહો.

'સુષમા! આ સહન કરવું મારે માટે અશક્ય છે. બહુ દિવસથી તારું આ વર્તન હું જોતો આવું છું. પણ હવે બસ. હામી વાતોની પણ હવે જરૂર

નથી. આ પરિતોલથી અત્યારે-આ ક્ષણે તારા જીવનો અંત હું આપી શકું છું, પરંતુ તને મારીને મારા હાથ કલંકિત કરવા હું નથી માગતો. હે આ પરિતોલ. હાં તો મને મારી નાખ અજર તો તું મર.'

સુષમાના હાથમાં પડાયે પરિતોલ પકડાવી.

થોડીક મિનિટો જ લાગી. બે હાથે માથું ઢાંચાવી હું જોતો હતો. અહા! કેવી તીવ્ર વેદના! એચિતા પરિતોલના અવાજમાં અમકા ગયો. જોયું તો મારી સામે મારી વિશ્વાસપાતી પત્ની તો લોહીલુહાણુ દેહ પડ્યો હતો. ઠીક થયું, તે મરી ગઈ. મારું માન રહ્યું; આજરૂ રહી. પણ એના મરણની સાથે સાથે મારા હૃદયમાંથી પ્રેમ ઢંગેશ માટે જતો રહ્યો.

ત્યાર પછી...

આમાધીશની પત્નીએ કાંઈ અઘાત કારણને લઈને આપનાત કર્યો. સમાચારપત્રોમાં આ પ્રકારના ખબર તમે પણ વાંચ્યા હશે. મોઠા સરકારી અમલદારોના ધરની અંદરની ખબરો લેતી એ શક્ય જ નથી. સુષમાએ આત્મહત્યા કરી ખરી પણ સાથે જ હું એ આત્મહત્યા હતી?

સંભવ છે કે આજે જેને પ્રાણદંડ દીધો તેની વિશ્વાસપાતી પત્ની પણ સુષમાની માફક મરી હોય. પણ એના સત્વાસત્યનો નિર્ણય કરવાની મારી હાથ કાત કયાં! સાક્ષી-પ્રાંચા સમજક છે એટલે કાયદાની દૃષ્ટિએ તે મુતેશર જ રહે. વળી એ પણ દેમ લુલાય કે હું આપધીય કાયદાનો રક્ષક છું. પણ કયાં તેને કયાં હું!

આરેખીના વડીલે આરેખીને કહ્યું હતું: 'તું નામુકર જાજે.'

'નામુકર હું કામ જઈ વડીલ સાહેબ! મેં ખાવાં છે. કારણકે મારી પત્નીનું વર્તન મારાથી સહન નહોતું થતું. મને જીવવાની કંઈ ઇચ્છા નથી. એમને મેં જ ખાવાં છે ને હવે હું પણ મરીશ.'

તેણે જીવવાની જરૂરિયાત પણ સ્વીકારી નહીં, મેં સ્વીકારી. એટલે જ તો આજરૂના આસન પર જીવતો બેઠો છું-પણ તોય સમજતો નથી કે જેને આજે ફાંસી દીધી તેના કરતાં હું કેટલો દીવો છું!

['ભારતવર્ષ' માંથી શ્રી કમળ હાસ બંદોપાધ્યાયની વાર્તા પરથી]

સાપેક્ષવાદ

એક વખત મહાન વૈજ્ઞાનિક આઈસ્ટાઈનને તેના એકબીજા એક સત્તારીએ 'સાપેક્ષવાદ' (રીલેટીવિટી) એટલે
 ય 'એમ પૂછ્યું અને જણાવ્યું કે અને તો બહુ જ થોડા શબ્દોમાં અને તે સમજાવે.

થોડી વાર વિચાર કર્યા પછી પ્રોફેસરે તેને કહ્યું 'એક વખત ઢનાળાના ટિલસોમાં અને એક ભૂતો મિત્ર મળ્યો.
 જન્મથી તે આધળો હતો. ગરમી બહુ હતી, તેથી મેં તેને પૂછ્યું 'આપણે દૂધ પીયું ?'

તેણે વિસ્મય ગહેરે મારા તરફ થોડું ફેરવીને કહ્યું 'પીયું' કોને કહેવાય તે અને ખબર છે પણ દૂધ ય તે
 કું નહોતો નથી.'

મેં કહ્યું 'કેમ થોડું પ્રવાહી એક હોય તેને દૂધ કહેવાય.'

'પ્રવાહી કોને કહેવાય તે કું નહ્યું' છું પણ થોડું ય તે નહોતો નથી.' તેણે કહ્યું

'અરે બચલાનું પીણું એ રમતું હોય તેને થોડું કહેવાય.' મેં કહ્યું.

'પીણું યું તે કું નહ્યું છું, પણ બચલ કોને કહેવાય તે અને ખબર નથી.' તેણે કહ્યું.

'કેમ વળી વાગી ડાક હોય તે બચલ કહેવાય.' મેં કહ્યું.

'ડાક એટલે યું તે કું નહ્યું છું પણ વાગી એટલે યું તે અને ખબર નથી.'

હવે અને આ માધ્યસ્થી ગ્રસ્તો અમો એટલે તેનો હાથ પકડી જરા થોડા અવાજે કહ્યું 'અપારે વધારે
 હાથ સીધો છે.' અને પછી હાથને કોણીમાંથી વાળીને કહ્યું 'હવે એ વાકો થયો કહેવાય.'

'મારા આધળા મિત્રના મોં પર સતોષ દેખાયો અને પછી બહુ જ નરમાસથી તેણે કહ્યું 'બસ હવે અને
 ખબર પડી કે દૂધ કોને કહેવાય.'

નેરદહાન

'માની જિંદગી તો બધી બધ છે પણ બાળકને અમે નથી બધાથી સહજા ખરેખર કું ધણે જ દિલથી
 કું ' મેટરનિટી વોર્ડના ડીપ્રિશને પાસે બેઠેલા એક જુવાનને બહુ જ લાગણીપૂર્વક કહ્યું જુવાનના મોં પર
 જરા ગ્લાની આવી બધ પણ વરત જ સ્વચ્છ થઈ તેણે કહ્યું 'ડોક્ટર, થોડા વખત અમારે મારા નહુવામાં
 આવ્યું છે કે આખના આપરેશન માટે 'રેડ કોસ'ને 'માલુસની આખ'ની જરૂર છે-તો ને મારા બાળ-
 કની આંખો કોઈનો અધકાર દૂર કરી ચકે તેમ હોય તો તો મારે તેમાં બાધા નથી.'

ડોક્ટરે થોડી ધુણીથી હા પાડી જરા પૂરવા કાગલો પર લેલા જુવાન પિતાની સહી થેવામાં આવી અને
 'રેડ કોસ'ના માલુસો ગુજરી ગયેલ બાળકની આંખો લઈ ગયા.

બંને આંખો જુદી જુદી હોસ્પિટલમાં રાખવામાં આવી થોડા વખત પછી એક થોડા કુટુંબવાળો મનુષ્ય
 કારખાનામાં અકસ્માત થવાથી અધ થયો તેને એક આખ આપવામાં આવી ને પછી તે કામ કરતો થયો
 અને પ્રાધમ્યના અકસ્માતને લઈને કહ્યું 'બોઈએટલ એક બાઈને બીજી આખ આપી દેવાની કરવામાં આવી.
 દુનિયા પર માત્ર થોડો જ થોડો રહેનાર એક બાળક જે મનુષ્યોને કહ્યું આપી અને તે માત્ર લેલા જુવાનના
 હાથા વિચારને પરિણામિ

ન્યુયોર્કમાં એક 'આખની બેન્ક' ખોલવામાં આવી છે તેમાં વરત જ ગુજરી ગયેલ માલુસની આંખો અગર
 તો અકસ્માતને પરિણામિ કોઈની આખ કાઢી નાખવાની જરૂર પડી હોય તેવી આંખો એકઠી કરવામાં આવે છે,
 અને તદ્દરૂપ 'ડીપ્યુક'વાળી આંખોથી બીજાને દેખવા કરવામાં છે

થોડા માલુસો આ બેન્કને થોડાની આંખોનું ચલિયતવાળું કરી આપી-મરણ પછી થોડાની આંખો 'રેડ
 કોસ'ને આપે છે

એવી વસ્તુ બહુ ઓછી છે કે ને મરણ પછી પણ બીજાના સ્વપ્નમાં મારે આવેલું મૂકી જઈ ચકીએ.

'રીડર' હાથને રેડ 'પરથી']

બહુભાઈ બાસો

સમાજ અને સાહિત્યની નવા જૂની

હરિજનની મોઢ, પાંચી ચાંતિના એક જુવાને પોતાની પત્ની જોડે લગ્ન કર્યા બાદ મુંબઈમાં થઈ ગયો. એને એક મહિના વીત્યો ન હતો એટલામાં નિર્દોષ બાળાને લાકડીએથી લાકડીના ત્રણ ટુકડા થઈ સુધી માર માર્યો. આટલાથી જ ન અટકતા, પત્ની કદાચ જુઓ પાડે અને આલુઆલુના લોકોને બળ પડી જાય તે માટે, આમેડોનનું વાલુ વગાડતાં વગાડતાં, મોઢામાં હુલો મારી મારવાનું આજુ રાખ્યું. પત્નીનો લાઠ એકવાર પોતાની જાંઘને લઈ ગયો અને ફરી સમાધાન કરી મૂકી આવ્યો.

પછી એને માર મારવાની બીજી રીત અપભ્રંશ કરી. પત્ની મરી જાય તો ખટખટ જાય, તે માટે પતિએ લાતો અને સુકાએનો શુભ માર ચડી દીધો. લાતો ચેતુમાં એથી મારી કે એથી મુલત પત્નીના ચરીરમાં પાક દઈ ગયો. પણ એટલાથી ન અટકતા પત્નીના હાથ ચૂલા પર ધગધગતી લોઢાની લોઢા પર માંધી દીધા.

એક ઘણીજ આચર્યકારક જલાવ વેર વિચારને માં જવી ગયો. ૨૬ વર્ષની કુવતી 'સુરે'એ વર રાખતો સ્વામી સજી એક નવન્ય કુવતી સાથે લગ્નવિધિ કરી નાખી ! ડાઈમાં પ્રથમ સુનાવણી વખતે 'સુરે'એ બધાવેલું કે જરૂરવા માટે એણે સ્થાનિક રજિસ્ટ્રારની કચેરીમાં જાણી લેઈને વિગતો પત્રિકા પર લખી દીધી હતી. પોતે પુરુષ છે એવું નિવેદન 'સુરે'એ આપેલું એમ ચોક્કસ કહે છે.

સિંગપોરના કચેરાવાનમાં કુમારી બી. ડી. જી. જી. નામની એક દિંદી નર્સની કચેરા પત્ની મોહનરાવ નામનો દિંદી કેપ્ટન મૃત્યુ પામેલો મળી આવ્યો હતો. મિસ જી. જી. કચેરા પર તે રોજ ફૂલ વધાવતો હતો.

અમેરિકામાં જરૂરીન ખાતે મિસિસિપી ખાંડી સિંગર નામની ૧૯૬ રતજની રમુજી કોરત ટચમાં નાંચવા બેઠી હતી તે ટચમાં ફાઈલ પડવાથી ટચ તોડીને જહાર કાઢી પડી હતી.

ગુજરાત ભરના પીઠ અને નવા, સિદ્ધરત અને ઘોમતા અનેક સાહિત્યકારો અને સાહિત્યસિદ્ધ સભ્યોના તે સમાચારોની પ્રચલ મેદની વચ્ચે આનંદ અને હિસાહના વાતાવરણ નીચે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૧૬મું અધિવેશન આ માસની ૧૮, ૧૯, ૨૦ તારીખે રાજકોટ મુકામે સફળતાપૂર્વક ભરાઈ ગયું.

અધિવેશનમાં નીચેની બાબતો વિચારણા હતી: અધ્યક્ષ સમિતિમાં 'ગુજરાત' માસિકને પુનઃ સજીવન કરવાનું, ફંક ઉપરાવવા માટે સમિતિ નીમવાનું અને પૈસા એકઠા કરી જૂનાગઢ ખાતે નરસિંહ મહેતાની સુદર પ્રતિમા ઘોળી કરવાની વાલામજી વિવરવિચારણી સમિતિ સમક્ષ મૂકવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય માટે ઝાંખી પ્રયાસ કરવાનું, ગુજરાત-કાંદિયાવાડના લોકસાંઘીતની રેકોર્ડો ઉતારાવી લેવાનું અને ગુજરાતી કાર્યક્રમ માટે અમદાવાદ અને રાજકોટ ખાતે રેડિયો શેરનો ખર્ચ કરવાનું પણ વિચારવામાં આવ્યું હતું તથા ગુજરાતી કાવ્ય-સાહિત્યનાં પુસ્તકોની વિવેચનાત્મક આજ્ઞાતિઓ પ્રસિદ્ધ કરવાની પણ વાલામજી કરવામાં આવી હતી.

૨૧. ઓવિ ન્હાનાલાલ, ૨૨. મદાદેવ દેસાઈ, ૨૩. મનુભાઈ મહેતા, ૨૪. જુલાભાઈ દેસાઈ અને ૨૫. કરદારના માંધી વગેરેનાં અવધાન માટે જોઈ બધા કરવામાં આવ્યો હતો તથા રાષ્ટ્રીય સરકારને અભિનંદન જતાપતામાં આવ્યાં હતાં.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી ગુજરાત સાહિત્ય સંમેલનના પંદરમા અધિવેશન (વડોદરા)ને પ્રમુખ અને વિભાગી પ્રમુખોનાં ભાવણે સાથેને અહેવાલ પ્રગટ થયો છે.

શ્રી અમર કૃત નદી પરીકથા-કેશીનાં પ્રથમ કે પુસ્તકો 'મેરૂ કુમારી' અને 'જંગલનો રાજા' થી સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિરે (સાવનગર) પ્રગટ કર્યા છે. 'સરકુકી' (એક સ્થળાંકી)ના કર્તા થી. ઉમેર અંબિકા પોતાનો વાર્તાસંગ્રહ 'વારસ' પ્રગટ કર્યો છે.

નીચેનાં સામયિકોનાં અનેકવિધ સામગ્રી પોરજવા, આકર્ષક રૂપરંગવાળા દર્શિતરંગી-અંકો મળ્યા છે. એને સાચાર સ્વીકાર કરીએ છીએ. બાહુરૂપી (રાણપુર); ચિત્રસચ્ચ જગત (૫૫); શ્રીકૃષ્ણ (અમદાવાદ); કુલકુલદેવી (વડોદરા) અને રણુષ્ણ (અમદાવાદ).

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

મેસર્સ એ. એચ. જીલ્લર રેલ્વે બુકશોપ

—આફ્રિકામાં—

નકર ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૧૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા બ્રદર્સ

પો. બો. ૨૯૩, મોમ્બાસા

—: લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમગ્રા બિલ્ડિંગ, કાલજાદેવી રોડ - મુંબઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, આધીમાર્ગ : અમદાવાદ

મોટી પોસ્ટ કામે, રાવપુરા : વડોદરા

ગુજરાત સાહિત્ય ભંડાર

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, નાનકવાડા : કુરલ્લી

એલ. કે. ગેવાણી

૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

અખિલ ભારતીય નિયમિત પ્રગટ થતું

ગુર્જર મુસ્લિમોનું અનોડ માસિક

.....કારવાં.....

તંત્રી : 'વહશી'

દર અંપ્રાહ માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. બ. મેકારની 'આવાઝી દુન્યા,' ઈસ્લામી સિદ્ધાંત, સાહિત્યનું સરકસ, ફતાવા, મઝહબો અને મઝહબ-સાહિત્યને લગતા સેઓ એ એની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ છે. નો આપે એનો અંક એવો ન હોય તો સાત આના મોકલી નમૂનો મંગાવો.

નમૂનો મુફત મોકલતા નથી

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩. ૫-૦-૦

પરદેશ સિલિંગ ૧૦ (૩. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહશી સાહિત્ય કાર્યાલય

ટાવર રોડ : સુરત

પ્રત્યેક પ્રકારની ૭૩ વાર્તાઓ સંગ્રહ

ર સ ક યા રી

કિં. ૮ રૂપિયા વી. પી. પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦

કહાની કાર્યાલય : દાણાપીઠ, સાવનગર

પત્રવ્યવહાર કરતી વેળા આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવા વિનંતિ

અનેક રોગની એક જ દવા

જીવનધારા

કાલેરા, સંમદશી, ચરદી, હાથ, પગ, માથું તથા જઠનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અટકિત, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાસી, શ્વાસ, દમ, નંત-દાદર્શી કળતર, ઝેરી ડંખ, પ્રદર, પ્રમેદ, મોલાની ફૂર્જ, પેટની ચૂંક, ચળ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અમુકજી, દરેક જાતના તાવ, પા પડવો, સોજી નીકળવું ધત્તાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમ જ રેલ્વે, સ્ટીમર થા મોટરની મુકાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧.૧૧, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૦.૧૦ પો. બુક. દરેક ડેપોએ વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

અંક અગિયારમો

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

નવેમ્બર ૧૯૬૬

બે હીરા

હેનીબાલના સમોવડિયા સીધિયેને એક કન્યા હતી: કેર્નેલિયા. કેર્નેલિયા એના પિતાને એક યુદ્ધમાં બચાવનાર સામાન્ય સિપાઈ ગ્રેકાર્ડને એના શૂરાતન પર મુગ્ધ બની પડી હતી. સિપાઈ પાસે પૈસા ન હતા પણ પાણી હતું. આપળ્યે આગળ આવ્યો ને ધીમે ધીમે સૌને પ્રિય થઈ પડ્યો. કેર્નેલિયાને એનાથી બે દીકરા થયા: એક ટાઈમીરિયસ ગ્રેકાર્ડ ને બીજો કાયસ ગ્રેકાર્ડ. બીજા છેકરાના જન્મ પછી કેર્નેલિયા વિધવા થઈ. કેર્નેલિયાની ખ્યાતિ સ્લાવોની ઈન્જિનના રાજાએ એને પોતાની રાણી થવાનું કહેલું મોકલ્યું પણ કેર્નેલિયાએ ના કહેવડાવી એણે તો આ બંને બાળકોની ઉછેરને જ પોતાનું ચરમ લક્ષ્ય બતાવ્યું હતું. એ એમને રોમની માર્શીન પરંપરાના વારસ બતાવવા ધારવી હતી. એ કહેતી: 'લોકો આજે મને હેનીબાલ-એતા સીધિયોની દીકરી તરીકે જાણે છે પણ ભવિષ્યમાં ગ્રેકાર્ડ-માતા તરીકે જાણશે'

કહે છે કે એકવાર એક જૂની ઉમરાવ બહેનપણી એને મંજવા આવેલી; સ્ત્રીઓ ઘણી વાર ઠરે છે તેમ એ પોતાનાં ઘરણું-ગાંઠાની વાતો કેર્નેલિયાને કરવા માંડી. પછી કેર્નેલિયાને કહે: 'તમારી

પાસે કેટલુંક અવેરાત છે? તમે સીધિયોનાં દીકરી છો એટલે અવેરાત તો કેવું થ હશે?'

કેર્નેલિયા કહે: 'મારી પાસે તો બે હીરા છે. કહો તો બતાવું.' પેલી ઉમરાવબહેનને અંદરના ખંડમાં લઈ જઈને ખાટલા પર સુવાડેલ ટાઈમીરિયસ ને કાયસને બતાવી કહે: 'આ મારા બે અમૂલ્ય હીરા. જીભને બને લોભ નથી' આવી આવી આશ્ચર્ય એણે પોતાના દીકરાઓ પર બાંધી હતી ને એ એણે ન ગઈ

ટાઈમીરિયસને જુવાની કૃતિ ત્યારે કાર્યજનો નાશ થઈ ચૂક્યો હતો. રોમન સૈન્યો સ્પેનના રદ્દાસદ્દા ખૂશુનો કબજે લેતા હતા. પણ કાર્યજ સાથેના સો વર્ષના વિગ્રહે રોમન સમાજની શિકલ પલટાવી નાખી હતી. એનું કહેવર ને આત્મા બંને બદલાઈ ગયાં હતાં. સ્પેન, સીસીલી, કાર્યજ, એપુલિયાની લૂંટ ઇટાલીમાં ફલવાઈ હતી. પણ રોમના મોટા બાગના પ્લેગિયને ને એના ઇટાલિયન સાગરીતો એક સહી પહેલાં હતા તે કરતાં ય નિર્ધન, કંગાલ ને આશરો વિનાના બની ગયા હતા. લાગે છે વિચિત્ર ને

વિરોધી; પણ હઠાઈની એ જ ખૂબી છે કે એ ધનવાનને વધારે ધનવાન ને નિર્ધનને વધારે નિર્ધન કરે છે. સત્તાવાળાના હાથમાં વિશેષ સત્તા મૂકે છે ને અસહાયને વધારે અસહાય બનાવે છે કાર્થેજ સાથેના મહાવિશ્વે પણ રોમન ધનિકો, પેટ્રીશ્યનો ને સેનેટના હાથમાં પાર વગરનું ધન ને સત્તા મૂક્યા હતાં. વિશ્વ પહેલાનું પ્રજારાજ્ય તરફ જતું રોમ સામ્રાજ્યવાદી-એકચક્રી રાજ્ય-સત્તાવાળું બની ગયું હતું.

આ અહંભાવી ને એકચક્રી રાજ્ય-સત્તાને ઊગતા જ કામવાનો પ્રયત્ન કરનારને પ્રયત્ન કરતાં ચિર-પથારીએ સૂનાર બે બાઈઓ તે શ્રેષ્ઠ બંધુઓ-એના કરતાં વધારે બહાદુર, વધારે દીર્ઘદર્શી ને સમયસૂચક રોમનો ધયા છે, પણ હરિદ્ર લોકો માટે એમના કરતાં વધારે હાજવાળા રોમનો પાક્યા નથી.

કાર્થેજ સાથેના બીજા વિશ્વના અંત પહેલાં રોમન સમાજની કદાચ હતો રોમન ખેડૂત. આજે જે જાતનાં શહેરો આપણે જોઈએ છીએ તેવું રોમ પહેલાં ન હતું. તે વખતનાં શહેરોના કિલ્લાની આબુજાબુ ગાઉઓ સુધી એતરો પથરાયલાં હતાં ને એતરોમાં થોડે દૂર આ રોમન ખેડૂતો રહેતા. તે બધા કોઈ ઉત્સવ ને સભાને પ્રસંગે રોમમાં આવતાં; બાકીનો સમય તો એતરો પર જ ગાળતા. કાયમ શહેરમાં વસનાર તો થોડા રોમન પેટ્રીશ્યન અમીરો ને પરચૂરણ કારીગરો જ. ઘણી વાર તો સેનેટના સભ્યો, લોક-ન્યાયાધીશ ટ્રીબ્યુનો પણ-પોતાના એતર પર કામ કરતા. સરખાત્યાર કવેંટીલસને સેનેટના પ્રતિ-

નિધિ બોલાવવા ગયા ત્યારે તે ઘૂંટણ સુધીના કાઠવમાં કામ કરતો હતો. એવી એ સંસ્કારી માણસ માટે આદરવાળો ધંધો ગણાતો. એટલે મોટા ભાગના રોમનો પોતાના એતરો પર જિંદગી માથું રાખીને જીવતા, પ્રસંગ પડ્યે રાજ્ય-કારવારમાં ભાગ લેતા; લશ્કરના સરદાર કે સેનાપતિ પણ કામ પતતાં એ સેનાપતિનો ગણવેશ સેનેટમાં જ મૂકી પાછા પોતાના એતર ઉપર લાગી જતા. એમને મન ધરતીની એક ને કસલની લણણી, ટોરની માવજત સિવાયની આ બધી આજપંપાજ હતી. બહારના આક્રમણને પરિણામે એમની જમીન ટોર-ઢાંખર સલામત ન લાગે ત્યારે જ એ આજ પંપાજમાં પરવાનું પસંદ કરતો. સ્વતંત્રપણે એ બધી ખટપટો, પક્ષાપક્ષી ને સત્તાની હુકાનુંસીમાં એ વર્ગને રસ ન હતો. બીજા કાર્થેજ વિશ્વ સુધી સ્થાયી લશ્કર જેવું રોમમાં ન હતું. દરેક ખેડૂત કુટુંબ પ્રસંગ પડ્યે એક જણને લશ્કરમાં મોકલવાનો જ હતો ને એક વર્ષને અંતે એ ઘેર પાછો આવી શકતો. સેનાપતિઓ ને નાયકોની પણ આ ખેડુ કુલોમાંથી પસંદગી થતી એટલે એ વર્ગ કોઈથી દબાય તેવો ન હતો. એનું પોતાનું રક્ષણ કરે તેવા સૈનિકો ને નાયકો એના જ વર્ગમાંથી મળી રહે તેવા હતા. આ બળનું ચલણ જ્યાં સુધી રહ્યું ત્યાં સુધીના કાળને રોમન ઇતિહાસમાં સૈનિકી કાળ કહી છે. એક પ્રકારનું બરછટ પણ પ્રજાતંત્ર ત્યારે હતું. કાર્થેજ સાથેના આ વિશ્વે આ વર્ગને પાયમાલ કરી નાખ્યો ને એક નવા બળને જન્મ આપ્યો તે લશ્કર. ને લશ્કર જ રોમન પ્રભુસત્તાને છેવટ પાઈ ગયું.

હેનીબાલ સાથેના વિગ્રહ દરમિયાન એક તો મુલક આખો વેરાન થઈ ગયો હતો, પાકનીસલામતી હતી નહિ, એથી ઉપરાઉપર વર્ષો સુધી ખેતી થઈ શકતી નહિ બીજી બાજુ ખેડુ-કુટુંબના જીવન દીકરાઓ ને અનુભવી આધેડાની લશ્કરમાં ભરતી થયા જ કરી. પહેલાંની નાની નાની લડાઈઓમાં દર વર્ષે ચોમાસા પહેલાં જેમ પાછા આવ્યા ખાવી શકતા તેમ આ વખતે બની શક્યું નહિ વર્ષો સુધી ભરતી થયેલા છૂટા ન થઈ શકવાના પરિણામે સેનેટે એને પગારદાર ખડી ફોજ બનાવી દીધી. હવે એમને જમીન સાથે, ખેતીના વિકાસ સાથે કાંઈ રસ ન રહ્યો-એમને તો લડાઈમાં મળતી લૂંટ સાથે સંબંધ બંધાયો. ત્રીમું આ દરમિયાન રોમ શહેરના તેમજ લશ્કરના માટે સેનેટે તાબાના મુલકો-સીસીલી, સ્યુમીડીઆ, ઈનિમ્બમાંથી અનાજ લાવવા માંડ્યું. આ અનાજ અધૂરામાં પૂરું સરતું હતું. પરિણામે રોમન ખેડૂતોના દાળોવાટો નીકળી ગયો. એમને જીવનવ્યવહાર માંગીને ગૂંઠો થઈ ગયો. ખેતી થાકુ રાણવીએ એમને માટે અશક્ય હતું. હજારો એકર જમીન પથ્થર રહેવા માંડી કે શ્રીમંતોના હાથમાં જવા માંડી.

લડાઈએ લશ્કરની જોડાજોડ એક બીજા વર્ગને પણ જન્મ આપ્યો હતો ને તે કંટ્રાક્ટરો-શ્રીમંતોનો. આ કંટ્રાક્ટરો લડાઈ ને લગત રહેઠાણના, ખાવા-પીવાના, સરસામાનના કંટ્રાક્ટો લેતા. અરે જિતાયલા મુલકની મહેસૂલના ઈમારાઓ પણ લેતા ને શુલામો પૂરા પાડવાના કંટ્રાક્ટો લેતા. એ કંટ્રાક્ટરો ને પેટ્રીશ્યન અમીરો

આ વિગ્રહ પછી કુલકુલાં થઈ પડ્યા.

જિતાયલા મુલકની ઘણી ખરી જમીન આવાઓના હાથમાં જતી. રોમ ને ઈટાલીની જમીનો પણ ખેડૂતોના હાથમાંથી છૂટી આ ઉમરાવો ને ધનિકોના હાથમાં જતી. એક માણસે ત્રણસો વીધા જ જમીન સમવાના લીસિયનના જે કાયદાને કેમીલસે મંજૂરી આપી હતી તે તો ક્યાંયે વિસરાઈ ગયો હતો. ઈટાલીનાં હજારો એકરોનાં ખેતરો બીડ બની ગયાં હતાં ને એમાં શ્રીમંતોના શુલામો વૈદા-બકરા ચારતા. અથવા તો સ્વતંત્ર ખેડૂતોને બદલે અનેક દેશોમાંથી ખેતી આશ્રિત શુલામો જ ખેતરમાં કામ કરતા દેખાતા. રોમ આવા શુલામોથી ઊભરાતું હતું. કાર્યજમાંથી પચાસ હજાર શુલામો આવ્યા હતા. હેનીબાલને મદદ કરનાર શહેરોમાંથી દોઢ લાખ શુલામો આવ્યા હતા; ડેલોસમાં દરરોજ દસ હજાર શુલામોની લેવડદેવડ થતી. આ શુલામોને કથા અધિકાર ન હતા. કોર્ટમાં એમનાં નામ પણ નહોતાં નોંધાતાં, એમના માલિકના નામથી જ બધો વ્યવહાર ચાલતો. એમને મારવા-પીટવા વેચવા કે વહેંચવાની છૂટ હતી. આજે આપણને ઘરડી ગાય કે ઊતરી ગયેલ ઘોડાને વેચી નાખતાં વિચાર થાય છે; પણ રોમન રાજનીતિસ કહેતાં તો સૂત જ હતું: ‘ઘરડા શુલામોને વેચી નાખો તો જ જીવન શુલામોનું ખર્ચ નીકળશે.’ જાવડા પર કામ, પગમાં બેઠી સાથે ખેતરમાં કામ કરતા શુલામોની ટોળીઓ ટાઈબીરિયસ ગ્રેકાઈએ નાનપણથી જ જોઈ હતી ને ત્યારે દરવખતે એ કાર્નિલિયાને પૂછતો: ‘અહીંના સ્વાધીન ખેડૂતો ક્યાં ગયા?’

જમીન ખોઈ બેઠેલા આ ખેડૂતો બધા રોમ લેગા યર્ધ ગયા હતા. જુવાન ઉછળતા લોહીવાળા બધા લશ્કરમાં ભળતા ને ખાકીના બધા રોમની શેરીઓમાં વાટકતા. રોમન સેનેટે આવા બધા રોમનોને ઓછે ભાવે અથવા મફત અનાજ આપવાનું ઠરાવ્યું હતું. એટલે એને ખાવા-પીવાની બહુ ચિંતા નહોતી. એટલું જ નહિ પણ રાજકીય ખટપટમાં એમના મતાની કિંમત વધી હતી. આગળ ઉલાળ નહિ તેમ પાછળ ધરાળ નહિ એવા આ વર્ગના મતો 'જિસકે તકમે' લડુ ઉમ્મકે તકમે' હમ' એ હિસાબે વહેંચાતા મત જૂટથી વેચાવાનું એક પરિણામ રાજકીય ખટપટ ને દગાબાજી હતું. ટાઈબીરિયસને મન આ બધાનું મૂળ મહેનતુ, શ્વસંતોષી, કંરેલ પ્રકૃતિના ખેડૂતવર્ગનો નાશ થયો છે એ હતું. જમીન સાથે સંબંધ વગરના લશ્કરને એક જ વ્યવસાય હતો ને તે એક પછી એક સુલકો લૂંટવા ને છતવાનો. મારકાંડ એ એમની સહજ પ્રકૃતિ હતી. ને બીજો વર્ગ હતો કંટ્રાક્ટરોનો. જેનું પણ લશ્કરી ધંધા સાથે જ પોતાનું કિલ સંકળાયું હતું. આ બંને વર્ગ ધારે ત્યારે આ અધભૂખ્યા-ધંધા વગરના છતાં મતાધિકાર અને મહેનત કરવાની ટેવ જૂલી રેટે આપેલ ડોલ પર નક્કતાં લાખેક રોમનોને ગમે તેમ વાપરતા. આમ રહે તો રોમન પ્રજાતંત્ર કેટલા દિવસ ટકે ?

ટાઈબીરિયસ ૨૮ વર્ષની ઉંમરે ટ્રીબ્યુન ચૂંટાયો. ઉંમર નાની હતી. પણ એણે કાર્નેલિયાનું દૂધ પીધું હતું. સ્પેનમાં લકાઈના અનુભવ લીધા હતા, સીસીલીના

શુલામોનું ખંડ લાવ્યું હતું, વેસન ઈટાલિયન ખેતરો ને બિહાલ રોમના ખેડૂતો ભેગા હતા ને એનો ઉપાય એણે ફરી આ મૂઠીભર ઉમરાવો પાસેથી લઈને ખેડૂતોને પાછી આપવામાં ભેગો હતો.

એણે અધિકાર આવતાં વેંત જ એક ગિલ રજૂ કર્યું. જેને પરિણામે—

(૧) જમીન પાસે ત્રણસો એકરથી વધારે જમીન હોય તેમની પાસેથી એ જમીન રાત્રે લઈ લેવાની હતી. (૨) ને એ જમીન એમ ને એમ લઈ લેવાને બદલે જૂના ઉપલોગ કરનારને કાંઈક વળતર આપવાનું હતું. માત્ર એણે પોતે એ ઉપલોગ કાયદેસર રીતે કર્યો હતો તે સાબિત થવું એક જ. ઉમરાવો ને સેનેટેશ આ વાતથી ખળભળી ઊઠ્યા. ખાસ તો એમને કાયદેસર દક્ષ સિદ્ધ કરવાની વાત ખૂંચતી હતી. કારણકે કર લકાઈ ને અંતે જે જમીનનો કમજો રાત્રે લેતું તેના મોટા ભાગ આ અગ્રીર સેનેટેશ વર્ગેથી બચાવી પડ્યા હતા. શરૂઆતમાં તો નામનું બાડું પણ એ જમીનનું અપાતું પણ વર્ગેથી તો એ વીધાટી પણ આપવાનું બંધ થઈ ગયું હતું. એટલું જ નહિ પણ એ જમીન અઘાટ હોય તેમ તેના વેચાણલેવાણના કાંઈક સોજા પણ થઈ ગયા હતા. ઘણા લેનારાને પણ સ્વર્ગે ધંખ્યાલ નહોતો કે આ જમીન તો રાત્રીની છે.

આને લીધે ટાઈબીરિયસના કાયદાએ કેવો મોટો ખળભળાટ મચાવ્યો હશે તે કહી શકાય છે. પણ એનો સીધો રીતે કાંઈ વિરોધ થઈ શકે તેમ ન હતું, કારણકે ત્રણસો-વીધાંથી વધારે જમીન

કોઈ ન સાબી શકે તે વાત તો હોદ સહી પહેલાં કેમીલસેજ કરાવી હતી. માત્ર એના અમલનો આશ્રય કરનાર કોઈ નહોતું નીકળ્યું ને આટલી મોટી હદે અધેર આ પહેલાં ફેલાયું નહોતું.

ટાઈબીરિયસ પણ આ કાયદો શાંતિથી પસાર થાય તેમ ઇચ્છતો હતો એટલે જ એણે વળતરની વાત આમાં મૂકી હતી. નહિતર આમ તો નેવું ટકા જમીન-માલિકો સામે તે અન્યાયી લોગવટો કરવાનો આરોપ મૂકી શકાય તેમ હતું. પણ સેનેટ એમ સહેજે નમતું થાપે તેમ ન હતું. એને માટે આ બાંતે જ ગળા પર ધરી મૂકવા જેવી આકરી તાવણી હતી; પણ ટાઈબીરિયસ તો એમની સામે જોયા સિવાય ગામડાંની ગરીબ રોમન પ્રજામાં ઘૂમતો હતો. એના એ વખતે એટલે બે હજાર વર્ષ પહેલાં અપાયલાં વ્યાખ્યાનો આજે પણ એટલા જ નવીન ને ગ્રેરક લાગે છે. બાણે કાલ સવારે જ ખોલાયાં હોય તેવાં. 'ઈટાલીના જંગલી જનાવરોને રહેવા માટે ખખેલો ને ગુફાઓ છે પણ જે ઈટાલી માટે લગ્ન-કપાયા તેમને માટે ફક્ત બીંચે આભ જ છે, નીચે ધરતી પણ બાણે આશરો નથી દેતી એટલે નાનાં નાનાં ગણુડાં લઈને એણે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે બટકવું પડે છે. નથી ઉપર છાપડું, નથી નીચે ગોદડી. અમીર-ઉમરાવો એમને પોતાનાં ઘરનાર, માલ-મિલકત ને વડવાની ધરતી માટે લડવાને ઉરકેરે એ મરકરી કરવા જેવું છે. કારણકે આ અસંખ્ય ગરીબોમાંના એકે જણની પાસે નથી ઘર, નથી મિલકત, વડવાને રક્ષવા જેવી કબરો પણ નથી.

કારણકે એ ને એમના બાપદાદા તો આ શ્રીમંતોના અમનઅમન માટે લડાઈમાં બંધ છે ને ત્યાં જ ખપી બંધ છે. એક મૂઠી જમીન લોગવવાનું એમના લાગ્યમાં આવતું નથી.'

આવા સમ્બાધકાર્યાં ને વેધક વેણની સામે ટકી શકે તેવું કોઈ બળ નહોતું. સેનેટના પાયા હલતા હતા. પણ એમને આધાર હતો ટાઈબીરિયસના સાથીદાર ટ્રીબ્યુન પર. રોમમાં આ પ્રજા બે ટ્રીબ્યુન નીમતી. એકની મુદત એક વર્ષ માટેની હતી ને એક ટ્રીબ્યુન બીજાનો કાયદો અટકાવી શકતો. બંને સમાન સત્તાધારી ગણાતા. ટાઈબીરિયસનો સાથી ટ્રીબ્યુન એનો જૂનો મિત્ર હતો એટલે એની એને ચિંતા ન હતી. પણ અમીર લોકોએ ત્યારે જોયું કે મત તો ટાઈબીરિયસના કાયદાને જ વધારે મળશે ત્યારે એ ટ્રીબ્યુનને ફાજ્યા સિવાય બીજો રસ્તો ન રહ્યો. પહેલી વાર ત્યારે જુ ગયો ત્યારે એણે ના પાડી; કારણકે ટાઈબીરિયસ એનો મિત્ર હતો. પણ છેવટ શ્રીમંતોની અસરમાં એ અંજાયો ને ટાઈબીરિયસનો વિરોધ કરવાનું કંપ્યું.

સવાર પડ્યું. ફોરમમાં માણસો માતા ન હતા. ચૈતે નવાં એતરો, નવાં બીડ મળશે તેવી આશા હતી. એટલે સૌ હર્ષના પોકારો કરતા હતા. કેમ્પેનિયાના ડુંગરામાંથી, સેપ્તાર્ધન ને ઇકવાઈનની ખીણોમાંથી ને મોટાં મેદાનોમાંથી એડૂતો લાતલાતનાં વઘો પહેરી રોમમાં ઊલ-રાણા હતા. એમના ઘવાયેલ ને ખોવાયેલ દીકરાઓના ખલિદાનનો આજે બદલો મળવાનો હતો.

ત્રેકાર્ધ જિલ્લો થયો. વ્યાખ્યાન લોકોએ વધાવી લીધું. પછી જેવો કાયદો લખનાર કારકુન આજે કાયદો મત દાન માટે મંજૂર કરવાની બલામણુ કરે ત્યાં બીજા દ્રીગ્યુન ઓકટોવિયસ જિલ્લો થયો ને ઠલું:

‘આ કાયદો રજૂ કરવાની હું મના કરું છું’ ત્રેકાર્ધ હિંમૂઢ બની ગયો. કાલ રાત સુધી ઓકટોવિયસે એને કશું કહ્યું ન હતું. આ શું ? પણ કાયદા સુજળ એને ગાટે ક્યો રસ્તો ન હતો. એણે સમાને બીજાર્ધ જવા વિનંતિ કરી ને ખાતરી આપી કે બીજી સમા વળતે ક્યો ફરીને આ જ કાયદો રજૂ કરશે.

ને દરમિયાનમાં એણે ઓકટોવિયસની આ દખલના ગઢવારૂપે બધી જ વ્યાયની અદાલતો ને તિભેરી ભંધ કરી. એક પણ કાગળિયા પર સદી કરવાની ના પાડી. તલે રામનો રથ અધવચ્ચે અટકી પડ્યો. બીજી બેઠક વળતે ફરી ત્રેકાર્ધએ બિલ મૂક્યું ને ફરી ઓકટોવિયસે પોતાનો વિરોધ આટો મૂક્યો. લોકો ઉરકેરાયા. ત્રેકાર્ધ પણ ઉરકેરાયો. ગણામારી પર મામલો આવ્યો. એક-બે જણે સેનેટ પાસે બિલ રજૂ કરવા કહ્યું. ત્રેકાર્ધએ આતત્રવિઘ્નક થયા સિવાય બનતું હોય તો એક વધુ પ્રયત્ન કરવા સિવાય બીજી બેઠક પણ વિખેરી નાખી.

પણ સેનેટ પોતાના સ્વાર્થની જિંદગી શાને જીએ ? એણે કાયદો ફગાવી દીધો.

હવે ત્રેકાર્ધના રાયનો પાર ન રહ્યો, એની પાસે એક પણ કાયદેસર માર્ગ ન હતો. સાથી દ્રીગ્યુને લાંચ લઈને કાયદો અટકાવ્યો હતો. સેનેટ પણ નમતું આપતી ન હતી. કાં તો એણે કાયદો

પડતો મૂકવો ને કાં તો બળ વાપરી માર્ગ કરવો એ જ રસ્તો હતો.

ત્રેકાર્ધએ બીજો માર્ગ જ પસંદ કર્યો. આમ પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે ઓકટોવિયસે રહેબિયનોના હિતને જોવા દીધો હતો-એને એ આસને બેસવાનો અધિકાર ન હતો. એને ત્યાંથી ધક્કેલી કાઢવો એક જ એક.

ભયાનક દરખાસ્ત હતી એ, દ્રીગ્યુનને એના હોદ્દા પરથી એક વર્ષ સુધી કાર્ધથી ન જ ખસેડી શકાય તેવો નિયમ હતો. દ્રીગ્યુનનું શરીર એ હોદ્દા પર રહે ત્યાં સુધી અવધ્ય ને પવિત્ર ગણાતું. કાર્ધથી એને આગળી પણ ન અડાકાય તેવી પરંપરા હતી.

પણ અહીં એક દ્રીગ્યુન એને જ ચૂંટનારાને ઉઘાટો છેક દેતો હતો. ત્રેકાર્ધએ પોતે એને સમજાવ્યો-મનાવ્યો, મેત્રીને નામે આટ ન આવવા બીનબોય; પણ બધું એણે ગયું.

બીજો કાર્ડ રસ્તો જ ન હતો. ત્રેકાર્ધએ ત્રીજી બેઠકમાં પહેલો જ કસવ વિધાસ-દોહના આરોપ માટે ઓકટોવિયસને પદચ્યુત કરવાનો મૂક્યો. ઓકટોવિયસ અમક્યો. એણે આ ધાથું ન હતું. પણ ત્રેકાર્ધએ ઇશારો કર્યો. એક પછી એક જૂથો મત આપવા માંડ્યાં. સત્તર જૂથ આવી ગયાં. અઠારનું આપે એટલે બહુ-મતી થતી હતી. ત્રેકાર્ધએ એમને ચંભાવ્યા. જિશા યર્ધને ઓકટોવિયસને નિર્ચયક વિરોધ ન કરવા વિનંતિ કરી. પણ ઓકટોવિયસે કહ્યું: ‘શરૂ કરું’ છે તે પૂરું જ કર.’

મત અપાયા. એકી અવાજે સૌએ

એને સ્થાનબ્રહ્મ કરવાનો નિર્ણય થયો. બ્રાહ્મોત્તરવિયસે ત્રિરોધ કર્યો, આ બધું ગેરકાયદેસર ઠરાવ્યું. પણ કોણ તેનું સાંભળે ? લોકોએ એને ઘસડીને નીચે ફેંચાવી દીધો. એના એક રક્ષકની આંખ ફૂટી ગઈ. આમ પહેલી જ વખત રામમાં અંદર અંદરની ચૂંટણીમાં લોકો રોકાયું. પછી તો લોકોએ જ એવી ચૂંટણી થઈ હશે કે જેમાં બે-ચાર હજારના જન ન ગયા હોય.

કાયદો તો સર્વાનુમતે પસાર થયો. માત્ર વળતર આપવાની શરત બ્રેકાઈએ ઉછી તાળી. વળતર મેળવવાનો અધિકાર સેનેટે જોયો હતો ને એનો અમલ કરવા ટાઈબીરિયસ ને એના લાર્ડ તથા સસરાની સમિતિ પણ સ્થાપી. બીજે જ દિવસથી એણે કામ પણ શરૂ કરી દીધું. વળતર તો જે કાર્ડ આપવાનું જ ન હતું પણ જે ખેડૂતોને આ જમીનો અપાવવાની હતી-તે હજી, સાંતી, બળદ વગેરે વસાવી શકે તે માટે મદદ આપવાનું ઠરાવ્યું ને આ મદદ પણ બ્રેકાઈએ અગીર સેનેટ-રોના ખિસ્સામાંથી અપાવવાનું ધાર્યું. રામનો એક ખંડિયો રાજા શુજરી ગયો. સાધારણ નિયમ મુજબ સેનેટે આ મિલકતની વ્યવસ્થા કરી હોત. પણ ટાઈબી-રિયસે ફોરમમાં લોકસભા બોલાવી. એ મિલકતમાંથી પૈસા મેળવી નવા બિલા યનાર ખેડૂતોને ખેતીનાં સાધન-સરંજામ વસાવવા માટે આપવા, ને એ રાજ્યનો વહીવટ સેનેટ મારફત નહિ પણ આ લોકસભા મારફત કરવો એમ કહ્યું.

આ તો વિગત જ હતો. રામનો વહીવટ સેનેટેને મદદ લેવાના હાથમાં

જતો હતો. બ્રેકાઈ એ જ ઇચ્છતો હતો. પણ સેનેટે હવે બળ વાપરવાનું જ નહીં કહ્યું. બેઠા બેઠા પોતાના સર્વનાથ કેમ બોલે શકે ?

ટાઈબીરિયસને હવે ટ્રીબ્યુનનો હોદ્દો લોગવામાં બે-ત્રણ મહિના જ બાકી હતા. પણ એનું અમલી કામ તો હજી હમણાં જ શરૂ થયું હતું. બીજા બાળ્ય સેનેટરોએ ટ્રીબ્યુનના હોદ્દા પરથી ફરિયાદ એટલે એને પૂરો કરવા જ ધાર્યું-બને તો સેનેટરોની બનેલી અદાલત પાસે લાવીને. ધોરણસર નહિ તો પછી વગર ધોરણે. બ્રેકાઈના માથા પર મોત બ્રૂમતું હતું એ પોતે પણ સમજતો હતો. એના મિત્રો પણ એનું રક્ષણ કરવા સાથે જ ફરતા. કયો પક્ષ કયારે આખરી થા કરે તે નહીં નહોતું. આખરે બ્રેકાઈએ જ પહેલો ઘા કર્યો. એણે રામન સાગરીત ઇટાલિયનો જેના પરસેવા ને લોકોથી જ કાર્ય જિતાયું છતાં જેમને મતાધિકાર ન હતો તેમને મતદાન આપવાનું ઠરાવ્યું ને ટ્રીબ્યુનના હોદ્દા પરથી નહિ ખસવાનું જ નહીં કહ્યું. હવે નિયમ એવો હતો કે એક માણસ એક વર્ષને માટે જ ટ્રીબ્યુન રહી શકે. ફરી એ ચૂંટણીમાં પણ દસ વર્ષ સુધી બિલો ન રહી શકે. કોઈ એક વ્યક્તિ માથાબારે ન થઈ જાય તેટલા સારુ આ નિયમ હતો. પણ બ્રેકાઈએ લોકોના જતા માટે એક નિયમનો તો બંજ આ પહેલાં જ કર્યો હતો. એના સાથી ટ્રીબ્યુન પર હુમલો કરી કાઢી મૂક્યો હતો. હવે એની પરિસ્થિતિ બીજા નિયમની પણ ઉપરવટ જવાની ફરજ બાજુ પાડતી હતી. એ ટ્રીબ્યુન ન ચૂંટાય તો

એક તો એના જીવનું જોખમ હતું ને બીજું એના જ કાયદાનો હજુ પૂરો અમલ એ દુઠ્ઠી સુદતમાં કરી ચક્રો ન હતો. સેનેટેને અપંગ કરે તો જ એ બની શકે. સત્તા લોકસભાને મળવી જ જોઈ એ ને લોકસભા એને ફરીથી ચૂંટે તો પછી આગલા કાયદાની એને શું પડી હતી ?

ત્રેકાર્થની નજર બહાર માત્ર એ જ વસ્તુ રહી ગઈ. એક તો એના આ પ્રસ્થાપિત ધોરણને ઉલ્લંઘવાના વર્તનને સામે પક્ષ પણ અનુસરવાને છુટો હતો. એટલે આંતરિક ખૂનખરાબી થવાની જ હતી ને બીજું આવા આંતરવિગ્રહનો પલીતો આંપનારને લશ્કરનું પીઠબળ હોવું આવશ્યક હતું. લશ્કરનું બળ તે જ નિર્ણયાત્મક વસ્તુ હતી. ને ત્રેકાર્થ પાસે એ ન હતું. એની પછવાડે તો ભાવનાનું જોમ ને લોકોના ટોળાનો કોલાહલ હતો. એણે લોકપ્રીતિ સંપાદન કરવા બીજા બે સુધારા કરવાનું પણ જાહેર કર્યું. એક તો ન્યાયની અદાલતો કે જેમાં સુખ્યત્વે સેનેટેરો ને સ્થિતિસંપન્ન લોકો જ બેસી શકતા તેની ઉપર લોકસભા પાસે અપીલ કરવાનો, ને બીજો આ અદાલતોમાં પણ ન્યુરી તરીકે સામાન્ય લોકોને પણ લેવાનો. પણ આ બંને સુધારાએ સેનેટના કોષમાં ઘી હોમવાનું જ કામ કર્યું. સેનેટેનક્ષીજ કર્યું કે ત્રેકાર્થ જવો જોઈએ.

ચૂંટણીનો દિવસ આવ્યો. શુકન બહુ સારા ન હતાં. લાણીનો વખત હતો એટલે એણે ધાર્યું હતું એટલા ગામડાના લોકો આવ્યા ન હતા. બીજી બાજુએ સેનેટવાળા તો હથિયાર લઈ ને તૈયાર બેઠા હતા. ત્રેકાર્થના મિત્રો એને પણ તૈયાર

રહેવાનું સમજાવતા હતા. પણ લોહી રેકતાં એનું મન ખચકાતું હતું. પણ જિંદગી આખીનું સોલું ધૂળ થવા બેઠું હોય ત્યાં હજુ કાળજાના થયા સિવાય કેમ ચાલે ? ફારમમાં એકઠા થયેલ લોકોની આગળ પોતાના આઠ વર્ષના દીકરાને આંગળીએ વળગાડી, કાળાં લૂગડાં પહેરી ગયો ને બાજુ પોતાનું મોત નિશ્ચિત હોય તેમ પોતાના છોકરાની ભાળવણી કરી ને મિત્રોને જરૂર પડે એ બળ વાપરવાની નિયાની કરશે એમ સૂચવ્યું.

બીજે દી લોકસભા ફારમમાં મળી ને સેનેટ કેપીટોલમાં. લોકસભા ત્રેકાર્થને ફરીથી ચૂંટતી હતી ને સેનેટ એને મોતની સજા ફરમાવતી હતી. નગરની બે સંસ્થાઓ એક જ માણસને માન ને મૃત્યુને પાત્ર જાહેર કરતી હતી.

લોકસભાનું કામ હજુ પૂરું પડ્યું ન હતું ત્યાં શરૂસર જ સેનેટેરો ધસી આવ્યા ને ત્રેકાર્થના અનુયાયીઓને મારવા માંડ્યા. ત્રેકાર્થ સામનો કરવાની આજ્ઞા આપે તે પહેલાં જ ટોળું વિખાવા માંડ્યું. ત્રેકાર્થ બળ વાપરવાનો વિચાર માંડી વાળી ન્યુપિટરના દેવળમાં આશરો લેવા દોડ્યો. પણ પૂનરીઓએ બારણાં વાસી દીધાં. ઉતાવળમાં એ પગથિયું ચૂક્યો ને પડ્યો. ભોલો યાય તે પહેલાં એના જ જોડીદારે એના પર ઘા કર્યો, ને પછી તો બીજા પણ તૂટી પડ્યા. મંદિરના આંગણમાં જ ત્રેકાર્થનો પ્રાણ ભીડી ગયો.

સેનેટે એના. કેટલાય જોડીદારોને ટારપિયન ખડક પરથી ફાગવી દીધા. કુલ ત્રણસો જણનો લોગ સેનેટે લીધો.

એના નાના ભાઈ કાયસ ત્રેકાર્થએ

એના બાઈના શબને ઠંફનાવવાની રક્ષા માગી પણ એ ન મળી. ઉમરાવોએ એના તથા એના સાથીદારોનાં શબને ટાઈબરમાં ફેંકાવી દીધાં.

x

નાનો ગ્રેકાર્થ આ વખતે એકવીશ વર્ષનો હતો. મોટા કરતાં એનામાં ધીરજ વધારે હતી. કાંઈ બોલ્યા-ચાલ્યા વિના એ સીસીલીના વિગ્રહમાં ચાલ્યો ગયો. આંખે ચઢવાનો એ સમય નહોતો. એક ઠસઠે આમ ને આમ વીવી ગયો. ગ્રેકાર્થના પક્ષને પણ સેનેટરે જૂલવા આજ્યા હતા. પણ કાયસ છાતીમાં આરેલ ખીલાની પેઠે એ કાંઈ જ જુલ્યો ન હતો; એ તો માત્ર સમયની શરૂ જોતો હતો. એમાં લાગ મળી ગયો. સેનેટમાં કેઈકે એના પર સીસીલીના વિગ્રહ દરમિયાન લાંચ દેવાનો આરોપ મૂક્યો. કાયસ આ યોદ્ધું જ સહન કરે ? એ જાતે જ સેનેટ પાસે ગયો ને પોતાની તપાસ કરવાની માગણી કરી ને પોતાના બચાવમાં એણે જે વ્યાખ્યાન કર્યું એણે રોમના લોકોને ચેલા કર્યા. રોમન ઇતિહાસમાં એવો જઠરા જનમ્યો ન હતો. ‘હું અહીંથી ખીસાં ભરીને ગયો હતો. ખીસાં ઠાલવીને આવ્યો છું. જોકે હું અહીં એવા માણસોને જોઉં છું કે જે અહીંથી ઠાડના પીપ લઈને ગયા હતા ને સોનાથી ભરીને લાવ્યા છે.’ એ નિર્દોષ છૂટી ગયો.

લોકોએ એને તરત જ ટ્રીબ્યુન તરીકે જિભા રહેવા વિનંતી કરી.

સમય પાક્યો હતો. એને રાત-દિવસ જમવા ન દેનાર વિચારને જમલમાં મૂકવાની વેળા આવી હતી. એ ટ્રીબ્યુન

તરીકે જિભો રહ્યો. ચૂંટાયો ને પહેલો જ ઘા કર્યો. જે ન્યાયાધીશોએ લોકસભાની મંજૂરી સિવાય કોઈ પણ રોમનને મૃત્યુ-દંડની સજા કરી હોય તેને ગુનેગાર ઠરાવવાની. ટાઈબીરિયસના સાથીદારોને ટાઈબરમાં ફેંકાવી દેનારા ચોકચા. રાતો-રાત રોમ છોડી ગયા.

ખીજે કાયસે કર્યો, જે ટ્રીબ્યુનને લોકોએ બહુમતે છોડી મૂક્યો હોય તેને રાજધાનિમાં નાકાપક ઠરાવવાનો. આ હતું એના બાઈનો વિરોધ કરનાર ટ્રીબ્યુન એકાદેવિયસ સામે. ટાઈબીરિયસના વિરોધીઓ ઘરઘરવા લાગ્યા. મદદમાગ્યે કાર્ને-લિયાએ જ એને હવે વિશેષ વૈરવૃત્તિ ન રાખવા સમજાવ્યો ને નક્કર કામ કરવા સૂચવ્યું.

પણ નક્કર કામ સંબંધમાં નાનો ગ્રેકાર્થ મોટાની જોડો ન નીકળ્યો. એણે ઘણીખરી બાબતમાં ટાઈબીરિયસનું ખતુ કરણ કર્યું ને કેટલીક બાબતમાં તો કાંઈ પણ કર્યું. જેમકે એણે રોમ શહેરમાં રહેનાર ગરીબોના મતો મેળવવા માટે અનાજ હતું તેથી પણ જોછા દરે ને વધારે પ્રમાણમાં આપવાનો કાયદો કર્યો. રોમન શહેરીઓ એનાથી રાજ થયા ને એણે એક વખત ચૂંટાયેલો ટ્રીબ્યુન કરીથી પણ ચૂંટાઈ ચકે એમ કાયદો મૂક્યો તે પણ પસાર થઈ ગયો ને એ પ્રમાણે પોતે કરીથી ચૂંટાઈને પણ આવ્યો.

પણ એ જ રોમન શહેરીઓ જ્યારે કાયસે બધા જ ઇંટાલિયનોને મતાધિકાર આપવાનો ખરડો પસાર થવા માટે મૂક્યો ત્યારે નારાજ થઈ ગયા. મોટા ગ્રેકાર્થનું વહાણ પણ આ ખડક આમળ જ લટકાઈ

ગયું હતું કારણકે બધા ઇટાલિયનોને મત મળી જાય તો પછી રોમન શહેરી-ઓના મતના બાવ ગગડી જાય ને ? એમને આજે સામેથી ચાલીને મન લેવા સારુ લાંચ અપાતી હતી તે પાછી ન મળે ને ? એમણે કાયસનો વિરોધ કરવા માંડ્યો

એમાં સેનેટરોએ એક તુલ્કો અજ-માવ્યો. એમણે પોતામાંથી જ એક જુવાન સેનેટરને લોકોના હિતસ્વી તરીકે ઊભો કર્યો ને કાયસ કરતાં પણુ ગરીબ રોમન શહેરીઓને વધારે રાહત મળે તેવી દરખાસ્તો સુધાવા માંડી. કાયસ જો ચોથા ભાગની કિમતે અનાજ આપવાની વાત મૂકે તો પેલો સાવ મક્કત આપવાનો ઠરાવ લાવે; કાયસ જો જાહેર હોજ બંધાવવાની વાત કરે તો આ જાહેર હોજામ-ખાતું જ બંધાવવાની દરખાસ્ત લાવે. ધીમે ધીમે લોકોનું ધ્યાન કાયસ ઉપરથી ખસવા માંડ્યું ને બીજી ચૂંટણી વખતે એ સાવ ઊડી ગયો.

હવે સેનેટનો લાગ આગ્યો. એ ટ્રીબ્યુન હતો ત્યાં સુધી એને કશું યર્થ શકે તેમ ન હતું. પણ હવે તો સાધારણ નાગરિક હતો. સેનેટે એક આરોપ ગોતી કાઢ્યો કાયસે બંધા વગરના રોમનોને છૂતેલા સુલકો પર શહેરો સ્થાયવામાં રોક્યા હતા. એવું એક સંસ્થાન કાર્યજની જુની બૂમિ પર જ બાંધ્યું હતું ને હવે ત્યાં વિકસતું ન હતું ને કાર્મિક ઉત્પાત ત્યાં યતા હતા સેનેટે કહ્યું કે એ જગ્યા પર સીપિયોએ હજા ફેરવીને ફરી જે કાર્મ અહીં શહેર બાંધ્યો તેનું સત્યાનાથ વળશે એવો શાપ આપ્યો હતો છતાં કાયસે ત્યાં શહેર વસાવીને રોમન પરંપરાનો શુનો કર્યો છે

ને એ માટે ખુલાસો કરવા હાજર થવા હુકમ કાઢ્યો. કાયસ બધું સમજી ગયો. ત્યાં જવામાં શું જોખમ હતું તેનો એને ખ્યાલ હતો એના મિત્રોએ પણ ત્યાં જવા કરતાં લડી લેવાની સલાહ આપી. કાયસે આ સલાહ—સંપથી બધું પતાવવા મધ્યસ્થ નીમવા સૂચવ્યું. એ માટે વાતચીત કરવા એક મિત્રને મોકલ્યો પણ સેનેટ કશું સાંભળવાના મિલજમાં નહોતી સેનેટે ઊલટું એ આવનારને પકડીને પૂરી હીધા

અથડામણ સિવાય આરો ન હતો. બીજે દિવસે સેનેટના એક અનુયાયીના નોકરે કાયસનું અપમાન કર્યું એટલે નોકરને કાર કર્યો. સેનેટે કાયસ ને એના સાગરીતોને રોમન રાજ્યના દુરમનો જાહેર કર્યા. કાયસનું માથું વાઢી લાવનારને એના ભારોભાર સોનું આપવાનું જાહેર કર્યું ને આ પ્રજા પક્ષને નિર્ભૂજ કરવા એક સેનેટરને સરસુખત્યાર નીમ્યો. ઉમરાવોની સેનાએ શ્રેકાઈને એક ટેકરી પર ઘેરી લીધા. કાયસે નાસીને બાલુના મંદિરમાં આશરો લીધો તે પણ ઘેરાતાં ત્યાંથી જ મિત્રો સાથે ભાગ્યો; ભાગતાં ભાગતાં મંદિરની દેવીઓ પાસે આ કૃતદન રોમનોને સદા ય શુભામ રાખવા માગણી કરી. ટાઈબરના પુલ આગળ એના દુરમનો એને આંખી જવા આવ્યા. પણ કાયસે એમના હાથે મરવા કરતાં પોતાના શુભામ ને હાથે જ મરવું પસંદ કર્યું દુરમનોએ એનું માથું કાપી લીધું ને રોમન સર-સુખત્યારે એની ભારોભાર સોનું આપ્યું.

કાયસના સાથીદારોને વીણી વીણીને જેલમાં ફાંસી લીધા કયા પુરાવા આપ્યા

સિવાય કે ગુનાઓ સાબિત કર્યા સિવાય એ બેધાને કતલ કરી નાખ્યા. ટાઇબર રોમન બુવાનોનાં ગુરુદ્વારો ઊભરાઈ ગઈ. હીણઅછલ રોમન લોકોએ એમના હિત-સ્વી નેતાનાં ઘરો કોઈની રોકડોક સિવાય લૂંટ્યાં. કતલ થયેલાનાં સગાં-વહાલનિ સરમુખત્યારે શોક પાળવાની મના કરી. આટઆટલી ખૂનરેણ કરીને સરમુખત્યારે બોલે કેમીલસનું અનુકરણ કરવા શાંતિનું મંદિર બાંધ્યું. સરમુખત્યારે એના ખાંચો નાખ્યો. બીજે જ દિવસે કોઈકે લખી ગયું હતું:

અશાંતિના કરનારા

શાંતિનું મંદિર સ્થાપે છે.

પણ શ્રેકાઈના પક્ષમાં હોવાનું શુદ્ધ. પ્રુદલા કહેવાની હિંમત ન રહી.

કાર્નેલિયાએ આ બધું શાંતિથી ગૌરવસેર સહન કર્યું. એણે કોઈની ખાસે રોમન લોકો કે સેનેટ વિષે ફરિયાદ ન કરી. માત્ર રોમ છોડી દૂર ગામડામાં આવી ગઈ. તે પછી ઘણાં વર્ષે છૂલી ને ઘણાં એને મળવા જતા પણ કોઈને મોંએ પોતાના જોયેલા દીકરા વિષે દુઃખનો

શબ્દ ન ઉચ્ચારતી. જિલ્લું એની બહાદુરી ને સ્વીકૃતિની જ વાતો આવનારને કહેતી.

‘ ભલે એમને અહીં કબર ન મળી હોય પણ લગવાનાં દરબારમાં એમને દેવાની જોડે આસન મળ્યું છે.’

એના અવસાન પછી ઘણા વર્ષે રોમનોએ રોમના દોરમમાં એક પૂતળું મૂક્યું. નીચે લખ્યું હતું:

‘ કાર્નેલિયા-શ્રેકાઈ બંધુઓની માતા.’

જે મહત્તાનું માપ સંપત્તિ કે સિદ્ધિ ન હોય પણ લાવિ ઇતિહાસ પર પાડેલ અસર હોય તો શ્રેકાઈ-બંધુઓ ખરેખર મહાન હતા. ખાસ કરીને મોટો ટાઈબી-રિયસ. એના હાથમાં માત્ર ગણ્યા મહિના જ સત્તા રહી. પણ એટલા દૂંદા સમયમાં પણ એણે ઉમરાવ પ્રધાન સેનેટને એવો સન્નિહા ફટકો માર્યો કે ફરી એ પહેલાં જેવી ટટાર ન થઈ શકી. જો એના જમીન પર પાછો જવાનો કાર્યક્રમ સ્વીકાર્યો હોત તો રોમન સંસ્કૃતિનો જે સર્વનાશ થયો તેમાંથી રોમ ઊગરી જાત.

[લેખિકા, આવી અનેક ઇતિહાસકથા-ઓના પ્રગટ થનાર પુસ્તક ‘રોમ માંથી’]

હુરમુઝ બિન શાપૂરનો વજીર લખે છે કે એકવાર દૂર દેશાવરનો એક ઝવેરી સારું એવું ઝવેરાત લાવ્યો હતો. એ તે બધું બાદશાહ માટે એક લાખ દીનારમાં ખરીદ કરી લીધું. ન્યારે ખખર પડી કે બાદશાહને એ ઝવેરાતની જરૂર નથી ત્યારે બાદશાહને જણાવવામાં આવ્યું કે એક વેપારી એ બધું દોઢ લાખ દીનાર આપી ખરીદવા માગે છે; આપનું હરમાન હોય તો વેચી નાખીએ.

જવાબમાં બાદશાહે લખ્યું: ‘આપણી ખાસે લાખ-દોઢ લાખ દીનાર કરી ગણતરીમાં નથી અને જો આપણે (રાજ્ય) ઊઠીને વેપાર કર્યું તો પછી બાદશાહી (સાસન) કાણ કરશે અને વેપારીઓ શું કરશે?’

તે દિવસે મોટાંની નજરે અમે નાનાં મનુ-
કિયાં જ હતા પરંતુ તે ઠાંડે મ અમારી
પુરુષપણાની—ધણીપણાની—બુદ્ધિ એટલી તો
જેળવાયેલી હતી જ, કે વડુ રૂપાળી હોવી જોઈએ
અને તે પોતા કરતાં હિમરમાં નાની જોઈએ.

આ રીતે કાળાં અમથીકાકાને મયુરકાકા
શું જોઈને પરપયા હશે, કે કાકાં અને એક
હાથ વધારે ઊંચાં ચંચળકાકાને મનોરકાકા
કેમ કરીને પરપયા હશે, એ મુંઝવણ અમને
અમથીકાકા અને ચંચળકાકાને જોતાં થવા
કરતી હતી. પરંતુ અમારે જ જોડીદાર, દોસ્ત,
મોહન નવમે વર્ષે બાર વર્ષની મગાને પરપયા
અને એની વડુને અમે બપોરે જોઈ લાડે
બધા છી છી છી કરવા લાગી ગયા. કાળાં
કાળાં કહેડાં નેવી.

પરંતુ એપાંથી અમને એક સત્ય તો સમ-
ન્યું કે વડુની વાત આપણા હાથની ન હતી.
બાપા પરણાવે ત્યાં છોકરાએ પરણવું પડે. તે
ઠાંડે માળાપ સામે બળવો કરવો કે લગ્ન
કરવાની ના પાડવી, એવો કંઈ વિચાર અમને
કાકાને ઉદ્ભવ્યોયે ન હતો. એટલે મયુરકાકા,
મનોરકાકા કે મોહન, શું જોઈને પરપયા હશે
એ પ્રશ્ન અમને પછી ઉદ્ભવતો નહિ. પરણુ-
નારને પોતાને જ વડુ જોઈ કરીને ઝાઝી જ
પરણવાની હોય છે? એનું આશ્ચર્ય પશુ
અમે મનથી લઈ લીધું.

છતાં અમારે ઘેર નવો કાળો બહાર આવ્યો
ત્યારે એ કેમડો અમને પાછો મુંઝવવા લાગ્યો.
બધા છોકરાઓને જાણે એક નવાઈની વરણ
હાથમાં આવી હોય તેમ વાત કરે: ‘અમા
મગના, વેરીકાકાનો કાળો, પેલો બહાર નવો
આવ્યો છે તેની વડુ તે જોઈ!’

કુળિયાની છોકરીઓ ય અંદર અંદર મો

મચકાડીને વાત કરતી: ‘આપ હાથ બાપા બહાર-
વાની વડુ તો મોટી હેડબા નેવી છે ને! કાળો
ય એટલો, ઊંચો ય એટલો ને બડો મ એટલો!’

‘અલી બોન! બહાર તો એનો છોકરો
હોય એવો જ દેખાય છે!’

આવી વડુને બહાર રાજપુશીથી ઉગારીને
નાસી આવ્યો હતો. એ બાઈ દરબાને વચ્ચે
છોકરાં હતાં. એક છોકરો અને એક છોકરી,
આરંભ ૧૫ ને ૧૨ વર્ષનાં હતાં. અને ત્રોતે
નાનો છોકરો બડો વર્ષનો સાથે લેઈને આવી
હતી. વળી એનો ધણી ય હતો. છતાં બહાર
એને મોહીને બગાડી લાવ્યો હતો!

અમારો જૂનો કાળો, સદ્ગુણ પંદર દિવસથી
છૂટો થયો હતો. બાપુજી નવો નોકર શોધતા
હતા. અને તેમાંથી આ બાગી આવેલો બહાર
મળી ગયો. મામના એના સગાને વચ્ચે જમીન
લઈને આવ્યો હતો એટલે એને સંધરવામાં
કંઈ જોખમ ન હતું.

વળી એને સખાનો આકરો જોઈતો
હતો, દરબાનો જૂનો ધણી એને પચે નહિ
માટે. અમારા કુળિયામાં જ, ખૂણાનું અમારું
કોઠિયું એને રહેવા માટે કાઢી આપ્યું.

શરૂ શરૂમાં, પહેલો એકાદ મહિનો તો
ધરનાં અમે નાનાં ભાઈજાને દરબા ધરમાં
કામ કરવા આવતી ત્યારે એનાથી બીને બહાર
રમવા નાસી જતાં.

બિચારી એ તો અમે છોકરાં એને કળી
જમીએ તે માટે, સીમમાંથી અમારે માટે બેાર
લાવે, સીતાફળ લાવે અને બાજરીનો પોંક
થયો ત્યારે મામ પહેલાં એ અમારા માટે લાવી
હતી. અને એ આવવા માટે અમને એના ધર
જોણાવે. હાથની એની જાડી, કાળાં આંગળાં

હાલતા કહે: 'શાન્તાભાઈ! મારા ભઈ કુ',
સે આપ તો ખરે તારા સાડુ કેવો ફૂલો ફૂલો
ખાજરીના પૂંક લાવી છું.'

પણ મારા ખમીસનો પાછલો છેડો જાલી
રાખીને મારાથી નાની બહેન, મંગી કહેતી:
'જેને અત્યા ભઈ જતો. જેમ છેતરીને એ
આપણને જાલવા ફરે છે.'

તે દાંડે અમને એટલો ય સવાલ નહોતો
થતો કે હરખા અમને જાણીને શું કરવાની હતી!

મંગી એકલી એમ કરતી એમ પણ નહિ.
અમે 'ખધા ભાઈખધો ભેમા' ચતા ત્યારે ય
ફરેક એ જ કહેતો: 'જે શાન્તા હો, જતો ના
એ કાળમુખી પાસે. હેડ'જાની જેમ હામમાં
જાલી એ એલો ખવડાવશે ને તો ખાધેકુ' જ
પેટમાંથી તીકળી જશે!'

બિચારી હરખાએ દોઢ મહિના સુધી
અમને ગમે તેટલી લાલચો આપી તોપણ હું
કે મંગી, જેમાંથી ડાઈ એને ઘેર ન જ મળ્યા.
છેવટ યાકીને આજેલી ચીજ એ અમારે ઘેર
મૂકી જતી.

ખોર જેતરમાંથી હળ લઈને ઘેર આવતો
ત્યારે એ બળદને છેડે તે પહેલાં અમે એને
ચોટી પડતા. બા અમારા ઉપર બિભઈ
જતી: 'રહો, હશે જરા. આડળ-વિકળ
યથેલાં બળદાં કંઈ માયું મારી ખેસરો.'

ખોર અમારો પણ કરતો: 'તમે બા,
મહારાજો નહિ. હું છું' ને બળદ શું મારી
ખેસવું છું!'

બા કહેતી: 'તું ય આખા દાંડનો ચાકચો
હોઈ, પછી ઇકરના એ આળા તને ય અક-
જાવે ને!'

ખોર અમારા સાચું ફસીને, મથે હાથ
ફરવીને, હોમે બા સામે નજર કરીને કહેતો:
'છાકરો એવી ગમ્મત ફરે એથી તો બલટાનો
મારો યાક બીતરી નય છે.'

બા એના ઉપર ય બિભઈ હોય તેમ

ધરમાં આવી જતાં કહેતી: 'મારે શું, તું એટલે
'ચકાવીશ તો તારો ફેડો મૂકે તો કહેને ને!'

પરંતુ આ ગમ્મત અમે ખોર જોડે એ
અમારે ઘરે હોય ત્યાં સુધી જ કરતા. એ
એના ઘર તરફ કમ માંડે કે તરત બંધ કરી
દેતા. શાગી ફૂટતા!

ખોરને અમારું આ કારણ ખબર નહિ
એટલે એક વખત એણે મંગીને હાથકાને એને
ધર લેઈ જવા માંડી. સાથે સાથે કહ્યું: 'ભસ!
આજ તો તને મારે ઘેર જ રાટલો ખવડાવું.'

મંગીએ તો વાથે જાણી હોય તેમ ચીસ
નાખી. ફળિયાનાં ખધાં ઘેરાં ધરમાંથી દોરી
આવ્યાં. ખોર બિચારો શિયાવિયા યઈ ગયો.

હાર પછી અમે ભતે એને ઘરે ધીમે
ધીમે જતાં થયાં ત્યાં સુધી એણે એવો પ્રયત્ન
કરી ક્યો ન હતો.

એ જ મંગી, જે મહિના પછી હરખા
શીમમાંથી ઘરે આવતી ત્યારે ખમીએ નાકું
આંતરીને ખેસતી, અને એને ફરથી ભોતી
સાગી દોડતી.

'શું લાવી, શું લાવી, હરખાકાકી!' કરતી
એ એના હાથમાં પોટલી હોય તે જૂંટવી લેતી.

હું મંગી કરતાં વધારે સમજણો હતો
એટલે હરખા ન હોય ત્યારે કહેતો: 'હત ર
ગાંડી છોડી! હરખાને તે કાકી કહેવાવું હશે!'

'કેમ ના કહેવાય!' પ્રશ્ન કરી મંગી ભતે
જવાબ દેતી: 'સાકરકાકી, રેવાકાકી, મણિકાકી
કરતાં તો એ મનુ ભોટી છે. પછી એને કાકી
કેમ ન કહેવાય!'

હું એના જે ગાસે ચીમટા કરીને કહેતો:
'ભોટી છે એટલે શું યઈ ગયું? એ આપણી
નાતની છે!'

મંગી એમ તો લાંબી જીજની હતી. સામે
જવાબ આપતી: 'નાતની નથી પણ રહે છે
તો આપણા ફળિયામાં ને!'

હું મારું બધું કદાપણ ઠાલવી દઉં એને

સમજવતો: 'એ તો બહાર આપણા હાથો છે એટલે રહે છે. હાથને કાઢા કહેવાતું હશે?'

'તે હું બહારને ક્યાં કાઢા કહું છું?'

મંગીની મૂરખાઈ ઉપર હું ખડખડ હસ્યો. બોલ્યો: 'બહારને કાઢા નથી કહેતી, પછી હરખાને કાઢી કહેવાતું હશે?'

મંગી અને સમજ પાડતી બોલી: 'તું મ તે બધી બહાર તો આપણા મોઢાબધ જેવડો છે. એને કાઢા કહેવાતું હશે?' અને મારી સામે આંખ મીડી રાખતાં એણે આગળ કહ્યું: 'હરખા તો કેવડી મોટી છે? પછી એને તો કાઢી તો કહેવી પડે ને!'

મને થયું, ગાંડી મંગી કશું સમજશે નહિ, નાહરે એની સાથે માથાકોટ રશે!

પરંતુ ત્રણ મહિના ગયા છતાં અમે બધા બાઈમપો એક વાત તો સમજી શક્યા જ નહિ કે, બહાર આવી કહ્યું અને મોટી દૈત્ય હરખાને શું ભેંધને બગાડી લાગ્યો હશે.

આ કાયડો હજી અમને અણગમ્યો જ હતો ત્યાં બીજો કાયડો આવ્યો.

ભાગ્યે અમે બધા ત્રણ ત્રણ રમતા હતા. હરખા પાણીનું બેકું લેધને ગામ બાણી જતી હતી. અને ત્રણ જણા ખસે ધારિયા મૂક્યા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એકે તો ડોડતાંકેને હરખાનું કંકું ઝાલ્યું.

અમે છાકરા રમવાનું મૂકતાંકે કુહૂકુહૂ કરતા ત્યાં ડોડ્યા. પાણીના બેઠાવાળાં બેરાં બેરાં યઈ ગયાં. બેપાંચ મોટા આદમીઓ પણ તરત આવી ચડ્યા. પેલાએ તો હરખાનું કંકું ચપસીને એવું ઝાલ્યું હતું કે, કોઈના કહેવાથી એ મૂકતો ન હતો. હરખા જેવો એ મ કાળો સીસમથ અને પાંચ હાથ જીવો હતો. મોટો મૂકો, અને રાતા ડોળા ભેંધને અમે છાકરા ચોઢા દૂર ખસી ગયાં હતાં.

એણે કહ્યું: 'મારી બાવડી છે. એને હવે હું ડોડવા ફેલાવો નથી.'

હરખા મીચતું પૂતણું હોય તેમ ત્યાંની ત્યાં સજ્જક થઈ ગઈ હતી. પેલો આદમી ઝુનઝમ આવી ગયો હતો. કળી કામ લેવાની જરૂર છે માત્રી અમારા શંકરકાકા મોં કાપકું રાખીને બોલ્યા: 'બિચારો તમારું બેરું હોય તો કોઈ કંઈ લેઈ જવાતું ના કહે છે? પણ ચોડી સમજણિક તો રાખો. જેનું પાણી બરે છે તેનું બેકું એને ઘેર પહોંચાડવા દો. અને પછી તમારે એને ત્યાં લેઈ જતી હોય ત્યાં લેઈ જાઓ.'

પેલા ત્રણે જણા શંકરકાકા સામે તાકીને વિચાર કરતા હતા, ત્યાં એમને વધારે વિચાર બેસે તેમ એમણે પાણું ભર્યું: 'એમ હોય તો બે જણ એની પાછળ પાછળ જવ, એક જણ...' ઉત્તર બાણી આમળા કરતાં કહ્યું: 'એ બાણી જવ. યુખીનું મર ત્યાં છે. યુખીને ચોરામાં બોલાવી લાવો. ફરિયાદ કરો. તમે ચાહકાર છો ત્યારે ગામ કંઈ ચોર છે કે તમારું બેરું હશે તો નહિ છેવે?'

આ વાત જાણે ગળે ઊતરી હોય તેમ પેલાએ કંકું મૂકી દીધું. એ અને એના બીજો એક ભેડીદાર હરખા પાછળ પાછળ આદમી. ત્રીજો યુખીને બોલાવવા ઉત્તર તરફ ગયો.

બેકું લેધને હરખા અમારા ધરમાં આવી. પેલા બે જણ બહાર નેવાં આગળ જાણ રહ્યા. ભોતભોતામાં બેરાં બરાઈ ગયાં. એ ટોળા આથે ધરમાં ઘૂં ચાલે છે તે, બારણે બેસેલા આદમીઓથી જોવાય તેમ રહ્યું નહિ.

ચોડી વાર થઈ પણ હરખા બહાર ન આવી. એમને પણ ખાતરી હતી કે કંકું ઝાલીને જેવી આદમી વગર એમ નાસી આવેલી બેરી તે વળા બહાર આવતી હશે? એટલે યુખીની રાહ ભોતોં એ બેઉ માણસ એ ધરમાંથી બીજે ક્યાં નાસી ન જાય તેની ચોક્કસ કરતા ખસે ધારિયા મૂકીને બારણા સામે લાકતા નેવાં નીચે જાણ રહ્યા હતા.

અચારા એ આદમીઓને ખચર નહોતી

કે ધરની પાછળ વાડો હતો, અને એનો વરડો વટાવીને ઢરખા બીજા ધરમાં લઈને ક્યાં ગાયબ થઈ ગયો હતો !

ઢરખાને નાસવાની પૂરી તક મળે, એટલે વિલંબ કરીને મુખી વરતણિયા સાથે આવી પહોંચ્યા. આખા ધરની જરૂરી કરી. પણ આ ગામમાં ઢરખા નાસી આવી હોય ત્યારે જડે ને ! મુખીએ પરિણામ જાહેર કર્યું : પરહરમાં, પરસાતીમાં, એ મૂછાળા ત્રણ આઠમી હાથ ધસીને રવાના ને ઢરખા છટકી ગઈ.

એરામાં બધા એટલા એટલા એવા થયા હતા. બધા એક જ વાત કરતા હતા કે, અમારા ગામમાં ઢરખા નામની કોઈ બાઈ બાળી આવી જ નથી !

બીજા તો બીજા, પણ બાપુજી ય આપું બોલ્યા ત્યારે મને થયું કે એમને આપું જુદું બોલવાનું શું કારણ ? ને બાપડી એની હોય તો એ પકડી જાય એમાં બધાંને વશિલ શું હતો ? ખોટા કંઈ આ ગામનો ન હતો. પર-ગામથી આવ્યો હતો, અને તે ય ઢરખાને લઈને નાકો હતો માટે.

વેલા ત્રણે ય ડોબીલા પડીને બીસા થયા, અને જતાં જતાં કહેતા મયા : 'એને બાપડો, અમને આજ તો ઉતરી ગયા છે, પણ એનાં માથાં પરિણામ વેકવાં ના પડે તો !'

એ વેળેને તુચ્છકારી કાદતાં એ ગયા એટલે મુખી બોલ્યા : 'તમે અમારા ગામમાં જસો (કુવામાં ધસતેલ રેતુ) કે કાઈની મિલકત સળગાવી મૂકવી, એવું અદાવતને લીધે નુકસાન કરવું) કરી જશો, હારે અમારા ગામના પાટણવાલિયા કંઈ મૂઆ પડ્યા છે !' અને બધા સામે વિજયનું હાથ કરતાં એમણે કહ્યું : 'બધાં ગામમાંથી એમ ધોળે દહાડે બેટું લઈ જાય ત્યારે-ગામનું નાક કપાવામાં બાકી ય શું રહે ?'

પરંતુ ગામનો આ બધો વટ અને વળ તે હાંડે અમે સમજી શકીએ તેવા ન હતા.

વળી એની અમને પડી પણ ન હતી. અમારા બધાથી તો, ઢરખાને એનો ધણી શું જોઈને પાછો લેવા આવ્યો હશે, તે કાપડો બિંદસતો ન હતો.

કતુ કહેતા : 'ઢરખા જેવી વધુ કાઈને ગમતી હશે ?'

મારી પાસે ય એનો જવાબ ન હતો, છતાં મેં કહ્યું : 'ગમ્યા વગર ખોટા લાગ્યો હશે !'

રમણ બોલ્યો : 'શાન્તિયા ! સાચું કે' એ જેવી વધુ તને ગમે ?'

મેં કહ્યું : 'હું ન કહે ને, તને ગમે ?'

રમણે તરત જવાબ આપ્યો : 'હું તો એવી વધુ હોય તો મારી મારીને કાઢી જ મૂકું.'

કતુ બોલી બિંદચો : 'ત્યારે એનો ધણી ઢરખાને શું જોઈને લેવા આવ્યો હશે ?'

રમણ : 'નાસી ગયેલી બાપડીને તે વળી કાઈ, ફરી પેસવા આવે તો ય પેસવા દેતું હશે !'

મને પોતાને ય લાગ્યું કે, આવી બાપડીને એ શું જોઈને લેવા આવ્યો હશે ?

પરંતુ તે હાંડે અમે આ કાપડો ન ઉકેલી શક્યા. ગામનો વટ જેમ નહોતો સગવળા તેમ ઢરખાના ધણીને વટ પણ અમને સમજાવો મુશ્કેલ હતો.

ત્યાર બાદ બે વરસ જતાં રહ્યાં. ઢરખાને પકડવા બેન્ડરુ વખત એના ધણીએ લિંકામાં માર્યા પણ એનું કંઈ વળ્યું નહિ. જસો કરવાની મુશ્કેલ પણ મનમાં ને મનમાં જ રહી.

વળી જાણે એણે નવી જાળ બિંદાવી હોય તેમ આ વખત ઢરખાનો ૧૬-૧૭ વર્ષનો દીકરો જન્મો આવ્યો. બાપે નિશાની બતાવી હોય તેમ એ દાઈ ને પૂછ્યાગાછ્યા વગર લીંકાનો ચાલો અમારે ઘેર આવીને બેસો રહ્યો.

બાપુજી, ખોટા, ઢરખા, બધાં સીમમાં ગયાં હતાં. દુ બપોરે નિશાળની છુટી પડતાં ઘેર આવી બા પાસે ખાવા માગતો હતો ત્યાં જન્મો બારણા આગળ આવી લાગ્યો.

ખાતી નજર એના સામે મઠ. પૂછ્યું:
'કોનું કામ છે?'

શિર્ષા શિર્ષા એણે કહ્યું: 'મારી માનું.'

'કોણ તારી મા?'

'હરખા.'

એની વાત આવતાં કોઈને કંઈ સીધા જવાબ ન આપવો એમ અમને મધનિ હવે તો પૂરેપૂરી સમજ પડી ગઈ હતી. એટલે મા કંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં મેં કહી નાખ્યું: 'કોણે કહ્યું કે તારી મા અહીં છે? અહીં તો હરખા નથી ને જરખા નથી.'

પથ માનું દેખું એવું કોર શી રીતે થઈ શકે? બાએ મને કંઈક આપતાં કહ્યું: 'હરખા નથી, પથ એને જરા બેસવા તો કે.' અને બાએ બહાર આવતાં કહ્યું: 'ભાઈ તારી મા તો તારા બાપા પહેલાં અહીં આપા તારની બીજે જતી રહી છે. ક્યાં મઠ છે તે અમે ન જાણીએ નથી. પથ બહુ દૂરથી આવશે છે, તો પાછળથી પી. જરા થાકે ખાઈને જ.' અને બાએ પાછળનો સોટો એના મેં આગળ મૂક્યો અને પાલવ વડે ચોતાની અંખ લૂછી તે મેં ભેંસ. પરંતુ એ પાછળનું અંતર સમજાય તેટલી મારી ઉંમર તે કાલે ન હતી.

મર્યા આવી, મને થાળા પીરસતાં બાએ કહ્યું: 'મારો કાલો દીકરો નહિ. જા, બેટા ઉતાવળે ઉતાવળે બેતરમાં જઈ આવ. બિઝનેસ પૂછજે કે હરખાનો દીકરો આવ્યો છે. એ ખચારે તમારું કંઈ મગાડ્યું નથી. મળાને કાલે પાછો જતો રહેશે. ક્યાં માલિકરાને બેઠાં થવાનું ન ગમે?'

હું છાનોમાનો બિઝનેસ વાત કરવા સીમમાં વિદાય થયો ત્યારે બાએ જાને આમ્રક કરીને થોડાં ભાતભાગ ખવડાવ્યાં. તે ધડીએ ન માનું અંતર કપાતું હશે તેની બાને મને કંઈ નથી.

કામ વચરે હું બેતરમાં જતો નહિ એટલે બાપુએ જણાવ્યું કે મઠ આજુ ફરી તે હું

તેમને બોલાવવા આવ્યો હતો. મેં બાપુએ વાત કરી. એમણે બિઝનેસ બોલાવીને કાનમાં કહ્યું. હરખા તો બિઝારી બીજે છે કે એનું કામ ક્યાં જતી હતી. બનેએ થોડી ઘુસપુસ કરી લીધા પછી બાપુએ મને જવાબ આપ્યો: 'તારી બાને કે જે કે, છાનોમાનો કાઢી મૂકે. ના જતો હોય તો બીજા જતાવે.'

હવે બાપુએ આગળ મને કંઈ કહે તે પહેલાં બિઝનેસ કંઈ સમજ્યું હોય તેમ એ બોલ્યો: 'મોટાં તમે જ જતો જાવ ને. બેસ માર્કસ, કંઈ બીજું કરી બેસશે તો.....'

બાપુએ એ વાત બરાબર કાઠી હોય તેમ એ મારી સાથે આવ્યા. હું ધરે ન જતાં સીધા નિશાએ ગયો. બાપુએ ધરે અંતરે જાને કાઢી મૂક્યો.

કે જે થોડો વધારે સમજણ થયો હતો. બા મહેજમાં વાત મગાડી નાખત, તે બાપુએ કેવી સંધારી નાખી તેના વિચાર કરતો કરતો સંજે હું નિઃશાળથી ધરે આવ્યો. બા ઉપર મને બહુ વફાત હતું. છતાં બાપુએ બહુ હોઈસપાર હતા, એ જાને લીધે બાને ભેટાં થયું, બેરોની છુલ્કી પાનીએ એ બોલું નહિ! આ વાક્ય બાપુએ પાસેથી જ હું શીખ્યો!

મેં ધારેલું કે હરખા આ વાત જાણ્યો ત્યારે હરખાશે. ચોતે દીકરાથી પચાસ જાય તે પહેલાં એને નસાડી મૂકવામાં મેં બામ કાનબોલો હતો જાણી મને મંગી કરતાં વધારે બેર-ગોઈ આપશે, એવી ન મનમાં છોડી છોડી આટા હતી.

પરંતુ બા એ-અહીં વરસમાં હરખાને કાઢીએ જે રૂપમાં નહિ જોયેલી તે રૂઢ રૂપમાં એ આ વખતે આવી મઠ. એના દીકરા જાને ચોતાને મળવા દીધા વચર કાઢી મૂક્યો તે માટે એ બિઝાર ઉપર સવારે થઈ ગઈ. અમારા ઉપર તો એ નહોતી ખિનમ. મારજુ, અમે તો બિઝનેસ વાત કરી હતી. એના કહેવાથી જ એ પૂછ્યું હતું.

પોતાના પેટમાં જોઈ મારતા એ જોલેલી તે હજુ મને પ્રત્યક્ષ હતું: ‘એ ઉદબળને છું’ તે મારા ઊઠાને કાઢી મૂકે! ગમે તે તો ય મારું પેટ. મને પણ કોટકું એને ઘાતું લાગે!’

અને અગે ઊઠાંએ દરખાને પ્રથમ જોતાં કપ્પી હતી તે હેઠળ સાક્ષાત આ વખતે જોવા મળ્યાં. અમે ખીતાંતાં એ વાતની આજે શરમેય ન રહી: કારણકે ખંઠાર પશુ એનાથી ખીને બે ઘાંડા અમારે ઘેર સુઈ રહ્યો હતો.

આ નાનપણમાં જોયેલાં દરખા-ખંઠારનાં છવન-પાસાં હું મોટા થયો ત્યારે જાણી શક્યો. તે તે ય મારી સ્વજિધી નહિ, પરંતુ ખંઠારના કહેવાથી.

તે પછી ખંઠાર દરખા છતી ત્યાં સુધી અમારે ત્યાં રહ્યો. દરખાને એ ઊઠારા પશુ થયા હતા.

હું હવે કોલેજમાં ગયો હતો. માનસસાજની રીતે આ કિસ્સાનું પૃથક્કરણ કરવાની ક્ષતિ જાગી હતી. ખંઠારને છું નોંધને દરખા સાથે પ્રેમ થયો હશે, તે નાનપણને કાપડે વળી મારા માનસસાજની આગળ આવી ને ઊઠ્યો. એ મારી શુદ્ધિ પ્રમાણે એના ઉઠકને વિચાર કર્યો. ધડી એમ પશુ થયું કે અગાજ, મારી ગજુતરી પ્રમાણે જ જનેલું હોતું નોંધ્યું.

ખાતરી કરવા રજાઓમાં હું ધરે ગયો ત્યારે ખંઠારને પછી જોઈ હું આશ્ચર્ય જાનવી ગયો. મારી કોઈ ય ગજુતરી ખરી ન હતી.

ખંઠાર પ્રેમ કર્યો હતો, કારણકે એને વેર વાળવું હતું!

ખંઠારના કિસ્સાનાં મૂળ આમ હતાં:

ખંઠાર સવા વરસનો હતો ત્યારે એની માને ઊભે સાપડે દેવજી પાટજીવાસિયો લગાડી ગયો. ખંઠારની માને દેવજી લેઈ ગયો ત્યારે દેવજીને એક માઈ હયાત હતી. એને પંદર વર્ષના એક માધો કરીને દીકરા પશુ હતો. ખંઠારની માને ધરમાં લાવ્યા પછી દેવજી જૂનીથી

જુરો રહ્યો. ખંઠારની માને દેવજીને ઘેર ખીજ, ત્રણ ઊઠારા પશુ થયા.

ખંઠાર મોટા થયો ત્યારે પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું. એના મૂળઆપને ઘેર તો એને જવાનું રહ્યું ન હતું. એ દમિયલ હતો એટલે બાપડી બાગી જતાં કોઠાદ વરસમાં રિખાઈ રિખાઈને મરી ગયો. ધર કે ચરમાં ચપડી-ચૂડી ને હશે તે લાકડાં લેઈ જોડા, એટલે ખંઠારને દેવજીને ઘેર જ રહેવું પડ્યું. એના બાપ પશુ દેવજી જ ગયાંતો.

ખંઠાર દેવજીને આગળિયાત ઊઠારો કહેવાતો. આવા બનાવ નાતમાં કંઈ નવા ન હતા. પરંતુ બાઈ રાંધા પછી ને ખને તેમાં નાનમ ન ગણાતો. પરંતુ આમાં તો ખંઠારની માને દેવજી લગાડી લાગ્યો હતો.

આ વેર ખંઠારમાં મોટપણે પ્રસર્યું. એ વેર લેવા માટે ખંઠારને એક જ ઉપાય ટેપાયો કે, દેવજીના ધરમાંથી બાપડી લગાડવી. અને તે માટે એક જ મોકા હતો-દેવજીના પ્રથમ ભેરાના ઊઠારા માધાની વજ્ર દરખાને નસાડી જવાનો.

દરખા ઉપર જાણીયું તેમ એના કરતાં પશુ મોટી, ખારસી દસ વર્ષ હતી. રૂપ પશુ નહોતું. છતાં બાપનું વેર વાળવું હોય તો દરખા સાથે પ્રેમ કર્યો વગર છૂટકો ન હતો.

માએ એની હયાતીમાં ખંઠારને પરજીવા થઈ કહ્યું હતું. પરંતુ એ પરપયો ન હતો. દરખા સાથે પ્રેમ કરવા એ ખને તેટલા પ્રવર્ત કરતો હતો.

દરખા અને માધો, અને એકમીનને રૂપ-રંગમાં મળતાં હતાં. છતાં દરખાને એથી અસતોષ હોય તેમ લાગ્યું ન હતું નાના રિપર તરીકે ખંઠારના લાકડો એ સામે જવાળ આપતી, પરંતુ એનાં વિચાર કર્યો ન હતો. એટલે ખંઠારની કારગત ખાતો ન હતો.

પરંતુ ઉવદ એક દશકા પછી ખંઠારના

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

છાટાસાલર મા, કામદાર

લક્ષ્મીના દિવસે ગુમ થયેલી કન્યા

ગોર લક્ષ્મીને વેદો પાસે બળતા અગ્નિમાંથી નાખતાં અગ્નિ નધારે વાશુક્યો.

પણ કન્યા ક્યાં?

લક્ષ્મીના સો નેટલા મહેમાનોએ અર્ચનુયક નજરે એકબીજા સામે જોયું. વરરાજની માથાપ ચારે તરફ વિપાદભરી નજરે જોઈ રહ્યા.

વરરાજાએ તેના કેસરવર્ણ દાપમાં રહેલ નાળીએર તથા ફૂલોને મળવું પડી રાખી ઊંઘતી આંખે અગ્નિ તરફ જોયું. કન્યાનો પિતા જણવતો હતો કે સો મહેમાનોની આંખો તેને પ્રશ્નો પૂછવા ટીપી રહી હતી તેણે આશાએર ખારણા તરફ નજર નાખી.

પરંતુ કન્યા ક્યાં?

ફરી એક વખત ગોરમહારાજે મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરતાં જો રહ્યા. 'કન્યા પધરાવો. કન્યા પધરાવો, મુહૂર્ત નીતી જલ છે.'

રાહ જોતા ટોળામાં અચાનક સુપડાદો ડબાઈ ગઈ. કન્યાની માતા અંદર આવી. તેના હાથ આકાશ તરફ ઊંચા હતા અને તેની આંખો આંધુથી લારપુર હતી.

પ્રેમને જોઈએ તેવો સામે જવાબ મળ્યો. ૧૫-૧૨ વર્ષનાં બે બાળકો ત્વજીને, અડી વર્ષનું એક સાથે લેઈને હરખા બકોર સાથે સાગી છૂટી.

હરખા છવી ત્યાં સુધી બકોર સાથે રહી. પાછળ ત્રણ બાળક સોંપતી ગઈ.

હરખા સાથે પ્રેમ કરીને બકોરે આમ વેર તૃષ્ઠ રહ્યું!

'મને તે મળતી નથી. મારી યરમને પાર નથી! પણ મને તે મળતી નથી!'

નીચે જમીન પર પડી તે છાતી ફૂટતી બોલવાલાગી: 'રે દીકરી, અમારી વૃદ્ધાવસ્થામાં અમને દોઝો દીધો! જરે રેવા, રેવા, આવા સમયે તારા બાપની મરકરી કરાવી!' અચાનક વરરાજની માતાએ. આવીને પોતાના પુત્રને ત્યાંથી ઉઠાડતાં કહ્યું: બેટા, જાકે, આપણા માટે આ સ્થાન નથી.' અને કન્યાનાં માતાપિતાના નીચા નમેશ માથા તરફ તિરસ્કાર ભરી દૃષ્ટિ નાખી, પુત્રને પોતાની પાછળ દસકની તે આંસી મઈ.

કન્યાના અદસ્ય થવા વિષે મણી શુસપુસ અને ચર્ચા પછી લક્ષ્મીને મેળાવડો વિખરાઈ ગયો. કાકાકાદ બળતા અગ્નિને તકતાદ તથા દુઃખી માતાપિતાનાં દુઃખો સિવાય ત્યાં શાંતિનું સાક્ષાત્ત્વ પ્રવર્તી રહ્યું.

ગુમ થયેલ કન્યાની વાત સત્વર દૂર દેશા-વરમાં પ્રસરી ગઈ ખરામાં તેમ જ શેરીઓમાં બજારમાં અને ધર્મસ્થાનોમાંથી લોકોના કાને તે જ વાત આવવા લાગી અને દરેક વખતે તેમાં મીઠું મરચું લભરાવવામાં આવતું હતું. આખરે એમ મનાવા લાગ્યું કે રેવા તેના કાઈ પ્રેમિક સાથે નારી ગઈ હતી. અલગત ને લોકો તેને ઝાળખતા હતા તેઓ આ વાત માનતા નહિ, કેમકે રેવા તે પ્રકારની બાળા નહોતી પરંતુ ધીમે ધીમે તેઓ પણ નાપસંદગીમાં પોતાનું માયું છુણાવવા લાગ્યા.

ઓજો ન્યારે મામના ફૂવા પર પાણી જરવા ભેગી થતી ત્યારે તેઓ ખૂબ ગર્ખા મારતી. તેઓ બેઠાને એક બાજુ મૂકી ફૂવા પાસેના પીપળના ઝાક નીચે ભેગી થતી અને

પછી હીરાને તે વાત ફરીને કહેવી પડતી. કારણકે હીરાએ જ શુભ સ્વપ્ન જન્યાને છેલ્લી વખત જોઈ હતી તથા તેની સાથે વાત કરી હતી.

હીરાએ કહ્યું: 'હું' તેને લગ્ન પહેરવામાં મદદ કરતી હતી. તે પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવી રૂપાળી દેખાતી હતી અને તેના માથામાં જડેલા નાના આભાલા તારાની માફક ઝળૂંટતા હતા. તેના હાથ અને ગળાની આસપાસ સોનેરી પ્રકાશ પડતો હતો. તેના નાભી પર પગ રૂપાની ઘંટીનો અવાજ થતો હતો અને તેણે પગના અંગૂઠા પર કર્કશ પહેર્યા હતા. 'મેં' તેના સેંચામાં તથા કપાળ પર ઠંકુ પૂર્ણિમા' હતા. આખા માટે તે અદ્ભુત દ્રશ્ય હતાં.

'હું' હજી પણ તેની આંખો મારા બધી મંત્રાથી જોઈ શકું છું. તે કહેતી કે 'હીરા, હીરા, મેં' તેને જોયો, મેં' તેને જોઈ લીધો છે. બારણા પાછળથી ડાકિયું કરી મેં' તેનો-મારા કૃષ્ણ કૈનેવાનો ચહેરા જોઈ લીધો છે.'

'મેં' કહ્યું: 'ઈશ્વર તારું રક્ષણ કરે! પણ હું' જાણતી નથી કે હવે પહેલાં વરતું મોહું' જોવામાં અપશુકન છે?'

'પણ તેણે હસીને કહ્યું: 'અરે, આમ આવ. આવા શુભ પ્રસંગે અપશુકનનો વિચાર કેટલો નહિ. આજ, મારો કૃષ્ણકૈનેયો અને હવે જાણ ત્યાર પહેલાં આપણે સંતાકકડીની છેદી રમત રમી લઈએ. હું' એવી જગ્યાએ સંતાઈ જઈશ કે, તમે કાંઈ મને શોધી શકશો નહિ.'

'આ તેના છેલા શબ્દો હતા અને તે સંપૂર્ણ સાચા પડ્યા છે. અમે તેના માટે લગ્ન-લાગ એક કલાક શોધ ચલાવી પરંતુ અમને કંઈ પત્તો મળ્યો નહિ.' હીરાએ નિસાસો નાખી અવશ્યમુખ્ય એતાએ પ્રત્યે જોયું.

કાંઈ વળી એમ પૂછ્યાંની કિંમત કરતાં: 'તેમાં કાંઈ પુરુષ સડોવાયો છે કે?'

'રેવા માટે આવી વાત કહેવાને ધિક્કાર હતો. હું' મરતાં મુઠી પણ એવી વાત માનીશ

નહિ.' માત્ર હીરા જ પ્રેમિકની કલ્પનાને તર-છાડી કાઢતી.

પણ હીરાનો વિશેષ આમાં કાંઈ પુરુ-પતો હાથ હોવાની કલ્પનાને કે જીવ્યોને એક-બીજા સાથે શુસપુસ કરતી અથવા નિંદા કરતી અટકાવતો નહિ. આ પુરુષ કાંઈ હતો અને કંઈ રીતે તથા ક્યાં તે આવી ગઈ તે પ્રશ્નો તેમને અનહદ મૂંઝવતા હતા.

કન્યાના આપને ગામમાં રહેલું દિનપ્રતિ-દિન વધારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. જ્યારે જ્યારે તે ઘરની બહાર નીકળતો ત્યારે વાત તેની પાછળ પાછળ જતી હોય તેમ દેખાતું હતું. કાંઈની શુસપુસ કે તેના પ્રત્યે કાંઈની નજર-આટલું જ ચરમથી તેનું માથું નમાવવા માટે પૂરતું હતું. તેમની રેવાના નામ સાથે અપ્રકૃતિ જોડાય તે તેમનાથી સહન થઈ શકે તેમ નહોતું અને તેથી વજા દિવસના વિચાર પછી તેણે દરના ગામમાં જવાનો નિર્ણય કર્યો. તેઓ આજા રાખતા હતા અને પ્રાર્થના કરતા હતા કે રેવાના શુભ થવાની વાત ત્યાં તેની પાછળ આવે નહિ.

રેવા વિષે એક પણ શબ્દ વિના આંખો મંદિતો વીતી ગયો હતો તે જોતાં રેવા મળ-વાની બધી આજા છોડી દેવામાં આવી હતી.

×

સવારનો વહેલો સમય હોવાથી હજી અધારું હતું. રેવાની માળાપ છેલ્લો સામાન બાંધી રહ્યાં હતાં. બહાર ચાર ગાંડો તેમને તથા સામાનને લઈ જવા માટે ઊભાં હતાં.

એ ગાંડામાં બધો ઘરવખરીનો સામાન ભર-વાનો હતો. ત્રીજામાં વૃક્ક શુભલ બેસવાનું હતું. એથા અને છેલા ગાંડામાં ખૂબ જ કીમતી વારસો-મોટો પટ્ટાશ-લઈ જવાનો હતો. કાઠિ-માવાડના દરેક ઘરમાં એવામાં એવો એક પટ્ટાશ તો હોય છે જ. ચાર ફૂટ ઊંચા, પંચ ફૂટ લાંબા તથા ત્રણ ફૂટ પહોળા આ પટ્ટાશ મોટી પેટીઓ જેવા હોય છે. તે લાક:

કાના અથવા લોહાના ગતિવેલા હોય છે અને તેના પર કેતરણી કરવામાં આવેલી હોય છે. તે ખૂબ મજબૂત તથા ટકાઉ હોય છે અને પેટી દર પેટી તે ચાલ્યા કરે છે. તેમાં હવાનો જરા પંથુ પ્રવેશ ન થતો હોવાથી કાઈ રથોળાએ ચોમાસામાં અનાજ સળી જતું અટકાવવામાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સામાન્યતઃ તેનો ઉપયોગ ધરણી, કપડાં તથા શાક રકમ સાચવવા માટે થાય છે.

એટલે રેવાના ધરનો પટ રો હમણાં કેટલાક સમયથી-રેવાના વૃદ્ધ પિતાને હાથમાં આવ્યો ત્યાગથી-આલી હતો, તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. જે સમયમાં લૂંટારાઓ ધરમાં પેસીને જે વસ્તુ હાથ આવે તે લૂટી લેતાં અને ધરનો પુરુષવર્ગ આવી પહોંચે તે પહેલાં નાસી જતાં તે વખતમાં રેવાના દાદાએ આ ન્પટારો તૈયાર કરાવેલ હોઈ તે ખૂબ વજનદાર હતો.

રેવા જ્યારે અધરણીના આવેલે ઘેર આવે ત્યારે આ પટારો તેને આજુમાં દેવાનું વિચારેલ.

ધરની બધી ધર વખરી ગામમાં બરાઈ થયા પછી, જ્યારે પટારો પકચો હતો તે ઓરડામાં ડોશી ગયાં ડોસો તથા ગામવાળો તેની પાછળ ગયાં બધો સામાન ગામમાં ખસાઈ ગયો હતો. આ પટારો જ હવે ઉપાડવો આજી હતો. ગામવાળાઓને પટારો વધારે પડતો વજનદાર લાગ્યો. તેથી તેઓએ થોડી મહેનત

કરીને ઢાંકણું ઉપાડ્યું. તેમનો વિચાર પટારો આલી કરીને વજન ઓછું કરવાનો હતો.

ડોશીએ પટારો પાસે જઈ અંદર નજર કરી. બીજી જ ઘણે હવામાં તેની ખૂસો મરણ ગઈ. 'અરે આ તો રેવા, મારી રેવા !'

ત્યાં તે-શુંમ થયેલ જન્યા-પટારાને તળિયે ભર ઊંચમાં હોય તેમ પડી હતી. હવાનો પ્રવેશ ન થવા દેનાર તે પટારાએ તેના સૌંદર્યને જાળવી રાખ્યું હતું. મૃત્યુ પછી તેને જૂસી ચકચું ન હોતું. હજી પછી તે પૂછિમાના ચંદ્ર જેટલી જ-સુદર હતી. અને તેના ચાંચુવાના આકાશ નાના તારા જેવા હતા.

ગિયારી રેવા ! તેને બાપડીને સ્વપ્ને જણ્યો ખ્યાલ નહિ હોય કે જે પટારામાં તે સંતાતી હતી તેવું વજનદાર ઢાંકણું અચાનક બંધ થઈ જશે અને તેને મૂંગળાવી મારશે. મને કાઈ શોધી ચકશે! નહિ, 'તેવું' તેની સખીઓને આવેલું આહવાન મૃત્યુદેવ જ ઉપાડી લેશે તેનો તેને ખ્યાલ પછી ક્યાંથી હોય !

જ્યારે આ કચ્છાજનક શોધની ગામમાં ખવર પડી ત્યારે એક પછી બકિત એવી ન હોતી કે જેની આંખો બીની થઈ ન હોય. મૃત્યુને પરણેલ તે શુંમ થયેલ જન્યાને જ્યારે સમજાને લઈ ગયા ત્યારે ગામમાં એક પછી જણુ ધરે રહ્યું ન હોય.

શ્રાહકબંધુઓને

'કહાની' પ્રગટ થતાં તુરત જ દરેકેદરેક શ્રાહકને રવાના કરવામાં આવે છે; એટલે જે શ્રાહક મહાશયને વ્યવહારની આજની અવ્યવસ્થાને કારણે અંક ન મળે તેમને તે અંગે પૂરતી તપાસ કરવા વિનંતિ છે. અલબત્ત અમારી પાસે સિલકમાં અંકો હશે ત્યાં સુધી આવી વાજળી ક્રિયાદોને પહોંચી વળવા પ્રયત્ન કરીશું.

— વ્યવસ્થાપક

ફરી ફરી, વાંચો

[આ વિભાગમાં અન્ય ઠોઠ સામયિકમાં આવી ગયેલું ફરી ફરી વાંચવા યોગ્ય લેખન લેવાનું રાખ્યું છે. તમને]

નાનો હતો અને નિશાળે જતો હતો ત્યારેના કૃપાલાનીએ એળખું છું. તેઓ મારા પડોશી હતા અને દુરના સ્થળ પધુ થતા હતા. પાછળથી સંભોગવદાત ફેટલાં થે વર્ષો સુધી અમારે છ. બી. બી. કોલેજ સુરકરપુરમાં સાથે રહેવાનું થયું અને ત્યાર પછી ગુજરાત મહાવિદ્યાલય અમદાવાદમાં પણ અમે સાથે જ હતા. અમારા બંનેનાં કાર્યક્ષેત્ર અને સ્વભાવને અંગે અમે એકબીજા સાથે બહુ ઓછું બાળી ચકયા. ૧૯૧૪ સુધી તો હું સીધો સાહે પ્રેક્ષક મલકાની જ રહ્યો પરંતુ મારો અવ્યવસ્થિતો 'જીવત' તો (કૃપાલાનીનું હુલામણું નામ) પ્રેક્ષક કૃપાલાની મટીને હાલ કૃપાલાની થઈ ગયો અને પાછળથી આચાર્ય કૃપાલાની તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. હવે તો એ પ્રેસીડેન્ટ કૃપાલાનીના નામથી ઓળખાય છે છતાં થે અમારામાંના ધણીઅરા તો તેમને 'હાલ'ના વહાલસોયા નામથી ઓળખવાનું વધુ મસ્દ કરે છે.

એમ કહેવાય છે કે એક માણસનું પ્રથમ હિજ્જે નજરે ન ચડે તેનું ચારિત્ર્ય તેના લાગ્યા સંભાષણો કરતાં વધુ અગત્યનું છે. અને એક માણસના લખાણ કરતાં તેના બોલેલો શબ્દ વધુ કિંમતી છે. કૃપાલાનીએ લાગ્યા લખણો કર્યાં છે, ફેટલાં પ્રસ્તાવ લખ્યાં છે પરંતુ એ બધાં કરતાં તેઓ માણસ તરીકે વધારે આગળ પડતા છે. તેમના ટૂંકા પરિચય પછી તમે નક્કી કરી શકશો કે તેઓમાં જરા થે વિવિધતા નથી છતાં થે બધી જ ભાતની વિવિધતા અને પ્રકારોના તેઓ સજ્જ છે. કૃપાલાનીએના જન્મ દેવરાખાદમાં બણીતા આમિત કુટુંબમાં થયો છે. તેમને છ ભાઈ અને એક બહેન હતાં. તેઓ તેમના માતાપિતાનું છડું સંતાન હતા. તેમના પિતા દાદા બગવાનદાસ એક નિટલ તહેસીલદાર હતા. તેઓ ખૂબ જ નિમ્મલલાય

દાદા કૃપાલાની

પ્રો. નારાયણ એમ. મલકાની

હતા અને સુસ્ત વૈશ્યવ ધર્મ પાળતા હતા. તેઓ પાકો બાંધણીના નાના મકાનમાં સીધું સાફ જીવન ગુજારતા હતા. તેઓના કુટુંબમાં અને પડોશમાં તેમનું ખૂબ જ માન હતું પરંતુ સાથે સાથે બધાને તેમને ખૂબ જ ધાક લાગતો હતો. તેઓ બધાનાં વડીલને સ્થાને હતા. અને તેમને સ્વભાવ ખૂબ જ જલદ હતો એટલે કમ્મ ટીકા તરત જ કરી નાખતા. કૃપાલાની-જીના બીજા અને ત્રીજા નંબરના ભાઈઓ સુસલમાન ધઈ ગયા અને તેમનું જીવન એ રાહ ઉપર જ દોડ્યું ગયું. એક ભાઈ ખિલાફત ચળવળ વખતે ફરી તરીકે મરણ પામ્યા અને બીજા ભાઈ પ્રથમ શ્રી કુલમાં ટુર્કિસ્તાન તરફથી ઓસ સામે લડવા ગયા અને ત્યાં મરણ પામ્યા. તેમના ત્રીજા ભાઈએ સિંધ-હેરાખાદમાં સ્વ-દેશી વસ્ત્ર બંધાર અને ચામચાલી કુશન ઉઘાડી. આમિત કુટુંબમાં આ રીતનું કાર્ય કરનાર તેઓ પ્રથમ જ હતા. કાતમા ભાઈએ સુધારનું કામ કરવા માંડ્યું અને પાછળથી એકાએક સંન્યાસીતો બન્યો પહેરી લીધો. તેમના હૃદયમાં એટલી બધી આગ જલતી હતી કે ખુદ કૃપાલાનીજી પણ આ ભાઈથી ખૂબ જ ગમ-રાતા. સૌથી નાનામાં નાનાં તે કીડાગેન. આખા કુટુંબમાં તેઓ ખૂબ જ પ્રિય હતાં. અને તેઓની ઉપયોગીતા પણ ખૂબ જ સમજાતી. હમણાં તો તેઓ દેશસેવાના કાર્યમાં પડી ગયાં છે.

આ કુટુંબમાં મોટા ભાગે બેઠા જ સંખ્યા સ્વતંત્ર બંધિતતથી રંગાયા હતા; બધાનાં જ પાતળાં, હાથ હતાં અને દિકા ગંઢેરા છતાં

પ્રથમ નમનો અને પ્રેમાળ હૃદયવાળા હતા. આ કુટુંબના બધા જ સભ્યો ખૂબ જ ઝોલુ ઊંધતા, બધાની જીભ ખૂબ જ તેજ હતી અને બધાનો કેટલીક વસ્તુ પ્રત્યેનો તીવ્ર રાગ કે અણુગમો સ્પષ્ટ તરી આવતો.

કૃપાલાનીજીએ તેમની મેદિકની પરીક્ષા પાસ કરી ત્યારથી હું તેમને ઝોળખવા લાગ્યો. થોડીધણી મહેનત અને કિસ્મતના પ્રતાપે તેઓએ પરીક્ષા પસાર કરી અને મુબમ્બઈ વિદ્વસન કોલેજમાં તેઓ દાખલ થયા. મને હજીયે સ્પષ્ટ રીતે માંડ છે કે જ્યારે કૃપાલાની જીએ પ્રથમ વર્ષની પરીક્ષા પસાર કરી ત્યારે મોટા અદ્ભૂત સાથે અચિત્તના બધાં શૈયાઓને બારીની બહાર ફેંકી દીધા તેમને પાઠ્ય પુસ્તકોનો તિરંગાર હતો એટલે કોલેજમાં સિખવાતાં જ્યોતેદી ને દિગોતોમેદીનાં પુસ્તકો કેમ ગમે ? મને માંડ છે કે તેમના ઝોરકામાં આવેલ કવિઓનાં પુસ્તકો ખૂબ જ હતાં અને આરે તરફની દીવાસો તેમના ચિત્રોથી જ મુશોભિત થઈ રહી હતી તેઓ આગળ કવિઓના એક સુસ્ત પ્રશંસક હતા પરંતુ પાછળથી આગળ રાજકર્તાઓના અને તેમની રીતરસમોના તેટલા જ સુરત વિરોધી બની ગયા. જ્યારે તેઓ કાવ્ય વાંચતા ત્યારે તેમને કંઈ લાગણીથી જનકાંઈ જતો અને આંખમાં આંસુ આવી જતાં પછી તો અમે બંને મુજફફરપુર ગયા. અમે બંને અણુક રીતે તો સાહસિક પ્રેક્ષક હતા. અમે ત્યાંના માસવાળા મેદાન ઉપર પછી વખત કુસ્તી કરતા અને પછીથી સિંધના મેદાન સુધી કવિ સાહ અબ્દુલ હતીફની નાણીતી ખેતો અમે મોટેથી લક્ષ્યકરતા. અમારી બાષા બહુ શુદ્ધ ન હતી. અવજ પછુ મોટા જડો હતો પરંતુ મે અને કૃપાલાની જીએ યુવાનોની હિંમત અને યનગનાટને અસંગતમય પ્રવાહ દ્વારા કાઢવ્યો અમારા બિહારી વિદ્યાર્થીઓ હસના હતા જ્યાંયે તેઓ આ સાંભળતા અને અમારી આલ મણીની પ્રશંસા કર્યા સિવાય રહેતા નહિ માણુસના ધરતરમાં

કવિતા જેવું કંઈ તરત ન હોય તો તે કંઈ ઉપયોગી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી ન શકે. કૃપાલાનીજીએ તેમની જિંદગીમાં કદાચ એકાદ લીટી કવિતા પણ બનાવી નહિ હોય છતાંયે તેમની વાણી અને લેખનકાર્યમાં તીવ્ર કાવ્યમય રચનાઓ સ્પષ્ટ તરી આવે છે.

મને હજી માંડ છે કે સાંજે ૬:૩૦ કા, રેસમી ટ્રાફિકર અને પાતળા હાથમાં લાંબી જાડી લાકડી પકડીને કૃપાલાનીજી ફરવા નીકળી પડતા. તે સમય ઉત્કાંતિન કાળનો હતો વિદ્યાર્થીઓમાં પણ ચેતનની ચિનગારીઓ દેખાતી હતી અને દેશમાં ઠેર ઠેર સ્વદેશી વસ્તુની કુશતો પણ ઉપાડવામાં આવી હતી વિદ્વસન કોલેજના પ્રિન્સીપાલ ડો મેકકાનને કૃપાલાનીજીએ ખૂબ જ પળખ્યા હતા એટલે કૃપાલાનીજી જે. સિંધ કોલેજના એક શાંત ખૂણામાં જઈને બેસી મથા અહીંના પ્રિન્સીપાલ જેકસને એક વિષે એક કમનસીબ પણ વિદ્યાર્થીઓની એક સલામાં કહ્યું 'તમે દિદીઓ હાલકતા જુકા છો.' ૧૯૦૭નો સમય હતો અને કૃપાલાનીજી એ વખતે બીએમા હતા આ બાવણુના વિરોધમાં હડતાળ પાઠવામાં આવી અને દેશ-કામિને પ્રથમ પાઠ વિદ્યાર્થીઓને બાણવવામાં આવ્યો ત્યારથી કૃપાલાનીજીના જીવનમાં રાજ-કારણુ લાલ લપ્પરની જેમ વહેવા માંડ્યું અને આજે પણ દિંની બિટીલ સત્તા સામે અણુ-નમ અડકની જેમ તેઓ જીલા છે મુશ્કેલીનો સામનો કરવો એ તો એમને સ્વભાવ છે. તે સમયમાં તેઓ જાહેર સલાઓમાં હાથમાં દડો લઈને ટીબળી વિદ્યાર્થીઓના સમૂહ સાથે હાજરી આપતા અને સરકારી નિમકલલાલ વક્તાઓને જ્યો પાડીને રગમય ઉપરથી નીચે હોતારી પાડતા. પાછળથી તેઓએ કેટલીયે નિશાળમાં શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું અને કોલેજમાં પ્રેક્ટિસર થયા છતાંયે તેમને તમે જ્યારે પૂછશો ત્યારે તમને સ્પષ્ટ અને કોલેજના સત્તાધીશોને કેવા હક આપ્યા હતા તેનો વાતો ખૂબ જ રસ પૂર્વક કહેશે તમે કૃપાલાનીજીને આડી ચંકો

યા તો તેમનાથી ખીચો તે સિવાય વચ્ચેનો કોઈ રસ્તો છે જ નહિ. સામાન્ય રીતે સુરાનો તો તેમને આદતા હતા અને વડીલો તથા સત્તાધારીઓ તેમનાથી ખીતા હતા. તેમનો જૂનો દેહો આજે હાથમાં રેખાતો નથી છતાં તેમના હૃદયમાંની જૂનો આત્મક દહ જલતો છે. ખરી રીતે તો વિશેષ કરવામાં તેમને ખૂબ જ ઉંડાઈ આવે છે અને તેમનો ઝંઝી સ્વ-ભાવ એમાં સારી સફળતા મેળવી શકે છે. તેમના મોઢાની રેખાઓ કંઈક કંપવાળી છે. છતાંય નૈતિક સમર્થતા રૂપે તરી આવે છે. તેમની મોઢાની રેખાઓ કંઈ તદ્દન કડક તો ન જ હોવાય કારણકે જ્યારે તેઓ આનંદમય મુક્ત હાસ્ય કરે છે ત્યારે આ રેખાઓ કેટલી હળવી લાગે છે? હવે તો વખત વધુ દોડાડીતો આવ્યો છે અને તેમની કરમકંડાએ વધુ ઉચ્ચ કાર્ય કરવા માટે તેમની રેખાઓને વધુ કડક બનાવી મૂકી છે. તેઓ બિહાર અને ગુજરાતમાં સાત વર્ષે પ્રેક્ષક તરીકે રહ્યા ત્યારે હું તેમની સાથે હતો. ગુજરાતમાં તેઓ આચાર્ય તરીકે નિમણાવ્યા અને અત્યાર સુધીએ જ રીતે ઝોળખાયા. તેઓ અંગ્રેજી અને ઈતિહાસ શીખવતા હતા પરંતુ પુસ્તકિયા જ્ઞાનના બળ વડે નહિ જ. વાસ્તવિક રીતે તો તેઓ પુસ્તકિયા જ્ઞાનને પછાદ જ કરતા ન હતા. પુસ્તકાલયમાં બેસવું કે પુસ્તકો વાંચવા કરતાં તેમને જંગલમાં ફરવું વધારે ગમતું. તેઓ કોઈ દિવસે યાત્રા કે અન્યનતરક જેવા રેખાતા જ નથી; જ્યારે જુવો ત્યારે તેઓમાં સ્ફૂર્તિ અને શક્તિનો તનમનાટ તરી આવતો. વર્ગમાં કે ખીન્ને તેઓ વસ્તુ રજૂ કરવાની આવડત કરતાં હકીકતો દ્વારા જ તમારા મગજમાં કોઈ વસ્તુ ફાસવી હતા. તેઓ એવું વાતાવરણ જીવું કરી શકે છે કે જ્યાં તમને સ્ફૂર્તિ આવે કે હાં તો તમે કંઠાળી જાવ. તેમનાં વક્તવ્યમાં કંઈ વસ્તુ ક્યારે દપકી પકશે તેનો અંદાજ તમારાથી કદી નહિ નીકળે. છતાંયે તમે એટલી ખાતરી કરજો કે તેમના સંવાદોમાંથી તમને

કંઈક નવું અને અસાધારણ જાણવા મળશે. જ. લુખ્ખી દલીલો કરવા કરતાં સરખામણી કરવાની અને દાખલાઓને મૂળ વસ્તુ સાથે ગૂંથીને વક્તવ્યને વધુ રૂપે કરવું તેમને વધુ મળે છે. તેમના દાખલા-દલીલો કે અનુદાહારની વાદળામાં તમને ગૂંથવવાનો તેમનો હેતુ નથી. તેઓ તો વિષયને સીધી રીતે ચોટ આપીને જ તને છેડે છે. કોઈ જગ્યાએ તેમની દલીલોમાં હાસ્યરસ પણ રેખાય છે. તેમના મિત્રજ ઉપર આ હાસ્યરસની મીઠાશનો કે તીવ્રતાનો આધાર છે. તેઓ માટે કહેવાય છે કે મરકરી જતી કરવી તેના કરતાં મિત્રને જતો કરવાનું તેઓને વધારે પસંદ છે. મને ખબર છે કે તેમની મનકે ખોયા છે તેના કરતાં વધુ મિત્રો તેમણે મેળવ્યા છે. તેઓના લખાણ કરતાં લખણ વધારે સુંદર હોય છે. સહાનુભૂતિભર્યા વલણવાળા પ્રેક્ષકવર્ગ સામે તેઓને બોલવાની ખૂબ જ મઝા પડે છે.

પરંતુ જ્યારે તેમને દાદા કૃપાલાની તરીકે જ ઝોળખીએ છીએ. તેમને આ નામથી પ્રથમ કાણે તવાન્યા તેની મને ચોક્કસ ખબર નથી છતાં મને ખ્યાલ છે કે ઇ. ખી. ખી. કોલેજના રામવિનોદસીએ જ તેમનું આ નામ પાડ્યું હતું. ખીજા કોઈ અન્ય કરતાં આ અન્ય જ તેમને વધુ બંધમેસતો માય છે. કૃપાલાનીજ કોઈ પ્રેક્ષક કે આચાર્ય કે પ્રમુખ નથી પરંતુ તમારા મોટાભાઈ છે. તેઓ તમને એક મોટા-ભાઈ તરીકે આદે છે. અને હંમેશાં પણ આવે છે. જૂનાનવા વિદ્યાર્થીઓ તેમની આલુઆલુ ટોળે વળી જાય છે અને તેમની સાથે તરત જ પ્રેમપૂર્વક વાતો વળે છે. તેઓ નાના હતા ત્યારે કેટલાક છોકરાઓ તેમના ઉપર આદરી ન હતા. હવે તો તેઓ પ્રુપ્ત થયા છે. અને આજે પણ કેટલાં છોકરા-છોકરીઓ તેમના ઉપર ફિદા છે. જ્યારે છોકરા-છોકરીઓ તેમની આલુ-આલુ વોટગાઈ વળે છે ત્યારે તેઓ ખૂબ જ પ્રફુલ્લિત લાગે છે. તેમના પ્રયત્નો બિહાર-ગુજરાત અને યુ. પી.માં વધારે છે અને

તેમની સાથે ધરવટ જેવો સંબંધ રાખે છે. કૃપાસાનીછને બીજા પ્રતિની કાપાઓ બહુ સારી આવડતી નથી. તેઓ કાગીતી ગુજરાતી અને દિંદી બોલી શકે છે આજે આ કાપા-ઓના પરિચયને ત્રીસ વર્ષ થયા હતા એ પરિસ્થિતિમાં કશી જ ફરક પડ્યો નથી. પણ તેઓ ગુજરાતી કે દિંદીમાં બોલે છે ત્યારે ક્રિતાજનને ખૂબ જ મજા પડે છે. તેઓ બહુ યોજનાબદ્ધ કાર્યકર્તા છે અને મોટા જાણે એક સારા સંગઠકાર છે. તેઓ સિંધના જન્મદા છે હતાં તે પ્રાંત કેલાની જન્મતા તરફ તેમણે

પરૂષાત અતાબો નથી એ જવા વિચિત્ર એવું છે. સિંધમાં એવું કંઈક છે જેને લીધે તેમણે તેના તરફ જંગલો ઉપાસ્યો છે. પાશ્ચાત્ય રીત-રિવાજો અને તેના રૂઝવાદના ખરચાળ અનુકરણ સામે તેમને ખૂબ જ અણમો છે. સિંધમાં રાજકારણ અને ધાર્મિક વલણ તરફ પણ કાંઈક રસ નથી. ત્યારે ત્યારે તેઓને તક મળે છે ત્યારે કૃપાસાની છ પાશ્ચાત્ય રંગદંગની અને પાશ્ચાત્ય રીતરસમોની ખૂબ જ કંઈક રીતે ઝટકણી કાઢતા જ હોય છે.

['ગુજરાત સમાચાર' માંથી]

એક એવું નામ જેમાં બધા જ મૂરખાઓ, મામલરમાં કાણ જણ મોટું ન મળે. નામ તો હવે લીધે કબર પણ એના પાદરમાં આડે! હુંજર પધરાયેલો. લોખલો એ હુંજર પધરાણ હતો એટલે વસ્તો લામતો. આ મૂરખાઓને આ હુંજરો મમતો નહિ. એને ખસેડવાનું થયું થયું વિચારો કે પણ હુંજર કેમ ખસેડ્યો ભય!

એક રિવસ એક બાણલુ વાપધા આવી મહોર્યો, મામલોડોએ એની આમવાસ્નામતા કરી અને હુંજર ખસેડવાની વાત કરી.

બાણલુ સ્વચાલે પૂર્વે હતો. તેને થયું, ઠીક છે; મામ મામ કાઢવા કરવો અહીં જ થોડો વખત અડીયા નાખ્યા હોય તો થપિ આવે તેમ નથી.

એણે થલાન્યુ: 'એમાં કુંડી છે મહિનામાં વમારો આ હુંજરો જપડી વમારતાં કમિ થઈ આપો કેમકી હશે.'

મામલોડો તો અકલતા પૂરા જ હતા, બાણલુના મોં સામે વમારતો રહ્યો

'તે કુંડી વમને વિચાર નથી આવતો?' બાણલુ બોલ્યો

એક જણે કહ્યું 'વિશ્વાસ-નિશ્વાસ કાંઈ નહિ વમે ખસેડી લો. અધે વમે કહેા તેમ જાવમે રાજ કમિ.'

બાણલુે કમું 'જુલેડ છે મહિના મારે અહીં રહેડ પડેલો. સારી થેડે ખાજેખાજ અને કોમલો થાડ પછી મારે હુંજર જીવડી વમે કહેા ત્યાં મૂકી આવેલ.'

અમે પૂરા જ મહિના બાણલુને વામે સારી થેડે ખવરાળ્યો, બાણલુ તો રાતોરાતો થઈ મથા છે. વખત કે આજે છે મહિનાનો છેલ્લો દહાડો છે. બાણલુ રાત્ર પ્રખાણે નામલોડોની બેણે

મદાન સંસ્કૃત લેણીમાં જઈ બેસે. જલે રાખેલ જેલ ખંડેરી, કસકસાતો કમર બાંધી બાણલુ બાણુતી બેસેલું થીક કરી, થોડો વડો વળી, સાવળ ઉપર કાણી ટેકી બેસે અને બોલ્યો: 'લો આચારી બાણાબધાં એકે નેડે હુંજરને વચાડે મારી કામે મૂકી દે, એટલે આધે આધે કેમી આવુ.'

તો બડો લંબેલોડો તો બાણાની જેમ કામલોડો મોં સામે નેડે લઈ આવડે મોટા હુંજરો

! સુવાનીની જ બાણલુની કાધે ઉપર મૂકેલ

મથ પ્રવાહ, કારણેણ બોલ્યો: 'અરે મારાજ અમે ને વચાડી શકત તો વળી વમને કુંડામ કહેવડ.'

થોડો હસ્યા બોલી બોલ્યા: 'હા, હા; ને અમે વચાડી રાજત તો વમને કુંડામ કહેવડ.'

સામજીતા અને અચારીબાણુ ટહાર વધ બોલ્યો: 'ત્યારે એલા મૂરખાઓ ને વમ બધાંથી જામકામ

ક્યાં સિવાય રહેતા નહિવાધી કેમ જીવડ્યો ભય?'

બીજા સામે નેડો કાપ્યાં અને બાણલુ બીજા નામ કાણી બાણતી થઈ.

પરોપચારગતની પરાકાષ્ટા

કિરમાનનો મલેક શહેરે બહુ મોટો મજાતો. ફરેક માણસને તેને રસોડે જમી જવાની છૂટ હતી. પરહેઘણી આવતો મુસાફર બાંધાબાર જરૂરી ભોજનાદ્યે પહોંચી જતો અને ઘરેલું ત્યાં આગળ તેના ભોજનની વ્યવસ્થા થઈ જતી. શાહનું કિરમાન હતું કે, કોઈ પણ અનપર્યે માણસ ત્યાં સુધી તેના મુલાકાત રહેતો સુધી, તેના ભોજનની જોગવાઈ શાહી રસોડેથી થતી નોંધે. કારણકે પોતાના પ્રદેશમાં આવતા તમામ પરદેશીઓ રાત્રના મહેમાન ગણાતો જોતો તેની સમજ હતી.

‘તમસો ખબર લાખા છે કે, અઝરુ-હોલા મોહું લશ્કર લખને આપણી રાજધાની તરફ ધસ્યો આવે છે. તેના જેવા શકિતવાળો દુસ્મનની સામે ટક્કર ઝીલવાનું માર આપણે માટે મુશ્કેલ બનશે. વળી આપણને તૈયારી કરતાં પથ સમય નોંધશે.’ સેનાપતિએ વિંતાવુર વડને મલેકને ખબર આપ્યા.

‘સરદાર! વીર પુરુષો તો યુદ્ધને માટે સદા તૈયાર જ હોય છે. તેમની સમયોરને આનમાં ગોધાઈ રહેવું મને જ નહિ. મહેમાનોની સરબાર કરવા માટે આપણા અતિથિ-ગૃહનાં દાર જેમ યોગીસે કલાક ખુલ્લાં રહે છે તેમ, દુસ્મનનો પકકાર ઝીલવા માટે પથ આપણા યશ સૈનિકા યતનની રક્ષા હોય છે.’ શાહે હતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

અઝરુહોલાના લશ્કરે કિરમાનના દિલ્લા પાસે પકાવ નાખી દીધો, અને આરે તરફથી દિલ્લા ઉપર મારો શરૂ થયો. શાહના ચોકા-ઓ પણ સામી જાતીએ લગવા બેઠી પકાયા. અને પછે ખૂનખાર યુદ્ધ ચરણ રહ્યું. સ્પર્શિત

થવા આવ્યો ત્યારે રાત પૂરતી લગાઈ બંધ થઈ. અને બંને બાલુનાં લશ્કરો આરામ અને ભોજન લેવા માટે, પોતપોતાની ડાવણી તરફ પાછા ફર્યા.

X

‘કોણ હાજર છે?’ શાહે બૂમ પાડી. ઘરેલું એક મુલામ હાજર થયો.

‘સરદારને જોલાવ.’ શાહે ફરમાવ્યું.

સરદાર આવ્યો.

‘કેમ સરદાર! અઝરુહોલાના લશ્કરે માટે સીધા-સામાનની શી ગોઠવણ કરી?’ સરદાર હાજર થતાં જ શાહે સવાલ કર્યો.

‘આપણા દુસ્મનના ભોજનની વ્યવસ્થા વિશે પૂછપરછ કરી રહ્યા છો.’ સરદારને નવાઈ લાગી.

‘કેમ આપણો નિયમ બૂલી ગયા કે શું? રજુમેદાનમાં ઉઠાવેલા પરિશ્રમને લીધે, પરોપચાર-મતની તમારી વ્યાખ્યા કંઈક સંકુચિત થઈ ગઈ લાગે છે.’

‘નામવર! આપણું નિર્કલન કાઢવા તત્પર થઈ રહેલા અઝરુહોલાને રાત્રી પહોંચાડવાની વાત ગળે ફેરી રીતે બેઠો. એ તો, પાક પર-વરદીગારની આપણા ઉપર રહેમ છે, નહિતર, આજના યુદ્ધમાં તેનો વિજય થયો હોત તો કિરમાનના પાટનગર ઉપર તેનો વાવટો ફરકી રહ્યો હોત અને આપ નામદાર તેમના બંદી-ખાનાની મહેમાનમતી આપી રહ્યા હોત.’ સરદારે પોતાનો વિરોધ દર્શાવ્યો.

‘હું સમજું છું કે તે આપણો વેરી છે અને આપણા મુલકનો કમલો લેવા માટે આવ્યો છે. છતાં આપણા પ્રદેશમાં, આપણી વ્યાખ્યા મુજબ તો તે અનપર્યે જ આવે.’

‘આપણા વતનને મુલામ બનાવવા માટે

આવતા સુધી દુરમનને આપ અમલવા પર-
દેરીની કાઠિયાં મૂકે છે ! આ તો કૃષ્ણ પ્રાદ્યે
સાપ ઉઠેરવા કરતાં પણ વધારે ભયંકર ગણાય.

‘દોરત હોય કે દુરમન, ચારા મુલકમાં પગ
મૂકનાર દરેક પરદેશી માટે મહેમાન છે. માટે,
આપણું નિયમ અનુસાર તેના અણુઓને
પૂરું રક્ષિત રહે તેટલું સીધું’ શેઠકલી આપો.
તમારી દલીલો મારા નિઃશ્વસનીયી અને કમળી
સહી નહિ. મારી ટેનું ગમે તે જોડે પાલન
થતું જ નોંધજો.’ શહે અફર વલણ ધારણ કયું.

x

‘દુરમનની હાવણીમાંથી આવેલા સેના-
પતિ આપ નામદારની સુધાકાત માંગે છે.’
અઝદુદ્દોલાને સલામ કરી પહેરેગીર જોડ્યો.

‘ઝેકસી આવેલ છે કે સાથે આણસો
છે ! તેની પાસે ઈર્ષ દધિપાર હોય તો નિઃસંજ
કરી પછી મારી પાસે મોકલો.’

‘સુલતાન, તેની સાથે માણસોનું ઝેક
મોકલું હોયું છે. સીધા-સામાનથી ભરેલાં માદાની
ઝેક આખી કતાર પાછળ આવી આવે છે.
કાઠિયે દધિપાર ધારણ કરેલ નથી.’ પહેરેગીર
ખુલાસો કર્યો.

‘ઠીક, તપાસે આવવા દો.’

‘સલામ, સુલતાન અઝદુદ્દોલા ! અમારા
શહે આપના ઘરકર માટે ભોજનની સામગ્રી
મોકલવાલે છે, તે સ્વીકારી ઉપયુક્ત કરો.’ હિર-
માનના સેનાપતિએ ડુનિઈ બબ્બરી, પોતાના
શાહની સશ્ચી દૂકમાં આપ્યો.

‘અમારા ઘરકર માટે ભોજનની સામગ્રી !
ખતે તો તમારા દુરમન ગણાઈએ. તમારા
કાનુને તમે રોડી આપવા આવ્યા છો !’ અઝ-
દુદ્દોલા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો.

‘સુલતાન ! અમારા શાહનો નિયમ છે
કે પોતાની હદમાં લાખલ ચનાર તમામ પર-
દેશીઓને, જમવાનો પ્રતિમ રાત્ર તરફથી
મલા નોંધજો.’

‘અમે પરદેશી તો ખરા; પણ તેથી,
તમારા સુલક લાંબે કરવા આવેલા તમારા પદ
વેરી તો કંઈ નથી મંદી જતા ને ?’

‘અમારા શાહની મહેમાનખાનામાં, દોરત
કે દુરમન, એવો ભેદ રાખવામાં આવતો જ નથી.’

‘તો પછી તમે રજૂમદાનમાં આખો
દિવસ અમારી સાથે લાગુ પુલક શા માટે જોડ્યું ?’

‘રજૂમદાન ઉપર જંગ બેલવો એ મર-
દાનગીની નિશાની છે. અને સાંજ પાંચે
દુરમનને ભોજન પહોંચાડું એ અમારી
પરંપરાગત પ્રતીક છે.’

‘તમારા શાહની અતિથિની બાબતમાં
અટલી વિશાળ હોય, તો તે ન્યાયે તમે
અમારા મીઠાખાન ગણાવો. અને કોઈ પશુ
મહેમાનથી પોતાના મીઠાખાનની સામે દધિ-
પાર ભીંચી શકાય જ નહિ. માટે તમારા
શાહને જાણવી દો કે, અઝદુદ્દોલા હવેથી
તમારા સાથે મહેમાન બની શૂંક્યો છે. તમારી
મોકલાવેલ રોડી આજે રાત્રે આરોગી કામે
વહેલી સવારે તમારા અતિથિ ઘરકરને પાછા
ફરવાનો આદેશ આપી દેશે.’ અઝદુદ્દોલા મળ-
મળે થઈ ગયો.

ગરીબોના દાકતર ગોલ્ડસ્મિથ

‘તમારું ચરીર દિવસે દિવસે લેવાનું
ભય છે. દાકતરની દવા આણુ હોવા છતાં પણ
તમારા મોઢા ઉપર તેજ જણાતું નથી. કોઈ
નિષ્ણાત દરોખને બોલાવીએ, પણ તેનું બીલ
ચૂલવાનો અપરણી શુંબલ ક્યાં છે ! ઘરની
ઘરવખરી વેચી વેચીને આજ સુધી તો તમારું
જીવન ટકાવવા પ્રયાસ કર્યો. હવે તો છેક જ
દિરુપાય બની ગયાં છીએ. આજથી દવા બંધ
કરી પડશે. કારણકે આજની દવાના પૈસાની
બેગમાં કંઈ એ તેમ નથી.’ નિરાધાર અંત
માંથીને બિજાને પહેલા પોતાના પતિ સામે
દમાએ મુખે નોંધ રહી.

‘પૈસા વિના તો આપણને કાઈ જીવું રહેવા દે તેમ નથી, જગનમાં સૌ કાઈ પૈસાનું સચું છે. શ્રીમંત કુટુંબના એકાદ માણસને સહેજ માદગી જેવું જણાય ત્યાં તો વેદો અને હાથોપાની દોષધામ યાદ પડે ક્રિયતી અને કોઈ દવાઓ તેને માટે હાજર કરવામાં આવે પરંતુ આપણા જેવા ગરીબ માણસને સાંજ પડ્યે એક મોસળીનો રસ પચી મળતો નથી. આ અર્થ-વાદી જગતમાં આપણી જિંદગીનું મૂલ્ય કંઈ નથી. દાકતરો માત્ર પોતાના ગજવાની દરકાર નહિ કરતાં, દરદીઓની દુર્દશા તરફ થોડુંક લક્ષ આપવા માટે તો તેમને ધધો એક મદાન આશીર્વાદરૂપ યાદ પડે પરંતુ તેવા દાકતરો શોધવા ગયે ક્યાં મળે તેમ છે?’ દરદીના અવાજમાં ગરીબાઇનો પાથો પડી રહ્યો હતો.

‘તમે કહો છો તેવા એક દાકતર મારા ખ્યાલમાં છે. ઓસિવર ગોલ્ડસ્મિથનું નામ તમે નથી સાંભળ્યું? પોતાના ગજવામાં રહેલો છેલ્લો શિક્ષો તંગીવાળા માણસને દાનાથો આપી દેતાં તે અચક્ષતા નથી. તબીબી વિદ્યાની પરીક્ષા તેમણે પસાર કરી હોવા છતાં તેમનું વધણ સાહિત્ય તરફ વિશેષ છે. વૈદક કરતાં લેખન-પ્રવૃત્તિમાં તેઓ વધારે રસ લે છે. લેખો તેમનાં કાવ્યો અને નવકથાઓ ઉપર મુગ્ધ યાદ મળ્યા છે. પરિણામે તેમનું તબીબી જ્ઞાન નેપથ્યે તેટલું પ્રકાશમાં આવવા પામ્યું નથી. તમારો મત પડતો હોય તો તેમને તેડી લાવુ. ગરીબી અને બીમારીનાં દર્શો નોઈ તેમનું હૃદય એકદમ દ્રવી બોડે છે; એટલે આપણી હાલત-થી વાહેડ યતાં જ તે આપણે ત્યાં જરૂર આવવાના.’ પત્નીએ બીમાર પતિની સંમતિ માગી.

‘તો બલે, તેમને બોલાવી લાવ. ઈશ્વર-કૃપાથી તેમની દવા લાગુ થઈ જાય તો જ આ પધારીમાંથી હું બહાર ચાલું તેમ છું-હું સામે ચાલેને કાગે ચડી જઈ ચૂકે એ પૈસા કમાઈને લાવું તો તમે અર્ધા નહીં ચકા તેમ છે. નહિતર મારી પાછળ તમારી રિયાત જુદુ દયાજનક યાદ જશે.’ દરદી અળગે યાદ ગયો.

‘દાકતર સાહેબ! મારા પતિ અંબીર માદગીમાં સપડાઈ ગયા છે. ધરમાં જે કંઈ હતું તે બાળ સુધીમાં તેમની સારવાર કરવામાં ખરચી બેઠા છીએ. અરથ દયાળુ છો તો કૃપા કરી મારા પતિની તગિયત તપાસી જાઓ. અમ ગરીબ માણસોની આંતરડી તમને કુવા દેશે અને ઈશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે.’ ઓસિવર ગોલ્ડસ્મિથ પાસે આવીને બાઈ કરાવવા લાગી.

‘બેન! તું શા માટે દુઃખી થાય છે? આલ હું તારી સાથે આવું છું.’ દાકતર ગોલ્ડસ્મિથ સહાનુમતિપૂર્વક બોલ્યા.

દાકતરે ધરમાં પગ મૂક્યો કે તરત જ, નરી કંગાલિયતનું ચિત્ર તેની આંખ સામે ખડું મંથ ગયું. હવા-કેલસ વગરની એક બોલીમાં, લાંગેલા ખાટલા ઉપર એક દરદી બેઠકારો બસતો પડ્યો હતો. એક ફાટેલી કામળી એડીને, પોતાના શરીરની રહીસલી ગરરી જળથી શખતો પ્રપત્ત કરી રહ્યો હતો. ધરમાં બે-ચાર જૂનાં ઠોસરાં સિવાય કંઈ ધરવખરી બેવામાં આવી નહિ.

ગોલ્ડસ્મિથનું કવિ-હૃદય આ કારની કંગાલિયતના દસ્મથી પીગળી ગયું. તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ કુટુંબ રોગચાળા કરતાં ગરીબાઈમાં વધારે પિસાઈ રહ્યું છે. પોતે સારી પેટે જાણતા હતા કે જગતમાં વધી રહેલું બીમારીનું પ્રમાણ સુખ્યત્વે પોષણના અભાવને જ આશારી છે.

‘તમને કેટલા દિવસ થયાં તાવ આવે છે?’ ગોલ્ડસ્મિથે પૂછ્યું.

‘ચલુ મદિના થયાં ઝોરડી બહાર મેં પગ દીધો નથી. બિભો થતા જઈ છું’ તો ચક્કર આવે છે. શરીરમાં તલ-માર ચક્રિત રહી નથી. દાકતરો કહે છે કે તમારે દૂધ અને તાજાં ફળ ઉપર રહેવું. પછી તેને માટે મારી પાસે પૈસા ક્યાં છે?’ દરદીએ હાકતાં હાકતાં પોતાની કહાણી કહી સંજોગવી.

ગોદસ્ત્રિમથે તેનું શરીર બરાબર તપાસી બેસ્યું. મનમાં નિદાન કરી લીધું કે ચોવણના અભાવે આ માણસ પિલાઈ રહ્યો છે. જો આને પૌષ્ટિક ખોરાક મળે તો આ માણસ હમણાં ઘોડા જેવો ચર્ધા જાય.

ચોટી વાર પછી તેણે બાઈને કહ્યું: 'જુઓ બેન! તમારા પતિની મલગી મંબીર પ્રકારની છે. તેને સંપૂર્ણ આરામની જરૂર છે. તેના ઉપયોગ માટે હું આઠ ગોળી આપીશ. તેમથી દરરોજ એકેક લેવાની છે. આવતી રાત્રે ચોરસ મારફતે તેમને ગોળીઓ મળી જશે. તમે હિમત રાખજો. તમારા ધણીને સારું ચર્ધા જશે.' બાઈને આશ્વાસન આપી ગોદસ્ત્રિમથ આજ્ઞા ગયા.

બીજા દિવસે ટપાલી એક નાનું પારસલ આપી ગયો. બાઈએ તે ખોલ્યું તો તેમથી એક ડબી નીકળી. ડબી ઉપર લેખલ ચોડેલું હતું કે 'જરૂરિયાત મુજબ આમાંથી એકેક વાપરવી.' ડબી ઉઘાડતાં તેમથી આઠ ગીની નીકળી પડી. બાઈ તુરત જ સમજી ગઈ કે દવાળુ સ્વભાવના દાકતર સાહેબે આ આર્થિક મદદ તેમને મોકલાવેલ છે. પોતાના ખીમાર ધણીના ખાટલા પાસે આવી દર્બારું વહાવતી

બોલી: 'જુઓ, ઇશ્વરની કેવી બલિદારી છે! દાકતર સાહેબે તમારે માટે આઠ ગોળીને બદલે આઠ ગીની મોકલાવેલ છે. તેમથી તમારા માટે દરરોજ દૂધ, ફળો વગેરે ચીજો લઈશું.'

પૌષ્ટિક ખોરાક મળવાથી, ઘોડા દિવસમાં પેલા માણસના શરીરમાં નવું લોહી ભરાવા લાગ્યું. ધીમે ધીમે શક્તિ આવવા લાગી. બે અઠવાડિયામાં તેણે સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરી લીધું. સાંજે થયા પછી તે તુરત જ દાકતર ગોદસ્ત્રિમથને ઘેર પહોંચ્યો. તેના પગે નાંઝી પગો અને બોલ્યો: 'દવાળુ સાહેબ! તમારી દવા તો એટલી અકસીર નીવડી કે બે અઠવાડિયામાં તો હું ફરતો-ફરતો થઈ ગયો. આપે મારા ઉપર અનંકદ ઉપકાર કર્યો છે. બરાબર ટીકણે જો આપના તરફથી મને સદાય મળી ન હોત તો મારું કુટુંબ રખડી પાત. આપે મને બેઠો કરીને મારા આખા કુટુંબને ઉભારી લીધું છે. દાકતરો મને દવાના રમડા પાતા, પરંતુ આપે તો મને જીવનાશ્વત પાડ્યું છે. આપને આ બદલો હું શી રીતે વાળી શકીશ!'

મરીબના બેલી, સમર્થ નવલનવેશ, દાકતર બોલિવર ગોદસ્ત્રિમથ પોતાના દરદીના કબ્દો પ્રત્યે આણું રિમત કરી રહ્યા.

બે મિત્રો દલા. બંને બડા અપ્પીટાસ; એક એકનું માથું સમિતે એવા.

સ્વારમાં બંને બન્યા.

'કાં કેમ છે?' એકે કહ્યું.

'ચાર યાર, ગઈરાતે તો મને જળબનું સ્વપ્નું આણ્યું.' બીજાએ કહ્યું.

'સ્વપ્નું તો મને જ આણ્યું હતું. હાં, પણ તારા સ્વપ્નાની વાત તો કર.'

'ચાર, મને તો એવું સ્વપ્નું આણ્યું કે આપણે બેક એક એવે કેકાણે ગયા કે જ્યાં એક ગંદકીનો અને એક શરણવતનો એમ બે ઢોળ દલા.'

'હાં, પછી?'

'ફરતા ફરતા અચાનક હું પડી ગયો શરણવતના ઢોળમાં ને તું પડી ગયો ગંદકીના ઢોળમાં.'

'પછી?'

'પછી તો આંખ ખૂલી જ નય ને જ પણ તારા સ્વપ્નાની તો વાત કર.'

'મને પણ એ જ સ્વપ્નું આણ્યું હતું. પણ મારા સ્વપ્નામાં મને એવું દેખાયું કે આપણે બંને જ્યારે માંડ માંડ બહાર નીકળ્યા ત્યારે હું મને ચાલવા લાગ્યો અને હું તને ચાલવા લાગ્યો.'

મહર્ષિ દીર્ઘલોભ સ્વભાવે જ વિરાગી હતા. એટલે શુદ્ધસાધનમાં એ બહુ ટૂંક મુદત જ રહેલા. જમ અને મોઢનાં બંધોને જાનરૂપી અગ્નિથી બાળી નાખીને વૈરાગ્યસાધના કરી મુક્તિ મેળવવાની ઈચ્છાથી તેઓ નર્મદા નદીને કાંઠે આશ્રમ બાંધી રહ્યા. ટૂંક મુદતના શુદ્ધસાધનના ફળરૂપે પ્રાપ્ત થયેલ યુગ્મી-રત્નને લક્ષ્મીને તેમની પત્ની પશુ પતિસેવાને પોતાનો પરમધર્મ સમજી આશ્રમમાં આવી રહી. પતિના જ્ઞાનના પ્રકાશ વડે પોતે પશુ સંસારના દારુણ દુઃખ અને માયાના વશબાંધી મુખરૂપ પસાર થઈ જશે એવી અને શ્રદ્ધા હતી.

મહર્ષિ દીર્ઘલોભે યુગ્મીને પ્રથમથી જ તપ અને ત્યાગનું શિક્ષણ આપેલું. મહર્ષિએ પોતે તો શુદ્ધસ્થીનાં માયા-બંધોના ઉદરમાંથી પોતાના આત્માને બેઝીને બહાર કાઢી લીધો હતો અને સારામાઠા અનુભવો પછી જ તપ-શ્યાં દ્વારા મુક્તિસાધના કરવા માંડી હતી. પશુ અલ્પચારણી સિદ્ધિને તો બાળપણથી જ ત્યાગ, સંયમ વગેરેની શિક્ષા મળી હતી. વનવેલી અને વૃક્ષો તથા આશ્રમનાં પશુ-પક્ષીઓના જ સહવાસમાં બેઠેલી સિદ્ધિને શારીરિક કે માનસિક વાસનાનો પરિચય જ નહોતો થયો. મહર્ષિના આશ્રમનાં નિયમોમાં આત્મા જ મુખ્ય હતો, શરીર તો ગૌણ હતું. એટલે અલ્પચારણી સિદ્ધિ પોતાના શરીર-વિકાસ તરફ લક્ષ આપ્યા વગર આત્માને ઐશ્વર્યમાં જ તલ્લીન રહેતી.

અલ્પચારણી પાલન કરતાં કરતાં સિદ્ધિ જીવસ વર્ષની થઈ ગઈ. એના માયાના લાગ્યા વાળે વાળ ઐશ્વર્યના કોઈ સાધનનો સ્પર્શ સુદાં નહોતો કર્યો. કેવળ ઉપેક્ષાવૃત્તિથી વાંસા પર બેસતી વાળની જટાઓમાં આકર્ષણ

હોય તો તે એક જ—અને તે જ્ઞાન કરીને પાછા ફરતાં નર્મદાના પાણીની ચકચકતી રેતી વાળમાં બરાબ રહેતી તે. સિદ્ધિના વાળમાં બલે આમણા ટાંક્યા હોય એવી એ અળકતી. કપાળ ઉપર પ્રાતઃ જ્ઞાનની નિશાની રૂપે તિલક તાલેલું રહેતું. શરીરને જોતરૂપ થઈ પડતાં અકામળ રત્નો જળાની બાલ વડે બંધાયેલ રહેતો. કટિ અને તે નીચેનો ભાગ મૃગચર્મથી ઢાંકાયેલો રહેતો. ઋષિનો ઉપદેશ હતો કે શારીરિક સુખોને આત્માનો શત્રુ મણવો ને એમ સમજીને સિદ્ધિ કેમકે શરીરનું જનન કરતી. પ્રાણાધ્યમની મદદથી સમાધિમાં લીન થવું એ એનું સુખ હતું. એ સિવાય સુખની ઈચ્છા માનને એ પાપ સમજતી. તેની કષ્ટનામાં એક ચિરંતન સુખને સ્થાન હતું—એ સુખ તે, સુખની ઈચ્છાનો અભાવ, એ અલ્પ-ચારણી હતી; એનું જીવન હતું, સમય.

મહર્ષિનો આશ્રમ નર્મદાને કિનારે પવ તો-ની ગુફાઓથી ઘેરાયેલો હતો. મહર્ષિના અના-સક્રિયોગની ચર્ચા મંડા, યશુના, ગોદાવરી અને દિમાલય સુધીનાં તપોવનોમાં અને તપસ્વીઓમાં થતી. મહર્ષિના આશ્રમમાં કર્મ-કાંતું મદત્ત વૈરાગ્ય પૂરતું જ હતું. એમનો ઉપદેશ હતો કે, કર્મ અને સંસ્કારનાં બંધોના-માં ફસાયેલો માણસનો આત્મા માયાના આકર્ષણમાં તણાઈ નિર્જન અને છે અને પરિણામે જીવન અને મૃત્યુના બંધનમાં બંધાયેલો દુઃખી થાય છે. એ દુઃખમાંથી છૂટી કર્મ અને સંસ્કારનાં બંધોથી આત્માને મુક્ત કરવાથી જ રાશ્વત આનંદ મળી શકે છે. મનુષ્યના જીવનનું ખોલ આનંદની પ્રાપ્તિ છે, મણુ એ આનંદ એટલે મુક્તિ.

મહર્ષિ પૂણ્યગાની અને વેદોમાં પારંગત છે. તેમને અનાસકિતના ઉચ્ચ ખેડમાં સંપૂર્ણ

વિશ્વાસ છે. તેઓ કહેતા: 'સંગ વડે જ મોહ જીપજે છે ને મોહમાંથી કામ; કામમાંથી ક્રોધ અને ક્રોધથી ભુદ્ધિ ફરી જાય છે અને ભુદ્ધિ-હીન એ સર્વનાથનું પદધ્યં છે.'

અમરત્વનું જ્ઞાન મેળવવાની કૃતિજાવાળા ગિર્યાસુ બ્રહ્મચારીઓથી એ સદા યે ઘેરાયેલા રહેતા. દૂર દૂરના ગામ અને ઝાંપિઓ તેમના અનાસક્તિ યોગનો ઉપદેશ સાંભળવા આવતા. પદ્મિનાબ (ભટ્ટકતા) સંન્યાસીઓ પણ ચાતુર્માસ મહર્ષિ દીપલોમના આશ્રમમાં ગાજવાનું પસંદ કરતા.

આ વખતે ચાતુર્માસની શરૂઆતમાં જ બ્રહ્મચારી નીકક પણ ફરતા ફરતા મહર્ષિના આશ્રમમાં આવી ચઢ્યા ને ત્યાં જ નિવાસ કર્યો. બ્રહ્મચારી નીકકને યુવાની પહેલાં જ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થયેલી. સાંસારિક મોહભ્રમમાં ફસાયા વગર એમણે બ્રહ્મચર્ય અને વૈરાગ્યનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો. કાચી ઉંમરે પણ એમનું જ્ઞાન અને યોગ પરિપક્વ હતો. વિષય માત્ર સાર વગરના છે એ વસ્તુ જ્ઞાનચક્ષુઓથી તપ્તી લઈને એમણે પરમ સત્ય અને બ્રહ્મનો પરિચય મેળવી લીધો હતો. અનાસક્તિ અને સમાધિયોગના પ્રભાવથી એ મર્ત્યલોક અને બ્રહ્મલોક જનિતા અધિ-કારી હતા. સમાધિ પણ કેરી! તથુ તથુ ચાર ચાર દિવસ સુધી એમની સમાધિ પણ ચાલતી. સમાધિમાં જ એકવાર કોઈ પક્ષીએ એમની જટામાં નીક (માળો) બાંધવા માંડ્યો હતો અને ત્યારથી એમનું નામ નીકક પડ્યું હતું.

મહર્ષિ દીપલોમે બ્રહ્મચારી નીકકની આજ્ઞા તાસ્વાગતા કરી અને વિનંતી કરી કે તેમના અલૌકિક જ્ઞાન વડે જે લોકો જ્ઞાનના નામે તર્કનો આશ્રય લઈ પૌતાની વાસનાઓને ભુદ્ધિના ચેતન ભરીને તૃપ્ત માગે કરતા છે, તેઓના અજ્ઞાનને દૂર કરે.

આશ્રમનું વાતાવરણ, યજ્ઞકુંડમાં હોમાયેલ ઘી, સુગંધિત સમિધ અને મૂળોના પવિત્ર ધૂમ્રથી છાંયેયું હતું. વનરેલી, માલતી અને

પાટલનાં ફૂલોની સુગન્ધ વનપ્રદેશમાંથી આવી એ વાતાવરણને વિશેષ સુચિત્ર કરી જતી હતી. આશ્રમના વિદ્યાળ વડલા દેશન ઝાંપિઓનું વન-બ્રહ્મચારી નીકકનું પ્રવચન સાંભળવા મળ્યું હતું. ચોટીક વૃક્ષ તાપરીઓ તથા બ્રહ્મચાંચી સિદ્ધિ કાળી આજુ બેઠાં હતાં.

દરજીઓ બોજનતુષિના આનંદમાં હલ્લો-લતા ચારે તરફ ફરી રહ્યાં હતાં. પરંતુ કાંઈની કાળીઓ પર પાંખીગળુ પણ કલરવ કરતો હતો. પરંતુ જ્ઞાનની ઉપાસનાને જ ધન સમ-જનારા ઝાંપિઓ આ બધાં સાંસારિક દરજે પ્રત્યે ઉદાસીન હતા. બ્રહ્મચારી નીકકના પ્રવચનમાંથી જ એમને ચિરંતન અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિ થવાની હતી.

બ્રહ્મચારી નીકકનું મસ્તક વાળની-જટા જેવી લંબ વડે અને મુખ દાદી-મૂંઝ વડે છવાયેલું હતું. કપાળે ત્રિયુંક શેલનું ને આંખોમાંથી સંજીવ ઉગ્રતાની જ્યોત નીકળતી. તેમનામાં સાહસ અને આત્મવિશ્વાસ અને હતાં. રુવાંટી-વાળા વિદ્યાળ વધસ્થલ પરથી કમર સુધી મુંજનું યજ્ઞોપવીત ખૂલી રહ્યું હતું. મુંજના વસ્ત્ર વડે કમરથી નીચેના પ્રદેશ વીંટળાયેલો હતો. પશ્ચાસન વાળાને એમણે ચાર ધરી સુધી 'પ્રવચન કર્યું'. તેમણે કહ્યું: 'તર્ક એ ભુદ્ધિની શક્તિ છે અને ભુદ્ધિ સંસ્કારોથી ઘડાયેલી છે. આપણી કૃતિજાઓ અને વાસનાઓ જ આપણે તર્ક બાધે છે, તેથી જ તર્ક પ્રત્યક્ષ રૂપે કે પૂરોક્ષ રૂપે પણ વાસનાના માર્ગની જ દિશા-ચેત કરે છે.'

તેમણે કહ્યું: 'અનુભૂતિ-સમભાવ વડે જ બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત માય છે. અનુભૂતિ જ મુખ્ય વસ્તુ છે. તર્ક પણ અનુભૂતિ ઉપર આધાર ગણે ને. સૃષ્ટિની, કારણજૂત શક્તિ, પ્રત્યક્ષ પ્રકૃતિ અને મનુષ્યની અનુભૂતિ એ બધાં એક છે. જેવી રીતે પવનના સ્પર્શથી પાણી ઉપર ઝડપતા પરપોટાનું અસ્તિત્વ સરવ અને સાર વગરનું છે, સ્પર્શજન્ય છે કારણકે વાસ્તવમાં તે એ

મહાન જલસાશિનો અંશમાત્ર છે, તેવી જ રીતે મનુષ્યનું જીવન પણ, સંસ્કાર-રૂપી વાયુન રૂપરૂપી અહાસાશરમાં ઊઠતા પરપોટા જેવું છે એ પરપોટા અમર થી રીતે હોઈ શકે ? અમર તો સાધન જ છે. હવે, સંસ્કારનો આધાર માણસની હૃદયના છે એ હૃદયના જ સંસ્કાર રૂપી વાયુની મદદથી જીવનનો આ પરપોટો ઉપભવે છે-એ પરપોટો અદ્ભુતભાવી છે તે તે જ કુઃખનું કારણ છે.

‘આત્મા અહાનો અશ છે. શરીર અહાની કીડા, પ્રકૃતિનો અંશ છે. એના (શરીરના) સંયોગની કશી જ કિંમત નથી. આપણા સુખને કુખની લામણીઓનો પણ કશો જ અર્થ નથી. સંસ્કારરૂપી વાયુને કારણે ધરીભર છુદા પડેલા પાણીએ પાણુ પાણીમાં મળી જવાનું છે. એટલે કે આત્માએ અહામાં મળી જવાનું છે. એ જ નિર્વાણ છે, એ જ મુક્તિ અને એ જ પરમ-પદ છે. ક્ષણિક સુખો નાશ પામતાં કુઃખની લામણી ઉદ્ભવે છે. એથી જ ‘અરુ’ સુખ એ ક્ષણિક સુખોને ઠોડી ચિરંજીવ સુખની સાધનામાં જ રહેવું છે. એ સાધના તે ઇન્દ્રિયોને જીતવી તે. એનો માર્ગ છે સમાધિ. સમાધિ શરીરથી પરલઈ જઈ આત્મા અને અહાનો સંયોગ કરાવી આપે છે. શરીર એ તો આત્માનું બંધન છે. એટલે શરીરની સેવા, શરીરનાં સુખો સામે નોંધું, તે તો આત્માના એ બંધનને વધુ ગળજીન કરવા બરાબર છે. માનીએ શરીરની જરૂરિયાતોની ચિન્તા જ ન ધરવી જોઈએ. એમાંથી મુક્તિ મેળવવી એ જ મુક્તિનો માર્ગ છે.’

પોતાના જીવંતોના પ્રભાવ એવા અહાચારી નીકકે શ્રોતૃદન્વ પર એક દષ્ટિ નાંખી. કેટલાક સમાધિસ્થ બની ઉપદેશને હૃદયમાં ઉભારી રહ્યા હતા તો કેટલાકની દષ્ટિ જિઠ્ઠાસુઘાવે વક્તાના વદન તરફ તાકી રહી હતી. અહાચારીએ પોતાનો રાખી તરફ નજર ફેરવી લઈ અજ્ઞમની તાપસીઓ બેઠી હતી. એમના દેહોને કાળ લરખી ચૂક્યો હતો. ફીણ શરીરમાં

ગુપ્તો એવી લાગતી તેમની આંખો અહાચારી નીકકના ચાંતિદાયક ચબ્દોને જાણે મેતી હતી. અર્નગલ રતન એવા નિરુપયોગી તેમનાં રતનો પત્તાંકી વાળેલ મૂંટલોને અકચરી જતાં હતાં. તે તેમને જોઈ જીવનની નિસારતા પ્રત્યક્ષ થતી હતી.

તેમની વચ્ચે જ અહાચારીણી સિદ્ધિ બેઠી હતી-એ બધી વૃદ્ધાઓ વચ્ચે કાલચુક્રમનો આકાશ આપતી-નેવળ ખાતર વચ્ચે જાણે સરજનુપીતું ફૂલ. જતાને અંખોડો માથે બાધેલો હતો. લાખી પાંપણે મીચેલી હતી. કોર જીવને છુક ને કંઈ કરી મૂકેલ સામ-દીમાંથી પણ ચીવનનું લાવણ્ય જઠાર ધસી આવતું હતું. વસરથલનો કાર નેકે મુંજ વડે બાધેલો છતાં બંધનથી જ પ્યાન ખેંચતો હતો. મેરુદંડ જેવી કીચાને ઊંચી રાખી તે સમાધિ-આસનમાં મિઠાજમાન હતી સુગોલ બાદ પલાસનની મુદામાં શોભતા હતા. શરીર નિશ્વસ હતું છતાં તેમાંથી જીવનની સ્ફૂર્તિનાં કિરણો પ્રકરી રહ્યાં હતાં.

અહાચારીણીની હાજરીનો પ્રભાવ અહાચારી નીકક ઉપર પડ્યા વગર ન રહ્યો. પ્રશ્ન ચન કરતાં તેમણે કહ્યું: ‘વૈરાગ્ય અને સમાધિને માટે યોગ્ય કાળ ધીવનતો જ છે.’ કલા પછી જરાક વાર શેઠાઈજઈ પાછા બોલ્યા: ‘ભાવે માણસ આસક્તિને લામ સમજે અને પરમ સુખ માટે ઉત્સુક અને તેવી વૈરાગ્યસાધના માટે જઠાવરયાની શદ બેઠી એ પરમ સુખની ઉપેક્ષા કરવા બરાબર છે.’

તેમણે આગળ ચલાવ્યું: ‘જે નિસ્તેજ ઇન્દ્રિયો વૃદ્ધાવરયામાં સાંસારિક સુખનાં સ્પૃહ સાધનો મેળવવામાં પણ અસમર્થ થઈ જાય છે તે નિર્જન ઇન્દ્રિયો વાયુ કરતાં પણ વધુ સદ્મ આત્માને અને સમુદ્ધના પ્રવાહથી પણ અધિક જીજ્ઞાસ મનોવિકારના વેગને થી રીતે શેઠા શકે ? એ પરમસુખ માટેના અત્યંત સદ્મ એવા માનરૂપી સાધનને થી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ?’

આ બોલતી વખતે અહાચારી નીકકના

મનોવ્યક્ત સમક્ષ તાપસીઓનાં જરાશુષ્ક, અરુચિર શરીર ગોચર થતાં હતાં. તેમણે કહ્યું: 'વૃદ્ધાવસ્થાનો વેરાગ્ય એ વાસના પાસે ઇન્દ્રિયોનો પરાજય છે. પરંતુ યુવાનોનો વેરાગ્ય વાસના પર ઇન્દ્રિયોનો વિજય સૂચવે છે.' આ કહેતાં યુવાનોનો આત્મવિશ્વાસ એમની છાતીમાં લહેરાતો હતો. અને ઉમેર્યું: 'જ્યારે શરીર યોગ્ય અને સ્પર્ધનની શક્તિ વડે સ્ફૂર્તિનો પ્રકાશ ફેલાવે છે ત્યારે વાસના સામે યુદ્ધ કરી જ્ઞાન ઉપાજન કરવું એ જ ખરી સાધના છે.' આ કહેતી વખતે તેમનાં કંપનાનેત્રા સમક્ષ શ્વાસ-પ્રક્રિયાથી સ્પર્ધિત બ્રહ્મચારિણી સિદ્ધિનું વ્યવસ્થાન હતું.

પ્રવચન સમાપ્ત થતાં ઋષિઓ મંથાદના કંદમ્બ આદાર માટે બેઠ્યા. પરંતુ પોતાના જ વિચારોમાં અટકાયેલા બ્રહ્મચારી નીકક, પગદંડી પર ચાલતા ચાલતા નર્મદાને તટે એક શીલા પર બેઠાં કુધાની લાગણીએ એમને આ સમય કંદમ્બ આદારનો છે એવી યાદ આપી પણ શરીરના પોકારને એ શેના ગચ્છકારે! શરીરદમન એ તો એક તપાસ્યા હતી. એનું અશ્વ ઉદ્ગરણ-બ્રહ્મચારિણી સિદ્ધિ-એમણે બેઠું જ હતું. પરંતુ યુવતીનું જ્ઞાન પોતાને બંધ કરી જાય એ પણ એમને ઉચિત નહોતું જણાતું.

નર્મદાના પાણી તરફ તેમની નજર હતી. સ્વચ્છ પાણીમાં વિહરતી માછલીઓ ભોતાં ભોતાં વાસનાઓના દમન અને મુક્તિનો એ વિચાર કરી રહ્યા હતા. પરંતુ એ વિચારોમાં જે બ્રહ્મચારિણી સિદ્ધિનું પેટુ પ્રવચન વખતનું સમાધિસ્થ રૂપ દેખાઈ જતું હતું. મીવાના મેરુદંડની ઢારમાં જ આવેલ મસ્તક, નાંસિડા, ચિથુક અને ઉજ્જળ બધાં જણે દરિગોચર થતાં હતાં. મૃત્યુર્મયો દંકાયેલ શરીરનો અર્ધો ભાગ પણ સયત બાવે એકબીજા પર ચાંબેલ મસલ પિંડીઓ સાથે યાદ આવતો હતો.

હીને તો આ પહેલાં પણ એમણે ભેંધ

છે. ક્ષીણગત તાપસીઓ તથા વસ્ત્રાભૂષણે વીંટળાયેલ, રાજભાગે પ્રવાસિની નગરવાસિનીઓ એમણે ભેંધ હતી, પણ એ બેઠેલિન આત્માઓ તરફ ફરીથી દરિષ્ટાત પણ તેમણે કર્યો નથી. ત્યાં તેનો વિચાર પણ શેના જ કરે! પરંતુ બ્રહ્મચારિણી સિદ્ધિનું સમાધિસ્થ રૂપ વારંવાર તેમની કંપનામાં આવી ચઢ્યું સમીપ તરવરવા લાગ્યું. એમને એ પણ યાદ આગ્યું કે ભેંક સિદ્ધિની આંખો તો મીચેલી જ હતી છતાં શ્રોતુ-વૃન્દમાંથી ધણી બ્રહ્મચારીઓ અને ઋષિઓ તેના તરફ પોતાની નજરનો દોર સંધી બેઠાં હતા.

આ સાથે જ બ્રહ્મચારી નીકકને પ્રશ્ન થયો: 'એ આંખો મીચીને શા માટે બેઠેલી?' પોતે જ ઉત્તર આપ્યો: 'ધ્યાનથી પ્રવચન સાંભળવા.' એ જ ક્ષણે બીજે પણ એક વિચાર આવ્યો: 'એમ હોય કે એ મને ભેવા નહોતી માગતી, તેથી.' પણ સિદ્ધિ શા માટે એને ન ભેવા માગે! સિદ્ધિને એનો શો ભય! સમાધિ વખતે એ પોતે પણ નેત્રા મીચે જ છે ને! એમાં ભય વળી શેના!

વળી પોતે જ મનને સમજાવવા લાગ્યા: 'સંસારનાં દુઃખોમાંથી મુક્તિ મેળવવા આંખો મીચીને સંસારથી જુદા થઈ શકાય છે. તે વિચારને પ્રયોગમાં મૂકતા હોય તેમ એમણે શીલા ઉપર પદાસન વાળ્યું. નેત્રા મીચતા પહેલાં આંખો સામે માછલીઓ હતી, એટલે પહેલાં તો માછલીઓનો વિચાર આવ્યો. હજી એ વિચારને ઢાંકી કાઢે તે પહેલાં તો આદાશ બેઠતી અને નર્મદાતટની ટેકરીઓમાં ધૂમરી ખાતી એક તીક્ષ્ણ ચીસ એમને કાને-પડી. નદીને પેલે પાર સજેમરમર શા સ્વચ્છ શીલા પર એક ચંકવાકી ચાંચ જીંચી કરી કાતરભાવે ચીખતી હતી ને ઉપર ચંકવાક ધૂમરી ખાતો ખાતો એની ચીસનો ચીસયો પ્રતિધ્વજ કરતો હતો. નર્મદાનો વાયુ એ ચીસોને સેંકડોગણી કરી ટેકરીઓમાં અથડાવતો હતો. ઠાંધ અદસ્ત જાંધને એ અને પશીઓ એવાતાં લાગતાં હતાં.

આ દશ્ય જોતાં ધ્વજચારીનાં શેષ ઝગડી જીંઘાં. મનની કંઈ વૃત્તિ તેમને આમ વિલેપ કરે છે એનો એ વિચાર કરવા લાગ્યા. મનો-વેગને વશ કરવા તેમણે ધ્યાનમગ્ન થવું એવો નિશ્ચય કર્યો. પશુ પાછો વિચાર કીધો: શા માટે? સુખની પ્રાપ્તિ માટે? આ ચક્રવાક-ચક્રવાકી અને માહલીઓ કેમ સમાધિ નહીં લગાવતાં હોય? જન્મ-મરણના બંધનનો એમ-ને ભય કેમ નથી? એમના શરીરમાં રહેલ અવિ-નાશી આત્માને મુક્તિની ઝંખના કેમ થતી નથી?

પ્રત્યુત્તર મળ્યો: બ્રમ અને અજ્ઞાનને કારણે એ દુઃખને દુઃખ સમજી શકતાં નથી. પરંતુ આ તોફાનો વિમારોને વધુ કુબ્ધ કર્યાં. પ્રશ્ન થયો કે દુઃખ દુઃખ ન સમજવું એ બ્રમ તથા અજ્ઞાન કહેવાય અને દુઃખથી હંમેશા ખીતા રહી તેમાંથી બચવા માટે ચિંતા કરતા રહેવું એ યાન ખરું? વળી પ્રશ્ન થયો કે આ જીવોના અજ્ઞાન અને ભયનું કારણ શું? શું એ વાસનાના દાસ છે? એ વાસનાના દાસ હોય તોપણ એમની એ વાસના એમના શરીર, મરે એમના અસ્તિત્વ નેટલી જ સ્વાભાવિક, પ્રાકૃતિક છે. વળી આ જીવોનું અસ્તિત્વ શું એમની ઈચ્છા કે વાસના પર આધાર રાખે છે? નહિ, એ તો ધ્વજની માયા, ઈચ્છા છે. ધ્વજની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેઓ શી રીતે જઈ શકે? ત્યારે શું મનુષ્ય જ યાનમય ધ્વજની ઈચ્છા વિરુદ્ધ જઈ શકે છે? એનો યાન-ઉપાજ્ઞાનનો પ્રયત્ન, એની તપશ્ચર્યા તે વાસનાનું દમન કરવાની ચેષ્ટા એ ખરું શું અલગજિતના કામકામ વિરુદ્ધ નથી?

ધ્વજમારી સમાધિસ્થ ન ચર્ચ શક્યા. તેમની વિચાર-પરંપરા ચાલુ જ રહી: ભય અને પીડા આ પશુપક્ષીઓના જીવનમાં પણ આવે છે; પરંતુ એ દુઃખની આરાધના અને એના જ વિચારોને જીવનનું લક્ષ્ય બનાવી તેઓ મુક્તિની ફિરક કરવા નથી લાગતા. સુખને સુખ અને દુઃખને દુઃખ જેમ આવી પડે એ રીતે જ સ્ત્રીમારી જીવનયાત્રા પૂર્ણ કરે છે.

તો પછી જીવનયાત્રા પૂરી થયા માદના મુકામે, પરલોકમાં શું આ જીવોના અને મનુષ્યોના આત્મા વચ્ચે કોઈ ભેદ રહેશે?

ફરીથી દૂરની શીતા ઉપર ફફટાટ અને ઝીસો સાંભળી ધ્વજચારીથી લાંબો નેવાઈ થયું. નેધું તો ચક્રવાક-મિથુન જીવનની શૃંગારાનું બંધન ચાલુ રહે તેવા પ્રયત્નમાં મસ્ત હતું. કોઈ અદ્ભુત શોખનિનો અનુભવ ધ્વજચારીને એ દશ્ય જોતાં થયો.

સમાધિસ્થ થવા માગતા હતા પણ તે માટેનો ઉત્સાહ અને દડતા હતાં નહિ એમ એમને લાગ્યું. જિલકું સમાધિ સામે જ વિદોરી વિચાર-પરંપરા આવી કહેવા લાગી: 'સુખની જ શોખમાં સમાધિ દ્વારા સંસાર અને જીવનથી વિમુખ થવું એ સુખની જ ઉપેક્ષા નથી શું? એ વંચના નહિ તો ખીજી શું?'

વિચારોની આ બુલબુલામણીમાં જુલા પહેલ ધ્વજમારીએ સમયનું જ્ઞાન રહ્યું નહિ. સૂર્ય આકાશ મધ્યેથી પશ્ચિમ તરફ ઢળતો જતો હતો. પ્રતિનો બવહાર તો પોતાની સ્વાભાવિક મતિથી ચાલુ જ હતો.

સદસા નદીમાં પાણી કહોળાવાનો અવાજ સાંભળતાં મરદન કાળી તરફ ફેરવી તેમણે નેધું. એક સ્થળે પાણીમાં કુંઢાળાં પાટતી લહેરો લહેરાતી હતી. કિનારે કોઈની ચમચર્મ અને કમંડલ પડેલાં પણ નજરે પડ્યાં. એ કોનાં તે પ્રશ્ન જોડે તે પહેલાં જ એ કુંઢાળાં લેતા પાણીના કેન્દ્રમાંથી વીખરાયેલા કાળા વાળથી ઢંકાયેલું એક શીર પાણી ઉપર આવ્યું. એ હાથોએ એ ફેલાયેલ કેશોને દૂર કરી મુખને ખુલ્લું કર્યું. તોફાને નેધું તો એ મુખ ધ્વજચારી-રિણી સિદ્ધિનું હતું. સમસ્તવિહીન મુખની કામચળા જોતાં ધ્વજચારીના શરીરમાંથી નાજે કે વીજળી પસાર થઈ ગઈ ખજા સુધી પાણીમાં જીએલી ધ્વજચારિણી ફૂપડી મારી શરીરપ્રયાસનનું કાપ કરી રહી હતી. એની હલચલથી નર્મદાનું પાણી સુબ્ધ થતું હતું. અને એની જ રીતે એ દશ્ય નેધેને સુબ્ધ થતું હતું ધ્વજચારીના ડેહનું લોહી.

- બહારથી નીકળે એ તરફ જ જોઈ રહ્યા. જ્ઞાન કરી સિદ્ધિ જિનારા તરફ ચાલી, ને જિનારે જતાં દરેક ક્ષણે એને દેહ કમચા: પાણીની ઉપર આવતો જતો હતો. નીકળતી દૃષ્ટિ તે ઉપર જ જડાઈ ગઈ હતી વિચારના ક્ષોભથી એમના આસની ગતિ તીવ્ર થઈ જતી.

પોતાના યૌવનધનના ચતુ મનુષ્યની દૃષ્ટિથી પોતાને સંપૂર્ણ સુરક્ષિત સમજતી સિદ્ધિ જ્ઞાન-વસ્તુ ત્યાગીને બહાર આવી ને અન્ય આવરણે વડે શરીરને સુરક્ષિત અને સુરોક્ષિત કરવા લાગી. કમરે મુગચમ બાંધ્યું ને અઠોમળ છતાં ઉચ્ચત-વર્ણ સ્તનોને ઢળના વસ્ત્રમાં છુપાવી દીધાં. તપસ્યાધનાનાં એ ચતુઓને જાણે ધરી-બર છુટી આપી પાછાં કારાગારમાં પૂરી દીધાં.

નદીના પાણીનું કમંડલ બરી પશ્ચિમ ક્ષિતિજ પર વિકસતા અનેક રંગી મેઘાવાળા ચર્ચને અંજલિ આપીને આશ્રમ તરફ ચાલી. એ જ ક્ષણે તેને કાને અવાજ આવ્યો: 'બહારિણી !'

ચોક્કસ એણે કાળી તરફ જોયું. લાંબા કમળાં બરતા બહારથી નીકળે તેની તરફ આવી રહ્યા હતા. બહારિણીએ મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યાં પરંતુ એક વિચાર ક્ષણથી મગજમાં ધસી આવ્યો: 'ચોતે જે સ્થાનને સુરક્ષિત સમજી બેઠી હતી ત્યાં જ...લીલા ધાસમાં અદૃષ્ટ પડેલા સાપ ઉપર અચાનક પગ આવી જતાં જેવી લાગણી યામ તેવી જ લાગણી સિદ્ધિને થઈ. તોપણ એ તો મસ્તક ઝુકાવી, કરસપુટ બેઠી રાખી આઘા માગતી જાતી રહી.

બહારિણીની તીવ્ર દૃષ્ટિ એ મુકાને નીરખી રહી. કમળાં જાણે કે ખોવાઈ ગયા. તરલસ્વરે બહારિણીએ પૂછ્યું: 'બહારિણી, જીવનનો ઉદ્દેશ, ક્યેય શું?'

'જન્મનોમથી મુક્તિ.' જવાબ મળ્યો.

બહારિણીના મોઢા પર દૃષ્ટિ કેન્દ્રિત કરી તેમણે પૂછ્યું: 'જીવનનું પ્રયોજન શું જીવનનો નાશ કરવા માટે છે? જીવન શું છે?'

ચોટી ક્ષણે મૂંગા રહી બહારિણીએ જવાબ આપ્યો: 'મહર્ષિનાં વ્યાખ્યાનોમાં એ આવ્યું નથી હજી. જ્ઞાનનિધિ, આપ જ એ પ્રશ્નનું સમાધાન કરો.'

મૃદુ હાસ્યથી બહારિણીની મૂંઝેલ ફરકી જતી પરંતુ બહારિણીનો નજર તો નર્મદાની રેતી પર જ હતો.

નીકળે બોલ્યા: 'શંકા ઉત્પન્ન કરી એનું સમાધાન કરવું, કુઃખની કલ્પના કરી તેમાંથી છૂટવાનો ઉપાય શોધવો; શું એ જ જીવનના ઉદ્દેશ છે? બહારિણી! જીવનની પ્રવૃત્તિ અને ગતિએ શું તને કોઈ વાર સ્વાભાવિક માર્ગ તરફ નથી બોલાવી?'

ચોટી ક્ષણે મૂંગા રહી સિદ્ધિએ ઉત્તર આપ્યો: 'જ્ઞાનનિધિ, મારું તપ અપૂર્ણ છે. મારા આત્માને હજી બહારના સાક્ષાત્કાર થયો નથી.'

'આંખો વીંચીને જે બહારની શોધ થઈ શકે છે એ બહાર વિશે મારો પ્રશ્ન નથી, બહારિણી! અત્યંત અનુભવમાં જે જીવન આવે છે તેની હું વાત કરું છું.'

પ્રશ્નનો કાલાર્થ બરાબર ન સમજતાં, તેજો નમાવી રાખીને જ બહારિણીએ કહ્યું: 'જાપિ-વર્ણનું કથન હું મઠી કહી નહિ. જીવન શું છે?'

દીર્ઘ નિઃશ્વાસ સાથે બહારિણીએ ઉત્તર આપ્યો: 'નર્મદાને વહેતો પ્રવાહ તેનું જીવન છે. પ્રવાહની ગતિ રોકી એને ઉદ્ગમસ્થાન તરફ ઉપર લઈ જવાની યેજા કરવામાં આવે અચર નદી જ પ્રવાહને કુઃખ સમજી ગતિ-નિરોધ કરીને પ્રવાહમાંથી મુક્તિ આપે તો...?'

કરસંપુટ ધરી રાખી બહારિણીએ વિનં-મથી કહ્યું: 'આવું અગમજ્ઞાન કેવળ તપોયુજ્જ્વલિત અપિચ્છેદ પ્રાપ્તિ હોય છે. જ્ઞાનધન, મારો આત્મા તો જ્ઞાનદીન અને નિર્જલ છે.'

'સંકલ્પત: સુજીવનની ઇચ્છાને જ નિર્જલતા સમજતી હશે. જીવનની ઇચ્છાને વાસનાનું નામ આપી એને હણવાનો સતત યતન કરીને કુઃખને સુખ તથા સુખને કુઃખ માનવા

મથીને તું જીજ્ઞાસુ બના માગે છે કે જીવન શું છે ?

રક્તાવેગથી 'બહાર્યારીના દેહમાં જાગી ઊઠેલી હિતેશનાનું યાન, સંપૂર્ણ અજ્ઞાને બહાર્યારિણીને નોક ન હોયું; તોપણ એ એટલું તો સમજી શકી કે સવારે પ્રવચન વખતનો સ્થિર મંબીર ભાવ અત્યારના તરલ કમ્પિત સ્વરમાં નથી. એનું કારણ જાણ્યા વગર જ એક મધુર મૃદતા એના મસ્તકમાં પ્રવેશ કરવા લાગી હતી. અંગલિ-બદ્ધ સ્થિતિમાં એણે વિનંતિ કરી: 'હે જ્ઞાનધન, જ્ઞાનદાન કરો.'

'જ્ઞાન ?' દીર્ઘ નિશ્વાસ લઈને બહાર્યારીએ પોતાની નજર નદીને પેલે પાર પેલી હિતુંગ સંગેમરમર શી શિલા પર ઠેરવી. ચક્રવાક-દેહ પોતાની જીવનશક્તિના વહેતા પ્રવાહને ખાળી રાખવા અચકત બની એક નવું જીવન રચવામાં મગ્ન થઈ હતું. હિતુંગ આનંદનો એમનો ઉત્સાહ તીવ્ર બીસરૂપે નર્મદાના પાણી પર ફેલાતો હતો. એ તરફ સંકેત કરી બહાર્યારીએ કહ્યું: 'ત્યાં જુઓ, બહાર્યારિણી !'

બહાર્યારિણીએ નજર ઊંચી કરી જોયું. વિષયાન્ધ શરીરોનો આવો વ્યવહાર તેણે અગાઉ પણ જોયેલ હતો. એણે વખતે નજરને સાધી ખસેડી લઈ પ્રાણાયામ દ્વારા મન અને ઈન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી એ આક્રમણથી બચવામાં એ મથી વાર સફળ થઈ હતી.

પરંતુ યુવાન બહાર્યારીની હાજરીમાં, તેના જ સંકેતથી નજરે પડેલા આ દસ્યથી તેનું શરીર ઝબૂકણી ઊઠ્યું. આજો નીચી ઢળી ગઈ. સુખ આરકત થઈ ગયું.

બહાર્યારી નીકળના શ્વાસની ગતિ તીવ્રતર થઈ ગઈ. રુદાધુઓ વીણાના જેવાપેલા તારની માફક ઝબૂકણવા લાગ્યા. બહાર્યારિણી તરફ તેનું શરીર તીવ્ર વેગથી આકર્ષિત થતું હતું. ઝૂકેલી આજો તે સુખની લાલિષા મૌન છતાં જાણે બોલી રહ્યા હતાં. એક ક્ષણ આગળ આવી કંપતા અજાણે તેણે પૂછ્યું: 'બહાર્યારિણી, શું એ પાપ છે ? અનાચાર છે ? તો શું જીવન પણ પાપ અને અનાચાર નથી ?'

આજો મીચીને જ છતાં પણ કંપતા સ્વરે બહાર્યારિણીએ ઉત્તર આપ્યો: 'તપોધન, ત્રસિ-એના વચન અનુસાર આ તો અજ્ઞાનને કારણે વાસનાના મદ્યમાં ફસાઈને મુક્તિમાર્ગથી મ્યુત થવાની ક્રિયા છે, એથી આત્મા દુઃખના બંધનમાં ફસાઈ જાય છે. એ જીવન બ્રમ અને માયા છે.'

'શું આ દુઃખનું બંધન છે, બહાર્યારિણી ?' તેના તરફ એક ક્ષણ વધુ આગળ વધી નીકળે પૂછ્યું: 'તને ખાતરી છે કે ચક્રવાકની આ જોડી અત્યારે જન્મ-મૃત્યુના માયા-બંધનને સમીપ નિહાળી આમ બીસો પાડે છે ? કે જીવનના શ્વાસોશ્વાસની પૂર્તિના આવેગમાં આત્મવિસ્મૃત બની રહી છે ?'

એલતાં એલતાં નીકળે સિદ્ધિની તદ્દન પાસે આવી ગયો છે. શ્વાસના વેગથી તેની મુઠા ફરકી રહી છે, ને બહાર નીકળતો ઉષ્ણ શ્વાસ તો સિદ્ધિના મસ્તકને સ્પર્શે તેની જઠાના વાળને પણ હલાવી રહ્યો છે.

'શું આ જીવન માયા અને બ્રમ છે, બહાર્યારિણી ?' તેમણે પૂછ્યું. 'શું ને સત્યનો અનુભવ શમેશમ કરી શકે છે, એ સંસારના વ્યાપક બહારની શક્તિ માયા અને બ્રમ છે અને આપણી હૃદયનાના વિશ્વાસથી ઊભી કરેલી, ઈન્દ્રિયગ્રામ્ય જ્ઞાનની ઉપેક્ષા કરી, અનુપિત ઉત્પન્ન થતાં દુઃખને જ સુખ સમજવાના પત્નો કરીએ, એ સત્ય ? તું વિચારને સત્ય તથા સત્યને મિથ્યા માનતી હો એમ તને નથી લાગતું ?' તબની ઊંચી કરી તેમણે સીધો પ્રશ્ન કર્યો: 'તું શું તારા હૃદયમાં જીવન-શક્તિને કામનાના રૂપમાં નથી અનુભવતી ? તારા હૃદયમાં શું દેહ નથી જાગ્યું ?'

ઝૂકેલાં, ત્રસિત અને વિશાળ નેત્રોને સહેજ ઊંચાં કરી સિદ્ધિએ કહ્યું: 'અંતર્દેશ, આપની વાત સાચી છે. હું નિર્જાણ છું. ઇન્દ્રિયોત્તુ હમન હું હજી કરી શકતી નથી.'

બહાર્યારીએ પોતાનો હાથ સિદ્ધિના ખભા ઉપર મૂક્યો. સિદ્ધિનું શરીર જાણે તેના બારથી ડૂબી ગયું. હાથ વડે તેની પીઠને ટેકો આપી,

ખીજ દાથે તેની ચિત્તુક ઊઝી કરી ઘડઘારી-
એ કહ્યું: 'સુંકરી, આ દેહજીવનનો અનુભવ,
જીવનની શક્તિ છે.'

ઘડઘારિણીના પગ કંપી ઊઠવા; ભણે કે
તે હમણાં પડી જશે. સહેજ હંતોત્સાહ થઈ
ઘડઘારીએ પૂછ્યું: 'સુંકરી, મારા કોર રપથો
તને અસુખ થતું જણાય છે?'

'નહિ ઘડઘારી' કીપતા સ્વરે સિદ્ધિએ
ઉત્તર આપવા ચલન કર્યો: 'કંઈક અસહ્ય, કંઈક
અપ્રાપ્તની વાંછના જેવું... 'શબ્દો તો અધૂરા જ
રહ્યા; પરંતુ તેનું જટાવૃત્ત મસ્તક ઘડઘારીના
વધુરથળ પર ટેકવાઈ ગયું; ને નીકળતા ઝોટ
સિદ્ધિની જટાને રપથો કરવા લાગ્યા

સહસા યોદ્ધા જીતે સિદ્ધિ પોતાના
પગ પર જીબી યઇ મઇ. 'જાનવન, 'તે જોલી:
'અજાનનો અધિકાર મને ધેરી રહ્યો છે. જાનવું
દાન કરો.'

'જાન! ચેતનનાં વિશાસ એ જ જાન
છે.' ઘડઘારીએ કહ્યું. 'ચેતનાનું દાર ઇન્દ્રિયો
છે. ને ઇન્દ્રિયો પોતાનો ભાગ પ્રકૃતિ પાસેથી
મેળવે છે. પ્રકૃતિનું દનન અને દમન એ જ
અજાન છે.'

નિર્જળતાનો અનુભવ કરતી સિદ્ધિએ
આશ્રયની શોધમાં પોતાના જને ખાહુ શરીરના
સમગ્ર બાર સાથે ઘડઘારીના ખભા પર ટેક્યા

નર્મદાની રેતી પર કમ્પિત ચરણોનાં પગલાં
મૂકતા ઘડઘારી અને ઘડઘારિણી નદીતટનો
એકાંત શિલાઓ તરફ ચાલી નીકળ્યાં.

ચંદ્ર અને તારાઓ પોતાનાં શીતળ
હિરણ્યની આગળથી વડે આલસ્યનાં હાળાં
વાદળોને હાલી પૃથ્વી પર ચવાતા સૃષ્ટિકર્મના
એ વ્યાપારને જોઇ સતોષ પ્રકટ કરી રહ્યા.
ઘડઘારકિત, સૃષ્ટિની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા
પ્રાકૃતિક શક્તિનો ઉપયોગ કરી રહી હતી.

×

શ્રાવણનાં વાદળોની અવિરત ધારા તો
પ્રાણ-મુહૂર્તથી જ રાફે યઇ ચૂકી હતી. પુનઃ

નિવસનાં પાલન કરનારા ઝડપિયો પ્રાતઃ-
કર્મથી પરવારી આશ્રમના વિશાળ વડ હેઠે
જાનવરો માટે એક જ થતા હતા. યજ્ઞનો પવિત્ર
ધૂમ વારંવાર દિશા બદલતી હવાના પ્રહારો
ખાતો વાની ચારે બાજુ ભણે કે બંધાઈ
ગયો હતો.

મધકાલે મધ્યાહનથી ઘડઘારી નીકળી
ગેરહાજરી તથા સાંજે સ્નાન પછી ઘડઘારા-
રિણી સિદ્ધિનું પાછા ન ફરતું એની ચિંતા:
એ જને ખાતો આશ્રમવાસીઓના ચિંતને
શુભ્ધ કરી રહી હતી.

તોપણ મહર્ષિ દીર્ઘસોમ ઉપદેશ આપી
રહ્યા હતાં: 'વાસના માણસની સર્વથી મોટી
ચિંત છે. વાસનાના અગ્નિમાં માણસનું જાન
સકા સંભવ (લાકાં) માફક ભસ્મ થઈ
જાય છે.'

એ જ સમયે નર્મદા-તટની એક શુંકામાં
નીકે નિદ્રામાંગી તૈયારી રૂપે આજસ મરજી.
તેના શરીરના દહનથી સિદ્ધિ ભગૃત યઇ મઇ.
નીકળી પાંપણે ખૂસે તે પહેલાં જ ઉપેક્ષિત
મૃત્યુર્મને શરીર પર ખેંચતા, શુંકા બહાર દટ્ટિ
કરી તેણે કહ્યું: 'પ્રાણમુહૂર્ત નીતી ચૂક્યું
લાગે છે!'

'હા,' નીકે કહ્યું, 'સમાધિનો સમય
પણ ગયો જણાય છે.' સિદ્ધિની ઓવાને
પોતાના હાથોમાં લેતાં કહ્યું: 'અનેક વરસો
સુધી સમાધિ દ્વારા પરમ સુખમાં લીન અને
આત્મ-વિરમૃત યઇ સંસારને ખૂણી જવાનો
ચલન કરતાં પણ તું તું કદી આટલી આત્મ-
વિરમૃત યઈ શકી હતી, જેટલી હું આ પૂર્ણ
રાત્રિએ યઇ શકી!' સિદ્ધિના અર્ધભીંચ્યા
નેત્રોથી નેત્ર મેળવતાં નીકે પૂછ્યું.

આત્મતૃપ્તિમાં ફરીથી આત્મ-વિરમૃત થતાં
નીકળી ઓવાને આલિંગન કરતાં સિદ્ધિએ
ઉન્મેષ નેત્રોથી જવાબ આપ્યો: 'આર્થ, સત્ય
કહો છો.'

[મી પદપાલ ફૂત હિંદી વાવાનો અનુવાદ]

અ નિશ્વાસ કરવા જેવી વાત નથી.

પ્રાંતના સુપ્રસિદ્ધ દૈનિકમાં તેના જ ખાસ ખબરપત્રોએ મોકલેલા ખબર મોટા અક્ષરે પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

મોટા મથાળા નીચેના નાનકડા પારીમાફ ઉપર મેં ફરી એકવાર નજર ફેરવી-અણે ખાતરી કરતો હોઉં એમ: 'સરકારે' દાન-બાનુદાગિના શ્રીમાન લોકનાથ મિત્ર પદ વરસતી વધે સ્વર્ગસ્થ થયા છે. મૃત્યુ સમયે બાનુદાગિમાં એક હોસ્પિટલ અને ચિકિત્સાલય મારે જિલ્લા બેઝના નામે ત્રણ લાખની કિંમતના પોતાની કંપનીના શેરનું તેઓએ દાન કર્યું છે. આ દાન મારે શ્રીમાન મિત્રમહાશયનું નામ ચિરસ્મરણીય રહેશે. અને તેમના આત્માને શાંતિ આદીએ છીએ.'

આ દૈનિકના આંતરરાષ્ટ્રીય સમાચારો, દેશપરદેશની આર્થિક પરિસ્થિતિ ઉપરની સમાલોચના અને જનજનના બાવતાલ તથા સારી થે સંસ્કૃત કુનિયાના સામાજિક અનેકવિધ ઉત્તેજિત સમાચારો જાડીને બાનુદાગિમાં રાઈ હોસ્પિટલ સ્થપાઈ કે નહિ એ બાબતનું કુતુહલ બાળે જ કોઈને થયું હશે.

પણ મારા હાથમાં જાણું લટકી રહ્યું અને દૃષ્ટિ સમગ્ર લોકનાથ મિત્રનું જીવન ખડું થયું. હું લોકનાથ મિત્રને જાણજુ' છું. એમના જીવનના અગાત્ ઇતિહાસનાં ચોક્કસ જ પાનાં ને આજે લોકચક્ષુ સમીપ પ્રગટ કરી એનું તો તેમને આત્મા મને સાપશુકલ રાખે એમ પ્રાર્થું.

લોકનાથ મિત્રના જીવનનાં અનેક ઝીંખાં મિત્રો મારી નજર સમર્થ ખર્ચ થઈ ગયાં.

કલકત્તાની એક કમિશન એજન્ટની પેડીમાં મહિને રૂપિયા ચાળીસના પચાસની મારી નોકરી હતી. બહુજનજનની એક ગલીમાં સસ્તા દામની

લોજમાં ખાતો અને પગો રહેતો. દર ચાનિવારે દુનમાં મારે ગામ એક આઠિ મારી સોમવારે એકદિસ સમયે કલકત્તામાં પહોંચી જતો. બાનુદાગિ રોજનથી એ માર્ગે દર હતું. એટલે દર અઠવાડિયે આમ બે-ત્રણ માર માર્ગે આલવાની કસરત કરવી પડતી. એવી બાનુદાગિ ગામની અને મારી સ્થિતિ હતી. જીવનમાં કેટલાં જ યોજનનાં વર્ષોમાં આવી યુરોલી વેટે છે. એની ગણતરી કર્યે માર આવે તેમ નથી.

અમાળા બાનુદાગિમાં સારી સ્થિતિના મારે કામની વ તરફ આગળી ચીંધવી હોય તો તે લોકનાથ મિત્ર તરફ જ. પણ એ તો મોટી જૂલ હતી એમ એક પદાર્થપાઠથી બણી ચક્રેલો. લોકનાથના પૂર્વને ને અગ્રગ કલ્પ એકદું કરી ગયેલા હતા તે લોકનાથના સમયમાં થરતું થરતું લગભગ ખાલી થઈ જવાની દશામાં જ હતું. મણા લોકો આ સમજ સકયા નહોતા પણ મને તો મરેબર સ્ત્રી ગયેલું.

લોકનાથને કુટુંબમાં એક પત્ની અને એક છોકરી જ હતી. છોકરી સદૈવ રોગી હતી. એક ગવિવારે ગામના તળાવમાંની માછલી પકડવાને નિમ્મળ પ્રયત્ને કરીને ધરે આવી ન્યાં ચાતો પહેલો ઘૂંટણો જડે છું ત્યાં કોઈએ બેઠારથી સાદ ક્યો: 'તારક છે કે?'

જહાર આવીને બેયું તો લોકનાથ મિત્ર મારા બેઠકના એરકમાં ફાટેલી ચેનરંજ પાયરી તેમને બેસવા કહ્યું.

મારે ત્યાં લોકનાથનું આગમન એ તદ્દન અણધાર્યું ગણાય.

ઘરના રાચરચીસાની, અનાજની મેંધચારી ને બીજા કલકત્તાના તાગ સમાચાર વગેરે ખૂબી અને કહ્યું: 'તારક, એક વાત કરવા આજો છું. પણ તને કહેનાં મારી જીભ ઝીપુ

ઈતી નથી અલિગ્ન પાસે મારા દોહસો રૂપિયા છે રૂપિયા કરવાનો જય દેખાડે છુ કે પગમાં પડે છે અને આજ દહિ, કાલ દહિ કરે છે હું કહું છુ કે એકસાથે તો ઈશ્વરવાનો નથી, દશ-પદર જે ઈશ્વર શકે તે ગઈકાલે આપવાનો વાપદો હતો પણ હજી આવ્યો નથી પણ મેં કાનાઈ મોહને એના પૈસાનો આજનો વાપદો આપ્યો છે એણે તો વચનમગ કર્યો પણ મારાથી એમ થોડુંક થાય છે? અલિગ્નના પૈસા કાલ કે પરમદિવસે આવશે એકસ એટલે તારી પાસે વધુ નહિ, માત્ર દસ રૂપિયા લેવા આવ્યો છુ આવતા યનિવારે તું ધરે આવીશ ત્યારે અથવા વહુમાને પહેલાથી રૂપિયા આપેની ની ઉપાધી પણ લોહીતું પાણી કરી નાખે છે એમ થાય છે કે કલકત્તા જ જતો રહે તમારી ઓફિસમાં એકાદ તોફારી ન બને.

આળીશ રૂપિયાના પગારમાં મીડે બેન્ટે યઈ ગયું હતું ૪૭ રૂડું એટલે કે રૂ. ૭) ઉધાર લેવાના હતા મહિનાની અંતે જુનના છાપા વેચતા દયબાર આના મેળવાના હતાં તેમાંથી એ ફિસના માવાળાના પૈસા ચૂકવવાના હતા આ રીતે રાજમેળમાં ઉધાર પાસું જ વધી જતું હતું.

પણ લોકનાથનાથુ પોતે રૂપિયા માંગવા મારા જેવા માણસ પાસે આવ્યા હ એ ય કઈ સામાન્ય વાત નથી એની પૂછમણી દસ રૂપિયા તેમને આપી દીધા તેઓ બંદુ અલિગ્ન માનતા, ને અલિગ્નને ગણે દેતા હોઈ પાં જતાં જતાં મને જણાવ્યું ને આવતા યનિવાર પહેલાં અલિગ્ન રૂપિયા નહીં આપે તો પછી વહુમાને.

મે કહું 'ના ના એની કઈ ઉતાવળ નથી એ દી મોડા આવશે તો ય કઈ ચિત્તી નથી.'

લોકાની ખાનગી અને વ્યક્તિગત વાત પાંચ ઠેકાણે કહેવી એમાં સજ્જનતા નથી તોપણ આ વાત હું કેમે ય ગુપ્ત રાખી ન શક્યો

અને નાટક કરવાના હતા તેનું દર રવિવારે સાંજે થીએટરમાં રીહર્સલ થતું હુ ય હાજર રહેતો એટલે તે દી પણ ગયો.

બરાબર કયે પ્રસંગે લોકનાથનાથુની વાત નીકળી તે આજ યાદ નથી આવતું પણ વાત વાતમાં એમની નાથુભીડની વાત મેં કહી નાખી.

અમારી મ કળીમાં નારદનો પાઠ લેનાર બુક ચાટુન્યે બોલ્યો: 'શુ કહે છે! અંતે તને પણ ધામાં લીધો.'

એમાં એક ગુપ્ત અર્થ હતો, સમજી ગયો બીજી મિનિટે વળી વધારે જણવાની તક મળી બુક ચાટુન્યે બોલ્યો 'ગામમાં એવો એક પશુ માણસ નથી જેનો એ દેવાદાર ન હોય એટલું જ નહીં પણ જમીન-ગળીગ અને નર પેલા ગામના કુ-કુઓને ત્યાં ગીરા મૂકેલાં છે, આટલા દિવસ સુધી માત્ર તું જ બાકી હતો હવે તું પણ.'

બુધ હુ ય થયું હવે દસ રૂપિયા પાછા દાયમાં નથી આવવાના અને પાછા બેન્ટમાં જે સાત રૂપિયા થતતા હતા તે હવે છણમાં સત્તર ચૂકવેલા હતા અને મહિનાની ચાર આતમાં ૪૦ રૂપિયા પગાર લઈ માસતું ખરચ અને સત્તર રૂપિયા બોટ પૂરી કરવી એ કેટલું આઠડું છે તે વિમારે અડધો યઈ ગયો.

ત્યાર પછીના અઢનાઢિયે પણ મારે ગામ ગયો, રવિવારે નદીમાં સ્નાન કરવા જતો હતો એવિતા માલમ પંચુ કે મોટા વડની એલી-ફોર જે કાચવન છે તે તરફથી આવતો કોઈ માણસ પાછો ફરી ચાલવા માંડ્યો. અવરજવરને ફિસામે એ રસ્તો સુગમ નહોતો એટલે કોણ છે, એ જોવા માટે, પગ થોડા વેગે ઉપાડ્યા તો લોકનાથનાથ.

લોકનાથનાથુને કદાચ એવી આશા નહીં રાખી હોય એણે 'તારક કાને રાતે તારે ત્યાં આવુ આવુ કરતો હતો પણ અવાજ નહોતો પણ તારક, તને હું કહી રાખુ છુ ને અલિગ્નને હું દેશો ન લાવુ તો માર નામ લોકનાથ

નહીં. હાઈકોર્ટના કાર્ડ સારા વડીલ સાથે તારે ઝોળખાણ છે! અમારા મદાલની વડીલો-જવા દે એમની વાત-કેવળ વેસા ખાઈ જાણે છે.’

‘એ સંબંધી પછી વાત કરશું’ એમ કહી હું નદી કાણી આસવા માંડ્યો. મારા મનોભાવ જોઈ તેઓ ખુબુ બોલ્યા પડી ગયા હતા તે સમજતાં મને વાર ન લાગી.

સાંજે ચિયેટરમાં ગયો પણ પાછા આવતા રહેવું પડ્યું. સંચાલક કલકત્તે ગયા હતા. એટલે રીહર્સલ બંધ હતું.

મરે મારી એક જૂના મુસિકનાં મનમાં ફેરવું છું એવામાં ખારણે કાર્ડએ ટકારા માર્યા. ઉતાવળે ખારણાં ઉઘાડ્યાં તો લોકનાથખાણ.

આવકાર આપી રીતરત્ન પર એસાડ્યા. લોકનાથ બોલ્યા: ‘તારક, મારી એક વાત સંભળાયા?’

વળી પાછી રૂપિયાની જરૂર પડી છે એમ સમજ્યો. લોકનાથખાણ બોલ્યા: ‘તારી મારી માથું છું, લાઈ. સચારે તને લાગીને હું ખૂબ સરમાઈ ગયો હતો. મારી સર્વ વાત બોટી છે, સાવ બોટી. અલિખન પાસેથી મને કંઈ મળવાનું નથી. મારા ધરનાર કુટુંબોને ત્યાં ગરીબ છે. દિહી થઈ ગઈ છે. કાર્ડ દી જનરલથી કરી મને હાડી કાઢ્યો. લોકનાથ પાસે ઉધાર લેવે નથી મળતું. લોકનાથ માને છે કે હું જૂઠું છું. કાનાઈ મંડળની મોટીખાનાની કુશન મારા જ વિશે થઈ છે. મેં એને એમ જ પાંચસો રૂપિયા આપ્યા હતા હેન્ડ નોટ પણ લખાવી નહોતી. આજ એ જ કાનાઈ મને જાણુસ પણ આપતો નથી. ગોપાળ કદાહીની કુશનનો ઇતિહાસ પણ તું કર્યાં નથી જાણતો? જવા દે એ સંભળાવવાની જરૂર નથી. પણ આજે હું કદાહીહીન કિખારી છું. પણ એથી વધુ જાણું તેમ નથી તારક, મને ચિંતા મારી છેકરી મિન્ટની છે. મેં ‘ધાયુ’ હતું કે તેને પરણાવી હું કપાઈ, પરદેશ આલ્યો જઈશ. પણ એ તજીરૂ

‘વરસથી મેલેરીઆથી પીડામ છે. પહેલાં તો કલકત્તરની દવા ખવરાવતો. વરસેકથી એ બંધ છે પરંતુ આજ એને...’

લોકનાથખાણ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યા. મેં એમને થોડું આશ્વાસન આપી શાંત કર્યા.

તેઓ બોલ્યા: ‘મર્કશતથી એને હેકરી થઈ થઈ છે. હજી પણ અટકની નથી. મમરાનું પાણી વગેરે ઉપાય પણ અજમાવ્યા પણ કંઈ ન વળ્યું. આજ આખો દી એટલી બધી રિખાઈ છે કે મારાથી જોયું જતું નથી તે વેસાને અકાલે દવાનું એક ટીપું પણ હું પાઈ નથી શક્યો. એક દી મારી પાસે બધું હતું. મારે લીધે મધ્યા લોકનાથખાણ વધ્યા છે. અત્યારે તેઓ જ કહે છે કે હું વેસા ઉધાર લઈ પાછા આપતો નથી-હું બોટાબોલો છું.’

લોકનાથખાણની આંખમાંથી પાછા આંસુ વહેવા લાગ્યાં. કુછીને તેઓ બોલ્યા: ‘એને માટે દુઃખ નથી થતું, તારક, પણ મારી મિન્ટ આખો દિવસ મારી નજર સામે પીડા લોગવતાં મરે એને એક ટીપું ઔષધ પણ હું તેને ન મઈ શકું એનો જ શોક મને કાતરી...’

તેઓ વાત પૂરી ન કરી શક્યા.

મેં કહ્યું: ‘આ વાત તો તમે પહેલાં કરી નહોતી? ગયે અકવાગિયે પણ કહ્યું હોત તો હું કલકત્તાની કાર્ડ દોરિપટલમાં લખાવ કરવા વ્યવસ્થા કરત. વારુ, ચારો તમારે ધર.’

ગામમાં એક જાણુ હોમીઓપથીથી ચિકિત્સા કરતો હતો. તેને બોલાવી સાથે લઈ ગયો.

ત્યાર પછીના મર્મબેદી દરમિયાને ઉલ્લેખ ન કરવો એ જ ઠીક છે. મોટી રાતે મિન્ટ આલી ગઈ.

ખીજે અકવાગિયે ખાલુડગા ગયો ત્યારે લોકનાથખાણને જોયા નહિ. સંકળ્યું કે મિન્ટના ચતુરથી એની બા મૂર્છિત થઈ ગઈ હતી એને એ મૂર્છા વળી જ નહીં. એને ખીજે દિવસથી જ લોકનાથ કપાઈ જતા રહ્યા હતા.

લગભગ ચાર વરસ પછીની વાત હતું છું. અમારી આકતની ઓફિસનો કાચો માલ ખરીદવા એક નાનો ડીપો હતો-હિતર પશ્ચિમની સરહદના એક નાનકડા સહેરમાં. ત્યાંના કામચલાઉ ઓફિસર યદ્દ આજો છું.

કલકત્તાના બહુખજારની લોન્માં કંટાળા-ભર્યો લાંબો સમય ગાળ્યા પછી આ પરિવર્તન ખૂબ જ સારું લાગ્યું. ખુલ્લા મેદાનમાં અને ચાલવનમાં ખૂબ ફરવા મળ્યું. મારી સ્ત્રીને કાયમ ખાટા જોડાકાં આવતા તે પણ અહીંની હવાથી મટી ગયા.

એકવાર કાચા માલની આવક બહુ ઓછી હતી અને હેઠ ઓફિસથી ટેલિગ્રામ આવ્યો હતો કે એક મોટા ઓર્ડર મળ્યો છે. અત્યંત જલ્દીથી માલની ડીલીવરી આપવાની જરૂર છે.

એ મુશ્કેલી કેમ કરી ટળે એની ચિંતામાં હતો એવામાં ખખર મળ્યા કે અહીંથી દર માઇલ દૂરના જંગલના સીમાંડે એક સખાઈ કુલ છે. એના માલિક એક જંગાળી બાણ છે અને તેમની પાસે પ્રુક્કા માલનો જરૂરો છે પણ બાણ બહુ કંજૂશ છે. સવારે તેમનું નામ લેવું પણ નિષેધ ગણાતું. જરૂર જ ન્યારે ઊભી થઈ છે ત્યારે અમારી ઓફિસ જાગે બાવે ખરીદતાં પણ અચકારી નહિ. એટલે થોડા પર અડી દસ માઈલ દૂર તે કંપનીમાં પહોંચ્યો.

નિર્જન જંગલના એક છેડે કંપનીનું જખરજત કારખાનું હતું. લગભગ ત્રણસોથી ચારસો માણસો કામ કરતા હતા. ને સાંજબુધે કે વિલાપત અને અમેરિકા સાથે તેમને વ્યવહાર છે. રેલ્વે સાઈટોન પણ તેમના કારખાના સુધી પહોંચેલી હતી.

મેં વિઝિટિંગ કાર્ડ મોકલી મુલાકાતની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

અહીંયાં આ રિમિતિમાં અગિયાર વરસ પછી હું લોકનાથબાણને જોવા પામીશ એ મેં નહોતું ધાર્યું. લાંબા અગિયાર વરસનો છતિહાથ સ્પર્શ્યો. કેવી રીતે ધીરે ધીરે

વેપાર ખીલ્યો. એ જેવું કુતૂહલપ્રેરક છે તેવું જ વિરમવકર છે.

મારી પેઢી સાથે તેમનો વેપારી સંબંધ નિષાવાધી હું વારે વારે ત્યાં જતો. એક દી લોકનાથબાણની ગેરહાજરીમાં કારખાનાના મેનેજર પાસેથી તેમના સંબંધે વધુ વિસ્તારથી જાણવા મળ્યું.

કાઠીદીન, શિખારીવેરો લોકનાથબાણ અહીં આવ્યા હતા. જેણે આ કારખાનું શરૂ કર્યું તેની છોકરીને પરણવાથી લોકનાથબાણ કારખાનાના લાગીદાર થયા. પછી સસરા ગુજરી ગયા. સાસુ પણ ગુજરી ગઈ. 'અત્યારે બધી માલિકી લોકનાથબાણની જ છે.' મનેાર બાણ મોલવા લાગ્યા: 'પણ મદાસખ! આના જેવો મેરુડી કાચો જ દશે. ધંધા કે ફેક્ટરી માટે પૈસા ખરચતાં પાછી પાની ન કરે પણ પોતાને માટે એક પાઇ ખરચવી હોય તો તેનો છવં ભય. ચરીરે પેલું જખરુ રવેટર જોયુંતું ને, એ હું દસ વરસથી જોતો આવું છું. પાસે જાઓ તો ખખર પડે કે કેટલે કેમણે ટેકા લીધા છે. માતા લક્ષ્મીની કૃપાથી સંતાનમાં માત્ર એક દીકરી જ છે...' આનો ઘૂંટડો ચડાવી મેનેજરે આગળ ચલાવ્યું: 'તે મ નિરાશી નથી. મને સુખનો સંદેહ છે. મેં કેટલીવાર કહ્યું કે છોકરીને નૈનિતાલ કે ખીલ કેઈ હવા ખાવાની જગ્યાએ લઈ જાઓ કે મોકલી આપો. પણ મારી વાત સંભળતા જ નથી. અમે તો તોફાર માણસ વધુ છું' કહીએ !'

થોડા દિવસ પછી પાછો કામકાજને અંજો મ્યો. મેનેજરે જખુબુ' કે લોકનાથબાણ જે દિવસ સુધી ફેક્ટરીમાં આવ્યા નથી. પાસે જ એમનો જમ્બો હતો. ત્યાં મ્યો. એક હોમીઓ-પથીની ચોપડી લઈ લોકનાથબાણ બેઠા હતા. મને જોઈ મોલ્યા: 'છોકરીને બહુ તાવ આવ્યો છે તારક. પણ સીરિયસ જેવું નથી. એવું એને વારે વારે થઈ આવે છે. જો હોમીઓપથીને આધારે બેચાર લઘુજો પકડી સકાય તો પછી રામખીણ ઇલાજ દાખમાં જ છે. પણ બેચાર

લક્ષ્મણ એવાં જણાય છે કે એનો મેળ હોમી-
ઓપથી સાથે બેસતો શકતો નથી; એટલે
જ મને લાગે છે કે હવે કારમત થતો નથી.’

મેં કહ્યું: ‘આમ ટોકરમત શું કરતા હશે !
ધોડા કે મોટર મોટરી સિવિલ સર્જનને
બોલાવી એકવાર દેખાડી જુઓ. ટોકરી તો
મથા દોધી માંદો છે એમ સાબળું છે.’

‘જોલ્યા કમખખત નગેને કહ્યું હશે તમને,
ખડું ને ? મારી છોકરીની તખિયત ફેટલી ખરાબ
છે તે શું હું નહીં જાણતો હોઉં ? એમાં નગેન
શું જાણતો તો ! એના માટે ૫૮ મહલ દૂરથી
સિવિલ સર્જન લાવવાની થી જરૂર છે ! આટલે
દૂર આવવા માટે સિવિલ સર્જન શું લેશે એ
ખબર છે કે અઢીસોથી એક પાંચ એકાદી નહીં
એની બા બીમાર હતી ત્યારે જ એમના
કહેવાથી સિવિલ સર્જન લાગ્યો હતો. એણે
શું કહ્યું—એને ખચાવી શક્યો ! તો પછી ?
અઢીસો રૂપિયા આપી બોલાવવો તે શું ખીસામાં
મારી આસતો યામ તે માટે જ ને ! ધેસો
તમારે મન આજ્ઞાલ બહુ કરતો થઈ ગયો
લાગે છે ખરું ને હું.’

ફીલનો કંઈ અર્થ ન લાગ્યો. ચાર દિવસ
પછી તેમની છોકરી યુવરી ગઈ. મેનેજર નગેન-
જાણુ મારે ત્યાં આવી ખબર આપી ગયા ને
રોકની કંજુસાઈ ગાતા ગયા.

અગિયાર વરસ પહેલાંની એક રાત્રિનું
ચિત્ર મારી નજર સમક્ષ ખડું થઈ ગયું. એક ઠી
લાયમાં પાઈ નહોતી ને તેથી જ ચિત્તિસા
વિના ને હવા વગર તેમની છોકરી યુવરી ગઈ
હતી. આજે અડળક ધન હોવા છતાં ધન
ઉપર અતિ મમતાને લીધે આ છોકરીએ પણ
વિના ચિત્તિસાએ નિદાય લીધી.

આ મેમાં બેઠે ક્યાં છે ! એ સમસ્તાનું
સચ્ચાંધન કોણ કરશે !

આજે ભોજનાયજાણુ પોતે શ્રુત્યુલોકમાંથી
જ્યાં પહેલાં કાચ્ય એનું પ્રાથિન કરતા ગયા.
ચિત્તિસાલય અને હોરિપટલ કરતાં એમણે એકઠા
કરેલા ધનનો વધુ સદુપયોગ બીજા ક્યાં હોઈ શકે !

દેનિઃ અખખાર પાછું ઉઠાવી લીધું.
આખમાં અગ્નિગિર્મી આવી ગયાં. ભોજનાય
જાણુના આત્માની સદ્ગતિ યાચો.

[પ્રવાસીમાંનો બંગાળી વાર્તા ૫૧મી

ધાંચી અને ધોળી બે પડોશી હતા.

ધાંચીને ત્યાં બળદ અને ધોળીને ત્યાં ગરૂડો. ધોળીનો ગરૂડો રાતવરતને હોંથી હોંથી કરીને
પહોંચ વાર મહેલોળી ઘેબ લડાડી દે અને દિવસેય પડોશી તરીકે એની રંભડને લાભ
ધાંચીને ખૂબ મળે. અને ધાંચીના બળદને એવી રંભડ કરવાની કુરસઃ ક્યાંથી મળે ! હું તો
ધાંચીનો બળદ.

ધાંચી ધોળીના ગરૂડાથી કંટાળી રાજ પ્રાર્થના કરે: ‘હે ભગવાન ! આ ધોળીના મધેડાને
મટી નાખ. હે, લલા ભગવાન ! આને તું આ દુનિયામાંથી લઈ લે. અને આમ ધાંચીનો
એકેય દિવસ પ્રાર્થના વિના નથી જતો.

એક સવારે ધાંચી જીડીને કુનિરામાં જુએ છે તો ધોળીનો બળદ મરેલો પડ્યો છે. ધાંચી તો
આ જોઈને આલો જ બની ગયા. એને મરું કે ના મારી પ્રાર્થના તો ભગવાને સંભળી ખરી.
પણ એમાં રહેલી ભગવાનની ભૂલ પકડી પાડતાં એક ઠંડો નિઘાસ નાંખતાં યોલ્યો: ‘હે
ભગવાન ! તું આટલાઠવાં ગરૂડાં ભગવાનપણું કરે છે પણ મને શી ખબર કે તારામાં હા
ક્યા ગરૂડો અને ક્યા બળદ એ પારખવા નેહલીઈ અકલ મેલિ હોય !’

એ હતો રાજ.

રાજને રૂઝું ને રહિયાણું રાજ ને આમલામાં ખાત પાડે એવી કળાયલ રાણી. તો ય રાજને અંતરે વેદનાને પાર નહિ. રાજ રાજ કરે, રાજની આંદીધૂંદી ઉકેલે, પ્રજાની બીડ ભાંગે પણ એક પોતાનું દુઃખ નિવારણું એ એના હાથની વાત નહિ. રાજ દુઃખમાં ઝૂંપ્યા કરે ને એની રાણી યે ખાતા ને પીતાં, સૂતાં ને બેસતા, હરતાં ને કરતાં શયા કરે, રસરસ શયા જ કરે. એની આંખેથી આવણું ને ભાદરવો કદી યે ન સુકાય.

રાજમાં દોમરોમ સાયણી ને પ્રજા હલોહલો કરે તો ય બચાગાં છવને કોણ બાણે કેવડા ય મોટાં દુઃખ કે સુખના દિવસ પણ ખાશ ઉસ જેવાં લાગે ને દુઃખ તે કાંઈ જેવાં તેવાં દુઃખ હતાં? જેવાં કદી-એ તેવા દુઃખ હતાં ભગવાને રૂઝું રાજ દીધું'તું, સાજસાયગી દીધી'તી, બધું ય દીધું'તું, પણ એક શેર માટીનો છવ જ નો'તો દીધો. જોળાના ખૂંદનાર વિના રાણીનો જોળો વાંઝિયો હતો ને પગલીના પાડનાર વિના એનાં આંગણાં ઝાંખાઝપટ હતાં.

ધરમ-આન કરવામાં કાંઈ બાકી નથી રાખી. તપ-તીરથનો આદેશવાર રાખ્યો નથી, તો ય રાણીને ઘરે પુતરનાં પારણાં બધાણાં નથી. રાજરાણી શંકરને દેરે જેવાં બિનાં કરગરે છે. 'તારે, ઠગાર

તો, કેવ! માટીના પિંકપિંકાં ખડકયા છે ને એમાંથી શેર માટી અમને દીધે કાંઈ તોટો પડી જશે? તો ય ભગવાનને કાંઈ દિવસ એ ઓશિયાળા છવની દયા આવી નથી ને એક શેર માટી આપવા જેટલો ય એ દેવ ઉદાર થયો નથી.

પછી તો રાજને રાજ ને કાજ બધું કડકું વળ જેવું લામવા માંડ્યું છે. એણે તો પછી નહો કહ્યું છે કે હાં તો કામ ફેતેકે કડું છું ને કાં ફેકે પાકું છું. અનમાં એવી બાંઠ વાળીને રાજ એક દિવસ જંગલની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે.

રાજ તો આશ્યો બધ છે. ટાઢતઢકો, જૂખતરસ, ઠોટા-ઠાંકરા, કાંઈ ય લેખામાં મળતો નથી ને એ તો આગળ ને આગળ આશ્યો જ બધ છે.

આસતાં આસતાં એક નહીં આવી છે. નદીને કાંઠે શંકરનું ડેરું છે ને પ્રજાની વનરાઈ છે. રાજ તો ત્યાં જૂ પડી બાંધીને રહ્યો છે ઝાંટી, કોદવા, ફલમૂળ જે મળે તે ખાય છે ને શંકરની ભક્તિ કરે છે.

એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ સાંજનો સમયો છે ને રાજ શંકરની સમીપે ધ્યાન ધરતો બેઠો છે. ત્યાં તો એક સાધુ મહા-રમા દેરામાં આવી અઠયો છે. મહાત્મા રાજને કહે: 'રાજ! તું આવડા મોટા રાજનો ધણી, તારે એવડું તે શું દુઃખ કે રાજપાટ મેલી કદીને જંગલમાં મરુલી બાંધીને રહ્યો છે?'

રાજા કહે: 'અરે મારા તે દુઃખનો કાંઈ પાર છે? ભગવાને બધું ચ દીધું છે. કશી ચે વાતે જોઈ નથી. પણ એક ચેર માટીની જોટ રહી ગઈ છે. એ વાતનું મહેલું મહેલાતું નથી તે વીશ્યને માટે થઈ પાડવા આવ્યો છું.'

વાત સંભળી મહાત્મા કહે: 'જોડા જોટલી જ વાત છે ને? એક દીકરાની જોટે જ રાજપાટ મેલી આવી નીકળ્યો હો તો રાજા! ઝટ ઝટ રાજધાનીમાં પાછો પહોંચી જા. ભગવાનને ચેર બહે જોટ પડી ગઈ હોય, અમારે સાધુસંતને ત્યાં હજી કશી વાતનો દુકાળ પડ્યો નથી. જા અમારા તપના પ્રભાવે કરીને તારે ત્યાં રૂઠાંરૂપાણા કુંવર અવતરશે ને વળી દુનિયામાં નામ કાઢશે.'

એમ કહીને મહાત્માએ યોગી ખંખેરીને થોડા જવના દાણા કાઢ્યા છે. જવના દાણા રાજાના હાથમાં કમળે મહાત્માએ દીધું છે: 'આ જવના દાણામાંથી અડધા રાણીને અપરાધને, અડધાના જવારા વાવજે. નવ દિવસ અને નવ રાત જાપારાની પૂજા કરજે. જા, તારે ચેર પારણા બધારે ને રાજમહેલના આંગણામાં બાળકિલોસ યશે. વસોવરસ જવના જવારા પૂજજે ને જ્યાં સુધી જવના જવારા પૂજશે ત્યાં સુધી રાજકુમારની ચઢતી કળા રહેશે.'

રાજાએ તો જવના જવારા હાથમાં લીધા છે. આંખ મીચી આંખે અકાળ્યા છે. આંખ ઉઘાડી રાજા જુએ છે તો મહાત્મા નથી ને કોઈ નથી. પણ હાથમાં જવના દાણા છે ને રાજાએ જાણ્યું છે જે આખરે તો ભગવાને જ મહેર કરી ને જોની એક ચેર માટીની જોટ પૂરી છે.

રાજા રાજધાનીમાં પાછો આવ્યો છે. જોણે તો કીધુંતું એ પ્રમાણે રજેરજ થયું છે ને ભગવાનને વચને ને જવ-દેવતાને પ્રતાપે રાજાની રાણીએ પૂરા માસે દીકરો જન્મ્યો છે, રૂઠો રૂઠો રૂપ ભેગો ને જવના જવારા ભેગો ઘાસા મારતો. આખા રાજમાં ઉત્સવ ધમ્ રહ્યો છે ને રાજરાણીએ કુંવરનું નામ જવકુમાર રાખ્યું છે.

જવકુમાર તો દિવસે ન વધે જોટલો રાતે વધે છે ને રાતે ન વધે જોટલો. દિવસે વધે છે. વધી વધીને એ તો મોટો થયો છે 'ભણી' ગણીને બાજુમાં થયો છે ને પછી તો એને દેશપરદેશ જોવાના મનસુખા-ભાખ્યા છે. મનસુખા ભાખ્યા ને માતા-પિતાની રબ લઈ એ તો દેશદેશ-વર જોવા આવી નીકળ્યો છે. રાજકુમાર ને ત્રણ ભાઈબધો. એક સરાધિયાનો દીકરો, બીજો હુહારનો દીકરો ને ત્રીજો સુતારનો દીકરો. બધા ય તેવતેવડા ને બધા વચ્ચે અપરંપાર હેત: નાજકુમારે ત્રણે ભાઈબધોને સાથે લીધા છે ને જવના જવારા પણ સેળા લઈ લીધા છે.

આજતાં આજતાં તેઓ કેટલેક દિવસે પેલા શિવાલય પાસે પહોંચ્યા. રાજાએ અહીં જ રહીને તપ કર્યું હતું. શંકરને પ્રસન્ન કર્યા હતા અને પુત્રનું વરદાન મેળવ્યું હતું. જવકુમારને એ બધી વાતની કાંઈ ખબર નહિ, સરસ મમ્મતું ક્ષણ હતું, જોટલે કુમારને થયું કે લાવ ને બે પડી વિસામો લઈએ. બધાએ ત્યાં સુકામ કર્યો. નદીનાં નિર્મળ પાણીમાં નાહી કરીને કુમાર શંકરનાં દર્શન કરવા શિવાલયમાં ગયો. ત્યાં શંકરની પાસે

એક ચક્રચક્રિત તલવાર અને હીરામોતી જટલું મ્યાન છે. કુમાર તો નવાઈ પામ્યો તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે આવા અઘોર જંગલમાં ક્યાંઈયે માનવીનું જણ્યું નજરે પડતું નથી, ને આ તલવાર અહીં કોણ બૂલી ગયું હશે ? કુમાર વિચાર કરે છે ત્યાં તો શિવાલયના ગભારામાંથી અવાજ આગ્યો છે : 'કુમાર ! એ તલવાર મ્યાન સોની તું લઈ લે. એ તારે માટે જ રાખી મૂકી છે. એ તને જ્યાં જઈશ ત્યાં વિજય અપાવશે. એ તલવારમાં તારા મરણની આવી છે. એ તંલવાર જેવી ને તેવી ચક્રચક્રિત અને ધારદાર રહેશે ત્યાં સુધી તને કાંઈ જ નહિ થાય. એના ઉપર, જેટલા ઠાઠા પડશે, એટલાં તને ચાકાં લેપડશે. એની મૂઠ નોખી થશે કે તારું માથું પડ્યું નોખું થશે. કોઈ કારીગર ફરીથી એને પાછો મૂક સોતી જેવી હતી તેવી બનાવી દેશે કે તુરત જ તું પશુ જેવો હતો તેવો બની જઈશ. એનું તું ગાણું કરીને જતન કરજે.'

કુમારે તરત જ તલવાર ઉપાડી લીધી. અને ગેળી અવાજની બધી વાત મિત્રોને કહી. બગવાને આવી સરસ તલવાર આપી એ જોઈ બધા મિત્રો ખૂબ રાજી થયા ને થોડી વાર વિસામો લઈ પછી પથે પડ્યા.

ચાલતાં ચાલતાં એક ઊંચડ નગરી આવી. નગરી જુઓ તો અમરે ભરી છે. દુકાનોના આલના ગંજના ગંજ ખડકયા છે, ધનદોલતનો ક્યાંય આરોવારો નથી. હીરામોતીનાં તેરજુ બાંધ્યાં છે ને સોનાડાની ઠેર ઠેર કમોનો છે.

સાત સાત માળને માથે હવેલીઓ આલે ટલાં કે છે. પશુ આખાં શહેરમાં સમ આવા એકરે માણસ ન મળે. રાજકુમાર શહેર જોતો બંધ છે, શહેરની રચના વખાણતો બંધ છે ને આવું રૂડું શહેર ઊંચડ પડ્યું છે તે જોઈ અચરજ પામતો બંધ છે.

શહેરની વચ્ચેવચ્ચ રાજમહેલ જેવો એક મંજનો મહેલ છે ને એ મહેલને ફરવાને ચારે મિત્રો આવી લેલા છે. આખો ય મહેલ સંગેમરમરનો બનાવેલો છે. મહેલમાં હીરા-માણિકનાં જુઓર લટકે છે. માણિક-મોતીએ દીનડા ઝગમગે છે. સોનાની હિંટાળાખાટ ને કાષી દાંતના છત્રીપલંગ છે. ચીજ-વસ્તુનો કાંઈ આરોવારો નથી. ને જોઈએ તે બધું જ હાજર છે, પશુ એનો માણીગર કોઈ કરતાં કોઈ નજરે પડતો નથી.

રાજકુમારને યથું કે આવો રૂડો મહેલ છે, ભરી ભરી સામગ્રી છે. ચાલો ને અહીં જ રાતવાસો રહીએ. ખાશુપીશુ, નિરાતે આરામ કરશું ને પછી સવારે આગળ ચાલશું. ચારે મિત્રોએ એ મહેલમાં ઉતારો કર્યો છે. સરાણિયાને જમવા કારવવાની બધી તૈયારી કરવાનું કહી બાકીના ત્રણ મિત્રો શહેરની રોલા જોવા નીકળી પડ્યા છે.

સરાણિયે જોઈતી ચીજ-વસ્તુ એકઠી કરી સરસ મંજની રસોઈ બનાવી. એ તો રાજકુમારની વાટ જોતો બેઠો છે ને રૂડી રસોઈ મધમધે છે. ત્યાં રસોડાનાં બારણાની વચ્ચેવચ્ચ એક વેંતિયાં કાંઈ કોણ જાણે ક્યાંથી આવીને લેલા રહ્યાં. વેંતિયાં કાંઈનો પંડ વેંતો

ને સવાવેતની કાઢી. સોનાતું બખ્તર પહેલું ને રૂપાના પટા બાંધેલા. માથે લોખંડી ટોપ ઓઢેલો ને હાથમાં પંડ કરતાં બમલો મોટો ભાલો પકડેલો.

વેંતિયો કહે: 'એલા એ ય, મને ગૂણ લાગી છે. બટબટ થાળી પીરસ.'

સરાણિયો જીજઠ મહેલમાં માણસનો અંબાજ સાંભળીને ચમકી પડ્યો. તેણે આંસુપાસ જોયું. પણ વેંતિયાને જોયો એટલે તેનો શ્વાસ ઊંઠો બેઠો. વેંતિયા-બોઈતું શરીર અને પંડ ઉપરનો ઠંઠારો જોઈ તે ખડખડ હસવા લાગી ગયો: 'જોહો નામદાર! ક્યા દરમાં આપ અંદાર મુખી સંતાઈ બેઠાંતા ?'

વેંતિયો કહે: 'આખા શહેરનો હું બાહ્યાહ છું. હું મને પૂછનાર કોણ ? જલદી જલદી થાળી પીરસ નહિતર ભેગા બેવી થશે.'

સરાણિયો કહે: 'વાહ મોટા બાહ્યાહ! બાહ્યાહ સલામત! આ બધી મહેનત તમારે માટે નથી કરી, સમજ્યા ? ધુંમાઝો ફૂંકી ફૂંકીને આંખો તો મારી રાંતી યઈ ગઈ છે. મહેરબાન! સ્વીધેસીયા અહીંથી રવાના થઈ બાજો અને છવાત છવડાં જે કાંઈ મળે તે ખાઈ લ્યો. વધારે બખત આહીં જીભા રહ્યા તો આપડું આવી બન્યું જ સમજજો. ચપટીમાં થોળી નાખું એટલી જ વાર છે.'

આ સાંભળીને વેંતિયો તો ખૂબ જ ગુસ્સે યઈ ગયો: 'મારા મહેલમાં વગર રત્નજો પેસી ગયો છે, મારી ચીજ વસ્તુઓ લઈને રસોઈ બનાવી છે ને મારી માથે જ અંગૂઠો બતાવે છે ? જોઈ લે તારી વલે કડું છું તે.'

એમ કહીને વેંતિયો શરીર વધારવા માંડ્યો. જો કાંઈ વેંતિયો થોડો હતો ? એ તો લયકર જન હતો. આખા શહેરના માણસોને એણે મારી ખાધેલા. જેટલા છૂત્ર લઈને આઠાઅવળા નાસી છૂટેલા એટલા જ બચેલા. શહેર ફરતી બાર ગાઉમાં જનની આણુ ફરે. ચરકલું સરખું ચે અંદર ન ફરકી શકે. એ તો માંડ્યો શરીર વધારવા થોડી વારમાં તો એ મોટા પહાડ જેવો બની ગયો. એનો બાલો મહેલ વીંધીને બહાર નીકળ્યો.

સરાણિયાની શીશિયારી કાંઈ કામ ન આવી. એ તો યરયર યરયર મૂજવા લાગ્યો. જન ન કાંઈ બેલ્યો, ન કાંઈ ચાલ્યો. એણે તો જામ કરતો સરાણિયાને પકડ્યો. પકડીને બમલમાં ધાલ્યો ને મહેલની બહાર લઈ ગયો.

મહેલના ચોગાનમાં એક મોટું બાડ. બાડને જાંચી જાંચી ડાળીઓ. ડાળીઓ ડાળીઓ દોરડાં લટકાવેલાં. જને સરાણિયાને એક દોરડા સાથે કચકચાવીને બાંધી દીધો. સરાણિયાભાઈ અદર લટકતા રહ્યા ને જન રસોડામાં જઈ શયેલી રસોઈ અવડચટ કરી ગયો ને પછી અલોપ થઈ ગયો.

સરાણિયો છૂટવા માટે ખૂબ જોર કરે. આમથી તેમ શરીર મરડે ને તેમથી આમ શરીર મરડે. ને એમ કરતાં કરતાં ઢાળ ફસડી પડી. સરાણિયો આવ્યો લક્ષ્મ કરતો નીચે. એણે વાગ્યું કે ન પૂછો ખાત. હાડકેહાડકાં લાંગી ગયાં. પણ વાગ્યાબાગ્યાંને કોણ ગણકારે ? જનની બીજ હાટોહાટ પેસી ગયેલી. એટલે એ તો બળ કરીને બેલો થયો. પડતો આખું

હતો મહેલમાં પહોંચ્યો ને ગોઠડું ઓઢીને બેઠાં ચોરડામાં સંતાઈ બેઠાં.

શહેર ફરીને રાજકુમાર પાછો આવ્યો. જુએ તો રસોડામાં રસોઈ નથી ને સરાજિયો ક્યાં શે દેખાતો નથી. રાજકુમારે આખા મહેલમાં શોધ કરી ને અંધારા ચોરડામાંથી સરાજિયાને ગોલી કાઢ્યો. સરાજિયો તો કહે: 'મને તો ટાઢ આવી છે મને તો તાવ આવ્યો છે. હું કાંઈ રાંધી ચકું તેમ નથી. મારાથી કાંઈ જ નહિ થઈ શકે.'

લુહાર કહે: 'એને ટાઢ આવી હોય તો એ ભલે ગોઠડું ઓઢીને સૂતો. હું હંમણાં જ બધું તૈયાર કરી નાખીશ.'

રાજકુમાર સુતારને લઈ નદીએ નાહવા ગયો. નાહી ધોઈ ને પાછો આવ્યો. જુએ તો લુહારને ય ટાઢ આવી છે ને ગોઠડું ઓઢી સૂતો છે પછી તો સુતારનો વારો આવ્યો ને સુતારને ય ટાઢ આવી.

રાજકુમાર કહે: 'હવે તો હું જ રસોઈ કરી નાખીશ મને ક્યાં આવડતું નથી ?'

એ રસોડામાં બેઠો બેઠો રસોઈ રાંધે છે ત્યાં પેલા વેંતિયા ભાઈ હાજર થઈ ગયા અને રાજકુમારને કહ્યું: 'યાળી પીરસ.'

રાજકુમારે વેંતિયાને બોલ્યો અને એ બધી વાત સમજી ગયા પોતાના ભાઈબંધોને શેણે ટાઢ આવી હતી એ હવે તેનાથી છાનું ન રહ્યું એણે કહ્યું: 'જે ભાઈ ! તું ગમે તે હો, જૂત હો, પક્ષીત હો, જન હો, જનાવર હો, રાક્ષસ હો, જક્ષ હો, હું તારાથી ડરી જવાનો

નથી. આ મહેલત કડું છું તે તારે માટે કરતો નથી. તારે લડાઈ કરવી હોય તો તે માટે પદ્મ તૈયાર છું.'

એમ કહીને તેણે પોતાની તલવાર હાથમાં લીધી. જને શરીર વધારવા માંડ્યું અને રાજકુમાર ઉપર ભાલો ઉગામ્યો. રાજકુમારે તરત જ તલવાર ચલાવી. જનનું માથું ધડથી જુડું થઈ ગયું. માથું આકાશે જીડ્યું. રાજમહેલની અગારી ચિરાઈ ગઈ અને તેમાં થઈને ચકર ચકર કરતું એ માથું બાર બાઉને માથે જઈ પડ્યું. એનો જે ધડાકો થયો તે બાર ગાઉમાં સંભળાયો. શહેરના લોકો જનના ત્રાસથી આઠાઅવળા ભરાઈ બેઠેલા, તેમણે એ ધડાકો સાંભળ્યો. ચારેકાર ખબર પડી ગયા કે જન મરાયો, જન મરાયો.

પછી તો રાજકુમારે તો પોતાના મિત્રોને ઊઠાડ્યા: 'ગોઠડું ઓઢીને ઠાંગ કરતા પડ્યા છો, તે હવે તો ઊભા થાઓ. જનને તો મેં મારી નાખ્યો.'

રાજકુમારની વાત સાંભળી ત્રણે મિત્રો ધડાક કરતા બેઠા થઈ ગયા ને જડાઈ હાંકવા લાગ્યા: 'શું અમને જનની બીક લાગી ગઈ હતી ? જન કેવો ને વાત કેવી ? જન આવે કે જનનો દાદો આવે, અમે કોઈથી ડરીએ તેવા નથી.'

રાજકુમાર કહે: 'તમે તો ખરેખર ખહાડુર છો. ઝાડના ઊંચી ડાંચી ડાળીઓ પથ્રુ ભાંગી નાખો. ચાલો ચાલો જમવાનું મોકું થાય છે.'

બધા મિત્રો રસોડામાં ગયા. રસોડામાં જનનું ભયંકર ધડ પડેલું. ધડ બેઈ પેલા ત્રણ ખહાડુરો તો પાછાં પગલાં સરવા લાગ્યા.

રાજકુમાર કહે: 'હવે એ તો ખલાસ થઈ ગયો છે. એનું માથું તો કોણ જાણે ક્યાં ચ પડ્યું હશે. ચાલો ચંદ્રચંદ જમી લઈએ.'

બધા ચ નિરાસે જમ્યા જમીને આડા પડ્યા.

જન મરાયો એના ખખર તો ચારે કોર પડી ગયા હતા. ચોતરફથી લોકો ચહેર તરફ આવી રહ્યા હતા. સાંજ પડી ત્યાં સુધીમાં તો ચહેરમાં માણસો જિજ્ઞાસુ નીકળ્યા. બધા રાજકુમાર પાસે આવી પહોંચ્યા. રાજકુમારને કહે: 'હવે તો તમે જ અમારા રાજા. હવે તો અહીં જ રહો.'

રાજકુમાર કહે: 'હું તો કેશદેશવર જોવા નીકળ્યો છું. મારાથી અહીં રહેવાય નહિ.'

તો ચ લોકો તો એકની એક વાત કહે: 'તમે જ અમારા રાજા! તમે જ અમારા રાજા.'

મારે તરફથી રાજકુમારનો જબજબ કાર જોલી રહ્યો.

રાજકુમાર કહે: 'તમારો આટલો બંધો આગ્રહ છે તો પછી મારો મિત્ર તમારો રાજા બનીને અહીં રહેશે.'

રાજકુમારે સરાહિયાને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો અને પોતે બીજા મિત્રો સાથે આગળ ચાલી નીકળ્યા.

જતી વખતે રાજકુમારે સરાહિયાને થોડા જવના જવારા આપ્યા: 'આ જવારા આગળમાં ચોપજો. કોની રાજ સવાર-સાંજ પૂજા કરજો. એ જ્યાં સુધી તાલમાં રહેશે ત્યાં સુધી. હું ચાલું-

નરવો છું એમ માનેજો. જવારા કરમાવા લાગે ત્યારે જાણજો કે મારે માથે કંઈક સંકટ આવી પડ્યું છે ને મારો જાન જોખમમાં છે. તે વખતે તું મારો મિત્ર હો તો મારી મદદે આવી પહોંચજો.'

સરાહિયાને મિત્રોથી છૂટા પડવું ગમતું ન હતું. છતાં રાજકુમારનો આગ્રહ હતો એટલે તે ત્યાં રહી ગયો.

રાજકુમાર ચાલતાં ચાલતાં એક બીજા ચહેરમાં આવી વળ્યો. એ ચહેર પણ જિજ્ઞાસુ. જિજ્ઞાસુ ચહેર જોઈને રાજકુમારને ધડકું કે અહીં પણ કોઈ જન કે રાક્ષસ ની સંભાવ હશે. જોઈએ તો ખરા, કોણ આ ચહેરના માણસોને ખાઈ ગયું છે.

એણે તો રાજમહેલમાં ઉતારી ક્યો. હુદારને સામાન સાવવવા બિસાડીને રાજકુમાર ચહેર જોવા નીકળી પડ્યો. હુદાર ખખરકાર ધડકું ને બેઠો છે ને થોડી વાર ધડકું છે ત્યાં તો એક ધરડીખખ જેવી ઠોસી ખાઈ ખાઈ દરતી આવી પહોંચી. એનો વિકરાળ ચહેરો અને લાંબા લાંબા હાંત જોઈને જ હુદારભાઈના હાંત ગમકી મયાં. એ તો દોડીને એક ચોરડામાં બસાઈ ગયો.

રાજકુમાર આવ્યો ને હુદારને ચોરડામાં સંતાઈ બેઠેલો જોયો એટલે એને ધડકું કે હાં ચમત્કાર થયો છે ગણે. સુતારને કહે: 'કેમ દોસ્ત! તારી બહાદુરી બતાવવી છે કે? હુદાર તો સંતાઈ બેઠો. તું કેવોક બહાદુર છે એ તો જોઈએ.'

સુતાર કહે: 'તમ તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ. હું અહીં બેઠો છું. જે કોઈ આવશે તેને કુહાડે કુહાડે ખલાસ કરી દઈશ.' -

પણ એની બડાઈ અને એનો કુકારો એની પાસે રહ્યો ને રાજકુમાર પાછો આવ્યો ત્યારે સુતાર પણ એક બોરડામાં સંતાઈ બેઠો હતો.

રાજકુમાર મનમાં કહે: 'ચાલો હવે આપણો વારો.' એ બળબદાર થઈ ને બેઠો.

થોડી વાર થઈ ત્યાં એક સોળ વરસની મુંઢરી બહીકણીને રાજકુમાર સામે આવીને બિંદી રહી. રાજકુમારને કહે: 'હું તો તમને જ પરણવાની છું.'

રાજકુમાર કહે: 'હું રૂપાળી કુંવરીને પરણવાનો જ નથી. હું તો ઘરડીબધ ઢાકરીને પરણવાનો છું.'

મુંઢરી કહે: 'આ તે કંઈ વાત છે? આવો મલ્લનો રાજકુમાર કંઈ ઘરડી ઢાશીને પરણે ખરો?'

રાજકુમાર કહે: 'ઢેરડી તો ઢેરડી, એના પગ તો સીધા હશે ને? તારી જેમ જાંઘા તો નહિ હોય ને?'

ઠાકણ ચેતી ગઇ કે રાજકુમારે ચોતાને ઝાળખી લીધી છે. એટલે એ તો વિકરાળ રૂપ ધરીને રાજકુમાર તરફ ધસી. રાજકુમારની તલવાર હાથમાં જ હતી. એક જ ઝાટકે ઠાકણ ખલાસ થઇ ગઈ. એતું શરીર બડકા થઈ ને બિડી ગયું ને બડકાની ઝાળ મહેલને અડતાં મહેલ ચારે બાજુથી સળગવા લાગ્યો. એના બડકા આસપાસ બાર ગાઉમાં ફેખાવા લાગ્યા.

બડકા બાળીને શહેરના લોકો સંતાઈ બેઠા હતા ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા. શહેરમાં વસ્તી ઊભરાઈ વળી. બધાએ લેગા મળી રાજકુમારનો ઉપકાર માન્યો. રાજકુમારે લોકોને એ શહેરનો રાજ

બનાવ્યો અને એને પણ જવના જવારા આપી રાજકુમાર સુતારની સાથે આગળની વાટે ચાલી નીકળ્યો.

આગળ ચાલતાં વળી એક બિજડ શહેર આવ્યું એ શહેરના માણસોને એક રાક્ષસ ખાઈ ગયેલો. રાક્ષસને મારી કરી જવકુમારે સુતારને એ શહેરનો રાજ બનાવ્યો ને પછી પોતે એકલો આગળના દેશ ભેગા રસ્તે પડ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં મારગમાં એક નદી આવી. નદીના પાણીમાં લાલ ચટક જેવાં કમળ તણાયાં બધાં મોટાં મોટાં કમળ. ઢોલુ બાજુ ક્યાંથી યે આવતાં હશે? હારની હાર ચાલી આવે પાણીમાં બધું ઢોલુએ કમળની ઢેડી બનાવી ન હોય

રાજકુમાર તો કમળની હાર ભેઈ જ રહ્યો. ભેયા જ કરે પણ એનો આરો ન આવે. રાજકુમારને થયું કે આવાં મગાનાં આટલાં વધાં કમળ તે ક્યાંથી તણાઈ તણાઈ ને આવતાં હશે? કોતુક થયું એટલે રાજકુમાર નદીને કંઠે કંઠે આગળ ચાલ્યો. કમળની ઢેડી ભેતો. બધાં ને આગળ ને આગળ ઉપરવાસ ચાલ્યો બધાં.

ચાલતાં ચાલતાં નદી ઉપર બધેલો આરો આવ્યો. મલ્લનો આરસનો આરો ને લાંબી લાંબી પગધિયાંની હાર. આરા પાસે આરસનો ચોતરો ને ચોતરા ઉપર કંઠબંધ ઝાડ. ઝાડની એક ઠાળી નદીના પાણી ઉપર ઝૂલે એ ઠાળીએ એક સોનાની છાબડી બાધેલી, છાબડીમાંથી લોહીનાં ટીપાં ત્રપક ત્રપક ટપકે ને નદીનાં પાણીમાં પડે પાણીમાં પડ્યાં લેળાં તો મહીથી કમળ ખીલી બેઠે ને નદીમાં કમળની હાર બંધાય.

। રાજકુમાર તો વિચારમાં પડી ગયો. ફરતું ઘનધોર જંગલ, માણસનો સંચાર નથી ને અહીં આ છાબડી કેણુ બાંધી ગયું હશે? છાબડી બાંધી તો લાલે બાંધી પણ એમાં લોહી કેણે ભરી રાખ્યું હશે? ને વળી ઈ લોહીનાં ટીપાં પાણીમાં પડતાં એમાંથી કમળકુલ કેવી રીતે ખીલી ઊઠતાં હશે? રાજકુમારને બધી વાતની અચરજ થઈ ને એ તો ઝાડ ઉપર ચઢ્યો. છાબડીમાં જુએ તો અંદર કોઈ રૂપાળી સ્ત્રીનું માથું છે. કોઈએ તાણું જ બાંધે કાપીને છાબડીમાં મૂકી રાખ્યું છે. એ માથામાંથી લોહી ત્રપકે છે ને નદીમાં કમળની માળા રચે છે. સ્ત્રીનું મોઢું તો બહુ જ રૂપાળું. કોઈએ બાંધે ચાંદાને આકાશથી ઉતારીને છાબડીમાં મૂકી રાખ્યો છે.

રાજકુમારને થયું કે આવી રૂપાળી સ્ત્રીનું માથું કાપીને અહીં કેણે મૂકી રાખ્યું હશે? માથું અહીં ટિંગાઈયું છે તો ધડ કયાં રાખી મૂક્યું હશે? એણે તો છાબડી હાઈ લીધી ને ધડતી શોધ કરવા લાગ્યો.

ચોતરા પાસેથી આરસના પગથિયાની હાર ચાલે. પગથિયે પગથિયે કુમાર આગળ ચાલ્યો. ઘનધોર જંગલ આવ્યું.

જંગલ વચ્ચે પગથિયાની હાર તો ચાલી જાય. મધ્ય જંગલમાં આવ્યો ને સળે-મરમરનો મહેલ દીઠો. મોટો જખમર મહેલ. મહેલને સાત માળ ને માળે માળે ગત્રીસ ખંડ. ખંડે ખંડે સોળ સોળ બારીઓ. બારીએ બારીએ હીરા મોતીનાં તોરણ ને ખંડે ખંડે નીલમ-માણેકના ઝુમ્મર. ભીંતો જુઓ તો પરવાળે મહેલી ને થાંભલે થાંભલે સોના-રૂપાની વેલો. મહેલ ભેતાં ને મહેલની શોભા ભેતાં છ માસ લાગે ને તો ય બાંધે પૂરો ભેયો નથી એમ જ થાય.

પરંતુ કુમારને તો કાંઈ મહેલ ભેવો ન હતો. મહેલની શોભા ભેવી ન હતી. એને તો ઘૂંઘર સ્ત્રીના માથાને ધરનાડું ધડ ચોતણું હતું. રથેને ધડ મહેલમાં હોય. એ મહેલમાં પેઠો. પહેલા ખંડમાં લાખલ ચતાં જ એણે એક પલંગ ભેયો. પલંગને પાયે સોના-રૂપાના મોર ને એનાં નીલમ-માણેકનાં પીછાં. પલંગ ફરતી મોતીની માળા લટકે. ઉપર મખમલ મથરની લગાઈ બિછાવેલી. બગલાની પાંખ જેવી સફેદ ચાદર પાથરેલી ને એના ઉપર મબની કાશ્મીરી ચાલ ચોલીને કાંઈક સૂતું છે. કેસર કસ્તુરીની બહેક બહેકે છે ને ફૂલડાં ફોરે છે. [ચાલ

∴ અમને મળેલાં ∴

બનેકવિધ જ્ઞાતિસામગ્રીથી ભરેલા આકર્ષક રૂપરંગવાળા નીચેના દીપોત્સવો અંગ્રેજી મળ્યા છે: નવી રોશની (સુખર્ષ); નવસર્જન (સુખર્ષ), દેશીમિત્ર (સુરત); પ્રતિભા (સુખર્ષ)નો સમૃદ્ધ શરદ-અંગ પથ મળ્યો છે, કર્વેનો સાશ્વત સ્ત્રીહાર કરીએ છીએ.

બહાદુર વાન્યા

મોધીબેન

પહેલાં તો એને ખબર જ ન પડી કે એકાએક એ શા માટે જગી ગયો. પણ પછી રાતની નીરવ શાંતિમાં દૂર દૂર કાંઈક અવાજ થતો હોય એવું લાગ્યું. જાણે કે કુહાડીથી ઠાઈ લાકડાં કાપે છે. વાન્યા એની પથારીમાંથી ઊભો થયો. એની નાની બેન નાદિયા અને ઝીનાને એના ફોટેલા ઠાટ સરખા ઝાઢાડ્યા. અને દૂરથી આવતો આછો અવાજ સાંભળી રહ્યો.

ઝીના લાંબાં જ બબડતી હતી. પછી એકાએક ચીસ પાડી જગી ઊઠી 'બા, બા ! જર્મન, જર્મન !'

પણ વાન્યાને ખબર હતી. એ જાગ-લમાં ગેરીલા ટુકડીને મળ્યો હતો. ગેરીલા ટુકડીએ ઠણું હતું કે આવતી કાલે લાલ લરકર અહીં આવશે. આવશે અને જર્મનોને તગડી મૂકશે. જર્મન પંજમાંથી બંધાને છોડાવશે.

વાન્યા જર્મનોને ધિક્કારતો હતો. હજી ગઈકાલે જ જર્મન જહાઘો એના ઝૂંપડામાં પેસી ગયા હતા. એની બેન ઝીનાને પાડુ મારી હતી. એની દાદીને ધમકાવી હતી. એની બાની પાસેથી ખોટાની બધી જ ગૂણો લઈ લીધી હતી. ધરમાંથી ખવાય એટલું ખાધું હતું અને લેવાય એટલું લીધું હતું. 'કુષ્ટા, રાક્ષસો !' એ મનમાં બબડતો હતો. બારીમાંથી દર દર બેતો ઊભો હતો.

'અમારું આખું ઝૂંપડું ચૂંચી નાખ્યું. અમારું ખાવાનું ખાઈ ગયા.'

જર્મનો આવ્યા ત્યારે વાન્યા પથારી પાછળ સંતાઈ ગયો હતો. એનો ફોટેલો આવરઠાટ એણે સંતાડી દીધો હતો. રૂવાંટીવાળો ઠાટ જર્મનો દીઠો પણ મૂકતા નહીં. રૂવાંટીવાળો ઠાલર દોષ તો પણ કાપીને લઈ જતા. વાન્યાનો ઠાટ સાવ પ્રાટી ગયો હતો. ફોટેલા ઠાટ સોંસરવી ટાઢ એને ધ્રુજવતી હતી. પણ . પણ એ ઠાટ એને ઠિંમતી હતો. કારણકે એને લાંબાં ખીસાં હતાં. એ ખીસાંમાં એ ખોટા, લરતો અને ગેરીલા ટુકડીને પહોંચાડતો હતો. એના શુપ્ત લંડારમાં એણે અને એની બાએ ખોટાના મળ્યા ઠાચળા સંતાડી રાખ્યા હતા.

આગલે દિવસે મળ્યા જર્મનો ગામ છોડી ગયા હતા. પણ હજી મળ્યા બાકી હતા. બાકી રહેલા જર્મનો મકાનોની દીવાલોમાં ખાંઠારા પાડતા હતા ને. તેમાં મશીનગનો ગોઠવતા હતા. વાન્યાએ એની સગી આંખે આ બધું બોધું હતું. મશીનગનો ચાલતી હતી, મકાનો સળગી રહ્યાં હતાં. અને બચેલાં મરતાં હતાં પણ હજી લાલ લરકરનો પતો ન હતો.

સવારના પહોરમાં વાન્યા એના મનમાં વિચારતો 'હજી લાલ લરકર કેમ ન આવ્યું ? આવવાનું તો ચોક્કસ

હતું જ. 'એ ચિંતિત ખની ગયો. પણ ત્યો'તો દૂર દૂર એને કંઈક દેખાયું: ઘાણું ઘાણું. એ નજીક આવતું ગયું અને 'વાન્યાએ એને પિછાન્યું. એ લાલ લશ્કર હતું.

લાલ લશ્કર સીધું જ આશુ આવે તો જર્મન મશીનગનો એના દુરચ્છા બોલાવી દે. વાન્યાનું ધર ગામને છેડે ટેકરી ઉપર હતું. ટેકરીની પાછળથી એક બીજો રસ્તો જતો. લાલ લશ્કરને આ રસ્તે ચાલતું અટકાવવું જ જોઈએ. અને વાન્યા દોડ્યો.

'જાણ રહો, જાણ રહો.' વાન્યા બોલતો હતો. પણ એનો નાનો અવાજ દૂર પહોંચ્યો નહિ. પહેલી દુકડી ટેકરી ઉપર આવી ને મશીનગનો ગળ્ જોડી. પેલી દુકડી ખતમ થઈ ગઈ. પણ હજી બીજી દુકડીએ ચાલી આવતી હતી. તેમને તેમના સાથીદારોના ખતમ થયાના ખબર નહોતા.

'વાન્યા એક ફાલુ પણ ચોથા વિના મૂઠીએ વાળી દોડતો હતો. મશીનગન ફરી વાર ગળ્ જોડી ને વાન્યાનું નાનકડું શરીર ગળડી ગયું.

ખારીમાંથી બેઠ રહેલી વાન્યાની

એને ચીસ પાડી 'બા, વાન્યા ગયો. જર્મન જુદાદોએ મારી નાખ્યો.'

પણ વાન્યા મરી ગયો નહોતો. તેણે દુશ્મનોને મૂરખ બનાવ્યા હતા. ટેકરીના ખરફ ઉપરથી ગળડતો તે નીચે જતરતો હતો. અને એ ગળડી

રહ્યો એટલે પાછો દોડ્યો. 'અટકી જાઓ, અટકી જાઓ. આગળ ન વધો. જર્મન મશીનગનો તમારી વાટ જુએ છે.'

દુકડીના સરદારે વાન્યા સામે બેઠું. 'કમ છોકરા, તું કાણ છે—અમને અટકાવનારો?'

'હું! હું વાન્યા.'

'પણ તું સાચું બોલે છે એની શી ખાતરી! અમને છેતરતો હોય તો!'

'નહિ નહિ' વાન્યાએ જોરથી માથું હલાવ્યું. 'હું તમને છેતરું! જુહું બોલું! બિલ્કુલ નહિ. હું ગેરીલા દુકડીને હમેશાં બટોટા આપવા બેઠું છું.'

'તો ચાલ તું અમને બીજો રસ્તો બતાવ.' દુકડીના સરદારે કહ્યું.

વાન્યા લાલ લશ્કરને બીજો રસ્તો લઈ ગયો. લાલ લશ્કરે પાછળથી જર્મનો ઉપર હાથો કર્યો. જર્મનો શરણે આવી ગયા.

એકેએક ધરનાં ખારી-ખારણાં જાધડી પડ્યાં. પોતાના મુક્તિદાતાને સત્કારવા લોકો દોડી આવ્યાં.

અને ત્યારે લાલ લશ્કરનો વડો વાન્યાની પીઠ યાજડતો બોલતો હતો: 'વાન્યા, જ અમને બીજો રસ્તેથી અહીં લઈ આવ્યો છે. એની મદદથી અમે જર્મનોને હરાવ્યા છે. તમારો વાન્યા તમારો મુક્તિદાતા બન્યો છે.'

વાન્યા હસતો જોવો હતો. નાદિયા ને ઝીના મહાન બનેલા લાકડેને બેઠે આજળી શક્તી ન હોય તેમ બેતી હતી,

સેમાજ અને સાહિત્યની નવાં જૂની

એક તદ્દન નગ્ન ઓસ્ત્રીએ તા. ૬ મીએ ગામની બહાર ફરતો ફરતો એમ બોલતો હતો કે 'હું ગર્ધી છું, અને ઓસ્ત્રીએ કુન્નિત અપાત્તવા આવ્યો છું.' આ માત્રા માણસને પકડવામાં આવ્યો છે.

એવું સંભળવામાં આવે છે કે બહાબેશ (દાહો તાલુકો) ના એક બીલવું ખરજવાળાએ ખૂન કરેલું. તેનું વેર સેવા માટે બહાબેશના બીલોએ એક બીલવું ખૂન કરવાથી ખરજવાળા બીલોએ બહાબેશના બે બીલોને કહેવાય છે કે આખાના ઝાકના થક સાથે બાધી સિંહારની માફક ધાતકી રીતે મારી નાખ્યા છે. એટલું જ નહિ પણ મરનારાઓનાં તથા તેમની સર્મિઓનાં ધરા લૂંટી લેવામાં આવ્યાં છે. ત્રણે મુદ્દાને પોસ્ટમોર્ટમ માટે દાહો લાવવામાં આવ્યાં હતાં.

હાંબડી રાજ્યના કારગોળાના રોરની તપાસથી ખામકાજ ચાલી રહ્યું હતું ત્યારે એકાએક ભારે આગ ફાટી નીકળી હતી અને ભારે ધડાકા થયા હતા. આ હોનારતને કારણે નવ માણસનું મોત નીપળ્યું હતું અને એકાએક ભારે આગ ફાટી નીકળી હતી. ૨૫ યજ્ઞસો બાપલ થયા હતા આને કાજમાં લેવા ભારે પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા હતા. બાલુ-બાલુનાં ઝૂંપડાં તોડી પાડવામાં આવ્યાં હતાં આ જનાવથી સનસનાટી ફેલાઈ ગઈ હતી.

બહારવટીઆ સીધી સીધી ધરમાલ સુધેરા તથા સીધી જોસેમાણુ ધરમાલ સુધેરા જેમને પોરબંદરે સેરાન્સ કોર્ટથી ફાસીની સજા કરવામાં આવી હતી અને જે સજા હાઈકોર્ટ પણ બહાલ રાખી હતી તેમણે તા. ૩૧મી ઓક્ટોબરના રોજ સાજના જેલમાં બંધ કર તોફાન મચાવ્યું હતું જેલનો અંગલદાર ગમ-દેનું કરીપીછું રીતે ખૂન કરી, જેલર શ્રી નાના-બાલ ઝાકાને બાથમાં ઈંગ્લ કરી એક જેલ

કોન્સ્ટેબલને બાપલ કરી પોતાની ફાસીની સજા સાથે વેરની ખાસ હિપાવી હતી. આ બંને-વધી કહેરમાં ચકચાર ફેલાઈ હતી. પોલીસ વર્કાને આ બનાવની જાણ થતાં ક્રિધિયારબંધ પોલીસનો મદાખરત જેલ આકાશ સરખી બહારવટીઆના તોફાનને અકુશમાં લીધું હતું. પાછળથી તેમને ફાસી આપવામાં આવી હતી.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ તરફથી નીચેની કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે: શ્રી. ઈશ્વર પેટલી-કરની નવલકથા 'ધરતીનો અવતાર'; શ્રી મહેન્દ્ર મેઘાણી રચિત 'આપણો સાગર-સૈનિક'; ૨૫ પ્રેમચંદ્રની નવલકથા 'કાયા-કથ' નો શ્રી. રામનારાયણ નાગરદાસ પાકે કરેલો અનુવાદ બે વિભાગોમાં; શ્રી. સાને કુરુએની નવલકથા 'કાન્તિ' નો શ્રી. જોર્જિ-રવે ભામેવતે કરેલો અનુવાદ.

'ગતિ ગ્રંથમાળા' નવેસરથી શરૂ થતી શ્રી. જયંતી દલાલ કૃત 'પાદરનો તીરથ' પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

સર સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણનના Education, politics and war નો અનુવાદ ફોપે શ્રી ચંદ્રશેખર પ્રા. શુક્લે તૈયાર કરેલ 'ભારતનો વોરસો' એ પુસ્તક વોરા બેન્ક કંપનીએ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

૨૧. મદુસાઇ કોટવાળાએ 'લખેલી 'સામાજિક' નવલિકાઓનો સંગ્રહ 'નારદની વાતો' એ નામે 'સયાજીવિજય' પત્રના ૧૯૪૬ ના બેટપુસ્તક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે.

ગૂજરાત સાહિત્ય સમા (અમદાવાદ) ની સને ૧૯૪૪-૪૫ ની કાર્યવહી બહાર પડી છે. ધર્મવિનયરથી જાણીતા અલકાર જ. 'અમકાર' પોતાનું 'ચિરામ' નામનું સાહિત્યિક માસિક પુનઃ પ્રગટ કરવાના છે.

જીવન

કાન્હેસુ રમ્યા કથા

અસલ રકબી

રવિશંકર મ. મહેતા

છેવટે જનના ગાડાં ચાલ્યાં અને પુરોના ગાડામાં અમે બારેક જણા સાંકડેમોઠકે મોકવાયા. રાત્રીના અગિયારેક વાગ્યા હશે. રાત અજવાળી હતી. હંડી નમતી જતી હતી. આસપાસનાં ખેતરો ને જમીના નીરવ વાતાવરણમાં ખળોતોની શૂપરીના ધમકાર, ગાડાં-વાળાઓનાં કમનિયાં ને આગળનાં માટેથી જનડીઓનાં ચીતોના પ્રલંબ સ્વર મંજુલતા પ્રસારી રહ્યાં હતા. અમારું ગાડું ઉપાડું હતું. થોડી વાદે લુવાનિયાઓમાંથી એકે કણુ: 'વશરામકાકા! કાંક વાત માટે તો રસ્તો ખૂટે. આમ તો નીંદરે ય નહિ આવે.'

વશરામકાકા વાતોના રસિયા એટલે ખડુ આશ્ચર્ય રીતે માગે! કાકા કહે: 'મજલ ને લાંબી! રાત ને' એકલે નહિ ખૂટે. તમે બધા ય, આ નરજોરામ, આ ગણેશ જોશી, આ કારોળિ બધણી આવ્યો છે તે શ્રીધર, સૌ એક એક વાત કહેા તો હું ય કહું.'

સૌ કહે: 'કળ્હ, કળ્હ.' એટલે વશરામકાકાએ છીંકણીને લાગેા સડકા લઈ વાત ચરે કરી:

અગ્જોતેરની સાલમાં હું કમ્બજુજમાં ... વાળાં બાનેા કામદાર હતો; ત્યારે બરેલુંગાડું બ્રહ્માન્દરવાનું એક ત્યાંનાં સોની નામે મેધાલે કરતા. એમની દુકાને કાચંગ સાંજે મારી ને મારતર શિવસુખરામભાઈની બેઠક. એક દિવસ સાંજે અમે બેઠા હતા ત્યાં ધોઢા પર રા'નું માથુંસ આવ્યું ને કહે: 'કમણીજ ગદ્દારાલ'

બોલાવે છે.' મેધાભાઈ તૈવાર ધડને ગયા. બીજે દિવસે વાત બણી:

'સુ'બાઈથી એક મોટા ગોરા અધિકારી મહેમન તરીકે આવેલા. રાજમહેલમાં ફરતા ફરતા, તેમની નજર એક કલાના અપ્રતિમ નમૂના પર ફરી; એ હતી એક નાનકડી રૂપાની મીનાકારી રકબી. મોગલ સમ્રાટ જહાંગીરના વખતમાં રકમત નામના કાઈ કલાકારે આ અણુમોલ કૃતિ ધરેલી. તેમાં ફૂલ-ફળ, પત્રની અદ્ભુત દિનારી વચ્ચે જોળાઈમાં બાદશાહ તથા અમીરાને, ઘોડેરવાર ધઈ 'ફેલો' રમતા ચીતર્યાં હતા; એ આમતેમ વેગથી દોડતા ધોઢાઓ, વિવિધરંગી જરીઆન વસ્ત્રો તથા આભૂષણોમાં સજ્જ અમીરા, તેમનાં હર્ષ-આવેશથી ચમકતાં નેત્રો તથા સુખ, દુર્ગતો જુલો તથા આકાશ ખડું એવી નક્કર, ખારીક, સજીવ રંગપૂરણીથી મીનાકારીમાં પૂરેલું હતું કે પેસો સાહેબ તો ત્યાં જ રતબ્બ ધઈ બેઠો. છેવટે રાત્રે કહે: 'આવી બેનમૂન કલાકૃતિ તો મહારાણી વિક્ટોરિયાના સંચલરયાનમાં રીલે.' અત્રે રા' ગોરાનો વિચાર સમજી ગયા ને બડી વિચાર કરી બોલ્યા: 'આપ તલ્લેક મંદિને ફરી પધારવાના છો ને, તે સમયે આ ચીજ આપના

હરતે મહારાણીને નહર થવા-એકલીય. 'ત્રાસ-વિશાળ-દીવાનખાનામાં મહારાવ, ગોરા મહે-મહેમાન તો આજ સવારે-અવા-મહારાવ-માન, દીવાનસાહેબ વગેરે અધિકારીઓની સામે બાપુએ પેલી રકાબી માટે મને બોલાવ્યો હતો. નાહિરે જનમેદરખાનામાંથી લાવીને ટેબલ પર પથ એ જાતનું કામ દુનિયાની પીઠ પર કાઢી બે, રકાબીએ રજૂ કરી. બારે પુરમિજનનાં કરી શકે નહિ. એ કસમને તો મેં એલાઈ સાથે જાય એ, પેલા ગોરા મહેમાને, દીવાનમાહેએ એક લોપ થઈ ગયો.'

વચરામકાશએ વળી બજરની મપટી ભરીને વાત આગળ ચલાવી: 'હવે મેધાલાઈની દુકાને નાહિરેદુસેન નામે એક કારીગર કામ કરે. આ બધી વાત તે કાન દબને સંભળતો હતો. મેધાલાઈ કહે: 'માણું રાજરજવાડામાં ના શી રીતે પાકવી-એ તો રાજકંઠ ને જાળકંઠ બગ-બગા ને આ કામ છે ભારી કઠિન.'

ત્યાં પેલો નાહિરે કહે: 'મેધાલાઈ! આપણે ભેટજી તો ખરા! તમે કહો તો હું હાથ અજમાવી જોઉં.'

પછી બીજે દિવસે મેધાલાઈ નાહિરેને રા' પાસે લઈ ગયા, ને કહ્યું: 'આ રકાબીની નકલ કરી શકે એવો બીજો કાઈ તો, હજૂર, મારી જાણમાં નથી: કરી આવે તો આ કરી આપે.' રા'એ રકાબી મંચાવી, નાહિરેના હાથમાં મૂકી. ભગભગ અડધા કલાક સુધી આમનેમ ફેરવી ઢીલુંવટથી, આગિયો કામ આવે ધરીને નાહિરે એ તપાસી; પછી કહે: 'અનહાતા, હું મહેનત કરું. તથા મહિનાની મુદત આપે.' પછી નાહિરે થેકે નમૂને ઉતારવા માંજો. ગોઠવણ એવી દત્તી કે અડવાડિયે એક વખત નાહિરે જામદારખાનામાં રા'ની હાજરીમાં અસલ રકાબી જેવા આવે: પાકો અડધો કલાક તે ધારી ધારીને રકાબી તપાસતો.

x

બરાબર તથા મહિના થયા. રાજમહેલના

ના મુખમાંથી એક જ ઉડાર નીકળતો: 'વાહ શી અદ્ભુત કારીગરી!'

પછી થોડી વારે પેલા ગોરાસાહેબે ફરી બને રકાબીઓ બે હાથમાં રાખી રા'બાપુને પૂછ્યું: 'પણ આમાં કઈ અસલ ને કઈ નકલ?'

રા'એ કામા હાથવાળી રકાબી લઈ કહ્યું: 'આ મૂળ રકાબી'

ગોરા જમણા હાથની રકાબી આગળ ધરી કહે: 'હું ધારું છું કે મૂળ તો આ-આપ દર્શાવે છે તે મને તો નકલ લાગે છે.'

પછી તો ફરી બધા બન્ને રકાબીઓ નપાસવા લાગ્યા; અને તાકડો એવો થયો કે છ જણા કહે કે એક અસલ ને છ જણા કહે કે બીજી અસલ; એટલે રા' નાહિરે તરફ ફરી-ને બોલ્યા: 'અત્યા ઘું જ દહી દે. કઈ રકાબી અસલ ને કઈ નકલ? અમે સાચા કે આપણા ગોરા મહેમાન!'

બધા જ તેનો નિર્ણય સંભળવા ઉત્સુક થઈ રહ્યા. નાહિરે નંચો નખી સલામ કરી બોલ્યો: 'છ હજૂર, એઅબ્દી માફ, પણ આપ સૌમાંથી કોઈ સાચું' નથી. મૂળ રકાબી તો આ રહી—' કહી તેના અમકનમાંથી અસલ રકાબી કાઢી ટેબલ પર મૂકી.

ધડીબર કાઈ કાઈ બોલી શક્યું નહિ.

દીપિકા 'માંથી

એચાર વેપારીઓ બેઠા હતા, બદારથી આવી મહાજીમાં જગા લેતા એક જુવાને પ્રથમ-સા-લાવે બે અજરાક વેપારી તરફ આજણી ચીંધવાં કહ્યું: 'તમને બેને બુકે જનાવીએ તો આ દુનિયામાં નામાબૂખ્યા ન રહીએ.'

જગા શબ્દ, બૂખ્યા નહિ રહે.

ધરતીનો અવતાર

લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર

પરિચયકાર : મગનલાલ પડિયા

[આમડાનું ઇવન અને ગામડાનાં પત્રો સંલગ્ન કરી દેખાડે એવા ગુજરાતના ગ્રંથાલયોમાં લેખકોમાં શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકરનું સ્થાન છે. તેમનાં 'ગ્રામચિત્રો,' 'જનમટીપ' અને 'લખ્યા લેખ,' એ ત્રણે પુસ્તકો ઉપરના કથનની સાક્ષી પૂરે છે. 'ધરતીનો અવતાર' એ શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકરની વાંચકોમાં પ્રગટ થયેલી નવલકથા છે.

સક્રમ ત્યાં સુધી તેમની નવલકથાની સાધારે જ નળવી રાખીને એ કથાનાં ૨૦૦ પાનાંના વિસ્તારને અહીં સંક્ષેપમાં પરિચય આપવાનો હેતુ છે. આશા છે કે નવલકથા-પ્રિય વાંચકને આ પરિચય એ સુંદર નવલ વસ્તુ અભિમુખ કરવામાં સફળ થશે.

આ અંકથી અમે આ નવલકથા-પરિચય-વિભાગ શરૂ કરી નિર્મિત ચાલુ રાખવા વિચાર્યું છે. લેખકો અને પ્રકાશકોને પોતાની નવલકથાઓ અમને પહોંચાડી, અમારા આ પ્રયાસમાં પોતાનો સહકાર પુરાવવા વિનવિ.

-સંપાદક]

‘અ’ ઓ એ ય બીજું કાંઈ નથી, પણ ધરતીનો જ અવતાર છે. જેમ કાંઈ ધરતી ટેકરાવાળી હોય, કાંઈ ઝાંખાવાળી હોય, કાંઈ કાળી હોય, કાંઈ ગોરાકુ હોય, કાંઈ રેતાળ હોય કે કાંઈ પડતર હોય પણ એનું દેયું બધી જગાએ એનું એ જ. ધણી જો એને હેતુ રાખી જોવે તો એ કદી રંગો ન દે. કવિજ્ઞ કરતાં કદી એ આણું ફળતી નથી. જટલું ધણીને એના પ્રત્યે હેતુ હોય એટલે એને ભ્રમજ્ઞા આવે છે. અને એ ભ્રમજ્ઞા ફળ આપીને સાચો એ દેખાડે છે એના કરતાં હજાર ગણો અંદર વહેતો હોય છે.

‘એ ધરતી જેવી જ અચ્છી છે. એના ફરવગે નેવાના જ ન હોય. કાણેલા બધા એમ કરતા હોય તો બલે; પણ એમાં અચ્છીનું કોડાકોડ અપમાન છે. માટીનાં ટૂકાં એ કાંઈ ધરતી નથી, એના કાળાગોરા ઉપર એનો કસ નથી; કસ છે એના પેટાળમાં વહેતી શક્તિનો અને એ કાંઈ આંખે દેખાતો નથી. એનો સાચો ધણી એને પારખે છે, જગાડે છે અને વહાલ કરી જાય છે. અચ્છીનું પણ એવું જ. બહારથી દેખાય છે એ કાંઈ અચ્છી નથી. સાચી અચ્છી તો અંદર એના દેવામાં છે.

એ દેયું એવું કાંઈ માટીનું, લાકડાનું કે તોલાનું નથી કે એ આંખે જોઈ શકાય કે પારખી શકાય. એ તો એની મેળે એનો ધણી મળતાં વહેવા માંડે છે. એની પરીક્ષા બધા કાણેલા કરવા એસે તો મ થાય એવી નથી.’

કાંઈ કાંઈ વાર જ અનુભવવા મળતો એવો પ્રેમના ઝરણા જેવો વાકેમવાદ વહેવારવતો છીતાબાવા એમના મોટા દીકરા બાધરને કદી રહ્યા હતા. પણ એ જ વખતે એમને જ નાનો દીકરો જેમલ, આધિના લેવાકાના ખેતરે આટિ મારવાનું બહાનું કાઢી વહુને નેવા જ ચાલી નીકળ્યો હતો એની છીતાબાવાને ક્યાં ખબર હતી

મૂળનો દોષો ફૂટ્યો લારથી એમલને વહુ તરફનું આકર્ષણ ઘટે થતું હોય તેમ લાગ્યું હતું; તેમાં ય એણે મૂઠ લેવાવવા માંડી ત્યારથી તો એને વહુનો અભાવ અંતરમાં સાલવા પહોંચી જાયો હતો.

આમ એમલનું દેયું વહુ અંખનું હતું, છતાં વહુ કેવી જોઈએ તે એનું મન નક્કી કરી શક્યું ન હતું. આસપાસમાં કાંઈ એનો વહુનો આદર્શ પૂરો પાડે એવું નજરે નહોતું ચઢતું. એમાં જગદે મીઠા અને મુક્ત હાસ્યવાળી નંદુ

રાપસંગની વધુ ખનીને આવી ત્યારે સહેલાઈથી એ ગેમલની નજરે આદર્શ વધુ ખની મળે. એ નંદુ એની જ વધુ યશ્ન સફા હોત એ છીતાંબાવાએ એક હાલ રૂપિયાની વાત સાંભળીને ના ન પાડી દીધી હોત.

પણ ગેમલની આદર્શ વધુના રથાન ઉપર નંદુ ઝાંઝું ટકી ચકી નહિ. પોતાની વધુ, નંદુની જમ જેનીતેની સાથે દરખા કરે એ તો ન જ જોવાય એમ ગેમલને લાગતું. લાગતું એટલું જ નહિ એ કંઈ ગેમલના સ્વભાવમાં જ હતી. નવી પરણીને આવેલી કાબીનું કાંડું પણ એણે એ જ તોરમાં ખેંચી નાંખેલું. એટલે ખેરુમાણસ પારખા જોડે દાંતરીકિયા કરે તે ના જ જોવાય.

આવા સ્વભાવના ગેમલના વધુ-ઝંખતા દેવે નંદુના, ઉજ્જમ (કાબી)ના અને એકાદ જે ખીળના અનુભવ ઉપરથી નક્કી કર્યું હતું કે જદુ રૂપાળી વધુ હોય એ ૫ સારી નહિ. ઠીકઠીક-ચચલા આગાની-હોય તો આખને ૫ મમે, મનને ૫ મમે ને લોકોની નજર પણ ખદુ એની ઉપર ન પડે.

છેલ્લે છેલ્લે, એની ધચ્છા પ્રયાણેની વધુ કોઈ દિસામે આ લગનમાળામાં ધરમા આવી ને એકની જોઈ એ તેમ ગેમલનું રૂવેરૂવું ધિચ્છતું હતું.

સોનો ૫ લગતાન છે ને ? તે મામસરના ઉખડતા લગનમાળામાં વગર પેસે, કંકુ ને કન્યા આપનાર ગેમલને મળ્યો, નંદુના મામનો અને એનો જ સગો પિતરાઈ.

આવા ગેમલને વધુ કેવી દરો એ જાણવાની તાલાવેલી થાય એ સ્વાભાવિક હતું. નંદુ પાસેથી જાણી શકાય એમ હતું પણ નંદુએ એને ત્રણ દિવસ સુધી ટગવ્યા ક્યો ને ત યશ્ન ત્યારે એનાથી એવું પૂછી જવાણું કે 'જા, જા; જાણ્ય હવે તારી સ્વભાવ. જો તને ચોખ્ખું કદી દઉં રૂપાળી રૂપાળી નથી, કોણ મેશ જેવી છે. આખને દીઠી મમે તેવી

નથી. અને છતાં તારે સાડી સતર વાર ગરજ હોય, તો પરણ્યે. પણ આજ તો આજ પછી કોઈ કાંડો એના માટે, કે મારા પરિવરની કોઈ છાડી માટે જો એવો ખોલ ફરી કાઢ્યો છે તો આગ જેવી કોઈ જુડી નથી.' એ નંદુના જવાબમાં સાચું કેટલું ને રાવતું કેટલું એ એનાથી કળાયું નહોતું.

વધુ વિશે જાણવાને ખીજો પ્રયત્ન એણે કાઢ્યો રાત મારફત કરી જોયો. કાઢ્યો મમે તેવો તો યે વાળદની ચકાર જાતઃ એણે પોતા ઉપર ટોપસો લીધા વગર, ખીળ કોઈના ઉપર નાખ્યા વગર રીધો ગેમલ ઉપર જ મૂક્યો. એ જોઈ આવ્યો, જમી આવ્યો, અને જાણી આવ્યો છતાં મમતું નામ મંચી ન પાડતું પડે અને અજાણ્ય રાખ્યું તેમ પણ કહેવા વારો ન આવે એવી યુક્તિ કાઢ્યો રાતે શોધી કાઢી.

કાલસંગ (રૂપાળીના પિતા), લાકખા (રૂપાળીની મા) અને રૂપાળી સુદાં જામરમાં કપડાં ખરીદવા જવાનાં હતાં. વનમાળી શેઠને લાં એમતું ખાણુંપતરું હતું. જામર ત્યાંથી સાત માઉ એટલે વહેલું ગાડું જોડવાનું હતું. અને ગેમલને જવું હોય તો જામર ત્રણ જ માઉ હતું. કોઈના કલા કે જંગા ઉપર આધાર રાખ્યો તે કરતાં સગી આખે ખાતરી કરી લેવી એ શું ખોટું !

એટલે, છીતાંબાવા જ્યારે આધરને ઉપર મુજબ વાણીના પ્રવાહમાં તરખોળ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે ગેમલ વધુને જોવા ખેપટ દાલી નીકળ્યો હતો.

: ૨ :

વનમાળી શેઠની કુકાનની બરાબર સામે પટેલની હોટલ હતી. લાં બેસીને રૂપાળીને જોઈ લેવાની ગેમલે યુક્તિ ગોઠવી હતી. જામરમાં હતું અવરજવર શરૂ થાય તે પહેલાં ગેમલ હોટલે આવી પહોં પડેલો. પટેલની વધુ સંતોષની હાથની આ ખીને વાટ જોતો ખેડો.

પણ ધીમે ધીમે ગેમલની ગણતરી કરતાં સમય વધારે નીકળી ગયો. થોડા વખતમાં જો ગેમલની આંધા નીકળે તો એણે બપોરની ભાથું-વેળાએ ઘેર પહોંચી જવા કમને નીકળી જવું જ પડે.

ગેમલના મનમાં છેલ્લી ચટપટી થઈ રહી હતી ત્યાં સામેની વનમાળી શેઠની દુકાનના ઉપલા માળના છત્તમાંથી એમની દીકરી કલાવતીએ બૂમ પાડી: 'આવી પહોંચી કે રૂપાણી?'

સંતોક પણ રૂપાણીને ઝાળખતી હતી એટલે ડોકું કાઢી બોલી: 'કાણુ રૂપાણી આવી કે શું?'

રૂપાણીનું મોઢું ગેમલના જોવામાં આવે તે પહેલાં એનો સ્વર સંભળાયો: 'કલાબેન કે' કે' કરતાં તાં એટલે...'

કાનો રૂપાણીનો સ્વર! એવાવાળા આવ-જિયા આંખાળી કેરી જેવો મીઠો! દૂરથી મીઠાઈની વાસ આવે તે મોંમાં પાણી છૂટે તેમ ગેમલના દેવામાં વદાહ છૂટ્યું.

અને બીજીજ સૂણે દેવામાં ફૂટેલી વદાહની સરવાણીએને સાતમ પાતાળમાં આંધી દેતી, હંસની સાથે કાગડો ઊભો હોય તેમ કલાવતીની, સાથે ઊભેલી રૂપાણી ગેમલની આંખને દેખાઈ.

રૂપાણી સોળ વર્ષની ઉમરે હતી, છતાં એનાં ચણી ઢાઢાં બારતેર વર્ષથી વધારેનાં ન હતાં. એનો વચ્ચું ઘૂંટવામાં કાચી રહી ગયેલી કાળા યાદી જેવો ઝંખો હતો. વળા એના શરીરે પકડેલી સ્વામલતા એના કંઈ પકડી ન હતી. ભૂખરા રંગના એ કેશ વળા એટલા આંછા હતા કે પરાણે અંધોડો વળતો. એની કાળી આંખ જ્યારે બાલુમાં ફરતી ત્યારે ડોળો તરડતો અને બહાર બીપરી આવી મોટો દેખાતો. એ પાછી સામી દૃષ્ટિ માંડતી ત્યારે એ વિહત ડોળો પાછો હતો તેમ સરખો બની જતો, જાણે ખોટ જ ન હોય તેવો. વળા એને શેરો અને એના ચણી શરીરમાં દીપે

તેથી કપાળ મોઢું હતું. એના બેઠ ગાલે, ડાળા-જમણી છૂંદેલાં છૂંદણાં અમાવાસ્યાની અધારી રાતે તકતકતા તારાઓ જેવા દેખાવાને બદલે લેલાં સુધરાઈની મસાણિયા વૂટેલી ચિમનીની મેઢથી લીંપાઈ ગયેલા કાચમાં ધૂંધવાતી જ્યોત જેવા દેખાતા, એના નીચલા આડાનો આગેલો ફાંત, મોં બંધ હોય ત્યાં સુધી તો બંદર સંતાઈ રહેતો, પરંતુ મોં ઊધાતાં અંદર અમૂંઝાઈ ગયો હોય તેમ તરત બહાર નીકળી પડતો. એતરમાં બાંધેલ ચાંદિયા જેવો એ મોં ઉઘાડતાં નજરે પડતો. વળા બહુ ચાલવામાં આવે ત્યારે નાનપણમાં કિતરી મળેલી પણ એસાડી દીવેલો જમણો પગ લંધાતો એ વધારામાં.

એક જ દૃષ્ટિમાં ગેમલથી રૂપાણી નખ-શિખ મપાઈ મર્ષ.

'સંતોકકાકી, મારા સારુ કોઈ આવે તેવું બધી. બેનનું લગન લીધું છે...' કલાવતી કહેતી હતી.

'કયે ગામ વિવાહ કર્યો છે?' સંતોક પૂછે છે તે એ પ્રત્યે પક્ષીની માફક એક રાણેથી બીજી રાણે દૂંદા મારે તેમ રૂપાણી-કલાવતી વચ્ચે ફાફાઈ કરતી પોતાની દૃષ્ટિ બેંચી લઈ ગેમલ બમત થઈ ગયો.

કલાવતીએ જવાબ આપ્યો: 'બાચારા.'

'ઓહો નેમલભાઈ! ત્યારે તો તમારા ગામમાં જ છે ને?' સંતોક બોલી.

'હા, અમારા ગામમાં, પણ અમારા પામાં નહિ.' કહેતોક ને ગેમલ નાસ્તો છૂટ્યો.

• : ૩ :

બાચારા ગામ, ગેમલ નામ અને 'અમારા ગામમાં પણ અમારા પામાં નહિ.' એટલા સબ્દો એ વળેએ મળીને રૂપાણીના દેવામાં ખળ-ખળાટ મચાવી દીધો. રૂપાણીને સ્વપ્ને ય ખ્યાલ નહોતો કે એકાંકરથી વધારે સવામત ગણાતા સહેરના રસ્તામાંથી એના મગજમાં કાનખભૂરા

જેવું સળવળાટ કરી મૂકનાર કાંઈ જાણુ એમિતું
કારાઈ એસશે.’

પોતાના કરમની કંઠધાર પોકારતું રૂપા-
ળીનું હૈયું કપડાં પસંદ કરવામાં ન ચોંટ્યું
એટલું જ નહિ, ઉંચમાં યે આ કરમસીખ બના-
વની ચાડી તેનાથી ખવાઈ ગઈ. એમથી જ
લાકબાને પણ આ બનાવનો અદેશો આવી ગયો.
લગનની ના કહેવા આવતા વાળદનાં પગલાં
સાંભળતી હોય એમ એણે ડાહસંગને વાત
કરી. વાત સાંભળી ડાહસંગ પણ મટીભર તો
વિચારમાં પડી ગયો કે વિવાહ ખરો કે શું ?

પણ એમની એ આશકા સાચી ન પડી.
જેમલે ઘેર જઈને આ લગન ન કરવાના ઉધા-
મા તો બહુ કર્યા પણ તેનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ.
મોટાકાઈ બાધરે તો છીતાબાવાને ચીંધી દીધા
અને છીતાબાવા પાસે તો જેમલનું કાંઈ દાલે
એમ હતું જ નહિ, એટલે એણે રીસ કાઢી
કાબી ઉપરઃ ‘બાબી, બાબી. ધરનું કાંઈ તો
મારું સગુ ન થયું. પણ તું ન થઈ ને ?’

તે એ વખતના કાબીના જવાબે જ જેમ-
લને બાન કરાવ્યું કે એ બાબી તો કાંઈ પુણ્યે
જ મળે એવી છે.

‘જેમલકાઈ,’ બાબીએ કહ્યું. ‘આ
ધરમાં તમે હશે ત્યાં સુધી પરવશા વગર છૂટકા
નથી. હજીએ સતીના સમ આધા છે. પણ
જે તમારામાં દિંમત હોય તો ચાલ્યા જાવ.
મારી પાસે પાંચસો-સાતસોની જાણસો છે તે
તમને આપી દઉં. વરસ-જે વરસ સુધી કર્યા
ગયા છે તે કાંઈને જણાવશે નહિ. હજીએ-
છીતાબાવાએ-સમ આધા છે એટલે ધરમાં
તો નહિ ચાંધરે, પણ એમનું હૈયું દીકરો
ગુમાવવા પણ તેવાર નહિ થાય. પછી વખત
આવશે એટલે હું જણાવીશ, એટલે તમે આવી
લાગજો. હું આ ધરની વધુ છું એટલે મારાથી
ધરમાંથી પગ બહાર દલાય નહિ; એટલે બીજું
શું કરી શકું ? કહે તો સતીના સોગમ સાથે
તમારે માટે એર પીવા તેવાર થાઉં.’

આમ બાબીએ રરતો તો બતાવ્યો પણ
ધર છોડીને કદી ગયેલો નહિ તે જેમલની દિંમત
ન ચાલી ને રૂપાળીને પરણી જાવું પડ્યું.

આખી લમવિધિ દરમિયાન પણ એના મન
અને હૈયાનો સંગ્રામ ચાલતો જ હતો. છેક
ઉલ્લે ફરે વરમાળને એક ઝાટકે તોડી હાલી
નીચળવાનો વિચાર પણ આવી ગયો પણ છીતા-
બાવાની સૌથી સહર દલીલ હોયે ચડી આવી.
‘અહીંથી નાસી જઈશ. ઘેરથી કદી નાસી છૂટીશ
પણ તારા કરમ કનેથી તું શી રીતે કદી જ કાગી
છૂટવાનો હતો ?’

અને એમ કરમની ગતિને આધીન થતાં
જેમલે રૂપાળીનો હાથ ગ્રાહ્યો-બિલગીબરને માટે.

: ૪ :

આવતાવેંત આખા ધરનો કામઝાજનો
બોળે રૂપાળીએ પોતાને માથે ઉપાડી લીધા,
એટલું જ નહિ, પણ ધરના આદમીઓની
વ્યક્તિગત જરૂરિયાત પણ એ એવી વખતસર
સાચવવા લાગી કે ઉજમને એને મોટે કબજા
કરવું પડ્યું કે આટલું અધું વટાંગિયાની જેમ
પોતાથી તો ન ફરી વળી શકાય.

હજીને સવારના પહોરમાં ઘાંત ન હોવાથી
દાતણનો ફૂલો કરવો પડતો ત્યાંથી માંડી
સાંને મુઠાં જતી વખતે એમના ખાટલા નીચે
તાંબાના ભોટામાં જ પાણી મૂકવું જેમણે ત્યાં
સુધીની દરેક સગવડ રૂપાળી કરી જ લેતી.

બાધર પૂરા કાઠથી ઢુલ્લો પીતો. ત્રાંદારના
કાળજી જેવા લાલધૂમ કંઠજ મોટું મોટા
અંગારાથી ચલમ ડસોડસ કારેલી હોય ત્યારે જ
એને તમાકુની કેફ આવતી. રૂપાળી એ વાત
પહેલે મહિને જ પામી ગઈ એટલે પછી સવા-
રના પહોરમાં બાધર જીઠે, જાગેરે એતરમાંથી
ઘેર આવે કે સાંને નિરાંતનો ઢુલ્લો પીવા
જેમણે ત્યારે અચૂક રૂપાળીના અખેપાતર
જેવા ચૂલામાં ભારેલા કે જળતા એવા અંગારા
હોય, હોય ને હોય જ.

ગેમલની જરૂરિયાત સમજવી એ ગેમલને પોતાને પણ ધુસ્સા હતું. એક રીતે ભેઈએ તો એને કાંઈ જરૂરિયાત જ નહોતી અને બીજી રીતે ભેઈએ તો એને કમલે ને પગલે જરૂરિયાત રહેતી.

એ બિનખો હોય રૂપાળી ઉપર ને ખીજ કાઢે ખીચડી ઉપર. થાળીને પછાડતાં એ બરાડે: 'આ તે ખીચડી કરી છે કે ભેઈકું?' સાવ દીકું દમ!

એને ફરિયાદ હોય ફગિયાનાં ફૂતરાં પર, આખી રાત બસી બસીને, ઊંઘવા ન દીધા બદલ, ને સવાર થતાં થતાં દીપી નાખે રૂપાળીને, જેણે આખી રાત નસકોર્ગ બોલાવીને પડખ ન કરી હોય!

એને ખાલી હોય કઠી, કરી હોય પછુ કઠી, ખાતો જતો હોય પેટ કરીને કઠી ને છતાં ખૂંચો પાડતો હોય છુદી જ: 'રોજ રોજ આ ઉઘાળીને મૂક્યો કઠીનો રૂધો!'

પણ રૂપાળી એતું ફેવેફુંડું ઓળખી મથેલી એટલે એનાં બોલ સામું નેચા વખર એની રુચિને જ પકડીને એની સગવડ સાચવતી.

ને છતાં રૂપાળીને ગેમલ તરફથી તો હાથતાં ને ચાથતાં, ગમે તેવા ધરણે કે વિના ધરણે મેથાપાક જ મળતો.

રૂપાળીનો સીધો પરિચય નહોતો થયો ત્યાં સુધી તો ઉજમને એમ લાગ્યું હતું કે એના દરેનો લગન સાથેનો વિરોધ વાજખી હતો ને દેરાણીનું મોં જોતાં એ અભિપ્રાય દઢ થયો હતો. પણ રૂપાળીના બીતરનો જેમ જેમ ઉજમને પરિચય થતો ગયો તેમ તેમ એ એના ઉપર વારી જવા લાગી.

એટલે કેવળ શરીરના રંગ સાથે ભેઈ ને પાંચ પાંચ વર્ષ સુધી ગેમલે રૂપાળીની ફેરજ અવગણના જ કર્યે રાખી એ ભેઈ ઉજમ પરની વડીલ તરીકે ઘણી વાર પોતાને કપડા આપતી કે ધરમાં મુખ્ય ઓના છત નીચે રહેનાર વઢુ-

દીકરીને કુખ હોય તે ધર કાં તો ખેદાનખેદાન થઈ જાય કે કાં તો એને બચાવવા મુખ્ય ઓએ નાચ પાગી જવું ભેઈએ. આમ સમજીને ગેમલ અને રૂપાળી વચ્ચેનું અંતર ઘટે એ માટે ઉજમ પોતાથી અનુભવ બહુ કરી છટી પણ રૂપાળીના રંગ સાથે ગેમલને જે ગાંઠ પડી મઠ હતી તે ન બીકથી તે ન જ બીકથી. એટલે બહુ ક્યાં છતાં ગેમલ તરફથી તો રૂપાળીને ચોદમા રતન સિવાય ખીણું કશું જ મળતું નહિ.

પાંચ વરસ સુધી આમ ચાલ્યું. પણ ત્યાર બાદ એક અકસ્માતથી, બીતરી મથેલું કાંકડું ચાંચકો લાગતાં આપોઆપ એની જગાએ બેસી જાય, તેમ આ ધર પણ બરાબર બેસી ગયું.

: ૫ :

એ અકસ્માત આમ બન્યો. વરસાદના દિવસે હતો. વરસાદ પડી ગયો હતો. ક્યાંકથી આવીને સાપ ગમાચુર્મા, બેંસ ગોરમાથી આવે ત્યારે ખાવા માટે નીરી રાખેલ ચાર નીચે બરાઈ ગયો હતો. બેંસ આવીને ચાર ખાવા માંડી ત્યારે ગમાચુર્મા સંચાર થયો, પણ દેકડું ગળાને પકડ્યો હોય કે કંડી લાગી હોય, ગમે તેમ પણ સાપ ચૂંચળું વળીને પડી જ રહ્યો. ઉઘટે એની ઉપરનું માસ ખવાઈને દૂર થતાં બેંસની નજર એની ઉપર પડી અને એ ધમપજાકા કરવા લાગી.

બેંસને વધારે ધમપજાકા કરતી સાંસળી રૂપાળી ઓરડામાંથી ઓસરીમાં આવી ત્યારે મથે ચારનો ભારો લેઈ ગેમલે અભિપ્રાય પગ ચૂંચેલો. બેંસ એને જોતાં ચારે પગે ઉઘાળીને બરાડી બીડી.

બેંસના એ હેતુકા ઉપાસા સમે સાપ સળવળ્યો. સળક દેહને સળકીને ગમાચુર્માથી ગદાર આવ્યો અને નાસવા માગતો હોઈ, બારણાની સામે નેવાં સુધી આવીને ગેમલ આવતો હતો તે તરફ ફર્યો.

ગેમલની નજર એસ ઉપર હતી, પણ રૂપાળાએ સાંધેને એના તરફ જતો જોયો. ખીકની મારી ધરમાં નાસવાને બદલે એ તેવાં બણી ફૂટી. તે સાથે 'નાસો, સાપ' એમ એણે ચીસ પાડી-પદાર્થ ગઈ. ગેમલની નજર બોમ ઉપર મંડાય તે સાપ એવામાં જાણે તે પહેલાં એણે માથા ઉપરનો આગનો કાદવો નીચે ફેંકીને તે બોલ્યો: 'ક્યાં છે સાપ ?'

ધબાક દેતો ભારતો અવાજ ધર્તી ગેમલ સામે જતો સાપ એક ગજ ઊંચે ચઢી જઈ જઈ, ફૂંકાડો મારી રૂપાળા તરફ ધસ્યો; ને 'હુ... ઉ...ઉ...ઉ...' કરતો રૂપાળાના પગના અંગૂઠે ધસ્યો.

: ૬ :

તરત ને તરત નંકુના વર શપથગ પાસે કમણિયું ભેગાવું ને રૂપાળાને બોળામાં સુન્દરી નામજી મોટા પાસે જોવામાં. નામજી મોટા આસપાસનાં ગામો માટે બધી જાતના દર-દોનો એક જ વેક હતો.

કમણિયું આવું જાય છે ને ગેમલ રૂપાળા સામે જોતો બેઠો છે. આજે પ્રથમ જ એની ને આંખમાંથી આજ સુધી અગ્નિ ઝરતો હતો તેમાંથી પાણી ઝર્યું.

જેને માટે 'મરે તો પ દીસતી રહી' એ એક જ ભાવ હતો તેને માટે અંધારે ગેમલનું મન ભગવાનને પ્રાર્થો રહ્યું હતું: 'હે ભગવાન! ટોચ પછી ઉપાચે મારી રૂપાળાનો વાજ વાકા થવા ન દેશ.'

'રૂપાળી !' જિંદગીમાં પહેલી જ વખત એને સાદ દેતો મીઠો શબ્દ ગેમલના મોંમાંથી નીકળ્યો.

પણ એ સાદ બહારથી મળી ગયેલા રૂપાળાના આત્માને આંખી ન શક્યો.

પણ આ અકસ્માતે ગેમલના દેવાનો આજ સુધી ખીડેલો દરવાને ઉધાડી આપ્યો.

તેમાંયે નાગજીએ ચિહ્નિત્સા કરીને અંધારે

કહ્યું: 'ચેટમાં બન્ધાં હોય તેવી, છઠ્ઠકાચેલી, ધસીને ડસેલી ને પાછળથી મારી નાખેલી. સાંપચાનું ઝેર છરવેલું' એ' આજ પ્રથમ બોલ્યું. રૂપાળાને જ ભોળું આવ્યું ઝેર છરવવાની સતી વિના ખીજી સોની શક્તિ જ નહિ' અને એમ કહીને એણે સતી સોને વંદન કરવા અંધારે નામજીએ માથું નમાવ્યું ત્યારે ગેમલને તો પેતે કરેલા પાતક માટે ભણે કે વીંછીએ ચટકા કરવા મંડિયા એવું લાગ્યું.

ચાર દિવસ ઉપર મારબૂક કરતાં રૂપાળાની આંખમાં જોતો વાગ્યો તેનું પાણી કાખી આંખે ઝર્યું હતું તે ચીંધી નામજીએ કહ્યું: 'આંખે બહુ જ સંભાળવાનું છે. ઝેર અત્યાર સુધી છરવ્યું છે એટલે છવ તો ગચી ગયો છે, પણ આંખ...'.

થોડી વારે અટકીને નામજીએ કહ્યું: 'પૂરે પૂરી દવા ને કાળજી હશે તો જ આંખ બચી. બાકી આખા શરીરમાં ઝેરનો પાસ બેઠો છે. એટલે એ દોષ્ટો બોલવાઈ જશે.'

ધરમાંથી એક મૃણિયું હારીને ગેમલને અપવર્તી નામજી બોલ્યો: 'અને મસીને સવાર-સાંજ એ વખત ઊંચે પાણીએ આંખ ધોઈ નાખીને ચોપડાને. એ-ચાર દિવસમાં પાણી ઝમતું ને એણું ન થાય તો કેઈ સારા વૈદ-દાકતરને જતાવજો.'

અને નામજીએ હાથું એવું એ કહ્યું: 'એ તો સતી સો એટલે છરવી શકી, બાકી બીજાનું મળ્યું નહિ.'

: ૭ :

અકસ્માતને કારણે રૂપાળાની આંખ મઈ પણ અકસ્માતે એને એનો ધણી મેળવી આપ્યો.

ધણીપણાનું પુનર્જન પામેલા ગેમલે આંખ જવાનવા ઠાણિય તો ધણી કરી, નામજી મોટાનાં વચન યાદ રાખી ચાર દિવસ થવા છતાં આંખનું પાણી ઝમતું મધુ ન થયું એટલે ગેમલે બેતણુ વાર છાજ અને મોટા-બાધર-ને કેસની મંજીરતાની યાદ દેવાની

હતી. હેવટે બાહીને પશુ કડી નોયું કે મોટાને વાત કરે.

કેવળ શરતચૂકી બાહી વાત કરતી બહી ગઈ એટલે ગેમલે તો બાહીને મોઢે જ મોઢયું: 'બધા મારા કંઈ અમલમાં નથી. સૌ કામના સર્ગા છે.'

પશુ પછી શ્રાવણુ જોવા, એટલેને પાણી પીવાની નવરાશ ન મળે તેવા કામના મહિનામાં પશુ, એક વેળાબાહીને કમણિયું જમરના કાકટરના ફવાખાને જવા લાગ્યું. પશુ એણે થ કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ.

તે પછી અમદાવાદ, આજુદ વગેરે જે-તથુ જગાએ આખના ફવાખાનામાં આખ ખતાવી નોઈ પશુ કંઈ વધ્યું નહિ. તે છ મહિને એ આખનું તેજ હોલવાઈ ગયું.

તે એ બનાવથી છીતા ખાવા પશુ ઉદ-મમાં રહેવા લાગ્યા.

: ૮ :

રૂપાળી પ્રત્યે જોતો ચપેસેા ગેમલ દવે રૂપાળી ન કહે તો થ એતો પશુ તાણુતે થયેા હતો. એટલે શ્રાવણુ મહિનાની, કામની પૂરે બારની, મોસમમાં રૂપાળીને પિપરનું તેડું આણું ત્યારે રૂપાળીની ચોતાની ઈન્છા ન હોવા છતાં, કારે પેટવાળી બાહી ઉપર કામતો મોળે નાખીને રૂપાળીને પિપર જવું જ પડ્યું.

રૂપાળીની બધી દલીલોના ગેમલે એક જ જવાબ આપ્યો: 'રૂપાળીને લાતો મારી ત્યારે બહુ દામ મારી, પશુ દવે કાંઈ એને ફરથી આજણી સીધશે એ પશુ ગેમલ સહી નહિ શકે.'

બોગળેએ એવું બન્યું કે રૂપાળી પિપર ગઈ તેને બીજે દિવસેથી જ ઉજમને તાવ આવવેા ચરૂ થયેા. આજ મટે કાલ મટે એમ કરતાં પંદર દિવસ થયા. એટલે ખાધરે રૂપાળીને તેડી લાવવાની ફરખારત મૂકી.

પશુ માણસના દેખાને જ નેતા છીતા

ખાવાને રૂપાળી પ્રત્યે આવી ત્યારથી જ લાગણી હતી અને એની આખ ગયા પછી એ લાગણી વધુ બદ મયેલી, એટલે એમણે એ ફરખારત ના કળલ કરી.

રૂપાળીને તેડાવવાની ના પાડી એટલું જ નહિ, પશુ છીતા ખાવાએ એ ના પાડતા જે વાણીમતાઈ ચલાવ્યો તેનાથી ઉજમને બહુ જ દુઃખ થયું.

'પાંચ પાંચ વરસથી એ આવી છે ત્યારથી ધરનો બધો ધધો એને માથે.

'નાનીએ દુઃખ વેઠ્યું' ત્યા સુધી આજુ નથી વેઠ્યું.'

એ શબ્દો તો ઉજમના કાળજ સોંસરવા નીકળી ગયા. એને વધુ મોઢું તો એ લાગ્યું કે છીતાખાવા એટલું બધું મોઢવા છતાં ગેમલ એક અક્ષર પશુ મોઢ્યો નહિ. એ જ વખતે ઉજમને દેવે ચડી આપ્યા, ગેમલના પહેલાના શબ્દો: 'બધા મારા કાંઈ અમલમાં નથી. સૌ કામના સર્ગા છે.'

ચોતાની બેરી જ કામ કરીને ઘસાઈ મરે છે એ લાવનાનું બીજ ફાલીફલીને ગેમલના મનમાં મોઢું થઈ બહુ રહે એ પહેલાં જ, ગેમલને જુદા ચવાની સમજ આપી એ કાંટો કાઢી નાખીએ તો કેમ એમ એણે બાધરને પૂછી પશુ નોયું.

પશુ રૂપાળીને બોળખી ચૂકેલા બાધરને એમ કરવાની જરૂરત ન લાગી. તે એમ ક્યું હોત તો ધાર્ય કરતાં કાંઈ જુદું જ પરિણામ આવત એમ શોધા દિવસમાં જ રૂપાળીએ ઉજમને ખાતરી કરાવી આપી.

મકસંગને ધેર જગત કરવાના તથુ દિવસ બાજુ રહ્યા ત્યારે એના આમંત્રણની કકારી લેઈ જીવારાત બાચારા આવ્યો. ઉજમે તાવની વાત ના કરવા કહેલું છતાં જીવારાત પાસેથી એ વાત બહુતાં બીજે દિવસે સવારે જ રૂપાળી કમણિયું નોડાવી સાસરે આવી પહોંચી.

પોતાને ખબર ન કરવા માટે બાવીને એણે ઉજમને એવી તો લીધી કે ઉજમને પોતાની બૂલ અને ઢાર બંને કબૂલ કરવા પડ્યા.

સમાધાન કરાવવા નહીં વચ્ચે બાવી તેની પાસે બાબી સામેની બધી ફરિયાદોનો એક વાક્યમાં જ સમાવેશ કરી નાખતા મોં છૂપાવી ફસફા ખાતાં રૂપાળીએ કહ્યું: 'નંદી, એર પીને છવવાની મારામાં તાકાત છે, પશુ બાબીના હેત વગર મારાથી નહિ જ જિવાય.'

ને એ પછી ભારે એણે ભવયુ' કે છુછ અને બાધર આગળ એમણથી 'બાબીના જીલ્લમની તો હવે હદ ચર્ધ ચર્ધ' એમ જોત્રિતાની રૂપાળી આવવાના સમાચારે બોલાઈ ગયું હતું, ત્યારે રૂપાળીએ એમણને પણ લામમાં લીધા ને એમણ પાસે દીવા સન્મુખ સતીના સોજન લેવડાવ્યા કે, 'રૂપાળીનું વદાલ કું રૂપાળીને જ જતાવીશ. એનો દેખાડો કું શરૂના આગળ નહિ કરું ને ધરનાં બેરાની વાતમાં કું કદી માયું નહિ માડું.'

આમ બાગવા ઉપર આવેલા ધરને સોજનની પાળથી બાગવું અટકાવીને જ એ કપી.

: ૯ :

આમ હવે તો આ ધરનો બધી રીતે મેળ બેસી ગયો છે. ને વરસ ઉપર વરસ ચાલ્યા જાય છે. સુખના સમુદમાં સડસડાટ વહી જતા કુકુંજનાવમાંથી છીતાબાવા તેમનો મરજુ-મેટ આવતા ઊતરી પડ્યા તેને ચે ત્રણ વરસ પીતી ગયાં છે.

એમણને પરપુરે તેર વરસ ચર્ધા હતી. રૂપાળીની ઠમર અઠાવીસ-ઝોત્રણત્રીસ વર્ષની ચર્ધ હતી. પણ એક વખત રૂપાળીને કસ્ટાવડ ચર્ધ ગઈ હતી એટલું જ. ખીજી વખત સારો દા'ડો દેખાવાનાં ચિહ્ન જ જણાયાં ન હતાં. છતાં એના તરફ એમણને સહેજ ઊંચું મન કે અસંતોષ હોય તેમ લાગતું ન હતું.

એમ કરતાં રૂપાળીએ ત્રણ ફસફા વટાવી દીધા. ત્યારે રૂપાળીનો ખાલી બોજો દરેકની નજર પડે તેવો મોટો થયો હતો ને ચંચીર નહિ તો ઢાસ્યમર્ષ એ ચર્ચાનો વિષય બન્યો હતો.

ને આવા દાખલાઓમાં જેમ બને છે તેમ વાત એમણે ખીજી બેરી કરવા ઉપર આવીને રહી. રૂપાળીને નહોતું પગલું ત્યારે માયરામાં બેઠા બેઠા પણ એમણે બે-પાંચ વરસે ખીજું કરી લેવાશે એમ મનને મનાવેલું પણ હવે એકવાર પોતે જેને વફો આપ્યો માની હતી એ નંદુ મળે તો જ ખીજીવાર પરજીવા એમણ તૈયાર નહોતો.

પણ એક વાર એમણથી વિનોદમાં મોલી જવાડું કે રૂપાળીની સગી બેન હોય તો હું ફરી પરજીવા તૈયાર છું. ખરા અર્થમાં તો એને એમ કહેવું હતું કે રૂપાળી જેવી ખીજી બી લાવવી ક્યાંથી! રૂપાળી તો એક જ છે. ને હોય તો એની સગી બેનમાં જ એ ગુણ આવ્યો હોય.

રૂપાળીની માતૃત્વની કંબના પણ છેલ્લાં ચાર વર્ષથી દિવસે દિવસે પ્રજાળ મનતી જતી હતી. ગેર મારાજના કહેલા એ મંત્રજવાર કરતી હતી. ગેરકાને મંતરી આરેમો દોરોએ હોયે બાંધી રાખતી હતી અને વાંઝિવામેથ્યાં ટાળનાર કહેવાતી આચાપુરી માની એણે બાધા પણ રાખી હતી. આ ગાંડપણ બહુ વધી જતું ત્યારે એમણ રૂપાળીને બાધમાં લેઈ આત્માસન આપનો: 'એ તો તને તારામાં વિશ્વાસ નથી. બાધી ધરતી કદી એના ધણીને નિરાશ કરતી જ નથી.'

બાધા-આબડી ઠાંઈ ભારે ઠાર કરતું જણાયું નહિ એટલે રૂપાળીએ પોતે જ એમણ પાસે ખીજી બેરી કરવાની વાત મૂકી:

'કસી ન કાઢો તો એક વાત પૂછું!'

'પૂછ.'

'તમે આમ ક્યાં સુધી વાટ જોશો!'

‘શાની? મોતની?’ ગેમલ દુઝામાં બેઠો.

ગંભીર બનતાં રૂપાળી બોલી: ‘હા, મોતની. તે હાંડે મને સાપ કરશે ત્યારે મોત આવી ગયું’ હોત તો ધૂળ નાખી.’

‘કંઈ મરવાની હિતાવજ આવી છે કે શું?’

‘હા, હમણાં ને હમણાં જો લગવાન ભેઈ જતા હોય તો એને પગે લાય.’

‘કંઈ એટલું બધું?’

‘તમારાથી હું ગૂંઝાવ્યું કંઈ છું; હવે તો છૂટકો ચાલ તો સારું.’

‘પણ તને જો ખબર છે? તારો છૂટકો ચાલ તોય ગેમલ ખીજને બહો ગૂંઝાવવા ન લાવે!’

‘આ તમે સાચું બોલો છો!’

‘ત્યારે જુદું માને છે?’

‘પણ એટલું બધું આ રૂપાળી ઉપર હેતલું કારણ?’

‘કારણ? રૂપાળી ધરતીનો અવતાર છે.’ ગેમલે છીતા બાવાના રાખેડો ખરાબર દેવે ઉતારી લીધા હતા.

તો ઉપર શેઠની ડાયા જ્વાઈ જતાં રૂપાળી બોલી: ‘તમે અમસ્તા છુટી બૂલને વળગી રહ્યા છો. અઝી એ ધરતીનો અવતાર છે એ છુટતું કહેવું શું બોલું નથી માનતી. પરંતુ રૂપાળીએ ધરતીનો અવતાર લગ્યો છે, જે અઝી સાથે જ ધરતીનો અવતાર હોય તે રૂપાળી વગરની રહે જ નહિ.’

‘તે તો ક્યાં ફળ નથી આપ્યું? પણ મેં અક્ષરમાં જો એને કચરી નાખ્યું. પેટમાંના નિહાંય બાળકની, કોથળી લાત મારી હતા કરી, પછી ધરતી નથી ફળતી એમ હું ક્યાં મોટે કહું? મારાં પાપ હું બોગવતો હોઉં એમાં ધરતી શું કરે?’ ગેમલે કહ્યું. ‘બાળી, ધરતી એ તો સાચા બેટને કદી ન ફળે એવું બને જ નહિ. જો એ ન ફળતી હોય તો એમાં ધરતીનો ફાલ નહિ, પણ એના ધણીનો—એના

સાચાપણનો એના કરમનો. સાચા ધણીથી ફળ ન મળતાં એને તરછોડાય નહિ...’

રૂપાળીને લાગ મળી જતાં બોલી: ‘પણ આમાં મને તરછોડવાની ક્યાં વાત છે? હું તો તમારી સાથે ને સાથે રહેવાની છું. બીઠ કહું, મારી રાજીપુશીથી એને ઉપરથી બળજબરીથી તમને કહું છું ત્યાં તરછોડવાની વાત જ ક્યાં આવી?’

રૂપાળીએ બંધાયું કે ગેમલ સહનમાં આબે.

પરંતુ માણસ મથરા—મનથી ત્યાં સુધી ઘેરીયેલો હોય ત્યાં સુધી જ એ આવો સહનમાં સપડાય, બાકી જેના દેશ—અરત બાંધત બની ગયો છે. તે તો એના હંમરો સકંજા-માથી છટકી ગય. ગેમલે કહ્યું જવાબ આપતાં કહ્યું: ‘ધરતી ઉપર અવિશ્વાસની નજરે જોવું એટલે જ ખલાસ. સાચું ધણીપણ એમાં રહ્યું જ નહિ. એ તો લેવડદેવનો સોદો થઈ ગયો. એ અવિશ્વાસ અને તરછોડવામાં કરી ફેર નથી. એના ઉપર અવિશ્વાસ આવ્યો એટલે પતી ગયું.’

: ૧૦ :

ગેમલની ઘડા ઉપરે એ વધે ફળી.

બાધા, આખરી, શૂવા, જાત કે જોધીથી કંઈ ન બચ્યું. ઉપરે, રૂપાળીએ બીજા વખત જીવનું જોખમ ખેડ્યું. રૂપાળીને ડે. કૂકે તપાસી, એના મલોસાયતું કમળતું મોં ફરી ગયેલું હતું. કારણ હતું નાનુકે સ્થિતિમાં એની ઉપર પડેલો સખત ફટકો. એપરેશન કરવું પડે તેમ હતું. રૂપાળી શરીરના બે કદા કરવા પડે તો કરાવવા તૈયાર હતી. કદાચ એપરેશન ફેલ જાય તો રૂપાળી ખલાસ જ ચાલે એ તો ચોખ્ખી વાત હતી, પણ રૂપાળીનો નિશ્ચય આગ હતો.

ઉપરે એપરેશન થયું ને સફળ પણ નવરું, એની ખાતરી પણ રૂપાળીને જતા સારા હાંડા આપતા હતા. [અનુસંધાન પાન ૧૩

રીપવાન વીકલ

‘શશિન્’ ઝોઝા

રામચણની અંદર તમે રાવણના ભાઈ કુંભકર્ણની વાત તો સાંભળી જ હશે.

કેવો ઊંધણી? ને તેને જગાડવા માટે કેવું કેવું કરવું પડ્યું? પ્રેમાનંદે તેના ‘રણ-યજ્ઞ’ની અંદર તેનું રસિક ખ્યાન આપ્યું છે. તે વાંચી તો તમે ખડખડ કરતા વગર રહેો જ નહિ.

કુંભકર્ણ તો છ મહિના ઊંઘતો અને છ મહિના જાગતો.

ત્યારે કુંભકર્ણે કરતાં વધારે ઊંધણી શાં પાક્યો જ નથી? તમે કહેશો: ‘ના.’ પણ હું કહું: ‘હા.’ કુંભકર્ણની ઊંઘને પણ આટલાં મારે એવી એની જાંઘ હતી. તમે પૂછશો: ‘એ તે વળી કાણ?’

નામ શું દેવું? એની આખી વાત જ સંકળોને!

પણ વર્ષો પહેલાની આ વાત છે.

એમરિકાના એક નાના ગામડાની અંદર ફરલાંચે પકુ પકુ રહ્યાં થર હતાં. આવા એક ધરની અંદર રીપવાન વીકલ નામનો ભોળો ને બાલા સ્વભાવનો માણસ રહેતો હતો. પણ ભોગભોગે આવો માણસ કડંડા ઓને પનારે પડ્યો હતો. એ એના જીવનની મોટામાં મોટી કુખ્યતા હતી. વિધિની ચે શું લીલા હશે?

રીપ આખા ગામનો માનીતો હતો. બાળકો તેને જલ્દી ગમતાં. ખુરુ કહીએ તો ચાતલકાડો તે બાળકોથી જ વીટાપલો રહેતો. તે શેરીમાં જતો, તો બાળકો આનંદની કિડિયારી કરતાં તેને વીટાપ વળતાં, તેને ખભે ચડી જતાં. તેની આંખોએ ટિંગાઈ ગેલ કરતા. રીપ પણ બાળક સાથે બાળક બની તેઓની રમતમાં સામેલ થઈ જતો. તેઓને પતંગ ઉડાડાવતો, પેચ લગાવતો દરાવતો ને જિતાડતો ને સાંજે વીકલ હાથે છતાં હોશિ હોશી કરીને સાંભળવા મૂકે એવી

જૂત, પ્રેત, પીસાચ અને રાક્ષસ તથા પરીની અને ભદ્રકર્ણ સૃષ્ટિની અજૂત ને રસિક વાર્તાઓ કહેતો. બાળકો સાંભળતાં માકતાં નહિ. ને રીપ કહેતાં થાકતો નહિ.

પણ રીપના આખા જીવનમાં એક જ ખોટા સહનું લાગતી. તે એ કે તે ખાતિ સતોષી હતો. તેને ખોટા કહો કે સદૃશ્ય કહો, પણ તેમાં તે મુખી હતો. અમુક વસ્તુથી પોતાને લાભ થાય એવું છે એમ જાણવા છતાં તે માટે તેણે પ્રયત્ન કર્યો હોય એવું કાંઈએ કદી જાણ્યું ન હતું.

એક નાનકડી બંદૂક લાંબને નીકળી પડતો. ને નહીનાળાં, જમલો, ખીણો ને કાતશમાં કપાંચ મુધી રખડ્યા કરતા ને માંક માંક કોક પારેવા ખિસ્કોલાનો શિકાર કરી બરે આવતો.

આપું ગામ રીપના સ્વભાવને ઓળખી ગયું હતું. ભોળાને તો ખાતરી જ કે આપણા ગમે એવા કામ માટે રીપ મદદની ના નહિ પાડે! તેથી ગમે એવા શારીરિક શ્રમનું કામ હોય તો જ સૌ રીપને સાદ કરે! ગામની સીચો પણ પોતાનું કંઈ કામ હોય તો રીપને દોઢાવે! આ પ્રમાણે બધો રીપ બિચારો સહુના નોકર જેવો હતો: પણ બૂલ એ કે બાઈસાળ પોતાના ધરતું જ કામ કરે નહિ! કાણ જાણે શાથી પણ પોતાના ખેત-રની લીંદારી તે રાખતો નહિ. તે તો સોને કલા કરતો કે, ‘ભાઈ, મારા ખેતરમાં ક્યાં કંઈ માલ જાણ્યો છે. તેના પર મહેનત કરવી એ એક હાથે તાળી પાડવા જેવું અધરું કામ છે. ને કામ કર્યું જ શુકરવાર વળે એમ નથી.’

પરિણામે રીપનું આપું ખેતર ઉડ્ડે ને વેરાન જેવું થઈ ગયું. અને રીપના બાળકો! એમાં ચે પછી શું મજા હોય? એ તો ‘આપ તેવા ભેટા!’ એના બાળકો. પણ સાવ ઢંગધડા વરરનાં હતાં ને ચીંપરે હાલ જ્યાંત્યાં આપ-ક્યાં કરતાં.

આ પ્રમાણે રીપ બિચારે 'પ્રભુના ધરનું માણસ' હતો. એક રાતથી મળે તો બીજી માટે મહેનત ન કરે એવો આજણુ, જખત પ્રત્યે બેરહાસ ને તદ્દન ગિનવહેવારુ હતો. જો દાર્ઘ્ય તેને પૂછે તો પોતાને તે સૌથી સંતોષી ને સુખી માણસ તરીકે જાણખાવતો.

પણ તેની સ્ત્રી રોજ તેના કાન આમઝા કરતી ને કહેતી: 'તમે તો બહુ આજણુ છો, બેપરવા છો. તમે કુંડુંમને પાપમાલ કરી નાખશો' વગેરે ચાવી દીધી હોય તેમ તેની છબ આડે પહોર બકચા જ કરતી.

ભલો રીપ જ્યાંય પશુ શું દે? એને તો એક આવડી ગયું હતું. તે ખભા ઊંચા કરતો, કપકાલરી આંખે બેરી તરફ નોંધ રહેતો ને કંઈ બોલતો નહિ.

આથી તો તેની સ્ત્રી બમણી ગરમ થતી. એટલે છેવટે રીપને ધર છોડી બહાર ચાલ્યા જવા સિવાય બીજો કલાજ રહેતો નહિ.

આવા કંકાસભર્મા ધરમાં રીપને માત્ર એક જ સાથીદાર હતો તે તેની કુતરા. 'વુફ્ફ' એમ (રીપની સ્ત્રીનું નામ) તેને પશુ ધિક્કારતી. અને કહેતી કે બંને આજણુના પીર છે. વુફ્ફ આજી ને ઉત્સાહભર્યા બહારથી આવતો; પશુ ધરમાં આવતા જ 'મિયાની ખીંદડી' ચર્ચ જતો. એમ તેના પર ખિન્નતી. ને કોકવાર લાકડીનો સ્વાદ પશુ ચખાડતી. ને વુફ્ફ 'વાહિ વાહિ' કરતો નાસી છૂટતો.

બધી વાર ધરમાંથી ત્રાસી રીપ પાસેની હોટલના બાંકડા પર બેસતો. લાં કેટલાયે સાધુ-ખાવા ને રીપ જેવા નવરા ને બેકાર માણસો તકાકા મારતા ને ગામગપાટા ઢાંકતા કે નકામી ચર્ચા રસપૂર્વક કરતા.

રીપને આ મજાનું વાતાવરણ ગમી ગયું. તેથી તે બધી વાર તેની સ્ત્રી કંટાળી બર્દા ચાલ્યો આવતો. પણ તેની સ્ત્રી ક્યાં કાચી હતી? તે બર્દા જે આવી પહોંચતી. ને બધાપની વચ્ચે રીપને ઊધડો લેતી. ત્રીકાદર વેદર જેવી

પવિત્ર બક્ષિતને પણ ધમકાવતી કે તમે જ મારા પતિને આજણુ ને જ નાનાવો છો.

બિચારે રીપ દુઃખ અને નિરાસાથી મળા-મળ આવી ગયો હતો. તેથી બેતરના કામમાંથી અને કેમના કળાટમાંથી છૂટવા બધી વાર તે વુફ્ફને લઈ જંગલમાં શિકાર કરવા ચાલ્યો જતો. અહીં તે કોઈ ઝાડના છાંયે બેસી તે અને વુફ્ફ સુકો-પાકો રાંટવો ખાતા. વુફ્ફ ચતુરાઈથી સામે બેસી બે પગમાં રાંટસો લઈ ખાવા થકેતો.

ખાતા ખાતા પોતાના અત્યંત નિષ્ઠ રતેડી ને કહેતો હોય તેમ રીપ ગાંઠા માણસની જેમ વુફ્ફને સંબોધીને વિવિધ વાર્તાલાપ ચલાવતો. વુફ્ફ પણ સમજતો હોય તેમ પૂંછડી પટપટાવતો. હું તમારે દુઃખે દુઃખી ને સુખે સુખી હું એમ સમજાવતો હોય તેમ તેની સામે જોઈ રહેતો.

શિકારની શોધમાં તાનમાં ને તાનમાં રીપ એક દિવસ કેટકીલ પર્વતના ઊંચામાં ઊંચા બામ પર પહોંચી ગયો. બધે શાંતિ હતી. તેની બંકુનાં બવાબોના પડધા પડતા હતા. ધીમે ધીમે સંખ્યાનું જોર જમતુ જઈ હતું.

રીપે નીચે નજર કરી તો ભયંકર ભીંડી ખીજુ ચક્કર ખવરાવે તેરી દેખાતી હતી. તેને લાગ્યું: 'અરર! આજ તો રાત પડી જવાની.' એમવાન વોકલ આજ કેવી ગુરસે થશે એ વિચારે તેનાથી નિસાસો મુકાઈ ગયો.

ધારતીમાં ને ધારતીમાં તે એકદમ જીતરવા

ધરતીનો અવતાર [અનુવાદન પાન ૧૧ થી

એમલ પોતાની અદ્વા રૂળી એટલે વિજયી વૌદાના ગર્વ સંહિત રૂપાળીને કહે છે: 'મારું કહેવું ખરું પડ્યું ને? રૂપાળી એ ધરતીનો અવતાર છે. ન ક્યો તો એ એના ધણીનો દેવ...' પણ પોતાનો દેવ સ્ત્રીકાર એ કરે એ પહેલાં રૂપાળીએ પોતાનો હાથ એના મોઢા વાડો ધરી દીધો.

['ધરતીનો અવતાર': લારવી સાહિત્ય સંઘ દિ. ધુન્ડ અને અમદાવાદ: કિંમત ૧૬ રા]

લાગ્યો. ત્યાં તો દૂરથી 'રીપવાન, રીપવાન' એવા અવાજો સંભળાયા.

તેણે આનુનાનુ ડોક ફેરવી જોયું, પણ કંઈ દેખાયું નહિ; સિવાય કે એક એકલાસામ કામડો કરાડો એળખતો ઊઠ્યો જતો હતો.

તેને લાગ્યું કે આ તો માત્ર બહુકારા ! અહીં તેને કાણ બોલાવતું ? તે તો ફરી કિતરવા માંજો. ત્યાં તો ફરી 'રીપવાન, રીપવાન' ના અવાજો શાંત હવામાંથી ગળાતા આવવા માંજા. આ વખતે વુલ્ફની રુવાંટી બયમાં ઊભી મધ ગધ. ધીમી ધૂંરારાટી કરી તે રીપની આનુમાં લપાવા લાગ્યો. રીપને પણ બધ લાગ્યો. તેને ફરી તે દિશામાં નજર ફેંકી. પીક ઉપર કંઈક ઉપાડવાથી કેમકે વાંકી વળી મએલી કાંઈ વિચિત્ર આકૃતિ મદામહેનતે આમળ કરાતી તેણે જોઈ

આથી રીપના અચંખાનો પાર રહ્યો નહિ. ખાવા નિર્જન સ્થાનમાં આ શું ! પણ પોતાનો કાંઈ પડોશી મદદની શોધમાં હશે એમ માની પોતાના સ્વભાવ મુજબ તરત ત્યાં જવા ઊપજો.

જેમ જેમ રીપ પાસે જતો ગયો તેમ પેલા અજબજા જનના દેખાવથી તેના આશ્ચર્યમાં નવા રંગો પુરાયા. તે માણસ વામનજી જેવો ટૂંકો, મોટી જૂખરી દાદીવાળો ને ધગડો હતો. તેને આંખે ચરીરે વાળ હતા. જૂનામાં જૂની ડચ ફેશનનો તેણે પોષાક પહેર્યો હતો. તેણે ખસે એક મોટું પીપ ઉપાડ્યું હતું. તેમાં છલો-છલ દારૂં ભર્યો હતો.

પેલાએ રીપને હાથથી ઈશારો કરી પોતાને મદદ કરવા કહ્યું. પહેલાં તો આ અજબજી વ્યક્તિને જોતાં રીપ ચમક્યો ને મૂંઝવણમાં પડ્યો. સંકલ્પી નજરે પગવાર જોઈ રહ્યો, પણ પછી તરત પોતાની નિત્યની ટેવ મુજબ પાસે જઈ તેને પીપ ઉપાડાવવામાં સહાય કરી. ને જને ઉપર ચડવા માંજા.

જેમ જેમ તેઓ આમળ જતાં ગયાં તેમ

તેમ રીપને દૂરથી વાદળના ગચ્છકાટ થતા હોય એવા અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. જણે તે પોતાને જવાનું હતું તે જાડી જાડી ખીણમાંથી કે જોમા તોલિંગ પહાડોમાંથી આવતા હોય તેમ લાગતું હતું.

આથી રીપ ક્ષણભર શોધ્યો; પણ આવું તો ધણી વાર પહાડોમાં જોયે જતાં મને છે એ માદ આવતાં પાછો આમળ ને આમળ ચાલ્યો.

ખીણ વટાવી તેઓ એક ગુફા આમળ આવી પહોંચ્યા. આ ગુફા ચોતરફથી સીધી પહાડોની કરાડોથી વોટાએલી હતી. વળી તેની કાર પરનાં કાંડોનાં પાંદડાં એવા ગીચોગીચ થઈ ગયાં હતાં કે માત્ર જુડું આકાશ ને ઝગઝગતી સંખ્યાના આછા ગુલાબી રંગો જ નજરે જોઈ શકાતા હતા !

આ આંખો વખત રીપ ને તેનો વિચિત્ર સાથી સ્તનમૂળ જ આસ્થા કર્યા હતા. જો કે રીપના મનમાં તો નવાઈના ઉભરા ઉપર ઉભરા આવતા હતા. તેના મનમાં સવાલ પડ્યો જાહેર કે આ દારૂના પીપને આમ જોયે પર્વત પર લઈ જવામાં શો આક્રમ્ય હશે ! પણ પેલા માણસનું નામ જોવું વિચિત્ર સ્વરૂપ ને આકૃતિ જોઈ કંઈ બોલાવું નહિ. ને કુતૂહલ દ્વારા મૂંઝો મૂંઝો પાછળ ચાલ્યો જતો.

પેલી ગુફામાં પ્રવેશતા જ રીપની અજબ-ખીનો પાર ન રહ્યો.

એક સપાટ જગ્યામાં કુંડાળું વળોને ફેટલાક વિચિત્ર લાગતા માણસો 'નાઈન-પીન્સ' ની રમત રમતાં હતાં. તેઓનો પહેરવેશ તદ્દન જૂનો ને કાંઈ પણ જાતના ધમા વગરનો હતો.

તેના મોઢાનો દેખાવ પણ સાવ વિચિત્ર હતો. એક જગ્યાને મોડું જગડું માધું હતું. ને મોટા ચહેરા હતાં, પણ આંખ જોઈ હોય તો ઝીણી કુકર જેવી ! ખીજના મોઢાની તો વાત જ શી કરવી ! એના ચહેરામાં માત્ર એકવું નાક જ હતું.

બધાને લાંબી દાઢી હતી. તે પશુ જુદા જુદા રંગની ને, જુદા જુદા આકારની. એ બધામાં એક જણ બધાનો સરદાર હોય તેવો લાગતો હતો.

તેણે જીંઘી જતનો ટોપો પહેર્યો હતો. તેમાં પીંછાં ખોસ્વાં હતાં રાતાં મોખાં ને જીંઘી એકીવાળા બૂટ પહેર્યાં હતાં. બૂટમાં શુશાબ બરાબર હતાં.

પણ અજાણ્યોને શિખરે તો રીપ ત્યારે જ પહેર્યો કે આ બધા રમતથી આનંદ પામતાં હતાં, પણ સૌનાં કાયાં ભેર્યાં હોય તો ભણે એરડિયું પીધું હોય એવા સોમિયાં કાંઈ ભેદભરી ચૂપકી તેઓ જાગતી રાખતાં. આવી દિવેલિયાં કાયાંવાળી આનંદમંડળી તો તેણે આને જ ભેદ! આવી પ્રલપ્તી શાંતિમાં માત્ર તેના ફડખડ ગમગતાં ઝોળાથી જ કંઈ પડતો, ઝોળાના ફડખડાટનો પડથો પડતોમાં માથું ઊઠતો તે પડખાની પરંપરા ભયંકર વાતાવરણ બંધ કરતી.

ભારે રીપ અને પેલો સાથીદાર તેઓની નજદીક આવી પહોંચ્યા ત્યારે રમનારાઓ એક-દમ થંભી ગયા. સહુ ન સમજાય એવી વિચિત્ર દૃષ્ટિથી પૂતળાની જેમ એકી દોરી રીપ સામે ભેંસે રવા.

રીપના હાંબ મગડી ગયા. તેનું હાથ ધર-થર કંપવા માંડ્યું. પોતે હમણાં જી પડશે એમ લાગ્યું.

પેલા સાથીદારે આણેલું પીપ એક બીજા જંગી પીપમાં ફસવી દીધું. તે રીપને પેલી વિચિત્ર મંડળીની તહેનાતમાં રહેવા આગા કરી.

અને એ વિચિત્ર મંડળીએ ખૂનખૂન્યા દારૂ પીધા. કાંસી કાંસીને દારૂ પીધો. અને પાછા પહેલાંની જેમ પોતાની રમત રમવામાં મગસૂલ થઈ ગયા!

ધીમે ધીમે રીપનાં બીક અને સંકાય જતાં

લાગ્યું કે હવે કાંઈ પોતાની તરફ ભેટું નથી લારે અત્યંત સ્વાદિષ્ટ લાગતા પેલા પીપમાંથી દારૂનો જરા સ્વાદ લેવાની પણ હિંમત કરી.

રીપ બિચારો સવારનો બૂખ્યો ને તરસ્યો હતો. ગળું સૂકાઈ જતું હતું. એટલે એક પ્યાલો પૂરો કરી બીજો ગટમટાવી ગયો. અને સ્વાદની તો કંઈ અવધિ ન હતી. આવી મીઠાશ તેને આખી જિંદગીમાં માણી ન હતી. તે તો પ્યાલા ઉપર પ્યાલા ચકાવતો જ ગયો.

છેવટે એટલો બધો દારૂ પિવાઈ ગયો કે તેની બધી ઈંદ્રિયો બહાર મારી ગઈ. માદારત ક્યાંય ચાલી ગઈ, ધીમે ધીમે લકમડિયાં ખાવા લાગ્યો. તેનું માથું ઘેનમાં ડોલવા માંડ્યું ને ધન કરતાંકે તે મીઠી ઊંઘમાં જીળી પડ્યો.

૩ :

ભારે રીપ જાગ્યો ત્યારે ન્યાયી તેણે પેલા વિચિત્ર માણસને પીપ ઊંચકીને જતો ભેંસે હતો તે ટેકરી ઉપર પોતાને સૂતેલો ભેંસે. તેણે આંખો ઝોળી.

તેજસ્વી સૂર્યનું અજવાળું પૃથ્વી ઉપર પથરાઈ ગયું હતું. પક્ષીઓ આમ તેમ ઊડતાં ઊડતાં ફરેલોલ કરતાં હતાં.

'હું અહીં આખી રાત તો નહિ સૂતો હોઉં.' રીપે વિચાર કરવા માંડ્યો. તે પોતે જીપમાં પડ્યો તે પહેલાંની બધી વસ્તુ માદ કરવા લાગ્યો.

'...હું' પેલો વિચિત્ર માણસ, જાંડી જાંડી બીજી, નાઈન પોન્સની રમત, દિવેલિયાં કાયાં; દારૂનું જંગી પીપ, બધું ધીમે ધીમે તેને સાંભરવા માંડ્યું.

'અરરર!' તેનાથી બોલાઈ ગયું, 'હવે હું કેમ પાસે છું' બહાનું કાઢીશ? આજ તો એના શુસ્સાનું બોપલર ફાટી જવાનું.'

પોતાની નાની બંદૂક શોધવા તેણે આસ-પાસ નજર દોરવાની પણ અજાણ્યો ને પોલિસ

કરેલી બંદૂકને બદલે જૂની કાટ ચડી ગયેલી બંદૂક તેની પાસે પડી હતી.

તેને ચંકા આવી કે નકકી પેલા લોકોએ તેને બનાવ્યો છે. અને દારૂ પાછ પોતાની સુદર બંદૂક ઉપાડી ગયા છે.

બુફને પથ પતો ન હતો. 'પથ એ તો કદાચ શિકારે ગયો હોય' રીપ મનમાં બળાવ્યો. ને બુફને બોલાવવા જે જાતની સિસોટી વગાડતો તે તેણે મોટેથી વગાડી. 'બુફ, બુફ' એમ તેના નામના અવાજે પથ ક્યાં! પથ કંઈ વળ્યું નહિ. માત્ર સામેની ટેકરીઓ-માંથી તેની સિસોટીના પડ્યા પડ્યા. પથ બુફની દશન થયાં નહિ.

તેણે પેલી વિચિત્ર મંડળીને મળવાનો નિશ્ચય કર્યો, કે જો તેઓ તેના કૂતરા ને નવી બંધૂક ઉપાડી ગયા હોય તો પાછી માગી ચકામ.

જો તો જોશો થવા ગયો તેવો જ તે દુઃખનો ચિત્કાર પાડી બેઠો. તેના સાધિ-સાધિ રહી ગયા હતા. 'આવી કંઈ બુધિમાં સુબુ આપણને માફ ન આવે' તે મનમાં બળાવ્યો.

રીપ આખરે મદામહેનતે જોશો થયો. ને પેલા પીપ લકષ્મીને જતા વિચિત્ર માણસને જોયો હતો ત્યાં જવા લાગ્યો. પથ તેની અજબખી વચ્ચે તે રસ્તો તો પુરાઈ ગયો હતો. એક નાનો ઝરા ત્યાં વહેતો હતો.

ખૂબ મહેનત પછી ગીચ ઝાડીમાંથી માર્ગ કરતો તે આગળ વધ્યો.

કેટલોક વખત પછી તે પેલી ગુફાવાળા રસ્તા પાસે આવી પહોંચ્યો.

પથ અહીં તો કાંઈ પહાડોની કરાડોમાંથી રસ્તો થયો નહિ. કાળમીઠ પથરાની અનેક દીવાલ રસ્તો રાખી બેઠી હતી. તેના પર થઈને અત્યારે જલધારા પડે જતી હતી.

રીપે અહીં જોશો જોશ અસહાય દશમાં બુફને બોલાવવા સિસોટી વગાડી. ને તેના

નામના બધા સાદ પાડ્યા. તેના અવાજને જવાબ આપતા હોય તેમ કરાડો પર ખેંચ્યા કાગડાના ટોળાએ કાંકા કરી બુંદરાણ મચાવ્યું. સીધી જોડી કરાડો જાણે દાંત કાઢીને રીપને કહેતી હતી: 'લેતો જા બચ્ચા રીપ, લેતો જા હું તો.'

હવે શું કરવું? ધીમે ધીમે પ્રાતઃકાળ પૂરો થયો. સૂર્ય આકાશમાં જાણે ને જાણે ચડતો હતો.

ગિચારે રીપ નાસ્તા વગરનો અધમૂયો થઈ ગયો હતો. પેટમાં મહાક્યાં બોલતાં હતાં. અધૂરામાં પૂરું તેના બંધૂક અને બુફ શૂન થયાં. ને માથે કંઈયા ડેમરાન વીંકલની ખીક તો ગાજતી જ હતી.

પથ કંઈ આમ ને આમ પહાડમાં જોડું મરી જવાશે? રીપે માથું ધુણાવ્યું. કાટ ખાઈ ગયેલી બંધૂક અને નાખી દુઃખ અને ચિંતા બધાં હાથે ધરતો રસ્તો લીધો.

જ્યારે તેણે પોતાના મામના પાદરમાં પગ દીધો ત્યારે તેને કેટલાયે માણસો સામે મળ્યાં; પથ કાંઈ તેને જાળખે નહિ કે કાંઈને તે જાળખે નહિ. આ શું! આથી તો તેની નવાઈ-નો પાર ન રહ્યો. કારણ તે તો મામના એકેએક જણને-જાળકથી તે વૃદ્ધ-સૌને જાળખતો હતો.

વળી ખીલું એ કે જો પોતે પહેરતો હતો એ પહેરવેશ કરતાં આ બધાનો પહેરવેશ પથ સાવ જુદી રીતનો હતો.

રીપ આશ્ચર્યથી આ બધું જોઈ રહેતા. મામના માણસો પથ એટલા જ આશ્ચર્યથી રીપને જોઈ રહેતા. અને કુતૂહલમાં પોતાની દાદીએ હાથ ફેરવતા.

મામના સૌ લોકો જ્યારે આ પ્રમાણે કરવા લાગ્યા ત્યારે અચાનક રીપથી પથ પોતાનો હાથ દાદી ઉપર મુકાઈ ગયો. ત્યારે તો એના આશ્ચર્યની અવધિ જ ન રહી. તેની દાદી એક કૂટ વધી ગઈ હતી. આ શો

અમરકાર !

હવે તો રીપ તદ્દન ગામની અંદર આવી પહોંચ્યો. અગત્યના હોકરાઓનું એક ટોળું તેની પાછળ હોયું હતું. કિંમિયારી કરતું હતું તે તેની બુખરી દાદી તરફ સૌ આંખો ચીંધતા હતાં. ફૂતરાઓ (જેમાંથી એકએને તે ઝોળખતો ન હતો) પણ તેની સામે બમવા લાગ્યાં.

‘આ તો આખું ગામ જ ફરી ગયું: ‘રીપ ખમકયો. તેની આંખો આધાની જેમ, બધે ફરતી હતી ને કંઈક શોધતી હતી.

ગામ ખૂબ મોટું ને વસ્તીમાં વધી ગયું હતું. પહેલાં કદી તેણે જ્યાં ન હતો એવાં મકાનોની દાર પર દાર હતી. ને પોતાના ખૂબ બધીમાં જૂંપડાઓનું તો નામનિશાન નહતું.

બારણે બારણે અગત્યના નામ ! બારીએ બારીએ અગત્યના માણસ ! દરેક દરેક વસ્તુ અગત્યની હતી.

હવે તેના મનમાં સખર ચાંકા પેડી; આ શું થયું ! મારી પર અને આ ગામ પર કોઈએ જાદુ તો નહિ કર્યું હોય ને ! એક વાત તો સાચ સાચી છે કે આ જ તેનું જ ગામ છે. અને એક દિવસ પહેલાં જ ઊંડાયું હતું.

આ કેટલીયે પૂર્વેનો અગત્યનો જીજ્ઞાસુ આ હાસન નદી મંજુલ અવાજ કરતી વધી રહી છે. પેલી દરેક ટેકરી ને ખીણ હતી તેની તે જ છે. ત્યારે આ બધું અગત્યનું કેમ ?

નિચારા રીપને મૂંઝવણ મળે. ‘પેલા દાડ્ડાએ જ મારા ભેળને ચસકાવી મૂક્યું છે.’ કહી તેણે નિસારો મૂક્યો.

કેટલીયે મુરીયાત પડી ત્યારે રીપને પોતાના ઘરનો રસ્તો જાણો. થીમે થીમે શ્વાસ લેતો ‘હમણાં ડેમ વાન વીકલ્ડ તીખા અવાજે પોતાના પર વૂટી પડશે’ એવી બીકથી ધૂનતો ધૂનતો રીપ ચૂપકાથી પોતાના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો.

તેણે જોયું તો ઘર સાચ પડી ગયું હતું. અપરાધ ઠેકાણું ન હતું. બારીઓ પડું પડું થતી અટકી હતી. બારણાં કડીમાંથી બહાર નીકળી ગયાં હતાં. મળીને વાંકે છવતો-વુસ્ક જેવો લાગતો-એક ફૂતરા ત્યાં આંટા દેતો હતો.

રીપે તેને ‘વુસ્ક વુસ્ક’ કહી સાદ પાઘા પણ ફૂતરા ધીરુ ધૂરકયો ને પોતાના દાંત બતાવી ચાલતો થયો. ‘મારા પોતાનો ફૂતરા મ મને મૂલી ગયો છે’ રીપને બહુ ખેદ થયો.

તે ઘરમાં દાખલ થયો.

પહેલાં તો ડેમ આ ઘરને ચીવટપૂર્વક રચ-રચ ને સમજ શકતી; પણ આજ તે તદ્દન ઉડેલ, ખાલી ને નધશિયાણું હોય એમ લાગતું હતું.

ઘર તદ્દન ખાલી છે એમ અગર પડતાં પોતાની પત્ની તરફના કપડાની બીક ઝોણી મળે. તો જ તેણે ડેમને અને ઊંડારને તાણીધી સાદ પાઘો.

થોડી વાર તેનો અવાજ જોરદારમાં ગાજી ઊઠ્યો. ફરી પૂર્વવત્ સમસામ શાન્તિ મસરી.

કોઈને જવાબ આવ્યો નહિ. હવે ક્યાં જાયું ? વિચાર કરતાં તેને પેલી હોટલ સાંભરી. તે ત્યાં હોયો.

પણ એ હોટલ પણ ક્યાં જૂન થઈ ગઈ હતી. તેને ખદલ લાકડાતું મુંઝર ને મોઢક મકાન ખડું જાયું હતું. તેના બારણાં પર મોટા અક્ષરે ‘UNION HOTEL’ by Jonathen Dolittle (જોનાથન ડોલિટ્-લની ‘યુનિયન હોટલ’) એમ લખ્યું હતું.

પાસે જે હાલવાણું વચ્ચે હતું તેને બદલે ત્યાં માત્ર એક ચાંકતો હતો. તેના પર ધળ લટકતી હતી.

નિચાની ઉપરથી રીપ કીંજ જોયો/તો રહું-બડો ચહેરા ઝોળખી ગયો. પણ આ એ કેટલો બદલાઈ ગયો હતો ! રાતા કાંઠે બદલે બૂરો ફાટ-જાબડાંને બદલે તલવાર ને મસ્તક પર જરા વીંધી રહેલો ટોપો ! તીમે General

Washington જનરલ વોશિંગ્ટન' એમ મોટા અક્ષરે વંચાતું હતું.

લાખી ખૂખરી ફાટી, કાઠ ખાધેલી બંદૂક, વિભિન્ન પહેરવેશ આવે રીપને દેખાવ. તેમાં વળી તેની આસપાસ ભેયું થએલું બાધડી-છાકરાઓનું નવરું ટોળું—આ બધું ભેઈ ઢોઢ-લના માથાસેનું રીપ તરફ ધ્યાન એંચાયું. કાંઈ નવા પ્રાણીને ભુજે તેમ સૌ એને ભેઈ રહ્યા!

ભારે રીપ કુંભકરણ નિદામાં હતો ત્યારે અમેરિકાની સ્વતંત્રતા માટેની લડાઈ યદ્દ હતી. અભારના પોલિસ અમલદારોએ રીપને તે લડાઈને લગતા સવાસો કર્યા; પણ આ બધું 'ભેંચ પાસે ભાગવત' જેવું હતું. રીપ બિચારો આમાં શું સમજે! કેવળે અમલદારોએ નક્કી કર્યું કે આ કોઈ જયોજના પહોંતો લાગે છે. માટે તેને તાણે કરવો ભેઈએ. એ પ્રમાણે તેઓ વિચાર કરતા હતા. ત્યાં તો રીપ નિરાશામાં હરુણતાથી બોલી ઊઠ્યો: 'ભાઈ અડો કોઈ રીપવાન વીંકલને ઓળખે છે કે નહિ?'

'કોણ! રીપવાન વીંકલ!!' એક સાથે ત્રણચાર જણ ટોળામાંથી બોલી ઊઠ્યા. 'જરૂર, જરૂર, ભે પછે યારને અઢેલીને ઊભે.'

રીપે જોયું તો અસલ પોતાના જેવો જ એક માણસ ઊભો હતો. પોતે ભુવાન હતો ત્યારે આના જ જેવો હતો. આજ આમૃતિ:

હવે રીપ બરાબરનો અજાણ ઊઠ્યો. હવે તેને પોતાને વિષે જ સંદેહ પડવા માંડ્યો. કે પોતે રીપવાન વીંકલ જ છે કે કોઈ બીજો!

એ જ વખતે એક ટોપાવાળો માણસ આવ્યો. તેના નામ કાગ સંબધી હકીકત પૂછવા માંડ્યો.

'રામ ભલે' રીપે કહ્યું: 'હું પોતે જ હું નથી. નક્કી કોઈ મારામાં પેસી ગયું છે. કાલ રાત લગી હું 'હું' હતો. પણ હું પડાક પર ગયો, બર ઊંધમાં પડ્યો ને તેઓ મારી બંદી બદલાવી ગયા અને બધું બદલાવી ગયા.

આખો મને જ બદલાવી નાખ્યો. મારું નામ શું: ને હું કોણ છું એની મને કશી ગતામત નથી.'

:૪:

હવે આભુબાભુ ઊભેલાં એકબીજા પ્રત્યે જોવા લાગ્યા.

કેકે માથું ધુણાવ્યું તો કેકે ટીખળી વળી અર્ધસૂચક દૃષ્ટિ આંખનાં મીચકારા મારવા લાગ્યા. તો કેકે વળી વિચારમાં પડી ગયા હોય એમ કપાળે આંગળી મૂકવા લાગ્યા. બીજા એકબેકના કાનમાં મેંઘાલી વાત કરવા માંડ્યા કે ભાઈ બંદીથી સાચવજો હો, આત્મા બુદિયા પાસે છે. કંઈક તોફાન ન કરી ખેસે!

આ જ વેળા એક યુવાન ને ખૂબસૂરત યુવતિ ટોળાની વચ્ચેથી ધક્કામારી પેલા ફાટી-વાળાને જોવા મળ કરી રહી હતી.

બાઈના દાઢમાં નાનકડું બાળક હતું. તે આ ડોસાનું વિભિન્ન ને મિદામણું મોઢું ભેઈ બીધું ને રડવા માંડ્યું.

'અરે રીપ, નાના રીપ, તું શમાં ડોસો તને કંઈ નહિ કરે!' તેની મા ડોસારાને જાનો રાખવા બોલી.

બાળકનું નામ, માતાનું મુખ, તેનો સ્વર વગેરે ભેઈ રીપવાન વીંકલની સ્મૃતિ તાજ થવા માંડી.

'બાઈ, તારું નામ શું? એણે પેલી યુવતીને પૂછ્યું.

'લુડિબથ ગાર્ડિનર' બાઈએ જવાબ દીધો.

'ને તારા બાપનું?' રીપે બિચાસાથી પૂછ્યું.

'અરે! બિચારા' કહીને બાઈએ નિસાસો મૂક્યો; 'એ તો' ૨૦ વર્ષ ઉપર પરમાંથી બંદી લઈ માથા મળેલ. તે આજ સુધી તેની કોઈ બાતમી નથી. એનો કુતરા એકઠો પાછો કંઈકો એનું શું થયું એ કોઈ કહેતું

નથી. એનું નામ રીપવાન વીંકલ...હું તો એ વખતે સાવ નાની !'

રીપને લાગ્યું કે હવે પૂટતા અંકારા સંધાર્તા બધા છે.

'તારી મા ક્યાં છે ? થોથરાતી છમે તેણે પૂછ્યું.'

'એ મ બિચારી થોડા વખત પર ગજૂરી ગઈ.'

હવે રીપ ધીરજ રાખી શક્યો નહિ. તેનું હૃદય પ્રેમથી ભરાઈ આવ્યું.

'હું જ તારો પિતા રીપવાન વીંકલ છું. તે દિવસે જીવાન રીપ આજે મરડો થઈ ગયો છું. તું કાંઈ રીપને નથી ઝોળખતી ?' કહીને મરડો ગઈ કંઈ પોતાની પૂત્રીને રીપ બાંધી પડ્યો.

બધા આશ્ચર્યમાં મરડાવ થઈ ગયાં. આખું વાતાવરણ સુમસામ થઈ ગયું.

તે જ પળે એક જાનરિત થઈ ગયેલી મરડીખખ ડોશી લાકડીને ટેક ટેક ત્યાં આવી ચડી. તેણે કપાળ પર હાથ મુકી આંખને ઝાબી કરી ધારી ધારીને નોંધું ને બેઠી બેઠી :

'સાવ સાચું ભાઈ, આ જ રીપવાન વીંકલ છે.' પછી તેણે રીપને કહ્યું; 'ચાલ ભાઈ રીપ, મારા જૂના પડોશી ચાલ. આ વીંકલ વરસથી ઘું તે ક્યાં હતો ?'

રીપે ત્યાં ને ત્યાં ટૂંકમાં પોતાની બધી હકીકત કહી સંભળાવી કે આ વીંકલ વરસ તો મારે એક રાતમાં પીત્યાં.

આ સાંભળી બધા પાડોશીઓ નવાઈમાં બાધાની જેમ નોંધ રવા. કેટલાક ટીખળીઓ મરડીમાં એક બીજા સાથે મીચકારા મારવા મંડાયા કે 'સાંભળજો આ દસમી અનુબંધી !

પ્રેમરે સૌએ નકામી કયું' કે આપણે પીટરનો અભિપ્રાય લઈએ.

પીટર સામેથી ધીમે ધીમે ચાલ્યો આવતો હતો. પીટર આ ગામનો સૌથી જૂનામાં જૂનો રહેવાસી હતો.

તેણે તરત રીપને સત્કાર્યો ને રીપની વાતને ટેકા આપી ને કહ્યું; કે તેના પૂર્વજો પણ આ જ વાત કહેતા કે કેટકરીલ પર્વતોની અંદર આના વિચિત્ર છવો વસે છે. અને તેના પોતાના બાપે જ તેને પર્વતની શૂઝામાં કચડેસમ 'નાઈનપીન્સ' રમતાં દીડેલ. ને ઉનાળાની બપોરે વાલોના ગડગડાટ પણ સાંભળેલ.

આવી વાતમાં હવે વધુ 'મીકુંમરસું' શું બમરાવવું ?

ધીમે ધીમે સૌ પોતપોતાના બીજા કામ તરફ વળવા લાગ્યા.

રીપને તેની કીકરી પોતાને ઘેર લઈ ગઈ. તેને સુંદર મકાન હતું. તેનો પતિ આનંદી એકુ હતો. રીપ તરત તેને ઝોળખી ગયો કે નાનો હતો ત્યારે મારે ખોસા ખૂંદનારા છાંચાઓમાં આ પણ હતો !

અસલ રીપની જ પ્રતિ છત્રી જેવો રીપનો છાકરો આઠને એઠેલીને બેસો હતો. તેને બેતરમાં કામ કરવા રાખ્યો હતો; પણ એ તો 'બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા' જેવી રીપવાન વીંકલ તેવે જ તેનો છાકરો. તેને પણ પોતાના કામ સિવાય બીજું બધું જ કરવું મનડું.

રીપે પોતાની જૂની ટેવ ને રીતઘાત ફરી કર કરી દીધી. પહેલાંની જેમ તે બાગીકા સાથે હતો ગયો.

પરે કંઈ કામ ન હોવાથી ફરી તે પેલી હોટલના બાંકડે આવીને બેસવા લાગ્યો. ગામના 'કાકા' તરીકે સહુ તેને માન આપવા લાગ્યું.

તેની હાંખી જીમ દરમિયાન બની ગયેલ બનાવનું થણું તેની પાસે રસિક વધુન કરતા; પણ રીપને આવી વાતો સાથે કંઈ લેવા દેવા નહતી.

એક ક્ષીના રાજ તળે તેને માથે કેવી કેવી રીતી હતી તેનો જ તેને ખ્યાલ હતો. જીવમી રાજ્યનો આ એક જ પ્રકાર તેણે આખ્યો હતો.

[અનુસંધાન ચાન રા મે

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો છાટાલાલ મા. કામદાર

મંત્રનો પ્રભાવ

તમાગમથી કેટલા મંત્રમાં માનતા હશે તેની મને જાણ નથી. આ આધુનિક વિજ્ઞાનના જમાનામાં જતરમંત્રનું નામ સાંભળીને જ કેટલાકને હસવું આવશે. મનુષ્યસ્વભાવ જ એવો છે કે પોતાની સગી આંખે જોયા સિવાય કંઈ વસ્તુને તે માની લેવા તૈયાર નથી. પરંતુ જે કુટુંબનો ખરો પ્રતિદાસ હું જણાવું છું તે તમને નિઃશંકપણે જાવા અમાત્યની પ્રભાવના અસ્તિત્વની ખાતરી કરી આપશે તેની સત્તા માટે મારા પિતાએ તે નજરાનજર જોયું હતું.

x

કાંછવરમની નજીકમાં તિરુમલપુર નામનું નાનું ગામ છે. વીસ વર્ષો પહેલાં લા શોધક લોકોની વસ્તી હતી. ગામના બધા રહેવાસીઓ એક જ યાત્રિના હતા. અને દરેક કુટુંબનો પ્રુષ્ઠકર્મ્ય એકલા બીજા સ્વરૂપમાં મંત્રો જાણતો હતો. તેમાંના ધણીખરા તો મેલી નિવામાં પારંગત હતા. અને તેઓ સાશ તેમ જ નરસા હેતુઓ માટે તેના અનિવાર્ય પણે ઉચિત પણ કરતા હતા. વસ્તુતઃ લોકોનું એવું કહેવું છે કે મંત્રતંત્રની ઉત્પત્તિ તે જ ગામમાંથી થઈ છે. તે ગામમાં દર બાર વર્ષે એક વખત મંદિરનો મહોત્સવ થતો હતો ત્યારે અસંખ્ય લોકો ત્યાં આવતા હતા. આ મહોત્સવ દશ દિવસ સુધી ચાલતો હતો. આ પ્રસંગે તે ગામના લોકો જનતાને પોતાના મંત્રતંત્રના પ્રયોગો જતાવતા અને જોનાર આશ્ચર્ય તથા લચ્છી તે જોઈ રહેતા.

તે નિરૂમલપુર ગામમાં થઈ નામનો એક માણસ રહેતો હતો. તે મંત્રતંત્રમાં પારંગત હતો. બાર વર્ષ સુધી એક કુટુંબને જે અકસ્મિક પ્રાત્નનાઓ ભોગવતી પડી હતી તેને માટે તે

જવાબદાર હતો. તે કુટુંબ ખૂબ શીમત હતું અને અમારું દુનું સમું થતું હતું. તે કુટુંબ અને થડી વચ્ચે તારાર થઈ અને તે કુટુંબ પર વેર લેવાને તથા તેનો નાશ કરવાને થડી તરફની રાહ જોઈ રહી હતો.

તરત જ તેને અનુકૂળ તક પણ મળી ગઈ. તે કુટુંબમાં એક લગ્ન નક્કી થયું હતું. લગ્નની વિધિ મનીગંડા મુદાલી શેરીમાં થવાની હતી. આખી શેરી તથા સામા ધરને ઢાંકી દે તેવો એક મોટો મંડપ જામો કરવામાં આવ્યો હતો. કુટુંબ વચ્ચે અલખનાવ હોવા છતાં થડીને પણ ઔપચારિક આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. લગ્નની નીજ રાત્રે મંડપની બધી જ બતીઓ અચાનક ફટી ગઈ અને જાણે જાદુ થી નીચે પડી ગઈ હોય એમ લાગ્યું. મારા પિતા સહિત ત્યાં હાજર રહેલ દરેક વ્યક્તિ, ચકિત થઈ ગઈ. પરંતુ આથી જે અબવરથ થઈ તેમાં લોકોએ તેના પર મંદિર ખ્યાન આપ્યું નહિ અને તરત જ નવી બતીઓ લાવવામાં આવી. બીજી સવારે જ્યારે કન્યા કપાટમાં કંઈ શોધી રહી હતી ત્યારે વાળવાળા નાનકડા પીળા પડીકા પર તેનો હાથ પડ્યો. તેનો સ્પર્શ થતાં જ મંત્રનો પ્રભાવ સર થયો અને ત્યારથી જ તેના પરની આક્રાંતનો આરંભ થયો.

x

તે કુટુંબમાં જે અદ્ભુત અને વિચિત્ર બનાવો બન્યા તે બધાનું હું વર્ણન કરી ચકતો નથી. હું તો માત્ર જે અસાધારણ બનાવો બન્યા છે તેનું જ વર્ણન કરીશ. કુટુંબને ખૂબ મુશ્કેલીનો અનુભવ થવા લાગ્યો. દરરોજ તેઓ કાંઈ અદરશ આકારને ધરમાં ચાલતાં સાંભળતા. લગ્ન પછી એક દિવસે કન્યાનું મોહું અચાનક બધે થઈ ગયું અને કન્યા તે ઉધારી સ્ત્રી

નહિ. યદીની સહાઈ લેવામાં આવી પણ તેણે
સુખ્યાઈથી ઉઠાવ જવાખ આપ્યો. પરંતુ કન્યા
માટે તેના હૃદયમાં લાગણી હતી. અને તેથી
તેણે એક ઠાગડો પકડીને તેનું મોઢું મંત્રજળ
વડે ખંધ કર્યું. જેથી કન્યાનું મોઢું ખુલ્લી
ગયું. એક દિવસ ધરમાંથી રૂપાનાં વાસણો
અચાનક અદૃશ્ય થઈ ગયાં અને મંત્રના
પ્રભાવ હેઠળ આવેલ કન્યાએ જણાવ્યું કે
વાસણો રૂવામાં પડ્યા છે. તારાઓને ઘેરા-
વવામાં આવ્યા અને કન્યાના કહેવા મુજબ
વાસણો રૂવાના તળિયેથી મળી પધુ આવ્યા.
કોઈ વાર કન્યાનાં ધરેણાં અચાનક અદૃશ્ય થઈ
જતાં અને તેટલા જ અચાનક કોઈ વિચિત્ર
સ્થળેથી મળી પધુ આવતાં. વસ્તુસ્થિતિ આમ
એટલી દહે પહોંચી કે એક દિવસ તેના ગળામાં
'ચલી' (સૌભાગ્યચન્દ્ર) રેખાનું નાંક. તેના
માખાને સત્તર નવી દોરી ખાંધી ખીજું ચંદી
ગળામાં નાંખ્યું પણ પેઠું જુનું રચાય રેખાનું નહિ.

×

આમ અકસ્માત્કારમાં દિવસો વીતવા લાગ્યા,
દરરોજ, દિવસ અને રાત, કુટુંબ પર કંઈને
કંઈ આકૃત આવતી હતી. કુટુંબના મુખીએ
પણા જાદુગરો તથા તાંત્રિકોની સહાઈ લીધી
પણ કંઈ વળ્યું નહિ. તેણે ગંદાખારથી વધારે
હોશિયાર જાદુગરોને તેડાવ્યા પરંતુ તેઓએ પણ
કંઈ પણ કરી શકવાની અશક્તિ જાહેર કરી.
આમ બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. આખરે
એક મૂંઝો માણસ અચાનક ત્યાં આવી ચડ્યો.
તેણે યુનેગારને શોધવાની તથા તેના પ્રભાવને
નાશ કરવાની હામ લીધી. તે એક જાણુને સાથે
લઈને, મધરાતે કંઈક મત્રો લખવાને પેરણુરના
સ્થાને જવા ઊપડ્યો. કમનસીબે તેનો સાથી
ગભરાઈ ગયો અને તે સૂચના મુજબ અમલ કરી
શક્યો નહિ તેથી તેઓ બન્ને ભોંપપર નીચે પડી
લોહીનું ઊલટીઓ કરવા લાગ્યા. જાન આવતાં
તેઓ પોતાના સાહસમાં નિરાશ થઈને પાછા
આવ્યા. પરંતુ તેઓ આ કાળા કામના કરના-
રને શોધી શક્યા હતા. ત્યારે જ અમને ખબર

પડી કે આ બધું કરનાર ચડી જ હતો. પરંતુ
પેલા મૂંઝો માણસે મંત્રોની અસર દૂર કરવાની
નાખાડી કેમકે તે એકવાર પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ
ગયો હતો. પેલા કુટુંબે તે શ્રુતિનું ધર છોડી
દીધું અને ચીંગલપુર પરગણામાં અલંકુરગામમાં
રહેવા ગયા. ત્યાં પણ મંત્રની અસર આવુ
રહી અને તેમને અશ્વપ્ત રીતે મુશ્કેલીઓ
પડવા લાગી. આખરે બાર વર્ષે તેનો અંત
આવ્યો ત્યારે કુટુંબ ત્રીજ તથા દુઃખી દુઃખી
થઈ ગયું હતું.

રીપવાન વીંકલ (સાંધવ પાન ૧૬ થી)

પણ દહે તે ઉપના રાજ્યનો સુખ ભર્યો અંત
આવ્યો હતો. એટલે અત્યારે રીપને કાઠના
ખાપની સાડીનાર ન હતી. ઉપનાન વીંકલના
ગાસ ને ખીક વિના અત્યારે તે જ્યાં જતું હોય
ત્યાં જઈ શકતો.

મી. હાલિટલની હોટલમાં જે જે અનુભવો
શખ્સ આવે તે સૌને રીપ પોતાની વાત કહી
સંજાણવતો. અને આમ હોટલની આ પીતાં
વધારાનું મફતનું મનરંજન સૌ માણતા.

તેટલાકે તો 'બાર હાથનું ચીઠાડું' ને
તેર હાથનું ખી' જેવી વાત કહી આને ઉઠા-
વતાં ને કહેતાં કે રીપહાલનું મજા કેમકે નથી
લાગતું. ને કે ખીજા રીપના જેવા ખુલિયા
લોકોને તો આ વાતમાં સોએ સો ટકા
વિશ્વાસ હતો.

આ પછી કોઈએ કોઈ દિવસ કેટલોક
પરંતોમાંથી વાદળના ચક્રમાટ સંકલ્પ્યા નથી.

અત્યારે પણ કંઈક આ પામેલા પતિઓને
જાતની મોકાણથી જીવન બાર રૂપ લાગે છે
ત્યારે મોલી જોડે છે: 'જાઈ આ કરતાં તો
અમને જ રીપવાનને મળ્યો એવા કારણે એક
થુંડો મળી જાય તો કેવું સાડું !'

પણ એમ કંઈ સૌને શેડું મળે ?

ઇશ્વર અને સોની

ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં ન માનનાર આપણા અધઃગ્રસ્ત આધુનિક યુવાનોને એવી ટેવ પડી છે કે અદ્ભુત દિવ્યતાની બધી સાચી વાતોને હસી કાઢવી અને તેને લેખક કવિઓ તથા વહેમી લેખિકાની કલ્પના ગણવી. તેઓ તેને અનિવાર્ય રીતે ન માની શકાય તેવી ગણે છે. તેમના વિષે સત્ય શોધવાની તેઓ બાગ્યે જ દરકાર લે છે.

જેઓ આવી વાતોમાં માનતા ન હોય તેઓએ ચેટીનાડમાં પલ્લાડુર નજીક સોલપંદ નરનું મંદિર જવું જોઈએ અને ત્યાં એક સોનીએ લખી આપેલ 'પ્રેમીસરી નોટ' જોવી જોઈએ. પલ્લાડુર નજીક રહેતા લોકો ચોક્કસપણે માને છે કે આવી પ્રમાણભૂત વાતના સત્ય વિષે શંકા લાવવી તે દેવની નિંદા કરવા બરાબર છે.

×

ઇશ્વર માટે આજુબજુ કરવા આપેલ સોના-માંથી સોનીએ ચોકડુંક સોનું ટેવ મુજબ ચોકડુંક હતું. અને માનો યા ન માનો, પણ જેવો તેણે ખડેલાં આજુબજુ સોંપીને મંદિરના બારણામાંથી આગળ પગ મૂક્યો કે એક સપ્તે તેની પાછળ પડ્યો! બમથી બ્લાકુજ બનેલો પેલો સોની બની તેટલી ઝડપે દોડવા લાગ્યો.

સપ્તે પણ, સોની જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેની પાછળ ગયો પણ તેના છવ લેવાનો તેણે પત્ત નહોતો. 'પછી સપ્તે તેની સાથેસાથ થઈ જતાં, તેની સામી દિશામાં તેની પાછળ પડ્યો એટલે સોનીને મંદિર તરફ દોડવું પડ્યું! જે ધ્રુવે તે મંદિરમાં પહોંચ્યો કે તરત જ સપ્તે અદસ્ત થઈ ગયો. ત્યારે સોનીને સમજાયું કે જે ઇશ્વરને તેણે છેતર્યા હતા તેણે જ સપ્તેને મોકલ્યો લાગે છે. તેણે મંદિર અધિકારીઓ સમક્ષ પેટ છૂટી વાત કરી દીધી. તેણે માત્ર ચોરેલ સોનું પાછું આપ્યું એટલું જ નહિ પરંતુ ડંક આપવાનું પણ કબૂલ કર્યું અને સારી એવી રકમની

એક ઓમીસરી નોટ શેઠક નાણું ન હોવાથી બધી આપી. હાલથી વાતની સત્યતાની શંકા હોય તેણે મંદિરના અધિકારીઓ પાસે તે વિષે તપાસ કરવી.

એ વાતને અંતે તે જ દેવ સંબંધી અને બીજી તેટલી જ ખરી વાત યાદ આવે છે. ચેટીનાડમાં એક શ્રીમંત કુટુંબમાં એક રસોયો હતો. આ રસોયો છેલ્લાં દશગાર વર્ષથી કુટુંબની નોકરીમાં હતો. તે નિમકદલાલ હતો અને તેના માલિકની બરાબર સેવા બજાવતો હતો. કુટુંબનાં બધાં માણસોની તેના પર મહેરગાની ને લાગણી હતી. તેથી દરેક વ્યક્તિની અને કુટુંબની બધી ખાનગી તે વાતો બજાવતો હતો.

એક વખત શેઠાણી માદીમાં ખેસીને સોલ-પંદર મંદિરે જતા હતા. પેલો રસોયો જ માડું દાંડી લઈ જતો હતો. જ્યારે તેઓ જંગલમાં ગયો રસ્તે પહોંચ્યા ત્યારે રસોયાએ હમેશનો માઠા માથે ધોડીને બળાવ્યો રસ્તો લીધો. આ નવો રસ્તો લેવાનું શેઠાણીએ તેને કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે 'આ રસ્તો ટુંકો છે' બણી વાર ટુંકો રસ્તો ખોટો રસ્તો હોય છે. પણ શેઠાણીએ માન્યું કે રસોયો ટુંકો રસ્તાથી માદીતગાર હશે' અને તેથી તેને તેના કુટુંબના માદીની જરા પણ શંકા આવી નહિ.

જ્યારે તેઓ હમેશના રસ્તાથી ગયો માઈલ દૂર પહોંચ્યા અને રસોયાએ જ્યારે તેને બધાં ધરણાં ઊતારી દેવાનું કહ્યું ત્યારે તેના શ્વાસ થઈ ગયો. પહેલાં તો પોતે જે સાંજભર્યું તે સાચું હોવાનું તે માની શકી નહિ. છેલ્લાં દશગાર વર્ષથી જે રસોયો સંપૂર્ણ પ્રમાણિક તથા વફાદાર હતો તે હવે તેને આમ અધેર જંગલ વચ્ચે ધરણાં સાંપી દેવાનું કહે તે વાત જ તેના મનથી અકલ્પ્ય હતી. તે ખૂબ ગભરાઈ ગયો. ધરણાં સાંપી દેવા સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો ન હોવાનું તેને લાગતાં તેણે તેને બધાં ધરણાં સાંપી દીધાં. પેલો રસોયો ધરણાંની શેઠાણી પાસે પડેલા ટુવાલમાં બાંધીને તે વિચાર

કરવા લાગ્યો કે પોલીસથી હું કેમ ગુપ્ત રહું
અને આ ઘરેણાં કઈ સરસ રીતે પથાણું ? તેને
લાગ્યું કે શીશ્વરીને જીવતી જવા દેવાનું કાર્ય
મૂખાંધ બધું છે.

x

શેઠાણીને તેના દુષ્ટ વિચારની અધ આત્મા
તેણે પોતાને જીવતી રાખવાની વિનંતિ કરી
તથા તેને પોલીસને ન સોંપી દેવાનું વચન પણ
આપ્યું. પરંતુ તેની વિનંતિ પર તેણે કશું બે
ધ્યાન આપ્યું નહિ.

પકડાયા સિવાય રોકાણીને કૃપા રીતે માની નાખવી તેનો તે હૃદયહીન દુષ્ટને કાર્ષ રસેલો મળી આવ્યો નહિ. તેને ગળાકાંસો આપવા તેની પાસે દોરકું પથ્થુ ન હોવાનું કે ગળું કાપવા કે પેટમાં ઘીચવા માટે આકુ પથ્થુ ન હોવાનું ત્યાં તેને એક નવીન કલ્પના આવી. શરમહીન યધને તે દુષ્ટે તેનાં કપડાં કાઢી નાખવાનો ટ્રોટેયી હુકમ આપ્યો. તેનો વિચાર તેણે પહેરેલ સાડી વડે તેને ગળાકાંસો આપવાનો હતો. રોકાણી તો ગભરાઈ ગયા. દિલગીરી કાર્ષી ચઢેરે આંખો નીચી દાળીને તે તો તેની આગા માન્યા સિવાય બીજી રહી. રસોવાન એ પરાણે સાડી ખેંચી લીધી. પછી તે ઝાક પર ચડ્યો. બે નિર્દોષ મૂંગા પ્રાણીઓ-ગજોડા વાજાળતા હતા તે આ સપથળું જાણે યન્ય

दृष्टिमा न्नेछ रक्षा हुता ते सिवाय शैकाषीनि
मङ्गल छरे तेजु त्यो डाई न्होपुः पयु त्या तेने
छिधर तो हतो नः अत्यंत निराशामा ते आर्धना
करी रही हुता के सोलपुः देव, भारी मङ्गल धाने।

x

અને રસોયો નીચે જિતરવા માટે જાણના
યક પર પગ મૂકતો હતો. બરાબર તે જ સમયે
એક સર્પ જાડની ટોચેથી નીચે જિતરતો હતો.
તેણે હવામાં પોતાની ફેજ ઊંચી કરી રસોવાના
ખભા પર ઉપરાઉપરી ત્રણ વખત ઝાપઘર દંડ
દીધા. રસોયો તરત જ મૃત્યુ પામી નીચે પડ્યો.

શેઠાણીનો આનંદ દર્શાવવા મટે સખે
પૂરતા નથી. માઝામાં પાયરેક ગુણપાત્રને તેણે
ઝાપથી શરીર પર વીંટળી લીધું. સર્પ નીચે
આવીને દુવાલમાં બાંધેલ દાગીના પાસે ગુંચળું
વળીને પકી રહ્યો. શેઠાણીએ દુવાલ લેવાનો મત્ત
કર્ષો નહિ. શેઠાણીએ રસ્તા પર આવી દાઈ
વરેમાર્ગને પોતાની કમી દહી. તેણીએ ત્યાં
આવીને સર્પને ઢાંકી કાઢવાનો મત્ત કર્યો. પણ
સર્પ ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. ત્યાંથી તેના પતિને
પણ ખબર મોકલવામાં આવ્યા હતા. તે જમરે
ત્યાં આગમ્ય મોટરમાં આવી પહોંચ્યા ત્યારે જ
સર્પ દુવાલમાંના દાગીના પાસેથી દહી ઝાડીમાં
આર્યો ગયો. અને ઈશ્વરનો મદિમા માત્ર
શેઠ-દંપતી આનંદથી ઘેર પાછું આપ્યું.

असतो भिन्न

એવેકેજાંદરનો મિબજ પરીપરીમાં બદલાવી જવું નેમ હતો. રાજુમાં તે નમ્રતામાંથી કૂંચવાની પરિસ્થિતિમાં પડેલો જતો. એક વખત એવું સૈન્ય રાજુમાંથી પસાર થવું હતું ત્યારે પાણીની બૂમ ઊભી. બધાએ પાસે પાણી ખૂણી મૂકી દેવું અને રાજુમાં બીજેથી પાણી કાઢવું કપાયું. જા. તેના કેઈએક સિપાઈની પાસે હતું એક પ્યાણા પાણી બચી રહેલું તે તેણે એવેકેજાંદર સામે ધડું. •

એવેઝાંડે કહ્યું: 'સેનાપતિએ સૈનિકોની જેમ જ વરસ વેઠવા લાગ્યા.'

અને એ જ એલેક્ઝાન્ડરે એક વેળાએ ક્રિના એક મોઝે પાણીનું વાસણ જરાજરા નહિ

[illegible]

ત્રેવડી ચેતવણી

પરિચય:—પીથાસાદિકલ્પ સોસાયટીના એક મહાન આધ્યાત્મિક લેખક વિરૂપ દેવ-
નિરંતરી લખેલી એક વાર્તાના અનુવાદ નીચે આપવામાં આવે છે. વિરૂપ એ કથાને વાચક
સમક્ષ મૂકતાં પહેલાં જણાવે છે કે ‘નીચે જે વાર્તાઓ હું ઉઠાડું છું’ એ મેં ઉઠાડેલા
‘ચર્ચ’ના એક ઉચ્ચ હોદ્દાદાર ધર્મગુરુને ઘેર એક ભોજન પ્રસંગે સાંભળેલી. એ મહાપુરુષનું
નામ હું ન આપી શકું. આપી શક્યો હોત તો વાચકો એ નામ પૂજ્યભાવ સાથે વાંચત,
અને આ કથાઓના સાચા ખરા માટે કરી શકા એમના મનમાં રહેત નહિ. એમનું નામ
નેધરામાં મને કંઈ ટરકત નેહું લાગતું નથી, પણ એ વાર્તાઓ એમની પાસેથી સાંભળતી
વખતે હું આ વાર્તાઓ કદી કાનળ પર મૂકીશ એવા મને ખ્યાલ નહોતો, એટલે મેં એમની
પરવાનગી માગેલી નહિ. એટલા જ કારણે એ ઉલ્લેખ કરતો નથી.

આ વાર્તાઓ બીજા કોઈ લેખકે, કોઈ બીજા સ્વરૂપે લખી છે કે નહિ તેના મને ખ્યાલ
નથી. અમને આ કથા કહેનાર એ મહાપુરુષે એ વખતે અમને કહેલું કે આ વાર્તાઓ હોકોને
મોએ ચડી ગયેલી છે. પણ એમને ઘેર ભોજન પ્રસંગે એકઠા થયેલા ૪૦-૫૦ મહેમાનોમાંથી
કોઈને એની માદિવિ નકોલી અને હું પોતે પણ, જે કે આવી ભૂતાવળની વાર્તાઓ જોડેલી
પ્રસિદ્ધ થયેલી છે એ બધી મેં વાંચી નાખી છે એમ હું ખાતરું છું, છતાં આ વાર્તા મારા
દાષર્પી આખ્યાનો. મને ખ્યાલ નથી કેટલાક વાંચકોને ખંટિ કદાચ એ પુનરાવર્તન હોય
છતાં એ એખમ ખેડીને આ કથાઓ અહીં ઉઠાડું છું. સરળતાને ખાતર આ વાર્તાના મુખ્ય
પાત્ર અને કથા કહેનારને હું ‘વિરૂપ’ના નામથી ઓળખાવીશ. જે કે પ્રથમ વાર્તાને કાણે
તો તેઓ સાદેલ ઢાંચુ કોલેજમાં અસ્થાયી કરતા હતા. અને ‘વિરૂપ’નો આશો ધારણ
કરવાનું તો એમને માટે એ પછી ઘણું વરસે બન્યું હતું.)

‘વિરૂપ સાહેબ’ કોલેજમાં અભ્યાસ
કરતા હતા એ સમયે એમને આ
પ્રથમ વાર્તાની ભૂતાવળનો અનુભવ થયો હતો.
એક રાત્રે તેઓ નિયમ કરતા કંઈક વહેલા
ઘૂંટ મથા. દીવાનખાનાતું બારણું એમણે
અંદરથી બંધ કરેલું. અને દીવાનખાના તથા
સૂતાના ઓરડા વચ્ચેનું બારણું ખુલ્લું હતું.
દીવાનખાનાની શગડીમાં તાપ ભરે બળતો
હતો અને ઓરડાની અંદરની બધી વસ્તુઓ
ખરે જોરે દેખાઈ એવી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી.
સાઠાસ વાગી ગયા હતા. અને ચાંત ધસ-
વસાટ બિડ લેતાની ઉમેદ સાથે વિરૂપ પથ્રમ
પર પડ્યા હતા. એ સમયે એમણે જે ઓર-
ડાઓ વચ્ચેના બારણામાં, શમડીના આંતરના
સ્વચ્છ પ્રકાશમાં પોતાના પિતાની આકૃતિ
જોયેલી દેખી. અચંબાથી એ ધડી તો વિરૂપ

સ્તબ્ધ બની ગયા. એક મિનિટ સુધી તો એ
આતશમાંથી ન કળતું તેજ એ આકૃતિને ઘેરી
વળ્યું હોય એમ એમને ભાસ્યું અને એ ધડીએ
એ આકૃતિએ પોતાનો દાંય જાંચો કર્યો અને
દાંયની ઇશારતથી એમને પોતાની પાસે બોલા-
વ્યા. આ ઇશારો જોતાં જ એમની સ્થિરતા
અને અચંબો ઊડી ગયા. અને પથ્રમમાંથી
ફૂટીને બારણા તરફ દોડ્યા. પણ બારણા સુધી
પહોંચાય એટલામાં તો એ આશર અદશ્ય
ચર્ચ ગયો!

વર્ણનન ચર્ચ શકે એટલી હદ સુધી ચમકી
જઈને એમણે સૂરાનો ખંડ અને દીવાનખાનું
બંને બારીકથી તપાસ્યા, અને એમને ખાતરી
ચર્ચ કે પોતે એકલા જ હતા. બહારથી
આવનાર કોઈ માનવી માટે ત્યાં સંતાવાની
જગ્યા જ હતી નહિ. અને બહારનું બારણું

એમણે જે રીતે બંધ કરેલું એમ જ બંધ હતું. ઉપરાંત એમણે જે આકૃતિ દોરી હતી એ રૂપે રીતે એમના પિતાની હતી એમાં કશો સંદેહ નહોતો. થોડા જ અકવાલિયા પહેલાં એ એમની પાસેથી રમ્મ લઇને કોલેજમાં આવ્યા હતા. એ આકૃતિના વદન પર કાંઈ ગંભીર પ્રકારનો તલસાટ અત્યારે દેખાતો હતો. કોલેજના કાંઈ મશ્કરા વિદ્યાર્થીએ રમ્મની ખાતર કંઈક અટકચાળો કર્યો હોય એવો જરાય સંભવ નહોતો. એટલે પોતે કોઈ બમણાનો ભોગ બનેલો હતા એવા જ નિર્ણય પર આવવાનું એમને વાજબી લાગ્યું. આ રીતે મન મનાવવાનું કામ એક રીતે તો મુશ્કેલ હતું, કારણકે શગરીના દેવતાના પ્રકાશમાં એમણે પિતાનો ચહેરો રૂપે જોયો હતો છતાં એમણે ફરી સ્પષ્ટ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

પણ આવા અનુભવ પછી એમ જોઈ આવી નહિ. એકાદ કલાક તો હીવાલ પરના ધરીક ઢાખાં અને ધરીક તેજોમય લાગતાં ચિત્રામણો એ નિદ્રાળુ રહ્યા. એ પછી એમને લાગ્યું કે હવે નિદ્રા આવશે. પણ ભગતિમાંથી નિદ્રાની સરહદ પર પહોંચતા એ જ ઝોળો એમની નજર પાસે ફરી પ્રકટ થયો, અને તેઓ અચાનકે સંપૂર્ણ ભગતિમાં આવીને એના તરફ જોઈ રહ્યા. ખારણાની વચ્ચે એ આકાર ઊભો હતો. એના વદન પરની અગ્નિ આ વખતે વધારે ગાઢ હતી, અને વધારે આતુરતાથી એ એમને પાસે આવવાનો ઈશારો કરતા હતા. આ વખતે તો એ આકાર નાસી ભય એ પહેલાં એને પકડી પાડેલો એવા નિશ્ચયથી એક ઠેકઠો મારીને એ પલંગ પરથી નીચે ઊતર્યો અને એ ઝોળાને પકડી લેવા માટે ઝડપથી હાથ લંબાવ્યા. પણ એમને સફળતા મળી નહિ. એએક હાથ દૂર ઊભેલી એ આકૃતિ દબ્બુ દેખાતી હતી, પણ ઝડપથી ન હોતી. ધુમાડાના આવડા બરેલા જેવો એ પ્રવળ હતો. ફરીથી બને ઝોરમાં ખારીક તપાસ કરી, અને ફરી ખાતરી કરી કે એ ઝોરમાં

ઝોરમાંથી નાસી જવાનું, અથવા કોઈ રથને છુપાઈ જવાનું, કોઈ વ્યક્તિ માટે અચકચ હતું.

પણ યુવાનોની માફક જૂનોની વાતોમાં એમને કશી અઘા ન હોતી. જે દેખાયું હતું એનાથી એ ખરેખર કંપી તો ગયા હતા. પણ માનસિક તકો કરીને એ કોઈક શારીરિક વ્યધીનું પરિણામ હશે એમ નિર્ણય પર આવીને મન મનાવ્યું. કપાળ પર ઈંડાપાણીનું સ્થિતન થયું. અને આવી બમણાઓને મળ્યામાં સ્થાન ન આપવું એવો નિશ્ચય કરી એઓ ઊંચવા માટે ફરી પલંગ પર પડ્યા. એ વખતે કોલેજના યોગાનના ટાવરમાં ખારના ટોકારો થતા હતા. વહેલી સવારે દેવળની પ્રાર્થનામાં હાજરી આવવાનો મુકમ નિશ્ચય કરીને એમણે કાંઈ પણ ઉપાયે જોઈ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો, ખરેખર શરીરને નિદ્રાની બહુ જરૂર હતી.

અને જોઈ આવી પણ ખરી. પણ એમને એમ લાગ્યું કે જોઈ થોડી જ ક્ષણ આવી હશે એટલામાં તો ભયંકર રીતે અચાનકે તેઓ ફરી જાગી ગયા. લાગણીપ્રધાન મનુષ્યોને ભર જોઈ માંથી જગાડવામાં આવે ત્યારે તેમને જે જાતનો અનુભવ થાય છે એ એમને થયો. હીવાન ખાનામાં શગરીનો દેવતા ધીરે પડી ગયો હતો, અને તે સત્તા ત્યારે જે પ્રકારે ઠાકાઝોમાંથી આવતો હતો તેને બદલે એ વખતે ઝાંખું તેજ માત્ર પડતું હતું અને બને ખારણાની વચ્ચે ઝાંખા પ્રકાશમાં તેજોમય લાગતી એમના પિતાની આકૃતિ ફરી ત્યાં જ ઊભી હતી. પણ આ વખતે એના વદન અને હાલ-લાવ બનેમાં અગાઉ કરતાં બહુ તફાવત હતો. પહેલાં તલસાટ અને આવેશ એમાં નહોતો. કંઈક નિરાશા અને ઊંડો શોક ચહેરા પર રૂપે જોડી આવ્યા હતા, અને હાથના ઇશારાથી, પાસે આવવાનું સૂચવવાને બદલે એ આકૃતિ, બિશય સાહેબની ભયભીત અને તાડી રહેલી અખિને પાછા જવાનું સૂચવતી હતી. અગાઉની ચાંકુ તુરત જ અદરશ થઈને બદલે શગરીના ઝાંખા પ્રકાશની અંદર

તેઓ ધીમે ધીમે નજર બદાલ થયા એમ જણાયું.

એ આકાર નજર બદાલ થયા પછી જ જિશપતે ચરીરની દિલચાલ કરવાની શક્તિ આવી. અને તુરત જ એમણે ધક્કાજાળ કાઢીને વખત ભેળો. એ વખતે એમાં દસ મિનિટ બાકી હતી. કાઈને જગાડવા મઠે અથવા વતન તરફ જવા કશું વાદન એજવવા મારે પણ એ બહુ વહેલું હતું. પણ એમણે જવાનો નિશ્ચય તો કરી લીધો હતો. એમના પિતા, જે દૂર ગામડામાં આવેલા એક દેવળના ધર્મીયાઈ હતા, એમને મળાને થોડા અઠવાડિયાં પહેલાં એ કોલેજમાં આવ્યા, ત્યારે પિતાની તંકુરસતી પ્રગમ હતી. અને એ પછી કશાએ ચિન્તા કેપજાવે એવા ખબર કુટુંબ તરફથી એમને નહીં નહોતા. પણ ત્રણ ત્રણ વખત આ આકારને ભેળા પછી એમને એવો અદેશો થયો. 'કેઈક અસામાન્ય બની ગયું છે. અને પિતાને એકવાર નજર ભેળો થયો વગર પેતાને નેરાંત વળે એવું લાગ્યું' નહિ. 'પછી એમણે ઈશ્વરના પ્રયત્ન કષ્ટો નહિ. અને કોલેજના હાને જેટલું વહેલું મળી શકાય એટલા વહેલા એમની પાસે ગયા, એમની આ શંકાઓ એમને પ્રમગ્નવી, અને ધડીકારની દીક વગર ધરને રહેતે પડ્યા.

મુસાફરી ઝડપી હતી. અને આગલી રાતના અનુભવોની છાપ એમના મન પર ઝાંખી રવા લાગી. જ્યારે સંધ્યાના અંધકાર ધરતી પર ઊતરવા લાગ્યા ત્યારે જે શેરીમાં મકાન હતું એમાં ગાદી ફાંખલ થઈ. સ્વજનોને ફરી પેટવાની હોંશમાં ને હોંશમાં અંતરમાં છુપાયેલી ચિન્તા આવરણ નાંખતી હતી. ઘર દરમી જાગે પડ્યું કે તુરત બધી બારીઓ પર પડકા બિલા ભેલામાં આવતા એમને એકાએક જાણત થયો. 'અંધારું' તો થયું હતું. પણ એ જાણતા હતા કે સંધ્યાનો સમય એમના પેતાને બહુ ગમતો હતો, અને દીવાના પ્રકાશની ખરેખર જરૂર પડે એ પહેલાં એ કહી

મીજીવતિ સજાગવવા દેતા નહિ. એના અંતરમાં એ ભેતા પ્રાસંગ પડ્યો, અને બારણા પાસે પહેલ્યા પછી થોડીવાર તો એ ટોકારો કરી શક્યા નહિ. પણ એમ ક્યાં વગર છૂટકો થ નહોતો, એટલે સમગ્રો દિમ્મત એકઠી કરીને એમણે ટોકારો માર્યા. જવાબમાં વરસેથી કુટુંબની નોકરી કરતા બટલારે બારણું ઉપાડ્યું. આ બટલારના બોળામાં રમીને પોતે મોટા થયા હતા. એના વડન પર જે શોશની છાયા ભેઈ તેથી એમની શંકાઓ તાજ મંઈ.

તોકરે કહ્યું: 'અડધોસ, તાના સાહેબ! તમે મોઝા પચા હો. ને ફક્ત એક રાત વહેલા આવ્યા હો! સાહેબ ગયા, માંદગીના બિજાના પર એ ફક્ત એક જ શબ્દ બોલ્યા હતા, અને એ તમને મળતા ખૂબ જ તલસી રહ્યા હતા. મઠ રાત્રે દસ વાગે તેઓ પહેલી વખત બેમાન બન્યા. એ પછી અરધા કલાક જમારે શુદ્ધિમાં આવ્યા ત્યારે ફક્ત એમણે એક જ વાક્ય કહ્યું: 'મારા પુત્રને તોડાવો. મારે તેને મળી લેવું છે.'

'અમે એમને કહ્યું કે પ્રભાત થતા જ એક બેધિયાને રવાના કરવામાં આવશે, પણ અમારા શબ્દો તેમણે સાંભળ્યા હોય એમ જણાયું નહિ, કારણકે તુરત જ તેઓ ફરી તંદામાં પડ્યા. એ પછી થોડા બાર વાગે એ સહેજ જાનમાં આવ્યા અને એટલું જ બોલ્યા કે 'મારો પુત્ર આવી પહેલે તો કેવું સારું?'

'અને ફરીથી મરવાની અગાઉની ક્ષણે એમણે આજો ઉપાડી, અને અમને બધાને એ બોળખી શકતા હોય એવું અમને લાગ્યું. બોલવાની તાકાત તો એમનામાં નહોતી. પણ 'હું' ધીમેધી આટલું જ કંઠી શક્યા:— 'હું જઈ છું.' મારા પુત્ર સાથે એક વાર વાત કરી શક્યો હોત તો મને સુખ થાત. પણ હવે એને મળી શકાય એટલો સમય હું જીવી શકું તેમ નથી.

'એ વખતે ધક્કાજાળમાં એમાં દસ મિનિટ બાકી હતી. [અનુસંધાન પાન ૨૮ મે

મધ્યરિયે તોફાનમાં એક વદાણુ જાગે છે. પિતા, માતા અને ત્રણ બાળકોના એક કુટુંબને વદાણુમાં જ રાખી સમસ્ત યુસાફરો હોડીઓમાં નારી છૂટે છે. નીચે જળ અને ઉપર આભ એવી નિરાધારતામાં જીવનમરણ વચ્ચે એવાં ખાતા કુટુંબમાં, તોફાન શમતાં જીવનની આશા જાય છે. હાથ લાગ્યાં તેવાં સાધનોથી તરાપો તૈયાર કરી શાંતિલા વદાણુમાંથી સઘ શમય તેટલી ઉપયોગી સામગ્રી અને ફૂરસ, મર્યાબંધ એવા જીવો સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન બેઠમાં આવી પહોંચે છે. વસવાટ માટે તંજા બહો કરી શોધી નિર્જનતા આસ લે છે. વળતે દિવસે બાપ અને મોટા દીકરા ફિલીપ બેઠના પ્રવાસે બેસે છે. પ્રદેશની કુદરતી રચના અને વનસ્પતિ ભેતાં ભેતાં અને અવનવા અનુભવો કરતાં કરતાં જને સાળે નિવાસગ્રામે પાછા ફરે છે. 'આખા બેઠ પર ન તો કોઈ માણસ મર્યું કે ન તો કોઈ માણસ વચડું હતું.' થોતાના પ્રવાસનું રસભર્યું વર્ણન આટિપત્તાં બાપે કહ્યું.

બીજે દિવસે ફિલીપ અને તેનો બાપ સામે ખડકમાં બરાધેલા વદાણુમાંથી જરૂરી વસ્તુઓ સઘ આપવા હોડી સઘ બેસે છે. શરૂઆત અને બીજી ઉપયોગી વસ્તુઓથી બરેલી હોડીને વદાણુના જળદીત કસેવર સાથે બાધી જને જણા હોડીમાં જ બંધી લાય છે.

[૬] બેઠ પર પાછા

વદાણુમાંથી મળી આવેલ કષ્ટાનનતા કુરબી-નનો મેં સવારમાં બેઠાવેલ ઉપયોગ ક્યો. અમારાં તંજા તરફ નજર કરતાં જણે કે સાવ મારી નજીકમાં જ ફિલીપની મા અને એના બાઈએને બેઠીને પેતપેતાનું નિતકમ કરતાં મેં જોયાં, સૌ ખુશમિત્તજમાં જણાયાં.

અને એટલે જ તત્કાળ રવાના થવાના બહો વળી આજનો દિવસ પછું વદાણુ ઉપર શોધાર્થ, શું શું વિશેષ સઘ સમય તેનો અમે વિચાર કરવા માંડ્યો.

અમારે જો લાખાં સમય સુધી આ બેઠ ઉપર જ વસવાટ કરવાનો હોય તો પાળેલાં જનાવરો અમને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડવાનાં હતાં એ નિર્વિવાદ હતું. વદાણુમાં જનાવરો તો હતા જ, માત્ર એમને સામે કંઠે કંઈ રીતે પહોંચાડવાં તેની તરકીબો અમારે શોધી કાઢવાની હતી.

ફિલીપે તો કહ્યું કે આપણે એક તરાપો બાંધીએ. એના ઉપર બધાને ઉડાવી જઈએ. પછી તરાપો બાંધવો એ કંઈ રમતવાત ન હતી.

ઉપરાંત એક માય, બારી, ગધેડું, ઘેટાં, કુકરી વગેરે બધાને એક તરાપા ઉપર ચઢાવીએ ને બધાં તળિયે બેસે તો તો અમારી કરી કમાણી થીજ મળે ને ? આખરે જનાવરોને જ તરવાતું સાધન પૂરું પાડવાનો એક તુકો મને સૂઝ્યો.

બીજાં ચાર ખાલી પીપ અમને મળી આવ્યાં. એમનાં બે બેને અમે સદના કાપડનાં ટુકડાથી એક બીજા સાથે એવી રીતે આઢા બાંધ્યાં કે એ ઝીંજની રચ્ચે જખા રહે, એ જખામાં અમારે એક એક મોટું જનાવર બાંધવું હતું. એક માવ હતી તેને એ રીતે ગોઠવી અને બીજું ગધેડું હતું તેને એ રીતે ગોઠવ્યું. કુશાર લોકો ગધેડા ઉપર છાસકાં નાખે છે તેથી બહોલી રીતે અમે એની નાંચેથી કપડું એવી આજુમા બે પીપ ગોઠવ્યાં. વચ્ચું કપડું, ગાય તથા ગધેડા અન્નના શરીર પર બીજા દોરકાથી વીંટળી દીધું. પછી ગાયને ઝીંગડે તથા ગધેડાના ગળે એક એક દોરકું બાંધી દીધું. એ દોરકાથી અમારે એમને ફેરવાનાં હતાં.

આટલી બચરથા થઈ આ બે મોટા જનાવરો

વરો માટે. ઘેટાં, ખરડાં, તથા કુકરી માંડ પતરના કબજા તથા ગળામાં બાંધવાના કુચના પટ્ટાઓથી કામ સરસો એવું અમને લાગ્યું. વઢાણમાં એવા પટ્ટાઓ તૈયાર હતા જ. અમે દરેક જનાવરને મળે એ બાંધી દીધાં.

અને પછી એ આખા લશ્કરને વઢાણના નીચલા ભાગ તરફ દેડાયું. આ હાલતમાં એમને ય જરા ગભરામણુ તો થતી જ હતી. પરાણે પગણે અમારે તેમને પાણી તરફ લઈ જવા પડતાં હતાં. પહેલો પ્રયોગ ગધેા પર અજમાવ્યો. તેને સાવ પાણી નજીક લાવીને ભેરથી ધક્કો માર્યો. મોટા ધવાકા સાથે એ પડ્યું, અને પાણીમાં ડૂબ્યાં ખાઈ ગયું. પરંતુ તરત જ ઉપર આવીને એ પીપ વચ્ચે સરસ રીતે એ તરવા લાગ્યું. એ ભેઈ ફિલીપ તો તાળીઓ પાડતો પાડતો કૂદવા માંડ્યો.

પછી આવ્યો માથો વારો. એનેય તે જરા સંકાળપૂર્વક છતાં જરા બળ વાપરીને પાણીમાં ધક્કો. ગધેાની જેમ એણે પણ તરવું શરૂ કરી દીધું.

પછી તો બાકીના જનાવરોને સહેલાઈથી દરિયામાં વહેતાં કરી દીધાં. પેલી કુકરી જરા જીદી નીવડી. તે અમારી સામે જરા ભુરાઈ મઠ. પરંતુ છેવટે તો અમે જ જીત્યા. આખી સવારી પાણીમાં આગળ જીપડી.

અમારેય તે દેવે તો વખત ખોલે પાલવે તેમ ન હતું. અમે ય દારકાં છોડી, અમારી હોડીને ઉપાડી. ચોડીવારમાં અમે ખુલ્લા દરિયામાં આવી પહોંચ્યાં. આસપાસ બધાં જનાવરો તથે જતાં હતાં. હોડીમાં બેઠાં જ એ બધાને દારવા માટે બધેલી દારીઓ અમે પકડીને એકઠી કરી લીધી. સૌને ખેંચના તે દારતાં અમે આગળ જીપડ્યા. પવન અનુકૂળ હતો. દરિયો ય શાંત હતો. એટલે કપાટાબેર અમારી યુસાફરી શરૂ થઈ.

ત્યાં હોઈએ ત્યાં કબલે ને પગલે, અમારી સામે, જાતજાતના કાચ તો ખડા જ હતા.

જરા દૂર ગયા હોઈયું ત્યાં એક જખરજસ્ત જનાવર પાણીમાં ઘુસવાટા કરતું અમારા તરફ ધસી આવ્યું. ફિલીપ એને 'એતો રાઠ પાડી જાક્યો. હું સાવધ બની ગયો. ફિલીપને ખૂબાટ કરવા કરતાં ગુપચુપ બંદૂક તૈયાર કરવા મેં સૂચના કરી. અમે જ ને તૈયાર બની ગયા.

એતએતોમાં એ બધંકર જનાવર અમારી સાવ નજીકમાં આવી પહોંચ્યું.

'ફિલીપ, ફિલીપ, બરાબર એતું માયું' લીધાય તે રીતે ગોળાઓ છોડ્યે. 'મેં ખૂમ-મારી. સ થે સાથે મેં પણ એવી જ તૈયારી રાખી. એયાર ક્ષણ મઠ ત્યાં તો એણે માયું

ત્રેવડી એતવણી [સાંધણ પાન ૨૧૬]

'પછી એમણે જહુ શાંતિથી દેહ છોડ્યો. બળે ફરીથી નિદ્રામાં પડ્યા.'

×

આપણી રથુળ જુમિયાથી ઉપરના ભુવનો માટેનો નિશાપ સાહેબના જીવનમાં આ પહેલો અનુભવ હતો. આવી જાંતના અનુભવો અસામાન્ય નથી, પણ આ બિનાની વિગતો જહુ ચોક્કસ અને સચોટ છે. અને આટલી વાત સ્પષ્ટ છે કે આ બનાવે અને એમાંથી મળેલા અનુભવે એમના પર જીવન બાર ન જૂરેલી શકાય એવી છાપ મૂકી, અને એમનું જીવન આ રીતે એક નવીન રંગથી રંગાયું.

જે અદશ્ય સૃષ્ટિ આપણી આસપાસ જ આવેલી છે. એની આવા પ્રકારની સહજ કાંબી થયાના આપણે પ્રસંગે જેમના પર જોડે અસર કરી હોય અને જેમના જીવનમાં પકટો લાવેલ હોય એવા માનવીઓ આપણા સમાજમાં ઠીક ઠીક સંખ્યામાં મળી આવે છે, આ અંધ અને અશક્તાળુ જમાનામાં માણસો એવા અનુભવો વર્ણવતા નથી. પણ પોતાના મિત્ર વર્ગમાં જ તપાસ કરતાં અને પૂછતાં આવી વાતો એમને અમંબો પમાડે એટલા પ્રમાણમાં મળી શકશે.

જિંમકયું. એકી સાથે બે ય બંદૂકના બકાકા શરૂ થયા ને એ જનાવરનું માથું ગોળીઓથી વીધાયું. જનાવર ધ્રુવવાટ કરતું ફરેલું ને હજી મારી લાગ્યું. અમારું કક્ષ એની જ પાછળ હતું. થોડે દૂર જઈ, થોડી થોડી વારને અંતરે એનું મળકતું શરીર પાણી બહાર આવતું હતું. સાથે સાથે સમુદ્રમાં એક લાલ પટ્ટો પડી ગયેલો પણ દેખાતો હતો. એ લોહીમાળ પટ્ટો સાક્ષી પૂરતો હતો કે અમારું નિધાન સચોટ હતું.

આવેલ કમ ટળી ગયો છતાં મ અમે તો સાવધ જ રહ્યા. કારણ આવાં જનાવર ઝપટમાં આવતાં મુરડેલ છે, ઉપરાંત સામાન્ય ઉપાયોથી એમને મદદન કરતાં એમ કંઈક કામ હોય છે. એવું નિરીક્ષણ કરવાની જે થોડી ક્ષમ્મી ધડીએ મળી એના પરથી મારી ખાતરી મઈ મઈ કે એ ચાકું માઠલી હતી.

અને પછી તો અમે અમારે યાનકે પહોંચ્યા ત્યાં કુધીમાં ફરી એણે અમારો પીછો કરવો છોડી જ દીધો. કદાચને પહેલી જ મુલાકાતમાં એને અમારી તાકાતનું માપ મળ્યું.

કાંઠે નજીક આવી ગયો હતો. હોડીને ધીરે ધીરે અમારા ઉતરાણના સ્થાન તરફ વાળી લીધી. અમારા જનાવરોની પકડેલી ફેરીઓ અમે છૂટી મૂકી દીધી. સદ નીચા નમાવ્યા. ફરી પાછાં કુદરતને દુવા દેતાં અમે તથા અમારાં આ નર્વા સાથીઓ અમારા તંજ પાસે આવી પહોંચ્યાં. જનાવરોને શરીર લાલેલાં પ્રેણાં ય ઉતારી લીધાં હોડી ખાલી કરી અને બધા વાતચીતે વળગ્યાં.

આ નવી બતતી હોડીને જોઈને નાના છોકરાઓને આનંદ કર્યા ય માતો ન હતો. જનાવરો આવેલા જોઈને, જે ને અનિરંદ હોડી જોઈ ન જોઈ ત્યાં એમની આસે પહોંચી ગયા. ફિલીપીની મા પણ જે સિફતથી આ જનાવરોને અહીં પહોંચાડવામાં આવ્યા તેનાથી હેરત પામી. એના પોતાના મૃત મુજબ જનાવરો આવતાં,

અમને એક મોટો સહારો મળી ગયા જેવું જ હતું.

પેલા ગધેડા સાથે બાધેલા પીપ છોડી નાખ્યાં એટલે જેક હોડીને ધડીબર એના ઉપર સવાર થઈ ગયો હતો. એને ત્યાંથી જુમ પાડી બોલાવ્યો. બીજા બધાને પણ આસપાસથી બોલાવી લીધા. એમની માએ જે જે ખાવાની સામગ્રી હતી તેમાંથી જુદી જુદી વાનીઓ બનાવી હતી. કાચખાનાં ઈંડાં મળી આવ્યાં હતાં એમાંથી એણે ફાંસે મારે પુડલા પણ બનાવ્યા હતાં. આને આટલા દિવસે અવસ્થિત રીતે બેઠા, માખણ, પુડલા, તથા ગાંસની જુદી જુદી વાનીઓ બધાને ખાવા મળી. ગમે તેવી મુસીબતોમાં ય સારું બોજન ધડીબર એ વાતનાઓને હળવી કરવામાં ક્યારેક મદદ કરે છે. અમે સૌ પેટ ભરીને જમ્યાં. આજે તો એમાંથી મધ્ય વધુ ય હતું; અથવા તો વધુ જ બનાવ્યું હતું. એમાંથી અમારાં ફૂતરાં, ઘેટાં, બકરાં એ સૌને ય લાગ મળ્યો. મરઘાનાં બચ્યાં, કળ્તરો વગેરે પણ અમારી આસપાસ આઠાં મારતાં જ હતાં. જે બધાની જૂથ પણ સંતોષી: શોગ્ય ખાવાનું તેમને પણ આપ્યું. બતકાં વગેરે તો પાણીમાં જ એમનો ખોરાક શોધતાં તરી રહ્યાં હતાં.

કાંઠા પ્રદેશમાં રહેનારાં અમારા લોકોનું ખાણું થોડો ધણો ય દારૂ ન પિવાય તો અધૂરું જ રહે છે, એટલે કેપ્તાનની કેપીનમાંથી જોલેલો દારૂ અમારા બોજનની પૂર્ણકૃતિ તરીકે અમે પીધો.

અમારી જેરહાજરીમાં છોકરાઓએ એમની મા સાથે અમારે રહેતા મોટેનું કાંઈ સારું સ્થાન મળ્યું આવે તો તે શોધવા પ્રયત્ન કરેલો. પહેલે દિવસે અમે વહાણ ઉપરથી જ્યારે પાછા ન ફર્યાં, અને જ્યારે અમે અરસપરસ સંજ સલામતના સદેશોએ પણ મોકલી ચકા એટલે આ કાર્યક્રમ બીજે દિવસે ઉઠાવેલો.

અમારા આ તબૂમાં ખોરાકનો તાપ અસદ્ધ હાગતો, અમે તો આ બધા દિવસોમાં કંઈ ને

કંઈ નિમિત્તે દિવસનો ભાગ બહાર ફરવામાં જ માળતા. ફિલીપની માને અમારા પહાવમાં જ રહેવાનું થતું એટલે એને અહીંની ગરમીએ ખૂંચી હતી.

તેઓ સૌ બીજે દિવસે અમે જ રીતે નદી ઝોળગીને જંગલમાં ગયેલા તે જ રીતે રહે-કાથુની ઝોળ કરવા નીકળેલા. એમણે એક સ્થાન શોધી કાઢ્યું. મોટા જળરા વડા જેવું એ ઝાડ હતું. માત્ર એની કોંઠામાં, વડાનાં કરતાં ધણી ઊંચી હતી. આડું થક જમડું હતું. આડની કાળાઓ પશુ જડી અને બાલુબાલુમાં ફેલાયેલી હતી, એ બધી કાળાઓ ઉપર જો આડાં પાટિનાં બોઠવાં શકાય તો જાણે કે ઝાડ ઉપર બહાર માગ બાંધીને એક દવાઈ જંગલી પાડી થઈ જાય તેવું હતું.

અમારા બોબન વખતે આ બધી જ વાત મારી પત્નીએ જમારી બાગળ મૂકી. પંખીઓ તો ઝાડ ઉપર રહે, માથુસો યે રહી શકે એ વિચારે ફેક 'જેક, અર્નેસ્ટ ફિલીપ તથા મારી જાતને ય ખૂબ આનંદ થયો. એવે દવાઈ મહેલ અને તો તો બારે મળ આવે એવું હતું. પરંતુ એ બધાનો વિચાર કરતાં પહેલાં બીજી કેટલી ય વાતો વિચારવા જેવી હતી. એમાંની મોટામાં મોટી વાત તો જનાવરો ને સરસામાન સહિત નદી કંઈ રીતે ઝોળગવી એ હતી. એ બધાને માટે બીજે દિવસે આગળ વિચારણા કરવી એમ નક્કી કરી, નોંધ દેશમાં અમે સૌ ચાલ્યાં ગયાં.

[૭] સ્થળાંતરની તૈયારી

સૌ સતાં હતાં ત્યાં અમે પતિપત્ની બે બાંધાં બેઠાં. 'ત્યારે શું અરે જ આપણે આપણો મુકામ અહીંથી બદલીશું?' એ સવાલ કયો.

'જરૂર, અહીંની ગરમી તો તોળા પોકરાવે છે. ઉપરાંત ધીરેધીરે જંગલી પશુઓ પશુ ગર્ભવાર આપણી સલામતીમાં અસેલ પહોંચાડશે. એ માટે આપણે હવે ગૌંડેલ તો નું જ રહેવું જોઈએ. મહેનત કરીએ તો ઝાડ

ઉપરની કાળાઓમાં, સીડી જેવું બાંધીને ય બેસે રહી શકાય.'

હું જરા વિચાર કરવા 'અટક્યો. 'વારુ, આપણે તકાળ જઈએ તેમાં હરકત નથી. પણ તેમ કરવા જતાં આ નદી ઝોળગીને બધા સરસામાન તથા જનાવરોને લઈ જવાં એ બહુ કપરું કામ છે.'

'કામ તો એકેય સહેલું નથી જ, પરંતુ એ પાર પાડ્યા સિવાય છૂટો પશુ નથી.' એણે જરા દિંમતભેર કહ્યું.

'હીક ત્યારે અમે આજે લઢાથુ ઉપર જઈને નદી ઉપર ખુલ બાંધવા માટેનાં પાટિયાં ઉઠાવી લાવીએ. વડાથુના ધણા ભાગો હવે તો સાવ વેગવિખેર થવાની સ્થિતિમાં જ હશે. એમાંથી સંખ્યાનાં પાટિયાં આપણને મળી આવશે. હું ફિલીપ ને અર્નેસ્ટ હમણાં જ બેઠીએ.'

આટલો નિષ્ક્રમ કરીને અમે અમારા બાળકોને ઉઠાડ્યાં. સરજ બગી મયો હતો. સૌને આ વાતની જાણ થઈ. નિત્ય કંઈની પરવારી બધા નાસ્તાની તૈયારીમાં પડ્યા. ફિલીપ પોતાના વાંદરાને બારી પાસે દૂધ પાવા ઉપાડી ગયો. જેક હળવેકથી સરીને માથ પાસે પહોંચી ગયો. ત્યાં જઈને પોતાની હેટમાં જ માથને દોવાની એ મહેનત કરવા લાગ્યો, પશુ ફાગ્યો નહિ. પછી તો એને માટે એક જ ઈલાજ રહ્યો. માથ બિચારી લલી હતી એટલે નીચે ધૂસી એને આંચણે જ એ વળગી ગયો! જાણે કે એનો વાછડો જ ન હોય!

'ફેક! અહીં તો આવ. 'આંચળને વળગ્યા વળગ્યા જ જેક ખૂસ પાડી. સૌનું ધ્યાન એ ખૂસથી એ તરફ એંચાયું. છાકરાઓ તો બધા જ એનો દેખાવ જોઈ હસી પડ્યા. એની મા એને જોતાં વેંત ખિખાઈ બેઠી.

'તું તો બારે અધીરિયો, જરાક તો રાહ જોતાં શીખ. આ તે કંઈ સારી રીત છે?' અને આટલું બોલી એ પોતે વાસણુ લઈ દોવાં ગઈ,

અને ગામને હોડીને સૌને દૂધ પીરસ્યું. અમે નાસ્તા પાણી પૂર્ણ કર્યાં.

નાસ્તો પતાવીને અમારી હોડી ઊપડી. દબે તો અમે સૌ પાવરધા યજ્ઞ ગયા હતા. સૌના કાંઠામાં જોર હતું અને હૈયે હાથ હતી. થોડી વારમાં તો ખાડીમાંથી બહાર નીકળી પેલી નદીના પ્રવાહમાં પહોંચતાં જો એક નાનકડો એટ આવતો હતો તેની ઉપર અમારી નજર ફેરવી.

કેટલાંય સી-ગલ (sea-gulls) નું ટોળું ત્યાં એકઠું થયું હતું. નીચે અને ઉપર આકાશમાં ખીજનું ન પક્ષીઓ ઉડાઉ કરતાં હતાં. તેમની ચીચીઆરીઓથી આખું વાતાવરણ ભયાનક બની ગયું હતું. કોઈક મરેલા બનવરની આસપાસ એ બધી જમાવટ હતી એવું અમને લાગ્યું. એટલા જ ખાતર તો અમે અમારી હોડી પથ્થુ જરા ચકરાવામાં લઈને એ એટ પાસે થઈયા. અમે એની તપાસ કરવા માટે ત્યાં ઉતર્યાં જ ખરા.

અહાં જ પક્ષીઓ એટલા જોરશીરથી એ કાઈ તરફ શય પર વૂડી પડ્યાં હતાં કે અમારા આવવાથી પથ્થુ તેમના કામમાં જરાય ખલેલ પહોંચી નહિ. લાડડીએ લાડડીએ મારીએ તો જ એ લાંબી ખસે એવું ન જણાયું. અનેટ પોતાની બંદૂક કાઢીને એનો કૂદો ચારેતરફ માર્યો વીઝ્યા. આમ છતાં જ માર્ક થોડા એથી હત્યા. બાકીનાંમાંથી એવણુ કૂદો વાગવાથી મરી ગયાં, પથ્થુ ખસ્યાં નહિ.

અને બારીકાઈથી જોયું તો જણાયું કે અમે ધાવલ કરેલી આ પેલી શાક માછલીજ હતી. એના માથામાં બરાબર ત્રણ બા હતા. એની હંબાઈ અને માપી જોઈ તો એ વીચ ફૂટ જેટલી હતી. ફિલીપે એ શાકના શરીર ઉપરથી ચામડીના થોડા પટ્ટા કાપી લીધા. શાકનું આટલું સંભારણું મેં અને હોડીમાં બેસીને સીધા વઢાણુ ઉપર પહોંચી ગયાં. રસ્તામાં એ શાકની ચામડીને અને બહાર ટોળીને સ્ક્રી નાખી. શાક માછલીની ચામડીમાંથી

ઉપરોગી ચીજો માટેના ઢાંકણો કરવાનો અમારા પ્રયત્ન હતો એટલે જ આટલો નમૂનો અમે લઈ લીધો હતો.

વઢાણુ પર પહોંચીને જોયું તો અમારે જોઈએ તેવા કેટલાય લાંબા પાટિયાને પટ્ટીઓ વઢાણુના કાટમાળનાંથી છૂટા પડીને એ ખડક પાસેની રેતીમાં પડ્યાં હતાં. એમાંથી કપાટા બધા અમારે જરૂરી હોય તેમાંની મેં પસંદગી કરી લીધી એ દરેકને હોરમા વડે ઢસડી ઢસડીને એના ઉકાઓ વડે અમારી હોડી સાથે બાંધી દીધી. હવા અતુલ્ય હતી એટલે ઘુરત જ પાછા મારી મૂક્યા. પાછળ અમારો લાકડ સામાન તરતો આવતો હતો.

ચારેક કલાકમાં તો અમે પાછા આવતા રહ્યા. જોયું તો મારી પત્ની કે ઉકરાઓ તંજૂમાં ન હતા. અમે એવણુ બૂચો પાડી એટલે તેઓ દોડતાં આવ્યાં. દરેકના હાથમાં એક એક મોટા ખીસા રૂમાલની પોટલી કચાકથી બોરી હતી. ફેંકે પોતાની પાછળ એક લાંબા લાકડાના કંડા સાથે બિધેલી માછલા પકડવાની બજ ઢસડતો ઢસડતો આવતો હતો.

અમે કેમ જલદી આવ્યા અને તેઓ ક્યાં ગયા હતાં એવા સામસામા સવાલ-જવાબો થયા લાગ્યા. દરમિયાનમાં જેકના ખીસા રૂમાલનો છેડો છૂટી ગયો ને તાગ પાણીના કરચલાઓનો વરસાદ થયો. જેકની મા અને ફેંકે પથ્થુ ચણી પોતાના રૂમાલ ખાલી કર્યાં. કરચલાનો તો હમ્મો થઈ ગયો. એમાંના પથ્થુ ખરા છુવતા હતા. એટલે નીચે પડતાં જ લાગાલાગી કરવા લાગ્યા. ઉકરાઓ એમને પકડીપકડીને પાછા લાવવા લાગ્યા થોડી વાર લાગાલાગી અને પકડાપકડીની રમતમાં સૌને રમૂજ પડી.

‘વાડુ, પથ્થુ આ કરચલા ચોંધી કોણે કાઢ્યા’ આપણા અડોના આ જંગલના વજ્ર-વાટમાં આપણને બોરાકમાં બાની ૫ તે ઠીક મદદ થશે.’ મેં કહ્યું.

‘એ તો બાપુ, ફેંક શોધી કાઢવા. હું વાંદરાને તથા ફેંકને લઈને નદીએ ફરવા ગયો હતો. આપણે નદી ઉપર પુલ બાંધવો હોય તો ક્યાં બાંધવો તે જગ્યાએ મેં નક્કી કરી લીધી છે. ફેંક ખેંઠો. ખેંઠો પાણીમાં પથરા ફેંકતો હતો. થોડી થોડીવારે એને કંઈક દેખાતું હતું. છેવટે એકવાર એ દોડતો મારી પાસે આવ્યો અને કહ્યું: ‘જેક, જેક, જો તો ખરો. ફિલીપના વડેને એક કરચલાનું ટોણું વળગ્યું છે!’

‘હું તેની પાછળ ગયો. એણે તો અક્ષપ્ત કરચલાએ. પેલા ફિલીપે મારેલા વડના ચરી-રની ઉત્ખણી કરી રહ્યા હતા. મેં દોડીને મારી માને કહ્યું. અમે એમાંના ફેટલાય જળમાં પકડ્યા ને ફેટલાક હાથથી ય પકડ્યા. તમેએ આવીને. અમને જુમ ન પાડી હોત તો હજુ ખીભ પથુ ફેટલા ય પકડત.’

‘આટલી વાતચીત થઈ પછી અમે જમવાની તૈયારી કરવાનું જણાવી પેલા પાટિયા ઉઠાવી લાવવા ગયા. અમારાથી હાથોહાથ દબાડીને નદી કાંઠે એમને પહોંચાડવાનું કામ મુશ્કેલ હતું. મેં એમાં અમારી ગાય ને ગધે-કાની મદદ લીધી. ગાયને ઝીંમડે તથા ગધેકાને મળે એક એક દોરડું બાંધ્યું. એ એવ દોરડાં એમના પગ વચ્ચેથી કાઢવા ને એના હેઠા પેલા પાટિયા સાથે બાંધ્યા. કામે બહુ સરળ થઈ ગયું. ધીરેધીરે એ પાટિયાને જ્યાં અમારા નાના ઈશ્વરે પુલ બાંધવાનું નક્કી કર્યું હતું ત્યાં પહોંચાડી પજુ દોષા.

નદીના સામસામા બંને કાંઠાની ઊંચાઈ લક્ષ્ય સરખી હતી. અને કાંઠા કાંજુ જળીન-વાળા પથુ હતા. બંને કાંઠા ઉપર અમે પુલના પાયા બનાવવાના ઉપયોગમાં લઈ ચક્રીએ તેવાં જુના ઝાંઝનાં યક પથુ મળી આવ્યાં

આટલું થયા પછી મને એક સવાલ થયો. મેં પૂછ્યું: ‘ધારો કે આપણે આવેલા પાટિ-યાની લંબાઈ આ નદીના પટ જેવડી ન થઈ રહે તો શું કરવું? આપણી આંખને અંદાજ

ખોરો કરે તો? આપણી પાસે કંઈ માપવાનું સાધન તો નથી. શું કરીશું?’

‘તંજુમાં થોડી કાંધી છે. એને હું એક પથરા બાંધીએ. પથરા બાંધીને એ હેઠાને સાંએ કાઢી ફેંકીએ. વળી પાછી એ કાંદરીને પાછી ખેંચી લઈએ. જેટલી લંબાઈ એ સોંદરીની થઈ હોય તેને આ પાટિયા સાથે સર-ખાવી બેંધએ.’ અને રો જવાબ વાલ્યો.

‘સામ્રાજ્ય, મેં જણાવ્યું. ‘જેક, દોડતો જઈને સોંદરી લઈ આવ તો.’

સોંદરી આવી ને નક્કી કર્યા મુજબ યુક્તિથી અમે નદીના પટનું માપ લઈ લીધું. અમારા પાટિયાની લંબાઈ અંદાજર પટ જેવડી થઈ રહે તેમ હતું. બિલકાં કાંઠા ઉપર બે બે ફૂટ વધે એટલાં એ લાંબાં નીકળ્યાં.

હવે માત્ર આવા જમનદાર પાટિયા આ કાંઠેથી સામે કાંઠે કઈરીતે પહોંચાડીને ઢાળવાં એ એક પ્રશ્ન રહ્યો.

જમવાનો વખત થઈ ગયો હતો. એટલે આ સવાલનો ઉકેલ લાવવાનું અમે જમતાં જમતાં કરાવ્યું. સૌ તંજુમાં પહોંચ્યા. આજના બોજનમાં કરચલાની વાનગી મુખ્ય હતી. અમે નદીએ હતા તે દરમિયાનમાં સદના કપડાંમાંથી પોતે બનાવેલા બે મોટા થેલાંએ દેખાડવાની લાલચ મારી પત્ની રાકી ચક્રી નહિ. ‘જો બેંધ થયો પછી આપણે જમીએ.’ એણે જણાવ્યું.

‘અમે એણે તો એ બે થેલાંએ એણે મોટો સોયો ન હોવાથી એક ખીલા સાથે મીણીએ દોરો બાંધીને સીવેલા. ધર બદલતી વેળાએ એવ મોટા થેલામાં અમારો બધો ય ધરખટલો ભરી ચક્રાય તેટલા એ મોટા હતા. તેને સામસામે બાંધી કુંભારના ઝાલકાની જેવો તેનો ઉપયોગ કરવાની એની ગણ-તરી હતી.

આ કાર્ય માટે એને ધન્યવાદ આપી

અમે સૌએ જમી લીધું અને વળી પાછા નદી-
કિનારે પહોંચી ગયા.

મેં એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો. સૌથી
પહેલાં આ કઠિના એક સૂકા ઝાડના થડની
પાછળ મેં એક લાંબું ગોડું બીમ ઊભું કર્યું.
એ બીમને જમીનથી ઊંચે ચારપાંચ ફૂટ
પેલા થડની સાથે જાડા લાંબા દોરડાથી ખૂબ
મજબૂત બાંધ્યું. એટલું થયા પછી એ દોરડાને
બીજા છેડે, એક પરધર બાંધ્યો. પરધર બાંધી
એ દોરડું નદીને સામે કઠિ ફેંક્યું. હું પાણી
વીધીને એની પાછળ પાછળ સામે કઠિ પહોં-
ચ્યો. સામા કાંકના એક ઝાડ ઉપર 'પુલી'
બંનાવવા ખાતર મેં એક મજબૂત ગરમડી
બાંધ્યેસતી કરી દીધી. એ ગરમડી ઉપર થઈને
પેલું દોરડું પસાર કર્યું ને વળી પાછા એ
દોરડાને છેડા લઈ ને હું આ કઠિ પાછો ફર્યો.

આ કઠિ જાય ને ગયેકું હાજર જ હતું.
એમના ગળા ફરતા દોરડાના ગાળિયા હતા જ.
એ ગાળિયા સાથે પેલા દોરડાને છેડા એ વ
જનાવરને એકાં કરીને બાંધ્યો. પછી એ વ
જનાવરને નદીકાંઠાની વિરુદ્ધ દિશામાં ફાંક્યા.

એમ થતાંની સાથે પેલું બીચું બીચું કરેલું
બીમ ધીમે ધીમે તીચે નમવા લાગ્યું. એને
એવી રીતે ગોઠવ્યું હતું કે એ તીચું નમતાં જ
બરાબર એ નદીના આ કાંઠા ઉપરથી સામા
કાંકા ઉપર ઢળી જાય. અમારો પ્રયોગ સફળ
થયો. એક બીમ ઢળતાં એનો પુલ તો બન્યો
જ. પછી એની મદદ વડે બીજાં પાટિયાં
પડ્યે પડ્યે ઢાળ્યાં. બીજાં પાટિયાં પૂરાં ઢગાયાં
એટલે પછી આઠ આઠ દસ દસ ફૂટનાં આડાં
પાટિયાં એની ઉપર ગોઠવ્યાં. પુલ તૈયાર થઈ
ગયો. બધાં પાટિયાં સમજાવ્યુંપૂરું એકબીજા
સાથે અમે જડી દીધાં ન હતાં. કોઈ વખતે
જમલી જનાવરો કે માણસોનાં ટેળાં સામે
જમ જામે તો ગાંધિયો પુલ હાકવી લેવો હોય
તો તેની વ તૈયારી રાખવી જોઈએ ને ?

અમારે માટે આટલી મહેનત પૂરતી હતી.
સૌ યાદી થયાં હતાં. બાજ ને બાજ આગળ
વધવાની યક્તિ કે કિંમત નહતી. સૌ પાછો
ફર્યો. રાતવાસો હમેશાં મુશ્કેલ તંબૂમાં જ
આળીને નવા રથાનકે જવાતું બીજાં દિવસ
પર મુલતવી રાખ્યું. [આહુ

ઓલિયાનો મંત્ર

લેકામાં ઓલિયા વડીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ એક પુરિચમ ફજીર પાસે એક સ્વાર્થસાહુ
પહોંચ્યો.

‘બાપુ, ખુદા પાસે થણી બંદગી કરું છું પણ મોંઘ વગતું નથી. હવે તો હમેશની
આ કમાવા-ધમાવાની વિજ્ઞા મટે એવો કોઈ ઉત્તમ જતાવે.’

ઓલિયાએ મૂઠામાં હસતાં હસતાં પેલાને કહ્યું: ‘જે આ મંત્ર આપું છું એ પઢવાથી
ધારેલી દુરાદ ફળશે. પણ એક શરત છે. આ મંત્રના પઢવાની મુદત દરમિયાન મનમાં
વાંદરાનો વિચાર સૂઝાં ન આવવો જોઈએ. અને જે જે જ વિચાર આવે તો પઢવાતું બંધ
કરી દે ને; નહિતર વાંદરા બની જાઈશું જાણ કરે.’

પેલો તો ખુશ થયો થરે ગયો. પાક થઈને મંત્ર પઢવા બેઠો. યોગી વાર તો પઢવાનું
બરાબર ચાલ્યું પણ પેલી ‘વાંદરા’વાળી વાત માઠ આવી જતાં વાંદરાનો જ વિચાર
એની ઉપર સપાર થઈ ગયો.

પછી તો એ ગશરાણો કે આ તો હવેલી લેતાં જુલશવ ખોળ્યું.

એ દોઝો ઓલિયા પાસે. થગ પકડી કરગરી પડ્યો: ‘બાપુ હવે કોઈ દી આવી મોંઘણી
નહિ ‘કર’, મને બચાવો. હું વાંદરા ન થઈ પડું, બધ એટલું કરો.’

રાજકુમારને થયું કે કૌણ સૂતું હશે? સૂતા માણસને જગાડવો કે નહિ એની ગડમથલમાં એ પડી ગયો. પણ એને તો જોતું તું ને જાણતું તું; ગમે તે હોય, જગાડ્યા વિના છૂટકો ન હતો. હજવે હજવે અવાજ ન થાય તેવી રીતે તે પલંગ પાસે ગયો ને ધીમે રહીને શાલ ખેંચી લીધી. હજવે તો માથા વિનાનું સુંદરીનું ધડ પડ્યું છે. ગોરો ગોરો વાન છે ને કેળના ચાંબલા જેવી કાયા છે. અંગ ઉપર ઝોળ શણગાર સજેલા છે. રાજકુમાર કહે: ‘જસ આ જ માથું અને આ જ ધડ. એક જ ચરીરના બે કટકા છે’ પણ નવાઈની વાત તો એ હતી કે માથામાંથી લોહી ટપકતું હતું, ત્યારે ધડમાં જાણે લોહીનો છાટો જ નથી. બધું નિષેધી નિષેધીને જાણે કાઠી લીધું છે. ચાદર ઉપર એક નાનો સરખો ચે લોહીનો ડાઘ નથી. એટલે વળી રાજકુમાર વિચારમાં પડી ગયો. રખે ને ત્રીજીનું માથા વિનાનું પૂતણું હોય! ખાતરી કરવા સાડુ એણે પેટું માથું ધડ ઉપર મૂકી જોયું. બરાબર ગોઠવી દીધું ને જોઈ લ્યો, માથું ધડને અડચું કે તરત જ પેલી સુંદરી બડાક કરતી બેઠી થઈ ગઈ.

સુંદરીએ આંખો ચોળી જોયું તો સામે રંગીલો રાજકુમાર બોલે છે.

રાજકુમારને જોઈને સુંદરી બેઠી બેઠી: ‘અરે હે કાળા માથાના માનવી! તું અહીં ક્યાંથી આવી ચડ્યો? આ તો રાક્ષસનો મહેલ છે.’

રાજકુમાર કહે: ‘રાક્ષસનો મહેલ હશે, પણ તું કાંઈ રાક્ષસની કુવરી લાગતી નથી. તું કૌણ છે અને અહીં ક્યાંથી આવી ચડી? પહેલાં તારી વાત કહે, પછી મારી વાત કહું.’

કુવરીને રાજકુમાર ખૂબ જ ગમી ગયેલા. રાજકુમાર કહેતો હતો તે વાત કાંઈ ખોટી ન હતી એ કાંઈ રાક્ષસની કુવરી ન હતી. રાક્ષસના મહેલમાં રક્ષા તથા કેટલેય સમય વીતી ગયો હતો, તે દરમિયાન માણસ નામે તેણે કંઈકેલો નહિ. આજે રાજકુમારને જોઈને તે રંગમાં આવી ગઈ.

ને રાજકુમારે પૂછ્યું કે તરત જ પોતાની વાત કહેવા લાગી: ‘સાત સમદરને પાર એક બેટ ને એ બેટમાં મારા બાપનું રાજ. ફરતી દરિયાની છોળો બેટ ને છોળે છોળે મોતીડાના એ વરસે. હું તો રાજ સમદરને કાઠે રમવા જાઉં ને છીપલાં લેવા કરી મહાંથી મોતીડાં કાઢું. મોતીડાની માળા કડું ને મોજ માણું.’

એક દિવસ સમદરને કાઠે હું રમતીતી, ત્યાં સમદરનાં પાણી એકાએક બિછળવા લાગ્યાં. મોટા મોટા લોહ ચડે ને ચારે ઠાર ફરી વળે. મારા શંખલા પાણીમાં તણાઈ બાંધ ને હું એને લેવા દોડું. એમ કરતાં કરતાં તો હું ચે લોહ લેવાણી ને પાણીમાં તણાવા લાગી. ઘણીયે ખૂબ પાડું, પણ કૌણ સાંભળે ને કૌણ બચાવવા આવે? હું તો જાણે હમણાં જુડી જઈશ હમણાં જુડી જઈશ, એમ

થાય, પણ ખૂડી ખૂડું નહિ ને હોટે લેવાતી બાઈ. એમ કરતાં કરતાં મધહરિયે જઈ ચડી. ચારે કોર જળજળ બાંબાકાર. બાપુનો બેઠ પણ કેબાય નહિ ને પાણી કાંઈ ઉછાળા મારે, કાંઈ ઉછાળા મારે! પણ એ ઉછળતા પાણીની વચમાં એં ચડછાયો દીકો. નજર ઠેરવીને જોયું તો મોટો બધો રાક્ષસ દરિયાના પાણીમાં ડાંકુ બરતો જાય છે. એના હાથપગ હાલે છે ને પાણીનાં મોજાં ઉછળે છે. એના નાકમાંથી શ્વાસના મુસવાદા બોલે છે ને દરિયો હાલકહોલક થાય છે. હું રાક્ષસને જાણેલે બેઠેલી ને રાક્ષસ દરિયો ઠગોળતો ચાલ્યો જાય છે. ઈ રાક્ષસ મને અહીં ઉપાડી લાવ્યો છે. મારે માટે આ મહેલ બનાવ્યો છે ને હું એ દિવસની અહીં રહું છું.’

રાજકુમાર કહે: ‘તે રાક્ષસ તને ખાઈ ન ગયો? રાક્ષસને તો માણસની ગંધ આવે ને માણસને ખાઈ જાય.’

કુંવરી કહે: ‘રાક્ષસ તો માણસને બાળે કે આખો ને આખો ખાઈ જાય. પણ હું તો એને ખૂબ જ વહાલી છું. મને તો એ જાતન કરીને જાળવે છે.’

રાજકુમાર કહે: ‘બહુ જ જાતન કરીને જાળવે છે. ધડ મહેલમાં રાખે ને માથું છાજડીમાં મૂકે. છાજડી ઝાડની હાળે ટાંગે!’

રાજકુમારી કહે: ‘એ તો રખે ને મને કોઈ ઉપાડી જાય એટલા માટે. રાક્ષસ તો આખો દિવસ જંગલમાં રહે. રાત પડયે ઘેર આવે. દિવસે હું કોને આશરે રહું? ચારેકોર ઘેર જંગલ ને જંગલમાં સિંહવાધ ડબકું કે. એટલે તો મને એ સોનાની છાજડીમાં મૂકી રાખે

છે. માડું હોહી નદીમાં ટપકે ને એનાં કાળકૂલ રચાય. હું છાજડીમાં પડી જોયા કરું ને હસ્યા કરું!’

રાજકુમાર કહે: ‘ત્યારે તો તને ખૂબ જ ગમ્મત આવતી હશે?’

કુંવરી કહે: ‘ગમ્મત તો શું આવે? ધડ કયાંક ને માથું કયાંક એવું તે કોને ગમે? પણ બીજો ઉપાય શું? કોઈ વાત કરનારો હોય તો વાત કરું ને? કોઈ સાથે રમનારો હોય તો રમું ને?’

રાજકુમાર કહે: ‘પણ હવે તો હું આવી પહોંચ્યો છું.’

કુંવરી કહે: ‘હા આજે તો ખૂબ જ લહેર ધઈ. પણ એ લહેર કયાં સુધી? ચેલો રાક્ષસ આવશે ને તરત જ તને મારી ખાશે!’

રાજકુમાર કહે: ‘તો ચાલને આપણે નાસી જઈએ.’

કુંવરી કહે: ‘ના રે. રાક્ષસની ચૂક માંથી કેમ નાસી જવાય? એ તો ખૂબ જ ભયંકર છે. ગમે ત્યાં હોઈએ ત્યાંથી પકડી પાડે ને પછી તો કાચા ને કાચા ખાઈ જ જાય.’

રાજકુમાર કહે: ‘એવા રાક્ષસ આક્ષસથી હું ડરતો નથી. એવા તો કંઈ રાક્ષસોને મેં ઠેકાણે કર્યા છે.’

કુંવરી કહે: ‘પણ આ રાક્ષસ એમ માર્યાં મરે તેમ નથી. એ તો કહે છે કે માડું તો મોત જ નથી. મને તો કોઈ જ ન મારી શકે.’

રાજકુમાર કહે: ‘એવું તે કયાંઈ હોતું હશે? મોત ન હોય એવું ગને જ નહિ. એના ચરણની કાંઈક થાવી હશે.’

કુંવરી કહે: 'એવું હશે તો એની વાત જાણી લઈશ. એ તો મારી પાસે ઠાઠો બનીને બેસે છે. એકે ય વાત મારાથી ન છુપાવે.'

રાજકુમાર કહે: 'ચાવી જાણી લે કે તરત જ એને સંધામ પહોંચાડી દઉં.'

કુંવરી કહે: 'એવા મોટા રાક્ષસને મારવાની તારી તાકાદ ક્યાંથી હોય! ખાલી બડાઈ મારતો લાગે છે'

એટલે જવકુમારે કુંવરીને પોતાનાં પરાક્રમેની વાત કરી. રાજકુમારની વાત સાંભળી કુંવરીને વિશ્વાસ બેઠો. તે કહે: 'કુમાર! તું હમણું કયાઈક સંતાઈ જા. મારું માથું જેમ હતું તેમ છાબડીમાં મૂકીને છાબડી આઠની ડાળે લટકાવી દે. રાક્ષસ આવશે એટલે એની પાસેથી બધી વાત જાણી લઈશ ને પછી તને કહીશ.'

રાજકુમારને એવી રૂપાળી કુંવરીના ગળા ઉપર તલવાર ચલાવવાનું કેમ ગમે? પણ રાક્ષસના મરણની ચાવી જાણવી હતી અને કુંવરીને રાક્ષસના પંજામાંથી છોડાવવી હતી. એટલે મન કઠણ કરીને તેણે કુંવરીનું માથું વાટી લીધું. ધડ ઉપર ચાલ બોલાડી દીધી ને માથું છાબડીમાં મૂકી, છાબડી આઠની ડાળે લટકાવી પોતે જંગલમાં સંતાઈ બેઠો.

રાક્ષસ તો રાક્ષસ જેવો રાક્ષસ હતો. જાદુનો જાણનારો ને એના બળનો પાર નહિ. જાતજાતનાં રૂપ લઈ જાણે. સજામાં સમુદ્ર ઓળંગી જાય ને મોટા મોટા પહાડ ટપી જાય. એક વખત ફરતો ફરતો મોતીના બેટમાં જઈ ચઢ્યો ત્યાં તો દરિયો મોતીની છાજો ઉછાળે ને સમઢરને કાઠે બેઠી બેઠી રાજકુમારી મોતીમાં લેગાં કરી

એની માળા ચૂંચે ને મોતીને પાંચીકે રમે. રાજકુમારીનાં તે કાંઈ રૂપ! એનાં રૂપ તો રાક્ષસ જેવા રાક્ષસને ય હૈયે ચડી બેઠાં. રાક્ષસને થયું જે વન-જંગલમાં વસું છું; જન-જનાવર મારી ખાઉં છું. જ્યાં ય મારાથી ભાગે છે ને મારી ધાકે મરી પરવારે છે. કોઈ કરતાં કોઈ મારી દૂંકડું આવતું નથી ને મારી સાથે બે વેણ જાલતું નથી. એવું નવારનું લાગે છે કે ન પૂછે વાત. એકલાં એકલાં તો જરા ય ગોઠતું નથી. હાલ્યને આ કુંવરી-ને ઉપાડી જાઉં. એ ય ને ઘરમાં કિલોલ કરશે ને મીઠી મીઠી વાતું કરશે.

રાક્ષસ તો રાજકુમારીને ઉપાડી આવ્યો. જંગલમાં સરસ મગનો મહેલ બનાવ્યો. સ્ત્રી-વસ્તુનો કાંઈ આશવાશ રાખ્યો નહિ. રાક્ષસ તો રાજકુમારીને લાડ લડાવે, કાંઈ લાડ લડાવે! એ તો જંગલમાં જાય નહિ, આખો દિવસ મહેલમાં ને મહેલમાં પડ્યો રહે ને રાજકુમારી સાથે હસેરમે.

તો ય એનો તો રાક્ષસનો છવ છે ને! એને એક ઠેકાણે પડ્યું રહેતું કેમ સોરવે? રાજ નવા નવા ઉત્પાત ન મચાવે તો એ રાક્ષસ શાનો? એને તો વન-જંગલમાં જવાનું મન થાય, પણ વન-જંગલમાં જવાય નહિ વન-જંગલમાં જાય તો વાંસે રાજકુમારીનું શું થાય? બિજા પ્રદેશમાં ગિચારી એકલી શી રીતે રહી શકે? વાઘવડુ આવીને ચૂંચી નાખે, એડુ વીંછી આલડી જાય, વન-જંગલમાં તો પાર વિનાની મુશ્કેલી. એટલે રાક્ષસથી વન-જંગલમાં જવાય નહિ ને ગયા વિના રહેવાય નહિ. રાક્ષસ તો મૂંઝાણો.

પણ એ તો રાક્ષસ હતો. એમ મૂંઝાઈ બેસે એવો ન હતો. એના હાથમાં અનેક કસબ. જાતજાતની માયા બાણ. ધડ ને માથું બુઢાં કરે ને પાછાં સાંધી પણ બાણ. એટલે એણે તો એક યુક્તિ શોધી કાઢી. સવારમાં જંગલમાં જાય તે પહેલાં રાજકુમારીના બે ભાગ કરી નાખે. ધડ મહેલમાં રાખી મૂકે ને માથું સેનાની છાગડીમાં મૂકી છાગડી કંઈનતી ડાબે લટકાવે. છાગડીમાંથી લોહીનાં ટીપાં ત્રપકે ને નદીના પાણીમાં પડે. તેમાંથી કમળફૂલ ખીલી ઊઠે ને જળમાં કમળની ઢેડી રચાય. રાક્ષસ જંગલમાં ફરતો ફરે ને જ્યાં હોય ત્યાંથી આ કમળોની હાર જોઈ શકે. અખંડિત કમળફૂલની હાર બુઢે એટલે એ માને કે બહુ ઘરા-ગર છે. ઢેડીમાં એકાદ બે કમળ નેટલી ય તૂટી પડે તો એ તરત સમજી જાય કે નક્કી રાજકુમારીને કાંઈક થયું છે. બે છલાંગે નદી પાસે પહોંચી જાય.

રાક્ષસ તો જંગલમાં ફરતોતો. ક્યાં-યતો ક્યાં નીકળી ગયો હતો. તો યે એની નજર તો નદીના પાણીમાં ને પાણીમાં. રાજકુમારે છાગડી લઈ લીધી એટલે જળમાં કમળ બિઘડતાં બંધ થયાં. રાક્ષસની નજર નદી તરફ ગઈ ત્યાં કમળોની હાર અંડિત થયેલી. એ તો મોટી મોટી ડાંકિા ભરતો, વન-જંગલ વટાવતો, પહાડ-પર્વત ચડતો-ઊતરતો નદીને કાંઠે આવી પહોંચ્યો. પણ તેટલી વારમાં તો રાજકુમારે પેલી છાગડી ગાંઠની ડાળીએ લટકાવી દીધેલી. રાક્ષસ તો છાગડી લઈને મહેલમાં ગયો અને કુંવરીને ગડાક કરવી બેઠી કરી.

રાક્ષસ કહે: 'કુંવરી રે કુંવરી !

જળમાં કમળ રચાતાં બંધ કેમ થયાંતાં ?'

કુંવરી કહે: 'મને રી ખગર પડે ? મારે તો માથે લાંબા લાંબા વાળ. લાંબા લાંબા ને લીસા લીસા. વાળ છાગડીની બજીમાં ચોટી ગયા હયે તે લોહી ત્રપ-કતાં બંધ થયાં ને કમળની ઢેડી વીખાણી.'

રાક્ષસ કહે: 'કુંવરી ! કુંવરી ! મને તો માણસની ગંધ આવે છે.'

કુંવરી કહે: 'માણસ તો તમારી સામોસામ બિહુ છે. ખાઈ બાજો ને એટલે મારો યે છુટકારો થાય.'

રાક્ષસ કહે: 'કુંવરી ! કુંવરી ! મને તો ભૂખ લાગી છે. મને જમવાનું દે ને.'

કુંવરીએ તો ફડી રસોઈ જનાવી છે. ફડી રીતે રાક્ષસને જમાવ્યો છે. જમાડી કરીને પાનસોપારીનાં છીડાં આપ્યાં છે. એલચીલવિંગ આપ્યાં છે. ફડી પધારી પાયરી દીધી છે. રાક્ષસ પધારીમાં પોદયો છે ને રાજકુમારી પંખો નાખતી પાસે બેઠી છે.

રાજકુમારી તો પંખો નાખતી જાય છે ને આંખેથી ઢબક ઢબક આંસુડાં પાડતી જાય છે.

કુંવરીની આંખમાં આંસુડાં જોઈને રાક્ષસની ઊંધ બિડી ગઈ. 'શું કામ ફૂંકે છે, રાજકુમારી ?'

રાજકુમારી કહે: 'મને તો મારો દેસ સાંસયો છે.'

રાક્ષસ કહે: 'દેશની વાત હવે કેવી રાજકુમારી ! કહે તો અહીં જ સમઠરનાં મોલ્લ રચી દઈ. મોટાં મોટાં મોલીડાં લાવી આપું. હવે તો અહીં જ રહેવાનું છે, કુંવરી. ખાનું, પીનું ને મોજ કરવી.'

કુંવરી કહે: 'મોજ તે કાંઈ જેવી તેવી મોજ છે? રાત ઝાંઝી તમે ઘોળા કરા ને હું તમારાં નસકોરાં સાંભળ્યા કરું. દિવસે પંડ પધારીમાં, માથું છાળડીમાં ને છાળડી ઝાડની ઠાળે.'

રાક્ષસ કહે: 'એ તો તને એકલું ન સોરવે એટલે સોરવણું ઘડાવી આપ્યું છે. લોહીનાં ટીપાં પાણીમાં પડે ને પડ્યાં લેમાં તો કમળ ખીલી જીટે. કમળની હારની હાર તણાતી બય. જોવાની કેવી ગમ્મત પડે?'

કુંવરી કહે: 'ખૂબ જ ગમ્મત પડે તો! માથા ઉપર કાગડાં જીટે, સમજાં જીટે. હમણાં બધું ઠોલી ખાયે. ગમ્મતને કાંઈ પાર છે?'

રાક્ષસ કહે: 'અરે બાર છે કોઈના કે હું જીટે છું ત્યાં મારી કુંવરીને કોઈ વાળ વાંકો કરી શકે?'

કુંવરી કહે: 'ને તમે નહિ હો ત્યારે માડું શું થયે? પછી તો મને વનના બનવર ફાડી જ ખાયે ને!'

રાક્ષસ કહે: 'તને મૂકીને ક્યાંય જવાને નથી, કુંવરી જ્યાં હોઈ ત્યાંથી નજર તો તારી ઉપર ને તારી ઉપર. જરા એ આંખથી આંધી ન કરું.'

'ને કોક દિવસના તમને કોકે મારી નાખ્યા તો?'

એ સાંભળીને તો રાક્ષસ ખડખડ હસી પડ્યો: 'તું તે કેવી વાત કરે છે? મને કોઈ મારી નાખે? અરે મને મારનાર તો એની માએ જણ્યો જ નથી. માડું મોત તો મારા જ હાથમાં છે'

કુંવરી કહે: 'ના ના, એવી વાત

તે કોઈ માને? પોતાતું મોત પોતાના હાથમાં હોય એવું તે કાંઈ જાને? હંઅઅ! તમને તો મારી જ ખીક લાગે છે. એટલે જ તો મારા ઉપર ચોકી-પહેરો રાખી રહ્યા છો.'

રાક્ષસ કહે: 'અરે કુંવરી મારી! તું તો માડું રમકડું છો! મારા અધારા છુનનનો જીતસ છો. તને જોઈને તો હું થાક દુઃખ ધધુંય ભૂલી બહુ છું. અને વળી મને તારી ખીક લાગે? તું તો મારે મન ફૂલ જેવી. ફૂલની તે કોઈને ખીક લાગતી હશે?'

'તો પછી તમારું મોત તમારા જ હાથમાં છે, એ સાચી વાત?'

રાક્ષસ કહે: 'હા, માડું મોત હું એકલો જ બાણું'

'તો મને કહો ને. એક કરતાં એ બધા.'

'ના, એ તો કોઈને કહેવાય નહિ.'

કુંવરી તાગીએ પાડી હસવા લાગી: 'જેયું ને, મારી જ ખીક લાગે છે. મારી જ ખીક લાગે છે.'

એટલે તો રાક્ષસને ચાનક ચડ્યું. એ તો રહ્યો રાક્ષસ. આગળપાછળને વિચાર કરે તો એ રાક્ષસ યાને? એ તો પોતાના મોતની વાત કુંવરીને કરવા જોસી ગયો.

'જંગલ વચ્ચે એક વડો છે બાર ગાઉમાં એનો ઘેરાવો, ને જાંચી જાંચી એની કાગીએ પાંદડાને તો પાર નહિ. છટોપ વડો છે ને એની જાંચી જાંચી કાળે પાંદડાના છુંડમાં એક પાંજડું છે. લીલુડા વાંસતું લીલુછમ પાંજડું ને

પાંજરામાં લીલુકા રંગનો એક પોપટ છે. બહુ ય લીલું લીલું કોઈની નજરે ન પડે કે અહીં પાંજરું છે ને પાંજરામાં પોપટ છે. એ પોપટના પેટમાં એક ભમરો છે કાળો એગાણુ ભમરો ને એની ચુલચુલ ગાજતી પાંખો એ ભમરાને કોઈ મારી નાખે તો મારું મોત થાય.’

રાજકુમારી કહે: ‘ઓહો એમાં તો શી મોટી વાત છે? એ ભમરાને તો હું ય મારી ચકું.’

રાક્ષસ કહે: ‘તું એમ ન સમજતી કે ભમરો રેઢેરાળ પડ્યો છે. વડલા નીચે બે ચોકીદારો બેઠા છે. એક છે કૂતરો ને બીજો ઘોડો. કોઈ વડલા ઉપર ચઢવા ભય કે તરફ જ કૂતરો કાચિયાં બરતો ફરડવા દોડે અને ઘોડો હાથેલાટી બોલાવતો લાત ઉપર લાત લગાવે. કૂતરાનો અને ઘોડાનો અવાજ તો હું જ્યાં હોઉં ત્યાં સંભળાય. બે લાંબા બારું કે વડલા પાસે પહોંચી જાઉં ને પછી ઝાડે ચઢનારને મારી નાખતા અને કેટલી વાર?’

કુંવરી કહે: ‘ત્યારે તો તમે બારે જુદા કરી છે. ભમરો મરે તો તમે મરો એવી તો કેને ખગર હોય? એવી ખબર કાંઈ પડે નહિ ને તમે કાંઈ મરો નહિ કાશ હવે અને નિરાંત યઈ. હું તો ક્યાંય નહિ જાઉં. આવો મગનો મહેલ છે. જે જોઈએ તે કાજર છે. એ ય ને ખાઈશ, પીશ ને લહેર કરીશ દિવસે છાબડીમાં પડી પડી કમળકૂલ બનાવીશ ને રાતે તમને પાંખો નાખતી નાખતી હાલાવાલા કરીશ.’

રાક્ષસ કહે: ‘જુદો બાપ તો નાના

ગગા જેવો ગણાય ને, કુંવરી!’ ને રાક્ષસ ખડખડ હસી પડ્યો.

હસતાં હસતાં જીંધી ગયો ને કુંવરી પણ એના પગ પાસે જીંધી ગઈ.

સવાર પડી ને રાક્ષસ તો જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. રાજકુમારે છાનામાના આવી કુંવરીને રાહવન કરી. કુંવરીએ રાજકુમારને રાક્ષસના મોતની વાત કહી.

એટલે તો રાજકુમાર તરત જ પેલો વડલો શોધવા ઊપડ્યો. ઘોડા અને કૂતરાની નિયાની હતી, એટલે વડ શોધી કાઢતાં વાર ન લાગી. વડ નીચે ઘોડો અને કૂતરો સોનાની સાંકળે બાંધેલા. એક તરફ ઘોડો અને બીજી તરફ કૂતરો. મોટો જળાર મોરોસાની ઘોડો ફરડકું ફરડકું નાખોરાં બોલાવે ને કુહાડાની ધાર જેવા કાબલાથી જમીન ખોતરે. કૂતરો ય મોટો રાધા જેવો. બિલો બિલો ધુરમટા દે ને પાસે જાયો કે વીંખી જ નાખે.

રાજકુમાર તો ધીક ઘોડા સાચું જુએ ને ધીક કૂતરા સાચું જુએ. ઘોડો પણ જંગલ વરસતી આંખે રાજકુમાર તરફ જુએ ને કૂતરો કાચિયાં કરે. પાસે તો જવાય તેમ ન હતું. ભય કે બંને રિડિયારમણ મયાવી મૂકે ને જો છૂટયા તો રાજકુમારને ખલાસ કરી દે. રાજકુમાર તો આધો બિલો બિલો વડલા ઉપર ચઢવાનો લાગ શોધે.

એમ કરતાં કરતાં એને એક સુક્તિ સૂચી આવી. ઘોડા પાસે કાઠકાનો ઢગલો હતો અને કૂતરા પાસે ઘાસ પડેલું. રાજકુમાર તો જંગલમાંથી એક મોટો બધો વાંસ લઈ આવ્યો. વાંસથી હાંસેલી હાંસેલીને પેલું ઘાસ ઘોડા તરફ ફર્યું. એટલે

‘બા, બા, એક વાર્તા કહે ને!’ ડાઘિયાએ રમણીને કહ્યું.

ટીપુડે રમણીની પૂછડીએ બટકું ભર્યું ને રમણીએ ફફડો માર્યો ને ટીપુડાને ધક્કો મારી દૂર હઠસેલી દીધો.

‘બા, બા! વાર્તા કહે ને!’ રૂપલી બોલી.

‘સાંભળો ગલ્લડિયાંઓ, આજે હું તમને એક ગલ્લડિયાની જ વાર્તા કહું છું. એણે એના માબાપની પૂછડીઓ કરડી હતી. ગલ્લડિયા ઘંઘને માબાપની પૂછડી કરડાય? કેવું ખરાબ? માબાપની પૂછડી કરડવાથી કેવા હાલ થાય છે તે તમારે આ વાર્તા ઉપરથી શીખવાતું છે. તમે બધાં વિનયી બનો અને મુરખીઓ તરફ માનથી વર્તો એમ હું ઈચ્છું છું.’

રૂપલી માને વધારે વહાલી હતી ને મોટે ચડાવેલી હતી તેણે લાડથી કહ્યું: ‘ના બા, મારે તો માણસની વાર્તા સાંભળવી છે. માણસની વાત કહે ને બા’

‘ચાલો ચાલો, માણસની વાત કહું છું. પણ ગલ્લડિયાંઓએ અધીરા ન બનવું જોઈએ, સમજ્યાં? એ જીએ પાઠ છે. ધ્યાન રાખો.’

રમણીની પાસે બધાં ગોઠવાઈ ગયાં. રમણીએ શરૂ કર્યું.

‘એક નાતું ગલ્લડિયું હતું. એનું નામ વિન્નુ’

‘એનું નામ વિન્નુ શું કામ હતું?’ ટીપુડાએ પૂછ્યું.

કારણકે વીજળી જેવું એ ચંચળ હતું. પણ મહેરબાની કરી તમે વચ્ચે બોલોલાલ ન કરો. અને એવા મૂર્ખાઈભર્યા

પ્રશ્ન ન પૂછો. જ્યારે પૂરેપૂરી વાત સાંભળી રહો ત્યારે તમારી બાતને જ જે પૂછવું હોય તે પૂછજો. ચાલો સાંભળો. વિન્નુને સુંદર વાંકડિયાં અને ચૂંચળાં વળેલાં ફંછડાં હતાં. મળની કાળી કાળી આંખો હતી સુંદર અને ટિલુકડી એની પૂછડી હતી. સંપૂર્ણ સુંદર એ ગલ્લડિયું હતું પરંતુ કમનસીબે એની બા સાથે એ માનભરી રીતે વર્તતું નહિ. વારંવાર એ એનું અપમાન કરતું. છેવટે એક દિવસ એક કમનસીબ પળે વિન્નુએ એના મા-બાપની પૂછડીએ બટકું ભર્યું. પછી તો એ દુઃખદાયક બનાવ માટે એને ઘણા પક્ષાતાપ થયો પણ પછી થાય શું? જે બની ગયું એ બની ગયું.

અને પછી તરત જ ઊંઘી ગયું. માબાપની માફી પણ માગી નહિ. દિલ-ગીરી પણ બતાવી નહિ. અને હજી તો એ યાદી વાર ઊંઘ્યું નહીં હોય ત્યાં—આપણને એક કાઠકું દાટતાં વખત થાય એટલામાં જ—એ જાગી ગયું. કાઠ એના કાન ખેંચતું હતું. એણે ચમકીને આસપસ નજર ફેરવી પાસે જ એક જાડુગર જોતો હતો!

‘જાડુગર વળી શું?’ ડાઘિયે પૂછ્યું.

જવની જવારો [સાથજી ખાન ૪૦૬] એટલે રાક્ષસ પણ ખલ્લાસ. રાક્ષસનું માથું સંગેમરમરના મહેલ ઉપર ટોકર લગાવતું દર દર જઈ પડ્યું.

રાજકુમાર મહેલમાં પાછો આવ્યો. રાજકુમારો એને તથાવવા માટે બારણામાં જ ઊભી હતી રાક્ષસના મરણથી બંને ખૂબ જ ખુશ થયાં અને જંગલમાં મંગલ કરવા લાગ્યાં.

એવો માણસ કે જેણે બધી બહુ-
સરી વસ્તુઓ બનાવી છે. એણે તેજસ્વી
વસ્તુ બનાવી છે જે આકાશમાં લટકીને
પ્રકાશે છે ને રાતે સંતાઈ જાય છે. એણે
મોટી મોટી ચીજો બનાવી છે જે પૈડાં
ઉપર દોડી જાય છે; એને બળદ કે ઘોડા
જોડવા પડતા નથી. બાગમાંની લાંબી
લાંબી નળીમાંથી એકાએક પિચકારીની
જેમ આવતું પાણી એણે જ બનાવ્યું છે.
આવી તો ઘણી વસ્તુઓ એણે બનાવી
છે. તમે મોટાં થાઓ ત્યારે જોજો એટલે
તમને સમજાયે.

‘વિઝુ!’ બહુગરે કહ્યું: ‘તું એક
ખરાબ કૃતક છે. તેથી હું તને મારા
બહુથી શિક્ષા કરવા માગું છું. તને માણસ
બનાવી દઉં છું!’

તેણે ગલ્લડિયાંએ એક સાથે નિસાસો
મૂક્યો અને ધ્યાન દઈ સાંભળવા લાગ્યાં.

‘અને સાચેસાચ જ વિઝુને સજ
ચઈ ગઈ. પછી ધૂરકવું, લસવું કે જૂગો
પાઠવી એ બધું જ નકામું હતું. બહુ-
ગરને જોની મરણ પ્રમાણે કરતાં કોઈ
અટકાવે તેમ નહોતું. વિઝુને એમ થવા
લાગ્યું કે જાણે કોઈ જોની ગરદન પકડી
આકાશમાં ફર ફર લઈ જાય છે. અને
ત્યારે એમ લાગતું બંધ થયું ત્યારે
એ એક માણસના ઘરમાં હતું ને માણ-
સનું અવ્યું બની ગયું હતું!’

‘કેવો ખરાબ બહુગર!’ રૂપલી
જોલી બોલી.

એના શરીર ઉપરના મુંદર વાંકડિયા
વાળ ચૂંટી લેવામાં આવ્યા હતા. માયાના
વાળ જ માત્ર બાકી રાખ્યા હતા. જેમ
માણસના ગળ્યાના શરીર ઉપરથી વાળ

ચૂંટી લેવામાં આવે છે ને માથા ઉપર
રાખે છે તેમ.’

‘તું એમ કહેવા માગે છે, બા, કે
સાચેસાચ જ માણસો વાળ ચૂંટી લે છે?’
દીપુડાએ પૂછ્યું.

‘ચોક્કસ એમ જ. તમે એમ ધારી
પણ શકો છો કે શરીર ઉપર વાળ વિનાનું
કોઈ જ-મે? તેઓ ચૂંટી જ લે છે.
નહિતર કેવાં મુંદર દેખાત! બરાબર
આપણી જેવાં જ!’

‘પણ શું કામ જોંચી લે છે?’
રૂપલીએ પૂછ્યું.

‘અલગત માણસ બનાવવા માટે
જ. અને પૂછડી પણ જોંચી લે છે ને?
ગરીબ બિચારો વિઝુ; એને હવે પટપટા-
વવા માટે પૂછડી રહી નહિ. બ્યારે માખી
હડાઈવી હોય ત્યારે એને આમલા પગ
હલાવવા પડે. અને ખુશી થાય ત્યારે
વળી વીછું જ કરવું પડે. શું કરે
બિચારો!’

‘બહુ ખરાબ.’ ડાલિયો ગણગણ્યો.
‘અરે રામ!’ દીપુડાએ નિસાસો
મૂક્યો.

‘પછી તો વાળ વિના એને કંડી
લાગવા માંડી અને એ ગેચેત બની ગયું.
માણસોએ એને એક ખરાબ વસ્તુથી
હાંકી દીધું. જેને માણસો ‘કપડાં’ કહે
છે. હાથમાં, પગમાં અને ઘે પગની
વચ્ચે પણ આ વસ્તુ વીંટાળી દીધી-
ખરાબર માણસની જેમ જ. અને પછી
કૃતરાની જેમ દોડવું કે દૂધકા મારવા
એ તો એનાથી બને જ નહિ. ગેહું બેહું
મૂર્ખાઈમરી રીતે આગલા પગ દલાવ્યા
કરે. અને ચાલવા માટે પગ તો બે જ

રહ્યા બરાબર એની જેવાં જ પેલાં માણસનાં ત્રણ બન્ધા નહોતાં આગ્યાં? થોડુંક ભસતાં વાર લાગે એટલી વાર પહેલાં જ. અરેરે પછી તો બિચારાને ઘણું થવા લાગ્યું કે મામાપની પૂછડી ન કરડી હોત તો કેવું સાડું હતું!

‘પછી તો એને રહેવા માટે આપણા જેવી ચોરડી પણ નહોતી માણસના જેવી જ ચોરડીમાં રહેવાતું હતું. તમે તમારી બંતે કોઈ વાર જોશો ત્યારે ખબર પડશે કે માણસો કેવી જગ્યામાં રહે છે.’

‘પણ બા, પછી વિનુનું શું થયું? કહે ને’ રૂપલીએ કહ્યું.

‘એક મોટી મોટી ચોરડી ધારી હો. જોઈએ. આપણા કરતાં ખૂબ પહોળી, ખૂબ લાંબી, ખૂબ ઊંચી ને ખૂબ ખીચી. ખીચી ભરેલી છે.’

‘પણ એટલું બધું તે શું બધું હશે?’ ત્રણે એક સાથે બોલી ઊઠ્યાં.

‘લાકડાની મોટી મોટી ને ભારે ચીજો. કેટલીક માણસોને ખસવા માટે, કેટલીક સૂવા માટે, ને કેટલીક આરામ લેવા માટે. કારણકે તેઓ આપણી જેમ

મીન ઉપર લાભા યર્ષ ને સૂઈ શકતા નથી. અને એક ગમ્મતની વાત કહું? આરામ કરવાની વસ્તુ ઉપર જ્યારે તેઓ બેસે છે, ત્યારે આગલા પગને પાસેના લાકડા ઉપર મૂકે છે. વળી વધારે ગમ્મતવાળું અને મૂર્ખાઈ ભરેલું તો એ છે કે એ વળતે એક કાગળની બનેલી વસ્તુ લઈ તેમાં મોઢું નાખી કાંઈક સૂધ્યા જ કરે છે અને તે પણ ક્યાં સુધી? ઘણી વાર તો મારી એક ઊઘ પૂરી થઈ જાય છે ને ભગી ભેડ તો ય સૂધ્યા જ કરતાં

હોય છે. મને વધારે ખરાબ અને મૂર્ખાઈ ભરેલું તો એ જ લાગે છે કે એ કાગળની બનેલી ચીજમાં કોઈ બંતની વાસ જ આવતી નથી! મેં સૂધી જોઈ છે ને. વિનુ પણ એવી ચીજ લઈ ને થાકે ત્યાં સુધી સૂધ્યા કરતો ને જ્યારે એને ખાતરી થતી કે એ ખાઈ શકાય એમ નથી ત્યારે ફેંકી દેતો. એને બિચારાને ત્યાં ઘણું ન ગમતું પણ શું કરે? ઘણું ભસવાતું મન થાય, નાસી જવાતું મન થાય પણ ભડનું જોર એટલું જબરું હતું કે એમાંથી છૂટી શકાતું નહિ.’

‘પણ આ શું સાચી બનેલી વાત છે? જો સાચી જ હોય તો ગમે એવી નથી. કેવું થયું બિચારાને માથે!’ ઠાધિયે કહ્યું.

‘તદન સાચી બનેલી વાત છે, બેટા! પણ માણસો રહે છે જ એ રીતે. એને રહેવા માટે કોઈ એક જ ચોરડી હોતી નથી પણ એક મોટી ચોરડીમાં બીજી નાની નાની ઘણી ચોરડીઓ હોય છે. બધી જ એ રીતે ભરેલી. આપણે તો ચાલવું હોય તો બહુ જ સાવચેતીથી ચાલવું જોઈએ. અરે, હું તો ત્યાં જોઈ છું ત્યારે ચાલતાં મૂર્ખાઈ જ ભેળું છું. કોઈ વાર ફૂંકો મારું છું ત્યારે તો ચેનીક સાથે અફળાઈ જ પડું છું!’

‘ભારે નવાઈ જેવું, નહિ?’ ટીપુડા બોલ્યો.

‘પછી તો વિનુને ભૂખ લાગી. અને એને ખાવાતું મન થયું. તમે શું ધારો છો? પછી માણસોએ વિનુને શું કહ્યું હશે? એને પાછલા પગ ઉપર ચલાવીને, એક પછી બીજી ને બીજી પછી ત્રીજી

એમ. કેટલીય ચોરડીઓમાંથી એક ચોરડીમાં લઈ ગયા. ત્યાં લાકડાના ચોરસ કટકા મૂક્યા હતા. એની પાસે બધી ખાવાની ચીજો મૂકી હતી. બધી જ ગરમ અને ઊંચળી. પણ એ બધી ચીજો આપણે ખાઈએ છીએ એવી સુંદર ન હતી. બધી જ ગંદી ને ખરાબ હતી. બિલાડીના માંસ જેવી એની વાસ આવતી હતી. જોકે મેં કોઈવાર બિલાડી ખાધી નથી. કોઈ સારાં ફૂતરાં ખાતાં નથી છતાં મને ખબર છે કે એ કેટલું બધું ગંદું હોય છે. વિનુને ખાવા આપેલી બધી ચીજો આવી જ હતી. એક ઘોળા લૂગડાના ટટકાથી એને માનું લૂછવાનું હતું અને પછી માથાસો એકબીજા સાથે કરે છે તેવો ગમ્મત બરેડો અવાજ મોઢેથી કરવાનો હતો. હવે તો વિનુ માથાસ હતા એટલે એને એવો અવાજ કરતાં આવડતું હતું. બીજાનો અવાજ પણ તે સમજી શકતો. પણ હું તો માનું છું કે એ બધાનો અર્થ તો એ જ હતો કે આપણે બધા ફૂતરા હોત તો કેવું સારું હતું.'

‘અરે બિચારા! મને તો એમની બહુ જ દયા આવે છે.’ રૂપલીએ કહ્યું.

‘પણ એમને ફૂતરાં ખનાવવા માટે બહુગરને એ વીનવી ન શકે?’ ટીપુએ બોલ્યો.

‘અરે, ફૂતરાં નહિ તો બિલાડાં, ઉંદર-કોઈ પણ સારી જાતનાં પ્રાણી.’ ડાઘિયાએ કહ્યું.

રમણીએ માથું હલોવી ના પાડી

‘કોઈ પણ બહુગરને વીનવી શકે નહિ. બહુગર એની ઈચ્છા પ્રમાણે જ

કરે. નહિતર તો બિચારાને માથાસ રહેતું ન પડત પણ એવું એવું નસીબ ક્યાંથી?’

‘પણ પછી શું થયું?’ રૂપલી બોલી.

‘પછી તો એમ થયું કે વિનુને લાંબા આવવા લાગી. એ છાનોમાનો એક ચોરડીમાં ગયો. એક સારી જગ્યા સૂવા માટે પસંદ કરી. પરાણની પથારી કે એવું કંઈ હતું જ નહિ. પણ આવા વૈભવની આશા હવે એણે છોડી દીધી હતી. એણે ગૂંચળું વળી આરામ મળે એ રીતે સૂવાનું નક્કી કર્યું. એક બપોરે કર મુબારી એના વાંસામાં આવી અને પૂછડી હોય એ જગ્યાએ અટકી. અલબત્ત પૂછડી ન હોવાથી આગળ જઈ શકી નહિ. પછી એણે જોયું કે....તમે શું ધારો છો?’

‘ઉંદર!’ ડાઘિયા બોલ્યો.

‘તો તો ભાગ્યશાળી જ ને!’

‘બિલાડી!’ ટીપુએ કહ્યું.

‘નારે ના. બિલાડી પણ નહિ.’

‘બીજો ફૂતરો.’ રૂપલી બોલી

‘બીજો ફૂતરો એમ ન કહો. હવે એ ક્યાં ફૂતરો હતો? પણ પછી એણે જોયું કે ઘણી મહેનત કરવા છતાં એનાથી ગૂંચળું વળાતું જ નહોતું! જુઓ! બિચારાની દયા!’

‘અરરર! એ તો બહુ ખરાબ.’ ટીપુએ બોલ્યો.

‘આ તો બારે નવાઈ!’ ડાઘિયાએ ને રૂપલીએ એક સાથે કહ્યું.

‘બિચારો વિનુ વચમાંથી (કેડેથી) થોડોક વળી શકતો હતો જાણે વચેથી લાંબી ન ગયો હોય! એના જીવનની

આં બચંકરમાં બચંકર પળ હતી. અને પછી તમે જાણો છો શું બન્યું તે ?

‘ પછી માણસોએ એને સરખો કર્યો હશે. ’ ત્રણે બોલી ઊઠ્યાં.

‘ એ પણ એની જેવા જ એટલે સરખું શું કરે ? પછી વિનુને જાણ્યોને એક લાંકડાના લંબચોરસ કટકાની બનેલી જાચી જાચી વસ્તુ ઉપરથી ઉપર ને ઉપર લઇ ગયા ત્યાં તેની સૂત્રાની ચોરડી હતી. પછી ગિયારાનાં બધાં કપડાં કાઢી લીધાં. શરીર ઉપર વાળ તો હતા નહિ. એટલે એને જરૂર ઠંડી લાગી હશે. પછી તો ઠંડી ન લાગે માટે કપડાની બનેલી બીજી બારે બારે વસ્તુ એને ઓઢાડી. ત્યાં તે લાંબા થઇને સૂઇ ગયોઃ જાણે મરી ન ગયો હોય ? પછી એ જાણી ગયો ને એને સ્વપ્ન આંચું. એના બા, બાપા, બાઈ, બહેન, બધાંને એણે સ્વપ્નમાં જોયાં. એ બહુ જ દિલગીર થયો. ઘણું જ પસ્તાયો. એણે માબાપની પૂછડી ન કરડી હોત તો કાંઈ એની આવી દશા થાત ! ’

‘ મને આ વાર્તા નથી ગમતી. આવી વાર્તા તે કેને સાંભળવી ગમે ? અંદર ખુશી થઈએ એવું તો કાંઈ આવે જ નહિ. ’ રૂપલીએ ગમગીનીભર્યા અવાજે કહ્યું.

‘ પણ એમાંથી તમારે સહુએ શિખા-ભણ લેવાની છે, સમજ્યાં ને ? અને વાર્તાનો ખરો ભાગ તો હજી હવે આવવાનો છે. જાદુગરે એને સખત સજા કરવાતું નહીં કર્યું હતું. સવારે જ્યારે એ ઊઠ્યો ત્યારે એને એક બીજી ચોરડીમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં એક મોઢું પાણીનું બરેલું

કાંઈક શીણ વળે એવી ચીજ લઈને ખૂબ ઘસ્યો, ખૂબ ઘસ્યો. આંખો ઉઘાડી રાખે તો તો ગિયારાના લોગ જ મળે. અને પછી માથા ઉપર રાખ્યા હતા એટલાં વાળને પણ ખૂબ ખૂબ ઘસ્યા. પછી એને બહાર કાઢ્યો ને એક લૂગડાના કટકાથી ઘસીને એને સૂકવી નાખ્યો. પહેલા દિવસની જેવાં જ પાછાં ગંદાં કપડાં પહે-રાવ્યાં. ને એવું જ ખાવા આપ્યું. પણ તમને ખબર છે ? ખાતા વખતે મોઢું તો અંદર નાખવાતું જ નહિ ! એવું માણસો કરવા જ ન હે....’

‘ હેં શું કહ્યું ? ’ ડાઘિયો વચ્ચે બોલી ઊઠ્યોઃ ‘ પણ બા, મોઢું અંદર નાખ્યા વિના ખાવા જ કેવી રીતે ? અને એ કેવું બચંકર અપમાન કે માણસો એને આપણે કરતાં હોઈએ એવું કાંઈ કરવા જ ન હે તો પછી એ ખાઈ કેવી રીતે ? ’

‘ માણસો ખાઈ એ રીતે જ એને ખાવું ભેઈએ. આગલા પગમાં ડાળિયો લઈને એ ખાઈ છે. એવું જોડાળ લાગે કે જસ વાત ન કરે. મને લાગે છે કે એ હું તમને સમજાવી નહિ શકું. પણ મેં એમને ઘણી વાર ખાતાં જોયા છે. એમની ખાવાની રીત કેવી મૂર્ખાઈભરી છે તે હું જરાખર જાણું છું. અને ખાઈ છે કેટલાં ધીમાં ! આપણી જેમ ચટ ને પટ નહિ. ઘણી વાર સુધી ખાધા જ કરે છે મને યાદ છે કે એમને કેટલીક ભૂખ લાગતી હશે ! ’ કેટલુંક ખાતાં હશે ?

‘ પણ આખરે ગિયારા વિનુને બહાર જવાની રજા મળી. વિનુને લાગ્યું કે હવે કાંઈક ગમત પડશે. એણે શિકાર માટે અને સંઘવા

પ્રયત્ન કર્યા પણ એને કંઈ આપણા જેવું સુંદર નાક છે કે તરત જ વાસ આવે? માણસોનાં કંઈ નાક છે? વાસ લેતાં ચે કેટલી વાર! પછી છેવટે વિનુને શેનીક વાસ આવી એ મનમાં જોડ્યો: 'મહા! સસલાની વાસ આવતી લાગે છે.'

તેણે ગલૂડિયાંએના કાન જિંચા થઈ ગયા તેઓ ખરાબર ધ્યાન દઈ સાંભળવા લાગ્યા. વાર્તામાં જોકે અત્યાર સુધી રસ નહોતો પરંતુ છતાં હવે કંઈક રસ પડે એવું આવશે એમ લાગ્યું.

'સારું થયું દ્યો.' ટીપુડો જોડ્યો.

'મને લાગે છે કે આપણે વાર્તાના મબતના ભાગ ઉપર આવી પહોંચ્યા છીએ.' ડાઘિયાએ કહ્યું.

'પછી સસલાને એણે પકડ્યું?' રૂપલી અધોશબ્દથી જોડી ભડી. એના સ્વભાવ જ જરા ઉતાવળિયો હતો. થું થયું તે જટ જણવાતું મન થાય.

'તમે સાંભળો તો ખરું!' તેમની બાજે ગંભીર બની કહ્યું. 'એને સસલા ની વાસ આવી. આખરે એ સસલાની નજીક પણ આવી પહોંચ્યો. પણ સસલું તો છૂવ લઇને નાહું. વિનુએ મોહું ઉઘાડી લસવાનેા પ્રયત્ન કર્યો પણ તરત જ એને સમજાયું કે એનાથી ભસી શકાતું નથી! વહાલાં ગલૂડિયાંએ! એનાથી ભસી પણ ન શકાયું. સમજ્યાંને! માળાપની પૂછડીએ બટકું ભર્યાતું આ પરિણામ! માણસો કરે છે એવો કંઈક હસવા જેવો અવાજ એણે કર્યો ને પછી એની પાછળ દોડ્યો. અણુ એનાથી ખરાબર દોડાયું પણ નહિ. કારણકે એને પાછલાં બે પગે જ દોડવાનું હતું. એનાથી

ગને તેટલી ઝડપે એ દોડવા લાગ્યો. પેલો એક પગ ને પછી બીજો, વળી પાછો પેલો ને વળી પાછો બીજો. અને દોડે ત્યારે અવાજ પણ કેટલો થાય? થળ, થળ, થળ! આ બુચો ને પેલાં હમણાં ત્રણ જણ દોડી ગયાં ને ત્યારે થતો હતો એવો. મને સમજાતું નથી કે આવો અવાજ કરવાનું શું કારણ છે. અને એ પણ ન કરવાની જગ્યાએ. એ મૂર્ખાંએને એટલું ચે નહિ સમજાતું હોય કે અવાજ થાય એટલે શિકાર નાસી જાય. એ જો જરાક ભસીને અવાજ કર્યા વિના ચારે પગે દોડ્યો હોત, તો સસલું પકડાત જ. કંઈ નહિ તો શિકાર કરવામાં જે ગમત રહેલી છે એ તો મળત જ. પણ અવાજ થવાથી સસલું દોડી મયું ને પછી પકડવાની તક રહી જ નહિ.

'અને પછી એ જિલો રહ્યો અને માણસો કરે છે એમ જ એણે કયું.' આગલા પગથી એક પથરા લીધેા; સસલા ઉપર ફેંક્યો. પણ એ સસલાને ન વાગતાં એના માણસ માળાપને નાક ઉપર વાળ્યો. આ સાવ સારી બિના છે. મેં મારી સગી આંખે લાગેલી. અને પછી તો માણસ માળાપે બિચારાને પકડ્યો ને સોટીથી ખૂણ માર્યો. બિચારો ચીસેચીસ પાડવા લાગ્યો.'

રૂપલીએ એક દર્દીલરી બૂમ પાડી. ટીપુડો અને ડાઘિયો મહામહેનતે શાંત રહ્યા

'માળાપ સાથેના ખરાબ વર્તનથી વિનુની આવી દશા થઈ. અને જો બંદુગર ઈન્છે તો ગમે તે ગલૂડિયાની આવી દશા કરી શકે.'

‘પણ પછી વિશ્વનું શું થયું?’
ટીપ્પણીએ પછ્યું.

‘કહું છું ને! જાહેર માન્યું કે હવે
એને ખરાબર સબ થઈ ચૂકી છે. એણે
જાહ ક્યું અને એકાએક વિશ્વ પાછો,
પૂછડી હલાવતો, બસતો અને ચારે પગે
ફાળ બરતો કૂતરો બની ગયો. વિશ્વ એકે
માણસમાંથી પાછો પહેલાં હતો એવો
થયો. પણ જીવો ત્યાં સુધી એને ધરેલી

સબ એ બુદ્ધો નહિ. હવે એને માણ-
સોની ઘણી જ દયા આને છે. કારણકે
માણસોને કેટલું દુઃખ સહન કરવું પડે
છે એની એને ખરાબર ખબર છે. ફરી
વાર માણસ ન બનવું પડે એને માટે
એ ઘણી જ કાળજી રાખે છે, સમજ્યાં ને
ગવડિયાંઓ!’

‘હાલ, માર્છલ.’ ત્રણેએ એક સાથે
ધૂરધૂર અવાજ કર્યો

તત્ત્વજ્ઞાની અને વિજ્ઞેતા

ડાયોલનિસ ફેરીન્યે તત્ત્વજ્ઞાની હતો. એલેક્ઝાન્ડરે એ નીકર અને કડવાં સાચાં વેણ
સંભળાવનાર તત્ત્વજ્ઞાની વિશે પોતાના ગ્રંથ એરિસ્ટોટલ પાસેથી પછું સાંભળેલું.

એલેક્ઝાન્ડરે ફેરીન્યે સર ક્યાં ખાકે ફેરીન્યેના શ્રીકર્તા ટોળેટોળાં તેને વધાયા જમી
પડેલાં આ કોઈ ટોળામાં એલેક્ઝાન્ડરે ડાયોલનિસને ન જોયા તેથી તેણે તેની તપાસ કરાવી.
ડાયોલનિસ તો પરામાના પોતાના ચાંત અને સાદા નિવાસમાં રહેતો હતો, તેને વિજ્ઞેતાઓના
સમકા કે શબ્દોથીઓના અભિમાનનો કિમત અપડી ધૂળ ખરાબર હતી. એટલે એને એલે-
ક્ઝાન્ડરને ન તો જોવાનું કવલલ થયું કે ન તો એ તેને મળવા ગયા.

ડાયોલનિસે એલેક્ઝાન્ડરના તેડાને પણ ગળકાણું નહિ ત્યારે ખુદ એલેક્ઝાન્ડરે એને
મળવા જવાનું નકો કયું. રસાલાના કઠારા સાથે એલેક્ઝાન્ડરે ડાયોલનિસ ત્યાં દરિયાના કોઠે
સૂર્યના તાપમાં સૂતો હતો ત્યાં જઈ જાય.

એલેક્ઝાન્ડર મેત્રી અને મુરખીવર બતાવતો હોય તેમ એણે ડાયોલનિસને કહ્યું:
‘તત્ત્વજ્ઞાન માટે ક્ય કયી શક તેમ હોય તો નિસ્કોણ જણાવશો.’

‘આ સૂરજનો વડકો રોજીને જાણ છે તે આપા ખસો ને ખરાબર આવવા દો.’ એ
વલ તત્ત્વજ્ઞાનીએ મર્મ કર્યો.

એલેક્ઝાન્ડરે સાચેના હનુરિયાઓ તો આ સાંભળી લાલપીળા થઈ ગયા.

એલેક્ઝાન્ડરે કહ્યું: ‘હું એલેક્ઝાન્ડર ન હોય તો ડાયોલનિસ થવાનું પસંદ કરત.’

ગ્રાહકબંધુઓને

આ અંકથી ‘કહાની’નું બીજું વર્ષ પૂરું થાય છે. આ અંક જે ગ્રાહક બંધુઓનું લવાજમ
પૂરું થાય છે તેમને આવતો અંક વી. પી. કરવામાં આવશે. આશા છે કે આવતા વર્ષનો
સમૃદ્ધ વાર્તાબંધાર મેળવવા ગ્રાહકબંધુઓ મનિઓદરથી લવાજમ મોકલી આપશે અથવા
વી. પી. કરવા વિશેના ખબર અવશ્ય આપશે.

—વ્યવસ્થાપક

સમાજ અને સાહિત્યની નવાજૂની

એક દિંદો' રાજ્યની એક પત્ની તારા-
દેવીની સાથે 'પોસ્ટમોર્ટમ' કરવામાં આવ્યું
હતું. આ સાથે ગઈકાલે બપોર પછીના ભાગ-
માં ૨૩૮ ફૂટ ઊંચા મચ્છર કુટુંબમિનાર
પાસેથી મળી આવી હતી. જે હોટલમાં તેના
યુક્તેમ હતો તેની જ્યતી કરતાં પોલીસને એક
સૂચનાપત્ર મળી આવ્યું હતું, જેમાં મરનારની
અંત મિલકતનો નિહાલ ફવી રીતે કરવો તે
અંગે સૂચનાઓ હતી. આ મિલકત કેટલાય
ભાગ રૂપિયાની છે.

મરનાર એકાદ મહિના ઉપર દિલ્લી
આવેલ હોવાનું કહેવાય છે. ગઈકાલે સવારે
તેણે હોટલ છોડી હતી અને એક બાઝારની
મોટરમાં કુટુંબમિનાર તરફ ગઈ હતી.

મરનારની સાથે આજે બપોર પછીના

ભાગમાં જૂનીદિલ્લી ખાતે કુરસિયા બાગ નજીક
આવેલા કચ્છરાનમાં ફેંકાવવામાં આવી હતી.

*

શ્રી મયૂર કૃત પરીકથામેણી 'કલાણી કંઈ
કેવા 'તું' ડાહ્યું' પુસ્તક 'કૂલમણી' તથા તેમનો
નવો જુલકથાસંગ્રહ 'જુલમણી' (શ્રી મુનિકુમાર
મ. ભટ્ટના પ્રવેશક સાથે) એ મને પુસ્તકો શ્રી
સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર તરફથી પ્રગટ થયા છે.

આદેકન-૨૭-બારીએ તૈયાર કરેલો, જુદા
જુદા કવિઓનાં બાળગીતોનો સંગ્રહ 'ગીત-
રાણી' ને નામે ટૂંક સમયમાં જ પ્રગટ થશે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ દ્વારા તરફથી શ્રી
રામનારાયણ ના. પાઠક કૃત નવલકથા 'આવતી
કાલ' ની સુધારાવધારા સાથેની બીજી આવૃત્તિ
પ્રગટ થઈ છે.

©

:: અમને મળેલાં ::

ચિરાગ : તબી, 'અમર' ; ચિરાગ માર્ગદર્શક, સાવનગર : વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા પાંચ

પુનઃ પ્રકાશન પામતા આ માસિકનો પ્રથમ અંક મળ્યો છે. ચિદંદરત કલમેનો પ્રસારી સમી
અનેકવિધ રસસામગ્રી-નિબંધો, વાર્તાઓ, કાવ્યો વગેરે-થી આ આર્થિક અંક સમૃદ્ધ બન્યો છે.
'ચિરાગ'ની જૂલપૂર્વ કારકિર્દી અને આ નવા અંકની સંગીતવાદી એના હિજગા સાવિની આગાહી
આપે છે. 'ચિરાગ'નો હાર્દિક સત્કાર કરતાં ઇચ્છા છીએ કે સમાજ-સાહિત્યની સેવાના એના
કાંઠે સર્વથા સફળ થાશે.

આર્યા સંતાન : માલવિયાજી : બનેલા લેખક શિવલાલ નેચલપુરા : પ્રકાશક, વિકાસ સાહિત્ય
મંદિર : ૮૩૬, માણેકચોક અમદાવાદ, : કિંમત અનુક્રમે ૬ આના, ૩ આના.

'લાલિ પ્રમાણને પદારાવણ આગળ કિરોસિન નવમંદતર કરવા પ્રેરણાત્મક અને જનસંલ
સાહિત્ય' આપવાના ક્ષેત્ર સાથે આરંભાયેલી 'કિરોસિન અવાજ'નાં ઉપરોક્ત બે પ્રકાશનો મળ્યાં છે.

'સાચાં સંતાન'માં લેખકે વિદેશી ઉત્પાદનમાંથી સ્વદેશપ્રિયતાની અને રાષ્ટ્રસંકત એવી બાંધ-
બોના પ્રેરણાત્મક અનુપ્રસંગો આપ્યા છે. જ્યારે 'માલવિયાજી'માં 'ભારતભૂષણ'નું બિરુદ પામેલા
સ્વ. પંડિત મદનમોહન મજૂમદાજીના આદર્શ અવનને આદરવામાં આવ્યું છે. શ્રી નેચલપુરા
સિદ્ધહરત લેખક તરીકે સ્વીકૃતિ હોઈ એમની આ સફળ કૃતિઓ વિશે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી.
બને પુસ્તકો અંધાવલિના હેઠળે અવરજી બર લાવે એનાં થયાં છે.

'બે રૂપિયાના નજીક લવાજમમાં' ૨૦૦ પાનાંનું પ્રેરણાત્મક કિરોસિન-સાહિત્ય આપતી આ
અંધાવલિને આવકારીએ છીએ અને સૌને, આવકારના ભલામણ કરીએ છીએ.

રસ કયા રી

• [જેમાં ગુજરાતના સિદ્ધહસ્ત લેખકોના નીચેની દરેક પ્રકારની વાર્તાઓ છે] •

દેવકથા	સામાજિક કથા	માનસકથા
મંત્રકીડા	પરિણામ	તરુણી છવ
નય	બાપ	મરમી
યુદ્ધનિશ્ચય	દુધ	હા છ
નચિતેતા	એક ફોગો	નથી ચીડિયા
વિચરૂપ	નાટી	મેં જ પતાબુ
અભિરૂપ	સર્વેશ્વર	નસીબની ભવિહારી
મૃત્યુ	નવાલો શાદી	લોકદારી
સ્વર્ગાધિપતિ નદુધ	પ્રણયકથા	કિરના
ભૂલકથા	પચનસન	કોડો કાલગી
વાસનામૃતિ	રોડી ને પ્રેમ	પરજીયા
અજ્ઞાત અંક	કથાલુટી	રમૂછ કેસકથા
હઠીલાના ખંડેરામાં	લુટકો	ફે. ફા. ન. ન. ૭૦૨
પૂબળ વાસના	નય તનો એકાદ	બેન્કના નાણાં
બીક ચીક બર	કમરહો	રે. અ. ન. ૭
બાલનું વેર	નસીબના આસુ	અસુસકથા
સાહસકથા	પત	ખૂની કાણુ
શિર માટે ચોખ	યુદ્ધકથા	રાડી ટાળી
અનુભવકથા	છવનનો સાદ	ભતીયકથા
મધુરપ્રજ્ઞાની વાતો	સમર્થજી	ગોદડાનો હાથી
કોર્ના પાપે	નૈતિકકથા	સ્વૂળ પ્રલોભન
પ્રવાસકથાર	કાલકટ અને જુડાસ	ફેરકથા
કિસનસિદ્ધ	વ્યવકથા	બરફનો ટુકડો
નર્તી છવતર	સ્વપ્ન	પ્રધાનત્રિપુટી

ઉપરની સામગ્રી 'કહાની'ના પહેલા વર્ષના ૧૧ અંકની છે. આ વાર્તાઓ આપને પસંદ પડી હોય તો વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા ૬-૧૨-૦ (બેઠ પુસ્તક સાથે) ભરી 'કહાની'ના કાયમી ગ્રાહક થવાથી દરેક વર્ષના પાંચ અંકોમાં આવી લગભગ ૧૦૦ વાર્તાઓ આપને વાંચવા મળશે.

કહાની કાર્યાલય : ઘણા પીઠ : ભાવનગર

୭୩୬

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷକ

୧୫-୧୨-୦୦ : ପୃଷ୍ଠା ୦-୧୦-୦

ମୃତ୍ୟୁ ଲାଗି ଫିଲ୍ମର ଗୁଣ ଲାଗି ନାହିଁ

୧୫-୧୨-୦୦ : ପୃଷ୍ଠା ୦-୧୦-୦

જાન્યુઆરી '૪૭

વર્ષ ૩ : અંક ૧

કાવ્યેષુ રમ્યા કવ્યા

ત્રિ કમની આ મરી જતાં છતાં હકરે
બીજું બેરું કરેલું. પાંચ વરસ નવી
બેરું ત્રિકમે જેમ તેમ કરીને ચલાવ્યું. છેવટ
બાપ પણ નવીથી દુઃખાયેલા હોય તેમ ત્રિકમને
અન્યાય કરવા લાગ્યો એટલે એ જુદો થયો.
બાપને સાથે બારણે જુદો ઢાઢીય મારી.
નવીને એથી વધારે એર રાગ્યું. ત્રિકમ સાથે
પાડોસી જેટલોય સંબંધ ન રહ્યો.

છવેા હકરે જોકે નવીથી ડાનો-છપનો
સંબંધ રાખવા પ્રયત્ન કરતો, પરંતુ જુવાન
સોહીના ત્રિકમથી એ ન સમજી શકે હોય તેમ
બાપના એ ઉમંગલા વચર જ એણે ચલાવ્યું.

સેલાં પાંચ વરસથી તે એ બાપ-દીકરા
ની ઢાઢી વચ્ચે કાંઈ પરાયા હોય તેમ
દરીકાઈ ચાલતી હતી. ત્રિકમ એમાં છતાં
હતો, પરંતુ એનો ભેદ જાણે હતો. છતાં હકરે
જાણીને જ દારતા હતા. અને એ રીતે પેતાના
હીકાને મદદ કરતા હતા.

એથી નવી છતાં હકરને ટોરને પેટ
ધાકતી: 'તમે આટલાં વરસ લે સામાં નાંખ્યાં!
આજકાલનો, તમારો હીચોલેલો ભાઈ તમારી
આંખોમાં આંજળી ધાલી જાય છે.' અને સહેજ
અટકી કરેલી: 'હાંજળીમાં પાણી લઈ જુડી
મરો, ખડી!'

જોકે છતાં હકરે નવીના દહેવા પ્રમાણે
કુચી નહોતા મર્યા, પરંતુ એમની ગાંધી દુશન
ચલાવ્યા કરતા હતા. અને એ રીતે પેતાના
હીકાને વદાલ કર્યા કરતા હતા.

બાપ-દીકરો

ઈશ્વર પેટલીકર

આ દાંડે બગતા નવીના દેખામાં એક જ
રંદણ હતું કે, કાલ જીતે એમની આંખ
મીચાઈ જશે ત્યારે મારા ભાઈને ઢાઢીએ
તાણું મારવા જ વખત આવશે ને!

પરંતુ ત્રિકમ તો પેતાની છતને પેતાની
આવાન માનીને જુલાનો હતો. એટલે જ બાપથી
અટકો રહેતો હતો. અત્યાયણી જીતે બાપને
ચરણે જવા જેવો પ્રજ્ઞા આવતાં ત્રિકમ
મનમાં મંજાતો હતો.

ચતા ચિજોદરિયા તો ત્રિકમ દખાયો હતો,
જસો રૂપિયા જેવી મોટી રકમ એ આપતો
ન હતો. આતાની મુદત મધ હતી. જોકે ચતો
ચિજોદરિયા મુદત મળતી વાત જાણતો ન હતો
એટલી નિર્ગત હતી. એ મુદત જવારે તેટલો
ત્રિકમ કાચો પણ ન હતો. પરંતુ પૌ રૂપિ-
યાની મૂળ રૂકમમાંથી સવાસો રૂપિયા કાઢે
કાઢે વસુલ કર્યા છતાં બગનાંચ કરતાં હજી
રૂપિયા જસો ત્રિકમ કાઢતો હતો. આ ચોપલા
લેખને કાટમાં જવાથી કાંઈ ફાયદો ન હતો
એટલે જ મુદત મધ છતાં ત્રિકમ કાટો મર્યા
ન હતો. એને વારંવાર કાંચા છતાં કનો મધ
ધીરે ધીરે ન હતો.

ઉપામ રોડે એને સંજુષામાં લેવો થી

રીતે! જ્યાં હકાર વચ્ચે પડે તો માટ ચાપ એવો હતો. હેવટ પૈસાની વાત આવી છતાં અત્યાપણું ભળવી રાખી ત્રિકમ બેસી રહે તો એની લવાણુની ભત લાગે!

મનની વાત જ્યાં હકારને એણે કહી.

પોતાના વિજયનું સ્મિત મોં ઉપર લાવી જ્યાં હકારે કહ્યું: 'સારું, એ આવે ત્યારે મને ઇસારા કરી આપજો.' અને બજાવવાના ખેલની રૂપરેખાથી આપે દીકરાને માહિતગાર પથ્ય કર્યાં.

એડના ગામનો યતો ચિખોદરિયો હકારનો આસામી હતો. (મદી)કાકાનાં પાંચ-દસ ગામોનું બજાર એ ગામમાં હતું એટલે બહાર ગામનાં ધરાક દરેક દુકાને રહેતાં જ. અને આવાં ધરાક સાથે વેપાર ન કરે તો ધણી ન ચાલે. એટલે આવી બજારીગળ આજ્યા જ કરતી. જ્યાં હકારને આવાં કામ કાઢી લેવાં એ કાખા હાથની રમત યથા ગઈ હતી.

અવારનો પહેરો હતો. નવેક વાગ્યા હશે ત્યાં કંઈ કામ અંગે યતો ચિખોદરિયો બજારમાં આવી ચડ્યો. જ્યાં હકાર બોલેબોલે બહાર દુકાનનાં ઓટલા ઉપર બેઠા હતા, તે એને એતાં અંતરમાંથી વહાલ બેઠરાઈ મળું હોય તેમ સામેની દુકાનની અંદર બેઠેલો ત્રિકમ સાંભળે તેમ વહાલ કાલવતાં એ બોલ્યા: 'કાકું, યના કાકાર, બહુ ઠાંડે કંઈ દરસન દીધાં!'

યના કાકાર એને જવાબ આપે તે પહેલાં ત્રિકમને કાને મંટોને અવાજ સંભળાતાં એણે બારણામાં ડાકું કાઢ્યું. યતો જ્યાં હકારને એટલે અડીને બેઠો રહે તે પહેલાં સામેથી ત્રિકમ બોલ્યો: 'અરે! યનાજી! હવે ખાતાનું શું કરવું છે?'

અને ભણે તકરાર જ કરવી હોય તેમ એ બરાડ્યો: 'તમારી તો જીંદગી જીડતી નથી. દિવાળીએ કહ્યું ત્યારે હોળીએ ખાતું ચોખ્ખું કરવાતું કહ્યું. મેં જાણ્યું, મરશે; એટલા સારુ કોણ બોલે! ત્યારે તો હોળી મૂર્છ તો

જીંદગી એતા નથી. પછી મારા જેવો કાકા જૂડો નથી.'

યનાજી હજી કંઈ બોલ્યા ન હતા. જ્યાં હકારે ત્રિકમને કાલવતાં કહ્યું: 'હવે, ભણ્યો તને. જરા, ધીરે બોલ ને. યના કાકાર કંઈ મામ મેલી નાસી જવાના છે!'

ત્રિકમ એવું ને એવું મોં તંગ રાખીને બોલ્યો: 'તમારે ખાખા, વચ્ચે મારામાં કંપણ ન કરવું. મામ મેલી નાસી ન ગયા, એમાં મારું શું રંધાયું!' અને યનાજી તરફ નજર કરતાં એણે કહ્યું: 'આ તમને કહ્યું, તમારી મોંધામાં મોંધી ચીજ વેચીને મારા પૈસા મૂકી દો. પછી મારા જેવો કાકા જૂડો નથી. હવે એવી ચરમ નહિ ચાલે. હાળી ચર-મને તે એટલે કે પાથરે! બારણામાં બેસી ના લાવું તો મારો ખાપ.....'

એને આગળ બોલવા દીધા વગર જ્યાં હકાર તડક્યા: 'કરમ અંકાળ! ધધા તું કરે ને વચ્ચે તારા ખાપને શણાએ શું કામ ચાલે છે!'

યના કાકાર એને જવાબ આપે કે, 'જાવ. કાર્ટે જાવ. ચાપ તે કરી લેજો' તે પહેલાં જ્યાં હકારે એમનું પગેડું ઝાલી પોતાની દુકાનના ઓટલા ઉપર બેઠ્યા.

એ હજી હાનના કરે તે પહેલાં ઓટલા ઉપર બેસીને બેસાડ્યા પછી જ્યાં હકારે બોલ્યા: 'કાકાર, તમે હવે બોલશો નહિ. હવે એ છે તે હું છું.' અને યનાજીની આંખમાં આંખ પરાવતાં એ બોલ્યા: 'તમે મારો રત-ભાવ તો ભણો છો. સગા છોકરાની ચરમ રાખે એમનું હું માણુસ નથી.'

અને બહાર ઓટલા ઉપર, જાહેર રીતે બરાબર પાક નહિ બજાવાય તે પાક આવતાં જ્યાં હકારે યનાજીને બોલા કરતાં કહ્યું: 'તમે નિરાતે હવે અંદર બેસો. આજ એને ફેંકવો કરી નાખો. ફૂતરાના સસરાને ખબર નથી કે સાત પેઢીનો સંબંધ છે.' વળી યનાજીએ વહાલને ઇપ્પો આપતાં કહ્યું: 'લણ માણુસ,

આતું છે ત્યારે મને વાત કેમ કરતા નથી ? મૂળ કેટલા ?'

ચનાજી બોલ્યા : ' વચ્ચાસ. '

જવા હકર : ' વચ્ચે શું શું આલેખું ? '

ચનાજી : ' એક જાળા ઉપલેદી પાડી, ત્રણ દાંતે થયેલો વાહડો, ખજામણી ચડી મધુ ખાજરી, જાનના સો પૂળા અને..... '

વાત લંબાતી જોઈ જવા હકરે વચ્ચે પૂછ્યું : ' પથુ હાટડીમાંથી માલગાસ લેતા હશે ને ? '

ચનાજી એના રસીકાર કરતાં બોલ્યા : ' એ તો બોલ, લેવું જ પડે ને ? '

એ વાતને ત્યાં જ દાખી દેતાં જવા હકરે માજી જોડયા : ' એની મનો ભદા ચોર માડું, આટલું આપ્યું છે પછી હવે શું માગે ? ' અને ચનાજીને એની ખાનદાની યાદ દેવાવવા લાગ્યા : ' તારી સાત પેઢીમાં કાવો થયેલો નહિ. બોલાવ એને અદા. જે દશે તે હિસાબે લેવાશે-લેવાશે આપણે વળા બોલીએ નહિ ત્યારે એ આજકાલનું, નાનામોટાનું માપ રાખ્યા વગર ઠેક ચોલાઈ મધુ છે ને ? '

અને પોતે જાતે જ એ પરાપકારનું કામ કરતાં ત્રિકમને ખૂસ પાડી : ' અરથા, તું તારે તારા ચોપકા લેઈને અદા આવ. '

ત્રિકમ ચોપકા લેઈને આળે એટલે જવા હકરે કહ્યું : ' શારદાને માથે હાથ મેલીને તું કહે છે ને કે તારો હિસાબ ખરાખર છે ? '

શારદા એ ધરમાં તો શું પથુ ગામમાંય હશે કે. કેમ એ સંકા દેતી, ત્યાં જોને માથે હાથ મૂકવાનો દત્તો ! ત્રિકમે જવાબ આપ્યા વગર હકારમાં ડોકું ધુણાવ્યું.

જવા હકર પોતાને ચોખ્ખ લાગે તેવી રકમો નામકામ સાથે બોલવા લાગ્યા. ચના હાકાર એની રકમક કરતા, પરંતુ એનું સાંકળે છે જ કોણ ?

એના બોલને મોંમાંથી ઝડપી લેતાં જવા

હકર કહેતા : ' કાકાર ! તમારે હવે બોલવાનું નથી. ચૂપ રહો. એણે શારદાના માથે હાથ મેલ્યો છે. પછી એ યાનો વધારે લેઈ ચકવાનો દત્તો ! હિસાબે અપાશી-લેવાશે અનુતતી એક પછ પથુ હું ક્યાં આતું એવો છું ! '

હા-ના, હા-ના કરતાં ૧૫૦ થી ખસીને છેવટે ૧૪૦ માં નિહાલ થયો. બે જથ્થેને સાક્ષીમાં બોલાવ્યા. તરત દાન અને મહાપ્રવચની જેમ ચના હાકારને પૂછ્યા વિના ૧૪૦ રૂપિયા પૂરા જવા હકરે ત્રિકમને ગણી આપ્યા, અને ફટ ફટને પીરપારનો ચોપકો કાઢી સાક્ષીમાં બેઠેલા આસામીમાંથી એકના બોળામાં નાખતાં કહ્યું : ' ૧૪૦નું ચનાજીનું ખાતું માંડી દો. '

પેલાએ ખાતું લખી દીધું. ટિફ્ટ ચોડી. ચનાજીનો ચંચૂડો લેઈ લીધા. અને સવારના પહોરમાં એક સુભ કામ કર્યું એની ખુશાલીમાં ચડી આનાનું અરીથ મંગાવી ત્રણેય જથ્થેને કમળો પિચકાવે. ખજૂરના વાદિયામાંથી જોખીને અચ્છર ખજૂર લેઈ મળ્યે પેસી આપી મોં મળ્યું કરાવ્યું.

ખિચારા ચનાજીને ઘેર જપ્તી આવત અને મધું દરાજ થઈ જાત તે અટકાવી જવા હકરે સગા હીકરાના સામા પહેરે રહી તોડ કરી આપ્યો !

[૨]

આખી નાતમાં લીલી આસામી જોવા જાય તો જુક ડોસા પાંચસો રૂપિયા વગર બાળે જવા હકરને ત્યાં એમની કામમ ધાપણ તરીકે પકડ્યા રહેવાના જ. જુક ડોસા એમાં કેમ વધારે ધાપ તેની ફિકરમાં રહેતા, પરંતુ જીવ જાય તો ય એમાંની એક કાકરી બોલી કરવાની વાત સો માલ દૂર !

મોટા દીકરા મોળા જુહો રહ્યો. જુક ડોસાએ જ ચાકીને જુહા રહેવાની સલાહ આપી. ડોસી ધરમાં મળત. વડુ આવી ત્યારથી એને પેટ પાણી ન પડવા દે. બે વરસ સુધી વેડપ, પથુ એનો અંત જ ન આવ્યો. જુક

ડોસાએ આખો જિંદગી એની સાથે કાઢેલી એટલે યુમાદો આપો: 'એ રાંધ, જુદાં નંદ ખવ ત્યાં લગી પાણી નંદ પેટ પડવા દે'

ઊવટ બાપનો ગણપુરીથી લગેલા જુદો રસો. એને એક બેસ લારી આપવાની થઈ. છુકુ ડોસાને પેલા પાંચસોમાંથી એક પાંદ ઉઠાવના વાત આવે તે ન વેઠાય. એમણે ધણે ધણે વિચાર કર્યો. થયું, 'તો એ પેલામાંથી ડોસું લેઈ આપીશ તો આજનાં એકરો પેલાની કમત (કિમત) નંદ સમજે. એમના દાંધ પેગાડા પછાડીને રળી ખામ એના જોડુ બીજું હાથ નંદ.' મડ ખેસી ગઈ.

એમણે બગાને કહ્યું: 'તો દીયરા, તારો વચ્ચાર હોય તો જીવા હોણને ત્યાં દુઝ જમાન થઈને તને ફિપિયા અઠાવું. તારે કાણું અણી-પૂણી બરણું પડે.'

પેલા જીવા હોણને ત્યાં અનામત પડેલા ૫૦૦ ફિપિયામાંથી બાપ એક પાંદ પછુ નંદ ઉપાડે તેની બગાને ખાતરી હતી એટલે એણે કહ્યું 'બરવાની સંમતિ આપી.

બીજો દહાડે બાપદીકરો જીવા ઉકરની દાટડીએ ગયા અર્ધો અર્ધો થઈ જતાં એમણે માદી ઉપરથી ખસી ગયેલી પૂંકને સરખી કરતાં કહ્યું: 'અમ કંઈ, શો વચ્ચાર કરીને બાપ-દીકરો સાથે આવ્યા છાં!'

અને પોતાની સામેની જગા આગળ, નવાં આચરૂચર ભેખતાં અર્ધો દાંડાના પડેલા કચરા ઉપર બેસવાની ઇચ્છાસ્થ કરતાં જીવા ઉકરે ભેરથી, અદરના ખંડમાં નવી સંભળે તેમ બૂમ મારી: 'ચિમનાની બા, સંભળે છે કે, પાણીનો મોટો ભોટો ભરી લાવ ભેઈ. કંઠાપરથી છુકુ ડોસા અને.....' આશિર્વાદ કંઈ સંભરતાં મૂળ વાક્ય અધૂરું રાખી એ બોલ્યા: 'અત્યા બગલા, એમ હોય તો બે કાળિયા ખઈ લેવું છે!'

બગાએ મોં ફાડ્યા વગર ડોસું દલાવી ના પાડી.

જીવા ઉકરે છુકુ ડોસા તરફ ભેઈ કહ્યું: 'કહો ને આ હોજારાને. ને લાવે તે મેં કાળિયા રાજભાત ખઈ લે અર્ધો કંઈ પારકું છે! આ અમે હમણાં જ ખઈને ઊંઘ્યાં.'

છુકુ ડોસા બોલ્યા: 'ના, ના, જીવા હોણ. ઘેરથી રાંઠવા ખઈને જ હેંડ્યા આવીએ તંઈ.....'

વઢાલ કાલવતા હોય તેમ ખ ખ ખ ખ હરીને દસતાં જીવા ઉકરે બોલ્યા: 'મને ખજાર તો, તમે તો ના ભેંસે, પછુ આજ રાંઠ દાંડો ઊકરો સાથે આવ્યો છે તેને મ ના બેસવા દો.'

છુકુ ડોસાએ આખે ગરમીને લીધે પીઆ વળતા દતા તેથી આંખ ચોટતી હતી મારે એને પટપટાવતાં કહ્યું: 'જીવા હોણ! મારે કંઈ તમારું થર પારકું છે! ક્યું હોય તો મારીને રાંઠેના ખઈ લઈએ પછુ...'

વાતોની વાણી પૂરતાં પિરસાઈ મવાં જણી ઉકરે એ બંધ કરતાં કહ્યું: 'ચાલો મઈ એમ રાખો' અને વળી અંદરના ખારણા તરફ નજર કરતાં ભેરથી કહ્યું: 'અરે! પાણીની કેટલી વાર! તાપમાં બે ગાઉ.....'

'થાય છે, થાય છે, શી ઉતાવળ છે જીવની બધી!' આજો પટપટાવતાં છુકુ ડોસા બોલ્યા ત્યાં બે દાંધે કાના ઝાલી ચિમનો પાણીનો ભોટો ભેઈને આવ્યો.

બાપ-દીકરો મદાર એટલે ગયા. ડોસાએ પહેલાં જીંઘા દાંધે પીધું. પછી દીકરાએ પીધું.

માદી ઉપર બેઠાં બેઠાં ઉકરે કહ્યું: 'લાવે હણ!'

બીડીની પાન અને તમ્બાકુ આપી એટલે બાપદીકરાએ નિરતિ ધુમાડી કાઢી લીધી.

મૂળ વાત ઉપર આવતાં ઊવટ છુકુ ડોસા બોલ્યા: 'જીવા હોણ! તમારું ચિયું અભણું છે! આની માનો સલાવ, મારે પાનાં પનાં તે મેં વેઠ્યો. પછુ પારકા આપણે ઘેર આવે તે કેટલા દાંધા વેઠે!' અદર અદરને કહ્યું.

‘ જોહું શું કરવા જોઈતું પડે કે વહુ બચા રીએ તોય એ કે ચું કરી નથી. પણ મને જ થયું કે, જગો જુદો નંદ રહે ત્યાં સુધી એ પેટ પાણી નંદ પડવા દે. ’ એનથુ વાર આંખ પટપટાવ્યા પછી એ બોલ્યા: ‘ તે જગાને લેમકાવાળા ફળિયામાં ધર છે ત્યાં જુદો રાખ્યો છે. ’

જુકુ ડોસાની હામાં હા જણવાની વૃત્તિવાળા જવા હકરે અકિત્રાય આપ્યો: ‘ ચાલો, સારું ક્યું. ડોકરો હપ્પી થાય એટલે પછી આપણે ખીજું શું જોઈએ ? ’

જુકુ ડોસા બોલ્યા: ‘ જગાને એક ડોણ લાવવું છે. ’

લાખો સાદ કરતાં જવા હકરે કહ્યું: ‘ હા ...આ...આ...! ’

‘ તે કીધું, તમે એને જે ૫૦-૧૦ રૂપિયા જોઈએ તેનું કાંઈ કરો. ’ જુકુ ડોસાએ પોતાનું કામ કહ્યું: ‘ એના જમાન હું વચ્ચે ખરો. પથ્થુ કાંઈ લખવાનું તો એના નામનું જ. ’ અને જગા તરફ પીઆથી મોટી ગમેલી આંખ પાછી પટપટાવતાં ડોસાએ કહ્યું: ‘ ને દીયરા, કાંઈ ના કાંઈ ’ અને જવા હોજુનો હપ્પી આયો તો મારા જેવો કામ જુડો નથી. ’

‘ જગાએ ખાતરી આપતાં કહ્યું: ‘ બાપા! એક દાંડોય કાંઈ ભરવામાં મોહું થાય તો ક’ને ને. ’

જુકુ ડોસા જવા હકરે તરફ જોઈ બોલ્યા: ‘ હોજી! મને પાછી એમ ખાતરી તો. વહુ ઘરમાં કામદી મળા છે. સહેજ ટકાર વેઠે એવી નથી. એવું ના હોત તો હું પાછો જીવાન છોડતને જ્યાં મેલું એવો નથી તો. ’ એટલી વારમાં પાછી આંખ ચોટી ગઈ હોય તેમ ડોસાએ એ પટપટાવી, અને કહ્યું: ‘ નેકર (નહિ તો) હું સળા બાપતો જમાન પહોં એવો નથી. ’

મનમાં ચાલતી ગજુતરી હજી પૂરી થઈ રહી ન હતી તેથી એ ગદમથલમાં પડેલા જવા હકરે અમરતો બોલવા ખાતર દાનિયો પુગવ્યો: ‘ હું તમને ક્યાં નથી જોળખતો ? ’

જુકુ ડોસાએ દીકરાએ કહ્યું: ‘ બોલ, એટલા રૂપિયાનું કાંઈ માંડું છે ? ’

જગાએ કહ્યું: ‘ ૫૦ રૂપિયામાં પહેલવેતરું નેટકું આવી રહેશે. ’

‘ એ તો શું જાણે. કન્પાની કેડો ઉપર જાર છે. વધારે લેઈશ અને જાણ લેઈશ તોય તારે સીકવાના છે. ’ જુકુ ડોસા તટસ્થ થતાં બોલ્યા.

ગજુતરી પૂરી થઈ રહેતાં જવા હકરે જગા. વચ્ચે બોલ્યા: ‘ પહેલવેતરીમાં ફાવાનું શું સુખ ચાવાનું હતું ? લીટક થાય એટલું તો એના ખરચમાં જાય. ખીજા ત્રીજા વેતરી, જરા ખાધેપાધે સુખી હોય તેવી જાતવાન બેંસ એક વખત લીધી હોય તો પાંચ વરસ સુધી ફાવાનું તો સુખ પડે. ’

જગાએ એના સ્વીકાર કરતાં કહ્યું: ‘ એવી બધી રીતે શોધવા જઈએ તો પોણોસો રૂપિયા જોઈએ. ’

ખડખડ હસતાં જવા હકરે કહ્યું: ‘ પોણોસોના કાકા! નેટલા માગે તેટલા. પણ માલ તો જાતવાન જ લેવો. ’

‘ પણ કાંઈ..... ’

જગાને બોલવા દીધા વગર હકરે કહ્યું: ‘ અરે માંકા! એની તારે શી પંચાત ? ’

જગો સમર્પિત માગતો હોય તેમ જુકુ ડોસા તરફ તાકવો. એ જાવને સમજી જતાં, અંખને પટપટાવતાં એ બોલ્યા: ‘ તારો વચાર હોય તો મારી ના નથી. મેં તો ના કહ્યું, કન્પાની કેડો..... ’

છેવટ પોણોસોની બેંસ લેવી એમ નક્કી થયું, એટલે જવા હકરે કહ્યું: ‘ જુકુ ડોસા! તમને જોહું ન લાગે તો કહું. ’

‘ અરે જવા હોજી! તમે કહો ને મને જોહું લાગે ? ’

‘ મને થાય છે, ’ જવા હકરે ક્યારેક ખાંધને આગળ બોલ્યા: ‘ આપણે હવે આજ છએ ને

કાલ નથી. આપણા દેખતાં, છોકરાંછોકરાં વચ્ચે લેવડદેવડનો વેવાર અંધારું જાય એ સારું. ત્રિકમ-ને કંધું મારવા દો. એ બેનો વેવાર થાય...' અટકીને 'એની તમારે કશી ક્ષિકર ના રાખવી. વચ્ચે તમે ને હું કયાં નથી?'

વળી ચોટી ગયેલી આખને પટપટાવતાં છુકુ ડોસા બોલ્યા: 'ત્રિકમ કંધું મારશે તો ૫ અને ચો વાધો છે? એ બધું એકનું એક જ છે ને?'

ગળામાં આવેલો ગળોડો બીજા થઇને બહાર ધૂંકી નાખતાં છુકા કહે: 'આ તો જીવાનિયા—જીવાનિયા વચ્ચે વેવાર થાય—.....' અને એ વાક્ય ત્યાં જ અટકાવી એમણે તરત સામી દુકાને જૂમ પાડી: 'ત્રિકમ!'

ત્રિકમ આવ્યો.

છુકા કહે: કંધું લખ્યું; કગાએ અંગૂઠો પાક્યો, છુકુ ડોસાએ જામીનનો અંગૂઠો

ચોખ્યો. રૂપિયા પંચોતેર પેટ દર મહિને સામા સાત લેણે અગિયાર મહિના કાંધા બરવાતું નક્કી થયું.

આવો સીધો સોદો બાપે પોતે ન કરતાં પોતાને કેમ આપ્યો તેની ત્રિકમને સમજ ન પડી. તે ખડીએ તો એ કંઈ ન બોલ્યો. પરંતુ એ બાપટીકરો ગયા કે તરત એણે એ પ્રશ્ન ક્યો.

છુકા કહે: વિજયનું અટકારવ કરતાં કહ્યું: 'હું કહું, ઘું કરે; મારે મન તો સરખું જ છે. પરંતુ વ્યવહારમાં કાંઈ જાણે તો બોટું દેખાય. એના ૫૦૦ રૂપિયા આપણે ત્યાં કાયમ બનામત પડી રહે છે, પછી એના છોકરાનું કંધું લખાયાં' સંદેહ ડચ્છું ખાઈને પૂરું કહ્યું: 'એના કરતાં ઘું કરે.....'

તે દિવસથી ત્રિકમે બાપ સાથેનું બતકા-પણું છોડી દીધું.

પતિનું સૂચન

એક કંનડસને દાદીને વાળ કટાવાનો દિવસ હતો. તેણે હાલમત કરાવવા હાલમને બોલાવ્યો. હાલમે એક પેસામાં એક માથું મૂકું છું તેમ કહ્યું. પેસા કંનડસે રકમ કરી એક પેસામાં એ હાલમતના દિસાએ અર્ધા પેસાની બાલી કરી અને હાલમત કરાવવા જાહેર હાલમત થઈ રહી પછી પેસા આપતી વેળા અર્ધા પેસા છૂટા ન દેવાથી અને એક પેસા જેવી રકમ તે હાલમને વટાવવા કેમ દેવાય? એવામાં એને વિચાર સૂઝ્યો ને પોતાની ધરવાળાને જૂમ પાડી: 'અલી સહિજે છે કે? આ બાળીના અર્ધા પેસામાં તારું માથું મુકાવી છે તો શું બાકી?'

સાચો ખૂની

માધવજી પટેલ

આ જે રાત્રે દિવસ હતો એટલે ચા-નાસ્તો કરીને અમે (હું અને મારા પત્ની) ખરીદી માટે બજારમાં જવાનાં હતાં. મારા પત્ની ચા-નાસ્તાની તૈયારી કરતાં હતાં અને હું પણ તેમાં મારાથી બનતી મદદ કરતો હતો. બજાર તો જ વખતે નોકર તાનું પીળું પરબીદિયું લઈને લાખલ થયો.

તાર મારા મિત્ર શેરલોક હોમ્સનો હતો. લખડું હતું કે 'પશ્ચિમ તરફના બોલકોમ્બના આશ્વિનતારમાં એક કઠુણ થટના બની છે તેની તપાસ માટે આવવાનું' અને પોલીસખાતાને બનતી તમામ મદદ કરવાનું ખાતા તરફથી મને હમખા જ તારથી નિમંત્રણ મળ્યું છે. હું ૧૧-૧૫ ની ગાડીમાં પેડીગટન સ્ટેશનથી રવાના થાઉં છું. તમને એકમે દહાડાની કુરસદ હોય તો આવો. ત્યાંની હવા સરસ છે અને સુષ્ટિ સૌંદર્ય ખૂબ આહલાદક હોય છે. તમને મળ પડશે અને મને સંગાય થશે.'

'કેમ શા વિચાર કર્યો! જવું છે તે?' મારા પત્નીએ પૂછ્યું.

'કામ થવું છે એટલે જવાનું મન થતું નથી.' મેં કહ્યું જવાબ આપ્યો.

'કામનો વિચાર કરશો તો તમે ધરતી બહાર કાઢ દિવસ જમ થકશો નહિ કારણકે કામ તમને છોડતું નથી અને તમે કામને છોડતા નથી. કામનું તો થઈ રહેશે. એટલે જ કહું છું કે થયા વખતથી તમે બહાર નીકળ્યા નથી અને બે દિવસ બહાર જવાનો મોકા મળ્યો છે. માટે જમ આવો તો સારું. હોમ્સ સાથે છે એટલે તમને મળ આવશે અને કામનો યાક પણ કોતરશે.'

જોડે જોડે ગને ૫ ધંચા તો હતી જ તેમાં પત્નીનો આગ્રહ બળતાં મેં જવાનું નક્કી કર્યું

તૈયારી માટે માત્ર અરધો કલાક હતો એટલે જવું જ હોય તો મારે અરધા કલાકમાં તૈયાર થઈ જવું જોઈએ.

લશ્કરી ડોક્ટર તરીકે હું અધ્યાનિસ્તાનમાં હતો ત્યારથી જ ઝડપી તૈયારીથી મુસાફરી કરવાનું શીખ્યો હતો. તેમાં મારી એકી જરૂરિયાતવાળી અને સાદી રહેણીકરણથી સરળતા થતી. આ ટેવ મારા જીવનમાં વખાઈ ગઈ હતી એટલે આજે પણ હું પહેલાંના જેટલી જ ઝડપથી તૈયારી કરી ચકતો હતો. આ બધાને કારણે કાયાં કરતાં હું વહેલો તૈયાર થઈને પેડીગટન તરફ રવાના થયો. સ્ટેશનમાં પહોંચતાં જ હોમ્સને પ્લેટફોર્મમાં આમથી તેમ ફરતો જોયો.

'વેલ્કમ! તું આવ્યો તે ખરખર સારું' થયું. આવા કબૂતમાં એકાદ વિશાસ મિત્ર હોય તો ધણી અનુકૂળતા થાય છે. જોકે ત્યાં જમ્યો ત્યાં સ્થાનિક મદદ તો મળી રહે પરંતુ તેના ઉપર લેસો રાખી ચકામ નહિ.' મને જોતાં જ હોમ્સ બોલી બેઠો.

'સામેના કબૂતમાં ખૂણાની બે બેઠક તું આપણે માટે સાચવી રાખ. હું તે દરમિયાન ટિકિટો લઈ આવું.'

ગાડી બપડી. નસીબ જેને આજે ગીરદી એકી હતી. આખા કબૂતમાં અમારા સિવાય બે માર માણસો જ હતા. સાલતી ગાડીએ પણ હોમ્સ નવરો ભાગ્યે જ બેસતો. તેણે તો કાળજીથી ચોકડો કાઢ્યો અને વાંચવા માંઓ. વચ્ચે કોઈક વિચાર કરતો જાય અને લાલજૂરી નિશાની કરતો જાય. મારે ખાસ કામ ન હતું એટલે બારીમાંથી દેખામ તેટલું આસપાસનું દશ્ય જોતો બેઠો.

રીડીંગ સ્ટેશન પસાર થયા પછી હોમ્સ

તેના વિચારવમળમાંથી જાગ્યો કાગળિયાં સફેલી હેન્ડ બેગમાં મૂકતાં મૂકતાં બોલ્યો: 'હા વોટસન! આ ઘટના સંબંધે તે કંઈ વાચ્યું અભિપ્રાય છે?'

'એક શબ્દ પણ નહિ. છેલ્લા કેટલાક દિવસથી છાત્રો જ કોણે ઉઘાડ્યું છે?'

'લંડન શહેરના એક જ છાપામાં વિસ્તૃત દર્શકત આવી જ નથી. અને તેથી જુદાં જુદાં છાપામાંથી મેં મારી રીતે થોડી દર્શકત મેળવી છે. મારી ગણતરી પ્રમાણે સ્થાનિક પોલીસની નજરે સાદી દેખાતી ઘટના બધી જ ગૂંચવણ ભરેલી છે. એટલે કે દેખાય છે તેનાથી તદ્દન જલદા પ્રકારની છે. એમ માડું માનવું છે. સ્થાનિક અમલદારો તો દીકરાને આપતો ખૂની 'મણી શક્યો.'

'દીકરો આપનો ખૂની!'

'હા, સ્થાનિક તપાસ કરનારા એમ માને છે. પરંતુ આસપાસની જે દર્શકત હું મેળવી શક્યો છું તે જોતાં મારે અભિપ્રાય જુદો પડે છે. જોકે ચોક્કસ કયા નિર્ણય ઉપર હું આવ્યો નથી. પણ તો જાણે છે કે જાતતપાસ વિના ઉતાવળિયો અભિપ્રાય હું કદી બાંધતો નથી. છતાં હું જોટલી દર્શકત મેળવી શક્યો છું તે દુઃખમાં તને જણાવું. ફેરફાર વિભાગમાં રોસ શહેરની નજીકમાં બોસકોમ્પનો આશ્ર-વિસ્તાર આવેલો છે. આ પ્રદેશમાં જોન ટર્નર નામનો એક મોટો જાગીરદાર રહે છે. આ માણસ પોતાની જુવાનીમાં એસ્ટ્રેલીઆ જઈને બહુ દબ્ય કમાઈ લાવ્યો છે અને છેલ્લા કેટલાક વરસોથી પોતાના વતનમાં આવ્યો છે. સ્વદેશ પાછા ફર્યા પછી તેણે આ જાગીર ખરીદી છે અને વાનપ્રસ્થ જીવન ગાળે છે.

'આર્સ' મેક કાર્યો નામનો તેનો એક મિત્ર પણ એસ્ટ્રેલીઆથી તેની સામે આવ્યો છે. આ માણસ જહુ જ સામાન્ય સ્થિતિનો છે અને તેથી એક મિત્ર તરીકે ટર્નરે પોતાની જમીનમાંથી હેયર્લીનું મોટું ખેતર તેને ખેડી

ખાવા આપ્યું છે. આ રીતે જોકે આર્સ, ટર્નરનો ખેડૂત છે છતાં ખાનગી જીવનમાં જન્મે એકખીજના મિત્રો તરીકે વર્તે છે.

'અને વિધુર છે. ટર્નરને એક દીકરી છે અને મેક કાર્યોને એક દીકરો છે. અને સમાજથી અજાણ રહીને વાનપ્રસ્થ જીવન ગાળે છે પરંતુ મેક કાર્યો આપદીકરો રમતગમતના શોખીન છે તેથી રમતગમતમાં જાગે લેવા આસપાસના પ્રદેશમાં તેઓ અને બધી વાર ભય-આવે છે.

'આર્સ' સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ હોઈને તેને ત્યાં માત્ર બે જ નોકર છે જ્યારે ટર્નરને ત્યાં નોકરચાકરનો મોટો કાફલો છે.

'હવે આપણે અનેક ઘટના તરફ વળીએ.

'તા. ૩ જુનને દિવસે અષોરે ત્રણ વાગે આર્સ પોતાના ખેતરને જોડે આવેલ તળાવડી તરફ કાંઈ ને મળવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે ખૂન થયું હતું.

'તળાવડી તરફ જતાં આર્સને વિલિયમ નામના માણસે જોયો હતો. આર્સના ગયા પછી થોડી વારે તેને પુત્ર જેમ્સ બંદૂક લઈને તેની પાછળ ગયો હતો. તળાવડીની આસપાસ ગીચ ઝાડી છે એટલે ત્યાં પહોંચ્યા પછી શું બન્યું તે જોઈ શકાય તેમ ન હતું એટલે વિલિયમ આથી વિશેષ કશું જાણતો ન હતો. પરંતુ તળાવડી પાસેની ઝાડીમાં જાગીરદારની નોકરડી ફૂલ વીણવા આવી હતી. તેણે બાપ દીકરાને જોવા હતા. આર્સ ખૂબ ગુસ્સે થઈને જેમ્સને ગાળો દેતો હતો. જેમ્સે થોડી વાર તો શાન્તિથી બધું સાંભળી લીધું પરંતુ તે પછી તે પણ ગુસ્સે થઈને બોલવા લાગ્યો. 'આમ જાણાજાણીમાંથી મારામારી સુધી વાત પહોંચી એટલે હું બીકની મારી ત્યાંથી ઉતાવળી ઉતાવળી ધરે આવી. આ વાત મારા ઘરનાં માણસોને કહી સંભળાવી. થોડી વારમાં જેમ્સ દોડતો દોડતો ત્યાં આવ્યો. ખૂબ દોડવાથી તે હાંફતો :હતો અને તેના ચહેરા

ગભરાએલ જેવો લાગતો હતો. તેના બંને હાથ અને ફાટની બાંધ લોહીપ્રવાહુ હતી. માથું ખુદ્દ હતું. જેમ્સે અમને આદર્શના ખૂનતી વાત કરી એટલે અમે સૌ તેની પાછળ ગુના-વાળી જગ્યાએ ગયા. તળાવડી પાસે અમે આદર્શનું મૃદુ જેથું, આપું સરીર લોહીથી તરબોળ હતું. બંદૂકના કુંદાના ધાધી માથું ફાટી ગયું હતું. આખો દેખાવ બહુ ભયંકર હતો.

‘ઉપરની હમીદત ઉપરથી સ્થાનિક પોલીસ અમલદારે પંચ-કપાસ કરીને જેમ્સને ગુને-માર કરાવી અટકમાં લીધો છે.

‘હવે આપણે જેમ્સની લુગાની નોંધ એ. આ લુગાની તેણે સ્થાનિક પોલીસ અમલદાર પાસે આપી હતી.

“આજથી ત્રણ દિવસ પહેલાં હું મારા અંગત કામે ઓસ્ટલ ગયો હતો અને ૩ છ તારીખે એટલે કે આ બનાવ બન્યો તે દિવસે જ પાછો ફર્યો હતો. હું આવ્યો ત્યારે મારા પિતા ઘરે ન હતા. તપાસ કરતાં સવારથી અમારા નોકર સાથે શહેરમાં ગયા હતા અને ત્યાંથી આવ્યા પછી ત્રણ વાગે કોઇ ને મળવા બહાર જવાના છે. હું મારા ઓરડામાં ગયો અને ત્યાર પછી થોડી વારે તેમની માડી આવવાનો અવાજ સંભળાયો. બહાર નેથું તો મારા પિતાશ્રી માડીમાંથી ઊતરીને સીધા બહાર જવા ઊપડી ગયા હતા. મેં તેમને દૂરથી જોયા હતા. પરંતુ ક્યાં જવાના હતા અથવા કઈ તરફ જાય છે તેનો પણ મને ખ્યાલ ન હતો. થોડી વાર પછી હું પણ બંદૂક લઈને મારા સસલાના વાડા તરફ ઊપડ્યો. આ વાડો અમારી તળાવડીની બાજુમાં જ છે. વાડા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તળાવડી તરફથી મને ફૂ-ફૂ-કી-કી-એવો અવાજ સંભળાયો. આવો સાંકેતિક અવાજ એકબીજાને દૂરથી બોલાવવા માટે હું અને મારા પિતાશ્રી ધણી વાર કરતા. એટલે આ અવાજ સંભળીને મને લાગ્યું કે મારા પિતા ત્યાં હોવા નોંધ્યો અને મને બોલાવે છે. હું તે તરફ ગયો. જઈને

નેથું તો મારા પિતાશ્રી ત્યાં ઊભા હતા. મને નોંધને તેમને આશ્ચર્ય થયું કારણકે તેમણે તો મને બહારગામ મારેલો. મારા પિતાશ્રીનો સ્વભાવ ધણો જ આક્રોશ છે અને તેમાં પણ ન્યારે તેમનું ધાયું ન યાય ત્યારે તેમના કોષનો પારો ધણો જ ચડી જાય છે. ગુસ્સા-માં ને ગુસ્સામાં તેમણે મારી સાથે ફેટલીક વાતો કરી અમારી વચ્ચે સવાલ-જવાબ પણ ગયા. કાંઈ નોંધે કેમ પણ આજે તો હું જેમ જેમ તેમને જવાબ આપતો ગયો તેમ તેમ વધારે ને વધારે ગુસ્સે ચતા ગયા. હું પણ તેમના આવવા વર્તનથી હરોરોઈ ગયો. મેં હું વધારે વખત ત્યાં ઊભો રહ્યો હોત તો કદાચ અમે મારા-મારી પર આવી જાત. પરંતુ હું પ્રસંગ ઓળખીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. થોડે દૂર ગયો હજી ત્યાં મારી પાછળ મેં બાંધેલ જૂમ સાંભળ્યો. હું ફરી વખત તે તરફ દોડતો ગયો. ત્યાં મેં જો જોયું તેનાથી હું હેમતાઈ ગયો. મારા પિતા જમીન ઉપર ચત્તાપાટ પડ્યા હતા. તેમનું આપું સરીર લોહીપ્રવાહુ હતું. માથાની ઓપરી વડી ગઈ હતી. તેની હેડી ધડીએ ગચ્છાતી હતી. મેં મારી બંદૂક એકદમ નીચે ફેંચી દીધી અને તેમનું માથું જોળામાં લીધું. બેતણુ મિનિટમાં તેના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા.

“હું સાં એકસો દનો. આસપાસથી કોઈ મદદે આવી શકે તેમ ન હતું. કોઈ પણ રીતે મદદ તો મેળવવી જ નોંધ એ. વહેલામાં વહેલી તકે મદદ મળી શકે તેટલું નજીક ટર્નરના કારભારીનું ઘર હતું. હું ત્યાંથી ત્યાં ગયો.

“રસ્તે જતાં મને થયું કે ન્યારે હું પહેલો તેમની પાસે ગયો ત્યારે તળાવડીની આસપાસ કે મારા પિતાની પાસે કોઈ માણસ હતો નહિ તો પછી આ ખૂન કોણે કર્યું હશે ? મારા પિતા બહુ લોકપ્રિય તો ન હતા પરંતુ તેમને કોઈ દુસ્મન પણ ન હતો. તે પછી આ ભયંકર કૃત્ય કોણે કર્યું હશે !

‘હવે આપણે તપાસ અમલદારે આ લુગાની પછી જેમ્સની ઊલટતપાસ લીધી હતી તે નોંધ એ.

અમલદાર-તમારા પિતાએ મરતા પહેલાં તમને આ (ખૂન) બાબત કોઈ ખુલાસો આપ્યો હતો ?

આરોપી-તેમણે ભાંગીવટી ભાષામાં કંઈક કહ્યું હતું ખરું પરંતુ હું કોઈ એવું સમજી શક્યો નહિ. આખી વાત દરમિયાન છેડે 'રેટ' આવે એવો શબ્દ વારંવાર બોલતાં હતા. આખો શબ્દ હું સમજી શક્યો નહિ.

અમલદાર-પાછળથી વિચાર કરતાં તમને એ શબ્દ મળ્યો હતો અથવા કોઈ ખુલાસો મળી આવ્યો હતો ?

આરોપી-હું તો આ બધી વાતને મરતા પહેલાં માણસ ગમે તેવો બકવાદ કરે છે તેવો બકવાદ ગણું છું એટલે મેં એ બાબત ફરી વિચાર કર્યો નથી.

અમલદાર-તમે અને તમારા બાપ ક્યા મુદ્દા ઉપર તકરારે ચલાવતા હતા ?

આરોપી-એ બાબત અમારી અંગત હતી એટલે હું કંઈ જવાબ આપવા પુરતી નથી.

અમલદાર-એ મુદ્દો બહુ જરૂરી છે માટે તમારે એનો ખુલાસો કરવો જ પડશે.

આરોપી-મારાથી એ અને એમ જ નથી છતાં હું એટલી તો ખાતરી આપું છું કે એ વાતને અને આ બનાવને કશો સંબંધ નથી.

અમલદાર-એ બધું તો કાટ નહીં કરો. પરંતુ ખુલાસો કરવાની ના પાડો છે એ વસ્તુ તમારા હિતની વિરુદ્ધ જાય છે એ બાબત બાખો.

આરોપી-છતાં પણ હું કહેવાની ના પાડું છું.

અમલદાર-તમે બાપ-દીકરા એક-બીજાને રૂઢી ખોલાવવા માટે રૂ-કે-એ-સી-ફ-કે-એ-સી-એવો અવાજ કરતા એમ હું સમજીશું એ બરાબર છે ?

આરોપી-હાહ.

અમલદાર-તો પછી તે દિવસે તમે જહાઝ-

આમથી આવી ગયા હો એમ જાણ્યા વિના તેમ જ તમને જોયા વિના તેમણે એ સંજોગ સા માટે કર્યો હતો ?

આરોપી-(જગ જૂંચવાઈને) એ બાબતની મને કંઈ રીતે ખબર હોઈ શકે ?

અમલદાર-જૂમ સાંભળો. જ્યારે તમે ફરી વખત આવ્યા અને તમારા બાપને માપલ થયેલા જોયા ત્યારે તમને આસપાસ કોઈ માણસ હોવાનો વહેમ પડ્યો ન હતો ?

આરોપી-ખાસ નહિ.

અમલદાર-એટલે તમે શું કહેવા માગો છો ?

આરોપી-તે વખતે હું એટલો બધો ગભરાઈ ગયો હતો અને પ્રસંગ પણ એવો હતો કે મારા બાપ સિવાય મને બીજો વિચાર શી રીતે આવે ? છતાં મને કાંઈ જાણું શાદ આવે છે કે મારી માળી માલુએ રાખોડી રંમના એવર-કોટ જેવું કંઈક પહેર્યું હતું. પરંતુ જ્યારે મારે માટે જવાને હું ઊભો થયો ત્યારે ત્યાં કંઈ જ ન હતું.

અમલદાર-તમે કોઈ માણસને આવતાં જોયા હતા ?

આરોપી-ના.

અમલદાર-એ કાંટ તમારાથી આશરે કેટલો દૂર હતો ?

આરોપી-દશગજ વારને અંતરે દૂર.

અમલદાર-આર વારને અંતરે પડેલી વસ્તુ કોઈ કંઈ ગણું અને તમને ખબર ન પડી એમ ને ?

આરોપી-હા, કારણકે તે તરફ મારી પીઠ હતી.

આખા કેસની હકીકત સંબંધિત પછી મને લાગ્યું કે જો જેમને સહિતિક અવાજનો, એટલે કે પોતે બહાર ગામ ગયો છે અને ત્યાંથી હજી આવ્યો નથી એમ જણવા છતાં તેના બાપે તેને ખોલાવવા માટે સંજોગ સા માટે ફરી હતી તેનો ખુલાસો કર્યો હોત, બાપ-દીકરા વચ્ચે તકરાર સા કારણે મર્દ હતી તે જણાવ્યું

હોત અને મરણ વખતે તેના પિતાએ કહેલ...
 . તમ શબ્દનો અર્થ કહો હોત, ન સમજાયો
 હોય તો કલ્પનાથી ઘડી કાઢીને પથ્થુ કહ્યો હોત
 તો કદાચ અમલદારની નજરમાં જેમ્સ નિર્દોષ
 દેખાયો હોત અને એ રીતે કાયદાની સુચાલ-
 થી છટકી જવા પામત.' મારો આ અભિપ્રાય
 મેં હોમ્સને જણાવ્યો.

'સારે તો તું અને પોલીસ અમલદાર બંને
 આ સંબંધે એકમત યાચો છો એમ જ ને ?
 આ માણસે જુદું બોલીને અને બોલી કલ્પના
 કરીને પથ્થુ પોતાનો બચાવ કરવો જોઈતો હતો
 એમ તમે માનો છો ને ?' જરા અટકાવે એણે
 કહ્યું: 'હું તમારાથી તદ્દન ભ્રષ્ટ્ર છું. કારણકે
 હું તો માનું છું કે પોલીસ ખાતાએ દોષી
 સાચને પછે જીલા રહેવું જોઈએ અને પ્રમાણિક-
 પણે તપાસ ચલાવવી જોઈએ. હું પોતે તો
 કાયમ આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ચાલું છું તે તું તો
 જાણે જ છે. આ કેસમાં પથ્થુ જેમ્સ સાથે
 છે એમ સ્વીકારીને જ હું આગળ ચાલવા
 માગું છું. કારણકે માણસ ફરિની સભ્ય
 વહોરીને પથ્થુ સાચું બોલતો હોય તેની પાછળ
 કાંઈક સજા કારણ હોતું જોઈએ અથવા તો
 આટલું સંકટ વહોરીને માણસ જે બોલે તે
 સત્ય જ હોય એમ પથ્થુ બને. મારે હું તો આ
 વિચારસરણી પ્રમાણે ચાલીને સત્ય શોધવા
 પ્રયાસ કરીશ. આ રીતે ચાલવાથી મારું કામ
 કેટલું સરળ બને છે તે પથ્થુ હું તમને ગતાંથી
 આપીશ.'

આ પ્રમાણે વાતો કરતાં ચાર વાગે અમે
 'રોસ' પહોંચ્યા. છૂપી પોલીસના અમલદાર
 મિ. લેસ્ટ્રેઝ અમને લેવા રોશન આબા હતી.
 તેની સાથે અમે અમારે ઉતારે ગયા.

'તમે આંવા કામમાં ખૂબ ઉત્સાહી હો છો
 અને તેથી આવતાંની સાથે કામે ચડી જશો
 એવી ગણતરી કરીને મેં ગાડીની વરધી આપી
 દીધી છે. ગાડી હમણાં જ આવશે.' અમે
 આ પીતા હતા તે વખતે લેસ્ટ્રેઝે કહ્યું.

'આજનું હવામાન જોતાં મને લાગે છે
 આવતા ચોવીસ કલાકમાં વરસાદ થવા સંભ-
 નથી. એટલે તમે ગાડી નકામી મંગાવી છે
 અત્યારે તો આરામ લેવા વિચાર છે.'

'ત્યારે તો તમને આ કેસમાં ખાસ વિશે-
 રતા નથી લાગી એમ માની લઉં છું. જાપા-
 ની દફતર કોપરથી તમે નિર્ણય ઉપર આવ-
 ગયા હો એમ લાગે છે. જેમ્સ યુનેગાર જે
 એ દેખીતું છે. મને તો હું અહીં આવ્યો
 તરત જ એમ લાગેલું અને એ પ્રમાણે મેં
 રોકેટલેન્ડના વડાને જણાવી પથ્થુ દીધું છે
 હું તો તમને પથ્થુ અહીં આવવાની તરદી આપ-
 વાનો ન હતો પરંતુ ટર્નરની દીકરીના આગ્ર-
 હને વશ થઈને મેં તમને બોલાવ્યા છે. જોકે મેં
 તો તમને કહી દીધું છે કે દફતર એટલી સ્પષ્ટ
 છે અને યુનેગાર યુને. લમ્બગ કબૂલ રાખે
 છે તેથી હોમ્સ પથ્થુ આ બાબતમાં મારા કરતાં
 કાંઈ વધારે પ્રભાસ નહિ પાડી શકે. સ્વી મિસ
 ટર્નર પોતે જ આવી પહોંચ્યાં.'

લેસ્ટ્રેઝ વાક્ય પૂરું થયું ને અમારા ચોર-
 કામાં મિસ ટર્નર દાખલ થઈ.

મિસ ટર્નર ઘણી જ સ્વચ્છતાનુયુક્તી હતી.
 બાલકાદાર પોષાક ને ટાપટીપથી તેના સૌંદર્ય-
 માં ચોર વધારો થતો હતો છતાં આ કિસ્સા
 સાથે તેનો સંબંધ હતો તેથી અમને જોઈ જરા
 ગજારાયેલી દેખાતી હતી. અમે તેને વિવેકપૂર્વક
 સામેની ખુરશી પર બેસવા કહ્યું.

લેસ્ટ્રેઝે હોમ્સની અને મારી ઓળખાણ
 કરાવી એટલે મિસ ટર્નરે પોતાને જે કહેવું હતું
 તે કહેવાની શરૂઆત કરી:

'જનેલા પ્રસંગથી આપ વાકફ તો થયા
 હશે. છતાં આ સંબંધમાં હું મારી માન્યતા
 કહેવા આવી છું અને મેં જ આપને અહીં
 બોલાવવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. જેમ્સ અને હું
 હેક બાલવાવરયાથી એકબીજાને ઓળખીએ
 છીએ તેથી બીજા કાઈના કરતાં જેમ્સનો
 સ્વભાવ હું સારી રીતે જાણું છું. તે ધણે જ.

દયાળુ અને સહૃદયી માણસ છે એટલે તે ધારે તોપણ આવું કરીપણ ખૂન કરી શકે જ નહિ. માટે આપ આ હકીકત ખાતમા રાખીને તપાસ કરશો ને. એક નિર્દોષ માણસને ખત્યાવી લેવાનું પુરુષ મેળવશો.'

'હું આ માણસને ખત્યાવી લેશ મારાથી ખનશે તે બધું કરી છુટીશ એની ખાતરી મળશે, મિસ ટર્નર. તમે પ્રારા એક સલાહનો જવાબ આપશો તો મારા કામમા યશી મદદ થશે એમ મને લાગે છે વળી તમે જેમસને ખત્યાવ કરવાના પક્ષના છો અને તેના સબધે થઈ જશો છો એટલે તમે ધારે તો મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકો તેમ છા.'

મિસ ટર્નર-ખુશીથી પૂઝા હું મારાથી ખનવું બધુ જ કરવા ખુશી છુ.

હોમ્સ-જેમસને તેના પિતા સાથે શી તકરાર થઈ હતી તેનો ખુલાસો કરવાની જેમ્સ યા માટે ના પાડે છે ! આ વાત છુપાવવાનું કારણ શુ છે !

ટર્નર-કારણકે તેમાં હું સડોવાયેલી છુ. વાત એમ છે કે જેમ્સના પિતાની હાલત હતી કે અધારે બનેએ પરણવું. પરંતુ એ બને તેમ ન હતુ કારણકે જેમ્સ ને હું બને એકબીજાને લાઇ-જહેનની જેમ આદર્શ હતાં. ઉપરાંત કોણ જાણે કેમ પરંતુ જેમ્સ મારી સાથે તો શું પણ બીજી કોઈ પણ છોકરી સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડતો હતો. આ તકરારનુ કારણ હોવુ જોઈએ એમ હું ચોક્કસ માનુ છુ.'

'તમાગ પિતા આ લગ્નમાં સમન હતા ?'

'ના. જોશ્ટા તેઓ તો આ લગ્નને સખત વિરોધ કરતા હતા. જેમ્સના પિતા નિવાસ કોઈ પણ આ લગ્ન થાય એમ ઇચ્છતું ન હતુ.'

'તમે મને અત્યંતની હકીકત પૂરી પાડી તે માટે હું તમારો ઝણી છુ. અવની કને સ્વારમાં તમારા પિતાથીને મળવા આવવાને મારો વિચાર છે, કોઈ હરકત નથી ને ?'

'મને લાગે છે કે ડોક્ટર મગવાની રજા નહિ આપે.'

'ડોક્ટર !'

'હા તમને કહાય ખબર હશે કે મારા પિતાની તબિયત છેલ્લા કેટલાક વરસોથી નરમનરમ રહ્યા કરે છે. તેમાં છેલ્લા બનાવે તો તેમને તદ્દન લાંબી નાખ્યા છે અત્યારે તો લગભગ પધારીવશ છે ડો. વીલોક્ક કહે છે કે તેમનું શરીર અને મન બને નુનર્ણ પડી ગયા છે. પહેલાંના વખતમા એટલે કે તેમની જુવાનીમાં તેઓ કેટલા મજબૂત હતા તે સદગત મેક કાર્થો સિવાય કોઈ બાણુ નહોતું એ વખતે બને મિત્રા વિઠેરીઆ ચહેરમાં રહેતા હતા.'

'વિઠેરીઆમાં ! એસ્ટ્રેટીઆમાં સોનાની ખાજી છે તે જ વિઠેરીઆ ચહેર ને !'

'હા અને ત્યાંથી જ મારા પિતાએ આ બધી સમ્પત્તિ મેળવી છે. થોડા ત્યારે હવે હું રજા લઉં. આપ કાલે જોલમાં જેમ્સને મળવા જવાના હો તો તેને કહેજો કે હું તેમને નિર્દોષ માનું છુ.' ટર્નર જતા જતા હોમ્સને કહ્યું.

'જરૂર કહીશ ' હોમ્સે ખાતરી આપી.

'હવે તો મારે જવુ જ જોઈએ. મારા પિતા મારી રાફ જોતા હશે. આટલુ કઠીને ટર્નરે વિદાય લીધી.

પ્રેમીતો અવાજ સંભળાયો ત્યાં મુધી અમે તેની સાથે થયેલ વાતચીત ઉપર વિચાર કરતા યાન્તિથી મેસી રહ્યા.

'મિ હોમ્સ, તમે મિસ ટર્નરને જોડી આશા આપી તે મને ન મળ્યું. જે વાત આપણા કાચની ન હોય તેનુ વચન કેમ આપાય ! તેમાં પણ આ ખાતમા તો જેમ્સ ચોખ્ખો શુને-ગાર છે જ. તેને તમે નિર્દોષ શી રીતે કરાવશો ! અખરે તો આમાં મિસ ટર્નર નિગાય જ થશે.' લેસ્ટ્રેડે પોતાની માન્યતા કઢી સંભળાવી.

'એટી તમે ચિંતા કરતો નહિ અને મારી રીતે કામ કરવા દો. અને તમે તમારી રીતે

કામ કરે. પરિણામે સત્ત્વ તરી આવશે. તમારી પાસે જેલમાં મળવા જવા માટેનો પરવાનો છે ?' હોમ્સે વાત ટૂંકાવતા પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા, એ જાણી જઈ શકે તેવી સગવડ છે.’ લેસ્ટ્રેડે જવાબ આપ્યો.

હોમ્સના ગયા પછી હું નવરો પગલો વખત પસાર કરવા એક નવલકથા ઉઘાડી વાંચવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ મારું મન તેમાં પડવાનું નહિ. ચોપડી બંધ કરીને પાછી મૂકી દીધી. અપારે મારું મગજ પણ આ ખૂનકેસમાં રાહાયેલ હતું.

હોમ્સના સિદ્ધાંત પ્રમાણે જેમ્સની હાલત માન્ય ગણીને આખરે પ્રસંગે એકા સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. બાપ-દીકરા તકરાર કરીને છૂટા પડ્યા પછી એવું શું બન્યું કે જેથી બાપે જેમ્સને બૂમ મારીને ફરી બોલાવ્યો હશે? કાંઈક એવું બની ગયું કે જેને પરિણામે બાપનું કરપીણ રીતે ખૂન થયું એ હાલત છે.

હવે આ હાલતને ડોક્ટર તરીકે તપાસતાં કદાચ કાંઈક નવો પ્રકાર પડે પણ ખરો. તે દિવસનું જાણું કાઢીને હું તેમાં આપેલ અહેવાલ ફરી વાંચી ગયો. મરનાર માણસનું બોપરીની કાળી બાજુએ કાનના ઉદરના ભાગનું કાંઈક લાંબી ગયું હતું. આ જોતાં છુદ્ધ દયિયારનો સખત ધા વાગ્યો હોવો જોઈએ. ધા પછવાડેથી જ વાગ્યો હોવો જોઈએ. હાલત આરોગીના લાલમાં જાય છે. કારણકે તકરાર કરતી વખતે બંને સામસામા હોવા જોઈએ જ્યારે ધા પછવાડેથી આવ્યો છે. પરંતુ એમ પણ અનુમાન થઈ શકે કે કદાચ મરનારે કાંઈ કારણસર પછવાડે જોડું હોય અને તે જ વખતે ધા પડ્યો હોય. આ વસ્તુ તરફ હોમ્સનું જ્ઞાન બેંચવું જોઈએ.

હવે બીજો મુદ્દો મંતી વખતે બોલાયેલ ... Man (રેટ) શબ્દનો વિચાર કરીએ તો આ શબ્દો મરણ વખતનો માત્ર અગાઉ છે કે મેં તે વિચારવું જોઈએ. આ પ્રમાણે અગાનક

કુમલો થતાં યજ્ઞેસ મરણ વખતે માણસ અગાઉ કરે જ નહિ. એટલે સ્પષ્ટ થાય છે કે આ શબ્દોની પાછળ કાંઈક અર્થ છે અથવા તો મરણના કારણનો ભેદ ખુલ્લો કરવાનો મરનારનો પ્રયાસ છે. ત્યારે આ શબ્દનો અર્થ શો થઈ શકે? એ ખૂબ વિચાર કરી ગયો પરંતુ હું કશો અર્થ બેસાડી શક્યો નહિ.

ત્યાર પછીનો મુદ્દો ખૂની પોતાનું કપડું બૂલી ગયો તે છે. આ કપડું ઝાંઝર ઠોટ હોવાનું અનુમાન થાય છે. આ ઠોટ ખૂની મારામારી વખતે બૂલી ગયો છે. ખૂની ધણો જ દિવસના દિવસે જોઈ શકાય છે. આ પછી તરત જ આ માણસ આવે છે અને દશનાર કમલાં દર સખતે બોલાતાં લઈને જેલ દીકરાની પાછળથી ઠોટ લઈ જઈ શકે છે.

જેમ જેમ હું વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ આ આખો કિસ્સો ભેદી અને શક્યતા અને અશક્યતાની પરંપરાથી ગૂંચવાયેલો લાગવા માંડ્યો. આનો ઉકેલ કરવો મને મારી શકિતથી પર લાગ્યો. ધડીકમાં હું લેસ્ટ્રેડના મત તરફ ઢલ્યો, વળી બીજા સણે કાંઈક સ્વતંત્ર હોમ્સની શકિતમાં વિશ્વાસ મૂકીને એ કાંઈક નિર્ણય ઉપર આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવાનું યોગ્ય ધારીને જેમ્સ આગે ત્યાં સુધીમાં એક જીવ એવો કાલવાનું નક્કી કર્યું અને ખાટલામાં લંબાવ્યું.

હોમ્સ એટલો જ મોડી રાતે અમારે ઉતારે આવ્યો. લેસ્ટ્રેડ ચહેરામાં તેના મિત્ર ને ત્યાં સંસ્મરણો હતા.

‘હવામાપક યંત્ર જોતાં આવતી કાલે પણ વરસાદ થાય એમ લાગતું નથી. એટલે આપણે બનાવવાળી જગ્યાએ જઈશું’ ત્યાં સુધીમાં આસપાસનાં નિશાન મૂંસાવા સંભવ નથી. અવલોકન કરવામાં આવી નિશાન જેટલા સ્પષ્ટ હોય તેટલી મગ્નતા થાય છે અને ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર ખૂબ જલદીથી આવી શકાય છે. આવતાં જ હોમ્સે કહ્યું.

‘તમે જેલમાં શું કરી આવ્યા ?’

‘કાંઈ જ નહિ.’

‘શું’ જેમ્સ સાથેની વાતચીત ઉપરથી કાંઈ અગત્યનો મુદ્દો કાઢ લાગ્યો નહિ ?’

‘એક જ નહિ. પહેલાં મને લાગતું હતું કે જેમ્સ ખુલીને જાણીને મને સંતાકવા માગે છે પરંતુ તેની સાથેની રૂબરૂ વાતચીત પરથી ખાતરી થઈ છે કે બીજા જગા માણસોની જેડે તે પોતે પણ કદી જ ખાતરીબદ્ધ દડીકત જાણતો નથી. ઉપરાંત મેં તેને કાર્યો દતો તેટલો સુધિક્ષણી પણ નથી. હા તે કૂટડો અને સદ્દેશી જીવાન છે એટલું જ.’

‘જેએમ જ હોય તો પછી મિસ ટર્નર જેવી સુંદરીને પરણવાની તે કેમ ના પાડતો હશે ?’

‘એ ખુદ દુઃખદ બિના છે. આ’ માણસ મિસ ટર્નર પાછળ ઘેરો બન્યો છે પરંતુ થોડાં વરસ પહેલાં જ્યારે તે અણસમજુ હતો અને મિસ ટર્નર સાથે માદ પરિચયમાં નહોતો ત્યારે તેણે એક દારૂ-કન્યા (દારૂની દુકાનમાં કામ કરતી છોકરી) સાથે ધીરજમાં લગ્ન કર્યાં છે. આ વખતે મિસ ટર્નર કાંઈક જાણાયેલા રહીને અન્યાસ કરતી હતી. આ વાત એ દંપતી સિવાય કોઈ જાણતું નથી. આ જુલને કારણે પોતાની અને બીજાઓની ખૂબ ધ્રુજા અને આશંકા હોવા છતાં મિસ ટર્નર સાથેના લગ્નમાં સમાપ્ત આવી ચકતો નથી અને છતાં શી ખબર એ મનમાં કેટલો મૂંઝવેતો હશે ! બીજી બાજુ તેના પિતા આ દડીકતથી અનુભવ હોઈને લગ્ન માટે વારંવાર આશંકા કરતા હતા. કારણકે તેમને જ્યેને જાણીને સિવાય નિર્વાહનું બીજું સાધન ન હતું અને જો આ લગ્ન થઈ જાય તો મિસ ટર્નર જાગીરની વારસ હોઈને આ સવાલ આપેઆપ જીંદગી જીવે તેમ હતો. પરંતુ તેના બાપના આકરા સ્વભાવને કીધે જેમ્સ સત્ત્વ દડીકન કહેતાં કરતો હતો.

‘આ પ્રશ્ન બન્યો તે બગાડે એ-ત્રણ દિવસની જેમ્સ ધીરજમાં તેની પત્નીને લઈ ગયો હતો, પરંતુ તેના બાપને આ સંબંધે કદી

જ ખબર ન હતી. આ મુદ્દો અગત્યનો હોઈને ખ્યાલમાં રાખવા જેવો છે.

‘હેવટે આ અનિષ્ટ દૂર થયું છે અને થોડા વખતમાં સૌ સારાં વાનાં થઈ રહેશે કારણકે જેમ્સની પત્નીએ જ્યારે જન્મ્યું કે જેમ્સની બિંદગી ભોજનમાં છે ત્યારે તેણે તેને સંકટ-મથી ઓઠારવા માટે એક પત્ર લખ્યો છે અને તેમાં તેણે પોતાની એક ગુપ્તવાતનો સંદેશ કર્યો છે. અને એ રીતે જેમ્સને છઠ્ઠી પડીએ મદદ કરી છે. એણે લખ્યું છે કે તમારી સાથે લગ્ન થયા પહેલાં મેં એક જીવાન સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. એટલે આપણે બન્ને આ લગ્નમંથિથી કામદેસર છૂટા છીએ.’

‘હવે જેમ્સને આ લગ્ન મંધનકર્તા નથી. અને બત્તાર સુધી તેણે જે સકન કયું છે તેનો બદલો મળી રહેશે.’ હોમ્સે વાત પૂરી કરી.

‘પરંતુ જો જેમ્સ નિર્દોષ હોય તો આ ખૂન કોણે કયું હશે ?’ મેં ખુલાસો પૂછ્યો.

‘એના જગાબમાં હું એ મુદ્દા તરફ તારું ધ્યાન ખેંચું છું. એક તો એ કે મરનાર માણસ કોઈની રાહ જોતો હતો. જેની રાહ જોતો હતો તે તેનો પુત્ર તો ન જ હોઈ શકે. કારણકે કે દોકરા બદારગામ ગયો હતો અને ક્યારે પાછો ફરશે તેની તેને ખબર ન હતી. બીજો મુદ્દો એ છે કે બાપ-દોકરા વચ્ચે ચોળચોળ સાંકેતિક ફ...ઉ...ફ...ઉ ચમકેલી કાંઈને બૂમ મારી હતી અને તે પણ દોકરા બદારગામ ગયો છે અને ત્યાંથી પાછો ફર્યો નથી એમ જાણવા છતાં આ એ મુદ્દાની ચોખવટ ઉપર આખા કેસનો આધાર છે. આકાશનું આદતી કાસે ભેંસું.’

હોમ્સે આગાહી કરી હતી તે પ્રમાણે બીજે દિવસે વરસાદનાં કણ ચિહ્ન ન હતાં. આકાશ ચોખ્ખું હતું. બરાબર નવ વાગે લેરટ્રેઝ ગાદી લઈને આવ્યો અને અમે સૌ ‘હેથલી ફાર્મ’ નામથી ઓળખાતા મરનારના રહેઠાણ તરફ ઊપજ્યા. અહીંથી ચમકારે તળાવની પાસે એટલે કે ખૂનવાળી જગ્યાએ જવાનું હતું.

‘મેં સાલબુ’ છે કે મિરટર ટર્નર બહુ માફા પડ્યો છે. કદાચ મરી પશુ બપ.’ લેરટ્ટે સમાચાર આપ્યા.

‘હું ધારું છું, ટર્નર આધેઃ વધતો હોવો નોઈએ.’ હોમ્સે કહ્યું.

‘લગભગ સાઠ વરસ તો ખરા જ. પરંતુ મારાં હાથો ત્યારે વધારે પડતી મહેનત કરીને તેણે શરીર બગાડી દીધું હોય છે. એક તો છેલ્લાં થોડાં વરસથી માફા રહે છે તેમાં આ બનાવથી તેના હૃદય ઉપર સખત આઘાત થયો છે. કારણકે મરનાર તેના સાચો અને દિવેન્દ્રુ મિત્ર હતો. હેયરલી કાર્મ. તેને—મિત્ર—હાથે આપ્યું હતું તે તેની સાબિતી છે.’

‘તમે ખરેખર બહુ સરસ મુદ્દો કહ્યો.’ હોમ્સે કદાચ ક્યો.

‘તમે મને તે માનતા હો પરંતુ ટર્નરને બાબુનારા બધાં માણસો કહે છે કે મરનારને ટર્નર ધણી રીતે મદદ કરતો.’

‘બરાબર છે! મેં કાર્યો જેવો શરીર અને મોટે ભાગે ટર્નરની ક્ષમતા ઉપર નબતો માણસ ધનાઢ્ય પિતાની એકલી વારસ મિસ ટર્નરનું પોતાના પુત્ર લેરે સીધું મારું નાખે એ તમને વિચિત્ર નથી લાગતું! દીકરીનો બાપ આ લાગણી વિરુદ્ધ છે એમ બાબુના છતાં તેણે આવી માગણી કરવા જેટલી ધૃષ્ટતા કરી છે અને મિસ ટર્નરે પણ આનું સમર્થન કર્યું છે એટલે હું તો કંઈક બુદ્ધિ જ વિચારપ્રવાહમાં એવાયો છું.’ હોમ્સે કહ્યું.

‘એમાં એમાં તક ક્યાં કરવાનું અને કલ્પનાના થોડાં દોઢાં કરવાનું તમને મુશ્કેલ હો! અને તો સીધું ને સદ કરી નાખવામાં માનનારા રહ્યા એટલે અમારા ને તમારા જેળ નહિ આપ.’ લેરટ્ટે પોતાના વિરોધ નેધાવ્યો.

‘બરાબર છે. પોલીસ ખાતાને અચારી જેમ ઝીણું ઝીણું કાંતવાનું ક્યાંથી પરવડે!’ હોમ્સે સંજગાવ્યું.

‘તમે મને તેમ કહો પણ હું તો એક

મુશ્કેલી દેખીકતને વળગી રહ્યો છું અને જે દેખીકત તમારા મગજમાંથી નીકળી ગઈ છે.’ લેરટ્ટે બરાબર મર્યાદા બોલ્યો.

‘કંઈ દેખીકત?’

‘જેમસ લોલીલુકાણ સ્થિતિમાં હાથિયાર સહિત પકડાયો એટલે તેણે આપનું ખૂન કર્યું છે તે. હું તો કહું છું કે આ સાત છે બાકીનું બધું એટલે કે તમે જે બટાવવા માગો છો, તે ઝાંઝવાના બળ જેવું મિથ્યા છે.’

‘હું બલતો ન હોઉં તો આપણી કાપી બાબુએ દેખાવ છે તે હેયરલી કાર્મ છે.’ હોમ્સે અનુમાન કર્યું.

‘હા, પેલું એ માણનું મકાન દેખાવ છે તે મેં કાર્યોનું મકાન છે.’

એ મકાનમાં અમે પહોંચ્યા ત્યારે મરતી કામવાળા સિવાય કોઈ જ ન હતું. આ બાબુએ હોમ્સના કહેવા પ્રમાણે મરનારના અને જેમસના ભોલા દેખાડ્યા. આ ભોલા તેમણે બનાવ બન્યો તે દિવસે પહેર્યા હતા. હોમ્સે ભોલાને સાત-આઠ વખત બુદ્ધિ રીતે માપી ભોલા બહોળી અમે મકાનના પાછલા ભાગમાં ઘસેને તળાવડી તરફ ગયા.

ચાન્ત, વિચારક અને તકેશાસ્ત્રી જેવો લાગતો જેમસ બપોરે મુનાની નાપાસનું કામ હાથ ધરતો ત્યારે બુદ્ધિ જ માણસ લાગતો. તેના ચહેરા ઉપર લાલી અને આંખોમાં ચમક આવી જતી, લાલાં લીલાં ચડી જતાં, અને કામમાં એટલો તન્મય થઈ જતો કે આજ પાસનું જગત બુદ્ધિ જગત. આ તખતે તે કોઈના પ્રશ્ન કે ટીકાને બવાબ આપતો નહિ કારણકે તે એમાં એટલો મગ્ન થઈ જતો કે કોઈની અવાજ તેના કાન સુધી જતો નહિ. શિક્ષકી પ્રાણીની જેમ તે પોતાની બધી શક્તિ કામમાં કેન્દ્રિત કરી દેતો અત્યારે તે ચાન્તથી પણ ઝડપથી તળાવડી તરફ ધસ્યે જતો હતો.

તળાવડીની આસપાસની જગ્યા ભેજ અને કાદવાવાળી હતી. રસ્તાની બંને બાજુએ અને

રસ્તા ઉપર અવરજવરનાં ધણી નિયાનં દર્તા. હોમ્સ ઝીણી નજરે બધું તપાસતો હતો અને આમથી તેમ ફરતો હતો. હું અને લેસ્ટ્રેડે તેની પાછળ પાછળ પાછેલા કૃતરાત્રી પેઠે મૂળા મૂળા ફર્યા કરતા હતા.

તળાવડીની એક બાજુ હેયર્લોફાર્મ અને બીજી બાજુ ધનાઢ્ય ટર્નરનો બગીચો હતો. તળાવડીની હેયર્લો તરફની બાજુએ બેઠે ઊગેલાં હતાં અને બેઠેની પાછળ નાની સરખી ઝાડી હતી. ઝાડી ગીચ હતી.

લેસ્ટ્રેડે અમને જે જગ્યાએ મડકું પહોંચ્યું તે જગ્યા બતાવી. આ જગ્યા એટલી બધી બીની હતી કે અત્યારે પણ માણસના અચાનક પડી જવાથી જમીન ઉપર ચૂંચેલાં નિયાન રપટ્ટ દેખાતાં હતાં. અમે તો આટલું જ ભેંચું પરંતુ હોમ્સની આલાક નજરમાં તો બીજી ઘણું ઘણું દેખાયું હશે. કારણકે તેને તો જમીન ઉપર અજુલખમ્યું વાંચવાનો સારો મહાવરો હતો. એકાએક તેણે લેસ્ટ્રેડને કહ્યું: 'તમે તે દિવસે આ તળાવડીમાં શું તપાસવા ગયા હતા?'

વગર, કહે આ વાત હોમ્સ જણી ગયો તેથી લેસ્ટ્રેડે ગમગમને જવાબ આપ્યો: 'કોઈ દયિયાર ખૂનીએ પાણીમાં ફેંકી દીધું હોય તો મળી આવે એ મારે મેં પાણીમાં તપાસ કરી હતી.

'તમે નકામો સમય જગાડ્યો. અહીં ખૂનીનાં પગલાં રપટ્ટપણે બતાવે છે કે એ માણસ તળાવડી તરફ ગયો જ નથી તો પછી દયિયાર શુભાવસ્થામાં જવાનો સત્યાત્વ જોવા મળ્યો નથી. તમે બધાએ મળીને એટલી ધમાધમ કરીને અમત્સનાં નિયાન જગાડી માર્યાં ન હોત તો કેટલી સરળતા થાત; આખી જગ્યા તમે ખૂંદી મારી છે.' આટલું કહ્યા પછી હોમ્સ જણે કે પોતાના મનની સાથે વાત કરતો હોય તેમ બોલવા માંડ્યો: 'આ રજાં જમ્સનાં પગલાં, તેની સાથે મદદ બાવેલા માણસનાં પગલાં પણ સાથે જ છે. આ બેકો મડકાની આસપાસ પાંચ છ

ફૂટ જગ્યામાં ફર્યા લાગે છે. બુચો અહીં જમ્સનાં એકલાનાં પગલાં દેખાય છે.

'આ પગલાં ભોતાં સાફ દેખાય છે કે જમ્સ એ વખત ચાલ્યો છે. અને એક વખત હોમ્સ છે. કારણકે હોમ્સની વખતે તેનાં પગનાં જમીનમાં વધારે ઊંડાં પડ્યાં છે. આ ઉપરથી તેના પિતાને પહેલાં ભેળને તેણે ત્યાં દોડીને પહોંચી જવાનું કહ્યું છે. તે તદ્દન સાચું લાગે છે.

'આ રજો બંદુકના કુંદાનો ખાડો. અહીં તે બંદુકનો ટેકો રાખી તેના બાપની સાથે વાત કરતો ઊભો હોયો ભેળએ. અને આ શું છે? અરે હા, હા, આ તો કોઈ ફજાબર ચાલ્યું લાગે છે. પરંતુ એક છુટનો માટ બરાબર છે જ્યારે બીજા છુટનો માટ કોઈક વિચિત્ર છે. છુટ ખાસ વરધી આપીને સિવાયા લાગે છે. આ પગલાં પણ એકવાર બાબા, ચર્ચા, પાછા બાબા, અને ચર્ચા. ઠીક ઠીક આ તો કોઈ સાદેન કોટ સેવા પધાર્યાં લાગે છે. પરંતુ કોઈ કંઈ બાજુએથી પધાર્યાં છે તે તો ભેલા રજો' આટલું કહીને હોમ્સે ખૂનીનું પગનું કાટ્યું. અને પગે પગે જે ઝાડીની ધાર સુધી ગયો અને બીચના ઝાંક નીચે ઊભો રહ્યો. અહીંથી વળી પાછો ચાલ્યો. થોડે દૂર ગયા પછી કોઈક ભેળને સંતોષ થયો હોય તેવો ભાવ તેના મોઢા ઉપર દેખાયો. ફરી તે આનંદમાં આવી ગયો. અહીં તે ઠીક ઠીક વખત સુધી ઊભો રહ્યો. નીચે નમીને જમીન ઉપરથી ચપડી ભરીને ધૂળ કે એવું કોઈક લીધું અને કાગળમાં તેનું પડીકું વાળી લીધું. ખીસા-માથી સુદ્ધમદ્યક કાચ કાઢીને ધૂળ લીધી હતી તે જગ્યા અને ઝાંકનું થક તપાસ્યું. થોડે દૂર એક પથ્થર પડ્યો હતો તે તપાસ્યો અને ઉપાડી લીધો. અહીંથી થોડે દૂર ગયા પછી પગલાં દેખાતાં બંધ થઈ ગયાં હતાં.

દેવે હોમ્સને અમારી સાથે વાત કરવાનો વખત મળ્યો. 'આ કેસ મજા રસપ્રદ છે. સાથે દેખાય છે તે ટર્નરનાં મેનેજરનું મકાન હોય'

એક એ. હું ત્યાં જઈ ગેનેજરને મળીને આવું છું. તમે ગાડીમાં બેસશો ત્યાં હું આવી પહોંચીશ'

અમે ગાડી તરફ ગયા. થોડી વારમાં હોમ્સ પણ આવી પહોંચ્યો. તેના હાથમાં હતું પંથુ કામ નીચેથી તેણે લીધેલો પરચર હતો. અમે સૌ ગાડીમાં બેઠા અને ગાડી ગપડી.

'તમે જાણીને આવ્યા પાંચરો કે આ પરચરથી મેક્કાર્થનું ખૂન થયું છે.' હોમ્સે ધકકો કયો.

'શી વાત કરો છો? ખૂન થયું ત્યાં આ પરચરનું કોઈ પણ નિશાન નથી. પરચર તો તમે કામ નીચેથી લીધો હતો. ક્યાં કામ અને ક્યાં ખૂન થયું ને જગ્યા? તમે પણ ટાંકા પહોંચી તોય મારો છો કે શું? આ પરચર વડે ખૂન થયું છે એમ શા ઉપરથી કહો છો?' બેરેટ્ટે શંકા બતાવી.

'આ પરચર ત્યાં પડ્યો હતો ત્યાં તેની નીચે ધાસ જોગલું હતું એટલે એ પરચર થોડા દિવસ પહેલાં કોઈકે મૂક્યો હશે. મરજ કે પરચર ત્યાં પહોંચી પડ્યો હોય તો નીચે ધાસ જોગે નહિ અને પરચર થોડોધણો પંથુ જમીનમાં ખૂંચેલો હોય તેનું નિશાન હોય. તમે કહો છો તેમ ખૂનવાળી જગ્યાએ આ પરચરનું કોઈ જ નિશાન નથી એ સાચું પરંતુ મરનારના માથા પરનો ધા આ પરચરથી ચયો હોય એવો લાગે છે. ઉપરાંત બીજું કોઈ પણ દયિયાર દેખાતું નથી કે જેનાથી ખૂન કરવામાં આવ્યું હોય.

'ખૂની ખૂન લાંબો માથુસ છે. તે જમણે પગે લંગડો અને ડાબેરી છે. તેણે જાકા તળિયાવાળા શિકારી છુટ અને રાખોડી રંગને ઝાવર કાઢ પહેર્યો હતો. અંગેરીકન બનાવટની સિગારેટ પીએ છે અને પીતી વખતે સિગારેટ-હોલ્ડર વાપરે છે અને ખીસામાં જુદું ચપ્પુ રાખે છે.'

આ સંબંધોને બેરેટ્ટે દરજો. તેને મન તો આ વધારેપડતા બુદ્ધિશાળી માથુસનો માન

તરંગ હતો. આવી કદપનાથી ખૂની થોડો જ દાઢમાં આવી જવાનો હતો! વધારે સ્પષ્ટ બુદ્ધિસો મેળવવા માટે તેણે પૂછ્યું: 'તો પછી તમારું કામ પૂરું થયું એમ માની લઉં? ખૂનીને ક્યારે હાજર કરશો?'

'આજ સાંજ સુધીમાં થોડું કામ પતાવીને હું લંડન જિપડી જવા માંડું છું.'

'કેમ અધૂરો મૂકીને?'

'ના, પૂરો કરીને.'

'તમે કોઈ ઉકેલ તો આપ્યો નહિ?'

'ઉકેલ દીધા એવો સ્પષ્ટ છે.'

'તો પછી ગુનેગાર કોણ છે?'

'ઉપર વર્ણન કયું તે માથુસ.'

'પણ તે કોણ છે? તેનું નામ શું?'

'આના ઓછી વસ્તીવાળા ગ્રામ્ય મહેશ-માંથી તેને થોડી કાઢવો એ જલ્દી મુશ્કેલ વાત લાગે છે?'

'હું તો તદ્દન બ્યવહારુ માથુસ છું. તમારી જેમ ઘેર ઘેર ફરીને ડાબેરી ને લંગડા માથુસને શોધવા નીકળું તો મારા ઉપરી સાહેબો મને હસી કાઢે ને!'

'જલ્દી સારું. તો પછી તમને ઠીક લાગે અને તમારું આન વધે તેમ કરો. આ તમારો ઉતારો આવી ગયો. હવે સાહેબજી, જતાં પહેલાં બનશે વો તમને મળતો જમણ.'

બેરેટ્ટને ઉતારીને અગે અમારે નિવાસ-સ્થાને પહોંચ્યા. જૂખ ખૂબ લાગી હતી અને બોજન તૈયાર હતું એટલે તુરિયા પૂર્વક જમ્યા. જમતાં જમતાં પણ હોમ્સ તો વિચારમગ્ન હતો એટલે તેણે શું ખાધું અને કેટલું ખાધું તેની કદાચ તેને ખબર પણ નહિ પડી હોય.

જમીને બાંધ્યા કે તરત જ હોમ્સે કહ્યું: 'વોટસન, તું મારી સામે બેસ. હું તને મારી આજની શોધનો સારભાગ કહી જાઉં.'

'આ કેસનો વિચાર કરતાં બે મુદ્દા ખાસ યોગ્યવટ કરવા જેવા લાગે છે. આ બંને મુદ્દા

આપણને બંનેને સહ્યા છે. પહેલો મુદ્દો ફ...
ઉ...ફ...ઉ શબ્દ અને ખીને મુદ્દો મરનારનો
'રેટ' જેવો બોલાયેલો શબ્દ હવે આ બંને
મુદ્દાનો વિચાર કરતાં પહેલાં જેમ્સ સાચું
બોલે છે એમ માનીને આપણે માલીએ છીએ
ખરું ને? વારુ

'હવે પહેલો મુદ્દો એટલે ફ...ઉ શબ્દનો
વિચાર કરીએ.

'આ શબ્દ જેમ્સને બોલાવવા માટે બોલાયો
ન હતો એ તો ચોક્કસ છે કારણકે તે બહાર-
ગામ ગયો હતો. જો કે તે જ વખતે તે આવી
પહોંચ્યો એ તો અકસ્માત ગણાય, હવે ચેક્કા-
ચીએ કાઢકને મુલાકાત માટે બોલાવેલ હતો
અને તેના આવવાની તે ગદ્ ગમેતો હતો
અને મળવા આવનારને આ શબ્દથી બોલા-
વ્યો હતો ફ...ઉ આ શબ્દ ઓસ્ટ્રેલીઆમાં
એકખીખીને ફરથી બોલાવવા માટે વપરાય
છે, એટલે આવનાર માણસ ઓસ્ટ્રેલીઅન હોવો
જોઈએ, એવું અનુમાન થઈ શકે છે.

'હવે આપણે 'રેટ' શબ્દ લઈએ તેના
પ્રસાસા માટે આ રહ્યો નકશો આ નકશો મેં
ખીસ્ટલની પેલીસ ઓફિસમાંથી તાર કરીને
જઈથી મંગાવ્યો છે ગઈકાલે જ તે મને મળી
ગયો હતો. આ નકશામાં વિષ્ટોરીઆની આસ-
પાસના પ્રદેશની માહિતી છે આ શબ્દ શું છે
વાંચી જો જોઈએ 'હોમ્સે અરધા શબ્દ આજ-
ગાથી દબાવીને મને કહ્યું.

'એરેટ (ARAT)' મેં વાંચ્યું.

'હવે?' હોમ્સે આગળી ઉપાડી લીધી.

'બેલારેટ (BALARAT)' મેં ફરી
વાંચ્યું.

'અરાબર આ શબ્દ મરનાર બોલ્યો હતો
અને જેના ઉપરથી ઉચ્ચાર કીકરો સાંભળી
લેયો હતો. આ શબ્દથી કાઠકનું નામ કહે-
વાનો તેનો (મરનારનો) ઇરાદો હતો.'

'અદ્ભુત!' મારાથી બોલાઈ જ ગયું.

'આટલું થવા પછી આપણે ધણી રસ્તો

કાઢી ગયો ખરું ને? રાખોડી રંગનો આવર
મેટ આપણો ત્રીજો મુદ્દો છે. જેમ્સ સાચું
બોલે છે એમ તો આપણે માનીએ જ છીએ
એટલે આખો કડીકત દૂકાણમાં આમ થામ
ચેક્કાચીની સાથે મુલાકાત માટે આવનાર
રાખોડી રંગનો આવરકોટ પહેરેલો બેલારેટનો
કાઠક ઓસ્ટ્રેલીઅન છે. ખરું?'

'ચોક્કસ.'

'તળાવડી હેથર્લી કામ અને ટર્નરની બગી-
ચી નજીક છે એટલે આવનાર માણસ બેમાંથી
એક રથે રહેનાર હોવો જોઈએ. અભણો
માણસ ત્યાં આવે તેવો એકા સંભવ છે.

'હવે આપણે આજે કરેલી તપાસ અને
તે ઉપરથી આપણે જે નિર્ણય ઉપર આપ્યા
તે જોઈએ-એટલે કે મેં લેસ્ટ્રેડ પાસે કરેલું
ખૂતીનું વર્ણન.'

'તમે આ કઈ રીતે શોધ્યું તે તો કહો.'

'સાદુ સંધિ' અરસોકન આવા કામમાં ફરી
કિમતી મદદ કરે છે તે જોઈએ.

'માણસની લખાઈના અદાબ માલતી
વખતે પડતાં પગલાંના અંતર ઉપરથી ખાંધી
ચકાય છે પગલાં ઉપરથી નોડા એળખી ચકાય.
આ માણસના તો નોડા ખાસ પ્રકારના છે
એટલે આપણે તેને જઈએ એળખી ચકાવો.'

'માણસ જમણે પગે લગડો છે એ કેમ
જણ્યું?'

'કારણકે તેનું જમણું પગલું અરપણ અને
ચાલતાં લચક આવતી હોય તેવું પડ્યું છે.
જ્યારે ડાહ્યું પગલું ખડક જ રપણ અને કોડું
પડ્યું છે. એટલે જમણા કરતાં ડાહ્યા પગ
ઉપર વધારે બાર દબને તે ચાલે છે.'

'અને કામેરીપણું?'

'કાકરે મરનારના ખાતું વર્ણન કહ્યું છે
તે ઉપરથી લાગે છે કે મા પાછળથી થયો છે.
અને કાખી માણુ ઉપર થયો છે એટલે કાખા
કાખથી જ આવે મા ગઈ શકે.

‘હવે આગળ ચાલીએ. ન્યારે બાપ-દીકરા તકરાર કરતા હતા ત્યારે આ માણસ ઝાઝની આથે બરાબરે કુદપાન કરતો હતો. મને આ નીચેથી સિગારની રાખ અને સિગારનો પીતા બાકી રહેલ કટકો મળી આવ્યાં છે. તું જાણે છે કે મેં તમાકુની જાતો ઝોળખવાનો અભ્યાસ કર્યો છે. ૧૪૦ જાતની તમાકુ બહુ જ સહેલાઈથી ઝોળખી કાઢું છું. આ જાગત ઉપર મેં એક નાનું પુસ્તક પણ લખ્યું છે. આ ઉપરથી મેં શોધી કાઢ્યું કે આ માણસ અમેરીકન જના-વટની સિગારેટ વાપરે છે. સામાન્ય રીતે સિગારનો મોઢામાં રાખેલો છેડો કપાઈએલો અને બેજથી કચળાવાળો થઈ જાય છે હોદ્દરમાં બરાબેલ સિગારનો છેડો સારી રીતિમાં રહે છે. વળી પીધા પછી હોદ્દરના છેડામાંથી સિગાર તોડી નાખવાને બદલે આ માણસે ચપ્પુથી કાપીને છૂટી પાડી છે અને કાપતી વખતે ચપ્પુ વારે વારે મધ્ય પધ્યું છે એટલે ચપ્પુ છૂટું હોવું જોઈએ.’

હોમ્સે કંદેલ ખુલાસાથી હું તાલુજ થયો. તેણે ખૂનીને ખરેખર પોતાની જાળમાં સપ-કાળ્યો હતો. આ જાળ બેઠીને તે છટકી ચક્રે તેમ ન હતું. ઉપરાંત એક નિર્દોષ માણસને બચાવી લેવાનું કામ તેણે કયું હતું.

હોમ્સે વાત પૂરી કરી તે જ વખતે હોદ્દરનો માણસ અમારા ઝોરકામાં આવ્યો અને જોન ટર્નરના આવવાના ખબર આપ્યા.

થોડી વારે જોન ટર્નર દાખલ થયો. તેનો ખાધો કણો જ મજબૂત હતો. મોઢા ઉપરથી લાગતું હતું કે આ માણસને લાંબા વખતથી કાંઈ વ્યાધિ હોરાન કરતો હશે. અધારે તે થાકેલો અને ચિંતામગ્ન દેખાતો હતો. હોમ્સે તેને ખુરશી ઉપર બેસાડ્યો અને પૂછ્યું: ‘ત્યારે તમને મારી ચિઠ્ઠી મળી લાગે છે.’

‘હા, મારા મેનેજરે મને થોડી વાર પહેલાં આપી હતી. આપણે અહીં જવા તે સારું થયું. તમે ત્યાં આવ્યા હોત તો વિના કારણ વાત

જોળાત અને લેકિનું ખાન ખેંચાત કે હોમ્સ ટર્નરને મળવા ગયો હતો. માટે દાળમાં કાંઈક કાણું હોવું જોઈએ.’

‘હું તમારી અને મેકાર્થીની આખીયે વાત મારા કામ પૂરતી જાણું છું પરંતુ તમારી પાસેથી વધારે વિગતવાર સંભળવા માગું છું.’

‘મને કહેવામાં વધિ નથી પરંતુ તમે મને ખીરકતાર કરો અને કામ ચલાવો તો મારી દીકરીને આઘાત લાગે એ બીક કહેતાં અચ-કાઈ છું, અને, નેથી, જ અત્યાર સુધી આ વાત, મેં છુપાવી છે. બાકી મને મોતનો કદ નથી. રોકરર કહે છે તેમ હું અમરથો પણ થોડા દિવસનો મહેમાન છું. બાગ્યે જ બેચાર માસ કાઢીશ. મને લાગ્યા વખતથી મધુપ્રમેદનો રોગ છે.’

‘તમારી બીક ખોટી છે. હું કાંઈ પોલીસ ખાતાનો માણસ નથી. હું તો ખાનગી ડિટ-ક્ટીવ છું અને તમારી દીકરીનો તેમણો, જોમ્સ નિર્દોષ હોઈને તેને બચાવી લેવા આવ્યો છું એટલે તમારી અને મારી વાત કાંઈ જાણ્યો નહિ. તમારો ન્યાય તો કુદરત કરશે પરંતુ જોમ્સ નિરપરાધી માર્યો ન જાય તે માટે જોવાનું છે.’

આટલી વાતચીત થવા પછી ટર્નરે વાત ચડ કરી. હોમ્સ ટર્નરની વાત લખવા માંડ્યો અને સાફી તરીકે માનું નામ સામેલ રાખ્યું.

‘મારી જીવાનીના દિવસોમાં હું ઝોરક-લીઆમાં હતો. ખરાબ માણસોની સોળતથી હું ચોર અને લૂટારુની રોળામાં ચલ્યો. મારું સરીર ધણું જ મજબૂત હતું. દિવસગાળ પણ તેટલો જ હતો એટલે થોડા વખતમાં મેં ત્યારે જાણુ ત્રાસ ફેલાવી દીધો અને હું ‘બ્લેક જોક ચોર્ડ બેલારેટ’ના નામથી ઝોળખાવા લાગ્યો. બેલારેટમાં સોનાની ખાણો છે તે તો તમે જાણતા હશો. એક દિવસ અમને ખાતર મળ્યા કે સોનું બારીને એક ચાકું બેલારેટથી મેલખોન તરફ જઈ રહ્યું છે. અમે તેને વચમાં આપ્યું.

ગામની ચોકી માટે જ હથિવારનું માણસો અને માકુ' હાકનાર એમ સાત જણા હતા. અને પશુ જ જણ હતા મારામારીમાં ત્રણ અમારા અને ત્રણ તેના એમ જ માણસો મરાયા. બાકીના ત્રણ નાસી છુટ્યા. હવે માત્ર ગામવાળા બાકી રહ્યો. મેં તેના માથા આગળ મારી પિસ્તોલ ધરી. થોડો દબાય તેટલી જ વાર હતી. પરંતુ તેની દયા આવી એટલે જવા દીધો. આ ગામવાળો તે જ મેકાર્થી. હે પ્રભુ! મે તે દહાડે જ તેને પૂરો કર્યો હોત તો આ દિવસ જોવાનો વખત ન આવત.

'અમે સોનું છૂટીને રવાના થઈ ગયા અને અત્યાર સુધીની લુટથી મે ધણે પૈસા એકઠા કર્યો હતો એટલે હવે આ જોખમી ધધો છોડી તે ઇંગ્લેન્ડમાં ક્યાંક સ્થિર થવાનો મને વિચાર થયો. હું ત્યાંથી અદા આપ્યો. આ જામીર ખરીદી શાન્તિથી રહેવા લાગ્યો અને પરણ્યો. પરંતુ અમારા ભરવાસ થોડો વખત જ આપ્યો. એલીસનો જન્મ થયા પછી મારી પત્ની ગુજરી ગઈ. હું ત્રિપુર થયો. થોડો વખત બહુ આનંદમાં ગયો, મારા ભૂતકાળ હું ભૂલી ગયો. તેવામાં અચાનક મને મેકાર્થીનો જોશ થયો. તે ચીંથરે હાલ હતો. તેણે મને ભૂતકાળની યાદ અપાવી અને કાવદોનો દર બતાવ્યો. મારી ઈચ્છા ન હોવા છતાં મારે તેને ગુજરાનનું સાધન આપવું પડ્યું.

'વળી થોડો વખત ગયો. મારા ઉર તેનો

પકક વધતી જતી હતી પરંતુ મારી પાસે તેનો ઉપાય ન હતો. તે મને પોલીસનો વારે વારે દર બતાવતો. હતો પરંતુ અને પોલીસ કરતાં પશુ મારી દીકરી મારા ભૂતકાળ જાણી જાય તેનો દર વધારે હતો અને તેથી મેકાર્થી જેમ કહે તેમ કર્યો જતો હતો.

'એક દિવસ તેણે જેમ્સ સાથે મારી દીકરીને પરણાવવાનો માગણી કરી. તેની આ ધૃષ્ટતાથી મને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો અને મેં તેની સાથે ઉત્કટતા દિસાવ કરી લેવાનું નક્કી કરી નાખ્યું. ત્યાર પછી યુ' બન્યું' તે તમો જાણો છો.' આટલું કહીને તેણે પોતાની વાત પૂરી કરી,

હોમ્સે આ લખાણ ઉપર મારી સાક્ષી તરીકે અને ટર્નરની લખાવનાર તરીકે સહી લીધી.

'આ લખાણ જેમ્સના મનમાં વખતે કોઈમાં બતાવવાની જરૂર લાગ્યે તો જ હું તેનો ઉપયોગ કરીશ એ સિવાય લખાણ કોઈની નજરે પડશે નહિ એની ખાતરી રાખશે.'
જોન ટર્નર ગયો.

જેમ્સનો યુકદ્મો ઉપલી અદાલતમાં ગયો. અદા હોમ્સે તેનો ખયાલ કર્યો. તે નિરોધ કરીને છૂટી ગયો. ત્યાર પછી જ-સાત મહિને ટર્નર ગુજરી ગયો.

જોન ટર્નરના મરણ બાદ એલીસ અને જેમ્સ પરણી ચકે તેવા સંજોગો હતા. પરંતુ તેઓ પરણ્યા કે નહિ એ બાબત સાથે આપણે શી નિરૂપત!

[અનુવાદિત

ગુરુ એ એલો અગાળા

'ગુરુ અને એલો આશ્રમથી યહોરમાં બનરમાં આવ્યા હતા. એક સાંકડી બનરમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા તેવામાં એલોચિતા દેકરો મચ્યા. એક ગોડા બનેલો હાથી પોતાના માવડને નીચે ફેંકી, પત નીચે ચઢી, રસ્તે આઠા આવવાનો કચ્છરપાલુ બોલાવતો સાચીથી દોડી આવતો હતો.

ગુરુએ પરિવિચાર સમજી પાસેની ગલીમાં દોડી જવા ચેલને ઇસારો કર્યો પણ ગુરુ પે એલો આગળા હતા. એલાએ ગુરુનો હાથ પકડી તેમને રોકતા અટકાવી કહ્યું: 'તઈકરલે જ ઉપદેશમાં જગત મિથ્યા છે અને મરણનો ભય નકામો છે એમ કહ્યું હતું. તો આને આશ્રમ નાસવું ન જોઈ એ.'

'હા, બેનોબર છે. જેમ જમલ મિથ્યા છે એમ આ પલાયન પડું પણ મિથ્યા સમજ.'

કહી, એલોને મિથ્યાની મયામલુમાં રહેવા કહી પોતાનો હાથ વરછેડાડવી ગુરુ પલાયન થઈ ગયા.

વા ત પૂરી કરીને આરોટ કહ્યું: 'નાગરાજ ! મારું કહ્યું માની જાઓ ને આ લત મૂકી દો. એ તો ઝાંઝી વાતનાં ચાકાં બરાબ. પૃથ્વી ને પાતાળનાં જીવને કાઈ દિવસ મેજ નહિ મળે તે નહિ જ મળે. પૃથ્વીને જીવ પાતાળે પરવરે તો મૂંઝાઈને મરી જાય ને પાતાળને જીવ પૃથ્વી ઉપર ફરે તો ઉગસે અંધારો પામે. ને કાઈ નહિ ને આ તો કામચૂની કરનારી અસતરીની જાત. કંઈકને અટાચુ સુધીમાં એણે પંખી બનાવી વનવનગરે ઉડાડી મેલ્યા છે. એનાં જંજલોમાં પંખી કરતાં માનવી વધારે ને તો ય જાણે એકલાં પંખી જ પંખી દેખાય છે.'

તો કે: 'આરોટ ! એ કામચૂની કરનારી છે તો હું ય લખ ગુરુને ચેલો છું. મારા ગુરુ લાખ થારે તો હું અધલાખમાંથી તો ન જ જઉં.'

તો કે: 'બધું ય જાણતા હશે, નાગરાજ, પણ એક અત્રીવિદ્યા નહિ જાણતા હો.'

તો કે: 'અત્રીવિદ્યા તો અસતરી હોય કે જ નહિ તે ?'

આરોટ કહે: 'તથે' હાહિ. અત્રીવિદ્યા આગળ બાકીની બધી વિદ્યા ઝાંખી ઝપટ છે. કવિએ અસતરીનાં વર્ણન તો ભારી સરસ કર્યાં છે. કેળનાં ગાલકાં જેવી કૂણી કૂણી ને ગુલામનાં ફૂલ જેવી ગોરી ગોરી; ને એવી એવી તો કંઈક કેમળતા એને રૂઝ દીધી છે. પણ એ તો બધી કવિની બાની. સાચી અસતરી જેવી હોય તો કાં તો રાડકામાંથી નાગચી બહાર કાઢો ને કાં તો આનમાંથી તલવાગ કાઢો ત્યારે જ અગર પડે અસતરી કેવી હોય ? એને વીરનોરી કાઈ અમથી કહી દશે ? ને એ તો કહ્યું જ છે ને કે અસતરી રહે તો આપથી ને જાન ને સગા આપથી. એટલા બરધરી રાજને ઘેર કંઈ વાતની જૂખ હતી ? આખી પૃથ્વીનું એકચક્રે

રાજ હતું ને બગવાનની દીધી સાયબીનો કાઈ આરાવરો ન હતો. પાણી મારો ત્યાં દૂધ મળે ને સોનારૂપાની જગ્યાએ હીરામાણેક વપરાય તો ય એની રાણી પિંગળા કાઠને નહિ ને એટલા ધોડાના ચારનાર મહનિયાને ગઈ ને બચાકા બરધરીને ભેખ લેવાવ્યો. નાગરાજ ! એના તો લાંબા લેખ છે, પણ આટલી વાતમાં સમજી જાઓ. અસતરી કાઠની થઈ નથી ને કાઠની રહી નથી.'

તો કે: 'આરોટ ! તમારી વાત જાણે સાચી છે. પણ એકવાર જોઉં તો ખરો કે બોલો પદમણી પદમણી કહેતાં ફરે છે ને પદમણીથી બીતાં લાગે છે, તે ઇ પદમણી છે કેટલામાં.'

આરોટ કહે: 'તમે વાર્ધા રહેવાના નથી. હાયાં રહેશો.'

તો કે: 'એ તો ખરે અગર પડે આરોટ.'

આરોટ કહે: 'હાહિ તો કરો કંડુનાં.'

ને જુજગિયાએ પાવર પરગણામાં પડેા વગડાવ્યો: 'હાલો મારા માપા ! પદ્મજમ બેટને માથે પદમણીને જોવા જાવું છે.'

નવસે ને નવાણું સાગડા યદિને આવ્યા. અમરથા આજેજાણે રખડતા હોય, કાળા કાળા ને કાખરચીતરા લાગે. પણ આજ તો આવ્યા ત્યારે ઉલટાગાળા ને ફૂલકુટાકિયા યદિને આવ્યા. બધાને સાનકા કરીને જુજગિયા પદમણીને દેડ જાવા હાલી નીકળ્યા.

ને એક દિવસ બરતીએ ચડીને પદ્મજમ બેટને માથે અણુચલાનાં આગમન યપાં. અણુચલાં જેવાં લાગે પણ એકથે અણુચલાં નહિ. એ તો કાળા ને કાખરચીતરા, પિંગળા ને કાડિયા લાંબા લાંબા લસ જેવા ચુંવાળા રેશમ જેવા ને અડો તો તાડાબોળ લાગે એવા નવસે ને નવાણું નાખ ને હજારમે એમનો સરદાર જુજગિયા સગઈસંગારના મુલકમાં આવી લાગ્યા. કૂંકે માટે

ત્યાં અમનની વરાળો ઊઠે ને કામ મારે ત્યાં માનવી લીલો કામ યઈ જાય, એવાં વખતો ભરેલાં દરેકે દરેકે એણે વાસ કર્યા પાંચુવારીના પાણીશેરકા શક્યા ગાયોની ગમણે બેઠા, વરને ઉભરે સતાણા ને દાણાની કોરી વસે ગડી ગયા ડાણાને મોઢવે ને ધરને આડસરે જ્યાં નજર નાખે ત્યાં રોમાં સાંપોલિયાં જ સાંપોલિયાં

કમલુ બરો ત્યાં ફૂડાડો સબળાય, દાપ નાખે ત્યાં છોકાડો મોલે કાક જમ્યાએ વળી લહેરથી ફેણ મારીને ડોલતા હોય ને કાક ઠેકાણે વળી કુડાળે પડીને ઊપના હોય પચ્છમ ખેટને માથે સમ ખાવા એકરે નાચ ન મજ ને આવીને ઊભરાણુ ત્યારે તો હાથાનો મારમ રહ્યો નથી

પદમણીની પાસે રાવ પહેઝી કે આદાં ને દોઢાં મારે કોર જણે કોરડાં નો બાંખાં હોય એવા કંઈ કેટલાં જે સાપ પચ્છમ ખેટને માથે ઊભરાણુ છે

પદમણી કહે 'એ તો કડુ નખેતર વરસે ત્યારે અણચક્ષા ઊભરાય. એ તો આકુડાં હાલ્યાં જશે'

પણ એ તો આકુડાં જે મયાં નથી ને કુકાર્યાં ૫ આખાં ખસ્યાં નથી એ તો મારે કોરથી છોકાટા નાખે છે, માનવીની વસે ફોડે છે ને ઠેરી દખ છે છે માનવી ક્ષીક વારમાં લીલો કામ યઈ ધરણીએ દગા પડે છે

ને અણચક્ષાં તો કાંઈ હી કરક્યાં જાણ્યાં નથી એને જવાકાને મોઢુ હોય તો કરડે ને! ને આ અણચક્ષાં હોય તો આ અણચક્ષાં તે કંઈ જાતનાં? કરક્યાં લેજો તો માણસ લીલો લીલો કામ યઈ જાય છે ને પાવળુ ફાણી જે માંગતો નથી

ને પદમણી કહે છે 'આ તો કાંઈ જે અણચક્ષાં નથી કાલિન્દીના નીરમાં કાલીનામ રહેતો ને એણે અમૃતનાં એ કયોં હતાં એક હી કનૈયાએ રીસે બળી નાગને નાથ્યો ને એના વસાધરો ન્યાંથી ભાગીને અહીં બરાણુ

લાગે છે એની દાદમાં જ ઠેરની કાયળા આપણે મુલક આવ્યા છે તે એના મનમાં તો એમ જ હશે ને કે અહીં કાંઈ નાગને નાથનારુ નથી! પણ એને ખબર નથી કે અહીં તો સગઈ સમાની આણુ ફરે છે તે હી જશોદાના છેવાએ તો કાલીનામને છવતો જવા દીધો તો, પણ અહીં પચ્છમની પદ મણી તો એના એવો વાનપાટતો કરી નાખરી કે કાંઈ ને ખબર નહિ પડે કે આ તે નાગ છે કે નેતરુ'

ને પદમણીએ એની સાધના આદરી છે એના મનતત્ત્વનાં લીલાં ને પીળાં ચાંદ્રમાં નામની આંખે આંખે પરવરા લાગ્યાં છે બધી દયમોવળ મંથ યઈ છે ઠેર કાદમાં પડ્યુ રહ્યું છે ને ફૂડામાંથી ફરકારો સગી ગયો છે નાગોની આંખમાં જણે ઈજાળાપિજળા રમે છે ને એ તો એક પદમણીને જ લાગે છે સાધ નાના દોરે દોરે એ તો દોષ્યા છે પદમણીને મહેલ

વાંસે જુજ ગિયો પકાર કરે છે કે 'જિભા રહો, એલા જિભા રહો દેખ્યા દેખ્યા કર્યાં જાઓ છો! ન્યાં એલી કાગી સગી નહિ થાય'

પણ નામને કાને એનો અવાજ પડે તો ને! પધુરી મહુવર વાગી રહી છે ઝીણી ઝીણી છુપરીઓ પ્રમંથ છે પદમણીએ જણે કે તૃત્ય આદ્યુ છે ને માનતાનની લખમા બધાં ૫ નાગ બાન બુલીને પદમણીને પાપ પડવા દોડી રહ્યા છે

પદમણીએ તો આવ્યા એવા એક એક કરી બધાંને કહ્યા છે. કાલી કરીને બધાં ૫ ને નાથ્યા છે પૂરા નવસે નવાણીને નાથીને ખાલે બાંખ્યા છે ને એટલા નામને નાથતાં પદમણીને નવ દિવસની જે વાર લાગી નથી

નવસે નવ જુ તો પદમણીને પાપ પડ્યા, પણ એક જાણિયા બેલીને માર્છ જુજ ગિયો કાઢ નો પડે. જુજ ગિયો લખ ગુરુને એનો એના ગુરુની શીખવેલી બધી ૫ વિદ્યા જણે પદમણી એક વિદ્યા અજમાવે તો જુજ ગિયો સાગી એવડી વિદ્યા બજે

એ તો બાઈ પદમણીને ને જુનગિયાને પછી તો જોયા જેવી જમી.

પદમણી કહે: 'નવસે' ને નવાણું નાથ્યા ને હવે તને નહિ નાંધું?'

જુનગિયો કહે: 'જો અચાહા હજી જીમીને જીમા થાતા'તા. એને જોળવીને વશ કર્યા એમાં કયો મોટો મીર માર્યો?'

પદમણી કહે: 'મારે પાપે તો મોટા અમર બાંધી ઢળી પડ્યા છે.'

જુનગિયો કહે: 'એકાર મૂકી દે પદમણી! ને ઠાઠી થઈને મારે પાપે પડી જા. રીજ્યો તો અમૃતના અધોળા કેરાવીશ. નહિતર મારા વંશ છરવવા બહુ દોષલા છે.'

પદમણી કહે: 'તોરી જેવા તો મારે માથે મોટલા. એવો કચકચાવીને બાંધું ને તે એકયે લલ આવીપાછી ન થાય. ને તું સરખાં તો અમારી મૈયારી નેતરાં રાખે. રવાઈને વીંદીને ગોળીમાં ફેરવે તે જાણે સમુદ્રમાં મંદરાચળ ફેરે. તું જેવાના તો અંકડેઅંકડા છતા પડી જાય.'

એ તો બંને વચ્ચે જમી તે ડેવી જમી કે એક દિવસ બાળબહાદુર ને રેખતા રાક્ષસ વચ્ચે જામેલી એવી.

ગરીબ સુતારનો એક દીકરો ને એના ઉપર બાળબહાદુર પ્રસન્ન થયો. બાળબહાદુરે તો એને અઢળક ખન દીધું ને ફૂલ રાગની ફૂલકુમારી લાવી દીધી.

સુતારનો દીકરો ને રાજકુમારી ચાલ્યાં જાય છે ત્યાં રસ્તામાં રેખતા રાક્ષસ મળ્યો. રેખતા કહે બંનેને ખાઉં. એ તો બંનેને પેતાને રહેઠાણે ઉપાડી ગયો ને બોમરામાં પૂરી દીધાં.

બાળબહાદુરે સુતારને કહેલું કે જો દી કામ પડે તે દી મને પાઠ કરજે. ને આજે બરાબરનું કામ પડ્યું છે ને સુતારે બાળબહાદુરને પાઠ કર્યો.

બાળબહાદુરે હજાર કામ પડતાં મૂકી

પવન ઉપર પાંખો વહેતી મૂકી ને એ તો આઠ્યો રેખતા રાક્ષસના અવાસે.

રેખતા બાળબહાદુરને પૂરેપૂરો જોળખે. બાળબહાદુરને આવતો બાળ્યો એટલે રેખતા વટાળિયો થઈને લાગ્યો ને બાળબહાદુર કહે: 'જેટમણ, માર્કશ કર્યા? મરુખમંડળમાં સંતાપ તો ત્યાંથી ને નક્ષત્રોમાં લગી જાય તો ત્યાંથી ગોતી કાઢું. સ્વર્ગમાં જાય કે પાતાળમાં પેસી જાય, ત્યાંથી પે પાછો પકડી લાવું.' ને એ તો મંદરપ ધારણ કરીને રેખતા પાછળ જીપજો છે.

રેખતા, સરપ થઈને સરકવા લાગ્યો તો બાળબહાદુર ગુરુક થઈ વાંસણ પડ્યો. રેખતા અધારું થઈ અવનીએ પડ્યો તો બાળ મરુખ થઈ અધારું ગળી જવા લાગ્યો. રેખતા ઘોડો થઈ જામવા લાગ્યો ને રસ્તામાં એક પાઠાણ મળ્યો. રેખતા કહે: 'મને ઝટ ઝટ બાંધી લે. હમણાં સોદાગર આવશે. તું તારે મન ફારે તે કિંમતે વેચી દેજે, પથ્થ મોઢકું દેતો નહિ.'

ને પાઠાણને થયું કે મક્તમાં માલ મળા જાય છે. આપણને સો વધી છે! પાઠાણે તો ઘોડો બાંધી લીધો.

બાળ સોદાગર થઈઘોડો ખરીદવા આવ્યો. પાઠાણ કહે: 'ઘોડો દઉં, મોઢકું ન દઉં.'

બાળે તો, મોળારપાનું મોઢકું ઘાટ્યું. અંદર હીરામોતી જડેલાં 'એલા પાઠાણ! ચામડાના મોઢકાની તે સી અચરજ છે! એને સારે આ સવા લાખનું મોઢકું આપું.'

કહ્યું છે ને કે પાળાણિયા મત થોડી. એ તો લોભમાં લપટાવેા. એણે તો ઘોડો ને મોઢકું એવ સોદાગરને આપી દીધા. ને બાળબહાદુર માટી થઈ ગયો: 'હવે જેટમણ કર્યા જવાનો છે!'

એ તો રાજના સો સો કારમ ઘોડાને ઠગારે. અડ નીરે નહિ, પાણી પાય નહિ. જૂખ્યો ને તરચ્યો બાંધી રાખે ને મોઢકું તો પકડી ને ન ઉતારે.

, પથ્થ એકવાર નોકરે જૂલ કરી ને ઘોડાને

પાણી પાવા નદીએ લઇ ગયો. ચોક્કડું ઉતા-
રીને પાણી પાવા ભય, ત્યાં નોકર પાણીમાં
ને ધોડો ઝસોય.

એ તો માછલું યદને નદીમાં તણાયો
ભય છે. ત્યાં બાજુ અવી પહેંચ્યો. માછલાને
ભાળીને એણે પાણીમાં ભળ નાખી ને માછલું
પકડ્યું. પશુ રખતો હિંદર બની ભળ કરડી
નાઠો ને વસે બાજુ ખિલાડો યદ દોડ્યો. ત્યાં
તો રખતો હાલિ હાલિ કરતો ફૂતરો બનીને
ખિલાડાની સામે થયો છે ને ફૂતરો ચિતરો
ભાળીને ભાગ્યો છે. ને પછી તો રખતો પોરો
યદને પાણીમાં ભળી ગયો છે.

ને બાજુ કહે: 'હમણું મચ્છ યદ પોરાને
ગળા ભડે.'

બાજુ મચ્છ યદ પાણીમાં ખાજકચો છે
ત્યાં તો એક પાણીવારી પાણી બરતીતી એની
ગામરમાં પોરો પેસી ગયો છે. પાણીવારીએ
તો ગામર એની લચકાતી કેડ હિંદર લીધી છે
ને મલપતી ચાલે એ તો બર બણી ચાલી
નીસરી છે. પાણીવારીને પગલે પગલે હાથ
લેવાય છે ને ગામરમાં પગો પગો પોરો એમાં
તાલ છે છે.

થેર બધને બાજુએ પાડાને પાણી પાવા
માંજી છે ત્યાં તો બાજુ આવી ચડ્યો છે:
'બાઈ, બાઈ! પાણી પા ને, તરસ લાગી છે.'

બાઈએ બાજુની કરબડીમાં પાણી રેડ્યું
છે, પશુ એટલામાં તો પોરો પાડાના પેટમાં
પેસી ગયો છે.

પાણી પીને બાજુ પૂછે છે: 'બાઈ! પાડો
વેચવો' છે કે ?

ને બાજુ પાંચના મૂલના પાડાના પચાસ
ચૂકવીને પાડાને મૂલવી લીધો છે ને પછી એ
તો પાડાનું પેટ ચીરવા બેઠો છે.

પશુ રખતો કાંઈ અંદર આરામ કરવા
તો નહોતો જ બેઠો! એ તો પોદળામાં કાંકરો
થઈ નીકળ્યા ગયો છે ને બાજુ છાજીનું અડાપું
કરી બાળવા બેઠો છે. ત્યાં તો રખતો કાંકરી

થઈ ભાગ્યો છે ને બાજુ ચરકસો બની કાંકરીને
પકારા અંચ પહોળો કરી છે. પશુ રખતો તો
પોપટ બની આકાશે જોડ્યો છે ને બાજુ વસે
ચકરો બની દોડ્યો છે. રખતો મોતીડાના
હારમાં મોતી ધઈ રાણીની ડોક બેઠો છે ને
બાજુ લોંબીને રૂપે રાણીને ચટકારી છે. ગણીએ
હાર તોડીકાડી નાખ્યો છે ને મોતીડાં વેરાઈ
ગયાં છે. ફૂકડો બનીને બાજુ મોતીડાં ચરવા
લાગ્યો છે. ને રખતો પાછો વટાળિયો યદ
આકાશે જોડ્યો છે ને જોડતો જોડતો શુભાળનું
ફૂલ બની ને ઉદરાભના યોગામાં પડ્યો છે.

ઉદરાભની સભામાં નાટારાંબ વાપ ને
સભામાં મંધર-રૂપે બાજુ માપન કરીને ઉદને
પ્રસન્ન કર્યો છે.

ઉદ કહે: 'માગ! માગ!'

તો કે: 'માયું આપું શુભાળનું ફૂલ.'

ઉદે બાજુના હાથમાં શુભાળનું ફૂલ પકડ્યું
ને ફૂલની પાંખડીઓ ધરતીએ વેરાણી છે.
ભમરો બનીને બાજુ પાંખડીએ પાંખડીએ કંબ
મારવા રહ્યો છે.

ને એમ બાજુનાદાદુર અને રખતા રાક્ષસ
વચ્ચે જેવી ભગીતી એવી આજીકોર પચ્છમની
પદમણી સમય ને આંકિયા બેલીના બાઈ બુજ-
ગિયા વચ્ચે ભમી પડી છે.

બુજગિયો લખ ગુરુનો એલો. લખ મરુની
દીધેલી બધી જ વિદ્યા ભણે ને પદમણી એનાથી
દારાવા જે કીતરતી નહિ. એ તો બુજગિયો ભણે
એનાથી સવાઈ વિદ્યા ભણે ને વળી એની પાસે
એક વિદ્યા વસેકની. એ તો પચ્છમની પદમણી.
એનાં અભી-ચરિતર એ એકસી જ ભણે. ને
ઐચરિતરની વાત તો કુનિયામાં નોખી જ છે
ને કા! બલભલાએ એની પાસે માથાં નમાવ્યાં
છે. ઐએ બેગી-જતીનાં માન મુકાવ્યાં છે.
દેવોનું દેવત્વ ખોવરાવ્યું છે. ઐ હતી તો ઉદ
અદ્વધામાં લોભાણે ને સહસતક થયો. ઐ હતી
તો ચંદ્ર ગુરુપત્ની તારા તરફ આકર્ષિત. ઐ
હતી તો બજા પ્રતી પાછળ દોડ્યા. ઐએ

કાલાતું કહાપણ રહેવા દીધું નથી. એના ચરિત્ર એ એકલી જ બળે.

ઔચરિત્રની વાત છે ને એક દિવસ ઉત્તે-
ણીના રાત્રિ ચિત્રને મનમાં એકાર થયો કે
અર્ધા ય ચરિત્ર બલે હોય પણ વિક્રમચરિત્ર
જેવું એક ય નહિ. એણે તો ગામેશામ ને દેશે-
દેશ કુડીદાર ફેરવ્યો કે 'હા ક્યાં ય વિક્રમચરિત્ર
કર્તા ચડે એવું ચરિત્ર !'

ઉત્તેણી નમરીમાં નગારે કાઢી પડી ને
શરીએ શરીએ સાદ પડ્યો. સાદ સાંભળીને
નમરશેઠની દીકરી બાનુમતી કહે: 'હવે જોયું
વિક્રમચરિત્ર ! પારકાને આશરે જીવે છે ને
પારકાને જોરે જીવે છે એમાં શી બદલાઈ છે ?
ખરું ચરિત્ર તો ઔચરિત્ર છે.'

ને રાત્ર કહે: 'જો એટલી બોલી હો તો
કરી બતાવજો. નહિતર મેંમાં તરણું લઈ સાત
ખાસકા ખાવાં પડશે.'

તો કે: 'ખાસકા ખાવાની તો પુરબને ટેવ.
ઔ તો ખાસકા માંરે. ખાતરી ન થતી હોય
તો જોઈ લેજો પુરબોનાં દાલિયાં માયાં.'

'ને રાત્રએ કુકમ ક્યો કે: 'હા ત્યો અઝી-
ચરિત્રનાં પારખાં. જોઈએ તો ખરું કેવું અઝી-
ચરિત્ર કરી બળે છે ?'

રાત્રએ તો તાજાતોજ રાત્રકુમાર સાથે
બાનુમતીનાં લગ્ન કર્યાં. બંને દરેવાળે પરણી
જીતયાં કે રાત્રએ નમરશેઠની દીકરીને મોટા
મંદિર માળિયામાં બિનારો આપ્યો. બારણે બારણે
ઉપાડી તલવારે પહેરા મૂક્યા ને આજની દારી
કાઠ ન હોય એવી ગોઠવણ કરી.

દીકરાને કાઠું: 'કુવર ! પરણ્યો છે બળીને
એ ફરે ફગલું ન ભરતો. એ તો બળે પરણ્યો
જ નથી એમ માનજો. જો હા એ ફરે પાછો
યે દેખીશ તે હા માનીશ કે તારી બજુનારીએ
કાંઈક બ્રૂલ કરી છે.'

દીકરા કહે: 'બાપુ ! માંરે રાણીયુંતો ક્યાં
તોડો છે તે ત્યાં બળે !'

ને વળતાં રાત્રએ નમરશેઠની દીકરીને કહ્યું
છે: 'ત્યો હવે અહીં રહેજો, ખાજો, પીજો ને
મોજ કરજો. ઔચરિત્ર કરવાં હોય તેટલાં
સુખેથી કરજો. ને દીકરી ! હવે તો રાત્રકુમાર
સાથે ચાર ફેરા કર્યાં છે, તે જો હા તમારો
જોજો બરાબ ને પારણે બાળકને રમાડતાં હશે
તે હા આ મંદિરના દરવાજા બિચારો.'

તો કે: 'ભલે સસરાણ ! પણ પહેરો બરા-
બરતો મૂકજો ને દીકરાને કરાવી કરાવીને કહી
રાખજો. નહર વળી પાછું કહેશે કે એ તો
આમ હતું ને તેમ હતું.'

તો કે: 'એમાં બુલ નહિ પડે દીકરી.'
એકાંત અવાસ છે ને એકાંતે નમરશેઠની
દીકરી જેઠી જેઠી સોનાની દિડોળાખાટ દોચકે
છે, ખામ છે, પીએ છે ને મોજ કરે છે.

પણ એક દિવસ એ ઔચરિત્ર કરનારીના
ચરિત્રની કાળા ચોરને ય ખબર પડી નથી ને
મંદિરને માળિયેથી એ તો બહાર નીકરી ગઈ
છે. પોતાને ડોકાણે ફેરવે પોતાના જોયી
બહેનપણીને બેસાડી દીધી છે. રંગમહેલમાં
કિચકું બટાક કિચકું બટાક દિડોળાખાટ
બૂલી રહી છે, કંઈ પણ ખખડે છે ને ઝંઝર
રણકે છે, દિવસ ઝગમગે છે ને ધોળમંગળ
ગવાય છે. પહેરેશીરને મનમાં નિરાંત છે કે
પંખી પાંખરામાં પાચુ પાચુ રામતામ જળી
રહ્યું છે. ને પંખી તો જીડીને ક્યારનું ય પથે
પળા ચડ્યું છે એની કાંઈ ને ખબર રહી નથી.

પહેલી બેચે સુંદરીએ ગોવાલણી બની-
ને કુવરને મીઠલમાં દૂધ પાવાં છે. કુવરનાં
વાધાવરતર ને આજુપણ હિતારી લીધાં છે. ને
ઉપરિયામણ બેટડો લઈ કરીને બાનુમતી એક-
દાંડિયા મહેલે પાછી આવી છે.

બેટડો પારણામાં બૂલે છે ને બે વરસનો
થયો છે ને વળી બાનુમતીએ બીજી બેચ આદરી
છે. એ તો જોયણી બનીને ઉત્તેણીના ચોકમાં
જિતરી છે. એણે તો નવ કરાડનાં દીરામોતી ને
ઝવેર કુવર પાસેથી ચૂલ્યાં છે ને મોગણી બનીને
પાછી અદોષ મઈ મઈ છે.

તે પછી પૂરા દોઝે દોકરે જળીને બાત મતીએ રાજ વિક્રમને મહેલે તેઓ છે ધણીના દીધેલા બન્ને બેટા રાજ સામે ધર્મા છે તે વળતી વાતની બધી ચે એધાણીઓ આપી છે

તે એમ અસ્તીચરિતરે એક દિવસ વડ દયા વિક્રમ વર્નાચ ચરિત તે ઝાંખા પાક્યાંતાં તો બચાડો જુજ ગિયો તે કંઈ ગણતરીમાં ?

અસતરીને કારણે તો દુનિયામાં જિયવપાયલ થઈ મઈ છે એક ઓને કારણે તો વાદિમકિને રામાયણ રચવુ પડ્યુ ને વ્યાસને મદામારત લખવુ પડ્યુ

તે એવી એક અસતરી લખ શુરના ચેલા જુજ ગિયાને બારે પડી મઈ તે એ તો પક ઈને બાગ્યો ને બાગીને મારવાડી કુશરમાં બરાણો આ બરાણો તે દીને પદમણીની ખીકે બારે નીકળ્યો નથી

તે પદમણી કહે છે 'એમ જુજ ગિયો દાયતાળા ઈને લામો મયો છે તે લામોને મારવાડી કુશરમાં બરાણો છે નવસે નવાઈને નાચીને ખીસે બાધ્યા છે તે એક જુજ ગિયો બાકી રહી મયો છે એને નાચુ પછી પુરુષ ધારુ, એવુ મારે નીમ છે બેરિયા !'

તો કે 'તે પદમણી ! તે તો નાચી જાયયો એને કહીકને કાઈ બીનો નાચશે તો તને ગાળ નહિ બેસે !'

તો કે 'ગાળ તો કંઈ વારની બેડી છે બેરિયા ! કંઈ એકલી પદમણી માયે જ થોડી ગાળ બેડી છે ! ત્રણ ત્રણ સાહેલીઓ હતી સરખી ને સમોવડ ત્રણ તો ત્રણે લોકને પોગીને પાછી વળે એવી પણ એમાં એક દી એને ય એક માધવો નળ મળી મયો ને એણે તો જોકળિયુ ગાડુ કયું' ત્યાં ત્યાં પગલાં કર્યાં ત્યાં ત્યાં એની મોરલીએ ને એની મોલિનએ માનનીનાં માન મુકાવ્યાં, ધરનાં કામ મુકાવ્યાં ને ગાજણીનાં ગરબ મુકાવ્યાં !

તો કે માધવ તો બચાડો એની વીણા વચાડતો એની વીણામાંથી નાદબજાં જોડે ને

એમાં સુદરીઓ લાન બૂલી જાય એમાં એ બચાડાનો વાક શો ? ધડનારે એને કામદેવ જેવો ધડયો ને પછી એનાં ઈર્શને ઓ દેખું દાય ન રાખી શકે એમાં માધવ શુ કરે ?'

તો કે 'એતો તો કંઈ જ વાક કે કંઈ મુનો એણે તો સુદરીનાં માન મોડ્યાં ને મન મચકાડ્યાં એણે તો ધણીની સેજ સૂતી રાખી ને પોતાની વાંસે ધોંધર બેળા કીધી. એ તો સુદરીના વડને ચદ્ર બની બેસે, સ્તન મકળ હપરે બમરો થઈ હપ મારે ને પ્રીતમ વિદેશ ગયો હોય તો ય સુદરીની સેજ રળે લરાય એવા માધવના કામા ને એવાં અમને ય ઘેલાં કર્યાં અમને તો ઘેલામાં શુણ લાખ્યો છે, ગારડી !'

બેરિયો કહે છે 'અરેરે અસતરી ! તારી વાત મૂકતી નથી ને બચાડા પુરુષને કાસો વગોવે છે તારાં ઉઝાડ્યાં કેહ્યાં પળીયાં રાન રાન ને પાન પાન રખડે છે ને એક દી એણી સ્વરગની અપસરાએ પદાણુ-પૂતળાં ચઈને માધવને કહ્યું કે મને પરણ તે દી એને ય નહિ થયું હોય કે અરેરે આ બાર છાતી હપર તે થો ઝિભારો !

તો કે 'એને તો અખર હતી કે યસ્યા દોઝે એકોર ગોખલામાં બેડી રહેશે રાતની રાતનુ એને તો કામ ને રાતે તો યસ્યા મટી પૂતળાં અદલ્યા યાવ ને એની કાયા તો સ કેની નખમાં સમાય પાંચ ફૂલે તોગાય એવી પચાફૂલી રાણી જેવી દળવી ફૂલ એની દેહ !'

ગોરડી કહે છે 'પણ પદમણી ! મનુષ્યોદેહ જેવી દેહ ને એને ધડીકમાં યસ્યા હારે તો ધડી કર્યાં અદલ્યા હારે એમ નહિ ત્રણમાં નહિ તેરમાં એવાં હારે રહેવાનું ને વળી રહેવુ ય કેવી રીતે ? મોજમાં આવું ત્યારે પુરુષ સરળ ને બાકી તો કામરો બનાવીને કચ્છીમાં પૂરી રાખે !'

પદમણી કહે 'તે ન્યાં બેરો બેરો કામરોલો કમળકુંવરી રળે રળેટાય ને મોડી સુવાજ માવયા કરે !'

તો કે: 'ને આત્મા પંખીઈ બનાવીને પાંજર પૂર્ણ છે ને પાંજર ઉધાડીને જમલે ઉઠાડ્યા છે, એ બધાં ચ ન્યાં રહ્યાં રહ્યાં પદ-મણીની મોજ માણતાં હશે કાં ?'

તો કે: 'એવા તો કંઈક આવ્યા ને કંઈક ને પંખી બનાવી ઉઠાડી મેલ્યા. બધાને પદમણી ક્યાંથી મળે ?'

તો કે: 'આલ્યો જુજગિયો ત્યારે કેમ કરતાં છટકી ગયો ?'

તો કે: 'જુજમ ને બોરીક, એના પંડ જ લપસણા. એ તો માખણના પિંડાની જેમ દાંધમાંથી સરી ન્ય ને પાણીના રેલાની જેમ ધરતીમાં સમાઈ ન્ય. ઝાલુ ઝાલુ હાં તો ધરતીમાં સમાઈ ગયો ને પૃથ્વીના પેટાળ વીંધી મારવાડી કુંજરમાં બરાબો છે. એની તો ગતિનો જ પાર નહિ. નારીના નેજથી ચે એ તો મોર મોર હાસે. આંબ્યો અંબાબો નહિ ને કુંજરના અંધારામાં અટવાઈ ગયો.'

તો કે: 'ને હવે હું નાથીને લાવીશ તો તને મોકલ નહિ લાગે સુંદરી ?'

તો કે: 'તું નાથ્યે ચે મેં નાથ્યો છે એમ માનીશ. એક રૂપને હવે જૂઝવા મારગ કેવો ? હતી ત્યારે ત્રણ હતી. નથી ત્યારે હવે એકે ચ રહી નથી. તે તો અમને પાણીથી પાતળા કરી દીધી જોગંદર.'

ને બેરિયો કહે છે: 'તો જાઉં છું સુંદરી, જુજગિયાને નાચવા. જાતે ચ લખ ચુક્યા ચેલા છીએ. એકજીભથી દોરાવા ચે બીતરતા નહિ. જોઈએ કાણુ હારે છે ને કાણુ છોતે છે ?'

તો કે: 'પદમણીને પામી ન શક્યો એટલો જુજગિયો નીચો ને પદમણીને પાણી પાણી કરી નાખી એટલો જોગંદર બીચો. હું વાટ જોતી બેઠી છું, ગારુડી ! તું આવ્યે મારે સોનાનો સરજ ઊપરો. ને તું આવ્યે મારાં અંગ રળિયાત ધરો.'

ને બેરિયો ડરે પહોંચ્યો છે. ડરે જુજ

કરીને એણે જોડિયાને કહી દીધું છે: 'હાં બેલી ! થઈ જાઓ સાળદા.' જુદી જુદી દિશા દંડોળા વગો. જુઓ કે દુનિયાને માથે કેવાં કેવાં રૂપ છે ને જવી કેવી વિલા છે !'

બેરિયો બેલી વેચેઆ ટારે ટારે પંજ, કલગીએ જે જે કપારમે કર માણા સરખાં લંજ.

માથાં પર કલગીઓ લાગી રહી છે એવા માનસરોવરના હંસલા જેવા પાંચ પાંચ બેલીઓના એક ટોળાને એણે એક દિશામાં મોકલ્યા.

બેરિયો બેલી વેચ્યા, ટારે ટારે સત દિસો જામ મામડા. ને મુલક મુલક મત,

બીજી દિશામાં એણે સાત સાત મિરાદ-રોના ટોળાં રવાના કર્યાં. કહ્યું કે મુલક જુઓ, મુલકની મત પારખો.

ને વળતાં કીધું કે: 'હ' કે બેલીઓ ! હવે તો જીઆ-મુવાના જુવાર છે. જુજગિયાને નાચવા મારવાડી કુંજરે જાઉં છું. હીમખીમ આંબ્યો તો હળશું-મળશું ને નહિતર એક વેણુ વાદ રાખજો. મ્હરું મકું હાથ પડે તો એને બાળશો મા. કળકળતા તેલમાં તળીને એને આરોગી જાળો.'

એટલી બલામણુ કરીકરવીને બેરિયો માર-વાડી કુંજર લણી હાલી નીકળ્યો છે. માણા-સરના હંસની જેમ માથે કલગી ધારણુ કરી છે. મજાકના રંગ જેવા રાતાઓળ જમ્યા અંગે ધારણુ કર્યા છે. પૂરો ઉલજુગર બનીને એ નીકળી પડ્યો છે. જોભે મારગડે એની મહુવર સુરાવટ રેલાવતી જાય છે. ધરતી જાણે એની મહુવરને માથે ઢળા પડી છે. એ તો જાણે જગતનો જાદુગર જગતને હોડીને હાલી નીક-ળ્યો છે ને જગત એની વસે વસે વણૂંચું છે.

મારવાડી કુંજરને માથે એણે મોરલી માંડી છે. ઘમ ઘમ ઘમ સુરાવલિની લય અંધારા લાગી છે. કુંજરા ડોલવા લાગ્યા છે. જળથળ ચંબી ગયાં છે. વનનાં વનચરોએ ચરવાં હોડી દીધાં છે ને પંખીમાં પોતાના

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

ભેંદી ઘર

‘તમે પેલું ભૂંગે રંગતું લુકું તરી આવતું મકાન જુઓ છો ને? તે ઘરની સાથે એક બહુજ અદ્ભુત વાત સંકળાયેલી છે.’ શાંતિથી છતાં કંઈક સર્ગવ અને કંઈક શેઠ-ભરી રીતે બોલાયેલ એ સજ્જદ સંજ્ઞાથી મેં બિચાસાથી સુરેન્દ્ર તરફ જોયું.

જે સોજા જૂતની મૂખાઈ બેરેલી વાતોમાં અથવા તે દૈવીયક્રિયામાં માનના હોય તેવાઓમાં સુરેન્દ્રનો સમાવેશ થતો નહોતો... મને છતાં!

મેં મહિનાની રજા શાંતિથી ગાળવા માટે આ ગામડાની પસંદગી કરી હતી સુરેન્દ્રની અને મારી મુશ્કાળાત તે કેવળ અકસ્માત જ હતો.

અને એક દિવસ સવારે રખાવા નીકળ્યા હતા અને ગમના લગભગ છેડે પહોંચી અવા દતા. ત્યાં સુરેન્દ્રે મને એક બાજુ આવેલું ભૂરા રંગતું ઘર બતાવ્યું. મને તો ઘર એવા પ્રકારનું લાગ્યું કે તેમાં જૂતને વાસો કરવાનું મન થઈ આવે. તેથી મેં હસતાં હસતાં જવાગ આપ્યો: ‘જરૂર ગામનું જૂત આ વળી સાનું વૂત છે? મિનવકાદાર પતિએ પત્નીનું ખૂન ક્યું છે કે કોઈ કંજૂસે મળાકૃતિ આપીને આપવાન કર્યો છે?’

પણ મારી મનક તરફ ધ્યાન ન આપતાં સુરેન્દ્ર ખૂબ અંબોરતાપૂર્વક બોલ્યો: ‘એમ નથી. આ કંઈ જૂતની વાત નથી, પણ અસુ-રશ: સત્યઘટના છે. જાને તે જીવ્યો હોત તો મનુષ્યજાતિને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડ્યો હોત તેવા મહાપુરુષની આ વાત છે.’

તેના અવાજમાં રહેલી સમ્માર્ષ, તેની જૂત-કાળને ખંખેળની દષ્ટિ અને વદન પરની અંબી-રતાએ, તેને વાત કહેવાની વિનંતિ કરવાની મને ફરજ પાડી. તેણે ધીમા અવાજથી શરૂઆત કરી:

આશરે પંદર વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. શહેરમાંથી કોઈ એજન્ટે અહીં આવીને, મને યાદ છે ત્યાં સુધી, ઉજ્જડ પડી રહેલ જમીન પર મકાન બાંધવાની આવશ્યક ગોઠવણ કરી દરેક તૈયારી શહેરમાંથી આવેલ સોફાએ કરી હતી એટલે અમારે ગામડાના સોફાએ તો ભેમા જ કરવાનું હતું. મને તેવા અતુરાર્થભર્યા પ્રશ્નોથી પણ, મકાનના માલિક સંજ્ઞાથી અથવા તો ઘરમાં ગહેવા આવનાર સંજ્ઞાથી જરા નેટલી પણ માફિતી મળી શકી નહિ. સ્વાભાવિક રીતે જ અમારે આપું ભેંદી વાતાવરણ હોય ત્યારે સોફા મને તેની વાતો ચલાવે, અને તેથી અભવવા માણસોએ બાંધેલ એ વિચિત્ર ઘરમાં વસવાટ કરવા આવનાર વિશે કંઈ પણ ખુશાસી થઈ શકે તેમ નહોતું.

એક સાંજે મકાનનું બહુ ય કામ સંપૂર્ણ થયું કે તરત જ તે આવી પહેંચે. જે ગામડિ-માનો ત્યાં દાખર હતા તેઓએ તેનું એવું વર્ણન આપ્યું કે તે આડિયા જેવો બેસે હોતો. તેનું મોઢું સાધુના જેવું હતું અને તેનો અહેરો બપોરે લાગતો હતો.

એક વર્ષ ચીતી મણ. ગામના કોઈ પણ માણસ સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો પરિચય સાધ-વાનો એ અભવવા માણસે યત્ન કર્યો નહિ. તે જાગ્યે જ બહાર દેખાતો હતો. કોઈ કોઈ વખત બારીમાંથી ગામડિયાઓ તેની ઝાંખી કરતા હતા. આટલા વસવાટ દરમિયાન તે એક પણ વખત ગામમાં આવ્યો નહોતો. તેની બધી જરૂરિયાતો શહેરમાંથી પૂરી પાડવામાં આવતી હતી. રહસ્યરૂઢિત કરવાના અનેકાનેક પ્રયત્નો છતાં તે મકાન તથા તેના માલિક અજુસમજાએ કાપડો જ રહ્યા.

દુનિયાના અજુઘારા ખૂણામાં અજુઘારે સમયે જાગ્યવશાત્ વિચિત્ર સંભોગો ઉદરિચંત

થાય છે. તેવા પ્રસંગે પડદો જિપડી ગયો અને બેઠ બૂલી ગયો.

એક ગુરુવારે સાંજે આ બનાવ જન્યો. એક માકામાં એક મનુષ્ય એકસો જતો હતો. તે માકું જિથલી પડનાં તે માણસ નીચે આવી મથો. જોતજોતામાં તો માણસોનું ટોળું બેયું થઈ ગયું. પરંતુ માકા નીચે આવી મથેલ મનુષ્યને કાઢતાં થોડો સમય લાગ્યો. તેની સ્થિતિ ખરાબ હતી. તેના જાને પગ, ન દેખી શકાય તેવી રીતે અગાધ ગયા હતા. અમારામાંથી જૂત જેવો મનુષ્ય પણ જાણતો હતો કે જો સત્તર કંઈ ઇલાજ લેવામાં નહિ આવે તો માણસ જીવી શકશે નહિ. દરદીને ત્યાંથી ખસેડવાનું પણ શક્ય નહોતું. મામકાના ડોક્ટરને બોલાવવા માણસો ગયા હતા. ઈમ્બયાન મનુષ્યોનું ટોળું તો ખૂબ ઘોંઘાટ સિવાય બીજું કશું ન કરતાં જિથું હતું.

તે જ વખતે એવો બનાવ બન્યો કે અમારામાંની દરેક વ્યક્તિ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. બારણ ખૂલ્યું અને બેઠી મનુષ્ય રસ્તા પર અમારા તરફ આવતો હતો. અમારા માંહેના ધણીએ તો તેને પહેલી જ વાર નજરોગજર જોયો. જેઓએ તેની અગાઉ જાંખી કરી હતી તેઓએ એમ કહ્યું હતું કે 'તેનામાં કંઈક અવર્ણનીય છે.' તે વાત સાવ સાચી હતી. તે જોતો હતો. શરીરના દુર્ગંધાવાળાને લીધે તેની જીવ્યાઈ વધારે લાગતી હતી. તેનાં કપડાં તેના શરીર પર જાણે લટકતાં હતાં કેમ જાણે કપડાં પણ સમજતાં હોય કે માત્ર સજ્જતાની ખાતર જ તે શરીરને ઢાંકે છે. પણ હૃદયમાં ધાકે બેસાડી તેવો તો તેનો અહેસાસ હતો. તે મૃત્યુ જેવો ફિક્કો, લગભગ શબવત્ હતો. જીવનની નિશાની ફક્ત તેની આંખમાં હતી. તેમાં એવું તેજ હતું કે તમે મોહિત થઈ જાવ. તેના આગમનથી જ રોજાનો અજાજ બંધ પડ્યો અને તેના દેખાવથી ટોળું જડવત્ બની ગયું. તે ધાવલ મનુષ્યની નજીક આવ્યો, થોડો સમય તેની તરફ જોયું અને

પછી રોજા તરફ ફરીને માત્ર ત્રણ જ શબ્દો બોલ્યા: 'તને અંદર લાવો.' ઈમ્બયાન રથાનિક ડોક્ટર ધમણ કરતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં રહેલ દરેક જણ સાથે સંમત થયા કે, ખાસ જરૂર હોય તેથી જરા પણ વધારે દૂર લઈ જવા જેવી દરદીની સ્થિતિ નથી. તેથી બીજી કોઈ ખામત કરતાં જરૂરિયાતને અંગે અમને દરદીને તે ધરમાં લઈ જવાની ફરજ પડી. ઈમરા પાસે આવીને તેણે ફરીથી હાથ જોતો કરીને, શબવત્ અવાજે કહ્યું: 'ફક્ત બે જ જણ અંદર આવો. બાકીના બહાર રહો.' ટોળું નિરાશ થઈને જિથું થઈ રહ્યું. કું તથા એક બીજો જણ ડોક્ટર સાથે દરદીને લઈ અંદર ગયા.

મને અવસોહન કરવાનો લાગ્યો જ અવકાશ હતો. પણ મને એટલું તો જણાયું કે ધરતી અંદરનું વાતાવરણ માસિકતા દેખાતી જરાય જીલ્ડ નહોતું. સર્વત્ર સંપૂર્ણ લાગનાં ચિન્હો તથા અરતખરતતા બતાવી આપતાં હતાં કે તે મનુષ્ય દરેક જીવંત તથા ચેતનમય વસ્તુથી દૂર રહેવા માગતો હતો. ડોક્ટર દરદીને ખાંકા પર સુવરાજ્યો અને તેને તપાસવા મંજા. થોડી મિનિટો પછી તે જોડાયા અને બહુ જ મંબીરતા સહિત અમને કહ્યું: 'માત્ર મંબીર પ્રકારની શસ્ત્રક્રિયા જ ઊંકારને બચાવી શકે તેમ છે. આવું જોખમ લેવાની મારી દિંમત નથી તેમજ મારી પાસે સાધનો પણ નથી.'

ફક્ત જ્યે તેમ નહોતો. અમે મંજા રહ્યા. ત્યાં આગળની માફક બેઠી માણસનો અવાજ ફરીથી સંભળાયો. અમે તેને દરદી પર વાંકા વળતાં જોયો હતો. તેણે કહ્યું: 'તેના પર શસ્ત્રક્રિયા કરવાની જરૂર છે.' મને એમ લાગ્યું કે તેની આંખનું તેજ વધુ હતું. રથાનિક ડોક્ટરે વિશેષ ઊંચતો કહ્યું: 'પણ શી રીતે શસ્ત્રક્રિયા કરવી?' પેલા માણસે તે સાંભળ્યું હોય તેમ લાગ્યું નહિ. તે ફરીથી દરદી પર વાંકા વળાને મનમાં કંઈક ગૂંથાયેલો હતો. અચાનક તે સીધો થઈ ગયો, તેણે હુકમ કર્યો: 'મને મદદ કરો.' અને

અમે બન્ને, ભોકરાને દૂરના ઓરડામાં લઈ ગયા. અંદર અંધારું હતું પણ બપોરે ખતીની ચાંપ દબાવવામાં આવી ત્યારે સ્થાનિક ડોક્ટર દિગ્મુદ ચર્ચ ગયો. મને આ વસ્તુઓ સમજી નહીં સમજી પડતી નહોતી પરંતુ એક જ નજર નાખવાથી મને બહુધું કે હું શસ્ત્રક્રિયાના સુસજ્જ ઓરડામાં છું. તે બેદી વ્યક્તિએ તો હાથોધી અમને બેને હાંધી કાઢ્યા અને આરણ્ય બંધ કર્યું.

તેઓ લગભગ ત્રણ કલાક સુધી અંદર રહ્યા. બપોરે ફરીથી બાહ્ય ગિધસ્ત્ર ત્યારે અમારા શ્વાસ ફરીથી થંભી ગયો. બગ્ડ જેવી સફેદ ચાદરથી કંઠાયેલ રૂઢેર પર દરદીને લાવવામાં આવતો હતો અને સ્થાનિક ડોક્ટરે સર્જનના બધાં સાધનો પરેયાં દર્તા. બેદી મનુષ્ય આરણ્ય વચ્ચે બોમો રહ્યો. તે સર્જનના યોગ્યકર્મા બહુ સરસ લાગતો હતો. તેના ચહેરાને લગભગ હાંધી હેતા ખરખારી ઉપર તેની આંખો તમતમતી હતી.

બહુ ચોતાનાથી ઊતરતા દરબજાના મનુષ્યને સંબોધન કરતો હોય તેમ તેણે સ્થાનિક ડોક્ટરને કહ્યું: 'ડોક્ટર, આનું પ્લાન રાખજો. તેને દમચાઈ જ સારું થઈ જશે' મને આવતી કાલ ખજર આપજો. હવે હું ચાકી ગયો છું.' તે પાસેના લાંબા આસન પર ઢળી પડ્યો.

x

એક માણસનો જન અવાવનાર એ બેદી માણસનો આભાર માનવા અમે એ કલાક પછી પાછા આવ્યા. આ જનાવની ખજર ગામમાં પ્રસરી ગઈ હતી અને તેથી અમારી સાથે માણસો નું ટોણું થઈ ગયું હતું. અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે આરણ્ય ગિધસ્ત્ર અને અમે અંદર ગયા. અમે તેને તે જ લાંબા આસન પર બેસાડ્યો. હજી તે લાંબો થઈને પડ્યો હતો. અમે ગયા એટલે તેણે અમારી સામું જોયું. તે ખૂબ મદિ હતો-એટલો મદિ કે આંખ પશુ મદિ મદિ હવાડી શકતો હતો.

ખનડ કરવામાં આવ્યું. પરંતુ તે ફિસે

બપોરે જ તે શ્વેત પામ્યો. તે લાંબા વખતથી બિમાર હતો અને આગલી રાતના શસ્ત્રક્રિયાના પૌરશ્રમે તેની અંત ધરી વહેલી લાવી મૂકી હતી.

અમને સીરનામું મળ્યું. તે સીરનામું એજન્ટનું હતું. તેને ખજર આપવામાં આવી અને તેની પાસેથી મને તે માણસના જૂતકાળનો ઇતિહાસ મળ્યો. ભૂરા રંગના પરમા રહેતો તે માણસ એક મહાન સર્જન હતો. તમે ડોક્ટરનું તનનું નામ સંભાળ્યું છે તે ?

'યોમાં વર્ષો પૂર્વે ગુમ થયેલ તે પ્રસિદ્ધ સર્જન તે ?' એ કહ્યું.

'હા, તેણે ...ગામની એક ઇસ્પતાલમાં નાના સર્જન તરીકે ધંધાની શરૂઆત કરી હતી. રટાડના નાના સર્જન તરીકે પણ તેની ધંધાદારી હુશિયારી અદ્ભુત હતી. તેની ચકતી પણ તેની જ હતી. તેની મૌલિક પ્રથા તથા હુશિયારી તથા સફળ પરિણામોને બધે ધંધાદારી જમતે તેને અદ્ભુત તરીકે બહેર કર્યો. આ પ્રમાણે તે કોર્તિની ટાચે પૂર્ણ પાંચ વર્ષો સુધી રહ્યો. તે જ વખતે તે અદશ્ય થઈ ગયો.

એ કહ્યું: 'હા, તમારા કહેવા પ્રમાણે તે અદશ્ય થઈ ગયો પરંતુ તેના કરતાં તેની પાછળ ઘણું બાકી છે. બાકી જગતના મનથી ત-એક ધંધાદારી અદ્ભુત મનુષ્ય છ ઇંચની શસ્ત્રક્રિયાની છરીથી ગમે તે કરી શકે તેવો સ્વયંચાલિત યંત્ર હતો. પરંતુ આ તો તેના જીવનની એક જ બાજુ હતી. બીજી બાજુની તો મને પાછળથી ખજર પડી કે ત-તો બહુ શોખને ખજર હતી તેમ-પરો મનુષ્ય, માયાળુ તથા સહૃદય મિત્ર અને પ્રેમણ પતિ' હતો. બપોરે કટોકે ૧૪મો ત્યારે તેના જીવનના આ ભાગને હદ ઉપરાંત અસર થઈ હતી. તેની પત્નીનું અચાનક શ્વેત થયું. તે આઘાતમાંથી તે કદી બેઠો થયો નહિ. તે વધારેપડતા ઉત્સાહ તથા શક્તિથી ચોતાના કામમાં પડ્યો પરંતુ તે આઘાતમાંથી મુક્ત થયો નહિ. કાયા બામાં હજી ચીરા પડતા હતા. અને નિરાશામાં અંત-

ની જે શરૂઆત હતી તેમાં તેને આખરે આરામ મળ્યો, આ વસ્તુ 'મોર્ફિયા' હતા. ત્યારે કાંઈ પણ મનુષ્ય અધઃપતનને પથે વળે છે ત્યારે તમે તેના નાશના પ્રયાશની કષ્ટના કરી શકા છો, તેની પંથકારી દુશિસારી ઝાઘી થવા લાગી; તેની અનિદા પડવા લાગી. તેના સાંધાઓને જેને બરાબર દોતો તે આખરે બન્યું. તેણે અસ્થિરતામાં બૂલ કરી તેને અંગે એક કીમતી જીવનનો નાશ થયો. પરંતુ બનવાનું બની ગયું હતું. તેને સ્વપ્નજગતમાંથી હસેલો મારીને વાસ્તવિક જગતમાં આવવું પડ્યું. તેણે હોસ્પિટલ છોડી દીધી. ત્યાર પછી તેનું 'થુ' થયું તેની લોકોને ખબર પડી નહિ. પોતાની વહાલી પત્નીના સ્મરણ સાથે તે સુખશાંતિમાં રહેવા અદૃશ્ય થઈ ગયો. તેથી જ તેણે આવા અભણવા સ્થળને પસંદ કર્યું હતું. તેને બીજો રસ કશો તેના ધંધામાં જ પડતો હતો અને તેથી જ તેણે ધરમાં અસ્થિરતામાં સાંધોથી સુસળ્લ જોડો રાખ્યો હતો. આટલી દુઃખી હતો છે. હા તે અમારા માટે બહુ કરી શક્યો નહિ, સુરેન્દ્ર જોડા વિચારમાં જીતી ગયો.

હું મૂંઝો રહ્યો. છેક તેના ધર સુધી અમે ગુપ્તરૂપે ચાલ્યા આવ્યા. ઈરાવાળ પાસે તેણે ફરીથી અટકીને હસનાં હસતાં કહ્યું: 'આ ખાસવામાં મને આટલો રસ કેમ પડ્યો તેની તમને નવાઈ લાગતી હશે જુઓ, જે લોકોનાં જીવન પંદર વર્ષ પહેલાં તે મંદાપુરને બચાવ્યું હતું તે મારા ભાઈ હતા. તેણે ધીમેથી આગળિયો જોયો હતો અને ધરમાં ચાલ્યો ગયો.

આપો તો પ્રેમથી આપજો

અમે કુર્નલમાં કેટલાક મિત્રોને મળવા જતા હતા. અમે ચાર બધું હતા. મારા કાકા, હું તથા બીજા બે મિત્રો મોટરમાં મુસાફરી કરતા હતા. મારા કાકા કેવી મહાબક્ષિત છે. બધાના માટે તમારે તેની સાથે મુસાફરી નેહ્યો. તેનું વર્ણન કરવાનું અશક્ય છે.

તે એટલા પ્રેમાળ તથા ચપલ છે. તેના હોવાને અંગે તેને વારંવાર લાંબી મુસાફરીએ બનું પડતું હતું. મને તો હમેશાં આશ્ચર્ય થતું કે, બસ, ટ્રેન તથા મોટરના હમેશના કંટાળાને અંગે તેના રમૂશ સ્વભાવમાં કેમ ફેર પડ્યો નથી. તે હમેશાં આનંદી તથા રમૂશ હોય છે. અને તેની સામું જોનાર પણ આનંદી થવા સિવાય રહી શકતો નથી.

કર્નલ જતાં રસ્તામાં નંદલાલ આવતું હતું જુમિના કલ્યાણ અર્થે વડ કરવા આવનાર સાધુ સંબંધી વાતો પાડોશમાં ફેરવાતી હતી. તેના વિશે અદ્ભુત ખબરોની વાતો થતી હતી. વાત એટલી હદ સુધી ફેરવાતી કે તેના શિષ્યો તેમાંના કેટલાક શિક્ષિત મનુષ્યો હતા. સ્વામીના કપડાં નિચોની કાઢેલ પાણીને 'તીર્થમ' તરીકે લેતા હતા!

અમે તે સ્થાન પાસે આવ્યા ત્યારે અમારા માર્ગાં એકે કહ્યું: 'કાકા, આપણે આ સંન્યાસીને જોવા જઈશું?'

બીજાએ કહ્યું: 'આ સ્વામીને જોવા જવામાં માલ નથી. માણસો તો ગારિશા પ્રવાહ જેવા છે. તેના વર્ષના ધણી સંન્યાસીની માફક તે ધર્મને નામે ધૂતી ખાતા હશે.'

કાકાએ સુરસે થઈને બધાને આપ્યો: 'સંન્યાસીની મરકરી ન કરો. તેઓ તો મૂળથી શાંત સ્વભાવના તથા સદિલ્લ હોય છે. આપણા દેશમાં તેમાં હજી કેટલાક રસ્તા પર્જા છે. અને આપણે તેમના માટે મગફળ થતું જોઈએ. તેમાં કેટલાક કુતારા હોય છે તેની હું ના પાડતો નથી. પણ તેમાં સાચા કાણ છે તેની તમને ખબર ન પડે. જોડેલે તમારે જાણને ચલાવી લેવા. મેં મારી સગી આંખે જોયેલ એક સાધુની હું તમને વાત કરીશ. તેનું કાર્ય જોવા પછી આ સંન્યાસીઓ માટે મારા હૃદયમાં ખરેખરે માન ઉત્પન્ન થયું છે.

'તમે જાણો છો કે મારે ધણી મુસાફરી

કરવી પડે છે. અહીં આવતાં પહેલાં હું દક્ષિ-
ણમાં હતો. એક વખત પ્રવાસમાં હું તાંબેર
ગયો હતો. ત્યાં મારા એક મિત્રને ત્યાં જીનથો
હતો. હું જેને ત્યાં જીત્યો હતો તે મારા મિત્ર
બહુ આગતારવાગતા કરવામાં માને છે. તેને
સિદ્ધાંત છે કે 'જે કાંઈ ઘેર આવે તેને જમાવે.'

'તે દિવસે એક સંન્યાસી આવ્યા હતા.
આપણે સામાન્ય સંન્યાસીઓને જોઈએ
તે કરતાં તે જુદા દેખાતા નહોતા. તેણે કાનમાં
કપડાં પહેલાં હતાં અને હરણના ચામચાની
બનાવેલ નાની કાચળીમાં પોતાની વસ્તુઓ
રાખી હતી. તેણે જણાવ્યું કે 'હું કાશી ખાતે
વેદ પાઠશાળા માટે ફંડ એકઠું કરું છું.'
તેણે મંજીપવીત પહેર્યું નહોતું. અને મારા
મિત્રનાં પત્ની બહુ જૂના વિચારનાં હોઈ, કાંઈ
પણ રીતે તેને અમારી સાથે બોજનગૃહમાં
જમવા બેસવા કે તેમ ન હોતું. તેથી સંન્યા-
સીને કેળના પાંદડામાં બોજન આપી બહાર
ઝોટા પર બેસાડવામાં આવ્યા. હું તથા મારા
મિત્ર અંદર બેઠા. મારા મિત્રનાં પત્ની, તેની
દેવ મુળબ, બોજન પીરમતી વખતે સપળો
સમય બાજબાટ કર્યા કરતાં હતાં. તેને ઘેર
સંન્યાસી અણધાર્યાં આવવાથી તે ઉત્તરાર્ધ
મયાં હતાં તે કંઈ જાતું રહે તેમ નહોતું.
સંન્યાસી તથા મારા મિત્રનાં ખાનમાં પણ
આ વસ્તુ આવી ગઈ હતી. ગમે તેમ પણ
આ સંજ્ઞાથી ઉલ્લેખ થયા વિના બોજનવિધિ
તો ચાલ્યો. અમે બોજન કરીને આરામ માટે
હીરાનખંડમાં ગયા.

'થોડા સમય પછી હું તથા મારા મિત્ર
યુદ્ધની પરિસ્થિતિની ચર્ચામાં જીતરી પડ્યા
અને તેમાં એવા મશગૂલ થઈ ગયા હતા કે
સંન્યાસી એટલી કપાડે ચાલ્યા ગયા તેનું અમને
ખ્યાન રહ્યું નહિ. પાછળથી જ્યારે મને આ
ખબર પડી ત્યારે હું તેની શીધમાં ગયો. તે
શું કરતા હશે તેનું મને આશ્ચર્ય થતું હતું.
તે વાદીમાંથી નળિયાં બેગાં કરતા હતા. મેં
તેને નળિયાંનું બહુ જ શીષ્ટું ચૂર્ણ બનાવતા

જોયા. તેણે કેળનાં બે પાન મુંઝાવ્યાં. પછી
જ્યે પાનને ઝોટા પર પાથર્યાં અને નળિયાંને
જુકો લાવી એક પાન પર તેનો ઢગલો કર્યો
અને અમે તેને ચટકાની ચટ્ટીએ તે પહેલાં તો
તે આંખો ઢગલો ગળી ગયા અને પાન ખાલી
ચર્ચ થયું! આ જુકાતું બોજન લીધા પછી
તેણે પાણીનો પ્યાલો મુંઝાવ્યો. એક જ ઘૂંટણે
તે આંખો ખાલો પી ગયા. અમે તો આશ્ચર્ય-
મુગ્ધ મંદન તેને નિહાળી રહ્યા હતા. પા કલાક
વીતી ગઈ. પછી સંન્યાસીએ પાન પર કોસટી
કરી નળિયાંને બધા જુકો, જેનો હતો તેવો
સુકો કાઢ્યો. તેમ કરવામાં જાણે તેને કંઈ
શ્રમ પડ્યો નહોતો. ખોરાકની સાથે અગર તો
તે જુકો લીધા પહેલાં તથા પછી પીધેલ પાણી
સાથે તે બાળમાંની કંઈ પણ નિશાની તેમાં નહોતી.

'પછી તે આવીને બીજા પાન પાસે બેઠા.
પછી તો સૌથી વિચિત્ર વસ્તુ બની. જે ક્રમ
ને સ્વરૂપે ખાધો હતો તે જ ક્રમ ને સ્વરૂપે ખાધેલ
ખોરાકની ઊધરી કરી નાખી એટલે કે કઠી,
ચોખા, ઘી, રસ વગેરે દરેક વસ્તુ તાજી, ગરમ
જાણે કે રસોડામાંથી આવી હોય તેવી જ લાગતી
હતી! ચોખા પણ એવા શુદ્ધ તથા સંદેહ હતા
કે કેમ જાણે હમણાં જ રાંધ્યા હોય. થોડા સમય
સુધી તો હું નજરે જોયેલ આ વાત માની
ચક્રો નહિ. હું વિસ્ફારિત નેત્રો વડે આ જોવા
કરતો હતો.

'પછી સંન્યાસી જવા માટે ઊઠ્યા. તેણે
મારા મિત્રની પત્નીને બોલાવીને કહ્યું: 'તમે
મને આપેલ ખોરાક પાકો લો. અણગમથી
તથા લાવ વિના આપેલ ખોરાકને હું પચાવી
ચકતો નથી. જો હું તેવો ખોરાક પેટમાં રાખું
તો મારી રજેરગમાં ઝેર પ્રસરી જાય છે. આપણું
હોય તો પ્રેમ અને લાવથી આપજો. નહિતર
મિલકુલ આપશો નહિ.'

'મારા મિત્રની ગમે તેટલે વિનવણી છતાં
તે રીઝ્યા નહિ અથવા તો તેના ઘરમાં સૂચ-
બર રહેવા માટે કબૂલ થયા નહિ. જતાં પહેલાં
[અવસાન પાન ૭૬ મે

અસરખો

‘સૌજન્ય’

ક મનસીખ !

કમનસીખ નહિ તો ખીલું શું !

જ્યંતીને લગ્ન કર્યા પછી એમ લાગ્યું કે પરણવામાં તેણે કિનારણ કરી છે. અરે, છ મહિના થોભ્યો હતો તેવો છ મહિના જ થોભી ગયો હોત તોયે રંગ રહી જાત. આ તો થોડા મોટે જ બગડ્યું. ખીલું કંઈ નહિ તો ચિમન-લાઇને લગ્ન પહેલાં પત્ર વ લખ્યો હોત તો યે વધી ન હતો. કમનસીખ...કમનસીખ નહિ તો ખીલું શું !

લગ્ન કર્યાં ને છ મહિનામાં તો જ્યંતી અફસોસ કરવા લાગ્યો. પેલા કહેનારે ખરું કહ્યું છે કે ન માગે દોડતુ આવે ! એમ તો જ્યંતીએ પરણવા મોટે જોઈ વલખાં માર્યાં હતાં ! યામ તેટલા પ્રયત્નો કરી છટપો હતો છબતો કૂચો વળી જાય તેટલી વાર સંબંધીઓને, મિત્રોને અને પ્રિય જનોને કહ્યું હતું : ‘મારા લાયક કોઈ કન્યા હોય તો જોડો હો !’ પછી એ વખતે કોઈ કન્યા આપતું ન હતું. એણે પોતે પછી ‘લાયક’ ઊકરી પાછળ ફરવામાં કર્યા બાકી રાખ્યું હતું ! કોલેજમાં હતો ત્યારથી જ ઊકરીઓની મૈત્રી કરવા તેમની પાછળ ફરતો હતો. મૈત્રી તો એના ઘેર ગઈ, કોઈ ઊકરી તેની સાથે બોલે તો યે તે ધન્ય બની જતો. એવી વાતચીતમાં જ તે મૈત્રીનાં, પ્રણયનાં અને પરિણયનાં બીજ જોતો. આવી બાબતમાં તે કદી નિરાશ થતો નહિ આજે નહિ તો કાલે, એ નહિ તો ખીલું, કોઈ ને કોઈ જોડે મૈત્રી તો બંધાશે જ. પછી જ્યંતીની એ આરા તો ખી. એ. થયો ત્યાં સુધી તો ન જ ઈળા. એણે ધણીયે વલખાં માર્યાં પછી તેનું કંઈ ન વળ્યું. કોઈ ઊકરીએ તેને દાદ ન આપી. ત્યારથી મનમાં એળા તો પડી ગયા હતા ‘લાયક’ ઊકરી સાથે લગ્ન કરવું મુશ્કેલ છે જ. મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કાઢવો એનું જ

નામ મરદાઈ. જ્યંતીએ મન સાથે નક્કી કર્યું હતું કે ગમે તેમ થાય, પરણવું તો ‘લાયક’ ઊકરી સાથે જ પર્ણણું અને તેના અ નિર્ણયને લીધે તેણે તેના માનાયે નક્કી કરેલ વાત તોડી પછી નાખી હતી. આ મોટે છબ-ખરાબ કરવું ! લગ્ન એ કંઈ મશ્કરી છે ! એ તે કંઈ રમત છે ! ગમે તેમ તે કેમ પરણાય ‘... અને નહિ પરણાય તો યે શું બગડી જવાનું છે !

શું બગડી જવાનું છે...એ સત્ય તો જ્યંતીને નોકરી વળગ્યા પછી જ સમજાયું. લગ્ન વગર તો આખી જિંદગી બગડી જતી દેખાતી લોકમાં જમવાનું, જોરમાં આવી જેલમાં પુરાયા હોઈએ તેમ પુરાઈ જવાનું. ન બેલવાનું કે ચાલવાનું. કાંઈને ત્યાંયે વારં વાર શું જાય ! દરવાજાવાની યે મળ મારી ગઈ ! જમવામાં પછી એનું એ ! એક જ જાતનું જમવાનું મન પર ને શરીર પર પછી અસર કરવા લાગ્યું. જ્યંતીએ એક બે લોખો બદલી પછી બધે યે કાગડા કાળા. શરીર નરમ-નરમ હોય, અને માથું ચઢ્યું હોય તો યે ઉઠાળો કાણ કરી આપે ! મોંઢિસાળે તો પૂછવું જ શું ! જેમ દિવસો જતા ગયા તેમ જ્યંતી-ને સમજાતું ગયું કે આ તો જિંદગીનું નમક છે. નમક વગરની જિંદગીની મોળી ખીચડી જેવી લાગે છે. અને કપરેક તો અઝગાઈ જાય. પોતે કલ્પેલી ‘લાયક’ ઊકરીની બ્યાખ્યામાં યે સમયસંજોગો જોઈ ફેરફાર કર્યા કરતો. પહેલાં તે મનમાં કોઈ કોલેજ-કન્યાને પરણવાના કાંક રાખતો હતો. પછી તેણે નક્કી કર્યું કે મેટ્રિક સુધી હોય તોયે ચાલે. હવે તો તે જોતેને કહેતો કે આપણને સમજી શકે, શહેરી વાતાવરણમાં બળી શકે એવી શુભરાતી બહેલી હોય તો યે ચાલે ! આવી ‘લાયક’ ઊકરી પછી કર્યા હતી ! તે તેની લાયકની બ્યાખ્યામાં નીચે જીતરતો ગયો છતાં તેને કોઈ ‘લાયક’ ઊકરી ન બેરી.

નાતવાળા તો કોઈ પૂછતા જ નહિ. જ્યાંને એમ યદ્દ ગયું હતું કે તેને તો નાતની કાઈ છોકરી પસંદ નથી. એને તો મોટી ભણેલી જોવે છે. એણે એક સંજયે તોડી નાખ્યો એ પછી નાતવાળાઓએ તો તેના નામનો એકડો જ કાઢી નાખ્યો હતો. તેનું મિત્રમંડળ મોટું હતું. એકબેએ તો તેમની પસંદગીનાં લગ્ન કર્યાં હતાં. કેટલાક તો લગ્નવયવાળા હતા. ધારે તો કાસે જીવું કરી શકે ! જ્યંતીએ તેમને કહ્યું પણ ખરું. તે તો જવાબ આપતા : 'એવું કોઈક દશે તો જરૂર જણાવીશું.' પણ જ્યંતીને કોઈ 'એવું' જણાવતા નથી. બે વર્ષ તો આમ નીકળી ગયાં !...ના, એ બે વર્ષ જ્યંતીએ જેટલી નાખ્યાં. એ દિવસો કેમ કાઢ્યા હતા તે એક તેનું મન જણાવતું હતું. તેણે પરણવાનો સો ટકા નિર્ણય કર્યો હતો પણ માણસના નિર્ણય પ્રમાણે બધું જોખું જ આવે છે ! કોઈ રોડીજન સહેજ કહેતું : 'હવે તો જ્યંતીભાઈ, પરણી જાઓ. ક્યાં સુધી એવે રાખશો !'

'કોઈ પરણનાર તો એક એ ને ?' તે હસીને જવાબ આપતો. સામેવાળો કહાય એને હાથ જવાબ માનતો દશે. પણ જ્યંતી માટે એમ ન હતું. તેને પરણવું હતું પણ કોઈ પરણનાર ન હતું. આ બાબતમાં તે કહે થે શું ? નસીબની જ બલિકારી; નહિ તો આણું કાપ ! એવો મેળ ખાઈ ગય છે ને એક તેનો જ મેળ કેમ ન ખાય ? શરૂઆતમાં તો લગ્નની વાત કરતાં જ્યંતી જરા સંક્રાંચિતો હતો, હવે તો જાળ-ખીતામાં પણ કહેતો કે કોઈ હોય તો જણાવ જો. તેણે મન સાથે નક્કી કર્યું હતું કે પરણી તો જવું જ. જેવવાનો કોઈ અર્થ નથી. જોકે જ્યંતીની આંખ તો તેના મામના કાન્તિએ જ છિંકાડી. કાન્તિ મામનો હોવા ઉપરાંત તેના મિત્ર પણ હતા. તે કોલેજ સુધી પહોંચ્યો ન હતો પણ વેપારમાં જ્યંતી કરતાં થે સારું કમાતો હતો. તેણે એકવાર જ્યંતીને કહેલું :

'જ્યંતી! માત્ર માનતો હોય તો નાની-મોટી કે સારીનરસી ક્યાં વગર પરણી જ.

નહિ તો પછી સાવ રખડી પડીશ. પેલા ભાઈ કરી દેશે અને એ વાત નક્કી થઈ જશે એવી ગણતરીમાં રહીશ તો આટલા ખીન્ન વય યરો તો થે તારું દેહાણું નહિ પડે.'

જ્યંતીને પણ મનમાં તો યધું કે કાન્તિ ખરું કહે છે.

'પછી તો પેલી વાત જેવું મામ' હસીને કાન્તિએ કહ્યું. 'આપણા મામકામાં એક વાત છે. એક જીવાન હતો. તેને ત્યાં એક કન્યાનું માથું આવ્યું. તે કહે : ના...ના...આ કન્યા તો નાની છે. ખીજતું માથું આવ્યું. કહે : આ તો કાળા છે. ત્રીજતું માથું આવ્યું તે કહે : આ તો એકવડિયા બાધાની છે...એલીનું કામે ન કરી શકે. આમ તેણે ત્રણ-ચાર વાત નકારી. પછી તો કોઈ પૂછવા થે ન આવે. પાંચેક વર્ષ તો એમ નીકળી ગયાં. એકવાર બે-ત્રણ જણા કાંઈક ગામ જતા હતા. રસ્તામાં તર-સ્યા થયા. વચ્ચે માર્ગમાં એક દૂવો આવતો હતો. બે-ચાર પાનદારીઓ પાણી ભરતી હતી. ત્યાં આ જમને જોમો ધરી જોમો રહ્યો.

પાણી ભરનાર એક ભાઈએ ટોકાર કરી : 'થ્યો જીવાન, પાણી પીવું હોય તો પી થ્યો...તમારે તો નાનીમોટી કરવામાં બવ ગયો. ઘેર મારે છોકરા રાવે છે.'

'પેલાની આંખ જીલડી મઠ. જેને તો નાની...નાની કરતો હતો તેને ઘેર તો છોકરાં !'

જ્યંતી નીચું મોં રાખી વાત સાંભળી રહ્યો હતો. કાન્તિએ તેની સામે જોઈ કહ્યું :

'ચેતજે, તારી દશા ક્યાંક એ જવાન જેવી ન માય. કાણીકૂગડી ક્યાં વગર. જે આવે તેને પરણી જ.

એ ત્રાત પર જ્યંતીએ ખૂબ વિચાર કર્યો. તેને એમ દેખાયું કે તેની દશા પેલા જીવાન જેવી થઈ ગઈ જ છે. હવે મોટું કરે તે બધું નકાસું છે. મિત્રોની આજ્ઞા રાખવી નહીં છે. નહિ તો અસાર સુધીમાં કોઈક તો જણાવત ને કે આવી વાત છે. હવે પ્રમમાં રહેવું નકાસું છે.

પરણુ હોય તો વિના વિલંબે પરણી જવું જોઈએ. તેણે કહ્યું નિત મારફત ધેર જણાવી પણ હોય કે નાતમાંથી જેવી મળે તેવી છોકરી પરણવા તે તૈયાર છે.

—અને મહિના માસમાં તો તે પરણી ગયો. ગામડાની સાધારણ દેખાવડી અને ભાગ્યવટથી વાંચી થઈ તેવી અમરુ વડુ તેના ઘરમાં આવી. યુવકાતમાં તો તેને મનમાં લાગી આવ્યું કે હું ક્યાં, મારી વડુ કાશી ક્યાં કે એને તો પૂરી વાત કરતાં જે આવડતું નથી. પણ ધીમે ધીમે તેના આ અસંતોષ જોગજોગ ગયો. તેણે વડુને ગમ્યાડી. તેનામાં રસ લેતી હતી. વખત મળ્યો તેમાં વાંચતી હતી. ધરમમાં તો કંઈ કહેવું પડે તેમ ન હતું. જ્યંતીની સેવા-આકરીમાં પણ તે પાછી પડે તેમ ન હતી. જ્યંતીનું ઘર ગરાગર ચાલવા માંડ્યું. તેને એમ પણ થઈ ગયું કે પહેલેથી જ તે આવી કાઠિને પરણી ગયો હોત તો આજે વડુ સુખી હોત. જવાનીનાં વર્ષો નકામી વેચી માર્યાં.

પણ એક-એ વાતો એવી જતી કે જ્યંતીને અસંતોષ વધી ગયો. તેને જલદી જલદી પરણવા માટે પસ્તાવો થવા લાગ્યો. પરણવાને આદેશ મહિના થયા હશે ત્યાં તેનો એક મિત્ર વાત લાગ્યો. મૈત્રિક પાસ થયેલી એક યૌવકા છે. મહિને પચાસ કરાપ છે. દેખાવમાં તો તું જોઈને ગાંડો થઈ જાય તેવી છે. જોવો હોય તો જો આ તેનો ફોટો. જ્યંતીએ કંઈક દેખીને જોઈ રહ્યો. ક્યાંય ખામી નહીં. સુરેખ મુખડું

પાન ૩૩ નું સંપર્ક ૩

તેણે કહ્યું: 'તમારા આવાળુપણાને અંગે જ હું તમારા કુટુંબને ચાપ આપતો રહી ગયો છું. હું જોઈ રહ્યું છું તમારું હૃદય મૃદુ તથા આવાળુ છે. તમારે ગૃહસ્થિને આવાળુપણું તથા ઉનારતા શીખવવાનો સમય આવી ગયો છે.'

મારા કાઠાએ પૂરું કરતાં કહ્યું: 'કંઈ ધૂનમાં રત્ન સર્તાયેલ પણ છે તે તમે કહી શકો નહીં.'

એવું તો મલકી રહ્યું હતું કે સીધું અંતરમાં જોતરી ગયું. આવી...આ જ મળી હોત તો તેની નિંદગી બદલાઈ ગઈ હોત. પણ હવે તો ના-ઈલાજ હતો. પેલા મિત્રે કંઈક પણ આપ્યો:

'લલા માણસ! પરણતાં પહેલાં લગ્ન તો લખવો હતો, મારાં મનને એમ કે નંકી થાય તો જણાવું. મારી મહેનત નકામી કાઢી.'

જોતી તો મહેનત નકામી ગઈ, જ્યંતીની તો નિંદગી જ નકામી જતી દેખાઈ. હવે તેને તેની વડુ કદરૂપી દેખાવા લાગી. વાતવાતમાં ગામડી માલુમ પડ્યા માંડી. વારંવાર પેલી ફોટાવાળી મુખમુદ્રા માંડ આવવા લાગી. આટલેથી અટકવું હોત તો તો કીક. આ વાતને પંદર દિવસ થયા ત્યાં ચિમનભાઈનો મુજબથી પત્ર આવ્યો. જ્યંતીને અને ચિમનભાઈને સારો સંબંધ હતો. તે જણવો હતો ત્યારથી તેમની ઝાળખાણ હતી. જ્યંતી તેમને મુગ્ધાથી જ ગણતો. તેઓ મુજબમાં એક કારખાનામાં નોકરી કરતા હતા. મગર પણ બહેન કારો મળતો હતો. તેમણે તેને મુજબ તેડાવ્યો હતો. તે જ કારખાનાના મેનેજરની એક પી. એ. થયેલી છોકરીની વાત હતી. ચિમનભાઈએ બધું નકી ક્યું હતું. માત્ર જોવા-મળવા પર ખાંડી રાખ્યું હતું. એ થાય તો તેને સારી નોકરી પણ મળી જાય તેમ હતું. ચિમનભાઈએ છોકરી બાળતમાં લખ્યું હતું:

'તું કહેવો હતો તેવી લાયક છોકરી આખરે મળી ખરી. ગરાગર તારા લાયક દેખાવડી તો છે જ છતાં ધણી કાઠી છે. તેના વિચારો પણ તારી જેટલા સેનામાંથી અને રાષ્ટ્રીય છે. એ લોકો નાતજાતમાં ખાનગી નથી. તેમને તો લાયક છોકરો હોય તો ચાલે. તારી બધી વાત હતી. એ લોકોને મારી વાત ખૂબ જ પસંદ પડી. એ છોકરી, એવું નામ કિશોરી. કિશોરીએ પણ મને તથા-ચાર વાર તારા વિશે વિનવતી ખૂબી જોડી. એણે પણ કહેવું: 'તમે કહો છો એવું હોય તો એ માણસ મારા વિચારોને જ

છે.' આ દૃષ્ટિએ જોતાં મને લાગ્યું કે આખરે તારી તપસ્યા કૃષ્ણ ખરી. કાલે વાર થઈ પશુ તું માગતો હતો તેવું જ પાત્ર મળી ગયું.'

જ્યંતી કામળ સામે જ બોઈ રહી. ખીજ વાર, ત્રીજ વાર એ વાંચી ગયો. કિશોરી... કિશોરીને નહોતી બોઈ છતાં તેની મૂર્તિ નજર સમક્ષ ખડી થવા લાગી. ચિમનભાઈએ કિશોરીને જોવા માટે તેડાવ્યો. પશુ હવે શું થાય ?

જ્યંતીએ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. એણે આટલાં વર્ષ જેમાં તો પછી છ મહિનામાં શું ખાટું-મોટું થઈ જવાતું હતું ? આ મળી છે તેવી વહુ તો જ્યારે ઇચ્છા કરી હોત ત્યારે મળી શકત. એ એના નિર્ણયમાંથી અલિત થયો. તેનું જ આ પરિણામ. તેણે મંત્રમ મનથી પકડી રાખ્યું હોત કે મને તેમ થાય પશુ 'લાયક' છોકરી સિવાય કશું નથી કરવું તો જરૂર મળી રહેત. મળી રહેત શું, મળી જ છે ને ? મુંબઈ બહુ તેલવી વાર ! ચિનમ્યુએટ, સંસ્કારી પાછી સેવા-લાવી, બધી જ રીતે મને અનુકૂળ. અરે ચિમનભાઈની પસંદગીમાં ખામી હોય ? એમણે બરાબર મારા મનની છોકરી શોધી કાઢી. પશુ કયાં એ કિશોરી અને કયાં આ કાશી ?

એ દિવસ સુધી તો જ્યંતીએ આ જ ગૂઢમ-થૂક કરી. ચિમનભાઈને જવાબ પશુ ન આપી શક્યો. તેની વહુ કાશી સામે નજર કરે અને હૈયામાં કમકમતું તેલ રેકાય. આ મારી વહુ ! નથી આવતું પૂરું બોલતાંયે; નથી કપડાં પહેરવાની ગતાગમ ! મિત્રો જે ભેળને ઠારી કરે છે. કયાં ન સાથે તો લઈ જવાય નહિ અરે... મેં કયાં બૂલ કરી અને આવી ભેળને પરણી બેઠો ! ઉતાવળ કરી તેનું જ આ પરિણામ. જિંદગીમાં કણેલી છોકરીને પરણવાનો અભરખો ગંધી ગયો.

આ કાશીની જગ્યાએ કિશોરી હોત તો ? તો... તો ઘરની અને મારી બંનેની રાત્રી જ બદલાઈ ગઈ હોત ! કિશોરી નામ કેવું 'ખાટું' લાગતું હતું ? કિશોરી અને તે સાથે ફરવા

નીકળત ! મિત્રોને મળવા જત. ટીકા કરનારો બધાં મોંમાં આંગળાં નાખી રહેત. અરે મશ્કરી કરનારને કહેવું પડત કે ના જ્યંતી કહેતો હતો તેવી 'લાયક' છોકરી લાવ્યો તો ખરો. પશુ હવે શું થાય ? ફરી ફરીને આ ખડક આમળ તેનું વિચાર-નાવ આવીને અથડાવા લાગ્યું. આ કિશોરીએ તો તેના જીવનની મળ દરી લીધી; તેની કોથ પશુ દરી લીધી. તેના જીવતરમાં જખરદસ્ત વસવસો રહી ગયો કે તેણે પરણવામાં ઉતાવળ કરી અને કિશોરી જેવી સ્વરૂપવાન, સંસ્કારી અને શિક્ષિત છોકરી મુલાવી.

જ્યંતીએ ક્યવાતા મને ચિમનભાઈને પત્ર લખ્યો. એ વખતે પશુ તેના દિલમાં કેવા દુટ વિચારો આવી ગયા ? પોતે કુવારો જ છે એમ જણાવી કિશોરીને પરણી જાય તો ? કાશીને તો ગામડે ધકેલો દેશે. શીદને જિંદગી ખરાબ કરવી ? પશુ એ કેટલા દિવસ ચાલે ? કિશોરી આ બેઠ જાણી જાય ત્યારે ? જ્યંતીએ કાશી સામે નજર કરી. આ દીમચું જ મારો આડે આવે છે. મરી જે જતી નથી. તો જે કઈ રસ્તો નીકળે. આ ડોણું જ કયાંથી માથે પડ્યું ? રહતી ધરતે તેણે ચિમનભાઈને લખી તો નાખ્યું કે તે તેની બૂલની સળ મોઘવી રહી છે.

વળતી ટપાલે ચિમનભાઈને ટપાલો પત્ર આવ્યો. તેમણે લખ્યું હતું : 'આતું જ કરવું' હતું તો બહા માથુસ એક પત્ર તો લખવો હતો. કે તને જે તે સાચી સલાહ આપત. અસારે તો હું એટલું જ કહું છું કે તે જીવનનો એક સારમાં સારો ચાન્સ મુલાકો છે. મેં એ પત્ર કિશોરીને બતાવ્યો. તેણે જે નિરાશ થઈ હતું : 'એવી અભણ પત્ની સાથે તો એ બિચારા ફરી રીતે જીવી શકે ?' ખેર ! બનવાતું હતું તે બની ગયું. હવેથી કોઈ બાબતમાં ઉતાવળ નહિ કરતો. નહિ તો મનમાં અભર-ખો રહી જશે.'

અભરખો ? જ્યંતીના જીવતરમાં 'લાયક' છોકરી પરણવાનો અભરખો રહી ગયો. તેને

કાશી અમ્મએ પાવા લાગી. હીડી ચે ન ગમે. મોલાવે ચે ન ગમે તે ઘરમાં ચે નાછૂટકે જ આવતો. બધી મળ જ બીડી રૂઝ. આ બધાનું કારણ કાશી છે એમ માની કાશી સામે ધુધારિયા કરતો. જ્યંતીનું જીવન ખારું ચર્ષ અધું.

એકવાર રસ્તામાં ક્રાંતિ ભેટી ગયો. તેઓ એક જ યહેરમાં હતો છતાં મળતા તો લાગ્યે જ. ક્રાંતિ તેના વેપારની ધમાલમાંથી પરવારે નહિ અને મળે ય નહિ. જ્યંતી તો કહી તેને ત્યાં જતો નહિ. ધણા દિવસે મળ્યા એટલે ક્રાંતિ નિરાંતે વાતો કરાશે એ બહાને હોટ-લામાં લઈ ગયો. ધંધાપાણીની અને એવી વાતો ય. ક્રાંતિએ સહજ રીતે પૂછ્યું:

‘દમણીથી દેખાયો જ નથી? તારું મોં ચે જિતરી મયું છે. તમિયત હીક નથી કે શું?’

‘તમિયત અને વગર તમિયત... મોટી તમિયત જમડી ગઈ પછી શું?’

‘કેમ આમ બોલે છે? નોકરી વડી મઈ?’

‘નોકરીની તો કાણ પરવા કરે છે? યધ મયું થવાનું હતું તે...’

જ્યંતીએ નિરાશાનો શ્વાસ મૂક્યો.

‘ખજર પડે તેવી વાત તો કર.’

‘શું વાત કરું ક્રાંતિ? તારા મારા જેવાના કહેવાથી લગ્ન તો કરી લીધું’ પણ હવે શામ છે મેં ઉતાવળ કરી નાખી. મારા જીવનમાં એક વાતનો અભરખો રહી ગયો કે ‘લાયક’ છેક-રીને ન પરણી શક્યો.’

‘હવે મૂકે ને એ વાત! લાયક અને મિન-લાયક છેકરી જ ક્યાં હતી? કહે ને કે આ ચે વળી મળા મઈ તે બૈરા બેગેલ યયો.’

‘એ તો તું માને છે. એ પછી તો ત્રણ-ચાર વાતો આવી: કાલેલી સારા ધરની છેકરીઓ.’

‘એ તો બધા વાતો... પહેલાં એ બધી મઈ હતી!’

‘તને વિશ્વાસ ન પડતો હોય તો વાચ આ ચિમનભાઈનો પત્ર. ચિમનભાઈમાં તો તને વિશ્વાસ છે ને? જ્યંતીએ હકક લઈ ને મળવામાંથી પત્ર કાઢ્યો. કિંમતી ધન હોય તેમ જ્યંતીએ ‘પત્રને પાડીટમાં જ રાખતો હતો.

ક્રાંતિ પત્ર વાંચી ગયો.

‘કેમ, છે ને હું કહેતો હતો તેવી છેકરી!’ જ્યંતી જ બોલી જાયો. ‘ચોડીક જ રાહ જોઈ હોત તો આ થઈ જત ને?’

‘આ રીતે વિચાર કરવો એ જ બોલું છે. તે લગ્ન કર્યા એ વખતે આવી કાંઈ છેકરી મળતી હતી? એ વખતના સંજોગોને વિચાર કર તું આ રીતે વિચાર કરીશ તો જિંદગીમાં મળે ને પગલે તને પસ્તાવા થવા કરશે. આજે બૈરીની બાબતમાં થાય છે, કાલે નોકરીની બાબતમાં થશે... અરે. કાલ બીડીને ખુદ તારી બાબતમાં થશે કે તું ગામડાગામમાં સાને જન્મ્યો. આનાં તે કંઈ અભરખા હોતા હશે?’

‘મારી જગ્યાએ તું હોત તો તને ચે આમ થાત.’

‘ના. કહી મને ન થાય. કું તો વેપારી માણસ છું. આજે માલ વેચું ને કાલ બીડીને તેનો જમણો બાવ મોલાય તો ચે મને મનમાં દુઃખ ન થાય. એનું નામ જ વેપારી જિંદગી પણ એવી જ છે. જે સંજોગમાં હોઈએ તેનો વિચેક કરી પગલું ભરવું તે આપણું કામ છે. પછી તેનો પસ્તાવો ન હોય. તું વિચારે છે એમ આ છટોડિયા વિચારતા હોત... તો તે બધા ચે દૂરો ખાઈ મરી ગયા હોત! જીવનમાં આ પ્રમાણે ભરતી-ઝોટ તો આવ્યા જ કર.’

જ્યંતી વિચારમાં પડી ગયો હોય તેમ ચૂપ રહ્યો.

‘તારા જિતરી ગયેલા મોં પરથી જ કળા ગયો હતો કે તારી અંદર અસતોષનો કીડો લાલ્યો છે. આપણા ગામડાનો જ સાદો દાખલો

[અનુસંધાન પાન ૪૦એ

મધ્યરિષે તોફાનમાં એક વદાણુ લાગે છે. પિતા, માતા અને ચાર પુત્રોના એક કુટુંબને વદાણુમાં જ રાખી સમગ્રત્ર યુગાદ્યે હોડીઓમાં નારી ફૂટે છે. નીચે જળ અને ઉપર આલ એવી નિશાધારતામાં જીવનમશણુ વચ્ચે ઢોલાં ખાતા કુટુંબમાં, તોફાન સમર્તા જીવનની આરા નમે છે. હાય લાગ્યાં તેવાં સાધનોથી તરણે તેયાર કરી ભગિલા વદાણુમાંથી લઈ રાક્ષા તેટલી ઉપયોગી સામગ્રી અને ફલવા, મરથાં જેવા છવે સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન ખેટમાં આવી પહેચે છે. વસવાટ માટે તંજુ ઊભે કરી થોડોક નિર્જનને શાસ લે છે. વળતે દિવસે બાપ અને મોટા દીકરા કિલીપ ખેટના પ્રવાસે ઊપડે છે. પ્રદેશની કુદરતી રચના અને વનસ્પતિ જેવાં જેવાં અને અવનવા અનુભવો કરતાં કરતાં બંને સાંજે નિવાસસ્થાને પાછા ફરે છે.

બીજે દિવસે કિલીપ અને તેના બાપ સામે ખડકમાં લાગેલા વદાણુમાંથી જરૂરી વસ્તુઓ લઈ આવવા હોડી લઈ ઊપડે છે. ફાગોળો, બીજ ઉપયોગી વસ્તુઓ તથા માથ, બકરી, ગધેડું, ઘેડાં વગેરેના કાફલા સાથે બાપ-દીકરા પાછા ફરે છે. કસિયાન મોટા વડલા જેવું એક જીવું મહાટાપ આડ મળી જતાં તેના પર માળ બાંધી વસવાડું નહીં થાય છે. રથળાં-તારની પૂર્વતેયારી રૂપે રસ્તામાં આવતી નદી પર પાટિયાને પુલ જહેમવત્પૂર્વક તૈયાર કરી, નવા સ્થાનકે જવાડું બીજ દિવસ પર મુકવતી રાખી થી હાર્યાં પાક્યાં તંજુમાં ઊંધી નખ છે.

[૮] રથળાંતર

અજે અમારો કાફલો અમારો જા મુકામ ઊડોડી પેલા ધણદાર ઝાક તરફ જીપવાનો હતો. આટલા દિવસમાં અમે સારો એવો સર-સામાન એકઠો કરી લીધો હતો. તેમાંથી ઉપયોગી એવો બધો જ સામાન સાથે લઈ લેવાનો હતો. અહીં ઠાંઈ કોઈ વાહન કે મજૂરો મળે તેવું ન હતું. પેલી માથ અને ગધેડું એ અમારાં મોટાં મદદનીશ હતાં. બન્ને મોટાં ખાલી પીપો એ બંને જનાવરાની પીડ ઉપર, જાલ-કાંતી જેમ ગોઠવી દીધાં અને અમારો ખાવા-પીવાનો લગભગ બધો જ સામાન, કામવાસણ, હથિયારો, ફાફરી બાટલીઓ તથા બીજી વજુ જરૂરિયાતની ચીજો એમાં બરી લીધી.

આટલું ક્યું ત્યાં છાકરાઓની માએ કહ્યું કે દૂકાનાં નચ્ચાંતે અને કજૂતરાને અહીં છોડી જવામાં એમની સલામતી નથી.

પોતાની માની આટલી વાત સાંભળતવિત છાકરાઓ તો દોડ્યા. એમને દોડના આવતા નેઈ બધાં પંખીઓ પ તે ઉડાઉઠ કરવા મોકલ્યાં કેમ કર્યાં એ બધાં પકાપ નહિ.

‘તમે બધા આધા ખસો. જુઓ, હું ધડીક વારમાં પકડી ફઉં.’ છાકરાઓની મા છાકરાઓ તરફ જતાં બોલી. પોતાના બોળામાં એણે થોડી ચણુ આણી હતી. મઠિ અવાજે એ બધાં પંખીઓને બોલાવવા લાગી ને દાણા વેરવા લાગી. થોડી વારમાં એ બધાં જ એને ઘેરી વળ્યાં. હળુ હળુ એ જ રીતે તે એમને ચણુ નાખતી નાખતી તંજુપાં દોરી ગઇ. પછી એણે ઈશારત કરી એટલે જેને આવીને તંજુને અંદરથી બંધ કરી દીધો. થયું. એક પછી એક એમ બધાંને પકડી પકડીને એમના પગ દોરીથી બાંધી દીધા. પછી બધાંને મોટા ટીપમાં એમને દવા મળે એ રીતે પૂરી દીધાં.

આટલું થયા પછી ગધેડા ઉપર ચોડા કામગીર ને ગોદમાં નાખી એના ઉપર ફેંકને બેસાડી દીધો. કેમકે એના સિવાયના રહેને કામમાં એક એક ખંદૂક લઈને ચાલવાનું હતું.

બધી જ તૈયારીઓ થઈ ગઈ એટલે બાકી રહેલી ચીજોને તંજુમાં ગોઠવી બહારથી તંજુ કરી દીધો બંધ, અમે કાલે બીજે રથે જઈ રહીએ થણુ અમારો આ જૂનો મુકામ તો અમારે કાવમ રાખવાનો હતો.

• અમારી દુકાનીને મોખરે દર્તા ફિલીપ અને એની મા. એમની પાછળ ચાલ્યા આવતાં દર્તા ગામ ને ગયેકું (એના સવાર ફેંકની સાથે). ત્રીજો નંબર હતો જકરી ને જોકેનો. એ જ હરોગ-માં પેહુ વાંદું પથ્રુ એની જકરી-માની પીક ઉપર સવાર થઈ ને આસપાસ નજર કરતું સફર કરી રહ્યું હતું. અને રેલ ઘેટાંઓની સાથે હતો. અને છેવાડે હું મધાની રખેવાળી કરતો ચાલતો હતો. અમારા બંને ફૂતરાઓ પડી આગળ તો પડી પાછળ એમ દોકાદોકી કરી અમારું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા.

વાતોના તકાકા મારતાં અમે નવો અધિલો અમારો પુલ ઓળંગીને આગળ વધ્યાં. પુલથી માંડ થોડાં આથે ગયાં હજુ ત્યાં તો અમારી

અભરખો

[પાન ૩૮૩ું સાંધણ]

લે ને! કાન્તી હવેલી જોઈ આપણે આપણી મૂંપડી બાળી નાખવી! હું તો આવી બાજતમાં નસીબ પર આધાર રાખું છું. તેં શોધખોળ કરવામાં કંઈ બાકી રાખી હતી? જે મળવાની હતી તે મળી. એનામાં રસ લઈ જીવતર રજિ-યામણું બનાવવું એવું નામ જ માણસાઈ છે. અભરખો કરી ફરીયા તો તને હવેલી તો નહિ મળે પણ આશરો આપતી મૂંપડી એ નહિ રહે. આ કારણનો ને એવા વિચાર મનમાંથી કાઢી નાખી જીવન જીવતા રહીશ.

કાન્તિને લાગ્યું કે હવે વાત ચૂંચવી ઠીક નથી. એટલે વાતનો પ્રવાહ ખાસાથી જનંતીને પણ બોલતો કરી દીધો અને થોડી વાર બેસી છૂટા પાયા.

જતાં જતાં કાન્તિએ જરા ટોકાર કરી: 'અભરખો તો એનો રાખજ કે વિનાશક તે તારી પરજોતરને કુઝી કરો.' અને હસતો હસતો તેની કુકાન તરફ વળી ગયો.

જનંતી આ વાક્યનો મર્મ સમજવા પ્રયત્ન તો હોય તેમ ત્યાં ને ત્યાં, ફૂટપાથ પર રહ્યો.

સાથેની પેલી કુકરી અમારી પાછળ દોકાની આવી. ત્યાંથી નીકળતી વખતે એને સાથે લેવાને માટે અમે મથ્યાય પ્રયત્નો કરતા પણ એણે આરે અંકાણાઈ કરેલી. એટલે આખરે થાકીને અમે એને છોડી દીધેલી. છેવટે એને એમ લાગ્યું હશે કે પોતે સાવ એકલી પડી ગઈ છે ત્યારે અમને આખી જવાની સાન એની મેળે આવી ગઈ હશે.

આ કડિ બાસ પુલમાં હતું એટલે જનાવ-રોને અસાવવાં બારે મુરકેલ દર્તા. પડીએ પડીએ તેઓ ચરવાના લોકમાં આગળપાછળ થઈ જતાં. અમારા સૌના કમકારવા ઉપરાંત અમારા ફૂતગએ પણ ભાંતી ભાંતીને એમને આગળ થપાવતા હતા.

આરે તરફ બાસ જ બાસ દેખાતું હતું. એ બાસમાં ક્યારે અમારા ફૂતરા ગુમ થઈ ગયા તેની ખબર મ ન પડી. તેમ જ એમના એકએક ગુમ થવાનું કારણ પણ ન સમજાયું. થોડી વાર પછી જ્યારે એમનો મોટે મોટેથી બસવાનો, ને તેઓ ધરાયા હોય એવી મતનેઃ ચરાજ અમે સાંભળ્યો ત્યારે બંધાને જોઈ રાખી ફિલીપ અને જોકે એ ચરાજ તરફ દોશા, અને રેલ જરા બાકીને એની મા પાસે પહોંચ્યો, પરંતુ હાથમાં પિરતોલ તો તેનાર રાખી જ હતી. હું પણ સંભાળપૂર્વક જોકે અને ફિલીપની પાછળ પાછળ ખંકે તેનાર રાખી જીવ્યો હતું હું પહોંચ્યું પહોંચ્યું ત્યાં તો જોકે જુમ પાડી: 'માપુ દોડો, દોડો એક મોટી જખરી ચાહડી છે.'

એ ત્યાં પહોંચીને જોયું તો ફૂતરાઓ વળી વળીને એક ચાહડી ઉપર હલ્લા કરતા હતા. ફરક હલ્લે એનાં અણીદાર પોંછાં એમનાં ચરી રમાં ભોંકાઈ જતાં હતાં. એમના એ માપાંથી લોકો નીકળતું હતું અને વેડનાને કારણે એમના બસવામાં વધુ બપુંકરતા આવતી હતી.

જોકે જતાવેંત જ પોતાના પટામાંથી નાની પિરતોલ કાઢી અને દિશ્મતપૂર્વક જોટલા નજર

જર્મ સકાય નેટલા નજીક જઈને એના માથા ઉપર નિશાન લંછને લગાડ્યા બોલાઓ. ચાહુડી એક જ લગાડે દળી પડી. જેકે ફૂટકો મારી આનંદની ખુશ પાડી.

ફિલીપના મનમાં જુદા નાનમ આવી ગઈ. ચોતાના કરતાં ચોતાનો નાનોભાઈ ચોતાની હાજરીમાં આવું પરાક્રમ કરી જાય એ એકદમ ફિલીપ બોલી બીકયો: 'અરે પણ આટલો બધો ઉતાવળો. આ માટે થયો ?'

એ 'સવાલ તરફ જવાન આપ્યા વગર જેકે ઉતાવળે ઉતાવળે ચોતાનો ખીસાડુમાલ કાઢી, પેલી ચાહુડીને ગળે બાંધી દઈ, એને દસડી સીધો ચોતાની માને દેખાડવા પહોંચી ગયો. એની પાછળ અમે વ બીજા.

ત્યાં પહોંચીને બધાં જ એ ચાહુડીની આસ-પાસ વીંટળાઈ વળ્યાં. અને રૂઠ એને જરા બારી-કાપથી ભેઈને બોલી બીકયો: 'આ જનાવરને તો માણસની જેવા કાપવાના હાંત છે. તથા કંઈક માણસને મળતા પગ અને કાન પણ છે.'

સૌએ ચોતચોતાની રીતે એનું અવલોકન કર્યું. ડોકરાઓની મા તથા હું બંને બધ્યાં અમારા બહાદુર દૂતરાઓના ચરીરમાં ખૂંટી ગયેલ પીંછાં એની કાઢવા લાગ્યાં હતાં.

'વારુ, ત્યારે આને આપણી સાથે જ લઈ લેશું' ને ?' એ ડોકરાએને પૂછ્યું. તેમણે હા પાડી. એટલે પછી એક જાડું કપડું લઈ એને ગ્રેવડું કર્યું. એમાં એના આપ્યા ચરીરને વીંટી, એનું બંકલ તૈયાર કરીને અધોગતી પીક ઉપર, ફેંકની પાછળ એને જોડવા દીધું.

વળી પાછી સવારી બીપડી. હજી સોએક કગતો નહિ ગયા હોય એ ત્યાં અમારું ગ્રેવડું હોંચી હોંચી કરતું પાછલે પગે ફૂંદરા માંજું. અમે સૌ માંકાં દસવા. પણ એની કૂદાકૂદ તો વધી પડી. ફેંકની માતા દાયમાંથી એની લગામ છૂટી ગઈ. ફેંક ઉપર ઢોલ. અમે ગમ-રાખાં. મેં દોડીને એને પકડ્યું ને નેને થું ચાલ છે તેની તપાસ કરી. ભોંય તો ચાહુડીનું એક

પીંછું કપડામાંથી નીકળીને એની પીકમાં ખૂંચતું હતું. તરત એને સમું કરી લીધું. સારું થયું કે નાનો ફેંક એમ ને એમ સલામતે બેસી રહી શક્યો; નહિતર અમારી મુસાફરીમાં પહેલું વિઘ્ન એ જ થઈ પડત !

ફિલીપ આગળ ને આગળ રહેતો હતો. એમ કરવામાં કંઈક પરાક્રમ કરવાનું મળે તો એ ચોતાને ફાળે જ નોંધાવવાનો એનો હેતુ હતો. પરંતુ એનો એ હેતુ બર આવે તો પહેલાં તો અમારા એ આશ્વાસન સમા ઝાડ પાસે અમે સૌ આવી પહોંચ્યાં.

રૂઠું જગમગરત અને ઊંચું એ ઝાક હતું ! કેવો જગમગ એનો ધેરાવો હતો ! રૂઠી વિસાળ એની કાળીઓ હતી ! કેવો અફાટ એનો વિસ્તાર હતો ! જલ્દે કમીરવડનો વ કમીરવડ હતો ! આ ઝાડની કાળીઓ ઉપર વસવાટને મટિલું થર બાંધી રાખીએ તો જરૂર ઝરૂંચેલી કણ્ઠી તક-લીકમાંથી અને જગલનાં જનાવરાના ત્રાસમાંથી સહેજે બચી જવાય નેમ હતું. ઉપરાંત ઝાડના થકની ઝાલ તદ્દન સીસી હતી અને ઊંચાઈ પણ ઘણી જ હતી એટલે ઝાડ ઉપર ચડી જનારાં રીંછની પણ દેન નહોતી, કે આ ઝાડ ઉપર આવીને અમને ભતાવતી શકે.

જસ, પછી તો અમે અમારાં ચિત્તરશ-ચોટલાં માંક્યાં બોધવા. જનાવરાની પીક દળતી ફૂલ થઇ એટલે એ માંક્યાં બોજાથી ચરવા. પાખીએને છૂટાં કર્યાં એટલે એ બધાં પણ ચણની શોધમાં નીકળી પડ્યાં. ઘેટાંજકરાં વ તે લીંડું મળતું પાસ લાગી બેંડું પાલી ચરવા માંક્યાં. મોટાં જનાવરાં બહુ દૂર ચાલ્યાં ન ગયાં એટલા માટે એમના પગે પગાડી નાખી દીધી.

રાતવાસા દરમિયાન સુરેષિત રહેવાય તેની ભાવના કામચલાઉ રહેણાં જીલું કરવા વિશે અમે પતિપત્ની ચર્ચા કરતાં હતાં ત્યારે ફિલીપ જુદાની નજર બહાર નીકળી ગયેલો. અમે એકા-એક બંદૂકનો અવાજ સાંભળ્યો. હજી કંઈ વધુ વિચાર કરીએ ત્યાં ખીતો અવાજ આવ્યો.

‘બરાબર વીધાર્થ થયો!’ એવી ફિલ્મીપની ખૂબ પૂછું સાથેસાથ સંભળાઇ.

અમે ઊઠીને આસપાસ નજર દોઢાવી લીધાં અમારો એ શિકારી એક જંગલી ખિલાડીને મારી એને દસડીને લઈ આવતો દેખાયો.

‘શાખાશ, ખેડા, શાખાશ! બહુ સાંકું કપું.’ તેં આપણી પાખીઓને બચાવી લીધાં. જો તેં આમ ન કપું હોત તો આજે રાત્રે આપણાં ફૂફાં તથા કબૂતરાનો માથું નીકળી જત. ‘હજુ ૪ તમારે આવાં પ્રાણીઓથી સાવચેત જ રહેવાનું છે.’ મેં શાખાશી આપતાં જણાવ્યું.

‘કુદરતમાં આવાં ફર પ્રાણીઓ યતાં જ યા માટે દશે?’ અનેરે પૂછ્યું.

‘એ તો ખેડા, આપણી અક્રમની બદરતો વિષય છે. હકીકત તરીકે જેવાં આપણે માનવીઓ તેનાં જ એ પ્રાણીઓ, આપણે માનવીઓ એ પ્રાણીઓને મારીને એમની ચામડીને જાત જાતનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. શિયાળામાં જુદી જુદી જાતનાં ડુવડીવાળાં જનાવરાનાં ચામડાં આપણે વાપરીએ છીએ. રીંછ, જંગલી ખિલાડીઓ, સાઈબીરીઆની ખિસોલીઓ તથા દડા મુલકના પ્રદેશોનાં જનાવરાની ચામડી એવા ઉપયોગ માટે ખૂબ જ વપરાય છે.’ મેં જણાવ્યું.

‘અને પેલી સીંચ માછલી આવે છે તેની ચામડી ઉપયોગમાં નથી આવતી?’ અનેરે પૂછ્યું.

‘તેમ ઉપયોગમાં આવે છે.’ મેં જવાબ વાળ્યો. ‘સ્વભાવે તો એ બહાનક પ્રાણી છે. છતાં જો રીતે જંગલી કુતરાઓને અથવા પાંચલા બનાવી શકીએ છીએ તે રીતે એ સીંચ માછલીનું પણ બને છે.’

આટલી વાત થઈ એટલે પછી અમે એ જંગલી ખિલાડી પાસે બેઠાં. એની ચામડી ઊતરડીને રાખવી એમ નિર્ણય થયો એટલે મેં ઊંચી એની ચામડી ઊતરડી લીધી ને એને સક્રવા મૂકી દીધી એના પગની ચામડીમાંથી છરી, ચમચા વગેરે માટેનાં ઘરાં મધ સકે,

તેનું હાડું એટલે એ જુદી ઉતારી. ખીજ બાજુ પેલી સાદુડી પણ હતી: એનો ૫ કંઈ ઉપયોગ તો કરવો જ જોઈએ ને? એનાં પાંદડાં ધીરે ધીરે એંચી કાઢીને તેમાંથી અમે સીવચાનાં સૂચાઓ તથા જાણુનાં હેડા બનાવ્યાં. વધારાં તેમાંથી કુતરાઓનાં નવાં પટ્ટાં બનાવ્યાં. ચામડાનાં એ પટ્ટાઓમાં અણીદાર ખીલીઓની જેવાં ધરચા બોસી દીધાં. અમે એ પટ્ટાઓ કુતરાઓને શિકારે જતી વખતે ગળે બાંધતાં. દાર્ઠ પણ જંગલી જનાવરની સાથે થવામાં આટલું રક્ષણ તેમને ખૂબ જ મદદગાર નીવડે તેમ હતું.

આ દરમિયાન નાનો અનેરેટ ને ફેંકે પણ નવરા બેઠાં ન હતા. આસપાસથી પથરા ગોતી લાવી તેઓ એમની માને ચૂલા તૈયાર કરવામાં મદદ કરતા હતા. કાઠની નાનીમોટી ઊપડે તેવી સૂકી ડાળીઓ ને ઝાંખરાં દસડી દસડીને બજતણ માટે લાવી તેઓએ બન્યો બનાવ્યો હતો. એમની મા રસોઈની તૈયારી કરતી હતી.

અમે સૌ એની આસપાસ ગોઠાયા.

‘વારુ બાપુ, આ પછે ફર દેખાય છે તે કાઠ ચાનાં દશે?’ અનેરે સવાલ કર્યો.

‘આ બધાં કાઠ આપણી તરફનાં કાઠ કરતાં જુદાં પડે છે. એનાં પાંદડાં એક બાજુ ચોપડિયા રંગનાં છે અને ખીજ બાજુએ લગભગ સફેદ દેખાય છે. મને લાગે છે કે એ જંગલી અંજીરનાં છે. એનાં મૂળમાં અમુક જાતનો વળાંક છે, અને એનાં યક ખૂબ જ હિર્ધા છે.’ મેં જણાવ્યું.

‘પણ એ તો નદીઓને કાંઠે અથવા તો ખૂબ ભેજવાળી જગ્યામાં જોગે ને?’ અનેરેટ બોલ્યો.

‘વાત તારી સાચી છે.’ મેં જણાવ્યું. પરંતુ એ તો એક ઘેરા રંગનાં અંજીર જ એવી જગ્યામાં જોગે છે. આવાં લાલ અંજીર નહિ.’

અમારી આટલી ચર્ચા થાલી ત્યાં વાનો મેંકે અંજીર ખાતો ખાતો આવી યે પડેલો. એની

મા તો એને અંછર ખાતો જોઈ ગમરાઈ ગઈ. ગુસ્સામાં એ એને વઢવા લાગી: 'ગાંડિયા, જોયા-કારવા સિવાય તું તે ગમે તે ચીજ મોમાં કો મૂકવા લાગે છે?'

'ના, મા! પેલી ખાજી આવા ઢગલાખંધ પડ્યા છે. આપણા કબૂતરો ને ખીજાં પંખી-એ પશુ એ હોશિ હોશિ ખાય છે. મેં જ જરા આખ્યું તો લાગ્યું મળું એટલે હું જ ખાઉં છું.' ક્રેંક બોલ્યો.

મેં વચ્ચે પડીને એનું ધ્યાન ખેંચતાં જણાવ્યું: 'એમાં ગમરાવા જેવું કશું નથી, એ ખાઈ સકાય તેવાં અંછર જ છે. નિયમ તરીકે જે ફળ કે સાકલાછને પક્ષીઓ કે વૈરાગ્યો ખાય તે આજુસને માટે ખોરાકની વસ્તુ જણાય છેતાં મને પૂછવા વગર એક પશુ અભણી વસ્તુ મોમાં ન જ નાખવી.'

અનેંરે પોતાની શ્રદ્ધ કબૂલ કરી ને પછી વળતાં જણાવ્યું: 'પરંતુ ખાણી નાજિયેર તો સારાં હોય છે જનાં પંખીઓ ખાતાં નથી.'

'એ તો એની કાચલી ખડુ કકણ અને નાઠી હોય છે, એટલે ઉપરાંત દરેક નિયમને

અપવાદ પશુ હોય છે એ પશુ એટલું જ સાચું છે.'

અમારી વાતચીત પૂરી થઈ કે તરત જ ક્રેંક પોતાની પાસે થોડાં અંછર વંખ્યાં દતાં તે લઈને પેલા વાંદરાના બચ્ચા પાસે દોડી ગયો. જઈને એની આગળ એણે મરી દીધાં. જન જનના મોના ચાખા કરતું એ અહીં અંછર સફાચટ કરી ગયું.

અમારું ખાણું તૈયાર થઈ ગયું હતું. સો વ્યવસ્થિત રીતે ખેસી ગયાં. સાકુડીનું મંસ અમારે અપ લાગ્યું. એને બદલે મિસ્કીટ દતાં. ગિલાહાનું મંસ ફરારને નાખવામાં આવ્યું.

જમીને મારે સાકુડીના બનાવેલા સુપાને કાણું પાકવાનાં દતાં એટલે ખીલીને મરમ કરી કરીને પોંજાંની નાઠી ખાજુના છામાં મરમામરમ ખોલી થોડી દઈને કાણું પાક્યાં. એવા સુપાનું એક અંકલ બનાવ્યું.

આટલું કામ પૂરું થઈ ગયા પછી રાત-વાસાની વ્યવસ્થાને અને વિચાર કરવા લાખા. તત્કાળ ઉપર ચડીને વ્યવસ્થા કરવાનું કામ માર્યાં કરતાં સુરકેલ જણાયું. [આદ

સાચું અધિકારી !

ધરને આંત્રણે કાળી કાળીને યાકેલ જિખારીને નવારે, નવી વઢુએ સાસુની ધાકે આગળ જવા કશું અને એ સાંભળતાં જ કાંસણી સાસુને મિલજ ગયો; અને અંદરના ખોરડામાંથી મૂંઝાંમૂંઝાં થતી બદાર આવી આપે ચાલી જયેલ પેલા જિખારીને પાછો બોલાવ્યો.

ત્યાંથી નકારો મળ્યો ત્યાં જ ફરી જવાનું થયું પશુ જિખારીને આરામ બંધાણી.

'વડે આ આજની આરેલી છાડીએ આગળ જ એમ કશુંતુ ને હું, મારા આંત્રણે આવેલને આગળ જવાનું કહેનારી હું કોણ ?'

જિખારી તો આ સાંભળતાં અંદરથી દરખાસો. એણે તો નહોતું સાસુવહની કુંસ-તુંડીમાં જોળી બસાઈ જયે એવી આરાધા સાથે કહ્યું: 'દા મામી.'

'હું તો આજની આવેલ વઢુ. મા કાંઈ એના બાવડું થર નથી. થર માકં છે. જે કાંઈ કહેવું-કારવડું હ મારા દાવની વાત છે.' સાસુએ વઢુ સામે આંખો મીલીપડોળા કરતાં કહ્યું. પછી જિખારી સામે એક વચેણું: 'હો, ન અડીથી કાંઈ નહિ મળે. આગળ જઈ મામી ખા.'

ભિમિલા

લેખક : પારાસર્ય
મંસેપક : મગનલાલ પડિયા

[‘ સમકાલીન સાહિત્યમાં ખરે અભિવ્યક્તિ જણાવ ને તેથી ફરી ફરી રસાસ્વાદને પાત્ર હોય તેનાં ૧૯૪૩ નાં અણવર પુસ્તકોમાં ‘ ભિમિલા ’ ને સ્થાન છે. ’ (વિજયશાસ્ત્ર ૬, વૈષ)

‘ સરોવરજળમાં સરતા હંસ પેઠે પ્રચીત રીતે પ્રસરતું તેનું સુરેખ કાટીલું વરતુ; પ્રકૃતિનાં મનોહર પલ્લવાતાં સઘન દરેયોળી અનેરી મોઢિની પાથરતું વાતાવરણ; લેખકની લાંમ સૌંદર્યભાવનાની સાક્ષી પૂરવા રૂપ, રંગ અને સંજોગનાં વચ્ચે વચ્ચે ઠલામમલાધી વેરાવલાં દરેયો; વાર્તાલાપની શિષ્ટતા, મધુરતા અને ધ્વનિમૃદ્ધતા; હૃદયની લાગણીઓ કે ભાવ-મયનોતું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરવાની વિરલ પ્રતિભા; કાવ્યત્વની મધુર ફારમ પાથરતી હાર-શૂનારના પુષ્પ જેવી સુક્રમર મૃદુલ બાષા... આ બધાં તત્ત્વો આ નવલને કવ્ય સર્જનની કક્ષામાં મૂકી શકે એમાં પ્રશ્ન નથી. ’ (રવિશંકર મ. ભેખા)

આને તો હવે સિદ્ધદસ્ત કવિ અને વાર્તાકાર તરીકે ખ્યાતિ પામેલા શ્રી પારાસર્યની, વિવેચકો અને સામયિકો તરફથી એક સરખો આદર પામેલી નવલકથા ‘ ભિમિલા ’ નું અને ૧૯૫૬ થઈ સહૃદયીકરણ હજી સુધી એમણે એના વાચનનો રસાસ્વાદ નથી લીધે તેમને અવશ્ય તે વાચવા પેરશે.

— સંપાદક]

ભિમિલા અને હું સાથે બહેલાં અને ધરેા સમય સાથે રહેલાં. એકબીજાનાં કુટુંબો પ્રત્યે સંબંધ સારો હતો અને અમે અને લગ્નથી ભોગાઈ જાત. પણ લગ્નમંડપ નીચે દામ્પત્યનાં આસન-આલેક જ ન ખાવાં નાંદ. દારમાં બધાયા વિના જ તૈયાર થયેલા આસન-પાલવનાં તોરણ સુકાઈને વેકાઈ ગયાં. જે પલ્લવમાં સહજીવનનો માગો બાંધવાની છત્રા હતી એ પલ્લવ જ સુશાધને ઝાંખરા જેવો ચર્મ નિરોધ થઈ ગયો. માળામાં ચૂંચવા માટે કમળતંતુ લઈ આવેલી પેલી હંસલી જ કપાઈ બીડી મઈ હતી. આમાં નિમિત્તરૂપ ભિમિલા હતી એમ જ્યારે વિચાર આવે છે ત્યારે, મન વધારે ઉદાસીન જ થઈ જાય છે. ભિમિલાના અને મારા પિતા અમારા બંનેનું વેવિચાળ નક્કી કરતા હતા ત્યારે જ ‘ મારે જ ભિમિલા સાથે લગ્ન કરવાની છત્રા નથી ’ એમ ભિમિલાના પિતાને મારે જાતે કહેવું એમ ભિમિલા તરફથી સૂચન થયું. આમ કરવામાં મરકરી ફરી પ્રેમા-મતે કોક વખત લીળી નાખવાની ભિમિલાની જાતી એવું પણ કદાચ હોય. પણ, જીવનનાં મહારનાં કાર્યોમાં મેં મરકરીનું સ્થાન માન્યું

નથી. મેં તો ભિમિલાના સૂચનનો તરત જ અમલ કર્યો.

ત્યાર પછી મારી એમ. એ.ની પરીણા હતી તે આપી દીધી ને પછી હું દેશમાં ગયો. દેશમાં જતાં જ પ્રભુ સાથે મારું વેવિચાળ થયું. તુરંત લગ્ન લેવાયાં. કંઠાત્રી, આમંત્રણ-પત્રો લખાયાં. ભિમિલાને મેં આમલ કઈ બોલો લખ્યો ન હતો પણ તે ન આવી. શીપ્રાસેન્ટ-ની એક શીશી મોકલી ને સાથે એક કાગળ; જેમાં લખ્યું હતું : ‘ મારી મારું માત્ર સુખંધ વેરી દાંડિ સામે જ વ્યિમળાઈ જનાર ફૂલ મોહલવા રૂંધત હતી, જેથી સુખંધ વાદ રહે પણ સુકાતા ફૂલની પાંદડીની શી જરૂર? પણ ત્યાં પહોંચે ત્યાં સુધી ફૂલ તાન્ન અને સુવાસિત ન રહે તેથી સેન્ટ જ મોઠાં છું. સ્વીકારશે. ’

સાંજે પાણી ઝાંટેલું વિચાળ ફળિયું, ઉપર કાર વરસાવતા લીમકાના વર્ષાળા અને ઉના-ળાની પુષ્પસંજિત રાતનું વાતાવરણ લઈને લગ્ન પછી હું પાછો સુખંધ બિનરોઈ કે તરત જ લોકલો અને દ્રામ-મસના અવાજ વચ્ચે ચર્મતંબ, આળસુ, નિરુત્સાહ, ખેકાર હોવાનું કાઈ અકારણ આત્મભાન મને અકળાવવા

લાગ્યું. જીર્મિલાને સાથે રાખીને સાહિત્ય-પ્રકાશનનું કાર્ય કરવાની યોજના પડી લાગ્યા જેવી હતી. એટલે એક ઠેકાણે વાર્ષિક પ્રિન્સિપાલ-શિપ માટેનો જોબ (નોકરી) હતો તે વિશે વાતચીત માટે હું જીર્મિલાના મોઢાકાઈ ઓએશને મળવા તેના રૂમે ગયો. ઓએશ નહોતો પણ જીર્મિલા ઉપર છે એમ જાણવા મળ્યું. જીર્મિલાના રૂમનું દાર જધે હતું. અંદરથી દિલરુબા સાથે ગાવાને અવાજ આવ્યો. ગાનમાં એક એવો તો તલસ્પર્શી વિષાદ હતો કે મનમાં વિદ્રોહ થતો હતો. દાર ઉઘાડવાનો અવાજ યતાજ તેણે તે તરફ જોયું ને બોલી બીડી: 'મોઢ તમે !'

એક જ ધુમ્મસ તળેની સરસ્વતીની સહો-પાસના અર્થે સાહિત્યસર્જનના કરવા ધારેલ કામને અંગે વાત નીકળતાં મેં કહ્યું: 'મેં એ માટે ત્રણ કાગળો લખ્યા હતા. તમે કશું જ જણાવ્યું નથી. ધારું છું કે મારો દોષ નથી.'

'નથી, તમારો દોષ જરા પણ નથી. સમજું છું કે સહુનું હું જ કારણ છું. હું જ દોષિત છું પણ મને ખગર ન હતી કે નહીં જેવા સાદા દોષ માટે આટલી બધી આકરી ક્ષમણો ભોગવવી પડતી હશે.'

'મન કેમ આવેશમાં આવી જાય છે, જીર્મિલા ? હું તો કારણ નથી આપતો ને ?'

'નહિ નહિ, જરાયે નહિ. મૂંઝું રહેવું એ જ વધારે ચોખ્ખું છે.'

'આવી બાજતમાં ઠાક વખત સ્પષ્ટીકરણ જરૂરી છે.' મેં કહ્યું.

'હજી સ્પષ્ટીકરણથી મારા પરંદું કરવા ધાયું છે ?' કહી જીર્મિલા ખુરશી પરથી બેઠી ધઈ. 'તમારે વધિ ન દોષ તો મને અતારે એકલી રહેવા દો.'

હું બેઠો થયો એટલે બોલી: 'કૃપા કરી દેવે મને પત્ર ન લખાશે...ને કહેા કે મને ફરી મળવા નહીં આવો.' ને પછી બેસી પડી બોલી: 'હું દિલગીર છું...પણ ખરું

કહું છું, તમારી આ અવસ્થા નથી. મારામાં જ તમને મળી શકવાની દિશત નથી તેથી જ આમ કહું છું.'

ને આખરે-હું જવા માંડ્યો ત્યારે પૂછી બેઠી: 'કાક દિવસ તમારે બારણે આવીને બેઠી રહું તો ધક્કો નહીં મારો ને ?'

[૨]

ઉપરના પ્રસંગને ત્રણ વર્ષ પીટી ગયાં. તેમાં આજે એકાએક જીર્મિલાને પત્ર આવી આવ્યો. તે મુંઝવે આવી હતી. બીજે દિવસે પોતાને ત્યાં મળતા લખ્યું હતું. આ ત્રણ વર્ષમાં પ્રમુખે જીર્મિલા વિશે જાણવા ઘણી વાર જિજ્ઞાસા બક્ષી કરેલી પણ હું એની અવધિ લંબાવ્યે જ ગયો હતો. દયાથી કરીને જાણવાની પ્રમુખે જરૂર પણ નહોતી બેઠ.

પ્રમુ સાથે મારી નિંદગી અવિધિતગતવાલા ચાલી જાય છે એ વાત મેં જીર્મિલાને એક પત્રથી જણાવેલ પણ ખરી એટલે હું મોઢા પહેંચવાથી પોતાને ઘેરથી નીકળી મારે ઘેર જઈ, ધર ન મળવાથી પાછી ફરતી જીર્મિલાને રસ્તામાં હું ભેટી ગયો ને પાછો મારે ઘેર લઈ ગયો. ત્યારે પ્રમુને બેઠ ને એણે જે પ્રશ્ન કર્યો- 'આ...એ જ તમારી પ્રમુ ?' એ પ્રશ્નમાં એ પત્રના મારા વાક્ય 'મારી પ્રમુનું' સ્પષ્ટ સ્વરૂપ હતું એ હું બેઠ શક્યો.

અમે ઘેર પહેાચ્યાં ત્યારે પ્રમુ સરસ્વતી-ચન્દ્ર વાગતી હતી. 'સરસ્વતીચન્દ્ર' વિશે તે ઉત્સાહભરે જીર્મિલા સાથે વાતો કરવા લાગી પણ પછી સત્કારભાવ જાગૃત યત્નાં બોલી બીડી: 'મને વાતોમાં રસ પડે છે તેથી જ બેસી ગઈ ને ? પણ હું દમણાં આવું. આ મૂંઝી રહું પછી જ વાતો કરીએ.' કહી પ્રમુ અપાટભરે રસીકા તરફ ચાલી ધઈ.

પ્રમુના આવા સૌમ્ય નિઃસંકેપ આનંદથી જીર્મિલા તાલુબ ધઈ. પ્રમુના જવા સાથે એકદમ મૂંઝી અને દીલી ધઈ પોતાના જાને દાય બેગા કરીને તે આંખમાં આંખમાં

પરોવી ધીમે ધીમે મરઘવા લાગી. પ્રાદ્યમિસ પેટાવી 'આ કે દોષી ?'નું પૂછવા આવેલ પ્રમુને ઊર્મિલાએ નિરાશ કરી. તે જવા બીડી. પ્રમુએ આગ્રહ કર્યો. પણ તેણે તે માન્ય ન રાખ્યો. છતાં પ્રમુએ ઊર્મિલા પાસેથી 'ફરી આવીશ' એવું વચન તો લીધું જ.

[૩]

એ ગયા પછી મારું મન વિચારે ચાલ્યું. આજે ત્રણ વર્ષે ઊર્મિલાએ મને એકા એક મળતા બોલાવ્યો હતો. કાંઈ એક ઉતાવળ હતી તેથી જાતે અદા મળવા આવી અને છતાં મળવાનું પ્રયોજન તો જણાવ્યું નહિ. કદાચ ત્રણ વર્ષે સુધી જે પહેલે એકાએક અપરિચિતતાનો પડો નાખ્યો હતો તે પાડો ખસેડી લેવા આવી હતી. વિચિત્ર વાત તો એ હતી કે આજ ત્રણ વર્ષે મળ્યાં તોપણ કાંઈથી ઉચ્ચાર સરખો એ ચર્ચ ચર્ચો નહિ. પ્રમુને જોઈને કદાચ ઊર્મિલા મૂળી થઈ ગઈ પણ હું એ ન બોલી શક્યો. આગમન પણ યથોચિત વધાવ્યું નહિ ને જવા દીધી. પ્રમુને જૂલી ઊર્મિલાની પાછળ જવું મન કહેવા લાગ્યું : 'અગ્ગેદત્તું સૌંદર્ય, ઔદાર્ય-ઉપકાર હંસ અવચલ્યો તો નથી પણ માનસની યાદ એને સતાવે છે. એ કંઈ હંસનો હોય નથી.'

પણ પાછી પ્રમુએ મારા જીવનમાં કાંઈ અગમણ રીતે વઢાવી દીધેલ માધુર્યની ગંજાની યાદ આવતાં ઘડું, 'એ ઉપમા જ બીધી છે. અગ્ગેદત્તું હું કોને ગણે છે ?'

[૪]

એ વાતની મને પાછળથી ખબર પડી કે તે રાત્રે મને સખત તાવ ચડેલો ને તાવના દેનમાં મેં લાન શુભાવ્યું હતું. સવારે જ્યારે જાગ્યો ત્યારે મારા ઓશીકા પર બેસીને ઊર્મિલા મારા કપાળ પર પોતા મૂકતી હતી. અચંખો પામી ગયો.

'ઊર્મિલા ? અદા ક્યાંથી ?'

'હા, તમને બહુ ટેમ્પરેચર છે એમ પ્રમુ-

બહેનનો ફોન હતો. મને દુરત બોલાવી તેથી કારણ આવી. અટકતાં અટકતાં તે બોલી : 'નર્સ થઈને આવી છું...'

તેણે વાક્ય અધૂરું મોઢું જોઈ મેં પૂછ્યું : 'નર્સ એટલે ?'

'નર્સ એટલે...બીજાની જ વેદના ઓછી કરવા સારવાર કરે તે. પોતાનો વિચાર...' તેણે ફરી વાક્ય અધૂરું મૂક્યું.

બારબાઈ અવાજ થયો ને અમને બંનેને જોતી, આરતાં જરા અમકાની પ્રમુ ઉંજરામાં બીબી રહી

'જગ્યા ?' તેણે પૂછ્યું, 'તાવ હવે ટૂલોક છે ?' પછી આવીને મારા ઓશીકા પર બીબી રહી, મારો હાથ હાથમાં લીધો ને બોલી : 'તાવ થયેલો ઓછો લાગે છે, કેમ લાગે છે તમને ? રાતે તો કારે જલસો જમાવેલો હો ! યાદ આવે છે કાંઈ ?'

મેં આજ નકારમાં માથું હલાવ્યું.

'આ લાવું કે ?' પ્રમુએ પૂછ્યું.

મેં માથું નમાવી દાઢી.

પ્રમુ ચાલું પૂછીને ગયા પછી ઊર્મિલા મારી નાડીનો વેગ માપતી હતી. પક્ષ મપાઈ રહી હતો એમ માનીને મેં આંખો ઉપાડી ત્યાં ઊર્મિલા મારી સામે તાડી રહી હતી. એ આંખોમાં કંઈક યાક, કંઈક વિષાદ, કંઈક ચંકા, અને સહેજે તમે ન થાય એવી રચ્ચ તોત અપેક્ષા હતાં.

'યાદ આવે છે એ દિવસ...' તે બોલી : 'જે દિવસે તમે જ આજના આ પ્રસંગની આજ્ઞા બ્રહ્મા કરેલી ! તમે કાંઈ એક દિવસ મદમીના મિછાને મારી સારવાર માગીને કાંઈ મોકાસ અનુભવતા હો.'

'જે જીવન લવિષ્યમાં કંઈ જ અવગ્રેમ કરનાર નથી એ જીવનના સ્મરણની સંકલ્પે નાવને લંગારી રાખવાથી હવે શો ફાયદો છે ?' મેં કહ્યું.

ત્યાં પ્રમુ ટ્રે લઈને અંદર દાખલ થઈ.

જરા સજાયાઇને ઊર્મિલા ખસી ને ચમેઈ-
મિટરને ઉતાવળે એક માણુ પલંગ પર મૂકી
દીપાઇને નજીક લઈ આવી.

મેં આ પી લીધા પછી પ્રમુ બોલી: 'તમારે
તો આજે કશું લેવાનું નથી. આજ તો અમારે
વાસ્તે રસોઈ મનાવવાની છે. કહો તમને શું
ફાવશે, ઊર્મિલાબેન ?'

'મને તમારે તો અત્યારે જ જવું છે.
બેચાર સંજમીને ઘેર જમવા નોતર્યા છે,'
ઊર્મિલાએ આ બાજતમાં પ્રમુને આજ પછી
ફાવવા દીધી નહિ.

'તમે એવું કારણ બતાવો છો કે મારો
આમદ તુટી પડે છે; પણ તમારે શું એમ ને
એમ ન લાગેલા વગર જવું છે ?'

'બહુ મોડું થશે. વળી હું આ જ કપડાં
બર...

'એની ચિન્તા ન કરો. મોડું નહિ યાવ.
કપડાં નવાં આપીશ. ચાલશે ને ?'

'ચાલશે.' ઊર્મિલાએ સહેજ સોમથી કહ્યું.

[૫]

ઊર્મિલાને કપડાં કાઢી આપી પ્રમુ મારી
એફિસે ફોન કરવા પડેલમાં ગઈ.

૩૫નું દાર ખખડું. નજર ફેરવી નેહ
હું તો ઊર્મિલા એકદમ ત્રિચિત્ર વેશે ઉતરમાં
ઊભી હતી. અસ્તવ્યસ્ત વાળમાંથી મૂંઝીને
એકાદ લટ કપાળના ખૂણામાં લમર પર વીખ-
રાયેલી પડી હતી ને લાંબો ચોટલો ખસા
ઉપરથી ઊભી ઉપર પડ્યો હતો, જેના ઉઘા-
માંથી તાન્ને જ દોરો નીકળી ગયો હતો. અંબો
વધારે મમ્વેષક અને સાદક હતી.

'મને માફ કરશો ?' તેણે પૂછ્યું.

'દેખ બધા વચર માફ થેયું કરવાનું
છે, ઊર્મિલા ?'

'હું મારું કેય પોકેટ લેવા આવી છું.'
ઊર્મિલા આગળ આવી. તેણે ટેબલનું

ખાનું એવું. સહેજ નમીને તેણે ખાનામાંથી
કેય પોકેટ લીધું. ઉઘાડું ને અંદરથી કાંતિયો
દાચમાં લીધો. ગારા સામે નેતા નેતા સીધી
થઈ તે થંભી ગઈ. એનું શિર મારી બહુ જ
નજીક હતું.

'આજે હું કામ અયોગ્ય સાદસે ચડી
હોઈ એમ લાગે છે.' તે બોલી, 'મનને યાવ
છે કે રોઈ લઈ, પણ મળું બહુ સાફ છે ને
ફાવ છે ત્યારે ઉપાય નથી સ્વપ્નો.' પછી થોડી
વાર રડીને બોલી: 'એક ગીત ગાવું છું, ગાઈ ?'

મેં હા પાડી એટલે તેણે ગીત ગાયું,
જેનો લાવ આ હતો: 'રાધા કહે છે: 'હે
કાન! સન્મુખ જિભો રહે. તારા સ્થિર નવનોમાં
મને મારું મુખ નેહને સેધી પાડવા દે. હે
મોહન, વર્ણનાં ડોળાં નીર નેહનેહને હું ક્યારની
થે સેધી પાડ્યા વગર કાંતિયો લઈને ફરું છું.'

ગીત પૂરું થયું. બારીમાંથી પ્રમુને પાછી
ફરતી નેહ ઊર્મિલા નાહવા ચાલી ગઈ.

[૬]

નાહીને ઊર્મિલા મધ. ને મારું મન ફરી
તરંગે ચણું. વાંચનમાં મન પરાવવાના વ્યર્થ
પ્રયત્ન સામે નાણે કાઈક બીતરથી કહેવું હતું:
'તારા મનને સહેજે પાંખો આવી છે તો તેને
એના મનમતા પ્રદેશમાં જોડવા દે. આ માટે
એ પાંખો તોડી તારા મનને શુષ્ક જમીન
પર ટેક લઈને છુલ્કિને દિંડોળે આપે છે!
તારી આંખ તો વાંચતી નથી. જીવંત પાનાના
અક્ષરો તો જૂંસાઈ ગય છે ને તેના ઉપર એ જ
ઊર્મિલાનું વલન, વીખરાયેલા વાળ, ખસા
પરથી આગળ પડેલા ચોટલો ને બીની મૂંઝી
આંખો ને દુસકામાં નિશ્વાસ મૂકવાની તૈયારીમાં
થંભી રહેલા અપરાધ, નાણે કહે છે: 'માફ
લેવા દે.' એને જે ગાવું છે તેને કાન ઇંધે
સાંભળતા ખરો. કાઈ નહીં, તારાથી એ લલાટ
પર કે સિર પર દાચ ન ફેરવી યશવ તો, પણ
લક્ષ્યા આદમો, એકાદ સાંતવનો સજ્વ પણ
તારા મોહમાંથી નહીં નીકળે !'

જાને આખો બંધ કરતાં જ છઠ્ઠ પહેલાંના ઊર્મિલા સાથે ગલેલ કાળનાં સ્પર્શો ધસી આવ્યાં. એકાદ બંધ બાંધવાથી વિશાળ તીરની વેળુમાં ધસે આવતી રમ-બૂનકે ધરતીનાં જળ થઈ ગયું ખરું? તાદશ પ્રસંગો નગર સામે તરવરવા લાગ્યા.

હું એક રણોઃ પીખરાવલા વાળ, ખલા પરથી આગળ સ્પર્શતો રહ્યો. કેશવિસ્તાર, મ્હાન વડનચન્દ્ર ને ખાલિત અપેક્ષાતં નયનો...

[૭]

સાને ઊર્મિલા પાછી આવી ત્યારે પ્રમુખનરે ખરીદી માટે ગઈ હતી. હું ખારી પાસે ઊભો હતો ને મારી નજર રસ્તા પર ઉતાવળે આવી આવતી ઊર્મિલા પર પડી. વરસાદ પછીનો તરફા અત્યારે સાંજના નીકળ્યો હતો, ને રસ્તા પર તમા મેંદી પર પડી રમણીયતાનો લઠાવ આપી રહ્યો હતો. અહીં સગર્ભામાં વસ્તી કરતાં વનસ્પતિનું પ્રમાણ વધારે છે. ઘેનવાયોં વૃક્ષો-માંથી વૃક્ષિ નીતરી રહી હતી. ઉ-માદ પછીનું ઘેન જાણે વનસ્પતિને ઘેને, -અથ લાંબને-લાંત પશુ હતું.

ઊર્મિલા આવી ત્યારે મારો જુનો કેલેજ-મિત્ર બલવન્ત મારી ખરડ કાઢવા આવેલ તે જવાની તૈયારીમાં હતો. ઊર્મિલાને પશુ તેના પ્રવિય્ય હતો. પશુ વખતે અમે ત્રણે જુનાં મિત્રો મળતાં બલવન્તે રાત્રે પેતાને ત્યાં સગી-તનો જલસો રાખવાનું નક્કી કર્યું. બલવન્ત મારો સંગીતજ્ઞ હતો. અમે પશુ રાત્રે આવવાનું કળ્પ કર્યું ને બલવન્તે રમ લીધી.

ઊર્મિલા પ્રમુખા આમંત્રણને માન આપી ત્રણ-ચાર દિવસ રહેવાના નિર્ણય સાથે એમ વંચેરે લાંબને આવી હતી. તે બધું મૂકીને સ્વસ્થ થવા પછી મારી પાસે આવી બોલી: 'હું સાહિત્ય-પ્રકાશનની પહેલી સંસ્થા શરૂ કરવા માયું છું. તમે કહેતા હતા તેમ જ કામ ઉપાક-વાનો મારો વિચાર છે. હવે હું એમ કહું છું તમે મને આમંત્ર મદ કરો.'

'ધરૂં ખુશીથી.' મેં કહ્યું. 'છેક આવી નોકરીમાં જીવન પૂરું કરવાની કલ્પનાથી જ મારું તો માયું કુખવા આવે છે.'

'સ્નેહરી (શુભામી) લાગે છે, નહિ?'

'ના ના, છેક એવું તો નહીં, પણ જિંદગીનો ઉત્સાહ તો એણે ચાપ છે ખરો.'

'તમને એમ લાગતું હશે એમ મને શંકા તો હતી જ.'

હું ચલી ગયો. શાની શંકા? અત્યારે ઊર્મિલા મારી આ વાતમાંથી મું તારવતી હતી! તે કંઈક બોલી પશુ મારુ ધ્યાન ન હતું.

'મારો મિત્ર જ બોલો તમે ઉપાડી લઇ શકો તેમ છતાં એમ તમને નથી લાગતું?'

ઊર્મિલાએ કંઈક કુતૂહલથી મારી સામે જોતાં કહ્યું.

'ના, ના.' મેં કહ્યું, 'કર્તવ્યપરાયણતા કદાચ હશે. પણ એ કામ માટે લક્ષિત કે દ્વિમત એમાંથી કયું મારામાં નથી. હું એકલે ચિર બોલો સદન ન કરી શકું.'

'એકલે ચિરની વાત જ ક્યાં છે? હું સાથે જ છું. જીવનભરનું કામ છે. મારે કંઈ એક બાંધવો નથી. એક બળદે એકા આવે, ગાડું નહિ. મારે તો પાલાવાળું ગાડું બાંધવું છે ને સીમ્લી બોજ લેવી છે.'

હું ફરી વિચારમાં પડ્યો.

બહારથી થેલી સાથે એકસરીમાં પ્રમુખ બલવન્તે યઈ. ઊર્મિલા અતિ ઝડપથી દૂર ખસી ગઈ. મને કાંઈ પેટા કે કોઈ અયોગ્ય મિત્રાની યજ્ઞ-આત ધઈ ચૂકી છે, નહિ તો પ્રમુખે આવતી એકને આમ યુનેમારની પેટ કાઢીને દૂર ખસવાની ઊર્મિલાને શી જરૂર હતી?

વાતોમાં ને વાતોમાં બલવન્તને ત્યાના રાતના ઝોઆમની વાત પ્રમુખે કરવી જ હતી જો. એટલે બલવન્તનો પુત્ર વામન જ્યારે તેમના આમ્યો ત્યારે પ્રમુખે મને પૂછ્યું: 'મને પૂછવા વખત તમે હા કેમ કહી દીધી? ને મને

પહેલાં કેમ ન કહ્યું ! હું ના કહી આવત. તમિયત કેવી છે એ જાણો છો ?

‘ તમિયત અત્યારે સારી છે. ’ મેં કહ્યું.

‘ અત્યારે સારી છે ! ધારે ત્યારે તમે તમિયત સુધારી ચક્રા છો. પણ આ વરસાદ અધાર્યો છે ને બહુ જ વરસવાનો છે. ’

હું ધણે જ હિતાવળો યર્ષ ગયો હતો. મેં કહ્યું : ‘ પણ ધર એટલું જ નજીક છે ને ? ચાલો. ’

‘ તમારી ઇચ્છા. ’ પ્રમુએ કહ્યું ને મૂંગી બની રહી.

બહુ પહેરતાં મેં ફરી પ્રમુને કહ્યું : ‘ ચાલ. ’

‘ હું ! હું નથી આવતી. ’

પ્રમુ ન જ આવી. હું અને ઊર્મિલા ગયાં.

[૮]

જલસો ઠાંધ જાયો નહિ. હજુ સરખાત જ યર્ષ હતી ત્યાં બલવન્તને સિનેમા કેપની-નું તેકું આપ્યું. અમારી મારી માગતો તે ગયો ને અમે વરસતા વરસાદમાં પાછા ફર્યાં.

ફરી મારું મન વ્યથ યયું. એક વાત ન કહેવાની બૂલ મર્ષ હતી. પ્રમુને સાંઠા ચાપ એવો દોષ ધતો હતો. પણ વાત કહેતી બૂલી ગયો એ દોષ એટલો જાહેર નહોતો. ખરો દોષ તો ત્યાં જ હતો કે પ્રમુને કદી નહોત-કદી નહોતે ને આજ હું આમ વિચિત્ર રીતે આપાત ચાપ તેમ જવાબ આપી રહ્યો હતો.

સાંકઠા રસ્તાની બને બાજુ મેંદી અત્યારે વરસાદની ઝડીમાં સામસામી જારથી ઢળી મર્ષ હતી. વરસાદ જોરથી પડતો હતો. ‘ ઊર્મિલા અને હું ધીમે ધીમે નજીક નજીક મૂર્ગાં મૂર્ગાં ચાલ્યાં જતાં હતાં. હું વિચારતો હતો : ‘ હું ખરેખર દોષિત છું. અત્યારે જ જઈને પ્રમુને કહું : ‘ માફ કર પ્રમુ, બૂલ મેં જ કરી છે. કબૂલ કરું છું ’ કે મારા છાતનજી ડોળાયો છે. પણ એ કેળા બદારનો છે. હું એને જાંદર

આછરવા નહોં દઉં. મારા પ્રવાહને વેગે બદાર ફેંકી દઈશ. ’ ને પ્રમુ એ માનશે ? માનશે જ. ’

સાથે સાથે એમ પણ યયું કે ઊર્મિલાને પણ અહીં જ બિભી રાખીને કદી દઉં : ‘ તું પણ માફ કર. એ ફૂલ જે માળામાં ચૂંચાયેલું છે તે ત્યાં જ હવે લાલે રહ્યું. શા માટે એ ફૂલની સુગંધ માટે એ ફૂલને એની માળામાંથી એચી તોડીને તારી બાજુ માળામાં પડેવવાના યત્ન કરે છે ? ’

પણ કંઈ જ એવોય નહિ ને ધર બાવી યયું. રડીને સજી ગયેલી ટગ ટગ જોતી માન-ભંજ આંખો જોવા હતાં પ્રમુ સાથે પણ વાત ન થઈ. પણ મોડેથી બને સૂઈ ગયાં દરી માની મેં કાન માર્યા તો પ્રમુ ને ઊર્મિલા વાતો કરતાં હતાં, ને ક્યારેક દસતાં પણ હતાં. એ સાંભળી મને એક જાતની રાદત મળી.

પછી તો બોધ આવી મર્ષ ક્યારે, એ કંઈ યાદ નથી.

[૯]

સવારે જ્યારે હું જાગી ગયો ત્યારે હજી બહુ જ વહેલું હતું. આંખ ઉઘાડી તો પરમારી બારી સોંસરવી કૃષ્ણદાદશીના ચંદ્ર પર પડી. ચંદ્રની પડખે જ રોડિણી ચમકી રહી હતી. ચંદ્ર જરા વ આંખો લાગતો ન હતો પણ પડે-દની ઝાલર બહુ મર્ષ હતી. ઝોરનીકાની બારી પરથી પ્રજાતનો ધીમે ધીમે પવન મારી છાતી પરની ચાદરમાં ચાંદનીની સાથે નાનાં ધીમાં આન્દોલન જમાવતો હતો. હું એને આસમાં એચી રહ્યો, પડખો પડખો અર્ધતંદા-માં આ મીઠાસા અનુભવતો હતો. ત્યાં બારણું હલવાનો અવાજ યયો. મેં એમ ને એમ પડખાં પડખાં અધઉઘાડી આંખે જોયું તો પ્રમુ હતી. મેં આંખો બંધ કરી દીધી.

પ્રમુનો આ નિત્યનો કેમ છે. સવારે મારા એટલીય પર આંખા વચર, એ કહે છે કે એને દિવસના તાજગી નથી મળતી. ક્યારેક પગનાં તમિયાંમાં મદદદિયાં કરી તે મને ગમત કરે

છે. ક્યારેક કાનમાં ફૂલની દાંડલી ખોસી જગાડે છે ક્યારેક કપાળ પરથી માથાના વાળ માં અંગળાઓ ફેરવતા ફેરવતા માઈને ઉઠાડે છે અત્યારે પણ તેને ભોંધ મન કોઈ સંભમમાં મધુર આશા સેવતું રાહ ભોતું રહ્યું

તેના આસનેા અવાજ મે અનુભવ્યો એ મુખના અધિક સાર્વિધ્યની હું રાહ ભોંધ રહ્યો પણ ક્યુ જ બન્ધુનહિ નિત્ય રપણની પેલી આશા નિષ્ફળ ગઈ પ્રમુ એમ ને એમ ચલી ગઈ

મને ખાતરો થઈ કે પ્રમુને ચાંત સગલ સ્વભાવ હોવા છતાં તેના મનમાં પણ વિશેષ આવી ગયો છે માત્ર મન મને કહી રહ્યું 'તુ છેક જ જુલી ગયો એ અપમાન કયું' હતું તે ક એ પ્રેમ-ત્રણને તો તારી જીવનવન રાજ પર વરસી તને જગદૂત કરી લેવાની આશા હતી પણ એ ન થયું દૂર દૂર વરસી ને ન કામાં ને જૂમિના વગમા જેટલું બને તેટલું જળ પૂરી પૂરીને તારા મળિયા સુધી અગમ્ય રીતે જીવનરસ પહોચાડવાના મત્ન કરી કરીને એ તો સતોષ લેવા માગે છે

મને થયું રસોડામાં જઈ ને કહું 'મને ધમા કર રાત્રે જે ભોંધુ એ ભો સત્ય હતું તો આ પણ સત્ય છે એનો સ્વીકાર કર.'

રસોડામાં ગયો પણ ખરો પણ પ્રમુએ મને પથારીમાંથી ઊઠવા માટે જ હપકો આપ્યો મે કહ્યું 'પ્રમુ! મારે એક આસ વાત કરવી છે'

'અત્યારે? જા વાતનો સમય નથી અત્યારે તમારી કોઈ વાત સંભળી શકું' તેમ તથી 'પ્રમુએ કહ્યું 'હવે જાઓ, સપ્ત જન'

'જઈ છુ, પ્રમુ' મે કહ્યું, 'પણ આમ ખલ થવાની કરી જ જરૂર નથી આમ માફ માગવાનું કશું જ કારણ નથી' પણ પ્રમુએ ને વધુ ન બોલવા દીધો હું પાછો રૂમમાં ગયો

પ્રમુ સાથે રપણીગયું ન કરી સંધ્યો તે ૭ મનને મનાવ્યું કવચ વાક્યોપદા થી ૧ કબજાત ઢળિને અત્યુચ્છ ગાવા કરતા

પ્રમુ અનુભવી એકે એવી સત્ય વર્તનની સુવાસ ફેલાવવી એ જ ઇષ્ટ છે

[૧૦]

ભિમિલા આજે સવારે મારા રૂમમાં આવી ત્યારે જોતુ આગમન, જોતુ તો નિષ્કામ હતું કે મને આશ્ચર્ય થયું અને આ લખને પ્રમુ આવી ત્યારે એના વડન પર પણ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું ભિમિલા આવી તે પહેલાં સ્વાસ્થ્ય અને ગૌરવ પ્રમુએ ધારણ કરી લીધાં હતાં આ મીવા બેસતાં પ્રમુએ ભિમિલાને કહ્યું 'આજ તો તમે ખાલા કરો હું ભોંધ કે એમના ટેરટને માફક આ તમે હજી કરી થોડો છે કે જુવાઈ મુંડું છે?'

એમ આ પીતા હતા ત્યાં કોંઈટર મોઢન ભાષ આમ્યા તેમણે મને તપાસી કહ્યું 'તમે આજ તદ્દન નોરમલ છો'

ભિમિલાની સાહિત્ય-પ્રકાશન શૈલીમાં મોઢનભાષાએ 'અરોગ્ય અને મત્ર' વિશે પુસ્તક લખી આપતુ એમ ભિમિલાએ તેમની સાથે કંટાળ્યું, એમાં રમક બહુ થઈ પણ આખરે મોઢનભાષાએ કન્યા કયું.

'વાતને પકડી રાખવાની તમારી શક્તિ મને ખરેખર બહુ મને છે કામ તો જ પાર જીતે છે' મે કહ્યું પ્રમુ કોંઈટરને વળાવવા ગઈ હતી

'એ તમારા સાથ છે એટલે જ મને બહુ હિમત રહે છે' ભિમિલાએ કહ્યું

'મારા સાથે કેટલોક?'

'એ હવે ન બોલશો' કહેતી ભિમિલા અદરના રૂમમાં ચાલી ગઈ

ભિમિલાને મારે કહેવું હતું 'મારા સાથ થી ભો જીવનસાથ જેવું તું કશું કંપતી હો તો એવી કોઈ જોડી આશા રાખવાની હવે તું ખૂબ ન કરીશ'

પણ એ કહેવાયું નહિ એકદમ આધાત દરવાજા અને રૂચું નહિ

[૧૧]

વાણ ધેરામાં હતાં. પથ્રુ એ આજ ને આજ વરસથી એવી તો કલ્પના પથ્રુ નહોતી. સાંજે પાંચેક વાગે હું પડોસના ધુરુષોત્તમભાઈ સાથે વાતો કરતો હતો. ત્યાં અંદર ઊર્મિલા અને પ્રમુ વચ્ચે આવેશકારી વાતચીત થતી જાણી.

‘તમે આ શું કરી રહ્યા છો ?’ ઊર્મિલાનો સ્વર સંભળાયો.

‘જરાજર સમજું છું. જિંદગી પધરો મારે છે,’ પ્રમુનો ઉત્તર હતો.

ઝમઝમ દઈને ચાવીના ઝૂંપડો એકા પતરા પર પડવાનો અવાજ થયો ને સાથે જ ઊર્મિલા બોલી : ‘રાખો, એ કશું મારે નથી જોવું.’

ધુરુષોત્તમભાઈ ગયા.

ઉતાવળે બારણું ઊઘડ્યું ને અંદરથી વેચથી ઊર્મિલા બહાર આવી. તેના મુખ પર લોહી ધસી આવ્યું હતું. આંખો સજલ ખિલ સમી તાકી રહી હતી. પથ્રુ નિશ્ચયાત્મક ડાઘ વલણની હાથ ભમરના મધ્ય ભાગમાં અંકાર મૂકી હતી. મારો હાથ હાથમાં લઈ રૂંધાયેલા અવાજે તે આસનેર બોલી : ‘તમે...તમે...આમ ન હોય. તમે જાઓ...પ્રમુ જાહેનને સમજાવો. એમને કહો કે મારે ખાતર છેક આમ ન કરે.’

ઊર્મિલાને એ જ રૂમમાં છોડી હું અંદર પ્રમુ પાસે ગયો. જોયું તો પ્રમુ શિક્ષિત તરીકે અમદાવાદ જવાની તૈયારી કરીને બેઠી હતી. નિમજ્જીતો તાર મારે મારે રાખી જતી હતી.

‘આ વિચિત્રતા શી, પ્રમુ ?’ મેં પૂછ્યું.

‘જે વાત રજૂ રીતે સમજવી દીધી છે એ બામતમાં અચાનક બનાવો છે ?’ તેણે સામું પૂછ્યું ને બોલી : ‘આ ધરમાં હવે માડું સ્થાન નથી.’

‘જુડી વાત પ્રમુ, એ શેષ તારી દૃષ્ટિનો દરી, મારો નહિ.’ મેં કહ્યું.

‘જુડી વાત ? પૂછે ઊર્મિલાજાહેનને. આમ તમારી સંમતિ છે એમ કહીને જ મને ચોખ્ખું કહી દીધું છે.’

‘શું કહ્યું છે ?’

‘એ જ કે આ ધરની અધિજાતી હું ઊર્મિલાજાહેન છ. હું નહીં.’ પ્રમુનો સ્વં શબ્દે શબ્દે ગળતો જતો હતો.

‘જુડી વાત.’ મેં કહ્યું.

‘જુડી વાત છે ! બોલાવો ઊર્મિલાજાહેન ને. મારે વાત રજૂ કરવી છે. ઊર્મિલાજાહેન ! પ્રમુએ સાંધ કર્યો.

પથ્રુ જવાબ ન આવતાં અમે જઈ જોયું તો ઊર્મિલા લાં નહોતી.

[૧૨]

એને શોધતાં અમે ઊર્મિલાને ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે ‘જાણવા મળ્યું’ કે એ અમદાવાદ જવા, ત્યાં પ્રમુ જવા માગતી હતી ત્યાં જ જવા નીકળી ગઈ હતી. મારે માટે એક પગ મૂકતી ગઈ હતી :—

‘તમારા જાનેના જીવનમાં હું દમણાં જે રીતે આવી ગઈ તે રીતે ફરી કરી પથ્રુ નહીં આવું. મને લાગી પથ્રુ ગયું છે કે હવે હું નહીં જ આવું. આમ આવવા બદલ તમારા જાનેની અંતઃકરણથી સમા મારું છું.’

મારા પરત્વે બહુ વિચાર ન કર્યો.

એણે હું આનંદમાં છું.

ઊર્મિલા

[લેખક : મારસર. પ્રાવિરચાન : સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : સાવનગર - કિંમત રૂ. ૩૫]

રાજમહેતાની પોળમાં રહેતા શ્રી. રમણુ-લાલ માણેકલાલ સાહે નામના કાપડના વેપારી એક કહેવાતી બાલબુ યુવતી પરણવા જતાં આપ્તા રીતે હેતરાવાના સમાચાર મળે છે.

આ ચોંકાવનારી હેતરપોંદી સંબંધમાં તપાસ કરતાં એમ જાણવા મળે છે કે આગાધિ કપડ વાંજમાં રહેતો એક રવાબાઈ યુનીલાલ નામનો મોટર કલીનર, તેજ આમમાં રહેતો એક કાશી નામની બારેષા ઓના પ્રેમમાં પડ્યો હતો. આ પછી બંનેએ લગ્ન કર્યું હતું અને ત્યાર પછી તેઓ અત્રે સરસપુરમાં રહેવા આવ્યા હતાં.

બાઈ કાશી ન્યારે રવાબાઈ સાથે પગણી ત્યારે તેની સાથે શાન્તા ઉર્ફે જુરી અને ચંપા ઉર્ફે કુસુમ નામની બે છોકરીઓ અંગણાએ લેતી આવી હતી.

આ બે છોકરીઓમાંથી શાન્તા ઉર્ફે જુરીને વડોદરામાં રહેતા એક સ્ત્રીમનલાલ લક્ષ્મીભાઈ સાથે રૂ. ૭૦૧ માં પરણાવી હતી.

ન્યારે ચંપા ઉર્ફે કુસુમને અમદાવાદમાં રાજમહેતાની પોળમાં રહેતા અને પાંચકુવાના કાપડના વેપારી શ્રી. રમણુલાલ માણેકલાલ સાથે બાલબુ યાત્રિની કંપી રૂ. ૧૨૦૧માં પરણાવી હતી. આ પછી આ ચંપા ઉર્ફે કુસુમ રૂ. ૬૦૦થી ૭૦૦ની મતાના ડાગીના અને રૂપીઆ ૧૦૦ રોકા લઈ પલાયન યઈ ગયાના સમાચાર મળે છે.

•

૧૯૪૬ના અંશર્ય વાહુમવનુ સમીક્ષાકાર્મ નીચેના બે વિવેચકોને સોંપવામાં આવ્યું છે.

વિભાગ પહેલો.-કવિતા, નાટક, નવલિકા, નવલકથા, નિઝામ, વિવેચન, જીવનચરિત્ર, ધર્મ તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ, ભાષા-શાસ્ત્ર, કેળવણી, બાળસાહિત્ય, પ્રવાસ વગેરે

પ્રો. અનંતરાય મ. ગવળ નં. ૧૦, હીરાખાત એલીસબીજી, અમદાવાદ.

વિભાગ બીજો:-વિજ્ઞાન-ભૌતિક વિજ્ઞાન જંગમ-વિજ્ઞાન, પ્રાણી-વિજ્ઞાન, શરીર-વિજ્ઞાન રસાયણશાસ્ત્ર, યાત્રીય-સાહિત્ય વગેરે પ્રો. ધનંજીભાઈ કુકીરભાઈ, કલ્યાણ સોલાપરી, મહા સુખલાલનો જંગલો, એલીસબીજી, અમદાવાદ.

લેખકો અને પ્રકાશકોને પોતાનાં '૪૬નાં પ્રકાશનો હિપરને સરનામે વિજ્ઞાનવાર મોકલી આપના વિનંતિ કરવામાં આવી છે.

‘હીપસાં’ નામક બાળકાવ્ય-સંગ્રહના કર્તા-યુગ્મજાતના એક ખૂબ આશ્ચર્યકર કવિ અને નવલિકાકાર શ્રી. મોહન કાકર (નૌનમ)નું સત્તાવીસ વર્ષની વયે બરચુવાનીમાં જ દુઃખદ અવસાન થયું છે. પ્રજા સદ્ગતના કવિઆત્માને યાત્રિ અર્પો.

રવ. મહાકવિશ્રી ન્હાનાલાલની પ્રથમ સંવત્સરી તા. ૯-૧-૪૭ને દિને અમદાવાદમાં ઊજવાઈ.

યુગ્મજાતના વિશિષ્ટ સાહિત્યકાર શ્રી. કુનીયાલાલ મુનશીએ જીવનનાં ૬૦ વર્ષ પૂરા કરતાં તેમને હીરકમહોત્સવ તા. ૭-૧-૪૭ના દિને યુગ્મધર્મમાં ઊજવાયો.

૧૯૪૬ના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક ‘માણસાઈના દીવા’ માટે તેના કર્તા શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીને ‘મહાદા પારિતોષિક’ વડોદરામાં જાહેર સંભા-રંભમાં અર્પણ કરવામાં આવ્યું છે.

‘કુમારચંદ્રક’ ચોખ્ખાનો ૧૯૪૬ નો ચંદ્રક, ‘૪૬ ના વર્ષ’માં ‘કુમાર’માં પ્રગટેલી ઔષધ કૃતિઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ કહેલી નાટિકા ‘રણુહોડલાલ’ના કર્તા શ્રી યશોધર ન. મહેતાને અર્પણ થયો છે.

આપનો આહુક નંબર

કોઈ પણ પ્રકારના ટપાલ-અથવા વખતે અવશ્ય લખશે .

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

મેસર્સ ડો. એચ. બ્રીલર રેલ્વે છુટકટાલ

—આફ્રિકામાં—

મદ્રાસ સર્વિસ

પો. બો. ૧૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા બ્રધર્સ

પો. બો. ૩૬૭, મોમ્બાસા

❶

—: લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બિર્લાંગ, કાલબાદેરી રોડ : મુંબઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

પાકી પોળ સામે, રાવપુરા : : વડોદરા

ગુજરાત સાહિત્ય સંઘ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, નાનકવાડા : કરાચી

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

'કહાની'માં વાર્તા મોકલનારને

❷

❶ 'કહાની'માં વાર્તા સિવાય બીજું કંઈ
છપાવું નથી.

❷ 'કહાની'માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત
વાર્તા મદ્રાસ પુસ્તકાલય દેશમાં આવે છે અને
તેને અંધસ્ય કરવાના હક લેખકના પોતાના
રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ
પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની
પોતાની જ રહે છે.

❸ વાર્તાનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર બજાવવા અર્થાં
આગાની ટપાલ-ટિકિટ બીડવી.

❹ વાર્તા પરત ભેજતી હોય તો તે માટે પણ
આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટ બીડવી.

❺ કાર્યાલય પત્રવ્યવહાર કરવા બંધાયેલ નથી.

▽

પ્રત્યેક પ્રકારની ૭૩ વાર્તાનો સંગ્રહ

૨ સ. કચા રી

કિં. ૮ રૂપિયા પી. પી. પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦

કહાની કાર્યાલય : રાણાપીઠ, લાવનગર

શક્તિ માટે

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

૨૯૨૨૩૬ દેહમાકડ

'જેનસ'

નં. ૩૦૨

વીરવિકારનાં તમામ દર્દો જડગુણમાંથી દૂર કરી બલન વાદ્યતથી ભરપૂર અને પ્રકૃષ્ટિત બનાવે
છે. નિરતેજ અદેશને કાંતિવાન અને આનંદી બનાવે છે. મજબૂતી કમળેરી, બદનને કુન્ભાવો,
માંદગી પછીની નબળાઈ, અરુચી, અપચો ઇત્યાદી અનેક પ્રકારની નબળાઈઓ દૂર કરી નસોની
શીથીલતા મટાડે છે. દરેક યજુમાં એક સરખો ગુણ આવે છે. સ્ત્રીઓ માટે પણ ઉપયોગી છે.

કિં. ૩૨ ટીકડીઓની ૧ ટપુબના રૂ. ૨) ૮ અ જુડ

—દરેક બજારીતા દવા વેચનારને ત્યાંથી બધાં ચહેરામાં મળી સફારી—

સ્ટોકીસ્ટ—કંચનલાલ વાડીલાલની કં

મંગળાસ રોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ

જે. એન. શેઠના

નડીઆદ [ગુજરાત]

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય લે. મધ્ય (પ્રૌણિક કથા)	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ "	૧-૮-૦
વૈશાખી પૂનમ "	[ચાર ભૂતકથા] ૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ "	[ભૂતાવાળો] ૧-૦-૦
મોડકુમારી "	[પરીકથાઓ] ૦-૧૨-૦
જંગલનો રાજા "	" ૦-૧૨-૦
ફૂલમણી "	" ૭૫૫ ઓ
જીર્મિલા લે. મારાટમ [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુસુમ "	[દેવકથાઓ] ૧-૦-૦
નર્તુ જીવતર [નવલકથાઓ]	
લે. નાયાલાલ દવે	૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન [આરોગ્ય વિશેનું પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વેખુવ	૨-૧-૦
જોરાશક [જોરાશક વિશેનું પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વેખુવ	૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

તાજીપોઠ : બાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩

પો. બો. ૬૭૮

અમદાવાદ

★

મુંબઈ-૨

કહાની

એ. એચ. બ્હીલરના

રેલવે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

પૂનમની રૂપેરી રાતને સંગીનના સરોવરીથી
અધિક આહ્વાદ્ય બાવનમાં સદાયમૂત ચનાર
ગરબા, રાસો, ઝીંમેનો સંગીત તા નેરેયન
સાથેનો નવો જ સંગ્રહ

પૂનમ રાત

કર્તા : જગદીપ વીરાણી

મુંબઈ, બ્રિટીશ પબ્લિશર અને દેશી રાજ્યોમાં
કુદરતમાં કરાવવા, મેલું વસ્તુ કરવા

લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. લટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

મુંબઈ બિઝીનેસ, સી. પી. ૨૦

મુંબઈ ૪

અમુકચિત્રે વર્તા આદા, બિહી, તાવ, કમિનો જીવદ્રવ, પુદ્ર બાવાથી પેટનું જોડું થવું. દાવપત્ર મળી જવડા, દાવની
અવજાત, બાવલુ કે કુપર્ન પાચન ન થવું વિગેરે અનેક રસો મરાઠી બજાર કોવડ બાવનદારી બમુદ દુષ્કર્મ બોધ

કાઠીયાવાડી બાલામૂત સોગાઈ

પાપરો
૧૮૨૬૬૬

દેશી કમાતાં દબરો બાજકે/બાજકે બાજકે અને નવચેતન પાખ્યાં છે.

કો. ૮૦૧ એકના આના બાર. (વી પી. પો. ૮૬૧)

વૈધ નવનીધરાય દુરજીવનદાસ મહેતા

કે. મહીરાવાડી બાલામૂત સોગાઈ કથા—આખાઓ—બાવનગર

મુંબઈમાં મગવાનું કેમણું-કેસાકથાનું અસાધ્ય રીધે, ૧ લી સુનારમળીના નામે-મુંબઈ નં. ૪

કવિતા
 વિષ્ણુ કદાં ?

ચાર પદોગ્ની વાર્તા

આચારની ગદ્યમાં : સમાજ-વર્ણન : અનિશ્ચિત ભાવિ

૨૬

વચાભણાં
 કુચર રસાણુ
 પાપનિવારણુ-અન

ઉદ્દાસ અને ઉદ્દેશન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

કુર્કુબના દરેક સભ્યને રુચે તેવાં પાંચ નવાં જ.

શ્રી મયૂર કૃત ગ્રજ પુસ્તકો

સર્પયજ્ઞ

[ગ્રંથપદ પુગલુકથા]

પૌરાણિક કથાને બાળકો સમક્ષ રસપૂર્વક કહેવાના પ્રયોગમાયી આ નાના પુસ્તકનું સર્જન થવા પામ્યું છે, એ લખાઈ છે પણ બાળ-શ્રોતાવર્ગને ધ્યાનમાં રાખીને જ, એટલે રજૂઆત, ભાષા, વાતરિસ એ સૌ બાળમાનસને ગ્રહણ કરવામાં સુલભ થઈ પડે તેવાં ઘડા, સીધાં, ને નિર્દોષ છે બાળકો માટે આવું સદુઃ, પૌરાણિક કથાવસ્તુવાળું, ઓધાતમક અને પ્રેરક સાદિત્ત માઠી શૈલીમાં ગચ્ચું તે નાનાં છોકરાના ખેલ નથી.

સંદેશ ૧૫-૩-૪૫

કિંમત ૧ રૂપિયે

દેવ અને દાનવ

પરની જ શૈલીમાં લખાયેલી દેવો અને દાનવોના દની સૌને ગમી જાય તેવી અત્યંત રસમયી પુગલુકથા.

કિંમત ૧૧૧ રૂપિયે

[પાકું બાઈ-ડીઝ]

ભૂતાવળ

છાપી પૂનમ નો અનુભવી જુનકથા-સંગ્રહ જુન-ઓના લેખકના નિરાળા ક્ષેત્રો નવો પરિપાક આમા દિસાશે છે.

કિંમત ૧ રૂપિયે

દેવકુસુમ

[મનોરમ દેવકથાઓ]

લેખક

પારાશર્ય

પુગલુમાયી નાનો એવો કથાપ્રસંગ ચૂંટી, આધુનિક જમાનાને અનુકૂળ થાય તેમ કલ્પનાના રંગે રંગી, તેમાંના દૈવી પાત્રોમાં કથાક આલેખ્યુ-માનવતાવેનું આરોપણ કરી, તેમ જ લોકસમાજ સમક્ષ રજૂ કરવાના કે ફક્ત 'દેવકુસુમ'ની આરે, નાનીમોટી રંગે. તેમ જ આટીમોટી પાદીઓનું અવનરણ થયું છે.

આ વાર્તાઓ શાગાઓમાં કિશોરોને રસમાં સાદિત્ત પૂરું પાડશે. કેળવણી-પત્રિકા:૨

કિંમત ૧ રૂપિયે

નવું જીવન

લેખક

નાથાજી દવે

રસકળતી ખાતીમાં મનોરમ-પ્રસંગો અને આત્મીય પાત્રસંદર્શનથી અભિનવ નવલિકાઓ નવો જ સંગ્રહ

કિંમત ૨ રૂપિયે

સરસ્વતી સાહિત્ય શ્રેણી

પ્રકાશક

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

લોક-પ્રકાશક અને વિદેતા

ગાંધી : બાવનગર

મુખ્ય વિદેતા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. નં. ૬૭૮, મુંબઈ - ૧

પો. બો. નં. ૧૭૩, અમદાવાદ

ગુજરાતી
સ્ટોર

સ્ટોર

પેટ્રોલ વાયુ
(ગેસીઝ)
માટે

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂક, ગાળો,
કળજિયાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવીને મુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત

આયુર્વેદિક

ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ

લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ

હાઈ રોડ, સુરત

કરાંચી, મોમ્બાસા, વડોદરા વગેરે

હિન્દની પોતાની

હિન્દની મોટામાં મોટી સાઈકલ ફેક્ટરીમાં
જન્મ લેવામાં આવે છે. સ્વતંત્રતાના પ્રકારે,
વસ્તુઓના ભારે ગ્રાહકો અને હિન્દને
મટે આદર્શ સાઈકલ જન્મ લેવાને
સ્થાનમાં લેવા લાગુ પાછા બધી જાણ-
તો અર્થ—દેશની લુટી લુટી વર્તમાન
પરિસ્થિતિમાં વર્ષો સુધી સંભાળપૂર્વક
અભ્યાસ કર્યા પછી હિન્દ સાઈકલો
તૈયાર કરવામાં આવી છે.

જન્મ લેવામાં આવે છે.

હિન્દ સાઈકલ લેસ લીમિટેડ.

Own a HIND-
it's India's Own

મુંબઈ ઇલાસના રોડ એન્ટ્રેસ

નેશનલ ટ્રેડર્સ

૩૪૫, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ

દેડક, ટેકાણે મળે છે.

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જી
વ
ન

હીલાં આંખળાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

•=====•
: મળવાનું ડોક્ટર :

ડું ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાડી, કાલગાદેવી મુંબઈ - ૨

ઉલ્લાસ અને ઉદ્દેશાધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

★
ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૭
★

કાવ્યોત્સવ

★
વર્ષ ૩ : અંક ૨
★

કાવ્યોત્સવ રમ્યા કથા

ઉજ્જૈની નગરી ને વિક્રમ રાજા. રાજાના રાજમાં ચાલેકમોતીએ દીવા બળે ને ઘેર ઘેર અણમાસિદ્ધિ ને નવેનિધિનો વાસો. વિક્રમના રાજમાં કોઈ ભૂખ્યું નહિ, કોઈ દુઃખ્યું નહિ. સદુને નવ નિરાત ને ખાર બાદલાલી.

એક વખતને સમે રાજા વિક્રમ દેહપરદેશ ભેવા નીકળ્યો છે. ઘોડા ઉપર નવકોટી સાજ નાખ્યો છે. ખરિયે ખરની ઘરી લીધી છે ને હથિયાર પટિયાર સહુ એ તો બાધી નીકળ્યો છે.

મુલક પર મુલક ભેતો ભેતો રાજા આગળ ચાલ્યો જાય છે. વનજંગલ વટાવ્યા છે. પહાડ-પર્વત ચઢ્યો છે ને ઊતર્યો છે. મોટી મોટી નદીઓ પાર કરી ગયો છે. ભૂખ્યો થાય ત્યાં પીમણું કરે, તરસ્યો થાય ત્યાં પાણી પીએ, મોજ પડે ત્યાં એ ધડી વિસાએ કરે ને રાત પડે ત્યાં વાસો કરી જાય. એમ રાજા આગળ ને આગળ ચાલ્યો જાય છે.

એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ સર્જ પહોંચી ગયા છે. સરજ માં રાજા મેર બેસવાની તૈયારીમાં છે. વનજંગલનાં પખીમાં દીવી દીવી કરી રહ્યા છે. ને એવે ટાલે વિક્રમ રાજા એક નગરને પાદર આવી ચઢ્યો છે. નગરને ફરતો ફાટ છે. ફાટ ફરતો ઊંડી ખાઈ છે. ખાઈમાં વસિમળ પાણી ભર્યા છે. ફરતો મળની ખાંખા-ખાંખાલીની વનરાઈ ઢળી પડી છે. રૂંકે નગર જેવું નગર છે.

રાજા દરવાજે આવીને ઊભો છે ને લુએ તો દરવાજા બંધ છે. રાજા વિચારે છે કે

ચાર પહોરની વાર્તા

જ
મયૂર

હજી તો રાસવા દિવસ ખાકી છે ને અટાબમાં જ દરવાજો બોમળો શીંદને બીકી ઢરી !

એણે તો દરવાજાને સાદ દીધો છે. 'જાઈ દરવાજી ! દરવાજા ઉઘાડ.''

અંદર ઊભો ઊભો દરવાજી જવાબ દે છે : 'દરવાજા તો હવે સવારે પડોર દી ચઢ્યે ઊઘડે, પરદેશી !'

ને રાજા કહે છે : 'આ તે તમારા દેશનો કેવો રિવાજ છે ! સમી સાંજથી જ દરવાજા બંધ કરી બેઠા છો તે તમારી નગરી પર ચોર-દાકુનાં ધાડાં પડે છે ! કે પછી કાંઈ વાધ-વરુની રંગલ છે ! કોઈ રાધસપિશાય એધે પડ્યો છે ! કે પછી કાંઈ પરચકરની બીક છે !'

દરવાજી જવાબ પાછો વાળે છે : 'જાઈ પરદેશી ! અમારે નથી કાંઈ ફરમન, અમારા રાજમાં ચોર નહિ, તરકર નહિ. અમારાં તો વનજંગલમાં વસનારાં યે પાળેલાં.'

તો કે 'એવી તે કાતી બીક છે તે દરવાજા બંધ કરીને બેઠા છો !',

તો કે: 'શી જાણે દેવની ગત્ય તે અમારે માથે કુદરતનો કાપ જીત્યો છે.'

તો કે: 'એવો તે કાપ કેવો છે?'

તો કે: 'કાપ તે કાપની જેવો કાપ છે. અમારો પ્રધાન મરી' મર્યો છે ચોક્કા ને પણા આઠ દિવસ થઈ ગયા, પણ એનું મકું બાળ્યું બળવું નથી ને છુડાણું ખરાવું નથી. સવાર પડે ને મકું મસાણે મૂડી આવીએ. અચર-અંદણનો આરોવારો નથી, ધીના બર્બા બર્બો દેમ ઠાલવીએ છીએ. વનમાં ફવ લાગ્યો હોમ એવો અક્ષિ બળે છે. તોય રાત પડે છે ને મકું મસાણેથી પાણુ મહેલમાં આવે છે.'

રાજા કહે: 'આ તો બારે કોનની વાત.'

દરવાણી કહે: 'આખી નગરીમાં ફે ફાટી ગઈ છે. આણું ફૂડું અભરે બહુ' સહેર છે. અમારે વરણ વાસો વસે છે. વણજ-વેપારનો પાર નથી. પણ આઠ દિવસમાં તો નગરી મસાણુ જેવી બની ગઈ છે. બોતેર ખખર ને ચોરાશી ચોટા ફરી વળો, પણ કોઈ માનો જવરો સામે નહિ મળે. સહુ ખારણું બંધ કરી ધરમાં પેસી ગયાં છે.'

'ને છું'યે ગઠનાં ખારણું બીડીને અંદર બેઠો છે?' ગાજીએ ટીકા કર્યો છે.

દરવાણી કહે: 'હું' કું બાઈ! મારે તો પારકા ધણીની ચાકરી કરવી. રાજાને હુકમ છે તે પહેર હી ચકરો દરવાજા બોલું છું' ને પહોર હી રહે પાછાં બીડું છું.'

વિક્રમ કહે: 'આઠ આઠ દિવસથી ઉલ્કા-પાત થાય છે ને આઠ આઠ દિવસ થયાં એનો ઉપાય ન જાણ્યો?'

તો કે: 'રાજાએ તો પડો વગાડ્યો છે કે જે કાઈ પ્રધાનની દેહને દેન દઈ છે એને પ્રધાનની કુવરી પરણાવું' ને એક લાખ સોના-૧૨ ધનામમાં આપું.'

વિક્રમ કહે: 'તે કાઈ કરતાં કાઈ ન મળ્યું?'

તો કે: 'મળ્યા તો એક કરતાં એકીસ-મંત્રતંત્રના જાણનારા, હી ને રાત મસાણમાં પડ્યા રહેનારા મોટા મોટા અગ્રજીત કંઈ કે-લાય આબ્યા'તા. પણ આબ્યાં એટલા બધા મસાણમાં રહ્યા. મૂડી દહકાંય દાય ન આબ્યાં ને પ્રધાનના મકાની તો જેવી ને તેવી ગત રહી.'

રાજા કહે: 'આ તો બારી કાતક બાઈ. મસાણમાંથી મકાં પાછાં આબ્યાં તો ફરીયે સંજોમાં નથી.'

રાજાને તો અચરજ થઈ. ને એ તો વિક્રમ રાજા. ખતોસ પૂતળાના સિંહાસનનો ભેસવારે ને બાણલાખ માળવાનો ધણી. એના ઉપ દરકિદ માતાના ચારે હાથ ને આગિયો વેતાળ એના કલામાં. અચરજ થઈ એટલે તો એને તાજ લીધે જ છૂટકો. એણે તો પ્રાણિયાને હાંક દીધો: 'એલા પ્રાણિયા! દરવાજા ઉપાડી નાખ. મકું' ન બળે એ તે કંઈ વાત છે! સવાર પડે ને બીડું' હું ઉપાડું.'

તો કે: 'એલા બાઈ! તને મ વળી કું-રીનો મળો લાગ્યો? આકુડો આકુડો થીરને કાપા હોમાં મકે છે?'

રાજા કહે: 'કું'વરીનો તો જરા મ મોહ નથી, દરવાણી! અમારા મુલકમાં કું'વરીએનો તોડો નથી. આ ને મળની ટાચકા જેવી મળે. પણ આ તો અચરજ થઈ છે તે કાણુ જોવું છે કે શી વાત છે ને શી વગત છે.'

તો કે: 'ભલે તો બાઈ, છું'યે કાક પૂરા કરી લે. પણ એટલી વાત થાદ રાખજે, આ કંઈ છાંચરાની ગત નથી. આ તો મસાણુ માનવીને ગળી જાય છે ને મકાંજ સંધરવું નથી ઈ વાળી વાત છે.'

દરવાણીએ દરવાજો ઉપાડી દીધો છે ને રાતની રાત રાજા દરવાજો પડ્યો રહ્યો છે.

સવાર પડ્યું ને રાજા ચોટે જાગીને બેઠો છે. રાજાને દહેરો નગરમાં ફરી વળ્યો છે. ફરતો ફરતો ખીમદાર બાંધ વિક્રમ રાજા હેમો

છે ત્યાં આબો છે. રાત્રી તો ડાહ્યને પૂછવા રહ્યો નથી ને કમ કરવું બીકું ઉપાડી મોંમાં મૂકી દીધું છે. બીકું આવતાં તો હાથઘૂમ મોઢું બની ગયું છે.

નગરનો રાત્રી કચેરી ભરી બેઠો છે ત્યાં નિકમ પાન આવતો આવતો હાસો આવે છે. એને મોઢેથી તો જાણે તેજના અંગાર વહુડી રહ્યા છે. ને એની નાડીઓમાં હીર તો ક્યાંક માવું નથી. નિકમને જોઈ રાત્રી કહે: 'જીવાન, હોશિ હોશિ આબો તો છે ને બીકું આવી હાથ મોઢું ક્યું' છે. પણ વિચાર કરી જોજો છું' જેવા તો કેટલાયે મસાણામાં સમાઈ ગયા છે. જો જાણે તો પ્રધાનની કુંવરી પરજાવીશ ને મો-માગ્યા મૂલ સુઝાવીશ, પણ જો હાર્યો તો પછી તારી ખેર નથી.'

તો કહે: 'હાર્યો તો પછી મૂકી હાથમાં લે હાથ નહિ આવે. પછીની વાતનું મારે શું કામ છે!'

તો કહે: 'હજીય કહું છું કે વિચાર કરી જો, જીવાન. યાત્રા શું થઈ ગયું હોય તો તારી એક જૂઠા માફ છે.'

નિકમ કહે: 'વિચાર તો બીકું ઉપાડું ત્યારનો કરી મૂક્યો છે. પણ હું તને પૂછું, રાત્રી! તું તો વચને પળ્યો ને?'

તો કહે: 'ઈ વાતમાં કંઈ ફેર પડે? જાપના મોલથી ને સરખાવવાની સાથે.'

તો કહે: 'હાલ તો કરો તૈયારી.'

પ્રધાનનું મઠું મસાણે પહેમ્યું. અમર-અંજની ચિતા ખડકી. ઉપર મથાને સુવગલું. ફોટલું કરી કારવીને નિકમ તો આધે આધે એક સાંકળી નીચે જઈને બેઠો. એ તો બેઠો બેઠો શું ધાય છે ને શું થશે એ જોઈ રહ્યો છે.

જેમતેમ કરતાં રાત્રી પડી છે. ત્યાં સુધીમાં તો કંઈ જોવા સંભાવના જેવું બન્યું નથી. રાત્રી પડી ને નિકમરાત્રી ખગડાર જન્મ્યો. વાણીને ચાલડી બીડી. ઉપાડી તરવાર રાત્રી મુદાની મોઢી કરવા હાથો.

રાત્રી પડેલી પહોર શરૂ થયો છે. સમ સમ સમ કરતી રાત્રી ચાલી જાય છે. આકાશમાં જાન-માંથી કાળા કિનાણું જેવાં અંધારાં અવનિને આગે વરસી રહ્યાં છે. મસાણને ખીરે ધીરે વાયા પ્રગટી રહી છે. કાક ક્યાંક દસે છે ને કાક રહે છે. ડેકાણે ડેમણેથી અટક્યાળાં વાંદરાની જેવા લાકા બીડી બીડીને આગે જાય છે. દીવાનાં જ્યુલિયા થઈ થઈને ઝોલવાઈ જાય છે. કંઈ કેટલાયે ચિત્રવિચિત્ર આકાર દેખાય છે. દેખાય છે ને અતોપ ચાપ છે. છાવી તોડી નાણે એવું બિદામણું નાટક સરખાઈ રહ્યું છે. પણ નિકમનું તો ફેંટાકું ચે ફેંટાકું નથી. એ તો નિરાંતવા થઈને બેઠો છે.

ચોટીકવાર થઈ છે ને મસાણને ઉગમણે કંઠેથી કાક બીના રુદનનો અવાજ સંભળાણો છે. આવી કાળા ધોર રાત્રી છે ને મસાણનો કંઠો છે. આ ટાણે મસાણમાં બેઠું બેઠું કાણુ રહી રહ્યું હશે? કેરું હશે, કાકણુ હશે? દેવી હશે, દાનવી હશે? કે પછી કાક કાળા માયાનું માનવી દુઃખમાં આવી પહોં હશે? રાત્રી તો પરદુઃખ-જાનણો છે. દુઃખી-દુઃખિયારાનો અવાજ સંભળીને એનાથી કેમ બેઠું રહેવાય! ને હો તો, હાલ જીવતા! ગયા વિના છૂટકો નથી.

આધેરાત્રી જઈને રાત્રી જુએ છે તો કાક નીચે થળા જામી કરી છે ને થળામાં એક આદમીને પરાયો છે. નીચે બેડી બેડી એક સી લાંબા રાગે રુદન કરી રહી છે.

નિકમ તો પૂછે છે: 'જાઈ! તું કાણુ છે? આવી અંધારી રાત્રે અહીં બેડી બેડી શું કામ રુદે છે!'

જાઈ કહે: 'હું કાણુ છું' ને કાણુ નહિ એની ઝોળખાણુ કેમ કરીને આપું! ઝોળખાણુ આપું તો આજર જાય. ને સાગ પડની છાની વાતો છની સાથ ને પછી કાણુ સાકું ને કાણુ નન્નું એની ઝોળખા નહિ રહે. પણ આ થળાએ ચળો મારો પ્રીતમ છે ને હું એની પ્રેમસી એકવાર એવું મોઢું જેવા આવી છું. ...

તો કે: 'તે દિવસે આવતાં મા વાજતાં'તા તે આવી કાળા રાતે આવી છે! ને આવીને પાછી રાવા બેઠી છે! તારા કયો સગલો અહીં તારા સાથે સાંભળવાનો હતો?'

તો કે: 'દિવસે નો આવી એટલે તે રાતે આવી છું.' પારકાની નાર ને પારકા સાથે વળૂબી, તે દિવસે તો કેમ આવી ચડું?'

વિક્રમ કહે: 'ઠીક જાણ! હું તો બારે બોલકા છો. પચ્ચ દવે તો મોઢું નોંધ લીધું ને! મોઢું નેચું ને મોઢું વાળ્યું મ. દવે લીમ-ખીમ ધરબેળી થઇ જ. આ તો કહેવાય મસાણુનો કાઠો. હમણાં જીતપ્રેતનો મેલો બારણે બાળ્યા બેળા બરખા બરો.'

તો કે: 'જીમી યળા ને જીયાં પ્રીતમનાં ખેસણાં. હું નાનેરું જાળ. એના મોઢાને ક્યાંથી આંખી ચડું? એકવાર પ્રીતમનું મોઢું નોંધ લઉં. છેલ્લુંવેલું સુગન લઉં, પછી ઘેર જાઉં.'

તો કે: 'તો જાણ મારે અધોલે ચડી જ. મોઢું નોંધ લેજો ને મીડું મોઢું કરવું હોય તો એવ કરી લેજો. ને પછી સદ હેડી જીતરી જીજો.'

તો કે: 'પરપુરુષની દેખતાં મને તો ભોંઈપ લાગે.'

વિક્રમ કહે: 'દવે સતી ચિરામણીની દોકરી થા મા. ને કાલી વજર્યા કર મા. મારે મડું રેડું છે ને તું આંધી બેઠી બેઠી એકને મૂકીને બીજાની દારે રિક્ષામણી મનામણી કરવા બેસી મઇ. લે જાણ, તારે એમ હશે તો હું હેડું નોંધ રાખીશ.'

ને જાણ તો વિક્રમને અધોલે ચડી બેઠી છે. એ તો અધોલે બેઠી બેઠી મકાને જીજના લખરમા સેવા માંડી છે. એને તો પ્રીતમનું મડુંથે એવું મીડું લામડું હશે ને!

વાર થઇ છે ને વિક્રમ કહે: 'લે દવે હેડી જીતરું જાણ. બહુ હેત ક્યું.'

પચ્ચ જાણ રીની હેડી જીતરે! એને તો મડું એવું મીડું લાગે છે! એવું મીડું લાગે છે!

પછી તો વિક્રમે યાજ્યો. સતધર્મ ને તો બલે જાય, પચ્ચ આ વજરમા ક્યાં સુ વેંદારવો! એણે તો જીયું નેચું ને ભેતાં એની આંખો ફાટી રહી. સોળ વરસની મુંઝરે ઠેકાણે ધરડીખખ ડોચી અધોલે બેઠી. કંકરણી કાવાને ઠેકાણે બેંકાર રાધસી જ મઈ છે! આ તે પ્રીતમની પ્રિયા છે કે કા ડેરમાણી છે! આ તે જાણ સુગન લ્યે છે મકાનું માંસ તોડી તોડીને ખાય છે! અધો બેઠી બેઠી વંતરી મકાને પીંખી રહી છે. વાજ વાજ વાજ સઈ રહી છે.

'હત તારી જીતની વંતરી!' એણે તો ક્ય કરતીને જાણને હેડી નાખી. ચતીપાટ પાડીને છાતી ઉપર ચડી બેઠો. 'રહ રાજ્ય! મને જીતરવા આવી છે, મને વિક્રમને!' જોટલો કાલીને એણે વંતરીનાં ત્રણે વસતર-ચોળી, ચરણિયો ને ચીર, ને ત્રણે આશ્વજ્ય-કંકણ, દાર ને ત્યાર-ઉતારી લીધાં. એ કતીકા મારીને રાંધને કાઢી મેલી.

ને એટલી વાત યાતામાં તો પહેલો પહેલ પૂરો થયો. વિક્રમજાન પાછો પ્રધાનની દેહ પાસે આવી પહોંચ્યો. મડું ચિતા ઉપર ચણ-પાટ પચું છે. એમાં રજ કે તજ ફેરફાર થયો નથી.

વિક્રમ રાજ ચોખી કરતો બેઠો છે ને રાતનો જીજને પહેલ ચક્ર થયો છે. મસાણુની માથા વધુ તોફાને ચડી ચારેકારથી રિક્ષા બોલી રવા છે.

ને ચોડી વારે તો મસાણુને આશ્વજ્યે આરથી એક મિદામણી આકૃતિ જીવી થઇ છે. હું એવું બેંકાર ક્ય છે! પાવડા પાવડા જેવડા નખ, સુપડા જેવડા કાન, કુંગરાની ગુફાઓ જેવી જીંડી જીંડી આંખો ને મહીં આંખારા જીજ, મોટા આશ્વજ્ય જેવડું માથું, ધરતીના ગોળા જેવડું પેટ, તાજ જેવા લાંબા લાંબા પગ ને હાથીની સદો બેવ ફાર ન લખડતી હોય એવા હાથ: એવો તાજાસુરનો મોટો બાઈ મોઢું પહોળું

કરી લાંબા લાંબા ખીલાસરી જેવા દાંત ખદાર દેખાડતો ને આગના ભક્ષક કાઢતો રાજ્ય વિક્રમની સામે હોદાવાટ દાસો આવે છે. 'ખાઉ' 'ખાઉ' ખાઉ કરતો જાય છે ને ચરણ ત્રહા ધરણીને મુળવતો જાય છે ।

રાજ્ય વિક્રમ આં લીમકાય પિલાચને જોઈ મરીબર તો થરેરી ગયો. મોટા અગ્નિવેતાળને સામ્યો છે, ભૂતપિલાચીના અગ્નિમાં રખાઓ છે, પશુ આણું દરદણુ કોઈ દીધું નથી. જોહો-હોહો ! મનારે કાંઈ કાયા મરી છે ! વિક્રમને ચથરાટી વજીટી, પશુ એ તો મરીક જ હો ? એ તો કહે : 'એને ય આવવા દે. મસાણામાં આવીને જોઠા છું ત્યાં વળી હવે ભૂતનો લે શો ? એ તો કારારો એવા દેવારો.'

અંતર તો રાજની સામેસામ આવી જોયો. રાજને થયું કે જો બી ગયા તો પછી મોતના હી છે. એણે તો જળ કરીને પૂછ્યું છે : 'કાણુ છે ?'

'કાણુ છું ?' અંતર ખડખડાટ દસી પડયો. દસતાં તો હર્યો, પશુ મસાણુનું મહાં ચે દલમલી જીક્યાં. આસપાસનાં ઝાઝાં કાક-જૂસ ચર્કને ધરણીએ દળવા માંડ્યાં. 'કાણુ છું ? હું સોળસે' ભૂતકાનો સરદાર.'

તો કે : 'મસ સોળસે' જ ભૂતકાનો સરદાર ?'

તો કે : 'સોળસે' તારે મન યોઈ હરો ?'

તો કે : 'અમારા મસાણુમાં તો ગણનાં મજાય નહિ ને વીણ્યાં વિણ્યાં નહિ એટલાં ભૂતકાં ને એ બધાંની વચ્ચે હું રહું.'

તો કે : 'એમાં જ બહુ કોખરે ચતો લાગે છે ? પશુ એ તો ખરે ખાણું' પડ્યો. ચાલ જોયો થા. વાસે વાસે ચાલ્યો આવ.'

વિક્રમ કહે : 'ને કહીક ન આણું તો ?'

તો કે : 'હું દુકમ કરું ને ન આવે ? દેન છે તારા । ઝટઝટ ચાલવા માંડ.'

વિક્રમ કહે જોઈએ તો ખરા ક્યાં લઈ જાય છે ને શું કરે છે ? ને કલા જોવા

આવ્યો છું' તે હવે અપૂરે નાટકે કાંઈ જોઈ ચોકું જ જવાશે ?

તો મ એણે કહ્યું : 'લઈ તો જાઉં, પશુ પછી પસ્તાવાનો પાર નહિ રહે.'

તો કે : 'પસ્તાવો તો ચારો જ તે. ચોઈ ને બધાં સોળસે' જૂખમાં જોઈ છે. આટલી ભરખ તે કાને ખપ લાગશે. તોય મંજુ એ તો ધર મેળું કરું'.

તો કે : 'ભલ્યે તારાં સોળસે' સંતોષાય.' ને પ્રધાનના શબ્દને આગિયા વેતાળની આજુ દઈ કરીને રાજ્ય વિક્રમ ભૂતના સરદારની વાસે દાલી નીકળ્યો છે. દાલતાં દાલતાં એ ભૂતને અત્રાસે પહોંચ્યા છે.

ચોઈ ને બધાં સોળસે' ભૂતકાં કિચિારી પાડી રહ્યાં છે. કાળાં ને પીળાં, ધોળાં ને લીલાં સોળસે' ભૂતકાં ખદખદી રહ્યાં છે ને આશ-બેરક મચાવી રહ્યાં છે. રાજ્ય તો આ ભૂતકાંની જખાતને જોઈ જ રહ્યો.

ભૂતકાંએ રાજને જોયો ને બધાં એકી સાથે ખિલખિલાટ કરતાં દસી પડ્યાં ને બધાંને દસતાં કાળાને વિક્રમ રાજ્ય પશુ સામે દસવા લાગ્યો. એને થયું કે હવે આમાં લીલપ મેલ્યે કામ નહિ આવે.

ભૂતકાં વિક્રમને કહે : 'એલા. તું શું દેખીને હર્યો ?'

તો કે : 'એલાં તમે શું કામે હર્યા ?'

તો કે : 'અમે તો હર્યા અમારા સરદારની અક્ષતને. આટલાં બધાં સોળસે' જૂખમાં કાંઈ બનીને જોઈ છીએ ને આણી આણીને આ મૂડી દાટકાંવાળો આવ્યો. આમાં અમારા શો દી વગરો ? એક એક કાળિયો ચે ભામમાં નહિ આવે. અમે હર્યા અમારા સરદારની મૂખમાં ધર. પશુ તું શું કામે હર્યો ? મોતના મોહમાં આવી પડ્યો છે ને તોય દસ છે તે એણું શું કારણુ છે ?'

તો કે : 'એ તો એમ છે કે આ નગરનો

પ્રધાન મરી ગયો છે. આઠ આઠ દિવસ યદ્ય
મયા તોમ એતું મહું બાબુ બળતું નથી ને
શુભાશુ બળતું નથી. તે રાજવેલે કીધું કે
બત્રીસે જૂતકાં બેળાં કરો. બેળાં કરીને ધાણી-
એ ધાણી તેજ કાઢો. તેલ પ્રધાનની દેહ ઉપર
છટાં તો પ્રધાનનું મહું બળશે. વેલે ઓસક
બતાવ્યું ને બત્રીસે જૂતકાં બેળાં કરવા મસા-
ણમાં બેઠાં તો એમાં તમે સોજાંસે તો મળા
મયા. હાથ, અધી મહેનત ઓછી થઈ. એ
કારણે મતે હસવું આવ્યું.

જૂતકાં કહે: 'ઓહો તું તો બહુ બળ્યા.
બત્રીસે જૂતકાં પકડવા આવ્યો છે. પણ એકા-
દતે તો પકડી ને. જૂતકાં તો બારે પડી
જશે.'

ને રાજ કહે: 'આવી જાઓ તમારામાં-
થી જેણે સવાશેર સુંક ખાધી હોય તે.'

રાજએ તો તલવાર ખેંચી છે. અધારી
રાતે કાળા કાળા વાદળમાં જાણે વીજળી ઝગડો
છે. રાજ તો તલવાર આમ ફેરવે ને તેમ ફેરવે
પણ એ તો જૂતનાં સરીર. આરપાર નીકળી
જાય ને અંજે ને નો અંડે. રાજની તલવાર
હવામાં ચકરાવા લે છે ને જૂતકાં સામાં જીર્ણ
જીર્ણ હસે છે. તે કહે છે: 'બહુ બળ પાડાયું.
ભારી લેઈકાં!'

ને રાજએ તો વેતાળને વાદ કર્યો છે.
વીર વેતાળ હવા સોજરવો આવી મર્યો છે
એણે તો વાયુના વટાળે મઢાવ્યા છે. આંખે
કઢાકાં જીડ્યા છે. વનનાં ઝાંઝાં જીડ્યાં છે
તે મસાણનાં ફેરા મળી રાજ સધિતા આરે
કાર ભાગવા મડિયા છે. બાવન વીર ને એસક
જોગણી એની સહાયમાં છે તે વીર વેતાળ
સોજાંસે જૂતકાં તે એનો સરદાર બધાંબને
બાંધી કરીને રાજ વિક્રમ પાસે લઈ આવ્યો
છે. કાણે બાંધ્યાં છે ને શેણે બાંધ્યાં છે એની

તે ખગર નથી ને એ તો જીર્ણ યર યર
જે છે. હાથ જોડીતે સરદાર કરગરે છે:
'માફ કરો! અમને છાડી મેલો.'

તો કહે: 'હવે છાડું? મેં તો બીડું અ-
ધું છે.'

તો કહે: 'તમે કહો તેમ કરીએ. તમે શે
ને અમે ચાકર. એક અમને જીવતા મેલો.
તમારા વેચ્યા વેચાણું ને તમારા તેજા
આવણું.'

તો કહે: 'હવે તો ધાણીએ ધાણીને તેજ
કાઢું, ત્યારે જ હું વિક્રમ સાચો.'

વિક્રમનું નામ સાંભળ્યું છે ને જૂતકાં
લેવાણું છે. આ તો ઉજેણીનો ધણી વડદેશે
વિક્રમ એને તો વેતાળનો સહારો. એ હવે
જીવતા કેમ છાડશે? સરદાર પગમાં પડ્યો છે:
'તારો દાસ થઈને રહું.'

તો કહે: 'હું વાદ કરું ને હાજર થઈશ?'
તો કહે: 'સોજાંસેને સાથે લઈને.'

રાજ કહે: 'તો જાઓ આ અભેવચન છે.'

જૂતકાંને અભેવચન હઈને રાજ પાછો
વળી મેલો છે. મસાણમાં આવીને જાણે તો
પ્રધાનનું મહું જમનું તેમ પડ્યું છે. એ તો
ફરતી ચોટી કરવા લાગ્યો છે.

ને એમ કરતાં બીજો પહોર પૂરો થયો છે.
બીજો પહોર પૂરો થઈને ત્રીજો પહોર
સૂઈ થયો છે. આઠશે વડ આઠમનો ચંદ્રમા
પ્રમદો છે, એનાં આજાં અજવાળાં. ધરતી
ઉપર પથરાણું છે ફરતાં જૂત-જેતનાં કાળાં
ધાણાં છે ને વચમાં લિયાડી તલવારે રાજ
મઢાની રણા કરતો બેઠો છે.

એવે દાણે ધરતી ઉપર કાંઈનો પગમાં
જંજળાણું છે. પગમાં તો પગોપગ પડે
છે ને તો ન પગલાંનો પાટનાર દેખાતો નથી.
આજાં અજવાળાંમાં ધરતીને માથે પાછાંયો
માથો જાય છે ને પાછાંયોનો પંક કળાતો
નથી. રાજ પગમાં સાંભળે છે ને પાછાંયો
જાણે છે. એને તો કાતક થયું છે કે ચરણ
વિના પગમાં પડે છે ને પંક વિના પાછાંયા
પડે છે તે આ તે શી વાત ને શી વગત છે!

પણ વાત ને વગત તો પૂછી જમ તેમ નથી ને પાછાયો તો આગળ ચાલ્યો જમ છે. પાછાવાને પકડવા રાજ્યએ અદૃષ્ટ વિદ્યાનું આરાધન કર્યું છે ને એ પણ પાછાવાની પાછળ ચાલી નીસર્યો છે. આગળ પાછાયો ને પાછળ રાજ્ય વિક્રમ. કોઈ કોઈને દેખતા નથી ને બનને એ નગરની વાટ લીધી છે.

નગરનો કોટ આવ્યો છે. કોટને કંઠે કાકતી ઉઘાડી અંદર-ધો ચડી બેઠી છે ને પાછાયો કંઠે ચડ્યો છે. રાજ્યએ એવર વિદ્યાનું આરાધન કર્યું છે ને એ જીડીને અંદર ગયો છે, ચાલતો ચાલતો પાછાયો રાજ્ય મહેલમાં ગયો છે ને રાજકુંવરીને મંદિરે જઈને પાછાવાએ દેહ ધારણ કર્યો છે.

અદૃષ્ટ જિભો જિભો રાજ્ય વિચારે છે કે અરે આ તો આપરા ચોર. રાજકુંવરીને મહેલ ચોરી કરવા આવ્યો છે. ચોરી કરવા આવ્યો છે, પણ રાજકુંવરીને મૂકીને રાજકુંવરીને મહેલ શેની ચોરી કરવા આવ્યો હશે! અહીં તો કાથીઈતનો પલંગ છે ને પલંગ પર કુંવરી ચોડી છે. એહાં રૂપે જ એની કાયા મઢી છે. એ તો કાંઈ ચોરો જમ તેમ નથી ને અંગ પર ટંચા વસ્ત્ર ને ટંચા આભૂષણ છે, એનો લોક તે આપરા ચોરને હોય જ શું કામ! એ તો રત્નપૂર એહાં રત્નોની જ ચોરી કરે. તો પછી લઈ કયાં કંઠારો મૂકીને એ અહીં શીંદને આવ્યો હશે!

રાજ્ય તો વિચાર કરતો જિભો છે ને આપરે મંજ લાણીને આંદના દાણા રાજકુમારી ઉપર જાટયા છે. એ તો માઠી નાંખાં જિંધે છે. ને જિંધમાં મંજનાં ધારણુ જાળ્યા છે. આપરે તો તરત જ કુંવરીને ખેંચેલે લઈ લીધી છે. કૂકતી માળા જાણે જિજ્ઞાસી છે. કુંવરીને લઈ કરીને એ તો પાછો વળી ગયો છે.

સારે તો રત્નની નહિ, પણ રત્નખાણુ જેવી કુંવરીની ચોરી કરવા જ આપરા આવ્યો- 'તો પણ કુંવરીને લઈ જઈને એ શું કરશે?

એને તો ગામ નથી ગરાસ નથી, ધર નથી બાર નથી. એના અવાસ તો કોઈએ જાણ્યો નથી. ને એવો કુનિવાને માથે રહે છે એની મનદોલતની લોકો વાતો કરે છે, એનાં પરાક્રમ વર્ણવતાં માણસો ધરાતાં નથી ને તો યે જેને કોઈએ જોયો નથી એવો આપરા ચોર કુંવરીને લઈ જઈને ક્યાં રાખશે ને શું કરશે?

રાજ્ય આપરાની પાછળ પાછળ ચાલી નીકળ્યો છે. આગળ આગળ કુંવરીની લોચ અંદર અંદર ચાલી જમ છે, એને ઉપાકનાશ તો કેવળ પાછાવામાં જ દેખાય છે ને પાછળ પાછળ રાજ્ય ચાલ્યો જમ છે.

ચાલતાં ચાલતાં જંગલ આવ્યું છે. જંગલ વચ્ચે મોટો વડો છે. વડા નીચે આવીને આપરાએ કુંવરીને નીચે સુવાડી છે. એક ઠેકાણેથી આજ્ઞાકાળાં ને સૂકાં પાંદડાં આધાં કર્યાં છે ને પગનો હસેસો ભારી જમીન જેવી જમીનમાં મોટું બાંકું કર્યું છે. એ જ આપરાની યજ્ઞ છે. આટલી નજીક જતાં કોઈએ દીડી નથી ને દીડી હશે તો કોઈએ જોણખી નથી. આપરા કુંવરીને ઉપાડીને સમસાટ યજ્ઞમાં જીતરી ગયો છે. વસે વિક્રમ વીર.

આગળ ચાલતાં યજ્ઞમાં તો જાકજમાળ અજાણ્યાં આવ્યાં છે. દીરામાણેકનાં કોડિયાં છે ને કોડિયામાં કાંઈ લાખો ને કરોડ જ્યોત જલી રહી છે એટલા દીવડાં તે કોણ રાજ્ય રાજ્ય પ્રગટાવતું હશે ને એમાં પૂરવાનાં તેલ કર્યાં સૂકી આવતાં હશે. રાજ્ય ઝીણી નજરે જુએ છે તો કોડિયામાં તેલે નથી, રૂતી વાટ પણ નથી. વારે દીવાની સગ પણ નથી. કોડિયામાં તો મોંઘા મૂલનાં રતન મૂકી રાખ્યાં છે. રતન અંધારે જગરા મારે છે ને એની જ્યોત સો સો ચાંદા-સરજના તેજ જેવી ચારે કોર જગમગે છે. યજ્ઞમાં મનદોલતનો કાંઈ આરોવારો નથી. મણી મણાવ નાંક એટલી સમૃદ્ધિના દગલા આડેધડ કરી રાખ્યા છે. વચ્ચોવચ્ચ એક ચોગાન છે. ચોગાનની

તો કે: 'તું કાણ છે! શું કામ પ્રધાનની દેહને ઢમ્મા કરતો?'

તો કે: 'હું રત્નાકર યજ્ઞ નવ કાટી રત્નોની રક્ષા કરું ને રાજ નવકાટી રત્ન ધરીને દુનિયામાં ઉછાળું. પ્રધાનને ઉત્તર થયો ને બળતો બળતો મારે દેરે આવ્યો. એણે મારી સાધના કરી ને મેં એને બે રત્ન આપ્યાં કહ્યું કે રામ મટી ભય તારે પાછું મૂકી જજે. પ્રધાનનો રામ તો ગયો, પણ એનો સોજ ન ગયો. મારાં બે રત્ન રાખીને રહ્યો. તે એની દેહને ઢમ્મા રહ્યો છું.'

તો કે: 'તું રતનનો પ્રધાનશા. બે રતને તને મોઢા આવી મઠ્ઠા ને મુસળા મઠ્ઠા સુધી તો વસે પડ્યો, પણ મુવા કેડે ચે કેડા છેડતો નથી?'

તો કે: 'આ તો મારાં અણમોલ રતન. કાંઈ કેટલા યે યુગ પારખેલાં ત્યારે આ રતન હાય લાગેલાં. શીતળ ચદ્રમા જેવાં. અંગે અક્ષત ટાંઢા થાય ને રાગ સમજા નાથ પામે. એ રતન જેની પાસે હોય એને અગ્નિ બાળે નહિ. એ નર પાણીમાં ખૂડે નહિ.'

રાજ કહે: 'તે રતન તારાં તને પાછાં આપશું. એમાં એનું મકું શું કામ સધરી બેઠો છો?'

તો કે: 'મકું તો સંધ્યું' છે રતને. બે રતન એના મોઢામાં છે. એ રતન કાંઈ કાંડે નહિ ને પ્રધાનનું મકું બળે કે ખૂડે નહિ.'

તો કે: 'આટલા દીધી એણે પડ્યો છો, એના કરતાં તારાં રતન જ લક્ષ લેવાં તો ને! તને તારાં રતન મળત ને પ્રધાનની દેહનો છુટકો થાય.'

તો કે: 'મેથી રતન લીધાં લેવાય નહિ મને કાક આપે ને હું લઉં.'

રાજ એ તો મગનું મોઢું ફાટ્યું છે. બે ગોલેડે બે રતન બરાવેલાં છે. બે ર કાટી લીધાં છે. આ લે તારાં રતન. તું હવે ધરબેજો યર્ષજા.'

તો કે: 'પહેલી ગયાં. મોઢા રાજ! એ તો હવે તને મારું સંભારણું.'

પ્રધાનની કાયા ટાટી બોળ થઈ ગઈ છે ને યજ્ઞ ચદ્રથી અંધોપ થયો છે. બૂતાવળ આવી પાછો યર્ષ છે ને ઉગમણે આરે ઉર્ધ્વે રથોળી પૂરી છે.

ને એમ આર પહોટ પૂરા થયા છે. રાજ એ અંધ્ય કાટની મિતા રમાવી છે પ્રધાનની દેહને પધરાવી છે. ધીનો ધારવડી દીધી છે ને મઢા આમ મૂકી છે. સોનલ વરણી ચેહ બળા રહી છે ને રૂપલા વરણા કુંવાડો ઊંચે મટી રહ્યો છે.

સવાર પડ્યું ને નમરના રાજ એ કચેરી ભરી છે. 'એલા કાઈ ખજરા કાઢો, પ્રધાનના મહાની શો ગન છે?'

મહેલેથી ચોખાદાર આવીને ખજર દીધા છે કે મકું પાછું આવ્યું નથી ને મહાણે રહ્યું છે. મસાણેથી આવીને ચોખાદાર ખજર દીધા છે કે મિતા કાઢજા બળે છે ને પરદેશી વાલા નીચે સોર તાણી સૂતો છે.

નાદીધામને વિક્રમ કચેરીમાં આવ્યો છે: 'લાવો મારું ધનામ.'

રાજ એ મરજારીને હુકમ કર્યો છે: 'પરદેશીને એક લાખ સોનામહેર મૂલવો.'

તો કે: 'રાજ! બેળા પ્રધાનની પુત્રી ચે પરજાવો.'

તો કે: 'જાત નથી જોઈ, જાત નથી જોઈ ને પ્રધાનની પુત્રી કેમ કરી પરજાવાય?'

તો કે: 'જાત ને જાત, રાજ, પહેલેથી જોવી તો પાણી પીને ધર પૂછવતો અંરમ શો! મોટેથી મોઢા હો તો પ્રધાનની પુત્રી પરજાવો નહિતર તારું મહાતમ ગયું. અમારે છું! પરજેતર કરવા કાંઈ થોડો જ આવ્યો તો!'

રાજ તો વિમાસજીમાં પડ્યો છે. બે મારે બીકું ફેરવ્યું છે મોટેથી મોલી તાખ્યું કે હવે પૂંકું ગળાય એમ નથી. ને તોય અભણાને પુત્રી કેમ પરજાવવી એની રાજને વિમાસજી યર્ષ પડી છે.

ત્યાં તો ગણીયાસમાંથી રાણી દેહલી
જાણી છે. 'મારી કુંવરીને કાઈએ લાળા ?'

રાજા કહે: 'કુંવરી તો રંગમેલમાં હશે,
રાણી. એની લાળ કચેરીમાં ફેલી ?'

તો કે: 'રંગમેલમાં નથી ને રાજદરબારે
યે નથી. ફૂલવાડીએ ફૂલ વીણતી દીઠી, નથી ને
ઝૂરોઝૂરમાં નાવણ કરતીયે લાળા નથી. મારી
કુંવરી ભોવાણી છે, એને ગોતી નહિ લાવે,
ત્યાં સુધી મારે અમરજી અમરજી છે.' ગણી
તો, રસ રસ રૂવે છે.

રાજાએ તો નગર ભોવડાવ્યું છે, પાદર
ભોવડાવ્યું છે. વન જંગલ બધેય ફરીકરીને
ખારીમર પાછા આવ્યા છે. કુંવરી તો ક્યાં
યે નથી.

ને રાજા કારકારીને કહે છે: 'નગરમાં
પડે વગલાવે, કારકારી ! જે કાઈ મારી
કુંવરીને શોધી લાવે એને અઘડું રાજપાટ
આપું ને કુંવરી પરચાવું.'

હાં તો વિક્રમ બોલી ઊઠ્યો છે: 'એક

વાતે રાજા જોડા પગા હવે ખીજ વાતને
વિધાસ કાણુ કરશે ?'

તો કે: 'આ વખતે 'ધૂંકયું' નહિ મળી
નહિ પરદેશી'

તો કે: 'તો કુંવરી એક પલમાં હાજર કુંડું'

ખાપરાની યજ્ઞમાંથી વિક્રમે કુંવરી આણી
આપી છે ને કચેરી વચ્ચે બેસીને એણે રાતની
વાત કહી છે વાત સાંભળીને કચેરી વિરમે થઈ છે.

ત્યાં તો વેતાળ ભાટ ફરતો ફરતો કચેરી-
માં આવી ચડ્યો છે ને બાટે વિક્રમને લાળા
છતો કપો છે.

'ધનમડી ધનભાગ્ય ! ઉજેણીપત અમારે
આંગણે કપાથી !'

નગરમાં ઉત્સવ થયો છે. વાજતેમાજતે
વિક્રમ રાજા બને કુંવરીને વર્યો છે.

ને દેશદેશવર ભોજ કરીને રાજા ઉજેણીમાં
પાટે આવ્યો છે. મયો'તો સારે એકસો હતો.
આવ્યો છે ત્યારે ત્રણ જણાં છે: એક રાજા
વિક્રમ ને ખીજ બે પદમણીઓ.

સન ૧૮૩૦ની ફ્રેન્ચ રાજકવિના દિવસે હવા. વિઠર હસુગીના પોવાના મહામની
આમ્રપાસના કમ્પાઉન્ડમાં પણ છનન છનન કરતી એળીએ આવવી હતી. કાઈપણ
પરદેશીએ એ રંગ દેસન આણવાનું મન થાય એવી આભારીની હવા હતી.
ન્યારે હસુગી તો એ કવિના કવયેયામાંને એક હતો. પણ એને એક મય લખવા
આડેલા પૂરો કરવાને હતો. જહાર ફરી પડવાની લાલચમાંથી મનને કેમ રોકવું ?
એને એક વિચાર આવ્યો. આવ્યો ને અમલમાં પણ મુકાયો: જેમાં કાઈ રીતે ન
ધર જહાર પગ ન મૂકી રાકાય તેવી એક જ અવસ્થા: દિગ્ગજ યલુ અને લખવા
બેસલુ. અને પોતાના બધાંય કપડાંલવાં એક ચોટી ટૂંકમાં મૂકી તાણ વાસી
છેક વપરના મળદે ટૂંકને મૂકી તેની ચાવીને આખી વચ્ચીને ધર જહાર ધા ફરી
દીધો. અને પછી જોરડાનાં જારણાં બંધ કરી દિવસેના દિવસે સુધી એ જ
વિધિમાં મય પૂરો કર્યો. એ મય તે 'નોટર્ડમ.'

પિયુ કહાં ?

અસગારી

ના દુરસ્ત તબિયત અને મત છુવનના કુખસ સંસ્મરણને લીધે મારા દુર પ્રવાસના દિવસો કારેખમ થઇ ગયા હતા. અસ્તમુખ સુખનાં છેલ્લાં કિરણો ત્યારે નિઃશિરિનાં શિખરો પરથી સરી જતાં તે તરંગા-યિત શેલમાળા દિગંતે ધુમ્રાશ થઇ જતી ત્યારે હું બહાર ફરવા નીકળતો નહોં. કોણ જાણે પશુ નિસંગતા અને જલ્દી સાલતી. ગોધૂલિની સ્થાન છાયામાં ચારેકર જે ઉભરીનતા ફેલાતી તે મારા અંતરને પશુ સ્પર્શે કરતી. જળતણુ વીણનારી પદાડી છાકરીઓને જળતણુના કારા ધર્ષ એક પછી એક પદાડીની અડોમ આલ્યા જતા વાંઘચૂક ને જીયાનીચા રસ્તે થઈને ઘરે પાછી ફરતી જોઈને અને પાદ આવતો કાંઈ સ્વપ્નમય સંખ્યા વેળાને ધરતો એકાદ ધરખૂણે ...ને ધરતે માટે મારું મન આકુળવ્યાકુળ થઈ જતું.

ક્યારેક ક્યારેક મારા પ્રવાસીભિન્નો મળવા આવતા. તેઓ મારા કરતાં મોટી ઉમરના છે. મારી તબિયતના સમાચાર પૂછી તેઓ જતા રહેતા. ડોની તબિયત કેટલી સુધરી એ જ તેમની વાતચીતની મુખ્ય વસ્તુ રહેતી. રામ બાણુનો ભત્રીજો પીળાપય ને લોહી તે નામે ન મળે. રામજાણુ આખા દિવસમાં લગભગ પચાસ વાર પેટે ટકારા મારીને આંખો પહોળા કરી તપાસ કરતા કે તેની તબિયતમાં કંઈ સુધારો થયો છે કે નહોં. એમ કરવાથી તબિયતમાં સુધારો થવાને બદલે છાકરો રામજાણુને નેતા જ થયી જઈતો, ચંદ્રજાણુને પશુ દૈનિક ચરદી થઇ છે. કાન્તજાણુ ડીરપેખવાના શાગી છે ને કારણ-અકારણ પાણીના ગ્લાસ ઉપરાઉપર ટીચે જાય છે-પાચનશક્તિ વધારવા. રેલા મહા-શય...પશુ જવા દો એ બધા એક નોતના જ છે, મને એવી ધમાલ બિલકુલ મુમતી નથી.

તે દિવસે કોણ જાણે ક્યા કારણે પશુ ફરવા નીકળી પડ્યો. થોડુંક ફર્યો પશુ ઠીક ન પડ્યું. પાછો ચાલ્યો આવ્યો. બંગલામાં આવી બારી ખોલી પલંગ ઉપર જ્યાં આડો થયો કે અચાનક મારી નજર ટેબલ ઉપર પડી. તે હર્ષવેશમાં બેઠીને જોયો થઇ ગયો. કોના મેજ પર એક કવર પડ્યું હતું. લુમડેથી કવર લૂછીને ગોધૂલિના આંખા પ્રકાશમાં ચીરનામું વાંચવા પ્રયાસ કર્યો પરંતુ અધૂર ફેળાઈ જવાથી ચીરનામું બેઠકનું નહોં. કવર ઉપર ઘણી પોસ્ટ ઓફિસોની છાપો હતી. ધામું કે માલિકની શોધમાં કાગળ ધણે ઠેકાણે ફર્યો હોવો જોઈએ. મને કંઈક થઇ કે કાગળ મારો નહોં હોય પશુ જો મારો કાગળ ન હોય તો મારે ચીરનામે અહીં આવે પશુ કેમ? ને સાથે સાથે વિપુલ આનંદથી મારું મન ભરાઈ ગયું. મને થયું કે મારા આ સુદર પ્રવાસમયે તદ્દિવસ હું એની જ પ્રતીષ્ઠા કરું છું. કોઈ મમતાળુ મિત્રે કદાચ પોતાની બાવળીની વાણી, થોડો રનેક કે થોડી માયા આ પત્રની લીટીએ લીટીએ બજા કરી મોકલ્યાં હશે. કવર ફેડી પત્ર પ્રેરકનું નામ જોયું તો નવાઈ પાડ્યો. નામ જરા પશુ પરિચિત હોય તેમ ન લાગ્યું. તોપણ ઘરે પાછા ફરવા માટે આ પત્રમાં કેટલો પ્રયત્ન આચકા! આનંદને બદલે મારા મનપ્રાણમાં કુઃસહ વેદના ચવા લાગી. જાણે કે હું જલ્દી ફર આવી પડ્યો છું એવું લાગ્યું ને સાથે એવી ઈચ્છા થઇ કે મારી ચોમેરનું પ્લાન ને વિશાળ મેદાન વટાવી, સંખ્યા-છત્ત પશ્ચિમ દિગ્ગંતની પેલી સ્વપ્નછાયા જેવી ગિરિમાળા ઓળંગીને શાળવનમાં થઈ જે પેલી વાંઘીચૂટી ડેડી જાય છે તે ઉપર થઈ મારા દુર પ્રવાસનો આ નિસંગ ધરખૂણે છોડી આમતરુ-વરોનાં સુંકમાં લપાવેલા કોઈ ગામમાંના ધરના કાંત આંગણા તરફ અત્યારે જ ચાલી નીકળું.

તે સાથે સાથે સ્વપ્ન જેવી જન્માતરની રોમાંચક સ્મૃતિની માફક ધીરે ધીરે બદલુ દુરના મામલામાંની એક કુટિરનું માયામય જીવન મારી નજર સમક્ષ રૂપક અને ઊજળે રંગે ખડું થવા લાગ્યું.

...સિન્ધુએ પૂછ્યું: 'હેં મા, હમણે તું જેની સાથે વાત કરતી'તી એણે કાલે રામ-લીલામાં રોના પાઠ લીધો'તો !'

ધરમાં માએ કહ્યું: 'તું' એની કેમ બદલુ જગત રાખે છે ! પસંદ પડી ગયો છે કે શું ? કોણે શો પાઠ લીધો હતો એ તને જ ખજર પડતી હશે કેમ ! મનેય તે...

સિન્ધુ યરમાઈને કહેતી: 'કહેને તારે એણે રોના પાઠ લીધો હતો ! ખજર તો છે નહોતો...'

માએ કહ્યું: 'એતો બાપ મારા મામનો છે. હું' એને કેમ ન જોળ્યું !' પછુ હું સિન્ધુ ! તને ગમતો હોય તો તેની સાથે તારો સંબંધ કરીએ.'

સિન્ધુ યરમાઈને દૂર જતી રહેલી.

ફરી એકવાર માને એકલા બાળીને સિન્ધુએ પૂછ્યું: 'હેં મા, એતું' નામ શું ! આ...એ... પૂછતા હતા.'

કોઈ નહોતું પૂછતું એ મા સમજ ગયાં. માએ કહ્યું: 'એતું' નામ મદન. જાજમને એતો નામનો જાપ કર. કાલે સવારે હું' મથુરને...'

મથુર-સિન્ધુના બાપા. ભારે કડક મિનજાના માણસ હતા.

દાદીમા બાપાને શું' કહેશે એ જોને ખજર ! કમથી સિન્ધુ રડું રડું થઈ ગઈ. તેણે કહ્યું: 'મા, તમારે પગે પડું. બાપાને કંઈ કહેશે નહીં.'

ભાર પછી.....

કેટલેક દિવસે દાદીમાના પ્રવલનથી એ મદન સાથે જ સિન્ધુનાં લમ થયાં. મદન રામ-લીલા મંડળીતો સજ્ય છે. ન્યાં જોડે જોડે લાં તેની આવન-જાવન ચૂક. સંજોગનું છે કે

એ નિશો પછુ કરે છે ને સ્વભાવે પછુ બદલુ મિનજા છે. વળી એને કોઈ સજ્ય વહાણું' નથી. મા નથી, બાપ નથી, ભાઈ કે બહેન પછુ નથી. તેથી સિન્ધુની બાએ સખત વધી લીધી હતો કે સિન્ધુનો વિવાહ ત્યાં નથી કરવો, પછુ જવાબમાં ધરમાં સામુએ હસીને કહ્યું: 'વહુ, તો તારી છાકરી સુખી નહોં થાય.' પછી હસતાં હસતાં મદન પ્રત્યેના સિન્ધુના પ્રેમાળ ને કૌતુહલમય વધણીની વાતો એક પછી એક વિસ્તારથી કહી સંભળાવીને કહ્યું: 'વહુ, ત્યાં જો તેને નહીં પરણાવ તો છાકરીના આપ લાગશે. એક દી તારી છાકરી શું બોલતી હતી, ખજર છે ! મને કહે, 'મા જોને ત' આવવા કહ્યું હવે' તે વેલો મદન તો આવ્યો નહોં. ગાપન કેવું સરસ ગાય છે !'...એટલે જ તો મદનને ક્યારેક ક્યારેક કારણ-અકારણ બોલાવતી હતી. બીજા કોઈ મૂર્તિયાની વાત નીકળતી કે સિન્ધુ રડું રડું થઈ જતી.'

સાવત્રી આ સંભળી રાજ રાજ થતાં બોલી: 'એમ મા...હું' તો જાણતીય નથી...'

પછી સિન્ધુની બાને જરા મ વાંધો ન રહ્યો. જોડો રામલીલાની મંડળમાં હોય છે તેઓનાં પરાક્રમે પછુ ભારે જવનવાં હોય છે. વળી મદનની વ્યક્તિગત વિશિષ્ટતા, તેના ધરનું અત્યાપણ, વગેરે વિષે જ્યાં લાં ધરમાં ને બહાર બધે વાતો થઈ રહી હતી. એટલે વિવાહ પછી એકદમ સિન્ધુની આસપાસ જાપનું વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું. લમ પછીના કેટલાક દાંડા બીતા બીતા માંડ માંડ જાળ્યા પછી ન્યારે સાગરમામથી પોતાને પિવર કમળપુર પાછી આવી ભારે તેણે છુટકારાનો દમ બેંચ્યો. મદન પ્રતિતો તેનો બધો મોહ પછુ ઊતરી ગયો.

ભાર પછી.....

એક દિવસ મદન સિન્ધુને તેડવા બાંહેધો. સિન્ધુને જવાને દિવસ નહોં થયો પછુ સિન્ધુ રડવા માંડી. બધાં આશ્ચર્ય પામી ગયાં. માએ પૂછ્યું: 'એટા, કેમ રડે છે !'

‘મારે નથી જવું, મા.’

‘એવું બોલાય બેટા ! દીકરીથી કંઈ જલમ પિયરમાં રહેવાય ?’

‘તો ફરી મારું મોઢું નહીં બાળો.’

સાંભળીને બધાં ચોંટા ગયાં. એવી વાત સિન્ધુને એંચિથી નીકળશે એવી ઠાકને આશા નહોતી. મદન પણ વિસ્મય થઈ બેરે આવતો રહ્યો. સિન્ધુનો બાપ બિભળ્યો ને એને ધમકાવી. અને સાવિત્રીએ પણ દીકરીને ખૂન સમજાવી—મનાવી પણ સિન્ધુ રક્તી ગંધ ન થઈ. ને થોડા દિવસો તે સાસરે રહી હતી એ તેણે માંડ માંડ વિતાવ્યા છે. પણ ત્યારે તો નાનાં ભાઈએને સાથે લઈ ગઈ હતી. તો ય કમળપુરનો પરિચિત સસાર એને સાંભળ્યા કરતો અને તેથી કેમય મન ત્યાં રિપર થતું નહીં. સામરમામના અપરિચિત બપોળમાં વાતાવરણમાં પિયરના રસ્તા ને માદ, બાલ્યવયની અનેક સ્મૃતિઓથી ભર્યું ઘર, કેટલાય દિવસની કેટલીય વાતો એ બધાં એક સાથે મળીને એણે તેને બોલાવતાં હતાં : ‘સિન્ધુ !’

ત્યાર પછી.....

ફરી એક દિવસ મદન આવ્યો. દરમિયાન ઘણીવાર હતાસ થઈને મદન પાછો ગયો હતો. સિન્ધુની એની એ જ હઠ—નથી જવું. તો ય આજ્ઞાઓ મદન આવ્યો છે. એણે જમણે હાથ ઝોળામાં ટેકવ્યો છે ને કાંબે હાથે પાટો છે. એતાં જ સિન્ધુ બચળીત થઈ ગઈ. મદન ખુફુકે બેસ્યો. ‘તેને મારા બંને હાથ નકામા થઈ ગયા છે; રાંધતું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. હવે તો તને લીધા વિના જીવે જ નહીં ને !’

આ પહેલાં આટલી વાત કરવાની તક પણ મદનને મળી નહોતી. તે આવે ત્યારે સિન્ધુ મોજ દેખાડતી નહીં આને પણ વાત સાંભળી ન સાંભળી ને જાણી.

સિન્ધુ લાગી આવી એટલે દાદીમા બહાર

આવી તો સામે મદન બાપાની જેમ બેસો છે. આદરપૂર્વક એને આંદર લઈ ગયા ને પૂછ્યું : ‘તારા હાથે શું થયું છે મદન ?’

મદને લખી નિસાસો નાખી કહ્યું : ‘કાંબે હાથે કાઝી ગયો છું’ અને પાણી ભરવા જતાં પડી ગયો એટલે જમણે હાથ મચકાઈ ગયો છે હમણે તો મા, ખાવાપીવામાં ઉપવાસ જેવું જ. એમ હી ફિક્કું કર્યો.

પછી તો સિન્ધુને બધાં વડવા ચાંચ્યાં. મથુરાપુ તો તાડીને બોલ્યા : ‘આ વખતે જો નથી જવું કહે તો ચામડી છીતરડી નાખું; એ લાકડીની.’

બીજા બધાંએ પણ સાસરે ન જવા માટે જવારે સિન્ધુની ઝાટકણી ઠાડી ત્યારે સિન્ધુએ રક્તાં રક્તાં કહ્યું : ‘ભલે, હું જમણે પણ હવે મને જીવતી નહીં બાળો.’

સિન્ધુ રડે છે એવા ખખર પડ્યા એટલે મદને વીરે મોંએ કહ્યું : ‘ત્યારે હવે હું જાઉં. એને ન આવતું હોય તો બલે ન આવે.’ આમ મદનને ઘણી વાર પાછા જવું પડ્યું છે પણ સિન્ધુએ એક વાર મોટેથી એટલું પૂછ્યું કહ્યું નથી કે આને રહી જાઓ.

પણ દાદીમાએ કહ્યું : ‘મદન ! તું તો સાસરે એક રાત પણ રહેતો નથી. સિન્ધુ નથી આવતી એટલે રીસ તો નથી ચડી ને ? મોઢું પણ ખૂન થયું છે. વળી તારે હાથે પીકા પણ થતી હશે. હમણે પીકા મટે ત્યાં સુધી ગઈ જ રહે ને.’

બીજા ઠાક વખતે આમ આમલ થયો હોત તો મદને ના જ પાડી હોત પણ આને એનાથી બોલી જવાયું : ‘ઠીક મા, આજ રોકાઈ પણ આજની રાત જ રહીશ હાથે તો ગયા વિના મારે છૂટકો નથી.’

પરંતુ મદન એક દિવસને બદલે, બે નહીં પણ ત્રણ દિવસ રહ્યો. જવાને દિવસે સવારે

સિન્ધુએ શરમાતા શરમાતા કહ્યું: 'આપને કેન્ને કે હોડી ભાડે બાધે.'

માએ કહ્યું: 'કેમ ?'

'હું જઈશ.'

'ક્યાં જઈશ ?'

સિન્ધુએ કહ્યું: 'ક્યાં મ નહીં, જાઓ.'

મા દસીને બોલ્યા: 'સાચું કે'છ સિન્ધુ ! એ વહુ...અરે મધુર...આ સિન્ધુ કાઢીકમરી ઘણ ગઈ. કાને એ સાસરે જશે.'

કેવળ એક રાતમાં જ સિન્ધુ સમજી ગઈ કે મદનના કર રાખવા જેવું કશું નથી. એના જેવા-લહેરી અને હળવા સ્વભાવનો જુવાન હવનમાં એણે કદી જોયો નથી.

માએ પૂછ્યું: 'મદનને હવે કેમ છે ?'

સિન્ધુએ હસતા હસતા કહ્યું: 'એ તો સાવ બોલું છે. હાથે તો કંઈ થયું નથી. વેશ કાઢતાં આવડે ખરું ને ! મને તેડી જવા માટે એમણે એ બનાવટ કરી છે. પણ મા, ટાઈને કહેતા નહીં-કહેવાની તા પાડી છે.'

મા બોલ્યા: 'એટલે જ હાથ પીવાનું કહેતી ત્યારે કહેતો'તો કે કોકટરે મને પાટો છાંડવાની તા પાડી છે ને મારે ખવરાવવું પડ્યું. પણ હું સિન્ધુ ! તમારા વચ્ચે શી સ્ત-લસ થઈ ! એકદમ જવા કેમ તૈયાર થઈ ગઈ ?'

'સિન્ધુએ એના કંઈ જવાગ ન આપ્યો. હસતી શરમાતી તે એકદમ બહાર ચાલી ગઈ.

એટલામાં મધુરે આવીને પૂછ્યું: 'કે' મા, મને બોલાવતા'તાં ?'

'હા. કાલ સિન્ધુ ને મદન જવાનાં છે મારે હોડી બાધી રાખજે.'

ત્યાર પછી.....

જેમ જેમ દિવસો વીતવા લાગ્યા તેમ તેમ કમળપુરની બધી સ્મૃતિઓ સિન્ધુના વિસ્મૃતિ-સાગરમાં તળિયે જઈને બેઠી. તો પણ ક્યારેક ક્યારેક નિર્જન ઘરને પૂછેથી મન કમળપુરને

રસતે દોહ્યું જતું. ધન વર્ષાના મેઘલા દિવસે બાળકો સાથે જ્યાં રમેલી તે અતિ પરિચિત અંગણમાં મન ફર્મા કરતું અને ક્યારેક દૂર દૂર જૂતકાળના બાલજીવનની કેટલીક મ નાની નાની સ્મૃતિઓ સ્વપ્નની માફક નજર સામે ખડી ચતી પરંતુ એવે વખતે મદન બપો આવજતું ખેતીનું કામકાજ છોડી, ઘરે આવી પોતાના મોઢકને મસ્તીભેર સ્વભાવથી સિન્ધુને તેની સ્વમસહિમાથી કાઠ નૂતન આપાલોકમાં લઈ જતો.

એ વર્ષાના દિવસો ! શેરીનાં નાનાં નાનાં બાળકો વર્ષાના પાણીમાં દોહાદોહી કરતાં ને વહેતા પાણીમાં કમળની હોડીઓ તરતી મૂકી આનંદથી દસી પકતા. એ બધું માદ આવતાં સિન્ધુ સ્વમાવિષ્ટ થઈ જતી !

'સિન્ધુ મહેન ! મને એક હોડી બનાવી દો ને'

'બહેન, મને મ એક.'

'એક એક હોડી બદલ પાંચ પાંચ જમણજ લાવી દેશો !'

'હોવે ! જમણજ તો લચી પડ્યા છે.'

ત્યાં તો બાને સાદ આવતો: 'એ..... સિન્ધુ, કપડાં પલાળતી નહિ.'

પરંતુ કમળપુરના એ બધા મુગ્ધ દિવસોનાં સ્વપ્ન મદનના વિરાળ વસરણના શરણથી જુલાઈ ગયાં છે. મદનના હૃદયધનકારાએ બહુ દૂરના એ અંગણનાં ચચળ બાળકોના કલરવને સ્તબ્ધ કરી દીધો છે. સાગરઆમથી કમળપુરની એ હાયામય કુટિર બહુ...બહુ દૂર છે.

ક્યારેક ક્યારેક સિન્ધુને ભાઈ તેને લેકવા આવતો પણ હવે એ પિયર જતી નથી. ભાઈ કહેતો: 'બેન ! કહે તો નીકા ભાડે બાંધી લઉં. દાદીમા તને મળવા માટે ખૂબ આતુર છે. આવ્યો ત્યારે રડી પડ્યા'તાં ને કહે: 'ફક્ત એક દિવસ માટે જરૂર તેડી લાવજે.'

પણ બાઈ કતાસ થઈ ધણી વાર પાછો

નથી છે. પણ આ વખતે બાઈ મક્કમ છે. તેણે કહ્યું: 'હવે તારે આવવું છે કે નહિ?'

સિન્ધુ કહે: 'તારા બનેલી શું કહે છે?'

એમણે તો કહ્યું કે આવે તો તેડી જાઓ.

સિન્ધુને બારે દુઃખ થયું. સિન્ધુને પૂછ્યું: 'શું એમ બોલ્યા? એ સાચે નહીં આવે?'

બાઈએ કહ્યું: 'એ તો ના પાડે છે. કહે છે કે બધાં જ જઈએ તો ધર રેડું રહે ને મેં તો ધવું કહ્યું પણ માનતા નથી.'

પછી સિન્ધુએ બાઈને ચોકખી ના પાડી દીધી. સિન્ધુને સ્વામી ઉપર ખૂબ રીસ ચડી. જેના વિના તે જવા માગતી નથી, જેના અભાવની કષ્ટનાથી આ બોળા મામલાસિની. તુ અંતર સુનકાર અનુભવે છે તેની આટલી બધી અવશ્યતા!

એવામાં મદન આવ્યો ને પૂછ્યું: 'જવાનું

ક્યારે નહીં ક્યું?'

સિન્ધુ નિરુત્તર રહી.

ફરી મદને કહ્યું: 'બધા દિવસથી પિપર નથી મઈ તો એકવાર જઈ આવ.'

તો ય સિન્ધુ નિરુત્તર! એાચીકા ઉપર મોડું રાખી રડવા લાગી. સ્વામી સાથે જરા પણ વાત ન કરી. વિસ્મય પદ મદને પૂછ્યું: 'પણ તને થયું શું?' પરાણે સિન્ધુનું મોડું ચોતા તરફ ફરવી કહ્યું: 'સાંભળ તો. મેં કંઈ તારા બાઈને ના પાડી નથી. ક્યહું મેં તો એમ કહ્યું હતું કે એની છાજા હોય તો તેડી જાઓ.'

સિન્ધુ ગુસ્સામાં ને રીસમાં રહતાં રહતાં બોલી: 'હું ખરું જ બહુ છું. તમને એકલા એકલા જ ગમે છે, હું ન હોઉં તો જ તમને નિરાંત વળે.'

ફરી અદ્યુત વાત! આ જ સિન્ધુ એક દિવસ સાસરે જવાનું નામ પડતાં શેઠકણ ફરી મૂકતી એને મદન વિના હવે એક ધડી પણ એન પડનું નથી. પિપર પણ પતિ સાથે

આવે એમ ઇચ્છે છે. કેવું પરિવર્તન! મદનને પણ ખબર નથી કે ચોતે સિન્ધુને જૂતકાળનું સ્વપ્નમય જીવન બુધારી એક નવું મારામત જમત પ્રતિષ્ઠા સરજી રહી છે.

મદન સિન્ધુના મોઢા ઉપર મૂકી પથ્થો ને બોલ્યો: 'તને ક્યાં જ નથી જવા દેતી. મેં પણ મંડળામાં જવાનું ને એતીનું કામ છેડ્યું છે. હવે તારો બાઈ આવે તો ખરો, ટાંચા જ બાંધી નાખું.'

તો ય સિન્ધુએ મન દઈ મદન સાથે વાતચીત ન કરી એટલે મદને ગુસ્સામાં કહ્યું: 'ક્યારેના બોલાવુ છું તો ય બોલતી નથી! અત્યારે જ કમળપુર જઈ જુ' ને તારા બાઈને તેડી લાવુ છું. મૂંગલી વઢૂની મારે જરૂર નથી.'

એમ કહેતાં જ છત્રી ને લાકડી લઈ મદન ચાલી નીકળ્યો.

રાતવેળા બહાર પાસાળમાંથી કાઢી આવે કયો: 'મહેન...'

સિન્ધુ સાંભળતાં ચમકી ગઈ. પતિ શું સાચે જ કમળપુર જઈ બાઈને તેડી લાવ્યા!

ફરી જવાજ આવ્યો: 'સિન્ધુ...'

'કાણ છે એ...' કહી મારણું ઉધારી નેણું તો અડખઠાટ હસવા મંડી. મદને જ બનાવટી કંઈ સાદ પાડ્યો હતો.

'કેમ ફેવી હસાવી! હું તો રામલીલા મંડળોતો સજા ન બોલ તો ય બોલાવું. બોલ હવે બોલીશ કે નહીં?'

સિન્ધુ ઢારી ગઈ.

x

મદનનો સ્વભાવ આજસુ છે. કામકાજમાં એનું મન કેમે ય ખૂંચતું નથી; કામની વાત નીકળે કે એ ખિન્નજીવ જાય. સિન્ધુ એ વાત જાણતી. પણ તે દિવસે તેનાથી કામની વાત નીકળી ગઈ. મદન તરત જ ધર બહાર નીકળી પાંચો. સિન્ધુથી કહેતાં કહેવાઈ ગયું પણ પછી પશ્ચાતાપથી એના અંતરમન નીરજ મઈ ગયા.

મદન જેમ ફાવે તેમ વર્તતા તેને માટે સિન્ધુ કહી કંઈ બોલી નહોતી.

આખો દિવસ વીતી ગયો. પણ મદન ધર ન આવ્યો. જાત જાનની ચિંતાઓ સિન્ધુના મનને ઘેરી વળી. રાત પડી ગઈ તોય મદન ન દેખાયો. સિન્ધુએ અથોગ્ય બીરુ અપરાધીની માફક આખો દિવસ આશામાં ને આશામાં વિતાવ્યો ને પોતાના અસંયમી સ્વભાવને મનોમન સેકડો વાર કપકો આપ્યો પણ તેના અંતરને કેમેય શાંતિ ન મળી. એટલે આખાથી આસુ વહેવા માંડ્યાં. ત્યાં તો મદન આંગણમાં આવી ઊભો રહ્યો. આખો લૂછી સિન્ધુ ઊભી થઈ ગઈ. સ્વામીનું શાકિયું મોઢું જોઈ સિન્ધુ હસી પથ મદને તેના તરફ જોડું સુદા નહીં. એક ચબ્દ પણ બોલ્યો નહીં. પરંતુ તે દિવસની કમાણી સિન્ધુના પગમાં ફેંકી હાથ-મોં ધોવા જતો રહ્યો. આખો દિવસ ચિંતામાં વિતાવ્યા પછી સિન્ધુના દેહ-મનમાં જ આનંદની જે ભરતી આવી હતી તે જોત જોતામાં ઝાસરી ગઈ. બીરુ સિન્ધુની આખો ભયથી નિસ્તેજ થઈ ગઈ.

પણ મદને તેના તરફ નજર સરખી પણ ન કરી. મૂંગો મૂંગો પીરસેલું ખાંધ ઊભો થઈ ગયો. એને એ પણ ખબર ન પડી કે ભાતની ચાણી આપતી વખતે સિન્ધુની આંખમાં જાન-ઝંખિયાં આવ્યાં હતાં. બીરુ યુવતીનું અંતર રુંદું રુંદું થઈ રહ્યું હતું. પણ જતાં જતાં પકથાળ નીચે જ થઈ જતું પડ્યું-જાણે તે આટલા વખતથી તેની જ રાહ જોતો હતો. સિન્ધુ રડવા મંડી હતી. મદને પૂછ્યું: 'શું થયું? કેમ રડે છે?'

સિન્ધુ મોટેથી ધુસકે ધુસકે રડી પડી. રૂંદકંઠે બોલી: 'મને દૂર કેસે મા. હવે હું એવું કાંઈ દિવસ નહીં કહું.'

'તું' તો એવું કંઈ બોલી નથી. તારી વાત તો સાવ સાચી છે, મહેનત-મજૂરી ન કરીએ તો શું હવા ખાઈએ!'

'હા હવા ખાશું. હવે તમે કાંઈ દિવસ ક્યાંય ન જશો મને એકલા...'

'કીક લે નહિ જાઉં' પણ ચાલ તે' ક્યારેય 'ખાણું' નથી તે ખાઈ લે.'

નાના બાળકની રીસથી સિન્ધુએ કહ્યું: 'ના.'

જેટલીક વારે સિન્ધુ ચાંત થઈ.

સિન્ધુ જમીને જ્યારે બહાર આવી ત્યારે મદન કાદાળીથી જમીન બોદતો હતો.

સિન્ધુ હસીને બોલી: 'ખિભા તો નથી ને?' વળી ધમકાવે સુરે કહ્યું: 'બોદવું' નથી, ઘરમાં આવો. આવો છે કે નહીં? પણ મદને કાદાળી છોડી નહીં એટલે સિન્ધુએ પરાણે મદનના હાથમાંથી કાદાળી ખેંચી લીધી ને કહ્યું: 'આખા ખસો, હું બોદું છું.' એમ કહી કમરે સાડી વોટાળી બોલવા મંડી. થોડુંક બોદવું ત્યાં કાદાળી ફગાવી દીધી, 'રહેવા દો. રાત પડી. આવો હવે.'

મદન ગમે તેમ કરીને હાસ્ય દેખાવી કાદાળી ભઈ પાછો બોદવા લાગ્યો; પણ સિન્ધુ એને હસતો બાળી ગઈ. જતાં જતાં એણે કહ્યું: 'હું સાંકળ મારી સૂઈ જાઉં છું.'

સિન્ધુ ઘરમાં ગઈ પણ સાંકળને અવાજ થયો નહીં. મદન ખરખટાટ હસી પડ્યો.

ચાંદની હતી. મદન એક મને કામ ક્યેં જતો હતો એવામાં અચાનક અવાજ સાંભળી ચમકી ગયો. પાછા ફરીને જોયું તો ભયથી ખડસક થઈ ગયો. દૂર ઝાઝ નીચે એક માથુસ ઊભો છે. ચરીર પર લાંબો કપ્પો ધારણ કર્યો છે. એક હાથમાં કમંડળ ને એક હાથમાં ચીપિયો. અત્યારે સંન્યાસી ક્યાંથી?

બધેય શાંતિ છે. સંન્યાસી પણ મૂંગો ઊભો છે, મદન પણ સ્તબ્ધ થઈને ઊભો છે.

અચાનક સંન્યાસી હસી પડ્યો ને બોલ્યો. મદન પણ હસી પડ્યો ને પાછળ દોડ્યો. બંનેના હસવાથી ચાંદની પણ જાણે ખરખટાટ હસી

પડી. મદનનેા રામલીલાનેા વેલ પહેરીને સિન્ધુ સંન્યાસી બનીને આવેલી હતી. એનેા મદનને ખ્યાલ પશુ ન આવ્યો.

દોડતાં દોડતાં બંને થંભી ગયા. આનંદ-પ્રમત્ત હાસ્ય પશુ થંભી ગયું. હાથમાં લાઠી લઇને સામેથી કોઇ આવતું હતું. સિન્ધુ શરમની મારી દોડીને ધરમાં બરાઈ ગઈ.

એ સિન્ધુના બાપા હતા એમલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું: 'કોણ મદન કે? બાવા જેવું કોણુ કાળું હમલે? જોરજોર તો...'.

'ના, ના. એ તો...કંઈ નહીં.' મદન સ્વભાવ પ્રમાણે માથું ખંજવાળવા લાગ્યો. પછી જતને સંભાળી લઇને એલે પૂછ્યું: 'આમ એકાએક આટલી મોટી રાતે થઈયી!'

'શું કરું' સિન્ધુની માની તબિયત બહુ નરમ છે. એટલે સિન્ધુને તેમવા આવ્યો છું. તમારે પણ આવવાતું છે. આ ખૂબ માફ કરે છે.'

સાક્ષરાને થયા સ્થાને બેસાડી મદન ધરમાં ગયો.

સિન્ધુએ શ્રદ્ધા કંઈ પૂછ્યું: 'ઝાળખી તો નથી ગયા ને?'

'જનતા સુધી ઝાળખી કાઢી છે પણ કાંઈ પૂછપરછ નથી કરી.'

'હાય હાય તમે તો...'

'કેમ વળી સેવકને શો ગુનેા થયો?'

'ઠીક પણ બાપા આટલી મોટી રાતે કેમ આવ્યા છે?'

'તારી મોટી માની તબિયત બહુ ખરાબ છે. જા બહાર જા.'

મથુરે તે જ રાતે વિદાય લીધી. માની તબિયત બહુ ખરાબ હોઈ તે રોડામાં શકે તેમ ન હતું. પાછું સવારે દાક્તરને તેમના આવવાનું હતું. એટલે એ કહેતા ગયા: 'તમે તૈયાર થઈ રહેજો, હું જ કદાચ તેમના આવીશ.' એટલું કહીને દાક્તરને મળવા બેઠકમાં.

બીજા દિવસે મથુરખાણ પાછા આવ્યા.

સિન્ધુના બાંબીર મોં તરફ નોંધ મદન દસી પડ્યો. સિન્ધુએ કહ્યું: 'કેમ હસો છો?'

'એક છું હવે તું જાણ છે કે નહીં? હું તો નથી આવવામાં.'

'તમે તો શેના આવ્યા? જેલે તમને પરણાવ્યા એના અર્થ વખતે.....'

મદને હસીને કહ્યું: 'ભામે છું' તો નહીં આવું' ને તું ગયા પછી લહેરથી રહીશ. રામ-લીલા કરશું ને જાઓ. માથા કરશું. તને વળી ખવરાવવું આપણને ન પાલવે. મારા વિના તું ફરી નથી રહી શકતી એ જ જોઈ તો ખરા.'

એનેક મારવાને લીધે સિન્ધુનું મન ગમ-ગીન હતું. મદનની વાતચીતથી એની આંખમાં પાણી આવ્યા. હોઠે હોઠે દબાવી એલે ફક્ત એટલું જ કહ્યું: 'સારું.'

પછી મદન જમીને બહાર જતા રહ્યો. મથુરખાણને જવાનો સમય થયો તો જ ન આવ્યો. અંતે મથુરખાણ સિન્ધુને લઈ ખાંડે ગયા. ત્યાં તો મદનને એક આસે રોડતો આવતો જોયો. ઝોરથી એલે કહ્યું: 'ધરની ચાવી!'

નોંધની ઝોરથીમાંથી સિન્ધુ બોલી: 'ક્યાં આવેને લઈ જાવ એમ કહો, બાપા.'

નજીકે મદનને ઉપર ચાલુ પડ્યું. ઝોર-ઠીમાં ડોકિયું કરી કહ્યું: 'ધરની ચાવી તો દેતી જા.'

'એસો. દઈ છું.'

'વખત ક્યાં છે? બહુ મોઢું થયું છે, ધર જતાં મોઢું થઈ જશે.' કહેતાં કહેતાં મદન અંદર જઈને બેઠો.

સાર પછી...

'બહુ માથું દુઝે છે.' કહી મદનના ઝાળામાં સિન્ધુએ માથું ઢાળી દીધું.

મદને કંટાળાભેર કહ્યું: 'વાર ન લગાડ, હવે નોંધજો. ચાવી આપ. નોંધા કંઠારવાને

સમય થઈ ગયો. હવે હું જાઉં છું. 'પણ સિન્ધુ ન બોલી કે ન બોલી, બોલતાનો મદનનો કમર પર રાખેલો હાથ વધારે સખત થયો ને રક્વા લાગી. મદન બોલ્યો: 'ગાંડી થઈ કે શું?' એમ કંઈ તારી સાથે આવ્યા? કપડાં પણ નથી લાવ્યાં. કપડાં લાવી લેવા તો વળી...

સિન્ધુએ ઊંચે જોયું ને હસી પડી: 'કપડાં હું લાવી છું. હવે એમ ને એમ બેસી રહો. હવે નથી બિતરવાનું. મારું મારું આજ બહુ દુઃખે છે.'

એવામાં મથુરે ખૂમ મારી: 'મદન...બરતી આવી છે. હોડી હંઠારાવું ને!'

સિન્ધુ-મદન સામસામું જોઈ રહ્યાં. સિન્ધુએ મદનની છાતી ઉપર મસ્તક ઢાળી દીધું. મદને થોથવાતાં થોથવાતાં કહ્યું: 'આ...આવું છું...જીભા...' મદન મારું ખજવાળવા લાગ્યો.

રાતી સિન્ધુના વાળમાં આંગળાં રમાડતાં મદને કહ્યું: 'મનમથ મને કહેતો હતો કે યહેરમાં નાટક કંપનીમાં નોકરી મળી જાય તો કાંઈ પણ મળે ને પૈસા પણ સારા મળે. યહેરમાં જવાનું મને બહુ ગમ છે. હું સાથે જ આવ્યો. જાઉં તો તું શું કરે?'

'પણ હું જવા જ ન જઈ ને!'

ત્યાર પછી.....

પરંતુ હતકાગી સિન્ધુ અભિનયપ્રિય પતિને કાંઈ ઉપાયે રોકી શકી નહીં. પણ દિવસો પહેલાં મારી એક છેત્રણી સગી આમવાસિની પાસેથી મેં આવી વાત સંભળી હતી. મને પાકી ખાંતરી થઈ કે આ કાચળ સાથે આ વાર્તાને બહુ મેળ છે. પત્ર મોકલનારનું નામ પણ વાતની 'સિન્ધુ' સાથે મળતું આવે છે. કાચળ વચ્ચેનાં પણ એમ લાગ્યું કે કાચળનો

નાયક મદન અભિનેતા થવાની અભિલાષાએ જરૂર તેમ જ ગૃહિણીને છોડી ક્યાંક આવ્યો ગયો છે ને કુટિરવાસિનીએ કાંઈ છોકરા પાસે કાચળ લખાવી સ્વામીના નામે રવાના કરાવ્યો છે.

માંડા પવનથી જેમ ચાલવન કપી જોડે તેમ આ અજ્ઞાન આમવાસિનીની વેદનાથી મારું અંતર ફાટાકાર કરવા લાગ્યું. કંઈ હતકાગીનીના પત્રદૂતે મારી વિસ્મૃતિના સામરને પાર કરી મારી નજર સમક્ષ સ્વપ્નશમાં ચિત્ત દિવસો ખડા કરી દીધા! કેટલાય દિવસના દેશદેશાન્તર કરી એક દૂર પ્રવાસી પાસે આ પત્ર પોતાનો પ્રવાસ પૂરો કર્યો. હવે એ કાચળ હું કોને જઈશ? ક્યાં મોકલું? કેટલી લાંબી રાત્રીઓ અને કેટલાય દિવસોથી પોતાની સમગ્ર જાગૃત એતનાથી કાણ ક્યાં પ્રતીક્ષા કરી રહ્યું હશે? મારા મનમાં એની ઉદારીન પાંદુર મૂર્તિ ધીરે ધીરે ખડી થઈ. એકાએક મને એમ લાગ્યું કે આ મનાયમાન, નિર્ભય ને નિર્જન સંખ્યા, સામેની પેલી જાવા સમ દિગંતલીન ગિરિશૈલ, આ ખાવા ધાતુ વિચાર મેદાન, ઉપરનું નીલ નવતલ અને ઝોમરની સંખ્યારતબ્ધ આખી ધરતી કાંઈની પ્રતીક્ષાથી આકુળઆકુળ છે-નહીં હમણે કાંઈ આવશે!

આંખો ઝીણી કરી સાંજના ઝાંખા પ્રકાશમાં કાચળનો અંતભાગ ફરી એકવાર વાંચવા ફરિયાદ કરી. 'હે સ્વામી! આ હતકાગીને જુલસો નહોતો. તમે હવે ક્યારે આવશો? આ કાચળ મને કે તરત આવ્યા આવજો. હવે મારાથી વિયોગ નથી સહેવાતો.'

આંખે જળજળિયાં આવી ગયાં. ખીલું શું લખ્યું તું તે વાંચી ન શકાયું.

[શ્રી. સુરેશચન્દ્રનાની બંગાળી વાર્તાનો અનુવાદ]

આપનો આહ્વાન નંબર

કાર્યાલય સાથેના કાંઈ પણ પ્રકારના ટપાલ-વ્યવહાર વખતે અવશ્ય લખશો

પાપનિવારણ-ખત

કપિલ ઠક્કર

બિચપ સાહેબે મને બીજી કથા કહી એ એથી જુદા પ્રકારની હતી, અને પ્રથમ વાર્તામાં કહેલી દહીકત જાતી ત્યાર પછી ત્રણ વરસે એ બનેલી. એ વખતે તેઓ એક પ્રગણનાં કર્મચારી તરીકે કામ કરતા હતા. જે દિવસે આ બનાવ બન્યો એ દિવસે મધ્ય પ્રગણમાં આવેલા એક આમનિવાસ-માંથી એમને ભોજનનું આમંત્રણ મળ્યું હતું અને એમણે એ સ્વીકાર્યું હતું તેઓ નિયત સમય કરતાં થોડાક વહેલા મિત્રજાનને ઘેર ભઈ પહોંચ્યા. મિત્રજાન બાનુ હજી મહેમાનોના સ્વાગત માટે તીવ્રે આત્મા નહોતા. બિચપને પહેલે માળ દીવાનખાનામાં બેસવાની વિનંતી કરવામાં આવી, એ સમયે રામન કેશિક સંપ્રદાયનો એક પાદરી એ દીવાનખાનામાં એક કોચ પર બેઠો બેઠો એક મોઢું પ્રસ્તાવ આપતાથી વાંચી રહ્યો હતો. આ પાદરીનો બિચપ સાહેબને કંઈ પરિચય નહોતો. બિચપ સાહેબ કાબલ થતાં એ પાદરીએ માયું 'જીસુ' કરી વિવેકપૂર્વક નમન કરી દુરત જ પૂર્વવત વાંચવામાં મન પરીણી હોયું. આ માનવી પાંચદ કાવાવાળો, જીવનના તરવરાટવાળો અને પહેલી નજરે જ એક અદાવાન આચારી લાગતો હતો. પછી એના અંદર પડકારોથી થાક અને નિવાસની ઘેરી છાયા બિચપ સાહેબે પ્રથમ દૃષ્ટિએ જોઈ લીધી. આ પાદરી કોણ હશે અને આજના જમણમાં એને કેમ નોતર્યો હશે એવા સવાલો બિચપના અંતરમાં જન્મ થયા.

નિયત સમયે બીજા મહેમાનો આવી પહોંચ્યા. એમના સ્વાગત માટે મિત્રજાન બાનુ તીવ્રે જાતણી. મુખ્ય મહેમાનને આવકારવા માટે સમયસર તૈયાર ન થઈ શક્યા જલ્દી એમણે માથી માગી. પરંપરાની ઝોળખાણના શિશુનાર વખતે તેના અજણતા પાદરી વિશે

પૂછવાની અનુકૂળ તક બિચપ સાહેબને મળી નહિ.

આજી વખતે બિચપની પુરણી મિત્રજાનની બાલ્યમાં જ હતી. બાળ્યાની અધવય મનમાં ઘોળાતા પેલા પાદરીના વિચારોનો ખુલાસો મેળવવા તેમણે મિત્રજાનને ધીરથી પૂછ્યું: 'પણ આપે મને પેલા પાદરી સાથે તો ઝોળખાણ કરાવી નહિ! હું એની ઝોળખાણ કરવા જઈ આવતુર હતો. એ કોણ છે?' એ પછી મેજની આસપાસ બેઠેલા મહેમાનો પર નજર ફેરવી એ કંઈક નવાઈ પામી ફરી બોલ્યા: 'અને એ અહીં ખાણી પર આવ્યા હોય એમ લાગતું નથી.'

આઠલા કબ્બો બોલાયા એ દરમિયાન તો મિત્રજાન બાનુના અંદર પર અનેક પ્રકારની લાગણી ફરતી ચાલતી અને પછી જલ્દી એ અંતરે એમણે ઉતાવળે પૂછ્યું: 'ત્યારે તમે એને ખરખર હોડો?'

બિચપે જવાબ વાલ્યો: 'મેં જોયો તો ખરે જ. પણ માફ કરીશ, આ વાત આપને બાટલી અજુગમતી હશે એવો મને ખ્યાલ ન હોતો. કદાચ કુટુંબના કોઈ રહસ્ય સાથે એને સંબંધ હશે. મને તો એમ જ હતું કે મારી માફ એ પાદરી પણ અહીં મહેમાન હશે. અને એના દેખાવથી હું એવો આશ્ચર્ય થઈ મને તેનો પરિચય સાંભળતું અને એની સાથે વાતચીત કરવાનું મન થયું. પણ એ અહીં આવેલ છે એ વાત છુપી રાખવાની હોય તો હું એ વિષે એક સજ્જ પણું દબે ઉચ્ચારી શકું નહિ. એ માટે તમે નિરાત રાખશો.'

'નામવર! કંઈક જરૂરમજ થાય છે. મારે કશું છુપાવવાનું છે જ નહિ. જો કે મારા પતિ આ વિષયની ચર્ચા પસંદ કરતા નથી. મને નવાઈ તો એ થાય છે કે આપે

પણ એ પાદરીને નજરે દીડો. અત્યાર સુધી અમારા કુટુંબનાં અનુક્રમ માણસો સિવાય કોઈ ના જોવામાં આવેલ નથી. આપે જોને જોયો એ કોઈ પરીણો નહોતો.' થોડી વાર અટકી શ્વાસ હોડતા ખૂન જ ધીરેથી બોલ્યાં: 'પણ એક પ્રેતાત્મા છે.' •

'ખરેખર? પ્રેતાત્મા?' બિશપ ચમકી ઊઠ્યા.

'હા પ્રેતાત્મા. અમે આ મકાનમાં બે વરસથી વસીએ છીએ. એ દરમિયાન બારેક વાર એ અમારી (દંપતીની) નજરે ચડેલ છે. અમારી એ લગભગ છે અથવા અમને છેતરવા માટેની એ કોઈ ચાલાકી છે એમ માનવાને અમને કશું કારણ મળ્યું નથી. છતાં ય દક્રીકતો અમારાથી ખુલાસો પણ થઈ શકતો નથી. અને આ કંઈ સ્વાભાવિક ખતાવ નથી, એટલે અમે એ માટે કોઈ સાથે વાત અથવા ચર્ચા કરવા નાખુશ હોઈએ છીએ. પણ મહાશય, આપે એને જોયેલ છે એટલે આપની પાસે એક નવ્ર વિનંતી મૂકું?'

'જેણે, અને મારા હાથની વાત કરી ત્યાં સુધી આપને ખાતર હું બધું જ કરી છૂટીશ.'

મિત્રજાન પાતુએ આગળ કહ્યું: 'મને વારં-વાર એમ લાગ્યું છે કે એની સાથે વાત કરી શકે એવું કોઈ મળી આવે તો એને આ ઘર-માંથી દૂર કરવાનો કંઈક રસ્તો સૂઝે. અમને મોટામાં મોટી ખીક તો એ છે કે જે બાળકો તેને દેખી જશે તો એમના હોય જ ઊડી જશે અને નોકરીને ખબર પડશે તો તેઓ આ ઘરમાં ટકશે જ નહિ. આપ અહીંયાંથી ઊઠવાનું કંઈક બહાનું બતાવી નીચે દીવાનખાનામાં જઈ એ હજી ત્યાં જ હોય તો એની સાથે વાત કરી એને આ ઘર છોડી જવા ન સમજાવો?'

બિશપ ધડીકર તો વિચારમાં પડી ગયા, પણ આખરે એમણે એ અખતરો કરવાનું સ્વીકાર્યું. અત્યાર સુધીની વાતો એ જે બક્ષિત-ઓ વચ્ચે જ ખૂન જ ધીમે થઈ હતી અને

નીજ કામને સંભળી નહોતી. બિશપ ખુરશી પરથી ઊભા થયા અને ધડીકર બહાર જવા માટે મિજબલસની રજા માગી.

બિશપ ઝોરકાના દાર તરફ ચાલ્યા એટલે એમની પાછળ જવા માટે એક નોકર જીન્સો-નીચો થયો પણ ઇશ્વારાથી એમણે એને શક્યો.

બિશપે દીવાનખાનામાં દાખલ થતાં જોયું તો એ પાદરી ત્યાં જ બેઠો બેઠો પુસ્તક વાંચી રહ્યો હતો. બિશપના અંગમાંથી ધુમ્મસીતું એક મોલું પસાર થઈ ગયું. ગરાબર સ્વરથ થઈ તેઓ નિશ્ચયપૂર્વક મક્કમ પગલે એના તરફ આગળ વધ્યા અને એની સન્મુખ આવી ઊભા રહ્યા. પ્રથમની માફક એ પાદરીએ અંખો જોઈ કરી એમને વંદન કયું. પણ આ વખતે ફરી વંચન શરૂ ન કરતાં બંને દેવામાં કાળજીનો યાક અને કંટાળો એકઠો થઈ અખિ મારફત બંધાર માર્ગ કરતા હોય એવી કરુણ નજર બિશપની સામે મારી.

ધડી કાર ચંબીને બિશપે ગંભીર અવાજે પૂછ્યું: 'ખુદા ખાતર અને કહો, આપ કોણ છો અને અહીં આમ આવવામાં આપનું પ્રયોજન શું છે?'

એ પ્રેતાત્માએ પુસ્તક બંધ કર્યું અને બેઠક છોડી બિશપની બરાબર સન્મુખ અદ્ય વાળા જોમો રહ્યો અને સદજ ગ્રમ ખાઈને, ધીમા પણ સ્પષ્ટ અને મક્કમ અવાજે કહ્યું: 'મારી સાથે આજ પહેલાં કોઈએ આ મુજબ વાત કરી નથી. હું કાણ છું અને અહીં શું કામ આવું છું એ હું તમને કહીશ. તમે જોઈ ચકા છો કે હું કેથોલિક સંપ્રદાયનો એક આચાર્ય છું. જે મકાનમાં આપણે અત્યારે ઊભા છીએ એ એસી વરસ પહેલાં મારું હતું. હું એક કાબેલ ધોડેસ્તાર હતો. અને જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ સાપડે ત્યારે શિક્ષારે જવાનો બહુ શોખીન હતો. એક દિવસ નજીકના જંગલમાં અમારી શિકાર-મંડળી એકઠી થવાની હતી. ત્યાં જવા માટે હું થોડો પલાણુવાની તૈયારી કરતો હતો

એ જ થયે એક ઉચ્ચ કુટુંબની યુવાન બાલુ
સામન સંપ્રદાયના રિવાજ મુજબ પોતાના પાપ-
ની ઈજ્જત કરી મારી મેળવવા આવી ચડી એણે
શું કહ્યું એ તો અલગત માગથી તમને કહે-
વાય નહિ, કેમકે એમાં ઈશ્વરના એક અતિ
પુરાણી ખાનદાન ઉમરાવ કુટુંબનું નામ સંડો-
વાયેલું હતું. મને એ બાનુની વાત એટલી
મહત્વની લાગી કે, અમારા સંપ્રદાયના દર-
માન વિરુદ્ધ મેં એ બાનુના એકારની વિમતો
એક કાગળ પર દોઝી લઈ એક મંબીર ખૂલ
કરી, કહોને પાપ કયું.

‘એ પછી એ યુવાન બાનુને મેં પાપમુક્તિ
આપીને વિદાય કરી, ત્યારે મારા દિમારી
સાથીઓને મળવાનો સમય સમજાય વીતી
જવા આવ્યો હતો, અને હું મિશન-સ્થળે
પહોંચવાની ઉતાવળમાં હતો. જ્યાં હું એક
બપોર એક ખોલી નાખનારા એ દાંચણ
પાનાંઓનું સંભાળપૂર્વક જતન કરવાનું
ખૂણું નહિ. આ મકાનના અંદરિયામાં
આવેલ દીવાલના એક ભાગમાંથી થોડીજેક
છટા ખસેડીને ત્યાં મેં એક ગુપ્ત સ્થાન તૈયાર
કરાવેલું. એ યા મારે, એની વિનતમાં હું
નહિ જીતકું. મને એમ લાગ્યું કે સિંહારથી
પાછો ફરું ત્યાં સુધી આ કાગળો ત્યાં સલા-
મત રહી શકશે. પાછા આપીને હું એ વિન-
તોતો અભ્યાસ કરવા માગતો હતો. અને પછી
એ કાગળોતો હું નાશ કરવાનો હતો. એ
વખતે મારા હાથમાં એક ચોપડી હતી. એનાં
પાનાંઓની વચ્ચે આ કાગળો મેં મૂક્યા, અને
હું નીચે ડોહો એ ગુપ્ત સ્થાનમાં એ પુસ્તક
ઝાકવી દીધું, છટા પાછી ઝાકવી, અને ઘોડો
તળાવવો હું ચાલી નીકળ્યો.

‘એ દિવસે સિકારમાં મને જીવશેણ અક-
સ્માત નહો. હું ઘેસા ઉપરથી નીચે ફેલાયે
અને ત્યાં ને ત્યાં મૃત્યુ પામ્યો. એ દિવસથી
આજ સુધી, જૂન જનીને આ મકાનમાં ભગ-
વાનું, અને જે તોષ કરી. નોંધેલી ન હતી

એ કરવાનું મેં પાપ કયું હતું, એને સ્મ-
વાનું અને કોઈ પણ માનવીની નજર એના
પર ન પડી જાય એની તપાસ રાખવાનું મારું
કર્તવ્ય બન્યું. એ ગુપ્ત તોષ કાઢના હાથમાં
પડી જાય તો એનાં પરિણામો ખૂબ બપોર
આવે એ હું નરાગર સમજતું હતું. આજ સુધી
આ ઘરના કોઈ માણસે મારી સાથે એક
સમુદન પણ મોલવાની કિંમત કરી નથી. આ
વરસો સુધી ઇંગ્લાંડેલી ચોટીની કાપડીરી-
માંથી મને કાણ મુક્ત કરશે એની મને હજી
ખબર પડતી નથી. આજે તમે મારી સાથે
વાત કરવાની કિંમત કરી છે તો તમારી
પાસે હું એક માગણી કરું છું. તમે મને આ
જવાબદારીમાંથી મુક્ત કરશો કે હું તમને એ
પુસ્તક જે સ્થળે છુપાવેલું છે એ જગ્યા
દેખાડું. પણ તમે જોને સૌથી પવિત્ર મળુના
હો એના નામથી મને સોગંદપૂર્વક કહો કે
એ પુસ્તક તમારા હાથમાં આવે ત્યારે એની
અંદર મોસા કાગળોતો, એમતો એક અંધાર
પણ વાંચ્યા વગર તમે નાશ કરશો. કોઈ પણ
માનવીની આંખ એમનાં એક હરફ પર પણ
ન પડવી જોઈએ. કહો, પ્રતિજ્ઞા પર કહો, તમે
જાન્યું કરવા તૈયાર છો !’

નિશ્ચયે મંબીર અવાજે જવાબ આપ્યોઃ
‘તમારા સૂચનનું અંધરણઃ પાલન કરવાનું
હું પ્રતિજ્ઞા પર જાન્યું છું.’

નિશ્ચયના અંતરની આરપાર નીકળી જાય
એવી એક વેધક નજર એ પાદરીએ એમના
પર ફેંકી એને સતોષ થયો હોય એમ લાગ્યું,
કારણકે એ પ્રેનાત્માએ છુટકારાનો શ્વાસ લીધો
અને અંદરે ફરવીને તેણે કહ્યું: ‘તો મારી
પાછળ ચાલો.’

એ સ્વપ્ન હતું કે સ્વપ્ન, એવા વિચારો-
ના વમળમાં એઆતા નિશ્ચય એ પાદરીની
પાછળ ચાલ્યા. એક પડોળી સીડી જતરી
એ નચેને માળે આવ્યા, અને ત્યાંથી ફરીથી
પથ્થરનો એક સંકેતો દાંડો જતરીને એ

મહાનના ભોંયરા જેવા જણાતા કોઈ સ્થળમાં તેઓ પહોંચ્યા. પાદરી ચોક્કસ જગ્યાએ એકા-એક અટક્યો અને દીવાલ પર હાથ લગાડી બિશપને કહ્યું: 'એ સ્થળ અહીંયા છે. ચુનાનું પ્લાસ્ટર અહીંથી ઉખેડી નાંખો, ઈંટો દીલી કરો, અને મેં કહ્યું છે તે શુદ્ધ સ્થાન તમને દેખાશે.' આ જગ્યા પર બરાબર નિશાન કરો, અને તમારું વચન પાળવાનું ન જૂલશો.'

એ ભૂતાત્માના હાથે ખતાવાયેલી જગ્યા બિશપે બરાબર ધ્યાનમાં રાખી. દીવાલ અને ચુના ઉપર હાથ ફેરવ્યો, અને ફરી એક પ્રશ્ન પૂછવા માટે એમણે એ પાદરી તરફ મોઢું ફેરવ્યું. પણ ત્યાં કોઈ દ્રવ્ય નહોતું. એ અર્ધ-અધારા ભોંયરામાં પોતે એકલા જ ઊભા હતા. આમ બનશે એવું એમણે કહાય મનમાં સમજી પણ લીધું હોય છતાં પોતે આટલા પ્રસંગથી મોહાઈ ચમકી ગયા હતા એ તો યશ્ન વગરની વાત હતી. મૂજબે હાથે મજબૂતાઈથી એક ચાકુ કાઢીને એ જગ્યા પર એમણે નિશાન ક્યું, અને પછી એ જગ્યા એકદમ મળી આવે એટલા માટે એ ચાકુ પણ એ બેઠી જગ્યાની બરાબર નીચે ભોંતળિયા પર મૂક્યું. પછી ઝડપથી તેઓ ફરી દાદરા ચડી ગયા, અને અચ્છો-બીભરાવતી આંખે ફરી મજલિ સમાં સામેલ થયા.

આએ એમની લાંબી ગેરહાજરી ચચાંતો વિષય તો બની હતી, એમાં એમના આ ઉસ્કેરારે આખી મંડળીનું વધારે ધ્યાન એમનું. ઘડીબર તો એમનું બોલવું ૫ ઢંગધડા વગરનું જ લાગ્યું. એમના મિત્રાને ચિન્તાગુર બનીને એમને સવાલો પૂછવા માંડ્યા ત્યારે, મિત્રાના બાનુ સખેલા ખુલાસા કરશે એવું સૂચવતો એક ઈશારો એમણે કર્યો. થોડીક આનાકાની પછી બાઈસાહેબે આખી દરખાસ્ત કરી ખતાવી, અને બિશપ સાહેબને પોતે કયા કામ માટે મોકલ્યા હતા એનો બધો ખુલાસો કર્યો. આ સંબંધિત આખી મહેફિલમાં ઉસ્કેરાટ જાગ્યો.

બિશપમાં બોલી ચક્રવા જેટલી સ્વરથતા આવી કે તુરત જ આખી મંડળી પાસે એમણે બધી વિગત કરી સંભળાવી. કઈ છુપું રાખવાનો તો હવે અવકાશ જ નહોતો.

બિશપ પોતે એક કામેલ નામાકિત વક્તા હતા અને એ વખતે એમણે જે છટાદાર વર્ણન ક્યું એ ત્યાં બેઠેલાઓએ મંબીર સ્મૃતિપૂર્વક સાંભળ્યું, અને આખરે સમગ્ર મહેમાનોએ સર્વાનુમતે નક્કી ક્યું કે તુરત જ એક કમિટીને બોલાવી આ બેઠ અને બચથી રંગાયેલી વાતનો તાજ લેવો.

થોડી વારે કમિટી આવી પહોંચ્યો, અને આખી મંડળી બિશપની પાછળ દાદરાઓ ઊતરતી ભોંયરામાં આવી અને કમિટીની મહેનતનું પરિણામ નિહાળવા માટે તલપાપક બની. ફરીથી એ જગ્યાએ આવતા બિશપના અંગમાંથી એક ધુભરી પસાર થઈ ગઈ અને કમિટીને એમણે નિશાન કરેલું સ્થળ બતાવ્યું. એણે એવું કામ ચક્ર ક્યું.

ત્રિશ્વકોમાના એકે કહ્યું: 'પ્લાસ્ટર સખત ને મજબૂત લાગે છે.'

મિત્રાને સુર પુરાવ્યો: 'હા. પ્લાસ્ટર છે તો જીંચી જાતનું પણ એને વધારે વર્ષો નથી થયાં. પ્રજ્ઞા વરસો સુધી તો આ બોવરા-ઓનો કશો વપરાશ જ નહોતો. થોડાં વરસ પહેલાં જ મારા પુરાગાનીએ અહીં મરામત કરાવી પ્લાસ્ટર લગાડાવેલું.'

દરમિયાન કમિટીએ પ્લાસ્ટર ઉખેડી નીચેની બે-ત્રણ ઈંટો દીલી કરીને ખસેડી નાખી હતી. એ પછી અંદર નજર કરીને એણે જાહેર ક્યું કે ઈંટોની પાછળ એક કૂટ ચોરસ અને નવ ઈંચ જોડો એક નાનકડો કપાટ આવેલો છે. ત્યારે જોકે કાઢીને એ વાત નવી તો ન લાગી પણ એ કપાટ બેવાની જિદાસા તો સૌને થઈ મિત્રાના એમાં નજર કરવા આગળ આવ્યા, પણ કંઈક પાક આવતાં જ બિશપને માર્ગ આપવા પાછા હઠી ગયા અને

બોલ્યા: 'આપે કરેલો કરાર હું ભૂલી ગયો. પ્રથમ નિરીક્ષણ અને તપાસ કરવાનો અધિકાર આપતો જ છે.'

કંઈક ફિક્કા ચહેરે પણ સંપૂર્ણ સ્વચ્છ મુદ્રાને નિશ્ચય એ પોલાણ પાસે આવ્યા અને એક દૃષ્ટિ અંદર ફેંટી હાથ લંબાવ્યો. અંદરથી એમણે ધૂળ અને માટીથી ઢંકાયેલું એક જુની દબનું મોટું દળદાર પુસ્તક બહાર કાઢ્યું. એ જોતાં પ્રેક્ષકોમાં સનસનાટી ફેલાઈ પણ હવે શું અને છે એ જોવાને સૌ એટલા આતુર હતા કે સૌએ ગંભીર મૌન અખત્યાર કયું. નિશ્ચય પૂર્વક લાવે એ પુસ્તકનાં પાનાં ઉઘલાવ્યાં અને થોડાં પાનાંઓ ઉઘલાવ્યા પછી એ પાનાંઓ વચ્ચે મૂકેલો એક પીઠા પડી ગયેલો લખેલો કાગળ એવી કાઢ્યો. એના પર ઉતાવળથી લખેલી કેટલીક આડીઅવળી લીટીઓ હતી જે વસ્તુ માટે એમને કલામણ કરવામાં આવી હતી એ જ એ હતી એવી ખાતરી કરી લીધા પછી એમણે પોતાની આંખો એના પરથી ફેરવી લીધી, અને એ ઉપાડીને તેઓ દાંદર તરફ ચાલ્યા. સૌ એમની પાછળ પાછળ ઊપડ્યા. દાંદર પર ચડી, નજર દોઢના ઓરડામાં બળતી સગડી પાસે જઈને, કોઈ આકાશ યથાવેદી પાસે જોયો રહીને આહુતિ આપતો હોય એવી કાવનાથી એમણે એ પત્ર અગ્નિને હવાસે કર્યો.

એ ભેદી પત્રનો છેલ્લો અંશ બળી રહ્યો ત્યાં સુધી કોઈના ઝોંઝાંથી એક હરફ નીકળી શક્યો નહિ અને એ પછી પણ 'કેવું ચમ-

તકારી!' 'હજી અજમ મેવું.' 'આવી કંપના પણ જોને આવે!' એવા છટાછટાયા આશ્ચર્યો-દર્શનો જ સંભળાયા. બધાં એટલા હેરાત પામી મર્મ હતા કે કોઈને આ વિશે કરી વાતો કરવાની દૃષ્ટિ જ ન થઈ. નિશ્ચયને ખાતરી થઈ કે કાગળ રહેતાઝોમીથી કોઈ આ બનાવ-મંથી મળતો બોધ ભૂલી ચકશે નહિ, અને એમને પોતાને માટે તો એ એક મહાન પાઠ હતો. વરસો પછી પણ આ વાત ભયરે તેઓ કહી બતાવતા હાથે પોતે લાગણીવદ્ય થયા વધર રહી ચકતા નહિ.

ભેદી કામળના નાશ પછી એ પાદરી પ્રેતા-ત્માની કાગળી એ ધરમાં કદી જોવામાં આવી નહોતી, કારણકે એને હવે એ ભેદી કામળની ઝોડી કરવાનો કંઈ જરૂર રહી નહોતી.

અણુકંપ્યા અકરમાતને પરિણામે ભયર એ પાદરીને પોતાનો રથૂળ દેહ સ્વયંભાગમાં તણ દેવો પડ્યો ત્યારે, પોતે જે અણુકંપ્ય સાહસ કરેલું એ માટે એને કેટલો બધો પરતાવો થયો દશે એની કંપના સહેજે કરી શકાય છે. એને માટે વધારે દુસ્તર તો એ હજી કે આ ભેદ કોઈ પણ સંજોગમાં ખુલ્લો કરવાનો ન હોઈ એનાથી એ કોઈને સોંપી શકાય નહિ. અને કવિબર્મા રખે ને એ કોઈ અયોગ્ય માણસના હાથમાં પડે એ એની સતત ચિન્તાનો વિષય હતો. થોડા આદર્શની રાહ જોવામાં એણે આટલાં વરસો વિતાવ્યાં હતાં.

[નિશ્ચય થેક બીકાની
અંજોલ વાતાનો અનુવાદ]

કૃપાલાનીલ

પંડિત માલવિયાજીને એક ખાનગી મંત્રી ભેટતા હતા. ગંધીજીએ કૃપાલાનીલને તેમની પાસે મોકલ્યા. તેઓ માલવિયાજી પાસે અસહ રહિયા ફેર ટાપી પહેરીને મયા. માલવિયાજીએ આ ગંધીજીને લખ્યું. ગંધીજીએ જવાબ લખ્યો: 'કૃપાલાની કરતાં વધારે સારો ટિફ્ટ તમને શાસ્ત્ર મળે.' અને થઈ તો તેઓ માલવિયાજીના.

વીણા મારી ફરની સગી થતી હતી. પરંતુ તેને અમારા ઘર સાથે રિશેષ પરિચય હતો. તેને અમારા ગામમાં જ પગથા-વેલી અને અવારનવાર અમારા ઘરે તે આવતી-જતી એટલે તે પરિચય વધારે ગાઢ થયો હતો. તેની ફોફો વર્ષની દીકરી શુભરી ગયાના ખજાર અને પડ્યા હતા. હું તેને ત્યાં ખરખરો કરવા જવાનો વિચાર કરતો હતો પરંતુ વ્યવસાયને અંગે અને ખાસ તો તેને દિલાસો આપવા માટે શું કહેવું તેના સંકેતથી જઈ ચકતો નહોતો. વીણા પેન્સીયેક વર્ષની હતી એટલે તેને 'શ્રીમં' સંતાનો થવાનો અવકાશ હતો તેથી આ દીકરી શુભરી ગઈ તે સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં કંઈ બહુ દિલગીરીના પ્રસંગ નહોતો એ પણ મારી બેદરકારીનું કારણ હતું. અને હવે તો એ જગ્યાએ મળે ત્યારે જ ખરખરો કરી લેવો એમ મેં માન્યું હતું. એક દિવસ હું મારા ઓરડામાં એક વાર્તા લખવાના પ્રયાસમાં અને વાર્તાની વસ્તુસંકલના ગોઠવતો બેઠો હતો ત્યાં વીણાનો અવાજ આવ્યો. તે બાલુના ઓરડામાં મારી પત્ની સાથે વાતો કરતી હતી. વીણાના બોલવા-ચાલવામાં હજી શોકની છાયા છે કે કેમ તે જાણવા માટે હું ઊંચે કાને વાતો સાંભળી રહ્યો. વીણા વાત વાતમાં દસતી હતી અને રવાલાવિક રીતે જ વાતો કરતી હતી એમ જાણીને મને નિરાંત થઈ. થોડી વારે વીણા મારી પાસે આવી. તે સુંદર યુવતી હતી. તેના મુખ ઉપર સદાય હાસ્ય રમ્યા જ કરતું હતું. બોલવા-ચાલવાની દબ પણ સરળ અને આનંદ ઉપજાવે તેવી હતી.

'કાં, કનિરાજ! શું કશો છો?' કહેતી તે મારી પાસે આવી ટેબલ ઉપર જ ચઢી બેઠી. અને ટેબલ ઉપર પડેલા કાગળો બોવા લાગી. હું તેના સામે જ બેઠો રહ્યો હતો.

તેણે ફરી કહ્યું: 'નવી કકાતી લખવાની ચક્રાંત થતી હોય તેમ લાગે છે.'

મેં કહ્યું: 'હા, ચક્રાંત કરી છે. પૂરી થાય ત્યારે સાચી. પણ વીણા, તારી તબિયત દમણા કેમ રહે છે?'

તેણે દસતાં કહ્યું: 'હું તો પાણીમાં ચણો સુકાય તેમ સુકાતી જઈ છું. તમે જુઓ છો ને! ખજાર કાઢવા કેમ આવતા નથી?'

તેની દીકરીની વાત કેવી રીતે કરવી તેની મંજવણમાં હું મૌન રહ્યો.

'દમણા કાંઈ કવિતા લખી છે કે નહીં?' વીણાએ પૂછ્યું.

'હેલા ત્રણચાર મહિનાથી તો કાંઈ લખી નથી.'

'દમણા વાર્તાઓ ઉપર ઊતર્યા લાગે છે. તમારી એક-બે વાર્તાઓ મેં વાંચી હતી. મને તમારી વાર્તા કરતાં કવિતા વધારે મને છે.'

'તમારી કાબળની અભિરુચિ સારી કહેવાય. બોલો કવિતા લખતાં યદ જતાં નહિ.'

મને આ વાક્ય મોહમાનો પાછળથી મણો પડતાવો થયો. તેણે પોલકાની ઓટમાંથી એક મોટું કાગળનું બુંદળું કાઢી મારા હાથમાં મૂક્યું અને શરમાતાં શરમાતાં કહ્યું: 'મેં એક કવિતા લખી છે. તમે જરા જોઈ જશો?'

'ઘણું સારું. જોઈ જઈશ.' મેં કાગળો ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું.

'માન 'જોઈ જઈશ' એમ નહીં. જરૂર લાગે ત્યાં સુધારી પણ આપજો. તમે સિદ્ધ કરત કવિ છો. તમને એમાં વધારે મહેનત નહિ પડે.'

'જોઈશ.'

'ક્યારે જોઈ લેશો?'

'વખત મળશે કે તરત જ વાંચી જઈશ.'

'એમાં તમને વધારે વાર નહિ લાગે. હું પરમદિવસે આવીશ. એ વખતમાં તમે જોઈ લેજો.' કહી તે ચાલી ગઈ.

તેના મરા પછી મેં તેની કવિતા વાંચવા માંડી. નહોતો કોઈ જાણતો, નહીં કોઈ પૂર્વાપરનો કે પ્રાસાનુપ્રાસનો મેળ, દંગણા વચરતું તે લખી ગઈ હતી. તેની સ્વર્ગસ્થ હાકરીને અનુલક્ષીને એક મદાકામ્ય લખવા તેણે પ્રયાસ કર્યો હતો. તેમાં હાકરીની આંખ, કાન, નાક, વગેરે પ્રત્યેક અવયવોનું, તેના રંગરૂપનું વર્ણન હતું. તેનાં પોતે પાડેલાં નામો, સંબંધીઓ તેને કેવાં લાક્ષણિકતાથી બોલાવતાં હતાં તેનું, હાકરી કેવી એણે કરતી તેનું, તે કેવી રીતે ખાતી, પાણી અને દૂધ કેવી રીતે પીતી, કેવું હસતી, તેની કાલી બોલીમાં તે બીજાને કેવી રીતે બોલાવતી તેનું સવિસ્તર વર્ણન હતું.

ત્રીજો દિવસ સવારમાં તે મારે ત્યાં આવી અને મને પહેલો પ્રશ્ન જ એ કર્યો: 'તમે પેલી કવિતા વાંચી કેવી લાગી?'

'વાંચી ગયો. ઠીક છે.' મેં ઉત્તર આપ્યો.

'કોઈ સુધારોવધારો કર્યો?'

'એમાં સુધારો શો યઈ શકે એમ છે?'

વીજાએ ધાધું જ હતું કે તેની કવિતા સ લખાઈ છે. તેની આ ધારણાને ઉત્તેજન મળતાં તેણે કહ્યું: 'આ કવિતા કોઈ માસિકમાં છપાવવાની ગોઠવણ કરી આપશો?'

હવે ખરી મુશ્કેલી મારી સામે આવી બિંદી રહી. તેના ઊગતા માનસને આધાત ન પડે એ તેટલા ખાતર કવિતા ઠીક છે એમ કહ્યું ત્યારે હવે તે છપાવવાની વાત આવી. મેં કહ્યું: 'છપાવવાની શી ઉતાવળ છે? તમે થોડો વખત જવા દો અને પછી તમે વાંચી જશો તો તમને એમાં કોઈ સુધારો કરવા મુશ્કેલી. છપાવવામાં ઉતાવળ કરવી એ ઠીક નહીં.'

તેણે દરુણ સ્વરે કહ્યું: 'મને આ કવિતા છપાવવાની ખૂબ ઇચ્છા છે. તમારે ધણી તંત્રીઓ સાથે યોગબાધ છે. કાઠને કહેશો તો કવિતા સારી છે એટલે જરૂર છાપશો. આ મારી કોઈ ઉપર લખેલી કવિતા છે.'

'કોઈ તંત્રીને આ કવિતા છાપવા મારાથી કહેવાય નહીં અને કોઈ જાણે પણ નહીં. કોઈ અપણી હતી એટલે આપણને તેમાં રક્ષ કદાચ આવે. સહુ વાંચનારને ન આવે. વળી કવિતા છાપવા જેવી સારી નથી. તારી જો ઇચ્છા હોય તો હું એક નાની એવી-કવિતા લખી આપું.'

'પણ તેમાં આ બધું થે ન આવે ને?'

'કેવી રીતે આવે?'

'કંઈ નહિ.' કહી તે નિરાશ થઈ, તેની કવિતા લઈ આવી ગઈ.

ત્યાર પછી થોડા દિવસે હું તેને ત્યાં જઈ ચાલ્યો. કાદરો ઉધાડો હતો. ઉપર જઈ જોઈું છું તો વીજા બેઠી પડી એકામતાપૂર્વક કંઈક કરતી હતી. તેનું મ્યાન બેચરા મેં સાંઠ કર્યો: 'કેમ વીજા! શું કરે છે?'

વીજાએ પાધું વાળી મારા સામે જોયું. મને જોઈ તે બિંદી લઈ અને કહ્યું: 'આવો હું તમને સંભારતી હતી.'

હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને મારે તરફ જોયું તો પેલી કવિતા મદાવીને રીવાલ ઉપર લટકાવી હતી. તે સાથે દારગંધ કેટલાંય જુદા જુદા નતનાં અને ન સમજાય એવાં ચિત્રો પણ ચોટ્યાં હતાં.

મેં પૂછ્યું: 'વીજા, આ શું કરવા માશ્યું છે?'

'કેમ, તમે જોતા નથી? કોઈનાં ચિત્રો કડું છું. તેનો એક ફોટોમાંક નથી એટલે શું કડું? જુઓ ખરાખરી કોઈ જેવાં જ આજે જ ચિત્રો છે તે?'

હું હસી પડ્યો. 'આ તે કોઈ ચિત્રો છે! આમાં એક કોઈ જેવું નથી લાગતું.'

આમ બેલતી વખતે મેં વીજાના મુખ તરફ જોયું હોત તો કદાચ હું હસત નહીં. તે વિષાદમયી આંખે મારા તરફ જોઈ રહી. અને કહ્યું: 'મને તો દરેક ચિત્રમાં સાક્ષાત્ કોઈ જ જણાય છે અને ધણી વખત બીજા

છે કે હમણાં જ એ મારી સાથે વાત કરશે અને 'બા' કહી સાદ કરશે.'

મારે વીજાને કપકા દેવા કે થું કહેવું એ સંસ્કૃત નહીં. હું થોડી વાતચીત કરી ચાલ્યો ગયો.

વળી બેએક મહિને વીજાનો વર મને રસ્તામાં મળ્યો. તેની સાથે વાતચીત કરતાં તેણે કહ્યું: 'વીજાના મમજની રિયતિ બ્રમિત થઈ ગઈ હોય તેમ લાગે છે. હમણાં તે એક પૂતળી ખરીદી લાવી છે. તેને તે ચૂંદડી આધારે છે. દિવસમાં અનેક વખત તે કહે છે: 'કાકી રૂવે છે તમે સાંભળતા નથી?' વળી તે પૂતળાને રમાડી આવે છે. કટલીક વાર પાડોશીના ઘરમાં તે પૂતળાને મૂકી આવે છે અને પછી તેને શોધવા નીકળે છે. જોને-તેને પૂછે છે: 'મારી કાકીને જોઈ?' અને પાછી પૂતળાને લઈ આવે છે અને કહે છે: 'જો કાકી, તું હવે ભાગી જઈશ તો તને મારીને કાઢી મૂકીશ. સમજ?' આમ અનેક આળા કરે છે. મારી જિંતા અને મુશ્કેલીનો તો પાર નથી.'

મેં તેને દિલાસો આપ્યો અને સમજાવટથી કામ લેવાની સૂચના આપી. અને છટા પડ્યા.

આ પછી થોડા દિવસે વીજાને લાંબી એક માણસ. મને તેકવા આવ્યો. વીજાની તનિયત સારી નહોતી એટલે મને બોલાવ્યો હતો.

હું એકદમ વીજાને લાં ગયો. ઘરમાં જતાં મેં જોયું, વીજાનો વર વીજાના હાથ બાંધતો હતો. વીજાનાં કપડાં ફોટેલાં હતાં. મારે તરફ અસ્તવ્યસ્ત દ્રષ્ટિ. મને જોઈ વીજાએ ચીસ પાડી અને કહ્યું: 'પોલીસને બોલાવો, કાકીએ મારાં લૂગડાં કાઢ્યાં તેથી આ લોકોએ તેને કાપી નાખી. જુઓ આ તેના કટકા પડ્યા.' આજુબાજુ વીજાએ ચિતરેલાં ચિત્રોના કટકા પડ્યા હતા.

વીજાના હાથમાં તેણે લખેલી કાકી ઉપરની કવિતાનો એક ફોટેલો ઠાળળ હતો. તેણે તે મજબૂત રીતે પકડી રાખ્યો હતો.

મારી આંખમાંથી અવરોધ છતાંય બાંધુની બે 'ટીપાં' સરી પડ્યાં. સ્થિતિ

અનિશ્ચિત ભાવિ

રવિશંકર મ. મહેતા

★

નિર્મળ ચાંદનીમાં ગાંઠાં ધામે ધામે પંથ કાપ્યો, જતાં દર્તા. ધરીકર થાંતિ પછી વિષ્ણુરામ બોલ્યો: 'તમે સૌએ વિક્રમ-વૈતાળની વાતો સાંભળી છે ને? ત્યારે તમને એવી જ એક કથા કહું; એની સમસ્યાનો ઉત્તર તમારે સૌએ પોતપોતાની મતિ પ્રમાણે શોધી લેવો. સાંભળો:

પછા પ્રાચીન સમયમાં કિષ્કિન્ધાના વન્ય પ્રદેશમાં એક અર્ધસંસ્કારી રાગ રાજ્ય કરતો હતો; તેના રાજ્યની પડખેની મહાસમૃદ્ધ, સુશાસિત રાજ્યોના સંપર્કથી એના વિચારો અમુક અંશે સુસિક્ષિત બન્યા હતા; છતાં બર્બર પ્રજા એના કલ્પનાપ્રચૂર અર્ધદગ્ધ આવેશોથી, એ બરેલો હતો; વળી એનો સત્તાશીખ એવો અદમ્ય હતો કે નિત્ય એના વિચિત્ર તરંગોને અમલમાં મૂકી પ્રજાને તે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ રાખતો; ત્યારે ત્યારે એ તૃપ્ત થાત નિદિધ્યાસનમાં બેઠો હોય ત્યારે મંત્રીઓ સમજાવતા કે કંઈક નવો ધમધામ યશ; અને બનતું પશુ એમ જ: આમ રાજ્યવ્યવસ્થા તેની ઈચ્છા મુજબ સરળતાપૂર્વક ચાલે જતી લાં સુધી તૃપ્તિ ધણી સૌમ્ય તથા ખુશમિજાજી જણાતા; પણ તેમાં નાતું સરખું વિષ્ણુ કે આગી દેખાતી, રાજ્યની નિયમિત ચક્રોની ગતિમાં લેસમાત્ર ફેર પડતો ત્યારે તૃપ્તિ અધિક સૌમ્ય ખુશ મિજાજી બની જતા. કારણકે પોતાની પ્રજાને આડે માર્ગેથી સન્માર્ગે દોરવાનો વ્યવસાય તેને અતિપ્રિય હતો, તથા ન્યાયનું વિતરણ કરવાનો કે કુટુંબનું દમન કરવાનો કોઈ પણ અવસર એ જવા દેતા નહિ.

એ રાજ્યના અનેક કાયદાઓ તથા વ્યવસ્થાઓમાં રાગની આ અર્ધદગ્ધ, અર્ધસંસ્કૃત

જૂતિ આવિષ્કાર પામતી; સંસ્કૃત પ્રજ્ઞઓના ખ્યાલોમાંથી મદ્ય કરી સ્વચ્છિ પ્રમાણે પોતાની રાજ્યપ્રજ્ઞિતિમાં ગોઠવેલ અનેક પ્રજ્ઞાલિકાઓમાંની એક નીચે પ્રમાણે હતી. તેણે એક વિજ્ઞાનચક્રાકાર રંગભૂમિ રચાવી હતી અને ત્યાં જગલી પશુઓની સાકમારી, મદ્યોનાં દંદયુક્તો તથા સ્તરી-સોજવનાં પ્રદર્શનો થતાં પશુ આ રંગભૂમિમાં એક નવીન જ વિનિયોગ કરવામાં તેની ક્રિયાજાળ કલ્પના તથા ઓલિકતા વ્યક્ત થતાં, આ રંગભૂમિનો ઉપયોગ માત્ર પક્ષિઓનાં વાદ્યુક્ત કે કુચલ નટોના નાટ્યસમાજો કે મધોનાં દંદયુક્તો માટે જ નહોતો થતો; અનેક સ્તરો તથા ભોયરઓવાળી આ વિજ્ઞાન રંગભૂમિનો ઉપયોગ ન્યાયમાં દર તરીકે થતો; ત્યાં અચલ વિધિ તથા પશુપાતરિત અસ્વરમાત દ્વારા પ્રજ્ઞને ન્યાય તથા કુદોને યોગ્ય દંડ મળતો.

ત્યારે ત્યારે કેષપશુ પ્રજાજનનો અપરાધ નૃપતિને જાહેર થતો ત્યારે રાજધાનીમાં હંદેર પીટી ભેંકોને જાણ કરવામાં આવતી કે કસાવેલે દિવસે નૃપતિની રંગભૂમિમાં તેનો ન્યાય થશે.

આમ આ રંગભૂમિનો આકાર તથા રચના પરદેશી હતાં પશુ તેનો ઉપયોગ તથા હેતુ આ પ્રચલ રાજના ફગદુપ બેળનું જ પરિણામ હતાં; ન્યાયને ખાતર એમ કહેવું ભેષ્ય છે આ નૃપતિ જરાય રૂઢિચુસ્ત ન હતા. પોતાના વિદ્યુત્સપ્ત તરંગો સિવાય કશાને તે વળગી રહેતા નહિ તથા આવા અવનવીન વિચારોના અદ્યુત વિનિયોગ કરતાં કદી અચકાતા નહિ.

ન્યાયને દિવસે પ્રેક્ષકગણના ધીમા યાત અવાજથી રંગભૂમિ ભરાઈ જતી. નિશ્ચિત સમયે રાજ તથા રાજકુટુંબ એક ઉચ્ચાસને આવી ધિરાજે કે દુરત જ સામેના ભોયરામાં બંદી રાખેલ અપરાધીને રંગભૂમિમાં રાજ સન્મુખ હાજર કરવામાં આવતો. રાજ હી બેઠકની ગરા બર નીચે જ એ બેઠી દાર હતાં અપરાધીને એ એ દારમાંથી ગમે તે એક ઉપાડીને ન્યાય મેળવી લેવાની છૂટ હતી; દારના પસંદગી અપરાધીની

સ્વેચ્છા પર જ અવલંબતી અને સર્વવ્યાપી અપરિહાય અપદ્ધપાતી વિધિ દૈન કે મદ્ય સિવાય એમાં બીજું કાંઈ તત્ત્વ અને માર્ગ-દર્શક થતું નહિ.

હવે ન્યાયની કટોકટી બરી પણ આવી પહોંચતી. રાજને દુરથી પ્રશ્નિપાત કરીને અપરાધી બેમાંથી એક દાર ઉપાડતો. એક દાર ઊધાચે તેમાંથી એક ભયંકર મુખ્યો વાય ત્રાડ પાડતો ધસી આવતો અને પેલા અપરાધી પર ધસી જઈ, સપળા પ્રેક્ષકો સમક્ષ એને ફાડી નાખી તેના તરફતા દેહનું ભક્ષણ કરતો; એ જ ક્ષણે નોહરિયાત કાણુઓ વિલાપની આકાશમેદી ગીસો પાડતા તથા કરુણ ધંતા-રવના સ્વરથી વાતાવરણ શોકમય બની જતું; પછી ધીમે ધીમે કાંઈ માનનંય વૃદ્ધ કે કાંઈ સંદરકુવાન અથવા કાંઈ લોકપ્રિય યુવતીના આવા કારમા અંતથી વિષાદ પામેલાં પ્રજાજનો વિખેરાતાં.

નિષિંએ આથી જુદું જ ધાતું હોય અને તહોમતદાર બીજું દાર ખાલે તો તેમાંથી વચરપમાં તેની સમાન એવી એક યુવતી નીકળતી. તે જ સ્થળે દુરત મંગળ ચોધરિયાં વાગી ઊડતાં અને તરી, ચરણાઈ તથા ટોલના અવાજમાં પ્રેક્ષકોના દર્શનિનાદ બળી જતા. દુરત જ સામેનું એક ગુપ્તદાર ઊધી તેમાંથી મુક્ત તથા ધર્મોચાર્યો વરમાળ, કુંકુમ, પુષ્પાદિ સામગ્રી સાથે નીકળી પડતા; ત્યાં જ તે યુવતી સાથે પેલા અપરાધીનો લમ સમારંભ થઈ થતો રાજ સ્વયં એનું કન્યાદાન આપતા. તહોમતદાર પરિણીત હોય કે અપરિણીત એ વાતની અત્રે ગણના થતી નહિ; ન્યાયના વિતરણમાં નૃપતિ આવા હુદ સન્ને જોને આડે આવવા દેતા નહિ. લમસમારંભને અતે પ્રેક્ષકજનો વરધોડિયાંની જનમાં એકાંક, બારે ધામધૂમપૂર્વક વધુવરને ઘેર પહોંચાડી આવતાં.

આ ન્યાયતંત્રમાં કાંઈને અન્યાય થવાનો

અંબલ હતો એમ ડાહ્ય કહી ચકરી કે જ્યાં
ન્યાય સમસ્ત દેવતા જ હાથમાં મૂકી દેવાયો
હોય ત્યાં ફરિયાદનું કારણ જ ક્યાં રહે છે ?
આખરે તો, આ ત્રિજના અણ્યએ અણ્યનું
સંચાલન દેવી શક્તિ કરી રહી છે. મનુષ્ય
માત્રના મન, વચન, કેમ પર જેનું પ્રતિપણ
પ્રભુત્વ છે એ શક્તિ જ, એનાં કર્મોના દેવતા
કે અદૃશ્ય બની એને એણે કરેલાં કર્મોનું ફળ
આપે છે. અપરાધી પેલાં બે બેઠી દ્વાર પાછ-
ળની કશી જ માહિતી મેળવી શકતો નહિ.
પોતાને હાથે જ એ પોતાનું બાપી ધરી સેતો;
તથા ફેસલામાં જરાય વિદગ્ધ થતો નહિ.
આજના આપણા સુધરેલા ન્યાયતંત્રમાં, વધી-
લોની કંટાળાજનક ફલીસો, ચકરી નાખતી
મુદતો તથા પરિણામની એની એ જ અનિશ્ચિત-
તાથી હેરાન થએલા અનેક અસીસો આવી
સાજ, એકી ન્યાયના પ્રધાને જરૂર સ્વીકારી લ.
વળી આ પ્રયા અત્યંત સાક્રિય થઈ પડી હતી.
પ્રેમીએ અગાઉથી કહી જ ખમર નહતી કે આજે
લોહીહુલાહુ શમ જોવા મળશે કે મળાશમોને
જોઈએ. એટલે પ્રજાજનોના ઠોળેઠોળા બારે
ઉત્સુકતાથી તથા ઉશ્કેરાટથી રંગમૂર્ચિ તરફ
વળતા; અપરાધીના અનિશ્ચિત બાવિધી લેમને
રસ અનેકથા વધી જતો; અને એકાદ નાટક
કે સાકમારીનું દ્રશ્ય આવે રસ ઉપજતી શરૂ
નહિ. આમ પ્રજાને એક નિર્દોષ આનંદનું સાધન
મળી રહેતું; તદ્દોમતદારતા પોતાના જ હાથમાં
ન્યાયનું ચત્ર રહેતું એટલે કાલામાં કાલો
માણસ પણ આ પોષનામાં કશી જ ખામી
દર્શાવી શકતો નહિ. આ તો ન્યાયનો ન્યાય અને
નાટકનું નાટક-એક કાંરે બે પક્ષી મરાતાં.

*

આવા તરંગી રાજની એક તેવી જ તરંગી
પુત્રી હતી; રરમાને આ નૃપતિ જોઈ જ
ધૂની, ઉમ, આવેમપૂજી મરોટ, તથા ઉમિ-
શીલ. આ એકની એક દીકરી રાજની અલસ
લાકડી હતી. આવે અનેક રથને બને છે તેમ
નૃપતિનો એક માનવો સેનાનાયક રાજ-

મહેલમાં નિસ આવતોજતો; તે સુદર રણથરા
યુવાનની કુશળતાથી આકર્ષાઈ, તેનો નીચ
કુલમાં જન્મ છતાં, નૃપે તેને સેનાનાયક નીમ્યો
હતો. સરદદ પરનાં અનેક યુદ્ધોમાં અપૂર્વ
શૌર્ય દર્શાવી તેણે યુવોએ સખત શિકસ્ત
આપી હતી. નૃપ એના પર સદા પ્રસન્ન હતા;
પ્રજા તેના સુદદ બાહુબલ પર મુગ્ધ હતી;
રાજ્યએ સ્વદસ્તે તેને અનેક આબૂસણે તથા
રત્નજડિત તરવાર કમરે વધાવી તેનું બહુમાન
કયું હતું.

આવા કૂટલ યુવાન પર આ રાજકુમારીની
રિનગ્ધ નજર કરી: ઊઝળતું ધોવન, અમર્યાદિ
સણ તથા સ્વરૂપાતિશયી ઉપજતા અનર્થો
કાણુ નિવારી શક્યું છે? ઉન્મત પ્રેમના પ્રવા-
હમાં તેઓ હસાથે જ ગયા; રાજકુમારીએ ન
જોયું કુલ, ન જોયું વૃત્ત, ન જોયો પોતાનો
ધર્મ કે ન જોયું શીલ; ઉપવનના એકાન્તમાં,
નૃપતિથી ગુપ્ત એમને રનેદ્યોત વહેવા લાગ્યો.

પણ આરા ગુપ્ત પ્રેમને માર્ગ સદા
કંટકિત હોય છે; આ રાજકુમારીને પણ એક
વાત અંતરમાં સદા શલ્પની માફક ખટકતી;
અનેકવાર તેણે પોતાના આ પ્રેમપાત્ર યુવાનને
પોતાની જ એક નમણી ચતુર દાસીની સાથે
દસીને વાર્તાલાપ કરતો જોયો હતો; આવે
સમયે, તેના પદુ ખંત:કરણે તેમનાં નયનો
માં હસણું અનેરું તેજ નિહાળ્યું હતું. તેમના
શુભ પ્રયુષ વિષે હવે તેને દર્શી જ અંકા રહી
ન હતી; પણ એ સેનાનાયકનો પોતાના
પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ એટલો જ માદ, અને
નિર્આર્જ હતો એ રાજકુમારી સમજતી: બાણ
રત્નચના જાગવરા છતાં, અનેક રાત્રિઓ તેણે
લીલ વેદનામાં માળી હતી, આવી રાત્રીએ તેનું
હૃદય ધર્મીય ધીખતું, અને અનેક ચંકાઓ
વચ્ચે-ઝોલા ખાતું; છતાં સંખાના નમતા
તેજમાં તેના પ્રેમ સેનાનાયકના રિમત દર્શને,
તેના સર્વ રાક્ષાઓ ક્યાંય ઊડી જતી અને
તેના સુદદ બાહુબલમાં તે જકાઈ જતી.

આમ આ સંવનન અનેક મહિનાઓ સુધી

આશુ. પરંતુ એક કમનસીબ ક્ષણે નૃપતિને તેની જાણ થઈ. બસ; થઈ ચૂક્યું! નૃપતિએ પોતાનો ધર્મ નક્કી કરતાં એક ક્ષણેના પણ વિશ્વંશ કર્યો નહિ; તુરંત જ તે સેનાનીને કારાગારમાં ધોધવામાં આવ્યો; તથા નગરમાં દહેરો પિટાવી પ્રજા સમક્ષ તેનો ન્યાય કરવાનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો. જૂતકાળમાં આવા કોઈ ઉચ્ચ દરજ્જાના અધિકારીને ન્યાયાસન સમક્ષ ખસા થવાનો પ્રસંગ બન્યો ન હતો; ન તો કોઈ યુવાને રાજકુટુંબરીને આદવાની હિમ્મત કરી હતી એટલે આ પ્રસંગ જ અપૂર્વ હતો; નૃપતિ, રાજકુટુંબ તથા સમસ્ત પ્રજા આ ન્યાયકર્મની કારે ઉત્સુકતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યાં. યોગમાં ચિત્રવિચિત્ર અકવાઓ ફેલાઈ રહી; તથા ચોટે ચોટે અનેકરૂપે એક જ વાત ચર્ચાઈ રહી.

આ શામ્યિક પ્રસંગને માટે રાજ્યનાં પરુ આચારોમાંથી બપ કરમાં બપ કર નરજદી બ્યાહા સાવવામાં આવ્યો; તથા વિધિનું નિર્માણ એવું આદેશજનક જ હોય તે માટે નૃપતિએ પોતે આખા રાજ્યમાંથી અતિયુક્તપણે એક અભિજાતકુલની મનોહર કન્યાને પસંદ કરી.

એ નક્કી કરેલ દિવસ આવી પહોંચ્યો. દૂર દૂરનાં ગામોમાંથી યોગનાં ટોળેટોળાં જીભરાવાં અને રંગભૂમિના મંચો પર તણુ પથ્થુ જગ્યા ખાલી ન રહી. રાજ, રાજપુત્રો તથા અમાત્યવર્ગ પેલાં બે ગૂઢ ભોધરાની ઉપરને માલે નિરજજા બરાબર નિશ્ચિત પળે સામેના ગર્ભાગારમાંથી અપરાધી નૃપ સમક્ષ હાજર થયો. જે પ્રેક્ષકો આવી ક્રાંતિ, આતુ' રૂપ તથા આ દદતા પ્રથમ વાર જ નિદાળતાં દર્શાવે તેઓ તો ધડીબર મુગ્ધ, સ્તબ્ધ બની ગયા; રાજકુમારી આવા સ્વરૂપ પર વારી જામ એમાં કશું જાણ્યું ન હતું, જેમનાં મુગ્ધ હૃદયોએ તેના પર અનેક શુભાશિષો વન્સાવી, સાથેસાથ તેઓને અતિ બેદ થયો કે આવા યક્તિમાન, સ્વરૂપ વાન યુવાનને નસીબે આવી દયામાં ખસા મનાવું હખાયું છે.

હવે દદ પગલે પેલો યુવાન જરા આજળ વચ્ચો અને વિધિ સુખજ નૃપતિને તેણે દૂરથી નમન કર્યું. ખીજી ક્ષણે તેની સરિમત નજર, રાજની જમણી બાજુએ બેઠેલ રાજકુમારી પર ફરી.

પોતાના જીવનના આગા એક અતિ મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગે કોઈ સામાન્ય સંસ્કારી નારી લોક સમક્ષ ન આવે; પણ આ આવેશ-વશ, સ્વચ્છંદી, અંક રાજકુમારીને એવો કરી વિચાર બંધન રૂપ ન હતો. ન્યારથી રાજાના બહેર થઈ સારથી રાતદિવસ આ પ્રસંગ સિવાય તેણે ખીજી કશાનો વિચાર કર્યો ન હતો; પોતાની અમાપ સત્તા તથા અદમ્ય કુતૂહલના બળે પેલાં બેઠી દારો પાછળનું રહસ્ય પણ એણે જાણી લીધું હતું. ક્યા દાર પાછળ કંઈ લલિત રમણી પ્રતીક્ષા કરતી છુપાઈ છે એ તે જાણતી હતી. જેના તર્ફ તીવ ધિકારથી તે સજાગી રહી હતી તે જ ઘસીને, સેનાપતિની નિર્દોષતા પુરવાર થયે, લમસમારંજ માટે રાજાએ તૈયાર રાખી હતી એ વાત રાજકુમારીથી અજાત ન હતી.

સેનાપતિ એક પળમર સરિમત રાજકુમારી તર્ફ જોઈ રહ્યો; સંગેરમરની પૂતળી સમાન ચેત સ્થિર રાજકુમારીની નકરે નજર મળી. પ્રેમનું આત્મકેય અનુભવતાં રોઢીઓના અબોલ ઇજિતથી એ સમજ ગયો કે દાર પાછળનું રહસ્ય તેની પ્રિયતમાએ જાણી લીધું છે; રાજકુમારીની પ્રકૃતિથી એ પૂરો વશિષ્ટ હતો; વળી એ યુવાન સેનાનીના બાવિની સમગ્ર આકા, રાજકુમારી એ રહસ્ય જાણી લે એ પર અવશ જોઈ હતી; એટલે આંખના ઝાંધી ઇકારે તેણે પૂછ્યું: 'કંઈ ખાણું!' હકારો સખરોનો અર્થ પાંપણના એ એક પલકારામાં સમાયો હતો અને ખીજે જ પલકારે એને એના ઉત્તરની અપેક્ષા હતી.

રાજકુમારી સુવર્ણની જાળી પર હાથ ટેકીને બેઠી હતી; તેણે ત્વરાથી તર્જનીના

સંકેતથી જમણી બાબતું દાર ફર્કાયું. આ બધું એક જ પળમાં બની ગયું: કોઈનું એ તર્ક લક્ષ ન ગયું કારણ કે સમજાની નજર પેલાં એ રહસ્યમય દારો તથા આ સુદર યુવાન પર મંડાયેલી હતી.

પછી તે સેનાપતિ દર શિવર પગલે તે બને ભેદી દારો તરફ ચાલ્યો; નિસ્તબ્ધ ચાલિ પ્રવર્તી રહી; બન્ને કે સૌના હૃદય ચંચળ ગયાં ને છત્ર આંખમાં આવીને બેઠા. પછી જરાય સંકેત વિના નિશ્ચિત શ્રદ્ધાપૂર્ણ મને, તે યુવાન સેનાનીએ જમણી તર્કનું દાર બોલ્યું.

હવે સ્પષ્ટ કરવાનું એટલું જ બાકી રહે છે કે એ દારમાંથી શું બહાર આવ્યું? બપુંદર નરભક્ષી વાઘ કે કોઈ લજ્જતવતી નમણી કુમારિકા?

સુઘ વાચક! જેમ જેમ હું આ પ્રશ્નને ઊંડા વિચાર કરતો બહાર છું તેમ તેમ એ મને વધુ વધુ ચૂંચવનારો તથા મુશ્કેલ લાગતો જાય છે. અને માનવહૃદયનાં અતલ ઊંડાણોમાં જેણે અવગ્રહન કર્યું હોય, માનવસહજ આવેશોની જુલજુલામણીમાં જેઓ ચૂંચવાયા હોય વા જ્ઞાતિઓની ઇન્દ્રિય જેણે નજરે નિહાળી હોય એવો કોઈ વાચક પણ આ પ્રશ્નને એક નિશ્ચિત ઉત્તર બેધક નહિ આપી શકે; કારણકે વાચક! એ ઉત્તરનો, તારી શુદ્ધિ, અતુરાર્થ કે માનસવિશ્લેષજન્યક્રિયા પર આધાર નથી; પણ ઇર્ષ્યાની જગતી છતાં નિર્બીજ રોહથી આકર્ષાતી, આંશાનિરાશ વચ્ચે ઝાલા ખાતી તે સ્વચ્છંદી આવેગપૂર્ણ, પ્રેમાળ રાજકુમારીના દ્વિધા સ્વભાવ પર એ ઉત્તર અવસરે છે.

એ રાજપુત્રીનો પોતાનો જ પ્રલુપ્તપાત્ર એની દાસીનો પ્રણય સ્વીકાર એ બિના તેને અત્યંત મર્મપાતક હતી; અને એક ધનયેષા વિચારણ પ્રાણીની માફક તે ઓર્ડરમાં અનેક વાર જઈ બેઠતી: પણ ન્યાયનો દિન નક્કી થયા પછી; અનેક રાત્રિએ આંસુનીની કથ્થામાં

આળોટતાં, તે એકાએક બન્ને કાંઈ બપુંદર દરમ ભેટી હોય તેમ ચીસ પાડી બેઠતી; બન્ને કે અંગારા સમ ધગધગતી આંખોવાળો લોહી-લાલસુ વિકરાળ વાઘ જેની પાછળ છુપાયો છે તે દાર પાસે તેનો પ્રિયતમ ઊગો છે; પોતાને હાથે તે દાર ઉઘાડે છે ને પેટો નરભક્ષી વાઘ બીજી જ પળે તેના પર ધસી જઈ તેની ગર-દન પોતાના બપુંદર જકામની પાઝમાં પીસે છે; લોહીની ધારાઓ ફૂટે છે; તથા તેનો પ્રિય-તમ એક લયક્રિયા ખાઈ...તે આતંચીસ પાડી શ્રેણી ધક જતી ને ત્રાસપી ફોટેલી આંખે ચો-તરફ એ બપુંદર દરમમાંથી છુટકારો શોધતી; વળી એનાં અનેક ભગત સ્વપ્નમાં એ આશા-ભર્ષા યુવાનને તે અન્ય દાર ઉઘાડતો કદપતી; એવી શ્લેષે તે ચિકારપાત્ર સ્વરૂપવતી દાસીનું નમ્ર સ્મિત; અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારાયેલ પ્રણયવચનો; તેઓનું દર બલિંગન તથા સોત્સુક સુખનો, તેના હૃદયમાં કટારની માફક ચીરા પાડતાં; એકથી એકથી તે દાંત પીસતી, પગ પછાકતી તથા માથું ફટતી: એક પછે, ને લલિત ઓછોનાં સુખન પામી તે રાચી હતી, ને દર જાદુપાઘમાં જકામ હતી, ને વિશાલ ધાકતા વચ્ચેચલ પર વિશ્રામ્ય લપાઈ હતી એ જ દેહ ફૂર પથુથી ચૂંચાવ, અત્યાવ, લોહીબીની ધૂળમાં રંગદોળાય એ અસભ્ય કદપનાએ રડી રડી એની આંખો સજી ગઈ હતી; તો બીજે પછે લોકાના કર્ષનાથ તથા મંજળવાલ સમેત લમવેદી તર્ક ધક્કતાં એ નવીન વરવધૂની કદપનાથી તેનો વેરામિ પ્રભવગો બેઠતો. આ કરતાં તો તેને સ્વયં મૃત્યુમુખમાં ધક્કેલે એ શું બેઠતર ન હતું?...પણ, પણ, ઓ પ્રભુ! તે કેવું બપુંદર! ના, ના, એ મુખ્ય પ્રાણપ્રિય દેહને એવી દશામાં...

આમ અનેક દિવાસ્વપ્નો ભેટી, અનેક વિચારપ્રવાહોમાં તણાતી, અનેક વિરુદ્ધ લાગણી-ઓનાં તોફાન અનુભવતી એ રાજકુમારીએ અકવાદિપાના મનોમંથનને અંતે એક મહાન [અનુસંધાન પાન ૩૬ મે

સાગરનાં ગોદમાં

ચંદુલાલ વ. ભટ્ટ

મધ્યરિષિ તોફાનમાં એક વઢાણુ ભાગે છે. પિતા, માતા અને આર પુત્રોના એક કુટુંબને વઢાણુમાં જ રાખી સમરત મુસાફરો દોડીઓમાં નાસી છૂટે છે. નીચે જળ અને ઉપર આસ એવી નિરાધારતામાં ઇવનમરણુ વચ્ચે ઢોલાં ખાતા કુટુંબમાં, તોફાન સમતાં ઇવનની આરા ભગે છે. હાથ લાગ્યાં તેવાં સાધનોથી તરાપેા તેવાર કરી ભગિલા વઢાણુમાંથી લઈ સકાય તેટલી ઉપશોભી સામગ્રી અને ફૂતારી, ચરખાં, ગાય, અધેડા, ઘેટાં, બકરાં જેવા છત્રો સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન એટમાં આવી પહોંચે છે. પોતે ઊભા કરેલા એક તંબૂમાં થોડાક દિવસ વસવાટ કર્યા પછી મોટા વડલા જેવું એક જીંડું પટ્ટોટાપ ઝાડ મળી જતાં તેના પર માથા બાધી વસવાતું નક્કી થાય છે. રસ્તામાં આવતી નદી થા માટિયાંને એક ધુલ જહેમતપૂર્વક તેવાર કરી, જરૂરી સામગ્રીને પ્રાણીઓ સાથે આજુ કુટુંબ પેલા ઝાડ પાસે આવી પહોંચે છે. તત્કાળ ઝાડ પર વસવાટની બ્યવસ્થા કરવાનું કુરકેલ જણાતાં સૌ રાતવાસાની વેતરણમાં પડે છે.

[૯] રાતવાસો

ગમે ને પમલે મુરકેલીઓતો સામનો કરવો એ તો હવે અમારે માટે રોજનો ક્રમ થઈ પડ્યો હતો. ઝાક હવું તો મનધોર અને એની છાયા પણ હતી વિચાળ પરંતુ એની ઊંચાઈ અતિશય હતી. એની નીચેની ડાળીઓ ઉપર પણ સરળતાથી ચડી જઈ, સહુ ઉપર રાતવાસો ગાળી ચડીએ એ તદ્દન અશકય જણાયું. એટલે વળી અમારી નજર દરિયાકાંઠા તરફ વળી. હું, ફિલીપ અને જેક બપોરના તરેલા વઢાણુનાં નાનાંમોટાં કેટલાંય પાટિયાં દરિયાકાંઠે આવી પડ્યાં હતાં. અત્યારે તો અમારે પાટિયાંની જરૂર ન હતી તત્કાળ તો અમે એકાદ સીડી બનાવી ચકાય એવી વસ્તુ એની શોધમાં હતાં.

સમુદ્રના કાંઠાની પાસે જ અમે રેતી અને કાંદવવાળી થોડી જગ્યા ભોધ. ત્યાં આગળ વાંસના નાનાંમોટાં કેટલાંય પટ્ટા પડેલા હતા. જેવા ભોધતા હતા તેવા જ એ ટુકડાઓ હતા. અમે એની ત્રણ ભારી બાધી. એમાંની એક એક ફરકે ઉપાડી અને પાછા બપોરના. માર્ગ વળતાં જમણી બાજુએ નજર નાખી તો એક મોટા એવા ધરા જેવું જણાયું. આસપાસ બરુની ઝાડી હતી.

અમે ત્યાં પહોંચ્યા. ધરાના કાંઠાની આસપાસ લાંબી લાંબી ચંચવાળાં, લાંબા

લાંબા પગવાળાં બધે પમના પંખમાં ચામીચાળાં એવાં નવી જાતનાં બગલાં (flamingos) ભેળાં. અમારી સંચેતી કૂતરી એમને ભેળે ભેર-શોરથી ભસવા લાગી. આવી અજુધારી રીતે કૂતરાતું ભસતું સાંભળી એ બધાં પાંખો ફફડાવતાં ઊભાં. ફિલીપ પોતાની બંદૂક સાથે તેવાર જ હતો. એણે એ ઊડનાં બગલાં પર ઝાળીઓ છોડી. એમાંથી એક ખલાસ થઈ નીચે પડ્યું અને બીજું એક લાયલ થયું. ફિલીપ તો પોતાના પગકમથી કુલાકને કપાટા-ભેર પેલા મરેલા બગલાને લેવા દોઝો. ભાકને ખ્યાલ નહિ કે આ જમીન કાંપવાળી ને પોચી છે. જેવો તે આગળ દોઝો કે ગોઠણુ ગોઠણુ સુધી અંદર ખૂંચી ગયો! મદામહેનતે પેલા મરેલા બગલાને લઈ એ પાછો ફર્યો. હું એ ભેતો જ હતો એના કાલકલાલ ભોળને હું જરા ફરમાં ગયો, અને પેલા લાયલ થયેલા બગલાને પકડી લાવ્યો ચગલાને હું પાછા જઈ ત પહેલાં એણે નાસી છૂટવા પોતાતું બધું ભેર વાપર્યું; પરંતુ તેને તેમ કરતાં અમારી ફોસે રાહ્યું. એણે દોડીને, હં પહેંચું' ત્યાં સુધી એની પાંખ મોઢામાં લઈને પકડી રાખ્યું.

હું એને લઈને પાછો ફર્યો.

‘હેં આપુ, તમે આને જીવંત લાવ્યા છો?’ અને રો પૂછ્યું. ‘આપણે એને પાળીશું.’

દરમિયાનમાં ફિલીપ પેલા મરેલા બગલાને તપાસતો હતો. એ બોલી ઊઠ્યો: 'પણ આપુ, આના પગના પંજા તો બતકની જેમ ચામ-દીથી ચેરિલા છે, છતાં એના પગ લાંબા છે અને stacc ની જેમ એ ઠોડી ચડે છે. આ વિચિત્ર ન ગણાય?'

'ના બેટા, કેટલાક પક્ષીઓને તરામ એવા પગ હોય છે, અને સાચે સાચે એમને લાંબા પગ પણ હોય છે.' મેં એની સંજ્ઞા નિવારણ કર્યું.

'વારુ પણ એ બધાં જ આના જેવા સુંદર મનના રંગીન પોર્ષાવાળાં હોય છે! હમણાં થોડાં ઊંચાં તેમનાં થોડાં તો એવાં ન જણાયાં.' ફિલીપે ખીંજે સવાલ કર્યો.

'કદાચને એ નાનાં હોય ત્યાં સુધી એમને રંગ નહિ દેખાતો હોય. મોટા થયે તેમને રંગ પૂરવહારમાં ખીલતો હશે. અમારે બરુની લાકડીઓની પણ જરૂર હતી એટલે થોડી લાંબી લાંબી સોડીઓ મેં કાપી લીધી. મારી ગણતરી આ સોડીઓની મદદથી કાકની જિંવાઈતું માપ કાઢવાની હતી.

આટલો સામાન લઈને અમારી આરામ કરવાની જગ્યાએ અમે આવી પહોંચ્યા. જેક અને જેક અમારું સ્વાગત કરવા તૈયાર જ હતા. એમને આવી સ્થિતિમાં અમારી ચિંતા થાય એ સહજ હતું. હાથમાં પેલું બગલું નેતાં એ ચિંતાને સ્થાને આતુરતા આવી ગઈ. ઠોડીને તેઓ એને નોવા લાગ્યા. મેં ધીરે રહીને એને નીચે મૂકી, થોડું માખજુ લઈ એના ઝાળોના જખમ ઉપર લગાડ્યું ને ફેલોસે કરેલા પાંખજા જખમ ઉપર પણ એના લેપ કર્યો. એને જુના કપડાના ટુકડાથી પાટા પણ બાંધી દીધા. નદીમાં તરફની એક જગ્યાએ એક લાકડી ઝોડી એક લાંબી દોરી તેના પૈ બાંધી અને એનો ખીંજે છેડો પેલી લાકડી સાથે બાંધી દીધો—એ આસપાસ અને નદી તરફ પણ દરીફરી ચક્ર એટલા માટે. આટલું થયા પછી તો એને એનાં તકરી ઉપર જ અને છોડી દીધું.

મેં કાકની કાળીઓની જિંવાઈ માપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. છોકરાઓની કલ્પનામાં જ એ આવડતું ન હતું કે એ કઈ રીતે ચક્ર બનશે. ફિલીપ એની હાઈસ્કૂલમાં યુલોડના સિદ્ધાંતો શીખ્યો હતો. ખૂણાઓ અને ત્રિકોણો વડે માપવાની વાત એનાથી સમજ શકાય તેવું હતું. મેં એ સિદ્ધાંતને આધારે બરુ અને દોરીની મદદથી કાટખૂણ ત્રિકોણો બનાવ્યા અને કાકની જે કાળાએ પહોંચવું હતું તેની જિંવાઈનો અંદાજ કાઢી લીધો.

'વારુ પણ હવે એની જિંવાઈ બાધી લીધી એટલે કઈ ઉપર નહિ મહેંચી જવાય.' અર્નેસ્ટ ટકાર કરી.

'એ તો વાત ખરી જ છે.' મેં કહ્યું. 'પરંતુ આપણે ઉપર ચડતા માટે કેટલા ફૂટ દોરકું નોંધશે તેવું તો માપ આપણને તેનાથી મળ્યું જ ને! આપણી સીડીની મે બાલુઓ તૈયાર કરવામાં લગભગ ૧૨૦ ફૂટ દોરકું નોંધે તમે મળાને એટલું લાંબું દોરકું તૈયાર કરો. દરમિયાનમાં હું એક ખીલું કામ કરું છું.'

પેલા છોકરાઓ સેપિલું કામ કરવા દોખા. હું પેલાં બરુ લાગ્યો હતો તેમથી તારકામકાં બનાવવા બેઠો. વાંસમાંથી એક મજબૂત ફાંક કાપી એને વાળાને એક મજબૂત દોરી વડે બાંધી દીધી. એ રીતે કામકાં તૈયાર થઈ ગયું. અણીદાર બરુમાંથી અધિક કડન તીર તૈયાર કર્યો. વજનમાં એ હળવા લાગ્યાં એટલે એના પાલાણમાં ભરી બીની રેતી. બગલાનાં પોર્ષાં એના નીચેના છેડે બાંધ્યાં. તીર ફલામાં સીધાં જઈ ચક્ર એટલા ખાતર એ પોર્ષાં બાંધ્યાં હતાં.

છોકરાઓ આ તીર—કામકાં નોંધે ને તાલુજ થઈ ગયા. પણ આ તીર—કામકાં રમત કરવા બંધાવ્યું ન હતું. મારી ગણતરી લુધી જ હતી. મેં તેમને તેમની મા પાસે જો મજબૂત બંદી દોરી હોય તો તે લઈ આવવા મોકલ્યા. એણે અનમચેતીથી આવી કેટલીય વસ્તુઓ પોતાની એક પેટીમાં ભરી રાખેલી. ક્યારે કઈ વસ્તુ

ઉપયોગી નીવડશે તેનું જાન એને અમારા સૌ કરતાં ઘણું જ હતું. આવી દોરીનો એક દડો અમને મળી ગયો.

એને સારા પ્રમાણમાં ઉભેળા નાખ્યો. એનો એક છેડો મેં તીરની સાથે બાંધ્યો. ઝાડની જે ડાળી સાથે અમારે સીડી બાંધવી હતી તેની તરફ પેલું દોરી બાંધેલું તીર ફેંક્યું જે વખત હતું ન જાણ્યો. ત્રીજી વખતે એ તીર દોરી સાથે ડાળ બોળાંગી નીચે આલ્યું. બસ, માત્ર કાચ સફળ થયું. તીર સાથે બાંધેલા દોરીના બીજા છેડા સાથે એક બીજા દોરડાને ટુકડો બાંધ્યો. ધીરે ધીરે પેલી દોરી હતું તીર તરફથી ખેંચતો ગયો. દોરી ખેંચાઈને નીચે આવી મધ્ય, અને પેલું દોરડું ડાળે ઉપર થઈને નીચે આલ્યું. દોરડાના જે છેડા ડાળી ઉપર લટકતા રહ્યા. એ છેડાને હાથથી ઝડી યાદીએ એટલા એ નીચા લટકતા હતા. એ આપાપાછા થઈ ન જાય માટે એ બંને છેડાને થડ સાથે બાંધી દીધા.

નીચે પછી સીડી બનાવવાનો કાર્યક્રમ ચાલ્યો. બીજા એક નડા દોરડાના ૪૦, ૪૦ વારના જે કટકા એક પૂટને અંતરે બાંધી બાંધી જમીન ઉપર ધાંખા મોઢી દીધા. પેલા વાંસના કટકામાંથી લગભગ બધાં પૂટના માપના કટકા તૈયાર કર્યા. એક એક કટકાને જે દોરડા વચ્ચે ગાંઠ મારીને બાંધવાની કસબ આત કરી. દરેક ગાંઠ ઉપર એક એક ખીલો લગાવ્યો. એ રીતે એક એક પગથિયું બનતું ગયું. ધણી જાહેમતને અતે સાઠ પગથિયાં વાળી એક સીડી તૈયાર થઈ. તૈયાર થઈ એટલે એનો એક છેડો પશુ લટકતા દોરડાના એક છેડા સાથે ખૂબ મજબૂત બાંધ્યો. બીજા લટકતા છેડાથી એને ખેંચવા લાગ્યા. થોડી વારમાં સીડીનું પહેલું પગથિયું ડાળાને જઈ અંતરું. દોરડાનો બીજો છેડો એક ઝાડના થડ સાથે બાંધી દીધો.

• ડાહરાઓ તો ઉપર ચડવા ધજાગ ઠાંસ-

નીચા થવા લાગ્યા, પશુ હતું એને ઉપર મજબૂત બાંધવાની હતી. સૌથી પહેલાં જોઈતા વખત વાળા તથા દિમ્બતવાળા જોકને જ આને માટે પસંદ કરવામાં આવ્યો એ ઝપાટાબંધ ઉપર ચડી ગયો. ઉપર જઈને વાંદરાની જેમ ફાફક કરવા લાગ્યો.

મારી સહના મુજબ જે દોરડાની મદદથી એ સીડી ઉપર લઈ જવામાં આવી હતી તે દોરડાને એ સીડીના પહેલા પગથિયા અને ડાળી સાથે મજબૂત બાંધવાનું કામ એણે પતાવ્યું. ને એ નીચે ઊતરી ગયો. અને પછી તો સૌ વાતકરતી ઝાડ ઉપર જઈ આવ્યા. વચ્ચે વચ્ચે જોક અને ફિલાંપે તે ડાળીઓમાં પશુ ફાફક કરી લીધી.

સાંજ તો પડવા જ આવી હતી. રાત પડે એ પહેલાં બીજું ૫ પશુ કરવાનું હતું એટલે સૌને ઝપાટાબંધ નીચે બોલાવી લીધા. સારીનો નીચેલા છેડા ઝાડના એક વળાંકવાળા મૂળ સાથે સજ્જત બાંધી લીધો એટલે સીડી ફેલતી બંધ થઈ મધ્ય.

આજની રાત તો નીચે જ ગાળ્યા સિવાય છટકો ન હતો નીચે ઝાડનાં મૂળ પશુ ડાઈ ડાઈ જગ્યાએ જમીનની બહાર નીકળીને વળાંક લઈ જોયાં થઈ ગયાં હતાં. એ વળાંકની નીચે ક્યાંક ક્યાંક પોલાણ હતું. અને એમાં અમારું સુવનાગૃહ બનાવ્યું. જનાવરોને ચારેપાણી આપ્યાં. કેટલાંક પખીઓ સીડીને પગથિયે બેસી ગયાં. પેલા જંગલની પશુ સંજાળ લઈ લીધી. એને દૂધની કાંઠા જેવું બનાવીને પાવું. ઝાડના થડ પાસે જ એક જગ્યાએ એને બાંધી દીધું.

જમવાનું તો એ પહેલાં જ પતાવ્યું હતું. સાચેસાચ આજની મહેનતે સોની મુખ વધુ ઉઘાડી હતી. જે કંઈ મળે તેમાંથી નવું નવું ખાવાનું ઉપજાવી અમને સંતોષવાની ડાહરાઓની માતી આવડત વિશે અમારા ડાહરાં જે મત હતા જ નહિ. ખાંધપીને ઊપરથી પેલાં જંગલી અંદરે મ ફગાવ્યાં. [અંક ૩૬ મેં

વળામણાં

લેખક : પદ્માસાલ પટેલ

સંસ્પેષક : મગનલાલ પડિયા

[આમલવન અને આમલાને પોતાની નવલિકાઓ અને નવલોમાં પોતાની વિસિષ્ટ શૈલીએ જળાવી મૂકનાર શ્રી પદ્માસાલ પટેલની આ નવલને શ્રી કવેશ્વર મેઘાણીએ '૧૯૩૯ ની શ્રેષ્ઠ વાર્તા' તરીકે મૂલવી છે. હમણાં જ બીજી આવૃત્તિ પામેલ આ સફળ કૃતિનું આ ફરેવીગરજ એમણે હલચ તે રાંધી ન કોણ તેમને તેના વાચન પ્રતિ અવસ્થ અભિ-
મુખ કર્યો. —સંપાદક

મનુનો ધણી એને મારતો એટલે ઝમકુ પિપરમાં નાસી આવતી. આવી રીતે બે-ત્રણ વાર બન્યું એટલે લોકોમાં વાતો થવા લાગી કે ઝમકુડી પર નહિ મરે.

પોતાના બાળ-વિધુર દીકરા મોતી માટે આવું જ દર્દિય જોળતી અંબાએ એ વાત જાણી ને ઝમકુના જાઈ જહેવરને એ મારે બાનગીમાં પૂછી જોયું ત્યારે જહેવરે તો ન સંભળાવવાનું સંભળાવ્યું.

ત્યાર પછી 'સાસરે સંપ નહિ અને પિપરમાં જંપ નહિ' એવી ઝમકુનું એક જીવાન બાલક તળાડી સાથે મન મળી ગયું. અને એક દિવસ આમ સાથે અંબાએ પણ જાવડું કે ઝમકુડી ગઈ. પહેલાં તો જીડી જીડી વાતો આવી. કોઈ કેટું કે માતાવાળી કુમરીએ; તો કેકે તો વળી બાપડા મનના મુદારને ઘેરે રોટલા કરતી થી કાળી બાલકું પછી નીકળી ત્યારે કેકે પંદર ગાઉ જતી બાલકું તળાડીના પરમાં.

આ સમાચાર જહેવરનું નાક વડાઈ ચૂક્યું છે એટલે સંતોષ તો અંબાને વળ્યો. પણ પંચ આગળ જહેવર છટી પડ્યો, 'મારે ઘેરથી એણી કાઢી જતી રહી છે? એના સાસરિયા જાણે' એવું કહીને. એતો જોરતો અંબાને રહી ગયો.

આવી અંબાને એક સારું કાઈએ જાણ આપ્યા કે કેકે ભેગીને જહેવરના વાઘમાં લપાતી છુપાતી જોઈ ને એ ઝમકુડી વગર બીજું કાઈ હોય નહિ. એ જાણ મળતાં જ જહેવર નાતની ચૂગાલમાં જોરતર આવી જાય અને એની

ફળેતી છંટાતી જોવાની મળ પોતે જોરાવર માણી શકે એ આશયથી અંબાએ કાચાપાચા દેના કારી દે એવી પોષની કંડીમાં પણ મોતીને મનોર મુખીને ત્યાં મોકલ્યો ને 'કેવલાયું' કે હાથ પડી આવી જાય.

અંબાને મુખી સારી પેઠે જોળખતા હતા, એટલે અંબાના તેડા પાછળના કારણેના વેંમ તો એમને સહેજે આવી ગયો. વેંમ આવતાં જ મુખી અંબાના ધરને રસ્તો મૂકીને ઝમકુના જાઈ જહેવરના ધર તરફ વળ્યા. જઈને જોયું તો સાચેસાચ ત્યાં ઝમકુ પાછી આબાની મોકાણ મહાણી હતી. 'પેટજણીને પાછી તો ન દહાય' એમ ઝમકુની મા જમના કહેતી હતી. પણ જહેવર અને એની વડુ એ પાપને ધરમાં જમવા દેવા નહોતાં માનતા.

'અરે હોરો, કાઈ છે કે ઘેર ?' કહેતાં મુખી દાખલ થયા. પણ પછી તો મુખીએ એ જવાબે એવાં તો લીધાં. 'તમે અધાએ ધારી છે શું એ મને જરા કેશી ? તમારા મનથી તો એમ કે કાઈ જાણતું નથી પણ એ પેલો તમારો વેરવાઈ તો ધર ઘેરી મેવાની વેતરણમાં છે, સમજતાં ને ?'

ગજરાઈ ગયેલો જહેવર અને એની મા ઉપાય માટે મુખીને જ શરણે ગયાં એટલે મુખીએ રસ્તો દેખાડ્યો: 'જુઓ એમ કરો. એને વાઘમાંથી પરભારી પેલી પા જેતરમાં કાઢી મેલો' ને પછી જરા ધીરજ આપતાં કહ્યું: 'એ તો મોટીયી હું એને આજની રાત તો અમે ત્યાં સુવડાવી દઈશ.'

અનિશ્ચિત ભાવિ [પાન ૩૨૧ સંપૂર્ણ]

નિશ્ચય કર્યો; અને તે નિશ્ચયને અનુરૂપ હૃદયતાથી, કોઠાકીની ઘણે પોતાના પ્રિયતમને ઝડપી નિકાની કરી જમણી ખાણનું દાર ખોલવા પ્રેર્યો. પણ એ ઉપર પ્રેમાળ રાજકુમારીએ પોતાના પ્રિય નાયકને માટે કેવું ભાવિ નિયત કરી રાખ્યું હતો તે નિશ્ચયપૂર્વક કાણ જાણી શકે!

એ પ્રશ્નનો નિઃશ્ચયકૃતિર આપવાની ઘુલ્તા હું કરતો નથી. સુઘ વાયક હું એ પ્રશ્ન તમારી જ ચતુર મતિ પર છોડી દઉં છું કે પેતા બેઠી દાર પાછળથી શું બદલ આવ્યું? વિદેશી નર-ભણી વામ કે નમણી લગ્નગતી કુમારી?

● 'કહાની'ના દરેકદરેક સુઘ વાયકને આ પ્રશ્નનો જવાબ ફલીલપૂર્વક જતા અત્યંત દુઃખાનુ-માં લખી મોકલવાનું નિમનણ આપવામાં આવે છે. —સંપાદક

સાગરની ગોદમાં [પાન ૩૨૨ સંપૂર્ણ]

સત્તા પહેલાં સલામતી ખાતર આસપાસ અગ્નિ સળગતો રાખવો જરૂરી હતો. જરૂરી જનાવરોનો બચ પૂરેપૂરાં હતો. ચારે તરફ જાણે કે થોડે થોડે દૂર અત્તા અગ્નિનું કુંડાળું અમે ખનાવી દીધું. જમવાનું કામ માત્ર મેં જ મારે માથે રાખ્યું. સૌ સમ્મત ગયાં. હું જમતો હતો. મારા વફાદાર કુતરાઓ મારી પાસે હતા. વહેલી સવાર સુધી તો મેં એકધારી ચોંટા કરી, પણ છેવટે એક જગ્યાએ બેઠાં બેઠાં મારી ય આંખ મીંચાઈ ગઈ. ક્યારે સૂઈ જાવો તેની ચિંતા તર ન પડી. ઊઠ્યો ત્યારે છાંડરાએ તથા તેની મા નારતની તૈયાર પણ કરી ચૂક્યાં હતાં. [આદ

આમ વેતરણ કરીને પછી મુખી જાનાનાં તેડાને, માન આપીને જાનાને ત્યાં ગયા. મોઢા આવવાનો જવાબ 'એમ કા'ને કે' જાઓ. નકર ખીજનું કામ બસેને અમે તેવું દોષ તો ન આવી ટાકમાં...' કહીને આપી દીધા. ને પછી વાત સંભળી મોઢાએ: 'એ તમને કા'સો દોષ તો લઈએ એ'ચરિયાના ધરતી ઝાતી ને તાણી બાંધીએ રાંધને ચોરામાં.'

પછી તો એચરિયાને ધીર જઈ ગાળાને વરંસાદ ચાલુ રાખી તપાસ આફરી દીધી. ધણી ય ઝીજુવટ ચાખી પાટછિપર અને ખાટલા નીચે, ટોરની કાંઠ અને રસોડામાં અને એમ ખૂણે ખૂણે તથા કાઠી અને માસ બરેલો માથે પણ મોતી પાસે તપાસાવ્યો. પાછો ત્યારણે પણ એક જગ્યાને ખેસાડેલ પણ દોષ તો મળે ને!

ખિન્નગીમાં આમ પોતે પહેલી જ વાર પાછા પડે છે અને એતો દોષ મોતી અને તેની મા જાના ઉપર છે એવું જાહેર કરી મોતીને દોષે ક્યાંય લવરી ન કરવાની સચના આપી મુખી પાછા ફર્યા.

અધાક કલાક પછી દુકાને એક ખાણ મુખી, બધે કુંબીની આકમાં સંતાડી કોદકીને ખાટલાની વચ્ચે, સત્તા માણસના આકારે ઝાંઘી, વેઢ્યાં સેજસાજ પલટો કરી મનોરંજ બદાર નીકળ્યા.

મદુકા નીચે આવ્યા ત્યારે યદિયાં સાથે લપાઈને બેઠેલા એક જોગા ભેલે પૂછ્યું: 'કુણ, કમકુડીને?'

'હોવે કાકા.' એવો કુદનકોઈ ને નિરાશાની છાંટવાળો કમકુડો જવાબ આપ્યો.

ચૂપકાથી ચાલતાં ચાલતાં એતરો વટાવી નહીં જોળંગી અને આમે કઠિ આવેલ માંડવના મદિર પાસે આવી પહોંચ્યાં. મદિરના ખાવાણ ને વાત વાતમાં જરા નાણી ભેવા મનોરંજ પહેલા ગયા એક ખાણ કમકુડના બાઈએ અને માએ કમકુડને પોતાને વળગાડી છે-ઠેકાણે પાકવા લીનઓ છે-એમ કહી, ખીજ-ખાણ

કહાની અ. એચ. વ્હીલરના
રેલ્વે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

રાત્રીની, ગામલોકની ભાતની અને સુચારની ધાસ્તી કહી સંબળાવી અને એમ ધર્મસંકટનો ચિતાર ખડો કરી કહ્યું: 'હવે તમે જ કા' મા'રાજ, મારે શું કરવું ?'

'સુન્ને કથા પૂછતે હો મુખી !' મા'રાજે કહ્યું, 'ઈસ્કુ જિયારીકુ કહી અજ્ઞા હીકાના દેખે કાલ દો.'

'કેકાણું' તો હું પાડી દઉં મા'રાજ, 'મનોરદા જોડ્યા, 'પણ અજ્ઞા મારાથી ગામ બાર નીકળાય શી રીતે ! લોક ન વે'માણું હોય તો મ વે'માય. એ મ બે-ચાર દન પછી જરા ટાકું પડે ત્યારે થાય ને ?'

અને આખરે મહારાજ પાસે એ ચાર-પાંચ દિવસની કમકુતી જવાબદારી લેવાની મનોરદા જોડ્યા. ને ઘેર આવ્યા ત્યારે જો-સકળ યર્ષ જવા આવ્યું હતું.

[૨]

મનોરદાની સલાહ પ્રમાણે રાતોરાત કમ-કુતે મહુડે વળાવી દેતાં તેની માને એકવાર તો મનમાં થયું હતું કે 'મારો પીટયો છાડીને કપાઈ ઉઠાવી ન દે.' પછી બે-ચાર એવા દાખલા પણ પાઠ આવ્યા કે જેમને આગલો ધણી પડતો રાખી બીજે જવામાં મનોરદાએ પૂરતી મદદ કરી હતી. એ સંભારી જમનાએ મન મનમાં હતું કે 'ના ના, એણે તો ઊઠાડી આપડીએ-ને કુખમાંથી ઉગારીને રૂઠા કાલાં કર્યા છે ! મરશે થોડામણા રૂપિયા ખાય તો. પણ છાડીને કપાઈ ઠેકાણે પાડે તો બહુ છે.'

૨ કમકુ પાછી આવ્યાની વાત ગામમાં સેજ-સાજ ચર્ચાઈ પણ એવે દિવસે તો એ એવી જુલાર્ષ જવા આવી કે કોઈ ન જાણે કે ગામમાં કમકુ આવ્યાની વાત બીડી હતી. પણ જમનાનું માનું હૃદય એ વાત જુલી ગયું નહિ. એનું બે ચાલતું હોત તો એ કમકુને ફરી પોતાના ઉદરમાં સંતાડી દેત. દીકરાની ને દીકરાની વહુની કાઠે બે દિવસ તો જેમતેમ કાઢવા પણ ત્રીજે

દિવસે છાશ લેવાને બાને કળતી ખપોરે-એ મનોરદા પાસે ગઈ.

મનોરદાએ કાંઈ સમાચાર આપવા તો દૂર રહ્યા, સામી જમનાને સારી પેઠે સંબળાવી: 'માથે જાત હોય તો બાત પડે ને ? લોક કે'છે કે બાપ એવો બેટા ને મા એવી બેટી એ કાંઈ ખોટું નથી લાગતું.' એવા વેણ પણ કહેવાનું ન ચૂક્યા. પણ જમનાની દશા 'ચોરની માનું મો' કેહીમાં' એવી હતી. મનમાં સમજામી બેસી રહી. રાતે પોતાને જવાબ ન આપેા પણ બહેમરને આપશે પારી તેને તપાસ કરવા કહ્યું તો એ મ આડો ઊતર્યો. એણે મ સંબળાવ્યું: 'એવું તો ઝેર ચહે છે કે માને ને દીકરીને બેમને બેગાં ઝટકાવું. એ વેરવણની હું બાળ કાઢવા જાઉં તાણે તો ધીક પડીને મારા અવ-તારમાં મ.'

જમના જિયારી રાત્રે બેસી રહી. વજ્ર અધીર હેયું ન રહ્યું તે બીજે દિવસે પાછી મનોરદાને ત્યાં ગઈ, પણ મુખી નહોતા. ઘેર થાણે ગયાનું કહેતા મયા હતા ને 'કદાચ ત્યાંથી દીવાન સા'બ પાહે મ જવું પડે' એમ પણ પટલાણીએ કહ્યું.

ઘેર આવતા આવતામાં તો જમનાથી ફસફસકે રહી જવાયું. દીકરીના મુખદુખ અને જીવનમરણના સમાચાર વિશેના અનેક પ્રશ્નોથી મૂંઝાણાતું માતાનું હૈયું યજી તો ન ગયું પણ દરેક ધનકારે જાણે જોલતું હતું: 'ગઈ... નહીં કોઈ અજાણ્યા મલકમાં ઉતારી પાડી !'

સાફ સાફ નકારતા દિવસે જાણે ઉતરતી હોય તેમ થાણા તરફની વાટે તેની બાંબો મંઠાપક્ષી રહેવા લાગી. કોઈને વહોરાચાર કરવા ગયેલો જાણીતો તો પૂછતી પણ ખરી: 'મનોર-દાઈને લાવ્યાંતા, લાઈ ?'

[૩]

આ બાળુ મનોરદા તો કમકુને ઠેકાણે પાઠવા અમદાવાદ તરફ બીડી ચૂક્યા હતા.

શાણુ' નામ લઈને ઘેરથી નીકળ્યા પછી જરા ફેરમાં ચાલીને રાતના નવેકને સુમારે તો મનોરદા મહારાજની ધૂણી આગળ આવી ઊભા હતા.

‘લે આ તારી માએ જોકે લૂગાં મોઢાં છે.’ એમ કહીને પોતે જ પટલાણી પાસેથી મામી આણેલ લૂગાં ઝમકુને આપ્યાં. મહારાજને ફકડો બોલતાં જ જગાડી દેવાનું માથે લીધું અને ત્રણે જગ્યાં ચૂંટા.

ઝમકુ ઠાંગળા વીંટીને મહારાજના પદખામાં પડી હતી. પોતે જાગે છે એની તો એને પોતાને પથ્થુ ખમર નહિ હોય કદાચ ઝંખના તો જીવતી-જમતી હતી; દમણી ફકડો બોલશે, દમણી બેઠું પડશે-તીકળવું પડશે! લાંગતી રાતે જ્યારે એણે ફકડાના એક, બે ને ત્રણ એમ અવાજ ગવ્યા ત્યારે એનાથી એક નિસાસો નખાઈ ગયો; નળે કહેલી હોય ને કે ‘ફટબૂકા! બોલ્યો તો બસે બોલ્યો, પથ્થુ જરા રહીને બોલતો તો!’

મનોરદા જાગી ગયા. જમતી ઝમકુને છાડી. મહારાજ પથ્થુ બેઠા હતા. મહારાજની સૂચનાથી ઝમકુએ મનોરદાએ રાતે આપેલ કપડાં પહેરી લીધાં મનોરદાએ મહારાજની વિદાય માગી કહ્યું: ‘માગજ! દવે આશીર્વાદ આપો. અમે નીકળીએ.’

‘એ ક્યા આશીર્વાદ દૂ યુખી!’ કહી ઝમકુનાં આંસુ ચીંધતાં બોલ્યા, ‘વહ ખુદ હી આશીર્વાદ દે-વહ આસુ’ ને પછી ઝમકુ તરફ ફરી બોલ્યા, ‘દેખ બેટી, પરદેશ એ જાકે કુચ રેના ટુકાન મત કરતા હો-તેરેકુ ક્યા ફિર! તેરે બાપ જોસે મનોરદાકા સાય જો હો; ખુદ હી તેરા અચ્છી જગહ ફીકાનકા કર દેગા. જા, ભગવાન તેરા ભલા કરા.’

જમલ વટાવતી, વતનનું ધર-અજણું છાડી રહેલો ઝમકુના નિસાસોના તો પાર જ નહોતો. આખમથી વહી જતી આંસુની ધારનું એને જ્ઞાન ન હતું. જ્ઞાન હતું ફક્ત એક જ

બાગતનું: કમલે ને પગલે તે વતનથી દૂર ફર જતી હતી-અજાગી થતી હતી. વૃથોને આખમો પરના આવોથી જ નળે કહેલી હતી-વીનવતી હતી. ‘કાઈ દન મારી મા આઈ આવે તો કે’નો: કહીએ. ઝમકુડીને અને જાણીતી-એ આઈ યઈને જ ગઈ છે...

છએક ગાઉ પગે ચાલી બેઠે જ્યુ નહીકાં આવી થોડી વાર પગ વાળી બેઠાં. પછી મોટર આવતાં તેમાં બેઠાં. નમતી જયોરે મોટરે એક સ્ટેશન પર લાવી મૂક્યાં. મનોરદાની સૂચનાથી બેઠેએ ત્યાં ટીમણ ક્યું. મનોરદાના આગ્રહથી ઝમકુએ મન નહોતું તો જ થોડું ખાધું.

પોતે જે મોટરમાં આવેલ એ મોટરને ખીજા ઊનાડુએને લઈને પાછી ફરતી જોઈ ઝમકુથી બોલી જવાયુ: ‘એ કાકા! હેડાને આપણે જ પાછા જઈએ’ ને મોટરને બેપકતી જોઈ, વલુદ વગરની આઘાનો દોરો પથ્થુ નળે વૂટી ગયો.

ગાડીમાં બેઠાં બેઠાં પથ્થુ ઝમકુને તો એમ જ લાગતું હતું નળે આ પવનપાવડી જેની માડી ધરતીના કાઈ ખૂણમાં પોતાને ઊપાડી જઈ રહી છે.

અમદાવાદમાં આવી, ધર્મશાળામાં ગામ-નાત વગેરે લખાવી એક ઉપરને માલે મળેલી એરડીમાં મુકામ કર્યો. અત્યારે પથ્થુ ઝમકુને ખાવકમાં આનાકાની કરતી જોઈ મનોરદા બોલ્યા: ‘હેંકે ખાવા માંક, નકર નાચતી નંઈ હોય હા...’

ઝમકુએ રુદનને છાતીમાં જ સમાવી દીધું.

અવારે એ બેઠી ત્યારે તો યરજ અઢ જાયો ચડી ગયો હતો.

[૪]

જમીને મનોરદા પોતે જેની મદદથી માથે લીધેલું આ કામ પાર પાડવાની ધારણા રાખતા હતા તે અમરસંજની શોધમાં નીકળ્યા. ફૂટબોલ જેમ અધ્યાત્મો-કુદાતો પડીકમાં પાછો તો વળી

પડીકર્મા આગળ જતાં છેવટે જોડે જઈ પહેલે
તેમ પૂછતાં પૂછતાં ઘણતી બધેરે એક મિલને
અંધે આવીને મનોરથ બોલા રહ્યા. ને ત્યાંથી
અમરસંજની સાથે તેની ઝોરડીએ ગયા.

આ—નારતો સમ, પાન ખાઈ, સિગારેટ
ચગાવી મનોરથએ વાત ઉપાડી: ‘પોર ગામ
તમે વાત કરી’તી એ માદ છે કે નહીં? પેલા
લખમા પટેલની છોડી કુવામાં પડીને મરી
ગઈ’તી ને એ દન તમે...’

‘અરે હા હા બરાબર છે. માદ આભ્યું.’
અમરસંજે કહ્યું.

‘ખબર છે એ દન તમે તમારા અમદા-
વાદી નાગરોની ને એ બધી વાતો કરી’તી
એ?’

‘એ તો હું સમજી ગયો કાકા, પણ એ
છે ક્યાંની?’

મનોરથએ કમકુની અથડી ઇતિ વાત
કરી કહ્યું: ‘જેમ બને એમ મને જરા વેસા
છૂટો કરી દો તો ઠીક, અમરાભાઈ.’

‘અરે વસવાન કરે તો કાલ આ વેળાએ
તો તમે છૂટા, કાકા!’ અમરસંજની આંખો
એકલી નાંદે પણ જલ્દી અંગતરંગ અમડી
રહ્યું હતું. ‘પણ, એક ફેરા મારે એને જોવી
પડશે.’ કહેતાં અમરસંજ જીક્યો, તખતામાં
જોઈને ખાખી સાંકે બુઝાવી લીધો. ધીરેધીરે
એવડે જરા નીચે ઉતાર્યું. કાટ પહેર્યો અને
કાથમાં સીસાના કાલાણી ચામડે મટેલ સોડી
લેતાં બોલ્યો: ‘લો, હેડા કાકા.’

ધરમચાળાએ આવી અંદર પેસતાં મનોર-
થએ કહ્યું: ‘જરા પાણી ઘેરી લાવ છોડી.’

સોડી લઈને બહાર નીકળતી કમકુની
નજર અમરસંજની નજરથી મળી. અમર-
સંજના એક હાથની આંગળીએ મૂકેા સાથે
જલ્દી રમી રહી હતી. લીંબુની ફાડ જેવી તેની
આંખોમાં એક જ્વલનું તેજ જલ્દી ઝળપી રહ્યું
હતું: નજર પડતાં જ કમકુના અંતરમાં એક
જ્વલનની કંપારી પસાર થઈ ગઈ.

કમકુ પાણી પાઈને ફરીથી જરવા અર્ધ.
અમરસંજે કહ્યું: ‘છે તો બુલબુલ, હોં કાકો!’

થોડી વાર રોકાઈ કાલ સુધીમાં તો છૂટા
કરી દેવાની લગભગ ખાતરી આપી અમર-
સંજ ગયો.

તે જતાં જ કમકુ ફામણા મોઢે તાકતી
બોલી: ‘એ કાકા, આપણે ઘેર ક્યારે જઈશું?’

‘ત્યારે અહીં આવી શું કામ, અખ મારવા?’
મનોરથએ પહેલાં ધમકાવતાં કહ્યું ને પછી
ફાસલાવી, ‘મારે શું, તારે જો ઘેર આવવું
કરી તો હું તો પાછી સર્જી જઈશ. પણ
આમેય આવ્યાં છીએ ત્યારે પૂરું શેર તો
જોવું કે બસ હેડા જ હેડા!’

ને જમીને પાછા આવતાં મનોરથએ,
કમકુની માંએ અધી રાતે પોતાને ત્યાં આવી-
ને કેટકેટલા બોળા પાથર્યા, ‘જુ’ ‘જુ’ કંપાત
કયું, ને છેવટે પોતા પાસે છોડીને ઠેકાણે
પાકવાનું વમન લીધું ત્યારે જીડી વગેરે નરમ
અવાજે કહી પણ સંજગાળ્યું પણ સરવાળામાં
મીકું જ આવીને જીકું રહ્યું.

‘જલ્દી કાઢ નહીં સંધરે તો ફોનો તો સંધરશે
ને? પણ મને પાછી લેઈ જાઓ, કાકા! હું
તમારે પગે પડું છું.’ કમકુએ કહ્યું.

[૪]

જવારના પોરમાં જ અમરસંજ આવ્યો.
મનોરથએ કમાઈ ઉપાડ્યું. બેસતાં બેસતાં અમર-
સંજ બોલ્યો: ‘કાકા, તીકળ્યા છે તો કાલ
જોઈને હોં.’

‘એમ કે?’ કહી મનોરથએ ઇશારાથી
તેને બોલતો બધ ક્યો. કમકુને ધીમેથી બેજેક
જવાળ દઈ બેસાવી પણ જવાબ ન મળ્યો.
અમરસંજને ધીમેથી બોલવા સસબ્યું. અમર-
સંજ બોલ્યો: ‘એક ફેરા પેલા ધણીને ખતાવવી
પડશે. પણ એ અહીં શી રીતે ખતરી?’

‘એમ?’

‘એને અહીં લાવવો શી રીતે ? અહીં મંઈ...’

મનોરદા વચ્ચે બોલ્યા: ‘આટલું જલ્દી મનોબ આવ-જા કરે છે ને, એમાં શું યર્ષાચલ ?’

અમરસંભ સેન્ જ હસ્યો. બોલ્યો: ‘તમે મારું કેવું સંભાળો તો ખરા. હિંદુની ધર્મ-શાળામાં મુસલમાન આવે એનો કંઈ બાધ તો નથી. પણ ક્યાંક કોઈને જરા વેંમ પડી જાય તો બોમ મળે ને ?’ મનોરદાના એ પર વિચિત્ર કાવોને જોયા હોય તોયે કે મને તેમ તેણે આગળ ચલાવ્યું. ‘રૂપિયા છસેક મળે એમ છે.’

‘એમ કે ?’ મનોરદા બોલ્યા. પણ મનોરદાના એ પરના બાવ જત તત્કાલ બાલવાતા હતા. ત્યાર પછી અમરસંભ, કેટલા પૈસાનું પાણી અને કેટલી રખડપટ્ટી તથા ચાલાકીના અંતે આ કામ ક્યું છે વગેરે વિગતવાર કહેવા લાગ્યો. પણ મનોરદાનું બ્યાન એમાં કાઠું નહોતું, તે જોઈ અમરસંભ બોલ્યો: ‘લો બોલાવો ત્યારે, ક્યાં મંઈ એ ?’

‘હા બોલાવું’ કહી મનોરદા બિંધ્યા પણ બારણામાંથી જ પાછા ફર્યા. મનોરદાના આ વર્તન કરતાં તેમના મહેરાએ અમરસંભને તાલુખીમાં નાંખી દીધો હતો. તે કંઈક પૂછ્યા જાય તે પહેલાં તેની પાસે બેસતાં મનોરદાએ કહ્યું: ‘એ અમરાભાઈ! મસલમાન વગર કોઈ ખીંછ-આપણા હિંદુની જાત નહિ મળે !’

‘અરે પણ એમાં યર્ષા શું મળે ? અહા કા’ કે રામ કા’ પણ ભગવાન તો એક જ છે ને કામ ?’

‘એ તો કીક મારા ભાઈ ! પણ હિંદુનું છાત્રુ હિંદુના ધર્મમાં જ જવું તો મનને જરા કીક લાગતું.’

‘તો પછી એક પટેલ છે પણ એમાંથી મળવાનું નહિ જેવું.’

‘તો મ ?’

‘આનાથી અધારતો.’

મનોરદા સેન્ જ વાર યંબી જોરથી ચાલેતાં બોલ્યા: ‘મૃગા અધા તો અધા, અમરાભાઈ ! પણ ધરમ તો સચવાશે.’

‘જેવી તમારી મરજી,’ કહી અમરસંભે વાત વાળી લીધી ને બપોરે આવવાનું કહી બિંધ્યો. તેના મૃગા પછી થોડી વાર તો મનોરદા કંઈક ગંભીર વિચારમાં ઢુળી મૃગા હોય તેમ બેસી રહ્યા. એમાંથી એમાંથી જાગીને બોલ્યા: ‘લે હેંક, છોડી, ખાતું છે ને ?’

કમકુ ચૂપ જ રહી. મનોરદા બિંધ્યા: ‘આમ લાંબુ કરીને મરી મૃગા વગર આ કુખમાંથી પચવું મેલીને જ મરી જાને એટલે પાર આવે.’ થોડી વાર રહીને, ‘મારા કાળા ક્યાં બોમ લાગ્યા તે આ મત સચી !’ ને વળી થોડી વાર રહી કુકમ ક્યો: ‘લે કાઠ, મૂકું-ખૂકું ધોઈ આવ, હેંક.’

કિંકી પડી મથેલી, જલ્દી હમણું જ મહિનાનો ખાલો બોમરી ના કીડી હોય એવી કમકુની પીઠ ઉપર નબર જતાં વળી મનોરદા સ્વખત બગાડ્યા: ‘હાળી આમ ને આમ કાં તો મરી જ જવાની છે.’

બપોરે અમરસંભ પાછો આવ્યો ત્યારે ‘ધરાક’ ને મ સાથે લેતો આવેલો. ધરાક જોઈને મને એટલે મનોરદાને યર્ષા કે હવે તો છોડા આવશે. પણ હજુ યે ધરાકને જ નજીસે રૂપિયા બેસા કરવા માટે થોડો વખત જોઈતો એ વાત જ્યારે અમરસંભે મનોરદાને કહી ત્યારે મનોરદા પાછા ઢીલા થઈ ગયા.

અમરસંભ પાસેથી હોટલમાંથી પાછા ફરી ધરમશાળામાં આવી, એકાદ બીડી ખાળ્યા પછી તેમણે કમકુને કહ્યું: ‘લે હેંક કમકુ, બનારમાં જરા ફરી આવીએ.’

‘હું તો કંઈ નથી આવતી કામ. તમે ફરી આવો.’ કહી તે નીચું જોઈ મંઈ તેણે કામ મનોરદાનાં; દલિયાંની આકા રાખી કોરે પણ તેને બાલે જીલું જ થયું. મનોરદાએ

એકબાઈ અવાજે કહ્યું: 'અરે તને મેલીને જવામ? હે જા હેંક પાછું ધીર નથી જવું? હે હેંક આમેય આવ્યા છીએ ત્યારે કશુંક લેતાં તો જઈએ.'

અમકુની જીમ નહિ પણ આંખો જાણે પૂછવા લાગી: 'અરુ, કાકા?' અમકુની આંખોમાં પેલી જૂની અપળતા ને મોં રળિયામણું કરી દેતા આનંદ ભ્રેષ્ઠ મનોરથથી દગાવવા છતાંય નિઃશ્વાસ સરી પડ્યો. 'એના તકલીફના લેખ જ એવા હશે,' બચડી તે માથાનું ફાળિયું ઉતારી ફરીથી બાંધવા લાગ્યા.

ફરીને પાછા આવ્યા પછી અમકુએ પાછા ફરવાની બધી તૈયારી અટપટ કરી લીધી. બહુ ય બાંધી કારવીને કરતાં કરતાં મનોરથને કહ્યું: 'ટેશ્ય પર બેસીયું હેડાને કાકા.'

પણ મનોરથની નજર વળી પાછી અમર-શંગના રાહ તરફ મંદાઈ હતી. બનશે તો રાહસી જેટલા રૂપિયા લઈને એ રાતે આવશે એમ એણે છૂટા પડતાં કહેલું.

'પાછી ગાંડી જતી રહેશે તો...' અમકુ બોલી ને પછી રહતાં રહતાં બોલી: 'હું જાણી ગઈ...એમ કરીને તમે મને...સતરેા છો...!' ને પછી તો એ ફસાઈ ગઈ.

'છાની રે નંધ તો ધોમળા જ દાખી કહ્યું કાકા' મનોરથએ કોપશ્વર કહ્યું: 'અહીં બાડી ખાતાં યુજ આવે છે તે ત્યાં ફરે પૂરવા હેંકમાં પાછાં!'

અમકુએ રુદનને દગાવ્યું તો 'અરુ' પણ જાણે એ દાખેલા રુદને બંધ ના ઉડાવ્યું હોય તેમ તેનું 'આયુ'ય અંગ ધ્રુજતું હતું. થોડી થોડી વારે ફસાઈ પણ સરી આવતાં હતી, ને આમ જ આ ભયંકર શાંતિમાં એકાદ કલાક પસાર થઈ ગયો. સામે જેટલા મનોરથના મોં પરની રેખાઓ સંખ્યાના રંમ પેટે પડી પડીમાં પલટાતી હતી. થોડી વાર પછી તેમણે અમકુને કહ્યું: 'હે હેંક હવે છાની રે'. મને જરા પાણી પા.' અવાજમાં યુરસાને બદલે નરમાશ હતી.

એક પણ લાયો હતો.

અમકુ પાણી ભરીને આવી એટલે મનોરથએ એને સમજાવવાનો ફરી એક પ્રયત્ન કરી જોયો. પણ અમકુની નાની હા ન થઈ. એ તો ફરીથી રડી પડી. અમકુનો હાથ ઝાલી બેંચી, પોટલી તરફ દબસેલતાં ધૂરક્યા: 'હે હેંક, હેંક લઈ લે પોટલી, કાકા!' અને કરતી કરતી પોટલી લેતી અમકુને કહ્યું: 'પણ માફ રાખજો! જો ગાંડીની બારીમાંથી ધક્કેલી ન હતી તો માનું નામ મનોરથો નહીં હો...' થોડું અટકી 'ગાંડી ય કીક રાતની હાથમાં આવી છે,' પણ અમકુ તો પાછા જવાની વાત સમજતાં જ દારે જઈ બેઠી હતી. વાંસે મનોરથ દીપોગ્રી-ટો રૂપિયા પાંચે લેવા રાક્યા એટલી વારમાં તો અમકુને શુંનું શું થઈ ગયું. હૃદયમાં મથાલ જેવી ફક્ક હતી: 'વળી પાછું' આ ડાહલાનું મગજ ફરી ન જાય.

એને નિશંત તો જ્યારે એ ગાંડીમાં બેઠી ત્યારે જ વળી. ગાંડી બેપડી ત્યારે એના મોં અને આંખોમાં દેખાતી દીપ્તિ બેઠને મનોરથથી પણ પૂછવા વગર ન રહેવાયું: 'હવે તો ધરાઈ ને!' અમકુની મટમટ કરતી આંખમાંથી કળંગ કરતાં આનંદનાં આસુ સરી પડ્યાં.

[૬]

જાણ આવતાં ગમત માટે આવતું નહીં એમ અમકુને ભય વધુ ને વધુ બમણત થતો ગયો ને મોં પરનો આનંદ બિડી જઈ ત્યાં શોક છવાવા લાગ્યો. મનોરથએ અમકુને કેટલાક સૂચન આપ્યાં. કાંઈ પૂછે કે ક્યાં ગઈતી! મનોરથ કાકા તને કશીયી મલ્યા વગેરેના જવાબો પણ શીખવી દીધા, ને અમકુને હિંમત આપતાં કહ્યું: 'અરે ગાંડી, આવા આવા તો આ મનોરથકાકાએ કંઈકે કાંઈકે કહેલી નાખ્યા. એ જગ્યાના મારી આગળ શું પંચાત કરતાંતા! જેટલામાં પહેલી રાતવાળો મહુડો આવી પહોંચ્યો. 'અહીં બેસીય તે અમકુ ફી થોડી વારમાં છૂ તારી માને મોઢું શું. કાંઈ નંધ આવે તો ધેવે ફૂંજ

આવીશ, હો ?' કહી મનોરસ ગામમાં આવવા નીકળ્યા.

સીધું જઈને બહેચરનું ઘર ખખડાવ્યું. જઈને પહેલાં તો બહેચરને સારી પેટ ખખડાવ્યો. સુધારની નાતમાં તો આલુ ઘેર ઘેર દેખાડી શકાય એમ કહી નાતથી ન દનાવા પશુ કહ્યું ને પછી ઝમકુના સમાચાર જાણવાને અધીરી થયેલી જમનાને બનાવતેકને વાત કહી : 'એ તો દીવાન સા'બ પાહેથી વળતાં વળી વાટે હું અથગાઈ ગયો નકર અતારે તારી યુન બેઠી હોત, મિંગાના ધરની બીબી થઈને. તે દન મહુડે ન દીડી ત્યારથી જ મને તો કાગ પડીતી. આ તો આટલેથી બગવાને ભાજ રાખી એ જાને નકર તારું તો ઠીક પશુ આખા ગામનું ને તારી આખી નાતનું નાક વઢાઈ જત, હા ! ને પછી જમનાને કહ્યું : 'હો, બચ્ચો તેડી લઈ આવે.' ને જતાં જતાં બહેચરને કહેતા ગયા, 'બને ત્યાં લગી વાત દમચાં દાંડેલી રે' તો સાડું : કાલ સુધીમાં તો ગમે ત્યાં તારી નાતમાં જ ઠેકાણું પાડી દઈશ.'

આમ બહેચરને તો હિંમત આપી, પશુ ઘેર આવીને વિચાર કરતાં ઠાપડો પાથો તો એટલો સધો લાગ્યો નહિ ને મનોરસ પશુ અકળામણ અનુભવવા લાગ્યા. સૂતા ખરા પશુ બગતી સગડી નેવો માથે ઝમકુને પ્રથ દતો એનો તોડ કાઢવા વગર જીંધ પશુ રી રીતે આવે' આખરે મથામણને અતે મનોરસને ઉકલ સૂઝ્યો ત્યારે એ એટલો બધો સધો લાગ્યો કે મનોરસથી બોલી જવાયું : 'આ હો હો હો...હું જ આજણું ગેલીને સેંમાડા બોળવા વળ્યો'તો.' ને પછી નિરાતિ સૂતા.

બીજા દિવસે દી અઢનાં અઢતાંમાં તો મનોરસ પોતાને કામે ચડી ગયા હુકો ગગડાવતા અખાને ત્યાં આરી પહોંચ્યા, ને પાણી જતી અખાને શેડી, મોતિયાને બે બેડાં કરી આવવાનું કહી અખા સાથે વાત કરવા બેડા. આમ ને આમ અખા કેટલાં વરસ એસી ઝાઝો ને પાછળ

મોતીનું થું એવો સવાલ કરી, હાલેક રહીને વાત મૂકી : 'જો કેતાં હો તો આજની જ રાતમાં મોત્યાને બેડું કરાવું, છે કણક ?' ને પછી રહેને રહેતે ઝમકુનું નામ પાડ્યું. હા-'' કરતી અખાને એટલું જ સંભળાવતું ન ચૂક્યા પોતે ધારે તો ઝમકુનું બીજે પશુ ઠેકાણે પા શકે એમ છે, આ તો એને અખાનું દાંડનું કે એટલે જ ને છ મદિના પર અખા જ ઝમકુ બીબી છતાંની ધરમાં ઘાલવા તૈયાર હતી ને વાતની પોતાની જાણ પશુ પ્રકટ કરી.

આટલું સમજાવ્યા છતાં જ નાતની બી ના પાડવા જતી અખાને એ પાતીનો પશુ ભ ન રાખવા કહ્યું ને કહ્યું : 'નાતના રિવાજ ઉપર જો આલવાના આવે તો જાણ્યો હું મારા ધરના ઉમેરીશ.' આખરે અખાએ કમ્પ્યું ને બોલી : 'મારે શી ફિર છો આટલે વરસે મોતિયાના પાપ થઈને આખા છો તો જાણ્યો બધું.'

ત્યાંથી જઈને બહેચરને ત્યાં ગયા ને વાત વાતમાં ઝમકુને પશુ પૂછી બેઠું : 'એ ઝમકુ. તારાં લૂગાં ગામમાં જ પેરાવીએ તો ગમે ને ?' ઝમકુની અખાનાં એક જ પદ્ધતિમાં એના હુલવાના પદ્ધતિ પાડતો આનંદ, એમાંથી જાપ જતી લગ્ન ને એ લગ્નને દનાવતાં હેપ-જવેલો શપ. એ બધું જ મનોરસને પારખી લીધું. પછી બહેચર અને જમના સાથે જર જોગી વાતચીત કરી મનોરસ જીડ્યા.

અને ગામસેજાની તાણી બચ્ચે એ રામે મોતીના વેર ઝમકુનાં લૂગાં પહેરાવી દીધાં.

[૭]

ચકરાવો તો ભેલો પશુ હજી સુધારાની ખેંચનો સાતમો કોડો ખાડી હતો.

બીજા દિવસે તો ચડે ઘાડે આવી હોય તેમ દોરોના હંતામાં જ સુધારોની પંચ મોતિયાને આંગણે આવતીકને ખડી થઈ ગઈ. 'કેવાં ગયો મોત્યા ? બેડું' કુ'પી કે નકર તારી એર નથી.'

પણ મનોરદાની અમાઉથી કરાવી રાખેલ
વેતરણ સુખ્ય કોઈ હોય તો જવાબ આપે
ને? મહેચર માટે તપાસ કરાવી તો એ મ
ધરાકનું ધડવા બહારગામ ગયેશે માલમ પઓ.

એ કલાકની સુધારોની પંચની આળામણ
પછી ત્રીજે તેડે મનોરદા રૂપેરી દુકાને ગમગા-
વતા આરતે કદમ આવી લામ્યા. ઝમકુની આગલી
આસરીવાળા તો, નામ લેવું એકલું બાકી રાખી,
પાકીની બધી ય રીતે, મનોરદાને મહેણાં અને
ગાયો સંભળાવવા લામ્યા પણ મનોરદાનું તો
પોપંચું સહાં જોયું નહોતું થયું.

છેવટે પંચના બેચાર આવેવાનોએ પેલા-
ઓને ટાંકા પાડ્યા. મનોરદા પાસે કેસ રજૂ કરતાં
કહ્યું: 'અમારે બીજું કશું ન જોઈએ. અમારું
માણસ દુપી દો એટલે હેંઆ જઈએ.' આ
એક જ સવાલ ચારપાંચ મોઢેથી લગભગ
ચારપાંચ વાર બોલાયો. ધધેલ જેવું પણ યધ
જોડ્યું હતું.

મનોરદાથી હવે ન રહેવાયું. સેંજ જીયા
થતાં બોલ્યા: 'તમારું માણસ હતું ત્યારે
ત્યારના કયાં જોઈ ગયાંતા? અર્ધ શું લેવા
આવ્યા હો? જાઓ પેલા બામણ પાસે. જેમ
ન બોલ્યા એમ વળી વધારે ને વધારે ચડે
હો તે.' ને પછી ટાંકા પડતા બોલ્યા: 'જરા
રીતથી વાત કરો-જરા. પૂછો કે ભાઈ શી
કહીકત છે-આમ જાણે ધાડ પાડવા આવ્યા
હો એમ કહો એ તે કાંઈ હાળા રીત છે?'
ને, પછી સેંજ થોભીને 'બોલો એ તમે કેંતા
હો તો, તમારું મનેખ પાણું સોપું ને કેંતા
હો તો એક ખર્ચનો દાવો ચૂકવી દઈ.'

'ના અમારે તો અમારું મનેખ જ જોઈ-
એ.' ઝમકુનો કાકો-સસરો ને બીજા એક-એ
જણ બોલી જોડ્યા.

'પાછી લઈ જઈને શું કરશો, માધા
'સુધાર?' મનોરદાએ પૂછ્યું.

'એ અમારે ગમે તે કરશું તારે શી
પંચાત?' માધા સુધારને બાલે તેનો જતીએ

બોલ્યો. 'ફાવે તો રાંકનું નાક વાઢી નાંખું.
કિંથો આડો આવે એવો છે; જોઈ છું હુંય...'

પેલો એટલું બોલ્યો ન બોલ્યો એટલામાં
તો મનોરદા જાણ મારી ગયા. બોલ્યા: 'કાં
લઈ જવી છે વહુને? માધા સુધાર, આ તો
તમે બધા કાલા કાલા હો એટલે શું કરું?
નહર આવો આ બોલ્યો એટલા ઉપરથી જ
જેલ મેજો કરાવી ફિંગ-રાજના કારદા તમે
નઈ જમ્યુતા હો?' ને પછી બીજા પંચાતિ-
ચાઓ સામે જોઈ બોલ્યા: 'તમને જ પૂછું,
તમારા ગામમાં કોઈનું બેરું આમ આવ્યું
હોય તો પાણું કુંપી રેશે?'

પેલા ત્રણ પંચાતિયામાંથી બે બોલ્યા:
'આવેલું મનેખ તો પાણું કાઈ ન કુંપે-
જાડું શી રીતે કેંવાય?'

આ સાંભળતાં જ માધો સુધાર તપી જોડ્યા.
'ત્યારે તમે અહીં પંચાત શું કરવા આવ્યા
હો? જુઓ પંચાત કરવી હોય તો સીધી
કરજો નહર મારા જેવો કાઈ જૂડો નથી હા.'

આમ આ અંદરોઅંદરના સળગતાં મનો-
રદાનું કામ સરલ થયું. પાછી પોતે જ એને
ટાંકી પાડી ને પછી રહેતે રહેતે પહેલાં તો
સુધારોના પંચને મોત્યાનું નોતરું કાપવા દીધું.
ને પછી ધીરે રહીને 'ધનાભાઈ, નાત એ તો
ગંગા છે ગંગા. જો એવું ન હોત તો કાંઈ
મોટી નાત જમવા મેસે છે ત્યારે ગામનાં બેરું
હાથમાં ચોખા લઈને પરજમણા કરે છે એ
શું કામ કરત, એમ દુલાવી-કુલાવીને આખરે
આગલી સગા અજણસાવીને મોતીએ પંચના
રિવાજ પ્રમાણે દાવો ચૂકવેલો ને દંડ તરીકે
નાતને જે ખર્ચ આપવા એટલું કરાવરાવ્યું.
ને ઝમકુને માટે પણ એની સાસરીપણ તર-
ફથી મુકામાં આવેલી ઘરત-ઝમકુએ ફાતમાં
તપણું લઈ નાત આગળ જોડા રહેવું-એ પણ
અજણસાવી ને 'હોદી-એટલે કે એનાં પિયરિયાં
વીસ વાલણ જમારે' એ ઘરત 'જયારીએ
થોડા દી એક જ બાલણુને જમાજો એમાં તો

કાઠી માથે કટક-ચેટી વાળું છે તે પાછા વીસ જમાવાતું 'હ' છે, 'એવું' સ્વરત ભગડીને કળ્પ રાખી.

જાજના અમલ કમળા કર્મ પછી મનોર-
દાએ એક ખૂણમાં પેલા પાંચ જથ્થેને લઈ
જઈ નાતના રિવાજ પ્રમાણે બસો રૂપિયા
મળી આપ્યા. પાંચે જથ્થેને પાંચ પાંચ પાપ-
ડીના આપવાતું પણ ન ચૂક્યા ને ફારમતીનો
કાગળ લખાવી ખિરસામાં પાથરેલ.

[૮]

ગોડેથી ખડું પતાવીને બહેરને ત્યાંથી
પાછા ફરતાં મનોરદાને ફિક્કર હતી એક પત્નીની.
પણ એ 'માટે' તો હવે રાત હતી, પત્ની હતી
અને એ હતી. એમના કામનો કિસામ માગતી
પત્નીને એમણે થોડાક વધુ આમલ સાથે
બોલાવીને પછી પૂછ્યું: 'એમાં લાજવા
'તું' શું છે?' નેહ'!

'તું એમાં મને શું પૂછે છે? પૂછે ને
મનાને!'

'તોય?'

'લોક તો કેવી કેવી વાતો કરે છે!'

છે ક્લાણ્ણ કાકાએ તો ખીન્ને દીકરા રડિસો
તો તે એને ય આને ઠેકાણે પાઠ્યો.'

મનોરદા સેજ ગંભીર થયા 'ને ત્યારે
તને પાપજી વાત કહું?' કહી ટટાર

થયા, 'દીકરા ઠેકાણે પાઠ્યા આ બધું નથી
કયું. પણ દીકરી ઠેકાણે પાઠ્યા કયું' છે એ
વાત તો સાચી.' ને પછી ધીમેથી વાત
ઉખેળતાં કહ્યું: 'હું તને શું કહું! આ છોડી-
નામાં કુલ જાણે એનું તે શું બાળા મૂકે કે
એને નેહ ને આપણી નાથુડી યાદ આવે. પેલા
મા'રાજે આ છોડીને 'મનોરદા તો તેજ આપ
હે' એવું કાપેલું એટલે હોય કે મને એમ.
પણ મીં ધણેય મન મનાવ્યું કે નાથુડી તો
સ્વરમમાં છે ને આ તો પર નાતની, સુધારની
છોડી છે પણ તોય મારું અતઃકરણ ન માન્યું
તે નુ જ માન્યું.

પત્નીને પણ કદાચ અત્યારે જ યાદ આવ્યું
હશે, કહ્યું: 'રાંમું મોળખામું ય નાથુડીને મળ્યું
આવે છે તો!'

મનોરદા આગળ બોલ્યા: 'તોય હું ન
જણકારત-ને મોં તો બધું ય નહોતું કરી
દીધું. પણ છેલ્લી થીએ બધું બાગી પડ્યું.
એક આ છોડી રૂવે! એક રૂવે! એ વખત મને
પેલે આણે સાસરેજતી નાથુડીનાં વળામણું યાદ
આત્મી. બરાબર એના નેહું જ એ રાતી'તી. તે
મને કે' છે 'કાકા, એક તમે છે. તે તમે ય જશો
પછી મારું અઢી કુણ રણીધણી?' કહી મનો
રદાએ આખના ખૂણા સાફ કર્યા. ખૂણાનો
ખાઈ મળું સાફ કરતાં બોલ્યા: 'મારાથી ન
રેવાયું તે એને લઈને ગાડીમાં પાછો ચડી બેઠો.'
પત્નીને અંખો સાફ કરતી નેહ મનોરદાએ
કહ્યું: 'ન માને તો હું ખાનપી સંભાળ-મને
તો એ મૂળો સાદે ય નાથુડી નેવે સામે છે.'

પત્નીએ અંખો સાફ કરી. એક બારે
શ્વાસ લેતાં બોલી: 'હું કર્યાં નથી જાણતી!'
સેજ થંભી કહ્યું: 'નાથુડી ને એ બે માણું
મલકાવતી ત્યારે કાંઈ તો કે' કે બે જાણ મર-
કાવે છે!' અને તાક નસીયાં વળા.

'માડી હું તને પાપજી વાત કહું!'
મનોરદા આગળ બોલ્યા, 'પેલા ય મલત ને
બધું ય વાત: પણ મને થયું કે લક્ષા ભગવાન!
પેલાદાર લોડા એમનાં વાલાવાલેથી પાછળ
કાંઈ સલાવત બધે છે-આ આપણા શેઠે એમના
-છેલ્લા પાછળ એમના ગામમાં ધરમશાળા નથી
જાંધવી!-આવું આવું કરે છે ત્યારે મારે તો
ફક્ત જીવને જીરે કરવાનું છે. અને એમ જાણ્યું
કે જાણે દીકરીની યાદમાં એક તસકારાવલી
કુંવારીને ઠેકાણે પાડી'તી.'

પત્નીને પણ મનમાં થયું: 'જાણ્યું ત્યારે!
નાથુડી જીવતી હોત તો એનાં લગાડોનાં ય ખર્ચો
તો ચાત ને! ત્યારે એમ સમજાઈ કે જીવે છે.'

'લક્ષા ય લોડા ધરમની દીકરી...'

મનોરદાને બધવચ્ચથી બોલતાં અઢાકીને

તે બોલી: 'રાખે છેતો વળી. આ તમે વાત કરી ત્યારે કહું છું. તે દન તમે એક જોડ લૂગડાં માગ્યાં ને! અને થયું કે મારાં લૂગડાં આશ્વના કરતાં લાવને 'મરનારી'નાં જ આલું-હવે કુણ પે'રવાનું મેં છે' ને થોડી વાર રહીને બોલી: 'આવું બધું બાણતી હોત તો અમકુડીનાં લૂગડાં મૂળાને ત્યાં લઈ જઈને પે'રાબાં એના કરતાં આપણે ત્યાં જ ન પે'રાવત? તમને ય આટલું ન સહ્યું?'

'પણ તે હલુ ય ક્યાં વહી ગયું છે,' બધું આમ સમુસામ કીતરી જતું ભોઈ નિરાંતનો શ્વાસ લેતા મનોરદા બોલ્યો, 'ચારે વાર ભોઈને

અમકુડીના રાટલા કહી આવ. તે વળામણાં કરવાના ઝોરતા હોય તો ય એમાં શું શરૂ. મયું! એણું (બુરું) કામ બેઠેરા ન થાય પણ સારું કામ તો એક છેાડી ને એકરીસ ફેરા કરાનેતી! કદી ખુશમિજાજથી હુકો મગાવી રહ્યા.

અને પછી તો ખરેખર ત્રીજો દિવસે અમકુડે જમાડી, નવાં કપડાં પહેરાવી મનોરદાના ત્યાંથી અમકુડનાં તેની સાસરીએ વળામણાં કરવામાં આવ્યાં.

[વળામણાં: પ્રકાશક 'વતિ અંધમાળા': કારંજ, અમદાવાદ]

કરકસરમાંથી ઉદારતા

એક પારમાર્થિક કામ માટે ફાળો કરવા નીકળેલી એ ગુલાન બાનુએ જોન મૂરની પાસે આવી. જોન મૂર ટબલ પર રાખેલી એ બતીએના પ્રકાશમાં લખતા હતા. પેલી બાનુએએ તેમની પાસે આવી વાતચીત થઈ કરી કે ટુરન જ મૂરએ એક બતી બોલવી નાખી, બાનુએની વાત પૂરેપૂરી સંજોગી લીધા પછી મૂરે ફાળામાં આપવાની રકમ લેવા બાનુના ખંડમાં જવા. પાછા ફરતી વેળાતેમના કાને પેલી બાનુએ વચ્ચે થતી વાતચીત અપસાધ:

'આ કંબુસ કોઠો આ ફાળામાં થોડી રકમ આપી કે એ વાતમાં કંઈ માલ નથી,' પણ...

મૂરની રબ લઈ છેઠવી વખતે ત્યારે બાનુએના હાથમાં વીસ થોડ જેવી રકમ પડી ત્યારે બંને આશ્ચર્ય પામી.

'અમે તો આપની પાસેથી એક યિલિંગની પણ આપ્યા રાખી નહોતી,' એક બાનુએ મનની વાત કહી નાખી.

રબ મૂરએ હસતા થહેરે કહ્યું: 'આવો અસિ-પ્રાલ બંધવાતું આપની પાસે ને કારણ કે એમાં જ કારણેને લીધે હું આને આપને વીસ થોડ આપવા સંક્રામણ થયા છું. વાત કરતી વખતે એક જ બતી પૂરતી હતી એટલે જ મેં બીજી બોલવી નાખી.'

બંને બાનુએ, ફાળામાં ગયેલી રકમ અને કરકસરમાંથી ઊપજેલી રબની ઉદારતાના આશ્ચર્યકારથી કુતુહલ થતી ચાલી ગઈ.

કરકસરમાંથી કંબુસાઈ

માઈ હતો લંડનને એક પ્રસિદ્ધ વેચનારો પણ એણે એના ધંધા કરતાં એની કંબુસાઈમાં બહુ જ બહેાની પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી, એકે પાછળથી તો તેણે એક મોટી દોસ્તિપટલ બાપાની હતી.

તે પોતાની દુકાનના પાછલા ભાગમાં જ પડયા રહેતો. એક ભૂતી માટી ઉપર બેસીને સોજન કરતો. એ જ પાછળને દુકાનમાં દિસાબંદિતાલ કરવાના મેજ તરીકે વાપરતો અને પાચણી તરીકે વાપરતો વર્તમાનપત્રને.

ત્યારે પ્રકા એ વાપ છે કે એને પનારે પટેલો બાપાની-છાકરાતું શું? પણ માઈ જેવો કંબુસ અંધારતું લોકે વહેરે જ યાને?

દોષકિન્સ પણ હતો તો કંબુસ પણ એને થયું કે માઈને શું બતાવ્યા વગર બધું નકામું છે. એક રાતે એ પહેાંચી માઈ પાસે દીક્ષા લેવા.

'હું કામ છે સારું?' અંધારામાં જ બેઠેલા માઈએ, આઠક અંબેલો ભૂલી મીલનતી સળ-આવતાં પૂછ્યું. જવાબમાં દોષકિન્સે ગુરુવિદ્યા પામવાનો પોતાનો દેવ વિતલપૂર્વક જણાવ્યો.

દોષકિન્સની વાત સંજોગી ન સંજોગી ને માઈએ મીલનતીને કંઈ મારી કહ્યું: 'આપણે એ વાત તો અંધારે જોઈ પણ કરી યોધું.'

ટુરન જ દોષકિન્સ છેકપો: બસ, પેલા મેળવવાની ચાવી જડી ગઈ. આજથી આપ મારા ગુરુપરે છા. મારે હવે વધારે કંઈ જ પૂછવું નથી. વરતી માફ કરો. ત્યાં આટલેનું!'

કુંવર રસાળુ

મધુર

ઓ તથાખંડમાં ચિયાળકાટ શહેર
ને તિયા રાજ સલભાણનાં
રાજ. રાજ સલભાણને બળે રાણીઓ.
એકનું નામ હુણા ને બીજીનું નામ અચળા.

રાણી અચળાએ તો બેટકો બધો
છે. રાજના રાજમાં ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે.
બાળા રાજના દર્શને પ્રભ ગાંડીતર
બનીને રાજમહેલ તરફ ઊપડી છે. રાજ-
મહેલમાં મનખોઈ કયાંય માતો નથી.
રાજ બળે કાચે સોનેયા રૂપેયા લેર છે
ને પ્રભ કુંવર ઉપરથી વારી વારી લાય છે.

રાણી અચળાએ બેટકો બધો છે ને
રાણી હુણાની કૂખ તો વાંઝણી રહી છે.
રાજમાં બધે રંગ-ઉછર મ છે ને રાણી
હુણાને મહેલ તો ઘેર અંધારાં છે. એ
તો ઈર્ષાની આગમાં કાંઈ બળે છે, કાંઈ
બળે છે!

કુંવરનું નામ તો પુરણકુમાર રાખ્યું
છે.

કુંવર અઢાટે વધ્યો બાય છે ને એમ
કરતાં મોટો બધો થયો છે. સળીગણીને
બાળ હો થયો છે. કુંવર થોડે ચડી
‘નગરની’ બહારે ફરવા નીસરે. પ્રભ એના
‘ઉપરથી ઝોળાયોળ થઈ બાય સુંદરીઓ
સોનારૂપાનાં કૂલડે કુંવરને વધાવે દેવ
આસણે કુંવરને લાંબી આવરદાના આરી
વાંઢ આપે બધાંય કહે: ‘કાંઈ કુંવર
છે? કાંઈ કુંવરનાં રૂપ છે?’ સહુને કુંવર
પેટના જણ્યા જેવો વહાલો લાગે.

સહુને મન આનંદ-ઉમંગ ને એક

રાણી હુણા આ બધું ‘દેખી-સાંભળી
બળ્યા કરે. કાંઈ બળ્યા કરે! એની કૂ
તો વાંઝણી રહી છે. રાજના રાજમાં રાજ
હુણાનાં માનપાન રહ્યાં નથી. સવાર
પહોર લોકો એનું ‘માડું’ ન બુલે. ન
તો અપશુકનિયાળ મનાય છે.

ગણી હુણાનાં રૂપ તો બધે સોં
કળાએ ખીલેલા ચંદ્રમા જેવાં. ને
બુલે તો રી સોળ વરસની સુંદરી લાગે
પણ એક દિવસ તો રીસે બળી રાણી
રૂપને રોળી નાંખ્યાં છે શણગાર અળમ
કયાં છે ને અંધારે ઝીરડે કુટમુટ ખાટ
લીમાં રાણી હુણા રાજનાં રૂસણાં લપ્પાં
પડી છે. એના મનમાં કાણ બીણે કવાર
ઉધામા બિપડ્યા કરે!

‘રાજ સલભાણને બધુ થઈ છે’
રાણી હુણા રિસાણી છે. રાજને તો બં
ય રાણી સરખી એકેય વહાલી-દવલ
નહિ. રાજ તો દોડ્યો દોડ્યો રાજ
હુણાને મહેલ આબ્યો છે.

‘શીયે કારણે રાણી રૂસણાં લીધ
છે?’

રાણી હુણાની અંજોથી આંસુકાં
ધાર ચાલી છે. હીમકાં બરતી રાણી
સુખેથી ‘કહ્યું: ‘અરે રાજ! બળ્યું મધુ
રૂપ ને બળી મારી બુલાવી. આ રૂપ
એબને તો મને લગમલુ પેલા કરી
અરે બળ્યું ‘માડું’ છતતર. રાજ, તાર
કુંવર તો આગર-બેઆબર કરી. મં
હવે છળ્યામા સાર નથી.’

ને જોજો તો બાલાસોજા પુરણકુમાર ઉપર આજ ચકાવ્યું છે. અરે નારી ! તેં આધું ન જોયું, પાછું ન જોયું. ને જોકે અદેખાઈની બળીજળી તું વેણ કવેણ બોલી શકી ? તારી લખડી કેમ ન કપાઈ ગઈ ?

પુરણકુમાર તો પુરણકુમાર. કાઈ દિવસ જિંવી આંખે સી સામું ન જુએ તો જોનામાં કુકકપટ તો ક્યાંથી હોય. રાણી હુણા તો જોની ખૂબ જનેતા જેવી. મા ! મા ! કરતાં કુંવરનું મોડું સુકાય ને માએ જાડીને આને દીકરાનું લવતર ધૂળ મેળવ્યું છે.

રાજાએ તો પૂછ્યું નથી, ગાછ્યું નથી. સાયબોટનાં પારખાં લીધાં નથી ને એક રાણી હુણાનું વેણ સામું માની લીધું છે. જોજો તો કુંવરને હાથપગ કપાવી જંગલ વચાળે અંધારા દૂવામાં નખાવી દીધો છે.

આખા નગરમાં કાળો કકળાટ જાંઘો છે. સૌ રાણી હુણાને બળે મોટે શાપ દેયે છે. નગરીનાં નરતેજ જાડી ગયાં છે. હોહોના આનંદ-ઉછરંગ શમી ગયો છે. સહુએ જાણે કે પેટનો દીકરો શુભા વ્યો છે ને મૂંગી મૂંગી જોની વેદના રાજાના રાજમાં ફરી વળી છે.

પુરણકુમાર અંધારા દૂવામાં પડ્યો પડ્યો હતાંસે છે ને માડી અચળા જોની મેડીએ ભેડી ભેડી રસરસ રૂએ છે.

એક રાણી હુણાને હૈયે ઉછરંજ છે. જોની મેડીએ માલેક માલીએ દીવા બળે છે. ગાયન-વાદન થાય છે. જો તો રંગેચંગે રમેજમે છે ને નત નવા શણગાર સળ હરેકરે છે.

શુરુ ગોરખનાથની જમાત જંગલને મારગેથી નીસરી છે. શુરુને પાણી પીવું છે ને ચેલો પાણી લેવા અંધારા દૂવા પાસે ગયો છે. અંધારા દૂવામાં કુંવર હતાંસે છે ને ભૂતપલીતથી બીને ચેલો શુરુ પાસે પાછો વળ્યો છે.

‘શુરુ ! દૂવામાં તો ભૂતપ્રેતનો વાસો છે.’

શુરુ કહે : ‘ભૂત કેવાં ને વળી પ્રેત કેવાં ? આપણે બધાં જ ભૂત છીએ ને, બચ્ચાં ! ચલો દૂવામાંથી પાણી બરી લઈએ.’

ગોરખનાથ દૂવા પાસે આવી જિભા છે : ‘અંદર જે હો તે બચ્ચા બહાર આવ.’

ને શુરુની કિરપાએ કુંવરને પાંખો ફૂટી છે. હસતોરમતો પુરણ દૂવામાંથી બહાર નીસર્યો છે ને શુરુને પાથ પડ્યો છે.

ગોરખનાથે આદેશ દીધો છે : ‘ઘેર બા, બચ્ચા ! ઘેર તારી જનેતા માયાં ફૂટી રહી છે.’

પુરણ કહે : ‘હવે ઘર કેવું ને બાર કેવું ? ઠાણ મા ને ઠાણ બાપ ? શુરુદેવ ! હું તમારો ચેલો ને તમે મારા શુરુ.’

ગોરખનાથે ચેલાને તાવ્યો છે. તાવી કરીને પુરણને દીક્ષા દીધી છે.

અહાલેક પુકારી પુરણ શુરુ ગોરખનાથ પાછળ ચાલી નીસર્યો છે.

ને તે દિવસથી કુંવર દુનિયામાં પુરણ બગતને નામે પ્રસિદ્ધ થયો છે.

સોળે વરસે જોગંદરને શિયાળકોટ નગર સાંભર્યું છે. જોને બાણે કોઈ સાદ કરી કરીને બોલાવી રહ્યું છે. જોનું નામ લઈ લઈને બાણે કોઈ જૂરી રહ્યું છે. શુરુની આત્મ

લઈ ઠરીને સોળે વરસે પુરણ ભગત રાજ સલભાણનો રાજમાં આવ્યો છે. નગરની બહાર રાજની વાડીએ જોગીએ પૂછી ધખાવી છે ને અલખના નામની અહાલેક પુકારી છે

રાજની વાડી તો એક દિવસ લીલી કુંભર હતી. મજનાં જાડપાન ને ફળફૂલ હતાં. નિર્ભળા પાણીની નીકા વહેતી ને પંખીઓ કિલોળ કરતાં રાજની વાડીએ સવાર-સાંજ માનવીનો ગેળો બસતો ને લોકો લીલાંપીળાં થઈને ફરતાં.

એ વાડી તો પુરણકુમારની. એને જાડેજાડે ને પાને પાને કુંવરના લેખ લખ્યા હતા. કુંવર ભર્તા વાડી સૂકી બટ બની ગઈ છે. પંખીડાં રિસાર્ધ ને આલ્યા ગયાં છે. એણે તો બધે વિજેગતા વાધા સભ્યા છે.

પણ આજે તો ભગતે વાડીએ ઉતારા કર્યા છે. ને એને પનોતે પગલે વાડી હતી તેવી લેણું ને ઘેર બની ગઈ છે. મજની સરવાણી આલી જાય છે ને પંખીડાં મીઠા ટહુકાર કરી રહ્યાં છે.

આખા ય નગરમાં વાત ફરી વળી છે કે વાડીએ જોગંદર જિતર્યા છે ને જોગંદરને પગલે વાડી સજીવન થઈ ગઈ છે. લોકોનાં ટોળેટોળાં જોગંદરના દર્શને જિમટ્યાં છે. વાડીએ માનખ્યો કર્યા માતો નથી.

રાજ સલભાણને બધુ થઈ છે કે વાડીએ જોગંદર જિતર્યો છે. રાજ જોગંદરના દર્શને આલ્યો છે. સાથે જન્મે રાણીએને લીધી છે.

રાણી અચળા તો રાઈ રાઈને આંખે આંધળી થઈ છે. એના દુઃખનો કંઈ આરોવારો નથી. પણ આજે ઠાણ

બધે આ કારણે એના હૈયામાં દરખ માતો નથી. ઠાક બધે એને માં માં ઠડીને પોકારી રહ્યું છે ને એનો પંથ ઉઘળી રહ્યું છે.

ને રાણી હુણને અંતરે ય જોડી જોડી આથા પ્રગટી છે. જોગી-જિતની કિરપા યાદ ને એનો જોગો બચાય. 'એ તો જોગંદરનાં વરદાન પામવા ઉતાવળી ઉતાવળી આલી નીસરી છે.

'મારગ છે ! મારગ ઘો ! રાજણ પધારે છે.' લોકોમાં ખળભળટ મચી રહ્યો છે.

'રાજણ પધારે છે,' જોગંદરે અવાજ સાંભળ્યો છે. એણે સમાધ છોડી છે ને એ જોડા થયો છે.

જોગંદર રાજની સામે તણ ડગલાં આલ્યો છે.

પહેલે પગથિયે પુરણ રાજ સલભાણને પાય પડ્યો છે: 'રાજ ! તું તો મારો જન્મહાતા પિતા ! તારા જોલે તો મારા તોલ બંધાણ. પ્રથમ પ્રણામ મારા પિતાજીને હલે.'

બીજે પગથિયે પુરણ માતા અચળા ને પાય નચ્યો છે: 'મા, મારી મા !'

છેટાની આંખેથી ગંગાજનના વહી રહી છે. ગંગા-જનનાએ માતા પત્ર પખાળ્યા છે ને વળતાં માઠીને આંખનાં તેજ દીધાં છે.

'છેટા ! મારા છેટા !' અચળાને યાનેલેથી ધાવણ વહુટ્યાં છે. અમીની સેઠયે પુતરને પનોતો કર્યો છે.

ત્રીજે પગથિયે જોગંદરે રાણી હુણને બાળી છે. બાળી છે ને ભગતની આંખે અગ્નિનો વાસો વરતાણો છે.

‘મને જોળખ્યો, રાણી હુણા ?’
જેમંદરનો અવાજ વાતાવરણને ઠંપાની
રહ્યો છે એ અવાજમાં હીનતા હતી.

‘મને માફ કર, મારા દીકરા.’ રાણી
હુણાએ એ હાથે મોઢું ઢાંકી દીધું છે.
‘ભગત કહે છે: ‘તારા હબાર શુના
માફ છે, રાણી હુણા. પણ તારાં કરતુક
મૂલ્યાં તો નહિ હુલાય.’

રાણી હુણાને નેણેથી આંસુડાની
ધાર ચાલી છે: ‘જનમના જોગી ! મારા
પર મહેર કરો, મહેર કરો.’

રાજા સલમાણ પુત્રને વિનંતિ કરે
છે: ‘એ ય તારી મા છે, બેટા ! જોના
પર રાજ ન હોય.’

રાણી જયળા પુત્રને શિખામણ દે
છે: ‘બેટા ! એ તો મારી માઠીજાઈ
બહેન છે. જોના ઉપર વેરઝેર કેવું ?’

ને દૂર બેઠા બેઠા શુરુ ગોરખનાથ
જાણે કે શિખ્યને આદેશ હથ રહ્યા છે:
‘ક્રમા ! ક્રમા ! ક્રમા !’

ભગતનો અંતરાત્મા પુકારી રહ્યો
છે: ‘ક્રમા ! ક્રમા ! ક્રમા !’

ને થોડી વારે જોમંદરની ચાંત
નિર્મળ વાણી પ્રગટી છે: ‘માતા હુણા !
તારી કૃપે કુળ ઉમળણ પુત્ર અવતરશે.
પણ જેવા મારી માએ દીકરાના વિલેજ
વેઠ્યા છે, એવા તને ય પુત્રના વિલેજ
થશે.’

જોમંદરે રાણી હુણાને પુત્રનાં વર-
દાન દીધાં છે. પણ એ માતાની વેદના
મૂઠી ચક્રો નથી. વરદાન લેળા વિલે-
જના આપ પણ દીધા છે.

દીકરાના વરદાને રાણી હુણાને જોમં-

દરના આપ તો કૂલડાંના વરસાદ જેવા
લાગ્યા છે. એ તો ઢોઢી ઢોઢી જોમંદરના
પગમાં પડી છે.

લોકો વિનવણી કરતાં રહ્યાં છે ને
બાહુડા જોગી માતાપિતાને પાય પડીને
ફુનિયાની વાટે જોગ સાધવા ચાલી
નીકર્યો છે.

જોગીને વરદાને રાણી હુણાને જોધાન
રહ્યાં છે

એક દિવસ રાણી હુણાને મહેલ ત્રણ
જેરીયા આગ્યા છે. જેરીયા પાસે રાણી
હુણા જોય જોવડાવવા બેઠી છે !
‘જેરીયા ! જેરીયા ! મારા જોધાનના
જોય જુઓ ને.’

બાળા જેરીયાએ જોય જોયા છે: ‘રાણી !
તારી કૃપે પરાક્રમી પુત્ર અવતરશે.
ફુનિયામાં જોની નામના થશે. પણ
જોગી-જતિના માથે આપ છે. બાર વરસ
સુધી રાજા ને રાણી પુત્રનું મોઢું જોશે
મા. મોઢું જોશે તો માથે કાળનો ભય
છે. બાર વરસ સુધી માથે કાળ ફરે છે.’

જેરીયાના જોય ચાંચળી, રાજરાણી-
એ કપાળ ફટકું છે: ‘અરેરે ! બાર વર-
સના આઠા વિલેજ હિમા કર્યા. આ તો
દીકરો દીધો દીધો ને જાણે આંચકી લીધો.’

પણ કાળનો ભય તો જુદો જ છે !
શું રાય કે રંક, બધા કાળનો આગળ
ચંક છે. કાળ સામે તો સગાનું સગપણ
જાય, વઢાલાનું વઢાલ જાય. રાજરાણી
કહે: ‘જીવતે મદદ પામશું. કેળીપેળીને
દાંડ કાળને નોતરણ થોડાં જ દેવાય છે ?’

રાજાએ તો વનજંગલનાં અંધારાં
કળોળ્યાં છે. વનજંગલમાં કુંવર માટે

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય	લે. મધુર [પોરાણિક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ	" "	૧-૮-૦
વૈશાખી પૂનમ	" [ચાર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
જૂતાવળ	" [ભૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
ઝેલકુમારી	" [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
જન્મલનો રાજ	" "	૦-૧૨-૦
ફૂલમણી	" "	૭૫૫૫ છ
ઉર્મિલા	લે. પારાશર [નવભૂતકથા]	૩-૮-૦
દેવકુમ્ભ	" [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નવું જીવન	[નવલિખાઓ]	
લે. નાવાલાલ દવે		૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન [આરોગ્ય વિશેષ પુસ્તક]		
લે. ચમનલાલ મા. વેણુવ		૨-૧-૦
ઘોરક	[ઘોરક વિશેષ પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વેણુવ		૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

રાજાપીઠ, બાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩ પો. બો. ૯૭૮
અમદાવાદ ★ મુંબઈ-૧

કહાની

એ. એચ. બીલરના

રેલવે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

આપણને યાદ ઝાઝા, બેસ્ટી, વાણ, કુમિનો બિપદ્રવ, ધુર આવાથી પેશનું મોટું થવું, લાથપત્ર મળી જવા, દસ્તની બજારમાં, પાવલુ કે કુમનું પાવન ન મરે વિગેરે અનેક હાસ્ય અટાકી અજુટ કોવત આપનારી અમૂત દુલ્લ આપેલ

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી [વાપરો]

હાંથી દબાતાં હલારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

હાં. હળી એકના આદના બારે (વી પી. પો. બુક)

દૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૧. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી કીપો-આબાચોડ-બાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ઠેકાણું-કેરાકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગમીના નાકિ-મુંબઈ નં. ૪

પૂનમની રૂપેરી રાતને સંગીતના સ્વેદથી
અધિક આદલાઈક બનાવવામાં સદાયમૂત થના
નરના, રાસો, ગીતોનો સંગીતના ગેરિજન
સાથેનો નવો જ સમઢ

પૂનમરાત

કર્તો: જગદીપ વીરાણી

મુખર્ષ, બિટીય ઇન્દિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
કુકમનામાં કરાવવા, તેલું વસુલ કરવા

લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આતરપ્રાતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

અખજર બિલ્ડીંગ, સી પી રોડ

મુખર્ષ ૪

समभूति

समर्थ संगार

हेतुतर : डिदी

मनिदासना भगवो : समान साहित्य : ध्वर भाग

२७

अंगणनो नवान

स्व. भावपीयछ

બાળકો અને કિશોરોની કલ્પનાને પાંખો આપતી,
રસવૃત્તિને કેળવતી ને જીવનઘડતરમાં સાથ દેતી

 પરીકથાઓની નવી જ શ્રેણી

કહાણી કહું કેયા

લેખક : શ્રી મધુર

પુસ્તક ૧ હું	મેડકકુમારી	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૨ જી	જંગલનો રાજા	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૩ જી	કૂલમણી	૦-૧૨-૦

ત એ તો બાળકને વારસામાં મળેલી અનેક શક્તિઓ-જેવી કે સ્મરણશક્તિ, તર્કશક્તિ, ખ્યાલ, કલ્પાદિ શક્તિઓ-માંની એક છે. આ શક્તિઓ તો જ્ઞાન સંપાદન કરવાની સાધનો છે. એ દ્વારા વિશેષ વપરાય તેટલું વધારે સારું. બાળકો આ શક્તિઓનો યોગ્ય રીતે પ્રમાણસર ઉપયોગ બાળવિકાસ માટે જરૂરનું છે. લાકડાનો કટોર તે બંગલો નથી, પૂતળામાં જીવ નથી, દેહાની કાંઈ | યદ્યપિ શકે નહિ, દરિયાને તળિયે મહેલ સંભવે નહિ. એવું એવું બાળકને કહીને, કુદરતે તેને આપણે આનંદ ખૂટવી લેવાનો આપણને કસો દેક નથી. બાળકો તેમની કલ્પનાજન્ય | આનંદથી વિદેર એ જ બરાબર છે. x x x x x પ્રારંભ કરતાં બાળકો અને કિશોરોમાં જીવ વધારે સજાગ હોય છે. તે શક્તિ દ્વારા બાળકો વિચારવ્યવ, કલ્પનાશિષ્ટો, પરીકથાઓ તથા કથાઓમાં રસ લેતાં થાય છે અને એ રસ દ્વારા સ્વરૂપમાં એકબીજા વહે અને જીવન આગળ રે વિકસે તે માટે કેળવણીમાં મુખ્ય બે સાધન છે એક લલિતકળા અને બીજું સાહિત્ય

[પી]

▽

—શ્રી ગણપત ઉ. બંદ

: પ્રાસિદ્ધાનો :

1 પ્રકાશન મંદિર : પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેતા-: દાણાપીઠ : ભાવનગર

૨ તી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

આપની ઘરમાં હિન્દ સાયકલ્સ વસાવી સમૃદ્ધ બનાવો

બજારની ખરીદીમાં થોડા વાહનને
અભાવે વેડફાઈ જતા આપના
અમુલ્ય સમયને બચાવવામાં
“હિન્દ” સાયકલ આપને અત્યંત
ઉપયોગી થશે.

બનાવનાર : હિન્દ સાયકલ્સ લી.,
મુંબઈ ઇલાકાના રોલ એજન્સી
નેશનલ ટ્રેડર્સ, ૩૪૫ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

HC 26 Gujar

ગેસ્ટો

ચેટના વાયુ
(ગેસીઝ)
માટે

અરુચિ, મંદાચિ, ચૂંક, ગાળો,
કબનિયાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવી મુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોમ્બાસા, વડોદરા વગેરે.

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાસ્થ્ય

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

હીલાં આંખમાં સાથે બીભા
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

સાદીયા મહાજનવાડી, કાલ્યાણેવી મુંબઈ - ૨

ઉત્સાસ અને ઉદ્દેશાધન આપતી વાર્તાઓનું અનેપું માસિક

૧૧૨

માર્ચ ૧૯૪૭

વર્ષ ૩ : અંક ૩

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

ગૂજરાતનો અનોઢ વાર્તાકાર

સૌરાષ્ટ્રનાં ખંડેરામાંથી એણે એની રસધારા વહાવી. એની લહેકાબરી મોઢક બાનીથી, વાર્તાના પ્રબળ પ્રવાહથી અને એની ભાષાસમૃદ્ધિથી એણે ગૂજરાતને અને ગૂજરાતીઓને અવાક કરી દીધા, આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી નાખ્યા. ગૂજરાતી ભાષામાં પણ આટલું જોમ હોય છે, વાર્તામાં પણ આવેલે વેગ આવી શકે છે એ એણે ગૂજરાતને જણાવ્યું અને સાબિત કરી બતાવ્યું. અને પછી કાઠિયાવાડનો આ યુગનો એ ચારણ ઠેરઠેર ફર્યો એણે હાથરા ભર્યા, એણે વાર્તાઓ માંડી, એણે વાણીની સમૃદ્ધિ અને 'સંસ્કૃતિને વહેતી મૂકી' અને લોકો એના નામ પાછળ ઘેલા બન્યાં. ચારણી શેઠી કે ખારોટની બાની જે ઠાઈ અચુક ઠામની જ માલિકીની વસ્તુ છે એવું મનાતું એ એણે ખોટું કરાવ્યું. ઘોડાં ગામડાંને અણખણ ખૂણે પડી પડી વિસરાઈ જતી એ સમૃદ્ધિને એણે જગતના આંગણમાં ખરી કરી અને ગૂજરાતી વાર્તાસાહિત્યને નવજીવનના તરવરાટે રંગી દીધું, રંગમાં તરબોળ કરી દીધું એનો રંગારો ભાઈ જવેરચંદ મેઘાણી. આજે ગૂજરાતના વાર્તાસાહિત્યમાં જે ઓજસ છે, જે સમૃદ્ધ છે, જે નવું ઘટતર છે, એનો આયસપટા ભાઈ મેઘાણી ! ગૂજરાત અને ગૂજરાતીનું વાર્તાસાહિત્ય એનું જન્મોજન્મનું ઝણી રહેશે. એ ઠાઈનો લાઠકવાયો ન હતો, સહુનો લાઠકવાયો હતો. એને કાજે અંધુ ન હોય. એણે જે સંદેશો ગૂજરાતને આપ્યો છે તે સીદ્ધી હઈ એની વેગબરી બાનીને વધુ વેગ આપી એનું આદરેણું વિકસાવતું અને વધુ પ્રોત્સાહન બતાવતું એ જ એનું ખરું તર્પણ છે. ગૂજરાતના અનોઢ વાર્તાકારને ત્યારે જ ગૂજરાતીએ અંજલિ આપી કહી શકાય.

મયૂર

સગઈ સંગાર

મયૂર

પૃથ્વી રહી રહીને એ 'ખા' સુધી. દરમાં ગડી રહેવાનો હતો ! મધુરી મધુવર બજી રહી હતી લુખિયાનો આતમરામ ડોલી રહ્યો હતો ને એ તો નામ નાદને વચ એની જાતિ. નાદ ઉપર જગૂંએ નહિ તો એ નવ-કુળ મળ્યો નહિ.

ધીમે ધીમે લુખિયાએ આધું અંગ બહાર કાઢ્યું. બહાર ઊભો ઊભો ભેરિયો મોરલી બળવી રહ્યો હતો. અતે શેષ શેષ નાચી રહ્યો હતો. જગત એની મોરલી માથે ડોલી રહ્યું હતું ને વનવનની વનગણ એના નૃત્ય પાછળ છુમ્મળે ચડી હતી. નામ મોરલીના વચાકનાર ઉપર ટુંદી ટુંદી થઈ રહ્યો. કહે: 'માગા માગા !'

તે ભેરિયે મોરલીની માથા કંકલી. 'માગુ' તારી જાત.

તો કે: 'મારી જાતને તું શું કરીય મારુડી ! ધરતીને માથે નામનો કાઈ આશવાસ નથી. મન આપ તેટલા કરાડિયે બરી છે.'

તો કે: 'આરે તો જોખએ એક મારવાડી નામ. મારે તો તને નાથવો છે. નાથીને પદમણીને ચરણે ધરવો છે.'

તો કે: 'પદમણી મદમણીને !'

તો કે: 'રૂપની ચામ જેવી સગઈ સંગારને.'

પદમણીનું નામ સાંભળતાં તો લુખિયાએ આધું અંગ દરમાં ઘાલી દીધું છે. 'મારુડી' તું તો નામનો ઉપાસક. નામને આસરે જીવે ને નામને દેવતા કરી પૂજે. એક તથા મદમણી પદમણી સારુ તું નામને નાથવા આવ્યો !'

તો કે: 'હું તો મારી વિદ્યાનો ઉપાસક. વિદ્યાના જોરે જીવું. દિલ ચઢાવ તો નામને રીઝવું ને મરજીમાં આવે તો નામને નાથું.'

લુખિયા કહે: 'મલકનો ઉતાર ને વણ

કામજની કરનારી એવી મદમણીને ખાતર તારો ધરમ હારી જવા બેઠો છે, મારુડી !'

તો કે: 'મારા ધરમની વાત મારી પાસે રહી. પથ હું તને પૂછું લુખિયા ! કે એવી મલકની ઉતાર વાસે તું શીદને હાલી મળ્યો તો !'

તો કે: 'ધડીક રમની રંગત લાગી ગઈ તે બેધડી મનની મોજ માણવા ગયો તો.'

ભેરિયે કહે: 'તે ભારે મોજ માણી, નામ-રાજ !' આ દરમાં બેઠો બેઠો એના સમજી સેવતો હશે કાં !'

તો કે: 'ગયો'તો ત્યારે તો એમ હતું કે માણસરની લસણીને નીરખીય. 'પથ જાતે નેપુ' તો કાદવમાં દીસા બદલે છે. ને નેટલા ઘરોર ઉપર વાળ એટલા પદમણીના પ્રીતમ સાંભળ્યા. આરે તો નજરોનજર દીસા. એના પ્રીતમ બાળી પાકા વળ્યો.'

તો કે: 'એવા પદમણીના પ્રીતમને હું ક્યારે બાળા ગયો નામરાજ !'

લુખિયા કહે: 'આખી દુનિયા નજરો-નજર બાળે છે ને તો નથી દીસા !'

તો કે: 'દીસા નથી ને કાને સાંભળ્યા પે નથી. પદમણી તો જાણ કુંવારી જણી છે.'

લુખિયા કહે: 'આખ ઉપાડી રાખીને ફર મારુડી આર આર ભરવારને અંગ ઉપર નેંદારીને હરેકરે છે ને હું કહીય કે પદમણી બાળકુંવારી. મારુડી ! તો ન દીસા હોય તો હું ઘાખવું. એક તો જોજી કાનરો બેઠો. કાઈ લાખે ને કરોડો માલે સુમોઓ બર ને તો ૫ જણે જુખ્યો ૭ જુખ્યો. ખીલે દેસા કરો હાર. આઠે પહોર ને જતોસે ધડી છાતી ઉપર મેસે. દેખાને ધનકારે ધનકારે હોયે તો ૫ જણે હોયે હોયો જ નથી. ત્રીજો કાપનો ચૂડો. એ તો

—દાખને પકડીને—બેઠો છે, ધડી ચે રીય-ન-ચે

ને. તો ય જાણે કોઈ હરણ કરી જશે એની ધીક રણકયા કરે. ચોર્થા પમનાં જાંઝર. એ તો નારીનાં નિત દર્શન કરે, રુમ્મારુમ્મા નાચે ને તો ય જાણે ધરાતાં જ નથી. એની જતાં ને આવતાં ગુણ ક્યાં કરે.'

મારડી કહે: 'એ તો સુંદરીના ચણગાર જુજગિયા ! બધાં ય આળા બહારચારી. સુંદરીનાં અંચ શોભાવે ને થાનક બેઠાં બેઠાં સુંદરીનું રક્ષણ કરે. મારેને પહેરીને સુંદરી હરેકર ને સુહામણ કહેવાય, મનની મનમાં રહી ગઈ તે હવે ઠીક આળાં જોતવા મંડ્યાં છે.'

જુજગિયો કહે: 'ને વળા તને મળી જશે કાં ? કાલાં વગડ્યાં કર મા. પદમણી કોઈની ચઈ નથી ને કોઈની ચાવાની નથી. એવી નુશરીની વાંસે થીકને તારી વિદ્યા વેડી નાખ છે ?'

તો કે: 'એ તો ભાઈ અચી મીલી તો ઠીક છે, નહિતર સહેજે બાવા બહારચારી, ઈ વાળા પું વાત કર છે.'

તો કે: 'તારે ને પદમણીને કયા જનમની પ્રીત કે આડી વટવા લઈને આવ્યો છે ?'

તો કે: 'મારે ને પદમણીને જનમો જનમની પ્રીત. પદમણી વેચે ત્યાં વેચાઉં ને પદમણીને ખોસે મારા વોહ બંધાય.'

તો કે: 'આપણે એક યુરના વિદ્યારથી. એટલી આંખની ચરમ તો રાખ.'

તો કે: 'એક વખત પદમણીને પાયે પડી જા, પછી છાડી મેલું.'

તો કે: 'એ તો લાખે ય નહિ બને.'

તો કે: 'હું લાખે ય છોડવાને નથી.'

ને બેરિયે મૂક સાધી. પણ જુજગિયો દરમાં વેસી ગયો હતો. મારડીની મૂક ખાલી ગઈ ને જુજગિયો પાતાળ મારજે ત્યાંથી મંડ્યો નાસવા.

બંને લખ યુરના ચેલા છે. બંને વડેવડ છે. જુજગિયો બૂચર-વિદ્યાનું આરાધન કરી પાતાળ મારજે ભાગ્યો છે, તો બેરિયો બેચર-

વિદ્યાનું આરાધન કરી વાંસે જમ્યો છે. એ તો પવનની પાંખે જાડ્યો જાય છે ને મુખેથી મોરલી વાજનતો જાય છે.

મોરલીની સુરાવલિ જુજગિયાની વાંસે વાંસે દોડી રહી છે, એના રામ રામ પીંખી રહી છે તો ય એ દોડ્યો જાય છે. એક દી દનેવાએ જમનાજના જળમાં કાલિનામને નાચ્યો તો, તે દીના નાગ સહુ જાણે છે કે નાચે કેટલી આપદા થાય ? એક તો આપદાની બીક છે ને બીજું કોઈના નદિ ને પદમણીના પગમાં પડતું એ વાતની એને રંજ છે ! ને બેતો માર્યો જુજગિયો ભાગી રહ્યો છે. એને ખાતરી છે કે મારડી કોઈ વાતે મેલવાને નથી તો ય મરતાં સુધી માણસ મમત ન મૂકે એમ જુજગિયો ક્યાંક આજીઠાને વારાવા લાગ્યો જાય છે.

ભામતો ભામતો નવકુળ નાગની કચેરીમાં આવી બરાજો છે. કચેરીમાં વાસુકિ નાગ સિંહાસન ચડી બેઠો છે. નાગણીઓ વામ દોળે છે ને ફરતા નવકુળ નાગ બિરાજ્યા છે. એની વચમાં આવીને જુજગિયે ધા નાખી છે: 'મને બચાવો ! નાગબાપા ! મને બચાવો.'

ને વાસુકિ નાગે એની સામું જોયું છે: 'એવો તે કોણે હકમાર્યો આપ ! તે પૃથ્વીની રાજરમત મેલી કરીને અહીં પાતાળમાં આસરો શોધવા આવ્યો છે ?'

તો કે: 'એક મારડી વાંસે પડ્યો છે. એની મોરલી મને મંજૂરી રહી છે. જરી ય જપ વાળાને બેસવા દેતી નથી.'

તો કે: 'એલા મારડીથી ભાગીને અહીં બરાજો ? તારી નાગની જાત ને મારડીને નાગમગતો અવતાર. એ પડી વિજયશે. એને મનની મોજ આપી દેતાં તને થી ખોટ આવી જવાની હતી ?'

તો કે: 'બાપા ! આ કાંઈ નામમગો નથી. આ તો નાગનયો મંડને મને નાથવા આવ્યો

‘છે. નાથીને પદમણીને હવાલે કરશે ને પદમણી મને ખાલે બાધશે.’

વાસુકિ કહે: ‘એવી પદમણી તે વળા ફુનિયાને માથે કાણ સગ્ગ છે તે નાગનાથી- ને ખાલે બાધે છે !’

તો કે: ‘પદમણીને પદનારે પડી ને પડીને હાથ ધોઈ નાખ્યા છે. એને માથે ઈંદ્ર એનું ઈંદ્રાસન હવે કરે ને ચિત્રજ કેસાસ છોડી એની વસે ક્યાં કરે. એવી મોઢભરી મદની મચ્છર છે.’

તો કે: ‘એને વળા નાગ નાથવાનો નાદ ક્યાંથી લાગ્યો !’

તો કે: ‘એક દી નાગ સદ્દુ રોજે વળાને પદમણીના પદમ-જળમાં મદાલવા ગયાં તા. જાનામાના પદમણીની રજ સર્પ કરીને પાછા વળા ગયા હોત તો તો કંઈ નહોતું; પણ એ તો વળા કંખરા થાવા લાગ્યા ને એમને ફરકારે પદમણી ખિનણી. કમળ ફૂલ તો નો મળ્યાં ને નવસે ને નવણું નાથીને એણે ખાલે બાખ્યા.’

જુજંગિયાની વાત સાંભળીને વાસુકિ નામને પચથી માયા લગી લાગી ગઈ છે. અંગ ઉપર અવળી રામરાઈ ખડી યઈ ગઈ છે. કૂંકારો મારીને એણે કહ્યું છે: ‘તમે ચંકરનાં ધરણાં, કામજિત મદાદેવના તમે ગણ. તમે માનવીની માયામાં લપટાણા ! કાંઈને નહિ ને સુંદરીને માથે તમે ઝગૂંબ્યા ! કૂટ જાળરા ! તું નવ-કુળ માલકો નાગ નહિ. અખાજ ખાવા જાય એને નાગના કુળમાં આશરો ન મળે.’

તો કે: ‘મારી જૂલ યઈ મોટા દેવતા ! મારો એક સુતો માફ કરો.’

તો કે: ‘જ રે હરામી ! હરામનું ખાવાની લત પડી ગઈ છે. મલામાં સીઓની પાછળ હરાયા થઈને ફરવા માંડ્યા છે. તારી જીવાને અહીં સ્થાન નથી. આવ્યો એવો પાછો વળા જા, નહિતર એક કૂંકે ભસમ કરી દઈશ.’

આપને ઘેરથી દીશરાને જાકારો મળ્યો.

જુજંગિયાને ધરતી માથે પગ મૂક્યાની જગ્યા રહી નથી. તો ૫ ક્યાંક આશરો મળે, ક્યાંક સંતાવાની જગ્યા મળે એની જોતમાં જુજંગિયો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો છે.

બેરિયો અંતરિક્ષમાં ઊભો ઊભો આ નાટક જોઈ રહ્યો છે. ‘એ તેવી વિલાનો જાણનારો છે, પણ એના દેન નથી કે નામલોકમાં પગ મૂકી શકે. જુજંગિયો નામલોકમાં ભરાણો ને બેરિયાને થયું કે આ તો હાથતાળી દઈને ગયો. મનની મનમાં રહી જશે ને ત્યાં પચ્છમ મેટને માથે પદમણી વાટ જોતી જોડી રહેશે. પણ ત્યાં તો ભગવાનને કરવું છે તે જુજંગિયો નામલોકમાંથી જૂડે મોઢે ખદાર નીકળ્યો છે. મોઢે મથ દગા ગઈ છે. પંકમાં કાટી નથી. બેરિયો સમજી ગયો છે કે આપને ઘેરથી દીશરા ને જાકારો મળ્યો છે. હવે દીકરો જશે ક્યાં !

તો ૫ જીતો જીવ છે. મૂતાના મઠ મુધી માનવી મથત ન મૂકે. એક નહિ તો ખીજે, જુજંગિયો ત્યાંથી જાગવા મંજો છે તે બેરિયો એની વાંચે થયો છે.

મારય જતાર કનોજકોટ ઘડેર ખાલ્યું છે. કનોજકોટમાં ચંચ રહોડ રાજ કરે, તે ચંચ રહોડના દરબારમાં જુજંગિયો આવીને ધા નાખી: ‘મને બચાવો, રાજા.’

ચંચ રહોડ તો રજપૂત ખમ્યો છે. એનો તો આશરાધર્મ છે. આંગણે આવેલાને એ જાકારો છે તો એની રજપૂતી લાગે. રહોડે કહ્યું: ‘મારા રાજમાં કાંઈને કુઝ નહિ, કાંઈને ખટો નહિ, ખાતો ખાવ ને ભરતો ભરે. સુખેથી મારા રાજમાં રહે; હરફર ને મોજ કર. કાંઈ તારો વાળ પણ વાંધા ન કરે.’

તો કે: ‘હવે ક્યો ને મોજ ક્યો મારો દી વળે તેમ નથી, રાજા. વસે દુસ્મન મંડાણો છે. પૃથ્વીના પડમાં સંતાણો ત્યાં ૫ રહેવાણું નથી. આકાશે જીડીને જાઉં છું તો ત્યાંથી ચે ધરતીએ પછાડે છે. એ મને સખ્યે નહિ રહેવા

છે. ને પછી મને કાંઈ થયું તો તને માળ બેસશે ને તારા આચારધરમ જાશે.’

તો કે: ‘એવો તે કાણુ દુરમન જાઓ ક્યો છે તે જળથગમાં ક્યાંયે જન્મના દેતો નથી!’

તો કે: ‘એવો તો પદમણીના બેરિયો છે. વંશે જ્ઞેસભારનો કાટી છે, વાને કામદેવ સમાજો છે ને કરને ગારુડી યજ્ઞને ફરે છે. પદ્મજમ બેટને માથે સમર્થ સંગારનાં રાજ છે તે પદમણીએ ગારુડીને જૂરકી આજી છે તે જરાજરનો મારે જેઘે પાપો છે. એની મહુવર વાંજે છે ને લોકનાં દેવાં વલોવાઈ જાય છે. એનું રૂપ ખીલ છે ને પતિમતા સતધરમ ચૂકી જાય છે.’

તો કે: ‘હું કાંઈ જુજાજે નહિ ને ભોરિએ નહિ. મદારીની મોરલી તો શું પણ દેવર્ષિની વીણા થે મને મારા ધરમમાંથી ને. ચુકાવે ને મારી રાણીને ઊંચું જોવાની પણ આખડી. એ તો અવનિર્મા એક મને જ બાળે. તું તારે જાહી કુખેથી રહે.’

તો કે: ‘રાજા! એમ આહન રહી ચકું એટલી મારી તેવડ નથી. તો તો મને એ બાંધીને ઉપાડી જ જાય. જે દી મારુડીની મોરલી વાગશે તે દી તારી આજો આશ્ચ નહિ કરી કહે ને તું ના કહેતો રહીય ને મારે ચાલી નીકળવું જોશે. મને તો તું તારા પેટમાં કંતાડી રાખે તો જ હીમખીમ રહી ચકું. નાં એની મોરલી મારે કાન નહિ પડે.’

તો કે: ‘પેટમાં પેસાડું, પછી તો ટું પળોજી જ જાઓ કરે ને!’

તો કે: ‘જરા ૫ આપણ નહિ કડું રોઠોડ. મૂંચળું વળાને એક કાર પગો રહીય. પાતળો ફોરી જેવો થઈ જઈય. ને તને ખજારે થ નહિ પડે કે પેટમાં નામ પેડો છે. આજા દિવસ નહિ, ફક્ત ત્રણ દિવસ તારા પેટમાં આચરો દે. ત્રીજા દિવસની મધરાતે બહાર નીકળાને મારજે પડી જઈય.’

તો કે: ‘તારા વચન પર વિશ્વાસ કેમ રહે!’

તો કે: ‘વચને ન પળું તો હું નવકુળ માણસો નામ નહિ.’

ને ચંચ રોઠોડે મોઢું પહોળું ક્યું છે. સડસડાટ કરતો જુજાજો રાજના પેટમાં ઊતરી ગયો છે. રાજનો અમૃત કાઠો ને નાજને તો ભોંતેર કાઠો નિર્ગત વળી ગઈ છે.’

નાગરાજ ચંચ રોઠોડના પેટમાં ઊતરી ગયો ને તેવે ટાણે બેરિયો ગારુડી કચેરીમાં આવી અડ્યો. પત્રમાં સોનાની આખડીઓ ચટાક ચટાક બોલી રહી છે. કસુંબલ વાધા અગ ઉપર સોલી રહ્યા છે. માથે બજવો ફૂટે છે ને મોર-પીછની કલગી છે. મુખમાં મધુરી મહુવર છે. એની મોરલી માથે દસ દિશ્વપાળ ડાલી રહ્યા છે. આખી કચેરીમાં એની લય રમણે ચડી છે તે કચેરીના કરમધમાંધિહારીએ: ‘વાય મોરલી! વામ તારું વાહન!’ કરતાં માથા ડાલાવી રહ્યા છે.

ચંચ રોઠોડ સિદ્ધાસને બિરાજ્યો છે ને અડધું આસન રોપીને કલી રાણી બેઠી છે. કલી રાણીનાં રૂપ ગારુડીએ નજરે લાગ્યાં છે. ઉડલોકની જાણે ઉડાણી મનવાદેક પારજી કરીને અવનિએ ઊતરી આવી છે. રૂપ જેવાં રૂપ છે ને રૂપને ચણુમારે એવાં રાણીના સોદાગ છે. એનાં રૂપ તો જાણે જામીની છાંટ જેવાં જગ-તને માથે વરસી રહ્યાં છે. ને માનવી એને છાંટે છે માડીના દેવાની મીડપ માણી રહ્યો છે.

એક દિવસ ચંચ રોઠોડે એનાં રૂપ અભિલ્યાંતાં ને એ રૂપને મૂલવવા એ સોનારો જનીને બરી જાગરે ઢાટડી માંડી બેઠો તો. એનો કટિ તો તે દિવસથી લેકોમાં કહેવત રૂપ થઈ પગો કે બાઈ એ તો મધકા સોનાનો કટિ. એણે તો કલી રાણીને પોતાની કારીગરીથી પ્રસન્ન કરી. પ્રસન્ન કરી પનોતો મથો ને તે દિવસથી કલી રાણીનાં રૂપ ચંચ રોઠોડમાં સમાઈ ગયાં છે. બીજને માટે તો હવે છટો ૫ બાકી રહ્યો નથી.

એવી મા જનેતા જેવી કહી રાણીને ગારુ
દીએ દીડી છે ને એની આખી ધરતી હાથ
હાથ છે મુખેથી મહુવર અળગી થઈ છે ને
ગારુડીનું માથું નીચું નમ્યું છે એ જાણે કે
રૂપની વદના કરી રહ્યો છે

તો ૫ એ કાંઈ રૂપની પૂજા કરવા શોડે જ
આવ્યો તો ? એ તો એના ચોરને શોધી રહ્યો છે
કચેરીમાં પેસતો જાણ્યો તો ને માનવી માન
વીના મો સામું જોઈ જાતને ગરુડી જુજાવાને
પારખી રહ્યો છે પરંતુ જુજાવિયો કેઈના
રૂપમાં કે કાંઈના વાનમા સમાયો નથી એ તો
સતાણો છે ચચ ગઠોડની ઉરચુકમાં ને
અદર પઓ પઓ કે જુ જાણે થુ થે કરતો હશે ?

એ તો જલે ને ગમે તે કરતો હોય ? પશુ
બેરિયાએ અગ્રાચર ગયાએ કરીને એને
એળખી કાઢ્યો છે ને ચચ રાઠોડને કહ્યું છે
' રાજા ! મારા ચોરને સોપી દે '

રાઠોડ કહે જલો મારી કચેરીમાં ચોર
કેવો, ગારુડી ?

તો કે ' રાજા ! મારી કચેરીમાં બધા ૫
કાનરતા જણા બેઠા છે ને તો ૫ એક મારા
ચોરને સતાડી રાખ્યો છે એ તારી વાત કેવી ?
સિદ્ધાસને તો દેખીતાં બે જ જણાં બેઠાં છે
એક રાજા ને બીજી રાણી ! ત્રીજાનો ત્યાં મજન
નથી તો ૫ તમે ત્રીજાને સિદ્ધાસને ચકાવ્યો છે
રાજા ! આવડી સારક તે શીદને બોગવી રહ્યા
છો ? '

તો કે ' ગારુડી ! તારી જોડમાં કાંઈ જલ
થાય છે ? '

તો કે ' મારી જોવામાં જલ થાય તે હી
મારી જણનારીમાં જલ પડે, કચેરીમાં બધા ૫
બેઠાં છે તો જાણુ કાવકાં મધ ને પશુ એ તો
મોઢાં જ મ્હી ઘ છે કે મરે ચોર આ કચે
રીમાં જ સતાણા ડ ને રાજા તે જ એને
સતાડ્યો છે પશુ હું તને પૂછું છું રાજા આ
ગારુડીના પદોએ એ દગમીને ચકાવ્યો છે તે

એના અગને આવડાછેટ નહિ લાગે ? રાજા !
એ તો ગોઝારો છે એને નારીનો દરામ ચરો
લાગ્યો છે ને નોતી તે નવી ગાળ માથે બીલી
કરી છે નવકુળ નાગે એને સધર્યો નહિ
ધરતીએ એને આચરો આપ્યો નહિ ને હવે
પોતું જાણીને મઢો પેસી ગયો છે રાજા !
એ મારો ચોર છે એને રાખીને તુ ચોરીનો
માલ સધર છ ને વળી તારા અગને ઝેર પા
છ નાગનો કાંઈ દી વિચાસ તો રખાય રાજા !
કેરનાં તે વળી પારખાં લેવાતાં હશે ? એને
કમે પરીક્ષિત જેવો સતધરમી રાજા મર્યો.
નજરાગએ નાગને જાગતો બચાવ્યો ને નાગે તો
વળતાં કપ મારીને ગાળને વિરૂપ કર્યો ને
એક દિવસ રાજા વિક્રમને ૫ એની પળોજણ
બારે થઈ પડી હતી '

તો કે ' વિક્રમની વળી શી વાત છે ? '

તો કે ' એક નાગને એક દી ઉતવા થયેલો
ને આપે અગે કાળા જાતરા થાય એ તો
ચદને ઝાડે લપટાય, ટાઢા પાણીના ધરામાં
ફગડીઓ મારે ફૂલકાની પથારીએ આળોટ
તો ૫ એની આપડા જોઈ ન થાય નાગ તો
જોડામે જોડાસા નાગે ને વેદના આડે રહ્યું ન
જાય. કાંઈ એને કીધું કે જાણ ! વિક્રમ રાજાને
અચૂત કાઠો સાંજણ્યો છે એના પેટમાં તને રાજા
સમાવે તો તારો રોગ જાય નાગ તો વિક્રમ પાસે
પહોંચ્યો વિક્રમ તો પરંતુ ખસજણ્યો ના તો
એની જન્મ-મોતમાં નહિ એણે તો નાગને પેટમાં
સમાવ્યો નાગનો રોગ તો મર્યો પશુ રાજાને
તો એવી બારે પડી ગઈ કે ન પૂછે વાત
રાજા કાઠોકાઠ મળતો મર્યો ને પછી તો મરે તો
રાજા જ મરે એવી દશા થઈ ને નાગને તો
એનું કાંઈ જ નહિ એ તો અદર બેઠો બેઠો
રાજાના અગનું અચૂત આરોગે ને બહાર
નીકળવાનું નામ ન લે. એમ રાજા ! આને તે
પેટમાં બાદ્યો છે પશુ પછી એને બહાર કાઢવો
બારે પડ્યો '

[અનુસંધાન પાન ૮મે]

પ ચારીવચન ન હોવા છતાં અને પોતાના નિત્યના કાર્યમાં ખીજાં બધાં માફક જ કાર્યરત રહેવા છતાં, નિખિલને જોતાં જ એમ લાગતું જાણે કોઈ મહાવ્યાધિએ એને ઘેરી લીધો હોય એ વ્યાધિ કયો, તે કોઈ કહી શકતું નહોતું. શરીર દુઝાણુ ચર્મ ચર્મ હોય, આંખો લીડી ઊતરી ગઇ હોય કે રંગ પીળા પડી ગયો હોય એવાં, રોગનાં કોઇ લક્ષણો દેખાતાં નહોતાં. કેવળ આંખ તોયે પટેલી કરચળાઓ ને આંખોની ન્યોતિએ પકડેલી પીળાસ એ એ જોતાં જ કંઈક અસ્વાભાવિકતાનો ભાસ થતો. એવું લાગતું કે જાણે નિખિલે પોતાના જીવનનું રાજીનામું મંજૂરને મોકલી આપ્યું હોય અને એ મંજૂર થવાની રાહ જ તે જાણે જોઈ રહ્યો હોય. આંખમાંથી સ્વાભાવિક તેજ જ નહિ, ધ્રુવિષા, આશા, વાસના સર્વ જાણે કે હુપ્ત થઇ ગઈ હોય તેવું લાગતું. બરનો તો તે સુખી હતો. વારસાદસ સંપત્તિ અને ઐશ્વર્ય આરામપ્રિય જીવન માણે તો પણ દરકત ન આવે એવાં હતાં. પણ કેવળ આરામપ્રિયતા અને મોજાલા જીવનના યાત્રી નિરાશાએ જ નિખિલને આ દશાએ પહોંચાડ્યો હતો એવું નહોતું—કારણકે પોતાના આનંદ-પ્રમોદમાં પણ તે પ્રમાણ સાચી જાણનારો ભદ્ર જન હતો.

સગવડાલાના આગ્રહથી નિખિલે કોંકડે રોને તેના શરીરની તપાસ કરવા દીધી. પરંતુ કયા સૂક્ષ્મચિદ્ર દ્વારા એની ચેતના અને જીવન સક્રિય ગણાવેને ઘટતી જતી હતી તે કોઇ કહી શક્યું નહિ. કોંકડેરોએ નિખિલની છતી અને પગમાં સો ઉપર ટોકારા મારી જોયા, સ્પર્શો સ્પોષની મદદથી એના હૃદયના ધ્રુવમાળ પણ ગણી જોયા, ઉધરસ ખવરાવી, જીભ કઢાવી, પેટ જોયું, પણ કોઈ કહેતાં કોઈ નિખિલના રોગનું નામ પાડી શક્યું નહિ.

આખરે એક વધારે વાર પ્રયત્ન કરી જોવાના માતાના આગ્રહને માન આપી, નિખિલે સ્વામી શ્રી નિમ્બનંદને ખોલાવવાની હા પાડી. સ્વામીશીનો ગામને છેનાડે એક આશ્રમ હતો. લાં જ તેઓ રહેતા. કોઈ માંદું સાણું હોય ને ત્યાં જતું તો કોઇક દવા અપાતા. પરંતુ દવા કરતાં ઘોડાને સ્વામીજીમાં વધારે શ્રદ્ધા હતી. સ્વામીજીની ભમૂતને યે મહાન ઔષધિ ગણવા-વાળા પણ ધણા હતા. બનતાં સુધી સ્વામીજી આશ્રમ છોડીને બહાર કાઢીને ત્યાં જતા નહિ. પરંતુ નિખિલની માતાના આગ્રહને માન આપી અને નિખિલના વિચિત્ર રોગની વાત સંભળી એમણે ત્યાં આવવાનું સ્વીકાર્યું.

સ્વામીજીએ આવીને એક આસન ઉપર સ્થાન લીધું ને પછી નિખિલની ચિકિત્સા શરૂ કરી નિખિલનો હાથ સ્વામીજીએ હાથમાં લીધો ત્યારે નિખિલે ધાણું દત્તું કે સ્વામીજી પોતાની નાક જોશે. પરંતુ સ્વામીજીએ તો એ હાથને પોતાના જેઉ હાથ વચ્ચે લઈ દબાવવા માંડ્યો એ જોઈ નિખિલને આશ્ચર્ય થયું. નિખિલને એવું લાગ્યું જાણે કે એની હથેલીમાં વીજળિક પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. તેણે સ્વામીજી તરફ ધ્યાનથી જોયું. તેમનું કેશવિહીન મસ્તક ચક્રચક્રી રહ્યું દત્તું. એ ચપ્પાટ જ જાણે કે મસ્તકના ખીજા બધા ભાગોને ઢાકી દેતો હતો. અવસ્થાને કારણે મોઢા પર થોડી કરચળાઓ પણ હતી છતાં આંખો જોતાં એવું લાગતું જાણે કોઈ વશીકરણપ્રયોગથી પ્રફૂલ્લવદન આળસની આંખો એમના તૃદ્ધ ચહેરામાં ખેસાડી દીધી હોય.

સ્વામીજીએ ચિકિત્સા કરી કહ્યું: ‘વૈદક-ચાતુર્યમાં વર્ણવેન રોગો ઘેરો કોઇ રોગ તમને નથી—કારણકે તમારો રોગ શારીરિક નથી—તેમ તે કેવળ માનસિક, મનની અસ્વસ્થતા પણ નથી, અત્મારની પરિસ્થિતિએ તમારો

આત્મા જાણે કે કેવળ એક સતતા આધારે ટકી રહ્યો છે, અને એ એમ ને એમ રહે તો સરી જવા સંભવ છે. એ સરી ન જાય તે માટે તેને કોઈક ગાંઠ બાંધવાની જરૂર છે.’

નિમિત્ત લાગવા છતાં સ્વામીજીનું આ નિશાન નિખિલને સ્પર્શ્યું. લોકોનાં મન પારખવાની સ્વામીજીની અદ્ભુત કૌશલની જાણે કે તેને ખાતરી થઈ ગઈ તેણે કહ્યું: ‘આપની

સગર્હ સંગાર [સામજી, પાન ૬૬]

તો કે: ‘હવે થયું ન થાવાનું નથી. મારે આશરે આપ્યો છે એને હવે નહિ તરછોડું. એનાં ઘેર ને એના તાપ બધું જ હું છડીશ. મારો આશરોધરમ હું નહિ છોડું.’

બેરિયો કહે: ‘રાજા! આશરોનો ધરમ તો પાત્રે હોય.’

તો કે: ‘લાંબીટુંકી કાંઈ નહિ મારુડી! ત્રણ દીનો મેં એને આશરો આપ્યો છે. ત્રીજા દીની રાતે હું એને રજા દઈશ. તે પછી તું જાણે ને તારો ચોર જાણે.’

તો કે: ‘તો મારી વાત નહિ જ માને, રાજા!’

તો કે: ‘મને મારીને તારો ચોર લઈ જા. ખીજ તો એકથે વાત નથી.’

તો કે: ‘તને મારતાં મેં મને વાર લાગે એમ નથી. પણ તને મારીને મારી મા લખખી ને રંધણે આપું કે હજી તો જાણે ગઈકાલે જ ‘પરસ્પા’ છે. ‘પરસ્પા’ આટલો આટલો નહીં. ના, ના! રાજા! એ તો મારાથી નહિ થઈ શકે. હીક તો રાજા! ત્રણ દી બસે તું એને વેંદાર પણ મારું આટલું વેણ વાદ રાખજે કે એનાં પારખાં લઈ રહ્યો છે ને એનાં પારખાં લેવાં મારાં નથી.’

ને મારુડી ત્યાંથી પાછો વળી ગયો છે ને એણે દિવસની વાટ જોતો કોનાજે દર્મ અંટા ફેરા દઈ રહ્યો છે. [આદ

વાત તો સાચી છે. ચાળણીનાં કાણુઓમાંથી જેમ પાણી ટપકી જાય તેમજે મારા સરીરની ચેતના ધણે ધણે ધીણ થતી જતી મને લાગે છે. પણ એ જિંદગી આપને બતાવું તો, પણ શું? અને આપની પૂરેપૂરી સમજાવના છતાં આપ એનું નિવારણ કરી શકો તેમ નથી.’

‘દરેક માણસ પોતે પોતાની કક્ષિત અનુસાર સંભવ અને અસંભવની મર્યાદા બાંધેલો હોય છે. નાના બાળકને એમ લાગે છે જાણે એકો સાથે એ પગથિયાં ચઢવાં એ અસંભવ જ છે. મોટાને એમ નથી લાગતું. અનુભવના જ્ઞાન અને અનુભવનું પણ એવું જ છે. અનુભવના જ્ઞાનની મર્યાદામાં હોય તે એને સંભવિત લાગે છે તે સિવાયનું અસંભવિત. પરંતુ પોતાનું જ્ઞાન એ જ જ્ઞાનનો છેડો છે એમ માની લેવું એટલે જેવી શૂલ ખીજ એક નથી.’

[૨]

સ્વામીજીની પ્રતિભાની નિખિલ ઉપર અસર થઈ. નિખિલ પોતાને પોતાની જાતથી હારી ગયેલો થીરીતે અને કપા મારણે ગજબોતો ગયો તેનો જ્ઞાત સ્વામીજી પાસે રજૂ કર્યો:—

એએક વરસ પહેલાં મારે કારમીર જવાનું થયું હતું. કારમીરના અદ્ભુત સૌંદર્યનો જાત-અનુભવ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. નિસર્ગનું સૌંદર્ય જે મેં ત્યાં જોયું તેવું વર્ણન તો હું કરી શકું તેમ જ નથી. વસંતઋતુનું એ મોહક, આહલાદક અને ઉત્તેજક વાતાવરણ જાણે કે અત્યંત દેશ્યજન્ય નિગમન કરતા. દેશ્યજન્ય. તેમ જાનવા પ્રેરે તેવું હતું. હું પણ એ ઉત્તેજના અનુભવનો અને ધનિક વર્ષ માટે આવી ઉત્તેજનાએને વહાવવાનાં સામાન્ય સ્થાનોથી હું પણ પરિચિત હતો. પરંતુ એનો લાભ હું કોઈ કોઈ વાર જ લેતો. મેરે લાગે તો હું પ્રકૃતિ સૌંદર્યનાં સ્થળો જોવામાં જ વખત ગાળતો.

આસ્વાદ લેવાની વૃત્તિ કરતાં નિરાશની કુપ્રલતાથી હું કોઈ કોઈ વાર ત્યાંના એક

પ્રખ્યાત બાગમાં જતો. રાજ સાંજે આ બાગમાં જતજતનાં લોકો આવતાં. તેમાં રંગીન સ્વભાવની કામિનિઓ પણ આવતી, મતવાલા આવકો પણ આવતા, પ્રણયમય યુગલો પણ આવતા, તેમજ ઉચ્ચ કુટુંબની મહિલાઓ પણ આવતી. દરરોજ સાંજે આ બાગમાં જાણે કે માનવમેશમણુ છતકાતો.

કુવારામાં ઊઝતા પાણી ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ પડે તે રંગબેરંગી દરેક નજરે ચડે, એમ દાપટીપ અને કપડાંના અવનવા રંગો ધારણ કરતી માનિનીઓથી ભરચક આ બાગમાં એક દિવસ મેં એક તેજદાર ધોડા એડેલી ગાડી આવતી જોઈ. ધોડા એવા તો વંદા હતા કે દરેકની નજર ગાડી તરફ સહેજે જતી. હું પણ તે દિવસે ધોડા ઉપર હતો. ગાડી ઊભી રહી અને તેમાંથી એક મહિલા ઊતરી.

એને જોતાં જ મારા ચરીરમાંથી જાણે કે વીજળી પસાર થઈ ગઈ. દેવળ એક પળમાં જ, એના સૌંદર્યની તમા માધુર્યે, ઊઝતા રવિ-ગિંજળ જેવી કામળ આવા લલિત આંખોએ મારા ઉપર કાણુ જાણે શું મેં કામણુ કયું. જન્મ-જન્માંતરની કોઈ ખાસ જાણે કે ગમી ઊઠી.

તે દિવસ તો મેં જો મારી સામાન્ય ઉત્સુકતા હશે એમ મણી મલાવી લીધું—પણ એટલાથી મારું મન ચાત ન થયું. મેં તેના વિશે વિશેષ તપાસ કરી તો જાણવા મળ્યું કે એ તો કર્નલ બ્રિજમોહનની જીવનસાથી હતી. કર્નલ બ્રિજમોહન લશકરમાં ગયા હતા અને યીમતી રાદિણી હાલ ચહેરથી દૂર આવેલ એક વિશાળ વાડીમાં આવેલ જંગલમાં નિવાસ કરતી હતી.

મેં મહેનત કરીને યીમતીનો પરિચય સાધ્યો. યીમતી બહુ જ સરળ સ્વભાવની હતી. જાંપૂણું નિખાલસતાથી તે મને મળતી. જેટલો વખત મને તેની સાથે આગવા મળતો એટલા વખતમાં હું જાણે કે મારી જાતને ફૂલી જતો. પરિચય વધતો ગયો છતાં હું મારા પ્રેમ પ્રગટ કરી શક્યો નહિ. તેની પાસે જતાં પહેલાં

પણ મનેારથો બાધી જતો—શી રીતે પ્રસ્તાવ મૂકતો તે પણ વિચારી જતો, પણ તેની સમીપ જતાં જ એ મધું હું બૂટી જતો. કોઈ અવશ્યનીય હાથ, તેની નિર્બાજ મેત્રી જોઈ નોંખતની અરુચિ કરપના મને કેં જ બોલતા રેતી નહિ. હું જતો એવો જ પ્રાસંગિક વાતો કરી પાછો આવતો.

પરંતુ એકવાર પ્રસંગ આવી ગયો. અગા-ઉથી સમય માગ્યા વગર જ હું જઈ ચાલ્યો. યીમતી જરૂરમાં એસીને પુસ્તક વાંચતી હતી. આસપાસમાં બીજું કોઈ જ નહોતું. મારા મને કહ્યું: 'આવો સરસ સુગૃહ ફરી નહિ આવે.'

પણ હું કોઈ કહું એ પહેલાં જ યીમતીએ એની ચમકતી આંખો મારા તરફ ફેરવી કહ્યું: 'જુઓ નિખિલબાણુ, તમારે કોઈ જ કહેવાની જરૂર નથી. તમારો મનોભાવ હું જાણી મઈ છું. તમારી આંખોમાં જણાતો આત્મસમર્પણનો ભાવ જોઈને મને બહુ જ દુઃખ થાય છે. થાય છે કે તમે મને ન જ મળ્યા હોત તો વધુ ઠીક થાત. મને તમારા પ્રત્યે દરુણા ઊપજે છે પણ એથી તપાસા પ્રેમને હું કોઈ પણ સંજો-ગમાં સ્વીકારીય એવી અમણામાં ન રહેતા. મારું ચિત્ત તો દરદમેશ મેં જેને જીવનસરસ્વ ગણ્યા છે એવા મારા પતિમાં જ પરાવાયેલું રહે છે. એ દેવળ મારા પતિ નથી, હૃદય-મહિરના દેવતા છે.

તમારો પ્રેમ સાચો છે પણ એને માટે તમે પસંદ કરેલું પાત્ર તો પરાયું છે. તમારું થઈ શકે એમ જ નથી. હું તમને વીનવું છું કે આપણી મુલાકાતો હવે બંધ થાય અને તમે મને બૂટી જાવ એ જ વધુ ઈષ્ટ છે અને છતાં મને મળવાથી તમને કોઈ જાતની કાંતના રહેતી હોય તો તપને અહીં આવતા હું રોકવા માગતી નથી.

આ બોલતી વખતે તેની આંખોમાં ચમકતી જ્યોતિ જોઈને મને ખાતરી થઈ ગઈ કે હું લાખ વાતે ય મારા હૃદયની આ મારાખ

દેવીને આ જ-મારામાં તો પામી શકું તેમ નથી. સતીત્વનું કોઈ અદ્ભુત અવગચ્છ મને નેનાથી હંમેશા દૂર રાખશે.

એમ સમજીને મેં એની સત્તાદ માની વિદાય લીધી. તેને જૂલો હું ક્યાં ક્યાં ભટક્યો છું તે હું જ ભૂલું છું. આખા ભારતવર્ષમાં જે કંઈ જોવા લાગ્યું છે તે બધે સ્થળે હું ભટકી આવ્યો છું. પરંતુ કોઈ સ્થળે મને આરામ મળ્યો નથી.

અદ્ભુત કારીગરી કારેલી પાષાણ-પ્રતિમા જોઈ અને શ્રીમતી સાંભરી આવે. પ્રકૃતિ-સૌંદર્યથી તરબોળ સ્થળે જાઉં અને શ્રીમતી સાથે કાશ્મીરની કુંજોમાં કરેલ વિદારની પાદ આવી દિલને અકળાવી જાય. શ્રીમતીને જૂલવાનો પ્રયત્ન જ એની સતત પાદ રૂપ જની રહ્યો છે.

શ્રીમતી મને મળે એમ નથી. અને શ્રીમતી વિનાનું જીવન મારે માટે મૃત્યુ સમાન છે.

[૩]

નિખિલના રોગનો આ અહેવાલ સ્વામી-જીએ સંપૂર્ણ યાતિ અને ધીરજથી સત્કાર્યો. વિશેષમાં નિખિલ પાસેથી એમ પણ જાણવા મળ્યું કે શ્રીમતી શેદિશી અને કર્નલ બ્રિજ મોહન અને અત્યારે આ જ યદેશમાં વિરાજ માન હતાં ને કર્નલને ત્યાંના એક સમારંભમાં આવવાનું આમંત્રણ પણ નિખિલને મળી ચૂક્યું હતું. એક બાજુથી એ આમંત્રણે નિખિલને ખાતરી કરાવી આપી કે શ્રીમતી તેને જૂલો નથી. પરંતુ બીજી બાજુથી એ યાદ રહેતી છે કે દેવળ દયાની એ તે નક્કી કરી ચક્રો નહોતો. રુઝવેસો નહિ જતા પીડા હળવી પડેલ એવો પોતાના હૃદયનો થા એ સમારંભમાં જવાથી પાછો ફરીને ફરતો થઈ જાય એ ભય મળ્યું હતો. આમ બંધી વાત નિખિલે સ્વામીજીને રજેરજ ઉઘાડી કરીને, કંઈ પણ છુપાવ્યા વગર કહી સંભળાવી. સ્વસ્થચિત્તે બધું સાંભળી સ્વામીજી બોલ્યા: 'સાધારણ ઉપાયોથી પ્રાણ જમે એવો સંભવ જણાતો

નથી. પરંતુ આપણા આ ભારતવર્ષમાં જેમને પ્રાકૃતિક યક્તિઓ સાથે નિકટનો સંબંધ થઈ ચૂક્યો છે તેઓ શું નથી કરી શકતા? અધ્યાત્મવિદ્યામાંથી લોકોનો વિશ્વાસ જોડી ગયો છે પરંતુ કેવળ પદાર્થવિજ્ઞાન આપણને શું આપી શકે છે? એમાં તો જીવન શોધવા જતાં તમને મૃત્યુની જ મુલાકાત થાય છે. ચેતનાથી કશું કરીને એ કેવળ શાંતિ અણ-પરમાણુઓ પાસે આવી અટકે છે.'

પોતાના પ્રજ્વળ-વૃત્તિ અને એમાંથી ઉત્પન્ન રોગને આ અધ્યાત્મિક પ્રસ્તાવના સાથે શું સંબંધ એમ પ્રશ્ન પૂછવાનું પડીશર તો નિખિલને મન થયું. પણ સ્વામીજીના ચહેરા પરનો ગંભીરભાવ તથા તેમની વાણીના પ્રવાહની સંબોધતાને લઈને તે તેમ કરી ચક્રો નહિ.

'વિજ્ઞાન પોતે આજ દિવસ સુધી આત્મા વિશે કંઈ જ કરી ચક્રું નથી. જૂનાં ચર્ચો દરીશને છોડી આત્મા નવા રહેલો કારણ કરે છે એવું ગીતાવચન છે. પરંતુ આત્માનું એ દેહાંતર હજી વૈજ્ઞાનિકની પ્રયોગશાળામાં થઈ ચક્રું નથી પણ.....'

આટલું બોલતાં સ્વામીજીની આંખો ચમકી જોડી. કંઈ અદ્ભુત દશ્ય જોઈ રહ્યા હોય એમ પડીશર બારીમાંથી દૂર આકાશમાં તાકી રહ્યા. મંછી બોલ્યા: 'તમારા મનનો ભાવ હું સમજું છું. તમે વિચારો છો કે મારે પ્રજ્વળરોગ અને અધ્યાત્મવિદ્યાને શો સંબંધ હોઈ શકે કે કંઈ જ ઇલાજ નહિ સૂઝતાં સ્વામીજી આત્માને ઉત્તર કરવાનો, વાસના દૂર કરવાનો કે એવો જ કંઈક ઉપદેશ દેશે, પરંતુ તેમ નથી. વાસનાના પણ પ્રકાર હોય છે. કેટલીક એવી હોય છે જે લોભ-વાદી જ મરે છે એ સિવાય દૂર થઈ શકતી નથી. તમારો શ્રીમતી માટેનો પ્રેમ પણ એવો જ છે. એ અત્યુત્તર રહેશે ત્યાં સુધી તમારા ચિત્તને યાતિ થવાની નથી એ નક્કી છે. પરંતુ એનો ઇલાજ મેં શોધી કઢ્યો છે. અને તે છે આત્માનું દેહાંતર-એક દેહમાં પરાત્મ-પ્રવેશ.'

નિખિલના મોં પર સ્વામીજી શું કહેવા માટે છે તે સ્પષ્ટ ન થવાથી અકળામણની રેખાઓ ઊડી. તે જોઈ સ્વામીજી બોલ્યા: 'નિખિલભાણુ, આ મારી ગુલમાં ગુલ વિદ્યા છે. પરંતુ તમારા વિદ્વલ પ્રેમના કષ્ટને જોતાં એ કળા ન અજમાવવાના મારા નિશ્ચયને હું તોડીશ. તમે જજ્ઞાવો છો કે કર્નલ સિખ-મોહન દાલમાં અદ્વી આ જ શહેરમાં છે. એથી મારું કાર્ય અતિ સરળ બને છે. કર્નલ એક-વાર મારા આશ્રમે આવી મટે એટલે એમના આત્માને હું એમના દેહમાંથી બહાર ખેંચી કાઢીશ અને પછી એ અનાત્મ દેહમાં નિખિલ બાણુના આત્માનો પ્રવેશ કરાવી દઈશ. કર્નલ દેહધારી એ નિખિલ-આત્માને પછી શીમતી શું જાણી શકવાની હતી? આપની બધી કામ નાઓને પછી તો આપે કર્નલ તરીકે તેટલા જ અધિકારથી પૂરી કરવાની રહી.'

સ્વામીજીના આ પ્રસ્તાવે નિખિલને ધડીભર તો રતબ્ધ કરી દીધા. એનો પૂર્ણ ભાવાર્થ તો થોડી વાર રહીને એના મગજમાં કીતરોઈ પોતાની કામનાની સિદ્ધિ સ્વામીજીની કૃપાથી આટલી સહેલી યદ જરો એ જાણી, એ ઊઠીને સ્વામીજીના ચરણોમાં પડ્યો.

જરૂર પડ્યે પોતે નિખિલને બોલાવી લેશે તે પોતાના તરફથી અગર મળ્યે નિખિલે તત્કાળ આશ્રમમાં આવી પહોંચવું એમ નક્કી કરીને સ્વામીજી વિદાય થયા.

[૪]

શદિણી અને સિખ-મોહનનો રનેહ સામાન્ય રનેહ નહોતો. બાળપણેના રનેહ લક્ષ્યથી પરિપુષ્ટ થઈને સફળતા પામે એવું બહુ જોણું બને છે-પરંતુ આ બંનેના પ્રેમનું તેમ બન્નું હતું. બંને વચ્ચે એવો તો અદ્વિતભાવ હતો જાણે કે એક જ આત્મા બે દેહમાં વહેંચાઈ ગયો હોય.

શદિણી જો અનુપ સૌંદર્યવતી હતી તો કર્નલ પણ એટલો જ દેખાવડો હતો, ઘસકરી

કવાયતથી મહિત તેનું ભરાવદાર અંગ મરદાન-ગીની છાપ ઉઠાવતું હતું. એમાં પૌરુષ હતું પણ પૌરુષ્યની કઠોરતા જરીયે અખરતી નહોતી. યુદ્ધમાંથી નિવૃત્ત થઈને તે દમજી જ પાછો આવ્યો છે. ચિરંવિરહીણી શદિણીને એનો ચંદ્ર પાછો મળી ગયો છે. અન્યોન્મ પરમસ્નેહથી જોડાયેલ આ યુગલ, ભવિષ્યની કાષ્ટપણ જાતની ચિંતા વગર સુખના સરોવરમાં સેવારા માર્યા કરે છે.

આવા સિખ-મોહનને માટે સ્વામીજીએ જે સંકલ્પ કર્યો હતો તે શી રીતે પાર પાડવો, તેને ક્યા બઢાના હેઠળ પોતા પાસે બોલાવવો એ વિશે સ્વામીજી હજી વિચાર કરી રહ્યા હતા. પરંતુ સ્વામીજીના અદ્વિત પ્રયોગને કુદરત સાતુકૂળ હોય એમ, એ પ્રજ્ઞનો નિવેડો એની મેળે આવી ગયો. સ્વામીજીની અદ્વિત શક્તિઓ વિશે કર્નલના સાંભળવામાં આવ્યું હતો એટલે સ્વામીજીને મળવા એ પોતે આવી પહોંચ્યો.

સ્વામીજીનો આશ્રમ મામને છેવાડે હતો. તેમાં એક ભાગ સામાન્ય શેઠક-કિતારા વગેરેનો હતો, જ્યાં સામાન્ય લોકો આવીને બેસતા, અને બાણુમાં જ એક બીજું મકાન હતું જેમાં સ્વામીજીની રમ સિવાય કાંઈ પ્રવેશી શકતું નહિ. એ જ સ્વામીજીની સાધનાનું સ્થળ હતું. બહારથી સામાન્ય દેખાતા એ મકાનમાં અંદર જતાં કંઈ કંઈ કરામતો જોવા મળતી. તેમાં પ્રાચીન ગુફાઓમાં જોવા મળે છે તેવા દીવાલનાં જાળિયાંઓમાંથી પ્રકાશ અને પવન આપતા જોરશાઓ હતા. ભૂતિઓ અખંડ અને અકિત બંને પ્રકારની ઠેર ઠેર જોવા મળતી. બધા જોરશાઓ વટાવ્યા પછી એક શુભ જોરડો આવતો-જેમાં ભાગ્યે જ કોઈને પ્રવેશ મળતો.

કર્નલને માન સાથે સ્વામીજી, એ શુભ જોરશામાં લઈ ગયા.

'આપની ખ્યાતિ ખૂબ સાંભળી છે.

સાક્ષાત્કૃત્ય છે કે આપ ચમરાળ સાથે લડીને પણ માનવીના જન પાછા અપાવી શકો છો. આપના જોવા આપ વિજ્ઞાનસભાએ મારા નમસ્કાર.

‘વૈજ્ઞાનિક શબ્દથી જે અર્થનો બોધ થાય છે તેવો હું નથી. મારું કાર્ય તો વિજ્ઞાન જ્યાંથી અટકે છે ત્યાંથી ચૂર થાય છે. જે વસ્તુની વિજ્ઞાન અવગત કરે છે તે આત્મા સાથે મારો સંબંધ છે. દેહ એ તો જરૂર છે. માંસ અને હાડકાની પ્રથિજોના આ યંત્રનું સચાલન આત્મા વિના નથી થઈ શકતું. પરંતુ આત્માને દેહનું બંધન છે—એ બંધનથી એને જો મુક્ત કરી શકાય તો કશું થઈ શકે નહીં. કારણ આત્માની ગતિ ધારીએ તેટલી વધારી શકાય એમ છે.’ આટલું કહી સ્વામીજીએ કર્નલને બેસવા માટે પુરસ્ક્રી આપી હતી: ‘આપ બેસો. હું કંઈ છું તે હું આપને પ્રત્યક્ષ કરી બતાવું.’

પછી એક પદો દૂર કરતાં તેની પાછળ મેંદેલ એક બાલિકાને બતાવી કહ્યું: ‘આ બાલિકાનો આત્મા એના દેહના બંધનમાંથી મુક્ત થવામાં આવ્યો છે. આપ એને આપની શુભમાં શુભ વસ્તુને પત્તો મેળવી આપવાનું કહેશો તો મેં મેળવી આપશી. કહેવાની પણ જરૂર નથી. આપ મનથી વિચારો એટલું જ પૂરતું છે.’

વિજ્ઞાનમોહને મનમાં કાંઈક વિચાર્યું. બાળાની માંખે બહીષ્કાર કાંઈક બોળતી હોય તેમ યજ્ઞવલ્ક્ય યજ્ઞ પણ થોડી વારમાં જ એણે વામીજીને કાંઈક જવાન આપ્યો; જે જવાન વામીજીએ કર્નલને સંભળાવ્યો: ‘અહીંથી દરેક માઈલ દૂર આવેલ આપની નગરીના કાનમાં સીસમની એક પેટીમાં એકદમ જારીક હાલત જેવી ફરિયાની રેતી ઉપર એક પદ-ચક્ષુ સાચવીને રાખી મૂકેલ છે.’

શાહિજીનું પદચિહ્ન પોતે સાચવી રાખેલ અને કેવળ પોતાને જ માત્ર એવી આ વાત સંભળીને કર્નલનું આશ્ચર્ય અને સ્વામીજીનો અહોભાવ એકદમ વધી ગયો.

‘હજી એક વિદેશ અનુભવ લેશો એવી મારી વિનંતી છે.’ સ્વામીજીએ સ્વસ્થતાથી કહ્યું. નિલોરી કાચના એક જોળા પાસે કર્નલને લઈ ગયા. થોડું એક મત્રેલું પાણી લઈ તે પર છાંટ્યું ને પછી કહ્યું: ‘આપ કદ્ય ચિત્તે આ કાચ સામે એક મિનિટ જોઈ રાખી, પછી આપની ઇચ્છામાં આવે તે રમણીને બોલાવી શકો છો—આહ હવતી હોવા મત, દૂર હો કે નજીક, ધરતીના કોઈ પણ દેશમાં હો કે છત્તીસગઢના જંગલ કૂવામાં હો; આપનું આમંત્રણ એણે સ્વીકારવું જ પડશે.’

કર્નલે સ્વામીજીના કહેવા મુજબ એક મિનિટ કાચ સામે તાકીને જોયું અને પછી એની પ્રાણપ્રિય શાહિજીને જ બોલા મનમાં ઇચ્છા કરી. પહેલાં તો અધું ધૂધળું દેખાયું પણ ક્ષણભેદમાં પાણી જેમ નીતરીને સ્વચ્છ થઈ જાય ને તળિયાની ચરત રૂપ દેખાય તેમ થોડી વારમાં જ એ અનુપમ સૌંદર્યવતી રમણીની જાની કાચમાં આવી જણે કે મહાઈ મઈ. એને જોતાં જ પ્રભાવાનિત કર્નલ બહીષ્કાર પોતાને ભૂલી ગયો.

એ જ વખતે સ્વામીજીએ કર્નલને કાચ પકડીને એક જળ-પાત્ર જે બાજુમાં જ પાડ્યું હતું તેના ઉપર મૂક્યો ને જણે કે વીજળીનો ક્રંટકો લાગ્યો હોય તેમ કર્નલ બેમાન થઈ જમીન પર પડી ગયો.

પકડતાં જ સ્વામીજીએ એને બાર વરસના બાળકને ઉપાડે એ રીતે ઉપાડી લીધો ને પાસે જ એક કાચા પર સુવરાગ્યો ને પછી જહાર આવી એક સેવકને દુકમ ક્યો: ‘જા, લોભા મહોદ્દામાં જઈ નિખિલ જાણને હાથ ને હાથ તેડી લાવ.’

[૫]

સ્વામીજીના સંદેશને માન આપી નિખિલ તત્કાળ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સ્વામીજીએ તેને નિવેશ પડેલા વિજ્ઞાનમોહનને દેહ બતાવી કહ્યું: ‘તારે માટેના વેશ જો આ તૈયાર થયો છે,

એ તૈયાર કરવું એ કાંઈ સાધારણ કામ નથી. અને છતાં તારા પ્રેમના આવેશોને જોતાં આ વેશ ધારણ કરવા સિવાય એનો બીજો કોઈ ઇલાજ નથી એટલે જ મેં આ કુશ્કર કાર્ય હાથમાં લીધું છે. '

બિજ્જોદનની વીરોધિત પ્રતિમા જોઈ નિખિલ દુષ્કર તો મૂઠ મૂઠ ગયો. આ જાળ દેહમાં પોતાનો આત્મા પ્રવેશ કરે એ વિચારની નવીનતાએ જ એ કાંઈ જોલી ચક્રવો નહિ.

'કમ, દેહ-પરિવર્તન માટે તૈયાર હો કે કમ ?' સ્વામીજીએ પૂછ્યું. સંપૂર્ણ વિચાર કરીને જવાબ આપજો. આ તો જીવનભરનો સોદો છે. પણ પ્રેમને માટે માથુસો થું થું નથી કરતા ?'

'હું સંપૂર્ણ તૈયાર છું, સ્વામીજી.'

'વારુ, તો આ પુરસ્કી પર બેસ. મારી શક્તિમાં તારા વિશ્વાસની સ્થાપના કર. મારી અખિા સાથે અખિ મિલાવ, હા, જો હવે કાર્ય શરૂ થયું. ચિન્તા તન્દ્રા વડે આવરિત યજ્ઞ મંડ. જે સૂક્ષ્મ બંધનો વડે આત્મા સરીર સાથે બૂંધાયેલો છે તે બધી મઠિા છૂટી મંડ સંજિના આદિમાં સુવર્ણ અંશમાં સર્જન સ્વપ્નદષ્ટા ભક્ષા અહાં હાજર છે. એમને વરાળથી બાળવો. કિરણોથી સ્નાન કરાવો.'

આમ ઉચ્ચારતાં ઉચ્ચારતાં સ્વામીજીએ હાથ વડે જાપટવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. તેના હાથમાંથી જાણે કે વિદ્યુત-કિરણો નીકળવા લાગ્યાં. ધીરે ધીરે એ કિરણમંડળ જાણે કે તેની ચારે તરફ ફેલાઈ ગયું. અને એટલી વારમાં નિખિલ પણ બિજ્જોદનની જેમ જ નિશ્ચેષ થઈ ગયો.

પછી સ્વામીજીએ પોતે થોડું વેદપરિવર્તન કર્યું. પોતાનો નિત્યનો પોશાક ઉતારી એક પેટીમાંથી કાઢીને વસ્ત્ર પહેર્યું. કાંઈએક આસ કુન્નમાંથી જલ લઈ હાથ ધોયા. ભગ્નત યોજા અને પછી મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યા. સ્વામીજીના મંત્રોના ઉચ્ચારણની સાથે

સાથે ઓરાડાનું હવામાન ગરમ થતું ચાલ્યું. સામાન્ય માણસને અસહ્ય ગરમી હાથે એવું હવામાન યતાં સ્વામીજી બોલ્યા: 'અગ્નિની જે જ્વાળા જે હમણાં દેહપિન્દરમાંથી બહાર આવશે, તે પાર્થિવ પદાર્થોથી ન જુઝાય એ જરૂરી છે.

તત્પશ્ચાત સ્વામીજીએ બધી ક્રિયાઓ બંધ કરી દીધી અને ગંભીરવાવે નિઃશબ્દ કાંઈક ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યા. એમના એક મંત્રના ઉચ્ચારણથી જ વીજળિક અટકાથી નિખિલ અને બિજ્જોદન બંનેના દેહ દુષ્કરને માટે ચક્રાયમાન થઈ ગયા. બીજી જ દુષ્કર એમના મરિતકમાંથી બહાર આવતી હોય તેમ બે નીલ રંગી વિદ્યુત જ્વાળાઓ મમકવા લાગી. એ દૃષ્ટિજોયર થતાં જ સ્વામીજીએ વિદ્યુતનું વહન કરતા હોય એવા પોતાના હાથ વડે એની પ્રવાસરેખા આંકી. નિખિલના દેહમાંથી બહાર આવેલી નીલરંગી જ્વાળા બિજ્જોદનના દેહમાં આવી સમાઈ ગઈ. બિજ્જોદનના દેહમાંથી ઉડી બેલી જ્વાળાએ નિખિલના દેહમાં સ્થાન લીધું.

દેહપરિવર્તનનું કાર્ય સંપૂર્ણ થયું. આત્મિક સંતોષથી સ્વામીજીની અખિા ચમકી ઊઠી.

પછી સ્વામીજીએ દેહપરિવર્તનવિધિ અર્થે ધારણ કરેલો વસ્ત્રોનો પોશાક ઉતારી નાખ્યો. ભગ્નત કાઢી નાખી અને નિત્યનો સાધારણ પોશાક પહેરી લીધો.

નિખિલ-આત્માધારી બિજ્જોદન તિવારીના દેહને સ્વામીજીએ પ્રથમ જાગ્રત કર્યો. (કચનની સ્પષ્ટતા ખાતર હવેથી આપણે નિખિલ આત્માધારી બિજ્જોદનના દેહને નિખિલ તિવારીના નામે ઓળખાવું અને બિજ્જોદન આત્માધારી નિખિલ મુકરજીના દેહને બિજ્જોદન મુકરજીના નામે ઉચ્ચારવું.)

સ્વામીજીની કૃપાથી નિખિલ તિવારી જાગ્રત થયો. એનું આત્મ-વિદગ પોતાનો નિત્યનો માથો ઊઠી કાંઈ અપરિચિત દેહરચની કાળોમાં પાંખો ફેલાવતું હતું પોતાનો માર્ગ,

શોધવું' હોય એમ લાગ્યું. કારણકે એક વખતના પોતાના નિવાસસ્થાન જેવા દેહને પોતાની સાથે જ નિઃશ્વ પડેલું જોઈ નિખિલ તિવારી થી ઘીસ નેખાઈ ગઈ.

પરંતુ સ્વામીજીની સચ્ચતાથી નિખિલ તિવારીએ પોતાના નવા દેહ-આવાસ પર આધિપત્ય જમાવવા તરફ લક્ષ આપ્યું. નવો અધિકારી છતાં દેહ તે પોતાની જૂની રૂઢિ પ્રમાણે પ્રથમના જેવા જ હાવભાવથી, પ્રથમના જેવા દેહ-મર્યાદથી નવા સરચુખત્યારને સ્વીકાર્યો, અને દેહના એ જૂના દેહ-મર્યાદ રહે એ જ જરૂરી હતું કારણકે નિખિલ તિવારીને હવે બિજ્જોગેદનના રૂપે શ્રીમતી શકિષ્ણી પાસે જવાનું હતું.

સ્વામીજીનો ઉપકાર માની નિખિલ તિવારી શકિષ્ણી પાસે જવા નીકળ્યો. બહાર નીકળતાં જ ધણી વખતથી રાહ જોતી તિવારીની માડી પોતાના માસિકને જોઈ આશ્ચર્ય આવી. નિખિલ તિવારી તેમાં સવાર થયો અને પોતાને આવાસે પહોંચ્યો.

પરંતુ આવાસે પહોંચતાં જ નવાં લાગરમાને જોઈ ધણી, આ આવાસથી એને આત્મા તે તદ્દન અપરિચિત જ હતો. અનેક ખડોમતો કયો ખંડ શકિષ્ણીપતિને એ નક્કી કરી ચકાવ્યું નહિ. ધડીબર તે એ મૂંઝાયો. પરંતુ પછી એણે આશ્ચર્ય માલતા નોકરોનું અનુસરણ કરતું એ જ વધુ ઉચિત હતું. તિવારીના નિત્ય નિયમના તે લેણા અબ્બારી હતા એટલે આવે સમયે તિવારી જ્યાં આવીને એટલેતા ત્યાં જ તેઓ આવી અટક્યા.

શકિષ્ણીને પોતાના આવવાના ખબર આપવાનું કરી, નોકરોને વિદાય આપી નિખિલ તિવારી એના આત્માની દેખી શકિષ્ણીની વાટ જોતા જોડા.

- [૬]

નિખિલ તિવારી ઉડી બિજ્જોગેદન દેહધારી નિખિલે વિદાય લીધા પછી એકાદ કલાક બાદ

સ્વામીજીએ નિખિલ દેહધારી બિજ્જોગેદનને અંતર કયો. દુઃસ્વપ્નપ્રાંથી નમ્રુત થયો હોય તેમ કનંલ જાણ્યો. ત્યજે તેની સાથે ધડી પહેલાં જ અધૂરી મોઢી વાત કરતા દેહ. તે રીતે સ્વામીજીએ કહ્યું: 'આપે પને આને જે રીતે હજીનને લાકા આપ્યો છે તે રીતે અવારનવાર આપતા રહેશો એવી આજ્ઞા છે.'

કનંલને વચ્ચમાળાના વ્યાપારનો કાંઈ અંદરો નહોતો. ધણો સમય થઈ ગયાની પોતાની અમણા બારે મગજને લઈને ફરી એવું અનુમાન કરી તેણે સ્વામીજીની વિદાય લીધી. બહાર નીકળતાં જ નિખિલની રાહ જોતી માડી તેને લેવા હાજર થઈ.

હતપ્રજા જેવે કનંલ એને પોતાની જ માડી માની તેમાં જોડા. કાચવાને 'ક્યાં લડો' એમ પૂછ્યું ત્યારે અત્યજ અપરિચિત લાગ્યો. પણ એના ઉપર શ્યાન ન આપતાં તેણે કહ્યું: 'શ્રેર, બીજે ક્યાં?'

માડી આલવા લાગી, માડી જ્યારે જીભી રહી ત્યારે એણે એવું કે કાંઈ અપરિચિત નંગલા પાસે આવીને જીભી રહી છે. તેણે અંદર મેકા જોડા જ ખૂમ મારી: 'અરે, અહીં ક્યાં લાગ્યો? આ શું કનંલ બિજ્જોગેદનનું નિવાસસ્થાન છે?' માડીમાં જેસવારને નિખિલ જ સમજતા કાચવા-ને લાગ્યું કે પહેલી વાર સાંસળવામાં કાંઈ શુભ થઈ છે એટલે એણે માડી ફરીથી આલુ કરી અને કનંલ બિજ્જોગેદનના મેકાન પાસે જીભી રાખી.

અહીં જ્યારે ફાટક ઉધાડવાનું કહેવામાં આવ્યું ત્યારે કનંલના પહાડી દરવાને જવાબ આપ્યો કે 'રાત્રે કનંલ સાહેબ કોઈને મળતા નથી, મોટે સવારે આવતું.'

પોતાના જ દરવાનના મુખેથી પોતાની આ અવજા જોઈ કનંલ ખૂબ ગુસ્સે થયો. તે જતે ગાડીમાંથી જીતરી દરવાનને મારવા ફાડ્યો. એમની બચતમાળા ખબર પડતાં બીજા નોકરો પણ ત્યાં દોડી આવ્યા. તેમને એમોધી કનંલ બોલ્યો: 'તમે બધા મં અંતની એમ

જોઈ રહ્યા છે! આ પાછા કાં તો દારૂના નવા-
માં જ મારી, તમારા સ્વામી કર્નલની અવસ્થા
કરી રહ્યો છે અને તમે બધા મોં વકાસી જોઈ
રહ્યા છો.'

આટલું જોણું પૂરું માથે પહેલાં તો
નોકરને દરવાજા બધા ખાખકાટ દરતી પડ્યા.
દરવાજા જોયો : 'ભાઈસાહેબે જ જે આટલી
વધારે ચઢાવી લાગે છે. અને સુરદેવીની પ્રેરણા-
થી જ ચોતાને કર્નલ માની જોડા લાગે છે.'

આ સંભાળતા જ કર્નલ વિચારમાં પડી
ગયો. શું આ બધા ચોતાનું અપમાન કરવા જ
'જોડા' થયા છે કે જે બધાને એકી સાથે કોઈ
દષ્ટિભ્રમ મથે છે ?

એટલામાં દરવાજા એક ભાગના અડધા તરફ
આગળી ઝીંધતાં કહ્યું : 'અરે એ પામલાં કર્નલ
સાહેબ તો જે પહેલે રેલા જીભા. દબે બધો
થઈને તારે ડોકાણે જ, ને મળતી જિંધ લઈ લે
એટલે મગજ સાફ થઈ જાય.'

હતપ્રકાર કર્નલ દરવાજા દેખાડેલ વ્યક્તિને
જોતાં તો કેવળ મૂંઝવણ થઈ ગયો. આ શું ? એ
તો ચોતે જ હતો ! ખરેખર કંઈક અવનવી
મટના મટી હતી. અજાણમાં જોલેલ ચોતાનું જ
એ રૂપ ખરેખર કોઈ જીવંત માનવી હતું, જેનો
ચહેરો-મહોરો બધી રીતે ચોતાને મળતો હતો
અને જેથી આ બધા નોકર-ચાકરો ભ્રમણામાં
પડ્યા હતા કે એ કોઈ પ્રેતજાતો હતી !

પ્રેતજાતોના વિચાર આવનાં કર્નલના
સદાનિર્ભર હૃદયમાં ભળી એક કંપારી આવી
ગઈ. પ્રેતના કાવતી નહિ, પણ તેના કુટુંબમાં
બનતી આવતી એક વિચિત્ર મટનાવલીની
વાદ્યો. ત્યારે ત્યારે તિવારી કુટુંબના કોઈ
માણસનું મૃત્યુ નજીક આવતું ત્યારે મૃત્યુ પહેલાં
શોક જ દિવસે તેની નજર ચોતાની જ પ્રતિકૃતિ
ચકતી ! આ અભંગજ સૂચનની કલ્પનાએ જ
તેના ચરીરમાં બળની એક કુભારી આવી
અને વધી મૂક.

ચેનનહીન જેવો તે ત્યાં ને ત્યાં મૂંઝવે
થઈને પડ્યો.

ત્યારે તે જાણે ત્યારે જોયું તો ચોતે
કોઈ અપરિચિત સ્થળે અપરિચિત માણસોથી
ઘેરાયેલો પડ્યો છે. તેને જામત મથેલ જોઈ,
જાણુમાં જોલેલા નોકરે પૂછ્યું : 'દબે આપને
કેમ લાગે છે ?'

'સારું' છે, તું જા. કહી તેણે નોકરને
વિદાય કયો.

ચોતે આ કેવા વિચિત્ર જામત સ્વપ્નમાંથી
પસાર થઈ રહ્યો છે તેનો વિચાર કરતા કર્નલે
એ જોરડામાં દીવાલ સાથે જડેલ કપાટના
દર્પણમાં ચોતાનું પ્રતિબિંબ જોયું.

જોતાં જ તે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો.

ચોતાની વિશાળ ઉત્તુંગ કાયા, પાણીદાર
આંખો અને ગૌર કાંતિ નજરે પડવાને બદલે
દર્પણમાં એક શીશ, લેલાસ અખવાળો
સામાન્ય કદનો યુવક નજરે પડ્યો.

ચોતાના જ નિત્વના નોકર-ચાકરોને હાથે
ચોતાનું અપમાન શી રીતે મવા પામ્યું એનો
બેદ દર્પણમાં પ્રતિબિંબ જોતાં જ કર્નલને
જાણાઈ ગયો. ચોતાની સાથે કોઈ કાપકર છળ-
કપટ કરવામાં આવેલું છે એનું એને તત્કાળ
જાન થયું. કોઈ અજાણ રીતે તેનું વ્યક્તિત્વ
તેની પાસેથી દરી લેવામાં આવેલું. એ દરી
લેનાર ચોતે ચોતાના મહાનતા અડખામાં જેને
જોયો તે જ હોવો જોઈએ. કોઈ જાનવી શક્તિ-
ની જાળમાં એ ફસાયેલો હોય કે પેલી પ્રતિકૃતિ
કોઈ પ્રત્યક્ષ માનવીની હતી એ તે નક્કી કરી
શક્યો નહિ.

અત્યાર સુધીમાં જે વસ્તુએ તેનું જ્ઞાન
જેમનું જોઈએ તે ચોતે પહેરેલાં કપડાં ઉપર
પણ તેનું અત્યારે જ લક્ષ્ય દોરાયું. એ કપડાં
ચોતે જે પહેરીને રેલા સ્વામીજીને ત્યાં ગયેલો
તે તો નહોતો જ. તેણે કપડાંનાં ગજવાં તપા-
સ્યાં તો તેમાંથી બીજા કાગળો સાથે મુલાકાત

મોટું કાંઈ પણ મળ્યા આવ્યું. જેના ઉપર
કાપેલું હતું: નિખિલ મુકરજી.

એ નિખિલ મુકરજી શું અત્યારે પોતે જ છે ?
આ નિવાસસ્થાન તેનું છે કે શું ? એ પ્રશ્નોને
છેલ્લે તે લાવી ચક્રો નહિ. પણ સ્વામીજીની
માઠ આવતાં આ કોઈ વિચિત્ર કાવનરુ હોવાની
તેની યાંકા દૃઢ થઈ. એ ઐન્દ્રિયલિક સ્વામી-
જીનું જ આ કારસ્તાન હોવું જોઈએ એમ પણ
તેને લાગ્યું.

સાથે સાથે જ પોતાની નિસહાયતાનું એને
જ્ઞાન થયું. દર્પણના પ્રતિબિંબે એને ખાતરી
આપી કે તેના હાલના રૂપમાં પોતે જ કનૈલ
બિજ્જોદન છે એમ એ ગમે તેટલી ખાતરી
આપીને કહે તો પણ કોઈ એનું માને એ
સંભવિત જ નહોતું.

ખીખી તો શું, ખુદ શદ્દિણી પણ આ
રૂપમાં આ દેહે એની અંદર રહેલ બિજ્જોદનના
આત્માને ઓળખી શકે કે કેમ એ પ્રશ્ન હતો.
હા ! દામ્પત્યજીવનની કેટલીક અંતર્ગત ગુણ
વાતો જે શદ્દિણીને અને તેને જ યાત હોય
એવી જે શદ્દિણી પાસે રજૂ કરવાનો મોડો
તેને મળે તો કદાચ એ શદ્દિણીને પોતાના
આત્માની અસ્મિતાને ખ્યાલ કરાવી શકે ખરો
પરંતુ લોકોપવાદના પ્રચંડ પૂર સામે એ ખ્યાલ
ટકી રહે ખરો ? અને શદ્દિણી એને પોતાનો
પ્રિયતમ “મોદન” ગણી સ્વીકારે ખરી ?

પરંતુ એ અંતર્ગત ગુણ વાતો કરવાનો
પ્રયત્ન જ હવે તો કયાંથી પ્રાપ્ત વાચ ? પોતે
જ બિજ્જોદન છે એમ કહ્યું ત્યાં જ નોકર-
ચાકરાએ પોતાને હાથેડિયો સમજી કાઢી મૂક્યો
એમ શદ્દિણી પણ પોતાને કોઈ ભમિતચિત્ત
પુરુષ ગણી ચાલ્યા જવા કહે તો એ અપમાન
શી રીતે સહન થઈ શકે ?

કોઈ મહાત્મ્યલુભામણીમાં પડેલો કનૈલને
આત્મા એમાંથી માર્ગ શોધવાની વિકટ સમ-
સ્યા વિચારતો રહ્યો અને એના નવા નિવાસ-

સ્થાન જેવા દેરે માનસિક અમથી યાકીને
આખરે નિદ્રાધીન થઈ ગયો.

નિખિલની પધારીમાં કનૈલ બાંધી ગયો.

[૭]

આ તરફ શદ્દિણીની રાહ જોતાં નિખિલની
માનસિક અવસ્થા કનૈલ કરતાં જુદા જ પ્રકારની
હતી. પોતાના આત્માએ કરેલ દેહાતરો તેને
ખ્યાલ હતો પરંતુ પોતે જે વેચ હવે બજ-
વાનો હતો તેના પૂર્વજાગ્યથી તે તદ્દન અપ-
રિચિત હતો. કનૈલના વિશાળ મહેલ જેવા
નિવાસસ્થાનમાં નોકર-ચાકરાનું અનુસરણ
કરીતે જ તેને બમણું કરતું પડતું હતું.

આજ સુધી જેને પોતે દિવસ અને રાત
કંઈ હતા, જેના સ્મરણમાં એના બધા દિવસો
મેચેની અને મમમીનીમાં પસાર થતા હતા,
જેની પ્રશ્નિને પોતે આઠાકકુસુમવત મણિને
નિરાશાથી હીન્નચેલો જ રહેતો એ દુઃખાત્મ
શદ્દિણીની આજે એ કેટલો નિકટ છે એ વિચારે
તેનું શમ શમ પ્લાવિત થઈ બેઠું.

ચોટી વારમાં જ શદ્દિણીના શુગારખંડની
દાસીએ આવીને ખખર આપ્યા કે શદ્દિણી
કનૈલ સાહેબની પ્રતીક્ષા કરી રહી છે. પોતે
શુગારખંડ કંઈ તરફ આવ્યો તેના ખ્યાલ વગર
દાસીની પાછળ પાછળ શુગારખંડમાં પહોંચ્યો.

શદ્દિણી એ વખતે કેન્સ-ગ્રુન્ડ કરી રહી
હતી. તેના કાળા સુંદરના વાળ પીઠ પર ખૂલી
રહ્યા છે. વડન ઉપર જ્યોતિષકાષ્ટ દાસ્ય છે.
આરપાર જોઈ શકાય એવો એક કમળો તેના
વક્ષસ્થળને સ્પર્શેલો પડ્યો છે. ઉત્તરીય ઉતારી
નાખ્યું છે. અને સૌંદર્યમૂર્તિ વીનસની પ્રતિમા
જાણે જ્યંત થઈ હોય એવી શદ્દિણી શોભી
રહી છે.

ઓરડામાં પ્રવેશ કરતા નિખિલ તિવારીનું
પ્રતિબિંબ દર્પણમાં જોતાં શદ્દિણીએ દર્પણમાં
જોતાં જોતાં જ કહ્યું: “ઓહ ! આજ તમે કેટલું
મોડું કપું, કંઈ ખખર છે !”

વાસ્તવિક કનંસને માટે શદિણીનું આ શર્માચક્રારી રૂપ બહુ જ સ્વાભાવિક લાગ્યું. એ એને નિત્યપરિચિત એવા સુગંધી સ્નેહબળથી બીજાત પરંતુ આશ્ચર્ય ન પામત. નિખિલને માટે આ સૌન્દર્યમૂર્તિનું દર્શન એણે સૌ પ્રથમ શદિણીને દાસીરતી કુંજનેમાં જોઈ ત્યારે પ્રથમ દર્શનનો જે અહોભાવ ઊભો થયો એવું સ્મરણ કરાવનારું યર્ષ પડ્યું.

પોતાની જ વસ્તુને માણસ જે સ્વાભાવિકતાથી સ્વીકારે એજ સ્વભાવિકતાથી એણે પારખી વસ્તુ ચોરી લીધીહોય તે તેને સ્વીકારી શકતો નથી. કંઈક એવી જ લાગણી નિખિલને ઘર્ષ આવી.

પેલી પ્રથમ દર્શનની વિદ્યગતા, જે હજી પ્રાપ્ત થયું તેને માટેની લાલસા, પ્રથમ મિલનની ઉત્સુકતા વારી, લગ્ન એ લીધી. કંઈ જ બોલ્યા વગર ધીરથી આવીને તે શદિણી પાસે બેસી ગયો.

કેશચંદન-દાન પૂરું કરતાં શદિણી બોલીઃ કલકતા આવીને તમે બદલાતા ચાલ્યા કે શું ? પહેલા તો ક્યારેય આટલી મોડી રાત સુધી મને છોડીને તમે કશું જતા નહિ. સાચું કહોઃ તમે જ્યાં હો ત્યાં પણ મારો જ વિચાર કરો છો ખરા ?

‘તારો જ, શદિણી, હું કેવળ તારો જ વિચાર કરું છું.’

‘એ હું માની લઉં છું. કારણ તમે જ્યારે મને યાદ કરતા હો છો ત્યારે હું તમારાથી છંદી હોઉં-છું. છતાં મને જાણે કે તમારું જ દર્શન થઈ શકે છે. પણ આજ એક વિચિત્ર ઘટના બની.’

‘શું ?’ નિખિલે પૂછ્યું.

‘આજે તમે બહાર ગયા પછી બીન લખ-ને બેઠી હતી. રાત સરસ ભમ્યો હતો. ત્યારે જાણે કે સંગીતથી આકર્ષાઈને તમારો આત્મા મારી આસપાસ ભમવા લાગ્યો. પરંતુ હું ગીત પૂરું કરું ત્યાં સુધી એ ભમણ આટું રહ્યું નહિ.

અચાનક જાણે કે કોઈ જોર કરીને એને એવી યથું તે એવું ભમણ અટકી ગયું. ભમણ અટકી અર્તા જ હું ખૂબ ઉદાસ થઈ ગઈ. તમને પાછા ફરવા સંજોગી હવે જ મનને કંઈ સ્વસ્થતા થઈ.’

કયા અકાળ આકર્ષણ-અપાકર્ષણના નિવ-મોથી શદિણીને આ ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો એ તો એ જાણે. પણ સ્વામીજી પાસે કનંસે શદિણીને યાદ કરી હતી એ યાદ કરતાં શદિણીની આ વાતને અને એ ઘટનાને કંઈક સંબંધ હોવાનું ચોક્કસ અનુમાન દોરી ચકાવે છે.

પરંતુ શદિણી પાસે બેઠેલ કનંસ આ વાતનો કશો જવાબ આપી શકે તેમ ન હતું.

વાતો કરતાં કરતાં જ શદિણીનું કેશચંદનનું દાર્દ્ર્ય પૂરું થયું. સ્વામીની મિતભાષિતા એક પડીમાં દૂર કરી દઉં એ ધારણાથી એ નિખિલ તિવારી તરફ ફરી. પોતાની સ્નેહમૂરી દૃષ્ટિ એણે તેની દૃષ્ટિ સાથે મિલાવી.

પરંતુ એ દૃષ્ટિ મળતાં જ તે ચિત્કાર કરી ત્યાંથી ભાગી. પામલની જેમ જઈને તેણે પોતાના ઓરડાનાં દાર બંધ કરી દીધાં. પધારી-માં પડીને પોતે શું કરી બેઠી તે વિચારવા લાગી.

સ્વામીની નજરમાં નિત્યનો એ પરિતૃપ્ત સ્નેહનો સ્વામીભાવ એ કેમ ન જોઈ શકા. કોઈ વિવાસીનો વેશ્યા પ્રતિભા ભાવ એ દૃષ્ટિમાં તેને કેમ દેખાયો ?

પણ એ કામાતુર વિહંગ, ઉદ્વિગ્ન, ઉત્સુક, સમર્પણ ભાવભરી દૃષ્ટિ બીજી રીતે એને પરિચિત પણ કેમ લાગી ? એ દૃષ્ટિની સાથે કંઈ સ્મૃતિ આવીને એના સ્મરણ-સંદેહને ઉપાડી રહી હતી.

અચાનક તેને યાદ આવ્યુંઃ

દાસીરતો એ પ્રવાસ. સિન્ધ, સુદામગ, પારિખતતા પુષ્પ જેવો એ યુવાન નિખિલ મુકરજી. એ પામલ છોકરાનો દમિયા વિકસ રહેવા સર્ગયેલો સ્નેહ જોઈ પોતે કેવી દવાઈ ઘર્ષ મર્ષ હતી. પોતાના એ પ્રણયનું ઉચ્ચારણ

કરતા પોતે તેને શક્યો હતો. પણ આ એ જ દષ્ટિ હતી, જેનાથી વગર કંઈ પોતા માટેનો તેનો પ્રયત્ન એ પારખી શકી હતી.

નિખિલની એ વિનંતિ, યાચક દષ્ટિ જાળે એને એના સ્વામીમાં શી રીતે દેખાઈ?

શું નિરાશ થયેલો નિખિલ ધસાઈ ધસાઈને જાળે મૃત્યુ પામતો હતો? છુકાતો દીપક એક વખતને માટે સતેજ થઈ જોડે એ રીતે મૃત્યુ-આસન નિખિલનો આત્મા શું એક ઘણુંતે માટે પોતાની યાદ આપવા અહીં ધસી આવ્યો હતો અને તે પછી પોતાના સ્વામીની જ દષ્ટિમાં?

શદિશી કશો જ નિષ્ક્રમ કરી શકી નહિ.

પરંતુ એ રાતે તેણે પોતાના દાર પોતાના આ નવા પ્રયત્ન માટે, એ નવો પ્રયત્ન છે એ જાણવા વગર પણ બંધ જ રાખ્યા.

[૮]

જમીને જોડ્યો ત્યારે કર્નલ પોતાની નવી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરવા જેટલો સ્વસ્થ થઈ શક્યો હતો. તેણે જોયું કે પોતે અત્યારે જે સ્થળે હતો તે સ્થળના બધા લોકો તેની સાથે નિત્ય-પરિચિતની માફક જ વર્તતા હતા પોતાના નોકર-ચાકરો કાંઈ બીજાને કર્નલ માનીને તેની સેવા કરતા હતા, જ્યારે અહીં કાંઈ બીજાના નોકરો પોતાને તેમને શૈલ માની પોતાની સેવા કરવા તૈયાર હતા. તે પછી આ બધા નોકરો અને ધરના બીજા પોતાની જે માની રહ્યા હતા તે કાંઈક કાલ્પનિક નહિ પણ જીવંત વ્યક્તિ હતી એટલું તો નક્કી એના વિશે વધુ જાણવા કર્નલે એ જોગવાને તપાસવા માંડ્યો.

એક ટેમણના ખાનામાંથી તેને નિખિલની કાયરી મળી આવી. એ કાયરી ઉધાડતા જ તેમાંથી શદિશીનો એક ફોટો નીકળીને નીચે પડ્યો. એ ફોટો જોઈને કર્નલ આશ્ચર્યમાં પડી ગયો.

શદિશીનો ફોટો પોતાને આ તદ્દન અપરિચિત વ્યક્તિ પાસે ક્યાંથી? એ ફોટામાં શદિશીએ પોતાના હસ્તાક્ષર પણ કરી આપેલા.

એક ભયંકર શંકાથી એનું મન ભરાઈ ગયું. પોતે જેને સદા નિષ્કલંક માની છે એ પોતાની શદિશીનો આ શું કાંઈ પ્રયત્ન કરી શકે? એમ બની શકે ખરું? વિશ્વાસની ઇમારત તૂટી પડતી પોતે જેને જીવ જેટલો પ્રિય ગણતો એ શદિશી એમાં દટાઈ ગઈ. શંકાએ સ્નેહને ધિક્કારમાં ફેરવી નાંખ્યો.

પછી એણે નિખિલની કાયરી વાંચવા માંડી.

‘શું હું એને મેળવી શકીશ? જીવનમાં જો કંઈ પણ પ્રાપ્ત હોય, કર્તવ્ય હોય, લક્ષ્ય હોય તો એ શદિશી જ છે. મારા આત્માની એ દેવે નિર્મિત અધિકારણી છે.

‘દેવે શું નિમ્ન’ છે કાણ જાણે. પરંતુ મારો પ્રયત્ન હું કાણ જાણે કેમ તેની પાસે પ્રકટ કરી શકતો નથી. કાંઈક મને શાંતિ મળે છે.

‘સ્વર્ગમાં સ્થાન મળ્યા છતાં પણ જો માણસ એને માણી ન શકે તો એ સ્વર્ગમાં રહેલું શું કામનું? શદિશી પાસે હું જાઉં છું ત્યારે મારી દટા એ વિશ્વ સ્વર્ગવાસી જેવી થઈ રહે છે. એ શોડી ઘણે મારા જીવનની ધન્ય ઘણો બની રહે છે. પણ જીવન આખું એ ઘણોથી હું ક્યારે ભરી દઈ શકીશ?

‘હાથ રે દેવ! જાળે મને એણે સ્પષ્ટ ચન્દ્રોમાં ઠરી દીધું કે તેના દવાઈ હૃદયમાં મારા પ્રત્યે કામળ લાગણી છે અને હંમેશા રહેશે. પરંતુ તેનો સ્નેહ તો તેના સ્વામીમાં જ સ્થાપિત થયેલો છે. તેમાંથી તે કાંઈ કાંઈ અમૂલ યાત્ર તેજ નક્કી. અસીમ કલ્યાણી મને નફા રાવતી છતાં મારી ખાતરી છે કે મારા જીવનની પ્રજ્વળાંજલિ હું તેને અર્પી શકું’ તેમ નથી જ.’

નિખિલની કાયરીનો આ આખરી ભાગ વાંચતા કર્નલના હૃદયની બધી શંકાઓ દૂર થઈ ગઈ. એટલું જ નહિ; દેવી-તુલ્ય શદિશી વિશે પોતે શંકા કરી એનો જ એને પસ્તાવો લાગ્યો.

દેવે લગભગ આખી વાત તેના જમજમવામાં આવી ગઈ. આ નિષ્કળ પ્રેમીએ જ પેલા સમતાન સ્વામીની મદદથી પોતાનું વ્યક્તિત્વ,

પોતાને દેહ પોતા પાસેથી ચોરી લઈ અન્યથા જવળ કુપ્રાપ્ય શેઠિણીને ભરમાવવાનું અને ભરમાવીને મેળવવાનું કાવતરું રચ્યું હાજે છે.

આ વિચાર આવતાં જ શેઠિણી કેવા મદા બપમાં છે એને એને ખ્યાલ આવ્યો. તે તરત જ સ્વામી પાસે દોડી ગયો.

સ્વામીજીએ એની સાથે નિખિલ હોય એ રીતે જ વાત કરી, ગુસ્સે યમને એ સ્વામીજી સાથે ઝગવા ગયો. તે કોઈક યોગિક શક્તિથી સ્વામીએ તેનું બધું જળા દરી લીધું.

નિરાશ યમને તે પાછો ઘેર આવ્યો.

ઘેર આવતાં તેની નજરે શેઠિણીના હસ્તા-ધર વાળું આળે જ આવેલું એક આમંત્રણ-પત્ર નજરે ચડ્યું. આવતી કાલે પોતાને ત્યાં કનંદને ત્યાં એક મિજલસ રાખવામાં આવી હતી. નિખિલના ખગર જાણવાની સાદ્વિજ્ઞ ઇત્સકતાથી શેઠિણીએ એને પથ્રુ એ મિજલસમાં હાજર રહેવા આમંત્રણ-પત્ર મોકલ્યું હતું.

પોતે ન્યારે નિખિલ ક્યો છે તે નિખિલ તરીકે આમંત્રણ-પત્રનો સ્વીકાર કરી શેઠિણીને એક વાર તે મળતું જ એવો કનંલે નિશ્ચય કર્યો.

[૬]

સવારના નાસ્તા વખતે નિખિલને શેઠિણીની ફરીથી મુલાકાત યઈ. પોતાની આંખોના કામોતુર ભાવે પોતાને રાત્રે દગો દીધો હતો એનું નિખિલને જ્ઞાન હોવાથી અત્યારે શેઠિણી સાથે આંખો ન મેળવી. શેઠિણીના સ્નેહભર્યા અભિવાદનનો એણે દળેલી આંખે જ જન્યા આપ્યો.

પરંતુ એકાએક પાછી એક વિકટ પરિસ્થિતિ જોવી યઈ. રાત્રિની પોતાની વર્તણૂકની ક્ષમા માગતા શેઠિણીએ વહાલથી નિખિલને પંજાબી ભાષામાં સંબોધન કર્યું. નિખિલની માતૃભાષા જંગાળી હતી અને હિન્દીનો અભ્યાસ તેણે કર્યો હતો. કાર્મરની કુંભેની મુલાકાતમાં તેણે શેઠિણી સાથે હિન્દીમાં જ વાતો

કરી હતી. કાલે રાત્રે પથ્રુ વાતોલાપ હિન્દીમાં જ થયેલો. શેઠિણીએ પથ્રુ હિન્દીને જ સ્થાયી ભાષા તરીકે અપનાવેલી. પરંતુ પ્રથુયના આવે-શમાં આવતી ત્યારે તે ધણી વાર કનંલની સાથે એમની માતૃભાષા પંજાબીમાં વાતો કરતી.

આ પરભાષાના ચબ્દ-સમૂહો એના મગજમાં અધાણુંધી મચાવી દીધી. એ કે જ જવાજ આપી શક્યો નહિ એને નિરતર ભેદ શેઠિણીએ પ્રશ્ન કર્યો: 'આ શું ! તમે મારું કહેવું તો સાંભળતા જ નથી, કે પછી સમજતા જ નથી !' શેઠિણી આ હિન્દીમાં બોલી એટલે નિખિલ સમજ્યો.

તેણે કહ્યું: 'આ પંજાબી-ભાષા કેવી જગ્યાતોડ છે. હિન્દીનું માધુર્ય કે જંગાળીની સ્વક્રમરતા એમાંથી એકે એમાં નથી.'

'એ જો હો તે. પથ્રુ જન્મ ધરીને સર્વ પ્રથમ જો ભાષામાં લાવ દર્શાવવાનું શરૂ કર્યું' એ ભાષા પ્રત્યેની તમારી આ વિચિત્ર લામણી ભેદ, અને તે પથ્રુ આળે પહેલી જ વાર, મને આશ્ચર્ય યાપ છે.'

નિખિલ ચૂપ યઈ ગયો. પરંતુ તેના સતત વિચારશીલ મગજે આખરે એમાંથી રસ્તો કાઢ્યો. તે બોલ્યો: મ્હ કાલે હું પેલા શહેરથી દૂર આવેલા સ્વામીજીના આશ્રમમાં ગયો હતો. સાંભળ્યું હતું કે સ્વામીજી કોઈ ચમત્કારી વ્યક્તિ છે, એટલે પરિચય કરવાની ઇચ્છા યઈ. પથ્રુ કાણ જાણે કેમ, ત્યાંથી પાછા ફરતાં મને આ વિચિત્ર અનુભવ થવા લાગ્યો છે. તું કહે છે તેમ માતૃભાષા પંજાબી તરફ અચ્ચિ યઈ છે એટલું જ નહિ તે ભગભગ સમજાતી જ નથી. વળી જૂતકાળની વાતો પથ્રુ જાણે કે શબ્દ નથી આવતી.'

આ ઉપગમી કાઢેલી વાતે એનું ધાણું નિશાન પાડ્યું. શેઠિણી બોલી જોડી: 'એવા અવધુત લોકો પાસે ન જતું એ જ વધુ ઉચિત હતું. કાણ જાણે એ મુતારાએ શું કર્યું' હશે અને એનું આથી વિશેષ શું એ ક્ષણ આચરે!'

પરંતુ પછી વાર્તાલાપ આગળ ચાલ્યો નહિ. કોઈક અકચનીય આવરણ જાણે કે એ ખતેને જીલ્લા રાખવું હતું.

આજે લાગે જ એ મિજલસ હતી જેનું આગમન શહિદીએ નિખિલને મોકલાવ્યું હતું. સાંજ પડતાં મિજલસના સમય કરતાં સહેજ વહેલા નોકરે 'નિખિલ મુખરજી' આવી પહોંચ્યાનું જાહેર કર્યું. શહિદીએ તેનું નિખિલ દેહધારી બિજ્જમોદનનું સ્વાગત કરેલાં કશું 'આ શું નિખિલજાણુ. તમે તો તમારા દેહ સાત ચૂકવી નાંખ્યો છે. લાગે છે કે તમે મને હજી જૂલી ચકાવા નથી. તમે જોશો કે હું પણ તમને જૂલી નથી. પરંતુ મને હજી આશા છે કે તમાના અસીમ રતેદને આમ મારી પાદમાં વેડી નાંખવાનું હવે તમે બંધ કરશો ને કોઈ સારું પ્રિય પાત્ર શોધી એને એની બેઠ કરશો તો મને ખૂબ જ આનંદ થશે.'

આ સમયે શહિદીએ નિખિલ અને બિજ્જમોદન બંનેની હાજરીમાં કહ્યું. 'જાને એના ઉપરથી ચોતાને જે સમજવાનું હતું તે સમજ્યા. શહિદીની પવિત્રતાની બિજ્જમોદનને પુનઃ પ્રતીતિ થઈ. ચોતાનું કાંઈ હતું પણ કુહર છે એમ નિખિલને લાગ્યું.

પરંતુ શહિદી પ્રત્યે સ્વામીભાવથી વર્તતા નિખિલ આત્મધારી ચોતાની પ્રતિકૃતિ જોઈ કંઈક ઉત્તેજિત થઈ ગયો.

'નીચ, પાંખડી, કુતારા, મારા દેહના હરનારા.' જોશી જે નિખિલને મારવા ઇચ્છે નોકરાએ તેને પકડીને બહાર કાઢ્યો.

'બિચારો નિખિલ! પાગલ થઈ ગયો.' શહિદી અનુકંપાથી બોલી.

'તારા મધુર લાવણ્યમાં...' નિખિલે કહ્યું.

નિખિલને માટે હવે તથા માર્ગ ખુલ્લા હતા. શહિદી તે ચાહે ત્યારે તેની સમીપ હાજર જ હતી. અને છતાં, તેણે જોયું કે ચોતાનું પેટું કાશ્મીરની કુંજમાં સંવનન

કરતા પ્રેમિનું લવનીતપણું છે તે દૂર થતું નથી. શહિદીને જોતાં જ તેની વાચા બંધ થઈ જાય છે. યુરોપીય દંતકથાઓમાંની ટેન્ટેલસની દંતકથા તેને યાદ આવી. તરસથી મરી જતાં છતાં અને પાણી પાસે જ છતાં, પાણી ઢોઢે આડી ચકાવું નથી. એવી જ અત્યારે નિખિલની અવસ્થા હતી. શહિદી તરફ એ સ્વામીભાવે કમલા માંડી જ ચકતો નથી. તે મલો અપ્પન કરે છે પરંતુ શહિદીની આંખની જ્યોતિ તેને પાછી પાડે છે.

કોઈ અમેઘ સતીત્વનું આવરણ એને વિવિધ કરી મૂકે છે. અને વારે વારે તેની પેલી કામોત્સુક વિકાર વિઘ્ન આંખો શહિદીને ભટકાવી મોકે છે.

શહિદી પણ ગમરાય છે. તે નિખિલને નજીક આવતો જોઈ ઘણી વાર બોલી ઊઠે છે: 'એકા મને માફ કરો. મને ન આશો કેણુ જાણે, શું એ ચામ છે, પણ હું તમને જોવાને બદલે તમારામાં કોઈક ખીજને જોઈ છું' ને પેલી રાતની માફક તેના ચપનચૂના બારણા નિખિલને માટે બંધ જ રહે છે.

[૧૦]

પાગલ ગણીને કનઈને શહિદી આગળથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો તેને ખીજે જ દિવસે નિખિલે આત્મધારી બિજ્જમોદનને કનઈ તરફથી એક પત્ર મળ્યો. પત્રમાં નિખિલને દેહ ચુકવું આવાહન હતું. સમય તે જ દિવસે ગતિનો જ હતો.

શહિદીના કુર્બાન અમેઘ સતીત્વની એક અજળ અસર નિખિલ ઉપર પડી હતી. શહિદીને ચોતે આ હજીવેશમાં મોઝવે તોપણ ચોતાનો આત્મા એને કાંઈ તરીકે જ જોશે એમ તેને હવે લાગવા માંડ્યું હતું અને સાથે સાથે એ પણ ખાતરી જ હતી કે જો સત્ય હકીકત પ્રગટ કરી દેવામાં આવે તો તો શહિદીની ચોતા માટેની ક્યાની લાગણી પણ

સતીના પુરુષપ્રકાશમાં બળીને ધડીમાં ભસ્મ થઈ જાય. એટલે એણે પોતાના મન સાથે એક નવો જ નિશ્ચય કર્યો.

હંદ્યુક માટે જતાં પહેલાં તે સ્વામીજીને પોતાની સાથે લઈ ગયો. કર્નલ ત્યાં હાજર જ હતો. એને મહામહેનતે સમજાવી ત્રણે જણાં આશ્રમમાં આવ્યાં:

‘આશ્રમમાં આવ્યા બાદ નિખિલે કહ્યું: ‘સ્વામીજી આપે મારે માટે જે તકલીફ લીધી છે એ માટે હું આપનો ઇષ્ટુત છું. પરંતુ આપની ક્રિયાનું ફળ આપણા ધારવા મુજબનું નથી આવ્યું. અભાર મુખી કેવળ હું જ દુઃખી થતો હતો. હવે હું ભોળું છું કે એકને બદલે ત્રણ આત્માઓ દુઃખી થાય છે અસલ વ્યથાને લઈને કર્નલે તો મને હંદ્યુક માટે ખોલાવ્યો એટલે એનું દુઃખ તો રપટ છે જ. આ બાબુ શહિદી ભોળે એ કહ્યું ચોક્કસ કહી શકતી નથી, પરંતુ મારા દેહ કર્નલનો હોવા છતાં મારા આત્મા એનો નથી એમ એને લાગ્યા જ કરે છે-એટલે એ પણ દુઃખી છે. અને શહિદીના દુઃખે હું પણ દુઃખી છું.’

‘હવે મારી આપને એક જ અરજ છે કે આપે જ કહ્યું છે તેને હવે ન-કહ્યું આપ જ કરી શકો તેમ છે. અમારા બંનેના આત્મા-એને એમના મૂળ સ્થાને જૂના દેહમાં જ પ્રતિષ્ઠિત કરો.’

નિખિલનું આ વક્તવ્ય સાંભળી સ્વામીજી પ્રથમ તો વિચારમાં પડી ગયા. પરંતુ તેના કથનની વાસ્તવિકતા તરત તેમના ખ્યાલમાં આવી, એટલે તેમણે તેના કહેવા પ્રમાણે કરવા કબજ્જી.

પહેલાં માફક જ ધૌમિક ક્રિયાઓ-પ્રક્રિયાઓ થઈ. બંને દેહ ફરીથી અચેતન થઈ ઢળી પડ્યા. મંત્રોચ્ચારણ કરતાં સ્વામીજીના અવાજથી આજ્ઞા મળતાં બંને દેહમાંથી વીજળીકરેખા જેવા આત્માઓ બહાર આવ્યા

અને સ્વામીજીના હાથથી દોરાયેલ. રેખાના માર્ગને અનુસરી કર્નલનો આત્મા પોતાના મૂળ દેહમાં આવી પ્રવેશ્યો.

પરંતુ કર્નલના આત્માની દોરવણીમાં પડી ગયેલા સ્વામીજીએ બેયું કે અસાવધ સિપાહી જે ચોરમાંથી એક ચોર તરફ લક્ષ્ય આપતાં બીજો ચોર નાસવાનું કરે તેમ નિખિલનો ધિષ્ણોદનના દેહમાંથી બહાર નીકળેલો આત્મા નાસવાનું કરતો, અદર અડચે જતો હતો.

કેમ જાણે અરુચિર એવા પાંજરાના બંધનમાંથી મુક્ત કરાયેલું પંખી પાછું પોંજરામાં જવા ના પાડતું હોય તે ખુલ્લા આકાશમાં ઊડવા પાળો ફક્કાવતું હોય.

સ્વામીજીએ પોતાની ધૌમિક વીજળીના આકર્ષણથી તે ઉર્જામતિ આત્માને રોકવા પડકાર પાઠે લાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ સ્વામીજીનો એ પ્રયત્ન સફળ મોડો થયો. પૃથ્વીના અથવા કઈક સ્વામીજીના ધૌમિક શક્તિ આકર્ષણ નિયંત્રણની પેલે પાર પેલો સ્વતંત્ર થયેલો આત્મા જઈ ચૂક્યો હતો. સ્વામીજી નિસ્સહાય બની તેને અનંતમાં બળતો ભોઈ રહ્યા.

‘અહો, મેં જેનું દુસ્સાહસ ક્યું’. યોગ-વિદ્યાની પરીક્ષા કરવાનું એટલા માટે જ શાસ્ત્રમાં અપરિત-અનુચિત ગણવામાં આવ્યું છે. આત્મા દેહના આવરણ તણ નવા આવરણ ધારણ કરી ચો છે. પરંતુ કુદરતના ક્રમમાં મૃત્યુ દ્વારા મળતી રમૃતિલક્ષની ભેટ હું ન આપી શક્યો અને એટલે દેહાન્તર થયેલા એ બંને આત્મા-એએ પોતાનું જૂનું ચૂક જ છૂટ ગયું. એ પહેલી જૂલ અને મારાથી થયેલી આ બીજી જૂલ...હવે મૃતઃ પ્રાપ્ત બનેલા આ આત્માલીન નિખિલના દેહનું મારે શું કરવું. આ તો કાઈનું એક પ્રારે ખૂન જ ક્યું કહેવાયને !’

સ્વામીજી પડીભર તો એમ જ રિયર થઈ બેસી રહ્યા. પરંતુ થોડી વારમાં એમના મુખ [અનુસંધાન પાન ૨૩ મે

બંગાળનો નવાબ

અલગારી

અમારી પડોસનું મકાન ચારેક માસથી ખાલી હતું. એક દિવસ સમારકામ થઈ ગયું. કોઈ બાહ્ય આવવાનાર લાગ્યું. ચારેક દિવસ પછી એક ટેફી આવીને ઊભી રહી. હું અગાસીમા ઊભો હતો. અંદરથી પહેલા બે સત્તજન ઊતર્યા. એમ આંધે ઉમરના હતા. તેમના મોઢા ઉપરથી બે બાઈઓ હોય એમ લાગ્યું પછી લાજ કાઢતી એક સ્ત્રી પણ પાછળથી હતરી. બેમાંથી એકની પત્ની હશે સાથે એક જુવાન ઉમરની ઊંડરી પણ હતી. થોડીવારે એક જસ આવી. જેમાં દ્રંબ, પેટી, વાસણકસણ ને ધરતું રાચરચીકું હતું.

થોડા દિવસો વહી ગયા. મકાન અડોઅડ હોવા છતાં હજી પરિચય થયો ન હોતો. એજ ખાણુ કરવાની મારી ઈચ્છા છતાં પણ ઓફિસના કામકાજ આડે અવકાશ નહોતો મળ્યો. રવિવારે સવારે બગીચામાં બેઠા બેઠા છાપુ વાંચતો હતો. ધરમાંથી પ્રાપ્તસતો અવાજ સજ જાય રહ્યો હતો. મિનતિએ ચાતું પાણી મૂક્યું હતું. છાપાનાં પાનાં ઉચલાવતો હતો ત્યાં ફાટક ખૂલવાનો અવાજ થયો. એ તરફ નજર કરી તો નવા બાહ્ય મારે ત્યાં આવતા લાગ્યા. તેમનો પહેરવેશ સાવ મામૂલી હતો ને માથે અધપાકવા લીખરાયેલા વાળ અને પગે જોડા પણ નહોતા.

‘છાપું’ એક બાળું મૂકી આદરપૂર્વક મેં મેં કહ્યું: ‘આવો આવો પણ દિવસથી તમને મળવાનો, વિચાર કરતો હતો પણ કામકાજને અંગે આવી નથી શકાયું.’

‘એટલે જ ‘ઇનરવેલીવ’ લઈ આપને મળવા આવ્યો છું.’ એટલું બોલી બાળુની ખુરશી ઉપર બેસી ગયા.

‘બગીચામાં ચારેકાર નજર ફેરવી તેઓ બોલ્યા: આમ દરરોજ સવારે શું બગીચાની હવા ખાઓ છો?’

મેં કહ્યું: ‘હા.’

‘શુક જેમીટ, પણ તેના કરતાં સરસ તો મોર્નિંગવોક. અને તેના કરતાં જ સરસ એક માઈલ દોડવું.’

હસતા હસતા મેં કહ્યું: ‘કોલેજમાં હતો ત્યારે એ ખુબ કરતો હતો હવે આ ઉમરે એ નથી પોવાવું.’

તેઓ શુરસે થઈ મારા સામે જોઈ રહ્યા. આમ એકાએક ગુરસાવું કારણ હું કંઈ સમજી ન શક્યો એમને બોલું લાગે એવું તો હું કંઈ બોલ્યો નહોતો.

તેમણે પૂછ્યું: ‘તમારી ઉમર શું?’

અઠ્ઠાવીસ.’ મેં જણાવ્યું.

‘વારુ. બેસાઈ!’

‘પાંચ ફૂટ સાત ઇંચ બાકી ઇંચ હશે.’

તેમણે માથું હલાવ્યું: ‘હ...હશે બરો નહિ. વારુ વેપટ?’

‘એ મહિના પહેલાં એક સો દસ પાઉંડ હતું.’

‘હતું બતું નહીં, અત્યારે કેટલું?’

મેં કહ્યું: ‘તેથી કંઈ બોધું વધુ હશે.’

‘વેરી બેઠા પ્રત્યેક માસે એક વાર માપવન કરી લેવા જોઈએ. ચાલો મારે ધરે બધું જ જોઈ લઈએ. ચાલો જોઈએ.’

મેં આનાકાની બાવે કહ્યું: ‘અત્યારે નહીં.’

વળી ગુરસાથી મારી સામે જોઈ રહ્યા: ‘કેમ?’

‘મારે થોડું કામ છે.’ મેં ફેરવ્યું.

‘કામ! આના કરતાં ક્યું બોલું કામ છે?’

બીતાં બીતાં મેં કહ્યું: ‘વાત સાચી છે પણ...’

‘તો આગળ બેન્ટ...ડીક ત્યારે રહેવા દો.’

‘ મને થયું કે ‘ હાસ, ખચી ગયા ’
 પણ ત્યાં તો પાછા એમ્મા બોલી જઈયા :
 ‘ રહેવા દીધે નહીં ચાલે. તમારી હેલ્થ ખરાય
 સાલે-ક નથી. અઠાવીસ વરસની ઉંમર, પાંચ ફૂટ
 આઠ ઇંચ હાઈટ ને એક સો દસ પાઉંડ નેઈટ !
 વેરી બેડ ! તમે અંકર વેઈટ છો. ’

મેં પૂછ્યું : ‘ તમે કેમ કરી જવડું ? ’

‘ કેમ જવડું ? ચાલો તમને એક ચાર્ટ
 દેખાડું. ’ ખુરશીમાંથી જીડી જીભા ચર્તા તેઓ
 બોલ્યા : ‘ ચાલો. કમ એન. ’

દેહાંતર

[સાંધણ પાન ૨૧ નું]

ઉપર કોઈ નિષ્પત્તી છાપ જીડી આવી. કનંલને
 સચેત કરી તેમણે તેને શબ્દોને મળવા
 બોક્ષી આપ્યો.

‘ અને પછી સ્વામીજીએ એક વિચિત્ર
 ખતપત્ર તૈયાર કર્યું : હું સ્વામી નિગ્મનંદ
 આપી થી. નિખિલ મુકરજીને મારા વારસ
 તરીકે નીમતો જાઉં છું. મારું નિવાસસ્થાન
 મારો આશ્રમ એ બધાનો ઉત્તરાધિકાર હું
 તેને સોંપું છું. ’

આ પ્રમાણે ખતપત્ર તૈયાર કરી તેના પર
 સહી કરી, સ્વામીજીએ ફરીયા ચૌકિયો દિવાળો
 ચરૂ કરી. દેહ આત્મિક સંકલ્પ કરી તેમણે
 મંત્રનું ઉચ્ચારણ કર્યું. મંત્ર પૂરો થતાં જ
 સ્વામીજીનો દેહ ત્યાં ઢળા પડ્યો ને નિખિલનો
 જક દેહ સચેત બની જઈયો.

સ્વામીજીના આત્માએ નિખિલના દેહમાં
 પ્રવેશ કર્યો હતો. પોતાના જૂના દેહને અંજલિ
 આપતાં નિખિલ-દેહધારી સ્વામીજી બોલ્યા :

‘ જો મારા જીવ દેહ પોણોસો વર્ષ સુધી
 તે આ સ્વામીના આત્માને વસવા દીધો એ
 માટે આભાર. ચિરમૌરવ આત્માને જ્ઞાને
 ફરી એક યુવાન દેહ સાંપડ્યો છે. એ દેહ એને
 શી શી સિદ્ધિઓ અપાવશે તે બાબત જ કહી શકે. ’

મેં અટકાવ્યા : ‘ ના, ના અત્યારે નહીં
 મારે... ’

‘ જોલ રાઈટ. ’ કહીને વળી બેસી ગયા.

મેં કહ્યું : ‘ મારી હેલ્થ કંઈ ખરાબ નથી. ’
 એમ્મા મારી સામે તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોતાં
 બોલ્યા : ‘ નથી ? કેમ કરી જવડું ! ’

‘ ઘણા વખતથી મહિ નથી પાચે તેથી. ’

‘ નથી માંદા પડ્યા એટલે જ હેલ્થ ખરાબ
 મળ્યા. ’ એમ કહી તેઓ હસવા લાગ્યા. ‘ ગમે
 ત્યારે માંદા પડવાનો સંભવ છે. શરીરમાં ટી.
 બી., ટાઈફોઇડ, ન્યુમોનિયા, ઇન્ફ્લુએન્ઝા એ
 બધા રોગોના જર્મસ તો અદ્યતન રહ્યા જ છે.
 રોગ થતા કેટલી વાર ! હેલ્થ સંજ્ઞા નિગ્મેકટ
 મારાથી તો સદન નહીં થાય. ’

‘ હું શું નિગ્મેકટ કરું છું ? ’ મેં જૂઝાતા
 પૂછ્યું.

‘ જોઈ કાસ. અને તમને નિગ્મેકટ કરવા
 ન હેતું તે મારી ફરજ છે, એક એ દુઃસીદ્ધાન્ત-
 એક એ દુઃનેઈતર. જિભા ચાલો. ’

શોભ અને ટાંકાભર્યો હું જિભો ધઈ ગયો.

‘ થેટસ રાઈટ. ’ તેઓ ખુશી થતા બોલ્યા.

‘ હવે દસ દંડ ને દસ બેડક કરો. ’

‘ આમ હુકમ સાંભળી મારા તો ઢાંગ મગડી
 ગયા. આ સત્જનન શું બોલી રહ્યા છે ! ખાંક
 માંક મેં કહ્યું : ‘ હું દંડ બેડક..... ’

‘ વધુ નહીં, ફક્ત દસ દંડ ને દસ બેડક.
 પછી દર અઠવાડિયે પાંચ પાંચ વધારજો. ’

માર્ચા હવે દંડબેડકના પંખામાંથી ડેમ
 કરી છૂટાપ !

પણ ત્યાં તો ચારર આનો ખાલો લઈને
 આવ્યો, હું ખુરશી એવી બેસી ગયો ને કહ્યું :
 ‘ લો, ચા લો. હરિ ! ખીજે એક કપ મહેમાન
 માટે લઈ આવ તો. ’

તેઓ ખર્તા ભેગાં કરી બોલ્યા : ‘ ચા ! ’

‘ હા. ’ મેં દયાતા કહ્યું.

‘ના, આ નહીં પિવોય. સવારે ચણા પલાળી ખાવા પડશે અને એની ઉપર અધો-શેર દૂધ, પીવાનું. બસ.’

‘પણ આની તો મારી આદત છે.’ મેં મૂઠાતા કહ્યું.

‘તો આરબુમેન્ટ. એ હેબીટ ઓફી પડશે. આલો કાયેટનું તમને એક લીસ્ટ આપું.’

મેં સંકાયપૂર્વક કહ્યું: ‘આજ નહીં.’

‘અઝા, આજ નહીં વળી ક્યારેક આવીશ.’ તેઓ બોલતાં બોલતાં એકાએક ખુરશીમાંથી ઊભા થઈ ગયા.

આશ્ચર્યથી મેં પૂછ્યું: ‘કેમ શું થયું?’

‘સંભળતા નથી?’ તેમણે સાચી રિયાતરફ આગળી ચિંધતા કહ્યું.

‘શું?’ મેં આંખો તાકિતા સામે પૂછ્યું.

‘બુમલ વાગી રહ્યું છે.’ એમણે કહ્યું.

‘બુમલ વાગે છે. ક્યાં?’ મેં ફરી પૂછ્યું.

‘હદીખાટે. આજ ત્યાં રજપૂત સોહજરાની ઘાસ ચેરે છે. રાણા પ્રતાપ પણ આવવાના... ાગ્યા કેટલા?’ તેમણે ઉતાવળમાં કહ્યું.

‘સાઘસાત થયા.’ મેં છૂટવાના બાવે જણાવ્યું.

‘દયા મિનિટમાં નહીં પહેાવી જવાય કેમ હું કહો છો?’ બહારના યતા તેમણે પૂછ્યું. હસવું દેખાવી મેં કહ્યું: ‘જરૂર પહેાવી જવાશે.’

‘તો તો સારું. કેપ્ટન મરટ બી પંકમ્યુલ.’ અને પછી એ ઉતાવળે ચાલ્યા ગયા.

મેં ૪ છૂટકારાનો દમ લીધો. આ બધી કમમાં ટેમલ ઉપર પડેલો ચાતો કપ ચઢાવી હું રૂત્તિમાં આવી ગયો. સફલાગ્યે એ સજ્જન-ને હલદીખાટની ચેરેકની યાદ આવી ગઈ, નહીં તો દંડએક કરાબ્યા વિના છાડેત નહીં અને સવારની ચાની મજા પણ મારી જત.

સાને એફિસેથી ઘરે આવતા હતા. પાસેના મકાનેના દરવાજા તરફ નજર નાંખી તો એ સજ્જન ઊભા હતા. એતાં જ અગામિયુ થઈ. જરા ઉતાવળે ચાલવા માંડ્યો. પણ નિરર્થક. મને ઓળખે કે એમણે ખૂંમ મારી: ‘સંભળ્યું!’

મારે એમની પાસે જવું પડ્યું. ‘કેમ શું કહ્યું?’ મેં પૂછ્યું.

અવાજ ધીમે પાડી એમણે કહ્યું: ‘એક સો રૂપિયા હશે!’

કુટરળથી મેં પૂછ્યું: ‘કેમ શું જરૂર પડી?’

‘તેને દેવા પડશે. થોડીકવારમાં તે આવશે. રાજ આ વખતે જ તે આવે છે ને સો રૂપિયા ઉધાર લઈ જાઈ છે. આમ દરરોજ સો રૂપિયા દેતા દેતા હું તો સાવ ખાલી થઈ ગયો છું. પૈસા શું મારી પાસે એકા હતા? પણ આજે એક પાંચ પણ નથી. કપડાં ૪ ફાટલા ને જુઓ, ભેડો પણ નથી.’

મેં જિવાસાપૂર્વક પૂછ્યું: ‘તે કાણ?’

તેમણે મને કમકાઓ: ‘સીસ ધીમે ધીમે.’

મેં ધીમે અવાજે ફરી પૂછ્યું: ‘પણ તે કાણ?’

તેઓએ ચારકાર ઝીણી નજરે જોયું. પછી મારા કાન પાસે મોડું લાવી ખૂંમ ધીમેથી કહ્યું: ‘રાણા પ્રતાપસિંહ.’

એટલા જ ધીરા અવાજે મેં કહ્યું: ‘હું, તે તો મરી ગયો છે.’

‘મરી ગયા? ફવી રીતે જાવ્યું?’

‘હું જોઇને જ ચાલ્યો આવું છું.’ મેં ચલાવ્યું.

સજ્જન તાડી ઊઠ્યા: ‘કાણે કાણે એને માર્યો? તે સાચી માર્યો? કેરથી? તલવારથી? તને હું એરેસ્ટ કરું છું. હવે કોર્ટ માર્યું થશે. કેમ એવું.’ અને તેમણે મારા હાથ પકડ્યો.

‘તમે હિસરાઓ નહીં. મેં નથી માર્યો.’ મેં ખાતરી આપતાં કહ્યું.

‘ત્યારે?’ એમણે ખૂંમ આતુરતા સહ પૂછ્યું.

‘એનું’ નેચરલ રૂપ થયું. હલદીધાટના યુદ્ધમાં દારીને લાગી જતા હતા એમાં એનું મૃત્યુ થયું.’ આરતે આરતે તેમણે મને સાવધાન કર્યો:

‘તારે કાર સ્પર્ધા કરે છે. બહુ સાવધાન રહેજો...પ્રતાપ ત્યારે શું મરી ગયો ?’

‘હા.’ મેં ખૂબ નિશ્ચયપૂર્વક જણાવ્યું.

‘ત્યારે તો હું જ હવે રાજપૂત આર્યોનો જનરલ કેમ ખરું ને ?’ તેમણે સીને કાઢતાં કહ્યું.

‘અલખત.’ મેં સન્માનપૂર્વક કહ્યું.

‘હવે મારી રીસોન્સીબીલીટી વારટ ગણાય.’ એટલું જોલી તેઓ મુંઝા ધઈ કંઈ વિચારવા લાગ્યા. હું છટકવાનો વિચાર કરું છું ત્યાં વળા એ જોલી જોકવા: ‘સવારની વાત વાદ છે ને ?’

મેં ખીતા ખીતા પૂછ્યું: ‘શું ?’

‘મેવાકને માથે આજ ધીર આફત આવી છે. રંગમેન, આજ તારી હેલ્પ લેઈએ છે. મદદ કરીશ ને ?’ તેમણે વિનમ્રભાવે મને પૂછ્યું.

‘જરૂર.’ મેં જાણે હિત્સાદકારી હા પાડી.

‘થેંક યૂ! પ્રતાપ મથો પછુ ચિતોડ ગયું’ નથી. રાજપૂત પછુ મર્યા નથી. હું અકબર સાથે વોર હીકમેર કરું છું. લે આ પત્ર. મેવાકનો દૂત થઈ અકબરની પાસે જા. કવીક કરીક.’

અને મને થયું કે ચાલો હવે ધરે જવાની છટી મળી.

x

રાતે જમતી વખતે મિનતિએ કહ્યું: ‘આજ તો પાસેના નવા પાડોશીને ત્યાં બેસવા ગઈ હતી.’

‘એ લોહો કેવાં લાગ્યા ?’ મેં પૂછ્યું.

‘કુટુંબના યુગ્મ માણસનું નામ જૂતનાથ બાણુ. પછુ એમનું મગજ ખસી ગયું છે. મને જોઈને કહે: ‘સલામ ઝંડીની રાણી.’ મને તો જમીન માગ કે તો સારું એવું થઈ ગયું.’

હસતા હસતા મેં કહ્યું: ‘મથું સારું કહ્યું.’

મિનતિએ કહ્યું: ‘હા ૨ મારે નથી એવું સારું કહેવરાવવું.’

‘એનું મગજ કેમ કરતા ખસી ગયું છે એ જાણ્યું ?’ મેં પૂછ્યું.

‘જૂતનાથબાણુના નાના લાઈ શિવનાથ-બાણુની વહુ કહેતા હતા: ‘એક મદિનામાં એમની વહુ અને એ મોટા દીકરા ગુજરી ગયા ત્યારથી ગાંઠા મઈ ગયા છે.’

‘શું માંદાં હતાં ?’ મેં જાણવા પૂછ્યું.

‘એ નથી ખબર પછુ વહુ દી બી. થી મરી ગઈ.’

‘હવે કંઈ બાળગમ્યું નથી ?’

‘એક દીકરા છે પછુ તે યુદ્ધમાં ગયો છે. અને એક દીકરી છે, જે સાથે આવી છે. સરખ છાકરી છે. નામે કુંજા. કુંજાને બાપ તરફ બહુ જ મમતા છે એથી કરીને જૂતનાથબાણુને મેન્ટલ હોસ્પિટલમાં મોકલવાનું ચુસ્કલ યત્ન પડ્યું છે. એનું કહેવું છે કે ત્યાં જાય તો મારા બાપા મરી જ જાયને. તેઓ મોટા ડાકતર હતા. લારટ વોરમાં મેદાન ઉપર પછુ ગયેલા.’ મિનતિ જમી દહીકત ખૂબ જ સહાનુશ્રુતિપૂર્વક કહી ગઈ.

મેં કહ્યું: ‘મારે પછુ જૂતનાથબાણુ સાથે જોળખાણ થઈ ગઈ છે, આજ સવારે જ આવ્યા હતા.’

‘તમને જોઈને શું કહ્યું ?’ મિનતિએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

‘મને કંઈ રાગ-ખાગ તો ન થયો.’ મેં મગ્નક ઉઠાવી.

‘ત્યારે ?’ મિનતિએ પૂછ્યું.

‘એકસરસાઈ કરવાનું કહ્યું. માંક માંક એમના હાથમાંથી છટ્યો. અત્યારે હું મેવાકનો દૂત છું.’ મેં હસતા હસતા જણાવ્યું.

‘એમ ?’ મિનતિને પછુ હવે મગ પાકી લાગી.

‘હા, પણ એ માણસનું મગજ ખસી ગયું હોવા છતાં કેન્ઝરસ જેવું કંઈ નથી. ઊંઘટાની એની તરફ મમતા જાગે છે.’ મેં કહ્યું.

‘મને તો કૃષ્ણાને જોઈ છું ને હૃદયમાં અરેરાટી થાય છે. અદા પેલી સરસ હોઠરી છે!’ મિનતિએ સમાવે કહ્યું.

તે દિવસે ઓફિસમાં રજા હતી. આરામ ખુરશી પર ચરીર લંબાવી ડેવેનની ફીટકટીવ નવલકથા વાંચતો હતો. ઓચિંતા રસ્તા પર નજર પડી તો જૂનનાથજીએ જ મારા તરફ આવી રહ્યા હતા. રૂમાલ વડે નાક દબાવેલું ને જહુ સાવચેતીથી ચાલતા હતા.

પાસે આવ્યા એટલે ચોપડી બંધ કરી મેં પૂછ્યું: ‘કેમ શું છે? નારી શું થયું?’

દબાવેલે અવાજે જવાબ મળ્યો: ‘હવામાં જમ્સ ધૂમી રહ્યા છે. પોલ આજે તો ઘૂસી જાય.’

‘શાના જમ્સ?’

‘નથી ખબર? ડી. બી. ના જમ્સ.’

મેં હસતાં હસતાં કહ્યું: ‘આમ નાક દબાવી રાખશો તો શ્વાસ નહીં લેવાય ને શ્વાસ બંધ થવાથી મરી જવાય!’

‘હ’ ઊંઘા રહેા, વિચારી લઉં.’ એમ બોલી જાવે મંબીર એકામતાથી કંઈક વિચારવા લાગ્યા. પછી બોલ્યા: ‘સાચે જ એ તો મને ચાદ જ ન આવ્યું. મેની થેંકસ!’ નાક ઉપરથી રૂમાલ લઈ લીધા ને પાસેની ખુરશીમાં બેસી ગયા.

થોડીક વારે વળી બોલ્યા: ‘તમે જહુ અઝા માણસ છો. તમારી સાચે મને જહુ સારું લાગે છે.’

‘તો તો ખલ્લું સારું.’ મેં જણાવ્યું.

‘તમે બધું સમજો છો એમ લાગે છે.’

‘હા, હું બધું સમજું છું.’ મેં ટાપસી પૂરી.

‘શું કવચા છો?’ જૂનનાથજીએ કાવ-પૂર્વક મને પૂછ્યું.

‘બી. એસસી.’ મેં જવાબ આપ્યો.

‘સારું, સારું.’ જૂનનાથજીએ ખુશ થતાં માથું ડોલાવ્યું અને પૂછ્યું: ‘પરવચા છો?’

‘હ’, પરવચો છું.’ મેં કહ્યું.

કંઈ કામે મિનતિ મારી પાસે આવતી હતી પણ જૂનનાથજીને કેખતાં જ પાછી વળીને એકદમ ચાલી ગઈ એટલે જૂનનાથજીએ પૂછ્યું: ‘ઝંસીની રાણી હતી ને?’

‘હા.’ મેં હસવું દબાવતાં કહ્યું.

‘આ શું ત્યારે ઝંસીની રાણીનો પેલેસ છે?’ જૂનનાથજીએ અમારા મહાન જામે જોતાં પૂછ્યું.

‘હા એનો જ છે.’

‘થોડી વાર જૂનનાથજીએ ચૂપ મોઝ રહ્યા. વળી પૂછ્યું: ‘અહીં ડી. બી.ના જમ્સ-જમ્સ તો નથી ને?’

‘ના, નિલકુલ નથી.’ મેં કારપૂર્વક જણાવ્યું.

‘સેટસ રાઈટ. હું જ્યાં રહું છું ત્યાં ડી. બી. ના જમ્સ ખબરે છે.’ ત્યાર પછી ચારેતર તીક્ષ્ણ દષ્ટિ નાખી દબાવેલે અવાજે પૂછ્યું: ‘ઝંસીની રાણી શું ફરી લકઝર્માં ઊતરશે? એ સંબંધમાં તમે કંઈ જાણો છો?’

‘ના.’ મેં માથું ધ્રુજાવી કહ્યું.

‘જણી લેજો ને મારા ટેક ક્વોર્ટર આવે જ ખબર આપજો. જૂલતા ના. અઝા હવે રજા લઈશ. ખાસ જરૂરી કામ છે.’ એમ કહી જૂનનાથજીએ કોઠાં ખુરશી હસેલી લીધી.

‘એવું શું ખાસ કામ છે?’ મેં પૂછ્યું.

‘એની મુલાકાત લેવી પડશે.’ જૂનનાથજીએ કહ્યું.

‘કોની? રાણા પ્રતાપની?’ મેં પૂછ્યું.

‘ના, ના.’ તેમણે માથું હલાવ્યું ને કહ્યું: ‘નેલસનની!’

‘નેલસન ! એ તો મરી ગયો છે.’

‘એવી વાતનો વિશ્વાસ ન કરતા. એ બધો એનીમી પ્રોપેગેન્ડા છે. નેલસન રાજ મને મળવા આવે છે. એની સાથે મારે ‘સીક્રિટ ટ્રીટી’ પણ થઈ ગઈ છે. મારા હોન્ડરોને લશ્કરમાં મોકલ્યો. એ નેલસનના કહેવાથી જ ને.’ એમ કહી ભૂતનાથભાણુ ચાલ્યા ગયા.

ફાટક સુધી જઈને વળી પાછા આવ્યા ને બોલ્યા : ‘એક વાત રહી ગઈ. ઝાંસીની રાણીને મારા સલામ કહેજો.’

સાંજે કપાટની ચાવી માટે મિનતિને શોધતો પાસેના મકાનમાં હતું ગયો. દરવાજાની અંદર દાખલ થતા જ ભૂતનાથભાણુ સાથે મેળાપ થઈ ગયો. ઝોસરીમાં ખુરસી પર ચૂપ-ચાપ બેઠા હતા. મને જોઈને પૂછ્યું : ‘કાણુ છે તું ?’

‘હું ? કેમ મને ન ઓળખ્યો ?’ મેં પૂછ્યું.

‘ધડીક વિચાર કરી, ‘હા તને ક્યાંક જોયો હશે છે.’ ભૂતનાથભાણુએ જાણે ઊંડી કહ્યું.

મેં કહ્યું : ‘મણી વાર જોયો છે. પાસેના મકાનમાં જ રહું છું.’

‘ના, ના તને મેં પ્લાસીમાં જોયો છે.’

પ્લાસીની વાત નીકળશે એમ સ્વપ્નેય મેં નહોતું કહ્યું. મેં સામે પૂછ્યું : ‘પ્લાસી ?’

‘હા, હવે તને ઓળખ્યો. તું મીરજીર છે.’ ભૂતનાથભાણુ જરા દક્ક થતા બોલ્યા.

‘ના, ના. હું મીરજીર નથી.’

‘નથી એમ ? ત્યારે કાણુ છે ?’

‘હું...મોદનલાલ.’

‘મોદનલાલ !’ ભૂતનાથભાણુની આંખો ખુલીથી ઝગડળી ઊઠી.

મેં ફરી કહ્યું. ‘હા, મોદનલાલ.’

‘અહીં આવ, મોદનભાણુ, જરી પાછે આવ. મુઢના શું ખબર છે ?’

મેં તરત જ જવાબ વાલ્યો : ‘અગ્રિજો મુઢમાં ફારી ગયા.’

હું એટલું બોલ્યો ન બોલ્યો ત્યાં તો તેઓ મને બેઠી પકા ને બોલ્યા : ‘સાચા છે મોઢનભાણુ, ખરેખર તું વીર છે.’

મને બેઠેલા ભૂતનાથભાણુના હાથ માંક માંક છાકાવી જરા ખસીને ઊભો રહ્યો. તેઓ કંઈક બોલવા જતા હતા ત્યાં બાદલભાણુ આવ્યા. અમારા બંને મકાનના તેઓ ધરમણી હતા. હવે ભૂતનાથભાણુની દૃષ્ટિ બાદલભાણુ પર પડી. હું છૂટ્યો.

એને એમણે બાદલભાણુને પૂછ્યું : ‘કાણુ છે તમે ? અગ્રિજના દુત ?’ સંધિની કંઈ થરતો લાગ્યા લાગે છે ! પણ સંધિ નહીં ચાલ.’

આમ અચાનક સંકળાને બાદલભાણુ ગભરાઈ ગયા. તોય સંજાળી લઈને બોલ્યા : ‘હું અગ્રિજનો માણસ નથી. સંધિની થરતો પણ નથી લાગ્યો.’

‘ત્યારે ?’

‘થિતનાથભાણુનું કામ છે. તેઓ ક્યાં છે ?’

‘એતું શું કામ છે ?’ ભૂતનાથભાણુએ હાથે સ્વરે પૂછ્યું.

‘ભાડા માટે આવ્યો છું.’ બાદલભાણુએ કહ્યું.

‘ભાડું !’ ભૂતનાથભાણુ કાણુ જાણે આ વિચારમાં પકા. પકી કહ્યું : ‘શેતું ભાડું ?’

‘આ મકાનનું.’

‘કેમ ?’

બાદલભાણુએ કહ્યું : ‘મકાન માફ છે.’

‘તેથી શું થઈ ગયું ?’ ભૂતનાથભાણુએ પૂછ્યું.

‘શું થઈ ગયું શું ? મેં તમને રહેવા આપ્યું છે.’ બાદલભાણુ રોષે લડતમાં બોલ્યા.

‘સારું.’ સમાધાનમાત્રે જૂતનાથબાણએ કહ્યું.

‘ઝેટલે ભાડું લેવા આવ્યો છું.’

‘હા, એમ કહોને ત્યારે.’ જૂતનાથબાણએ માથું ડોલાવ્યું. ‘તમે જે મશનનું બચને ફાન ક્યું છે તે ફાન નિરુપાય નથી. ફાનનો ખર્ચો જોઈએ છે એમ જ ને ?’

‘હાઈ...’ બાલબાણએ ડોકું વાંકું કયું.

‘પણ શાઈ ટું તો મળે છે કે મારી પાસે કંઈ નથી. ફેરિયા કંઈ રખડતો ફરે છે. રાણીને ઉધાર આપીને હું સાવ ખાલી થઈ ગયો છું.’

બાલબાણ બહુ ગભરાઈ ગયા, ‘રાણી ? રાણી શાય ?’

‘રાણી પ્રતાપસિંહ !’ જૂતનાથબાણએ જુરસાપૂર્વક કહ્યું.

બાલબાણ હસી પડ્યા. પહેલાં તમે મરફતી કરો છો એમ લાગ્યું હતું, પણ હવે લાગે છે કે તમારું મનજ ખસી ગયું છે.’

‘શું કયું ? મનજ ખસી ગયું છે ? જૂતનાથબાણ કૂદા-ગજવામાંથી જીરી શાડી બાલબાણ તરફ આગળ વધ્યા, બોલ્યા ‘અચ્છ ફરતી-ને ખોસી હઈય હમણે; સમજવા મહેરબાની’

જીરી ભેટાં જ બાલબાણ હેજતાઈ ગયા, મેળાડળા ખૂસ પાડી. મેં ફોડીને જૂતનાથબાણ-તો હાથ પકડી રાખ્યો. ઝેટલે મારી સાચું જોઈને તેઓ બોલ્યા:

‘ટું શાય છો ?’

‘આ શું કરો છો ? ફૂતને ખસાવ ?’ મેં સમજાવતાં કહ્યું.

‘એમ એમ શું થઈ ગયું ?’

‘ફૂત અવધ્ય છે.’

‘અલ્યા, હા, તે તો જૂલી જ ગયો. તે ફીક સંભારી આપ્યું નહીં તો હમણે જ ગોઝારું હામ ફરી બેસત. ચેકસ.’ પછી બાલબાણ સામે જોઈને કહે, ‘નહો. તમે મુકત છે.’

મેં જ બાલબાણના કાનમાં કહ્યું: ‘બાગે, મહારાજ. મોં વકાસી શું નેઈરલા છો ? ખીબ કાઈ વખતે આવજો.’

બાલબાણ નાહા એમ જ કહેવું નેઈએ,

x

‘ફટલાક દિવસ પછી રાતે અચિવાર વાજે પયારીમાં સૂતા ને આંખ મળી ત્યાં કાઈએ બારણું ખખડાવ્યું. હું ચોંટી ગયો. પૂછ્યું: ‘શાય ?’

હાથેલે અવાજે જવાબ મળ્યો. ‘એ તો હું નવાજ બારણું ખોલો.’

જીરીને બારણું ઉઘાડ્યું, જૂતનાથબાણ અંદર આવ્યા ને તરત જ બારણું બંધ કરી દીધું. અને કહે: ‘ટું તો બારે નિરવે જામે છે, મોહનસાલ. મારું તો ખૂં સત્યાનાક વળી ગયું.’

‘એમ શું થયું ?’

‘ખાસીનો લાઠીમાં મારી હાર થઈ.’

‘એમ ફરી બરડું ?’

‘ખાસીથી તો બાગી આવું છું. નેતો નુધી ફેરો. હાંકું છું ? મીરબાકરે વિશાસ ખાત કયો.’

એવામાં બંધ બારણા પર વળી કાઈએ નેરથી ધા કયો. એના અવાજથી લાગીને જૂતનાથબાણ દીરાલ બણી પાછા ફરી ગયા.

મેં પૂછ્યું: ‘શાય છે એ ?’

‘હું ચિવનાથ મોટાજાઈ બદાં બાળ્યા છે ?’

જૂતનાથબાણ કપારના જ ઘરમાંથી ગેમ થઈ ગયા હતા એટલે ચિવનાથબાણ શીખતા હતા. મેં કહ્યું: ‘હા બદાં છે.’

‘તો બારણું ખોલો.’

નવાં બારણું ખોલવા નહિં છું ત્યાં જૂતનાથબાણ ખૂસ પાડી જાહેરા: ‘અચરહારી’

‘કેમ ?’

‘અચાજ ઉપરથી એને ન બોળખ્યો ?’

એ શાય છે ?’

‘ના, કાણુ છે ?’

‘મીરભાઈ, પતો મળવાથી અહીં આવ્યો છે. એ શું એકલો આવ્યો છે ? સાથે અમીનદ ને કલાધન પણ છે. અંદર આવશે તો મને કેદ કરશે’

‘તમને શું ભય લાગે છે ?’

જૂતનાથજી મોટી દરયા, ‘ભય ! બંગાળના નવાબ સિરાજને ભય ! બીમો રહે હું જ બારણું ખોલું છું. તું બંદક પાડી રેડી રહેને. તેઓ અંદર મરે કે બસ...’

મેં કહ્યું : ‘હા આવે કે બસ...’

જૂતનાથજીએ દરવાજો ખોલ્યો. શિવનાથજી બોલ્યા : ‘મોટાભાઈ !’

‘હ...તારા કપટથી હું હેતરાવાનો નથી, મીરભાઈ !’

‘મોદનજી, એને કેદ કરો. એકલો જ છે ! આટલી બધી દિમ્ત એમ !’

શિવનાથે કહ્યું : ‘હું મીરભાઈ નથી.’

‘નથી ! એનો શો કારોસો !’

‘મોટાભાઈ, મરે ચાલો.’

‘મારી આવી કુદંશા નેહું તું મારી મરકરી કરે છે ? મારે મર નથી, માત્રાજ્ય નથી. બહુ ય હારીને ખારીના મોદનમાંથી બાગી આવ્યો છું.’

‘તો મારે મરે ચાલો.’

‘તારે મરે ? યતુચિત્રિમાં ? કેદ યહને ?’

‘તમે કેદી નથી, નવાબ છો.’

‘કેદી નથી ? શો બરોસો ?’

ભાઈ તરફ આગળ વધી શિવનાથ બોલ્યા : ‘બરોસો ગાંધો. અહલાદના સોમદ આઈને કહું છું.’

શિવનાથને આગળ વધતા નેહું જૂતનાથ ચોક્કસ પગલાં પાછા હકી ગયા ને હમેશની સાથી ખરી એકદમ મજામાંથી બહાર કાઢી

બોલ્યા : ‘આમળ ન વધીશ. હું તને બોળખું છું. હવે એક કમલું પણ બધું’ છે તો નેહું છે આ...’

મોટાભાઈના હાવભાવ નેહું ને શિવનાથ-જીએ વધુ કંઈ બોલવાની દિમ્ત ન કરી. મારી સામે એતા ચૂપચાપ બિમા રહ્યા.

મેં આમળ આમીને કહ્યું : ‘નવાબ !’

‘કાણુ ?’ એમ કહી મારી તરફ નેહું.

‘મોદનલાલ.’

‘મરે મોદનજી ! આને કેદ કરો.’

આવી અવસ્થામાં જૂતનાથજીને કંઈ પાકવા એ બહુ કઠણ હતું. શું કરવું એનો વિચાર કરું છું તો કૃષ્ણા દોડતી આવી :

‘પિતાજી !’

‘કાણુ નવાબની પુત્રી ? આવ બેટા, આમ આવ.’

હાકરીને જૂતનાથજી બેટી પગા.

કૃષ્ણાએ કહ્યું : ‘પિતાજી, મરે ચાલો.’

‘મરે ક્યાં છે બેટા ! બંગાળનો નવાબ આજ બિખારી છે.’

‘બલે તો આપણે બિખારી જેમ ખૂંપડીમાં રહેયું.’

‘એમ ! ચાલો ત્યારે.’

કૃષ્ણા આપને સમને મઠ. એની પાછળ જતાં શિવનાથજી બોલતા ગયા : ‘હવે મરે રખાવ તમ નથી. કેન્દસ ઘટ ગયા છે. પરમ દિવસો વિવાદ છે. જહને હોરિપટલમાં મૂકી આવશું. હમ તમારો શો મત છે ?’

મેં કહ્યું : ‘હા એ જ સારું. પણ કૃષ્ણા...’

‘એને કીધે જ તો એમને મૂકી આવતા નથી ને.’

‘સમજાવો તો શું સંમત ન થાય ? એના પિતા સાજ મઠને પાછા આવે તો સૌ કરતાં વિશેષ આનંદ તો કૃષ્ણાને થાય. એના પિતા કાંઈ થાય એમ શું તે નથી ધંખતી ?’

‘મેં એને બધું સમજાવી છે પણ...’

‘વારુ, કાલે હું એને ફરી સમજાવી જોઈશ.’

x

સાંજે ઓફિસેથી આવી નારતો કરતો હતો. મિનતિએ કહ્યું: ‘સાંજબધું!’

‘શું?’

બપોરે ખજર આગ્રા છે કે જૂતનાથ-બાણુનો જે દીકરો યુદ્ધમાં ગયો છે તે વિમાની અકસ્માતમાં માર્યો ગયો.’

‘અરર! જૂતનાથબાણુને એની ખજર પડી ગઈ!’

‘ખજર નથી. પણ કદાચ પડી હોય.’ મિનતિ ચેતાનો કામે ચાલી ગઈ. મને ખાતુ કાવ્યું નહીં. જૂન સાવ મરી ગઈ. મધુરી ચા પડીકમાં કડવી થઈ ગઈ. બહાર બગીચામાં જઈ જૂતનાથબાણુના જ વિચારમાં હતો ત્યાં થોડી વારમાં તેઓ જ આવી પહોંચ્યા.

‘સાંજબધું, મહાશય!’

‘હા.’

‘કાલે કહ્યું!’

‘બધા જ કહે છે. વાતો કહેનારાનો ક્યાં તોડો છે!’

‘ઘેટસ રાઈટ!’ જૂતનાથબાણુએ ટાપસી પૂરી કહ્યું: ‘આ લે, વાચ જોઈએ. નેલસને શું લખ્યું છે!’

તેમણે મને એક કાગળ આપ્યો. એમાં કંઈ લખ્યું નહોતું. માત્ર આકાંક્ષા ચાલીના લીટા હતા.

‘નથી વાંચી સકતો! એણે લખ્યું છે કે ‘હી વોઝ એ જેવ સોલજર’—એટલું કહેતામાં તો રહ્યા હતા.’

તેમને રહતા જોઈ મને બારે આશ્ચર્ય થયું. મેં પૂછ્યું: ‘કેમ શું થયું? રડો છો કેમ?’

‘ન રડું! મારા દીકરા જેવો દીકરો મરી ગયો. હવે હું કાને માટે છું!’

‘કેમ આપની દીકરી છે ને?’

‘કાણું નવાળનંદિની!’

‘હા.’

‘તું નથી જાણતો પણ મારી દીકરી હવે બિખારણ છે’ એટલું બોલતાં બોલતાં બિલા થઈ ગયા.

મેં કહ્યું: ‘કેમ? ક્યાં ચાલ્યા?’

‘બહુ દૂર. નેલસન મારે માટે એરાપ્લેન લઈને હાજર થશે ને પછી હું મારા દીકરાને જોવા જઈશ.’

થોડેક જઈ પાછાં આયા. બોલ્યા: ‘કાંઈ નવાળને શોધે તો કહેજો કે બંગાળનો નવાળ મુજરી ગયો.’

જૂતનાથબાણુ ચાલ્યા ગયા.

પહેલાંની માફક હું એકતો જ બગીચામાં બેઠો છું. હવે વિષાદથી ભરપૂર છે. સમયનો કંઈ ખ્યાલ નથી અંધારું થઈ ગયું છે ને રાત્રિ-આકાશ તારાઓથી ઊભરાઈ ગયું છે.

એકાએક ચિતનાથબાણુ રથરાવાની જેમ આસપાસ આવ્યા. ‘મોટાભાઈને જોવા!’

‘ના.’

‘અહો નથી આવ્યા?’

‘આવ્યા’તા પણ એને બે કલાક થઈ હશે.’

‘ત્યારે ગયા ક્યાં!’

ચિતનાથબાણુ ધાંધાની જેમ જૂતનાથની શોધમાં ઊપડ્યા હું એમની સાથે યશો. આખી રાત શોધાશોધ ચાલી પણ ક્યાંય પતો ન લાગ્યો. છેવટે રોસનેથી ખજર મળ્યા કે કાંઈ એક બંગાળી સન્નજન ટ્રેન નીચે કપાઈ મૂકા છે.

અમે ત્યાં હોડયા. જમીને જોયું: તો એ જૂતનાથબાણુ જ. પણ બોળખાવ તેવા નહોતા રહ્યા. માથા તે સાથળ ઉપર ધેડા ફરી વળેલાં.

આ બધું સાંજબધું ત્યારે મિનતિ બોલી બીડી: ‘અરરર...’

[અનુસંધાન પાન કરમે

હિંદી ઇતિહાસના પ્રસંગો

ચંદ્રસાઈ ભટ્ટ

અંતિમ ઇદમુખારક

૧૮૫૭નો દાવાનળ ૧૮૫૮ના જુલાઈના આખરી દિવસોમાં દિલ્હી પર લોહીની ડોળો ચૂસતો હોલવાતો જતો હતો. દિલ્હીનો લાલ કિલ્લો આજે લાવાનક ગમગીન બન્યો હતો. એ કિલ્લાની અંદર એક જૂદા તરખીદ ફરવતો બેઠો હતો. એની સામે એક ખુમચરત દિંદી નારી સૂકાઈ ગયેલા ચહેરા પર કરમાઈ ગયેલી નજરનાં નિસ્તેજ કિરણો રેલાવતી કિલ્લાની કંઠરી પરથી અમાનુષી નજર દાલવતી દૂર દૂર દેખતી વાવિની આરપાર ભેગા મયતી હોય તેવી અવાક જમીને ઊભી હતી.

આયમતી પણ પર દિંગાઈ રહેતો હોય તેવો બગચો: 'હીનત તું' ગમરાય છે? એ આખરી પળના બાર ટોકારા હમચાં વાગી જશે... આખ ચીંચાય ને ઊપડે એટલી જ મોટી અને લાંબી એ પણ પર ડોકારતી આપણી કબર ખોદનાર તીકમોના-કોદાળીઓના હાથ મારી આખ સામે તરવરી ઊડેના... ભારથી કાશ્મીરી ફરવાળે પકચો ત્યારથી પાછા હંડતા જ નથી... અધા કાળ જૂતકાળ બનીને ભણે મારા-...તારા જીવનને...' બોલતા જુદને યાદ આવી જતી એક વિપાદ જેવી છબી મૂંઝી રહી, એણે ચિંતાથી સળગતી નજર ભેધુ: 'મીરજ, ખિજર...અણુમકર બસ...'

'હીનત...' જુદે આંખો ઊંચકી.
'ચેલી સીએ સંભળ્યા વિના ભેગા ક્યું.'

'સમાચાર પર ટીપી રહી છે, હીનત-મદલ!' પાછો ચેલો જુદ તરખીદ અટકાવી બોલ્યો, અને કચડી નાખતી હોય તેવી વિશ્લેષણ વિદ્વગ નજર જુદ પર ગોઠવતી હીનત બોલી:

'બસ...!' ચહેરા પર ભયાનક રંગ રેલાવતી હીનત ભેધ રહી. 'તમારી તરખીદના મણકા પર આપણા એ મણે ફરજદ પણ ગોઠવાઈ ગયા હશે તો!'

'હા, આખરી સમાચાર.....'

'પણ એમની સલામતી!'

'હું પણ આ તરખીદના દરેક મણકાની પણ પર એ આખરી પળનું અગાધન કરતો...'

'જોની સલામતી...આખરી પણ પર ચદયા પછી કોઈની સલામતી...'. હીનત નિકરાળ હસી.

'એ આખરી પળનું આવાહન!' હીનત વિકરાળ હસી.

'હીનત!' જુદ ભેધ રહ્યો.

'હા, એ પણ આખરી પણ...દરેકના જીવનમાં...આપણા અંતિમ જલ્લાહ અને તેમના સાક્ષાત્કારના જીવનને પણ એ આખરી પણ ડોકારવાની નથી...'

'સલામતી...એક સમશેર...તમે મના ન કરી હોત તો...એ આખરી પણ પર ચડતી હું...'

'પણ એ પણ...એ પગ આપણે લાવવાના હતા...ને...અને' હીનત ભેધ રહી.

'પણ આપણા બેટા...'

'આપણા દિસાગમાં બૂલ... આપણે દિસાખ જારથી આપણે...થી ખગર ક્યાર-થી...' બોલતો જુદ આંખો કંપી ઊડ્યો અને

'જે...એમને મારા ઉદરમાં ભગવાતા; મારા રોમે રોમ પર આગ લગાડીને મેં આજે એમને પણ...'

'અલ્લા બેલી!' જુદે અમીનીતરતો ચહેરા ઊંચાણે. 'હુમાયૂંના મકબરાની અંદર તો પહોંચી ગયા છે ને?'

'હા, હીનત પાછી સળગતા દિલ્હી પર

‘આખ કારતી ધડાકા સાંભળી રહી, ‘એ આખરી... કપી ઝડપું. જુદા આદર્શો’ ઝીમે યધ મયો.
પળે કેવી ધસતી આવે છે ?’ ‘શા નિર્જીવ ?’ બખત (ઓદ્યો.

‘મને હવે’ કે આ ઇંદ મુનારક તો આપણે આપસ આપસમાં...’

‘ખુદા ખેરિયત કરે... નાદશાદ! આપણા પર વહેતી જતી ખતરનાક ધડીઓ... છેવટે તો... છેવટે તો ઇંદ મુનારકને જ ધડતી જાય છે... દિન્દોશ પર સાચી સાક્ષ મુનારક... ...ઈંદ મુનારક આલેખારો ત્વારે અમીજી કાઢ્યો દેનાઈ ગયા હશે.’

પણ એકાએક દિલ્હીના લાલ દિલ્લાને હચમચાવી નાખતા સમાચાર આવ્યા. દિલ્હીનો સેનાપતિ બખતખાન દિલ્હીના હેલ્થા દિલ્હી શહેનશાહની સામે ઊભો.

એક ભયાનક વિકરાળ કાળ મહારથી બખતખાનના પમથી માથા સુધીની છત્રીમાં જાણે જડાઈ ગયો હતો. લોહીની ડોળો ઉઠાળીને આવેલી બખતખાનની સમરોર જાણે યુદ્ધની કિશ્મીયારી કરતી. હતી. યુદ્ધના ફરમાન જેવો એ ઉતાવળો બોલ્યો; ‘આદશાદ, દિલ્હી પશું છે. હું આપણા યુન’દાઓને લઈને અમીજી દરોળો વીધીને જાઉં છું. તમે ય ઘોડે ચઢો. દિલ્હી પશું તેથી થું! દિંદ આખો અફ઼ર પડ્યો છે અને તે પડશે નહિ જ્યાં સુધી મારી નસમાં દિન્દી યુન્દનું હેલ્થુ દીધું...’

‘પણ બખત-હું આ હંમરે !’ તૈમૂરના વંશવેશાનું હેલ્થુ પાંદડું જાણે અંજાવાતમાં

બંખાળનો નવાબ [સંધ્ય ૫૦ ૩૦ વં

પાસેના મહાનમથી ઢેખું ચીરી નાખે તેવું ફૂંચાનું રુદન સંભળાઈ રહ્યું છે પણ એના રુદન કરતાં જૂતાપાયાણુનો અતિય સંદેશ મર્મવિદારક છે. એમણે કહ્યું હતું: ‘કાઈ નવાબને શોધે તો કહેજો કે બંખાળનો નવાબ મરી ગયો છે.’

[શ્રી અનુપમ બરોપાખ્યાન-ની બંજાળી વાતની અનુવાદ

‘તારો !’

‘મારો નિર્જીવ છેવટનો છે.’

‘મને તો મારી છેવટની ધડી દેખાય છે... હું ત્યાં જાઉં જ્યાં આપણા કાદજાદ મકબરે દુમાયું...’

અને કબરમાં હસેલાઈ જતી દિન્દ પરની શહેનશાહતની હેલ્થી છત્રી પર કરપીજી નજર નાખતા બખતખાને બહારના ચોક્કમાં ઊભેલા ધોડા પર હલમ દીધી અને પોતાના યુન’દાઓને ઈશારો કરી લગામ ખેંચી.

અને દિલ્હી પશું. દિન્દના એ પાટનગરે અનેક શહેનશાહતોને પડતી દેખી હતી. આજે એ પાટનગર પર હેલ્થી શહેનશાહત રગદોળાઈ જતી હતી, અને પગેશી જલ્લાહો આ પુરાણા દિન્દી-નગર પર બેફામ દોડતા મકબરે દુમાયું નાં કમાક દોકતા હતા.

જાણે તૈમૂરી શહેનશાહતનું કબરસ્તાન ખૂલી જવું હતું. ઇતિહાસની ખાલીયાંધી ‘આદશાદ અને બેગમ ઝીનતમહલ સાથે તેમના ચાર કાદજાદને ગિરફતાર કરીને એક ગાદામાં બેસાડવામાં આવતા હતા. અમીજી અફસરે હક્કને સેનાપતિ વિલસનના ફરમાન પ્રમાણે એ ગાડું કારાગાર તરફ કંઠાયું.’

શહેનશાહતની હેલ્થી વેલ પાટનગરના રસ્તા પર ખખડતી ચાલી ત્વારે દિલ્હીનું સળ લોહીમાં તરબોળ હતું. દિલ્હીની માનવતા ચૂંચાતી હતી. દિલ્હીની ઇમારતો સળગતી હતી, એ ખર્માં કાળનાં એધાણુમાં શહેનશાહતને લઈને રેલખાને જવું આ ગાડું પોતાના બવાબ પૂરતું હતું. પછી કારાગારનાં કમાડથી દર ગાડું અટક્યું.

મુમલ, ખિજર, અણખર અને બબુલશાહ નામના ચાર દીકરાઓને ઝીનતની જોડમાંથી અંચાડી લેવામાં આવ્યા. અમીજી જલ્લાહે પછી

બાદશાહ અને ઝીનતને કારાગારમાં હાસિલમાં અને કમાક દેવાઈ ગયાં.

પછી ચાર શાહજહાંઓને હારખંધ બંધકી વીધી નાખવામાં આવ્યા. દિન્દે પરની જળવાની હકુમતના એ ફરજાંદ હતા. પછી એમનાં માથાં ઉતારી લઈ ચારે માથાંઓની એટ લઈને અશ્રેષ્ઠ જલ્દારે બહાદુરશાહ અને ઝીનત મહલને ધરી. એ જવાનક દેખાવ દેખતી ઝીનતમહલ ટળી પડી પણ તરબીદને મથુકા જટકાવતો ખખડી પહેલી ચહેનશાહતો વૃદ્ધ આકાર અમાનુષ બનીને એક ધડીઝર અનિમીચ નજર થંભાવતો બોલ્યો: 'અમલગરુ સિલ્લાહ!'

ન્યાયતિર્ધર

એને ઝોળંગવાની મના છે.

'કાને!'

અને એની સામે પવિત્ર મનાઈના ફરજાનો જીજ્ઞાસતાં. એની ચારે કોર અવાળે જીંઘા કરતા, 'મનાઈ છે.' અને એ પાછો ચિહ્નતો પૂછ્યો: 'શાની!'

'શદનો સાથ કરવાની. અત્યજને અકવાની, બ્રાહ્મણ વિના ફાંદાએ ચાલે મજબૂતાની, સંખ્યાકાળે ઉત્તરે ઝોળંગવાની, સ્ત્રીએ સજ્જવાની, વિધવાએ જીવતા રહેવાની અને.....'

'અને બસ.....' એતો પીકાતો પ્રાણ પુકારી જાડતો, દિંદુ ધટનાએ જીવન પર જોડવેલો ઝોગાર એના જણ અણને કચડેલો. એ દુઃખી અવાળે પૂછતો: 'અને આ સમુદ્ર ઝોળંગવાની પણ મનાઈ છે ને!'

અને જીવન પરની રુકાવટ એને ફેધતી.

એની આંખ સામે અંગ્રાજનો ક્રિષ્ણાગર જીજ્ઞાસતા દેખાતો. એ ઉપસારને પેસે પાર ન્યાયી એના દેશને ગુલામ બનાવનારા ગોરાઓ આવતા તેમનો દેશ અને રહેણીકરણી જોવાનું અને પોતાને ત્યાં સુધારવાનું એને મન થતું.

અને 'ઝોળંગવાની મનાઈ છે' એવા

અનેક પાટિયાં એની આંખ સામે તરવરી જાડતાં. એ જાણતે કચડી નાખવાનું અને ઝોળંગી જવાનું એને મન થતું. તબે હાથમાં સુગમતી મચાલ લઈને અનેક દીવાલો પરથી એ જાડેલો હોય એવા એને સ્વપ્ન આવતાં.

છ. સ. ૧૭૬૫માં દિંદના બાદશાહે ન્યા કંપનીનો મુખ્યમ દનો તે પ્રદેશમાં કંપનીને સરકારી સત્તા સુપરત કરી અને કંપનીનું રૂપ વેપારી કંપની મટીને સરકાર કંપનીનું બન્યું. અને ૧૮૩૩ માં અશ્રેષ્ઠ પાલમિન્ટે કંપનીના નવા ચાર્ટરમાં તેને વેપારી મંડળી મિટાવીને સરકાર બનાવી.

એ એ બનાવ વચ્ચેના ૧૮૧૮ ના વરસમાં અંગ્રાજી ઇસાકમાં ૮૩૬ વિધવાઓને સતી બનાવીને દિંદુ સમાળે સળગાવી મુકી હતી. એમ સળગી જનારમાં એક રામમોહન રાય નામના અંગ્રાજી સુધારકની સાળી પણ હતી. રામમોહન રાયનું સુધારક દિલ આવી દેવાનિયત સામે કંપી જીંધું. ધણીના મરણ પાછળ એને સળગાવી મુકવાની ડેવાન પ્રથા સામે એણે સળગતો પ્રચાર ચડ્યો.

આ ધાતકી પ્રવળના અધારા ધુવડો જેવી જૂતા જમાનાની પંક્તિ ઘટનાએ રામમોહન રાય સામે કળાઈ કરી મુક્યો. રામમોહનની નિરુદ્ધી ભેખમમાં આવી પડી.

પણ રામમોહન રાયનો સુધારક અવાજ સારા અંગ્રાજને અંગ્રાજીની રૂઢી અને ૧૮૨૯ માં દિંદની સરકાર બનવા ચડિરી કંપનીના અશ્રેષ્ઠ હાકમને દિંદી પ્રવળના વાલી તરીકે સતી થવાની ધાતકી પ્રથા બંધ કરવાનો કાયદો કરવાની ફરજ પડી. એ ધારાને દિંદુ સપાજના અંતરના અવાજને અવરોધનારા કરીને દિંદુ સમાજના આઠ સો જેટલા સહેલા પંક્તિઓ સતી થવાના રિવાજને કામમ રાખવાની કંપની સરકારને અરજ ગુબરી અને સતી બંધ કરવાના ધારાને રદ કરવા પ્રીમી બિલ્ડિંગ અગર અરજ કરી.

સિવાસ ચર્મકો દેવા. માલવીયજીને એમની વચ્ચે
સ્થાન લેવાનું હતું. ને માલવીયજીની પ્રતિભાએ
વિશિષ્ટ સ્થાન હાથે જ વજીલાતમાં એ ખૂબ
કાચન ને છાતિ કમાવા રોજીમાં રાણીના યુગ
દંપતી એમની છતથી નામાકિત વજીલાતમાં એમનું
નામ ગણાવા માટે. પીકતી કમાણી આપતી
વજીલાતને ત્યાંથી એમણે એક દેશદ્રવ્યોના
દેશભક્તની અડાપી દેશસેવામાં અંજલિ. એમ-
નો એ ત્યાં કેવા જીવ્યા પ્રકારનો હતો, એ વિશે
જ કારતવ્યેક એમણે જીવેલા જીવેલા શકવા
વર્ણવે છે. ગોખલેજીએ લખ્યું છે માલવીયજીએ
ત્યાં ક્યાં છે. જરીબ ધરમા જન્મીને વજીલ
યજ્ઞ, ધન કમાવા, અમીરીની મજા ચાખી, ને
ચાખીને દેશના સાક અમીરીને લાવે મરી ત્યાં
તે આનું નામ કહેવાય 'પ્રાચીન આચારવર્તના
કેઈ આદર્શ મદ્યિને છાને એવી ત્યાગરૂતિની
સોરજ તો એમની આંખી કારકિર્દીમાં મહેકે છે
અસહકારના દિવસોમાં સરકાર વિરુદ્ધ આદેશન
ચલાવવા નાણાંબંધ કોમેસ કાપકારને ખૂબ રહેલી
મોટા મોટા આગેવાનો જોલના સળિયા પાછળ
પુરાણ દેવા. હવે યુ' યાવ ? સરકારી હેરાન-
ગીને લઈને કોઈ નાણાંની છાની છપની મારફત કરતાં
પણ ડંડા બહાર રહેલા કાપકાર માલવીયજી કને
મહોત્સાહ, ને વસ્તુસ્થિતિનું તારણ વર્ણન કર્યું.
માલવીયજી મહામહા રજા ગયા એમણે કહ્યું 'તો
મારું અઘાડાનાંદાણુ બર મિત્ર મૂળીને પૈસા લાવે,
કામ ચલાવે આગળ ને એવું જરી.'

વજીલાતની કારકિર્દીના બીજા જ વર્ષમાં હુમ
સાહેબે કોમેસ સાક એમની સેવા માગી, ને
એમણે ત્યાંથી માગીને જિંદગાનીના છેક છેડા સુધી
એ રાષ્ટ્રીય સ્વસ્થને પોતાની સેવા આપી. ઇ. સ.
૧૮૮૮ની અઘાડાનાંદાની કોમેસ વખતે એ કોમેસ-
સના મનીષરે ચૂંટાવા હતા એ વખતે એમણે
પોતાની ઉચ્ચ પ્રકારની બચસ્યાસક્તિનો પરચો
આપ્યો. ઇ. સ. ૧૯૦૬માં રાષ્ટ્રીય એમની સેવાની
કદર ખૂબી ને ઉલ્લાસની કોમેસના પ્રમુખપદે
એમની વરણી થઈ પ્રમુખપદના પોતાના પ્રવચનમાં
એમણે મિત્રો મોર્લીના સુધારાની સુરક્ષ સમીક્ષા
કરી હતી ધર્મે એ જનાતન હિંદુ દેવા ખરા, પણ
એમનો હિંદુ ધર્મ, હિંદુ ગાંધીની પેઠે બહાર હતો.
કોમેસની સખળી રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓમાં રનેઠમર્યો ને
સક્રિય ફાળો પોતાની દેને એ આપતા રહેલા

સંગઠન હિંદુઓને ન રચતી કોમેસની અણુતે-
કારની પ્રવૃત્તિમાં પણ એમણે મહત્વને ને આગે-
વીનીચર્યો માત્ર બેઠાંથી હતો. ઇ. સ. ૧૯૩૩ની
૧લી એપ્રિલને દિને ગાંધીજીએ જનક હરિજન
આદેશન શરૂ કરેલું. આ પ્રકાર હાથમાં લઈ માલ-
વીયજીએ સાચા જ કારતવ્યને પ્રવાસ જેટલે
ગાંધીજીએ આ આદેશનની પૂર્ણહિત પણ ઇ. સ.
૧૯૩૪ની ૧લી એપ્રિલ-સામાન્ય વિધાની મુદ્દ-
વિધિએ જ-માલવીયજીના જનારસ હિંદુ વિધ-
વિધાનમાં રહેલી એ કાણે અણુતેકારના સમયમાં
માલવીયજીએ ને ઉદ્દેશને કાઢવા તે સર્વજન હિંદુ-
ઓ સાક સકાશ પ્રેરણામક છે તેમણે પ્રવચન કી-
મિયાન કહેલું 'અણુત લોકોને હિંદુભૂતિથી બહાર
કાઢવાને ખિસ્તીએ પ્રયત્ન કર્યો, કલકત્તાને
પ્રયત્ન કર્યો કેટલા અણુતમામકોને એમણે મુસલ-
માન અથવા ખિસ્તી બનાવ્યા અણુતમામકોને ધર્મ-
નું રક્ષણ નથી, એ વાત પર મહાત્મા ગાંધીજી
અવાજ ઉઠાવ્યો છે. જેના માથે ચાઢલી છે, જેના
મુખમાં રામનામ છે, જેના મરખા સત્વનારમણની
કથા યાદ છે એવા સનાતન ધર્મમાં માનનારા
અમારે જાણીને ખિસ્તીએ પોતાના ધર્મમાં ચાલ્યા
બ્યા, અને અંજા અને ગાવને, રામ અને કૃષ્ણને ન
છાંબ્યા, મારું મસ્તક એમના આગળ નખી પડે છે.

'હું હિંદુધર્મમાં જોલા અજબન અર્જુનાર કહું
હું કે, એમને પણ દેશદર્શનને લાલ પ્રભેર એકજો
એ અલિલાવા ગાંધીજીની પણ છે.

'સદાચાર એવી વસ્તુ છે, જેનાથી નીચ ફૂળમાં
જન્મીને પણ માનવી જન્મ સન્માન મેળવી શકે છે

'ચક્રાણ પણ સમાજનું જ અંગ છે આરણ્ય-
માણે કોઈ યુ એમ છમકે છે ખરૂં કે, એમને
પ્રવચન પાણી ન મળે ? (મોલા ના ના)

'આપણે હજીએ જાણ કે, ને સકા પરબમાં
લોક આલે ને સકા પર એમને આલવા દેવામાં ન
આવે ? (મોલા ના, ના)

'આપણે એમ કહ્યોએ કે ને રૂઢીમાં ખિસ્તી
અને મુસલમાનોના છે કામો લાલ છે, તેમજ એમને
ન લાલના દેવામાં આવે ? (મોલા જર નહિ)

'મારી એવી જમ્મા છે કે, એવી જમ્માએ
અર્પા એમને પ્રવિરંધ છે તે દૂર થઈ નહ.

'આપણે એ અણુતોને પાણી આપવું છે, રહે-
વાને સ્થાન આપવું છે ને એમને ચિકિત્સા આપવું છે.'

દરિનનોંદાવણમાં પોતાની પ્રિય સંસ્થાના મંચ ઉપરથી સ્વર્ણોના એ માનનીય નેતાએ ઉદ્-
ઘોરણ એ ઉદ્ઘાટને સંક્રમ સ્વરૂપ આપ્યું એ
જ છાં સ્વર્ણ દિંદુએ સાડુ આ પુણ્ય સ્થોલ
મંદાપુરુષ સાડું સ્મારક નથી ?

સ્વર્ધર્મસમવાવમાં પણ, એક આદર્શ દિંદુ
સહુદ્ધરૂપને છાંને એવી સાચી પ્રીતિ એમના
સ્વભાવમાં વલુઈ ચૂકી હતી. ઈ. સ ૧૬૩૨-૩૩
ના મારીના દુસ્વરમાં એમણે દિંદુ અને મુસલ-
માન બેઠે કામના પીઠિત માનવીઓને સમજાવે
ને સદર્થે સનાતની દિંદુઓને વિરોધ દોના છતા
સદર્થ કરી હતી. કલકાના એક કેમરી દુસ્વરમાં
એ ગયેલા, સંજોગવાત લોગે જોયે એમની ચોટર
તળે, મુસલમાન મંદોસ્વામા જ, એક મુસલમાન
છાંરો આવી ગયા. મુસલમાન દોઢાંડુ ચોટ
ટોચું જમી મચુ. વાતાવરણ વંજ હત જ. પણ
સ્વર્ણ અવરથી બહુ ઈચ્છાર પંદિતને કેમ
વાવેના દર લાગતો નહિ. એમનો દુઃખર મોઢર
'મારી મુલાવા' મવેના હતો ડે. મંજલસિદ
કરીને એક સાથી એમની સાથે હતો. મોઢર
શાકીય, સાધીને લઈને માલવીયલ નીચે લેવર્ષ.
ધાવલ ધયેલો મુસલમાન છાંરો એક ફર્મા દર
પચો હતો. મુસલમાનોના ટોળાને નીધીને માલ-
વીયલ પેલા ધાવલ છાંરો પાસે પદોચ્ચ, ને
એને બીજા મોઢરમાં બેસાડી હોસિયલ બેગો
કર્ષો. એ છાંરો સામે યથી ત્યાં મુખી માલવી-
યલ ચિંતવ મને એ છાંરોના વદુરસીના
સમજાર મેળવલ. એકવાર ફર્મા આય' સમાજ
ઉપરેલકનું બાખ્યાન બનારસ દિંદુ વિશ્વવિદ્યા-
લયમાં ચાલ્યો. કોમાં ઉપરેલક ઉપરેલકને ન
છાંને એવી રીતે પ્રિયતી ને મુસલમાન ધર્મ' પર
ફેલ પાડેલી. પોતાના જ વિશ્વવિદ્યાલયના મચ
વર પદધર્મિના માલવીયલ સહન કરી શક્યા
નહિ. એમને એ વાવનું અચાર દુઃખ મચુ. એ બા-
ખ્યાનના પ્રજાધર્મે એમણે વહીવટ આપી : 'એમની
વાલી સંજમલરી ન હોય, એવી અગ્રિઓનાં બા-
ખ્યાને હવેથી વિશ્વવિદ્યાલયમાં ન ચાલવાં બેઠે.
વિધવા વિચાઈ વિયે પણ એમને મંત નાલુવા
એવો છે. એમણે જણાવેનું : 'મારો પોતાનો મત
અવો છે કે, એ વિધવા ચોટે હચે તો એને પર-
ણાવી બેઠે.' માલવીયલ આ કથન આરણ્ય
કવિસમ્રાટ સ્વ. નાનાલાલના પેલા અમર વાક્યકથન

સાથે કેટલું સામ્ય ધરાવે છે ?

'સ્નેહભગની વિધાને પુનર્લગ્ન સમું માંપ નથી.
સ્નેહભગની વિધવાને પુનર્લગ્ન સમું પુણ્ય નથી.'

દિંદુ દોઢાંડો બાળલગ્નો રિવાજ, લગ્ના ધૂમ
ખર્ચ જોરેના માલવીયલ સજા વિરોધક હતો.
લગ્નમાં પાઠણ ને જનતા ધૂમ ખર્ચ બાળવ તો
એમણે જબર આરોલન પણ ચલાવેલું.

એક સફળ શાળાતિલ તરીકે પણ એમની
ખ્યાતિ હતી જ. ગોળમેલ પરિષદમાં એ ઇન્ડિયન
ગયેલા ત્યારે એમણે અંગ્રેજ શાળાતિલો ઉપર
ન બંધાય એવી છાવ પાડેલી. બિટનના એક
વખતના વડા પ્રધાન મહંમ રાસે મેકડોનલ્ડે,
એમના વર્કશીપ વકલતવી પ્રમાવિત થઈ, રૂબરૂમાં
કર્ણ હત : 'અમે મિસ્ટર માંધીને એટલા બચકર
નથી સમજતા, એટલા આપને.'

સ્વર્ધર્મસમવાવ જેમ એમના સ્વમાતમાં
વલુઈ ચૂકી હતો તેટલી જ કાંકટ રીતે સમા-
ધાનરૂતિ પણ એમના સ્વભાવમાં વલુઈ ચૂકી હતી.
બોડી હકામદરૂતિને એમના દેખામાં સ્થાન ન હતું.
કેશિકના નરમ ને નરમ ઇળ-ભારવરીજ ગોળયે
ને લોકમાન્ય તલક-વચ્ચે એ સાંકળ સમા હતો.
કલક સ્વવંતવાદી વિચારો ધરાવતા હોવા છતાં
થોડીધણી પણ રેડવાચરાળા સરકારી અમલદારો
સાથે એ મુમેળ સાધી શકતા એમની સાથે મુખેથી
કામ કરતા એમને ફાવત. આવા ચોક્કસ રાખલા
એમના જીવનમાં બનેલા છે, મોઈની વરફ એ
અંજવદેપ રાખતા નહિ. વિચારોમાં અને તેટલો
મવલેલ હોય તોપણ જલિયાવાલાના હત્યાકાંડમાં
એમણે વત્તાકીન વાઈસરોય લોર્ડ ચેમ્સફોર્ડની
બહુ કડક શબ્દોમાં ડીકા કરેલી. પણ, જ્યારે લોર્ડ
ચેમ્સફોર્ડ બનારસ આવેલા, ત્યારે માલવીયલએ
એમને પોતાના બનારસ દિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયનું
નિરીક્ષણ કરવા ખાસ નિમંત્રણ આપેલું. વાઈ-
સરોય એ સ્નેહભગનું નિમંત્રણ સ્વીકૃત્યું, ને
બનારસ દિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયની પ્રશંસા કરી હતી
આમ 'મારે એ સર' નહિ, પણ સાર' એ માર
એવી સારમાઈ એમની રૂતિ હતી. ધારાસભાના
એમનાં વિદ્વાપણ પ્રવચનોમાં પણ એમનો બા
મધુર વચસાવ વારે વારે વર્ણવ આવતો. ધારા-
સભામાં સર મૂડી મેને એમના સારે સિલબ
૧૮૭૭૦૭૭૭૭૭- (મધુર અને વર્કશીપ) એવું

વિરોધજ્ઞ થાવેલું. ને ખરેખર, એમની સમગ્ર વિચારસરણી મધુર અને વર્ગશૂદ્ધ હતી 'ચલ્યં વદ, પ્રિયં વદ' એ વાક્યના એ સાધક હતા.

એમની સમગ્ર કારકિર્દીની કલગીરૂપ કાર્ય તો બનારસનું હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય છે, ને રહેશે. ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં સનાતન હિંદુ ધર્મીઓની એક સભા દરદારમાં ભરવામાં આવી હતી. અ સભામાં માલવીપત્ર ને સુપ્રસિદ્ધ ધિયોસોફિસ્ટ કનૈલ આલ્ફોર્ડ જેવાએ પણ હાજરી આપી હતી. એકલા થયેલા હિંદુ ધર્મપ્રેમીઓએ એ સભામાં 'ભારત ધર્મ મહામંડળ' નામના મંડળની સ્થાપના કરી હતી. ઇ. સ. ૧૮૯૧માં આ 'ભારત ધર્મ મહામંડળ' ની પ્રજાળના કુલ મેળાના ટાકણે ભાગ્યેલી બેઠકના માલવીપત્ર પ્રાપ્ત હતા. આ બેઠકમાં જ એક હિંદુ શાળા ને પ્રભુ બને પર નાંટ અસરને કીધે તેઓ વિશ્વવિદ્યાલય સાથે રૂપિયા એક હરોડ ને એકાગ્ર લાખ જેટલું મેદફ ફંડ એકત્રિત કરી ચક્રવા હતા. સરકારે આ ફંડમાં રૂપિયા સાડા એકવીસ લાખનેા ઉમેરેા કરી આપેા હતા; વપાવ, ૬૨ વર્ષે રૂપિયા ત્રણ લાખની માટ (પ્રસન્નિ રૂપે, મેટ) બાધી આપી. માલવીપત્રની પોતાની હેરાં જ્ઞાનવિપાસાના પ્રવીક સંતુ બનારસ ફ્રિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય, કયા ચ સેદલાય વગર હિંદના હરેક જ્ઞાનવિપાસુ વિદ્યાર્થીની વૃથા કિષાવટ બેસા છે. કદાચ, એ જ પરિવચનું સાચુ સમાચક છે.

આધીપતી પણ પહેલાથી માલવીપત્ર સ્વદેશીના હિમાયતી હતા. કોંગ્રેસની યે સ્થાપના પહેલા માટે વળ પ્રજાજમાં દેશી વસ્તુઓની એક કંપની એમના પ્રયત્નથી ઉદ્ભવી હતી. વિદેશી વસ્તુઓ વિરુદ્ધ કોંગ્રેસમાં સૌ પહેલા પોઝાર એમણે જ પાડેલા.

માત્રભાષા હિંદીની પણ એમણે સારી સેવા બજવી હતી. કોટ કચેરીઓમાં ન્યાં ન્યાં ઉદ્દેશિ વિધિ ચાલતી ત્યાં ત્યાં દેવનાગરી લિપિનું ચલણ એમણે પ્રચલપૃષ્ઠ કરાવરાવ્યું હતું. દેવનાગરી લિપિ કેટલી સંપૂર્ણ લિપિ છે, એ જોવા માલવીપત્રએ ટાંકેલા કેટલાય અસિદ્ધાર્થનાં, લઘુ લિપિનેા ખ્યાતનામા લેખક સર આશુકેક પિટ મેનનેા અભિપ્રાય બહુનેા બસ થયે. સર આશુકેક પિટમેન દેવનાગરી લિપિ સાથે લખે છે: 'સસાર-

ભરમાં એ કોઈ સર્વાંગ સંપૂર્ણ અક્ષર હોય તો, તે દેવનાગરી લિપિના છે.' અને ૧૯૧૦ ને ૧૯૧૬માં માલવીપત્ર હિંદી સાહિત્ય સમેલના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયેલા. પ્રજાજમાં એમણે 'ભારતી ભવન' નામનું હિંદીનું મહાકાચ પુસ્તકાલય સ્થાપ્યું હતું. અત્યારે, 'ભારતી ભવન' પુસ્તકાલય ફાલી ફૂલીને હિંદુનું એક પહેલા ઉદ્યમનું પુસ્તકાલય બન્યું છે. માલવીપત્રની વિદ્વતા માત્ર સંસ્કૃત ધર્મશાસ્ત્ર કે ઉચ્ચ કોલના હિંદી મથિા પરતે જ ન હતી; પરંતુ, લોકભાષાના પણ અચ્છા આચ્છા હતા લોકભાષાનું મહત્તર એ સમજતા, લોકભાષાદાર લોકોનેા સંપર્ક સાધવેા એમને બહુ ચમતો, એમણે લોકભાષાને-માત્ર જીતેને, લોકકથાઓને-લોક જંગની રૂપમા આપેલી.

આધીપતીના પારદર્શક સત્વનિષ્ઠાને પાર પાડ્યા વિના માલવીપત્ર જેવા મહાન આત્મા કેમ જ રહે! માલવીપત્ર આંધીપત્ર પ્રત્યે ખૂબ પૂજ્ય ભાવ ધરાવતા. ઇ. સ. ૧૯૩૨ માં માલવીપત્રએ વારંસોરને એક લાંબા પત્ર લખેલા. એમાં એમણે વારંસોરને લખ્યું હતું: 'શીમાના આપ બહુતા હશે કે, આંધીપત્ર એ વર્તમાન સમયના ભારત-વર્ષના સૌથી મહાન પુરુષ છે. પોતાના જીવનની પરિત્રા ને નિરવાર્ધતા વધા દેશ અને માનવતાના હિતાની અલૌકિક શક્તિને માટે એ ભારત-વર્ષનાં અસંખ્ય નરનારીઓ દારા પૂન્ય છે; અને સંસારના સર્વ કાળોમાં એમનેા આદર થાય છે.' હમણા લીજ અને કોમેસ વચ્ચે સમાધાન કરાવવા દોડાદોડી કરી હિંદના રાજકીય ક્ષેત્રમાં ફરી એકવાર અમકનાર કોપાળના નવાબ સાહેબ મેળમેલ પરિપદમાં એક પ્રતિનિધિ હતા. માલવીપત્રને આંધીપત્રથી અલગ પાડવા કોપાળના નવાબે બહુ પ્રયત્ન કર્યા હતા. માલવીપત્ર ને કોપાળના નવાબ વચ્ચે જે સવાહ થાઈયા હતા તેમાં માલવીપત્રની આંધીપત્રની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થવા વગર રહેતી નથી.

ખરેખર આંધીપત્ર કલોચરિત્રી. ધનરામ-દાસ ગિરલા પણ ગાળમેલ પરિપદમાં ગયા હતા. એ પરિપદનાં સંસ્મરણેા ગિરલાએ પોતાના પુસ્તક 'ઢાવરી કે વુલ પન્ને'માં નોંધ્યાં છે. માલવીપત્ર ગિરલાએને કહે: 'આંધીપત્રના યરીનેા મને બહુ ફિકર રહે છે. એ કપડાં નથી પહેરતા

એમને ક્યાંક ક્યું પણ ન લખ. હું પ્રશ્નને પ્રાર્થના
કરું છું કે, રાજ યવાનો હોય તો મને આવજો, ગાંધીજીને
મોત આવવાનું હોય તો મને આવજો, ગાંધીજીને
નહિ.' સને ૧૯૪૨ના ૮મી ઓગસ્ટના એતિહા-
સિક દિને જન્મરિત દેહે માલવીયજીએ ગાંધીજીને
સંદેશ પાઠવેલો: 'મારી લખિપત્રની નાદુરસ્તીને
કારણે, હું આજની સકામાં દાજરી નહિ આપી
સકવા બદલ અત્યંત દિશગીર છું. આપની મંત્ર-
ણાઓ પર પ્રશ્નના આશીર્વાદ હોયરા! હું નિર્ભય
છું. પણ મારું દિલ આપની સાથે જ છે.' સકલ-
વર નરસિંહ મહેતાનું સુપ્રસિદ્ધ બજન 'નૈધ્યુજ
જન તો તેને કહીએ, જે પીઠ પરાઈ નાણે રે-'
ગાંધીજીને અતિ પ્રિય છે. એ જલ્લીલી વાત છે.
માલવીયજીને પણ સાધુપુરુષના વચ્ચે કોટિના સદ્-
ગુણો બતાવવાનું એ ગૃજાશીલ બજન અતિ પ્રિય
હતું, ને નિજ આત્માની સાંતિ સારું એ બજન
એ કોઈ ને કોઈની પાસે બધાવતા પણ.

માલવીયજી ગરીબોના હતા. બનારસ હિંદુ
વિશ્વવિદ્યાલયના સંચાલકોને એ બારપૂર્વક ને
વારંવાર કહેતા: 'હું ગરીબ માળાપનો દીકરો છું.
એટલે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓનાં ચાં કપો દોઢ શકે એ
હું સમજું છું.' એ દંપતિના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓનો
જ પણ હોવા. પોતાની પ્રિય શિક્ષણ સંસ્થા બનારસ
હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં જ્યારે, નરસિંહ, વિદ્યાર્થીઓ-
ની મારી ૧૫/૦ થી ૧૦/૦ ધરાવવાને કરાવ થયે
ત્યારે એમના આત્માએ અપાર દુઃખ અનુભવેલું.
વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રિન્સિપાલ સાહેબને એ ગરીબ
વિદ્યાર્થીઓની મારીની બાબતમાં એમના દિલની એક
જ વાત વારે વારે કહેતા: 'આજ એટલે બધે જામે
વેઠા છે, કે આપને નીચે શું માફી રહ્યું છે તેનો
ખ્યાલ પણ નથી. આ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલા
મુર, કેટલા યિવાલ ને કેટલા રાજા પ્રવાપ કુપાયેલા
છે એ કોણ કહી શકે?' અત્યારે પણ એમના જ
પ્રચલપી બનારસ હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં હિંદુમાં
સૌથી વધુ વિદ્યાર્થીઓની ફી-મારીડ પ્રમાણ છે.

માલવીયજીનું અંતઃકરણ અતિ કુમળું હતું.
કોઈને પણ મુશ્કાવતની ના પાડતાં એમનો છવ
કળા કળા કપાતો. એમના ખરાબ સ્વાસ્થ્યને લીધે
રેનેલીએ એમના મુલાકાતીઓને શકતા, એમની
આંકે આવતા. માલવીયજી આ વાત જલ્લી કહેતા:
'સાઈ, તમે નથી જાણતા કે, કોણ કેટલે દુરથી

હું દુઃખ લઈને આવ્યા છું, એમને સાંભળ્યા સિવાય
શી રીતે પાછા જવા દેવાય?' ગાંધીજી જેવાએ
પણ આ મહાપુરુષની આવી મનની અપાર હતા-
રતા જોઈને કહેલું: 'ખરેખર, પંડિતજી (માલ-
વીયજી)ની કથા જ એમની દુરમન બની બેઠી છે.'
ધરના નોકરચાકર પ્રત્યે પણ કુટુંબીજન જેટલો જ
રૂનેહ રાખતા. કોઈ વેધારાએ એમના સાકે
પ્રભાવના ચાર વાળે કાઠો બતાવી પીવાનું કહેલું.
ધરના માણસોએ આ કામ નોકરોને સોંપ્યું. પણ,
રાતના અનિચાર વાળે યાકાયાકાક્યા સૂતેલા નોકરને
પરોઢિયે ચાર વાળે ઘડાકવાની માલવીયજીએ સ્પષ્ટ
ના કહી. અઢાર દિવસ પણ એ કાઠો કાઠવાની
બીજી વ્યવસ્થા થઈ રાખી ત્યાં લગી એમની કથા
એમણે મોડર રાખેલી. રવામાં દરદી પીકાતી
કોઈ બિખારણને એકામાં યાકી, ને ઇચ્છિવાલમાં
દાખલ કરાવી એની કથા સારું એમણે પ્રબંધ
કરેલા, ત્યારે જ એમના દિલને યાતા વળેલી. માર-
જમાં એક દુવરાના કાનમાં મોઢા યા પચ્ચો હતો.
યા પાક્યો હતો. અરંખ્ય મંત્રિ બળજબી હતી
ને દુવરા બિચારો બહુ પીકાતો હતો. માલવીય-
જીની જેમું ન ગયું. એ દાકતર યાસે દોઢપા,
જેઠવાં કથા ને પાટાપિડી લઈ આવ્યા, ને દુવરું
સતત બસદં ને પૂરકદં રહ્યું. છતાં પોતાને લીધે
શ્રેમથી એનો યા ધોધો ને કથા લગાવી પાટા
લાંબી, દુલયને આરામ થયો. સને ૧૯૦૦માં
પ્રવાસમાં આવેલા પ્લેમમાં એમણે ખૂબ રાહતકામ
ક્યું હતું. પ્લેમવાળા મહોલ્લાઓમાં એ નિર્લય-
પણે મૂમતા. એ પ્લેમમાં એ મંદા પડયા હતા.
છતાં સામ યથા ન થયા ને વરવ યાજા રાહતકામમાં
લાગી ગયા હતા...મંદા સાથીઓનાં વિષામર
વધાવવામાં એ નાનમ નહિ પણ ગૌરવ અનુભવતા
ને એમણે એવી સેવા કર્યાના દાખલા એમના
જીવનમાં જડે છે. એક વાર રસ્તામાં બળદમાડી
આગી મળવાથી એમની મોટરને અકસ્માત થયેલો.
એમને પોતાને પણ સહેજ ચોટ વાગેલી. છતાં,
મોટરમાંથી ઊતરીને એમણે મુખમાંથી પહેલા સવાલ
એ થયો કે, બળદને કઈ વાળુંબાળું તો નથી?

એમનું સૌંદર્ય નાનપણથી જ અતિ મોટક
હતું. નાનપણમાં એમણે આંગ સાહિત્યના કવિ-
રિશમણ રોકસપિયર દ્વ 'મચન્ટ ઓફ વેનિસ'
માં પોર્સિવાનો અને કવિરુદ્રક કલિદાસ દ્વ 'યજ્ઞ'
વલા નેા સરસ અભિનય કર્યો હતો.

કોઈની પણ પ્રસાદ મળવાનું એમના સ્વ-
ભાવમાં મુશ્કેલ ન હતું. કાલા કંઠરના મદારાણ
એમના ઉપર ખૂબ પ્રેમ રાખતાને એમને માસિક
અમુક રૂપિયા પણ મોકલાવતા. પણ એ મહિસા
પીતા એટલા સારા માલવીયછએ એમની દોહતી
કાઠેલી એક જમીનદારે પચાસ દબરનો એક
એમને આપ્યો તે એટલા માટે કે, એમના (માલ-
વીયછ)ના પરિચિત એક મોટા સરકારી અમલદાર
પાસેથી એ જમીનદારનું સ્વાર્થનું કામ માલવીયછ
કદાવી આપે માલવીયછએ એક વરત પાડે મોઢ-
લ્યો, તે નધારામાં લખ્યું: 'એ વચિત દરો તે
હું' કરીય જ.'

હિરના કેટલાક નેતાઓએ માલવીયછ વિષે
નોખા નોખા પ્રસંગે કાઠેલા હુકમારા એમની
મદદ સરસ રીતે બજા ચાલે છે.

બાપુ પુરુષોત્તમદાસ દબર એમના વિશે લખે
છે... '૧૧૮, કેટલાક વિષયોમાં મતભેદ હોવા છતાં
પણ એમના બ્યક્તિત્વની મારા હૃદય ઉપર બીડી
છાપે છે; અને મારા જીવન ઉપર એમનો ખાટ
પ્રભાવ છે. એમની રમ્ય ભાવનાઓની સ્ફુર્તિ આજ
પણ મારી અમુક સંધિ છે.'

આપણા પ્રખર દેશહિતેશ્વર હંજનેર અને અર્ધ
ચાલી શી મોઢ અઢમનિસ્વૈરેયાએ એમના વિષે
હજુ હવે: 'જનવાના હિતને માટે પંડિતછએ
કેમિસના મત ઉપરથી હ, સ. ૧૮૮૧થી અને
મધ્યસ્થ ધારા સલામાં હ, સ ૧૯૧૦થી લાકાએ
હી છે.'

પ્રખર વૈજ્ઞાનિક મદલિ' ડૉ પ્રફુલ્લચંદ્ર કે
એ એમના વિષે કહેલું: 'માલવીયછએ દેશહિતના
અનેક પ્રયોગો સ્વચ્છ ધ્યાન આપવા સારૂ થોવાની
મીઠકી નક્કીવાલ છાત્રી લીધી અને ગરીબીને વર્મા
એમનું જીવન દેશસેવાને માટે સમર્પણ કરેલું ૧૪મ
આગસ્ટ' જીવન છે. કાથી વિશ્વવિદ્યાલય એમની
અસીમ અને અવકાશ યોજિતનું જીવનસમારક છે.

રતનારાણ આધીછએ આ દેસાસની વધે
અમાર કિમત આપી હતી. ગાંધીછએ લખ્યું છે:
'સને ૧૯૧૪માં ભારતમાં પાછા ફર્યા પછીથી જ
અને માલવીયછને આજીવનનાં સુખવસ્ત્ર મળ્યા
છે. હિન્દુઓની સર્વોચ્ચ વ્યકિતઓમાંના તેઓ એક
છે. તે કોઈનો દેવ કરી ચકવા નથી. એમના
વિશાળ હૃદયમાં, સત્ત્વરે પણ સ્થાન છે. એમને

અધિાર એક જ છે એને તે જન્મભૂમિની જાન-
લાન્ટ એવા કરવાનો.'

કેમિસના હિતકામના પ્રખર લેખક ડૉ. પદ્માવિ
સીવામૈયાએ એમના જીવનકાળની સરસ સચિત્તા
કરી છે. એ સારૂ વાંચકે 'કેમિસના હિતકામ'
એના જરૂરી છે.

પ્રખર હિન્દુ વિલસર ને હાથ માલવીયછના
કાથી વિશ્વવિદ્યાલયના વારસદાર સર સર્વપલ્લિક
રમ્યાશ્ચુન ગાંધીછ એકે એમને સરખાવતાં લખે
છે: 'આ બંને નેતા હંજરનો કૃષ્ણપ્રસાદ પામ્યા ને
આત્મતેજસ્વી પુનિત યથેવા છે.'

માલવીયછના પ્રાણ મહાત્માની સ્વર્ગત્રયા સાર
કુવા ૧૯૩૬ નાખતા હતા એ મતાવવા સારૂ તેમના
ચોડા પ્રણાત્મક હુકમારો નોંધી એમનું આ
દુઃ જીવનચરિત્ર ૧૧ કરીય.

હ. સ ૧૯૩૬ની ફેબ્રુઆરી લાગુ પડે કેમિસની
બેઠકમાં એમએ શાલણ કરી હતી:

'અમે અમેજી રાજ્ય સહન કરી ચકવા નથી.
અમે અમાર રાજ્ય યલાવી રાખીએ એમ બોલે,
રાજ્ય કરવાની યત્તિ એ અમારા પૂર્વજોમાં
હતી તે હવે અમારામાં કાણ નથી થઈ ગઈ.
સ સાના સર્વ દેશોએ એટલે સુધી કે મિસર પણ
સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે. ૧૧૮ છ એવો
કોઈ ભારતીય હશે, જેનું હૃદય ભારતચર્ચની દુર્દશા
એકને વારંવાર રડતું નહિ હોય કે ભગવાન
અને બુદ્ધિમાન હોવા છતાં પણ આપણે અમે-
જેના ગુલામ બીએ. છ' આપણને સરમ નથી
આવતી કે પચાસ વર્ષથી હુ કેમેસનો સાથે લુ.
સહન છે કે હું તપાસ ન છું, અને સારવ
હવે પણ યસાધીન છે એવી કચડોતે છવે મરી
પણ મારું છતાં પણ, એ આજના રાષ્ટ્ર હું કે હું આ
ભારતને સ્વતંત્ર જોઈ યકીય. આપ ધ્યાનમાં
રાખો કે અમેજી ન્યાં સુધી આપણાથી ડરશે નહિ
ત્યાં સુધી એ ભારતવાનો નથી. માટે આપણા ભાર-
તાને દૂર કરો, બ્રહ્મદૂર બનો અને પ્રવિશા કરો કે
સ્વતંત્ર બનીને જ અમે આસમ લઈશું.'

અને ઉવરના મંત્રી મડળના સમાધાનને
અને નખરે રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસે લોકપ્રતિનિધિ સભામાં
જવાનું અને બાદમાં વચગાળાની સરકારની સ્થા
સ્વીકારી તે વેળાના તેમના અવિય બોલ પણ આ
રહ્યા: 'અપના દેશમે અપના રાજ્ય.'

કુંવર રસાળુ

અચૂર

કુંવર રસાળુ સડાક ધધ ઊભો રહી ગયો છે. અરેરે રાખ !

હેઠાની વાટેથી રાખ ! પરદેશી આવ્યા ને, આવીને ઊભા છે તારે દારે રે રાજેસરી !

હે રાખ ! આઘા આઘા મુલકમાંથી લાંબા લાંબા પંથ કાપીને પરદેશી પંથી તારે બારણે આવીને ઊભો છે.

મોઢાં તારાં રાખ, રાખ ! મોઢાં માતપત્યા ને, અમે તો આવ્યાંતા કરવા આકરી, રાજેસરી !

હે રાખ ! તું તો મોટા રાજનો ઘણી છો ને અમે તો તારી આકરી કરવા જ આવ્યાંતા.

નથી લૂંટયાં ગ્રામ ને નથી લૂંટી વાડી ને, શયે રે વાંકે તે અમને તને રે રાજેસરી !

હે રાખ ! અમે તારાં ગ્રામ લૂંટયાં નથી, તારો ગરાસ લૂંટ્યો નથી ને અમારો એવો તે કીયો વાંક તારે હૈયે વસ્યો કે અમને આવડો બધો જાકારો દીધો ?

મોઢાં તારાં રાખ, રાખ ! ભર્વા તારા મય ને, અમારે જરી રે ન એની અપ રે રાજેસરી !

રાખ ! તારું મોઢું રાખ્ય હોય તો તારી પાસે રહું. તારી પાસે ભર્યાં ભર્યાં ભંડાર હોય તો એ ય તારી પાસે રહ્યા. અમારે એનો જરી રે ખેવના નથી. અમે તો કેવળ તને વંદના કરવા આવ્યા છીએ !

કુંવર રસાળુ તો ઊભો ઊભો કરગરે છે. વળી વળી રાખને વીનવે છે. પણ રાખ તો વાંસો ફરીને બેઠો છે. હોંકારો સરખો યે દીધો નથી. એને તો બીક છે કે હોંકારો દીધે ય હાણુ યાચ તો !

પછી તો કુંવર રસાળુ યે વીનવી વીનવીને યાકયો છે એણે તો કહી દીધું છે: ઉગમણે નશું, રાખ ! આયમણે નશું ને, નશું રે, પ્રભુજના મોટા રાખમાં રાજેસરી !

ને રીસે બળ્યોજળ્યો કુંવર રસાળુ ઘોડે ચડીને રાખને દરબારથી પાછો આવી નીકળ્યો છે.

રસ્તે ચાલતાં મારગમાં માતા હુણાનો મહેલ આવ્યો છે. મહેલ નીચેથી કુંવર નીકળ્યો છે. મહેલને ઝડપે ઊભી ઊભી રાણી હુણા રસ રસ રૂએ છે. એણે આંખે પાટા બાંધ્યા છે. એનો બેટકો એને આંગણેથી રિસાઈને આવ્યો જાય છે. એને મનાવવાની મા જનેતામાં તેવડ નથી. જન્મ્યો ત્યારથી નેણાં બરી કુંવરને નીરખવાની માતાને હૈયે ઝંખના છે ને આંગણે આવીને ઊભો છે, ત્યારે તો માડીએ આંખે પાટા બાંધ્યા છે. બાર બાર વરસની જોગીકાની આણ છે. ને બાર વરસ હજુ પૂરાં થયાં નથી. એ તો ઝડપે ઊભી ઊભી રસ રસ રૂએ છે ને નીચે ઊભો ઊભો કુંવર માડીને વીનવે છે:

માડી, તારો જ્યો આને આશાભર્યો આવ્યો ને, આવીને ઊભો છે તારે બારણે, માતુશરી ! મીઠાં માનાં વેણ, માની શાળા શાળા ઝંપ ને, અમને માડીની દેયે ભૂખ રે, માતુશરી ! બોલાવી ન બોલે માડી, ઊભી ઊભી રૂવે ને, આંસુડે રચી શું તારી દેહ રે માતુશરી !

અરેરે માડી ! હાંબા હાંબા વિજેગના હિન પછી આને તારો ગાણુડો રાખ તારે

આંગણે આવીને ઊભો છે. એને આવ નહિ, આઠર નહિ, ને એને માટે તારાં નેણાંમાં નેક પથ નથી? એને માટે શું એકલાં અસુકાં જ તારે હૈયે બર્ષાં છે?

માડી એનું હૈયું ઠેવી રીતે દીકરાને ખોલી બતાવે? ઠેવી રીતે કહી શકે કે એના બાળા કુવરને માટે માડીના હૈયામાં સમૃદ્ધિ ભરી છે! ને તોય માડીને આજે ઠેવી વસમી વેળા આવી પડી છે?

વસમી વેળા ને વસમી પડી,
વસમા જોગીડાના જોમણ!

દેવનો દીધેલો મારો બાળુડો,
તોય મારા અણપૂર્ણો ડાઠણ!

છતે રે બાળુડે માના વાંઝણી!

સરજ તપે ને તપે શીમડી,
જગમગ ધરતીની કાચ છ!

મારે તો અંધારાં ચારેપાસનાં,
સજે નહિ દસ ને જોવાળણ!

છતે રે બાળુડે માતા વાંઝણી!

અરેરે દીકરા મારા! તું તો મારો ધણોય દેવનો દીધેલ છે. પણ કાણ બહુ શીયાય કરમના વાંકે આડી જોગીડાની આવો. ફરી વળી છે. અરેરે બેટા! હું તો છતે દીકરે વાંઝણી જ રહી. ધરતીનાં હૈયાં સૂરજના તેજમાં અંધોળ કરી રહ્યાં છે. પણ મારે હૈયે તો ઘોર અંધારાં ફરી વળ્યાં છે.

કુવર તો કહે છે:

નથી જોવા દેય, બાળે નથી જોયાં માનવી,
પહેલેવેલો આજો માડી પાસ રે, માણસરી!
પહેલો ને જાકારો એના બાણુજી દીધો એ,
ખીબલે માડીએ બીડ્યાં દાર, માણસરી!

અરેરે હું તો હજી જોગીને જોયો જ થયો છું. નથી દુનિયા જોઈ, નથી દુનિયાનાં

માનવી જોયાં. જનમ ધરીને પહેલેવેલો માડીને બાણુજી આવીને જોયો છું. ત્યાં તો માતપિતા બંનેએ દીકરાને જાકારો દીધો.

માડી કહે છે: 'અરે દીકરા! તું તે આવું અણુગતું કયે મોઢે બાલે છે?

બ કેતાં વટે મારી જીમડી,
મર કેતાં પડે મને ગાળજ;

શરુને પ્રતાપે જાયો બેટડો,
તું તો મારી આંખુનો આધારણ!

આંખુડે ઉગળું તારા પંથને.

દીકરા! બા કહું તો મારી જ જીમડી કપાય ને મર કહું તો મને જ ગાળ બેસે. જોગંદરને વરદાને મને તું મળ્યો છે. તું તો મારી આંખને આધાર છે.

દીકરા કહે છે: 'તો મા! તારી બાર વરસની અવધ ભલે પૂરી થાય. ધરતીને માથે માલેકતું મોટું રાજ છે. માલેકના રાજમાં હરીફરીને પાછો આવીશ. એટલી આશિષ દે મા! કે જ્યાં બાઉ ત્યાં મારું કામ ફતેહ થાય.'

ને માને હૈયે દીકરા માટે આશીર્વાદની કાંઈ ખોટ હોય? એ તો કહે છે:

પથ પથ જીવે મારા બેટડા,
જીવે મારા હૈયા કેરા દારણ!

જાણે ને બાણુડા મોટા દેશમાં,
જીતો મેટા! દુનિયાતું રાજજ!

આંખુડે ઉગળું તારા પંથને!

માડીએ આશિષ દીધી છે. માડીની આશિષ માથે ચડાવી કરીને કુવર રસાણ બંધર ઈસડી ઉપર ચડીને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો છે. સાથે સુતાર ને સોનારો દીધા છે. દાહ તલવાર ને ભાલો લીધાં છે.

ચાલતાં ચાલતાં અંધાર જંગલ આંખું છે ને જંગલમાં તો રાત પડી

છે. જંગલમાં કુંવર રાતવાસો રહ્યો છે.

કુંવર કહે: 'આ તો અંધાર જંગલ બાઈ. જંગલમાં તો બળે જો જીવે. આપણે વારાફરતી જાગીએ ને વારાફરતી સૂઈએ.'

ને પહેલે પહોર સુતારની ચોક્કી બેઠી છે. કૂણા કૂણા પાંદડાની પયારી કરી કુંવર રસાણુ પોદી ગયો છે ને સુતાર ઉઘાડી તલવારે પહેરો ભરતો ઠેકા છે.

સમ સમ કરતી રાત ચાલી બધ છે. ત્રમ ત્રમ ત્રમ તમરાં કાન ફાડી નાખે એવું આરડી રહ્યાં છે. વનનાં વનચરો ધમમ ધમમ કરી રહ્યાં છે ને ફરતા લીલૂકા ડુંગરા ધણબુણ ધણબુણ ડાલી રહ્યા છે.

ને એવે ટાણે સુસવાટા દેતો એક સાપ હાય હાયની કૂણા જાગી કરતો પૂંછડાની પ્રાછટે ધરતીને દબેડતો, ગદો-લીમાંથી છૂટતા ન હોય એમ કાંકરાની ચારેકોર તકી બોલાવતો સુતારની સામે દોડ્યો આવે છે. એની આંખમાંથી અગ-નના તણુખા ઝરે છે ને મોઢામાંથી ઝેરના પ્રીણુ જીકે છે ને એ તો જેની ઉપર પડ્યા એ પડતાં લેખાં જ ભસમ યઈ ગયાં સમજી દ્યો.

સાપ તો સાસભર્યો સુતારની સામે આવી જીલો છે ને પૂંછડીભર વેઠો યઈને સુતારને ડારી રહ્યો છે ને છીંકોટા નાખી રહ્યો છે: 'અરે હે માનવી ! મારા વનમાં આવનારો તું કોણ ? ફરતી બાર ગાઉમાં મારી આણુ ફરે. એક ફેંક મારું ત્યાં બાર ગાઉમાં વનજંગલ બાજીને ખાણ કડું. તેં મારી આણુમાં પગ કેમ દીધો ?'

સાપ તો ઉઘાળે ઉઘાળા મારે છે ને સુતારને હેંચે તો ઉફડકા ચે નથી. એ

તો કહે છે: 'આણુ તો રાજા રામની ચે નથી રહી, તો તું સાપોલિયું તે શા હિસાબમાં ? ને લા ! વનજંગલ તો એમાં જે વસે એનાં. એના ઉપર કોઈનું ધણી-પણું નહિ.'

સાંભળીને સાપને તો રામરામ અગન લાગી ગઈ છે. એણે ધરતી ઉપર ફેણ પછાડી ને ફેંકાડો કર્યો છે. એની કૂંકે આજુબાજુનાં ઝાડપાન કાળાં ભઠ પડી ગયાં છે. 'હું કાળોતરો નાગ. મારે પડ-છાયે ય માનવીને ઝેર થડે ને યડીકમાં લીલો કાચ યઈ બધ.'

તો કહે: 'આવડો એંકાર કાં કર લા ? એંકાર તો રાત રાવણુનો ય રહ્યો નથી. ને અજા ઝેર રાખીને ફરો છો, તે ધરતીને માથે એનો ઉતારનારો બળે કોઈ જ નહિ હોય કાં ? આવડી રાઈ માથામાં ને રાખીએ, લા. આ તો અસુર યઈ ને રાત રહ્યા વાળી વાત છે.'

ને પછી સાપ પૂછવા જીલો રહે ? એણે તો સુતારને ડંચ દેવા દોટ કાઢી. હમણાં બળે ડંચ દેશે. પણ સુતારને ય એની માએ સુતાર જણ્યો તો ને વળી જંધુતી વખતે સવાશેર સૂંક ખાધી'તી. સુતારે તો તલવાર ફેરવી. અડધા લેખી તો માખણુનો પિંડો હોય એમ માણસનું માથું ઉતારી દ્યે તો આ તો બિચાડો સાપોલિયો હતો. કૂણા કૂણા ઘેવર જેવો ને અંદર એક ચે હાડકું નહિ. તલવાર પડી એવા તો સાપના બે કટકા યઈ ગયા. એક પડયું જિગમણું ને એક પડયું આયમણું. હાને ભર્યા સુતારે પછી તો એના રાઈ રાઈ જેવડા કકડા કર્યા. કકડા કરીને બધા ય એક ઠેકણે લેગા દર્યા ને

બૂખ્યો ઠાંસ થઈને આવ્યો'તો. ખાઈ ખાઈ, બીજી વાત જ નહોતી ને હવે એમ ને એમ કાં બાગ્યો ?'

પણ લેંસાસુરનો હી ક્યો'તો તે નાંસે જીએ ? એ તો બધા બાગ્યો, બધા બાગ્યો. મોઢાગળ લેંસાસુર ને એની પાંછળ કુંવર રસાણુ. કુંવર તો પાંછળથી તીર ઠઠાડ્યે રાખે. લેંસાસુર ઠેકઠે ઠેકઠા નાંખે ને બધા ધોડ્યો. લોહી હાલ્યું બધા, ઠોળા ફાટ્યા રહેલા ને શ્વાસ ક્યાંય માય નહિ.

માંડ માંડ શુક્રએ પહોંચ્યો પણ એટલી વારમાં તો સાવ આવી રહ્યો. લાંબો લસ થઈ ને શુક્રમાં પડ્યો. ફરકકું ફરકકું બધું સુકાઈ ગયેલું, ને હવે તો જીવશું કે કેમ એની જ ચિંતા.

ને હવે એ કાંઈ ચોડે જીવવાનો હતો ? કુંવર એને પગે પગે ગૂંદીને ફૂંકો ઘેર જેવો કરી નાખ્યો. ને પછી નિરાંતે એનું માથું વાલ્યું.

લેંસાસુરને ઠેકાણે કરી કારવીને બાજુ કે કાંઈ બન્યું જ નથી એમ કુંવર તો પાછો યાનકે આવી પહોંચ્યો ને પહોંચે ભરવા બેસી ગયો.

સવારે સુતાર કહે : 'કાં બાઈઓ ! વાતમાં કાંઈ નવાજૂની ?' એને તો જોડ્યા સાપની વાત કરવાની ચટપટી થઈ રહી હતી.

સોનીને તો બચાડાને કાંઈ નવી ચે નહોતી. ને જૂની ચે નહોતી. એના પહેરામાં તો ખડતું તણખડું ચે આડું અવળું થયું ન હતું. એ તો કહે : 'આપણે તો બાઈ એક જીવે સવાર.'

'ને તમે કુંવર ?' સુતારે કુંવરને પૂછ્યું.

કુંવર કહે : 'એ ય ને નિરાંતે જીંધ્યા.'

સુતાર કહે : 'એમ છે ત્યારે. હવે નોઈ લ્યો બાચડાના જપાટા.'

ને એણે તો ઢાલ જીંચી કરીને પેલા સાપના કટકા ખતાવ્યા.

રસાણુ કહે : 'એલા છું તો ભારે બહાદુર સવા હાથનો સાપ માર્યો.'

સુતાર કહે : 'સવા હાથનો જ હશે ને ? જરા સમીરીતે માપી તો જીવ્યો. પૂરો નવ હાથ છે.'

રસાણુ કહે : 'પણ છે તો લોહીકું ને ? હવે જરા મારી સાથે ચાલ. હું ચે કાંઈક બતાવું.'

કુંવર બાવડું બાલીને બંને મિત્રો ને લેંસાસુરની શુક્ર પાસે લઈ ગયો. સાત ગાઉ લાંબી શુક્ર ને શુક્રમાં રાક્ષસ થતોપાટ પડેલો. રાક્ષસ આડે શુક્રમાં હાલ્યાનો મારગ રહ્યો નથી.

'જોય મારા બાપ !' લેંસાસુરને એકને સુતારે ઠાળી રાડ સાંધી.

કુંવર કહે : 'બી મા; એ હવે જીવો થવાનો નથી. હવે કહે, આની પાછો તો તારો સાપ સવા હાથનો ય નહિ ને ?'

પણ સુતારને જવાબ કેવાની સોં હોય તો બોલે ને ! એને તો થયરાટી વછટેલી ને જોડ્યા સોનારો તો બચાડે સાપ લોજિયો બાલ્યાહ. એણે તો સાંચે ય નહિ મારેલો ને સસલો ય નહિ મારેલો. એ તો કરીને ચીંગડું વળી ગયેલો.

ને પછી તો બંને જણા કુંવરની સામા હાથ નોડી જિભા છે : 'કુંવર, તમારી હેડીના બમથી નહિ ચવાય. રબ્બ આપો તો હીમખીમ યરલોળા થઈ એ.'

કુંવર કહે: 'સુખેથી. ઘેર જવું હોય તો મારી ના નથી.'

સુતાર ને સોનારો ત્યાંથી પાછા વળી ગયા છે ને કુંવર રસાણુ આગળ ચાલતાં નીલાનગરીમાં જઈ ચડ્યો છે.

નીલાનગરીને માથે રાક્ષસનો લાગો. રાજા એક જીવાનઠો, એક પાંડો ને સાત સૂંઠલા બરીને રોટલાનું નિવેદ રાક્ષસને ઝારવું ભેવે. એટલું કરે તો રાક્ષસ નગરીના લોકોને ન વેઠે. એમાં ચૂક પડી તો નીલાનગરી ધડી બે ધડીમાં હતી ન હતી થઈ જાય.

કુંવર આવ્યો છે ને તે દિવસે એક ઠોરીના દીકરાનો વારો છે. છ છ દીકરા-ને તો રાક્ષસ ભરખી ગયો છે ને આજે સાતમાને થ વળાવવાનો છે. સાત સાત દીકરે આજે ઠોરી વાંજણી થવા ભેડી છે. એ તો ભેડી ભેડી બોર બોર આંસુડે રૂવે છે.

કુંવર કહે છે: 'માડી શું કામ રાવો છો? આજે તો આવ્યો છું, ત્યારે હું જ રાક્ષસને ભાત પહોંચાડવા જઈશ.'

લોકોએ કુંવરને વાર્યો છે, પણ કુંવર કોઈ દી કોઈ નો વાર્યો રહ્યો છે તે આજે રહે? એ તો રાક્ષસનાં ભક્ષ્ય લોજન લઈ કરીને લંવર ઈસાકી ઉપર ચડી રાક્ષસના નગર તરફ ચાલી નીકળ્યો છે.

રાક્ષસ-નગરીને પાદર મોટું બધું તળાવ ને મથકમાં પાણી ભરીને એક રાક્ષસ આવ્યો જાય છે. એણે કુંવર રસાણુને ભેળ્યો છે ને એ તો થઈ થઈ નાંચવા લાગી ગયો છે: 'આજે તો એક ઘોડો ઉપરિયામણ મળશે આજે તો મારે બધાં પરશે.'

ને એને થયું છે કે કોઈએ બાળ્યો-દેખ્યો નથી, ત્યાં લાવને હું જ ઘોડો હજમ કરી ભઉં. બીજા બાળશે તો ભાગ પડાવશે ને પછી તો એક કરચ ભાગમાં આવશે. એ તો ઘોડાની વાધા ઝાલવા ગયો છે. ત્યાં તો સખાક કરતી કુંવરની તલવાર રાક્ષસના હાથ ઉપર પડી છે. હાથ કપાઈ ને આંધે જઈ પડ્યો છે. લોહી હાથ્યું જાય છે ને રાક્ષસ તો બાળ્યો છે.

એ તો ભાગતો જાય છે ને રાડે નાખતો જાય છે: 'ભાગો રે નગરીનાં લોક, ઉત્તમણે આયમણે, જેને જ્યાં મારગ મૂકે ત્યાં નાસી જાએ, કુંવર રસાણુ આવી પહોંચ્યો છે.'

રીડ સાંભળી રાક્ષસનગરમાં તો ચારે કોર દોડાદોડ અને નાસભાગ ચડી થઈ છે.

રાક્ષસનો રાજા એના ભેશી પાસે પહોંચ્યો છે: 'ભેશી! ટીપણાં ઉખેળો ને મહીંથી લખ્યાં વાચો. કુંવર રસાણુને જનમ થયો છે કે નહિ?'

ભેશીએ બાર હાથ લાંબાં ટીપણાં ઉખેળ્યાં છે. ને અંદર લખેલાં વાંચ્યાં છે: 'કુંવર રસાણુ તો કે' દહાડાનો જન્મ્યો છે. જન્મ્યો છે ને નગરને પાદર આવી ઊભો છે.

સાંભળ્યું છે ને રાક્ષસ રાજાનાં માત્ર ગળી ગયાં છે. એને માથે તો શ્રાપ છે કે જે દિવસ કુંવર રસાણુ જનમશે, તે દિવસ એનાં રાજપાટ ઊજડ થશે. ને કુંવર રસાણુ દુનિયાને માથે જન્મ્યો છે ને એના પાદરમાં આવી ઊભો છે.

રાજાએ નગરમાં પડો વગડાવ્યો છે;

‘ભાગ્યે રે નગરીનાં લોક, ઊગમણે આપ-
મણે, જેને જ્યાં મારજ સૂએ ત્યાં ભાગવા
માંડજો. કુંવર રસાણુ આવી પહોંચ્યો છે.’

ત્યાં એક રાક્ષસ કચેરીમાં આવ્યો
છે. ભારે બથુકા ને વળી ડાહ્યો ગણાવે.
એ તો કહે: ‘એવા તો કંઈક રસાણુ
આવ્યા ને કંઈક ભરખાઈ ગયા. નામ
સાંભળીને ભાગવા માડ્યાં છો, પણ જરા
મેળ તો મેળવો કે આવ્યો છે તે કુંવર
રસાણુ જ છે કે પછી કોઈ લેભાણુ છે?’

રાજા કહે: ‘જેશી! ટીપણાં ઉખેળો
ને રસાણુ કુંવરના મેળ મેળવો.’

જેશી કહે: ‘કુંવર રસાણુ તો રાક્ષસો-
ને ઘોડાના ડામણે બાંધે. એની તલવાર
તો છૂટી ચાલે.’

ને ખબર પડતાં તો કુંવર રસાણુએ
ઘોડાનાં ડામણુ છોડ્યાં છે ને રાક્ષસોને
પગે ડામણુ ફેલાણાં છે. કુંવરે તલવાર
ધરતીને માથે મેલી છે ને જોગમાયા
વીજળીના સગાકા કરતી જિછળી છે.
જિછળી જિછળીને રાક્ષસોને ગળે વળગી
છે. ચારેકોર રાક્ષસોનો સોધ વળવા
લાગ્યો છે.

પણ ત્યાં તો વળી પાછા સાત રાક્ષસ
કુંવર રસાણુની સામા આવી જિભા છે.
‘એવા તો કંઈક રસાણુ આવ્યા ને કંઈક
ભરખાઈ ગયા. સાચો રસાણુ તો એક
બાણે લોદાની સાત તાવડી વીંધે.’

કુંવર કહે: ‘લાવોને તાવડીઓ;
સાચખોટનાં પારખાં લઈએ.’

રાક્ષસોએ તો મોટી મોટી ને ગાડાના
પેડા જેવી બડી બડી લોદાની સાત
તાવડી આણી છે. એક પાછળ ઝીણ એક

સાતેયને એક સાથે ગોઠવી ને સાતે ય
રાક્ષસ એની વાંસે સંતાણ્યા છે. કુંવરે
તાણીને તીર માર્યું છે. સાતે ય તાવડી
વીંધી છે. ને વળતા સાતે ય રાક્ષસોને
વીંધ્યા છે.

પછી રાક્ષસો જિભા રહે ખરા? એ
તો માડ્યાં છે ચારે તરફ નાસવા. પણ
કુંવર રસાણુ કાંઈ એમને હીમખીમ
જવા દે તેમ હતો? એણે તો એકથેન
જીવતો રહેવા ન દીધો. બધા ય રાક્ષસોને
સોધ વળી ગયો. એક રાક્ષસી બાગી છૂટી.
બાગીને શુકામાં ભરાણી. શુકાના મોઢા
આગળ કુંવરે પોતાનું પૂતળું બેસાડ્યું.
રાક્ષસી બહાર નજર કરે ત્યાં બંધે
કુંવર રસાણુ બેસો છે. પૂતળાની બીકે
રાક્ષસી બહાર નીકળી નથી. બૂખી ને
તરસી અંદર મરી ગઈ છે.

ને કુંવર તો આગળની વાટે ચાલી
નીકળ્યો છે.

આગળ ચાલતાં હોડીનમરી આવી
છે. હોડીનમરીનો હરિચંદ રાજા ને
એની રાણી સુંદરાના રૂપનો જગતમાં
જોયો ન મળે. થોડા ને ઘણા એકસો ને
આઠ કહેયા કુંવર જેવા રાજા રાજ્યાએ
રાણી સુંદરાના રૂપ પાછળ ઘેલા બની
ભગવાં પારણુ કર્યાં છે. સવારસાંજ રાણી
સુંદરાને દરબાર રૂપના નામ પર અઢાલેક
પુકારે, પણ એકસો ને આઠમાંથી એકેયને
રાણીના રૂપનાં દર્શન થયાં નથી.

કુંવર રસાણુ હોડીનમરીમાં આવ્યો
છે ને આંખાવાડિયામાં ઉતારા કર્યા છે.

આંખાવાડિયામાં એક તપસી તપ
તપે ને એની પૂણી ધમે.

કુંવરે પૂછ્યું છે: ‘શીયે કારણે જોગંદર જોગીના જોગ થયા છે?’

તપસી કહે: ‘રાણી સુંદરાને કારણે એકવીશ ને એ વરસથી બેઠા બેઠા ધૂણી તાણું છું. ને તો ય રાણી નજરે દીકી નથી.’

તો કે: ‘બાવીસ વરસથી તપ માંડી બેઠા છો, જોગંદર, ને તો ય રાણી સુંદરા પ્રસન્ન ન થઈ?’

તો કે: ‘થોડા ને ઘણા એકસો ને આઠ કહેવા કુંવર રાજપાટ મેલી કરો જોગી બનીને હોડીનગરીમાં અઢાલેક પુકારી રહ્યા છે હોડીનગરીમાં તો સંસારી કરતાં સંન્યાસી વધી પડ્યા છે ને ભગવાનનું નામ પીસરીને બધા રાણી સુંદરાના બાપ જપે છે.’

તો કે: ‘ને તો ય રાણી સુંદરાના રૂપની ઝાંખી ન થઈ?’

‘ને તો ય એના નામ પાછળ દુનિયા ફકીરી લઈ રહી છે’

કુંવર પૂછે છે: ‘જોગંદર! રાણી સુંદરાનાં રૂપ કેવાં?’

તો કે: ‘નજરે દીઠાં નથી ને એનાં શું વર્ણન કરું? પણ જેણે દુનિયા હાલક હોલક કરી મૂકી છે એ કાંઈ જેવી તેવી તો નહિ જ હોય.’

કુંવર કહે: ‘જોગંદર! મને ય ત્યારે તો દીક્ષા હતી. હું ય રાણી સુંદરાના નામની અઢાલેક પુકારું.’

ને કુંવર રસાણુએ સોનારૂપાના ચણ-ગાર ઉતારી નાખી રાણી સુંદરાના નામ પર ભગવી કંથા ધારણ કરી છે

કાને કાચનાં કુંડળ પહેર્યાં છે ને ચરીરે રાખેલી ચોળી છે. અઢાલેક પુકારતો

ને ચીપિયો ખખડાવતો બાળો જોગી રાણી સુંદરાને દરબાર આવી બિલો છે ને રૂપના નામ ઉપર અઢાલેક પુકારી છે:

અલખ જગતી તારા નામની,

જે દીનાં જવયાં તારાં રૂપજી!

બારણે આવ્યો બાળો જોગીડો,

પેણુ ભરી નીરખ્યાની ભૂખજી!

બિલ્લા દયો ને રાણી સુંદરા!

આજ સુધી કંઈ કેટલાયે જોગંદર રાણી સુંદરાને દરબાર આવ્યા છે ને સવારથી સાંજ સુધી અઢાલેક પુકારતા બિલા છે સુંદરાને દરબાર અલખના નામ આડે કાન પડ્યું સંભળાતું નથી. પણ એમાંથી કાંઈને અવાજ રાણી સુંદરાના હૈયા સુધી પહોંચ્યો નથી. આજે આ બાળા જોગીએ અઢાલેક પુકારી છે ને રાણી સુંદરાના હૈયાનાં દ્વાર સળક્યાં છે. એ ‘અઢાલેક’માં મધુરતા હતી, આરબૂ હતી. અવાજે હૈયું ઠાલી ભેડ્યું છે, તો ય એ તો રાણી સુંદરા હતી થોડા ને ઘણા એકસો ને આઠ તો રાણા રાખ્યા એની વાંસે ફકીરી લઈને ફરતા હતા. ને તે વિનાના કંઈ કેટલાયે રૂપના આશકો હોડીનગરીમાં ચોકે ચોકે ને ચોટે ચોટે ‘રાણી સુંદરા! રાણી સુંદરા!’ કહેતા રખડતા હતા ને કાંઈને એણે કાઢ દીધી નથી ને આટલો અમથો અવાજ સાંભળીને રાણી પતાસાની જેમ પાણીમાં ગળી જશે! એ તો કહે છે: ‘લીખ ભાગવા આવ્યો છે, બિખારો તે લીખ લેતો પરવાર.’

રાણી સુંદરાએ હુકમ કર્યો છે ને હાસી હાથમાં ચગમોલીને યાજ લઈને જોગંદરને બિલ્લા આપવા બારણે આવી બેસી છે: ‘દયો જોગંદર, લીખ.’

હાસીની નજરે જોગંદરનાં રૂપ પડ્યાં છે.
શરીરે રાખ ચોળી છે, બગવી કંથા ધારણ
કરી છે, તો ય એના રૂપનો અણસારો
દાંકયો રહ્યો નથી. સુખ રે આનંદિયો ને કહ
રે પાતળિયો કુંવર જોઈને રાણીની હાસીને
મૂર્છા આવી ગઈ છે. ચોતીડાની યાળી
જોગંદરના પાહોલિયામાં વેરાઈ ગઈ છે.
એ તો જાણે કે જોગંદરને ચોતીડે વધાવી
હાસી એના પાય ચૂમી રહી છે.

જોગીને બીખ મળી નથી ને એણે
ફરીથી અહાલેક પુકારી છે:

અલખ જગાવી તારા નામની,
ને દીનાં સુવર્ણ તારાં રૂપ છ !

ખારણે જોયો ખાળો જોગીડો,
નયણે દરચનની બૂખ છ !
બિધા દયો ને રાણી સુંદરા !

‘અરેરે સોનારૂપાના યાળ ભરી
મોંઘા મૂલનાં ચોતીડાં વેરાબ્યાં, તો ય
જોગીડાને બીખ મળી નથી !’ રાણીએ
તો બીજી સાહેલી સાબલી કરી છે.
મેવા-મીઠાઈ ને પાંચ પકવાનના યાળ
લીધા છે. સાહેલી જોગંદરની સામી આવી
જિભી છે. ખજુ જોગંદરની આંખમાં તો
ઠાળાં કામખંડાં રમે છે. એને લલ્લાટે તો
સૂરજ-ચંદ્ર તપી રહ્યા છે. સાહેલી જોગં-
દરના ચરણમાં દળી પડી છે ને જોગંદર
જિભો જિભો અહાલેક જગાવી રહ્યો છે:

અલખ જગાવી તારા નામની,
ને દીનાં નવર્ણ તારાં રૂપ છ !

ખારણે આંખો ખાળો જોગીડો,
નીરખવા આંખો તારાં રૂપ છ !

બિધા દયો ને રાણી સુંદરા !

‘અરેરે બળે વાર બિધાના યાળ ભરી
ભરીને જોગીડાને મોઢવ્યા, તો ય જોગીડો

ફરી ફરીને અહાલેક પુકારી રહ્યો છે ! તે
હવુ ય શું એની ઝોળી બરાણી નથી ?
એવો તે કોણ જોગીડો છે તે બીખ મળી
છ ને તો ય બીખ માગી રહ્યો છે ? કંઈ
કેટલા ય ઠાળેના બૂખ્યો છે કે પછી
અકરાંતિયો છે ?’

સુંદરા મહેલમાં જિભી જિભી જોગીડાને
પૂછે છે:

‘દીના જોગીડાએ જોત ધર્મો !

‘દીના વીંધાવેલા કાન છ !

મિયા રે મનોને બાણે વીંધિયો !

કોણ છું ને શું છે તારે કામ છ !

શું કામે જાણે રે રાણી સુંદરા !

ખાળો જોગી બહાર જિભો જિભો

જગાવ વાળે છે:

‘એક દી ધ્યો ને રાણી જોગ ધર્મો,

આજ છું જાણ્યો અખૂત છ;

નથી રે મનોને બાણે વીંધિયો,

નીરખવા આંખો તારાં રૂપ છ !

એટલું જાણું રે રાણી સુંદરા !

જોગીડાની વાણી રાણીએ સાંભળી છે.
ને એ તો કહે છે કે આ કંઈ જોગીડો
નથી. આ તો કોઈ રૂપનો પૂનરી છે. એ
તો પૂછે છે:

નહિ રે જોગીડો તને જાણિયો,

નહિ તારી મામણ જાન છ;

રાખોડીએ રાખ્યાં તારાં રૂપ ને,

તો ય એનાં છાનાં નાએધાણુ છ !

શું કામે જાણે રે રાણી સુંદરા !

જોગંદર કહે છે કે કંઈ મેં એકલાએ

જ તારા રૂપને કારણે જોગ ધર્મો છે ?
અરે એવા તો—

જાનતાં જાનતાં રાણી, જુગ વચ્ચા,

જોગી જાન્યા એકસો ને આઠ છ;

રાજા ને રમત એ તો વીસવાં,
બેઠાં બેઠાં જાણે તારા જાણુ છાં ।

રૂપમાં રંગાણા રાણી સુંદરા ।

થોડાં ને ઘણાં કાંઈ એકસો ને આઠ
હલેયા કુંવર તારા રૂપની પાછળ ફરીરી
લઈ 'રાણી સુંદરા ! રાણી સુંદરા !' કહેતા
પૂછી ધખી રહ્યા છે

ને એકસો ને આઠને તો રાણીએ
સંધ્યાસે દીધા નથી. ને વળી આ એકસો
ને નવમો ઠાણુ આંગણે આવીને બિલો
છે ? આંગણે આવીને બિલો છે ને
આંગણામાં સમાતો નથી. એ તેજ ઠેઠ રાણી
સુંદરાના હૈયાનાં કમાડ ખખડાવી રહ્યો
છે બિડાના ધાળ બરી બરીને સાહે-
લીએ જોગંદરને બિડા પીરસવા ગઈ
છે તે એકેય પાછી વળી નથી. બધી
યે જોગંદરના રૂપમાં સમાઈ ગઈ છે. ને
હવે રાણી સુંદરાને મહેલેથી જોગીડા
બિડા લીધા વિના પાછો જશે ?

સોજસે સાહેલીઓનો રૂઢો સાથ
છે. સોજસે સાહેલીને રાણીએ સામગ્રી
કરી છે. હાથમાં મોતીડાનો ધાળ લીધો
છે. સોજ યજ્ઞગાર ને બાર આજુબજુ
પહેરી કરી કંકુનાં પગલાં પાડતી રાણી
સુંદરા બારણે આવી બિલો છે.

જાણ બરીને રાજા જોતીમાં કીધાં જો,

હ્યો હ્યો તમારલી બીખ રે બરધરી ।

સવાલાખના મૂલનાં મોતીડાં દીઠાં
છે બરધરી કાંઈ થોડાં જ મોતીડાં મૂલ-
વવા આવ્યોતો ! એ તો કહે છે:

નથી રે સોનાસે ને નથી રે ઝરેરી

નથી અમે ખેડતા વેપાર રે અસતરી ।

સુંદરા કહે છે: 'તું વેપારી નથી
ને બિખારી ય નથી; શું કામે આ બાળા

વેશમાં જોગીની કંધા ધારણુ કરી છે ?

નહિ રે બિખારો ને નહિ રે બગતડો,

આવડી હૈયામાં શેની જૂખ રે બરધરી !

કુંવર જવાબ વાળે છે:

દેવનાં દીધેલાં તારાં અગ્રિત રૂપ,

અમારા નેણામાં એની જૂખ રે અસતરી ।

સુંદરા પૂછે છે: 'અરે હે બરધરી !

હેયામાં આવડી રૂપની જૂખ બરીને
આવ્યો છે તેણું કાંઈ જનમનો જોગીડો
તો નથી જ. ત્યારે તું ઠાણુ ? ઠાણુ
રાતો બેટો છો ને કાંઈ માતાને જોડર
વસ્યો ? તારું નામ શું ને કાંઈ નગરીનો
અશસિયો છો ।'

કુંવર કહે છે: 'સલભાણુ રાખનો
બેટડો ને પનોતી રાણી છુણનો સુવર
હું રસાણુ કુમાર છું. શિયાળોડાટ નગ-
રીનો રાયો આજે તારે આંગણે તારા-
રૂપના દર્શને આવ્યો છે.'

સુંદરા કહે છે:-

રહો તો જોગીડા રૂઢો રસોઈ બનાવું,

હોશિ હોશિ ઝાળિયા બરાણુ રે બરધરી ।

આજુની રાત્રના મારે મંદિરે પધારો,

રંગ ભર્યા રમીએ ચોપાટ રે બરધરી ।

પણ એ કાંઈ જમવારમવા આવ્યોતો ?
એ તો રૂપને મંદિરે રૂપનાં દર્શન કરવા
આવ્યોતો. કુંવર તો કહે છે:

અમે રે આભા'તા તારા રૂપના દરસને,

નજરે ભાળોને આંખ્યું ઠારી રે અસતરી ।

આધે આધે જાવાં, છેટાનાં ગામતરું,

આંખડી ઠારીને અમે નતપરે રે અસતરી ।

રાણી સુંદરા આરજૂ કરતી બિલો
રહી છે ને જોગીડો તો રૂપનાં દર્શન
કરી રાણી સુંદરાને વંદના વંદી ત્યાંથી
આવી નીસર્યો છે.

‘જિભા રહો, જોગંદર, જિભા રહો.’
રાણી સુંદરા જોગંદરની વાટે વળી છે.
સાથે સોળસે સાહેલીઓનો સાથ છે. જિભે
મારગડે માનવી રાણીનાં રૂપ જોવા ટોળે
મળ્યાં છે. યુગ યુગની સાધનાને અંતે
પણ જે સિદ્ધિ સાંપડી નથી તે આજે
તો જાણે મારગડામાં રાજાતી જાય છે.
જિભે મારગડે રાણી, સુંદરાના નામની
જપમાળા જપતા કંઈ લાગે ને કરોડો
જોગંદરોની જમાત જારી છે ને એમાં
એના બાળુકા જોગીને શોધતી રાણી
સુંદરા ચાલી જાય છે.

આંખવાડિયે બાવો ધૂણી ધણે છે.
શાકાં ને આજાં બાવીસ વરસથી એની ધૂણી
ધખ્યા કરે છે. રાણી સુંદરાના રૂપ પાછળ
એણે લેખ લીધો છે. એ તો રાત ને દી
રાણી સુંદરાના જપ જપે છે ને આજે
રાણી સુંદરા એની સામે આવીને જિભી
છે. ત્યારે જોગંદર એને ઝાળખી પણ
શક્યો નથી.

રાણી સુંદરા જોગંદરને પૂછવા બેઠી
છે: ‘જોગંદર! જોગંદર! તમે બાળુકા
જોગીને ક્યાં ચ દીઠો?’

તો કે: ‘દીઠો તો ને એવોય મૂંડોય તો.’

તો કે: ‘તમારા ચેત્રાનાં કાંઈ ઠામ-
ઠેકાણાં?’

તો કે: ‘ચેલાને કિલ્લા માગવા
માકલ્યો ને માગીને લાગ્યો ત્યારે માતીકાં.
માતીકેથી પેટ કંઈ બરાતાં હશે? પેટમાં
તો બૂધ લાગીતી ને બૂધે બળ્યા એ
તો ચેલાને ધૂણીમાં શેડીને આરોગ્યો!’

સાંભળીને તો રાણી સુંદરાને કંપારી
વહૂટી છે: ‘અરે જોગંદર! તને મેવા-
મીકાઈની ક્યાં તાણુ હતી તે એવા રૂપાળા
રહિયાળા જોગંદરને બરખી ગયો?’

‘મને તો એ મીઠો મીઠો લાગ્યો.
બાવીસ વરસથી બેઠો બેઠો ધૂણી તાણું છું
ને એમાં એકેય દિવસ એનું મીઠું મોઢું
નોતું થયું.’

‘ત્યારે તો મને ય આરોગી બ,
રાક્ષસ!’ ને રાણી સુંદરા જોગંદરની ધખતી
ધૂણીમાં બઈ પડી છે ને એના બાળુકા
જોગીની વાંસે બળીને ઠગલો થઈ છે.

કુવર રસાળુને તો આની કાંઈ ખબર
નથી. એ તો આગળની વાટે ચાલ્યો
જાય છે આગળની વાટે સત્રપ રાજાનાં
રાજ છે રાજ સત્રપ ચોપાટ બેલે એવી
તો ચોપાટ દુનિયામાં કાંઈ ન રમી જાય.
એની ચોપાટે તો હાર-છતની હોડ. જે
હારે એનું માથું ફૂલ થઈ જાય. કંઈ
કટલા થે રાણા ને રાજિયા રાજ સત્રપને
આંગણે માથું ફૂલ કરી બેઠો છે. રાજ
સત્રપને તો જાણે નીમ થઈ પડ્યું છે.
રાજ બે-ત્રણ માતવીનાં માથાં વાટે ત્યારે
જ એના છવને ધરપત થાય. ચોપાટનો
હારનારો મળ્યો તો ઠીક છે, નહિતર જે
મળ્યો એનું માથું ફૂલ થઈ જ ગયું છે.

કુવર રસાળુએ રાજ સત્રપની વાત
સાંભળી છે ને એ તો વિચાર કરે છે કે
‘જોહોહો! આ થે એક અજબની વાત
છે ને! આવો માથાનો પાઠનારો તો
કાંઈ સાંભળ્યો નથી. એના તો હાથ જ
અગવળતા હશે ને! ને એના મનમાં
એમ જ હશે ને કે દુનિયામાં એક એનું જ
માથું સલામત છે. શું માણસનો એકાર
છે! ઠીક છતવા, એનો ય એકાર એક
દી ઉતારવો જોશે.’

ને કુવર રાજ સત્રપની સંજાયે
ચોપાટે રમવા ચાલી નીકળ્યો છે. [ચાલુ]

સ મા જ અને સાહિત્યની નવા જૂની

આરવાડ રહેવાને રહેને પોલીસને એક રખારણુ મુવતીનું થય મળી આવ્યું છે. ખૂલ્ય પામેલી આ રખારણુના હાથ પર 'રૂપી' અને 'રામ' શબ્દોનું છંદણું છે અને હાથે ચાર અંગૂઠીઓ પહેરેલી છે. રહેને પોલીસ આ અંગે તપાસ કરી રહી છે.

સંભવિત છે કે મદિના પટેલના આયુરમા તાલુકામાં અપહરણ કરી ગુમ કરાયેલી આ રખારણુ રૂપી હોય.

મહેસાણા પ્રાંતમાં સનસનાટી ફેલાયેલા આ રૂપી રખારણુ-અપહરણ કિસ્સાની વિગતે જોવી છે કે અજીમાણા મામલો ૫૫ વરસનો એક રખારી હથિયારમધ્યે તેર માણસોની દુકાડી સાથે સગદારપુર ગામથી વઢુને તેડી લાવતી રખારી મંડળી પર કુમલો કરી રૂપી નામની રખારણુને ઉઠાવી મણે હતો. આ જનાવથી આજ દિન મુધી રૂપી રખારણુનો પતો લાગ્યો નથી. રૂપી રખારણુના સમાવદાલઓએ પોલીસ અંગે ચોંકાવનારી અરજીઓ ઉપરી અધિકારીઓને કરી છે. નવાઈની વાત તો એ છે કે રૂપી રખારણુને હરણ કરી લઈ ગયેલા રખારીને સાં ત્રણ તો ઝેરીઓ હયાત છે. ત્રણ ઝેરીને પણ આવી જ રીતે ઉઠાવી હતી.

*

લોકસાહિત્યના ચાહ સોદાગર શ્રી જવેર-ચંદ્ર મેઘાણીનો તા. ૯-૩-૪૭ના દિને જોટાદ મુકામે તેમના નિવાસસ્થાને ડેહવિલય થયો છે. પ્રજા એમના આત્માને ચિરશાંતિ મણે.

બ્રોડ કોસ્ટિંગ ખાતાના પ્રધાન સરદાર શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે એક અખજારી પરિવ-હમાં અખિલ હિંદ રેડીઓની આઠ વર્ષની એક યોજના સમજાવી હતી, જેમાં અમદાવાદ ખાતે

૫૫ દ્વા-સમીટર ઇલુમિનેશનના ઉદ્દેશ હતો. આથી ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદનું પોતાનું એક રેડીઓ-સ્ટેશન થશે.

ભાવનગર થીઓસોફિકલ લોજ તરફથી તા. ૨૨-૩-૪૭ની સાંજે એક મુદ્દાવરો યોજાયો હતો, જેમાં જ. 'એફામ,' જ. 'ચમકાર,' જ. 'એક્ષ,' જ. 'સાલિક,' જ. 'વલી,' શ્રી કમળાબેન કક્કર અને શ્રી નરહરદાન વઢેરેએ ભાગ લઈ મુદ્દાવરોને સફળતા અર્પી હતી.

મહાગુજરાત મહત્ત્વ મંડળનો વર્ષાંત મુદ્દાવરો સુરત મુકામે તા. ૧૬-૩-૪૭ની સાંજે જનાજી 'અસર' સાલેરીના પ્રમુખપદે સફળતા-પૂર્વક યોજાઈ મણે. સુરતના અને બહારગામના અનેક નામાંકિત કવિઓએ એમાં પોતાની કૃતિઓ રજૂ કરી હતી.

પ્રજામંથ્ર અર્ધશતાબ્દિક અંક: અમદા-વાદના વિખ્યાત સાપ્તાહિક 'પ્રજામંથ્ર'ના આ અંકને 'પ્રજામંથ્ર' અને 'ગુજરાત સમાચાર'ના આરંભ તથા વિહાસના પ્રેરક જવાન ઉપ-રંત અભ્યાસમંદિત નિબંધો અને વાર્તાઓથી સમૃદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

ચિત્રમય જગત: રવાતઅંક: [પૂના: કિમત રૂ. ૧૧] ભારતની મુકમીલ આઝાદી પ્રાપ્ત કરવાનાં આદેશનો અને મંચનો કરનાર વિચારિતો રિદોના લેખો તથા ખીજ એવા જ ઉપયોગી વાંચન અને પ્રેરક મનોહર ચિત્રોથી અંક સંધરવા લાગક મન્યો છે.

શિશુવિહાર, પગલું છૂટું: ભાવનગરની આ 'કલોલોલ'તી ખાલકુજનો આ અહેવાલ વાંચનાં ઉદ્દેશો સરી પડે છે કે, ભાવનગરનાં બાળોના જીવનમંડતરમાં વિશિષ્ટ શોખો આપડા સર્જા-યેલી આ કલોલોતી ખાલકુજ સદેવ શોખો ફૂલો.

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે તમારો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખશે

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં

સ્થળો

મેસર્સ એ. એચ. બ્રીલર રેલ્વે બુકસ્ટોલ

—આફ્રિકામાં—

જાકેર ન્યુસ સર્વિસ

પો. બો. ૬૨૦, મોગબાસા

મેસર્સ વોરા બ્રધર્સ

પો. બો. ૩૯૩, મોગબાસા

—: લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બિલ્ડીંગ, કાલબાદેરી રોડ : મુંબઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

પ્રાકી પોળ સામે, રાવપુરા : : વડોદરા

યુજ્જ્ઞાત સાહિત્ય ભંડાર

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, નાનકવાડા : કરાચી

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

'કહાની'માં વાર્તા મોકલનારને

☆ 'કહાની'માં વાર્તા સિવાય બીજી કંઈ જાણી નથી.

☆ 'કહાની'માં જાણી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા અદલ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને અંચલ્ય કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે.

☆ વાર્તાનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર નક્કીવા અર્ધા આનાની ટપાલ-ટિકિટ બીકવી.

☆ વાર્તા પરત નોંધતી હોય તો તે માટે પણ આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટ બીકવી.

☆ કાર્યાલય પત્રવ્યવહાર કરવા બંધાયેલ નથી.

મત્થેકે પ્રકાશની ૭૩ વાર્તાનો સંગ્રહ

૨ સ્ક કયા રી

કિં. ૮ રૂપિયા બી. પી. પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦

કહાની કાર્યાલય : લાણીપીક, ભાવનગર

શક્તિ માટે

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

૨૪૨૪૬ ટ્રેડમાર્ક

'જેનસ'

નં. ૩૦૨

વીરવિહારના તમામ હોદ્દા જામૂનમધી દૂર કરી જલન તાકાતથી ભરપૂર અને પ્રકૃષ્ટિત બનાવે છે. નિસ્તેજ ચહેરાને કાલિવાન અને આનંદી બનાવે છે. મગજની ક્યમોરી, જલનનો દુઃખાવો, માંદગી પછીની નબળાઈ, અવ્યયી, અપચો દિવસો અનેક પ્રકારની નબળાઈઓ દૂર કરી નસોની શીધીલત્તા મટાડે છે. ફરક નક્કીમાં એક સરખો યુજ્ય આવે છે. સ્ત્રીઓ માટે પણ ઉપયોગી છે.

કિં. ૩૨ ટીકડીઓની ૧ ટયુબના રૂ. ૨) ૮ ખં. ભુલું

—ફરક જણીતા દવા વેચનારને ત્યાંથી જ્યાં ચહેરામાં મળી ચક્રો—

સ્ટોડીસ્ટ—કંચનલાલ વાહીલાલની કં

મંજળાસ રોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ

જે. એન. શેઠના

નડીઆદ [યુજ્જ્ઞાત]

સાલ આવી. જમજીવન ભારતરને આમમાં ટપ્પ-
શની મળતાં, આમમાંથી દાણા, વાડીમાંથી સાકા
અને સપરમા દિવસે સપ્તાહ કે કથાવાર્તા કરે
ત્યારે ધોતિયું-પાધડી, કામવાસંજી વગેરે મળતાં,
પણ આપણા દેવો ઓકદેવોની માફક યુદ્ધમાં
આમ લેવા ગયા હોય તેથી કે થાંધી પણ ક્રમે
ક્રમે કથાવાર્તા, સપ્તાહ, પારાયણ બધ થયાં,
ટેન્ક, એરોપ્લેન, સજમરીન, એટમોર્મ, પેરેચટ
વગેરે વાચનના રસિયાને સચકતગીન અને
મૂઝલીની વતેનો ઇતિહાસ ક્રિસ્તો લાગ્યેલ
લાખો માણસો અને કરોડો પોંડો-ડોલરોના
હિસાબ આમળ સાત રૂપિયે મળુ તો સાત
આનાનું કેટલું એ હિસાબ નાના લાગ્યા અને
પરિણામે જમજીવનના ટપ્પાને બધ પર્લા.
લેવી યોજના રેશનિંગ અને કટોલ દાખલ થતાં
સાક અને દાણા બધ થયાં, અને જે ભારતર-
નું થયું તે જ તેના નોકર કુકા રૂઠાનું થયું.

ભારતરને તેના પગાર એટલે પકવા માંચો
અને કુકા રૂઠાને આપવી પાટી રકમ ભારે
લાગવા માંડી. ખીજી તરફ કુકા રૂઠાને પણ
તેના ભાર રૂપિયાના પગારમાં ભારતર તરફથી
કાંઈક વધારે મળે તો પોતાનું સુખગ્રામ સાવ
એવી લાલસા જાગી. પરિણામે જ્યારે ભારતર
અને નોકર મળ્યા ત્યારે ઠીક ટપાટપી બોલી
ગઈ, ભારતર એક પાંચ પણ કુકાને આપવાની
સાફ ના સુણાવી અને કુકા નોકરી છોડી
ધેર આબો.

પણ નક્કીની બાંહેધારી અજાણ છે. ઘેર
કુકાના એક સગાનો કાગળ હતો કે જો કુકા અમદા-
વાદ આવે તો તેને માટે નોકરી છે. કુકા તેની
ઓ અને બાળકો અમદાવાદ ગયાં. થોડા વખત
પછી કુકાને ભાઈ પણ પોતાની ઓને લઈને
તેની પાસે ગયેલ. આમ અમદાવાદમાં કુકાના
ઘરનાં ત્રણ માણસો અને તેના ભાઈના ઘરનાં
બે માણસો બધાં મળી મહિને પાંચસોએક
રૂપિયા કમાવા માંડ્યાં.

આ તન્ક જમજીવન ભારતરની કુકા જતાં

એક રૂપિયે કે બે રૂપિયે તો શું પણ પાંચ
રૂપિયે કામ કરનારે કાઈ મળ્યું નહીં. તેમ જ
નિશાળના ભાર રૂપિયાના પગારમાં આવવા
પણ કોઈ તૈયાર ન થયું. છેવટે હારીને જો
કુકા પાછો આવે તો બે તો શું પણ ત્રણ
રૂપિયા આપવા સુધી જમજીવન ભારતર ઉદાર
થઈ ગયા અને કુકાના આવવાની રાહ જોઈ રહ્યા.

કુકા-દેવે કુકા નહીં પણ કુકાભાઈ આત્મા
ત્યારે ભારતર પોતાની વિટંબણાઓ વર્ણવી
પોતાને પ્રસ્તાવ કર્યો. કુકા સ્તબ્ધ થઈ ગયો,
વિચારમાં પડ્યો પછી કહ્યું: 'ભારતર સાહેબ
તમને અહીં વીસ કે બહુ તો ત્રીસ રૂપિયા
પગાર મળતો' હશે અને આટલાં બધાં છોકરાં
બાળાવનાં તેને બહુ દુઃખ તમને પચાસ કે
સાઠ રૂપિયાના પગાર આપીશ. અને તમે મારાં
છોકરાં બાળાવો.'

અને જમજીવન ભારતર કુકાભાઈના નોકર
ગતી અમદાવાદ ગયા.

દેવે જ્યારે ૧૯૪૭ની સાલ આવી છે,
ત્યારે કુકા અને ભારતરની થી સ્થિતિ છે તે
જાણવા માટે ધણી વખતથી પત્ર લખ્યો છે.

પણ હજી તેનો ઉત્તર નથી.

૫ : સમ્બંધિયારી વાત

નોંધણીના બખ્તાવર દિવસ હતો. ચહે-
નચાહ જલાણુદીન અકબર દર વરસે આ દિવસે
એક મેળો ભરતો અને તેમાં ઉમરાવ કુટુંબનો
બાનુઓ, નકાબોષ નાઝીનો ત્યાં સોદાગર
ગતીને બેસતી.

તે જ દિવસે અત્યારે જ્યાં તાજ મહાલ
જોતો છે ત્યાં જમુનાના તટ પર જોતો રહી
એક ઘોડેસ્વાર આત્માના કિશ્કા ઉપર નકર
નાખી રહ્યો હતો એતેણે એવો જન્મો
કે હું પણ તે જગ્યાએ ફરતો હતો ત્યાં મારી
નકર એ ઘોડેસ્વાર ઉપર પડી અને ઘોડાને
સાજ અને ઉમદા પહેરવેશ ઉપરથી અને એમ

લાગ્યું કે તે કાંઈ મોટો માણસ હશે એટલે
હું પાસે ગયો અને જોયું તો એ ઘોડેસ્વાર
ખીન્ને કાંઈ જ નહીં પણ દિલ્હીના શહેનશાહ
જહાંગીરના મહમદશાહ અકબર પોતે જ હતો.
અને તેની નજર મારી ઉપર પડતાં તરત
મને પાસે બોલાવી પૂછ્યું: 'કવિ ! તમે અહીં
ક્યાંથી ?'

ખૂબ કુર્નસ કરીને મેં જવાબ આપ્યો
કે જહાંગીરનાહ ! અમે કવિઓ તો એકાન્ત
પસંદ કરીએ અને ખુશનુમા જગ્યાઓની
ખૂબસૂરતીને નશો કરીએ; મગર બન્દેનવાઝ !
આપ અહીં એકલા કેમ ? અશુભ ફઝલ કે ફેઝી
કેમ દેખાતા નથી ?

'આમોશ !' અકબરશાહે કહ્યું: 'અશુભ
ફઝલનું નામ સેતું નહીં બધા જ લોકો ફઝલ,
ફેઝી, ટોકર મલક, ગિરજલ તેઓનાં જ વખાણુ
કર્તા કરે છે અને મને તો કાંઈ ગુણશરતું થે
નથી. નાનો હતો ત્યારે બેદરામખાનખાનાને
મને આગળ આવવા દીધો નહીં. પછી
અરમા હમીદખાનુએ મને આગળ આવવા ન
દીધો અને હવે ખુદ અકબરનાં જ નવ રત્નો
પોતાના પ્રકાશમાં અકબરને ઢાંકી દે છે તે

હવે હું બિલકુલ તામોશ કરવાનો નથી.'

મેં કહ્યું: 'નામવર, મિલજતને બરબેલાફ કરવા
જરૂરત નથી. એકઠું નવ રત્નો બેનમૂત છે પણ
ખરું પૂછો તો તે બધા તો ચાંદ જેવા છે અને
અકબરશાહ જેવા આફતાખના તેજથી જ
તેજસ્વી છે.'

'નહીં, મને લાગે છે કે જ્યાં સુધી અશુભ
ફઝલ છે ત્યાં લગી અકબરશાહને કાંઈ ગણ-
વાનું નથી. મગર અપ શામર ! તમે લોકો કંપ-
નાના ઘોડા કુદાવી ફાવે તેવી કુતિયા બનાવો
છો તો કાં અશુભફઝલને બદલે અકબરશાહનું
નામ ગવાતું થાય તેવી તદ્દમીર ન બતાવો ?'

મેં કહ્યું: 'જહાંગીરનાહ ! રસ્તો સહેલો છે,
આપ અશુભફઝલને શાહજાદા સલીમનું બંક
સમાવા મોકલો અને ત્યાંથી તે પાછો ફરશે જ
નહીં.'

બાદશાહ ખુશ થયા અને ચાલ્યા ગયા. ત્યાર
પછી જો બનાવો બન્યા તે ઇતિહાસે નોંધેલા
છે માત્ર એક બનાવ નોંધેલો નથી કેમકે 'આખરે
અકબરી'નાં કર્તા અમારી વાતચીત વખતે
હાજર નહોતો અને એ હકીકત જ ઉપરની
વાતની સમ્બાધનો મોટો પુરાવો છે.

હુદય શીશરે, આંધીજની અલિસા, પ્રયુર્માં બહા, હરિજનસેવા વગેરે કાર્યોનાં ખૂબ વખાણુ
કર્તા ત્યારે એક લઘોચલિતએ કીટા કરી કે 'ત્યારે તો મી. આંધી માટે રેલોએ સ્વર્ગનાં
બારણું ખુલ્લું મૂકી દીધાં હશે !'

'અલગત, ' શીશરે કહ્યું, 'એમ જ છે. પણ આંધીજએ તેમને ઘોડો વખત રાદ લેવા
વિનંતી કરી છે અને કહ્યું છે કે પૃથ્વીને રસ્તે જેવી કરીને હું ત્યાં આવીશ.' -ખા. વ્યા.

પ્રણયભીરુ

અલગપારી

બહેનના બમપ્રસન્ને સુરપતિ પોતાની પત્નીને મિત્રોનો પરિચય કરાવતો હતો. હાથ લંબાવી નાટકીય હોને કહ્યું, 'આ રંબન બસુ-તેઓ બેરિસ્ટર છે.'

રંબન બસુએ ને મિનતિએ સામસામે નમસ્કાર કર્યા.

આમ પરિચયની સરખાત ઘર્ષ, યોગિન ધોષ, ઇન્ડોર-સ, મેનેજર દિમાશુ જડોપાખાષ, ડોક્ટર રતન મુખોપાખાષ, લેખક; અને પછી છેલ્લો પરિચય આપના સુરપતિએ કહ્યું, 'આ અવનીશ સરકાર, એકવાર મજદૂર ખેલાડી હતા. બાળે નામાંકિત વેપારી છે.'

મિનતિએ ઊંચુ જોવા સિવાય નમસ્કાર કર્યા અને સામે જોયું સારે રતબધ ઘડીજીવી રહી.

અવનીશને જોતા એમ ન લાગે કે તેની ઉંમર ત્રીસથી વધારે હશે પણ વરસ તો ઝોતજુયાળીસમુ પૂરે થવા આગ્યું હતું. પણ આધેક વયનું એક ન, ચિદ્રે તેના મોં ઉપર કે રહે ઉપર રેખાતું નહોતું. ફક્ત કપાળના બને ખૂણામાંથી કાક કાક વાળ ખરવા શરૂ થવા હતા.

તોપણ જ્યારે તેના રહે અને મન જતે ધૌરનથી કારપૂરે હતા અને જ્યારે તેના મનઃચક્ષુ આગળ અણદીક, અવિખની અપાર મહત્તાકાંક્ષા ખડી હતી તે વખતનું એનું એ ખરેખરું ધૌરન જોણે જોયું છે તે સમજી શકે કે તારુણ્યનું આવરણ હાસેલી ધાપણ ડાહિયું કરી રહ્યું છે. પણ જહારથી તો તે ત્રીસ વરસનો યુવાન જ દેખાય છે.

મિત્રો કહેતા કે અવનીશે વહેલાં લગ્ન કરનાં જોઈતાં હતાં. તેમ છતાં સંજોગસાત ન ઘર્ષ શક્યાં તો તે જીલ્લે ૬૭ પણ ન સુધારી લેવાનું કોઈ કાગળ લાગતું નથી, કાગળ કે વિવાદની ઉંમર અવનીશ ૬૭ કંઈ વટાવી ગયો નથી

અને કદાચ એકદમ વીતી પણ નહીં જાય અને અવનીશ હસતો. પણ વિવાહ તે કદી કરવાનો નહીં-કદાપિ નહીં. પંદર વરસ પહેલાં એક નજીવી ધટના ન જની હોત તો અત્યાર સુધીમાં અવનીશ જરૂર મરે તે કદાચ સાથે પરણી ગયો હોત. પણ લગ્ન કરવામાં નારી-ભતિ ઉપર થોડી શકાની અસંત જરૂર છે તેમાંથી જરાક જેટલી પણ તેના હૃદયમાં બાકી રહી નહોતી.

મિનતિને તરુણી ન કહી શકાય. જંગાળી છોકરીને માટે એવીસ વરસની ઉંમર ઝોડી ન મજામ અને ત્રણ સંતાનની જનનીને દિસામે તો નાંદ જ.

તો ૫ મિનતિ રૂપાળી રહી છે. પંદર વરસ પહેલાં એ સૌંદર્યમાં પ્રકાશ ને દાદ બંને હતા આજ તેમાં ફક્ત પ્રકાશ રહ્યો છે પણ ૬૭૫ લોકો તેને જોઈને મુગ્ધ થાય છે. સુરપતિને પણ ગર્વિત 'થવાતું' કારણ છે.

સુરપતિની ઉંમર હાલ મેતાજીય છે. થાલી-સમાં પગ મૂકતાં સુરપતિનું ધરીર થોડું સ્પૃગ ઘર્ષ મળ્યું છે. અને માથાના વાળ ખરીને દાલ પડી છે. પરંતુ સુરપતિને એનું કુઃખ નથી. તે સમજે છે કે ધૌરન ચિરકાળ રહે નહિ અને જે જવાનું જ છે તેને પચણે પકડી રાખવાના પ્રયત્ન કરવા એ નરી મૂંઝા છે. અને અંધા શું અવનીશ છે!

મિનતિના મોઢા છોકરાની ઉંમર તેર વરસની છે. ત્યાર પછીની છોકરી નવ વરસની છે ને સૌથી નાના છોકરાની ઉંમર તો ત્રણ વરસની જ છે પણ ધરનો રણધણી તે જ છે કારણકે મામાપ અને ધરનાં બધાં માણસો તેના આઘાધીન ચાકરો ઘડે ગયાં છે. આમ મિનતિનો સસાર જટ્ટ સુખનો સસાર છે. કાગળો પેસાદાર ને ચારિત્ર્યચાળી રવામી છે અને નિરોગી આગમચાથી ધર લડું બાંધ્યું છે.

કલકત્તાની ફક્ષિએ સુરપતિનું મકાન છે. નાનકડો બગીચો લઈ તેમાં એક નાનકડો ખંભો બનાવ્યો છે તે કેવળ વૈભવ નહીં પણ શોભા ને સૌંદર્ય દર્શિતો. પશુ પરિચય આપે છે. કેટલેટલાં ફૂલછાંડ, કેવાં દવાપ્રકાર ને કેવી મધુર ચાંતિ ! કલકત્તામાં કેટલાંઃધરમાં તે મળે છે ! પતિ ને બાળબચ્ચાં પછી મિનતિને બીજું કંઈ ને વદાણું હોય તો તે આ મકાન જ હતું.

દયા વાગે ગાડીમાં બેસી પતિ ઓફિસે જતા. મોટો દીકરા ને દીકરી એ જ ગાડીમાં સાથે યાજાએ જતાં. સામા ચાર વાગે નોકર સાથે બાઈબહેન બંને પાછા આવતાં. વચ્ચેના સમયમાં મિનતિને સતત પુરસ્ક રહેતી. એ આખો સમય સૌથી નાના છોકરા મિન્દુની કેમબાળમાં જતો. મિન્દુને એની બા જ્યારે ઉંઘાડી દેખાતી પ્રપત્નો કરતી ત્યારે તેને જાગતા રહેવામાં જ મન પડતી. અને દેવે ત્યારે એ ત્રણ વરસનો થયો છે ત્યારે આખો દિવસ માના સાંઘ્યાની એથે સંતાપ રહે એટલે તે નાનો નથી. પશુ મા આ સાદી વાત સમજતી નથી એનું મિન્દુને દુઃખ થાય છે.

બાઈબહેન અને સુરપતિ પાછા આવતા કે મિનતિનું કામ ચાલુ થઈ શકે. છોકરા ને કંઈ માગતા તે કાચી બીડીમાં દાખર થઈ. મિનતિને કશાની કહી તાણુ પડી નથી.

માત્ર મોડી રાતે ત્યારે ઘરનાં બધાં લોકો જતાં, જનવિરલ યહેનું પડું જ્યારે ધીરે ધીરે સ્તબ્ધ થઈ જતું ત્યારે દુરથી ટ્રેનનો અવાજ સંભળી કાણુ જલ્દે મિનતિને શું વાદ આવતું કે પછી આખમાંથી નીંદર જીડી જતી.

પંદર વરસ પહેલાંની વાત છે. ત્યારે મિનતિ એાગળીય વરસની હતી. મિનતિના આપ શોભા તરંગી સ્વભાવના હતા. પત્ની ગુજરી ગયા પછી કલકત્તાના વસવાટ પરથી મન જીડી ગયું. જ્યાં એવો જનકાલાદલ દોષ ત્યાં રહેવામાં તેમને રસ નહોતો. અને દીકરીને લઈને ચાંતાલ પરજીવાના એક મામૂલી ગામડામાં કાપમનું ધર કરીને રહ્યા.

એમને મનમાં ખ્યાલ સરખો પશુ ન આવ્યો કે પોતાને તો કલકત્તાનો જનકાલાદલ અસલ છે પણ મિનતિનું શું ! એને તો જનજન્યતા અસલ થઈ પડવાની. કોલેજની સમોવડી બહેનપણીઓનો અમાન ધાત ગામડામાં જીરોતો તેને વધુ સાલશે.

પશુ વજબાણુ કંઈ સ્વાર્થો માણસ નથી. પુત્રીને તેઓ બહુ માહતા છતાં જો તેમને સગવડ રૂપ છે તે જ બીજાને સગવડ રૂપ ન હોઈ શકે એ વાતનો એમને ખ્યાલ ન રહ્યો.

મિનતિને તેઓ વદાલ કરતા પશુ બાક લકાવવાનું તેમને પસંદ નહોતું. મિનતિ તેમની બકિત કરતી, તેમને માહતી પશુ સાથે સાથે કશક સ્વભાવના પિતાથી ડરતી. એ ડર એવો હતો કે પચાસ વરસના પિતા ને ૧૯ વરસની પુત્રી વચ્ચે જો જરા ય ડુચિર ન ગણાય.

માના મુત્યુથી ત્રજરજન કરતાં મિનતિ કંઈ જોણી દુઃખી થઈ નહોતી પરંતુ એ દુઃખની શાંતિ માટે અનિશ્ચિન કાળ સુધી આમ અઘાત-વાસ સ્વીકારવાની જરૂર તે સમજી શકી નહીં. પશુ પિતાની ઈચ્છાની સાથે વધી લેવાનું મિનતિ માટે સંભવિત નહોતું કારણકે તે ત્રજરજનજાણુને માહતી તેના કરતાં તેમનાથી બીટી વધારે.

પરંતુ નિર્જન વાસનો એને જો બપ લાગ્યો હતો તે કિપજુપુર આવતાં દૂર થઈ ત્રયેણ અઢીનાં રહેવાસી સાંતાલ ઓપુર્યો જલ્દે કાળા પત્થરમાંથી કાતરી કાટેલી પ્રતિભાઓ હોય તેવાં સુંદર લાગતાં. ઓઝો વાત વાતમાં દસીને ગિધી વળી જતી, એવો એમનો હળવો સ્વભાવ હતો. કહોર પરિશ્રમ કરવા છતાં કલકત્તા સાથે તેઓ જીવન ગુજારે છે. સંજે એતરામાંથી પાછી ફરતી ઓઝોને અંજોડામાં ફૂલના ચણુગાર સજ તેમના વસિગા વગાડતા સાથીઓ સાથે ગાતાં ગાતાં બંને પાછી ફરતાં જોતી ત્યારે મિનતિ મુગ્ધ થઈને એ મનોરમ દ્રશ્ય જોઈ જ રહેતી.

રાત્રિ વધતી ચાલી. દૂર સાંતાલ ગામમાં વાંસળાનો અવાજ યંબી ગયો. સામેના રસ્તે જે એકાદબે રાહદારી આવ-જન કરતા તેમ પણ યઈ ગયા હતા.

મજરંજનખાણુ જ્યારે પાસાળમાં આવી પહોંચ્યા ત્યારે મિનતિનું મસ્તક અવનીચના ખલા ઉપર ઢબેલું હતું ને અવનીચનો હાથ એના ઢેશમાં રમતોતો.

મજરંજનખાણુને ચુરસે ચવાનું કંઈ કારણ નહોતું પણ તેમને એતા જ મિનતિ ગજરાઈ મઈ ને અવનીચનું આસિંમન હોઠાવી દંગધડા વિનાનાં જે-ત્યાર વાક્યો તેણે બોલી નાખ્યાં. મજરંજનખાણુએ એનો જે અર્થ કર્યો તે જવપા પછી અવનીચથી એક બડી પણ ત્યાં રહી શકાય તેમ નહોતું.

મજરંજનખાણુએ અત્યંત શાંતિથી કહ્યું: 'તું જમદીશનો દીકરો છે. તું આવો હમણે એલું મેં નહોતું ધાધું.' પણ મારી જ જૂલ યઈ છે. સામ્રાસ વાગે કસકતાની માડી જાય છે. તું તારો બિરતરો ખાધો લે.' આટલું કહી તેઓ ચાલ્યા ગયા.

અવનીચ એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહોતો. ધીરે ધીરે પોતાના ઓરમાં જઈ કપડાંલતાં ઝાંઝવા મંડો.

માત્ર મિનતિ પૂરતી. જેમ. જરૂર નાં. જ બેસી રહી. થોડી વાર એમ ને એમ ગયા પછી તે આખી ઘટના સ્પષ્ટ સમજી શકી. ત્યારે તેનાં દેહમન ચક્રિતરીન યઈ ગયાં હતાં.

સૂણમાં શું બની ગયું! મજરંજનખાણુથી તે કંઈ પણ તેથી એક સૂણની નિર્જળતામાં તે શું કરી બેઠી! આમ યઈ બેસેરો એમ કાણે ધાધું હતું?

રાતે દસ વાગે હાથમાં સુટકેસ લઈ ફાટક બોલી અવનીચ ધીરે ધીરે રેશન તરફ ચાલ્યો ગયો. એક વાર પાછું વાળાને પણ ન બોલ્યું. છુએ પણ શું કામ?

સામ્રા દસ વાગ્યાની ટૂંક પોતાના ધધમદ થી રાત્રિની સ્તબ્ધતા ભાંગતી કલકતા લાણી, ચાલી ગઈ ત્યારે મિનતિ ઢીંચણ ઉપર માથું રાખી બેસી રહી.

બરાબર એક વરસ પછી યથોચિત ધામ-ધુમથી સુરપતિ સાથે મિનતિનું લગ્ન યઈ ગયું. શુભદિષ્ટિ વખતે મિનતિનું રૂપ જોઈ સુરપતિ મુગ્ધ યઈ ગયો. પણ મિનતિએ આજો જોયી કરી સામું ચે બોલું નહોતું.

ત્યાર પછી ધણી વરસો વીતી ગયાં છે. મિનતિ હવે એમણીસ વરસની ચરમાળ તરુણી નથી, અત્યારે તે ત્રણ સંતાનની માતા ને ધરની મુદિણી છે. અલગત આ ઉમરે ય છે તો રૂપસી ને પતિગ્રેમે સૌભાગ્યવંતી.

માત્ર થોડી રાતે જ્યારે જાંઘ નથી આવતી ત્યારે મજા દિવસો પહેલાં સૂણમાં બની ગયેલી એક ઘટના શબ્દ આવતી ને મર્મવિદારક વેદના હાથમાં રખા કરતી. બિહાનું છોડી તે શત્રિના અધકારમાં બદલ આવતીને જીવી રહેતી.

જે એકવાર પણ અવનીચનો મેળાપ થાય તો તેને કહેવું છે, 'તમે મને જેની દસકી માની છે, તેની હું નથી. મારી એક સૂણની દુર્જળતાના વાંકે તમે મારો આમ બદિષ્કાર ન કરો.

'જે અર્થ મેં તમને દીધો છે એના કરતાં સો ગણી આજ સુધી હું બોગલું છું.' કહાય અત્યું પહેલાં એ નહોં શમે. મારી બીરુતાનો આ ગુનો મને માફ કરો.' વળી મિનતિને એમ પણ લાગતું કે-મારી માનવાનો પણ અધિકાર રહ્યો છે! તેની સમાતી જરૂર પણ રી છે! સમા તે માગે પણ શું કામ! તેને માત્ર એટલું જ કહેશે, 'મને તિરસ્કારો, એમાં મને લેણ પણ તુકસાન નથી. ઉતારતા દેખાડી મને સમા ન કરશો. મારા હાથનો અનિર્વાજ અગિ તેથી કાઈ આલવાશે નહોં.'

પણ આજ સુધી અવનીચનો મેળાપ યયો.

નથી. કદાચ આ જીવનમાં હવે ન પશુ યાવ. મિનતિનો શુનાનો સ્વીકાર, માફ કરવાની વિનંતિ અને માફ ન કરવાની વિનંતિ એ બધું કદાચ અવાસ્તવિક કલ્પના જ રહી જાય.

અવનીશ તેને કદાચ હજી આદતો હોય. પ્રેમાળ તરુણીના એક દિવસના અવધારથી કદાચ તેનું જીવન પલ્લવિત થયું હોય. એમ પણ બને કે મિનતિ માટે એના મનમાં અપાર ઘૃણા સિવાય બીજું કંઈ ન પશુ હોય.

તે પશુ શુ અવનીશને ચાહતી ન હતી ? કદાચ તેના આ પતિપ્રેમ, હોહરાહોહા ઉપર અપાર મમતા, તેનું આ મહાન, બર્ગીઓ બધું જ મિથ્યા ને કપટી અભિનય જ હોય. કદાચ તેના અંતરના ઊંડે ખૂણે હજી પણ અવનીશ અધિકાર જમાવી બેઠો હોય. એ અવનર શને તેની જ ખાતર અપમાનિત દશામાં અવનત મરતકે તેના મરથી બહુ દૂર ચાલ્યા જવું પડ્યું હતું- ન્હાં મિનતિ નથી, પ્રેમ નથી, માનઅપમાન નથી એવી કોઈ લક્ષણીન સફર. મિનતિનું મન પશુ તે દિવસથી જણે લક્ષણીન સફર બટકમા કરે છે- ન્હાં સુરપતિ, બાળબચ્ચાં, પોતાનો ધરસસાર બધું જ કમ અને નિરર્થક છે, ફક્ત એમાં એક માત્ર અવનીશ પોતાનો પ્રથમતમ અને પ્રિયતમ અવનીશ જ છે.

મિનતિ કંપી બીડી. આ બધું તે શુ વિચારી રહી છે ? કોણે કહ્યું કે અવનીશને કહી તેણે ચાલો હતો; ના, ના એના જીવનમાં સુરપતિ, તેનાં બાળબચ્ચાં, ધરસસાર એ બધું જ વાસ્તવિક છે. મિથ્યા વિચારો કરી નાહકની યા માટે તે પોતાના મનને ઉદાસીન કરી રહી છે ?

અને મિનતિ પચારીમાં પડી સૂઈ જતી. મોડે મોડે પડખા ફેરવતાં ફેરવતાં માંક માંક આંખ મળતી.

બીજે દિવસે પત્નીની આંખમાં ઉગ્ગરો એઈ સુરપતિ ચકા કરતો પશુ મિનતિ વાત ઉઠાવી દેતી, એટલું જ નહીં પણ તજિયત મુરાજ હોય એ પણ કબૂલ કરતી નહીં.

આજ આટલા દિવસે અવનીશનો મેળાપ થયો-કલ્પનામાં નહીં, પ્રત્યક્ષ વાસ્તવિક રીતે.

માનસિક અકળામણને કાળમાં લેતાં મિનતિને વાર ન લાગી. જરા પરાણે દસી બોલી: 'તેમણે તો કહી તમથરા સંબંધી કંઈ કહ્યું હોય એવું માંક નથી આવતું.'

અવનીશ દસીને બોલ્યા: 'મિ. ચૌધરી સાથે મારી ઓળખાણ થોડા વખતની જ છે પણ તેઓ મારા મિત્રોમાંના એક થઈ ગયા છે.'

મિનતિ પણ દસીને બોલી: 'તેઓ જોડો વખત જાણે છે તેટલો વખત ધર બહાર રહે છે ને જોડો વખત જાણે છે તેટલો વખત ઘરે રહે છે. એટલે તમારા સંબંધી વાત કરવાની એમને દુરસદ ન મળે એમાં નવાઈ નથી.'

સુરપતિ બોલો સુરસાથી બોલ્યા: 'હું એમ માને છે કે તારા કરતાં બોહિસના ટેનલ-ખુરશી ને ફાટોલોનું મદત્ત મારે મન વધારે છે ! વારુ કાલથી જાંબી પશુ બોહિસે ને ખાવા પૂરતો જ ધરે આવેલો.'

હારમવિનોદમાં આંધી રાત વહી ગઈ. બાર વાગે સુરપતિ ને મિનતિ સૂતાં જોર-કામાં આવ્યાં. પત્નીને પચારીમાં પડતાં સુર-પતિએ કહ્યું: 'મોડું થયું છે સૂઈ જા. ઉગ્ગરો કયે થો લાગ ?'

'લાગ તો કંઈ નથી પણ જાંબ આવતી નથી. ધડીક બહાર બેસું છું.'

જહાર આવી અંધારી રાતની કહીમાં અચારીમાં ચાંબલીને અંદેલીને મિનતિ જીભી રહી.

અવનીશ શું તેને બૂલી ગયો છે ? પરિચયની ઝાંખી રેખા પણ હવે ખૂંસાઈ ગઈ છે !

મિનતિએ પોતાની જાતને સમજાવવા માંડ્યું: 'એ તો સારું જ થયું છે. દૂર બૂલ-કાળમાં કોઈ પ્રયુષ્કીક તરુણીએ તેના જીવનમાં ના-વટોળ પેદા કર્યા હતા તે જો તે બૂલી ગયો હોય તો તે સારું જ છે. મિનતિના

શાંતિમય જીવનથી તે જો બહુ દૂર ચાલ્યો. જર્મ આત્મનિમગ્ન થઈ રહે તો તેથી મિનતિએ નિશ્ચિંત થયું જ ઉચિત છે.

અર્થાત મનમાં જાણે કાઈ જોડ્યું: 'પોતાને તું આટલું બધું મદત્ત શા માટે આપે છે? અવનીશની જીવનક્રિતાઓમાં તું તો એક છુદ્ધ પાતું જ છે. એ કાઠી નાખ્યે એના જીવનમાં કાઈ જીલ્લપ આવવાની નથી. અને આવે તો વ કાઠની નજરે એવું એટલું બધું મદત્ત લાગવાનું નથી. તું અવનીશને ચાહતી હતી તેથી જ આજે પણ સંસારમાં મગ્ન રહેવા છતાં તેના વિચારો તું કરી રહી છે, ને તે એકવાર દર્શન આપીને તારી નિદ્રાનું દરજ્જો કરી ચ્યો છે. તે તારા દેશે તેને ગુમાવ્યો છે. સાચેસાચો પ્રેમ તો જે મનુષ્યના જીવનમાં લાગ્યે જ મળે છે તેની તે અવગણના કરી છે, અપમાન કર્યું છે પણ અવનીશ તને જુલૂમી ગયો છે અને શા માટે ન બૂલે?'

સાચી વાત છે: અવનીશ એને શું કામ પાદ કરે?

પણ જેનાથી પરમ સાંત્વના થવી એઈ એ તેનાથી જીલ્લપની મિનતિને વેદના ગર્મ. અવનીશના જીવનમાં સાચે જ શું તે આટલું નાનકડું ને મામૂલી પાતું જ બની રહી હતી?

ફેવેલા પ્રકાર ઉપરથી એક દ્રેત ખડખડાટ ચાલી ગઈ. મિનતિની વિચારમાળા વૂટી ગઈ. પ્રક્રિયાઓમાં જો લાગ્યા હતા.

મિનતિ આરમ્ભમાં ગઈ. સુરપતિ જાગ જીલ્લપમાં પડ્યો છે. લાંબો નિસાસો નાખી મિનતિ સૂઈ ગઈ પણ જીલ્લપ આવતી નથી.

*

અવનીશ રાતે લગભગ એક લાગે પહે આગ્યો. કપડાં કાઢી સિગારેટ સળગાવી અને આરમ્ભમાં આંટા મારતો મારતો પીવા લાગ્યો.

તે જરા હસ્યો. 'વાહ! મિનતિ તે દિવસની થટના તદ્દન વીસરી ગઈ છે! અવનીશને તેણે જોળખ્યો પણ નહીં!'

પણ અવનીશ મિનતિને બરાબર જોળખી લીધી છે. પંદર વરસના ગાળા પછી પણ મિનતિમાં એવું પરિવર્તન નથી થયું કે તેને જોળખી પણ ન શકાય.

મિનતિને સુખમાં એઈને અવનીશ રાજ થયો. સુરપતિ પણ બહુ મગ્નો છે. એવા પ્રુષ્ઠની શૃદ્ધિથી થયું એ ખરેખર સૌભાગ્યની વાત છે.

મિનતિની ઉપર જો એને થોડો ગુસ્સો આવ્યો હોત તો તેમાં કંઈ અસ્વાભાવિક નહોતું પણ તેણે પોતાના મનની ઉદારતાથી વચેટ આત્મપ્રસાદ અનુભવ્યો.

તોપણ એક દૃષ્ટિથી મિનતિનો તે જાણી છે. સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ તો મિનતિએ જ ઉપાડી દીધી હતી. એ ઘાનાંજન માટે મિનતિને જણી વાર તેણે મનોમન કન્યવાદ આપ્યા છે.

સાચે જ મિનતિ ઉપર તેને જરા મ રાજ નથી. તે દિવસની વાત મિનતિ જુલૂમી ગઈ છે એ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમગ્રય છે કે તે થટના કેવી સામાન્ય હતી. એટલે તેને પોતાને પણ કાઈ જાતની અશાંતિ અનુભવવાનું કાઈ કારણ નથી.

મિનતિ પોતાના અખંડ ધૈર્ય, આદેશ પતિ, પોતાના આજીવનમાં સાચે જાણે મુજો રહે ને બાકીનું જીવન પણ સુખમાં વિતાવે. તેને તો અવિચારિત, એકાદી જીવન જ બહુ શારૂ છે. સુરપતિની એને શેષ પણ ઈર્ષા નથી.

જતી જાલથી અવનીશ પધારીમાં પડ્યો ને પકડા બેઈ જ બાળકની જેમ એને ગાદ નિદ્રા આવી ગઈ.

[અમદાવાદ ૧૯૪૫ ના 'પ્રવાસી'માંની શ્રી અષ્ટાકમારચેનની જગતી વાર્તા પાથી

બે રેખાચિત્રો

લ. ઈ. યા.

હવામાન-આગાહીનો જનક

લેખક

૧

શહેરનું નામ

મેક્સીમમ ટેમ્પરેચર (વધારેમાં વધારે ઉષ્ણતામાન)

મીનીમમ ટેમ્પરેચર (ઓછામાં ઓછું ઉષ્ણતામાન)

હેલ્થ એવીસ કલાકમાં વરસાદ

તા ૧ લી નવેમ્બરથી આજ સુધીનો વરસાદ

નોર્મલ (સામાન્ય) સાથેનો તફાવત

‘ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’નું રોજ પોણું કાલમ. રોકતા આ આકાશો તમે વાંચ્યા છે? દેશનાં મોટાં મોટાં શહેરા માટેની ઉપર મુજબની માહિતી તમારું હોય છે. તમારે મન એ માહિતી નહીં, મન અત્યંત દોરો. પરંતુ એ જ વસ્તુને અભ્યાસ તેના બાજુકારને ચરદી કે ન્યુ-ગોનીઆથી બચાવી શકે છે કે દરિયાનો મુસાફર તેમાંથી આમાંથી તોફાનના બાજુકાર પારખી શકે છે તે ખેડૂત તેના પાક પર આવનારી આફત નિવારવા પગલાં લઈ શકે છે, એ અણે છે!

તમે જે રથને રહેો છો તે રથને ટાઈ વાર અચાનક વરસાદનું આપડું થઈ જાય છે તો ટાઈ વાર બરડાનાં તમને ચરદી-સળેખમ થઈ આવે છે, એ બધું એ રથજના હવામાન ઉપર આધાર રાખે છે.

હવામાન અચિર વસ્તુ છે. આને એક તો કાલે બીજી. ટાઈક ટાઈક રથજાએ તો હવામાન એટલું ફરતું રહે છે કે કપારે જેનું હવામાન રહેશે તે કહી શકાતું નથી.

પણ એ રથજના ઉષ્ણતામાનને, વરસાદને, પવનની દિશાને અભ્યાસ પછી વસ્તુ કહી શકે છે. આને ઠેર ઠેર તેની નોંધ રાખતી ‘હવામાન શાળાઓ’ છે. તેની મદદથી દરિયામાં આવતા તોફાનનો આગાહી કરી લાખોનું-જનમલાનું-નુકસાન થતું અટકાવી શકાય છે.

પણ ને માણસે એ રીતે એ નુકસાન અટકાવી શકાય, એમ સૌ પહેલાં બહેર ક્યું તેને

તો ટાઈકે સાબળ્યો પણ નહોતો. અને લાખોનું નુકસાન થતું બચાવનાર એ કર્મીશરને તો એની વર્ષોની જહેમતના બદલામાં ૧૬૭ કોલર જ (૬૦૦ રૂપિયા-માથરે) મળ્યા હતા.

એનું નામ લેખક, અમેરિકાના વિસ્કોન્સીન પ્રદેશનો એ રહેવાસી હતો. એનો વિચાર અને કુદરત શોખ જમરો હતો. સોળ વર્ષની ઉંમરે તે એણે જૂસ્તરશાસ્ત્રમાં એક મૌલિક નિમ્ન લખ્યો હતો. બારીસ વર્ષની ઉંમરે ઝાહિયો કેનલના આસિસ્ટન્ટ એન્જિનિયર તરીકે તે કામ કરતો હતો.

ઈન્જનેર તરીકે જ રહ્યો હોત તો એ પુષ્કળ કમાયો હોત. પણ એનું મન તો હવામાનના અખતરાઓમાં હતું એણે ઈન્જનેરની નોકરી છોડી દીધી અને મીઝીમન પ્રદેશના મીલવાઉકી નામના બારસો ચાણસની વસતીવાળા ગામમાં આવી રહ્યો.

પાસે જ મીઝીમનનું જમડું તળાવ હતું. નેમાં મોટાં મોટાં વઢાણો અને રટીમ બોરો વારતી. કંઈક મુસાફરો આવ-જા કરતા અને લાખોનો વેપાર ચાલતો. આ લાઈ તો એ સરાવરને કઠિ રોજ આઠા મારે. એનું પાણી વધે કે ઘટે તેની નોંધ લે. પવનની દિશા બદલાય એની પણ નોંધ લે. અને આખા દિવસ દરમિયાન વધારેમાં વધારે ગરમી કેટલી થઈ તથા ઓછામાં ઓછું ઉષ્ણતામાન કેટલું રહ્યું તેની નોંધ તો ખરી જ.

નોંધ લઈ લઈને એણે તો ગણતરી કરવા માંડી, ને એ ગણતરી ઉપરથી બીજા દિવસે કે ત્રીજા દિવસે આમ થતું જોઈએ એમ તારવવા માંડ્યું ને એતું તારવેલું સાચું થ પડવા માંડ્યું.

૧૮૫૬ ની સાલમાં મીચીગનના એ સરેવરમાં મોટું તોફાન થયેલું. લેપ્ડામની ગણતરી મુજબ એ તોફાન ત્રીજી આગળ વધીને દેહ આટલાટિક મહાસાગર સુધી જવાતું હતું અને થયું પણ નેમ જ.

એને થયું: ડેટ્રોઇટ અને મીચીગનની રેલ્વે કંપની આ મીચીગન સરેવરમાં રેલીમરો ચલાવે છે. જઈને એને કહું કે મારા અખતરો માટે પૂરતી સગવડ કરી આપો નો એવા કેટલાયે અહરમાત અચાવી ચકાવ.

લેપ્ડામે કંપનીને કાગળ લખ્યો. જવાબ આબો: 'અમારી આગમોટો ગમે તેવા તોફાનનો સામનો કરી શકે એવી મજબૂત જ બનાવવામાં આવે છે. એક કાગળના કટકાની મદદથી તોફાનમાંથી બચવાની અમારે જરૂર નથી.'

લેપ્ડામ નિરાશ ન થયો. તેણે પ્રજાન આજ્ઞા રાખ્યા. મોટા મોટા વેપારીઓને, જેમનો દરિયારસ્તે લાંબોનો વેપાર હતો, તેમને મળ્યો. મોટી મોટી વહાણ કંપનીઓને મળ્યો. પણ કોઈએ એના કાગળ પરના અંકડાઓ ઉપર વિશ્વાસ ન કર્યો. એક વહાણચડીએ તો રોષડું પરખાવ્યું: 'કાઈ, ઈ તો દરિયાના માગણ છે. ક્યારે તોફાન મડી આવે એ તે કોઈ દિવસ કહી ચકાવ ખરું! અને તેમાં એ આપણી આ આબોદવા! કઈ ધડીએ શું થાય એ ખબર જ પડે તો નો! અમે આટલાં વરસથી વહાણ દાંડીએ છીએ તો થ ખબર નથી પડતી ને આ તારા કાગળિયાંયો ખબર પડશે!!'

લેપ્ડામ થાકી ગયો. કોઈએ એને સાથ ન આપ્યો.

*

એક વેપારી સાથે લમજાત્રીક કરીને, રાજની ગાફલ સાથે 'ના' સંજીગોને લેપ્ડામ

ખાસો ધેર જાય છે હાં એનો એક દોસ્ત હોલ્ટન મળે છે. હોલ્ટન રાજદારી પુરુષ છે. એ ઓછાના વેપારી મંડળે દમણા જ તેને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ચૂંટી કાઢેલ છે.

લેપ્ડામ વિચારે છે: 'હોલ્ટન કાંઈ ગદ્દ કહી શકે ખરો? ધારાસભામાં 'દવામાન' માટે કાંઈ થઈ શકે?'

તે હોલ્ટનને પકડે છે. શરીરને નાકે જાઓ રાખે છે અને એને સમજાવે છે. પોતે ખાતરી કર્યા પછી જ આ માગણી કરી છે એની ખાતરી આપે છે.

'આ એક માણસનો કે એક વ્યક્તિનો પ્રશ્ન નથી.' લેપ્ડામ કહે છે, 'આને કોઈ પણ ધડીએ સરેવરમાં તોફાન ઊઠે છે અને કેટલું થે તુકસાન થાય છે. હું કહું છું કે એ અટકાવતું એ આપણા દાગની વાત છે. અને પોતાની શક્તિ દોવા છતાં જે સરકાર લોકોના જનમાલ અચાવવાનો મત્ત ન કરે, તેને માટે બલિબળમાં લોકો શું કહેશે?'

કલાકાની મથામણ પછી લેપ્ડામ હોલ્ટનને મળે તે વાત ઉતારી ચકાવો. હોલ્ટને પોતાના પક્ષ-પોતાની પાઠો પાસે વાત મૂકી. ફરીને લેપ્ડામે એ બધાને પોતાની વાત કહી સમજાવી ને કાંઈક કરવા ઉપર ભાર મૂક્યો.

લેપ્ડામે ઇંગ્લેન્ડની તોફરી છેલ્લ્યા 'જી ૩૪ વર્ષ' ૧૮૭૦માં પહેલવહેલો 'દવામાન'ની નોંધ લેવા માટેનો ખરડો અમેરિકાની ધારાસભા સમક્ષ રજૂ થયો. આંકડા અને દલીલ સાથે લેપ્ડામે સાબિત કરી જતાવ્યું કે એવા ૧૯૧૪ અહરમાતો જન્ય દેશો જે નિવાસી ચકાવા હોત અને જેનું એકંદર તુકસાન ૪૦ લાખ ડોલર (આશરે ૧,૧૪,૦૦૦૦૦ રૂપિયા) જેટલું થયું હતું.

ખરડો પસાર થયો.

૧૮૭૦ની પહેલી નવેમ્બરે આખા દેશના દવામાનના આંકડા મેળવીને તૈયાર થયેલો રીપોર્ટ પહેલવહેલો, ચાવરલેસની મદદથી,

ઉત્તરનાં સરોવરો ઉપર અને આટલાંટિક મહાસાગરના કિનારે મોકલવામાં આવ્યાં. એ અહેવાલોની સફળતા અને ઉપયોગિતાને પરિણામે ‘અમેરિકન દવામાન માદિતી કાર્યાલય’નો રચાવના ધર્મ, જેની અત્યારે ઠેર ઠેર શાખાઓ છે.

લેપ્દામ ન તો આ નવી કામગીરીમાં નોકરી. એ રહ્યો કે ન ‘માદિતી કાર્યાલય’નો કોઈ અમલદાર થયો. એ તો પાછો પોતાના બીજા

વૈજ્ઞાનિક અખતરાઓના કામે લાગી ગયો.

પૂજ્ય જી વિનંતી કરવામાં આવી ત્યારે થોડો વખત એણે ચિંતાગોત્રી વેધણામાં નોકરી કરી.

પછી તો સમાચારપત્રોએ પણ દવામાન માદિતી કાર્યાલયના આ આંકડાઓ છાપવા માંડ્યા અને ૧૮૭૫માં લેપ્દામ ગુજરી ગયા છતાં અને ત્યાર પછી એ મહાન લઘાઈમાં પીત્તા છતાં લેપ્દામના દવામાનના આંકડા હજી પણ છપાતા જ રહ્યા છે.* [અગ્રેષ્ઠ ઉપરથી

‘તમારો વહેલ’

૨

અમેરિકાના નેચારસ નામના પ્રદેશમાં હોકરાઓનું એક નગર જ વસાવવામાં આવ્યું છે. એકવાર એકે ફ્લેનેગન નામનો એક પાદરી આ નગરનો અધિષ્ઠાતા છે. પરંતુ નગરની બીજી બધી બવરયા તો એ નગરના રહેવાસીઓ એટલે કે હોકરાઓ જ ચલાવે છે. હોકરાઓની યુનિસિપાલિટીની કમિટી હોકરાઓમાંથી જ પ્રમુખ અને મંત્રી ચૂંટી કાઢે છે. એમ આ નગરની બધી જવાબદારી હોકરાઓ હસ્તક છે.

પણ ફ્લેનેગનને આ બધા હોકરાઓ મળે છે ક્યાંથી ? જેમને કોઈ જ સંપર્કનું નથી, જેલમાં પણ જેમનાથી અમલદારો યાદી જાય છે એવા ‘ગ્રામનો ઉતાર’ કહેવાય તેવા હોકરાઓ જ ફ્લેનેગનને કાળે આવે છે. અમેરિકાના દૂર દૂરના પ્રદેશમાંથી ‘વહેલ’ કહેવાતા હોકરાઓથી ફ્લેનેગનનું આ નગર ઊભારાઈ જાય છે.

સમજા જોનાથી દૂર જામવા ચાહે છે, સત્તા જેને સંભળાવી શકતી નથી, એવા હુસ્ત્યા, લફંગા, અવળે રસ્તે ચડી ગયેલા હોકરાઓ માટે ફ્લેનેગનના આ નગરમાં દેખેલા

જગ્યા મળી રહે છે. ફ્લેનેગને ‘અરાય હોકરા જેની કોઈ ચીજ જ નથી’ એ સિદ્ધાંતને પોતાનું જીવનમયેષ બનાવ્યું હતું. તોફાનીમાં તોફાની હોકરાઓ પણ ફ્લેનેગનના આ નગરમાં આવતા બદલાઈ જતા. આવતા ત્યારે સમાજ અને સત્તાના દુશ્મનો રૂપે અને બહાર જતા ત્યારે સહમ અને સેવાભાવી બનીને.

એકવાર એક શિયાળાની રાતે ફ્લેનેગન પર ટેલિફોન આવ્યો. ટેલિફોન ધણે દૂરથી હતો. વજીનિયાની જેલનો વડો બોલતો હતો : ‘એક હોકરા છે. તમે એને માટે જગ્યા કરી આપશો ? અમારે માટે એને ટેકાણે લાવવો અશક્ય છે. તેણે એક બેન્ક લૂંટી છે અને ત્રણ દુકાને જમને પિસ્તોલની મદદથી નાણાં કદાબ્યાં છે.’

‘હા, કવોડક છે !’ ફ્લેનેગને પૂછ્યું.

‘આઈ, સાક્ષ આઈ વર્ષનો.’

‘શુ ! !’ ફ્લેનેગને સાશય પૂછ્યું.

‘તેની ઉંમરથી ભરમાતા નહિ. બહાર છે એટલે બોમાં છે. તમે તેને રાખશો !’

*આપણાં ગુજરાતી વર્તમાનપત્રો કે દેશી રાજ્યો દવામાન-આત્રાહીની અજબ દંતુ યે સમજ્યાં નથી. આ માસની વારીખ ૧૬મી પછીના એ-આર દિવસોમાં વધેલ વરસાદ તથા પવનનું તોફાન આત્રાહીમાં તો હોઈ જ પરંતુ આપણાં ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોએ એની સમજ સર પ્રસિદ્ધિની પરવા કરી નથી. બીજા બાબતુ રાજ્યો કે જેમના ઉપર પ્રખ્યાત સલામતીની પ્રાદી જવાબદારી છે, એ પણ આ બબરો મેળવવા માટે અને વજવસા બહેર કરવા માટે ઉદારસીન રહે છે. આ બંને પરિસ્થિતિ એકબીજા છે. વર્તમાનપત્રો અને રાજ્યો આ બાબતમાં વિરોધ બજવ યાજ તો ઘણી યુવારી અટકાવી શકાય. -અનુવાદક

‘જરૂર. આઠ વરસના એક છોકરાને હું ન રાખી શકું’ એકમ અને! લાવો. ખુશીથી લાવો.’

પણ દિવસ બાદ ફોન કરનાર શરીફ અને તેની પત્ની એક છોકરા સાથે ફેલેંગનના ‘ફિશોરનગર’માં આવી પહોંચ્યાં. છોકરાની બધી દકીકત જણાવતો ટાઇપ કરેલો રીપોર્ટ આપી ફેલેંગનને તેના ચલનમાં સફળતા ઇચ્છી શરીફ અને તેની પત્ની ગયાં.

ફેલેંગનને આવેલ છોકરા તરફ જોયું. એનું મોઢું પીળું પચ દડું. એના હાથમાં એક બંદલ હતું. ઊંચાઈમાં એ જ નેટલી હતી. તેના જુબરા વાળ અસ્તવ્યસ્ત ને કપાળ હાંડી દેતા પડ્યા હતા. આંખો જુબરી અને અર્ધ-મીચેલી હતી. હમર અને પાંપણો કાળાં હતાં. એના મોઢામાં બે હોઠ વચ્ચે એક જૂથામાં એક સિગારેટ હતી. શરીફ જણાવ્યું હતું કે અહીં આવવાનું તેણે આ સિગારો મળી ત્યારે જ કળ્પ્યું હતું.

એને એસત્રા માટે ખુશી આપીને ફેલેંગન શરીફ આપેલા રીપોર્ટ વાંચવા માંડ્યો.

એનું આખું નામ સુલાઈ ગયું હતું. લોકો તેને ‘એડી’ ને નામે જ ઓળખતા. દાંડાએક બંદરના એક ગલીય લસતમાં તેનો જન્મ થયો હતો. ચાર વરસનો થયો ત્યાં એનાં માબાપ ઇન્ડિયન એન્જનના રાગમાં મરી ગયાં. એ મેલા-પેલા ઝૂંપડામાં એક આરણ્યેથી બીજે આરણ્યે આચાર્યાં આચર્યાં લોકોની દયા ઉપર દૂતરું કે ગલ્ફિયું ઊછરે એમ ઊછર્યો હતો.

પણ લોહું ધસાય અને ધાર નીકળે એમ મુશ્કેલીઓએ એડીની છુદિને તીવ્ર જનાવી હતી. આઠ વર્ષની ઉંમરે તો એડી એના જવાબ અને ટટલાક તો એનાથી મોટી હમરના છોકરા-ઓના સરદાર બન્યો હતો. નાની નાની ચોરી-ઓ કે ઉચાપતી કરવામાં તે તેના મુક જોડા મોટરાઓને પણ ટપી જવા લાગ્યો. ચોખ્ખાગદ, મોરીઓમાં પણ તે આગળ વધવા લાગ્યો હતો.

પણ એક વાર એડીના અભિમાન ઉપર થા થયો, ‘તું સરદાર છેતો! જીભ મોટરા કહે ને તું એમ કરે. તારી મેળે તું શું કરી શકે?’ એના જ એક ભેડીદાર એડીને કહ્યું.

‘એમ છે! તો જોજો. તેં ધાધુ’ ન ન હોય એવું કરી બતાવું, તું જો બેટા. હું હવે બેન્ક લૂંટવાનો છું.’

બીજે જ દિવસે બપોરના વખતે એડી બેન્કમાં પહોંચ્યો. મણાખરા કારકુનો બપોરનું ખાલું લેવા ગયા હતા. છાનોમાનો એડી દાખલ થયો, ને કહિયરના ખાના તરફ આગળ વધ્યો. ખાના સુધી પહોંચ્યા માટે પગના આંગળા ઉપર ઊભો થયો અને મૂંઝો ભરીને ને હાથમાં આપ્યું તે લઇને ભાગ્યો.

બહાર આવીને હાથમાં આવેલા એ ખસો કોલર તેણે પોતાને એણું મારનાર સાથીદારોમાં વહેંચી દીધા. પણ બેન્ક લૂંટાનાના સમાચાર જાપામાં આવ્યા નહિ. પેલાએ પાહું એણું માથું: ‘ગપ્પીદાસ લાગે છે. ક્યાંકથી ધસા મળી ગયા, કાઈકના પડેલા; ને લાઇ કહે છે કે બેન્ક લૂંટી... છટ!’

એડીને હાડોહાડ લાગી ગઇ. પણ આ વખતે તેણે જવાબ ન આપ્યો. એક અઠવાડિયા સુધી એડીને પતો ન લાગ્યો. તેણે ક્યાંકથી એક પિસ્તોલ મેળવી અને નિશાન તાકત પણ ધીપી લીધું. ને પછી ને પરાક્રમે કર્યાં તેણે એડીને જાપાની ભેઇંટી પ્રસિદ્ધિ આપી.

બપોરના વખતે આવીને એણે એક રેરોટાર (હોટલ)ના રેશિમર (ખાનગી) સામે રીપોર્ટર તાપી અને બધાં નાણાં પડાવ્યાં. લાંચી નીકળાને એક દરજીની દુકાને પહોંચ્યો અને તેની પાસેથી પણ નાણાં પડાવ્યાં. દરજી પછી એણે એક પીપરમીન્ટ-ટીકડીની દુકાન ચલાવતી આઈની સુલાહાત લીધી.

આ બાઈએ તેની બંદૂક આંચકી લેવા પ્રયત્ન કર્યો. એડીએ તેના હાથમાંથી છૂટા

ધમાલ મચાવી મૂકી. પણ ધમાલને લીધે પોલીસ આવી ચડી ને એડી જેલમાં ગયો.

જેલમાંથી એ ફેલેનેગન પાસે આવ્યો.

ફેલેનેગને રીપોર્ટ પૂરા કર્યો અને એડી તરફ જોયું. એડી આંખો નીચી ઢાળાને બેઠો હતો. થોડી વાર એડીએ પોતે સાથે લાવેલ બંડલમાંથી કાગળ અને તમાકુ કાઢીને સિગારેટ વાળી થોડામાં મૂકીને સળગાવી. ધુમાડાના ગોટા વચ્ચેથી તેની આંખોની પાંપણો એક ક્ષણભર ઊંચકાઈ-જેવા કે પોતાના આ ફેલેનેગને આ નવો રહેવાળ શી રીતે બટારે છે.

પણ ફેલેનેગને એને કંઈ કહ્યું નહિ. તેણે કહ્યું: 'જો એડી, તું' જાણે છે કે આ ડોક્ટર-ઓતું જ નગર છે. એમાં ડોક્ટર-ઓતું જ માયુ' થાય છે-મધા ભેગા મળાને જ નક્કી કરે તે. મને ખાતરી છે કે તું સારો ડોક્ટર છે. તને જાણુ નગર ગમશે.'

એડીએ નાની એવી માળથી જ જવાબ માગ્યો.

એડીના વાળ કાતરવામાં આવ્યા. એને ત્યાં કપડાં આપવામાં આવ્યાં. પણ ખીજે દિવસે દસ વાગતાં જ એડીની વિરુદ્ધ ફરિયાદ આવીને ઊભી રહી. વર્ગમાંથી ચિલ્કે તેને કાઢી મૂક્યો હતો. વર્ગમાં એડી એકાદ કલાક તો યાંત બેસી રહ્યો હતો પણ પછી એકદમ તે વર્ગમાં દૂચ કરવા લાગ્યો, ધાટા પાકવા લાગ્યો ને પછી બાકા ઉપરના ખડિયા લઈ જેમ તેમ ફેંકવા લાગ્યો.

પણ ફેલેનેગને શાંતિથી જ કામ લીધું. 'મારી જ જાણ હતી.' તેણે ચિલ્કાને કહ્યું, 'આપણા નગરના નિયમો મેં એડીને જણાવ્યા નહોતા. નિયમો જાણશે એટલે એડી પણ એ પ્રમાણે વર્તશે.'

પણ એડીનો વર્તણૂક એના એ હતો. એ વર્ગમાં બેસતો નહિ. રમતમાં બળતો નહિ. સભાઓમાં હાજરી આપતો નહિ. કસરત

કે બાગીકામ, સંગીત કે ચિત્રવર્ગ કંઈ જ તેને રિથર કરી શક્યું નહિ. કેટલીક વસ્તુઓ તેને ખુબ જ સામાન્ય લાગતી તો ખીજી બધું માયાફૂટ લાગતી.

ફેલેનેગને તેને માટે નિયમોમાં કશી છૂટછાટ મૂકી. હલકી અને સામાન્ય ક્રાંતિની ફિરો તેના માટે લાવવામાં આવી. ખાસ રમતો તેના માટે ચોખવામાં આવી અને એ બધામાં એડી લાગ લેતો. પણ એમાંની કોઈ પણ વસ્તુ સાથે એ તન્મય થઈ શક્યો નહિ. એનું અતડાપણું, એકલાપણું એણે જાણી રાખ્યું.

કેવળ એક જ વાર ફેલેનેગન અને એડીની વચ્ચે કંઈક લાગણી સંબંધ બંધાયો. લાગ્યો. એક વાર એક શેરી વળાટતાં એડી મોટરમાં આવી જાય તેમ હતો. ફેલેનેગને તેને બચાવી લીધો. એડીની હજોતી પાંપણો એ દિવસે સહેજ અમસ્તી ઊંચકાઈ, મરીબર આશ્ચર્યની લાગણી એ નીચે દેખાઈ પણ એ ત્યાં રિથર થઈ શકી નહિ. એને જૂનો અતડો બચવાર પાછો મારે થઈ ગયો.

ફેલેનેગનની શક્તિ પણ ખૂટવા આવી હતી. આ વખતે પોતાનું જીવનખોય 'ખરાબ ડોક્ટર જેવી કાઈ ઝીજ જ નથી' એક્ટું પાસે કે કેમ એવી ચંકા તેને થવા લાગી.

નિરાશાના તળિયે બેસવાની ફેલેનેગને તેવારી કરી હતી ત્યાં એક દિવસ એડી એની પાસે આવ્યો. તેના મહેરા પર ઘુસેલો હતો. જાણે કે તે પણ આખરી વાર લડી લેવા આવ્યો હતો.

'તમે ઢાંગી છો, ક્ષતિગ્રિયા છો, પોકળ છો.' તેણે કહ્યું.

'તું શા ઉપરથી એમ કહે છે? પુરવાર કરી આપ.'

'મેં હમણાં જ એક ચિકિત્સાને લાત મારી. બોલે હવે તમારે શું કહેવું છે?'

'હું હજીયે કંઈકુંકું તું સારો ડોક્ટર છે.'

‘હું શું કહેતો હતો ? તમે આવું ને આવું જુદાણું હાંક્યા કરો છો. તમે જાણો છો કે હું સારો નથી તોપણ તમે જુદું બોલો છો. બોલો, એ ખરાબ નથી ?’

‘ઓ ઇશ્વર !’ ફેલેનેગને મનમાં કહ્યું, ‘આ એનો પ્રમાણિક તક છે. હું એને શી જવાબ આપું ? મને એનાં ઉપર વિશ્વાસ છે એ એને શી રીતે સમજાવું ? આ પછે જો હું જવાબ નહિ આપી શકું તો એડીનો વિશ્વાસ કદી નહિ મેળવી શકું. ઇશ્વર, મને મદદ કર.’

પછી એણે એડીને કહ્યું : ‘એડી ! કઈ વસ્તુ કેવી છે એ તો તું સમજી શકે છે એમ લાગે છે. ત્યારે તું જ કહે, સારો છેકરો શાય ? ને અસાધિત હોય, તે ખરું ને ?’

‘હા.’ એડીએ કહ્યું.

‘ને’ પોતાના શિક્ષકોએ કહ્યું હોય તેમ કરે ખરું ને ?’

‘હા.’

‘તો પછી તું સારો જ છે બાઈ. તું જે અસાધિત જ છે. તું પણ તારા શિક્ષકોના કહેવા પ્રમાણે જ વર્તે છે. ફક્ત એટલું કે તારા શિક્ષકો જ ખરાબ છે. એમણે તને બીજાની સામે યરાતું, બીજાનું અપમાન કરાવતું અને

એવું બધું બની શકે તેટલા ખરાબ યરાતું શીખવ્યું છે અને તું એ પ્રમાણે વર્તીને એવો મામ છે. ફક્ત એ શિક્ષકોને બદલે તું અહીંના નવા શિક્ષકોના શિષ્ય થા અને એમનું કહેવું માન એટલે તું સારો જ છે.’

ઇશ્વર ફેલેનેગની પ્રાર્થના સાંભળીને જ જાણે કે આ શબ્દો તેના મોઢામાં મૂક્યા. ઘુલાવે-ઘુલાવે, સમજાવે ને ન થયું તે આ શબ્દોથી થયું. પહેલી વાર ફેલેનેગને એડીની આંખ બીની થતી જોઈ. ને પછીની પોતે રાઠ જોઈ રહ્યો હતો તે મરી ગયો પહેલી છે એમ ફેલેનેગને લાગ્યું. તેણે એડીને બેટલા દાપ લંબાવ્યા. એડી તેને બેટી પગો. પોતાનું આસુ-બીનું મોં એડીએ ફેલેનેગના ખમા ઉપર ઘણી ઘીવું.

ત્યાર બાદ તો એડી દસ વરસ સુધી ઈશ્વરનમર ‘મા રહ્યો, પછી એ નીકાલનમાં જોડાયો અને લાઈ ઇમિયાન ખૂનખાર જંગ ખેડતાં ખેડતાં તેના દરબને વધતો ગયો. એની હાથ ‘નીચેના માણસોને એ સારી રીતે રાખે છે. પણ એના માથાણુ દાદા ફેલેનેગને તો એ પત્ર લખે છે ત્યારે ‘તમારા વટેલ’ એમ જ લખે છે. [અંગ્રેજ ઉપરથી

મોહ જાળ પ્રદર્શન કરાવું હતું. પછી ઘણી જગ્યાં માણસો તે જોવાને આવ્યા હતાં. દેશના સારામાં સારા કારીગરોની કલા હતી...હું ચિત્રો બેસાડે બેસાડે...મારી બાજુમાં એક નોકું ચિત્રો બેસાડે હતું...જેની ઉંમર જવ્વાસ ઉપરની લાગતી હતી...બનેએ ચરમાં ચડાવ્યાં હતાં...સજ્જનના હાથમાં લાગી હતી, સતારીના હાથમાં છરી હતી...જેને મિલજનાં બહુ આનંદી લાગતાં હતાં...અમારી આંખેનું ચિત્ર હતું ‘વસંત’ તું...તેમાં એક સુંદર મોઢાવાળી યુવતીને ચીતરવામાં આવી હતી અને તેના આખા શરીરને લીલા પાંદડાંથી ઢાંકવામાં આવ્યું હતું.’

વેલા સજ્જન એ ચિત્રને ખૂબ કીજવડથી પારી પારીને જોવા હતા તે જોઈને સતારીએ કહ્યું : ‘દલ ચાલોને એમાં શું જોવા નેનું છે ?’

‘પાનખરમાં આ ઠાકરીનું ટું ધરો એને હું ચિત્રાર કરતો હતો.’ વેલા સજ્જનને ચરમાં સાફ કરવાં જવાબ આપ્યા. અને જાણે જણે એક બીજા તરફ દશીને ચાલવાં યયાં.

દીક્ષા

રસનિધિ

કુ વિતા લખતાં આવડે તેથી કાઈ કાઈ વાર ફેટશે. ત્રાસ પડે છે તે કવિ જ નહોતો. સંબંધી કે મિત્રના પુત્ર-પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે મંગલાર્થક રચના કે કાઈ સદ્ગત શોકસભામાં વિરહકાવ્ય બોલવું એ કવિની નૈતિક ફરજ ગણાય છે.

મારી સાથે ઓફિસમાં કામ કરતા એક મિત્રના પુત્રનાં લગ્ન હતાં. બપોરે છું જમવા બેઠો હતો. એક-બે કાળિયા લીધા ન લીધા ત્યાં તેઓ આવ્યા અને મને જમવા બેઠે એ જોઈ નિરાશાજનક સ્વરે બોલ્યા; 'હા...બાઈ, જમવા બેસી ગયા ?'

મને લાગ્યું કે તે જાણ મને જમવાનું આમંત્રણ આપવા આવ્યા હશે અને મોઝા પટ્ટોચવાથી દિલગીર થયા હોય. છું તેમને નારાજ કરવા માગતો નહોતો એટલે હાથ ધીક નાખવા કે શું કરવું તેની વિભાસણમાં હતો ત્યાં એમણે આગળ કહ્યું: 'ઠીક ત્યારે જ નહીં હોય. મારે તમારું એક જ ફરી કામ છે.'

મેં બનતી તાકીદે જમવાનું પતાવ્યું. આવીને પૂછ્યું: 'કહો, શું કામ છે ?'

'અરે બાઈ, ફેટશે જોડી ક્યો ? આજે કચરાની જન જવાની છે. ધક ઉપર માથું નથી. તમે જલદી એક મંગલાર્થક સરસ લખી આપો. વરનું નામ તો તમે જાણો છો-કચરા-લાલ-અને તેની વહુનું નામ ચકરીબેન છે.'

મેં કહ્યું: 'કચરાલાલ અને ચકરીબેન ઉલખવું હું મંગલ ઈચ્છું છું' પણ કવિતા એમ ઉતાવળે પ્રેરણા વિના કેમ થાય ?'

'તમારે ન લખી આપવી હોય તો ના પાડો. ચારણો, આરોહી અને દલપતરામ કવિ તરત જ કવિતા નહોતા કરતા ? સમામાં વાત નીકળે અને જોખા યજ્ઞને મોઢેથી કવિતા બોલે.'

'એ શોધકવિ. તેઓ તેવી રીતે કવિતા

બોલી શકે. મને તેવી રીતે કવિતા લખવું નથી શકવું.'

તેમણે એ જ ઉપરથી કાગળ અને પેન્સિલ મારા હાથમાં મૂકી હકમ કર્યો: 'બહા માલુમ, વખતની કિંમત છે કે નહીં ? મારે ફેટવું કામ છે. ઝટ લખી આપો ને.'

કાઈને નારાજ કરતાં-મારું મન હુઆય છે, તેમાં આ તો મારી સાથે ધણી વર્ષોથી એક જ ઓફિસમાં કામ કરતા હતા એટલે નિરુપાયે કચરાલાલ અને ચકરીબેનના લગ્ન મંગળની જેતણ કડીઓ લખી આપી.

એક વેળા મારા એક સંગાની જનમાં ગયો હતો ત્યાં પણ આવો જ વિષમ પ્રસંગ મારે માથે આવી પડ્યો હતો.

ખીજ એક વેળા ધનાઢ્ય શેઠની સાથે મારે ફેટલીક આર્થિક બચતવા કરવાની હતી. છું તેમને ઘરે જતાં હતો ત્યાં તેઓ રસ્તામાં જ મળ્યા. તેમના કાકાના શોક નિમિત્તે વેપારી મંગળની સલામ મળવાની હતી તેમાં તે જતા હતા. મારે પણ તેમની સાથે જવું પડ્યું. મારી યોગબાણ તેમણે ખીજ વેપારીઓને કરાવી અને રિશેષમાં કહ્યું કે 'એમનું નામ..... છે-ઓફિસમાં નોકરી કરે છે. સારા કવિ છે.'

સજાના પ્રમુખ-સમજ્યા કે હું કાંઈક કવિતા બોલવા આજ્ઞા હોઈએ એટલે સસામાં તેમણે જલ્દેર કહ્યું કે 'સ્વર્ગસ્થના શોક નિમિત્તે જાણ કવિતા બોલશે.'

હું તો દિગ્મુદ્ધ થઈ ગયો. કવિતા શું, શોકસભા શું, મને તો કાંઈ ખ્યાલ જ નહોતો. હું જેમની સાથે સજાગૃહમાં આવ્યો હતો તેમને આ વાત કરી. તેમણે કહ્યું: 'લાઈ, મોટા માણસને જોડું ન લગાડાય. જલ્દી લખી કાઢો.'

મેં કહ્યું: 'કાગળ નથી.' તેમણે અગ્રમાં મારેલ ચોપડા વચ્ચેના

રંગિત કામળતું અધું પાતું ફાડી આપ્યું. તેમના મરહૂમ કાકા છેલ્લા થોડાં વર્ષોમાં માણુ-સોનાં લોહી ચૂસી, કાળાં બળ્લરા કરી શ્રીમંત થયા હતા. તેમના સ્વર્ગવાસથી મને ચચેલ શોક (1)ની કવિતા બાઈક લાંટીમાં મેં લખી નાખી. જેમની સાથે બાબો દતો તેમને આપી મેં કહ્યું: 'હું બોલી નહીં શકું. બીજા કાઈને વાંચવાતું કહેશે.'

સત્યાપતિએ જાહેર ક્યું કે 'કવિ સત્યા-લોભ અને અંતિશોકથી આ તેમની રચેલ કવિતા બોલી શકતાં નથી, તે હું આપ સૌની સમક્ષ વાંચી સંભળાવું છું.' એમ કહી ચોપડાતું આપું વાંચતા હોય તેમ તેમજે મારી કવિતા વાંચી સંભળાવી. સૌએ તાળી પાડી શોક-સત્યામાં હૃદયના પોકારો કર્યા!

આવા કેટલા ૫ વિકટ પ્રસંગો મારી ઉપર વીત્યા છે તેનું બ્યાન કંપુ નિરર્થક છે. પણ આદિકવિ વાલ્મીકીને કૌંચવધથી કાવ્ય રહ્યું તેમ મારી કવિતાના તેજોવધથી મને વાર્તા લખવાની રહુરણા ચર્ષ-પ્રેરણા મળી.

તે પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે:

મારા મિત્રો અને દોસ્તો મને વારંવાર મારી કવિતાઓનો સંગ્રહ પ્રગટ કરવા માટે આમંત્ર કરતા. અને સાતું એવું પુસ્તક યાવ એટલી સંખ્યામાં કવિતાઓ મેં ૫૪ પછી દંતી. એટલે મને ૫૪ પ્રસંગ મળે તો સંગ્રહ પ્રકટ કરવાની ઉત્કંઠા તો હતી; પરંતુ મારી આર્થિક રિમિતિ પુસ્તક છપામણીના ખર્ચને પહોંચી વળે તેમ નહોતી. મારા એક મિત્ર, જે મારા યાત્રિકાઈ હતા, તે મારી સાથે ઓડિસમાં કામ કરતા હતા તેમને એક અગ્રણ્ય પ્રકાશક સાથે અંગત સંબંધ અને ધનિષ્ઠ મિત્રતા હતી. તેમની પાસેથી બસામણુપત્ર લઈ, મારી કવિતાઓની હાથપ્રત થેલીમાં નાખી હું તે પ્રકાશકને મળવા ગયો. તેમની દુકાને જઈ મેં લલ્લામણુપત્ર તેમને આપ્યું. તે વાંચી તેમજે મારો સ્તુતાર થયો. અને કહ્યું: 'આપણે કેટલીક વાતો કરવી

પડશે. આંદો સમય નહોં મળે. આપ મારી સાથે જમવા પધારશે? જમ્યા પછી આપણે વાતો કરીશું.'

મારી ઈચ્છા પણ એ રીતે તેમની સાથે સંબંધ કેળવવાની હતી એટલે મેં કબૂલ ક્યું અને જેમ રોકે તેનું રત્ન સાચવે તેમ થેલી બોળામાં રાખી હું જાણુમાં બેઠો અને પાસેની ચોપડીઓના દગમાંથી એક ચોપડી લઈ વખત ગુજરવા વાંચવા લાગ્યો.

સમયસર તેમજે કામ સંકેત્યું અને અમે તેમને ઘેર જઈ જમ્યા. દરમિયાનમાં પ્રાસ્તાવિક બીજી સાહિત્યચર્ચાની ઘણી ઘણી વાતો કરી. જમીને મને સોપારી આપી, તેમજે સિગાર સળગાવી આરામથી આરામપુરશીમાં લખાવતાં પૂછ્યું: 'બોલો, કાઈ, હવે આપણે શુદ્ધાની વાત કરીએ. તમે શું લાબ્યા છો?'

મેં થેલીમાંથી કવિતાની હાથપ્રત કાઢી તેમને આપતાં કહ્યું: 'મારી કવિતાઓનો સંગ્રહ પ્રકટ કરવાની ઈચ્છા છે જે આપ કરી આપો તો.'

તેમજે પાનાં ફેરવીને બધાં ઉપર એક નજર ફેરવી લાંબી અને કહ્યું: 'કવિતાઓ તો સરસ છે. જીમિં, કૌમુદી, કુંભાર અને સાહિત્યમાં છપાએલી કવિતાઓ તો સારી જ હોય, અને ખરે, સારી છે. પણ કવિતાનું પુસ્તક છપાવવામાં મુશ્કેલી છે. કવિતાનું પુસ્તક કાઈ ખરીદતું નથી. સિવાય કે તે પાઠ્ય-પુસ્તક હોય અને કવિતાની કદર થોડા જ કરી શકે છે. તે થોડા વિદ્વાનો પુસ્તક ખરીદતા નથી. મેં એક કવિની કવિતાઓ ડાખી છે તે બધી એમ ને એમ પડી છે અને મારી મૂડી શેકાય છે. અમને વેપારીને એ ન પોસાય.' કવિતાની હાથપ્રત મને પાછી આપતાં તેમજે ઉમેયું: 'તમે વાર્તા લખો. ગમે તેવી લખશો તો ચાલશે. સામાન્ય લોકો પણ સાતું ગેટઅપ અને ગુંદર છપાઈ દરશું એટલે તે ખરીદી લેશે. અને એ રીતે નહોં ચાલે તેવી હોય તો અમારી માળામાં શુસાડી દેશું એટલે શેકાય માથે

નહીં પડે. વાર્તાઓનો સંગ્રહ બસોએક પાનનો થાય ત્યારે મારી પાસે લાવજો, હું જરૂર તે છપાવી આપીશ.

હું લગ્ન હાથે ધરે આવ્યો. મને તે કવિતાઓ ફાટીને ફેંકી દેવાનું ધરીબર મન થયું. પણ ખીજી ઘણે જ તેને મેં માથે ચડાવી વિનમ્રભાવે વંદન કર્યું અને કબાટમાં મૂકી દીધી. પણ તે ઘણી કવિતા ન લખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો અને વાર્તા લખવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો.

થોડી અંગ્રેજી, થોડી ગુજરાતી સારી વાર્તાઓ મેં વાંચી કાઢી એક વાર્તાનું ચોક્કસ, ગોઠવ્યું અને વાર્તા લખવા બેઠો. થોડી લોટીઓ લખાઈ અને આગળ કલમ ચાલી જ નહીં. ફરી ફરી પ્રયત્નો કરી જોયા પણ વાર્તા જેવું કંઈ બન્યું નહીં.

મારા એક મુરબ્બી સિદ્ધહરત વાર્તા લેખક છે. તેમની પાસે વાર્તાલેખનની દીક્ષા લેવા માટે ગયો. મારી હાજરત તેમને કહી.

તેમણે હસીને કહ્યું: ‘અરે ભાઈ, એમાં મુશ્કેલ શું છે? વાર્તામાં એક નવયુવક હોય, એક સુંદર સુવતી હોય. પ્રથમ દર્શને પ્રેમ થાય, પ્રેમપત્રો લખાય, પ્રેમમાં વિદાય આવે અને આખરે ‘All’s well that ends well’ આમ વાર્તા પૂરી થાય.’

આ દીક્ષા લઈ હું ધરે આવ્યો. તાલીમ પાછી કરવા માટે આશ્ચ તેની માશુકાને પ્રેમપત્ર લખે છે તેવી કલ્પના નજર આગળ રાખી પત્ર લખવો શરૂ કર્યો. મેં તેમાં અનન્ય પ્રેમ, વિયોગનો તલસાટ, મિલનની ઉત્કાંઠા ઠાંસી ઠાંસીને લખી. કવિ તો હું હતો. એટલે પ્રાસા નુપ્રાસ, શબ્દોની પસંદગી અને વચ્ચે વચ્ચે ‘મેલદ્રામ’ અને ખીન્ન સંસ્કૃત કાવ્યો અને ઉર્દૂ શાયરોની પ્રસાદીને છૂટે હાથે વેરી. મને આત્મસંતોષ થયો કે પત્ર તો ઠીક લખાયો છે.

એક દિવસ સાંજે તે પત્ર લઈ મારા વાર્તા-

ગુરુ-પેલા. મુરબ્બીને જતાવવા તેમને લાગ્યો. તેઓ ધરે નહોતા, પણ તેમનાં ત્રીજી વારનાં શુવાન પત્ની હતી. મુરબ્બી આવે ત્યારે આપવાનું કહી પત્ર તેમને આપી હું ચાલ્યો આવ્યો. પત્ર આપતા આવવામાં મારી ધારણા એ હતી કે અમે ફરી મળીએ એ દરમિયાન તેઓ માટું લખાણ વાંચી લે તો પછી એ બાબતની ચર્ચા કરવામાં સરળતા થાય. પણ પાછળથી મારા બહુવામાં આવ્યું તેમ વિપરીત બન્યું.

મારા પત્ર મુરબ્બીનાં શીશીને ખૂબ પસંદ આવી ગયેલો અને તે સાચવીને, એક ચોપડીની બેલમાં રાખી પોતાના ટેવલના ખાનામાં મૂક્યો. ખીન્ને-ત્રીન્ને દિવસે, બીમતી, હાજર નહોતા ત્યારે કંઈક કામ પ્રસંગે શીશીના ટેવલનું ખાતું તપાસતાં તે પત્ર તે મુરબ્બીને મળી આવ્યો. તે વાંચીને તેમના કોધને સીમા ન રહી. તેમણે બપુઈ કે હું શીશીને છૂપા પ્રેમપત્રો લખું છું. તેમણે પત્રના સહ-આવધિ કટકા કરી નાખ્યા અને શીશી આવતાં જ સારી પ્રસાદી આપી. આવી બાબતમાં ખુલાસાને અવકાશ નહોતો. ખુલાસાથી વધારે ગૂંચ ઊભી થાય એ હું સમજતો હતો. આ કારણથી મારો એ મુરબ્બીઓ સાથે તો સંબંધ વૃદ્ધી ગયો અને મારું બેસવાનું અને સલાહ પૂછવાનું ઠેકાણું મળ્યું.

મારે વાર્તાલેખક તો થવું જ હતું એટલે પ્રેમી તરીકે કલ્પનાશુદ્ધરીને લખેલા પત્રનો આ અંગનમ આગ્રા પછી કલ્પનામાં માથું બની આશ્ચર્યને ઉદ્વેશી પ્રેમપત્ર લખવો શરૂ કર્યો. માન્ય કે આ કોઈ વાંચશે તો પણ મારે કંઈ મુશ્કેલીમાં મુકાવું પડશે નહીં. આ પ્રકારનો પત્ર પણ મેં એક-બે દિવસમાં તૈયાર કર્યો. જોકે આ પત્ર પેલા પત્ર જેટલો અદ્ભુત નહોતો બન્યો પણ તેમ છતાં યે ઠીક લખ્યો છે એવો આત્મસંતોષ થાય એવો તો હતો જ.

એ પત્ર લઈ મારા અન્ય લેખક મિત્રને બતાવવા માટે બહાર જવાની હું તૈયારી કરતો

હતો ત્યાં મારી સાળી ત્યાં આવી. મારી સાળી મારી પત્ની કરતાં ઉંમરમાં ધણી નાની હતી. ઇન્ટર આર્ટ્સમાં લાજુતી હતી. અત્યારના જમાનાની forward છોકરી હતી. પત્ર જોઈ તે કાંઈ ટીખળ કરશે એવી લીતિથી ટેબલ ઉપરથી પત્ર લઈ મેં ઉતાવળે તે મારા ખિસ્સામાં મૂક્યો. મેં કાંઈક છુપાવ્યું તે જોતાં જ તેને તે જાણવાની ઉત્કંઠા થઈ અને મારા ખિસ્સા ઉપર તરખ મારી.

હું તે કાગળ ખચાવવા અને તે તે કાગળ લેવા પ્રયાસ કરવા લાગી. આમ અમારી આ તાણખેંચમાં થતો દારૂખતો આજ સંજોળી આવી ચડેલી મારી પત્ની તરફ જોવા રહ્યું ત્યાં મારી સાળી પત્ર ખૂંટી લાગી.

મારી પત્નીએ તેને દાંઠ મારી: 'મનુ, આંદો આવ. શું હતું?'

મનોરમા મારી સાળીનું નામ હતું. તેને લાગ્યું કે મોટીબેન વડે એટલે તે મન-શાતી પાસે આવી. પેશે કાગળ પોસકાના ખિસ્સામાં તેણે મૂક્યો હતો. તે સાડીના પાલવથી છુપાવાનો પ્રયત્ન કરતાં મારી પત્ની જોઈ ગઈ એટલે ચાંકા પડતાં તેણે તે પત્ર જોવા લીધો અને વાંચ્યો. શરૂઆત, તે પત્રના અક્ષર મારા છે તે હકીકત તે જૂલો ગઈ. તેણે માન્યું કે મનોરમાએ એ પત્ર મને લખ્યો હતો. મારી પત્નીનો પિતો ગયો. તેણે મારી નજર સામે તે પત્રના સદસ્ય કટકા કરી મનુની સામે ફેંક્યા. ઘરનંપનથી બરમસાત્ ચલેલ કામદેવની રાખ સમા પવનમાં તે કટકા જોડવા લાગ્યા. મારી પત્ની કાંઈ પણ જોલ્લા સિવાય લાંબી આલી ગઈ.

આ વખતે મારી મૂર્ખાઈથી મેં માન્યું કે મનુને તેના તોફાનનો સારો બદલો મળે છે. હવે કોઈ દિવસ મારું નામ નહીં લે. એટલે કાંઈ પણ ખુલાસો કર્યા સિવાય હું બહાર આવ્યો મૂક્યો.

સાંજે ઘરે પાછો આવ્યો ત્યારે ઘરમાં શોકનું વાતાવરણ જોયું. બંને મહેનોની આંખો શમી ગયેલી. મારી સાન ઠેકાણે આવી. આ તો વાતનું વતેસર ચલ્યું જણાય છે. મેં મારી પત્ની પાસે ખુલાસો કર્યો પણ તે સાંભળે જ કોણ? પત્ર મારા હાથનો લખેલો હતો એમ સાબિત કરવા માટે કાગળની કટકી પણ રહી નહોતી. તે કટકા બહાર કચરા સાથે કપારના ચ બાજીને છોડી ગયા હતા.

મનોરમા બીજે દિવસે તેને ઘરે આલી ગઈ. મેં પણ થોડા દિવસ માટે બહાર જઈ આવવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

મારા એક રાજકીય કાર્યકર મિત્ર છે. તે મને વારંવાર તેમણે વાતો દતા. આ તકનો લાભ લઈ હું તેમને ત્યાં ગયો.

આંદો વાતાવરણ દેશભક્તિનું હતું. સારા ચ દેશમાં આજે 'દિંદોડો' નો એક જ નાદ માત્ર રહ્યો હતો. દેશભરમાં પ્રચંડ લડત ચાલી રહી હતી. મારા મિત્ર અનેક જૂગર્ગપ્રવૃત્તિ-એની વાત કરતો, એના સાથીઓ સાથે તે બાજતમાં ચર્ચા કરતો ત્યારે હું દંન થઈ જતો. આંદોનો નિવૃત્તિનો લાભ લઈ ફરી વાર્તા લખવાનો પ્રયત્ન કરવા મન ચલ્યું. પ્રેમની વાતો લખવામાં હું નિષ્ફળ નોવડ્યો હતો. પ્રેમની વાતો કરતાં દેશસેવકના જીવનમાં કર્યાં જોડા રામચંદ્ર પ્રસંગો દતા. અને અત્યારે થોડા માગે છે પણ તેવી જ વાતો એટલે એક જૂગર્ગપ્રવૃત્તિની વાર્તા લખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

આથી જૂગર્ગપ્રવૃત્તિની આખી યોજના મેં લખી કાઢી અને તેને વાર્તાના ચોક્કસમાં ફવી રીતે જોડાવવી તે વિચારમાં હતું હતો ત્યાં મારા મિત્રને ત્યાં પોલીસની ધાક આવી. મારા મિત્રના કાગળો તપાસતાં તેમાંથી વધાવાળું કાંઈ મળ્યાં આવ્યું નહીં. મારા કાગળો તપાસનાં તેમાંથી મેં તૈયાર કરેલી જૂગર્ગપ્રવૃત્તિના હાથમાં આવી. મને સાચે જ જૂગર્ગપ્રવૃત્તિનો

સંચાલક માની મારા લખાણને અને મને મોટરમાં નાખી ઉપાડ્યાં.

કાચો જેલના ઓરડાની એક રાતની મહેમાની માણી. બીજે દિવસે સવારે મને જેલરની ઓફિસમાં વોર્ડર લઈ મળ્યાં. ઓફિસમાં પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ અને જેલર સામે મને ખડો કર્યો. મને જોતા જ જેલર બોલી ઊઠ્યો: 'અરે તું અંદી કરાધી ?'

મને દુરત ખાશ આભ્યો. બહુતો હતો ત્યારે કેવો સુક-લકડી હતો અને અત્યારે કેવી કોડી જમી ગઈ છે ! આ તો નટવર જની—મારો મિત્ર. મને તેણે બોલાવી પાસેની ખુરશી પર બેસાડ્યો અને સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટને કહ્યું: 'આપ આ લાઇનને ઓળખો છો ? એમનું નામ...'

'કવિ છે ?' સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટે મારા તરફ નોંધ કહ્યું: 'આવી પ્રવૃત્તિમાં ક્યારથી પડ્યા ?'

મેં તેમને, હકીકત સમજાવી. પોલીસે કબજે લીધેનું મારું લખાણ મંગાવ્યું. નટવરે તેને ફાંટીને કચરાની ટોપકોમાં નાખ્યું અને કહ્યું: 'કવિ, અર્ધ-અમનું આ કામ નથી. પડ તો પાડો ચપને પડને.'

પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે મારી બાબતમાં કંઈક પચનામામાંથી મારું નામ વેળી નાખી ફરી નવેસરથી લખી લાવવા જમાદારને દુકમ કર્યો.

તે દિવસે હું નટવરલાલનો મહેમાન થયો. વાર્તાલેખનની મારી પ્રવૃત્તિ આમ નિષ્ફળ થતી જોઈ મને થયું લાગી આવ્યું. હું હતાશ થયો. અને એ જ ઘણે મને આ બાબતે લખવાની પ્રેરણા થઈ અને વાર્તાલેખનમાં દીક્ષા મળી એમ કહું તો તે ખોટું મળ્યા અંક ! [સંવિધ

૧૯૮૦માં અમેરિકાનો ફક્ષિલ પ્રદેશ વડેન આજસુ દેશમાં હતો. જ્યાં ઉદ્યોગોની ચક્રવર્તી હોવા છતાં ત્યાંના માણસો કંટાળેલા નહોતા. ત્યાર બાદ હેનરી મેડી નામના ત્યાં રહેલા એક માણસે, તેના મિત્રની ફરિયાદોના અહેવાલ વિશે પ્રમાણે આપ્યો:

'આપણા પ્રદેશના, એક સપુત્રના મરણ પ્રસંગે, હું તેમની ફરિયાદમાં ગયો હતો... મેં જોયું તો કબ્રસ્તાન દેવારનાં રહેણાંથી ખીચેખીચ કરેલું 'દલ' છતાં કંઈક 'લાકડું' કોળી-ફાનિયાથી મજાવવું પડેલું.

કબ્રસ્તાનની પાછળ આવેલા પહોરોમાં લોકોનું વલ્લ છે એમ પરદેશના વિજ્ઞાનિકોએ સાબિત કર્યું છે છતાં કંઈકમાં નાપરવામાં આવેલા રક્ત અને ખીલીઓ ખીટસખંથી મજાવવાં પડેલાં.

કબર ખોદવા માટે પાવડા અને વીકમ દર્તા જે. કપર અમેરિકાના કોઈ સામર્થ્યથી આવ્યા હતાં.

જે ગાદીમાં નાખીને કંઈને લાવવામાં આવ્યું હતું તે ગાદી 'કદાની'માંથી આવી હતી.

કંઈની અદરના મુલ દેહ પર જે ચૂરણ અમીસ હતું તે ન્યુયોર્કથી આવ્યું હતું—ગ્રીસીક અને ક્રાઇ ટીકોમીની બનાવટનાં હતાં—તેણે પહેરેલ એકા ઓસ્ટનથી આવ્યા હતા—હાથમાં પહેરાવેલાં વ્હાલ ન્યુયોર્કનાં હતાં—ચળામળાં લવપરે વોર્ટીચકનથી આવ્યા હતા—કબર પર મૂકવામાં આવેલી આરસની ખાંભીને કપર 'કદાની'માંથી લાવવામાં આવ્યા હતા.

આપણા ગામે આ પ્રજ્વલી જર્વેલા સંજ્ઞાને કંટાળ આપ્યું હોય તો તે કબ્રસ્તાનને ખાડો અને તેના પર લાગેલી પૂળ.

અત્યારે ફક્ષિલ પ્રદેશ અમેરિકાનું મેટામાં મેટું ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે. —અ. ધા.

હિંદી ઇતિહાસના પ્રસંગો

ચંદ્રભાઈ વાદ

પાછના દાવાનળનો આથમતો
પડછાયો

એની એ માદ દલુ તાજુ જુ દની. બક્ષાવર્તની શૂંમિ અને એની આસ-પાસથી ઊગી નીકળેલી હર હર અને દીન દીનની રણદાંડો...એની આંખ સામે પડીકમાં અઝીમુ-ક્ષાખાનની છબી દેખાતી અને વિલોન થતી હતી...એની શાદમાં બળવાની દમરો મસાલો લઇને દોડતો તાત્પ દેખાઇ પડતો હતો. પેલા બાવાની મઢી પાસે સળગતી લક્ષ્મીની ચિત્રા દલુ એના માથામાં ચિત્કાર કરતી હતી.

ત્યારે એ ગંગાના કિનારે ઊભો હતો જ્યારે એની કાબે-જમણે તાત્પ ને કુમારસિંઘ જેવા, અદમદશાદ મીસ્ટરી અને અઝીમુક્ષા જેવા મરજવા હતા. આને ૪ એ ગંગાકિનારો જ હતો પણ બક્ષાવર્તનો નહિ, આને ૪ એના અંતરમાં કુતાશન સળગતા હતા પણ ત્યારના નહિ, આને ૪ એની આખી હસ્તીને ઉતારાવી નાખતા હર હર અને દીન દીનના રણનાદો ઊછળતા હતા પણ...

એ મદાન નરની પડછંદ કાપા આખી કંપી ઊઠી, બાજરાવની તરવાર પ્રસાદ ગઇ સાથી...? રણજિતના કોલીનરનાં તેજ અંબ-વાપાં શાધી? એ આખો હચમચી ઊડ્યો અને એક શિલા પર ખેસી ગયો. એને કંઈ સંસ્કૃત નહોતું. એની આખી દુનિયા અંધકારમાં મરજાવ થઇ મઇ હતી. એ બખ્તશો, 'તાત્પો એકલો, હોલવાતી અમિ અળતી આવ્યા જેવો...શી'ખમર જીવતો હશે...' આગળ વિચાર કરી ચક્રો નહિ. એના વિશાળ તેજો પર ક્ષાત જાપા બીપણુ બની.

એને અશ્વત્થામા માદ આવ્યો. એની આંખ સામે એનો બધો આવેગ, બધો આશા-

એ આખા દેશને દેહ ધરીને ઊછળી ઊઠી. એ દેશ પર પથગવલો હિરંગી કાકુને લોકી-આળ પંખે એના દિલમાં ધિક્કારની અમિ-માળ સળગાવી રહ્યો એ...પંખે...એ પંખે એના પર ઝોપાર બનીને એને દવાવતો હતો. એ ઝોપારને મારી હટાવવા, ઉથલાવી પાડવાને ઉછાળો મારીને ક્યકાઈ જતો એને પ્રાણુ-એનું આસે તો હિંદુગરના વિગટમાં ચિત્કાર કરી મૂકવા માગતો હતો...

એ ચિત્કાર...એ એને છેલ્લો વારસો હતો. દિમાલવના બસો માઈલ પહેળા અને પંદરસો માઈલ લાંબા દિંદ-કુર્ગની ચાર માઈલની ઊંચાઈ પર ચડીને એની એ અંતરની આદ ઉતારાવવાની એની એકની એક છેલ્લી ઇચ્છા એનાં આણુ અણુને સળગાવતી હતી પણ આજે એ આગના ધુમાડામાં ગૂંચળાતો જણે બધી આશાએની આંખમાં ખોવાઈ જતો લાગતો હતો.

'એ કરતાં તો હું કાઈ તોપમાં બરાઈ ફૂટ્યો હોત, કાઈ ધમાકાની રજકલો બની ઊઠી ગયો હોત તો મારી ધરતીની ધૂળમાં અહોનિશ ધા નાખતો...' અને અજાણ જતો ચારે બાજુ નેઈ રહ્યો, 'તાત્પોએ મને જીવી જવા અને...તાત્પોએ દીધેલું ફરમાન...એ મદાસેનાનીએ સોંપેલી ફરજ વેકફાઈ જવાની છે, ને તાત્પો પણ...' પછી એની વિચારમાળા વિદગ બની, ગ્વાલિયર, ઝંડી, સિમ્રિ, યુજા અને નસિરાબાદનાં પાંચ પાંચ અંગ્રેજ લશ્કરોથી ઘેરાયેલો, ઘેરાતો જતો એ મદારથી-મદાન નર એની આસપાસ વીંટળાતાં મારણ વડુંજો 'સંકાપાતા' જશે ને છેવટે...નાનાં, વધારે ને વધારે નાનાં થતાં જતાં એ કુંઠાળામાં એક દિવસ...એ દિવસ... એ દિવસમાં તાત્પા બેગો હું ય હો હો તો... તો હિંદી દાવાનળના એ રણુગેરુને બેગો હું

પણ...’ એ એકા દતો ત્ના એકાએક ટટાર યધને કાઢતો પગરવ સંકળી રહ્યો. થોડી વાર એક આકાર એની કાળી ખાલુથી પાસે આવતો દેખાયો. એ અંધારને ઝોળખતો હોય તેવો ઉતાવળો ઝડપો અને સામે આવ્યો. આવનારે નમસ્કાર કરીને કહ્યું:

‘હું જઈ આવ્યો.’

‘ખબર...?’

‘ખબર!’ આવનાર આખો ધૂણી ઝાલ્યો. એના હોઠ પરથી અવાજ કંકડતો ઊડી ગયો...એ વીખરાઈ જતી વાલુની પકડી રાખતો બોલ્યો: ‘તાલ્યો ગયો...ટોપે પકાઈ ગયો...’

‘તો બધું અર્ધું.’ પેસે પાછંદ માનવી ચૂરા યધ જતો દોર તેવો પદ્મસારે માર્યા વિના ભેઈ રહ્યો,

‘ઠીક તું જા...હું આવી પહોંચું છું.’ બોલતો એ ભેતો પથુ દેખતો ન હોય તેમ ભેઈ રહ્યો.

‘નાના સાહેબ...આપ!’ પેસે થોડી ારે બોલ્યો.

‘તું હજી ગયો નથી?...હું નાના સાહેબ થયો...હું નાનો...હું નાનો નાશખિયાળ નેવડયો તે...અને’ એ વિકગ્રાળ દેખતો બોલ્યો, આપણા હત્યારાએના વિજય-સમારંભ આતા હશે...આપણા નગરોની ઉબાલત-ઓ... આપણા આમ લટકાના સંસારને સળગાવનારાઓ...આપણા કાંડની કાળાએ કાળાએ ફાંસા લટકાવનારાઓ, આપણા દેશ પર દુકાળ વરસાવનારાઓ... આપણા બહાદુર-યાદના બેઠાઓને વીંધનારાઓ, આપણી લક્ષ્મી...અને મારી મેનાની વિષુલતા જેવી દેહવેલીઓને જીવતી સળગાવી મારનારાઓ... આપણા હાસ્યિંગરોની ગાદી પર વિજય-સમારંભ જીવવશે પછી એ સમારંભમાં હત્યારા ખૂની અંગ્રેજ જલ્લાદોને ઈલાકો ચાંદો એના-યત થશે...’

‘નાના સાહેબ!’ પેસે, અવાજ નાનાને ઢંઢાળી રહ્યો પણ એની વિચારમાળા ફેરવતો એ ખગડ્યો: ‘સળગતા વૈશાખના તાપતકકા, ચરદની જાવાનક રાતો અને શિયાળોની ઠંડના સુસવાટા બેગી ફટલીયે યાદો ફરી આજે જ જેવી ને તેવી જગી જોડે છે! એ નાસતા હતા...એમનાં શય અગ્નિજાળમાં કેવાં તામ્ર-વરણાં દેખાતાં હતાં! અમારા એ વિજયો હતા. એ વિજયોનાં નામ દિલ્હી, લાનૌ, કાન-પુર, ઝાંસી પર દોડતા. કેવાં નગરો જાગીને બેઠાં થતાં હતાં! કેવાં ગામો અને જમ્મશે એકાંતાં હતાં! કેવી કુમારસિંમની હોટ દારુણની હતી! વિજય વેગમાં હોમ ત્યારે પાંખાળો બને છે તે સાચું છે. એક કુમારસિંજ અને અગ્નિમ...બીજી પાંખ તાલ્યો અને મીલવી...બને...પાંખો ટૂંપાઈ ગઈ ને તાલ્યો એકસો...’

‘હજી એની યાદ જુલાની જ નથી. જ્યારે અંગ્રેજ કાકુઓની દરોળો વીધતો ત્યારે આરપાર ઊતરી જતા એના લડવૈયા...અને જ્યારે અંગ્રેજ લસારાને એ ઘંભી રાખતો ત્યારે નહિ ખસનારા એના મરજવા...એ બધાનો એ બહાદર...પથુ એની કસોટીને આખરી દિવસ તો આવી જ ગયો ને!

‘પથુ એ કસોટી...રાજરોજની પળપળની કસોટી પર ઢેંગીને અંગ્રેજ જાલિમોની કદના અંકાશ વચ્ચેથી કંપની ધુનરી સેરવી દેનાર, અંગ્રેજ કાકુઓની લૂંટેના પાયા હલાવી નાખનાર, અંગ્રેજ મધુરજનીઓમાં આમ હોલેથી નાખનાર...અંગ્રેજ તાજનાં સ્વપ્નેને વેરવિખેર કરનાર...એ નર સહેલાઈથી નથી મરવાનો એવો મારો વિશ્વાસ છે.

‘મારો એ વિશ્વાસ પણ મને મરજને હસે છે...તાલ્યો તો ટિંગાઈ ગયો હશે ને!’ એ વિક-રાળ દેખી રહ્યો, અને બખડ્યો, ‘અને આપણે જીપડીએ છીએ એમ ને! દિમાયળને ટપીતે! એનાં પૂર્વ મેદાનોની નીચે ઊતરતાં જન્મોનીનાં ખરડથી સળપલાં અને વાલોનાં ગાલલામાં

દંકાલમાં પહેલાં એ શિખરે દેખાય છે. અને ત્યાંથી દીબેટની દીવાલને અડીને પહેલાં નેપાલનો પ્રદેશ પાંચસો માઈલ સુધી મેદાનમાં પથરાયેલો પડ્યો છે. નેપાલના રજવાડાને પણ નેપાલી જનતાને ક્યારવાના બધા આશરે આપીને અગ્રેજ દફમતે પોતાના ખાદ્ય તરીકે સાચવી રાખી છે. નેપાલની જનતાના લોક ખેટાઓને ખાસ-ચુરખાઓની પોતાની લશ્કરી ટોળા-ઓમાં બરી બરીને એ દફમતે સીમલાની ગોરી ટેકરી સુધી પોતાની યાજ્ઞતરી ચોટાએ બોલી કરી છે. 'નાનો પોતાને જવાનો નક્કી થએલો રસ્તો દેખાતો હતો.

‘હું ત્યાં જઈ છું જ્યાં...જ્યાં થું?’ એ વિચારમાં પડી ગયો. એ જંગ બહાદુરને આશરે નેપાલની દર ઓળંગીને પછી ।’

અને એક મોટા અંધારપટ એની સામે આડો થયેલો દેખાયો. ‘હું નેપાળની દક્ષી પેલી સીમામાં ઊતરી પડું પછી...પછી મારી પાછળ રેપાયેલાં ફાંસીનાં દોરડાં, સળગતી ચિતાઓ, છવતાં સળગી જતાં ગાયો...તેમને મોટે બંધાધને બોડતી લોહીમાંસતી કંચુકાઓ, તંતુઓ...શિરાઓના સમૂહો..... એ બધાં મારી માલોમની ધૂળને વધારે ઉત્તમળ કરશે અને ત્યારે હું...નેપાળની સીમા પાછળ ઊતરી જઈને...આપણે જવાની તૈયારીએ અટકાવી દો...’ એણે એક જમ પાડી એ બેસી પડ્યો.

પછી એક સી-શરીર પડઝાપા જેવું એની પાસે આવી પહોંચ્યું અને આસ્તેથી બેઠું-એના ધીખી ઊઠેલા કપાળ પર એ નારીને દાય ફર્યો, ‘તમને તમારી...અને મારી મેના...’

‘મેના થું?’ એણે વિચરણ આંખો ફાડી.

‘એવી તો હજાર મેનાઓ આ પછે ઉઠા-વેલી સમશેરની સીમાઓના ઉંમરે ઉંમરે અગ્રેજ પિશાચોએ સળગાવી મૂકી છે...દલુ તો એ તાપણીઓની અગ્નિજાળ થમી નથી.’

‘પણ કાશીનાઈ...’ એ જોઈ રહ્યો... ‘હું જ...એતી જનેતા...’

‘મારું...પણ દિલ ફાટી જાય છે...’

‘કહે છે કે એ દુષ્ટોએ એના દાય બાંધી ને એના પગ બાંધીને...એને ચિતામાં ચોડેલા ચાંબલા સાથે જકડીને...’

‘સળગાવી દીધી...મારી છાતી પર એની ચિતા દલુથ બાંધે બળે છે પણ...’

‘થું?’

‘એવી અનેક મેનાઓ...ફરેક મેનાને કાઈ જનેતા દશે કાઈ પિતા દશે...અને એવી અનેક જનેતાઓ અને પિતાઓની એવી અનેક દીકરીઓ દીકરાઓ...આજે તો આખા દેશ પર રમવાન સુસરે છે ત્યારે એ બધાને માથા પર લઈને તમારે ઉવટના રણબંધાએ... અને તમારી ડાયા જેવી મારે...’

‘થું?’

‘મોટી જવાબદારી છે...આપણે નેપાળ તરફ જઈએ અને ત્યાં જંગ બહાદુર...’

‘મને વિશ્વાસ નથી’

‘પણ એ આપણી ઠેલવી ફરજ.’ કાશી-નાઈ જોઈ રહી.

‘જનવી લખએ એમ ને?’ નાનો નિરાશા-ની રાખ ઉરાડતી નિરતેજ આંખોથી જોઈ રહ્યો

‘જાણે મારે નજર ઠેરવવાનું એકે કામ રહ્યું નથી. જ્યાં જોઈ છું ત્યાંથી અગ્રેજ પિશાચોએ જલાવેલા દેશ પર ચિતાઓ બેઠે છે છતાં હું કહે છે...આપણા સાથીઓનો સૌનો એવો મત છે તો આપણે...પણ’

‘પણ જે યાવ તે...તાત્કાલ ગયો... ચોક્કસ ગયો...બહાદુર થાહ અને જીવંત દલુઈ ગયાં...જે ગયાં તે જવાબદારીએ અદા કરતાં ખપી ગયાં પણ...ખળગવાને આપણને દલુ એના ખપ્પરમાંથી બહાર દફાડેલા છે તો આપણી જવાબદારી...’

‘ઝાઝા કરીએ.’ નાનાએ નિઃસાસો નાખ્યો.

‘આપણા પડેલા પાટનમરનો ચિત્તાર,... આપણા ઝાંસી, લખની, કાનપુંચી કીકતી હાથ-વરાળ...આપણા ગામેમામનાં સળગી ગયેલાં કસેવરાના કકળાટ...આપણાં લાખો બાળક બાળકોનાં લોહીની છાનો...આપણી વનરાજીઓની કાળોએ પરથી લટકતાં એક લાખ થયો...એ બધાં...એ બધાં એ ફિરંગી-દાનવોના દેશ પર ઝીડી ચક્રતાં હોય...એ દૈત્યોની ધરવાળાઓનાં સુખા કમાડોના ચૂરા કરી ચક્રતાં હોય...એ પિથાઓના દગિયા પારના દેશ પર ચઢી ચક્રતું હોય તો હું...અને નિરાશાના ચમ જેવો એક લાખ રહ્યોની કોવત ભરીને...એક હજાર વાર દિલોમ પર બનમ

ધરીને મૂક્યા કહું...પણ...’ નાનો પાછો બચાનક છાપા ધરતો ધીખી જઈયો.

‘પણ જેમને તોપને મોઢે બાંધ્યા તે મહાવીરો...જેમને ઝાંડની કાળોએ લટકાવ્યા તે શહીદો—જેમને ધરમાં ગોધીને સળગાવી નાખ્યા તે સંસારો...જે છવતી ચૂંધાઈ બંધને કૂવાઓમાં હાસેલી દેવાઈ તે નારીઓ...એ બધાં મારા દિલ પર ધા નાખે છે અને હું...અને તું કહે છે કે આપણે છવતાં છીએ તો આપણે. છેલ્લો ઉપામ અજમાવી નેમએ... તો બસે...’

અને ગંજાના દિમાલય પાસેના એક કિનારા પરના અંબમાં ૧૮૫૭ ના છેલ્લા પાછાયા સમયાન અનેલા દેશ પર ચક્રતાં હતા.

એક દિવસ સ્ટેશન અને મોલોટોવ આ પીતા બેઠા હતા. તેવામાં ટેલિફોનની ખંદડી વાળી, મોલોટોવના સેકેટરીને ફોન હતો. મોલોટોવે રીસીવર હાથમાં લીધું.

‘હલ્લો મિ. બાબન’ ! ’ મોલોટોવે કહ્યું, ‘ના...ના...બિલકુલ નહીં...નહીં જ...હાં...ના ના ના...’ અને તેણે રીસીવર પાછું મૂકી દીધું.

‘ક્યા સવાલના જવાબમાં તે’ તેને ‘હા’ પાડી કે ‘સ્ટેશીને પૂછ્યું’.

‘એ તો તેણે મને પૂછ્યું કે વધે બરેબર ટેલિફોનમાં સંભળી સહો છા કે નહીં— તેના જવાબમાં.’ મોલોટોવે ઉત્તર આપ્યો.

—બા, થયા.

સગઈ સંગાર

ત્રી જ દિવસની રાતે ચંચ રોઠોડ ને કલી-
રાણી રંગોલમાં પેંદમાં છે રોઠોડ
એ જીવ સોતો છે એની રાણીને આબકહેટ ન
લાગે એટલા વારતે એણે આડી ઉધાડી તલવાર
મૂકી છે. બન્ને બાર નીંદરમાં પડ્યા છે ને રાત
સમસ્યાટ કરતી ચાલી જાય છે.

બરાબર મધ્યગતના ગજર ભંગ્યા. ચંચ
રોઠોડની આંખો ઊધડી ગઈ. ત્રીજ દિવસની
મધરાતે બહાર નીકળી જવાનો લુજંગિયાએ
વધાડ કરેલો ને રોઠોડે નાગને કહ્યું: 'સ હવે
નીકળ બારો. આપણો વધાડ પૂરો થયો.'

લુજંગિયો તો એ ય ને રોઠોડના અમૃત
હાથમાં લહેરે લેવાણો છે. એ રોનો સાંભળે ને શ
કામે બહાર નીકળે! બહાર તો એનો દુશ્મન
વાટ જોતો જાય છે. બહાર તો ગારુડીની મોર
લી એની વેરજી બની વાસે વાસે ફરે છે. બહાર
એને જરી થે જાય નથી. ચંચ રોઠોડને કહે
એને તો એવી ટાઢક વળી ગઈ છે કે ન પૂછે
વાત. મૂરખ હોય તે સખનો જીવ દખમાં નાખે.
એ તો લહેરથી પેટમાં આજોડે છે. ઉંઠ યુ
કરતો નથી.

રોઠોડે ફરી વાર કહ્યું છે: 'એલા જીધી
મયો કે શું?'

ને જીધી મયો હોય એ તો સાદ સાંભળતાં
વેંત જગી જાહે. આ તો જીવંતો થે નહોતો ને
સાંભળતો થે નહોતો. શું કામ કાંઈ બોલે!
એ તો ચુપ ને આપ.

પછી તો રોઠોડ રીસે બેસ્યો છે. 'એલા
બહાર નીકળ જ કે પછી મરવું છે? હું કાંઈ
વિક્રમ જેવો સુતધરમી નથી કે તારી પળોજીય
વેંદામાં ફરીશ. વાપદો ક્યો તો એટલા દી વેંદાર્યો.
હવે જડ બારો નીકળી જ. નહિતર પછી ઝેર-
દામણ પાઈ દઈશ તો કટકકટક થઈને નીકળીશ.'

ને હવે તો બોલ્યા વિના છૂટકો નથી.
મોતની ભેજૂડી છે તોય એ તો કહે છે: 'રોઠોડ!
ચોક્કાક દિવસ પડ્યો રહેવા દે.'

તો કે: 'ને પછી હું થે સધામ પહોંચી જાઉં
કાં? આ ત્રણ દિવસમાં તો વાનપાટલો થઈ ગયો
છે. એક-એ દી આમ ને આમ ગયા તો મારી
રાણી થે મારી કાપાને નહિ ઓળખી શકે. મૂખ
ને તરસ બધું થે મૂલી જોડો છું. ચરીરનું હીર
સાખડું નિચોવાઈ ગયું છે. ને એ ય ઠીક. મારો
આચારનો ધરમ હતો મેંથી હા કહેવાઈ
મઈ ને મેં તને વેંદાર્યો તારી સાડુ થઈને
ત્રણ દિવસનો મારી રાણીનો વિન્નગ પણ મેં
વેંદ્યો. આ ત્રણ દિવસમાં તો ત્રણ જીવ વીતી
ગયા પછુ હવે મારો કાંઈ વાંક!'

તો કે: 'ઠીક તો રોઠોડ મોહું ઉપાડું
રાખો. જોજો, હલશો-ચલશો ચા.'

ને રોઠોડે મોહું ફાડ્યું તો દરમયાની બહાર
ન નીકળતો હોય એમ લુજંગિયો રોઠોડના
પેટમાંથી અડધો બહાર નીકળ્યો. ત્રણ દિવસથી
ઊરના અંધારામાં અંધવાઈ રહ્યો હતો ને આજે
પૃથ્વીના રૂપરંગની ને રાજમહેલની રાનકની
ગત એની નજર ચડી. એક કોરે કલીરાણી
કમળ પાંખડીઓના દગલા સમી પોટે છે.
એને અંગેઅંગેથી જાબક વજીરી રહી છે. બીજી
તરફ હીરા-માણિકતા ઝમરખ દીવડા ઝગમગી
રહ્યા છે. લુજંગિયો એ રંગતમાં રંગાઈ ગયો.
ફેણ માંડી ડાલવા લાગ્યો. અડધો અંદર ને
અડધો બહાર. ડાલી રહ્યો, બસ કયાંય સુધી
ડાલી રહ્યો. રોઠોડને તો સાથે જહૂંદર ગળ્યા
જેવી સ્મિતિ થઈ. બોલ્યું બોલાય નહિ. મોહું
લીંસવા જાય તો સાથ કચકાઈ જાય. રાજને
મૂંઝારો ચવા માંડ્યો. લુજંગિયો રાજનું ગળું
ફૂંધીને પડ્યો તો. મૂંઝારે રાજને જીવ જતો તો
ને લુજંગિયો તો મરતીમાં આવી ડાલી રહ્યો હતો.

રાજાની અઠગામણ વધી. એના ડોળા ઠીંગા ચડી ગયા. મોઢા ઉપર લોહી ચડી આવ્યું. એ તો જાણે મરે તો ચંચ રાહોડ જ મરે. એના માથેલો બોલી રહ્યો હતો: ‘નીકળ નીકળ. કા બહાર નીકળી જ ને કા તો અંદર પાડેા ભીતરી જા. આ મોત કમોત કરાવી.’

ને જુજાંમિયાને રાજાની વાણી સંભળવા કાન ન હતા. એની વેદના પારખવાની કાન ન હતી. એ તો રૂપ અને રાસની પર ભ્રષ્ટ્ર ભેઈ જત્ય કરી રહ્યો હતો.

કલીરાણીને આ સપ્ત-નૃત્યની કાંઈ જ ખબર નથી. એ તો ગુલાબી જીંધમાં પડી પડી ગુલાબી ચમચાં માણી રહી છે. હાંડી ગુજારના દીવડા જગમગે છે. દીવડાની જ્યોત રાણીને વઢને શેષવેષકાર લખ રહી છે. ફૂલડાં પચારીમાં પડ્યા પડ્યા ફેરી રહ્યાં છે ને એની મહેક રાણીને અંગેઅંગેથી વણ્ટે છે. રૂપની મશાલમાં જાણે કે અત્તરના દીવેલ સીંચ્યા છે ને એની જ્યોતે સુગંધ જગમગે છે.

જગવાને કુવું જુગવું જોડું મેળવ્યું છે ! સોનારો બનીને જોણે બખરે હાટડી માંડી હશે, બાટ બડી બડીને જોણે બાવડાં દુઃખવ્યાં હશે, સોનું ધમી ધમીને જોણે આંખો રાતી કરી હશે, એ કાંઈ જોતેતેવી માટે તો નહિ જ હોય ને ! ને કલી રાણીએ પૂરવ ભવે પૂરણ તપ કર્યા હશે, ધરમ ખ્યાન કર્યા હશે, ભોગીજતિ સંતોખ્યા હશે, ત્યારે જ આવેા રૂડો ભરથાર પામી હશે ને ! એ તો કા લીરાણી છે, એવો ચંચ રાહોડ છે. જોવા રૂડા બાટ બડીને સોનારે રાણીને રીજવી હતી, એવા રૂડા બાટ બડીને વાલ્લાજીએ રાહોડને રીજવ્યો છે. એને તો જાણે હથેળીમાં ચણિ આવેા મળ્યો છે. ને એવી ચાંદાની ચાંદની જોવી કલી રાણી પચારીમાં પડી પડી મીઠાં સપનાં માણી રહી છે.

ને આ રૂપની કલા બાળી જુજાંમિયાની હાટ ગળી છે. એને યધુ છે કે રૂપનાં રૂપ ફેંકે પન્ડમની પદમણીનું જાણ્યું. જાણ્યું

ને માણવા ગયોંતો. પણ એમાં તો કાંઈ સાસકારો બાજ્યો નહિ ને આજે બીજું રૂપ આ કલીરાણીનું નજરે બાજ્યું છે. પદમણી કરતાં તો કાંઈ લાખો ને કરડો જમરા ગુંજારવ કરે. મંતર-જંતરના ઈંગળા-પિંગળા ભીરે ને વાદીની વેરણ મોરલી વાજે. આંહી તો રૂપ રેટે રાજ પડ્યું છે ને પડ્યું પડ્યું ડોળાઈ જાય છે. એના માણીમર તો આડી તલવાર મૂકી સૂતો છે ને કાનસાન વિસારી બેઠો છે. આતું રૂપ છે ને આવી રાનક છે. લાવ ને એકાદો લખરડો લખ લડે. રૂપ જાણે કેટલાય યુગના રખડપાટ છે. પછી રૂપની રંગત પામણું કે નહિ. એની રાને ખબર છે !

ને એણે કલીરાણીના ગોરા માલ તર મોડું લખાવ્યું છે. જાઓ લખરડો લેવા જાય છે, ત્યાં તો રાણીનો હાથ જોયો થયો છે ને નાગને એની યપાટ વાગી છે. સપનામાં જ એના જમવાન એના રૂપની રક્ષા કરતો હશે ને એને હાથ ચડી બેઠો હશે ને !

યપાટ વાગી એવો તો જુજાંમિયા રીસે જાણે છે. સાગસારે ભૂલી ગયો છે ને કડપ મારીને રાણીને અંગૂઠે કંચ દીધો છે.

કંચ દેતાં તો કાંઈ દીધો, પણ પછી તો એને વિચાર ચર્ચ પડ્યો છે. પૃથ્વી ઉપર ભાગ રહેવાનો આશરો નહોતો ને એવી વશમી વેળાએ ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી જોણે પેટમાં આશરો દીધો એની જ પરણેતર ઉપર એણે નિમત બગાડી ને એને જ એણે કંચ દીધો ! આશરો દીધો એનો ખરો તો ભારી રૂડો દીધો ! એા હોહોહો ! કાંઈ કાળો કામો કર્યો ! કાંઈ કાળો કામો કર્યો ! જુજાંમિયાને પછી તો પસ્તાવાનો પાર રહ્યો નથી પણ રાંધા પછીનું કાંઈપણ યા કામનું ! એ તો કાળો ધન બની ગયો છે ને હવે તો એ રાહોડના મહેલમાં વધુ રહી શકે તેમ નથી. સ્વાસભયોં બાગી નીચ્યો છે. પાણું વાળી જુજાં એ બીજા.

ચંચ રાહોડનું ગળું મોકળું થયું. થોડી

વારે એની મૂર્છા વળી, જુએ તો પેટનો ભાર હળવો થઈ ગયો છે. એનો શ્વાસ હેરા બેઠો. રંગમહેલમાં ચારેકાર રાણીની જળી રહી છે ને રાણીની કલીરાણીનું વદન ઝમારા મારી રહ્યું છે. ત્રણ ત્રણ દિવસથી એણે રાણીને રંગમાં રમાડી નથી. આદવા બનતો વેરી પેટમાં પેટાં તો તે આજે મોઢા ટળ્યો છે. ત્રણ દિવસનો લાંબણો રાત્રી રાણીને હૈયે લેરા જળું થયો છે, ત્યાં તો રાણીને ટાઢી બોળ લાગી છે. ધણી ૫ દલાવે પથ માયસો હોય તો હોકારો છે ને !

ને રાત્રીના ધરણ મરી મયા છે. તો શું વાદીનાં વેણ સાચાં પડ્યાં ? વખના લારલાએ ઉવટે વખડા જ પામ્યાં ? એ કલીરાણીની કાવા ઉપર ઢળી પડ્યો છે ને કાળો કહળાટ આદર્યો છે. 'અરે હાઈ ! મેં તારું એણું' તે શું જગાડ્યું 'શું કે મારું' જીવતર સાજડું' - ધૂળ મેળવતો ગયો !' રાત્રી તો રૂવે છે ! એના રૂદનનો સ્વર રાજમહેલમાં ફરી વળ્યો છે. કતોજકોટમાં ધરે ધરે ને વાટેવાટે એ રૂદનના પડખા ઊઠ્યા છે. આખા નગરમાં અખર ફરી વળ્યા છે કે રાત્રીએ આચરા ધરમ જાણીને નાગને પેટમાં આચરો દીધો ને એ જાળરાએ ગજ ઉપર અવગથ કરીને રાણીનો પ્રાણ લીધો. ચારેકારથી જુજામિયા ઉપર ફિટકાર વરસે છે ને લોકોનાં દેવાનાં બધાં તૂટી પડ્યાં છે. સાયકો સાયર ફાટી પડ્યો છે ને મોઢાંયું મેલીને લોકો ચોધાર આસુડે રડી રવા છે. ઢાટે ઢાટ વાણીયા રૂવે છે. ચોરે ચારણુખાટ રૂવે છે. નગરની નારીઓ મેડીને ગોખ બેઠી બેઠી રૂવે છે, દરવાણી દરવાજા રૂવે છે ને દારી રાજમહેલમાં રૂવે છે. રૂદનનો જલ્દે મદાસાગર ઊમટ્યો છે.

ને એ રૂદનનો સ્વર જાતો જાતો બેરિયા ગારુડીને કાને પડ્યો છે. સાંજીયાને ગારુડી એટલું જ બોલ્યો છે; 'હન ! જાળરા ! તારી કુળની ચે લાજચરમ તને ન આવી !'

એણે મહુવર લીધી છે ને શ્વાસમયો

રાજમહેલમાં આવ્યો છે. એને આવતો કાંઈએ રોક્યો નથી. ને એ કાંઈતો રોક્યો રોકાય એમ નથી. બધાં કાંઈ દિવસ પરપુરવતો પડછાયો પડ્યો નથી એવા રાણીના રાણીવાસમાં મલકતો રખડુ ગારુડી આવી પહોંચ્યો.

આવનવિત એણે કહ્યું છે : 'રાત્રી ! મેં તે દી કાંઈ'તું, પથ તેં માન્યું નહિ. તે દી વાર્યો રહ્યો નહિ, તે હવે હાર્યો રહ્યો; મેં તો'તું કાંઈ' કે એરનાં પારખાં લેવાં ચારાં નથી ?'

પથ રાત્રીને જવાબ દેવાની ક્યાં સોં છે ! એના હોઠા આડેથી પાળ તૂટી ગઈ છે. આંસુનો મેરામણ છલી વળ્યો છે. એ તો કાંઈ રૂવે છે, કાંઈ રૂવે છે !

ગારુડી કહે છે : 'વિખતો બરલો વિખ વિના બીજું' થું છઈ શકે ! દેવ તૂંક્યો હોય તો ફાલત છે ને ઠીકરા છે; હાતા તૂંક્યો હોય તો ધરતીના ધનના બંડાર લૂંટાવી છે પથ આ તો તો'તો દેવ કે તો'તો હાતા. પથ હવે ગઈ વાતનો શોક થું કરવો ! તું હવે આધો ખસી જા રાત્રી. હું ચે નથી દેવ કે હાતા. હું તો મારી મોરલી વગાડું ને મોજ કરું. મારી મોરલીએ નાદજળી ડાલે ને વખનાં અમૃત યાચ. એ મોરલીમાં સતમાતમ દશે તો તારી રાણી બાકા કરતી બેઠી થઈ જશે.'

ને ગારુડીએ મહુવર વગાડવી શરૂ કરી છે. એણે તો ચતા નાદને જગાડ્યા છે. નાદે નાદે અલમત્રે ડાલી જોડ્યા છે. ને એના મંત્રજળે કરીને કલીરાણી આજસ મરડીને ઊભી થઈ છે.

આંખ ઉઘાડીને રાણી ચારેકાર જુએ છે. જુએ છે તો ઝમરમ દીવડી બજે છે. ચંચ રોઢાં આંખેથી આંસુમાં વરસતો બેઠો છે ને સામે મોરલીની સુરાવલિ રેલાવતો મેલોમેલો ગારુડી થઈ થઈ નાચી રહ્યો છે.

હસતી-રમતી રાણી દીકી એટલે રાત્રી તો થેલો થેલો થઈ ગયો. સામે પારંગો પુરજ જોગો છે ને ત્રીજની દેખતાં બે વચેની વાત

કે વખત ન થાય એ બધું' એ બૂલી ગયો છે. એણે તો કહીરાણીને હેઠા સરસી ચાંપી છે.

કહીરાણીને માથે ચરમના ચેરકા પડ્યા છે. 'હવે કાંઈક શરમ રાખો. આ સામે ગારુડી બેઠો છે ને એટલું' એ બૂલી ગયા. તે એને અહીં મહેલમાં ફેંકે બોલાવ્યો છે !'

ગારુડી કહે છે: 'મા ! હું તો આગળને પથે જતો'તો ને જતાં જતાં તારા દર્શન કરવા આવ્યો. દર્શન કરી લીધાં ને હવે હું આ ચાલ્યો.'

પથ ચાલ્યો રાહોડે એને રોક્યો છે. એણે રાણીને સમજાવી પાડી છે. 'રાણી ! એ ગારુડી તો તારો બહા છે. આશરો દોષો'તો, એણે તો બાબકછેદ લગાડી ને મારા રાખ્યા રક્ષાબા. સારા પ્રતાપ આ ગારુડીના કે આપણે રાજ-રણિમાં રહ્યા.'

પથ ગારુડીને ધણી-ધણિયાણીની વાતો કાંબળવાની આદત નથી. ને બીજું તો એના ચોર ભાગ્યો જાય છે. રાજારાણીને કિલોજ કરતાં મુખીને ગારુડી બેચર વિદાએ કરીતે ત્યાંથી બીડ્યો છે.

જતાં જતાં ચંમ રાહોડે એટલી બધા-મથુ કરતો ગયો છે કે 'રાહોડાં ન કરે નારા-પથ ને કોક દિવસ મારા મઠા સમાચાર સાંજે તો તારા વેર બેળું માડું'ય વેર ઉમેરશે.'

ને રાહોડે એના હાથમાં પાણી મુક્યું છે કે 'એમાં નહિ કહેવું પડે ગારુડી !'

ને બેરિયો એકને ઠેકાણે બેને યાપીને ત્યાંથી ચાલી નીસર્યો છે.

! પથ એટલી વાર બેરિયો રાજમહેલમાં કહી રાણીની સારવાર સારુ રાક્યો એટલી વારમાં તો લુખંગિયો ક્યાંતો ક્યાં નીકળી ગયો છે. પથ બે મારગડે આઠ આઠ અજાજ વામાં પડો પડી ગયો છે ને દુસ્મન. કયે મારગે ભાગ્યો ને ૧૪ દસ લીધી છે એ કાંઈ બેરિયાથી જાણું રહ્યું નથી. પવનની પાંખે ચડી બીડવારને

વળાં લુખંગિયાને ચાંપી વળતાં રી વાર લાગે ! લુખંગિયાનો વેગ પથ કાંઈ જોઈ ન હતો. એ તો જાણે એણે માર્યાં યોગી છૂટી એમ ભાગ્યો જતો'તો ને એમ ભાગતો ભાગતો ક્યાંય કરતાં ક્યાંય આશરો ન જાણ્યો એટલે આવી બગલો લખ ગુરુની ગુફામાં.

લખ ગુરુને તો એ ૫ એવા સરખા. એક કાચેરી તો એક જમણેરી, કાંઈ વઢાવો હતો નહિ. ગુરુએ લુખંગિયાની વાત કાંબળી ને કહે: 'આવવા દે બેરિયાને ! અંદર અંદર આવવા વાગોડ સા ! સાનમાં સમજાવી દઉં.'

તો કે: 'ગુરુદેવ ! એમ એ નહિ સમજે ને નાહકનો વચમાં તમારો બેરકુટો ધર્મ જશે. એને તો પદમળની પદમણીએ મંતરીને લાણી ઝાટવા છે, તે એક પદમણીને જ લુખે ને એનું કહ્યું કરે છે.'

તો કે: 'હું લખ ગુરુ ! મારી બધાવેલી વિદા એ જાણે. મારાથી ઉપરવટ ધર્મને પછી એ ક્યાં જશે ?'

તો કે: 'ગુરુધી એલો આમળો ને એમ એક ગુરુ ને એના બે કોલા છીએ. બે ૪ સરખા ને સમાવડિયા તો ૫ પોતાનો વડિયો જાણે કાંઈ નથી. એમ સવાયો ધર્મને ફેરે છે ને ક્યાંય જાંપ વળવા દેતો નથી. મારી વિદા કાંઈ કામ આવી નહિ ને એના મોઢા આગળ ભાગ્યો ભાગ્યો ફરું છું, એટલો એ વડિયો ને એટલી એ વધારે વિદા પાગ્યો. ગુરુના લાણાવા બે ૪ ભરમા, તો ૫ એ ૫ જોણ અદા.'

તો કે: 'એમાં તો બધુનારાનો વાંક લાણવાનારો એમાં રું કરે ! ને તમે વડોવા તો કિતર્યાં એમાં ગુરુ લક્ષો ભારે થોડો જ થઈ ગયો !'

ને એટલી વાત કરે છે ત્યાં તો બેરિયો ગુરુની ગુફામાં આવી અથો છે. ગુરુને પાંચ પળો છે ને ગુરુ સામે જીમ માગવા બેઠો છે. 'ગુરુદેવ ! મારો ચોર મને સોંપી દો.'

તો કે: 'જેમી જાતની પાસે વળાં ચોર

કાણુ ને કાણુકર કાણુ ? અહીં તો બધા ય
બચત 'ચોળે' ને માંગીને ખાય.'

તો ક્ર: 'ભુજગિયે તમને ગાળ બેસાડી
છે ગુરુદેવ ! નામ થઇ નારી ઉપર વાળુઓ
ને આશરે દીધો એનું જ ધર અગાધ્યુ.'

તો ક્ર: 'ઈ તો મને ખબર છે, મારુડી !
એણે બૂંડા કામો કર્યો છે ને નામની જાત
ઉપર ગાળ બેસાડી છે. આજથી નામની જાત
ઉપર કામ વિશ્વાસ નહિ કરે. પણ એનાં કર્યો
એ બોમવશે, એમાં તું એને દંડ દેવા શીદને
નીસર્યો છો ?'

તો ક્ર: 'દંડ દેવો એ તો લામવાનના હાથની
વાત છે. દંડ દેવાવાળો હું વળી કાણુ ! હું તો
તમારા ચરણોની રજ. પણ પદમણીને વેણુ
દસ કાણુ છે, કાં તો વેણુ રહે છે ને કાં તો
પંડ પડે છે. આટલી જ ખાત છે.'

તો ક્ર: 'લેરિયા ! ને હી ઘેરથી બાગ્યો' તો
તે હી તો કાણુ સગપણ સાથે ખાંચું નોંડું
ને હવે આ પદમણીને પનોતો કપાળી થઇ
પડ્યો ?'

તો ક્ર: 'એ ય લામવાનના હાથની વાત
છે ને ! પદમણીને તો પડાયે ય ઝીંકો નોંટી.
પણુ પૂરવ જનમના કાષ્ટ સંબંધ જાગ્યા ને
હવે તો એ મારા હાથની વાત રહી નથી.'

તો ક્ર: 'કાષ્ટ રીતે ભુજગિયાનો પેડો છોડે ?'

તો ક્ર: 'એ જીભ કચરી છે, ગુરુદેવ !'

તો ક્ર: 'તારા ગુરુ કરતાં તારી પદમણી
વધારે ?'

તો ક્ર: 'કહો તો માયું વાદી આપું. આ
પંડ તમારો જ છે. તમે હુકમ કરો તો હી
એને જરા ય વદાતો નહિ કરું. પણ આ એક
વાત મારા હાથમાં નથી.'

તો ક્ર: 'પણ ભુજગિયો મારે આશરે
આવ્યો છે. એને હું નહિ તરછોડું.'

લેરિયા કહે: 'સોપી દેતા હો તો સારી
વાત છે પણ તમે નનૈયો જ બચુતા હો તો હું
મારે એને બીજે શોધી વળાડ. ગુરુનું ચાનક
નહિ અગાધ્યુ.'

ગુરુ કહે: 'તો હવે તું મેં થાપ એ કરી
લેજે. પણ એ પહેલાં એક વાત ચેતારી દઉં. હવે
પંડ લાઇને લગાય એટલું લાગવા મંડળે. જેટલા
વામાં મારી આખ પહેલિ એટલા વામાંથી
આધીપાછો થઇ જને નહિતર બળાને બસમ
થઇ ગયો બાળું છું.'

તો ક્ર: 'ગુરુદેવ ! તમારો હુકમ માથે ચડાવું
છું. આટલું આટલું બળી મરવાની જરૂરે
તેવક નથી. અટાણે તો જાઉં છું, પણ બેળા
બેળા એટલું કહેતો જાઉં છું કે જેને સમાખાપે
સંધર્યો નથી, એને તમે ય નહિ સાચવી શકે.
ને કદાચને જે જોર કરીને સાચવવા જસો તો
એનાં વિષ તમારે અંગ અંગે મેં પરવરી જશે.
પછી તો અચૂતના કુંપામાં કુમટીયું દીધે ય
સવાણ નહિ થાય.'

ને ગુરુ રાતી આખ કરે એ પહેલાં તો
લેરિયા સુદામાંથી બહાર નીકળી ગયો છે.

[આડ

પત્રવ્યવહાર કરતી વેળા આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખશે

સત્યની શોધમાં

લેખક : સ્વ. ઝવેરચંદ મેઘાણી
સંસ્કૃતક : મગનલાલ પડિયા

[એમને દુરદેહ ચિતાસાથી થયો પણ અસાદેહે એઓ અમર છે એવા મેઘાણીસાહેબની આ ભૂતી કૃતિનો પરિચય આપવાનું કારણ એમના જ રાજોમાં આ છે : 'લાંબી વાતનો કસબ રીખવાની સો પહેલી તાલીમ આ કથાચિત્રન થઈ મળી છે. એ એક ગણતરીએ આનું સ્થાન મારી સર્જકતાના વિકાસમાં મને પદચાલ પ્રેરે એવા પ્રકારનું રહ્યું છે.'

પ્રકૃતિ વિશે પણ મેઘાણીસાહેબના રાજો મૂકીએ : 'અપ્પન સોંકેરે આ પુસ્તકને આપણી પાસે સમાજવાદની એક બાળપોથી રૂપે મૂકેલું' છે. છતાં પ્રચારકે કલાકારને છેક ભણી નથી લીધો.'

એની ગીઠ આશ્રિત ગુજરાતને દાલમાં જ મળી છે તે 'સત્યની શોધમાં' અને રત્ન થઈ સંક્ષેપીકરણ હજી સુધી એમણે આ પુસ્તકના વાચનનો રસારવાદ નથી લીધો, તેમને અવરથ વાંચવા પ્રેરે.

—સંપાદક]

એકલો !

શામળ એકલો ચર્ચ ગયો હતો.

એમ તો એ એકલો જ હતો. શામળથી મોટા એ ભાઈના આમદને વશ થઈ તેના પિતાએ લક્ષ્મીનંદન ગલાસ ફેકટરીના શેર લીધા અને પછી લક્ષ્મીનંદન શેક ગુજરી જતાં કારખાનું બંધ થયું અને શેર નાદારીમાં ગયા, ત્યારે શામળના પિતા એ આધાનમાં જ ગુજરી ગયા. એ વખતે મામના એતરવાડી અને ઢાંટડી ત્રણે ભાઈઓનો કાર નહિ ઉપાડી શકે એમ સમજીને અઢાર એમણીય વર્ષની કૂટતી ઉમરમાં શામળ ગામ છોડી ચહેરમાં રળવા નીકળ્યો ત્યારે જ એ તો એકલો જ હતો. મોટા ભાઈ-ઓએ વાટખરચીના ૮૨ રૂપિયા આપેલા. પણ એ તો શામળે પોતાના ભાગની ફારગતી લખી દીધા પછી.

તે એથી આગળ ચાલતાં રસ્તામાં એડી ગયેલ 'બુદ્ધાબલ્લ' મુસાફરી કરનાર એક ભાઈ-બંધની હોડ કરવા જતાં પોતે માલગાડીના કબામાં ચડી બેઠો, એટલું જ નહિ પણ તેમાં કલાકોના કલાકો પુરાઈ રહેલું પડ્યું. બહાર નીકળવા માટે એણે અંદર રહે રહે જ પૈસા આપવાનો ફાલ આપ્યો ત્યારે જ દરવાજો ખુલ્લો ને ઉઘાડનાર વાટખરચીના એના

એંસીએ એંસી રૂપિયા લઈને દાલતો જ થઈ ગયો ને શામળ કોઈ અર્જવના ચહેરમાં ખીસામાં એક પણ પૈસા વગર આવી ચડ્યો ત્યારે જ એ એકલો જ હતો.

આખો દિવસ રખડીને, જૂખથી આંધળો થયેલો ને દારૂના પીકામાં બેસીને હલકા ફરસાણો ગંધાતો ઢગલો જૂખ્યા વગુની જેમ ખારાગી ગયો ને 'સવારે આવી બેંચ સાફ કરી જઈશ' એવી કબૂલત આપતો મયો. પણ રાત્રે ઉપાકા કાંઈ દરવાજાની આકસમાં પેટેલો પોલીસની કપડે ચડી ગયો ને ચહેરની પહેલી જ રાત જેલમાં કાઢવી પડી ત્યારે જ એ એકલો જ હતો.

શામળના સહભાગ્યે મેજરેટે તેને એક વખત મારે જતેલ મરવાની લાગતો. ખતાવી એટલું જ નહિ એક રૂપિયો પણ આપ્યો. એસેસર તરીકે આવેલા કોઈ એક પ્રેક્ટિસર ચંદ્રશેખર એને પોતાનું કામ આપ્યું અને કહ્યું કે હું તને કામ શોધી આપીશ.

ખીજે દિવસે રાતે પાછા પોલીસના કામમાં ન આવવા તેણે પૈસા વડિયે આશય મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો ને એ એકલા જીવને આશ્રય આપનાર એક ડોસી મળી ગઈ. ડોસીને તથા દીકરી હતી તેમથી સૌથી મોટી વેર વર્ષની તેણે આખા ધરતો 'જોધાર' હતી.

પથુ શામળને 'આધાર' તો પ્રેફેસર ચંદ્રશેખર હતા. શામળ ખીજે દિવસે કાર્ડના સરનામા પ્રમાણે મહાન શોધી પ્રેફેસરને ત્યાં ગયો. જલ્દીવા મળ્યું કે પ્રેફેસર નવીનાજાદ ગયા હતા. તથુ દિવસ બાદ આવવાના હતા. ને પાછો શામળ એકલો યઈ ગયો.

વજ્ર 'તેલુતી બા' કામ લાગી. એણે શામળને ઘર પછવાડેના વાઘામાં બોલકામ કરી સાકલાણ વાવવાનું કામ સોંપ્યું.

તથુ દિવસ બાદ શામળ પાછો પ્રેફેસર પાસે ગયો. પ્રેફેસરે કહ્યું: 'વાત એમ હતી કે મારા સાળાની બત્રીજીને ત્યાં એક નોકરની જરૂર હતી, પથુ એ જગ્યા તો પુરાઈ ગઈ છે.'

શામળને પ્રેફેસર પાસેથી નોકરી તો ન મળી. પથુ તેમની પાસેથી શામળ નવું જ્ઞાન મેળવી આવ્યો: 'બનાજની નીપજ કરતાં લોક-સંખ્યાનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. એટલે વધારાના લોકોને ખેસવવા જ રહેલા. કમળેરોને જીવવાનો હક્ક પથુ શો! જે લાંબક હોય તે જ જીવે.'

એ તત્ત્વજ્ઞાને શામળને પોતાની જીવવાની નાલાયકી રપટ બતાવી દીધી અને એ મરવા તૈયાર થઈ ગયો.

નસીબ જોડે મરવાનો મોઢો પથુ સરસ હાથ આવી ગયો. લક્ષ્મીનગરની લક્ષ્મીનંદન ગલાસ ફેક્ટરીવાળા લક્ષ્મીનંદન શેઠને દોકરો આદિલકુમાર ઉર્ફે દિતુભાઈ ગાડીમાં ફરવા નીકળ્યો હતો પથુ ધોડો તોફાને ચડ્યો ને જગામ તોડી નાખી. ગડિવૂર યઈને ધોડો ફાટતો હતો. ને ગાડી તો હમણાં જિલણી કે જિલણશે એમ હતું. શામળ ઝોડની જેમ ધોડાને વળગી પડ્યો. ધોડાના નસકારા ફાળી દીધાં. ધોડો ધંબ્યો. દિતુભાઈ ફૂટીને ગાડીમાંથી નીચે આવ્યા ને શામળની પીઠ ધાબી.

શામળ મૃત્યુને બેટવા ગયો હતો ને એટી ગયો દિતુભાઈના ધોડો. પછી તો દિતુભાઈ શામળને શેના મરવા દે! એમણે તો શામળને

નાલાયકાની દુનિયામાંથી લાયકાની દુનિયામાં એન્ડી લીધો ને શામળને પોતાની કૂલવાડીને માળી બનાવી રાખ્યો.

ને દિતુભાઈ શામળના દેવ યઈ પડ્યા. પથુ એક દિવસ શામળ ત્યાં એકલો યઈ ગયો. સર પિતાકી પ્રસાદ નામના બેરોનેટની વિધવાની એકની એક પુત્રી મૃણાલિની સાથે દિતુભાઈને પહેલાં હેત થયાં પથુ પછી દિતુભાઈ તેનાથી કંટાળી ગયા. એક રાતે એ દિતુભાઈ પાસે આવી, દિતુભાઈએ એને જાકારો દીધો. બારણા ઉપર માથા પટકતી. શામળે એને જોઈ ને શામળને એની દયા આવી. એ એને બાજુની હોટલમાં લઈ ગયો. દેવ જેવા દિતુભાઈ પોતાની પ્રિયતમને આમ તરછોડે એ શામળ ન માની શક્યો. એ દિતુભાઈને મળ્યો. એ મેળાપે શામળને ખાતરી કરી આપી કે દિતુભાઈને મન મૃણાલિની સુસાયેલા ફરીના બેટલા જેવી હતી. રસ સુસાઈ ગયા પછી એની કાંઈ જ કિંમત નહોતી. શામળના દેવ દિતુભાઈ ગારાના નીકળ્યા.

શામળ મૃણાલિનીની ખબર કાઢવા પાછો હોટલમાં આવ્યો તો એણે મૃણાલિની મરેલી જોઈ. ખબર આપવા જતાં પોલીસે એને જ અટકાવી લીધો. શામળ પાછો જેલમાં આવી ચડ્યો. પથુ કેસ ચલાવવા કરતાં શામળ મૃતો રહે તો દિતુભાઈ પાસેથી ધાર્યા નાણાં પકાવી સકાય એ ગણતરીએ પોલીસે શામળને મૃગા મરવા દેમ વિગાધી છોડી મૂક્યો.

જેલમાંથી એને એક તીબેરી ફાંદનાર ઉઠાવગીર લાઈન'ધ બેટ્યો. પોલીસે એને લક્ષ્મીનગર છોડી જવા ફરમાવ્યું હતું. પથુ જળલો એને પોતાને ત્યાં લઈ ગયો. એ દિવસની માનસિક મુશ્કેલ પછી શામળ જમવા સાથે ચોરી કરવા જવા તૈયાર થયો. જમવાએ એને ફક્ત ચોટી કરવાનું કામ સોંપ્યું. જમલો કામ પતાવવા ઉપર ગયો ને શામળ એક બારણા પાસે ચોટી કરતો જોયો રહ્યો. બહાર

શામળને એના નવા દેવનો ભેટો કરાવનાર એક છોકરી મળી ગઈ. શામળ અંધારે જીતેલા હતો ત્યાં એકાએક દોલો ઝળહળ્યો, પહેલી હેમત-માંથી જન્મતા શામળ જોયું તો તેની સામે એક નાની છોકરી જોવા દતી. છોકરીને એની માએ એક વાર્તા કહેલી. એમાં એક નાની છોકરીએ એક ચોરને સારો કરેલો. સારથી આ છોકરી પણ કાંઈક ચોરમાખની વાટ જોતીતી જેને એ સારો કરી શકે. એને શામળ જોયો 'ચોરભાઈ' મળી ગયો. નિખાલસ શામળ છોકરીને 'ચોરભાઈ' થઈ ગયો.

છોકરીના પિતાનું નામ હતું પંડિત ધર્મ-પાલજી, 'દરિદ્ર-ઉદ્ધાર સઘ' અને 'વિશ્વ-જંધુત સમાજ' જેવી વિશ્વવ્યાપી સંસ્થાના સેક્રેટરી. શામળ બીજે દિવસે સવારે આવીને પોતાના શુનાનો એ ધર્મેપદેશક પાસે એક-રાર કર્યો. એમણે એને સમાજનો સભ્ય બનાવ્યો ને સમાજમાં જ તોડરી આપી. શામળને પંડિત ધર્મપાલજી પ્રભુના દૂત લાગ્યા. લક્ષ્મી-નગરના લગ્ન્યાખરા શેઠિયા સમાજના સભ્યો હતા. શામળને સમાજમાં ગોઠી મળ્યું.

ધર્મપાલજી જેવા ધર્મપુરુષ સંપડી ગયા અને શામળનો ઉદ્ધાર થઈ ગયો. પણ કેવળ પોતાના ઉદ્ધારથી સંતોષાય એવો શામળ ન હતો. એને તો આખી દુનિયાના ઉદ્ધારની પડી હતી. કેવળ પોતાનું સાંભળાને એ બેસી રહ્યો હોત તો તો દિગુલાઈને ત્યાંથી એને ન નીકળવું પડત પણ એને તો આખી દુનિયાનું જીવું કરવું હતું.

એને ચોરી કરવા લઈ આવનાર પેલો બખેલો ભાઈજી એકવાર પાછો ભેટી ગયો ને શામળની ધર્મવૃત્તિ જીતળા આવી. એણે બખેલા પાસે 'સુધરવાની' સમાજના સભ્ય થઈ સારે રસ્તે ચડવાની દરખાસ્ત મૂકી. પણ એના જવાબમાં બખેલાએ જે વાત કરી એ સાંભળતા શામળનો રેતાનો મહેલ એક ધડીમાં જમીનદોરત થઈ ગયો.

બખેલાએ કહ્યું : 'પેલા એક લીલુભાઈ શેઠ ત્યાં આવે છે ને ! ભારી ધર્મિષ્ઠ આશી ! એને ધરે પાંચ મિલ છે. મઈ ચૂંટણીને વખતે એણે સોડાના હસ્તકના રાજવહીવટની, પ્રતિ-નિધિ સહાની વગેરે બારી બારી દિમાખતનાં લાપજો ઠોકેલાં, પછી ? પછી મોટી ધારાસભામાં પ્રતિનિધિ મોકલવાની ચૂંટણીને વખત આવ્યો, ત્યારે એણે તમામ સમાસદોને નાણાં આપી દઈ પોતાના વળને એક જાણીતો હરામી પ્રતિનિધિ ચૂંટાવ્યો. એટલા માટે કે વડી ધારાસભામાં ચોંદ વરસની અંદરનાં છોકરને મિલોમાં ન રાખવાનો ખરડો આવવાનો હતો, એ ખરડાને તોડાવી પાડ્યો હતો. એ ખરડો પાસ થાય તો એની મિલમાં ચોંદ વરસિયાં ને દસથી ખાર વરસિયાં છોકરા ક્યાંથી મળે ! ને ખાર થોડો આપવાનો ને કામ વધુ જીતે એ લાભ ક્યાંથી મળે !

'ને જે સાંભળ, તારો પેલો પીડાવાળો બીજો છે ને એના પારસી શેઠ પેરતનજીને પૂછજે કે શેરને પાણી પૂરું પાડવાનો કંદો-કટ દરિવલ્લભની કુપનીને કેવી રીતે મળ્યો છે ? બીજી એક કુપની જોશી ચઈતી -અરે દરે પાણી આપવા એટલે દરિવલ્લભે સુધરાઈના આઈ જીજીને બજાએ હળર આપીને ઝાંઝે મતે દરખાસ્ત ઉઠાવી દેવાવી. હવે જસ લહેરથી બેઠો બેઠો સોડાનાં જમણાં નાણાં પડાવી મંદિને મંદિને દસ હળર રજે છે. એ તારો પરમજી ને ધરમી પેદન.'

શામળ અમકી જીકબો: લીલુભાઈ શેઠ ! દરિવલ્લભ દેસાઈ-એ તો 'સમાજ'ના રથલ હતો. જરૂર પડિત ધર્મપાલજી આ હીકતથી અંદાત હોવા જોઈએ-નહિ તો તેમના જેવા ધર્મિષ્ઠ પુરુષ એ વરણ કદી ન ચડાવી લે.

શામળે આવીને ધર્મપાલજીને વાત કરી. તીર્થધામ રૂપ સમાજમાં જ પાપીઓ છુપાયા હતા એ જાહેર કયું. સોડાની આ લૂંટ-ખીરીનો પેલો એમની પાસેથી સોડાને પાછો

અપાવવાના કામમાં મદદ માગી. ‘સમાજે’ એમને ઉપાસ પાડવા ભેદમાં એવી વિનંતી કરી.

શામળને બિચારાને ક્યાં ખબર હતી કે જે દરિવસ્થા દેસાઈ વિરુદ્ધ તે ક્રિયાદ કરી રહી હતો તે પંડિત ધર્મપાલજીના સગા સાળા થતા હતા. પંડિતજીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું: ‘શામળ, એ મારો કાર્યપ્રદેશ નથી’ ને સાથે સાથે એ ય કહી દીધું કે ‘લીલુભાઈ કે દરિવસ્થા બેમાંથી કાઢને મળવાનું બેવડું પગલું બારે તો સાફ કહી દેજે એ કાઈએને, કે તું મારો મોકલ્યો નથી આવેશે, તેમ તને મારી અંતુમતિ પણ નથી.’

‘ના જી, આપ હૈયે ધરપત રાખજો. આ આખી વાતની જવાબદારી હું મારા માથા પર જ રાખવાનો છું’ શામળે કહ્યું ને પછી જીડીને ચાલ્યો ગયો.

બંકોના બંકો શામળના હૈયામાં સળગી જઈયો હતો. પણ સામા માણસને જવાબની તક આપ્યા વગર દુઃખો કરે તેવો એ ન હતો. પોતે લીલુભાઈ શેઠને એમની બૂલ સમજાવી શકશે એમ માની એ લીલુભાઈ શેઠને બંગલે તેમને મળ્યો. પણ તેમણે તો કહ્યું: ‘હાહરા, તું બાળક છે, દુનિયાદારીનું તને જ્ઞાન નથી, તારી વય કાચી છે. તું નકામે ઉફડે ચડ્યો છે. તને દુનિયાદારીના પંખા લાગવાની જરૂર છે.’ ને તો ય શામળે ચર્ચા ચાલુ રાખી એટલે પછી લીલુભાઈ શેઠને ન-છૂટે કહેવું પડ્યું: ‘હવે હવે યઈ. નીકળ બહાર અહીંથી.’

ખીજે દિવસે સમાજમાં જતાં જ એને ખબર આપવામાં આવી કે એને ‘સમાજ’માંથી ફેબ્રુઆરી આપવામાં આવી છે. તેણે કમિટિ પાસે દાદ માગી; પણ કમિટિમાં એ જ બધા હતા. લીલુભાઈ, દરિવસ્થા, ધર્મપાલ, એક પછી એક સભ્ય એને અપમાનથી પેંખ્યો. છેલ્લા બોલ એ હતા કે ‘બદમાશ! નીકળ બહાર, નીકળ અહીંથી.’ એ બોલીને શામળને ધડો

મારનાર હતા ખુદ દરિવસ્થા દેસાઈ પોતે જ.

ને શામળ પાછો એકલો યઇ પડ્યો. સાવ એકલો! હૈયામાં બંકોના હુતાશન સાથે અને આધાર વગરનો!

પણ હૈયાનો એક આલો ખૂણો હતો સલામત હતો, એ ખૂણામાં શામળના હૃદયની દેવી પ્રતિષ્ઠિત થઇને બેઠી હતી. આ બેધારી લુહી-ભધારી અસિખ; વિનોદિની-લીલુભાઈ શેઠની દીકરી!

લીલુભાઈ શેઠની દીકરી? હા, પણ એથી શું? એનો પિતા ગમે તેવો હોય! એ તો ખરેખર દેવી હતી. શામળે એને પહેલવહેલી ભેદ હતી. દિલુભાઈને એણે બચાવ્યો તે જ દિવસે. એ દિલુભાઈના મામાની દીકરી થતી હતી. ધોડરવાર થઇને એ ત્યાં આવી હતી. એનાં અંગોની પ્રત્યેક ક્રિયામાંથી જણે આગિયાની પાંખના તેજ-અગાર જાણ્યાં જાણ્યાં થતા હતા. એવું જોઇને શામળે જિંદગીમાં તે દિવસે પહેલી જ વાર એવું.

ને દિલુભાઈ તો એને ધોડાનો ઠાણો બનાવતા હતા એ ફેરવનાર પણ વિનોદિની જ હતી, એણે જ કહેલું: ‘એનામાં તો અનેક શક્તિઓ ભરી છે. પ્રથમ તો એ કેટલો દેખાવડો છે. એને આખી વાડીતો વહીવટ સોંપો.’

એક વાર એ ગુલામનાં ફૂલ લઇને દિલુભાઈને આપતા જતા હતા, ત્યાં વિનોદિની મળી ગઇ.

‘એક મને આપીશ?’ કહીને પોતાને હાથે વિનોદિનીએ એક ગુલાબ ઉપાડી લઇને હોડે, ગાલે, અને આંખે અડકાડી અંગેડામાં ભડું. ‘કાઈ કાઈ વાર, મારે સારું ગુલાબ લાવતો રહેજે હો, બહી ના જતો.’ આટલું કહી સિમત વેરતી એ ચાલી ગઈ. જતાં જતાં તેણે શામળના હાથને સ્પર્શ કર્યો. એ આંગળા-એના સ્પર્શમાંથી સળગી જઈેલી વીજળાએ શામળને રોમાંચિત કર્યો હતો.

સમાજમાં દાખલ થયા પછી એ પરિચય

વળેા હતો. વિનોદિની પણ સમાજમાં આવતી સામજના કહેવાથી તેણે તેણને પોતાને બંગલે રાખી લીધી હતી. તેણને પહેલવહેલો એને બંગલે મૂકવા ગયો એ પ્રસંગ પણ સામજના જીવનનું ક્ષત્ર સંભારણું હતું.

સામજની ખીસા-ધડિયાળનો દોરો 'નથી સારો-લાગતો' કહીને વિનોદિનીએ પોતાને હાથે એના ગળામાંથી કાઢ્યો. ને પછી ગુલાબની કળાઓ જેવી આંગળીઓ વડે પોતાનું ધડિયાળ સામજના કાંઠા ઉપર બાંધી આપ્યું.

'તમને તમારા મૂલ્યનું અરધું જ જ્ઞાન નથી, સામજજી !' તેણે વિદાય આપતાં કહ્યું. 'કોઈ કોઈ વાર તેણને મળવા આવતા રહેલો. ને હું હાજર હોઉં ત્યારે આવજો હા કે ?'

અને એ આમ ત્રણને માન આપી એ બીજી વાર આવ્યો ત્યારે જ નવું તે:

'જુઓ સામજજી ! તમારા કાંઠા પર ધડિયાળ સરખું ક્યાં બંધાયું છે ?' કહેતાં વિનોદિનીએ સામજનું કંઠું પોતાના હાથમાં લીધું. એના શ્વાસની સુગંધી વરાળ સામજના ગોળ પર છંટાઈ-સામજ આ વેળાના વાવા-ઝાઝામાં ન ટકી શક્યો. એને આગ લાગી ગઈ. દેખું દખાવું હતું. માથું જમવા લાગ્યું આંખે અધારાં આવ્યાં. ફક્ત ચક્ર્યૂર કોઈ માટેલાતી માફક, પોતે શું કરી રહેલ છે તેના જ્ઞાન વગર એણે પોતાના હાથ મસારીને વિનોદિનીને સ્પર્શ કર્યો અને એના મુખમાંથી આછો ધીરો ધૂનવતો ઉદ્ગાર સળગાવ્યો: 'એ સામજ ! હું તમને આહું છું.'

અરર ! આ હું શું કરી ગેઠા ! મને કાલી, તિરકાર દઈ આ હમણાં મારું મોં કાળું કરશે. મારું સત્યાનાથ વાળ્યું મેં !

એક જ પળનું આ આત્મજ્ઞાન ને આ જ્ઞાનકે ખ્યાલ બીજી ક્ષણે વિરમી ગયો. વિનોદિની એ મીઠો સ્પર્શ માણતી ચાંત જીભી હતી.

ખસ ! તે દિવસનું સામજને મનમાં બંધાઈ ગયું કે 'એ મને પરજીરો.'

એટલે તો લીધુભાઈ રોકેને મળવા જતાં પહેલાં એ એને મળવા ગયો હતો અને એ દેવીએ એને ત્યારે પણ કેવો પાતો ચાખ્યો હતો. 'બરાબર કટકા મારાને હો સામજજી ! કેમ કે એ તો તમે કહ્યું તે કરતાં અનેક ગણાં બપુંકર કૃત્યો કરનારા છે. ને પછી શું થયું તે મને કહેવા આવજો હો ! કદાચ હું તમને આમજી પમલા લેતાં તેની સલાહ આપી શકું.'

એવી હતી વિનોદિની. સામજના હૈયાની દેરી. સામજનાં સાહેસોની આ તમામ ધૂમાધૂમ વચ્ચે, એના અંતઃકરણનાં બીજાં તમામ તોફાનો વચ્ચે પણ પ્રીતિનું પારણું ધૂધવટું ધૂધવટું માળો નાખી રહ્યું હતું.

સહુના ધૂધારે સાંભળ્યા પછી એના વિચારો વિનોદિની તરફ વળ્યા.

એ એને મળવા ગયો. મરક મરક થાતે મુખે વિનોદિની એને મળી; પૂછ્યું: 'કાં ? આવી પહોંચ્યા, સામજજી ? શું શું નવું ?'

આશ્ચર્યમુગ્ધ બનીને એ આજો પ્રસન્ન સાંભળી રહી. 'અરેબર, શું તમે મારા બાપાને ઝાઝા ? અરેબર ! અને દરિવલસા રેસાઈને સુદા ! જન્મ, જન્મ દિમત, વાદ, સામજજી !'

ને પછી સામજે અંતરની વાત કરી: 'મારા અંતરાત્મા ઉપર આ વાતનો એક અસર બોલો લદાયો છે. હું ચંપાઈ રહેલ છું. મારે આ કરવું જોઈએ તો અદા કરવું જ નોંધવું. આ મામલાનો મારે છેવટ સુધી પીછો લેવો રહેશે. મને બીક છે કે તમને કદાચ એ અસંત કુઝાલક થઈ પડશે. તમને કદાચ એમ પણ થઈ આવે કે આપણાં લમ...

'આપણાં લમ !' વિનોદિની જણે કે એચિતી દાઝી હોય તેમ ચમકી બિહી. 'આ તમે શું જોલો છો સામજજી ?'

'વિનોદિની,' સામજે ચાંતિથી કહ્યું, 'તમે જ કહેતાં હતા કે તમે મને આહો છો.'

'એ સાચું,' એણે કહ્યું, 'પણ એ ખરથી- વાક્ય પૂરું કર્યા પહેલાં જ એકાએક

પહેલાં રાજની મંજૂરી મેળવવી જોઈએ. નહિ તો પોલીસ સહા વીખેરી નાખે, બાપજી કરનારને પકડી જાય.

શામળની સામે નવે જ ડોપડો આવી જશે. એ મંજૂરી માગવા ગયો. શામળ તો પોલીસ ખાતાનો જૂનો 'ડામીજ' એને મંજૂરી ક્યાંથી મળે ?

શામળ વિચારમાં પડી ગયો. તેણે મજમણી યર્ષ મર્ષ. હવે શું કરવું ? ત્યાં પેલો લંબડો પાછો આવી પહોંચ્યો. એ શામળને પોતાની સાથે લઈ ગયો.

બૂખપરામાં લુહાર ગલીને નહિ, એક કાતરિયામાં એ લંબડો આદમી જેને પોતાનો 'સમઢક સમાજ' કહેતો હતો એવા સમાજના મંત્રીની એક ઓફિસ હતી.

એ 'સમઢક સમાજ'ના મંત્રી વકીલ હનરીલાલ ચંદાએ શામળની હકીકત સંભળી. હકીકત કહીને શામળે પૂછ્યું : 'શું તમે મારી પાછે જિભા રહેશો ?'

'જિભો રહીય, અરે રીરવ નરકમાં સુદા સાથે જ રહીય.'

આવો જવાબ શામળ આ પહેલી જ વાર સંભળતો હતો.

વકીલ હનરીલાલે શામળની ચોખના અંધૂરી હતી ત્યાંથી ઉપાડી લીધી. તેમણે બીજી પત્રિકા છપાવીને સમાની જાહેરાત કરી :

'લક્ષ્મીનરના પ્રભજનો !

વિશ્વજી સમાજની કમિટિ ચહેર યાસનમાં રૂથવતો ખવરાવે છે એ વાતનો મને પતો મળતાં મેં એની તપાસ માટે કમિટિ પાસે માગણી કરી. પરિણામે મને સંપ્રદાયમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો.

મેં એ બધું જાહેર કરવા સારું સંઘ સમસ્તની સહા જોડાવી પણ પોલીસે મને ચહેરમાં ટાપ પણ ઠેકાણે બાપજી કરવાની મનાઈ ફરમાવી છે.

તમે મારે પાછે જિભા રહેશો ? હું બુધવારની રાત્રે ૮ વાગે અમારા મંદિરની સામેના દિવાલ ચોકમાં બોલવાનો છું.

વાણીસ્વાતંત્ર્ય અને નગરશુદ્ધિને નામે વીનવનાર

શામળજી રૂપજી

સમઢક સમાજમાં શામળને એના સાચા બેરુખધો મળ્યા. જાફરભાઈ લોટિયા વેરા, લોટની ધંડી ઢાંકનાર ડાંગો ગણેશભાઈ, દુદા-ભાઈ ધોખી, અત્યજ ડેક્ટર દામજીભાઈ, બળિયાવાળા ધનાભાઈ એ બધા ભાત ભાતના અને ભાત ભાતના લોકોમાં જ શામળે પોતાનો જ ઇતિહાસ પુનરાવૃત્તિ પામતો જોયો, એ બધા શામળને મદદ કરવા જરીકે કંઈક કે લાંબી વાતો વગર તૈયાર થઈ ગયા. થોડાક કલાક પહેલાં એકાદી અને અસહાય થઈ પડેલ શામળને માટે જાણે કે ધરતીમાંથી ડાઈ ગેબી મદદગાર નીકળી પડ્યા.

[૪]

'જાપાં આપણને મદદ નહિ આપે છતાં લોકોને આ વાત સંભળાવવી જ જોઈએ. સંભળાવવાનો આ અવસર મળ્યો છે.'

એ જવાબ સમઢક સમાજને પ્રમુખ રમણેથી જીવાન વકીલ હનરીલાલના ખાસવાળા મોમાંથી નીકળી રહ્યો હતો.

'તમે કહો તો હું આપણામાંથી સપાડનાર ભાઈમહેનનો અચાવ લકવા શોધાઈ નહિ તો હું પહેલો ચડી જાઉં. જેમ તમે કરાવો તેમ.'

'હું પકડાવા તૈયાર છું.' ડેક્ટર દામજીભાઈએ કહ્યું.

'હું પણ.' પેલો લંબડો ધોડીવાળો બોલ્યો.

'હું પણ' એક દમલેલ મિલમજૂર બોલ્યો ને પછી તો લૂલા, લંગડા, કાલિયા, દમલેલા કુચમરત, બૂખમરાથી ઢાકપિંજર બની ગયેલા

એ ૧૫૦-૨૦૦ જણાની એ સભાએ અલ્લિ-
દાનની તૈયારી નેધાવી. શામળ નિહાળી રહ્યોઃ
આ ભાવના ! આ મરણિયાપણું ! અને તે પછી
આવા સમાજને ઉકરડે દટાયેલ સ્ત્રીપુરુષોનું !

તે મદ્મદિન થઇ ગયો.

[૫]

ચોકમાં મેદની માતી નથી. આરે રસ્તા
હાંસોડાંસ ભળ્યા છે. બાલુની નંદીઓ ઝાંઝની
કાળાઓ, મેડીની વગાસીઓ, ક્યાંયે જગા નથી.

ડોકટર દામજીભાઈ દેવદારનાં બોખાંની
વ્યાસપીઠ પર જિભા ધ્યા. એમણે પેલીસતી ના
છતાં બાપણું ચરૂ ક્યું. ચોકકે બોલ્યા ત્યાં પેલીસે
એમને પકડીને નીચે ઉતાર્યા ને ઘસ્ટ ગયા.

ત્યાં બાલુના એક ઝાંઝના ચકના દૂંઠા પર
ધોડીવાળા લંગડો જિભો ધર્યો. તેણે ડોકટર
અધૂરે મુક્યું હતું ત્યાંથી વાત આગળ ચલાવી.

ધોડી વારે પેલીસતું ખ્યાન જતાં એને
પણ નીચે પાડવામાં આવ્યો. ત્યાં ત્રીજે સ્થળેથી
એક બાઇએ બોલતું ચરૂ ક્યું.

પણ એટલામાં તાલેનંતોએ જ બોલયેલ
એક ગુંકાએ 'મારો, મારી નાખો પેલીસને'
કહીને પથરો ફેંક્યો ને રમખાણ ચરૂ થયું.

બોખા પાછળ લપાયેલ શામળે એકાએક
પોતાની પછવાડે કંઈક રમખાણ સાંભળ્યું.
ખરાબર અણીને વખતે એણે મોં ફેરવ્યું. એક
મવાલો તેના ગાથા ઉપર લાકડી તોળી રહ્યો
હતો. શામળે હાથ આડો ઢીધો. હાથ પર ફટકો
પડ્યો. દારુણ વેદના સાથે હાથ ઢળી પડ્યો.

પછી એના કપાળ પર કંઈક ઝિકાકું, ચીરો
પડ્યો-વગધગતો રક્તપ્રવાહ છૂટ્યો, બાંખો
લોહીમાં ઢંકાઈ ગઈ.

'શાઈ, તું નીચો નમી જા.' બદરભાઈની
બૂમ સંભળાઈ. શામળ નીચો નમી ગયો.
એના દેહ ઉપર કશીકે કપાજખી થતી એણે
સંભળી. એના મિત્રો એના દેહ આડો પોતાનો
દેહ ધૂરી રહ્યા હતા. લાકડીઓની ફટાફટી
સંભળામ છે. બોપરીઓ ફૂટતી જણાય છે.
શામળ બેશુદ્ધિમાં પડ્યો.

એકાએક કોઈએ 'પીડિતોલું' ગીત
ઉપાક્યું. લોકો સરમાં સર પૂરવા લાગ્યા.
પેલીસ ફેલીએને ઉઠાવી જતી હતી તેની
પાછળ લોકદંડે ગાતું ગાતું ચાલ્યું, છેક ચાવડી
સુધી ચાલ્યું ગયું.

મેદની ધીરે ધીરે ઝોગળી મઈ. શીર
ચમી ગયા, ઝોગાનમાં ફેરળ બે માનવી પડ્યાં
છે. એક છે શામળ-બેશુદ્ધ અને લોહી તરખોળ.
બીજા છે તેણુ-શોકમાં ઉન્માદિની, શામળના
દેહા પર માથું ઢાળી એના કબેરરને બાઝી
પડેલી મળૂર બાળિકા તેણુ.

દૂર દૂરથી ચોખ્ખા ગીતસ્વરો સંભળાતા.
હતા:

માનવઆત્માની માર્દો, જીવ જીવથી ને છુપાઈ
ભાઈ ભાઈની ચતારી, મુક્તિની પિપાસા,
એ છે અમ અસહ્ય, કોટિ કોટિ સદસ
અદ્વિત ને અદિત, એ અમારી આશા.

[પ્રકાશક : ગુજરાત ગ્રંથ રત્ન
કાર્યાલય : અમદાવાદ : કિ. ૧. ૩]

એક ખેડૂતને બળદ બોલાઈ ગયો, પછે ચોટ્યો પછે ચોટ્યો પણ બળદ તો ન જાયો
તે ન જ જાયો. આખરે ખેડૂતે ટકા કચરી કે 'હે હંજીર ! ભે મારો બળદ મળશે તો એને
એક રૂપિયામાં વેચી નાખીશ. પણ સલો ચઈને મને એનાં એકવાર રથેન કરી લેવા દે.'

બીજે દિવસ થયો ને બળદ તો મળ્યો. દરેક ગુંકાવાર બળદ એવા બળદ કંઈ એક રૂપિયા-
માં તે વેચાય ? ખૂબ વિચારને અંતે ખેડૂતે એક મુક્તિ ચોપી કાઢી. એણે બળદને ત્રણ એક
જિલાદી બાંધી ને ત્યાં પાડ્યો : 'આ બળદ ને જિલાદી વેચવાનું છે. બળદની કિંમત એક રૂપિયા
અને જિલાદીની કિંમત પાંચરોડી રૂપિયા; પણ ખરીદનારે જે વ એકી સાથે જ ખરીદવા પડશે.'

સાગરની ગોદમાં

ચંદુલાલ વ. ભટ્ટ

મધ્યસ્થિ તોફાનમાં એક વદાણ બચે છે. પિતા, માતા અને સ્વાર પુત્રોના એક કુટુંબને વદાણમાં જ રાખી સમસ્ત કુટુંબમાં દોડાણમાં નાસી ફરે છે. નીચે જળ અને ઉપર આસ એવી નિરાધારતામાં જીવનમરજુ વચ્ચે ઝાલા ખાતા કુટુંબમાં, તોફાન સમવા જીવનની આદા નમે છે. દાય લાખો તેવાં સાધનોથી તરણે તૈયાર કરી ભાગેલા વદાણમાંથી લઈ ચકાષ તેટલી ઉપયોગી સામગ્રી અને ફૂલો, મરખાં, માખ, અપેડો, ઘેંણ, બકા જેવા જીવો સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન એટમાં આવી પહોંચે છે. પોતે લેલા કરેલા એક વજુમાં થોડાક દિવસ વચવાટ કર્યા પછી થોડા વડલા જેવું એક જીવું ઘટાટાપ ઢાઢ મળી જતાં તેના પર માળ બાંધી વસવાવું નક્કી થાય છે. રસ્તામાં આવતી નદી પર પાકિયાંના એક યુવ જદેમવપૂર્વક તૈયાર કરી, જરૂરી સામગ્રી ને પાણીઓ માથે આપુ કુટુંબ વેલા ઢાઢ પાસે આવી પહોંચે છે, ઢાઢ પર ચડવા-ઘટવા માટે દોરડાની એક લાંબી નીસરણી ઢાળી લેવા લેવા ઢાળીઓ સાથે બાંધી વળને દિવસે માળ નાખવાનું નક્કી કરી તે રાત તેા બધાં ઢાઢ નીચે જ ગળે છે.

[૧૦] હવાઈ મહેલ

જે કની માથે માથ તથા નકરીને દોહી લીધાં એટલે પછી અમે સૌ નાસ્તો કરવા બેઠાં નાસ્તાને ઇન્સાફ આપી તાબાં-માબાં બન્યાં એટલે અમે ફરી પાછાં અમારો દરાષ મહેલ તૈયાર કરવાની યોજનાઓ પકવા માંડ્યા.

હું તથા ફિલીપ ઢાઢ નીચે જ રહ્યા. ઢાઢ ઉપર ચોક્કસ કંઈ જગ્યાએ માળ બેઠો કરવો તે અમારે નક્કી કરવાનું હતું. અતેર, જેક તથા ફેક એમની મા સાથે ફરિયાદો ઉપજ્યા. ત્યાંથી લાકડાનાં મોટાં પાટિયાં ને બીપ લાવવાનું એમજો માથે લીધું. મારી નજરે એ કજ્જું અધરું કામ હતું પણ મારી પત્નીની દિમત પણ અજમ હતી. ફરેક ફરેક જણ કંઈ ને કંઈ કામ ઉપાડી લે તો જ અમારા કામમાં કાપ આવે તેમ હતું. એટલે આ જાતની કામની વજેચણી કર્યા સિવાય છટકા નહોતો.

મોટાં મોટાં બીમ ને પાટિયાં બેઝી લાવવામાં મપેડો લારે ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હતો. બધું વજન એની પીઠ ઉપર તો ખડકી યકામ નહિ એટલે એ વજનને ધસડી લાવવાની તરકીબ બેળી ઢાઢવાની હતી. મારી

પત્નીએ અગમચેતી વાપરી વેલા મરી મથેલા બિલાડાના આમમાંથી લાંબા લાંબા પટ્ટા તૈયાર કર્યા દતા. મથેલાની કમરે ને પેટે એ પટ્ટા વીંટળાણ એની સાથે બીબ લાંબા લાંબા પટ્ટાઓ વળગાડ્યા. બસ હવે વેલા પાટિયાં ધસડી લાવવાં એ રમતવાત હતી.

એ લોકોની સત્તરી પાટિયાં લઈ આવવા ઉપડી એટલે હું અને ફિલીપ ઢાઢ ઉપર ચડી ગયા. અમે બેધું તો ઢાઢના ઘડમાંથી જાંથી ઢાળીઓ પૂડી પૂડીને આસપાસ પથરાઈ હતી તે જગ્યા માળ બાંધવા માટે તદ્દન અનુકૂળ જણાઈ. બધી ઢાળીઓ થોડે થોડે અંતરે જાણુ બાણુમાં ફેલાઈને પછી આડાઅવળી જાંથીનીચી લંગાઈ હતી અમે અમારા આવાસ માટે આ વચલી જગ્યા પર ધસંદગી કીતારી કર્યાં કેમ પાટિયાં જડવાં ને કયા આકારે એરડો ઉતાગવો એ બધું નક્કી કરી લીધું.

અમે આટલી યોજના વિચારી ત્યાં તો લાકડાની પહેલી બેપ આવી પહોંચી: એમાંથી ઉપયોગી પાટિયાં બુદાં તારવ્યાં અને વેલી ઢાળ ઉપર ચડાવવા માંડ્યા. એટલાં પાટિયાં ઉપર ચડી રહ્યાં ત્યાં વેલાં લોકો બીજી બેપ લઈ આવ્યાં, બીજી બેપ ચડી રહી ત્યાં ત્રીજી બેપ પણ આવી પહોંચી. પાટિયાં ઉપર આવતાં ગયાં

તેમ અમે એમને બધાં કાળીઓ વચ્ચે આડાં પાથરતા ગયા. આખરે એ બધાં પાટિયાં કાળીઓ ઉપર પથરાઈ રહેતાં જોરકાનું ભોંતળિયું તૈયાર થઈ ગયું. એટલું થયા પછી આડાં લાકડાં જડી જડીને એ ભોંતળિયા ફરતો એક કઠોડો ઊભો કરવાનું કામ અમે આદરી દીધું. ખીલા અને હથોડીઓ તો અમારી પાસે હતાં જ, એ લઈને મંદી પચા-કઠોડાવાળો જોરડો થઈ ગયો તૈયાર. હવે ઉપર એક છત્તર કરવાનું બાકી રહ્યું. ઊંચે ઊંચે પાંદડાં ને કાળાઓની ઘટા તો હતી જ છતાં ઉપર તંજ તાવ્યા વગર ટાક, તકકા તથા વરસાદમાં અગાડું રક્ષણ થાય તેય નહોતું. પહેલાં ઉપરના ભાગમાંથી આડી અવળી નાનીમોટી કાળી-ઓને અમે કાપી નાખી. પછી વઢાણમાંથી આવેલ ચંદ્રવા જેવું એક મજબૂત કંતાન હતું તે મજબૂત દોરડાંઓથી જરા દૂર દૂરની કાળાઓ સાથે કસકસાવીને બાંધી દીધું. અને એની ન ઉપરથી લઈને પેલા સદના કાપડથી આખા ય જોરકાને આવરી લીધાં ને એના ગણુ છકા પેલા કઠોડા સાથે બાંધી દીધા. થોથો છેડો ખુલ્લો જ રાખ્યો કેમકે અમારા હવાઈ મહેલમાં આવ-જા કરવા માટે દરવાજો તો જોઈએ જ ને ?

આટલું કામ પૂરું ત્યારે બપોર થઈ ગયા હતા. અમારા આ નવા સાહસમાં સૌ એટલાં મરકાવ થઈ ગયાં હતાં કે કોઈ ખાવાનું ય નામ લેવું ન હતું. અને એટલે જ બપોરે થોડા સમય આરામ કરતી વખતે ટાડુંવાસી જે કાંઈ પશુ હતું તેનાથી સૌએ પેટ ભરી લીધું.

વળી પાછાં અમ કામે લાગી ગયાં અને જે કંઈ અધૂરું હતું તે લગભગ પૂરું કરી નાખ્યું. ઉપરનું કામ પૂરું થતાં હું અને ફિલીપ નીચે ઊતર્યા. નીચે આવતી જોયું તો હજી ચારેક પાટિયાં વધ્યાં હતાં. એમાંથી એક ટેબલ અને એક બાંકડો બનાવી નાખવાનો વિચાર આવ્યો. વાંકિયાં જેવાં, કાંદાં જેવાં

મૂળિયાં શોધી કાઢ્યાં. ટેબલના પાયા તો આથ જ બની ગયા. તેની ઉપર પકળે પકળે બે પાટિયાં જડી દીધાં એટલે ટેબલ થઈ ગયું તૈયાર. એની સામે જ થોડા નીચાણમાં જે બે મૂળિયાં હતાં તેની ઉપર બાલુ બાલુમાં એક એક લાકડું જડી દીધું. આમ બાંકડાની અને ટેબલની એક મહત્વની ઊણપ પૂરાઈ ગઈ.

હાથ કરી બધા નિરાંતનો શ્વાસ લેવા મેં એટલે કામ દરમિયાન જે ચાક જણાતો નહોતો તે હવે કામ પૂરું થયે બરાબર વર-તાવ્ય લાગ્યો. થાકીને હું લોથ થઈ ગયો હતો. છોકરાઓ અને એમની માની પણ એ જ દશા હતી. આમ છતાં અમારા આજના આ કુદ-રત પરના વિજયને લીધે સૌના મહેરા પર આનંદ જ ફરકતો હતો.

રાત પડી. હું મોઢ્યોઃ ‘આજ તો આપણે દમ નીકળી ગયો. હવે કાલનો દિવસ તો આપણે ખિતકુલ આરામ જ લેવો જોઈએ.’

‘જરૂર, જરૂર ઉપરાંત મેં દિસાખ કરીને ગણી જોયું તો આવતી કાલે રવિવાર આવે છે.’ મારી પત્નીએ જવાબ આપ્યો.

‘એમ ! ત્યારે તો ખૂબ લહેર પડશે. પણ અહીં તો આઠે વ વાર અસ્લાહના જ ને ?’ જેકે ટકાર કરી.

‘અહીંયાં કાંઈ નથી મોડું’ શહેર કે દરવા ફરવા જઈએ કે નથી નિશાળ કે રવિવારની છુટીની મજા માણીએ !’ અને રહે જણાવ્યું.

‘વારુ, પણ કાલને માટે આપણે કાંઈક કાર્યક્રમ તો મકલો જ જોઈએ.’ ફિલીપે પોતા-નો વિચાર દર્શાવ્યો.

‘સૌથી મોટો કાર્યક્રમ તો આપણા હવાઈ મહેલમાં નિરાંતે ઊંઘવું બપોરે બધાંએ બેગા મગાને નિરાંતે જમવું ને પછી સંજે પાછું આવું લઈને મારી એક સરસ વાતો સંજા ભરી. વચ્ચે જે વખત રહે તેમાં આપણા સરસામનની બરાબર સંભાળ લેવી, તથા

પણાં બધાં જ જનાવરોની બારીકાઈથી પાસ કરી લેવી. '

મે મારો અભિપ્રાય જણાવ્યો.

સૌએ એને વધાવી લીધો. મારી પત્નીએ આપણે આપણા ઈશ્વરને ૫ તે દિવસે યાદ રવાનું ન બૂલીએ ' એમ કહીને વાતનો અંત પાડ્યો.

સાંજના બોજનમાં પેના મરેલા બગલાને મે ન્યાય આપ્યો. આ નિર્જન ટાપુમાં આવી કારની ચીનો એ જ નમારો છવવાનો પધાર હતો.

અમારા બોજન વખતે અમારાં પાળેલાં ખીઓ આવમાથી જે કંઈ ટુકડા મળ્યા હતા તે મેળવવા એકાં મળ્યાં હતાં નાનકડાં દરાણ પશુ અમારા સૌના બાગમાંથી કંઈક મેળવી ખુશાલી દર્શાવતા હતા.

પેલી બૂકડીને અમારી સાથે ફાવતું ન હતું, તારખડી રખડીને તો એ અમારે આસરે જ આવતી હતી અમારી સાથે એને પરાણે હેળ રાના પ્રયાગમાં અમે ફાવતા ન હતા અત્યારે આવી ચડી એટલે સાંજે રોયેલી આવતું તા વધેલું દૂધ તેને આપ્યું કેમે વ કરી તે મારી સાથે હળે તો ! અવગત મારી પત્નીની દયાળુતાનો જ એને લાભ મળ્યો હતો.

જમી બિઠવા ત્યારે અધારુ થતા લાગ્યું

હતું. મારા દીકરાઓએ અમારા મુકામ ફરતી થોડી તાપણીએ કરી લીધી અમારા રક્ષણની સાથે સાથે હવે તો અમારાં જનાવરોના રક્ષણ નો યે સવાલ હતો. નીચેની એટલી અવરથા કરીને પહેલાં મારા મોટા ત્રણ દીકરાઓ, નીસરણી ઉપર સહસ્રાંશ ચડી ગયા એમની મા ધીર ધીર અને ખીતાર ખીતાર એમની પાછળ ચડી નાનો ફેક લગુ બાકી હતો નીસરણીનો નીચનો છેડો મે નીચેના એક મૂળ સાથે બાંધ્યો હતો તેને ૫ પાછળથી છોડી નાંખ્યો નીસરણી લટકતી યઈ ગઈ એવી લટકતી સીડી ઉપર હું ફેકને ખમે લઈને ચડવા માંભો ફેક મને ચોટી ગયો હતો નીસરણી ઢોચા ખાતી હતી એટલે મારી ૫ જરા પરીક્ષ થતી હતી એમ છતાં દીમખીએ અમે જને ઉપર પહોંચી ગયા ઉપર જઈને મે નીસરણી પશુ ઉપર ખેંચી લીધી સૌએ છુટકારાનો કમ ખેંચ્યો. અણે કે સૌ હવે ખરેખર લવાઈ કિશ્તમાં રહેવા આવી પહોંચ્યાં હતાં !

અમારા સરક્ષણ મટે બહોમ પિસ્તોલો તથા વધારામાં ધનુષ્ય-માણી ૫ હવે અમારી પાસે હતાં જ નીચે જે વફાદાર કૂતરાઓની કાક ચોટી હતી સૌ નવા રહેઠાણમાં, પોત પોતાની સાથે જે કંઈ થોડુંક પણ પાંચરણ ચડાવી લાવેલા તે પાંચરોને સૂઈ ગયાં, તે વહેલી પડે સવારે [આદ

એક ગામથી બીજો ગામ જતા રસ્તામાં જે કૂતરાને બાઈબી યઈ ગઈ એમાં એક અલમરત જીવાન હતો અને બીજો હાલકાના માળખા જેવો ડોસો હતો પેણી અલમરત જીવાન દિવસમાં નહિ નહિ તો જ ત્રણ વાર તો ખાતો હતો ન્યારે પેણી ફળગે ડોસો બેત્રણ દિવસે માડ એક વાર જમતો.

રસ્તામાં એક નવરની ચોલીસને તેઓ જને નવરસ હોવાનો શક પડતા તેમને એક અધારી કેટડીમાં કેદ કરવામાં આવ્યા.

આડેક દિવસ પછી ત્યારે ચોલીસનો એ કૂતરો પરતો શક ફર થયા ત્યારે તેમને મુખ્ય કરવા માટે કેટડી ઉધાડવામાં આવી ત્યારે સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે અલમરત જીવાન મરણ પામેલો અને ફર્જ ડોસો છવતો મળી આવ્યો.

દિવસમાં ત્રણ ટક ખાનાર આડ દિવસની લાપણુ નુ ખેચી શકપો ત્યારે બેત્રણ દિવસે માડ એકાં વાર જમનાર ડોસાને માટે એ બૂખ અસહ ન નીવડી.

કુંવર રસાળુ.

મયૂર

ચાલતાં ચાલતાં એક મસાણુ આવ્યું છે. મસાણુમાં રાત પડી છે ને કુંવર રાત-વાસો રહ્યો છે. ભૂતના ભડકા જોઈ છે ને ઠાકણો રાસડા થયે છે. શિયાળવાં કિકિયારી કરે છે ને સામે પવન એનાં ચાંદુડિયાં પાડે છે. આવી લેંકાર ભૂમિમાં કુંવર રાત રહ્યો છે ને સાથીસોબતી ચોધી રહ્યો છે.

કુંવરને યથું: 'આવી લેંકાર રાત છે ને લેંકાર લોમકાન્ય વસવાટ છે. કોઈ સાથી-સોબતી મળે, તો વાતે વળગીએ.'

આથે આથે એક માથા વગરતું મડું પડ્યું છે. કુંવરને સાઠ સાંભળી મડું બડાક કરતું બેડું થયું છે. મંડું તો કુંવરની પાસે જઈને બેડું છે. 'કુંવર રસાળુ, બીતો ન હોય તો આપણે વાતે વળગીએ.'

કુંવર કહે: 'મને વળી બીક કેવી? મસાણુમાં સાથી-સોબતી જોતું છું તે અહીં કોઈ રાણીરાજા થોડાં જ મળવાનાં છે?'

મડું કહે: 'હું ચે કુંવર, એક દી રાણીબાથે હતો. રૂઠાં રાજપાટ હતો. છત્રીપલંગે પોદતો ને સોનાને હિંદોળે હાંચકતો. હાસલાસીએનો પાર ન હતો.'

'ને શીયા પાથે, ભાઈ! ગૂવા પછી ચે શાંતિ મળતી નથી?'

મડું કહે: 'કર્પાં જ હશે ને કાંઈક પાપ. એ વિના તો આ અજંપો કયાંથી આવે? ને માનવીનાં કર્પાં માનવી થોડાં જ યાદ રાખે છે? એવાં યાદ રહેતાં હોય

તો માનવી કોઈ દિવસ તો પાછું વાળી જુએ ને.'

કુંવર કહે: 'હશે ભાઈ! એ વાત મૂકી દી પાપ પુણ્યનાં લેખાં તો એનો લેનારો લેશે ને એનો કરનારો લોગવશે. આપણે બીજી વાતે વળગીએ.'

બીજી વાતે બન્ને વળગ્યાં છે ને વાતમાંથી વાત નીકળતાં મડાએ કુંવરને પૂછ્યું છે: 'હું તને પૂછું છું કુંવર, કે આ મારગે કયાંથી જૂલો પડ્યો? આગળ તો રાજ સત્રપનાં રાજ છે. આ મારગે ગયેલો કોઈ હજી સુધી તો પાછો નથી નથી.'

કુંવર કહે: 'રાજ સત્રપના રાજ્યમાં ત્યારે તો સમૃદ્ધિનો આદોવારો નહિ હોય. એટલાં બધાં મહેમાનોને સાયવનારો કાંઈ જોવોતેવો હશે?'

મડું કહે: 'જરાય જોવોતેવો નથી. માથું વાઢીને એનાં તોચ્છુ ટિંગાઠે છે ને ઘડને મસાણુમાં નાખી બાથ છે. હું ચે એની મહેમાનગતી આખી આંખેા છું.'

તો કે: 'એવો બધો માથાનો વાઢનારો રાજ સત્રપ છે?'

તો કે: 'એવી બધી એની તલવારે ધાર છે.'

કુંવર કહે: 'હું ચે રાજ સત્રપ સાથે ચોપાટે રમવા બાજી છું. જોઈએ તો ખરાં કે એ કેવીક ચોપાટ રમે છે ને એની તલવારે કેવીક ધાર છે?'

મડું કહે: 'કુંવર! એ વાતનાં પારખાં લેવાં જેવા નથી.'

કુંવર કહે: 'પારખાં તો કું લેવાં તાં? આ તો મનમાં ઉધામો ચડ્યો છે તે નીકળ્યો છું.'

ને કુંવર કોઈ રીતે વાર્યો રહેવાનો નથી. ને પછી તો મઠાએ કીધું છે: 'બલે તો કોઠ પુરા કરો કુંવર. પણ એક વાતની ચક રાખજે. બૂદ્ધે ચૂક્યે એને પાસે રમતો નહિ. મસાણામાંથી હાઠકાં વીણી લેજે. હાઠકાના પાસા કરજે ને એ પાસે તું રાજા સત્રપને જીતીય.'

કુંવર કહે: 'એટલું તારું કહ્યું કરીય.'

મડું કહે: 'ને બીજી વાત ધ્યાન રાખજે. રાજા સત્રપને ત્રણસે ને સાઠ રાણીઓ છે. એનાં રૂપ દુનિયાને માથે અલૌકિક છે. એના રૂપે રંગાતો નહિ. એ રૂપમાં રંગડોળાણો તો જયવારો નથી.'

કુંવર કહે: 'ધરતીને માથે કોઠ પચાસ નારીઓ. એમાં કંઈ કેટલી ચે રૂપના શણગાર જેવી ને એ બધીને માથે હોડીનગરીની રાણી સુંદરા તો બલે માળાનો મેર. કંઈ કેટલા ચે રાણા ને રાજિયા રાણી સુંદરા પાછળ ફેરી જન્યા. એવી સુંદરાનાં રૂપે મને ન રોડી શક્યાં તો સત્રપની રાણીઓની રીં મણતરી? ભેગંદરે મારી માને વરદાન લીધાં. શુરુ નીં કિરપાએ રાણી હુણાએ લીકરો બયો. હું તો ભેગંદરનો ભેગંદર.'

મડું કહે: 'બસ મારી એટલી વાત યાદ રાખજે. ને એટલી વાત યાદ રાખ્યે તારો વિજય છે.'

મડું તો પાછું હતું ત્યાં ધરતીને

માથે જઈ પડ્યું છે ને કુંવર રસાળુએ હાઠકાના પાસા બનાવી બટવામાં મૂક્યા છે. સવાર પડ્યું છે ને એ તો બંવર ધરાડી ઉપર અસવાર ચર્મ આગળની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે.

આગળ ચાલતાં એક જંગલ આવ્યું છે ને જંગલમાં દવ બળે, છે. દવમાં વનની ચરકલી બળે છે ને 'બળું છું' રે બળું છું.' એવી ચીસો પાડે છે.

કુંવરને તો ચરકલીની દયા આવી છે. એણે તો ચરકલીને બળતી બચાવી છે. ચરકલી કુંવરને પાંચ પડી છે ને કુંવરને પીછું આપ્યું છે: 'જ્યારે મારો બપ પડે ત્યારે આ પીછું સળગાવજે. જ્યાં હર્ષિય ત્યાંથી હાજર થઈ જઈય.'

કુંવર તો હસી પડ્યો છે: 'તું વનની ચરકલી. તારી બે આંગળની ઢાયા. દવમાં બળતીલી, ત્યારે પંડ બચાવવાની તેવક નહોતી ને હવે તું મને શું મઠક કરવાની હતી?'

ચરકલી કહે: 'મારું એટલું વેણ રાખ કુમાર. પીછું વેંદાયે ક્યાં બાર લાગવાનો હતો?'

કુંવરે તો પીછું બટવામાં મૂક્યું છે ને એ તો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો છે.

રાજા સત્રપતું રૂડું શહેર આવ્યું છે. શહેરને પાદર રૂઠો બાગ છે. બગીચે રાજા સત્રપની કુંવરીઓ રમે છે. રાજા સત્રપની સિતેર કુંવરીઓ, શુલાબના જોટા જેવી ગોરી ગોરી. વાની સાથે વાતો કરે, હરે ફરે ને રો જમે. એને કોઈને આવતી કાલની ચિંતા નહિ એ તો આજના આનંદમાં જ માને.

સિતેર કુંવરીમાં સહુથી નાની તો વળી અજબ રૂપાળી. સિતેરનાં રૂપ એના એકમા સમાર્પ જાય એવું ઘોઠે ચડીને આવતો કુંવરને બાળ્યો. હાથમાં પીળો ચામચો છે ને કુંવર પાતળિયો અસવાર છે. અસવારને બાળીને કુંવરીનું મન મોહ્યું છે. ને એને કુંવરની કથા આવી છે.

‘અરેરે કુંવર ! તું તો મારગ બૂલ્યો કે પછી તારા વેરીએ વળાગ્યો છે ? નહીં તારો કાળ ખુટ્યો છે, અહીં તે ક્યાંથી આવી ચડ્યો ? અહીં તો દિવસ ઊગે ને માણસનાં માથાં ધડથી નોખાં થાય, આવ્યો એવો પાછો વળી બા કુંવર, પાછો વળી બા.’

કુંવર કહે : ‘બાબા ! હું મારગે બૂલ્યો નથી ને મારા વેરીએય મને અહીં વળાગ્યો નથી. મારગ આવતાં બૂતડાં સામાં મળ્યાં. બૂતડાંએ રાજ સત્રપતું માથું માગ્યું. સત્રપતું માથું લેવા અહીં આવ્યો છું.’

રૂઠો ને રૂપાળો કુંવર છે. નાડીનો બળિયો છે ને વળી કૌશલ્યી ગાંજ્યો જાય તેમ નથી. બાળીને તો કુંવરી મોહી પડી છે. એ તો કહે છે : ‘કુંવર, હું તને પરણું.’

રસાળુ કહે : ‘રાજ સત્રપતું માથું વાડું, બૂતડાંને તૃપ્ત કરું. પછી તને પરણીશ.’

ત્યાં તો બીજી કુંવરીઓ બોલી ઊઠી છે : ‘હું અ, પરણીશ જ ને ! એમ રાજ સત્રપતી કુંવરી રસ્તામાં રેલી પડી હશે ?’

કુંવર કહે : ‘રાજ સત્રપતી કુંવરીનાં વળી કાંઈ મૂલ મૂલવવાં પડશે ?’

‘અમે કહીએ તેમ કરી બતાવવું જોશે.’

કુંવર કહે : ‘કહો ને ત્યારે.’

કુંવરીઓએ તો સો કળશી બાજરો લીધા છે ને લેળી સો કળશી રેતી નાખી છે. પાલો કરી કારવીને કુંવરને કહ્યું છે : ‘હ્યો કુંવર, બાજરો બાજરો નોખો કરો ને રેતીનો બુઢો ઢગલો કરો.’

હ્યો જોઈ હ્યો ! આખરે તો અસતરીની જાત ને ? એની બુદ્ધિ તે કેટલીક ચાલે ? કાં રાંધણું ને કાં ફલણું. કહી કહીને કહ્યું ત્યારે કે ફલણું કરો. કુંવર મનમાં કહે છે કે કહ્યું હોત તો તીર-બાલાનો તાસીરો કરી બતાવત, ઘોડાં ખેલવત, રાક્ષસ સાથે બાય બીડત, પશુ આ ફલણું કેવી રીતે ધારો ? આ તો ભારે ઠરી.

એ તો વિચાર કરે છે ને વિચાર કરતાં એને ચરકલી સાંભરી છે. ચરકલી-એ તે હી કીધું તું કે જરૂર પડે ત્યારે યાદ કરજે તે હી તો એની મરકરી કરીતી. પણ ભગવાને ખરો છે ને ! આમ જ માણસનાં અભિમાન ઉતારે છે.

એણે તો પીછું સળગાવ્યું છે ને ત્યાં તો ચકચક કરતી ચકીરાણી ઊડતી ઊડતી આવી પહોંચી છે. વાંસે ચરકલાનાં ઢળકટક ભિમટયાં છે.

‘કેમ કાંઈ બીઠ પડી કુમાર ?’

કુમાર કહે : ‘બીઠ તે કાંઈ જોવી-તેવી બીઠ છે ? રેતીમાંથી બાજરો વીણી કાઢવો છે.’

ચરકલી કહે : ‘જોહો એટલી જ વાત છે ને ! મને યંત્ર કે કોણ બાણે કેવું ચે કામ હશે ! હું તો મોટું ઢળકટક લઈને આવી છું.’

ચરકલાં ચોટી પડ્યાં ને સવાર પડયું
ત્યાં તો રેતીમાંથી બાજરાની કબ્બેકણ
બોતી લીધી.

રાત્રીની કુંવરીઓ કહે: 'એક વાત
પૂરી થઈ. હવે બીજી વાત.'

કુંવર કહે: 'તમારી વાતો તો કાણ
જાણે ક્યારે ખૂટશે ?'

કુંવરી કહે: 'અમે હીંચકે બોલીએ
ને તું હિંચણ થાકીએ નહિ ત્યાં સુધી
હીંચકા નાખવા. જોટલું પૂરું કરે, મછી
એકથે વાત અધૂરી ન રહે.'

કુંવર કહે: 'એકે એક તો કાણ
જાણે ક્યારે આરો આવશે ? અધી ચડી
એસા હીંચકા માથે.'

કુંવરીઓ કહે: 'હીંચકો નહિ ચળે
કો ?'

કુંવર કહે: 'એનું તમારે ઠામ છે ?
તમ તમારે કહું તેમ કરો ને.'

કુંવરીઓ હીંચકે ચડી બેઠી છે. કુંવરે
હીંચકાની હીરની દોરી લીધી છે. બાણની
સાથે સંધાન થયું છે. કાન સુધી ધનુષ્ય
ખેંચી કરીને દોરી બાંધી લીધી છે. હીંચકો
ચડ્યો છે, અદર અદર : હમણાં જાણે
આકાશે અથડાયો.

અદર ચડીને હીંચકો માછો વળે છે
ત્યાં તો કુંવરે તલવાર લીધી છે. હીંચ-
કાનાં દોરડાં કાપી નાખ્યાં છે. એકે એકે
કરી સિતેરે કુંવારકા ધ્રોણધ્રોણ ધરતીએ
ડીકલાણી છે. કોકના હાથ ભાંગ્યા છે,
કોકના પગ ભાંગ્યા છે, કોકનો વાંસો
ભાંગ્યો છે ને કોકનું માથું ભાંગ્યું છે.
પડતી આખડતી કુંવરીઓ સત્રપ રાબ
પાસે શવે ગઈ છે.

ને કુંવર જગરીને દરવાજો ખાલ્યો છે.
દરવાજો દરવાજીએ કુંવરને રોક્યો
છે. 'એલા ભાઈ ! ક્યાં હોલ્યો ?'

કુંવર કહે: 'ભાઈ છું સત્રપ રાબ
સાથે ચોપાટ રમવા.'

દરવાજી કહે: 'ચોપાટ એમ ન
રમાય. રમનારે એતી પહેલાં જાણ કરવી
જોઈએ આ સાઠ નગરાં મૂકી રાખ્યાં
છે સાઠ ઉપર ફાંડી દેતો જ ને પછી
આગળ જા. જોને બરાબરની ફાંડી દેને,
જરાકે જોડું જોલશે તો કેદખાને પડીય.'

કુંવર કહે: 'તપાવી રાખ્યું હશે તો
ટકોશખંધ વાગશે ને તમારું જોડું હશે
તો જોડું જોલશે એમાં દુ થી કરીશ ?'

જાણે તો ફાંડી હાથમાં લીધી છે.
સાઠે નગારે છાબ લીધો છે. સાઠે એક
સામટાં ધણેણી જીક્યાં છે. જાણે આખો
મોલ ધડક્યો છે. ને વળતાં સાઠેનાં કાચલાં
થયાં છે.

કુંવર તો આગળ ચાલ્યો છે ને
દરવાજી રાબ પાસે શવે ગયો છે.

આગળ ચાલતાં બીજો દરવાજો આવ્યો
છે ને દરવાજો દરવાજીએ કુંવરને રોક્યો
છે: 'આ સાઠ ઘંટ જોધી રાખ્યા છે.
સાઠે ઉપર ટકોરા મારતો જા જોડું
જોલશે તો કેદખાને પડીય.'

કુંવર તો ધણુ ધણુ ઘંટ
વગાડ્યા છે એ તો જાણે સત્રપ રાબનાં
મોતનાં ઘડિયાળાં જેમ વાગી રહ્યા છે
ને વાગ્યા લેખા તો સાઠે ઘંટનાં જોગીને
શુલ્કો થયા છે.

કુંવર તો ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો છે
ને દરવાજી રાબ પાસે શવે ગયો છે.

કુંવર એક કુંભારની ડાશીને ઘેર પહોંચ્યો છે ને ત્યાં ઉતારો કર્યો છે.

સત્રપ રાજા કચેરી ભરીને બેઠો છે ને ત્રીયા ત્રણ ત્રણ ઠેકાણેથી રાવ આવી છે. પહેલી રાવ એની લીકરીઓએ કરી છે: 'રાજા ! રાજા ! ઘોડે ચઢીને એક પરદેશી આવ્યો છે. પરદેશીએ અમારા હાલદવાલ કર્યા. એની સામે હોઠ ન બાંધતા. એ તો તમારું માથું કાપી લેશે ને વળતી અમને ય છપાકી જશે.'

સત્રપ કહે છે: 'છોકરીઓ ! નાને મોઢે બહુ મોટી વાત કરવા માંડી તમે તો ? કંઈ કેટલાયે જોધારમલ્લ મારા રાજ્યમાં આવી ગયા ને માથા વિનાના ખવીસ યર્ધ મસાણામાં આચકતા હશે ને આ બચાહો તો હજી જીગીને જિલો થાય છે. એના દેન છે તે સત્રપ હારે, બાથ લીંડે ? તમ તમારે ખાઓ પીઓ ને લહેર કરો.'

પહેલા હરવાણીએ રાવ ખાધી છે: 'રાજા ! પરદેશીએ સાઠે નગારા ફાડી નાખ્યા.'

રાજા કહે: 'કંઈ કાળનાં જૂનાં નગારાં નગારે કંઈ લાગ્યો ને કરોડોની હાંડી પડેલી ને હવે ત્રિયાકાં ફૂટી ગયાં એમાં પરદેશીને જથ્થે શીદને ઘો છે ? બાજો ખીખાં નગારાં મલાવીને મૂકી ઘો.'

ખીખા હરવાણીએ કહ્યું છે: 'રાજા ! પરદેશીએ સાઠે ઘંટ બાંગી નાખ્યા.'

રાજા કહે: 'બહીમાં ગાળીને રસ કર્યો ને રસના દાળા દાળ્યા. એને હૈયે ત્રીકા રણકાર મૂક્યા ને એ ઘંટ હરવાજો બાંધ્યા. રણકારે રણકારે એની આવજા બાંધી ધર્મ ને હવે રણકારા ખૂટતાં

કાળનાં કામ નંદવાણાં, એનો આટલો બધો ભંજવાડ શો ? બાજો ખીખા મૂલવીને બાંધી ઘો.'

રાજાએ કહ્યું તો છે, પણ એની છાતીએ ધકકારો વધી રહ્યો છે. કંઈ કેટલાયે પરદેશી આવ્યા છે ને આવીને નગરીમાં સંભાળ ગયા છે. નગારે કોઈની હાંડી સંભળાણી નથી ને કોઈએ ઘંટનો ટંકારવ કર્યો નથી. ને આજે એક બાણુડો કુંવર આવીને નગારાં ય ફેરો છે ને ઘંટને નંદવે છે. એના કાંઠામાં તે કેટલુંક ભરે હશે ? રાજા વિમાસણમાં પડ્યો છે ને તો ય એ તો થપાટ મારીને ગાલ લાલ રાખી રહ્યો છે.

કુંવરે કુંભારની ડાશીને ઘેર ઉતારા કર્યા છે ને એને વારતે રાજમહેલમાંથી બત્રીય શાક ને તેત્રીય લોખનના ધાળ આવ્યા છે. એના કણુ કણુમાં કાતિલ એર લર્ચા છે' ને કુંવરને એની કાંધ ખબર નથી. તો ય એ તો કહે છે: 'તમારાં પકવાન પાછાં લઈ બાજો. હું તો દુશ્મન દાવે આવ્યો છું. કાંઈ સત્રપની મહેમાની માણવા નથી આવ્યો. એનું લૂણ મારાથી ન ચખાય.'

ને એણે તો બટકું રાજના કૂતરાને નાખ્યું છે. કૂતરો એર ચડતાં તરફી તરફીને મર્યો છે. એ જોઈને તો કુંવર કહે છે. 'જોહોહો ! કાંઈ તમારા રાજાની દેતમીત ! રૂંધાં પકવાન મોકલ્યાં છે ને અંદર વિષ પણ મેળવ્યાં છે. તમારા રાજાને કહેજો કે બળિયા સાથે બાય લીડવાની વાતો કર છ, હરવાજો મોટાં નગારાં રાખ્યાં છે ને તોતિંગ ઘંટ બાંધ્યા છે, ને છાનાં એર દેવાની મેલી

રમત કર છે ? ફટ છે તારી જાતને ને ફટ છે તારી જણનારીને.’

રાજાના નોકરો તો લોહા પડીને પાછા વળ્યા છે. ને કુંવર રસાળુએ રાજ સાથે ચોપાટે રમવા જવાની તૈયારી કરવા માંડી છે.

સાંજ પડી છે ને કુમાર સંખદો થયો છે. ભંવર ઈરાકી ઉપર ચડી રાજમહેલે જવા નીસર્યો છે. મારગમાં કુંભારનો નીંભાડો સળગે છે ને નીંભાડો ફરતી એક બિલાડી રમવાટમાં દોડાદોડી કરે છે.

એણે તો કુંવરને કહ્યું છે: ‘કુંવર ! નીંભાડામાં મારા બચ્ચાં છે બચ્ચાં બળીને લકઠ્યાં થઈ જશે એને બચાવે! કુંવર, જીવતો જીવ બચાવ્યાનું પુણ્ય થશે.’

કુંવરે કુંભારને બોલાવ્યો છે; ‘ભાઈ કુંભાર ! તારા નીંભાડાનું મૂલ કેટલું ?’

કુંભાર કહે: ‘પાકા ઘડા મૂલવાય, કાંઈ કાચાનું ધન થોડું જ આવે છે ?’

કુંવર કહે: ‘તું તારે પાકા ગણીને મૂલવ ને. મારે આખો નીંભાડો વેચાતો લેવો છે.’

કુંભાર કહે: ‘કાચાને પાકા ગણી મૂલવું, તો પાપ લાગે એવું અણહકતું નાણું ઝરે નહિ.’

કુંવર કહે: ‘ભાઈ ! હું આપવા આવ્યો છું ત્યારે હકતું જ ગણી લે ને. કાચાને પાકા ઠરાવી ઠોકને છેતરે તો એ અણહકતું કહેવાય. હું તો કાચા છે ને પાકાનું મૂલ આપવા આવ્યો છું.’

કુંવરે તો નીંભાડો મૂલવ્યો છે. મૂલવીને નીંભાડો વરખોળ્યો છે. બિલાડીનાં બચ્ચાંને ઉગાર્યાં છે.

બિલાડી કહે: ‘કુંવર ! એક બચાળિયું સાથે લેતો જા. તને એ કામ આવશે.’

કામ આવે કે ન આવે, કુંવરે તો મીંદડીનું બચાળિયું લીધું છે ને કુંવર ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો છે.

રાજા સત્રપની કચેરીએ પહોંચતાં તો કુંવરને રાત પડી ગઈ છે.

કચેરીએ ચોમાનો કાંઈ પાર નથી. હીરામાણેકની વેલો કરી છે. વેલે વેલે ફલડાંની ભાત પાડી છે. ભાતે ભાતે દીવડા ઝંઝમગે છે આભામંડળમાં બધે. ‘સો સો ચાંદા ઝળહળી રહ્યા છે. મધ્યમલના ગાલીયા બિછાવ્યા છે. વચ્ચે કિનખાજની ચોપાટ ઢાળી છે. સોનારૂપાનાં સોળ સોગઠાં છે ને પરવાળાના પાસા છે. સત્રપ રાજા કુંવર રસાળુની વાટ ભેતો બેઠો છે.

ભંવર ઈરાકીએ ચડીને કુંવર કચેરીમાં આવ્યો છે. એક ઠોર એનો ભંવર ઈરાકી જલો છે. પાસે એનાં હથિયાર પડિયાર અને બખ્તર પર્જા છે ને પાસે કુંવર જાંઘાં ગોઠણિયાં વાળી બેઠો છે.

સામે રાજા સત્રપ મૂંછે વળ ચડાવતો બેઠો છે. પાસે એની તલવાર પડી છે. કાંઈ કેટલાયે રાજા ને રાજ્યાનાં દોહી પી પીને એ તો રાત્રીચોળ બની ગઈ છે. ફરતી એની ત્રણસેં ને સાઠ રાણીઓ જીભી છે. એના રૂપને રંગત ચડાવી છે ને રૂપ રાશનીમાં બધે તેલ પૂરી રહ્યાં છે.

રાજા અને કુંવરે સામસામી હોઠ બંધી છે. પહેલે દાવે રાજાએ પોતાનું રાજ મૂક્યું છે, બીજલે દુનિયાની દોલત મૂકી છે ને ત્રીજે દાવે રાજાએ પોતાનું

માથું મૂક્યું છે. કુંવર રસાણુએ પહેલે હાવે બંવર ઇરાકીને હોઠમાં મૂક્યો છે. બીજલે હથિયાર પડિયાર ને અખ્તર મૂક્યાં છે ને ત્રીજલે કુંવરે માયાની હોઠ ખાંધી છે.

કુંવરને તો કોઈ કરતાં કોઈ સાથી-સોખતી નથી ને રાજ સત્રપને તો ફરતી ત્રણસે ને સાઠ રાણીઓ છે. જીવી જીવી કુંવરને રૂપની રંગત લગાડી રહી છે. ફરતા યગમગ દીવડિયા છે. રોયનીથી કુંવરને આંજી રહ્યા છે. રાજનેા ઉંદરડો 'દોલ રાજ' છે. એ તો વારે વારે ઢોડ છે. ચોપાટનાં સોગકાં આઠાંઅવળાં કરે છે ને પાસા લીધાચતા કરી નાખે છે.

ને એમ રાજ સત્રપ પહેલી બાજી જીત્યો છે ને કુંવર બંવર ઇરાકીને હારી જીતે છે. બીજી બાજીએ કુંવર હથિયાર પડિયાર ને અખ્તર હારી ગયો છે.

ને ત્રીજી બાજીએ તો માયાની હોઠ છે. કુંવરે પાસા હાથમાં લીધા છે ને બંવર ઇરાકીને વાચા પ્રગટી છે:

'અરેરે કુંવર ! તારી મત ક્યાં જોવાણી છે ? જખ્ખે બાજી તો હારી જીતે ને હવે ત્રીજીને રવાડે ક્યાં ચડયો ? ત્રીજીએ તો માયાની હાર-જીત છે. ને આયા વગરના માનવીનાં મૂલ શ્યાં ? નાસી જા, કુંવર નાસી જા. જીવતો નર બદ્દા પામશે. તું ઠહીય તો તને એક રાતમાં સુલકને સામે પાર ઉતારી મૂકીય.'

કુંવર કહે છે: 'કુંવર રસાણુના ઘોડા ! તને ય આવે ટાણે આ જીધમત ક્યાંથી સૂઝી ! હોઠ ખાંધી છે ને હવે પાછાં પગલાં ભરું તો મારી મા જનેલા લાજે ને બીજી મારી લોભકા લાજી મરે.'

બંવર ઇરાકી કહે: 'તો તું તારો બટવો તો સંભાળ.'

રાજ સત્રપ કહે: 'આ ઘોડાને અહીંથી લઈ જાઓ. એની વાતમાં વળી એ ત્રીજે હાથો યાય છે.'

રાજના નોકરોએ બંવર ઇરાકીની વાઘ પકડી છે ને કુંવરની આંખે આંસુ-હાની ધાર ચાલી છે: 'અરેરે ઇરાકી ! કંઈ કેટલાં યે વરસો સુધી વનજંગલમાં, પહાડ પર્વતમાં સાથે હર્યાદર્યા છીએ ! ને આજે તારી સાથે ય વિજેગ માંડયો હશે ને !'

ઘોડો કહે: 'કુંવર ! અકસોસ કર મા. ને ખીઠ ઉપર કુંવર રસાણુનાં બેસણાં છે એની ઉપર હવે બીજે નહિ બેસી શકે. પણ મારા બાળા રાજ ! એક વાર તારો બટવો તો સંભાળ.'

'એક વખત બટવો તો સંભાળ !' ઘોડાનાં વેણુ સાંભળીને કુંવરને વીસરી પાતો હૈયે ચડી છે. એણે તો બટવો લીધો છે ને અંદરથી પાસા બહાર કાઢ્યા છે. ત્યાં તો એનું મીંદડીનું બચાળિયું ચ્યાંઉં કરતું ઠેકચું છે. દોડીને આવેર બારણે જઈ બેઠું છે.

કુંવર કહે: 'કોઈ મારા ઘોડાને અડશે મા. કોઈ મારાં હથિયાર પડિયાર સામું જોશે મા. મારું માથું સલામત છે ત્યાં સુધી તો મારા સાથી મારી સામે જ રહેશે.'

ને પછી કુંવરે ત્રીજી બાજી માંડી છે: 'રાજ સત્રપ ! બે બાજી તો તારા પાસાથી રમ્યા. હવેની બાજી મારા પાસાથી રમીએ.'

ને મસાણુનાં હાડકાંના ઘસેલા પાસા છે. એ પાસાથી કુંવર ત્રીજી બાજી માંડી

છે. એ પાસામાં તો કંઈ લાખો ને કપોડો
અવગતિયાની અંતરબળ બરી છે. એ
સહુને રાજા સત્રપ ઉપર રીસ છે. એ
તો બધા ય જાણે સત્રપની સામે હોઠ
ખાંધી રમવા બેઠા છે.

કુંવર રસાણુની બાણ છતમાં છે ને
રાજા સત્રપ ‘ઢોલ રાજા! ઢોલ રાજા!’
કહે છે. પણ આહું ‘મીંદડીનું’ બચાવિયું
બેઠું છે ને ઢોલ રાજા દરમાં સંતોષ ગયો
છે. રાજા સત્રપ બાણ હારી બેઠો છે.

રાજા એની રાણીઓને વીનવે છે :
‘રંગા ને મેનકાએ મોટા જોગીનાં માન
સુકાવ્યાં ને તમે આટલા અમથા બાણ-
ડાને ય મનાવી શકતી નથી ?’

રાણીઓએ નવનવા શણગાર સભ્યા
છે ને શણગાર ઉતાર્યા છે. જગમગ હીવડિ-
યાની જ્યોતે એમની જોબનલરી કાયા
રંગનાં કુંડાળાં પાટે છે. ચારે કોરથી
રૂપની હીવડીઓ કુંવરને વીંટી વળી છે.
અંગનાં આલિંગનથી, સુંખના અમૃતથી,
વેણુનો માદકતાથી કુંવરને રિતવવા મથે
છે, પણ કુંવર તો બાણુદો જોગી છે.
જગતની એક માત્ર સુંદરતા સમી રાણી
સુંદરાથી યે મનાણો નથી, તો આ
બચાકીયું તો સુંદરાના પગની મોજડીયું
ઉવાડવાનાં જરૂર છે. એવી તો કુંવરના
લેખામાં ક્યાંથી જ હોય ?

ને કુંવર રૂપે રંગણો નથી, અને
જિતાણો નથી ને રાજા સત્રપ બીણ
બાણ હારી બેઠો છે.

ને એમ-કરતાં કરતાં કુંવરે હથિયાર
પરિયાર ને જાણતર પાછાં લીધાં છે, સંવર
ધરાડીને છૂટ્યો છે ને વળતાં રાજાનું રાજ
ને હુનિયાની દોલત પણ છૂટી લીધાં છે.

ને છેલ્લી બાણએ રાજા સત્રપ એનું
માથું હારી બેઠો છે. એવે સમે રંગપહેલ-
માંથી નોકર વધામણી લાવ્યો છે : ‘રાજા!
તારી રાણીએ કુંવરીને જનમ લીધા.’

ને રીસે બળ્યો રાજા કહે છે : ‘એ
કાળસુખીને છવતી દેશનાવી દો. એના
જન્મે તો મને મોત લીધું.’

કુંવર કહે : ‘રાજા! તને મોતનાં
એસાણ મળ્યાં પણ મને તો એણે શુકન
કરાવ્યાં. એ કુંવરીને તો હું લઈ જઈશ.
મોટી થશે એટલે એની સાથે પરણીશ
એ મારી રાણી ને હું એનો રાજા.’

ને પછી તો કુંવરે તલવાર હાથમાં
લીધી છે : ‘કહે રાજા! આજ’ સુખીમાં
કેટલાં માથાં વાઢ્યાં ? આજ સુખી હિસા-
બનો માગનારો કોઈ મળ્યો ન હતો.
આજે એનો રજેરજ હિસાબ માગીશ.’

ત્રણેને સાઠ રાણીઓ આડી ફરી છે.
એ તો કુંવરને પાંચ પડી વીનવે છે : ‘અમારું
આટલું એવાતન રહેવા દે બાણા રાજા!’

કુંવર કહે : ‘રાજા! પ્રતિજ્ઞા કર
કે આજ પછી કોઈ સાથે માયાનો હોઠ
નહિ ખાંધું.’

રાજા સત્રપે દાંતે તરણું લીધું છે.
કુંવરને પ્રાપ્ત શિર નમોળું છે તે કુંવરે
લીધી તેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે ને કુંવર
એને છવતદાન લીધું છે.

ખંદીબાનેથી બંદીજન છોડાવ્યા છે.
દરવાજેથી માયાનાં તોરણ ઉતરાવ્યાં છે.
કુંવરી કોકિલાને સાથે લીધી છે. આંબાની
તીરખી લીધી છે ને કુંવર ધરાડીએ ચકીને
સત્રપના રાજમાંથી ચાલી નીસર્યો છે.

કુંવર રસાણુએ ધરતીના પેટાળમાં

મોટા મહેલ રચાવ્યા છે. કુંવરીને ત્યાં મોટી થવા મૂકી છે. આંબાની તીરખીની એંધાણી મૂકી છે ને એ તો પાછો આગળની વાટે આલી નીસર્યો છે.

વરસે બાળાકુંવરી અંજે અંજે મહોરી ઊડી છે બારે વરસે કુંવર રસાણુ પાછો આગ્યો છે. ને કોકિલા રાણીને પરચ્યો છે.

ધરતીને માથે એણે રાજ માર્યું.

બારે વરસે આંબો ફળ્યો છે. બારે છે. ને ખાધું પીધું ને રાજ કર્યું છે.

એક વખત ફેટલાક નાવિકો, હવાઈ-જહાજમાં નોકરી કરતા તેમના મિત્રોને મળવા ગયા. હવામાં ઊડનારા આ મિત્રોએ તેમનું સ્વાગત બહુ વિચિત્ર રીતે કર્યું. તેમને એરોપ્લેનમાં પચેક હબર કુટ એટલે જાયે લઈ જઈને પછી પ્લેનને ડાહવ લેવરાવી, હાપ્સ (ચક્ર) લેવરાવ્યાં, રેલુપીઝ કર્યું અને બીજા અનેક રીટક કર્યા. બધારે જખીન પર પાછા ફર્યા ત્યારે પેલા નાવિકો તો વફન સફેદ પૂણી જેવા થઈ ગયા હતાં તો પણ જુદા પડતી વખતે તેઓએ 'પાયલટસ' ને પોતાને ત્યાં આવવાનું આમત્રણ આપ્યું.

ચોડા ફિલ્સ પછી બધા 'એર-પાયલટસ' આમત્રણ મુજબ પેલા નાવિકોના મહેમાન થયા. નાવિકો તે બધાને તેમની સળમરીનમાં લઈ ગયા. કેબીનમાં બેઠાં બેઠાં મહેમાનોએ વહાણુ ઊપડવાને પંઠ સંભળ્યો, હરહ જ સળમરીનનું ઉપરનું ઢાંકણું બંધ થયું-પાણીના પંપો કામ કરવા લાગ્યા. કેપ્ટને કહ્યું કે સળમરીન હુમલો કેવી રીતે કરે છે તેની આ પ્રેક્ટીસ છે.

ચોડી વારે મહેમાનોએ 'ડેપ્યુ ડીરેક્ટર' (પાણીની ઊંડાઈ માપવાનું વર્ત) વરફ નજર કરી તો કાંટો ૪૦ કુટ દેખાડતો હતો...પણ પછી તો કાંટો અપજળ વધવા માર્યો- (પણે ભાગે ૪૦ કુટથી વધારે ઊંડે, બહુજ અસામાન્ય ભય જેવું હોય ત્યારે જ જહાજને લઈ જવામાં આવે છે.) ધીમે ધીમે ૬૦ કુટ અને ૮૦ કુટ અને ત્યાંથી ૧૧૦ સુધી કાંટો પહોંચ્યો.

મહેમાનોના મોં પર બસરાટનાં ચિન્હો. ભેઈને કેપ્ટને કહ્યું. 'આ ભવના વહાણને ૨૦૦ કુટ સુધી અંદર લઈ જઈ રાકાય પણ હું તો તેને ૩૦૦ કુટ સુધી લઈ જઈ છું' અને તેણે ટેલિફોનમાં ફેટલાક દુકામે ઠાળ્યા-પરિણામે કાંટો ૨૬૦ કુટની ઊંડાઈ દેખાડવા લાગ્યો...વહાણના કોક ભાગમાંથી મોટા મોટા અવાજ સંભળાવા લાગ્યા...કેપ્ટન પર ઉપરાઉપરી ટેલિફોન આવવા લાગ્યા...તેણે ચો અંજીર થવા લાગ્યું...મહેમાનો બીજાના સફેદ પૂણી જેવા લઈ ગયા...કોઈ અંદર અંદર ભોતી પણ રાકતું નહોતું...ત્યાં તો 'એલાર્મ' (ભયનો પંઠ) સંભળાયો...કાંટો લાલ લોરી વડાવી ગયો હતો...એકદમ બધી બસીઓ છુટાઈ થઈ...જારે વરફ કર્યું ઊપડવાના અને બંધ થવાના. એવા ચિત્રવિચિત્ર અવાજો આવવા લાગ્યા...મહેમાનોના પહેલા ભેઈને કેપ્ટને કહ્યું કે પાણીનું ડબાણુ વધી નાથ ત્યારે આવું જ થાય અને પાણી વારે તો આવવા અકસ્માતને લઈને વહાણુ ઉપર આવી રાકતું જ નથી...એલાર્મ એક જણે આવીને કેપ્ટનના કાનમાં કરીક વાત કરી એટલે તે દોડતો દોડતો તેની સાથે કેબીનની બહાર ગયો. મહેમાનો બાપાની જેમ બેસી રહ્યા પણ ત્યાં તો કાંટો ધીમે ધીમે નીચે ઊવરતો તેમણે ભેઈ...૨૪૦...૨૦૦...૧૫૦...અને ચોડી વારે કેપ્ટન પણ પાછો આવ્યો. અત્યારે તેનો અહેસા પ્રકુલિત લાગતો હતો. મહેમાનોના અહેસા પર પણ નર આરવા લાગ્યું; ઉંચે કાંટાએ પાણીની સપાટી પર આવ્યા છીએ એમ દેખાડ્યું; ત્યારે તેઓએ નિરાવરતા થાસ લીધો.

સળમરીનની બહાર આવ્યા ત્યારે 'એર-પાયલટસ' મહેમાનોને ખબર પડી કે વહાણને તો ડેક સાથે જ બાંધી રાખનામાં આવેલું ને ત્યાંથી એક વસ્તુ પણ ચાલ્યું નથી! —બા. બ્યા,

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

હીલાં આંખનાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીત કામ આપનાર

સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું કેદાર :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

સાદીયા મહાજનવાડી, કાલબાસ્વી મુંબઈ - ૨

મે ૧૯૪૭

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

ચીજ ઇચ્છા

મુનિકુમાર મ. લાટ

૨ જા હતી. ભોજન પથ સાડું અને સ્વચ્છ-
તાથી કપડું હતું. પછી જીંવી જતું કે
બળરમાં ખરીદી માટે જવું તેની મારા મનમાં
કાલાજ ચલી હતી.

બળરમાં પરચૂરણ માલ વેચનાર બોરા-
ની દુકાન હતી. તે ધણી વાર તરેલવાર ચીજો
લઈ આવતો અને ધણી વાર જુદી જુદી વસ્તુ-
ઓનાં લીલામ પથ કરતો ત્યાં લીલામ ચાલતું
હતું તેવામાં જ હું તીકળ્યો અને કુવડલથી
અંદર ગયો.

બોરાજીનો અવાજ આવતો હતો : 'હવે
સડ નંબર જોઈનીસ; સાત ચીજો : એક
જર્મનનો છરીકરિ, એક લાંગેલું દૂરબીન,
એક વીટી, એક બાબાગાડીનું પેડું, એક પૃક,
એક બેટરીની સેલ અને એક રવઈ.'

મેં કહ્યું : 'સાત આના.' વસ્તુઓ સાત
હતી.

બોરાજીએ કહ્યું : 'જુલો સેચિયા !
લીલામના કાનૂન ટી ખારના પર છુપા છે.
કાનૂન ચારમામે લાખ્યું છે કે એક રૂપાથી
જોઈ બિદ કરવાની નથી.'

મેં કહ્યું : 'એક રૂપિયો પાંચ આના.' અને
હજી ન્તો તે બરાબર છે કે નહીં તેના હું
વિચાર કરી રહ્યો હતો તેવામાં 'એક વાર, બે
વાર, ત્રણ વાર' થઈને માલ મારા હાથમાં
આવી પડ્યો. એને પૈસા ચૂલી મૂલ લઈ હું
બહાર પડ્યો.

હજી પગથિયાં જીતરું ત્યાં એક ગૃહસ્થ
દાક્ષિતા આપી ચડ્યા અને મને પૂછ્યું કે સડ
નં. ૭૧નો મયો કે ?

મેં કહ્યું : 'ગયો.' ક્રિયાપદ બરાબર નથી.
એક અર્થમાં તે 'આવ્યો' એમ કહી શકાય.

ગૃહસ્થ મારી સામે ટીકી રંધા. પછી
સમજાવો. મને કહે : 'પથ મારા મહેરબાન !
આ સાત કિસમ કિસમની ચીજોમાં આપને
જરૂરની ચીજ કઈ લાગી તે જોઈનીસ આના
કયા કર્યા ?'

હું જરા તપી ગયો. 'તમારે તેનું શું કામ
છે ? મારા પૈસા હું ફાવે ત્યાં ખચું.'

'માફ કરને મહેબાન' તેણે કહ્યું, 'પથ
હું કાંઈ એવકૂફ નથી. જો આપને કોરો
જોઈતો હોય તો સાઈક્લનું પેડું નકામું છે,
લાંગેલું દૂરબીન જોઈતું હોય તો પૃક નકામી
છે અને જો રવઈ જોઈતી હોય તો બેટરીની
સેલ નકામી છે. પથ હું મુદ્દા ઉપર આવું.
મારી ઇચ્છા પૈસી વીટી ખરીદ કરવાની છે
અને તેના બદલામાં...'

'જિશા રહો, તમે કાંઈ રકમ જોલો તે
પહેલાં આ બારણા ઉપરના કાનૂન ચાર ઉપર

ધ્યાન આપજો. કાંઈ પણ માગણી એક રૂપિયા-
થી ઓછી જિંમતે નહીં થઈ શકે.”

‘તેમ તો તેમ. તમે પ્રુથી થાઓ. આપ
મને આ વીંટી આપો અને આપની ત્રણ
ધંધાઓ હું પૂરી પાડીશ.’

આ જમાનામાં અલ્લાહીનતા જાનુરૂપ ફાતસ
જેવી વાત સાંભળી મને નવાઈ લાગી. છતાં
ખાતરી કરવા માટે હું કબૂલ થયો. અને વીંટી
આપી કહ્યું, ‘મારી પહેલી ધંધા એ છે કે
હું જ્યારે પણ જે કાંઈ ચીજ ખાવા કે પીવાની
ધંધા કરું તે મારી પાસે હાજર થાય.’

ગૃહસ્થ બોલ્યા: ‘તથાસ્તુ.’

મેં કહ્યું: ‘મારી ખાતરી થવી જોઈએ મારે
મારે વાસ્તે વીંટીનો એક ગ્લાસ હાજર થાઓ.’
અને જ્યાં વાકચ પૂરું થયું ત્યાંજ, મારી
આગળ એ પીણાનો ગ્લાસ રજૂ થયો.

ગૃહસ્થે પૂછ્યું: ‘કેમ સંતોષ થયો? હવે
ઉત્તરી ધંધા શી છે?’

હું તાજાજ થયો. હજી તો પહેલી ધંધાની
પૂરીયા થઈ રહી હતી ત્યાં બે ધંધાઓ ક્યાંથી
પૂરી થઈ ગઈ અને બદલામાં માત્ર એક બે
આનાનો ગ્લાસ જ! મેં કહ્યું: ‘જુઓ મિસ્તર!
તમે ધારાસભામાં ગયા લાગતા નથી. ત્યાં
આગળ પ્રશ્નોની સંખ્યા મર્યાદિત હોય તો જ,
જ, જ એમ કરીને પેટા-પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે
છે. તે સુખ્ય જોને તમે મારી બીજી ધંધા
મણો છો તે વસ્તુતઃ તો ધંધા નંબર એકની
પેટા ધંધા જ છે અને બીજી તથા ત્રીજી
ધંધા હજી બાકી છે.’

પણ રેલા ગૃહસ્થ કાંઈ પીગળ્યા નહીં. તે
કહે: ‘એ તો જે થયું તે થયું.’

મેં ત્રીજી ધંધા રજૂ કરી કે મને મારી
વીંટી જેમ હતી તેમ પાછી મળે.

● રેલા ગૃહસ્થ આવી અમકચા. અને ખિજ
ખની ગયા. ‘પણ કાંઈ સાહેબ! આ વહેવાર-
ની રીત નથી.’

‘કેમ નહો? હજી પણ મારી ત્રણ ધંધા
પૂરી પાડવાની થરતે તમે વીંટી પાછી મેળવી
શો છો.’

‘પણ તે તો મારા મહેરખાન, મેં કબૂલ
કરેલું છે જ નહીં. મને પ્રુથીથી આપ ત્રણ
ધંધા કરો અને તે પૂરી થશે.’

‘હા તો આ તમારી વીંટી અને મારી
ત્રણ ધંધા હું કહું અને ધંધાં છું’ કે આ વખતે
તેમાં કાંઈ ઉત્તરપિડી નહીં હોય.’

રેલા ગૃહસ્થના મોં ઉપર ખંધામધ્યું
સ્થિત અમકચું અને બોલ્યા: ‘તથાસ્તુ.’ પણ
એ સ્થિતિનું કારણ સમજાયું નહીં.

રેલા ગૃહસ્થે કહ્યું: ‘હવે આપની બીજી
ધંધા શી છે?’

હું અમકચો. મને ધીરે ધીરે ખ્યાલ આવ્યો
કે અમિશ વાકચનો તરજુમો હોય તેવી દૃશ્ય
હું જે બોલ્યો હતો તે પણ એક ધંધા મજાક
મઈ હતી. મેં વધિ લીધી અને કહ્યું કે તમારું
આવું વર્તન તદ્દન ગેરવાજબી છે. પછી ધીરે
રહીને સમજાયું કે જ્યાં સુધી ત્રીજી ધંધા
બાકી હતો ત્યાં સુધી મારા વીંટી પાછી માગ-
વાનો હક્ક અનામત રહેશે. અને ઉમેર્યું: ‘મારે
તેમાં કાંઈ વધિ પણ નથી. હજી તો આખો
દિવસ બાકી છે અને સફાગ્યે મારે કાંઈ
કામ પણ નથી. એટલે દરેક ત્રીજી ધંધાએ
હું વીંટી પાછી માગ્યા કરીશ.’

રેલા ગૃહસ્થને કબૂલ કર્યા વિના છટકો
નહોતો તેમ તે સમજી ગયા. મને કહે: ‘તો
મારા મહેરખાન, બોલો જે ફરમાય હોય તે
હું વચનથી ખંધાયો છું’ અને આપ કહો તે
કબૂલ. પછી કાંઈ!’

‘હીક ત્યારે, હું બોલ્યો, ‘આપણે ત્યારે
કાચ હવે જ થઈ રહીએ છીએ.’ મને લાગ્યું
કે જેમ વામને ત્રણ કગલામાં બહારાને આવરી
લીધું હતું તેમ ત્રણ ધંધામાં હું પણ માનવ-
જીવનની સમસ્ત સુખાથી વસ્તુઓને આવરી

જઈસ. એ વિચાર કરી હું જોત્યો: 'જુઓ ત્યારે મારી પહેલી ઈચ્છા એવી છે કે મારી પાસે એક એવી થેલી હો કે જેમાં, સોના-રૂપાના સિક્કા ભરેલા જ રહે, વળી જેને હું મને તેટલી વાર ખાધી કરું છતાં ભરેલી અને ભરેલી જ રહે'—અહીં પેલા ભાઈ 'તથાસ્તુ' બોલવા જતા હતા ત્યાં જ મેં તેમને રોક્યા— 'ખમો ખમો, હજી પહેલી ઈચ્છા પૂરી બોલાઈ રહી નથી. આ બધું પહેલી મુખ્ય ઈચ્છાની પેટા-ઈચ્છાઓ છે કે—એ થેલીમાં સિક્કાઓ ભરવાને કારણે ખીન્ને કાઈ ગરીબ યઈ જાય નહીં તેમ જ એ થેલી મારી પાસેથી (૧) ખોવાય (૨) ચોરાય (૩) લૂંટાય કે (૪) ખીજી રીતે લેવાય નહીં.'

પેલા ગૃહસ્થ જોત્યા: 'તથાસ્તુ' અને મારા 'ખીસા તરફ જોતાં કાંઈક બારે ચીજથી તે જીપરડી આવેયું' જણાયું જે ઉપરથી મને લાગ્યું કે શરૂઆત શુભ યઈ છે.

'મારી ખીજી ઈચ્છા,' મેં આમળ ચલાવ્યું, 'છે કે હું' મિલનસાર, વિદ્વાન, જલવાન, કાન્નિમાન, ખૂબસરત, લોહપ્રિય, પ્રતિષ્ઠિત, કવિ, ચિત્રકાર, વાર્તાકાર, નવલકાર, હાસ્યકાર, વિવેચક, સાક્ષર, પંડિત બનું' તેમ છતાં તે કદેક પછગાડે રહેલી વિટંબજીવ્યાથી હું ઊભરી જઈઉં.'

હું મનમાં ખુશી થતો હતો કેમકે મારા નમ્ર મત મુજબ આ ખીજી ઈચ્છા પણ મેં ખૂબ યુક્તિપૂર્વક યોજી હતી અને તેમાં મેં ધણું સમાવી દીધું હતું. પેલા ગૃહસ્થને તેની પોતાની ભાષામાં ધણું કહેતાનું હોય એમ

લાગ્યું. એક મામૂલી વાંદીના બદલામાં આટલું બધું આપવું પશું તેના ઉઝાટની ગાથો હોય કે પછી સમાજ-વ્યવહારના આટલા બિન પ્રકારોના દેવતાઓને રીઝવવાના મત્રો હોય કે મને સમજાયું નહીં પણ જરા લાભિ વખત તેમના હોઠ ફફડતા રહ્યા પશુ ઉવટ તેનો પશુ અંત આવ્યો. તેમણે માયું નમાવ્યું અને કહ્યું: 'તથાસ્તુ. આપની એ ઈચ્છા પણ પરિપૂર્ણ થાઓ.'

પશુ જેમ અગાઉની ઈચ્છા પાર પડી હતી તેની જે રીતે મને પ્રતીતિ યઈ હતી તેવી આ વખતે ન યઈ, તેની મને નવાઈ લાગી અને હુઅ પશુ થયું. પછી સમાધાન પણ કયું કે માર્કસ હેગલ, હક્સલી અને એવા અગ્રણ્ય પુસ્તકોના કીમતે પ્રાચીન આયોધમાંના ચમત્કારની ખાતરી ન થે થાય. પણ સાધોસાય મને છેતરાઈ જવાનો પણ પૂરેપૂરો ભય હતો. એટલે જરા વધારે વિચાર કરી ત્રીજી ઈચ્છા રજૂ કરી.

અને હવે ત્રીજી, છેલ્લી પણ સૌથી મહત્વની મારી ઈચ્છા એ છે કે, અને ઈચ્છા નહીં પણ મારો આગ્રહ પણ છે અને જે ઈચ્છા અને આગ્રહ મને ન્યાય આપવા ખાતર સહારણ લેખાવા જોઈએ તે આગ્રહ અને ઈચ્છા એ છે કે આ નવાં પ્રાપ્ત કરેલાં વંશકોનો જોગ્ય સમય સુધી ઉપયોગ કરી હું સંતોષ પામું એટલા વખત સુધી તે ચાલુ રહે અને પછી જ હું જાયું.'

પશુ મારી તકરાર જ ત્યાં છે—આ વાક્ય હું પૂરું કરી રહ્યો ત્યાર પહેલાં જ મારી આંખ જીપડી ગઈ.

ઈમામ અઝાલી નામના એક મુસલમાન સત વિષે એમ કહેવાય છે કે, તે વાંચતો હતો, ત્યારે એક વખત મોટી રાત સુધી વાંચીને તે પોતાની અવધાનની ચોરડીમાં બંધી ગયા. સ્વપ્નમાં તેને ખવાલ ખિજર (ફાનદેવતા) નાં દર્શન થયાં. તેમણે તેના કાનમાં ટૂંક મારીને જમવનું સર્વ જ્ઞાન આપવાનું કહ્યું. પરંતુ આત્મજ્ઞાન ધરાવનાર ઈમામ અઝાલીએ તેનો અસ્વીકાર કરીને ફક્ત પોતાને મોટી રાત સુધી વાંચવાને માટે તેમજ તેલ જ માંચ્યું.

મહાસેનાની ટીટો

[અવનંતરમર]

યુ જોરલાવના કોએશિયા પ્રાંતના કઝિરી જિલ્લાના એમરેખ નગરની નજદીકમાં જ કસેમીટ નામનું ગામ હતું. એ ગામના એક લુહારને ધણી બધાં બાળકો હતાં. અને ધરમાં સવાર પડે ને કોદના વાડામાં બેસતાં અને એકબીજાની હાંકમાં અવતાં બધાં બાળકોને દેખતાં ખુશ થતાં હતાં. છેવટે કંઈ નહીં તે એમણે મરતાં પહેલાં પોતાનો વિશાળ વંશવેલો તો દેખ્યો હતો ને !

અને એ સસારને શેટલા બેગો રાખવા એકલો એક એની કાદમાં સવારથી સાંજ સુધી લોહાં ટીપ્યા કરતો. એની બી બધાં બાળકોની માવજત કરતી અને એકલે પશુ કામમાં મદદ કરતી. પેલાં બંને ધરકા તો મમતાકર્ષી સૌને સરખી આશિષ આપતાં બાળબચ્ચાં દેખતાં ને ખુશ થતાં હતાં.

મધ્ય યુરોપમાં કિતરી પડવાના ઉત્તરમાં પશ્ચિમ કોએશિયાનો આ પ્રદેશ બાલ્કન જૂખ-મરા મારે જમીનનો હતો અને તેમાં ય બહુ એ જૂખમરાના બરફા જેવું આ લુહારનું ધર શેટલો એળવવાના અવનંતરમરની આબેહુજ છત્રી જેવું દેખાતું હતું.

ત્યારે યુરોપના વિદ્વાનો બાલ્કનના જૂખ-મરાના આકાશ કાઢતા હતા અને યુરોપના એ પહાડ પ્રદેશ પર સંસ્કૃતિ નહીં આવવાના પ્રારંભમાં બાલ્કનના પ્રદેશો પર વસતી વધતી જતી હતી તે પુરવાર કરતા કહેતા હતા : 'બાલ્કન પહાડ છે તેનું મુખ્ય કારણ ત્યાં જન્મપ્રમાણુ ધણુ વધારે છે.'

અને તો ય પેલાં બંને ધરમાં પોતાના કિરાનાં ધણી બાળકોને જોઈને આનંદનાં

'આપણે મધ્ય યુરોપની નજદીક છીએ, રહેલે સુંદરી છીએ હો. બીજાઓથી

ચંદ્રભાઈ કા. વાદ

વધારે...બીજાં બધાંથી વધારે' બોલતો એક બાર વરસેના તોફાની બજલમાં ફક્ત ભરવીને આ લુહારના ધર તરફ દોડતો આવતો હતો અને આવીને ધમણ ધમતી એની મા અને શેડું ટીપતા એના બાપને મોટેથી સમાચાર આપતો હતો : 'અમારા મોટા માસ્તરે બાપજી ક્યું અને કહ્યું : 'આપણે મધ્ય યુરોપની સરહદ પર છીએ એટલે વધારે સુંદરી છીએ.'

'પણ ઘું...!' ધમણ ધમતી મા અને ધણુ ઉગામેલો બાપ એક સાથે બગડી જતાં.

'હું પણ...આપણે બધારહો.' બોલતાં બાળકે ફક્ત કોદના બૂલમાં નાખ્યું અને કોમળું : 'સુંદરી,' અને લાલચોળ લોહા પર ધણુ ટેકવતા બોલે આ તોફાનીનો કાન આમળતાં બૂમ પાડી : 'પાછો જાગી આવ્યો !'

અને મુસ્સામાં બીસ પાડીને ફરિયાદ કરતો હોય તેવો છોકરો માજી જીકપો : 'બધા જાગી આવ્યા છે, રજા પડી છે.'

'જવા દો ને એને.' વચમાં મા બોલી હતી અને બોલની પદ્ધતિથી છત્રીને એ બહાર નાંહો, અને એટલા પરથી આવતો પેલાં છત્રીનો અવાજ સાંભળતો અટક્યો.

'પાછું યું થયું ટીટો !'

'મારો કાન આમળ્યો...રજા પડે ને ઘેર આવું' તે જાગીને આવ્યો કહેવાય !'

'કાણ કહે છે !'

'આપા !'

'પણ રજા શાની પડી !'

'રાજા બહાદુરની રાણીને કીકરો સાંપ-કપો, રાજકુમાર.' એ ઉતાવળો થયો.

'પાછો ક્યાં જાગે છે! ધમણ ધમ.' પાછો બાપનો અવાજ પાછળ દોડ્યો. 'તમેજ બંને જણ એને બચાડવા બેઠાં છો.' બોલે જમણે.

‘પણ એ તો હું પ બેઠો બેઠો હતાલું.’ બોલતો જુદા જાતો થયો અને વચ્ચાળાનો લાભ લેતો હાકરો બાગી ગયો હતો.

‘જોયો એ ગયો’ જોડ પાસે બન્યો, અને બહાર આવેલી પોતાની સ્ત્રી તરફ ફર્યો, ‘અને આવશે ત્યારે કંઈ નવાજુની કરીને જ બૂખ્યો કંઈ જોવો.’

‘માસ્તર પણ એનાથી કંટાળા ગયા છે.’ આખી નિશાળમાં એ જ તોફાની છે. કહે છે કે એને ઉઠાડી લો.’ સ્ત્રીએ ફરિયાદ કરી.

‘તો ઉઠાડી લઈએ, એટલે કામ તો લાગે અને જે પૈસા જે કમાતો ચાલે તે.’

‘ઉઠાડી લો...પણ કેટલુંક લણ્યો...ચાર ચોપડી ને...જોહું તો કહેવાય હો.’ જુદે પણ સંમતિ આપી.

પછી એમ થોડા દિવસ વહી ગયા. ટીટા એકવાર નિશાળના એક અલાયદા ખૂણામાં અપરાધીની જેમ બેસે હતો. એની આંખો રાત્રી થઈ ગઈ હતી. માલ સજી ગયા હતા. એના માથા પર થોડુંક લોહી બાજી ગયું હતું. એ ચૂપચાપ બેસે હતો.

થોડી વારે શિશુક એક મહેમાનને લઈને બહાર આવ્યો અને આ હાકરા તરફ માંત્રણી શીધતો બોલ્યો, ‘આ અમારા મહારથી છે. એનું એક જ કામ તોફાન છે.’ અને પછી એણે એ તોફાની તરફ ફરીને પૂછ્યું, ‘કેમ ર... આજે શું નવું કંઈ છે ?’

‘મારું’ નામ ‘કેમ ર’ નથી. મારું નામ તો...’ એણે ખૂણામાંથી બહાર પાડી, ‘મારું’ નામ ટીટા છે.’ અને એ ઉતાવળે કમ બારતો પાટલી જરની એક ચોપડી બગલમાં મારતો નિશાળમાંથી ચાલી નીકળ્યો અને દાદા-દાદી પાસે ચૂપચાપ લપાઈ જતાં બોલ્યો: ‘હું આવ્યો છું...માસ્તરે મને લણાવવાની ના પાડી છે.’

‘કેમ ?’
‘એને લણાવતાં જ ક્યાં આવડે છે ?’

બોલતો ટીટા જોઈ રહ્યો. બંને ધરતી એના ઉઠરામલા માલ પર હાથ ફેરવતાં પૂછી રહ્યાં: ‘પણ આ બધું ક્યાં વગાડી લાવ્યો ?’

‘લપાઈ થઈ હતી...’ એ આસ્તેથી બોલ્યો અને ઉમેર્યું: ‘માથામાં જરાક લોહી નીકળ્યું છે.’

અને બહાર પાડી બેઠી દાદીના હોઠ પર હાથ મૂકતો એ ધીમેથી બોલ્યો: ‘માપા સાંભળશે તો અમરતા...’

‘પણ દીકરા, તું તે કેવો...’ દાદી એને ધમકાવતી ધૂણી બેઠી અને એ આસ્તેથી બોલ્યો: ‘એ તો જરાક લપાઈ થઈ ગઈ હતી.’

પછી એનાં મા-બાપે એ લગાવકને બાર વરસની ઉંમરે ઉઠાડી લીધા અને પોતાની કાઠમાં કામે લગાડ્યો.

અને એક જ વરસમાં એણે નિશ્ચય કરી નાખ્યો. એક મધરાતે જાડીને એ લગાવક દીકરા ચૂપચાપ ધરની બહાર નીકળ્યો. એણે વાગતી અંદરના એક કાઠ નીચે દાટલા પૈસા કાઢ્યા અને પછી એ ચાલી નીકળ્યો.

એ ચાલતો ચાલતો ઝેરેન નગર પહોંચ્યો અને એક હોટલમાં જીતરીને પોતાનું નામ નોંધાવતો હતો.

અને બીજે દિવસે ઝેરેનમાં એક મહાન બાંધવાનો મજૂર બનતો અઠવાડિયાનો પગાર લેતો એ કહેતો હતો: ‘મને સહી કરતાં આવડે છે.’

‘તો માર મરું.’

અને એ લખતો હતો: ‘ચોસીપ-બોઝ’ પછી થોડા દિવસે એ રહેના ધાતુના કારખાને આવી બેસે અને બોલ્યો: ‘હું કામ માગવા આવ્યો છું.’

અને એ કામદાર થયો. હવે એણે એક કાટડી લીધી અને બીજા કામદારની જેમ રહેવા શરૂ કર્યું. એણે કામદારના મંડળમાં નામ નોંધાવ્યું. એ ત્રણ વરસમાં ત્રણ વાર ચળવળમાં ભાગ લેવાના શુભ બદલ બરતરફ થયો.

એમ વરસો વહેતાં ગયાં અને એ જીવાન કામદાર અદાર વરસનો ઉમર લાયક બની ચૂક્યો.

ત્યારે જર્મનદેશનો યાદીવાદી સરમુખત્યાર હૈસર જગત છુવા નીકળવાનાં ક્રાન્તિશાન ગણાવતો લશ્કરોની બરતી કરતો હતો. જર્મન હકુમત ન એનો યુગોસ્લાવ પશુ બરતીના બરકામાં બરાઈ ચૂક્યો હતો. એના કારખાનાના કામદારોને પણ સીધા ઉઠાવીને કચાવત કરવાની હાવણી પર લઈ જવામાં આવ્યા અને એ પણ કચાવત કરતો થઈ ગયો.

પછી એની ટુકડીમાં એ પણ પડેલા નબરગા નિશ્ચયદર્માં રચિયા સામેના મોરચા પર મોકલાયો.

પણ ત્યારે રચિયાના લશ્કર કામદારોએ પોતાના દેશમાં ક્રાન્તિ ચડે કરી હતી. શ્રમ માનવોની એ ક્રાન્તિના નાદ મોરચા પર પણ પડેમતા હતા.

એ નાદ મોરચા પર બને બાજુના સૈનિકોના કાનમાં ધૂપવતો કહેતો હતો: 'સૈનિક સૈનિક બાઈ બાઈ.'

સદારની જૂમિ પર કેવો અદ્ભુત એ અવાજ હતો ! એ અવાજે બાંધવતાના પડખા પાડ્યા, એ અવાજ એની ટુકડીમાં પણ નવ-પ્રાણ-સંચાર કરી રહ્યો. ખાઈમાં ગોઠવાયેલો એ બીજા ભેરુબંધો સાથે બહાર ફરતો બોલ્યો: 'સ્લાવ રચિયન બાઈ બાઈ.'

અને રુસી કામદારોએ એની ટુકડીઓને આનંદના પુકાર કરીને વધાવી.

શાહીવાદી કાકુ સરકારેએ થોભેલા જગત-સદારના પહેલા સંભાગમાંથી દેશ દેશના ગરીબ સૈનિકોનો બાંધવતાદ માછ જીડ્યો. મોરચા પરથી રુસી સૈનિકો સ્લાવ સૈનિકોની સામક્ષ્યે ચઢોદર બનીને બેઠ્યા. મહાસદારના મુકામમાંથી ભેરુબંધો બાજી પડેલીવાર બિરલાઈ જીડી, એકબીજાના બાથમાં દુશ્મનોને બદલે બાંધવતા બાથ લઈ રહી.

મહાસદારની ખાઈઓ ફરતે, કાંઠાની વાડો ટપીને, છવનનો જમ્યાર જબવતી મોરચા પરની બિરાદરીમાં એક ટુકડીમાં એ પડતો.

પણ કારના અમલદારોએ એવા બળવા-ખોર સૈનિકોને પકડી પકડીને કારાગારમાં પૂરવા માંડ્યા. રચિયાના એક કારાગારમાં બીજા સૈનિકો સાથે એ પણ પુરાઈ ગયો.

એવાં એ વરસો વધી ગયાં ત્યારે ૧૯૧૭ની સાલ પસાર થઈ હતી. રુસી દેશ પર ક્રાન્તિના ઝંઝાવાત દોડતા હતા. દેશ દેશ પર કામદારો લાલ લશ્કર બનતા કારચાદીને પાવામાંથી ઉખેડીને ફેંકી દેવા કૂચ કરતા હતા. અને એક દિવસ એ કારાગારમાં એને જલકવામાં આવ્યો હતો તેના કમાઁ બોલી નાખતી રુસી કામદારોની લાલ ટુકડીઓ એને કારાગારમાંથી બહાર કાઢતી હતી.

અને તે જ પળથી એ લાલ લશ્કરના અનેક સૈનિકોમાંથી એક બન્ધેર. એ સમયથી એણે રુસી કામદારોની લાલ ટુકડીઓમાં પોતાનું નામ નોંધાવી દીધું અને આનંદના અતિરેકમાં 'પ્રકુ' દલ બનીને એ બોલી જીડ્યો: 'મારા છવનનો આજનો દિવસ કેવો અદ્ભુત છે !'

અને લાલ લશ્કરની હરણ દીપાવીને એ પાછો આવ્યો ત્યારે આખા યુગોસ્લાવ પર રજવાડી સરમુખત્યારોનાં જલિમ રાજ મંકાઈ ચૂક્યાં હતાં. ત્યારે એ જલિમિયત સામે યુગો-સ્લાવનો નવો પ્રાણ ધૂપવતો હતો. એ પ્રાણ-નાદ બોલે એને અવાજ પણ સંજાગતો હતો કે, યુગોસ્લાવની તમામ પ્રજાઓના સમાન આજાદ મદકોનું સમવાયતંત્ર આપણે રચવું જોઈએ.'

૧૯૨૦ થી એ અવાજને કચડી નાખવા રજવાડાચાહીએ હમન રાડે કરી દીધાં હતાં. ચૂંટણીમાં ચૂંટાઈને રાજસભામાં આવેલા પદ કોમ્યુનિસ્ટ પ્રતિનિધિઓને એણે ગરતરફ કર્યા હતા અને કિસાનપક્ષના તમામ પ્રતિનિધિઓને ગેરકાયદેસર બહાર કર્યા હતા.

પછી તો અંધ બનેલી રજવાડાશાહી દમ-
નનાં પૂરે ઉમટાવતી હોડી. બરી રાજસભામાં
જ રજવાડી પક્ષના એક વક્તાએ લોકપક્ષના
આગેવાન રેડીયને રાજસભામાં જ વીધી
નાખ્યો. રામ એલેક્ઝાંદરે આખી રાજસભાને
બરખાસ્ત કરી દીધી. અને ૧૯૨૮ના જન-યુ-
આરીની છઠ્ઠી તારીખે એણે પોતાની એક-
દૃશ્ય સત્તા ગ્રહણ કરી.

હારે એ સાલના એક દિવસે યુગેરશાવના
પાટનગર બેલગ્રેડની એક હોટલને પોલીસે
ઘેરાયેલો. ઘેરા ધાલ્યો અને ચારે ગાળુથી
હોટેલ પર ગોળીઓ વરસી ગઈ.

અને એ હોટેલમાં ચાલતી એક કમિટીની
સભા વીખરાઈ ગઈ. બારીથી બહાર ફેંદીને
નાસવા જતાં ત્રણ જણ ધરાઈને પડ્યા.

એમનો એક એ હતો.

અને એને પાંચ વરસની સખત જેલ મળી.
એને પોતાની અંદર લેવા બેલગ્રેડના કારાગાર-
નાં કમાડ બંધાયાં.

એને કારાગારનો વડો પૂછતો હતો:

‘યોસીપ-બ્રોઝ તારું નામ ?’

‘મારું નામ તો ટીટો.’ એ બોલ્યો.

‘તારે બીજા છેતાળાંસ સાથે લીયોગ્રાવા-
વાના કારાગારમાં જવાનું છે.’ એને દુકમ મળ્યો.

અને એ લીયોગ્રાવા પહોંચ્યો. ત્યારે તે
ફેદખાનાનો વડો અનેક ચાતનાઓને ઉરકેરતા
અવાજે બોલ્યો: ‘અહીંથી કોઈ ફેદી ભાગી
જઈ શક્યો નથી...અહીં જ ભલભલા આપઘાત
કરે છે...તમે અહીં આવ્યા છો તો સરખા
થઈને રહેજો નહિ તો...’

એક વિકરાળ અટકાસ્ય ચાતના અવાજને
અટકાવી રહ્યું. અને પેલાએ પૂછ્યું: ‘અહીં
યોસીપ-બ્રોઝ નામનો કયો પુસમ છે ?’

‘મારું નામ તો ટીટો.’

‘તું આગેવાન છે ?’

ટીટો જોઈ રહ્યો.

અને ચાતનાઓના ત્રણ મદિના વધી ગયા.
પછી ફેદીઓએ જૂખ-હડતાલ શરૂ કરી.

જૂખ-હડતાલના દય આગેવાનોને પહેલા
દિવસે જામીન તરીકે ઉપાડી જવામાં આવ્યા.
એમની આંખોઓનાં ટેંગામાં લોહાની ખારીક
ખીલીઓ ઠોકવામાં આવી. એ જણે બપોર
યતાં જ આપઘાત કર્યો. બાકીનાં આઠ ચૂંપા-
મર્દા શરીરોને બેભાન દશામાં જૂખ-હડતાલી
ફેદીઓની વચ્ચે નાખવામાં આવ્યાં.

તોય હડતાલ અટકી નહિ. એટલે બીજા
દશને ઉપાડવામાં આવ્યા, અને થોડાક કલાક
પછી મૂળમાંથી ચૂંટી નાખેલાં અને લોહીથી
ઝરતાં માર્યાવાળાં દશ શરીરો બેભાન દશમાં
ફેદીઓની વચ્ચે નાખવામાં આવ્યાં. એ દશોનાં
અંતરમાં એનિમા વડે મીઠાનું પાણી ભરી
દેવામાં આવ્યું હતું. એ દશોની બેભાન છતાં
હાથની બનેલી હોય તેવી અનિમીશ આંખો
ભયાનક કાલાદલ કરતી હતી. એ દશમાંથી
પાંચ મરણ પામ્યા હતા. જ્ઞાનમાં આવતા
બીજા પાંચમાં એ પણ હતો.

એ પહેલા જ્ઞાનની નજર નાખતો બોલ્યો:
‘આપણે હડતાલ ચાલુ રાખીએ છીએ.’ અને
પાંચો એ બેભાન થઈ ગયો.

પછી ૧૨મે દિવસે હડતાલનો વિજય થયો.

હારે ચાતનાઓમાં તવાઈને મરણને મહા-
લીને પાંચો આગ્યો હોય તેવો એ એક વિકરાળ
ભાવિની આરપાર દખી રહેતો રહેતો હતો:
‘આપણા દેશ પર જેવી રુસમાં છે તેવી તેવી લોક-
આઝાદીની છબી ન કોતરાય ત્યાં સુધી આપણે
આપણાં હથિયાર હેઠાં મૂકવાનાં નથી જ.’

તાનસેન

લ. ઈ. યા.

લી લોહમ વગર છે, પીપળાની ફૂળો ફૂળો ડાળો તોડીને તાની પોતાનાં બકરોને નીરતી જાય છે. એની માથે અને બેંસો તો ચારે શોધતી શોધતી દૂર દૂર જઈ પહોંચી છે, પણ તાનીને એની પરવા નથી, એ તો પીપળો પાડતી જાય છે, બકરોને નીરતી જાય છે, ને માતી જાય છે.

તાનીના કંઠમાં કુદરતે જબજબ મીઠાશ ભરી છે. ગળું છૂટું મૂકીને તાની ગાતી હતી. એના અવાજના પડ્યા, એના રવરની મીઠાશ, વન-રાઈમાં મુંઝતાં હતાં. તાજા દૂધ જેવો અવાજ તો તાનીનો હતો જ પણ હવે તો એમાં એના જોનનની સાકર બળવા લાગી હતી. એના ગીતમાં પણ જુવાનીનો પડ્યો હતો-જોનનનું આમંત્રણ હતું:

‘મોમામું આપ્યું છે, વનરાઈમાં મોરલા ટકુકવા લાગ્યા છે, ‘હે મારા સાજનાં! હું અને મારું આ જોનન તારી વાટ જોતાં બેઠાં છીએ, હવે તો તું આવ.’

જંબલનાં ઝાડપાન તાનીના આમંત્રણને પોતાના પડપાથી અનેક ગણું કરી દિશાઓમાં રમતું મૂકે છે.

એવે વખતે એક જાંઠા જુવાન ઘોડા ઉપર ચડીને ત્યાંથી પસાર થાય છે. મીઠા મધ જેવો તાનીનો સ્વર એને કાને પહોંચે છે, ને એ થંભે છે. સ્વરનો રેલો તો આપુ જ છે. જુવાન ઘોડેથી ઊતરે છે, ને તાનીની દિશામાં પડ્યાં માડે છે.

તાનીના જોનનનાં આમંત્રણે એને સાદ ક્યોં કે શું? કે એના મીઠા સંગીતે? પણ એણે ન તો તાનીના ગીતની પ્રશંસા કરી કે ન તો એના ઊઝરાતા જોનન તરફ અણસારે. ક્યોં. એણે તો તાનીને કહ્યું: ‘હી, હી! આમ તે ગવાતું હશે! સ્વરને બરાબર બાંધીને

રાગ મા, અને રાગ માતાં ન અવાડે તો ન મા. પણ આમ આડે પડે કીંકે રાગ મા’

એ હતો તાનસેન. યુરુ ગમદાસનો ગેસો. વીસ વીસ વર્ષ રાગવિદ્યા શીખવામાં ગાળાને એ પોતાને ગાય પાછો ફરતો હતો. ‘રાગવિદ્યા શીખવામાં વીસ વરસ ગાળનાર રાગનીં મર્યાદા શું એવું ગીત એ શી રીતે સાંભળી શકે?

પણ મુક્ત સ્વરગર વહેતા ઝરણાને ગ્રાહ કહે કે બેકે કાંઈ સમતલ રાખીને જ વહેજે તો ઝરણું માને ખરું!’

તાની માતી તે મસ્તીમાં, મનની મોજ માટે, આત્માનાં આનંદ માટે, ચિત્તની પ્રસન્નતા માટે. એને રાગવિદ્યા આવડતી નહોતી, રાગવિદ્યાની એને પડી પણ નહોતી. જે દિલને ખુશ કરે એ તે માતી. એણે તો તાનસેનને ચોક્કસ અને ચટ સંભળાવી દીધું: ‘જા જા હવે આવ્યો મોટો રાગવિદ્યા જાણવાણો!’

પણ તાનસેન જાય શાતા! એને થયું, ‘અઢાઢા! કુદરતે કેવું મીઠું’ ગળું આપ્યું છે! આ જ ગળામાંથી છૂંટાયેલા રાગનાં સરે નીકળે તો કેવા મીઠા લાગે!’ એણે તાનીને કહ્યું: ‘હું તને રાગ શીખવીશ.’

તાની પણ એના માયાની હતી. એણે કહ્યું: ‘રાગ-ગાગ શીખ્યું પછી, સાંજ પડવા આવી છે, પરેલાં મારાં ટોરને બેઠાં કરી દે.’

તાનીનાં ટોર તો આથે આથે નીકળ્યા ગયાં છે. તાનસેન મંડાયો કે એ બધાંને પાછાં તમડવા પોતે કયાં સુધી દોડે! એણે કહ્યું: ‘ટોર તો આપાં નીકળ્યા ગયાં છે, શી રીતે લાવવાં?’

‘એ તે કંઈ મોટી વાત છે! સાદ પાડીશ એટલે આવતાં રહેશે.’ તાની બોલી.

‘સાદ પાડે કાંઈ ટોર તે આવે!’ તાનસેન બોલ્યો. ‘તો તો પછી એ ટોર શાનાં?’

‘ગળાના અવાજમાં જો એટલી ચે શક્તિ ન હોય તો એ ગળું શું કામનું ?’ તાનીએ કહ્યું, ને પછી તો એણે સૂર વહેતા મૂક્યા ને મોટીથી ગાયું : ‘આ.....વો.....આવો...’

ને પછી તો આપું ગીત :

‘હે મારી શ્યામા, હે મારી જોરી [સાજ પડી છે, હવે તમે ધર આવો.

‘તમારી રૂમઝૂમ ચાલે ચાલતી તમે દોડી આવો.’

તાનીના સૂર દૂર દૂર ચરતી ગયો ને બેસો સુધી પહોંચ્યા ને એના સાદને સમજતી હોય તેમ ઠેકઠા ભારતી, ગાયો ને બેસો ધડીમાં તો ત્યાં આવી પહોંચી.

તાનસેન તો ભેઈ જ રહ્યો.

‘વારુ સારે રામ રામ તાનસેનજી !’ કહેતી પોતાના વિજયથી દસતી, ટકાર કરતી તાની ધર તરફ ચાલી નીકળી. તાનસેન વિમાસતો જ રહ્યો.

તાનસેનનું ધર, પશુ એ જ ગામમાં છે. એ પશુ ઘેર આવ્યો. બાપા તો મણા વખતથી ગુજરી ગયા હતા. એક કાકા હતા. કાકા કાકીએ આવેલો ભેઈ ખુશ થયા. સંગીત શીખીને એ આવ્યો હતો, એ અણી કાકાએ સલાહ આપી : ‘અસ હવે એક વાર આમા ભઈ આવે તો બેડો પાર. ત્યાં બજાર ચાલના દરજારમાં જરૂર સ્થાન મળી જશે.’

પશુ તાનસેન તો પોતાના વિચારમાં જ છે. વીસ વરસની મારી સંગીતની ઉપાસના આજ આ એક છોકરીએ ધડીના છુટા જાગમાં ધૂળ મેળવી દીધી. મારા રાગ કરતાં એનું ગળું ચક્કું. પશુ હવે તો મારી અસર ઉપજાવે એવું માંધ બતાવું તો જ હું તાનસેન.’

એને તંખૂર લઇને બેસી ગયો છે. આવા પીવાનું ચ જાન નથી રહ્યું. એને તો પોતાના રાગમાં તાનીના ગળાની અસર ઉમેરતી છે, એ માટે એણે સાપના સૂર કરી દીધી છે.

તાનીનો રાજનો વ્યવહાર તો એમ ને એમ ચાલ્યા જ કરે છે. બકરા ને દોર લઇને જંગલમાં જવું, ત્યાં દોરને ચરતા મૂકવા ને પછી પોતાના ગળાને વહેવું મૂકવું.

એક દિવસ તાની રાજની માફક બકરા માટે પીપળા પાકતી ફેરે છે, ત્યાં એણે જળપેરા કાલાદલ સાંજીવ્યો. પાછળ ફરીને જુએ છે તો એક ગાંડો દાધી માર માર કરતો એના તરફ જ દોડતો આવે છે. સુંદ ઉલાળતો છીકાટા નાખતો પૂરપાટ ધસી આવે છે. તાની તો બિચી વાટે બાગી. મધ્યેલો માતંગ પશુ તાનીની પાછળ જ પડ્યો. તાની શ્વાસ લેવાય બિચી નથી રહી. એની આંધણીનું ઠેકાણું નથી રહ્યું. એચિતાનો તાનીનો પગ એક વેલામાં ભરાઈ ગયો. તાની લથું જોર કરે છે, પશુ પગ નીકળતો નથી અને ગાંડો દાધી તો એને ભરખવા જ દાસ્યો આવતો હોય તેમ દાઓ આવે છે. હમણાં જાણે કે તાનીને છુંદી નાખશે.

સંગીતની ધૂનમાં મસ્ત તાનસેન પશુ જંગલમાં ફરતો હતો ત્યાં એણે દાધીના છીકાટા ને લોકાના દેકારા-પકકારા સાંજીવ્યા. એણે ભેયું તો દાધી પૂરપાટ દોડ્યો જતો હતો. વેલામાંથી પગ કાઢવા તાની મચામણ કરતી હતી પશુ એની ચાપલીત આંખો તો દાધી સામે જ ચોટિલી હતી.

તાનસેનને થયું લાવ ને રાગ શાઈ જાઉં; દાધી ઉપર તેની અસર થાય છે કે નહિ ? એણે ગળામાંથી સૂર વહેતા મૂક્યા. દાધીને કહ્યું :

‘હે માતંગ ! તારી મદમરત ચાલ આજે મતવાળી કેમ થઈ છે ? તારી મદવારી ચાલ-વાળી બામિનીને તો અગ્રે ગજગામિની કહીએ છીએ. એ અમને પ્રિય પશુ હોય છે, તારું ત્રિરૂદ લખાવે એવું તું આ શું કરે છે ?’

અને દાધીને જાણે કે બોધ થયો. સૂર વહેતા થયા ને સૂની અસરમાં દાધીએ ચાલ બદલી. માતંગ મદમર પશુ ધીરી ચાલ મદમર ફરીને ગીત પૂરું થતાં તો રાંધ થઈ બેસી ગયો.

તાની પણ ભેદ રહી. બીકે દુર યદ્ને તેણે વેલામાંથી પમ બહાર કાઢ્યો. આભાર-વશ બનીને તાનસેન પાસે આવી ઊભી રહી. પણ ભય જતાં ધડીમાં મળકે અને ટીખણી સ્વભાવ ભ્રમન થતાં બોલી: ‘તમારું સંગીત ભડી સુદિવાળા પ્રાણીઓને જરૂર અસર કરી શકે છે.’

[૨]

ચહેરેશાહ અજર શાહને દરવાજા બારણે છે. કોઈક રથોથી છૂટના તો કોઈક રથોથી સંધિના ખુશાલીભર્યા સમાચારો મળે. યદ્ને યદ્ને રહ્યા છે, પણ અજર શાહનું મોઢું દસડું નથી. અદેગ ઉપર માથે વિચારની છાયા પડી છે, પણ શાહને પૂંછવાની દિગત ખીમ કોઈની તો ક્યાંથી આસે! ખીરનલ એક જ એવો છે જે દિગત કરીને શાહનો મંબીરતાનું કારણ પૂછે છે.

ઉત્તર મળે છે: ‘સૂરના નવ મહેનો જેમ આજર શાહને પણ પોતાના દરબારમાં નવ રત્નો સંધરવાની હોંશ છે, પણ હજી તે કેવલ આઠ જ રત્નો સાંપળ્યા છે. નવ રત્નોની નવ ખુશી આ દરબારમાં હમેશા નાખવામાં આવે છે, પણ એમાંની એક હમેશા ખાલી રહે છે, એ ખુશીને શોભાવે એવો સંગીત-રત્ન હજી મળ્યો નથી એના મને અસંતોષ થાય છે.’

‘સૂરતાખી માફ, શાહી ગર્વેએ બેલેલો: ‘પણ નિગાહે મહેરબાનીની જ જરૂર છે, એવો સંગીતકાર આ દરબારમાં જ મળી આવશે.’

‘શાહી મકસદને સમજ્યા વગર બડો નહિ.’ શાહે આંખ લાલ કરીને કહ્યું. ‘અજર શાહના નવ રત્નમાં એક પણ મોજું રત્ન ન જ આસે. મારા આ રત્નો આમસોડામાંથી જ મળ્યા છે. આને એ કહે મને કુરનીસ બોલવે પણ એ દરેક શાહોના શાહ થવાને લાયક છે. એમની બોડમાં બેસે એવો સંગીત-

રત્ન શાહી દરબારમાંથી કદી ન મળે, એ તો હમે કોઈ મસ્ત સંગીતના દીવાનો. એ મળે જંગલોમાં, સરાઈઓમાં જરીએ વચ્ચે.’

‘આપ નામદારની વાત વાંજખી છે.’ ખીરનલે કહ્યું. ‘આપણા સરદાર સખાઓને એ મારે નજર રાખવા અને એવો કોઈ મળે આવે તો આપને જાહેર કરવા સુચન આપશું.’

અને એ મુજબ શાહનો ફરમાન ફૂટ્યાં. જ્યાંને જાણ કરવામાં આવી કે શાહ એક સંગીતરત્ન શોધે છે, પણ એ હોવો ભેદજે ખરેખરો સંગીતકાર-સૂઝા વેરાનને પણ પોતાના સંગીતથી લીધુંછમ કરી નાખે એવો.

સુદીખડના સખા સુધી પણ અજર શાહનું ફરમાન પહોંચી ગયું છે, ને કુદરતે એને જ્યાં આપવો હશે, તે એને એવો ધલખી મળી ગયો.

સૂઝો એકદાર મુલક કરવા નીકળ્યો છે. રસ્તામાં બપોર થયા છે, માથે તકો તપે છે. રસ્તા પણ વેરાન છે, ને જંગલ પણ. તક-કાથી તપીને સુકાઈ ગયેલું. એક ય ઝાઝ પડે લીધું પાંદડું નથી જેને તજે જરીકે છાંયડો મળે. તાપથી ત્રાહી ત્રાહી પોકારતો સૂઝો અને એના માણસો આજ્યા બપ છે.

તાંતો કોણ જાણે શીયે સમતકાર બન્યો કે સૂઝા યાદગતને પલ્લવ ફૂટ્યાં ને લીલાં પાંદડાં. ઝાઝ છવાઈ રહ્યાં, પાંદડાં વચ્ચે ફૂલ પણ બિલકાં ને ભર ઉનાળો વસંત બેઠો. સૂઝો ને એના માણસો તો આ કોતક ભેદ રહ્યા.

જંગલની બટામાંથી કોઈક સૂર સંભળાયા. કોઈક ગાનું લાગતું હતું. સૂઝાને શાહનું ફરમાન યાદ આવ્યું: ‘સૂઝા વેરાનને પણ સંગીતથી લીધુંછમ કરી મૂકે એવો.’

એણે સૂરની દિશામાં ઘોડો ઢાંક્યો. જઈને જુએ છે તો એક જુવાન ગાઈ રહ્યો છે, અને એક યુવતી મસ્ત બનીને એ ગાન સાંભળી રહી છે.

સુખાએ નજીક જઈને પૂછ્યું: 'બાઈ, તારું નામ શું છે?'

'તારે નામનું શું કામ છે?' યુવતીએ વચ્ચે પૂછ્યું.

'એને આમા લઈ જવો છે—અકબર શાહની પાસે.' સુખાએ કહ્યું.

'આસ ચાલ આમાવાળી! એને નથી આવવું.' યુવતીએ જ જવામ આપી.

'અરે બાઈ, તારા અકબર શાહ તને રાજ્ય મળેલો હશે રથાપણે. તને એના નવરત્નમાં રથાન મળશે.'

'તાનસેનનું સંગીત સાંભળવું હોય,' યુવકે કહ્યું, 'તો અકબર શાહને કહો કે તારી યજ્ઞને આને.'

'તારી યજ્ઞને?' સુખાએ પૂછ્યું.

'હા, હા. તારી યજ્ઞને.' યુવતીએ અકબર પૂછી કહ્યું. 'મારું નામ તારી છે, સમજ્યો? જ તારું કામ કર.'

એ હતી તાનસેન અને તારી.

તારી અને તાનસેનને કારે જનતા યજ્ઞ મળી હતી. અને સંગીતનાં હીવાનાં હતાં-ને પોતાની ધૂનમાં મસ્ત જતી ફરતા.

હુંદી ખંડના રાજા રામચંદરે તાનસેનની હાથીવાળી વાત સાંભળીને એને રાજ્યમળેલો જનવા કહ્યું, પણ નોકરી કરી સંગીત વેચવા તાનસેન નામજીવ થયો. એટલે રામચંદરે દોસ્તી ફાવે કોઈ કોઈ વાર પોતા પાસે આવતા રહેવા કહ્યું.

એ રીતે તાનસેન કોઈ કોઈ વાર રામચંદર પાસે જતો. મનમાં આવે તો તેને મીઠા સંભળાવતો. રાજા ખુશી યજ્ઞને જે આવે તે સ્વીકારી લેતો ને આછીને વખત, તારી સાથે રખવામાં-મસ્ત જતીને ફરવામાં જાગતો.

અકબર શાહના સુખાએ તે વખતે તો સાંભળી લીધું. પણ એ હતો પાંચ મુસદ્દી. રાજા રામચંદરનો દીકરો આમામાં શાહનો

કેદી હતો, એ તે જાણતો હતો. એ રાજા પાસે આવ્યો ને કહ્યું: 'હીરો આખીને પથરો લેવા આવ્યો, હું રાજા સાહેબ! આપના દીકરાના જલ્લામાં આપનો એક માણસ મારું છું.'

'મોટી કૃપા યજ્ઞ. પણ મારી રૂપમાં તમને એવો કાણ મળ્યો જેને લઈને તમે રાજકુમારને શાહના ખોડમાંથી છોડા કરી શકો તેમ છે?'

'ફક્ત એક મળેલો છે, તાનસેન.'

'એ આવવા ખુશી છે?' રાજાએ પૂછ્યું.

'આપ હુકમ કરો પછી એની ખુશી-નાખુશીની વાત જ ક્યાં આવે છે?'

'નાં એમ નહિ બને. રાજપૂતજાએ એવી રીતે સ્વાર્થને ખાતર કોઈને અન્યાય ન કરે.'

'પણ હું જવા ખુશી છું.' એક ત્રીજો અવાજ આવ્યો. રાજા અને સુખાએ પાછળ ફરી જોયું તો તાનસેન બાકી હતો, એણે રાજા અને સુખાની વાત સાંભળી હતી.

'પણ તાનસેન...' રાજા બોલવા ગયો.

'હું' તાનસેન વચ્ચે બોલ્યો, 'અકબરશાહની મહેરબાનીના મોઢમાં નથી જતો, રાજા સાહેબ, પણ આપે મારા તરફ દોસ્તીનો હાથ લંબાવ્યો છે. એ દોસ્તનું હૃદય એના દીકરાને મળવાને તલસી રહ્યું છે. દોસ્ત તરીકે મારી પણ ફરજ છે કે એ બંનેનો મિલાપ કરાવી આપવો. એટલા ખાતર હું જાઉં છું.' અને પછી સુખા તરફ ફરી બોલ્યો: 'કહો ક્યારે બિપદ?'

*

જંગલમાં એક પથર ઉપર બેસી તારી તાનસેનની વાટ જોઈ રહી છે. તાનસેન રાજા રામચંદરને મળતા ગયો છે. ક્યારે પાછો આવશે એની તારી અટકાવે કરે છે-એની જામકી રીતે. પથરા ઉપર એ મન ફાવે તેટલા લીટા કરે છે, ને પછી એટી લીટા થવા કે બેટી એ ઉપરથી તાનસેન આવશે કે નહિ એને જાણવો જવાબ વાંચે છે. લીટા ગણવામાં મચગૂલ તારીની કોઈએ પાછળથી

આખો દાખી અને પછી પરિચિત મધુર સ્વર
આવ્યો: 'હીટા યુ' કહે છે !'

'કહે છે જીલદુ' પણ યુધ્ધ છે સુલદુ.'
તાની આંખેથી હાથ ઢાંકવા લાગી.

'ના ના. એ જરાબર કહે છે,' તાનસેને
કહ્યું. 'હું આવ્યો છું પણ જવા માટે. રાગ
રામચંદરનો મુન અકબર શાહનો ફેદી છે તે
હું જાણ્યો તો અકબર શાહ તેને ઝેરી મુકશે.'

'એકને ઝખમી કરવું ને બીજાને પાટા
બાંધવો એનો કાંઈ અર્થ નથી!' તાની પોતાનો
વિરોધ નોંધાવે છે. એનો આનંદ મરી જાય
છે. મોહુ ફિફ્ફુ પડી જાય છે.

'તાની, હું થોડા વખતમાં જ પાછો
આવીશ.'

એકબીજાને ન જૂલવાના ફેલ આપી
પ્રેમીઓ કુખી થતાં છતાં પડે છે.

તાનસેન ધોડો રોમાંચી પૂકે છે. તાની કપાલ
સુધી ભીની આંખે ધૂળના મોટામાં અદસ્ત
થતા ધોડા તરફ તાકી રહે છે

[૩]

હસમજલ કરતાં સૂએ અને તાનસેન અક-
બર શાહના જન્મદિવસની ખુશાલીના દરબાર
વખતે જ પહોંચ્યા જેટલા ભાગંદરાળા થયા.

દરબાર પુરહોમાંથી બરવામાં આવ્યો છે.

રાહેનશાહ અકબર શાહ સિંહાસન પર
ઉપરિચિત થઈ ગયા છે, જન્મદિવસની ખુશા
લીનો દરબાર સંબોતથી શરૂ કરવાનો વિચારતો
છે, તે મુજબ રાજગૃહથી દુકમ મળતાં જ
પોતાનું કામ શરૂ કરે છે.

ગીતની અધવચ્ચમાં કાઈક શાહી ગવૈયાને
રોકે છે. રાજનાર ટોકાર કરે છે: 'આપે કાંઈ
મિલાવલ જોશો ગાયો.'

અકબર શાહના દરબારમાં તેના શાહી
ગવૈયાને ગીતની વચ્ચાં રાજવાની અને ટોકાર
કરવાની પૃથક્તા ! રાજગૃહથી ચિત્તા એ સ્વાભા-

વિક છે, પણ પેલા રોજનારને એની પરવા
નથી. એ બીજા આરોપ પણ જાહેર કરે છે:
'તમારા તખલ્લીના કાળા હાવેલો, અંગૂઠો
નક્લી છે.'

રાજગૃહથી ધૂંવાંધૂંવાં થાય છે, પણ શાહનું
ફંવાકું થે ફરકવું નથી. એ પૂછે છે: 'અરે
અબ્બુ શખ્સ ! તને શી રીતે ખબર પડી !'

'જહાંપનાહ, પેલો શખ્સ કુરનીસ જાળવી
કહે છે, 'જે રીતે આપ નામદાર હજોઈ
વ્યક્તિને ભોતાં જ એ ફેવી છે એ કહી શકો
છો, એવી જ રીતે આ શુભામ હરકોઈ સુરની
સમ્પ્રદાય અને શુદ્ધતાને પારખી શકે છે. તખલ-
લીનો અંગૂઠો નક્લી હોવાથી તેની યાખીમથી
સાચો સુર નથી જોતો.'

'તખલ્લી !' શાહનો જવાબ માછ ભીંક્યો.

'જહાંપનાહ, હું આપની માંથી ચાહું છું.
આ અબ્બુ શખ્સની વાત ખરી છે, મારો
કાળો અંગૂઠો ભાંગ્યો છે, પણ જરૂરવાજ
માણસ છું અને ખબર પડે તો મારો શાહો
જતો રહે એ માટે એના ઉપર નક્લી બોણું
ચાપીને આજ સુધી ચલાવું છે.'

સલા તો સાંભળીને દંત ધર્ષ ધર્ષ, રાજ-
ગૃહવાને તખલ્લી પર એવી ચાટી મર્ષકે તેનું,
આસે તો ત્યાં જ એનું ખૂન કરે.

'એક આરોપ નમારે સાચો નીકળ્યો
તો બીજા સાચો હશે જ.' શાહે કહ્યું. 'વાહ
ઈલમી, વાહ ! તું કાણ છે !'

તાનસેનને અહીં હાવનાર સૂએ અત્યાર
સુધી તાનસેનની આ ધૂણતા માટે તેને મનમાં
ને મનમાં જાંડી રહ્યો હતો, તેણે નમારે હરે
એનું કે શાહ એના ઉપર ખુશ થયા છે ત્યારે
તે આશ્ચર્ય આપ્યો, અને કુરનીસ જાળવી
બોલ્યો: 'જહાંપનાહ ! આ સેવક એને લઈ
આવ્યો છે. એના અવાજના ઇતમથી સહ
વેશનમાંથી આલીશાન બાગ બનતો મેં મારી
બલે નિહાળ્યો છે, અને જેટલા માટે આપ

દબ્બરની બિદમતમાં પેશ કરવા કું તેને લઈ આવ્યો છું.'

'વાહ વાહ ! શું નામ છે ?' સાહે પૂછ્યું.

'તાનસેન.' તાનસેને કહ્યું.

'ખૂબ ! જે સ્વરનો આટલો ભણકાર છે તે ખુદ કેવો ગાવાનો દશે ? અમને તારા સંગીતનો લાભ આપીશ કે ?'

'ઘણી જ ખુશી જાડાવનાહ.' તાનસેને કહ્યું. 'પરંતુ મારી એક સ્વરત છે. ઘુઠી ખડના રાગ રામચંદ્રના મુનને છોડી મૂકવાની આઘા ફરમાવવામાં આવે.'

'મંજુર છે.' સાહે કહ્યું.

તાનસેન ગાવા તૈયાર થયો.

'આપ ક્યા સાજ ઉપર ગાસો ?' દાદી ગવૈયાએ વિવેક કર્યો, 'આ સિતાર છે, આ ખીન છે, આ વીણા છે, આ દિલગુણા.' એમ એણે સાજનું પ્રદર્શન કર્યું.

'સાચા ગવૈયાને સાજની કયા જરૂર નથી પડતી.' તાનસેને કહ્યું. 'ગળાના સ્વર ને સાચા હશે તો સાજ આપ મેળે વાગતાં થશે.'

અંતે પછી એણે ખુદે ગળે, સાતે શુદ્ધ સ્વરવાળો જોડવ તરીકે જોળખાતો સંપૂર્ણ રાગ ચંદ્રાબરણ આરંભ્યો. આરોહી ને અવરોહીનો સમાસ કરતું પહેલું પદ ગાયું ને તાનસેન જરી થંભ્યો.

સળા આખી ચાંત હતી. દરબારની વચમાં તાનસેન એકલો બેઠો હતો, કાંઈ પણ જાતના સાજ વગર. કાલી ગવૈયાના સાચીદારે પણ સાજને છોડી દીધે બેઠા હતા. કાંઈ એક સાજ વગાડતું ન હતું દરબારમાં કેવળ તાનસેનના સરો ગુંજતા હતા.

પણ તાનસેન થઈયો કે તરત જ એકેએક સાજમાંથી પણ સ્વર બીધા. સાજ વગાડનાર બધા જોઈ રહ્યા. સાજ એની મેળે વાગી રહ્યાં હતાં. તાનસેને માથેલા પદના સરો સાજમાં

ખનિત થઈ દરબારમાં પ્રસરી રહ્યા. દરબારીઓ બિચા થઈને કાંઈના ચ સ્પર્શ વગર વાગતાં સાજોને સાથમાં જોવા લાગ્યા.

ગીત પૂરું થયું ને તાનસેનને બધાએ તાળીઓથી-અલિનંદનના અવાજોથી વધારી લીધો. તાળીઓ ચાંત થતાં સાદગે અવાજ બિંબો: 'આજ પહેલો જ એવો મોકો છે જ્યારે અકચર સાદના દરબારમાં સાદની પહેલાં તેના દરબારીઓએ પોતાનો અભિપ્રાય બહુ-વવાની મુજતા કરી હોય. પણ આજ કું એટલે ખુશ છું કે બધાની આ મુજતા માફ કરવામાં આવે છે,' અને પછી કહ્યું, 'ખીરખલ ! આજ મારી ખાલી ખુરશીનો સાચો હકદાર સાંપડી ગયો છે. એને એના બાસને બેસાડ.'

[૪]

આઠા એકલાં તાનીના દિવસો જતા નથી. તેની જગતની મોજ હવે ખારી થઈ ગઈ છે. તાનસેનની શાદ એને સતાવ્યા કરે છે. એ ગાય છે, તોપણ દુઃખમાં-દર્દમાં, હેયું બે મરી હળવું કરવા.

એવામાં એક દિવસ એની સખીઓએ આવીને ખબર આપ્યા કે આઘાથી માણસો આવ્યા છે, તાનસેને મોકલ્યા છે. એના કાકાને ત્યાં બધા છે. ખબર સંભળતાં જ ગાજકની જમ તાનીએ ટોડી જઈને જોયું તો સાચે જ તાનસેનના મોકલેલા માણસો આઘાથી આવ્યા છે. તાનસેનના કાકા માટે એ સરસ મળતો જરિયાની પોશાક લાવ્યા છે.

તાની બોલી: 'કું હમણાં તૈયાર થઈ આવું છું હો ! આપણે ક્યારે બિપાવાનું છે ?'

'તૈયાર !' એક માણસે પૂછ્યું.

'કમ ! તાનસેને તમને મને તેડવા જ મોકલ્યા છે ને ? મારું નામ તાની.'

'કાકાને તેડી લાવવાનું અમને કહ્યું નથી.' માણસે કહ્યું. સંભળનાર તાનીની આઘા શીંગોને શુભો ચર્ચ ગઈ.

તાનસેને લેવાની નહોતી તોય તાની તો આમા આવી છે. તાનસેને આમામાં પણ મુશ્કો તે પછી બરાબર એક વરસે આને પણ અકબર શાહની જન્મગાંઠ છે, તેના માનમાં તોયે પડે છે. ચારે તરફ આનંદ આનંદ છે.

પૂછની પૂછની જાની તાનસેન મહેલ દતો ત્યાં આવી પહોંચી છે, પણ એ તો મહેલ નેવું મકાન છે. ચારે બાજુ બેઝી રાંધ છે. અને દરવાજે ચોકાપડેરા છે. પહેરેચીરે તાનીને અંદર નથી પેસવા દીધી.

એ તો બહાર બીબી બીબી આંટા મારે છે, અને દુઃખની મારી દઈલ્યું' મીન ગાય છે, કદાચ તાનસેન એ સંભળીને બહાર આવે

દરબાર બરાવાનો વખત યદ્ય મયો છે. જન્મગાંઠનો દરબાર છે, એટલે સરખાત સંજીત થી જ થવાની અને તાનસેન હોય પછી બીબી કેના સંજીતથી. સરખાત યામ !

પણ એ સ્વરસમ્રાટ તો હજી ધીરે છે. નોકર આવીને ઢંઢેાળે છે. બારીએ ઉધાડી ચરબના તકકાને અંદર આવવા દે છે અને પછી બહાર કહે છે: 'હજૂર, સવાર યદ્ય મયું છે.'

'બહુ જલદી સવાર યદ્ય મય છે.' આગસ મરડતો બેઠો રાજાનો રાજા કહે છે.

દરબારમાં જવા માટે ઉતાવળે ઉતાવળે એ તૈયાર થાય છે. તૈયાર થઈને એ મહેલની બહાર નીકળે છે ત્યાં એને મળે છે તાની.

મસ્ત મૈયો તાની સાથે મહેલમાં પાછો ફરે છે. એ ધડીમાં તો બંને પાછાં જૂતા દોસ્ત બની રહે છે. કોઈ એકબીજાનો સાથે રાવ-ફરિયાદ કરતું નથી. એ પારેવાં ઘૂંપલે એમ ઘૂંપવતાં બંને રમણે ચઢે છે-શાહનો દરબાર બહી જવાય છે.

આ બાજુ દરબારમાં આવીને શાહ જુએ છે તો તાનસેન હાજર નથી પણ એની સંજીતપરસ્તી તે જાણે છે એટલે એ મસ્તા-

નાને તેડી લાવવા શાહ માથુસ મોકલે છે, થોડી વારમાં માથુસ પાછો ફરે છે, પણ સાથે તાનસેન નથી. માથુસ બોલતાં પણ અચકાત છે કે તાનસેને શહેનશાહના કુકમની અવગણના કરી આવવા ના પાડી છે.

'કારણ !' શાહે પૂછ્યું.

'કારણ કે એક મામૂલી છેકરી. તાનસેન કહે છે કે એને છોડીને હું નહિ આવું.'

બધા હક યદ્ય મય છે, હમણાં શાહ કોણ જાણે શું'યે ફરમાન કાઢી બેસશે એની બધાને. ફક્ત કે પણ શાહ જુદું જ કહે છે: 'અમારા હૃદય ઉપર રાજ કરનાર તાનસેનના હૃદય ઉપર રાજ કરનાર છેકરી મામૂલી કોઈ શકે જ નહિ. દરબાર બરાબર કરવામાં આવે છે, અમે પેલે ત્યાં જઈશું.'

આ બાજુ શાહનો માથુસ મયા પછી તાનીને ધણું કે આ ઠીક નથી થયું. એટલે એ સમજવીને તાનસેનને દરબારમાં મોકલે છે, એને દરબારમાં મોકલી એ દીવાનખાનામાં આંટા મારે છે. ફરતી ફરતી એ અકબર શાહની જમી પાસે આવી પહોંચે છે. એનો ટીબળી સ્વભાવ જમન થાય છે અને એ જમીને પૂછે છે: 'કહે અકબર શાહ, તાનસેન ઉપર કેની સત્તા માલે છે તમારી કે મારી ?'

'તમારી.' જવાબ આવે છે. તાની ચકિત થાય છે. શું જમીએ જવાબ આપ્યો ? ના, પણ અવાજ તો પાછળથી આવ્યો. પાછળ ફરીને જુએ છે તો જમીને બદલે જીવંત અકબરશાહને જ પોતાના સવાલનો જવાબ આપતા જોયા.

શાહને હાજરાહજૂર ભેટાં તાની શિયા-વિષા યદ્ય મય. શાહે એને સ્વસ્થ થવા દીધા પછી સરખાત ફરી: 'તાની ! ખરું છે, તાનસેન પર તારી સત્તા માલે છે અને એટલે જ આને હિંદુસ્તાનનો બાદશાહ છતાં હું તારી પાસે એક બીજા માગવા આવ્યો છું. તું મને આપીશ ને ?'

અને પછી થોડી વાર અટકી મહેલમાં

જડેલા એક ચિત્ર તરફ આગળી ચીંધી શાહે કહ્યું: 'જો આ ચિત્ર જો. આ એક નાનકડી વાદળી, આ પૂર્ણિમાના ચંદ્રને પોતાના પાલવમાં છુપાવી દેવા માંગે છે. તને ખબર છે કે જો એ સફળ થાય તો યુ' યાય ! મોગ; અધિક, કવિઓ વગેરે થંદવા દર્શનથી ખુશ થતા પ્રાણીઓની ખુશી મારી જમ-ચાંદનીની મજા મારી જમ.

'તાની તને ! ખબર છે ?-તું પણ આ નાનકડી વાદળી જેવી જ છે. તાનસેન એ સંગીતની દુનિયાને પુનમનો ચાંદ છે. તારી મહોબતના પાલવમાં એને લાંબી રહતું સંગીતની દુનિયા ખરબાદ કરી રહી છે. એટલે જ દિલ્હી-સ્તાનને શાહ, મારે ખાતર નહીં દિન્દુરતાની સંગીતને ખાતર તારી પાસે બીજા માંગે છે કે તાનસેનને તારી મહોબતના સોનેરી પિંજર માંથી છોડા કર.'

શાહ બોલતો રહ્યો ને તાની સાંકળતી ગઈ. શાહના શબ્દે શબ્દે તાનીનું હૃદય વીંધતું ચાલ્યું.

શાહે બોલતું પૂરું ક્યું ત્યાં તો તાની દબલો થઈ ગઈ. એની આંખમાં આંસુ તો ચાતાં નથી. હસકાં બરતાં બરતાં એ કહે છે: 'જહાંપનાહ, મારું તો જે થશે તે પણ એવું હૃદય ભાંગી જશે.'

'એ જ તો હું છું છું, તાની.' વિધિની અટલતાથી શાહ કહે છે. 'દુનિયામાં એમાં એક કલા ભાંગેલા હૃદયના પડખા અને નિસાસામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. તારા વિરહમાં બ્યાકુળ બની તાનસેન જે સૂરો છેડશે, એ કાંઈ અજબ હશે. એ સંગીત તાનસેનને અમર કરી મૂકશે. અકબર શાહની રાજ્યસમૃદ્ધિ હુમ થઈ ગઈ હશે, અકબર શાહ પણ શુભાષ જવા આવ્યો દશે ત્યારે પણ તાનસેનનું સંગીત અમર રહેશે.'

*

તાનસેન ખાલી દરબારમાં અટિ. ગરીને પાછો આવ્યો આવતાવેળે એણે જૂમ મારી: 'તાની !' કહ્યો જરામ ન મળ્યો. ખીજી જૂમ

મારી: 'તાની !' તો પણ જવાબ આવ્યો નહિ. ખુશામન કગતી ત્રીજી જૂમ મારી: 'મલિકાએ મુઆઝમ !'

છતાં જવાબ ન મળ્યો એટલે એણે નોકરને બોલાવી પૂછ્યું: 'તાની ક્યાં ગઈ ?'

'એ તો ચાલી ગઈ હજાર આપના ગયા પછી મુદાવંદ અકબર શાહ પોતે પધાર્યા હતા. તેમણે એની સાથે કાંઈક વાતો કરી પછી તાની ચાલી ગઈ. બહાર નોકળી ત્યારે આંખમાં આંસુ હતો હજાર. અને જતાં જતાં કહેતી ગઈ કે આપ હજારને મહેર કરવું જે કુદરતને આપ બનેતો મિલાપ પસંદ નથી એટલે એ ચાલી ગય છે.'

હજુ તો વાત ચાલે છે ત્યાં શાહી રૂતે આવી મહેર કર્યું કે બાદશાહ સલામત તાનસેનને બોલાવે છે તાનસેન ગયો. દિલમાં શુસ્સા આથે જઈ રપટ સંભળાવી લીધું કે પોતે મારી નહિ. તાનસેન કાંઈ તંબૂરો નથી કે ધારે ત્યારે સર છેડે અને એ વાગવા માંડે.

પણ શાહે તો આ પુસ્તક અપમાન પણ સહી લીધું. બ્યાકુળ અનેક તાનસેનને એણે વિરોધ ન કરી વધુ બ્યાકુળ બનાવ્યો.

હતાશ-ભાંગેલા હૃદયે તાનસેન શાહની ખિદમતમાંથી પાઠો કર્યો. શાહની સમક્ષ તેણે આવની ના પાડી પણ તેનું દુઃખ, તેના દિલની આદ-રુણુ ચીત રૂપે મારું મારી રહ્યું. હૃદયની પુઠાર કાલવતું વેદનાભયું ગીત ગામને તેણે દિલ દળતું ક્યું.

પછી તો પોતાના ભાંગેલા હૃદયની ફરિયાદ રૂપે હર્દભયું સંગીત તાનસેન કાંઈ વાર ગાઇ બેસે છે તે શાહ ચોરીછુપીથી સાંભળી લે છે પણ પહેલાની માફક શાહને હવે નિર્બંધિત રીતે તાનસેનનું સંગીત સાંભળવા મળતું નથી.

દુઃખનું જોસડ દલામ જનરો એ આશાએ શાહ ધીરજ ગમી રહ્યો છે. અને તાનસેન પોતાના અગ્રમાં દુનિયાને વ્યવહાર બૂલીને દિવસો મળી રહ્યો છે.

એવામાં અકબર સાદની એકની એક પુત્રી માંદી પડી. હજીએએ તાવની હવા તો કરી પણ કાંઈ અકળ અજાણો એને મૂંઝવી રહ્યો હતો. એ બધી દિલ ખુશ થાય એ ઈશ્વરદાથી હજીએ સંખીત સંજળાવવાનું મુનાસજ પાડ્યું. તાનસેન આવે એમ નહોતો, એટલે જૂના સાદી ગવેવાને જ આમંત્રણ અપાયું, પણ તેના કંઈય આનંદી રાજકુમારીયું મન રીઝ્યું નહિ. કંઈ અજાણ ગાંધ યતાવવા એણે કહ્યું. જવાબમાં સાદી મનમાંએ દાવ એમને સોગંદી મારી:

‘અજાણ રાગ તો, સાદજાદી સાહેબા, ફુનિયામાં એક જ છે અને તે દીપક-જે ગવાતાં બુઝી ગયેલા દીવા આપ મેળે પ્રગટી જોડે છે.’

જાહેલા દીપક સ્વયં પ્રગટે એ કલ્પનાએ સાદજાદીને ધેરી લીધી. એણે કહ્યું: ‘બધ તો દીપક માઓ.’

‘દીપક તો, સાદજાદી સાહેબા, એક તાન-સેનજી જ ગાઈ શકે.’

એટલું કહીને સાદી મનમાં જીતકી ગયો. એણે આખાદ મજતરી મણી હતી. પ્રથમ તો તાનસેન ના પાડશે, સાદજાદી હંક મૂકશે નહિ અને એમાંથી એવી ચકમક ઝરશે કે ન પૂછે વાત અને કદાચ તાનસેન મારો અને દીવા નહિ થાય તો તેની આમર જશે અને જો દીવા થશે તો રામની અસરથી તાનસેનનું અંગ ‘અનન! અનન!’ થઈ જીરશે.

બધી રીતે મજતૂર્તા તાનસેનનું ઠાણ બરો-બર નીકળા જશે એ નક્કી હતું.

મથું પણ તેમ જ, સાદજાદીએ હંક લીધી કે તાનસેન દીપક ગાય તો હા નકરે ના.

અકબર સાહે વિનંતી કરી-આજીજી કરી: ‘હિન્દુસ્તાનના પાદશાહ તરિકે નહિ પણ એક પિતા તરિકે કું વીનવું છું’ કે મારી માંદી પુત્રીની ઈચ્છા પૂરી કરે. તાનસેન! બકીબર વિચાર કર કે આજ તારી જ પુત્રી હોય અને દીપક ગાવા કહે...’

સાદ પૂરું બોલે એ પહેલાં તાનસેને કજલ ક્યું: ‘કું દીપક ગાઈય...’

માંદી સાદજાદીની પથારી સામે તાનસેને આસન જમાવ્યું મહેલના બધા દીવા છુટાવી નાખવામાં આવ્યા. તાનસેને દીપકના સર વહેતા મુક્યા. ખીત આગળ વધતું મથું તેમ તેમ સર જાયે ચડતો ગયો. વાતાવરણ ઉજ્જવળ બનતું મથું તાનસેનના ગળામાંથી સર જાણે સસલતા તીર જોવો, અંધિની જરાલા જોવો નીકળવા માંજો. તીવ્રતમ રસ્સે અવાજ પહોંચ્યો અને વીજળાને ઝગકારો થાય તેમ એક ઝગકારો ગયો. અંધની વચ્ચેના હુમ્મરના વચલા દીવામાં જ્યોત પ્રગટી. જાન ચાલુ જ રહ્યું. તે પછી તો એક પછી એક દીવા આપમેળે પેટવા લાગ્યા. સાદજાદીની આજીજી પૂરી થઈ તે આનંદથી ડોલી ઊઠી.

ગીત પૂરું થયું અને તાનસેન પોતાનું આસન છોડી ગયો. પોતાને નિવાસસ્થાને તો માંક માંક પડેલાં. તેના ચરીરમાં લાચ જોડી હતી. દીપકની અનન જાણે કે તેને બરખી જતી હતી. તે પોકારી જીકપો: ‘પાણી, પાણી.’ પણ પાણીના તો ખાલા હપર ખાલા મટમ ટાંચા તો ય અનન ઝાંધી થઈ નહિ. બજું બજું કરતો તાનસેન ખાટસે પડ્યો.

અકબર સાદને બબર દરવામાં આવી. સાહે વેદો અને હજીએ પાસે જાત જાતના ઇલાજ કરાવ્યા. દિવસો ગયા પણ કાંઈ મારી ફાવી નહો.

સાદના પરતાવાને પાર નથી. પોતાની જૂલ કજલતાં એ ખુદાને બંદગી કરે છે: ‘પરવરદિગાર! અમારી એટીનો જાન લઇને પણ જો તાનસેન ગયો શકતો હોય તો જાયાવ. અન્ધ તો તારી કુઆથી મળી રહેશે, પણ તાનસેન ખીજો નહિ મળે.’

કે.ઈ.એ સાદને બબર આપ્યા કે દીપકનો હુતાર ‘મેધમલાર’ છે. દીપક ગવાથી દીવા સળગે એમ મેધમલાર ગાયે વરસાદ : આવે. એ વરસાદ જ આ દીપકની આગ છુટાવી જોડે.

અકબર શાહે તો ઠેર ઠેર દાંડી પિટાવી દીધી કે જે કાઈ મેધમહાર મારો, અને તાન-સેનને આશમ કરી આપશે, તેને તાનસેનના ભાશભાર ઝવેરાત મળશે. શાહના સ્વારો ઠેર ઠેર આ જાહેરાત પ્રસારાવતા ફરી વળ્યા છે.

પણ સમય તો ચાલ્યો જાય છે. કાઈ કરતાં કાઈ મેધમહાર ગાવાવાળું મળતું નથી.

રિયાતો તાનસેન એકવાર શાહને બોલાવે છે અને કહે છે: 'મારી એક છેલ્લી વિનંતિ છે, મને છુંદીખંડ મોકલી આપો. મારે રાજ્ય રામ-ચંદરને મળવું છે.'

'એને અર્ધો બોલાવી આપું ?' શાહ કહે છે.

'ના ના. હું જ જઈશ. મેં કશું હતું કે મરતાં પહેલાં એકવાર જરૂર મળીશ.'

શાહ પણ મનાવે છે, પણ તાનસેન માનતો નથી. આખરે શાહ કજૂલ થાય છે. પાલખી તૈયાર કરાવી આપે છે. સાથે માણસોનો કાફો પણ મોકલે છે. હૃય કરતો કરતો કાફો છુંદી ખંડના એક ગામને ઝપે આવી પહોંચે છે.

આ એ જ ગામ છે જ્યાં એક દિવસ વીસ વરસની સંગીત-ઉપાસના પછી તાનસેન પાછો ફર્યો હતો અને એક ગામદિવસ છાકરીને રાગ ગાવાનો ઉપદેશ દેવા જતાં પોતે ભેટા પચો હતો.

પણ આજ તાનસેનને એ કાંઈ કાન નથી. એ તો ગામને ઝપે હોવા જોઈ, પોતાની હંમેશા અનુસ રહેતી તરસ ઊપાવવાના ભર્ષ પ્રપત્ત મારે પાલખી રાકવા કહે છે. પાલખીમાંથી ઊતરતીને એ કૂવાને યાજે આવીને બેસે છે. કૂવાને કાઠિ જોલેલી પનિકારીઓને એ પોતાને આથે પાણીના ધમા કાઢવી નાખવા કહે છે. પનિકારીઓ આ વિચિત્ર પ્રમથુ સંજોગો યંત્રી જાય છે. તાનસેન મા નાખે છે: 'તમારા ધમા કાઢવી યો, મારા માથે કાઢવી યો. હું જાણું છું.'

તાનસેન માથું નીચું ઢાળીને બેઠો છે, પનિકારીઓ વિસ્મિત થઈને જોખી છે, ત્યાં એક નવી પનિકારી ધડો લઈને ચાલી આવે છે. નવી આવનારી આ મુસાફરને જુએ છે ને જૂમ પાડી જોઈ છે: 'તાનસેન !'

એ હતી તાની. તાનસેનની દયા જોઈ એનું હૃદય ચિત્તાર કરી જઈ છે. આધીની માફક ધસીને એ શાહના માણસોને ફિટકારે છે: 'કરી લીધી તમારા શાહે સંગીતની મોજ ! કાંઈ વેદ પણ ન મળ્યો તમારા શાહને ?'

'મણી મ દવાઓ કરી બાઈ !' શાહનો માણસ જવાબ આપે છે, 'પણ કાંઈ દવા કાર કરતી નથી. એનો એક જ દવા છે: મેધ-મહાર કાંઈ માન ને વરસાદ વરસે એમાં એ બીજામ તો એની આગ શમે.'

સાંભળીને તાની વિમાસજુમાં પડી જાય છે. તાનસેન-એનો પ્રીતમ બળા રચો હતો. ભગવાન એની પ્રાર્થના સાંભળશે ! મોમ ધખે જતા આકાશમાં વાદળને ખેંચી લાવવાની શક્તિ એના ગળામાં પૂરશે !

એ ધીરથી મીઠી હસકથી પણ કરુણા ભરી પુકાર સાથે મોત ઉપાડે છે. ક્ષિતિજને પેસે પારથી એ કાળો કાળો વાદળને બોલાવે છે, કહે છે:

'તમે આવો. મારા પ્રીતમ દીપકની આગમાં સળગી રહ્યો છે, હે કાળો વાદળાઓ ! તમે આવો અને વરસો, મારી આ આંખો જેવા તદાકથી તમે પણ વરસો.'

'જમદી આવો હે વાદળો, તમારી ધનધોર થટાથી આકાશ કાંઈ દે. તમારા ગદગદાટથી વાતાવરણ ભરી દો. હે વાદળ ! તમે આવો.'

આજીજીમાં સૂરે તાની ગાઈ રહી છે. એણે પહેલું પદ પૂરું કર્યું ત્યાં તો પવનના સુસવાટા-ચર થયા છે. દૂર ક્ષિતિજમાં સૂરના જલ્દથી જાણે કે ખેંચાઈ આવી દોષ એમ એક કાળો વાદળો ડોકાય છે. પછી તો પડીકમાં

વગરમાં તાનીનો સાદ સંભળીને એની બેસુ
રોડી આવે એમ એક પછી એક કાળા
વાળા આકાશમાં ધસી આવ્યા પવનનું
તોફાન વધુ ગાજતીજ ચરૂ થઈ અને ઊંઝવી
દેતી વૃષ્ટિ પશુ ચઈ

વરસાદનાં પાણી તાનસેનને ચરીરે અડવા

અને એને યાતા વળવા માંડી પડી વારમાં તો
એની નયન યાત ચઈ ચઈ છે

હાંના વિચોગ પછી પ્રીતમ ને પ્રિયા મળ્યાં
છે 'લતા વૃષ્ટને લપેટામ એમ તાની તાનસેનને
વળગી પડી છે

['વાનસેન' દ્વિત્વ પાથી

પક્ષીઓ તેમા રહેવા રસ્તાને કાઠે આવેલો એટલે
ત્યાં પરબ પશુ હતું અંધે ત્યારે નીકળે પશુ પર-
ભગી જૂં પક્ષીએ પાણી પીધા વચર જવાનું મન જ
ન થાય એ વડલા એટલે જ અવધીર એક વૃક્ષ ત્યા
પાણી પાવા બેસતો, વરેમાણું એ તેને ઠાઠા કહેવા
ઠાઠા તેમને કંઈ પાણી પાવા.

એવામા એક વખત મોટું જખ્ખર કુદરતનું
તોફાન આવ્યું અંકાળે આવેલા મૃત્યુ અને આગે
આવેલા તોફાન ધણી જ ભયંકર હોય છે મૂશ-
ળધાર વરસાદ અને સખત પવને વડલાનો અંત
આણી દીધો મોટા કઠાકા સાથે વડલે તડી પડ્યો

પછી તો વડલાનો કેન્દ્રાકટ દેવાયો કારણકે
તેમાથી હાલરો મણુ લાકડું મળે એમ હતું. વરે-
માણું એ પેલા વૃક્ષને પૂછવા 'તે દાદા, વધે ઠીક
મોકળા ભ્રમા'તા તે બચ્યા નીકર કાક આપી રજા
હોત 'વળા બાંને બોલતો 'પશુ દાદા હવે બેસયો
ક્યાં? હ વડલા જેવી તે કાંઈ મન આવે?'
ત્યાં તો ત્રીએ કહેતો 'દાદાને જતે જન્મારે આવડ
સારું કેમણુ અણુ દાદા નિરાધાર થઈ ગયા' આ
બધો વખત દાદા તો વહેરેલા વડલા વરફુ બેઈ રહ્યા
હવા કાંઈક પૂછ્યું 'દાદા! શું વિચાર કરે છો?'

'આ બચાર પક્ષીઓના માળાનું શું થયું
હશે।' દાદા જવાબ આપતા ને પાછા વહેરણા
રહ્યા વરફુ ચૂનમૂત બેઈ રહેવા.

પશુ તે પહેલાં તો
રેડીએએ ખખર આપી દીધા હતા અંધે બધા એ જ
વાત કરતા હતા એક બાધ બોલવા હતા 'મહા-
દેવભાઈ જેવા માણસ. ખરેખર દિનદિને બહુ મોટી
બોધ પડી.'

'અરે માત્ર દેશસેવક જ નહીં' એક કદિને
અબાજ સંભળાયો 'એમણે શુજરાવને કેવા સારા
કાપાન્ટરો આપ્યા છે.'

'આપીછો તો જમણે દાખ અથો 'ત્રીએ
પોતાનો મત બદલે કર્યો.

'હવે આપીછોને એવો મતી મળવો મુશ્કેલ
છે.' કાંઈ બોલ્યું.

'મહામાછો તો સાધ અથો હવે એમનાં
રહસ્યો કાઢ નહીં સાચવી રહે. ખરે વખતે
આપીછ તેમની સલાહ પૂછવા.' એક બિચરતા
રોવકે બહેરે કહ્યું.

'એને ને હવે આપીછ સરકારને કામળ લણે
તે 'પેટીટીકસને અલ્લાસ કરતા એક વિદ્યાર્થીએ
કહ્યું 'એણે' હખાણુ લખયો કે વાધસરણ પશુ..'

'આ બધી વાતો ફરમિયાન મેં છાપુ ઉપાડ્યું'
હતું. પહેલે જ પાને મોટા અક્ષરે લખ્યું હતું
'મહામાછોને વાર'—મહાદેવતા પુત્ર અને પત્નીને
દિ વગ આપને—આપુલ

'શું થયો છો?' પેલા કવિએ મને પૂછ્યું...
છાપુ તેમના દાખમા થઈ ચૂનમૂત બેસી રહો

—ખા, બધા,

આ જાણ તો બધા જ કન્યા જોવા જાય છે હું કેમ ન જાઉં? જીજ્ઞાસુ જાય છે એટલે હું થે જઈશ.' અને તરત જ હું કન્યા જોવા નીકળી પડ્યો. જો કે મને કાકાએ ખાલ્યો, મામાએ વાંચ્યો, બાતી નારાજ વહોરી લીધી અને આપાને મન તો હું વંકી ગયો લાગ્યો. પણ મેં મારી હા ન હોડી. મેં તો બધાને ચોકપુ સુણાવી દીધું કે જેની સાથે મારે ભવ બોધવાનો છે તેને હું જોઉં પણ નહીં એમ! હા જીજ્ઞાસુ મારા મારગમાંથી, નહીં તો મુઆ પક્ષા જાયજો. હું રત્નનું પુત્રને અણનમ ચોદાની માફક જાતી માદી ઊભો રહ્યો. સૌ બાધા ખસી ગયા.

મારા મિત્રે મને જો પહેલી કન્યા દેખાડી એને જોઈને હું આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેણે નવી લીલા રંગની સાડી પહેરી હતી, કાળા અજકતા વાળા મુંદર રીતે ઝોલ્યા હતા, મોઢું ઘણું બહુ હતું. હું મુગ્ધ થઈ ગયો અને મને એમ લાગ્યું કે કામરૂદેશની કન્યાઓની વાત બહુ સાંભળી છે પણ એ જ આનાથી તો જરૂર ઊતરતી હતી. મેં નક્કી કર્યું કે હવે જીજ્ઞાસુ નથી જોવી. આ જ ઉત્તમ છે. ચાલો કપ જમારે મૂકવા આવી ત્યારે તો એનું રૂપ પ્રાતઃકાળના સૂર્યની માફક ઊગવા લાગ્યું. મને યધુ કે જન કાલ્પી, ગીતો ગાવા, બેન્ડ વગાડવા જે બધા શા કરાશ. અત્યારે જ હાથ મૂકીને ચાલી નીકળું પણ એ વખતે જ મારા મિત્રે કન્યાના આપાને કહ્યું: 'હવે અમે રજા લેશું.'

અમે જીક્યા. એ રાતે મને સ્વપ્ન આવ્યું કે શરણુધિ વાગી રહી છે તે ચોરીમાં એક ઓ સ.થે હું મંદગરેશ હરી રહ્યો છું.

બીજો દિવસે વળી એ બીજો દેશ જોવા જવાનું થયું. પહેલી કન્યા અને પૂરેપૂરી પચાંક હતી. પણ મારા મિત્રે કહ્યું: 'જા તો એને જ

આટલે જો. જોવામાં તારું ભય છે શું? પાંચ-દસ કન્યા જો તો ખરા.'

અને યધુ કે મારા મિત્રની વાત કંઈ ઝોટી નથી. એક સામાન્ય વસ્તુ લેવી હોય છે તો જ માણસો. ચાર દુકાને ફરે છે. જાપાની છે કે જર્મની છે એમ પૂછે છે અને પૂરેપૂરી રીતે સાદા-નરસાની ખાતરી કરી ખરીદે છે તો. મારે શા માટે પાછી ખાતરી ન કરવી? વળી મારે એ-પાંચ વરસ ટકે તેવી વસ્તુ લેવાની નહોતી પણ હવનનું રાસ લેવાનું છે તો પછી પાંચ-દસ ઘર નહીં પણ પચીસ ઘર ફરું તો જ શું જોઈ છે? સાથે સાથે હું નવા જમાનાને હું એવો પણ ખ્યાલ આવ્યો ને મારા મનમાં મર્વનું મોજું ફરી વળ્યું.

મારા મિત્ર પાસે મેં કન્યાઓનું સૂચિ-પત્ર માગ્યું. તે અનેક શૃદ્ધરથોનાં નામ ગણાવી ગયો. કેટલીક કન્યાનાં નામ પણ આપ્યાં. વિમળકાંતની રજનીને તેણે મારે માટે પસંદ કરી હતી અને આજે સાંજે તે મને વિમળકાંતને ત્યાં લઈ જવાનો હતો.

મેં પૂછ્યું: 'તે જોઈ છે?'
તેણે કહ્યું: 'એકવાર નહીં પણ અનેકવાર. ઝોફિરો જાઉં છું ત્યારે એનું ધર વચમાં આવે છે. જાણે વીજળી જોઈ હોય! શું એની તેજ દાર આવ્યા છે? એનું ગોળમટોળ મોઢું તો કાષ્ટ નહીં પણ ટપે. એની ચાલની છટા પણ જોર જ છે! વળી એનો આપ પેસાદાર છે એટલે.....'

તે વખતે જો પહેલી કન્યા મેં જોઈ હતી અને જો ક્યારની જ મારા હૃદયમાં રચાન જમાવી ગેરી હતી તેને મેં કહી દીધું કે ખસી જા. હું ત્યાં નથી થે ખતી. એ સિંહાસન રજનીનું છે. ઓઢારી પેહી કન્યા! પરતીરંપ યાય ને ધરોનું નામ-નિયાન ન રહે તેમ ભગીને

જૂએ થઈ ગઈ. સિંહાસન ખાલી થયું. નવી પ્રતિષ્ઠા કરવા હું તલપાપડ થઈ રહ્યો. તે દિવસે સાંજ ખૂબ યોદ્ધા પડી. સાંજે મેટર ભાડે કરી હું તે મારો મિત્ર બને નેવા મયા. નેતા જ ક્ષામ્બુ કે મિત્ર કહ્યું હતું તે કંઈ જોડું નથી. લાલચોળ રંજની ચળકતા લેસવાળા સાડી પહેરી હતી અને આંખોમાં ખૂબ તેજ હતું- વીજળા ખરી ને ! એટલું જ કુ નેછ સાચો.

એ ગતે મને બહુ જડું સ્વપ્ન આવ્યું. ભણે કે કુ કામધર્મે ગયો છું-શી ધધો એ કંઈ વાદ નથી પણ ન્યારે ચાક્રોપાક્રમો સાંજે થરે પાડો આવ્યો ત્યારે વીજળી પોતાના સ્વભાવાનુસાર પાસેના અજન્મામાં સરી ગઈ હતી. એમાં મુદાના અકિરા ચાલેલો ફોકડો વેપારી રહે છે એની આંખોમાં અશ્રુજાળો જેવું તેજ છે-ઠહો ને કે સાક્ષાત્ વીજળો જ છે. હાર પછીનું કંઈ વાદ નથી આવતું.

સવારે મારા એક મિત્ર-જેએ કામતા કનિ છે તેઓ મળવા આવ્યા હતા. તેઓ રંજનીની શેરીમાં જ રહેતા રંજની વિષે તેમનો અભિપ્રાય માગ્યો. તેમણે કહ્યું : 'એનો મને ખાસ પરિચય નથી પણ એને નેતા જ એમ લાગે છે કે ઊંચે ઉછળી પહોંચે છે શું ?'

હું એક ઓ વિષે અભિપ્રાય પૂછતો હતો એમાં ઓ વિષે ઉછળવા-પહોંચવા નેવી જેટલી વાત સાંજળા મને હતું આવ્યું. હું તો રંજની રૂપાળી છે કે નહીં ? તેનામાં કંઈ 'ચામ' લાગે છે કે નહીં એ ભણવા માગતો હતો. ખેર, કવિઓ કાવ્યો રચી ભણે; તેમને સૌંદર્ય શી ગીત છે તેની ખબર નથી હોતી.

એ દિવસથી દરરોજ એક જ કન્યા નેવાતી અને કન્યાઓ તો હજી ઘણી નેવાતી ગાડી હતી અને હજી ધણાને ત્યાંથી કહેણ આવ્યો જતાં હતાં. દરરોજ એક લેખે નેલે તો ફેટવા દિવસ પીતી નવ ! ઘરને પણ ફેટવી વાર લાગે ! એટલે એક દિવસે પાંચ-સત કન્યા નેવાઈ નવ તેવો નદોખરત કરવાની મને

જરૂર લાગી. ને કન્યાઓ નેવાઈ ભવ તો આ મહા મહિનામાં મારાં લગ્ન કરી નાખવાની આપાની ઇચ્છા પૂરી પડે.

હું કંઈ ઉપાય વિચારતો હતો ત્યાં મારા મિત્રે ઉતાવળે ઉતાવળે આવીને કહ્યું : 'આમ દોરત, બહી કર.'

મે કહ્યું : 'ક્યાં !'

'તું તારે મારી સાથે ચાલ ને' એમ કહે- તાંક એણે જમણી ચાંખા દમાવી અને આંખ દમાવવાની સાથે જ એની આંધીપાંધી વીજળા હું સમજી ગયો. લગ્નકામ દોડ વાગ્યો ફરી. પાંચેક કલાકમાં ગમરારે કન્યા વિદ્વાલપ પાસે જે શેરી પડે છે તેને નાંક ફેટા પાનવાળાની દુકાન છે ત્યાં આગળ પહેલો જવાનું હતું ફેટાની દુકાને જઈ પાન ખાણું; જોઈ ફેલે ખીરી સળગાવી ત્યાં મંદ વાગ્યો. વિદ્વાલપમાંથી એક પડી એક ડોકરીઓ નીકળવા લાગી અમારી નાતની જે ડોકરીઓ ખાસ ખાસ જમરારે નેવાની હતી તે બધી ડોકરીઓ તેણે મને હાથ દમાવી આણીરાઈથી ખીણ કે જોતી કારત્રી પેલી બતાવી દીધી. પરનાતની કન્યાઓ પણ નેછ. એ સિપાઈ રૂપની સરખામણી કેમ ચાઈ છે કે નાની કન્યાઓ પણ નેછ. કદાચ એ વર્ષે મારો લગ્ન મેઠાં વાપ તો ! નેનાં કહેણ નહોતાં તે કન્યાઓ પણ નેછ લીધી. કદાચ તેમના પિતાઓ કહેણ મોકલે તો પછી નેવાયણું ન રહે અને આમ કન્યા નેતા હતા ત્યાં તે દિવસે કાઈ પર કોઈને વિધવાનું ટોણું ગાઈ ગાઈ સાગરરનાન ચારે જવું હતું. તેમાંની ફેટીક વિધવાઓ પણ નેછ નાખી. કદાચ માડું મન નાતખાતની વાક તોડી, ફૂંદોને સુધારા ના પથે દોડે તો પુનર્લગ્ન પણ કરે એ બેલુથી

અમારે જે પાંચસાત કન્યાનાં કહેણ હતાં તેમને નેછ તો તેઓ સ્વર્ગની અપ્સરા કરતાં પણ રહે તેવી હતી. જાણાંજે ત્યજે રૂપના કમલ જ કરી નાખ્યા હતા. મારાં આપણા ભઈ તો

બધીને સરખા આપવા પડે. મને વિમાસલ થવા લાગી. પણ ત્યાં આપણી સંસ્કૃતિ નવારે સિખર પર હતી તે મદામારતનો કાળ યાદ આગ્યો. ધુધિર, બીમ, અભુન પગેરે ચાલ્યા. અભુનને કેટલી પત્નીઓ હતી? તે વખતના રાજ્યોને પણ એક એક નહોતી પણ અનેક પત્નીઓ હતી. બહુ પત્નીવત એ કાંઈ પાપ નથી. માત્ર આંશિક મુશ્કેલી ન હોવી જોઈએ. હું તો મારા પિતામહીની અદશ્ય મિલકતનો સ્વામી થવાનો છું પછી મારે વધારે શું છે? મારા રૂતો સરળ થઈ ગયો અને સાથે સાથે જ મેં એવું દૃશ્ય જોયું કે અંતઃપુરમાં દોઢાકા ઉપર હું બેઠો છું. એક પત્ની મને પાંચો નાખે છે, એક સરખત પાપ છે. એકને મારી પડ્યો એસારી મળ્યામાં મેં હાથ નાખ્યો છે અને બે જણી દોઢાકા નાખવા તૈયાર થઈ રહી છે. સ્વામીનાયની આગાની જ જાણે વાટ જુએ છે. ભયર છોકરું કે દોઢાકા જોશે ચડશે.

પાંચ-સાત કન્યાઓ જોવાઈ ગઈ પણ હજી ખીજી કન્યાઓ આજે જ જોવાઈ જાય તો સારું એમ મનમાં થવા લાગ્યું. કારણકે જે કાંઈ કાલ છોડવાનું હોય તે આજ જીકલી જાય તો શું જોઈ? એટલે હજી પણ મારા મિત્ર ખીજે ઠેકાણે મને લઈ જાય એવી મારી ઇચ્છા હતી પણ એને કુકાને કાપ હતું એટલે તે દિવસે અમે છૂટા પડ્યા.

હરે આજો ત્યારે એક ઉંમર લાયક લોકરી મારી બેન સાથે વાતો કરતી હતી. મને જાણી એણે કપડાં સંક્રાંધ્યાં. હું સમજી ગયો. એને મેં બધી વાર જોઈ છે. એનામાં ફેશન તો નામે ન મળે. વાળ ઓળે છે તે વ સાવ સાદા, સાકસો પણ આજી ફેસરી વંચેનો સાવ સાદા અને ચરમ તો સ્થાતી નથી. એને આધુનિક કેમ કહેવાય? મને તો તે તદ્દન પ્રાચીન જ લાગે છે. જા કહે છે કે રૂપાળી નથી પણ નમણી છે. પણ નમણીને શું ધોઈને પૂજી છે? એને મેં ચાર-જૂથ સાથે જીવનકાળ તો ન આવડે તે

શું કામનું? સામું જોઈ છું તો મો નીચું પાલી જો જોતરવા મડે છે. મારે એ ન આસે-મારે સમાજમાં રહેવું છે. મને કહે છે: ખૂબ માયાળુ છે સ્વભાવે ઉદાર છે. રમેઈમાં કુશળ છે. તેને સીવજીકામ ને ભરતકામ આવડે છે અને કહે છે કે એને હું બહુ સારી રીતે જાણ્યું છું. આપણા ઘર મારે આવી કન્યા નહીં મળે આપા પણ એને ખાનદાન કુટુંબની સમજા એકા છે. પણ એ બધાં જાણે મને તેમ કહે, હું તેમનું માનવાનો નથી. તેમની ઇચ્છા મારી પર લાદવાનો તેઓ શા માટે પ્રયત્ન કરે છે? મારે શું ઇચ્છા નથી? હું શું સ્વતંત્ર નથી? હું કંઈ નાતો નથી તે મારી સ્વતંત્રતામાં તેઓ આડે આવે? એને હું દરમિયાન પસંદ નહીં કરું. એને મારા મરમ આવવું હોય તો મારી પત્નીની દાસી તરીકે આવે.

આ હતી મારી તે વખતની મનોવૃત્તિ. પણ તે એક ગૃહસ્થ થનારને જાણે તેવી તો નહોતી જ. હું ગૃહિણીની શોધમાં નહોતી પણ પ્રેમિકાની શોધમાં હતો. એમાં મારીનું તો ઘોર અપમાન હતું. પણ મેં જ મારી જાતને હાથી પાડી છે.

વળા લાગ્યો તો તો ચર અંગે પણ મુરતિયા તરીકે મરે દેટ્યો રાખતો! પેસાના મદની પણ મારી સોનાની કાંકા-પકિયાળ અને બટન ધોપણા કરતાં હતાં. કુળની ખાનદાનીનું અભિમાન પણ કંઈ જોણું નહોતું. પણ સારે હું એટલું પણ નહોતો સમજતો કે મારા અસંવર્ગી મનની જુઆગરી મનોવૃત્તિમાં ખાનદાનીનું નામ-નિશાને વ નહોતું પણ ગલીય નાદાની જ હતી. પણ હું કન્યા જોવા ગયો સારે જોવો હું હતો તે વાત તે દો કેમ નહીં સમજાઈ હોય કે પછી ને વાત ને કાંઈ સમજવાની હોય ત્યારે જ તે સમજતી હશે? કન્યાના વાલીઓ પણ આ કેમ ન સમજી શક્યા? કે મરજવાનને અક્ષય ન હોય એ ન્યાયે હશે? એ લોકો કદાચ મરજના માર્ગ

કન્યાનું દિત નહોતા જોઈ શકતા તો હું
 યૌવનના અનેકવિધ મદોથી મારું દિત સમજી
 નહોતો શક્યો. આજે એ વાત યાદ આવતાં
 સરમથી માથું નીચું ધક ઝળપ છે. પોતાના
 ટેશની બેનરીકરીઓને જોતા ફરવું અને આ
 નથી સગી, આ નથી સારી અથવા આ ય
 સારી ને આ ય સારી એ મનોવૃત્તિ જ કેવી
 બુખાળવી છે !

હું તમને પૂછું છું કે આજ પછી શું
 આવી જ રીતે કન્યા નથી જોવાતી ! જો
 એમ જ જોવાતી હેય તો એનો કંઈ ઉપાય
 આપને સૂચ્યો છે ? હોય તો બતાવશો. કારણ
 આજે મારા ૧૮ વર્ષની ઉંમરના નરેન્દ્રના
 વેવિશ્યાળની વાત નીકળતાં તે કહે છે કે કન્યા
 દેખાકા વિના જો મારું વેવિશ્યાળ ક્યું છે તો
 હું પરણીશ નહીં

હરેન્દ્રનાથ

વાંચક કહેશે 'તમને' એટલે કાને ? એનો
 ખુલાસો કરવો જરૂરી છે તમને એટલે મને.

હું છું ધંધાધારી Sexologist ને તથી
 જાતીય પ્રશ્નો પૂછતાં યુવાનોના ધણા પત્રો
 મારી ઉપર આવે છે તેમાંથી આ એક પત્ર
 હું રજૂ કરું છું. તે પત્ર આદમકથાના એક
 પ્રકરણ જેવો છે અને તમારી આગળ તે રજૂ
 કરવાનું ખાસ કારણ તો એ છે કે એ કથા
 હરેન્દ્રની જ નથી પણ નરેન્દ્રની ય છે અને
 નરેન્દ્ર કંઈ એક છે ! અને હરેન્દ્રના નરેન્દ્ર
 સુધી જે વાત ન સુધરી તે કદાચ આ પત્ર
 તમારી આગળ મૂકવાથી નરેન્દ્રના હરેન્દ્ર સુધી
 ન પહોંચે એમ બને.

[અમદાવાદ ૧૩૪૩ના 'હવસ' માંની
 રાજમણિ યોષ M. A. ની વાર્તા ૧૧થી]

દરેક માણસને પ્રખ્યાત વડુ જઈ ગયો છે. તેમાં ય સીને-સિતારાઓને તો ખાર
 એકવાર એક નદી વોર-હોસ્પિટલ જોવા ગઈ. પણ જખા બવાયેલા સેનિકા ત્યાં દલ
 પ્રખ્યાત મેળવવાનો આ સારો યોગ છે એમ માનીને તેણે એક માંડા જંગાળ સેનિક
 પૂછ્યું : 'તમે જેટલા દુરમનો માર્યા ?'

'એક.' સેનિકે જવાબ આપ્યો.

'કયે દાયે માર્યા ?' નદીએ પૂછ્યું.

પેલાએ જમણે દાણ જલ્યાળ્યા. નદીએ ખૂબ હેલથી સેનિકાનો જમણો દાણ પોતાના
 દાણમાં લઈને ચૂંચ્યો.

પછી એક મરાઠા સેનિકાને પૂછતાં તેણે જ દુરમનોને માર્યા દોવાનું જણાવ્યું. એટલે
 નદીએ તેને જ વાર દાણ પર ઝુલન કર્યું. પછી એક પંજાબી સેનિકાનો વારો આવ્યો.

'જેટલા દુરમનો માર્યા ?' નદીએ પૂછ્યું.

'એકસો ને એક.' સેનિકે જવાબ આપ્યો.

'કયે દાયે ?' નદીએ પૂછ્યું.

'મં' તો તેમને જઠારાં લરી લરીને જ મારી નાખ્યા દલા.' પેલાએ જવાબ આપ્યો.

—ખા. જા.

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

છાટાલાલ મા. કામદાર

શ્રુતિયો રસ્તો

પુત્રાસ વર્ષથી વધારે સમય પહેલાં બનેલો અને મને મારાં દાદીમાએ કહેલો આ બનાવ છે:

બનાવના સમયે મારાં દાદીમા ત્રાવણકોરના કાંઠા પર આવેલા નાના શહેર કિવલોનમાં રહેતાં હતાં. એક દિવસ—શુક્રવાર—સવારે, પાસેના ગામમાં રહેતી તેની બેનપણીને મળવા માટે તે ધરેથી નીકળ્યાં. તે સમયમાં ખાસ વાદળો નહોતાં અને મારાં દાદીમા છ માંદગરો રસ્તો પૂરે આલીને કાપતાં હતાં. બે કલાક અથવા તેથી થોડા વધારે સમયમાં આલીને તે તેની બેનપણીને ઘેર પહોંચી ગયાં.

માસ્તો કર્યા પછી બંને બેનપણીએ બનુની રમરણે ચાલ કરવા શાગી. તેઓ જે વિષયની વાત કરતાં હતાં તેને પાછળથી જે બન્યું તેની સાથે જરા નેટલો પણ સંબંધ નહોતો. આ રીતે પણ જે બનાવો પાછળથી બન્યા તેના માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પણ પૂરતો ખુલાસો આપવાનું કાર્ય કઠણ છે.

મારાં દાદીમા તેની બેનપણીની રજા સમયે ગામમાંથી નીકળ્યા ત્યારે મોડું યંત્ર ગયું હતું. કિવલોનનો રસ્તો લાંબો અને ઉત્તર લાગતો હતો અને આસપાસનું દેશ પણ રમણીય નહોતું. ઠેક કિવલોન સુધી રસ્તાની બંને બાજુએ સૂકી, ખેડાયા વિનાની જમીન પડી હતી. થોડાં કોઈ રથજે છૂટી છવાઈ ગઈ હતી. ટૂંકમાં આખું દેશ જરા પણ ઉત્સાહ મેરક નહોતું. રસ્તો ઉત્તર હતો. આ જરા ઠીક નહોતું કેમકે દાદીમા હમેશાં સંભાળનાં શોખીન હતાં. તે અર્થે રસ્તે માંદ પહોંચ્યા ત્યાં તો સૂરસ્તિ ધમ ઘેરો એટલે તેની અચચકમાં વધારો થયો.

પરંતુ તેના વિચારો તો બીજા બાજતના

હતા. તે મનમાં બીજા દિવસનો કાર્યક્રમ ગોઠવી રહ્યાં હતાં. તેટલામાં તેણે અચાનક નગારા સહિત સુંદર સંગીત સાંભળ્યું. આથી તે ખૂબ શણ ધરા કેમકે તેનો અર્થ એવો થયો કે તેને કોઈ વાતચીત કરનાર મળશે. કદાચ છેક ધર સુધીને સમયારો પણ મળી જાય. તેથી તેણે પોતાની ચાલવાની ક્રમ વધારી. જેમ જેમ તે આગળ વધતાં ગયાં તેમ તેમ સંગીતનો અવાજ વધારે ને વધારે સ્પષ્ટતાથી સંભળાવા લાગ્યો.

તેણે ધાયું કે તે બાજુનાં થોડાં કોઈ ઘર અથવા મહોત્સવની ઉજવણી કરતાં હશે. તે તમાશો જોવાની તેની ઇચ્છા હોવાથી તે ક્રમથી ચાલવા લાગ્યાં. તેણે શું જોયું? તેણે પોતાનાં યોગે વાર આગળ લોકોનું એક મોટું ટોળું જતું જોયું. જે દિશામાં તે પોતે જતાં હતાં તે જ દિશામાં તે ટોળું જતું હતું. સંખ્યાબંધ માણસોના હાથમાં મોટી સળમાલેલ મચાસો હતી અને તે મચાસોનો મોટો પ્રકાશ પડતો હતો. થોડા થોડા સમયને અંતરે તેઓ મચાસોને બધી દિશાઓમાં ફેરવતા હતા. ટોળામાં સ્ત્રીઓ, પુરુષો તથા બાળકો હતાં.

તેઓ સાદાસીધા ગામડિયાઓ જ હતા. તેમાંના કેટલાક નગારા વગાડતા હતા. કેટલાક સંગીતનાં વાદ્યો વગાડતા હતા. કેટલાક નાચના તથા ગાતા હતા અને કેટલાક બની શકે તેટલા મોટા અવાજથી બૂમો પાડતા હતા. સ્ત્રીઓ અને બાળકો તાળીઓ પાડીને તેમની બૂમો તથા શરોતે ધોંધાટમાં મિશ્ર કરી દેતાં હતાં. દેશ ખૂબ જ આનંદદાયક હતું અને અવાજ કાનને બહેરા બનાવી દે તેવો હતો.

હજી તો મારાં દાદીમા સામર્પ આ બધા આનંદનું કારણ શોધી કાઢવાનો યત્ન કરી રહ્યાં

હતાં ત્યાં તેણે પોતાનાથી થોડે દૂર નાના
જાળકાના ટોળાને અધાનક બિભેલું જોયું. તેણે
ખૂબ ઉત્ક્રાંતિથી લાગતા હતા અને અંદરે-
અંદર મોટેથી વાતો કરતા હતા. તેમાંના
કેટલાક અવારનવાર ટોળાની દિશામાં અજાણી
ચીંધતા હતા તેઓ ક્યાંથી આવ્યા અને કેવી
રીતે આવ્યા તેની મારાં દાદીમાને કશી કલ્પના
નહોતી મારાં દાદીમાએ તેમની પાસે જઈને
પૂછ્યું કે 'ત્યાં આટલા બધા લોકો શા માટે
બેઠા થયા છે?' હાકરાઓએ જમ પાડીને
હાથ કે એક સ્થાનિક ઉત્સવની ઉજવણી થઈ
રહી છે. એટલું કહીને તેઓ મારાં દાદીમા
પાસેથી ટોળા તરફ દોડી ગયા

ટોળું જહુ જ ધીમી ગતિએ ચાલતું હતું
એટલે મારાં દાદીમાએ તેને પકડી પાકવાનો
યત્ન કર્યો. પણ તેના બધા યત્નો છતાં તે ત્યાં
પહોંચી શક્યાં નહિ મને તેટલી કાંઈ ચાલવા
છતાં તે ટોળાની સાથે થઈ શક્યાં નહિ. તેમની
અને ટોળાની વચ્ચેનું અંતર ઘટાડવા તેણે ફરી
ફરીને પ્રયત્ન કર્યો પણ તેનું કંઈ પરિણામ
આવ્યું નહિ.

મારાં દાદીમાએ સત્તર ફેરફાર થતાં જોયો.
સળગતી મશાલો. ઝાંખી થતી જતી હતી અને
ટોળું ધીમે ધીમે દવામાં અદૃશ્ય થતું જતું
હતું. પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને જાળકાની આકૃતિઓ
ધીમે ધીમે અસ્પષ્ટ થતી જતી હતી. આવેલો શો
અર્થ હશે તેનું આશ્ચર્ય થતાં તેણે પાછું વાળાને
જોયું. તેના આશ્ચર્ય વચ્ચે લગભગ જસો વાર
દૂર તેણે તેનું જ ટોળું જોયું. પહેલા ટોળામાં
જે થતું હતું તે જ બીજા ટોળામાં થતું હતું.
ત્યાં પણ સળગાવેલ મશાલો ઝાંખી થતી જતી
હતી અને લોકો અદૃશ્ય થતા જતા હતા.

આશ્ચર્યચકિત થઈને તેણે ફરીથી આજળ
જોયું તો તેણે પહેલાં જોયું હતું તેનું જ
પહેલું ટોળું દેખાયું. તેણે ચાલવાનું જારી
રાખતાં તે દૃશ્યમાં ભયંકર ફેરફાર થતા જણાવ્યો.

પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને જાળકાની સંખ્યા ખૂબ
વધવા લાગી હતી: છેવટે તેઓ રાક્ષસ જેવાં
દેખાવા મંડ્યાં. જાણે કે આ પૂરવું ન હોય
તેમ તેઓ તેથી પણ વધારે વધવા લાગ્યાં
અને સરખસતો જાણે અંત જ ન હોય તેમ
દેખાયું. ઝોઝમાં પૂરું તેમની મુખમુદ્રા પણ
ભયંકર તથા ગ્રિહામણી થવા લાગી. બીજા
વાર પાછળ જોતાં તેને જણાયું કે પાછળના
બીજા ટોળાના લોકો પણ રાક્ષસી ગાંધારના
થઈ ગયા હતા અને હજી વધતા જતા હતા.
તેમની મુખમુદ્રા પણ ભયંકર થઈ ગઈ હતી.

ત્યારે જ મારાં દાદીમાને સમજાયું કે
અપાર્થિવ તરવો કામ કરી રહ્યાં હતાં. હવે તેને
બચ લાગવા મંડ્યો. તરત જ તેણે આંખો
બંધ કરીને દેવાને પોતાના ગણત્રી માટે પ્રાર્થના
કરી. થોડી ઘણી પછી જ્યારે તેણે આંખો
ઉપાડી ત્યારે કંઈ સંજાણતું કે દેખાતું નહોતું
જાણી માફક ભયંકર દૃશ્ય નજરે પડ્યું.

પોતે જ જોયું હતું તેથી બચ પામીને
મારાં દાદીમાએ ગમે તેમ કરીને પોતાનો
પ્રવાસ જારી રાખ્યો, અને તે ઘેર પહોંચી
ગયાં. બીજે દિવસે જ્યારે તેણે પોતાની વીતક-
કથા કહી ત્યારે મિત્રો તથા પાડોશીઓએ
તેના અદ્ભુત જવાબ માટે તેને મુજારકબાદી
આપી. કેમકે તેમને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે
મારાં દાદીમાએ જ જોયું હતું તેનું પરિણામ
અનિષ્ટમાં આવ્યા વિના રહેત નહિ.

તેઓએ જણાવ્યું કે કિવલેન અને તે
ગામકાની વચ્ચે અર્ધે રસ્તે એક મોડું પીપ-
ળાનું ઝાક હતું. તે ઝાકના મૂળ પાસે પત્થર
માંથી કેતરેલ કેટલીક મૂર્તિઓ હતી, જે
જમીનમાં દાટી દેવામાં આવી હતી. આ મૂર્તિઓ
તે ઝાક પરના તથા આસપાસનાં રથાનોમાં
પ્રેતાત્મા હતી. આ પ્રેતાત્માઓ આવાં દૃશ્યો
કરતા હતા. વધારે જણવા જેવું તો એ હતું
કે આ બધા મેલા પ્રેતાત્મા હતા. બીજા લોકો-
એ પણ આવું દૃશ્ય જોવાની વાતો થાય છે.

ત્યારથી મારા ફાદીમા જૂતપ્રેત તથા
ખીજા મેલા દેવોમાં ચુસ્તપણે માને છે.

ભૂતે આપેલું જમણું

કાંસાતું વાસણું હજુ પણ સદીઓથી
કુકુંબમાં આવેલી મિસ્કત તરીકે સાચવી રાખ-
વામાં આવ્યું છે. કાંસાના ખીજા વાસણથી તે
કાંઈ પણ રીતે જુદું તરી આવતું નથી. પુરા-
તત્ત્વ ખાતાએ શોધી કાઢેલ તે કાંઈ પ્રાગૈતિ-
હાસિક અવશેષ નથી. તેમ તે કાંઈ કળાનો
વિરલ નમૂનો પણ નથી. પણ કાંસાના વાસણ
પાછળ એક વાત છે-તે જોડેલી રાખાંચક છે
તેટલી જ ભયંકર છે. આ સત્ત્વક્યાએ ખીજું
તો કાંઈ નહિ પરંતુ મારામાં મધર અને જૂતનો
ભય ઉત્પન્ન કર્યો છે.

જો જિજ્ઞાસા ખિલાડીને પ્રાણપાતક નીચડી
છે તો જિજ્ઞાસાએ મારામાંથી અદૃશ્ય સત્તાની
અશક્તિ દૂર કરી છે. પેનુકોમાં મારા મિત્રને
ત્યાં થોડો સમય રહેતાં મેં પહેલી વખત
કાંસાતું વાસણું જોયું. મને વિચિત્ર તો એ
લાગ્યું કે જ્યાં મારો મિત્ર સામાન્યતઃ કપડાં,
ખચતના પૈસા, દસ્તાવેજો વગેરે રાખતો હોય
ત્યાં આ વાસણું પણ રાખતો હતો. મારી
જિજ્ઞાસા અસહ્ય થતાં મેં મારા મિત્રને પૂછ્યું
કે, આ વાસણુંમાં એવું તે શું છે કે હું તેને
આ બધી કામતી વસ્તુઓ સાથે રાખે છે ?
હસતાં હસતાં તેણે મને નીચેની વાત કરી. મેં
જોયું કે વાત કરતાં કરતાં તે મગ્ન થતો
જતો હતો.

પેનુકોમાં, અર્નતપુર પરગણામાં હવા આવવાનું
સ્થળ અગાઉ હતું અને હજુ પણ છે. પાસે
રહેતા અધિકારીઓ ત્યાં આવીને મુસાફરી
ખંજલામાં રહેતા હતા. તે મુજબ વીજળીખાતા-
ના એક એન્જિનિયર ત્યાં આવીને રહ્યા. તેની
પત્ની આધેડ વયની હતી અને તેને સુવાચક
આવવાનો સમય બરાબર ગયો હતો. નેરડરની

મદદ વિના તે ધરકામનો દસરડો કરતી હતી.
તેનું નામ કમલબા હતું. તેના ચરીરનો બધો
ખાણુક હતો. વખત જતાં તેને સુવાચકની
પીડા અસહ્ય થઈ પડી. સ્થાનિક સુપાણીની
મદદ તથા આશ્વાસનભર્યા શબ્દોથી આખરે
તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. પણ પરિસ્થિ-
તિએ પહોંચી હોયો. દેખીતી તંદુરસ્ત માતાની
તમિષત ગમડી અને નવમે દિવસે તે બિચારી
મૃત્યુ પામી. નાના બાળકે પણ તે જ સાંજે
માતાને રસ્તે પ્રયાણ કર્યું.

આ કમનસીબ ખનાવ પછી કેટલાક દિવસે
યારા ફાદીમા સ્થાનિક સુપાણીને રસદાયક
ખનાવો તથા સ્મરણો કહેતાં હતાં તે હું સાંભ-
ળતો હતો. અમે વાતમાં એવી મથમૂલ થઈ
ગયાં હતાં કે અમારા ઘરમાં બાર સ્ત્રીઓએ
એવેજ કર્યો તેના પ અમને ખ્યાલ રહ્યો નહિ.
સ્ત્રીઓના આસોષજ્વાસ જોરથી આવતા હતા
અને તેમાંની દરેક ભયભીત થયેલ જણાતી
હતી. તેમની આ સ્થિતિ જોઈને મારા ફાદીમાને
સ્વાભાવિક રીતે ચિંતા થતાં તેણે આવું કારણ
પૂછ્યું. મારા ફાદીમા તેમને વર્ણીથી આગળતાં
હતાં. અલખત, સરખી રીતે વાત કરતાં તેમને
થોડો સમય લાગ્યો.

આગલા દિવસે, એ બારે સ્ત્રીઓને એક
પ્રખ્યાત દેખાતી સ્ત્રીએ બોજનનું આમંત્રણ
આપ્યું હતું. સારામાં સારા કપડાં પહેરીને,
વેણી ગૂંથીને તથા હાથમાં ચાંદીની નાની કંકા-
વડી લાઇને વજમાન સ્ત્રી તેમને ઘેર ગઈ હતી
અને દરેકને આમંત્રણ આપી આવી હતી.
બારે સ્ત્રીઓ સુવાસણ હતી અને પુરાકિતાની
પત્નીઓ હતી. તેઓએ કાંઈ પણ આનામની
વિના આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો અને ખીજો
દિવસે નિર્મમિત વખતે તેને ઘેર ખુશથી
આવશે તેમ કહ્યું. ખીજો દિવસે બારે સ્ત્રીઓ
ટોળું વળાને વખતસર વજમાન સ્ત્રીને ઘેર ગઈ.
સ્ત્રીઓ હાથપગ ઘોળને ડળના રાહસી પાંદડા
પર પીરસાયેલા બોજન લેવા બેઠી. વજમાન

સ્ત્રી નોકરો દ્વારા કામ લેવાને બદલે પોતે જ પીરસતી હતી. નિચારી બારે સ્ત્રીઓએ તેમની જિંદગીમાં આવું સ્વાદિષ્ટ ભોજન કદી ખાધું નહોતું. ભોજન પૂરું થતાં યજ્ઞમાન સ્ત્રીએ દરેકને પાનસોપારી આપ્યાં. સ્ત્રીઓની રીત મુજબ, બારે સ્ત્રીઓ પેટપુર ભોજન લીધા પછી વાતો કરવા મંડી. તેમની રસમય વાતચીતમાં ખસેલ પાકવા માટે ધૂમા માચતાં યજ્ઞમાન સ્ત્રીએ તેમને દરેકને દૂધથી ભરેલું એક કાંસાનું વાસણ આપ્યું. યજ્ઞમાન સ્ત્રીની ભેટ તથા આશીર્વાદનો સ્વીકાર કરીને સ્ત્રીઓ ફરીથી વાતચીતમાં મગચૂસ થઈ ગઈ.

શોકા વખત પછી જવાનો નિર્ધન્ય કરીને સ્ત્રીઓ યજ્ઞમાન સ્ત્રીની રમ્ય લેવા માટે રસોડામાં ગઈ. પણુલા તેનું નામ-નિશાન નહોતું. ત્યાં કોઈ મનુષ્ય રહેતું હોય તેમ લાગતું જ નહોતું. રસોડામાં તો જળાંક સતતતા હતાં, મને ધૂળના ચર બાઘી ગયા હતા. મહેમાન સ્ત્રીઓ પોતાની યજ્ઞમાનની શોધમાં ઝોરડે ઝોરડે ફરી વળ્યા. સ્ત્રીઓ અદરોઅદર પૂછવા લાગી: 'તે ગઈ ક્યાં?' ધરમાં કોઈ પણ રથએ યજ્ઞમાન સ્ત્રીનું નામ-નિશાન દેખાતું નહોતું. બારે સ્ત્રીઓએ શોકા જ મિનિટે પહેલા તેમની સગી આંખો વડે યજ્ઞમાન સ્ત્રીને જોઈ હતી. રસોડું કમી ગયું? રસોઈ કાણે કરી? એક સ્ત્રીના મનમાં અચાનક વહેમ આવ્યો. તેણે ધીમેથી કહ્યું: 'કદાચ શૂત હોય.' હવે ભવિષ્યતઃ કયેલી સ્ત્રીઓ ભયમાં, દૂધવાળા કાંસાનાં વાસણો ત્યાં ફેંકીને દોડાદોડ ભાગવા માડી. એક સ્ત્રી તો એવી ભવિષ્યતઃ થઈ ગઈ હતી કે તે કાંસાનું

વાસણ પણુ ફેંકી દઈ ચકી નહિ. તેણે મારા દાદીને પોતે લાવેલ વાસણ બતાવ્યું હતું.

બારે સ્ત્રીઓએ મારા દાદીને કહ્યું: 'માણુ, મુસાફરી બંગલેથી લામતી વખતે અમે રસ્તામાં ક્યાં ચે અટકી નહોતી.'

મુલાણી આ ભયંકર વાત મુપમુપ સાંભળતી હતી. તે બોલી ઊઠી: 'મુસાફરી બંગલે? આ ભોજનનો પ્રસંગ શેા હતો?'

'તેણે અમને કહ્યું કે જ્યારે મને સુવાવકની પીકા થતી હતી ત્યારે મેં દેવની બાધા રાખી હતી કે જો હું આમંત્રી મુખે નાહી-ધોઈ ઊઠું તો હું બારે સુવાસણને જમાડીશ. તેણે તો અમને આમ કહ્યું હતું.'

મુલાણીની આંખો આશ્ચર્યથી ચમકી ગઈ.

તેણે કહ્યું: 'તો પછી તે વીજળીઆતાના ઓન્નિનિવરની પત્ની ટોવી જોઈએ. મેં તે બાધને બાધા લેતી સાબળી હતી. હું તે સુવાવક સમયે કાબર હતી. જોકે તેની સુવાવક સુખરૂપ થઈ ગઈ હતી પણ તે નિચારી દર દિવસમાં તો ખાતુ પામી.

સ્ત્રીઓએ એકી અવાજે કહ્યું: 'મરી મઈ!'

મુલાણીએ ડોકું હલાવતાં કહ્યું: 'હા, તમને આજે જમાડનાર તથા પોતાની બાધા પૂરી કરનાર શૂત ચોક્કસ તે સ્ત્રીનું હોતું જોઈએ'

જે સ્ત્રી ભયને અંગે કાંસાનું વાસણ ફેંકી દઈ ચકી નહોતી તેણે માત્ર કહેવાથી જ ખુશી થી મને તે વાસણ આપી દીધું. તેને શૂતે આવેલા વાસણથી મુકા મવા તે ખરેખર ખુશી હોય તેમ લાગ્યું.

ધ્રુવક પરવશ પછી ભવિષ્યનો વિચાર કરવો શરૂ કરે છે.

ધ્રુવતી પરવશ પછી ભવિષ્યનો વિચાર કરવો બંધ કરે છે.

ધ્રુવક—તમે આટલે બધે દૂરથી અહીં હરા ખાવા આવ્યા છો?

ધ્રુવતી—ના ના, મારી મા માટે જમાઈ ગેલવા આવી છું.

કો જુ ગાવું હવું બાહુ ?' પુરથી ઉપર લાંબા પગ કરી, આંખો બંધ કરી બહે મહાન સ્વપ્ન-રાજ્યમાં ડૂબી રવા હોય તેમ બાહુના કાકા પચા દત્તા. એમના ધારવા પ્રમાણે આટલામાં જ કચકિ, કોક ગાવું હવું-હવાની ગરેડીના અવાજ સાથે તાલ પુરાવતો કાકાનો સુરીલો નિર્દોષ કંઠ ગુંજતો હતો.

'સરસ, ખૂબ સરસ. સરસ્વતી ને વિનોદિની પથ્થુ...' અને એમણે કીડીને ફરી બદાર ડાકિયું કયું. નાનકડો બાહુ ફાતથુ આમ-તેમ ફેરવતો કાકા મહાન વિચારમાં ગરકાવ હતો છતાં પથ્થુ વગર આને કાકાએ ફરી જૂમ પાડીઃ 'બાહુ ! જો બાહુ !'

આમ તો બાહુ એવો મૂરખ નોતો કે એકાદ-એ જૂમે દોડી જાય. બાકી હા, કાકાની વાત જ ન્યારી હતી. કાકાની વાત કંઈ થાય ? હજી દસ દિવસ ચપા કાકા મુંબઈથી આવ્યા હતા ને ? તે સાથે કેવી મજાની ચીજો લાવ્યા હતા ! કીડીને મળ્યા ને ફરાક ને સુવાળા સુવાળા રમાય ને ધણું બધું આપ્યું હતું ને પોતાને તો ! બાહુને આ બધું એક પગમાં યાદ આવી ગયું. અને એ પટ દઈને છેક ઉપર, સાહેબ કાકાના ચપનજૂદમાં પહોંચી ગયો.

'આ ચક્ર ગઈ ? હેં આપણી પકળે કાઈ ફેલો છે ?' કેમ પૂછ્યું, ને તે પથ્થુ આ દસ વરસના મિનાજી બંદરને કેમ પટાવેલો એ કાપરે-કટર સાહેબને સંપૂર્ણ રીતે સમજ્યું નહોતું.

'હે ! સુરીમાસી રે' છે લાં. હેં કાકા, એવા તો મજાના છે ને, કાકા, તમને ખજર છે હમણાં બાઈકાકા મરી ગયા ને ત્યારે સુરી-માસી એટલું રેવા'તાં ને, તે દી મારા કને વાતો ચે નો'તી કરી. હેં કાકા, તમે સુરીમાગીને આગળો છો, આ આપણા...'

'હં હં,' કાપરેકટર સાહેબના મગજમાં બધું જોડવાઈ ગયું. એમના ચિત્રપટનાં દર્યોન જેમ જ. 'કીક તો આ ઉપર મોકલજો.

અને બાહુ સુરીમાસી ખાસે નવીન ખખ આપવા આમે તો જવાનો હતો તે વળી વહેલે રવાનો ચક્ર ગયો.

ને બગબર જમવા બેઠા કે કાપરેકટર સાહેબ વાતોનાં મૂંચળાં આરનેથી ઉઠેલત ઉઠેલતા મજ વાતે આવી પહોંચ્યા.

'તે બા, શું મુંદરજીકાકા ગુજરી ગયા ! અને તો ખજર નહિ, કું ધારું છું કે એની એક જ દીકરી હતી નહિ ! મિથારા બહુ કલા માણસ.'

હેતાજી જુદા મા લાગણીભર્યાં સ્વરે દીકરાને પીરસતાં બોલ્યાઃ 'હા, આ મજુ વરદ થિય. બધ, દીકરી ગણે રાંકના રતન જેવી છે. બઈ, પથ્થુ સુખ હોત તો ને ! આ ઈ દસની પરણાવી ગણે પથ્થુ રંગપો લખેલ કે આજુ પહેલાં હાતી નીકળ્યો. મા વગરની છોડીને બાપે લંકી રાખી. માની જરા પ જોછપ તો આવવા દીધી. કણુવી ગણુવી. પથ્થુ દીકરીબત ! મરતાં અને કેઃ મા ! સુરીને સલામજો. હવે તો માંક પેટ પૂરડું નીસરે છે, જગા છે પથ્થુ બેઠાં બંકાર ખૂટે. પથ્થુ છોડી કારે ઠાવજી. રૂપ તો હેલે ચક્ષુ છે ને પટ ગાય તે બહે સાંભળ્યા જ કરીએ. પથ્થુ બઈના નસીનમાં સુખ જ નહિ, બીબાં શું કરે !' માએ સાહેબો આખ આડો નાખ્યો.

કાપરેકટર સાહેબ સાંભળી રહ્યા. બેઠાએ તે કરતાં પથ્થુ વધુ માહિતી મેળવી લીધી હતી, કંડો ને કે મળી ગઈ હતી.

'તે મા ! આપણે ત્યાં આવતી-જતી નથી ? બે ધડી દિલ દલકું થાય.' ખૂબ લાગણી બતાવતાં એમણે બાતમાં લગ મિલાવી.

‘હો, આવે કેમ નહિ ! રાજ આવે, ઠાકર-સેવા માટે તો રાજ આવે. પાલણી ને દિંડોળા હોય તો ઇંના વના સગવડ રાજ કરે ! એને હાથ તો ઘીરા જગ્યા છે.’ ડોશીભાઈ વિચાળ સાગર જેવું હૈયું ઇચ્છી પડ્યું.

‘હ.’ હાથ ઘોઘા ટુવાલથી લૂછતાં ઠાકર-કટર સાહેબ ઉપર સૂના ન જતાં ઠાકરબરની ઓસરીના દીઝકા ઉપર જ જમી પડ્યા દસેક મિનિટ થઈ દશે ત્યાં તો—

‘મા !’

‘સુશી, આવ દીકરી.’ ઠાકરબરમાંથી જ ‘મા’ એ જવાબ વાળ્યો અને અસર વર્ષની બાળકની જેમ નાચતી એક તરુણી ઠાકરબરના દરવાજે ઊભી એનાં સોદે વડો, કાળા છૂટા સૂવાળા લાંબા વાળ, એ સોદે સારી ઉપર નાચતા દતા. કંઈક વિહોળા હાથમાં ફૂલોની ટોપલી. ‘ઓહ !’ ઠાકરકટર સાહેબ હમેશની ટેવ મુજબ ‘ઓહ’ કરી નીરખી રહ્યા.

એમના નવા બોલપટમાં આ વીજળી ચમકે તો ! એમના મગજમાં એક નવો જ ટુકો ઊઠ્યો.

‘લે તું જૂલી કે ?’ સુશીને હાથ પકડી ‘મા’ સુશીને બહાર લાવ્યાં. ‘હ તારો મોટો લાઇ થાય. તુંને ક્યાંથી સંભરે ? આવડીક’ હાથનો અભિનય કરતાં વૃદ્ધા બોલ્યાં, ‘દત્તી ને તારે મુંબી ગયેલો તે તુંને નો સંભરે. આજે જ તારી વાત પૂછતો હતો હો. એ મુંબી ગયો પણ એવો ને એવો. જરા ય વલ્લેયો નહિ.’ આની નિખાલસ વિચારો વાણી ઠાકરકટરના હૃદયને સ્પર્શી ગઈ.

‘ને સુશી, તારે વાંચતું કરતું કંઈ હોય તો ભાઈકનેથી લેજે ને. ચોપડીના દગલા લાગ્યો છે.’ માએ વધુ વધામણી આપી.

અને આ બની બોલચાલમાં ફક્ત સુશીને પુસ્તકોની જ વાત કંઈક-નહિ, વધુપડતી સારી લાગી. એની એકલીના જીવનસંઘાથી જેવાં પુસ્તકો એનો આશરો દતા.

સુશી વગર બોલ્યે માની પાછળ અદક્ષ થઈ ગઈ. ઠાકરકટર સાહેબની આંખો ઝાંઝા મીઠા સ્વપ્નના સુખમાં ડૂબી પડી.

‘કાકા, એ કાકા !’ બાલુએ કાકાની ભેજ આપી ફેંદી નાખી છતાં એને સમજ ન પડી હોય આ પુસ્તકોના દગલાની કે એ તેમ એણે કાકાની મીઠી ઊંધ બચાવી.

‘શું છે !’ આંખો મોંઘતાં ઠાકરકટર બોલ્યા.

‘સુશીમાસીને ચોપડી નોંધેલ છે.’ હુમ ફરમાવતાં બાલુએ વાત કરી.

‘હો, હો. તે લઈ જ ને ત્યાં પડી છે.’ કાકાને ન સમજાયું કે એમાં કંઈ મોટી વાત હતી. જાણે ને બાલુને મન મોટી હોય.

‘મને શી ખબર કંઈ લઈ જતી.’ બાલુએ પોતાની વાતનું નાકું પકડી રાખ્યું. ઠાકરકટરે ચોપડીએ ફેંદી રમણલાલની ‘પૂર્ણિમા’ શી.

‘લઈ જા.’

બાલુ પટોપટ ફેંડી ગયો.

અને ધીરે ધીરે ચોપડીઓની આપલે-માંથી એઓ સર્ગા બાઈમિલેનથી પણ વધુ નજીક આવી ગયાં. સુશી રાજ સાંજના આરતી-ઠાકરકટર રાજ સાંજના જ્યારે જાણે એસે ત્યારે જ. અને પછી કલાક દોઢ કલાક મુઠી ચોપડીઓ, સમાજ અને આડીઅવળી વાતો મા સમજ ન થઈ છતાં ય થયા કરતી.

આમ સુશી રહસ્યમાં નોતી બણી કંઈ, પણ ફ્રેન્ચુએટ શ્રદ્ધાળુ પિતાએ પુત્રોને ઘેર બાળાવેલી. જૂનાનવા સરકારનું સખ્ત સુશીમાં હતું. સુશી ચર્ચામાં મચક ન આપતી પણ વડીલસાંઈનું અપમાન ન થાય એની તકદારી રાખતી ગાની વચ્ચે મર્યાદિત રીતે ચર્ચા-નાવ ચાલતી. સુશી યરમાળ નોતી પણ એની આંખોમાં એક એવી ચમક હતી કે પુરુષોથી એની સામે ધૂટના બતાવી ચકાની નોતી. સુશી અંધશ્રદ્ધાળુ નોતી છતાં ‘મા’ના ઠાકરની દુલમંડળીઓમાં એને ખૂબ રસ આવતો.

સુશી, સુશી જેવી ખીણ વિધવા, સંધવા કરતાં કંઈક સમાજ વિશે વધુ જાણતી હતી, ગાંધી ચક્રતી હતી એટલે ગામઠાની સરખી સાહેલીઓમાં સૌ એના પ્રત્યે પ્રેમ રાખતી. સુશી ગામઠાની કન્યાઓની મોટી અહેન હતી તેમજ નાની પણ.

‘તો સુશી, મુંબઈ આવે તો શું જોડું?’ તને મારામાં વિશ્વાસ નથી? કું જાણું છું આપણા સમાજના રિવાજ. એક બાળ વિધવા, વિધુર કુટુંબી બાઈ સાથે એકલી જાય એ ગામને, તે કરતાં યે વધુ આપણા કુટુંબને અનિચ્છનીય લાગશે. છતાં સુશી, તું મને એળખીશ. કોણ જાણે આગલા કાલમાં તું મારી પુત્રી ન હો.’ કાયરેક્ટરનું નિઃસંતાન હૃદય કાવનાના પૂરમાં તણાતું જઈ હતું.

‘ને સુશી, આમેય ક્યાં તું અહીં માનવી રહી શકશ? ને તારી આ નાનકડી મૂઠી ક્યાં સુધી આલવાની? કાલની કાને ખબર છે? તારું પાલિંગ આ વરુએ વચ્ચે ક્યાં સુધી...’ અને કાયરેક્ટર ચૂપ રહ્યા.

‘બાઈ!’ સુશી તીચું એઈ સાંભળતી હતી. આજે દશ બાર દિવસ થયા કાયરેક્ટર એને એકની એક વાત સમજાવી ગયા હતા. એણે મુંબઈ આવવું અને ચિત્રપટ્ટીમાં કામ કરવું. ને એમાં જોડું શું હતું? અહીં આ ગામઠામાં બિંદગીબર દટાઈ રહેવું તે કરતાં કંઈક પ્રગતિ શું જોડી?

‘તું વિચાર કરજે. ને દીકરી, બાપને જીવ કરતાં પણ દીકરીની ઈજાત વઢાણી હશે હો!’ તને ક્યાંય આપ નાંદ આવે.’ એ ચાલ્યા ગયા.

કુલેાની ખાલી જાગડી હાથમાં ફેરવતી સુશી ધેર આવી. ચૂલો સળગાવ્યા વગર જ એ ચેતરજી ઉપર પડી રહી. ‘બાઈ જોડા નથી જ. પણ ત્યાં...’ કોક અનેરી બીકે એનું બાળક જેવું હૃદય ધૂણી ઊઠ્યું. એ જ રૂપની એને બીક હતી. એને બીક હતી એ મહત્તર રૂપની,

ધુરુપોથી, ધુરુપોની વાસનાભરી નજરથી બચવાની. છતાં ખૂબ વિચાર પછી જાઉં જાઉં એને લાગ્યું પશુ ખરું કે આ ગામઠા ગામમાં આમ ને આમ સોરવાઈ સોરવાઈને એ બિંદગી નહિ માડી શકે.

કંઈક ઉલોગ, કંઈક પ્રગતિ ને કંઈક સારા માણસની સોગતની જરૂર હતી જ. ને એનું થોડું જ હોય છે કે દુનિયામાંથી માણસાઈ મરી ખૂટી છે! ચોતે મક્કમ દશે તો કાઈની એ નથી કે એને જામી આંખાએ ખોલાવે પણ.

ને આખરે તે કાયરેક્ટર કાકા સાથે ચાલી નીકળી. સખીઓ અને સર્ગાની હાજરો વાતોને અસેરાઈએ મૂકી એણે સામાન બાંધ્યાનાનકડું કપડાનું પોટકું. ધરતી ચાવી ‘મા’ના હાથમાં સોંપી, અને ફર, મુંબઈમાં નવા જ જીવનમાં પડવા એ ચાલી નીકળી.

અને કાયરેક્ટર કાકાનું અવ્યવસ્થિત જીવન ધીરે ધીરે વ્યવસ્થિત બનવું ગયું. મહે ત્યાં ગમે ત્યારે ખાઈ લેતા કાકાને હવે વખતસર ‘સુશી’ની બેનાવેલી મીઠી મધ જેવી રસોઈ માટે હાજર થવું પડ્યું. સુશી કહે એટલું ખાવું, સુશી કહે તે પહેરવું. બધું જ સુશી કહે તેમ.

એટલે જ તો ધણી વખત સોપારીના ટુકડા હાથમાં ફેરવતાં ફેરવતાં દાક્ષિણ સાથે પંપાળતાં એમને ધણ જલુકે જાણા સુશી મારી દીકરી છે કે મા!

સુશી પણ અહીંની ધમાલમાં જરાય નવરી ન પડતી. સવાગમાં કાયરેક્ટર કાકાની આ, નાસ્તો અને રસોઈની તૈયારી કરે. વચ્ચેના વખતમાં કપડાંના ગરમકાટ ચાલે. બપોરના સંગીત માટે ઉરતાહ અને સાંજના નૃત્ય માટે વિનોદિનીને ત્યાં જાય. રાતના ધેર આવી સાદી રસોઈ બંને સાથે બેસી ખાય; આડીબલગી વાતો સાથે ને આખરે ચોપડી વાંચતાં ઊંઘી જાય.

દિવસ તો સરેરાટ ઠંડતી મોટરની જેમ ચાલ્યા જતા હતા. સુશી પણ સંગીત-નૃત્યમાં એટલી તો પાવરધી બની હતી કે કાયરેક્ટર

મણી મણી સ્વપ્ન-મહેલાનો રચી નાખતા હતા.

અને પછીથી એ ધીરે ધીરે રહુડીઓમાં જવા લાગી. એકંદરે સૌને ખબર હતી કે એ કાચરેકટરની પુત્રી છે એટલે કાંઈ એને આમ તો રીતસર છેડે તેમ નોતું છતાં આંખ મીચા-મચા ને અધિષ્ટ ચાળા થતાની વાતોથી એ હવે ટેવાઈ જતી હતી.

મરમી વજૂટતી હોય એવી લાછટાના અજવાળા આગળ જ્યારે એણે પહેલું ચુલ આપ્યું ત્યારે તો એ અદેખર કંટાળી ગઈ. કપડાં બદલા વગર જ એ કાચરેકટરની ઓફિસમાં નાના બાળકની જેમ રોડી ગઈ.

‘કાકા !’ આસ બરેલા દેરે એણે કાકાને અમકાવા.

‘કા ! પતી મયું ?’ એને પગથી માથા સુધી નીરખતાં કાકાએ પૂછ્યું.

‘નહિ અને !’ અંગીળોના ટચાકા ફાટતાં સુશીએ માથું ધુણાવ્યું.

‘શું પશુ ?’ ન સમજવાથી એમણે ફરી પૂછ્યું.

‘આ જુઓને,’ રિસાળ અવાજથી એ બોલી, ‘આ બાપ રે એરી ગરમી, ને આ’ બારે વસ્ત્રો, ઘેરઘાર બાધરાના ઘેર અને અણ-વટવીંછિયા, ઝંઝર, ધડી ધડી ગાંઠે દિસેળા લેતાં કપડુંકૂલ, બધાં તરફ અંગીળી ચીંધતાં સુશીએ ચલાવ્યું, ‘કાંઈ બાર છે, ના રે, મારાથી નહિ યાવ.’ પશુ ખરી રીતે સુશીનું દિલ જળવ્યું હતું કે અડવા હાથ, અડવી અડવી સફેદ સાડીની અંદર રહેતી કાયા, ને મનને આ નવી રોનકે અમકાવી માથું હતું.

‘અરે માડી...’ કાકા ખિલખિલાટ હતી પગા. ચપટી વગરવાનો અભિનય કરતાં બોલ્યા: ‘લે, ગામમાં તો એ ફેલ લઈ આમ ડોડી આવતી ને આ બારે પડે છે ! ફીકરી કાની છે હેં ! એ તો ટેવાઈજવાય.’

અને સુશી લાલ રંગેલા હોઠો ઉપર અંગીળા ફેરવતી કપડાં બદલવા દોડી ગઈ. અને ગામકાની, અવશુનિયાગ, અભાગણી સુશી, મુંઝવેના યુવાનોની સુશીવારાણી બની.

એના પગના ઝંકારે પેસાદારોની કોંઘળાં ઝાં છટકી જતી, એના કારુણ્યભર્યાં ગીત એમને રોવકાવતાં, ડોલાવતાં, એના અભિનય, એનું રૂપ આ બધાં એને કીર્તિને સિખરે ચઢાવી દેવા મદદગાર બન્યાં. અને જેને કાંઈ નોતું ઓળખવું તે સૌના હૃદયમાં ધર કરી ગઈ.

સુશીની કાયા, સુશીની દુનિયા બદલાઈ હતી. અમમમતાં અતરો વચ્ચે કૂચની જેમ સળેલી સુશીનું દિલ તો ગામકાની સુશીનું જ હતું-કા, કંઈક વધુ સ્થાનથી એ પુલકિત હતું. કંઈક નરી જ ખુમારીથી એની આંખો દરખા કરતી. એ ખુલ્લ હતી. એના કાકાની ડાયા નીચે બીજી બધી ઉપાધિઓથી દૂર હતી.

અને કાકા ! હવે એમની એક જ આશા હતી: કાકા સુશિષિત નિખાલસ યુવાન સુશીનો હાથ પકડે. મુંઝવેની રાણી કરતાં એ કોના ગૃહની રાણી બને એ એમને વધુ મમલું હતું.

એ ફિરોનો કામ પછી એ હમણાં નવરી હતી.

સવારનો વખત હતો. આના ટેમત ઉપર બાપ-દોઢરી બેઠાં હતાં.

‘તો કાકા, હું કાસ્તીર ભઈ ને ?’ આંબો નાનકડા બાળક જેમ હસતી હતી.

‘હું ના નથી પાડતો. વિનોદિની છે એટલે વાંધો નથી ને મને હવે...’ બાકીના ચબ્દો આના ઘૂંટકા બેગા બીતરી ગયા.

સુશી સમજી ગઈ. ‘કાકા !’ એની આંખો ઢળી પડી. ‘તમારી સુશીમાં હજી વિશ્વાસ નથી ?’

‘ના...ના, સુશી. પશુ સંભાળજો, મને અહીં એકલા નહિ ગમે.’

‘હાકરી, રઢીઓને મૂકીને હમણાં કર્યાંય જવાય તેમ નથી.’

પણ સુશીને એમણે તૈયાર કરી. છતાં કાશ્મીરનાં હવાપાણી એના નરસીળમાં કંઈક મોડાં દશે; નહિતર કાકા માંદાં પડે કેમ ?

અને અરેબર સુશીને ખાતરી થઇ ગઇ કે કાકા બહુ જ માંદા પડ્યા છે. કાશ્મીરે ડોક્ટરે એની એક આંગળી કપાળ ઉપર મૂકી મદાન ગંભીરતાથી કહી દીધું કે ‘કદાચ ન બચે.’ અને સુશી રોકાઈ ગઈ.

પૂરા મહિને, રાત-દિવસ એવા વગર સુશીએ કાકાની ચાકરી કરી. નર્સનું કામ નોંતી શીખી છતાં કાકાની માંદગી પાછળ એ નર્સ બની ગઈ. ગીત, નૃત્ય, અને સુવાન શ્રીમંત મિત્રોને મૂકી એણે કાકા પાછળ તપ આપ્યું, અને સુશીનું તપ ફળ્યું. ખીલ મહિનાની આખરમાં કાકા દરતાફરત થયા. પણ કાકા જેવા દરતાફરતા થયા કે તરત જ સુશીને કાશ્મીર મોકલવાની ધૂન પણ એમના મગજમાં દરતીફરતી થઇ ગઈ, અને આખરે એમણે સુશીને કાશ્મીર મોકલી દીધી.

સુશીલારાણી કાશ્મીર ગઈ. સાથે ધણાંય શોખીન મિત્રો અને સખીઓ હતી. કાશ્મીરના બાગમાં નવાં ફૂલો આ ટોળીમાં બળ્યાં.

સૌંદર્ય, રંગ, આનંદમાં નાનકડું મંડળ ખૂબ મરત હતું. આને એક ટેકરી, કાસે ખીણ ખીણ. દિવસે ધોડા ખેલાવતાં નીકળે, સંધ્યા ટણે રમખૂમ વરસતા વરસાદમાં દોડદોડી ચાલે. સુશી પતંગિયાની જેમ આનંદથી ડાહ્યા કરતી. એની પૂરબદાર જવાની કાશ્મીરની હવામાં મરત બની બેઠી હતી. છતાં સુશી સચેત હતી. રૂપની આસપાસ લગતા મધુ-કરથી એને જથ્થાં આવકતું હતું.

‘રાણી, આને ચંદનવાડી નીકળીએ’ સુશીલિનીએ ‘ઝોફર’ કરી.

‘હો, હું ચે કહેવાની હતી.’ રાણીએ-સુશીલાએ કબજ કરી દીધું.

અને ખીજે દિવસે પાંચ-સાત જળુની ટુકડી ધોડા ખેલાવતી નીકળી પડી.

‘શરત મારશું રાણી ?’ સુધાકરે કહ્યું.

‘કેમ નહિ, ચલાવ બચ્ચા.’ હેમંત પણ કૂદી પડ્યો.

‘હવે રહેવા દો ને, કર્યાંક ખીજીમાં ગળડી પકશે ને તો બારે થશે.’ રાણી દરતી પડી. ઊકતી નેકટાઈને સરખી કરી, પાટલુનના એક ખીસામાં હાથ નાખી એણે ધોડો આગળ કર્યો.

અને રૂમાલ ફરકાવતાં કંઈક અજબ તાનથી જ એણે ધોડો દોડાવ્યો.

‘ચલાવ, લગાવો શરત,’

અને ધડીમાં ધોડાવાળાએને પાછળ મૂકી હેતાં પાંચે ધોડાઓએ દોડ મૂકી. અદર જાસે ખીજીના સાર્કા મીઠા વટાવતા ધોડેરવારે આંખો બંધ કરી હસનાં જુઓ પાડનાં દોડના દતા. નીચે વહેતી જેલમનાં નીરના અકબાદ સાથે એમનો દાસપ્ત્વનિ મળી જતો હતો. પવનમાં ઝૂસતાં વણેની માફક કાયા ડોલતી હતી. રૂખીઓ સાથે વણે ઊકતાં દતા.

એમને હાફ ચઢતી હતી. ખીક લાગતી હતી કે રણે ને પડી જઈશું. તો પણ એમની દીવાની જવાની દાર કબજ કરના તૈયાર નોતી.

રાણી પહેલી નીકળી ગઈ. ચંદનવાડીના મુઠ ઉપરથી એ પસાર થતાં કાણ જાણે કેમ, પછી સુશીલાને હાથ છૂટ્યો કે ધોડો યાકયો તે તો લગતાનને ખબર, પણ ધોડો લપર્યો. અને ફૂલની જેમ ટોળીની ફાટેલી આંખો વચ્ચે રાણી નીચે જીજળા પડી.

ને ખીજે દિવસે ચંદનવાડીમાં જ તરેલા ઘરમાં રાણી પડી હતી. એક પકાણી કાયાને સુવાન એના હાથ ઉપર પાટો બાંધેલો હતો.

‘હેમંત !’ રાણીએ ધીરથી એને હેમંત સમજીને બોલાવ્યો.

‘જ, તમારા સાથીદાર સુધાકર સિવાય બધાંને પહેલગામ મોકલી આપ્યાં છે. સુધાકર હમણાં આવશે.’

અને સુશીલાએ એની મોટી આંખો વધુ મોટી કરીને જોયું. અન્નપૂર્વા યુવાનને જોતાં એના ચરીરમાં ઝીણી ઝણઝણાટી પસાર થઈ ગઈ. યુવાને દવાવાળા હાથ ધોતાં ઝોળખાણ આપી: ‘હું’ ડોક્ટર છું. કાલે ચંદનવાડી આવેલ-આઠેક દિવસ ગળેલા માટે ત્યાં આપના મિત્રોએ પકડી પાક્યો આપના માટે. અહોની કંડી કંઈ બધાથી સહન થાય એમ તો’તું જ. એટલે સુધાકર સિવાય બધાને એ જવાની સલાહ આપી. હું ધારું છું તમે પણ કાલે જઈ શકશો. મારું નામ સુરેન્દ્ર.’ અને એ ખાટલાની એક કોરે વગર સડાએ ખેંચી ગયો.

સુશીલા જોઈ રહી. કંઈક સંકેતથી સંભળી ગઈ. ત્યાં સુધાકર આજ્યો.

અને પછી તો સુરેન્દ્ર પણ એમની ટોળા સાથે રખડવા તૈયાર થયો. સુશી ને એની વાતો અટકતી જ નહિ. સુરેન્દ્રનાં યુરોપનાં સ્મરણો, સુશીનો ભૂતકાળ, માસમીરની શેરીએ શેરીએ રખડતાં તેઓ ઝોળખીતને સંભળાવતા.

અને આખી થે મંડળાની અન્નપૂર્ણી વચ્ચે, કંઈક અદેખાઈ વચ્ચે એમની શણી કંઈક લુહાજ પથે જઈ રહી હતી. કોઈ અન્નપૂર્વાની એથે એ સ્વપ્નામાં મહાલતી હતી.

અને સપ્તીઓની મસ્તી, ચિત્રામણી છતાં સુશી મીઠું મરકતી પણ વાતને તાત્ત આપવા ન દેતી એના પહેરવેશમાં, ચાવામાં, જોલવામાં કંઈક સુરમ્ય સંગીત હશેરાવું સુરેન્દ્રની સાથે રહેલ. પાંચે, જાણે, ન. પૂરો. વાત. પૂરો. ચત્ત.

કળાની જેમ એ ડાલ્યા કરતી: ને સુરેન્દ્ર-એકસો. અટ્ટેસો સુરેન્દ્ર વગર વિચારે સુશીની મસ્તીમાં ખેંચાતો જતો હતો.

પાછા ક્યાં ત્યારે સુરેન્દ્ર દેહમાં ન જતાં સુશીને મહેમાન અનવા તૈયાર થયો ત્યારે તો સાથે જોને લાગ્યું કે જરૂર સુશી એમને ખીક હતી તે જ પથે દોડી રહી છે.

દેનમાંથી ઉતરી ઘેર પહોંચતાં કાકાને હંમેશની જેમ દોડીને મળે ન બાકતાં મૂંઝામૂંઝા સુશીએ આંખોથી જ જવાબ વાળ્યો. સુરેન્દ્રની ઝોળખાણ કરાવી. કાકાની નજરમાં સુરેન્દ્ર પ્રથમ નજરે જ વસી ગયો. અઠવાડિયું સાથે રહ્યા ને સુરેન્દ્રની વર્તણૂકે કાકાનું હૃદય છતી લીધું.

એક સોનેરી સપ્તાએ સુશી બહાર જવાની તૈયારી કરતી હતી ત્યાં જ કાકાને મેધ-મળીર અવાજ ગાળ કીકચો: ‘સુશી!’ નવી જ જાતના અવાજ-વચ્ચે સુશી કાકા પાસે દોડી ગઈ. સુરેન્દ્ર ખુરસી ઉપર ટકારા પાકતો ચાસી આંખે એના તરફ મરકી ઉઠ્યો.

‘સુશી, સુરેન્દ્રે કહ્યું તે સાચું છે.’ કાકાના અવાજમાં સદાનુભૂતિ અને હર્ષ હતાં. સુશી કમગ્ન ગઈ.

‘કાકા!’ એની આંખો હસી ભીડી. પ્રોહ કાકા સંમતતા. ‘સુરેન્દ્ર!’ સુરેન્દ્ર નજીક આંખે. હડીતર બનેને એમણે નીરખ્યા. ‘દીકરો, તું’ બધું જણાવ્યું. મારા રતનને સાચ-વળે.’ અને સુશી સાથે સુરેન્દ્ર પણ પાશ્વાત દિવસ જૂની એમણે પણ પાસે ખેંચી ગયો.

એક—કાકાને જાંઠ કેમ લાગી છે ?

બીજો—ધરેથી બધાં જોઈ.

એક—કેમ ?

બીજો—કાજળ ટપાલમાં નાખવો છે એ ના જુલો જલો એટલે

એક—કાજળ નાખ્યો ?

બીજો—ના ના. ધરેથી આપવો જ જુલો ગયાં છે.

વ્યાજનો વારસ

લેખક : ચૂનીલાલ મહિયા
સંલેખક : મહેનલાલ પરિયા

[ગુજરાતી સાહિત્યના નવલિકાક્ષેત્રે 'પૂર્વવર્તી પૂર' રજાવનાર શ્રી. ચૂનીલાલ મહિયાની આ નવલકથામાં ધુધવાટ ઝોછા છે પણ જોડાણ વિશેષ છે. એ જોડાણમાં હુમ્મી માનનારને મેંધામુલા અતરનાં અંધોળ કરનાર 'અર્વાચીન ચારુદત્ત', 'સકલ'ક મર્ચ'કે 'માં રસથોગીની સોંદર'દષ્ટિ, અમરતના કાવા-દાવાની જુડુસા પ્રેરક છતાં મનોમન ગુંધણી, અમરત અને ચતુરમજનો દુનિયાની દષ્ટિ બદાલેના પ્રણય અને એનાં અવનવાં પરિણામ, લાભિધાર જેવા નાના પાત્રનું પણ સમસાવ કાર્ય આલેખન, આનાં આનાં તે કેંક મોક્ષિતો લાવે એમ છે. એ સૌમાં સુલેખા અને બાળનાયના તથા રત્ની અને બાળનાથ બની એકેલા શુભેના મેળાપવાળું પ્રકરણ, એમાં બાળની રમજઠ નમ્મે બે માતાઓના હૃદયને વહેતો લાગણીપ્રવાહ-એ તે અરેખર અદ્ભુત જ છે.

નાયના સંલેખમાં તે એ અવનવાં મોતી સુધી પહોંચવાને બદલે કઠિ બિસીને સ્નાન કરવા ભેટલો જ પ્રયત્ન માત્ર છે એટલે વાતારસના ખરા રહિયા તે અહીં રહ્યું પાપ છે તેથી વિશેષ મેળવવા મળે નવલકથા તરફ જ નજર કરશે એવી આશા છે. — લેખક]

બાઈ, તમારી પંચ-પરમેષ્ટીની આરથા ફૂળી. પાકી અવરથાએ તમારે ઘેર પહેલી વાર ઘોડિયું બંધાણું...તમારું ને આપણી સાત પેઢીનું નામલેણું રિયું...' પુત્રજન્મની ખુશાલીના અમર સાંજળી, બાળકને જમણા હાથને ઠાંડે એક મંતરેલ દોરા બાધવા અંગે ખાસ સૂચના અને સમજૂતી આપવા ઉપાડે પગે અને અદર થાસે આવેલ આભાશાને અમરત કહેતી હતી. અમરત આભાશાની મોટી બેન હતી. વિધવા યુવા પછી એ પોતાના એકના એક પુત્ર દહુને લઈને અહીં પિયરમાં જ પડી રહેતી. આભાશાના ધર-વહીવટમાં અમરતનું ચલણ વિશેષ હતું:

'તમારા ધરમને પરતાપે આટલી દોમ દોમ સાયળીનો ભોગવનાર આવ્યો,' અમરતે કહ્યું અને પછી ઉમેર્યું, 'તો હવે દીકરો આવવાની ખુશાલીનો ય ધરમ કરાવે.' ને પછી પોતે ને પોતે સૂચન કર્યું, 'ગોંદરે ગાયુને ખક નીરો, પાજરાપોળમાં કપાસિયાં આપો, કબૂતરને ચણુ નાખો, ફૂતરાંના રોટલા સારુ બે મણુ ફાણે મોકલો.'

આભાશાને બહેનનાં સૂચનો ગમ્યાં. એ

નિમિત્તે ધામમાં પુત્રજન્મની થોડી જાહેરાત આપોઆપ ચર્ચ શકતી હતી.

ગોંદરે ઝોણુસાલ આખો ઉનાળો ધાસ વિનાનો ગણે હતો. આજે લીલાછમ ધાસના પૂળાના ટગલા એઈ સોને કુવૂલ ચણુ. મારકજી દોરને આખાં હાંકી હાડવા માટે હાથમાં લાકડી લઈને બેભેલો ધમલો સોલું કુવૂલ ટાળવા માટે આભાશાને ઘેર ઘોડિયું બંધાણું એવા તુજ સમાચાર કહેતો જતો હતો. ફૂતરાઓને બૂલો પાડી પાડીને નખાતા રોટલાઓએ વળી વધારે જાહેરાત કરી. સાંજ સુધીમાં તે ધામના મારે મ ઝાંપાઓ સુધી વાત પહોંચી મધ્યે આભાશાના અટળક વ્યાજનો વારસ જનમ્યો છે.

છઠ્ઠે દિવસે ધરમાં છઠ્ઠી બેસાડી. બાજક ઉપર નવા અર્ધાંધી ધડેલી કલમે અને ધોળાં ફૂલ, કારા કાચળના તો મુકમા. ચાંદીના એક ચૂચચામાં ફૂલ કારવા મુકયું હોય એમ રૂપિયાના ધોળા ફૂલ સિકાઓ ભરીને એમાં ફેસર-છાંદણાની જેમ લાલ દોરલોડ ગીનીઓ વેર-વામાં આવી. આ ત્રિદિ-સિદ્ધિના ગાગ વારસના દીનકુશક હાથની ફૂણી ફૂણી આંગળાઓ વડે તે સિકાઓની મૂડી વળાવવામાં આવી. પાણીદાર

મેાતી જેવા એની ઝીણી લંબગોળ આંખોમાં આંખથી આંખમાં આવ્યું. અને માનવતીએ એને પહેલી જ વાર પોતાને યાનેલે લગાઓ. વિધાતા આવીને છઠીના લેખ લખી ગયાં.

બારમે દિવસે ઝોળા ઝોળા પીપળવાન કરીને અમરત ફૂંકે બાળકનું નામ રિખવ પાડ્યું.

રિખવના જન્મસૂર અને જન્મોત્તરી તૈયાર થયે આઠાઠાએ લઈને વિમલસુરિ પાસે ગયા વિમલસુરિજ સાધુ હોવા છતાં તેમને આલાસા પ્રત્યે બારે રાગ હતો. તેમને મન આમ યા એક આદર્શ આવક હતા આઠાઠા પશુ સુરિજના એ રાજ ઉપર પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવા તૈયાર થઈ જતા. સુરિજએ આઠ દિવસ સુધી સર્વે સ્વામિ-નંદુઓથી છપી રીતે એ જન્મપુરતું અપ્પયન કર્યું—ફરી ફરીને અપ્પયન કર્યું અને છેવટે બિલ બનીને એ જૂગણ પાછું વાળ્યું જન્મસૂર વાંચીને સુરિજનાં ચાંત માનસબળ કહોળાઈ ગયા.

એક વર્ષે વિમલસુરિ જન્મપરમાં યોમામું કરવા આવ્યા ત્યારે યાજ્ઞકની દસ્તરેખા એવાનું કુતૂહલ વધી ગયું. આઠાઠાને ત્યાં યોગરી વહોરવા નિમિત્તે તેઓ ગયા. સુરિજ પહેલા ત્યારે રિખવ, આઠાઠા શેકના મુનીમ ચતર-બજોને ઠોકરો આપીયો, અમરતને દડુ વગેરે રમતા હતા. શેરીમાંથી પશુ બે-ચાર ઠોકરા-ઠોકરીઓ આવ્યાં હતાં. પછવાડે વસતા સંધીના કુટુંબમાંથી હમણાં હમણાં લાખિયારની ધર-વાળી, વ્યાજના દફતાના ભરણા પેટે આઠાઠાના નું ધરકામ કરવા આવતી. તેની સાથે તેના ઠોકરાં જુજુ અને એમી પશુ આવતાં. તેમાં જુજુની નાની બહેન એમી સાથે રિખવને ખૂબ જ બનતું.

આજે આપિયો એક નવી રમત લાવ્યો હતો. એનું નામ 'વઢિ-વઢિની રમત.' આપિયા. એ રિખવને કહ્યું: 'લે તું ઝટ લીંમને વઢ કરી લે.'

'ના, હું તો એમીને વઢ કરીશ.' રિખવે

હકામદથી કહ્યું. અને સહેજ શવા જેવો ઉદ્-કારો પશુ કર્યો.

'ચા માટે રડે છે, આવક !' વિમલ-સુરિએ રિખવનું મોં પોતાની પહોળાં હથેળામાં લઈને લાકપૂર્વક દખાવતાં પૂછ્યું. અને પછી પરસાળની પાટ ઉપર બેસીને રિખવ, એમી; દડુ અને આપિયા સાથે ગેલ કરતા કરતા, કોઈનું ધ્યાન ન ખેંચાય એ રીતે એમણે રિખવની જમણી હથેળાની રેખાઓ બેંધ લીધી. તુરંત એમના મોં ઉપર અંખપ આવી મઠ. રમત રમતમાં એમીને કાચ પશુ બેંધ લીધો. કસાક બારે અટપટા કાવકાનો ઉકલ મળી ગયો હોય એમ એમના મોંની તમ બનેલી રેખાઓ ટીલી પડી.

એટલામાં વેળા તૈયાર થઈ મઠ. પાતરની ઝોળામાં સિંતથી મીંઠી, રત્નેદરજીને અડા-પૂર્વક બગલમાં મારીને વિમલસુરિ વિદાય થયા ત્યારે જતાં જતાં ફરી એ વખત રિખવ અને એમી તરફ નજર ફેરવતા ગયા.

રિખવ હજી તો રીખતાં જ નહોતો યીખ્યો ત્યારે જ એના વેરિયાળ માટે આઠાઠાને ત્યાં નાગિયેર ઉપર નાગિયેર પછાડાં હતાં. પશુ આઠાઠા પોતાના ધરને બાળે એટલી નમ્રતા, આદર અને આભાર સાથે એ સૌ નાગિયેરને પાછાં ઠેકતા હતા.

'ચા-પેડીના યોરકાની વાચે વજ જમ્યા વિના રિખવ જેવું મોતી વીંધી નાખું' એવો હું મૂરખ નથી.' આઠાઠા મનમાં મનમાં બોલતા વળી વિમલસુરિએ પશુ આઠાઠાને કહી રાખ્યું હતું કે તમારું મોતી વીંધનાં પહેલાં મને પૂછજો.

પશુ એક પ્રશ્ન એવો આવ્યો કે આઠા-થાને નિશ્ચયાત્મક પગલું લેવા ફરજ પડી.

આઠાઠાની તીમેરી મેડી પર રિખવના યોરકાની બાજુના યોરકામાં રહેતી. ઉત્તરિ-યાત કળની આગરે સાચવવા જેવી વસ્તુઓ એમાં જ રહેતી. એક દિવસ ખરે બપોરે એવા

એક ઉજગિયાત કળની આગર સાચવવા માટે આભાશાને ઓચિંતું આ શાંકિયું ઉપાધવા માટે ખરે આવવું પડ્યું. તે દિવસે ધરનાં ગર્ધા એક બેઠત કળતી વાડીએ પોંક ખાવા ગયા હતાં. પણ ધમલો, દહુ, ઝાંધિયો, રિખવ વગેરે ઘેર જ હતા. ઉતાવળે કામ પતારી આભાશા જતા હતા એટલામાં ઉપરની પર-સાળના ઓરડાની સાંકળ ખખ્ખવાનો અવાજ આવ્યો. અનાયાસે જ અવાજની વિશા તરફ એમની આંખ વળી ગઈ અને એ આંખે જે દ્રશ્ય જોયું એથી તેા આભાશાને યશું કે એ સાંકળ ખખ્ખવાનો અવાજ કાને ન પડેો હોત તેા સાડું હતું. ઓરડામાંથી એમી-દલે જુવાન યશ્ન ગયેલી, પરણીને સાસરે ગયેલી ને દમણી જ પાછી ગાવતર આવેલી એમી-કપડાં સંકારતી બહાર આવતી હતી અને એમી પાછળ રિખવ આવતો હતો. એમાંથી એકમને ડેલીને ઉગરે ખમકાઇને ઊંચા રહી ગયેલા આભાશાની હાજરીની જાણ ન થઈ શકી. પહેલાં તેા આભાશાની આંખ આ દ્રશ્ય સાડું માનવા તૈયાર જ ન લાગી. તેમને પોતાની જ દર્શનચકિત ઉપર અવિશ્વાસ આવ્યો. પણ પછી તુરત તેમની દક્ષ વશિકરણીએ વાતને ગળા જવાનું સૂચવ્યું, અને આ દ્રશ્ય જાણે જોયું જ નથી એમ કહી, કાંઈને પણ વહેમ સરખો આવે એ પહેલાં તેમણે ડેલીના ઉગરા-માંથી બીજો પગ બહાર કાઢી લઇને પેડી તરફ ચાલવા માંડ્યું.

આખરે રિખવને વીસનહોરી વગગાડી દેવાનું આભાશાએ નક્કી કર્યું. વીસપુરના નગર-શેક નિહાલમંદ લશ્કરી આભાશાના સમોવનિષા હતા. લશ્કરી શેઠની સુતેખા રંગરૂંધે કંકુની પૂતળા જેવી હતી. રિખવને પણ એના પરિચય હતો. તે લશ્કરી શેઠની આ એકની એક લાકક વામી કાઠીથી કન્યાએ તેા રિખવને પહેલવહેલો સમતલિખરની વાત્રામાં જોયો ત્યારથી જ મનમાં તે મનમાં પૂજ્યો હતો.

વિમલસૂરિજીને પૂછતાં તેમણે કહ્યું: 'સુતેખા ખાના મહો તેા લારે તેજસ્વી ને બળવાન છે. કાં તેા એ કાંઈ પ્રતિભાસાળી વિદ્વાની બને, કાં તેા મદાન તપસ્વિની, અથવા તેા બનેતો દુષ્-સાકર જેવો સુભગ સયોગ થાય.

આમ છતાં લશ્ક ઉલ્લવાની સ્પષ્ટ અનુમતિ માગી ત્યારે સૂરિજીએ કા ન પાડી. આભાશાએ 'પેટનું પાપ' છૂટું કરીને પૂછ્યું ત્યારે પણ માત્ર એટલું જ કહ્યું: 'યથામતિ અને સાધુઓ આવી બાધનમાં સક્રિય રીતે લાગ ન લઈ શકીએ. સંસારી કાર્યોમાં મનુષ્યે ધર્મશુદ્ધિ રાખીને યથામતિ આમરણ કરવું.'

આખરે લશ્ક લેવાયાં બને જાને પહેાને શાબતી રીતે પ્રતી લામપૂમથી ગ્રહણાં પણ ખરાં. તસિહ અને અશ્વમેતિના સૌમાન્ય આશીર્વાદ પામીને રિખવ અને સુતેખા જસપર પાછાં વાળ્યાં.

પરપ્રમાની પહેલી રાતે રિખવની રસિકતા દિલોળે ચડી હતી. પણ રસિકતા અને વિલા-સિતા વચ્ચે રિખવને કાંઈ જ એક ન હતો.

રિખવ સુંદર હતો. પણ એની આસ-પાસના વાતાવરણે એને પોતાની દેદીખમાન મુખકાંતિ તથા દેહવૈભવથી ગજગતો સજ્ઞાન બનાવી મૂક્યો હતો. મેં(લામુલા અતરનાં અધોળ કરવાનું પણ એ વ્યૂત્ક્રો નહોતો. સંગીતની ભાયે સ્તાયે ગદિરાનો શોખ પણ એણે કળત્યો હતો.

પહેલી રાતે જ એણે સુતેખા પાસે પાલી ધરી અને કહ્યું: 'પેતા સંસ્કૃત કવિએ વર્ણન કરેલું 'પ્રિયા મુખોઽપ્ચાસ વિશ્મિત' મધુ' પીવા માડ્યું છું. લે આ જામ. તારા ઓઠોના મધુ એમાં ઓગળીને મને આપ.'

સાર્વિક વાતાવરણમાં જ ઊછરેલી સુતેખા ભાઈ બીડી. સુતેખા પણ રસિક હતી. સંસ્કૃત-નો અભ્યાસ તેણે પણ કર્યો, પણ એમાંથી એણે કદા દીર જ મદણ કર્યું. તેણે રિખવને કહ્યું: 'રિખવ, આ તારી રસિકતા નથી પણ કાં

વિકૃતિ છે.' ને પછી આગળ બોલી: 'મેં કંપેલી રસમૂર્તિ આણું નર્મો વિલાસનુ પૂતળું હશે એવી મને ખબર નહોતી.'

સાંભળાને રિખવનાં ફેવેફવાં જિભાં યઈ ગયાં.

સુલેખાએ ખાલી હાથેને સામી બોલે ફેડી.

આખમાથી અંગારા વેરતી મુખમુદ્રાએ રિખવ આગળ વધ્યો. સુલેખા પાછળ દડી અને સનાસાસે જ ઉંબરા એળગાઈ જતાં ખારણાની બહાર નીકળી ગઈ.

ગિખવે રાખમાં ને રાખમાં બને ખારણાં વાસીને અંદરથી લોગળ બીડી દીધી. હાથમાંનો શીશો ગટમટાવી જઈ, ખતો છુટાવી બફ કરતોક ને પલખમાં પડી ગયો.

બહાર છગમમા આખી ગત સુલેખા જાગતી જીભી રહી.

×

મીંગળા ગામમાં એમીનું સાસું હતું.

રમઝાન ઈદનો તહેવાર આવી રહ્યો છે. એમી અને એની બે નણુદો લૂગડાંના ગાંસડો વાળાંને એક જીડી પાટને છીપરે ઘોવા આવી છે. સાથે નાનકડો દીકરો શુકુ પણ છે.

શુકુના ડિલ ઉપરથી પડેરણુ ઉતારતાં એના વાંસા પર લીટું લાખું દેખાઈ આવ્યું. એમીને જૂતકાળનાં સ્મરણે જાગી ઊઠ્યાં. આંખો કાંઈ અંદરી ચમકથી ચમકી ઊઠી. શુકુને એણે બે બાહુ વચ્ચે બધે બરીને ઘાળી દીધાં. નણુદોની હાજરી પણ એ વીસરી ગઈ. આવેશમાં ને આવેશમાં એમ બોલી ગઈ: 'એના મ ડિલ ઉપર લાખું છે.'

નણુદોના પેટમાં શેરડો પાચેો. ચોડી ઝેડતાં પૂછ્યું. 'કાના ડિલ ઉપર ક કાની વાત કરે છે ભાભી!'

એમી ક્ષમાઈ ગઈ. વિવ્રજણુ નંજુદો આટલી વાતમાંથી તો ધણું ધણું સમજી ગઈ.

પછી એ તો સંધી કુટુંબ.

એનું પગેડું શોધાય છે. પગેડું આવીને રિખવ શેર આગળ અટકે છે.

એમીને મરજીતોલ માર પડ્યો છે. શુકુ શુભ યઈ ગયો છે. એનો કાંઈ પતો નથી.

સુલેખા ત્યકતા જતી છે. પણ એ હડીકતનો સુલેખાએ કાઢને અણુસારો કર્યો નથી. સુલેખાની જાગરમાન પ્રતિભા સામે ધર તેમજ પેડીના સહુ માણસો અંજાઈ ગયા છે. સહુ એની તામેદારી ઉપાસવામાં જઈ સમજે છે.

સુલેખાનો બધાની સાથેનો સુમેળ એ અમરતને ફાવતી વાત ન યઈ. એટલે એણે બને તેટલો રિખવને સાચવતા માંઓ. દિવસો જતા ગયા એમ રિખવનું મઘપાન પણ વધતું ચાલ્યું. હલુ અને એધિયાની કામગીરી રિખવ શેડ માટે જૂનામાં જૂનો શરાબ અને નવામાં નર્મો મુંદરીઓ શોધવાની યઈ પડી. ઉરાવરયાને કારણે આભાણાએ પેડીની કામગીરીમાંથી ધીમે ધીમે નિવૃત્તિ લેવા માંડી છે. ચતરમજે સમય-સર ચેતી અર્ધને નાણુદોની કામગીરોનાં મોં ગોકળાં મૂકી દીધાં છે. રિખવ શેડ અને એના બેડીદારો હલુ અને એધિયા છૂટે હાથે એ નાણુદો ગાંધિકા અને નાંધિકાઓમાં વાપરે છે.

મીંગળામાં દરગાહના પીરના ઉરસનો એક મેળો કરાય છે. મેળામાં દિલ્હી જેટલે દૂર દૂરને સ્થળેથી નામખ્યાત ગાંધિકાઓ અહીં આવી છે. ગાણું સાબગવા રિખવ શેડ પણ આવ્યા છે. અકકડી શેર પણ રિખવ શેડ આફરીન થાય છે અને ફેવવાની મૂકી બરી બરીને ગાંધિકાના હાથમાં હથે છે. શુંગારસથી હડીકત તરબે સાંભળતાં સાંભળતાં રાત સારી પેઢે લાંબી મઈ. પણ રિખવ શેડને એનું જરા મ જાન નથી. હસીને નાજનીના સૌન્દર્યના તેમજ મઘપાનના ભેવમાં નશામાં એ ચકચૂર છે.

જાણુના એક નાનકડા તંબૂમાં ગરબો અને કચાલીઓની રમકડું જામી હતી. ત્યાંથી આવતી એક શેર રિખવ શેડના કાન સોસરવી જીતરી ગઈ.

બામ ક્યાં અલ બહાર ક્યાં અથ બાજવાં
યાદ ક્યું કરતે હો ખુલખુલ પ્રી કર્યાં
સાજ દેખો દે ખીલમાં બજ રહ્યા
કલ ન હોતો, કલકા યા ને દબદબા.

‘કલ ન હોતો, કલકા યા ને દબદબા.
સામી વાત !’ રિખવ શેઠ બેચેની અનુભવી
રહ્યા. અકળામણ અનુભવતાં રિખવ શેઠ ઊભા
થઈ ગયા. કર્ચાચ નહોતી ત્યાંથી સુલેખાની
મુખાકૃતિ તેમના માનસમાં સજીવો બોલાવી
ગઈ: એના પુનર્મિલનની અદમ્ય ઝંખનાએ
એમના અણુયે અણુને ઉશ્કેરી મૂક્યું. એમણે
જસપર પહોંચવાની ઉતાવળ કરવા માંડી.
પહેરેગીરાએ રાતવેળામાં રસતાના બચતી વાત
કરી પણ રિખવશેઠ એકતા એ ન યદા.

રિખવ શેઠ રસયોગી હતા પણ તપોબ્રહ્મ
થયેલા-ઊર્જાગમનની શક્તિ અવનતિની ગતિમાં
અપડી પડેલ એ પતન અને અધોગતિ તી પણ
એક અવધ આવી રહી અને અત્યારે ફરી એનું
ઊર્જાગમન થવાનું હોય એમ લાગતું હતું.
સુલેખા પ્રભે પાપાણ્ય-સમ બની ગયેલું રિખવ
શેઠનું દિલ પશ્ચાતાપમાં પીગળી રહ્યું હતું.

રિખવ શેઠ જસપરને મારગે આગળ વધી
રહ્યા છે, ચેપથી ગત ભગી છે. વાતાવરણ કાચ
પમાડે એવું છે. ધીર અધારામાં રિખવ શેઠે કાળી
ચીસ પાડી. ગદ્યકા સાંપદા માય એ પહેલાં
તો બીજી ચીસ પાડી.

પહેલી ચીસ, એમના કાળજમાં બાલા
જેવી અશ્વિયાળી છરી ભેંકાની વેગાની હતી;
અને બીજી ચીસ ફેંસાં વીંળીને છરી બહાર
એંચાઈ આવી એ વખતની હતી. કાંઈને કાંઈ
સમજણ પડે એ પહેલાં તો છરી ભેંકનારા જણ
ધોધા ઉપર તખ્તાક તખ્તાક દૂર નીકળી ગયા હતા.

ચોડી વારમાં જ રિખવ શેઠે ડોકું છાતી
ઉપર ઢાળી દીધું.

*

રિખવ જતાં આબાસાના ઘરને જણે કે
મોશા તૂટી પડ્યો. સુલેખા તો સક્રા બની

સારથી જ એનું જીવનશ્રીન બસૂરું બની ગયું
હતું-પણ રિખવ જતાં તો એ બીનનો તાર
તૂટી ગયો, જે ફરી સાંધી શકાય તેમ નહોતો.

પણ આબાસાના વંચના વારસ માટે
દલે વિચિત્ર પરિસ્થિતિ બની યઈ હતી.
સુલેખાનું અને સુલેખાના માવતર-પણનું ગલણ
વધે એ અમરતને કાઈ રીતે પરવડે એમ
નહોતું સુલેખાને પોતાને કાઈ નતની રચના
નહોતી. તેને આ કુટુંબની લખણ મિલકતમાં
એક દોઢકોય હાથ કરવાની કાનત નહોતી.

અમરત બધી બાજુ પોતાને કાજે રાખવા
માગતી હતી; એટલે એણે માનવંતીને પોતાના
દીકરા હાથે બોલે લેવા માટે સચન ક્યું.
માનવંતી નણંદથી દયાતી છતાં સાવ જોણી
તો નહોતી જ. એણે વળી ત્રીજે જ તોડ
કાઢ્યો-પોતાની નાની બેન નંદનને આબાસા
વેરે ગોઠવી દેવાનો. સગી બહેનને પેટે જે
જવ્વાં અવતરશે એ તો પોતાના જ ગણાય તે !
એણે આબાસા પાસે વાત મૂકી.

આબાસા મધી બામતની માફક આ
બામતમાં પણ વિમલસરિજને પૂજવા ગયા.
સરજાએ કહ્યું. ‘વધામતિ કરવું. એ ન બૂલશે
કે ધનદોલત અને રિદ્ધિસિદ્ધિ ઉપરનો સાચો
અધિકાર જનપરનો છે. દુઓપાજનમાં ગાંઠા
બંદને લોકોમાં વસી રહેલા સનાતન ધર્મને
ઉત્તેજવાની બૂલ કરી બેસશે મા. અદમ્યક
ઈશ્વરચામત ઉપરનો સાચો વારસાદક લોક-
ધર્મને કં-સામાન્ય જનતાનો છે. સંપત્તિની
સંપષ્ટી માટે એ રીત જ ઔચિત્ય કરી છે.
વધામતિ જે કાંઈ યજ્ઞે તે જનકલ્યાણની
ભાવનાથી કરવામાં કાંઈ બાધ નથી; પછી તો
જેવાં તરીકા.’

આને જ અનુમતિ સમજી લઈને આબા-
સાએ પ્રથમ પત્ની માનવંતીની નાની બહેન
નંદન સાથે ચોરીમાં ચાર ફેરા ફરી લીધા.

પણ દળાં દળાંને હેરે દાંધણીમાં ઉતારાયા
એવું જ થયું. માનવંતીની માફક નંદન પણ

માતૃત્વપદ પાંખી નહિ થકે એમ લાગ્યું. અને પછી તો શોક અનેલી આ એ સગી મહેનોના કંઠથી ધરની યરત જ બહલી નાખી. સુલેખા કંઠાળીને બાળુના લાખિયારવાળી મહાનર્મ રહેવા લાગી. આભાસાને છુદાપો એકદમ વરતાવ લાગ્યો.

હવે, આભાસાને હૃદયમાં ઊડે ઊડે એવી ઈચ્છા હતી કે માલ-મિલકતને સુધળો વારસો સુલેખાને જ સોંપવો. આ માટે એમણે વીસપુર કાગળ લખી સુલેખાના પિતા લશ્કરી શેઠને બોલાવ્યા. સુલેખા ના પાડતી હતી તેને સમ-જાવવાનું તેમને હતું.

અમરતને આ વાતની ગંધ આવી ગઈ. અને એણે આભાસાના નટખટ મુનીમ ચતર-ભજને બોલાવ્યો. ચતરભજ અમરતના જુવા-નીના વખતનો એનો સાથીદાર હતો. અમરતે ચતરભજને કાંઈક રસ્તો બતાવવા અને દલિ-યાતું કાંઈક કરવા કહ્યું. ચતરભજને જે રસ્તો બતાવ્યો તેથી અમરત પહેલાં તો અચરજ જ પામી ગઈ. આભાસાને અશીશ પાઈ દેવું અને તે જ જેમ અને તેમ જઈ પછી બાકીનું બધું ચતરભજ સંભાળી લેશે. પોતાના દલાને દલો મળે એ લોભે અમરતે એ કબૂલ કર્યું.

પણ કાશ્ય જાણે કથાંથી ય નંદનને અને લશ્કરી શેઠને આ કાવતરાની ગંધ આવી ગઈ. સુલેખા એ વધુ વાર હા-ના કરશે તો વરુની જેમ ટાંપી રહેલાં આ સ્વાર્થો સગાએ. આભા-સાની મિલકત માટે આભાસાને પણ પીંખી નાંખશે-એ વાત ઉપર બાર મુકીને લશ્કરી શેઠ સુલેખાને વારસો કબૂલ કરવા સમજાવી. આખરે સુલેખાએ કહ્યું: 'કાલે સસરાજી બધી મિલકત મારા નામ પર ચકાવી દિયે. પણ એક શરત મૂકું છું. હું તો એ મિલ-કતની એક પાઈ પણ મારી અંગત જરૂરિયાત માટે ન વાપરી શકું, તેથી બધી મિલકત કાવિષ્વર્મા રિખવના એક ભય રમોરમાં હું વાપરીશ.'

આભાસાએ લશ્કરી શેઠને 'વીલ' સોંપ્યું અને નિર્ગત અનુભવી.

નંદનની લાખ કાગળ છતાં અમરત આભાસાને અશીશ પાઈ દેવામાં સફળ નીવડી. પણ જે દેવુધર એણે સગાભાઈને જેર આપ્યું એ દેવુ બર આવ્યો નહિ. સુલેખાના નામનું વીલ લાઈએ લશ્કરી શેઠને આપી દીધેલું એ અમરતને ખમર નહિ. વળી લશ્કરી શેઠ હજુ જસપરમાં હતા ત્યાં જ આભાસા મૃત્યુ પામ્યા એટલે બધી વ્યવસ્થા પણ એમણે સંભાળી લીધી. વીસપુરથી એ દોશિયાર અને વિશ્વાસુ વાણીતરોને બોલાવીને પેડીના મુનીમ તરીકે બેસાડી દીધા. ચતરભજના કાષ પણ હેઠા પડ્યા.

પણ અમરતનું સત્તાલોભી મન એમ કાત પડે તેમ નહોતું. સાવ દારી જવા આવેલી જાણને છતમાં ફેરવી નાખે એવું તેણે ક્યું. એણે નંદનને સમજાવી નંદનને દહાકા ચઝા દતા એવી વાત વહેતી મૂકી. સુવાચક માટે નંદનને એને પિયર મોઢી દીધી અને એન ટાણે પેતે સુવાચક કરવા જઈ પહોંચી. અમરતની મહેનતને પરિણામે નંદન નાહીને ઊડી અને દીકરા ધવરાવવા લાગી.

લશ્કરી શેઠ જેવા મુત્સદ્દી માણસ પણ અમરતના આ પગલા સામે અંગિગા કરતા બેસી રહ્યા. નંદનના દીકરાનો વારસાહક સહુને કબૂલ કરવો પડ્યો.

પણ અમરતનો આ પથરો તર્યો હોય તો એ ચતરભજને મૂગા રહેવા કબૂલ્યું એમાં. નંદન ના આ નવા બાળા પદમશેઠને અમરતે એક ટીંબાની વસાહતમાંથી ફેરી રીતે મેળવ્યો એ ચતરભજ બરોગર જાણતો હતો. પહેલાં તો એણે એ કાંડો ફેડી દેવાની અમરતને ધમકી પણ આપી. પણ પછી, અમરતે પેલાનું એટલે કે ચતરભજનું જૂતું મુનીમનું રચાન તેના દીકરા એધિયાને આપ્યું એ શરતે સુલેહ થઈ ગઈ અને પદમશેઠ આભાસાના વારસદાર તરીકે મોટા થવા લાગ્યા.

પણ એકવાર પેદીમાં ઓધિયા અને દસ વચ્ચે મોસાચાલી થઈ ગઈ અને એમાં ઓધિયાએ અમરત વિશે ન બોલવાનું બોલી દીધું. દસાએ આવીને અમરતને કીધું અને તે જ પડીએ અમરતે જાને પેદી ઉપર આવીને ઓધિયાને હોંઠા ઉતારી મૂક્યો.

ચતુરશજને અમર પડી ત્યારે એ પછી સમસમીને બેસી ગયો. આઠસે વધે' હવે એ મ થું કરે ?

પણ, ચતુરશજે થ કિંબાબોર હતો. સોજડી મારવા માટે અનુકૂળ દાવની રાહ તો એ જોતો જ હતો અને એવો દાવ એક દી આવી ગયો.

જસપરને પાદર ભવાના આવ્યા હતા. પદકાન્તે પાદર ભવાઈ જોવા જવાની ખૂબ જ હઠ લીધી. દીકરાનું વેન કાગિવા માટે એકાદો વેશ દેખાડીને દુરત પાછો તેડી લાવવાની કરાવી કરાવીને સુચના આપીને નંદને, નોકરડી સાથે એને મોકલ્યો.

૨થી વેશ જોવામાં પદકાન્તનું ખ્યાન રાખતું જ બૂલી ગઈ એક પછી એક વેશ જોતી બેસી રહી. અહીં પદકાન્ત ૨થીથી સરતો સરતો દૂર ચાલ્યો ગયો. થોડી વાર કાંઈક લાલચ આપીને એક વ્યક્તિ એને દૂર લઈ ગઈ. થોડે દૂર અંધારામાં જઈને પદકાન્તે કાળી ચીસ પાડી. પણ દુરત એને મોટે કસકસાવીને ફાગિયાનો હુચો દેવાઈ ગયો. હુચો દેનાર માણસે બાગકોને રેટા પીસીને પ્રાણ લીધા.

રાત બાંજતી થઈ તો પણ પદમને લઈને ૨થી પાછી ન આવી એટલે નંદને એને શોધતી ત્યાં આવી. ત્યારે જ ૨થીને જાન આવી કે પદકાન્ત એની પાસેથી સરકા ગયો છે. અમરતે આવીને ૨થીને ચાર લાક્ષા ચોડી કાઢવા.

બધા પદમોડની શોધ કરવા મઠી પડ્યાં. ઉચ્ચે મોન્સચ્ચુ યત્તા, પદેચોથી પાછા વળના એક ભરવાડે જામાચાર આપ્યા કે કિંમમણી

સીમની આજ સમય ઉપર મોટે ફાગિયાનો હુચો લાગેલ એક છાંદો ચૂતો છે.

મરેલ દીકરાને મોંએ દાધેલો હુચો જોઈને નંદને ધડ, ધડ, ધડ, ત્રણ વાર થીંત સાથે માથું પગાડી પ્રાણપાત કર્યો.

પદકાન્ત જતાં કુટુંબને બાંધ્યો. માજો પીંખાઈ ગયો. ચતુરશજે કૂંક મારીને પતાનો બનાવેલ આ એકાદોયો મદલ જમીનોસ્ત કરી નાખ્યો. ઉદતા હોય બકવામાં પણ અમરત હારી ગઈ હતી.

ઓધિયાએ રિખવ શોના ખૂનમાં પણ અમરતનો હાથ હતો એવો આક્ષેપ દહુને મોટે કર્યા પછી, દહુ પણ અમરતથી ફરી બેઠો હતો. એવે કહી દીધું હતું કે 'મા, તને મારા ઉપર જરા મ દયા હોય તો તારું કાણું મોડું મને કાંઈ દી જતાવીશ મા.'

અમરતનાં અમાનુષી કૃત્યોએ દહુમાં કારોમાર માનવતા પ્રેરી. બ્યારે એને જાણવા મળ્યું કે કુટુંબના આ સર્વનાથ માટે ચેતાની મા જવાબદાર છે ત્યારે એના પ્રત્યાપાત રૂપે મહાન પ્રાયશ્ચિત કરવાની ભાવના એના દિલમાં પ્રગટી. એને પણ રિખવના આત્માનું તપશ્ચ કરવાની ભાવના જામી સુલેખા પાસેથી આબાચાએ કરેલ જૂના વીલની નકલ મેગવી પેદી તેમ જ મરનેા કુલ કપટ કમળે સુલેખાને સોંપી દીધા.

દહુને સુલેખાના પદ્મમાં જતો જોઈ અમરત નાંડી ધઈ ગઈ.

*

રિખવનું બચ રમારક સુલેખાએ જસપર-માં અજણેવ રથાપીનેકે યું. ચારેક પડી જવા આવેલા જોરકા પાડીને એની જગ્યાએ એક વિદ્યાગ અંક બાંધ્યો. ફરતું મોડું ફાગિયું પ્રુદ્ધ રખાવું. ફાગિયાની વચ્ચે એક રૂવો બોલાચો અને આજુબાજુ જમીયા જેવું જનાવું.

થોડા સમયમાં રિખવ શોના રમારકની

મામોશામ જાણુ થઈ ગઈ. અજ્ઞાતનો એ અજ-
સેત્રનો લાભ લેવા લાગ્યા. પદ્મકાંતના મૃત્યુના
કારણે હલકી પડેલી રઘી, અજસેત્રના આ
કામમાં ઠીક ઠીક મદદ રૂપ થઈ પડી.

એક જ મુશ્કેલી હતી. અજસેત્રની રાજિંદી
વ્યવસ્થા ઉપાડી લે એવી કાઈ સેવાભાવી
અકિત-પરજાણુ પરિવાજક મળતો નહોતો.

પ્રાંતકરમાં ખ્યાતિ પામેલ મદંત બાળ-
નાથની નાની સરખી મંડળાએ એક દિવસ
જસપર મુકામ કર્યો. મદંત બાળનાથ મદંત
બેરવનાથના ઉત્તરાધિકારી હતા, કહેવાનું કે
મદંત બેરવનાથ એકવાર ફરતા ફરતા જતા
હતા ત્યાં એમને ખીચડીના દેગમાંથી એક
બાળક મળી આવ્યું. એ બાળકને જોઈ મદંત
બેરવનાથે કહ્યું: 'આપણું મદંદબાગ્ય છે કે
આવો ભગ્ય આત્મા આપણી જમાતમાં જાયો
છે. શુક્ર દત્તાત્રેયે જ એને મોકલ્યો છે એમ
શક્યભે.' ત્યારથી બધા એને 'છેટે મદંત'
કહેવા લાગ્યા. મદંત બેરવનાથ સમાધિસ્થ
થતાં તેમનું સ્થાન બાળનાથે લીધું.

બાળનાથ અને એની મંડળાએ અજસેત્રમાં
વાસો કર્યો છે. રાતે કુળિયાના ચોક્કમાં તીતરતી
અંદીની તમે બજન બેઠાં. યુવાન બાળનાથે
દાયમાં રામસાગર લીધો.

સુલેખા અને રઘી બંને આ મુડોળ દેહ-
લતાવાળા કૂલગુલાખી ગૌર વર્ણવાળા બાળ
મદંતને જોઈ રહી છે. એ મરત બનીને ગાઈ
રહી છે. પણ એને સંભળનારમાંથી એ જણુ-
સુલેખા અને રઘીના માનસપટ પર એના સૂર-
સરની સાથે કાંઈ કાંઈ દરચો અંકિત થાય છે.

સુલેખાને યાદ આવે છે-પરપ્રકાની પહેલી
રાત. 'પ્રિયા મુખોમુખવાસ વિકમ્પિત' મધુ'ની
હા લીધા પહેલાં રિખરે બળવેલી સિતાર.

રઘીને સાંભરે છે-મીઠાળાનો નદીકાંઠો.

બજન બરોબર બમ્માં હતાં ત્યાં બારી-
માંથી કાફી સંકળાયો. કાકના પદ્મવા તમે

કાકા કૂટિા માર્યો. ગાયક ચમકી ઊઠ્યો. શુ'
બન્યું છે એ જાણવાનો પ્રયત્ન કરે એ પહેલાં
તો એક સ્ત્રી કપટબેર આવતીકને પોતાને વગમી
પડી. ઉભાકર્થાં આલિંગન સાથે મુખીએતો
જાણે કે વરસાદ વરસાવીને આવકને ગૂંચ-
ળાવી દીધો.

બાળુના ખંડની બારીમાં બિંબા બિંબા મુ-
લેખાએ આ સપથું જોયું.

ખીજે દિવસ સવારમાં બાળનાથ કોપીનકર
આવીને ફરે નાહવા બેઠા ત્યારે એના વાસામાંનું
નીલવર્ણ લાખું સુલેખાએ ધ્યાનપૂર્વક જોયું.

બધા સંબંધિની સંકળ સાંપડી ગઈ.

રઘી એ એમી જ હતી, બાળનાથ એતો
વર્ષો પહેલાં શુભ કરાયેલો દીકરો શુક્ર-એમીનો
અને અને રિખવનો પથ.

સુલેખા પામી ગઈ. શુ'1 એ વસ્તુઓ:
રિખવનો પ્રાણુપ્રવાહ, અને અજસેત્રનો સપથો
સંચાલન-ભાર વહેારી શકે એવો એક ઉપરી,
એક અધિકારી.

તથા તથા દિવસની વિનવણીઓ, આમદ-
સરી આજીજીઓ અને છેરે કાલુડીઓને
અંતે બાળનાથે અજસેત્રના અધિકારી તરીકે
રહેવાનું સ્વીકાર્યું.

બાળનાથના આગમનથી અજસેત્ર પથ
નવપ્રવૃત્તિ બની રહ્યું. અવમાગતોની સંખ્યા
વધતી આલી.

વાર્ષિકને આરે પહોંચેલા વિમલસુરિ એક
દિવસ એચિંતા જોતરી વહેારવા આવી
વચ્ચા. સુરિજી સીધા અજસેત્રના ઉશામાં દાખલ
થયા અને બાળનાથ સમક્ષ બિંબા રજા. સુલેખા
આવીને એમને પગે પડી. તેને ખબો જાલીને
બિંબા કરતાં સુરિજી બોલ્યા: 'બિંબા ચા, સુલેખા!
હવે તારી વંદના પામવાનો અમને અધિકાર
નથી: તે' આ સંસારમાં રજા છતાં સાધુત
સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. મેં વર્ષો પહેલાં તારા
સસરાજીને કહેલું: 'અદગક મિલકત ઉપર સાચી

માધિકા જનપદની છે. લોક-વ્યક્તિ છે, તે
એ બિદ્ધ કરી બતાવ્યું.

સરિશ્વએ એમીને પણ એળખી કાઢી.
પછી થોડી વારે બોલ્યા: 'હવે મને જામ્યરી
વહોરાવવી છે કે વાતોનાં વર્ગ જ પીરસશે ?'

સુલેખા તપોવન તરફ જવા લાગી સિને
શકી કહ્યું:

'ના ના. એ તમારા રસોડાની જામ્યરી
હવે મને ન ખપે; મારે તો આ રસોડાનું,
અર્ધાનું જમણું જ વહોરવું છે.'

સુલેખા રાજ યથા સરિશ્વ અનલેખના
રસોડાને પાવન કરે એથી વધારે શું નોંધે ?

હરખમરી સુલેખા અનલેખના ઓરડા

તરફ જવા લાગી. ફરી સરિશ્વએ તેને રોકી,
'નહિ, તમારે હાથે પણ જામ્યરી ન ખપે.'

'હું નહિ તો કોણ આ એમી વહોરાવે ?'
સુલેખાએ પૂછ્યું.

'હા. સાચો અધિકાર તો એનો જ છે,'
સરિશ્વ બોલ્યા, 'પણ એમી કરતાં ૫ વધારે
થોડા અને સાચો અધિકારી તો બાળનાથ જ
છે. બાળનાથ વહોરાવે.'

સુલેખાના મનમાં સરિશ્વના શબ્દો ધોળાયા:
'થોડા અને સાચો અધિકારી.'

તેણે મનમાં જ બાળનાથને એક વધારે
પઠવી આપી: 'સાચો વારસ પણ.'

[બાળનો વારસ : પ્રાપ્તિસ્થાન છવન
સાહિત્યમંદિર, મુંબઈ-૨ : ઈ. ૩. ૪]

જ્યારે તે રસોડામાં ફાગવ થશે ત્યારે સાજ પડી જઈ હતી... જરૂરી હતી તેથી કે જમ
તે કારણે, પણ અંદર એક રૂઢ ચિન્તા કોઈ નહોતી. તેની ઉમ્મદા સંખત પીવાની હતી,
એકલાં પીવું તેના કરતા કોઈ સાથીદાર હોય તો મજા આવે એમ માનીને તેણે પેલા રૂઢને
પૂછ્યું: 'આજ મારી સાથે સંખત થશે ?'

'ના ના,' પેલા રૂઢે જવાબ આપ્યો. 'એક વખત પાંચેણ, પણ ફાંચેણ નહીં.'

'તો પણ છંજર કે સોડા થશે.' સુલેખાને કહ્યું.

'ના ના, એ પણ એક વખત પાંચેણ પણ ફાંચેણ નહીં.' રૂઢે જવાબ આપ્યો.

આ પછી સુલેખાને પોતાનો સંખતને અવાસ આપી થયો અને ખીસામાંથી સીગરેટ કાઢી
પેલા રૂઢને કહ્યું: 'થશે ?'

'ના ના, એક વખત પાંચેણ પણ અને ફાંચેણ નહીં.' રૂઢે જવાબ આપ્યો.

બીજી બાળવર્તમાં 'ના ના' અને 'ફાંચેણ નહીં' એમ કહેતા રૂઢને કદાચ પાનાની
રમતમાં રસ હશે એમ ધારી તેણે પૂછ્યું: 'મારી સાથે પાનાં ખેલશે ?'

'ના ના, એક વખત રમ્યો તો પણ અને એ ફાંચેણ નથી.' પેલા રૂઢે જવાબ આપ્યો
અને થોડી વારે ઉમેર્યું: 'પણ એ વારે રમવું જ હોય તો હમણાં મારા ઇશ્વરે આવશે તેની
સાથે રમશે.'

અને પેલા સુલેખાની એકદમ બાંધી જવાયું: 'મદદાર, એ આપને એકને એક જ
પૂન હશે.'

સગદ સંગાર

૪ મધુર

ભે રિયો ભાગ્યો છે. ગુરુની નજર દૂંડી પડી છે ને એના એવાને આંખી વળી નથી. જેટલા-વામાં ગુરુની દષ્ટિ પડી એટલા-વામાં કુંગેરે દવ લાગ્યો છે. અધારી ગુફામાં જોર અજવાળા થયા છે. આગનાં હિખાડિયા-કુલાડિયાં જોડી જોડીને ચારે કોર ભડકે બળવા લાગ્યાં છે કોરેમોરે દવ સળગી જઈયો છે ને વચમાં લખ ગુરુ આંખેથી અગનના તિખારા વરસતો બેઠો છે. એની છાયાનું ફરવું ફૂંકાણું છે ને એની છાયામાં એનો એલો જુજગિયો સમાયો છે.

ગુરુની નજર ન પડે એવે કેઠાણે આધારો લપ્પને જોલો જોલો બેરિયો આ અગ્નિનું તાંત્ર નીરખી રહ્યો છે આગ. ઝપટ લખ ગુરુની નજરના તારે ચડીને સીધી સીધી ટોડી જાય છે. જે કાંઈ હડફેટ ચઢ્યું તે બળાને દગલો થયું સમજાયો. બેરિયો મનમાં મનમાં વિચાર કરે છે કે ગુરુએ તે કંઈ કેટલા માળતો અગ્નિ આખમાં ભરી રાખ્યો હશે તે અત્યારે ઠાલવવા બેઠો છે. ઠાલવવા બેઠો છે ને ઠાલવ્યો ઠલવાતો નથી. એ તો વધ્યે જ જાય છે, વધ્યે જ જાય છે.

પથુ ગુરુને દવ લગાડતાં આવડે છે તો પોતે મેકુલિયો બની એને ઓલવી ચડે છે. પથુ ના, ગુરુને કીધું છે કે તમારું યાનક નહિ બજાડાયું ને વળી ગુરુ જેવા ગુરુ છે. રસ્તાને રખડુ હતો એને પાસે બેસાડીને ગુરુએ હોશી હોશી વિષા લથાવી છે. ગુરુના પ્રતાપે કરીને પોતે પદમણીનો પનોતો થયો છે. એવા ગુરુની ટક થવા બેસે તો પછી એના, ભવજાગરણ કેપર ધૂળ જ પડી ને, એને ગુરુનો સમોર્તકયો યાવું નથી ને ગુરુને નાનપ લગાડતી નથી. ગુરુની આંખે જેટલા તિખાગ હોય એટલા ભલે બે વરસા કરે. આખનો જ્વળિત ઓલવાઈ પર્તાં આખરે તો અધાપો જ છે ને ?

પથુ બેરિયાને ગુરુની વડ યાવું નથી ને ઓલ્યો જુજગિયો ગુરુની છાયામાં, સમાધિને બેસી ગયો છે એ વ એને પોસાય તેમ નથી. ગુરુની છાયા કાંઈ આવીપાછી થાય નહિ ને જુજગિયો બેરિયાના લાગમાં આવે નહિ. ને એમ ને એમ તો જુગના જુગ સૂધી વાટ જોઈને બેસી રહેવું પડે ને ઓલકાર એની પદમણીનું કાણુ જાણે શું થયે યાય ? ગુરુને ભલે કાંઈ ને કરાય પથુ ઓલ્યા જુજગિયાને તો અધાથી બહાર કાઢવો જ જોઈએ.

ને જુજગિયાને બહાર કાઢવો એમાં શી મોટી વાત હતી ? એનામાં હવે પોતાની તો તેવક રહી ન હતી. હવે એટલું બધું ન હારી બેઠો'તો એ તો પદમણીના કમળસૂત્રની પથારીએ આઠોટવા ગયો ને ડેલે દાય દખને પાછો લાગ્યો તે રીધી એની વિષા વાંસે જૂલી બાગ્યો 'તો ને હવે તો પારકા આચરા જોતવાની પળો જાયમાં પડ્યો'તો ને એવો આશરો દીધો'તો એક ચચ રાહોડે પથુ નાં થે સખણે ન રહી ચક્રમો, રૂપાળા કલીરાણીને ભાળીને એની કાયામાં કામ જાગ્યો ને માથે રોષ'ચક્રીન ન્યાંધી લાગ્યો ને હવે કાગીને ગુરુના પદ'ખા-માં આવીને કસાણો છે. પથુ એને 'કરામ-ચરકો લાગ્યો છે ને, એવા હરાયા દોરને વાળતાં વળી, વાર કેટલી ? એની આંખે લીલાંધીજા દેખાય ને ગુરુની, છાયા બેલી કરીને બહાર નીકરી જાય એટલું જ કરવાની જરૂર હતી ને એટલો વિચાર થાતામાં તો બેરિયે એની માયા રચવા માંડી.

હાંખી એવી ગુફાની નાજ ને નાંખ નાજે ગુરુની કિરપાએ કરીને અગ્નિને ભાગર રહે. ગુફામાં ગુરુજીને ખાખ ચોક. લખ ગુરુના લાખ લાખ ચેલા અંદર સમાય ને તો જ પથાણુ રહે. ચોકમાં ગુરુની ફરવું ચાંદણું.

ચાંદરજા-દામા ચાંદાની ચાંદની શીતળતા રહે
ને ફરતો અગ્નિ હા હા બળે. એ તો ગુરુના
ચોક્કમાં યે ધીમે ધીમે ગુફાની નાળે નાળે પર-
વરે ને નાળની ફૂંકે નર્મી સુધી હાલે ત્યાં સુધી
ગુરુની આંખનો અગ્નિ રેલાય.

એ આગને કાઢકે કાઢકે બેરિયે કેસર ફૂંક-
નાં છાંટણાં છાંટ્યાં. અગ્નિના મેરામજુમાં ખાડુ-
ડીએ વસંતની ફૂલવાડી રચી. એની ફૂલવાડી-
એ ભોગી કમર યુગ્મરવ કરે, મોરલા ધનન
ધનન નાચે ને કાવલ મીઠા 'ટુકુદાર રેલાવે.
એની ફૂલવાડીએ રંગ કીટે ને રંગના ફાગ કીટે.
ફૂલરાણી ફૂલમાંના સજ્જગાર સજ્જ નાચે-ફૂટે ને
કિસોળ કરે.

ગુરુની આંખેથી અગ્નિ વરસે ને એ તો
બેઠો બેઠો આગનાં કુંભાક્રિયાં જ બાળે. પણ
પાખામાં બેઠો બેઠો જુજાંચિયો તો બેરિયાની
રચેલી માયા જુએ છે ને એના રંગે રંગાઈ
રહ્યો છે. એ તો રૂંડી વસંત જુએ છે ને વસંતના
ફાગ સંબળે છે. રૂંડકુમારીઓનાં ગોરાં ગોરાં
અંગ નીરમે છે ને એના અંગની કળાઓ
નીરખી નીરખીને એ જ્ઞાન જૂલી રહ્યો છે.

મૂરખ એટલું'યે સપજતો નથી કે આ તો
ફૂકકની ગુફા છે. ત્યાં તો એક ગાંભીની ચત્રમ
હોમ ને એક ચીપિયો હોંવ. ધૂણી ધખતી હોવ
ને બહુ બહુ તો એકાદ લંગોટી હોવ. ત્યાં
આ નંદનવનની સમૃદ્ધિ હોમ નહિ. તો ય એ
તો સપનાની વાત સાચી માની બેઠો છે ને
એ સમૃદ્ધિ મેળવવા અધીરો યઈ રહ્યો છે.

કાળની ગત એવી છે. એને નહિ જ્ઞાત-
કળતલું જ્ઞાન, નહિ રાતદિવસનું જ્ઞાન, નહિ
સારાસારનું જ્ઞાન. પોણે દિવસે કંઈ કેટલી યે
વાર ગુરુને ગુફા બેઠા છે. કાંઈ દિવસ રાતા
સાહસાને પાછાચો યે બાળ્યો નથી ને તો ય
આજ આ દુનિયા ખડી યઈ છે. એ તે ઝંઝરાનાં
જળ છે કે જંતર-મંતર છે કે શું છે? એની
જાજ ય ખાતરી ક્યાં રમર એ દીવાનો જન્યો છે.

ને પછી તો એણે ટાટ કાઢી છે.

જુજાંચિયે ટાટ કાઢી ને એનો પાછાચો
અગ્નિના મેરામજુમાં પડ્યો. પાછાચો બાળ્યો
ને જાજ ગુરુએ રાઠ સધી: 'એ ય મૂરખ!
ત્યાં જાણ મરવા ક્યાં પોહ્યો!'

શી વાત કરે છે? વસંતની ફૂલવાડી
ફાલીફલી છે. અહીં મદમરી રંગા ને મેનકા
રૂંડ છતાં મુખને સેધારા મારી રહી છે ને આ
ગુરુ ય ઠીક છે! અકલ્પનો આરદાન જ છે ને!
એની આંખે આગનાં કુંભાક્રિયાં સંગમતાં હશે
તે એને આવી રૂંડી વસંતમાં યે ઢોળી જ નજરે
પડે છે. પણ એ તો કશું જ છે' ને કે જુવું
આંખમાં હોય એવું માન્યસને રેખાય. એમાં
ગુરુ જમાડો શું કરે? જન્યો છે ત્યારથી
લંગોટ લગાવીને બેઠો છે. રાત ને દિવસ બલી
એની ધૂણી ને બલી એની ગાંભીની ચત્રમ.
એમાંથી તો અગનના કાઢા જ કીટે ને! કાંઈ
દિવસ સુંદરી બાળી હોય, સુંદરીના સોહાગ
નીરખ્યા હોય, તો એના રૂંડની અને રેનકની
એને ગતાગમ પડે ને.

ગુરુનું કહેવું એણે ગજાકાવું' નહિ ને
ગુરુના પાછાચામાંથી એ બહાર નીકળવા ગયો.
ગુરુને થયું કે જૂંદી યઈ. આ મૂરખ વાયો
રહેવાનો નથી ને હમણાં ગગાને કાઠ્યું યઈ
જઈ. મારે તો એક ટળાને બીજું થશે. માથે
હત્યા બેસશે ને બેરિયો બહાર બેસો બેસો
ઠેકડી કરશે. એણે તરત જ આંખના અંગારા
સંકોરી લીધા-અગ્નિનો સમદર નાંધ યઈ
ગયો ને જુજાંચિયાની નજરે એટલી-વસંત જ.
ધનનની રહી.

ગુરુ કહે: 'હવે જ્ઞાન પોહ્યું' હોય ત્યાં
પોહ્યો જ. તારા મદ જ એવા છે કે આજરો
રેનારને કાં તો કંઈ દઈએ ને કાં તો હોમ દઈએ.
વસંત હોય તરવરતી હોય તો બસે વસંતને
માણી લે. સુંદરી આંખમાં નાચતી હોવ તો
એની ય ચત્રમ પી લે. પણ એટલું જ્ઞાનમાં
રાખતે કે તારું બહુતર શું જૂંદી ગયો છે ને

હવે એ બાણતરને ભરેસે ભેરિયાને ભરમાવવા મહેનત કરતો હોય તો એ વાતમાં કંઈ માલ નથી.' ૧૧ : ૧

પણ વાતની વાતમાં બુજ્ગિયાની આંખને નશો ભીતરી મેંચો છે. નથી વસંત કે નથી વાસંતી. લાંબી લાંબી શુશની નાળ છે ને એનાં ધોર અંધારામાં અટવાઈ અટવાઈને દૃષ્ટિ પાછી પડે છે.

બુજ્ગિયો ગુરુના પદમાં પડ્યો : 'ગુરુ દેવ ! મારી બૂલ ચર્ધ. મને માફ કરો.'

તો કે : 'હવે આ શુશમાં તને આચરો નથી. અહીં તો ફક્કડની દુનિયા. અહીં તો સુદરી જે મલમલા બાકા જેવી લાગે ને માયા-મૂડીમાં ધૂણી માવલી રાખ. એવી આંખ કેળવાય એ જ અહીં રહી શકે. તું અહીં રહીશ તો મારા ભેખને લજવીય ને ઉપર ભત્તાં ગુરુનું નામ બદનામ કરીશ.'

તો કે : 'ગુરુદેવ ! મને તોધારો શીદને છોડી મૂકો છો ! એકથો ભેરિયો મને નહિ રહેવા દે : મારે કયા : ભાથ નથી, આધાર નથી.'

તે : કે : 'તારે કાગે ને તારે લખણે તેં બધા ગુમાવ્યા એમાં હું છું કું ? એક વાત કહી રાખું. ભેરિયાને અની વિદ્યાનો એકાર આવ્યો છે ને ગુરુની ઉપરવટ થયો છે, તે મારો એત આપ છે કે જે દિવસે ભરિયો પાર કરશે તે દિવસથી એનું બાણતર એ બૂલવા માંડશે.'

તો કે : 'ગુરુદેવ ! ભેરિયો એનું બાણતર બૂલશે એમાં મારો શો દો વળ્યો ?'

તો કે : 'મૂરખ ! મેં તો તને મારમ બતાવ્યો. હવે દોઢો મારમ ન આળખી ચક્રે તો તારાં નસીખ. ગોર તો પરજાવી છે. એ કંઈ ગુહ-સ્થાશ્રમ થોડો જ હલાવી દેવાનો હતો ?'

તો કે : 'એક એવી વિદ્યા આપો ગુરુદેવ ! કે એક વાર, ફક્ત એક જ વાર ભેરિયાને મીઠું કે'વાણું પછી ભલે નાથીને પદમણી પાસે લેજાય.

તો કે : 'ભણ્યો'તો એટલું બુલી ગયો. હવે પાકે ઘડે કંઈ ચડવાના નથી. તો જ રાહ રહે તો આટલું કરજે. કામ પડ્યે એવે ઠાણે કંચ-દેજે કે જ્યાં ભેરિયાની નજર ન પડે. એટલું કરીશ તો તારું માતમ ગદી જશે.' ૧૨ : ૧

તો કે : 'એવી તેવક ક્યાંથી આવે કે હું ભેરિયાને કંચ દઉં ને ભેરિયો એ તો ભાજે.'

તો કે : 'આટલી તારી વિદ્યા માદ કરી લેજે ને તો હૈયે થડે તો પછી તારા કરમ. હવે મંદ ભાગવા. હું તો વળા કયા આ દુનિયાની માયામાં લપટાણો !'

ને ગુરુએ આંખો બંધ કરી દીધી. બુજ્ગિયો ન્યાયી ભાગ્યો. ભેરિયો આંખો દે-ઉપાક કરે છે એટલી વારમાં તો ક્યાંને ક્યાં નીકળી ગયો.

એમ બુજ્ગિયો તે ભેરિયો વાંસા-મોર ભાગ્યા જાય છે. ને એ વાત એટલેથી રહી ને આણીકાર પદમણીની શી મત ચર્ધ !

એનો ભેજંદર એના હાથમાં હાથ મૂકીને હાલી નીકળ્યો છે. કહેતાં મયો છે કે જે દી બુજ્ગિયાને પકડીને 'તારી સામો ખડો કરીશ તે 'દો મોદુ' દેખાડીશ, નહિતર તો પછી છવા-સુવાના જુવાર છે. ને ઈ મયો છે ત્યારથી આજની ઘડી સુધીમાં એના કંઈ કરતા કંઈ વાચ નથી. પદમણી બેઠી બેઠી એના પ્રીતમની વાટ નીરખી રહી છે. મારે જાના વાચા વાચ છે, પણ એની એકમ લહેરમાં એના ભેરિયાના સંદેશ નથી. દેવ-પરદેશના પંખી-પંખેરુ પચ્ચમ બેઠને માથે આવી આવેને વિસામો વ્યે છે. બધાંબને પૂછી પૂછીને પદમણી થાકા છે ને કાંઈની પાસે એના પ્રીતમનો સંદેશ નથી.

ભેજંદરની જાડી જમાત રોપાપાટણને પાદર પડી પડી ખાય છે, પીએ છે ને ધરતીને બારે મારે છે ને એમાંથી એકચેને, એના ગુરુની પડી નથી. તગડી તગડીને મારે દિશાએ ભેરિયે એના બેલીને 'હાકયા'તા. કાંઈનું કે

જાઓ એલી કુનિયા જુઓ, કુનિયાનાં માનવી જુઓ. પણ જોયો જોગંદર વસો વાળ્યો કે એ બધા ય ઝોકઝોકે કરીને પદમણીને દેશ પાછા વળ્યા છે.

‘પદમણીએ મોગમ લીધો કે ‘કાં એલી ! દેશ જોયા ! મુલક મુલકની મત પારખી ?’

‘તો કે : ‘દેશ જોયા, પરદેશ જોયા. મુલકનાં માનવી જોયાં ને માનવીની મત પારખી. પણ ક્યાં ય પદમણીએ નો બાળ્યો ને એની પદમણીને નોટા ક્યાં ય તો જડે.’

‘તે ક્યાંથી જડે ! મફતનું ખાવાનું મળે છે ને જોગંદરની જમાન જાણી પદમણી ખડે પડે સરકાર હરે છે, ખીજે કયો કોઈ આવી તરતેલક કરવાનો દતો ? એ તો ગુરુ દારે દોષ તો એલા સોળ કાના. ને ગુરુ વિનાના તો નધજિયાતાં દોર જવા.

‘તે પૂછવા બેઠી છે ત્યારે એલાએ એટલો ઉત્તર વાળ્યો છે : ‘ગયો છે તે દિવસે જ જીવા-મુવાના જીવાર કરી ગયો છે. ને એટલું કહેતો ગયો છે. કે ખીજ તો સગાચાર હું આવ્યે સંભળશો, પણ માનું મોત થારી-તો એની વાતો દવાને મૂંછળે વહેતી આવશે. ને એનાં માઠાં ઓસાણ આવ્યાં નથી ત્યાં સુધી શું કામે સુખનો જીવ કુઝામાં નાખવો, પદમણી !’

‘તો કે : ‘તમારો ગુરુ કોયે મુલક અંતરિ-યાજ રહ્યો છે એના દમને ક્યાંથી ખજર પડશે ?’

‘તો કે : ‘વનના વાવરા વાત કરી જશે ને વળા મારગ સુઝાશે તે હી ગુરુનું યજ દાય કરવા ધોખા જશું.’

‘તો કે : ‘યજ દાય કયે શું’ હી વજરો, આવલિયા ! જીવતો નર કદા પામે. ને તમારા ગુરુને જીવતે જીવ રોધી લાવો ને હીમખીમ પરબેળા કરો, ત્યારે તમે એના એલા ને એ તમારો ગુરુ.’

‘તો કે : ‘અમારા ગુરુની ના છે ને એનાથી ઉપરવટ અમારાથી ન જવાય, અમે ગુરુના

એલા, ગુરુ કહે ‘એટલું’ અમે કરીએ. ગુરુએ કહેલું છે કે મરું તો મરું દાય કરજો ને એને દેન દેશો માં કળકળતા તેલમાં તળીને એને આરોગી જાઓ. ને અમે તો એ દિવસની વાટ જોતા એકા છીએ. વનના વાવરા હજી વાત કરી ગયા નથી ને ત્યાં સુધી અમારે ઉકડકો નામે નથી. તું દનારી છે ને અમ જેવા ભોગી છીએ. અમારે શી ફિકર ?’

‘તે એલાને જરા ય ફિકર નથી; પણ પદમણીનો તો કુદરે જાસ જાય છે. માઠાં ઓસાણ આવ્યાં નથી ને એનો જોગંદર સાન્નેનરવો છે એટલી વાતે કાંઈ પદમણીને હેંડે ધરપત યામ તેમ નથી. નજરે દીડો નથી ત્યાં સુધી એના જીવને જાંપ નથી. એ તો વલખાં મારે છે, કાંઈ વલખાં મારે છે એને ક્યાં યે પૂછવાનું કામકેડાણું નથી. કાંઈની પાસે બેસીને બે બડી ઢેણું કાલવે એણું ય કાંઈ નથી. સરખી ને સમોવડી બે બહેનપણી હતી. એક મા-જણી બહેન તમણ સંગાર ને ખીજ કાજી કલાલણ. પણ જે દીનો બનેનો એકાર બોરિયાએ ઉનાયો છે તે દિવસનાં બનેએ સગઈ સંગાર સાથે રુસણાં લીધાં છે ને પદમણીએ પણ મનમાં માઠ વાગી છે કે આપણે કાંઈ વેરઝેર નથી ને છતાં ય અમેલા લઈને બેઠી છે તો બે ય એને ઘેર બેસી રહે. આપણે કાંઈ મનાવરા જાણું નથી. અમે એમ બહેનો બહેનોમાં અમેલાં ચાતાં સગઈને બે બડી વાત કરવાનું યે કેડાણું રજી નથી. ફરી ફરીને જોગી-કાની જમાતમાં જાય છે. જોગીકા તો ખાંધપીને પેટે દાય ફેરવતા રતા હોય ને એવા આજ-સુના પીર કે એવા આજસુ સાથે કાંઈ વાતે વજગાય નહિ. પદમણીના દેનાનો વાર વધી રહ્યો છે ને એ તો એવી મૂંઝાય છે. રાત અને દિવસ જોગંદરના જાય જાય છે. કપારે આવે, આરો જોગંદર કપારે આવે !

પણ જોગંદર તો આગો આવો નથી ને બોલાવો. હોંકારો દતો નથી ને પછી તો એ માફ છે. મણી ય મનમાં જાંક વાગી છે કે

નથી જવું તે નથી જ જવું. પણ મૂંઝામૂંઝા
તે માણસ ક્યાં સુધી રહી શકે ? કાંક મોઢાસ
હોય, કાંક દેવાઉકલત હોય તો એ બરી દેવાનો
બાર લગવો થાય ને આડી વાતે વળતાર
મૂળ વાતની વેદના વિચારે પડે. એટલે નહોત-
સોય પદમણી એની જહેનપણીને ધેર મઠ.
ધેર તો મઠ પણ આડી વાતે વળગાયું નથી
ને મૂળ વાત પૂછવા બેઠી છે : 'મારા ભ્રમદરના
ક્યાંય વાવક ? મારા પ્રીતમને ક્યાંય દોઢો ?'

તમઘ સંભારને બને કમળી કલાલજીને
વીતી વાતની કળ વળી મઠ છે. બેરિયો આપો-
પાછો થક જતાં નકીને લાજશરમ ન હોય
એમ જલે હતી તેની બેશરમ બની મઠ છે.
પદમણીની વાત સંભળી તમઘએ મો મચકોડાયું
છે ને કલાલજીને તો સામું જોવાની ચે દરકાર
નથી. એ તો જલે આગળે કાંઈ ભિખારજી
આવી હોય ને બીખ માટે રમી રહી હોય એવા
હાલ પદમણીના યથા છે.

તો ય પદમણીએ ખમી ખાધું છે ને વળી
વળી જહેનપણીને પૂછવા બેઠી છે : 'મારા
બેરિયાના કાંઈ ખબર ?'

ને કલાલજી મુખ મરડીને બોલી છે :
'એવા વેરાગીરામ તો દુનિયાને માથે કંઈક
રખડતા હશે અમારી તો જલે જતા.'

તો કે : 'જહેન ! તું તો મંત્રતંત્ર જલે.
અલકમલકના વાવરા તારે ધેર વાય. તારાથી
કાંઈ અજણ્યું નહિ. ક્યાંયથી મારા ભ્રમદરના
ખબર મેળવી આપે ? તારે પાથે પડું. તારે તો
બેરિયા સાથે અલવત, હું તો મા-જણી જહેન
જેવી છું ને ? મારું, એટલું કામ નહિ કરે ?'

તો કે : 'તે દિવસ એ વેરાગીએ અમને
તણખલાને તોલ કરીને મળ્યા માણજીમાં અમારી
કેડી કરી. તે તેં જીભા જીભા નેવા કપું ને
ઉપર જાતાં અબોલા લીધા ને હવે આવી છે
લટુકાપટુકા કરતી ! અમને તો મડીની ચે કુરસદ
નથી. મારે પીઠે મરાક બેઠી થાય છે.'

તમઘ કહે : 'મારે ખાંધિયે ધાનના
દમલા પડ્યા છે,' ને બેમાથી એકયે સમઘની
વાત સંભળવા નવરી નથી. પણ પદમણીને
આજે પૂરી મરજ છે ને મરજવાનને અકલ નહિ.
એ તો કહે છે : 'તમારે બોલે વેચાઉં ને તમે
ચોધા તે કામ કરું. કહે તો તમઘને ખાં-
ધિયે ધાન ખાંડું ને કહે તો કલાલજીને પીઠે
બેસી દાર વેચું. મારું આટલું કામ કરી શો.
તમારી જાવાની ઓછાંજણ રહીશ. મારા
ભ્રમદરના ખબર લાવી શો.'

તમઘ કહે : 'તુંથી સંબેલા જીપડે નહિ.'
ને કલાલજી કહે : 'તારી રંગતમાં મારા મરાક
રંભાય નહિ ને મારા કસજ ઉપાડો પડી જાય'
ને બેમાથી એકય પદમણીને જામે ઉતર આપતી
નથી. એ તો મેણાટોણા મારે કું : 'તું તો
પચ્છમની પદમણી. તારા જાદુએ માનતી પોપટ
સરજે ને તારા જીભામાં એકયે થીર નો થાય.
ને વગી તારે તો બેરિયા જેવો પ્રીતમ. જમે તે
શિયા લેખામાં તે અમને પૂછવા આવી છે ?'

સમઘ કહે છે : 'હું હતી ત્યારે તો મૂંઝા
હતી ને હવે નથી ત્યારે રજવારે રહી નથી.
જહેન જણીને પૂછવા આવી છું. મારા આશ્ચર્ય
તમે નહિ લૂઓ તો કાણ લોશે ?'

સમઘની આંખે આંસુઘની ધાર ચાલી છે.
એનો છવડો હાલકોલક થક રહ્યો છે. પંક
ઉપરથી નર જીડી મળું છે ને છવ કાચળી મારી
મયો છે. એ તો કાંઈ રજો છે ! કાંઈ રજો છે !

મોટેથી મેણાટોણા બોલે છે, તો ય ત્રણે
જહેનપણીએ છે. જન્મી ત્યારથી ભેળી રમી-
જમી છે. પોતાનામાં તો કાંઈ ચે દેવત નહોતું
પણ પદમણી જેવી પદમણી મળી, ત્યારથી
જલે પાંચમાં પ્રુછાતી થઈ. તે પદમણી પાંચેથી
બધી વિદ્યા પામી છે તે પદમણી મઠી પનેતી
મઠ છે. તે આજે પદમણી અતમત મૂળીને
પોતાને આગળે આવી છે, આગળે જીભી જીભી
રજે છે, ત્યારે એને થોડી જ તરડામણી !

તો ય બેરિયા નબર સામેથી દૂર ચલે

નથી. એણે માથે કાંઈ કરી છે? ને દાડે બળી તમઈ બોલી છે: 'હું મારી મા-બણી બહેન! તારી આંઠો મારો પાલવ પાચરું' ને પંક જાટે પંક ફેરું. પણ એક ચરત. એ મરુડીની વાત મેલી દે. તને આવડે. તે મરુડીનો શો મોઢ લાગ્યો છે તે રાત ને દિવસ બસ એના જ ઉચાટ કર્યા કરે છે? આપણે મુલક તો કંઈ કેટલા ચે રાણા ને રાજ્યા આવી ચલા. કલેશકુંવરનો કાંઈ આશવારો નથી. તે એમાંથી કાંઈ ના ગયો ને આ મરુડીને રવાડે ચડી?'

તો કે: 'એ વાત હવે નકામી છે, બેન તમઈ. કરમમાં જ લખ્યો' તો એ મળી ગયો છે. હવે એ વિધાતાના લેખ જુએ જાવ તેમ નથી. ' ને કલાલણ કહે: 'એ વાત જાણી પૂરી છે: 'હવે એ વાત જાણી દે, બહેન તમઈ, આપણાથી મારું તોટું આપણે કરી જોયું' ને આપણી કારી કારી નહિ એમાં બચાડી સગઈને શું દેવ દેવો! એ તો સહુને મમતી વાત સહુ કરે.'

ને તમઈ કહે: 'તારે તો કલાલણ! પીઠે બેસી દાડ વેચવો ને રાતે મેડી ચણગારવી. તારે તો મૂલ પરમે એ માણીગર, પણ અમારી તો રાજ્યપંચીની રીત. અમારી રાજ્ય વટની તને શી અજાર પડે?'

તો કે: 'શી રાજ્યવટ શોબી રહી છે! માણરાનો કહોટો વાળ્યો છે ને આંધી નરુડી જોવી દલકા વરણમાં દરેકરે છે. હું પીઠે બેસું છું' ને મેડી-મેલાતો ચણગારું છું. પણ મારાં અંબ તો મેં ઉધાડાં નથી મેલ્યાં ને!'

આ તો ત્રીજી મહા ભાગવા આવી ત્યાં પેલી બંને જ વડી પડી ને સગઈને વચ્ચે પડતું પડ્યું: 'તમે તો આડી વઢવાં લીધી બહેનો! આપણા ત્રણમાં કોણુ દળતું ને કોણુ કારે? કોણુ જીત્યું ને કોણુ નીચું? એના તોલં કદી થયા છે તે આજે હવે એ વાત કરશો! આપણે તો ત્રણે જ સરખી ને સમોવડી. એકને બીજા પડે' તો બીજી પરમે જોબી જ છે. મારે તો મારો બેરિયો જોઈએ છે. રૂડો ને રાજ્યપંચી, મારો

એ જગતનો ચકવર્તી છે. મારા શાહના શાહને કાંઈ શોધી કાઢો તો તેમારા પગ તંગાસું.'

કલાલણ કહે: 'હું એ જ કહું છું. માણુ-સને મમે એ માણુસ કહે. એમાં સારું-નરસું કહેનારો-આપણે કોણુ?'

તમઈ કહે: 'આપણી એમાં હા ચે નહિ ને ના ચે નહિ. તમને મોઢે ઈતમે કરો. મારે તો હલો મારો ખાંદિયો ને બહુ મારું ધાન.' ને એ તો ત્યાંથી ચાલી ગઈ છે.

કલાલણ કહે: 'સિદ્ધવઢ હેડે બેઠા બેઠા સિદ્ધ ચુર સાધના કરે ને હું એમની પાસેથી વિદ્યા કાઢી. પણ તે દિવસ મારી વિદ્યા અધૂરી સાખિત થઈ ને તારો જોગંદર મને અધવામની કરી ગયો. એ જોગીમના જોષ જોવાનું મારું મળ્યું નથી. હું તો મારે પીઠે બાવે એને પાછી પાઉ ને રંગત લગાડું. પણ હું કહેતી હો તો સિદ્ધ-ચુરને પૂછી જોઈએ. એ તો અગમનિગમનું જાણે.'

તો કે: 'તારા સિદ્ધચુર વળી કોણુ છે ને' ક્યાં વસે છે?'

તો કે: 'દિપાને કઠિ મોંચરું મસાણુ ને મસાણમાં એક સિદ્ધવઢ. સિદ્ધવઢ હેડે બેઠા બેઠા સિદ્ધચુર તપ તપે. એને તપ તપતાં કંઈ કેટલાં ચે વરસ વીત્યાં તો ૫ બાવાની સાધના પૂરી થઈ નથી. ચોંદરી ચોંદરી વંદના કરવા જાઉં છું. અસતકુંડમે પૂજા કરું ને ખત્રોક્ષ જાતનાં બોજન પીરસું. સારમાં હોય તો ચુર મંત્ર દે ને નહિતર વાંસામાં કારમ સમોડે. કહેતી હો તો એને પૂછી જોઈએ.

તો કે: 'હાલ્ય ને બહેન! તારા ચુરને પૂછીએ. મારે તો મારા જોગંદરના ખખર જોઈએ. વનનાં પંખેરુ દેતાં હોય તો એને પૂછું, મસાણુના દેવો દેતા હોય તો એને સાધું, મારે તો મારા જોગીના ખખર લાવી છે એ મારો દેવ.'

વડ ચોંદચતી રાતે બંને બહેનપણી નાહી-ધોઈ, પૂજનની સામગ્રી લઈ પીપળપંખીએ ચડી કરી સિદ્ધચુર પાસે જવા નીસરી છે. [આહ

મારું નામ ટીસુર

ગોંધીબેન

એ નું નામ? એના નામનું તમારે શું કામ છે? એની મા કયું નામ લઈને એને બોલાવતી હશે તે તમે ના જાણો તોય શું?

એવાં તો અનેક પડ્યાં છે, બાર બાર વરસનાં બાળકો. આજનો સમય એવો છે કે એમને બાળક થવામાં ચરમ લાગે છે. દેખી એવી તરડીબ મળી બાલ્ય ને મોટા મૂછાળા બની જવાય એવી એમને હાંથ છે. જો મોટા હોત તો જર્મન જલ્લાહોને હાથ બતાવવા તે કેવાં જઈ શક્યાં હોત! આજે તો બધાં એમને બાળક બાળક કહીને શેરી રાખે છે. મોટેરાંનું એમને એટલું દુઃખ છે, એમને લાગે છે કે બાળકોનું લશ્કર ન થવા કેવામાં મોટેરાં મુશ્કેલી નથી જ.

અને લેનિનગ્રાડ, મોસ્કો ને સ્ટાલિનગ્રાડમાં એમણે અવાજ ઉઠાવ્યો: ‘અમારું લશ્કર બનાવો.’

‘ટીકતમારું’ય લશ્કર-તમે ય આજથી લઈવેયા.’ અને છેવટે સોવિયટ નગરોમાં એ લઈવેયાની ટુકડીઓ જીગવા માંડી.

એક દિવસે એમાંનું એક લઈવેયું એક બાઈને બારણે આવીને બોલ્યું:

‘તમારી બચીની સંભાળ રાખવા હું આવી પહોંચી છું.’

‘મારી બચીની?’ બાઈ જોઈ રહી. આવનારે બારેખમ ટોક હલાવી.

‘તો તું કોણ છે?’ બાઈ હસી પડી. ‘તું’ય બચી છે મારી દીકરી.’

‘હું’ બચી નથી....હું....હું, મારી ટુકડીમાં મારો નંબર બારમો છે.’

‘તારી ટુકડી?’

‘એટલી ય ખબર નથી? અમારી ટુકડીઓ, ટીસુર ટુકડીઓ.’

‘ટીસુર શું? તારું નામ શું?’

‘મારું નામ લીડા-ટોમીલીના. બુબ્બા. રાથી લાડીવોસ્ટોક સુધી અમારી ટુકડીઓ પથરાતી બાલ્ય છે. અમે બધાં ટીસુરાઈટ.’

બાઈ જોઈ રહી. લીડાએ આગળ ચલાવ્યું: ‘મોસ્કો પાસેના એક ગામમાં ટીસુર નામના એક છોકરાએ આસપાસનાં બાર વરસનાં લેગાં કરીને લશ્કર બનાવ્યું. અમે એની ટુકડીનાં. અમારે ધરનાં બગીચાઓ પર દેખરેખ રાખવાની, ગામની માહિતીઓ યાદ રાખવાની, મોટાં લડવા બાલ્ય તેમનાં બધાં ઘર સંભાળવાનાં, ગેરીલાઓના હુકમ સંભાળવાનાં. હું તમારી બચીને સંભાળવા આવી છું.’

લેનિનગ્રાડની પાસેના લાડોગા સરોવર પરથી જવાતું છે.

‘મેં લાડોશું જોયું છે....મને બેગ્રાડો....હું આવીશ આવીશ જ.’ એક લાલ લઈવેયાનો લાઠકો બાળક એના પાવડે બાજમો હોતો.

‘તારી ટીસુર ટુકડીની તને શબ્દ છે?’

‘છે છે, હંબર વાર છે-અમારો નાયક તમારા જેવો મોટેરા નથી. કહ્યું છે કે બા, બા જાજો.’

‘ક્યાં?’

‘ત્યાં, તમે જાવ છો ત્યાં.’

‘હું જાઉં છું ત્યાં ડગલે ડગલે
મરણ છે, અને તું સાવ બાળક છે.’

‘હું બાળક નથી, હું ટીચર છું.’
બાળકે ચીસ પાડીને રાવા માંડ્યું.

પણ બાપાએ લગામ ખેંચી અને
નાનકટો ટીચર, છૂટી ગયો અને રહતો
હોઠ્યો.

‘પણ તારી બા એકલી....’

‘એની ટુકડીમાં મણાં બધાં છે.’
બાળકે રાડ નાખી.

‘પણ હું....’

‘હું મોટો છું.’ બાળકે બીજી
બૂમ પાડી.

ગેરીલો બાપ નીચો નચ્યો, ટીચરને
ચૂમી લીધો ને કાનમાં કહ્યું: ‘તું તો
મોટો જ છે...લે, આ.’ બાપાએ એક
મલની હેન્ડ ગ્રીનેડ ટીચરના હાથમાં
સેરવી લીધી. ‘અહીં જરમનો આવશે
તારે તારે એમની સામે મારે બઢલે
ફાડવાની.’

છાકરા ગંભીર બન્યો. એને ટીચરને
પોતાની બાત એના ટીચર બાપા જેવડી
મોટી લાગી.

અને બાપાના ઢોડી જતા ઘોડાને
એ ઢૂર ઢૂર જોઈ રહ્યો, અને પછી બાપાએ
આપેલી લોટ ચકલી બનીને રણે જોડી
બાય એવી બીકથી પહેરણ નીચે બમલમાં
ઢબાવી ટીચર ચોક્કો ચૂપચાપ ચાલ્યો ગયો.

અને એક દિવસે જેમની રાહ જોતો
હતો તે જર્મનો એના ગામમાં આવી

પહોંચવાની વાત સાંભળી. એની મા સાથે
ગામ છોડતાં પહેલાં એ ખોવાઈ ગયો.

અને જર્મનો આવ્યા ત્યારે બૂલો
પડ્યો હોય તેવો એ ગામમાં ફરવા લાગ્યો.
એના પહેરણ નીચે ઠંડી લાગતી ગ્રીનેડને
એ થોડી થોડી વારે ઢબાવી જોતો હતો.

એને એક નાઝીએ પાસે બોલાવ્યો
ને કાન ગાલી પૂછ્યું: ‘કેમ લા કેમ રે?’

‘મારા બાપા તો એમ ગયા’
એણે બીધેલો હાથ લંબાવ્યો, ‘હું
થણી વાતો જાણું છું-મારા બાપા સાથે
ગયા છે તેમની ગેરીલાઓની.’ અને
જર્મન નાઝી એને પોતાના અમલદારોના
તંબૂ પાસે લઈ ગયો.

‘હું જાણું કહીશ.’ છાકરા બોલ્યો.

પછી છાકરાને અમલદારોના તંબૂમાં
લઈ જવાયો. ચાંદ પહેરેલા સાત અમલ-
દારોને જોઈને ટીચરની આંખો ગંભીર થઈ
ગઈ. એણે મનમાં ને મનમાં સાત ગણ્યા
અને પછી સવાલોના જવાબ આપ્યા.

‘તું એમનું ઠેકાણું જાણે છે?’

‘જોડું?’

‘ગેરીલાઓનું.’

છાકરા જવાબ આપવાને બઢલે સીધો
ટેબલ તરફ આગળ વધ્યો અને બોલ્યો:
‘ગેરીલા સર્વ ઠેકાણે હોય છે.’

અને એક છપાટે એણે છુપાવેલી
ગ્રીનેડ કાઢીને સાતે પર વીધી. સાતે
જણ સાથે ટીચર ગેરીલો મરણ પામેલા
મોઢા પર એના બાપ જેવી કઠોર ગંભી-
રતા ધારણ કરીને પડ્યો હતો.

‘નામ, નામ, નામ! એ તે શું?’

કોઈને ન પૂછે ને અમારા નામનું તમારે શું કામ ? અમારેય મોટાં મોટાંની જેમ હુકમીઓ છે અમારું એક નામ લીજાન અને અમે બધાં ટીચર.'

‘હાં, એટલે જ તો, તું સાવ બાળક છે...તારા નામ ને નંબર વિના...’

‘મારું નામ બળુશ્કા...મારો નંબર’ પણ ટેલિફોનનું સંધાણ બંધ થઈ ગયું.

પાછી એણે બૂમ પાડી: ‘મને કોઈ જોડો...કોઈ જોડી દો...કોમરેડ, સરકાર ...મારે મોશ્કો સાથે વાત કરવી છે. ભલે થઈને અને વહાલો થા, વહાલો દુવારીય’

‘તું બળુશ્કા ?’

‘હાં, હાં, હું જ હું...’

પણ પાછો અવાજ તૂટ્યો, એના હાથ પડ્યા.

પાછો અવાજ આવ્યો: ‘સંશ્રામ છવલેણ બન્યો છે...મોશ્કો સાથેનું સંધાણ તૂટી ગયું છે. તું રાતોરાત...અહીંથી, ત્યાંથી પેલા પુલ પાછળથી, આગ, આગ...’

અને એના કાનમાં એક અવાજ અથડાયેલ વાતચીત તૂટી ગઈ.

અને તો એ એણે તૂટેલા ટેલિફોનમાં ચીસ પાડી: ‘હવે અમે નવ નથી-ફક્ત સાત જ.’

‘ઝોરલોવકા, ઝોરલોવકા.’

‘મને તો ના પાડી.’ ઝોરલોવકા એના બાઈ સાથે ચિડાઈ હતી. ‘કહે કે હજી તારે વાર છે, કહે છે તે બોંબમારની લોખંડની લેગી કરીને કર્યો હજી આછી છે, કહે છે કે...’

‘પણ કોણ કહે છે ? કહે છે કોણ ?’

‘આ,’ ઝોરલોવકાએ એના મોટા-ભાઈ તરફ હાથ વીંચ્યો, ‘મોટો ન ભયો હોય તો. અમારો નાયક દુવારીય નાયક.’

‘નાયકને આંખ બોલાય ?’ બા હસી.

‘અમારાથી મોટો એટલે જ નાયક ને ? તું જ એવી છે.’ ઝોરલોવકા એની મા પર ચિડાઈ ગઈ.

‘કેમ ?’

‘તેં જ એને વહેલો જનમાવ્યો તે, નહીં તો આજે હું એનાથી મોટી ન હોત કે ?’

‘પણ તકરાર ?’ બાએ હોંકવાની પૂછ્યું.

‘ગેરીલાઓ સાથેની અવરજવર માટે મારું નામ એણે જ મારી નાખ્યું. હજી હું મોટી નથી ? હજી હું ટોપલી લઈને ચેરીએ ચેરીએ રખડીને લોહાના બંધાર જ લેવા કરવા નેટલી બચુકડી છું ? હું બીજી વખત ભાગી જવાની બધ.’

‘ક્યાં ?’ બા બોલી.

‘જ્યાં ગેરીલાઓ હોય છે ત્યાં.’

‘તો તને બીજી વખત પકડી લાવવી પડશે.’

ઝોરલોવકા કંઈ બોલી નહિ એણે રીસ અને ગુસ્સાથી. ‘જોયા કર્યું.’

પછી બીજે દિવસે ઝોરલોવકા જડતી નહોતી. ઝોરલોવકા તો લેનિનગ્રાડ માર-આ પરતી એક ખાડીમાં આરામ લેતી હુકમીના અમલદારને કહેતી હતી:

‘હું ભાગી ભઈ છું.’

‘ક્યાં?’

‘ગેરીલાને ઘેર.’

ઝોરલોવકા પર સુગંધ થએલી લાલ ટુકડી એને ખસે બેસાડીને નાચી. પછી પાછો અમલદાર ઝોરલોવકાને માનલેર પૂછી રહ્યો: ‘તું ગેરીલા સાથે રહીને શું કરીશ?’

‘લડીશ જર્મનો સાથે, મારા આપાને એ લોક ચોરી ગયા છે.’

‘તારું ઘર ક્યાં?’

‘લેનિનગ્રાડમાં.’

પછી ઝોરલોવકાને લાલ અમલદારે પોતાની પોલાણી ટોપી પહેરાવી અને એનું નામ પાડ્યું: ‘કર્નલ ઝોરલોવકા.’

થોડા દિવસે લેનિનગ્રાડના ટીમુરોની ટુકડીમાં ભાગી ગયેલો કોમરેડ કર્નલનો નવો નંબર અપાતો હતો.

પછી થોડા દિવસે ઝોરલોવકા એના ભાઈની જગાએ નાયક ધર્મ હતી અને એક બાલસંઘની સભામાં બોલતી હતી:

‘આપણે આપણા લાલ લડવૈયાની પીઠ ચણીએ છીએ.’

એપ્રિલમાસીક પરિવર્તમાં ખૂબ જ રસ લેવા અને બીન દેશના પ્રતિનિધિઓને સમલવતા પ્રેરિત નહેરૂને એક પરદેશી છાપાના ખબરપત્રીએ સવાલ કર્યો: ‘આપ આટલાં બધાં કમિમાં મગચૂલ રહેો છો. પણ કોઈ વખત મુકેલી આવતાં મૂઝાણો ત્યારે શું કરો છો?’

‘મોંએથી બહીસલ વમાડુ છું.’ નહેરૂએ જવાબ આપ્યો.

‘પણ મેં તો આપને આ પરિવર્ત દરમિયાન ક્યારે ઘ તેમ કરતા જોયા નથી.’ ખબરપત્રીએ કહ્યું.

‘ખરેખર છે. કારણકે પરિવર્ત દરમિયાન હું એકે વાર મૂઝાણો નહોતો.’ નહેરૂએ જવાબ આપ્યો.

નંદા સિંહા બધા વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં નામ પૂછતા હતા. એક છોકરાને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે ‘મારું નામ એરોલ્ડ હીટલર છે.’ -માસ્તરને બહુ નવાઈ લાગી. બીજા દિવસે છોકરાના આપાને બોલાવી તેણે પૂછ્યું: ‘શ્રીમાન સત્યનાથમ્! અત્યે આપના પુત્રનું નામ ‘એરોલ્ડ હીટલર’ રાખી પાડ્યું છે તે અને કહેવો?’

‘જરૂર...’ પેરી બક્ષિએ કહ્યું... ‘એક તો એ કે હું શ્રીમતી સત્યનાથમ્ છું અને બીજી એ મારી પુત્રી છે.’

— બા. બ્યા.

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય	લે. મધુર [પોરાણિક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ	" "	૧-૮-૦
વેશ્યબી પૂનમ	" [ચાર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ	" [ભૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
ચેડકુમ્ભારી	" [કથાઓ]	૬-૧૨-૦
નગલનો શત્રુ	" "	૦-૧૨-૦
કૃષ્ણમણી	" "	૭-૫-૦
ભિર્મિલા	લે. પારાકથા [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુસુમ	" [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નવું જીવન	[નવલકથાઓ]	
લે. નાનાલાલ દવે		૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન	[આરોગ્ય વિશેષ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વેણુવ		૨-૧-૦
જોશક	[જોશક વિશેષ પુસ્તક]	
લે. અમનલાલ મા. વેણુવ		૧-૧૧-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

રાણાપીઠ - ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩ પો. બો. ૮૭૮
અમદાવાદ મુંબઈ-૨

કહાની

એ. એચ. બીલરના

રેલવે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

પૂનમની ફેરી રાતને સંગીતના સરોવરથી
અધિક આહલાદક બનાવવામાં સદાપ્રભૂત બનાવ
મરખા, રાસો, ગીતોનો સંગીતનો નોરેશન
સાથેનો નવો જ સંગ્રહ

પૂનમરાત

કર્તા: જગદીપ વીરાણી

મુખર્ષિ, બિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
દુકમનામાં કાવવા, લેલું વસૂલ કરવા
લખો યા મળો
મગનલાલ એચ. ભટ્ટ
'આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમાન-એજન્ટ.
અખજર બિહારી, સી. પી. ટ્રેડિંગ
મુંબઈ ૪

અમ્યબિને યતા બાકા, બિહારી, તાવ, કમિનો બિપદવ, યુદ્ધ ખાવાથી રેટનું મોટું થવું, હાથપગ અળી જવા, દસ્તની
બળજબાત, ધાવણ કે કુપનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરેક મટાડી અખૂટ કોવત આપનારી અમૂલ્ય તુલ્ય ઓવધ

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી

દર્શથી દખાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

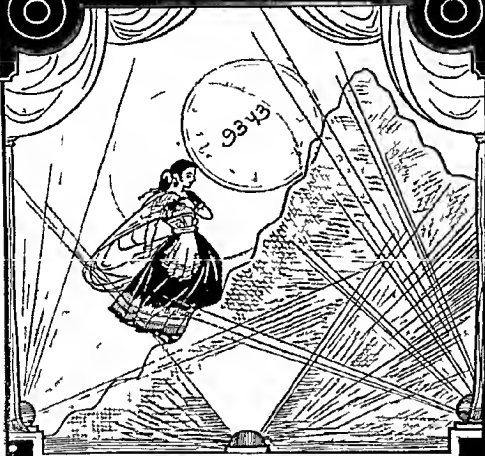
કો. રૂબી એકના આનંદ બાર. (પી. પી. પો. બુક)

વૈદ્ય નરભીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડૉ. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી કોષ-આબાચીક-ભાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ટેકાણું-કેરકેલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગણીના નકિ-મુંબઈ નં. ૪

કલ્પના

વર્ષ ૩ : આંક ૬

આગામી

આ સે સ
આથા ન્યાય
મુલાખાઈ મૃત્યુ
અદ્ભુત જળપ્રવાસ :

સાચી પછુ અદ્ભુત વાતો : એક પાનાની વાર્તા

ઉદ્દેશ
બે રેખાચિત્રો
સાગરની ગાદમાં

બાળકો અને કિશોરોની કલ્પનાને પાંખો આપતી,
રસવૃત્તિને કેળવતી ને જીવનઘડતરમાં સાથ દેતી

 પરીકથાઓની નવી જ શ્રેણી

કહાણી કહું કેયા

લેખક : શ્રી મયૂર

પુસ્તક ૧ હું	એકકકુમારી	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૨ હું	જંગલનો રાજા	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૩ હું	કૂંડમણી	૦-૧૨-૦
પુસ્તક ૪ હું	કુંવર રસાળુ	૭૫૫૫ છે

કલ્પનાશક્તિ એ તો બાળકને વારસામાં મળેલી અનેક શક્તિઓ-જેવી કે સ્મરજીવિત, તર્કશક્તિ, પદ્ય-
રસ, રેવ ઇત્યાદિ શક્તિઓ-માંની એક છે. આ શક્તિઓ તો જ્ઞાન સંપાદન કરવાની સાધનો છે. કે
સાધન જેટલા વિશેષ વપરાય તેટલું વધારે સાદું બાળકો આ શક્તિઓનો યોગ્ય રીતે પ્રમાણબદ્ધ ઉપયોગ
કરે એ બાળવિદ્યામાં માટે જરૂરનું છે. લોકકાવ્યો કહો તે બંધવો નથી, પૂતળામાં જીવ નથી, દેહાની કી
મરી મધ્ધ થઈ નહિ, દરિયાને તળિયે મહેલ સંભવે નહિ. એવું એવું બાળકને કહીને, કહારતે તે
કલ્પનાશક્તિનો આનંદ ખૂટતી લેવાનો આપણને કશો હક નથી. બાળકો તેમની કલ્પનાબદ્ધ
શક્તિમાં આનંદથી વિદ્યે એ જ જરાગર છે. x x x x x પ્રાદેશ કરતાં બાળકો અને કિશોરો
કલ્પનાશક્તિ વધારે સજાગ હોય છે. તે શક્તિ દ્વારા બાળકો દિવાસ્વપ્ન, કલ્પનાચિત્રો, પરીકથાઓ તથા
પારાલ્લિક કથાઓમાં રસ લેતાં થાય છે અને એ રસ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એકધારે વહે અને જીવન આગ
ઉપર વધારે વિકસે તે માટે કેળવણીમાં મુખ્ય એ સાધન છે એક લલિતકળા અને બીજું સાહિત્ય

પ્રતિબંધમાંથી]

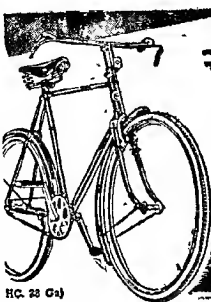
૮

—શ્રી મનમોહન ઉ. બા.

: પ્રાસિદ્ધાનો :

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેતા : દાણાપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ ત્રિમિટ્ટે

H.C. 28 G3

સ્કુલમાં વહેલા અને
રમવામાં વહેલાં

રહેવાથી ઉધમી, આસાં-
કિત અને મહાન થવાય છે.

સાળામાં અથવા કોલેજમાં જવામાં,
રમવા જવામાં અથવા ઘેર પાછા
ફરવામાં હિન્દ સાયકલ તમને
વધારે જડપથી લઇ જાય છે.

જાના વનારા ઝોડે હિન્દ સાયકલ (લીમીટેડ).
મુંબઈ ઇલાહી માટે સીલ એજન્ટ :
મેરાનસ ટ્રેડર્સ, ઉદય કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ
(ગેસીઝ)
માટે

અરુચિ, મંદાગ્નિ, થૂંક, ગાળો,
કબજિયાત, લીવરદોષ, વિગેરે;
માણસને ગભરાવી સુકતા વિકારો
ઉપર ચોક્કસ ઉપાય છે.

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક શર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, - સુભઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ : હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોરબાસા, વડોદરા વગેરે

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવે!

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખનાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નળનાઈમાં અને મગજની
નળનાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ શર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાદીયા મહાજનવાડી, કાલગરવી મુંબઈ - ૨

જૂન ૧૯૪૭

વર્ષ ૩ : અંક ૬

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

ધ. જી. જૂના ઇતિહાસની આ એક વાત છે. ઇ.સ. ૧૫૦૦નો રાજા કૃષ્ણદાસ મહારાજ ઉપર આજી વર્તાવતો. કૃષ્ણદાસના રાજવહીરુમાં દીરાનો દત્તા, સરદારો દત્તા, સામંતો દત્તા અને ચર-વારો દત્તા. મોટા મોટા મંદિરાતો જેના અમીર-ઉમરાવો જીજ્ઞાસુ દત્તા, ન્યાયાધીશો ખાનગી મિલકતને સાચવી રાખવાના પવિત્ર ન્યાયને તોળતા દત્તા, અનેક જાતના ગુનાઓ અને અનેક જાતની વાતનાઓ સંભાળતા કારાગાર કપરો દત્તા.

પીરો નામના મોટા રંગમંડપમાં રાજા પોતે ન્યાય કરતો, રાજ રાજ ગુનેગારો આવતા ને રાજ રાજ ન્યાય તોળાતા.

પણ એ તો ન્યાય જ હતો ને? એ જોડતો હતો. કોઈ ઘેટાંજકરો ચારતા, કોઈ ખાણો ખોદતા, કોઈ ચણતર ચણતા. હી જોડે ને હી આથમે ત્યાં એક ભયંકર મળ્યૂરી એમતું જીવન હતું. એમાં ધણાખરા યદુહીઓ દત્તા. યદુહીઓ માથાપો દત્તા હીકરા-હીકરીઓ દત્તા. એમને માટે કોઈ અદાલત નહોતી. એમને માટે જ ન્યાય નહોતો, કારણ એ ગુલામો દત્તા.

એમનાં માથાપ ગુલામ દત્તા, એમના કાકા-મામા ગુલામ દત્તા, એમનાં બેટા-બેટી ગુલામ દત્તા ગુલામો મરતા, ત્યારે ગુલામો દત્તા અને ગુલામોને સંપત્તિ તે ગુલામો દત્તા.

એ ક્રિકા ચહેરાવાળા, કાળા વાળવાળા, ધેરા રંગવાળા, તીણી આંખોવાળા અને

મોસેસ

ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ

તીણા દારૂવાળા માનવીઓ દત્તા. એમના ચહેરા ઉપર આંકો દત્તા, એમની પીઠ ઉપર સોળ દત્તા. એમની આંખોમાં કોઈ વાર પિકાર તો કોઈ વાર ભયંકર બીક ચમકતી.

હિંધમાં ય એમને ભયંકર જીવનની વાતના-ઓ માદ જનીને ઝગડાવતી. એમને કાર અખર-માં નમ જીજ્ઞા રાખી વેચાયેલાં ચરીશની યાદ હતી. માલિક ને માલિકોની માલકતાની યાદ હતી. જાળકાના વેચાણની યાદ હતી એવી એવી તો અનેક યાદો હતી, અને એ યાદો જીવમાં એમને રેવરાવતી, ચીસ પડાવતી, દાંત ઠકડાવતી પિકારથી સુરસુરાવતી.

‘પણ એ તે શું મન!’ ઇ.સ. ૧૫૦૦નો રાજા એની રાજકુમારીના મનને અજાજ જતી પૂછતો.

‘એ મને ગમે છે.’ રાજકુમારી હઠ કરતી હતી.

‘ગુલામ!’ રાજાને આશ્ચર્ય થતું હતું.

‘અનેક ઉમરાવજીઓને...નાંદ, મને એની સેવા...’

‘ભલે.....’ રાજા કબૂલ થયો; કારણ કે જેને એ સોળ વરસની પોતાની રાજકુમારી

ધણી પસંદ હતી ને તેથી તેનો બોલ ઉધામવો તેને પસંદ નહોતો. રાખને પીતાની એ દીકરી સાથે પરણવાના કોડ, દત્તા તે વખતે એવો ચાલ હતો, એવો ચિવાજ હતો. કાઈ બહેનને અને બાપ દીકરીને પરણી શકતો અને સ્ત્રી કે છત્રે પણ પરણી શકતી.

પણ પછી ગુલામની-પદ્દતીની સેવા લેતી રાજકુમારીને મર્જા ગયો, ને દીકરી સંપડે, તે પહેલાં ગુરસે થયેલા રાખએ રાજકુમારીના ગુલામ સેવકને-પદ્દતીને ખાત કરાવ્યો ને એક તરકટ રચ્યું.

એક દિવસ નાંધર નદીને કિનારે પધરાયેલા રાજકુમારીના રંગમદાવ પાસે નદીનાં પાણી ઉગ તરતી એક લાકડાની છુદ્ડ પેટી આવી. રાજકુમારી પાસે તે પેટી આજુવામાં આવી ને તેમાંથી તરતનું જન્મેલું એક બાળક કાઢવામાં આવ્યું એ કેમ થયું, તેની રાજકુમારીને ખબર હતી, રાખ પણ બાંધતો હતો. રાજકુમારીને રાજકુમાર સંપડ્યો હતો.

પણ ગુલામ-પદ્દતીથી સંપડેલો; એટલે વાત બનાવીને લોકામાં ફેલાવાઈ કે, રાજકુમારીને ઇન્દ્રિયના ભગવાને દીકરી મોકલેલો છે. પછી રાજકુમારી એ કેવી બાળકને ઉછેરવા લાગી. લોકા એકબીજાના કાનમાં યુગપુત્ર વાતો કરતાં તેની કાંઈને પડી નહોતી. કુતીના કર્જા જેવો રાજકુમાર રાજમદાવમાં રમતો, ત્યારે સૌને મમતો હતો, એવા ઇન્દ્રિયના રાજકુમારને સૌ મોસેસ ઠહીને બોલાવતાં.

મોસેસ ઇન્દ્રિયની નિશાળમાં બપોરેગપરે અને કિશોર મંદીને જીવાન થયો.

એક વખત મોસેસ મધરાતે જાંવતો હતો, ત્યારે એકાએક લીધમાંથી બગેલી એની માતાને જીવાન દીકરાને દેખવાનું મન થયું કારણકે, એને પોતાની જીવાનની મિત્ર ને મોસેસનો પદ્દતી ગુલામ નાદ અગ્યો હતો. એ જાંવતા પડેલા મોસેસને દેખી રહી.

એ જીલી જીલી જીતકાળનાં પેટલાં યે અંધારા ઉલેમની હતી.

એને પસારે થયેલાં-બોવાઈ ગયેલાં વરસો સાંભરતાં હતાં. 'મરેમર એના જેવું જ માણું' એ વાળનાં જુલ્ફામાં હું મારી આંખોએ રમવાતી, તે જ જુલ્ફાં ને પારદર્શક આંખો...! માતા જીવાન દીકરાના માથા પર નીચી વળી. જીવાનની પારદર્શક આંખો મીથાચેલી હતી.

જીવાનને કપાળ પર ગરમ શ્વાસ અડક્યો અને એ ઝગડાને બેટો થઈ ગયો 'નરનર આ જ આંખો...! માતા દીકરાને બેટી પડી ને હતી જીરી.

'મને કેમ ઉઠાવ્યો?' મોસેસ અભ્યન્તરીમાં મધરાતે આવેલી માતાને પૂછી રહ્યો ને ઉતાવળો બોલ્યો: 'મને સ્વપ્ન આવ્યું હતું, કેવું મજાનું! ભણે આખા ઇન્દ્રિયના નધા પદ્દતીએની ગુલામીની બેટીએ હું તોડતો હતો અને બંધાને લઈને ફરે ફરે..... ધણે ફરે નીકળે ગયો હતો. પછી અમે બંધાં..... ત્યાં કોઈ માલેક નહોતો, કોઈ ગુલામ નહોતો..... અમે બંધાં નવાં નમર વસાવતાંતાં..... નવી સરકાર ને નવાં રાજ.....'

'કેવું સરસ સ્વપ્ન!' માતાને મળી મળું પણ એને જિતાવળો કોઈ દુઃખી નાદ આવી મઠ ને એની આંખમાંથી આંસુ ટપક્યું.

જીવાન હજી સ્વપ્નામાં હોય, તેમ સમજના વિના ભેઈ રહ્યો.

'મને જ પદ્દતીએ ખૂબ મજે છે,' બોલતી માતા જીલી થઈ અને ઉતાવળો આવી મઠ અને સ્વપ્નના જ વિચારમાં ગરકાવ થયેલા મોસેસની આંખો પાછી મીથાઈ મઠ.

અને જીવાન મોસેસનું એ વર્તન ધર્મ-ગુરુને પસંદ પડ્યું નહિ. દરમીરોએ પસંદ પડ્યું નહિ, ઉમરાવો અને માલિકોને પસંદ પડ્યું નહિ. મોસેસનું એ વર્તન કોઈને પસંદ પડ્યું નહિ. ખુદ રાખને કાને વાત આવી.

સૌ કાઈ કહેતા હતા કે, એ શું ! રાજકુમાર થઈને ગુલામોમાં ફરે ! ગુલામોની ચાલીઓમાં બઠકે, ગુલામો સાથે એક વાસન પર બેસે, ને વાતો કરે ? ગુલામોનાં બાળકોને બાથમાં લઈને બાંધીએ બારે ? કાલે સવારે રાજ યાશે તો રાજ કેમ ચલાવશે ? રાજને ચિંતા પેડી. રાજકુમાર રખડુ બન્યો હતો.

એક દિવસ ગુલામ સ્ત્રીપુરુષોને એક મહાલયના ચણતરમાં મજૂરી કરતાં દેખતો એ રખડુ રાજકુમાર બેઠો હતો ને એનાં હુકમથી એક ધરડો મહુદી કામતો ટાપસો હેઠો મૂકી એની પાસે બેસીને વાતો કરતો હતો.

‘તમારા ઇન્જિન્યરોની જેમ અમારાં પણ ઇતિહાસ છે. અમે ય જાહોજલાલી જોઈ છે, અમારામાં પણ મહાન સ્ત્રીપુરુષો થઈ ગયેલા છે.’

‘એમ કે ?’ રખડુ રાજકુમાર રસથી સાંભળતો હતો.

‘બાપુ, અબ્બાદમ અમારા તારણદાર. ઉર નામનાં ચોલકિયન નગરને એમના સાથમાં સ્વતંત્રતાની શોધમાં અમારાં વડવાએ છોડેલું ને દિવરત કરેલી...એ તો આજે અમે ફારોહના દેશમાં ગુલામ છીએ બેઠા, અને...’ ડાસાએ જોરથી શ્વાસ બેઝ્યો અને... ! ‘રાજકુમાર વૃદ્ધ સરીરની ધબકતી પાંસળાઓ તરફ જોઈ રહ્યો.

‘અને...’ વૃદ્ધની વાતને તોડી નાખતી એક ચીસ બંનેને ચમકાવી રહી. રાજકુમાર બિચો થઈ ગયો. એની સામે જ એક મહુદી જુવાનને ચાંબલા સાથે ‘બાંધી ચોકાદાર ફટકાવતો હતો. જુવાન ગુલામની આમડી ફાટી જતાં તેનાથી ચીસ પાડી દેવાઈ હતી. અને રાજકુમારનો રોષ બીજોયો. એની સજાગી આંખોમાં કોષ લબ્ધી બીજી, એ મૂઠી વાગી ફૂલો એણે આવેશમાં ઇન્જિન્યર ચોકાદારના પેટમાં ખનડે ભોંકી દીધું.

રાજકુમારનો રોષ દેખી ગુલામો આનંદથી ઘૂંટી બીજી, કાંઈ બીજી લપાઈ રહ્યાં. સોદિયોળ માંસનો લોચો બનેલો બંધાયેલો જુવાન દેહ રાજકુમારને હાથે છૂટવાની લાગણીમાં મરણની કિનારી પરથી છેલ્લો આનંદ અનુભવી રહ્યો.

ઇન્જિન્યરના પાટનગરમાં, નાઈલના કિનારા ઉપર ખાણે અને ખેતરોમાં સમાચાર પથરાઈ ગયા. ‘રાજકુમાર ગળ્યો થયો !’

બીજું મમે તે ક્યું હોત તો કીક હતું. રાજકુમારને માટે કાંઈ શુંતો મોટો નહોતો; કાંઈ અપરાધ નહોતો; પણ ગુલામનો પક્ષ કરી ઇન્જિન્યરનું ખૂની ધર્મસંસ્થા માફ કરે તેમ હતું નહિ, રાજસભા માફ કરે તેમ હતું નહિ, રાજના રોષની હદ હતી નહિ, માલિકના ફિટાસની હદ હતી નહિ; દેહાત ફંક પણ એ અપરાધ માટે તો ઓછો હતો.

મોસેસની માતા પણ તેને બચાવી શકે તેમ હતું નહિ. ‘માગી જા.’ માતા મોસેસને સમજાવતી હતી. ‘એ વિના ખીન્ને મારું નથી.’ અને મોસેસ નીકળી નોઠો.

ઇન્જિન્યરની સરહદ પર રણ હતું. રણ પાસે ઉજ્જવ જ્યાં મેદાનો હતાં. મેદાનો ઉપર બરવાડો ને બરવાડો વસતાં હતાં.

ત્યાં એક જુવાન બરવાડા નવો આવીને વસ્યો હતો. એક બોરડું બાંધીને રહ્યો હતો. દિવસે મહેનત-મજૂરી કરતો હતો અને રાતનાં એકલો બેસીને કાંઈ પથ્થર પર સરીર ટેકરીને આકાશ સામે જોયા કરતો હતો. બેઠો બેઠો તારાઓ જોતો હતો અને અનેક વિચારો કરતો હતો અને ધણી વાર તો વિચિત્ર રીતે હસી પડતો હતો.

‘ઇન્જિન્યરના બગવાનો !’ એક મધરાતે એ એકલો બગડતો હતો. ‘હીપોપોટમસ બગવાન, બેડો બગવાન અને ફૂંરો પણ બગવાન ! લાંબકર બગવાન ને ધાતકી બગવાન !’

એમ એક પછી બીજું વર્ષ વીતતું હતું અને વેરાનમાં ઊંડતા અંજાવાતમાં, અજીકની વીજળીમાં, સળગતા રજૂમાં, હાવાનળની ઝાળમાં એ બગવાન શોધતો હતો. જાણે પર્વતોનાં સિખર પર ઢેકતો હતો, રજૂને ફાળ બરીને ઝાળગતો હતો અને આકાશી તંબૂએ તાણીને આઘોટતો હતો, કેવો એ બગવાન હતો !

જ્યારે ખાણનાં ખોદનારાં, જમીનનાં ખોદનારાં, રજૂવગડામાં રખડનારાં સોઝાં, પુરવેા, બાળકો યાકર્ષાપાકર્ષા સૂએ, ત્યારે તેમને સંભાળનારો, તેમના દુરમતોને ડારનારો, પોતાને ગમે તેવો... પોતાના જેવો કોઈ બગવાન હોય તો ! મોસેસને બગવાન સાંપડતો હતો.

અને એને સમજતા બગવાનને ઝાળખરા આરખલોક એકઠો થતાં હતાં. તેમને એ ધણી વાર મદદ થઈને કહેતો હતો : ' મને ઇજિપ્તનાં વડુદીએ-ઇજિપ્તનાં ખાણીયાં, ઇજિપ્તનાં ખેડૂતો, ઇજિપ્તના મજૂરો-શુલામે સંભરે છે. ' એનાં નવાં મિત્રો એની વાતો સાંભળી રહેતાં. ' એમને મ ઇતિહાસ... ' એ આગળ ચલાવતો. ' એમનું મૂળ વતન કેનાન, ને એમનો તારણદાર અબ્રાહમ. '

પછી મોસેસ એક આરખ હોઠરીને પરવેા. અને ઇજિપ્તમાંથી વડુદીએને હોઠાવી આ રજૂવગડાના પ્રદેશમાં તેમને બગાડી લાવવાના વિચારો કરતાં : ' કદાચ એમ પશુ અને કે, વડુદીએને માલિકાની ચાતનામાંથી હોઠાવી આપણે તેમને તેમના મૂળ વતન કેનાનમાં પહોંચાડી શકીએ ને તેમને નવો બગવાન, આપણે છે તેવો, તેમની સંભાળ રાખનારો નવો બગવાન... '

' જુડું રવખ ! ' મોસેસના વાળ પંખાળતી તેની આરખ સીનાઈની ટેકરીઓ પર ચરતાં પોતાના થેટાખંડો જોતી બોલી જાયતી.

એક દિવસ એ જાનેને એઠેલાં જોતો એક વેપારીઓને કાઢેા ઇજિપ્તથી નીકળેા જતો હતો.

' ઇજિપ્તથી આવો છો ? ' મોસેસ પૂછતો હતો. ' છેલ્લા સભાચાર ? '

' જૂનો રાખ મરણ પામ્યો ને નવો માઠોએ એકો છે. પિરામિડમાં જૂના રાખના મગી સાથે ખૂબસૂરત સેકેડો શુલામ સોઝો અને શુલામેને છવતા ઘણી લીધા છે... આઅચાળી થઈ મરા. '

' જાણ ? ' આરખ બરવાડની અંખો કતરાતી જોઈ રહી

' મહારાખરતો; અને શુલામે પશુ. '

' અને રાણી ? '

' મોસેસની આ...દેવતાઈ દીકરાવાળી ! ' વેપારી હસ્યો.

' તે જ. ' મોસેસે હાંત કહામ્યા.

' તે તો મહારાખ પાછળ નથી મઈ... નાઠેલા દીકરાના દહાડા મલૂતી જાવે છે. '

મોસેસની અંદર જૂની વાદ સળગી ઊઠી, એને વડુદીએ-શુલામે વાદ આનાં. એણે માથા ઉપર અરખી સાફ જોરથી તાણી નાખ્યો, ખભા ઉપર અરખી ઝોલણ નાખ્યું અને હાથમાં હથિયાર ધરીને એક વહેલી સવારે તૈયાર થઈ ગયો. એને રરખન સાંભરતાં હતાં.

આરખ બરવાડ હતાવળો થયો. એની સાથે એની બરવાડણ નીકળી. ઇજિપ્તનો રાખ-કુમાર મોસેસ-અરખત્તાનનો બરવાડ મોસેસ —એની સાથે એતરો ને ખાણનાં કામદારોનું, ઇજિપ્તને ખાધનારાનું, ઇજિપ્તની મજૂરી કરનારાં અમલગીઓનું મંઠળ ખાધવા ચાલી નીકળ્યો. આનવતાના ઇતિહાસમાં એ પહેલા કામદારનેતા-એ ' જીવે અને જીવરા દો 'નો અવાજ ઉઠાવ્યો.

સ ગમગ એક હનર વરસ પહેલાંની વાત છે. ત્યારે પ્રતિહારવંશની પક્ષીને લીધે એમનું મોટું સામ્રાજ્ય નાના ખંડરાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયું. એમાંના એક નાના રાજ્યના રાજ સૂર્યપાળ કૌર્વળળથી સામ્રાજ્ય સ્થાપવા અને પ્રતિહારવંશનું પૂર્વગૌરવ પાછું આણવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. એવામાં એમના ચરીરમાં કોઈ ભારે બાધિએ દેખા દીધો.

એ ક્યો રોગ છે એ કોને 'ય નક્કો થઈ ન શક્યું. જમણા પગની નસોમાં લગ્ગ લગ્ગ થાય છે, હૃદયમાં લગ્ગ લગ્ગ થાય છે અને ડાળી આંખ વારે વારે લાલધૂમ થઈ જાય છે. રાજ-વૈદોમાંથી કોઈએ કહ્યું, વાત બાધિ છે, કોઈએ કહ્યું હૃદયનું થય છે, કોઈએ વળા શિરોવેદના કહી. 'રોગ પરખાયો નહિ પણ મહારાજ્ય દિન પ્રતિ દિન નબળા ને કૂચ થતા ગયા. ખાતું પીતું કંઈ ભાવતું નથી. મિત્રજ્ઞ મીડિયો થઈ ગયો છે. રાજકાજમાં જરા ય હિસાબ નથી. આમોદ-પ્રમોદથી પણ રાજનું મન બહેલતું નથી.

રાજ્યવૈદોએ એ રોગ નક્કો કરવા સમા બરી ને કોઈમતે નક્કી કર્યું કે આ કોઈ ગુપ્ત રોગ છે અને એનું ઉત્પત્તિસ્થાન ચરીરના કોઈ જીકમાં જીક ને ગુપ્ત ભાગમાં આવેલું છે. રોગનું નિદાન ન થયું એટલે રોગની પીકા ઉપરથી દવા કરવા લાગ્યા પણ તેથી કંઈ વળ્યું નહિ. મૃગ ન કાપે ને ડાળીઓ કાપે તો તેથી કંઈ જાક પડે નહીં. રોગ તો વધતો ચાલ્યો. મહારાજ્ય પથારીવશ થયા.

મહારાણી મંદ્રથીલાએ ચિતામાં ને ચિતામાં બાહાર-નિદ્રા છોડ્યાં. મહારાજના આરોગ્ય માટે 'મંદ્રથાંતિ' કરાવી, ચરપાગ કરાવ્યા, માદ્રિળિયા ને કવચ બધાબધા, નીલ ને લાલરંગના હીરાની વીંટીઓ પહેરાવી અને જંતરમંતરની પણ મથા ન રહી પણ રોગ જરાકે ય પાછો

હકરાને જદને વધતો જ ગયો. મહારાણીને એમ લાગ્યું કે દેવો પણ રૂંધ્યા છે.

રાજવૈદોના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા ત્યારે રાજ્યના બીજા નામાકિત વૈદોને બોલાવ્યા પણ કોઈ રાજની માદ્રીમાં જરા પણ સુધારો કરી ન શક્યું. માત્ર વખત અને ધનનો જ બચ થયો. બધાએ રાજના જીવરની આશા છોડી દીધી. રાજને પણ લાગ્યું કે દેવે તે આ પૃથ્વીના ચોથા દિવસના જ મહેમાન છે.

ચરીરની નગજાઈ અને જાતજાતની દવાઓ પી પીને સૂર્યપાળ હેરાન-પરેશાન થઈ ગયો હતો. અરિષ્ટ, પાચન, તૈલ, રસાયન, બરમ ચૂર્ણ, વદિત્ર વગેરે ખાતાં એ પરણુના કુઝા કરતાં ય વધારે કુઝાકર થઈ પડ્યું હતું. રાજ્યે એક દિવસ પોતાના પ્રધાન મંત્રી વલ્લભાચાર્યને બોલાવ્યા.

મંત્રી આવ્યા. રાજ્યે કહ્યું: 'મંત્રીશ્ર, આજથી દવે બંધી દવા બંધ કરી દઈ છું. વૈદો તદ્દન નકામા માણસો છે. કોઈ કંઈ જાણતું નથી. સામાન્ય રોગ કદાચ તેઓ મટાડી શકતા હશે પણ ભારે રોગોમાં તદ્દન નકામા છે તમે મારા રાજ્યમાં ને બીજા રાજ્યોમાં જાહેર કરો કે જે વૈદ મારો રોગ મટાડી દેશે તેને એક લાખ સોનામહોર મનામ આપીશ. પણ તથા ચાસમાં જો રોગ ન મટાડે તો તેને મૃત્યુદંડ મળશે. બાવી શરતે જો કોઈ આવવા કમ્બલ થાય તો તે ખરેખરો સાચો વૈદ જ હશે' અને એ જાહેરનામામાં મારા રોમનાં લઘુજાતું વર્ણન પણ આપજો જેથી જે આવે તે પૂરી તૈયારી સાથે બાવી શકે

રાજનું વાત સાંભળી વલ્લભાચાર્યે ચિતા-પૂર્વક કહ્યું: 'મહારાજ, આ તો તમે ચિકિત્સા જ બંધ કરી દીધી. ડારજુકે મહાન ચિકિત્સાળા ચિકિત્સક પણ મૃત્યુદંડની બીકે આપની ચિકિત્સા કરવાની હિંમત નહીં કરે.'

રાજાએ ભારે કંટાળાથી કહ્યું : 'ભણે ન આવે. આ રાજમાં માત્ર મૃત્યુ તો અનિવાર્ય છે ન' પણ તેલપદન અને અરિષ્ટ રસાયનથી તો જીવીય. જે થોડા દિવસો છે તે મારે કાંતિથી માગવા છે.'

રાજાને આવેા સંકેપ જોડાવવા વલ્લભા-આયે, મહારાણી ચંદ્રશીલાએ, અંપાત્યવરે અને રાજગુરુએ પણ વિનંતિ કરીને ખૂબ સખ-જાળ્યા પણ રાજા એકના બે ન થયા. નજીક વલ્લભાઆયે આરે દિશામાં જાહેરાનામું વહેતું હતું. ઉત્તરમાં ગાધાર ને કાશ્મીર સુધી, પશ્ચિમમાં સિંધુદેશ સુધી, દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્ર, મહાકોસ-લના આલુચ રાજ્ય સુધી, પૂર્વે અગ્નિ, જંમ અને ચપારાજ્ય સુધી આમ દેશ દેશ જાહેર-નામું મોકલવા છતાં પણ કંઈ પરિણામ ન આવ્યું. એક લાખ સોનામહેરના ઇનામની લાલચ જેનીતેની ન હતી પરંતુ જીવનની લાલચ પણ કંઈ જોઈ નથી. મોટા મોટા વૈદોના હાથ હેઠા પડ્યા છે એમ સંભળી કાંઈ વૈદ સુરપાળની ચિકિત્સા કરવા બહાર પડતું નહિ. આમ ચિકિત્સા વિના જ મરવાની વીતી ગયા. રાજા તો મરણને આરે આવી જોસા રહ્યા.

એ વખતે મહારાજ સુરપાળની રાજ-ધાની સિંહમઢી પચીસ કોશ દૂર ચૈતસા નામે એક નાના મામડામાં એક અતિ ગરીબ બ્રાહ્મણ દંપતી રહેતાં હતાં. એમને ગુજરાત માંક માંક મટો, બ્રાહ્મણ જુદું વિદ્યાન તેમ જોડોતો જુદું કૃત્યદિમાં એમને જોશપરિયો મળવેા ગુરુદેવ હતા. સુરપાળની માંડગીના સમાચાર આ બ્રાહ્મણ દંપતીએ પણ સંભળ્યા.

બ્રાહ્મણનું નામ દેવરાજ ઉપાધ્યાય. કેટલાક દિવસ વિચાર કર્યા પછી એક દિવસ એકાએક તેણે તેની સ્ત્રીને કહ્યું :

'બ્રાહ્મણી! તું થોડા દિવસ બીજા માગી ગુજરાત ગયાવળે. હું મહારાજ સુરપાળે જાહેર કરેલી લાખ સોનામહેર લેવા જઈ છું.'

દેવરાજની વાત સંભળી સ્ત્રી વહુને ભારે નવાઈ લાગી. તેણે વિરમવથી પૂછ્યું : 'મહારાજાને રાજ મટાડવા કેટલેટલા નામકિત વૈદોના હાથ હેઠા પડ્યા છે ને તમે તો વૈદોના એક આંકડો ન જાણતા નથી ને મહારાજાને સારા કરી એક લાખ સોનામહેર લેવા ચાલ્યા-સ્યો સંભળો.'

દેવરાજે કહ્યું : 'મોટા મોટા વૈદોના હાથ હેઠા પડ્યા છે એટલે જ કહું છું કે આ રાજ શાંતિથી ચિકિત્સાથી મટે એવો નથી. બ્રાહ્મણી! હવે નાણાબીઠ મારાથી સદન નથી થતી. મને અગ્નિ અજમાવી જોવા દે. જો સોનામહેરો મળશે તો હથેલો દસને બરે આવીય નહીં તો આ દુઃખી જીવનનો અંત આવે એ જ સારું છે.'

બ્રાહ્મણીએ ખડું ખડું સમજાવ્યો, કરમરી-ને રક્ત રક્ત કહ્યું : 'આ તો તમે આત્મ-હત્યા કરવા જ જાઓ છો.'

પણ દેવરાજે સ્ત્રીની વાત કાને ન ધરી. એક માંદલું રૂઝાજલું થોડું ઘઈ જોના ઉપર સ્વારી કરી સિંહમઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

રસ્તે જાન જાતનાં દુઃખ વેડોતા, વાવડેંગ સહતો, જીભ ચાગીને ગુજરાત કરતો દેવરાજ એથે દિવસે મહારાજાની રાજધાની સિંહમઢમાં ઘણજ થયો. એ માંદો થોડો અને વજી ઢી-ની દાંડી ચડી ગયેલા એ મેલાયેલા જસવારને જોઈને નજર જતોના કૌણક અને કુણકજનો સર ન રહ્યો. જોત જોતામાં દેવરાજ પાછળ માણ-સોનું રોળું એકઠું ઘઈ ગયું. બધા પૂછે છે : 'ક્યાંથી બ્યાઓ છે ? ક્યાં જવું છે ? કાને ત્યાં આવ્યા છે ?' પણ વિરમત ટેળાને કંઈ પણ જવાગ આપ્યા વિના મંભીર વર્ને દેવરાજે સીધો રાજમહેલની તરફ-થોડો ઢાંકપો આ પહેલાં તે સિંહમઢ એક-એ વાર આવી ગયો છે એટલે તે રાજમહેલનો રસ્તો જાણે છે

રાજમહેલને દરવાજો ઉપાડી તથવારે

પ્રતિદાર પહેરે ભરે છે. જેનો દેવરાજ દર-
વાજામાં દાખલ થવા બધા છે કે પહેગવાળાએ
રોક્યો. ડોળા કાઢી ઠોકર ક'ંડે પૂછ્યું: 'ક્યાં
બધા છે?'

નિર્જયતાથી દેવરાજે કહ્યું: 'બીજા ક્યાં?
રાજમહેલમાં.'

'કાની પાસે?'

'મહારાજ પાસે.'

પ્રતિદાર તાડ્યો: 'તું છે કોણ, ભિખારી
'રામ? તારે મહારાજ પાસે જવું છે એમ?
જતો રહે અહીંથી, નહીં તો જેલના સળિયા
ખતાવવા પડશે.'

ધોડા ઉપર બેઠેલા દેવરાજની ઊંઘી ઊતરી
અથેલી આંખો સળિયા ઊઠી. તીક્ષ્ણ અવાજે
કહ્યું: 'જેલના સળિયા દેખાડીશ એમ? ક્યાંક
મારા પગમાં તારે આળેટવું ન પડે સમજ્યો?
હું કોણ છું તે બધું છે? હું મહાઅંક રમથાન-
વાસી ટ્રી-કેટ તંત્રશાસ્ત્રમાં સર્વથા પારંગત
પદાતાત્રિક દેવરાજ ઉપાધ્યાય છું. ભેરવી ચક્ર-
માંથી ઊઠી સીધા મહારાજને રાગમુક્ત કરવા
આવ્યો છું. ઔષધની શરૂઆત કરવાનો આજ
શુભ દિન હતો પણ તે આજનો હો મગાડાવ્યો
છે. તું રાજગ્રોહી છે. રાજદરબારમાં તારી વિરુદ્ધ
ફરિયાદ કરી તને કાઢાવી ચૂક' ત્યારે જ રડ્યું.
પછી તારે બદલે ઉત્તમસિંહને દાખલ કરાવી
દઈશ. અત્યારે તો હું ભડકું છું.' એટલું બોલી
દેવરાજે લગામ ખેંચી ધોડો વાળ્યો ને ધીરે
ધીરે ઢાંકવા મંડ્યો.

પણ 'ભિખારીરામ'ની આ સામાન્ય
વાતથી પ્રતિદાર ભારે ગભરાઈ ગયા. મહા-
રાજની ચિકિત્સા કરવા આવનારને તેણે શકે
હતો એ વાત રાજદરબારમાં જવાની હતી.
એ અપરાધ કેવો ધોર હતો! એનું પરિણામ
કેવું આવે! નોકરી તુરે અને એને બદલે ઉત્તમ-
સિંહ આવી બધા, પ્રતિદાર નરમ થેસ થઈ
ગયો. દેવરાજની વાતમાં સંકેત કરવા જેટલું

જળ પથ્થુ ન રહ્યું. આણીકાર દેવરાજ તો ચાલી
નીકળ્યો છે. એ એ નજર બદાર જતો રહે
તો પછી શોધવો સુરેલ થઈ પડે તેમ હતું.
એટલે પ્રતિદાર એકદમ દેડ્યો અને ધોડાની
લગામ પકડી વાળી લાગ્યો. તેણે દેવરાજને
પૂછ્યું: 'ઉત્તમસિંહ કોણ છે?'

દેવરાજે શરૂથી કહ્યું: 'મધ્યમસિંહનો ભાઈ.'

પ્રતિદારે ફરીથી જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યું:
'મધ્યમસિંહ વળી કોણ છે?'

દેવરાજ કહે: 'ઉત્તમસિંહનો નાનો ભાઈ.'

પ્રતિદારને નોકરી જવાનો પાકો દર લાગી
ગયો પણ તે પોતાનો રોટલો તુટી બધા તેની
મૂખાઈ કરે તેવો નહોતો. વળી તાંત્રિકોથી
દંભિયા તે દરતો. રાજ પથ્થુ દેવરાજનો શુના
બદલ કઈ ભારે સજા કરે તો એટલે એ
શિરઆળુ ઉતારી, દેવરાજ સામે મૂકી, ઢાથ
બેડી બોલ્યો: 'હું ઉત્તમસિંહ કે મધ્યમસિંહને
બચાવો નથી પણ મને અધપસિંહ બચાવો.
મે આપને નહોતા ઓળખ્યા. મારા શુનો
માફ કરો.'

પથ્થુ દેવરાજ ભારે એપાની. કઈ વસ્તુની
ક્યાં શરૂઆત કરવી ને ક્યાં એનો અંત આણવો
તે એ બહુ સારી રીતે સમજતો. તેણે કહ્યું:
'તો મને મહારાજ પાસે પહોંચાડી આવ.'

પ્રતિદારે કહ્યું: 'મહારાજ પાસે તમને
એકલવાનો અને અધિકાર નથી પણ સુખ્ય
મંત્રી હજી રાજપ્રાસાદના મંત્રણાલયમાં છે. હું
તમને તેમની પાસે પહોંચાડી દેવાની વ્યવસ્થા
કરી આપું છું.'

પાસે જ એક સિપાઈ પહેરો બરતો હતો
તેને બોલાવી, બહુ સમજવી કારવી તેની સાથે
દેવરાજને સુખ્ય મંત્રી વલ્લભાચાર્ય પાસે
એકલાવ્યો.

એક તાંત્રિક ચિકિત્સક મહારાજની
ચિકિત્સા કરવા આવ્યો. છે એવું સંભળી
વલ્લભાચાર્ય તરત જ ઊઠીને બદાર આંખા પણ

આવીને આ મૂર્તિને નેઈ એટલે તેમના ઉત્સાહ
ઓસરી ગયો. એ કંઈ ઉઠાજે એમ ન લાગ્યું.

દેવરાજને પોતાના ચારામાં લઈ જઈ
વલ્લભાચાર્યે પૂછ્યું : 'તમે મદારાજનો રાજ
મટાડ્યો ?'

દેવરાજે લેય પછુ સહાય વિના કહ્યું :
'અલગત મટાડીય.'

વલ્લભાચાર્યે કહ્યું : 'પછુ ન મટાડી ચકા
તો તેનું પરિણામ શું છે એ તો ખજર છે ને ?'

દેવરાજે કહ્યું : 'મંત્રીમદાયય, મને જ્યાં
ખજર છે પછુ મદારાજે આટલો લાભ પંચ
ઠાપી હું મારું જીવન હોમી દેવા નથી આવ્યો
પછુ મીજને જીવતલાન આપવા આવ્યો છું.
આપ લેંસ પછુ ચિતા ન કર્યો. અદાથી હું
ઈનામ લઈને જ જઈશ, જીવ આપીને નહીં.'

વલ્લભાચાર્યે કહ્યું : 'બગવાન તમારી ઉપર
મહેર કરે ને તમે ઈનામ લઈને જાઓ એમ હું
કહ્યું છું.'

દેવરાજે કહ્યું : 'આમાં કોઈની મહેરની
જરૂર નથી, મંત્રી મદાયય. એ રાજ તો મારી
વિદ્યા ને જીવિજાળથી જ મટાડી દેવાનો.'

ચોડી વાર દેવરાજ સાથે વાતોચીતો કર્યા
પછી વલ્લભાચાર્યે રાજ પાસે દાનર થવા.

આટલે વખતે કોઈ ચિત્તિસક આવ્યો છે
એ સાંભળી રાજ તો રાજ થઈ ગયા. તેમણે
પૂછ્યું : 'શરતની તો એને ખજર છે ને ?'

વલ્લભાચાર્યે કહ્યું : 'પૂરેપૂરી ખજર છે
પછુ મદારાજનો રાજ મટાડી દેશે એ વાતની
એને સો ટકા ખાતરી છે.'

રાજએ પૂછ્યું : 'જાતે કોણ છે ?'

વલ્લભાચાર્યે કહ્યું : 'સાહજુ-તાનિક.'

વલ્લભાચાર્યની વાતથી રાજ આનંદિત
થઈ ગયો ને પૂછ્યું : 'તાનિક ! તે શું તાનિક
રીતે દવા કરશે ?'

વલ્લભાચાર્યે કહ્યું : 'હા એ એમ કહે છે.'

રાજએ કહ્યું : 'તો તો મહુ સારું. બેપજ
ચકિતની સાથે મંત્રચકિતનો યોગ થાય તો
લાભ થવાની સંભાવના મળ્યામ.'

વલ્લભાચાર્યે કહ્યું : 'લાભ થાય તો તો
આમી સીની ચિંતા ટળે પછુ એનું મોહું
નેતા જરાય થદા નથી જીવજતી.'

રાજએ કહ્યું : 'મોહું બલે મને તેનું હોય,
તાનિકના મોહા નેવામાં સારા નથી હોતા.
અત્યારે જ તેને મારી પાસે બોલાવો.'

દેવરાજ આવ્યો પછુ એનું મોહું નેતા
રાજને ઉત્સાહ થયો ઓસરી ગયો. તેમણે
પૂછ્યું : 'મને શું સાંભળે કરી સચીય ?'

દેવરાજે કહ્યું : 'બેકક.'

રાજએ કહ્યું : 'તજ માસમાં ?'

દેવરાજે કહ્યું : 'તજ માસમાં નહીં પછુ
તજ દિસમાં જ હું આપને સાજા કરી દઈશ.'

રાજએ કહ્યું : 'ગાડો તો નથી ને ?'

દેવરાજે કહ્યું : 'અત્યાર સુધી નેજો તમારી
ચિત્તિસક કરી ગયા તેમાંથી કોઈ ગાડું હતું ?'

રાજએ કહ્યું : 'ના એમાં તો કોઈ ગાડું
નહોતું.'

હાથ નેડી દેવરાજે કહ્યું : 'જ્યારે કાલા
વૈદોમાંથી કોઈ નથી મટાડી શક્યા ત્યારે
હવે આ ગાડાની જ વિદ્યા અજમાવી લુઓ.
એને મદિનામાં પચીસ દિવસ જે બકિત
મદાયકે સ્મશાનમાં કુંબકથોમથી સિવગિદુની
આરેકાર કુલકુંડલીની ચકિતને જમત કરીને
વિતાવે તે માણસ ગાડો નહીં તો બીજું શું ?
હું તમને મારે જાન આપવા નથી આવ્યો,
મદારાજ મારે મદાયક સ્મશાનમાં ઉતર
લેશવની મદિરગુદા નિર્માણ કરવી છે તે માટે
તમારી પાસે આધિક મદદ માટે આવ્યો છું.
હું આપને જાતી કોળીને કહું છું કે આજથી
ઓથે દિવસે આપને આ ગાડાને આપના હાથે
જ એક લાખ મુદા ગણી આપતી

રાજ આ સાંભળી એકદમ ઉત્સાહમાં આવી ગયા ને કહ્યું: 'તો તને એક નહીં પણ બે લાખ સોના મહોર આપીશ. પણ બે રોમ સારા નહીં થાય તો...'

સૂર્યપાળ વાત પૂરી કરે તે પહેલાં જ દેવરાજ બોલી બીક્યો: 'સારો ન થવાની વાત જ નથી. સારા થવાના જ એ ચોક્કસ હું આજ સાંજે જ દવા લેતા આવીશ અને ઔષધ-સેવનનો નિયમ આપને જતાવી દઈશ. વારુ આપની રાશી કઈ?'

સૂર્યપાળે કહ્યું: 'સિદ્ધરાશી.'

'અને મહારાણીની?'

'વૃષરાશી.'

પછી પોતાની કાળી આંખ બંધ કરી જમણી આંખે રાજ તરફ નજર કરી દેવરાજ બોલ્યો: 'મહારાજ! તમે જમણું નેત્ર બંધ કરી કાંબે નેત્રે ધરીક મારી સામે તાકી રહો.'

સૂર્યપાળે દેવરાજના કીધા પ્રમાણે ક્યું- કદાચ તાંત્રિક ચિકિત્સાની એ કાઈ મંત્ર-પ્રક્રિયા હશે એમ ધારી.

ધરીક વાર પછી દેવરાજે કહ્યું: 'હવે તેથી બીકડું. તમે જમણી આંખેથી અને હું કાળી આંખે.' સૂર્યપાળે કાળી આંખ બંધ કરી જમણી આંખે નજર કરી.

દેવરાજે કહ્યું: 'અસ, હવે બે ય આંખો ખોલો. કંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી મહારાજ. તમને દિવસમાં જ તમને સાજા કરી દઈશ. પણ રાગ-શાંતિ થયા પછી દુષ્ટસ્ય દાનં રવિનં દસ્ય કરવું પડશે.'

કુવદલથી રાજએ પૂછ્યું: 'એ શું?'

દેવરાજે કહ્યું: 'એ જાદુ સામાન્ય વાત છે. યથા કાળે આપ જાણશો. અત્યારે તો જાઉં છું. સાંજે આવીશ.'

રાજએ કહ્યું: 'ઔષધપાલનનો નિયમ પાળવાનું આપ કહેતા હતા તે જાદુ અથવા તો નથી ને?'

દેવરાજે કહ્યું: 'ના, મહારાજ. એ તો

જાદુ સહેલો નિયમ છે. દરેક જણ સમજી શકે તેવો છે પણ એ નિયમ પાળ્યા વિના દવાનો જરા મ થયું ન થાય.'

રાજએ કહ્યું: 'સાચું' છે, નિયમ પાળ્યા વિના દવાનો શુભ ન જ થાય. પણ એની ચિંતા ન કરશો. નિયમ પાળવામાં જરા પણ ક્ષતિ નહીં આવવા દઉં.'

અસજતાપૂર્વક દેવરાજે કહ્યું: 'તો તો જાદુ સાડું કારણકે આ ચિકિત્સામાં મારા જીવન-મરણનો પ્રશ્ન છે.'

રાજએ કહ્યું: 'હા જ તો.' પછી વસ્ત્રભા-આય' તરફ નજર કરી બોલ્યા: 'એમને માટે રહેવા કરવાનો અને ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત કરો.'

દુક્રમ માથે યથાવી મંત્રી ચાલ્યા ગયા. સાંજ-વેળા રાજવંત:પુરમાં રાજરાણી દેવરાજની રાહ જોતાં હતાં. એવામાં એક દાસીએ આવી ખબર આપ્યા: 'દેવરાજ ઉપાધ્યાય પધાર્યા છે.'

રાજએ કહ્યું: 'અંદર લઈ આવ.' થોડી વારે દાસી સાથે દેવરાજે પ્રવેશ કર્યો. એના હાથમાં એક સુવર્ણપાત્ર તે તેમાં જરા લાલ રંગની પ્રવાહી દવા હતી. દેવરાજે તે સુવર્ણ-પાત્ર રાજકુંદારમાંથી મંગાવ્યું હતું અને સુવર્ણપાત્રમાં જે ઔષધ હતું તે લાલ રંગ નાખેલું ચોકડું પાણી જ હતું.

દેવરાજ આંખો એટલે રાજરાણી બંને એને આવકારવા બીભાં યઈ ગયા. મહારાણીએ બાકિતેર દેવરાજને પ્રણામ કર્યા.

જમણો હાથ ઊંચો કરી દેવરાજ ગોટથી બોલી બીક્યો: 'જય હો મહારાજ અને મહારાણીને!' પછી સુવર્ણપાત્ર રાણીના હાથમાં આપી કહ્યું: 'મહારાજ, આપને માટે દવા લાવ્યો છું.'

રાજએ કહ્યું: 'ઔષધસેવનનો નિયમ શું છે?'

દેવરાજે કહ્યું: 'આજથી ઔષધસેવનની ત્રણ રાત સુધી રાણીને તમારે જમણે પાણે

રાખી પૂર્વ ખાલુને ઝોશકે માથું રાખી તમે એક પવને સૂએ. આ પાત્ર આખી રાત પલંગના છયાન ખૂણામાં રાખી મૂક્યો. વહેલી સવારે મહારાણી વાસી કપડે તે દવા આપને આપશે. આપ પણ વાસી કપડે પૂર્વમુખે બેસી બધી દવા એક ઘૂંટે પી જાશે. દરરોજ એક જ વખત દવા પીવાની છે. કાલ સાંજે ને દવા આપી જઇશ તે પરમ દિવસે સવારે એમ જ લેવાની છે.’

રાજાએ કહ્યું: ‘તસ એટલું જ? બીજો કંઈ નિયમ નથી?’

દેવરાજે કહ્યું: ‘ફક્ત એક નિયમ છે. નિદ્રાભાસન કરી મેં બેસું છે કે આપનો આ રાગ તે બીજું કંઈ નહીં પણ ઉદ્વિગ્ધ રાગ છે માટે તે ઓપધ પીતી વખતે તમારે કદાપી પણ ઊંટ ન સંભારવો. ઊંટ ચાદ આવશે તો લાભ તો નહીં થાય પણ ઊલટાનું નુકસાન થશે. એટલે જે હા ઊંટ ચાદ આવી જાય તે દિવસે ઓપધ ન પીશો.’

રાજાએ જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યું: ‘ઊંટ એટલે?’

દેવરાજે કહ્યું: ‘ઊંટ એટલે ઊંટ નામનું પ્રાણી. હાથ, પેડા, વગેરેમાંનો ઊંટ-લાળી ડોક ને ખૂંધવાળું પ્રાણી શું તમે નથી જોયું?’

રાજાએ કહ્યું: ‘એટલી બધી સ્પષ્ટતાની કંઈ જરૂર નથી, ઊંટને હું સારી પેઠે જાણું છું. મારી ઊંટયાળામાં જ એક હજાર ઊંટ છે.’ પછી થોડી વાર મનમાં મનમાં કંઈ વિચારીને બોલ્યા: ‘વારુ ઊંટ નહીં સંભારું. ઊંટને સંભારવાની જરૂર પણ શા છે? ઊંટને સંભારે પણ કાણ?’

દેવરાજે કહ્યું: ‘તો તો સાજા થયા જ માન્યો. ત્રણ દિવસ ઉપર એક દીએ નહીં થાય અને જો સાજા ન થાઓ તો મારે હાથે મારું માથું ઉતારી આપું.’

દેવરાજની વાત સાંભળી રાજદરાણી બને ખુશી થઈ. રાગ બોલ્યા જવાની જગેને ખૂબ આશા બધાઈ.

બીજે દિવસે વહેલી સવારે છયાન ખૂણામાંથી ઓપધનું પાત્ર મહારાણી ચંદ્રશીલાએ કાળજીથી રાખનાં હાથમાં આપ્યું. પૂર્વ દિશામાં મોઢું કરી રાજા તૈયાર થઇને બેઠા છે. ઇંટ દેવતાનું સ્મરણ કરી જેવા રાજા દવા પીવા બધા કે પાત્ર મોઢે જ અટકો મધું ને ધીમે ધીમે જમીન ઉપર પાત્ર મુકી દીધું.

આતુરતાથી ચંદ્રશીલાએ પૂછ્યું: ‘કેમ શું મધું? દવા કેમ ન પીધી?’

રાજા ચરમિંદા થઈ ગયાં. તેમણે કહ્યું: ‘ઊંટ ચાદ આવી ગયો.’

રાણી મમકા મઈ. તેણે કહ્યું: ‘પહેલાં ચાદ આવી ગયો કે પીતી વખતે?’

રાજાએ કહ્યું: ‘પીવા જતાં ચાદ આવી ગયો.’

પડીકે મૂંઝા મૂંઝા વિચારી રાણી બોલી: ‘હવે શું થાય? જેર એક દી મોડી સજ્જાત કરશું. કાલ ઊંટ ન સંભારતા.’

રાજા મનમાં મનમાં કંઈ વિચારતા વિચારતા બોલ્યા: ‘હવે ફરી તે ચાદ કરતો હઈશ!’

સાંજે દવા દેવા દેવરાજ આવ્યો. એણે આ વાત સાંભળી મુખ મંબીર કરી નાખ્યું. એણે કહ્યું: ‘મહારાજ! જેની મેં ના પાડી એ જ આપ કરી બેઠા ને?’

સુવંપાળ બોલે પડ્યો. એણે કહ્યું: ‘શું કરું? ઇંછાપૂર્વક થોડો જ સંભાર્યો તો! એકાએક મનમાં જિગી નીકળ્યો.’

દેવરાજે કહ્યું: ‘ચાદ આવે તે પહેલાં જ દવા મટમટાવી જઈએ ને?’

રાજાએ બેઢિલીથી કહ્યું: ‘કાલે એમ કરીશ.’ પછી થોડી વારે તેમણે કહ્યું: ‘દેવરાજ! જો તે આ નિયમ ન કહ્યો હોત તો એની મેળે જ પળાત. પણ મને જજ્ઞાવીને જ તે મુશ્કેલી જણી કરી છે.’

આંખો પડોળી કરી દેવરાજ બોલ્યો: ‘શું બોલો છો, મહારાજ! એ ઉપર તો મારા જીવનનો આધાર છે. હું એ નિયમ ન જણાવું

ને તમને ઓચિંતાં જાંટ યાદ આવી જાય તો મારી શી દશ યામ ?

રાજાએ નરમાસથી વધી લેતાં કહ્યું : 'ના, ના. ઓચિંતાનો જાંટ શું કામ યાદ આવે ?'

દેવરાજે કહ્યું : 'આપે તો કહ્યું હતું ને કે જાંટશાળામાં તમારે હજાર જાંટ છે.'

રાજાએ કહ્યું : 'મારે શું ફક્ત જાંટશાળા જ છે ? ઘોડાદાર ને દાથીશાળા પણ છે.'

દેવરાજે કહ્યું : 'પણ મહારાજા, જાંટશાળા ય છે તો ખરી ને ?'

રાજાએ પછી ફરી ન કરી. ખીજે દિવસે આ નિયમનું પાલન કરવાનું વચન દઈ દેવરાજ ને વિદાય કર્યો.

પણ ખીજે દિવસે ય રાજા જેવું મોઢે પાન માંડવા ગયો. કે જાંટ યાદ આવ્યો ને પાત્ર હેઠું મૂકી દેવું પડ્યું. ત્યાર પછી તો દરરાજ પાત્ર દામમાં ભેતા પહેલાં જ રાજાને જાંટ યાદ આવવા મંડ્યો.

મહારાણી ચિંતાગુર થઈ ગયાં. ઔષધ પીતા વખતે રાજાને જાંટની વાત યાદ ન આવે એટલા માટે રાજાનું મન ખીજે રોકાઈ રહે તેના પ્રયત્નો તે કરવા લાગી. 'જોડું' 'જોડું' એ કહેલી : 'મહારાજા, આજે તમારી દાથીશાળામાં લછમનદાસ બહુ મહિ પડ્યો છે. ખડનું તરણું ય નથી ખાતો. અને મૂંઢની જેમ જીભો જીભો સુંઢ લેવાળા કરે છે.'

લછમન રાજાનો સૌથી પ્રિય દાથી હતો પણ એ ઉપાય પણ નિષ્ફળ ગયો. લછમન સુંઢ લેવાળે છે એમ સાંભળતાંની સાથે સાથે તુડિનાયની લાંબી ડોક દેખાતી ને રાજા ધીરે ધીરે ફવાનું પાત્ર નીચે મૂકી દેતા. તુડિનાય રાજાનો સૌથી લાડકો જાંટ હતો. ખાસ અરજ-સ્તાનમાંથી બારે કિમતે ને ધણા ખરચે તેમણે મંગાવ્યો હતો.

મહારાણીની આંખો રડું રડું થઈ જતી. તેણે કહ્યું : 'મહારાજા ! તમારો એમાં શું વાંક ? મન પણ ધીરે ધીરે એક જાંટશાળા જની મથું છે.'

એમ એ મહિના પીતી ગયો. ચૂરં પાવના

ચેટમાં એક ટીપું ય ઔષધ મથું નથી. આશ્વી-કાર દેવરાજ તો માલમલીલા ઉભાવે છે ને શરીરે અલમસ્ત યતો જાય છે. ઔષધ દેવા આવે ત્યારે જળાપો કાઢે છે : 'મહારાજા ! મેં માથું હતું કે ત્રણ દિવસમાં માથું કાચું પૂરું કરી દેશમાં આવ્યો મધ્ય. પણ આપે એવી છાકર-મત શરૂ કરી છે કે જોતજોતામાં એક મહિના આવ્યો ગયો. બરે મારે સો કામ બગડે છે.'

રાજા કંઈ બોલ્યા નહોત. પરંતુ પાળા સકતા નહોતા એટલે મનનો ગુસ્સો ને ક્રુષ્મ મનમાં જ દબાવી થૂપ રહ્યા.

પણ પંદર દિવસ પછી અસહ્ય મર્મ પડ્યું. રાજાએ મંત્રીને અને દેવરાજને બોલાવ્યા.

જાને આવ્યા એટલે દેવરાજ બણી, કોમ જરી દટિ કરી રાજા બોલ્યા : 'દેવરાજ ! તું ખડો ધુતાશ ને ટોંગી છો !'

મરીમડું મોઢું કરી, હાથ જોડી દેવરાજે કહ્યું : 'કેમ મહારાજ !'

સખત અવાજે રાજાએ કહ્યું : 'હજી આલાખી કરે છે ? કેમ એ તું નથી જાણતો ?'

દેવરાજ બોલ્યાચાલ્યા વિના હાથ જોડી જીભો રહ્યો. રાજાએ કહ્યું : 'મારો પહેલાંનો રોગ મટી ગયો છે. એનું એક પણ ચિહ્ન નથી રહ્યું. પણ એને ખદલે જે નવો રોગ થયો છે તેને લીધે ગડો થવા ખેડો છું. આ કરતાં તો પહેલાંનો રોગ સારો હતો. મરણની સાથે એનો અંત તો આવી જાય. પણ આ રોગમાં તો જીવતા જીવતા રાત્રિદિવસ મૃત્યુની ચંચળા ભોગવું છું.'

રાજાનું બોલવું સાંભળી દેવરાજને હસવું આવતું હતું. પણ મહામહેનતે હસવું દબાવી મંજીરતાથી પૂછ્યું : 'કયો રોગ મહારાજ ?'

રાજા હાથ પછાડી તાડુંક્યા : 'હરામખદા, પાછો વળી મને પૂછે છે ? જાંટરોગ તું નથી જાણતો ?'

સાંભળીને મંત્રી ચમક્યા. તેણે કહ્યું : 'શું કહ્યું મહારાજ ? જાંટરોગ ?'

રાજાએ કહ્યું : 'હા જાંટરોગ. આ હરામ-

બોરે મારા મગજમાં એક મોટો ઊંટ ધાલી દીધો છે. એ મને રાતે ઊંઘવા દેતા નથી. સ્વપ્નામાં પણ એને દેખું છું. ઊંટું એટલે પહેલવહેલો ઊંટ ચાલ આવે છે અને આપો દી જાણું ત્યાં સુધી મનમાં ઊંટ મોટાં પગલાં પાકતો દોડ્યા કરે છે.' પછી દેવરાજ બાણી જોઈ સાલ આંખે બોલ્યા: 'મારા મનમાંથી આ ઊંટને કાઢી નાખ નહીં તો તને શુળીએ વીંધીશ.'

દેવરાજના મનમાં આનંદ સમાતો નહોતો. તે પરાણે દમન કરી બોલ્યો: 'મહારાજ, પ્રથમ દિવસે જ મેં કહ્યું હતું કે નિદિધાસને જાણુવા મળ્યું, છે કે આપનો રાગ ઉધ્ધિકા...'

વચ્ચે જ મહારાજ બોલી બોલ્યા: 'ચૂપ રહે, પાખંડી. ફરી જો ઉધ્ધિકા રાગનું નામ લીધું છે તો કાઢકે દર્શય.' અને તરત જ આનમાંથી તલવાર કાઢી.

દેવરાજે જોયું કે વધુમાં હવે કાંઈ માલ નથી. હાથ જોડી બોલ્યો: 'મહારાજ! દયા કરી મને મારશો નહીં. કારણ જીવતો દર્શય તો એ રાગનો ઉપાય કરી ચક્રીય પણ મરી ગયા પછી કેમે ય તમારા મનમાંથી ઊંટને બહાર નહીં કાઢી શકું. એનો સાવ સહેલો ઉપાય છે, અસ્ય આપો તો નિવેદન કરું.'

રાજાએ કહ્યું: 'શું?'

દેવરાજે કહ્યું: 'હવે આપની નસોમાં લગક લગક તો નથી ચતું ને?'

'ના.'

'હૃદયમાં લગક લગક નથી ચતું ને?'

'ના.'

'આંખ લાલધૂમ જોવી ચાય છે?'

'ના.'

દેવરાજે કહ્યું: 'ત્યારે આપને મૂળ રાગ તો તદ્દન જ તો રહ્યો છે. આપે વચન આપ્યું હતું તે મુજબ મને બે લાખ સોનામહોરો આપી મને વિદાય આપો. એટલે આપના મનમાંથી ઊંટ પણ બહાર નીકળી મારી પાછળ પાછળ ગુંગરતો ગુંગરતો આવ્યો આવશે.'

રાજાએ ધડીક વિમારી કહ્યું: 'મને જ એમ લાગે છે. મંત્રીજી, આ સેતાનને બે લાખ સોનામહોર આપી કંડા મારીને વિદાય કરો.'

મંત્રીએ કહ્યું: 'મહારાજ, એનું દીપ્તુ જ ઔષધ તો આપે પીધું નથી અને એને બે લાખ સોનામહોર દેવાનું કહ્યું છે?'

રાજાએ કહ્યું: 'આ સેતાનને હવે એક દિવસે જ મારા રાજમાં રાખશો નહીં. નહીં તો એ સત્યાનાથ વાળા દેશે એના સકંટમાંથી હું નહીં છૂટું. વળી પાછો મગજમાં દાધી ધાલી દેશે તો પાછી ચાર લાખ સોનામહોર દેવી પડશે.'

રાજાની આવી ચંકા સાંભળી મંત્રીએ કંઈ દાનના ન કરી. બે લાખ સોનામહોર આપીને દેવરાજને વિદાય આપી.

દેવરાજે સોનામહોરના ક્રાંધળા ભરી મજા ખૂત આઠ ધોડા ઉપર લાદ્યા ને સાથે સરસ રક્ષો લીધા ને પોતે પેલા ધોડા ઉપર બેસી ચેતસા તરફ પ્રકુલ મને પ્રયાણ કર્યું.

દેવરાજનો એકેક અંગેલી મહેલો ઘોડો રાજના જોગાણુમંડી ખાતે હજુપુટ થઈ ગયો હતો.

રાતે રાણી રાજાને કામે પડખે સૂતી. વહેલી સવારે ઊઠીને રાજાને તેણે પૂછ્યું: 'આજ તો ઊંઘ સારી આવીતી ને?'

રાજાએ કહ્યું: 'હા. આખી રાત મળની ઊંઘ આવી હતી.'

'રવનું આયુ'રું?'

'હા આયુ'રું.'

'સારું કે થઈ રાણીએ પૂછ્યું: 'રવનું ચાનું આયુ'રું?'

મહારાજાએ કહ્યું: 'રવનમાં ઊંટ તો નહોતો જ પણ રું આવી હતી.'

સૂર્યપાળની વાત સાંભળી લગજ ને આનંદથી રાણીનું મોઢું લાલ થઈ ગયું. એણે હસનાં રાજા સામે જોઈ કહ્યું: 'ત્યારે તો સાચે જ ઊંટ દેવરાજની પાછળ પાછળ આવ્યો મરો.' અને એણે રાજાના વાળમાં આંગળાં પરોળ્યાં.

[શ્રી હેન્દ્રનાથ ત્રિગોપાધ્યાયની પ્રવાસી માંની વાર્તા ૧૯૧૬થી]

રવિશંકર મ. મહેતા

મોંઘો ન્યાય

વિકાનેર - જોષપુર - જયપુરની દરને ત્રિમેરે કાળના સર્વજ્ઞી કપાટા-માંથી બચી ગયેલ એક નાનકડી કંકરાન અસલી જમાનાની પ્રથાઓ સુરક્ષિત સાચવી ગેલી લપાઈ ખેડી છે. તેનું નામ સાવનગઢ એ રાજ્ય આમ તો છે જોખા જેવડું; વરતી આચરે ચારેક દળરની; પશુ દિંદના નાનામાં નાના પશુ સાર્વભૌમ ધણીને ત્યાં દેદાખાદ-ગેસરના જેવો રજવાડો સરંજામ હોય છે એટલે આ રાજ્યમાં પશુ રાજમહેલ, રજવાસ, ન્યાય-મંદિર, મંત્રીમંડળ, લશ્કર, પાકશાળા, કર-જકાત, કાયદા, સજા-શિક્ષણ એટલું જ નહીં હવે જથ્થાવવાની જરૂર નથી.

લશ્કરમાં પચાસેક સૈનિકો હતા; શાળામાં પચીસેક વિદ્યાર્થીઓ ઈનામના મેળાવડા પ્રસંગે હાજર રહેતા; તમેલાના કામમાંથી નવરાય મળે ત્યારે ન્યાયાધીશ કચેરીમાં ન્યાય ચુકવવા જતા; વરતી પર કરવેરા અલખત લેવાતા અને પૂંછવેરાથી માંડી તંબાકુ, ડીરી પીણાં, ... અને છેવટે મૂઝવેરા સુધીના જેમને જે પોસાતા તે કરો પ્રજાજનો ખુશીથી ભરતા. છતાં આ રાજવીનો હાથ નિત્ય જવા સંક્રામમાં રહેતો. મંત્રીઓ, સેનાપતિ, વિદ્યાધિકારી વગેરેના મોકાદાર પગારો, રજવાસનો ખર્ચ તથા રાજમહેલનો ખર્ચ કાઢવાનો તેમને નિત્ય આપદા રહેતી.

રાજ્યના આવા ગંજાવર ખર્ચને પહોંચી વળવા તેમના ચક્રાર લુદ્ધિપ્રકારે એક નુસખો શોધી કાઢ્યો. તેમણે રાજ્યાશ્રયથી ચાલતું એક જુગારખાનું ખોલ્યું. રમનારા જુગારીઓ-માંથી હારનાર કે જીતનાર દરેકને પ્રત્યેક દાવ દીઠ કરાવેલ શી ભરવી પડતી; અને આવી આવક લગભગ પચીસ હજાર રૂપિયા જેટલી થતી કારણકે આસપાસનાં મોટાં રાજ્યોમાં

એ સમયે સદ્ગણ્યે જુગાર જેવા નિંદેષિત વ્યવહારની સખત ખંધી હતી; એટલે ધૂતંદ્રેષ, કપટકુશળ જુગારીઓનો સુરખ બખાડો અહીં જામી રહેતો અને રાજવી એમના મિલાપથી ખેવડા પ્રસન્ન રહેતા.

આમ સંપૂર્ણ સરળતાપૂર્વક ચાલ્યે જતા આ નાનકડા રાજ્યમાં એક અમૂલપૂર્વ ગમ-ખવાર બનાવ બની ગયો. એક જુગારીએ ખીજનું ખૂન ક્યું. એને ન્યાયાસન સમક્ષ ખડો કરી કાયદેસર કામ ચલાવવામાં આવ્યું. આ અપૂર્વ તક ઝાપીને વહીવેલે વાફોચલનું પ્રદર્શન કરવામાં સત્ય તથા શ્રમને તેવે મૂક્યા; પરિણામે ચુકાદો તો જે આવવાનો હતો તે જ આવ્યો. તહેામતદારને દેહતંદની સજા ફરમાવવામાં આવી તથા ચુકાદો દળરથીની નેક નિશાદ ફરમાન તથા સહી માટે રજૂ થયો; સંમેત થતા રાજવી ઉચ્ચર્ષા: 'જરૂર, જે ખૂનીનો ચિરચ્છેદ કરવો જ પડે તો કરવો.'

પશુ કાયદા મુજબ આ સજાના અમલમાં એક જ વિદ્યન હતું. રાજ્યમાં દેહતંદની માટે ચણી, ફીસીમાંયામાં જેવાં ચાલુ સાધનની કશી જ વ્યવસ્થા ન હતી. તેની ઉપયુક્તતા કહીય જથ્થાઈ ન હોવાથી રાજ્યનિયુક્ત કોઈ ફીસી-ગર પશુ હતો નહીં.

મંત્રીમંડળે આ વ્યવહારિક મુશ્કેલી વિચારી રાજવીની નેક સલાહથી જયપુર રાજ્યને તુમાર કરી મુજાલ્યું કે 'આ પ્રસંગે માટે જયપુર રાજ્ય સાવનગઢ રાજ્યને ખર્ચે ને જોખામે એક અણીદાર ચણી તથા કુશળ ચણીગર મોકલશે? અન્ને ચણી પહોંચતી કરી પરત કરવાનો અંદાજ અમાઉથી મોકલવાનું લક્ષમાં લેશે.' પંદર દિવસમાં જયપુરથી ચણીનું અંદાજ આવ્યું; તેમાં મુળીસગમણી મુળીઉખામમણ વિથી માંડી પાંચ રક્ષક સાથે ચણી તથા ચણીગર

મોક્ષવાનો વાદન, વાટખર્ચો તથા ભાગલાદ્યા
જાતવળનનો ૧૫૦૦) ઠારી ખર્ચ અંદાજવામાં
આવ્યો હતો.

દબ્બરથી એ અંદાજ જોઈને ચોંક્યા. '૧૫૦૦
ઠારી ! એ કમળખત કેદીની એટલી દમડી થ
કિંમત નથી ! ના એ ખર્ચ' કેદી ન થઈ શકે.
પ્રત્યેક પ્રળજન પર અડધી ઠારીનો ચણી-વેરો
નાખી આ ખર્ચ કાઢવો પરવડે તેમ નથી. કારણ-
કે નવા કરથી પ્રળ ત્રાસી જશે. પ્રધાનજી !
કાંઈ મારગ કાઢો.'

કરી મંત્રીમંડળ મળ્યું તથા યોજા ખર્ચે
આ પ્રસંગ ઉઠેલવાનો પ્રશ્ન ઢાથ ધર્યો. ન્યાય-
મંત્રીએ સૂચવ્યું : 'આપણા લશ્કરમાંથી કોઈ
દિમતવાન સૈનિક આને સિરકેટેદન કરી શકે !'

પ્રધાનજી સરિમત યોજ્યા : 'ધન્યવાદ !
સરસેનાપતિને હાજર કરો.'

સેનાપતિ હાજર થયે મંત્રીજીએ તેમને
સીધા જ પ્રશ્ન કર્યો : 'આ ખૂતીને દેહાતંદક
કરવા શકિતમાન એવો કોઈ સચા સિપાઈ
તમારા લશ્કરમાં નથી શું ! યુદ્ધમાં તો તમે
સૈનિકો એકબીજાના ગળા કાપતાં અચકાતા
નથી ! એ જ તમારો ધર્મ છે, અલખત. તો
આ કાર્ય નો પ્રમાણમાં તદ્દન સહેલું છે.'

સેનાપતિએ લશ્કરમાં આ વાત કરી,
મંત્રીજીને જાહેર કહ્યું : 'કોઈ સૈનિક આ
કામ કરવાને ખુશી નથી કારણકે ઠડે કસેજો
ગળું કાપવાનો એમને મહાવરો છે નહિ. વળી
મારી યાદશરત મુજબ તાજેતરમાં કોઈ યુદ્ધ
થયું નહિ હોવાને કારણે એમની આ દિશામાં
તાલીમ પણ નહિવત મળ્યા, સાહેબ !'

હવે કરવું શું ! આ જટિલ પ્રશ્નને ઉકેલ
આણવા મંત્રીમંડળે બે ટંટાખોર સચોની એક
પેટાસમિતિ નીમી. પખવાડિયા પછી સમિતિ-
માંથી બહુમતીની ઝોંબી ભલામણ થઈ આવી
કે તેહમતદારની દેહાતંદકની સજા બટાહી
જીવન સખત કેદની સજા મંજૂર કરાવશે.
આથી એક કાંકરે બે પખી મરશે; દુષ્ટિતની

રહેમદિલીનો એક વધુ પુરાવો પ્રળ સમક્ષ
પ્રદર્શિત થશે તથા ચળીતો ખરચાળ બોળે
પણ બરી જશે. રાજ સાહેબે ખુશી થઈ આ
સલાહ માન્ય રાખી.

હવે એક નાનકડો વધિ જ આડી રહ્યો.
રાજ્યમાં આરા કપંડર કેદીને પૂરી રાખવા
માટે એકેય મજબૂત કેદખાનું ન હતું.
અલખત, રખકતા દોરોને પૂરી રાખવાનો એક
નાનો વાડો* હતો, જે ગાળાખાળી કે થોટ-
થપકાકના ગુનેગારો માટે કાચી કેદ તરીકે કેદી
કદી ઉપયોગમાં લેવાતો. પણ આ ત્રાસરાજક
ગુના માટે એ થોડા શિક્ષારથાન ન મળ્યા.
ધણી તપાસને અંતે એક વૃદ્ધવિધવાના મકાનનો
અર્ધભાગ ભાડે રાખી ત્યાં કેદી રાખવો એમ
હયું. ત્યાં એક મોડીદાર રખાયો; મોડીદાર
રાજરસોડેથી પોતાનું તથા કેદીનું ભાણું ભઈ
આવતો અને ફાકક સમયમાં બંને સોમકા-
ખાજી રમતા. આમ એક વર્ષ ચાલ્યું.

વર્ષ પૂરું થયે રાજ્યના નીપજ-ખર્ચનો
હિસાબ તપાસતાં એ ચતુર રાજનીએ ખર્ચ-
પાસામાં એક નવીન રકમ ઉમેરાયેલી જોઈ.
એ કાંઈ નાનીસુની રકમ ન હતી. કેદીની
ઝારકીનું બાકું, મોડીદારનો પમાર, તે જનેની
ખાધા-ખોરાકી વિ. થઈ ૮૦૦) ઠારી ખર્ચ
થતો હતો.

દુષ્ટિ ખૂબ ચિદ્યામાં. 'આમ તો આનો
કવારેય અંત આવશે ! અધારે આ દુષ્ટ છે
માંક પચીસ વર્ષનો ને છે રાત્રી રાજ્ય જોવો.
એ જીભ પચાસ વર્ષ તો સહેજે કાઢી નાખે;
એવી રીતે યાળોસ હઝાર ઠારી ખર્ચ આપણે
માથે પડે એ કેમ પોસાય ! પ્રધાનજીને બોલાવે.'

પ્રધાનજીને દબ્બરે સ્પષ્ટ કરમાવી દીધું :
'આ કેદીના કાપકાનો કાંઈ સરતો ઉપાય
શોધી કાઢો, પ્રધાનજી ! અત્યારે આમ તો
ગળજ ખર્ચ આવે છે.'

* જેને બાવનઝરીઓ દોરનો કબ્બો કહે છે.
એ સજા ડોબા-દોર, પચી આઠો છે !

કરી મંત્રીમંડળ મહર્ષુ અને આ ગૂંચવતો પ્રશ્ન હાથ ધર્યો. વિદ્યામંત્રી બોલ્યા: 'સદ્-ગૃહસ્થો ! મારા મતે આ ચોખ્ખાદારને રુખસદ આપી, એ ખર્ચ કમી કરો.'

ન્યાયમંત્રી: 'તો ગુનેગાર કેદમાંથી નાસી જશે.'

સુખ્યમંત્રી: 'નાસી જાય તો ધોળ્યો જાય ! એક બધા ટળા ! ખર્ચ તો બચશે !'

આ સીધાસાદો ઉકેલ રાજ્યી સમક્ષ પેચ કરવામાં આવ્યો અને રાજસાહેબ એમાં સંમત થયા. પછી થોડા સમય સુધી આ જાળતનો કર્યો ઉપદ્રવ સંભળાયો નહિ. બરતરફ થયેલ ચોખ્ખાદારે કેદીને જોડતી કૂંચી સોંપી ચાલતી પકડી. સાંજે બોજન સમયે કેદી પોતે તાણું ખોલી ઝોરડી બહાર આવ્યો; ત્યાંથી સીધો શજરસોડે ગયો; ત્યાંથી ખાલું લઈ પાછો આવી પોતાની કેદમાં પુરાઈ નિરાતે જમ્યો. ત્યાર પછીના દિવસે દરમિયાન તેણે આ જ સાત વર્તન આઠ રાખ્યું. પણ તેની નાસી જવાની ઇચ્છા સરખી દેખાઈ નહિ.

દિસાબી વર્ષ આખરે ૪૦૦) ફારી કેદી ખાતે ખર્ચાતી જોઈ ફરી નૃપતિ ધૂધવાયા: 'એ કમજખત નાસી કેમ જતો નથી ? હવે તો તેને બોચીએ ઢાલીને દાઢવે પકડ્યો ! બોલાવો પ્રધાનજીને.'

નરપતિએ પ્રધાનજીને રપટ સચના આપી દીધી. મંત્રીમંડળ સમક્ષ કેદીને હાજર કરવામાં આવ્યો. મહામંત્રીજીએ કેદીને રોષપૂર્વક કહ્યું: 'અમારે તે તારી કેટલીક માથાકૂટ કરવી ? તું કેમ નાસી જતો નથી ? હવે તો તને કોઈ રાકનારે નથી. અને તું નાસી જા એમાં અમારે કંઈ વધોયે નથી.'

કેદીએ મક્કમતાપૂર્વક કહ્યું: 'તમારે તો ન હોય પણ મારે છે ને. મારે જવાનું કેમણું ? એ રહેવા દીધું છે ? કેલેતદંડની સજા ફરમાવીને તમે સૌએ માડું જીવતર ધૂળ કરી

નાખ્યું-માડું ચારિત્ર્ય સદાને માટે નકલકિત કરી મૂક્યું. હવે મને કાણ સંધરે ? વળી આ કેદખાનાના આગસુ જીવને મને કામધધો જુલવાડી દીધો દીવાનસાહેબ ! તમને સાફ કહી દઉં તો માફ કરજો પણ રાજ્યે મારી તરફ ખરાબ વર્તીવ રાખ્યો છે. રાજ્યે મને કેલેતદંડની સજા બને ફરમારી-કપાલ-પણ પછી રાજ્યનો ચોખ્ખો ધર્મ હતો કે મને કેલેતદંડ કરવો. પણ એ ધર્મ રાજ્યે ન બજાવ્યો; મેં એ વેડી લીધું ને કશી ફરિયાદ ન કરી. પછી રાજ્યે પ્રપંચ કરી મને કેદખાનામાં પૂર્યો, મારે માથે ચોખ્ખાદાર બેસાડ્યો. મેં કહ્યું: 'આજ જીવ ! આ ય સદન કરી લે !' વળી એક વધારે અન્યાય કરી એ ચોખ્ખાદારને ન તમે બરતરફ કર્યો. હવે મારે પોતાને માડું ખાણું લઈ આવવું પડે છે. એ ય હું મૂંગે મોઢે સદન કરી રહું છું; પણ રાજ્યની ધુટ-તાને હા નથી. હવે તમે મને નાસી જવાનો દુક્રમ ફરમાવો છો ? સાંભળો, ચોખ્ખું કહી દઉં છું કે બધું બન્યું પણ આ નહિ બને. તમારાથી યામ એ કરી દ્યો પણ હું નાસી નહિ જઈ.'

મંત્રીમંડળ ઊંઘા વિચારમાં અરકાવ થઈ ચૂકું. કોઈ ભાઈર અપરાધમાંથી સુકિત શોધતા હોય એવી ગંભીરતાપૂર્વક, ધીમા સ્વરે તેઓ મંત્રજ્ઞા કરવા લાગ્યા. બહુ વિચારને અંતે મહામંત્રીનો વિમાર સૌને સંમત થયો અને કેદીને ૮૦) ફારીનું વર્ષાસન આપી છુટો કરવાનું કહ્યું. જ્યારે કેદીને આ પ્રતાવ જણાવવામાં આવ્યો ત્યારે તે બોલ્યો: 'ઠીક છે. જો નિશ્ચિત રીતે પગાર મળે તો હું મારા વાંધા જતા છું છું પણ અર્ધો રકમ વર્ષની ચક્રા-તમાં જ અગાઉથી મને મળી જાય એ જોડવણ ચવી જોઈશે.'

મંત્રીજીએ સંતોષપૂર્વક કહ્યું: 'એમ તો એમ પડ્યું ને ?'

આમ આ કૃત પ્રશ્નનો નિકાલ થયો. પેલા ખૂનકારે રાત્રીની હાથી સહેજ જ દૂર એક નાનકડી વાડી ખરીદી અને શાકભાજી વેચી શુભરાત ચલાવવું શરૂ કર્યું. માલિકાની પહેલી તારીખે

નિયમિત તે પગાર લેવા કચેરીમાં દાખલ થતો; અને આમ તેણે તેનું શેષ આયુષ્ય સંપૂર્ણ સંતિમાં વ્યતીત કર્યું.

[દેહાંતરણની એક વાર્તાનો ભાવાનુવાદ]

ધંધા વર્ષો પહેલાંની વાત છે. એ વખતે અંધીલ ‘મહાત્મા અંધી’ નેટલા પ્રખ્યાત નહોતા. થવા એક વખત તેઓ વાઈસરોયને મળવા ગયા. એકાદ કલાક બાદ વાઈસરોય તો નહીં પણ તેનો સેક્રેટરી અંધીલને મળ્યો. તેણે પૂછ્યું: ‘મિસ્ટર અંધી તમે ?’

‘હા.’ અંધીલએ જવાબ આપ્યો.

‘તમારે નામદાર વાઈસરોય સાહેબ સાથે શી બાબતની વાતચીત કરવી છે ?’ પેલાએ પૂછ્યું.

‘અમારા દેશને સ્વતંત્રતા આપવા બાબતની,’ અંધીલએ કહ્યું.

‘તમારો દેશ ? અને વળી સ્વતંત્રતા ?’ પેલાએ બંધનમાં કહ્યું, ‘મને લાગે છે કે એ બાબત મને તો તમે પહેરેક વર્ષ પછી આવે. તો કદાચ નામદાર સાહેબ તમને મળશે ?’

અંધીલ જોવા થયા અને પછી બહુ જ આસ્તેથી પૂછ્યું: ‘સવારે આવું કે સંજે ?’

એક સંજે બેન અને હું અમારા મિત્રોના ઘરોનો સમઢ વાંચતાં હતાં. મા બેઠી બેઠી સીનવાનું કામ કરતી હતી અને અમારા ઘરો સંતોષતી હતી, અને પિતાજી છાપું વાચતા હતા. અમને ત્યારે જ ખબર પડી કે તેઓ છાપું વાચવાનો ટોચ જ કરે છે—કાચુ કે તેમણે કહ્યું: ‘આવા તે કાચાનો દોઢાં હશે ! આજ માયકાંનલા ઘરોમાં તે યું વાંચવા નેહું છે ? નો-સેન્ડ; લાગણીવેડાં... સમવાન જવાને આવા કાચાનો લખાવાળાઓથી.’

મે અને બહેને એકબીજા સાથે જોયું. અમે જરા ડાહ્યોતાં પડી ગયાં, પણ ત્યાં તો માએ સીરવાનું મૂકીને અમને પારોના એરદામાં બેસાડ્યાં.

‘થોડી વારે અમે ત્રણે પાછાં આવ્યાં અને ત્યારે પણ પિતાજીને ‘આજકાલનાં પત્ર લખવાવાળાં’ પરનો શેષ ટાપ્ટો દ્વારા ચાલુ જ હતો. બહેને તે કહ્યું નહીં બહુમારતાં એક પત્ર વાંચવો શરૂ કર્યો. પત્ર અરેબર લાગણીઓથી ભરેલો હતો—‘કોઈ વાત’ પરણેલોના દોષ એવો હતો. પત્ર થોડાંક વંચાયો ત્યાં તો પિતાજી જોવા: ‘મરી આપણી બિન્દગીમાં મેં આવે નાલાયક પત્ર કહી જોયો નથી—ટાપ્ટા સિવાય બીજું શું છે તેમાં ! નરી મૂળવંત આજકાલના ડાહ્યા-ડાહ્યોના તે જેવી જ નવના કાચાનો લખતાં રહ્યાં છે ? હું તને આ પત્રનો જવાબ લખવાની મનાઈ કરું છું. સમજ ને ?’

‘હા છ.’ બહેન બોલી અને તેણે જોઈને પત્ર પિતાજીને બતાવ્યો. તેમાં વારીખ હતી ! જૂન, ૧૯૧૫, પત્ર આ ઉપર લખાયેલો હતો અને નીચે પિતાજીની સહી હતી.

એ રેખાચિત્રો

૧ : જનરલ ગોરિંગને છેતરનાર

હોલેન્ડના પાટનગર એમસ્ટરડામના એક ચિત્રકારની આ વાત છે. એનું નામ હાન્સ વાન મિગેરેન.

મિગેરેનને મિત્રશામનો શોખ તો એ ભણ્યોતો ત્યારેતો હતો પણ એના ધંધામાં નામના તો તેણે સાક્ષીસ વર્ષોના મયો ત્યારે જ મેળવી. ત્યાં સુધી તે નાનુંસનું ચિત્રશામ કરી કામ રાકવતો-પણ ત્યાર પછી એને અઠતો દિવસ થયે. એનું કામ વખણવા લાગ્યું. ધનિક કુટુંબના અને ઉમરાવોના મિત્રો દોરવા માટે તેને ઠેક લંડનથી આમંત્રણે આવવા લાગ્યાં.

મિગેરેનની કાર્તિ ધીમે ધીમે આટલાટિક સમુદ્ર પાર કરીને ઠેક અમેરિકા સુધી પહોંચી અને મિગેરેન ત્યાંના ધનિક કુટુંબોના ચિત્રો પણ દોરી આપ્યો.

પણ મિગેરેનની વધતી જતી કાર્તિ; દિન પ્રતિદિન વધતી જતી ધનિકતા હોલેન્ડના કલા-વિવેચકોને ખૂંચી. મિગેરેન સ્વતંત્ર મિળજનો હતો, એટલે કલા-વિવેચકોની ખુશામત કરવા તે તૈયાર નહોતો. તેથી કલા-વિવેચકોએ તેને એક સામાન્ય 'પોઇ' લેનાર તરીકે જ ઓળખાવવાનું યચ્છ્યું. કેટલાકે તો કાર્તિ મેળવવી હોય તો થોડાં નાણાં પોતાને આપીને ખરીદી ચકાશે એવી ખુલ્લી માગણી પણ કરી. પણ મિગેરેને કાઈને કાઈ કાઠું આપ્યું નહિ. પણ વિવેચકોનાં ખોટા પ્રમારને લીધે મિગેરેનની કલાને હોલેન્ડમાં બધા દલદલ નજરે નોવા લાગ્યા.

મિગેરેને પણ આ ધૂત અને લોભી વિવેચકોને પદાર્થપાઠ આપવાનું નક્કી કર્યું.

હોલેન્ડમાં સત્તરમી સદીમાં વર્મિયર નામનો પ્રખ્યાત મિત્રારો યચ્છ ગયો. તેનાં મિત્ર અદ્ધ

જુત હત્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ ઉપસબ્ધ પણ નહોતાં. છતાં એ મિત્રો માટે હોલેન્ડમાં અને યુરોપના બીજા દેશોમાં પણ એટલું જાણ માન હતું કે ચિત્રશોખીનો 'વર્મિયર'ના ચિત્રનાં મોં માથાં લામ આપવા તૈયાર હતા.

મિગેરેને વર્મિયરનાં મિત્રોનો, તેના જીવનનો વજેરો અભ્યાસ કર્યો અને પછી એણે એક ચિત્ર દોર્યું યચ્છ કર્યું. કાષ્ટરનું એના કિબરે સાથેના ભોજનનું એ મિત્ર હતું. એ ચિત્ર માટે એણે સત્તરમી સદીના વખતનું જૂનું લીનન (કાપડ) કેન્વાસ તરીકે વાપર્યું. ગૂંદરિયા રંગો તૈયાર કર્યા, ખાડીને રંગો તૈયાર કર્યા-ધાતુઓના રંગો તૈયાર કર્યા, અત્યારના સમયમાં વપરાતું અળસીનું તેલ વાપરવાને બદલે જૂના વખતમાં વપરાતું તેલ ખારે કિંમત આપી મેળવીને વાપર્યું.

એ મિત્ર તૈયાર કરતાં તેને સાત મહિના લાગ્યા. સાત મહિને એ તૈયાર યચ્છ ગયું ત્યારે જૂના 'વર્મિયર'ના મિત્રો જ જાણે હજાર નમૂનો તૈયાર યચ્છ ગયો. જૂના વખતનાં ચિત્રોમાં રંગ તરકાષ જતો, સુકાઈ જતો અને મોટી મોટી તરાડો પડતી પણ વર્મિયરનાં મિત્રોમાં એ તરાડો જડુ મોટી નહિ, નાની પડતી. મિગેરેને એ તરાડો પણ પોતાનાં ચિત્રમાં મૂકી.

અને પછી આ 'અવરોધ' ગ્રામીન મિત્ર પોતાને થી રીતે લામ લાગી ગયું એ પણ એણે ઉપભવી કાઢ્યું. વર્મિયરે થોડાં વર્ષ કેટલાક છટાલિયન ચિત્રકારો સાથે કામ કર્યું. છટાલીમાંથી મિગેરેનના એક મિત્ર એને આ ગ્રામીન અવરોધના ખજાર આપ્યા અને પોતે બારે કિંમત આપી મહામહેનતે તે મેળવ્યું.

ચિત્ર તૈયાર યચ્છ ગયા પછી મિગેરેન એક

ધરડા ચિત્ર-વિવેચક પાસે ગયો. એ વિવેચક-
તું નામ હતું ડોક્ટર અથાલમ એલિયસ. તે
ધરડો થયો હતો એટલે હવે તેને ખાસ કાંઈ
ગણતું નહિ, એટલે મિગેરેન એનો અભિપ્રાય
લેવા ગયો તેથી તે બહુ ખુશ થયો. તેણે નબળા
પહેલી આંખોએ પણ બારીકાઈથી ચિત્રને જોયું
અને એ પ્રાચીન વર્મિયરનું જ ચિત્ર હોવાની
પોતાને થયેલ ખાતરી લખી આપી.

મિગેરેન એ ચિત્ર રીટરેક્ટમના ચિત્ર-
દર્શનમાં મૂક્યું. એ પ્રદર્શનમાં હોલે-કના અને
યુરોપના દેશોના મહાન ચિત્રકારો અને ચિત્ર-
કલાવિવેચકો આવેલા એ બધાએ ચિત્રને
પ્રાચીન અને વર્મિયરની અદ્ભુત કલાકૃતિ
તરીકે ખૂબ જ વખાણ્યું.

પ્રાચીન ચિત્ર તરીકે એની પ્રચલિત કાંઈ
સરલતાથી નહોતી થઈ. એ પ્રચલિત પામતાં
પહેલાં તો એ ચિત્ર ઉપર કંઈક કંઈ જાતની તપા-
સણી થઈ. રંગ ઉપર સ્પીરીટ નાખીને અર્વા-
ચીન રંગ નથી તેની ખાતરી કરાઈ. રંગના
મિશ્રણની તપાસણી માટે (Hypodermic)
સોયો કાઢાવવામાં આવી. 'કેનવાસ'ની ખાતરી
કરવા માટે 'ધ' કિરણોથી ફાટાઓ લેવામાં
આવ્યા. આવા તો કંઈક સરકાર તેના પર થયા
અને પછી જ એને પ્રાચીન તરીકે જાહેર કર
વામાં આવ્યું. અને એ ચિત્ર ઉપર પ્રચલિત
ના અચ્છિત પુણ્યો વેરામાં.

મિગેરેન એ 'પ્રાચીન' (1) ચિત્રના પાંચ
લાખ ગુલ્ડેન (લગભગ ૭ લાખ રૂ) ઉપજાવ્યા.

પણ પૈસા મળ્યા તેના કરતાં દુઃખિજન
વિવેચકોને એ છેતરી થકયો એનો આનંદ
એને વિશેષ હતો.

અને પછી તો એનું કામ એ રીતે જ આગળ
ચાલ્યું. છેલ્લાં દસ વરસમાં એણે 'વર્મિયર'નાં
એવાં ૭ પ્રાચીન ચિત્રો ક્યાંથી મેળવ્યાં અને
કદનાતીત મૂલ્યે વેચ્યાં. ૭ એ ચિત્રોના મળીને
એણે આશરે ૭૦૫૧૮૦ લાખ રૂપિયા ઉપજાવ્યા.

પણ છઠ્ઠા ચિત્રમાં મિગેરેન ક્ષણ જોયો.

એ છઠ્ઠું 'કાર્ટરિટ અને પરકીયા'નું ચિત્ર
મિગેરેને રેઈન્ડ્રા નાંખના એક માણસને વેચ્યું.
રેઈન્ડ્રાએ એ ચિત્ર એક વેપારીને વેચ્યું. એ
વેપારી પાસેથી એ ચિત્ર ગોરિમના એજન્ટ
વોલ્ટર હોફર પાસે આવ્યું. વોલ્ટર હોફર એ
ચિત્રના લગભગ ૨૦ લાખ રૂપિયા આપ્યા.

મે ૧૯૪૫ માં જર્મનીના જીતકમાં
રાખેલ ખામતોમાંથી ગોરિમનો આ અને બીજાં
ચિત્રોનો ખામતો મળી આવ્યો. સાથે એ પણ
મળ્યું કે ગોરિમના એજન્ટ એ હોલે-
કમાંથી ખરીદેલું હતું.

જેમને આ ચિત્ર મળી આવ્યા પછી એની
પ્રાચીનતાની ખાતરી કરવા બોલાવેલ એમાં એક
કચ (હોલે-કનો વતની) કલાકાર અને વિવેચક
પણ હતો. એના સ્વદેશકિમાંની હુલ્કને પૈસા
ખાતર નાશીઓના આ સેનાપતિ સાથે કામ
પાકનાર અને એને મિત્ર વેચનાર પ્રત્યે તિરસ્કાર
ઉત્પન્ન થયો. એની નજરે એ માણસ દેકદોહી
જ લાગ્યો. એણે એ દેકદોહીના પત્નો મેળવતા-
નો નિશ્ચય કર્યો.

અંકડો મેળવતાં મેળવતાં એ મેગેરેન મુધી
આવી પહોંચ્યો. ઇટલિમાંથી પોતે આ ચિત્ર
મેળવ્યાનું મિગેરેને કબૂલ થયું. કચ સરકારની
નજરે મિગેરેન એવડો યુનેક્સાર હોયો ફેરિસ્ટ
લોકો પાસેથી ખરીદ્યું અને નાગીને વેચ્યું.
મિગેરેનને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો.

કચ સરકારે ત્યારે તેને ખૂબ જ હેરાન કરવા
માંડ્યો. ત્યારે મિગેરેને આખરે સત્ત્વ જાહેર કર્યું:
'મે' નાગીને વેચ્યું ગણો તો ય, મે તો જિલ્લો
તેને છેતર્યો છે અને તેના પૈસા આપણા દેશમાં
આપ્યા છે. એ ચિત્ર કંઈ વર્મિયરની કુશાલ
કલાકૃતિ નથી. એ તો મે મારે હાથે કરેલ
ચિત્ર છે, જે વર્મિયરના ચિત્ર તરીકે મે' અપાયું
છે. એવું એક નહિ ૭ ૭ ચિત્રો મે આ
હાથે જ દોર્ધાં છે.'

અમ્ય સરકાર તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગઈ. પણ સૌથી વધુ અન્યમની પાખા પેલા કલાવિવેચકો. પોતે આજ સુધી જેને 'વર્મિયર'ના 'પ્રાચીન' ચિત્રો તરીકે વખાણ્યાં એને શું હવે અર્વાચીન બહેર કરવા ? પોતે ઉતરાયા હતા એ કબૂલ કરવું !

ના, ના. એ બધાં પ્રાચીન ચિત્રો જ છે. પોતાના ખમાવ માટે મિજેરન એ પોતે તૈયાર કર્યાં 'અર્ધ' હાંકે છે-એવો એમણે અભિપ્રાય આપ્યો.

આખરે કસોટી તરીકે મિજેરને એવું જ પ્રાચીન ચિત્ર, કમ્ય સરકારની દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરી આપવું એમ ક્યું.

મિજેરને પોતાને ભોંતતી વસ્તુઓ યંત્રાવી અને એ હાજર કરવામાં આવી. ધૂનમાં આવે એ રીતે છ-સાત મહિને ચિત્ર કરનાર કલાકારને સરકારી માણસોની આંખ નીચે કામ કરવું શી રીતે ફાવે ? પણ એના ઉપર તો પોતાના કસબનો, બધો આધાર હતો. સ્થિર ચિત્ત રાખીને મિજેરને કામ કરવા માંડ્યું

અને 'પ્રાચીન' (!) ચિત્ર તૈયાર થવા માંડ્યું. એ તૈયાર થઈ રહ્યું અને વિવેચકોને ફરીથી બોલાવવામાં આવ્યા. 'વર્મિયર'ના ચિત્રોની એકએક ખાસિયત એ ચિત્રમાં રજૂ થઈ હતી. પણ આ વખતે તો ચિત્ર મિજેરેનનું જ છે એવી ખબર હતી ને એટલે વિવેચકો 'નરો વા કુંજરો વા' જેવું કરી બોમ રહ્યા : 'વર્મિયર'ના ચિત્ર જેવું લાગે છે ખરું.'

આજે મિજેરન હજુ કમ્ય સરકારની ચકાસણી નીચે છે. તેના કેસનો શો નિવેડો લાવવો એ હજુ તે નક્કી કરી શકી નથી ! 'વર્મિયર'ના તરીકે ઓળખાવેલ એ બધાં ચિત્રો એના જ છે એવું હરે તો એનો ઉત્તરપિંડી કર્યા બદલ દંડ કરવો કે નહિ ?

મિજેરન છુટે છે કે બલે કમ્ય સરકાર તેનો ચાહે તે દંડ કરે-તુંડમિગળી વિવેચકોને પોતે છક્કા ખવડાવી દીધી, એટલું કુનિયા સ્વીકારે તો ખસ છે.

[અગ્રેષ્ઠ પૃથ્વી]

૨ : સૂખભાગ્યક

અમેરિકાના પશ્ચિમ પ્રદેશમાં બનેસ્પોર્ટ નામનું પાંચ હજારની જ વસ્તીવાળું ગામ છે. તેમાં ઓટો-ક-મિટ્રિક નામનો એક શખ્સ એક ઉપાદારગૃહ ચલાવે છે.

ઓટોએ ઉપાદારગૃહની શરૂઆત કરવા માંડી ત્યારે બનેસ્પોર્ટના લોક પહેલાં તો તેનો ખદિબકાર કરવાનો જ નિર્ણય કર્યો હતો-પણ એક પ્રસંગ એવો બની ગયો જેથી ઓટોનું ઉપાદારગૃહ આજે સારામાં સારું ચાલે છે.

પણ પહેલાં આપણે ઓટો વિશે થોડુંક બુધ્ધિએ.

ઓટો મીસના એક નાના એવા ગામડામાં જન્મેલો. એના આજપણના સ્મરણોમાં પોતાને બુખ બુખ જ લાગતી પણ પૂરતું ખાવા મળતું

નહિ એ જ સુખ્ય હતું. ગામના એક ધનિકના ઠોર લઈને એ ચારવા જતો પણ ધણી વાર સવારે ચિરામણ વગરનો જ રહી જતો. રાત્રે કાઈ કાઈવાર તો બહુ ઠંડી હોય ત્યારે કાઈકે હાંફ રહે એ માટે એ ગમાજીમાં પણ પડી રહેતો.

ઓટોનો એક કાકો અમેરિકામાં રહેતો. એના કાઈ કાઈ વાર કાગળ આવતા. એમાં તે લખતો : 'બર્ડો, અમેરિકામાં સૌને પેટ-પૂરતું મળી રહે છે' -ત્યારથી ઓટોને અમેરિકાની રહ તો લાગી જ હતી.

૧૯૧૫ની સાલમાં ઓટોની મા ગુજરી ગઈ. ઓટોના નાના ભાઈઓને જુદા જુદા એક-તોને ત્યાં કામે વગમાડી દીધા હતા. ઓટોના

સારા નસીબે એના કાકાએ એને અમેરિકા આવવાનો સ્ટીમરનેા પાસ મોકલ્યો હતો-અને એ રીતે એટો અમેરિકામાં આવ્યો.

અરિએકા આવીતે તે કાકાને ત્યાં રહ્યો. એટોને ખાવા-પીવાની મુશ્કેલી તો ખરે જ ન નહી, પણ અંગ્રેજ ભાષા શીખવી અધરી થઈ પડી. એના કાકાના ઘરમાં હજુ ઓક ભાષા જ મોલાતી. એટોએ કાકા સામે ટીકા કરી: 'આટલા વરસ અમેરિકામાં રહ્યા તો પણ તમે આ દેશની ભાષા ન શીખ્યા ?'

કાકાને આ આખોભોભો છોકરો ન મર્યો. થોડા વખતમાં એટો કાકાથી જુદો થયો.

ભાષાની મુશ્કેલીને લીધે એટોને જવાબદારીવાળા સારા કામ મળવા મુશ્કેલ હતા-તોપણ એણે જે કામ મળે તે કરીને, રેસ્ટોરાંની રાખીએા સાફ કરીને પણ પોતાનું ગાફ મજાડાંએ રાખ્યું. ફાલેરાડોમાં રહેવે-મજૂરની ટાળીમાં પાંચેક વરસ રહ્યો. પછી એમાંના કેટલાક મજૂરો લેકવીલમાં આંદોની ખાણમાં કામે જતા હતા તેની સાથે લેકવીલમાં ગયો. ત્યાં એ મજૂરોના મુકાદમની છોકરી સાથે એટોને સ્નેહ થયો અને તે પરણ્યો. થોડા વખત બાદ તેનો સસરા ગુજરી ગયો.

આમ એટોને કામ તો મળતું રહ્યું પણ તે ક્યાંય રથાથી થઈ શક્યો નહિ.

પછી આવી ૧૬૨૯ની સાલ. એ હતાં મંદોના વરસેા. મેકારો વધી ગયા હતા અને હરીફાઈમાં ટકી રહેવું એટોને મોટું મુશ્કેલ બની ગયું તે જ્યાં જતા ત્યાં એની ભાષા-ખોડ આડી આવતી. તે ઓક હતો એ જાહેર થતું અને જવાબ મળતો: 'અમે અમેરિકનને જ રાખવા માગીએ છીએ.' વસવાટના અધિકારે તે અમેરિકન હતો. પણ તે સામે કોઈ બોલતું નહિ.

આમ તે આમ જેમતેમ કરી જીવન-પાંદ નલાવતાં એટોનાં વર્ષો પસાર થયા

પછી યુરોપની લક્ષર્મના ખબર આવી. એટોએ ઓસના પોતાના સંબંધીઓના ખબર મેળવવા કામળ લખ્યા. એની દાદીમા જુએ મરતી હતી, એવા ખબર આવી. એટોએ ખોરોક, કાપડ, પૈસા વગેરે દાદીમાને મોકલ્યા-એક દાદીમાને એ પહેાંચ્યા કે નહિ તેના ખબર તેને મળ્યા નહિ.

પછી તો 'પલ' હારબર'નો ભોમખારો થયો અને અમેરિકા પણ લક્ષર્મના ભોડાયું. એટોએ લક્ષર્મના ભોડાવા તૈયારી બતાવી, પણ તેને હંમરનો ખાધ નહયો.

એક દિવસ ઓસથી એક કામળ આવ્યો. એટોએ એ કામળ વાંચ્યો અને ખૂબ જ ગંભીર થઈ બેસી રહ્યો. એની પત્નીએ પૂછ્યું તો કહ્યું: 'હું તને ન કહું એ જ સાડું છે-તું પણ જાણીને દુઃખી જ થઈશ.' અને પછી એટોએ કામળ ખાળી નાખ્યો.

ત્યાર પછી થોડા સમયે એટોએ જાને-રપોટ'માં ઉપાહારશુદ્ધ ખોલવાનું નક્કી કર્યું.

જાનેરપોટ'ના લોકોએ આ અબલખ નવા માણસને ન આવકારવો એવું જ લગભગ ઠરાવ્યું. એટોએ ત્રામતા સુધારેા પાસે ફર્નિચર તાત્કાલિક મળે તે રીતે જનાવવા ઓકર મુક્યો તો તેમણે ખૂબ વાર લગાડી. મોટા દુકાનદારો પાસે ઉપાહારશુદ્ધમાં બેઠેલી વસ્તુ લેવા ગયો તો તે પણ ન મળી. છતાં એટો તો પોતાના નિશ્ચયમાં મક્કમ જ રહ્યો. એને તો અહીં જ અહિંના જમાવવા હતા.

ઉપાહારશુદ્ધ શરૂ થવાના થોડા દિવસ અમાઉ એટોએ ત્યાંના મહાજન પાસે જઈ વિનંતી કરી: 'અહવાકિયા પછી હું અહીં ઉપાહારશુદ્ધ શરૂ કરું છું. આપ પ્રથમ દિવસે હાજરી આપશો એની આશા છે. પ્રથમ દિવસે કોઈ પણ જાતનો ચાન' લેવામાં આવશે નહિ. ' મહાજને ડોકું છુલ્કાવ્યું, પણ મનમાં નક્કી કર્યું કે કોઈએ ન જ જવું.

પણ મહાજન ઓટાને આશ્ચર્યમાં નાખે એ પહેલાં તો ઓટાએ મહાજનને આશ્ચર્યમાં નાખી દીધું. આમંત્રણ આપ્યા પછી ઓટા ત્રીજે જ દિવસે મહાજન પાસે આવ્યો અને બોલ્યો: 'મને માફ કરજો, હું મારું આમંત્રણ ખાતું ખેતી લઈ છું. ઉપાદારગૃહ ચૂક કરવાનું થોડા દિવસ મુલતવી રાખવું પડશે. કેટલાક જૂખ્યાઓના બોજન માટે આપણા ગામ તરફથી રોટલા ઉમરાવામ છે. મેં મારા બધા ખાદ્ય-ખોરાક એમાં લખાવી દીધો છે તો આપ સહુ મને માફ કરશે.'

મહાજન તો સંભળી જ રહ્યું. બે-ત્રણ મિનિટની ચૂપકિદી પછી એક જણાએ પૂછ્યું: 'પણ બધું આપી દીધું? એમ કરવાનું કારણ?'

'કારણ?' ઓટાએ કહ્યું, 'મારા મૃત દાદીમાની યાદમાં મેં બધું આપ્યું છે. તેમના મૃત્યુ પછી જે કામગીરી આપ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે મરણ-ખાદ્ય તેમના શરીરનું 'પોસ્ટ મોર્ટમ' કરવામાં આવ્યું તો તેમની હોબરીમાંથી ઘાસ અને ઝાડની છાલ નીકળ્યાં હતાં.'

'હું દાદીમાને કહેતા: અમેરિકામાં જૂએ મરવાનું નથી હોતું-એટલે જૂખ્યાઓ માટે મેં તે આપી દીધું' આટલું કહી ઓટા ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ઓટાની અમેરિકા પ્રત્યેની અને જૂખ્યા પ્રત્યેની ભાવના જોઈ મહાજન અત્યંત યથું. કેવળ બાપા બરાબર નથી બળતો એટલા ખાતર તેઓ એક સાથા અમેરિકા-પ્રેમીને અન્નાય કરી રહ્યા હતા એ એમના ખ્યાલમાં આવ્યું.

મહાજન પોતાનો નિયુક્ત ફેરવ્યો. ઓટાના અમેરિકા-પ્રેમે તેમને છતી લીધાં. તેમણે નક્કી કર્યું કે ઓટાનું ઉપાદારગૃહ ચૂક થવું જ જોઈએ. નવી ખાદ્ય ખોરાકો લાવવા માટે ઉમરાણું કરીને ઓટાને પૈસા મેળવી આપવામાં આવ્યા. નવી ખાદ્ય ખોરાકો મંગાવવામાં આવી અને નક્કી થયેલ દિવસે ઓટાનું ઉપાદારગૃહ ચૂક થયું-જે આજ દિવસ સુધી હજુ ચાલે છે. જનરેપોર્ટના મોટા ભાગના લોકો ઉપાદાર માટે ત્યાં જ ભખે છે.

ઓટાના વિશાળ હૃદયની ખાતરી કરાવતો વળી ખીલે એક પ્રસંગ પણ બની ગયો.

થોડા વખત પહેલાં લકાઈમાંથી પાછા ફરેલા એક શખસે ઓટાની સામે જ ખીલું ઉપાદારગૃહ બોલ્યું. તે ઉપાદારગૃહના ઉદ્ઘાટન-દિને ઓટાનું ઉપાદારગૃહ આપ્યો દિવસ બંધ રહ્યું. ઓટાએ બારણા ઉપર જહેરાત મૂકી હતી: 'રીપર કામ ચાલતું હોવાથી બંધ.'

કેટલાક ઓટા-પ્રેમીઓને યંકો આવી અને એમણે અંદર આવી જોયું તો કાઈ પણ જાતનું રીપર કામ ચાલતું નહોતું. તેમણે ઓટાને આમ કરવાનું કાળજી પૂછ્યું ને ઓટાએ કહ્યું: 'ગામની મમતા જેવી મને મળી છે એવી બીજીને પણ મળે એમ ઇચ્છું છું.'

'પણ તમારા કેટલાક સારામાં સારા માહકો ત્યાં તથાઈ જશે તો...'

'સૌનો સમાસ છે, બાઈ, આ દેશમાં કાઈ કાઈનું કાઈ લઈ જતું નથી.' ઓટાએ હસીને કહ્યું.

[અમેજ પરથી

પતિ : ને ધાર કે વીજળી, એકસો એક નવચંદ્રી, બેસો લઈને નિષ્ઠ સમયે આવી પહોંચ્યા હોય તે ?

પત્ની : તોય બાપડી ચોભીને તો દુઃખતાજ દહાડા હવા.

પતિ : કેમ વાક ?

પત્ની : એ ગીયારીને! આજો જન્મદો એ એકસો એક બેસોનાં બાજુવાસીના કરવામાં જ બેસી

— ૧. શ્રી.

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

છાટાલાલ મા. કામદાર

જૂતનો પ્રભાવ

હું જ્યારે મ—મામમાં ફરટી એક કોલેજના
રજાફમાં લેકચરર હતો ત્યારે, લગભગ પચીસ
વર્ષ પૂર્વેનો આ જન્મવ છે. હું ત્યારે એમ. એ.ની
પરીક્ષા માટે ધરે અભ્યાસ કરતો હતો. જે
ધરમાં હું રહેતો હતો તે નાનું અને અગવડ-
ભર્યું હતું, તેથી હું યોગ્ય અભ્યાસગૃહવાળા
વિદ્યાળ મકાનની શોધખોળમાં હતો. ત્યાં
એક દિવસ મેં એક ઓટું મકાન જોયું. તે
અધ હતું અને લાંબા વખતથી તેમાં કાઈ
રશું ન હોય તેમ દેખાતું હતું. થોડાક સીધા
પ્રશ્નો પૂછવાથી તેના માલિક સંબંધી મને
આવશ્યક માહિતી મળી મળી. હું એકાએક લાવીને
ધર ઉપાડવામાં આવ્યું અને મેં તે ઉપર ટપક
જોઈ લીધું. ધરમાં રહેલ સગવડથી અને સંપૂર્ણ
સંતોષ થયો હતો અને તેથી મારા કારખા
નિવાસસ્થાન તરીકે તે મકાન રાખવા હું
આતુર હતો. જ્યારે મેં બાકાત વિષે તપાસ કરી
ત્યારે મને કહેવામાં આવ્યું કે મહિને પાંચ
રૂપિયા બાકાત પડશે. મકાનની સામે આ રકમ
અત્યંત ઓછી હતી. હું તો ક્યાંક જ ગયો
કારણકે તે સામાન્ય ગામમાં પણ તે મકાનના
બાકાતના પંદર રૂપિયા સહેલાઈથી જીપને તેમ
હતું. તો મેં તે એક મહિનાનું બાકાત આગ-
ળથી આપી દીધું અને થોડા જ દિવસોમાં
સામાન લઈ આવવાની ગોઠવણ કરી.

ધરનો માલિક હું એકાએક સોંપીને આપ્યો
ગયો. પરંતુ, હું ખૂબ સંતોષપૂર્વક આગલા
ગારજાને તાણું વાસતો હતો ત્યાં ધરના પગ-
થિયા પર ખેસીને ગુલાબચકરી વેચતી બાઈએ
મારી પાસે આવી બાજુવકરી દર્શાવે અને તે
ધરમાં ન રહેવાની વિનંતિ કરી. હું તો આશ્ચર્ય-
ચકિત થઈ ગયો. આ તો સરખાતમાં જ અપ-

રુકન થયાં. હું તો તેની વિનંતિનો નિરસાર
કરીને ચાલતો થયો. ઘેર જતાં, રસ્તામાં મેં
બાકાત રાખેલ ધરથી બહુ જ ઓડે દૂર આવેલ.
ધરના એક વૃદ્ધ માલિક અને અટકાવ્યો. તેણે
મને લાગેલો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો: 'તમે જેણું
સાંપિત પોસ્ટઓફિસવાળું ધર બાકે રાખવા
ધારો છો?' એમ જણાય છે કે તે ધરમાં એક
વખત રથાનિક પોસ્ટ ઓફિસ હતી તથા
પોસ્ટમાસ્ટર તેમાં રહેતા હતા. હું જવાબ આપું
તે પહેલાં તેણે મોટેથી ખૂબ પાડી કહ્યું: 'ઈશ્વરની
ખાતર, તે ધર બાકે રાખશો નહિ. હજુ તમે
કુવાન છો અને તમારી સમગ્ર આજો ભવિષ્ય-
કાળ પડેલો છે.' આ બીજું અપરુકન થયું.
પરંતુ હું વહેમી ભોળાનું કહેવું મજબૂરતો જ
નહોતો. તેથી હું ઉતાવળે ચાલતો થયો અને
એને તે જ રાત્રે નવા ધરમાં જવાનો મેં નિર્ણય
પણ કર્યો.

જૂતિયા પોસ્ટ ઓફિસમાં હું રહેવા જવાનો
હતો તે ખબર આપ્યા મ ગામમાં પ્રસરી ગયા
અને સાંજે મારા ઘર પર, વિદ્યાર્થીઓ, મિત્રો,
ગુનેશજી તથા ગપ્પીદાસોએ દરોડો પાડ્યો.
ગુલાબચકરી વેચનાર બાઈએ મારા ધરની
ઓછો સાથે સંપર્ક સાધ્યો. તેણે તે જૂતિયા
ધરમાં છુ બન્યું હતું તથા હજુ છું અને છે તેનું
એવું તાદ્દશ તથા ભવિષ્યનું વર્ણન આપ્યું
કે તેઓએ તે ધરમાં પત્ર મૂકવાની ના પાડી.
ધરનાકાં એણું હોવાની તથા જગ્યા વિદ્યાળ
હોવાની ખારી દલીલો તેઓએ ખ્યાનમાં લીધી
નહિ. જો હું મારા નિશ્ચયમાં મક્કમ રહું તો
તેઓએ ઘેર-મદાસ પાછા ચાલ્યા જવાની
ધમકી આપી. ધરમાં જે ભયંકર જતાવો જનતા
તેનું મારા વિદ્યાર્થીઓએ પણ અંતુર્પણ
વર્ણન આપ્યું અને મને સમજાવ્યું કે તે જ
કારણથી લાંબા વખતથી તે ખાલી પડ્યું હતું.

હું જરા અસ્વસ્થ તો થઈ ગયો છતાં મારી નજરે એ, બધું જોવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

ખીજે દિવસે સવારે એક વૃદ્ધ અને માનનીય મુરબ્બી અમને મળવા આવ્યા અને આખા ઘરને અસ્તબસ્ત જોઈ, તેનું કારણ મને પૂછ્યું. મેં તેમને કહ્યું કે હું પોસ્ટ ઓફિસવાળા મકાનમાં રહેવા બેઠો છું. તે તો આઈજ ગયા-તેની આંખો તથા હોઠ કુખ અને નિરાશા વ્યક્ત કરતાં દેખાયાં. તે બૂમ પાડી બોલ્યા: 'પોસ્ટ ઓફિસ! જીતિયું ધર! હવે ત્યાં શું બન્યું અને જો મેં નજરે જોયું તેની ખરી વાત સાંભળે. ત્યાર પછી તમારે શું કરવું તે તમે નક્કી કરજો.' મારા આ વૃદ્ધ મુરબ્બીના અવાજમાં એટલી ચોક્કસતા તથા આજીજ હતી કે તેમની લાગણી કુલવવાની મારી દિલ્લિત ચાલી નહિ.

'જો ધરમાં તમે રહેવા જવાનો વિચાર કરો છો તે કાંઈ કાળજીપૂર્વકે બધાનું હતું. ચરૂઆતથી જ તેમાં કાંઈ અતિ પ્રગળ-જડ મુનિનો વાસ હોવાની માન્યતા બંધાઈ ગઈ. હું જરાબર તેની સામે રહ્યો છું અને તે ધરમાં કાંઈ ત્રણ દિવસથી વધારે રહ્યું નથી તેની હું તમને ખાતરી આપું છું. ચોથે દિવસે ધર ખાલી પડ્યું જ સમજો. થોડાં વર્ષો સુધી ધર ખાલી પડી રહ્યું. ૧૯૧૫માં ટપાલખાતાએ અહીં બાંધ્યું પોસ્ટ ઓફિસ ખોલવાનું નક્કી કર્યું. ધરમાંલોકે ટપાલખાતાને જળામાં આ ધર પહેરાવી દેવાની જોડવણ કરી. પહેલા પોસ્ટ માસ્ટર મારા જ મિત્ર મલખારના મિ. આપર હતા. મેં તેને તે ધરમાં રહેવા બાગત ચેતવણી આપી હતી. દિવસે ત્યાં પોસ્ટ ઓફિસનું કામકાજ જરાબર ચાલતું પણ રાત્રે ત્યાં રહેવું તે એક જુદી જ વાત હતી. મેં તેને ખીજે રહેવાને તથા ત્યાં માત્ર ઓફિસનું કામકાજ ચલાવવાને વિનંતિ કરી. પણ તે કુંવારા હતા, વૈદાનિક હતા અને નાસ્તિક પણ હતા. ઉપરાંત તે મલખારમાં હતા ત્યારે મેલી વિદ્યા પણ શીખ્યા હતા. તેથી તેણે મારા બચને

દસી કાઢ્યો અને કહ્યું: 'બૂતને પહેલી વળવાની માગમાં પૂરેપૂરી શક્તિ છે.' તેના કહેવા પ્રમાણે તેણે મૂતિયા ધરમાં રહેવાને તથા બધું જોઈ લેવાને નિર્ણય કર્યો હતો.

'તે પોતાનો થોડો સરસામાન લઈને ત્યાં ગયા અને તેણે બાંધ્યું પોસ્ટ ઓફિસના પહેલા પોસ્ટ માસ્ટર તરીકે કામ શરૂ કર્યું.' મિ. આપર મારી સાથે નિખાલસતાથી વાત કરતા અને મારી સાથે તેનું મન ખૂબ મળી ગયું હતું. ધરમાં રહ્યા બાદ થોડા જ દિવસોમાં તેને વિચિત્ર સ્વપ્ન આવવા લાગ્યાં અને ધીમે ધીમે તે સ્વપ્ન બચંદર તથા ધમકોવાળાં ધર્મા લાગ્યાં. પહેલાં તો તેને સ્વપ્નમાં એક સુંદર બાળા આવતી. તે તેને ધર ખાલી કરવાની વિનંતિ કરતી. પછી એક કાળી બચંદર આકૃતિ દેખાઈ અને ત્રીજી રાત્રે તો તેણે કાંઈ મનુષ્ય-આકૃતિ ન જોઈ, પરંતુ કાન ફાટી નાખે તેવા અવાજો તથા લોહીને ચિત્તથી દે તેવી ચીસો સાંભળી. આ બધાની વચ્ચે તે એક વસ્તુ જોઈ શકતા હતા. એક લાંબાં વાળવાળી બાળાનો સુંદર ચોટલો દેખાતો હતો પણ બાળાનો દેહ તો અદૃશ્ય જ રહેતો.

'મારા મિત્ર દરેકજ સવારે મારી પાસે પોતાનો ગતિવિધિ અનુભવનું વર્ણન કરતા પણ તેમાં બધું જ ચિંતાની નિશાની ન હોતી. તે એટલા બધા આનંદી તથા બેફિકર દેખાતા કે મને પણ મારા મનમાંથી ખરાબ લાગણીઓને એક બાજુ રાખવાનું પ્રયત્નન થઈ આવતું હતું. પણ મારા મિત્રે એક ગંભીર વસ્તુ ખાનગી રાખી. આને પણ એ જ કારણે નિઃસંકાપ-તાની મને દિલગીરી માપ છે. તે મેલી વિદ્યામાં પ્રવીણ હતા અને ધરમાંથી જડ મુનિને દાકી કાઢવા મોટા પાયા પર તૈયારી કરતા હતા. અને ઉદ્દેશ થોડા સમયથી પરિશિષ્ટિત ચાંત બનેલી તેથી અમે બધાં સહીસલામતીની ખોટી ભ્રમણામાં પડી ગયાં.

'અધવારવાની બચંદર તથા ચાંત કાળી

રાત્રિ હતી. આકાશમાં ઘટોટોપ વાદળો દેના. ફર ફર મેઘમળનાના અવાજથી ભય ઉપજાવે તેવું દક્ષ દત્ત. અચાનક આકાશમાં વીજળી ચમકવા લાગી. અંધારાને અંગે સ્પષ્ટ દેખાતું નહોતું. તરત જ મૂસળધાર વરસાદ પાવે ચર થયો. હું ભાગ્યે જ પધારીમાં પડ્યો હોઈશ ત્યાં ખારણું જોસથી ખખડવા લાગ્યું. ટપાલ ઓફિસમાં કામ કરતો એકે એક ટપાલી અમારા દરવાજે આવી અમારી ઓસરીમાં સૂઈ રહેવા દેવા કરગરતો હતો. હકીકત એમ હતી કે પોસ્ટ માસ્તરને કંઈ જરૂરી કામ હોવાથી તેણે ટપાલીને પોસ્ટ ઓફિસે આવવાનું તથા ત્યાં રાત રહેવાનું કહ્યું હતું. સખત વરસાદ છતાં વૃદ્ધ પટાવાળાએ ઉપરીના હુકમનો અમલ કર્યો હતો પરંતુ પોસ્ટ ઓફિસે પડેલતાં તેણે ત્યાં તાળું લાગેલું જોયું. કદાચ પોસ્ટ માસ્તર જદાર અથા હશે અને તેને આવતાં મોડું થઈ જાય. પટાવાળાને ભૂતિયા ધરની ખીક લાગતી હોઈ તેણે અમારી ઓસરીમાં રાત રહેવાની પરવાનગી માગી હતી. મેં તરત તેને માટે સગવડ કરી આપી અને હું અંદર સવા ગયો. અચાનક વહેલી સવારે મારું ખારણું કોઈ જોરથી ખખડાવતું લાગ્યું. હું ચમકીને જોઠો થયો. ખાણું ઉઘાડતાં જ મેં વૃદ્ધ ટપાલીને મૂજતો જોયો. તે જોલી શકતો ન હતો. મૂજતી આંગળી વડે તેણે સામેની પોસ્ટ ઓફિસ જતાવી. હુમાલાના ગોટગોટા આકાશમાં ઊંચે ચઢતા દેના અને અગ્નિદેવની જ્વાળા લગભગ મારતી હતી. મેં પાડોશીઓને જગાડ્યા. તેઓએ ચોરખોર કરી મૂક્યો, અને થોડા જ સમયમાં પોસ્ટ ઓફિસ પાસે આખી શેરીના માણસો ભેગા થઈ ગયા. સફાળાએ સખત વરસાદ પડ્યો હતો અને પાસેના નાળામાં બે કઠિ પાણી વહેતું હતું. નીચરણી તથા ડોલોં લાવીને આજ તરત છુગવવામાં આવી. આગલા જારણાને તાળું વાસેલ જોઈ અમને આશ્ચર્ય થયું. અમે છાપરા પર ચડીને અંદર ગયા. અંદર મારા મિત્ર, પોસ્ટ-

માસ્તર મિ. આવર લોહીના આશોચિથમાં મૂલુ પામેલ પડ્યા હતા. તેની આસપાસ તમારી કથનામાં પણ ન આવે તેવી વિચિત્ર વસ્તુઓ-નાગિયેર, લીંછુ, અગરખતો, ભૂતની એક પ્રતિકૃતિ, ચોખાના રંગીન પોડિયા, અંદર અશ્વમેશના તાંબાની મોટી રકાળી, એક મોટું તાલપત્ર તથા મેલી વિદ્યાનાં બીજાં સાધનો અસ્તભસ્ત રિધતિમાં અમે અંદર નાખેલ પાણીથી તરભોળ થઈને પડ્યાં હતાં.

‘પોલીસે આવીને કળને લીધો. ભૂતરીની તપાસમાં આપધાતનો સુમરો જાહેર કરવામાં આવ્યો તેના સરીર પર જળાતારનાં કાષ્ટ ચિહ્નો નહોતાં, પરંતુ તેના છાતી પર એક મોટી ભારણ હતી. તેના મોઢા, નાક તથા કાનમાંથી લોહી નીકળતું હતું. મૂખાંચે અમારી કથાની ઉપરવટ ધઈને જ ક મુનિ સામે મેસી વિદ્યોતો ઉપયોગ કર્યો હતો અને કિયાના ઉલ્લા દિવસે શકિતશાળી દેવે તેને મારી નાખ્યો. આમ હકીકત બની હતી અને આ હકીકત અપૂરવા સત્ય છે. જો તારી મરણ તે ધરમાં જઈ જાવ જોવાની હોય તો મારે કંઈ કહેવાપણું નથી. હવે તને ઠીક પડે તેમ કરો.’

આ શબ્દો જોલીને વૃદ્ધ મૂકરચ આપ્યા ગયા. આ હકીકત રંગૂ થની વખતે ધરનાં ભોવર્તે હાજર હતા-અને મારે પરાણે ભૂતિયા પોસ્ટ ઓફિસમાં રહેવાનો વિચાર મોટો દેવો પડ્યો.

વિચિત્ર વાવણુ

સુપ્ આપધાત કરે છે અને કાળો નાખ પોતાનું વચન પાળે છે તે તો જાણીતું છે. આ વાતો એમ સાબિત કરે છે કે આપણે સ્વપ્નમાં પંજુ ધારીએ છીએ તે કરતાં કુદરતમાં ધણું વધારે છે. નીચેની વાત નેટલી મુંદર તેટલી જ અદ્ભુત છે. એ મારો અંત અનુભવ નથી, પણ હું આ વાતને સાચી માની ચૂકું છું. રામચંદ્ર સાહેબી જન્મે બાલાણ, ધધાએ પુરોહિત તથા સ્વમાવે ભી હતો. જોલે-

આનાની દક્ષિણ મળવાનો સંભવ હોય તો સંખ્યાયંધ ગામમાં 'ફૂરી વળવું' તેને માટે રમતવાત હતી. આ રીતે તેની પાસે બે દબર રૂપિયાથી પણ વધારે મૂડી ભેગી થઈ હતી. એક લક્ષપ્રસંગે જોશુ કામ કરતાં તેણે એક ઉચ્ચ અધિકારી તથા પ્રખ્યાત કાન્દાકર વચ્ચેની વાતચીત ગ્રુપ્પુપ સાંભળી લીધી. શાસ્ત્રીએ જે વાત સાંભળી તેથી તેનામાં ઉરકેરાટનો પાર રહ્યો નહિ. જે સરકારને વાંસ પૂરા પાડવાથી તેને માત્ર એકવારના જ સોદામાં ત્રણ દબર રૂપિયાનો નફો મળતો હોય તો તે પોતે જ વાંસ પૂરા પાડે. શાસ્ત્રી જેમ લોક મટે જળીતા હતા તેવા જ તેના વિશાળ ઊંડા યાન માટે પણ જળીતા હતા. તેના બધા વજમાનો તેને આનની દક્ષિણે જોતા હતા.

શાસ્ત્રી પોતાના એક લાતીવાળા વેપારી વજમાન પાસે પહેલ્યા અને વાંસના સોદાનો ઇરાદો દાખવ્યો. વેપારીનું સલાહ મુજબ બધી પ્રાથમિક વિધિ પૂરી કરવામાં આવી, બધા ફાઈમ બારીને તેના પર સદી કરવામાં આવી અને આનામત પેસા કરી દેવામાં આવ્યા. અને શાસ્ત્રીને કાન્દાકર મળી ગયો. પણ મુશ્કેલી તો હવે જ ચરૂ થતી હતી. સરકારને નોંધે તેવા વાંસ પૂરા પાડવાનું અસંભવિત બન્યું. સરકારને જરૂર હતી તેવા જ્યાં વાંસ કપાઈથી રોપ્યા જરૂર નહિ. અને કદાચ મળે તો પણ નોંધે તેટલા જથ્થામાં તો મળે તેમ હતું જ નહિ.

'પણ શાસ્ત્રી હિંમત દારે તેમ નહોતા. જે આવા વાંસ કાઢી પણ ફૂર્ગમ જંગલમાં પણ મળતા હોય તો તે મેળવવાને તે કઠિન હાથ. ધરના માથુંસો ને અંજત મિત્રોની નાની ટુકડી તથા રાક્ષસી છરીઓથી સતજ ચમેલ આગાંકિત મનુરોની ટોળી લઈ શાસ્ત્રી કાંઈએ ચીધેલા મહિયુરના અંદરના ભાગના ફૂર્ગમ જંગલમાં બધા સાથે નીકળી પડ્યા. દિવસે સુધી વિવિધ પ્રમારનાં વૃક્ષો તથા ઊંડા

જોડેને તેમની આંખો કરતી હતી પણ વાંસના જંગલમાં નામનિશાન હતું મળ્યું ન હતું. ચોથે દિવસે શાસ્ત્રી અને તેમની ટોળી, યાત્રિ-ભોજનનો દલાવો લૂંટતા રહેવાસીઓના સંસ્થાનમાં આવી ચડી.

પહેલાં તો આ લોભી ખુસ્તી દુરમનાવટ દાખવતા હતા. પાછળથી તેમને થોડામણે વહેમ રહ્યો હતો. શાસ્ત્રી અને તેના કાર્ષને સમજતા આ લોકોને થોડો સમય લાગ્યો. એક વખત તેમને વહેમ દૂર થતાં, આખી ટોળીએ શાસ્ત્રીને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું. શાસ્ત્રીને જોડતા ગમે તે કદના બધા વાંસ આપવાનું તેઓએ કબૂલ કર્યું. પણ આ વચન કરતી હતું શાસ્ત્રી અને તેના માથું-સોએ તેમના આતિથ્યનો સ્વીકાર કરતો જ પડ્યો. એક મથુ ચોખા, શાક-ભાજીનો મજ, ફળો રાક્ષસી પાન, મધના ધા તથા મેલનના મેલન ફૂં. શાસ્ત્રી જ્યારે જમતા હતા ત્યારે મુખીએ તેને આ અદ્ભુત વાત કરી.

મુખીએ સરૂઆત કરી: 'સ્વામી, આ અંગેલ જંગલમાં આવી અમારા સ્થાનને પુનિત કરનાર તમે પહેલા બાહ્ય નથી. પર્વો પહેલાં એક બાહ્યકુટુંબ અહીં રહેતું હતું. અને જે સહેરી જીવનવાળા પુવાન બાહ્યજની કુટુંબજાત જામત ન થઈ હોત તો તેના વંશજો પણ અજે રહેતા હોત. બાહ્યજ પુત્ર-સુખલા તથા રત્નમા-તેમની પુત્રી નંજુ સાથે અમારી સાથે રહેતું હતું. આનાથી વધારે ખાનદાન પુત્ર અંગે જોયું નથી. તેમનો ચન્દ અમારા મનથી કાપડો હતો. નંજુ આખા સંસ્થાનમાં વહાલી થઈ પડી હતી. અંગે તેને સારી રીતે યાદતા હતા. તેઓ જુડું રાંધી ખાતા અને દારૂને સ્પર્શ ન કરતા. તે સિવાય બાહ્યજ પુત્ર લખજ અમારી સાથે જ રહેતું અને તે કુટુંબ માટે અંગે કંઈ ન કરીએ તેનું કાર્ય નહોતું. અંગે તેમની પાસે માગીએ અને અમને ન મળે તેનું પણ કાંઈ નહોતું.

આને અંજે અમે ઘાઠાણુ કુટુંબને-અમારી ટાળી સિવાયના ઠાઠને, પૈસા અગર ગ્રેમ ખાતર ન શીખવીએ તેવી-ગ્રમ કળાએ શીખવી.

નંજુ-દિવસે દિવસે મોટી થતી જતી હતી અને યાત્રીને તેના લક્ષની ચિંતા થવા લાગી. અમારી જાણ પ્રમાણે તો સુનતા પહેલી જ વાર જંગલની બહાર, પોતાની પુત્રી માટે પતિની શોધમાં ગયો. લગ્ન મંદિરમાં થયા અને એક પખવાદિમા પછી જમાઈ સાથે તે કુટુંબ પાછું આવ્યું. અલગત નંજુના લક્ષના માનમાં અમે એક જ્યાડન આપી. અમે-પુરણો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોએ-ગાણા ગાયા અને હેક મોટી ગત સુધી અમે વૃત્ત કયું. પણ અમને લાગ્યું કે જમાઈને તે કંઈ મધ્ય નહિ. તે અમારા પ્રત્યે દસતો ત્યારે તેના હોઠમાં તિરસ્કાર જણાતો હતો. તે અમને હદી જય જય કરતો નહિ, એટલું જ નહિ પણ અમે નમસ્કાર કરતા તેના પ્રત્યુત્તર પણ વાળતો નહિ. સુનતા પ્રત્યેના અમારા માન ખાતર અમે આ વિચિત્ર રીતલાત ચલાવી લીધી-આખરે તો તે અમારી નંજુને પતિ અને પ્રભુ હતો. એક અઠવાડિયું રહીને જમાઈ વેંઠકું, નંજુને અમારી પાસે રાખીને ચાલ્યો ગયો. વેંઠકું નંજુને ત્યાં આવે તે કરતાં નંજુ તેના પતિને ઘેર વધારે વખત જતી હતી. એક વર્ષ પછી નંજુ બાળક પુત્રને લઈ આવી. તે પુત્ર સમજે જોવા તેજસ્વી તથા વાંદરા જેવો ચપળ અને તોફાની હતો. અમારામાં એક પણ પુરુષ કે સ્ત્રી એવા નહિ હોય કે જેણે બાળકને પોતાના હાથમાં લીધો નહિ હોય. થોડો વખત રહેવા દીધા પછી જમાઈએ નંજુને સાથે તેડી જવાનો અગ્રહ કર્યો. પૂર્ણિમાની રાત હતી અને જંગલ ભરમાં દોમુદી પ્રસરી હતી. સુનતાએ સંમતિમાં માથું દલાવ્યું. નંજુ હાથમાં બાળકને તેડીને પતિની પાછળ ચાલી નીકળી.

અધોધી વધારે રરતો કાપ્યા પછી અને

હજી જંગલમાં જ ત્યાં ત્યાં તો યુવાન પતિ પત્ની તરફ ફર્યો. વેંઠકુંના મનમાં અત્યાર સુધી ગ્રમ છિછા હતી તે તેની પત્નીને કહેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તે જિદાસા તથા હિરોરાટથી ધૂણ રહ્યો હતો.

તેણે પૂછ્યું: 'વહાલી, આ વાત સાચી છે કે આ એક-કુલ લોકો પૂર્ણિમાની રાત્રિએ, મરણ પડે તો વાપનું સ્વરૂપ લે છે? તું પણ આ ગ્રમ રીત અલે છે?'

નંજુ એક સેકંડ ઘંભી ગઈ. પછી પરાણે હાસ્ય લાવીને તેણે સંમતિદર્શક માથું દલાવ્યું.

'હું તે રહસ્ય જાણું છું, પણ-' શાસ લેવા થોભી, 'અત્યારે તે વાત ન કરીએ તો ઠીક.'

પતિએ પત્નીની કમર આસપાસ ગ્રેમથી હાથ વોટાવ્યો.

તેણે તેની મધુર વહાલસોઈ રીતે કહ્યું: 'પણ, વહાલી, હું તે જોવાને ખૂબ આગ્રહ છું. આ માટે હું કેટલા લાંબા સમયથી રાહ જોઈ રહ્યો છું, તે તું જાણતી નથી. આજ એક જ વાર મારા પર મહેરબાની કર અને હું ફરીથી તેતું નામ નહિ લઈ. આપણે ઘેર તો તે માટે સમય તથા જગ્યા નથી. તું થોડી સેકંડ મારે વાંધજી બની જા અને મને સંતોષ થશે.'

એકબીજા પ્રત્યે ખૂબ ગ્રેમ રાખતું આ યુવાન યુગલ હતું. તેમને પહેલા જોળાનો પુત્ર પત્નીના હાથમાં સુધેથી સતો હતો. પતિને ખૂબ આગ્રહ હતો. તે લગભગ ચાચના કરતો હતો. પત્નીને લાગ્યું કે મારે ના પાઠવી ન જોઈએ. અને નંજુ જાણતી હતી કે ગમે તે ઝેરુકુલ જેટલી જ તે રહસ્યવિદ્યા જાણતી હતી. પતિને સંતોષ આપવા તે એક વખત તેને વિદ્યાનો પરચો બતાવશે.

તેણે બાળકને પતિને સોંપ્યું. પછી તેણે યજ્ઞકતી ઘૂળતી મૂકી ભરી અને કંઈક ન સમજાય તેવું વિચિત્ર બગડી અને ધૂળ પોતાના પતિને આપી કહ્યું:

‘તમે પેલા ઝાંક પર ચઢી જવ. થોડી વારમાં તમે મને વિકરાળ વાઘજીના સ્વરૂપમાં જોશો અને હું કોઈ પણ વાઘની માફક જ વર્તીશ તમારે જરા પણ ભય રાખવાની જરૂર નથી. જ્યારે તમને સંતોષ થાય ત્યારે તમે મંત્રણી ધૂળ વાઘજી પર નાખજો. વાઘજી ફરીથી પરિવર્તન પામશે. બાળકને ઊંડી દેતા નહિ અને ધૂળ વિધેની સૂચના જૂલતા નહિ.’

થોડી મિનિટમાં પતિ જોયા ઝાંકની ટોચે જઈ બેઠો. ધૂળ તેની મજબૂત પકડમાં ગરમ થઈ રહી હતી. બાળક એક સેકન્ડ ઉંચા ઉંચા કરી ફરીથી સ્થગ્યું. બે મિનિટ પૂરી નહિ થઈ હોય એટલામાં તો પૂછડી પજાડતી તથા આંખોમાં ચતુની આગાહી કરાવતી વાઘજી આવી. જે ઝાંકની ટોચે પોતે બેઠો હતો તેના થડ સાથે પસાડને વાઘજી નસોરારાં બોલાવ્યાં. ઉપર બેઠેલ મનુષ્ય તરફ પોતાનું મોં ઊંચું કર્યું અને ધુરકોટ કર્યો. વાઘજી ઝાંકની આસપાસ ફરતી ગઈ તેમ ધુરકોટ વધારા લાગ્યો. ભયથી ધ્રુવતા, અસાવધપણામાં પતિએ બાળ પુત્ર પરનો કાબૂ ગુમાવી દીધો.

તીચે જમીન પર પડવાથી બાળ પુત્રની બોપરી તૂટી ગઈ તે વાઘજીના પંતલને તેના ચીરેચીરા કરી નાખ્યા. બાળકનું ગરમ લોહી પીવાનું તથા બાળકને ચૂંચી નાખવાનું કાચકર દસ્ય ગભરાયેલ પતિથી જોવાય તેમ નહોતું. તેના હાથમાંથી ગરમ ધૂળ પણ જમીન પર પડી ગઈ અને વાઘજી અને દૂર ઝાંકની ધટમાં લઈ ગઈ.

વાઘજી તો થોડી વારમાં પાછી ફરી. આ વખતે તે વધારે ઝડપી ચાલેલી અને ગજબના કરતી હતી. જ્યાં હતો ત્યાં રિધર ચાલે ચલેલ પતિ વધારે સમય વાઘજીને જોતાં રહતો

હોવાથી તેણે આંખો-સખત રીતે મીચી દીધી. કલાકો પછી તેણે આંખો ઉઘાડી ત્યારે ત્યાં વાઘજીનું નામનિશાન નહોતું. ઝાંક પરથી તીચે છીતરીને તે બનતી ઝડપે ઝહેરમાં ચાલ્યો ગયો.

આ દુઃસાદસ સંબંધી કશી પણ ખબર પડત નહિ પણ સુગમની નજર શકરા જેવી હતી ! રાત્રિએ સુધી એક વિચિત્ર વાઘજીને પોતાના ઘર પાસે ભટકતી જોઈને તેણે વાઘજી પર મંત્રણ ધૂળની મૂઠી નાખી. તેના ગભરાટ અને આશ્ચર્ય વચ્ચે વાઘજીનું નંજુમાં પરિવર્તન થઈ ગયું !

હજી ભય પામી રહેલા જમાણ વેંકડુને અમારે ત્યાં લાવતા થોડો સમય વીતી ગયો. તેણે અમને બધી વાત કહી. અલગત અમને બધાને નાના પુત્ર માટે દિલગીરી થઈ પરંતુ અમે તે માટે નંજુને દોષિત ગણતા નથી. કોઈ પણ સ્વભાવી વાઘ મનુષ્યના બાળકને ખાઈ જવામાં આનાકાની કરે નહિ ! અને પરિવર્તન પામેલા વાઘ કોઈ પણ સાચા વાઘ જેટલા જ ખરાબ હોય છે.’

કોન્ટ્રેક્ટર રામચંદ્ર શાસ્ત્રીના મન પર આની ભાવંકર અસર થઈ અને તેણે ધીમેથી આજે-ત્રાને સૂચન કર્યું : ‘વાઘમાં પરિવર્તન પામવાનું રહસ્ય શીખવાને હું નારાજ નથી.’ પરંતુ એરુકુબોને તો દુષ્કર્મ દાઝ્યો છાશ કૂંડાને પીવા જેવું હતું. પોતાની ટોળા બહારની એક જ બ્યક્તિને તે રહસ્ય જણાવતાં એક બાળકની કિંમતી જિંદગી ગુમાવતી પડી હતી અને તે પ્રમાણે તેણે શાસ્ત્રીને કહી દીધું.

અને જોકે શાસ્ત્રીને એરુકુબોની રહસ્ય-વિદ્યા પ્રાપ્ત ન થઈ પરંતુ તેમની મદદથી તેને જોઈતા વાંસ મળી આવ્યા અને જ્યારે તે પોતાને રથાને પાછો ફર્યો ત્યારે તે સુખી હતો.

મુછાળાનું મૃત્યુ

યુનીલાલ મહિયા

પરોઢ થવા ટાલે શેરીમાંથી કાઢએ સાદ
પાકપો: 'હીરજી!....એ હીરજી!....'

માઠના જાળમાં આવીને મેં રસ્તા પર નજર કરી. એક હાથમાં કાળામેચ પોટાનાળું હરીફન ને બીજા હાથમાં કાંચનાળા કાગ લઈને કોક ડેલીની સફળ ખખડાવતું હતું. ડેલીની એટિ જાગતાં સુતેલાં સાતઆઠ ફૂતરો સામટા બસી જઈયાં. અમને ઢાલ કરવા માટે આવનાર વ્યક્તિએ જ સાંકેતિક ધુસકાગ બોલાવ્યા એ ઉપરથી કું પારખી ઘડયો કે એ ઇંછુગીરી ખાવો હતો.

'હાં, ખાપુ! અટાણમાં!....' મેં જાળમાંથી જ પૂછ્યું. ઇંછુગીરીને શામલેશ માનાથે 'ખાપુ' કહીને બોલાવતા.

'હેઠા જીતયં. મારી ભેડેં હાલતું પડશે.' એમણે કહ્યું.

કું માત્ર પરિચયેર ઉપાડે રહે હેઠા જીતયો અને ડેલીનું ખાદણું ઉઘાડ્યું.

પોદ ફાટવાનું ટાણુ યજ મયું હોવા જનાં પાછલી રાતનાં અંધારાં હજી જરાય એસર્વાં નહોતાં. આઠાસર્મા કાંસાકાંસ ખકકાયેલાં તારો-કિર્ખાંથી પણ વિલય પામવા માટે કોઈ તૈયાર લાગતું નહોતું. શેરીમાં હજી હાથેહાથ સૂતો નહોતો. ઇંછુગીરીએ જાણે ધરેલ ફાનસના કાખરનીતરા કાચમાં જાગતો ઝડસ દીવો એમના મોં ઉપર બિદામણ્યા અંધારાં-અજવાળાં રમાડી રહ્યો હતો.

કું કાંઈ પંજુ પૂછુગાણું એ પહેલાં તો એમણે જ ફરમાવ્યું: 'શીનું એક પરિચયું ખબે નાખી લે. નદીમાં જોળતું પડશે.'

મારા પેટમાં કાળ પડી. મુછાઈ મયું: 'કેણુ? કાનું...? અટાણના પોરમાં...?'

'મુછાળો; બીજું કાણુ હોય મારે ઘેર?'

'હીક, જુટયો ખચારો.' મેં કહ્યું: 'આજ તો સીમમાંથી મામ હાળો વાપરો છે તી આખી રાત શેરી મધાઈ જીડી'તી.....'

'એટલે તો મામ આખામાંથી મારો સાદ વરતીને કોઈ હોકારો નથી દેતું. હરવયું બાધ-મયું તંયુનો લાકડી લઈને બોટકું છું, પણ મુછાળા સારુ એકેય ખાંધિયો જાઓ નંઈ. સોને મુછાળાના લોખ-પડુની સૂચ આરે છે. પછી મેં મનમાં કીધું કે ચા. જખુ ન જડે તો નિસરણીમાં સુવરાવવાને બદલે એક વળા દારે વીડીને મે જખુ ઉપાડી જાઈયું. માણસના મગધને ઠેઠાણે પાકવા વિના જુટકો છે! એટલે પછી તને જ સાદ ક્યો.....'

'હીક કયું, ખાપુ!'

'હીક મરય કે બડીક મરય ...તું ખાંધ નંઈ દે ત્નાં લમજુ મકકું' જીપકશે નંઈ. મારા એકલાનું તો મળું નથી, નીકર કું તો ખધોલે ઉપાડીને મસાણુખડીએ મોચાડી દેત; મામ મર નાંક આઠા રૂચા દઈને સવામજીની તળાખમાં સુતું રિયે...પણ આ કોઈ સાંકીકાં જોવાને થોડો ઉપાડવાનો હતો! મુછાળાની રાવજુ જેવી કાપા. ખાંધ ન બદલીએ તો તો ખબે ખાલી ચડી જાય. મે જખુ વિના તો હાલે જ નંઈ.....હાંસ્ય ઝટ, ખબે કાળિયું નાખીને મારી મોર્ચ થા!'

આખે રસ્તે મૃત્યુ જેવી જ મીઠી શાંતિ હતી. ઇંછુગીરીનાં ચપચપ જીપકતાં પગલાંમાં મૃત્યુ પામેલ નધજીયાતા માણસ પ્રત્યેની મનવફરજનું જાન વરતાતું હતું. એમનું મૌન બધત્રેગ હતું. મેં થોડો બોલાય ઉત્પન્ન કરવા માટે જ બેલી નાખ્યું: 'મુછાળો જુટયો, હો! ખચારો જવ પલાતો'તો.'

મને આશા હતી કે સંજુગીરી આ વાતમાં સાથ પુરાવશે અને એ રીતે મારી બીક જોઈ કરશે; પણ એમણે તો સામેથી ફરમાવ્યું: 'દામલાનું' ઢાટ દિધાવીને નાનિયેર ને સોંદરી લેતો આવ્ય.'"

મેં સામેથી પૂછ્યું: "...ને આપણું ને સુખડીનું શું?"

સંજુગીરીએ કહ્યું: 'આપણે લેવાનાં કાર્ડિયા મારા ગુંજમાં નથી. ને રામચંદ્ર આપણિયો કટકો આપણે ય મક્ત આપે એવો નથી. મારી એક જૂની સાથ પડી છે એનાથી દલવરું. ને સુખડીમાં તો બગત મને પારણું કાવવા પેંદા આપી મથો એનેથી કામદા સારીપક બેસશે. તું તારે નાનિયેર ને સોંદરી લઈને જટ આવી પૂજ્ય.'

સદેજ ખંગખતું થવા ટાણે હું ધારનાથની જગ્યામાં જઈ પહોંચ્યો. મંદિરની બહારના એક દાગિયાની ઝોસરીમાં મુજાળાનો મૃતદેહ પડ્યો હતો. એના માથા તજક ધીનો દીવો કહેવો પ્રકાશ પામી રહ્યો હતો. બાલુમાં બાવાજી સંજુગીરી એક ચિત્તે બેસા હતા.

'બાપુ, બહારથી પગથિયાં ચડતાં જ માથુ ફાટી જાય એવી ત્રાંધ આવે છે હો !'

'ત્રાંધ તો આવે જ ને ભાઈ ! ક્યાં બદખલી દાદનાં'તાં. આખો સાયળ સડીને પોતો બમ્મ થઈ ગયો'તો. મારા મનવાનાં ફૂંચા એની માલીપા ખોસતા ટાણે મારો આ ચીપિયો ય ટૂંંગ પડે એટલું બીકું બગડાગ પડી ગયું'તું. તોતિંગ આસરને ઘણું કોરી નાખે એમ કોઈએ ભેગાં થઈને આ સાયળ સોંધરવો કરાવી આપ્યો'તો. ભાઈ, માણસની માટી સડે તયેં તો ત્રાંધ વધુટે જ ને ?'

બાવાજી જેમાં થઈને સામે ખૂંચે સુરકાવી મૂકી વજીઓમાંથી મજબૂત બેઠેને એક લઈ આવ્યા. પછી, પ્રસંગને અણુહાનવું દાસ્ય વેરતાં બોલ્યા: 'મુજાળો જેમ મામનું એક કોતક હતો, એમ એની નનામીય મામનું

એક કોતક ગણાશે. નિસરણીમાં સુવકાવવાને બદલે એ વળગી વાંઘાશે; ને ચારને સાટે બે જ બાધિયા એને ઉપાડશે.'

'બાપુ, 'મેં' કહ્યું: 'આ મામનાં માણસ પછુ નધરાગ છે હો !'

'અરે મુજાળાનો મંદવાક વધ્યો તે દીથી ધારનાથનાં દશન કરવાય કોઈ નથી આવતું ! સૌના પેટમાં બીક છે કે મુજાળાનું દંદ અમને વળગી જશે...'

શયને વળી સાથે ચસચસારીને બાધિયાં પછુ બાપુની ઉપદેશવાણી તો અદખલિત જ રહી હતી: 'ભાઈ, આપણે સાળનંરવાં માણસે ય કાપાને એકાર કરવો સારો નથી. સંતમાત્માએ તો કાપાને કાચી માટીનો મડો કીધો છે. આ માટીનો મડો ઉપરથી તો મળતો આમડે મટ્યો છે, પણ માલીપા નરકની બાણ છે. એના રૂપરંગનાં અરમાન-અભેમાન ન હોય. આ મુજાળો પછુ એકવાર ક્યાં જોડો રૂપાળો હતો ? એનો ચહેરો-મહેરો ને નમણાસ બેઠેને જોલા નાટક કંપનીવાળા મોઢી પમા'તા. કહે કે સતી દુપતિ (કૌપરી)ને પાઠ બજાવે તો મો-માગ્યો પગાર આપીએ. પણ મુજાળો કહે કે મરી જાઉં તો ય પાપરી ન પેરું...'

'માળો જૂએ મરતો તોય વટ ભારે રાખતો હો !' મેં કહ્યું.

'હા, વહીસો તો હતો જ. એમાં જ એણે નાટક મંડળીમાં દુપતિ યરાતી ના પાડી..... ...પછુ અચાકાના નસીનમાં દુપતિજી જેવાં જ નીતક મંદિયાં'તાં...' સંજુગીરીએ મમં-વાચક ઉચ્ચાણું.

'એમ કેમ ?' મેં પૂછ્યું.

'ભાઈ, દુપતિજી પાંચ પતિની સેવા કરતાં. આ મુજાળાને પાંચ પાંચ ધણિયાણીની સેવા કરી પાતી-પેટ ભરવા સારું.'

પ્રસંગ મૃત્યુનો હતો છતાં સંજુગીરી સદેજ

હસ્યા. પણ એ હાસ્યમાં ભારોભાર ખર્ચા ભરી હતી. જરા વાર રવીને મોઢ્યા: 'પણ અટ્ટાએ એક ય ધણિયાણી ચાકરી કરવા ન આવી.'"

હું એકબે. સંજુગીરી નખએ વાર. 'ધણિયાણી' શબ્દ કાં વાપરે? મુજાળો તો જીવન-ભર અવિવાહિત હતો. 'મુજાળો' ઉપનામ ઉપરાંત, એની બીજી ખીજવણી 'વાટો મારાજ' પણ હતી. અગાઉ જ્યારે એક બાંગીટૂટી જોરડીમાં મઢિને ખાર આના લાકુ બાપીને મુજાળો દિવસો ગુજારતો ત્યારે અમે એ જોરડીનું નામ 'વાદા-વિલાસ' પાડેલું એ મને હજી સુધી યાદ હતું. છતાં સંજુગીરી 'એની ધણિયાણી ચાકરી કરવા ન આવી' એવો ધોળો કાં કરે? મેં તો પૂછ્યું જ: 'બાપુ, મુજાળાને તો વાદો રણીને કટકી જાણીને દેતવા સેવા મસે ય કાઈ ધરમાં ધરવા દેતું નહીં. ને તો ય તમે એની ધણિયાણીની વાત કાં.....!'

'ભાઈ, એની ધણિયાણીનું તો સપ્ત ય મુંબીમાં બેડી છે. પણ લંકાએ સોનું સા કામનું!'

સંજુગીરીએ આને મર્મવાક્યોમાં જ વાતો કરવા માંડી હતી.

નનામાં ન'ધાઈ રહી એટલે મને કુકમ કર્યો: 'મારી જોરડીમાં પેંડાનું પડીકું પડ્યું છે, ઈ તારા ધોતિયાની ફાટમાં નાખી દે. ને હાલો ઝટ મહાજીપડી ભેગા ઘઈ ભાઈએ એટલે ગામ મ'ધાવું મટે. પેંડા છે થોડા એટલે જટકું જટકું ભાંગીને ઉઠાડને તો ઠેક લગજ કાગડા બીડે, સર્મજ્યો!'

'હો.' મેં કહ્યું.

સ્મશાનમાં પહોંચતાં જ સંજુગીરી એક ગોઠવવામાં લાગી પડ્યા.

સ્મશાનની પડએ કાઈ દાનેશરીએ કાધુએને ભેસવા માટે નાનકડું જાંખડું બીજું કરાવ્યું હતું. તરફ હું ટહેલવા ગયો. નવરા કાધુએએ અહીં મજલમ મળતા કોલસાની મદદથી આ

જાખરાની ચારે મ દીવાલો ચીતરી મારી હતી. ફલાજીભાઈ આ તિથિએ દેવમત થયા ને દીક-જાભાઈ આ દિવસે થીજ-ચરણ પામ્યા-એવી એવી ઢગલાખંધ મૃત્યુનેધો અહીં લખાઈ ચૂકી હતી. ક્યાં ક્યાંક તો વળી સ્મશાન-વૈરાગીઓએ 'કામ કાચો કુંભ છે,' 'ધરમ કરશે તે જ સુખી થશે' વગેરે વગેરે મૂર્તો દ્વારા સંસારની અસારતા સમજાવી હતી.

'હીરજી! હાલ ઝટ!' સંજુગીરીએ હાલ મારી.

એમના હાથમાં ખડનો, પૂજો હતો. મને કહે: 'કાગલી કાઢવ, ને મેલ આમાં કાઢી.'

થોડી જ વારમાં બાપી એક ભાસડ મળવા લાગી.

'અખડી ઝપાટો ધારો.' સંજુગીરી મોઢ્યા: 'જ્યામના દિલમાં જગતપણું રિયું છે જ ક્યાં! પંચ આખું પોણું-ભમં ઘઈ ગ્યું. ને જાળવાનું હતું ઈ તો સંજુ' ય જીવતાં જ આખ ઘઈ ગ્યું.'"

'મુજાળાની જાખ નાનપણથી જ મામમાં સારી ન મળાતી.' મેં કહ્યું.

'મુજાળાની જાખ તો મળતી હતી.' સંજુગીરીએ મુજાળાનો પક્ષ લેતાં કહ્યું: 'જાખ તો આ મામની જ સારી નથી. દમજી પરમ દી જોદવા જાપામંથી તેં શેના સમાચાર વાંચ્યાંતા?'

'જગતસરજી-એક હોસાએ સાત વર્ષની બિખારજી જાળજી ઉપર જગતકાર કર્યો હતો, અને.....'

'હાં, બસ આ મુજાળો ને જોલી બિખા-રજી એ ય સરખાં. બિખારજી ઉપર ભાવકાએ જગતકાર કર્યો, મુજાળો ઉપર ખાંડીએ જગતકાર કરતી.....'

'શી વાત કરો છો!'

'હાં. સાચી વાત કહું છું. મુજાળાને નાનપણથી જ ભમવાને મદદની સીતો દીધો'તો

હવે પાણીનું માટલું ભરવા ગયો હોય, પાટમાં નાહવા પડ્યો હોય કે સીમમાં ચાકપાંદરું લેવા ગયો હોય ને કાઈ બામડીની નજર પડી જાય તો મુજાગાની હેડતી ચ્યા વિના રિયે જ નરિ. નાનો હતો તયે તો મુજાગો ખત્રે ખડિયો ને દાચમાં જાલિયું લઈને જન્માનને ઘેર લેઈ જતો. પણ જેમ જેમ મોટે યાતો ગયો ને મોટા ઉપર રૂપ કાઢતો ગયો એમ એમ ઝેતી હેડતી થાવા મંડી એટલે એણે લેઈ જવાનું મ હોડી દીધું.

‘એ તો મહુ કહેવાય...’

‘ખવ કે’ કે ચોક્ક કે; મુજાગાનો દેખાવ જ ઝેતો. દમન થઈ પડ્યો. મુજાગાના કાઠા ચકાવીને ને જાતી કાઢીને બજારમાં નીકળે ત્યારે બામડીઓ તો ઠીક પણ સલકાવા કાચમાં મ ને પડી ઝેના સામે જોઈ રિયે. લોટ મોંચવાનું હોડનું પડ્યું પછી તો મુજાગો તોજા પોકારી ગયો. ગામની બામડીઓ ઝેને હોડા જ ન મેલે, એવા ગામમાં રવામ કેમ કરીને! એક દી મારી પાસે આવીને એણે પાણીયે. રાયો. મેં ઝેને કીધું કે ગામના બાપનું ક્યા દેનું ક્યું છે! આ ગામ જાડીને બીજે ગામ વયો જ...’

‘કરમ કાઈએ ચોઈ વેચી આધા છે! મુજાગાના નસીને પાદરમાં નિશાળ ચણવા મારી. ઝેના કન્દ્રાટી તરીકે એક કચ્છી શેકિયા આબ્ખા’તા, ઈ તને સાંભરે કે નઈ!’ યંજુ-ગીરીએ વચ્ચે પૂછ્યું.

‘હા, ઈ મારી સાંભરવમાં છે ખરું.’ મેં કહ્યું: ‘ઝેતી શેકાણીએ માથા ઉપર સ્વાલો જોડવાના સમ આધા’તા—ઉપાડમથી કેવાતી એ જ ને!’

‘, ઈ ઉપાડમથી જ. ગામે તો ઝેનું નામ જોગમાયા પાડ્યું. પત્રગણું ન હોય ને સાવ ઢાઢો જાયે હોય તોય જોગમાયા પત્રમાં અપલ ચકાવીને નીકળતી. કન્દ્રાટ પૂરે ગયો ને જોગમાયા આવાથી મુંબી ગ્યા તયે મુજાગાને,

જોગો લઈ ગ્યા. ઈ ‘જોગમાયાએ જ આનો છવ લીધો.’

આટલું કહીને યંજુગીરી ચેકમાં લાકડાં ડીકાકા કરવા જોકયા. રાજના લગડી પોલા પત્ર તલે બીજાં લાકડાંનાં ટેકણ મૂક્યાં. ઉપર ચૂં જોઈને વધારે લાકડાં ગોઠવ્યાં.

‘સાદ પછીનું યંજુગીરીનું મૌન બધ પ્રેરે તેનું હતું. મેં જોલાય ચાલુ ગયલા ખાતર પૂછ્યું: ‘મુંબી ગયા પછી મુજાગાનું શું થયું!’

‘યંધાય બીજું! ચરખાતમાં તો લુવા-નીનાં વરસમાં જલ્લ જણાયું નઈ. પણ દયક વરસ થયા પછી મારા ઉપર મુજાગાનું કહેણ આજુ’ કે જાણુ, હવે આ નકોગારમાંથી હેમયો. ખવ પિલાઈ હું. અચારાને સડી વચ્ચે સોપારી જેવું હતું. નોકરી છોડી રિયે તો જોગમાયાના ત્રાસમાંથી છૂટે; પણ તો પછી નવરો મેંડો ખાય કયાથી! હવે તો મુજાગાને મ અવસ્થા જણાવા મંડી’તી. રસોઈ-પાણીમાં મ મોખ’ના જેવી ઝેતી જાત્ય લાલતી નો’તી. તો મ જોલી જોગમાયા ઝેને જવા રિયે એમ નો’તી. અચારાની સાચે જ જોલા નાટકમાં મૂપતિજ જેવી દયા થઈ. ભરલુવાનીમાં જ મુજાગો બાંગી ગયો. ઝેને રૂંવાડે રૂંવાડે રોજ ફૂટી નીકળ્યા એટલે જોલા નકોગારમાંથી ઝેતી મેલે ઝેનો છુટકારો થઈ ગયો. જોગમાયાએ મુજાગાને દેશમાં આવવાની દિલ્લિટ કહાવી દીધી. દેશમાં આવીને એણે ખાટલો લાગ્યો ઇ લાગ્યો. ઝેનાં લોઈ-પીનારામાં ખાકી રમ ગ્યા’તા ઇ કીકા પણ ડિલમાં પડી-ગ્યા, ને એમણે મ ધરાઈ ધરાઈને ઘૂંટકા મોટે રગત પીયાં.’

અહીં યંજુગીરીએ અવાજ ધીમે કરી નાખ્યો. અને સમયાનતી નિર્જનતામાં પણ કાઈકે સંભળી જરી ઝેતી દહેશતથી, મારા કનમાં જ કહ્યું: ‘હીરજી, મારાથી એક ન કરવાનો કામો થઈ ગયો છે.’

‘શું વળા!’ મેં પૂછ્યું.

‘એ ક્યાં વિના છૂટકા જ નો’તા. અને મુછાળાની કામને કીડા કરોકલી ખાતા’તા એ વેદના મારાથી છરવાણી નંધ, એટલે હું ઝોરમાણ કસાઈ પાસેથી રાજ થોડું થોડું અ-ખાજ લઈ આવતે એની કણી કણી, ખલખલતા કીડા ઉપર વેરતો. એટલું મુછાળાનું માંસ ઝોલું કરોકલાણું. પણ વાઈ, આ તો સંધ્યા ય યીગડાં દતાં યીગડાં મૂળ રાજ જ રજવાડી એમાં આપણું શું મળું! મારી પાસે એની લેણાઈવી ખાકી હતી એટલી પૂરી કરી.’ કહીને સંલુગીરીએ અને હાથ અંજેરતા હોય એમ આપટ વગાડી.

દેવે એક બળી રહી હતી અંખોગિયું ખાવા માટે ઊંઘા થતાં થતાં મે બારે અંગળે કહ્યું:

‘આપુ, તમે હમણાં બોલ્યા છં સાડુ’ જ બોલ્યા, હો, કે આ તો રજવાડી રાજ હતો. મોટા રાજમહારાજને યાપ, નવનગરના આપુ-નો સાથળ સમ્યો તમે એતી મંધ દાંહવા

સાડુ રાજ પાનસે રૂપિયાનું અતર વાપરવું પડ્યું. આવો રાજ મુછાળા જેવા માણસને...’

‘ભાઈ, આ પણ રજવાડી જ હતો.’ સંલુગીરીએ ફરી મારા કાનમાં મલમલાટ કયો: ‘આ મરી ગયા વાંદે બોલવું ન લેઈએ, પણ તારા એશ્વાની મોઢે મારું પેટ બોલું છું... મુછાળા બાંધણુ તો કેનાય એટલું જ; ઈ ફર-જદ તો મૂળ માનસંગ રાહોડનું, સમજ્યો ને!’

નાદવા જતાં જતાં મને પણ એક ટુકો સંજયો એકમાંથી એક કાલસો ઉપાડી પેલી બોતો પરની નામાવલીમાં મોઢે અફરે મુછાળાનું નામ લખ્યું અને યાજુમાં, કૌંસમાં માનસંગ ખાપુનું નામ પણ અમર કયું.

એ નામધારીની આવરદા જેટલી પણ આ કાલસાના અફરોની આવરદા રહેશે ખરી!

[લેખિકાના દ્વારમાં પ્રગટનાર વાર્તા-સંગ્રહ ‘પદ્મલ’માંની એક વાર્તા]

રીક તાબજ પરણેલા હતા, પોતાના મજાલા એવડામાં એસીને નિરતિ જરા છંદ બહેલાની રજા હતા. છંનાએ હતો છંદાંજ પેમાને લીધે રૂમમાં કંઠક હતી. રીક સોના-રૂપાની રચિત વાવચીવ ફરી રજા હતા, જેના જવાબમાં રોકાણીની બચડીએનો રણકાર જ માત્ર સંભળાતો હતો. એવામાં બારણું બિપડયું—અને કામ કરવાવાળી ‘છાડી’ને અંદર આવતી એક, રોકાણી ચિડાઈને બોલી જઈયાં: ‘અમે બેઠાં દોઢએ ત્યારે આ એવડામાં આવવાની મેં તને ના નથી કહી!’

‘છ બાઈ સાહેબ,’ છાડી સહેજ અચકાઈને બોલી: ‘મેં બારણાના કણા [Key-Hole]માં છ સાવ વાર બેસુ ત્યાર પછી જ અંદર આવી છું.’

x

x

x

દુનિયામાંના સધળા શંકા લોકોને ફાસી દેવામાં આવે તો મનુષ્યત્વની પા સંજ્ઞા દેવડાં બનાવનારાઓની બેઈએ અને બાણીની પા સંજ્ઞાને ફક્તિયમનો કપો કરવા પડે.

લેખક : વાલ્ટર મોર વીડામ અને કાર્લ બી. વોલ

સંસ્કેપાનુવાદક : મગનલાલ પડિયા

[સામાન્યવાદની ગુણગુણિતને વળેલી કાઠડી રાખી, યુદ્ધને અતિ તેની હકમત નીચે આવેલ હોવાના લોકોને 'ફરજિયાત' કામગીરી ઉપર બધે ત્યાં મોકલી આપી શકે છે. એ ફરજિયાત કામગીરી કેટલીક વાર જિંદગીભરની શ્રામી પણ નીવડે છે. અને એ બધે એવા હોવાના વલનીઓ રાશિયન હકમત નીચે પાછા ફરવામાં બધ સેવી રહ્યા હોય છે.

એ જ સમયે કારણે, વલનમાં પાછા ફરવાની નોટિસથી ચમકીને સ્વીડનથી અમેરિકા સુધીની લાંબી અને ભ્રમણી, સેંકડો માર્દવની પ્રસારી એક નાનકડી હોડીમાં કરવા પ્રેરાયેલા ઈસ્ટોનિયાના સોળ માણસોની આ રેખાંચક અને સત્ત્વ પકડના છે.

એ અદ્ભુત સાગરપ્રવાસમાં સામેલ વાલ્ટર મોર વીડામી રાખેલ ડાયરી ઉપરથી આ રાયક કથા રનૂ કરવામાં આવી છે.

અહીં તે સંક્ષેપ જ રનૂ થયે છે. આખી કથા અમેરિકામાં *Cruise of Erma* નામે પ્રસ્તુતરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

—સંક્ષેપક]

ઈસ્ટોનિયા.

જર્મની અને રશિયાના બે મહારાષ્ટ્રોની વચ્ચે આવેલું એક નાનકડું સંસ્થાન. ૧૯૧૯ની લડાઈ પછી એને સ્વાયત્તતા મળ્યું. પણ એ મહારાષ્ટ્રોની કાઠબંધી એ આંતરરાષ્ટ્રીય સત-રંજમાં કમનસીબ પરિસ્થિતિ ઊભી કરનારી થાય છે.

૧૯૪૦માં રશિયાએ ઈસ્ટોનિયા કબ્જ લીધું અને કેટલાયે ઈસ્ટોનિયન લોકો ફિનલેન્ડ અને સ્વીડનમાં નાસી ભરાયા.

૧૯૪૧માં જર્મનોએ રશિયનને કાઢી કાઢ્યા, ત્યારે પણ ધણા ઈસ્ટોનિયનો દેશ છોડી ગયા.

૧૯૪૪માં રશિયનો પાછા આવ્યા અને વળી હજારો લોકોએ નાસભાગ કરી.

ઈસ્ટોનિયાની દસ લાખ વસ્તીમાંથી ૬૦ હજાર યુરોપનાં જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રોમાં જઈ વસી છે. ૧૦,૦૦૦ લોકો રશિયામાં 'કાઠક' રથે છે. ક્યાં ? તે સરકાર જણાવતી નથી. જીવતા કે મૃત્યેલા, એ પણ ખતર નથી.

યુરોપમાં કાઠકતા ૬૦૦૦૦ માંથી ૩૦૦૦૦

તો સ્વીડનમાં આવી રહ્યા છે. એ ૩૦૦૦૦ પૈકી ૧૫-૨૦ જણાના એક મંડળનો આપણે પરિચય સાધીએ. આ ૧૫-૨૦ જણાનાં આર-પાય કુટુંબો સ્વીડનમાં રહે છે. ઈસ્ટોનિયાની જૂની દોરતી એ કુટુંબોએ આ પરદેશમાં પણ જાળવી રાખી છે અને તેઓ અવારનવાર એકબીજાને મળ્યા કરે છે અને સુખકુંજની વાતો કરે છે.

એક રાત્રે એ રીતે જ મંડળ બેસું થયું છે. તેમાં માયા આન્દ્રે પોતાના ખીસામાંથી એક પરખીકિયું કાઢ્યું. તેમાંનો કાગળ તેણે મંડળ સમક્ષ રજૂ કર્યો-પોતે જ વાંચી સંજાણાઓ, પણ વાંચતાં વાંચતાં તેના હાથ ટૂંચતા હતા.

'સરકાર છૂટકે છે કે તમારે તમારા વતન ઈસ્ટોનિયામાં વહેલી તકે પાછા ફરવું.'

સ્વીડનની સરકાર તરફથી આવેલ એ નોટિસ હતી. બાપા ધણી જ નમ્ર હતી પણ અંદરનું ગર્વિત સૂચન કમ ઉપગમે તેવું હતું.

“ સરકાર છુટે છે ” પણ કઈ સરકાર ? સ્વીડનની ? પણ સ્વીડનની સરકાર તરફથી જ હતો. પણ એ ‘ છુટેલી ’ સરકાર તો ખીણ જ હતી અને તે રશિયાની.

રશિયન સરકારની માગણીથી જ સ્વીડનની સરકારે સ્વીડનમાં રહેતા ઇસ્ટોનિયનોની વસ્તી-ગણતરી પણ કરી લીધી હતી. અને ધીમે ધીમે એ લોકોને ‘ વતનનો આ સાદ ’ સંસ્થાપનામાં આવતો હતો. મામાને મળેલ નોટિસ એ અનેકોમાંની એક જ હતી.

થોડા મહિનાઓ પહેલાં જ રશિયન રીડીએ ઇસ્ટોનિયનોને ‘ ફાસિરો ’ ‘ યુલ્-યુનેગારો ’ કહીને સંબોધતો હતો. પણ હવે ન તો જલ્લાઈ હતી. એ જ ફાસિરો હવે ‘ બિચારા, જમ’નોના કુઝે દેશ છોડી ગયેલા, દેશાલિખાની લેતો ’ થઈ ગયા હતા. યુક્ષીથી ન માને તો રામરામ કરવા હાથ લાંબાવે એ જ ન્યાય થયો ને !

કેવળ સરકારી નોટિસથી આ લોકોને વતન પાછા બોલાવવામાં આવે છે એવું નથી. એ માટે જાહેરખબરો પણ આપવામાં આવે છે. જેવી કે : ‘ વતન જવાની સગવડતા માટે તમારાં નામો રશિયન પ્રતિનિધિની ઓફિસે વેગાસર નોંધાવી દો. ’

માયાએ પોતાને મળેલી નોટિસ મંડળ સમક્ષ મુકી. પણ આમ કેમ ! વતન પહોંચવાનો ઉત્સાહ માયાના મોઢા ઉપર કેમ દેખાતો નથી ? આ ખીણ લોકો પણ માયાને આ વાત પર અલિનંદન કેમ નથી આપતા ?

જલકું આ લોકો તો વિચાર કરવા મંડ્યા, માયાને કે મંડળમાંથી કાઢને પણ ‘ વતન ’ પાછા ન ફરવું પડે તે માટે શું કરવું તેને.

એનું કારણ જાણવું છે ! તે સાચો આપણે આ મંડળના એક જુવાનના મનના વિચારો જાણીએ. એનું નામ છે વોલ્ટેરેર વીડામ. એ શું વિચારે છે !

૧૯૪૫માં રશિયનો ઇસ્ટોનિયામાં જાણ્યા

ત્યારે એ એમ. એ.નો અભ્યાસ કરતો હતો. રશિયન અમલમાં એ એક કહેવાતો ‘ લોક મંડળ ’માં સેક્રેટરી ઓફિસમાં કામ કરતો. પણ એનામાં ‘ નોંધ’એ તેટલા ઉત્સાહનો અભાવ ’ જણાયો અને એને એક જોડેજોડા કારકુન બનાવી દેવામાં આવ્યો. પછી જમ’નોના કુમસે થતાં એને માટે રશિયન સેનાપતિ તરફથી ‘ ફરજિયાત ધરકરી તાલીમ ’ આપીને જોવા રહી. એ ફરજિયાત ધરકરી તાલીમ એટલે શું એ એ જાણતો હતો-રશિયાના કાંઈક અધારા ખૂણમાં ફેંકાઈ જવાનું; કાળી મજૂરી કરીને વાકીનું જીવન પૂરું થવા દેવાનું. એ સાચો ને સ્વીડનમાં આવી રહ્યો.

ઇસ્ટોનિયાના એવા ૬૦૦૦૦ લોકો રશિયામાં ક્યાં પડ્યા હતા તેની કાંઈને ખબર નહોતી. પણ આ મંડળને એટલે તો ખ્યાલ હતો જ કે વતન પાછા ફરવું એટલે એ ફરજિયાત ધરકરી તાલીમમાં બરતી થવા જવું-એમ જ હતું.

અને એટલે જ ‘ વતનનો આ સાદ ’ કાંઈને ખતો નહોતો.

‘ આપણે કંઈક કરવું નોંધ’એ. ’ એક કથું. ‘ વહેલાંમોડા આપણને જાણને અઢાથી ધકેલી દેશે એ નક્કી. ’

એ કલ્પનાએ જાણને મૂંઝા બનાવી દીધા પછી એ જોલનાર જ મીનનો જામ કરતો આવ્યો : ‘ આપણે એક બોટ લઈને અમેરિકા જ સાગી છૂટીએ. ’

૨ :

સ્વીડનથી અમેરિકા, અને તે પણ નાની નવી બોટમાં. કાંઈ પણ જાતની રીતસરની પરવાનગી વગર. કેવળ કલ્પના-તરંગ જેવી લાચલી આ દરખાસ્ત મંડળે પસાર કરી અને બોટ મેળવવાનું કામ દરખાસ્ત મૂકનાર હેરી પાલ્મજને સોંપાયું. ૭મી જુલાઈ ૧૯૪૫ની

ચાત્રે દરખાસ્ત પસાર થઈ અને બીજે જ દિવસે હેરીએ બોટ શોધી કાઢી.

હોડીનું નામ 'એર્મા' છે. વેગનાર કહે છે કે તેની ઉંમર ૫૫ વર્ષની છે. હોડી અને પત્ની બંનેની બાબતમાં અમુક ઉંમર વઢાવ્યા પછી રૂબાવ તરફ નહિ જોતાં તે કેટલી બરોસાયાત છે તે તરફ જ જોવાનું રહે છે; એમ કહી હેરી હોડીના દીકાર તરફ ધ્યાન કરવાનું સૂચવે છે.

એક સહેલગાદ માટેની હોડી હોઈ, લંબાઈ ફક્ત ૩૭ ફૂટ છે પણ કૂનાનો ચાલસો મજબૂત છે. સદંત્રે સાધના આપેલ છે પણ એનું કેન્વાસ (કાપડ) સાડું છે એમ 'એર્મા' નો માલિક કહે છે. એર્માના પાટિયામાં પાણીની અંદર પહોંચી ચકાય તેટલે બાંહે મુધી ચાપુ ખુતાડીને હેરીએ ખાતરી કરી તો એક પથ પાટિયું નખાડું જણાયું નહિ. જોઈ બહાર કાઢીને તળિયું બતાવવાની દરખાસ્ત મૂકતાં એનો માલિક ગુસ્સે થઈ ગયો.

આખરે હતી તેવી રિયલિટમાં પણ એર્માનો સોરો થઈ ગયો.

બે-ત્રણ અકવાડિયામાં એર્માને દરિયાઈ મુસાફરીને લાલક બનાવવામાં નીકળી ગયા. એમાં એક એન્જિન પણ જઘની લીધું-જેથી પવન ન હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ લેવા તરીકે યથા થક.

બધી તૈયારી થઈ ગઈ અને આ 'લાઈફ' સાઈફિકાએ પોતાની મુસાફરી શરૂ કરી દીધી.

એનો બાકીનો અહેવાલ હવે આપણે વોઈડ-ગ્રોર વીડામના જ ચપ્પોમાં સંભળીએ-કારણ કે એણે જ આ અદ્ભુત પ્રવાસની કાપરી રાખી છે, જેને લીધે આ સાગરમાંના અદ્ભુત સાહસની કથા આજે આપણે વાંચી શકીએ છીએ.

: ૩ :

ગુલા હેનાલ, સ્વીડન
ઓગસ્ટ ૧૮, ૧૯૪૫

રોહ હોયથી નીચલે અમને નવ દિવસ

ચલા. હવે અમે ઝાકળ ગાવતી ગતિએ ખુલ્લા દરિયા તરફ જઈ રહ્યા છીએ.

અમારી આ નાનકડી હોડીમાં અમે બધાં મળીને સોળ જણ છીએ.

મુખ્ય કેપ્ટીન, જે મુળ તો બે જ જણનો સમાસ કરવા બંધાયેલ તેમાં પાસ્ટર્ન કુટુંબનાં છ જણાં રહે છે. એક હેરી પોતે. બીજી તેની પત્ની એલન, ત્રીજી તેમની સોનેરી વાળવાળી બેબી જ્યુડા, ચોથી હેરીની મા, પાંચમી હેરીની માની પિત્રાઈ જહેન અસ્ટેન જુન અને છઠ્ઠી અસ્ટેન જુનની દીકરી માયા આન્ડ્ર.

બીજી એક નાની કેપ્ટીનમાં કુન કુટુંબ રહે છે. તેમાં (૧) અર્વિફ લાઈફ પહેલાં કિનારાના પાર્સલટ તરીકે કામ કરતો. તેની પત્ની એલેનેર રૂબાવડી છે. ને તેમને ત્રણ બાળકો છે: એડમી (૧૦) ઈન્ડા (૭) અને લેલા (૪).

એ ઉપરાંત અમે પાંચ વાંદાઓ છીએ. હીનો લુદસ તેલકાષ પહેલાં વેઈકનો અભ્યાસ કરતો. પોલ રીન્હોમ, તેનોવેના દવાઈ હળમાં પાઇવેટ હતો ને જર્મનો સાથે યુદ્ધમાં પણ લતરેલો. તેનો એક ભાઈ લેગિનટ પણ સાથે હતો. લકાઈને લીધે જેનું શિક્ષણ બોરવાયેલું એવો એક વિદ્યાર્થી પણ હતો-એણે પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવાની ના પાડી છે.

અમે પાંચે જણા પાછળ નવાં એન્જિન જડું છે તેની બંને બાજુ એક પાટિયું નાખી સૂઈ રહીએ છીએ. એક પાટિયાને લાગે બે માણસ આવે છે. ને એમ લાગ પાડતાં પણ એક વધે તેણે ચોક્કા ઉપર ગેરું એમ નક્કી કરેલું છે.

કુનની કેપ્ટીનમાં પાણીનું ટાંકું છે. અમારામાંથી હેરી અને અર્વિફ બે જણ જ એના છે જેમણે કાર્થ વાર દરિયાની મુસાફરી કરી હોય કે વઢાવું હોય. એ બંને

જ્યુ પોતાને હોશિયાર બધાસીએ તરીકે ઓળખાવે છે. બગાઈ ન મારતા હોય તો સારું નહિ તો આ દબરેક માઈલની લાંબી મુસાફરી બધાને બારે પડી જશે.

ખાદ્ય ખોરાકીમાં અમે દૂધના પાવરના નવ મોટા કાપા, બટાટાના છ કોથળા, એખાની ત્રણ ગુણે, થોડીક રોટી, થોડાક જવ, થોડુંક માંસ ને થોડીક માછલીએ વગેરે ભરા લીધું છે.

હેરીના અભિપ્રાય મુજબ, રેશનરંગના ધોરણનું કમ્પલે પાલન કરવામાં આવે તો આ ખોરાક ૬૦ દિવસ સુધી ચાલે તેટલો છે. હેરી તો પોતાનો અભિપ્રાય આખીને એ વાત વીસરી પણ જાય છે-પરંતુ એનો એ અભિપ્રાય અમને ચિંતા કરાવી જાય છે-કારણ આ લાંબી મુસાફરી ૬૦ દિવસમાં જ પૂરી થશે એને શો ભરોસો!

કાગેરો, ગોરો
બોમ્બે ૨૧

અમારી મુસાફરી યાં થવાને હજુ તો પખવાડિયુ જ થયું છે ત્યાં અમારે અહીં આવીને અટકવું પડ્યું છે.

રશિયનો સ્વીડન અને ડેન્માર્ક વચ્ચેના બાફ્ટક સમુદ્રના બોર્નહામના ટાપુ ઉપર છે એવું સાંભળેલું એટલે અમે ગુટા કેનાલમાં થઈને આસ્વા. બાફ્ટકના દરિયામાં કેટલાંક વઢાલો ગ્રુમ થવાની અફવાએ પણ હતી-એવું કારણ આજોદવા હતી કે રશિયન રક્ષાબળ એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

મારે દિવસ પહેલાં જ એમાં સહસ્રાટ સરતી સ્થાનેરાકના ત્રિલોરી પાણીમાં લખલ થઈ પણ કમનસીએ તળિયે કપાઈથી કાણું પડ્યું ને પાણી ભરાવા લાગ્યું. અમે બધા વાદ્ય રૂરતી ૫૫ ઉપર રહેવા લાગ્યા તોપણ બધું પાણી હલેચાલું નહિ અને આખરે તળિયું તપાસવા અમે અહીં એમને લ મારવાનું નક્કી કર્યું.

કોંડે લઈ જઈ તળિયું તપાસ્યું તો દરિયાઈ

ઉધઈએ એ કારી ખાધુ હતું. અમે થોડાક તાંબાનાં પતરા ખરીદી એમને તળિયે ધોખાં માર્યાં અને પછી એને રંચી લીધા. એમાંના આ 'દવાદાર' માં, અમે ખાસ સંભેરો માટે રાખેલા પેસા લગભગ બધા વપરાઈ ગયા. સ્વીડીશ નાજી સિવાય બીજું કાણું સ્વીડીશનું નહિ એટલે સ્વીડીશ નાણું લગભગ બધું વપરાઈ ગયું.

અમે ધુરુષો સમારકામમાં હતા, એ દર-મિયાનમાં ખેરાંઓ દૂધના કાપા માટે લખ્યાં. ત્રણ દિવસની મહેનતે તેમને એ કાપા દૂધના મળ્યા.

અમે સ્વીડનથી નીકળ્યાં હ્યારે 'કિનારાની સહેતમાહે' એ જાનની પરવાનગી લઈને નીકળેલાં. પણ હવે અમે કિનારો છોડીએ છીએ, એટલે સત્તાધીશોને અમારી દલેની સહેતમાહે ૯૬ વટાવી જતી હ્યારે તો નવાઈ નહિ. પણ અમારે ક્યાં હઈમાં રહેવું જ હતું!

કિન્નસ્ટાડન બે, આરથેન્સ
સપ્ટેમ્બર ૨૪

અમારી મુસાફરી યાં થવાને બે મહિના તો થઈ મયા ત્યારે હજુ અમે અહીં આવ-લેન્ક સુધી જ પહોંચ્યા છીએ.

કાગેરોથી નીકળ્યા પછી વળી અમે નોર્થ-સોના તોફાનમાં સપાઈ ગયાં. એવાં મોટાં બોર્ન આવતાં હતાં કે અમારે બધાને ડીનીનામાં લગાઈ જવાની ફરજ પડી હતી. કેમીનોના છાપરાનાં પાટિયામાંથી પણ પાણી ચૂવા લાગ્યાં હતાં.

સૌથી મોટું દુઃખ એ હતું કે વઢાળના એટલા બધા ડોલન હતાં અમને કાપને દરિયો લાગતો નહોતો. તમે કહેશો કે દરિયો નહોતો લાગ્યો એ તે વળી દુઃખ થાનું! પુણ એ અરખર જ દુઃખ હતું. દરિયો નહોતો લાગતો એટલે જૂન જૂન જ લાગતી. અને રાંધીને કાંઈ પકાવી શકાય એ અશક્ય હતું. અમે સ્વીડીશથી ચાલતા પ્રાઈમસ સાથે લીધેલા, તેના ઉપર રાત કરવાનો પ્રયત્ન કરી નિષે,

પણ કઠાર્થ મૂકી કે તરત જ પ્રાયમસ કિયલી ગયો. બીજી વાર એ માણસો સ્તવને અને એક કઠાર્થને પકડે એ રીતે પ્રયત્ન કર્યો, પણ વહાણના ડોલનમાં કઠાર્થ પકડનારે સમતોલપણું ગુમાવ્યું અને ફરીથી બધું જોડવાઈ ગયું.

સાંજ પડવા આવી અને પવન સહેજ પશ્ચો, ત્યારે વળી એક બીજી આકૃતિમાંથી પણ અકસ્માત જ બચી ગયા. અમે બેઠાં હતાં અને અરવિંદ અચાનક સુકાન ઉપર ફેરવ્યો તે ઝડપથી તેને ફેરવવા લાગ્યો. તે ફેરવતો જ રહ્યો અને એક તરતી 'માઇનક' ની એકદમ પાસે થઈને અમે નીકળી ગયા. જરાક મોડું બ્યાન થયું હોત તો 'એર્મા' માઈનને અથ-કાર્થ ભાત અને અમારું શું થાત એ તો સી રીતે કહી શકાય !

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ફાર્ટ્સ બર્ગ (સ્કોટલેન્ડ)માં અમારે પાછપોટ બતાવવા પડેલા. આફ્રિકા તો એ જોઈને વિચારમાં પડી ગયો. પણ કાંઈ બોલ્યો નહિ અને અમને જવા દીધા.

પણ ફેલેડોર્નિયન કેનલમાંથી પસાર થતાં પવન સાવ પડી ગયો અને અમારે એન્જિન ચાલુ કરવું પડ્યું. એન્જિન પણ એટું હતું કે રોજ અર્ધા કલાકની મહેનત પછી જ ચાલુ થતું હતું.

સ્કોટલેન્ડમાં 'લોકનેસ' પાસે અમે થોડુંક ચોખ્ખાં હતાં. ત્યાંનાં સેફ્ટિ બેનેડિક્ટસના દેવ-ળના સાધુઓએ અમને શાકભાજી, તાજું દૂધ, સોફ્ટ, સિગારેટ વગેરે આપ્યાં. બીજી સામગ્રી અમે ખરીદી શકીએ તેમ નહોતું કારણ કે વધેલા બધા પૈસાનું અમે 'ડીઝેલ ઓઇલ' ખરીદી લીધું હતું. અમારા પેટન હેરીનું કહેવું હતું કે બોરાક કરતાં પણ વધુ જરૂરત હવે 'ડીઝેલ ઓઇલ' ની રહેશે.

ગઈકાલે રાત્રે અમને પાછું પવનનું તોફાન નહ્યું, ને એમાં નજ થતાં થતાં રહી ગઈ. અણુ-ધાર્યો પવન ફૂંકાવા લાગ્યો અને હોડીને સામા

કોઠાના ખડકાળ ભાગ તરફ ખેંચી જવા લાગ્યો. પાણી પણ ભગવા લાગ્યું અને એ જણા તો પંપ ચલાવવામાં જ લાગી ગયા. દૂર, અધારામાં પણ, ખડક સાથે અથડાતાં મોર્નનાં સફેદ શીખરું તોફાની તરફ જોઈ શકાતું હતું. અમે લગભગ ખડકાળ ભાગ તરફ ધસકાઈ ચૂક્યા હતા, ત્યાં હેરીની મહેનત બર લાગી અને એન્જિન ચાલુ થયું. અને ધીમે ધીમે અમે ખડકાળ ભાગથી દૂર થતાં ચાલ્યાં. એક આખી રાત કંકી ઉપર તો એક માણસને રાખવો જ પડ્યો.

સવાર થતામાં તો પવન જેવો અણુધાર્યો બિપજો હતો તેવો જ અણુધાર્યો પડી ગયો અને અમે પાછાં અખાતમાં આવ્યાં. અરવિંદ અને પોસ તરતા દ્રકની મદદથી એમને તળિયે જઈને તપાસ કરી આવ્યા કે તાંબાનાં થીંગાં તો હજી જેમનાં તેમ સાચાં હતાં.

કુન્ડાલ મરીરા
ઓક્ટોબર ૧૦

સત્તર દિવસ સુધી સતત દરિયો અને આકાશ ભેગા પછી આજે સવારે અમે જમીન જોઈ. પ્રીક પહેલાં કાંઈક જ ન હતું અને બીજી જ સૂણે સ્થિતિમાં મરીરાની દરિયાળી ટેકરીઓ દેખાઈ. ધરતીનાં આ દર્શને, માધી વિખૂટા પડેલા બાળકને માને જોતાં થાય તેવો આનંદ અમને થયો.

ઓક્ટોબર ૨૦

દસ દિવસથી અમે અહીં રોકાઈ ગયાં છીએ. એનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે હેરીએ અમેરિકામાં તેના પિતાને પૈસા માટે તાર કર્યો છે. બળતણ અને ખાદ્ય બોરાકીની ખાસ જરૂરત છે અને અમારી પાસે પૈસા નથી. દસ દિવસ વાટ ભેગાવા પછી આજે પૈસા આવ્યા. એન્જિન માટે ડીઝેલ ઓઇલ જોઈતું હતું પણ આખા કુન્ડાલમાંથી એક કેન પણ

મળ્યું નહિ. અમે થોડાક ખટાટા, ચોખા, રાટી, સુકવેલી માછલી અને દૂધના ડબ્બા વગેરે ખરીદ્યું.

કુન્દાલમાં અમારામાંથી હેરી અને અરવિંદ એ જ જથ્થાને કેપ્ટનના અધિકારની કૃપાએ કિનારે જાવવાની મંજૂરી મળી હતી-જાણીના ખીજાને નહિ. અને મન તે એ હતી કે કુન્દાલની પોર્ટુગીઝ સરકાર અમને કંઈ નહિ ને કામ્યુનિસ્ટો ધારે છે. પણ એ તો એમ જ ધારે ને! અમે ઈરોનિયન-ઈરોનિયા રશિયન કમળમાં છે અને રશિયામાં કામ્યુનિસ્ટ સરકાર છે!

આખરે અમે જાપાન તો ખરા. પણ મહારાનો કશો ભાવતા જ પવન પડી ગયો અને દસ ગેલન નેટલું કિમતી ડીગ્રેલ ઓઇલ વપરાય ગયું. દબે જાડી પાંચ ગેલન જ રહ્યું છે, એટલે પવન ચાલુ નથી થયો છતાં અમે એન્જિન બંધ કરીને પવનની રાહ ભેંસીએ છીએ.

અહીંથી અમે 'ટ્રેક વીન્ડ'માં દાખલ થવાના અને એમાં દાખલ થઈ જઈએ પછી વધી નહિ એમ હેરીનું કહેવું છે.

એક વાત કહેવી રહી ગઈ.

મહારામાં રાક્ષસથી યાડી ગયા ત્યારે હેરીએ એકવાર અમને આ મુસાફરી પડતી મૂકવા કહી ભેડું પણ અમારામાંથી કાઢ્યું હા પાડી નહિ અને જે આવે તે મુસીબતો સહન કરીને પણ આગળ વધવાનો જ અમે નિર્ણય જાહેર કર્યો.

દરિયા

નવેમ્બર ૨૦

બરખાસ્તારની રજા અને તે પ્રજા વળી સ્વર્ગમાં જાણી હોય એવી લંહેરમાં અમારા આ એક માસ ચાલ્યો ગયો છે. એમાં જલ્દી સાગરપરી હોય એવી સમસ્યા યાજ્ઞ કરી છે. પવન અને દરિયા બંને અનુકૂળ થઈ ગયા છે. માત્રાપ પોતાના વહાલા બાળકને વારા-ફરતી રમાડ્યા કરે તેમ વાયુ અને વારિ

એમાંને રમાડ્યા કરે છે. કાઈ કાઈ વાર તો ખંતેનાં 'સાગરમાં' હેન એમાંને મૂકી પણ નાખે છે. પણ એ મૂકારો આખરે સુખદ જ હોય છે.

અને અમે બધાં પણ 'એમાં'ને જંપવા દઈએ એવાં કર્યાં હતાં! એના પાછલા ભાગ પર કપડાં સૂકવી સૂકવીને અમે ધોળીવાટ કીમો કરી દઈએ છીએ. ડાકરાઓ પોતાની દીવ્યશીઓનાં કપડાં સૂકવવાનું પણ નથી ચૂકતાં. નવરા હોઈએ છીએ ત્યારે જમીનના છાપરા પર લાંબા થઈને સૂતાં સૂતાં અમે એના ડાલતા ચાંબલાને નોંચા કરીએ છીએ. એ ચાંબલા સાથે કાંઈ અદસ્ત દોરી બાંધીને કુદરત જલ્દી અમને ઝુલાવી રહી હોય એમ લાગે છે. કુદરત નિરભ આકાશમાં સૂર્ય તથા કરે છે. એનો તાપ અમારા શરીર સોંસરતો થઈ, શરીરનાં ઢાઢાંની આગળ પણ જલ્દી કૃપાથી નાંખવા માગે છે.

બવિખમાં યું કર્યું એની પણ અમે ખૂબ ખૂબ વાતો કરીએ છીએ. અરવિંદ એકવાર ખલાસી તરીકે અમેરિકા જઈ આવ્યો છે. હેરીના પિતા અમેરિકામાં છે એટલે એ મને અમેરિકાના સુખદ જીવનની કંઈ કંઈ કલ્પનાઓ જાણી કરે છે. પાસપોર્ટ વગર અમેરિકામાં દાખલ થવા નહિ દે તો યું થશે એનો હેરીને જવાબ એના ઉત્સાહનો સૂચક છે :-

'તો આગે. દક્ષિણ અમેરિકા. અરે ત્યાં જ નહિ જામવા દે તો એસ્ટ્રેલીયા પહોંચ્યું.'

દરરોજ સવારમાં માથા ડાકરાએને અંગ્રેજી રીખવે છે. રોકેટલેન્ડમાં એણે 'સેફ્ટરી અને સાત વહેતિયા'ની એક સચિત્ર નકશ કપાઈથી ખરીદી લીધેલી. એ છે એમનું પાંચમુસ્તક. ડાકરાઓ સ્વીડીશ ભાષામાં વાર્તાથી પરિચિત તો છે જ એટલે અભ્યાસનું કામ મલુ જ સરળ થઈ પડ્યું છે. ડાકરાઓની મદજૂરકિત પણ ચારી છે. ન્યુટા અને કિલા ત્રણ વર્ષનાં છતાં

‘હું ઈસ્ટોનિયન છું’ અને ‘હું સ્નાનાગારમાં જઈ છું’ એવા વાક્યો ગાંઠવા શરૂ છે.

મારે બાળકો શરીરે કાળા ચર્મ છે પણ વજનમાં વધ્યા છે. વધે જ ને-તેમને ત્રણ ટાણાં ખોરાક મળે છે. સવારમાં જવ, બપોરે ચોખા અથવા બટેટા ને સૂકી માછલી અથવા કળા-માંનું માંસ અને સાંજે છ ચમચી પાવરનું દૂધ-પાણી સાથે, જવ અને અર્ધી રોટી.

પાણી થોડું થયું બરાબ છે તે હોલેચલા હજુ અમારે પંપ તો ચલાવે જ પડે છે. પણ, હવે તે કસરતની જરૂર સારે છે. ચોખા અને બટેટાનો જ અમારો ખોરાક હોઈ, શરીર હળવું રાખવા માટે આ કસરત જરૂરી છે એમ અમારા કેપ્ટન હેરીનું માનવું છે.

અમારી પાસે એક છબૂબિયું સૂર્યચંદ્ર છે. એમાં વચમાં કાચ જડેલ છે, તેમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ લાઈને, અમારી મુસાફરીના સ્થળના અંશ મેળવી શકાય છે, જોકે સૂર્ય દેશો હોય ત્યારે એ ચંદ્ર ઉપયોગમાં આવી શકતું નથી.

‘એમાં’ની ઝડપ વધેલી હોય છે ત્યારે હેરી રંગમાં આવી જાય છે અને ‘બાપો, બાપો’ કહી એમાંનાં વખાણ કરે છે. પણ એને એ સ્નેહ, એમાંની ચિંતા પ્રચલિત થવા શરૂ છે.

ઈરિયા, નવેમ્બર ૩૦

હજુ બે દિવસ પહેલાં જ અમે ‘ટ્રેક ટી-૩’ (વ્યાપારી પવનો) માંથી બહાર નીકળી ગયાં તે દમણાં ગફ્ફ રફીમમાં પહોંચી જશું એવી ધારણા હતી, હા તો તોફાનનાં એમાંથી દેખાણાં. મોટાં મોખાંઓ ઊછળવા લાગ્યાં ને પવન સડમાં બરાબને હોડીને અવળા દિશામાં ખેંચવા લાગ્યો. શું કરવું એનો વિચાર કરીએ છીએ એટલામાં તો તોફાનના પૂરા સપાટામાં અમે આવી ગયાં.

મોખાં વધી વધીને ૧૫-૧૫ ફૂટ ઊંચાં

ઊછળવા લાગ્યાં ને પવન તો ગળે અમને પાછાં ઘોંઘાં લઈ જવા જ માગતો હોય એમ ખેંચવા લાગ્યો.

સહ ઉતારી લીધો, લંબર દરિયામાં નાંખી બેઠું. પણ કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ. હેરી અને અરવિંદ વારાફરતી સૂકાન ઝાલીને બેસવા લાગ્યા-કારણ સૂકાન કાળમાં ન રાખે તો વઢાણને લડીકમાં ધૂમરી ખવરાવી ઉપજાવી નાખે એવો પવન પણ ચાલો હતો.

મહીબર તો અમારી બધી દિશામાં બેસી ગઈ. કુદરતને અમારી આ મુસાફરીનો સફળ અંત નહિ જ પસંદ હોય કે શું એવી શંકા પણ પેડી. અમારું તો જે થાય તે, પણ બાળકોનું શું?

ઈરિયા, ડિસેમ્બર ૮

પેલા ઇંગ્લેંડ તરફ મસડી જતા તોફાનમાંથી તો આખરે સલામત પાર ગતયાં. કેટલાક માછીનોની અમારે પીઝેલક કરવી પડી એ અરું પણ એથી વિશેષ કે જેરલાબ ન થયો.

પણ જેરલાબ ન થયો, એમ કેમ કહેવાય? ચાર ચાર મહિના ચલા છતાં અમારી આ મુસાફરીનો અંત નથી આવ્યો એમાં પાછી પાછલક, એ જેરલાબ તો ખરો જ ને? અને તે એ અમારી પાસે સામન-સામગ્રી હોત તો હરકત નહોતી. પણ અમારી પાસે પહેરવાનાં પૂરાં કપડાં એ નથી. ઉનાળામાં નીકળેલાં એટલે કપડાંનો વિચાર જ કાંઈ કર્યો હોય! પણ હવે તો શિયાળો બેસી ગયો અને તે પણ બાટલાં-ટિક મહાસાગરનો.

મારો જ હાખલો દેશો મારી પાસે ઉનાળામાં પહેરાય તેવું એક મંછફરાક, એક ખમીસ ને એક જૂનો સૂટ છે. જાતી ઉપર એ કામગીરી વીંટલો છે ને પગે-તમે કદાચ સાંભળાને દસથો-જૂનાં માસિયાની પરતી બાધી છે. અને એ બધાની ઉપર મોટો આવર-કાંટ ચલાવી દીધો છે. આ આવરકાંટ મને

ખૂબ જ પ્રિય છે અને છતાં એને મારે રંગ-
રોગનો પડે છે-દરિયાના પાણીથી ભીંજવા પછી
રોગ પડે છે.

અમે બધાં આ રીતે એાછાં કપડાંવાળાં છીએ.
અને ઘણે ઘણે આવતાં પાણીનાં છાંટણાંથી તો
વારણી (spray) જેવા બની રહ્યા છીએ.

અને છતાં, ધીમે ધીમે, પણ અમે પાછાં
અમેરિકાને કાઢી લગભગ આવી ગયાં છીએ
એમ કહીએ તો ચાલે.

ખાવાનું દુઃખ પણ એવું જ છે. આને
હેમિગ્વેટની જન્મભાંડી હતી. અમે તેને માછલી-
એના કાગો ભેટ તો આપ્યો-આપવાનું રીતે,
પણ એ એમથી એક પછી એક આશરો
લાગ્યો ત્યારે અમારાં હૈયાં ખેંચી ગયાં. સહન શકે,
એણે અમારી અંબાનો ભાવ વાંચ્યો હોય કે ગમે
તેમ, એ-તથા ખાધને જ, એણે કાગો પાસે
આપ્યો. અને અમારા ત્યાસ કાંઈક હેઠો બેઠો.

દરિયા

ડિસેમ્બર ૧૨, મધરાત.

હજુ એ દિવસ પહેલાં જ હેરીએ કહ્યું હતું
અનુકૂળ પવન મળે તો ત્રણેક દિવસમાં જ
આપણે ન્યુયોર્કના બારામાં પેસી જઈશું. એ
દિવસથી અમે એ અનુકૂળ પવનની રાહ ભોતાં
જ બેઠાં છીએ.

પણ, કુદરત અમારી મરકરી કરવા માગે છે
કે કસોટી એ જ કાંઈ સમજાતું નથી. જ્યારે ને
ત્યારે કાંઈ અડવા આબ્યા હોઈએ છીએ ત્યાં જ
મધરાતે ધોજાવા જેવું થાય છે. આને પણ
એમ જ થયું છે. પવનની રાહ ભોતા હતા ને
પવન તો આવ્યો પણ અનુકૂળ નહિ, પ્રતિકૂળ.
સાથે તોફાનને પણ લાઈને આવ્યો. આજનું
તોફાન ઉત્તરમાંથી વાંટેાળિયા રૂપે આવી અડ્યું.

અને ફરી આખી રાત નિરાધાર સ્થિતિમાં
અમે દક્ષિણ તરફ ધસડાયે ગયાં. વારંવાર
આવતાં મોટાં મોટાં મોજાંએ તેનાં પાણીમાં
તરતી હોડીમાં અધું તરતું કરી ભાગે છે.

પણ બધા પાખીને રહવા લાગ્યાં છે કારણકે
ફળીનામાં કપડાંની બેગો, ભોજા, પધારીઓ
સુકાં તરવા લાગી છે.

આખી રાત અમે વાંગ ફગતી પંપ ચલાવ્યા
જ કર્યો. પણ અંદર આવતા પાણીના પ્રમાણ-
માં બદલ ફેરારું પાણી બહુ એાછું હતું.

મોજાંની દરેક થપોટે 'એમાં' ઉલકારો
કરી જોઈ છે. ટેક સવાર પડવા આવ્યું ત્યારે એ
ઉલકારને બદલે તોફાનની ચૂમમાંથી છૂટતી હોય
એવો તીવ્રો અવાજ આવ્યો અને અમે પાછાં
કાંઈક સ્વરસ થયાં.

ડિસેમ્બર ૧૪

તોફાન તો મધુ અને અમે પાછા પશ્ચિમ
તરફ જવાનું શરૂ કરી દીધું. પણ અમારા બધાં
ઉત્સાહ એસરી ગયો છે. હાડીનું દુઃખ વધુ છે.
તોફાનને લીધે 'રીંગીંગ' ઉપર ભગ્ન જમી ગયો
છે. હાડીમાં અમારા હાથપમ અકાઈ જવા
લાગ્યા છે. પંપની કસરત પણ અમને ગરમી
આપી શકતી નથી.

હોડીનાં પાટિયાં એટલા બધાં ભીંજાઈ
ગયાં છે કે ગરમી મેળવવા માટે અમે એના
ઉપર સ્પીરીટ છાંટી તે સળગાવીએ છીએ.
પાટિયું સળગી જીકવાને બધાં પણ અમને તેમ
કરતાં રોકતા નથી. ભોંજેલાં પાટિયાં બિચારાં
થઈ સળગી જીકવાનાં હતાં.

પવન પણ પડી ગયો છે, એટલે કાંઈ
ચર્ચ ચકતી નથી. બોરાકની જેમ પૂરેપૂરી
વરતાવા માંડી છે. મુઠ્ઠીકર ભાત ઉપર હમણાં
અમારે ચલાવવું પડે છે. મીઠું પાણી પણ
જગત જેટલું રહ્યું છે-તેમ ઘૂંટડે ઘૂંટડે પીવા
જેટલું તો નહિ જ-ફમાલ ભીંજતી, સૂઝતા
ગળાને સહેજ બીનું કરવા જેટલું જ. આજ
સુધી તોફાનથી પણ અમે ક્યાં નહોતાં પણ
હવે આ વિલંબ કરતી નિષ્ક્રિયતા અમને
બચકારક બનવા લાગી છે.

પણ સહન શકે આને સાંને અમારો

હુટકાશ થયો. એલન કેક ઉપર ફરતી હતી ત્યાં તેણે આગળી ચીંધીને બૂમ મારી. બરફની વૃષ્ટિ વચ્ચેથી આખો તાણુને ભેંચું તો એક આગબોટ જતી હતી—ના જતી ન હતી, અમારા તરફ આવતી હતી.

અમે બધાં આ શુભાવસાના વિચાર કરતાં હતાં ત્યાં હેરી અપાટાબંધ ઝડકે ને નીચે ઠોક્યો. તેણે એમ શું કામ કયું? તે, પહેલાં અમને સમજાયું નહિ; પણ તે ઉપર આગ્યો ત્યારે અમને એનો એક જણાયો.

ચોતાનો સારામાં સારો સ્ટ પહેરીને, વાળ ઝાળીને, હાથમાં પાસપોર્ટ નગેરે કારણે લઇને તે આગ્યો. અમે સમજી ગયાં. હેરી અમારા કેપ્ટન તરીકે પેલી સ્ટીમરના કેપ્ટનને મળવા જવા માગતો હતો. અને તે ગયો પછી.

તેણે ત્યાં થી વાતો કરી તે એ જ જાણે; પણ થોડી જ વારમાં એ સ્ટીમરમાંથી પાણી, રાટી, હેમ, બટાટા, કોશીના કાપા, દૂધ, કાપડ, ધાખળા, સિગારેટ, એન્જિન માટે ડીઝેલ ઓઇલ સુદાં અમારી હોડીમાં આવી પહોંચ્યું. એ બધે સામાન અમને આપી એ સ્ટીમર ચોતાને રસ્તે પડી. એ સ્ટીમરનું નામ હતું 'જોન પી ઈ.' તે લશ્કરને સાધન-સામગ્રી પૂરી પાડનારી સ્ટીમર હતી.

ડિસેમ્બર ૧૫

પેલી સ્ટીમરે અમને બધાને ચોતા સાથે લેવાને બદલે સાધન-સામગ્રી જ આપી અને 'એર્મા'ની મદદથી જ અમને અમારી સુસા-ફરીનો અંત લાવવા ઉપર રાખ્યાં એ માટે પહેલાં તો અમને 'આથર્વ' યયું—પછી પછી અમે અનુમાન કયું? કે એને માટે હેરીને એમાં ઉપરનો પ્રેમ પણ કદાચ જવાબદાર હોય.

પછી, રાત્રે ચાંદનીમાં અમેરિકાની દિશામાં સાક્ષાત જતી એર્મા ઉપર લહેરથી લાંબા યઇને ચતા ચતા મને પણ યયું કે હું પણ

એર્માને ચાહું છું.

૧૨૮ દિવસ સુધી એર્માએ અમને ચોતાની છાતી ઉપર રાખ્યાં હતાં ને મોટા મોટા તોફાનમાં પણ અમને વિખૂટાં કર્યાં નહોતાં. ધરડી-જૂની, ને બરબચડી-ધિગી છતાં એર્મા ને હું ચાહવા લાગ્યો હતો એમ મને લાગ્યું.

પણ મારા રનેહમાં એક ચરત હતી. તેને પાણી ઉલેચવા માટે એક ઓટોમેટિક (એની મેજે ચાલે તેવો) ૫૫ બ્રેન્ડ.

હોન્ગ આયલેન્ડ સીટી, ન્યુયોર્ક

નવેમ્બર ૧૮, ૧૯૪૬

ગયા વર્ષની ડિસેમ્બરની ૧૬મીએ અમે અમેરિકા સુઅરૂપ પહોંચી મ્યાં. સવારના પહોરમાં પશ્ચિમ તરફથી આવતા પ્રકાશના શેરકામાં અમે અમેરિકાનું પ્રથમ દર્શન કયું ત્યારે હવેમાં કંઈ કંઈ જાણે જાણ્યા હતા.

તોફાન, જૂબમશ, દરિયાનો ભય, અમારા એક વખતના વતન તરફનો, ત્યાંની હાલની સરકાર તરફનો ભય એ બધું આ દેશમાં જઈ જુદી જુદું કે કેમ? કે પછી ત્યાંથી પણ નજારો સાબળાને ફરીથી રખડપટ્ટી નસીએ ચોટીશે કે શું? એવી કંઈ શંકા-આશંકાઓ ઊભી થઈ હતી.

પરંતુ સફળાગ્યે નજારો ન મળ્યો—એટલું જ નહિ પરંતુ બાહર મળ્યો. થોડાં અઢવાડિયાં પહેલાં જ પ્રેસિડેન્ટ ડુમેને ઇસ્ટોનવાથી આવતા લોકો માટે સગવડો આપવા કહ્યું. થોડા વખતમાં નાગરિક અધિકાર પણ અમને મળશે. અમને બધાને કામકાજ મળી ગયું છે. નેકે કાઉનું કામ લલકું પણ છે. પણ ઊંઠાએ ગ્રહણલે સાંજે કહ્યું તેમ:—

'રશિયન નસસખાતાના સતત ભયમાં લાગે રૂપિના કમાવા કરતાં છુલ્લીનીની રેસો-રોની ફરસ સાફ કરીને નિર્ભય રહીને જીવું વધુ ઉત્તમ છે.' [અંતિમ પરથી]

સાગરની ગોદમાં

ચંદુલાલ વ. બદ

મધ્યરિષે તેજાનર્મ એક વદાણુ લમિ છે. પિતા, માતા અને ચાર પુત્રોના એક કુટુંબને વદાણુમાં જ રાખી સમસ્ત મુસાફરો દોડીઓમાં નાસી ફરે છે. નીચે જળ અને ઉપર આજ એવી નિરાધારતામાં જીવનમરણ વચ્ચે જોઈ આવતા કુટુંબમાં, તેજાન સમતા જીવનની આજ્ઞા ભગે છે. હાથ લાગ્યા તેવા સાધનોથી તરણો તૈયાર કરી જાગેલા વદાણુમાંથી લઇ સામન તેટલી ઉપયોગી સામગ્રી અને ફર્શા, મરખા, ગાજ, બધેડો, ષેટા, બકરા જેવા જીવો સાથે એ કુટુંબ એક નિર્જન જેઠમા આવી પહોંચે છે જોતે જોતા કરેલા એક વજૂમાં થોડાક દિવસ વસવાટ કરી પછી મોઢા વડલા જેવું એક જિંદુ ઘટારોપ જાક મળી જતા તેના પર માળ બાંધી વસવાતુ નક્કી થાય છે રસ્તામાં આવતી નદી પર પાટિયાનો એક પુલ જહેમવજૂઈ તૈયાર કરી, જરૂરી સામગ્રી ને પ્રાણીનો સાથે આપુ કુટુંબ પેલા જાક પાસે આવી પહોંચે છે જાહની જગ્યા જગ્યા ડાળીઓ સાથે દોરડાની એક લાખી નીચરણી બાધી મોઢા મોઢા ખીમ અને પાટિયા વડે જાક પર બાધેલા 'દલાઈ મહેલ' મા સી નિરાતે જાધી બધ છે

[૧૧] જૂના નિવાસસ્થાને

સ વાર ઘણાં ખ્રિસ્તી ધર્મની આજ્ઞા મુજબ તેા બાજનો કામદેસનો રત્નનો દિવસ શવિવાર હતો નક્કી કર્યા મુજબ આરામ, સુવચરથા, સુર ભોજન, વાતો અને જમવાનું નામ લેવાનો આજનો કાર્યક્રમ હતો

મઈકાલે ખીલ બહુ ય કામની સાથે, સૌને બાત્રે એક એક આવે એટલા તીરકામઠાં પશુ જનાવી લીધાં હતાં એ તૈયાર કરવાની રીત પશુ સૌને બતાવી દીધી હતી આજના રત્નના દિવસનો મોડોક ભાગ એ તીરકામઠાં વાપરતાં શીખવા-શીખવવામાં ગળવાનો સૌનો ધરાદો હતો વસ્તુ ય નવી હતી એટલે એમાં સૌને રસ પુષ્કળ પડ્યો કોઈ એક જાક પર તેા કોઈ ખીલ જાક ઉપર નેમ તાણી તાણીને માંડ્યા તીર જોડવા ક્યારેક અને'રટ તેા ક્યારેક જેક પોતાની આવડતથી કોઈ કોઈ પખીઓને સુઢાં પાડી દેતા હતા. નવે પહેલાં પખીઓને તેઓ સીડી પરથી નીચે જીતરી ઉઠાવી લાવતા

આના શિકાર ઉપર અમાના સુજરાનનાં બહુ આધાર હતો દારૂનેગાની મદદથી શિકારનું કાર્ય ચાને તેમ હતું, 'પરંતુ અમારો તેા અહીં ગજુ કે કાપથી વસવાટ થયો હતો

પાછા કુવાનું તેા કોણ જાણે ક્યારેય અમારા નસીમમાં લખાયુ હશે ! અને એટલે જ આ વધારાનું હથિવાર વાપરતાં શીખી લેવું એ સૌને માટે લાભકારક હતું

આમ છતાં આવા નજીવા શિકારમાં મન બાતી પખીઓને બિલકાવી દોષિત અને પાલવે જિવું ન હતું આસપાસનાં અછરનાં જાક ઉપરનાં અછરો પાકવાને હજી વાર હતી એ પાકે ભારે વધુ પખીઓ લાં ટાળે વળે તેવું હતું એ વખતે ને શિકાર કરાય તેા જ અમારો જાવિખનો ખોરાક એમાંથી મળી રહે તેમ હતું.

આવી લાખી ગણતરીથી જ એ જાણને ઠરઆતથી જ આવા શિકાર કરવાની ના કહી ઉપરત નિશાન તાકતાં શીખવા માટે ખીજ વસ્તુઓ ય તે ક્યાં જોઈ હતી ? સૌને મારી વાત ગળે જીતરી અને એ બધાં જુદી જુદી રીતે નિશાનખાજ કરવા લાગ્યા

નાનકા ફેક પાસે ય હવે તેા એક નાન કુ ધનુષ્ય ને બાજ હતું. એ મહેંગાન મારી પાસે આજ્ઞા, 'આપ, ધનુષ્ય-માણુ તેા મારી પાસે ગ્યાત્રી પશુ પાણુ ગખવાનો એક જાણી ય નેમજે ને !' એણે મૂંઝણુ

હું હસી પડ્યો. 'હા, બાણુવળી, તનારે

એની ૫ જરૂર ખરી જ. હાલો, મહેરબાન, ખનાવી આપું.' ઝાઝની થોડી વળે તેવી જાણ મેં ઉભેડી. એને વાળાને એકે હાથા ડગા નેતું ખનાવ્યું. ઉપર દોરા વોટીને એને મજબૂત ખનાવી દીધું.

ફેકે એને મળામાં બરાબ્યું. અંદર એક-એ જાણ મુજી એ રોક્ષી એની મા અને બાઈએ પાસે ગયો; બેબાસે મારી બેઠો રહ્યો. સૌ ઢસી પડ્યા.

'વારુ ત્યારે હવે જુઓ. આપણે આજે એક કામ કરીએ. આપણે જવારથી અહીં આમાં, ત્યારથી નેટલી નેટલી જગ્યાએ આપણે માટે ચોક્કસ ઉપયોગી અને જરૂરી જગ્યામાં જે તે બધીને આપણે નામ આપીએ, આપણને આ જગ્યાના ખરા નામની તો ખજાર નથી. આપણી પહેલાં કાંઈ મુસાફરે આવીને, આ જગ્યાને નામ આપ્યું હશે કે કેમ અને એને ફુનિયાના દોરાયેલા નકશા પર સ્થાન મળ્યું હશે કે કેમ તેની ૫ આપણને ખજાર નથી. આપણે તો આ વસ્તુ આપણા ઉપયોગ માટે કરવાની છે.' મારી આ સૂચનાં સૌને પસંદ પડી.

'સૌથી પહેલાં તો આપણે આપણી ખાડીને જ નામ આપીશું ને?' ફિલીપે પૂછ્યું.

'હા, હા. એને તો 'કરચલાની ખાડી' એવું નામ આપીએ.' જેકે એના કપાટામાં આગ્યો હતો એટલે બોલ્યો.

'મને હાજે છે કે આપણે સલામત રીતે પાર જીત્યાં માટે એવું નામ 'મુક્તિની ખાડી' એવું પાડીએ.' જેકાની માર્ત્ત સૂચન થયું. સૌને એ જમ્યું. સર્વાનુમતે નક્કી પણ થયું. જ્યાં અમે સરસાતમાં રહ્યાં તેને 'તંબૂધર' નામ આપવું તથા જે બેટ પર ફિલીપે પેલાં બગલાં મારેલાં નેં મરેલી માછલી મળી આવી હતી તેને 'ફિલોમોગે (બગલા) બેટ' નામ આપવું એમ જણાવ્યું. સૌને એ ખુબ ગમી ગયું.

'વારુ, ત્યારે અત્યારના આપણા મહેલાવું

'હવાઈ મહેલ' કરીશું!' અનેરો પૂછ્યું.

'ચોક્કસ. આ તો હવાઈ મહેલ જ છે. એકે હવાઈ મહેલ નેટલી હવા નથી જતાં અહર આકાશમાં તો છીએ જ; એટલે એ નામ ચાલશે.' મેં ટેકા આપ્યો.

મેં તે ફિલીપે ને બૂધિર ઉપર જઈ અમારી સાથેના મુસાફરાની શોધ કરેલી તેનું નામ અમે 'નિરાશા બૂધિર' પાડ્યું. અમારા તંબૂ પાસેની નદીને કંઈ પેલા વડુ સાથે અમારાં બહાદુર કૂતરાંઓએ જંગ ખેલેલો તે નદીનું નામ 'ફિલોસ નદી' પાડ્યું.

અમારી આ બધી વાતચીત સવારના ઉપાદાર દરમિયાન મધ્ય મધ્ય. અમારે આજે બપોર પછીના ભાગમાં તો 'તંબૂધર' એક આટો મારેલો હતો. ખસાસ થયેલું. માખણ, મીઠું તથા જંદૂકનો ફાફે વગેરે ત્યાંથી લાવવાનું હતું. તંબૂધર ઉઠતી વખતે અમે અમારો વધારાનો માલ એમાં જ મુકતા આવ્યાં હતાં.

ખાણાને હજી ઘણી વાર હતી એટલે અમે સૌ જુદી જુદી પ્રતિષ્ઠામાં મસગૂલ બની ગયા હતાં. ફિલીપ પોતાનાં જરી, અંબુ ને કાંટાનાં ચામડાનાં ધરાં ખનાવવામાં લીન હતો. જેકે ચાહીના ચામડામાંથી ટકંને માટે એક ટાટ ખનાવવામાં મસ્ત હતો. એ એકલા એ કામ વાર પાડી રોકે તેમ ન હતું એટલે વારે ધડીએ મારે એને મદદ આપવી પડતી હતી. અમારો અંદરનો ભાગ સાફ કરીને સૂઈ નાખ્યો હતો. સગિયાગ ઉનારી લીધેલા એ ચામડામાંથી, ટકંને આખે સરીરે બધે બેસતો ઘમ જાય એવો ટાટ ખનાવી કાઢ્યો ને એને પહેરાવી દીધો; પછી જેકે ત્યાં મગ્ન! જાણે કે એ કૂતરાં મડીને નવું જ જનાવર બની ગયો. દાઈની મગદૂર નદિ કે એને મહેલાઈથી અડી રહે! અનારને પીલા જેવા અણ્ણીદાર પીંજા જ ધૂસી જવ!

પેલી એની દોરડા ફિલોસ પણ મૂકાઈ.

ટકાની સાથેની દોસ્તીને ઢાલે એની સાથે એ
ઝેલ કરવા મઠ ત્યાં એને પીછા ભોંક્યાં !
અને એ વેદનાની એક ચીસ નાખતી કાઢી.
લાઈલાને એનાથી દૂર રહ્યા સિવાય એનો
છટકો ન હતો.

હું એ જોતો હતો. મને એમની દયા
આવી. એમની દોસ્તીમાં આ તો મોટું વિધન
આવ્યું. એ વિચાર કર્યો કે ફોલોસને મ આલો
કોટ બનાવી દેવો. પછી કંઈ દરકત નહિ આવે.
એવો ખીજો કોટ તૈયાર થયો ત્યાં સુધી ટકાનો
એ કોટ પણ ઉતારી નાખ્યો હતો.

જેક આ ઉપરાંત એ જ સામગ્રીમાંથી એક
કાંદાળો મુમટ બનાવવાનું નક્કી કર્યું. બપોર
સુધીમાં તો એ ટામ પતાવી નાખવાનું હતું

અર્નેસ્ટ અને જેક પોતાનાં નવાં બનાવેલાં
ધુધ્યખાણની તાલીમમાં પાવરધા થવાની
કોશિશ કરી રહ્યા હતા.

છોકરાઓની માને તો મારી, છોકરાઓ-
ની અને અમારાં નાનાંમોટાં બધાં પશુઓની
કળજી લેવામાંથી બીજી પ્રવૃત્તિમાં કાગ લેવા
જેટલી દુરસદ કાગ્યે જ મળતી. સવારસાંજ
સૌના પેટને ખાડો પૂવાના બખરબસ્ત
કાર્યક્રમની ચિંતા મોટે ભાગે તો એને જ
માથે હતી ને !

બપોર થઈ. બોજન પાત્ર. થોડો આરામ
કર્યો. આરામ કરીને જરા સરજ નરખો એટલે
અમે બધાં જ 'તબૂલર' તરફ બેઠકાં.

આ વખતે અમે ત્યાં જવામાં લાગ્યો
રસ્તો પકડ્યો. ફરતા ફરતા કંઈક નવી નવી
શોષબોળ ચામ તો તે તરફ પણ અમારી દાંટ
હતી જ. નદીને આ કાંઠેથી જ નદીના મૂળ
તરફ અમે બેઠકાં. સૌથી પહેલાં જે રસ્તેથી
આવેલાં તેના કરતાં મ વધુ બિડાણમાં ખડકોની
ફારમાણાની પાછળ પાછળ અમે ચાલ્યાં. એમ
છતાં નદીથી બહુ આથે ન નંકળા બચ્ચાં તે
વાત અમે ખાસ ધ્યાનનાં રાખી હતી.

ફિલીપે જંગલી ખિલાડાની પૂંછડીનો પટો
બનાવીને પહેર્યો હતો. પોતાની છરીનું પરું સાવ
તૈયાર થયું ન હતું એટલે એને એ લટકાવી
ન શક્યો. જેક પોતાનો હજી અધૂરો રહેલો
કાંદાળો તાજ પહેરી શેફાઈ ચાલતો હતો.
નાનો જેક પણ ખભે ધુધ્ય, પીઠે કાથો ને
હાથમાં એક છટું બાણ રાખી ચાલ્યો આવતો
હતો. ઉપરાંત અમારાં મૂળ હથિયારો-બંદૂકો તો
તૈયાર-સલામત હતાં જ. એક મારી પત્નીના
હાથમાં હથું જ હથિયાર ન હતું. એણે તો
એક ખાલી ફૂંને માખણ ભરી લેવા માટે
હાથમાં ઉઠાવ્યો હતો.

ટકાં મોખરે હતો. એનો નવો કોટ એણે
અત્યારે પહેર્યો હતો. વાંદરાભાઈ પણ સાથે જ
હતા. દમેશની ટર મુજબ ફૂદીને એ ટકાંની
પીઠ પર બેસવા મથા પણ જેવા એ ફૂલા
ત્યાં પેલાં પીંજાની અણીઓ ભોંકાઈ. ચીસા-
ચીસ કરીને એ તો નીચે ફૂલા. આમ છતાં
પાછળ તો એને રહેવું જ ન હતું એણે
ખારીકાઈથી ફોલોસ તરફ નજર કરી. એની
પીઠ જેવી ને તેણી જ બચ્ચાઈ ચાલાકીથી
ફૂદીને એ પીઠ ઉપર અર્ધ ચોટલા ફોલોસ
વાંદરાને પોતાની પીઠ પર કાગ્યે જ વેંદારતી
એટલે એણે ઘણી ફાટફાટ કરી, પણ પેલા
ભાઈ ચોટલા ત્યાંથી બીખડે એ વાતમાં માલ ન
હતો. જેવટે ફોલોસ દારી ને વાંદરાભાઈ ડખા.
પેલા બગલાજી પણ અમારી સફરમાં આ વખતે
તો સાથે થયા. જરા લંગડાતા લંગડાતા એ
ચાલતા હતા. છોકરાઓ એની મસ્કરી કરતા.
એમાંથી બચવા એ મારો આંકરો લેતા.

ખડકોની આબુઆબુમાં મ. મોટાં મોટાં
ઝાડ હતાં. એની શીળી છાંયામાં અમારી સફર-
ખૂન આનંદ કરી બચ્ચાઈ નદીકાંડાના કાંઠે
ને પથરા કરતાં, ફૂલા મળના ધાસમતિ
રસ્તો ઘણો સગળ લાગ્યો. રસ્તો કાપકાની
જરા મ ઉતારણ કરવા જેવો આ પ્રદેશ ન
હતો. સૌ થોડે થોડે અતરે ટહેલતાં ટહેલતાં

આસપાસ અને નીચે નજર કરતાં ચાલ્યા જતાં હતાં. જમણી બાજુ જંગલ તો હતું જ, એ પૂરું થવા આવ્યું ને જ્યારે રસ્તો નદીના મૂળ તરફ જતો લાગ્યો ત્યારે આગળ ચાલતો અને રેલ જંગલના હેવાડાના બાગમાંથી એકાએક ફેડાને આવ્યો. એના શ્વાસ માટે ન હતો.

‘આપુ, આપુ, જુઓ તો ખરા! ખટેટા! ખટેટા!’

‘શું કહ્યું? ખટેટા!’ મને ય આશ્ચર્ય થયું. ‘સાચે જ, તો તો એ ખૂબ જ શુભ સમાચાર ગણાય. લાવ જોઈ.’

હું અને રેલ આવેલ એ મૂળ ભેવા લાગ્યો.

‘ખરેખર, આપુ, ખટેટા જ છે’ ફિલીપે વિશ્વાસપૂર્વક જણાવ્યું. ‘અને રેલ એ શોધી કાઢ્યાં એ ખાલ આપણે એને સાજાશી આપવી જોઈએ.’

મેં એને નિગતિ ભેંસા. પછી વિશેષ ખાતરી કરવા માટે અમે સૌ નવાંધી અને રેલ એ લાવ્યો હતો ત્યાં ગયાં. ખરેખર એ જગ્યાએ અમે સારા એવા વિસ્તારમાં ખટેટાના છાંડો પાકે રૂયેલો ભેંસો. ધરાનના બગીચાનાં તમામ શુદ્ધાળનાં ફૂલો કરતાં ય અમારે માટે અત્યારે આની કિંમત વધારે હતી.

ખટેટાના શોખીન જેકબાર્થ પશુ આ ખટેટા જ છે એની પૂરેપૂરી ખાતરી થતાં આનંદથી ફૂલા. પછી એ નીચે બેઠો ને એને મૂળમાંથી કાઢવા લાગ્યો. પેલું વાંદુનું ય આ જોડું હતું. એણે ય માર્થે ફૂલો. જેક કરતાં વધુ ઝપટથી એ માર્થુ ખોદવા. ખોદી ખોદી, સૂંધી સૂંધીને સારાં સારાં ખટેટા કાઢી કાઢી એ પશુ ખટેટાના ઢગલો કરાવવામાં મદદ કરવા લાગ્યું. થોડી વારમાં જોઈતાં ખટેટાનાં નાનો એવો ઢગલો તૈયાર થઈ ગયો. જોઈતાં માલ ગણા ગયો એટલે ફેંકે જઈને વાંદરાને તેડી લીધું.

છાંડાઓએ એમને મૂળમાંથી તોડી તોડીને સરખાં કરી અમારી પાસેના બે થેલા

ભરી લીધા. બાર તો વધ્યો, પણ એ ઉપયોગી હતો. એ બાર સહિત અમે સૌ જરા વધારે ઝપટથી આગળ ચાલ્યા.

થોડી જ વારમાં અમે નદીના ખડકવાળા મૂળ પાસે આવી પહોંચ્યાં. મૂળની આસપાસનો પ્રદેશ પણ સાવ સોં તો નહોતો જ. ખડકોની અંદર પણ જાત જાતની મુંઢરતા દેખાતી હતી. ખડકની ઢગલી દીવાલો અદ્ભુત રીતે બન્યે જણાતી હતી. ખડકોની વચ્ચે પડેલી તરાડો અને ટોચોની આસપાસની લીલોતરીની શેલા આંખોને કારતી હતી. આમાં ક્યાંય માણસની કારીગરીએ કામ ક્યું ન હતું. કુંદરતે છૂટે હાથે પોતાની મૂલ્યવાન સમૃદ્ધિને અહીં વિસ્તારી હતી.

આસપાસ બધે ગરમ પ્રદેશમાં જમતી જાત જાતની વનસ્પતિ જોવાની હતી. કાંઠાળા છાંડાઓ ને છુદી છુદી જાતનાં ફૂલ-છાંડો નજરે પડતાં હતાં. ઇન્ડીઅન અંજીરા કુંવારનાં લાખરાં, જિંઆ હાથિયા થોર પોતાનાં કાંઠાળા પંજા ભેંસા પાન સાથે ચારે તરફ જોગી નીકળ્યા હતા. પથરાઈ જતી વેલો છાંડે છાંડે જાણે કે વીંટળાઈ વળી હતી. અને એ બધી જ વનસ્પતિમાંથી અમુક ચોક્કસ જાતની સુવાસ ચારે તરફ પથરાઈ જતી હતી.

આ ઉપરાંત જમારે અમે અનેનાસનાં ફળ ભેંસાં ત્યારે તો છાંડાઓ ગાંઠા બની ગયા. એમણે તો ઝપાટાભેર બીલું બધું ભૂલી એને એકાં કરવાનું ચક્ર ક્યું. વાંદરાજીને તો ઉઝળી થઈ ગઈ. અનેનાસ એકાં કરવાનું ને સાથે સાથે ખાવાનું ચાલતું હતું. છેવટે જમારે આ કાર્યક્રમ વધુ ચાલ્યો ત્યારે મારે એમને અટકાવવા પડ્યાં. સૌનાં પેટ બરાબાં એટલે મારા તરફ ફર્યા.

મેં એક વનસ્પતિ શોધી કાઢી હતી. કાંઠાળા પાંદડાવાળા છાંડામાં એક Karata નામનો છાંડ હતો. એ થોડો જોડેલો હતો. એને થોડો કેટા ફૂટ્યા હતા.

‘જુઓ, મારી વાત સાંભળો. મેં જે વનસ્પતિ શોધી છે એ તમારા અનેનાસ કરતાં ૫ વધુ સારી ને ઉપયોગી છે. એના પાંદડાની નીચેનો ભાગ અનેનાસને મળતો છે. છતાં એની કાંડનીઓ વધુ મુદ્દર છે. જુઓ કેવળ પાતળા ને સીધી એ જોજે છે! એની ઉપર ફૂલે ૫ કેવાં ખીસ્વાં છે!’

‘એમાં તે બાપુ શું છે! મને તેવું એ રૂપાળું હોય પણ જો એની ઉપર ખવાન એવાં ફળ ન હોય તો એની કિંમત કાંઈ નહિ. અમારી નજરે તો અનેનાસ આગળ એ ધૂળ છે.’ અર્નેસ્ટે મને સંભળાવ્યું અને સોના ચહેરા ઉપરથી એમ સાંચું ૫ ખરું કે એ બધા જ ભણે કે અર્નેસ્ટની વાતમાં સદમત હતા.

‘ખાઉકણુ ઊકરાઓ, તમે ૫ કાંઈ એણા નથી. વારુ, પણ જુઓ તો ખરા મારે અંધિ સજગાવવો છે. અર્નેસ્ટ, તું જરા ચક્રમક ને લોડું ધસીયો!’ મેં પૂછ્યું.

‘પણ બાપુ, વાટ કે દીરાસળી નથી. શાથી અંધિ પડે!’ જેક જણાવ્યું.

‘તો પછી ધારો કે આપણી પાસે એવી વારો ખલાસ થઈ જાય તો પછી શું કરવું?’ મેં સામો સવાલ કર્યો.

‘જંગલી લોકો કરે તેમ કરવું પડે. લાકડાના બે ઠટકા બેગા કરીને જ્યાં સુધી અંદરથી અંધિ પ્રગટે ત્યાં સુધી ધસવા.’

‘એ તો જરા ઠપરું કામ થાય. આજે દિવસ એમ લાકડાં ધરનાં કરો તો ૫ કદાચને આજ ન પ્રગટે.’ મેં મારી સાંકા રળી કરી.

‘તો તો પછી જલદી બાગ પકડે એવા લાકડાની શોધ કરવી પડે.’

‘વારુ ત્યારે હવે સાંભળો.’ મેં ચલાવ્યું, ‘આપણે આપણી અંધિ પ્રગટાવવાની પેટીમાં રાત્રી વાટ ગંખીએ છીએ. એ વાટ તો કદાચ ખલાસ થઈ જશે. તો પછી એવા સમયને માટે ઉપયોગમાં આવે એવું, જલદી સગમી ઝીડે તેવું

ખીજું કાંઈક શોધી કાઢીએ તો સારું ને!’

બંને આટલું જોલીને મારા પ્રશ્નના જવાબ રૂપે મેં જ Karats જાકની પાતળી માથા કાંચી લીધી. એની ઉપરની છાલ મેં ઉખેડી નાખી. એમાંથી વચનો ભાગ કાઢ્યો. એનો એક છેડો ચક્રપક પર મૂક્યો. ઉપરથી ચક્રમક સાથે લોડું ધસ્યું. તથાજો અરતાની સાથે પેલું લાકડું સગમી ઝીડ્યું.

ઊકરાઓ મોં વિકાસી બેતા હતા. એમના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

‘અરે પણ આનો તો ખીજો એક વધુ પણ ઉપયોગ છે.’ મેં જણાવ્યું. ‘તમારી માને આપણાં કપડાં સીવવાં કે સધિવાં હશે ત્યારે હું આમાંથી એને દારો પણ જતાવી આપી શકીશ.’

‘સાચે જ?’ મારી પૂછીએ આશ્ચર્ય બજાવ્યું. ‘આ પેલા ધીલિમા દારાથી કપડાને ટેલા લેવા તે કેવું મુશ્કેલ કામ છે!’

‘ત્યારે તારી એ તક્લીફ હવે દૂર થશે. જુઓ હું આ એક પાન ઘીડું છું. એમાંથી બરાબર દારો જેવું કામ આપે તેવા રેસા નીકળશે. અલગત પાન કરતાં લાંબા નીકળે. એના સાથે એક વખત સોય પરાવીએ એટલા લાંબા તો એ હશે જ.’ આમ કહીને એ કિંમત મેં એમની સમજ કરી જતાવી.

‘અરેખર બાપુ, કુદરતમાં જાત જાતની કેવી કેવી વનસ્પતિઓ પથરાઈને પડી છે! એ બધી જ શું ખાસ હેતુપૂર્વક ઉત્પાદવામાં આવી હશે?’ અર્નેસ્ટે સવાલ કર્યો.

‘દરેક વનસ્પતિ શા માટે જગી હશે તે તો સજવાન જાણે. પરંતુ એક વાત ખરી કે માણસ જાતે પોતાની અકલથી એમાંથી ધણીને પોતાના ઉપયોગમાં લીધી છે.’ મેં જવાબ વાળ્યો.

દરમિયાન જેક ઉતાવળો ઉતાવળો મોરારો: ‘અરે જુઓ, જુઓ, અહીં પણ અંદરનાં કાંઈક છે. ચાલો તો.’ એમ કરતાં એ તો

ઝટપટ એની તરફ દોડ્યો. જેવા કામ ત્યાં પહેલ્યા ત્યાં તો એ અંજીરની આસપાસ ફેરવતો પાન ભેળાં. હાથિયાં ચોરની જ એ ભત હતી. ચોરના પાંદડાના કાટા ને છાંડવાનાથી એની લાજો પણ હાથમાં ખૂંચી રહ્યો એટલે એ તો રાક પાડી ગયો. હું દસી પડ્યો, તરત જ મેં એના કાટા કાઢી નાખ્યા ને પછી એ છાંડવા કેમ તોડવા તે બતાવ્યું.

ચોર હસાવીને સગસ મળતું એક પાકું છાંડવું નીચે ધાસમાં પાક્યું. વચ્ચેથી છરી વડે એને કાપ્યું. એના જે છેડાને અંગૂઠા અને પહેલી આંગળીની વચ્ચે પકડ્યા. ઉપરની લાળવાળો જાલ ચપ્પુ વડે દળવેથી ઉતારી લીધી. પછી અંદરના ટુકડા એમને ચાખવા આપ્યા. લાગ્યા તો બહુ સરસ પણ એ ખાવાનું જરા મોઢું પડે તેવું હતું. જરાકે મ બૂલ થાય તો એની સિદ્ધા સફવી પડે તેવું હતું.

ફિલેયે અણીદાર લાકડી ધોતીને જ એને સીધું ચોર ઉપરથી તોડવાનું શોધી કાઢ્યું. બીજે હાથે એની ઉપરની જાલ એ ઉમેડી નાખતો. એક છાંડવાને ચપ્પુ ધોતી એ બારી-ઠાકળી નિદાનતો હતો.

‘બાપુ આ છાંડવા ઉપર તો ત્રીણાં ત્રીણાં ગોઠગાય જેવો લાલ લાલ જીવડો છે. લોહી જેવો જ એમને લાલ રંગ છે.’

મેં એ ભેળાં, ‘લાલ લાલ છાંડવામાંથી પોષણ લઈને એમને મ રંગ લાલ બને છે. એવી જાતનાં ફળો ખાઈને આવા જીવડાં મોટાં થાય છે. એમને અંગ્રેજીમાં ‘ફેવીનીઅલ’ કહે છે. ખાસ કરીને અમેરિકામાં આવા જીવડાં એકઠાં કરવામાં આવે છે. એકાદ કપડામાં એમને અંગેરીને એકઠાં કરી લેવાય છે. પછીથી એમને સૂકવી પેક કરી વેચવામાં આવે છે. એમાંથી સારામાં સારો તેજદાર લાલ રંગ બને છે.’

મેં મારું આટલું કાચણ આ જીવડાં વિષે આપ્યું. વધારામાં જણાવ્યું કે આના સિવાય પણ આ વનસ્પતિને સારી મળતી વાડો

કરવામાં પણ વાપરવામાં આવે છે. એ એક વાર જમી મયા પછી એટલો વિસ્તાર પામે છે, એને લોખીને કે કાપીને આગળ વધવું એટલું મુશ્કેલ હોય છે કે વાત પૂરો મા.

હજુ હું આટલું કહું છું ત્યાં જોકે પોતાની હુશિયારી બતાવવા એક કાળીને કાપવા માંડ્યો. કાપનાં કાપનાં એક સફાવેનું પાન ગોડીને એના પાપળમાં પર આવીને ચોટ્યું. સીધા જ તે એના કાટા પાપળમાં સોંતરવા એના પમમાં ભોંકાયા. જોકે ગાંડ પાડી ગયો.

‘કાઈસાહેબ, જગ સંભાળીને કામ કરો. આનો ઉપયોગ કરવો એ કાંઈ રમતવાત નથી. એમાં જરા ધીરજ ને આવડત એઈએ.’ મેં સિખામણ આપી.

આ વાત આટલી મઈલાં અને રડ બોલી: ‘એ તો બધું જાણે હીં. પરંતુ જે છેડા કે જાડાને ન તો ફળ આવે, ન તો એમાંથી જીવંતોનું પોષણ થાય એ અર્થ શું કામ બિગતો હશે?’

‘અર્થ જ જાડા કે વનસ્પતિનો શો ઉપયોગ ને શું કામ બિગતે તેના જવાબો તો હું ન આપી શકું.’ મેં જણાવ્યું. ‘પરંતુ આ પેલાં બીજાં સામે લાંબા સમય ને જોતી કાળીઓવાળાં જાડા દેખાય છે તે એબીસીનીઆમાં થાય છે. જોતી ને જાડી કાળીઓ પરથી હાથીઓ અને છરાક પોતાનો ખોરાક મેળવે છે. તેઓ લાંબાં આંખી રોકે એટલાં એ જિંદાં હોય છે. ઉત્તર તમે એ જુલો મયા કે જોડને તે મધેડાંએ ચોર ને કાટા આવે છે?’

‘એ તો એમનાં મળાં અને પેટની અંદર લોહું જાયું હશે. મોઢામાં એમને ગમે તેવાં ગલગલિયાં થતાં હશે ને મીઠું મીઠું લાગતું હશે.’ એને રડે અભિપ્રાય આપ્યો ને આમ વાતો કરતાં કરતાં પછી જરા ઉત્તરે નદી ઝોળંગીને સીધાં અને તંબુએ પહેલો મયા. જે સ્થિતિમાં તંબુ છેડાયો હતો, તે જ સ્થિતિમાં એ હતો.

હવે તો ઝટ ઝટ કામ પૂરું કરવાનું હતું.

જે દાસ્યો તે જે ખડકના પોલાણમાં ફેડવાનો દાડ ને જોળાઓ રાખ્યા 'હતા ત્યાંથી એ લઈ આવ્યો. એની માએ પેલા સાથે આવેલ વાસણમાં માખણ ભરી લીધું. ખાલુમાં નાની તળાવડી હતી ત્યાં અનેરું ને જે ખતક પકડવા પડેલી બધા.

અને અહીંથી ગયા પછી આ પક્ષીએ એકલા પડી ગયા હતાં. ફરી પાછાં માણસો નોંધને એ જરા લાકડાં. માણસથી સાવ અજાણ રહેવાથી કંઈક જંગલી રીત પણ તેઓ અભ્યાર કરવા લાગ્યા. અને એટલે પેલા બંને બાંધેલાં લાકડાં.

અનેરું એક યુક્તિ શોધી કાઢી એના ખીસામાં ગિરફીટ હતાં. દોરા સાથે બાંધી એના દુકા કરી એણે પાણીમાં નાખ્યા. પેલાઓ લાલચે લાલચે કઠિ આવી પહોંચ્યાં. કઠિ આવ્યાં એટલે ઝપટ મારી મારી એમને પકડી પાયાં. એમની મદદમાં કુંચ પડેલી ગયો. અમારા ખીસા-કમાલોમાં એમનાં ડોહાં બહાર રહે એ રીતે એમને બાંધ્યાં ને અમારા સરંજામમાં એટલો વધારો થયો.

મીઠું ચ ખલાસ થયું હતું. એ ભરવા અને થેલા લાવેલા પણ રસ્તામાં થેલા તો બેટાથી બરાબ ગયા હતા-છતાં મીઠા વગર ચાલે એવું ન હતું એટલે બેટાના થેલામાં જ તે બેટા પોલાણ હતું તેમાં બીરે બીરે કરીને ભરાય એટલું મીઠું ભરી લીધું. ફરી અમારા વિચાર એએક દિવસમાં જ પાછા અહીં આવવાનો હતો.

માલ તો અમારી પાસે ધણો એકઠો થયો હતો. બધું કેમ ઉઠાવી જવું એ સવાલ હતો. ટકોને કંઈક ઉપયોગ થાય તો કરવો એમ ધારી એના ચરીર ઉપરનો શાહુડીનો વાધો ઉતારી નાખ્યો. એને અહીં જ મૂકી દીધો.

બેટાના થેલા સૌની પીઠ ઉપર બાંધ્યા.

પણ, અને આટલું કરીને સૌ સૌએ પોતા પાતાને બાંધે આવતો સામાન ઉઠાવી લીધો. મેં સીટી વગાડી. સૌ તૈયાર થઈ ગયાં.

અમારા આ નાનો કાફો આ વખતે ચ બેટા કે કાંઈ બેલ કરનારા ચાલ્યા જતા હોય તેવો જણાતો હતો. પેલાં બંને, કમાલોમાંથી પોતાની લાંબી ડોહા બહાર લાંબાવી 'કેવે, કેવે કેવે, કેવે' ક્યે જતાં હતાં એટલે સરખસમાં સંગીતનો સ્વ પુરાતો હતો.

સૌ આનંદમાં મગ્ન હતાં. રસ્તા ખૂટતાં વાર ન લાગી. સૌ દવાઈ પહેલે આવી પડેલાં. આ-અકરીને દોડી લીધાં. બેટાનું મોજન અત્યારે મજવાનું હતું એ આશાએ ઊભરાઓ એમનો માને મદદ કરવા લાગ્યા.

મેં સાથેનાં બંનેની મોટી પાંચો, તેઓ કાઢી ન જાય એ માટે કાપી લીધી ને પછી અમારા ચાતાવરણમાં બળા જવા માટે તેમને છૂટાં કરી દીધાં.

બોજન તૈયાર થયું. બેટાએ રૂંચ રાખ્યો. પહે દિવસે સૌએ એ બાળ્યાં એટલે પેટ ભરી ભરીને ખાધાં.

[૧૧] બાપ-કોકરો

અમારા આ નવા 'કવાઈ' મહેલ 'ના વસવાટ માટે બેઠેલી યોજ-વસ્તુઓ એકઠી કરી બેંચી લાવવા માટે અમારાં જનવરો તો હતાં છતાં એકાદ ગાડી મળી જાય તો વધુ સુગમ પડે તેમ હતું. પેલાવાળી ગાડી તૈયાર કરવી એ સહેલ વાત નહોતી. પેલા વગરની તરફ ઉપર લક્ષ્ય રાખી તેની કમાનવાળી ગાડીનો મને વિચાર આવ્યો. એમાં કાગ લાગે તેવાં કમાન વળેલાં લાકડાં મેં દરિયાકાંઠે જોયાં હતાં.

ખીજે દિવસે વહેલી સવારે જ એ વિચારનો અમલ કરવા હું જાણ્યો. સાથે અનેરું રતને લીધો સાધારણ રીતે બાંધ વધુપડના લોખંડીથી હતા. છતાં આવી સફરમાં એને સાથે રવા જાયજો કે તરત એ બોલો થઈ ગયો.

અધીકારે પણ અને સાથે લીધું. એની ઉપર આમાન લાકડી પાછલા પહા સાથે એક

સોમાં વગરની ચોટી કાળી એમ ને એમ માધી દીધી અને અમે જિપકમાં દરિયા ઉપરથી લઈ આવવાનાં લાકડાં મારા ખ્યાનમાં જ હત્યા. જતાવેત તે લાકડાં ઉઠાવીને પેલી કાળી ઉપર ચોઠવી દીધાં. ત્યાંથી અમને એક પેટી મળી આવી, એ પણ કંઈક ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી ઉઠાવી ને પેલી કાળી ઉપર જ રસ્તામાં દહી ન પડે તેમ ચોઠવી દીધી.

અમે પાછા ઘેર આવી પહોંચ્યા. અધિકારને વચ્ચે વચ્ચે કાર ખેંચવામાં જોકે અમારે હાથ આપવો જ પડ્યો, પરંતુ આ રીત વધારે મરણ તો જરૂર નીવડી.

અમે પાછા આવતાં જ પંદરકના સતત અવાજે સંભળતા હતા. મને યુધ્ધ જરૂર હોવાનો અનુભવ થયો. આજ બચાર પહોંચ્યો તો પાશુ જોવાનો લાગે છે. એટલે જતાવેત મેં એમને ઉચકાવ્યા: 'લસા માણસ, તમે તે મું ધારી છો! દારૂ-ગોળીઓ આમ જ ખૂટવાડી નાખશે તો આપણે ક્યારેક મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જઈશું. આ બચાર મૂળ પક્ષીઓનાં વિના કારણે જીવ લેવાનો જ આશયને અધિકાર નથી. અત્યારની આપણી પરિસ્થિતિમાં ખોરાક પૂરતો ચિકાર બસ છે. એવા વિશેષ જ કંઈ કરીએ તે દૂરતા જ લેવાય.'

હોકરાઓને એમની સુલ સમજાઈ. પોતે કંઈક અભુગતું કહ્યું છે એમ એમના પડી ગયેલા મોં પરથી જણાયું.

દર્શનપાનમાં અચારનો નાસ્તો જ હજી તો ખાઈ હતો એટલે એમની પરવારી અમે બેઠા.

એટલામાં અમારા પછીપરિવારમાં કંઈક કૂકરકાટ મચ્યો હોય એવું અમને લાગ્યું. તુરંત જ દોડીને અમે ત્યાં પહોંચ્યા. શિયાળ કે એવું કાંઈ પ્રાણી ત્યાં આવી પહોંચ્યું હોય એવી કંઠા મને મઈ.

અનેરંદ સાથે જ હતો. એણે અમારા વાંદરાને કંઈક કહ્યું ત્યાંથી લાગી જતાં બેયું.

દોડતું દોડતું એ કાઠના વળાંક લીધેલા જીળની બગીચામાં ધૂસી ગયું. અનેરંદ એને પકડવા દોડ્યો એટલે તુરંત એ ત્યાંથી લાગી કાઠ પાછળ છુપાયું. પણ અનેરંદ એને છોડે એમ ન હતો. એ ત્યાં ગયો એટલે ત્યાંથી જ એ લાગ્યું ને માસમાં સંતાયું. અનેરંદ ત્યાં પહોંચ્યો ને એને પકડી પાડ્યું. બેયું તો એના હાથમાં એક તાલુ ધડું હતું. એ સિવાય પણ બીજાં ત્રણ ઈંડાં ત્યાં હતાં.

હોકરાઓની મા પણ પાછળ પાછળ આવી પહોંચી હતી. આજકાલ ઈંડાંનું એ જીવની જેમ જતન કરવા લાગી હતી. એમાંથી નવાં કુકા-કુકડીઓ ઉઠેરવાની એની મજતરી હતી.

આ એક પાક મહા પછી, ઈંડાં વાંદરા-ભાઈના હાથમાં ન જાય એ રીતે મરવાઓને અમારા બાંધેલ વાકામાં એક બાંધવા જવા બનાવી તેમાં રાખ્યાં.

ઈંડા પ્રકરણ પૂરું થયું એટલે મારો વિચાર અમારી લપકણી ગાડી બનાવવા લાકડાં વેરવાનો હતો. ત્યાં જોકે અમારા દોરકાની રીડી ઉપરથી નીચે જતર્યો. કાઠ ઉપરથી પડી પકડવા માટે જળ કયાં ચોઠવી સહાય તેની જગ્યા શોધવા એ ચક્રો હતો. જરૂર પડે ત્યારે બંદકની મદદ સિવાય પંખાઓ પકડવાની જળ કેમ વાપરવા તે મેં એમને સમજાવ્યું હતું. નીચે આવ્યાને તેણે ખબર આપ્યા: 'ખાણ, ખાણ! બે કબૂતરાઓ તો કાઠની કાળી ઉપર માથો બાંધવાની સજ્જાત કરી છે.'

'ત્યારે તો બેટા, હમણાં એમને તકલીફ ન આવવી. ઉપર કાંઈએ ન તો બંદકના બાર કરવા કે ન તો જળનો પ્રયોગ કરવો. એ લોકો દબે પોતાના માળામાં ઈંડા મૂકશે.'

પછી હું ગાડી બનાવવા લાગી ગયો. બે લાંબાં વાંકાકયાં પાટિયાને વચ્ચેથી કયાં મેળાં. ત્રણ લોકાની ચીરો નેપાર કરી. જેક ગાય ઉપર, એક વચ્ચે અને એક નીચે. એ જ રીતે

ભદ્રારથી પણ ત્રણ મીપો જડી દીધી. ગાડીને એક બાલુના છેવાડેના ઠોડે બે દોરડાઓ બાંધી દીધા. ભારે ભારે પડે ત્યારે હવે આ ગાડી ઉપયોગમાં આવે તેમ હતું.

અમારા ગાંધી જરૂર દૂર આ ગાડી બનાવવાનું કામ ચાલતું હતું. હોકરાઓ બધા એ જોતા બેઠા હતા. કામ પૂરું કરી અમે પાછા ફરતા હતા ત્યાં રસ્તામાં ફેક, બોલ્યો: 'જાણ, આપણે આપણા જનાવરોને ખવરાવવા માટે ઘણા વાવીએ છીએ, એના કરતા આ ઘરે જ વાવીએ તો એ વધુ કામમાં ન આવે ?'

એના બાકસો બધા આ સાંભળ્યા હસી પડ્યા. નાનાઓની કંપના ભારે હતી

'અરે જાણીયા, તારી સૂચના અદ્ભુત છે. પણ ગાંધીયા, એ કાંઈ બી નથી કે રવળી કાંઈ, એ કાંઈ જોતે નહિ ' અને'રડ બોલ્યો.

'વાત તો તારી સાચી, અને'રડ પણ તો પછી તને ખબર છે કે એ કેમ બને છે ?' મેં પૂછ્યું.

'હા.' એણે જવાબ આપ્યો. 'એ પેટે-રચનાકદ્રેટ, મધક અને કેલસામાંથી બને છે.'

'પણ આ ત્રણ વસ્તુઓ બેળવવાથી દારૂ બને તે કોણે અને ક્યારે શોધી કાઢ્યું તે ખબર છે.' મેં બીજો સવાલ કર્યો.

'એનું' નામ રોજર બેકન. એ એક જાતિ હતો. ઇંગ્લેન્ડનો એ રહેવાસી હતો. તેરમી સદીમાં એ થઈ ગયો ' અને'રડ પૂરું થયું.'

અમારે મૂળ સ્થાનિક પહોંચ્યા ત્યાં અમારી વાત પૂરી થઈ.

યોજના અમારી એવી હતી કે, ભોજન વજેરથી પરવારી નમતા બપોરે તબીબ તરફ જીવડ્યું.

આ વખતે પણ અને'રડને સાથે લેવાનું નહીં થયું. ઘરે આ બુધ્ધાઓએ, કપડાં-લતાં ધોવાનો અને સ્નાન વગેરેના કાર્યક્રમ રાખ્યો હતો. અને'રડ અને હું અમારું આ કામ તબીબર ઉપર જ પતાવવા ધારતા હતા.

અમારી સાથે અમે જરૂરી દવાવારો ઉપરાંત સાક માછલીના ચામડામાંથી બનાવેલ ધરાઓની અદર રાખેલ કાકારના છરા પણ સર્ક લીધા હતા. માથ અને મધિમાં પેલી લપ-સણી ગાડી સાથે જોડ્યા. અમારા રક્ક તરીકે સાથે રાખી ફેસાસને. ટાંને અહીં મુખ્ય મુકામે રાખ્યો સાથે લપસણી ગાડી હતી એટલે પથરાળ જમીન ઉપર ચસામ એવું ન હતું. સીધા સપાટ ફરિયા ઉપર જમીને લાંબે રસ્તે ફરી ફરીને અમે જીવડ્યા.

[આગળ]

સિક્કા : રમુ, ૧૮૫૭ના બળવાનાં કાલજી બોલ બેઠકો.

રમુ : (હિંમત થઈ અચકારા) બળવાનાં કાલજી !

સિક્કા : હં..., નથી વાંચી લાગ્યો ને !

રમુ : પણ સાહેબ, આપ જ મળી વાર કહો છો ને કે, મહાશયરી ભૂલી જવામાં જ સાર છે !

X X

ધુવતી : (ધુવતીની આંખોએ જાંઘી પહેરાવતા) પ્રિયે ! આ મારા જીવંત પ્રેમનું પ્રતીક છે.

ધુવતી : હમ્મરું હું કે એ તમારા ગત પ્રેમનું સ્મારક બની રહે !

એક પાનાની વાત

બાબુભાઈ બ્યાસ

‘સુનારીઓ અને સહુદરથો,’ બહુમરે કહ્યું, ‘તમે ભેઈ યકોયો કે કેરીના ગોરલામાંથી મેં પાંચ જ માનીટમાં આપ લોકોની દાન-રીમાં આપો જવાડી આપ્યો છે અને તે પછુ કેરી સહિત; આલી-મસ,’ અને હુંકા પરતુ કાઠો કપડુ દર થતાં પ્રેક્ષકોએ કેરી સહિત રોડ કૂદનો આખો જોયો.

જ્યાં અભયળ થઈ ગયાં. પણ તેમથી એક ઝીણી આપિવાળા બુદ્ધિમાને બહુજણા કથી કે, ‘આવી ભવતા નાના આંખા દીવકદમાં થાય છે અને એક તો શું પણ એક સાચે દસ દસ કેરીઓ આવે છે.’

ધીમે ધીમે આ બહુજણા જ્યાં પ્રેક્ષકોના કાન મુધી પહોંચી ગયો. ફરકને બહુગરની આ આઘાડી વડન સામાન્ય લાગી.

‘હવે મારો બીભે ખેલ શરૂ થાય છે,’ બહુમરે કહ્યું, ‘કે જેમાં હું જુદી જુદી સાવ વીંટીઓને એકબીજામાં પરીતી કર્શ; આલીમસ’ અને જોનારાઓએ હવામાં સાતે વીંટીઓને એકબીજા સાથે સંકળાવેલી બેઈ.

પ્રેક્ષકો મનમુગ્ધ બની ભેઈ રહ્યા ત્યાં તો પેલા બુદ્ધિમાને બહુજણા: ‘આ હવામાં તરે છે તે તો બીભે વીંટીઓ છે-પહેલા જવાડીની તે વીંટીઓ તો તેણે પોતાની જગ્યામાં સંરેઈ દીધા છે.’-અને જ્યાં પાછા આસપાસ બેઠેલાઓમાં બહુજણા શરૂ થઈ ગયા.

બહુગરના લવા સકોચાવા. તેને લાગ્યું કે તાળીઆના ગડગડાટ (વતનો) આ તેનો પહેલા જ વમારો છે. કતા થ તેણે કહ્યું: ‘હવે હું તમને એક રમૂજ ખેલ જણાવું છું.’ અને પ્રેક્ષકોમાંથી એકન્ય કાન, નાક અને મોમાંથી તેણે ઓગળીસ છાં કાઢ્યા. ઓગળીસવાલીસ સેન્ડ મુધી પ્રેક્ષકોને આ વમારો અદ્ભુત લાગ્યો પણ ત્યાં તો પેલા બુદ્ધિમાને બહુજણા: ‘પેલા માણસ તેનો ફેડેલા હાથો-એના ખીસામાં જ બધા છાં હતા.’ પાછા પ્રેક્ષકોનો બહુજણા. બહુગરનો છાંનો ખેલ પણ નિષ્ફળ.

અને પછી તો, હવામાં ચાલતો માણસ-માણસની જેમ ચાલતો ચાલતો મધિસા-અને મર્યા-માંથી થઈ જતક વચેરે બધા એવી પ્રેક્ષકોને કચરા જેવા લાગ્યા. બહુગરને લાગ્યું કે પેલા ઝીંટી

આપિવાળા બુદ્ધિમાને લીધે તેની કાલિં ઝાંખી થઈ છે; એટલે સહેજ નિચાર કરીને ઇચ્છે તેણે કહ્યું: ‘સુનારીઓ અને સહુદરથો! હવે તમારી સમસ્ય હું એક બપોનીક ‘ટ્રીક’ પેશ કરું છું.’ અને તેણે પેલા બુદ્ધિમાને મર્યાજળ માગી લીધું.

‘મહેરજાન,’ તેણે કહ્યું, ‘આપ સાહેબ રત્ન આપો તો આ મર્યાજળના હું હથોડા વતી કઢકા કરી જતાવું.’ બુદ્ધિમાને જરા હસીને દા પાડી.

‘આલીમસ’ બહુમરે જૂમ પાડી અને હથોડા વતી મર્યાજળને પૂકું કયું.

બુદ્ધિમાને બહુજણા: ‘માક’ મર્યાજળ તો તેણે તેની બાંધમાં સેરવી દીધું છે-એઈએ બીએ હવે શું કરે છે તે.’

પછી બહુમરે તેમણે પાડીટ માગી લીધું. ‘કેટલા પેસા છે અંદર?’ બહુમરે પૂછ્યું.

‘છાંતેર રૂપિયા, સાદાનવ આના.’

‘જુઓ સાહેબ,’ બહુમરે યર કયું, ‘આ સાહેબ મહેરજાન રત્ન આપે તો હું પાડીટ સજ-માવી જતાવું અને પેસા મારા ખીસામાં મૂકું.’ રત્ન મળતાં પેટ્રોલ કાઢીને તેણે પાડીટ સજમાવી દીધું-પેસા કોની રેખતાં પોતાના ખીસામાં મૂક્યા.

બુદ્ધિમાને બહુજણા: ‘આ રેળા કમું ન સમજાવું.’

ત્યાં તો બહુગરનો અવાજ આગ્યો: ‘આપની ગેકડાઈ આપે તો તેના કું કડકા કરી જતાવું.’ ટાઈ આપતામાં આવી અને બહુમરે કાવર વતી બહુ જ સફાઈથી ટાઈના અસંખ્ય ટુકડા કર્યા. પછી તેણે કહ્યું: ‘સુનારીઓ અને સહુદરથો, આ મહેરજાન સહેજની રત્નથી આપના રેખતાં મેં તેમણે મર્યાજળ, પાડીટ અને ટાઈને નાજુક કરી જતાવ્યાં છે. હવે જો તે સાહેબ મહેરજાન તેમનાં કોટ-પાટલન જવારી આપે તો હું જતાવું કે તે કેટલાં જલદી બળા જઈ શકે છે-અને જો તે સાહેબ તે ન આપી શકે તેમ હોય તો મારો આજનો કાર્યક્રમ હવે બંધ થાય છે.’

અને પહેલા પાચો-પ્રેક્ષકોએ પેલા બુદ્ધિમાને પ્રાણી વરફે જોયું અને પછી બહુગરને કોઈ વિવસ નડેલી મળી તેટલી તાળીઓ મળી.

[અંતેજ પાંચી સૈરકાત

સ મા જ અને સા હિ ત્ય ની ન વા જૂ ની

તખીખી આશમમાં આશરે ફેલાવનારા સમાચાર મળ્યા છે કે માતર તાલુકાના પુનાજ મામની મદવી કામની એકવીસ વર્ષની યુવતીને કાઠિયાવાડમાં ક્રિષ્ના નજીકના કોઈ ગામમાં પરણાવવામાં આવી છે. એ વર્ષ પહેલાં તેનું સીમંત કરી તેને પુનાજ તેડી લાખા પછીથી આજે ૨૪ માસ થયા હોવા છતાં તે યુવતીને હજી પ્રસૂતિ થઈ નથી.

આ સમાચારથી માતર તાલુકાની અને કાઠિયાવાડની જનતામાં ખૂબ આશ્ચર્ય ફેલાયું છે. સ્થાનિક ડોક્ટરો, વૈદો કે દાયલો અને નર્સોની તપાસ કે સારવારની માગણીને ઈન્કાર કરવામાં આવે છે. કોઈ પણ ડોક્ટર, વૈદ કે નર્સ અથવા ગામડી દાયલુને આ યુવતી તખીખી તપાસ માટે પણ ૨૫૨૬ કરવા દેતી નથી અને એક દૈવ પકડી મેઢી છે કે હું સંપૂર્ણ બેભાન અવસ્થામાં ન હોઉં ત્યાં સુધી મારા શરીરને કોઈની પણ ૨૫૨૬ થયો છે તેમ જાણીશ તેજ સમયે મારા જીવવનો અત આવી અપેસો સમજાવે. તેથી તેની વિધવા માતા અને ભાઈઓ નિરુપાય અને નિર્જિજ્વ બેસી રહ્યાં છે.

તેમને કાઈ જીવ-પ્રેતનો વહેમ નથી. ખાઈનું શરીર સંપૂર્ણ તદ્દરસ્ત છે અને દિન-પ્રતિદિન શરીરના અંગ-ઉપાંગો વિકસિત થતાં જાય છે. સહજાએ તે શેરા વખતમાં ગાળાની માતા બનશે તેવું ૨૫૨૬વલે જણાઈ આવે છે. ચેટમાં જાળા ફરકનું હોવાની તેને સમજણ પડે છે પરંતુ તેને કોઈ વેદના-કેક ફાટવી, માથું કુખલુ કે તાવ જેવું કદી થયું નથી. સીમંત પછી ચાર-પાંચ માસ સુધી તેને હીરટીરીઆ આવ્યું હતું. અને તે સમયે તેણે એક દાણો પણ ખનાજ દોઢ માસ સુધી લીધું નહોતું. આજે તે ચોદામાં ચોડું જનાજ વી સાથે લે છે.

વળા જન્મ પૂજાથી તે જન્માવે છે કે અમારી મદવી કામમાં રિવાજ છે કે સીમંતના દિવસથી પ્રસૂતિ થઈ અથવા પછી નાહતાં સુધીના આખા ૫ ગાળામાં માથું, ધોવામાં આવતું નથી. માથું ધોવાથી કુળદેવીનું કુંકું પડે છે. અને તેથી આ યુવતીનું ૨૪ માસથી માથું ધોવામાં આવ્યું નથી જ્યાં તેનું માથું સ્વચ્છ અને વાળ સુવાળા છે અને તેમ હોવા તે માતા જનવાની આગાહીસૂચક છે. કોણ જાણે વિધિનાં શાં વિધાન કરો!

ઉપરની હકીકતથી સ્થળે સ્થળે વિવિધ વાતો વહેતી થઈ છે કેટલાક લોકો તો આ ધોર કળિયુગને વિષે શુદ્ધે અવતારને યાદ કરે છે. કુદરતની આ વિચિત્રતાએ જ્યારે આશ્ચર્ય ફેલાવ્યું છે.

શુદ્ધરશતના જાણીતા સાહિત્યકાર, સ-રોધક અને અદ્ભૂત અભ્યાસી શ્રી હરિશ્ચંદ્ર બાસનું લાકી મુકામે કુખર અવસાન થયું છે. પ્રજા સદ્ગતના આત્માને શાંતિ અર્પો.

ભાવનગરે સાહિત્ય સભાએ તા. ૪ જૂન, ૪૭ સે એક કવિસ મેલન થી વિજયરાય કે વૈભવે પ્રમુખપદે યોજ્યું હતું, જેમાં ભાવનગરના મળા કવિઓએ ભાગ લીધો હતો.

ઉપરોક્ત સંસ્થા તરફથી તા. ૨૬ જૂન, ૪૭ સે શ્રી મળનન હ. ભટ્ટના પ્રમુખપદે 'જાનતજવંતી' નિમિત્તે એક કાર્યક્રમ યોજાયો હતો, જેમાં જુદા જુદા વક્તાઓએ સ્વ. જાન તા જીવનકલન વિશે પ્રવચન કર્યાં હતાં.

'મહાશુદ્ધરશત મજલ મઝળ' તરફથી '૪૫ની ગજલસમૃદ્ધિ'નું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે, જેમાં મઝળના સભ્યોની ૧૯૪૫માં રચાયેલી ચૂરલી ગઝલો કવિશ્રી ઉમાશંકર જોષીની પ્રસ્તાવના સહિત આપવામાં આવી છે.

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય	દે. મધુર [પોરાણિક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને હાનવ	" "	૧-૮-૦
વેદાંતી પૂનમ	" [આર ભૂતકથા]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ	" [ભૂતકથાઓ]	૧-૦-૦
એકકુમારી	" [પરીકથાઓ]	૦-૧૨-૦
નગલનો રાજા	" "	૮-૧૨-૦
ફૂલમણી	" "	૭૫૫૫ ૭
ભર્મિલા	દે. પારાસર્વ [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુચુમ	" [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નવું છવતર	[નવલકથાઓ]	
દે. નાથલાલ દવે		૧-૦-૦
કુદરતમય છવતર	[આશંકા વિરોધ પુસ્તક]	
દે. અમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૨-૧-૦
ગોરાક	[ગોરાક વિરોધ પુસ્તક]	
દે. અમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૧-૧૨-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

તાજાપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

પો. બો. ૭૩ પો. બો. ૬૭૮
અમદાવાદ ★ મુંબઈ-૧

કહાની

એ. એચ. બ્હીલરના

રેલવે બુકસ્ટોલ પર મળે છે

પૂનમની રૂપેરી રાતને સંગીતના સરોવોથી
અધિક આદલાદક-અનાવવામાં સદાયમૂત યનાર,
સંગીતના નોટિશન સાથેનો નવો જ ગીતક્રમક

પૂનમરાત

કર્તા : જગદીપ વીરાણી
પ્રગટ થયો છે. કિં. બે રૂપિયા

મુંબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
દુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લખો યા મળો
મગનલાલ એચ. બટ
આંતરરાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, બ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ,
અખબર મિલ્કિત, સી. પી. ટેન્ક
મુંબઈ ૪

અભ્યુદયને વર્તા આઠા, લક્ષ્મી, તાવ, કૃમિનો ઉપદ્રવ, કુટ આવાથી પેટનું ઝાડું થઈ, દાણ પગ મળી જવા, દસ્તની
કબજાવાત, ધાનજી કે કૃષ્ણનું પાચન ન થઈ વિગેરે અનેક દરેકે મટાડી અખૂટ કોવત આપનારી અમૂલ તુલ્ય ગ્રંથ

કાઠીયાવાડી બાલામૂત સોગઠી [વાપરો]

હાંથી દબાર્તા દબારો બાળકો આશંકા આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

ક્રી. દબી એકના આનંદ બાર. (પી. પી. પો. ૬૬૬)

વૈવ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૂત સોગઠી દ્રષ્ટા-આંખાઓ-ભાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ટેકાલું-કેશવદયાજી મસાલો ડીપો, ૧ લી સુતારગઢીના નામ-મુંબઈ નં. ૪

છૂટક 'કહાની' મળવાનાં સ્થળો

મિસર્સ એ. એચ. રેલ્વે યુક્ટેડસ

—આફ્રિકામાં—

નર્થ ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, મોમ્બાસા

મિસર્સ વોરા બ્રધર્સ
પો. બો. ૨૬૨, મોમ્બાસા

૭

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બિલ્ડીંગ, કાલમાટેવી રોડ : મુંબઈ-૨

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

ગાંધી યોગ સામે, મવપુરા : વડોદરા

ગુજરાત સાહિત્ય સંઘ

પ્રિન્સ રોડ, નાનવાલા : કરાચી

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા સ્ટોટ : કલકત્તા

શ્રી જૈન આભવિદ્યાર્થીભુવન ભાવનગર

આપને ત્યાં આવતા હરેક અરસે
સવાળેપોગી સરથા તરફ આપને ૭
દાય લંગવશે જેવી વિનંતી છે.
મહા મોકલવાનું સ્થળ
પારેખ પ્રમથદ ભાવિદ્ય હજાર
દાણાપીઠ : ભાવનગર

'કહાની'માં વાર્તા મોકલનાર :

★ 'કહાની'માં જાણતી મૂળ કે અનુવાદી
વાર્તા બદલ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે એ
તેને અથવા કરવાના દક્ષ લેખકના પોતાના
ગ્રંથ છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમા
પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદક
પોતાની જ રહે છે

★ વાર્તા પરત ભરતી હોય તો તે માટે પણ
આવશ્યક ટપાલ-ટિકિટો મોકલવી.

☆ અર્પણ પત્રવ્યવહાર કરવા બંધાયેલ નથી.

પરચેક પ્રકારની ૭૩ વાર્તાનો સંગ્રહ

૨ સ કયા રી

કિં. ૮ રૂપિયા તી. પી., પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦૦

કહાની કાર્યાલય : દાણાપીઠ, ભાવનગર

અનેક રોગની

એક જ દવા

જીવનધારા

ફેલેરા, સમદણી, ધરદી, હાથ, યમ, મોયુ તથા બાનનેર દુઃખો, પાણીવિહાર, સંધિવા,
અટકિત, સોનો, અજીરુ, અપવો, ખાસી, ખાસ, રમ, દાંત-દાંડમાં કમલર, સેરી ૧ મ,
પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની 'ફૂરેલ', પેટની વૃક, ઘળ, પેટ-પેટનો દુઃખો, અમુકજી, દરેક ભલની
તાવ, મા પડવો, લોહી નીકળવું, કત્તપદિ અનેક ભલનાં રોગોમાં તેમ જ રેલ્વે, સ્વીચર
મા મોઢરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી, ચર્મ પગનારી અમુકજી, કોરબી,
કિમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૦૦, વચલી ખાટલી રૂ. ૧૦, અને નાની ખાટલી રૂ. ૧૦૦ પો. ૭૬.
દરેક ડોઝે લેવાય છે.
૧૯૨૮, ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નં. ૩૦૨ જે. 'એન. શેઠના' નડીઆદ

વાર્તાઓ
૧૨૫ ઉપરાંત

રસમંજરી

પાનાંઓ
લગભગ ૬૦૦

હું પુસ્તક-કદના પાંચ વાર્તા-સંગ્રહનાં ૧૨૦૦ કરતાં વધુ પાનાંનાં રસમંજરૂર વાંચત માં નીચેની દરેક પ્રકારની, ગુજરાતના સિદ્ધહરત વાર્તાકારોની વાર્તાઓ અપાયેલી છે

માનસકથા ૮	સામાજિકકથા ૧	પ્રસંગકથાઓ ૨૬	પ્રેમકથા ૬
શૂંતકથા ૪	કલંકકથા ૧	વસ્ત્રકથા ૨	સમસ્યાકથા ૧
રાણકથા ૧	સ્વપ્નકથા ૧	શ્લેષકથા ૨	યોગકથા ૧
છવનકથા ૮	પ્રવાસકથા ૨	પ્રપંચકથા ૧	સાહસકથા ૧
યુદ્ધકથા ૪	પ્રાણીકથા ૨	નપાકથા ૧	દર્શનકથા ૧
વ્યંગકથા ૫	નારીકથા ૧	સજ્જન ૨	દંતકથા ૧
દારપકથા ૨	પ્રણયકથા ૪	ઉત્તિહાસકથા ૨	પુરાણકથા ૨
સંકટકથા ૨	મતકથા ૩	તમારકથા ૧	કામજીવનકથા ૧
શૈલિકથા ૨	વેશકથા ૨	નૃત્યકથા ૧	દુષ્ટકથા ૧૦

સ્તકાલ્પ અને કૃદ્ધાને- શોભાવે તેવું મનોહર પાકું બાઈન્ડીંગ અને ત્રિરંગી ઉપરણું
પ્ર. રૂ. ૧૧) બી. પી. પોસ્ટેજ સાથે. આપની કાંઈલ તુરત મેળવી લેશે

—ગુજરાતના દરેક બુકસેલર પાસે માગો—

મારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.
કુમ્ભાર :

આમદાવાદ

કહાની કાર્યાલય
દાણાપીઠ - બાવનગર

With Castorphen Chocolate

બાળકોની
પસંદગી

કેસ્ટોફીન

ચોકલેટની સુમધુરતાને કારણે છે.

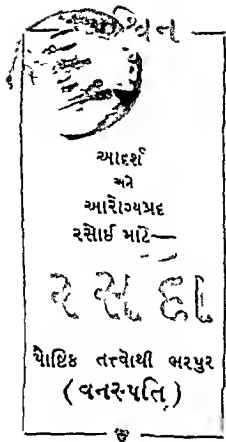
એને બીજા બેસ્વાદ વિરેચનો તરફ ધૂણા થાય છે.
કેસ્ટોફીનની એક શીશી હંમેશા તમારા સાથે રાખો.
એથી કબજિયાત દૂર થાય છે. દેવ પકતી નથી.
સારી તંદુરસ્તી રાખવામાં પૂરી સહાયબૂત છે.

With Castorphen Chocolate

CASTOPHENE

• CHOCOLATE LAXATIVE •

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો:

* રીફાઈન્ડ ઓઈલ

* સાથુ

* રેફાઈન્ડ સ્પીરીટ

* ડીસ્ટીલરી પ્રોડક્ટ્સ

અથ

કેશના પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના

અમારા એજેન્ટ્સ:

એજન્સી પાસેથી

મળી શકશે.

✓

શ્રી અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

વડોદરા

ગુજરાત

અંબઈ

જેન ટ્રેડિંગ કં.

૪૬, બીએ બોમ્બેડી,

અંબઈ: ૨

• શુભશાલ •

મેસર્સ રસદા એજન્સી.

૪, રંગનાથ માર્કેટ, રવેપુરા,

અમદાવાદ ૧